

Kroniek

1971-1972

[VWB Kroniek \[A\].\(1971\)](#)
[Overzicht Kroniek \[B\].\(1972\), deel I](#)
[Kroniek \[C\].\(1972\), deel II](#)

Archives et bibliothèques de Belgique - Archief- en bibliotheekwezen in België,
dl. XLII (1971), nr. 3-4 pp. 657-670: nrs. [1]-[33]

KRONIEK DER DRUKKUNST IN DE NEDERLANDEN TOT 1600

door J. MACHIELS

[1] Deze kroniek die hier voor het eerst verschijnt en die wij hopen regelmatig verder te zetten, stelt zich tot doel een overzicht te geven van wat in het afgelopen jaar, in binnen- en buitenland, in boekvorm of tijdschriftenartikel verscheen over de drukkunst in de Nederlanden tot 1600. Immers noch in 1500 noch in 1540 zien wij een verandering in het boek optreden maar wel op het einde van de 16de eeuw. Het is vooral de drukkunst die ons het meest interesseert; de technische aspecten van het boek en van het drukken, de diverse edities, de bibliografie, de drukkers. De inhoud van het werk is hier voor ons bijkomstig. In een eerste deel worden de algemeenheden besproken, tijdschriften en huldealbums, werken over typographie... Een tweede deel is gewijd aan de incunabelen en, zonder de bedoeling te hebben een nieuwe Campbell voor te bereiden - wat in Nederland gebeurt - worden onbekende edities toch vermeld. Deel drie is gewijd aan de 16de-eeuwse drukkers en hun edities. Een vierde deel, een kroniek der veilingen en antiquariaatscatalogi, releveert de typographische zeldzaamheden zonder in pure bibliophilie te vervallen.

[2] Aan het opzet, een catalogus te maken van alle 16de-eeuwse edities verschenen in een bepaald land, wordt niet alleen in België, in Nederland en in Duitsland gewerkt, maar ook in Frankrijk stelt zich dit probleem en zoekt men naar een geschikte methode. E. BAYLE (1) gaf ons reeds een eerste schets van het initiatief van H. J. Martin om een beschrijving te maken van alle boeken uit de 16de, 17de en 18de eeuw aanwezig in Franse bibliotheken. Thans beschikken wij over een artikel van MARTIN (2) zelf. Na een korte schets over de toestand van de Franse bibliotheken waar de minder belangrijke bibliotheken in de provincie verwaarloosd blijven, en na de nadruk gelegd te hebben op de noodzakelijkheid naar de rekken terug te gaan voor hun bibliografisch opzet, vermits de bestaande catalogi onvoldoende zijn, wordt het plan uiteengezet voor de mechanisatie van dit reuzewerk. De auteur is zeer optimistisch. Wij zijn na lezing van zijn artikel en na enkele steekproeven het veel minder. De grote moeilijkheid ligt niet zozeer in het invullen van hun formulieren maar wel - en hier denken wij speciaal aan de 16de-eeuwse boeken - om de nodige gegevens uit het boek zelf te bekomen en dit in een nauwkeurige vorm. Een beter oordeel zal pas kunnen gegeven worden na

verschijnen van hun eerste lijsten.

(1) E. BAYLE, *Le recensement des livres anciens conservés dans les bibliothèques françaises*, in *Bulletin de l'Institut de Recherche et d'Histoire des Textes*, 1967-68, t. XV, p. 154-156.

(2) H. J. MARTIN, *Recensement des livres anciens des bibliothèques françaises*, in *Bulletin des Bibliothèques de France*, 1971, p. 1-32.

---

[3] In 1967 verscheen de laatste aflevering van het tijdschrift *Het Boek*. Samen met *De Gulden Passer* zijn zij voor de studie van het oude boek in de Nederlanden belangwekkende tijdschriften geweest. Het eerste nummer van *Quaerendo* dat thans verschenen is (Amsterdam 1971 4 maal per jaar voor de hoge prijs van 850 F. en dat als beginnummer verscheidene "In Memoriams" bevat) hoopt de ontstane leemte te kunnen opvullen. Tot onze periode behoren: Een kort artikel (p. 13-16) van de hand van E. COCKX-INDESTEGE, waarin zij ons een beschrijving geeft van de voor een paar jaar geleden ontdekte eerste editie van het *Naembouck* (1546) van Joos Lambrecht. Uit *New light on Ludovicus Ravescot* van Luc INDESTEGE (p. 16-18) blijkt dat deze Leuvense drukker ook boekbinder was. Het artikel van H. de la FONTAINE VERWEY, *The first "book of etiquette" for children, Erasmus' De civilitate morum puerilium* (p. 19-30) is meer van algemeen culturele aard. Het april 1971 nummer van *Quaerendo* omvat een eerste artikel van S. CORSTEN. *Keulen und die Ausbreitung der Buchdruckerkunst in den Niederlanden I* (p. 5-17). Hij onderzoekt er de invloed van Keulen op de Nederlandse boekdrukkunst in de periode vóór 1480. In Keulen vindt men reeds in 1464 Ulrich Zell, weldra gevolgd door ter Hoernen, en voor 1475 zijn reeds zeven drukkerijen in de stad. Waarom bleef deze concentratie in Keulen? Waarom zwermden geen Keulse drukkers naar de Nederlanden uit? Een belangrijke reden hiervoor ziet de auteur in het aanschaffen van het papier, vooral het grootformaat papier. Inderdaad de Keulse drukken uit die periode vallen op door een klein formaat. Dit overtuigt ons niet voldoende, immers Straatsburg die een weinig verder dicht bij de Rijn ligt, valt op door zijn drukken in groot formaat. Keulen echter hield, voor Corsten, het papiermonopolium in handen en was voor de Nederlanden een sleutelpositie. Gottfried LANGER in *Von den niederländischen Wiegendruckern der Marienbibliothek zu Halle/Sa* (p. 42-45) geeft de uitvoerige beschrijving van drie incunabelen: Petrus de Aliaco, *Tractatus et sermones* [Brussel, Broeders van het Gemene Leven, c. 1484] Campb. 148. Joh. Nilius, *Repertorium iuris canonici*, Leuven, Johannes van Westfalen; 29 april 1475, Campb. 1255; en de *Verba deponentialia*, Deventer, Rich. Pafraet, 26 mei 1499, niet in Camp., maar wel reeds vermeld door Hellinga (3).

(3) In *Beiträge zur Inkunabelkunde, Dritte Folge I*, 1965, p. 84.

---

[4] In 1964 zag deel I-IV van de *Bibliotheca Belgica* bij Culture et Civilisation te Brussel het licht; deze herbewerking van de *Bibliotheca Belgica* in een doorlopende alfabetische ordening krijgt thans in 1970 haar deel VI dat bestaat uit een supplement en de index. Het supplement omvat: de afleveringen 231-240 van de kleine editie in alfabetische ordening en volgende indices: 1) Een concordantietabel van de oude editie (editio princeps) en de herdruk van 1964; 2) index van auteurs, wetenschappelijk auteurs, vertalers, commentatoren en anonieme werken; 3) index van drukkers, commerciële uitgeverij en boekhandelaars. Deze laatste index is de belangrijkste en de voornaamste aanwinst van deel VI. In het geheel een nuttig werk, maar wij vinden het spijtig dat geen correcties werden aangebracht aan het materiaal van B.B. waarvan de eerste aflevering bijna 100 jaar geleden verscheen.

---

[5] Alhoewel de *Catalogus van de Middelnederlandse Handschriften* van de hand van J. DESCHAMPS niet tot ons gebied behoort, kunnen we niet nalaten deze te vermelden. De auteur geeft ons namelijk voor zeer vele werken ook de edities ervan verschenen in de 15de en 16de eeuw. Steeds wordt zeer juist de referentie gegeven naar Campbell of N.K. (de NK 0620 van nr. 1C is 0621) en in vele gevallen worden de wijzigingen uit HPT stilzwijgend overgenomen. Relaties

tussen het gebruik van een bepaald manuscript en een bepaalde druk worden niet besproken.

---

[6] De *Mlanges offerts* ♦ *Albert Kolb* onder de mooie titel *Refugium Animae Bibliotheca* verschenen bij Pressler in Wiesbaden (1969) bevat diverse bijdragen die ons interesseren en in de eerste plaats de bibliographie van Kolb's werk zelf. Het artikel van H. ALKER, *Unbekannte und bemerkenswerte Inkunabeln der Universitätsbibliothek Wien* vermeldt een "onbekende" editie van de *Verba deponentiala* door Jacobus de Breda van 1486; de beschrijving is echter onvoldoende om dit te kunnen nagaan (zie Kronenberg Cont. 1723 a ?). Het artikel van E. COCKX-INDESTEGERE, *Van een boekje om vogels en vissen te vangen ?*, vergelijkt de diverse edities van dit werkje en geeft er een bibliographie van tot 1600. Noteren we verder: A. LABARRE, *L'étude des bibliothèques privées anciennes* met een belangrijke bibliographie; *Das gedruckte Schrifttum des Bernhard von Luxemburg* van de hand van E. VAN DER VEKENE, die diverse 16de-eeuwse in de Nederlanden gedrukte edities bevat, en tenslotte is er het artikel van H. D. L. VERVLIET *Les canons de Garamont* over het ontstaan van de romein in Frankrijk in de 16de eeuw.

---

[7] Vermelden wij ook het opnieuw verschijnen onder een wat gewijzigde titel van het werk van O. MATTERLIN, *Catalogue bibliographique des ventes publiques. France, Angleterre, Belgique, États-Unis, Suisse*, Parijs, Ed. Publisol 1971 (over de jaren 1969-1970).

---

[8] Het belangrijke werk van Harry CARTER, *A View of early Typographie up to about 1600*, (Oxford, At the Clarendon Press, 1969) omvat volgende hoofdstukken. Eerst enkele technische gegevens over de letters, beter de typen; vervolgens over de diverse lettervormen die wij in de drukwerken ontmoeten en de moeilijkheid om er een preciese benaming voor te vinden; de algemene benamingen gotiek, romein, bastarda zijn absoluut onvoldoende. De beste benaming is deze van de naam van de lettersnijder maar dit is niet mogelijk. Het derde hoofdstuk onderzoekt het ontstaan van de romein, de textuur, de schwabacher, de bastarda ... om tenslotte de invloed na te gaan van het Latijn of van de vernaculaire op de keus van het type (cursief en romein). (NB. De eerste Franse tekst in romein, volgens Carter p. 79, 1522, kan vervroegd worden tot 1519 met de *Genealogies, faitz ...* Paris P. Vidoue 1519). Het vijfde hoofdstuk lijkt ons het nieuwst nl. : *The history of Typefounding and Punchcutting*. Achtereenvolgens worden Plantin (F. Guyot), Egenolff-Luther (Frankfurt), Le Bœ (Paris) en Hendrik de Lettersnijder (Rotterdam) behandeld. Tenslotte volgt nog een kort maar nauwkeurig gedetailleerd supplement over de cursief. Een belangrijke conclusie, die ook door Carter wordt geformuleerd op p. 105, wijst op het gevaar dat er aan verbonden is, om op grond van gelijke lettertypes in drukken van diverse drukkers, deze zo maar aan eenzelfde lettersnijder toe te schrijven (wat soms wel eens gebeurt bij bv. Hellinga). Vermelden wij tenslotte nog de keus van de illustraties die dit werk tot een van de beste inleidingen over dit onderwerp maken.

---

[9] Eenieder die zich interesseert aan de oude boekdrukkunst zal verheugd zijn over het verschijnen van de verzamelbundel A. F. JOHNSON (4). Een veertigtal artikels, vanaf 1929 tot 1954, waarvan het grootste deel gewijd aan de 16de-eeuwse boekdrukkunst, gevolgd door een index maken van dit boek een uitstekend werkapparaat. Wij kunnen hier onmogelijk de lijst geven van alle artikels maar releveren slechts enkele : *The classification of gothic types* (1929); *A catalogue of Italian writing-books of the sixteenth century* (1950); het belangrijke artikel *The supply of types in the sixteenth century* (1943); een kort artikel gewijd aan; *The "Antwerp" ornaments* (1954) over de arabesken; *An Alphabet by Pieter Coecke van Aelst* (1943) en een paar artikels over titelboorden waar Johnson zich vooral in onderscheidde.

(4) A.F. JOHNSON, *Selected Essays on Books and Printings*, edited by Percy H. Muir, Amsterdam Van Gendt & Co., 1970. Prachtig uitgegeven in in-folioformaat, XI-490 p. met index.

---

[10] In het tweede deel van F. GELDNER, *Die deutschen Inkunabeldrucker*, Leipzig, 1970, vindt men op p. 315-341 een kort overzicht van de drukkers van Duitse afkomst in de Nederlanden werkzaam.

---

[11] Van de ongeveer 7000 incunabelen in Hongaarse bibliotheken aanwezig bezitten wij nu een goede catalogus (5). Op p. 1060-1064 vindt men een overzicht van deze uit de Nederlanden (een 70-tal). Allen zijn ons bekend behalve nr. 2504, *Pamphilius de amore*, [Antwerpen, Matthias van der Goes c. 1488-90], in-4◆, 14ff, a8 b6 (6).

(5) *Catalogus Incunabulorum quae in Bibliothecis publicis Hungariae asservantur* ediderunt G. SAJO et E. SOLT◆SZ, Budepest, 1970, 2 dln.

(6) Bekend zijn betekent: opgenomen in Hellinga's index in zijn *The Fifteenth-Century Printing Types of The Low Countries*, 1966, t. II, p. 463-505. Deze index neemt Campbell over, zijn 4 supplementen, en de 6 andere aanvullingen op Campbell sedertdien verschenen.

---

[12] In het *Gutenberg-Jahrbuch*, 1970, p. 83-88 wijden Lotte en Wytze HELLINGA een korte bespreking aan *A Costerian fragment*, nl. een fragment van de *Doctrinale* van Alexander de Villa Dei gedrukt in het type 5 van de Nederlandse prototypographie. Dit fragment dat zich bevindt in de Lakenhal te Leiden was door Campbell reeds gekend, maar eigenaardig genoeg niet opgenomen in zijn *Annales*.

---

[13] In het supplement tot zijn cat. 262, verschenen in 1970, bood Menno Hertzberger een belangrijke verzameling incunabula aan afkomstig uit het Carmelietenklooster te Aken. Vooral het tiende werkje uit die bundel trekt onze aandacht: *Dialogus inter ciuem et ruriculam ...* Impressum Leodij per me cornelium de delff, s.d., gedrukt, volgens de beschrijving, in het type nr. 10 van Johannes Van Westfalen. Dit werkje, door onze Koninklijke bibliotheek aangekocht, wordt kort besproken in het *Bulletin*, nr. 10 van 1970. Men houdt zich daar aan de datum ◆ 1500, zoals in de catalogus werd vermeld. Wij hopen weldra meer over die belangrijke vondst te kunnen mededelen, alhoewel de datum ◆ 1500 naar onze mening wat te vroeg lijkt.

---

[14] De smaakvol uitgegeven catalogus (7) van de incunabelen der Nationale Bibliotheek te Luxemburg omvat, in alfabetische orde 132 nummers, gevolgd door een concordantielijst naar G. W., naar de eeuwig terugkerende Hain (maar niet naar B. M.) en een drukkersregister. De werken worden kort beschreven, ex-libris en band zijn vermeld, referenties naar bibliographie◆n worden toegevoegd. De bibliotheek omvat slechts 6 Nederlandse incunabelen, alle gekend en gedrukt door R. Paffraet Deventer. Referenties naar Campbell worden niet gegeven, behalve voor ◆◆n uitzondering nr. 125 waar naar het supplement wordt verwezen.

(7) *Katalog der Inkunabeln der National-Bibliothek Luxemburg*, zusammengestellt von Emil VAN DER VEKENE, Luxemburg, 1970.

---

[15] De catalogus van HUBAY (8) geeft ons, in twee alfabetische geordende registers, het bezit van twee bibliotheken weer. Samen een duizendtal incunabelen met een korte beschrijving en de nodige referenties, vermelding van oorsprong, drukkersregister en Hainconcordantie. Zij bevat slechts een tiental incunabelen uit de Nederlanden; waarvan ◆◆n, nr. 519, het *Psalterium cum Athanasii in Psalmos praefatiunculis A. Politiano interprete*, [Deventer, J. de Breda, c. 1496 ?] ons onbekend lijkt.

(8) Ilona HUBAY, *Incunabula aus der staatlichen Bibliothek Neuburg/Donau* [en] in der *Benediktinerabtei Ottobeuren*, Wiesbaden, 1970. Bij dezelfde uitgever, O. Harrassowitz, verscheen van dezelfde auteur in 1968 *Incunabula Eichst◆tter Bibliotheken*. Hierin vindt men onder nr. 937 ook een onbekende incunabel: *Sequentiae et hymni, Jacobi de Breda*, [14]94, 44ff., a-c6 d4 e-g6 h4.

---

[16] In 1969 verscheen ook het tweede deel van de nieuwe RENOARD (9). We hebben niets anders dan bewondering voor dit werk dat wij spijtig genoeg zelf nooit voltooid zullen zien. Het tweede deel gaat van Baaleu tot Banville en het grootste deel ervan wordt ingenomen door Badius (p. 6-297) en de muziekdrukker Ballard Robert (p. 320-371). Voor deze laatste wordt de bibliographie overgenomen van Lesure-Thibault verschenen in 1955. Voor wat Badius betreft heeft men grotendeels het werk van Renouard, verschenen in 1908, overgenomen, maar met 74 nog niet door hem in zijn gedrukt boek beschreven edities. Wat ons het meest interesseert en ons ook het oorspronkelijkst lijkt is de studie van het typographisch materiaal door Mme Veyrin-Forrer (p. 15 sq.), speciaal het gebruik van de Griekse letters en de diverse merken. Alhoewel het grootste gedeelte van de 775 Badius-edities gedateerd zijn, helpt in diverse gevallen het typographisch onderzoek de niet gedateerde edities te situeren. Op p. 18 vindt men een overzicht, chronologisch gerangschikt, van de diverse Griekse typen door Badius gebruikt; relaties met andere Griekse typen en vanwaar Badius deze haalde worden niet nagegaan. Vermelden wij tenslotte nog de rijke illustratie van het diverse typographisch materiaal. Voorwaar een model om na te volgen bij de studie van onze 16de-eeuwse drukken.

(9) *Imprimeurs et libraires parisiens du XVIe siècle. Ouvrage publié d'après les manuscrits de Ph. Renouard*, t. II, Paris, 1969 (deel I dateert van 1964).

---

[17] Een belangrijke studie wordt door H. HARTHAUSEN gewijd aan *Der Knlner Buchdrucker Heinrich van Neusz (1505-1522)* (10). Na een kort biografisch overzicht wordt het typografisch materiaal grondig onderzocht en volgt een bibliografie van zijn edities.

(10) In *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein*, 1969, t. CLXXI, p. 81-174. .

---

[18] Uitstekend is de tentoonstellingscatalogus *De comptabiliteit door de eeuwen heen* van de hand van Ernest STEVELINCK, (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 1970). Alhoewel het grootste gedeelte van de tentoongestelde werken buiten onze periode vallen, vindt men er toch diverse 16de-eeuwse drukken waaronder de eerste in het Nederlands geschreven handleiding over boekhouding, nr. 14 van Jan Ympijn of Impens, Antwerpen 1534. De catalogus bevat verder een belangrijke bibliografie.

---

[19] Benjamin de TROEYER werkt onverpoosd verder; nauwelijks is zijn imposante *Bio-bibliographia Franciscana Neerlandia Saeculi XVI* bij de Graaf in 1969 verschenen en reeds vinden wij in het eerste nummer van jaargang 1970 van *Franciscana* zijn tweede projekt, nl. de 15de-eeuwse Minderbroederbibliografie. Keren wij even terug naar het eerste werk dat ten zeerste onze bewondering afdwingt. Het werk bestaat uit 2 banden. Boekdeel I bevat chronologisch geordend de biografieën van de Minderbroeders uit de 16de-eeuwse Nederlanden van wie tenminste één publicatie bekend is. Band II bevat 2 secties, elk alfabetisch per auteur gerangschikt : A. 16de-eeuwse edities van Nederlandse Minderbroeders-auteurs in de Nederlanden of elders verschenen; B, 16de-eeuwse edities van buitenlandse Minderbroeders-auteurs in de Nederlanden verschenen. Tenslotte, index drukkers, uitgevers en boekverkopers; chronologische index van de beschreven edities; systematische index; index van personen en plaatsen. Elke editie is uitvoerig beschreven (nog uitgebreider dan NK) en wordt gevolgd door de namen van de bibliotheken waar een exemplaar aanwezig is en het plaatsnummer. De typografie is uitstekend, misschien worden wel alle gegevens op een zelfde plan beschouwd en valt het onderscheid tussen hoofdzaak en bijkomstigheid niet voldoende op. Een dergelijk werk ondernemen betekent in de eerste plaats de bibliotheken en bibliografieën uitpluizen. Eerste vraag : Welke bibliotheken werden nagegaan en hoe? In het voorwoord op p. xv zegt de auteur "binnenlandse en buitenlandse bibliotheken", meer niet. Het interesseert ons ten zeersten te weten

welke. Tweede vraag : Welke bibliografie♦n werden onderzocht? p. XVII-XXIV geeft ons de lijst, maar diverse belangrijke werken ontbreken. Voorbeelden : Werden Cambridge en Adams onderzocht? Het British Museum en haar *Short-Title Catalogues*? Ritter en Straatsburg? Baudrier voor Lyon? Parijs? De *Bibliotheca Aureliana*? Het is niet omdat men na enkele werken door de Troeyer vermeld een verwijzing vindt naar een exemplaar in Cambridge of Parijs dat men kan veronderstellen, dat die fondsen onderzocht werden en op welke manier (11). Ik geloof dat een systematisch onderzoek verscheidene onbekende edities aan het licht zou brengen. De opmerkingen die verder volgen - van zuiver technische aard - zijn gering; wij vinden het spijtig ze te moeten maken : in de eerste plaats het formaat : De Troeyer duidt dit aan door mm. en niet door de enige aanduiding voor 16de-eeuwse boeken nl. in-8♦, ... Het is hier niet de plaats om de betekenis van "het formaat in-8♦ ... aan te duiden" uit te leggen, maar wij durven gerust zeggen dat de aanduiding van het formaat in mm. weinig betekenis heeft en ons over de structuur van het boek niets leert. Verder : wat betekent het wanneer men ziet: [48] ff. Vermoedelijk dat het boek door de beschrijver verondersteld wordt 48 bladen (feuillet) te hebben, maar dit een persoonlijke interpretatie blijft? Waarom niet het systeem van NK, vanaf haar tweede deel, overnemen? Wanneer men zo precies begint te beschrijven moet men enkele conventies in acht nemen. En tenslotte : Schrijver neemt het begrip auteur zeer breed met het gevolg dat talrijke anoniemen door hem onder een bepaalde auteur geplaatst worden terwijl deze nog niet zo goed gekend zijn, bv. *Die keyserlike Crone*, als anoniem gekend en zo te vinden bij NK komt bij De Troeyer onder Berninck. Weet men dit niet, dan is het werk zonder anoniemen-index niet zo gemakkelijk terug te vinden.

(11) Enkele aanvullingen uit de Gentse Universiteitsbibliotheek : nr 214 : Theol. 3397. Nr. 694 : Theol. 4034. Nr. 710 : Her. 2234. Nr. 775 : Theol. 1045 (1) zonder variant. Nr. 890 : Theol. 3090 en 3129.

---

[20] G. VISSER, *Luther's geschriften in de Nederlanden tot 1546*, Assen, Van Gorcum & Comp., 1969. Na een inleidend hoofdstuk over de verspreiding van Luther's geschriften in de Nederlanden, volgt in het tweede hoofdstuk de opsomming van een 85-tal werken (geschriften, Bijbelvertalingen en liederen) in de Nederlanden, of Nederlandse vertalingen in Duitsland, verschenen tot 1546, sterfjaar van Luther. Het grootste gedeelte ervan kenden wij reeds uit Kronenberg's *Bibliografie* en haar twee artikels (12). Een paar zijn nieuw en voor enkele edities komt Visser tot een latere datering. Elke editie wordt gevolgd door een korte commentaar, de N.K. en Benzing-referentie (13). Het derde hoofdstuk, *Aanhalingen van Luther's geschriften in andere werken in deze tijd in de Nederlanden verschenen* en het vijfde hoofdstuk gewijd aan de drukkers van Luther's geschriften in de Nederlanden zijn veel te summier behandeld. Een methodologische opmerking tenslotte over een herhaaldelijk voorkomende werkwijze van Visser : bv. nr. 24 *Adversus execrabilem Antichristi Bullam. Marc. Lutherus 1520*. s.l. s.n. Hier vermeldt de auteur nu : Waarschijnlijk een druk van Hillen, en in voetnoot de referentie N.K. en Benzing. Goed : ofwel geeft de auteur hier de visie van Kronenberg wat echter niet expliciet vermeld wordt, ofwel geeft hij zijn eigen visie, wat men in een werk over dit onderwerp wel mag verwachten, en in dit geval vragen wij ons af : waarom Hillen? Idem nr. 31, nr. 33 ... Kortom dit uiterst boeiend onderwerp is nog onvoldoende behandeld.

(12) *Uitgaven van Luther in de Nederlanden verschenen tot 1541*, in *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis*, 1953, t. XL, p. 1-25. en de aanvulling in 1968, p. 101-103.

(13) J. BENZING, *Lutherbibliographie*. Baden-Baden, Heitz. 1965-1966. 3 dln.

---

[21] Het artikel van F. CLAES over de *Nederlandse lexicografie tot 1600* (14) is een algemeen overzicht dat uitgebreider zal verschijnen.

(14) *Ontwikkeling van de Nederlandse lexicografie tot 1600*, in *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 1970. p. 102-128.

---

[22] P. THOEN geeft ons een uitgebreide studie over de diverse Aesopus-edities

van de Dorpius verzameling (15). Na een overzicht van de edities, p. 247-281 (1512-1852) - wij vinden het spijtig dat de auteur geen beschrijving van de boeken gaf, en zien ook niet in waarom hij de verwijzing N.K. die toch algemeen aanvaard is door NB vervangt, - volgt een soort synthese, waarin hij de inhoud tot 3 typen herleidt. Volgt verder een studie over de bronnen van de Dorpius verzameling en de relatie met de andere verzamelingen en tenslotte een hoofdstuk gewijd aan de vertalingen. Een dergelijk werk zou zeer interessant kunnen zijn moest de auteur ons van de diverse edities een voldoende beschrijving geven met de katernenindeling ; maar wij geloven dat Thoen het grootste gedeelte van de edities niet eens gezien heeft, maar zich steunt op bibliografie. n. Waaronder wordt nr. 29(1521) gedateerd? (cf Burg 179, en het exemplaar in Gent).
(15) In zijn *Aesopus Dorpii. Essai sur l'Esopé latin des temps modernes*, in *Humanistica Lovaniensia*, 1970, t. XIX, p. 241-309.

---

[23] De dissertatie van Ch. L. KUESTER is gewijd aan de *Illustrierte Aesop Ausgaben des 15. und 16. Jahrhunderts*, (Hamburg, 1970, 2 dln). In het eerste deel worden de verschillende soorten van illustraties behandeld. Uitgaande van de Ulmer Aesops van 1476/77 wordt de filiatie van de illustratie ervan nagegaan in de latere uitgaven. Het tweede gedeelte geeft ons een katalogus van de geïllustreerde Aesopus-editie uit de 15de en 16de eeuw, gevolgd door een chronologisch drukkersregister en een uitgebreid illustratiemateriaal.

---

[24] Deel IV (1970) van het *Nationaal biografisch Woordenboek* omvat een korte notitie van de hand van A. SCHOUTEET gewijd aan de drukker Jan II Genuwe (Genève) waarvan slechts één drukwerk bekend is (Brugge, 1581).

---

[25] H. PLEY (16) wijdt een kort artikel aan een editie verschenen bij Jan van Ghelen (II) in 1558 te Antwerpen. Het betreft de *Nyeuwe sekere en warachtighe tijdinghen, hoe dat ... Ferdinandus tot eenen Roomschen Keyser gecoren (sic) is*. De vertaler van dit werk is volgens hem niemand anders dan de Brugse drukker Hubrecht Goltzius.

(16) In *Handelingen van ... Societ d'Emulation te Brugge*, 1970. nr. 1-2, p. 96-99.

---

[26] Het werk van John LANDWEHR (17) geeft, na een inleiding en illustraties, een chronologisch overzicht van de embleemboeken vanaf 1554 in de Low Countries verschenen. Daarop volgt dan de eigenlijke alfabetisch geordende bibliografie. Wij hebben een steekproef gedaan onder Paradin met volgende resultaten. Beschrijvingen onvoldoende; nr. 472 formaat vergeten, signatuur geeft slechts ~ aan wat gedrukt staat A2-Y5 (Y7) voor A-Y8. Nr. 465 small 16 mo, wat betekent dit? en waarin onderscheidt zich dit formaat van een 16? Een editie van 1563, typis Ioannis Latij, te Antwerpen bij de weduwe Steelsius (Gent Res. 481 niet vermeld). Idem de interessante editie van Goropius nr. 170 is uiterst gebrekkig behandeld. Idem Junius Hadrianus, de nr. 279 en 282, volgens de auteur "the same collation", maar wij vragen ons af als wat. Als de eerste editie, nl. A2-K2 (K4) 2-5 (8) wat moet betekenen A-18 K8, maar dit is dan onjuist. Verder Alciati, hier had Landwehr toch kunnen gebruik maken van de werken van Duplessis (18) en Cartier (19) om precieser de oorsprong van de houtsneden na te gaan. Voor de 16de-eeuwse edities onvoldoende.

(17) *Emblem Books in the Low Countries 1545-1949. A Bibliography* Utrecht, 1970, een herwerking van zijn in 1962 verschenen *Dutch Emblem Books*. (18) Georges DUPLESSIS, *Les Emblèmes d'Alciat*, 1884.

(19) Alfred CARTIER, *Bibliographie des éditions des De Tournes*, Paris, 1937.

---

[27] In de catalogus 146 (april 1971) van Goldschmidt, Londen, werden volgende twee belangrijke post-incunabelen te koop aangeboden : nr. 9. Baptiste Mantuanus *Opus insigne de mundi calamitatibus ...*, Deventer. R. Pafraet, 22 mei 1514 (NK 2331 één exemplaar) voor 40.000 fr. en Bonagarius Pistoriensis *Declamatio ...*,

Leuven, D. Martens, 1 december 1501 (NK 462) voor 16.250 fr.

---

[28] De catalogus nr. 101 van Breslauer, Londen, vermeldt : nr. 109 Ockam G. *Dialogus de haeticis, epitoma* door H. de Zoemerens, Leuven, Joh. de Westfalen 1481 (Camp. 914) voor 48.000 fr., nr. 63 Caracciolus *Sermones de laudibus Sanctorum*, Antwerpen G. Leeu 1490 (Camp. 397) voor 32.000 fr. en nr. 67 *Cronike van Brabant*, Antwerpen, Roeland vanden Dorpe 1497 met 48 houtsneden (Camp. 508) prijs niet vermeld.

---

[29] De catalogus 52 van Gilhofer en Ranschburg, Luzern, biedt onder nr. 18 de belangrijke eerste geïllustreerde editie van Joost de Damhoudere aan : *Pupillorum patrocinium ...* Antwerpen, Johannes Bellerus 1564 voor 42.000 fr.

---

[30] In december 1970 had in het hotel Drouot de belangrijke verkoping plaats van een gedeelte van de Tudor Wilkinson bibliotheek : noteren wij : een onvolledig exemplaar op velijn van de *Brevarium Romanum* van Plantijn 1575; een werk dat ons interesseerde, maar wij spijtig genoeg niet konden onderzoeken was een verzameling *Carmina de S. Joanne Baptista, de Petri et Paulo ...* in de catalogus toegeschreven aan Jacobus de Breda 1495. Een zeer belangrijke Erasmusverzameling, waaronder een onbekende Castiliaanse vertaling van de *Querela pacis* Seville, Jacobus Cromberger 1520 die verkocht werd voor meer dan 100.000 fr. en de *Progymnasmate*-editie van Martens, Leuven 1521.

---

[31] Menno Hertzberger blijft echter de voornaamste leverancier, zijn catalogus 262 bevat : nr. 6 Alexander de Villa Dei *Doctrinale*, een deel van blad 19 op perkament gedrukt. Dit is een onbekend stuk van de 32 regel *Doctrinaal* toegeschreven aan "Coster", beter behorend tot de Nederlandse "prototypografie" (prijs 87.500 fr.). Nr. 10 Boethius, *De consolatione philosophiae* Deventer, Jacobus de Breda 1497 (Camp. 318) voor 22.500 fr. Nr. 11 Pseudo-Bonaventura *Sermones de tempore et de sanctis*, Zwolle, Peter van Os, 1479 (Camp. 336) voor 44.000 fr. Nr. 16 nog eens de reeds hoger vermelde Caracciolus *Sermones de laudibus sanctorum*, Antwerpen, Gerard Leeu (Camp. 397) voor 47.000 fr. Nr. 35 een druk van Gerardus de Lisa de Flandria : Haedus Pet. *De amoris generibus sive anterotica* Treviso 1492 voor 32.000 fr. en nr. 59 van dezelfde drukker: Platina Barth. *De honesta voluptate et valetudine*, Cividale 1480, voor 97.250 fr. Nr. 36 nog eens de hoger vermelde Ockam G. (Camp. 914) voor 61.000 fr. Nr. 65 Seneca *Proverbia*, Deventer, Rich. Paffraet 1495 (Camp. 1521) voor 40.000 fr. Nr. 68 Theobaldus *De naturis duo decim animalium*, Deventer, Rich. Paffraet ab 1488, (Camp. 1648) voor 62.400 fr. Nr. 71, Vernaker Joh. *Quodlibetum; Tractatulus de indulgentiis*, drukker van de Freeska Landriucht, (Camp. 1726) voor 80.000 fr. en nr. 142 de *Spiegel der Schrijfkonste* van Jan vanden Velde, Rotterdam 1605 voor 100.000 fr. Catalogus 263 nr. 31, Philephus *Epistolarum liber*, Deventer Rich. Paffraet ab 1488, (Camp. 1413) voor 60.000 fr.

---

[32] Thomas Scheler in zijn catalogus : *Voyages dans les cinq parties du Monde*, Paris 1971, biedt onder nr. 60 een *Theatrum Orbis Terrarum* van Ortelius, Ex Officina Plantiniana, 1592 voor 250.000 fr. aan.

---

[33] W. Salloch, Ossining, New York biedt in zijn catalogus 283, 1971, nr. 25 voor de prijs van 30.000 fr. een Grapheus aan : *Spectaculorum in susceptione Philippi ...* 1549, Antwerpen, 1550.

[Go Top](#)

Archives et bibliothèques de Belgique - Archief- en bibliotheekwezen in België, dl. XLIII (1972), nr. 1-2 pp. 460-472: nrs [34]-[65]

KRONIEK DER DRUKKUNST IN DE NEDERLANDEN TOT 1600

door J. MACHIELS

[34] Mr. H. Bos, jarenlang directeur van de Vrije Universiteit Amsterdam en overleden op 3 september 1970, heeft zijn belangrijke bibliotheek overgemaakt aan deze instelling. Dit kleine boekje (1) brengt na een korte biografie van Bos een voorlopig overzicht van deze belangrijke schenking. De bibliotheek van Bos is opgebouwd vanuit *het gezichtspunt van het nederlands gereformeerde protestantisme* (p. 53) en bevat zeer vele 16de-eeuwse drukken. Twee boekjes eruit worden wegens hun belang en zeldzaamheid in fotogravure hier opnieuw afgedrukt. Het zijn : *Een corte undersouckinge des gheloofs, ouer de ghene, die haer tot de Duytsche Ghemeynte, die te London is, begheven willen*. Anno 1555 waarvan Marten Mikron (Micronius) uit Gent een van de opstellers was (eerste editie 1553) en *Corte belijdinghe des gheloofs, der gheenre die ouer al in Nederlant ende bijzonder in deze Stadt N. de waerachtige leere des Euangeliums aenhanghen*. Anno 1556. De stad N. is Antwerpen en het werk was gedrukt te Emden (Lelie onder de doornen) in 1556. Van dit hoekje verschenen 4 edities, allen in 1556. Het exemplaar is afkomstig uit de bibliotheek van J. F. vande Velde de bekende Leuvense bibliothecaris.

(1) J. STELLINGWERFF, *De Mr. H Bos - Bibliotheek van de Vrije Universiteit*. Amsterdam 1971.

---

[35] Philip Gaskell (2) brengt ons een fotografisch overzicht van de thans nog bestaande drukpersen gebouwd vóór 1800 (het grootste gedeelte dateert uit de XVIIIde eeuw). In het totaal een 75 tal, gerangschikt per land : vooraan in aantal komt de USA met 22, verder Engeland met 15 en België met een 8-tal (7 in het Plantijn Museum te Antwerpen en één uit een private collectie). Van elke pers geeft hij ons een foto met een korte notitie.

(2) *A Census of Wooden Presses*, in *Journal of the Printing Historical Society* 1970, nr. 6, p. 1-32.

---

[36] Het prachtig uitgegeven werk (3) ter ere van Scholderer bevat diverse bijdragen die onze kroniek aanbelangen. Vooraf de *Bibliography of his writings* (p. 15-34) over een periode van 1900 tot 1969. Verder het artikel van Gedeon Borsa (4) vermeldt de in Antwerpen uitgegeven edities van Honterus. In een uitstekend artikel (5) onderzoeken L. en W. Hellinga nog eens de editie van Anthonius de Haneron, *Tractatus de coloribus verborum*, gedrukt in het type Ketelaer en De Leempt (P. Comestor-editie, Utrecht, 1473). De Haneron-editie (Camp. 262) vermeldt op het einde : *Finitum per manus vuilhelmi hees anno XXV* en een groot deel van de moeilijkheid bestaat er in hoe dit colophon te verstaan. Ontdekt door Ebert in 1823 en door hem om typologische redenen aan Ketelaer en De Leempt toegeschreven, werd deze zienswijze door Holtrop in zijn catalogus van 1856 bevestigd. Later onderzoek, en niettegenstaande het advies van een technicus - de drukker A. D. Schinkel - bracht hem er toe zijn oorspronkelijke visie te wijzigen en in zijn HMT schreef hij die druk toe aan de pers van W. Hees die het drukmateriaal van Ketelaer en De Leempt in 1475 zou hebben overgenomen. Meer nog, hij rangschikte hem (zie ook BMC en HPT) onder de niet gelocaliseerde drukkers. W. Hees echter zou helemaal geen drukker geweest zijn - en inderdaad dit colophon doet vreemd aan voor een gedrukt werk (maar hoe hebben Ebert, Holtrop ... dit niet aangevoeld ?) - maar een *Decanus Traiectensis*, een humanist uit het barbaarse noorden, een bibliophiel, die het *brain* vormde van de Utrechtse pers, die de selectie deed van de te drukken werken, de kwaliteit hoog hield, maar wonderbaar genoeg onverschillig was voor het eindresultaat. Hij zou heel eenvoudig voor hemzelf dit tractaat van Haneron hebben afgeschreven, zijn naam op het einde vermeld hebben en dit zou zo maar door de zetter overgenomen zijn. Dit alles is mogelijk, klinkt zelfs zeer mooi, wat te, maar we weten nog altijd niet wie de drukker van de Haneron is, tenzij misschien Ketelaer en De Leempt. Brilliant is eveneens het artikel van Allan Stevenson (6). Het is zonder twijfel dat

papier en watermerk een rol kunnen spelen bij de datering van een incunabel, maar is dit ook zo voor wat de plaats betreft waar deze gedrukt werd? Is de Boccaccio, *Geneologiae deorum* [◆ 1473] te Keulen of te Leuven gedrukt? Alle incunabelcatalogi schrijven deze editie toe aan de drukker van de *Flores Sancti Augustini* te Keulen (= Johan Veldeneer?). De typen van deze Boccaccio zijn nauw verwant met deze van de Belial (algemeen aanvaard als eerste boek (1474) te Leuven door Veldeneer gedrukt). Hellinga heeft zich zelfs afgevraagd - en terecht - of men niet de Boccaccio naar Leuven of de Belial naar Keulen moest overbrengen. Stevenson onderzocht de watermerken van de Boccaccio en stelde vast dat het afkomstig is uit de streek van Bar-le-Duc en omgeving. Daar papier meestal vervoerd werd langs de waterwegen ligt het voor de hand dat in dit geval de waar over de Maas naar de Nederlanden kwam en dan verder per kar verspreid werd. Het papier in Keulen gebruikt kwam daarentegen langs een andere weg en had een andere herkomst. Conclusie: De Boccaccio is in Leuven door Veldeneer in 1473 (na juli) gedrukt (7). Vraag: Kon geen papier uit dezelfde streek, langs de Maas over Luik naar Keulen gebracht worden? Vindt men geen Keulse incunabels gedrukt op papier van Bar-le-Duc? De kostprijs en de kwaliteit van het papier spelen toch ook een rol. Pas dan kan men voldoende zekerheid hebben. (13) *Essays in Honour of Victor Scholderer*, edited by Dennis E. Rhodes, Karl Pressler, Mainz 1970. (4) Gedeon BORSA, *Die Ausgaben der "Cosmographia von Johannes Honter"*, p. 90-105. (5) Lotte and Wytze HELLINGA, *Wilhelmus Hees, Printer or Bibliophile?* p. 182-195. (6) *The First Book Printed at Louvain*, p. 402-406. (7) Veldeneer immatriculeerde aan de Leuvense universiteit op 30 juli 1473. Zijn eerste drukwerk was de Belial van 1474. Het drukken van de Boccaccio vult dus goed de periode.

---

[37] Hellinga vraagt zich af (8): *Wat was het voor een onderneming in Utrecht waar een aantal van de werken van Thomas a Kempis van de pers kwamen? en weten wij iets van de omstandigheden waaronder of waardoor die teksten daar op de pers kwamen?* (p. 128). Reeds Holtrop had zich afgevraagd in 1867 *hoe het mogelijk is geweest, dat omstreeks 1470-73 te Utrecht zoveel klassieke werken en editiones principes gedrukt zijn?* Eerst het financieel aspect: het drukkersbedrijf in Utrecht produceerde in een paar jaar een 34-tal uitgaven, steeds in ◆◆n en hetzelfde type gedrukt, en op grond van de Comestor-editie die een impressum heeft, allen min of meer toegeschreven aan Ketelaer en De Leempt. Dit moet het werk geweest zijn van een *vroeg-kapitalistische onderneming* die tot doel had *snel goed verkoopbare waren te produceren* (p. 131). Voor wat de intellectuele kant betreft: Wie koos de te drukken werken, wie verschaftte de copij? Hiervoor was een *master mind* nodig en deze kan niemand anders dan Wilhelm Hees geweest zijn, de *decanus traiectensis* (9). Het is in dit atelier, dat in 1474 de werken van Thomas a Kempis van de pers kwamen. Het is in het licht van deze gegevens dat Hellinga het drukken, de structuur van de gedrukte werken, de kopij en de relatie kopij-druk toelicht en klaarheid probeert te brengen in het verwarde Thomas a Kempis-probleem.

(8) *Thomas a Kempis voor het eerst in druk*, in *Bijdragen over Thomas a Kempis en de moderne devotie*, verschenen als Extranummer 4 van A.B.B., 1971, p. 123-145. Het betreft hier de eerste editie van de Opera, Utrecht, N. Ketelaer en G. de Leempt 1474. De eerste editie van de *Imitatio* verscheen bij G. Zainer te Augsburg, v◆◆r 5 juni 1473. (9) Zie hoger het artikel uit Scholderer.

---

[38] *Quaerendo*, 1971, nr 3., omvat volgende bijdrage: het tweede deel van het artikel van S. Corsten (10). In 1473 vestigden zich de eerste drukkers in de Nederlanden. Het beletsel dat hun tot nog toe tegenhield - zorgen voor de papierbevoorrading - verdween en bovendien rust en vrede werden nu in de Nederlanden gehandhaafd. Verder onderzoekt Corsten welke drukkers over Keulen in de Nederlanden kwamen en wat zij van daar meebrachten - vooral de chronologie van Veldeneer's drukken ondergaat enkele wijzigingen t.o.v. Hellinga. (10) *K◆In und die Ausbreitung der Buchdruckerkunst in den Niederlanden*, p. 179-190.

---

[39] Schouteet probeert aan de hand van archivalia de data uit Brito's loopbaan

wat juist te bepalen (11). Uit zijn onderzoeken blijkt dat Brito zou gestorven zijn rond 1484. De zes bekende drukwerken van zijn hand spreken dit niet tegen; de enige moeilijkheid zou kunnen oprijzen door een, bij Campbell (nr. 1373), misschien ten onrechte toegeschreven druk uit 1488 die spijtig genoeg zoek is; maar deze onbekende druk zou evengoed aan een andere Brugse drukker toegeschreven kunnen worden, volgens Schouteet. Ook blijkt dat zijn loopbaan zou kunnen vervroegd worden tot 1475/1476, daar een zekere Jan Bortoen (= J. Brito ?) voor de broederschap van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge dan papieren beeldekens zou gedrukt hebben.

(11) A. SCHOUTEET, *Begin en einde van Jan Brito's drukkersbedrijvigheid te Brugge*, in *Handelingen ... van de Societät d'Emulation te Brugge*, 1971, t. CVIII, p. 26-38.

---

[40] E. Cockx-Indestege publiceert een korte mededeling over twee anatomische planodrukken die zich zouden inspireren op de *Tabulae Sex* van Vesalius (12). In april 1538 publiceerde Vesalius bij B. Vitalis te Veneti zijn *Tabulae Sex*, zes losse bladen van anatomie met beweegbare onderdelen. Deze werden onmiddellijk door verschillende drukkers heruitgegeven in min of meer dezelfde vorm. Allen zouden teruggaan naar hetzelfde type. Het besproken exemplaar hier, afkomstig uit de vroeger stadsbibliotheek te Bergen, heeft een Franse verklarende tekst en vermeldt in de cartouche : *Imprime en Anvers sur la Lombardeveste par Sylvestre de Paris tailleur des Formes*, zonder datum. Cockx-Indestege situeert het tussen 1540-1660. Het voornaamste probleem bestaat erin de verwantschap na te gaan, niet alleen van de tekening, (een v. Vesalius Italiaans prototype,) maar vooral van de tekst met de Vesaliuseditie.

(12) *Twee anatomische planodrukken met beweegbare onderdelen, uitgegeven bij Silvester van Parijs te Antwerpen ca. 1540-1550*, in *Scientiarum Historia*, 1971, nr. 2-3, p. 92-102.

---

[41] Het werk van Günther Bers (13) beantwoordt maar ten dele aan de titel. Na een kort biografisch overzicht volgt op p. 11 - 14 de vermelding van de door Crusier uitgegeven werken (Hippocrates, Galenus en Plutarchus). De auteur vermeldt alleen maar, zeer kort, de eerste editie van elke uitgave en enkele bibliotheken waar zich een exemplaar bevindt. De rest van het boek vormen de inleidingen van Crusier tot die diverse edities. Waarom die beperkte bibliografie opnieuw doen verschijnen in een reeks die reeds uitstekende voorgangers had?

(13) G. BERS, *Die Schriften des Niederländischen Humanisten Dr. Hermann Crusier*, De Graaf, Nieuwkoop 1971, 38 p. in de reeks *Bibliographies of Dutch Humanists III*. Het is een nadruk van de in 1969 in Keulen verschenen editie.

---

[42] Het werk van F. Claes (14) is vooral een bronnenstudie van deze drie woordenboeken om een beter inzicht te krijgen in de 16de-eeuwse lexicografie en dus voor filologen bestemd; men vindt er nochtans tal van interessante gegevens in over de 16de-eeuwse drukken. In een inleidend deel wordt een overzicht gegeven van de diverse voordien verschenen woordenboeken (de latijnse, vertaal- en systematische) en van het werk van Plantijn geholpen door zijn 4 medewerkers waaronder Kilianus de voornaamste was. De drie volgende delen onderzoeken respectievelijk de drie woordenboeken en hun bronnen. Vermelden wij hier slechts een begin van aanvullingen op de bibliografie p. 359sq. *Gemmula vocabulorum ...* Antwerpen, Mathias van der Goes, 21 mei 1490 (Gent. Res.170). *Curia pallacium* Deventer, J. de Breda (c. 1500, wordt betwijfeld, in Gent. Res.1044) en de interessante editie van Hendrik de Lettersnijder (c. 1501/1505) in Gent, Res. 1043 (zie Kruitwagen, *Gulden Passer I*, p. 20-24). *Vocabularius copiosus*. Leuven, Joh. de Westfalia, [1477-1483], Gent, Res.20. Dit exemplaar bevindt zich ook in de bibliotheek van Streuvels. Murelius, hier begrijpen wij de keus niet, bv. *Pappa puerorum*, de editie van 1514 wordt niet vermeld, wel die van 1515, en dan volgen nog een drietal latere, maar diverse ontbreken (zie N.K.) De *Collectanea* van Cingularius, editie Hillen 1544 in Gent, Res.461 ... Wij vinden het wat pedant deze opsomming verder te zetten, maar wij geloven dat zijn bibliografie duidelijker zou zijn moesten van eenzelfde werk de diverse edities chronologisch gerangschikt

worden. Zo is bv. het overzicht van Calepinus zeer moeilijk en Claes schijnt ook het artikel van Labarre niet te kennen (15).

(14) F. CLAES, *De bronnen van drie woordenboeken uit de drukkerij van Plantin : Het Dictionarium Tetraglotton (1562), de Thesaurus Theutonice lingue (1573), en Kiliaans eerste Dictionarium Teutonico-Latinum (1574)*, Brussel 1970.

(15) A. LABARRE, *Le Dictionarium de Calepino de 1609*, in *Gutenberg-Jahrbuch*, 1967, p. 160-164.

---

[43] Jean Muller (16) geeft ons een overzicht van de 16de-eeuwse drukkers uit Frankrijk ; hij beschouwt het grondgebied Frankrijk zoals wij het nu kennen zodat "Noord-Frankrijk" uit de 16de-eeuw er ook in voorkomt. Per stad, alfabetisch gerangschikt, vindt men een lijst, chronologisch gerangschikt, per drukker. Voor elke drukker vindt men de data van de periode waarin zij werkten, gevolgd door enkele bibliografische verwijzingen. Op het einde is een alfabetische lijst van alle drukkers.

(16) *Dictionnaire abrégé des imprimeurs - éditeurs français du seizième siècle*. Bibliotheca Bibliographica Aureliana XXX, Baden-Baden, 1970.

---

[44] In 1966 verscheen van de hand van A. Kolb een uitstekende bibliografie; thans verschijnt, bij dezelfde uitgever Harrassowitz, daarop een supplement eveneens van Kolb (17). Dit supplement heeft dezelfde kwaliteiten als het eerste werk; ook hier wordt het beginsel *ausnahmslos auf Autopsie* en *beschreibende Annotation* aanvaard. Dit heeft tot gevolg dat slechts het werkelijk nuttige is opgenomen en door een kortje commentaar wordt de inhoud eventueel weergegeven. Een ruimere aanwending vindt thans het beginsel - dat wij reeds herhaaldelijk beklemtoonden - ook de veulings- en antiquariaatscatalogi te benutten. Het systematisch onderzoek daarvan brengt regelmatig onbekende drukken aan het licht : *Bibliographien kommen ohne das Sammeln und Auswerten dieser Kataloge nicht aus* (p. XII). Spijtig genoeg bezitten wij nog geen dergelijke bibliografie voor de drukkunst uit de 16de eeuw bij ons ; wij hebben dit dringend nodig en deze zal zeker volgens dezelfde beginselen moeten opgesteld worden.

(17) *Bibliographie des Französischen Buches im 16. Jahrhundert*, Wiesbaden 1966, *Neuerscheinungen 1965-1970 und Nachträge aus früheren Jahren*, 1971.

---

[45] De tweede voorstudie van Benjamin de Troeyer is gewijd aan Libertus de Broeckem (*episcopus Bericensis*) (18). Van Libertus verschenen : twee Latijnse edities van het *Speculum peccatorum* en een Nederlandse vertaling *Spiegel der zondaren* (Polain 2492, 2493 en 2494). Verder *De Crucibus* bij Ad. Van Berghen, 23 juli 1501 (N K. 1368). Ter aanvulling vermelden wij hier een editie door Adams gesignaleerd : *Vslegung vn betētnis der Crutz ...*, in-4°, a-b6, [Straatsburg ?, c. 1503] waarover de Troeyer ons licht kan brengen. Zijn derde werk opgenomen in de *Minorica elucidativa* zal door De Troeyer later onderzocht worden.

(18) *Bio-Bibliografie van de Minderbroeders in de Nederlanden voor het jaar 1500. Voorstudies (Nieuwe reeks) II. Libertus de Broeckem*, in *Franciscana* 1971, t. XXVI, p. 3-28.

---

[46] In 1971 verscheen ook het tweede deel van de nieuwe Erasmusuitgave (19). Het eerste werk daarin is de *De pueris statim ac liberaliter instituendis* uitgegeven door J. Cl. Margolin. Ons interesseren hier vooral de diverse edities van dit werk. Margolin onderscheidt de edities vóór 1540, (datum van de eerste *Opera omnia* te Bazel) en de daarop volgende. In de eerste categorie kent Margolin 9 edities. Vanderhaeghen kent er meerdere, waarvan er een, nr. 8 uit zijn lijst, die door Margolin geschrappt werd omdat zij is : *sans doute confondue avec un autre texte* maar zonder te zeggen welke tekst. Vanderhaeghen is echter niet zo onvolledig als Margolin wel denkt. Wij hebben deze editie, die in Gent aanwezig is (Acc. 168 (2)), onderzocht en zij bevat wel precies de *De pueris*. Dit boek : *D. Erasmi Roterodami libelli aliquot selecti ... In fine : Friburgi Brisgoiae. Excudebat Ioannes Faber Emmeus Iuliacen. An. MDXXXVI* bevat ff. a2-f1 de tekst. In de serie verschenen na 1540, wordt ook de editie S. Apiarius, Bern 1556, geschrappt, want dit zou een editie van de *De ratione studi* zijn. Dit werk bevindt zich te Gent

en omvat diverse tractaten over de opvoeding; wij kunnen wegens het onvolledig karakter van ons exemplaar niet nagaan of de *De pueris* er in voorkomt, maar dit is na te gaan. Vanderhaeghen vermeldt twee exemplaren (Luzern en Carcassonne.) Het tweede werk is de *De ratione studie* eveneens uitgegeven door Margolin. Uitvoerig worden de edities van Robert de Keyser (1511-1512), (op dit duistere probleem hopen wij zelf later eens terug te komen) en van Schorer 1512 besproken; de latere edities worden slechts oppervlakkig behandeld. Het volgende werk, een van de meeste gedrukte teksten van Erasmus, is de *De conscribendis epistolis*. Ook hier wordt in afwachting van een betere Erasmusbibliografie vlug over de diverse edities heengegaan. Vermelden wij slechts dat sedert het werk van Treptow (20) wij nu 6 exemplaren (in plaats van 2 bij Margolin) van de editie Siberch kennen. De laatste tekst in dit deel opgenomen is de *Dialogus Ciceronianus* uitgegeven door de onlangs overleden P. Mesnard. De eerste editie is deze van Froben, maart 1528. De tweede editie is eveneens deze van Froben maart 1529. Maar waarom laat Mesnard de editie van Gryphius 1528 onvermeld? Is deze slechts een kopie van de eerste? Of heeft Mesnard ze niet gekend? Zij wordt nochtans vermeld bij Vanderhaeghen en bij Baudrier VIII, p. 47 en bevat de tekst van de *Ciceronianus* (ff. i8-s2) (exemplaar Gent, Acc. 12.475).

(19) *Opera omnia D. Erasmi. Ordinis primi tomus secundus*, Amsterdam, 1971. (20) O. TREPTOW, *John Siberch*, Cambridge Un. Press 1970, heeft Margolin nog niet kunnen consulteren.

[47] De literatuur over Marcus Gheeraerts de Oudere is niet zeer uitgebreid en behalve enkele kleinere studies of artikels die slechts een bepaald aspect behandelen bezitton wij nog geen werk dat de ganse persoonlijkheid en het oeuvre onderzoekt. Het boek van Hodnett probeert dit te doen (21). Een eerste deel p. 7-21 onderzoekt de loopbaan. De data van zijn leven zijn onzeker en niet zelden wordt de vader met de zoon, die dezelfde naam droeg verward. Geboren in Brugge rond 1520-1521, huwde hij er op 3 juni 1558; maar waar verbleef hij voordien? Waar kreeg hij zijn opleiding? Hier houdt de auteur zich aan de hypothese - reeds door Schouteet vooropgesteld (22) - dat hij in Antwerpen zijn opleiding genoot of misschien in het buitenland. Vanaf 1568 is hij in London waar reeds talrijke landgenoten, eveneens om godsdienstige redenen, hem waren voorgegaan. Volgens Hodnett verblijft hij er tot in 1577. In 1577 vindt men in de St. Lucas gilde te Antwerpen een "Mercus Geeraert Schilder" ingeschreven, maar is dit de Oudere? Of de zoon? Of een derde? Daar waar Schouteet en Hollstein, met gegronde redenen volgens ons, denken dat het de zoon is, gelooft Hodnett met de Oudere te doen te hebben. Zijn argumenten zijn niet doorslaggevend en zelfs de inschriften in het Album amicorum bewijzen maar dat Gheeraerts zou gereisd hebben. Vanaf 1586 tot aan zijn dood (datum onbekend, vóór 1604) verblijft hij terug in London. Het tweede hoofdstuk, p. 22-24 behandelt Marcus als schilder en het derde hoofdstuk p. 26-29 onderzoekt zijn afzonderlijk verschenen etsen. Gheeraerts is op de eerste plaats bekend om zijn etsen: zijn prachtig plan van Brugge en zijn boekillustraties. Hij zou deze niet alleen getekend maar ook zelf gegraveerd hebben. De vier afzonderlijke etsen, reeds door Hollstein vermeld, worden bij Hodnett uitvoerig behandeld. De commentaar op het plan van Brugge is echter te beknopt en hier moet men zeker teruggaan naar het boekje van Schouteet en het artikel van De Smet door Hodnett geciteerd. Het volgende hoofdstuk, p. 30-54, en het meest uitgebreide, behandelt Gheeraerts als boekillustrator. Hij was namelijk een van de eerste kunstenaars die etsen graveerden voor drukwerken; vandaar het belang om wat beter zijn stijl, techniek en ondergane invloed te onderzoeken. Waarin onderscheidt hij zich bv. van een Goltzius? Hier blijft schrijver jammer genoeg bij algemeenheden zoals bv. de bewering dat de nieuwe graveertechniek (t.o.v. houtblok) een groter "expressiveness" (p. 30) zou hebben, wat sterk te betwijfelen valt. Zijn voornaamste werk is: *De warachtighe fabulen der dieren*, in de Nederlandse vertaling van Ed. de Dene, Brugge, Pieter de Clerck, 26 augustus 1567, om, *ten coste vanden voorn. Marcus Gheeraerts*. Het werk is in-quarto (en niet in-octavo). Het omvat 107 gravuren (108 met de titelgravure). Hollstein vermeldt een

tweede editie zonder datum met 107 platen; bestaat deze of is dit een vergissing van Hollstein? Hodnett brengt over dit probleem, dat toch voor bibliografen niet zonder belang is, geen klaarheid, spreekt er niet eens over. Wat ons hier verder interesseert is het eventueel model waarnaar Gheeraerts gewerkt zou hebben, of waar hij zijn inspiratie vandaan haalde; behalve Gesners'rhinoceros, die terug gaat op Dörer, wordt dit niet nagegaan. Kuster die de diverse Aesopus-edities onderzocht heeft (23) komt tot het volgende oordeel: *Etwa die Hälfte der Radierungen fuszt auf den Holzschnitten der Lyoneser Ausgabe von 1556 (Jean de Tournes) bzw. auf denen der Pariser Ausgabe von 1561 (H. de Marnef). Daneben kehren einige Kompositionen der alten Ulmer Vorbilder wieder ...* (p. 275). Zo Hodnett het werk van Kuster omwille van de datum niet heeft kunnen inzien, zo had hij zeker het artikel van zelfde auteur moeten kennen. Dit verscheen in *Raggi*, 1969, vol 9. nr. 4 onder de titel "Bemerkungen zum emblematischen Fabelbuch". "De warachtige Fabulen der dieren" von 1567. Kuster onderzoekt er aan de hand van ikonografisch materiaal de voorlopers van Gheeraerts' gravuren. Hij oppert verder de gedachte - eveneens door Hodnett niet onderzocht dat het werk "als verhält calvinistisches Erbauungsbuch in den Jahren des Kampfes gegen geistige Unterdrückung" (p. 120), zou verschenen zijn, wat plausibel is gezien de achtergrond van Gheeraerts' leven. Dit brengt ons tot de verhouding: Gheeraerts-Rederijkers-Dene, om nog niet te spreken over P. de Clerck, de drukker en zijn relatie tot Gheeraerts. Ook de "Orphic Man" interpretatie van de titelpagina door Hodnett (p. 32) lijkt ons te ver gezocht en moet eerder in deze richting te vinden zijn. Verder, de editie van 1567 is een zeldzaam werk, en het ware toch niet zonder belang na te gaan waar de exemplaren zich bevinden. Ook het verband tussen de tekst en de illustratie moest onderzocht worden. In 1578/79 verscheen de tweede editie, een Franse versie, te Antwerpen bij P. Galle waarin de 107 gravuren worden overgenomen met toevoeging van 18 nieuwe, eveneens door Gheeraerts. Het tweede belangrijk werd door Gheeraerts geïllustreerd met 20 etsen, is de dubbele editie van het werk van Jan van der Noot, *Het theatre / Le Theatre*, London J. Day 1568. Door zijn onderzoek bevestigt Hodnett de toeschrijving aan Gheeraerts. De auteur is ook van oordeel dat de tekeningen voor de houtsneden uit volgende twee werken van de hand van Gheeraerts zouden zijn: Stephen Bateman *A Christall Glasse*, John Day 1569 en Raphaell Holinshed *Chronicles of England ...*, H. Bynneman 1577. Deze mening berust op stylistische grond. Dit is wel het origineelste gedeelte uit het werk van Hodnett, en bij gebrek aan materiaal hier in Gent kunnen wij wel deze visie aanvaarden. In een volgend hoofdstuk behandelt de auteur de tekeningen die Gheeraerts gemaakt heeft voor etsen die door anderen werden uitgevoerd; zijn samenwerking met Ph. Galle komt hier op de eerste plaats. Dit is een degelijk overzicht en een goede aanvulling op Hollstein. Het laatste hoofdstuk behandelt de tekeningen van Gheeraerts. Verder bezit het boek een chronologie van zijn leven, een overzicht van het werk, een index en een 60 tal illustraties die door hun goede keus een overzicht geven van het oeuvre van de kunstenaar. Onderlijnen wij de typografische kwaliteiten en de smaakvolle uitvoering van dit boek dat een belangrijke aanwinst is voor de kennis van Gheeraerts.

(21) HODNETT, Edward, *Marcus Gheeraerts The Elder of Bruges, London, and Antwerp*, Utrecht, Haentjens Dekker & Gumbert 1971, 101 p. en 60 reproducties, 63 gulden.

(22) Voor de Brugse periode is zijn boekje verschenen in 1941 nog steeds uitstekend.

(23) KUSTER Ch. L., *Illustrierte Aesop-Ausgaben des 15. und 16. Jahrhunderts*, Hamburg 1970. Ook het artikel valt L. SCHELER, *La persistance du motif dans l'illustration des fables d'Esop du seizième et dix-septième siècle* verschenen in *Studia Bibliographica in honorem Herman de la Fontaine Verwey*, Amsterdam, 1966, p. 350-355 is de auteur ontgaan.

---

[48] De catalogus nr. 284 van Erasmus, Amsterdam (september 1871) vermeldt volgende werken: een editie van Richard Pafraet, Deventer 1502, nl. de *quattuor novissima* toegeschreven aan Gerard van Vliederhoven voor 650 gulden (N K. 1604), en een Lactantius uit Antwerpen, 1539, Johannes Crinitus voor Joh.

Gymnicus (N.K. 1292) voor 480 gulden.

---

[49] Bij L. Rosenthal te Hilversum werd voor de som van 3.600 gulden door de Gentse Universiteitsbibliotheek een zeldzame editie aangekocht van de naar Treviso uitgeweken Gentse drukker Gerardus de Lisa de Flandria : Vincentius Ferrer *De fine mundi* 9 maart 1475 (BMC 884 a, niet in Van der Meersch).

---

[50] B. De Graaf, uit Nieuwkoop biedt in zijn lijst nr. 93 (november 1971) volgende werken aan. Twee edities van John Fisher, samengebonden voor 850 gulden : het betreft de *Assertionis Lutheranae confutatio ...* Antwerpen, J. Steels 1537 (N K. 940) en de *Sacri sacerdotii defensio contra Lutherum ...* Antwerpen. J. Steels 1537 (N K. 942); verder de *Omnia ... latina opera* van Thomas More Leuven, J. Bogard 1566 voor 2.800 gulden.

---

[51] Van Gendt, Amsterdam, veilde op 25 oktober 1971 een exemplaar van het *Passionael* van Jacobus de Voragine gedrukt te Antwerpen bij Henr. Eckert van Homberch 1505. Dit mooie boek met zijn talrijke houtsneden (N K. 1193) was in slechte toestand; het werd toegeslagen voor 4.200 gulden + 16% (Exemplaar uit de J. Six collectie). Tevens werd een onbekende N.K. geveild nl. Paludanus Arn. *Progymnasmata grammatices. Item etymologia de syntaxis. Ex officina Ioan. Graphei 1532*. Dit exemplaar werd tenslotte door onze buitengewoon koopkrachtige Albertina aangekocht voor 1050 gulden (+16%, + commissie).

---

[52] Bij Meijer Elte in Den Haag waren in oktober 1971 volgende edities te bekomen : De tweede Franse editie van Guicciardini *Description de tous les Pays-Bas* Plantijn 1582, volledig en in zeer goede staat voor 2.500 gulden. Grapheus Cornelis *De Seer wonderlijcke incompst vanden Prince Philips inde stad van Antwerpen. Anno 1549*, gedrukt te Antwerpen door G. van Diest voor P. Coecke 1550, in zeer goede staat voor 1.500 gulden. De *Expositio hymnorum* van Chr. Snellaert Delft 1496 (Camp. 722) is zeer goede staat, modern perkamenten band, voor 3.250 gulden. Willem van Gouda, *Expositio misteriorum misse* (door N. K. 3138 als c. 1503 gedateerd), G. Bac, Antwerpen, (Polain 1793) voor 3.100 gulden, in goede staat, moderne band. Een zeer mooie Griekse editie van Mart. de Keyser, november 1528 (N K. 1117) *Horae in laudem beatissimae Virginis ...* voor 2.500 gulden. Dit laatste exemplaar werd door de Gentse Universiteitsbibliotheek aangekocht. Het is afkomstig uit de bibliotheek U. Proost die op 7 november 1967 bij Beyers geveild werd (nr. 1387).

---

[53] De catalogus van M. Nijhoff in den Haag (nr. 826, dec. 1971) biedt volgende werken aan : nr. 3 *De Amadis de Gaule* in de Franse vertaling van Nicolas de Herberay, Antwerpen, G. Silvius 1573-77, 15 dln. met talrijke houtsneden voor 4.800 gulden; nr. 11 Hesiodus *Liber georgicorum, opera et dies*, Deventer, Rich. Pafraet 22 oct. 1502 (N.K. 1066) voor 1.150 gulden; nr. 17 *Gemmula vocabulorum*, Deventer, J. de Breda, 30 maart 1498, voor 3.800 gulden (het is het exemplaar van J. Nieve, vermeld in Polain 1568). Dit is een niet onbelangrijk Latijn-Nederlands woordenboekje en gerubriceerd. Tenslotte nr.931, Plinius Secundus C. *Epistolae familiares ...*, Leuven, D. Martens, 1516 voor 3.600 gulden (N. K. 1740). Dit exemplaar afkomstig uit de Kloss-Library bevat bovendien annotaties van de hand van Melanchthon.

---

[54] Bij Beijers te Utrecht werd op 7 december 1971 het tweede deel van de *Library of the Mennonite Ohurch of Amsterdam* geveild. Deze bibliotheek bevat uit de aard der zaak talrijke zeldzame drukken van Nederlandse afkomst ; wij hebben, vruchteloos, geprobeerd op deze veiling enkele boeken voor Gent te kopen maar ons beperkt krediet liet dit niet toe. Het eerste boek dat geveild werd was de eerste Griekse editie van het Nieuwe Testament door Erasmus uitgegeven. *Novum Instrumentum omne, diligenter ab Erasmo Roterodamo recognitum ...* (grieks en latijn) Bazel, Joh. Froben 1516, met mooie houtborduren van Urs. Graf.

Dit werk is uiterst zeldzaam (24), en bereikte, niettegenstaande de gebrekkige toestand (zeer kort afgesneden, slecht papier en latere band) de som van 18.500 gulden (zonder kosten). Verder noteren wij : Het Nieuw Testament, Antwerpen, Jan van Ghelen 1528 (N.K. 394), enig bekend exemplaar, met talrijke houtsneden versierd, band 1564, voor 2.300 gulden. *Epistole evangelique toto anno, ...* Antwerpen, M. Hillen 1531 (N. K. 4228, enig exemplaar) voor 1.800 gulden. Een exemplaar van de Vorsterman Bijbel 1533-1534 (N.K. 405) waarvan de kaart ontbrak voor 1.100 gulden. *Den Bibel in duyts ...* Embden, S. Mierdman & J. Gheylliaert 1556, de oudste Bijbel van de Nederlands Gereformeerde Kerk, voor 2.300 gulden. *Het Nieuwe Testament*, Emden, L. der Kinderen 1563 voor 1.900 gulden. *Souter Liedekens* Antwerpen, S. Cock 1540, (N K. 1918) voor 1.000 gulden. Van Maarten Mikron uit Gent afkomstig : *Een claer bewijs van het recht gebruyck des Nachmaels Christi ...* London, 1552 samen met zijn *De cleyne catechismus, oft kinderleere, der Duytscher ghemeynte, die te Londen is*. Londen, H. vanden Berghe 1552; enig bekend exemplaar voor 4.500 gulden. Een editie *Vander navolghinghen Christi*, Leiden, Jan Seversz, 7 mei 1519 (N K. 2014) voor 600 gulden. Beza Th. *Bekentnisse des Christelicken gheloofs*, eerste Nederlandse vertaling door J. Junius, Franckfort 1561 voor 1.350 gulden.

(24) Gent bezit hiervan - vermoedelijk enig in België - een perfect exemplaar. Op 26 oktober 1971 werd ook een beschadigd exemplaar (nr. 278) geveild bij Sotheby voor 1.400 pond.

---

[55] Menno Hertzberger, katalogus nr. 267 (dec. 1971) biedt volgende werken aan : nr. 26, *Crans van duserent rosen*, Leiden, Peter Jansz. (c. 1535), (NK0639) voor 1.950 gulden; nr. 33 de eerste Nederlandse vertaling van Fuchs' *Herbarius*, Bazel, M. Isingrin, (1545), met gekleurde houtsneden, voor 12.200 gulden; nr. 34 de eerste Franse editie van Guicciardini, *Description de tout le Pays-Bas*, Antwerpen, G. Silvius 1567 (♦♦♦n ill. ont.) voor 1.850 gulden; nr. 52, Valverde J. de *Vivae imagines partium corporis humani*, Antwerpen, Chr. Plantijn 1572, (met de ill. uit Vesalius' *Fabrica*) voor 2.500 gulden.

---

[56] De katalogus 131, november 1971, van H. P. Kraus, New York, vermeldt onder de talrijke uitzonderlijke werken twee Caxton edities : nr. 19 Le Fevre, Raoul *The Recuyell of the Histories of Troy*, door W. Caxton uit het Frans vertaald en gedrukt te Brugge c. 1473- 1474 en nr. 20 Le Fevre, Raoul *Le recueil des histoires de Troyes*, Brugge v♦♦♦r september 1476. Beide exemplaren, afkomstig uit de J. Pierpont Morgan Library, zijn onvolledig (prijs niet medegedeeld, zie echter de catalogus van Sotheby van 8 juni 1971). Verder nr. 27 de *Dialogus creaturarum* van Maino de Maineri, gedrukt te Gouda door Gerard Leeu, 3 juni 1480 (Comp. 560) en bekend om de mooie houtsneden (17de-eeuwse band).

---

[57] De katalogus nr. 205 (oktober 1971) van Lathrop C. Harper te New York vermeldt : nr. 10 de eerste Spaanse vertaling van Apianus Petrus, *Libro de la Cosmographia ...* Antwerpen, G. Bontius 1548 (Peeters-Fontainas 61) voor 435 dollar. Een mooie en zeldzame eerste editie van Clichtoveus J., *Antilutherus*, Parijs, S. de Colines 1524 voor 650 dollar (B.B.C. 444) en nr. 86 het eerste en tweede boek van Goltzius Hubert, *C. Iulius Caesar siue Historiae ...* Brugge, H. Goltzius 1563-1574 voor 1.350 dollar (B.B.G. 385-387). Maar het belangrijkste stuk - tenminste voor onze gewesten is nr. 143. Het is de *Ordonnantie ende Edict des Keyzers Kaerle die V. ...* gevolgd door *Die catalogen oft inuentarisen vanden quaden verboden boecken ...* Leuven, S. Sassen 1550 in -4♦♦, 24ff. Deze beide werken samen vormen de tweede index van de verboden boeken in het Nederlands gepubliceerd (prijs 1.250 dollar). Het boekje draagt het ex-libris van Chr. Sepp die aan dit werk een studie gewijd heeft in zijn *Verboden lectuur* van 1889.

---

[58] Op 22 maart 1971 werd bij Sotheby een Vesalius geveild waaraan enkele ff. ontbraken voor 1.000 pond. Het betreft de : *De humani corporis fabrica*, Bazel J. Oporinus, juni 1543. Haar veilingcatalogus nr. 29, van 8 juni, die enkele dubbels uit de Pierpont Morgan Library aanbood vermeldde onder nr. 9 : Jacobus de

Cessolis, *The game and the play of the chess*, vertaald door Caxton. Brugge, W. Caxton, na maart 1474/1475 (Camp. 418a, G.W. 6532). Dit werk, waaraan een 4tal ff. ontbraken werd voor 44.000 pond geveild en voor een kleine 6.000.000 door onze K.B. aangekocht. Verder bij Sotheby : 7 juni, nr. 79, Ambrosius *Passio diue Agnetis Virginis*, Deventer, Al. Pafraet, feb. 1515 (N.K. 113) voor 210 pond. Op 19 juli, nr 169, Boethius, *De consolatione*, Deventer, J. de Breda, 5 aug. 1497 (Camp. 318) voor 55 pond. (x 20ff. ontb.).

---

[59] De catalogus nr. 147 (october 1971) van E. P. Goldschmidt te London vermeldt volgende werken : drie Griekse edities door R. Rescius te Leuven voor Barth. Gravius van Basilius de Grote : nr. 17 *Homilia ad iuvenes ...* 27 april 1532 (N.K. 251, voor 125 dollar). nr. 18 *Sermones duo de ieiunio ...* 10 maart 1533 (N K. 252, voor 116 dollar); nr. 19, *Homilia de invidia ...* 8 mei 1532 (N K. 249, voor 115 dollar) en verder nr. 154 de *Catalogus omnium antistitum Tungarorum, ...* Antwerpen, W. Vorsterman (c. 1530) van Joh. Placentius, voor 185 dollar (N K. 1726).

---

[60] De catalogus 132 (november 1971) van Deighton, Bell & Co. Cambridge biedt volgende drukken aan. Nr. 26, Jacobus, Comes Purliliarum, *De generosa educatione liberorum*, Treviso, 11 september 1492 voor 450 pond. De drukker is Gerardus de Lisa de Flandria. Nr. 45, een Engelse tekst in Antwerpen gedrukt door J. Laet in 1565 voor 476 pond : Beda, *The History of the Church of Englande* in de vertaling van Thomas Stapleton. Nr. 82 de tweede folio-editie van Vesalius A. *De humani corporis libri septem*. Bazel, I. Oporinus 1555 voor 1.500 pond.

---

[61] De catalogus nr. 1 (dec. 1971) van J. Norman, San Francisco, biedt onder nr. 380 en 381 twee Vesalius' edities aan : *De humani corporis fabrica*, Bazel, J. Oporinus, 1543, in zeer goede staat voor 15.000 dollar en het zogenaamd *Consilium voor Ingrassia*, Venetie, A. Patesio 1568 voor 1.850 dollar.

---

[62] Bernard M. Rosenthal te San Francisco biedt in zijn catalogus 23 (november 1971) twee interessante edities aan. Nr. 21 Capella, Galeazzo *De rebus nuper in Italia gestis libri octo*, 1521-1530, door hem toegeschreven aan Martinus de Keyser, Antwerpen, 1533, (N. K. 518) voor 235 dollar. Hij vergist zich vermoedelijk en het betreft hier N K. 519 Antwerpen, Joh. Grapheus (?) 1533. Nr. 38 *Esbatement moral des animaux* Antwerpen, G. Smits voor Ph. Galle (c. 1578) voor 1.400 dollar, met 125 illustraties van Marcus Gheeraerts. De tekst is de Franse vertaling van Dene's *De warachtighe fabelen der dieren*.

---

[63] De catalogus nr. 64 van Lardanchet (Parijs 1971) vermeldt : nr. 8 Apianus P., *Cosmographia*, Antwerpen, G. Bontius 1550 voor 3.600 fr. fr., en nr. 24 Bonaventura *Sermones de tempore*, Zwolle 1479 voor 15.500 fr. fr. (gerubriceerd exemplaar, in zeer goede staat, band uit de 18de eeuw). Volgens Lardanchet zou het G.K.W 4810 zijn, maar het opgegeven colophon stemt noch overeen met de beschrijving uit de G.K.W. 4810, noch met de variant G.K.W. 4811. Hellinga rangschikt deze beide edities onder : Drukker van de anonieme edities in type I (Johannes de Vollenhoe).

---

[64] De catalogus 11 (oct. 1971) van Trésor de livres et graphiques, Frankfurt am Main, bood onder nr. 504 een onbekende editie van Erasmus aan voor 260 mark. Het betreft de *Colloquiorum familiarum opus*, Antwerpen, ex officina Ioan. Grapei 1542. Het boek werd door de Gentse Universiteitsbibliotheek aangekocht.

---

[65] Bij Karl und Faber te München werd op 10 november 1971, (nr. 180), volgend werk geveild waarvan de prijs ons nog niet werd medegedeeld. Petrarca. *Rerum memorandum libri IV*. Leuven, Loeffs de Driel, ca. 1485 (Polain 3065); de katerne a komt uit de editie 1487.

**KRONIEK DER DRUKKUNST
IN DE NEDERLANDEN TOT 1600**

Door J. MACHIELS

[66] Ter gelegenheid van het jaar van het boek had de Bibliothèque Nationale te Parijs een merkwaardige tentoonstelling ingericht (1). Wegens het algemeen belang van deze tentoonstelling wensen wij hier een bondig overzicht ervan te geven. De inleidende zaal toont ons de *Divers supports du livre*, en tevens enkele voorbeelden van de drukkunst in het Verre-Oosten; vergeten wij niet dat men in China met losse typen drukte vanaf het begin van de 11de eeuw (nr. 42 is een dgl. gedrukte tekst, afkomstig uit Korea uit de 14de eeuw). De volgende afdeling *Genese et métamorphoses du livre occidental* vormt het voornaamste deel. Het met de hand geschreven boek, het perkament, het papier (bereiding en watermerk) vormt de inleiding tot het gedrukte boek. Nr. 109 is Gutenberg's Bijbel (42 r) en speciaal het exemplaar met een nota van de rubricator en binder H. Cremer waarin hij ons mededeelt dat zijn werk beëindigd was op 24 augustus 1456. Vervolgens wordt ons de uitbreiding geschetst, of beter de geweldige vlucht, die de drukkunst nam na 1465, eerst in Europa en nadien in de andere werelddelen. Na de evolutie van het boek volgt de geschiedenis van het schrift, de schriftsoorten, de navolging ervan door de typen en hun langzame losmaking ervan in de loop van de 16de eeuw. *La présentation du livre*, die het geschreven en gedrukte boek bij elkaar brengt en geen kunstmatige lijn trekt tussen beide gebieden, schetst ons de evolutie van de uiterlijke vorm (titel, colophon, tekstindeling ...). Vervolgens komt de illustratie (manuscript en gedrukte boek), de xylografie, de gravure en haar evolutie tot op heden, terwijl de afdeling *Reliure* ons enkele zeldzaamheden toont. De volgende afdeling is gewijd aan de *Production et diffusion*. Wie of welke instelling "produceerde" het met de hand geschreven boek en voor wie? Hoe zette de drukker zijn producten af? Hoe was zijn beroep ingericht, zijn voorrechten, zijn bescherming. De laatste grote afdeling *Le livre et son public* brengt onder deze rubriek nogal uiteenlopende onderwerpen, terwijl het slot van de tentoonstelling gewijd is aan het bibliophile boek : een keus van exemplaren opgedragen aan of in het bezit geweest van belangrijke personen. (1) *Le livre*, Parijs, Bibliothèque Nationale, 1972. Deze catalogus werd samengesteld door een ganse groep medewerkers uit de bibliotheek.

[67] In een uitgebreid artikel voorzien van een bibliografie probeert Pollak (2) de prestatie na te gaan van de houten handpers. Om te weten hoe groot de productie per pers was onderzoekt hij vooreerst hoe de pers werkte. De drukgang bij houten persen (de one- of two-pull pers). In het eerste geval (the one-pull press) wordt, bv. bij een folio-formaat met 4 bladzijden tekst per vel, elke pagina 4x voor 4x na elkaar gedrukt (1, 2, 3, 4) en voor elke pagina wordt de drukvorm veranderd. In het tweede geval, met zelfde formaat, wordt 4x drukvorm van twee pagina's klaargemaakt (1 en 4, 2 en 3), moet ook 4 maal geduwd worden, maar men hoeft de drukvorm slechts tweemaal te veranderen, dus snellere arbeid. Gutenberg (en dit tot ongeveer 1470-1480) drukte volgens het eerste geval. Let wel op dat in beide gevallen de pers bij elke drukgang (dalen van de degel) slechts 4x foliobladzijde (of 2 quarto of 4 octavo bladzijden) kan drukken. Rekening houdend met de efficiëntie, de vlijt van de drukker, de kwaliteit van het geleverde werk (zonder de evolutie en de verbeteringen van de houten pers uit het oog te verliezen) moet men tot zeer veranderlijke resultaten gekomen zijn. *We cannot evaluate the performance of the wooden handpress* p. 231. De oude bronnen, waarvan de tekst moeilijk te begrijpen valt, afgewogen hebbend, en na enkele berekeningen komt hij tot een resultaat van 200 sides (= 1 foliopagina of 2 quarto's) per uur en per pers. Bij Plantijn, in de tweede helft van de zestiende eeuw, komt men tot 2.500 sides per press per working day (p. 248), dus ongeveer

300 sides per uur.

(2) M. POLLAK, *The Performance of the Wooden Printing Press*, in *The Library Quarterly*, 1972, dl. XLII, nr. 2, p. 218-264.

---

[68] Van T. Besterman's *A World Bibliography of Bibliographies* verscheen in 1971, naast de editie in de bekende vorm, een editie in meerdere octavo delen gegroepeerd per onderwerp. Twee delen hiervan zijn gewijd aan de drukkunst (3); naar de inleiding vermeldt zou de uitgever het materiaal van de vierde editie (1965- 1966) herwerkt hebben per onderwerp. Dit algemeen bekende werk dat goede diensten bewijst als vertrekpunt vooral voor de bibliografie van de drukkersplaatsen zal, niettegenstaande zijn lacunes, onder deze nieuwe vorm betere dienst bewijzen.

(3) *The Besterman World Bibliographies. Printing Book Collecting and Illustrated Books. A Bibliography of Bibliographies*, by T. BESTERMAN, Totowa 1971.

---

[69] Vermelden wij hier een reeks herdrukken uitgegeven door het Augustijns Historisch Instituut te Heverlee-Leuven. Nr. 1 bestaat uit een iconographie van de heilige Augustinus, 28 koper gravuren van de hand van Schelte van Bolswert naar tekeningen van de Antwerpse Augustijner Eugenius Wamelius, verschenen te Antwerpen in 1624 (4). Het tweede nummer omvat 60 kaarten van 42 provincies en 12 Augustijner congregaties uit de ganse wereld. Deze kaarten werden getekend en gegraveerd door de Franse Augustijner Augustin Lubin en verscheen te Parijs bij P. Baudoin in 1659 (5). Het derde werk, een verzameling gravuren uitgevoerd door A. Lubin, A. Flamen en I. Silvestre verscheen te Parijs in 1659. Het omvat afbeeldingen van het klooster S. Agostino te Rome en 21 andere Augustijnerkloosters uit Frankrijk (6). In dezelfde reeks worden ook nog aangekondigd de twee werken van A. Heggmair die de kloosters zal omvatten die in het gebied van de Germaanse assistentie van de Orde gelegen zijn en deze te Rome.

(4) *Iconographia Magni Patria Augustini, Hipponensis episcopi et Ecclesiae Doctoris excellentissimi*, 750 Fr.

(5) *Orbis Augustinianus sive conventuum Ordinis Eremitarum Sancti Augustini chorographica et topographica descriptio*, 750 Fr.

(6) *Topographia Augustiniana sive prospectus conventuum Ordinis Eremitarum Sancti Augustini. Veues et perspectives de plusieurs couvents des PP. Augustins*, 400 Fr.

---

[70] In vergelijking met de editie van 1965 is de uitgave van 1972 van Gerlo's bibliografie van het humanisme een belangrijke verbetering (7). Uitgaand van de eenheid van Noord en Zuid in deze periode worden nu ook de humanisten uit het Noorden erbij opgenomen; ook de datum werd opgeschoven tot het midden van de 17de eeuw. Het werk werd afgesloten eind 1969. Een eerste deel: *Introduction bibliographique et l'histoire générale des Anciens Pays-Bas* (p. 13-107) omvat de retrospectieve en algemene bibliografie, de algemene werken, de periodieken, de reeksen, de bronnen, de monografieën, de biografieën, en de hulpwetenschappen, dit alles steeds chronologisch gerangschikt. Een tweede deel *l'Humanisme aux Anciens Pays-Bas* (p. 108-117) behandelt het meer specifieke humanisme in de Nederlanden. Het derde deel *Les domaines spécifiques* (p. 118-232) omvat diverse rubrieken zoals de drukkunst, het onderwijs, de godsdienst, het recht, de wetenschappen ... Het hoofdstuk gewijd aan de drukkunst (p. 118-129) is voor ons hier het interessantste en met het oog op een nieuwe editie volgen hier enkele opmerkingen. Wij vinden het vooraf spijtig geen hoofdstuk te vinden gewijd aan de bibliotheken; het privaat boekenbezit uit deze periode is een belangrijke bron en een bibliografie over dit onderwerp in onze gewesten is noodzakelijk. Tot welke categorie van gebruikers richt deze bibliografie over de drukkunst zich nu? Zeker niet tot specialisten, dit blijkt onmiddellijk; dus moeten hier alleen vermeld worden de basiswerken en de ernstige inleidingen maar dit dan volledig die voor niet-ingewijden het nuttigst zijn. De eerste rubriek:

Généralités (p. 118-120). Er wordt slechts één tijdschrift vermeld, nr. 1564,

dat vervolgd worden is door *Het Boek* (nr. 53 hoger vermeld) ; waarom niet *Le Bibliophile Belge* opnemen dat veel waardevol materiaal bevat ? Nr. 1559 is aan te vullen met Ledeboer's *Boekdruckers*. Nr. 1561 is een reeks die beter vooraan zou vermeld worden onder de rubriek *Séries*, hier heeft dit weinig betekenis en zegt niets over de inhoud die uiteenlopend is. Nr. 1562 kon hier onvermeld blijven. Nr. 1563 Bom G. D. is bijkomstig alhoewel nuttig. De nummers 1566, 1573, en 1576, waarom daar niet bij vermelden : *Catalogus der Tentoonstelling van de Ontwikkeling der Boekdrukkunst in Nederland*, Haarlem 1923 dat een goede aanvulling is? Over de merken wordt Juchhoff R. vermeld (nr. 1571), waarom niet Van Havre en Silvestre of het deel uit de B.B.? Zeker moest vermeld worden : R.F. APERS, *De huidige stand van de studie der geschiedenis van de boekdrukkunst in België*, verschenen in de *Handelingen van het Eerste Wet. Vlaams Congres voor Boek- en Bibliotheekwezen* 1930, p. 13- 44. dat een voor deze tijd goed bibliografisch overzicht gaf. Nr. 1577 is hetzelfde werk als nr. 1578 maar in het Engels. Wanneer Rouzet A., nr. 1579 vermeld wordt, waarom dan niet de aanvulling van De Graaf B. en M. E. : *De Noord-Nederlandse bibliografie 1541-1600* verschenen in *Het Boek* (1961-62) p. 174-196? Naast nr. 1580, 1583, 1594 waarom niet : *De Incunabelen en de Nederlandsche Uitgaven tot 1540 in de Bibliotheek der Universiteit van Amsterdam*, door C. P. BURGER, 1919 en 1923, 2 dln.? Vervolgens de incunabelen : nr. 1586 vermelden impliceert vermelding van tal van andere werken, dus beter schrappen en liever nr. 1585 aanvullen met de nodige supplementen. De rubriek *Impressions des XVIe et XVIIe siecles* (p. 121). Naast nr. 1591 moet zeker vermeld worden : *Le livre, l'estampe, l'edition en Brabant du XVe au XIXe siècle*, Gembloers, 1935. Nr. 1592 is hier beter te schrappen en nr. 1593 wordt verder nog eens vermeld (nr. 1664) waar het beter past. De rubriek 4 : *Études Biographiques* (p. 121-123) gewijd aan de drukkers is zeer willekeurig van samenstelling. Hoe gebeurde de keus? Het artikel van Apers hoger vermeld is hierover veel beter. Nr. 1601 en waarom niet het werk van Proctor *Jan van Doesborgh* van 1894? Waarom niets over De Keyser, over Hillen? Nr. 1612 waarom niet het supplement van 1866?. Nr. 1616 is 1956 i.p.v. 1957 en waarom niet het artikel van Nuyts? Waarom niet het boekje van E. Polain over Vorsterman, noch de studie over Van Waesberghe van Ledeboer? Dit hoofdstuk is zwak en moet zeker herwerkt worden. De volgende rubriek *Études locales* (p. 123-126) is gewijd aan bepaalde drukkersplaatsen ; ook hier is de keus onevenwichtig. Voor 's-Hertogenbosch : E. TEN BRINK, *Bossche Drukken 1541-1629* in *Varia Historica Brabantica* 1966 en 1969. Nr. 1644, 7 vol. nader te specificeren. Nr. 1656 p. 1-174 wordt p. 1-17 en p. 106-107. Vianen : zie de artikels van De La Fontaine Verwey. De volgende rubriek is gewijd aan *Études thematiques* (p. 126-129). Waarom niets over de Bijbel-edities, over schoolboeken, over de almanakken ... ? De werken van Scheurleer over de *Souterliedekens* en de *Liedboeken*, van De Troeyer over de Franciscana ... werden niet eens vermeld. Over de verboden boeken wordt Sepp niet vermeld behalve bij nr. 2120 sq. waarnaar zou moeten verwezen worden. Bij de *Illustration* (p. 128) : waarom niet het werk van Hind over de *Woodcuts*, waarom niet Schretlen? Nr. 1682 waarom niet zijn *Nederlandsche Houtsneden 1500-1550* van 1933-1939?. Over de boekbanden is nr. 1696 zeker onvoldoende. Een korte commentaar bij elk nummer over de bruikbaarheid zou zeer nuttig zijn en veel nutteloos zoeken vermijden bij de gebruikers. Men houdt zich ook strict aan de Nederlanden, maar kan men de drukkunst alhier begrijpen los van de omliggende landen? Keulen bv. is voor ons even belangrijk als Leuven en een korte orientatie over Duitsland, Italië en Frankrijk zou zeer nuttig zijn. Wij hebben de indruk dat in vergelijking met de andere delen van het boek de drukkunst wat verwaarloosd werd : men vermeldt wel de catalogus van het B. M. (nr. 1588, er is een herdruk met aanvullingen van 1967), maar zonder de aandacht te vestigen op de knappe inleidende synthese van Painter waarmee ieder moet mee beginnen die zich op het gebied van de Nederlandse incunabelkunde waagt, noch op de artikels van Kruitwagen. Deel 4 *Répertoire bibliographique des humanistes et poètes neo-*

latins (p. 233-491) vormt het voornaamste deel en is ongetwijfeld het nuttigst. Alfabetisch, met de nodige verwijzingen, wordt van elke humanist de data vermeld met referenties naar de voornaamste woordenboeken en biografieën; na elke humanist volgt de voornaamste bibliografie over hem verschenen. Het werk wordt afgesloten met een uitgebreide alfabetische index (p. 493-543). In de nomenclatuurclassament worden en moderne en historische personen, anonieme boektitels, steden en plaatsnamen vermeld.

(7) A. GERLO en H. D. L. VERVLIET, *Bibliographie de l'Humanisme des Anciens Pays-Bas avec un répertoire bibliographique des humanistes et poètes néo-latins*, (*Instrumenta Humanistica*, III), 640 Fr. Brussel, Presses Universitaires de Bruxelles, 1972.

---

[71] Na een onderbreking van 30 jaar verschijnt thans opnieuw de eerste aflevering van band 8 van de Gesamtkatalog (8). De vroegere leiding door de Preuszischen Staatsbibliothek wordt thans overgenomen door de Deutsche Staatsbibliothek (DDR), het werk staat onder de leiding van Dr. H. Roloff. In een korte inleiding worden de moeilijkheden voor het heropnemen van het werk geschetst. Deze eerste aflevering van het nieuwe begin omvat slechts enkele hoofdstukken van algemeen belang voor het gebruik van de GW. In de eerste plaats de belangrijke beschrijvingsregels, een herwerking van de in band 3 (1928) verschenen tekst: *Anleitung zur ausführlichen Beschreibung der Wiegendrucke für den Gesamtkatalog*. Het is spijtig dat voor een dgl. internationaal werk deze regels slechts in het Duits afgedrukt worden daar waar zij in de 1928 editie in 4 talen te vinden waren. De tekst is echter in grote lijnen onveranderd gebleven; bij 1.2.1 wordt het *literarischen Gattungsbegriff* ingevoerd daar waar vroeger het eerste woord in aanmerking kwam; bijzondere zorg zal besteed worden aan de *Exemplarnachweise*. Volgen verder een lijst van *Allgemeine Abkürzungen* en *Abkürzungen für angeführte Quellen*, deze laatste is een cumulatieve bibliografie uit de vorige delen aangevuld met nieuwe nummers. Deze lijst van ongeveer 25 bl. bibliografie is wel het nuttigste deel van deze aflevering. De rest van de aflevering omvat de *Abkürzungen für Wiegendruckensammlungen* d.w.z. de sigels van de diverse bibliotheken. Aflevering 2 zal dan een herdruk met aanvullingen worden van de eerste aflevering van Band 8 in 1940 verschenen.

(8) *Gesamtkatalog der Wiegendrucke herausgegeben von der Deutschen Staatsbibliothek zu Berlin*, Band VIII, Lieferung 1, Stuttgart, A. Hiersemann; Berlin en New York 1972, 36 DM.

---

[72] Hoe staat het met de studie van de Nederlandse Prototypografie? - term die thans gebruikt wordt om de meer populaire uitdrukking Costeriana- of Costerfragmenten te vervangen. De N P. heeft tot doel een bibliografische en typografische analyse te bezorgen van de verschillende groepen van edities van wat men de vroegste voortbrengselen van de Nederlandse drukkunst kan noemen. Daar deze fragmenten wetenschappelijk niet langer met L. J. Coster en Haarlem te verbinden zijn heeft deze nieuwe term de voorkeur. De prototypografie bestudeert dus een reeks edities, gedrukt met losse metalen letters, en waarvan men de lettertypen kan indelen in een vijftal groepen. De drukplaats of -plaatsen en de data zijn onbekend, ongeveer 1466/1467-1471, dus een tweetal jaren voor de eerste gedateerde edities uit de Nederlanden. Naast het *Speculum Humanae Salvationis*, en enkele korte humanistische teksten wordt de voornaamste groep van overgebleven fragmenten gevormd door schoolteksten: Alexander de Villa Dei's *Doctrinale*, Donatus en Cato. Daar waar het aantal overgebleven edities en fragmenten van de eerste twee groepen niet aangegroeid is, zijn de fragmenten van de laatste groep sterk toegenomen. De GW. heeft gelukkig de lijst van de toen bekende fragmenten gepubliceerd (*Doctrinale* in 1925 (I), 44 fragmenten; Cato in 1934 (VI) 3 fragmenten; Donatus in 1938 (VII), 83 fragmenten). Het opzet (9) van L. Hellinga is nu een aanvulling te geven van de fragmenten van de *Doctrinale*, de Cato en de Donatus. Zoals in de GW zijn ook hier de fragmenten gegroepeerd per tekst en daarin per type; de inhoud wordt eveneens aangeduid zoals bij de GW.; verder worden eveneens bibliografische referenties opgegeven.

Van het *Doctrinale* : 11 nieuwe fragmenten in type 1 ; 14 in type 5 ; van de Cato 1 in type 1 ; van de Donatus een 17-tal nieuwe fragmenten voor de 5 typen. Wij hebben het geluk gehad een fragment te ontdekken in een boekband uit de Universiteitsbibliotheek. Het is een stuk uit het *Doctrinale* op velijn gedrukt, (1 vel, 2 verenigde folio's, 4 p. tekst.), 32 regels, type I. Inhoud : Reichling 638-701 ; 830-893 (Gent, Univ. Bibl. Res. 1819).

(9) Lotte HELLINGA, *Further fragments of Dutch Prototypography. A List of findings since 1938*, in *Quaerendo*, 1972, dl. II, nr. 3, p. 181-199.

---

[73] Waar en wanneer werd Campbell 1104 (Leo I, *Sermones*) gedrukt ? Deze editie, samen met een zestal andere, vertoont een zeker aantal gelijke kenmerken (o.a. type, kapitalen). Scholderer (10), die dit probleem reeds onderzocht had, was getroffen geweest door het feit dat een groot deel van deze zeldzaam overgebleven exemplaren zich in het oostelijk deel van Duitsland en de daaraan palende gebieden bevonden. Bleef echter de verwantschap met een type uit onze gewesten of uit Duitsland en hij was daarom geneigd de drukkersplaats in Duitsland te localiseren. Hellinga in hun P. T. localiseren de *so-called Netherlandish text-type ... in the East of Europe, beyond the Elbe* (p. 8) Szandorowska (11) probeert op haar beurt een antwoord te vinden. Over meer materiaal beschikkend (7 edities in Poolse bibliotheken) en na vergelijking met de andere exemplaren (54-tal bewaard), is zij van oordeel dat de plaats van druk in Polen, in Chelmno, te localiseren valt. Zij brengt dit in verband met de opening van een school aldaar, in 1472 en de uitnodiging van *a number of Dutch teachers from the Brethren of the Common Life from Zwolle* (p. 167). Deze Broeders openden de drukkerij met meegebracht materiaal : v[?]rdat zij dus drukten in Zwolle (1478-79)? ? Papier en drukmateriaal komen uit het Westen, ongetwijfeld, en bij gebrek aan archiefmateriaal blijft dit alles een hypothese gesteund op een vage type vergelijking en het feit van de concentratie van de edities in dit gebied.

(10) V. SCHOLDERER, *The Printer of Leo I Sermones*, in *The Papers of the Bibliographical Society of America*, 1960, dl. LIV, p. 111-113.

(11) E. SZANDOROWSKA, *A Dutch printing-office in fifteenth-century Poland*, in *Quaerendo*, 1972, dl. II, nr. 3, p. 162-172.

---

[74] De inhoud van het handboek van G. Sosa (12) beantwoordt meer aan de ondertitel dan aan het begrip manual. Een handboek over incunabelkunde leidt in en leidt op tot dit vak en wij denken hier bv. aan het handboek van H[?]bler dat Sosa niet eens vermeldt. De auteur wenst veel te veel te geven, is te uitgebreid in de tijd, en de student zou beter de instructies uit de GW. deel III lezen en enkele incunabels beschrijven : dan zich te vertrouwen op Sosa. Hoofdstuk I behandelt het papier, geschiedenis en techniek ; het citeert het uitstekend woordenboek van E. J. Labarre - maar zonder het veel gebruikt te hebben geloven wij - en zou toch wel A. Stevenson's betekenis voor de papierstudie moeten aangeduid hebben. Volgen enkele opmerkingen over de xylografie, de eeuwige gemeenplaatsen over Gutenberg en de uitvinding en dan komt de hoofdschotel, p. 55-188 : een geschiedenis in vogelvlucht van de drukkunst in Duitsland, Itali[?], Frankrijk ... Per stad wordt een samenvatting gegeven van de voornaamste drukken. Op p. 135-144 komen ook de Nederlanden aan de beurt, uiterst elementair, met meerdere onjuistheden en zonder het werk van Hellinga te vermelden. Hoofdstuk X en XI over de drukkunst in Spanje en Portugal, is dank zij de *Bibliografia* van H[?]bler uitvoeriger behandeld. Hoofdstuk XII brengt enkele noties bij over de typen - zijn indeling is niet houdbaar - en over het drukken. Hoofdstuk XIII behandelt dan eigenlijk het onderwerp van de incunabelkunde zoals wij dit kennen uit H[?]bler. Dit hoofdstuk mist echter aangepaste voorbeelden en bibliografie die de beginneling zou moeten oriënteren. Een hoofdstuk over illustratie gevolgd door een lijst van eerste edities eindigt het boek. Volgen nog enkele aanhangsels : een over de geschiedenis van de drukkunst vanaf de 16de tot de 18de eeuw, met de nadruk op Spanje, een over de drukkunst in Amerika en de gebruikelijke indices.

(12) Guillermo B. SOSA, *Manual de Incunables, (Historia de la imprenta hasta el siglo XVIII)*,

[75] FHL (13) bezorgt ons een overzicht (in short-title catalogue vorm) van de werken van Thomas a Kempis, met uitzondering van de *Imitatio*, verschenen voor 1500. Zij kon daartoe gebruik maken van de manuscriptfiches van de GW.

(13) Hildegard FHL, *Wiegendrucke des Thomas von Kempen*, in *Heimatsbuch 1972 der Kreises Kempen-Krefeld*, p. 218-220.

---

[76] Flodr (14) toont ons aan dat met zijn 570 incunabeledities, Aristoteles, na de Bijbel, wel het meest gedrukt geworden is. Het voornaamste kenmerk van deze Aristotelesedities is wel dat het commentatorenedities zijn, d.w.z. - niet zoals bij een Cicero - dat de tekst zelf op de achtergrond komt ten koste van de tekst van de commentator. De auteur geeft ons een overzicht van de productie van elk land en daarin de chronologische evolutie. Itali, met Veneti, komt vooraan met 257 edities; volgen Duitsland met 162 (vooral Keulen), Frankrijk 99, Spanje 20, Belgi 17 en Nederland 4. Het overzicht voor Belgi en Nederland is juist en dit is vooral te danken aan het feit dat Flodr de GW. heeft kunnen benuttigen. Interessant is vooral zijn overzicht van alle drukkers met hun diverse Aristotelesedities, zodanig dat wij een goed inzicht krijgen welke teksten van Aristoteles meest gelezen werden.

(14) Flodr MIROSLAV, *Aristotelische Wiegendrucke*, in *Sbornik Praci Filosoficke Fakulty Brnenske University*, 1970, C 17, p. 53-88.

---

[77] De smaakvol uitgegeven catalogus van de hand van Ugo Baroncelli (15), die het fonds van de *Biblioteca Queriniana* in Brescia beschrijft, is een belangrijke aanwinst voor de incunabelstudie. Deze bibliotheek omvat immers talrijke onbekende en zeer zeldzame edities, vooral van Italiaanse herkomst, spijtig genoeg geen enkele incunabel uit onze gewesten. In een inleidend hoofdstuk wordt het fonds en de vorming ervan, evenals het belang van Veneti - het grootste gedeelte zijn immers Venetiaanse incunabelen - besproken. Vervolgens komt de eigenlijke catalogus; in alfabetische volgorde volgt een short-titel beschrijving van de 1008 incunabelen met de nodige referenties en de herkomst ervan. De uitgebreide indices omvatten : deze van de drukkers en plaatsen van druk, van de uitgevers, de chronologische lijst van jaar van uitgave en de concordatietabel naar Hain, GW. en de *Indice generale degli incunabuli delle biblioteche d'Italia*. De bibliotheek omvat diverse drukken van de Gentse uitgeweken drukker Gerardus de Flandria; 464 : Hermes Trismegistus 1471 ; 745 : Phalaris 1471 ; 755 : Pius II *Epistola* 1475; 709 : Perottus 1476 ; 598 : Mahomet II *Epistolae* door Baroncelli c. 1477 gedateerd; allen uit Treviso. Uit zijn Cividale periode hebben wij nog : 767, Platina 1480.

(15) Ugo BARONCELLI, *Gli incunabuli della Biblioteca Queriniana di Brescia (Catalogo)*, Brescia, Ateneo di Brescia, 1970, stamp. 1971, in-8, 516 p., ill.

---

[78] De catalogus door Dotto (16) samengesteld bestaat uit een korte titelopgave van de 988 incunabelen aanwezig in de Biblioteca Nazionale van Palermo. Na elke editie volgen de Hain, de GW., en de B M C referenties ; het ex-libris wordt ook vermeld. Achteraan vindt men een index van *autori, traduttori, commentatori e curatori* ; een drukkers- en een plaatsrepertorium ; een chronologische lijst van de drukjaren en een lijst van de *provenienze*. Zoals te verwachten zijn de incunabelen uit ons gebied niet vertegenwoordigd ; slechts nr. 139 Beets, (Camp. 260), Leuven, E. vander Heerstraten, 1486 - en een druk van Gerardus de Lisa uit zijn Cividale periode : B. Platina, *De honesta voluptate* (1480) zijn aan te stippen. Slechts twee edities zijn volgens Dotto onbekend ; 544 en 545 ervan is zeker een vergissing nr. 544, de Lapide editie van Th. Kees, Parijs, 13 juni 1500, die als 2 juni 1511 dient gelezen te worden, wat reeds in 1901 door Claudin in zijn *Histoire de l'imprimerie ... II*, p. 234 werd opgemerkt.

(16) Anna Maria DOTTO, *Catalogo degli incunabuli della Biblioteca Nazionale di Palermo*, Palermo, 1971.

---

[79] Het opzet van pater Mees, de drukwerken in de Rijksarchieven aanwezig opsporen, is zeer nuttig. In een eerste aflevering (17) worden ons een viertal incunabelen bekend gemaakt waarvan de laatste, een aflatbrief door A. De Keysere, c. 1487 te Gent gedrukt, wel de voornaamste vondst is. De overige 3 drukken komen reeds voor bij Polain. Deze aflatbrief, afkomstig uit het Rijksarchief te Gent (de Preudhomme 78) was een tot op heden onbeschreven druk. De initiaal, biechteling voorstellend, vindt men ook op een andere aflatbrief in 1487 gedrukt en die in 1951 te München bij Weinmüller geveild werd (eigenaar thans onbekend, maar reproductie in Katalog 47). Bij de bespreking van het gebruikte typemateriaal had pater Mees beter gedaan met te verwijzen naar andere drukken van De Keyser.

(17) L. MEES, *Oude drukken in Belgische Rijksarchieven*, in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 1972, dl. XLIII, nr. 1-2, p. 20-26.

[80] Op grond van fotografisch materiaal bewaard in de Deutsche Staatsbibliothek te Berlijn brengt dezelfde auteur (18) ons een beschrijving van het werk *Brugmans regel* van de Franciscaan Jan Brugman. Op grond van het typografisch materiaal schrijft hij de editie toe aan Jan Evertzoon.

(18) L. MEES, *Brugmans regel : The rediscovery of an early printed edition*, in *Quaerendo*, 1972, dl. II, nr. 3. p. 227-233.

[81] Zo pas verscheen de prachtige catalogus die onze aandacht wil vestigen op de rijke bezittingen van de Poolse bibliotheken (19). Deze catalogus, omvat 5768 nummers (= 19.207 exemplaren), (Polain heeft ongeveer 4000 nummers), waarvan 31 onbekende edities, 190 edities voor het eerst juist, en nieuw beschreven, 2 xylografen, en 88 edities uit de overgangperiode, (eind 15de en begin 16de eeuw). De exemplaren zijn verspreid over 108 publieke bibliotheken (zowel officiële als religieuze) en enkele private collecties. Het rijkste fonds is te vinden in de Bibliotheca Jagellonica (3322 exemplaren uit de 15de eeuw) te Cracow, fonds dat ons reeds bekend was uit de catalogus van 1969. Daarop volgt de Bibliotheca Universitatis Wratislaviensis met 3194 exemplaren. In de inleiding wordt ons ook een overzicht gegeven van de enorme schade door de Tweede Wereldoorlog opgelopen en van de libri rarissimi (o.a. de 42 r. Bijbel van Gutenberg en, wat vanzelfsprekend is, de zeldzaamste Poolse drukken). Tevens wordt ook aangeduid uit welke officina de incunabelen afkomstig zijn : Duitsland en Italië komen natuurlijk vooraan maar de Nederlandse edities zijn ook talrijk. Tenslotte volgt nog de *Elenchus Bibliothecarum*. Het eigenlijke werk omvat in alfabetische volgorde een short-title lijst van de 5768 edities. De onbekende edities daarentegen en de 190 boven vermeld worden nauwkeurig beschreven met typevermelding. Na de titel en de data volgen de gebruikelijke referenties, en voor de Nederlandse edities een verwijzing naar de index in Hellinga's P. T., deel II, p. 463 waarvan de data werden overgenomen. Op het einde van deel II heeft men : een lijst van 88 postincunabelen ; de *Conspectus incunabulorum topotypographico ordine digestis* per land, per stad, en chronologisch ; een *Index alphabeticus typographorum, librorum, fautorum et urbium* en diverse concordantietabellen (naar GW, naar Hain, ...). Als slot volgen 33 platen uitgelezen voor hun zeldzaamheid. Wij beschikken dus met deze catalogus over een uitstekend werkapparaat. Bekijken we even van dichtbij de Nederlandse edities. Nederland : 9 bekende edities uit Delft. Deventer : Jacobus de Breda, nr. 3148 een onbekende editie van de *Verba deponentialia* (89 G), en nr. 4713, *Dominus quae pars* reeds vermeld in de catalogus van B. Kocowski van 1962 ; de rest van de 38 edities zijn bekend. Rich. Pafraet is vertegenwoordigd met 61 edities, waarvan nr. 3141 *Composita verborum, cum commento Ioannis Synthen*, nog vóór 1500 kan gesitueerd worden, en nr. 3156 *Verba deponentialia* na 1500. Uit Gouda, van de Collaciebroeders, 1494, nr. 5016 (= MKCI 1531 a) en 6 edities van Leeu, allen bekend. 7 edities van Petrus van Os te Zwolle waarvan nr. 4557 onbekend is : *Rudimenta grammaticae ad pueros*, c. 1493/97 (afbeelding pl. XXXI). België : van Martens te Aalst, 3 bekende edities ; 3 edities van Govaert

Bac te Antwerpen waarvan er een, nr. 2106 *Evangelia et Epistolae* van [14]94 aan hem toegeschreven wordt maar nader onderzoek zal vergen (afbeelding pl. XI). 5 bekende edities van Matthias van der Goes, 4 van G. Leeu, 1 van Cl. Leeu, en 1 van Martens. De *Fratres Vitae Communis* uit Brussel zijn vertegenwoordigd met 6 edities, allen bekend, en De Keyserse uit Gent met zijn *Rhetorica divina*. Leuven : alle edities zijn bekend : 3 van A. van der Heerstraten, 1 van R. Loeffs, 20 van Johannes de Westfalia, en een van J. Veldener. Het is wel spijtig dat in de referenties van de Nederlandse edities het Campbell-nummer zeer dikwijls vergeten werd. Te vermelden valt dat van de edities uit de Nederlanden een zeer groot deel geconcentreerd is in twee bibliotheken : De Biblioteka Gdanska Polskiej Akademii Nauk in Gdansk en de Biblioteka Seminarium Duchownego te Pelplin. De inleiding geeft ons hieromtrent geen nadere verklaring.

(19) *Bibliotheca Nationalis Polona. Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*, Moderante Alodia KAWECKA-GRYCZOWA, composuerunt Maria BOHONOS et Elisa SZANDOROWOSKA, Wratislaviae - Varsaviae - Cracoviae, Ex officina Instituti Ossoliniani, 1970, 2 banden in-folio, ill., 1210 p.

---

[82] De catalogus van de National Library of Scotland (20) gelijkt wat opzet en uitvoering betreft zeer veel op de *Short-title Catalogues* van het British Museum, maar deze laatste zijn vanzelfsprekend veel uitgebreider. Na een korte inleiding volgt in een alfabetisch klassement de beschrijving van alle werken in deze beide bibliotheken aanwezig. Elke notitie omvat de auteursnaam of een gekozen rubriek voor de anoniemen ; de titel, meestal verkort ; de naam van de uitgever of de vertaler van de tekst; de naam van de drukker en de plaats van uitgave in de vorm waarin zij in het boek gevonden worden; de datum ; het formaat en het plaatsnummer. Voor zeer vele werken die verschenen zijn zonder drukkersnaam en plaats wordt tussen rechte haakjes een oplossing voorgesteld ; de druk wordt aan een bepaalde drukker toegeschreven en een datum wordt voorgesteld, soms met een vraagteken. Dit is wel een nadeel verbonden aan een dgl. methode van werken omdat zij de gebruiker niet inlicht waarom een bepaald werk aan een bepaalde drukker wordt toegeschreven of een bepaalde datum vooropgesteld wordt. Na deze lijst volgt een zeer belangrijke index van drukkers en uitgevers. Het klassement is alfabetisch per stad, daarin alfabetisch per drukker of uitgever en na elke drukker volgen chronologisch, per jaar, zijn drukken. Van deze drukken wordt in de index de auteur herhaald en in vele gevallen (waarom niet overal ?) een zeer korte titelopgave. Vergelijkt men de praktische bruikbaarheid van de index met deze van Adams, dan verkiezen wij toch Adams ; hier worden alle drukkers zonder onderscheid van stad alfabetisch geklasseerd en voor een index van meer dan 100 bladzijden gaat het opzoeken dan veel vlugger. De laatste index is deze van de drukkers en uitgevers met de stad waarin zij werkten. De verzameling van de National Library is zeer heterogeen ; men vindt drukken van zowat alle belangrijke drukkersplaatsen uit die periode ; Parijs, Lyon, Bazel en Veneti zijn natuurlijk best vertegenwoordigd, maar ook de drukken uit de Nederlanden zijn talrijk. Verder, naast de klassieke auteurs en de Bijbel vallen de reformatorische drukken op ; Luther, Melanchton, Osiander, Calvin ... Daar de catalogus ook de drukken opneemt van de Faculty of Advocates komen er uitgebreide rubrieken in voor van juridische proefschriften. Deze proefschriften worden, het gebruik van de 19de eeuw volgend, niet op auteursnaam maar per universiteit geklasseerd (vb. Altdorf, Bazel, Heidelberg, Helmstadt, Ingolstadt, Jena, Leipzig, Marburg, Rostock, Straatsburg, Tübingen, Wittenberg). Hier vraagt men zich toch af of het niet beter was deze proefschriften op de auteursnaam te klasseren. Het werk is zeer mooi uitgegeven, aangenaam gedrukt en overzichtelijker dan Adams; maar daarentegen wordt van de boeken slechts het *formaat* vermeld, noch paginering noch signaturen worden opgegeven. Het niet vermelden van het aantal bladzijden lijkt ons een tekort en voor de zeldzame werken of deze waar verwarring mogelijk is met een andere editie lijkt ons een collationering noodzakelijk. Een dergelijke catalogus moet ook als werkinstrument kunnen gebruikt worden door andere bibliografen - is dit niet zo bij Adams ? - en het ontbreken van de signaturen is

hiervoor een onmisbaar tekort (dit is geen luxe noch loutere bibliografische eruditie). Keren wij even terug naar het eigenlijk werk ; de auteurs- en anoniemen lijst. Daar waar het boek de auteur vermeldt is de keus van de vedette relatief gemakkelijk ; bij anonieme werken wordt het moeilijker. In zeer vele gevallen zijn deze gekend en opgelost maar toch stelt men vast dat zij als anoniem beschreven worden en na de titel wordt tussen rechte haakjes de auteur aangeduid ; ware het niet duidelijker ze ook onder deze opgeloste, auteur te klasseren ? De werkelijke anoniemen worden op het eerste substantief, of per stad, of per land of in grote rubrieken ondergebracht. Hier beginnen de moeilijkheden ; eenieder die lang gewerkt heeft met de *Short- title catalogues* van het British Museum is bekend met de verwarring die daarin heerst en de grote moeilijkheden om een anoniem werk terug te vinden. Ook hier komt die - in mindere mate terug. Enkele voorbeelden : Henri II en III vindt men onder France, maar ook onder Henry II en III. Karel V vindt men onder Charles V, onder Germany, en onder de Netherlands. Philips II onder de Netherlands en onder Spain. Men heeft een rubriek Holland-Statens maar ook eenzelfde rubriek onder Netherlands. De rubriek *Liturgies* omvat ook een *Catechismus* of *Kinderpredig* uit Brandenburg en zoekt men onder Justinianus dan vindt men niets, zelfs geen verwijzing, hiervoor moet men onder Rome zoeken waar men het *Corpus*, de *Digesta* ... aantreft. Men vindt daar ook de pauzen maar toch is het goed eens onder de pausnaam te kijken. Dit zijn slechts enkele moeilijkheden die bij de anonieme rubrieken oprijzen. Bekijken we even de drukken uit de Nederlanden. Van G. Bac wordt vermeld : *Secreta mulierum et virorum*, c. 1496-1500, welke editie is dit juist? De GW. vermeldt onder nr. 744 en volgende, en ook NK 2264 en volgende, diverse drukken, maar welke is het hier? Op blz. 218 wordt een onvolledig exemplaar vermeld van het *Breviarum Sarum* (NK 3761). Bestaat er van dit werk een volledig exemplaar ? Dit boek is gedrukt door Christoffel van Ruremund te Antwerpen (1525-1526) voor F. Byrckman te Londen. Deze laatste wordt ook vermeld in de index bij de Antwerpse drukkers & uitgevers, wij geloven echter niet dat deze in Antwerpen werkte. Op blz. 48 wordt onder de *Bible, Psalms* een editie van de *Souterliedekens* van S. Cock te Antwerpen 1540 vermeld. Ook hier vraagt men zich af welke editie juist, vermits NK er een tiental signaleert van 1540. De Antwerpse drukker A. Collaert is vertegenwoordigd met een editie van Jan van der Straet *Beatae Mariae spectaculum iconibus delineatum*. Van A. Goinus wordt een door NK onbekende Erasmuseditie vermeld : *De ciuilitate morum puerilium libellus* 1539. Een belangrijke aanvulling voor de B.B. is: *Tomus tertius grammatices* van Despauterius, Antwerpen, Johannes Hillen van Hoochstraten 1542. Een aanvulling op NK lijkt mij ook : *L. Vallae elegantiarum adeps* door Accursius, Antwerpen, Martinus de Keyser 1535 en de twee edities van G. Montanus, de Columbanus en de Foucherius beide van 1539. De Franse vertaling van Avila y Zuniga *Commentaire de la guerre d'Allemagne*, Antwerpen, 1550, voor N. Torcy wordt aan de drukker [J. de Laet ?] toegeschreven : waarom ? zelfde type als de Nederlandse vertaling? De Bianchi editie p. 44 (onvolledig) [Antwerpen? 1514] is wel het Rekenboek van Jan Ympyn van 1543 (zie Cat. *De comptabiliteit door de eeuwen heen*, Brussel, 1970, nr. 14). Een werk van J. Knox *An admonition* ... (p. 202), N. Dorcastor : Wittonburge 1554 wordt [Antwerpen ?] toegeschreven : waarom ? voor dgl. interpretaties zou een korte uitleg zeer wenselijk zijn. Brugge : De National Library is de gelukkige bezitter van het enig bekende exemplaar van de Theodulus (KC 1651 a) van de drukker J. Brito, wat reeds voldoende is voor een reis naar Edinburgh. Uit Gent zijn een 10-tal drukken aanwezig waarvan 5 Houckaerts ; twee ervan zijn gedrukt door Badius te Parijs voor Crombrughe te Gent. Voor de andere steden uit Zuid & Noord Nederland zouden wij dezelfde commentaar kunnen maken maar wij geloven dat dit hier voldoende is om het belang aan te tonen van deze catalogus voor de drukkunst in de Nederlanden tot 1600. Het samenbrengen van al de gegevens uit dgl. catalogi zal ons langzamerhand een min of meer volledig beeld geven van de Nederlandse drukken. Vermelden wij tenslotte nog een exemplaar (p. 56) van een blokboek uit de Nederlanden *Biblia Pauperum*, c. 1470?

[83] Het werk van A. Labarre (21) ligt in dezelfde lijn als het vroeger verschenen uitstekend werk van R. Doucet (22), met dien verstande dat het voorhanden en onderzochte materiaal te Amiens veel uitgebreider is. Het inleidende hoofdstuk schetst ons een algemeen overzicht van Amiens in de 16de eeuw. Amiens bezit ongeveer 8000 inventarissen na overlijden opgemaakt uit de 16de eeuw. De oudste dateert van 1503, verder een 25-tal tot 1516, en vanaf 1517 een continue reeks tot 1622. Volgt daarna, een kort overzicht van de boekdrukkunst en de boekhandel in Amiens. Daar men in Amiens praktisch niet drukte kwamen de boeken van de dichtstbijgelegen drukkerscentra : Parijs, Rouen en Antwerpen. Het tweede hoofdstuk is gewijd aan de bezitters. Uit de periode 1503 tot 1576 worden 4.442 inventarissen onderzocht, waarvan er slechts 887 boeken vermelden. Deze 887 inventarissen vormen de basis van Labarre's onderzoek. Na de lijst van de bezitters volgt een analyse van hun beroepsactiviteiten en tot welke klasse zij behoren. Het derde hoofdstuk is voor ons het interessantste. Deze periode - de overgang van manuscript naar gedrukt boek - toont ons *les proportions et la rapidité avec lesquelles les livres imprimés se sont substitués aux manuscrits* (p. 145) ; alhoewel voor de 16de eeuw dit onderscheid manuscript-druk helemaal niet hetzelfde belang had als voor onze tijd. De grootste moeilijkheid ligt wel in de identificatie van de werken zelf. Wij zijn thans gewoon aan een bibliografie of een catalogus in alfabetische volgorde van auteursnamen, maar dit verschijnsel is zeer recent ; zijn niet de grote catalogi uit de vorige eeuw (vb. Lammens, Van de Velde, Mac-Carthy Reagh, Meermann, en talrijke andere) naar titels gerangschikt ? naar formaat ? of naar een voor ons eigenaardige klassemment ? Zoveel te meer hebben de schatters van de inventarissen, die dicteerden bij de schatting en schreven zoals zij hoorden, andere criteria gebruikt. De waarde, het object, de uiterlijke vorm primeerde ; de auteur was bijzaak. Dit alles maakt het identificeren uiterst lastig omdat wij nu weinig of geen repertoria op titels meer hebben; voor de incunabels gaat dit nog wat, maar voor de 16de eeuw ... Labarre deelt de werken in onder vijf grote categorieën, het is de indeling die wij nog bij Brunet en in de oude fondsen van talrijke bibliotheken (vb. Gent) terug vinden. Vooraan komt de theologie : op de 3050 werken in Labarre zijn 1531 van religieuze inhoud en 764 vallen onder de rubriek *livres d'heures*. Dit laatste is wel een typisch Frans verschijnsel ; bij ons is deze rubriek veel geringer. Zonder in discussie over bepaalde interpretaties te vallen - wat, gezien de vaagheid in de aanduiding, mogelijk is - bewonderen wij de spitsvondigheid en de bevoegdheid van de auteur bij het interpreteren van de vermelde boeken. Gewoonlijk geeft hij ons de datum van de eerste editie van het betreffende werk, wanneer diverse edities mogelijk zijn of bij een gering aantal editiemogelijkheden twee of drie data. De gedrukte werken uit onze gebieden zijn uiterst gering : wij vinden er Plantijn, Steelsius, Martens en een paar edities uit Leuven. Een belangrijk hoofdstuk, *les éclairages* genoemd, onderzoekt een zestal inventarissen waarin zowat de belangrijkste boeken geconcentreerd zijn uit die 3050 (de bibliotheek van een procureur, een geestelijke, een advocaat (met 240 boeken), een doctor in de geneeskunde, een theoloog en een handelaar). Gezien de steeds terugkerende zelfde moeilijkheden om werken te identificeren waarvan alleen een titel - dikwijls nog onvolledig of duister - opgegeven zijn, brengt de auteur ons als slot van zijn boek een uitstekende hulp : een bibliografie van 502 nummers. Deze verzamelde documentatie vormt een belangrijk werkapparaat bij het identificeren van boeken ; zij beperkt zich niet tot middeleeuwse bibliotheken maar is vooral gewijd aan de periode 1450-1610 en omvat alle landen die toen in de boekenwereld een rol speelden. Deze bibliografie is bovendien van commentaar voorzien, belang en bruikbaarheid ervan worden vermeld, en of de uitgegeven catalogus al of niet geannoteerd is. Tenslotte volgt nog een index van de bezitters en van de auteurs in de inventarissen gevonden.

(21) Albert LABARRE, *Le livre dans la vie aménoise du seizième siècle. L'enseignement des*

[84] Carlos G. Norena (23) brengt ons op p. 300-308 een overzicht van de edities van de voornaamste werken van Vives vanaf 1520 tot 1650 en een chronologische lijst van Vives' werken. Alhoewel deze lijst - die men geen bibliografie kan noemen - haar nut kan hebben, is ze erg onvolledig en het volstaat even de voornaamste bibliografieën en catalogi van 16de eeuwse boeken open te slaan om zich daarvan te overtuigen.

(23) *Juan Luis Vives*, Den Haag, 1970.

---

[85] In een goed artikel (24) geeft Van Hoorn ons een overzicht van het werk van de twee Zierikzeese artsen Lemnius. Uitvoerig wordt het boek *De miraculis occultis naturae* behandeld (met samenvatting en inhoudstafel in het nederlands vertaald). In een derde bijlage vindt men een overzicht van de werken van Levinus Lemnius en de diverse edities die daarvan verschenen ; zonder een uitvoerige beschrijving te geven van de edities is deze bibliografie zeer nuttig.

Zie ook nr. 151

(24) C. M. VAN HOORN, *Levinus Lemnius en Willem Lemnius. Twee zestiende-eeuwse medici*, in *Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, 1971, p. 37-86.

---

[86] Het artikel van Simons (25) omvat een biografie van Martin Donk van Kempen (Duncanus), een bibliografisch overzicht van zijn werken met de diverse edities en een korte bibliografie over Donk. De bibliografie van zijn werken lijkt mij, tot op heden, volledig (het zeldzame werkje vermeld in *Het Boek*, 1923, p. 127-130 wordt vermeld). Het artikel van Hensen in het *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*, deel 3, kan toegevoegd worden.

(25) Hans SIMONS, *Martin Donk van Kempen*, in *Heimatsbuch 1972 des Kreises Kempen-Krefeld* p. 231-236.

---

[87] In *De Gulden Passer* van 1965 gaf Touwaide ons een beschrijving van de oorspronkelijke Italiaanse editie van Guicciardini bij Silvius te Antwerpen in 1567 verschenen. Thans (26) geeft hij ons een beschrijving van de *Première et deuxième éditions de la traduction française Silvius, Anvers 1567 et 1568*, en van de *édition en Italie Christophe Plantin, Anvers, 1581, in Folio*.

(26) R. H. TOUWAIDE, *Les éditions Belges de la description des Pays-Bas par Guicciardini. Analyse iconographique et typographique*, in *De Gulden Passer*, 1970, dl. XLVIII, p. 40-83, (verschenen januari 1972).

---

[88] Het is de bedoeling van Landwehr (27) een aanvulling en verbetering te brengen op het nuttige boekje van Roeder (28). Na een lijst van de steden waar de ceremonieën hebben plaats gehad volgt in chronologische volgorde de bibliografie. Zij omvat een 290-tal nummers waarvan een zestigtal uit de 16de eeuw. Volgen daarna een lijst van de kunstenaars en van de drukkers, uitgevers en boekverkopers. Elk nummer omvat een min of meer volledige beschrijving en enkele bibliotheek- en bibliografische referenties. Het luxueuse werk had beter wat meer aandacht aan de notities besteed, dan aan de uitgebreide illustratie die niet eens de afmetingen van het origineel vermeldt. Wij hebben alleen de 16de-eeuwse edities nagegaan en brengen daarop enkele aanvullingen : nr. 4 in Gent (Meul. 26). Nr. 11, in-8°, in Gent (Meul. 27) (volgens Cat. Meulman zou de auteur Corn. Valerius zijn, waarom niet nagegaan?). Nr. 19, de Gentse Universiteitsbibliotheek bezit hiervan een editie. Gedrukt zu Leipzig, durch Valentin Babst, 1549, in-4°, 8 ff. n. g., A-B4 (Meul. 58 (1)). Nr. 20 in Gent (Gent 107). Nr. 21 in Gent (Gent 106). Nr. 22 zonder localisatio van enig exemplaar. Nr. 23 in Gent (Res. 1190). Nr. 25 in Gent (Hist. 3498 (1) en Res. 1191 en Meul. 63). Nr. 24 in Gent (Res. 1190 (1)). Nr. 28, de collationering is zeer onvoldoende, in Gent (Res. 1510 (5)). Nr. 29, waarom worden de Duitse en de Italiaanse versies niet beschreven? Nr. 31 is

Peeters-Fontainas 1110. Nr. 32 in Gent (Res. 1394). Nr. 34 in Gent (Gent 484 (1)). Vander Haeghen (B. G. 533 en 534) onderscheidt zelfs twee variantedities waarvan geen spoor bij Landwehr. Nr. 35 in Gent (Meul. 331). Nr. 36 in Gent (Bl. 5420 en Meul. 334). Nr. 38 in Gent (Res. 1373). Nr. 39 in Gent (Ti. 245). Nr. 44 in Gent (Gent. 660). Nr. 46 in Gent (Gent 661 (2)). Nr. 49 in Gent, (Ti. 301). Nr. 50 in Gent (Hist. 3266). Nr. 51 in Gent (Acc. Meul. 1594 (1)). Nr. 55 en Nr. 56 in Gent (Bl. 2032 (1) en Bl. 2032 (1 bis)).

(27) John LANDWEHR, *Splendid ceremonies State Entries and Royal Funerals in the Low Countries, 1515-1791. A Bibliography*, Nieuwkoop, De Graaf, 1971.

(28) Irmengard von ROEDER-BAUMBACH, *Versieringen bij Blijde Inkomsten*, Antwerpen, 1943.

[89] Eind 1566 probeerde Augustijn van Hasselt te Vianen een drukkerij op te richten. Hij werd daarbij gesteund en van materiaal voorzien door zijn vroegere baas Christ. Plantijn. Deze drukkerij aldaar kan slechts korte tijd gefunctionneerd hebben en was spoedig verplicht de wijk te nemen naar Wesel. Vraag : Heeft Plantijn zich gecompromiteerd door deze sluikpers ? Heeft hij daar gedrukt of doen drukken door A. van Hasselt ? Wat werd daar gedrukt ? Herman de la Fontaine-Verwey, die ons reeds meerdere bijdragen bezorgde over Vianen, probeert ook thans hier klaarheid te brengen (29). Hij is van oordeel dat de *Déclaration sommaire du fait de ceux de la ville de Valenciennes 1566* (zonder plaats noch drukker), en dit op grond van *une comparaison minutieuse des caractères et d'autres éléments typographiques* zou gedrukt geweest zijn te Vianen door die sluikpers. Dit veronderstelt, menen wij, dat men over drukken zou beschikken waarvan men zeker weet dat ze te Vianen gedrukt werden en deze zouden dan als vergelijkingsmateriaal dienst doen. In een brief van 2 augustus 1567, (Corresp. I, nr. 74) gericht aan H. Niclaes, beklagt Plantijn zich er over niets meer gehoord te hebben van A. van Hasselt aan wie hij geld en drukgereedschap verschaft heeft, en ... *dont je n'ay onques retiré qu'environ 40 fl. de quelque partie des Apoc. et Rec.* Fontaine-Verwey veronderstelt nu : 1 *Apoc* en *Rec* werden dus te Vianen gedrukt ; 2 *Apoc.* is te lezen als *Apol.* en duidt de fameuse *Apologie* van Marnix aan ; 3 *Rec.* is de afkorting van *Recueil des choses advenues en Anvers ... en l'an 1566*. Vergelijkt men nu de *Déclaration* van december 1566 met de *Apoc.* en de *Rec.* dan stelt men vast (= La Fontaine-Verwey) dat zij van dezelfde pers gekomen zijn. Gezien de zeldzaamheid van deze drie panfletten hadden wij toch graag wat meer vernomen over deze typografische vergelijking om eventueel nog andere drukken uit Vianen te kunnen situeren. Deze *Déclaration* schrijft de auteur toe aan Guy de Brés evenals de *Remonstrance et supplication de ceux de l'église réformée de la ville de Valenciennes ... le 14 jour de décembre 1566*. Ook dit laatste boekje moet te Vianen gedrukt zijn. En Plantijn nu? Zijn vooruitzichten waren niet uitgekomen en hij doet al wat mogelijk is om zijn tussenkomst te verdoezelen (zie over dit laatste : Voet L., *The Golden Compasses*, p. 50-55).

(29) Herman de la FONTAINE-VERWEY, *Le siège de Valenciennes et l'imprimerie clandestine de Plantin à Vianen en 1566-1567*, in *Revue française d'histoire du livre*, Bordeaux, 1971, n.s., dl. 1, p. 9-25.

[90] Het kort artikel van Gilmont (30) is een goede aanvulling op het boek van J. N. Bakhuizen van den Brink *De Nederlandsche Belijdenisgeschriften* van 1940 waar vanaf p. 11 de toen bekende edities van de *Confessio belgica* werden onderzocht. Naast de editie A en B van 1561 waarvan de auteur twee nieuwe exemplaren ontdekt heeft te München, ontdekte hij eveneens twee nieuwe edities van 1562 (München en Parijs). Van elke editie bezorgt de auteur een reproductie van de titelpagina en een goede beschrijving.

(30) Jean-François GILMONT, *Premières éditions françaises de la Confessio belgica (1561-1562)*, in *Quaerendo*, 1972, dl. II, nr. 3, p. 173-181.

[91] Het artikel van Braekman (31) is gewijd aan een viertal eenbladrukken uit de

Gentse Universiteitsbibliotheek. Alleen het eerste behoort tot de 16de eeuw en werd reeds door Vanderhaeghen (B. G. nr. 10876) behandeld ; nieuwe gegevens daaromtrent komen er niet bij. Bij elk blad is een korte commentaar over de inhoud toegevoegd.

(31) W. L. BRAEKMAN, *Early Flemish broadside ballads in the University Library in Ghent*, in *Quaerendo*, 1972, dl. II, p. 109-121.

[92] Het werk van Eugénie Droz (32) doet ons spontaan denken aan het boekje van Kronenberg *Verboden boeken en opstandige drukkers in de Hervormingstijd* van 1948 : men vindt er dezelfde kwaliteiten, dezelfde passie om door te dringen in die duistere praktijken van de vervolgte drukkers. Beiden gebruiken dezelfde methode om de drukwerken te identificeren en het is vooral met het oog op deze methode dat wij uit het werk van juf. Droz heel wat kunnen halen voor onze 16de-eeuwse drukkunst. Juffrouw Droz had ons vroeger reeds enkele belangrijke artikels hierover gebracht, denken wij slechts aan haar *Fausses adresses typographiques* verschenen in *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 23, dat handelt over enkele zogenaamde Antwerpse drukkers en haar twee artikels verschenen in *Het Boek*, 37, *Sur quelques traductions françaises d'écrits de David Joris, Rotterdam, D. Mullem vers 1580* en *Ch. Plantin, Imprimeur de Guy de Brès, 1555*. Haar *Chemins de l'histoire* is een verzameling van teksten en documenten van min of meer uiteenlopende aard, en om een overzicht van het ganse werk te hebben vermelden wij alle hoofdstukken. Haar voornaamste opzet kunnen wij als volgt omschrijven : de verspreiding van het protestantisme na te gaan en een lijst aan te leggen van de verboden drukkers en van hun drukwerken. Dit laatste is wel het belangrijkste ; in de inleiding, over deze verboden drukken sprekend, zegt zij als volgt : *pour les reconnaître, pour en identifier et localiser les typographes, il est nécessaire d'étudier les papiers et les caractères, en particulier les lettres majuscules et ornées, avec une grande précision* (p. VI). Ook deze taak stelt zich voor onze gewesten ; zeer talrijke drukken en tot ver in de 16de eeuw zijn bij ons nog te identificeren, maar wij missen nog zelfs een overzicht van de bekende drukwerken, hun typen en drukkermerken, vooraleer deze taak alhier op wetenschappelijke wijze te kunnen aanpakken. Uit het werk van E. Droz komt ook nog eens duidelijk te voorschijn dat typen in Antwerpen gebruikt ook bij drukkers in het buitenland gevonden worden. De eerste afdeling (p. 1-88) met als titel *Quatre manières de se confesser* is gewijd aan het sacrament van de biecht, *puisque ce sacrement servait de test*. Inderdaad de evolutie van de biechtboekjes, van de handleidingen om een goede biecht te spreken geven een goed beeld van de aftakeling van de Roomse biecht onder de invloed van de protestantse geschriften. Vanaf 1518 tot 1521 (*Von der Beicht* dateert van september 1521) begint Luther de katholieke biecht aan te vallen, daarin gevolgd door Oecolampadius met zijn *Paradoxon* van april 1521. De eerste reactie die hierop onderzocht wordt is deze van Erasmus; vanaf maart 1524 verschijnen diverse drukken van zijn *Exomologesis sive modus confitendi* (Froben, Hillen) dat een antwoord is op de aanval van Luther en Oecolampadius. Enkele weken nadien op 26 april, verschijnt eveneens bij Froben - niet met zijn gewoon merk - de eerste Franse vertaling door Cl. Chansonnette *Manière de se confesser*. Dit is een zeldzaam werk, maar beweren dat Vander Haeghen *n'en souffle mot* (p. 9) is overdreven (zie B. E. p. 104). Hierna volgt de tekst van de vertaling van Chansonnette. In 1542 verschijnt hiervan een tweede editie, een copie, bij Dolet in Lyon met een nieuwe inleiding tot de lezer van E. Dolet. De volgende schakel in de evolutie is de *Summaire & briefve declaration* van G. Farel (begin 1525) waarvan juff. Droz ons een reproductie, van hoofdstuk 29 tot en met 31 geeft. Vervolgens volgt de tekst van de *Breve instruction pour soy confesser en vérité*, zonder auteur, verschenen tussen 1526 en 1529 bij Dubois te Parijs. De vierde en laatste schakel is de opvatting van Calvin zoals deze te vinden is in zijn *Institution* 1541. Van de talrijke biechtboekjes in de Nederlanden gedrukt zijn er ons niet zoveel overgebleven ; NK 404 (s. d.) en 2071 (c. 1515), beiden zonder auteur, zijn

hiervan twee voorbeelden. Een zeldzaam Gents exemplaar, uit de collectie Snellaert, Res. 1247. (B.B.B 300), propageert ongetwijfeld de reformatorische gedachten : *Een deuote biechte oft belijdinghe der sonden tot Godt*, zonder auteur, s. d., s. l., s. n. Door Vander Haeghen toegeschreven aan M. Crom c. 1543 moet dit zeker opnieuw onderzocht worden en naar de typen en naar inhoud. Een vergelijking met de teksten die Droz ons hier afdruckt kan misschien wat licht brengen in deze anonieme editie. Het volgende hoofdstuk *Jean Calvin* (d. c. 1534 - fin mars 1536) (p. 89-129) onderzoekt de medewerking van Calvijn aan de eerste Franse protestantse Bijbelvertaling van Neuchâtel 1535. Het hoofdstuk *Calvin et les Nicodémistes* (p. 131-171) gaat over het verblijf van Calvijn te Ferrare (maart-april 1536) en bespreekt de diverse geschriften van Calvijn gericht tegen diegene die een dubbelzinnige houding aannemen op godsdienstig gebied. De auteur onderzoekt de edities en de vertalingen waaronder ook de Nederlandse - van het *Petit traicte* van 1543 en de *Excuse* van 1544. In *Musculus, Poullain et les temporiseurs* (p. 173-271) onderzoekt de auteur het in dialoogvorm geschreven werk van W. Musculus, de *Proscærus* (= *proskairos, temporarius, qui s'accommode du temps et le sert plus que Dieu*). Valerandus Pollanus Flandrus, te Leuven geïmmatriculeerd in 1531, en in 1549 verplicht uit te wijken naar Londen, zou daar met de hulp van de Gentenaar Jan Utenhove dit werk in het Frans vertaald hebben. Het is eveneens bij een drukker van Antwerpen afkomst, Steven Mierdman dat in 1540 te Londen *Le Temporiseur* verscheen. De Franse tekst van dit zeldzame boekje wordt hier afgedrukt, eveneens de *Consaulz et adviz* die het werk voorafgaan. Onderzocht worden verder de Engelse versies van 1555, van de drukker Jan Gheillaert, die eveneens tal van valse adressen gebruikte. Van het zeer rijke maar ingewikkeld volgende deel *Le Curé Landry et les frères Langelier* (p. 273-394) wensen we toch, gezien het belang van de talrijke besproken edities uit onze gewesten een overzicht te geven. In het kader van haar onderzoek naar het zich inplanten en verspreiden van de reformatie te Parijs, stelt E. Droz, aan de hand van talrijke nieuwe gegevens, de betekenis in het licht van F. Landry, een beroemd predicaant, die herhaaldelijk slachtoffer was van vervolgingen. Landry verspreidde ook zijn gedachten met geschriften en de auteur probeert na te gaan welke boekhandelaars hem hierin geholpen hebben ; dit is de aanleiding om de publicaties na te gaan van de gebroeders Langelier in de periode 1539-1545. Zijzelf waren geen drukkers maar alleen boekhandelaars-uitgevers die beroep deden op talrijke drukkerijen. De onderzochte publicaties zijn : 1. Een A B C boekje van 1539-40 (niet teruggevonden, herdruk 1542) dat onder voorwendsel het alfabet aan te leren, tal van "ketterse" gedachten verspreidde. 2. Een boekje met de titel *Pour la vie d'honneur et de vertu* (1540) dat in herdruk *La fontaine de tous biens* (1542) wordt. Dit werk is niets anders dan de *Vita honesta sive virtutis* van H. Schotten waarvan de oorspronkelijk Latijnse editie verscheen bij de Keyser in Antwerpen in 1530 (NK 3867). 3. *La Fontaine de vie* dat eveneens van de Keyser afkomstig is (*Fons vitæ*, sept. 1533, NK 945, Plantijnmuseum en Gent Res. 938 (1)). Herhaaldelijk herdrukt in het Nederlands *Fonteyne des levens* (bij de edities vermeld door Droz p. 298 voegen wij deze van tZangers Herman toe, Steenwijck 1580, Res. 816 (5) Gent). Van dit laatste publiceerde Langelier in 1540 een Franse vertaling (exemplaar onbekend), en een tweede editie in 1542 die vanaf f. h4 onder de titel *Instruction* het hogervermelde A B C boekje van Landry bevat (reproductie van die tekst p. 309 sq.). Vermelden wij nog dat Plantijn in 1564 de editie van Langelier copieerde. 4. De *Vergier spirituel* (1542) : ook deze tekst komt uit Antwerpen (NK 485, 487, 489). 5. *La vie de notre Seigneur Jesus Christ ...* 1543. (zie NK 490). 6. *Le livre de vraye et parfaicte oraison* (1544 en 1545). Tenslotte behandelt de auteur nog het leven en de publicaties van Charles Langelier. Het laatste hoofdstuk van deel I, *Bèze, apôtre de la non-vengeance* (p. 396-429) brengt, benevens de tekst, een studie van het door juf. Droz aan Bèze toegeschreven werk *Traicté de la justice de Dieu* 1562. Het eerste hoofdstuk van deel II, *Deux écrits français d'Henri Corneille Agrippa* (p. 1-27) omvat naast een reproductie van een deel van een kalender (1523) met voorspellingen van

Agrippa, nuttige gegevens over het leven van deze schrijver. Nadruk wordt gelegd op de omstandigheden waarin zijn *De sacramento matrimonio declamatio* (1526) ontstaan is; van dit werk heeft Agrippa zelf een Franse vertaling gemaakt die wegens haar zeldzaamheid hier weer afgedrukt wordt. *Wygant K♦ln, ♦diteur d'Osiander* (p. 29-54) is gewijd aan het werk van deze drukker die zich in 1519 te Gen♦ve vestigde. Op grond van onderzoekingen van het typografisch materiaal en de houtsnedeborduren bezorgt juf. Droz ons een lijst van zijn zeer zeldzame drukken. Uitvoerig wordt uitgeweid over de inhoud en de druk van een brochure van Osiander in 1542 bij deze drukker verschenen. Het grootste deel van *Antoine Pinet, traducteur de Bucer* (p. 55-146) omvat de reproductie van de *Exposition de l'histoire des dix lepreux* (1539, s. n.), gedrukt in het typografisch materiaal van Jean G♦rard (Gen♦ve). Deze commentaar op een passus van Lucas is van de hand van Luther, in het Latijn bewerkt door Bucer en vertaald door Pinet. In het hoofdstuk *Les manuels de Christophe Fabri* (p. 147-228) wordt Fabri's *Cat♦chisme c'est ♦dire Famili♦re instruction* (Gen♦ve, J. Crespin, 1551), voorafgegaan door een onuitgegeven manuscript-versie van 1539, gepubliceerd. Deze tekst van de 1551-editie werd pas in 1970 ontdekt. In *Propagande italienne* (1551-1565) (p. 229-293) worden enkele Lutherse en calvinistische propaganda-publicaties in Itali♦ nagegaan. *Paul IV et les Juifs d'Avignon* (p. 295-310) onderzoekt de bulle van 14 juli 1555 betrekking hebbend op het statuut van de joden. *Ren♦ de Ba♦f, r♦fugi♦ pour la foi* (p. 311-324) gaat diens verblijf na in Gen♦ve tussen 1562-1563. In het hoofdstuk *Castellioniana* (p. 325-432) vraagt juf. Droz zich af wie de vertaler is van het door Castellion in 1554 gepubliceerde werk *De haereticis an sint persequendi*. Haar conclusie is dat Jacques G♦te de vertaler en bewerker is en, niettegenstaande op het titelblad van de *Traict♦ des h♦r♦tiques* 1554 staat, dit werk niet v♦♦r 1556/1557 het licht zag. Evenmin is het vermelde Rouen juist, de drukker is Michel Chastillon, de broer van de auteur, te Lyon. In dit hoofdstuk onderzoekt de auteur ook de betrekkingen tussen Castellion en David Joris in de periode 1550-1554. Castellion, die toen bij Oporinus als corrector werkzaam was, stelt, in een brief aan Joris, voor om diens Seer schoone aenwijssingen ... van die verborghen Wijsheydt Godes van 1550 in het Frans te vertalen, wat dan ook gebeurd is. Interessant is verder de hypothese van de auteur - naar aanleiding van de *Christelykce Waerschouwinghe* - dat Georgius Kleinberg dezelfde persoon zou zijn als David Joris. Het laatste hoofdstuk van deel II *Le calendrier genevois agent de la propagande* (p. 433-456) bestudeert de rol van de kalender als propagandamiddel. Het gaat hier natuurlijk over deze kalenders die gezuiverd zijn van alle katholieke kenmerken, een nieuwe soort almanak, *dont il* (= de drukker Conrad Badius) *a ot♦ les superfluit♦s*. Samen met een bibliografische beschrijving bezorgt de auteur ons een lijst van een 14-tal kalenders ieder van een commentaar voorzien. Niet zonder belang vermelden wij hier een exemplaar uit de Gentse Universiteitsbibliotheek (Bl. 8366 (1)) van een vertaalde *Kalendier historiel* samengebonden met het *Nieuwe Testament* dat voorafgaat (Emden 1567) en gevolgd wordt door de *Psalmen* in het Nederlands naar de Franse versie van Clement Marot en Th. de Beze. Het werk vermeldt noch drukker, noch plaats. noch datum (kalender 1565-1606), is ook gezuiverd van de heiligen en aangepast voor de Nederlanden. Vermelden wij tenslotte nog dat beide boekdelen voorzien zijn van een uitstekende index van de eigennamen. Hiermee hopen wij tenminste toch een oppervlakkig overzicht geboden te hebben van dit rijke maar complexe werk. Kritiek op dergelijke detailstudies uitbrengen kan men alleen maar wanneer men jarenlang met dezelfde problematiek bezig geweest is ; maar de methode van werken en het opzet moeten voor de studie van de Nederlandse anonieme drukken als voorbeeld gekozen worden. Hoewel wij persoonlijk de voorkeur geven aan detailstudies die op preciese gegevens berusten en goed inzien dat het voor een synthese op dit gebied nog te vroeg is, geloven wij echter dat een kort hoofdstuk - een schets van een synthese - hier erg nuttig zou zijn. Een soort kader waarin de voornaamste

problemen van de *heroesie* geschetst worden, zodat de lezer een bepaalde orientatie heeft en door de bomen het bos niet uit het oog verliest. Ook voor wat de bibliografie betreft kan hetzelfde gezegd worden en wij hopen dat Juf. Droz in de toekomst ons een dergelijk werk bezorgt, zij is daarvoor de geschiktste persoon. (32) E. DROZ, *Chemins de l'heroesie. Textes et documents*, Genève, Slatkine Reprints, 1970-1971, 2 banden.

---

[93] Het werk *coles et livres d'cole en Hainaut du XVIe au XIXe siècle* uitgegeven door de Universiteit van Mons in 1971 omvat een paar artikels die onze rubriek aanbelangen. Cl. Dufranc en M. T. Isaac in *Un helléniste hollandais à Tournai. Jacques Ceratinus et son dictionnaire (1524)* p. 121-155 brengen naast een biografie van Ceratinus een overzicht van zijn werken. Ceratinus is vooral bekend voor zijn *Dictionarius graecus* van 1524 geïnspireerd op het werk van de Italiaan J. Creston. Aan de hand van enkele steekproeven wordt deze inspiratie aangetoond. Vraag : Quid de andere Griekse woordenboeken? R. Hoven onderzoekt in *La grammaire latine de Pierre Procureur (Procurator)* p. 159-179 vooral de inhoud en de methodiek van deze zeldzame grammatica. Hij brengt ook een voorlopige lijst van de bekende en vermoedelijke edities van dit handboek vanaf 1591 tot ca. 1710.

---

[94] De tentoonstelling van 1960 had ons reeds aangetoond hoe talrijk de zeldzame drukken waren in de collectie van de hertogen van Arenberg, collectie, die dank zij de nieuwe eigenaar Lessing J. Rosenwald, in de Library of Congress haar definitieve bestemming vond. Het Antwerps kookboek van 1560 is een van deze unica en gezien de inhoud en de taal was het dus wel de moeite waard deze tekst opnieuw uit te geven (33). Mevrouw Cockx heeft zich nu niet vergenoegd met de tekst van 1560 gewoon te laten fotograferen en er een algemene inleiding op te schrijven - zoals heden te dage met de duizenden fotografische herdrukken het geval is maar heeft ons een uitgebreide studie gebracht en een geannoteerde uitgave van de tekst. De uitgeefster vermeldt ons dat het boekje, vooraleer het in de collectie Arenberg belandde, het eigendom was van C. P. Serrure ; zijn catalogus van 1872-73 maakt daar geen gewag van en het is ons reeds herhaaldelijk opgevallen dat belangrijke werken uit de verzameling van Serrure, zonder in diens catalogus vermeld te worden, van eigenaar veranderden. Zou Serrure die zelf van de hand gedaan hebben? Het kookboek nu is een klein werkje, in-4°, van 56 ff., gedrukt in de werkplaats van de weduwe Hendrik Peetersen van Middelburch : *Gheprint Thantwerpen inde Cammerstrate inden Mol. 1560*. Over deze werkplaats en drukker stapt de auteur wat te vlug heen. De titelpagina heeft een houtsnede die een kok in zijn keuken voorstelt. Deze houtsnede, kopie en varianten, werd vóór 1560 herhaaldelijk gebruikt en de auteur gaat op p. 14-26 de oorsprong ervan na. Een eerste maal komt zij voor in een Duits kookboek door Ch. Egenolff te Straatsburg in 1530 gedrukt. Van dezelfde pers kent zij tot 1546 in het geheel 7 edities. Een tweede groep vormen de edities van H. Steiner te Augsburg (van 1530-tot 1542 zes edities). Verder citeert zij nog de editie P. Uhart te Augsburg 1579 en twee edities van Feyerabend te Franckfort am Mayn (1581, 1587). Let wel het betreft hier alleen maar de houtsnede (zelfde, kopie of met varianten) niet de tekst van de diverse edities. Ter aanvulling vermelden wij hier dat de Catalogus nr. 500 van J. Baer onder nr. 1386 de editie Uhart 1579 opgeeft met een reproductie van de houtsnede die in de gelaatsuitdrukking van de kok een variant aanduidt, en in dezelfde catalogus onder nr. 1395 een herdruk van Rumpolts kookboek van 1604 (Franckfort) vermeldt met, dezelfde houtsnede (dus geen kopie door J. Amman zoals in de 1587 editie). Langs welke weg deze Duitse houtsnede, naar een tekening van Hans Weiditz, te Antwerpen geraakte is niet bekend of werd zij misschien te Antwerpen gesneden naar de Egenolff of naar de Steiner editie ? In 1599 verscheen tenslotte een heruitgave van dit kookboekje, gewijzigd en met een andere houtsnede, bij Bruin Harmensz. Schinckel te Delft. Over de auteur van het kookboekje, Gheeraert Vorselman, zijn de gegevens

schaars : hij is doctor in de geneeskunde, auteur van een kookboek en afkomstig uit Groot-Zundert. Deze arts heeft zelf een reeks recepten opgesteld en er een aantal ontleend aan voorgangers : *Zijn hoofdbekommernis moet wel geweest zijn een goed kookboek ... te bezorgen, veeleer dan een dieettraktat* (p. 34). Het interessantse deel van het werk van Mevrouw Cockx is ongetwijfeld wel het nagaan van de bronnen geweest (p. 48 sq. en tabellen). Zij heeft de tekst van Vorselmans kookboek, hoofdstuk voor hoofdstuk, vergeleken met Thomas van der Noots *boecxken van cokeryen* (c. 1514), met het beroemde kookboek van Platina, met Ta~~l~~levents *Viandier* en met nog een paar andere minder belangrijke werken. Uit de overzichtstabel (p. 72-94) blijkt duidelijk waar en in hoever Vorselman zijn voorgangers volgde en waar hij origineel was. Maar het voornaamste van deze nieuwe uitgave ligt vooral op lexicografisch gebied. Vorselmans boek omvat een hele reeks woorden die noch in Verwijs en Verdam, noch in de idiotica van onze taal, noch in de WNT voorkomen ; op p. 54-64 probeert de uitgeefster de oorsprong van deze woorden na te gaan en te verklaren. Tenslotte volgt dan de uitgave van de tekst met opgeloste afkortingen en gemoderniseerde interpunctie. De tekst zelf is voorzien van talrijke voetnoten, verklarend bij moeilijke woorden (wat hier noodzakelijk is gezien de receptentaal) en vergelijkend met de bronnen. Een uitgebreid glossarium zal aan de philoloog en de lezer vele diensten bewijzen en een Franse, Engelse en Duitse samenvatting het werk van Vorselman met recht in het buitenland bekendheid doen verwerven. Vermelden wij nog de uitgebreide bibliografie die echter door een systematische en chronologische opstelling beter tot zijn recht zou gekomen zijn en de uiterst smaakvolle presentatie van dit boek.

(33) *Eenen nyeuwen coock boeck. Kookboek samengesteld door Gheeraert Vorselman en gedrukt te Antwerpen in 1560, uitgegeven en van commentaar voorzien door Elly COCKX-INDESTEGE.* Wiesbaden, Guido Pressler, 1971, (gebonden 198 DM).

[95] In de loop van 1972 ontvingen wij de laatste aflevering die M. E. Kronenberg nog tijdens haar leven heeft kunnen klaarmaken (34). Zoals zij in de inleiding zegt haalde ze veel profijt uit De Troeyer en Adams en bekam ze talrijke inlichtingen en reproducties van diverse bibliothecarissen. Het supplement omvat de nummers 4501-4532 (waaronder 3 Luther- en 4 Melanchthon edities). Het werk omvat ook correcties op vorige delen en de normale registers. Regelmatig duiken nog onbekende edities op en wij vragen ons af aan wie wij deze nu moeten toesturen ; wie solliciteerde ons steeds zo vriendelijk als zij en bedankte ons steeds zo hartelijk voor een nieuwe vondst ? Het verwondert ons wat dat de uitgevers, daar niets over zeggen. Wij vermelden hier alvast de volgende twee aanvullingen.

[GRIEKS] ... I S O C R A / T I S A D D E M O / nicum oratio pa/r~~o~~netica./ Eiusdem ad Nicoclem de / regno oratio. / Eiusdem Nicocles./ L O V A N I I / *Ex officina Rutgeri Rescij, / Mense Ian. / 1535 / F. Fsv : L O V A N I I Ex officina Rutgeri Rescij, / Mense Ian. 1535. / in-8~~o~~, 48 ff., n. g., A - F8. Gent, Universiteitsbibliotheek, BL. 5722 (1).*

P. O V I D I I / N A S O N I S D E P O N = / T O L I B R I Q V A / T V O R. *Merk Tempus. ~ A N T V E R P I A E, A P V D M I C H A E = / llem Hillenium, in Rapo. Anno. / M.D.XXXVI. F. Gsv : A N T V E R P I A E A P V D M I C H A E = / llem Hillenium in Rapo, An. M.D.XXXVI. / in-8~~o~~, 56 ff., n. g., A - G8. Gent, Universiteitsbibliotheek Cl. 1447 (1).*

(34) NIJHOFF-KRONENBERG, *Nederlansche Bibliographie van 1500 tot 1540. Derde deel (Vijfde stuk)*, door M. E. KRONENBERG, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1971, XV-30 p.

[96] Het werk van A. Labarre (35) is een belangrijke aanwinst voor de drukunst uit de 16de eeuw in onze gewesten. Onze kennis van de drukkersactiviteiten in Noord-Frankrijk berustte voordien op bibliografie verschenen v~~o~~r 1900 en alhoewel nuttig toch erg onvolledig in de beschrijving van de diverse edities. De *Belgica Typographica* neemt - ten onrechte naar onze mening - de drukken uit het huidige Noord-Frankrijk niet op, zodat deze aflevering van Labarre een aanvulling vormt op de B.T.; met dien verstande echter dat het werk van onze collega uit Parijs, wat kwaliteit en nauwgezetheid betreft, uitstekend is. Het werk verschijnt in

een reeks die de bedoeling heeft alle Franse steden te behandelen. De indeling van de diverse afleveringen hangt min of meer af van de toevallige medewerkers. Voor Noord-Frankrijk zijn minstens twee afleveringen voorzien; de ene die hier besproken wordt en een ander, gewijd aan de voornaamste drukkersplaats Douai, die weldra zal volgen. Van elke stad worden chronologisch en de drukkers en de boekhandelaars vermeld, in dit laatste geval met opgave van bekende of vermoedelijke drukker. Voor elke drukker worden zijn edities chronologisch gerangschikt. Van elke editie wordt een diplomatische beschrijving gegeven; deze edities waarvan Labarre geen exemplaar vond maar die wel vermeld waren in de oudere bibliografie⁷⁷ worden eveneens opgenomen met vermelding van de bron. Behalve formaat en aantal bladzijden (geen signaturen) worden vermeld : de naam van de inleidende briefschrijver, de persoon aan wie het boek is opgedragen, de vertaler, enz. Nadien volgt de aanduiding van bibliotheken die een exemplaar bezitten en een of meer bibliografische referenties. De indices zullen vermoedelijk nadien volgen. Bij meerdere boekhandelaars stellen wij vast dat zij werken verkochten in Antwerpen gedrukt (Grapheus, Plantin, Nutius, Trognaesius), in Brugge (De Croock), in Gent (J. Lambert), en zelfs in Bergen (Ch. Michel), maar zolang wij niet over min of meer volledige gegevens beschikken - niet alleen over de productie in Noord-Frankrijk, maar vooral in de Zuidelijke Nederlanden - is het onvoorzichtig zich aan statistische beschouwingen over te geven, en de handelsrelaties te bespreken. Behalve de B.N te Parijs, het B.M. te Londen en Adams heeft Labarre vooral de bibliotheken uit Noord-Frankrijk onderzocht ; steeds wordt het boeknummer (cote) aangeduid. Ook diverse Belgische bibliotheken werden onderzocht, vooral Brussel en Gent ; voor deze laatste bibliotheek volgen hier enkele aanvullingen. Arras, Jean II Bourgeois nr. 2 : Jur. 10.719 ; Gilles Bauduyn nr. 27 : Hist. 4714 ; Guillaume de la Riviere nr. 15 : Th. 3344 ; nr. 42 : Jur. 10180 (1) ; nr. 76 : Th. 3115 ; Robert I Maudhuy nr. 18 : Meul. 894 ; Jean III Bourgeois nr. 2 : Hist. 6807. Lille, Michel Willant nr. 2 . Res. 1041. Valenciennes, A. Membru nr. 1 : Gent 6961 ; nr. 2 Gent 6962 (welke drukker ?). Een zeldzame Gentse editie van de drukker Joost Lambrecht (1544, B.G. 72) vermeldt op het einde : *On troeue cestz livrets a vendre a Lille, a la maison de Maistre Pierre Haschart*; deze boekhandelaar komt niet voor bij Labarre.

(35) A. LABARRE, *Répertoire bibliographique des livres imprimés en France au seizième siècle. 9e Livraison. 5. Amiens, 10. Arras, 21. Bèthune, 29. Calais, 30. Cambrai, 66. Hesdin, 74. Lille, 158. Valenciennes, (= Bibliotheca Bibliographica Aureliana XL), Baden-Baden, Lib. V. Koerner, 1971, 60 DM.*

---

[97] Tijdens de laatste Stuttgarter Antiquariatsmesse (3-6 feb. 72), werd door Domizlaff uit München volgende Nederlandse incunabel voor 3.600 D.M. aangeboden : Ludolphus de Saxonia, *Dat boeck van den leven ons liefs heeren ihesu cristi*, Antwerpen, Claes Leeu, 20 november 1488. (Camp. 1183). Dit boek is terecht bekend om zijn zeer talrijke houtsneden die in dit exemplaar zeer delicaat gekleurd waren. De Bayerische Staatsbibliothek was ons echter voor bij de aankoop.

---

[98] Goldschmidt uit Londen biedt in zijn catalogus 148 (mei 1972) volgende werken aan : nr. 11 Barlandus, H. *Iocorum veterum ac recentium libri tres*. Antwerpen, H. van Hoochstraten, april 1529 (NK 230) voor 275 dollar ; nr. 127, Servilius, J. *Pace belloque rerum olim gestarum libri tres*, Antwerpen, A. Goinus, 1541, in 16de eeuwse Antwerpse band, voor 485 dollar.

---

[99] De catalogus nr. 5 (mei 1972) van Schöfer te Zurich vermeldt onder nr. 97 twee werken van Joost de Damhouder samengebonden in een blindgestempelde 16de-eeuwse zwijnsleder band voor 2.200 Zwitserse frank. De *Praxis rerum criminalium* van 1570, en het *Enchiridion parium* 1568, beiden van J. Bellerus te Antwerpen.

---

[100] De catalogus nr. 20 van Parikian te Oxford (juni 1972) biedt volgende werken aan : nr. 78 Damhoudere J. de, *Praxis rerum ciuilium* 1569 en *Enchiridion parium* van 1568 beiden te Antwerpen gedrukt bij J. Bellerus voor 185 pond (samengebonden in perkamenten band) ; nr. 92 Erasmus, *Ecclesiastes*, Antwerpen, M. de Keyser, 1535 (NK 2922) voor 67,50 pond (dit laatste door onze bibliotheek aangekocht).

---

[101] De lijst XLI (april 1972) van Martin Breslauer te Londen vermeldt onder nr. 120 A een editie van Basel 1540 in een zeer goed bewaarde band van Willem Vorsterman (Antwerpen v. 1543) voor 300 pond. (De Isabella van Portugal blindstempel. Goldschmidt pl. LXVI). Martin Breslauer (1871 - 1940), die in 1898 een antiquariaat oprichtte te Berlijn, behoorde tot een van de voornaamste antiquariaatboekhandelaars uit zijn tijd. Het volstaat zijn catalogi te overlopen om zich rekenschap te geven van zijn bekwaamheid en preciesheid in het beschrijven van de talrijke uitzonderlijke edities die hij op de markt bracht. In 1939 na een onderbreking van 4 jaar vinden wij hem in Londen (cat. 52) ; in 1948 naar aanleiding van de 50ste verjaardag van zijn firma verschijnt cat. 66 met een honderdtal belangrijke werken. Thans, juni 1972, verschijnt ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van de geboorte van de stichter cat. 102 van de hand van de waardige opvolger B. H. Breslauer te Londen. Onder de talrijke boeken zijn er diverse die voor ons gebied van belang zijn. Nr. 16 Petrus de Alliacus, *Imago mundi ...* Leuven, Johannes de Westfalia, c. 1483 (Campbell 143, Polain 134) in een 15de-eeuwse Vlaamse kalfslede blindgestempelde band voor de prijs van 5.000 pond. Van de ongeveer 200 edities van Joh. de Westfalia is dit een van de zeldzame. Nr. 27, Mauburnus, Joh. *Rosetum exercitiorum spiritualium et sacrarum meditationum*, Zwolle, Pieter van Os, 1494 (BMC IX, 88; Campbell-Kronenberg 1224) voor 650 pond. Nr. 36, *Nouum Testamentum*, de eerste Griekse editie van het N.T. door Erasmus bij Froben in 1516 uitgegeven ; exemplaren in zeer goede staat zijn, zoals wij reeds vroeger aanstipten, uiterst zeldzaam. In een 19de-eeuwse marokijnband van de hand van J. Rodwell (prijs : 3.500 pond). De eerste en uiterst zeldzame geïllustreerde editie van Erasmus : *Precatio Dominica*, Froben, October 1523 voor 500 pond (nr. 44).

---

[102] De catalogus nr. 77 (juli 1972) van Charles W. Traylen te Guildford (Engeland) biedt volgende werken aan : Platina B., *De honesta voluptate et valetudine*, Cividale, Gerardus de Lisa, 1480 (1. f. bl. ontbreekt, voor 900 pond), dit exemplaar vermeldt als ex-libris het merk van Paulus Manutius ; nr. 27, (Arnold Richard), *Chronicle or Customs of London*, [Antwerpen, Adr. van Berghen?, c. 1502/1503], NK 142 (f. 114 en begin- en eindblanco f. ontbreken) voor 785 pond ; nr. 42 Vesalius, An. *De humana corporis fabrica libri septem*, Bazel, J. Oporinus, de tweede folio editie van 1555, voor 1.500 pond.

---

[103] Bij Sotheby werden op de veiling van 19/20 juni 1972 volgende werken verkocht : nr. 57, Augustinus, *Innighe alleensprake der sielen tot God ...* Antwerpen, S. Cock, s.d., c. 1520-1530, niet in NK? (voor Notebaert, 90 pond) ; nr. 436, Livius, *De Roemsche historie ... eerstmael in onser nederlantscher spraken ghedruckt*, Antwerpen, J. Grapheus voor J. Gymnicus, 1541 (voor Goldschmidt, 100 pond) ; nr. 668, Verstegen, Richard, *Theatrum crudelitatum haereticorum nostri temporis*, Antwerpen, A. Hubert 1588, (voor Valette, 240 pond). Op de veiling van 24/25 juli werden verkocht : nr. 114, de Engelse vertaling van Dodoens : *A nieuwe herball ...* Antwerpen, J. vander Loe voor G. Dewes te Londen 1578. (B.B.D 110). Deze eerste zeldzame Engelse editie, waarvan f. y5 ontbrak en tevens enkele ff. uit de index beschadigd waren, werd verkocht voor slechts 75 pond. Nr. 218, de *Cordiale* van R. Pafraet, Deventer, 16 december 1494 (Ca. 1308), marokijn, voor 110 pond.

---

[104] Op 12 februari 1972 werd door L. Moorthamers op zijn openbare veiling de *Trium priorum / posteriorum trium / de stirpium historia*, Antwerpen, Jean van der

Loe 1553/1554 van Dodonaeus aangeboden (B.B.D 105). Dit werk in twee delen, een soort pocket-editie van zijn groot *Cruyde Boeck*, met dezelfde houtsneden, werd toegeslagen voor 61.000 fr.

---

[105] De catalogus van L. Rosenthal te Hilversum nr. 218, mei 1972, biedt enkele vermeldenswaardige Nederlandse edities aan : nr. 3, Ambrosius, *De his qui mysteriis initiantur*, Antwerpen, J. Steels, 1534, (NK 112) voor 380 gulden ; nr. 19, *Biblia latina*, Antwerpen, M. de Keyser, 1534 (NK 349) voor 750 gulden ; nr. 20, *Nouuum Testamentum*, Antwerpen, G. Montanus, 1538 (NK 354) voor 1.000 gulden ; nr. 25 *Nouuum Testamentum latino- germanum*, Antwerpen, M. Crom, 1539 (NK 358) voor 600 gulden; nr. 89, Rosemondt, G. *Confessionale*, Antwerpen, Hillen, 1518 (NK 1819) voor 400 gulden.

---

[106] De catalogus nr. 25 (B), maart 1972, van De Graaf, Nieuwkoop, vermeldt onder nr. 90 vermoedelijk de enig bekende editie van het werk van Battus Bartholomaeus van Aalst, *Vander Kerstelijcker huyshoudinghe ...* Antwerpen, Jan van der Loe, 1557 voor 2.300 gulden. Deze oorspronkelijke Nederlandse editie van dit pedagogisch werk hebben ook wij in geen enkele bibliografie kunnen terugvinden. Zijn catalogus nr. 25 (D-E), april 1972, vermeldt onder nr. 256 een zeldzame druk van Andries Verschout te Leiden (prijs 2.700 gulden). Het betreft een psalmenvertaling van Dathenus gevolgd door de catechismus.

---

[107] De catalogus 831 van M. Nijhoff (april 1972) biedt onder nr. 40 een Nederlandse incunabel aan voor 6.500 gulden : *Een suverlick boexken van onser liever vrouwen croen*, Deventer, Rich. Pafraet, 1492 (17de-eeuwse band) (Campbell 330). Onder nr. 41 een editie van W. Vorsterman, Antwerpen, 1530, voor 575 gulden : Titelman, F., *Tractatus de expositione mysteriorum missae* (NK 2045).

---

[108] De catalogus nr. 268 (april 1972) van Menno Hertzberger gewijd aan Italiaanse incunabula bevat twee drukken van Gerardus de Lisa de Flandria : Haedus P. *De amoris generibus siue anterotica*. Treviso 1492 voor 2350 gulden en Platina B. *De honesta voluptate et valetudine*, Cividale, 1480, voor 7.200 gulden.

---

[109] In een lijst *Sciences* genoemd, zomer 1972, biedt Menno Hertzberger onder nr. 25 een onbekende editie aan van de *Die warachtighe const der geometryen*, Antwerpen, J. Roelants, 1547 voor 1.800 gulden. Welk verband bestaat er tussen deze editie en NK 600?

[Go Top](#)

[Over deze site](#) Home page: www.boekgeschiedenis.be

Ontwikkeling © Johan Hanselaer

Laatste aanpassing: 09/13/2023 18:33:5205/29/2007 14:49:08

Kroniek

1973-1974

[VWB Kroniek 1 \(1973\)](#)
[Overzicht Kroniek 2 \(1974\)](#)

Archives et bibliothèques de Belgique - Archief- en bibliotheekwezen in België,
dl. XLIV (1973), nr. 3-4 pp. 624-768: nrs. 1-111.

KRONIEK DER DRUKKUNST TOT 1600 door J. MACHIELS

1. - Vestigen wij de aandacht op de bibliografie die regelmatig verschijnt in het *Bulletin du Bibliophile*, Parijs. Deze bibliografie excerpert een reeks tijdschriften en is gewijd aan: het papier, het schrift, het boek, handschriften en autografen, de typografie, de boekhandel, de bibliografie van auteurs, de illustratie, de boekband, de bibliotheken en de bibliophilie. Zij is van de hand van F. CHAPON, A. LABARRE en J. SUFFEL.

2. - Een overzicht van de voornaamste aanwinsten van de Koninklijke Bibliotheek tijdens het dienstjaar 1971 verscheen in nov. 1972 (1). Op bladzijde 40 vernemen wij dat 31 werken uit de 16de eeuw in onze gewesten gedrukt, waarvan tien tussen 1501 en 1540, werden verworven. Van deze 10 werken wordt auteur, titel, datum, drukker en adres vermeld en eventuele referenties naar NK. De zeldzaamheid van deze edities wordt aangeduid, rekening houdend met de vermelding in Kronenberg, wat echter gezien de onvolledigheid van dit werk met de nodige reserve moet beoordeeld worden. Een belangrijk tekort is gelegen in het feit dat noch de herkomst noch de prijs van de boeken opgegeven wordt. De eerste 8 zijn door NK opgenomen, nr. 9 en 10 zijn haar onbekend; het zijn resp. : A. Mancinellus, *Versilogus diligenter a J. Marmellio verae lectioni restitutus*, Antwerpen, J. Crinitus 1540 en de *Progymnasmata grammatices* van Paludanus, Antwerpen, J. Grapheus, 1534 (zie onze *Kroniek*, 1972, p. 468). Tenslotte werden ook enkele zeldzame Luikse drukken en 16de eeuwse muziekdrukken verworven. (1) *Koninklijke Bibliotheek Albert I Voorname Aanwinsten Dienstjaar 1971*, Brussel, 1972.

3. - Ik herinner mij nog goed toen ik destijds wat meer over bibliografie en boekdrukkunst wenste te weten te komen en ik vruchteloos in het Nederlandse, Franse en Duitse taalgebied had rondgesnuisterd en er ofwel vage algemeenheden ofwel te geleerde boeken had ontdekt ik verheugd was toen ik het boek van R. B. MCKERROW, *Introduction to Bibliography* vond. Dit was en is nog een goede inleiding maar vermits het werk van 1927 dateert, vond Philip Gaskell het nodig in dezelfde zin een nieuw boek te maken (2). Wij denken dat de auteur daarin geslaagd is om ons een waardige opvolger van McKerrow's klassieker te bezorgen. Wat meer is, ook nu nog bezitten de bovenvermelde talen geen werk dat er naast kan geplaatst worden, behalve de beknopter maar op bepaalde punten zelfs degelijker cursus aan de Parijse bibliotheekschool van de hand van J. Veyrin-Forrer. Het ware dus een nuttige onderneming om dit boek, mits aanpassing, in het

Nederlands te vertalen. Dit werk heeft immers alle verdiensten van een goede inleiding : het is helder, beknopt, behandelt alleen de essentiële punten en geeft voorbeelden, vaktermen en literatuur, spijtig genoeg, op het Angelsaksische publiek gericht.

Bekijken we even het werk van dichterbij. Het eerste deel behandelt de periode 1500-1800; immers na enkele decennia experimentatie wordt het met de hand gedrukte boek gedurende 300 jaar op dezelfde manier gemaakt.

Nadien, en dit vormt het tweede deel, komen de machines die de gebruikte methodes wijzigen. In het eerste deel schetst de auteur achtereenvolgens de basisbegrippen en de essentiële technieken die tussenkomen bij het totstandkomen van een gedrukte tekst. Hoe ontstaat een letter, welke soorten typen bestaan er (gothiek, romein... grieks, met een illustratie erbij), hoe ziet een letterkast eruit... Vervolgens komt de kopij, het uitgangspunt van de zetter (de auteur verwijst hier naar W. Gs. HELLINGA, *Copy and print in the Netherlands*, 1962 (dit boek is ook in het Nederlands verschenen). Op blz. 51 en 52 behandelt de auteur de signaturen of de letters onderaan de bladzijden nodig om deze in de juiste volgorde te plaatsen. Hier is Gaskell wel wat te beknopt geweest en de praktijk leerde ons dat dit in feite heel wat moeilijker is. Er bestaan zoveel afwijkingen en verschillen - ja hij vermeldt niet eens op welk ogenblik juist ze gezet worden - dat een beginnening hier wel niet veel wijzer uit zal worden. Uitvoeriger behandelt de auteur het papier en de watermerken.

Terecht vestigt hij de aandacht op de desbetreffende artikels van Goussier in de *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* en van Desmarest in de *Encyclopédie méthodique : arts et métiers mécaniques*, beiden uit de 18de eeuw. Bij de studie van het watermerk - zie hier vooral A. Stevenson - moet niet alleen rekening gehouden worden met de vorm van het merk maar ook met haar positie en bevestigingspunten (dots) op de draden. De beta-radiografie, gesteund op de dikte van het papier, brengt hier een uitstekende hulp. Vervolgens behandelt de auteur de crux van vele bibliografen: het formaat en de impositie. Het formaat bij oude boeken heeft niets te zien met de grootte van het boek maar is louter gebaseerd op het plooiën van het vel en de positie van de kettelijnen en de watermerken. Alles blijft relatief eenvoudig zolang we niet te doen hebben met impositie op halve vellen. Volgens Gaskell zouden de vellen pas doorgesneden worden nadat zij bedrukt geworden zijn, wij geloven echter dat dit ook vooraf kon gebeuren. Hij is ook van mening dat bij in-4 en in-8, bij impositie op volledig of half vel, niet met zekerheid kan gezegd worden welke methode gebruikt werd.

Wij zijn het niet volledig eens. Het gebruik van de signaturen kan hier immers licht brengen; bijvoorbeeld bij in-4, of het eerste en het tweede of het eerste en het derde folio een signatuur hebben of niet. Op blz. 85 en volgende vindt men enkele praktische tabellen om het formaat te bepalen maar wij geloven dat deze van Ch. Mortet beter en duidelijker zijn (Ch. et V. Mortet, *Le format des livres*, in *Revue des bibliothèques*, 1893, t. III, p. 305-325 en *Recherches historiques sur le format des livres*, *ibidem* 1924, t. XX-XI, p. 341-370)

Vervolgens behandelt de auteur de houten pers. De technische woorden en uitdrukkingen zijn zeer nuttig om een Engels boek over dit onderwerp juist te begrijpen (bv. het drukkershandboek van Moxon), maar voor een Nederlandstalige kan men hierover beter een paar goede artikels lezen uit T.B.B en *Het Boek*. Een kort hoofdstuk wordt verder gewijd aan het inbinden, aan de illustratie en aan de oplage. Het einde van het eerste deel bestaat uit een interessant hoofdstuk gewijd aan de Engelse boekhandel tot 1800. Het tweede deel (p. 189-310) behandelt de boekdrukkunst tussen 1800-1950 : *The Machine-Press Period*. De auteur toont ons onder meer aan hoe bepaalde technieken voortleven of getransformeerd worden (bv. impositie), waarom het identificeren van typen zo moeilijk geworden is door het voortdurend kopiëren, enz... het mechanisch zetten en de boekhandel in deze periode. Het laatste deel brengt ons tot wat de auteur noemt de kern van de zaak : *Textual bibliography, or the use of an understanding of books as material objects*

in the production and distribution of accurate texts (p. 311). Bibliografie is immers niet alleen de studie van het boek als materieel object, maar zoals Greg zelf beweerde, ze moet *determine a text in its most accurate form* (p. 1). Dit deel is heel wat verschuldigd aan het werk van F. T. Bowers, *Principles of bibliographical description* van 1949 zonder in de overdreven subtiliteiten van deze auteur te vallen. Na het onderscheid gemaakt te hebben tussen *edition, impression, issue and state* gaat de auteur over naar de eigenlijke accurate bibliografische beschrijving. Er is een hele weg tussen een diplomatische beschrijving en de short-title catalogue en alles hangt af van de bedoeling van de bibliografie. Het is niet altijd gemakkelijk de juiste maat te vinden en bij vergaande vereenvoudiging gebeurt het dikwijls dat juist die gegevens die deze editie van een andere onderscheiden verwaarloosd worden. Dit stelt men pas vast als we beide variantedities naast elkaar kunnen leggen wat zelden het geval is. De auteur vermeldt dan in het kort welke elementen, en onder welke vorm moeten opgenomen worden. Dit alles wordt geïllustreerd aan de hand van Engelse boeken uit de 17de eeuw. Talrijke collationeringsformules worden opgegeven als voorbeeld en diverse moeilijkheden opgelost. Het gevaar bestaat wel dat de formule zo ingewikkeld wordt dat zonder het boek bij zich te hebben de collationering onbegrijpelijk wordt (zie bv. talrijke gevallen in Bowers). Vervolgens worden de tekstvarianten besproken tussen de diverse variantedities van eenzelfde tekst. Het boek eindigt tenslotte met een reeks appendices, *A note on Elizabethan handwriting; Four specimen of bibliographical descriptions, The transmission of the text: two examples* en een beknopte bibliografie hoofdzakelijk Engels gericht. Vermelden wij tenslotte nog een uitvoerige index van 24 p. die van dit boek een zeer nuttig werkinstrument maakt.

(2) Philip GASKELL, *A New Introduction to Bibliography*, Oxford, Clarendon Press, Oxford University Press, 1972, 6 pond.

---

4. - Uit het *Symposium on Printing* (3) is voor onze kroniek van belang: Peter WATERS, *Problems of Restoring Old Books* (p. 27-34). De auteur, zelf boekbinder, was hoofd van de Britse groep te Florence werkzaam na de overstroming van de Arno in 1966. In dit artikel, dat niet in technische details treedt, schetst de auteur in grote lijnen de voornaamste factoren die het papier aantasten en dit niet alleen van het oude maar ook van het hedendaagse boek waarvan het grootste gedeelte, ten gevolge van het slechte papier en de moderne technieken van inbinden, een korte levensduur toegemeten wordt. R. C. ALSTON in *Old Books and their Reproduction* (p. 35-47) behandelt de technische mogelijkheden van de hedendaagse facsimile's en de moeilijkheden die zich stellen bij de keus van de te reproduceren boeken. Bij belangrijke literaire werken met variantedities is deze keus delicaat en onze kennis van de proof-correcting vóór de negentiende eeuw uiterst gering. Het is aan de hand van enkele Engelse literaire teksten dat deze problemen geschetst worden. Het jammer genoeg te korte artikel van John DREYFUS, de typografische raadgever van de Cambridge University Press en de Monotype Corporation, *The Design of Type Faces* (p. 49-50, pl. IX-XVI), brengt ons aan de hand van enkele uitstekende illustraties een schets van de leesbaarheid en de vorm van typen. In een goed gedocumenteerde en geïllustreerde bijdrage, gesteund op het klassieke boek van T. F. Carter en op materiaal uit haar persoonlijke collectie, brengt I. MANTON in *Chinese Prints and Printing* (p. 52-77) een geschiedkundig overzicht van het papier, drukken (techniek en letters), inbinden, prenten en kleuren in China.

(3) *Symposium on Printing*, edited bij R. REED, (Leeds Philosophical and Literary Society), 1971. Bevat bovendien nog: M. KERBY, *Caxton to Computers* (p. 1-7); R. WISBEY *The Computer and Literary Studies* (p.9-26); D.J.G. HOLROYDE, *Television and Communication* (p. 79-82); D.J. URQUHART, *Storage and Retrieval of Information* (p. 83-89).

---

5. - De studie van de drukunst en de diverse problemen die daarmee in verband staan wordt thans meer en meer bestudeerd in het licht van andere maatschappelijke verschijnselen; een goed bibliografisch overzicht hieromtrent

vindt men bij Louis TRENARD (4). Het artikel beperkt zich niet tot de drukkunst vóór 1600, integendeel zich beperken tot één periode heeft tot gevolg dat talrijke relaties en nevenverschijnselen ontgaan of niet begrepen worden.

(4) L. TRENARD, *Du nouveau sur... l'histoire et la civilisation du livre*, in *L'information historique*, 1972, nr. 2, p. 81-92.

---

6. - Het speciaal eindejaarsnummer van *Grafisch Nieuws* (1972-1973) is volledig gewijd aan *De geschiedenis van de typografie in België* met klemtoon op D. Martens. De tekst van de hand van Fernand Cuvelier is vlot geschreven en aangenaam om lezen. Het overwegend vulgariserend belang, de talrijke onjuistheden, het gebrek aan nuancering en het vermengen van hypothesen en min of meer juiste gegevens doen deze geschiedenis veel van haar waarde verliezen. Wanneer de auteur dan op blz. 44 van Brito schrijft dat deze *niet bijzonder schitterend was* en op blz.48 het eerste Gentse boek van A. de Keyser *een werk met filosofische inhoud* noemt dat *nog altijd aktueel is : Verhandeling over vrede en huwelijk*, dan kunnen wij slechts vaststellen dat Cuvelier nooit een druk van Brito gezien, noch het boek van de Keyser in handen gehad heeft.

---

7. - De bedoeling van M. AUDIN (5), de conservator van het interessante museum van de drukkunst te Lyon, is geweest een synthese te schrijven van de geschiedenis van de drukkunst. Deze synthese, zonder geleerde voetnota's en saaie discussies, wil alleen maar verschaffen : *tout ce que l'honnête homme devrait en savoir* (p. x). Maurice Audin, zelf drukker van zijn boek, zoon van de beroemde Marius Audin, was, zoals H.-J. Martin in de inleiding schetst, daarvoor de geschikte persoon. Wij moeten dus in dit boek geen nieuwe vondsten zoeken maar wel de visie en de nieuwe ordening van het klassiek materiaal. Uit de tekst blijkt dat de auteur heel wat gelezen heeft, niet onwetend bleef over tal van geleerde bijdragen, wat eenzijdig Frans georiënteerd is en, wat normaal is, de moeilijkheden soms wat erg vereenvoudigd heeft. Het boek is echter zeer aangenaam om lezen, mooi gedrukt, en geïllustreerd en we denken dat het voor de leek een interessant uitgangspunt zal vormen. Na een inleidend hoofdstuk gewijd aan het schrift en de schrijfvormen, behandelt het eerste deel de periode tot aan het einde van de 16de eeuw (p. 30-158); inderdaad na 1600 begint een nieuw tijdvak. Achtereenvolgens beschrijft Audin - zoals in de tentoonstellingscatalogus van Parijs aan het boek gewijd - les supports *graphiques*, het papier en de bereiding, de houtsnede en de diverse methodes (houtblok-metaalgravures) het boek en de evolutie ervan tot aan de uitvinding van de drukkunst. Vanaf p. 83 behandelt hij de uitvinding en wij vinden dit hoofdstuk nogal zwak. Het absoluut bij elkaar willen brengen met het oog op een synthese, de diverse elementen - blokboek, metaalgravure en typografie - willen combineren in een evolutie, dit voldoet misschien aan de eisen van een klare visie, maar wij geloven dat de realiteit hier veel complexer is en tevens dat onze kennis van deze periode minder diepgaand is dan de auteur vermoedt. Enkele opmerkingen : wat is precies fig. 37 en 38? wat is de relatie tussen blokdruk en metaaldruk? de betekenis van Coster (p. 86) is niet zo duidelijk, noch de overgang van Holland naar Gutenberg (p. 89); heeft Gutenberg wel de *metallographie par blocs moulés* (7) gebruikt? (p. 89). Audin maakt veel veronderstellingen, maar het blijkt niet steeds uit de tekst dat dit slechts veronderstellingen zijn en hier had hij toch ook het boekje van Jacques Guignard, *Gutenberg et son œuvre*, Paris 1963, kunnen vermelden dat heel wat genuanceerder is (dit boek komt zelfs achteraan in de bibliografie niet voor). Het is, menen wij, een eerste vereiste duidelijk het onderscheid proberen te maken, tussen wat ons gegeven is als materiaal en de diverse veronderstellingen die in de loop der tijden daaruit getrokken werden. Het volgende hoofdstuk, waar hij de werkplaats en het typografisch beschrijft - daar is de auteur veel beter in thuis - is uitstekend. Na een overzicht van de verspreiding van de drukkunst in Duitsland, Italië en Frankrijk volgt een interessant stuk over de bladschikking, de drukkers-humanisten en het geïllustreerde boek. Het tweede deel, *Les temps*

intermediaires p. 159-232 behandelt de 17de en de 18de eeuw. De auteur, aan de hand van de werken van L. Febvre en H.-J. Martin, schetst de evolutie van boek en de boekhandel, censuur en privilege en het ontstaan van de eerste periodieken; dit alles toegelicht met goed gekozen illustraties. Maar de evolutie in deze periode is ook gekenmerkt door een nieuwe esthetische opvatting over het boek : het formaat, de uiterlijke vorm, de kleuren, de typen, de illustratie. Een nieuwe techniek in de papierbereiding, van afzonderlijke vellen naar lopende rol (brevet van 1799, Louis Robert), samen met talrijke verbeteringen aan de drukpers (invoering van de cylinder) bereiden het machinisme van de 19de eeuw voor waarover het derde deel handelt (p. 233-302). Achtereenvolgens schetst de auteur de diverse etappes van de nieuwe technische uitvindingen (rotatiepers, graveerprocessen en het opkomen van de fotografie). Twee hoofdstukken behandelen de ontwikkeling van de dagbladen en het ontstaan van de publiciteit. Het volgende deel, misschien het origineelste van het ganse boek, draagt de titel : *La mesure contemporaine* (p. 330-387). Ten koste van de mechanisatie heeft het gedrukte boek veel van zijn schoonheid verloren, bestaat deze nog wel en waarin ligt ze, welke zijn de toekomstmogelijkheden? Volgt een overzicht van de evolutie van de zetmachine, de drukpersen (hoog- en diepdruk), de invloed van de publiciteit op de drukkunst (affiche, reclame, dagblad en magazine). Het laatste hoofdstuk, *Regards vers l'avenir* behandelt de fotografische zetmachines en de nieuwste rotatiepersen, de taken van de hedendaagse drukker en het einde van de wereld van Gutenberg. Volgen tenslotte een nuttige woordenlijst van de drukkerstaal (p. 413-446), een korte bibliografie, hoofdzakelijk franstalig gericht, een index, een lijst van de 199 illustraties en de inhoudstafel.

(5) Maurice AUDIN, *Histoire de l'imprimerie. Radioscopie d'une ère de Gutenberg* *l'informatique*, préface de Henri-Jean Martin. Parijs, Editions A. & J. Picard, 1972, x-482 p., ill., 70 FF.

---

8. - De teksten van het tweede internationaal congres van de restauratoren (6), in het Duits met een Franse samenvatting, met een rijke bibliografie, brengen tal van nuttige gegevens en inlichtingen over : zuiveren en herstellen van oud papier, papierbereiding, restauratie, lederbewaring en inbandtechniek veronderstellen zij van de lezer een minimum van scheikundige kennis.

(6) 2. *Internationaler Graphischer Restauratorenkongress... von 6. bis 8. Sept. 1971 in Wien*, Herausgegeben von Otto WÄCHTER, (*Biblos-Schriften*, herausgegeben von J. Stummvoll, Bd. 69), Wien 1972, 269 p., ill.

---

9. - Ferry van Clugny, bisschop van Doornik, die op 14 mei 1482 naar Rome vertrok, had een deel van zijn bibliotheek meegenomen. Zijn plots overlijden aldaar 7 okt. 1483 had tot gevolg dat zijn boekenbezit opgenomen werd in de pas opgerichte bibliotheek van het Vaticaan (15 juni 1475). J. RUYSSCHAERT (7) geeft de desbetreffende bladzijde uit het inschrijvingsregister van 26 nov. 1483 weer en vermeldt de drukken en de manuscripten met wat commentaar. Zes boeken bevinden zich nu nog in het Vaticaan (2 uit Nürnberg, 2 uit Straatsburg, 1 uit Mainz en 1 uit Rome). Twee zijn niet meer daar (1 uit Straatsburg en 1 uit Nürnberg); de overige 8 zijn min of meer te identificeren.

(7) Jos Ruysschaert, *La bibliothèque du Cardinal de Tournai Ferry de Clugny à la Vaticane*, in *Horae Tornacenses (1171-1971)*, Doornik, 1971, p. 131-141.

---

10. - J. DE BROUWER (8) publiceert de 17de eeuwse inventarissen van de bibliotheek van pastoor van Meerbeke (140 werken), Impe (130 werken) en van Nederbrakel (100 werken). De titels worden medegedeeld zoals zij voorkomen in de drie lijsten door de testamentaire uitvoerders opgemaakt. In voetnoot volgen enkele summie gegevens over de auteur en gebeurlijk over het werk. Aan dit laatste had wat meer aandacht kunnen besteed worden bv. met behulp van Adams, en wanneer de auteur bij een bepaalde titel een bepaalde editie vermeldt, vragen wij ons af waarom het deze is en niet evengoed een andere.

(8) J. DE BROUWER, *De bibliotheek van een landelijk pastoor, ca 1650*, in *Ons geestelijk erf*, 1972,

---

11. - Het artikel van L. GILISSEN (9), hoewel bijna uitsluitend gewijd aan het perkament en het handschrift, is toch interessant voor de drukkunst. Het plooiën van de vellen papier en de impositie stellen identieke problemen, maar de samenstelling van de katernen bij de gedrukte werken lijkt mij ingewikkelder. Nopens de vraag of de copisten of de drukkers met de impositie begonnen zijn moet men toch eerst nagaan of impositie bij handschrift en druk wel dezelfde werkzaamheid is en hetzelfde betekent. Wij begrijpen de auteur verder niet goed wanneer hij het nut van de impositie in de drukkunst in de beginperiode betwijfelt, *car les premiers presses étaient de dimensions réduites, et de ce fait, on doit se demander si les premiers incunables (très souvent de grand format) n'ont pas été exécutés sur des doubles feuillets définitivement coupés au départ* (p. 26).

(9) Leon GILISSEN, *La composition des cahiers. Le pliage du parchemin et l'imposition*, in *Scriptorium*, 1972, t. XXVI, p. 3-33.

---

12. - L. INDESTEGE (10) signaleert een band van Joris de Gavere, een blindpaneelstempel met 6 musicerende engelen, onlangs door de K.B. verworven. (10) Luc INDESTEGE, *A Gavere Binding*, in *The Book Collector*, 1973, nr. 1, p. 71.

---

13. - De belangrijkste veiling van boekbanden uit onze eeuw zal ongetwijfeld deze van de collectie Raphaël Esmerian zijn (11). De werken die de Nederlanden aanbelangen - tenminste rechtstreeks - zijn de volgende 81, *Kalendarium. Evangelia 4. Psalmi paenit. 7. Psalmi qui habitat. Orationes variae*, Antwerpen, Ch. Plantinus, 1570, in-64 (33 x 21 mm), band van de 16de eeuw, 8500 F. 101, *Psalmorum liber; Prophetiae*, Antverpiae, apud haeredes Arnoldi de Bircmanni, 1569, 2 din., *reliures de l'époque la fanfare mosaïques en maroquin*, 6800 F. 118, Euripides, *Tragoediae...* Antwerpen, Ch. Plantin, 1571, 16de eeuwse band in velijn met de wapens van J. A. de Thou, vóór zijn huwelijk, 10.500 F. 126, Vives, *De concordia et discordia in humano genere...* Ant., M. Hillen, (1529) in een prachtige band met de vermelding *To Maiolii et amicorum*, 40.000 F.

(11) *Bibliothèque Raphaël Esmerian. Première partie. Manuscrits et peintures. Livres des XV et XVIe siècles avant-propos de M. Jacques Guignard*, Parijs 1972.

---

14. - Het boek van de hand van H. M. NIXON (12) bevat daarentegen enkele werken die speciaal de aandacht vragen. Deze catalogus beschrijft 66 boekbanden uit die bibliotheek, hoofdzakelijk van Franse en Italiaanse herkomst, en die belangrijk zijn voor de band en de bezitter voor wie deze boeken ingebonden waren. Het grootste gedeelte ervan werd door de bibliotheek vóór 1913 door Pierpont Morgan zelf verworven, een vierde ervan na 1949. Van elk boek wordt een beschrijving gegeven van de band, een afbeelding en een bespreking van de bezitter. De notities van Howard Nixon zijn uitstekend en dit komt vooral tot uiting bij de bespreking van deze banden waarvan de bezitter en de inbinder tot discussie aanleiding geven. Nr. 32 is een Parijse band voor Peter Ernst, hertog van Mansfeld, die in 1545 door Karel V hertog van Luxemburg werd gemaakt. Nixon geeft de lijst van 18 boeken afkomstig uit diens bibliotheek. Nr. 33 is eveneens een Franse band voor Philips III, sire van Croy, tweede hertog van Aarschot. Onder de diverse bekende banden van de Croy-familie onderscheiden deze van Philips III zich door zijn spreuk *J'y parviendrai*. Belangrijker is nr. 35, een band door de Cupido's boog binder, voor Marc Laurin, (Lauryn of Lauwerijn), heer van Watervliet te Brugge. Het boek, twee Aldus edities van 1520-21, in roodbruin marokijn gebonden, vermeldt op het bovenste deksel M. *Laurini et Amicorum*. De geschiedenis van M. Laurinus en zijn bibliotheek werd reeds herhaaldelijk behandeld (13), en daar waar E. P. Goldschmidt 21 Laurinus banden vermeldde is dit aantal nu aangegroeid tot over de dertig. Nixon geeft de aanvullingen en bespreekt de diverse stijlen waarin deze gebonden waren; deze in rood marokijn,

minder verfijnd dan de Parijse banden, zijn volgens hem vermoedelijk Brugs werk. Nr. 63 is een Nederlandse band gemaakt voor Charles de Ligne. Het boek, een Keulse editie van Maffei van 1593, heeft op de band het wapen van de prins van Arenberg, een ex-libris of vignet van S. Pietro in Monte Blandinio en van Borluut de Noordonck. Deze kalfslederen band met goudversiering is vermoedelijk van Brusselse herkomst maar bij gebrek aan voldoende gegevens niet nader te bepalen : *the Belgians have shown a singular reticence in publishing any information about their gold-tooled bindings* (p. 245).

(12) Howard M. NIXON, *Sixteenth-Century Gold-tooled Bookbindings in the Pierpont Morgan Library*, New York, The Pierpont Morgan Library, 1971, XV-264 p., ill.

(13) Zie Herman DE LA FONTEYNE VERWEY, *The first private press in the Low Countries. Marcus Laurinus and the Officina Goltziana*, in *Quaerendo*, 1972, t. II, p. 294-310.

---

15. - De bibliografie van J. M. IBARS (14) omvat achtereenvolgens de algemene catalogi en deze per land. Vooral belangrijk voor Spanje en Portugal is het minder goed uitgewerkt voor de andere landen. Deze bibliografie is nuttig maar dient met de nodige voorzichtigheid en kritiek gelezen te worden daar de auteur vele bibliografische gegevens zelf niet heeft ingezien.

(14) Josefina MATEU IBARS, *Contribución a la bibliografía de incunables*, in *Biblioteconomía*, 1971, t. XXVIII, nr. 73-74, p. 142-194.

---

16. - BÄHLER (15) vraagt zich, voor de laatste maal beweert hij, nog eens af wat de waarde (efficacy) is van de watermerken voor de datering van incunabelen. De sceptische houding van Bäbler kunnen wij, na de gebeurtenissen met het *Missale speciale*, bij hem goed begrijpen. Methodologisch is zijn probleemstelling van belang maar het is niet omdat de hypothesen van het watermerkonderzoek - zoals bv. ook van het typologisch onderzoek - zwak zijn en afwijkingen kennen dat wij dit onderzoek niet kunnen doen. Zijn kritiek doet wat denken aan deze die vroeger tegen Häbler gemaakt werd. Het watermerkonderzoek berust volgens hem op vijf hypothesen; elke hypothese wordt kritisch onderzocht en afgewogen met behulp van talrijke afwijkende voorbeelden - maar wat is de frequentie van deze afwijkende voorbeelden? De hypothesen zijn de volgende (p. 2-3) : 1. *a mould for making paper had a limited life-ranging from a minimum of four months to a maximum span of four years.* 2. *the mould was used continuously - there were no extensive gaps of time in its use.* 3. *all the paper produced by a mould was used up in two or three years - it was not used by a printer over a long span of years.* 4. *the paper was used by the printer in the same order in which it came from the mould.* 5. *stocks of paper were not accumulated - it was too expensive and this required fast turnover.*

(15) Curt F. BÄHLER, *Last Words on Watermarks*, in *The Papers of the Bibliographical Society of America*, 1973, t. 67, p. 1-16.

---

17. - Het eerste deel van een nieuwe reeks gewijd aan het boekwezen (16) bestaat uit een aantal bijdragen over het Gutenbergprobleem (17). Achtereenvolgens hebben wij de volgende bijdragen. H. WIDMANN, *Gutenbergs Wirken - Versuch eines Umblicks* (p. 1-47). Deze uiterst gedocumenteerde studie - zo gedetailleerd dat men de draad soms verliest - brengt een overzicht van de ganse Gutenbergproblematiek door de diverse en soms tegengestelde opinies tegenover elkaar te plaatsen. Dat Gutenberg de uitvinder van het drukken met losse typen is wordt thans algemeen aanvaard, de periode van twijfel is voorbij en aan deze homerische discussie is een einde gekomen. Maar wanneer de uitvinding gebeurde, hoe dit gebeurde, welke boeken Gutenberg precies gedrukt heeft, zijn andere vragen en hierover bestaat alles behalve overeenkomst. Ja, men vraagt zich af - daar geen enkele druk de naam Gutenberg als drukker vermeldt - of hieromtrent overeenkomst te bereiken valt. Deze onenigheid tenminste blijkt duidelijk uit Widmann's overzicht. Hij schetst de mogelijkheden nopens onze kennis van Gutenberg's jeugd in Mainz, over zijn verblijf in Straatsburg tot 1444 en wat hij daar gedaan kon hebben, over de duistere periode 1444-1448 en waar

hij geweest kon zijn. Terug in Mainz in 1448, is de periode tot aan het proces van 1455 al even duister. In verband met de *Missale speciale* wordt de aandacht gevestigd op de grenzen van het typenonderzoek; nl. dat uit de toestand van de typen bij een bepaalde druk niet kan uitgemaakt worden *ob es sich um eine frühe Verstichsform oder um eine wenig gelungene Spätform handle* (p.16). Gutenberg heeft naar alle waarschijnlijkheid de 42 R Bijbel gedrukt; maar wat is zijn tussenkomst bij de talrijke andere kleine "populaire drukken"? Heeft hij meegeholpen - en waarin precies - aan het *Psalterium Moguntinum* van Fust en Schöffer van 1457? Tenslotte, het *Catholicon* van 1460 (1469?) en de 36 R Bijbel, ook hieromtrent blijkt uit de discussie hoe moeilijk het is daarover klaarheid te bekomen. Conclusie : *im Typengusz [kan men] den Kern des Gedankens der Erfindung sehen* (p. 44). Daarna volgen : Hans Löffling, *Schreibkultur vor Gutenberg* (p. 48-67). Heinz F. Friederichs, *Gutenberg's Herkunft. Eine genealogisch-soziologische Studie* (p. 68-78). Belangrijker is het artikel van Alfred Swierk, *Johannes Gutenberg als Erfinder in Zeugnissen seiner Zeit* (p. 79-90). Het is niet de eerste maal dat men in een studie over Gutenberg getuigenissen van tijdgenoten geciteerd vindt, maar zoals de auteur terecht opmerkt, meestal onvolledig of onjuist vertaald. Daarom wil Swierk een overzicht geven van alle bronnen tot 1508 in hun oorspronkelijke vorm. Van de twintig weergegeven bronnen zijn er drie handschriften, de rest komt uit drukwerken. Vanzelfsprekend is de anonieme kroniek van de stad Keulen van 1499 met de tekst over de Hollandse Donaten opgenomen. Vermelden wij nog dat alle bronnen de naam Gutenberg vermelden en de eerste bron van 4 oktober 1458 dateert. De volgende bijdrage bevat de belangrijkste tekst over Gutenberg's leven en werk; deze tekst wordt hier door F. Geldner in de oorspronkelijke oud-Duitse vorm met een moderne Duitse vertaling weergegeven : *Das Helmaspergersche Notariatsinstrument in seiner Bedeutung für die Geschichte des ältesten Mainzer Buchdrucks* (p. 91-121). Tevens brengt Geldner een overzicht van de interpretaties van deze duistere tekst.

In *Gutenbergs Schritt in die Technik* (p. 122-147) probeert F. A. Schmidt-Kösemüller in een langdradig betoog de originaliteit en de betekenis van Gutenberg's uitvinding te situeren en te onderzoeken.

F. Geldner's tweede bijdrage *Die ersten typographischen Drucke* (p. 148-184) lijkt ons zonder twijfel de belangrijkste van het ganse boek te zijn. Het is duidelijk dat het voornaamste probleem van de Gutenbergstudie is: precies te weten wanneer Gutenberg voor de eerste maal met behulp van losse, afzonderlijk gegoten letters mechanisch teksten vermeerderd heeft (p. 155). Was hij daarin reeds geslaagd nog vóór zijn vertrek uit Straatsburg in 1444 zoals uit bepaalde bronnen en interpretaties blijkt? maar geen enkel fragment is ons uit de periode bewaard gebleven. Was het tussen 1444-1448 en wat betekent de Hollandse *Vurbyldung*? Een feit is zeker, uit de Mainzer periode beschikken wij over drukken en Geldner probeert nog eens een chronologie op te stellen van deze oudste gedrukte teksten (de B 36 groep). Het probleem is dubbel: welke volgorde en wat is van Gutenberg. Persoonlijk geloven wij - en dit op grond van de uiteenlopende interpretaties en zonder ooit de stukken gezien te hebben (behalve enkele achter glas) - dat het onmogelijk is deze problemen op te lossen. Dat de B 36 groep, bijna in haar totaliteit, aan Gutenberg kan toegeschreven worden, wij denken dat G. Painter dit voldoende duidelijk heeft aangetoond. Wat echter de volgorde betreft van de niet gedateerde B 36 (DK type) fragmenten, niettegenstaande de scherpzinnigheid van Geldner en het voorzichtig afwegen van de andere interpretaties, kan ook zijn oplossing niet als definitief gelden.

S. Corsten, *Das Missale speciale* (p. 185-199). Bijna 100 jaar geleden ontdekt, eens als de oudste gedrukte tekst beschouwd, op een ophefmakende wijze door de Pierpont Morgan Library aangekocht, thans, na Stevenson's onderzoekingen, definitief (?) na 1470 geplaatst.

H. Rosenfeld, *Buchschmuck als typographisches Problem bei Gutenberg* (p. 200-210); Pow-Key SOGN, *Printing in China* (p. 211-213); *Early Korean*

Printing (p. 217-231). Lotte und Wytze HELLINGA, *Die Coster-Frage* (p. 232-242). Overzicht van ontstaan en evolutie van het Coster-probleem. Nadruk wordt gelegd op de methode waarmee Bradshaw het probleem behandelde: gegevens uit de drukfragmenten zijn niet met externe, niet-bibliografische gegevens te vermengen (p. 239). Aan het einde van de bijdrage vindt men Bradshaw's *Analysis of Haarlem Books* van 1868 (niet uitgegeven fragment van zijn *Notebook XV*). A. SWIERK, *Was bedeutet "ars artificialiter scribendi"?* (p. 243-250). Deze uitdrukking, die thans voor de drukkunst gebruikt wordt, is volgens de auteur *ein fester Begriff aus der Terminologie der Berufschreiber des späten Mittelalters* (p. 244).

H. WIDMANN, *Gutenberg im Urteil der Nachwelt* (p. 251-272); E. GECK en A. SWIERK, *Bibliographie der seit 1940 erschienenen Literatur zu Gutenbergs Leben und Werk* (p. 273-290). De indeling is systematisch : leven en werk, de uitvinding, de afzonderlijke drukken en Gutenberg's mededingers. Tenslotte bevat het werk nog een uitvoerig register.

(16) *Bibliothek des Buchwesens*, herausgegeben von Hans WIDMANN.

(17) *Der gegenwärtige Stand der Gutenberg-Forschung*, herausgegeben von Hans WIDMANN, Stuttgart. A. Hiersemann, 1972, geb. 98 DM (in de reeks 86 DM).

---

18. - In 1971 verscheen ook het tiende deel van de incunabelcatalogus van het British Museum (18). Het werk is opgevat zoals de vorige delen. Na een uitstekende algemene inleiding van de hand van George D. Painter volgt de inleiding tot de diverse persen van Leslie A. Sheppard en George D. Painter. De beschrijving van de boeken is van de hand van L. A. Sheppard, D. A. Clarke, V. Scholderer en D. E. Rhodes. Op het einde vindt men de gebruikelijke reproducties van de typen. Te Zaragoza vinden wij de drukker Matheus Flander (p. I) maar te Sevilla hebben wij geen spoor kunnen ontdekken van onze Dirk Martens; nieuwe bevestigende gegevens werden blijkbaar niet gevonden.

(18) *Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum, Part X: Spain. Portugal*. London, 1971.

---

19. - Aan de hand van inlichtingen uit de correspondentie en een *Notebook* van H. Bradshaw, uit een brief van Campbell, uit een artikel verschenen in het *Sluisch Weekblad*, en uit een artikel van J. H. van Dale uit Sluis, de ontdekker van het fragment, geven de auteurs (19) ons de tekst en de vermoedelijke beschrijving van het *Pronostication pour les années 1477 et 1478* van Jean Laet de Borchloen. Deze editie door Colard Mansion, in type 1 A te Brugge gedrukt rond 1476 (-1477) was slechts bekend door een twebladig fragment in 1855 te Sluis ontdekt (CA 1444). Dit fragment, een van de oudste drukken van Mansion, werd tijdens de Tweede Wereldoorlog vernield.

(19) Lotte and Wytze HELLINGA, *A Prognostication printed by Colard Mansion (Ca 1444)*, in *Gutenberg-Jahrbuch*, 1972, p. 79-85.

---

20. - Hoewel geweten dat het niet volledig in orde is met 1473 als aanvangsdatum van D. Martens te Aalst, en daar men dit jaar de 500ste verjaardag gaat vieren, had HELLINGA beter wat kunnen wachten om de aandacht op deze onzekerheid te vestigen (20). *Can it be shown by bibliographical research that his press was already operating in 1473?* (p. 70). Hellinga probeert, aan de hand van de watermerkstudie, de zes edities met Aalst in het kolofon een bepaalde chronologie toe te wijzen. De studie van het watermerk alleen is ongetwijfeld daartoe niet voldoende, ook de druktechniek en andere elementen moeten onderzocht worden; maar de resultaten van het watermerkonderzoek kunnen bepaalde hypothesen bevestigen. De onderzochte edities zijn zeldzaam, twee-drie exemplaren; vraag : hoeveel exemplaren van elke editie werden onderzocht, welke watermerken werden precies gevonden en komen dezelfde ook voor in andere exemplaren van de editie? (bv. de *Tabulare*, Ca 1633, waarvan drie exemplaren geen watermerk hebben). Het exemplaar van de *Tabulare* uit Cambridge, met de geel-rood rubricering, komt naar onze mening uit één band Martens-drukken waarvan een

stuk in Gent is, en heeft ook de typische puncturen. Misschien valt in die richting iets te zoeken. Geruststellend schrijft tenslotte Hellinga : *There is no reason as yet, however, to banish Thierry Martens from Alost 1473...* (p. 72).

(20) Wytze HELLINGA, *Impressum. Alost. In Flandria. 1473-1973*, in *Quaerendo*, 1973, t. III, nr. 1, p.70-72.

---

21. - P. GERLACH (21) signaleert een exemplaar van Thomas a Kempis' *Soliloquium animae* [Utrecht, N. Ketelaer en G. de Leempt, 1474] (Ca 1567) in het Capucijnenklooster te 's-Hertogenbosch. Het boek zou afkomstig zijn uit de bibliotheek der Cisterciensers van Mariendonk te Elshout.

(21) P. GERLACH, *Thomas a Kempis. Een verzamelband uit het Cistercienserklooster Mariendonck te Elshout*, in *Met gansen Trou*, 1972, t. XXII, p.20-24.

A NAME = "22">22. - Een onbekend fragment uit de Gentse Universiteitsbibliotheek was aanleiding voor ons om een kort artikel (22) te wijden aan de Nederlandse prototypografie en een beschrijving te geven van het fragment.

(22) J. MACHIELS, *Onbekend Doctrinale - Fragment in het Speculumtype*, in *De Brug*, 1973, nr. 1, p. 38-44.

---

23. - In het artikel van W. LOURDAUX (23) wordt beknopt de rol geschetst van de Broeders van het Gemene Leven in de opkomende drukkunst. Hij neemt min of meer de vaststellingen over waartoe K. A. STRAND in 1962 gekomen was. Deze beweerde dat *juist in die middens waar de Broeders zich inlieten met de studerende jeugd, de drukkunst een eerste opbloei heeft gekend* (p. 407). Wij denken dat en de statistische gegevens en de interpretatie daarvan moeten herzien worden.

(23) W. LOURDAUX, *De Broeders van het Gemene Leven*, in *Bijdragen, Tijdschrift voor Filosofie en Theologie*, 1972, p. 372-416.

23bis. - Aan de hand van een exemplaar uit de Marienbibliotheek te Halle/Saal probeert G. LANGER (24) datum en drukker te bepalen van Polain 3802 (*K C 1676 a*). De drukker kan Richard Pafraet te Deventer zijn en de druk valt hoogstwaarschijnlijk na 10 april 1497.

(24) G. LANGER, *Von einem niederländischen Frühdruck und dessen Datierung*, in *Quaerendo*, 1972, t.II, p. 290-293.

---

24. - Als derde voorstudie van de eerlang te verschijnen *Bibliographia Franciscana Neerlandica* (XVe eeuw) brengt B. DE TROEYER (25) ons een overzicht van het leven en werk van Dirk van Munster. In de voorlopige lijst van de edities worden achtereenvolgens behandeld : *De Kerstenspiegel; Die doernen Crone; Vander Minnen Ihesu ende Marien; Corte oefennige vander Passien ons Heeren; Dat Testament eynes waren Cristen; Die seven Getzide; Een liedeken van Devocien : och edel ziele mercke; Een sonderlinghe lesse oni in alle duechten toe te nemen?* Bij de definitieve verschijning van het werk zullen wij de edities en hun toeschrijving aan bepaalde drukkers bespreken.

(25) B. DE TROEYER, *Bio-Bibliografie van de Minderbroeders in de Nederlanden voor het jaar 1500. Voorstudies (Nieuwe Reeks). III: Dirk van Munster in Franciscana*, 1971, t. XXVI, p. 109-173.

---

25. - Het artikel van T. BOSQUET (26) onderzoekt de inhoud van de *Historie van den heiligen patriarch Joseph* (Ca. 970) die te Gouda bij de Collaciebroeders verschenen is (Hellinga, na 20 april 1496). Het is de enige bekende editie van dit werk in de Nederlanden en wordt toegeschreven aan Philippe van Meron (van Gouda). Dit eerste leven van de heilige Joseph in de Nederlandse literatuur is van belang voor de studie van de middeleeuwse vroomheid en het artikel is ook uitsluitend in deze zin opgevat.

(26) T. BOSQUET, *Philippe van Meron, O.F.M., et "L'Histoire" de Saint-Joseph*, in *Saint-Joseph durant les quinze premiers siècles de l'Eglise*, Rome, 1971, p. 497-528.

---

26. - Het mooi en smaakvol uitgegeven werk van L. PESCASIO (27) bestaat uit drie delen, respectievelijk p. 10-106 gewijd aan de drukkers vóór 1500; aan de

16de eeuwse drukkers en p. 262-300 gewijd aan de 17de eeuwse drukkers. Volgen daarna nog de indice onomastico, topografico en de lijst van de illustraties. Aan Pietro Adamo de'Micheli, een Mantuaan, komt de eer toe de drukkunst in 1472 in zijn vaderstad ingevoerd te hebben. Hijzelf was slechts uitgever en voor het drukken deed hij beroep op twee Duitsers Georgius en Paulus de Butsbach, uit de streek van Mainz. Drie boeken kwamen in 1472 van de pers : de Aretio en de Boccaccio, beiden gedateerd en een niet gedateerde Blondus. Daar waar V. Scholderer in de BMC deel VII op typografische grond een bepaalde volgorde van deze drie drukken voorstelt wordt deze door Pescasio gewijzigd, wat zijn recht is, maar echter zonder Scholderer's argumenten te bespreken. Wanneer Pescasio op p. 19 de Boccaccio als *prima opera* betitelt vragen wij ons terecht af waarom dit boek als eerste druk geclasseerd wordt. Dit is trouwens de zwakke zijde van het ganse boek - de typologie. Men kan niet over de drukkunst schrijven wanneer men niet tevens de typologie en de manier van drukken onderzoekt, waardoor een bepaald drukker zich van een andere onderscheidt. Over dit alles geen spoor bij Pescasio. Het volstaat niet langer uitvoerig over deze Pietro te schrijven (wie hij was, welke zijn relaties waren en dgl. meer), en wat zijn typen betreft, zich te beperken tot de reproductie van een blad uit de Boccaccio met de vermelding dat dit boek zeldzaam is. Niets leert hij ons over de typen, de initialen, terwijl daarentegen de beknopte tekst uit de BMC hiervoor veel nuttiger is. Zelfs de prachtige romein (106 R) blijft onvermeld, terwijl V. Scholderer (p. xiv) hier wijst op een mogelijke relatie tussen Butzbach en Gerardus de Lisa de Flandria te Treviso, *from whom the distinctive roman fount immediately derives*. Op dezelfde wijze worden de andere drukkers uit de 15de eeuw behandeld. De gebroeders Butzbach samen, en vanaf 1473 tot 1481, Paulus alleen. Maar ook hier dezelfde tekortkomingen, en hadden wij de BMC, p. 930 niet, wij zouden niet eens weten over hoeveel typen Paulus de Butzbach beschikte. Het gotisch type van J. Schallus waarover de BMC p.xvi schrijft, dat het opvalt door *its affinities with the material of Mentelin at Strasburg* wordt door Pescasio nauwelijks vermeld (p. 58). De laatste 15de eeuwse drukker te Mantua is Vincentius Bertochus waarvan het aantal bekende drukken thans vier bedraagt (BMC p. 934 kent er slechts twee). Mantius is ook bekend om zijn Hebreeuwse drukken; vanaf 1476 tot 1480 drukte Avraham ben Selomoh Conat er 6 boeken. Dit hoofdstuk is echter te beknopt behandeld en de auteur kan moeilijk de uitstekende bijdrage gekend hebben, verschenen in *Studia Rosenthaliana*, 1971, nr. 1, p. 138 sq, van de hand van A. K. Offenbergh die de pers van Conat tussen 1474-1477 situeert.

Volgt tenslotte een lijst van de 42 bekende incunabelen, met korte beschrijving, enkele referenties en tevens met de vermelding van de grote bibliotheken waar een exemplaar aanwezig is. Het volgende deel behandelt de 16de eeuwse drukkers. Wij tellen er een 14-tal met samen ongeveer 300 edities. De meeste zijn kleine drukkers. Enkelen, de Ruffinelli's en de Hebreeuwse pers van de Sabbioneta's, zijn belangrijker (30 tot 50 edities); allen worden in de schaduw gesteld door de Ossana's (Francesco, vanaf 1578 tot 1607 met 174 edities) en zijn opvolgers in de 17de eeuw. Het grootste aantal van de drukken van Francesco Ossana, de Tasso drukker, zijn in het Italiaans en munten niet uit door kwaliteit. Ook bij de behandeling van de 16de eeuwse drukken stellen wij dezelfde tekortkomingen vast. Niet voldoende komt tot uiting het onderscheid tussen de diverse drukpersen, waarin zij zich van elkander onderscheiden en waaruit hun typografisch materiaal bestaat. Nuttig is wel de lijst van de edities en de bibliografische nota's.

(27) Luigi PESCASIO, *L'Arte della stampa a Mantova nei secoli XV-XVI-XVII*, Mantoua, Editoriale Padua, 1972, in-folio, 322 p., ill., 35 dollar.

---

27. - Het bibliografisch werk van G. TONELLI (28) wil op de eerste plaats een hulpmiddel zijn voor de geschiedenis van de lexicografie en de *ideas*. Bij de beoordeling van deze bibliografie van woordenboeken - waarin de 16de eeuwse ruim vertegenwoordigd zijn - moeten wij dus met zijn opzet rekening houden. Zijn werk bestaat uit drie lijsten. De eerste lijst omvat in alfabetische volgorde - met een beknopte bibliografische aanduiding - een reeks woordenboeken verschenen

vóór 1800. De keus gebeurde op grond van een zeker aantal criteria waarvan wij persoonlijk de gegrondheid betwijfelen maar die hier met bibliografie of drukkunst niets te maken hebben (vb. alleen alfabetische en geen systematische, alleen onderwerpen - en geen naamwoordenboeken noch taalwoordenboeken waar het linguïstisch aspect domineert). Met andere woorden, de auteur neemt alleen die woordenboeken op die hij van belang acht voor de *history of ideas* en het is dus gemakkelijk te begrijpen dat deze zeer vage criteria een min of meer willekeurige selectie opleveren. Het heeft dus weinig zin zijn reeks aan te vullen met enkele 16de eeuwse woordenboeken uit onze gewesten die naar onze mening toch in aanmerking kunnen komen. Van de vermelde woordenboeken worden, naast de eerste, ook latere edities opgegeven, maar dit is niet steeds volledig. Na elk woordenboek volgen de namen van enkele grote Europese bibliotheken waar een exemplaar voorhanden is; noch België noch Nederland komen hieronder voor. De tweede lijst omvat een reeks woordenboeken die niet aan de criteria van deze uit lijst 1 beantwoorden, maar die door de auteur onderzocht werden. De derde lijst omvat een reeks woordenboeken die, alhoewel vermeld in bibliografieën, niet te localiseren zijn en dus een basis vormen voor verder onderzoek. Tenslotte volgt een index van auteurs; de bibliografie over woordenboeken die Tonelli vermeldt is uiterst beknopt. Het werk kan een zekere betekenis hebben voor het doel van de auteur, maar voor de bibliografie van de 16de eeuwse woordenboeken brengt het weinig nieuws bij.

(28) G. TONELLI, *A short-title list of subject dictionaries of the sixteenth, seventeenth and eighteenth centuries as aids to the history of ideas*, London, University of London, The Warburg Institute, 1971. 72 p., 1 pond.

---

28. - In 1967 verscheen het werk van L. Balsamo en A. Tinto (29) gewijd aan de Italiaanse cursief (*corsiva cancellaresca*, *cursivo*, Italiaek) waarin de oorsprong en de evolutie werd nagegaan van de Aldino en de Vicentino. Het boek van A. TINTO (30), dat thans verschenen is, kan als een vervolg daarop beschouwd worden omdat het de cursieven van transalpijnse oorsprong wil onderzoeken, die in Italië ingevoerd werden. Men ziet onmiddellijk het belang in van een dgl. studie voor onze gewesten. Beschikken wij inderdaad, dank zij het boek van Vervliet over een goed repertorium van de typen in de Nederlanden in de 16de eeuw, toch beperkt zich dit werk tot deze typen aldaar vervaardigd - de *native type-production* - en laat de ingevoerde buiten beschouwing. Welnu de leveranciers die aan Italië typen leverden zijn ook dezelfde - *grosso modo* - die aan de Nederlanden leverden.

De auteur heeft, voor wat de methode betreft, ruimschoots gebruik gemaakt van het werk van Vervliet; wie met dit laatste vertrouwd is, zal dus bij Tinto weinig nieuws daarover vinden. Het eerste hoofdstuk, *Il commercio dei caratteri*, brengt een overzicht van de evolutie die plaats grijpt bij de overgang van de 15de naar de 16de eeuw. Waren in de 15de eeuw nog vele drukkers zelf lettersnijders (Haebler) - bijgevolg grote diversiteit in de typen -, weldra stelt men vast dat meerdere drukkers dezelfde typen gebruiken en deze dus bij eenzelfde lettersnijder hadden aangekocht (in de laatste decade van de 15de eeuw loopt de individualiteit van de typen op haar einde p. 16). De lettersnijders waren - in het begin van de 16de eeuw - tevens de grote drukkerijen; de scheiding komt pas later. Het is duidelijk dat, eens het beginsel van de individualiteit van de typen - verdwenen is, de methode van Haebler voor de identificatie van drukken niet langer meer kan aangewend worden. Norton, en nadien Vervliet, hebben geprobeerd met een nieuwe hypothese: *the peculiar ownership of combinations of typefaces* (Vervliet, p. 13; Tinto, p. 24). De ondervinding leerde ons dat deze methode minder succesrijk is dan de Haeblerse voor de incunabelen. Hoeveel niet geïdentificeerde NK-edities werden op deze manier al opgelost? Er zit toch iets goeds in en bepaalde resultaten werden reeds bereikt maar het blijft onvoldoende. Het tweede hoofdstuk *L'Espansione del corsivo* brengt weinig nieuws; de boeken van Johnson en van Carter zullen hier nog lange tijd als model dienen. Achtereenvolgens schetst Tinto

de expansie van de Aldo-Griffo en de Vicentino cursief. Het derde en het vierde hoofdstuk, respectievelijk gewijd aan de Duitse en de Franse cursief, vormen de kern van het werk. Het probleem stelt zich als volgt : een reeks cursieven, geïnspireerd op Italiaanse modellen maar buiten Italië herontworpen, werden in Italië (en ook in de Nederlanden) ingevoerd. Hun herkomst valt te localiseren in Keulen en Bazel. Wie is de ontwerper? Het probleem, in 1939 reeds door A. F. Johnson onderzocht, wordt door Tinto uitvoerig met behulp van illustraties behandeld. De auteur gaat als volgt tewerk. Vanaf 1533 verschijnt te Bologna een cursief, nog niet in Italië bekend, die wij ook in 1543 te Antwerpen zien verschijnen, en die voor de eerste maal in 1525 te Keulen bij Cervicornus voorkomt. Hij legt de specifieke karaktertrekken van deze cursief vast, onderzoekt waar ze gebruikt wordt en wanneer eerst. Weet men van een bepaald type niet wie de lettersnijder is, dan geeft men daaraan de naam van de eerste drukker die ze gebruikte of de stad waar ze eerst voorkomt, hier dus cursief van Keulen 100. Zo onderzoekt hij in dit hoofdstuk 7 cursieven waarvan deze van Froben van 1520 (80 mm) zeker wel de voornaamste en meest verspreide geweest is. Een overzicht van tientallen boeken waarin dit type voorkomt bewijst voldoende de enorme expansie ervan en Vervliet (p. 292) geeft trouwens de drukkers uit de Nederlanden op die er gebruik van maakten. Wij kunnen hier niet in detail de diverse Bazelse typen overlopen maar wij geloven dat het karakteriseren en individualiseren van deze cursieven ons een uitstekend hulpmiddel aan de hand doet voor identificatie. Het illustratiemateriaal is niet zo goed uitgewerkt als bij Vervliet en het ware duidelijker geweest indien Tinto hier de methode van deze laatste gevolgd had : op de linkerbladzijde de beschrijving van het type en op de rechterbladzijde een alfabetreconstructie met illustratie. Een nuttig werkapparaat vereist een zekere systematiek. Het vierde hoofdstuk, gewijd aan de Franse cursieven, behandelt uitvoerig het werk van de grootste 16de eeuwse lettersnijder Robert Granjon : 10 cursieven worden hier onderzocht, geïnspireerd op het *ultimo tipo dell'Arrighi stampatore* van 1526/1527 (p. 65). Het is begrijpelijk dat deze onderzoeken van Tinto uitvoerig gebruik maken van de studie van A. F. Johnson, *The Italic of Robert Granjon*, verschenen in *The Library* van 1941. Tenslotte behandelt de auteur nog kort de veel verspreide cursief van P. Haultin. Na de 30 illustraties volgt een uitvoerige bibliografie en een lijst van alle geciteerde edities in cursief gedrukt. Dank zij het werk van Vervliet en van Tinto - om slechts de voornaamste te noemen beschikken wij nu over een paar werkapparaten om de herkomst van bepaalde typen na te gaan. Kunnen wij daarmee ook drukwerken zonder vermelding van drukker identificeren? Zo ver zijn wij nog niet. Wij hebben een tiental pamfletten gekozen die verschenen zijn zonder naam van drukker, in de 16de eeuw, vermoedelijk in de Nederlanden gedrukt, in cursief. Het opsporen van de herkomst van de gebruikte cursief - behalve één geval - was vrij eenvoudig. Het grootste aantal was in Tavernier's italieek van 1550 (96 mm, Vervliet I T 4) en Froben's italieek van 1520 (80 mm). De afmetingen van 20 regels varieerden wat maar het waren ongetwijfeld deze typen. Verder kwamen wij spijtig genoeg niet. In de meeste gevallen was er geen typecombinatie - slechts één italieek met ten hoogste een romein in de titel en enkele houtsnede-initialen. Wat wij nodig hebben is een repertorium van de typecombinaties door de diverse drukkers gebruikt, maar dit veronderstelt een overzicht van een zo groot mogelijk aantal van hun drukwerken, m.a.w. een NK en een Nijhoff tot 1600.

(29) Luigi BALSAMO en Alberto TINTO, *Origini del corsivo nella tipografia italiana del cinquecento*.

(30) A. TINTO, *Il corsivo nella tipografia del cinquecento. Dai caratteri italiani ai modelli germanici e francesi*, Milano, Edizioni Polifilo, 1972, 162 p. 30 tavole 26.000 lire. Beide werken maken deel uit van de reeks *Documenti sulle arti del libro* (resp. deel VI en deel VIII). Vermelden wij enkele andere delen uit deze reeks die onze rubriek aanbelangen: II: *Campionari di caratteri nella tipografia del settecento*, uitgegeven door J VEYRIN-FORRER. IV: A. BASANOFF, *Itinerario della carta dall' Oriente all' Occidente e sua diffusione in Europa*. V.E. CASAMASSIMA, *Trattati di scrittura del cinquecento italiano*. VII: F. BARBERI, *Il frontespizio nel libro italiano del quattrocento e del cinquecento*. De uitgever Polifilo kan terecht fier zijn over de kwaliteit en de smaakvolle uitgave van

29. - Deze prachtige bibliografie van de Hongaarse drukken is van aard om vele westerse landen jaloers te maken (31). Na een Hongaarse en Latijnse inleiding volgt een Engelse versie waaruit wij volgende gegevens halen. Het werk neemt alle drukken op vóór 1601 in Hongarije verschenen en in om het even welke taal en alle drukken vóór die datum buiten Hongarije verschenen, volledig of gedeeltelijk in het Hongaars. De edities worden chronologisch per jaar gerangschikt en de niet gedateerde bij benadering; per jaar worden de publicaties alfabetisch op naam van de drukkersplaats gerangschikt. Van elk boek wordt een uitvoerige beschrijving gegeven, bibliografische referenties, een analyse van de inhoud, latere edities van dezelfde tekst en een exemplarenaanduiding. De analyse van de inhoud die zeer uitvoerig is geschiedt spijtig genoeg in het Hongaars. Alle beschreven exemplaren werden gezien (of fotografisch); zo dit onmogelijk was en men uiting van tweedehandsreferenties werd dit vermeld. Men geeft geen diplomatische beschrijving van de titel vermits achteraan een verkleinde fotocopie van de 869 beschreven edities wordt bijgevoegd. Vermeld worden : auteur, titel, vertaler of uitgever, plaats, datum, drukker, collatie, versieringen. Het aanduiden van de blanco folio's met signatuurindices (bv. de vierde folio van katern a, die uit 4 folio's bestaat is blanco : A3+1) werkt naar onze mening verwarrend. Vermits zeer vele drukken zeldzaam zijn is een exemplarenaanduiding geen luxe; steeds wordt ook het al of niet volledig zijn van het exemplaar vermeld. De bruikbaarheid van dit boek wordt nog verhoogd door de talrijke zeer gedetailleerde en goed samengestelde indices : Index chronologicus officinarum; Index alphabeticus locorum ubi typographiae viguerunt cum indice typographorum; Index nominorum; Index titulorum; Index cationum poematumque Hungaricorum; Index rerum; Index bibliothecarum. De kaart, op blz. 754, met de drukkersplaatsen is eveneens zeer nuttig. Het eerste boek in Budae verschenen, circa 1472, wordt reeds achteraan bij de betwistbare drukken geplaatst. Het betreft het werk van Galeotti, *Liber de homine, s.l., s.n., s.d.* Proctor (*The printing of Greek... 1900, p. 46*) voelde er veel voor het in Budepest te plaatsen, maar later werd het door de BMC, VI, p. 813, naar Bologna verwezen. Is het daarmee afgehandeld? Een zestal werken verschenen tot 1480 en nr. 7 plaatst ons direkt naar 1527. Wij kunnen hier slechts enkele edities citeren van belang voor onze gewesten. Van Erasmus hebben wij de volgende edities : nr. 43, *Epitome adagiorum*. Corona of Kronstadt, J. Honter, 1541, (*Bibliotheca Erasiana, Adagia, p. 397*) 5 exemplaren vermeld. Van de humanist drukker J. Honterus worden te Corona tussen 1539-1548 een 35-tal edities beschreven. Nr. 138, *Novum Testamentum Graecae ac Latinae iuxta postremam D. Erasmi Rot. translationem* Corona, V. Wagner, 1557. Nr. 655, *Dicta Graeciae sapientum, interprete Erasmo Roterodamo...* Debrecen, J. Cséktornyai, 1591. Nr. 656. *Erasmus Civilitas morum Erasmi in succinctas quaestiones digesta ac locupletata per Reinhardum Hadamarium. Az erkolcznek tiztesseges...* Debrecen, J. Cséktornyai, 1591. Nr. 663, zelfde werk maar verschenen te Claudiopoli (*Kolozsvár*), in officina Helthana, 1591. Nr. 839, *Dicta Graeciae sapientum interprete Erasmo Roterodamo...* Cibinium (Szeben), J. Fabricius, [1598]. Nog eens het hoger vermelde nummer 656 maar nu bij J. Fabricius, 1598 = nr. 840. Naast deze edities wordt Erasmus nog herhaaldelijk vermeld in de inhoudsanalyses maar onze onkunde van het Hongaars laat ons niet toe de juiste rol van Erasmus te bepalen. Van J. Murmellius wordt onder nr. 14 het *Lexicon... cum Germanica et Hungarica interpretatione*, Cracouiae, Vietor, H., 1533 vermeld. Nr. 466, Fr. Titelman, *Compendium dialecticae ad libros logicorum Aristotelis*, Claudiopoli 1580 relicta Casparis Helti (2 exemplaren bekend, De Troeyer onbekend). Nr. 471, [P. Canisius, *Parvus catechismus*, Tyrnaviae 1578-1583 typ. Telegdi] Nr. 860. P. Canisius, *Catechismus* in de vertaling van Vassily Gerlgey, Claudiopoli, 1599, [typ. Heltai]. Nr. 504, *Arithmetica, az az az szamvetesnek tudomania, mely forditatot Gemma Frisius...* Debrecen, R. Hoffhalter, 1582 en nr. 665 *Magyar*

arithmetica... az Frisiusnac, Colosvarat, [typ. Heltai], 1591. Nr. 536, Clusius, *Stirpium nomenclator Pannonicus*, Nemetjvár, (Giessingen), J. Manlius, 1583 en nr. 538 het *Supplementum* op Clusius van Ch. Plantijn, Antwerpen 1583. Zo kan de lezer zich toch een klein idee vormen van de rijkdom van het werk en bij het doorbladeren van de 900 titelbladreproducties bekomt men een indrukwekkend overzicht van de drukkunst in dit land en in deze taal.

(31) *Res Litteraria Hungariae Vetus Operum Impressorum 1473-1600. Regi Magyarországi Nyomtatványok 1473-1600*, Cura commissionis Academicae pro studiis in historia libri opere G. BORSA, Fr. HERVAY, B. HOLL, St. KÉFER, A. KELECSNYI, Aedibus Academicis Budapestini 1971, 928 p., 630 Ft.

30. - De katalogus van G. BORSA en I. KÉFER (32) omvat volgende delen. Een short-title katalogus van 1306 werken, alfabetisch gerangschikt, vóór 1800 gedrukt. De beschrijving vermeldt ook de namen van de inleiders, de uitgevers, de vertalers en dgl. met de naam van de bibliotheek waar het exemplaar voorhanden is. Onder de 16de eeuwse drukken vinden wij twee vertalingen van *Erasmus' De immensa misericordia Dei* waarvan de ene te Praag verscheen bij Kaspar Prostějovský in 1558 (nr. 268) en de andere in 1564 s.n., (nr. 269). Verder een index van werken die tot dan toe onbekend waren of waarvan geen enkel exemplaar gelocaliseerd kon worden. Vervolgens een uitgebreide chronologische index waaruit volgende gegevens : 3 incunabelen (een Bijbel van 1488, een van 1489 en J. de Voragine's *Passionaal* van 1495), verder 120 16de eeuwse edities. Daarna volgt een *index locorum typographicorum* waaruit blijkt dat verschillende boeken in deze talen ook in andere landen gedrukt werden. Een uitgebreide typografische index, alfabetisch en chronologisch gerangschikt, maakt van deze katalogus een nuttig werkinstrument voor de studie van de Europese drukkunst. Tenslotte vinden wij nog een index van de bezitters en de herkomsten en, wat ons wat vreemd toeschijnt maar ongetwijfeld nuttig is, een *Index Signaturarum Bibliothicae*.

(32) Gedeon BORSA, István KÉFER, *Catalogus librorum veterum usque ad annum 1800 in lingua Bohemica et Slovaca impressorum quae in Bibliotheca Nationali Hungariae de Francisco Széchényi nominata asservantur*, Matica Slovenská Bibliotheca Nationalis Martin, Budapest, 1970, 406 p.

31. - De katalogus van de reserve van de Universiteitsbibliotheek te Coimbra (33) omvat, alfabetisch per auteur gerangschikt, een korte titelopgave met de verwijzing naar H, GW, Pel. van de 175 incunabelen in deze bibliotheek aanwezig. De beschrijving vermeldt ook de signaturen - maar niet in alle gevallen - en de herkomst. Stippen wij hier aan : 92, P. Haedus, *Anterotica*, Tarvisii, Gerardus de Lisa de Flandria, 1492 (BMC VI, 885b); 111, Ca 1265; 117, Ca 1279 en 118, Ca 1285. Het tweede deel, genummerd van 176 tot 2645, omvat de andere boeken uit de reserve en bevat een zeer groot aantal edities vóór 1600. Hierna volgen enkele opmerkingen over drukkers uit onze gewesten. Antwerpen 420 is NK 250; 421 is NK 252; 955 Erasmus, *La lingua*, Ant., M. Nucio, 1550; verder talrijke Spaanse edities uit Antwerpen; 1649, A. Montesino, *Epistolas y evangelios*, Iuan Steelsio, (1588?) is vermoedelijk Peeters-Fontainas 815 (1550?) maar bij gebrek aan signaturen niet verifieerbaar; 1689, Nicolas, Gaspar, *Pratica d'arismetica*, Envers, Erederos de A. Byrkman, 1573, niet in Peeters-Fontainas; 2157 en 2158, Joannes de Sacro Bosco, *Libellus di anni ratione...* Ant., J. Richardus, 1547 en Ant.; M. Nutius, (1547?), waarom deze laatste datum?; 2362 is NK 2037. Leuven : 698, N. Clenard, *Tabula in grammaticen Hebraeam*, Louanii, s.e., 1529, onvoldoende beschreven, is vermoedelijk van D. Martens, NK 2676; 868 is NK 649; 962 is NK 24; 1145 is NK 678; 1289 bij NK niet beschreven is NK 0672; 1290 idem is NK 0671; 1321 is NK 2628; 1459 niet bij NK : Lucianus, *Charon siue contemplantes. Eiusdem alii diversi dialogi*, Lovanii, R. Rescius, 1535, 32 ff; 1461 is NK 1390; 1462 is NK 3428; 1463 is NK 1398; 1672 is NK 696; 1918, Plutarchus, *De tranquillitate et securitate animi*, s.d., is vermoedelijk NK 3753 van (c. 1531?) maar het ontbreken van signaturen laat geen duidelijke identificatie toe; 1919 is NK 1742; 2624 is NK 2173; 2237, Seneca, *De quattuor uirtutibus*

cardinalibus, s.l., s.n., s.d., 18 ff., geen signatures, kan NK 1829 of 1894 zijn; 2311, *Statuta synodalia diocesis Tornacensis*, s.l., s.n., s.d., 34 ff., (synode van 1520) welke editie? Bovendien vinden wij hier een 47-tal drukken van P. Craesbeeck, de Antwerpse drukker, die, na zijn opleiding bij Plantijn, in 1597 te Lissabon begint te drukken tot in 1631. Zijn eerste druk is 1282, *Index librorum prohibitorum*. Na deze beschrijvingen volgen een reeks indices : de Hain en GW concordanties, de auteurs, anoniemenregister, chronologische lijst van alle drukken, drukkersregister (plaats en drukkers), bezitters en illustraties (een 35-tal titelpagina's).

(33) *Catálogo dos Reservados da Bibliotheca Geral da Universidade de Coimbra*, Coimbra, Por ordem a Universidade, 1970, xvi-785 p.

32. - Dank zij de BMC en het werk van Fava en Bresciano zijn wij goed ingelicht over de drukkunst in Napels tot rond 1500; voor de 16de eeuw, en vooral voor de eerste 25 jaar, is het veel moeilijker om zich daarover een idee te kunnen vormen. Het materiaal hiervoor ligt verspreid in talrijke bibliografieën en catalogi en de zeldzaam overgebleven drukken zijn bijna uitsluitend geconcentreerd in Italië en enkele grote bibliotheken. Het degelijke werk van P. MANZI(34) is dus hiervoor een nuttige aanvulling. Het boek bestaat uit 4 afzonderlijke delen, respectievelijk aan elk van die vier drukkers gewijd. Elk deel omvat een korte biografische inleiding, een overzicht van de drukken in chronologische volgorde, de indices op dit deel en talrijke illustraties uit de drukwerken. Een vijfde deel bestaat uit een bibliografie (p. 267-287) die zeer breed opgevat is en zich niet beperkt tot de specifieke drukken uit Napels; men vindt er onder meer talrijke boeken over geschiedenis, literatuur, monografieën over bepaalde auteurs, talrijke catalogi van bibliotheken en antiquariaten... Vooraf een algemene methodologische opmerking : Manzi geeft van elk boek een diplomatische beschrijving met overvloedige details maar vindt het daarentegen overbodig steeds de signatures en de katernenindeling op te geven. Kunnen wij onze NK voorstellen zonder dit noodzakelijk hulpmiddel ter identificatie? of stelt dit misschien voor zijn drukken geen probleem? Hij vermeldt wel het formaat en de drukspiegel (?) - aan de formaatopgave twijfel ik soms of deze juist is - en het aantal ff. Volgen daarna een korte biografische notitie over de auteur en de namen van de bibliotheken die een exemplaar bezitten, meestal uitsluitend Italiaanse bibliotheken, en dikwijls Parijs en Londen. De bibliografische referenties na elk boek zijn zeer uitgebreid, ja te veel naar onze opvatting; de meeste brengen niets bij. Wat zin heeft het bij een uitvoerige beschrijving nog te verwijzen naar tweedehandsbibliografieën die minder vermelden dan wat Manzi ons opgeeft. Dit doet het wetenschappelijke karakter van het werk niet stijgen, integendeel. Zo bv. nr. 2, de *Arcadia* van Sannazaro : de auteur verwijst naar Bolongaro-Crevenna, III, b, 56; bij nazicht stellen wij vast dat de referentie in deel III, b, p. 56 nr. 4904 op een andere editie slaat, een herdruk van deze onder nr. 2 vermeld. Bovendien, deze herdruk wordt bij Manzi niet eens beschreven maar kort vermeld als zijnde een herdruk met errata (p. 31); eigenaardige werkwijze. Idem bij nr. 6, de catalogus Bolongaro-Crevenna brengt niets bij. Dergelijke referenties hebben maar zin wanneer de herkomst van een bepaald exemplaar wordt nagegaan. Bij de *Arcadia* worden bovendien nog vermeld : De la Vallière, Graesse, Nicéron, Panzer, ... waarom? Hoger vestigden wij de aandacht op het ontbreken van de signatures. In feite is dit niet helemaal juist : voor bepaalde werken - voor welke? - worden toch signatures en lettertype opgegeven. De eerste behandelde drukker is Sigismondus Mayer en zijn erfgenamen (1503-1526). Mayer is geen onbekende, want in 1493/4 werkte hij met J. Besicken in Rome (BMC, IV, p. 139) en verdwijnt daarna, om in 1503 in Napels opnieuw op te duiken. Hij werkte er tot 1517, met een toppunt in 1512, en drukte de mooiste boeken - volgens Manzi - in Napels verschenen. Zonder illustraties munten ze uit door hun intrinsieke schoonheid (p. 23). Uit het officina van S. Mayer worden 64 edities beschreven; talrijke daarvan hebben geen enkele vermelding nopens de drukker of de datum van druk en worden door Manzi aan S.

Mayer toegeschreven op grond van de typen; wij kunnen dit natuurlijk niet nagaan maar geloven dat voor bepaalde toeschrijvingen de naar voren gebrachte argumenten soms wel wat zwak zijn. De tweede drukker is Giovanni Antonio de Caneto (1504-1535) uit Pavia afkomstig, met 27 drukken. Vervolgens komt Antonio de Frizis (1517-1526) uit Corinaldo en, afgezien van enkele pogingen van Mayer, is hij de eerste die vanaf 1526 op grote schaal Griekse typen gebruikte : *e forse fu il primo che adoperò i caratteri greci veramente pregevoli* (p. 174-175). Deze late datum verwondert ons wat voor Napels. De griekse letters zijn niet van het type Aldo *ma dritti, pi nitidi, pi chiari perch di corpo pi grande...* (p. 175) met een afbeelding op tav. XX; 31 drukken beschreven. De laatste behandelde drukker Giovanni Pasquet de Sallo (1517-1526), vermoedelijk van Franse herkomst. Met deze drukker, waarvan 18 edities bekend zijn, *si chiude il primo, pi splendido periodo della stampa napoletana del Cinquecento* (p. 238). (34) Pietro MANZI, *La tipografia napoletana nel' 500. Annali di Sigismondo Mayr - Giovanni A. de Caneto - Antonio de Frizis - Giovanni Pasquet de Sallo (1503-1535)*, (Bibliotheca di Bibliografia Italiana, LXII). Firenze, Leo S. Olschki, 1971, 290 p., 10.000 lire.

---

33. - In onze kroniek van 1972 (p. 793) hebben wij de aandacht gevestigd op het eerste deel van LABARRE's werk gewijd aan de drukkers uit Noord-Frankrijk; thans is het tweede en laatste deel verschenen : Douai (35). Zonder de oprichting van de universiteit in 1563 zou Douai nooit dit belang bereikt hebben dat wij nu weerspiegeld vinden in haar drukkers. Dank zij de onderzoeken van G. Lepreux en H. R. Duthill

 konden wij ons reeds een eerste idee vormen over de diverse drukkers aldaar werkzaam, maar de beschrijvingen van deze laatste zijn echter wat te beknopt, niet nauwkeurig genoeg en diverse vermelde edities kunnen niet gelocaliseerd worden. Labarre daarentegen behandelt chronologisch de diverse drukkers en boekhandelaars, tot en met 1600 werkzaam in Douai. Van elke drukker volgt, eveneens chronologisch, de lijst van zijn drukken. Twee soorten beschrijvingen : uitvoerige, diplomatische van de titelbladzijde, bibliografisch adres, formaat, en bladzijden van deze boeken die Labarre zelf gezien heeft. Dat hij heel wat bibliotheken afreisde blijkt duidelijk uit de exemplaarlocalisaties : bibliotheek met plaatsnummer. In de eerste plaats deze uit Noord-Frankrijk en de B.N. te Parijs; verder talrijke Belgische Bibliotheken : Gent (met zeer vele unieke vermeldingen), Brussel, Kortrijk, Doornik... diverse kloosterbibliotheken, en tenslotte enkele Nederlandse en Engelse. Daarnaast komen de boeken die hij zelf niet gezien heeft maar uit andere bibliografie

n haalt : deze worden beknopt overgenomen met bronvermelding. Na elke beschrijving volgen nog : de bibliografische referenties; de naam van de auteur van de inleidende brief; de opdrachtgever en de persoon aan wie het werk is opgedragen; de vertaler e.d.m.; nuttige gegevens die spijtig genoeg, door de nog niet gepubliceerde indices, weinig bruikbaar zijn.

De eerste drukker te Douai is Jacques Boscard, 1563-1580? Lepreux beweert dat hij voordien drukker was te Leuven, maar Rouzet vermeldt hem niet. 31 drukken worden beschreven waarvan een vijftal uit Duthill

ul overgenomen. Van Boscard kennen wij ook een tweetal nederlandstalige edities. Na zijn dood drukt zijn weduwe verder (1581-1595?), 23 edities waarvan een viertal twijfelgevallen. In 1596-1610 volgt de zoon Ch. Boscard haar op met 16 drukken waarvan een vijftal twijfelgevallen. Louis de Winde (1564-1576 met zijn weduwe) uit Antwerpen (volgens Lepreux), eveneens aangetrokken door de universiteit, wordt zijn voornaamste concurrent met een 36-tal drukken.

Maar de voornaamste drukker te Douai is Jean Bogard. Deze drukte te Leuven van 1562 tot 1573, in *de Gulden Bijbel*, en begint onder dezelfde benaming te Douai in 1574 (- 1627). Tot 1600 signaleert Labarre 308 drukken van hem waarvan een vijftigtal twijfelgevallen (valse opgave, onzekere vermeldingen uit andere bibliografie

n niet door Labarre teruggevonden). Het is van deze drukker dat de auteur vele unieke exemplaren uit de Gentse verzameling vermeldt. Balthasare Bellere, zoon van de Antwerpse drukker J. Bellerus, drukt te Douai vanaf

1593(-1634). Tot 1600 kent men 73 drukken waarvan een 14-tal twijfelgevallen. P. Auroy, 1595-1630 met [◆◆](#)n druk sluit de rij af van de drukkers te Douai. Labarre vermeldt ook nog een tiental boekhandelaars (of drukkers?) te Douai, elk met een of twee boeken. Op het einde volgen nog een 36-tal edities zonder naam van drukker en te Douai gedrukt waarvan slechts een zestal door de auteur konden gelocaliseerd worden. Welke soort boeken werden nu te Douai gedrukt? Meerdere hebben betrekking op de universiteit, gelegenheidsschriften; zeer vele religieuze en theologische werken in het Latijn en in het Frans; weinig klassieke auteurs behalve Aristoteles en enkele kerkvaders. Zeer talrijk, vooral bij J. Bogard, zijn de overheidspublicaties : ordonnanti◆n, plakaten in het Nederlands van Philips II, statuten, wetten, brieven. Weinig verboden boeken, maar talrijke werken van Jezu◆ten wat voor Douai begrijpelijk is. De opmerkingen die wij kunnen maken zijn gering. De gegevens uit de Gentse bibliotheek zijn meestal zeer juist en het plaatsnummer is korrekt. Bepaalde exemplaren worden niet vermeld, bv. p. 7, nr. 4 is Med. 156; de transcriptie van de Nederlandse teksten is zeer goed; p.61, nr. 135, het vermelde exemplaar Ju. 10735 heeft als datum 1583, ... enkele kleinigheden. In het geheel een uitstekend werkapparaat voor de studie van de drukkunst in de Nederlanden in de zestiende eeuw.

Zie ook nr. [569](#)

(35) A. LABARRE, *R◆pertoire bibliographique des livres imprim◆s en France au seizi◆me si◆cle. 11e livraison. 53: Douai*, Baden-Baden, V. Koerner, 1972, 140 p., 60 DM. Het werk is nummer XLIV van de *Bibliotheca Bibliographica Aureliana*.

---

34. - Het derde deel van de nieuwe Erasmus-editie brengt ons de *Colloquia*. Over de waarde van deze nieuwe uitgave zullen anderen beter kunnen oordelen. Wij vragen ons alleen af of de inleiding iets nieuws brengt inzake bibliografie of editie. Van de *Colloquia* bestaat er eigenlijk geen editio princeps en vanaf het verschijnen van het kleine boekje in 1518 tot aan het grote volume in 1533 heeft Erasmus aanvullingen bijgebracht. Deze evolutie vermindering en vermeerdering - komt goed tot uiting in deze nieuwe editie van de editie Basel, J. Froben, nov. 1518 en de editie Leuven, D. Martens, maart 1519, wordt de volledige tekst gegeven gevolgd door de aanvullingen van de tweede Martens-editie. Maart 1529 brengt ons bij Froben, de eerste door de auteur erkende editie. Hiervan wordt de tekst volledig gepubliceerd en van nu af aan tot de editie van maart 1535 worden slechts de aanvullingen en de verbeteringen gegeven. De relatie tussen de diverse edities en de evolutie ervan berust nog hoofdzakelijk op de gegevens uit de *Bibliotheca Erasmiana*; het is verheugend vast te stellen dat dit werk van 1903 nog steeds zijn waarde blijft behouden. Wat ons echter nog altijd ontbreekt is het onderzoek van de talrijke edities - de zogezegde tweederangsedities, deze die niet in de nieuwe uitgave besproken worden als zijnde herdrukken - en welke hun preciese onderlinge afhankelijkheid is. Naast een goede inleiding die ons de geschiedenis schetst van het ontstaan en de betekenis aanduidt van de *Colloquia* wordt dan de 15 opeenvolgende nieuwe edities steeds een reproductie van het titelblad gegeven, wat een zeer nuttige aanvulling is op de B.E.

(36) *Opera omnia D. Erasmi Roterdami. Ordinis primi tomus tertius. Colloquia*, ed. L.-E. HALKIN, F. BIERLAIRE, R. HOVEN, Amsterdam 1972.

---

35. - Onder de talrijke manifestaties die ter gelegenheid van het Erasmusjaar in 1969 plaatsgrepen, is deze te Tours wel [◆◆](#)n van de voornaamste geweest. Dit bewijzen duidelijk de acten van *Le douzi◆me stage international d'◆tudes humanistes* die daar van 3 tot 25 juli plaats hadden en die in november 1972 verschenen ([37](#)). Dit lijvige werk in twee delen omvat een vijftigtal artikels van een internationale groep medewerkers waaronder wij tal van Erasmusspecialisten aantreffen. Meerdere bijdragen belichten nieuwe aspecten van Erasmus, andere resumeren een uitvoerige studie elders verschenen; het is hier onmogelijk - en trouwens wie zou daar bekwaam toe zijn - om deze 50 bijdragen kritisch te onderzoeken. Zelfs het opgeven van alle titels met een korte samenvatting is een tijdslopend werk en brengt niet veel bij. Enkele bepaalde problemen die onze

kroniek aanbelangen wensen wij wat nader toe te lichten. Ons interesseren hier vooral : Erasmus en zijn drukkers, de diverse Erasmusedities en de chronologie ervan - vergeten wij niet dat na de Bijbel, Erasmus en Luther de meest gedrukte auteurs waren uit de zestiende eeuw. Het is opvallend dat, vergeleken met de Erasmusplechtigheden van 1936, behalve de tentoonstellingscatalogi, de meeste bijdragen van 1969 zeer weinig nieuws brengen over de Erasmusedities. Niet dat hier alles opgelost is, verre van daar, dat stellen de uitgevers van de nieuwe *Opera omnia* maar al te goed vast, maar het is alsof de belangstelling - en met reden misschien - voor dit aspect van Erasmus wat verminderd is. Na een inleidende bijdrage van M. BATAILLON *Vers une définition de l'Erasmisme* (p. 21-34) behandelt L. HALKIN, in het spoor van Pierre de Nolhac en Renaudet, nog eens *Erasme en Italie* (p. 37-53). Nieuwe gegevens komen er niet bij - en zelfs het probleem van het auteurschap van de *Iulius exclusus* wordt opengelaten - maar Halkin stelt de bekende feiten in een ander licht en op zijn typische manier boeit hij ons alsof hij nieuwe gegevens brengt. Het gaat over het verblijf van Erasmus in Italië en niet over *Erasme et l'Italie*. Het probleem van de Italiaanse Erasmusedities heeft ons altijd geboeid; waarom zijn er bij het overlopen van de *Bibliotheca Erasmiana* zo weinig Italiaanse edities en waarom zijn deze zo zeldzaam? *Erasme, l'imprimerie badoise et la France* van P. G. BIETENHOLZ (p. 55-78) is een beknopte versie van zijn in 1971 verschenen boek. Na *Paris au temps d'Erasme* (p. 79-86) van M. REULOS krijgen wij een nieuwe en uitstekende bijdrage van J. HADOT, *Erasme à Tournehem et à Courtebonne* (p. 87-96). Het is de periode waarin het *Enchiridion militis christiani* geschreven werd, één van Erasmus' belangrijkste werken en waarvan wij nu een uitstekende vertaling van de hand van A. J. Festugière hebben (Parijs, J. Vrin, 1971) met een gedetailleerde inhoudsanalyse (38). Het artikel van A. GERLO is gewijd aan *Erasme et les Pays-Bas* (p. 97-111). Uitvoerig wordt de relatie en de invloed van Erasmus op C. Agrippa onderzocht door P. ZAMBELLI : *Corneille Agrippa, Erasme et la théologie humaniste* (p. 113-159). Na *Erasme en Angleterre* van M. POLLET (p. 161-174), *Erasme en Roumanie* van C. CRISAN (p. 175-185) en *L'esprit d'Erasme en Hongrie* van T. KARDOS (p. 187-214) komt de bijdrage van P. PETITMENGIN *Comment étudier l'activité d'Erasme éditeur de textes antiques?* (p. 217-222). Dit korte artikel - voorstudie tot een uitgebreider werk - onderzoekt een weinig bestudeerd aspect van Erasmus. Vervolgens komen enkele artikels over het pacifisme van Erasmus, een analyse van het werk van Polydor Vergil, *De inventoribus rei christianae*, door A. STEGMANN (p. 313-322), en een artikel van J. C. MARGOLIN, *Guy Patin, lecteur d'Erasme* (p. 323-358). Het artikel van M.-M. de la GARANDERIE, gewijd aan een van de belangrijkste hellenisten uit de 16de eeuw, *Un Erasmien français : Germain de Brie (Brixius)*, (p. 359-379) en het uitgebreid artikel van E. V. TELLI, *Dolet et Erasme* (p. 407-439) zijn ongetwijfeld de beste en oorspronkelijkste van dit eerste deel; welke is inderdaad de betekenis geweest van Erasmus' *Ciceronianus* voor zijn tijdgenoten? Was het alleen maar een probleem van vorm? Volgen enkele bijdragen over Erasmus en Rabelais, Erasmus en Montaigne en een tweetal artikels van H. BRABANT, *Epidémies et médecins au temps d'Erasme* (p. 515-537) en *Erasme, ses maladies et ses médecins* (p. 539-568). De bijdragen uit het tweede deel werden door Margolin samengebracht onder de rubriek *Le christianisme d'Erasme : sources, modalités, controverses, influences*. Welke is de houding geweest van Erasmus ten opzichte van Cicero en hoe kan men zijn enthousiasme voor die auteur verklaren? Dit probeert C. BON na te gaan in *Erasme et Cicéron* (p. 571-579). Aan de hand van de uitlatingen van Erasmus over Thomas van Aquino onderzoekt J. P. MASSAUT in *Erasme et Saint Thomas* (p. 581-611) de houding van Erasmus tegenover deze scholastieker. De volgende bijdragen zijn gewijd aan het *Enchiridion*; R. MARCEL in *L'Enchiridion militis christiani* (p. 613-646) onderzoekt het ontstaan, de inhoud en het succes van dit boek in de 16de eeuw. Deze bestseller, voor het eerst verschenen in 1503, werd meer dan 50 maal

herdrukt en vertaald in 8 talen nog vóór 1600. De studie van de edities en de vertalingen beschouwt de auteur als *un problème de bibliophilie qui nous apprendrait fort peu de choses* (p. 630) maar bij het overlopen van de diverse uitgaven volgt hij toch Vander Haeghen. Interessant zijn de beschouwingen gewijd aan de Franse vertaling en aan de figuur van de vertaler Louis de Berquin (p. 634 sq). J. BOISSET onderzoekt achtereenvolgens *Le christianisme d'Erasmus dans l'Enchiridion* (p. 647-656) van 1503 en *dans la Diatribe sur le libre arbitre* van 1524 (p. 657-666). Erasmus' exegese onderzoekt G. CHANTRAINE in *Erasmus, lecteur des psaumes* (p. 691-712). Bludau had in 1902 een belangrijke studie gewijd aan de tekstcritiek van Erasmus en deze toen zeer streng beoordeeld; thans wordt dit door J. HADOT opnieuw onderzocht in *La critique textuelle dans l'édition du Nouveau Testament d'Erasmus* (p. 749-760). In deze originele bijdrage wordt de methode van Erasmus en zijn werk (de uitgave van het N.T.) in een gunstiger daglicht gesteld. Vermelden wij verder nog twee belangrijke bijdragen van A. GODIN : *Jean Vitrier et le "Cénacle" de Saint-Omer* en *Erasmus et le modèle originien de la prédication* (p. 781-820) en de slotbijdrage van M. BATAILLON *Actualité d'Erasmus* (p. 877-889). Ter gelegenheid van deze Erasmusdagen te Tours had aldaar een tentoonstelling plaats : *Quelques Erasmiana à la Bibliothèque Municipale de Tours* (p. 891-924) bestaat uit de catalogus van deze tentoonstelling. De lijst omvat een 81-tal titels in een 8-tal rubrieken onderverdeeld. De beschrijvingen zijn beknopt met de nodige referenties; onbekende edities lijken mij er niet in voor te komen en de diverse herkomsten worden uitvoerig vermeld. Vermelden wij tenslotte de uitgebreide *Index des noms de lieux et des personnes* (p. 925-964) en de zeer nuttige *Index des œuvres d'Erasmus* die zowel zijn eigen werken als zijn uitgaven omvat.

(37) *Colloquia Erasmiana Turonensia*, Parijs, J. Vrin, 1972, 2 delen, 974 p., 210 Franse frank. Het werk verschijnt in de reeks *De Pyrrarque à Descartes* die door P. Mesnard was opgericht. P. Mesnard, de bezieler van deze Erasmusdagen overleed plots op 12 maart 1972.

(38) Zie ook: A. GODIN in *Moreana*, 1972, nr. 34, p. 83-95.

---

36. - In onze kroniek van 1972 (p. 777) hebben wij het artikel van Flodr Miroslav over de *Aristotelische Wiegendrucke* vermeld; het boek van CRANZ (39) heeft de bedoeling daar een voortzetting op te maken. Het voornaamste deel van zijn boek bestaat uit de lijst VI, verschenen in 1965, van de *Index Aureliensis*. Deze *Index* is in onze kroniek nog niet besproken geworden omdat ze begon te verschijnen in 1962 : de B.A. heeft de ambitie een overzicht te bezorgen van de volledige 16de eeuwse boekenproductie. Dit reuzenopzet (reeds 20.000 titels) heeft diverse kritiek bekomen : onvolledigheid, gebaseerd op bibliografieën, onjuiste vermeldingen, enz... Het werk van Cranz is echter een nuttig werk. Na een korte inleiding waarin de evolutie van de Aristoteles-edities geschetst wordt, en waar aan de hand van de vertalingen het ritme van de opeenvolgende edities, het succes van Aristoteles in de 16de eeuw aangetoond wordt, volgt de eigenlijke bibliografie. Tot 1520 worden de Aristoteles-edities nog gedomineerd door de middeleeuwse traditie (Scholastieken en Averroes). Tussen 1520 en 1530 verminderen de Aristoteles-edities gevoelig, de middeleeuwse vertalingen en commentaren verdwijnen en maken stilaan plaats voor een nieuwe opvatting : de humanistische. Bepaalde 15de eeuwse vertalingen blijven hun waarde behouden en worden herdrukt : deze van Th. Caza, L. Brunus, J. Argyropylos, H. Barbarus; uit de 16de eeuw vermelden wij deze van F. Vatablus, P. Alcyonius, J. Perionus en de degelijke commentaar-vertalingen met tekst van de Coimbra-Jezuiten. Het voornaamste deel van het boek omvat, chronologische gerangschikt, de Aristoteles-edities en de vertalingen (1500-1600). Vermeld wordt van elk werk de titel, de vertaler, plaats van drukken, drukker, jaartal, formaat en bladzijden (niet altijd). Verder het Index-nummer en enkele bibliotheken waar een exemplaar aanwezig is met het plaatsnummer. De meeste van deze gegevens zijn afkomstig uit catalogi (Parijs, British Museum) of uit bibliografieën (Baudrier, Renouard, NK). De edities uit onze gewesten laten veel te wensen over en alhoewel NK

vermeld wordt, is ze toch niet systematisch nagegaan. Voor de periode na 1540 zijn de gegevens nog zwakker en dit is te begrijpen zolang wij niet over een degelijke bibliografie over deze periode beschikken. Het is, voor onszelf, onmogelijk juiste gegevens over de Aristoteles-edities uit de periode 1540-1600 te bekomen. Na de chronologische lijst volgt een uitgebreide systematische index van al de werken van Aristoteles en deze index is wel het nuttigste deel van het boek. Na de volledige werken volgen de keus, de excerpten, de fragmenten en de afzonderlijke werken (echte en pseudo) in alfabetische volgorde. Hiervan komen eerst de Griekse edities, dan de vertalingen geklasseerd op naam van de vertaler en per taal en tenslotte de commentaren en de paraphrasen. Tenslotte hebben wij nog een index van de vertalers, commentatoren en uitgevers, en een index van die auteurs waarvan de werken met deze van Aristoteles samen werden uitgegeven. (39) Edward F. CRANZ, *A Bibliography of Aristotle Editions 1501-1600 with an introduction and indexes*, (=Bibliotheca Bibliographica Aureliana, XXXVIII), Baden-Baden, Verlag Valentin Koerner, 1971, xii-187 p., 48 DM.

---

37. - G. MOREAU (40) geeft een catalogus uit van de boeken die bij de Doornikse boekhandelaars, op bevel van Alva, gegrepen werden op 26 maart 1569. Hij herleidt de verzameling tot 138 titels die, na aftrek van de dubbels, 78 werken geven. Het grootste aantal zijn Bijbeledities (N.T. en Psalmen) gevolgd door de werken van Calvin en Viret : *Calvin restait le seul maitre penser de l'Eglise reforme de Tournai* (p. 196). Daar de lijst geen datum van druk vermeldt en niet alle titels duidelijk zijn weergegeven, probeert Moreau de werken te identificeren; bij meerdere mogelijke edities van eenzelfde boek geeft hij deze op die het dichtst bij 1569 ligt. Bij de werken van de reformatoren is de identificatie relatief gemakkelijk, voor de anderen veel deliquer. Voor de kalenders vermeld onder nr. 1, 8, 57, 67 - en ook voor het A.b.c. (nr. 31) - zie men E. Droz, *Chemins de l'Histoire* en haar artikel daarin opgenomen : *Le calendrier Genevois agent de la propagande*; ze kent meerdere edities die in aanmerking kunnen komen. Voor nr. 55 zijn wij sceptisch en voor nr. 80 kent men ook een editie van Bonnefoy (zie E. M. BRAEKMAN et J. F. GILMONT, *Les écrits de Guy de Brès*, nr. 10, verschenen in *Société d'Histoire du Protestantisme Belge*, 1971, p. 265-275). Nr. 84 betwijfelen wij maar vinden niets beter. (40) G. MOUREAU, *Catalogue des livres brûlés à Tournai par ordre du duc d'Albe (16 juin 1569)*, in *Horae Tornacenses 1171-1971*, Doornik, 1971, p. 194-213.

---

38. - Het calvinisme, dat zich rond 1540 in onze gebieden begon te verspreiden en sterke uitbreiding nam na 1550, heeft dit voor een groot deel te danken aan mensen die hun leven waagden om de verboden boeken onder de bevolking te brengen. Gérard MOREAU, die in zijn werk van 1962 (41) de verspreiding in Doornik reeds onderzocht had, brengt ons thans een artikel gewijd aan één van deze colporteurs, Jacques Vrommon. Na een korte biografie waarin de lotgevallen van Vrommon verhaald worden, publiceert hij de catalogus van de boeken en de brieven die deze colporteur bij zich had op het ogenblik van zijn aanhouding (november-december 1563) (42). J. Vrommon colporteerde slechts in het franstalig gedeelte van de Zuidelijke Nederlanden en afgezien van een paar Latijnse boeken zijn alle in het Frans. Welke boeken hij bij zich had bij de aanhouding, wordt door geen enkel document vermeld, maar de catalogus was op zichzelf reeds voldoende om hem te laten onderhoren door de inquisiteur P. Titelmans. Deze catalogus is een belangrijke bron van inlichtingen voor de calvinistische propaganda en voor de geestelijke en intellectuele gerichtheid van de calvinistische gemeenten. De zestigtal werken vermeld, worden door Moreau in ongeveer 3 gelijke groepen verdeeld. De eerste groep omvat de Bijbelteksten en de werken die de lectuur van de Bijbel vergemakkelijken. Deze boeken werden het talrijkst door Frommon verkocht. De tweede groep omvat de teksten van de grote reformatoren (Calvin, Viret, Beza). De derde groep, minder homogeen, omvat naast teksten van Bucer, Farel, G. De Bray, Sleidanus, ... veel gevraagde boekjes zoals bv. *Le bouclier de la*

foy en *Consolation pour les malades*. Luther komt er niet in voor. De boeken in de catalogus, min of meer duidelijk omschreven, de datum van 1563 gekend, het feit dat ze bijna alle te Genève en te Lyon gedrukt werden en wij van deze drukkersplaatsen goede bibliografieën hebben, dit alles liet aan Moreau toe om ze bijna allemaal te identificeren. Het is wel opvallend dat er geen werken in voorkomen van de pers van A. Clémence te Rouen of beter van dezelfde drukker die de *Confession* gedrukt heeft en waarmee Vrommon in betrekking stond. Na de catalogus volgen twee brieven van Vrommon over de boekhandel en de te bestellen boeken (J. Vrommon bezocht ook de beroemde handelsfoor te Frankfurt) en de tekst van het afgenomen verhoor.

(41) G. MOREAU, *Histoire du Protestantisme à Tournai jusqu'à la veille de la Révolution des Pays Bas*, Parijs, 1962.

(42) G. MOREAU, *Un colporteur calviniste en 1563*, in *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, 1972, t. CXVIII, p. 1-31. Bij het onderzoek naar de drukker en de plaats van drukken van de *Confession de foi des Pays-Bas 1561* (p. 4 sq) schrijft Moreau deze toe aan Abel Clémence, te Rouen, wat ook reeds bevestigd was door Gilmont in *Quaerendo*, 1972, II, p. 176 (zie onze kroniek). P. Aquillon in zijn *Répertoire bibliographique des livres imprimés en France au seizième siècle. 8e Livraison, 130 Rouen (1re partie)*, p.55-56, Abel Clémence (*Bibliotheca Bibliographica Aureliana*, IXL, Baden-Baden, 1971) doet Clémence slechts drukken van 1564-1567 en vermeldt dus de *Confession* niet. Het identificeren van deze ongetwijfeld Franse druk is ingewikkeld en het laatste woord hierover is nog niet gezegd.

---

39. - Alhoewel er altijd uitwijkingen van het vaste land in Engeland werkzaam geweest zijn, is het toch pas vanaf 1567, met de aankomst van Alva, dat het grootste aantal Vlamingen naar ginder moest uitwijken. C. CLAIR brengt ons een overzicht (43) van de vluchtelingdrukkers uit Frankrijk en de Nederlanden en hoe zij zich in Engeland organiseerden. Te Norwich vinden wij Anthony de Solen (Solempne, Solemne) uit Brabant, die er in 1567 een drukkerij opgericht had en er onder meer Cornelis van Delft (?) gedrukt heeft. De meeste boeken van deze pers zijn Nederlandstalig daar hij ze voor de vluchtelingen drukte. Een ander belangrijk drukker was Steven Mierdman uit Hoge Mierde in Noord-Brabant, die eerst bij M. Crom werkzaam was en diens zaak voortzette, en in 1550 in Londen reeds een privilege tot drukken bekwam. Om godsdienstige redenen echter vond hij het veiliger in 1554 naar Emden uit te wijken. Verder vinden wij te Londen nog Nicolaes vanden Berghe (vanaf 1519), bekend onder de naam Nicholas Hill of Montanus, die onder meer M. Mikron, Johannes a Lasco en J. Utenhove gedrukt heeft.

(43) Colin CLAIR, *Refugee Printers and Publishers in Britain during the Tudor Period*, in *Proceedings of the Huguenot Society of London*, 1972, t. XXII, nr. 2, p. 115-126.

---

40. - Het artikel van PALLISER en SELWYN (44) omvat, behalve de inleiding gewijd aan de boekhandel te York, de uitgave van een onlangs ontdekte inventaris van de Yorkse stationer Neville Mores van 1538. De Yorkse boekhandel was toen in handen van immigranten (Nederlanders, Fransen en Duitsers) en de inventarislijst omvat onder meer : een paar kleine boekjes in het Nederlands (niet identificeerbaar) en misschien de *Rhetorica divina* van De Keyser (nr. 36). De gegevens zijn echter onvoldoende om een preciese editie aan te duiden.

(40) D.M. PALLISER en D.G. SELWYN, *The stock of a York stationer, 1538*, in *The Library*, 1972, t. XXVII, p. 207-219.

---

41. -. Het mooi geïllustreerde en technisch goed uitgevoerde boekje van S. CORDIER (45) situeert het leven van Plantijn te Antwerpen in zijn tijd. Gesteund op de degelijke werken van Voet en La Fontaine Verwey vormt het een uitstekende inleiding voor het Franstalige publiek.

(45) Stéphane CORDIER, *Christophe Plantin, architypographe du roy*, Andenne-Parijs, 1972.

---

42. - Naar aanleiding van de herdenking van de vierhonderdste verjaardag van Plantins Polyglot-Bijbel (1572-1972) werd door het Museum Plantin-Moretus een kleine Bijbeltentoonstelling gehouden. De conservator (46) schreef hieromtrent

een kort artikel over de totstandkoming van deze Bijbel; de tekst wordt gevolgd door de catalogus van de tentoonstelling. Deze laatste omvat : de Polyglot-Bijbel (brieven, privilege, stempels en matrijzen), andere Bijbeluitgaven uit de officina Plantiniana, Antwerpse en niet-Antwerpse Bijbeldrukken, Bijbelprenten uit de 16de eeuw.

(46) L. VOET, *De Polyglot-Bijbel: de geschiedenis van een reuzeonderneming*, in *Antwerpen*, 1972, t. XVIII, nr. 2, p. 74-85.

---

43. - Door een nader onderzoek van enkele Plantin edities waarin gravuren voorkomen van de gebroeders Wierix komt M. MAUQUOY-HENDRICKX (47) tot preciesere resultaten en juister onderscheid in het werk van deze drie graveurs.

(47) M. MAUQUOY-HENDRICKX, *Observations sur les illustrations de quelques ouvrages édités par Plantin*, in *Le livre et l'estampe*, 1971, t. XVII, nr. 65-66, p. 63-79.

---

44. - Het vijfde deel van het *Nationaal Biografisch Woordenboek* (1972), bevat volgende notices van drukkers die vóór 1600 werkzaam waren. *Cornelis van Bomberghen*, door W. BRULEZ (kolom 114-117); *Daniël van Bomberghen*, door W. BRULEZ (kolom 117-118); *Jan Brito*, door A. SCHOUTEET (kolom 145-149); *Frans Fraet*, door L. ROOSE (kolom 343-346); *Christoffel Plantijn*, door L. VOET (kolom 689-696); *Gilles van den Rade*, door A. SCHOUTEET (kolom 709-717).

---

45. - A. SCHOUTEET (48) geeft enkele documenten uit betreffende de drukker G. Weyts (overleden circa 1584) waarvan tot op heden geen enkele druk bekend is.

(48) A. SCHOUTEET, *Documenten betreffende Brugse drukkers: Gregorius Weyts*. in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis ... Sociétés d'Emulation te Brugge*, Brugge, 1972, t. CIX, p. 237-249.

---

46. A. SCHOUTEET (49) schreef een bibliografisch overzicht van boeken en artikels gewijd aan de drukkunst te Brugge vanaf de aanvang tot op heden. Hij vermeldt kort met beknopte commentaar - en niet steeds kritisch - de diverse werken; de bibliografie is min of meer goed gekozen. Voor het werk van A. Visart de Bocarmé van 1928 zie de bespreking van Kronenberg in *Het Boek*. Voor het werk van W. Nijhoff (MAT) en van M. E. Kronenberg had hij toch wat meer het belang moeten aanduiden. De druk van H. vanden Dale verscheen in 1503 (NK 3448) en bevat meer dan " een kopergravure " (p. 247); het artikel van M. E. Kronenberg (50) vermeldt hij niet. Over Goltzius zie ook (51).

(49) A. SCHOUTEET, *Typografie*, in *Panorama van Brugse Geschiedschrijving sedert Duclos (1910)*, Brugge, 1972, p. 241-262.

(50) M.E. KRONENBERG, *Metaalgravures in een druk van Heynricus de Valle te Brugge (a 1503)*, in *Het Boek*, 1940-42, t. XXV, p. 1-8, ill.

(51) Herman DE LA FONTAINE VERWEY, *The first private press in the Low Countries. M. Laurinus and the Officina Goltziana*, in *Quaerendo*, 1972, t. II, p. 294-310.

---

47. - F. CLAES wil (52) een zo volledig mogelijke lijst opmaken van alle Nederlandse woordenlijsten en woordenboeken gedrukt vóór 1600 (p. 130). Zijn lijst geeft alleen eigenlijke woordenlijsten of woordenboeken en twee- of meertalige gesprekboekjes en schoolboeken die een Nederlandse vertaling geven en onmiddellijk bestemd waren om een vreemde taal aan te leren (p. 135). De lijst is chronologisch gerangschikt. Na auteur, titel, bibliografisch adres en signaturen volgen : a. de bestaande bibliografische referenties (vb. Ca., Hellinga, GW, NK, BB, BBT), b. de bewaarplaats met heel dikwijls het bibliotheeknummer wat een uitstekende inlichting is, c. uitleg over de aard van het werk, de herdrukken of nieuwe bewerkingen. De boeken die de auteur zelf gezien heeft worden met een * aangeduid. Wij hebben hier een uitstekend werk en van de 355 nummers zullen er niet veel wegvallen (o.a. door dubbel gebruik). De auteur heeft heel wat bibliografieën onderzocht en vermeldt zelfs bij nr. 259, een editie van Verepaeus waarvan geen enkel exemplaar bekend is, uit de *Collectio omnium librorum qui in*

nundinis Francofurtensibus.... extiterunt van 1592 (vermoedelijk uit Nauwelaerts referentie). De *Short-Title Catalogue* van de National Library of Scotland van 1970 had hij ook wel kunnen vermelden. De boeken waarin slechts enkele bladzijden van vertaallijsten in voorkomen worden ook opgenomen. Wij deden enkele steekproeven en bij de nageziene boeken vonden wij slechts uiterst geringe onjuistheden. Bij de incunabelen (het eerste vermelde boek is een Keulse druk van 1477) volgt de auteur meestal de datering van de HPT. Nr. 7, HPT heeft 1477-1483, wordt bij Claes 1481-1483, waarom? De niet vermelde *Regulae grammaticales* van N. Perottus, Leuven, H. de Nassau en R. Loeffs de Driel, Ca 1381 hebben diverse bladzijden vertaalwoordenlijsten. Nr. 32, HPT vermeldt 1492, 16 nov. -dit betekent niet 16 nov. 1492. Nr. 46 is ca. 1501-1505. Nr. 86 is onbekend voor NK. Nr. 220 is wel gelijk aan nr. 221. het Gentse exemplaar heeft ook de inl. ged. aug. 1570. Nr. 246 heeft als sign. : A4 B-Z8 Aa-li8. Nr. 286 = B.G. 694 en s.d. waarom ca. 1584? Nr. 287, er is een editie Lyon, apud B. Honoratum 1585 (Nat. Lib of Scotland). Enkele kleinigheden dus die niets wegnemen van de kwaliteit van deze uiterst nuttige lijst. Aan het einde volgt nog een uitgevers- en drukkersregister en een lijst van alle vermelde auteurs en opgenomen werken. Zie ook nr. [868](#)

(52) F. CLAES, *Lijst van Nederlandse woordenlijsten en woordenboeken gedrukt tot 1600*, in *De Gulden Passer*, 1971, t. 49, p. 130-229 (verschenen in mei 1973).

---

48. - In een uitvoerig artikel onderzoekt H. DE LA FONTAINE VERWEY ([53](#)) de relatie tussen Goltzius en Laurinus en de betekenis van deze laatste als maecenas. Dank zij de financiële tussenkomst van Laurinus kon Goltzius in 1563 te Brugge een drukkerij openen, de Officina Goltziana, en er zijn eerste boek de C. *Julius Caesar* drukken. Alle boeken uit dit officina vallen op door hun schoonheid en het knap vakmanschap. Volgens Herman de la Fontaine Verwey hebben wij hier *not a commercial enterprise, but what we would call a private press* (p. 301); daar zou Goltzius samen met enkele *enthusiastic lovers of letters* (Nansius, Mekerchus en Revardus) een drukkersvereniging in leven houden. De bloeiperiode is 1564-65. In 1564 hebben wij 2 werken van Revardus (de Gentse exemplaren hebben de volgende opdracht : *Dn. Gulielmo Pantino medico doctiss. Auctor d.d.*) en in 1565 nog een werk van Revardus, een werk van Otho, de Moschos, een Erasmus, de Meetkerke, de Lampsonius en de Horatius. In 1566 de *Fasti* en daarna is het gedaan. Welke was de oorzaak van dit plotse einde vermits het werk van Leopardus, de *Miscellanea*, door Goltzius in 1566 begonnen, door Plantin voltooid werd? Zijn de godsdienstige moeilijkheden uit deze dagen en het drukken van een verdacht boek, de Lindius, hier de oorzaak van? Met de Lindius-editie is natuurlijk de editie van de *Historie van Broeder Cornelis* verbonden, en daar waar de auteur meent dat Goltzius de Lindius' brieven drukte is hij echter van oordeel dat hij onmogelijk de drukker kan geweest zijn van Cornelis. Hij gelooft zelfs - en wij zijn hier ook van overtuigd - dat deze niet te Brugge maar in het buitenland, in Engeland, gedrukt werd. Onze kennis van de buitenlandse drukkersplaatsen is echter nog te gering om hier een definitief oordeel te kunnen vellen. De rest van het artikel behandelt de verdere lotgevallen van Goltzius en Laurinus.

(53) Herman DE LA FONTAINE VERWEY, *The first private press in the Low Countries. Marcus Laurinus and the Officina Goltziana*, in *Quaerendo*, 1972 t. II, p. 294-310.

---

49. - Na een uiterst bondig overzicht van de voorlopers, in het Nederlands, van Dodonaeus' *Crujideboeck* (1554) - waarvan de voornaamste Jan Veldener's *Den Herbarius in dietsche* van 1484 is - wijdt L. J. VANDEWIELE ([54](#)) wat langer uit over het belang en de inhoud van de Nederlandse vertaling van Bartholomeus Anglicus' bekendste werk, *Van de eigenschappen der dingen*, die bij Jacob Bellaert te Haarlem in 1485 verscheen.

(54) L. J. VANDEWIELE, *Some notes about the dutch incunabulum " Van de eygenschappen der dingen" (1485) of Bartolomeus Engelsman*, in *Essays in Biohistory and other Contributions, presented to Frans Verdoorn*, Utrecht, 1970, p. 389-393.

---

50. - G. DE BRUYCKER (55) brengt een kort overzicht van de ABC boeken.
(55) G. DE BRUYCKER, *Uit de school vroeger en nu. Iets over ABC-boeken, haneboeken en hanepoten*, in *Oostvlaamse Zanten*, 1973, t. XLVIII, p. 2-23.

---

51. - Het artikel van VALENTIN (56) brengt op het einde een bibliografie van de edities van Brechtus met exemplaarvermelding. Daar hij zelf geen beschrijving geeft had hij toch de referentie naar De Troeyer kunnen vermelden, die hij aanvult met de editie van J. Gennepaeus te Keulen van de *Euripus* (1555).
(56) J. M. VALENTIN, *L'Euripus (1549) de Livinus Brechtus*, in *Humanistica Lovaniensia*, 1972, t. XXI. p. 81-188.

---

52. - TOUWAIDE (57) zet zijn beschrijving van de Guicciardini-edities verder. In deel IV behandelt hij de Franse editie van Ch. Plantin, Antwerpen 1582, en in deel V de Italiaanse editie van 1588, eveneens van Plantin.
(57) R. H. TOUWAIDE, *Les éditions belges de la Description des Pays-Bas par Lodovico Guicciardini. Analyse iconographique et typographique*, in *De Gulden Passer*, 1971 t. 49, p. 29-62.

---

53. - Naar aanleiding van de herdenking te Nieuwpoort in 1972 van de vijfhonderdste verjaardag van de geboorte van J. Clichtoveus, en het verschijnen van het kleine boekje van K. Berquin over deze figuur, brengt A. VIAENE (58) een korte notitie over Clichtoveus en enkele uittreksels uit de Nederlandse vertaling van zijn sermoenen, verschenen te Antwerpen in 1554. Naast Antwerpen en Amsterdam, geciteerd door Viaene, bezit ook Gent een exemplaar (Gent. Univ. Theol. 4161) van deze zeldzame editie.
(58) A. VIAENE, *Judocus Clichtove van Nieuwpoort 1472-1543*, in *Biekorf*, 1972, t. 73, p. 343-347.

---

54. - G. LANGER (59) behandelt een tot nog toe schijnbaar onbekende editie van de *De arte oratoria* door J. van Breda in 1506 gedrukt en waaraan de auteur, Lucretius Bononiensis, onbekend is of een schuilnaam kan zijn.
(59) Gottfried LANGER, *Von dem Tractatus de arte oratoria des Lucretius Bononiensis*, in *Quaerendo*, 1973, t. III, nr. 1, p. 32-38.

---

55. - Vervliet (60) probeert een nadere datering te geven aan de niet-gedateerde Nederlandstalige Tyl Eulenspiegel-editie die te Antwerpen bij Hillen verscheen (NK 2088, c. 1519). Het type waarin het boek gedrukt werd, brengt, wegens het veelvuldig voorkomen ervan, geen oplossing, maar op f. K 4 komen 6 regels voor in een romein die niet bij Hillen te vinden is v^or 1525; bijgevolg zal het boek wel niet v^or die datum gedrukt geweest zijn. Zoals de auteur zelf opmerkt moeten vooraf alle andere edities van Hillen nagezien worden.
(60) Hendrik D. L. VERVLIET, *The earliest Dutch edition of Till Eulenspiegel. A problem of dating*, in *Quaerendo*, 1973, t. III, nr. 1, p. 20-22.

---

56. - P. J. Begheyn (61) beschrijft een editie van deze meditatie die niet werd vermeld in de bibliografie van Ampe over dit boekje verschenen in *De Gulden Passer* van 1963. Uit het colophon blijkt het een editie te zijn van Symon Jansz te Delft van wie een 28-tal drukken bekend zijn. Het exemplaar bevindt zich in de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam (nummer 976 E 2).
(61) P. J. BEGHEYN, *Een onbekende Delftse druk uit 1542 van " Een soete meditacie, hoe die verloren siel vanden sone Gods ghevonden is "*, in *Ons geestelijk erf*, 1972, t. XLVI, p. 262-265.

---

57. - Het korte biografische artikel van ELAUT (62) vermeldt ook de werken van Ronsse met hun diverse edities; deze worden onvoldoende gepreciseerd om een verificatie toe te laten.
(62) L. ELAUT, *Boudewijn Ronsse (Balduinus Ronssaeus) : ...* in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1972, t. 85, p. 410-417.

---

58. - Van de 5 pamfletten die BRAEKMAN (63) vermeldt ter aanvulling van STC zijn er twee v^or 1600 gedrukt. *The miserie of Antwerp*, 1585, s.l., s.n. waarvan de heruitgave te vinden is in *Studia Germanica Gandensia*, 1972, en *The*

Aunswere of the Lords the Estates generall.... London, John Wolfe, [1594], beide exemplaren in de K.B. te Den Haag.

(63) Willy L. BRAEKMAN, *Pamphlets in Dutch Public Libraries, not listed in the Short-Title Catalogue*, in *Quaerendo*, 1972, t. II, p. 273-277.

---

59. - De initialen die in de drukwerken van Vesalius voorkomen werden reeds herhaaldelijk bestudeerd. H. H. LOETZKE (64), na de resultaten van zijn voorgangers onderzocht te hebben, wil nu aan de hand van nieuwe metingen de grote (72 x 76 mm) en de middelgrote (34 x 39 mm) initialen uit de beide *Fabrica*-edities (1543 en 1555) opnieuw vergelijken. Van beide soorten initialen geeft hij ons de reproductie en een vergelijkingstabel. De eerste en de tweede editie bezitten, afgezien van de V die alleen in de 1555-editie voorkomt, dezelfde 4 grote initialen (I, O, Q, T). De 35 middelgrote initialen, alhoewel ze een zekere verwantschap in de voorstelling vertonen, zijn in beide edities verschillend. In de eerste editie telt hij 193 initialen (7 grote en 186 middelgrote); in de tweede editie 192 (9 (twee nieuwe V's) en 183). Het artikel heeft ook een uitgebreide bibliografie over het behandelde onderwerp.

(64) H.-H. LOETZKE, *Die groszen und mittelgroszen Initialen in Vesals Hauptwerk. Synopsis ihrer Abbildungen und ihres Vorkommens in der ersten und zweiten Auflage*, in *Anatomischer Anzeiger*, 1970, t. 126, p. 480-499.

---

60. - Het werk van G. BERTHOUD (65) behandelt de diverse edities van *Le Livre des marchans*. Een Nederlandstalige editie - verscheen in 1567, zonder vermelding van drukker : *Het boeck vande Roomsche coopliden, ... Anno 1567*. De inhoud van dit verdachte boekje wordt ontleed op blz. 146-149 (en blz. 296) waar de druk wordt toegeschreven aan Gilles Coppens van Diest te Antwerpen. De argumenten daarvoor zijn niet volledig overtuigend.

(65) G. BERTHOUD, *Antoine Marcourt, Reformateur et Pamphlétaire du Livre des Marchans aux Placards de 1534*, Genève, Droz, 1973.

---

61. - Het artikel van BOCKSTAELE (66) bevat ook een overzicht van de 16de eeuwse drukken (meerdere uit de Nederlanden) aan de visierroede gewijd.

(66) P. BOCKSTAELE, *De visierroede. Bibliografische bijdrage tot de geschiedenis van een oud meetinstrument*, in *Handelingen valt het XLIIe congres van de Federatie van de Kringen van Oudheidkunde en Geschiedenis van België*, Mechelen 1970, t. II, Mechelen, 1971, p. 526-537.

---

62. - DE GROOTE (67) heeft 109 uitgaven kunnen optekenen van in de Nederlanden gedrukte werken over rekenen en boekhouden waarvan 68 te Antwerpen. Na een onderzoek over de drukkers van deze werken, hoofdzakelijk Plantin en G. Coppens van Diest, en over de taal, volgen enkele beschouwingen over de inhoud van deze leerboeken. Wij betreuren ten zeerste dat na deze degelijke inleiding geen bibliografisch overzicht volgt van die 109 edities.

(67) Henry L. V. DE GROOTE, *De zestiende-eeuwse Nederlandse drukken over boekhouden en handelsrekenen hoofdzakelijk in betrekking met Antwerpen*, in *De Gulden Passer*, 1971, t. 49, p. 6-27 (verschenen in mei 1973).

---

63. - De bibliografie van CROUZEL (68) vermeldt ook de edities van de werken van Origenes - of betrekking hebbend op hem - verschenen vóór 1600.

(63) H. CROUZEL, *Bibliographie critique d'Origène, (Instrumenta Patristica, VIII)*, Den Haag, 1971.

---

64. - Het artikel van ARNDT (69), op basis van zijn uitzonderlijke verzameling, geeft een nuttig overzicht van de voornaamste kookboeken tot in de 19de eeuw verschenen. De auteur citeert de belangrijkste edities, duidt de betekenis, de originaliteit en de zeldzaamheid ervan aan, dit alles geïllustreerd met enkele titelproducties.

(69) Julius ARNDT, *Ein Spaziergang durch meine Kochbuchsammlung* in *Imprimatur*, 1972, t. VII (verschenen in 1973), p. 19-44.

---

65. - W. GREBE onderzoekt leven en werk van de zeer weinig bekende Keulse drukker Johann Landen (70) die aldaar vanaf 1496 tot 1510 ongeveer 66 boeken drukte. Na een typografisch overzicht volgt de chronologische lijst van zijn edities met exemplaarlocalisatie.

(70) Werner GREBE, *Der K niglicher Fr ndlicher Drucker Johann Landen und die Druckwerke seiner Offizin*, in *Jahrbuch des Königlichen Geschichtsvereins*, 1973, t. XLIV, p. 37-52.

66. - Vermelden wij hier ook de bijdrage van VERVLIET over het gedrukte boek in de 15de en 16de eeuw (71).

(71) H.D. VERVLIET, *Het gedrukte boek van de 15de en 16de eeuw*, in *Liber librorum 5000 jaar boekkunst*, Brussel, 1973, p. 397-427.

67. - Het is de bedoeling van de nieuwe Renouard (zie onze kroniek 1971, p. 663) een overzicht te geven van de zestiende eeuwse drukkunst te Parijs en dit alfabetisch per drukker. Uit de aard der zaak vordert dit werk zeer traag (letter B in 1959) en daarom wil dit nieuwe opzet (72) een chronologisch overzicht geven over dezelfde periode in short-title vorm. De uitgevers hopen de nieuwe reeks vlugger te doen verschijnen en deze zou tevens de basis vormen van de nieuwe Renouard. Geschat worden 10 delen, elk over een periode van 10 jaar. Alle boeken gedrukt of verkocht in Parijs worden vermeld met exemplaarlocalisatie. De basis vormen de tabellen 1501-166 (in hds.) van Renouard zelf. Per jaar worden de auteurs en de anoniemen alfabetisch gerangschikt. Vermeld worden: nummer, auteur of titel, begin van elke titel, namen van uitgever, vertaler..., namen van drukker of uitgever, juiste datum, formaat, exemplaren. Voor 1501 worden 94 edities vermeld, voor 1502 130 en het aantal stijgt jaarlijks tot 219 in 1510. Totaal ongeveer 1650 edities. Na deze tienjarenlijst volgt een auteur- en anoniemenindex en een drukkers- en boekhandelaarsregister. Behalve de nota's van Renouard onderzocht de auteur meerdere bibliografieën (p. 39-42), bekwam hulp van talrijke bibliotheken (lijst p. 22-38) en maakte gebruik van enkele veulings-, bibliotheeks- en antiquariaatscatalogi. Deze 1650 edities geven dus een goed overzicht over de grootte van de boekenproductie alhoewel wij geloven dat nog talrijke edities onvermeld bleven. Enkele opmerkingen. Het is in de eerste plaats spijtig dat niet met 1500 begonnen is, omdat voor dit jaar de incunabelcatalogi onvoldoende zijn en deze overgangperiode talrijke moeilijkheden stelt. Een tweede probleem : de datering van de niet-gedateerde boeken. Eenieder die de drukken uit deze periode bestudeert is op de hoogte van de talrijke boeken s.d. De auteur probeert aan de hand van interne en externe gegevens alle werken te dateren. Uitvoerig maakt zij gebruik van het typografisch materiaal, het adres en het merk van de drukker-uitgever. Vooral de vorm en de toestand van het merk speelt hier een grote rol. Inderdaad, voorzichtig gebruikt, bij verschillende exemplaren nagegaan, kan dit een uitstekend middel vormen. Maar men moet echter oppassen; de ondervinding leerde ons dat men hier soms voor verrassingen komt te staan en een versleten merk niet altijd op een latere editie wijst (zie bv. het artikel van E. SCHULZ, *Holzstockbesch digungen und Datierungsfragen in Beiträge zur Forschung. Studien aus dem Antiquariat J. Rosenthal*, 1930, t. III, p. 36-39 die reeds op het herstel van beschadigde merken wees). Puisque l'ouvrage a aussi pour but de contribuer   enrichir cet inventaire de la production parisienne (p. 15) nous nous permettons d'ajouter - sans avoir vérifié compl tement notre fonds gantois - quelques additions. 1501, 29 (Jur. 15); 40 (Theol. 3479), la dernière f. manque. Michael de Hungaria, *Sermones pro J. Petit* (marque 883), 1501, 22 dec. (Theol. 3426). Ximenez, F., *Pastorale*, marque J. Moerart 783, Venundatur... a Jacobo Moerarat... s.d. (Acc. 5785). *Les louenges a nostre seigneur...* pour A. Verard... selon Brunet ca. 1502 (Res. 371). 1502, 20 (Res. 341 (1)); 98 (Gent. 11229). 1503, 47 (Acc. 5785 (1)); 79 (Theol. 3502); 80 (Res. 787); 85 (Acc. 5785 (2)); 100 (Jur. 2860). 1504, 32 (Res. 1534). 1505, 26 (Theol. 3391 (1)); 53, (Jur. 1255); 67 (Hist. 6662); 111, l'exemplaire de la vente Sunderland se trouve   Gand, (Gent. 9147); pourquoi 1505? puisque Renouard, *Badius II*, p.

502-503, a 1508 n.s. 116, se compose de deux parties : *winter- en somerstuck* (NK 1194); 133 (Her. 1804); Heures, *A la louenge de dieu... a lusaige de Romme...* par Gillet Hardouyn pour Germain Hardouyn, almanach 1505-1525, (Res. 701, sur velin), Boh. 740. 1506, 19 notre exemplaire (Theol. 3192 (3)) a la marque de R. de Gourmont 379, n'a pas la marque de J. Petit mais : venales habentur sub collegio triqueti per Johannem gourmont; 42 (Jur. 1254); 70 (Phil. 719). 1507, 57 (Jur. 1428); 66 (Res. 788 (4)); 121 (Theol. 3426 (2)); 138 (Theol. 3511); 139 (Theol. 1046); 173 (Jur. 2875); Guido de Monte Rocherii, *Manipulus curatorum* per A. Bonnemere impensis J. Parvi et G. de Marnef, 4 sept. 1507. (Res. 655 (1)). Des fragments que possèdent la bibliothèque de Gand et la B.N. de Paris, et dont l'impression peut se situer vers 1507 : *La grande prenosticacion de Louuai de maistre Jaspert laet de lan mil cinq cens et huyt*. A la fin *l'almanach* pour 1508 et la marque de J. Moerart (Ren. Marques 783). 1508, 18 (Acc. 8655); 71 (Phil. 657); 77 (Res. 876); 87 (Mat. 104 (a)). 1509, 39 (Gent. 14.033); 68 (Cl. 1012 (2)), marque 881; 165 (Theol. 3184); 176 (Theol. 1170); 184 (Theol. 3391); 192 (Res. 1729); *Officium beate marie virginis ad usum romanum*. Marque 310, in vico jude, 1509, 13 dec., expensis... G. eustace (Theol. 3688). 1510, 86 (Gent. 11.798 (1)); 117 (Res. 828); 157 (Acc. 9101); 178 (Bl. 3256); 208 (Acc. 8660); *Liber fugitiuus a magistro Nepote de monte albano editus*. In fine : impressum parisius anno domini milesimo quintengesimo. X. (Res. 1444 (1)). S.d. *Alphabetum sacerdotum*, Marque 915 de G. Philippe (Res. 655).

(72) *Inventaire chronologique des éditions parisiennes du xvie siècle* par B. MOREAU d'après les manuscrits de Philippe RENOARD, I: 1501-1510, Parijs, Imprimerie Municipale, 1972, 424 p.

---

68. - Voor wie regelmatig onze veilingskroniek las is het duidelijk geworden dat de eerste editie in het Grieks van het Nieuwe Testament door Erasmus in 1516 te Basel bij Froben uitgegeven, niet alleen een duur maar ook een zeldzaam werk is. D'Argences te Parijs (cat. 91, dec. 1972, nr. 606) schijnt daar niet van op de hoogte te zijn; hij biedt een exemplaar aan voor 500 Franse frank, weliswaar ontbreken enkele bladzijden (o.a. titel) en is het exemplaar wat slordig; gelukkige koper.

---

69. - Argus, Baarn (Nederland), list 17, (maart 1973). 5, A. de Ulloa, *Die historie ende het leven van... Kaerle de vijfde...* Ant., Wed. ende erfghen. van J. Steelsius, 1570, 500 gulden.

---

70. - J. L. Beyers, Utrecht, Veiling van 314 april 1973. 196, Ambrosius, *Commentarii in omnes Pauli epistolas*, Ant., J. Grapheus voor J. Steels, 1540, (NK 109). 251, Titelman, F., *Tractatus de expositione mysteriorum missae*, Ant., W. Vorsterman, 1528, (NK 2044). 1506, Petrus de Alliaco, *De imagine mundi...* Leuven, J. van Westphalen, c. 1483 (Ca. 143), 16de.eeuwse band, 9200 gulden. 1514, Ortelius, A., *Theatrum orbis terrarum*, 1598, (Koeman, Ort. 31), 17.500 gulden.

---

71. - Bow Windows bookshop, Sussex, Cat. 55 (nov. 1972). 117, R. Dodoens, *Stirpium historiae pemptades sex*, Antwerpen, Ch. Plantijn, 1583 (B.B.D 117), 750 pond (volledig en in 16de eeuwse kalfsleder).

---

72. - Fr. Chamonal, Parijs, (oct. 1972) 5, Aristoteles, *Probleumata*, Antwerpen, S. Cock, 1534 (niet in NK), samengebonden met Cocles, Bart., *Physiognomiae e chiromantiae Compendium*, Straatsburg, J. Albertus, 1536, 1500 Franse frank. 69, J. Gravin, *Deux livres des venins*, ... Antwerpen, Ch. Plantijn, 1567-1568, 3000 Franse frank. 95, Lobel, Matthias de, *Plantarum seu stirpium Icones*, Antwerpen, Ch. Plantijn, 1581, in een 16de eeuwse blindgestempelde zwijnslederen band van de hand van de Straatburgse binder, P. Hoffott, 7.500 Franse frank. 141 A. Vesalius, *De humani corporis fabrica, libri septem*, Veneti, F. Senense en J. Criegher, 1568 (Cushing, VI, A 4.) 9.000 Franse frank. Idem, Cat. maart 1973. 4141, Apianus, P., *Cosmographie... traduits en langue française*, Ant., J. Vithage,

1581, 1500 Franse frank.

---

73. - J. Colliard, Lyon, (okt. 1972) 1, A. Ortelius, *Theatrum orbis terrarum*, Antwerpen, A. Radeus, 1575 (Koeman, Ort. 13). Dit " bon exemplaire" in 18de eeuwse band kost 20.000 Franse frank.

---

74. - Dawsons of Pall Mall, Londen, cat. 235 (april 1973). 169, Ortelius, A., *Theatrum orbis terrarum*, Ant., 1573, 2.400 pond. 317. Guicciardini, L., . *Description de toutes les Pais-Bas*, Ant. Ch. Plantijn, 1582, 250 pond. Idem, Cat. 238 (mei 1973). 30, Dodoens, R., *Stirpium historiae...* Ant., Ch. Plantin, 1583, (B.B. D 117), 750 pond. 62, L'Obel, M. de, *Plantarum seu stirpium icones* Ant., Ch. Plantin, 1581, (B.B. L 120), 475 pond.

---

75. - Deighton Bell, Cambridge, Cat. 142, (mei 1973). 388, Beda, *The History of the Church of Englande ... translated bij Thomas Stapleton*. Antwerp., John Laet, at the signe of the Rape, 1565, 475 pond.

---

76. - De belangrijke kataloog *Reformationsdrucke* (dec. 1972) van Edelmann Nürnberg bevat naast een reeks Erasmiana : 473, Vesthimer (Westheimer), B, *Phrases seu modi loquendi divinae scripturae*, Ant., J. Steelsius, 1536, (NK 4056), 280 DM.

---

77. - F. Edwards, Londen, Cat. 972, (maart 1973). 10, *Cordiale quatuor novissimorum*, Deventer, R. Pafraet, 16 dec. 1494, (Ca 1308), 160 pond.

---

78. - Forum, Utrecht, Cat. 32 (nov. 1972), 1, Rolewinck, W., *Fasciculus temporum*, Utrecht, J. Veldener, 14 feb. 1480, (313 ff. van de 338), Ca 1479, 4250 gulden. 15, Macropedius, G., *Rebelles*, 's-Hertogenbosch, Ger. van der Hatart, 1539, (NK 1451), 950 gulden. 18, *Quattuor novissima*, Deventer, R. Pafraet, 1502, (NK 1604), 950 gulden (Op veiling Beyers 1971, nr. 149 voor 250 gulden). 19, *Souterliedekens*, Utrecht, S. de Roy, 1598 (Scheurleer, 29), 1250 gulden (uit zelfde veiling?).

---

79. - Garisenda, Bologna, Cat. 2, juni 1973. 180, Vesalius, A., *De humani corporis fabrica libri septem*, Bazel, J. Oporinus, 1555, 3.800.000 lire.

---

80. - Op woensdag 28 oct. 1972 werden bij Van Gendt te Amsterdam volgende werken geveild. Nr. 1483, een onvolledig exemplaar van het eerste deel van de eerste Nederlandstalige gedrukte Bijbel, Delft, Jacob Jacobszoon van der Meer en M. Yemantszoon van Middelburch, 10 januari 1477 (Ca. 290), geschat op 5000-6000 gulden. Er was geen enkel bod en het exemplaar bleef onverkocht. 1501, Bernardinus de Rechaneto, Aflaatbrief voor de confrerie van de h. Franciscus en de h. Antonius van Padua te Parijs, door Hellinga toegeschreven aan de Drukker van Godeuaert van Boloen (= Collatiebroeders?) [1489] (Ca 262b, GW 3875), op velijn gedrukt en aangekocht door de K.B. te Den Haag voor 1000 gulden. 1506, *Libellus de modo confitendi et penitendi*, Antwerpen, G. Leeu, 1485 (Ca. 1129) werd toegeslagen voor 1900 gulden.

---

81. - Gilhofer en Ranschburg, Luzern, Cat. 57, (juni 1973). 22 Cicero, *Officia* in de vertaling van Coornhert, Haarlem, J. van Zuren, 1561 (Laceuille-Van de Kerk 3), 2.700 Zwitz. F. 31, Erasmus, *Epistolae*, Bazel, J. Froben, 1515 eerste editie van de brieven, 3500 Zwitz. F. 191, Peucer, C., *Les devins ...*, Ant., H. Connix, 1584, 2300 Zwitz. F.

---

82. - E. P. Goldschmidt Co., Londen, Cat. 149, (feb. 1973). 90, Laudivio Vezzanense, *Epistolae...* Ant., J. Grapheus voor J. Steels, mei 1533, (NK 1454), 195 dollar. 92, T. Livius, *Roemsche historie... vertaald door J. Gymnick*, Ant., J. Grapheus, 1541, met hts., 650 dollar. 113, Philips II, *Edictum en Index librorum*

prohibitorum, Ant., Ch. Plantin, 1570, 315 dollar.

---

83. - F. Gothier, Luik, catalogus 207, november 1972. 231, Juvenalis, *Tres satyrae*, s.l., s.n., s.d. " *aux armes de Bois le Duc* " volgens de (5000 F.). Deze editie die onmiddellijk onze nieuwsgierigheid stelden opwekte, bestelden wij en bij nader onderzoek bleek het een onbekende editie te zijn van L. Hayen te 's-Hertogenbosch. Ter aanvulling van NK : Houtsnedeborduur, kinderspelen, niet in MAT: TRES // SATYRAE IV // uenali's, Septima, Octaua, // Decimatertia, omni // spurcitia vacuae //...// Deum time, mandata eius obserua.// 16 ff., A-D4, F.D4r : Merk van L. Hayen (MAT, I, 2) wat de editie situeert tussen 1521-1523. F.D4 v. blanco.

---

84. - P. Gothier, Luik, maart 1973. 41, drie zeldzame edities van Walt. Morb✧rius te Luik : Morgan Phillippes, *A Treatise concerning the Defence of the Honour of thePrincesse, Marie Queene of Scotland, ... 1571 - A Treatise touching the Right Title, and interest of the mightie and Noble Prizcesse Marie, ... 1571. A Treatise wherin is declared that the Regiment of Women is conformable to the lawe of God and Nature*, 1571, 25.000 Fr. 43, Berchorius, P., *Liber Bibliae moralis*, Deventer, R. Paffraet, 1477 (Ca 286; GW 3864), twee bl. ff en 2 ff. uit cat. E ontbreken, moderne band, 75.000 fr. 76, Placentius, Joh., *Catalogus omnium antistitum Tungarorum...* Ant., W. Vorsterman, (ca 1530), NK 1726, 6.500 Fr. Idem, April 1973. 263, Damhoudere, J. de, *La pratique et enchiridion des causes criminelles...* Leuven, E. Wauters en J. Bathen, 1555, (B.B. D 85) 40.000 fr.

---

85. - De Graaf, Nieuwkoop, Nederland, Catalogus 25(6), nov. 1972) 446, Johannes Campensis, *Enchiridion psalmorum*, Antwerpen, J. Grapheus voor J. Steels, april 1537, (NK 3256), 345 gulden. Idem, (maart 1973). 59 tractaten van D. Joris in het Nederlands, samengebonden in twee banden voor 14.000 gulden. Evenals het grootste gedeelte van D. Joris (1501/2-1556) werken zijn ook deze tractaten verschenen zonder datum noch plaats noch drukker. Zij worden door De Graaf aan Dierick Mullem te Vianen ca. 1584/1585 toegeschreven op grond van het typografisch materiaal. De werken van D. Joris -vooral de kleinere teksten - zijn zeer zeldzaam; de rijkste collecties hiervan bevinden zich in Hamburg en te Gent (Universiteitsbibliotheek).

---

86. - Bij Hartung en Karl te M✧nchen werden op 15-16 nov. 1972 volgende geveild : nr. 52 a, Boethius, *De consolatione philosophiae*, Deventer, J. de Breda, 1491 (Ca 313) en Ortelius, A., *Theatrum orbis terrarum*, Ant. A. Coppenius, 1571 (Koeman, Ort. 2) waarvan 2ff. ontbreken (prijs niet medegedeeld).

---

87. - E. Hauswedell, Hamburg, veiling van 7 en 8 dec. 1972. Nr. 720, Berzosa, J., *De prosodiis liber*; Leuven, R. Rescius, 1544. Nr. 749 tot en met 768 een reeks Erasmusdrukken.

---

88. - Uit de katalogus nr. 269 (september 1972) van Menno Hertzberger te Baarn stippen wij volgende werken aan : 4, Agrippa ab Nettesheym, H., C., *De incertitudine et vanitate scientiarum declamatio*, Antwerpen, 1534, (Parijs, Joh. Petrus), (NK 2253) 895 gulden. 69, de *Index expurgatorius* van Philips II, Antwerpen, Ch. Plantijn, 1571, 4ff. ont., 750 gulden; een zeldzame editie van Joh. Murmellius uit Roermond, 92, *In artis componendorum versuum rudimenta*, Parijs, S. Colin, 1543, 750 gulden; en een editie van Vives, niet in B.B., *Les dialogues. Traduits... en fran✧ais pour l'exercice des deux langues par B. Jamin*, Paris, G. Buon, 1576, 600 gulden. Idem, Cat. 270, (jan. 1973). 10, De eerste en enige Nederlandse vertaling van de *Peregrinationes* van B. von Breydenbach, *Die heylighe bavarden over dat meer totten heylighen grave te Jeruzalem*, Mainz, Erh. Reuwich van Utrecht, 1488 (Davies VII) 27.000 gulden. 13, Carraciolus, R., *Sermones de laudibus sanctorum*, Antwerpen, G. Leeu, 1490 (Ca 397), 3450

gulden. 23, Henricus de Zoemenen, *Epitome prime partis dyalogi G. Ockam que intitatur de hereticis*, Leuven, Joh. de Westfalia (Ca 914), 4500 gulden. 29, Johannes de Sancto Laurentio, *Postillae Evangeliorum*, Brussel, Broeders van het Gemene Leven, 1480, (Ca 1041), 7000 gulden. 60, Guicciardini, L., *Description de tout le Pais Bas*, Antwerpen, G. Silvius, 1567 (eerste Franstalige editie), 1800 gulden. 66, L'Obel, M. de, *Icones stirpium*, Antwerpen, off. Plantiniana, 1591, 3500 gulden. Idem, List nr. 387, Erasmus Roterodamus, (maart 1973). Bevat meerdere interessante Erasmusedities waarvan wij slechts enkele aanstippen. 5, *Familiarum colloquiorum formulae*, Vienna, Joh. Singrenius, juli 1522, 1500 gulden. 13, *Exomologesis...* s.l., s.n., s.d., 300 gulden, wat onze nieuwsgierigheid opwekt. Idem nr. 16, *De libero arbitrio*, Mich. de Eguia, s.d. (?). 19, *De praeparatione ad mortem*, Ant., M. de Keyser voor G. Dumaeus, 1534, (NK 850), samengebonden met de *Epistolae aliquot...* van zelfde drukker, (NK 2966), 825 gulden. 20, *De pueris statim ac liberaliter instituendis...* Ant., M. Hillen van Hoochstraten, 1529, (NK 856), 1200 gulden. Idem, cat. 272 met suppl. (mei 1973). XVIII, Philelphus, Fr., *Epistolarum liber*, Deventer, R. Paffraet, ab 1488 (Ca 1413), 4500 gulden. XIX, Pius II, *Epistolae*, Leuven, J. de Westfalia, 1483 (Ca 23), 8500 gulden, 188, Servilius, Joh., *Lexicon Graecolatinum*, Ant., J. Steelsius, 1540, (NK 1900), 880 gulden. 212, Titelmann, Fr., *Compendium dialecticae ad libros log. Arist.*, Parijs, Mich. Roigny, 1576, niet bij de Troeyer, 260 gulden. 60, Despauterius, J., *Syntaxis en Annotationes in Syntaxim*, beide werken onbekend aan Renouard en B.B., en gedrukt te Parijs door J. Bade voor hemzelf, respectievelijk 1 dec. en 15 oct., samen voor 850 gulden. Deze editie, de tweede, was onbekend totdat in de verkoop Tudo Wilkinson te Parijs van dec. 1969 een exemplaar opdook dat onmiddellijk door de Biblioth $\heartsuit$ que Nationale gekocht werd. (Renouard, Ph., *Imprimeurs...* 1969, nr. 159bis en nr. 160bis). Dit tweede bekende exemplaar werd door de Gentse Universiteitsbibliotheek aangekocht; onze dank aan M. Hertzberger.

---

89. - H $\heartsuit$ nersforf, R. von, Londen, Cat. 2, juni 1973. 34, Pontanus, Petrus, *Grammaticae artis prima pars*, Parijs, N. Savetier voor A. Gerault, feb. 1528 (niet in B.B.), 285 dollar. 91, Damhoudere, J. de, *Praxis rerum civilium...* Ant., J. Bellerus, 1567, (B.B. D52), 550 dollar. 96, Grevin, J., *De venenis libri duo*, Ant., Ch. Plantin, 1571, 385 dollar. 98, Dodoens, R., *Purgantium aliarumque eo facientum, ... libri III*, Ant., Ch. Plantin, 1574, (B.B. D115), 350 dollar. 116, Ortelius, A., *Il teatro del mondo...*, Brescia, Comp. Bresciana, 1598, 550 dollar.

---

90. - P. James, Parijs, Cat. 219, (nov. 1972). 37 Dodoens, R., *Fruventorum Legumium ... historia*, Antwerpen, Ch. Plantin, 1566, B.B.D111, 2500 Franse frank. 40, Erasmus, *Moriae enconium*, Straatsburg, M. Schurer, augustus 1511, 11.500 Franse frank. 101, Tapper, R., *Explications articulorum venerandae facultatis sacrae theologiae generalis studii Lovaniensis circa dogmata ecclesiastica...* deel I, Antwerpen, J. Bellerus, 1555; deel II, Leuven, M. Verhasselt, 1250 Franse frank. Idem, cat. 221 (mei 1973). 893, *Biblia sacra hebraice, chaldaice, graece et latine*, Ant. Ch. Plantin, 1569-1573, 8 vol.; deze Polyglotten Bijbel, waarvan de exemplaren talrijke verschillen vertonen, wordt hier uitstekend beschreven, 14.500 Fr. 980, Massaeus, Ch., *Chronicorum II. XX*, Ant., J. Crinitus, 1540, (NK 1500), 425 Fr.

---

91. - F. Knuf, Amsterdam, cat. 109, (mei 1973), 46, Torrentius, H. *Dictionarium poeticum*, Ant., Hillen M., 1534, (NK 4175), 800 gulden. 407, Du Plessis-Mornay, Ph., *De veritate religiones Christianae liber*, Lugd. Bat., ex off. Plantiniana, F. Raph. 1587, 1050 gulden. 408, Verstegen, R., *Theatrum crudelitatum ...*, Ant., A. Huberti, 1592, 1475 gulden.

---

92. - Lardanchet, Parijs, Cat. 66, (Mei 73), 4, Apianus, P., *Cosmographia*, Ant., G. Bontius, 1550, (Ortroy 38 of 39), 3600 Fr. 28, Bonaventura, *Sermones de tempore*, (GW 4810), Zwolle 1479, 15.500 Fr. (zie onze kroniek 1972, p. 471). 44,

Chansons françaises du xvie siècle. Chansons quatre parties..., Imprimés en Anvers, par Tylman Susato, 1543-1558, 12 dln., 16.500 Fr. 106, Goltzius, H., *C. Julius Caesar...*, Brugge, H. Goltzius, I, 1563 (B.B. G385), II, 1574, (B.B. G387), samengebonden, 5411 Fr.

---

93. - Lathrop C. Harper, New-York, Cat. 209 (nov. 1972). 14, J. Bale, *Illustrium Maioris Britanniae Scriptorum ... summarium* [Wesel, Dierck van der Straten] voor John Overton te Ipswich, 1548, 850 dollar. 53, 3 zeldzame edities van Erasmus, samengebonden, voor 450 dollar: *De octo orationis partium constuctione libellus*, *Brevissima maximeque compendiaria conficiendarum epistolarum formula*, beiden van P. Gomors te Parijs, 1525 en *De duplici copia verborum ac rerum...* van A. Bonnemere voor J. Petit te Parijs, 1523, 75, *Graduale Romanum*, Antwerpen, J. Moretus, 1599 (ff. 441-456 ont), 2.850 dollar. 106, Lemnius, L., *Occulta naturae miracula*, Antwerpen, Aeg. Coppenius voor S. Simon, 1559, (8 ff. van index ontbreken) in Spesband, 75 dollar. Idem, Cat. 210, (jan. 1973). 1. A. Amstelredamus, *Parasceve ad Sacrosanctam Synaxin, Piae preces...* per C. Crocum, 13 houtsneden, Keulen, P. Quentell, 1532, 16de eeuwse blindgestempelde zwijnlederen band, 800 dollar. 156, Nicolay, Nicolas de, *Les navigations... en la Turquie*, Ant., W. Sylvius, 1576, 1250 dollar. 192, Sambucus, J., *Emblemata*, Antwerpen, Ch. Plantin, 1564, 650 dollar. 203, Taisnier, J., *De annuli sphaerici fabrica et usu libri tres geometrici*, Antwerpen, J. Richard, 1560, 385 dollar. Idem, Cat. 211 (mei 1973). 282, Vesalius, A., *De humani corporis fabrica libri septem*, Veneti, F., Franceschi en J. Criegher, 1568, B.B. V 84, 2750 dollar.

---

94. - Maggs Bros, Londen, cat. 952, (juni 1973). 2, 100 van de 174 ff. van de *Herbarius latinus*, [Leuven, J. Veldener, ca. 14851, Ca 917, 210 pond.

---

95. - Meijer Elte, Den Haag, Cat. 40, (april 1973). 369, Reygersberch, J., *Dye Cronijcke van Zeelandt*, Ant., Wed. van H. Peetersen, 1551, (volledig), 2950 gulden. 407, Philips van Oostenrijk, *Dit is die Kuere vanden Lande van Zeelandt*, Ant., Jan van Ghelen, 1554, (exemplaar van de hertog van Arenberg, 1250 gulden. Willem van Gouda, *Expositio misteriorum misse*, Ant., G. Bac, (ca. 1503), (NK 3138), 2900 gulden.

---

96. - Op de veiling van 4 nov. 1972 werden bij Moorthamers te Brussel volgende boeken geveild. 50, Guicciardini, L., *Description de tout le Pais-Bas autrement dict la Germanie Inférieure*, Antwerpen, G. Silvius, 1567, eerste Franse uitgave voor 32.000 Fr. 124, Ortelius, A., *Theatrum orbis terrarum*, Antwerpen, Ch. Plantijn, 1579, gekleurd exemplaar, kaart nr. 16 ontbreekt, mooi exemplaar, (Koeman 15 A) voor 220.000 Fr. 125, idem maar met Nederlandse tekst, Antwerpen, Plantijnschen Winckel, 1598, (3 kaarten ontbreken, maar met 18 kaarten uit latere edities, Koeman, Ort. 31) voor 120.000 Fr. 150, Vergilius Polydorus, *Angliae Historiae libri vigintisex*, Gent, Cornelius Manilius, 1556-1557, *Bibl. Gantoise* 124, voor 4500 Fr. Idem, veiling van maart 1973 (prijzen niet meegedeeld). 116, Goltzius, H., *Thesaurus rei antiquariae huberrimus*, Ant., ex off. Ch. Plantini, 1579. 123, Guicciardini, L., *Description...* Ant., G. Sylvius, 1558. 166, Lucretius, *De rerum natura*, Veneti, Aldus, 1515, band en ex-libris van Granvelle. 219, *Antidotarius anime*, Nornberg, F. Peypus, 1520, getekende band van Jehan Norvi(n)s.

---

97. - K. Meuschel, Bonn, Kat. 12, (nov. 1972). 42, Erasmus, *La civilite puerile. Distribuee par petits chapitres et sommaires*. A Lyon, par Thibault Payan, 1558, in 16, 64 ff., 1400 mark. Deze uiterst zeldzame editie, door geen enkele bibliografie vermeld, werd door de Gentse Universiteitsbibliotheek aangekocht.

---

98. - Notebaart, Amsterdam, Cat. 128, (mei 1973). 40, Gemma Frisius, *De*

principiis astronomiae et cosmographiae, Antwerpen, J. Steelsius, 1553, 900 gulden. Cat. 127 (juli (1973)). 73, David Joris, vier werken samengebonden, s.l., s.n., , 1553-1556: *Verklaringhe der scheppenissen ... Alle vaten ... van Godes Gheest ... Een heerlijk und christlijck ghespreck ...* (Van der Linde 61, 111, 59, 216), 2500 gulden.

---

99. - M. Nyhoff, Den Haag, Cat. 836, jan. 1973. 4, Apian, P. en Frison, G., *Cosmographie...* Anvers, A. Coninx, 1584, (Ortroy 62), 2000 gulden.

100.- D. Parikian, Oxford, Cat. 21, (nov. 1972). 54, Erasmus, *Hyperaspistes*, Bazel, J. Froben, 1526, 145 pond. 123, Servilius, Joh., *Lexicon graecolatinum*, Antwerpen, J. Steelsius, 1540 (NK 1900), 52 pond.

---

101. - B. Quaritch, Londen, Cat. 920, (begin 1973). 13, B. Anglicus, *Boeck vanden proprieteyten der dinghen*, Haarlem, J. Bellaert, 24 dec. 1485, Ca 258, (ontbreken de bl. ff., de f. met merk, 3 ff. tekst waarvan met hts.), gekleurde hts, 900 pond.

---

102. - Godebert M. Reiss, Mainz, Auktion 4, 4-7 oct. 1972. 2032, Berosus, *Antiquitatum libri V*, Antwerpen, J. Graphaeus voor J. Steelsius, 1545, 100 DM. 2079, Erasmus, *De pueris statim ac liberaliter instituendis*, Antwerpen, M. Hillen, 1529, 576 DM. 2110, Honter, J., *Rudimentorum cosmographicorum libri III cum tabellis geographicis*, Antwerpen, J. Richard, 1560, 900 DM. Idem, Auktion 5, 4-7 april 1973. 1425, Plato, *Minos*, Leuven, R. Rescius voor B. Gravius, 1531, NK 1730.

---

103. - B. M. Israel, Amsterdam, Cat. 90, (november 1972). 33, Alexis de Piedmont, *Les secrets de reverend, contenant excellens remedes contre plusieurs maladies*, Antwerpen, Ch. Plantijn, 1557, 3250 gulden. 376, Clusius, C., *Rariorum plantarum historia*, Antwerpen, J. Moretus, 1601, 2250 gulden. 474, Dodonaeus, R., *Medicinalium observationem exemplarara*, Leiden, Ch. Plantijn, 1585, 575 gulden. 771, Guillemeau, J., *Tracktaet van alle de ghebreken der ogen*, Dordrecht, A. Caen, 1597, 950 gulden.

---

104. - J.F.T. Rodgers, Londen, Cat. 3, (april 1973). 35, Petrus Blesensis, *Epistolae ad regem Angliae Henricum II...*, Brussel, Broeders van het Gemene Leven, ca. 1480, (Ca 1403), 850 pond. Het exemplaar vermeldt: *Rubricatus fuit liber iste in monasterio hasnoniense cujus est per quendam priorem ejusdem monasterii. Anno domini 1486. Orate pro eo.* (19de eeuwse band uit de bibliotheek van W. Hutchinson).

---

105. - L. Rosenthal, Hilversum, Cat. 219, (novembert 1972). 10, Franciscus de Mayronis, *Sermonum de tempore volumen primem*. Brussel, Broeders van het Gemene Leven, 1481/1484, (Ca 1215, Polain 1516), in een 15de eeuwse band uit de werkplaats van Jrg Schapf te Augsburg (blindgestempeld kalfsleder op houten berden), 5400 gulden. 52, *Het Nieuwe Testament*, Antwerpen, Jan van Ghelen, 1528, (NK 394 enig bekend exemplaar), met talrijke houtsneden en in een kalfslederen band van 1564 voor 4600 gulden (dit is hetzelfde exemplaar als vermeld in onze kroniek van 1972, p. 496, en dat afkomstig was uit de Mennonitenkerk te Amsterdam geveild bij Beyers op 7 dec. 1971). 53, Biesius, N., *De natura lib. V* en *De arte dicendi lib. II*, beiden te Antwerpen bij Ph. Nuyts, 1573, 450 gulden. 71, Gemma Frisius, *De radio astronomico et geometrico liber*, Antwerpen, A. Diesthenius voor G. Bontius en P. Phalesius, 1545, 2200 gulden. 95, *Missale Romanum*, Antwerpen, Ch. Plantijn, 1575, 1200 gulden. Idem, Cat. 220, maart 1973. 1, Aegidius van Assisi, *Sententiae aureae...* Ant., M. de Keyser, 1534, (NK 2237), 360 gulden.

105bis. - De catalogus nr. 6 van Schöfer te Zürich (oct. 1972) biedt een zeer mooi exemplaar in perkamentenband aan van Grapheus, Cornelius, *Le Triumphe d'Anvers*, Antwerpen, Gillis van Diest voor Peter Coecke, 1550, 5.300 Zwitserse frank (nr. 182), en onder nr. 222 de *Arithmeticae practicae methodus facilis* van Gemma Frisius, Wittenberg, G. Rhau, 1544, voor 850 Zwitserse frank.

---

106. - Bij Sotheby werden volgende boeken geveild. 14 nov. 1972 : de uiterst zeldzame *Epitome* van Vesalius, de eerste niet geïllustreerde editie, volledig met de laatste f. *De humani corporis fabrica librorum epitome*, Parijs, A. Wechel, 1560, (B.B. V 88 en Cushing VI. B-4). 7 november 1972 : 443 Datus, Augustinus, *Elegantiolae*, Deventer, R. Paffraet, 14 oct. 1489 (Ca 530 a) voor 140 pond. 624, Th. More, *Omnia opera*, Leuven, P. Zangrius, 1556 voor 150 pond. Naast een belangrijke verzameling Erasmiana (nr. 311- 319) de tweede en de derde editie van het *Novum Testamentum* door Erasmus : 649, Froben, maart 1519 en 650, Froben 1522. 755, Prudentius, *Opera*, Antwerpen, J. Steelsius, 1540, (NK 1769), voor 18 pond.

---

107. - Van de drukker Johan van R(ur)emunde, uit zijn Keulse periode, biedt H. Schuman uit Zürich (kat. 488, oct. 1972) voor 1.400 Zwitserse frank volgend boek aan : Cl. Ptolemaeus, *Libri VIII de geographia*, in de vertaling van Noviomagus, Keulen, 1540.

---

108. - Stenderhoff, Münster, Kat. 266, (jan. 1973). 67, Beda Ven., *Ecclesiasticae historiae gentis Anglorum...*, Ant., J. Gravius, 1550, 560 mark. 95, *Breviarium consuetudinem ad Canonicorum regularium instituti divi patris Augustini... congregationis Windesimensis*, Ant., H. Eckert de Homberch, 24 sept. 1519, (NK 499), zeer mooi en fris exemplaar voor 3600 mark. 121, Cluyt, Dirk, *Van de Bijen...* Leiden, Claesz van Dorp, 1597, 850 mark. 224, Ludolfus van Saksen, (*Dites*) *dleven ons (liefs) heeren (Jhesu Christi)*, Ant., H. Eckert van Homberch, 1510, (11 ff. ont., vervangen in handschrift), (NK 1357, 3391), 3800 mark. 293, Surlus, Laurentius, *Commentarius brevis rerum in orbe gestarum...* Leuven, J. Bogardus, 1567, 280 mark.

---

109. - Stuttgart, 12. Stuttgarter Antiquariatsmesse, 1973. Bl. 62, Dodoens, R., *Florum et coronarium adoratarumque nonnullarum herbarum historiae*, Antwerpen, ex off. Ch. Plantini, 1568, 1400 mark. Bl. 71, Ortelius, A en J. Vivianus, *Itinerarium per nonnullas Galliae Belgicae partes, ad G. Mercatorem cosmographum*, Ant., Ch. Plantin, 1584, 800 mark.

---

110. - Uit de talrijke werken door Tenner (Heidelberg), oktoberveiling van 1972, aangeboden, komen er slechts een tweetal voor onze rubriek in aanmerking: nr. 149, Galle, Ph., *Imagines L. doctorum virorum ...* Antwerpen, Galle, Ph., 1587 en nr. 1760, de eerste Duitse vertaling van J. de Damhoudere, *Praxis rerum criminalium*, (B.B. D51) van 1565.

---

111. - Tulkens, Brussel, april 1973. Pius II, *Epistolae familiares*, Leuven, Johannes van Westphalen, 1483, Ca 23, (ex libris Bibl. Tongerlo), 50.000 Fr.

[Go Top](#)

Archives et bibliothèques de Belgique - Archief- en bibliotheekwezen in België, dl. XLV (1974), nr. 3-4 pp. 683-719: nrs. 112-181.

KRONIEK DER DRUKKUNST TOT 1600

door J. MACHIELS

112. - Het is niet de bedoeling van onze kroniek om alle bijdragen te vermelden uit het *Gutenberg-Jahrbuch 1973* - daarvoor beschikken wij thans over

bibliografie - wij vestigen slechts de aandacht op enkele. E. GECK in *Buchdruck des 15. Jahrhunderts, Literaturbericht 1970-1972*, p. 149-156, brengt een overzicht van de voornaamste inkunabelkatalogen, facsimils, ... verschenen in deze periode. M. POLLAK in *Incunable printing with the form inverted: an untenable theory*, p. 168-183, weerlegt de opvatting van Audin dat de eerste drukkers drukten met de drukvorm omgekeerd, met het letterbeeld naar onder op het papier. F. C. Avis, *England's use of Antwerp Printers 1500-1540*, p. 234-240. D. J. SHAW, *Badius's octavo editions of the classics*, p. 276-281. A. KOLB, *Noch einmal Begegnungen mit allen Buchern in neuen Antiquariatskatalogen. Zur Geschichte des französischen Buches im 16. Jahrhundert*, p. 282-285, wij proberen in onze kroniek, rubriek veilingen, hetzelfde te doen. R. HOVEN, *L'utilisation internationale des livres scolaires aux XVIe et XVIIe siècles*, p. 298-300. Uit de jaargang 1974. PRIMOZ SIMONITI, *Ein weiteres Costerianum*, p. 47-51, beschrijft, samen met een fotografische reproductie, een nieuw ontdekt fragment van een Donatus-editie (Nederlandse prototypografie, type I). R. HIRSCH, *Francesco Petrarca's Griseldis in early printed editions, ca. 1469-1520*, p. 57-65 behandelt achtereenvolgens de Latijnse, Duitse, Franse en Nederlandse edities van dit werk. Voor de Nederlanden: Ca. 1386, Ca. 1387, Ca. 1387 (I).

---

113. - De bibliografie van A. BASANOFF (1) omvat een inleiding, een systematische tabel met een repertorium, een lijst van de nageziene tijdschriften, een twaalfde bl. bibliografie voor 1965 verschenen en dan tenslotte het voornaamste deel de bibliografie in 1965 en in 1966 verschenen. Deze laatste is gescheiden d.w.z. elk jaar wordt als een geheel behandeld. De artikels en de boeken worden alfabetisch per auteursnaam gerangschikt. De eerste vraag die men zich stelt is precies te weten wat de bibliografie opneemt: alleen franstalige artikels en boeken of alleen dat wat in Frankrijk verschenen is? Uit de inleiding blijkt, dat het deze publicaties zijn die in Frankrijk en een deel van Zwitserland verschenen zijn; maar waarom dan Peeters-Fontainas en Hubay opnemen? (omwille van de bespreking?). Behalve het weinig precies zijn in de omlijning van het onderwerp is de rest van het boek uitstekend. Een systematiek die bij de eerste kennismaking wat vreemd aandoet maar zeer goed uitgewerkt is; uitvoerige gegevens over de verkoops- (vente) en tentoonstellingscatalogi die in de meeste bibliografieën niet te vinden zijn; juiste en volledige referenties. Spijtig dat de bibliografie zo lang op zich liet wachten en misschien zal het tweede deel wellicht nooit verschijnen.

(1) A. BASANOFF, *Bibliographie française du livre, 1 : 1965-1966*, Parijs, Minard 1971.

---

114. - Van het eerste deel van de ABHB (2), dat wij in september 1973 ontvingen kunnen wij zeggen dat het een uitstekende bibliografie is. Een dergelijke wetenschappelijke uitgever, een uitgebreide groep van specialisten voor de diverse landen, een verzorgde uitgave met weinig drukfouten, een weinig te duur, kan dit alles blijven duren of zal het nog verbeteren?

In de inleiding wordt door D. L. VERVLIET, de uitgever, het opzet en doel uiteengezet. Wat is minder internationaal dan lettertype, drukkunst, boekband, bibliotheken... dus een internationale bibliografie is voor de hand liggend. Dit eerste deel omvat alle publicaties (boeken en tijdschriftartikels) in 1970 verschenen. Het telt 2.500 entries (waarvan wegens de systematiek ongeveer een vijfde twee- tot driemaal voorkomen) en wordt op 80 % van de wereldproductie geschat. De herdrukken van oudere werken in 1970 verschenen, met vermelding van datum van eerste uitgave (niet altijd echter), worden ook opgenomen. Wat neemt de ABHB inhoudelijk op? *This bibliography aims at recording all books and articles of scholarly value which relate to the history of the printed book, to the history of the arts, crafts, techniques and equipment, and of the economic, social and cultural environment, involved in its production, distribution, conservation, and description* (p. ix). Het is dus essentieel gericht op het gedrukte boek, i.a.w. vanaf 1450 te beginnen. *Studies on manuscripts, papermaking,*

bookbinding, etc., prior to that date are not reported. Men vindt deze in andere bibliografieën. Dit is juist, maar men kan dit zo maar niet scheiden en de studies over papier en boektechniek vóór 1450 hadden wij toch graag er bij gezien. De opzet is echter al zo uitgebreid dat dit het gevaar voor verdrinking nog zou doen vergroten. De indeling van de stof berust in grote trekken op de classificatie uit de *Bibliography in Britain* en heeft de volgende indeling (p. x)

A. General works. B. Paper, inks, printing materials. C. Calligraphy, type design, typefounding. D. Layout, composing, printing, presses. E. Illustration. F. Bookbinding. G. Book trade, publishing. H. Bibliophily, book-collecting. J. Institutions, libraries, librarianship, scholarship. K. Legal, economic, and social aspects. L. Newspaper, journalism. M. Secondary subjects (mainly in order of D. C.).

In elke rubriek heeft men eerst, alfabetisch gerangschikt, de algemene werken; daarna de algemene werken die op een bepaalde eeuw betrekking hebben. Volgen daarna deze werken die op een bepaald land betrekking hebben weer onderverdeeld in algemene en per eeuw. Theoretisch een zeer duidelijke en handige indeling die echter praktisch niet gemakkelijk door te voeren valt en aanleiding geeft tot dubbele opname. Zo bv. het werk van Greswell, W.P., *Annals of Parisian typography*. Men vindt het in de rubriek D. *Printing* onder Frankrijk xvde eeuw, nr. 253; idem xvde eeuw nr. 270 en onder Engeland xvde eeuw nr. 392 en xvde eeuw 397. Men vraagt zich terecht af of deze herdruk van 1818 dit verdient. Wij geloven dat bij het opstellen van een dergelijke bibliografie eenvoudiger moet gewerkt worden zonet vraagt dit te veel tijd en te veel geld. Interessanter daarentegen is het in vetjes drukken, bij de rubrieken per eeuw onderverdeeld, van plaatsen en personen (auteurs en drukkers) die nadien in de index opgenomen worden. De titels in het russisch of in een niet gemakkelijk toegankelijke taal worden gevolgd door een korte vertaling. Ook bij zeer vage titels wordt soms een woordje verklaring gegeven. Nuttig is ook het opnemen van boekbesprekingen na het betreffende werk of zelfs van besprekingen in 1970 verschenen en die betrekking hebben op vroeger verschenen werken. De minst geslaagde rubriek is M die ongeveer 50 bladzijden omvat. Hier zijn de grenzen minder duidelijk en staat men voor talrijke eigenaardigheden. Het grootste deel van de gegevens in M vindt men reeds onder de rubrieken A tot L en voor de andere gegevens kijkt men beter in gespecialiseerde bibliografieën over het betreffende onderwerp.

Na de inleiding volgt een indrukwekkende lijst van onderzochte tijdschriften die ons echter wat sceptisch maakt. Er worden bv. een vijftal tijdschriften over economie vermeld, maar waarom deze vijf, men kan er evengoed 10 opnemen. De *Economic Journal* is een belangrijk tijdschrift maar er zijn andere, even belangrijke, die niet opgenomen worden. Waarom precies dit? Ik vermoed dat dezelfde vraag voor diverse andere tijdschriften kan gesteld worden. Men neemt de *Biekorf op*, maar waarom niet *Handelingen van het Genootschap Sociëteit d'Emulation te Brugge*. Waarom niet de *Humanistica Lovaniensia* met de belangrijke studie van P. Thoen *Aesopus Dorpii* van 1970... Dit zijn echter bij een dergelijk werk slechts kleinigheden. De eerste index omvat alle auteurs en anoniemen. De tweede de geografische- en eigennamen die in vetjes in de tekst gedrukt waren. De referenties zijn juist, wij vonden geen verkeerde nummers. Conclusie: zeer nuttig werk en het enige op dit gebied. Het is iets dat al diegenen die zich met de studie van het boek bezighouden reeds lang misten. Wij hopen ten eerste - maar hebben een kleine vrees gezien de uitgebreidheid van het opzet en de onmisbare hulp van talrijke mensen die medewerken - dat de onderneming in leven blijft. Wij vragen ons zelf af of wij onze kroniek nu niet moeten stopzetten in het licht van deze betere bibliografie.

(2) ABHB. *Annual Bibliography of the History of the Printed Book and Libraries, Volume 1: Publications of 1970*, Edited by HENDRIK D. L. VERVLIET. Den Haag, M. Nijhoff, 1973, xi-225 p., 75 gulden.

publicaties van 1971 en aanvullingen op 1970. De bibliografie nam uitbreiding, want Denemarken, Noorwegen en Roemeni kwamen bij maar spijtig genoeg viel Italië reeds weg. Het ligt voor de hand, dat deze nieuwe landen het ontbreken van Italië niet compenseren en wij hopen dat dit spoedig weer in orde komt. Dat de U.S.A. nog steeds ontbreekt is ook te betreuren-, zo er geen Amerikaanse medewerkers te vinden zijn dan moet het toch mogelijk zijn aan de hand van de U.S.A. bibliografie gedeeltelijk hieraan tegemoet te komen. Het werk is opgevat zoals deel I en heeft dezelfde kwaliteiten van nauwkeurigheid en min of meer volledigheid. Dit deel omvat 2.600 entries voor 1971 en een weinig uit 1970, een groot deel hiervan zijn door de systematische indeling dubbel of komen zelfs driemaal voor. Dit is op zichzelf geen bezwaar en het voorkomen in diverse rubrieken van eenzelfde titel verhoogt de informatorische waarde van de bibliografie, maar men mag niet overdrijven zonet vindt men, vertrekkend van de index, voor eenzelfde auteur steeds dezelfde publicatie terug. Wanneer men echter begint te ontdubbelen in eenzelfde rubriek, al of niet noodzakelijk voor het opnemen in de index II, vraagt men zich af of dit niet kan vereenvoudigd worden door slechts in een notitie de diverse trefwoorden in vetjes te drukken. Voorbeelden: 87 en 89; 256 en 257; 255 en 258; 271 en 276; 355 en 356; 358 en 360; Door het feit dat Italië niet meegewerkt heeft voor 1971 ontbreken de gegevens over de incunabelcatalogi van U. Baroncelli van de Bibl. Queriniana te Brescia en deze van A. M. Dotto te Palermo. Erger is natuurlijk dat Labarre's bibliografie van Amiens, Arras, Bethune.... *Bibl. Bibl. Aureliana XL* ontbreekt en de vijfde aflevering van deel III van Kronenberg's *Bibliografie* die in 1971 verscheen niet vermeld wordt. Is 586 een herdruk en uit welk jaar? Enkele kleinigheden die nauwelijks opvallen in dit zeer nuttig werkinstrument. Wij zijn de uitgever dankbaar om de anders zeer verspreide en moeilijk toegankelijke bibliografie in een handig deel bij elkaar te brengen. Bijvoorbeeld de rubriek H, *Bibliophily, Bookcollecting* met de zeer uitvoerige notities over de veilingscatalogi van privaatbibliotheken behoort tot het beste deel van dit werk, te meer daar het uiterst moeilijk is om daarover min of meer volledige gegevens te bekomen.

(3) ABHB, *Annual Bibliography of the History of the Printed Books and Libraries, volume II, Publications of 1971 and additions from the preceding year*, edited by HENDRIK D. L., VERVLIET, Den Haag, M. Nijhoff, 1973, x-245 p., 90 gulden.

116. - In november 1973 had te Beveren-Waas een kleine tentoonstelling plaats naar aanleiding van de herdenking van het overlijden van Jan Frans Van de Velde. Ter dier gelegenheid verscheen ook een kleine tentoonstellingscatalogus (4), hoofdzakelijk biografisch georiënteerd, opgesteld door J. ROEGIERS. We vermelden dit hier omdat Van de Velde, zoals Van Hulthem, een van de rijkste verzameling boeken bezat die na zijn dood verspreid werd en waarvan thans een groot aantal in Belgische bibliotheken aanwezig is. Schr. vermeldt (p. 29) dat Van de Velde zelf hiervan een catalogus opgesteld had (waar is die?). Spijtig genoeg wordt niet uitgewijd over de vorming van deze rijke bibliotheek (5), maar aan de hand van de inschriften door Van de Velde zelf op de boeken aangebracht (zijn naam, datum en plaats) kunnen wij hem volgen doorheen zijn reizen in Duitsland en hem bewonderen om de fijne keus die hij had bij het vormen van zijn zeldzame verzameling. Ongeveer een duizendtal werken uit die collectie, waaronder zeer zeldzame reformatorische (vele in het Duits) drukken, bevinden zich in de Gentse Universiteitsbibliotheek.

(4) *Herdenking en tentoonstelling Jan Frans Van de Velde (1743-1823)*, Beveren-Waas 1973, 80 p. Uitgegeven door de Heemkundige Kring "Het Land Van Beveren".

(5) *Catalogue des livres, rares et précieux, au nombre de 14435 lots, de la bibliothèque de feu Mr. Jean-François Vande Velde... rédigé d'après le catalogue manuscrit du défunt par P. F. De Goesin-Verhaeghe*, Gent, 1831-1832, 2 dln met een supplement *Globes et Mappemondes*.

117. - In 1964 verscheen de derde census van incunabelen in Amerikaanse bibliotheken (6) en in 1972 (ontvangen nov. 1973) verscheen hierop het supplement (7). Daar waar de census van 1964 12.599 titels met 47.188

exemplaren bevatte komen er in dit supplement 397 titels met 3.959 exemplaren bij. Dit geeft als totaal 12.939 titels, met 51.147 exemplaren in Noord-Amerikaanse bibliotheken. Er bevinden zich dus daar ietwat meer dan een derde van alle edities vóór 1500 verschenen. Het grootste aantal is in openbare of instituutbibliotheken en het zijn ook deze instellingen die systematisch alle incunabelen opkopen zodat binnen een beperkt aantal jaren deze wel van de markt zullen verdwenen zijn. Als voornaamste kopers en collecties signaleren wij: Yale University, Lilly Library, Southern Methodist University, University of Illinois, en natuurlijk de Library of Congress die, dank zij de gift van Lessing J. Rosenwald, thans 5.626 exemplaren bezit.

De aanvullingen van dit supplement zijn van volgende aard. Eerst en vooral de 397 nieuwe titels die tussen de nummers van de derde census ingeschakeld worden met vermelding van GW, Hain, Proctor, BMC, de *Indice generale* van de Italiaanse bibliotheken, Pell., Oates, Ca, Polain en met de exemplaarislocalisatie. Vervolgens verbeteringen van de vroegere nummers wat betreft auteurschap, titel, datum, drukker en dgl. meer, aanvullende referenties en verbeteringen van vroegere vermeldingen en tenslotte opgave van de eigendomsveranderingen. Daar voor de verbeteringen en aanvullingen alleen het nummer opgegeven wordt zonder herhaling van auteur en titel van het boek veronderstelt het gebruik van het supplement het bij de hand hebben van de derde census. Op het einde van het boek vindt men een index van drukker, en uitgevers (alleen van het supplement) en de concordanties van de census. aanvullingen met GW, Hain, Proctor, *Indice generale* en BMC deel X. Van de 397 nieuwe titels is een niet onbelangrijk aantal uit onze gewesten en bijna alle zijn ons bekend: G. Bac 1; J. de Breda 4; Canonici te Schoonhoven 3; Caxton 1; collaciebroeders 2; H. Eckert van Homberch 2; F.V.C. 2; M. van der Goes 6; A. van der Heerstraeten 2; H. Janszoon 1; N. Ketelaer 3; G. de Leempt 4; G. Leeu 3; A. van Liesvelt 1; D. Martens 1; J. Jacobsz van der Meer 2; Nachtegael Otgier 1; P. van Os 3; J. van Westfalen 1; R. Pafraet 9; Mensa philosophica 2; prototypografie 3; Snellaert 1; tC 1; Veldener 2; P. Werrecoren 1. Vermelden wij slechts: 1-78 a, *Informatio pulchra* [Ant., G. Bac, about 1495] zonder enige referentie; J-3a en 3b, J. Jacobi, *Regimen contra pestilentiam*, [Antw. Mathias van der Goes, about 1486], varianten? en de T-5a, de *Tabulare* van D. Martens, Aalst 28 oct. 1474, Polain 3651.

(6) Van deze editie, gedeeltelijk door brand vernield, verscheen in 1973 bij Kraus een fotografische herdruk met correcties en annotaties in handschrift door F. R. Goff. Een herdruk van zijn handexemplaar waarin hij, behalve deze correcties, de exemplaren, met prijs en verkopersnaam, vermeldde die op de markt kwamen.

(7) *Incunabula in American Libraries. A supplement to the third census of fifteenth-century books recorded in North American collections* (1964), Compiled and edited by Frederick Richmond GOFF, New York, The Bibliographical Society of America, 1972, xii-104 p., 10 dollar.

---

118. - Het artikel van P. AMELUNG (8) bestaat uit een reeks uitvoerige besprekingen gewijd aan een achttal boeken over incunabelen sedert 1968 verschenen: het zijn de werken van Geldner, Hubay, Hellwig, Benzing, Vekene en Stolz. Naast kritische detailopmerkingen geeft hij ook talrijke methodologisch nuttige beschouwingen.

(8) P. AMELUNG, *Neuere deutschsprachige Literatur zur Inkunabelkunde. Ein Sammelbesprechung*, in *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie*, 1973, dl. 20, p. 210-244.

---

119. - Een van de vereisten van de toekomstige nieuwe Campbell zal ongetwijfeld het localiseren, zomet van alle, dan toch van de zeldzame edities, zijn. Het voorbereidend werk voor deze census bestaat dus in het opzoeken van alle incunabelen in de Nederlanden gedrukt in een bepaalde bibliotheek aanwezig. Kennen wij de inhoud van een zeker aantal rijke bibliotheken (vb. BMC, Cambridge) dank zij hun uitstekende catalogi, dan was het echter geen eenvoudige zaak om in de Bibliothèque Nationale te Parijs een bepaalde incunabel op te sporen. Thans, dank zij het repertorium van G. ELLIOTT-LOOSE (9), kunnen wij dit onmiddellijk weten. Uitgaand van een manuscriptconcordans van W. Viennot

tussen de Ca nummers en de signaturen van de B.N. heeft de auteur een catalogus opgesteld van de incunabelen in de Nederlanden gedrukt en in de B.N. aanwezig. In alfabetische volgorde, met beknopte titelopgave, met referenties naar de voornaamste incunabelrepertoria en steeds naar het werk van de Hellinga's, met herkomstvermelding, bezorgt zij ons een overzicht van 554 incunabelen. Op het einde volgt een index per stad en per drukker, een index van de drukkers en de herkomsten, en een concordantie tussen het Ca nummer en het catalogusnummer. In de inleiding schetst de auteur een overzicht van de rijkdom en de unica in de B.N. aanwezig. Voor het dateren en het identificeren van de drukken zonder datum en kolofon houdt de auteur zich aan de gegevens uit de P.T. Een vraag nog: bezit de B.N. nog andere incunabelen uit de Nederlanden die nog niet geïdentificeerd werden? Dit vermoeden wij.

(9) G. ELLIOTT-LOOSE, *Repertoire des incunables. Incunables des Anciens Pays-Bas*, Parijs, Bibliothèque Nationale, 1973, xvi-141 p.

---

120. - In februari 1974 ontvingen wij de tweede aflevering van de GW (10). Deze omvat het vervolg van de in de eerste aflevering begonnen lijst van afkortingen van de wiegendrukverzamelingen (p. *81-*100) en de vertaling in het Engels, het Frans, het Italiaans en het Russisch van de uitvoerige regels voor de beschrijving van de incunabelen waarvan de Duitse tekst in de eerste aflevering reeds was verschenen (p. *101-*124). Deze versies zijn zeer nuttig want de terminologie van ons vak en de vertalingen zijn dikwijls uiteenlopend en de bestaande vakwoordenboeken onvolledig en niet precies genoeg. De rest van de aflevering begint dan met de eigenlijke nieuwe GW. Nieuw voor een deel maar, want het is grotendeels een hernemen van het reeds in 1940 gepubliceerde begin van deel VIII. Wij vinden in deze aflevering *Eike von Repgow - Equicola*, (col. 1-72). Het werk is opgevat zoals de reeds verschenen delen. Bij elke vedette (-auteur) heeft men een biografie en bibliografie gevolgd door een analytisch en zeer nuttig overzicht van de werken van deze auteur. De bibliografie werd natuurlijk vervolledigd t.o.v. 1940. Volgen dan de eigenlijke beschrijvingen met de exemplarenlocatisatie. Dit laatste heeft grondige wijzigingen ondergaan tengevolge van de Wereldoorlog, de liquidatie en verhuizing van talrijke bibliotheken, het verschijnen van nieuwe catalogi (bv. voor Italië en voor de USA) en de geweldige toename van de USA-verzamelingen. Maar de verrijking van de GW gebeurde ook door de ontdekking van onbekende edities die met een exponent in de reeks werden ingeschoven om de bestaande nummering van het reeds verschenen stuk van deel 8 niet in de war te brengen. Verder werden ook correcties aangebracht aan de beschrijvingen van 1940 en vooral voor de dateringen van de incunabelen uit de Nederlanden werd rekening gehouden met de resultaten van Kronenberg en PT. De toepassing van het *Gattungsbegriff* brengt verder mede dat onder de vedette *Entree* de inkomsten geconcentreerd worden van de Franse koningen Charles VIII, en Louis XII (de Franse en Latijnse versies); niet erg duidelijk is daarom de verwijzing kol. 18 van *Einreitung* naar Maximilian I.

(10) *Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Herausgegeben von den deutschen Staatsbibliothek zu Berlin, Band VIII, Lieferung 2*, Stuttgart, H. Hiersemann, 1973, 36 DM.

---

121. - De derde aflevering (11) die we in april 1974 ontvingen omvat kolom 73-232, *Erasmus Roterodamus-Faber Runcinus, Johannes*, nr. 9374-9674; het grootste deel dus van het in 1940 gepubliceerde begin van band VIII die tot nr. 9730 liep. Het is opvallend dat de meeste wijzigingen en aanvullingen precies betrekking hebben op de incunabelen uit de Nederlanden. Dit is begrijpelijk, want Kronenberg en de Hellinga's hebben door hun publicaties de studie van de incunabelen in de Nederlanden sneller doen vooruitgaan dan in de andere landen. De datering uit de PT wordt praktisch steeds overgenomen en de exemplarenlocalisatie werd ook hier grondig omgewerkt. Hopen wij dat het verschijnen van de volgende afleveringen in hetzelfde ritme gebeurt.

(11) *Gesamtkatalog der Wiegendrucke, Band VIII, Lieferung 3*, Stuttgart, A. Hiersemann, 1974, 40 DM.

---

122. - Het is een uitstekend initiatief geweest om de verspreide artikelen van RUDOLF JUCHHOFF (1894-1968) op het gebied van de vroege drukunst opnieuw uit te geven (12). Medewerker aan de GW vanaf 1922 tot 1928 en vanaf 1952 Direktor der Universitäts- und Stadtbibliothek te Keulen, heeft Juchhoff zich intens toegelegd op de studie van de vroege drukkunst: de uitvinding; Gutenberg; de Keulse drukkers uit de 15de-16de eeuw en hun uitgeversactiviteiten; bepaalde drukkers (o.m. Johann van Westfalen). De voornaamste artikelen op dit gebied, met vermelding van datum en plaats waar ze eerst verschenen, vinden wij hier bij elkaar gebracht. R. Juchhoff was op de eerste plaats een incunabulist, *einen Philotypologen* (p. 11), voor wie de variaties van het type het uitgangspunt vormt. Opsteller van het *Register* op de eerste 1630 platen van de *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des xv. Jahrhunderts*, bleef *der primus ordo* van *Juchhoffs Erkenntnisdrang stets die hingebungsvolle Erfassung des Typenmaterials der Drucker* (p. 13). Dat boeken ook dragers zijn van een inhoud wist hij wel, maar dit vormde voor hem, terecht, het voorwerp van literairhistorische onderzoekingen en paste dus beter bij de wetenschap waarop de inhoud van het boek betrekking had. De inhoud van een boek kan niet de specifieke wetenschap van het gedrukte boek *begründen und sichern, sie vermögen vielmehr nur akzidentielle Erkenntnisse zu vermitteln. Methodenbildend ist allein das dem gedruckten Buch immanente Stilelement der Type* (p. 14, inleiding van W. Schmidt). Zie hierover ook Juchhoff's bijdrage in deze bundel opgenomen en waarmee wij grotendeels akkoord zijn: *Aus der Werkstatt der Frühdruckforschung* (1959). Hierna geven wij de lijst van alle opgenomen artikels. *Otto Hupps Forschungen zur Geschichte des Frühdrucks* (1939); *Das Fortleben mittelalterlicher Schreibgewohnheiten in der Druckschriften des 15. Jahrhunderts. I. Italien* (1935); *Das Ende der Sandgusztheorie* (1930); *Was bleibt von den holländischen Ansprüchen auf die Erfindung der Typographie* (1950); *Wandlungen des Gutenberg-Bildes* (1940); *Aus der Werkstatt der Frühdruckforschung* (1959); *Von Dibdin zu Hain, Ein Beitrag zur Geschichte der Inkunabelbibliographie* (1954); *Aufgang und Blüthezeit des Kölner Buchdrucks* (1953); *Was lasen die Kölner um die Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert zu ihrer Unterhaltung und Belehrung?* (1970); *Schrift und Buch* (1959); *Die Universität Köln und die frühen Typographen* (1964); *Johann und Konrad von Paderborn. Die Anfänge ihrer Druckerätigkeit in Venedig und Straszburg* (1928); *Johannes de Westfalia als Buchhändler* (1954); *Verwertung einer Restauflage um 1500* (1962); *Johann Veldener in Löwen* (1933); *Ein Dialogus de Libertate Ecclesiastica* (1932); *Wer war Hermann Schindeleyp* (1938) en tenslotte een drietal boekbesprekingen.

(12) RUDOLF JUCHHOFF, *Kleine Schriften zur Frühdruckforschung mit einem Vorwort von Wieland Schmidt herausgegeben von Richard Mummendey, (Bonner Beiträge zur Bibliotheks- und Bucherkunde, Band 24)*, Bonn, Bouvier Verlag, 1973, 224 p., DM 45.

123. - De viering van de vijfhonderste verjaring van de boekdrukunst in de Nederlanden gaf aanleiding tot talrijke gebeurtenissen en publicaties waarvan de voornaamste deze van de K.B. te Brussel was. De lijvige catalogus (13) wil een overzicht geven van alle drukkersateliers, elk vertegenwoordigd door enige drukken op de tentoonstelling. Het werk richt zich niet tot het algemeen publiek, het is te geleerd opgevat, omvat te veel discussies en bijkomstigheden die beter onder de specialisten zouden blijven. De niet-georiënteerde lezer verliest er zijn weg en misschien had men beter door een onderscheid in typografie wat meer klaarheid bekomen. Het werk mist in de eerste plaats een syntetisch overzicht, een klare inleiding, zoals men in de BMC vindt, waar onder meer de totale productie, de betekenis en het onderlinge belang van de diverse ateliers besproken wordt. Ook een situeren t.o.v. het buitenland ware nuttig geweest. De catalogus begint met een 65 tal pagina's aan de handschriften gewijd. Waarom? Waarom zoveel? En waarom deze handschriften en niet andere? Geen woord

daarover. Volgen daar op twee goede hoofdstukken, elk van circa 12 p., respectievelijk aan de prototypografie en de blokboeken gewijd. De rest van het boek behandelt de diverse ateliers in min of meer chronologische volgorde. Voor elk atelier een korte inleiding gevolgd door een keus en bespreking van enkel belangrijke drukken. Het aantal pagina's aan een bepaalde drukker toegemeten komt niet steeds overeen met het belang van deze drukker t.o.v. de andere drukkers. De drukker van de Flavius Josephus met 14 p. en C. Mansion met 28 p. staan op dezelfde voet als J. van Westfalen en de Broeders van het Gemene Leven. Brito, alhoewel zeer streng beoordeeld, heeft met zijn 5 p., evenals de drukker van de Haneron met 6 p., evenveel of zelfs meer ruimte als een C. van Paderborn. Het goed geïllustreerde boek heeft bovendien een nuttige, maar niet steeds zeer juiste, woordenlijst.

(13) *De vijfhonderste verjaring van de boekdrukkunst in de Nederlanden. Catalogus*, Brussel, K.B., 1973, xxiv-590 p. Het werk is samengesteld door een groep Nederlandse en Belgische medewerkers met de hulp van een Duitse collega. De catalogus bestaat ook in het Frans.

---

124. - De mooie tentoonstelling te Aalst aan het werk, de persoon en het milieu van Dirk Martens gewijd, en ook beter voor het gewone publiek toegankelijk, brengt ons een nuttige catalogus (14). Met de hulp. van talrijke medewerkers, is het voornaamste deel ervan, gewijd aan de Martensdrukken, van de hand van K. HEIREMAN. Wij vestigen de aandacht op twee belangrijke appendices: de eerste een bibliografie, chronologisch geordend, van de Martensstudies, de tweede een catalogus van ongeveer 250 Martensdrukken. Eveneens bij deze gelegenheid verscheen een facsimil van de drie oudste Zuidnederlandse drukken met een inleiding door K. Heireman (15). De drie afzonderlijk uitgegeven boekjes zijn vergezeld van een tekst van Heireman waarin bij de typografische en typologische problemen onderzocht die deze drie edities stellen.

(14) *Tentoonstelling Dirk Martens 1473-1973*, Aalst, 1973.

(15) *Alosti In Flandria anno M CCCC LXXIII. Dionysius van Rijkel Speculum conversionis peccatorum. Pseudo-Augustinus Manuale de salute sive aspiratione animae ad deum. Aeneas Silvius Piccolomini De duobus amantibus. Facsimil van de drie oudste Zuidnederlandse drukken Aalst 1473 met een inleiding door K. HEIREMAN*, Aalst, Dirk Martenscomite, Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert 1, Brussel, Gemeentekrediet 1973.

---

125. - Het Dirk Martensnummer van *Het Land van Aalst* (16) omvat *De betekenis van Dirk Martens voor onze tijd* (p. 224-229) en enkele korte bijdragen over de persoon, de tijd en de stad waarin Martens leefde, alle van de hand van K. HEIREMAN.

(16) *Dirk Martensnummer 1473-1973*, in *Het land van Aalst*, 1973, dl. XXV, nr. 5.

---

126. - In ons werk (17) aan A. de Keysere gewijd brengen wij na een korte biografie van de drukker een overzicht van al zijn boeken in Oudenaarde en Gent gedrukt. Het is op de eerste plaats een typografische en typologische studie met het doel de chronologie van zijn drukken en deze van de Leuvense drukkers R. Loeffs de Driel en H. de Nassau, die met hetzelfde type drukten, nauwkeuriger te kunnen bepalen. Aan de hand van uitvoerige tabellen kan men de evolutie van het type nagaan. Men vindt er verder een overzicht van de initialen, van de watermerken en een uitgebreide fotografische documentatie. Vermelden wij de uitstekende typografische verzorging te danken aan de specialisten van het Hoger Instituut voor Grafisch Onderricht te Gent.

(17) J. MACHIELS, *Meester Arend de Keysere 1480-1490*, Gent, Higo, 1973, 216 p., 1800 Fr.

---

127. - Naar aanleiding van de 500ste verjaring van de boekdrukkunst in de Nederlanden brengt E. COCKX-INDESTEGE (18) ons een korte schets van de boekdrukkunst in de Nederlanden tot rond 1500.

(18) E. COCKX-INDESTEGE, *Bij de vijfhonderste verjaring van de boekdrukkunst in de Nederlanden*, in *Ons erfdeel*, 1973, dl. 16., p. 59-72.

---

128. - Het eerste nummer van 1974 van *Quaerendo* omvat de volgende bijdragen.

WYTZE HELLINGA, *Thomas Kempis - The first printed editions* (p. 3-30) is een *revised version* van zijn *Thomas a Kempis voor het eerst in druk* uit het speciaal Thomas a Kempis nummer van A.B.B. van 1971 (zie onze kroniek [1972, p. 462-463](#)) waar, vermits Brito rond 1484 zou gestorven zijn, het boek aan een andere Brugse drukker toegeschreven wordt. Bestaat Ca 1373 wel? J. MACHIELS, *Arend de Keyser, Master Printer 1480-1490* (p. 34-37) is een beknopte samenvatting van het typologisch gedeelte uit ons boek over deze drukker. Severin CORSTEN, *P. Bonaventura Kruitwagen O.F.M. an Rudolf Juchhoff. Ein Schreiben vom 6. Oktober 1928* (p. 38-43) publiceert deze brief van Kruitwagen die hoofdzakelijk uit materiaal bestaat over de drukker Johannes van Westfalen. Adri K. OFFENBERG, *The first use of Hebrew in a book printed in the Netherlands* (p. 44-54). De eerste gedrukte Hebreeuwse letters (met een houtblok) in een incunabel uit de Nederlanden vindt men in Ca 1364; Paulus van Middelburg, *Epistola apologetica*, Leuven, J. van Westfalen, 1488. In het totaal een 8 tal regels tekst en enkele losse woorden; het zijn formules die betrekking hebben op de Joodse kalender en enkele zinnen uit de Psalmen. De Griekse teksten die in hetzelfde boek voorkomen werden daarentegen niet gedrukt. De auteur is van oordeel dat Paulus van Middelburg onvoldoende - of zelfs geen -Hebreeuws kende en de persoon die hiervoor tussenkwam waarschijnlijk Guillelmus Raimundus (of Flavius Mithridates) was. Paulus zou wel de houtblokken laten snijden hebben toen hij in Italië was. Stelde het drukken en de correctie te Leuven echter geen problemen? Gottfried LANGER, *Von den niederländischen Wiegendruckern in der Hauptbibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle/Saale* (p. 55-63), beschrijft uitvoerig een tiental incunabelen uit deze verzameling. Alleen nr. 6 lijkt onbekend: Hugo de Sancto Victore, *Epistel van die Grootheit der Minnen*, [Leiden, H. Janszoon van Woerden?, na 1497], in -4, 24 ff., M 67, 99 G. Lotte HELLINGA, *Notes on the order of setting a fifteenth-century book* (p. 64-69). Dat de bladzijden van een boek niet gedrukt worden in dezelfde volgorde als deze waarin ze gelezen worden is bekend, maar dat ze ook niet gezet kunnen worden in deze volgorde is minder voor de hand liggend. De bladzijden kunnen gezet worden in normale numerische volgorde (seriatim) ofwel per vorm of beter per buiten- of binnenvorm. Dit kon om diverse redenen gebeuren en misschien is dit wel een voortleven van een oude praktijk bij de handschriften. Wat er ook van zij het zetten op deze wijze verschaft misschien een verklaring voor het onregelmatig aantal regels dat men in oude drukken aantreft. L. Hellinga probeert nu aan de hand van een uitgetelde handschriftenkopij uit het BM te Londen en het daarmee corresponderende gedrukte boek, nl. R. le Fèvre, *l'Histoire de Jason*, Haarlem c. 1485, Ca 1092, dieper in te gaan in deze manier van zetten. Tenslotte bevat dit nummer nog een archiefstuk gepubliceerd door L. van den Branden waaruit zou blijken dat Gheraert en Claes Leeu gebroeders zouden zijn.

---

129. De archivaris van de stad Gouda ([19](#)) wijdt een kort artikel aan Ca 292 *Blaffert ende register vanden losrenten ende lijfrenten die de stede van der Goude iaerlicx sculdich is* en die vermoedelijk door de Collaciebroeders te Gouda circa 1492-1493 gedrukt werd. Het artikel stelt vooral de betekenis en de inhoud van deze blaffert in het licht.

(19) J. E. J. GESELSCHAP, *Een merkwaardige wiegedruk : Register van renten uit de stad Gouda, einde xve eeuw*, in *Gemeentekrediet van België*, 1974, dl. 28, p. 34-36; *Un remarquable incunable : le registre des rentes de la ville de Gouda (xve siècle)*, in *Credit communal de Belgique*, 1974, dl. 28, p. 42-45.

---

130. - Hoe gebeurde het drukken en het zetten of beter welke methode van drukken en zetten werd voor een bepaald in-folio boek aangewend dat bij Jacob Bellaert circa 1485 te Haarlem gedrukt werd? Bij het drukken van een in-folio formaat, laten wij bijvoorbeeld aannemen met katernen van 2 vellen (of 4 bladen of 8 pagina's tekst), kon men in de 15de eeuw of bladzijde na bladzijde drukken (twee of een bladzijde zetsel per vorm) ofwel vorm na vorm (bv. eerst buitenvorm

van vel a1, dan binnenvorm van vel a1, dan buitenvorm van vel a2, enz.). Men beweert dat deze laatste methode door drukkers aangewend werd die over weinig letter beschikten en alzo niet verplicht waren de gehele katernen te zetten vooraleer met het drukken te kunnen starten en deze methode gaat bovendien ook vlugger. Vlugger wel maar het argument van de letterschaarste is niet overtuigend want bij het drukken bladzijde per bladzijde (een foliobladzijde per vorm dan) kan de drukker gerust de eerste bladzijde drukken zonder daarom de achtste nodig te hebben. Dit bewijst trouwens het veelvuldige voorkomen van niet-haakse pagina's druk op dezelfde zijde van een vel. Het blijkt dus dat de gevolgde methode van drukken de te volgen methode van zetten zal bepalen. Werd gedrukt per vorm dan moest de drukker (beter diegene die de vorm maakt) over pagina 1 en pagina 8 kunnen beschikken om die vorm in te slaan. Wil dit nu ook betekenen dat de zetter eerst pagina 1 en dan pagina 8 zal zetten vooraleer de daar tussengelegen pagina's gezet werden? Misschien maar niet noodzakelijk. Werkte hij nu toch volgens dit proces, dan moest hij precies weten op welke plaats van de kopij hij met pagina 8 moet kunnen beginnen i.a.w. de kopij moet vooraf voorberekend zijn (the process of casting off die niet meer beperkt blijft tot een aanduiding van verdeling over zettters van een zelfde kopij). Hier stelt zich dus het uiteindelijke probleem te weten welke de functie is van de strepen, haaltjes, cijfers en tekens in de kopij en of die als zetinstruities kunnen of mogen geïnterpreteerd worden.

Het onderzoek naar de methode van zetten in de 15de eeuw is niet nieuw en hiervoor kan men uitgaan ofwel van de incunabelen zelf

(aansluitingsmoeilijkheden, onregelmatig regelaantal, terugkerende letters in verschillende vormen), ofwel in zeer gelukkige omstandigheden door vergelijking van de kopij en druk van eenzelfde tekst (gelukkig wel want deze gevallen zijn zeldzaam; p. 177-181 geeft hiervan de bekende voorbeelden). LOTTE HELLINGA-QUERIDO (20) kon nu over een handschrift beschikken uit het British Museum dat sporen vertoont van bewerking in een drukkerij: *De historie van Jason* van Raoul le Fèvre en dat waarschijnlijk als kopij gediend heeft van de Bellaert druk. Ca 1095 (exemplaar te Parijs en te Washington). Aan de hand van beide stukken probeert ze inzicht te bekomen over de volgorde van zetten van deze tekst en meer algemeen: *Wanneer kopij en druk vergeleken kunnen worden, hoe verhouden deze zich dan tot elkaar?* (p. 1). *Wat kan deze kopij ons leren omtrent de methode van boekproductie in de vijftiende eeuw, in het bijzonder omtrent de methode die toegepast werd bij het zetten, en welke consequenties had deze werkwijze voor het overbrengen van de tekst?* (p. 6).

Het eerste deel omvat een onderzoek naar de behandeling van het onderwerp in de literatuur. De inductieve methode (p. 7-30) of wat kan afgeleid worden uit de overgeleverde exemplaren druk en hoe het probleem behandeld werd in de incunabelistiek (Bradshaw, Pollard, Haebler, ...). De analytische bibliografie (p. 31-46, Greg, Mc. Kerrow, ... Mc Kenzie). Wat leren verder de drukkers zelf ons hierover of een onderzoek van de drukkershandboeken (uitsluitend van latere datum maar nuttig omdat de methode dezelfde bleef, p. 47-66). Vervolgens hebben wij dan het eigenlijke onderzoek naar het zetten (p. 69-117). *Wat kan deze verhouding tot de voorberekening ons nu meedelen over de methode van zetten die bij het maken van dit boek gevolgd is?* (p. 69). De conclusie (p. 121-126): de meeste perspectieven openende conclusie is wel deze *dat de bewerking door zettters in het geheel niet duidelijke sporen, zoals bv. de zgn. formaatsignaturen, behoeft achter te laten als kenmerk dat het betreffende handschrift of de druk- als kopij gebruikt is*. De volgorde van zetten was niet seriatim, maar ook niet per vorm. *De constantheid in werkwijze kon veel geringer zijn dan men zich over het algemeen voorstelt...* zelfs tussen twee zettters aan een zelfde tekst werkzaam, m.a.w. wij weten zeer weinig over de methode van zetten. Volgen tenslotte de *Aantekeningen* (p. 129-160), de beschrijving van het gebruikte handschrift en druk, de *Kenmerken van de kopij in verhouding tot de druk* (p. 185-207), de *Afbeeldingen* (p. 225-233), de geraadpleegde literatuur en een nuttig register, (p. 249-259). Waarom werden de conclusies over het zetten, getrokken uit de kopij,

niet vergeleken met deze te trekken uit andere Bellaert drukken?

(20) LOTTE HELLINGA-QUERIDO, *Methode en praktijk bij het zetten van boeken in de vijftiende eeuw*, (Academisch proefschrift tot verkrijging van de graad van doctor in de Letteren ...), Amsterdam 1974, getypte tekst, xii-259 p.

---

131. - De *Hortulus animae* is een gebedenboek, of beter een anthologie van gebeden, dat grote verwantschap vertoont met de Franse getijdenboeken en in Duitsland een even grote bloei zou gekend hebben als de *livres d'heures* in Frankrijk ware daar niet de Reformatie geweest die vanaf 1523 er een einde aan gesteld heeft. Niettegenstaande de korte bloeiperiode, nauwelijks 25 jaar, kent men toch nog 103 edities van dit boekje, tussen 1498 en 1523 verschenen; het grootste aantal slechts vertegenwoordigd door zeldzame exemplaren (van 36 edities kent men maar $\diamond\diamond$ n exemplaar). Een anthologie van gebeden, daar begint juist de moeilijkheid hoe is die ontstaan, welke is de inhoud, hoe is de verspreiding, de vertaling, de bewerking (heel dikwijls vermeerderd en gewijzigd met het oog op de regionale gebruiken waarvoor de editie of de vertaling bestemd was). Men kan nu bepaald niet zeggen dat over deze problematiek niet heel wat verscheen, maar of er klaarheid is, dat is een andere vraag. De studies over de HA splitsen zich in twee groepen. De ene literair, de andere iconografisch; de HA drukken zijn immers ge $\diamond$ illustreerd - meerdere zijn zelfs zeer mooi - en de vergelijking van de illustraties is geen gemakkelijke taak. Onmiddellijk rijst de vraag: kan men de illustratie bestuderen los van de inhoud van de HA? M. C. OLDENBOURG denkt van wel en haar uitgebreide studie (21) is uitsluitend een analyse van de illustratie van deze 103 edities; Ampe (22) eveneens, in omgekeerde zin echter want hij onderzoekt alleen de inhoud. Geven wij eerst een overzicht van het boek van Oldenbourg om daarvan enkele punten nader te bespreken. Het eerste deel is de bibliografie (p. 17-67). In chronologische volgorde worden alle Latijnse en Duitse edities, 103 in aantal, tussen 1498-1532 verschenen, beschreven. Een zestal edities (1533, 1541, 1546, 1553) worden eveneens opgenomen omdat hun illustraties terug gaan op vroegere edities. De beschrijvingen berusten op autopsie of op betrouwbare gegevens verschaft door diegenen die een exemplaar bezitten. De beschrijving is uitvoerig en degelijk, vermeldt iedere keer het aantal illustraties en de eventuele herkomst van iedere afbeelding; verder literatuuropgave en bibliotheeklijst die niet beperkt blijft tot Duitsland. Bepaalde edities die niet konden gelocaliseerd worden werden ook opgegeven met vermelding van bron (heel dikwijls veulingscatalogi). Van L 45, de J. Clein (uit Lyon) editie voor A. Koberger in N $\diamond$ rnberg bezit de Gentse Universiteitsbibliotheek, Res. 946, een exemplaar met gekleurde houtsneden (niet vermeld door de auteur). Het tweede deel, *Der Bilderschmuck geordnet nach Druckort und Drucker* (p. 71-133) omvat de beschrijving van de illustraties per samenhangende reeks (*Folge*). Uitgaand van de eerste editie bij een bepaalde drukker verschenen geeft de auteur een overzicht van de iconografie: te weten formaat en beschrijving van alle voorstellingen in de volgorde waarin deze voorkomen. Na elke editie waarin de illustraties voor het eerst voorkomen volgt een chronologisch overzicht van de latere edities waarin dezelfde illustraties - of nabootsingen - te vinden zijn. Zo bv. vanaf de eerste editie van Straatsburg van 1498 tot en met deze van 1513 (31 edities) kan men het voorkomen van bepaalde houtsneden volgen. Als men nu weet dat de meeste edities elk een 75 tal houtsneden of metaalgravures bevatten ziet men onmiddellijk het uitvoerige - en volgens ons degelijke - in van het werk. Het derde deel omvat dan een ruime keus uit het illustratiemateriaal. Van elke reeks een zes- tot tiental afbeeldingen: deze werden verkleind weergegeven, spijtig genoeg niet in dezelfde verhouding als het originele. Volgen daarna nog een kort overzicht van de *Salus animae*- editie van 1503 en 1520, een alfabetische lijst van alle heiligen met hun attributen zoals die in de HA voorkomen, een register van de kunstenaars, van de drukkersplaatsen met hun aantal edities en een chronologische lijst van de HA edities.

Komen wij even terug op het voornaamste deel: de illustratie en de filiatie van de illustratie doorheen de diverse edities. *Die Meinung, s $\diamond$ mtliche Hortulus animae-*

Illustrationen gingen zurück auf diejenigen der ersten Straszburger Ausgaben von 1498, ist irrig (p. 6). Inderdaad zo ware het te eenvoudig en men begrijpt dat bij een zo'n succesrijk boekje de diverse uitgevers, die min of meer met dezelfde tekst te doen hadden, het mogelijke gedaan hebben om hun edities, precies door de illustratie, te doen onderscheiden van deze van hun concurrent. Zij zijn daar niet steeds in geslaagd en velen kopieerden; alleen de grote uitgevers (-drukkers) konden hier oorspronkelijk werk leveren. De auteur kan vier groepen onderscheiden in de 1498-1523 periode. De eerste is deze van Schaffner uit Straatsburg met twee series (1498 en 1510). De tweede, eveneens uit Straatsburg bij Knoblauch, inspireert zich op de aan Dorer toegeschreven houtsneden uit de *Salus animae*-editie van 1503 te Nürnberg. Zij verschijnt voor het eerst te Straatsburg in 1505. De derde groep vinden wij te Mainz vanaf 1513: *sie imitiert in Holz geschnitten die kleinen Metallschnitte der Livres d'Heures* (p. 7). Dit is wel wat vaag omljnd. De vierde groep vinden wij te Nürnberg vanaf 1516-1518. Deze, de mooiste, is van de hand van H. Springinklee en E. Schön. Een laatste groep, die pas vanaf 1546 te Lyon verschijnt, omvat de metaalgravures van H. Holbein d. J., tussen 1521-23 ontworpen. De filiatie of het wederkeren van dezelfde illustraties doorheen de diverse edities is heel wat ingewikkelder; toch vinden wij het niet overbodig om hiervan een korte samenvatting te geven omdat wij daardoor in contact komen met de edities in de Nederlanden verschenen. Afgezien van Augsburg, Konstanz en Lebeck komen zes steden in aanmerking (uit andere plaatsen kent de auteur geen edities). Straatsburg: in 1498 verschijnt bij W. Schaffner de eerste gekende editie; de 77 houtsneden zijn van een onbekende kunstenaar en werden in latere edities herhaaldelijk overgenomen of nagebootst. Eveneens in 1498 bij J. Gröninger, verschijnt een nieuwe reeks: afkomstig uit zijn *Evangelia*-editie of nieuw kon niet nagegaan worden. In 1502 neemt J. Wühinger voor zijn editie de Schaffnerse hts. over met een achttal aanvullingen. Belangrijker zijn de 1505-editie van J. Knoblauch, waarvan het grootste gedeelte van de hts. geïnspireerd was op de *Salus animae*-editie (zie hoger) en deze van 1516 met 68 hts. van of naar Urs Graf. M. Flach tenslotte neemt voor zijn editie van 1510 het grootste deel van de Knoblauch hts. over en voor zijn 1511 editie heeft hij er 73 nieuwe van H. Baldung Grien. Leipzig: de 1506 editie van M. Lotter inspireert zich ook op de Straatsburgse modellen (vooral Schaffner), nagevolgd door C. Kacheloven in 1513; voor de 1516 editie inspireert deze laatste zich echter op B. Grien. Mainz: de J. en P. Schöffer edities: hier releveren wij slechts de 1513 editie die de Straatsburgse modellen omwerkt onder invloed van de *Livres d'heures* (architektonische elementen). Het is deze 1513 editie nu die als basis gediend heeft voor de Vorsterman-editie te Antwerpen van 17 feb. 1525 (NK 1139, voor de hts. tenminste) en dit wordt door de auteur aan de hand van haar reproducties en deze van W. Nijhoff (NAT) aangestipt (p. 91). De editie van J. Clein te Lyon van 1511 vormt nog geen geheel (gedeeltelijk uit Straatsburg, gedeeltelijk uit Lyon), terwijl deze van 1546 de Holbein illustraties bevat (zie hoger) Bazel kent diverse reeksen houtsneden. Deze uit de hypothetische 1494 editie van J. B. van Olpe; de heterogene verzameling uit de 1515-editie van M. Furter; deze van N. Lamparter van 1515; deze van A. Holbein in de 1519-editie van P. Gengenbach en tenslotte de 1519-editie van Th. Wolf. Deze laatste, de Baldung-reeks, komt uit Straatsburg. Omgezet in metaalgravure door Jakob Faber voor de 1522-editie, dient deze als basis voor de Vorsterman-editie van 5 juni 1531 (NK 1140, Oldenbourg p. 116). De Nürnbergse 1516-1518-edities (tot 1522 meer dan 20 edities) werden hoger reeds gekarakteriseerd.

Wat met de HA-edities in de Nederlanden? De auteur vermeldt er slechts twee. Waarom die twee? Ampe (in de GP) en NK geven ons toch een overzicht van de edities (de eerste Latijnse is van 1513, de eerste *duytsche* van 1525). Welke edities hebben houtsneden en welke niet? Welke filiatie bestaat er tussen de houtsneden van de edities in de Nederlanden? Vermoedelijk kent de auteur alleen deze twee edities omdat reproducties eruit te vinden zijn in NAT en de andere exemplaren zeldzaam zijn. Wij vergeleken enkele edities, na 1540, uit de Univ. Bibliotheek en

alle hebben houtsneden; het zou dus wel een interessante onderneming zijn alle edities bij ons verschenen te onderzoeken. Volgen nu enkele opmerkingen die Ampe reeds gesteld had. Wat is de eerste editie? Houden wij ons ver van alle discussie over hypothetische uitgaven en blijven wij bij de bibliografie. Vraag: vond men reeds houtsneden uit de HA-edities in andere boeken vóór 1498, datum van eerste editie? Wij moeten ons niet, zoals Oldenbourg, beperken tot werken met de titel HA, vermits gebedenverzamelingen ook voordien voorkwamen (23). Met andere woorden wat betekent het hier: eerste editie? Ampe signaleerde reeds de editie vermeld in de Vande Velde catalogus (24). Deel 1, nr. 2262 vermeldt: *Hortulus animae*... Bazel 1519... nr. 2263: *Idem opus*. Parisiis, P. le Dru, (1496), in-8. Deze editie konden we evenmin als Ampe localiseren. Een ogenblik dachten wij te doen te hebben met de *Antidotarius animae* van Salicetus (H. 14169), maar volgens Goesin-Verhaeghe, de opsteller van de catalogus, bevatte de editie houtsneden. Verder wat is de HA-editie, Klein-Troya, M. Reinhard, c. 1491? Deze editie verscheen te Kircheim (Elsazs) bij M. Reinhard (Schreiber 4241; Ritter, *Histoire de l'imprimerie Alsacienne*... p. 129 zegt uitdrukkelijk: *vers 1492 un Hortulus animae qui est la première édition de ce livre de prières avec 49 gravures*..., zie Ampe, GP, p. 77 voor het Karlsruhe exemplaar). Proctor, die een artikel gewijd heeft aan deze drukker (25), spreekt alleen over de *Horae*, maar vermeldt wel dat het materiaal van deze drukker rond 1495 bij J. Gröninger te vinden was, die, naar wij hoger zagen, in 1498 een HA gedrukt heeft. Verder wat is de relatie tussen de *Horae* en de HA drukken zowel wat de inhoud als wat de illustratie betreft? Ampe, GP p. 78, signaleerde in dit verband dat in de editie van 1498 (Oldenbourg L2) na de titel *seu officium* gestaan zou hebben. Maar Ampe steunt hiervoor op Copinger 3173 wat onvoldoende is. Deze referentie gaat terug op Schmidt, Ch., Gröninger 40, het exemplaar uit Straatsburg dat onvolledig is, evenals het enige andere bekende exemplaar door Oldenbourg vermeld. De toevoeging vindt men wel later. Men ziet dus dat dit rijke boek tal van problemen stelt en niettegenstaande onze opmerkingen een nuttig werkinstrument vormt voor de studie van de HA-edities bij ons verschenen. Wensen wij tenslotte de uitgever geluk met de smaakvolle presentatie van dit boek.

(21) M. CONSUELO OLDENBOURG, *Hortulus animae [1494]-1523. Bibliographie und Illustration*, Hamburg, Ernst Hauswedell & Co. 1973, 224 p., 224 afb., gebonden 160 mark.

(22) A. AMPE, *Kritische aantekeningen bij de Hortulus Animae in de Nederlanden*, in *Handelingen van de Kon. Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 1961, dl. XV, p. 13-93; *Kritisch onderzoek van de Hortulus Animaedrukken ten onzent*, in *De Gulden Passer*, 1962, dl. 40, p. 59-95.

(23) Dit is wel een zwakke zijde van het boek : het verwaarlozen van de inhoud der HA drukken.

(24) *Catalogue des livres rares et précieux... de la bibliothèque de feu Mr. Jean-François Vande Velde*..., Gent, 1831, deel I.

(25) T.B.S., 1901, p. 149 of in *Bibliographical Essays*, p. 19 sq.

---

132. - L. SCHUCAN behandelt ook in het kort enkele drukken van de *Ad adolescentes* die in de Nederlanden verschenen zijn (26). Deze van Leuven (Ca 1724, J. van Westfalen), de Pafraet-edities (Ca 925, c. 1500) en NK 1072 (1506) en de Zwolle-edities (Ca 259 en NK 257). Nuttig is: *Anhang II. Verzeichnis der griechischen und lateinischen Drucke von Ad Adolescentes vom 15. bis zum Anfang des 17. Jahrhunderts (Ohne Gesamtausgaben)* (p. 243-247).

(26) L. SCHUCAN, *Das Nachleben von Basilius Magnus "ad adolescentes"*. Ein Beitrag zur Geschichte des christlichen Humanismus, Genève, Droz, 1973, THR 133.

---

133. - Het onderzoek naar de verspreiding van de gedrukte consolatioliteratuur, de zg. troost- en sterfboekjes, in de 16de eeuw is een moeilijke taak. Deze moeilijkheid vergroot nog wanneer wij te doen hebben met teksten waarvan de auteurs verboden waren, zodat hun boekjes meestal anoniem verschenen zijn, soms in onvolledige vorm of achteraan in een ander boekje om niet op te vallen. G. FRANZ heeft zich echter hierdoor niet laten afschrikken. In een uitgebreid

onderzoek (27) gewijd aan deze teksten die min of meer verwant en zelfs afhankelijk van elkaar zijn (p. 5), en tot doel hebben goed, d.w.z. heilzaam te leven en te sterven, probeert hij de verspreiding na te gaan van enkele werken van Huberinus en Rhegius. In de eerste plaats belangrijk voor het Duitse taalgebied, hebben deze werken, via vertaling, bij ons een niet te onderschatten succes gekend. Hoe geliefd dit kettters boekje was, blijkt uit het feit dat "het gulden gebedenboekje" als titel gebruikt werd voor *ein katholisches Gegenstück*, nl. van F. Vervoort (p. 27). De uitvoerige onderzoekingen van de in Duitsland verschenen edities, de herdrukken, de vertalingen en bewerkingen, zijn een belangrijke aanwinst. Maar ook de edities uit de Nederlanden werden behandeld; veel nieuws hieromtrent brengt hij niet bij, wat na Sepp, Verheyden, Kronenberg en Wijnman licht te begrijpen valt. Wij zien nu echter wel beter de verhouding en de afhankelijkheid in van deze vertalingen ten opzichte van de oorspronkelijke werken. De sterfboeken, de typische middeleeuwse *ars moriendi*, verdwijnen in Duitsland circa 1520 om langzamerhand vervangen te worden hetzij door *neue protestantische Schriften*, hetzij - zoals het geval bij de *Versehung von Leib, Seele, Ehre und Gut* van 1489 - om in Luterse zin omgewerkt te worden (p. 6). Het boek van G. Franz nu behandelt hoofdzakelijk twee protestantse Auteurs: Caspar Huberinus (1500-1553) en Urbanus Rhegius (1489-1541). Van de eerste worden alle werken onderzocht, van de tweede alleen de *Seelenarznei*. Na een inhoudsoverzicht volgt een schets van de diverse edities (de Augsburgse drukken van P. Ulhart, de Wittenbergse niet Luther's voorwoord, ...), die dan in het bibliografisch gedeelte uitgewerkt zal worden. Huberinus' (of zoals in de editie van Van Ghelen, NK 2575, en in de *Index* van 1564, Gaspar Hubertinus' werk *Tröstung aus Göttlicher Schrift*, waarvan de eerste zelfstandige editie in 1531 verscheen, vormt het uitgangspunt van alle Nederlandstalige drukken (p. 17). In 1532 reeds werd dit door drie verschillende Antwerpse drukkers gedrukt en kende in het totaal een tiental Nederlandstalige edities. *Diese Verbreitung erlangte die Schrift durch Beifügung mit verschiedenen anderen Traktaten an Das gulden ghebedenboecxken*, ... van O. Brunfels (p. 21, zie bij NK de edities van Brunfels met en zonder het troostschrift). De problemen verbonden aan deze edities (2 van 1531, drie van 1532, en deze van 1535), de redenen van het verbod van Hubertinus' tekst (zie de verboden onderstreepte regels in het Brussels exemplaar die G. Frani aanhaalt (p. 22), met wijzigingen t.o.v. Verheyden's behandeling in T.B.B., 1906 p. 252) worden beknopt behandeld. Niettegenstaande alle verbod verschijnt de laatste Nederlandstalige editie in 1563 te Vianen bij D. Buyter. Maar ook de *Seelenarznei* van Rhegius heeft als vehikel gediend voor Hubertinus' *Trostschrift* (p. 34). In de Nederlandse vertaling, *De medicijne der sielen*, NK 1790, bevinden zich daaruit *zwei Abschnitte ohne Autorenangabe* (p. 34). Een derde verspreidingsmiddel van Huberinus' en Rhegius' troostschriften was Holbein's dodendans. Vanaf de eerste editie van 1538 wordt de *Medicina animae* als tekstillustratie bij deze beroemde houtsneden gebruikt. Ook hiervan onderzoekt de auteur de diverse edities, maar vermits geen enkele daarvan in de Nederlanden verscheen gaan wij daar niet dieper op in. Wij kunnen ons slechts afvragen waarom dit zo is: waren er geen of zijn ze ons onbekend? Het tweede, verreweg het belangrijkste, deel van het boek, is de *Bibliographie* (p. 67-209). Kenmerken: uitvoerige, meestal op autopsie gesteunde beschrijvingen, en inhoudsoverzichten wat noodzakelijk is bij de vaak moeilijk te ontdekken teksten die dikwijls niet eens op het titelblad vermeld worden; literatuurvermelding en localisatie van de exemplaren (meerdere bibliotheken uit de Nederlanden onderzocht); nuttige (?) en wel onmisbare (?) *Stammtafeln* (p. 268-271) van de diverse edities en vertalingen. De eerste groep omvat de bibliografie van Huberinus: *Vom Zorn und der Götte Gottes* te zamen met *Wie man den Sterbenden trösten und ihm zusprechen soll*. De eerste editie verschijnt bij P. Ulhart te Augsburg in 1529, volgen dan de Wittenbergse drukken met Luther's voorwoord vanaf 1534 bij G. Rhau, de Hoog- en Nederduitse drukken, een tweetal Deense en zelfs een IJslandse vertaling van 1579. Een tweede groep omvat, eveneens van Huberinus, de bibliografie van

Tröstung aus göttlicher Schrift; hiervan slechts twee zelfstandige uitgaven (1531). Vanaf 1537 verschijnt dit werk onder de titel *Versehung Leibs und Seel*. Dit werk is de *Versehung von Leib, Seele, Ehre und Gut* van 1489 waarvan het medische deel behouden werd maar het deel over de zielezorg volledig vervangen werd door de *Tröstung*. De edities vanaf 1537 bevatten ook het *Practicierschlein der Leibarzney* van Ryff. Het is de *Tröstung* van 1531 die samen met Brunfels' *Gulden Ghebedenboeckxen* in de Nederlanden verspreid wordt. Het zijn respectievelijk: NK2574 (het enig (?) bekende, Gentse exemplaar is een octavo), NK 2575 en 2576 van 1532; een niet bekende editie van vóór 1535 bij Henric inden Mol, volgens de bewering van M. Martens (zie TBB, 4, p. 246); verder NK 502 van 1535, NK 503 van 1538; NK 504 van 1540. Vóór 23 juni 1542 verscheen ook een thans onbekende Nederlandstalige editie van de *Troostinge* bij J. Van Liesvelt. De laatste editie verscheen in 1563 te Vianen. Een derde groep omvat eerst de bibliografie van de *Seelenarzney* van Rhegius (vanaf 1529) gevolgd door de vertalingen (onder meer een tweetal Franse) en daarna deze van de *Seelenarzney* met de *Tröstung* samen. De Nederlandse editie hiervan, *De medicijne der sielen*, NK 1790, vermeldt Claes van Oldenborch, 1536; de auteur aanvaardt hieromtrent Wijnman's veronderstelling als zou M. Crom tussen 1539-43 het boekje gedrukt hebben. De test van de bibliografie is gewijd aan de edities van Holbein's dodendans te samen met de troostschriften en aan de edities van de andere werken van Huberinus. Uit deze laatste groep vermelden wij een tweetal Nederlandstalige edities in hetzelfde typografisch materiaal, gedrukt te Antwerpen of te Vianen in 1566: *de Catechismus* en de *Seventich sluytreden*. Het derde deel van het boek bestaat uit: enkele statistische beschouwingen over het aantal edities en vertalingen; de manier waarop de edities te ontdekken vallen hetzij door bibliotheeknazicht hetzij door bibliografieën en catalogi (werden de veilings- en antiquariaatscatalogi wel voldoende onderzocht?). In Duitsland, evenals bij ons, bestaat nog geen bibliografie van de 16de eeuwse drukken. De auteur kon wel gebruik maken van het reeds aangevangen werk te München, want de Deutsche Forschungsgemeinschaft begon 1969 aan een bibliografie van alle 16de eeuwse Duitse edities. Persoonlijk hebben wij te München dit werk leren kennen en waarderen en onze *Bibliotheca Belgica* zou daar zeker iets kunnen leren. Het vierde deel omvat de Duitse tekst van de beide troostschriften van Huberinus en Rhegius (p. 227-260) en het vijfde deel: *Nachträge, English summary, Verzeichnis der Bibliotheken, Literaturverzeichnis, Personen- und Druckerregister, Verzeichnis der Druckorte, Titelregister, Bibelstellenregister*, en een 39-tal afbeeldingen. Dus al wat nodig is om het maximum uit dit moeilijke materialenrijke boek te halen.

(27) GUNTHER, FRANZ, *Huberinus-Rhegius-Holbein. Bibliographische und Druckgeschichtliche Untersuchung der verbreitetsten Trost- und Erbauungsschriften des 16. Jahrhunderts*, (= *Bibliotheca humanistica et reformatrica VII*), B. De Graaf, Nieuwkoop, 1973, viii-313 p., 39 afb., geb. 95 gulden.

---

134. - Haguenau kende in de eerste helft van de 16de eeuw een belangrijke drukkersactiviteit; talrijke humanistische en reformatorische teksten kwamen er van de pers. Omtrent deze activiteiten waren wij goed ingelicht door de werken van Ritter (1955) en van Burg (1956-1957); deze laatste bezorgde ons zelf een overzicht in alfabetische volgorde, van alle edities tot 1600 in Haguenau verschenen. Maar met bibliografie is het nooit gedaan, steeds ontdekt men onbekende drukken, en dit bewijst nog eens het zopas verschenen werk van JOSEF BENZING (28), de belangrijkste specialist van de 16de-eeuwse drukkunst in Duitsland. Het boek vangt aan met een chronologisch overzicht van alle drukkers te Haguenau en van elke drukker wordt tevens een chronologische lijst gegeven van al zijn edities. We vermelden hier deze drukkers met de periode waarin zij drukten en tevens hun aantal thans bekende drukken. H. Gran, 1501-1527, 213; Th. Anshelm, 1516-1522, 114; J. Setzer en erfgenamen, 1523-34. 183 en 31; P. Braubach, 1534-36, 34. Van deze drukkers is de productie hoofdzakelijk

in het Latijn, terwijl bij de volgende, kleinere drukkers wij vooral te doen hebben met teksten in het Duits. A. Farckall, 1524-27, 10; G. Seltz 1528-29, 14; V. Kobian, 1532-40, 33; S. Bund, 1550-57, 3. Volgens Benzing kende men in Haguenau geen andere officina, maar dit stelt ons meteen voor de volgende moeilijkheid die oprijst door een schijnbaar onbekende editie, te Gent aanwezig, waarvan wij hier de beschrijving geven (Gent, Univ. Bibl. Hist. 7775). De auteur van het boekje is Andreas Gheeraerds, beter bekend onder de naam Hyperius naar zijn geboortestad Ieper. Wij slaagden er niet in de drukker nader te identificeren en vermoeden zelfs een schijnadres F. ANDREAE // GERARDI HYPERII DOMI // NICANI COSMOGRA-//PHIA AD. M. HEN- // RICVM BAL. // DVM //PHYSICUM // *Houtsnede met letters G.G. Opus nunc recens natum, atque aeditum // Haganoe, apud Ioannem Stromerium // M.D. XXXII // Mense Iunio // In fine: Excudebat Haganoe Ioannes Stromerius. M.D. XXXII. Mense Iunio. In-4*, 12 ff. ng, A-C' Na dit overzicht van drukkers en drukken volgen: een index van de boekhandelaars en uitgevers waarvoor in de eerste plaats Gran en Anshelm gedrukt hebben. Belangrijk is de alfabetische index die in de andere afleveringen van de BA ontbreekt en het gebruik ervan erg bemoeilijkt. Hier kunnen wij nu onmiddellijk nazien welke auteurs te Haguenau gedrukt werden. Wat nu de beschrijving van de werken zelf betreft, wordt onderscheid gemaakt tussen de geziene, de niet zelf ingeziene, maar localiseerbare en tenslotte deze die alleen uit bibliografie bekend zijn (zeer dikwijls alleen door Panzer vermeld). De eerste groep wordt uitvoerig beschreven, maar de tweede groep kon beter behandeld worden. De auteur vermeldt - maar niet steeds - de naam van de inleider, uitgever, vertaler en dgl.; houtsneden worden ook opgegeven. Volgen na elke beschrijving de lijst van de bibliotheken waar een exemplaar voor handen is - hoofdzakelijk Duitse bibliotheken, maar ook: Londen, Cambridge, Parijs, Straatsburg en natuurlijk Haguenau - en enkele bibliografische referenties. Wij geven tenslotte enkele aanvullingen op grond van het Gents bibliotheekbezit; vermits de auteur de signaturen nergens vermeldt laten wij die ook weg. Van Gran de nummers 15, 28, 35, 159, 185; van Anshelm 27, 57, 73, 84 (dit werk is niet gedateerd en daar waar Burg vermeldt, na 1516, plaatst Benzing het in 1521: wij vragen ons af waarom en een korte verklaring ware zeker niet overbodig, 85; van Setzer, 37, 59, 61, 67, 75, 85, 113 (van dit werk kent de auteur alleen het exemplaar uit Londen BM en bij had dit toch beter kunnen beschrijven; het heeft 68 ff., en vermeldt: mense iulio), 117, 126, 127, 131, 156, 158, 163, 172, 173, 180, 183 en van de erfgenamen nr. 30; van Brubach 6, 7, 22, 34; van Koblan 23.

(28) J. BENZING, *Bibliographie Haguenovienne. Bibliographie des ouvrages imprimés à Haguenau (Bas-Rhin) au XVIe siècle*, (= *Bibliotheca Bibliographici Aureliana* L), Baden-Baden, V. Koerner, 1973, 140 p., 100 DM. Alle werken in deze reeks verschenen - en waarvan enkele reeds in onze kroniek besproken werden - zijn opgevat op dezelfde manier, maar niet alle staan op hetzelfde peil.

135. - Het vierde deel van de uitgave van de *Opera omnia* van Erasmus (29) omvat vier teksten: *De recta latini graecique sermonis pronuntiatione*, uitgegeven door M. Cytowska. De uitgever onderscheidt de eerste editie (A) van maart 1528 in officina Frobeniana en de nieuwe herwerkte editie van oct. 1529 eveneens te Bazel (B). *Libellus de constructione octo partium orationis* door dezelfde uitgever. Hiervan is de eerste editie (A) in feite van William Lilye en Erasmus samen; deze uitgave verscheen eerst te Londen, R. Pynson, 1513, en werd herhaaldelijk herdrukt. Een tweede editie, een herwerkte redactie, verscheen te Bazel bij J. Froben in augustus 1515 (B). Het is deze tweede redactie die 80 maal herdrukt werd in de 16de eeuw. De volgende tekst, uitgegeven door J. Domanski, de *Encomium medicinae*, door Erasmus geschreven in 1499 verscheen echter niet vóór 1518 (Leuven, D. Martens), herzien in de 1529-editie Bazel. *Paraphrasis seu potius epitome in elegantiarum libros Laurentii Vallae*, uitgegeven door C. L. Heesakkers en J. H. Waszink. De inleiding tot deze tekst is de beste van de vier en omvat tevens een overzicht van de edities tot 1540. Ter aanvulling: *Paraphrasis... Farrago...* Lugduni apud Seb. Gryphium, 1533, (Gent, Acc. 20.407 (1)).

136. - Uit de 50ste jaargang van *De Gulden Passer*, verschenen in oct. 1973, vermelden we volgende bijdragen: A. SCHOUTEET (30) brengt ons biografische gegevens met uittreksels uit archiefmateriaal over enkele Brugse drukkers (beter prentere) waarvan ons thans geen enkele gedrukte tekst bekend is, zo Jan van Hilten (van 1499-1518) en nog enkele anderen. L. Torrentius, bisschop van Antwerpen (1587-1595) bezat een voor zijn tijd niet onbelangrijke bibliotheek van 1560 titels. Wij beschikken over een systematische catalogus, opgesteld op het einde van zijn leven, waarin alle werken betrekking hebbend op het Turkengevaar verenigd zijn. De beknopte gegevens daarvan worden door L. DUPONT (31) uitgewerkt en geven een 40-tal publicaties, verzameld in 7 verzamelbanden. Van deze werken wordt een beschrijving met een nuttige inhoudsanalyse gegeven. R. LAUWAERT (32) onderzoekt de betekenis van de jaarmarkten te Frankfurt am Main voor de Nederlandse boekhandel. De voornaamste op deze markten vertegenwoordigde uitgeverij is de Officina Plantiniana. De auteur publiceert tevens uitvoerige tabellen over de handelsrelaties van deze Officina te Frankfurt (alle firma's en particulieren die van de Vastenfoor 1571 tot de septemberfoor 1600 op de B^ochermessen handel gedreven hebben met Plantin en Moretus).

(30) A. SCHOUTEET, *Jan van Hilten en andere onbekende Brugse drukkers uit de xv^e en de eerste helft van de xvi^e eeuw*, in *De Gulden Passer*, 1972, dl. 50, p. 11-25.

(31) L. DUPONT, *La biblioth^oque de Torrentius: les livres d'un pr^olat humaniste du xvi^e si^ocle sur l'empire ottoman*, in *De Gulden Passer*, 1972, dl. 50, p. 100-123.

(32) R. LAUWAERT, *De handelsbedrijvigheid van de Officina Plantiniana op de B^ochermessen te Frankfurt am Main in de xvi^e eeuw*, in *De Gulden Passer*, 1972, dl. 50, p. 124-180.

---

137. - De studies gewijd aan de werkzaamheden van de drukker-uitgever Hubertus Goltzius (1526-1583) zijn tot op heden weinig talrijk geweest. De licentiaatsverhandeling die W. Le Loup (33) zeer degelijk en uitvoerig heeft aangepakt komt dus goed van pas. Het boek is vooral een typografische studie gebaseerd op de drukwerken en archiefmateriaal uit het Plantijnmuseum. Achtereenvolgens omvat het: een korte biografie; de werken of beter hetzelfde werk in verschillende talen (*Vivae omnium fere imperatorum imagines*) van Goltzius bij G. Coppens van Diest in 1557-60 gedrukt; en een overzicht van alle boeken die Goltzius te Brugge in zijn officina gedrukt heeft. Dit deel, het uitgebreidste (p. 25-139) beschrijft uitvoerig 19 drukken met vermelding van lettertype, typografische kenmerken, illustraties met betekenis, watermerken (4 boeken van Goltzius zelf, 4 van Raevardus, 2 van J. de Coras, de zeldzame *Novellae* van Justinianus, de Moschos, de Leopardus, de Meetkercke, de Pelsers, de Lampsonius, de Otho, de Cruquius en de Erasmus). Het vierde hoofdstuk bezorgt een synthese van het papier, watermerk, aan- en verkoop van het papier (met interessante gegevens uit de rekeningen van Plantijn) en oplagecijfers; alle door Goltzius gebruikte lettertypes worden opgegeven met identificering en verwijzing naar Vervliet; een onderzoek van de typografie, die echter wat bij de verschijningsvorm blijft hangen en daardoor de diverse etappen verwaarloost; de illustraties en de initialen (houtsnedes en metaalgravures). Tenslotte onderzocht de auteur de werking van de drukkerij - *the first private press* (De la Fontaine Verwey) - van Goltzius - de kopij en het drukken, de financiële problemen; de verhouding Goltzius-Plantijn, (aan- en verkoop van papier en gedrukte boeken) op grond van de rekeningen in het Plantijnmuseum; de plaats die Goltzius in de 16de-eeuwse Brugse boekdrukkunst bekleedt en die bij gebrek aan typografische studie, over de andere Brugse drukkers moeilijk te situeren valt; een kort hoofdstuk gewijd aan het Brugs humanistenmilieu en de nawerking en herdrukken van Goltzius' edities. Een goed gedocumenteerde en geïllustreerde studie.

(33) W. Le Loup, *Hubertus Goltzius (1526-1583) Drukker-graveur*, (Proefschrift aangeboden tot het bekomen van de graad van licentiaat in de Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis, promotor J. K. Steppe), Leuven, 1973, xii-251-iv p. Zie verder in dit tijdschrift de bijdrage van de auteur over H. Goltzius.

---

138. Het eerste deel van de *Type Specimen Facsimiles 1-15* verscheen in 1963, deel II dat thans verschenen is (34) omvat drie nummers. 16. Plantin's specimen van 1567, het oudste in boekvorm, omvat 47 afbeeldingen (45 letters en 2 fleurons) uit zijn Franse periode (1558-70). Deze periode wordt zo genoemd omdat *he used chiefly types by Garamont, Haultin, Granjon, Le Be, Danfrie and other French masters* (p. 1). 17. Het *Folio specimen* van 1585 daarentegen *brings to light the large part played by the Ghent punchcutter, Hendrik van den Keere*, die voor Plantin werkte vanaf 1569 (p. 7). 18. De derde reeks, een aantal losse fragmenten, zijn *specimens of types available in the typefoundry of Le B in Paris, sent by the second Guillaume Le B to Jean Moretus, son-in-law of Plantin* (p. 12). De respectievelijk 47, 91 en 30 afbeeldingen, worden door de auteurs van een korte commentaar voorzien. Tenslotte nog een *Synoptical table showing occurrences in other type specimens* (vanaf deze van Fr. Guyot, c. 1565 tot en met deze van Delacolonge 1773) *of the typefaces discussed in this volume*.

(34) *Type Specimen Facsimiles II. Reproductions of Christopher Plantin's Index sive Specimen Characterum 1567 & Folio Specimen of c. 1585 together with the Le B-Moretus Specimen c. 1599 with annotations* by HENDRIK D. L. VERVLIJET and HARRY CARTER (Type Specimen Facsimiles II (Nos 16-18) General editor JOHN DREYFUS, London, The Bodley Head, 1972, in-folio, ix-15 ff., tabel, platen.

139. Niettegenstaande de uitgebreide literatuur aan de Officina Plantiniana gewijd is L. Voet (35) van oordeel, dat de specifieke drukkersactiviteiten, de bedrijfsorganisatie en de commerciële aspecten van deze officina nog niet voldoende bestudeerd werden. Bijgevolg: *The intention has been to survey the activities of the officina in the sixteenth, seventeenth, and eighteenth centuries...* maar wegens het uitgebreide materiaal wenst hij zich te beperken tot *the time of Christophe Plantin the founder of the firm* (p. viii). Een inleidend hoofdstuk (p. 3-16) brengt een overzicht van het beschikbare archiefmateriaal. In de eerste plaats de boekhouding: *grand livre, journal* vanaf 1558 en vanaf 1563, datum van aanvang van de vennootschap met C. van Bomberghen, een dubbele boekhouding geschoeid naar Italiaans model. Dubbele boekhouding veronderstelt een memoriaal (of diverse register), een journaal en een grootboek van de dubbele inschrijving. In 1567, bij de ontbinding van de vennootschap, zou Plantin vaarwel gezegd hebben aan de dubbele boekhouding omwille van de daaraan verbonden moeilijkheden. Wij begrijpen dan ook niet goed de auteur wanneer hij op p. 5 concludeert dat *the journal and the grand livre remained the basis of the system*. Vermits het memoriaal (de diverse registers) ook behouden bleef, vraagt men zich af waarin dan precies het onderscheid lag en de reproductie van enkele boekhoudkundige documenten (pl. 3-6) maakt de boekhouding toch niet erg doorzichtig. De aard en de benaming van de diverse boekhoudkundige stukken is niet duidelijk genoeg aangegeven. Ook de balans van 1566, door de auteur samengesteld op grond van archiefstukken, is duister (appendix 1, p. 467). Dit komt ondermeer door de 2 posten *books sold* en *sales*, gedeeltelijk uit stok van 1565?, maar die evenals de debiteuren niet in de activa werden opgenomen. Zonder degelijke inventaris zien wij trouwens ook niet goed in hoe Plantin zijn resultaten berekende. Na dit inleidend hoofdstuk begint dan het eigenlijke werk. De structuur van het boek is eenvoudig. Na een onderzoek van het materiaal door de drukker gebruikt: papier of perkament, inkt, letters... volgen de druktechniek, de problemen aan het uitgeven verbonden, de *working conditions and industrial relations*, de verkoop en het financieel beleid. Het bedrijf van Plantin - hoe kwalitatief hoogstaand ook - is een typisch kapitalistische onderneming en men ontkomt niet aan de indruk dat de winst primeert in de talrijke som, uiteenlopende transacties van de ondernemer. Het papier. Vermits Plantin alles nauwkeurig optekende en wij zijn gedrukte boeken kennen met een idee over de oplage; de productiesnelheid per pers en per dag (1250 vellen) en tien persen (p. 21) tussen 1555-1756 een aanvaardbare basis vormen, kan de auteur ons een tamelijk juiste schatting geven van het enorme papierverbruik. Waar kocht Plantin zijn papier dat de voornaamste kostprijsfactor van het boek vormde? (60-75% volgens

de oplage). Drie landen komen in aanmerking: Italië, Frankrijk en Duitsland. Hier bepalen - volgens de auteur - de transportkosten de keus. Vanaf het einde van de 17de eeuw echter komt het papier vooral uit Nederland. In dit hoofdstuk bezorgt Voet ons verder op grond van het archiefmateriaal talrijke preciese gegevens over de papiertransacties. Belangrijker voor ons is het hoofdstuk 4: *Type material* (p. 51-126). De studie van het typografisch materiaal van een bepaalde drukker bestaat er in te onderzoeken welke letters die drukker gebruikt heeft. In de meeste gevallen gebeurt dit onderzoek door analyse van zijn drukwerken. Het geval Plantin is ietwat anders. Gezien de grote voorraad van typografisch materiaal uit Plantin's tijd nog in het Museum aanwezig, ligt het voor de hand met dit materiaal te beginnen. De artikels van Carter en vooral de *Typographica Plantiniana* hebben hier baanbrekend werk verricht. Uit de verzameling te Antwerpen kennen wij: de door Plantin gebruikte letters en de letters die Plantin bezat maar die hij niet gebruikt heeft (*He seems to have had a veritable mania for collecting punches and matrices*, (p. 65) zonder het aspect belegging te vergeten). Zijn drukwerken zullen dus het alzo gevonden resultaat bevestigen. Quid nu de boeken aan Plantin toegeschreven en die zijn naam als drukker niet vermelden? Hier moet vooraf een onderscheid gemaakt worden tussen: het specifieke materiaal van Plantin, het gemeenschappelijke met andere drukkers en dit typografisch materiaal dat Plantin nooit zou gebruikt hebben. Dit probleem van de niet geïdentificeerde drukken is wel het moeilijkste, wordt door de auteur nog niet aangeroerd en zal vermoedelijk behandeld worden in het bibliografische deel dat later zal volgen. In ieder geval vormt het typenrepertorium de basis voor elk bibliografisch onderzoek en Voet zal zeker ook voor dit probleem gesteld worden. Na een algemeen overzicht over *typesfaces, founts, punches, matrices, strikes* brengt Voet ons een synthese van de lettersnijders die voor Plantin gewerkt hebben. Aan de hand van het archiefmateriaal, rijkelijk door de auteur aangewend, ontdekt men tal van interessante gegevens over de relaties tussen de drukker en zijn lettersnijders (bv. met H. van den Keere, de jongere uit Gent, p. 73 sq.), over de technische aspecten aan het vak verbonden, over de behoefte van Plantin om monopolie van zijn type te hebben, over de prijs, enz. Het zijn precies deze gedetailleerde inlichtingen die het anders ietwat lang uitgesponnen boek zo boeiend om lezen maken. Zelfs het gieten van de letters en de problemen van de legeringen worden niet verwaarloosd, want meer dan dit metaal klaar maken deed Plantin vermoedelijk niet; het gieten gebeurde buiten het bedrijf (p. 106). Het volgende deel, gewijd aan *The printer's techniques and methods* (p. 129-153) neemt als uitgangspunt de tekst over het drukken uit: *La première et la seconde partie des Dialogues françois (et flamands) pour les jeunes enfans* van 1567 en toegeschreven aan Plantin zelf. Volgen een beschrijving van de drukpers en de werking ervan maar zonder in detail te treden en zich vooral baserend op andere werken (de auteur is werkelijk gepassioneerd om ons overal de prijs op te geven die Plantin betaalde voor zijn materiaal, maar als economist staan wij toch wat sceptisch tegenover de betekenis en het belang van deze prijzensomming). Liever hadden wij wat meer commentaar gezien op deze in feite toch zeer summiere en duistere dialoog. Hetzelfde gebeurt met de werkzaamheden van de zetter en zijn benodigdheden (p. 142-153). In het volgende hoofdstuk onderzoekt de auteur meer speciaal de tussenkomst van Plantin in het drukproces. In de eerste plaats de keus van de letter en het corps. *Plantin consequently adhered to the traditions of his time when choosing types, in order to avoid the possibly adverse financial consequences of nonconformity* (p. 158). In het onderzoek over het formaat van het boek en de impositie houdt de auteur zich terecht aan de uitstekende artikels van Ch. Mortet. Behalve wanneer Plantin strikte opdrachten uitvoerde of tenzij hij verhinderd was door afwezigheid wenste hij steeds een proefblad te zien en tussen te komen in de lay-out van het boek. Interessant zijn verder de statistische gegevens over de evolutie van het formaat van het boek en de oplagegrootte. Hierbij sluit appendix 8 aan: *Impositions and Folding Schemes* (p. 526-561). Wij vinden er achtereenvolgens voor de folio, quarto, octavo, 12mo,

16mo, 18moformaten de impositieschemas met daarnaast een vel. Op beide worden de pagina's met nummers aangeduid. Deze impositieschema's vindt men in om het even welk handboek voor drukkers en ze vertonen dus niets speciaals, behalve dat de auteur hier geen rekening houdt met de kettinglijnen en de plaats van het watermerk wat het begrijpen voor niet ingewijden zeker niet vergemakkelijkt (vergelijk bv. de schema's in het werk van Gaskell). Bijzonder de impositie bij 16mo en de impositie op halve vellen (*work and turn operation* p. 537), die regelmatig bij Plantin voorkomt, had toch wat meer uitleg gevraagd (zie hierover Gaskell fig. 60 en de artikels van Mortet). De gegevens van Voet zijn hier wat te abstract, te algemeen; wij mogen ook niet vergeten dat wij normaal uitgaan van gebonden boeken en op grond daarvan de impositie en het formaat moeten bepalen. De signaturen spelen ook een rol en wij vragen ons af of impositie bij vooraf doorgesneden vellen niet voorkomt bij Plantin. In het hoofdstuk gewijd aan de *Proofcorrection* (p. 174-193) vindt men een lijst van de *correctors* (vanaf 1563 tot 1764) die voor Plantin werkzaam waren en verder de bespreking van een huishoudreglement van 1607 of 1608 in 1959 door Vervliet uitgegeven. De rest van het hoofdstuk behandelt de manier waarop de correctors werkten en hoe ze betaald werden. Graag hadden wij hier wat vernomen over: het proefblad, het ogenblik in liet drukproces wanneer precies de correctie gebeurde, hoe deze gebeurde, of er een speciale proefpers voorhanden was (zie p. 321), de diverse proefstaten en de eventuele tekstvarianten van eenzelfde editie. De boekillustratie is ongetwijfeld dit aspect van Plantin's bedrijf dat tot op heden het meest bestudeerd geworden is. De synthese (p. 194-243) gewijd aan *the engravings Plantin had made to illustrate his own publications* is dus zeer nuttig. Plantin drukte in een periode die de overgang kende van houtsnede - naar koperplaatillustratie in het boek en dus de technische moeilijkheden aan de pers gesteld moest oplossen. Is trouwens een van de eerste boeken met kopergravure in de Nederlanden niet precies de *Vivae imagines partium corporis humani* van 1566 bij hem verschenen? De meeste illustratiespecialisten die voor Plantin werkten waren *technicians rather than creative artists* (p. 196). Deze sneden naar tekeningen of andere modellen al of niet reeds op het hout of de plaat aangebracht door de ontwerpers. Dit hoofdstuk bezorgt tevens een overzicht van de kunstenaars die voor Plantin en de Moretussen werkten en waaronder wij de voornaamste Antwerpse kunstenaars terugvinden; het archiefmateriaal uit het Museum is trouwens een zeer belangrijke bron voor hun leven (p. 233-241 geeft de *List of the Graphic Artists who worked for the Plantin House* vanaf 1559 tot in de 18de eeuw). Ook het kleuren, met de hand natuurlijk, en de kostprijs daaraan verbonden worden uiteengezet. De meeste boeken verlieten de drukkerij in losse vellen (*in albis*), maar op verzoek van de kopers konden ook gebonden exemplaren bekomen worden. Deze werkzaamheid, *the binding, was mostly done by specialists outside the house* (p. 244). In het korte slothoofdstuk van dit deel wordt tevens een schets gegeven van Plantin's boekbindersactiviteit.

De tweede helft van het boek gewijd aan: *Publishing* (p. 255-305), *Working Conditions and Industrial Relations* (p. 309-376) *Sales and Finances* (p. 379-463) is ongetwijfeld het origineelste deel van dit werk en zeker het belangrijkste ooit over Plantin's bedrijf geschreven. Hier is de auteur perfect thuis en behandelt op meesterlijke wijze het uitgebreide archiefmateriaal. Na een hoofdstuk over *Censorship and Privileges* (p. 255-268, waar de auteur wel het boekje van Kronenberg *Verboden boeken en opstandige drukkers in de hervormingstijd* had kunnen vermelden), waarin Voet een overzicht geeft van de godsdienstige en politieke censuur en hoe deze laatste door de drukker in feite gezocht werd om het monopolie van publicatie te verkrijgen, onderzoekt hij in *Manuscript and Authors* (p. 279-301) de problemen die de manuscripttekst voor de drukker kan stellen. Onleesbaarheid van de kopij, de beslissing en de financiële risico's voor de drukker en de auteur om een bepaalde tekst op een bepaald moment te publiceren, de vergoeding voor de auteur, hetzij in geld hetzij in een zeker aantal exemplaren van zijn boek, het opstellen van indices, de piraatedities, enz. Plantin's bedrijf is vermoedelijk het enige waar men dank zij het archiefmateriaal de

arbeidsvoorwaarden zo uitvoerig kan bestuderen. Aan de hand van huishoudreglementen en loonboeken - vooral de *livres des ouvriers* waarin *the work accomplished by each man was noted and the wages paid for it entered* (p. 310) en die van 1563 tot 1684 bijgehouden werden - onderzoekt Voet de taakverdeling en de lonen van de diverse arbeiders. In de eerste plaats de zettters, die per stuk, d.w.z. per aantal vormen betaald werden (p. 314). De drukkers, steeds twee per pers met diverse taken (hier interessante gegevens over de kleurendruk bij Plantin, p. 322 sq.), werden ook per stuk betaald (p. 324) d.w.z. per aantal vellen per dag gedrukt. De *collators* of *vergaerders* die de vellen plooiden en in de juiste volgorde plaatsten. Op p. 335 vindt men een overzicht van het aantal persen, drukkers en zettters vanaf 1564 tot 1589 en op p. 336 sq. een overzicht van de jaarlijkse lonen van drukkers en zettters over dezelfde periode. De moeilijkheden ontstaan vooral wanneer men deze cijfers probeert te vergelijken met de levensstandaard in Antwerpen in dezelfde periode en daaruit algemene conclusies wenst te halen. Volgen verder nog een overzicht van de algemene arbeidsvoorwaarden (p. 343 sq); de uren, de sancties en beloningen, de opleiding, de tucht, de drukkersvereniging (p. 361 sq) en de organisatie van het ziekenfonds (p. 372 sq). Het volgende belangrijk probleem is *how the masters of the Golden Compasses calculated the cost price of their books* (p. 379 sq). Twee factoren komen steeds terug en vormen de belangrijkste posten: de prijs van het papier en de lonen voor zettters en drukkers (zie de vb. p. 383-384). Het laatste deel, de verkoop, werd tot op heden het minst bestudeerd. Hoe werd de verkoopprijs bepaald? In functie van de kostprijs zoals blijkt uit de voorbeelden op p. 389 (van 1564 tot 1567) en normaal het dubbel daarvan, maar in bepaalde gevallen bij trage afzet, drie tot vijfmaal deze kostprijs (zie ook de reconstructie van de balans voor 1566 reeds hoger vermeld). Ook de afzet van de door Plantin zelf gedrukte boeken en deze die hij van andere drukkers kocht om voort te verkopen wordt uitvoerig onderzocht (p. 392 sq). Zijn handelsrelaties met het buitenland, vooral met Frankfurt, *one of the cornerstones of his enterprise* (p. 396), en met Spanje tussen 1571-1576, mogen ons echter niet doen vergeten dat *the emphasis under Plantin had been on sales in the Netherlands* (p. 405). Ook de publiciteit door middel van fondscatalogi (de eerste is van 1566) wordt aangestipt (ter aanvulling vermelden wij hier: G. Pollard and A. Ehman, *The Distribution of Books by Catalogue... based on Material in the Broxbourne Library*, Cambridge 1965) zonder de *Storage, Packing and Transport* (p. 425 sq) te vergeten. Een laatste hoofdstuk behandelt tenslotte de vergoeding aan boekhandelaars en voortverkopers en de leningen die Plantin moest afsluiten om dit enorme bedrijf in leven te houden. Het werk wordt afgesloten met een reeks appendices: de balans van 1566 met de aan- en verkoopstaten van boeken; de aan- en verkoopstaat van boeken voor 1609, voor 1650; de leveringen door en aan Plantin op de *Frankfurt Book Fair* van Vasten 1579, en van *Vasten en September* 1609; een overzicht van de verkoop, zowel in de Nederlanden als daarbuiten, van enkele van Plantin's publicaties: de Reynaert de Vos (1566-1568), de Valerius Flaccus (1566-1568) en de Vesalius-Valverde (1566-1568); de impositieschema's; een zorgvuldig geselecteerde bibliografie; een uitvoerige en juiste index (p. 581-625) en een *Short Title List of Plantinian and Officina Publications and Impressions* (p. 626-632) voorbode van de te volgen delen. Het werk is uitstekend gedrukt, smaakvol ingebonden en met 77 mooie foto's voorzien. Herlezen wij ons overzicht en hernemen wij het boek, dan is onze indruk dat wij te kort schieten om de rijkdom ervan weer te geven. De auteur maakt het ons echter niet gemakkelijk om het belangrijke van het minder belangrijke te scheiden. Hieronder verstaan wij bv. de uitvoerige en soms herhalende uitleg van noties die de min of meer gespecialiseerde lezer tot wie dit boek zich toch richt reeds kent of bv. het heruitleggen of overnemen van hetgene dat, hetzij door Voet zelf of door anderen, reeds degelijk werd behandeld. Een korte voetnota kon hier volstaan. Vergeten wij niet dat niettegenstaande zijn aanvankelijke mededeling zich tot Plantin's tijd te beperken, hij in vele gevallen materiaal over drie eeuwen behandelt. Op vele plaatsen zou het boek ook in leesbaarheid gewonnen hebben door het overvloedige materiaal is kleiner type of

in voetnota te plaatsen: helderheid, beknoptheid en selectie zijn geen luxe.

(35) LEON VOET, *The Golden Compasses. A History and Evaluation of the Printing and Publishing Activities of the Officina Plantiniana at Antwerp in two volumes, II : The Management of a Printing and Publishing House in Renaissance and Baroque*, Amsterdam, Van Gendt & Co., 1972 (verschenen 1973), xxi-632 p., 77 platen. Deel 1 verscheen in 1969.

---

140. - L. VOET (36) schetst in NOORDGOUW het ontstaan van de Polyglot-Bijbel die door Plantin in juni 1572 voltooid werd.

(36) L. VOET, *De Antwerpse Polyglot-Bijbel*, in *Noordgouw*, 1973, p. 33-52.

---

141. - In 1582 vertrokken uit Japan een viertal feodalen, verkeerdelijk als koningen betiteld, naar Rome. Deze zending of ambassadereis was gepland door de Jezuïet A. Valignano, de voornaamste organisator van de missies in het Oosten. Zijn bedoeling was dubbel: enerzijds van de paus Japan als missiegebied voor de Jezuïeten te bekomen, anderzijds Europa kenbaar te maken aan de Japanese en tevens in Europa iets over Japan te laten kennen. De vier jonge gezanten kwamen in 1585 in Rome aan en werden ontvangen door paus Gregorius XIII in publieke audiëntie. Dit bezoek en de ontvangst in Rome wekte de nieuwsgierigheid van het volk in Europa op en gaf aanleiding tot talrijke 16de-eeuwse publicaties. Pamfletten die de rol van de hedendaagse krant vervulden en waarin deze gebeurtenissen verhaald werden. Talrijke brochures verspreidden dit nieuws in Europa tussen 1585-1557. Het is de bedoeling van A. BOSCARO (37) de nieuwsverspreiding door middel van deze pamfletten te onderzoeken. Haar werk is dus geen bibliografie van al wat verscheen over deze zending, want zij vermeldt slechts deze boekjes die op de titelpagina de aandacht vestigen op deze eerste Japanse ambassade en de audiëntie van de paus. In 1585 verschenen daarover reeds 49 pamfletten, meestal zeer korte. Vanaf 1586 begint dan de geschiedschrijving van dit feit, de publicaties worden dikker, het nieuws interesseert minder en het aantal drukken neemt vlug af. Het boek beschrijft 78 werken chronologisch gerangschikt. Op de linkerbladzijde vindt men de titel, bibliografisch adres, de inhoudsopgave, de voornaamste bibliografische referenties en de bibliotheken waar de meestal zeer zeldzame pamfletten te vinden zijn (met signatuur-opgave). Op de rechterbladzijde komt dan de reproductie van het titelblad. In een eerste appendix vindt men de beschrijving van een editie uit Goa (1588) en een uit Macao (1590). In een tweede appendix vindt men 16 edities die de auteur slechts uit bibliografieën bekend zijn, die ze niet kon localiseren en waarvan sommige zeker nooit bestaan hebben. Een derde appendix toont ons de portretten van de 4 gezanten en hun leider van de hand van U. Monte en een eenbladdruk van 1586 met dezelfde portretten. Volgen een chronologische index, een index van de titels, van de drukkers en uitgevers, van de plaatsen van uitgave en een bibliografie. De meeste drukken zijn uit Italië. Wij tellen er verder 2 uit Antwerpen, 2 uit Douai, 1 uit Luik, 3 uit Leuven. Keren we even terug naar de 78 edities. Nr. 11 is een editie uit Ingolstadt van 1585 waarvan volgens de auteur slechts één exemplaar bekend is (dit uit de Kyoto Library). Gent bezit hiervan ook een exemplaar dat zij niet opgeeft: Res. 868 (6) uit de bibliotheek van J. A. de Thou. Nr. 12 en de herdruk nr. 13: in de Gentse bibliotheek (Hist. 4405) vonden wij een editie die noch gelijk is aan nr. 12 noch aan nr. 13. Ons exemplaar heeft de inhoud van Nr. 13, de herdruk, maar de titelpagina van nr. 12. De beschrijving van Boscaro, die de signaturen niet opgeeft, laat ons geen definitief oordeel toe. Nr. 27 is eveneens in Gent, (Meul. 639 (1)), en ons exemplaar heeft 28 p. (niet 26 p.); hebben wij hier weer een andere editie? Men ziet dus dat één de reproductie van het titelblad én een onvoldoende beschrijving nog niet voldoende zijn om een boek te identificeren. Uit de appendix van de onvindbare edities signaleren we dat nr. 5 te Lyon is (Baudrier III, p. 389). Behalve deze kleinigheden een prettig en nuttig boek dat smaakvol werd uitgegeven.

(37) A. BOSCARO, *Sixteenth century European printed works on the Japanese mission to Europe. A descriptive bibliography.*, Leiden, E. J. Brill, 1973, xx-196 p., gebonden 48 gulden.

---

142. - Alhoewel de bloeiperiode van de boekenmarkt of -beurs te Frankfurt pas op het einde van de 16de en begin 17de eeuw valt, was deze al veel vroeger beroemd. In 1478 vinden wij er reeds Amerbach. Zelfs nu nog is ze ongetwijfeld de belangrijkste markt van het boek. In de 16de eeuw had deze markt gedurende 14 dagen, tweemaal per jaar plaats: vóór Pasen of de vastenmarkt en de herfstmarkt in september. De drukkers-uitgevers bezochten deze markt om er papier te kopen, letters (stempels, matrijzen) te kopen of te verkopen (bv. Plantin), af te rekenen, enz. Maar de voornaamste reden van hun aanwezigheid daar was ruil - en in mindere mate kopen en verkopen - van nieuwe boeken d.w.z. boeken gedrukt sinds de laatste markt. Vandaar is duidelijk het commerciële belang om met een druk klaar te zijn tegen de volgende foer. Een drukker-uitgever dus die naar deze markt kwam wenste zo snel mogelijk te weten: welke nieuwe boeken er waren; hoe de markt er voor zou zijn, d.w.z. welke afzet het boek te wachten stond (was het van een beroemd schrijver, was het over een actueel probleem ...); welke boeken hij bijgevolg wenste als ruilmateriaal voor zijn eigen edities zodat de afzet van dit ruilmateriaal even belangrijk was als de afzet van zijn eigen boeken. Het kopen door uitgevers-drukkers is dus niets anders dan een verkopen van hun fondsen. Men ziet onmiddellijk in dat de markt te Frankfurt een groothandelsmarkt is en het aspect rondlopen aan boekenstandjes en een boekje kopen fel op de achtergrond dient geschoven. Essentieel voor een goed functioneren was dat de toekomstige bezoekers (drukkers-uitgevers) op de hoogte kwamen van wat zou gedrukt zijn tegen de eerstvolgende markt. Daarom werden op voorhand lijsten van de te verwachten boeken door de uitgevers naar hun tussenpersonen op deze markt gestuurd. Daar ligt de echte betekenis van deze marktcatalogi: het is een internationale onderneming, een voorloper van de internationale bibliografie. De drukkers zonden op voorhand de titels (meestal een titelpagina) op, zodat G. Willer in 1564, de eerste die op dit idee kwam, deze titels per rubriek rangschikte en er een katalogus van drukte. Het gevaar, dat niet denkbeeldig was, bestond erin dat deze catalogi weldra boeken zouden vermelden die ofwel niet klaar gekomen waren ofwel nooit zouden verschijnen. Voor het gemak en het gebruik... *ad exterorum Bibliopolarum, omniumque rei Literariae Studiosorum gratiam et usum* vermeldt de eerste Frankfurter Messkatalog van de septemberfoer 1564 door G. Willer, een boekhandelaar te Augsburg, te koop aangeboden. Het is dus een zeer nuttige onderneming geweest om een van de belangrijkste bibliografische documenten uit de 16de eeuw te reproduceren (38). In een korte inleiding van 2 p. legt de uitgever de nadruk op de zeldzaamheid van de oorspronkelijke documenten. Deze kleine ephemere drukwerken zijn vlug zeldzaam geworden en de verwoestingen van de laatste oorlog deden hun aantal nog verminderen. De uitgevers hadden heel wat moeite om de volledige reeks te kunnen fotograferen, om zelfs in enkele gevallen een volledig exemplaar opnieuw te kunnen samenstellen. De reproductie van de oorspronkelijke kwarto-formaten is goed, ietwat kleiner dan het oorspronkelijke, maar duidelijk leesbaar. Het is de bedoeling van de uitgever om de reeks voort te zetten tot 1600 en zich niet te beperken tot de Willer-lijsten. Het kan hier niet mogelijk zijn - en dit is trouwens reeds herhaaldelijk gedaan (bv. G. Schwetschke, G. Pollard en A. Ehman) - lang uit te wijden over de inhoud en het belang van deze catalogi. Nemen wij de eerste, deze van de herfstmarkt 1564 die 18 p. tekst telt. Zij omvat 256 boeken, gedrukt in 19 steden. Prijzen worden natuurlijk niet vermeld, alleen auteur, titel en formaat. Willer rangschikte de titels in verschillende rubrieken: *Libri theologici catholici, Libri theologici protestantium latini et alii, Libri in utroque iure*, enz. De Duitse titels zijn in Fraktur de andere in romein of italiaan. Geen indices. De rubriekindeling in de volgende catalogi varieert evenals het volume. Drukken uit de Nederlanden, vooral uit Antwerpen en Leuven, komen regelmatig voor en alhoewel de Duitse drukken overheersen had de markt gezien het Latijn, toch een internationaal karakter.

(38) *Die Messkataloge Georg Willers*, Band I : *Herbstmesse 1564 bis Herbstmesse 1573*, Band II : *Fastenmesse 1574 bis Herbstmesse 1580*. Deze beide delen, resp. 535 en 495 p., vormen de eerste twee delen in de reeks *Die Messkataloge des sechzehnten Jahrhunderts. Faksimiledrucke*

143. - Uit de ACTA CONVENTUS NEO-LATINI LOVANIENSIS (39) vermelden wij volgende bijdragen: JOHN H. BATEMAN, *The Text of Erasmus' De recta latini graecique sermonis pronuntiatione dialogus* (p. 49-75) is een analyse van de maart 1528 en oktober 1529 edities beide bij Froben te Basel verschenen. Naast een vergelijkende tekststudie is *The present paper ... an attempt to illustrate some typical editorial questions pertinent to a text which exists only in printed versions... A chapter in the history of Erasmus' constant struggle with his printers and himself to produce a perfected text* (p. 49). RENE HOVEN, *Les conditions d'oeuvres de Nicolaas Clendard: Etude bibliographique pour la Bibliotheca Belgica* (p. 305-310). Begonnen door L. Bakelants wordt het werk thans voortgezet door Hoven. Schetst de uitgebreidheid en moeilijkheden van de onderneming. PAUL THOEN, *Les grands recueils soppiques latins des xv et xvi siècles et leur importance pour les littératures des temps modernes* (p. 659-679) is een voortzetting van zijn Aesopus Dorpii (zie onze kroniek 1971, p. 667).

(39) *Acta conventus Neo-Latini Lovaniensis. Proceedings of the First International Congress of Neo-Latin Studies, Louvain 23-28 August 1971*, Edited by J. IJSEWIJN and E. KESZLER, Leuven-München, 1973.

---

144. - Het artikel van J. W. C. VAN CAMPEN (40) gaat over de boekverkoper Judocus of Joost Plasschaert die in de 17de eeuw te Amersfoort werkzaam was. Op grond van archivalia vermoedt de auteur dat deze afkomstig zou zijn uit Gent. (40) J.W. C. VAN CAMPEN, *De Amersfoortse boekverkoper en erfhuismeester Joost Plasschaert*, in *Flehite, Tijdschrift voor verleden en heden van Oost-Utrecht*, 1974, p. 1-8.

---

145. - L. INDESTEGE geeft een overzicht van de werken van Rosemond en behandelt breedvoeriger zijn *Boecxken vander biechten* en zijn *Confessionale* (41). (41) L. INDESTEGE. *Godschalc Rosemond en zijn Boecxken vander Biechten*, in *Versl. en Med. van de K. V.A. voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, nieuwe reeks*, Gent, 1973, p. 14-37.

---

146. - Het artikel van BERT VAN SELM (42) bezorgt ons een viertal onbekende edities van G. Meurier; een verzamelband uit de Stadsbibliotheek Vadiana te St.-Gallen bevat de volgende vijf edities: 1. *Propos puerils*, 1565; 2. *Deviz familiers*, 1564; 3. *Dialogue, contenant les conjugaisons Flamen-Francoises*, 1562; 4. *La guirlande des jeunes filles*, 1564; 5. *Conjugaisons, règles, et instructions*, 1558. De nummers 1, 2, 4, 5 verschenen bij Jan Van Waesberghe te Antwerpen (nr. 1 en 5 gedrukt door A. Tavernier); nr. 3 verscheen bij Plantin. De auteur geeft tevens een uitvoerige beschrijving van de vijf werken.

(42) BERT VAN SELM, *Some early editions of Gabriel Meurier's school-books*, in *Quaerendo*, 1973, dl. III, p. 217-225.

---

147. - C. BEUTLER (43) heeft niet de bedoeling de inhoud te onderzoeken van de verhandelingen over de landbouw die vóór 1600 gedrukt werden maar wel *leur diffusion travers l'Europe au xvi siècle grâce à l'imprimerie* (p. 1284). Onderscheid wordt natuurlijk gemaakt tussen de klassieke agronomische teksten (Hesiodus, Virgilius ...) en deze samengesteld in de 15de en 16de eeuw. Welke plaats nemen bovendien de Franse teksten en hun vertalingen in deze groep in? Twee tabellen; de eerste omvat een overzicht van de Griekse en Latijnse teksten gedrukt tot 1600 (78 % zijn oorspronkelijke teksten, 22 % vertalingen); de tweede omvat een overzicht van moderne verhandelingen gedrukt tot 1600. Deze laatste tabel onderzoekt 27 teksten van 26 auteurs in een zevental talen.

(43) C. BEUTLER, *Un chapitre de la sensibilité collective : la littérature agricole en Europe continentale au xvi siècle*, in *Annales. Economies. Sociétés. Civilisations*, 1973, dl. 28, p. 1280-1301.

---

148. - Het *Antidote* (J. K. VAN DER WULP, *Catalogus van de tractaten... in de bibliotheek Isaac Meulman*, 1866, nr. 811) verschenen onder pseudoniem en zonder vermelding van drukker, plaats of jaartal, wordt door KRAMER (44) gedateerd maart-april 1597. Het pamflet gericht tegen de *Ondersoeking* van Marnix van St.-Aldegonde zou van de hand van Emmery de Lyere zijn. De plaats waar het gedrukt werd kon niet achterhaald worden: *Pour la typographie, qui est des plus neutres, on a utilisé un romain fort banal, ainsi qu'un italique qui ne permet pas d'avantage d'identifier l'imprimeur. Le titre montre en outre quatre corps d'une capitale également peu expressive et un fleuron des plus communs* (p. 21). Dit kon toch wat precieser gezegd en vergeleken worden met andere pamfletten uit die periode.

(44) C. KRAMER, *Emmery de Lyere et Marnix de Sainte Aldegonde... Academisch proefschrift*, Den Haag, M. Nijhoff, 1971.

---

149. - De doctoraatsverhandeling van W. WATERSCHOOT (45), het eerste deel tenminste, is een bibliografische analyse gewijd aan de 89 vellen van de polyglotte lofdichten die samen de PW van Jan van der Noot vormen. Deze vellen, als afzonderlijke publicaties bedoeld en dus los verkrijgbaar, verschenen doorgaans zonder drukkersadres te Antwerpen tussen 1580-1595. Zij bestaan uit 28 vellen door Gilles van den Rade in de periode 1580-1585 gedrukt; 6 vellen door D. Vervliet, die daardoor een nieuwe reeks begint, in 1588 gedrukt, terwijl de overige 55 vellen afwisselend, tussen 1589-1595, bij D. Vervliet en A. s'Conincx gedrukt werden. Naast de diverse verzamelingen van losse vellen bestaan ook een deel exemplaren der PW in boekvorm door de auteur zelf intentioneel samengebracht. Het voornaamste deel van het werk van Waterschoot bestaat uit een onderzoek van die 89 vellen; uitvoerig wordt elk vel volgens een vast schema behandeld (inhoud, lettertype, watermerk ...), want deze worden immers als afzonderlijke bibliografische eenheden beschouwd. Het doel van dit uitgebreide onderzoek is niet zozeer de datering van de afzonderlijke gedichten maar vooral *de identificatie van elk vel en de ordening hiervan binnen het geheel der bewaarde bladen* (p. 14). Na de analyse van deze afzonderlijke vellen volgt dan een overzicht van de samenstelling en volgorde van de vellen in de 42 bundels der PW in openbare bibliotheken aanwezig.

(45) W. WATERSCHOOT, *De "Poetische Werken" van Jan van der Noot. Analytische bibliografie en tekstuitgave*, (Proefschrift, voorgelegd tot het verkrijgen van de graad van doctor in de Letteren en Wijsbegeerte, groep Germaanse Filologie), Gent, 1972 (Gestencild).

---

150. - D. DEVOTO (46) bezorgt een short-title overzicht van alle Spaanse, Italiaanse, Franse en Nederlandse exemplaren (tekst, vertalingen en bewerkingen) van de *Amadis de Galia*-roman aanwezig in Parijse bibliotheken. De lijst vermeldt talrijke edities uit onze gewesten en vormt een uitstekende aanvulling voor de *Amadis*-bibliografie van de 16de/begin 17de eeuw.

(46) DANIEL DEVOTO, *Amadis de Galia*, in *Bulletin Hispanique*, Bordeaux, 1972, dl. 74, p. 406-435.

---

151. - Na de mededelingen over Levinus Lemnius in het *Archief* van 1971 verschenen (zie kroniek p. 784 in AB van 1972) volgt thans een beschouwing over leven en werk van de zoon Willem Lemnius (47). Hiervan zijn slechts vier publicaties bekend.

(47) C. M. VAN HOORN, *Levinus Lemnius en Willem Lemnius, twee zestiende-eeuwse medici. Tweede gedeelte*, in *Archief 1972 en 1973. Mededelingen van het koninklijk zeeuwsch genootschap der wetenschappen*, Middelburg, 1973, p. 117-150.

---

152. - In het overzicht van de middeleeuwse Aristoteles-commentatoren (48) vinden wij, voor deze aflevering, R. Agricola. Schr. geeft de lijst van alle 16de-eeuwse edities van de *De inventione dialectica*.

(48) CH. H. LOHR, *Medieval Latin Aristotle Commentaries. Authors: Robertus-Wilhelmus, in Traditio*, 1973, p. 93-197.

---

153. - Tussen mei 1525 en begin 1526 schreef L. Vives te Brugge zijn *De subventionem pauperum*. De eerste editie - zeer foutief - verscheen 17 maart 1526 bij H. de Croock te Brugge (NK 4066). De tweede editie, bij dezelfde drukker, verscheen in sept. 1526 met een *errata corrige* en enkele *annotaciunculae* van J. Moyard. Het is deze die als editio princeps diende voor de latere uitgaven. A. SAIITA (49) in een lange inleiding (p. v-lxxxv), die zich vooral baseert op de werken van Bataillon, De Vocht en de vertaling met bibliografie van Casanova, geeft alles wat men moet weten over de redactie, de achtergrond en de betekenis van deze tekst. Over de bibliografie van de edities en de vertaling geeft hij het essentiële zonder de B.B. te vermelden noch een systematisch overzicht te bezorgen. Nuttig is de weergave van enkele inleidingsteksten o.a. van de Italiaanse vertaling van 1545. In het tweede deel volgt dan de volledige tekst van de tweede (?) editie met de nota's van J. Moyard.

(49) L. VIVES, *De subventionem pauperum. Introduzione, testo e appendice a cura di Armando SAIITA* (*Biblioteca di Studi superiori, XXIX*), Florenti, "La Nuova Italia" Editrice, 1973, LXXXV-101 p., 3200 lire.

---

154. - Het is een uitstekend initiatief de aanwezigheid van de belangrijkste en zeldzaamste boeken uit de Mr. H. Bos-bibliotheek van de Vrije Universiteit te Amsterdam bekend te maken. Twee afleveringen verschenen reeds, elk gegroepeerd rond een bepaalde figuur, korte beschrijving, herkomstvermelding, band en bibliografische referenties (50).

(50) *Bibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam. Aanwinsten uit de Mr. Bos-Bibliotheek, Aflevering 1 : Martin Luther*, 155 nummers, april 1973, Aflevering 2 : *Jean Calvin, Theodore de Bèze*, 304 nummers, maart 1974.

---

155. - Het boekje over Mameranus (51), die in Keulen van 1550 tot 1560 drukte, omvat een korte biografie van deze drukker en een uitvoerige lijst van zijn 19 gekende drukken.

(51) EMILE VAN DER VEKENE, *Heinrich Mameranus. Ein Luxemburger Drucker des 16. Jahrhunderts in Keulen*, Luxemburg, Sankt-Paulus-Druckerei, 1973, 34 p.

---

156. - Naar aanleiding van het verschijnen van het *Liedboek van de kerken* ('s-Gravenhage 1973) heeft de Provinciale Bibliotheek van Zeeland een tentoonstelling gehouden gewijd aan de ontwikkeling van het Nederlandse kerklied sinds de Reformatie tot op heden. Te dier gelegenheid verscheen een catalogus met een 200 tal nummers waarvan een tiental drukken uit de 16de eeuw (52).

(52) *Jubilate Deo. Het Nederlands Kerklied sinds de Reformatie*. Abdij, Middelburg, mei-augustus, 1973. Provinciale Bibliotheek van Zeeland, 59 p.

---

157. - M. Breslauer, Londen, in *Gemeinschaftskatalog Deutscher Antiquare*, 12, sept. 1973, p. 13: *Novum Instrumentum*, ed. Erasmus, Bazel, J. Froben, 1516, 32.000 DM,

---

158. - Dawsons of Pall Mall, Londen, Cat. 242, (nov. 1973). 145, *Jacobus Comes Purliliarum, De generosa educatione liberorum*, Treviso, G. de Lisa de Flandria, 11 sept. 1492, BMC VI 885, 390 pond.

---

159. - Deighton Bell, Cambridge, Cat. 145, (dec. 1973). 262, *Plato, Minos*, Leuven, R. Rescius voor B. Gravius, 31 maart 1531, NK 1730, 35 pond.

---

160. - Domizlaff, München, Dec. 1973, Murmellius. J., *Epistolarum moralium liber*, Deventer, A. Pafraet, 1513, NK 1556; idem, *In Aristotelis decem praedicamenta isagoge*, Deventer, A. Pafraet, 1513, NK 3559; Montanus, P., *Satyræ*, [Zwolle, P. Os van Breda, c. 1507], NK 1536. Deze verzamelband werd door de Gentse Universiteitsbibliotheek voor 5700 DM aangekocht.

---

161. - Erasmus, Amsterdam, cat. 299 (oct. 73). 215, San Pedro, Diego de, *Carcel de amor. La prison d'amour. Espagnol et Francois...*, Ant., J. Richart, 1556, 450 gulden.

---

162. - Gilhover en Ranschburg, Luzern, cat. 58 (dec. 1973). 47, *Libellus de modo confitendi el poenitendi*, (Deventer, J. de Breda, ca. 1498-99), Ca 1146, 2400 Zw. Fr.

---

163. - Goldschmidt, Londen, Cat. 150, II, (dec. 1973). 62, Goltzius, H., *Le vive imagini...*, Antw., G. Coppens van Diest, 1557, B.B.G 382, 585 pond. 63, idem, *Fastos magistratum...* Brugge, H. Goltzius, 1556? (voor 1566), B.B.G 386, 685 pond. 137, - *Spelen van sinne...* Ant., W. Silvius, 1562, de 2 delen, B.B.S. 224, volledig (!) en zeer goed exemplaar, 2.500 pond.

---

164. - De Graaf, Nieuwkoop, Cat. 28 (mei 1974). 28, [Thourin, G.], *Institutio et erectio Seminarii Clericorum in civitate Leodiensi...* Luik, Ch. Ouwerx, 1592, 465 gulden. 52, Cieza de Leon, P., *La chronica del Peru*, Ant., M. Nutius, 1554, Peeters-Fontainas 256, 1500 gulden. 53, Garcia da Orta-Clusius, *Aromatum ... historia*, Ant., Ch. Plantijn, 1567, B.B. O5, 1350 gulden. 57, *Epistolae Indicae ...* Leuven, R. Velpius, 1566, 1400 gulden.

---

165. - Hartung & Karl, München, Veiling 8, (28 mei 1974). 168, Verzamelband waarin opgenomen: Lescherius, P., *Rhetorica pro conficiendis epistolis*, Delft, [Ch. Snellaert], 14 jan. 1496, Ca 1105a.

---

166. - M. Hertzberger, Baarn. Cat. 273, (sept. 1973). 280, M. de l'Obel, *Icones stirpium*, Ant., Ex off. Plantiniana, 1591, B.B.L 121, 3700 gulden. 281, M. de l'Obel, *Plantarum seu stirpium historia*, Ant., Ch. Plantijn, 1576, B.B.L 118a, 4.000 gulden. Cat. 275, (feb. 1974). 9, *Cordiale quattuor novissimorum*, Deventer, R. Pafraet, 16 dec. 1494, Ca 1308, 2700 gulden. 10, Cyprinus, *Opera*, Deventer, R. Pafraet, (1477-1479), Ca 520, 9000 gulden. 11, Dandulo, F., *Compendium...*, Ant., M. Van der Goes, (1486-91), Ca 523, 2500 gulden. 15, Gregorius de Grote, *Homiliae in Ezechielem*, Brussel, Fratres V.C., (1476-1477), Ca 853, 20.000 gulden (zeer breed exemplaar met de oorspronkelijke MS signaturen uit de Ch. Nichols en Raggey coll.). 17, Haedus, P., *Anterotica*, Treviso, G. de Lisa, 1492, 2300 gulden. 23, *Libellus de modo confitendi...* (Deventer, J. van Breda, 20 nov. 1496-), Ca 1146, 3200 gulden, 28, *Pius II, Epistolae*, Leuven, J. de Westfalia, 1483, Ca 23, 8600 gulden. 120, L'Obel, M. de, *Plantarum... icones*, Ant., Ch. Plantin, 1581, B.B.L 120, 4000 gulden.

---

167. - N. Israel, Amsterdam, Cat. 15, (oct. 1973). 42, *Cordiale quattuor novissimorum*, Deventer, R. Pafraet, 1485, Ca 1299, 5400 gulden. 45, Cyprianus, *Opera*, Deventer, R. Pafraet, 1477-1479, Ca 520, 7500 gulden. 53, *Defensorium fidei...* Utrecht, N. Ketelaer en G. Leempt, 1474, Ca 558, 14.500 gulden. 56, Dodoens, R., *Historia vitis vinarie*, Keulen, M. Cholin, 1580, B.B.D 116, 875 gulden.

---

168. - P. Jammes, Parijs, Cat. 222 (nov. 1973). 441, J. L. Vives, *De ratione dicendi*, Leuven, R. Rescius voor B. Gravius, 1533, NK 2173, 400 F. 437, Campson, Pierre-Philicinus, Petrus, *De clade Hannoniae et Binchio obsessio...* Ant., M. Crom, 1543, 1850 F. 3197, Fr. Titelmans, *Compendium physicae ad libros Aristotelis de naturali philosophia...* Parijs, M. Roigny, 1577, (niet bij de Troeyer), 225 F.

---

169. - Lathrop C. Harper, New York, Cat. 212, (sept. 1973). 73, *Die excellente Cronike van Vlaanderen*, Antwerpen, W. Vorsterman, 1531, 2 dln. NK 659, 975 dollar. 74, S. Franck, *Chronica, Tytboeck...* s.l., s.n., 1558, cont. band, 975 dollar.

86, H. Goltzius, *C. I. Caesar*; Brugge, H. Goltzius, 1562-1563, B.B.G 385, 1.850 dollar. 123, J. Murellius, *In artis componendorum versuum rudimenta tabulae*, Deventer, Alb. Pafraet, 1518, NK 3589, 850 dollar. 165, H. Schottenius, *Instructio prima puerorum*, Antwerpen, M. de Keyser, 1530 NK 4402, 1.350 dollar. 191, J. de Turrecremata, *Quaestiones*, Deventer, R. Pafraet, 1484, Ca 1693, 1250 dollar. Idem, Cat. 213, (nov. 1973). 6, Apianus, *Libro de la cosmographia*, Ant., G. Bontius, 1548, (Ortroy 37), 425 dollar. 60, Erasmus, *Morie encomion*, Duitse vertaling door S. F. von Wörd, [Ulm, H. Varnir, 1534], zie B.B.E 968 en 969, 750 dollar. 152, Terentius, *Phormio*, Deventer, A. Pafraet, feb. 1518, (niet in NK) 950 Idem, Cat. 215, (april 1974). 202, L'Obel, M. de, *Kruydtboeck ... Antw.*, Ch. Plantijn, 1581, B.B.L 119, 2500 dollar. Idem, Cat. 216 (juli 1974). 80, H. Goltzius, *C. I. Caesar*; Brugge, H. Goltzius, 1562-1563, B.B.G 385, 2.500 dollar. Het voordeksel van de kalfslederenband vermeldt: *Clarissimo prudentissimoq. Gaspari Scheto domino a Grobbendonck Philippi Hispaniarum Regis thesaurario Hubertus Goltzius Herbipolita Auctor D.D. en onderaan Anno MDLXIII*. 115, J. Lipsius, *Electorum liber I*, Ant., Ch. Plantijn, 1580, 600 dollar met de vermelding op titelblad *Dono Dni Plantini decemb. 79*. (geantidateerd presentatie-exemplaar).

---

170. - Notebaart, Amsterdam, Cat. 131 (dec. 73). 9, Vier werken van David Joris, s.n., 1553-1556, Van der Linden, 61, 111, 59, en 216, 2500 gulden.

---

171. - M. Nijhoff, Den Haag, Cat. 842, (oct. 1973). 323, Guicciardini, L., *Descrittione di tutti i Paesi Bassi*, Ant., W. Silvius, 1567, 4500 gulden. 414, Bochius, I., *Descriptio publicae gratulationis, spectaculorum et ludorum, in adventu principis Ernesti archiducis Austriae*, Ant. ex off. Plantiniana, -1595, 1150 gulden.

---

172. - Olschki, Firenze, Cat. 155, (dec. 1973). 23, Haedus, P., *De amoris generibus*, Tarvisii, G. de Flandria, 1492, 450.000 lire.

---

173. - J. Rodgers, Londen, Cat. 5, (jan. 1974). 71, Erasmus, *Enchiridion militis christiani, whiche may be called in englysshe...* Londen, Wynken de worde for J. Bydell, 12 feb. 1534/135, (B.B.E 1108), 750 pond.

---

174. - Rossignol, Parijs, Cat. 159, (feb. 1974). 193, *Missale Traiectense*, Antwerpen, H. Peetersen van Middelburch, 1540, NK 1531, 7500 fr. (rel.orig.).

---

175. - W. Salloch, Ossening, N.Y. Cat. 308, (oct. 1973). 53, Datus, A., *Elegantiolae*, Deventer, R. Pafraet, 1489, Ca 530a, 2.000 dollar. 156, Mosellanus, P. *Paedologia*, Antw., J. Grapheus voor G. Bonte, feb. 1532, NK 1552, Antw., 250 dollar. 191, Quintus Calaber, *Derelictorum... libri XIV*, Ant., J. Steels, 1539, NK 1776, 225 dollar.

---

176. - Scherfer, Zurich, Cat. 9, (feb. 1974). Enkele zeldzame drukken betrekking hebbend op keizer Karel en enkele zeldzame Erasmiana. 29, J. Clichtoveus, *Antilutherus*, Parijs, S. de Colines, 13 oct. 1524, B.B.C 444, 2.400 Zw. fr.

---

177. - Stuttgarter Antiquariat, Stuttgart, Cat. 79 (maart 1974). 7, Andreas de Escobar, *Tractatus de confessione...* Deventer, R. Pafraet, 1 oct. 1490, Ca 1235, 1450 DM. 13, Rolevinck, W., *Fasciculus temporum* (in het nederlands), Utrecht, J. Veldener, 14 feb. 1480, Ca 1479, 8800 DM.

---

178. - Stuttgart, 13. Stuttgarter Antiquariatsmesse, 1974. Enkele zeldzame Erasmusdrukken waaronder: *Moriae encomium*, Straatsburg, M. Scherfer, aug. 1511, B.B.E 840 (9.500 DM). Verder, p. 26: Bartholomaeus Anglicus, *De proprietatibus rerum*, Keulen, Drukker van de Flores Sancti Augustini (= W. Caxton en J. Veldener), 1471-72, (GW 3403), 300.000 DM. Vesalius, Twee

anatomische houtsneden, eenbladdrukken, Veneti[◆], J. A. Niccolini da Sabio voor G. B. Pederzani, 1539, 47.500 DM. Ortelius, A., *Theatrum orbis terrarum*, Ant., G. van Diest, 1571, (Koeman Ort. 3), 23.500 DM.

---

179. - A. Thomas, Londen, Cat. 31, (nov. 1973). 95, *Novum Testamentum*, ed. Erasmus, Bazel, J. Froben, feb. 1519/22, tweede ed. van de Griekse tekst, 100 pond. 101, *La sainte Bible en francoys*, Ant., M. Lempereur, 1534, NK 419, 1500 pond. 110, Erasmus, *Paraphrase upon the newe testament, translated by N. Udall*, London, E. Whitehurche, 1548-1549, STC 2854, 150 pond.

---

180. - Tulkens, Fl., Brussel, 1973. *La sainte bible...* Ant., A. des Gois voor A. de la Haye, 1541, 32.500 f., 1973, J. Cassianus, *Collationes patrum*, [Brussel, Broeders van het Gemene Leven, 1476-77] Ca 399; Polain 1015; rode rubricering en lombarden; Ex-libris in 15de eeuwse hand: *Iste liber pertinet Regularibus leodii domus bonorum puerorum*. 90.000 F. 1973, *Spelen van Sinne*, Ant., W. Silvius, 1562, B.B.S 224, (volledig en in perfecte staat), 95.000F.

---

181. - Venator, Keulen, Veiling van 2-4 oct. 1973. 460, Brandt, S., *Navis stultorum oft der sottenschip... Antwerpen*, J. van Ghelen, 1584. 512, Vesalius, A., *Anatomia Deusch*, N[◆]rnberg, J. P. Fabricius, 1551.

[Go Top](#)

[Over deze site](#) Home page: www.boekgeschiedenis.be
Ontwikkeling © Johan Hanselaer
Laatste aanpassing: 09/13/2023 18:34:2705/29/2007 14:49:20

Kroniek

1975-1976

[VWB](#) [Overzicht](#)

182. - De tentoonstelling die begin 1975 te Parijs plaats had was gewijd aan het boek in het dagelijks leven (1). Achtereenvolgens behandelt de catalogus, *La vie* (la maison (boeken en prenten over lichamelijke verzorging, tafel, keuken en tuin), *Les sources du savoir* (onderwijs, leren lezen, schrijven, tellen en vreemde talen), *La vie en société* (godsdienstige gebruiken, occultisme, etiquette, beroepen, reizen), *Les plaisirs et les jeux* (gezelschapsspelen, sport, jacht). Uitgebreid thema dat goed ontwikkeld en voorgesteld werd. Naast talrijke handschriften vindt men meerdere incunabelen en 16de eeuwse drukken.

(1) *Bibliothèque Nationale. Le livre dans la vie quotidienne*, Parijs, 1975, xi-180 p. De notities over de gedrukte werken zijn van A. LABARRE.

183. - M. KEYSER bezorgt een kort overzicht over het gebruik van de computer bij de beschrijving van oude drukken (2). Over deze toepassing verzamelden wij reeds wat materiaal uit binnen- en buitenland, meestal op het niveau van projecten, en wij hopen naar aanleiding van een of andere praktische realisatie hier uitvoerig op terug te komen. We kennen wel de moeilijkheden voor de praktische uitvoering, maar de bibliograaf is hier echter te veel afhankelijk van technici om vooruit te komen.

(2) M. KEYSER, *Het gebruik van de computer bij de beschrijving van oude drukken in de Universiteitsbibliotheek-Amsterdam. Een voorlopig verslag*, in *Bibliotheekinformatie*, 1975, nr. 12, p. 8-12.

184. - In onze kroniek van 1974 hebben wij op de verdiensten, het nut en het hoogstaand niveau van de delen I en II van de ABHB gewezen. Thans, bij het verschijnen van deel III, 1972 publicaties, dat wij in oktober 1974 ontvingen stellen wij met genoegen vast dat hetzelfde kan herhaald worden. Wanneer dit werk verder blijft verschijnen zal men hiermee over een uitzonderlijke bron van documentatie beschikken. Deel III (3) omvat 2800 entries (I, 2500; II, 2600); deze aangroei is vooral te danken aan Oost-Duitsland, Hongarije, Polen, Roemeni en USSR. Nuttige uitbreiding, maakt de bibliografie internationaal, maar als bibliothecaris hebben wij niet veel illusie over de mogelijkheid de artikels uit tijdschriften in deze landen verschenen alhier te bekomen. De medewerking van Italië ontbreekt nog steeds wat een belangrijke lacune is; de USA zal, volgens de mededeling van de uitgever D. L. VERVLIET, vanaf deel IV medewerken. Ook de lijst van de onderzochte tijdschriften groeide sterk aan zodat men zich zelfs afvraagt welke criteria hier aangewend werden. Alleen de godsdienstige en theologisch geïntereerde periodieken ontbreken nog wat, alhoewel daar, evenals in deze gewijd aan de geschiedenis van de wetenschappen die ook matig vertegenwoordigd zijn, heel wat bibliografisch materiaal voor de rubriek M te vinden valt (*De Gulden Passer* werd nog niet vermeld, noch *Moreana* en *Imprimatur*). Het systeem van indelen, eerst de algemeenheden, daarna per eeuw, daarna per land en opnieuw per eeuw heeft tot gevolg dat vele gegevens twee- tot driemaal, kort na elkaar soms, vermeld worden. Dit stoort wat, doet het werk

aangroeien en duurder worden en wat is het uiteindelijke nut daarvan? Ook bij de keus van de op te nemen boekbespreking moet kritischer te werk gegaan worden. Dat onze kroniek niet vermeld wordt is begrijpelijk maar waarom dan talrijke andere besprekingen wel opnemen die ook maar loutere parafrasen zijn? Een bibliografie, hoe omvattend ook, moet een minimum kritisch en selectief zijn. Enkele kleine aanvullingen tenslotte. Onder nummer 891 vindt men de vermelding uit de *Times*, maar de degelijke catalogus zelf had toch aangehaald kunnen worden : FRANK, Hieronymus, *Oberrheinische Buchillustration, Inkunabelholzschnitte aus den Beständen der Universitätsbibliothek* [Basel], Bazel, 1972. Verder : S. M. EWARD, *A Catalogue of Gloucester Cathedral Library*, Gloucester 1972. A. LABARRE, *Repertoire bibliographique des livres imprimés en France au seizième siècle*, Douai, Baden-Baden, 1972. Erasmus, *Colloquia* in de nieuwe editie, nuttig voor de bibliografische inleidingen, Amsterdam 1972. *Colloquia Erasmiana Turonensia*, Parijs, 1972, bevat talrijke bijlagen die gereleveerd moesten worden. S. CORDIER, *Ch. Plantin*, Parijs 1972. L. VOET, *De Polyglot-Bijbel in Antwerpen*, 1972. M. POLLAK, *The performance of the wooden printing press in The Library Quarterly*, 1972.

(3) ABHB. *Annual Bibliography of the History of the Printed Book and Libraries, Volume 3 : Publications of 1972 and additions from the preceding years*, Den Haag, M. Nijhoff, 1974, X, 289 p., 105 gulden.

---

185. - Vestigen wij de aandacht op de volgende uitvoerige bibliografie (4). *Book production and distribution*, kolom 925-1006, van NICOLAS J. BARKER. Zeer nuttig, beperkt zich niet tot de Engelse literatuur maar wel tot de boeken in het Engels geschreven en de oudere in het Latijn. *Humanists and reformers*, kolom 1781-1826, voor de Engelse edities o.m. van Erasmus, More, Tindale, ... van J. K. McCONICA. *The English Bible*, kolom 1826-1914 van C. B. L. BARR vermeldt ook de edities van de Bijbel in het Engels (volledige Bijbels en afzonderlijke delen) op het vasteland verschenen.

(4) *The New Cambridge Bibliography of English Literature*, edited by G. WATSON, Cambridge, 1974.

---

186. - Het boekje van MANTECON (5) omvat twee alfabetisch gerangschikte lijsten. De eerste *Nombres latinos-nombres actuales* geeft de benaming van de steden in het Latijn gevolgd door de hedendaagse benaming. Voor zeer vele plaatsen wordt ook de datum van de eerste druk vermeld. De tweede lijst *Nombres actuales-nombres latinos* geeft de omgekeerde schikking. Dit goed opgestelde boekje is nuttig omdat de andere repertoria over dit onderwerp ofwel te oud zijn ofwel te uitgebreid en dus te duur uitvallen voor een handbibliotheek. Uit de inleiding en uit het werk blijkt dat de auteur de voornaamste boeken over het onderwerp uitvoerig gebruikt heeft.

(5) J. I. MANTECON, *Indice de nombres latinos de ciudades con imprenta 1448-1825, (Instrumenta bibliographica, 2)*, Mexico, Unam, 1973, 143 p.

---

187. - Het tweede deel van de tentoonstellingscatalogus : Gent. *Duizend jaar kunst en cultuur* (6) omvat, naast een overzicht over de borduurkunst, de edelsmeedkunst en de miniatuurkunst, een schets van de boekdrukkunst en van de boekbanden te Gent vanaf de 15de eeuw tot op heden.

(6) *Gent, Duizend jaar kunst en cultuur*, Bijlokemuseum, 21 juni-31 augustus 1975. 396 p. en 90 afbeeldingen (J. MACHIELS, *De boekdrukkunst te Gent*, p. 1-113; A. DEROLEZ, *Boekbanden*, p. 116-210).

---

188. - DACHS en SCHMIT (7) vragen zich af of er een mogelijkheid bestaat een ietwat precies getal te bekomen van het aantal incunabeledities. Zij onderzoeken de in het verleden vooropgestelde cijfers uitgaand van de verschenen incunabelcatalogi. De beste bron is natuurlijk de GW maar deze gaat slechts tot Faber. Zij schatten deze 9729 nummers als 36, 9 % van de totale incunabeledities. Zo stellen ze 27000 voor als oriëntatiegetal wat ons ver verwijderd van de courante

schatting van 40000. Uitgaand van 27000 en van de Campbell-Hellinga aanvullingen kan men zich alzo een idee vormen van de betekenis van de incunabeledities uit de Nederlanden.

(7) K. DACHS en W. SCHMIT, *Wieviele Inkunabelausgaben gibt es wirklich?* in *Bibliotheksforum Bayern*, München, 1974, 2, p. 83-95.

---

189. - Na de catalogi van Würzburg (1966), Eichstätt (1968), Neuburg/Donau en Ottobeuren (1970) bezorgt I. HUBAY ons thans de catalogus van de verzameling van de stads- en staatsbibliotheek Augsburg (8). In 1537 bezat Augsburg reeds een stadsbibliotheek die, toen de dominicanen en karmelieten als gevolg van de reformatie hun kloosters verlieten, flink aangroeide. Maar het was vooral de secularisatie in de 19de eeuw die haar fondsen vermeerderde, onder meer door de inlijving van de bibliotheken van de jezuïeten en benediktijnen (niet vooraleer het beste vooraf uitgenomen werd om naar de bibliotheek in München gestuurd te worden). Dit verklaart waarom Augsburg zelf maar een derde (circa 335 drukken) bezit van al wat in deze stad vóór 1500 gedrukt werd. Naast die bronnen dienen ook nog vermeld de geïncorporeerde verzamelingen uit de omgeving (bv. uit Irsee vanwaar 250 incunabelen uit het benediktijnerklooster kwamen) en deze tenslotte van privaatsverzamelaars uit de stad zelf. Het hoeft ons dus niet te verwonderen dat van de 2162 incunabelen (2720 met doubletten) in dit fonds het grootste gedeelte afkomstig is uit het Duitse spraakgebied. Nochtans, Augsburg als stad van internationale handel, bezit ook talrijke buitenlandse incunabelen. In de eerste plaats komt hier natuurlijk Italië, terwijl deze in Frankrijk en in de Nederlanden gedrukt relatief weinig talrijk zijn. Voor Lyon en Parijs telt men er elk een 25tal, één zeldzame uit Toulouse en voor ons gebied, zo dadelijk meer hierover. In de inleiding schetst Hubay verder het belang van de verzameling, vestigt de aandacht op enkele unica en op een tweetal bibliofielen wier verzamelingen goed vertegenwoordigd zijn te Augsburg: Andreas Beham de oudere en Konrad Peutinger. Van deze laatste kwamen, langs de jezuïeten om, in 1715 200 incunabelen uit zijn bibliotheek in de stadsverzameling terecht.

Na die inleiding en de lijst van de referentiewerken begint dan de eigenlijke catalogus (p. 1-498). Hetzelfde model volgend als de andere catalogi van Hubay komen in alfabetische volgorde de korte beschrijvingen van de 2162 incunabelen. Het is opvallend dat er zo weinig incunabelen in haar lijst voorkomen die tot nog toe onbekend of onbeschreven waren. Zijn ginds alle moeilijke gevallen opgelost? Dit verklaart ook de grote snelheid waarmee zij haar werk afmaakte en de vlugge openvolging van de diverse catalogi. In veruit de meeste gevallen bestond haar taak in het opzoeken in de repertoria en het vergelijken van de reeds herhaaldelijk beschreven incunabelen. Zij vermeldt auteur en vereenvoudigde titel, plaats van drukken, drukker met datum van druk; de gegevens komen tussen [ ] bij toeschrijving zoals de regel voorhoudt. Volgen daarna enkele referenties naar de voornaamste repertoria. Tot aan nr. 793 steeds naar de GW, daarna, bij gebreke hiervan, naar de BMC. Maar ook Hain, Goff bijna altijd, en de *Indice* worden vermeld. Steeds geeft Hubay de herkomstvermeldingen op, de aard van de inhoud, de signatuur in de bibliotheek, welke ff ontbreken en of het boek deel uitmaakt van een verzamelband. Afwijkingen ten opzichte van de GW beschrijvingen worden ook gesignaleerd. Vermits de zeldzame of unieke exemplaren uiterst schaars vertegenwoordigd zijn moet de gebruiker van deze catalogus dus niet een groot aantal nieuwe beschrijvingen verwachten. Deze komen voor (bv. 835, 861, 1094, 1437) en bekomen in dit geval een grondige beschrijving, maar de waarde van dit boek is, volgens ons, niet in de eerste plaats op het bibliografisch niveau gelegen maar eerder op een meer cultuur-historisch vlak, nl. Augsburg en haar bibliotheek. Welke is de verzameling, wat bevat ze, hoe is ze gegroeid, en het is duidelijk dat de betekenis en het aandeel van de incunabelen uit onze gewesten hier slechts onbeduidend zal zijn.

Uit de Nederlanden vermeldt de catalogus volgende drukken. Antwerpen, G. Leeu,

Ca 563; Brussel, *Fratres vitae communis, Breviarium Carmelitarum*, 16 mei 1480, Ca 364 (III); dit versierde exemplaar vermeldt dat het door Oswald Kalss, onderprior bij de Karmelieten te Wenen, in 1486 aangekocht werd en op f. m1b vindt men het wapen van dit klooster; Deventer, 4 drukken van R. Paffraet, Ca 659a Ca 744 met kolofon, Ca 1442, Ca 1648; en 6 van J. van Breda, Ca 48, Ca 779 (met datum van Hellinga), Ca 912a, Ca 1292, Ca 1668, Ca 1708; Leuven, J. van Westfalen met 8 drukken, Ca 391, Ca 815, Ca 801b, Ca 1044 in een zwijnslederen band uit de kloosterwerkplaats van SS. Ubrich en Afra Augsburg, Ca 914, Ca 1189 (idem zwijnslederenband uit zelfde klooster). Ca 1407, Ca 1470 (idem zelfde band, vgl. de opmerking van Polain 3323 over katerne e); Eg. van der Heerstraten met 3 drukken, Ca 260, Ca 294, Ca 250; L. de Ravescot, Ca 1405; D. Martens, Ca 1674; en tenslotte een Donatusfragment in het Speculumtype, GW 8792. Vanaf p. 499 tot 521 hebben wij de index van de herkomsten. Signaleren wij daaruit : H. de Clusius, secretaris van de bisschop van Cambrai R. de Croy; Georgius de Zelle uit Leuven, arts (phisicus) van Karel V, die de *Practica* van Valascus de Tarenta in 1514 te Pavia verwerf. De bladzijden 522-536 geven de drukkers- en uitgeversindex, gevolgd door de index van de boekbinders (p. 537-541). Vermeldenswaard is nr. 1827, een band met een motief dat voorkomt bij de Antwerpse binder W. de Backere en nr. 612 een band van Johannes de Dutche uit Brussel. Tot slot volgen nog de GW en de Hain concordantie, en de lijst van alle verzamelbanden met de aanduiding van de incunabelen die elke band bevat. De uitgave en druk van het boek is verzorgd.

(8) Ilona, HUBAY, *Incunabula der Staats- und Stadtbibliothek Augsburg*. O. HARRASSOWITZ, Wiesbaden, 1974, xxiv-569 p., 25 afb., 180 mark. Het boek verscheen in de reeks *Inkunabelkataloge Bayerischer Bibliotheken*.

---

190. - Kaspar Hochfeder is nu precies niet wat men zou kunnen noemen een eersterangsdrukker. Zijn drukwerk valt niet op door een buitengewone typografische verzorging en munt ook niet uit door het wetenschappelijk karakter van de uitgaven. Talrijke boeken zijn weliswaar met houtsneden geïllustreerd, maar ook deze blijven op het niveau van de middelmaat gezien de geringe financiële positie van onze drukker die op geen belangrijke kunstenaars beroep kon doen. Hochfeder is ook geen onbekende in de drukkerswereld -dit bewijst trouwens de door de auteur aangehaalde bibliografie - alhoewel het nog steeds aan een uitvoerige beschrijving en samenstelling van zijn drukwerken ontbrak. VAN DER VEKENE (9) vond het onderwerp belangrijk genoeg om er een uitvoerige studie aan te wijden en beschouwt Hochfeder als *einen Durchschnitsunternehmer, gleichzeitig stellvertretend für viele seiner zeitgenössischen Berufskollegen*. Het is ook buiten twijfel dat de auteur noch tijd noch moeite gespaard heeft om zo veel mogelijk materiaal bijeen te brengen. Zo heeft hij niet alleen talrijke bibliotheken afgereisd, tientallen catalogi uitgepluisd, maar hij heeft bovendien door een analyse van het typologisch materiaal geprobeerd de niet gedateerde werken uit Hochfeder's officina juister te rangschikken dan zijn voorgangers. Is hij daarin geslaagd? Heeft hij preciesere data kunnen vinden dan bv. de BMC? De resultaten zijn gering en zijn methode - niet steeds met de nodige nauwkeurigheid aangewend -moet even van nabij onderzocht worden. Geven wij vooreerst een overzicht van het werk. Na de lijst van de geconsulteerde bibliotheken en de uitvoerige bibliografie waarin talrijke belangrijke antiquariaatscatalogi (p. 9-16), volgt een schets over de stand van het onderzoek te beginnen vanaf de 18de eeuw (p. 17-21). Daarna komen de activiteiten van de drukker (p. 22-31). De veronderstelling van Collijn dat Hochfeder in 1473-74-76 in Krakau zou gedrukt hebben houdt geen steek. Hij begint pas in 1491 te Nürnberg. Maar tot wanneer precies. Hier begint een eerste moeilijkheid en de auteur neemt positie voor 1499. Pas daarna zou hij in Metz begonnen zijn waar hij een deel van zijn oud drukkersmateriaal verder aanwendt. Zonder hier dieper op in te gaan - wij zagen niet eens de betreffende drukken - lijken de argumenten van de auteur steekhoudend om de *Epistola* van Rabbi Samuel (BMC II, 478) in Nürnberg te behouden en deze niet zoals Kolb naar Metz te brengen. Het argument Hochfeder

heeft zich als nürnbergensis aangeduid en bijgevolg moet de drukkersplaats buiten Nürnberg gezocht worden overtuigt ons ook niet. Interessanter lijkt ons echter de opmerking over de watermerken (p. 25) alhoewel het niet erg duidelijk is of de auteur zelf met de nodige nauwkeurigheid de watermerken vergeleken heeft. De bewering van J. Rosenthal in zijn oude catalogus nr. 24 *Incunabula Typographica*, nr. 1253, is het aanhalen waard. Hij schrijft er immers nog de druk aan Metz toe en vermeldt als argument voor deze toeschrijving o.m. het watermerk P dat identiek is aan dit uit de eerste druk in Metz verschenen, de *Imitatio Christi* van 1482 (Hain 9136). Dit alles zou moeten uitvoeriger onderzocht en vergeleken worden op basis van meerdere watermerken uit andere drukken van Hochfeder en diens concurrenten. Vanaf 1499 tot in 1501 is Hochfeder te Metz werkzaam, drukt er een tiental boeken en vertrekt naar Krakau waar hij meer succes hoopt te veroveren. De Krakauerperiode 1503-1505 wordt door de auteur beknopt behandeld en hij verwijst naar de uitvoerige analyse van K. Piekarski in de eerste aflevering van de *Polonia typographica saeculi sedecimi* verschenen. Vanaf 1508 tot in 1517 vinden wij Hochfeder in Metz terug met volledig nieuw typemateriaal. Een tweede omvangrijker deel (p. 32-95) omvat de bibliografie van de Hochfederdrukken: een beknopte en een uitvoerige lijst, beide chronologisch gerangschikt. Uit Nürnberg 1491-1499, 1-56 drukken; uit Metz 1499-1501, 57-66 drukken; uit Krakau 1503-1505, 67-104 drukken; uit Metz 1508-1517, 105-139/140 drukken. In het totaal een 140 drukken waarvan een groot aantal eenbladdrukken. De inhoud van de werken is uiteenlopend en wordt door de auteur niet onderzocht. Het ware toch niet onbelangrijk geweest na te gaan wat zoal in een dergelijke officina van een doorsneedrukker gedrukt werd. Maar van der Vekene is een bibliograaf en wijdt zijn beste krachten aan het bibliografisch gedeelte. De beschrijving van alle drukken - behalve deze uit Krakau - is uitvoerig wat wel niet nodig was voor deze reeds behoorlijk beschreven in de GW of BMC. Na de collatie volgens de diverse typen waarin het werk gedrukt is, een lange bibliografische referentielijst naar bibliotheeks -en antiquariaatscatalogi en de localisatie van de exemplaren. Voor een tiental boeken in de repertoria verkeerdelijk aan Hochfeder toegeschreven wordt door de auteur nagegaan op grond waarvan dit gebeurde. Een aanvulling van een Hochfederdruk die nagezien dient te worden vindt men in *Die Wiegendrucke des Stiftes Kremsmünster*, 1947, nr. 660 : *Praktik auf das Jahr 1496*. Daarna behandelt de auteur het typemateriaal van Hochfeder. Een 14tal typen uit de Nürnbergerperiode en een 10tal uit de Metzperiode. Voor deze laatste groep houdt hij zich aan de Proctorindeling terwijl hij voor de eerste groep steeds de Proctor, BMC, Haebler en GW referentie opgeeft, en tevens de periode en de drukken aanduidt waarin het of de typen voorkomen. Als voorbeeld geeft hij een reproductie van een tekstblad maar vormt geen alfabetreconstructie voor elk type. Het laatste deel, het uitvoerigste (p. 121-314), behandelt Hochfeder's illustratiemateriaal verduidelijkt door 226 afbeeldingen. Hij probeert het materiaal te verdelen naar groepen van herkomst en aanwendingsperiode en behandelt kort de kunsthistorische waarde en de houtsnijder. Bij elke houtsnedereproductie vindt men de afmetingen, de beschrijving van het voorgestelde, de eventuele kunstenaar, de literatuur en het voorkomen in de diverse drukken. Een drietal groepen komen op de voorgrond. De nummers 4 tot 46 en 72 tot 164, uit de *Florio en Biancafforra*, door de Meester van de Meinradlegende uit Nürnberg en de nummers 211-226 uit *Le chevalier aux Dames Metz*, 1516, van de hand van F. Oudet. Uit de periode 1491-1499 heeft men 56 drukken. Het grootste aantal stelt geen problemen : de druk vermeldt ofwel de gegevens in het kolofon ofwel laat de aard van het drukwerk (kalender, brief) een preciese datering toe. Voor de overblijvende gevallen volgt de auteur ofwel de BMC ofwel de GW ofwel geeft hij een eigen interpretatie maar zonder veel nadere verklaring waarom deze datering gekozen werd. Naast de 14 typen voegt hij er enkele bij. Was dit wel nodig? Het type materiaal van Hochfeder is complex en zelfs zijn eerste type 83 mm dat in diverse afmetingen voorkomt kent gedurende de lange periode van gebruik meerdere

lettervarianten. Een juist inzicht in de evolutie ervan zou wellicht chronologische rangschikking toelaten vermits talrijke drukken van Hochfeder gedateerd zijn. Bovendien hebben wij de indruk dat zijn typemateriaal grote verwantschap vertoont met andere gelijktijdig werkzame drukkers uit N^ornberg; vandaar de talrijke betwiste toeschrijvingen. Is het nu na te gaan welke typen of typecombinaties steeds of nooit bij Hochfeder voorkomen? Van der Vekene denkt dat het probleem van de *Ähnlicher Typen und Typenfamilien* (p. 95) zich pas vanaf het einde van de 15de eeuw stelt. Wij denken dat het in N^ornberg zich veel vroeger stelde. Daarom heeft het ook geen zin steeds het aantal typen bij Hochfeder te vergroten want men komt dan op een punt waar een loutere typeanalyse -dit bewijst trouwens de studie van van der Vekene duidelijk - geen oplossing kan brengen. Wanneer diverse typen door elkaar heen gebruikt en steeds letters vervangen worden moet men als dateringsmiddel ook gebruik maken van andere typografische elementen (manier van drukken, formaat, regels, enz.) wat nooit door de auteur gedaan wordt. Bekijken we even enkele dateringen door de auteur voorgesteld (de nummers verwijzen naar zijn chronologische lijst). 7, Hij aanvaardt de datum van 1492 uit de GW maar geeft toe dat deze betwistbaar is. Hebben wij hier wel te doen met een druk van Hochfeder? 10, Zie de opmerking over het watermerk in de BMC. 18, Welk type hebben wij hier precies? 27, De voorzichtige BMC stelt geen datum voor, terwijl de voorgestelde datum van c. 1495 door van der Vekene ons nieuwsgierig maakt naar het waarom; de gebruikte typen 1 en 2 zijn immers courant bij Hochfeder vanaf 1491. 28, Welk type hebben wij hier gezien de dubbele vorm h? 32, Waarom die datering? 42, Idem. 43, Komt type 1 : 83 mm -op grond waarvan de datering geschiedt - niet meer na 1497 voor, dan verschijnt ze wel als 79 mm (zoals BMC ze noteert) na die datum. Dit zijn misschien kleinigheden maar wij menen dat men niet kost wat kost een datum moet voorstellen. In vele gevallen lijkt de s.d. met een limiet nog de beste oplossing zoniet heeft men weldra zoveel data als bibliografen. Een punt waarover wij graag iets meer zouden vernomen hebben is het formaat en de impositie van zijn in-16° (nr. 9, 15, 29, 42) en in-32° (37). In het geheel gezien hebben wij hier een degelijke en uitvoerige arbeid.

(9) Emil VAN DER VEKENE, *Kaspar Hochfeder. Ein europäischer Drucker des 15. und 16. Jahrhunderts. eine druckgeschichtliche Untersuchung mit 260 Abbildungen, (= Bibliotheca Bibliographica Aureliana LII)*, Baden-Baden, V. Koerner, 1974, 324 p.

---

191. - CH. PIERARD (10), bezorgt ons een overzichtelijke synthese van de diverse manifestaties die plaats hadden ter gelegenheid van de 500ste verjaardag van de invoering van de drukkunst in de Nederlanden : K.B. Brussel; D. Martens te Aalst; A. de Keyser te Gent; het colloquium te Spa; de tentoonstelling te Utrecht en van de publicaties te dier gelegenheid verschenen. De auteur vestigt bovendien onze aandacht (p. 224) op enkele tot nog toe onbekende boekbanden uit de werkplaats van Jan van Westfalen aanwezig in de Universiteitsbibliotheek te Bergen.

(10) Ch. PIERARD, 1973, *anné du 5e centenaire de l'introduction de l'imprimerie dans les anciens Pays-Bas*, in *Le livre et l'estampe* 1973, 19, p. 216-240.

---

192. - M. STILLWELL (11), die ons een chronologische lijst bezorgt van de drukken verschenen tussen 1450-1470, stoot natuurlijk op het probleem van de Nederlandse prototypografie. Alhoewel zij de fragmenten niet in de lijst opneemt, en bijgevolg chronologisch moest situeren, durft zij deze toch niet uit haar boek verbannen. Zij behandelt ze in een appendix B waar ze de fragmenten rangschikt naar auteur of titel met vermelding van type. Deze indeling munt niet uit door helderheid, maar de appendix met haar enkele referenties kan voor een eerste kennismaking haar waarde hebben.

(11) M. B. STILLWELL, *Appendix B, Undated Imprints assigned to The Netherlands*, in *The Beginning of the World of Books 1450 to 1470*, New York, BSA, 1972, p. 98-106.

---

193. - L. MEES (12) onderzoekt de Nederlandse bewerkingen van het *Soliloquium* van Bonaventura bekend onder de titel : *Het boec vanden vier inwendige*

oefeningen. Vanaf het eerste verschijnen (c. 1479) tot aan 1512 kent men een 14tal edities. De auteur behandelt vooral de inhoud en de wijzigingen die de tekst ondergaan heeft. Typografisch niets nieuws; hij vermeldt wel voor elk boek het aantal houtsneden met de afmetingen maar zonder te zeggen wat ze voorstellen of welke filiatie er tussen die houtsneden van de diverse edities bestaat. Spijtig.

(12) Leonide J. MEES, *Het boec vanden vier inwendige oefeningen*, in *Quaerendo*, 1974, IV, p. 180-213.

---

194. - De catalogus van de hand van F. JUNTKE (13) omvat een geschiedkundig overzicht van de bibliotheek en de fondsvorming en een korte titelbeschrijving van de 435 incunabelen in de bibliotheek aanwezig. Er zijn slechts enkele drukken uit de Nederlanden en deze werden reeds vroeger door G. Langer in *Quaerendo* 1971 besproken.

(13) F. JUNTKE, *Die Inkunabeln der Marienbibliothek zu Halle an der Saale. Geschichte und Katalog (Beitrage zur Inkunabelkunde. Dritte Folge, 5)*, Berlijn, 1974, p. 155, ill.

---

195. - Het werk van D. Coq (14) omvat een korte titelbeschrijving van de 333 incunabelen in de stadsbibliotheek te Bordeaux aanwezig. In de inleiding worden in het kort de volgende punten geschetst : herkomst van fonds, zeldzame stukken, overzicht van de samenstelling naar de inhoud en methode van opstelling van de catalogus. Na de klassieke bibliografische lijst volgt dan de korte titelbeschrijving met de gebruikelijke referenties. Het is begrijpelijk dat het grootste aantal (82) uit Venetië, uit Parijs (73) en uit Lyon (59) afkomstig is. De meeste incunabelen te Bordeaux aanwezig zijn bekend, nochtans kon de opsteller de hand leggen op een verzamelband met niet minder dan 5 onbekende Parijse edities. Voor wat de Nederlanden betreft is de oogst gering. We tellen slechts 5 edities alle door Campbell vermeld : CA88, Ca 139, Ca 191, Ca 503 en Ca 1510. Op het einde heeft men een typografische index per land en per stad, een alfabetische lijst van de steden, drukkers en boekhandelaars en van de herkomsten. Het boek bevat tenslotte een tiental reproducties.

(14) D. COQ, *Catalogue des incunables de la bibliothèque municipale de Bordeaux*, Bordeaux 1974, 128 p. ill., 60 FF.

---

196. - In het boek van J. HAMESSE (15) over de *Auctoritates Aristotelis* kan het tweede hoofdstuk (*Histoire de la tradition imprimée*, p. 44-109) voor de lezers van onze kroniek wel een zeker belang hebben. Auteur is van mening dat in bepaalde gevallen (bv. *devant la disparition présente par la tradition manuscrite*, p. 44) het verkieslijk is uit te gaan van de incunabeledities voor een tekstuitgave. Het eerste wat zij bijgevolg doet is, van een 40tal edities tussen 1480-1522 verschenen, *regrouper les incunables par familles et d'établir leur filiation*. *Nous avons constaté qu'il était possible de classer les éditions comme des manuscrits et d'établir un stemma editionum grâce aux méthodes utilisées pour déterminer le stemma codicum... Cette méthode claire, simple et objective nous a permis de retrouver la filiation des différentes éditions avec une relative facilité* (p. 108). Deze methode van werken (of ze zo klaar, eenvoudig, ... is, betwijfelen wij) kan hier niet beoordeeld worden wat de tekstuitgave zelf betreft, alleen interesseert het ons te weten welke resultaten ze oplevert qua datering en localisatie van niet gedateerde edities enerzijds en qua filiatie tussen diverse edities anderzijds. Wij zijn van mening dat deze methode goede resultaten kan opleveren maar, zoals met alle methodes, mits goed gebruik. Het is vanzelfsprekend dat het werken met oude drukken een minimum van kennis vereist over de oude druktechniek en de wijze waarop het boek tot stand kwam, i.a.w. de relatie kopij-druk. Hellinga's *Kopij en druk* moet toch als een minimum verondersteld worden. Nu blijkt het dat de auteur hieromtrent slechts een zeer summiere kennis heeft, niet alleen wat haar technische woordenschat betreft, wat nog aanvaardbaar zou zijn bij juiste gedachten (bv. plaques de bois voor vormen), maar vooral wat haar inzicht betreft in de structuur van het oude boek. Een

grondige analyse van de methode kan hier niet gegeven worden -niet omdat het de moeite niet loont - maar wel omdat de vijf incunabelen uit de Nederlanden in haar onderzoek betrokken geen dateringsproblemen stellen en voor wat de filiatie betreft tussen deze 5 edities wij het ganse werk niet kunnen herdoen om haar resultaten te verifiëren.

Uitgangspunt is tussen de 40 haar bekende edities van de *Auctoritates Aristotelis... essayer de retrouver une filiation* (p. 52). Als basis neemt zij de 30 edities uit de GW (deel 111, 1928) en enkele later verschenen (begin 16de eeuw), *retrouvés au cours de ses recherches*. Enkele moeilijkheden uit de GW lost zij vlug op; bv. GW 2817, [Parijs, G. Wolff, c. 1490] wordt Paris, Pigouchet, 1491, omdat dit vermeld wordt op het exemplaar uit Philadelphia, maar hoe vermeld? de laatste Census houdt zich aan de GW. Haar lijst van edities (p. 48-50), wat betekent deze precies? De recente bibliografie over de Aristotelesdrukken (zie onze vroegere kroniek) schijnt ze niet te kennen. Zij citeert enkele drukken uit de grote BMC catalogus maar zonder die na te gaan in de BMC incunabelcatalogus. Vervolgens zet ze haar methode uiteen. Vraag : kunnen incunabelen en drukken op dezelfde manier behandeld worden als manuscripten? In haar positief antwoord is ze er zich toch van bewust dat tal van zetvarianten niet in aanmerking kunnen genomen worden voor het opstellen van haar tabellen (bv. *des graphies différentes*), maar waar ligt de grens? Wat is precies te beschouwen als tekst- of zetvariant, als druk- of kopijfout? Tot waar gaat de vrijheid van de zetter? *L'intervention volontaire des imprimeurs* (p. 109)? Het gevaar bestaat dat om een bepaalde thesis van filiatie te bewijzen men gemakkelijk die grens kan verleggen. En de leestekens, de contracties, de tekstindeling? ... Wat doet ze daar mee?

Bekijken wij even de praktische toepassing van de methode. De eerste groep is deze uit Deventer en omvat de Paffraet- en Breda-edities (Ca 192, GW 2813, 27 sept. 1489; Ca 193, GW 2826, 2 sept. 1497; Ca 194, GW 2830, 24 ap. 1499). Deze drie edities vormen een welbepaalde familie met karaktertrekken die niet bij de andere edities terug te vinden zijn. Onderling zijn zij van elkaar afhankelijk in de chronologische volgorde. Wij zijn sceptisch over haar bewering nopens de relatie met andere edities. Wij kunnen niet precies genoeg het cijfermateriaal in de kolommen nagaan, tenminste wat de inhoud van de cijfers dekt. Maar wat belangrijker is, de tweede- en ook eerste Antwerpse Leeu-editie van 1488 (GW 2811), die zij tot geen enkele familie kan terugbrengen en op het einde als *exemplaires isolés* (p. 100) behandelt, moet nochtans in verband gebracht worden met de Deventer-editie van 1489. Deze laatste is volgens GW wat de *Lage a-d* betreft een *seitengetreuer Nachdruck von Nr. 2811*. Ofwel vergist zich de GW, ofwel zag J. Hamesse het boek niet na. Spijtig genoeg stellen de 5 Nederlandse incunabelen geen dateringsproblemen om haar resultaten te kunnen vergelijken met deze bekomen door de typologie. Neteliger wordt het wanneer zij de Keulse of Parijse families behandelt en van enkele edities de data, de plaats van drukken en zelfs de drukker voorstelt of wijzigt t.o.v. de GW. Afgezien van de cijfers, die wij moeilijk kunnen nagaan of interpreteren, lijkt de redenering in een cirkel te draaien om bepaalde stellingen te willen bewijzen. Enkele voorbeelden hiervan (de letters duiden een bepaalde editie aan). *Comme I est le descendant direct de D, il est nécessaire de changer sa date présumée d'impression. Pour plus de facilité on peut donc dire que cette édition a vu le jour avant 1498* (p. 59). *Un des descendants directs du père de cette famille est B. Cette filiation nous oblige à changer la date présumée d'impression de cet incunable. Il est impossible qu'il ait été imprimé vers 1480, comme le dit le G W, puisqu'il recopie une édition de 1487* (p. 67). Dat de GW onjuistheden bevat, ongetwijfeld, maar bv. van de editie van J. Lambert, omstreeks 1495 volgens GW, beweren *qu'elle n'a pas vu le jour avant le 18 juillet 1500 puisque son père n'a été imprimé qu'à cette date* (p. 89) doet ons toch het rechtsbeginsel herinneren dat het vaderschap nooit bewezen is. Wat de relatie J, a, en m betreft (p. 94 en 98), behalve het tegenbewijs door een goede beschrijving, beweert ik dat a dezelfde editie als m is. Genoeg. Wij vrezen dat deze methode waar iets goeds uit te halen is door een

onvoorzichtig gebruik een slechte faam zal bekomen. Er zijn bepaalde edities waarvan wij met zekerheid weten dat zij als kopij gediend hebben. Het nagaan van de varianten tussen beide en het proberen te verklaren hoe ze ontstaan zijn zou meer perspectief openend zijn.

(15) J. HAMESSE, *Les Auctoritates Aristotelis. Un florilège médiéval. Etude historique et édition critique (Philosophes médiévaux XVII)*, Leuven, Parijs, 1974, 351 p.

---

197. - I. BEZZEL onderzoekt hoe de 16de eeuwse drukken vroeger beschreven werden, welke methode hiervoor aangewend werd, hoe de beschrijving evolueerde en hoe men thans deze drukken best beschrijft (16). De voorgangers van Wackernagel zoals een Maittaire, Denis, Panzer, Hain, enz. leunden in hun beschrijvingstechniek sterk aan bij de incunabelmethode. Zij waren zich nog niet goed bewust van de specifieke eigenschappen van het 16de eeuwse boek en dachten dit op dezelfde manier te moeten behandelen als de drukken vóór 1500. Wackernagel daarentegen, in *Das deutsche Kirchenlied* van 1864 ontwierp voor de eerste maal een onafhankelijke techniek voor het beschrijven van 16de eeuwse drukken. Vervolgens behandelt Bezzel beknopt het werk van talrijke bibliografen. Tenslotte geeft ze een overzicht van de methode in München gebruikt voor de realisatie van de *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts*. Hopen wij dat de bibliografen van onze 16de eeuwse drukken zich op deze methode zouden inspireren.

(16) Irm. BEZZEL, *Die Titelaufnahme von Druckwerken des 16. Jahrhunderts*, in *Bibliotheksforum Bayern, München*, 1974, 2, p. 3-17.

---

198. - De opstellers van deze short-title catalogus van de Leidse drukken aanwezig op de Universiteitsbibliotheek en de Bibliotheca Thysiana te Leiden hebben vooral gedacht aan de gebruikers van deze bibliotheken die vlug wensten te weten of een bepaald boek aanwezig is en welke signatuur het heeft (17). Aan deze catalogus kan dus niet gevraagd worden een overzicht te geven van de Leidse drukken tot 1600 noch een uitvoerige bibliografische beschrijving ter identificatie. Hoeveel drukken er opgegeven worden en welke verhouding dit aantal vertegenwoordigt in de totale Leidse productie wordt niet vermeld. Afgezien van de zeer talrijke aanwezige Leidse thesissen, die in andere bibliotheken minder goed vertegenwoordigd zijn, viel het ons bij nazicht wel op dat heel wat Leidse drukken niet in deze bibliotheken te vinden zijn. Wat de notities betreft volgt men in grote lijnen de BMC regels met de voor- en nadelen daaraan verbonden. Men kan alzo over bepaalde opvattingen van mening verschillen (bv. de anonieme rubrieken, de naamvorm al of niet gelatiniseerd, ...). Belangrijker is het gebruik van de rechte haakjes: *Square brackets are used in the imprint when information has not been supplied in the book itself (books printed before 1540) and when information has not been supplied in the book itself or has been found elsewhere than on the title-page (books printed after 1540)*. Waarom een andere regel toepassen voor boeken na 1540 en tevens afwijken van een algemeen geldend gebruik? De bladzijden 1-112 geven in alfabetische volgorde de bibliografische notities : auteur, korte titel, uitgever en vertaler, bibliografisch adres zoals in het boek vermeld, formaat en plaatssignatuur. Vervolgens (p. 113-127) het drukkersregister per stad en per drukker met daarin een chronologische rangschikking. Enkele kleine opmerkingen : blz. 3, *Amadis de Gaule*, met het bibliografisch adres achteraan, en blz. 39 *Commentariorum de statii religionis* (van Pierre de la Place) toegeschreven aan E. Vignon te Genève maar met schuiladres van Iucundus te Leiden, krijgen beide vierkante haakjes; blz. 75, het plakkaat van 26 juli 1581 bij Silvius, waarin verschillen beide edities?; blz. 86, de Furmerius-Coornhert, volgens B.B. bestaan drie varianten, met welke hebben wij hier precies te doen?; blz. 91, Sasbout, A., de vertaler is waarschijnlijk Peeter van Utrecht.

(17) *Leiden Imprints 1483-1600 in Leiden University Library and Bibliotheca Thysiana. A short-title catalogue*, (*Bibliotheca Bibliographica Neerlandica V.*), Nieuwkoop. B. de Graaf, 1974, 127 p.

---

199. - De hoofdzakelijk op archivalia gesteunde onderzoeken van A. PARENT

zijn voor ons methodologisch interessant (18). Na een schets over Parijs en de drukkunst tot 1560 behandelt ze in deel I uitvoerig de uitoefening van het beroep : papier en papierhandel, stempelsnijders en lettergieters, de werkplaats en de overgang van kopij naar druk. Een speciaal hoofdstuk is gewijd aan de verspreiding van het boek, eerst in Parijs, daarna in Frankrijk en in het buitenland. In dit kader bespreekt ze beknopt de handelsrelaties tussen Parijs, Antwerpen, Leuven en Luik. Verscheidene drukkers uit Parijs hadden een huis in Leuven, Luik... of kwamen zich bevoorraden in Antwerpen. Meerdere drukkers van bij ons stuurden hun zonen naar Parijs om het beroep aldaar aan te leren. Het tweede deel is meer sociologisch georiënteerd. Zij behandelt er onder meer de opleiding, de gezellen..., i.a.w. les gens du livre en hun sociale en financiële positie. Het laatste deel, op basis van de staat van goed, is gewijd aan P. Roffet, G. Godard en Galliot Du Prêt, drie boekhandelaars die zich rond 1510 te Parijs geïnstalleerd hebben.

(18) Annie PARENT, *Les métiers du livre à Paris au xve siècle (1535-1560)*, (= *Histoire et Civilisation du Livre, VI*), Parijs, 1974.

---

200. - Het eerste nummer van *The Library*, 1974, ter ere van H. G. Carter, bevat volgende bijdragen in onze kroniek te vermelden (19). Engelse vertaling met commentaar door L. en W. HELLINGA van enkele reglementen uit een van de oudste werkhuisreglementen van Plantin (Sabbe, editie A, circa 1564). De onderzochte punten hebben betrekking op de samenwerking tussen zettters, drukkers en correctors. M. PARKER bezorgt verder een overzicht en indeling van de ongeveer 60 gietvormen in het Plantin-Museum aanwezig. Deze zijn van Franse, Vlaamse of Duitse oorsprong en te dateren vanaf de 16de tot de 18de eeuw. Een gietvorm nog, bestemd voor muzieknoten (GI 55), zou door H. van den Keere zelf gemaakt zijn.

(19) *The Library*, 1974 : *An Issue Honouring Harry Graham Carter* L. en W. HELLINGA, *Regulations relating to the planning and organization of work by the master printer in the ordinances of Christopher Plantin*, p. 52-60. M. PARKER, *Early typefounders' moulds at the Plantin-Moretus Museum*, p. 93-102.

---

201. - De bedoeling van A. HORODISCH (20) is *alle mir bekanntgewordenen Drucker- und Verlegermarken des 15. und 16. Jahrhunderts, auf denen ein Buch oder eine Buchdruckerpresse abgebildet ist, zusammenzustellen*. Dit is een zeer uitvoerige onderneming en voor één persoon moeilijk te realiseren. Hij heeft heel wat gezien en zijn illustraties bewijzen dit. Van D. Martens kan nog een afbeelding bijgevoegd worden (NK 1141; NAT, III, 4 of in de catalogus van Aalst afbeelding P7A) en zijn afbeelding 19, Gerard van Salenson, is van de Gentse drukker (nooit te Parijs werkzaam geweest) die 3 varianten van dit merk gebruikte (B.G. I, p. 139).

(20) A. HORODISCH, *Buch und Buchdruckpresse im Druckersignet des 15. und 16. Jahrhunderts*, in *Philobiblion*, 1974, 18, p. 166-194.

---

202. - In het kader van zijn studie (21) over de muziekhandel te Frankfurt am Main onderzoekt O. KRANEIS volgende punten. Uit welke plaatsen kwamen drukkers, uitgevers en boekhandelaars naar de Frankfurter Messe om er hun muziekdrukken aan te bieden (Amsterdam, Antwerpen, Leiden, Leuven, Utrecht en Douai)? Wat (komponist, wereldlijke en geestelijke muziek) boden ze aan en welke was de omvang van dit aanbod? Tenslotte geeft hij voor alle drukkers die op de markt kwamen, per jaar, precies aan wat ze aanboden. Antwerpen met J. Bellerus, P. Phalesius en Ch. Plantin, om slechts onze gewesten aan te halen, zijn uitstekend vertegenwoordigd.

(21) Oskar KRANEIS, *Der Musikalienhandel in Frankfurt am Main von seinen Anfängen bis zum Jahr 1700*, Inauguraldissertation..., Frankfurt am Main, 1974, 241 p.

---

203. - A. LABARRE (22) wenst niet alleen te weten hoeveel edities er verschenen zijn van het woordenboek van Calepino (de naam werd zo bekend dat ze in het dagelijks gebruik opgenomen is) maar ook de verspreiding na te gaan van de

diverse edities in de loop van een drietal eeuwen. Dit laatste vooral, het aantal bewaarde exemplaren van een bepaalde editie opsporen, is een uitvoerig werk. Men begrijpt onmiddellijk het omvangrijke karakter van de onderneming als men weet dat er zowat een tweehonderd edities geweest zijn verspreid over tal van grote, kleine en soms moeilijk toegankelijke bibliotheken. Iedereen kan snel nagaan, en zelfs ver van Londen verwijderd, of het British Museum een bepaalde Calepino bezit. Het wordt al moeilijker voor Brussel of Gent waarvan men nog niet over een gepubliceerde catalogus beschikt. In dit geval moet men ter plaatse gaan of schrijven. Zo heeft de auteur ook, door lange reizen en uitvoerige briefwisseling, met behulp van talrijke bereidwillige collega's zijn repertorium kunnen bij elkaar brengen. Calepino (Bergamo 1440-1510) heeft het grootste gedeelte van zijn leven besteed aan het klaarmaken van zijn woordenboek waarvan de eerste editie in 1502 te Reggio nell'Emilia verscheen. Hij zelf heeft wellicht nooit kunnen vermoeden dat zijn boek - aangevuld, verbeterd en gewijzigd - in 1779 reeds meer dan 200 edities zou kennen. Het succes van dit vertaalwoordenboek, dat steeds uitgaat van het Latijn als klasseerelement, is in de eerste plaats te danken aan het polyglotte karakter van de verzameling. Vanaf het midden van de 16de eeuw nemen de talen in aantal toe om in de edities uit Bazel (1590-1627) tot 11 talen te omvatten. In de inleiding schetst de auteur de opzet en de betekenis van zijn werk en behandelt kort de geschiedenis van de diverse edities (aanvullingen en wijzigingen). Ook over de zin van de exemplaren-localisatie wijdt hij uit; dit is immers niet zo evident en vindt slechts zijn gelijke in de GW voor de incunabelen. Het grootste gedeelte van het werk omvat in chronologische volgorde de beschrijving van de diverse edities vanaf de eerste in 1502 tot in 1779. De beschrijving is uitvoerig en degelijk; zij behelst de volledige titelpagina met collatie. Zo zijn de varianten vast te stellen die altijd opgegeven worden. Daarna volgt de localisatie van de exemplaren. De belangrijkste Europese bibliotheken - en ook tientallen kleinere - werden nagezien. Steeds volgt de bibliotheeksignatuur. Van bepaalde edities vindt men tot 80 exemplaarvermeldingen, voor andere daarentegen $\diamond\diamond$ n of slechts enkele. Dit verschijnsel tracht de auteur aan te duiden, het verschijnsel dat van meer dan 92 edities minder dan 10 exemplaren bekend zijn en van 11 edities tussen de 50 en de 100 exemplaren. Daarna komen volgende registers : de *Calepinus parvus*; de *Fausses $\diamond$ ditions* (alleen deze opgenomen in gedrukte catalogi); *Index par nombre de langues*; *Index des auteurs secondaires, $\diamond$ diteurs, annotateurs*; *Table des lieux d'impression*; *Table des imprimeurs et libraires* en een bibliografie. (22) A. LABARRE, *Bibliographie du Dictionarium d'Ambrogio Calepino (1502-1779)*, (*Bibliotheca Bibliographica Aureliana XXVI*), Baden-Baden, V. Koerner, 1975, 125 p., DM 80.

---

204. - De 51ste jaargang van *De Gulden Passer*, 1973, ontvangen in december 1974, omvat volgende bijdragen. F. CLAES (23) onderzoekt het onlangs ontdekte *Promptuariolum* van 1562 (= 1561) uit de stadsbibliotheek te Troyes. Dit Latijns-Frans woordenboek is niets anders dan een aangevulde uitgave van Estiennes *Dictionariolum puerorum Latinogallicum* en *Les mots fran $\diamond$ ais* (1559). Schrijver vergelijkt beide, citeert de latere uitgaven en vestigt de aandacht op deze van 1591 met handschriftaanvullingen door Kiliaan. R. A. RASCH (24) onderzoekt het gebruik dat van Plantijnse notentypen gemaakt werd in de Noordelijke Nederlanden na 1619, datum van opheffing van de Plantijnse drukkerij te Leiden. Kwamen de matrijzen terug naar Antwerpen, toch vindt men het gegoten materiaal aan noten-typen respectievelijk te Haarlem (1621 ...) en te Amsterdam (1631 ...) bij drie verschillende muziekkuitgevers (met lijst van Noord-Nederlandse muziekkuitgaven). N. CATACH en J. GOLFAND (25) vestigen de aandacht op een weinig belicht aspect van Plantijn, nl. de belangrijke rol die hij zou gespeeld hebben voor de orthographie van zijn moedertaal, het Frans. Naast de betekenis van een Plantijn in de evolutie van de orthographie wordt ook de rol van de drukker J. van Waesberghe aangeduid. De laatste bijdrage omvat de *Bijlage III*, vervolg en einde van de studie van R. LAUWAERT (26) in 1972 in de G.P. begonnen. Aan de hand van het werk van G. Schwetschke, *Codex nundinarius...*,

heeft de auteur een nuttig werkapparaat opgesteld : *Opgave per stad en per uitgever van het aantal werken dat in de jaren 1564-99 op de B^ochermesses aangekondigd werd.*

(23) F. CLAES, *Het Promptuariolum Latinae Linguae (1562) van Plantijn*, p. 1-8.

(24) Rudi A. RASCH, *Noord-Nederlandse muziekuitgaven met de Plantijnse notentypen*, p. 9-18.

(25) Nina CATACH en Jeanne GOLFAND, *L'orthographe Plantinienne*, p. 19-69.

(26) R. LAUWAERT, *De handelsbedrijvigheid van de Officina Plantiniana op de B^ochermesses te Frankfurt am Main in de xvie eeuw*, p. 70-105.

---

205. - Het is een goed initiatief geweest de voordracht door C. REEDIJK op 10 oktober 1973 te Aalst gehouden en die de relaties tussen Erasmus en Dirk Martens behandelde voor een breder publiek kenbaar te maken (27).

(27) C. REEDIJK, *Erasmus en "onze Dirk"*, in *Het Land van Aalst*, 1974, 26, p. 150-162.

---

206. - J. DAUWE (28) bespreekt kort de vermelding van een kontrakt tussen Dirk Martens en de Leuvense Artesfakulteit. Het betreft een schoolboek waarvan ons geen enkel exemplaar bekend is.

(28) J. DAUWE, *Een kontrakt tussen Dirk Martens en de Leuvense Artesfakulteit in 1509*, in *Het Land van Aalst*, 1974, p. 355-356.

---

207. - J. MORAN (29) behandelt slechts beknopt de drukpers v^or 1800, als een inleiding tot de volgende periode die begint met de eerste volledig ijzeren pers, de Stanhope pers. Inderdaad tot circa 1800 is de houten handpers in grote trekken dezelfde gebleven.

(29) J. MORAN, *Printing Presses. History and development from the fifteenth century to modern times*, Londen, 1973.

---

208. - De bijdrage van G. RICHTER (30) omvat een korte inleiding van de over het onderwerp verschenen literatuur en daarna een lijst van aanvullingen, een keus daaruit beter, van de in de laatste jaren gedane vondsten. Van de catalogi geeft ze een uitvoerige beschrijving, een overzicht van de inhoud, bibliografische referenties en localisatie.

(30) G. RICHTER, *Bibliographische Beitr^oge z^ur Geschichte buchh^ondlerischer Kataloge im 16. und 17. Jahrhundert*, in *Beitr^oge zur Geschichte des Buches und seiner Funktion in der Gesellschaft. Festschrift f^ur H. Widmann....* Stuttgart, 1974, p. 183-229.

---

209. - De archivaris J. DAUWE bezorgt ons een uitvoerig genealogische onderzoek van het ingewikkelde Leuvense drukkersgeslacht de Van Sassen's (31). De eerste, Servaas I Van Sassen, begon in Leuven circa 1530/1531 en zijn afstammelingen werkten er tot in 1735. De auteur behandelt de verhouding Van Sassen-Dirk Martens, de overname van diens materiaal en drukkersmerk, een kort overzicht van de drukken, de diverse merken en de relatie van de Van Sassen's met andere drukkersfamilies. De bijdrage is in de eerste plaats biografisch.

(31) J. DAUWE, *De Leuvense boekdrukkers van Sassen alias Sassenus*, in *Arca Lovaniensis. Artes atque historiae reserans documenta. Jaarboek 1973*, Leuven 1974, p. 235-273.

---

210. - I. BEZZEL schetst ons een beknopt maar degelijk overzicht van de bibliografische onderneming te M^onchen in 1969 gestart (32). Doel is een uitvoerige beschrijving te maken van alle, tussen 1501 en 1600, in Duitsland, in de Duitse delen van Zwitserland, Oostenrijk en Elzas verschenen drukken, van minstens 2 ff. Zij brengt enkele beschouwingen over dit doel, de omvang van het werk (circa 90 000 drukken), de organisatie, en de methode van beschrijving. Men heeft in M^onchen het grote voordeel over een zeer groot aantal drukken te kunnen beschikken en dus te vergelijken, te meer daar het materiaal van J. Benzing nu ook daar aanwezig is. Het ware nuttig dit plan te vergelijken met de activiteiten in onze gewesten waar men, alhoewel slechts een veel kleiner aantal drukken te beschrijven valt, minder optimist kan zijn. Het wordt ons meer en meer duidelijk enkele beginselen uit M^onchen te moeten overnemen, zoniet zal het werk steeds maar moeten herbegonnen worden. Een uitvoerige beschrijving met

vermelding van het soort type dat in het boek te vinden is - dus ook een aanvullen van NK - zijn zeker een minimum. Duurt het werk daardoor een tiental jaren meer hoeft ons niet af te schrikken.

(32) Irmgard BEZZEL, *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts. Ein bibliographisches Unternehmen in München und Wolfenbüttel*, in *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie*. 1974, XXI, p. 177-185.

---

211. - De derde aflevering (33) van de Mr. H. Bos-Bibliotheek (zie kroniek nr. 154) omvat de Engelse drukken tot 1640 (nr. 305-482).

(33) *Bibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam. Aanwinsten uit Mr. H. Bos-Bibliotheek, Aflevering 3 : Engelse drukken tot 1640*, Amsterdam, 1974.

---

212. - A. DEKKER (34) geeft een overzicht van de edities van de *Cantilenaе Martinianaе* vanaf 1539, de eerste bekende (NK 2590 sq.). Hij gelooft dat deze editie *must be regarded as presumably the earliest example of printed mensural notation in the northern Netherlands* (p. 191). Volgens de reproductie in NAT is deze muziek niet met losse elementen gedrukt maar uit één blok gesneden. Voor de data in de Zuidelijke Nederlanden zie Goovaerts en Vervliet.

(34) Alfred M. DEKKER, *Three unknown Cantilenaе Martinianaе by G. Macropedius : A contribution to the study of the Utrecht Carmina Scholastica*, in *Humanista Lovaniensia*, 1974, 23, p. 188-227.

---

213. - De auteurs (35) zijn van oordeel dat de editie van 1536 van de *Loci communes* van Melanchthon, die noch plaats van drukken noch naam van drukker vermeldt, te Antwerpen zou gedrukt zijn door G. Spyridipoeus of door de wed. van Maarten de Keyser. Van dit boek zijn slechts twee exemplaren bekend; het ene in het British Museum, het andere in de Houghton Library te Harvard. Wijzelf hebben het boek niet gezien en kennen slechts de titelbladzijde en een deel van f. A2r door de auteurs in het artikel afgebeeld. De titelbordure, een mooie houtsnede met onder meer het wapen van de Engelse koningen, vindt men later terug in meerdere Engelse drukken. Volgens talrijke specialisten zou deze borduur aan H. Holbein de jongere toegeschreven moeten worden. Dit is goed mogelijk en het feit Holbeins titelborduren in de Nederlanden te vinden hoeft ons niet te verwonderen. Wat nu het drukken in Antwerpen betreft, bij een van beide drukkers, hoe knap het artikel ook geschreven is toch kan het ons niet overtuigen; de argumentatie tenminste, want het boek kan natuurlijk in Antwerpen gedrukt zijn. Het argument van de typen gaat niet op en ook de initiaal C die bij beide drukkers terug te vinden is bewijst niets. Spyridipoeus' werk konden wij wat nader inzien. Van de 6 bekende drukken volgens NK bezit Gent er drie (NK 1404, NK 2920 en NK 2924) en van NK 916 vindt men in NAT een paar reproducties. Het typografisch materiaal (diverse romeinen, een cursief, grieks, initialen en een portret van Erasmus) vindt men in de 4 drukken gedeeltelijk terug. Maar deze typen zijn algemeen voorkomend en bij gebrek aan voldoende gegevens over de bewuste Melanchthon-druk was een preciese vergelijking van de typecombinatie niet mogelijk. Ook de initiaal kan een kopie zijn en is misschien terug te vinden bij andere drukkers. De vier ons bekende drukken hebben wel een grote gelijkheid in uiterlijke vorm en typografie. Het is nu opvallend dat de Melanchthon-druk - indien tenminste de reproducties op ware grootte gegeven worden - een groter 8 formaat heeft dan de andere 4. Pas wanneer de overige Spyridipoeus-drukken en ook deze van M. de Keyser zorgvuldig onderzocht en vergeleken worden met de Melanchthon-editie (wat de auteurs niet gedaan hebben) - kan een juist oordeel over de localisatie van de druk gegeven worden.

(35) James E. WALSH en Philip HOFER, *A new Holbein attribution*, in *Harvard Library Bulletin*, 1975, XXIII, p. 42-52.

---

214. - BRIELS, die het groots opgezette plan opgevat heeft systematisch het aandeel te onderzoeken van de Zuidnederlanders in de opbouw en de bloei van de Noordnederlandse Republiek in de 17de eeuw, heeft reeds verscheidene delen daaruit gepubliceerd. Na de goud- en zilversmeden en de schoolmeesters is het

thans de beurt aan de drukkers en allen die in verband staan met de boekhandel; een volgend stuk zal aan de kunstenaars gewijd zijn. De betekenis van de Zuidnederlandse uitgeweken drukkers voor Noordnederland - en de betekenis van hun verlies voor het Zuiden - werd nooit uitvoerig onderzocht en deze studie (36) vult dus een leemte aan zoals H. de la Fontaine Verwey in de voorrede terecht opmerkt: het werk is *van uitnemend belang voor de geschiedenis van het Nederlandse boek en voorziet in een pijnlijk gevoelde lacune*. Bij de raadpleging van dit boek moet steeds deze problematiek op de achtergrond gezien worden, het speciale gezichtspunt van waaruit de auteur de drukgeschiedenis benadert. Zijn werk is dus geen woordenboek van alle Noordnederlandse drukkers, een soort tegenhanger of aanvulling van wat in Brussel tot stand komt; neen, het bestudeert alleen de ingeweken drukkers in Noordnederland. Dat de auteur nu ook andere drukkers in zijn repertorium (Bijlage 1) opgenomen heeft werkt eerder verwarrend. De weinig preciese omlijning van het onderwerp, evenals de dubbele titel, stellen de gebruikers en ook de bespreker voor verrassingen en ontgoochelingen.

De datum vooreerst. Waarom 1570, dit zien wij niet zo precies in noch wordt daarover door Briels veel uitleg gegeven alsof dit normaal is. Het heeft nochtans veel belang want al zijn statistisch materiaal vertrekt van daaruit. De inleider wijst er op dat 19 juli 1572, de Statenvergadering in Dordrecht, als de geboortedatum van de Republiek kan beschouwd worden. De vrijheid die nu in Noordnederland ontstond moet wel doorslaggevend geweest zijn voor de keus van vele emigranten. Ook werd niet de ganse Republiek noch alle steden op dezelfde manier uitvoerig behandeld. De auteur onderzocht voornamelijk de provincies Holland en Zeeland en de prospectus vermeldt dat een min of meer volledig beeld verkregen wordt voor de steden Delft, Dordrecht, Gouda, Haarlem, Leiden en Rotterdam. Andere plaatsen daarentegen zoals Alkmaar, Amsterdam, Arnhem, 's Hertogenbosch, Middelburg, Nijmegen, ... werden beknopt of niet nagegaan. Dit is begrijpelijk, de auteur werkt hoofdzakelijk op archiefmateriaal en niet alles kon onderzocht worden. Het boek omvat twee delen. Een inleidend synthetisch gedeelte van een 150tal bladzijden en een reeks bijdragen waarvan de eerste de belangrijkste is en het materiaal bevat voor de synthese. Na een schets van de boekdrukkunst in het Zuiden, de rol van de reformatie, dwz. de veroordelingen en de uitwijkingen (p. 3-11) bestudeert de auteur de emigratie- en immigratiestromen (p. 12-27). Tot vóór 1570 voornamelijk gericht naar Engeland en Duitsland kozen de uitwijkelingen na 1570 Noordnederland. Meer nog, tal van vluchtelingen naar Engeland en Duitsland uitgeweken kwamen nu terug naar Noordnederland waar ze met open armen werden ontvangen (p. 14). Met behulp van statistieken, aantal personen, jaartallen van uitwijkelingen, procenten, steden van herkomst wordt dit alles duidelijk aangetoond en hoeft hier niet geresumeerd te worden. Het derde en belangrijkste hoofdstuk van deze inleidende syntese (p. 28-132 *Noordnederland*) schetst voor de volgende steden : *Alkmaar, Amsterdam, Delft, Dordrecht, Franeker, Gouda, 's-Gravenhage, Haarlem, Leiden, Middelburg, Rotterdam en Overige steden* min of meer uitvoerig de rol en de verhouding van de Zuidnederlandse drukkers ten opzichte van de inheemse drukkers. Zo stelt men vast dat voor bepaalde steden zoals bv. Dordrecht deze inwijkelingen de meerderheid vormden, terwijl in andere plaatsen waar ze kwantitatief minder in aantal waren, kwalitatief toch de meerderen bleven. De uitgeweken drukkers waren meestal zeer hoog gekwalificeerde ambachtsmensen. Briels toont ook aan welke soort teksten hoofdzakelijk in elke stad gedrukt werden of waarin bepaalde drukkers zich onderscheiden hebben. Dat de godsdienstige literatuur hier een grote rol gespeeld heeft is duidelijk. Dit hoofdstuk is ook geïllustreerd met een 30 tal afbeeldingen van boektitels. In zijn besluit (p. 133-159) wordt nogmaals, met behulp van statistische tabellen waarin de auteur uitmunt, het Zuidnederlandse aandeel in de ontwikkeling van de boekdrukkunst in de Verenigde Provinciën aangetoond. De tabel h, (p. 145-147), geeft een overzicht van de *Uitgave van kerkelijke geschriften 1570-1630* en tabel i (p. 148-151) een *Keuze van*

randschriften, in drukkersmerken gebruikt. Ik vraag mij toch af of deze meestal Bijbelse citaten die in de vignetten voorkomen, tekst en vignet die wij soms identiek bij een andere drukker terugvinden (bv. Canin en vanden Rade), wel eigenlijke drukkersmerken vormen die het officina aanduiden? Zijn dit niet veeleer gewone boekillustraties, bepaalde kentekens eigen aan een soort tekst, zeer dikwijls godsdienstige werken. Een drukkersmerk is toch iets eigen aan een bepaalde drukker. Is er geen relatie vast te leggen tussen een bepaald vignet met randschrift en een categorie tekst en zou een drukker voor een niet religieuze tekst ook hetzelfde vignet met Bijbels citaat aanwenden?

De eerste bijlage, de uitgebreidste en nuttigste, (p. 163-554) heeft een ietwat vaagomlijnde titel : *Bio-bibliografische aantekeningen betreffende Zuid- en Noordnederlandse boekdrukkers, uitgevers, boekverkopers, lettergieters, lettersnijders etc. in de Republiek der Verenigde Nederlanden omstreeks 1570-1630.* Wat omvat ze precies? Een alfabetische lijst van 364 personen die in deze periode werkzaam waren. *Van deze 364 personen moeten er 248 direct in verband gebracht worden met de Zuidnederlandse inwijking* (p. x). En de overige 112, afstammelingen? Op grond waarvan gebeurde de keus en wat mag de gebruiker verwachten te vinden of niet te zullen vinden? Dit is mij niet helemaal duidelijk. Deze alfabetisch gerangschikte notities, waarvan sommige meerdere bladzijden lang zijn en andere slechts enkele regels omvatten naargelang het beschikbare archiefmateriaal, bestaan elk uit volgende delen : naam, korte biografie met voor belangrijke drukkers een uitgebreide stamboom, hier wordt dikwijls tekstueel het archiefmateriaal overgenomen, enkele referenties (Ledeboer of een of ander gespecialiseerd boek); het archiefmateriaal in extenso; een keus uit de gedrukte werken van de betreffende drukker en tenslotte een 160 facsimiles van drukkersmerken.

Onze kennis over leven en werk van een bepaalde drukker komt uit twee bronnen : zijn gedrukte werken en het archiefmateriaal over hem beschikbaar. Beide bronnen moeten elkaar aanvullen en uitsluitend werken op een ervan schept gelegenheid tot onjuistheden. De algemene indruk is nu dat Briels, een wellicht rasechte archiefbewerker, de drukken ietwat over het hoofd heeft gezien of ze stiefmoederlijk behandelde. Dit is mijn inziens de voornaamste zwakte van dit materialenrijke boek. Men vindt er o.m. wanneer een bepaalde drukker huwde of een ander gegeven over zijn leven, maar wat hij drukte, wanneer, hoe, hoeveel, talrijke vragen die de onderzoeker van de drukgeschiedenis wenst te weten, blijven onaangeroerd. De ietwat willekeurige lijst van gedrukte boeken na sommige drukkers toegevoegd voldoet niet om dit tekort aan te vullen. Men vindt ook niet wat over een bepaalde behandelde drukker verschenen is : de bibliografie op het einde, hoe uitgebreid ook, blijft nog te algemeen en te onevenwichtig. Kent de auteur die niet of vond hij het overbodig deze te geven? Of was het de bedoeling niet van Briels ons hierover in te lichten? De biografie is goed, wat hij geeft is uitstekend. Men kan zich alleen maar afvragen wat de zin is van het uitvoerig publiceren van het archiefmateriaal waaraan zich toch maar enkele specialisten interesseren. De historicus moet, uitgaand van de archieven, deze verwerken en met de juiste bronvermelding de biografie klaarmaken voor de drukhistoricus. In bepaalde gevallen, bij twijfelachtige interpretatie of wanneer het niet in betere vorm kan medegedeeld worden, kan het nuttig zijn dit materiaal te publiceren. In de meeste gevallen - zie bv. het boek van Briels - vraagt men zich af : waarom? welke zin? Is publiceren hier niet de gemakkelijkste oplossing kiezen? Waar ligt de grens. De keus uit de gedrukte werken; *deze beschouwe men als een toegift ter illustratie van de biografische feiten* (p. viii)... *voldoende echter om de betekenis van de desbetreffende drukker of uitgever in algemene zin aait te duiden* (p. xi), daar zijn wij het niet mee eens. Deze min of meer willekeurig gekozen lijsten lijken ons overbodig en maken het werk zonder veel nut duurder. Voor drukkers die wij ietwat kennen wordt veel te veel gegeven (bv. Canin, Heyns, Paedts, Tournay, Verhaghen, waarom voor deze bijna 5 bladzijden), terwijl voor kleine drukkers, waar wij precies weinig over kennen en graag ietwat zouden over hebben, helemaal niets wordt gegeven (bv. P. Gevaerts, wat drukte hij precies in

Woerden en Gouda, terwijl voor Amsterdam wij toch over Moes beschikken). Wat de 160 afbeeldingen van merken betreft, hier vragen wij ons af of de uitgever om commerciële redenen niet een prentenboek heeft willen maken om alzo de hoge prijs te rechtvaardigen. De enige ietwat uitvoerige verzameling van merkenafbeeldingen vindt men in de *Bibliotheca Belgica, Marques typographiques*. Het ergerde me dikwijls dat deze afbeeldingen niet vermelden uit welk boek zij genomen werden noch de datum van voorkomen. De schuld ligt niet aan Van der Haeghen want uit zijn handschriftmateriaal voor dit deel, hier te Gent nog aanwezig, blijkt dat hij steeds datum en boek aanduidde. In de druk vielen deze onmisbare gegevens spijtig genoeg weg. Voor het werk van Briels is dit nog erger geworden; de reproducties vermelden noch herkomst, noch datum, (soms een datering), noch naam van drukker dit zij gebruikt heeft en de niet gespecialiseerde lezer kan in vele gevallen niet uitmaken of de reproductie bij de voorgaande of bij de volgende tekst hoort. Wat is het nut van een merk zonder datum of herkomst voor een werkinstrument? Meer nog, in bepaalde gevallen werden de merken vervormd, 'vergroot of verkleind, soms werden randschriften weggelaten of zelfs vergissingen begaan. Tenslotte enkele steekproeven. Merk blz. 184 verkleind. Merk blz. 196, 1570 is vergroot terwijl dat met datum 1571 ook in 1576 voorkomt (Knuttel 265). A. Cloucq, blz. 244, *Ondertrouw Leiden 14 juni 1602...* een eenvoudig nazicht in de BMC zou aantonen dat deze reeds in 1599 te Leiden werkzaam was. Waarom beide merken? J. van Ghelen, is dit steeds dezelfde en welke van Ghelen? Ook de merken op blz. 286 zijn verward; het tempus merk van Hillen komt zelden bij hem voor (bv. in een druk van 1579 ten koste van Nutius). Voor blz. 312, Knuttel 205 en 207 vermeldt reeds de *Beleggheringh* door Foreest in 1573 te Delft gedrukt. Van waar komt verder dit grote merk? Meuleman 295, de *Pacificatie* van 1598, heeft een kleiner merk met omgekeerde tekst. Het niet gereproduceerde merk van Henricx Coenraet, blz. 316, is nochtans zeldzaam en interessant. Heyns, blz. 318, waarom tweemaal hetzelfde merk? D. Mullem, blz. 374, zie K. J. Riemens in *Het Boek*, 1929, p. 19 sq. met betrekking tot dit drukkersmerk. Uit welk boek komt precies het merk bovenaan blz. 375 en blz. 376? J. Roelants, blz. 420, van deze drukker zijn ons een viertal merken bekend waarvan de afgebeelde er een is. Gebruikte David Roelandts, waarschijnlijk de zoon volgens Briels, dit merk en waar precies? W. Silvius, blz. 447, waar heeft deze drukker dit portret als merk gebruikt? en het merk ernaast, zonder spreuk ook bij Paedts, hoe komt dit bij hem voor? P. Stroobant, blz. 462, *Vanaf dat jaar [1596] zijn door hem verzorgde drukken bekend*, en de Ovidius, *Contst der minnen, bij P. Stroobant, potest imprimi 29 aug. 1587?* (Gent, Univ. Bibl. Cl. 712 (55)).

Alhoewel de auteur nergens vermeldt een volledig overzicht te bezorgen van de drukkers in Noord-Nederland gedurende deze periode werkzaam verwacht men toch dat dit voor bepaalde steden die hij uitvoerig onderzocht het geval zou zijn. Nemen wij bv. Delft. Tiele 193, thans in de Gentse universiteitsbibliotheek, citeert een *Placcaet Ghedruckt tot Delft by Maritgen Symons, woonende bij die Vismarckt, ten huysse van Symon Jansz.* [15791 en ook een tekst van de *Pacificatie* (Meulman 293) kennen wij in 1576 bij dezelfde drukker verschenen. Wat bv. de drukker Willemsz W. betreft op blz. 551, zo kon de beknopte relatie van Briels gemakkelijk aangevuld worden door een oogopslag in de STC van Nederland en België. Daar blijkt onze drukker reeds in 1565 te Delft werkzaam en volgens Meulman 197 drukte hij circa 1569 *tot Delft in de Roerstraet*. Het is precies voor dergelijke kleine drukkers dat een bibliografisch overzicht van hun drukwerken noodzakelijk is en het archiefmateriaal aanvult. Voor Dordrecht; ook hier verschaft de BMC talrijke aanvullingen. Een Psalmen-vertaling door Dathenus verscheen aldaar in 1599 bij Hub. Maesz, de *Epistola* van Schonbergius *apud C. Reinholdum*, Dordraci, [1586?]. Voor Gouda vermeldt de B.B.C. 49 de *Defensio* van Coornhert in 1591 bij Kies, Petrus Simonz verschenen. Men kan opmerken dat deze drukkers vermoedelijk niets met het Zuiden te maken hadden, misschien, maar voor deze steden is de opsomming niet limitatief tot dergelijke drukkers beperkt gebleven. Idem voor Leiden; de Catalogus van Bockenburgius, P.C. vinden wij apud *Leonardum Theodori*, 1586 voorafgegaan door een editie van

1584 *apud Simonem Pauli*. De Vita van de hand van J. Verheyden vinden wij te Leiden apud L. *Constantium* in 1596. De *Commentationes duae* van A. Gentilis bij I. de la Croy in 1589 en wie is de H. Warnfast die in 1595 het *Prognosticon theologicum* van A. Nachenmoser drukte? En de Raadhuispers? En de drukker van Rooswycks *Verhael* (Knuttel 202, Meulman 8628) *gheprent bij Jan Moyt Jacobszoon op de Oosterlincx plaets* [1573]? Dit zijn slechts steekproeven maar het systematisch nazicht van enkele gedrukte catalogi zou ongetwijfeld talrijke drukkers aan het licht brengen die door Briels niet vermeld worden en zou hem meer aandacht doen besteden aan de gedrukte werken. Zolang wij niet over een min of meer volledige lijst beschikken van wat in de 16de eeuw gedrukt werd blijft een synthese voorbarig en onmogelijk. De bijdragen II-XX, p. 555-599 zijn een reeks archiefteksten die een zeker verband houden met het boek, maar zonder veel verklaring noch situering. Volgen tenslotte p. 600-604 een lijst van de *In Bijlage I opgenomen personen, chronologisch gerangschikt naar stad*, een *Literatuur* of bibliografie (p. 606-617), een *Register van Plaatsnamen*, en een *Personenregister*. Wat wij graag hadden gezien was een adreslijst van de drukkers, veel nuttiger dan de merken. Was deze commentaar wat eenzijdig en uitgesponnen dan is dit omdat wij het boek juist zo belangrijk vinden en het voor tientallen jaren als een naslagwerk zien te gebruiken. Wij wensten het nog beter en nog bruikbaar.

(36) J. G. C. A. BRIELS, *Zuidnederlandse boekdrukkers en boekverkopers in de Republiek der Verenigde Nederlanden omstreeks 1570-1630. Een bijdrage tot de kennis van de geschiedenis van het boek met in bijlage bio- en bibliografische aantekeningen betr. Zuid- en Noordnederlandse boekdrukkers, uitgevers, boekverkopers, lettergieters, etc., en andere documenten (Bibliotheca Bibliographica Neerlandica VI)*, Nieuwkoop, B. de Graaf, 1974, xvi-649 p. 38 illustraties, 160 facsimiles van drukkersmerken, 180 gulden.

---

215. - In de jaren 1583-1586 verbleef Ch. Plantijn te Leiden waar hij, zoals steeds herhaald werd (o.m. bij Briels, p. 387 en bij Voet, p. 109) een dertigtal boeken drukte; zijn schoonzonen zetten ondertussen het bedrijf te Antwerpen verder. R. BREUGELMANS (37) heeft nu systematisch de Leidse drukken opgespoord en komt tot een 120 tal. Hij stelt vast dat bepaalde edities, in hetzelfde type gedrukt, zowel met het Leidse als het Antwerpse adres voorkomen. (*Lugduni Batavorum, ex officina Christophori Plantini en Antverpiae, apud Christophorum Plantinum*). Volgens Plantijn zelf zouden deze edities steeds te Leiden gedrukt zijn. De checklist vermeldt auteur, titel, een van beide formules, formaat, drukkersmerk en een bibliotheek waar het werk zich bevindt. Van alle Antwerpse Plantijndrukken uit deze periode in de Gentse Universiteitsbibliotheek aanwezig is er geen enkele die de formule *apud* heeft, behalve Vida, M. H., *Opera*; kunnen wij deze dan ook niet naar Leiden overbrengen? Vermits de Gentse bibliotheek niet nagezien werd door de auteur vullen wij zijn lijst dus maar aan. Gent bezit de nummers : 5, 6, 7, 10, 13, 22, 24, 27, 35, 36, 42, 48, 50, 55, 57, 68, 72, 78, 82, 89, 98, 118, 119. Het artikel reproduceert ook de Leidse Plantijnmerken.

(37) R. BREUGELMANS, *Lugduni Batavorum, ex officina Christophori Plantini. A checklist of Plantin's Leiden imprints, 1583-1586*, in *Quaerendo*, 1975, V, p. 91-104.

---

216. - P. VINCK, in zijn licentiaatsverhandeling in de germaanse filologie, bezorgt ook een overzicht en beschrijving van de diverse edities van deze Nederlandse prozaroman (38). De eerste bekende van Vorsterman (NK 3171, enig exemplaar in München), deze van Claes van den Wouwere (ca. 1565) en de uitgave van Jan van Waesberghe, 1587. Volgt verder een beschrijving van de houtsnede-illustraties. Het doel van de auteur was een tekstuitgave en hij hield zich dus aan de datum van NK.

(38) P. VINCK, *Die historie van Peeter van Provencen ende die schoone Maghelone van Napels. Tekstuitgave met inleiding en aantekeningen*, Gent, 1974.

---

217. - N. VAN DER BLOM (39) is van mening dat de editie van de Iulius exclusus, de F.A.F. editie, (Ullrich I), in Speier door Jakob Schmidt zou gedrukt zijn. Hij komt daartoe door het voorkomen van *des caractères identiques* (p. 62).

Volstaat dit?

(39) N. VAN DER BLOM, *Qui était l'imprimeur de Iulius exclusus, d. F.A.F.? in Moreana*, 1975, 46, p. 61-69.

---

218. - Uit deel VI van het *Nationaal Biografisch Woordenboek* (1974) releveren wij : J. Machiels, A. *de Keysere*, kol. 504-506; K. Heireman, D. *Martens*, kol. 633-637. De bijdragen van L. Indestege, gewijd aan *Rosemond*, *Godschalc*, kol. 820-831, en aan *Sterck van Ringelberg*, *Joachim*, kol. 877-891, geven een overzicht van werk en edities van deze beide auteurs.

---

219. - Christie, Londen, Veiling van 2 juli 1975. 172, Aesopus, *Vita et fabellae*, Bazel, J. Froben, jan. 1518, in een band van Joris de Gavere (Goldschmidt, 118; *Boekbanden uit vijf eeuwen*, 39) voor 250 pond.

---

220. - Erasmus, Amsterdam, Cat. 304 (sept. 1974). 41, Capella, G., *De rebus in Italia gestis*, (Ant., J. Grapheus?), 1533, NK 519, 480 gulden. 93, *Jovius, P., Turcicarum rerum commentarius*, Ant., J. Grapheus voor J. Steels, 1538, NK 1237, 480 gulden.

---

221. - Forum, Utrecht. *Een devote meditatie van die seer droevighe ende bitter passie van onsen ghebenediden salichmaker ende verlosser Jhezus Christus...* [Antwerpen, W. Vorsterman, c. 1530], niet in N.K. Prijs niet medegedeeld.

---

222. - A. L. Van Gendt, Amsterdam, Veiling dec. 1974. 1631, Bonaventura, (pseudo-,) *Sermones de tempore et de sanctis*, Zwolle, [P. Van Os], 1479, Ca. 1631, 18de-eeuwse kalfslederen band. *Rubricated, in the period by some one signing with monogram TZ at the monastery in Elzeghem*. Wij vonden het boek niet terug in de veilingskatalogus van 22 aug. 1782, Gent, P. de Goesin.

---

223. - Gilhofer en Ranschburg, Luzern, Cat. 62 (dec. 1974). 43, Cicero, *Officia Ciceronis, leerende wat yeghelijck...* vert. door Coornhert, Haarlem, J. van Zuren, 1561, B.B.C. 131, uit de bibl. van Serrure, 2500 Zwits. Fr. Idem, Cat. 64 (april 1975). 11, Erasmus, *Epistolae aliquot...* Leuven, D. Martens, oct. 1516, NK 2939, 2800 Zwits. Fr.

---

224. - Goldschmidt, Londen, Cat. 151, (sept. 1974). 145, Serlio, S., *Des antiquités le troisième livre*, Ant., P. Coeck, 6 juli 1550, 875 dollar. April 1975, Erasmus, *Enarratio in primum psalmum*, Leuven. D. Martens, 1515, NK 814, 725 dollar. Wimpfeling, J., *Elegantiae maiores*, Antwerpen, M. Hillen, 1520, NK 4093, 525 dollar. Cat. 154, (juli 1975). 91. Erasmus, *Paraphrasis in evangelium secundum Ioannem*, Ant., M. Hillen, 1523, NK 2960, 375 dollar (2ff. ont., contemporary Cambridge binding by Garrett Godfrey).

---

225. - Hartung und Kart, München, (veiling nov. 1974). 96, Eucherius, *De contemptu mundi et cultu Dei*, (Zwolle, P. Os van Breda, s.d.), Ca. 709; GW 9427/30.

---

226. - M. Hertzberger, Baarn, Cat. 277 (nov. 1974). 60, J. Eck, *Enchiridion locorum communium...*, Ant., J. Grapheus von Arn. Birckman, 1534, (NK 4220), 825 gulden. 79, Hieronymus, *Epistolae aliquot*, Ant., W. Vorsterman, 1533, (NK 3152), 1300 gulden. Cat. 279 (mei 1975). 7, Andreas de Escobar, *De confessione*, Deventer, R. Pafraet, 1490, Ca 1235, 3300 gulden. 27, Willem van Gouda, *De expositione missae*, Deventer, R. Pafraet, 1496, Ca 891, 3400 gulden.

---

227. - Lathrop C. Harper, New York, Cat. 217 (nov. 74). 21, *Biblia. Dat is, de gantsche heylighe Schriftuere...* Dordrecht, A. en Is. Canin, 1596, 725 dollar. Idem, Bulletin I, juli 1975. 8, Damianus van Goes, *Hispania*, Leuven, R. Rescius, 1542, 925 dollar. 20, Vesalius, A., *Epistola, rationem modumque propinandi radicis*

Chynae decocti... pertractans, Bazel, J. Oporinus, oct. 1546, 7500 dollar.

---

228. - Merlyn, Hulst, List 66 (dec. 1974). 12, Reygersberch, *Dye cronijcke van Zeelandt*, Ant., Wdw. H. Peetersen, 1551, 3800 gulden.

---

229. - L. Moorthamers, Brussel, Veiling van 19 oct. 1974. 203, *Sermonen*, Den Hem by Schoonhoven, Regulieren, 20 maart 1501, (NK 1896), 26000 F. 213, Rosemond, G., *Confessionale*, Ant., M. Hillen, 1519, (NK 1821), 18000 F. 231, Terentius, *Comoediae sex*, Leuven, R. Rescius, 21 oct. 1530, (NK 1895), 5500 F. Veiling van 7 juni 1975. 152, *Colloquium peccatoris et crucifixi Jesu Christi*, Antwerpen, N. Leeu, 16 kal. junii 1488, Ca 466, 54000 F. 178, *Coustumen, usancien*, enz. van Mechelen, Ant., M. Hillen, oct. 1535, (NK 631), 13000F.

---

230. - Reisch, G., Mainz, Auktion 8, (Oct. 1974). 2944, J. Witte de Hese, *Itinerarius a Hierusalem*, Deventer, J. de Breda, 24 jan. 1504, NK 1217.

---

231. - E. Rossignol, Parijs, cat. 160 (jan. 1975). 79, *Auctoritates Aristotelis, Senecae*, . Ant., G. Leeu, 1 juli 1488, Ca 191.

---

232. - L. Rosenthal, Hilversum, Cat. 222 (nov. 1974). 6, Pius II, *Epistolae familiares*, Leuven, J. van Westfalen, 1483, Ca 23, 10000 gulden.

---

233. - Sotheby, . Londen, Veiling van de A. Plesch verzameling, juni 1975. 212, Dodoens, R., *Cruydeboeck*, Ant., J. Loe, 1554, B. B. D 107, met de hand gekleurd exemplaar, 8000 pond.

---

234. - B. Wendt, Buch am Ammersee, Cat. 34. 55, verzamelband met drie drukken waarvan er twee uit Antwerpen : J. Eck, *Enchiridion locorum communium*. J. Steels, 1535, NK 749, en K. Schatzger, *Formula vitae christianae*, M. Hillen, 1534, NK 3856; 900 DM.

---

235. - R. Wölfl, München, Folge 53, (dec. 1974). 1. *Biblia pauperum*. Vier Blätter aus einem niederländischen Blockbuch um 1440. Holzschnitte mit lateinischem Text. - Numeriert n, o, p, q. Reiberdrucke in hellbrauner Farbe auf Papier mit Wamrzeichen (Jagdhorn ähnlich Briquet 7642). Zeitgenössisches Kolorit in Gelb, Grün, Grau, Schwarz, Rotbraun und Rosa. Einfassungslinie 255 . 193 mm. Papierformat 270 : 195 mm.

---

236. - Buiten catalogus : Boethius, *De consolatione philosophiae*, Leuven, J. van Westfalen, 1484, Ca 307. Volgende herkomsten : Iste liber pertinet Cenobio Sancti Adriani martyris ordinis sancti Benedicti opidi Gerald. Ita est Johannes de Palude. Vignet van Borluut de Noortdonck (groeninghe velt); zie cat. van de veiling in 1858 deel I., nr. 294 waar het door Duquesne werd aangekocht.

[Go Top](#)

Archives et bibliothèques de Belgique - Archief- en bibliotheekwezen in België, dl. XLVII (1976), nr. 3-4 pp. 779-802: nrs. 237-302

KRONIEK DER DRUKKUNST TOT 1600

Door

J. MACHIELS

237. - In samenwerking met de afdeling van het oude boek van de Bibliothèque Nationale te Parijs wordt door de afdeling Humanisme van l'Institut de Recherche et d'Histoire des Textes te Parijs driemaandelijks een gestencild blaadje uitgegeven (1). Het is zeer eenvoudig opgevat. Men vindt er talrijke nuttige inlichtingen over:

travaux en cours, réunions, indications bibliographiques, instruments de travail, courrier des lecteurs...

(1) *Nouvelles du livre ancien*, Parijs, 1974 ...1 ... thans zes nummers verschenen. De publicatie is gratis; adres : Section de l'Humanisme I.R.H.T., 40, avenue d'Iena, Paris 75116.

---

238. - De Reference Division of the British Library heeft van nu af aan haar eigen publicatie, *The British Library Journal* (2), die tweemaal per jaar zal verschijnen. Verschenen de beide afleveringen van de eerste jaargang. Onder de algemene leiding van Howard M. Nixon zijn de medewerkers *the British Library staff and other authorities of the Library's collections*. Deze publicatie, die de vroegere *The British Museum Quarterly* vervangt, behandelt volgende onderwerpen: *articles on books and manuscripts already in the collections; lists and accounts of important new acquisitions of older material; shorter notes arising from discoveries made in the Library by staff or readers, and an annual index*.

(2) *The British Library Journal*, Oxford University Press, 1975 ... Abonnement 7, 5 pond ; I, 1-2, 206 p., ill.

---

239. - In september 1975 ontvingen wij het vierde deel van de ABHB die de publicaties opneemt verschenen in 1973 (3). Het ritme van verschijnen gaat relatief vlug niettegenstaande het uitgebreid te onderzoeken materiaal en de menselijke factor: de talrijke medewerkers. Nu we reeds over vier delen van deze bibliografie beschikken en deze dus om zo te zeggen de kinderschoenen ontgroeid is, kunnen wij ons een juister beeld vormen over de ganse onderneming. Wij hebben hier te doen met een degelijk werk dat weldra onmisbaar zal worden en dat praktisch het enige is op dit gebied. Dit is niet alleen ons oordeel maar hierin stemmen de talrijke besprekers in diverse tijdschriften - met uitzondering van een paar Duitse critici - overeen. Bij de vermelding van de vorige delen in onze vroegere kroniek wezen wij op een paar onvolmaaktheden; deze zijn nog steeds niet uit de weg geruimd en doen zich ook in deel vier voor. Herhalen wij ondermeer de talrijke dubbele en driedubbele opnamen vooral te wijten aan de systematische indeling (algemeenheden, 15de en 16de eeuw, splitsen van België en Nederland in deze periode), de zeer uitgebreide rubriek M, de talrijke zeer dikwijls onbeduidende besprekingen die opgenomen worden (gebrek aan kritiek), ... Maar in ieder geval kan de geïnteresseerde gerust zijn, het voornaamste van de bibliografie is in het werk te vinden. Aan het vierde deel werken nu al 23 landen mee en het hoeft ons dus niet te verwonderen reeds 3400 *entries* te hebben. In strijd met wat de inleiding vermeldt is deze aangroei van notities (deel I, 2500; deel II, 2600 ; deel III, 2800) in de eerste plaats niet toe te schrijven aan de vermeerdering van het aantal landen maar wel aan de opname van oudere, vóór 1973, verschenen publicaties. In feite is het aantal nummers niet zo belangrijk, hier telt veeleer de kwaliteit. Het heeft dus ook niet veel zin om enkele ontsnapte referenties op te sommen, kijken we liever naar enkele algemene beginselen. Wat gebeurt bv. met de werken die in meerdere talen verschijnen? Deze worden ofwel in één notitie vermeld (bv. 1298 waar men één de Franse én de Nederlandse versie van het boek vindt), ofwel in twee notities (bv. 1469 en 1470), ofwel voor het *Liber librorum*, dat in vier talen verscheen, in vier notities (10, 25, 26, 27). Deze worden echter onder 141a, 176a, 176b, 176c, nog eens herhaald. Voegt men daarbij het feit dat dit verzamelwerk nog eens geëxcerpeerd wordt op de verschillende bijdragen dan komt men voor dit ene boek met een totaal van 40 notities (136-139, 238-241, 247-250, 263-266, 448-451, 930-933, 1215-1218, 1224-1227). Het is ook voor de gebruiker niet steeds duidelijk welk principe gevolgd wordt bij dgl. verzamelwerken, hetzij door meerdere auteurs hetzij de verzamelde artikels van één auteur. Zo vermeldt 223 een korte inhoudsopgave maar dit wordt niet gedaan voor 233. Maar wat met 358 en 1240? Werden 433 en 434 volledig nagezien, en 662, en 669? Over de dubbele opnamen hadden wij het reeds vroeger, maar toch is het leerrijk eens het hoofdstuk *Printing, Belgium* p. 59 sq. en *Netherlands* p. 86 te vergelijken waar dit verschijnsel zeer duidelijk is en

men zelfs de rubriekindeling moeilijk kon blijven handhaven. De vergissingen in het werk zijn zeer zeldzaam wat voor een dergelijke bibliografie een pluimpje verdient. Zonder een systematisch nazicht te doen vielen we wel op enkele onregelmatigheden: bv. 384 en 387, 2964 en 2967. Wanneer verscheen eerst 2708? Waarom vindt men plots talrijke catalogi onder Zwitserland (770-775) waar dit anders nergens voorkomt? Heeft de medewerker die 469 of 2707 verzorgde het boek wel zelf ingezien? Dit betwijfelen we; in ieder geval had hij toch moeten vermelden dat dit een gewone veilingcatalogus is zoals er meerdere verschijnen. Deze opmerking kan voor vele notities gelden, liever wat nummers minder maar een korte uitleg bij de titels die vaag en soms dubbelzinnig luiden.

(3) A B H B. *Annual Bibliography of the History of the Printed Book and Libraries*, Volume 4 : *Publications of 1973 and additions from the preceding years*, edited by H. D. L. Vervliet, Den Haag, M. Nijhoff, 1975, vi-324 p., 135 gulden.

---

240. - In juni 1976 verscheen het vijfde deel van de ABHB. Het omvat de publicaties over het jaar 1974 en aanvullingen uit de vorige jaren (zelfs uit 1969). Het werk staat op hetzelfde niveau als de vorige delen (4). Het heeft thans 25 landenmedewerkers, onderzoekt 4000 tijdschriften, en omvat 2733 notities. Wij stellen geen veranderingen vast ten opzichte van de vorige delen, tenminste niet in de systematische indeling. Wel viel het ons op dat de index van de *Author's names and anonyms* aanmerkelijk verlicht werd. Vroeger vond men onder een bepaalde naam meerdere nummers verwijzend naar hetzelfde boek of artikel; thans worden deze notities van eenzelfde werk, die door de systematische indeling verspreid voorkomen, maar ~~in~~ enkele maal in de index opgenomen. Voor het overige gelden ook hier dezelfde opmerkingen als bij vorige delen (zo wordt bvb. het *Festschrift H. Widmann* ge~~en~~xcerpeerd, terwijl het verzamelwerk nr. 1475 niet zo wordt behandeld; te veel boekbesprekingen opgenomen die wellicht niet *are critical and supplement the book reviewed*, p. ix). Onthouden wij ons van aanvullingen te geven, slechts enkele kleine opmerkingen: 159 bevat een nieuw voorwoord van H. Carter en de bespreking van McKerrow van 1935; wat is precies 208?; vallen 254, 386 en 785 niet buiten het plan?; en enkele drukfouten bij 292, 1064 en 1066, 1320 en 1321, 2294 en 2296.

(4) A B H B. *annual Bibliography of the History of the Printed Book and Libraries*, Volume 5 : *Publications of 1974 and additions from the preceding years*, edited by Hendrik D. L. Vervliet, Den Haag, M. Nijhoff, 1976, x-286 p., 125 gulden.

---

241. - Het verschijnen van deel VII, de Index, sluit de laatste fase af van de herdruk met aanvullingen van de *Bibliotheca Belgica* in 1964 begonnen (5). In het voorwoord zet de opsteller Joseph de Reuck de beginselen uiteen van de indexsamenstelling. Index die hij zeer breed heeft opgevat om de bruikbaarheid van de *Bibliotheca Belgica* maximaal te maken. Het verschijnen van dit laatste deel betekent helemaal niet dat de *Bibliotheca Belgica*, die in 1879 gestart is, daarmee afgesloten wordt. Met nieuwsgierigheid zien we de volgende reeks tegemoet.

(5) *Bibliotheca Belgica*. tome VII : Index ~~en~~eral, par Joseph de Reuck, Brussel, 1975, vii-500 p.

---

242. - Ongeveer 25 jaar geleden - om precies te zijn in 1949 - verscheen het basiswerk van Fr. Bowers *Principles of Bibliographical Description*. Zonder dat men dit werk als verouderd mag bestempelen stelt men toch vast dat er een aantal punten zijn waaraan Bowers minder of zelfs geen aandacht besteed heeft (bv. het papier). De bedoeling van de uitgever J. B. Jones bestaat er in een reeks artikels sedertdien verschenen en die dgl. punten behandelen opnieuw uit te geven (6). Het boek is dus als een aanvulling, een *selective supplement to the Principles* te beschouwen. Evenals het basiswerk hebben alle artikels uitsluitend te maken met *descriptive bibliography, not with analytical bibliography, textual criticism, or editing* (p. 6). De uitgever die alleen verantwoordelijk is voor de keus verdeelde de bundel in twee groepen, een algemene en een die problemen eigen aan een bepaalde periode behandelt. Deze bijdrage kunnen hier niet samengevat worden;

wij geven wel de volledige lijst, de data van eerste publicatie en de plaats waar ze oorspronkelijk te vinden waren. Fr. Bowers, *Purposes of Descriptive Bibliography, with Some Remarks on Methods*, uit *The Library*, 1953, p. 1-22. G. Thomas Tanselle, *Tolerances in Bibliographical Description*, uit *The Library*, 1968, p. 1-12. Cecil, Hopkinson, *The Fundamentals of Music Bibliography*, uit *The Journal of Documentation*, 1955, p. 119-129. G. Thomas Tanselle, *The Bibliographical Description of Paper*, uit *Studies in Bibliography*, 1971, p. 27-67. Curt F. Böhler, *Chainlines Versus Imposition in Incunabula en The First Edition of Ficino's De Christiana Religione: A Problem in Bibliographical Description*, beide uit *Studies in Bibliography*, resp. 1970, p. 141-145 en 1965, p. 248-252. Allan Stevenson, *Paper as Bibliographical Evidence*, oorspronkelijk in *The Library*, 1962, p. 197-212, wellicht het oorspronkelijkste en brillantste uit de bundel. Kenneth Povey, *On the Diagnosis of Half-sheet Imposition*, uit *The Library*, 1956, p. 268-272. David F. Foxon, *On Printing "At one Pull" and Distinguishing Impressions by Point Holes*, uit *The Library*, 1956, p. 284-285. William B. Todd, *Bibliography and the Editorial Problem in the Eighteenth Century*, uit *Studies in Bibliography*, 1951, p. 41-55. G. Thomas Tanselle, *The Recording of Press Figures*, uit *The Library*, 1966, p. 318-325. Oliver L. Steele, *On the Imposition of the First Edition of Hawthorne's The Scarlet Letter*, uit *The Library*, 1962, p. 250-255. M. J. Bruccoli, *A Mirror for Bibliographers: Duplicate Plates in Modern Printing*, uit *Papers of the Bibliographical Society of America*, 1960, p. 83-88. James B. Meriwether en Joseph Katz, *A Redefinition of Issue*, uit *Proof*, 1972, p. 61-70. Alle artikels zijn integraal overgenomen behalve dit van Stevenson (wat verkort en zonder de platen) en sommige werden een weinig aangepast. Op het einde is een korte bibliografie toegevoegd.

(6) *Readings in Descriptive Bibliography. Edited and with a Preface by John Bush Jones*, Kent State University Press, 1974, x-208 p.

---

243. - De bibliotheek te Mons, gesticht in 1797, bezit thans 318 incunabelen. Ch. Piérard (7) schetst ons hoe in de loop van die periode deze kostbaarheden verworven werden (o.m. twee blokdrukken). Zoals zeer dikwijls het geval - zo ook te Gent - is het te danken aan belangrijke persoonlijkheden (*par la passion du livre*), nl. Ph. Delmotte en Ed. Puissant dat dit fonds tot stand kwam.

(7) Ch. PIÉRARD *Comment s'est constituée la collection d'incunables de la bibliothèque de l'université de l'État de Mons*, in *Annalen van het XLIIIste congres van de Federatie van Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België*, Sint-Niklaas-Waas 1974, Sint-Niklaas, 1975, p. 193-196.

---

244. - Van de aanwinsten uit de Mr. H. Bos-bibliotheek verschenen reeds nr. 1, M. Luther (april 1973); nr. 2, J. Calvin, Th. de Baze (maart 1974); nr. 3 Engelse drukken tot 1640 (december 1974) en thans Hugo de Groot (nr. 483-624) (8).

(8) *Bibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam. Aanwinsten uit de Mr. H. Bos-Bibliotheek*, Aflevering 4 : *Hugo de Groot*, Amsterdam, december 1975.

---

245. - Tot op het einde van de 16de eeuw was het een algemeen verspreide gewoonte dat de drukkers en uitgevers hun boeken verkochten en verstuurd in ongebonden vorm, in losse vellen. Zo kon de koper het boek laten inbinden zoals hij wenste en betekent de plaats van drukken dus weinig voor het identificeren van de plaats van inbinden. In bepaalde gevallen kon de drukker toch een afgewerkt en ingebonden produkt van de hand doen. Zijn dgl. uitgeversbanden uitzonderlijk zeldzaam bewaard gebleven voor de incunabelperiode, dan komt dit meer voor in de 16de eeuw. H. de la Fontaine Verwey (9) behandelt alzo een groep van Amsterdamse uitgeversbanden waarvan de oudste circa 1540 dateert maar het grootste aantal toch eind 16de eeuw te situeren valt. Het betreft het werk van de uitgevers Cornelis Claesz en Laurens Jacobsz.

(9) Herman DE LA FONTAINE VERWEY, *Amsterdam publishers' bindings from about 1600*, in *Quaerendo*, 1975, dl. 5, p. 283-302 met ill.

---

246. - In een uitvoerig en overtuigend artikel, in 1966 verschenen in het huldeboek H. de la Fontaine Verwey, hadden G. Colin en H. M. Nixon een overzicht gegeven van een 42 tal banden, tussen 1546 en 1556 tot stand gekomen, en die op grond van de aangewende stempels en stijlkenmerken toegeschreven konden worden aan eenzelfde atelier, dit van Ch. Plantijn te Antwerpen, vooraleer deze laatste zich praktisch uitsluitend met het drukken zou bezig houden. Thans in een huldenummer aan Howard M. Nixon kan G. Colin (10), op grond van dezelfde argumenten, het aantal van de aan Plantijn toegeschreven banden tot 51 verhogen. Zich steunend op deze argumenten zal een systematisch bibliotheekonderzoek in de toekomst naar alle waarschijnlijkheid dit aantal nog doen vergroten. Wijzelf zagen slechts enkele van de toegeschreven banden, maar vergelijkt men de reproducties dan ontkomt men toch moeilijk aan de indruk van een grote verscheidenheid in stijl en kwaliteit van de toegeschreven banden.

(10) G. COLIN, *Sur quelques reliures de Christophe Plantin découvertes récemment*, in *To Howard Nixon*, speciaal nummer van *The Book Collector*, 1975, dl. 24, p. 58-64.

---

247. Mauquoy-Hendrickx (11) onderzoekt nog eens nauwkeurig de *Ecce panis angelorum* druk en vooral de zin *intra muros castelli marthe*. Hoe kwam de vervalsers aan die uitdrukking vermits het betreffende klooster bij Mechelen alleen bekend is onder de benaming van *tot onser liever vrouwen*. Zij gelooft de oplossing gevonden te hebben in een andere prent die bovenaan *Castellum marthe bethania* en onderaan de uitdrukking *Ex bethania ppe (prope) mechliniam...* heeft en die ze eind 15de begin 16de eeuw dateert. De vervalsers moet een dgl. stuk voor ogen gehad hebben en onwetend geweest zijn over de juiste benaming van het klooster (maar echter niet over de stichteres en enkele zusters!). Zo is de band met Mechelen verdwenen en kan het stuk evengoed ergens anders gedrukt zijn. Veronderstelt men niet te veel van de vervalsers?

(11) M. MAUQUOY-HENDRICKX, *Une dernière hypothèse (?) au sujet de l'Ecce panis angelorum du couvent de Bethanie (Malines) portant le millésime 1467*, in *De Gulden Passer*, 1974, dl. 52, p. 176-189.

---

248. - Geldner (12) probeert om aan enkele punten uit de omvangrijkste vijftiende eeuwse bron omtrent de uitvinding der boekdrukkunst, de in 1499 verschenen anonieme *Cronica van der hilliger Stat van Coellen* (GW 6688), een interpretatie te geven. Ver, om als talrijke voorgangers dit bericht als onbetrouwbaar te beschouwen, is hij er van overtuigd dat er geen enkele reden bestaat om de waarheidsliefde van de opsteller in twijfel te trekken. Maar hoe ver gaat ze en wat betekent de uitdrukking *die erste Vorbildung in Holland aus den Donaten*? Geldner gelooft dat deze Donaten *auf dem Wege der Erfindung eine sehr bedeutende Rolle gespielt haben, und vor allem kann Gutenberg nicht nur "gedruckte" holländische Donaten gesehen haben, er muss auch ihre Herstellung genau beobachtet, vielleicht sogar an ihr mitgewirkt haben* (p. 455). Dit is uiteraard slechts mogelijk als men veronderstelt dat Gutenberg zelf rond 1445-1447 in Holland Donaten op een primitieve manier zou gedrukt hebben, en dit kan... vermits de periode 1444-1448 in Gutenbergs loopbaan voor ons duister blijft. De auteur geeft gewis toe dat dit een volledig onbewijsbare hypothese is en dat dit zelfs een vroegere datum vooropstelt voor onze Donaten (hieromtrent weten wij niets precies). Zolang men deze Donaatfragmenten niet juister kan situeren of geen afdoende interpretatie vindt voor de *Vorbildung* lijkt de vooropgestelde hypothese niet zo onaanvaardbaar. Maar wat precies heeft Gutenberg in Holland (en waar) geleerd? Het laatste deel van het artikel behandelt dan het ontstaan van de Costerlegende.

(12) F. GELDNER, *Neue Aspekte des Berichtes der Kölner Chronik von 1499 über die Erfindung der Buchdruckerkunst und das Coster-Problem. Hat sich Johannes Gutenberg um 1445/47 in Holland aufgehalten?* in *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, 1975, dl. 15, p. 437-467.

---

249. - Zonder de bedoeling te hebben iets origineels bij te brengen onderzoeken de auteurs (13) de stilistische verwantschap tussen de vier edities van het *Speculum*

humanae salvationis en deze van de *Biblia pauperum* en het *Canticum Canticorum*.

(13) H. VEROUGSTRAETE-MARCQ en R. VAN SCHOUTE, *Le Speculum humanae salvationis considé dans ses rapports avec la Biblia pauperum et le Canticum Canticorum*, in *De Gulden Passer*, 1975, dl. 53, p. 363-379.

---

250. - R. Chartier onderzoekt, in grote trekken, hoe de verspreiding en de evolutie geschiedde van de *Ars moriendi* (14). Hiervan zijn twee versies bekend, een uitgebreide en een beknopte.

Als blokboek, in de korte versie, zijn van deze tekst het grootst aantal edities bewaard en ze is waarschijnlijk de meeste verspreide tekst geweest in xylografische vorm (op de circa 400 bewaarde exemplaren zijn er 61 *Ars moriendi*). Als incunabel, in de uitgebreide versie, kende ze circa 77 edities (6 uit de Nederlanden), waarvan 42 latijnse (1 uit de Nederlanden) en 35 vernaculaire (5 nederlandse). Het succes van deze handleiding en troost om te sterven eindigt rond 1530. *L'ars moriendi c de la place, apr s 1530, un discours sur la mort...* (p. 57). De bestseller wordt nu *De praeparatione ad mortem* van Erasmus.

(14) R. CHARTIER, *Les arts de mourir, 1450-1600* in *Annales. Economies Soci s Civilisations*, 1976, dl. 31, p. 51-75. D. Roche zet hetzelfde onderzoek dan verder voor de 17de en 18de eeuw.

---

251. - Ter gelegenheid van de 500ste verjaring van het eerste boek in het Engels gedrukt hield de Bodleian Library een tentoonstelling van een 16tal Caxton-drukken. In een kleine maar goed opgestelde brochure (15) worden de chronologisch tentoongestelde drukken (Keulen, Brugge, Westminster) besproken.

(15) William Caxton. *A small exhibition held in the Bodleian Library to commemorate the five hundredth anniversary of the first book printed in the English language*, Oxford, Bodleian Library, 1975, 35 p.

---

252. - Het is niet eenvoudig om precies na te gaan wat de auteur bedoelt noch welk aspect van C. Mansion hij wenst te onderzoeken (16). Zijn artikel doet mij wat denken aan deze talrijke bijdragen van E. L. Eisenstein die ook zo uitdeinen. Een zaak is zeker, het is niet het drukkersaspect. Het is veeleer de betekenis van Mansion als drukker en verspreider van vernaculaire teksten in het kader van de evolutie van het met de hand geschreven naar het gedrukte boek. Welke is hier precies zijn rol geweest, hoe kon hij zijn calligraaf- en drukkerschap verzoenen. De auteur is er van overtuigd dat de gedrukte edities van een bepaalde tekst niet in staat waren de geschreven edities van dezelfde tekst concurrentie aan te doen noch deze *to supplant* (p. 415). Noch op het gebied van het aantal exemplaren - dit is natuurlijk zo wanneer men veronderstelt dat *the usual Mansion printed edition was four to five copies* (p. 414) - noch op het gebied van de *purity in text did Mansion's press contribute more than scriptoria to the spread or preservation of texts* (p. 415). Misschien, maar heeft Saenger dan geen oog voor het nieuwe van een gedrukte tekst? Mansion had dit wel, en reeds in 1470.

(16) P. SAENGER, *Colard Mansion and the evolution of the printed book*, in *The Library Quarterly*, 1975, dl. 45, p. 405-418.

---

253. - In ons boek over Arend de Keyserse behandelden wij de Gentse drukken van de aflaatbrief ten voordele van de kathedraal van Saintes. Wij dachten toen dat de Keyserse hier alleen voor de lokale markt gedrukt had maar nu blijkt uit de bijdrage van S. Corsten (17) dat Gent in de verspreiding van deze brief een veel belangrijker rol gespeeld heeft en als tussenschakel diende tussen Saintes en de Neder Rijn. Immers van onze Gentse aflaatbrief nr. 15 ontdekte Corsten een tweede exemplaar bestemd voor de Karmelieten te Doren (thans in het Hauptstaatsarchiv te D s seldorf). Het verdere deel van het artikel behandelt de verspreiding in het aartsbisdom Keulen en de betekenis van de diverse Keulse drukken (met een chronologische lijst van alle bekende Keulse aflaatdrukken).

(17) S. CORSTEN, *Der Ablasz zugunsten der Kathedrale von Saintes. Seine Verk ndigung am Niederrhein im Spiegel der Wiegendrucke*, in *Annalen des historischen Vereins f den Niederrhein*

254. - Het enige bekende exemplaar van Ca 909, *De coloribus verborum sententiarumque*, toegeschreven aan A. Haneron, wordt hier heruitgegeven (18). In een korte inleiding vermeldt de uitgeefster de andere werken met de vroege uitgaven van deze auteur.

(18) J. YSEWIJN-JACOBS, *Magistri Anthonii Haneron (ca. 1400-1490). Opera grammatica et rhetorica*, in *Humanistica Lovaniensia*, 1975, dl. 24, p. 29-68.

---

255. - In onze kroniek nr. 119 vestigden wij de aandacht op de catalogus samengesteld door G. Elliott-Loose, catalogus die thans in gedrukte vorm verspreid wordt (19). Zo blijft het gebruik van dit nuttig werk niet beperkt tot de plaatselijke bezoeker van de bibliotheek. In de inleiding schetst de auteur het belang en de inhoud van deze uitzonderlijke verzameling, 558 edities vertegenwoordigd door 793 exemplaren waarvan 34 wellicht uniek zijn. Na een bibliografische lijst van de geciteerde werken komen dan de incunabelen in alfabetische volgorde. Auteur, beknopte titel, bibliografisch adres, formaat, een reeks verwijzingen, de signatuur en de herkomstvermeldingen. Volgen dan een index van de plaats van druk, alfabetisch per stad en daarin alfabetisch per drukker; een index op de drukkers en een lijst van de herkomsten. Tenslotte een concordantietabel op Campbell en een lijst van de 20 illustraties.

(19) Gh. ELLIOTT-LOOSE, *Les incunables des anciens Pays-Bas conservés dans la Reserve du Département des Imprimeries de la Bibliothèque Nationale. Catalogue, (Collection de la Revue française d'histoire du livre, II)*. Parijs-Bordeaux. 1976, 148 p. 100 Fr.

---

256. - De catalogus van het Rijksmuseum Twenthe is praktisch uitsluitend aan handschriften gewijd (20). Wij vinden er slechts 4 drukken waarvan 2 uit de Nederlanden: 36, *Fasciculus temporum* van Rolevinck, Utrecht, J. Veldener 1480 en 37, Boetius, *De consolatione philosophiae*, Gent, A. de Keysere, 1485.

(20) E. P. VAN 'T HULL-VERMAAS, *De handschriften en incunabelen van het Rijksmuseum te Twenthe*, Enschede, 1976.

---

257. - De Centrale Bibliotheek van de Universiteit catholique de Louvain heeft niet gewacht op het verschijnen van het supplement op Polain om haar incunabelbezit beter te doen kennen. J. Germain heeft een nauwkeurige en met liefde voor het vak opgestelde catalogus samengesteld (21). In een korte inleiding zet hij de gevolgde methode uiteen en alhoewel hij er op wijst dat bij wenste te beschrijven *l'exemplaire que l'on possède et qui a ses caractéristiques propres* (p. X), toch vermeldt hij niets over de band en de herkomst. Na deze inleiding volgt de bibliografie van de referentiewerken (de *Contributions* van Kronenberg hadden wel opgenomen mogen worden) en de lijst van 109 nummers in alfabetische volgorde (onvolledige stukken en zelfs losse bladen worden ook vermeld). De beschrijving omvat: auteur, beknopte titel, formaat, ff., ll., type (algemene benaming), signaturen, referenties en bibliotheekssignatuur. Daar praktisch alle boeken ergens reeds goed beschreven werden brengt dit weinig nieuws. Voor wat de Nederlanden betreft vindt men er 6 drukken uit Leuven (2 van G. van der Heerstraeten en vijf van Jan van Westfalen), een uit Antwerpen (Van der Goes), een uit Haarlem en een fragment uit Zwolle (P. van Os). Volgen daarna: *Table chronologique des incunables; Table topographique des incunables; Index des imprimeurs, libraires et villes d'édition; Tables de concordances avec les principaux répertoires d'incunables* en tenslotte een lijst van de 54 illustraties die om didactische redenen gekozen werden (voor wie?). Enkele kleine opmerkingen: Is 15 typologisch niet nader te preciseren? Evenals 33? Het *Ordinarium* van 34 is waarschijnlijk Adams 1155 (Parijs 1513). Voor 67, waarvan de katernen 110 is, zie de nauwkeurige datum in Hellinga's P.T. Dat 82? Polain 2592, goed, maar wat is het dan wel? KC 1203a of b of Ca 1203? Van dit ene boek had de opsteller tenminste een uitvoerige beschrijving kunnen geven. 97 is Adams 1715 (Rome ca. 1512). 103, dit kan nader bepaald worden met behulp

van de *Einblattdrucke des xv. Jahrhunderts* en hiervan had een reproductie gegeven kunnen worden in plaats van de talrijke andere die overal te vinden zijn. (21) Jean GERMAIN, *Repertoire des incunables de la bibliothèque centrale de l'Université catholique de Louvain*, Leuven, 1976, xviii-123 p.

---

258. - H. de la Fontaine Verwey is ongetwijfeld een van de beste kenners van het 16de eeuwse boek in de Nederlanden. Hij bezorgde ons tal van opstellen in tijdschriften en andere moeilijk toegankelijke publicaties. Het is dus een uitstekend idee geweest van de uitgever - zelf een goed kenner - om een aantal van die publicaties opnieuw uit te geven. De bedoeling is een vijftal bundels samen te stellen waarvan thans de eerste verscheen (22). *Opgenomen zijn alleen die studies die, toen zij verschenen, iets nieuws brachten en nog niet achterhaald zijn, ook al zijn er onderdelen van sommige onderwerpen sindsdien door anderen nader uitgewerkt. Met nieuwe vondsten is steeds rekening gehouden en bibliografische gegevens zijn aangevuld. Aan de oorspronkelijke vorm is zo weinig mogelijk veranderd, ook al zou ik- het nu anders doen* (p. 9). Het boeiende van een tekst van een H. de la Fontaine Verwey is dat hij de geschiedenis van het boek altijd beschouwd heeft als een onderdeel van de kultuurgeschiedenis en dat bijgevolg *het onderzoek zich niet bepalen mag tot het oplossen van bibliografische raadsels, het determineren van onbekend drukwerk, het invullen van ontbrekende jaartallen of het onderscheiden van verschillende drukken van een bepaald boek* (p. 8). Het eerste deel omvat volgende bijdragen. *De geboorte van het moderne boek in de xvie eeuw*, twee voordrachten in de Universiteits-Bibliotheek Amsterdam in mei 1954 gehouden en in hetzelfde jaar verschenen. *Erasmus en zijn "Boeckje aengaende de beleeftheit der kinderlijcke zeden"* vormde de inleiding op de facsimile-uitgave van dit boekje, gedrukt door S. Wittelingh te Amsterdam in 1678, en door de U.B. Amsterdam in 1969 opnieuw uitgegeven. *Pieter Coecke van Aelst en zijn boeken over architectuur* is de herziene uitgave van twee artikels verschenen in *Het Boek* (1952-1954, p. 251-270, en 1960, p. 88-95, dit laatste verscheen vooraf ook in de bundel *Liber amicorum J. P. Mieras* 1958). *De eerste "private press" in de Nederlanden. Marcus Laurinus en de "Officina Goltziana"* verscheen in 1972 in Engelse versie in *Quaerendo* (p. 294-310, zie onze kroniek nr. 48). *Het Huis der Liefde en zijn publikaties*, een omgewerkte tekst van een lezing in 1972 gehouden en hier voor het eerst gedrukt. In deze belangrijke bijdrage onderzoekt de auteur o.m. *in welke kringen Hendrik Niclaes zijn adepten vond, hoe zijn geschriften verspreid werden, wie zijn tegenstanders waren...* (p. 88). Vooral de betekenis en de rol van Plantijn en zijn medewerker, Augustijn van Hasselt, bij het drukken van de teksten van het Huis der Liefde worden uitvoerig onderzocht. De aangehaalde argumenten evenals de redenering kunnen overtuigen. *De Blijde Inkomste en de opstand tegen Philips II*, lezing in 1956 gehouden en in 1960 gepubliceerd, bespreekt de diverse edities van de Blijde Inkomste van 1356 (respectievelijk 1564, 1565, 1566, 1574, 1577, 1578). *Typografische schrijfboeken. Een hoofdstuk uit de geschiedenis van de civilité-letter*. Dit verscheen eerst in *De Gulden Passer*, 1961, p. 288-326 en werd nu aangevuld met passages uit het artikel *Les caractères de civilité et la propagande religieuse* verschenen in *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 1964, p. 7-27. Dit laatste artikel onderzocht vooral voor welke genres van boeken de civilité oorspronkelijk gebruikt werd en had wel volledig herdrukt mogen worden. Bij ons werd grosso modo de civilité voor dezelfde soort van boeken gebruikt als in Frankrijk, maar er kwam nog een nieuw genre bij: de typografische schrijfboeken, wat voor de auteur aanleiding wordt om daarvan een overzicht in de Nederlanden te geven.

(22) H. DE LA FONTAINE VERWEY, *Uit de wereld van het boek, I: Humanisten, dwepers en rebellen in de zestiende eeuw*, Amsterdam, N. Israel, 1975, 162 p., 40 illustraties, 30 gulden.

---

259. - De tentoonstelling *550 jaar Universiteit Leuven* behandelt natuurlijk ook de wereld van het boek (23). In de afdeling 6: *Een wereld van boeken* heeft men een overzicht van M. Smeyers, *Het handschriftenbedrijf en de universiteit* (p. 146-148)

en door K. Heireman, *De jonge boekdrukkunst en de Leuvense universiteit* (p. 149-153). Tontoongesteld materiaal illustreert dit. Het grootste deel kon men reeds ergens anders zien; signaleren we echter: nr. 255, een aanvulling voor NK, *Commentaria in Isagogen Porphyrii...* Leuven, S. van Sassen, 1535, en nr. 257, de A. Haneron, *Tractatus de coloribus verborum et sententiarum cum figuris grammaticalibus*, Utrecht, s.d. Ca 909.

(23) 550 *Jaar Universiteit Leuven*, Leuven, Stedelijk Museum, 31 januari-25 april 1976, *Catalogus, Boekdeel I, Voorlopige editie*, Leuven, 1976, xix-280 p.

---

260. - J. Meier (24) behandelt het ontstaan, de verspreiding en de verdere invloed van het *Enchiridion* van J. Gropper. Deze tekst verscheen voor het eerst, anoniem, na de *Canones* van het provinciaal concilie gehouden te Keulen in maart 1536. De eerste druk van Quentel (1537/38) kende talrijke herdrukken te Venetië, vooral te Parijs en een drietal te Antwerpen bij J. Steelsius (1552, 1553, 1554). De auteur geeft een uitvoerige beschrijving van de 40 edities met exemplaarlocalisatie.

(24) J. MEIER, *Das "Enchiridion christianae institutionis" (1538) von Johannes Gropper: Geschichte seiner Entstehung, Verbreitung und Nachwirkung*, in *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 1975, dl. 86, p. 289-328.

---

261. - G. Langer (25) ontdekte in de Marienbibliotheek te Halle/Sarre een exemplaar van de *Algorithmus integrorum cum probis annexis, ohne Angabe von Druckort und Drucker und ohne Datum*. Het boek dat onvolledig is werd voordien nog niet beschreven en geïdentificeerd. Op grond van het typografisch materiaal en de houtsnede kan de druk wellicht in de Nederlanden gesitueerd worden, waarschijnlijk bij H. Eckert te Antwerpen begin 16de eeuw.

(25) G. LANGER, *Von Fragen um eine bisher nicht beschriebene Ausgabe des Algorithmus integrorum cum probis annexis*, in *Gutenberg-Jahrbuch*, 1975, p. 81-87.

---

262. - De licentiaatsverhandeling van H. Wille (26) omvat, na een biografie en situering van J. Lambrecht, een bibliografisch overzicht van zijn drukken en een catalogus-beschrijving van het volledig illustratiemateriaal dat in al zijn werken te vinden is. De prenten, randversieringen, drukkersmerken, ... worden chronologisch gerangschikt en hun voorkomen doorheen het werk van J. Lambrecht nagegaan. In bepaalde gevallen wordt het aantreffen van zijn illustratiemateriaal bij latere drukkers vastgesteld en aangeduid. Vooral nuttig is de reproductie van dit materiaal. De triomftocht van 1543 wordt kort gesitueerd.

(26) H. WILLE, *De illustraties in de drukken van Joos Lambrecht. -Verhandeling ingediend tot het bekomen van de graad van licentiaat in de Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde*, Rijksuniversiteit Gent 1974-75, deel I, 153 p., deel II, de illustraties.

---

263. - C. Augustijn (27) behandelt uitvoerig de eerste editie van de Vorstermanbijbel van 1528. De klemtoon van het onderzoek ligt vooral op de vraag van welke aard deze uitgave is: orthodox of protestants getint.

(27) C. AUGUSTIJN, *De Vorstermanbijbel van 1528*, in *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis*, 1975, N. S., dl. 56, p. 78-94.

---

264. - Het onderzoek naar de verspreiding van Scutkens vertaling van het N.T. is vooral gericht op de handschriften en minder op deze onder gedrukte vorm verschenen. J. Deschamps vermeldt enkele vertalingen (NK 364, 367 en 368). Het is verder onder de vorm van het lectionarium dat wij de meeste drukken vaststellen, een 36 uitgaven volgens de auteur, verschenen tussen 1489 en 1538 (Ca 685-706, 687a, NK 899-909, 3005-3006, 4340). En daarna? (28).

(28) J. DESCHAMPS *De verspreiding van Johan Scutkens vertaling van het Nieuwe Testament en de Oudtestamentische perikopen*, in *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis*, 1975, N. S., dl. 56, p. 159-179.

---

265. - Het artikel (29) van S. Hindman onderzoekt the *text-image relationship in Dutch biblical books as it changed from the fifteenth to the sixteenth centuries - that is, from hand-written to printed examples*. In dit verband vergelijkt hij enkele

geïllustreerde Bijbelhandschriften met enkele Bijbeldrukken.

(29) S. HINDMAN, *The Transitions from Manuscripts to printed Books in the Netherlands : Illustrated Dutch Bibles*, in *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis*, 1975, N. S., dl. 56, p. 189-209.

---

266. - De auteur (30) had de gelegenheid ongeveer 3500 boeken in de zestiende eeuw gedrukt te kunnen onderzoeken. Overwegend drukken uit Italië en Duitsland; toch komen deze uit Frankrijk en de Nederlanden ook voor. De resultaten van het onderzoek zijn uitsluitend van statistische aard, weinig verklaring. Achtereenvolgens behandelt hij het signatuurteken (welke vorm, het gebruik van letters, cijfers, welk soort alfabet), het colofon en de *make up* (deze beide laatste punten beknopt).

(30) M. A. SHAABER, *Notes on Some Printing House Practises in the Sixteenth Century*, in *The Library Chronicle*, 1974, dl. 40, p. 124-139 (= *Bibliographical Studies in honor of R. Hirsch*, Philadelphia, 1974).

---

267. - R. Wellens (31) wijdt een kort biografisch artikel, gevolgd door een bibliografie, aan Rutger Velpius.

(31) R. WELLENS, *Rutger Velpius, Imprimeur brabançon des XVIe et XVIIe siècles*, in *Le Folklore Brabançon*, 1975, no 205, p. 39-47.

---

268. - Het was niet eenvoudig om een goede beschrijving te vinden van de uitgaven van Dirk Philips en het degelijke werk van M. Keyser komt dus goed van pas (32). De rijkste verzameling op dit gebied was ongetwijfeld deze van de Doopsgezinde Bibliotheek te Amsterdam. Het is deze verzameling, die nu in de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek is, samen met de exemplaren uit deze laatste instelling en aangevuld met enkele edities geleend van de Remonstrantse Broederschap, die beschreven wordt. Wij tellen een zestigtal edities, de oudste circa 1556, de recentste 1964. Geven wij vooraf een overzicht van het boek. Een inleiding van H. de la Fontaine Verwey (p. 7-9); een hoofdstuk van S. L. Verheus, *D. Philips, Mennonite theologian* (p. 11-18); een bibliografische notitie over *Op die grouwelijcke...* (p. 19-28); een *short-title list of writings by D. Philips* (p. 29-31); de lijst van de 44 illustraties; hoofdzakelijk titelbladzijden; de 61 beschreven werken (p. 37-156); de *Title index*, de *Index of persons* en de *Index of printers and publishers*. De beschrijvingen zelf zijn uitvoerig en degelijk. De titel met de regelaanduiding en het vermelden van de rooddruk. De collatie met signaturen en de analyse van de inhoud van het boek. Het plaatsnummer in de bibliotheek, het opgeven van enkele andere exemplaren en wat bibliografische referenties. Daar een groot aantal van de zestiende eeuwse edities geen drukker vermelden is de notitie over de vermoedelijke drukker wel het boeiendst. Hier is de auteur zeer voorzichtig. Zoals H. de la Fontaine Verwey in zijn inleiding aanstipt is het identificeren van dergelijke anonieme zestiende eeuwse drukken uiterst moeilijk. Vele drukkers gebruikten hetzelfde, of ongeveer hetzelfde typografisch materiaal en de hypothese van Vervliet's typen-combinatie schijnt nog niet veel realisatie gevonden te hebben. Voegen wij daar nog bij de zeldzaamheid van de exemplaren en de talrijke problemen verbonden aan de drukken uit Emden waar een zeker aantal doopsgezinde boeken gedrukt werden. Het enige wat de opstelster dus veilig kon doen was het groeperen van zulke anonieme drukken *on the basis of typographical features* (p. 9). Welke precies? Ook het dateren stelt in diverse gevallen moeilijkheden vermits de edities chronologisch gerangschikt worden. Het enige waarover wij wat meer uitleg wensen is de toeschrijving *on typographical grounds*. Het is begrijpelijk dat de auteur hier bv. niet het werk van Wijnman opnieuw kon doen, maar... wat nauwkeurigheden om onze nieuwsgierigheid te bevredigen. Zo ook bij nr. 44 en de *Geuzendrukkerij*, maar misschien zouden deze punten een te grote uitbreiding nemen voor de catalogus. In bepaalde gevallen maakt het formaat mij nieuwsgierig. Nr. 18 is ook te Gent (Res. 1098) evenals het vermelde exemplaar nr. 44 (Res. 997).

(32) M. KEYSER, *Dirk Philips, 1504-1568. A catalogue of his printed works in the University Library of Amsterdam. Compiled, (Bibliotheca Bibliographica Neerlandica, dl. VIII)*, Nieuwkoop, B.

---

269. - Het vijfde deel van de eerste reeks van de nieuwe editie van Erasmus omvat volgende teksten (33). De *Parabolae sive similia*, uitgegeven door J. C. Margolin, worden voorafgegaan door een uitvoerige inleiding waarin deze laatste de diverse edities van de *Parabolae* situeert en beschrijft (p. 12 sq.). Op p. 30 signaleert hij kort de drukken van Hillen. NK 0437 en NK 840 (1534), een herdruk? Maar waar valt NK 2956 te plaatsen? De diverse edities van de tweede tekst, *Encomium matrimonii*, worden analoog behandeld (p. 335 sq.). Wat de eerste uitgave betreft, deze van Martens (p. 335), kent men twee variantedities: NK811 en NK 2971.

(33) *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami ... ordinis primi tomus quintus*, Amsterdam, 1975.

---

270. - De laatste katern van een boek in octavo kan uit vier bladen bestaan; wanneer de inleidende katern eveneens uit vier bladen bestaat kan de drukker er nut bij hebben deze beide halve katernen op $\diamond\diamond$ n vel te drukken. Hoe zal dan de impositie zijn? Aan de hand van het watermerk en andere bibliografische gegevens tracht de auteur hierop antwoord te geven (34). In het eerste geval, bij gelijktijdige impositie van beide katernen, onderscheidt hij drie manieren. In het tweede geval, bij afzonderlijke impositie en bij gebruik van halve vellen, dient onderscheid gemaakt te worden al naargelang het gebruik van een of twee persen.

(34) J. R. MULRYNE, *The imposition of Initial and Final Half-Sheets in an Octavo*, in *The Library*, 1975, dl. 30, p. 229-232.

---

271. - E. Fischer geeft op p. 156-175 een bibliografisch overzicht (met localisatie) van de *Disquisitionum magicarum libri sex* van M. Delrio. De eerste editie verscheen te Leuven in 1599 en de 25ste in 1755 (35).

(35) E. FISCHER, *Die Disquisitionum magicarum libri sex von M. Delrio als gegenreformatorische Exempel-Quelle*, Hannover, 1975 (diss.).

---

272. - W. Le Loup beschrijft een *vergeten druk* van H. Goltzius; het betreft de *Novellae Constitutiones* van Justinianus, te Brugge gedrukt in 1565 (36).

(36) W. Le Loup, *Een vergeten druk van Hubertus Goltzius*, in *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis gesticht onder de benaming Soci $\diamond\diamond$ d'Emulation te Brugge*, Brugge, 1975, dl. 112, p. 153-158.

---

273. - R. H. Touwaide publiceerde reeds herhaaldelijk over Guicciardini (denken wij aan zijn diverse bijdragen in *De Gulden Passer* en nog onlangs in ons tijdschrift), maar dit was uitsluitend over de bibliografische, typografische en iconografische aspecten van het werk. Thans is de beurt gekomen aan een meer biografische studie (37). In een reeks korte hoofdstukjes behandelt de auteur de naam en de familie Guicciardini, zijn jeugd, zijn verblijf in Antwerpen en de diverse gebeurtenissen alhier hem overkomen, zijn dood en begraafplaats. De behandeling is onevenwichtig en bv. het hoofdstuk gewijd aan *L'homme* (2 bl. lang) is evenals de rest van het boek een aaneenschakeling van citaten - spijtig genoeg niet uit Guicciardini zelf maar uit tal van auteurs die in het verleden over onze auteur iets dachten te kunnen vertellen. Dit kan een zeker nut hebben maar zonder overdrijving en in voetnoot liefst. Volgt dan de behandeling van het werk van Guicciardini, maar ook hier overschrijdt de auteur niet in het minst het materiële aspect van het oeuvre. Wat denkt Touwaide persoonlijk over Guicciardini? Wat is de inhoud van het werk? Een vijftigtal brieven van Guicciardini zijn ons bewaard, hiervan geeft Touwaide een overzicht met korte samenvatting van elke brief om dan achteraan een vrije vertaling van een negental onuitgegeven brieven te geven. Volgen tenslotte een reeks *Annexes*. 1. Een chronologische lijst met korte titelbeschrijving en vindplaats van de diverse edities van de *Detti e fatti di diversi principi, filosofi e cortigiani* vanaf 1565 tot heden; idem van de *Commentarii* en van de *Precetti e Sententii*; 2. de brieven; 3. fotografisch materiaal o.m. archiefuittreksels, brieven, facsimiles uit oudere drukken.

(37) R. H. TOUWAIDE, *Messire Lodovico Guicciardini Gentilhomme Florentin. Avec pr $\diamond$ face par*

274. Ter gelegenheid van de 400ste verjaring van de oprichting van de Leidse universiteit werden de bijdragen uit *Quaerendo*, volume V, 1975, naar aanleiding daarvan gepubliceerd, samengebundeld in [◆◆](#) deel en opnieuw uitgegeven ([38](#)). (38) *Quaestiones Leidenses. Twelve studies on Leiden University Library and its holdings published on the occasion of the quater-centenary of the University by Quaerendo*, Leiden, University Library, 1975, 228 p.

---

275. - E. Van Gulik ([39](#)) tracht voornamelijk naar aanleiding van het uitgeverfonds het Plantijnse huis nader te beschouwen in zijn specifieke Leidse functie (p. 369). Wat leert ons het Officina Plantiniana over het wetenschappelijk bedrijf van de universiteit? Is het uitgeverfonds representatief voor deze wetenschappelijke activiteit en drukte de *typographus academiae* alles? Is de omvang minder belangrijk, de aard en de kwaliteit van het fonds spreken duidelijker. Uitvoerig behandelt de auteur de taal en de aard van de gedrukte werken, en tevens het belangrijk aandeel dat de Zuidnederlandse auteurs daarin hadden. Het grootste deel van dit artikel is trouwens gewijd aan de analyse van dit aandeel en de manier waarop, al of niet, de Zuidnederlanders zich in de Leidse universitaire gemeenschap konden integreren.

(39) E. VAN GULIK, *Drukkers en geleerden. De Leidse Officina Plantiniana (1583-1619)*, in *Leiden University in the Seventeenth Century. An Exchange Of Learning*, edited by Th. H. Lunsingh Scheurleer and G. H. M. Posthumus Meyjes, Leiden, 1975, p. 367-393.

---

276. - Hoe gebeurde, in het gedrukte boek, de overgang van houtsnede naar kopergravure in een reuzebedrijf als dit van Plantin? Welke rol speelden de technische en financiële factoren? De auteur ([40](#)) toont aan hoe in deze overgangsfase in de tweede helft van de 16de eeuw Plantin gepoogd heeft de twee tendenzen inzake boekillustratie zoniet te verzoenen dan toch te harmoniseren, in een specifieke reeks uitgaven, met name liturgische werken (brevieren, missalen, getijdenboeken) (p. 384).

(40) L. VOET, *Kopergravure en houtsnede in de boekillustratie van het Plantijnse huis in de tweede helft van de XVIde eeuw*, in *De Gulden Passer*, 1975, dl. 53, p. 380-390.

---

277. - L. Voet wijdt een korte notitie aan Plantin en het museum Plantin-Moretus ter gelegenheid van een dubbele verjaardag: in 1576 kwam Ch. Plantin zich vestigen aan de Vrijdagmarkt en in 1876 werd deze woning met al de inboedel aan de stad Antwerpen overgedragen ([41](#)).

(41) L. VOET, *Het Museum Plantin-Moretus honderd jaar*, in *Antwerpen*, 1976, p. 1-6.

---

278. - E. Braches wijdt enkele beschouwingen aan het in 1595 bij F. Raphelengius te Leiden verschenen *Specimen Characterum Arabicorum* ([42](#)). Dit verschijnen betekende the birth of Arabic typography in de Nederlanden.

(42) E. BRACHES, *Raphelengius's Naschi and Maghribi. Some reflections on the origin of Arabic typography in the Low Countries*, in *Quaerendo*, 1975, dl. V, p. 235-245.

---

279. - De Antwerpse in-8◆ edities van J. Tyndale, *The parable of the wicked Mammon* (STC 24454) en *The obedience of a Chrysten man* (STC 24446) verschenen bij Hans Luft (= Joh. Hoochstraten) in 1528 kunnen niet langer als eerste edities beschouwd worden. Douthit-Weir ([43](#)) is van oordeel dat twee andere in-4◆ edities (STC 24460 en STC 24452) in Engeland door J. Rastell in 1527 gedrukt werden en als basis zouden gediend hebben voor de Antwerpse herdrukken. De verhaalde gebeurtenissen, een bewering van Tyndale uit 1530, een nauwkeurige vergelijking van beide edities vooral wat aanvulling, correcties en index betreft, bewijzen dit. Het curieuse van het geval wordt nu dat de STC 24460, de J. Rastell-druk uit Londen, reeds het colofon heeft dat wij bij de latere Antwerpse herdrukken zullen terugvinden, nl. het Hans Luft colofon. In navolging van Kronenberg heeft men dit steeds aan de Antwerpse drukker J. Hoochstraten

toegeschreven en hoe valt dit nu te verklaren? De auteur doet dit als volgt: J. Tyndale was in Engeland in die periode en daar heeft hij, in navolging van Luther's drukken, dit merkwaardig colofon ontworpen. Dit laatste is dus geen creatie van, en eigen aan, Hoochstraten zoals Kronenberg vermoedde; deze nam het slechts over, en inderdaad vóór 1528 kennen wij geen drukken van Hoochstraten met dit colofon (wel Adam Anonymus). Volledig overtuigen doet dit ons niet. Waarom bv. nam Hoochstraten hetzelfde colofon over in een latere herdruk? Hier begint de verbeelding van de auteur te werken (p. 104-105) en kan men hem niet langer volgen. Zou hij niet beter terugkeren naar een analyse van de J. Rastell-drukken? en deze van J. Hoochstraten? en zijn de in-4 wel in Londen gedrukt?

(43) J. L. DOUTHIT-WEIR, *Tyndale's The obedience of a Chrysten man. An english First Edition*, in *The Library*, 1975, Fifth Series, Volume 30, p. 95-107.

---

280. - J. Day nam, wat het aantal zoniet de kwaliteit van zijn drukwerk betreft, ongetwijfeld de eerste plaats in onder de Engelse zestiende eeuwse drukkers. Hij verspreidde vooral protestantse werken; denken we slechts aan de bekende vertaling van de Psalmen door Utenhove die hij, in 1561 (een in-8 en een in-16) en in 1566, voor de vertaler en de vluchtelinggemeente te Londen drukte. De studie van Oastler (44), een *thesis for the degree of B. Litt. in the University of Oxford in 1965*, die nu verschijnt, is een goede aanvulling tot de J. Day literatuur. Het grootste gedeelte van het boekje is biografie; Day's relaties met de gemeente en met Utenhove worden niet uitgediept, uitvoeriger worden besproken het belangrijkste drukwerk van Day en zijn betekenis als *stationer*. Interessanter zijn hoofdstuk X en XI: *Connections with typefounders en Types, ornaments, ...* De Engelse drukkers schaften vooral hun typografisch materiaal aan op het vasteland of bij vreemden die in Londen werkzaam waren (zie bv. in het boek van Vervliet, in de index onder J. Day). Deze hoofdstukken worden geïllustreerd met enkele afbeeldingen van typen door de drukker gebezigd (romein, italiaan, grieks, waarom geen textura? initialen, muziek, ornamenten en merken; het mooie merk uit de in-16 editie van de Psalmen van 1561 wordt niet afgebeeld). Volgen tenslotte de voetnota's en bibliografie. Een goed begin waar een overzicht van J. Day's drukken wel nuttig zou geweest zijn, of komt dit in de nieuwe STC?

(44) C. L. OASTLER, *John Day, the Elizabethan Printer*, Oxford, 1975, VIII-88 p., 2 pond. Het werk is nummer 10 in de reeks *Occasional Publications* uitgegeven door de Oxford Bibliographical Society, Bodleian Library.

---

281. - Als derde publicatie van het *Nationaal centrum voor de archeologie en de geschiedenis van het boek* verscheen het woordenboek of beter het lexicon der boekdrukkers en boekverkopers in België gedurende de 15de en 16de eeuw, de Rouzet zoals men het voortaan zal noemen (45). Na een korte inleiding door de voorzitter van het centrum, H. Liebaers, waarin hij het essentieel biografisch karakter van het lexicon onderstreept beginnen onmiddellijk de notities. Men heeft zowat 700 ingangen; drukkers, boekhandelaars, uitgevers, namen die verkeerdelijk in de literatuur aangevoerd worden, in alfabetische orde gerangschikt. Na elke naam volgen rijkelijk de naamvarianten, maar verwijzingen komen echter niet voor wat in bepaalde gevallen de gebruiker vlug zal doen uitroepen: het staat er niet in. Verkeerdelijk, want wij durven beweren dat het boek op dit gebied zeer volledig is. Men kan wel de keus betwisten van de gekozen naamvorm, soms zelfs de weinig consequente keus, maar tenslotte met wat zoeken vindt men het toch. Na dit alfabet volgen dan de *Table des imprimeurs, libraires, éditeurs par lieux d'activité* (p. 255-266) en de eveneens zeer nuttige *Table des adresses* (per stad) (p. 267-278). Tenslotte een korte *Addenda* (p. 279-281), een *Corrigenda* (p. 283) en een ietwat vaag omliggende *Liste des ouvrages cités en abrégé* (p. 285-287). Geen illustraties, sober van vorm en voorstelling. Het bespreken van een dergelijk boek is voor ons, die een weinig van nabij de wording gevolgd hebben, die reeds herhaaldelijk vóór het verschijnen geprofiteerd hebben van het werk, een ietwat delicate aangelegenheid. Meerdere

maanden hebben we nu het boek bijna dagelijks gebruikt, er nut uitgetrokken, de gebreken ervan leren kennen... Wij willen bijgevolg ons zeer weinig met de kleinigheden ophouden, die zullen trouwens vlug door elke gebruiker onmiddellijk vastgesteld worden, maar de enkele rechten die de waarheid opeist zullen wij voor de algemene beginselen en de methode voorbehouden. In *de* *woorden* het werk is uiterst nuttig, of beter het kan uiterst nuttig zijn voor wie het weet te gebruiken en het kaf van het koren weet te scheiden.

De drukker, de schrijfster of wie ook, vergat een inleiding waarin de methode van opstelling degelijk werd uiteengezet. Deze bestond nochtans en het volstond te verwijzen naar het heldere en veel belovend artikel van L. Voet, *Lexicon der boekdrukkers en -verkopers in België* dat verscheen in de *Gulden Passer* van 1961, p. 358-366, en waarin deze onderneming werd aangekondigd en uiteengezet. Terecht of ten onrechte halen wij daaruit de leidinggevende beginselen aan en zien wij hoe ze na zovele jaren wording evolueerden. Het lexicon poogt te verhelpen aan een *dubbele lacune: gemis aan een biografisch repertorium en aan een bibliografisch referentiewerk. Het opzet is tweeledig. Vooreerst wordt voor iedere drukker een overzicht gegeven van zijn leven en werken... Het ligt in de bedoeling te noteren voor iedere drukker, voor zover bekend, de data van geboorte, meesterschap en overlijden, de voornaamste bijzonderheden over zijn levensloop en zijn typografische activiteit, zijn plaats in een dynastie, zijn woonplaatsen en drukkersmerken. Dit biografisch overzicht wordt gepuurd uit de in aanmerking komende literatuur, en deze literatuur wordt opgegeven...* (p. 359). De beperkingen die zich stellen kunnen aanvaard worden: in de ruimte houdt men zich aan het kader van het huidige België, en in de tijd tot 1600. *Er werd beperkt in de aard van de opzoekingen. In deze zin nml. dat voor het compileren van de notities enkel reeds uitgegeven werken en bronnen werden benut en dat geen opzoekingen werden gedaan in archieven. Als zodanig beoogt het lexicon enkel een status questionis te geven van het probleem* (p. 360). De opstelster had op dit ogenblik *systematisch alle in aanmerking komende werken en tijdschriften gedepouilleerd* (p. 361). Als voorbeeld gaf Voet toen de sober, eenvoudig maar goed bruikbaar opgestelde Miermansnotitie. Deze is bondig, geeft het belangrijkste en voor wat de literatuuropgave betreft, wendt ze een systeem aan dat spijtig genoeg later vaarwel wordt gezegd. *De werken worden alfabetisch volgens auteursnaam opgesomd. De thans gebruikte chronologische orde, volgens de data van publicatie, is wellicht beter. Om de vorsers het werk te vergemakkelijken werden de belangrijke studies met een sterretje gemerkt, terwijl bij de overige soms een kort waardeoordeel of een zeer bondige samenvatting werd ingelast* (p. 364). Helaas dit verdween, wat tot voornaamste gevolg heeft dat, zoniet de vorser, maar dan toch zeker de beginneling en de gevorderde heel wat meer werk te doen zal krijgen. Vele opgegeven bibliografische referenties zijn immers volledig nutteloos, brengen niets bij, herhalen slechts of citeren de betreffende drukker in een los en veelal weinig ter zake doende aangelegenheid. Waarom hield men zich niet aan het oorspronkelijk plan of liet men zich niet inspireren door het uitstekende model van A. Kolb over het Franse boek?

Bekijken wij even van nabij de inhoud van het lexicon. Het omvat met zijn zowat 680 notities een hoge graad van volledigheid. Met uitzondering van een aantal boekhandelaars geloven wij dat dit getal - voor zover onze kennis van de boekdrukkunst thans gaat - in de toekomst niet sterk zal vermeerderd kunnen worden. Het is niet zonder nut de spreiding even van dichtbij na te gaan. Ons onderscheid tussen belangrijk en minder belangrijk drukker, evenals tussen uitgever en uitgever-boekhandelaar is niet zo scherp te nemen en voor betwisting vatbaar. Nemen wij de weduwe en erfgenamen samen met de oorspronkelijke drukker en, voor diegene die op diverse plaatsen werkzaam waren alleen de voornaamste plaats in aanmerking, dan komt men tot volgende spreiding voor de periode vóór 1600. Antwerpen staat natuurlijk vooraan met een dertigtal belangrijke drukkers, 211 kleine drukkers, 16 uitgevers en een 90 tal boekhandelaars. Leuven volgt met 11 belangrijke drukkers, 46 kleine drukkers, en

28 boekhandelaars. De andere steden volgen op verre afstand. Hebben Brugge en Gent elk een viertal belangrijke drukkers, dan heeft Brugge 26 kleine drukkers en 22 boekhandelaars tegen 18 en 14 te Gent. Luik heeft relatief veel kleine drukkerijen, een 12tal met 25 boekhandelaars. Brussel en Ieper hebben elk een 10tal drukkers en ongeveer evenveel boekhandelaars (14 en 10). De overige steden hebben slechts kleine drukkerijen en boekhandelaars: Mechelen 4 en 16, Bergen 2 en 19, Doornik 1 en 7. Namen heeft slechts 9 boekhandelaars. Ath heeft een drukker en vier boekhandelaars, Kortrijk 4 boekhandelaars en de overige steden Chatelet, Lier, Enghien, Dinant, Turnhout, St. Truiden, Oudenaarde, Diest, Binche en Nijvel elk een boekhandelaar (deze uit Turnhout drukt eveneens). Er waren natuurlijk ook kleine rondtrekkende drukkers en leurers (vooral van reformatorische werken) en tal van drukkers uit onze gewesten oefenden hun taak uit in het buitenland (Nederland, Engeland, Duitsland, Frankrijk). Hier zijn ook namen van boekhandelaars bekend, bv. *J. Bade imprime plusieurs reprises pour le compte de libraires gantois, tels Meganc, Waterlooose et Horenweghe en 1506...* (46), maar die worden voorzichtigheidshalve niet vermeld. Omgekeerd worden diverse drukkers, meestal door hun druk bekend, wat te vlug als *nom supposé* of *adresse fictive* bestempeld (bv. Fiscus, Lambert, Le Goust, Monnot, Thetieu, ...).

Enkele voorbeelden van aanvullingen: *Chez Pierre Balthasar, et exposez en vente par ...* vindt men te Antwerpen in 1580 het boek van C. Martin, *Les genealogies ...* De STC vermeldt een Corneille de Bruyn te Antwerpen in 1580 en een Wolfgang Cok in 1566. Wie is Guillaume Cuzman die in 1575 *Les dialogues* van Vives te Antwerpen drukte? (Bibl. Belgica V13). De *Exodus* van Laurimanus, *qui per Hieronymum van Essen ibidem / Lovanii / distrahi curat.* in 1563. Een evaluatieboekje, in 1544 te Gent door J. Lambrecht gedrukt (B.G. 72b) vindt men ondermeer *te Brugghe bij Simon vander muellen, ... Thandwerpen bij Hendric Goyrle naest onzer vrouwen pand... te Bruessel bij Peeter Hasselt... A Tournay chez Alexandre Huaullier. Een schoon sermoen...* van J. Lanspergius vindt men *te coop by Jan de Heere...* tot Mechelen in 1575 (vermoedelijk Jan Mijnsheeren, een verwijzing is soms noodzakelijk). R. Rescius drukt in aug. 1542 een *Tractatus...* van Ammonius en dit vindt men *Vaeneunt Bruxellae apud Petrum Paulum bibliopolam.* Sampsons, F., die in de *Addenda* opgenomen wordt, vindt men ook vermeld op *De Psalmen Davids* die door J. Canin, vermoedelijk rond 1572, te Dordrecht gedrukt werden.

Wat betekent de *Liste des ouvrages cités en abrégé* die men op blz. 285 tot 287 vindt? Gaat het hier om de basisbibliografie, de bibliografie die bij een groot aantal notities terugkeert, die onmisbaar is of wat bevat precies de lijst? Deze bibliografie zou voor de gebruiker precies uiterst waardevol moeten zijn omdat ze in feite nergens te vinden is. Er is inderdaad geen enkele bibliografie of studie met bibliografische lijst voorhanden die de ganse periode tot voor 1600 omvat. De laatste poging daartoe was deze van F. Apers in 1931 en niemand zal durven beweren dat de *Liste* van Rouzet een dergelijke bibliografie is. Er is meer, herhaaldelijk hebben wij de indruk gehad dat ze de opgegeven bibliografie onvoldoende, onvolledig, ja zelfs niet grondig heeft gebruikt. *Het Boek* bvb. bevat veel meer dan zij er uitgehaald heeft, maar ja, men kan toch moeilijk verlangen dat zij dit volledig las of toch? Onmisbaar voor de periode tot 1500 is niet alleen Campbell met de vier supplementen (1874-1890) die ze citeert, maar ook de aanvullingen van Proctor, Voullême, de *Contributions* (1956 en 1964) van Kronenberg, de *Additions* van de Hellinga's van 1965... De uitstekende *Index* uit Hellinga's P.T. deel II vervangt dit weliswaar - niet volledig echter, bv. de beschrijving - maar op deze index moet uitdrukkelijk gewezen worden in de notities. Zij verschaft immers onmiddellijk een overzicht van de produktie van de desbetreffende drukker, wat toch essentieel is. Hoeveel maal verwijst Rouzet nu naar deze index die in de meeste gevallen voor de eerste gebruiker nuttiger is dan de discussies uit het eerste deel! Wij hebben de indruk dat zij voor de periode tot 1500 vooral gesteund heeft op de tentoonstellingscatalogus van de 500ste

verjaring van 1973. Zij vermeldt de BMC catalogus maar zonder op de uiterst belangrijke inleiding van Painter en Sheppard te wijzen, noch er op te letten dat de lithographic reprint van 1967 heel wat aanvullingen bevat. Zo wordt paradoxaal genoeg nergens de naam van Painter genoemd. Auteurs schijnen de opstelster niet te interesseren want bij de notities uit de *Biographie nationale* wordt nergens de schrijver vermeld wat toch noodzakelijk is om de kwaliteit van het artikel te kennen. Kon men Bradshaw's briefwisseling niet vermelden? en het tweede deel van Geldner in 1970 verschenen? Voor de eerste helft van de 16de eeuw, juister tot 1540, is fundamenteel het boek van W. G. Nijhoff. *L'art typographique dans les Pays Bas de 1500* ♦ 1540, of de NAT zoals men dit gewoonlijk noemt. Met de data en de indeling van het werk schijnt Rouzet te sukkelen, wat nog aanvaardbaar is; maar men kan niet begrijpen dat dit werk niet overal waar het nodig is geciteerd wordt. Dit naslagwerk, evenals de lijsten van de drukkers achteraan Kronenberg, is voor elke drukker tussen 1500 en 1540 eerst te consulteren. De NAT begon te verschijnen in 1902, in losse afleveringen bij Nijhoff, en was klaar in 1926. Dit is de datum van deel I, Noord-Nederland en deel II, Zuid-Nederland. In 1933 verscheen in H.B. een aanvulling die opgenomen en verwerkt werd in het derde deel, het supplement, dat in 1935 verscheen. De gebruiker zal zelf kunnen nagaan in welke mate Rouzet naar de lijsten in Kronenberg en naar NAT verwezen heeft. Voor de periode 1540-1600 wordt het minder eenvoudig. Naast monografie♦n over bepaalde drukkers (en boeken of artikels), die ze ruimschoots gebruikt, beschikken wij over weinig lijsten die een overzicht geven van het werk van een bepaalde drukker. Hier kan de STC, de B.T.. of Adams helpen. Men kan dus onmogelijk in de lijst op blz. 285-287 een basisbibliografie vinden. Men vraagt zich bovendien af hoeveel maal Allen, Atkinson, *Bibliotheca medica neerlandica*, Brunet, Maittaire, Lepreux, Sepp of Silvestre zinnig vermeld werden. Duthilloeuil voor Douai citeren vraagt naar Labarre. Het *Dictionnaire des devises* van F. vander Haeghen, dat afzonderlijk in 1876 verscheen (en er is een supplement van Th. J. I. Arnold van 1879) is uiterst behoedzaam te gebruiken. Voor de merken moeten wij het spijtig genoeg nog altijd stellen met de B.B. en Van Havre.

Hoe is de opstelster nu te werk gegaan? Hoe moet men het boek gebruiken? Wat mag men verwachten er in te vinden of niet te zullen vinden. Hier staat de gebruiker bij gebrek aan een methodologische inleiding wat op onvaste grond. Er stellen zich immers een aantal vragen die wij als volgt kunnen formuleren. Wat werd nagezien en wat niet? Welke tijdschriften werden nagezien, welke jaargangen', welke boeken? Vanaf welk jaar begon de opname? Dit is van belang voor de gebruiker, hij moet weten wat of wat niet gedaan werd. Hoe werd het bibliografisch materiaal nagezien? Welke keus deed men? Wat lazen de opsteller(s) en hoe lazen zij het? Las men of sloeg men alleen de index na? Waarom werd bij opstelling van de notitie dit of dat vermeld? In zeer vele gevallen hield men zich niet aan het belangrijkste maar spon men uit en gaf men talrijke details. Werd het materiaal kritisch gebruikt? Werd niet aan bepaalde " bronnen " een te absolute waarde toegekend? Wij denken hier bijvoorbeeld aan de herhaaldelijk geciteerde Lef♦vre of aan de *Certificats de Plantin*. De opstelster kent natuurlijk het boekje van Kronenberg, *Verboden boeken...* en citeert het herhaaldelijk, maar hoe? Heeft ze zich niet beperkt tot het register? Bv. A. van Berghen, zij verwijst naar de bl. 19, 23, 89-92, 125; hiervan konden 19, 23, 125 gerust geschrapt worden. Zij waren te vervangen door 128, 133, 135. Daarentegen de bijdragen over van Berghen die iets nieuws bijbrengen (H.B., 1952-54, p. 299-302, en H.B. 1959-61, p. 83-87) vindt men slechts onder Monteleporis. De lectuur en het begrijpen van nederlandstatige teksten is soms na te zien, bv. Seversz. J., het artikel van Kronenberg van 1924 en de interpretatie in het lexikon.

Er is meer, een notitie opstellen aan de hand van artikels en boeken, die uiteraard soms weinig met elkaar in overeenstemming zijn, die tal van onjuistheden en "des ♦ peu pr♦s" bevatten, heeft tot resultaat dat deze onjuistheden en vaagheden zich vermenigvuldigen. Wat ik wil zeggen is dat men zelf eens de handen in de deeg moeten geslagen hebben om een artikel over een bepaalde drukker te schrijven

vooraleer... anders wordt het onmogelijk de uiteenlopende visies en interpretaties in harmonie en zinvol bij elkaar te brengen. Bij het lezen van de biografische notities weet men op de duur niet meer wie spreekt, de opstelster, of een niet nader vermelde auteur uit de bibliografie. Dit ergert, niet te weten wie dit of dat beweert, welke de waarde is van de bewering, bewering die moeilijk kan geverifieerd worden.

Wat nu volgt zijn enkele detailopmerkingen, kleinigheden, om het hierboven opgesomde te staven. Grave, Claes de, welk merk? Holost, H., vgl. A. Labarre, *Douai*, p. 102 en de STC. Montanus, G., afgezien van de juistheid vraagt men zich af wat de betekenis is van de verwijzing naar Goovaerts p. 32; zou men niet eenvoudigweg NAT vermelden? Bij Plantijn verwijzen naar Voet zonder meer is tegen de gebruiker van het lexikon zeggen: trek uw plan in die massa bibliografie. Waarom niet een keus uit het voornaamste geven? Bij Silvius is Brunet natuurlijk niet de auteur (B.B.B. 1862) en wat Moes en Burger bij Spyridipoeus komen doen is mij niet erg duidelijk. Brito: J. Nieuwenhuysen, *Jan Brito en de uitvinding der boekdrukkunst in Handelingen van het vierde Wet. Vlaamsch Congres voor Boeken- en Bibliotheekwezen*, 1936, p. 18-26. Leeu, G. *Eine Buchanzeige des Antwerpener Druckers G. Leeu in niederländischer Sprache (1491)* in *Zeitschrift für Bucherfreunde*, 1905-1906, IX, p. 139-148). C. Mansion: L. en W. Hellinga, *A Prognostication printed by C. Mansion in Gutenberg Jahrbuch*, 1972, p. 79-85. D. Martens: het artikel van Borsa (1960) moet nader bepaald worden; het artikel van F. Masai uit *Scriptorium*, III, 1. p. 80-86 is te vermelden evenals dit van F. Goff, *Some undescribed ephemera of the 15th century in the Library of Congress*, in *Beiträge zur Inkunabelkunde, Dritter Folge*, 1, 1963, p. 100 sq (over Polain 2097/2097A). Veldener, hier wordt in de bibliografie heel wat weinig ter zake opgesomd, maar bijdragen zoals L. J. Vandewiele over Veldener's *Herbarius* uit *Dodonaea* 1965 of het brillante artikel van A. Stevenson, *The first book printed at Louvain* in *Essays in honour of V. Scholderer*, 1970, p. 402-406 worden vergeten. Bij Velpius, Rutger het artikel van Claessens, zie ook 1958, p. 215 sq. J. van Westfalen, zie ook het artikel van Kruitwagen *Das antidotarium animae* van 1919 en dit van Juchhoff, *Verwertung einer Restauflage um 1500* nu in zijn *Kleine Schriften...* Bij L. de Winde zie ook Labarre en wat Pieter de Zuttere betreft ... ?

(45) A. ROUZET, *Dictionnaire des imprimeurs, libraires et éditeurs des XVe et XVIe siècles dans les limites géographiques de la Belgique actuelle. Avec la collaboration de Micheline Colin-Boon, Paul Deprez, Marc Lefèvre, René Robbrecht et Lode van den Branden*, Nieuwkoop, B. de Graaf, 1975, in-4°, 288 p., 210 gulden.

(46) P. RENOARD, *Imprimeurs et libraires parisiens du XVIe siècle*, tome II, Paris 1969, p. 12-13.

---

282. - De geïllustreerde tentoonstellingscatalogus gewijd aan onze 16de eeuwse drukkers (47) omvat in chronologische orde 187 drukken uit de K.B. De gekozen boeken illustreren de activiteit van een honderdtal drukkers in deze periode bij ons werkzaam. De biografische notities zijn uittreksels uit het hierboven vermelde woordenboek. De notities van de boeken werden beknopt gehouden.

(47) *Imprimeurs du seizième siècle dans nos provinces. Exposition. Catalogue rédigé par Anne Rouzet*, Bruxelles, 1975, 110 p. (bestaat ook in nederlandse vertaling).

---

283. - W. Bondy, London, Cat. 87 (Sept. 1975). 233, Antoninus Florentinus, *Confessionale*, Johannes Chrysostomus, *Sermo de poenitentia*, [Leuven, Jan van Westfalen, 1483-1485], Ca 162 en Ca 1491, 380 pond.

---

284. - Christie, Londen, Veiling 10 maart 1976. 130, Servas Sanctus, *Antidotarius animae*. Leuven, J. van Westfalen, [1485], Ca 1495, 950 pond.

---

285. - M. Elte, Den Haag, Cat. 42, (Sept. 1975). 90, A. Mekerchus, *De veteri et recta pronuntiatione linguae graecae commentarius*, Brugge, H. Goltzius, 1565, 1800 gulden.

---

286. - Forum, Utrecht, Cat. 52 (Sept. 1975). 284, *Souterliedekens*, Ant. S. Cock, 12 Juni 1540, NK 1918, 6000 gulden.

---

287. - A. L. van Gendt, Amsterdam, Veiling van 30 Sept. 1975. 345, Ympyn, J., *Nouvelle instruction et remonstration de la tresexcellente science du livre de compte*, ... Ant., G. Coppens van Diest voor Anne Swinters, 1543 voor 9500 gulden (aangekocht door K.B. Brussel). Cat. 29 (Feb. 1976). 971, *Colloquia et dictionariorum octo linguarum, Latinae, Gallicae, Belgicae, Teutonicae, Hispanicae, Italicae, Anglicae et Portugallicae*, Delft, B. Schinckel; Amsterdam, Corn. Nicolai, 1585, 2750 gulden. 1017, J. de Damhoudere, *Practique iudiciaire*, Ant., J. Bellere, 1572, B.B. D56, 1450 gulden. 1096, *Missale Traiectense*, Ant., H. Peetersen van Middelburch, 1540, NK 1531, 9000 gulden (cf. Kroniek-nr. 174).

---

288. - Gilhofer en Ranschburg, Luzern, Cat. 65, (Oct. 1975). 2. Bernard van Clairvaux, *Sermonen, winter-ende somerstuck*, Zwolle, Peter van Os, 27 mei 1495, Ca 276, 42.000 Zwitserse fr.

---

289. - E. P. Goldschmidt, Londen, Cat. 155 (Febr. 1976). 124, W. Lyndwood, *Provinciale seu constitutiones Angliae*, Ant., Ch. van Ruremund voor F. Byrckman te Londen, 20 dec. 1525, NK 1442, 810 dollar. 180, G. de Saliceto, *De salute corporis...*, Ant., G. Bac, c. 1495, Ca 1494, 2100 dollar. Cat. 156 (Juni 1976). 198, J. L. Vives, *Declamationes Syllanae*, Ant., M. Hillen, April 1520, NK 4062, 950 dollar.

---

290. - De Graaf, Nieuwkoop, Sept. 1975. 1, Juvencus, *Quattuor evangelia heroicis versibus descripta*, (Deventer, R. Pafraet, s.d.), Ca 1058a, 6.250 gulden. 2, *Textus sequentiarum*, Delft, (Ch. Snellaert, c. 1496), Ca 1533, 12.500 gulden. 3, (Simon van Venloo), *Spieghel der volcomenheit*, Leiden, H. Jansz. van Woerden, 16 oct. 1499, Ca 1580, 18.500 gulden. 30, Leo X, *Aliquot decreta*, (Ant., Joh. Thibault, 1519), NK 1343, 1275 gulden.

---

291. - Hartung und Kar], Mönchen, Auktion, 16, Mei 1976. 52, Branteghem, Willem van, *Pomarium mysticum*, Ant., W. Vorsterman, 1535, NK 485.

---

292. - B. M. Israel. (Sept. 1975). *Almanach ende kalendrier op dat jare... 1584 gepractiseert door D. Cephas Wittenburgensis*. Amsterdam, C. Claesz. [1583], 3750 gulden.

---

293. - N. Israel, Amsterdam, Cat. 17 (Sept. 1975). 14, Brocardus, *Descriptio terrae sanctae*, Ant., J. Steels, 1536, NK 500, 1650 gulden. 24, R. Dodoens, *Cruyde Boeck*, Ant., Jan vander Loe, 1554, B.B. D107, gekleurde houtsneden, 42.000 gulden. 32, *Epistelen ende evangelien metten sermoenen vanden gheheelen jare*, Delft, J. Jacobszoon van der Meer, 1481, Ca 691, daarmee ingebonden katerne c uit Ca 1155b, 9500 gulden. 50, *Instructie van den Hove van Hollant*, ... (Amsterdam, P. Jansz. Tyebaut?, 1516-1517), NK 1168, 4250 gulden. 66, J. de Mandeville, *Itinerarium*, (Gouda, G. Leeu, 1483-11 juni 1484), Ca 1198, 19.500 gulden. 73, *Ordonnantie vande Zeevaert*, ... Ant., W. Van Parijs, [1563], 1950 gulden.

---

294. - Kornfeld en Klipstein, Bern. Van de in onze kroniek onder nr. 235 vermelde bladen uit een Nederlands blokboek werden er twee, blad n en o, op de veiling 154 (11 Juni 1975) voor 62.000 Zwitserse frank verkocht.

---

295. - H. P. Kraus, New York, Cat. 140 (Dec. 1975). 1, Le Fevre, R., *The Recuyell of the Histories of Troy*, Brugge, W. Caxton, c. 1473-74, Ca 1093a, onvolledig. 2, Le Fevre, R., *Le recueil des histoires de Troyes*, Brugge, W. Caxton, 1476, Ca 1093b, onvolledig. Beide exemplaren zijn afkomstig uit de dubbels van de J.

Pierpont Morgan Library (zie veiling Sotheby).

---

296. - Merlijn, Hulst, Cat. 72 (Maart 76). 11, *Die excellente cronike van Vlaanderen*, Ant., W. Vorsterman, 11 juli 1531, NK 659, 6500 gulden.

---

297. - J. Norman, San Francisco, Cat. 2 (Nov. 75). 31, *Regimen sanitatis Salernitanum necnon Arnoldi de Villa Nova*, [Leuven, J. van Westfalen, s.d.], Ca 1469, 7500 dollar.

---

298. - L. Rosenthal, Hilversum, Cat. 224 (Mei 1976). 148, Philips II, *Edictum de librorum prohibitorum observando* met de *Index librorum prohibitorum*, 8 + 108 pp., Antwerpen, Plantijn, 1570, 2600 gulden.

---

299. - Salloch, W., Ossining, Cat. 315 (Sept. 1974), 44, Lescherius, P., *Rhetorica pro conficiendis epistolis*, Delft, [Ch. Snellaert], 14 Jan. 1496, Ca 1105a 900 dollar. Cat. 333 (Mei 1976). 69, Reuchlin, J., *Sergius*, (Deventer, Th. de Borne, c. 1518?), NK 1798, 750 dollar.

---

300. - Sotheby Londen, Veiling van 1 maart 1976. 14, *The fyrst (- fifth) boke of Moses...* Malborow, H. Luft, 1530 [= Antwerpen, Joh. Hoochstraten], STC 2350, NK 2477-2481, 6200 pond (A. G. Thomas). 17, *The Byble, which is all the Holy Scripture*, [Antwerpen, M. Crom voor R. Grafton en E. Whitchurch], 1537, STC 2066, NK 2497, 3200 pond (A. G. Thomas). 140, *The Newe Testament...* [volgens NK 2494: Antwerpen, M. Crom? voor H. Peetersen van Middelburch; volgens de Cat. Sotheby: M. de Keyser & Simon Coe for Adrian Kempel, 1536, STC 2832, 1600 pond (A. G. Thomas).

---

301. - Stuttgarter Antiquariat, Stuttgart, Cat. 87, (okt. 1975). 76, Wessel, G., *Farrago*, (Zwolle, S. Corver, 1522), NK 2202, 2500 DM.

---

302. - F. Tulkens, Brussel, Maart 1976. *Dialoges of creatures moralysed*, Ant., van Doesborch? c. 1530), enkele ff. ont., NK 2774.

[Go Top](#)

[Over deze site](#) Home page: www.boekgeschiedenis.be

Ontwikkeling © Johan Hanselaer

Laatste aanpassing: 09/13/2023 18:34:3205/29/2007 14:49:28

Kroniek

1977-1978

[VWB](#) [Overzicht](#)

303. - Een overzicht geven, in een vierhonderdtal bladzijden, van de Europese drukkunst, vanaf de aanvang tot op heden, is iets waarvoor velen zouden terugdeinzen. Om niet in vage algemeenheden te vallen, noch in een droge opsomming van data en namen, wordt van de auteur een inzicht verondersteld die het belangrijkste op de voorgrond weet te plaatsen. Wij hebben de indruk dat C. CLAIR (1) daarin op behoorlijke wijze geslaagd is. Dat een ander auteur bepaalde delen op een andere manier zou uitgewerkt hebben is begrijpelijk; kritiek leveren is wat gemakkelijk. Beperken wij ons ertoe een overzicht te geven van het werk: het aantal bladzijden gewijd aan de respectievelijke hoofdstukken en perioden spreekt duidelijk genoeg.

De auteur wenst een geschiedenis te schrijven van de drukkunst en niet van het boek, van wat gedrukt werd. Zo onderscheidt het werk zich van meet af aan van dit van bv. L. F. G. bvre en H. J. Martin. Doel is: *The development of the craft of printing in Europe* (p. vii). De auteur deelt zijn boek niet in volgens de klassieke manier: 15de, 16de, ... eeuw, maar rangschikt zijn stof over een 33 tal hoofdstukken. De p. 1-106 behandelen *the birth, and infancy of printing*; in een negental hoofdstukken wordt het ontstaan en de ontwikkeling in de voornaamste europese landen geschetst. De auteur situeert en bespreekt kort het probleem van de hollandse prototypografie en dit v. v. raleer met de blokboeken en Gutenberg te beginnen. Een schets van de drukkunst in de Nederlanden vindt men op p. 73-77. Om het ontwikkelingsstadium te besluiten heeft men twee hoofdstukken gewijd aan de technische problemen (lettersnijden, gieten, lettertypen, ontwikkeling van de uiterlijke vorm van het boek) en aan de boekhandel (oplagegrootte, best-sellers). Rond 1520 is de emancipatie van het boek voltrokken (p. 107-126), De volgende honderd bladzijden behandelen de 16de eeuw (p. 127-206). De stof is ingedeeld per land en het overzicht van de Nederlanden vindt men op bl. 195-203. Dit is praktisch uitsluitend aan Plantin gewijd met enkele beschouwingen over lettersnijden aan het boek van Vervliet ontleend. Vervolgens komen twee originele hoofdstukken: *The first Music Printers* (p. 207-218) en *The Book Fairs* (p. 219-223).

Was hetgeen voorafgaat betrekkelijk gemakkelijk te vinden in andere werken, dan zijn de hoofdstukken gewijd aan *Scandinavia, Denmark, Norway, Finland en Iceland*, evenals de behandeling van de centraal europese gebieden *Bohemia, Moravia, Hungary, Romania, Jugoslavia* en de oosteuropese gebieden *Poland en Russia* erg nuttig (p. 224-253). De documentatie hieromtrent is immers verspreid en wegens de taal moeilijker toegankelijk. Dat *Sixteenth Century Printing in England* een speciaal hoofdstuk verdient hoeft geen commentaar (p. 254-271). De 17de eeuw is voor gans Europa een achteruitgang. Zij kan niet, *with a few exceptions like the production of the Imprimerie Royale in France. stand comparison with the typographical masterpieces of the preceding century* (p. 272). De behandeling is dus korter (p. 272-311) en omvat ook *Malta, Turkey en Greece*. Met de 18de eeuw drukt men in zowat alle europese landen, maar in Frankrijk wel

het meest en het best (p. 312-354). Nu breekt de *Machine Age* aan (p. 355-383), en de technische uitvindingen volgen elkaar snel op: de pers met de cylinder, de drukmachine met stoom, de stereotype, de mechanische zetmachine, de linotype, de fotogravure... Een laatste deel behandelt de 19de eeuw (p. 384-405); *Some Private Presses* (p. 406-414); *Art Nouveau (Jugendstil) and After* (p. 415-425) en *Modern Trends in Printing*, (p. 426-430). Hier is het fotografisch zetten wel de voornaamste uitvinding sedert Gutenberg. Het boek heeft tenslotte een chronologisch gerangschikte lijst per land van de *Establishment of Early Presses in Europe, 15th Century* (p. 431-434) en een alfabetisch gerangschikte lijst van *When and Where the first Books were printed* (p. 435-446) met vermelding van stad, datum, drukker, auteur en beknopte titel. De bibliografie (p. 447-463) is eerder zwak, vooral engels gericht; de uitvoerige index daarentegen (p. 465-526) zeer nuttig.

(1) C. CLAIR, *A History of European Printing*, London, Academie Press, 1976, ix-526 p., 91 fig., 12, 80 pond..

---

304. - Beknopt wijdt D. HAY enkele algemene beschouwingen aan het probleem van een Europese S.T.C. (2).

(2) D. HAY, *1500-1700: The bibliographical problem. A continental S. T. C.? in Classical influences on European culture A.D. 1500-1700. Proceedings of an international conference ... april 1974, Ed. by R. Bolgar*, Camb. Univ. Press, 1976, p. 33-39.

---

305. - Talrijke interessante gezichtspunten, onder meer over de evolutie van het muziekdrukken, vindt men in het artikel van D. KRUMMEL (3).

(3) D. W. KRUMMEL, *Musical Functions and Bibliographical Forms*, in *The Library*, 1976, 31, p. 327-350.

---

306. - Na de derde aflevering verschenen in april 1974 (kroniek nr. 121), ontvingen wij in december 1976 de vierde aflevering van band VIII van de opnieuw verder gezette *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (4). Deze aflevering omvat kolom 233 tot 392 *Faber Stapulensis, Jacob - Festus, S. Pompeius*, de nummers 9638 tot 9865. Het eerste stuk, tot nummer 9730, is een herwerkte uitgave van het laatste deel verschenen in 1940; de rest is nieuw. Tot 9730 werden talrijke verbeteringen aangebracht: nieuwe edities werden tussengeschoven, de exemplarenlocalisatie werd grondig nagezien, de referentie naar nieuwe bibliografische werken werd bijgevoegd evenals de bibliografie na de auteursnamen. De aflevering omvat talrijke incunabelen uit de Nederlanden; vermelden wij als voorbeeld de rubriek *Facetus*. De druk en het papier is uitstekend; wensen wij een vlugge voortzetting.

(4) *Gesamtkatalog der Wiegendrucke herausgegeben von der Deutschen Staatsbibliothek zu Berlin*, Band VIII, Lieferung 4, Stuttgart, A. Hiersemann, 1976, 45 DM.

---

307. - Als rijkste incunabelverzameling in de wereld wil de Bayerische Staatsbibliothek over een eigen, degelijke catalogus kunnen beschikken (Hain dateert van 1826-38). E. HERTRICH (5) geeft vooreerst een overzicht hoe de verzameling vroeger werd beschreven en behandelt daarna uitvoerig op welke manier de 9600 incunabelen (met 16.400 exemplaren) thans beschreven worden. Hoe is de arbeidsorganisatie, welke methode wordt er gevolgd, met welke elementen wordt in de beschrijving rekening gehouden (meer dan vroeger besteedt men aandacht aan het exemplaar en hare specifieke kenmerken van herkomst, band en versiering).

(5) E. HERTRICH, *Der Inkunabelkatalog der Bayerischen Staatsbibliothek. Voraussetzungen und Konzept, Erfahrungen und Probleme in Bibliotheksforum Bayern*, 1976, 4, p. 191-211.

---

308. - Het artikel van S. CORSTEN omvat een overzicht van de drukkunst tot 1700 in Keulen; nadruk wordt gelegd op de aanvang en de daarmee verbonden problemen (6).

(6) S. CORSTEN, *Die Blözteit des Kölner Buchdrucks (15.-17. Jahrhundert)*, in *Rheinsche Vierteljahrsblätter*, 1976, dl. 40, p. 130-149.

---

309. - In november 1976 ontvingen wij de *Handelingen* van het *Internationaal Colloquium* dat in september 1973 te Spa plaats had. De bundel omvat de zeventien voorgestelde verslagen - met uitzondering van deze van A. Skovran - gevolgd door een samenvatting van de besprekingen door E. Cockx-Indestege (7). Vermelden wij hier slechts deze verslagen die voor onze kroniek in aanmerking kunnen komen. S. CORSTEN, *Ulrich Zell als Geschichtsmann*, p. 83-102; hierin vindt men een knap voorbeeld van kostprijsanalyse voor een 15de eeuwse drukkerij. P. COCKSHAW, *Les textes monétaires imprimés sous le régime de Philippe le Beau (1482-1506)*, p. 165-194 met als aanhangsel de beschrijving van de 23 gekende monetaire teksten tussen 1485 en 1502 verschenen. H. ROLOFF, *Der Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, p. 199-207. Maurice-A. ARNOULD, *Quand sont apparus les premiers moulins à papier dans les anciens Pays-Bas?*, p. 267-296. *Problems about technique and methods in a fifteenth-century printing house (Nicolaus Ketelaer and Gherardus de Leempt, Utrecht, 1473-1475)* by Lotte HELLINGA, with an appendix on paper by Wytze HELLINGA (p. 301-314). Behandelt enkele handschriften die als kopij in dit atelier gediend hebben (zie ook onze kroniek nr. 130) en toont aan wat zij ons kunnen leren over de druktechniek (zetten in numerische orde of per vorm). Signaleert het belang van de diverse varianten van eenzelfde editie voor een betere kennis van de gevolgde methode van drukken. L. GILISSEN, *Contribution à l'archéologie du livre incunable* (p. 337-356). De beginselen, de regels die aan de basis liggen voor de bladschikking bij de handschriften, hebben die ook een rol gespeeld bij de incunabelen? (7) *Villes d'imprimerie et moulins à papier du XIVe au XVIe siècle. Aspects économiques et sociaux. Drukkerijen en papiermolens in stad en land van de 14de tot de 16de eeuw. Economische en sociale aspecten. Handelingen van het Internationaal Colloquium, Spa, 11-14-IX-1973*, (Gemeentekrediet van België, Historische Uitgaven Pro Civitate, reeks in-8", nr. 43), Brussel, 1976, 367 p., ill., 1.100 fr.

---

310. - K. HEIREMAN wijdt enkele algemene beschouwingen aan de invoering van de drukkunst in de Zuidelijke Nederlanden (Aalst en Mechelen) (8). (8) K. HEIREMAN, *Die Anfänge der Buchdruckerkunst in den südlichen Niederlanden*, in *Gutenberg-Jahrbuch*, 1976, p. 86-91.

---

311. - G. LANGER beschrijft uitvoerig Ca 312 en Ca 1568 (9). (9) G. LANGER, *Von den niederländischen Wiegendruckern in der Bibliothek der Erweiterten Oberschule Pforte in Sculpforta bei Naumburg an der Saale*, in *Quaerendo*, 1976, VI, p. 10-15.

---

312. - Het is zeer moeilijk na te gaan waar en wanneer precies de almanak van kanunnik Henric Spycker gedrukt werd. Dit enige bewaarde fragment (13, 5 x 11, 2 cm), Ca 1596a, kan zowel te 's-Hertogenbosch tussen 1484 en 1488, als te Nijmegen tussen 1479 en 1484, door G. van der Leempt gedrukt zijn geweest (10). (10) P. J. BEGHEYN, *De almanak van kanunnik Henric Spycker: Een incunabel van de Nijmeegse boekdrukker Gherard van der Leempt*, in *Numaga*, 1975, 22, p. 223-231.

---

313. - In 1976 vierde Engeland de vijfhonderste verjaardag van de invoering van de drukkunst. De in 1928 door A. W. Pollard ontdekte aflaatbrief is immers gedrukt vóór 13 december 1476 (dit is de ingevulde datum; gedrukt is slechts 1470, en de plaats van drukken is niet vermeld...). Deze voor Engeland belangrijke gebeurtenis gaf aanleiding tot meerdere tentoonstellingen en een Caxton-congres. Een goed algemeen overzicht van het Caxton-onderzoek en de mogelijke evolutie door de papierstudie vindt men in het editorial-artikel van *The Book Collector*, 1976, p. 455-480: *Caxton's Quincentenary: A Retrospect*. De Caxton-tentoonstelling in de British Library Reference Division was wel de voornaamste en verschaftte een uitvoerig overzicht van de Caxton-drukken. De catalogus is van de hand van J. BACKHOUSE, M. FOOT en J. BARR; zij is bovendien uitvoerig geïllustreerd (11). Na enkele algemene aspecten wordt een overzicht gegeven van de diverse typen door Caxton te Brugge en te Westminster gebruikt; behalve zijn laatste type zijn allen afkomstig uit de Nederlanden. Volgen

daarna een biografie van Caxton, een schets van zijn milieu (het Bourgondisch hof) en de 110 tentoongestelde nummers met commentaar (manuscripten, drukken en boekbanden). Op te merken vallen o.m. de speciale manier van rood-zwart druk (niet in twee gangen maar ineens), de voor Caxton gedrukte boeken door G. Maynyal te Parijs, en de banden door de Caxtonbinder. De tentoonstelling te Manchester daarentegen situeerde Caxton *within the framework of early continental printing and of later developments in British printing* (12), terwijl de tentoonstelling te Cambridge een uitvoerig overzicht verschafte van de Caxton-drukken, met een catalogus opgesteld door J. Cook en B. Jenkins (13).

(11) *William Caxton. An Exhibition to commemorate the Quincentenary of het Introduction of Printing into England. British Library Reference Division 24 September 1976-31 January 1977*, London, British Museum Publications, 1976, 94 p., 2 pond.

(12) *Caxton in the Context of European Printing: A Quincentennial Exhibition*, Manchester, J. Rylands Library, 1976, 43 p. Gestencild, de tekst is van M.M.W.

(13) *W. Caxton. Catalogue of an Exhibition held in the University Library, Cambridge .... Cambridge, University Library, 1976, 68 p., ill., 1,5 pond.*

---

314. - Het Caxton-congres (september 1976). De acht tijdens dit congres besproken teksten - niet voorgelezen - werden gepubliceerd en vormden het 11de nummer van de *Journal of the Printing Historical Society* (14). Hier volgt een kort overzicht van deze publicatie. S. CORSTEN, *Caxton in Cologne* (p. 1-18). Naar alle waarschijnlijkheid verbleef Caxton in Keulen vanaf 17 juli 1471 tot kerstmis 1472. Welke zijn de bronnen en wat kan men eruit halen? De problemen verbonden aan de Bartholomaeus Anglicus-druk en de relatie van de drukker (?) met J. Veldener en Caxton. Verder welke rol hebben Veldener en Caxton in de Keulse drukkerswereld gespeeld. L. en W. HELLINGA, *Caxton in the Low Countries* (p. 19-32). Caxton verliet Keulen eind 1472 om te Brugge in 1474 op te duiken. Waar verbleef hij gedurende deze periode? Drukte hij toen misschien de *Recuyell* en waar? Teneinde een dieper inzicht te bekomen in de grootte en de organisatie van Caxton's drukkerij, en bijgevolg de duur van het drukproces te kennen, onderwerpen beide auteurs de *Recuyell* aan een grondige analyse. Zij zijn van oordeel dat hier 4 zettters aan het werk geweest zijn en dit op grond van de manier waarop de paragraaf of teksteenheid beïndigd wordt. Tenslotte welk is de relatie Caxton-Colard Mansion en welke betrekkingen onderhield Caxton met de Nederlanden na zijn afscheid in 1476. J. VEYRIN-FORRER, *Caxton and France* (p. 33-47). Welke relaties onderhield Caxton met Frankrijk? Hij schafte er zich vooreerst papier aan. Hij - en ook andere boekverkopers - voerde uit het vasteland boeken in, vooral latijnse scholastieke teksten, en hij verzond waarschijnlijk ook drukken naar het vasteland. Verder, hoe, onder welke vorm en op welke manier, hebben de door Caxton in het frans gedrukte boeken het franslezende publiek bereikt. Werden Caxton's uitgaven in Frankrijk herdrukt of herdrukte hijzelf franse uitgaven? Conclusie: afgezien van drukkers en boekhandelaars scheen Caxton niet door het franse leespubliek gekend te zijn. L. BALSAMO, *The Origins of Printing in Italy and England* (p. 48-63). N. F. BLAKE, *William Caxton the Man and his Work* (p. 64-80). James MORAN, *Caxton and the City of London* (p. 81-91). Howard M. NIXON, *William Caxton and Bookbinding* (92-113). Dit artikel bevat ook een lijst van de 36 thans bekende banden die met Caxton's binder(s) in betrekking staan. De banden uit groep A - *the Bruges type* - doen vermoeden, op grond van de gebruikte elementen, dat zij het werk zouden kunnen zijn van een uit Brugge met Caxton meegekomen binder. N. BARKER, *Caxton's Typography* (p. 114-133, gevolgd door de illustratie van zijn zes typen), geeft een uitstekend overzicht van Caxton's typemateriaal.

(14) *Eight papers presented to the Caxton International Congress 1976. Journal of the Printing Historical Society*, Number 11, 1976-1977.

---

315. - Wat het belangrijke boek van G. PAINTER (15) betreft, hierover geeft de auteur zelf in de inleiding de nodige verklaring: *In this biography I have described and discussed every known Caxton document and edition, both intrinsically and in relation to the events, persons, and movements of contemporary history in which*

Caxton was so intimately involved (p. vii). Voor de Nederlanden komen uitsluitend de hoofdstukken 6 tot 9 of p. 43-81 in aanmerking. Deze boeiende meesterlijke bladzijden, sober en zonder verbalisme, waar elke zin tweemaal moet gelezen worden zijn een brillante combinatie van enkele zekere feiten met vele veronderstellingen. Alhoewel de auteur beweert een *independent study of the primary sources* (p. vii) gemaakt te hebben, kan men toch niet zeggen dat zijn beeld over Caxton, Veldener en Mansion sterk afwijkt van wat men bij Hellinga kan lezen. Een ietwat preciesere formulering, wat scherpere analyse en een nauwkeuriger datering van de klassieke problemen. Kort geschetst: In de herfst van 1470 komt een einde aan Caxton's loopbaan als Meester te Brugge en in juni 1471 begint zijn 18 maanden verblijf te Keulen. Hij vertrok daarheen, niet om het drukkersberoep aan te leren (Caxton is rond de 40), maar als diplomaat (p. 48). Dit verblijf in de drukkersstad Keulen is echter beslissend geweest. Naar zijn op 19 sept. 1471 beïndigde vertaling uit het Frans in het Engels van de *Recueil des histoires de Troie* was meer vraag dan hijzelf vermoed had en het handschriftelijk kopiëren kon daaraan niet voldoen. De gedachte om zijn tekst te verspreiden, het zien drukken te Keulen, het drukkersmilieu, dit alles gaf hem een coup de foudre... en Caxton had zijn ware roeping gevonden (p. 54). Het overige is een kwestie van techniek. In de eerste plaats, bij welke drukker heeft hij zijn initiatie gehad. De Bartholomaeus Anglicus duidt dit aan, maar spijtig genoeg is de naam van deze drukker niet vermeld. De meesterdrukker Jan Veldener heeft hier echter de grootste kans om als leraar Caxton ingewijd te hebben. Eind 1472 of begin 1473 komt Caxton naar Brugge terug en volgens Painter moet men zeker een jaar, zoniet twee, rekenen om in Brugge een drukkerij op te richten. Zo kan de *Recueil*, zijn eerste boek, moeilijk vóór eind 1474 van de pers gekomen zijn (p. 60). Wie hielp hem te Brugge? Ook hier verschijnt weer Veldener als reddende figuur; deze was reeds te Leuven in juli 1473... aan het drukken van de *Genealogia deorum* van Boccaccio. Hij hielp niet alleen bij de oprichting te Brugge maar verschaftte type aan Caxton: *type 1 modelled on a Burgundian bookhand* (p. 61). ...and designed (p. 77), wellicht door Mansion, om door Veldener uitgevoerd te worden. *That the type was cut and cast by Veldener and no other can hardly be doubted.* (p. 61). Dit betwijfelen we wel, tenzij Veldener te zien als leider van een lettersnijdersbedrijf met vele krachten. Hoe is tenslotte de relatie Caxton en Mansion die als "onafhankelijke" drukker pas in 1476 begon? Was er, gezien de *similarities of practice* (p. 74), gezien de *technical connection* (p. 75) die onloochenbaar is, gezien de ontwerpen voor de letter door Mansion, geen gemeenschappelijke drukkerij waarin Mansion *a major part* speelde (p. 77)? Tenslotte zou Mansion zelf nog een opleiding genoten hebben... weer van Veldener (p. 77).

(15) GEORGE D. PAINTER, *William Caxton A Quincentenary Biography of England's First Printer*, Londen, Chatto and Windus, 1976, xi-227 p., ♦ 7, 50.

316. - Van J. LANDWEHR verscheen in 1970 *Emblem Books in the Low Countries 1554-1949. A Bibliography*, die alle in de Nederlanden verschenen embleemboeken behandelde. Daarop volgde in 1972 *German Emblem Books 1531-1888. A Bibliography*. Thans in 1976, en steeds bij dezelfde uitgever, hebben wij *French, Italian, Spanish, and Portuguese Books of Devices and Emblems* (16), die 789 edities van embleemboeken omvat verschenen in wat men de *Latin Countries* zou kunnen noemen. Met de 752 uit de Nederlanden en de 661 uit de Duits-sprekende gebieden heeft de auteur dus zowat 2202 edities onderzocht; dit is zeker niet volledig want er wordt reeds aan een supplement gedacht. Heeft het splitsen van de bibliografie naar taalgebieden haar praktische voordelen, toch verliest men daardoor een belangrijke eenheid; ik bedoel de verschillende edities van eenzelfde werk, met dikwijls dezelfde illustraties, kunnen moeilijk overzien worden. Bekijken we even van nabij het laatste werk. Technisch, van bibliografisch standpunt uit beschouwd, is dit het best geslaagde van de drie. Na een algemene inleiding (p. ix-xviii) en een kort overzicht van de edities volgt in alfabetische volgorde - en chronologisch gerangschikt per auteur - de beschrijving van de 789 edities (p. 23-198). Daarna heeft men een index van de kunstenaars,

van de anonieme werken en pseudoniemen, van de vertalers en uitgevers, van de respectievelijke talen naar andere taal, van de tweetalige en meertalige uitgaven en van de drukkers, uitgevers, (alfabetisch per stad en per naam). Twee eisen of verlangens kan men steeds bij een dgl. bibliografie hebben: een bepaalde graad van volledigheid (bij nauw omlijnen van onderwerp: *devices and emblems*) en een minimum van accuraat werken bij de beschrijving om de diverse edities te kunnen onderscheiden. Het boek wenst een overzicht te geven van alle embleem- en deviesboeken die in Frankrijk (met Genève en Straatsburg), Italië, Spanje en Portugal in om het even welke taal verschenen zijn; worden daar tevens bijgevoegd alle in het Frans, Italiaans en het Spaans verschenen drukken in om het even welk land. De eigenlijke notities omvatten: transcriptie van de volledige titel bij de eerste edities, de normale bibliografische gegevens (ook het formaat) en de signatures. De auteur houdt er een persoonlijke - en naar onze mening onduidelijke - manier van signatuur geven op na. Verder beschrijving van de inhoud van het werk, opdrachten, inleidingen, privilege... vermelding van het aantal illustraties en het eventueel verband met andere edities. Op het einde van de notitie worden een of meerdere exemplaren vermeld, dikwijls door de auteur persoonlijk onderzocht. Van uitzonderlijk belang voor het werk van de auteur is de Glasgow University Library collection, oorspronkelijk gevormd door de W.S. Maxwell-verzameling, en nadien aangevuld door N. Pollok en door de latere beheerders. Een catalogus van deze verzameling werd tot op heden nog niet gepubliceerd maar de auteur kon toch van de Glasgowverzameling gebruik maken. In oktober 1965 had echter in de Hunterian Library te Glasgow een tentoonstelling van embleemboeken plaats en verscheen naar aanleiding hiervan een kleine catalogus van 37 p. We vonden er een paar edities vermeld die door Landwehr over het hoofd gezien of onvoldoende onderscheiden werden. Van deze kleinigheden enkele voorbeelden. De Alciati nr. 14 is te vergelijken met de Glasgow-catalogus nr. 6. Een editie van G. de La Perrière uit Lyon van 1539 of 1540 (Glasgow nr. 9). Voor de Aneau-editie (nr. 113) en de Coustau (nr. 242) zie de Glasgow-catalogus nr. 13 en 14 en de opmerking over P. Eskrich, de ontwerper van de illustraties. Het formaat bij Landwehr wijkt soms af van het formaat opgegeven in de Glasgow-catalogus (vb. 44, 72, 285). Dat de aanduiding van signatures bij Landwehr onduidelijk is bewijzen bv. nr. 159: ( )4 A4 Nn4 voor ( ) 4 A-Z4 Aa-Nn4 en nr. 167: a4 e4 A4 K4L voor a4 e4 A-Z4 Aa-Kk4 LI2. Dit zijn slechts punten van ondergeschikt belang die niets wegnemen van het grote plan dat de auteur reeds jarenlang aan het realiseren is en waarvan het nut voor iedereen duidelijk schijnt. Hier te Gent heeft men, alleen tot 1600 nagezien, de nummers 43, 154, 159, 164 (die in 8 is, 88 ff. heeft en tevens de Franse interpretatie door J. Messin bevat), 167, 244, 342, 380 en 567.

(16) J. LANDWEHR, *French, Italian, Spanish, and Portuguese Books of Devices and Emblems 1534-1827. A Bibliography*, Utrecht, H. Dekker & Gumbert, 1976, xviii-230 p., 135 gulden, gebonden.

317. - SHAABER (17) beschrijft zowat een 9.000 tal drukken uit de 16de eeuw aanwezig in de verschillende bibliotheken van de University of Pennsylvania. Het werk zelf omvat geen enkele inleiding over het ontstaan van deze verzameling die bij eerste kennismaking erg uiteenlopend aandoet. Misschien lag er helemaal geen plan aan de basis van de samenstelling en schafte men alles aan wat te verwerven viel. Het grootste aantal bestaat uit boeken gedrukt in Italië en Duitsland; ook heel wat Engelse drukken (bv. van R. Tottel). Deze uit de Nederlanden zijn gering in aantal, nauwelijks 250 waarvan een 80 uit de Plantijn-drukkerij. De catalogus geeft de beschrijvingen in alfabetische volgorde (p. 1-562); een *Index of printers, publishers, and booksellers* (p. 563-606), (de verwijzingen omvatten het jaartal, de letter van het alfabet en het nummer van het boek); een *Alphabetical list of titles not entered under the name of author or editor* (p. 607-12); een *Index of names* (p. 613-664). Hierin zijn opgenomen: naamvarianten van de auteurs en namen die in de titels voorkomen zonder dat deze auteur zijn. De beschrijving volgt in grote trekken de principes van de BMC en van Adams. Anonieme werken en officiële

publicaties worden chronologisch in grote rubrieken gerangschikt (vb. op stad, op naam van land). Elke notitie omvat: de auteur; de verkorte titel (bij zeldzame werken de volledige titel niet regelaanduiding); het bibliografisch adres op de titelbladzijde (imprint) en eventueel het colofon wanneer dit verschillen aanduidt t.o.p.v. de imprint; datumgegevens afkomstig uit andere plaatsen van het boek dan de titelpagina komen tussen ronde haakjes; het formaat volgens het plooiën; de signaturen en de paginering. Niettegenstaande het boek op basis van gefotografeerd typeschrift gedrukt werd is de voorstelling duidelijk en de tekst goed leesbaar. Het werk gebeurde zeer zorgvuldig en de tientallen steekproeven door ons gedaan hebben geen fouten aangeduid. Boeken zonder bibliografisch adres worden in de regel niet opgelost, daar waar dit tenminste mogelijk is. Zoals reeds aangestipt bevat het werk zeer weinig drukken uit de Nederlanden en tot 1540 geen onbekende edities. Vermelden wij slechts een volledig exemplaar van NK 4530, een werk van Fr. Titelmann (T. 248). In de index van de drukkers komt G. Hatardus niet in Den Haag maar in 's Hertogenbosch (p. 580); de verwijzingen van H. Peetersen, Antwerp, p. 591 zijn voor de helft onjuist (zij verwijzen naar H. Petri te Bazel); de datum van V 69 in de index is 1511 (p. 594). Voor het overige is dit een nuttig werk die dank zij de signaturen en de bibliografische gegevens veel hulp kan bieden bij het identificeren van onvolledige exemplaren.

(17) M. A. SHAABER, *Sixteenth-century Imprints in the Libraries of the University of Pennsylvania*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1976, 664 p., 16 dollar.

---

318. - De tentoonstelling - en de catalogus - in het museum Boymans, stelt de geïnteresseerde in de gelegenheid een goed overzicht te hebben van het behandelde onderwerp en tevens kennis te nemen van enkele producten uit de 16de eeuwse Nederlanden (18).

(18) *Van intocht tot uitvaart. Feesten en plechtigheden in de prentkunst 1500-1860*, (Rotterdam, Museum Boymans-Van Beuningen, Catalogus nr. 58), Rotterdam, 1976, 44 p. met ill.

---

319. - M. FUMAROLI gaat na hoe de versiering van de titelpagina, bij een welbepaalde categorie van boeken, evolueerde vanaf einde 16de tot einde eerste helft van 17de eeuw (19). Hij stelt o.m. duidelijk vast dat de belangrijke gegevens over auteur en drukker betekenis verliezen en plaats maken op het titelblad voor de illustratie: *le frontispice devient une illustration en soi, rsumant de façon purement iconique (sic) l'esprit de l'ouvrage* p. 30).

(19) M. FUMAROLI, *Rflexions sur quelques frontispices gravés d'ouvrages de rhétorique et d'éloquence (1594-1641)*, in *Bullein de la Société de l'histoire de l'art français*. Anné 1975, Parijs 1976, p. 19-34.

---

320. - Een goede aanvulling op de *Belgica Typographica*, en tevens een stapje verder in de richting van de volledige inventaris van alle 16de eeuwse drukken in België aanwezig, is de bijdrage van M. BRONSELAER (20). De auteur heeft namelijk rekken tot en met zeventien doorgenomen van het magazijn der Rariora van de Stadsbibliotheek te Antwerpen. Zijn maatstaven en regels zijn dezelfde als deze van de B.T. Het werk bestaat uit twee delen. In het eerste vindt men de boeken die reeds in de B.T. werden vermeld met corresponderend volgnummer. In het tweede deel, de beschrijving van deze werken, 154 in aantal, die niet in de B.T. voorkomen of waarvan de beschrijving verschilt. Op het einde zelfde indices als voor de B.T.

(20) M. BRONSELAER, *Bijdrage tot de Belgica Typographica 1, 1541-1600 Stadsbibliotheek van Antwerpen. Stedelijke technische leergangen over bibliotheekwezen*, 1976, 96 gestencilde bladen.

---

321. - Het tweede deel *Uit de wereld van het boek* (21) is hoofdzakelijk aan de 17de eeuw gewijd. Kunnen hier echter vermeld worden volgende bijdragen. *De geschiedenis van Guicciardini's beschrijving der Nederlanden* (p. 9-31). Tot aan zijn dood in de zomer van 1580 drukte Silvius de *Descrittione*; van dan af aan - om precies te zijn reeds vanaf eind 1579 - streefde Plantin er naar om Guicciardini uit te geven. De auteur onderzoekt bepaalde eigenaardigheden die verbonden zijn

aan de 1581 en 1582 edities van Plantin, vooral in het licht van de politieke en religieuze omstandigheden. Een bijdrage over Amsterdamse uitgeversbanden (zie Kroniek nr. 245). *De Nederlandse drukkers en de Bijbel* (p. 77-102). Het doel is *na te gaan welk aandeel het Nederlandse boekenbedrijf gehad heeft in de voorbereiding en de verwezenlijking van... de Statenbijbel*. In het licht daarvan schetst hij de geschiedenis van de Nederlandse Bijbeledities vóór 1637.

(21) HERMAN DE LA FONTAINE VERWEY, *Uit de wereld van het boek, II Drukkers, liefhebbers en piraten in de zeventiende eeuw*, Amsterdam, N. Israël, 1975. (zie kroniek nr. 258 voor deel I).

---

322. - De in mei 1976 verschenen 54e jaargang van *De Gulden Passer* omvat een uitvoerige en diepgaande studie gewijd aan de drukker John Fowler (22). De auteur W. SCHRICKX, heeft de bedoeling *to present a more or less chronological and detailed survey of Fowler's life in the light of new documentary evidence and to combine that account with material from a number of printed works which are not easily accessible* (p. 1). Alhoewel op de eerste plaats biografisch bezorgt de auteur toch een overzicht van een groot aantal drukken van Fowler. Deze studie is een belangrijke bijdrage tot het weinig onderzochte gebied van de Engelse drukken in onze gewesten. F. Claes brengt een aanvulling op zijn in 1971 verschenen *Nederlandse woordenlijsten en woordenboeken gedrukt tot 1600* (23), terwijl P. R. L. Leon (24) nuttige gegevens bezorgt over enkele Antwerpse drukkers die een rol gespeeld hebben bij het drukken van Spaanse teksten. Als appendix is er een lijst van boeken door J. Steelsius en erfgenamen te Antwerpen gedrukt, van 1533 tot 1575, en betrekking hebbend op dit onderwerp.

(22) W. SCHRICKX, *John Fowler, English Printer and Bookseller in the Low Countries (1564-1579)*, p. 1-48.

(23) F. CLAES, *Supplement op de lijst van Nederlandse woordenlijsten en woordenboeken gedrukt tot 1600*, p. 49-64.

(24) PEDRO R. LEON, *Brief Notes on some 16th Century Antwerp Printers with Special Reference to Jean Steelsius and his Hispanic Bibliography*, (p. 77-92).

323.- In 1543 verscheen *Gheprentt te Ghend... by Joos Lambrecht* een houtsnedefries in tien delen, een *Trionfo di Christo* (ook *della fede*) naar een tekening van Tiziano. Deze tekening is niet bekend maar een afbeelding van de fries vindt men bij Nijhoff, pl. 137-146, naar het enige (?) bewaarde exemplaar uit de universiteitsbibliotheek te Gent. Hoe situeert zich deze uitgave nu in de reeks van de andere bekende edities en welke problemen zijn er aan verbonden? De meningen uit het verleden liepen nogal uiteen, maar men was het er toch over eens de Gentse editie als een latere kopie te bestempelen. Na Kristeller, *Il trionfo della Fede* van 1906, na F. Mauroner, *Le incisione di Tiziano* van 1946, brengt de catalogus uit Venetië (die gebruik maakt van het werk van P. Dreyer, *Tizian und sein Kreis* van 1971) hierin echter een ommekeer en stelt de editie van J. Lambrecht op de eerste plaats. (25) De gang van zaken wordt als volgt geschetst. De tekening werd vermoedelijk tussen 1508-1511 ontworpen en is spoedig daarna overgebracht op houtblok. *Non ci è nota nessuna tiratura contemporanea alla pubblicazione della silografia*. (p.74). De eerste bekende editie naar de originele blokken is deze van J. Lambrecht van 1543. Deze blokken moeten reeds vroeg Italië verlaten hebben, want in 1516-1517 drukt G. de Gregoriis reeds een kopie van vijf blokken. Wie bracht de blokken nu naar Gent en hoe? over Duitsland of over Frankrijk? en wanneer precies? Hieromtrent weet men niets. Thans kent men 6 uitgaven.

De eerste originele uitgave, de editie van C van Kristeller, is bekend onder 3 staten.

1/III, de editie J. Lambrecht, 1543. De fries vermeldt geen enkele tekst (behalve het woordje Josue en het adres). Exemplaar: Gent, Univ. (Gent 13651 met de afmetingen: 380, met boord 389, x 258 (+4), 278, 268, 274, 280, 264, 272, 268, 272, 260 (+5) mm. en Gent. 13652 alleen plaat 4 en plaat 10).

2/III, zonder vermelding van plaats, naam van drukker en datum. De fries heeft een titel in textura 10mm, enkele woorden in textura 3 mm. en heel wat tekst in

romein van 80 mm. Exemplaar: Parijs, B.N., BC 7, ff. 2-11, en Gent, Univ., Gent 13651 (1) slechts plaat 2. Het is zonder twijfel dat deze afdruk met dezelfde blokken gebeurde als 1/III, maar door wie en waar? Kunnen de gebruikte typen hieromtrent een oplossing geven? De textura 10 mm, die zeer verspreid is, komt behalve bij Lambrecht nog bij tal van andere drukkers voor. De gebruikte romein met de typische Z vindt men niet bij hem. Daar de tekst van de opschriften in het Frans is denkt men aan Frankrijk, zoals een vermelde maar niet localiseerbare editie met Duitse tekst naar Duitsland wijst. Ik vermoed zelfs dat de tweede staat (met franse tekst) vóór Lambrecht's afdruk verscheen.

3/III, *En Anuers, par la Vefue Margariete de Corneille Liefrinck*, s.d. te situeren tussen 1545-1547 (?). Exemplaar: London, B.M., 1390-4-14-40. Deze afdruk vermeldt andere en meer tekst dan de voorgaande. Dit exemplaar konden wijzelf niet nazien.

De andere edities, hoe boeiend hun geschiedenis ook, kunnen hier niet behandeld worden. Vermelden wij slechts de opeenvolging. IIde editie (Kristeller B), Venetië G. de Gregoriis 1517 (5 blokken). IIIde editie (Kristeller D), Venetië, L. Antonii, s.d. (9 blokken). IVde editie (Kristeller A), (5 blokken). Vde editie, met titel in het Frans, (10 blokken) kopie *con uno stile puittosto grossolano*. VIde editie, omgekeerde kopie in 8 blokken. A. Andreani, circa 1584. Wij denken het belangrijkste meegedeeld te hebben en hopen, na verdere persoonlijke vergelijkingen, nog eens terug te komen op deze mooie fries. Een zaak vooral blijft mij steeds onduidelijk: wat weet men precies over de "originiele of eerste" editie? Zijn niet alle gekende afdrukken zwakke nabootsingen?

(25) M. MURARO E D. ROSAND, *Tiziano e la silografia veneziana del Cinquecento. Catalogo a curi di*, Venezia, Neri Pozza, 1976, 166 p. met ill.

---

324. - Antwerpen in de XVIde Eeuw omvat talrijke in onze kroniek te vermelden bijdragen (26). J. ANDRIESEN in *Het geestelijke en godsdienstige klimaat* (p. 203-232) behandelt o.m. de omvang, de vorm en de inhoud van de godsdienstige georiënteerde publikaties en de devotieliteratuur. In *De typografische bedrijvigheid te Antwerpen in de 16de eeuw*, (p. 233-255) toont L. VOET de overheersende typografische positie, zowel wat aantal als inhoud val] liet gedrukte betreft, van de Scheldestad aan. Als appendix vindt men er een Lijst der Antwerpse drukkers, uitgevers en boekhandelaars in de 16de eeuw, alfabetisch gerangschikt, samengesteld aan de hand van de notities van Rouzet. Een analyse van de gedrukte woordenlijsten, schoolboekjes en woordenboeken bezorgt de *Studie van de eigen Nederlandse taal* van Fr. CLAES (p. 301-319). *De Graveerkunst* door L. de Pauw-de Veen (p. 447-483). Enkele beknopte gegevens over muziekdruk en T. Susato in de bijdrage van G. PERSOONS *Muziekleven* (p. 499-509). H. SLENK onderzocht in *De muziek van het protestantisme* (p. 511-520) de in Antwerpen gedrukte psalmboeken.

(26) *Antwerpen in de XVIde Eeuw*. Uitgegeven door het *Genootschap voor Antwerpse Geschiedenis*, Antwerpen, 1976.

---

325. - Omstreeks 1542 verschenen te Antwerpen de *Tabulae decem* van W. H. Ryff bij C. Bos, vermoedelijk gedrukt door Ant. Goinus. Hiervan was alleen de franstalige versie bekend. E. COCKX-INDESTEGERE onderzoekt nu de voor enkele jaren opgedoken latijnse editie en veronderstelt terecht dat er waarschijnlijk ook een nederlandstalige versie moet geweest zijn (27).

(27) E. COCKX-INDESTEGERE, *A hitherto unknown edition of W. R. Ryff's Tabulae decem*, Antwerp, *Cornelis Bos, c. 1542*, in *Quaerendo*, 1976, VI, p. 16-27.

---

326. - Drie boeken - de vertaling van Serlio, de nederlandse Vitruvius en de triomf van Antwerpen van C. Grapheus - luiden in de Nederlanden de renaissance op architecturaal gebied in. Het is nu speciaal de geschiedenis van het verschijnen van Serlio's vertalingen die H. DE LA FONTAINE VERWEY behandelt (28). Hij onderzoekt de diverse edities van de zes boeken waaruit het werk van Serlio bestaat (evenals de vertalingen) en toont dit overzichtelijk aan in een

chronologisch opgestelde tabel. Hij vestigt ook de aandacht op het feit dat de eerste nederlandstalige editie van boek IV, verschenen in 1539, in romein gedrukt is; een innovatie in de Nederlanden die, zoals de auteur aanstipt, door J. Lambrecht ingeluid werd.

(28) H. DE LA FONTAINE VERWEY, *Pieter Coecke van Aelst and the publication of Serlio's book of architecture*, in *Quaerendo*, 1976, VI, p. 166-194.

---

327. - J. ANDRIESSEN bespreekt kort een tot op heden onbekende editie van het werk van C. Vrancx, *Den sluetel der missen*, Ghendt, Ghileyn Manilius, 1571. Het onvolledige opgedoken exemplaar is in de bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap (29).

(29) J. ANDRIESSEN, *Een zeldzaam boekje uit de 16de eeuw in Liber amicorum Jozef Lauwerys*, Hoochstraten 1976, p. 22-25.

---

328. - L. VAN DEN BRANDEN wijdt een beknopt biografisch artikel aan de uitgever-drukker Jan Steels (30). Ongeveer 350 uitgaven zijn van hem bekend.

(30) L. VAN DEN BRANDEN, *Jan Steels*, in *Het oude land van Loon*, 1975, 30, p. 471-475.

---

329. - Het artikel van H. DE LA FONTAINE VERWEY is een herwerking met aanvullingen van vroegere bijdragen door deze auteur over dit onderwerp gepubliceerd (31). De eventuele rol van Plantin en Augustijn van Hasselt wordt hier nogmaals uiteengezet.

(31) H. DE LA FONTAINE VERWEY, *The Family of Love*, in *Quaerendo*, 1976, p. 219-271.

---

330. - In een door de Leidse universiteitsbibliotheek in 1975 aangekocht exemplaar van Erasmus, *Paraphrasis....* Antwerpen, M. Hillen, 1523 (NK 2960), en door G. Godfrey te Cambridge gebonden, werden fragmenten van J. Barker's *Scutum inexpugnabile* gevonden. R. BREUGELMANS, op grond van de houtsnede en de typen, is van mening *that the book could have been printed in or after 1512, possibly as late as 1516* door D. Martens (32).

(32) R. BREUGELMANS, *Barker's Scutum inexpugnabile defeated. An addition to Nijhoff-Kronenberg*, in *Quaerendo*, 1976, VI, p. 360-364.

---

331. - In onze bijdrage tot de Pacificatie-herdenking hebben wij geprobeerd een bibliografisch overzicht te geven van de diverse edities van de tekst van het verdrag (33). Zonder een uitvoerige beschrijving te kunnen realiseren verschaffen wij toch voldoende elementen om de dertigtal vóór 1600 verschenen edities te kunnen onderscheiden.

(33) J. Machiels, *Overzicht van de gedrukte uitgaven van de Pacificatietekst*, in *Opstand en pacificatie in de Lage Landen. Verslagboek van het Tweedaags Colloquium bij de vierhonderste verjaring van de Pacificatie van Gent*, Gent, 1976, p. 122-135.

---

332. - E. M. BRAEKMAN ondernam een uitvoerig onderzoek naar de diverse edities van de *Baston de la foy chrestienne* van Guy de Bros (34). De eerste editie, zonder plaats of naam, vermeldt de datum 1555; de dertiende verscheen in 1565. Voor elke editie verschaft de auteur een beschrijving en een notitie over de inhoud. Het onderzoek werd op grote schaal uitgevoerd en de bekende exemplaren van elke editie worden vermeld. Een vierhonderdtal bibliotheken werden aangeschreven voor inlichtingen en nochtans, vergelijkt men het resultaat met de gegevens uit de *Index Aureliensis*, V, p. 251 sq., dan stelt men vast dat slechts enkele gegevens werden bijgevonden. Hoe gebrekkig de *Index* ook, toch levert ze veel nut op. Voor wat de eerste editie betreft, deze van 1555, sluit de auteur zich aan bij de conclusies van E. Droz en schrijft de druk toe aan Ch. Plantijn. Hij bekent nochtans dat haar argumentatie niet iedereen overtuigd heeft en inderdaad het type, het papier, de initialen en het kleine handje kunnen ook in andere drukken, niet van Plantijn, voorkomen.

(34) E. M. BRAEKMAN, *Les éditions du " Baston de la foy chrestienne"*, in *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 1976, 56, p. 315-345.

---

333. - G. KAZEMIER (35) bespreekt enkele problemen die zich voordoen bij het uitgeven van een zestiende-eeuws liedboek, dat oude en nieuwe liederen geeft maar niet de daarbij behorende melodie (p. 238). Het betreft de uitgave in 1972 (1975), van *Het Antwerps Liedboek; 87 melodie op teksten uit " Een Schoon Liedekens-Boeck" van 1544.*

(35) G. KAZEMIER, *Het Antwerps Liedboek*, in *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 1975, 91, p. 238-255.

---

334. - De *Vocabularius utriusque iuris*, Parijs 1514, aanwezig in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, bevat als schutbladen enkele vellen van een onbekende *Jonathas en Rosafier*-druk (NK 4351). D. J. HUIZINGA, in een in 1958/59 geschreven maar pas nu gepubliceerd artikel (36), onderzocht uitvoerig deze schutbladen. Hij behandelt de verhouding gedrukte teksthandschrift, de aard van de onbekende editie en de datum.

(36) D. J. HUIZINGA, *Jonathas ende Rosafier. Een onbekend postincunabel - fragment en de oorspronkelijke vorm van het handschrift*, in *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 1975, 91, p. 175-212.

---

335. - In juli 1572, maand waarin te Dordrecht de Eerste Vrije Statenvergadering plaats had, vestigt zich aldaar, als eerste drukker, de uit Gent afkomstige Jan Canin. In 1577 komt daar nog P. Verhaghen uit Antwerpen bij en in de eerste helft van de 17de eeuw telt men te Dordrecht reeds een 17-tal drukkers. In de eenvoudige maar goed opgestelde catalogus (37) wordt verder een overzicht gegeven van de letterkunde, de journalistiek, de censuur, de boeken over Dordrecht, het bibliotheekleven (stads- en private bibliotheken) en het leesgezelschap. In alfabetische volgorde volgt verder een *Poging tot een overzicht van de te Dordrecht werkzaam geweest zijnde boekdrukkers, boekhandelaren en uitgevers* en tenslotte de *Catalogus* van de tentoonstelling, 144 nummers omvattend.

(37) *Gedrukt in Dordrecht. Catalogus van de tentoonstelling vier eeuwen boek- en prent*, Dordrecht, Gemeentelijke Archiefdienst, 1976, 129 p., de catalogus is momenteel uitverkocht.

---

336. - In juli verscheen de zesde uitgave van de internationale lijst van antiquariaatboekhandelaars (38). Zoals de voorzitter S. Crowe in de inleiding schrijft: *Its pages provide a world-wide guide to antiquarian booksellers listed geographically with their specialities, together with an alphabetical index for easy reference.* Gerangschikt per land en per stad, en daarin alfabetisch per boekhandelaar vindt men bij elke naam: adres, eventueel eigenaar of verkoper, telefoon, bank- en postchequenummer, specialiteit. Vooraan bij elk land heeft men de gebruikelijke openingsuren en feestdagen. Na de geografische indeling (p. 1-376) volgt de indeling per specialiteit (p. 377-617) en de alfabetische naamlijst (p. 619-697).

(38) *International Directory of Antiquarian Booksellers published by the International League of Antiquarian Booksellers.* 1977, 718 p., 15 dollar. Voor België te bestellen bij: Syndicat Belge de la Librairie Ancienne et Moderne, 112, rue de Trèves, Brussel.

---

337. - J. L. Beyers, Utrecht. Veiling van 1 dec. 1976. 1208, Cornelius Aurelius, *Die cronycke van Hollandt...* Leiden, J. Severts, 1517, NK 613.

---

338. - Christie, London, Veiling 17 november 1976. 140, J. Boutillier, *Somme ruyrael*, Ant., Cl. de Grave, 27 juni 1520, NK 481, 480 pond. 157, P. de Alliaco, *Sermones*, [Brussel, F.V.C., 1481-9 juni 1483], Ca 148, slechts 126 ff. van de 274 ff., 160 pond. 178, *Missale ad usum Sarum*, Ant., Ch. van Ruremund, 14 april 1528, NK 3537, W.D. Veiling 22 juni 1977, The Eveleyn Library. 428, P. de Crescentiis, *Liber ruralitum commodorum*, Leuven, J. van Westfalen, s.d. [1477-1483], Ca 503.

---

339. - Dekker en Nordemann, Amsterdam, mei 1977, Cornelius Aurelius,

Cronycke van Hollandt, Leiden, Jan Seversz, 1517, NK 613, 15.000 gulden.

---

340. - Drouot, Parijs, Veiling van 31 maart 1977. 13, *Biblia*, Antwerpen, Ant. Goinus, 1540, NK 350, zwijnslederen band op hout, 4.900 F.

341.- A. L. van Gendt, Amsterdam, Veiling van 7 december 1976. 741, *Die hystorie vanden grooten Coninck Alexander*, Delft, (Ch. Snellaert), 5 december 1491, met 11 houtsneden (2 dubbels), Ca 960, GW 893A. Dit exemplaar was lange tijd onbekend gebleven en is bovendien het enige thans bekende. De " gelukkige " koper was Knuf, prijs 34.000 gulden + 16 %. Cat. 31, april 1977. 36, Erasmus, *Scarabeus*, Leuven, D. Martens, sept. 1517, NK 868, 2.450 gulden. 37, Erasmus, *Querela pacis*, Leuven, D. Martens, 1518, NK 2971, 2.850 gulden. 56, Hugo de S. Victore, *Questiones....* Leuven, D. Martens, nov. 1512, NK1147, 1.400 gulden.

---

342. - M. Hertzberger, Baarn, Cat. 282 (nov. 1976). 128, *Interpretationci hebraeorum...* Ant., W. Vorsterman, 1528, NK 1176, 1.600 gulden. 307, C. Paradin, *Heroica symbola*, Ant., C. Plantin, 1562, de band wordt er toegeschreven aan Plantijn, 1.900 gulden.

---

343. - Lathrop C. Harper, New York, Cat. 223 (juni 76). 50, Cieza de Leon, *P., La chronica del Peru*, Ant., M. Nutius, 1554, 800 dollar. 82, Damianus van Goes, *De bello Cambaico...* Leuven, S. Sassenus, 1549, 900 dollar.

---

344. - N. Israel, Amsterdam. mei 1977, J. de Mandeville, *Itinerarium*, Gouda, G. Leeu, 1483-11 juni 1484, Ca 1198, 19.500 gulden.

---

345. - L. Moorthamers, Verkoop van 2 april 1977, 97, Eustachius van Zichem, *Erasmii Rot. Enchiridion canonis quinti interpretatio (= Apologia proprietate ...)*, Ant., W. Vorsterman, 1531 (niet in NK), samen met een Erasmuseditie van 1636, 26.000 F.

---

346. - B. Quaritch, Cat. 957 (juli 1976). 13, G. Boccaccio, *De claris mulieribus*, Leuven, G. van der Heerstraten, 1487, (ff. Al, BI, La en kat. K. ont.), Ca 294, 2.000 pond. Cat. 969, (april 1977). 54, Junius Hadrianus, *Emblemata*, Ant., Ch. Plantijn, 1565, First issue, 4.000 pond. 135, *The newe Testament*, [Ant. M. Crom], 1536, NK 2496, 7.000 pond. 136, Erasmus, *A shorte Recapitulacion or abridgement of Erasmus Enchiridion...* by M. Coverdale, Ausborch, A. Anonimus, 1545, [Ant., M. Cromm], B.B.E 1119, 4.000 pond.

---

347. - J. Schöfer, Zurich, Cat. 16 (oct. 1976) 193, W. Tyndale, *An answere unto Sir Thomas Mores dialoge...* [Ant., S. Cock, 1530], 4.800 Zwitserse Fr.

---

348. - Sotheby, Londen. Veiling van 31 jan. 1977. 135, Gerrit vander Goude, *L'interpretation et signification de la Messe*, Ant., W. Vorsterman, 1529, NK 3077, De Troeyer 191; samen met een onvolledig getijdenboekje uit Keulen? 130 pond. Veiling van 13 juni, Werken afkomstig uit het Sion College. 9, *The dialoges of creatures moralysed*, [Antwerpen, M. de Keyser; volgens NK 2774, J. van Doesborch, 1535], 2.200 pond. 36, R. Le Fevre, *Recuyell of the historyes of Troye*, Translated by W. Caxton, Brugge, .W. Caxton 1474-75, Ca 1093a, 40.000 pond. 52, Pontanus, *Sitigularia*, [Utrecht, Drukker van de tekst van het *Speculum*, niet na 1472], Ca 1186, 8.500 pond.

---

349. Sotheby Parke Bernet, New York, Veiling nr. 3921, 16 nov. 1976. 44, Ant. de Butrio, *Speculum de confessione*, Leuven, J. van Westfalen, s.d. Ca 392.

---

350. - H. Tenner, Heidelberg, Auktion 114 (mei 1977). 98, Albertus Magnus, *Paradisus animae*, Ant., G. Leeu, 14 maart 1489, Ca 77, Polain 99, GW 705.

---

351. - Wij hadden de gelegenheid om, voor onze universiteitsbibliotheek, een bundel met drie niet in NK vermelde drukken te kunnen aankopen. in afwachting dat een supplement met een uitvoerige beschrijving verschijnt vermelden wij hier kort de drukken. R. Agricola, *Deformando studio...* Deventer, Th. de Borne, 1527, in-40, 8 ff. Ovidius, *Metamor. Lib. I...* Deventer, Th. de Borne 1527, in-40, 16 ff. Seneca, *In mortem Claudij Caesaris ludus*, 1526, [Deventer, Th. de Borne], in-4, 12ff.

[Go Top](#)

Archives et bibliothèques de Belgique - Archief- en bibliotheekwezen in België, dl. XLIX (1978), nr. 3-4 pp. 782-795: nrs. 352-397

KRONIEK DER DRUKKUNST TOT 1600

Door J. MACHIELS

352. - Tijdens het IFLA-Congres te Brussel in september 1977 was er een zitting gewijd aan het catalogiseren van oude drukken. E. BAYLE gaf er een uiteenzetting over *Le système des empreintes: bilan et propositions* en J. FEATHER over *Evaluating the Fingerprint*. Deze fingerprintmethode of methode van afdrukken werd reeds uiteengezet in het rapport van het *Lock Project: Computers and Early Books* verschenen in 1974. In dit verslag vindt men, uitvoerig en duidelijk, alle technische gegevens over de methode. Een korte oriëntatieschets kan hier wel een zeker nut hebben.

Zoals de ISBN (International Standard Book Number) een exemplaar van een welbepaalde editie door een formule wil aanduiden, zo streeft de fingerprint er ook naar om elk exemplaar van een welbepaalde editie vóór 1801 verschenen te onderscheiden van een exemplaar uit een andere editie en dit eveneens door een soort formule. De fingerprint is dus geen methode van beschrijven van oude drukken; er worden hier helemaal geen boeken beschreven, tenminste niet in het eerste stadium. Men verwijst steeds naar een bestaande bibliografie of naar een bepaald exemplaar uit een bibliotheek dat als referentie-exemplaar werd genomen. De fingerprint verbindt slechts afdrukken met andere afdrukken. Het is, zoals bij de studie van bv. de Nederlandse postincunabelen, waar men niet steeds de beschrijving hoeft te herhalen maar het volstaan kan naar NK te verwijzen. Meteen is het duidelijk dat het grote voordeel van de fingerprint ligt in het niet steeds te moeten herbeschrijven en dat bovendien het werk van het opnemen van de gegevens in de talrijke verspreide bibliotheken gemakkelijk door niet-specialisten gedaan kan worden. Van het exemplaar van een bepaalde editie wordt een symbool of formule samengesteld. Deze is uniek, helemaal niet willekeurig en gemakkelijk uit het boek te halen want ze is onafhankelijk van de titelbladzijde en de taal van het werk. Zij bestaat uit een zeker aantal letters gekozen uit welbepaalde regels van bepaalde bladzijden (over het aantal te kiezen tekens is men het nog niet volkomen eens). Het laatste cijfer van de formule is de datum (of s.d.) zoals ze op het boek voorkomt. Een voorbeeld: i.x.i.pe.t.u-rano (3). M.D.XIX. Hoe gaat men nu praktisch te werk? Van elk exemplaar uit de te beschrijven verzameling wordt een dergelijke formule samengesteld. Deze gegevens worden dan in een referentiestok opgenomen. De afdrukken (= de formule) zijn in dit geheugen verbonden met een bestaande referentie die naar een bepaald exemplaar of een bepaalde beschrijving verwijst (bibliotheek of bibliografie). Steeds komen nieuwe formules bij en de computer gaat na of ze al dan niet opgenomen zijn. Het werk lijkt dus buitengewoon eenvoudig en volgens de uitgevoerde proeven zeer doeltreffend. In het begin moeten echter enorm vele afdrukken in het geheugen opgenomen worden; eens de stok flink uitgebreid zullen de "onbekende" edities steeds afnemen. Wat is nu de onmiddellijke toepassing voor onze gewesten en voor het catalogiseren van alle oude drukken in onze bibliotheken? Het grootste en duurste werk is de samenstelling van de stok en het beschikken over een geschikte, d.w.z. zeer grote computer. In feite moeten er slechts een of twee computers zijn

voor West-Europa, maar waar? In Londen, in Parijs? Wie zal het werk doen en financieren? Ik zie dus ook geen ander onmiddellijke toepassing behalve dat voor elke toekomstige catalogiseerarbeid de fingerprints bij de beschrijving opgenomen worden zoals men thans de ISBN opneemt.

---

353. - Zoals uit het voorwoord blijkt is de Handleiding (1) bedoeld voor de medewerkers aan de STCN (*Short Title Catalogus Nederland 1540-1800*) die in de verschillende bibliotheken werkzaam zijn en ook voor diegenen die een gedrukte catalogus van oude drukken willen samenstellen. In de inleiding wordt geschetst hoe deze STCN-regels ontstonden en voor wie ze bruikbaar kunnen zijn. Bij de gebruikers wordt bekendheid met de analytische bibliografie en met de kunst van het titelbeschrijven verondersteld. Het opstellen van het werkblad, de basis van de STCN, vereist, naar onze mening, wat kennis maar vooral ondervinding. In de eerste afdeling, *De Catalogus*, wordt vastgelegd welke de criteria zijn voor opname in de STCN. Het betreft de in Nederland gedrukte boeken (ongeacht de taal) en de nederlandsstalige boeken (ongeacht de plaats) verschenen tussen 1 jan. 1540 en 31 dec. 1800. De boeken in België gedrukt komen echter niet in aanmerking!! Vervolgens wordt de titel bepaald (de catalogustitel), welke elementen hiervoor uit het werkblad overgenomen moeten worden, en de catalogusbouw (hoofdwoord en verwijzingen, de titel, volgorde bij de klassering en het opstellen van de registers). De tweede afdeling, *Het Werkblad*, behandelt de eigenlijke beschrijving. Het werkblad is een *voorgedrukt formulier waarop door iemand die ervaring heeft in bibliografische beschrijving volgens de methode van Bowers, de gegevens worden overgenomen (uit de catalogi der bibliotheken... en uit de exemplaren van het boek zelf) die (a) nodig zijn als basis voor de uiteindelijke STCN-titel, en die (b) uitvoerig genoeg moeten zijn om redelijkerwijs onderscheid te kunnen maken tussen verschillende edities zonder dat rechtstreeks confrontatie van de verschillende exemplaren anders dan bij uitzondering behoeft plaats te vinden* (p. 33). Hier kan ruimschoots gebruik gemaakt worden van de fotocopy, wordt de fingerprint (par. 82) zelfs toegepast, en volgens par. 85 geeft men ook de aanduiding van het lettertype (maar summier). In de afdeling III vindt men de voorbeelden. Men heeft op de ene zijde een fotocopy van het boek en de titel (de catalogustitel), op de andere zijde het werkblad. Het heeft hier weinig betekenis over de regels uit te wijden (bv. over het begrip auteur, par. 14, dat erg beperkt is, of over de keus van het hoofdwoord bij anoniemen, par. 33) want elk regelsysteem heeft zijn voor- en nadelen die door de gebruikers afgewogen moeten worden. In het geheel vinden wij dit een erg nuttig geheel en betreuren ten zeerste dat wij voor België daar nog ver van af zijn. Hier ploetert nog elke bibliotheek op zijn manier verder en worden tal van deelcatalogi gemaakt zodat een grootse onderneming zoals in Nederland op touw gezet nog lang niet voor de deur staat. De problemen zijn hier ook gans anders en vragen misschien een andere oplossing. Zie ook nr. [1309](#)

(1) *Handleiding voor de medewerkers aan de STCN*, 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 1977, viii-41 p. + vb., getypte tekst, niet in de handel.

---

354. - Het tweede deel van *The great bibliographers Series* is gewijd aan A.W. POLLARD (2). Het boek vangt aan met een uitvoerige schets door J. D. WILSON: *Introduction: Alfred William Pollard, 1859-1944* (p. 1-57). In een biografisch kader situeert de auteur de voornaamste activiteiten en publicaties van Pollard. Twee punten dienen hier vermeld te worden. In de eerste plaats, in 1903, begint Pollard in het British Museum waar hij, na het plotse verdwijnen van Proctor, de Incunabula-afdeling op zich neemt. Dit omvat twee taken: een aankooppolitiek en een *full-dress catalogue*. In 1908 verschijnt het eerste deel van de, naast de G.W., belangrijkste incunabelcatalogus: *Catalogue of books printed in the xvth century now in the British Museum*. In een glasheldere inleiding zet Pollard doel en methode van dit omvangrijke werk uiteen. Een tweede even belangrijk werk, een door de buitenwereld zelfs veel beter bekende onderneming waar zijn naam aan verbonden blijft, is *A short title catalogue of books printed in*

England, Scotland and Ireland and of English books printed abroad 1475-1640, de Pollard en Redgrave STC, die verscheen in 1926. A. W. Pollard is in de eerste plaats een bibliograaf: *The business of the bibliographer is primarily and essentially the enumeration of books. His is the lowly task of finding out what books exist, and thereby helping to secure their preservation ...* (1903). Ook dit is heden nog onze nederige taak en wij proberen de boeken die bestaan beter te beschrijven en te individualiseren naar inhoud, datum en drukker. Na deze inleiding door Wilson, die een herdruk was uit de *Proceedings of the British Academy* van 1945, onderzoekt R. Leachman de invloed van Pollard *on contemporary bibliography* (p. 58-77). Zo wordt in de BMC-katalogus de methode van Bradshaw-Proctor uitgewerkt, methode die het louter alfabetisch rangschikken van de incunabelen verlaat om deze te ordenen per land, stad, drukker ... i.a.w. grotere betekenis gaat hechten aan de *types and the habits of printing observable at different presses*. Naast de hierboven vermelde ondernemingen vallen nog o.m. aan te stippen: de medewerking aan *The Library*, de uitgave van *Bibliographica; Papers on books, their history and art* (1895-97), zijn boek *An essay on colophons* van 1905... en talrijke andere meer vulgarizerende publicaties. Van p. 79 tot 190 vinden wij dan de negen uitgekozen artikels van Pollard zelf; allen zijn op het gebied van de bibliografie en de boekdrukkunst. De opstellen over de tekstkritiek werden in deze bundel opzettelijk weggelaten. Na het overlezen van deze 9 bijdragen hebben wij echter wel de indruk het beste van Pollard hier niet te hebben, of beter dit alles is ons nu zo evident geworden. Deze bijdragen zijn de volgende: *A meditation on directories* (uit *The Library*, 1901, p. 82-90); *Practical bibliography* (uit *The Library*, 1903, p. 144-162) met J. Duff Brown; *The objects and methods of bibliographical collations and descriptions* (uit *The Library*, 1907, p. 193-217); *Some points in bibliographical descriptions* met W. W. Greg (uit *Transactions of the Bibliographical Society*, 1908, p. 31-52); *The arrangement of bibliographies* (uit *The Library*, 1909, p. 168-187); *On getting to work: Part of a paper read before the Panizzi Club, 24 June, 1914* (uit *The Library*, 1914, p. 325-336); *The regulation of the book trade in the sixteenth century* (uit *The Library*, 1916, p. 18-43); *Some notes on the history of copyright in England, 1662-1774* (uit *The Library*, 1922, p. 97-114); *New fields in bibliography* (uit *The Book Collector's Quarterly*, 1933, p. 9-18). Volgens dan tenslotte *A chronological checklist of the published writings of A. W. Pollard* (p. 191-242), een vijfhonderdtal nummers omvattend, en de index.

(2) *Alfred William Pollard: A Selection of his Essays compiled by* FRED W. ROPER. The Scarecrow Press, Metuchen, N.J., 1976 : Bailey Bross. & Swinfen, 244 p., 8, 50 pond. Het eerste deel in deze reeks die uitgegeven wordt door N. Horrocks was gewijd aan R. B. Mc Kerrow en verscheen.

---

355. - In november 1977 verscheen het zesde deel van de ABHB (3). Het bevat de publicaties verschenen in het jaar 1975 en enkele uit voorgaande jaren. Het heeft ongeveer 2500 nummers gekozen uit zowat 4000 periodieken.

(3) *ABHB. Annual Bibliography of the History of the printed Book and Libraries. Edited by* H. D. L. VERVLIET, Den Haag, M. Nijhoff, 1977, 270 p.

---

356. - J. AYTO onderzoekt de tekens die hij in de rand van een handschrift vond en probeert deze te begrijpen in het licht van de voorbereiding van dit handschrift door een drukker (4).

(4) John AYTO, *Marginalia in the Manuscript of the Life of St. Edith: New Light on Early Printing*, in *The Library*, 1977, dl. 32, p. 28-36.

---

357. - U. BAURMEISTER (5) ontdekte in de Biblioth $\heartsuit$ que Nationale te Parijs een exemplaar van Ca 915: Henricus de Septimello, *Liber elegiorum*, [Utrecht, N. Ketelaer en G. de Leempt, 1474]. Deze uitgave was nooit goed beschreven geweest en werd zelfs als een *doubtful edition* bestempeld. De auteur geeft van het boek een beschrijving en gaat na hoe het in de B.N. terecht kwam.

(5) Ursula BAURMEISTER, *Une impression retrouv $\heartsuit$ e de Nicolaus Ketelaer et Gerardus de Leempt (Ca 915)*, in *Quaerendo*, 1977, dl. 7, p. 203-208.

---

358. - In haar overzicht gewijd aan het huis te Nazareth (Brussel) behandelt E. COCKX-INDESTEGERE (6) ook de drukkersactiviteit van de Broeders. Men vindt er een opgave van de literatuur in chronologische volgorde en een alfabetisch, volgens auteur gerangschikte lijst van de 36 bekende drukken. Datum van drukken en enkele bibliografische referenties vervolledigen de titels.

(6) E. COCKX-INDESTEGERE, *Brussel, Domus de Nazareth*, in *Monasticon Fratrum Vitae Communis, Teil I: Belgien und Nordfrankreich*, Brussel, 1977, p. 25-29.

---

359. - In zijn boek gewijd aan de codicologie (7) herneemt L. GILISSEN nog eens zijn veronderstellingen over het plooiën en samenstellen van de katernen en zijn metrologische beschouwingen over de bladschikking. Hoofdstuk 3, *Construction et metrologie: Brève enquête dans les livres incunables*, p. 146-158, onderzoekt een viertal incunabelen, beter een viertal bladzijden uit deze werken. Dit te geringe, te kleine sample, kan ons moeilijk overtuigen en wij geloven dat de loutere technische problemen van zetten en drukken een veel grotere invloed hadden dan de metrologie.

(7) L. GILISSEN, *Prologues à la codicologie. Recherche sur la construction des cahiers et la mise en page des manuscrits médiévaux*, Gent, 1977.

---

360. - Het boekje van A. KOCH is een aangenaam vulgarisatiewerkje over de aanvang van de drukkunst te Deventer (8).

(8) A. C. F. KOCH, *Zwarte kunst in de Bisschopstraat. Boek en druk te Deventer in de 15de eeuw*, Deventer, Praamstra, 1977, 80 p.

---

361. - Uit het *Gutenberg-Jahrbuch* 1977 vermelden wij volgende bijdragen. G. LANGER (9) bespreekt een viertal houtsneden (de vier evangelisten-symbolen en de J.h.s.) die wij bij J. van Breda, P. van Os, G. Back en M. Scherer aantreffen. Drukkersmerk of versiering? E. COCKX-INDESTEGERE (10) onderzoekt een fragment van een *pronostication* onlangs door de K.B. verworven. Volgens haar is het een werk van J. Laet senior en gedrukt met de letters van Cl. Dayne te Lyon. De bijdrage van U. BAURMEISTER (11) gewijd aan de diverse uitgaven van de *Apologia pro M. Barptolomeo Praeposito qui uxorem in sacerdotio duxit*, heeft op het eerste zicht weinig met de Nederlanden te maken ware het niet een latijnse uitgave vermeld onder nummer 4 (slechts fragmentarisch bewaard). Deze heeft op het titelblad *Excusum Megasondri: in superiori Brabantia (= Groot-Zundert)*. Op grond van het typografisch materiaal schrijft zij de druk toe: [Parijs, J. de Gourmont voor G. de Gourmont, 1522]. Toch vraag ik mij af of de druk niet uit de Nederlanden afkomstig is.

(9) G. LANGER, *Von vier sich ähnlichen Titelholzschnitten und deren Verwendung als Druckermarken*, p. 91-95.

(10) E. COCKX-INDESTEGERE, *Une pronostication inconnue pour l'année 1504*, p. 96-103.

(11) U. BAURMEISTER, *Eine unbekannte Ausgabe der Verteidigungsschrift für Bartholomäus Bernhardi*, p. 127-133.

---

362. - In 1976 verscheen ook een tweede druk van het boek van J. N. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK gewijd aan de nederlandse belijdenisgeschriften (12). Dit belangrijk werk is geen loutere herdruk van de 1940-editie, maar het geheel werd door de auteur herwerkt rekening houdend met de publicaties van G. Moreau over Doornik en de vondsten door J. F. Gilmont gedaan (zie hierover zijn mededelingen in *Quaerendo*). In het eerste deel van het boek, waarover alleen hier kan gesproken worden, geeft de auteur een overzicht van de diverse uitgaven van de belijdenistekst. Achtereenvolgens heeft men deze van de oorspronkelijke Franse tekst (twee uitgaven in 1561, twee in 1562 en een in 1566) en de verschillende drukken in de nederlandse versie verschenen vanaf 1562. Voor wat de identificatie van de drukkers betreft brengt de auteur niets nieuws bij. Vervolgens behandelt hij op dezelfde wijze de uitgaven van de Heidelbergse catechismus (de duitse en de latijnse versies van 1563, en de vier nederlandse bewerkingen). Tenslotte nog een korte uiteenzetting over de *Canones of het*

Judicium. De rest van het boek, vanaf p. 45, omvat de tekstuitgaven.

(12) J. N. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, *De nederlandse belijdenisgeschriften in authentieke teksten met inleiding en tekstvergelijkingen*, Amsterdam, Ton Bolland, 1976, viii-297 p.

---

363. - W. HEIJTING (13) vestigt onze aandacht op de twee duitse vertalingen van de *Confessio belgica* in de 16de eeuw verschenen. Het zijn respectievelijk de 1563-editie van M. Schirat en de 1566-editie van J. Mayer, beiden te Heidelberg gedrukt. De bedoeling van de auteur is *to give a few details about the printing, the text and the translator* Engelbertus Faber.

(13) W. HEIJTING, *The German translations of the Confessio belgica (1563 and 1566)*, in *Quaerendo* 1977, dl. 7, p. 116-127.

---

364. - In een korte notitie vermeldt D. GROSHEIDE (14) een editie van Horatius' *Ars poetica* door P. da Veiga uitgegeven en gedrukt te Keulen bij Nic. Bohmbargen in 1578. Merkwaardig is het exemplaar door de auteur vermeld van dezelfde uitgave met op het titelblad *Antverpiae, apud Christianum Hauwelium, 1578*.

Wellicht een samenwerking.

(14) D. GROSHEIDE, *An edition printed by Nicolaus Bohmbargen at Cologne in Quaerendo*, 1977, dl. 7, p. 184-185.

---

365. - Het artikel van J. D. BANGS (15) bestaat hoofdzakelijk uit chronologisch gerangschikt en in het Engels vertaald archiefmateriaal dat betrekking heeft op Jan Severtsz. Vooral nuttig voor de biografie brengt het ook enkele nieuwe elementen bij voor de datering van de drukken.

(15) Jeremy D. BANGS, *Further adventures of Jan Zevertsz., bookprinter and parchmentmaker of Leiden*, in *Quaerendo*, 1977, dl. 7, p. 128-143.

---

366. - Het in 1977 verschenen deel van de nieuwe Erasmus-uitgave (16) bevat de *Querela Pacis* uitgegeven door O. HERDING en de *Ex Plutarcho Versa* uitgegeven door A. J. KOSTER. O. Herding behandelt er uitvoerig de diverse edities van de *Querela*; voor wat de editie NK 2972 (B.B.E. 1328) betreft, dateert hij deze [1524]. De argumentatie is wat beknopt: *From the state of wear of the border...* p. 56.

(16) ERASMUS, *Opera omnia ... ordinis quarta tomus secuudus*, Amsterdam, 1977.

---

367. - J. BINN overliep een 550-tal latijnse boeken in Engeland gedrukt tussen c. 1550-1640 (17). Uit een 50-tal haalde hij deze gegevens die ons een beeld kunnen doen vormen over de drukkerspraktijken in die periode: vb. het aantal zettters per boek, rol van de drukker, drukproeven en verbetering, zetvarianten en soort, en dgl. meer. Kwamen daarvoor vooral in aanmerking de brieven van auteur en drukker... lectori, verzen, commentaar bij de errata, ... Deze teksten werden door de auteur vertaald en met commentaar voorzien. Op het einde bezorgt hij ons een beknopte (2 p.) maar zeer interessante *Glossary of Printing Terminology*.

(17) James BINN, *STC Latin Books: Evidence for Printing-House Practice in The Library*, 1977, dl. 32, p. 1-27.

---

368. - J. PEETERS-FONTAINAS heeft nog de laatste hand kunnen leggen aan zijn supplement op de *Bibliographie des impressions espagnoles des Pays-Bas meridionaux* verschenen in 1965. Deze aanvullingen, *mis au point par* ANNEMARIE FRÉDÉRIC, verschijnen thans in de 55ste jaargang van *De Gulden Passer* (18). Zij zijn samengesteld volgens dezelfde beginselen als het basiswerk; de nieuwe nummers kunnen tussen de oudere indeling ingeschakeld worden. De beschrijving en de referenties zijn eveneens op dezelfde wijze als in het hoofdwerk. Achteraan heeft men een index (chronologisch) en een errata op het werk van 1965. Voor de 16de eeuw telt men ongeveer 30 aanvullingen.

(18) J. PEETERS-FONTAINES en A. M. FRÉDÉRIC, *Supplément à la bibliographie des impressions espagnoles des Pays-Bas meridionaux 1965-1975* in *De Gulden Passer*, 1977, dl. 55, p. 1-66.

---

369. - Het boek van G. KRAUSE (19) gewijd aan de Ieperse humanist en theoloog Andreas Gheeraerds Hyperius, professor te Marburg (1541-64), omvat drie delen. In een eerste deel vindt men er de tekst van de *Oratio de vita ac obitu D. Andreae Hyperii* door W. Orth op 27 feb. 1564 te Marburg gehouden. Krause maakte hiervan de vertaling vergezeld van een uitgebreide kommentaar. In een tweede iconografisch deel vindt men een overzicht met afbeelding van de 12 bekende portretten van Hyperius. De meeste zijn houtsneden of metaalgravuren maar er is ook een merkwaardige boekbandstempel bij. Het laatste deel bestaat uit een lijst, chronologisch gerangschikt, van al de werken van Hyperius. De beschrijving is beknopt maar van elke editie vermeldt Krause de diverse uitgaven en de vertalingen. Uitvoerig is de lijst van de bibliotheken en de localisatie van de vrijwel zeldzame uitgaven. De meeste drukken van Hyperius verschenen natuurlijk te Marburg en te Bazel, maar de *Cosmographia* van 1531, toen Gheeraerds nog te Ieper was, zal wel in de Nederlanden met het schuiladres Haganoe, ... gedrukt geweest zijn.

(19) G. KRAUSE, *Andreas Gerhard Hyperius. Leben - Bilder - Schriften*, Tübingen, J. C. B. Mohr, 1977, viii-175 p.

---

370. - In een uitvoerige en wel gedocumenteerde bijdrage onderzoekt B. VAN SELM het leven en werk van de uit Gent afkomstige schoolmeester Gerard de Vivre (20). Achtereenvolgens behandelt hij de biografie, de *Dialogues flamens-français, traictants du fait de la marchandise* waarvan de laatste dialoog, de 22ste precies *Vande Druckerije* spreekt en de Duits-Franse edities van deze *Dialogues*. Nader wordt ingegaan op de 22ste dialoog die nauwe verwantschap vertoont met de aan Plantijn toegeschreven dialoog verschenen in 1567 (*La premièrre, ...*) en waarin eveneens over het drukproces gesproken wordt. Wellicht heeft G. de Vivre deze 22ste dialoog zelf niet aan zijn verzameling toegevoegd maar gebeurde dit op initiatief van de drukker-uitgever Jan (II) van Waesberghe. Volgt tenslotte een *Checklist* van de edities van al de werken van de Vivre. De beschrijving is voldoende om de diverse uitgaven uiteen te houden en de auteur vermeldt eveneens de plaats waar de exemplaren - meestal zeer zeldzaam - te vinden zijn. Ter aanvulling de signaturen van het Gents exemplaar vermeld onder 3a: A4 B-V8 X4, 4 ffn.g., 142 ffg., 284 pp., 14 ffn.g.

(20) B. VAN SELM, *The Schoolmaster Gerard de Vivre. Some bio-bibliographical observations, with particular reference to the dialogue "Vande Druckerije"*, in *Quaerendo*, 1977, dl. 7, p. 209-242.

---

371. - De lijst van J. BENZING (21) gewijd aan de Duitse uitgevers uit de 16de en 17de eeuw is ook voor de Nederlanden nuttig. Wij vinden er niet alleen de uitgevers en boekhandelaars gevestigd te Emden, maar talrijke anderen die tijdens de 16de eeuw een rol gespeeld hebben in de wereld van de boekhandel in de Nederlanden.

(21) J. BENZING, *Die deutschen Verleger des 16. und 17. Jahrhunderts. Eine Neubearbeitung*, in *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, 1977, dl. XVIII, kolom 1077-1280 (wordt vervolgd).

---

372. - B. DE GROOTE publiceert de tekst van een niet-gedrukte ordonnantie aanwezig op het Algemeen Rijksarchief te Brussel en gedateerd 10 juli 1540 (22). Zij vergelijkt deze tekst met de officiële publikatie van 22 september 1540, Beide teksten hebben betrekking op de verspreiding van ketterse boeken en veroordelen, op één uitzondering na, dezelfde drukken. Tot slot volgt een identificatie van de door de ordonnantie opgesomde werken.

(22) B. DE GROOTE, *De overheid en het Gentse rederijersfeest van 1539 in Jaarboek 1975, Deel 1*, van de Koninklijke soevereine hoofdkamer van Retorica, "De Fontaine" te Gent, Gent, 1977, p. 105-117.

---

373. - Afbeeldingen van een zestiende eeuwse drukkersfamilie komen niet talrijk voor (23). Een schilderij van de hand van Pieter Pietersz, aanwezig in de Staatliche Museen in Oost-Berlijn, stelt de Amsterdamse uitgever Laurens Jacobsz en zijn gezin voor. De identificatie was mogelijk door de letters LVB op het doek

afgebeeld. Dezelfde letters komen ook voor op de uitgeversvignetten van deze uitgever.

(23) R. E. O. EKKART, *Het portret van een Amsterdamse uitgever en zijn gezin in Oud Holland*, 1976, dl. 90, p. 15-19.

---

374. - In 1968 verscheen het eerste deel van de *Belgica Typographica*, het bezit van de Koninklijke Bibliotheek opnemend. In december 1977 volgde daarop een supplement. *Fasciculus I, A-F, 4983-5821*, die zowat 900 boeken opneemt (24). De kaft vermeldt de *Sigla Bibliothecorum* of de lijst van de bibliotheken die hun medewerking verstrekten of die door de opstelster nagezien werden. Deze bibliotheken, een 45-tal, zijn meestal van geringe betekenis voor de 16de eeuw en hun fonds is klein. Uit deze bibliotheken worden daarenboven slechts deze drukken vermeld die niet reeds opgenomen waren in deel I. De beschrijving bleef in grote lijnen dezelfde. Veranderden ietwat: de uitdrukking van het drukkersadres (par, apud, excudebat ...); het formaat nu aangegeven in mm (waartoe dit dient weten wij niet precies) en de paginering of foliering. De indices zullen wellicht later verschijnen.

(24) G. GLORIEUX, *Belgica Typographica 1541-1600, II, Fasciculus I*, Nieuwkoop, B. de Graaf, 1977, 80 p. In mei 1978 ontvingen wij de tweede aflevering: *Fasciculus 2, 5822-6612, Fu-Ra*, p. 81-160.

---

375. - De universiteitsbibliotheek van Brn bezit 887 drukken uit de 16de eeuw die door J. VOBR uitvoerig beschreven werden: auteur, meestal volledige titel, drukkersadres, formaat, bl., dikwijls signaturen, band en herkomst (25). Achteraan een alfabetisch drukkersregister, een drukkersregister per stad, een index op de banden, op de herkomst en nog een paar indices voor ons van minder belang. Het grootste aantal drukken is afkomstig uit Bazel, Frankfurt a.M., Keulen, Leipzig, Lyon, Parijs, Rome, Straatsburg en Venet. Voor de Nederlanden vermelden wij: Antwerpen, een twintigtal (nr. 821 is waarschijnlijk een schuiladres, zie B.B.V. 150); Leiden, een viertal Plantijndrukken; Leuven, twee drukken (hiervan is E. du Tronchet, *Lettres missives*, J. Bogard, 1593 te vermelden) en een druk uit Luik, de J. Polancus, *Directorium breve*, H. Hovius, 1600.

(25) *Catalogi librorum saec. XVI typis impressorum, qui in bibliothecis, quae ad Bibliothecam Universitatis Brunensis pertinent, asservantur. Composuit JAROSLAV VOBR VLADISLAV DOKOUPIL adiuvante*, Bibliotheca Universitatis Brunensis, Brn, 1977, viii-395 p., gestencild.

---

376. - In 1967 verscheen het handboek *Emblemata* uitgegeven door A. HENKEL en A. SCHNE. In 1976 volgde hierop een supplement (26) dat omwille van zijn uitvoerige bibliografie vermeld moet worden. Dit supplement, in folio-formaat, omvat een 160-tal bladzijden bibliografie waarvan de indeling echter wegens plaatsgebrek hier niet kan weergegeven worden.

(26) *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des xvi. und xvii. Jahrhunderts. Herausgegeben von A. HENKEL und A. SCHNE. Supplement der Erstausgabe*, Stuttgart, J.B. Metzler, 1976, 217 p.

---

377. - De korte bijdrage van A. SCHOUTEET (27) gewijd aan P. Zoetaert omvat de uitgave van enkele archiefstukken en de lijst van 12 drukken. Enkele opmerkingen. P. Zoetaert is wellicht niet de enige drukker te Brugge rond die tijd. Van A. Janssuene is een druk bekend uit 1584 (*Pointen ...* Gent, U.B., Acc. 962) en deze figuur duikt weer op in 1603 met een *Ordonnancie ... op stick vander peste* van 13 oct. 1603 (*by A. Janssuene, wonende inde Noortzantstraete inde Zwaene*, 1603, Gent, U.B., 201 H 21). Nr. 2 de druk van N. Breydel is ook te Gent (M 2190, omvat 16 ff.n.g., of 32 p.). Nr. 3 onjuiste referentie. Nr. 5 is eveneens in Gent (Acc. 2462). Nr. 7 is te Gent (Gent. 8001). Nr. 8, de referenties van B.C.N. en Willaert gaan terug op Sommervogel, maar heeft deze wel de nederlandse vertaling zelf gezien? Nr. 10, hiervan 2 exemplaren te Gent (BL. 8398 en bis).

(27) A. SCHOUTEET, *Documenten betreffende Brugse drukkers Pieter Zoetaert* (15...+ 1610), in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis ... te Brugge*, Brugge, 1977, dl. 114, p. 155-161.

---

378. - Het artikel van G. HUYBENS over de te Leuven gedrukte geestelijke liedboekjes omvat een algemene inleiding en een lijst van te Leuven uitgegeven bundels welke geestelijke liederen bevatten (28). Van elke bekende druk geeft de opsteller de titel, het formaat, de paginering, het aantal liederen en de bewaarplaats. Een druk is van vóór 1600, vijftien uit de 17de en zeven uit de 18de eeuw.

(28) G. HUYBENS, *Over oude geestelijke liederen. Lijst van te Leuven gedrukte geestelijke liedboekjes*, in *Arca Lovaniensis*, 1976, dl. 5, p. 299-312.

---

379. - In zijn onderzoek naar de verspreiding van *Die evangelische Peerle* - en de invloed van dit werk - heeft P. BEGHEYN (29) de eigendomsmerken nagegaan van de bewaard gebleven exemplaren van de negentien verschillende uitgaven. In de bijlage worden de circa 130 drukken chronologisch gegroepeerd naar taal en inhoud met vermelding van de bewaarplaats en de vroegere bezitters.

(29) P. J. BEGHEYN, *De verspreiding van de evangelische peerle in Ons geestelijk erf*, 1977, dl. 51, p. 391-421.

---

380. - Na een onderzoek gewijd aan de door de jezuïeten samengestelde embleemboeken in het duitse taalgebied, behandelt G. Richard DIMLER (30) thans deze verschenen in België. Een 75-tal zagen het licht in de Belgische provinciën. Het oudste (1587) is dit van Frans de Costere, het recentste (1710) dit van Frans Nerrincq. De bloeiperiode ligt tussen 1661-1670 met als drukkerscentrum Antwerpen. Bibliografische lijsten in de bijlage geven daarvan een duidelijk overzicht.

(30) G. Richard DIMLER, *Jesuit emblem books in the belgian provinces of the society (1587-1710) Topography and themes*, in *Archivum historicum Societatis Jesu*, 1977, dl. 92, p. 377-387.

---

381. - Door onderzoek van het archivalisch materiaal probeert J. D. BANGS (31) wat meer klaarheid te brengen in de problemen verbonden met de Leidse periode (1494-1506?) van de drukker H. Jansz van Woerden; nadruk wordt vooral gelegd op zijn woonplaats en zijn medewerkers.

(31) Jeremy D. BANGS, *Huych Jansz van Woerden's Leiden years in Quaerendo*, 1977, dl. 7, p. 316-325.

---

382. - In 1972 verscheen het eerste deel van de kleine Renouard (zie onze kroniek nr. 67). Dit werk omvatte 1650 edities te Parijs verschenen tussen 1501-1510. Het tweede deel, 1511-1520, dat thans verschenen is omvat er een 2500tal (32). Het werk is opgebouwd volgens dezelfde beginselen als het eerste deel behalve de volgende verschillen. De nummering van de edities is nu doorlopend (herbegint niet meer opnieuw per jaar) en er wordt in bepaalde gevallen (eerder gering) een paleografische transcriptie van de eerste regel gegeven (verschillende edities van eenzelfde tekst met dezelfde datum - of zonder datum - bij dezelfde drukker verschenen). Op het einde vindt men een uitvoerig register van de auteurs en de anoniemen en een index van de drukkers en boekhandelaars (per stad, alfabetisch en chronologisch).

(32) B. MOREAU, *Inventaire chronologique des éditions parisiennes du xve siècle d'après les manuscrits de Ph. Renouard, II: 1511-1520*, Parijs, 1977, 702 p.

---

383. - R. BREUGELMANS bespreekt de eerste drie publicaties van J. Cats (33). Het betreft twee Latijnse gedichten en een *Disputatio* allen te Leiden gedrukt.

(33) R. BREUGELMANS, *De eerste publicaties van Jacob Cats (1593-1598)*, in *Archief 1977. Mededelingen van het koninklijk zeeuws genootschap der wetenschappen*, 1977, p. 212-219.

---

384. - A. BONY vergelijkt de houtsnede uit de Utopia-editie van T. More verschenen bij D. Martens te Leuven in 1516 (NK 1550), de eerste uitgave, met de houtsnede uit de derde editie verschenen te Bazel in 1518. Deze laatste houtsnede zou wellicht van Ambrosius Holbein zijn terwijl de ontwerper van deze uit de Martens-uitgave onbekend is (34).

(34) A. BONY, *Fabula, Tabula: L'Utopie de More et l'image du Monde*, in *Etudes anglaises*, 1977, dl.

---

385. - R. WATSON (35) bespreekt het privilege gedateerd 7 juli 1579, door Philips II toegekend aan Marnix van St.-Aldegonde voor zijn vertaling van *Het Boeck der Psalmen*. Dit stuk bevindt zich in de Fuller Collection nu deel uitmakend van de University of London Library. De tekst wijst op een zekere belangstelling van Philips II voor deze belangrijke vertaling. De auteur onderzoekt verder in welke omstandigheden het boek verscheen en welke zijn betekenis voor de Nederlanden was.

(35) R. WATSON, *The privilege for Philip van Marnix's Het Boeck- der Psalmen Antwerp 1580, and the translation of the Psalms into Dutch verse in the 16th century*, in *The Book Collector*, 1978, dl. 27, p. 191-204.

---

386. - Auvermann und Reiss, Glashütten im Taunus. Katalog (sept. 1977). 35, M. Coignet, *Instruction nouvelle ... touchant l'art de Naviguer*, Ant., H. Hendrix, 1581, 4200 mark. Auktion 16, oct. 1977, 15, W. Rolevinck, *Fasciculus temporum* (ndl.), Utrecht, J. Veldener, 1480, Ca 1479. Auktion 17, april 1978, 11, Michael de Hungaria, *Sermones tredecim uniuersales*, Deventer, [R. Pafraet], 1491, Ca 1252.

---

387. - Van Gendt, Amsterdam. Veiling van 20 sept. 1977. 55, Bartholomaeus Anglicus, *Vande eygenscappen der dingen*, ... Haarlem, J. Bellaert, 1485, Ca 258, ff. 31, 162, 457 ont., 16.000 gulden. 216, Rolewinck, W., *Fasciculus temporum*, (ndl.), Utrecht, J. Veldener, 1480, Ca 1479, ff. 71, 185 ont., 8000 gulden. 328, Bonaventura pseud., *Sermones de tempore et de sanctis*, Zwolle, [P. Van Os], 1479, Ca 336, gerubriceerd te Elzeghem, 16.000 gulden.

---

388. - M. Hertzberger, Baarn, Cat. 284 (nov. 1977). 23, Johannes de Sancto Laurentio, *Postillae Evaligeliorum*, Brussel, [F.V.C.], 1480, Ca 1041, 9400 gulden. 32, N. Salicetus, *Antidolarium animae*, Delft, Ch. Snellaert, 1495, Ca 1498, 7000 gulden. Cat. 285 (april 1978), 1, Aesopus. *Les fables ...*, Ant. J. Bellere, A. Tavernier, 1561, 6000 gulden.

---

389. - N. Israel, Amsterdam, Cat. 19 (oct. 1977). 17, Amadis de Gaule, *Le premier (-douzième) livre ...* Ant, Ch. Plantin, 1560-61, 12 dln., 16.500 gulden. 148, Rolevinck, W., *Fasciculus temporum* (ndl.), Utrecht, J. Veldener, 1480, Ca 1479, 24.500 gulden.

---

390. - F. Knuf, Buren, Cat. 125 (oct. 77). 95, Philips II, *Edictum de librorum prohibitorum ...* met de *Index*, Ant., Plantijn, 1570, 8 ff. + 108 pp., 3250 gulden. 107, Karel V, *Die catalogen, oft inventarissen vanden quaden verboden boecken ... met een edict ...* Leuven, S. van Sassen, april 1550, 12 en 12 ff., (exemplaar Sepp), 4500 gulden.

---

391. - Kornfeld und Klipstein, Bern, Veiling van 9 juni 1978. 177, gekleurd blad afkomstig uit een blokboek uit de Nederlanden, de *Biblia pauperum*, met latijnse tekst.

---

392. - Lathrop C. Harper, New York, Cat. 228 (october 1977). 139 P. Martyr en Brocardus, *Descriptio terrae sanctae ... De novis insulis repertis ...* Ant., J. Steels, 1536, 12♦, 48 ff. niet in NK, 750 dollar.

---

393. - M. Nijhoff, Standard Catalogue, sept. 1977. 169, J. Boutillier, *Somme ruyrael*, Ant., Cl. de Grave, 27 juni 1520, NK 481, 4500 gulden. 390, L., Guicciardini, *Descrittione ...*, Ant., W. Silvius, 1567, 4500 gulden.

---

394. - H. Schumann, Zürich, Cat. 512 (aug. 1977). 103, H. Holbein, *Historiarum veleris instrumenti icones*, Ant., J. Steels, 1540, NK 1102, 4350 Zw. Fr. Cat. 513 (nov. 1977). 143, Plato, *Minos*, Leuven, R. Rescius voor B. Gravius, 1531, NK

395. - Sotheby, Londen. Werken uit de Broxbourne Library (John Ehrman). Het eerste deel van deze zeer belangrijke verzameling, gaande van Abbeville tot Lyon (de boeken zijn gerangschikt per stad), werd geveild op 14 en 15 november 1977. Wij kunnen hier slechts het voornaamste vermelden. Bij de prijs moeten 10 % kosten gevoegd worden. 6, Augustinus, *Manuale de salute ...*, Aalst, [J. van Westfalen en D. Martens, c. 1473], Ca 197, 7500 pond. 7, J. Chrysostomus, *De providentia Dei*, Aalst, D. Martens, 22 maart 1487, Ca 425, 2000 pond. 10, *Libellus de modo confitendi et penitendi*, Ant., G. Leeu, 28 jan. 1485, Ca 1129 (variant setting of colophon), 1700 pond. 11, *Casus papales ...*, Ant., G. Back, [na 1500?], Ca 401, 1600 pond. 12, Rosemond, *Confessionale*, Ant., M. Hillen, 1519, NK 1821, 420 pond. 82, J. Damhouder, *Patrocinium pupillarum*, Brugge, H. Crocus, 1544, 2600 pond. 84, A. de Geilhoven, *Gnotosolitos*, Brussel, F.V.C., 25 mei 1476, Ca 830, M pond. 107, Thomas van Aquino, *Incipit tituli questionii de XII quodlibet*, Keulen, A. ter Hoernen, 1471, Voullime 493, *Seventeenth century ownership inscription of the Rouge-Val Monastery at Brabant* (Auderghem, Roodenclooster), 2400 pond. 108, Bartholomaeus Anglicus, *De proprietatibus rerum*, [Keulen, drukker van de Flores Sancti Augustini (J. Veldener), c. 1472], GW 3403, 34.000 pond. 130, J. de Turrecremata, *Tractatus de venerabili sacramento*, Delft, J. Jacobszoon van der Meer, [c. 1480], Ca 1695, 1500 pond. 131, *Epistelen ende evangelien ...*, Delft, [J. Jacobszoon van der Meer], 1481, Ca 691 (variant), Bibliotheca Elseghemensis, 1.200 pond. 132, *Legenda aurea, Passionael ...*, Delft, [Ch. Snellaert], oct. 1489, Ca 1765, 14.500 pond. 133, P. Berchorius, *Liber Bibliae moralis*, Deventer, R. Pafraet, 1477, Ca 286, 3.200 pond. 134, [Dionysius Cartusianus], *Exhortationes ...* Deventer, [R. Pafraet], 1491, Ca 719, 850 pond. 135, Boethius, *De disciplina scholarium*, Deventer, J. de Breda, 15 mei 1496, Ca 328, 480 pond. 136, Prudentius, *Opera*, [Deventer, R. Pafraet, niet na 26 april 1498], Ca 1456, BMC IX, 59, 750 pond. 137, *Ordinarius congregationis Wyndesemensis*, Deventer, A. Pafraet, 1521, NK 1649, 420 pond. 190, Boethius, *De consolatione philosophiae*, Gent, A. de Keysere, 3 mei 1485, Ca 322, 8.000 pond. 191, John of Hoveden, *Carmen de passione domini*, Gent, P. de Keysere, 24 april 1516, NK 1142, 3.000 pond. 192, *Ordonnati statuten permissi der K.M. van den gauden en zelveren penninghen cours*, Gent, J. Lambrecht, [c. 1548], 700 pond. 193, *Gesta romanorum*, Gouda, G. Leeu, 23 aug. 1480, Ca 823, 9.500 pond. 194, Marco Polo, *De consuetudinibus ...* [Gouda, G. Leeu, c. 1484], Ca 1434, 18.000 pond. 206 G. Macropedius, *Asotus evangelicus*, [s Hertogenbosch impensis G. van der Hatard? Mainz?], Joh. Schoeffer excudebat, 1541, 600 pond. 222, Thomas van Aquino, *De humanitate Christi*, Leiden, H. Heynrici, 4 juni 1484, Ca 1670, 1300 pond. 315, P. de Crescentiis, *Liber ruralium comodorum*, Leuven, J. van Westfalen, 9 dec. 1474, Ca 501, 3.000 pond. 316, Rolevinck, *Fasciculus temporum*, Leuven, J. Veldener, 29 dec. 1475, Ca 1478, 3.000 pond. 317, Cicero, *De officiis, Paradoxa, De amicitia*, Leuven, J. van Westfalen, [1483], Ca 438, Ca 445, Ca 433, *of the Abbey of St. Alban*, 2.200 pond. 318, P. de Rivo, *Opus responsivum ..* -, 2 ff. ont., Leuven, L. de Ravescot, [niet v. 1488], Ca 1405, 1.800 pond. 319, Plutarchus, *opuscula*, Leuven, D. Martens, 1 mei 1514, NK 3755, 750 pond. 320, H. Amerotius, *Compendium Graecae grammatices*, Leuven, D. Martens, 15 oct. 1520, NK 195, 950 pond. Het tweede en laatste deel van de Broxbourne Library werd geveild op 8 en 9 mei 1978. 393, Eng. Cultrificis, *Epistola de symonia vitanda*, Nijmegen, [Drukker van de Cultrificis], 23 aug. 1479, Ca 514, 6.500 pond. 394, [Marnix van St.-Aldegonde?], *Chronyc*, Norwich, [A. de Solempne], 1579, STC 17450, 950 pond. 575, *Statuti capituli Windesemensis*, Den Hem bij Schoonhoven, Regulieren, 1508, NK 1950, 100 pond (3 ff. ont.). 584, *Sielen Troest, a binding fragment, 1 f.*, [Sint Maertensdyk, P. Werrecorren, 1478], Ca 1543, 500 pond. 619, Pontanus, *Singularia ...* [Utrecht, Drukker van het Speculum, niet na 1472], Ca 1186, 8.000 pond. 620, Gregorius I, *Omelie*, ndl., [Utrecht, J. Veldener, 22 april 1479, Ca 854,

303 van de 312 ff., 1600 pond. 621, Rolevinck, *Fasciculus temporum*, (ndl.), Utrecht, J. Veldener, 14 feb. 1480, Ca 1479, 3.600 pond. 622, Otto van Passau, *Het boeck des gulden throens*, Utrecht, tC, 30 maart 1480, Ca 1342, 12.000 pond. 696, Bonaventura, *Sermones ...*, Zwolle, [P. van Os], 1479, Ca 336, 2.200 pond. 697, Ludolfus de Saxonia, *Leven Ihesu ...* Zwolle, P. van Os, 20 nov. 1495, Ca 1184, 9.500 pond. 698, Acciaiolus, Donatus, *Hannibalis ...historie*, Zwolle, H. Kempen, 14 mei 1502, NK 2225, 950 pond. Uit dezelfde bibliotheek, als gift aan de Cambridge University Library, twee drukken uit Schoonhoven (Den Hem): *Levens Heren Jesu Christi* van 28 feb. 1497 en de *Oefeninghe vander Passien ...* van 10 nov. 1497. Sotheby, veiling van 28 en 29 november 1977. 5186, Homerus, *Ulysea, ...* [Venice, A. Manutius, 1504], *Contemporary Flemish dark calf, each cover stamped in blind with two impressions of a panel (86 x 60 mm.) of eight animals in foliage surrounded by the legend Illumina oc[u]los meos / ne unq[uam] obdormia[m] in morte / ne quando dicat / inimic[us] meus p[rae] valui adversus eu[m] (Psalm 12, 4-5); the two impressions separated by an oblong panel of a stag hunt (28 x 86 mm.). The binding may be from Utrecht. 1.400 pond. 5386, *Ordenanzas echas por los consules de la Na[ci]on de Espanna residentes en esta Ciudad de Brugas, ...* Bruges, Pedro Clerico, 1568, Peeters-Fontainas 905bis, 600 pond. 5530, *Cronike van Brabant*, Antwerpen, R. van den Dorp, 28 feb. 1497, Ca 508, 203 van de 216 ff., 1.100 pond. Veiling van 24 april 1978. 62 *Biblia pauperum*, 15de eeuws blokboek in 't latijn, 37 ff. van de 40, [c. 1460, Noord-Nederland], Schreiber, IV, p. 3, *poor condition*, ingehouden. Veiling van 22 en 23 mei 1978: *Spanish books printed in the Spanish Netherlands formed by the late J. Peeters-Fontainas*. Deze veiling omvatte 544 nummers. (totale prijs 155.080 pond). Veiling van 12 juni 1978. 1. Alexandre de Villa Dei, *Doctrinale*, fragment van 2 ff. op perkament, [Utrecht, Drukker van het Speculum, c. 1470-1471], GW 936, Ca 98, 3.000 pond. 8 *Biblia pauperum*, [Nederlanden, v[er] 1470), slechte toestand, weerhouden.*

---

396. - Tulkens, Fl., Brussel, april 1978. Jacobus de Voragine, *Passionael*, 2 dln., Ant., H. Eckert van Homberch, 1505, NK 1193.

---

397. - Buiten catalogus. *Costuymen uette / ende Usantien vande steden en Casselrie van Cassele. / houtsnede*. Gheprent Typre by Ants va[n] Volde[n]. / *In fine*: Gheprent Typre by Anthonis van Volden inden Pellicaen, ghezworen Drucker der Coninlicker M. Anno 1572. Merk. In 8. Deze tot op heden volledig onbekende druk van A. van Volden (waarvan slechts 3 drukken bekend), bevat niet alleen de tekst van de *Costuymen van Cassele* zoals die verscheen in 1534 bij P. de Keysere te Gent (NK 630), maar Van Volden gebruikte tevens dezelfde houtblok (zonder de randen) op de titelbladzijde als de Keysere (zie afbeelding in *Gent Duizend Jaar kunst en cultuur*, deel II, afb. 4.

[Go Top](#)

[Over deze site](#) Home page: www.boekgeschiedenis.be

Ontwikkeling © Johan Hanselaer

Laatste aanpassing: 09/13/2023 18:34:3605/29/2007 14:49:33

Kroniek

1979-1980

[VWB](#) [Kroniek 7 \(1979\)](#)

[Overzicht](#) *Archives et bibliothèques de Belgique - Archief- en bibliotheekwezen in België*, dl. L (1979), nr. 1-4 pp. 551-569: nrs. 398-422

KRONIEK DER DRUKKUNST TOT 1600

Door J. MACHIELS

398. - Frederick R. Goff vertelt in de inleiding tot de catalogus dat de *Rosenwald Collection was built like a great mansion, one brick at a time* (p. ix). Voor iemand die ietwat op de hoogte is van de markt in de laatste twintig jaar komt dit uitzonderlijk voor. Maar onmiddellijk verbetert de inleider zich door er op te wijzen dat Rosenwald drie collecties kon kopen waardoor aan zijn gebouw ineens *entire ells were added*. In ieder geval de verzameling, de hardnekkigheid en het inzicht van de verzamelaar zijn bewonderenswaardig. Dat deze collectie van een uitzonderlijke kwaliteit was wisten we reeds uit de catalogus van 1954 en vooral na de tentoonstelling van 1960. Thans echter kunnen wij, na publicatie van de 2653 nummers tellende catalogus (1), ons een juist idee vormen over de samenstelling ervan. Aan de Library of Congress schonk Lessing J. Rosenwald, op verschillende ogenblikken, gaande van 1943 tot 1975 het grootste gedeelte van de moeizaam verworven boeken en het is deze instelling die de goed verzorgde catalogus uitgeeft.

Vermelden wij vooraf de drie belangrijke collecties die Rosenwald in blok heeft kunnen aankopen. Het zijn de Howard C. Levis-verzameling gewijd aan *English engravings and prints*, de incunabelverzameling van de prins van Liechtenstein en tenslotte de in 1956 verworven 160 banden uit de Arenbergcollectie. Het is deze laatste, ietwat geheimzinnige, maar uiterst belangrijke verzameling van oude drukken uit de Nederlanden - en wie doet het niet pijn dat deze ons land verliet - die aan de Lessing J. Rosenwald Collection zo'n betekenis verschaft voor de geschiedenis van de drukkunst in onze gewesten vóór 1600. Het zou niet veel moeite kosten hier de talrijke zeldzame drukken aan te stippen maar het lijkt ons nuttiger zich te beperken tot een overzicht van de samenstelling van dit volumineuze boek. In de eerste plaats de notities. Vermits de boeken geïncorporeerd zijn in het fonds van de Library of Congress, werd gebruik gemaakt van de notities opgesteld bij de incorporatie. *This catalog has been compiled from The Library of Congress printed cards describing the volumes which compose the Rosenwald Collection. Therefore the entries are brief, and they vary in form and detail because the cataloging rules have been revised several times over the period encompassed by these acquisitions. Each entry gives information sufficient to distinguish the volume and draw attention to its unique characteristics. Zo valt het op dat bij de oude drukken soms de signaturen voorkomen, soms niet, en dat de referenties, vb. voor NK, onregelmatig opgegeven worden. Verder, Entries in this catalog describe all the rare books, manuscripts, maps, and illustrative material forming the Library's Rosenwald*

Collection as of February 10, 1973 (p. xiii). Bovendien is elke notitie vergezeld van de plaatssignatuur in de Library of Congress. Wat nu de rangschikking aangaat: *The arrangement of the entries is generally chronological, with geographical subdivisions. Thus the user can follow the development of the printing arts, and particularly of book illustration, within each national school* (p. xiv). Geïllustreerde boeken vormden immers de oorspronkelijke opzet van de verzamelaar. Uitzondering is gemaakt voor bepaalde groepen (vb. de Blake-drukken) die bij elkaar gehouden worden. In zeer vele gevallen - en zeker de belangrijkste - werden de herkomst en de band gesignaleerd. Alle notities dragen een volgnummer. Achtereenvolgens hebben wij volgende rubrieken. *Medieval and renaissance manuscripts* (1-18); *Block books* (19-28); *Fifteenth-century books* (29-588). Deze rubriek omvat de incunabelen gedrukt in Duitsland, Italië, Zwitserland, Frankrijk, Holland en België (gesplitst), Engeland en Spanje. De drukken uit Nederland (458-510, met enkele exponenten die een tweede exemplaar of een variant aanduiden) beginnen met een *Speculum humanae salvationis* (ca. 1569). Van de zowat 50 incunabelen komen er een 30-tal uit de Arenberg-collectie (waarvan drie met de Serrure-herkomst). De verdeling is zowat als volgt: Utrecht 7, Delft 17, Haarlem 7, Zwolle 4, Nijmegen 2, Leiden 2, Hasselt 1, Gouda 11, Deventer 3. Wat de 44 incunabelen uit België betreft (511-556, Hasselt komt bij Nederland) zijn er 18 uit de Arenberg-collectie (6 met de Serrure-vermelding, vooral drukken in het nederlands). In de eerste plaats signaleren wij de Valerius Maximus, vervolgens een Caxton uit Brugge, 15 drukken uit Leuven (waaronder Braem en Ravescot), 5 uit Brussel, 3 uit Gent en 19 uit Antwerpen. Daarna komt de rubriek uit de *Sixteenth-century books* (589-1302). Deze groep omvat Holland (1091-1108) en België (1109-1210) met talrijke zeldzaamheden. Van de circa 100 nummers uit België zijn er trouwens 65 uit de Arenberg-collectie (en heel wat oorspronkelijk van Serrure afkomstig). Op te merken vallen bv. de 7 drukken van Van der Noot te Brussel. Komen daarna twee korte rubrieken, respectievelijk gewijd aan kaarten uit de 16de en de 17de eeuw en aan de reizen van De Bry. De zeventiende eeuw omvat boeken en handschriften (1311-1557), terwijl voor de achttiende eeuw er ook de grafiek en de tekeningen bijgevoegd worden (1558-1792). Als overgang tot de 19de eeuw (1866-2077) komt de Blake-groep (1793-1865). De Rosenwald-collectie bevat ook een volledig geheel van de Kelmscott pers. De rubriek gewijd aan de twintigste eeuw (2079-2405) vertoont talrijke merkwaardigheden op bibliofiel gebied en enkele werken van zeer bekende drukkers. De laatste rubriek, *The supporting collection* (2406-2653) omvat het documentaire gedeelte dat vooral afkomstig is uit de Howard C. Levis-collectie. Tenslotte volgen *Works about or derived from the Rosenwald rare book collection*, o.m. catalogen, artikels over de collectie, facsimile's, en bibliografie van teksten gewijd aan de verzamelaar en de indices. In de eerste plaats een algemene index (p. 471-412) op het ganse boek; verder een index van de drukkers en uitgevers, die zich beperkt tot de boeken gedrukt vóór 1600 en voor de latere periode slechts de belangrijkste drukkers en uitgevers opneemt; tenslotte een index van de *Artists, Calligraphers, and Engravers* (p. 502-507), een index van de *Provenance, association copies, and presentation copies* (p. 508-515) onderverdeeld in personen en religieuze instellingen en een index van de *Binders and Bindings* (p. 516-517). Het boek omvat verder een twaalftal kleurreproducties. (1) *The Lessing J. Rosenwald Collection: A catalogue of the gifts of LESSING J. ROSENWALD to the Library of Congress, 1943 to 1975*. Washington, Library of Congress, 1977, xxi-518 p. Te bestellen bij: Superintendent of documents U.S. Government printing office. Washington, D.C. 20.402. Prijs 13, 25 dollar. Te vermelden Stock-Number : S/N : 030-001-00079-6.

---

399. - Het reproduceren van watermerken uit boeken is thans goed mogelijk met behulp van beta-radiografie, maar dit proces vergt echter een toestel en veel tijd. T. L. GRAVELL beschrijft nu een methode die ons betrekkelijk eenvoudig en goedkoper voorkomt door de aanwending van het gevoelige Dylux 503 papier(2). Wij hadden nog niet de gelegenheid dit persoonlijk te experimenteren en te

ondervinden.

(2) T. L. GRAVELL, *A new method of reproducing watermarks for study*, in *Restaurator*, 1975, 2, p. 95-104.

---

400. - In 1932 verscheen het vierdelige werk van M.-Louis Polain, thans volgt daarop een supplement (3). Het was H. Liebaers die in 1968 de gedachte naar voor had gebracht om deze belangrijke catalogus te verbeteren en aan te vullen; dit plan werd toen ingeschakeld in het programma van de vijfhonderdjarige viering van de invoering van de drukkunst in de Nederlanden. Het is onder leiding van de Koninklijke Bibliotheek en met behulp van talrijke medewerkers dat dit boek, in grote lijnen opgevat zoals het basiswerk van 1932, nu kan verschijnen. Dank zij een gelukkig toeval kon het door dezelfde drukker, Vaillant-Carmanne uit Luik, en met hetzelfde typografisch materiaal gedrukt worden als de 1932 uitgave. Knap werk.

In een ietwat beknopte inleiding wordt de werkmethode uiteengezet en de geringe afwijkingen gesignaleerd in de nieuwe beschrijvingen ten opzichte van het oorspronkelijke werk. Volgen daarna de lijst van de bibliotheken, de naam van de particuliere verzamelaars en de lijst van de gedrukte bibliografie. Het eerste deel omvat de *Additions et corrections* (p. 1-286). Wanneer men de uiterst zorgvuldige arbeid berekent die dit gekost heeft, dan valt het niet te verwonderen dat het wordingsproces van dit supplement zo lang geduurd heeft. Elke notitie uit het basiswerk bestaat uit vier paragrafen: 1. auteur, titel en bibliografisch adres; 2. collatie; 3. transcriptie en referenties; 4. exemplaraanduiding en volledigheid ervan. De inleiding vermeldt niet of het de bedoeling was de vier elementen aan een correctie te onderwerpen en in feite vallen de aanvullingen en de verbeteringen praktisch alleen op punt 3 en 4 aan te stippen. Waarom? Een verbetering van de Polain van 1932 vereist toch ook een aanpassing van punt 1 en speciaal nog van het auteurschap of de identificatie van de incunabelen. De incunabelstudie herleidt zich toch niet alleen tot het opsporen, beschrijven, referenties bijvoegen, exemplaarlocalisatie ... maar heeft ook een belangrijk literair aspect. Welnu onze kennis op dit gebied is toch ook vooruitgegaan en Polain zou zeker de eerste geweest zijn om die verkeerde attributies te verbeteren. Het is buiten twijfel dat de juiste identificatie van een tekst voor hem van meer belang was dan de vermelding van een blanco folio die in het exemplaar ontbrak (zie de inleiding van Polain p. vi sq. in de 1932 editie). Hier kon weliswaar geen sprake zijn van een grondige herziening van dit punt maar een minimum mag toch wel vereist worden, ik bedoel zeker een rekening houden met de gegevens uit de G.W. We deden enkele steekproeven met volgende resultaten. 717, Bochin wordt door de G.W. 5753 aan Buridanus toegeschreven. 792, 793, 794, Bonaventura worden door de G.W. 8164, 8167, 8166 aan David de Augusta toegeschreven evenals het nieuwe nummer 4229, G.W. 8168, dat hier nog steeds onder Bonaventura figureert. Waarom? Kwam de G.W. misschien op deze attributie terug? 1555 wordt door de G.W. 7850 aan Eng. Cultrificis toegeschreven. Wat de diverse uiteen te houden Mariale-edities betreft, de nummers 2612-2615, hiervan komt de eerste onder Albertus Magnus, G.W. 616/10 en de laatste drie worden toegeschreven aan B. de Bustis, G.W. 5804 ....

Het nazicht van de voornaamste literatuur voor de nog niet in de G.W. verschenen letters zou zeker heel wat bijbrengen, al was het maar het aanstippen van de correcties uit de B.M.C., bv. 2548 Sudheim von Suchen of de toeschrijving aan Jean de Hocsem van 3842 uit R. Feenstra, Tijdschrift voor *Rechtsgeschiedenis*, 1963, p. 486-519. Dit is spijtig; heel wat gebruikers van de Polain zijn historici of theologen of letterkundigen die zich alleen aan auteurs interesseren en door deze nalatigheid Polain minder kunnen gebruiken. Zoals wij vaststellen ging echter de voornaamste aandacht naar de verbetering en de aanvulling van punt 3 en 4. Voor elk nummer uit de Polain werden de bibliografische referenties overgenomen (deze die Polain zelf had opgegeven en die meestal zeer juist zijn) en aangevuld met de gegevens uit les principaux *repertoires d'incunables* (p. ii). Was dit omslachtig werk wel noodzakelijk? Ja, men gaat zelfs zover om deze exemplaren

(= die nummers uit Polain) die niet langer meer in België aanwezig zijn nog eens over te nemen en aan te vullen! (b.v. 10, 26, 94, 1398, 1399 ...). En is het aanvullen met de I.G.I., de Bohonos-Szandorowski en de Saj-Solt-sz referenties wel te rechtvaardigen? Wat is het uiteindelijke nut hiervan - behalve voor enkele unica - voor een catalogus die toch in de eerste plaats bestemd is voor vakmensen die hun weg toch moeten kennen? Ondervinden wij niet genoeg dat de meeste repertoria niets bijbrengen en integendeel de incunabelstudie herleiden tot een ogenschijnlijk geleerd referentiespel? Goddank kunnen sommige referenties toch iets bijbrengen. Zo vindt men hier b.v. voor de drukken s.l., s.n., s.d., de mening van de diverse repertoria naast elkaar afgedrukt en wat verder zeer nuttig is, voor de incunabelen uit de Nederlanden, de datum of de data-grenzen die de H.P.T. vooropstelt. Ik beweerde zoven dat alle Polain-nummers werden overgenomen en aangevuld maar bij nader toekijken is dit niet zo. Hier en daar vallen nummers uit. Waarom? Hierover wordt niets gezegd in de inleiding. Waren de opstellers van oordeel dat deze ontbrekende nummers in de Polain moesten geschrapt worden en geen incunabelen meer zijn of werden hieromtrent geen referenties gevonden? zoals b.v. bij 192, 319, 324, 327, 451, 1159, 1161, 1764, 1821 enz., ... Maar 1793 is toch ook na 1500 gedrukt en wordt wel vermeld. Wij geven toe, de ontbrekende nummers zijn soms delicate gevallen en niet precies te situeren, maar zo men van mening is dat ze na 1500 gedrukt werden dan moet die mening uitgedrukt worden zoniet blijft de gebruiker in de onwetendheid. Wat het vierde element betreft, de verbeteringen en de aanvullingen van het exemplaar, i.a.w. de eigendomsveranderingen en de toestand, hier werd zeer nuttig en behoorlijk werk geleverd. Steeds geeft men op welke ff. ontbreken, ook de blanco's. Dit is geen louter bibliofiel werk. Wat de eigendomsveranderingen betreft, hier gebeurde heel wat sedert 1932 en de tweede wereldoorlog, In de eerste plaats de grote verliesposten: de universiteit Leuven voor de tweede maal, de stadsbibliotheek Doornik (coll. Wilbaux) .... Verder de opheffing en de concentratie van talrijk religieuze bibliotheken (b.v. Enghien) en het verdwijnen van enkele particuliere collecties: J. Nève, O. van Schoor, J. Willems, ... Alle onjuiste plaatssignaturen uit de 1932 editie werden verbeterd en voor de bibliotheken die Polain zelf nagezien heeft ook deze incunabelen opgenomen die hem toen ontgaan waren of niet gevonden werden (zo b.v. voor Gent een 30-tal). Het materiële werk -het opnemen en verzamelen van de onjuistheden, de verbetering, het maken, het persklaar maken van het uitgebreide materiaal - dit alles strekt de Brusselse ploeg en in de eerste plaats F. VANDEWEGHE tot eer. Het tweede deel van het boek, de *Nouvelles descriptions* (p. 287-484) bevat de beschrijvingen van alle nieuwe incunabelen sedert 1932 in België teruggevonden of aangeworven. Telde het basiswerk een 4109 nummers, dan is dit nu aangegroeid tot 4804 i.a.w. vermeerderd met een 700 tal nummers. Hoeveel exemplaren België bezit is na te gaan maar vergt wat rekenarbeid. Nu is het aantal incunabelen op zichzelf niet zo belangrijk, van veel meer betekenis is de aard van de uitgave. Zo wegen b.v. 10 incunabelen uit Straatsburg of zelfs 25 uit Venetië niet op tegen een zeldzame druk uit onze gewesten. Wat de Campbell-nummers betreft, de 1932 editie telde er ongeveer 700; dat is nu aangegroeid tot circa 820 (van de 2000 nummers). De nieuwe nummering in het supplement volgt op de oude Polain-nummering en tussen haakjes wordt steeds een tweede nummer aangegeven dat de plaats aanduidt waar het nieuwe werk in het basiswerk moet ingeschakeld worden. Onder de nieuwe verzamelingen hebben wij op het laagste niveau de talrijke particuliere collecties, meestal van louter bibliofie aard. Sommigen hebben heel wat incunabelen b.v. R. van Lennep. Op een hoger niveau komen dan enkele nieuwe verzamelingen bij zoals b.v. Leuven, Arenberg; Heverlee, C.D.R.R.; Mons, F.P. (universiteit). Bovenaan troont de rijkste verzameling met de meeste aanwinsten, de K.B. te Brussel. Van welke aard zijn nu de aanwinsten sedert 1932? De particuliere verzamelingen zijn in de eerste plaats bibliofiel gericht, d.w.z., men koopt incunabelen aan omwille van de zeldzaamheid, de schoonheid, het subjectief belang dat men er aan hecht of de

verhoopte financiële meerwaarde. Uitzonderlijk koopt een particulier incunabelen aan met het oog op de studie van de drukunst, voor loutere wetenschappelijke doelstellingen of houdt hij tenminste met deze factor rekening. Wat de grote bibliotheken betreft hun aankopen liggen, omwille van financiële redenen, lam. Alleen de K.B. heeft het geluk - maar ook de zware verantwoordelijkheid die daaruit voortvloeit - te kunnen aankopen. Deze aankooppolitiek is vrij duidelijk af te lezen uit het supplement. Zij is bibliofiel georiënteerd en zeer verspreid. Hopen wij dat het argument "nog niet in België aanwezig" niet de aanleiding tot kopen is. Wij geven toe dat het aanschaffen van incunabelen uit de Nederlanden, en zeker uit België, moeilijker met de dag wordt, maar het volgen van de markt - wat wij sedert 10 jaar deden voor onze kroniek - bewijst dat deze mogelijkheid nog bestaat.

Na de lijst van de nieuwe nummers volgen dan de *Tables* (p. 489-596). De concordantielijsten zijn dezelfde als bij Polain maar vermeerderd met Goff, I.G.I., Bohonos-Szandorowska en Sajó-Soltész. Een algemene tafel zoals bij Polain, een schat van uiteenlopende inlichtingen, komt hier niet voor. Dit was gezien de talrijke medewerkers niet realiseerbaar. Afbeeldingen van raria ontbreken eveneens. Het opstellen van het drukkersregister geschiedde met zeer grote voorzichtigheid waardoor de juiste mening soms moeilijk tot uiting kan komen. Enkele steden worden tweemaal vermeld met dezelfde drukken, b.v. Brussel, Nijmegen, Schiedam, Delft. De ene maal s. typ., de andere maal met de naam van de aanvaarde drukker. Zo b.v. de Gerson 4380: in de lijst van de aanwinsten met de drukkersnaam F.V.C., in de index onder Brussel, s. typ. en Brussel, F.V.C., en achteraan in de lijst c, p. 614, *Livres datés, sans lieu d'impression, ni nom de typographe*, nog eens. Erg duidelijk is dit niet. Eenzelfde opmerking voor 4579 die niet onder Antwerpen, s. typ. maar alleen onder R. vander Dorpe voorkomt. Wat 4335 en 4123 betreft, beiden behoren tot de prototypografie, en het speculum-type te Utrecht (?) localiseren is niet zo evident.

(3) M.-Louis POLAIN, *Catalogue des livres imprimés au quinzième siècle des bibliothèques de Belgique. Supplément*. Bruxelles, Fl. Tulkens pour l'Association des Archivistes et Bibliothécaires de Belgique, 1978, x-618 p.

---

401. - De *Recuyell of the Histories of Troy* wordt algemeen aanvaard als zijnde Caxton's eerste gedrukte boek. Het vermeldt noch datum noch plaats van drukken en om aanvaardbare redenen neemt men aan dat het te Brugge van de pers kwam. Vermits Caxton Keulen verliet op het einde van 1472 en naar Westminster vertrok op het einde van 1476 moet het boek dus tussen deze beide data gesitueerd worden. Maar wanneer precies? Nauw verbonden met de datering van dit boek is Caxton's tweede druk, *The Game of Chess*, waarvan Stevenson heeft aangetoond dat het qua papier onmiddellijk volgde op de *Recuyell*. De *Game* vermeldt nu op het einde van de epiloog: *Fynysshid the last day of marche the yer of our lord god a thousand foure honderd and Ixxiiii*. Deze datum heeft naar alle waarschijnlijkheid betrekking op het eindigen van de vertaling en omgezet in onze tijdrekening kan het drukken - van de epiloog ten minste - niet begonnen zijn vóór 31 maart 1475. Voor de datum van de *Recuyell* kan bijgevolg aanvaard worden [eind 1474-begin 1475]. Dit indien wij tenminste Stevenson's veronderstelling aannemen als zou het boek gelijktijdig gedrukt zijn op drie persen (een pers per deel). Wat voor een beginnend drukker nogal wat veel is. Indien men Brugge als drukkersplaats behoudt en het aantal persen vermindert kan het werk dus vroeger begonnen zijn. Het zijn deze dateringsproblemen die nu door N. F. Blake (4) aan een nieuw onderzoek onderworpen worden in het bijzonder de jaartijl door Caxton gebruikt en hoe de datum moet omgezet worden. Blake beweert - en waarom? - dat de Paastijl *was in very restricted use in the Low Countries* ... en behoudt bijgevolg de datum 31 maart 1474 die ook duidelijker was voor Engeland. In feite was dit niet zo en de Paastijl was in Vlaanderen algemeen verspreid (zie Strubbe en Voet). Dat het jaar 1475 op 26 maart begon en er dus in 1474 geen laatste dag van maart was is subtiel maar Caxton zal dit wel zo niet

begrepen hebben. Wij houden ons dus aan de datum 31 maart 1475. Verder *Fynysshid* ... heeft dit betrekking op het beëindigen van de vertaling of van het drukken? Blake betwijfelt de opvatting van de vertaling, maar zonder dat hij zelf beslist, hebben wij de indruk dat hij de datum eerder interpreteert als de drukkersdatum. In ieder geval past deze laatste interpretatie, het drukken eindigde op 31 maart 1474, volgens hem tenminste, wonderwel met *the history of printing in Cologne and the Low Countries* en de rol die hij aan Veldener toekent. Deze laatste matriculeerde te Leuven op 30 juli 1473. Na het verlaten van Keulen (wanneer precies?) en vooraleer naar Leuven te vertrekken zou Veldener Caxton te Brugge op dreef geholpen hebben. Caxton was en bleef slechts de geldschiet-uitgever. Veldener zou volgens hem in april-mei 1473 te Brugge met het drukken begonnen zijn (de zetter A. van Hellinga), en er mensen hebben opgeleid. Het boek zou voltooid zijn eind 1473 begin 1474 wat dus zou kloppen met de *Game* van 31 maart 1474. Neemt men daartegen de datum 31 maart 1475 aan (zoals ook wij) dan botst men volgens Blake op veel meer moeilijkheden. Wellicht, maar dan hoeft men ook niet beroep te doen op die talrijke hypothesen. Waarom steeds beroep doen om alle moeilijkheden op te lossen op Veldener, wanneer Caxton uit Keulen toch andere helpers had kunnen meebrengen om zijn teksten te drukken? (4) Norman F. BLAKE, *Dating the first books printed in English*, in *Gutenberg-Jahrbuch*, 1978, p. 43-50.

---

402. - In 1968 verscheen het eerste deel van de briefwisseling die H. Bradshaw voerde met J.W. Holtrop en M. F. A. G. Campbell. In 1978 volgde daarop een tweede deel, de commentaar (5). Het is van deze beide publicaties dat wij de lezers een overzicht wensen te geven. Vooreerst de materiële indeling van het werk. Deel 1 omvat van p. 21 tot 137 de chronologisch gerangschikte briefwisseling tussen Bradshaw en Holtrop. Deze vangt aan in 1864 en eindigt in 1868. Er zijn zowat een dertigtal brieven, vijftien van elk. In de rest van dit eerste deel, p. 141-238, vindt men de brieven gewisseld tussen Bradshaw en Campbell, een dertigtal van de eerste, een vijf en twintigtal van de tweede. Hun correspondentie vangt aan in 1870 en eindigt in 1884. De brieven van Bradshaw en Holtrop zijn van een hoog wetenschappelijk niveau. Deze van Campbell daarentegen, die veel meer bibliograaf is en niet rechtstreeks betrokken was in de ontwikkeling van de methode der incunabelkunde (16, de cijfers tussen haakjes verwijzen naar de paginering van het werk), zijn minder belangrijk. Dit is ook de indruk die wij hebben bij het herlezen van de te Gent bewaarde correspondentie die Bradshaw en Campbell met F. Vander Haeghen voerde (van Holtrop zijn er slechts drie brieven in Gent). Ook hier domineert Bradshaw, van wetenschappelijk standpunt uit beschouwd, zijn beide collega's. Kost wat kost wil deze de incunabelstudie op wetenschappelijke basis grondvesten. Dit betekent nu ook weer niet dat Vander Haeghen geen geoefend boekenkenner was, verre van daar, maar qua methode en type-onderzoek moest hij onderdoen. In dit eerste deel worden verder, van de incunabelen in de briefwisseling besproken, in voetnota alle referentienummers opgegeven naar Ca, Holtrop (*Bibliotheca Regia Hagana*) en Oates. Een uitvoerig en zeer nauwkeurig werk. Na de brieven volgt de *Index of bibliographical references* (p. 243-258). Achtereenvolgens vermelden wij: Campbell, *Annales*, Kronenberg, *Contributions I* en NK; *Bibliotheca Regia Hagana* van Holtrop of de *Catalogus* van 1856; Vouillême Kⁱⁿ en Oates. Wat het tweede deel betreft hier volgt de commentaar nauwkeurig elke brief. Elke commentaar wordt ingeleid door de pagina- en de regelaanduiding uit het eerste deel waarop deze betrekking heeft. Er stellen zich geen praktische moeilijkheden om de commentaar naast de brief te lezen.

Deze commentaar omvat, naast de, eigenlijke tekst van de Hellinga's, talrijke uittreksels uit andere bronnen: Zo b.v. uit andere brieven (van of aan Bradshaw), uit zijn zeer belangrijke *Note-books*, of uit teksten die de correspondentie helpen verduidelijken en situeren. Niets werd hier verwaarloosd. Na de commentaar (p. 259-477) volgen drie appendices. I. *The arrangement of the types of Gheraert Leeu by Holtrop and Bradshaw* door Lotte Hellinga (p. 479-491). II. *The*

publication of the Monuments typographiques met een overzicht van het verschijnen van de diverse afleveringen vanaf 1856 tot in 1868. III. *Concordance B.R.H.: CA(494-501)*. Daarna volgen een uitvoerige index van personen en onderwerpen (p. 505-513), een overzicht van de *Printers and presses in the Low Countries* (p. 515-520), en een reeks *Bibliographical references* (p. 523-535): Ca, KC, NK, Voullime, Duff, Oates en Goff, *Third Census*.

Hoe hebben de commentators hun taak opgevat? De gevoerde briefwisseling die niet van filosofische, literaire of zelfs van biografische aard is vereiste bijgevolg ook geen diepzinnige uitleg. Zo helder de brieven, zo helder de commentaar. In de eerste plaats heeft men de feitelijkheden die verklaard of toegelicht worden, zo b.v. het aanduiden en het omschrijven van de talrijke incunabelen die er besproken worden. Maar tot dit beperkt zich natuurlijk de commentaar niet. Integendeel, zoals uit de *Preface* (p. x) blijkt: *In writing this commentary it was the author's intention to make a contribution to the history of the development of bibliography and the systematic approach to the history of printing, especially as regards the Low Countries*. Het is op dit plan dat de commentaar zich situeert en wij zijn ervan overtuigd dat de auteurs daarin uitstekend geslaagd zijn. Er is meer, en brieven en commentaar zijn boeiend, wekken voortdurend de nieuwsgierigheid op, openen nieuwe gezichtspunten, tonen ons aan hoe de nederlandse incunabulistiek en de nederlandse Hain groeiden, hoe de *Monuments* en de *Annales* tot stand kwamen. Dit boek vormt dus een belangrijke aanvulling tot de *Printing Types*. De manier die wij verkozen om onze lezers een idee te geven over het belang van deze correspondentie, bestaat er in een overzicht op te stellen van de voornaamste punten die daarin behandeld worden.

Waarom interesseerden zich een Bradshaw en een Holtrop en wat hadden beiden elkaar te vertellen (beter te schrijven, want ontmoet hebben ze elkaar nooit)? Als proloog zou hier iets moeten uiteengezet worden over de stand van de incunabelkunde in de 19de eeuw, en een korte schets bijgevoegd over de personages. Grosso modo zijn er twee methodes om een incunabelbibliografie op te stellen. De louter alfabetische, zoals wij die bij Hain vinden, en de meer historische, of beter de meer natuur-historische methode, zoals Panzer, *the one true naturalist*, die toegepast heeft. Panzer (1793) rangschikte vooraf alle drukken per plaats (in alfabetische volgorde op de latijnse plaatsnaam); onder elke plaats kwam en de gedateerde drukken in chronologische volgorde en daarna de ongedateerde. Het rangschikken per land, per stad, per drukker en per jaar, zal pas gebeuren bij Holtrop, Bradshaw en Proctor. Het ligt voor de hand dat de eerste methode een voordeel heeft voor de gewone zoeker, maar de tweede methode stelt oneindig veel beter de relaties tussen diverse drukken en drukkers in het licht. Ze toont ons bovendien aan hoe een bepaald type van een drukker naar een andere drukker overging en verschaft het basismateriaal voor het type-onderzoek. Wij mogen niet uit het oog verliezen dat deze briefwisseling gevoerd werd toen de incunabelkunde nog in de wieg lag en men voor een massa niet-geïdentificeerde drukken stond die ingeschoven moesten worden in het brede gaas van bekende data. Holtrop, in zijn *Bibliotheca Regia Hagana* van 1856, klasseerde de drukken per stad, en verder de steden in volgorde van het jaar waarin de drukkunst aldaar optrad. Bradshaw, die herhaaldelijk beweerd heeft dat hij in Holtrop zijn meester zag, schreef als volgt over deze catalogus: *What was before the publication of his catalogue a shapeless unknown and unexplored mass, has become under his hands a system in which every book readily finds its place, and in which the very errors themselves afford the clue to their own rectification* (*Collected Papers*, p. 152, uit het *Memorandum I* van 1868: *The Printer of the Historia S. Albani*). Bradshaw zelf, die geen nood had aan ideeën en plannen, geïnteresseerd als hij was voor vele onderwerpen, heeft eigenlijk nooit de tijd gevonden, of heeft wellicht nooit voldoende energie kunnen of willen vrijmaken om deze op papier te zetten. Daarom is zijn plaats in de geschiedenis van de bibliografie niet zo nauwkeurig gesitueerd en het zijn vooral anderen die zijn vruchtbare gedachten in de praktijk hebben uitgewerkt. (Zie b.v. de inleiding tot de *Index* van Proctor die van 1898 dateert). Hij was, zoals A. W. Pollard in de *Introduction*, p. x, van het eerste deel

van de *British Museum Catalogue of books printed in the xvth century* schrijft: a *master of method, an inspirer of other men's work*. Maar toch heeft hij heel wat geschreven. Vermelden wij vooraf uit het gepubliceerde werk wat ons, in het verband hier, het belangrijkste lijkt. Het zijn de *Memoranda* 2 en 3, later opnieuw uitgegeven in de *Collected papers* van 1889. Het *Memorandum* 2 van 1870: *A classified index of the fifteenth century books in the De Meyer collection sold at Ghent, November 1869* en het *Memorandum* 3 *List of the founts of type and woodcut devices used by printers in Holland in the fifteenth century* (1871), zijn korte teksten maar geven een uitstekend idee over Bradshaw's methode. (Een voorliefde hebben wij voor het *Memorandum* 5 over het fragment van de *Fifteen Oes*). Maar daarnaast bestaat er de uitvoerige correspondentie waarvan hier een deel wordt uitgegeven. Verder de talrijke *Note-books* in handschrift te Cambridge; hiervan maken de commentatoren uitvoerig gebruik en het zou voor de lezer wellicht nuttig geweest zijn daaromtrent iets meer te vernemen. Daarnaast blijven, eveneens onuitgegeven, *the classified index to the Vergauwen collection and the revision of the index of printers in Campbell's Annales* (16, 470), een *index of the Culemann sale* (285), en het *Memorandum on Mansion* (344). Wat Holtrop betreft, die is ons beter bekend. Tot voor enkele jaren, om precies te zijn tot in 1966, waren zijn *Monuments* onmisbaar. Begonnen in 1856 verscheen de laatste aflevering pas in 1868 (492) en het is de evolutie van dit werk, vanaf aflevering 16, die men in de correspondentie weerspiegeld vindt. Vermelden wij verder zijn D. Martens studie van 1867, *a minor masterpiece*, (371), opgedragen aan H. Bradshaw. Wat tenslotte Campbell betreft en "zijn" *Annales*, dit boek is voldoende bekend.

Welke zijn nu de voornaamste punten die in de brieven en in de commentaar behandeld worden? Een eerste en belangrijk punt is om zo te zeggen de status van de bibliograaf: welke is zijn functie en welk is de door hem te gebruiken methode. Zijn opdracht beperkt zich niet tot het beschrijven van boeken en lijsten aanleggen, maar impliceert vooral de drukken s.l., s.n., s.d., ja zelfs sine autore te identificeren. Zijn belangstelling gaat dus verder dan het louter materiële object. Bij hem worden verondersteld *a bibliographical instinct and well-trained eye*, maar vooral de toepassing van een natuurwetenschappelijke methode of zoals wij thans zouden zeggen, een methode uit de exacte wetenschappen. Bevindt men zich b.v. voor een druk waarover men niets precies weet, dan zal men dit vergelijken met de *productions of the same and neighbouring presses, look at its surroundings for a few minutes, and your questions will solve themselves. You will be saved from all inducement to rash speculation. The facts will speak for themselves before you even have time to hazard a foolish conjecture* (*Collected Papers* p. 369) ... *I mention these things merely to show that what is wanted for the solution of a bibliographical problem is not ingenuity of speculation, but simply honest and patient observation of facts allowed to speak for themselves. When will our leading bibliographers adopt this method in practice, and cease merely praising it in others?* En inderdaad de correspondentie wijst talrijke voorbeelden aan waar Bradshaw zich ergert over ongegronde veronderstellingen: zo tegen diegene die beweert dat er geen boek kan gedrukt zijn op een bepaalde plaats wanneer wij slechts over het feit beschikken dat wij geen druk van die plaats kennen. (22) of wanneer er slechts één drukker in die plaats bekend is hem al de drukken met die plaatsnaam wilt toeschrijven. Het is ook door deze houding, uit te gaan van de feiten en niet *to start from the preconised theories* (134), dat zijn geringe belangstelling te verklaren valt voor de prototypographie, het Costerprobleem en de massa literatuur gewijd aan de uitvinding der boekdrukkunst. Holtrop had hier trouwens dezelfde opvatting als zijn vriend Bradshaw. Zie hierover: L. en W. Hellinga, *Die Coster-Frage in Der gegenwertige Stand der Gutenbergforschung herausgegeben von Hans-Widmann* in 1972, p. 232-242, vooral p. 237-239. Een tweede punt is het type-onderzoek (vergeet niet dat wij vóór 1870 zijn). Ook hier zal de bibliograaf zijn boek behandelen *as a naturalist treats his specimen* (27) ... *as a branch of natural history, all the productions of each press*

as a genus, and each book in particular as a species... (89). Hij zal de diverse typen die een drukker aanwendt beschrijven (meten), deze nummers en daten volgens hun eerste optreden (27) zoals hij en Holtrop dit samen uitgewerkt hebben voor G. Leeu (27 en de app. I van L. Hellinga). Evenzo moet gehandeld worden met de drukkersmerken (29). Hij wil een type-atlas ontwerpen om de typen te kunnen vergelijken en deze is er pas gekomen in 1966, het onmisbare deel II van de *Printing Types*. Dit was trouwens reeds de bedoeling van Holtrop uiteengezet in het prospectus voor zijn type-atlas, de *Monuments*, maar Bradshaw wenste de types te nummeren in chronologische volgorde (268) en *combine bibliography with chronological ordering of types* (411). Het beschrijven van een incunabel impliceert verder ook het opstellen van een vorm of schema waarin de noodzakelijke gegevens moeten gegoten worden. De bibliografische formule of de collatie van Hain voldoet niet langer (21, 260). Vandaar Bradshaw's *mode of collation* (30), de noodzakelijkheid signaturen aan te wenden (44) en de beschrijving (97, 342) met de vermelding van de blanco ff. (104).

Maar ook deze eigenschappen die niets met de typologie te maken hebben, de specifieke typografische kenmerken (*The typographical characteristics, the mode of working, ... Collected Papers*, p. 150), zijn belangrijk. Kan een bepaalde drukker zich van een andere drukker onderscheiden door zijn typen, dan kan dat evengoed door zijn eigen manier van drukken. Ja deze specifieke manier van drukken wordt zelfs de enige maatstaf om onderscheid te maken wanneer wij te doen hebben met drukkers die dezelfde typen gebruikten of bij een ganse reeks van drukken s.d. van eenzelfde drukker. Enkele voorbeelden ter illustratie. De wijze waarop de signaturen aangebracht worden in een in-quarto boek (30, 270); dit had wellicht wat meer commentaar verlangd. De oneven signaturen en de cancelled leaves (30), de directing letters (43, 278), the typographical characteristics of J. Britoën (112) en zijn verticale r-clamessignatures (117). De echte bibliograaf zal er verder ook naar streven de ghost editions uit de weg te ruimen en dezelfde werken die in oude bibliografieën (v.b. Maittaire, Lambinet, etc.) door een diverse titel aangeduid woorden bij elkaar te brengen (v.b. Ca 717 en Ca 1331, p. 263).

Wat deze correspondentie zo menselijk maakt is, naar aanleiding van nieuwe fondsen, het aan elkaar vragen wat het is en wie het zou kunnen gedrukt hebben. Zo informeert Bradshaw herhaaldelijk bij Holtrop om fragmenten of boeken die hij ontdekte te helpen identificeren (♦n wat drukker ♦n wat auteur betreft). Daarvoor helpt in hoge mate de type-vergelijking (v.b. the four leaves of Ca 1675, 21, 259). Het is zelfs zeer dikwijls de ontdekking van een *new fact* dat Bradshaw - zeer onregelmatig in de correspondentie - er toe aanzette Holtrop te schrijven (132). Zo b.v. over de variant edities (133), a vellum indulgence (147, 400), het Martens brevier (159, 160), de regulae (176, 429), een nieuw Caxton-type (190, 442), de penitentiale (212, 460), het rosarium (228). Ook in het zoeken naar een methode om een bepaalde moeilijkheid op te lossen hoopt hij hulp te vinden (187). En natuurlijk ook de nieuwe aankopen worden elkaar meegedeeld (v.b. 204).

Vandaar de talrijke commentaren, v♦♦r en na de belangrijke veilingen - mijlpalen in het leven van een boekenliefhebber - die wij in de correspondentie aantreffen. En in de negentiende eeuw waren die heel wat minder zeldzaam dan thans. Zo werden de Ensched♦, de De Meyer, de Inglis, de Delprat, de Vergauwen ... veilingen heel dikwijls uitvoerig behandeld in de brieven. Ook de commentatoren hebben hieromtrent uitvoerig inlichtingen bijgebracht. Dat Bradshaw van boeken hield hoeft niet benadrukt te worden, toch was hij geen bibliofoon. Hij verkoos boeken met problemen - *What I need is not so much rarities as books containing problems to work out* (468) -, boeken die hem voor moeilijkheden stelden, boeken die hij moest inschakelen in een reeks andere drukken. Of boeken die een betekenis hadden voor zijn *Museum of early printing* (146, 396), waar hij de drukken of zelfs de fragmenten kon rangschikken naar *Countries, Towns, Printers*. Hij hield niet van de wetenschap die af is, van die zogezegde definitieve boeken (zie de knappe omschrijving van een useful book p.

180). En eens de nederlandse Hain of de *Annales* klaar zag bij de verdere evolutie in *a number of little monographs of special presses* (181).

Uiteraard verschaft deze correspondentie ook een overzicht van de talrijke problemen die de 15de-eeuwse drukunst in de Nederlanden stelde en heel dikwijls nog stelt. Zij toont aan hoe men deze toen probeerde op te lossen, zij brengt een nuttige geschiedenis van de diverse hypothesen, stelt in het licht wat reeds opgelost is en nog blijft op te lossen. Dit laatste punt is nog uitgebreid. Ook hier hebben de commentatoren geen moeite gespaard om de lezer te helpen en dit tweede deel is bijgevolg een uitstekende aanvulling op de H.P.T. Wij kunnen hier slechts enkele van die problemen aanstippen. Het probleem van Veldener en zijn aanvang te Leuven (33, 274, 45 sq, 283, 57, 76); de drukkunst te Keulen waar Bradshaw en ook Holtrop zich intens hebben mee bezig gehouden (89, 334); de geschiedenis van De Ketelaer-De Leemt-Hees te Utrecht (43, 278, 73, 315); de Delftse boeken (55, 292, 67, 307); de Brugse prototypografen C. Mansion (60) en natuurlijk Caxton (82 sq, 344 sq, 360, en de *Note-books X, XI, XVI*).

Wij hopen dat deze bespreking, die er alleen maar naar streefde de lezer in te lichten over het belang van de briefwisseling, in haar opzet geslaagd is. De correspondentie Bradshaw-Holtrop is, na honderd jaar, nog steeds het bestuderen waard.

(5) Henry BRADSHAW'S *Correspondence on Incunabula with J.W. HOLTROP and M. F. A. G. CAMPBELL* edited by Wytze and Lotte HELLINGA. I. *The Correspondence 1864-1884*. II. *Commentary*. Amsterdam, H. L. van Gendt & Co., I, 1966 (in feite 1968) 258 p., II, 1978, xii-259-536 p., portretten. De commentaar is uit het Nederlands vertaald door H. S. Lake.

---

403. - In de Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden zijn thans drie bibliotheken ondergebracht: de Provinciale Bibliotheek van Friesland die vrijwel de gehele oude bibliotheek van de voormalige Franeker academie omvat; de Buma-Bibliotheek, een legaat van de classicus L. A. Buma, en de Bibliotheek van het Hof van Friesland. Alhoewel het incunabelbezit uit deze bibliotheken reeds in gedrukte maar oudere en moeilijk toegankelijke catalogi werd opgenomen was het erg nuttig een speciale catalogus met een betere en wetenschappelijke beschrijving samen te stellen. Hierin is de opsteller (6) uitstekend geslaagd. Wij bezitten thans een goed overzicht van het incunabelbezit te Leeuwarden en door de collecties afzonderlijk te beschrijven bleef het specifiek karakter van de verschillende verzamelingen gehandhaafd. Bovendien, zoals de auteur terecht opmerkt, heeft hij van de gelegenheid gebruik gemaakt om nog enkele andere kleine verzamelingen die zich te Leeuwarden bevinden mede op te nemen. Het zijn de incunabelen uit de bibliotheek van het Fries genootschap, uit het Rijksarchief in Friesland en uit de Princessehof bibliotheek. Het geheel vormt een 62-tal incunabelen waarvan 12 in de Nederlanden gedrukt. De beschrijving is opgevat naar het voorbeeld van de catalogus van het British Museum en wij onderlijnen de uitgebreidheid en de nauwgezetheid van de beschrijvingen. Het is het voordeel van een kleine verzameling dat men voldoende aandacht kan besteden aan het speciale karakter van het exemplaar: de versiering, de band, de herkomst .... Dit alles werd door de opsteller aangetekend en is van betekenis voor de culturele achtergrond van de verzameling. Vermelden wij b.v. PB8 met de herkomst *Sum Erasmi, nec muto dominum* in een Dioscorides-uitgave. Na de beschrijving volgt een alfabetisch register (de verzamelingen worden immers afzonderlijk beschreven), een drukkersregister per land en stad, een Hain-Copinger lijst, een register van herkomst en een *Overzicht van de catalogi van de Franeker Academie en register van de daarin vermelde incunabelen*.

(6) M. H. H. ENGELS, *Catalogus van incunabelen te Leeuwarden*, Leeuwarden, Provinciale Bibliotheek van Friesland, 1977, 83 p., 18 illustraties, 10, 40 gulden.

---

404. - Bij inventarisatie te Groningen kwamen uit MS. 162 twee bladen perkament te voorschijn, op beide zijden bedrukt met fragmenten uit de Donaattekst en dit in het Saliceto-type. De auteur (7) beschrijft, identificeert en vergelijkt de overgebleven stukken tekst met de Normaltext-uitgave van P. Schwenke. Na

identificatie vraagt hij zich af hoe dit 15 ff. tellende boek vroeger samengesteld was. Voor de tweede katern, deze van 7 ff., zoekt hij naar het ontbrekende folio. Wellicht gewoon afgesneden.

(7) J. M. M. HERMANS, *Notes on some Donats of fourteen, fifteen and sixteen leaves of twenty-seven lines, printed in the Saliceto fount. Some observations on text and construction in the light of recently discovered Donat fragments in Groningen, resembling G W 8775 and 8777 in Quaerendo*, 1978, VIII, p. 75-98.

---

405. - Welke betrekkingen onderhielden de verluchters van handschriften met de ontwerpers (en de snijders) van de houtsneden uit de incunabelen? Dienden de miniaturen als model voor deze laatsten of was er omgekeerde invloed? Dit probleem wordt door de auteur (8) speciaal nagegaan in een groep handschriften afkomstig uit de kring van de Meester van Kat. van Kleef, waar volgens hem de iconografische, stilistische en compositorische parallellen met de illustraties uit de incunabelen zeer rijk zijn. Achtereenvolgens onderzoekt hij de houtsneden (of beter enkele) uit de *Biblia pauperum*, het *Speculum humanae salvationis* en de *Geschiedenis van het heylighe Cruys*.

(8) Robert G. CALKINS, *Parallels between incunabula and manuscripts from the circle of the Master of Catherine of Cleves*, in *Oud Holland*, 1978, 92, p. 137-160.

---

406. - Reeds lang werd op de verwantschap gewezen die bestaat tussen de editio princeps van de middelnederlandse *Historie van Alexander*, gedrukt bij G. Leeu te Gouda op 7 oktober 1477 en een Alexandertekst die voorkomt in de codex 1006 uit de universiteitsbibliotheek te Utrecht. De auteur gaat na welke deze verwantschap kan zijn, een van kopij tot gedrukte tekst, of welke rol dit handschrift kan gespeeld hebben in de ontstaansgeschiedenis van deze editie (9).

(9) W. P. GERRITSEN, *Gheraert Leeu's Historie van Alexander en handschrift Utrecht, U.B. 1006*, in *Uit Bibliotheektuin en Informatieveld. Opstellen aangeboden aan dr. D. Grosheide bij zijn afscheid als bibliothecaris van de Rijksuniversiteit te Utrecht*, Utrecht, 1978, p. 139-163.

---

407. - In 1978 was het honderd vijftwintig jaar geleden dat de firma Martinus Nijhoff werd opgericht en ter herdenking hiervan werd door de huidige onderneming M. Nijhoff een huldeboek gedrukt (10). Uitgegeven en ingeleid door H.D.L. VERVLIET in samenwerking met een achttal medewerkers uit Noord en Zuid, werd op deze manier een zekere hulde gebracht aan het geslacht Nijhoff dat zo veel gedaan heeft voor het oude boek in de Nederlanden. Zich beperkend tot de postincunabula was het de bedoeling, vertrekkend van W. Nijhoff's *L'art typographique dans les Pays-Bas pendant les années 1500-1540*, daaruit een bloemlezing samen te stellen. De voornaamste drukkers uit deze periode zouden er in opgenomen worden met een of meer afbeeldingen uit hun drukken. Elke plaat is vergezeld van een passende beknopte commentaar in het nederlands en het engels. Na een algemene inleiding door H. D. L. Vervliet volgen dan in alfabetische volgorde per stad de gekozen drukkers. De commentaar streeft geen originaliteit noch eruditie na, maar wil aan de algemene lezer een overzichtelijk en leesbaar geheel bieden. Dit wordt nog verhoogd door de afbeelding die elke tekst vergezelt. Het boek is verzorgd uitgegeven.

(10) *Post-incunabula en hun uitgevers in de Lage Landen. Een bloemlezing gebaseerd op Wouter Nijhoff's L'art typographique uitgegeven ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van Martinus Nijhoff op 1 januari 1978 uitgegeven en ingeleid door H. D. L. VERVLIET*, Den Haag, M. Nijhoff, 1978, xiv-206 p.

---

408. - Het werk van T. A. RIGGS (11) is een uitvoerig onderzoek naar de betekenis van H. Cock als graveur en uitgever van grafisch werk, gevolgd door een gedetailleerde catalogus. Het hoofdstuk gewijd aan het leven van H. Cock evenals het deel gewijd aan de uitgeverij *Aux Quatre Vents* mogen in onze kroniek vermeld worden.

(11) Timothy A. RIGGS, *Hieronymus Cock (1510-1570) : Printmaker and publisher in Antwerp at the sign of the four winds. A dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University ... 1971*, New York, 1977.

---

409. - Van de *Emder bedingen* of het gebedsboekje uit Emden is slechts   n gaaf exemplaar bekend (U.B. Amsterdam). Het draagt geen jaartal of plaats van uitgave. C. P. Burger, die het boekje ontdekte, hield het voor een druk van N. Biestkens, sr., Amsterdam omstreeks 1582. Hij veronderstelde verder dat deze drukker het voordien ook wel te Emden zal gedrukt hebben. J. STELLINGWERFF [\(12\)](#) is echter van mening dat het boekje circa 1560-1562 te Emden gedrukt werd door Gilles van der Erven. Hij komt tot dit resultaat door een analyse van de inhoud en de lettertypen. Wat de inhoud betreft, de tekst van het Onze Vader in de *Emder bedingen* bleek vrijwel identiek met de tekst uit de *Kinderleere* door G. van der Erven te Emden op 20 september 1558 gedrukt. Wat het gebruikte typografisch materiaal betreft, een zeer groot deel van de *Emder bedingen* stemt overeen met het materiaal gebruikt in de eerste deux-aes bijbel aan G. van der Erven te Emden in 1561-1562 toegeschreven. Tenslotte meent de auteur dat de *Emder bedingen* omstreeks 1550 te Londen samengesteld werden en dat als auteurs J. Utenhove en M. Micron in aanmerking kunnen komen. Een vraag: was Gilles van der Erven de enige drukker die dit typografisch materiaal gebruikte?

(12) J. STELLINGWERFF, *De drukker van de Emders bedingen*, in *Uit Bibliotheektuin en Informatieveld. Opstellen aangeboden aan dr. D. Grosheide...*, Utrecht, 1978, p. 199-208.

---

410. - Vanaf 1566 had Chr. Plantin te Parijs een succursale, gevestigd in het huis van P. Porret; de schoonzoon van Plantin, Gilles Beys was er gerant. D. PALLIER [\(13\)](#) gaat na hoe deze toestand tot een einde kwam in het begin van 1577, welke pogingen Plantin aanwendde om deze succursale te behouden o.m. met de hulp van E. Richard en hoe hij tenslotte tot de definitieve verkoop in augustus 1577 aan M. Somnius gedwongen werd.

(13) Denis PALLIER, *La fin de la succursale plantinienne de Paris (1577) : Emmanuel Richard, facteur de Plantin*, in *Revue française d'histoire du livre*, 1978, 18, p. 25-39.

---

411. - De theologische doctoraatsverhandeling van J. Trapman [\(14\)](#) is gewijd aan de *Summa der godliker scripturen* (1523). Alhoewel in de eerste plaats een inhoudsanalyse van dit oudste nederlandse verboden boek, toch stoot de auteur op talrijke ernstige problemen: de relatie *Summa* en *Oeconomica*, de plaats van uitgave en datum van deze beide teksten, de data en de onderlinge verhouding van NK1968, 1969, 3910, 3911. Het vijfde hoofdstuk onderzoekt de verhouding tussen de franse, engelse en italiaanse vertalingen terwijl het zevende hoofdstuk de *Oeconomica* en de *Summa* situeert temidden van de nederlandse vroegreformatorische literatuur.

(14) J. TRAPMAN, *De Summa der godliker scripturen (1523)*, Leiden, 1978, 167 p.

---

412. - De studie van Kiliaan is er in de laatste jaren flink op vooruitgegaan; denken wij slechts aan de talrijke publicaties van Frans Claes. Ook dit boek [\(15\)](#) vormt een nuttige bijdrage tot een betere kennis van het werk en de persoon Kiliaan. Volgens de inleiding gaat het werk terug op een bibliografisch onderzoek, tien jaar geleden aangevat door F. Sillis, en waarvan het resultaat dan een bijdrage zou gevormd hebben tot de *Bibliotheca Belgica*. Vermits publicaties in het raam van deze B.B. niet meer te realiseren vallen, werd Kiliaan, evenals een paar andere reeds verschenen auteurs, dan maar afzonderlijk uitgegeven. De bibliografische resultaten gaan dus terug op de hoger vermelde enqu^{te} te en voor de huidige stand van zaken werden alleen de Koninklijke Bibliotheek te Brussel en de Centrale Catalogus in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage nagekeken. Het boek vangt aan met een biografie van Kiliaan (1528/29-1607) door Lode van den Branden (p. 18-45, met een *Summary*). Op grond van archiefmateriaal, waaronder talrijke nieuwe vondsten, en dank zij zijn degelijke kennis van het Antwerps milieu, kon de auteur een uitvoerige levensbeschrijving opstellen die op talrijke punten afwijkt van de gangbare visie. Speciale aandacht werd besteed aan de betrekkingen met het Plantijnse huis en het blijkt duidelijk dat hier talrijke opvattingen moeten genuanceerd worden. Wat de eigenlijke philologische betekenis van Kiliaan betreft, terecht wordt hiervoor verwezen naar de talrijke

bijdragen van Claes over de diverse woordenboeken. Vervolgens komt een kort hoofdstuk (p. 51-53) gewijd aan de handschriften. Het tweede hoofdstuk (p. 56-147) beschrijft de verschillende edities van de werken van Kiliaan en van de vertalingen door hem in het nederlands gemaakt. Elke beschrijving omvat op de linkerbladzijde, in plaats van de diplomatische transcriptie, een reproductie van de titelbladzijde meestal op ware grootte. Op de rechterbladzijde hebben wij achtereenvolgens de uitvoerige collatie met signaturen, een inhoudsanalyse per bladzijde, enkele aantekeningen betreffende de editie en de opgave van de bekende exemplaren (naam van bibliotheek met plaatssignatuur). Zo worden onderzocht het *Dictionarium tetraglotton* van 1562 (een editie met vijf diverse voorwerken bestemd voor de respectievelijke boekhandelaars) en de daaropvolgende uitgaven van 1599, 1612, 1627 en 1634. Daarna wordt het *Dictionarium teutonico-latinum* behandeld: de twee varianten van 1574, de edities van 1588, 1599, 1605, de vier variant-edities van 1613, de twee van 1620, de twee van 1623, de vier van 1632, de 1642 en de 1777 edities. Alle varianten hebben betrekking op diverse boekhandelaars die de druk onder elkaar verdeelden en verspreidden met een varianttitelblad (of soms met een ander voorwerk). Komen vervolgens de vertalingen; deze van Ph. de Commines met vier uitgaven; de Macarius de Grote van 1580, en de drie Guicciardini vertalingen. De beschrijvingen zijn degelijk en zorgvuldig gemaakt; zij stellen trouwens geen speciale moeilijkheden voor de bibliograaf. Enkele kleine aanvullingen voor wat de gentse universiteitsbibliotheek betreft: 14, lees Her. 1198; 20 aanvullen met BL. 546 (2) ; 21 lees BL. 205 (1) en BL. 205 (1bis) ; 26 aanvullen met BL. 5376 en Theol. 4121. De signaturen van de 1777 editie, nummer 21 in de reeks, wekten onze nieuwsgierigheid op. Dit gebeurt altijd bij een onpare signatuur omdat wij graag weten hoe de drukker dit realiseerde. Meestal is dit nochtans het gevolg van een blanco blad, later verdwenen. Alhoewel het hier gebruikte papier geen watermerk vertoont is het hoogst waarschijnlijk dat het vierde blad diende als titelblad voor deel II. De katernen zijn dus xxx4. Wat de laatste katern Bbbbbb4 betreft, deze bestaat uit een katern Bbbbbb2 en een niet-gesigneerde katern van 2 bladen 1/1; dit blijkt duidelijk uit de twee gentse exemplaren. Het derde hoofdstuk behandelt de *Bijdragen van Kiliaan in werken van andere auteurs* (p. 151-156) en het vierde de *Latijnse verzen op prenten* (p. 158-215). Het gaat hier over de latijnse gedichten van Kiliaan die in werken van andere auteurs voorkomen of die bestemd waren als bijschriften op prenten. Steeds werd vergeleken met Rooses' uitgave van Kiliaans latijnse gedichten en, konden niet alle verzen opgespoord worden, daarentegen vond men een aantal aan Rooses onbekend. Het hoofdstuk met de grafische prenten is zeer degelijk behandeld en vormt door de beschrijving van de diverse staten een vooruitgang t.o.v. Hollstein. Volgen tenslotte een literatuurlijst (p. 217-224) een register van titels en incipits van gedichten (p. 225-227) en een personenregister (p. 228-232).

(15) Lode VAN DEN BRANDEN, Elly COCKX-INDESTEGE, Frans SILLIS, *Biobibliografie van Cornelis Kiliaan*, Nieuwkoop, B. de Graaf, 1978, 232 p., 125 gulden (= *Bibliotheca Bibliographica Neerlandica*, Volume XI).

---

413. - A. LABARRE (16) geeft een overzicht van de nederlandstalige drukwerken verschenen in Noord-Frankrijk vanaf de 16de tot de 18de eeuw.

(16) A. LABARRE, *Impressions en flamand* ♦ Arras, Douai, Lille et Saint-Omer xvie-xviii si ♦ cle, in *De Franse Nederlanden. Les Pays-Bas Fran* ♦ ais, 1979, p. 31-42.

---

414. - De bijdrage van P. VINCK (17) gewijd aan de prozaroman *Peeter van Provencen ende die schoone Maghelone van Napels* omvat achtereenvolgens een onderzoek naar de bronnen waarop het verhaal teruggaat en een overzicht van de edities met een beschrijving van de drie uitgaven uit de Nederlanden die ons nog bekend zijn (de Vorsterman-editie van ca. 1517, deze van Claes van den Wouwere van ca. 1565 en de Jan van Waesberghe-uitgave van 1587). Verder beschrijft hij de houtsneden uit de Vorsterman-druk, geeft de inhoud van deze uitgave weer en onderzoekt de relatie tussen het franse model en de nederlandse vertaling.

(17) P. VINCK, *Het volksboek Die Historie van Peeter van Provencen ende die schoone Maghelone van Napels*, in *Jaarboek van de Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Retorica "De Fonteyne" te Gent*, 1976-1977, deel XXVII, p. 3-45.

---

415. - Onze catalogus (18) omvat de beschrijving van alle boeken gedrukt vóór 1600 aanwezig in de, universiteitsbibliotheek te Gent. Er zijn 12.000 steekkaarten alfabetisch gerangschikt. Elke beschrijving vermeldt de belangrijkste gegevens ter identificatie van het boek (met de signaturen). Het werk heeft drie indices: drukkers en boekhandelaars (121 p.), herkomsten en voornaamste banden (40 p.). De uitvoering geschiedde in offset door de zorgen van de bibliotheek en dit uitgaand van de getypte steekkaarten.

(18) J. MACHIELS, *Catalogus van de boeken gedrukt vóór 1600 aanwezig op de Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Gent*. Gent, 1979, Universiteitsbibliotheek, Rozier 9, 2 vol., 24 x 30 cm., xii-1044 p., 1500 BF en portkosten.

---

416. - Uit de verslagen van het vijfde colloquium *De Brabantse stad* (19) signaleren wij volgende bijdragen voor onze kroniek. KEES VAN DEN OORD, *De boekdrukkunst in de steden Bergen op Zoom, Breda en 's-Hertogenbosch, 1450-1650 - een voorlopige schets* (p. 209-271); M. A. NAUWELAERTS, *Drukkers en schoolboeken te Antwerpen tot 1600* (p. 273-300); E. COCKX-INDESTEIGE en A. ROUZET, *Drukkers en boekverkopers in Brussel van de 15de tot de 17de eeuw* (p. 301-318); M. SMEYERS, *De Leuvense boekdrukkunst en de Universiteit 1473-begin 17de eeuw* (p. 319-357).

(19) *De Brabantse Stad. Verslag vijfde Colloquium. 's-Hertogenbosch 25-26 november 1977. Uitgave van de Historische Sectie van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant*. 's-Hertogenbosch 1978.

---

417. - Van Gendt, Amsterdam, Veiling van 2-4 oct. 1978. 2193, Bernardus Parmensis, *Casus longi...*, Leuven, R. Loeffs, 6 feb. 1484, met Nicolaas Panormitanus, *Practica ....* Leuven, J. van Westfalen, [c. 1475-1483], Ca. 284 en Ca. 1357, *in bad condition*, 3300 gulden.

---

418. - GOLDSCHMIDT, Londen, Cat. 159, (feb. 79). 122, G. Macropedius, *Andrisca*, 's-Hertogenbosch, G. van der Hatart, 1538, NK 1444, 3500 dollar.

---

419. - N. Israel, Amsterdam, Cat. 20, september 1978. 168, *Den ontsegghe vanden Coninck van Vranckrijck ...* Ant., Adr. van Berghen, 1528, NK 1625, 1850 gulden. 170, A. Ortelius, *Theatrum orbis terrarum*, Ant., Aeg. Coppens, 20 mei 1570, met opdracht van Ortelius: *Arnoldo Mylio, amico suo usque ad aras. Contemporary Antwerp binding*. 115.000 gulden. 182, W. Rolevinck, *Fasciculus temporum*, ndl., Utrecht, J. Veldener, 1480, Ca. 1479, 24.500 gulden.

---

420. - Lathrop C. Harper, New York, Cat. 232 (act. 1978). 167, *Dialogi decem variorum auctorum*, [Keulen, Drukker van de Flores Sancti Augustini], 1473, BMC I, 235; 8500 dollar.

---

421. - M. Nijhoff, Den Haag, Cat. 878, (nov. 1978). 191, Cyprianus, *Epistole*, [Deventer, R. Pafraet, 1477-1479], Ca. 520, 12.000 gulden.

---

422. - Sotheby, London, Veiling van 17 oktober 1978. 55, P. Berchorius, *Liber bibliae moralis*, Deventer, R. Pafraet, 1477, Ca. 286, 2200 pond. Veiling van 2 april 1979. 163, [W. Tyndale], *The practyse of prelates*, Marborch, [Ant., J. Hoochstraten], 1530, NK 3995, 2600 pond. Veiling van 30 april 1979, deel II van de Honeyman Collection. 872, *Valuacien ende ordinantien vanden gelde*. Antwerpen, D. Martens, vóór 1502, NK 2103, 4800 pond.

[Over deze site](#) Home page: www.boekgeschiedenis.be
Ontwikkeling © Johan Hanselaer
Laatste aanpassing: 09/13/2023 18:34:4205/29/2007 14:49:36

Kroniek

1981-1982

[VWB](#) [Overzicht](#)

423. - Om geïnformeerd te blijven over wat er op het gebied van de geschiedenis van het gedrukte boek verschijnt, is men in de eerste plaats aangewezen op de ABHB, waarvan de laatst verschenen jaargang 1976 is (1). Men kan ook zijn voordeel doen met de sedert 1976 verschijnende *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte* (2). In de drie afleveringen die jaarlijks verschijnen, wordt een uitgebreid systematisch literatuur-overzicht geboden dat betrekking heeft op de geschiedenis van het boekwezen in het Duitse taalgebied. De *Literaturberichte* in het Gutenberg Jahrbuch (3), als selectieve kroniek opgevat maar niet beperkt tot het Duitse taalgebied, zijn evenmin te verwaarlozen. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [450](#)

(1) *Annual Bibliography of the History of the printed Book and libraries*. Volume 7: publications of 1976 and additions from the preceding years. Ed. H.D.L. Vervliet, The Hague-Boston-London, M. Nijhoff, 1978, x-329 p.

(2) *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte*. Im Auftrage des Wolfenbütteler Arbeitskreises für Geschichte des Buchwesens herausgegeben von der Herzog August Bibliothek, 1, 1976-.

(3) Helmut URBAN, *Buchdruck des 16. und 17. Jahrhunderts. Literaturbericht 1978-1979*, in *Gutenberg Jahrbuch* 1980, p. 183-199.

---

424. - Ons artikel had geen andere bedoeling dan een uiterst beknopt overzicht te geven van de publikaties gewijd aan de drukunst in de Nederlanden (België en Nederland) verschenen sedert 1945 (4). [J. M.].

(4) J. MACHIELS, *L'histoire du livre dans les Pays-Bas et la Belgique d'aujourd'hui*, in *Revue française d'histoire du livre*, 1979, p. 3-16.

---

425. - Het belang van de Bibliotheek ter bevordering van de belangen des boekhandels te Amsterdam, sedert 1960 in bruikleen overgegaan naar de Universiteitsbibliotheek, hoeft hier niet benadrukt te worden. Verheugen wij ons over het verschijnen van het achtste deel van deze catalogus, het werk van mevrouw Th. Jurrens-van den Heuvel (5). De inhoud is als volgt: *Fondscatalogi binnen- en buitenland* (p. 1-112) alfabetisch en chronologisch gerangschikt; *Antiquariaats- en magazijncatalogi binnen- en buitenland* (p. 113-381) zelfde rangschikking; *Catalogi van boeken-, prenten- en tekeningenveilingen* per land, per naam en daarna de naamloze (p. 381-487). De rest van het boek (p. 488-602) bestaat uit zeer uitvoerige en zinvol gedetailleerde onderwerpsregisters. [J. M.].

(5) *Catalogus der Bibliotheek van de Vereniging ter bevordering van de belangen des boekhandels te Amsterdam, Achtste deel Supplement-Catalogus 1932-1973*, - Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, 1979, (uitgegeven door B. DE. Graaf Nieuwkoop), x-602 p.

---

426. - De bibliografie van HOWARD-HILL over *British bibliography and textual criticism* (6), heeft uitsluitend op Engelstalige publikaties betrekking; zij is einde 1969 afgesloten. Vooral de afdelingen over bibliografie en tekstkritiek (nrs. 1-423) en over boekproductie (nrs. 1993-6722) zijn hier voor ons van belang. [E. C.-I.].

(6) T. H. HOWARD-HILL, *British bibliography and textual criticism; a bibliography*, Oxford,

427. - Het boek van L. WOLF (Z) gaat oorspronkelijk terug op een Habilitationsschrift in 1971 door de Neuphilologische Fakultät van de Universiteit Heidelberg aangenomen. Het materiaal en de kommentaar werden nadien aangevuld tot in 1977. Na een inleidend hoofdstuk waarin het onderwerp en de methode van werken worden uiteengezet volgt dan de eigenlijke Franstalige typografische woordenschat vanaf het begin tot ongeveer 1600. Alhoewel een groot deel van het vocabulaire afkomstig is uit het *Französisches etymologisches Wörterbuch* van W. VON WARTBURG kon de auteur toch heel wat nieuw materiaal bijvoegen of nauwkeurig dateren. Waarin bestonden de belangrijkste bronnen van haar werk? In de eerste plaats de gepubliceerde archivalia waarvan men dikwijls uittreksels vindt in de handboeken gewijd aan de geschiedenis van het ontstaan van de drukkunst (b.v. Mortet). Verder catalogi en bibliografieën van drukken (b.v. Baudrier); inventarissen van drukkers en van bibliotheken uit de 16de eeuw (b.v. Labarre); de briefwisseling van drukkers (b.v. de uitvoerige Plantijn-correspondentie) en de talrijke inleidende brieven die men in oude drukken vindt; het colofon en de privileges; de formuleringen van letterproeven; de drukkershandboeken met in de eerste plaats *Les dialogues françois* van Plantijn, enz. Uit deze bronnen haalde WOLF alle woorden die relevant waren voor haar onderwerp; de woorden, in chronologische volgorde gerangschikt, worden weergegeven in het oorspronkelijk zinsverband met duidelijke vermelding van de herkomst. Dit materiaal vormt natuurlijk slechts een keus maar is statistisch toch representatief voor de gebruikte woordenschat. Het kan, zoals bij de samenstelling van een woordenboek, later aangevuld worden naarmate nieuwe teksten opduiken. Dit is slechts de materiële kant van de zaak. Het wordt heel wat ingewikkelder wanneer wij naar de preciese betekenis van de woorden zoeken, wat ze voor een 16de-eeuwse drukker betekenden en hoe ze nu verstaan worden. En hier moeten wij bekennen dat tal van uitdrukkingen ons ontsnappen. Het is duidelijk dat een drukker toen niet over een zo'n preciese formulering beschikte als thans en dat de diverse werktuigen en handelingen van het drukproces niet overal in het Franssprekende taalgebied op dezelfde wijze aangeduid werden. Om nog niet te spreken over de benaming der lettersoorten en hun onderverdeling; definities en groeperingen waarin ook thans nog weinig uniformiteit heerst. Teneinde toch een zeker houvast te hebben heeft de auteur na elk woord de hedendaagse betekenis geschreven zoals ze die bij VON WARTBURG of in de *Encyclopédie* van 1751 gevonden heeft. Hier vragen wij ons af of deze steeds de oude betekenis dekt. Eens haar materiaal verzameld heeft zij geprobeerd dit in diverse rubrieken onder te brengen wat wel enkele praktische moeilijkheden bijbracht gezien dezelfde termen soms diverse betekenis hebben. Een eerste hoofdstuk slaat op het snijden en gieten van de letters. Zij veronderstelt, terecht of ten onrechte, dat er hierin een uniformiteit bestond zoals die beschreven is in het standaardwerk van RUPPEL over de techniek van Gutenberg. Maar bestond deze uniformiteit in het gietinstrument? Was dit van Gutenberg hetzelfde als dit van Plantijn, tenminste in de onderdelen? Zo onderzoekt ze op blz. 30-31 het woordje moule, onze handgietvorm of klemhaak; maar wat betekent precies de uitdrukking *jetter en moule (molle)* reeds geattesteerd vóór 1450? (zie ook p. 208 e.a.). Was er dan reeds sprake van een gietvorm of betekent dit gewoon een vorm, b.v. een houtblok waarmee men xylografieën drukte? Ook de uitdrukking *formes impressoires* (p. 39) blijft mij, niettegenstaande de voorbeelden, onbegrijpelijk. Ik geef toe dat het woordje *forme*, evenals *lettres* en *caractères*, moeilijk te systematiseren valt. De achtereenvolgende hoofdstukken behandelen verder de letters en de versieringen, de letter is hier het zichtbare gedeelte, wat op het papier komt, het letterbeeld; de schriftsoorten en de evolutie van bepaalde benamingen (de *lettre françoise* of *civilité*, p. 71, werd toch heel wat meer dan voor reformatorische teksten bij ons gebruikt); de schriftgrootte gebaseerd op Plantijns indeling (was dit onderscheid tussen corps en beeldvorm toen reeds zo ontwikkeld?). Daarna volgen nog het

zetten en de diverse instrumenten van de zetter, de pers en de drukgang. Ook voor dit technische gedeelte wordt RUPPEL, aangevuld met Plantijns handboekje, als basis genomen. Tenslotte volgen nog de correctie, de samenstelling van het boek (katern en formaat) en het drukkersberoep. Verder is er een uitvoerige bibliografie (het artikel van J. W. ENSCHED♦ uit het T.B.B. van 1907 kon hier wel bijgevoegd worden) en een gedetailleerd register. In het geheel een degelijk en nuttig boek zoals er voor ons Nederlandstalig gebied nog steeds geen bestaat. [J. M.].

(7) Lothar WOLF, *Terminologische Untersuchungen zur Einführung des Buchdrucks im französischen Sprachgebiet*, Tübingen, M. Niemeyer Verlag, 1979, viii-250 p. DM 68. (= *Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie*, Band 174).

---

428. - Uit het *Gutenberg-Jarhbuch 1980* (8) kunnen wij de volgende bijdragen aanstippen nuttig voor onze kroniek. Norman F. BLAKE, *Continuity and change in Caxton's prologues and epilogues: Westminster*; p. 38-43, een voortzetting van zijn bijdrage in hetzelfde *Jarhbuch* in 1979 verschenen (zie vorige kroniek), behandelt de periode van de oprichting van zijn pers te Westminster. Irmgard BEZZEL, *Sechs neu entdeckte Windmungs-exemplare des Erasmus von Rotterdam und ihre Empfänger* (p. 89-96), René HOVEN, *Enseignement du grec et livres scolaires dans les anciens Pays-Bas et la Principauté de Liège de 1483-1600. Deuxième partie: 1551-1600* (p. 118-126) is eveneens de voortzetting van een bijdrage in 1979 verschenen. Albert LABARRE, *Les catalogues de Balthazar Bellère à Douai, 1598-1636* (p. 150-154) behandelt het enig bekende exemplaar van de *Thesaurus bibliothecarius sive cornu-copiae librariae Bellerianae* door B. Bellerus in 1603 gedrukt. [J. M.].

(8) *Gutenberg-Jarhbuch 1980*, Mainz, Gutenberg-Gesellschaft, 1980.

---

429. - Achttien jaar na het verschijnen van de bibliografie van Maria-Elizabeth Kronenberg en negen jaar na haar overlijden, is het supplement op de lijst van haar geschriften bijzonder welkom (9). Het zijn stuk 4 en 5 van de *Nederlandsche Bibliographie* deel III, 24 artikelen en 29 boekbesprekingen. [E. C.-I.].

(9) D. SCHOUTEN, *Supplement to the list of writings by Dr. M. E. Kronenberg*, in *Quaerendo*, 9, 1979, p. 262-265.

---

430. - *Uit de wereld van het boek* is de titel van een reeks op het getouw gezet door uitgever Nico ISRAEL, en waarin Herman DE LA FONTAINE VERWEY een aantal in tijdschriften en andere werken verschenen artikelen bundelt (10). Tot nu toe zijn drie delen verschenen, elk met een eigen titel, waarrond de oorspronkelijke bijdragen werden gegroepeerd. Begrijpelijkwijze heeft vooral deel 1, gewijd aan de zestiende eeuw, betrekking op de geschiedenis van het boek in de Zuidelijke Nederlanden: Pieter Coecke van Aelst, Hubertus Goltzius, de typografische schrijfboeken - om slechts deze onderwerpen te noemen. Delen II en III - resp. 17de en 18de eeuw - zijn meer op de Noordelijke Nederlanden gericht; zoals de titel van het derde deel, *In en om de 'Vergulde Sonnewyser'* laat vermoeden, is dit vrijwel geheel aan het huis Blaeu gewijd. De geschiedenis van het boek wordt door de auteur opgevat als "een onderdeel van de cultuurgeschiedenis" (uit de voorrede in deel I); dat zij daarenboven in een onovertroffen Nederlands is geschreven, maakt deze wetenschap tot een helder, levendig, boeiend betoog, waardoor ook de niet boekhistoricus baat bij zal vinden. [E. C.-I.].

(10) Herman de LA FONTAINE VERWEY, *Uit de wereld van het boek*, Amsterdam, N. Israel, 1975-. 1. Humanisten, dweepers en rebellen in de zestiende eeuw (1975, 160 p.). 2. Drukkers, liefhebbers en piraten in de zeventiende eeuw (1976, 190 p.). 3. In en om de "Vergulde Sonnewyser" (1979, 255 p.)

---

431. - Noch het uitstekend handboek van K. HAEBLER van 1925, noch het werk van C. BÄHLER worden door de nieuwe *Inkunabelkunde* van F. GELDNER (11) vervangen; wel worden bepaalde aspecten meer in het daglicht gesteld en een paar nieuwe onderwerpen toegevoegd. Beperken wij ons tot een kort overzicht van de

inhoud. Hij begint met het onderwerp te omschrijven en een overzicht te geven van de incunabelkunde sedert de 15de eeuw. Vervolgens behandelt hij de technische aspecten en de nieuwe aanwinsten door de uitvinding der drukunst bijgebracht. Dit deel, gewijd aan Gutenberg en de verspreiding der drukkunst in de 15de eeuw, hoort eigenlijk meer thuis in de geschiedenis van het gedrukte boek of van de drukkunst. Het volgende hoofdstuk is gewijd aan de letter (het snijden en gieten), de pers en de typologie. Hoe het gedrukte boek beïnvloed werd door het handschrift en hoe het zich daarvan langzamerhand losmaakte, wordt in het vijfde hoofdstuk geschetst (de illustratie, het colofon, de datering, het titelblad en het drukkersmerk worden uitvoerig met talrijke voorbeelden toegelicht). Hier bewijst de auteur zijn brede kennis, vooral van incunabelen uit Duitsland. Nieuw is een zevende hoofdstuk *Die Inkunabeln im Rechtsleben* waar de nadruk, het privilege en de censuur worden besproken. Vervolgens behandelt hij de uitgeverij in de 15de eeuw, de boekhandel, de interne organisatie van een drukkerij en de boekbinderij. Merkwaardig en zeer uitvoerig is het elfde hoofdstuk *Zur Literatur- und Geistesgeschichte* waar de auteur nagaat wat gelezen, of beter wat gedrukt werd, in de 15de eeuw. Gans nieuw is het twaalfde hoofdstuk : *Die Wiegendrucke in der Gegenwart*. Hier behandelt de auteur de incunabelcatalogen en hun principes van opstellen evenals de incunabel als waardeobject (bibliofilie, antiquariaat). Verder de "nieuwe" incunabelen die opduiken en de facsimile-mode. Tenslotte volgt een uitvoerige literatuurlijst, een index en een twintigtal illustraties. [J. M.]. (11) Ferdinand GELDNER, *Inkunabelkunde. Eine Einführung in die Welt des frühesten Buchdrucks*, Wiesbaden, L. Reichert, 1978 (=1976), xii-288p.

---

432. - Van 26 tot 30 november 1979 heeft in de Deutsche Staatsbibliothek te Berlijn, DDR een "Internationale Fachtagung zu Fragen der Arbeit mit dem Gesamtkatalog der Wiegendrucke" plaatsgevonden, n.a.v. de vijfenzeventigste verjaardag van de "Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke". De opdracht die genoemde Commissie zich in 1904 tot doel stelde, nl. het met internationale samenwerking opbouwen en uitgeven van een wereldcatalogus van wiegedruken, is zoals bekend door twee wereldoorlogen en de daaruit voortgevloeide politieke wijzigingen zeer in het gedrang gekomen. Van 1925 tot 1938 verschenen zeven banden en één aflevering van een achtste band; pas in 1972 kon de uitgave weer op gang gebracht worden. De moeilijkheden, voortspruitend uit het feit dat het hele werkapparaat van de GW in de DDR berust terwijl de grootste verzamelingen incunabelen in het Westen zijn, kunnen slechts met internationale samenwerking en steun overbrugd worden. Met deze bedoeling ging aan de eigenlijke Fachtagung een vergadering van het Rare Book Committee van de IFLA vooraf, dat vier aanbevelingen ter zake op haar programma heeft ingeschreven. De steun die van de Westerse landen (via de Unesco) wordt verwacht, bestaat voornamelijk uit het ter beschikking stellen van microfilmen en andere vormen van reproductie, het bezorgen van vakliteratuur en het organiseren van fellowships voor bibliografen-incunabulisten.

Op de Fachtagung zelf waren een vijftigtal deelnemers, hoofdzakelijk incunabeldeskundigen, uit elf landen aanwezig. De onderwerpen van de veertien referaten die gehouden werden, betroffen problemen van methodische aard bij de redactie van de GW, de GW als bron van de wetenschappelijke, culturele en druktechnische geschiedenis in de 15de eeuw, auteur en lezer van incunabelen. Ter gelegenheid van dit jubileum verscheen een speciaal nummer van het *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, waarin door eenentwintig landen een bericht is bezorgd over de stand van het incunabelonderzoek en -catalogisering in de resp. landen (12). De "Kommission für den GW" hoopt dat deze publikatie en het Colloquium zowel als de verbintenis van de IFLA een stimulans zullen betekenen tot verder incunabelonderzoek en tot een hechtere internationale samenwerking. [E. C.-I.]. (12) *Der internationale Stand der Inkunabelkatalogisierung*, in *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 93, 1979, Heft 10, p. 441-504.

---

433. - Naar aanleiding van de vijfenzeventigste verjaardag van de "Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke" heeft E. HERTRICH van de Bayerische Staatsbibliothek een uitvoerig overzicht gepubliceerd in het Frankfurter Börsenblatt (13) van de stand van het incunabelonderzoek en -catalogisering in de Duitse Bondsrepubliek. Het is een evaluatie geworden van alles wat in het verleden is geschied, op dit ogenblik gebeurt en in de toekomst moet ondernomen worden. [E. C.-I.].

(13) Elmar HERTRICH, *75 Jahre Gesamtkatalog der Wiegendrucke; zur Erschliessung deutscher Inkunabelsammlungen seit der Jahrhundertwende*, in *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel, Frankfurter Ausgabe*, 1979, Nr. 87, *Aus dem Antiquariat* 10, p. A345-354.

---

434. - Nadat in 1978 het Supplement op POLAINS vierdelige incunabelcatalogoog verschenen was (zie in deze Kroniek nr. 400), besloot uitgever Fl. TULKENS een anastatische druk van het geheel op de markt te brengen. Dit is inmiddels gebeurd (14), in 1979, met vermelding evenwel van het jaartal 1978. In het eerste deel is een studie opgenomen van Georges COLIN, *M.-Louis Polain ou l'incunabiliste malgré lui*, p. III-XLVI. Aan de hand van talrijke brieven door Polain nagelaten hangt de auteur een portret op van de mens Polain, dat weliswaar niet steeds even vleidend is, maar waaruit blijkt hoe Polain door omstandigheden van velerlei aard a.h.w. gedreven is tot de uitwerking van het project, die bovendien niet altijd van een leien dakje is gelopen. [E. C.-I.].

(14) M.-L. POLAIN, *Catalogue des livres imprimés au quinzième siècle des bibliothèques de Belgique*. Réimpression de l'édition originale de 1932, Bruxelles, Fl. Tulkens, 1978, 5 vol. 11.000 BF.

---

435. - In juli 1980 verscheen het eerste deel van de "Catalogue des incunables conservés dans les bibliothèques de la région Nord et Pas-de-Calais", gewijd aan het bezit van de stadsbibliotheken van Atrecht, Sint-Winoksbergen, Rijsel en Valenciennes (15), waarbij de twee eerste samen behandeld zijn, de twee laatste elk afzonderlijk. De 451 notities, van het Goff-type, zijn doorlopend genummerd, maar het is dus zaak niet uit het oog te verliezen dat men de auteurs en de anoniemen in drie opeenvolgende alfabetische reeksen moet opsporen. Er is immers geen auteursregister, wel een register op drukkers en boekverkopers en een op de herkomsten. Behalve de verkorte titel bestaan de notities uit de voornaamste bibliografische verwijzingen, de opgave van de eigendomsmerken en ev. de vermelding van een band uit de 15de of 16de eeuw, verluchting, of onvolledig exemplaar. Een zesde zijn wiegedrukken uit de Nederlanden : 54 uit het Zuiden, waaronder Mansion, Van der Goes en Van Westfalen de spits afbijten, en 25 uit het Noorden, waartoe ook nog een produkt van de prototypografie valt te rekenen. Een Nederlandse druk (Polain 397) blijft ongedetermineerd. Een eenvoudig uitgevoerde maar nuttige catalogus. [E. C.-I.].

(15) Frédéric BARBIER & Jean DEGENNE, *Bibliothèques municipales d'Arras, de Bergues, Lille, et Valenciennes*, Lille, Bibliothèque municipale / Association des bibliothécaires français, groupe Nord, 1980, IV-107 p. (= *Catalogue des incunables conservés dans les bibliothèques de la région Nord-Pas-de-Calais*, I).

---

436. - De Koninklijke Nederlondische Botschaft in Bonn geeft, onder de algemene titel *Nachbarn* geregeld brochures uit over een gemeenschappelijk onderwerp uit het Nederlanden en het Nederduitse cultuurgebied. Zo verscheen in 1978 van de hand van H. J. LELOUX (16), als nr. 23 in de reeks, een bespreking van vijf werken in de Nederlanden ontstaan en die een voorbeeld zijn van de wisselwerking tussen beide gebieden. Twee Antwerpse drukken worden besproken: *Paris ende Vienna*, gedrukt door Geraert LEEU in 1488 en de *Historie van die seven wise mannen van Rom* in hetzelfde jaar door Claes LEEU gedrukt. [E. C.-I.].

(16) H. J. LELOUX, *Mittelniederdeutsche, in den Nederlanden entstandene Manuskripte und Fröhdrucke*. Eine Übersicht über literarische Wechselbeziehungen zwischen den Nederlanden und Niederdeutschland, Bonn, Presse- und Kulturabteilung d. Kgl. Niederlondischen Botschaft, 1978, 36

437. - Net voor het afsluiten van deze kroniek verscheen de feestbundel Hellinga (17). Het initiatief om de boekhistoricus en bibliograaf Wytze Hellinga met een huldealbum te vieren, ging uit van de dagelijkse redactie van het tijdschrift *Quaerendo*. Drieënveertig bijdragen over boek en bibliografie in het Duits, Engels, Frans en Nederlands, zijn erin opgenomen, waarbij het accent valt op de 15de en de 16de eeuw. Vooraf gaat een lijst van Hellinga's geschriften op het gebied van het handschrift en het gedrukte boek, afgesloten einde 1978. Het woord vooraf is van Ernst BRACHES en het geheel is ingeleid door A. CROISET van Uchelen. Enkele onderwerpen geheel willekeurig uit de inhoudsopgave gegrepen zijn: Nederlandse incunabelen in Stuttgart (P. AMELUNG), Dirk Martens (D. COQ), de Delftse bijbel (A. DEROLEZ), Gheraert Leeu (F. VANDEWEGHE), de incunabelen uit de abdij van Tongerlo (G. VAN THIENEN), de boekband in de Nederlanden (G. COLIN, M. FOOT), typografische schrijfboeken (A. CROISET VAN UCHELEN), en zoveel meer. Kortom, een boek dat een schat aan informatie over drukken en drukkers, letters en banden bevat. [E. C.-I.].

Zie ook nr. 848

(17) *Hellinga Festschrift/Feestbundel/Motivations. forty-three studies in bibliography presented to Prof. dr. Wytze Hellinga on the occasion of his retirement from the Chair of Neophilology in the University of Amsterdam at the end of the year 1978*, Amsterdam, N. Israel, 1980, xxvii-576 p. 175.-fl.

---

438. - In de Nationale Bibliotheek in Boedapest wordt al jaren lang door Gedeon BORSA materiaal verzameld voor een *Clavis typographorum*, een nomenclatuur van 16de-eeuwse drukkers. Thans liggen de twee delen voor van de Italiaanse clavis (18), een repertorium van al de drukkers en uitgevers die vóór 1601 in het gebied dat thans Italië heet, werkzaam waren. Het hoofdgedeelte bestaat uit een alfabetische namenlijst (*Tomus I*), een chronologische lijst en een alfabetische naar drukplaatsen, gevolgd door zes appendices waarvan de laatste een bronnenopgave is (*Tomus II*). De hoofdvorm wordt gevolgd door de aanduiding van plaats en duur van de werkzaamheid van elke drukker. Er zijn talrijke verwijzingen van variëteit vormen naar de hoofdvorm, waarbij een aantal in de inleiding uiteengezette criteria doorslaggevend zijn geweest. De auteur stelt een algemene *Clavis* in het vooruitzicht die de hele drukkers- en uitgeverwereld vóór 1601 nominatim moet vastleggen. Intussen zijn aanvullingen en opmerkingen op de Italiaanse *Clavis* bij de auteur welkom. Hierbij wordt vooral gedacht aan de moeilijkheden bij drukkers wier activiteit tot in de 17de eeuw heeft voortgeduurd; hier schoot het bronnenmateriaal te kort. De *Clavis* belooft een nuttig werkinstrument te worden voor allen die met het boek in de 16de eeuw te doen hebben. [E. C.-I.].

(18) Gedeon BORSA, *Clavis typographorum librorumque Italiae 1465-1600*, Aureliae Aquensis, V. Koerner, 1980, 2 vol.; 356 + 469 p. (= Bibliotheca Bibliographica Aureliana, XXXV, LXXXV).

---

439. - Met de 30ste aflevering wordt het *Répertoire bibliographique des livres imprimés en France au seizième siècle* (19) voltooid. Zij bevat de tafels, drie in getal : alfabetisch naar drukplaats, naar drukkers, en naar auteurs en titels van anonieme werken. Met uitzondering van Parijs, Lyon, Straatsburg, Caen en Rouen, zijn alle andere Franse drukkersplaatsen uit de zestiende eeuw in deze bibliografie opgenomen; zij vertegenwoordigen 9.600 edities, beschreven naar bestaande exemplaren of naar verwijzingen in de literatuur. Van de steden die ook voor de geschiedenis van de boekdrukkunst in eigen land niet zonder belang zijn, weze slechts Douai en Valenciennes vermeld. In de uitgebreide literatuurlijst vindt men, onder de verkort geciteerde vorm, de volledige opgave van de in de bibliografie geciteerde verwijzingen. [E. C.-I.].

(19) *Répertoire bibliographique des livres imprimés en France au seizième siècle*, 30e Livraison: tables, Baden-Baden, Valentin Koerner, 1980, 221 p. Bibliotheca Bibliographica Aureliana, LXXXVIII).

440.- In de loop van de eerste helft van 1980 is deel II van de *Belgica Typographica* (20) voltooid. Het bevat zes afleveringen, gaande van nrs. 4983 tot 7739 ofte 2756 nieuwe beschrijvingen. Twee registers ontsluiten de inhoud: in een eerste zijn samengebracht alle auteurs,"editors", vertalers, personen tot wie een opdracht is gericht, illustratoren, cartografen, componisten, drukkers en uitgevers; het tweede is de Index topographicus, opgesteld volgens het vroegere schema : stad, drukker, drukjaar, verkorte titel.

Het *Supplementum* (58 bladzijden) bevat opgave van aanvullende exemplaren bij nummers van in deel I beschreven edities; tot slot zeven bladzijden corrigenda.

Behalve de nieuwe aanwinsten van de Koninklijke Bibliotheek, zijn de collecties van 45 grotere en kleinere bibliotheken onderzocht. [E. C.-I.).

(20) Geneviève GLORIEUX, *Belgica Typographica 1541-1600. Catalogus librorum impressorum ab anno MDXLI ad annum MDC in regionibus quae nunc Regni Belgarum partes sunt, II*, Nieuwkoop, B. de Graaf, 1977-1980, xx-495 p. Prijs 495,- fl. (= Nationaal Centrum voor de Archeologie en de Geschiedenis van het Boek, II, 2).

---

441. - De catalogus die Marius VAN MAANEN samenstelde omvat alle boeken - 588 nummers - gedrukt vóór 1601 die aanwezig zijn op de bibliotheek van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam (21). De drukken werden beschreven volgens de regels van de *Handleiding voor de medewerkers aan de Short Title Catalogue Nederland* (zie in deze Kroniek nr. 353). Behalve de plaatssignatuur worden ook enkele bibliografische referentiewerken aangeduid. Er is verder een uitvoerig *Index of printers*, een *List of places with printers*, een *Index of places (without printers)*, een *Index of years* en een index van persoons- en plaatsnamen. [J. M.].

(21) Marius A. VAN MAANEN, *Catalogue of books printed before the seventeenth century now in the Library of the Royal Netherlands Academy Arts and Sciences*, . Amsterdam, North-Holland Publishing Company, 1979, xi156 p.

---

442. - De Aberdeen University Library bezit een 4226 boeken op het vasteland gedrukt tussen 1501 en 1600. Van dit fonds heeft H. J. H. DRUMMOND een *Short-Title Catalogue* (22) opgesteld. Als model van beschrijving werden de STC catalogen van de British Library genomen met enkele geringe afwijkingen (zo werd b.v. de herkomst aangeduid). Het boek heeft verder een uitvoerige *Index of printers and publishers* (p. 219-272) gevolgd door een geografische index (p. 272-287) en een *Index of provenances* (p. 289-310). Drukken uit Antwerpen en Leuven zijn goed vertegenwoordigd [J. M.].

(22) H. J. H. DRUMMOND, *A short-title catalogue of books printed on the continent of Europe, 1501-1600, in Aberdeen University Library*, Aberdeen, University, 1979, xii-314 p.

---

443. - Op de STCN werd reeds vroeger in onze kroniek (nr. 353) de aandacht gevestigd. Een voorbeeld van uitwerking volgens deze regels vindt men in de catalogus van de boeken gedrukt te Hoorn vóór 1701 (23). Het boek vangt aan met een in het Engels en in het Nederlands opgesteld overzicht van het STCN-project en de regels volgens dewelke de Hoornse drukken beschreven werden. De eigenlijke catalogus beschrijft 322 edities, de gekende produktie van deze kleine stad waar de drukkunst circa 1580 een aanvang nam. Het werk heeft bovendien een *Index of printers and publishers at Hoorn* gevolgd door een chronologische lijst; een *Index of printers and publishers outside Hoorn* en een *Index of personal names and of geographical names*. [J. M.].

(23) J. A. GRUYS and C. DE WOLF, *A Short-Title Catalogue of Books printed at Hoorn before 1701. A Specimen of the STCN. With an English and Dutch Introduction on the Short-Title Catalogue, Netherlands*, Nieuwkoop, B. de Graaf 1979, 125 p., 65,- fl. (= *Bibliotheca bibliographica Neerlandica, XII*).

---

444. - Ongeveer gelijktijdig verscheen te Amsterdam een andere catalogus van boeken te Hoorn gedrukt (24), niet als een stadsbibliografie opgevat, maar als een bibliotheekcatalogus. Waarmee het eerste grote verschil met de hierboven besproken uitgave in het licht treedt. Het tweede grote onderscheid is de wijze van

bewerken. Inderdaad, deze catalogus is geheel met behulp van de computer tot stand gekomen. Hiervoor werd in de UB Amsterdam het MARC II format van de Library of Congress, volgens welk systeem de UB haar catalogus automatiseert, verder ontwikkeld, tot men de mogelijkheid had een catalogus van oude drukken via 24 registers te ontsluiten. Als proef werd de collectie Hoornse drukken (213 nummers) uitgekozen, in overleg met de STCN-ploeg uit Den Haag. Van methodologisch standpunt uit is het bijzonder interessant beide publikaties naast elkaar te leggen. [E. C.-I.].

(24) Marja KEYSER, *De computer als hulpmiddel bij bibliografische ontsluiting: catalogus van Hoornse drukken 1591-1718 in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam*, Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, 1979, 116 p. Niet in de handel (= Speciale catalogi, Nieuwe Serie, 12).

---

445. - Zo er nog altijd geen volledige Erasmusbibliografie bestaat, is ons de laatste tijd toch belangrijk bibliografisch materiaal geboden. Er werd herinnerd aan de catalogus van de UB Gent door J. Machiels (zie in deze Kroniek, 1979, [nr. 415](#)), waarin de rubriek Erasmus bijzonder omvangrijk is. In het raam van de werkzaamheden aan het "Verzeichnis der im deutschen Sprachgebiet erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts", heeft Irmgard BEZZEL van de Bayerische Staatsbibliothek een nevenonderneming op het getouw gezet, waarvan het resultaat nu in een fraai boekdeel voorligt ([25](#)): al de Erasmusdrukken aanwezig in de Beierse bibliotheken (een zeventigtal), bibliografisch beschreven, met opgave van de eigen kenmerken van het exemplaar. De belangrijkste inbreng op bibliografisch gebied ligt vnl. in de edities uit het Duitse taalgebied, terwijl de "Rezeptionsgeschichte" van meer dan zuiver bibliografisch belang is. Deze catalogus, die terzelfdertijd een bibliografie wil zijn, vertoont een opvallend kenmerk: nergens is ook maar een verwijzing te vinden naar een bestaande bibliografie - waarbij speciaal aan de *Bibliotheca Belgica* wordt gedacht -, ook niet wanneer die meer informatie biedt dan Bezzels beschrijving. De klassering van E.'s werken is alfabetisch naar de titel van de eerste uitgave (en niet naar de meer gebruikelijke rangschikking van Vander Haeghen), wat in enkele gevallen wel praktische moeilijkheden bij het raadplegen voor gevolg heeft. Er zijn vijf registers. De uitvoering van het geheel is bijzonder goed verzorgd. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [568](#)

(25) Irmgard BEZZEL, *Erasmusdrucke des 16. Jahrhunderts in Bayerischen Bibliotheken. Ein bibliographisches Verzeichnis*, Stuttgart, A. Hiersemann, 1979, xi-565 p. Gebonden, 360,- DM; reeksprijs 298,- DM. (= Hiersemanns Bibliographische Handbücher, 1).

---

446. - U. Kopp ontdekte in de Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel een Nederlandstalige Lutherdruk, zijn Deuteronomiumcommentaar, die onbekend was gebleven aan KRONENBERG en VISSER ([26](#)). Hij onderzocht dit boekje uitvoerig naar inhoud en type en wijst op de grote gelijkheid ervan met een andere, eveneens aldaar aanwezige Nederlandstalige Lutherdruk, *Een Christelijke wtlegginghe op die Propheet Jona*. Zoals voor talrijke andere dergelijke Lutherdrukken is het bepalen van datum en drukker niet eenvoudig. Antwerpen, circa 1525-1530, lijkt hem de meest waarschijnlijke oplossing. [J. M.].

(26) Ulrich Kopp, *Ein unbekannter und andere niederländische Lutherdrucke von ca. 1528 in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, in *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte*, 4, 1979, p. 47-53.

---

447. - In 1978 en 1979 verscheen resp. het eerste en het tweede deel van de beredeneerde catalogus van het grafisch werk der gebroeders WIERIX ([27](#)); het derde en laatste deel is ter perse. Deze nieuwe "Alvin" bevat het resultaat van jarenlang stelselmatig gevoerde opsporingen in talloze binnen- en buitenlandse musea en bibliotheken, en van een nauwgezet onderzoek van het hele oeuvre van Johannes, Hieronymus en Anton WIERIX. Niet enkel de losse bladen (een tweeduizendtal) in al de verschillende staten en kopieën zijn in aanmerking genomen, ook de boekillustratie. Aan de, meestal Plantijnse, uitgaven van het einde der 16de eeuw, zijn een driehonderdtal notities gewijd. Wie zich aan het

geïllustreerde boek van het einde der 16de eeuw in Antwerpen interesseert, kan aan dit standaardwerk niet meer voorbijgaan. Een groot aantal reproducties, meestal sterk verkleind, is als werkinstrument aan het eind van elk deel toegevoegd. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [512](#)

(27) Marie MAUQUOY-HENDRICKX, *Les estampes des Wierix, conservées au Cabinet des estampes de la Bibliothèque royale Albert Ier. Catalogue raisonné, enrichi de notes prises dans diverses autres collections*, Bruxelles, Bibliothèque royale Albert Ier, 1978-, xxxviii + xxij* - 343 p. - Resp. 1000 en 1200 BF.

---

448. - Hoewel misschien niet van rechtstreeks belang voor de cartografen, is het artikel dat Werner WATERSCHOOT aan Ortelius' *Theatrum* wijdde ([28](#)), een meer dan lezenswaardig stuk. Er wordt ingegaan op de allegorische betekenis van de gegraveerde titelpagina en de bijhorende toelichtingen in verzen van Adolphus MEKERCHUS in het Latijn, Peeter HEYNS in het Nederlands en Gérard DU VIVIER in het Frans. [E. C.-I.]

(28) Werner WATERSCHOOT, *The title-page of Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum*, in *Quaerendo*, 9, 1979, p. 43-68.

---

449. - De *Inventaris van Almanakken en Kalenders* ([29](#)) door F. VANDENHOLE samengesteld, beperkt zich tot deze publikaties die ofwel de woorden "almanak" of "kalender" in de titel dragen, ofwel een almanak of kalender bevatten. Uit de inleiding vernemen wij verder dat het werk 1509 titels bevat, waaronder 965 Belgische (472 Gentse en 169 Brusselse), 210 Franse en 123 Nederlandse. De Gentse almanakken met een totaal van 3083 volumes vormen natuurlijk de meerderheid : 182 zijn verschenen van 1545 tot 1699, 756 van 1700 tot 1799, 1366 van 1800 tot 1899 en 290 van 1900 af. De beschrijving, alhoewel summier gehouden, is toch voldoende : de titel, de samensteller of astronoom of wiskundige, de drukker, de jaren in het bezit van de Gentse Universiteit en het plaatsnummer. Er is tenslotte een index van de sterrekundigen, mathematici, auteurs en samenstellers van de almanakken evenals de namen van de personen in de titel vermeld. [J. M.]

(29) F. VANDENHOLE, *Inventaris van Almanakken en Kalenders*, Gent, Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit, 1979, 188 p. - 300 BF.

[Go Top](#)

Archives et bibliothèques de Belgique - Archief- en bibliotheekwezen in België, dl. LIII (1982), nr. 1-4 pp. 378-417: nrs. 450-582.

**KRONIEK VAN DE BOEKDRUKKUNST
TOT 1700**

- 9 -

Afgesloten op 31 december 1983

door

ELLY COCKX-INDESTEGERE (Brussel) en
JEROOM MACHIELS (Gent)

Na een onderbreking van drie jaar is het de redactie van het tijdschrift *Archief- en Bibliotheekwezen in België* weer mogelijk met een nieuwe jaargang te verschijnen. Hierin is opgenomen de negende kroniek van de boekdrukkunst. Deze kroniek, in het leven geroepen door Jeroom MACHIELS, is jarenlang alleen door hem bezorgd. De rubriek over de boekenveilingen is sedert 1981 weggefallen. Overigens wensen wij ons, althans voorlopig, te houden aan de chronologische begrenzing tot 1700; methodologisch belangrijke publikaties uit later tijd worden kort gesignaleerd. De nummering van de notities is doorlopend.

---

450. - Na de *Annual Bibliography of the History of the Book*, waarvan jaargang 9

(publicaties van 1978) in 1982 is verschenen, en vooral na de *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte* (cf. Kroniek nr. [423](#)), is men enigszins verbaasd over het verschijnen van een nieuwe lopende bibliografie in Duitsland, *Bibliographie der Buch- und Bibliothekgeschichte* (B.B.B.) ([1](#)). Het zwaartepunt ligt hierbij op de Duitstalige gebieden. Inzover buitenlandse bijdragen thematisch of methodologisch van belang kunnen zijn, worden zij opgenomen. De lijst van gexciperde tijdschriften staat voorin, de monografieën zijn in de nationale bibliografieën opgespoord. In de inleiding worden de twee boven geciteerde bibliografieën niet vermeld. Onbekend? Het lijkt ons op zijn minst een beetje gebrek aan overleg en teveel van het goede. De eerste band bevat publicaties uit 1980 en 1981, de tweede uit 1982. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [665](#)

(1) *Bibliographie der Buch- und Bibliothekgeschichte*. Bearbeitet von Horst MEYER. Bad Iburg, Bibliographischer Verlag Horst Meyer, 1 (1982)-2 (1983). ISBN 3-923526-01-6 en 3-923526-02-4.

---

451. - H. Urban geeft een overzicht met een korte bespreking van de literatuur, verschenen in 1980-1982, die betrekking heeft op de boekdruk in de 16de en 17de eeuw. De kroniek ([2](#)) wordt ingedeeld per land; voor de Nederlanden is er nauwelijks één bladzijde. [J. M.]

(2) HELMUT URBAN, *Buchdruck des 16. und 17. Jahrhunderts. Literaturbericht 1980-1982*, in *Gutenberg-Jahrbuch*, 1983, p. 241-265.

---

452. - Het bekende Frankfurter *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel* publiceert onder de titel *Buchhandelsgeschichte* van 1974 tot 1978 een bijlage. In hoofdzaak waren deze teksten overdrukken uit *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, uitgegeven door de Historische Kommission van het Börsenverein (sedert 1956). Nu verschijnt sedert 1979 onder dezelfde titel *Buchhandelsgeschichte* een "Zweite Folge" ([3](#)) steeds als bijlage van het *Börsenblatt* maar enkel met oorspronkelijke bijdragen. Hoewel de titel de lading niet meer dekt - het onderwerp is inderdaad de geschiedenis van het boekwezen in de ruime zin - blijft de titel behouden wegens de bekendheid die hij al verworven heeft. Het blad zal op onregelmatige tijdstippen verschijnen maar jaarlijks ongeveer 200 bladzijden bedragen. Recensies krijgen een ruim aandeel. Het eerste nummer verscheen in 1979. Einde 1983 zijn er negentwintig afleveringen verschenen. [E. C.-I.]

(3) *Buchhandelsgeschichte*. Herausgegeben von der Historischen Kommission des Börsenvereins des Deutschen Buchhandels e.V. Frankfurt a.M., II, 1 (1979), ill. (Beilage zum *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel-Buchhandelsgeschichte*, Zweite Folge, erscheint in unregelmässiger Folge). -DM. 35.00.

---

453. - Iedereen weet hoe nuttig, hoe onontbeerlijk soms, auctie- en boekhandelscatalogi zijn bij de bestudering van handschriften en drukken. Vaak weggeworpen na verloop van tijd, zijn zij, vooral de oudste, vrij zeldzaam. Naar analogie met Frits Lugts Repertorium van auctiecatalogi over kunst, heeft Jeanne Blogie in de Koninklijke Bibliotheek een parallelle onderneming op het getouw gezet voor het gedrukte boek. Hiervan plukken wij nu de eerste vruchten: een repertorium van Belgische catalogi aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek ([4](#)). Het valt in twee delen uiteen: 1 de auctiecatalogi gerangschikt naar datum, 2 de prijs- of boekhandelscatalogi gerangschikt naar boekhandelaar of uitgever. De notities zijn bondig gehouden en worden afgesloten met de signatuur van het exemplaar in de K.B. Met dit eerste deel is een eerste stap gezet die moet leiden tot de ontsluiting van het hele bestand in België aan catalogi van gedrukte boeken. [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [2779](#); [1147](#); [669](#)

(4) Jeanne BLOGIE, *Repertoire des catalogues de ventes de livres imprimés. I. Catalogues belges appartenant à la Bibliothèque royale Albert Ier*. Bruxelles, Fl. Tulkens, 1982, ix-890 kol. (Centre national de l'archéologie et de l'histoire du livre, 4). - BF. 3.800.

---

454. - De literatuur betreffende het onderzoek en de reproductietechnieken van watermerken wordt alsmaar omvangrijker. De "Findbücher" van Gerhard Piccard, de inventarissen op het uitgebreide kaartsysteem in het Hauptstaatsarchiv te Stuttgart, volgen elkaar met snelle regelmaat op. Sedert 1980 beschikken wij over een hele reeks nieuwe motieven: werktuig en wapens, fabeldieren, kruis, blad-bloem-boom, lelie (5). [E. C.-I.].

(5) Gerhard PICCARD, *Wasserzeichen Werkzeug und Waffen*. Stuttgart, W. Kohlhammer, 1980, 2 vol. (= Die Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptstaatsarchiv Stuttgart. Findbuch IX). - ISBN 3-17-005617-4 en 3-17-005618-2.>BR> IDEM, *Wasserzeichen Fabeltiere: Greif, Drache, Einhorn*. Ibid., 1980 (Findbuch X). - ISBN 3-17-005746-4.

IDEM, *Wasserzeichen Kreuz*. Ibid., 1981 (Findbuch XI). - ISBN 3-17-007109-2.

IDEM, *Wasserzeichen Blatt-Blume-Baum*. Ibid., 1982 (Findbuch XII). - ISBN 3-17-007562-4.

IDEM, *Wasserzeichen Lilie*. Ibid., 1983 (Findbuch XIII). - ISBN 3-17007756-2.

---

455. - Sedert 1980 verschijnt een jaarboek van de Internationale Vereniging van Papierhistorici (IPH). Hierin worden opgenomen studies over papiergeschiedenis die te lang zijn om in het Bulletin IPH-Information te worden opgenomen, en de congresverslagen. Tot nu toe zijn twee jaarboeken verschenen (6). In het tweede zijn onder meer een aantal artikelen in moeilijk toegankelijke Oosteuropese talen in een Westerse taal omgezet. [E. C.-I.].

(6) *IPH Yearbook = IPH-Jahrbuch = Annuaire IPH. Yearbook of Paper history = Jahrbuch der Papiergeschichte = Annuaire de l'histoire du papier*. Basle, IPH Edition, 1 (1980)-2 (1981), ill. - ISBN 3-85718-001-3 en 3-85718-002-1.

---

456. - Een oude techniek, nieuw aangewend bij het watermerkenonderzoek, is het wrijfsel. Over de toepassing ervan door Wolfgang Haupt, restaurateur bij de UB Marburg/Lahn in Duitsland, bericht Ir. Theo Gerardy (7), zelf onvermoeibaar vorser op dit gebied. Schrift en druk verschijnen niet op het wrijfsel; aan te bevelen is onder het blad papier een dunne aluminium- of staalplaat te leggen en het wrijfsel van de zeefzijde te maken. [E. C.-I.].

(7) Theo GERARDY, *Abreiben-eine vorzügliche Methode zur Abbildung von Wasserzeichen*, in *IPH Information*, 15, 1981, nr. 2, p. 48-51.

---

457. - Het cruciale probleem bij het watermerkenonderzoek, d.w.z. bij het identificeren en reproduceren (op welke wijze dan ook) van watermerken, ligt voornamelijk in de aanwezigheid van schrijf- of drukinkt op het papier. De betaradiografie is hier aan tegemoet gekomen, maar stuit op heel wat verzet: te langzaam en bijgevolg te duur, de onzekerheid over de al of niet gegarandeerde veiligheid voor de manipulator. Het onderzoek heeft intussen echter niet stil gestaan. Dank zij de jongste ontwikkeling op het gebied van de elektronenradiografie in de Bundesanstalt für Materialprüfung (Berlijn), liggen er nieuwe mogelijkheden open. Het papier met het te onderzoeken watermerk wordt tussen een loden folie en een Röntgenfilm gedrukt en gedurende enkele seconden, hoogstens minuten, aan de (behandelde) Röntgenstralen blootgesteld. Het resultaat is dat het wm. als een donkere lijn op lichte achtergrond verschijnt. Bij drukken kunnen veel loodfoliën gelijktijdig bestraald worden. Hierover berichten Eva Ziesche en Dierk Schnitger uitvoerig in het *Archiv für Geschichte des Buchwesens* (8), nu reeds drie jaar geleden. De werkwijze en de voordelen van het systeem worden overzichtelijk beschreven en aan de hand van een voorbeeld, de watermerken van het *Catholicon* van Mainz, 1460, geïllustreerd. Aansluitend bij dit voorbeeld kan nog gelezen worden Gerhard Piccard, *Das Mainz Catholicon von 1460 und seine Datierung*, in *Aus dem Antiquariat*, Beilage Nr. 4 zum *Börsenblatt des Deutschen Buchhandels*, 30.IV.1982 en Theo Gerardy, *Zum Stande der Catholicon-Datierung*, in *IPH Information*, 17, 1983, nr. 1, p. 2-7. [E. C.-I.].

(8) Eva ZIESCHE & Dierk SCHNITGER, *Elektronenradiographische Untersuchungen der Wasserzeichen des Mainzer Catholicon von 1460*, in *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, 21, 1980, Lfg. 5/6, kol. 1303-1360, ill.

---

458. - De reproductie van watermerken blijkt voor velen een uitdaging. Peter Amelung stelt in het *Gutenberg-Jahrbuch* een nieuwe techniek voor die door Joachim Siener (9) wordt uiteengezet. Lichtdruk, contactkopie, fotografische opname en xerokopie blijven beladen met schrift of druk; de betaradiografie, hoewel nu minder tijdrovend dan in het begin, blijkt toch niet geheel vrij van risico. Uitschakeling van schrift/druk en van radioactiviteit, waren de doelstellingen van Sieners' onderzoek. Een fosforiserende emulsie achter het papier met watermerk bracht de oplossing. Het eindresultaat is aanzienlijk goedkoper dan de betaradiografie, bezit overigens dezelfde kwaliteiten. [E. C.-I.]. Zie ook nr. [669](#)

(9) Peter AMELUNG, *Die Abbildung von Wasserzeichen. Vorbemerkungen zur Beschreibung eines neuen Verfahrens*, in *Gutenberg-Jahrbuch*, 1981, p. 97-98. Joachim SIENER, *Ein neues Verfahren zur Abbildung von Wasserzeichen*, in *Ibidem*, p. 99-102, ill.

---

459. - Niet enkel de watermerken, ook het papier wordt geanalyseerd. In het Department of Physics and Crocker Nuclear Laboratory van de University of California, Davis (10) wordt het onderzoek gevoerd met behulp van een stralenbundel heliumionen, afgekort tot PIXE analyse (Proton Induced X-ray Emission). Voorlopig geschiedt de toepassing op inkt en papier, beide zeer belangrijk m.b.t. datering van documenten. [E. C.-I.].

(10) T. A. CAHILL, B. KUSKO & R. N. SCHWAB, *Analyses of inks and papers in historical documents through external beam pixe techniques*, in *Nuclear instruments & methods*, 181, 1981, nog 1-3, 1-15 March, p. 205-208, ill.

---

460. - Wat brengt de cyclotron analyse van de inkt voor de studie van de incunabelen? In de eerste plaats zetten de auteurs (11) uiteen waarin die analyse bestaat om vervolgens over te gaan tot de resultaten. De methode zelf is "rapid, non-destructive and inexpensive". Het eerste resultaat van het onderzoek van een beperkt 'sample' van de 42-regel Bijbel was het ongewoon hoog, wellicht uniek, metaalgehalte van de inkt. Vindt men hierin een verklaring voor de zeer mooie bewaarde druk? Het tweede onderzoek was het verband te onderzoeken tussen de inkt (de metaalcompositie ervan) en de chronologie van de 42-regel Bijbel zoals deze door Schwenke werd opgesteld. Het derde onderzoek was de inkt van de 42-regel Bijbel te vergelijken met de inkt van andere incunabelen, in dit geval het *Catholicon*. Hier bleek het loodgehalte uiterst laag en naarmate de proeven gebeurden op recentere incunabelen (bv. de Koberger Bijbel) waren er nauwelijks nog sporen te vinden van lood of koper. Men geeft zich onmiddellijk rekenschap dat dergelijke onderzoekingen, op grotere schaal verricht, nieuwe perspectieven openen. [J. M.].

(11) Richard N. SCHWAB, Thomas A. CAHILL, Bruce H. KUSKO & Daniel L. WICK, *Cyclotron Analysis of the Ink in the 42-Line Bible*, in *The Papers of the Bibliographical Society of America*, 77, 1983, p. 285-315.

---

461. - Nadat Frans A. Janssen zich sedert 1974 naam heeft verworven met zijn uitgave van Van Cleefs handboek der boekdrukkunst, heeft hij ons nu verrast met een nog belangrijker boek: de teksteditie van een handschrift uit 1801, getiteld *Beschrijving der boekdrukkunst* door David Wardenaar (12). Het handschrift werd in 1952 door de Gemeentelijke Archiefdienst te Rotterdam verworven. Wardenaar, zelf letterzetter en meesterknecht, is hiermee de auteur van het oudste Nederlandse drukkershandboek. Aan de teksteditie met commentaar gaat een uitvoerige inleiding (ruim 100 bladzijden) vooraf: de overdracht van typografisch-technische kennis vóór 1800 in de ons omringende landen, een levensbeschrijving van de auteur, een ontleding van en een waardeoordeel over zijn werk. De tekstbezorger heeft deze uitgave, oorspronkelijk als proefschrift voor de Universiteit van Amsterdam verschenen, opgevat als een bijdrage tot de studie van de grafische technieken en van de analytische bibliografie. Een onmisbaar werkinstrument voor de bibliograaf. [E. C.-I.].

Zie ook nrs. [670](#); [1262](#)

(12) Frans A. JANSSEN, *Zetten en drukken in de achttiende eeuw: David Wardenaar's "Beschrijving*

462. - J.-F. Gilmont (13) wijdt een uitvoerig onderzoek aan de coördinatie van het werk in een drukkerij in de tweede helft van de zestiende eeuw (het zetten, de correctie en het drukken). Zijn uitgangspunt is niet langer de drukkershandboeken, noch het boek zelf of de drukkersarchieven maar de voorschriften (de wettelijke en de reglementen van de werkplaatsen). [J. M.].

(13) Jean-François GILMONT, *Printers by the Rules*, in *The Library*, Sixth series, 2, 1980, p. 129-155.

---

463. - H. de Kooker heeft kunnen aantonen dat, in tegenstelling tot wat Philip Gaskell beweert, in Nederland tijdens de 17de eeuw w¹ per vorm is gezet. Hij doet dit aan de hand van de folio-editie van een Dordtse druk van Isaac Jansz Canin uit 1621 (14). [E. C.-I.].

(14) Henk DE KOOKER, *Zetten per vorm in de Noordelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw*, in *De letter doet de geest leven. Bundel opstellen aangeboden aan Max de Haan ...*, Leiden, Vakgroep Nederlandse taal- en letterkunde, 1980, p. 126-137, ill. (Publikaties van de Vakgroep Nederlandse taal- en letterkunde, 9). - Fl. 23.00.

---

464. - W. Weisz (15) bestudeert de geschiedenis van de boekomslag of de schutbladen van het boek. Meestal onbedrukte vellen papier bij de incunabelen, die nadien door de binder zullen verwijderd worden, ziet men vanaf de 17de en 18de eeuw deze omslagen esthetische doeleinden nastreven (marmerpapier). Hij gaat de evolutie verder na tot op heden. [J. M.].

(15) Wisso WEISZ, *Zur Entwicklungsgeschichte des Vorsatzpapier*, in *Gutenberg-Jahrbuch*, 1983, p. 140-158.

---

465. - De tentoonstelling die in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage plaats vond (16), richtte zich in eerste instantie op de meest luxueus versierde banden. Na een korte inleiding over de groei van de collectie en het aanstippen van de opmerkelijke banden begint de catalogus die 169 nummers omvat. Elk nummer maakt het voorwerp uit van een behoorlijke beschrijving met een korte commentaar. Inleiding en tekst zijn van de hand van Jan Storm van Leeuwen. Achtereenvolgens hebben wij tot 1600 44 nummers, en voor de volgende vier eeuwen zowat een dertigtal per eeuw. Nadien volgen de afbeeldingen van alle banden (meestal sterk verkleind maar toch duidelijk), de literatuur en de registers. [J. M.].

(16) Jan STORM VAN LEEUWEN, *De meest opmerkelijke boekbanden uit eigen bezit*. Catalogus van de tentoonstelling gehouden in de expositiezalen van de Koninklijke Bibliotheek 14 september-20 oktober 1983. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 1983, 171 p., ill. - ISBN 90-6259-050-0.

---

466. - Op het internationaal congres van de bibliofilie in 1979 sprak Mirjam Foot van de British Library over relaties tussen de boekband in de Nederlanden en Engeland op het einde van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw (17). Zij heeft aangetoond dat er enerzijds paneelstempels uit de Nederlanden in Engeland zijn ingevoerd en anderzijds invloed van de Nederlandse op de Engelse boekband is uitgegaan. Dit blijkt niet enkel uit de tekening van de stempels en het banddecor als geheel, maar is ook uit andere gegevens af te leiden als b.v. geschuinde berderen en de behandeling van de kapitaal of besteekband. [E. C.-I.].

(17) Mirjam M. FOOT-ROMME, *Influences from the Netherlands on bookbinding in England during the late fifteenth and early sixteenth centuries*, in *Onze me cong¹s international de bibliophile [!] Bruxelles 21-27 septembre 1979*. Communications ¹dit¹es par Paul Culot et E. Rouir. [Bruxelles], Soci¹t¹ royale des Bibliophiles et Iconophiles de Belgique, 1981, p. 39-64, ill.

---

467. - "Het oude boekenbezit in de bibliotheken; problemen en ontsluitingsmogelijkheden" was het thema van een internationaal congres georganiseerd in Reggio Emilia en Parma van 5 tot 7 december 1979 (18). De aanleiding was de herdenking Antonio Panizzi (1879), geboren Italiaan maar

onverbrekelijk verbonden met de geschiedenis van het British Museum. Buiten Italië zelf werd door verschillende sprekers de toestand ontleed voor Frankrijk, Engeland, Hongarije, België en Nederland. [E. C.-I.].

(18) Elly COCKX-INDESTEGERE, *Fonds anciens des bibliothèques: la situation en Belgique et aux Pays-Bas*, in *I fondi librari antichi delle biblioteche*, Firenze, L.S. Olschki, 1981, p. 63-84.

---

468. - Naar aanleiding van het verschijnen van de catalogus van de verzameling Americana aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, werd een tentoonstelling in de Nassaukapel georganiseerd die een selectie van 83 nummers uit de 8000 bood (19). Hieronder drukken van Dirk Martens met de brief van Chr. Columbus, met de *Utopia* van Th. More, incunabelen en talrijke uitgaven uit de Nederlanden. [E. C.-I.].

(19) a) Margaret Gale NICHOLSON, *Catalogue of pre-1900 imprints relating to America in the Royal Library, Brussels*. Millwood, N.Y.; Kraus; 1983, 3 vol. - ISBN 0-527-67200-9. - \$ 230.00.

b) Margaret Gale NICHOLSON, *Americana 1492-1886*. Exhibit. Nassau Chapel, December 9, 1983 - Januari 7, 1984. Brussels, Bibliothèque royale Albert Ier = Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1983, 50 p.,

---

469. - De tot driemaal toe geteisterde universiteitsbibliotheek te Leuven kon, vooral dankzij schenkingen van eminente geleerden waaronder Mgr. H. de Vocht (1962), over voldoende goed en belangrijk materiaal beschikken om op het specifieke gebied van de Nederlandse letterkunde een boeiende en gevarieerde tentoonstelling (20) te organiseren. Handschriften, oude drukken waaronder verschillende emblemataboeken, om slechts dit te vermelden, zijn uitstekend beschreven en toegelicht. [E. C.-I.].

(20) *Nederlandse letteren in de Leuvense Universiteitsbibliotheek*. Catalogus van de tentoonstelling in de Universiteitsbibliotheek, 31 augustus-4 september, 4-22 oktober 1982. (Samenstelling en eindredactie: Marcus de Schepper). Leuven; afd. Nederlandse Literatuur en Volkskunde, Departement Literatuurwetenschap; 1982, 256 p., ill.

---

470. - Blijkbaar is toch niet alles teloor gegaan in de U.B. Leuven. Van de schenking S. Minns (Boston, Mass.) na WO II zijn in ieder geval nu nog vier handschriften en ca. 200 oude drukken over. Hieruit is een aantal gekozen rond het thema dat de titel van een tentoonstelling en begeleidende catalogus is geworden (21). [E. C.-I.].

(21) *Imago mortis. Preciosa uit de verzameling S. Minns in de Leuvense Universiteitsbibliotheek*.

Tentoonstelling ingericht naar aanleiding van het colloquium De dood in de Middeleeuwen, 21 mei-1 juni. [Leuven], Faculteit van de Wijsbegeerte en de Letteren, [1979], 27 p., ill.

---

471. - Naar aanleiding van een tentoonstelling over de heilige Jozef te Brugge verscheen een uitgave die eerder een inleiding tot het onderwerp is dan een eigenlijke catalogus (22). Hierin is paragraaf 15 gewijd aan "oude vlaamse drukken over Sint-Jozef", 15de-19de eeuw (p. 69-74, 88-89). Op p. 104-109 volgt een lijst van 94 drukken. Niettegenstaande de uiterst summier gehouden beschrijvingen, loont het toch de moeite hiernaar te verwijzen. [E. C.-I.].

(22) *Sint-Jozef te Brugge*. (Tentoonstelling 21 februari-1 maart 1981, Onthaalcentrum Bank Brussel-Lambert, Brugge). Brugge, Vrienden van Sint-Jozef, [1981], 120 p.

---

472. - Naar aanleiding van de grote Ruusbroectentoonstelling in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel in 1981, publiceerde E. Cockx-Indestege een overzicht van Ruusbroecdrukken (23). Opvallend is het geringe aantal tekstedities van Ruusbroecs werken in de 15de en 16de eeuw. [E. C.-I.].

(23) Elly COCKX-INDESTEGERE, *Ruusbroecs werken in druk verspreid van de vijftiende tot de negentiende eeuw*, in *Vlaanderen*, nr. 182-183, 1981, p. 176-80, ill.

---

473. - In *Dutch Crossing*, het tijdschrift uitgegeven door het Department of Dutch van Bedford College (University of London), verscheen in juli 1977 de *Lijst van verkorte titels van boeken gedrukt in de Nederlanden en van Nederlandse boeken tot 1800 in Bedford College Library*. Nu ligt voor ons het bezit aan Nederlandse

boeken van de Dutch Church (Austin Friars) te Londen (24). Het is een summierelijst, bedoeld om achteraf tot een degelijke catalogus te worden omgewerkt. De uitgave past in het grotere project om het hele oude Nederlandse boekenbezit in Londen buiten de British Library kenbaar te maken. [E. C.-I.].

(24) Karel BOSTOEN, *Signalement van boeken gedrukt in de Nederlanden en van Nederlandstalige boeken vóór 1800 in de Dutch Church Library te Londen*. Supplement to Dutch Crossing, Number 16, March 1982, 53 p.

---

474. - F. Wielant, de in 1441 te Gent geboren rechtsgeleerde, stelde op 20 april 1483 een *Inventaris van minen boucken* op. Deze catalogus, die berust in het Rijksarchief Kortrijk, wordt hier voor de eerste maal uitgegeven (25). De uitgave wordt voorafgegaan door een biografie van Wielant en een overzicht van de inhoud van de bibliotheek. Deze bestond uit 104 handschriften en 32 drukken. Na de tekstuitgave volgt een gedetailleerde identificatie van de 136 boeken. [J. M.].

(25) D. VAN DEN AUWEELE, G. TOURNOY en J. MONBALLYU, *De bibliotheek van Mr. Filips Wielant (1483)*, in *Lias*, 8, 1981, p. 145-187.

---

475. - Cl. Sorgeloos (26) behandelt de geschiedenis en de inhoud van de bibliotheek van Karel van Lorreinen. [J. M.].

(26) Cl. SORGeloos, *La bibliothèque de Charles de Lorraine gouverneur-général des Pays-Bas autrichiens*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 60, 1982, p. 809-838.

---

476. - Het artikel van Rietbergen (27) is een analyse van de inhoud van een 17de-eeuwse bibliotheek. [J. M.].

(27) P.J.A.N. RIETBERGEN, *The library of a Dutch country squire, Thomas Walraven van Arkel (1615-1694). A contribution to the study of Dutch aristocratic culture in the 17th century*, in *Lias*, 9, 1982, p. 271-284.

---

477. - De immer actieve Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel had in 1978 een "Arbeitsgespräch" georganiseerd over het onderwerp: boek en tekst in de 15de eeuw. Dit had dus betrekking zowel op het handschrift als op de druk. Aspecten als de typografische vormgeving, paleografie en paleotypie, papieronderzoek, eigendomsmerken, waren aan de orde. Uit de zestien referaten licht ik als algemeen methodologisch de belangrijkste: Gerhardt Powitz, *Text und Kommentar im Buch des 15. Jahrhunderts*, Paul Needham, *Bibliographical evidence from the paper stocks of English incunabula*, Peter Amelung, *Methoden zur Bestimmung und Datierung unfirmierter Inkunabeln*. Over de letter handelden Albert Derolez met zijn bijdrage over *Die Italienischen Handschriften in Littera Antiqua und ihre Beziehungen zu den Italienischen Inkunabeln* en Otto Mazal met *Paläographie und Paläotypie. Zur Schriftgeschichte des 15. Jahrhunderts*. De inmiddels overleden Frederick R. Goff behandelde in het algemeen de *Characteristics of the book in the fifteenth century* en Adriaan Offenberg bracht verslag uit over zijn *Untersuchungen zum hebräischen Buchdruck in Neapel um 1490*. Twee brillante lezingen over een speciaal onderwerp waren die van A.?. Doyle over *Early 15th-century copies of Gower's Confessio Amantis and Chaucer's Canterbury Tales* en van David Rogers over *A glimpse into Günther Zainer's workshop at Augsburg c. 1475*. Severin Corsten belichtte de rol van de universiteit te Keulen in het boekbedrijf: *Universität und Buchdruck in Köln. Versuch eines Überblicks für das 15. Jahrhundert*. Hans Löfling raakte een typisch boekhistorisch verschijnsel aan: *Die Fortdauer der Handschriftlichen Buchherstellung nach der Erfindung des Buchdrucks - ein buchgeschichtliches Problem*. De geschiedenis van boeken vormt het onderwerp van Ian R. Willison: *The treatment of notes of provenances and marginalia in the "Catalogue of books printed in the xvth century now in the British Museum" (BMC)*, terwijl het aspect receptie behandeld werd door Hans-Joachim Koppitz: *Fragen der Verbreitung von Handschriften und Frühdrucken im 15. Jahrhundert* en Ursula Altmann, *Leserkreise zur Inkunabelzeit*. Als toemaat gaf Dominique Coq toelichtingen bij de grote onderneming "La littérature imprimée en français au xve siècle": *Les*

incunabels en langue française: problèmes de méthode pour une étude en cours. De organisatoren van dit symposium, Lotte Hellinga en Helmar Hertzl, komt de grote verdienste toe codicologen en bibliografen *samen* rond de tafel te hebben gebracht. Bij herhaling kan hieruit slechts een vruchtbare wisselwerking groeien. De handelingen van dit driedaags symposium verschenen in 1981 (28). [E. C.-I.].

(28) *Buch und Text im 15. Jahrhundert = Book and Text in the fifteenth century.* Arbeitsgespräch in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel vom 1. bis 3. März 1978. Vorträge herausgegeben von Lotte Hellinga und Helmar Hertzl = Proceedings of a conference ... Hamburg, E. Hauswedell, 1981, 251 p., ill. (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, 2). -ISBN 3-7762-0206-8. -DM. 64.

---

478. - Begin 1981 gaf de Parijse antiquaar Pierre Berthelemy een opmerkelijke catalogus (29) uit: 261 nummers waarvan handschriften (1-7), incunabelen (8-26) en latere drukken (zeer veel zestiende-eeuwse, verscheidene boekbanden). Oorsprong, herkomst of band van de exemplaren hebben meestal iets met de oude Nederlanden te maken en verschillende edities zijn unica. Wat de meer recente herkomsten aangaat, dient voornamelijk Generaal Willems te worden vermeld, wiens bibliotheek na zijn dood in 1957 naar de vier windstreken is verspreid, Berthelemy heeft er een hele partij samengebracht die nu andermaal, her en der verspreid is, veelal met onbekende bestemmingen. De catalogus, overvloedig geïllustreerd, is een nuttig naslagwerk en een onmisbare schakel in de geschiedenis van de bibliofilie van ons land. [E. C.-I.].

(29) *Pays-Bas anciens.* Catalogue 71. Paris, [1981], 257 p., XIX pl.

---

479. - De bedoeling van de fraaie tentoonstelling in het prachtige Rijksmuseum Het Catharijneconvent te Utrecht was speciaal de aandacht te vestigen op het boekenbezit, afkomstig van twee bibliotheken, nl. van het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht en het Bisschoppelijk Museum te Haarlem. Middeleeuwse handschriften en oude drukken gaven aldus een beeld van het religieuze boek. De begeleidende publikatie (30) is geen catalogus maar een bundeling van vier opstellen over de geschiedenis van de twee bibliotheken, liturgische boeken, de moderne devotie en het boek, de verluchting van een Utrechts getijdenboek. [E. C.-I.].

(30) *Geschreven, gedrukt, versierd, verzameld. Boeken uit de bibliotheek van het Rijksmuseum Het Catharijneconvent.* Utrecht, Rijksmuseum Het Catharijneconvent, 1982, 40 p., ill.

---

480. - F. Barbier (31) signaleert een onbekend exemplaar van de Latijnse *Biblia pauperum* opgedoken in de Stadsbibliotheek te Douai. Deze blokboekuitgave zou corresponderen met de editie beschreven door Schreiber in zijn *Manuel*, T. IV, p. 4, editie III. [J. M.].

(31) Frédéric BARBIER, *Une édition xylographique de la Bibliothèque municipale de Douai*, in *Revue française d'histoire du livre*, 1982, nr. 35, p. 187-188.

---

481. - De streek Champagne-Ardenne bezit 1795 incunabelen verdeeld over 17 bibliotheken. Hiervan zijn er slechts 41 van bij ons. Dit zeer kleine aantal verwondert voor een gebied dat toch aan België grenst. De auteur J.-M. Arnoult schrijft op p. 16: "La faible représentation des anciens Pays-Bas s'explique difficilement" .... Er zijn twee verklaringen volgens hem: een politieke maar vooral een geografische belemmering. Na de inleiding en een bibliografie volgt de catalogus van de incunabelen in alfabetische volgorde. Na elke beknopte titel met de belangrijkste gegevens volgt een uitvoerige bibliografische referentielijst. Tenslotte een drukkerslijst (per land en per stad), een index van drukkers en boekhandelaars, de concordantietabellen en enkele nuttige statistieken. Het laatste deel, niet het minst belangrijke, de *Notes sur les bibliothèques champenoises* (p. 357-457) is een geschiedenis van deze bibliotheken. Het boek heeft een 30-tal illustraties (32). [J. M.].

(32) Jean-Marie ARNOULT, *Catalogues régionaux des incunables des bibliothèques publiques de*

482. - Twee jaar na het verschijnen van de catalogus door J.-M. Arnoult is de reeks van Franse regionale incunabelcatalogi, ziet een nieuwe publikatie het licht (33): komen aan de beurt de bibliotheken van Béziers, Carcassonne, Lumel, Mende, Montpellier, Narbonne, Nîmes, Perpignan. 507 Nummers, in de regel kort beschreven met opgave van repertoria en bezit, en een stel nuttige registers. Er is geen enkele wiegedruk uit de Nederlanden. [E. C.-I.]

(33) Martine LEFEVRE, *Catalogues régionaux des incunables des bibliothèques publiques de France. Volume II: Bibliothèques de la région Languedoc-Roussillon*. Bordeaux, Sociétés des Bibliophiles de Guyenne, 1981, VIII-232 p., ill.

---

483. - Het rijke bezit aan incunabelen van de Bibliothèque nationale te Parijs wacht reeds lang op een stelselmatige ontsluiting. De centrale catalogus voor Frankrijk van Marie Pellechet en M.-L. Polain is, zoals men weet, onvoltooid achtergebleven (A-Gregorius). Intussen is het bezit aan Nederlandse incunabelen vastgelegd in een publikatie door G. Elliott-Loose (1976).

Sedert 1981 verschijnt nu een verkorte titelcatalogus bewerkt door een ploeg incunabulisten van de Bibliothèque nationale (34). Om niet het reeds bestaande gedeelte van het alfabet over te doen, is men begonnen met de letter H en heeft men zich wijselijk tot het eigen bezit beperkt. De beschrijvingen geven in de regel een verkorte titel en een summier collatie; daar tegenover staan de verwijzing naar repertoria, de verantwoording van toeschrijvingen, de eigenaardigheden van het exemplaar en de signatuur. Vier afleveringen zijn voor dit deel ?? voorzien (H-Z, + de Hebraïca); deel I (A-G + de Xylographica) zal eveneens vier afleveringen bevatten; deel III zal de concordanties en de registers bevatten. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [834](#)

(34) *Catalogue des incunables [de la] Bibliothèque nationale*. (Préface: Alain GOURDON. Avant-propos et catalogue: Ursula BAURMEISTER, Annie CHARON-PARENT, Dominique COQ). Paris, Bibliothèque nationale, 1981-, ill. - ISBN 2-7177-1509-2 (Edition complète).

---

484. - In juni 1979 organiseerde de Scuola Vaticana di paleografia, diplomatica e archivistica een tweedaags seminarie gewijd aan "Scrittura, biblioteche e stampa a Roma nel Quattrocento. Aspetti e problemi". De uitgave van de handelingen door C. Bianca e.a. in 1980, bestaat uit twee delen. Het tweede deel (35) is een chronologisch gerangschikte bibliografie van 1828 Romeinse incunabelen, m.b.v. de computer gerealiseerd en in tabelvorm afgedrukt: ultra korte titels, repertoria en opgave van het bezit van de Vaticaanse Bibliotheek, taal, formaat, lettertype, illustratie, datum, drukker. [E. C.-I.]

(35) *Indice delle edizioni romane a stampa, 1467-1500*, a cura di P. CASCIANO, G. CASTOLDI, M. P. CRITELLI, G. CURCIO, P. FARENAGA, A. MODIGLIANI. Città del Vaticano, 1980, xvi-286 p. (Littera Antiqua 1, 2). - ISBN 88-85054-005.

---

485. - De STC catalogus opgesteld door Rhodes beschrijft 1847 incunabelen aanwezig in een 30-tal bibliotheken te Oxford met uitzondering van het rijke fonds van de Bodleian (36). Voor elke incunabel vindt men er de belangrijkste gegevens typisch voor een STC catalogus. De beschrijving wordt aangevuld met de herkomst en een beknopte nota van de band. Het getal 1847 duidt het aantal alfabetisch geordende notities aan, want in feite zijn er meer incunabelen gezien de vele dubbels. Op het einde heeft men volgende indices: "Index of Libraries, of towns, of printers and publishers and of provenances". Deze laatste is zeer uitgebreid en belangrijk voor de geschiedenis van de Oxford Colleges. Tenslotte de concordantietabellen. Er zijn een 90-tal drukken uit de Nederlanden. Jan van Westfalen is best vertegenwoordigd met 30 incunabelen. Dit is begrijpelijk wegens zijn betrekkingen met de stationers en zijn reizen in Engeland (p. xxxii). [J. M.]

(36) Dennis E. RHODES, *A catalogue of incunabula in all the libraries of Oxford University outside the Bodleian*. Oxford, Clarendon Press, 1982, XLI-444 p., ill. - ISBN 0-19-818175-2.

---

486. - De laatst verschenen aflevering van *The British Library Journal* (37) is geheel gewijd aan incunabelstudies. De eerste bijdrage handelt over de techniek van de gouddruk in de vijftiende eeuw waarbij het onderzoek door V. Carter, L. Hellinga, T. Parker en J. Mullane geleid heeft tot de bevinding dat dit met goudblad en met behulp van een binderspers moet zijn geschied. Twee opstellen zijn aan Gutenbergdrukken gewijd (J. Ing.; E. König); één handelt over een Engelse (W. J. Partridge), één over een Franse (U. Baurmeister) druk en één over de Bagford- en Sloanecollecties in de British Library (M. Nickson). [E. C. I.]. (37) *The British Library Journal*, 9, 1983, 1, 92 p.

---

487. - In onze kroniek hebben wij reeds herhaaldelijk de aandacht gevestigd op de betekenis van H. Bradshaw (38). Na de uitgave van de correspondentie Bradshaw-Holtrop in 1968-78 door W. en L. Hellinga, kon David McKitterick nu de hand leggen op een nieuwe reeks brieven die hij thans met de nodige commentaar uitgeeft. [J. M.].

(38) David McKITTERICK, *Henry Bradshaw and J.W. Holtrop: some further correspondence*, in *Quaerendo*, 11, 1981, p. 128-164.

---

488. - I. Kok (39) begint met een overzicht te geven van het werk van W. M. Conway en de optiek waarin het werd opgesteld. Zijn standpunt was dit van een kunsthistoricus en moet volgens de auteur verlaten worden voor een meer "bibliographical approach". Tenslotte wordt een nieuw project uiteengezet. [J. M.].

(39) Ina KOK, *A new study of woodcuts in the incunabula of the Netherlands*, in *Quaerendo*, 12, 1982, p. 159-167.

---

489. - De voornamelijk ook voor de Nederlanden zo belangrijke Rosenwaldcollectie, waarvan in 1977 de volledige catalogus verscheen, twee jaar voor de dood van de schenker, geeft gelukkig nog steeds aanleiding tot studie en onderzoek. In 1982 bundelde Sandra Hindman (John Hopkins University Baltimore, Md.) de neerslag van een symposium (40): elf opstellen rond drie thema's: het vijftiende- en zestiende-eeuwse boek in de Nederlanden, het landschap en het vroege geïllustreerde boek, de illustraties in de Vergiliusedities. De publikatie wordt ingeleid door een woord vooraf van John Y. Cole organisator van het symposium (Center for the book, Washington D.C.), en door twee bijdragen resp. van William Matheson (Library of Congress, Washington D.C.) en Sandra Hindman, over de verzamelaar en zijn collectie. Het accent ligt hierbij uiteraard op het geïllustreerde boek. Het trieste verhaal over de Arenberg-verzameling maakt plaats voor het opbeurende relaas over de Rosenwald-collectie: bibliofiel én mecenas, ten bate van anderen. (De Arenberg-collectie is echter niet in haar geheel door Rosenwald verworven (p. 3), W. Post en R. Pennink (niet Penninck) waren niet aan de Kon. Bibl. te Brussel, maar te Den Haag verbonden (p. 5), het kookboek door ondergetekende uitgegeven is niet "the first Belgian cookbook" maar het tweede (*idem*).

Aan het eerste thema zijn vier opstellen gewijd. Aan de hand van de houtsneden in Rolevincks *Fasciculus temporum* door Veldener gedrukt, identificeert Diane G. Scillia de Houtsnijder van Utrecht die voor Jan Veldener werkte, met de Meester van het London Passional, een miniaturist. James Snyder onderzoekt de houtsneden in Bartholomaeus Anglicus' *Boeck vander proprieteyten der dinghen* in de Haarlemse editie van 1485 en stelt hierbij vast dat de Meester van Bellaert zich lang niet altijd door prototypen liet leiden maar zich vaak de taal van de Haarlemse schilders wist eigen te maken. Barbara G. Lane beschouwt de relatie beeld-tekst in Ludolfus van Saksens *Leven van Christus* aan de hand van de Genesis-houtsnedencyclus in de edities van Gheraert Leeu 1487 en van Christiaan Snellaert 1488. Deze houtsneden blijken ten dele "nieuw" te zijn, geïnspireerd door een nieuwe tekst: de Nederlandse versie is geen vertaling maar een parafrase van de Latijnse. Keith P. F. Moxey gaat in de zestiende-eeuwse Nederlandse letterkunde op zoek naar uitingen in het spoor van Sebastiaan Brants Narrenschip, sedert 1500 in het Nederlands vertaald en waarvan twee edities in de Rosenwald-

collectie aanwezig zijn, die van 1548 en van 1584. De auteur gaat verder na in hoever deze literatuur Brants invloed heeft ondergaan en gaat dieper in op de rol die de dwaasheid in de Nederlandse literatuur in de eerste helft van de zestiende eeuw heeft gespeeld.

In zijn geheel een leerrijk, overvloedig geïllustreerd en bijzonder fraai uitgegeven boek. [E. C.-I.]

(40) *The early illustrated book. Essays in honor of Lessing J. Rosenwald.* Edited by Sandra Hindman. Washington, Library of Congress, 1982, xv-260 p., ill. - ISBN 0-8444-0398-9. \$ 50.00.

---

490. - Een oorspronkelijke bijdrage over de Brugse drukker Jan Brito leverde Marc Goetinck, Brugs kunsthistoricus (41) en sedert geruime tijd op zoek naar sporen (andere dan hun drukken) die Brito, Caxton en Mansion te Brugge hebben achtergelaten. Tot deze sporen behoren vnl. een paar grafstenen, die de auteur aanleiding hebben gegeven een hypothese op te bouwen. Hij brengt aldus biografische bijzonderheden over Brito bij en belicht zijn relatie tot de drukker Colard Mansion en de rederijker Anthonis de Roovere. [E. C.-I.]

(41) Marc GOETINCK, *Jan Brito, calligraaf en drukker te Brugge, 1454-1484.* Brugge, Westvlaamse Gidsenkring, 1979, 42 p., ill.

---

491. - In een boeiend referaat (42) toont Lotte Hellinga aan dat de bibliofilie bedreven door Karel de Stoute en zijn echtgenote Margaretha van York en door de broer van deze laatste, Edward IV van Engeland, een wezenlijke invloed heeft gehad op William Caxton toen hij als eerste in Engeland boeken begon te drukken. Verder maakt de auteur duidelijk dat het adjectief "Bourgondisch" meestal onnauwkeurig is gebruikt en een onderscheid moet worden gemaakt tussen de vormgeving van een handschrift c.q. een druk, en de inhoud. Caxtons drukken zijn Bourgondisch in hun uitzicht, doorgaans niet wat de tekst betreft. [E. C.-I.]

(42) Lotte HELLINCA, *Caxton and the bibliophiles*, in *Onzième congrès international de bibliophile [!] Bruxelles 21-27 septembre 1979.* Communications éditées par P. Culot et E. Rouir. [Bruxelles], Société royale des Bibliophiles et Iconophiles de Belgique, 1981, p. 11-38, ill.

---

492. - In het raam van de werkzaamheden aan de catalogus van de Engelse wiegedrukken in de British Library, heeft Lotte Hellinga heel bijzondere aandacht besteed aan de prototypograaf in Engeland, William Caxton (43). Vooraf wordt ons de historiografie van het Caxtononderzoek geboden. De resultaten van nieuw gevoerd papier- en letteronderzoek leidden tot herschikkingen en nieuwe onderlinge verhoudingen van de drukken. [E. C.-I.]

(43) Lotte HELLINGA, *Caxton in focus: the beginning of printing in England.* London, The British Library, 1982, 109 p., ill. - ISBN 0-904654-76-1.

---

493. - Het jaar 1481 is een belangrijke datum in de geschiedenis van de boekdrukkunst in onze gewesten. Op 8 juni 1481 verscheen bij Mathias van der Goes het eerste te Antwerpen gedrukte boek, namelijk Simon van Venlo's *Boexken van der officien ofte dienst der missen*. De viering van deze gebeurtenis gaf aanleiding tot een belangrijke tentoonstelling, tot het publiceren van een *Inventaris van incunabelen gedrukt te Antwerpen 1481-1500* en, wat ons hier aangaat, een integrale facsimile weergave van dit eerste incunabeltje (44). Dit laatste was erg nuttig vermits van deze 1481 druk slechts één exemplaar bewaard is gebleven; het bevindt zich in de Hessische Landes- und Hochschulbibliothek te Darmstadt. Het facsimile in vierkleurendruk, uitgevoerd door de zorgen van de Photogravure De Schutter n.v. te Antwerpen, kon niet anders dan van hoge kwaliteit zijn en doet volledig dit gracieuse boekje tot zijn recht komen. Het papier, een velin Lana, is niet te wit en te koud zoals vele dergelijke facsimiles; de imitatieperkamenten band past wel bij het geheel. De overige elementen, die een facsimile niet kan weergeven, zoals b.v. het watermerk, evenals de analyse van de inhoud en de beschrijving van het boek als het product van een drukker vindt men in een afzonderlijke, op dezelfde manier ingebonden aflevering, alles samen in een foedraal. Het is op dit deel commentaar dat we even terugkomen. Het bestaat uit

twee elementen; enerzijds drie teksten in het Nederlands met een Engelse vertaling; anderzijds, het uitgebreidst (p. 69-125), een tekstuitgave of beter een transcriptie van de tekst door L. Simons. De bedoeling van deze transcriptie is een leesbare Middelnederlandse tekst te bieden om de lectuur van de facsimile-uitgave te vergemakkelijken (p. 126). Immers, in tegenstelling tot vele andere werken uit deze periode is Venlo's *Boexken* nog steeds genietbaar of beter leesbaar. Wat de eerste tekst betreft, *De drukkunst te Antwerpen in de vijftiende eeuw* door H. D. L. Vervliet, deze ontgoochelt ons een weinig. De auteur kon echter moeilijk anders dan in een 8-tal pagina een algemeen en bijgevolg ietwat oppervlakkig overzicht geven van het ontstaan der drukkunst in het algemeen en van de beginperiode te Antwerpen. Deze inleiding is ongetwijfeld nuttig voor de leek maar we geloven toch dat zo een facsimile-editie zich eerder tot een beperkt publiek richt dat meer eisen mag stellen. De tweede tekst, *De drukker en zijn werk* door E. Cockx-Indestege (p. 21-28), beperkt zich tot een biografie en een materiële beschrijving van de editie van 1481. Het drukje, dat in feite geen grote problemen stelt want het is gedateerd, wordt er, terecht, gezien als een herzetten, regel na regel, van de eerste editie van de tekst die twee jaren tevoren door G. Leeu te Gouda gedrukt was. De auteur onderzoekt achtereenvolgens de letterkast, het papier en het formaat, hoe het zetten en drukken gebeurde en bezorgt ook enkele inlichtingen over het exemplaar dat toebehoort heeft aan Freiherr von Hopsch te Keulen. De derde tekst, naar onze mening de belangrijkste en boeiendste bijdrage, is van J. Andriessen: *De plaats van het Boexken in de liturgie- en vroomheidsgeschiedenis* (p. 32-41). Hij vestigt onze aandacht op de belangrijkste plaats die de misverklaringen in de vijftiende-eeuwse devotieliteratuur innamen en situeert Venlo's traktaatje t.o.v. zijn voorgangers. Hij behandelt vervolgens de inhoud en wijst er op dat de auteur niet het doel had een volledige en nauwkeurige beschrijving van alle ceremonies te geven, maar veeleer wenste een voorstelling en overweging te verschaffen van Jezus' leven (p. 39). Venlo's boekje verwijlt niet bij een uiterlijke ritus maar streeft er naar de gelovige lezer tot in zijn diepste innerlijkheid te raken (p. 41). Door zijn gelijkenis met de gebruikelijke ritus binnen de bisdommen Luik of Keulen is het boekje tenslotte ook belangrijk voor de studie van de liturgiegeschiedenis. [J. M.]

Zie ook nr. [690](#)

(44) Simon VAN VENLO, *Boexken van der officien ofte dienst der Missen*. Antwerpen, De Schutter, 1982. Twee delen in een foedraal, I, facsimile 80 p., II, commentaar uitgegeven door Ludo Simons, 132 p. - BF 2500.

---

494. - De eerder genoemde inventaris van Antwerpse incunabelen ([45](#)) was ook een van de initiatieven door de Antwerpse Stadsbibliotheek genomen. In een verkorte titellijst zijn alle te Antwerpen gedrukte of uitgegeven boeken tijdens de 15de eeuw, samengebracht: 432 edities, met (gecontroleerde) opgave van al de bekende exemplaren. Zonder talrijke reizen te ondernemen was het helaas niet mogelijk ook nog de kenmerken van elk exemplaar (band en eigendomsmerken in de eerste plaats) te bezorgen. [E. C.-I.]

(45) *Inventaris van incunabelen gedrukt te Antwerpen 1481-1500*. Antwerpen, Stadsbibliotheek, 1982, 123 p., ill. (Publikaties van de Stadsbibliotheek en het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven, I).

---

495. - Er is een helder en briljant artikel van P. Needham in *Quaerendo* ([46](#)). Hij had het geluk 8 bladen te ontdekken van een onbekende druk van D. Martens en Joh. van Westfalen, dus van de eerste pers te Aalst (1473-74). Er is vooraf een beschrijving van de fragmenten en van het boek waaruit ze afkomstig zijn (een Latijnse vertaling van Aristoteles' *Praedicamenta*). Vervolgens probeert hij het boek te situeren in de reeks van de bekende Aalsterse drukken (zes waren reeds bekend; waar nu de zevende te plaatsen?). Hij situeert de druk vóór 26 mei 1474. Tenslotte komt het belangrijkste deel van zijn betoog: de relatie van dit boek met de pers van C. Braem te Leuven. Deze laatste drukte immers tweemaal deze tekst (eenmaal ongedateerd, KC 1436a en eenmaal gedateerd 1475, CA

1437). Aan de hand van tekstvarianten is Needham geneigd C. Braem als de eerste drukker te aanvaarden van de *Praedicamenta*: i.a.w. nog vóór 26 mei 1474. Dit heeft voor gevolg dat C. Braem in Leuven zou gedrukt hebben nog vóór zijn immatriculatie datum van 20 juli 1474, nog vóór Joh. van Westfalen te Leuven en zelfs nog vóór Veldener, Leuven's eerste drukker: "C. Braem might be placed before Veldener als Louvain's first printer". [J. M.].

(46) Paul NEEDHAM, *Fragments of an unrecorded edition of the first Alost press*, in *Quaerendo*, 12, 1982, p. 6-21.

---

496. - Belangrijk voor de incunabulist is de studie van Jan Deschamps (47) over de *Vita Christi* van Ludolf van Saksen. De vijftiende-eeuwse uitgaven bevatten immers niet alle dezelfde redactie. De oorspronkelijke redactie van *Dat boec vanden leven ons heren ihesu christi* is verloren, maar vier redacties zijn in handschrift of druk overgeleverd: 1. De korte redactie o.a. in CA 1181 (G. Leeu 1487); 2. de middellange zonder de epistelen o.a. in CA 1183 (Cl. Leeu 1488); 3. de middellange met de epistelen o.a. in NK 1411 (Cl. de Grave 1521); 4. de lange redactie, enkel in hs. overgeleverd. Het z.g. Bonaventura-Ludolfiaanse leven van Jezus, gecompileerd uit Bonaventura en Ludolf van Saksen treft men o.m. aan in Voullime 758 (Ther Hoernen ca. 1472) en in CA 1180 (Jan van Westfalen ca. 1483). [E. C.-I.]

Zie ook nr. 856

(47) Jan DESCHAMPS, *De "Vita Christi" van Ludolf van Saksen in het Middelnederlands*, in *Historia et spiritualitas Cartusienensis; colloquii quarti internationalis acta Gandavi-Antverpiae-Brugis, 16-19 sept. 1982*. Destelbergen, J. de Grauwe, 1983, p. 157-176.

---

497. - Het Reinaertonderzoek houdt velen bezig. In een bundeling studies (48) is een eerste gewijd aan het probleem van de onderlinge verhouding van de Reinaertversies, waarbij de Cambridge fragmenten (Ca II 977a) centraal staan (N. Witton). In volgende bijdragen wordt aandacht besteed aan de vroege geïllustreerde edities (K. Varty), aan de illustraties zelf (R. Vedder) en aan de receptiegeschiedenis van Reineke Fuchs (H. Menke). [E. C.-I.]

(48) *Reynaert, Reynard, Reynke. Studien zu einem mittelalterlichen Tierepos*. Herausgegeben von Jan Goossens und Timothy Sodmann. Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1980 (Niederdeutsche Studien, 27). Wij hadden geen inzage van het boek maar kregen er kennis van door een recensie in Spiegel der letteren 1983, waaraan wij het bovenstaande ontleenden.

---

498. - Paul Vriesema is nagegaan (49) hoe groot de rol en de verdienste van Gheraert Leeu wel is geweest bij het drukken van een van de oudst bekende prozaromans, nl. Reynaert de Vos. Benadrukt hierbij is het onderzoek naar de kopij van de drukker. Op de vraag of Leeu ook de bewerker is geweest, valt niet zomaar een antwoord te geven. [E. C.-I.]

(49) Paul Vriesema, *Gheraert Leeu en "Die hystorie van Reynaert die vos"*. De "Reynaert" als prozaroman, in *De letter doet de geest leven. Bundel opstellen aangeboden aan Max de Haan ....* Leiden, Vakgroep Nederlandse taal- en letterkunde, 1980, p. 73-84.

---

499. - Het tijdschrift Spiegel historiael ruimt steeds veel plaats in aan de illustratie. Voor een bijdrage die als onderwerp illustraties heeft, lijkt dit bijna de aangewezen formule. De tekst handelt over drie eeuwen Reinaertillustraties (50), te beginnen met de Leeu-editie uit 1487.

(50) P. WACKERS, *Drie eeuwen Reinaertillustraties*, in *Spiegel historiael*, 18, 1983, p. 242-248 + 298, ill.

---

500. - In de Nederduitse *Reynaert (Reynke de Vos, 1498)* die teruggaat op een Nederlands voorbeeld, komen drie reeksen houtsneden voor. Twee hiervan werden van elders betrokken (resp. uit een *Aesopus* van Magdeburg en een *Dialogus creaturarum* van Stockholm). De derde reeks, bestaande uit 30 houtsneden, gaat op een nog grotere reeks Nederlandse terug waarvan er slechts drie bewaard zijn (Cambridge, CA II 977a). Deze drie houtsneden vormen het uitgangspunt voor een reconstructie van de z.g. derde Reynaert, ontstaan tussen 1476 en 1487, door Jan

Goossens (51), hoogleraar Nederlandse filologie te Mönster. Deze wedersamenstelling kon geschieden door een vergelijking met de Engelse en de Nederlandse iconografie van de Reynaertgeschiedenis in de 16de en 17de eeuw. [E. C.-I.].

(51) Jan GOOSSENS, *Die Reynaert-Ikonographie*. Mit einer Einleitung herausgegeben. Darmstadt, Wissenschaftliche Buch-Gesellschaft, 1983, VII-34 p., ill. (Texte zur Forschung, 47). - ISBN 3-534-09144-2. - DM. 19.

---

501. - In een opstel in de Verslagen van de Academie gaat Jan Goossens (52) nogmaals in op de geïllustreerde incunabeltraditie van Reynaerts Historie. Van de eerste editie, Leeus druk te Antwerpen (CA II 977a) zijn slechts enkele fragmenten bewaard en drie verschillende houtsneden. In jongere Nederlandse en Engelse Reynaertdrukken zoekt en vindt Goossens de ring met de drie Hebreeuwse namen (bekend uit de "tweede Reynaert"), en geeft er een verklaring van. Een boeiende zoektocht, met succes bekroond. [E. C.-I.].

(52) Jan GOOSSENS, *Daer waren drie Hebreeusche namen - Reynaerts Historie*, v. 5326, in *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde*, n.r., 1983, p. 160-171, ill.

---

502. - Na de anastatische herdruk in 1970 van de *Bibliotheca Belgica* van Ferdinand van der Haeghen, is bij dezelfde uitgever in 1979 een ongewijzigde herdruk (53) verschenen.

(53) *Bibliotheca Belgica; bibliographie générale des Pays-Bas*. Fondée par Ferdinand van der Haeghen. Rédigée sous la direction de Marie-Thérèse LENGER. (Avec) index général par Joseph DE REUCK. Bruxelles, Culture et Civilisation, 1979, 6 vol.

---

503. - VD 16: dit is bedoeld de geijkte afkorting te worden van het monumentale *Verzeichnis* (54) van in het Duitse taalgebied verschenen drukken uit de 16de eeuw. De onderneming, die van bij het begin tot het eind gedacht, geleid en tot stand is gebracht door Irmgard Bezzel van de Bayerische Staatsbibliothek, dwingt in velerlei opzicht bewondering af. Vooraf weze uitdrukkelijk vermeld dat het werk slechts mogelijk is geweest dankzij de fundamentele bijdrage van de Duitse Forschungsgemeinschaft (ons NFWO), die het belang ervan heeft ingezien en de scientia humanistica niet in de vergeethoek duwt.

Nu ter zake. Deze inventaris - algemeen bibliografie en algemeen catalogus - bevat de beschrijving van zestiende-eeuwse drukken uit de Duitstalige gebieden t.w. Duitsland, Oostenrijk, delen in Zwitserland en de Elzas. Het aantal drukken wordt op 140 - 150.000 geraamd; daarvan zijn er in de eerste werkfase meer dan 3/5 verwerkt. Planodrukken, partituren, kaarten en atlasen vallen buiten het bestek. Er zijn drie Afdelingen voorzien: I. auteurs, corporaties en anoniemen; II. editors, commentatoren, vertalers, auteurs van opdrachten, inleidingen en dgl.; III. drukplaatsen, drukkers en uitgevers. In de herfst 1983 is het eerste deel van Abt. I verschenen. De publikatie van de drie Afdelingen is berekend op 40 delen. Dat deze publikatie zo'n omvang aanneemt is te wijten aan de wijze waarop ze geschiedt: beschrijvingen, verwijzingen en registers zijn op steekkaartjes getikt en in offset gereproduceerd. Uit de inleiding vernemen we dat het hele project net iets te vroeg is ondernomen om op een economisch verantwoorde wijze met behulp van de computer te worden verwerkt.

Irmgard Bezzel geeft een overzicht van de genesis en de structuur van deze bibliografische onderneming. In deze korte bespreking weze in dit verband enkel gezegd dat de eerste steen in 1968 gelegd werd in de Bayerische Staatsbibliothek, wier verzameling volledig verwerkt is, dat spoedig de Herzog August Bibliothek te Wolfenbüttel haar medewerking heeft verleend, zodat twee op dit gebied zeer rijke bibliotheken, in twee ver uit elkaar gelegen en historisch sterk verschillende gebieden, met hun bezit zijn vertegenwoordigd, en tenslotte dat de beschrijvingsnormen soms wel eens afhankelijk van de omstandigheden zijn geweest. Principieel wordt een diplomatische transcriptie bezorgd, berustend op autopsie; dit geldt voor al de drukken in München en in Wolfenbüttel met

uitzondering van een gedeelte in W. waar bij de hercatalogisering van het oude bestand de Pruisische regels werden gevolgd. In dit Verzeichnis werden evenwel ook opgenomen de "Benzing-Kartei" (het werkinstrument van de inmiddels overleden bibliograaf Jozef Benzing), drukken geïxcerpeerd uit betrouwbare bibliografieën en catalogen, en drukken door andere bibliotheken aan het centrale bureau in München medegedeeld. Voor al deze *niet* op autopsie berustende beschrijvingen zijn afzonderlijke regels voorzien. In principe wordt slechts de signatuur van één exemplaar opgegeven. VD 16 vult op imposante wijze de rij bibliografische standaardwerken aan. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [861](#)

(54) *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts* - VD 16 - Herausgegeben von der Bayerischen Staatsbibliothek in München in Verbindung mit der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. (Redaktion Irmgard Bezzel). Stuttgart, A. Hiersemann, 1983, LXXII-683 p. Abteilung I: Verfasser, Körperschaften, Anonyma, Band 1: Aa-Az. - ISBN 3-7772-8319-3. - DM. 178 pro Band.

---

504. - Naar het voorbeeld van de fraaie catalogi die de Wellcome Historical Medical Library te Londen uitgeeft, is de catalogus van de zestiende-eeuwse geneeskundige werken in de bibliotheken te Edinburgh opgevat ([55](#)). 2509 edities (waarvan ruim 70 Antwerpse en enkele Leuvense drukken) zijn beschreven met opgave van de eigendomsmerken. De nrs. 2441-2509 zijn een supplement op de incunabelcatalogus van G. D. Hargreave (1976); dit is echter niet op het titelblad aangekondigd en riskeert dus over het hoofd te worden gezien. Er zijn registers op het onderwerp, de eigendomsmerken, de drukplaatsen, de drukkers-uitgevers. [E. C.-I.].

(55) D. T. BIRD, *A catalogue of sixteenth century medical books in Edinburgh libraries*. Edinburgh, Royal College of Physicians of Edinburgh, 1982, XXXII 298 p., ill. - ISBN 0-85405-0396.

---

505. - In 1966 verscheen van de hand van H.G. Kaplan een census van incunabelen in Australië en Nieuw Zeeland. In 1979 zag het vervolg hierop het licht ([56](#)). 1980 nummers met de beschrijving van de edities naar het voorbeeld van de BM STC'S. Een topografisch register, een drukkersregister, register van persoonsnamen, en een uitgebreid register van eigendomsmerken ronden het werk af. Tot de twaalf sterkst vertegenwoordigde drukplaatsen (op de 108) behoort Antwerpen, met 35 drukkers. [E. C.-I.].

(56) John FLETCHER & Rose SMITH, *A short-title catalogue of sixteenth century printed books held in libraries and private collections in New South Wales. With a list of provenances*. Sydney, The Library Council of New South Wales, 1979, VII-230 p.

---

506. - Het doorschoten handexemplaar van Albert Wissemans, bibliothecaris van het Musée pédagogique te Parijs (1886), ligt aan de basis van het complement op het gelijknamige werk van F. Buisson, dat Alain Choppin ([57](#)) onlangs heeft gepubliceerd. 1304 toevoegingen en 9 weglatingen, zijn een eerste stap in de richting van een definitieve herwerking van dit standaardwerk. [E. C.-I.].

(57) Alain CHOPPIN, *Répertoire des ouvrages pédagogiques du XVIe siècle [des] bibliothèques de Paris et des départements. Complément 1886-1894*. Paris, Institut National de Recherche Pédagogique, 1979, 267 p.

---

507. - Een nieuwe Van Eys zou men de bibliografie van Chambers ([58](#)) kunnen heten: in 1900-1901 eveneens te Genève gepubliceerd, was de *Bibliographie des Bibles et des Nouveaux Testaments en langue française des XVe et XVIe siècles* van Willem J. Van Eys een mijlpaal in de bijbelbibliografie. Van 362 is het aantal nummers tot 554 opgevoerd. Het aantal vindplaatsen is indrukwekkend: 329 verschillende bibliotheken tegenover 92. Bij deze laatste treft men Antwerpen aan, Brugge, Brussel, Gent, Leuven, Luik, Maredsous, Bergen, Namen. Helaas ontbreekt een drukkersregister. De bibliografie is chronologisch gerangschikt en geeft de beschrijving van het theoretische exemplaar (ideal copy). [E. C.-I.].

(58) Bettye Thomas CHAMBERS, *Bibliography of French Bibles: fifteenth- and sixteenth century*

508. - In het kader van de "Bibliotheca bibliographica Aureliana" verschijnt een *Bibliotheca dissidentium* (59). De bedoeling is om van elke dissident een korte biografie te geven gevolgd door "la liste de ses écrits, imprimés ou inédits, et de ses lettres ainsi qu'un relevé des documents du XVIIe siècle mentionnant l'auteur .... La notice se termine par une description bibliographique détaillée et une analyse sommaire de chaque écrit". Het eerste deel, verschenen in 1980, behandelt vier dissidenten waarvan er twee hier dienen vermeld te worden. De eerste is Johannes Campanus uit Maaseik (p. 13-36) en de tweede, belangrijker, is de medicus Justus Welsens of Velsius uit Den Haag. Deze laatste stond in betrekking met Vesalius en verwierf bekendheid, naast zijn dissidentie, door zijn medische, wiskundige en fysische publikaties (p. 49-96). Alhoewel de lijst van zijn werken behoorlijk samengesteld is, bezit de Gentse Universiteitsbibliotheek toch een niet vermelde druk van zijn *Krisis* verschenen te Keulen circa 1554-1555 (Acc. 37.798). Het tweede deel is volledig gewijd aan Cellarius, het derde aan Johannes Bunderlin, Wolfgang Schultheisz en Theobald Thamer; dit deel sluit af met een algemene index en een index van de bijbelcitaten. [J. M.].

(59) André SEGUENNY, *Bibliotheca dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles*, édité par André Segueny. Textes revus par Jean Rott. Baden-Baden, V. Koerner, 1980-1982, 3 vol. (Bibliotheca Bibliographica Aureliana, 79, 88, 93). - ISBN 3-87320-079-1, 3-87320-088-0 en 3-87320-093-7.

---

509. - Bescheiden uitgevoerd maar met goede inleidende teksten en beschrijvingen is deze publikatie gewijd aan het humanisme in Brabant (60). Op de tentoonstelling waren, in origineel maar vooral in reproductie, archiefdocumenten, handschriften en oude drukken te zien, tekeningen en prenten, schilderijen en beeldhouwwerk, penningen en wandtapijten. De bedoeling van de Universitaire Faculteiten Sint-Aloysius was hiermee een didactische tentoonstelling ten behoeve van abiturienten en kandidaatsstudenten te organiseren, een uitstekend geslaagd opzet. [E. C.-I.]

(60) J. JANSSENS, C. MATHEEUSSEN, L. VERBESSELT, *Het humanisme in Brabant*. Tentoonstelling in de lokalen van UFSAL-Brussel, van 29 april tot 31 mei 1983. Brussel, UFSAL, 1983, 230 p., ill.

---

510. - Naast het Nederlandstalig toneel is er in de Nederlanden ook het minder bestudeerde Latijnse toneel geweest. J. IJsewijn bezorgt ons hier een (eerste) inventaris van deze toneelstukken voor zover het - in de Nederlanden of elders - uitgegeven of tenminste geïdentificeerde stukken uit de Nederlanden betreft (61). [E. C.-I.]

(61) Jozef IJSEWIJN, *Annales theatri Belgo-Latini. Inventaris van het Latijns toneel uit de Nederlanden*, in *Liber amicorum Prof. Dr. G. Degroote*, uitgegeven door Jozef VEREMANS. Brussel, Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis, 1980, p. 41-55. (Jaargang 34 van de Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis).

---

511. - In de 16de en 17de eeuw werd de relatie beeld-woord sterk beklemtoond. Geleidelijk aan gaat het beeld zich van de literaire historische relatie losmaken en een autonome voorstelling worden. Om dit te illustreren heeft Hans-Joachim Raupp van de Kunsthistorische Instituten te Keulen en te Bonn, met het Institut für Niederländische Philologie van de universiteit te Keulen, een tentoonstelling georganiseerd met begeleidende catalogus, overvloedig geïllustreerd (62). Een aantal hoofdstukken, telkens bestaande uit een inleiding en beschrijving van tentoongestelde stukken, handelt o.m. over de allegorie, de emblemata, prenten met bijschriften, boekillustratie, devotieliteratuur, historische prenten. Een geslaagde opzet. [E. C.-I.]

(62) *Wort und Bild, Buchkunst und Druckgraphik in den Nederlanden im 16. und 17. Jahrhundert*.

512. - De "catalogue raisonn♦" van de gebroeders Wierix (63) is met het derde deel in 1982 en 1983 afgesloten (Cf. Kroniek [nr. 447](#)): aflevering 1 bevat o.m. de boekillustraties en afl. 2 biografische aantekeningen en publikatie van archiefdocumenten door Carl van de Velde, en tenslotte een indrukwekkend aantal registers. [E. C.-I.].

(63) Marie MAUQUOY-HENDRICKX, *Les estampes des Wierix ... Bruxelles*, Biblioth♦que royale Albert Ier, 1978-1983, 3 t./4 vol., ill. - BF 5.350.

---

513. - De bedoeling van W. Borm is een catalogus op te stellen van "die reichen Meszkatalogbest♦nde der Herzog August Bibliothek Wolfenb♦ttel". Het repertorium (64) omvat 523 "Meszkatalogausgaben" verschenen tussen 1571-1852. De korte titelbeschrijvingen werden chronologisch gerangschikt. Met indices. [J. M.].

(64) W. BORM, *Catalogi Nundinales 1571-1852. Die Frankfurter und Leipziger Meszkataloge der Herzog August Bibliothek Wolfenb♦ttel*. Wolfenb♦ttel, 1982, 140 p. (Repertorien zur Erforschung der fr♦hen Neuzeit, 5). - DM 25.00.

---

514. - De bedoeling van B. van Selm (65) is "to publish a list of all the Dutch book auction sale catalogues printed before 1611". In totaal zijn er 31 en de oudste is van 1510. [J. M.].

(65) Bert VAN SELM, *A list of Dutch book auction sale catalogues printed before 1611*, in *Quaerendo*, 12, 1982, p. 95-129.

---

515. - In november jongstleden werd te Londen (66) een uitzonderlijk, onbekend en gekleurd exemplaar met 40 platen geveild van "Nicolaus Hogenberg, *The Procession of Clement VII and Charles V after the Coronation at Bologna*, 1530, [Antwerpen, 1532?] / Issue with the space above the plates unengraved but with the arms of the emperor's ancestors and their names and titles in French drawn and written in a fine Flemish hand and signed and dated by the scribe, Johan Ruchie gantois prestre en lan MDXXXII". [J. M.].

(66) Sotheby, Veilingscatalogus van 17 november 1983, nr. 35.

---

516. - A Labarre verbetert en brengt enkele nieuwe gegevens bij over de drukkers en boekhandelaars te Arras werkzaam in deze periode (67). [J. M.].

(67) Albert LABARRE, *Les imprimeurs et les librairies d'Arras au XVIe et au XVIIe si♦cle*, in *Gutenberg-Jahrbuch*, 1983, p. 223-226.

---

517. - Op 23 januari 1567 werd door de Utrechtse autoriteiten de hand gelegd op een reeks boeken toebehorend aan Gelis van Bathman, boekverkoper te Zwolle. Onder deze boeken bevonden zich, gemengd met "goede" boeken, enkele werken van Calvijn, Brenz, enz. Hiervan bestaat een catalogus of inventaris in het Rijksarchief te Brussel die nu door Vermaseren (68) met commentaar en identificatie van de werken wordt uitgegeven. [J. M.].

(68) B. A. VERMASEREN, *An unknown bookbinder and bookseller of Zwolle: Gelis van Bathman (c. 1567)*, in *Quaerendo*, 10, 1980, p. 113-152, p. 179-210.

---

518. - Vaak verward met zijn homoniem Guillaume Cordier, 64ste abt van Lobbes, is de drukker Guillaume Cordier, geboortig van Lobbes, werkzaam te Binche in de jaren 40 van de 16de eeuw (69). [E. C.-I.].

(69) Jean-Marie HOREMANS, *Guillaume Cordier premier imprimeur wallon*, in *M♦langes d'histoire de l'art et d'arch♦ologie offerts ♦ Jacques Stiennon ♦ l'occasion de ses vingt cinq ans d'enseignement ♦ l'Universit♦ de Li♦ge*. ♦d. R. Lejeune et J. Deckers. Li♦ge, P. Mardaga, 1982, p. 389-396.

---

519. - Niet zozeer wat het onderwerp betreft, maar wat de methode aangaat, moet hier de bibliografie van Jean Crespin (70) worden vermeld. Het vormt samen met de biografie (verschenen bij Droz te Gen♦ve in 1981) een tweeluik, de publikatie

van de doctorale dissertatie (Leuven, 1976) van J.-F. Gilmont. Hij heeft hiermee o.m. het bewijs geleverd dat de analytische bibliografie van essentieel belang kan zijn bij het historisch onderzoek. [E. C.-I.].

(70) Jean-François GILMONT, *Bibliographie des éditions de Jean Crespin, 1550-1572*. Verviers, P. M. Gason, 1981, 2 vol., LII-288 + 296 p., ill. (Livre-Idées-Société. Série in-8, 2). - BF 2.950.

---

520. - De stamvader van Jan III van Ghelen leefde en werkte te Antwerpen als drukker van 1517 tot 1549. H. de Groot (71), geeft hier eerst enkele bijzonderheden van biografische aard die, voor zover zij de Antwerpse periode betreffen, hem in hoofdzaak door L. van den Branden zijn meegedeeld. Verder onderzoekt hij in het kort de boekproductie van Jan III (1597-1610). [E. C.-I.].

(71) Henk DE GROOT, *De boekdrukkers Jan (III) van Ghelen en Weduwe Jan (III) van Ghelen te Rotterdam*, in *De letter doet de geest leven. Bundel opstellen aangeboden aan Max de Haan bij zijn afscheid van de Rijksuniversiteit te Leiden*. Leiden, Vakgroep Nederlandse taal- en letterkunde, 1980, p. 85-97. (Publikaties van de Vakgroep Nederlandse taal- en letterkunde, 9).

---

521. - Men weet hoeveel verzameld en bewerkt materiaal (ik denk hier meer bepaald aan licentiaatsverhandelingen) vaak ongepubliceerd in de lade blijft liggen, ten nadele van eenieder. Een van de mogelijkheden om het licht onder de korenmaat uit te halen is - tenminste als het onderwerp er zich toe leent - een tentoonstelling organiseren en een uitgebreide catalogus samenstellen. Dit heeft Willy Le Loup (72) met succes gedaan, met de medewerking van C. Dekesel, Goltzius-kenner en -verzamelaar, en een kleine ploeg Brugse historici en kunsthistorici. De catalogus is in een aantal hoofdstukken ingedeeld; behalve over Hubertus Goltzius zelf en zijn druktechniek, is ook over de andere Brugse drukkers van dezelfde tijd sprake. [E. C.-I.].

(72) *Hubertus Goltzius en Brugge, 1583-1983*. Tentoonstelling ingericht door de Stad Brugge in het Gruuthusemuseum 11 november 1983-30 januari 1984. Coördinator W. Le Loup. Brugge, Stad Brugge, 1983, 209 p., ill.

---

522. - In zijn *Julius Caesar* van 1563 vermeldt Goltzius talrijke personen die hij tijdens zijn reizen zou bezocht hebben en in wiens muntkabinet hij gewerkt had. Dekesel (73) toont aan dat de vier door Goltzius aangeduide professoren tijdens zijn bezoek te Douai tussen 5-11-1560 en 14-11-1560 onmogelijk door hem ontmoet konden geweest zijn. [J. M.].

(73) C. E. DEKESEL, *Hubertus Goltzius in Douai (5.11.1560-14.11.1560)*, in *Revue belge de numismatique et de sigillographie*, 127, 1981, p. 117-125.

---

523. - Mei 1981 verscheen met enige vertraging een studie over de Antwerpse drukker Gymnicus (74) van de vier maand later overleden Lode van den Branden. De eerste gegevens hiervoor werden verzameld in de jaren '50 met het oog op zijn doctorale dissertatie *Het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van het Nederlands in de 16de eeuw* (uitgegeven door de Kon. Vlaamse Academie te Gent in 1956). In het raam van de grote onderneming "Het Antwerpse boekwezen in de 15de en 16de eeuw", werd de documentatie aanzienlijk uitgebreid. De biografie van Gymnicus is in ruime mate aangevuld door archiefonderzoek; de bibliografische beschrijving van 70 edities (waarvan 23 titels thans niet meer terug te vinden) is aangevuld met de opgave van exemplaren in binnen- en buitenland. [E. C.-I.].

(74) Lode VAN DEN BRANDEN, *De Antwerpse boekverkoper en drukker Jan Gymnicus, 1502-1568*, in: *Archives et Bibliothèques de Belgique = Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 51, 1980, p. 203-257.

---

524. - In een aanvullend artikel (75) (cf. dit tijdschrift, 43, 1972 en 44, 1973) bezorgt pater Leonied Mees o.f.m. een geschiedenis en een beschrijving van een bul uit 1515, een dijkaflaat, door Leo X aan Karel V verleend. De auteur schrijft de druk toe aan Michiel Hillen van Hoochstraten te Antwerpen. [E. C.-I.].

(75) L. J. MEES, *Oude drukken in Belgische rijksarchieven (2de vervolg)*, in *Archives et Bibliothèques de Belgique = Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 52, 1981, p. 51-58.

---

525. - Onder een ietwat grootse titel brengt Dauwe (76) diverse algemeenheden over het Leuvense boekbedrijf. [J. M.].

(76) J. DAUWE, *Het Leuvense boekbedrijf, Leuven, "de beste stad van Brabant", deel I: De geschiedenis van het stadsgewest Leuven tot omstreeks 1600*, samengesteld door R. van UYTVEN, in *Arca Lovaniensis*, 1980, p. 263-271.

---

526. - Bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de historische Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam sprak H. Pleij een rede uit over de betekenis van Thomas van der Noot als tekstbezorger en uitgever (77). Het vormt een onderdeel van een groots opgezet literair-historisch onderzoek bij de burgerij in de late middeleeuwen en de vroege renaissance. Aan de hand van Van der Noots activiteiten heeft de auteur een synthetische reconstructie geschetst die kan bijgewerkt of gewijzigd worden. [E. C.-I.].

(77) Herman PLEIJ, *De wereld volgens Thomas van der Noot, boekdrukker en uitgever te Brussel in het eerste kwart van de zestiende eeuw*. Muiderberg, D. Coutinho, 1982, 86 p., ill. - ISBN 90-6283-593-7.

---

527. - *Den Spieghel der duecht* door Thomas van der Noot in 1515 te Brussel gedrukt, en in   exemplaar bekend (Library of Congress, Rosenwald Collectie), is gedentificeerd als een vertaling uit het Duits van *Der Ritter vom Turn*, naar het oorspronkelijke Franse *Livre du Chevalier La Tour* (78). Legger vormde de editie van Michael Furter te Bazel in 1513. Tot slot wordt nog ingegaan op de geringe bijval die Van der Noot met dit riddersverhaal oogstte. [E. C.-I.].

(78) Wilma KEESMAN, Nico OUDEJANS, Herman PLEIJ, *Een Nederlandse bewerking van de "Chevalier de La Tour" in de Rosenwaldcollectie: "Den Spieghel der duecht" van 1515*, in *Spektator*, 12, 1982/1983, p. 89-118, ill.

---

528. - Een van grote ondernemingen die de ere-conservator van het Museum Plantin-Moretus op het getouw had gezet, is onlangs tot een goed einde gebracht (79). Over de bibliografie van de werken door Christoffel Plantijn van 1555 tot 1589 te Antwerpen en te Leiden gedrukt en uitgegeven, valt in zo'n kort bestek als hier niet uit te weiden. Hier weze slechts meegedeeld dat meer dan 2000 drukken zijn beschreven (facsimile-transcriptie) gevolgd door de collatie en de opgave van de inhoud, bekende exemplaren, literatuur en ten slotte de aantekeningen. Deze laatste berusten op de (gepubliceerde) correspondentie van Plantijn en gegevens afkomstig uit het Plantijnse archief, een hoogst belangrijke en oorspronkelijke bijdrage.

De bibliografie is alfabetisch naar auteurs en anoniemen gerangschikt, met uitzondering van enkele "rubrieken" als de Bijbel, de "pamfletten", gebiedscorporaties, e.a. (Waarom is de chronologische rangschikking, die door Ruelens en De Backer was gevolgd, en voor de produktie van   en dezelfde drukker toch aangewezen lijkt, niet aangehouden?). Een stel registers (deel VI), waaronder het onmisbare chronologische, een naar taal, naar de gellustreerde drukken, een uitvoerig systematisch register, ontsluiten met evenzoveel sleutels deze ongemeen rijke mijn aan informatie uit de wereld van het boek in de Zuidelijke Nederlanden in de zestiende eeuw. [E. C.-I.].

(79) Leon VOET, *The Plantin Press, 1555-1589; a bibliography of the works printed and published by Christopher Plantin at Antwerp and Leiden*, by Leon Voet in collaboration with Jenny Voet-Grisolle. Amsterdam, Van Hoeve, 1980-1983, 6 vol. ill. - ISBN 90-222-02534, 90-222-0273-9, 90-222-0276-3, 90-222-0277-1, 90-222-0278-X, 90-222-0279-8.

---

529. - Alle maatstaven in acht genomen is Plantijn in de 20ste eeuw even ver buiten de landsgrenzen bekend als in zijn eigen tijd. Het Israel Museum in Jeruzalem heeft in 1981 een tentoonstelling gewijd aan de aartsdrukker, waarbij de nadruk lag op de Hebreeuwse boeken van zijn pers afkomstig. De catalogus (80), in het Engels en het Hebreeuws, bevat inleidende teksten die hem in zijn tijd en zijn milieu plaatsen, maar ook meer bepaald over Joodse drukkers en het Hebreeuwse boek handelen, de Hebreeuwse lettertypen in Plantijns inventaris en de stempelsnijder Guillaume Le B. De catalogus is overvloedig gellustreerd.

[E. C.-I.].

(80) Yona FISCHER, *Plantin of Antwerp; books & prints from the Collections of the Plantin-Moretus Museum, Antwerp*. Cat. n° 211, February-April 1981 [of] (a loan exhibition from the Plantin-Moretus Museum). Jerusalem, The Israel Museum, 1981, 121 p., ill.

---

530. - Samen met Lipsius bezocht Chr. Plantijn eind juni 1581 Utrecht, o.m. in verband met het werk van een vijftal Utrechtse auteurs dat hij zou drukken. D. Grosheide (81) werpt nieuw licht op het bekende feit, dank zij diepgaander bronnenonderzoek. [E. C.-I.].

(81) D. GROSHEIDE, *Utrechtse relaties van Christoffel Plantijn*, in *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1981, p. 209-223.

---

531. - In een fraaie brochure aan muziek te Leuven in de zestiende eeuw gewijd (82), verschenen een paar korte opstellen in verband met drukken of drukkers: Dirk Snellings over *Het Leuvens dansboek (1571) en de instrumentale dans in de 16e eeuw*, Ren^o Bernard Lenaerts over *De muziekdrukkers van Philippus de Monte* en Henri Vanhulst over *De muziekkuitgaven van het Huis Phalesius*. [E. C.-I.].

(82) *Muziek te Leuven in de 16e eeuw*. Samenstelling en inleiding Gilbert HUYBENS. Leuven, G. Huybens, 1982, resp. p. 60-64, 80-81 en 82-86.

---

532. - A. Pil onderzocht de Latijnse vertaling door L. Ammonius gemaakt van een sermoen van Chrysostomus (83). Deze uitgave verscheen bij Hillen te Antwerpen in 1527 (NK 4207). [J. M.].

(83) Albert E. PIL, *Humanistica cartusiana. Levinus Ammonius als vertaler van Chrysostomus' sermoen "De providentia Dei et Fato"*, in *Album amicorum Nicolas-N. Huyghebaert O.S.B., Sacris Erudiri*, 26, 1983, p. 275-310.

---

533. - De doctorale dissertatie van Godelieve Tournoy-Thoen, door de Academie uitgegeven (84), bevat over ruim honderd bladzijden de bibliografie van Faustus Andrelinus' (1518) werk. De veertig oorspronkelijke werken, de zes door hem bezorgde edities en de vier vertalingen en parafrasen zijn in handschrift en in een groot aantal drukken uit de 15de en 16de eeuw overgeleverd. [E. C.-I.].

(84) *Publi Fausti Andrelini "Amores" sive "Livia". Met een bio-bibliografie van de auteur uitgegeven door Godelieve TOURNOY-THOEN*. Brussel, Paleis der Academiën, 1982, XL-486 p. (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, g. 44, 100). - ISBN 90-6569-307-6. - BF 3.710.

---

534. - In 1982 verscheen het laatste deel van de renaissance Aristotelescommentatoren (85). Voor elke commentator is er een korte biografie, een bibliografie en een lijst van de Aristoteleswerken (hss. en drukken). Lohr had deze bibliografie met de middeleeuwse commentatoren aangevat (zie Kroniek nr. 152). [J. M.].

(85) Ch. H. LOHR, *Renaissance Latin Aristotle Commentaries: Authors So-Z*, in *Renaissance Quarterly*, 35, 1982, p. 164-256.

---

535. - Boeiende historiek van de tiendelige editie van Augustinus *Opera*, bezorgd door een schare theologen onder de leiding van Thomas Gozaeus (+1571) en Joannes Molanus, gedrukt door Chr. Plantijn van 1575 tot 1577 (86). [E. C.-I.].

(86) L. CEYSSENS, *L'edition louvaniste des Œuvres complètes de Saint Augustin, 1577*, in *De eeuw van Marnix van St. Aldegonde; interuniversitair colloquium over 16de eeuwse geschiedenis = The century of Marnix van St. Aldegonde; interuniversity colloquium on the history of the 16th century*. Voorzitterschap = Presidency Michel Baelde, Herman van Nuffel, Oostende, Toulon, 1982, p. 65-82.

---

536. - In dit fraai plaketje (87) worden de eerste resultaten vrij gegeven van het onderzoek over het werk van Jean Bodin, onderzoek dat gevoerd wordt in het "S^ominaire de bibliographie historique de l'Universit^e de l'Etat de Mons". Het boekje bevat een kritische catalogus van exemplaren van de oude edities van de

République (1576-1641). De exemplaren zijn met grote nauwkeurigheid beschreven, terwijl de editie c.q. uitgave (emissie) uiterst summier is aangegeven. [E. C.-I.].

Zie ook nrs. [1285](#); [1757](#)

(87) Marie-Thérèse LENGER, *Les éditions anciennes de la République de Bodin, conservées dans les bibliothèques belges*. Bruxelles, E. Van Balberghe, 1983, 51 p., ill. (Documenta et Opuscula, 2). - BF 350.

---

537. - Een boeiende geschiedenis van leven en werk - gedrukt en in handschrift - van Anselmus Boetius de Boodt geeft ons in enkele bladzijden samengebald M. C. de Boodt-Maselis ([88](#)). Een uitgebreidere bibliografie bezorgt de auteur in de uitvoerige inleiding tot de facsimile-uitgave van Anselmus' Latijnse kruidboek te Brugge door Jan-Baptist en Lucas Kerchove in 1640 gedrukt. Het facsimile, van een Nederlandse vertaling voorzien, is in 1981 te Handzame verschenen [E. C.-I.].

(88) a) M. C. DE BOODT-MASELIS, *Anselmus Boetius de Boodt (1550-1632)*, in *Spiegel historiael*, 17, 1982, p. 312-321 + 357, ill.

b) Marie-Christianne DE BOODT-MASELIS, *Anselmus Boetius de Boodt, Brugge 1550-1632. Een Vlaams humanist met Europese faam*. Gevolgd door een reproductie van het kruidboek, 1640, met Nederlandse vertaling door E.H. [Daniel] DE SCHRIJVER. Handzame, Familia et Patria, 1981, 4.

---

538. - Jaren geleden aangevat door de betreurde Louis Bakelants, is thans dankzij de belangeloze inzet van R. Hoven, de bibliografie van Nicolaus Clenardus (Cleynaerts) van Diest verschenen. Bedoeld als bijdrage tot de Bibliotheca Belgica, is zij tevens het eerste nummer in een nieuwe reeks, "Boek-Ideemaatschappij = Livre-Idées-Société" op het getouw gezet door de Vervierse antiquaar P.-M. Gason ([89](#)). Een korte biografie gaat aan de bibliografie van 550 nummers vooraf. Het tweede deel bevat een reproductie van elk titelblad ter vervanging van de transcriptie. Collatie, inhoud, ev. een aantekening, alle bekende exemplaren en literatuuropgave volgen op een verkorte titel + verkort impressum. Een uniek register werd door Joseph de Reuck opgesteld naar analogie met het register in de anastatische uitgave van de Bibliotheca Belgica. Wat hier aan Zuidnederlandse drukken inzit is daardoor evenwel niet in één oogopslag te zien. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [916](#)

(89) Louis BAKELANTS (+) & René HOVEN, *Bibliographie des œuvres de Nicolas Clenard, 1529-1700*. (Avant-propos par Marie-Thérèse Lenger). Verviers, P. M. Gason, 1981, 2 vol., xxv-221 + 329 p., ill. (Bibliotheca Belgica; Livre-Idées-Société. Série in-8°, 1). - BF 2.400.

---

539. - Johannes Dullaert de Gandavo (niet te verwarren met Johannes de Janduno) vertrok, na zijn eerste opleiding bij de Hieronymieten te Gent voltooid te hebben, rond 1495 naar Parijs. In 1503 is hij magister artium en vanaf dit ogenblik verschijnen een ganse reeks van filosofische traktaten en uitgaven van oudere teksten. Wij hebben gepoogd zijn biografie en zijn werken wat nader te onderzoeken en de aandacht te vestigen op een nauwelijks bekende voorstelling van de stad Gent van circa 1512 ([90](#)). [J. M.].

(90) J. MACHIELS, *Johannes Dullaert. Gent, ca. 1480 - Parijs, 10 september 1513*, in *Professor R. L. Plancke 70. Getuigenissen en bijdragen*, Gent, Centrum voor de Studie van de Historische Pedagogiek, 1981, p. 69-96.

---

540. - L.-E. Halkin beschrijft en onderzoekt een schijnbaar onbekende uitgave van de *Apologiae omnes* van Erasmus ([91](#)). Deze Froben-druk van november 1521 heeft veel gelijkenis met de uitgave van februari 1522, want beide hebben hetzelfde colofon, oktober 1521. De inhoud van beide uitgaven is echter niet identiek. [J. M.].

(91) Léon-E. HALKIN, *Une édition rarissime des Apologies d'Erasmus en 1521*, in *Bibliothèque d'humanisme et renaissance*, 45, 1983, p. 343-348.

---

541. - Met dit nieuwe boek over Erasmus ([92](#)) kunnen wij de humanist op de voet

volgen bij het tot stand komen van de talloze uitgaven - van 1515 tot 1536 - van zijn eigen brieven: het ogenblik waarop dit gebeurt, en bij welke drukker; welke brieven in aanmerking komen, welke weggelaten of welke gewijzigd worden en waarom. Ook gaat L.-E. Halkin in op de relaties tussen Erasmus en zijn correspondenten, zijn drukkers, en zijn lezers. Een chronologisch overzicht van de edities, aan het eind van dit origineel en boeiend werk, met verwijzingen naar de publikatie door Allen, een concordantie van de brieven met Allen, en een namenregister verhogen de bruikbaarheid ervan. [E. C.-I.].

(92) L.-E. HALKIN, *Erasmus ex Erasmo; Erasme éditeur de sa correspondance*. Aubel, P. M. Gason, 1983, 251 p., ill. (Livre-Idées-Société. Série in-8, N° 3). - BF 985.

---

542. - Toen F. H. Kossmann in 1936-37 het *Overzicht van de werken en uitgaven van Desiderius Erasmus aanwezig in de bibliotheek der gemeente Rotterdam* publiceerde, bedroeg de categorie uitgaven door Erasmus bezorgd 275 nummers. In onderhavige catalogus (93) die Johanna Meyers, beheerder van de Erasmus-collectie in genoemde bibliotheek, thans heeft laten verschijnen, is dit aantal tot 437 aangegroeid. Bij de beschrijving heeft de auteur de STCN-norm gevolgd, dus een verkorte titel met respecteren van de schrijf- en afkortingswijzen en met opgave van de signaturen. De rangschikking is alfabetisch naar auteurs; er is een register op drukkers en een naamregister. [E. C.-I.].

(93) Johanna J. M. MEYERS, *Authors edited, translated or annotated by Desiderius Erasmus. A short-title catalogue of the works in the City Library of Rotterdam*. Rotterdam, Gemeentebibliotheek, 1982, 188 p., ill. - Fl. 30.00.

---

543. - In margine van een doctorale dissertatie (Rijksuniversiteit Gent, 1982) over de Antwerpse rederijker Cornelis van Ghistele (1573), gaat M. Vinck-van Caekenberghe, diep in op de drie Nederlandse vertalingen die van Erasmus' *Lingua* in de 16de eeuw zijn verschenen (94). De twee edities uit 1555 van Symon Cock zijn niet identiek, zoals men steeds heeft gedacht. De tweede is gevoelig ingekort, minder duidelijk en juist, hoewel soms vlotter van taal dan de eerste door Van Ghistele. Een derde vertaling kwam van de pers bij Arnout Coninx en Jan Coesmans in 1583. [E. C.-I.].

(94) Mireille VINCK-VAN CAEKENBERGHE, *Trilingua: drie Nederlandse vertalingen van Erasmus' Lingua uit de 16de eeuw*, in *Jaarboek van de Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Retorica "De Fontaine" te Gent*, 32, 1980-1981, p. 69-94.

---

544. - M. Vinck-van Caekenberghe schreef het artikel Cornelis van Ghistele voor het NBW (95): een biografie met overzicht van de diverse werken en uitgaven. [J. M.].

(95) Mireille VINCK-VAN CAEKENBERGHE, *Ghistele, Cornelis van*, in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 9, 1981, kol. 276-287.

---

545. - Een convoluut met vijf 16de- en 17de-eeuwse zeldzame drukken, waaronder het enig bekende exemplaar van Cornelis van Ghistele's vertaling van *Antigone*, door Symon Cock in 1556 te Antwerpen gedrukt, is na een bijna vijftigjarige winterslaap weer aan het daglicht gekomen dank zij de speurzinnigheid van August Keersmaekers (96). Hij vertelt ons om welke boeken het gaat en welk hun belang is. [E. C.-I.].

(96) August A. KEERSMAEKERS, *Gevonden-verloren-gevonden: Cornelis van Ghistele's vertaling van Antigone e.a. weer terecht*, in *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor taal- en letterkunde*, 1982, p. 128-142.

---

546. - Gerard Goossens, arts, dichter en pamflettist is een onvoldoend bekende figuur uit de zestiende eeuw. Als vriend van Jan vander Noot heeft Karel Bostoën hem op zijn wegen ontmoet. Wat hij over Goossens weet, heeft hij in een overzichtelijk artikel (97) samengebracht. [E. C.-I.].

(97) Karel BOSTOËN, *Bio-bibliografie van Gerard Goossens, ca. 1545-1603*, in *Dokumentaal*, 11, 1982, p. 78-86.

---

547. - H. de la Fontaine Verwey (98) wijdt een uitvoerig onderzoek aan de edities van Guicciardini's werk vanaf de Silvius-editie van 1567 tot en met de editie van 1662. [J. M.].

(98) Herman DE LA FONTAINE VERWEY, *The history of Guicciardini's description of the Low Countries*, in *Quaerendo*, 12, 1982, p. 22-51.

---

548. - Onder redactie van I. Bossuyt verscheen een belangrijke "publikatie naar aanleiding van de tentoonstelling, ingericht ter herdenking van de geboorte, 450 jaar geleden, van Orlandus Lassus, Faculteitsgebouw Letteren en Wijsbegeerte van de Katholieke Universiteit te Leuven, 11-31 maart 1982" (99). In het inleidend gedeelte wordt o.m. aandacht besteed aan de edities van Lassus' werk (G. Persoons, H. Vanhulst). [E. C.-I.].

(99) *Orlandus Lassus, 1532-1594*, onder redactie van Ignace BOSSUYT. Leuven, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte Katholieke Universiteit Leuven, 1982, 228 p. + 25 p. bijlage (errata en registers), ill. - ISBN 90-334-0390-0.

---

549. - Het boek van A. Louis (100) is hoofdzakelijk gewijd aan het leven en het werk van M. de l'Obel. Er is wel een hoofdstuk, *Les publications lobeliennes* (p. 29-39), waarin de auteur probeert een juiste inventaris op te stellen van L'Obels werken. [J. M.].

(100) A. Louis, *Mathieu de l'Obel, 1538-1616; episode de l'histoire de la botanique*. Ghent-Louvain, Story-Scientia, 1980, 544 p., ill.

---

550. - Naar aanleiding van de 175ste verjaardag van de officiële erkenning van de Kerkeraad van de Protestantse Kerk te Brussel heeft de raad een tentoonstelling georganiseerd. De begeleidende publikatie van de hand van dominee E. Braekman (101) bestaat voor de grote helft uit een historische inleiding en voor het overige uit de korte beschrijving van een 150-tal documenten van velerlei aard waaronder oude drukken uit de Nederlanden. [E. C.-I.].

(101) E. M. BRAEKMAN, *Het protestantisme te Brussel, van de oorsprong tot aan het overlijden van Leopold I. Inleiding en catalogus*. Tentoonstelling ingericht ter gelegenheid van de 175e verjaardag van de erkenning van de Protestantse kerk van Brussel door de overheid. Koninklijke Bibliotheek Albert I, van 16 februari tot 27 maart 1980. Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1980, x-133 p., ill. - In het Frans verschenen onder de titel: *Le protestantisme à Bruxelles, des origines à la mort de L. I.*

---

551. - Als bijdrage tot het Luther-jaar organiseerde de Protestantse Kerk te Brussel in de Koninklijke Bibliotheek een tentoonstelling (102) gewijd aan de Duitse, Franse en Nederlandse bijbelvertalingen tot in de 18de eeuw. Een drukkersregister ontbreekt evenwel, zodat met één oogopslag niet is na te gaan hoeveel en welke drukkers uit ons land hierbij actief zijn geweest. [E. C.-I.].

(102) E. M. BRAEKMAN, *De Luther à Ostervald. Les traductions protestantes de la Bible en langues allemande, française et néerlandaise du XVIe au XVIIIe siècle*. Introduction et catalogue par E. M. Braekman. Avant-propos par C. A. Rocheur. Index par Madeleine F. Braekman. Bruxelles, Église protestante de Bruxelles, 1983, 128 p., ill.

---

552. - In het boekje verschenen naar aanleiding van een kleine, maar bijzondere Luthertentoonstelling in de UB Groningen (103), geeft J. Kingma een korte historiek van de vijf opeenvolgende edities die Erasmus van het Nieuwe Testament bezorgde. Belangrijker misschien nog is de beschrijving van het exemplaar van de vierde editie door Maarten Luther overvloedig van aantekeningen voorzien en sedert 1724 eigendom van de Bibliotheek van de Academie van Groningen en Ommelanden. [E. C.-I.].

(103) J. KINGMA, *De Groningse Luther-Bijbel. Tentoonstelling rond Luthers exemplaar van Erasmus' Nieuwe Testament, Bazel 1527, 3 november-23 december 1983*. Groningen, Universiteitsbibliotheek. Universiteitsmuseum, 1983, 54 p., ill.

---

553. - "*Le livre de vraie et parfaite oraison est le manuel de dévotion en langue française le plus répandu (c'est de l'Imitation de Jésus-Christ) de l'Église*

gallicane aux débuts de la réforme; il a été imprimé au moins 14 fois entre 1528 et 1545". F. M. Higman (104) behandelt achtereenvolgens de 14 uitgaven waarvan de vierde en de vijfde te Antwerpen gedrukt waren (NK 3414-3415) en analyseert de complexe inhoud en samenstelling van dit *Betbuchlein*. [J. M.]
(104) F. M. HIGMAN, *Luther et la prière de l'Église gallicane: Le livre de vraie et parfaite oraison*, in *Revue d'Histoire et de Philosophie religieuses*, 63, 1983, p. 91-111.

---

554. - Aflevering 188 van het tijdschrift *Vlaanderen* (105) is gewijd aan Anthonis de Roovere. Uit de diverse bijdragen stippen wij de volgende voor onze kroniek aan: C. Lemaire-De Vaere, *Nederlandse wereldlijke literatuur in de laat-Bourgondische tijd* (p. 140-144) en W. Waterschoot, *De uitgave van de Rethorische Werken* (p. 151-154). [J. M.]

(105) Anthonis de Roovere Brugghelincx, *Vlaemsch doctoer ende gheestich poete (1482-1982)* samengesteld door L. ROOSE, in *Vlaanderen*, nr. 188, 1982, ill.

---

555. - Het aan het licht komen van een onbekende almanak te Antwerpen gedrukt, was de aanleiding om deze planodruk te beschrijven en een lijst van de bekende uitgaven van de arts Cornelis Schuute te geven (106). [E. C.-I.]

(106) Elly COCKX-INDESTEGERE, *Cornelis Schuute en een onlangs ontdekte almanak voor 1551*, in *Biekorf*, 81, 1981, p. 101-110, ill.

---

556. - A. Dewitte beschrijft (107), gedetailleerd naar vorm en inhoud, 16 van de 22 eerste edities door B. Vulcanus, professor te Leiden van 1581 tot 1614, uitgegeven. [J. M.]

(107) A. DEWITTE, *Bonaventura Vulcanius Brugensis (1538-1614). A bibliographic description of the editions 1575-1612* in *Lias*, VIII, 1981, p. 189-201 en *B. Vulcanius Brugensis Hoogleraarambt, Correspondenten, Edita* in *Album amicorum Nicolas-N. Huyghebaert, O.S.B., Sacris Erudiri*, 36, 1983, p. 311-362.

---

557. - Het samenstellen van een catechismus voor leken en onontwikkelden was een punt op het programma van het concilie van Trente. Vermits het concilie er niet in geslaagd was dit te verwezenlijken gaf paus Pius IV opdracht daar toe. De eerste editie van de Catechismus romanus of Catechismus van het concilie van Trente verscheen in 1566 te Rome bij P. Manutius. Van dit ogenblik af was er een ononderbroken stroom van drukken, herdrukken, vertalingen en bewerkingen van deze catechismus. Het boek van Bellinger heeft als opzet hiervan een juister inzicht te bekomen (108). Zijn onderwerp is precies afgelijnd en beperkt zich tot "den roomschen catechismus" zoals onze oude drukken aanduiden. Men vindt er dus geen gegevens in over lokale bewerkingen (b.v. de catechismus van Cambrai, Doornik of Mechelen) of b.v. over de Canisius-catechismus. Eens het onderwerp precies afgelijnd is Bellinger er op een "grondelijke" manier op los gegaan. 1626 bibliotheken werden aangeschreven en kregen lijsten om na te zien; geen beschaafd land werd verwaarloosd en de indrukwekkende lijst "Sigeln" (p. 10-48) getuigt daarvan. Zo vindt men er bibliotheken uit Brazilië, Irak, Japan, Peru, ja zelfs 14 bibliotheken uit de USSR. Wij hebben de indruk, na enkele steekproeven gedaan te hebben in andere bibliografieën, dat weinig ontsnapt is aan Bellingers speurzin. Het voornaamste is dat er ongeveer 521 uitgaven van de Latijnse editie tussen 1566-1978 verschenen zijn en 353 uitgaven in vertalingen (19 talen). Het bewerken van dit enorme materiaal en de geschiedenis van de drukken wordt hier niet nagegaan en is wellicht bestemd voor een bijkomende publikatie.

Hoe is nu de materiele opvatting van het boek. Na de Sigelnlijst volgen een 7-tal pagina's bibliografie en daarna de *Titelverzeichnis der Catechismus Romanus-Drucke*. Elke bibliografische notitie omvat een diplomatische beschrijving van de volledige titelpagina, de aanduiding van het formaat en de paginering. Voor het formaat wordt een centimeterconventie aangenomen en niet het plooisysteem. Zo wordt de Aldus-editie van 1566, een in-folio, bij hem een in-quarto. Daarop volgt de exemplaar (aren)-locatisatie met behulp van de sigels. Gezien het aantal nageziene bibliotheken is deze soms zeer uitgebreid. Daarna volgen nog enkele

bibliografische referenties; dit is het minst geslaagde deel van het werk en men begrijpt niet goed zijn keus. Zo vraagt men zich af wat de referentie naar *The National Union Catalog* kan bijbrengen. Voor de 16de eeuw heeft men 73 edities, voor de 17de eeuw 153, voor de 18de eeuw 120, de 19de eeuw 123 en tot 1946 nog een 30-tal edities. Na de bibliografie van de Latijnse drukken volgen de vertalingen ingedeeld in Romaanse, Germaanse, Slavische en andere taalgroepen. De vertalingen in het Frans (nr. 576-668) en in het Nederlands (nr. 794-804) omvatten de drukken die ons het meest aanbelangen. Onder de andere taalgroepen bevonden zich talrijke merkwaardige vertalingen (een in het Oekraïens van 1961, twee in het Japans enz.). Na deze bibliografie volgen respectievelijk een bibliografie van bewerkingen door diverse theologen (b.v. deze door Bajus, door Bellarinus), enkele anonieme bewerkingen en werken van oudere auteurs over deze catechismus. Vanaf p. 367 beginnen de uitvoerige registers: deze van de bewerkers en de vertalers, van de anonieme uitgaven, van de heruitgevers, de opdrachtgevers en de historische personaliteiten op de titelbladzijde vermeld, en tenslotte het uitvoerig drukkersregister (plaatsen van druk of uitgeverij en namen van drukkers en uitgevers). Het boek bevat ook een 44-tal afbeeldingen. Het uitgeven werd degelijk verzorgd en het boek is gemakkelijk te gebruiken wegens de chronologische rangschikking; alleen de overvloedige sigels leveren enkele moeilijkheden op. [J. M.].

(108) Gerhard J. BELLINGER, *Bibliographie des Catechismus Romanus ex decreto Concilii Tridentini ad parochos, 1566-1978*. Baden-Baden, V. Koerner, 1983, 442 p., ill. (Bibliotheca Bibliographica Aureliana, 87). - ISBN 3-87320-087-2.

---

558. - G. Huybens behandelt de diverse 16de-eeuwse uitgaven van *Dit is een suuerlijk boecxken* (109) waarvan de eerste druk deze van 1508 is (Antwerpen, A. van Berghen, NK 1366). Aan de bekende drukken kon hij een nog onbekende editie toevoegen: Antwerpen, Jan van Ghelen, 1565. [J. M.].

(109) Gilbert HUYBENS, *Een onbekende 16de-eeuwse uitgave van "Dit is een suuerlijk boecxken"*, in *Quaerendo*, 12, 1982, p. 281-308, ill.

---

559. - F. Claes (110) behandelt vier Frans-Vlaamse lexicografen, d.w.z. vier auteurs die woordenboeken met een Nederlandse tekst hebben samengesteld en die afkomstig zijn uit of gewerkt hebben in het noorden van het huidige Frankrijk. Deze vier lexicografen zijn: Petrus Curius of Pieter van den Hove, Glaude Luython, Jan van Mussem en Gabriël Meurier. Voor elke auteur is er een korte biografie en een bibliografie. [J. M.].

(110) Frans CLAES, *Frans-Vlaamse lexicografen*, in *De Franse Nederlanden = Les Pays-Bas français*, 1981, p. 93-111.

---

560. - Het boek, gepubliceerd naar aanleiding van de tentoonstelling *Paradisus Batavus* (111), begint met een historisch overzicht te geven van de onderwijstuinen en particuliere tuinen (1550-1839) uit Noord en Zuid (p. 10 sq.). Vervolgens worden de kwekerscollecties en catalogi in de Noordelijke Nederlanden (1600-1838) behandeld (p. 49 sq.). Het voornaamste deel (p. 67-192) bestaat uit een degelijke bibliografie van de hand van J. Kuijlen. Deze is in twee delen gesplitst: onderwijstuinen en particuliere tuinen en vervolgens kwekerstuinen. Binnen deze indeling zijn de beschreven catalogi topografisch op alfabet gerangschikt. De onderverdeling binnen de plaats is verder chronologisch. De beschrijvingen zijn zeer uitvoerig (een quasi-facsimile-beschrijving van de titelpagina, collatie en platen) en verder is er een plaatsaanduiding waar de boeken te vinden zijn. De lijst van de nageziene bibliotheken beperkt zich niet tot Nederland. De oudste catalogus is deze van P. Coudenbergs tuin uit Antwerpen afgedrukt in V. Cordus' *Annotationes* van 1561. Vanaf p. 193 vindt men de eigenlijke tentoonstellingscatalogus. [J. M.].

(111) J. KUYLEN, C. S. OLDENBURGER-EBBERS, D. O. WIJNANDS, *Paradisus Batavus. Bibliografie van plantencatalogi van onderwijstuinen, particuliere tuinen en kwekerscollecties in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden (1550-1839)*. Wageningen, Landbouwhogeschool, 1983, 232

561. - Behalve de bekende en de door Van Autenboer nieuw gevonden archiefdocumenten, vormen ook de bundel over het Landjuweel van 1561 te Antwerpen en de *Spelen van sinne* in 1562 door Willem Silvius gedrukt, de hoofdbronnen voor een nieuwe studie (112) over het Landjuweel. [E. C.-I.] (112) E. VAN AUTENBOER, *Het Brabants Landjuweel der rederijkers, 1515-1561*. Met een woord vooraf door L. Roose. Middelburg, Merlijn, 1981, 162 p., ill. (Leuvense studiën en tekstuutgaven. N.R., 2). - ISBN 90-6465-0225.

562. - Een goed overzicht van het Landjuweel te Antwerpen in 1496 biedt ons W. Waterschoot in een fraai geïllustreerd artikel (113). [E. C.-I.] (113) Werner WATERSCHOOT, *Het landjuweel te Antwerpen in 1496*, in *Spiegel historiael*, 18, 1983, p. 310-314 + 358, ill.

563. - Van de tentoonstelling Brugge in de Geuzentijd (mei 1982) bestaat geen catalogus, maar ze heeft wel aanleiding gegeven tot de publikatie van een bundel "Bijdragen tot de geschiedenis van de hervorming te Brugge en in het Brugse Vrije tijdens de 16de eeuw" (Brugge 1982) en tot het uitgeven van een pamflet, oorspronkelijk door Cornelis Jansz. in 1582 te Delft gedrukt (114). [E. C.-I.] (114) *De hertog van Anjou en de prins van Oranje te Brugge, 17 juli-19 augustus 1582. Het mislukt complot van Juan de Salcedo en Francesco Baza*. Fotomechanische heruitgave van een zeldzaam politiek pamflet met een historische toelichting door Dirk van den Bauwhede en Marc Goetinck. Brugge, Westvlaamse Gidsenkring, 1983, 80 p., ill.

564. - Het uitgeven van facsimiles van oude drukken is om diverse redenen aantrekkelijk. De uitgeverij Danthe te Sint-Niklaas heeft in 1980 een reeks "Zeldzame volksboeken uit de Nederlanden" opgezet (115). Gedrukt op (ietwat zwaar) Ingres d'Arches-papier en fraai gebonden zagen tot nu toe vier uitgaven het licht: twee drukken van Jan Berntsz. te Utrecht (1538 en ca. 1530) een van Willem Vorsterman (1531) en een van Jan van Doesborch (1528), beide laatsten te Antwerpen. De korte inleidingen van W. L. Braekman bieden een uitgangspunt om het onderzoek zowel bibliografisch en iconologisch als inhoudelijk en filologisch aan te vatten. [E. C.-I.]

(115) a) *Der vrouwen natuere ende complexie*. Een volksboek naar de Utrechtse druk van Jan Berntsz. van omstreeks 1538 ... Bezorgd en ingeleid door W.L. Braekman. Sint-Niklaas, Danthe, 1980, 18 + [50] p. (Zeldzame volksboeken uit de Nederlanden, 1). - ISBN 90-6467008-0.

b) *Van heer Frederick van Jenuen in Lombaerdien* ... Een Vlaams volksboek, naar de Antwerpse druk van Willem Vorsterman uit 1531. Bezorgd en ingeleid door W.L. Braekman. Sint-Niklaas, Danthe, 1980, 16 + [40] p. (Zeldzame volksboeken uit de Nederlanden, 2). - ISBN 90-6467009-0.

c) *Der IX quaesten warachtighe historien* ... Een Vlaams volksboek, naar de Antwerpse druk van Jan van Doesborch uit 1528. Bezorgd en ingeleid door W.L. Braekman. Sint-Niklaas, Danthe, 1980, 17 + [65] p. (Zeldzame volksboeken uit de Nederlanden, 3). - ISBN 90-6467011 -0.

d) *Int paradijs van Venus*. Dye amoreuse vrighen der liefden ... Een Nederlands volksboek, naar het uniek exemplaar van de Utrechtse druk door Jan Berntsz. van ca. 1530 met de toelating van de British Library. Bezorgd en ingeleid door W. L. Braekman. Sint-Niklaas, Danthe, 1981, 22 + [26] p. (Zeldzame volksboeken uit de Nederlanden, 4). - ISBN 90-6467019-6. Per exemplaar: BF 1.350.

565. - Dezelfde behoefte voelde men in het noorden aan. Met de reeks "Facsimile-Edities der Lage Landen" wil men snel en gemakkelijk over moeilijk toegankelijke of slecht bekende teksten beschikken. Als nr. 2 in de reeks verscheen een druk van Willem Silvius, 1566, naar het enig bekende exemplaar in de British Library (116). Het facsimile, netjes gebonden, wordt kort ingeleid en is gevolgd door een register van eigennamen en van ingrediënten. In een afzonderlijke, genaaide brochure wordt een transcriptie geboden, omdat de oorspronkelijke tekst "tegelijk moeilijk leesbaar en kort is". De auteur van het *Cieraet* is Gerardus Gosemius of Gerard Goossens uit Zoutleeuw, arts te Leuven. [E. C.-I.]

Zie ook nr. 1434

(116) *Het Cieraet der vrouwen*. Uitgegeven door K. J., S. Bostoën met medewerking van G. Kettenis. Deventer, Sub Rosa, 1983, 2 vol., XI-55 + v6-32-N3 p. (Fell, 2). - ISBN 90-70591-06-5 geb.

566. - In het raam van de steeds veelvuldiger onderzochte volksliteratuur moet het fraaie boekje, onder de v❖❖lzeggende titel *Het zal koud zijn in 't water als 't vriest* (117) gezien worden. Na een uitvoerige inleiding over de astrologie als koopwaar en de spotprognosticatie worden zeven Nederlandse spotprognosticaties uitgegeven en van noten voorzien. Het zijn alle Antwerpse drukken uit de 16de eeuw. [E. C.-I].

(117) *Het zal koud zijn in 't water als 't vriest. Zestiende-eeuwse parodie❖n op gedrukte jaarvoorspellingen*. Tekstuitgave met inleiding en commentaar door Hinke van Kampen, Herman Pleij, Bob Stumpel, Annebel Venmans en Paul Vriesema. Den Haag, M. Nijhoff, 1980, 240 p., ill. - ISBN 90-2472251-9. -Fl. 26.00.

---

567. - Een minder bekende Nederlandse prozaroman, Robrecht de Duyvel vindt in Robrecht Resoort een tekstbezorger en inleider (118). Dat noch de editie van deze postincunabel (niet in NK), noch het enig bekende exemplaar (UB Wroclaw) worden beschreven, is een onvergeeflijke leemte. Uit verspreide mededelingen in het overigens fraaie boekje - een interessante aanwinst - kan men opmaken dat het een druk van Michiel Hillen uit 1516 betreft. Of de informatie uit een colofon komt, ofwel of de druk aan Hillen is toegeschreven, wordt niet gezegd. [E. C.-I].

(118) *Robrecht de Duyvel, uitgegeven en van commentaar voorzien* door Rob Resoort. Muiderberg, D. Coutinho, 1980, 151 p. (Populaire literatuur, 2) - ISBN 90-6283-549-X. Fl. 19.50.

---

568. - Niet zozeer omwille van de behandelde materie dan wel omwille van de opzet en de methode, is hier vermeldenswaard een bibliografie van zeventiende-eeuwse Duitse auteurs (119) verschenen in de reeks "Hiersemanns Bibliographische Handb❖cher", waarin I. Bezzels *Erasmusdrucke* nummer ❖❖n was (cf. Kroniek [nr. 445](#)). Deze bibliografie van en over honderd auteurs met telkens een korte biografie, is een eerste stap ter ontsluiting van een bibliografisch complex en omvangrijk gebied: de Duitse zeventiende eeuw. De heuristiek is ongetwijfeld grondig gevoerd wat betreft de secundaire literatuur. Wat de diplomatisch beschreven edities zelf aangaat, zijn wij minder overtuigd: er zijn weliswaar buitenlandse bibliotheken in het onderzoek betrokken maar het blijkt niet dat de enqu❖te systematisch werd gevoerd. Per auteur alfabetisch zijn de drukken chronologisch naar de editio princeps geordend. Bij produktieve auteurs vooral zou een kort overzicht van de beschreven edities, met de oorspronkelijke titels, niet overbodig zijn geweest (zoals in de *Bibl. Belgica* b.v.). De nummering is binnen elk auteur per *werk* geschied, en verder per *editie* onderverdeeld. Wat met ❖❖n oogopslag duidelijk maakt hoeveel werken er zijn, maar op verre na niet hoeveel edities. De ondertitel liegt er niet om: wij hebben te doen met een (willekeurige) bundeling bio-bibliografie❖n, niet met een - zij het onvolledige - bibliografie. Toch doen deze opmerkingen geenszins afbreuk aan het grote nut en de bruikbaarheid van dit werk. Een zo uitgestrekt bibliografisch terrein kan niet in ❖❖n keer worden ontgonnen, dus beetje bij beetje en in die optiek is de keuze van honderd auteurs te verdedigen. De zoekmogelijkheden zijn dank zij registers uitgebreid tot anonieme titels, namen en pseudoniemen, drukkers en uitgevers, drukplaatsen. Onder deze laatste zien we Amsterdam, Leiden en Antwerpen als de bijzonderste in de Nederlanden. Verder is er een nuttige lijst met afkortingen en vaktermen, een literatuurlijst van meer dan 750 titels en de lijst met bibliotheken waaronder zich de belangrijkste in Nederland en België❖ bevinden [E. C.-I].

(119) Gerhard D❖NNHAUPT, *Bibliographisches Handbuch der Barockliteratur. Hundert Personalbibliographien Deutscher Autoren des siebzehnten Jahrhunderts*. Stuttgart, A. Hiersemann, 1980-1981, 3 vol. (Hiersemanns Bibliographische Handb❖cher, 2). - ISBN 3-7772-8029-1.

---

569. - [Nummer 33](#) van onze kroniek behandelde kort het werk van A. Labarre gewijd aan de 16de-eeuwse drukken uit Douai. In 1982 verscheen hierop een vervolg gewijd aan de 17de eeuw (120). Gezien het grote aantal drukken - het werk beschrijft er 2706, en dit aantal zou nog gemakkelijk aangevuld kunnen worden - heeft de auteur het geheel anders opgevat. De rangschikking gebeurt niet langer per drukker (een zestigtal), maar is nu chronologisch. De beschrijvingen

zijn thans ook beknopter, wat voor deze en volgende periode te verdedigen valt, maar geven toch de belangrijkste kenmerken, evenals enkele exemplaraanduidingen. Vestigen wij de aandacht op de uitvoerige registers: "Table des auteurs principaux et secondaires et des titres anonymes. Table des didactaires et des illustrateurs" en natuurlijk een "Table des imprimeurs et libraires". [J. M.].

(120) Albert LABARRE, *Repertoire bibliographique des livres imprimés en France au XVIIe siècle*. Douai. Baden-Baden, V. Koerner, 1982, 544 p. (Bibliotheca Bibliographica Aureliana, 86). - ISBN 3-87320-086-4.

---

570. - N.a.v. de herdenking van de stichting van de stad Hasselt 750 jaar geleden, organiseerde de Provinciale Bibliotheek i.s.m. het Provinciaal Archief- en Documentatiecentrum een tentoonstelling gewijd aan "Hasseltse" boeken uit de 16de, 17de en 18de eeuw. De catalogus die hierbij gepubliceerd werd ([121](#)), betekent een weliswaar zeer bescheiden maar toch goede aanloop voor een breder panorama van het intellectuele leven te Hasselt tijdens het Ancien Regime. Men vindt er werken over de geschiedenis van Hasselt, Hasseltse boekbanden, Hasseltse drukken en Hasseltse auteurs. [E. C.-I.].

(121) Raf VAN LAERE, *Hasselt in boek en druk*. Tentoonstellingscatalogus. Hasselt, Provinciale Bibliotheek, 1982, VIII-99 p., ill.

---

571. - De catalogus van Willemse ([122](#)) omvat alles waarvan vaststaat dat het in Groningen is gedrukt of uitgegeven. De titelbeschrijvingen zijn voor het merendeel verkort weergegeven en anonieme titels worden gealfabetiseerd op het eerste woord met uitzondering van de lidwoorden en rangtelwoorden. Het impressum is voluit weergegeven. Er zijn diverse indices waaronder een van boekdrukkers en -verkopers. [J. M.].

(122) F. C. WILLEMSE, *Groningse drukken uit de 17de en 18de eeuw. Catalogus van de werken aanwezig in de bibliotheek der Rijksuniversiteit te Groningen*. Groningen, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 1979, VI-348 p. - ISBN 90-90000-99-2.

---

572. - Het artikel van Huybens ([123](#)) gewijd aan de geschiedenis van de muziek te Leuven omvat ook een paar bladzijden muziekdrukken (p. 85-91). [J. M.].

(123) Gilbert HUYBENS, *Bouwstenen voor een geschiedenis van de muziek te Leuven, 17e en 18e eeuw*, in *Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Leuven en omgeving*, 21, 1981, p. 5-93.

---

573. - Als een aanloop tot een groter werk over de geschiedenis van de boekdrukkunst te Namen beschouwt André Goffin deze publikatie ([124](#)) die handelt over het begin van de boekdrukkunst in genoemde stad. Het is een fraaie, geïllustreerde brochure op zeventhonderd exemplaren in een typografische vormgeving van Romy Magermans, door hem gedrukt. Wij vernemen er bijzonderheden, gedeeltelijk uit archiefdocumenten gehaald, over Henry Furlet, François Vivien le jeune en Christian Ouwerx. [E. C.-I.].

(124) André-M. GOFFIN, *L'imprimerie à Namur de 1616 à 1636*. Namur, "Au Vieux Quartier", 1981, 44 p., ill.

---

574. - De licentiaatsverhandeling van H. Storme en N. Bostyn ([125](#)) is een onderzoek naar de meest gebruikte preekboeken - de best-sellers uit de predikatieliteratuur - uit de 17de en 18de eeuw. Het eerste deel vormt de inleiding, de werkwijze en de statistische bewerking; deel II-IV, in alfabetische orde, de preekboeken. Uitgangspunt om deze best-sellers op te sporen vormen de testamenten en boedelinventarissen opgemaakt bij het overlijden van een pastoor; oude veilingscatalogi (het getal van 66 bruikbare veilingscatalogi die de auteurs gevonden hebben, vinden we erg weinig rekening houdend met b.v. de uitgebreide collectie te Gent); catalogi van kloosterbibliotheken en tenslotte de boekhandelscatalogi. In het totaal zijn er 295 titels van preekboeken in het repertorium opgenomen waarvan verscheidene meer dan één uitgave kenden.

De beschrijvingen zijn behoorlijk, wel iets te uitvoerig, en het verschil tussen de diverse edities kon beknopter aangeduid worden. Aan de localisatie van de exemplaren in de diverse grote Belgische bibliotheken werd zorg besteed. De gekozen data stellen wel enkele problemen; b.v. de *Catholycke sermoenen* van H. Adriani heeft als eerste vermelde uitgave deze van 1616 maar er is er een van 1592 die zeker in de 17de eeuw dienst heeft gedaan. Verder blijven b.v. de talrijke bundels predikatieliteratuur in handschrift overgeleverd. Deze vallen weliswaar buiten hun bestek maar zijn van aard dat ze de statistische manipulatie zouden beïnvloeden. In het geheel een degelijk werk omtrent een weinig behandeld maar boeiend onderwerp. [J. M.].

Zie ook nr. [1343](#)

(125) H. STORME en N. BOSTYN, *Repertorium en inleidende studie van uitgegeven predikatieboeken uit de 17de en de 18de eeuw (bisdommen Antwerpen, Brugge, Gent, Ieper en Mechelen)*. Leuven, Katholieke Universiteit, 1982, 4 vol., XXI-787 f.

---

575. - In de inleiding schetst J. Bouman het genre en de geschiedenis van de belangrijke verzameling gelegenheidsgedichten uit de K.B. te 's-Gravenhage ([126](#)). Om niet in het gevaar van het oeverloze te vallen worden ook de stricte criteria vooropgesteld voor de opname in de catalogus. De catalogus zelf, die in 1594 aanvangt, is chronologisch geordend op jaar van gebeurtenis en bestaat uit 648 titels van gedichten die verband houden met Nederlandse personen of ingezetenen. De titelbeschrijving omvat een transcriptie van het titelblad en colofon, een collatie en vermeldt verder de illustraties en de nodige gegevens ter identificatie van het gedicht. Er is vanzelfsprekend een uitvoerig personenregister, een lijst per stad van boekdrukkers en boekverkopers, een register op de aard van de gelegenheid, op de taal en van de steden waar de gebeurtenis plaats vond. Tenslotte volgen 66 platen. [J. M.].

Zie ook nrs. [1052](#); [1341](#); [1531](#)

(126) JOS BOUMAN, *Nederlandse gelegenheidsgedichten voor 1700 in de Koninklijke Bibliotheek. Catalogus van gedichten op geboorte, huwelijk, overlijden en dergelijke gebeurtenissen in het leven van particuliere personen*. Nieuwkoop, B. De Graaf, 1982, 264 p., 66 pl. (Bibliotheca Bibliographica Neerlandica, 15). - ISBN 90-6004-3820. Fl. 95.

---

576. - In een boeiend en levendig geschreven opstel ([127](#)) over de fondscatalogus van de uitgever Cornelis Claesz - zijn boekenvoorraad werd op 10 mei 1610 te Amsterdam geveild - toont Bert van Selm aan hoe een dergelijke catalogus niet enkel voor de boekhistoricus maar ook voor de literairhistoricus van algemeen belang kan zijn. Veel boekhandelscatalogi zijn slechts nog in één exemplaar bekend, zoals deze van Claesz. Hij wordt ontleed en beschreven (ex. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel). Op de meer literaire titels van bekende en onbekende werken wordt nader ingegaan. De aandacht wordt speciaal gevestigd op het belang van de publikatiegeschiedenis van literair werk. [E. C.-I.].

(127) Bert VAN SELM, *Ridders te Amsterdam in de "Vroege Renaissance". Enkele aspecten van de catalogus van de magazijnveiling van Cornelis Claesz in 1610, ofwel literatuurgeschiedenis als geschiedenis van de boekhandel*, in *De letter doet de geest leven. Bundel opstellen aangeboden aan Max de Haan...*, Leiden, Vakgroep Nederlandse taal- en letterkunde, 1980, p. 102-125.

---

577. - Het artikel van de Borchgrave ([128](#)) brengt interessante gegevens over de ontstaansgeschiedenis van de *Flandria Illustrata* en de rol van Henricus Hondius. [J. M.].

(128) DE BORCHGRAVE, *Henricus Hondius en de eerste uitgave van Sanderus' Flandria Illustrata*, in *Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, 46, 1979, p. 95-109.

---

578. - B. van Selm wijdt een uitvoerig en grondig onderzoek aan enkele Amsterdamse fondscatalogi met gedrukte prijsopgave van de te koop aangeboden boeken ([129](#)). Het gaat hier over de fondscatalogi van de uitgever-boekverkoper Hendrick Laurensz van 1628, 1631, 1638 en 1647. [J. M.].

(129) Bert VAN SELM, *Some Amsterdam stock catalogues with printed prices from the first half of*

579. - De doctorale dissertatie van Lankhorst ([130](#)) omvat de analyse van een belangrijke uitgeverij en boekhandel uit de 17de eeuw. Er is een uitvoerige chronologische lijst van werken door R. Leers uitgegeven. [J. M.].

Zie ook nrs. [1625](#); [1937](#)

(130) Otto S. LANKHORST, *Reinier Leers (1654-1714). Uitgever en boekverkoper te Rotterdam. Een Europees "Libraire" en zijn fonds*. Amsterdam, Apa-Holland Universiteits Pers, 1983, XIX-299 p.

---

580. - R. A. Verdonk ([131](#)) onderzoekt het eerste woordenboek "Nederlands-Spaans" dat te Antwerpen in 1634 gedrukt werd. Dit woordenboek, de *Nieuwen Dictionaris om te leeren de Nederlandtsche ende Spaensche talen* van J. Francisco Rodriguez werd door C. J. Trognesium gedrukt en kende, op minder dan twintig jaar, zes uitgaven. [J. M.].

(131) R. A. VERDONK, *Het eerste woordenboek "Nederlands-Spaans": De "Nieuwen Dictionaris" van Juan Francisco Rodriguez (Antwerpen, 1634)*, in *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 35, 1981, p. 272-283.

---

581. - Het onderzoek van spot- en schertsgeschriften krijgt meer en meer aanhangers. Karel Bostoën ([132](#)) beschrijft, bestudeert en publiceert een schertsplakkaat uitgevaardigd vanwege "Mijn Heer den Vasten". Het is een planodruk (ex. K.B. Brussel) ongetwijfeld in 1686 te Brussel gedrukt door een voorlopig niet te achterhalen drukker. [E. C.-I.].

(132) Karel BOSTOEN, *Mijn Heer den Vasten: een schertsoverheid en zijn plakaten*, in *De letter doet de geest leven. Bundel opstellen aangeboden aan Max de Haan .....*, Leiden, Vakgroep Nederlandse taal- en letterkunde, 1980, p. 139-171, ill.

---

582. - De N.V. De Schutter bracht in 1983 een facsimile ([133](#)) op de markt van het enig bekende Franstalige kookboek uit ons land: *Ouverture de cuisine* van Lancelot de Casteau, te Luik door Leonard Streel in 1604 gedrukt (ex. K.B. Brussel). Niet aangekondigd op het titelblad is een korte historische aantekening over de auteur en zijn milieu. Over de drukker zijn slechts enkele regels te lezen. [E. C.-I.].

(133) Lancelot DE CASTEAU, *Ouverture de cuisine*. Présentation du livre par Hernian Liebaers. Translation en français moderne et glossaire par Léo Moulin. Commentaires gastronomiques par Jacques Kother. Anvers-Bruxelles, De Schutter, 1983, 306 p. - ISBN 90-70667-05-3. BF. 1.200.

[Go Top](#)

[Over deze site](#) Home page: www.boekgeschiedenis.be

Ontwikkeling © Johan Hanselaer

Laatste aanpassing: 09/13/2023 18:34:4905/29/2007 14:49:44

Kroniek

1983-1984

[VWB](#) [Overzicht](#)

Langs deze weg zouden wij een beroep willen doen op de lezers van deze kroniek om ons nieuwe publikaties te signaleren en ons overdrukken toe te sturen, vooral in een tijd dat in de bibliotheken de nieuwe aanwinsten met mondjesmaat binnenkomen. Ook al wordt in deze kroniek geen volledigheid nagestreefd, toch is het wenselijk zoveel mogelijk belangrijke monografieën en in tijdschriften en verzamelwerken opgenomen bijdragen te bespreken. Wij danken u voor uw medewerking.

583. - In 1984 verscheen voor de tweede maal een aantal registers op de *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte* (1): systematisch, auteurs, recensenten, namen, plaatsen en onderwerpen. Vermeldenswaard is dat het register met behulp van een microcomputer is samengesteld; het gedrukte resultaat dat voor ons ligt, is perfect. [E. C.-I.].

(1) *Register Jahrgang IV, 1979-VIII, 1983 der laufenden Bibliographie zur Geschichte des Buchwesens*. Bearbeitet von Erdmann WEYRAUCH unter Mit. wirkung Sebastian Franck WEYRANCK. Wiesbaden, O. Harrassowitz, 1984-152 p.

584. - De lopende bibliografie over de geschiedenis van het boekwezen in Duitstalig gebied beslaat het overgrote deel van jaargang 8 van de *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte* (2). Ze werd door Erdmann Weyrauch samengesteld. [E. C.-I.].

(2) *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte*, 8, 1983, 3 Hefte, p. 22-108, 128-201.

585. - Het nieuwe blad (3) voor verzamelaar en handelaar wil informeren over "de boekenwereld" in het Nederlandse taalgebied. Naast vaste rubrieken over curieuze boeken, antiquariaten, bibliotheken, veilingen, nieuwe catalogi en vakliteratuur, tentoonstellingen, een hoekje voor "vraag en aanbod", bevat elke aflevering enkele artikels over boek of prent. In dit eerste nummer zijn dat o.a. J. F. Heijbroek en Jan Storm van Leeuwen, *Het antiquariaat Meijer Elte 1899-1984*; D. Haks, *Pornografie in de zeventiende eeuw : libertijnse achtergronden en voorland der burgerij* (een vrij oppervlakkig overzicht); Peter Schatborn, *Twee prenten van Rembrandt door Van Vliet*; J.F. Heijbroek *Twee tekeningen van Salomon de Bray?* (over de afbeelding van een zeventiende-eeuwse boek- en kunsthandel). Als het tijdschrift leefbaar blijkt, kan het wellicht ook enige aandacht besteden aan de boekenwereld buiten de "randstad" ... [M. d. S.].

(3) *De Boekenwereld : tijdschrift voor boek en prent*. Utrecht, Matrijs, 1, 1984-1985, 1, september 1984. - ISSN 0 168-8391. Fl. 39, 50. Postbus 670, 3500 AR Utrecht.

586. - Sedert 1972 verschijnt het bulletin *Dokumentaal*. In de eerste plaats voor neerlandici bestemd, vindt de boekhistoricus en vooral de bibliograaf er ruimschoots nuttige informatie, zeker in een tijd dat niet iedereen, zelfs via bibliotheken, even gemakkelijk over nieuwe publikaties kan beschikken. De geboden informatie beperkt zich echter niet tot nieuwe publikaties, maar gaat ook

over lopend onderzoek in Noord en Zuid. In 1982 verscheen een eerste cumulatief register (4) op de eerste tien jaargangen. [E. C.-I.].

(4) W. N. M. HOSKEN, *Dokumentaal. Informatie- en communicatiebulletin voor neerlandici. Register op de jaargangen 1, 1972 t/m 10, 1981*, Hilversum & Leuven, 1982, 104 p.

---

587. - Het typografisch fraaie drukkersadres van Bartholomeus Gravius uit 1547 leverde ook de naam van het nieuwe Leuvense bibliotheektijdschrift (5). De eerste jaargang bevat een overzicht door J. Roegiers van *Vijf eeuwen bibliotheekgeschiedenis*, evenals artikels over bibliotheekgebruik, "vondsten" in de verzamelingen en recente aanwinsten van het Universiteitsarchief en de UB ; deze laatste door C. Coppens onder de titel *Van Plutarchus tot Heverlee* (een Plutarchus-incunabel, Brescia, Jacopo de' Britannici, 1499, Polain 3213 en Nicolas de le Ville, *Heverlea Celestina*, Leuven, Cyp. Coenestein, 1661 als chronologische termini). Vooral te vermelden zijn een vijfde (bekend) exemplaar van de Nederlandse vertaling van Joannes de Ketham, *Fasciculus medicine*, Antwerpen, Claes de Grave, 26 mei 1512 (NK 1223), evenals het tweede (bekend) exemplaar van de voor het humanisme belangrijke *Oratio de linguarum laude* door Matthaeus Adrianus. Deze eerste hoogleraar Hebreeuws aan het *Collegium Trilingue* trok enige tijd later naar Wittenberg waar het boekje door J. Grunenberg in 1520 werd gedrukt.

Het artikel van M. Derez, *Archief Vital Vingerroedt: vijf meter lovaniensia in het Universiteitsarchief* wijst de weg naar een omvangrijke documentatie over Leuvense drukkers, in de eerste decennia van deze eeuw verzameld met het oog op een "Bibliographie louvaniste". [M. d. S.].

(5) *Ex Officina: bulletin van de Vrienden van de Leuvense Universiteitsbibliotheek. 1*, 1984, introductienummer = enige aflevering, 64 p.

---

588. - Deze boeiende verzameling studies over onze onbekende achttiende eeuw (6) opent met *Imaginaire reisverhalen in Nederland gedurende de 18de eeuw* (p. 7-35) dat een lijst bevat (p. 27-30) van in het Nederlands gepubliceerde imaginaire reisverhalen tot 1813. Van 1553 tot 1700 zijn dat uitsluitend vertalingen uit het Latijn (Th. Morus), Grieks (Lucianus), Engels (F. Godwin) en Frans (G. Rollenhagen, D. Vairasse en F. Delon). Het eerste oorspronkelijke Nederlandse verhaal is H. Smeeks' *Beschryvinge van het Magtig Koningryk Krinke Kesmes* (Amsterdam, 1708, door Buijnsters heruitgegeven in 1976). Buiten deze kroniek valt de *Check-list 18de-eeuwse spectatoriale tijdschriften in Nederland* (p. 77-85) waarbij ook de Zuidnederlandse, vertaalde en anderstalige spectators worden betrokken (samen 118 nrs.). [M. d. S.]

(6) P. J. BUIJNSTERS, *Nederlandse literatuur van de achttiende eeuw : veertien verkenningen*. Utrecht, HES, 1984, 248 p. - ISBN 90-6194-254-3. Fl. 25

---

589. - De bijzondere fraaie uitgave n.a.v. de zeventigste verjaardag van de uitermate verdienstelijke B. van Ginneken-Van de Kastelee (7) is belangrijk om twee redenen: zij biedt weinig bekende bijzonderheden over E.J. Labarre, de man van het woordenboek over papier en van de Paper Publications Society, en over zijn jarenlange medewerkster en papierhistorica B. van Ginneken; vervolgens stelt zij ons in de mogelijkheid een glimp op te vangen van de Labarre-Collectie. De auteur koos acht thema's, kort ingeleid, zoals de papiermolen en de "hollander", schepvorm en watermerk, het marmeren van papier. De boeken en voorwerpen (114 nummers) zijn kort beschreven en toegelicht. [E. C.-I.].

(7) A. C. SCHUYTVLOT, *Papier in de U.B.A. Catalogus bij de tentoonstelling ingericht ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van Mevr. B. J. van Ginneken- Van de Kastelee, van 1965 tot en met 1979 conservatrice van de papierhistorische Labarre-Collectie in de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek*. Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, 1984, 84 p., ill. - ISBN 90-6125-361-6. Te verkrijgen bij de Universiteitsbibliotheek, Singel, 425, NL - 1012 WP Amsterdam.

---

590. - De Piccardse *Findbocher* volgen elkaar snel op. Laatst verschenen deel (8) is gewijd aan de vruchten als watermerk. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [1118](#)

(8) Gerhard PICCARD, *Wasserzeichen Frucht*. Stuttgart, W. Kohlhammer, 1983, 310 p. (Die Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptstaatsarchiv Stuttgart. Findbuch XIV). - ISBN 3-17-007981-6. linnen. DM 210.

---

591. - Deel 10 van het NBW ([9](#)) bevat volgende rubrieken voor onze kroniek. In alfabetische volgorde: Levinus van Hulse, Hulsius, de uit Gent afkomstige Neurenbergse uitgever, door J. Machiels (kolom 273-287); Pieter de Keyser, de Gentse drukker, idem (kolom 345-348); de cartograaf Mercator door A. de Smet (kolom 431-455); de veilinghouder F.J. Olivier door J. Deschamps (kolom 483-491); de commentator van Boethius' *Consolatio* Reinerus van St. Truiden door A. Pattin (kolom 536-539). [J. M.].

(9) *Nationaal Biografisch Woordenboek*, X. Brussel, Paleis der Academiën, 1983.

---

592. - De in september 1983 officieel ingehuldigde Bibliotheca Wittockiana te Brussel is een privé-collectie van werken over heraldiek en toponymie maar vooral van boekbanden (in hoofdzaak Franse, 15de-20ste eeuw). Ze is ondergebracht in een speciaal daartoe geconcipieerd gebouw: een schatkamer waarrond werk- en studeerruimten en een tentoonstellingszaal liggen. Een wetenschappelijk comité zorgt er voor dat deze instelling een centrum wordt van tentoonstellingen, colloquia en andere activiteiten. Bovendien heeft dat comité een reeks van uitgaven op het getouw gezet, waarin exclusief publikaties over de boekband worden opgenomen, de *Studia Bibliothecae Wittockianae*. Het eerste deel in deze reeks is zopas van de pers ([10](#)), een statig boek, rijkelijk geïllustreerd en in fraaie vollinnen band. Het bundelt vijftien opstellen van uiteenlopende aard geschreven door twee Belgische, twee Duitse, vijf Engelse, twee Franse, twee Hongaarse, twee Nederlandse en twee Oostenrijkse auteurs. In het raam van deze kroniek vallen enkele bijdragen te signaleren: Konrad von Rabenau, *Ein "neuer Haebler"*. *Berlegungen zur weiteren Arbeit an dem Repertorium des flüchtigen Einbandschmucks aus dem 16. Jahrhundert* (p. 99-115); Albert Derolez, *La tranche dorée et ciselée d'après les collections de la Bibliothèque de l'Université de Gand* (p. 251-272); Jan Storm van Leeuwen, *Un groupe remarquable de reliures amstellodamoises ou contribution à l'étude des reliures du XVIIIe siècle* (p. 321-374); Giles Barber, *Le vocabulaire français de la reliure au dix-huitième siècle* (p. 391-413). Een ding valt te betreuren: de afwezigheid van een register; de talloze namen van binders, auteurs, bezitters - om slechts deze te noemen - zitten verscholen in de met veel realia gestoffeerde artikelen. [E. C.-I.].

(10) *De libris compactis miscellanea*. Collegit G. COLIN. Aubel, P. M. Gason - Bruxelles, Bibliotheca Wittockiana, 1984, 437 p., ill. (*Studia Bibliothecae Wittockianae*, 1). - BF 4.900.

---

593. - De herdenking van het duizendjarig bestaan van de stad Luik gaf o.m. aanleiding tot een tentoonstelling in de Stadsbibliotheek. De begeleidende, keurig uitgevoerde en met verscheidene kleurreproducties verluchte catalogus ([11](#)) is in hoofdzaak aan de boekdrukkunst gewijd. Adjunct-conservatrice Claude Triaille-Closset geeft na een (al te) summier overzicht van de geschiedenis van de boekdrukkunst te Luik tot 1780, een beschrijving van 200 Luikse drukken voorzien van commentaar en een biografische aantekening over de drukker. Alle belangrijke Luikse drukkers, van Morberius tot Bassompierre, zijn met een keuze uit hun werk vertegenwoordigd. [E. C.-I.].

(11) *Liège : ses bons métiers, ses premiers imprimeurs. Catalogue de l'exposition organisée au Foyer de la Maison de la Culture "Les Chiroux" du 18 septembre au 15 octobre 1980*. Liège, Vaillant-Carmanne - Bibliothèque centrale de la Ville de Liège "les Chiroux", 1980, 64 p., ill.

---

594. - Honderdenenzeventig gepubliceerde catalogi van het bezit der Universiteitsbibliotheek (vroeger stadsbibliotheek) te Amsterdam staan beschreven en beknopt toegelicht in de *Catalogus catalogorum* ([12](#)), een gelegenheidsuitgave

die ook een uitgesproken praktisch nut heeft. Op zeer uiteenlopende gebieden zijn deelcatalogi tot stand gekomen, door de UB zelf of door anderen gepubliceerd maar betrekking hebbend op de collecties van de UB. De beschrijvingen zijn systematisch geordend : catalogi van het hele bezit (eerste catalogus van de Bibliotheek van Amsterdam dateert van 1612), van oude drukken, van de Collectie Polak, geneeskunde, dodendansen, enz. De *Catalogus catalogorum* is tot stand gekomen in samenwerking met de afdeling Titelbeschrijving en de afdeling Automatisering. [E. C.-I.].

(12) *Catalogus catalogorum ad collectiones Bibliothecae Universitatis Amstelodamensis pertinens. Josepho Renero Defraipont LXV annos nato a discipulis collegisque oblatu*. Amstelodami, in Bibliotheca Universitatis, 1981 [= 1982], 257 p., ill. (Universiteitsbibliotheek van Amsterdam - Speciale Catalogi. Nieuwe serie, nr. 14). - ISBN 90-6125-351-9. Singel 425, 1012 WP Amsterdam.

---

595. - Ongemeen rijk aan informatie is het artikel over de lotgevallen van de Arenbergbibliotheek, door Claudine Lemaire (13), zorgvuldig als een legpuzzel ineengepast. Beter dan wie ook weet zij hoeveel stukjes nog ontbreken om een volledig beeld te krijgen van het bezit aan handschriften en oude drukken en de geschiedenis van elk van deze boeken. Toch biedt haar uiteenzetting voldoende gegevens om aan de vakgenoten bij herhaling de uitroep te ontlokken : ach, z♦
zat de vork in de steel! De lijsten aan het eind van het artikel zijn waardevolle overzichten van titels en bewaarplaatsen. [E. C.-I.].

(13) Claudine LEMAIRE, *La biblioth♦que des ducs d'Arenberg, une premi♦re approche*, in *Liber amicorum Herman Liebaers*. Frans Vanwijngaerden, Jean-Marie Duvosquel, Josette M♦lard, Lieve Viaene-Awouters ediderunt. Bruxellis, het Gemeentekrediet van Belgi♦ voor de Vrienden van de Koninklijke Bibliotheek Albert 1, 1984, p. 81-106. - BF 2000.

---

596. - De cisterci♦nzerabdij Ter Duinen, van bij haar stichting in 1128 te Koksijde gevestigd, heeft in 1627 als gevolg van de zestiende-eeuwse godsdienststroeibelen de wijk moeten nemen naar Brugge waar zij een onderkomen vond in het refugehuis van de cisterci♦nzerabdij Ter Doest, in 1569 opgeheven en in 1624 aan de Duinenabdij geschonken. Op haar beurt opgeheven in 1796 werden de gebouwen genaast, maar in 1833 ter beschikking gesteld van het zes jaar eerder heropgerichte bisdom Brugge. In de oude Duinenabdij was nu het Grootseminarie gevestigd. Over de geschiedenis van deze gebouwen en het wetenschappelijk en artistiek patrimonium van beide instellingen is nu een mooi boek (14) verschenen. Het is een bundeling opstellen door een kleine schare auteurs. Wat ons in deze Kroniek vooral aanbelangt is Deel II, gewijd aan boek en bibliotheek. Daarin weze kort vermeld *Het archief van het Grootseminarie te Brugge* door No♦l Geirnaert, de *Index van de handschriften van het Grootseminarie* door Roel vander Plaetse en *Vier eeuwen Vlaamse miniatuurkunst in handschriften uit het Grootseminarie te Brugge* door Maurits Smeyers en Bert Cardon.

Antoon Viaenes (♦) artikel over de bibliotheek van het Grootseminarie, in 1957 in "Collationes Brugenses et Gandavenses" verschenen, is hier opnieuw opgenomen. De geschiedenis van de bibliotheek (van de Duinenabdij en van het Grootseminarie) loopt grotendeels parallel met de hierboven geschetste gang van zaken. Bij de plundering door de protestanten in de 16de eeuw was het rijke bezit aan handschriften en drukken grotendeels vernield. De aanhechting van Ter Doest betekende daarentegen een aangroei van de Duinenbibliotheek. Wat tijdens de Franse Revolutie gered was aan boeken, afkomstig zowel van het oude Seminarie, als van de abdij, werd nu samengevoegd: de kern van de huidige bibliotheek van het Grootseminarie. Toch zijn lang niet alle geredde handschriften uit de Duinenabdij in het Grootseminarie beland. In de negentiende eeuw zijn de handschriften met gewijde literatuur aan het Grootseminarie toegevallen, de handschriften met profane inhoud aan de Stadsbibliotheek. Ook de collectie van Ter Doest is op dergelijke wijze verdeeld. De figuur van Mgr. Malou, eerst hoogleraar en bibliothecaris te Leuven, daarna bisschop van Brugge, is in zijn rol van erudiet bibliothecaris en bibliofiel speciaal belicht ; zijn bibliotheek, waaronder veel oude drukken, vormt een van de belangrijkste kernen van de

collectie in het Grootseminarie. Alfons Dewitte heeft daarop aansluitend een onderzoek ingesteld naar het boekenbezit uit de 15de en 16de eeuw in de bibliotheek van het Grootseminarie: 262 titels uit de incunabeltijd waaronder Noord- en Zuidnederlandse (Leeu, Veldener, e.a.) maar vooral Venetiaanse, Straatsburgse, Keulse, Neurenbergse en Bazelse. Opvallend voor de 16de eeuw zijn meteen de 38 Lutherdrukken, een groot aantal (Roomse) bijbels en humanistische werken. Willy Le Loup ten slotte doet een greep in de rijke verzameling boekbanden en bespreekt enkele groepen of enkele specimina. Een sober lijnenpatroon verwijst naar de Duinenabdij als opdrachtgeefster en misschien als plaats van oorsprong. Een andere groep banden is er in de eerste helft van de 17de eeuw herbonden en met lijnen en rollen in blindstempeling versierd. De banden die abt Campmans (2de kwart 17de e.) liet binden vertonen zijn wapen in goudstempeling. Evenzo liet Mgr. van Susteren in 1740 zijn boeken herbinden door Pieter de Sloovere. De mooie zestiende-eeuwse paneelstempelbanden vertonen vrijwel steeds het ex-libris van Mgr. Malou. Een band met negenmaal hetzelfde dieren-in-rankenpaneel beprent heeft Anthonius de Gavere voor abt Jan Crabbe gebonden. Ook andere Vlaamse boekbinders zijn in de Malou-collectie vertegenwoordigd. Renaissance banden, ook uit Duitsland, banden versierd " la dentelle ", uitgeversbanden, een hele reeks negentiende-eeuwse drukken die Mgr. Malou bij R. P. Schavye in Brussel liet binden, en tenslotte de gewone, onversierde gebruiksbanden. Het boek is met zorg gedrukt, geïllustreerd (jammer alleen dat sommige afbeeldingen vergroot zijn weergegeven) en uitgegeven, een weelde in deze tijd van typoscripts. [E. C.-I.]. (14) *De Duinenabdij - 1627-1796 - en het Grootseminarie - 1833-1983 - te Brugge: bewoners, gebouwen, kunstpatrimonium*. Onder redactie van Adelbert DENAUX en Eric VANDEN BERGHE. Met bijdragen van Johan Bonny, Adelbert Denaux, Toely De Jaegere, Noël Geirnaert, Roeland Vander Plaetse, Maurits Smeyers en Bert Cardon, Antoon Viaene (+), Alfons Dewitte, Willy Le Loup, Hilde Lobelle-Caluw, Boudewijn Janssens de Bisthoven. Tielt-Weesp, Lannoo, 1984, 341 p., ill. - ISBN 90-209-1190-2. BF 1980.

---

597. - De verzameling bijbels en uitgaven i.v.m. de Bijbel in het bezit van het Bisschoppelijk Museum te Uden behoort tot de niet of minder bekende bibliotheken. Het initiatief van het Museum hieraan een tentoonstelling met catalogus (15) te wijden, is dan ook toe te juichen. Jammer dat de samensteller van de catalogus de gelegenheid niet te baat genomen heeft iets over de historie van deze bibliotheek te vertellen. Naar ik vermoed moet het Bisschoppelijk Museum ondergebracht zijn in de birgitiessenabdij Maria Refugie; maar is het boekenbezit ook uit de abdij afkomstig? In een tiental paragrafen zijn (hoofdzakelijk Rooms-katholieke) bijbels beschreven, prentenbundels, concordanties, commentaren, tekstkritische werken, woordenboeken m.b.t. de Bijbel, uitgaven waarvan de Bijbel de voornaamste bron is, zoals apologetische werken. Helaas moet gezegd worden dat de (vrij uitvoerige) beschrijvingen zuiver dilettantenwerk zijn dat niet beperkt is tot foute terminologie ("houtprenten" voor houtsneden, "blinddruk in goud"? e.a.) en specifieke literatuuropgave overbodig acht (Campbell en Nijhoff & Kronenberg, Le Long en Darlow & Moule, om slechts die vier te noemen, lijken volkomen onbekend). De elementen van het impressum staan vaak los van elkaar verspreid in de tekst, terwijl een register op auteurs, tekstbezorgers en dgl., en op drukkersuitgevers ontbreekt. Het wordt dus een tijdrovende bezigheid de drukken uit de Nederlanden op te sporen : het zijn er een zeventigtal of de overgrote meerderheid. Naar het einde toe duiken plots een paar handschriften op: Alijt Bake, Franciscus Sonnius, Adam Lutkenhausen. De geïnvesteerde energie en financiën hadden, met enkele van de vele bestaande goede voorbeelden van tentoonstellingscatalogi voor ogen, ongetwijfeld betere vruchten afgeworpen. De hele opzet en de keuze van de boeken verdienen dat. [E. C.-I.]. (15) W. Broess, *Bijbels en bijbelse boeken in Uden, 1500-1900, Bibliotheek van het Bisschoppelijk Museum. Beschrijving naar oorsprong en inhoud*. [Uden, Museum voor Religieuze Kunst, 1981], II-88 p., ill.

---

598. - Niemand beter dan de bijbelkenner C.C. de Bruin kon in het album De Groot (16) een boeiend portret schrijven van de publicist, historieschrijver en bibliograaf Isaac Le Long. Hij is ons allen bekend als de auteur van de *Boek-Zaal der Nederduytsche Bybels* (1732), de oudste lijst van Nederlandse bijbels, maar allicht dat deze man, geboortig uit Franse en Vlaamse calvinistische families, om hun geloof naar het noorden uitgeweken, ook een gepassioneerd en doelbewust verzamelaar is geweest. Over zijn beslissing zijn collectie nog bij leven te laten veilen, uit De Bruin enkele vermoedens die het overwegen waard zijn. [E. C.-I.]. (16) C.C. DE BRUIN, Isaac Le Long, 1683-1762, in *Boeken verzamelen. Opstellen aangeboden aan Mr J. R. de Groot bij zijn afscheid als bibliothecaris der Rijksuniversiteit te Leiden*. Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 1983, p. 66-88. - ISBN 90-6385-057-3. Fl. 37.50.

---

599. - Naast, uiteraard, een overzicht van bewaarde handschriften bevat dit werk (17) een eerste samenvatting van gegevens over de volksboekoverlevering van de epische werken over en rond Karel de Grote. Zes gedrukte teksten worden beschreven: de *Historie vander coninghinnen Sibilla* (1 druk uit de 16de eeuw), de *Historie van Hughe van Bordeus* (2 16de- en 2 17de-eeuwse drukken), de *Historie van Karel ende Elegast* (3 of 4 incunabelen en 3 of 2 16de-eeuwse uitgaven), de *Historie van Malegijs* (met 12 drukken tot in de 19de eeuw), de *Historie van de vier Heemskinderen* (met telkens 1 druk in de 15de tot 17de eeuw, 1 Keulse incunabel en 10 drukken in de 18de en in de 19de eeuw), en *Den droefliken strijt van Roncevale* (2 16de-eeuwse uitgaven). De beschrijving bestaat uit: een kopje, bewaarplaats en signatuur, transcriptie van het titelblad, incipit en expliciet van de tekst, collatie, opmaak, gegevens over approbatie en verdere referenties. Een drukkersregister is eveneens, terecht, toegevoegd. Enkele 17de- en 18de-eeuwse volksboeken worden hier voor het eerst beschreven en gelocaliseerd. [M. d. S.]. (17) Bart BESAMUSCA, *Repertorium van de Middelnederlandse Karelepiek: een beknopte beschrijving van de handschriftelijke en gedrukte overlevering*. Utrecht, HES, 1983, V + 168 p., 21 pl. - ISBN 90-6194-044-3. Fl. 47.

---

600. - Een uitvoerige historische inleiding gaat vooraf aan de eigenlijke tentoonstellingscatalogus (18), die een wetenschappelijke beschrijving biedt van de tientallen objecten. Over ruim honderd pagina's komen handschriften en drukken uit het bezit van het Zelems klooster en/of met teksten van kartuizers uit de Nederlanden aan bod (p. 162-269). Het betreft vooral Dionysius de Kartuizer, Jacobus van Gruitrode, Petrus Dorlandus, Willem van Branteghem en de Nederlandse "receptie" van Ludolf van Saksen. Incunabels en postincunabels dus, maar ook enkele interessante minder bekende religieuze werken uit de 16de en 17de eeuw. Ze zijn alle beschreven met exemplaarkenmerken, bibliografische referenties en vaak een afbeelding van titel of illustraties. Een lijst van handschriften, een namen- en titelregister ronden, zoals het hoort, dit degelijk werkstuk af. [M. d. S.]. (18) *De Kartuizers en hun klooster te Zelem. [Catalogus van de] tentoonstelling ter gelegenheid van het negende eeuwfeest van de Orde 1084-1984*. Onder redactie van F. HENDRICKX. Diest, Stedelijk Museum : 30 juni-30 september 1984. Diest, Vrienden van het Stedelijk Museum en Archief Diest, 1984, 310 p., ill. (Diestsche Cronycke, 7). - BF 950.

---

601. - Het Antwerpse stadsarchief heeft een verrassend rijke verzameling pamfletten, gaande van 1520 tot 1881. Het is dan ook een goede zaak dat de bewerking hiervan, destijds door Irène Vertessen aangevat (maar wegens haar verplaatsing naar het Museum Plantin-Moretus eerst, en haar voortijdig overlijden daarna, nooit voltooid), thans verder gezet is (19). Het belang van de ontsluiting van een pamflettenverzameling hoeft zeker niet benadrukt. Hier worden ons in de volgorde van de publikatie geboden: een chronologische inventaris, een alfabetische op onderwerp, de bibliografie, een alfabetische op drukkers, een alfabetische klapper op de eerste woorden van de titel, een "numerieke klapper" (standcatalogus). Op zichzelf ongetwijfeld goed gekozen sleutels ; de uitwerking laat jammer genoeg op een paar punten te wensen over. Zo krijgt men nergens een

"beeld" van het titelblad: het impressum staat niet bij de titel - enkel in het drukkersregister -, terwijl de verwijzing hiervan alleen via datum en (boek)signatuur kan geschieden; dit is echter niet eenvoudig, vooral wanneer er voor $\diamond\diamond$ n jaar tien opnamen of meer zijn. De opnamen zelf zijn bovendien niet genummerd; de hoofdwoorden die zij gekregen hebben, houden het midden tussen een corporatie en een onderwerp, maar vervullen niet de functie van hoofdwoord. De bibliografie - lees literaturopgave - heeft enkel betrekking op ontstaan en inhoud van het pamflet, niet op de druk (met uitzondering van Knuttel en co.), wat te betreuren valt. De gebruikte afkortingen zijn hoogst ongebruikelijk (antar = Antwerpsch Archievenblad; portr = Prims, Fl. Oud Antwerpsche; nabi = Nationaal Biografisch woordenboek, en dgl. vreemde acroniemen, terwijl er voor een aantal werken toch geijkte afkortingen bestaan). Een eenvoudige beschrijving van het titelblad met opgave van het impressum, formaat en aantal bladen of bladzijden, chronologisch gerangschikt zoals Knuttel, Van der Wulp en anderen dat gedaan hebben, ware o.i. beter geweest. [E. C.-I.].

(19) Jeanne POLAK-SUETENS, *Inventaris pamfletten Stadsarchief Antwerpen 1520-1881*. Antwerpen, Stadsarchief, 1983, VIII-366+36+36+36 p.

---

602. - Bijzonder geslaagd in opzet en uitvoering is de tentoonstelling met publikatie over planten- en bloemenboeken uit de 16de-20ste eeuw in de UB te Namen (20). De belangrijke verzameling op dit gebied stelt aldus meteen de priv $\diamond$ -collecties in het licht die er aan de basis van liggen : pater Auguste Belynyck, graaf Alfred de Limminghe en baron Louis Empain. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [1334](#)

(20) Anne-Marie BOGAERT-DAMIN & Jacques PIRON, *Livres de fleurs du XVIe au XXe siècle, dans les collections de la Biblioth $\diamond$ que universitaire Moretus Plantin*. Namur, Biblioth $\diamond$ que Universitaire Moretus Plantin, 1984, 147 p., ill.

---

603. - De catalogus van de tentoonstelling in 1981 te Brussel aan Jan van Ruusbroec gewijd (21) bevat veel meer dan alleen maar handschriften (cf. Kroniek der Handschriftenkunde nr. 2315) en is de vrucht van een onderlinge samenwerking tussen niet alleen Jan Deschamps, maar ook Frans Hendrickx (handschriften en archiefstukken), de paters jezu $\diamond$ eten A. Ampe (inleidende teksten, iconografie), J. Andriessen (inleidende teksten, drukken) en P. Verdeyen (inleidende teksten) en ondergetekende (drukken, iconografie). Tot de drukken tot 1800 - waaronder slechts een paar incunabelen - zijn voornamelijk de auteurs te rekenen die in het spoor van Ruusbroec hebben gelopen; zij zijn dus niet uitsluitend tot de Nederlanden en het Rijnland beperkt. Zowel van Groenendaal als van R. zelf is de iconografie behandeld; leven en verering van R. is uitvoerig behandeld. [E. C.-I.].

(21) *Jan van Ruusbroec 1293-1381. Tentoonstellingscatalogus*. Met als bijlage een chronologische tabel en drie kaarten. Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1981, xij-535 p., ill. - BF 700.

---

604. - Roland Crahay geeft een meesterlijke uiteenzetting (22) over een historische falsaris, de dominicaan Annius van Viterbo met zijn *Commentaria super opera diversorum auctorum de antiquitatibus loquentium*, Rome, Eucharius Silber, 1498 (GW 2015). De vindingrijkheid en de vrijheid waarmee Annius auteurs en bronnen citeert, zijn verbluffend. Dank zij een analytisch bibliografisch onderzoek van de vier edities van de *Antiquitates*, is de sluier gelicht op dit enigmatisch boek en worden bedoelingen en proc $\diamond$ d $\diamond$ s van de geleerde falsaris blootgelegd. [E. C.-I.].

(22) Roland CRAHAY, *R $\diamond$ flexions sur le faux historique : le cas d'Annius de Viterbe*, in *Academie royale de Belgique. Bulletin de la Classe des lettres et des sciences morales et politiques*, 5e S $\diamond$ r., t. LXIX, 1983, p. 241-267, ill.

---

605. - De IDL of *Incunabula in Dutch Libraries* (23) is een uiterst nuttige incunabelcatalogus. Dit project nam in 1960 een aanvang als een bijproduct van de *Fifteenth-century Printing Types of the Low Countries* van L. en W. Hellinga (HPT). Deze auteurs hadden toen reeds een nieuwe Campbell op het oog en de

pagina's 463-505 uit deel I van de HPT vormen hiervoor een begin. De IDL, samen met de HPT, brengen ons dus een stap verder in de realisatie van een nieuwe Campbell. Maar een nieuwe CA is er nog niet, en ook niet voor onmiddellijk. Wij moeten ons nog steeds behelpen met de oude en de talrijke supplementen waarvan G. van Thienen er nog een twaalfde belooft (p. 2). Wie niet over een HPT beschikt, vindt de daarin verworven resultaten verwerkt in de IDL maar nu zonder het daarbij behorende bewijsmateriaal van de typen. Het gevaar bestaat, vooral voor niet-specialisten, dat de relativiteit, het preciaire van de vooropgestelde data uit het oog wordt verloren. In ieder geval kan de IDL hen ver brengen niettegenstaande er nog talrijke CA-nummers in de CA-IDL concordantie op p. 328-344 ontbreken. Hoeveel om precies te zijn? Van de ongeveer 2100 edities in Campbells *Annales* en supplementen beschreven, zijn er 1197 vertegenwoordigd in Nederland of in de IDL. In België zijn er 832, in de British Library 643, in Cambridge University Library 629, in Goff 606 en in Parijs 559. Deze cijfers die G. van Thienen opgeeft in de inleiding, zeggen niets over de verhouding van het aantal boeken gedrukt in de Zuidelijke of Noordelijke Nederlanden noch over de zeer zeldzame edities die dikwijls noch in België noch in Nederland te vinden zijn. Maar de IDL is veel meer dan een basis voor de toekomstige Campbell; ze is een catalogus van alle incunabelen, om juist te zijn 4759 edities in 7940 exemplaren, bewaard in 85 bibliotheken, archieven en musea in Nederland. Er zijn alleen openbare verzamelingen opgenomen, geen privécollecties zoals b.v. bij Polain; met uitzondering, een "Dutch private library" werd in de census opgenomen. Ze bevat 130 incunabelen waarvan 67 drukken die nergens anders in Nederland gevonden worden.

Het eerste deel, de eigenlijke catalogus, begint met een heldere inleiding van de hand van G. van Thienen. Wij ontleen er de voornaamste inlichtingen aan. Het model van de IDL was Goffs *Incunabula in American Libraries*. Gedrukte catalogi en rapporten van bibliothecarissen vormden ook hier de basis voor de samenstelling van het werk. Autopsie gebeurde slechts bij de Hebraïca en anonieme of niet gedateerde edities aanwezig op de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag. Nochtans werd Goff niet in alle details gevolgd en de gekozen naamvormen stemmen niet steeds overeen. Wij hebben de indruk dat meer overeenstemming werd nagestreefd met de GW, alhoewel het beginsel, middeleeuwse auteurs op de voornaam, niet overal werd toegepast. De keuze is te rechtvaardigen en vindt men een auteur niet terug dan beschikt men in deel II over een uitgebreide *General Index* met alle mogelijke referenties. Zo zoekt men naar de *Curia palacium* die te vinden is bij *Vocabularius*. Bij de keuze van de "main entry" (voor auteur, voor trefwoord) streefde men naar de vorm die meest gebruikelijk is in de incunabelbibliografie. Volume I bevat dus de eigenlijke boeknotities (auteurs en anoniemen) alfabetisch gerangschikt. Elke notitie of rubriek bestaat verder uit een standaardtitel die als klasseerelement dienst doet bij eenzelfde ingang. Een derde element is het impressum met de datum en het formaat: "Details in the imprint shown in brackets are not present in the book itself but are either taken from the bibliographical literature or are the result of original research. For works printed in the Low Countries, these data are taken from W. and L. Hellinga. *The Fifteenth-century printing types of the Low Countries*, Amsterdam, 1966. The discovery of new information has created a few exceptions to this general rule. Dates are given according to the modern calendar". (p. 11). Vervolgens komen een ganse reeks van bibliografische referenties, Hain en supplementen, GW, CA, BMC, Goff, Polain, enz. Wij hebben er enkele nagezien en vonden geen onjuiste nummers. Het laatste element is de localisatie van het exemplaar aangegeven door een plaatsnaam gevolgd door de benaming van de bibliotheek. Het plaatsnummer van het boek in de bibliotheek zelf wordt niet aangeduid; men verwijst wel naar het nummer waaronder het boek beschreven wordt in een gedrukte catalogus van deze bibliotheek. Een omslachtige weg voor de gebruiker die de gedrukte catalogus niet bezit voor de bibliothecaris die het boek moet opzoeken. Het tweede deel omvat achtereenvolgens: een lijst

met referentiewerken (de catalogus van H. Elliott-Loose van de incunabelen in de B.N. te Parijs had wel vermeld mogen worden), de lijst van de bibliotheken, drie indices en zes concordantietabellen. De eerste index is de *Index of places, with printers and publishers*. Vervolgens is er een uitvoerige *Index of printers and publishers*, waar men voor elke drukker in chronologische volgorde zijn productie kan nagaan. De *General Index* tenslotte "is a complete list of all the primary and secondary names and headings in the catalogue". De concordantietabellen zijn de volgende: GW-IDL; Hain-IDL; Cop-IDL, R-IDL; CA-IDL; Goff-IDL. Wij hebben nog geen woord gezegd over de samenstellers van dit opus magnum.

Op het eind van de inleiding van de hand van Gerard van Thienen, "editor-in-Chief", vindt men een *History of the project and acknowledgements* waarin de auteur de rol van de diverse medewerkers benadrukt heeft. We weten dat een dergelijke gemeenschappelijke onderneming een editor-in-chief niet kan ontberen en deze mag tevreden zijn over het gepresteerde werk. [J. M.].

Zie ook nr. [2970](#)

(23) *Incunabula in Dutch Libraries. A census of fifteenth-century printed books in Dutch public collections* (Editor-in-Chief : Gerard VAN THIENEN). 2 vol., VIII, 698 + (VI), 374 p. (Bibliotheca Bibliographica Neerlandica XVII). - ISBN 90-6004-375-8 gebonden, 90-6004-374-X gebonden. Fl. 350.

---

606. - Het beschrijven van muziek gedrukt in de 15de en ook in de 16de eeuw is geen eenvoudige zaak. Rekening houdend met de moeilijkheden ontwerpt M.K. Duggan ([24](#)) daarvoor een systeem. [J. M.].

(24) Mary Kay DUGGAN, *A system for describing fifteenth-century music type*, in *Gutenberg-Jahrbuch*, 1984, p. 67-76.

---

607. - De welbekende boekhistoricus en codicoloog Otto Mazal van de Oostenrijkse Nationalbibliothek benadrukt in de inleiding tot zijn jongste boek ([25](#)) de nauwe band tussen paleografie of de leer van de evolutie van de schrijffletter en paleotypie of de leer van de ontwikkeling van de drukletter. Bepaalde typografische kenmerken zijn niet zonder paleografische en codicologische kennis te verklaren, ook al is de functie niet altijd meer dezelfde (b.v. het gebruik van custoden). De ontwikkeling van de schrijffletter is in een kort overzicht behandeld terwijl in het tweede en omvangrijkste gedeelte de drukletter in de 15de eeuw wordt besproken : textura, rotunda, bastarda's, gotico-antiqua en antiqua. Juist omwille van de historische benadering van dit letteronderzoek verdient dit boek onze aandacht. [E. C.-I.].

(25) Otto MAZAL, *Paläographie und Paläotypie : zur Geschichte der Schrift im Zeitalter der Inkunabeln*. Stuttgart, Hiersemann, 1984, VIII-404 p., ill. (Bibliothek des Buchwesens, 8). - ISBN 3-7772-8420-3.

---

608. - "Am Anfang stand der Druck Seite für Seite" beweert S. Corsten ([26](#)) en het is pas in de jaren zeventig als de pers (of beter de degel) groter werd, dat het drukken per vel mogelijk werd. Het drukken per vorm bracht natuurlijk verandering in het zetten mee en Corsten onderzoekt welke de praktijk van zetten was bij Quentel te Keulen; dit doet hij aan de hand van een Astesanus-druk van 1479. [J. M.].

(26) Severin CORSTEN, *Das Setzen beim Druck in Formen*, in *Gutenberg-Jahrbuch*, 1984, p. 128-132.

---

609. - De ontwikkeling van het titelblad en de titel in de incunabeltijd heeft Anneliese Schmitt van de "Inkunabelabteilung-Gesamtkatalog der Wiegendrucke" in de Deutsche Staatsbibliothek te Berlijn (DDR) onderzocht ([27](#)) aan de hand van Duitse volksboeken (met grote oplage en dito verspreiding) die bovendien in enigerlei opzicht met de boekdrukkunst te Augsburg in relatie staan. Centraal staan dus de Augsburgse drukkers, maar zijdelings komt ook Gheraert Leeu ~~??~~maal aan bod (HC 8739). [E. C.-I.].

(27) Anneliese SCHMITT, *Zur Entwicklung von Titelblatt und Titel in der Inkunabelzeit*, in *Beiträge*

610. - Yves G. Vermeulen gaat in zijn artikel (28) in op het publicitaire aspect bij vroege, d.i. uit de incunabel- en postincunabelperiode, Nederlandstalige drukken. Ik citeer bijvoorbeeld het incipit, titels in grote houtsneeletters - ev. een vast blok - titelhoutsnede, gebruik van bepaalde woorden in de titel als nieuw, geestelijk, devoot, profijtelijk, wonderlijk. [E. C.-I.].

(28) Yves G. VERMEULEN, *Reclame op de vroegste Nederlandstalige titelpagina's in Literatuur*, 1, 1984, p. 210-214, ill.

---

611. - Renate Kroll (29) beschrijft en identificeert de editie van een vermeend fragment van het blokboek *Canticum canticorum*: de onderste helft van fol. 2, afkomstig uit privé-bezit te Potsdam, nu in de Staatliche Museen te Berlijn (DDR). Vermeend want het betreft een (uitstekend) facsimile (R. Piper & Co. te Berlijn, 1922). De auteur grijpt de gelegenheid aan om de verschillende (oorspronkelijke!) exemplaren behorend tot de twee edities van dit blokboek, de revue te laten passeren, met aanduiding van de eigen kenmerken betreffende de kleur van de drukinkt, de inkleuring en het watermerk. [E. C.-I.].

(29) Renate KROLL, *Ein vermeintliches Bruchstück des Canticum canticorum*, in *Beiträge zur Inkunabelkunde*, Dritte Folge, 8, 1983, p. 162-169, ill.

---

612. - Wie kon er in de Nederlanden in de vijftiende en zestiende eeuw lezen en schrijven? H. Vervliet poogt "het moeilijke probleem van vijftiende- en zestiende-eeuwse geletterdheid te benaderen", door als criterium niet het veel gehanteerde aantal titels aan te wenden, maar wel het aantal gezette woorden. Een reeks grafische tabellen moet dan uitwijzen dat de periode 1490-1500 half zo productief is als 1475-1485, en dit vnl. voor Franstalige werken en liturgische en godsdienstige teksten in het Latijn. Bovendien zou het belang van Antwerpen en Deventer afnemen terwijl dat van Leuven, Brussel en Holland zou toenemen (30). [E. C.-I.].

Zie ook nr. 980

(30) Hendrik D.L. VERVLIET, *Het landschap van de Nederlandse incunabelen: een verkennend onderzoek naar publikatiepatronen*, in *Liber amicorum Herman Liebaers...*, p.335-353 (Cf. n. 13).

---

613. - Vertaalperikelen hebben er altijd bestaan. Toen William Caxton zich omstreeks 1480 aan de Engelse vertaling van *Van den Vos Reynaerde* zette, was hij zich daar misschien niet zo van bewust als de latere critici. Dat een niet letterlijke vertaling niet noodzakelijk op een gebrekkige kennis van i.c. het Diets berust, maar het gevolg is van een levendige verbeelding en van het eigen karakter van de Engelse taal, tonen Wytze en Lotte Hellinga (31) met enkele voorbeelden aan. Caxton krijgt aldus betere punten dan in het verleden het geval was. Zijn vertaling maakte hij naar de Leeu-editie van 1479 of naar een voorgaande niet overgeleverde druk van Leeu. [E. C.-I.].

(31) Wytze & Lotte HELLINGA, *Between two languages : Caxton's translation of Reynaert de Vos*, in *Studies in seventeenth-century English literature, history and bibliography. [Festschrift for Professor T. A. Birell.]* Edited by G. A. M. Janssens and F. G. A. M. Aarts, Amsterdam, Rodopi, 1984, p.119-131. (Costerus. New Series, 46). - ISBN 90-6023-736-4.

---

614. - Een probleem binnen de franciscanerorde, de afscheuring van de observanten, heeft sporen nagelaten in een vijftiende-eeuwse uitgave. De franciscaan Nicolaus de Lovanio verdedigt in het geschrift, *Minorica ...* de observanten tegen de conventuelen. De drie eerste teksten die deze verzameleditie bevat, onderwerpen de paters Benjamin en Leonide (32) aan een onderzoek; verder beschrijven zij de eerste editie, door Jakob van Breda te Deventer na 10 april 1497 gedrukt (CA 1260) evenals de twee niet gedateerde Parijse drukken (IGI 6445 en Polain 2712). [E. C.-I.].

(32) Benjamin DE TROEYER & Leonide MEES, *Eine problemreiche Inkunabel. Die Minorica elucidativa von Nicolaus de Lovanio*, in *Beiträge zur Inkunabelkunde*, Dritte Folge, 8, 1983, p. 110-

615. - D specialist inzake de geschiedenis van de vroege boekdrukkunst te Keulen, directeur van de UB Keulen, Severin Corsten, gaat hier in op de rol die de stad, i.c. Keulen, in het laatste kwart van de vijftiende eeuw gespeeld heeft t.o.v. de verspreiding van het gedrukte boek als koopwaar. Er worden voorbeelden aangehaald van meer of minder gunstige omstandigheden daartoe. Tenslotte wordt de drukker en de uitgever belicht : welke rol spelen zij in de gemeenschap die stad heet en welke plaats nemen zij tussen de handeldrijvende en leidende klasse in (33). [E. C.-I.].

(33) Severin CORSTEN, *Der fröhe Buchdruck und die Stadt*, in *Studien zum städtischen Bildungswesen des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit. Bericht über Kolloquien der Kommission zur Erforschung der Kultur des Spätmittelalters 1978 bis 1981*. Herausgegeben von Bernd Moeller, Hanz Patze und Karl Stackmann. Redigiert von Ludger Grenzmann. Göttingen, Vandenhoeck & Rupprecht, 1983, p. 9-32.

616. - Op 9 april 1486 wordt aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk tot Rooms koning gekroond. De neerslag hiervan is tot ons gekomen in een aantal contemporaine en zeventiende- en achttiende-eeuwse edities. Ursula Bruckner (34) van de "Inkunabelabteilung-Gesamtkatalog der Wiegendrucke" in de Deutsche Staatsbibliothek te Berlijn (DDR), geeft er een overzicht van en ontleedt grondig de eerste, door P. Schöffer te Mainz gedrukt. Haar onderzoek wijst uit dat de Nederlandstalige druk van G. Leeu (Campbell 659) rechtstreeks van Schöffers druk afhankelijk is, terwijl de drie Duitstalige edities onderling samenhangen. [E. C.-I.].

(34) Ursula BRUCKNER, *Coronatio Maximiliani*, in *Beiträge zur Inkunabelkunde*, Dritte Folge, 8, 1983, p. 94-109, ill.

617. - I. Kok (35) onderzoekt de houtsneden uit de *Devote ghetiden* (CA 1117). Het enige exemplaar van deze lange tijd zoek gebleven incunabel werd in 1964 door de Universiteitsbibliotheek Amsterdam aangekocht. De auteur is van oordeel dat de toeschrijving Zwolle, Peter van Os, circa 1496 moet gewijzigd worden in J. Bellaert, Haarlem, tussen 8 april en 20 augustus 1486. Het uitvoerigste deel van haar artikel echter is gewijd aan wat ze noemt "to reconstruct the life of the block" i.a.w. het voorkomen van de houtsneden in andere drukken. [J. M.].

(35) Ina KOK, *A rediscovered Devote ghetiden with interesting woodcuts* (Ca. 1117) in *Quaerendo*, 13, 1983, p. 167-190.

618. - *Boeken uit de Librije van Edam* is de aantrekkelijke titel van een publikatie (36) en een tentoonstelling. Zowel uitwerking als opzet is origineel te noemen. Bewuste boeken - 158 drukken uit de 15de en 16de eeuw en twee handschriften - zijn in 1934 voor 50 jaar in bruikleen aan de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage afgestaan. Naar aanleiding van het hernieuwen van de overeenkomst is een groot deel van de collectie voor een tentoonstelling weer naar zijn stad van afkomst. Het bescheiden maar fraaie boekje bevat verschillende inleidingen over de bouwgeschiedenis van de Librije (D. Bak), de geschiedenis van de Librije als bibliotheek (S. Bijl), de collectie Edam (G. van Thienen), de banden (J. Storm van Leeuwen), een register en een concordantie, en tenslotte de herdruk van Rena Penninks *Catalogus der boeken uit de voormalige Latijnsche School in de Grootte Kerk der Nederduitsche Hervormde Gemeente te Edam ...* ('s-Gravenhage 1935), met correcties en aanvullingen. De voortreffelijke inleidingen - in het bijzonder die over de banden - geven ons een zicht op de collectie : de boekproductie komt niet in hoofdzaak uit de eigen omgeving: Bazel, Zürich, Keulen, Parijs, Antwerpen, Leuven. Onder de vier unica zijn er twee postincunabelen van Dirk Martens (NK 3944 en 2660) en een van Albert Pafraet (NK 1716). De banden (eind 15de e. - ca. 1620) blijken eveneens van diverse herkomst te zijn : Amsterdam, Noord-Holland, Oost-Nederland, Zuidelijke Nederlanden, Duitsland, Frankrijk. [E. C.-I.].

(36) *Boeken uit de Librije van Edam. Tentoonstelling in de Grote Kerk van Edam 30 juni tot en met*

619. - Het Nijmeegse gemeentearchief bevat een zeer heterogene collectie aangeduid als Handschriften en Curiosa. Deze collectie werd in 1983 omgevormd in drie nieuwe verzamelingen. Een bescheiden expositie (37) ingedeeld naar de vroegere bezitters, toonde hieruit een ruime keus. Een groot aantal van de tentoongestelde stukken zijn gedrukte boeken; voor elk geïxposeerd object is er een korte notitie. [J.M.].

(37) *Middeleeuwse handschriften en oude drukken uit het gemeentearchief Nijmegen. Tentoonstelling in het gemeentearchief Nijmegen 30 maart t/m 16 april 1984*. Gids samengesteld door A. GEURTS en P. NISSEN. Nijmegen, 1984, 44 p.

---

620. - De catalogus die in 1984 te Utrecht verscheen ter gelegenheid van het 400-jarig bestaan van de bibliotheek der Rijksuniversiteit (37), bevat ook een belangrijk deel gewijd aan de gedrukte boeken en de te Utrecht gebonden werken. In de eerste twee hoofdstukken wordt een poging gedaan een beeld te geven van de klooster- en kapittelbibliotheken die vóór 1584 in Utrecht en omgeving aanwezig waren en waarvan het boekenbezit voor een meer of minder groot deel in de Universiteitsbibliotheek terecht gekomen is (p. 8). Het derde hoofdstuk behandelt de oude drukken afkomstig uit twee grote legaten uit het begin van de zeventiende eeuw. Na een hoofdstuk gewijd aan de handschriften behandelt het vijfde hoofdstuk het verdere collectioneren van oude drukken met een speciale aandacht voor de Utrechtse drukkers. [J. M.].

Zie ook nr. 975

(37) *Handschriften en oude drukken van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek. Catalogus bij de tentoonstelling in het Centraal Museum te Utrecht ter gelegenheid van het 400-jarig bestaan van de bibliotheek der Rijksuniversiteit, 1584-1984*. Utrecht, Universiteitsbibliotheek, 1984, 392 p. - ISBN 90-6194-304-3. Fl. 39.50.

---

621. - De smaakvol uitgevoerde feestbundel (zonder overdaad van reproducties en in donkerblauw vollinnen band) die de scheidende bibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek Leiden onlangs werd aangeboden bevat 28 opstellen handelend over boeken en over verzamelaars, die stuk voor stuk het lezen waard zijn. Rudi Ekkart (39) schetst ons op welke wijze de verzameling Nederlandse incunabelen van baron van Westreenen tot stand is gekomen. Niet enkel de zeldzaamheid of de belangrijkheid van het boek, ook de staat van het exemplaar was bij een aankoop bepalend. Zijn belangstelling ging o.m. uit naar alles wat met L. J. Coster te maken had - wat ons de zo zeldzaam geworden voorbeelden van de Nederlandse prototypografie heeft bezorgd. [E. C.-I.].

(39) Rudi E. O. EKKART, *Baron van Westreenen en zijn verzameling Nederlandse incunabelen*, in *Boeken verzamelen ...*, p. 127-136 (Cf. n. 16).

---

622. - J.W. ten Doesschate en R.J.C.M. Vleems (40) proberen een reconstructie te maken van het boekenbezit van enkele Zutphense kloosterbibliotheken. Uitgangspunt vormden de twee studies van K. O. Meinsma en een inventarisatie van literatuurgegevens. [J. M.].

(40) J. W. TEN DOESSCHATE en R. J. C. M. VLEMS, *Het boekenbezit der Zutphense kloosters. Aanzet tot een reconstructie*, in *Ons geestelijk erf*, 57, 1983, p. 355-395.

---

623. - Een korte historiek van het ontstaan van het getijdenboek biedt H. Köstler in *Philobiblon* (41). Nuttiger evenwel dan dit overzicht is de literatuuropgave over het onderwerp: 218 nummers, naar vorm en naar inhoud, systematisch gegroepeerd. [E. C.-I.].

(41) Herman KöSTLER, *Stundenbücher. Zur Geschichte und Bibliographie*, in *Philobiblon*, 28, 1984, p. 95-128.

---

624. - De zeshonderdste verjaring van het overlijden van Geert Grote heeft aanleiding gegeven tot o.m. drie tentoonstellingen te Utrecht en te Deventer. Om overlappingsen te vermijden en bijgevolg geld en energie te besparen, hebben de

organisatoren er goed aan gedaan gezamenlijk een publikatie op de markt te brengen (42). Het is een bundeling artikelen bedoeld als begeleiding van de tentoonstellingen. In deze kroniek weze speciaal vermeld het opstel van J. C. Bedaux over *Boeken bij de Moderne Devotie*. Naast deze brochure, overvloedig en met smaak geïllustreerd, is voor de Utrechtse tentoonstelling een afzonderlijke lijst van tentoongestelde voorwerpen opgesteld: 171 in aantal, vnl. handschriften, drukken en kunstvoorwerpen. Hiervoor stonden in de dames M. L. Caron en W. C. M. Winstefeld en de heren P. M. L. van Vlijmen en H. L. M. Defoer. De meeste drukken (37, in aantal en hoofdzakelijk Nederlandse) treffen we aan in de hoofdstukken getiteld *Leidende figuren na Geert Grote* en *Passievoorstellungen*. De beschrijving is uiterst summier gehouden. Zij gaat uit van een type-beschrijving van een handschrift: de bepaling "incunabel", c.q. "postincunabel" of "vroege druk", gevolgd door de opgave "papier" doet een beetje vreemd aan; dit gegeven had gerust achterwege kunnen blijven ten voordele van de verwijzing naar b.v. het IDL-nummer, aangewezen voor incunabelen in Nederlands bezit. Veruit de meeste drukken zijn afkomstig uit de rijke verzameling van het Catharijneconvent zelf.

De tentoonstellingen in Deventer zijn aan het geestelijk en wereldlijk Deventer ten tijde van Geert Grote gewijd. In een begeleidende brochure van 14 pagina's zijn een aantal onderwerpen summier toegelicht en de tentoongestelde voorwerpen, waaronder nog summierder beschreven archiefstukken, handschriften en een paar drukken. De stukken berusten alle in de Athenaeumbibliotheek. [E. C.-I.].

(42) *Geert Grote en de Moderne Devotie. Athenaeumbibliotheek, Museum De Waag, Deventer, Het Catharijneconvent, Utrecht. Utrecht, Rijksmuseum Het Catharijneconvent, 1983, 62 p., ill.*

---

625. - De auteurs van deze Reinaert-bibliografie (43) noemen ze zelf "de hoofdmoot van het Nederlandse aandeel in de drukgeschiedenis ...". Zij onderscheiden resp. de 16de-eeuwse Plantijndrukken, de Noordnederlandse (16de-18de e.) en de Zuidnederlandse (17de-19de e.) volksboeken. Zij geven een quasi-facsimile beschrijving van het titelblad, collatie, aantal houtsneden en aantal hoofdstukken; dit laatste vooral is een punt van differentiëring. [E. C.I.].

(43) E. VERZANDVOORT & P. WACKERS, *Bibliografie van Reinaert volksboeken, in Dokumentaal*, 12, 1983, p. 7-21.

---

626. - Als een naklank op het Vergiliusjaar in 1982, heeft John Dreyfus de tekst van een lezing in de British Library in dat jaar, aangepast voor publikatie. (44). Vanuit zijn specialisme als typograaf onderzocht de estheet Dreyfus een aantal Vergiliusdrukken van de 15de tot de 20ste eeuw: een verrijkende tocht voor de boekhistoricus. [E. C.-I.].

(44) John DREYFUS, *A typographical view of some Virgil editions*, in *Liber amicorum Herman Liebaers...*, p. 235-254 (Cf. [n. 13](#)).

---

627. - Een "lees-en kijkboek, een bonte waaier teksten en afbeeldingen over het volkslied en de volksdansen", wordt ons in 19 capita selecta door 16 auteurs in een fraaie vormgeving geboden (45). In de bijdragen van Julien De Vuyst, Stefaan Top, Gilbert Huybens zijn meer in het bijzonder de gedrukte volksliedboeken en almanakken aan de orde. [E. C.-I.].

(45) *Op harpen en snaren; volksmuziek, volksdansen, volksinstrumenten in Vlaanderen*. Redactie: Jozef ROBIJNS, Hugo HEUGHEBAERT en Herman DEWIT. Antwerpen, Uitgeverij De Nederlanden, 1983, 206 p., ill. - ISBN 90-6583-0375.

---

628. - De bibliotheek van het "Centre de Documentation et de Recherche Religieuses" te Namen bezit zowat 2600 zestiende-eeuwse drukken, voornamelijk op het gebied van de godsdienstwetenschappen: bijbel, exegese, patristiek, concilies, liturgie, godgeleerdheid. Apart te vermelden valt een opvallend groot aantal Aristotelesuitgaven. Een collectie die belangrijk genoeg is om ontsloten te worden (46). Dit is gebeurd alfabetisch op auteursnaam of het eerste woord van het anonieme werk, en dank zij een stel registers: op drukkers- en uitgeversnaam,

op plaatsnaam, op trefwoord. De titelbeschrijving is ingekort, maar is niet wat men een "short title" pleegt te noemen ; de spelling is genormaliseerd. Het impressum en de collatie (met opgave van de signering) besluiten de beschrijving. Een zaak ware nog nuttig geweest: de signatuur of het boeknummer. De nummering van de notities is bij elke letter van het alfabet hernomen. De namen van vertalers en medewerkers allerhande die in de titel voorkomen, hebben in de alfabetische orde een verwijzing gekregen naar het nummer waar ze geciteerd zijn. Al bij al dus een eenvoudig, praktisch repertorium. Men kan wellicht betreuren dat de beschrijving niet volgens de (universeel bedoelde) ISBD(A)-normen is geschied. Maar misschien zou het boek dan nu nog niet voor ons liggen! [E. C.-I.].

Zie ook nrs. [1618](#); [2811](#)

(46) Charles MATAGNE, *Repertoire des ouvrages du XVIIe siècle (1501-1600)*. Namur, Bibliothèque [du] Centre de Documentation et de Recherche Religieuses, 1983, 413 p. - BF 2000.

---

629. - Bijzonder welkom is de inventaris die Micheline Soenen, verbonden aan het Algemeen Rijksarchief, heeft gepubliceerd ([47](#)): uit de inhoud van vijf omvangrijke dossiers van de Spaanse priveraad (1546-1702) is alles gelicht wat betrekking heeft op het drukken en verhandelen van boeken. In elk dossier werd volgende onderverdeling aangebracht: I de toelatingen verleend om te mogen drukken; II de toelatingen om boeken te mogen verkopen en te verhandelen; III de octrooien aan drukkers of boekverkopers verleend om bepaalde werken te mogen publiceren, met of zonder privilege voor een bepaalde tijd; IV de octrooien aan auteurs verleend om hun werk(en) door een bepaald drukker te laten drukken; V de octrooien aan auteurs of particulieren verleend om hun werk(en) te mogen publiceren, door een niet nader genoemd drukker; VI documenten i.v.m. de wetgeving, geschillen, censuur en vervolging. Van elk document wordt een regest gegeven met opgave van het aantal pagina's. Een zeer uitvoerig register (persoons- en plaatsnamen) ontsluit deze mijn van informatie. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [870](#)

(47) Micheline SOENEN, *Inventaire analytique des documents relatifs à l'impression et au commerce des livres, 1546-1702, contenus dans les cartons 1276 à 1280 au Conseil privé espagnol*. Bruxelles, Archives générales du Royaume, 1983, 224 p. - BF 300.

---

630. - Dirk Geirnaert ([48](#)) wijdt interessante beschouwingen aan *Het eynde veers van Terwane van Eduard de Dene* en de uitgave ervan in een druk van Jan II van Ghelen in 1553 (BT 4485). [E. C.-I.].

(48) Dirk GEIRNAERT, *Werk van Eduard de Dene in 16de-eeuwse drukken*, in *Koninklijke soevereine Hoofdkamer van retorica "De Fonteyne" te Gent*. Jaarboek 1982-1983, p. 245-262.

---

631. *Den Spieghel der behoudenessen* (NK 1929) is geschreven door de rederijker Jan Smeken en gedrukt omstreeks 1508 door Thomas vander Noot, beiden te Brussel ([49](#)). In deze bijdrage wordt de tekst besproken, bekend dank zij het (enig?) overgebleven exemplaar in de Staats- und Universitätsbibliothek te Hamburg. Het gedicht dat 271 strofen van 10 regels telt, is het verhaal van de berouwvolle zondaar die zich bekeert. [A.].

(49) Elly COCKX-INDESTEGER, *Jan Smeken en Thomas vander Noot, makers van "Den spiegel der behoudenessen"*, Brussel ca. 1508, in *Liber amicorum Herman Liebaers...*, p. 213-234 (cf. [n. 13](#)).

---

632. - Vrijwel gelijktijdig verscheen een aanvullende bijdrage over dezelfde postincunabel ([50](#)); zij bevat een beschrijving van de editie, van het exemplaar, en van de houtsneden. [A.].

(50) Elly COCKX-INDESTEGER, *Thomas vander Noot en zijn "Spiegel der behoudenessen"* (ca. 1508). *Een beschrijving*, in *Quaerendo*, 13, 1983 [versch. 1984], p. 103-123.

---

633. - In het zesde deel van de Plantijnse bibliografie (Amsterdam 1980-83) heeft de auteur, Leon Voet, voormalig conservator van het Museum Plantin-Moretus, een aantal indices samengebracht. Twee hiervan vormen in dit artikel ([51](#)) het uitgangspunt om de Plantijnse productie op haar inhoud te onderzoeken en tegen

het tijdsgebeuren te projecteren. Uit de eerste analyse blijkt dat het leeuwenaandeel naar godsdienstige werken gaat, op een "veilige" afstand gevolgd door humanisme en recht (met uitsluiting evenwel van de verordeningen in plano). Anderzijds blijkt dat de hoogten en laagten in Plantijns werkzaamheden rechtstreeks in relatie staan tot de meestal onrustige politieke situatie. [E. C.-I.]. (51) Leon VOET, *Some considerations on the production of the Plantin Press*, in *Liber amicorum Herman Liebaers* .... p. 355-369 (cf. [n. 13](#)).

---

634. - Het is ongelooflijk maar waar: een tentoonstellingscatalogus van over de 800 pagina's, compres getikte tekst ([52](#)). De auteur geeft zelf toe dat "ein grosses Buch ein grosses bel sei" maar heeft de veelheid van materiaal en gezichtspunten geprobeerd op te vangen in registers en concordanties. In de inleiding overschouwt hij de Bazelse drukkers en kunstenaars en bespreekt kort (!) de titelbladversiering en de illustratie in samenhang met de tekst. De eigenlijke catalogus bevat 488 nummers, waarbij de stukken summier worden beschreven, daarentegen uitvoerig tot zeer uitvoerig toegelicht en van literatuuropgave voorzien. De orde waarin de notities gerangschikt zijn, springt niet meteen in het oog. Ik stel mij voor dat hier best nog enkele afdelingen hadden kunnen aangebracht worden als b.v. religieuze en wereldlijke voorstellingen en elk weer verder onderverdeeld. De decoratie zou afzonderlijk kunnen behandeld worden. Er zijn zes registers: auteurs en titels; kunstenaars; drukkers en uitgevers, de Bazelse en de andere (er zijn drukkers uit Antwerpen, Deventer, Leiden, Leuven, Utrecht, Zwolle) van elkaar gescheiden; personen, plaatsen, onderwerpen en motieven; titelomlijstingen en friezen of randen; herkomsten. Tot slot een chronologische tabel van de Bazelse drukkers en boekillustratoren en een selectieve literatuurlijst. Het is een boek waarin ongemeen veel materiaal is verwerkt, vrucht van een analytische geest die blijkbaar zo bezeten was van zijn onderwerp dat alles belangrijk leek en niets mocht wegvallen, ofwel niet in staat is geweest een representatief beeld van het onderwerp op te hangen in een genietbare en hanteerbare vorm. [E. C.-I.].

(52) Frank HIERONYMUS, *Basler Buchillustration 1500-1545. Ausstellung Universitätsbibliothek Basel 31. März bis 30. Juni 1984*. Basel, Universitätsbibliothek, 1984, LXIII-813 p., ill. (Publikationen der Universitätsbibliothek Basel, 5. Oberrheinische Buchillustration, 2). - ISBN 3-85953-012-7. FS 50 + porto.

---

635. - Een ongewoon boeiend en schitterend geschreven relaas geeft Chris Heesakkers ([53](#)) [Full text](#) over de verkeken kans voor de Leidse UB om, ondanks alle bemoeiingen van Leidens eerste bibliothecaris Janus Dousa senior, de Librye van den Hove van Holland te verwerven. Het gaat om een hoeveelheid boeken evenwaardig aan wat de Leidse bibliotheek in 1595 al bezat. Het door Molhuysen uitgegeven archiefstuk betreffende de overdracht van de boeken van Den Haag naar Leiden, bevat aan het eind van de inventaris het laconieke bericht dat er geen schot kwam in de zaak en dat de redenen hiervoor aangehaald zijn in een brief van Dousa senior aan Janus junior die middelerwijl zijn vader had opgevolgd. Deze brief nu publiceert Heesakkers hier naar de autograaf in het Archief Gabbema in de Prov. Bibl. te Leeuwarden, in een Nederlandse vertaling, waarin de "flavour van de oorspronkelijke Latijnse versie" beslist niet geheel is verloren gegaan! Waarna Heesakkers de hele gang van zaken, in het licht van de bekende en de nieuwe gegevens op de voet volgt. De "zes viercante witte manden", speciaal voor het transport besteld, hebben niet kunnen dienen. [E. C.-I.].

(53) Chris HEESAKKERS, *Zes viercante witte manden*, in *Boeken verzamelen...*, p. 182-197 (cf. [n. 16](#)).

---

636. - In de onlangs door de UB Leiden verworven wetenschappelijke correspondentie van Willem de Vreese, heeft de huidige conservator van de Bibliotheca Neerlandica Manuscripta, de heer J. Biemans, een hint gevonden die hem op zoek deed gaan naar meer getuigen van de Antwerpse boekenliefhebber Peeter Oris. Omstreeks 1930 was Leonard Willems daarmee bezig geweest. Nu

kon Biemans de lijst van de bekende handschriften en drukken -vnl. bijbelse en geestelijke literatuur - aanvullen, en bovendien de biografie herzien en uitbreiden (54). Wonend in de drukkerswijk, heeft Oris ongetwijfeld contacten met drukkers gehad. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [1445](#)

(54) J. J. A. M. BIEMANS, *De Antwerpse boekenliefhebber Peeter Oris, ca. 1582-ca. 1647*, in *Boeken verzamelen ...*, p. 41-57 (cf. [n. 16](#)).

---

637. - Bescheiden, maar keurig uitgevoerde en goed opgevatte catalogus van een tentoonstelling betreffende Dioscorides en zijn *De materia medica* (55). Twee wiegedrukken en een veertigtal edities uit de zestiende en zeventiende eeuw illustreren bijzonder goed de invloed die van dit werk uit de eerste eeuw na Christus is uitgegaan en tot laat in de Renaissance aan te wijzen valt. De geschiedenis van de handschriftelijke overlevering is met fascimile-edities of diapositieven geïllustreerd. [E. C.-I.].

(55) Alain TOUWAIDE, *Le "Traité de matière médicale" de Dioscoride à la Renaissance. Exposition d'exemplaires des XVe et XVIe siècles. Du 11 au 24 février 1984 à Louvain-en-Woluwe de la Bibliothèque de la Faculté de médecine de l'U.C.L.* [Woluwe], Université catholique de Louvain - Centre d'histoire de la pharmacie et du médicament, [1984], 40 p., ill.

---

638. - De *Colloquia* van Erasmus, Leuven, G. Fiscus, 1532 (BB E 481), waarover F. vander Haeghen reeds lang vermoedens had dat het hier om een druk uit Parijs ging, worden door J. Veyrin-Forrer (56) aan A. Augerau toegeschreven. De twee romeinen die in de *Colloquia* voorkomen "se distinguent aisément des fontes employées alors couramment à Paris et sont incontestablement les mêmes que ceux dont use Augerau dans les impressions signées de son nom". [J.. M.].

Zie ook nr. [994](#)

(56) Jeanne VEYRIN-FORRER, *Autour d'une édition clandestine des Colloques d'Erasmus (1532)*, in *Mélanges sur la littérature de la Renaissance à la mémoire de V.-L. Saulnier*. Genève, Droz, 1984, p. 179-187 (*Travaux d'humanisme et Renaissance*, 202).

---

639. - Een eerste volledig overzicht van de werken van Gabriel Mudaeus, de jurist uit Brecht, wordt ons geboden door René Robaye (57). Hij gaat hierbij uit van het materiaal door M.-Th. Lenger verzameld met het oog op publikatie in de Bibliotheca Belgica. De beschrijvingen van Robaye zijn weliswaar vereenvoudigd, maar de opgave van de bekende exemplaren (antwoord op de enquête van de BB) is met signatuur gepubliceerd. [E. C.-I.].

(57) René ROBAYE, *Droit romain en Belgique : Œuvres et bibliographie de Gabriel Mudaeus, 1500-1560*, in *Revue internationale des droits de l'antiquité*, 3e série, 30, 1983, p. 193-209.

---

640. - P. Vandermeersch bezorgt enkele biografische aanvullingen over de rechtsgeleerde J. Reyvaert of Raevardus (58). [J. M.].

(58) P. VANDERMEERSCH, *Jacob Reyvaert humanist en rechtsgeleerde. Enkele biografische aanvullingen*, in *Het Brugs Ommeland*, 1983, p. 483-488.

---

641. - Met dit drieluik is *De Gulden Passer* (59) begonnen met het inhalen van zijn achterstand. Daartoe werden drie Plantijnse edities van Sambucus' *Emblemata* in losse katernen gereproduceerd, met een summiere inleiding, enkele aantekeningen en een overzichtslijst van de emblemata - "gesneden brood" voor emblematalogen! [M. d. S.].

(59) *De Emblemata van Joannes Sambucus uitgegeven door de Officina Plantiniana : reproductie van de Latijnse editie van 1564 en van de tekst van de Nederlandse vertaling van 1566 en van de Franse vertaling van 1567*. Uitgave verzorgd door Leon VOET en Guido PERSOONS. = *De Gulden Passer*, 58-60, 1980-1982 [versch. 1984], 112 + 120 p.

---

642. - Een beschrijvende bibliografie van een auteur is steeds welkom zo deel I van de degelijk bewerkte bibliografie van de Goudse Neolatijnse dichter Cornelius Schonaeus (60). Zestien edities (waarin "uitgaven" of varianten verborgen zitten)

van toneelstukken, elegieën en epigrammen zijn uitvoerig beschreven en toegelicht. De beschrijving is geïnspireerd door Bowers en Gaskell, met reproductie van het titelblad en zonder de diplomatische transcriptie hiervan. Dit zal de aanhangers van Bowers misschien niet bevredigen; toch lijkt ons deze formule de meest aangewezen omdat ze foutloos, exact (m.b.t. gebruikte lettertypen en -corpsen b.v.) goedkoper is. De inhoud wordt wel diplomatisch genoteerd. Uit de aantekeningen blijkt dat de auteur ook archiefonderzoek heeft verricht - wat een winstpunt is. Er zijn zoveel mogelijk exemplaren opgespoord (de lijst van bibliotheken beslaat 7 pagina's in een klein corps); de zelf onderzochte exemplaren - meer dan één per editie - zijn met een sterretje gemerkt. Wat ontbreekt zijn de verwijzingen naar reeds bestaande beschrijvingen. Soms zijn zij in de voetnoten bij de toelichting aan te treffen, maar ik mis zowaar Moes & Burger bij nr. 6, Ritter bij nr. 11 en Laceulle-van de Kerk bij nr. 16a. Om de werken van Schonaeus niet los van zijn leven te zien, heeft de auteur, die een uitvoerige biografie aankondigt, deze bibliografie door een bondige "kroniek" laten voorafgaan. Persoonlijk ben ik erg benieuwd hoe de heer Van de Venne de talrijke bijschriften van Schonaeus op prenten zal behandelen (p. 376). [E. C.-I.]. Zie ook nrs. [758](#); [926](#)

(60) Hans VAN DE VENNE, *Cornelius Schonaeus, 1541-1611. A bibliography of his printed works*, in *Humanistica Lovaniensia*, 32, 1983, p. 368-433.

---

643. - De bijdrage van D. H. Thomas ([61](#)) gewijd aan de *Dialogues* van J. L. Vives bevat ook een *Liste provisoire d'éditions des traductions françaises des Dialogues publiés aux XVIe et XVIIe siècles*. [J. M.].

(61) D. H. THOMAS, *Notes sur les premières traductions françaises des Dialogues de Jean-Louis Vivès*, in *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 46, 1984, p. 131-151.

---

644. - In maart 1980 had te Tübingen een symposium plaats met als thema "Frühneuzeitliche Flugschriften als Gegenstand interdisziplinärer Forschung". De verslagen die in 1981 verschenen zijn belangrijk genoeg om even in detail nagegaan te worden. Het boek vangt aan met een bijdrage van de uitgever Hans-Joachim Koehler ([62](#)), *Fragestellungen und Methoden zur Interpretation frühneuzeitlicher Flugschriften* (p. 1-27). Bibliografisch goed gestoffeerd zet de auteur hier de diverse aspecten en methoden van onderzoek voor dit gekozen onderwerp uiteen: de betekenis van de vlugschriften voor de "Kommunikationsforschung", voor de "Literatursoziologie", op welke manier een kwantitatieve inhoudsanalyse vruchtbaar kan worden en welke nevenaspecten er zijn. De bijdrage van M. A. Pegg, *Short Title Catalogues. Notes on Identity of Texts* (p. 29-41), is van iemand die zijn lauweren reeds verdiend heeft met zijn drie gepubliceerde catalogi. Zijn uiteenzetting is gewijd aan de *Methodology of short-title cataloguing of 16th century Reformation Tracts* en behandelt achtereenvolgens de aard en de waarde van de ST-catalogen, het project LOC en de resultaten van de "fingerprint recording". Een originele bijdrage is deze van F. Hartweg, *Buchdruck und Druckersprachen der frühneuhochdeutschen Periode* (p. 43-64). Deze analyse van de verhouding drukker-auteur wijst er op dat in strijd met onze evidente opvatting hieromtrent, nl. de drukker respecteert de tekst van de auteur, in de 16de eeuw de rol van de drukker bij het tot stand komen van de tekst en het boek veel ingrijpender is geweest. Aan de hand van voorbeelden toont hij aan "dass die endgültige Gestaltung des gedruckten Werkes auch in sprachlicher Hinsicht beim Drucker lag". De drukkunst speelde een belangrijke rol bij de eenmaking van de geschreven taal. Deze boeiende bijdrage verschaft ook een rijke status questionis met uitvoerige bibliografie. Daarna volgen enkele bijdragen gewijd aan het vlugschrift als communicatiemiddel en hoe de overgang van mondelinge naar visuele communicatie in de 16de eeuw te onderzoeken valt. Ja, zelfs het aspect van het horen voorlezen speelt een belangrijke rol in de uitdrukingsvorm zoals met het voorbeeld van *Eberlins bundtsgenossen* wordt aangetoond. R. W. Scribner, *Flugblatt und Analphabetentum. Wie kam der*

gemeine Mann zu reformatorischen Ideen? (p. 65-76); M. Rössing-Hager, *Wie stark findet der nichtlesekundige Rezipient Berücksichtigung in den Flugschriften?* (p. 77-137); R. G. Cole, *The Reformation Pamphlet and Communication Processes* (p. 139-161). Daarna volgen een drietal bijdragen die meer thuishoren in het gebied van de sociale en economische geschiedenis; volledigheidshalve vermelden wij de titels. S. Ozment, *The Social History of the Reformation : What can we learn from Pamphlets?* (p. 171-203) ; A. Laube, *Zur Rolle sozialökonomischer Fragen in frühreformatorischen Flugschriften* (p. 205-224) ; J. Marschalck, *Argumentation mit Geschichte in frühneuzeitlichen Flugschriften, Ein Forschungsbericht* (p. 225-241). Vervolgens komen wij terug op het gebied van de boekdrukkunst en de ontwikkeling van de gedachte " Ohne Buchdruck keine Reformation " met de bijdrage van E. Weyrauch, *Berlegungen zur Bedeutung des Buches im Jahrhundert der Reformation* (p. 243-259). Hier wordt aan de hand van de volgende diverse thema's dit onderwerp toegelicht en wij hebben achtereenvolgens : B. Moeller, *Einige Bemerkungen zum Thema : Predigten in reformatorischen Flugschriften* (p. 261-268); H. A. Oberman, *Zwischen Agitation und Reformation : Die Flugschriften als "Judenspiegel"* (p. 269-289); S. Hoyer, *Jan Hus und der Hussitismus in den Flugschriften* (p. 291-307); G. Vogler, *Das Täuferreich zu Münster im Spiegel der Flugschriften* (p. 309-352); M. Steinmetz, *J. Virdung von Haszfurt, sein Leben und seine astrologischen Flugschriften* (p. 353-372); H. G. Rott, *Radikale und gemässigte Evangelische im Kampf um Straszburg : das Judicium des Paciatus von 1523* (p. 373-396). H. Hebenstreit-Wilfert bezorgt verder een uitvoerige bibliografische analyse van drie types van vlugschriften. In haar bijdrage *Martyrerflugschriften der Reformationszeit* (p. 397-446) onderzoekt ze de teksten over de Brusselse martelaars van 1 juli 1523 (22 edities), over K. Tauber's marteldood in Wenen op 17 september 1524 (11 edities) en over J. Heuglin op 10 mei 1527 te Meersburg verbrand (5 edities). De rest van het boek bestaat uit een belangrijke methodologische bijdrage voor de beschrijving van oude drukken. C. Weismann, *Die Beschreibung und Verzeichnung alter Drucke. Ein Beitrag zur Bibliographie von Druckschriften des 16. bis 18. Jahrhunderts* (p. 447-476). Er is een overzicht van de oudere en recente bibliografie en van de richtlijnen voor de beschrijving van oude drukken; dit laatste wordt toegelicht met een ontwerp voor dgl. richtlijnen. Tot slot volgen drie uitvoerige bijlagen: I. *Fachbegriffe (Definitionen, Erläuterungen, Tafeln)* (p. 477-565) is een alfabetisch geordende woordenlijst die zoniet op originaliteit dan toch op een zekere volledigheid aanspraak kan maken. Zo iets zou voor ons taalgebruik zeer nuttig zijn. II. *Druckverzeichnisse* (p. 566-573) of kataloogopstelling. III. *Empfohlene Abkürzungen* (p. 574-578). De vierde bijdrage is een *Literaturhinweise* (p. 579-596) ietwat te zeer Duits gericht; de slotbijdrage geeft enkele *Beispiele für Druckbeschreibungen* (p. 597-614). Er is eveneens een uitvoerig *Personen- und Ortsregister* (p. 615-636). [J. M.]. (62) *Flugschriften als Massenmedium der Reformationszeit. Beiträge zum Tübinger Symposium 1980*. Herausgegeben von Hans-Joachim Köhler. Stuttgart, Klett-Cott Verlag, 1981, xii-636 p. (Tübinger Beiträge zur Geschichtsforschung, 13).

---

645. - In een verhelderend artikel (63) licht Hans-Joachim Köhler het "Tübinger Flugschriftenprojekt" toe. Het gaat om een in druk te verschijnen bibliografie van Duitstalige en in de Duitstalige gebieden verschenen Latijnse " vlugschriften " tussen 1501 en 1530. Als uiteenzetting van een methode is deze bijdrage het lezen en het overwegen waard. Van "Flugschrift" wordt eerst een herziene bepaling gegeven, in welke zin het woord hier gehanteerd wordt. De bibliografische en inhoudelijke ontsluiting gebeurt m.b.v. een computer-program. [E. C.-I.].

(63) Hans-Joachim Köhler, *Das Tübinger Flugschriftenprojekt: Bibliographie, Inhaltserschliessung, Textpublikation der Flugschriften des frühen 16. Jahrhunderts*, in *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte*, 9, 1984, p. 3-22.

---

646. - In 1984 is het vierhonderd jaar geleden dat Lucas Jansz Wagheners

Spieghele der Zeevaerdt verscheen. Deze oudste gedrukte zeemansgids met kaarten op groot formaat gegraveerd door J. van Deuteceum werd gedrukt te Leiden bij Plantijn. G. Schilder (64) herdenkt deze gebeurtenis in een korte bijdrage. [J. M.]. (64) G. Schilder, *Vierhonderd jaar "Spieghele der Zeevaerdt"*, in *Antiek*, 18, 1984, p. 429-436.

---

647. - Vier eeuwen geleden, verscheen bij Christoffel Plantijn te Leiden Lucas Jansz. Wagheners *Spieghele der Zeevaerdt*. In 1984 is dit feit herdacht door een tentoonstelling in het Zuiderzeemuseum te Enkhuizen, waar Wagheners in 1533 of 1534 werd geboren. Het initiatief hiertoe ging uit van G. Schilder, hoogleraar in de geschiedenis van de cartografie te Utrecht. De begeleidende publikatie (65) bevat een bundel opstellen door vakmensen en achteraan een lijst van de 118 tentoongestelde werken: leeskaarten, navigatieboeken, zeemansgidsen - in hoofdzaak Noordnederlandse drukken -, kaarten, prenten, archivalia. Het overvloedig geïllustreerde boek, in de zeer geslaagde vormgeving van Joop de Nijs, is door de "Vrienden van het Zuiderzeemuseum" uitgegeven, met steun van o.m. het Prins Bernhard Fonds : een boek dat niet mag ontbreken in de bibliotheek van de kaart- en boekhistoricus. [E. C.-I.].

(65) Lucas Jansz. Wagheners van Enckhuysen. *De maritieme cartografie in de Nederlanden in de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw*. Enkhuizen Vereniging "Vrienden van het Zuiderzeemuseum", 1984, 135 p., ill. -Fl. 24.50.

---

648. - Onder de titel *Boeken van en rond Willem van Oranje* (66) is in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage een tentoonstelling georganiseerd: één van de vele manifestaties ter herdenking van de moord op Willem de Zwijger op 10 juli 1584. Hoewel boeken niet precies centraal staan in het leven van de prins, is de Nederlandse KB er in geslaagd een mooie tentoonstelling rond dit thema op te bouwen. Uit de eenvoudig maar toch smaakvol uitgevoerde catalogus licht ik het volgende: de handschriften uit Oranjes bibliotheek, door A. S. Korteweg, de eigentijdse gedrukte werken, door C. de Wolf, de *Pompa funebris* van Hendrik Goltzius, door E. J. Jimkes-Verkade, autografen en handschriften van de prins en tijdgenoten door C. A. J. Thomassen, het *Wilhelmus* door E. van Griensven. Elk van deze thema's is ingeleid door een opstel waarna een summiere beschrijving van de tentoongestelde stukken volgt.

Op het stamslot Breda stond o.m. de bibliotheek door Willems voorouders gevormd: Johan IV graaf van Nassau (+1475) en diens vrouw Maria van Loon (+1502), Engelbert II van Nassau (+1504) - die een Bourgondisch stempel droeg. Een deel van de handschriften heeft Filips II zich, na Oranjes vertrek naar Dillenburg, toegeëigend. Tot zijn kostbaarste boekenbezit beschouwde de prins een 80-tal boeken waaronder talrijke mooie banden. In 1567 naar Keulen verzonden, is hun verdere lot niet bekend; slechts drie zijn bewaard. De Wolf herinnert verder aan de betrekkingen tussen Oranje en Plantijn, J. B. Houwaert, L. Guicciardini, E. Leoninus. Wat de gedrukte werken betreft zien wij dus grotendeels boeken die tot Oranjes bibliotheek hebben behoord, weliswaar niet zijn exemplaren, maar toch de teksten. [E. C.-I.].

Zie ook nrs. [1444](#); [2098](#)

(66) *Boeken van en rond Willem van Oranje. Catalogus van de tentoonstelling gehouden in de expositiezalen van de Koninklijke Bibliotheek, 8 juni-26 juli 1984*. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 1984, ill., 95 p.

---

649. - In 1607 verschijnt bij Jan van Waesberghe te Rotterdam een schoolboekje om Frans te leren : Gerard de Vivres *Dialogues flamen-francoys ... Tzamen-sprekinghen ...* In deze herdruk - het boekje was eerder verschenen in 1573 en 1585 - is een dialoog over de drukkerij opgenomen (67). Bert van Selm kan aantonen dat die voor het eerst voorkomt in een Rotterdamse druk die tussen 1589 en 1597 moet zijn verschenen. Bovendien vermoedt hij, terecht, dat de dialoog "Vande Druckerije" door Jan (II) van Waesberghe zelf is toegevoegd. Hierbij greep hij terug naar de beroemde dialoog die Plantijn in 1567 in zijn Frans-

Nederlands schoolboekje liet verschijnen, bewerkte die zelf of liet hem bewerken. Door de vrij talrijke herdrukken is aan Plantijns tekst tot in 1642 toe een ruime verspreiding gegeven. Van Selm heeft nu de Nederlandse versie van de dialoog naar de oudst bewaarde druk van 1607 (Staats- und Universitätsbibliothek, Hamburg) uitgegeven, voorzien van woordverklaring, en een 19 pagina's tellende uitstekende inleiding. Vermeldenswaardig detail: het is met de hand gezet (uit de Hollandse Mediaeval) en (op Hahnemühle Ingres Bottenpapier) gedrukt. Helaas in een te kleine oplage : 245 exemplaren. De uitgeverij De Ammoniet komt, samen met de tekstbezorger, niets dan lof toe voor deze kleine maar echte parel. Naschrift : Bovenstaande verzuchting moet ook al in Nederland geklonken hebben : in de loop van 1984 is een fotoherdruk bezorgd door Drukkerij Corn. Paap B.V., Den Haag, in een oplage van 1250 exemplaren. [E. C.-I.].

(67) *Vande Druckerije. Dialoog over het boekdruken, toegeschreven aan Christoffel Plantijn, in een anonieme bewerking uit het laatste decennium van de zestiende eeuw.* Tekstverzorging met inleiding en verklarende woordenlijst door Bert VAN SELM. Leiden, De Ammoniet, 1983 47 p., ill.

---

650. - Na de herdruk in 1981 en 1974 van de twee oudste Nederlandse gedichten waar het drukkersambacht centraal staat, heeft Frans Janssen onlangs het derde in de rij opnieuw uitgegeven (68). Het is geschreven door Johan van Nyenborgh en opgenomen in zijn "Toonneel der ambachten", verschenen te Groningen in 1659. Het belang van het 32-regelige gedicht ligt enkel in het voorkomen van een vijftiengestigal drukkerstermen, waarvan sommige hier voor de eerste maal. Deze heruitgave verscheen als een fraai plaketje in een beperkte oplage; het werd met de hand gezet en gedrukt door Thomas Gravemaker te Amsterdam. [E. C.-I.].

(68) Johan VAN NYENBORGH, *Boeck-druckerije.* Bezorgd door Frans Janssen. Amsterdam, De Dynamo Pers, 1983, 10 p. - Fl. 30. Herengracht 229, 1016 BG Amsterdam.

---

651. - Bijna traditiegetrouw publiceert Albert Labarre van de Parijse Bibliothéque nationale een bijdrage over drukkers en uitgeverijen in Frans Vlaanderen. Dit maal is Dowaaai aan de beurt voor de zestiende en zeventiende eeuw (69). De drukkerij dankt er haar ontstaan aan de universiteit en kwam tot grote bloei, vnl. in de eerste dertig jaar van de zeventiende eeuw. Over de twee eeuwen verspreid zijn 25 drukkerijen bedrijvig geweest met als voornaamste Bogard en Bellére. [E. C.-I.].

(69) Albert LABARRE, *L'imprimerie et l'édition à Douai au XVIe et au XVIIe siècle*, in *De Franse Nederlanden. = Les Pays-Bas français.* Jaarboek Annales, 1984, p. 99-112, ill.

---

652. - De wijze waarop boeken ontstaan, verkocht en verspreid worden, is nog onvoldoende bestudeerd, zeker wanneer het om Nederlandstalige gaat. De rol van de drukker/uitgever/boekverkoper is in dit opzicht primordiaal. Bert van Selm (70) stelt zich hierbij een aantal pertinente vragen die niet altijd even snel te beantwoorden zijn. Toch zijn de elementen van het antwoord meestal in de boeken zelf te vinden. Hiertoe zouden fondslijsten per uitgever moeten worden samengesteld. Dit luik van het onderzoek vormt een onontbeerlijke aanvulling van de eventueel bestaande archiefbronnen. Aan de hand van een mooi voorbeeld uit de produktie D. P. Pers toont Van Selm aan hoe dit soort onderzoek zijn vruchten kan afwerpen, niet enkel voor de geschiedenis van de uitgeverij maar ook van de literatuur. [E. C.-I.].

(70) Bert VAN SELM, *Licht op de voorgeschiedenis van Dirck Pietersz Pers' "Bellerophon of lust tot wysheyd"*, in *De nieuwe taalgids*, 77, 1984, p. 97-109.

---

653. - De aankondiging van Bert van Selm (71) dat hij samen met H. W. de Kooker voortgezet onderzoek zal wijden aan de privé-bibliotheek van de zeventiende-eeuwse Hollandse schilder Saenredam, is het vermelden waard: over de Nederlandse particuliere bibliotheken is nog maar bitter weinig bekend. [E. C.-I.].

(71) Bert VAN SELM, *Onderzoek naar de privé-bibliotheek van een Hollandse burger uit de zeventiende eeuw : analyse van het boekenbezit van Pieter Jansz. Saenredam, 1567-1665*, in

---

654. - Mgr. Ruyschaert heeft een voorliefde voor ingewikkelde situaties. Dit blijkt nog eens uit zijn bijdrage voor de feestbundel Liebaers (72). In deze kroniek zullen wij er van onthouden dat de geschiedenis van de bibliotheek van de twee Vlaamse humanisten uit de 16de en 17de eeuw, Lucas Wijngaert en Olivier de Wree, beide belangrijke collecties, nog moet geschreven worden. Wie neemt de handschoen op? [E. C.-I.].

(72) Jos RUYSSCHAERT, *De la bibliothéque du rol Matthias Corvin celle du brugeois Olivier de Wree*, in *Liber amicorum Herman Liebaers ...*, p. 121-129 (cf. n. 13).

---

655. - Na de omvangrijke teksteditie o.l.v. G. Stuiveling (dl. 1, 1975) en de studie door F. H. Matter, *De melodie van Bredero's liederen* (dl. III, 1979) is nu een grondig commentaardeel verschenen (73). De inleidende studie van G. Stuiveling biedt een diepgaand overzicht van ontstaan en evolutie van Bredero's bundel. P. J. J. van Thiel onderzocht *De illustraties van Bredero's Lied-boeck* (p. 89-159): hij besteedt aandacht aan de iconografie van Bredero, de centrale rol van diens uitgever Cornelis van der Plasse en aan het verband tussen illustratie en tekst. Niet vermeld op het titelblad, doch voor deze kroniek van belang is B. P. M.

Dongelmans' *Beschrijving van de zeventiende-eeuwse edities van Bredero's liedboeken* (p. 161-166); hij geeft collatie, census van exemplaren in Nederlandse bibliotheken, inhoud, bibliografische opmerkingen voor de vier bewaarde edities (Amsterdam 1621, 1622, 1644, 1677). Van de eerste drie uitgaven (Leiden, Govert Basson, 1616; Amsterdam, ?, c. 1617 en Amsterdam, ?, c. 1618) is geen exemplaar bewaard gebleven; van de vierde slechts een enkel (KB Den Haag; van deze druk uit 1621 verscheen een facsimile in 1980). Meer bekend is de editie uit 1622, een royale oblong quarto (facsimile in 1968). Het tiental onderzochte exemplaren hiervan vertoont enkele onderlinge varianten. De druk wordt, voorzichtig, toegeschreven aan Paulus van Ravesteyn, op grond van de houtsnede "Amor op de zwaan"/"De Swaen-Ridder", die vanaf 1614 in een reeks bij hem gedrukte gelegenheidsgedichten voorkomt. Een onmisbaar boek voor het Bredero-onderzoek, en evenzeer van belang voor de studie van de boekillustratie in de Gouden Eeuw. [M. d. S.].

(73) G. A. BREDERO's *Boertigh, Amoreus, en Aendachtigh Groot Lied-Boeck*, [dl.] II: *Bredere aantekeningen bij de liederen* door G. Stuiveling, A. Keersmaekers, C. F. P. Stutterheim, F. Veenstra, C. A. Zaalberg (...). Leiden, Martinus Nijhoff, 1983, 526 p., 30 afb. (De Werken van Gerbrand Adriaensz. Bredero, 7). - ISBN 90-247-9127-8. Fl. 97.50.

---

656. - M. Cloet (74) beschrijft en gaat de inhoud na van een tot op heden onbekende *Catechismus* die door, of in opdracht van, bisschop Rodoan te Brugge opgesteld, bij G. de Neeve in het begin van de 17de eeuw gedrukt werd. [J. M.].

(74) Michel CLOET, *Een onbekende catechismus van bisschop Rodoan (1602-1616) ontdekt in The British Library*, in *Het Brugs Ommeland*, 1983, p. 177-197.

---

657. - *De Sint-Godelieveabdij te Brugge* (75) bevat een hoofdstuk van M. Goetinck *Uit de oude boekerij van de Godelieveabdij in Brugge* (p. 191-218). Na een korte inleidende tekst volgt een beknopte beschrijving van de gedrukte boeken met ex-libris van vóór 1700. Er zijn er een 147-tal gaande vanaf 1610 tot 1692. Het volgende hoofdstuk *De Godelieveverering in de Brugse abdij. Een volkskundige benadering* (p. 219-243) door D. Callewaert behandelt onder meer het voiksboek over het leven van de heilige en de bedevaartvaantjes. [J. M.].

(75) *De Sint-Godelieveabdij te Brugge*. Brugge, 1984, 225 p., ill.

---

658. - Als bijdrage tot het speciale nummer van *Vlaanderen aan Godeliph* 1084-1984 gewijd, heeft A. Keersmaekers (76) het over de verspreiding in druk van Het leven van de H. Godelieve. De oudste edities hebben de tand des tijds niet weerstaan : zo moet er een druk van Symon Cock (+1562) hebben bestaan. Ook van de uitgaven van 1612 en 1619 is geen exemplaar meer bekend. De edities waarvan wel nog exemplaren zijn overgeleverd (17de-19de eeuw) vallen in twee

reeksen uiteen: "Het leven volgens Drogo", en "Het leven volgens de legende"; zij zijn hier aan een minutieus onderzoek onderworpen. [E. C.-I.].

(76) August KEERSMAEKERS, *Het leven van de H. Godelieve in Vlaamse volksboeken*, in *Vlaanderen*, nr. 200, 1984, p. 38/182-45/189.

---

659. - Een specifiek Nederlands subgenre van de emblemataliteratuur is de liefdesemblematiek. Ingezet met Daniel Heinsius' *Quaeris quid sit amor* (Amsterdam, 1601), komt het tot een rijke bloei in de eerste decennia van de zeventiende eeuw. Een van de hoogtepunten is wel de debuutbundel van P. C. Hooft *Emblemata amatoria*, in 1611 te Amsterdam bij Willem Ianszoon (Blaeu) verschenen. Naast de *Emblemata* bestaat hij voor de helft uit een selectie van Hoofts lyrische poëzie. K. Porteman heeft een facsimile van de 30 liefdesemblemten omringd met een indringend commentaar en een uitvoerige inleiding (68 p.) waarin naast aard en functie van het genre, ontstaan en inhoud van de *Emblemata amatoria* aan bod komen (77). Belangrijk zijn de overtuigende interpretatie van titelplaat en van de emblematische prenten (waarvan tekenaar en graveur onbekend blijven) - een model voor verdere studie van de verhouding tekst-prent in deze allerfraaiste bundeltjes uit onze Gouden Eeuw. [M. d. S.].

(77) P. C. HOOFT, C. G. PLEMP & R. J. DE NERDE, *Emblemata Amatoria / Afbeeldingen van Minne / Emblemes d'Amour (Amsterdam, 1611)* ingeleid, uitgegeven en toegelicht door K. Porteman, met een vertaling van de Latijnse disticha door A. Welkenhuysen. Leiden, Martinus Nijhoff, 1983, viii + 222 p., ill. (Nijhoffs Nederlandse Klassieken). - ISBN 90-247-9162-6. Fl. 49.50

---

660. - In 1981 had Schr. een bibliografie van de produktieve zeventiende-eeuwse Nederlandse auteur J. H. Krul (1601/1602-1646) afgewerkt (= dl. 2). Het imponerende werkstuk heeft op 14 februari 1984 geleid tot een Amsterdamse promotie (Prof. Grootes en Vervliet). Daartoe heeft hij een aanvullend deeltje geschreven waarin dieper wordt ingegaan op de drukgeschiedenis van twee toneelstukken: *Diana en Hellevaert van Rodomond* (78). In dl. 2 vindt men een inleiding, een verantwoording van de beschrijvingsmethode en op p. 41-391 de chronologische bibliografie. Daarop volgen gegevens over toneelopvoeringen, illustraties en liederen, enkele bijlagen en registers. De beschrijving bestaat uit een fotografische reproductie van het titelblad, de collatie, een inhoudsopgave, aantekeningen en een lijst van exemplaren. Er is geen optische of machinale collatie geschied, en evenmin wordt er melding gemaakt van de posities van de katernsignatures. In het aanvullend onderzoek van de twee toneelstukken (= dl. 1) zijn wel binnen-en buitenvorm gecollationeerd. Een vakkundige persoonsbibliografie ! - en dus het resultaat van een omslachtig en arbeidsintensief onderzoek, dat ook van de lezer enige inspanning vergt. [M. d. S.].

Zie ook nr. [1315](#)

(78) H. C. VAN BEMMEL, *Bibliografie van de werken van Jan Hermans Krul*. Arnhem, 1981-1984, 2 vol., 77 + 556 p., ill. Diss. G. U. Amsterdam. -ISBN 90-9000578-1. Fl. 103.50. Besteladres : Leeuwardenweg 70, 6835 KX Arnhem.

---

661. - De facsimile-uitgave van twee zeventiende-eeuwse drukken i.v.m. het statuut van de wezen te Sint-Truiden is ongetwijfeld welkom. Het betreft: 1. *Ordinantien ende statuyten vande weescamere der stadt S. Tryyden, Luyck, Leonaerdt Streel, 1636*; 2. *Statuyten voor het weeshuys, t'gasthuys ende laserie der ryxer stadt St. Tryyden, Hasselt, Gilis Monsieur, [1682 of 1683]*. Een korte inleiding van Raf van Laere (79) gaat hieraan vooraf. De originele exemplaren berusten resp. in het Provinciaal Archief- en Documentatiecentrum en in het Rijksarchief te Hasselt. Gilis Monsieur is de eerste Hasseltse drukker er is weinig werk van hem bekend. [E. C.-I.].

(79) *Bescherming van onmondigen te Sint-Truiden: twee documenten*, in *Historische bijdragen ter nagedachtenis van G. Heynen*. Sint-Truiden, Geschiedkundige Kring, 1984, p. 433-478.

---

662. - Het omvangrijke Amsterdamse proefschrift van P. J. Verkruijsse (80) is veel meer dan een gedetailleerde bibliografie van een zeventigtal (her)drukken met werk van de Zeeuwse kroniekschrijver en publicist Smallegange. Het boek wil ook

een bijdrage vormen tot de fundamentele discussie over aard, doel en nut van analytisch-bibliografisch onderzoek. Uit reeds verschenen recensies (in *Spektator* en *De Nieuwe Taalgids*) en het debat in het Neerlandistisch vakblad *Dokumentaal* (13, 1984, p. 1-12 Bert van Selm en P. J. Verkruijsse; andere reacties volgen nog) blijkt de kern te liggen in de verhouding tussen analytisch onderzoek (inz. met het oog op een persoonsbibliografie) en het nut van de hierdoor bereikte resultaten voor de tekstediteur. M.a.w. is het tijdrovende, technisch ingewikkelde collationeren van soms tientallen exemplaren van vaak omvangrijke, overal verspreide, drukken een doel op zich? Wat leveren deze *minutiae* uiteindelijk op? Hoever en hoelang moet men kijken en beschrijven om het essentiële te vatten? Verkruijsse probeert via een methode van interne collatie gegevens van belang voor de drukgeschiedenis te achterhalen. Smallegange is gekozen als voorbeeld van een prozaschrijver met een gevarieerd oeuvre, waarvan m.n. de *Nieuwe Cronyk van Zeeland* een complex drukproces heeft gekend. Na een schets van "De Nederlandse bibliografie in praktijk", waarbij vooral op het onsystematisch karakter van de exemplaarcollatie in de verschenen delen van de nieuwe Brederoeditie wordt gewezen (p. 23-27), belicht Schr. "De taak van de analytisch bibliograaf" (p. 27-36). Deze dient de drukgeschiedenis te beschrijven en door systematisch onderzoek van zoveel mogelijk exemplaren de *ideal copy* samen te stellen, waarop de tekstediteur/filoloog zich kan baseren voor zijn onderzoek van tekstgeschiedenis en (literair-) historische *context* (men bestudere het belangrijke schema op p. 34-35!). Daarop volgt een overzicht van "De elementen van een standaardbeschrijving" (p. 36-47) en de toepassing bij Smallegange (p. 47-51). Pièce de résistance vormen de 122 onderzochte exemplaren van de omvangrijke *Cronyk* (p. 343-400), al verschilt deze beschrijving methodisch uiteraard geenszins van die van zijn kleinere werken.

Wat behelst nu de methode van *partiele interne collatie*? Exemplaren van druk (een post-factum vaststelling!) worden op enkele vastomschreven onderdelen gecollationeerd. Deze methode is geschikt voor prozawerken, minder voor poëziebundels, en niet voor plano's. Die onderdelen van de drukvorm die bij eventuele wijzigingen (persvariant, *cancel*) veel kans hebben om (vaak niet-intentionele) veranderingen te ondergaan worden nauwkeurig vergeleken: mogelijke verschuiving van zetsel en vooral de positie van kopregel met paginanummer en staartregel met katernsignatuur en custode. Varianten in het midden van het zetsel, en gebruik van hetzelfde zetsel voor opmaak in een ander formaat zijn op deze wijze nagenoeg niet vast te stellen. In andere gevallen waarschuwen afwijkingen in de onderzochte onderdelen vaak dat een ingrijpende collatie nodig is om alle tekstvarianten terug te vinden.

Het is vooral over dit aspect van zijn methode dat de discussie wordt gevoerd. De methode lijkt waterdicht om drukken en uitgaven (*issues*) te onderscheiden, evenals voor het ontdekken van verbeterbladen (*cancel*s). Volgens B. van Selm is de uiteindelijke en enige zin van analytisch-bibliografisch onderzoek de voorbereiding van een tekstuitleg; daarvoor is volledige collatie van alle exemplaren van relevante edities uit de drukgeschiedenis noodzakelijk. De bibliografie als filologische hulpwetenschap dus, waarbij ook hoort het toeschrijven van de druk aan een atelier. Verkruijsse wijst er in zijn antwoord op dat totale collatie vaak nog veel tijdrovender is en relatief geringe extra-informatie oplevert. Voor hem levert een nauwkeurige *partiele interne collatie* in combinatie met gegevens uit biografische en drukhistorische archivalia, samen met inhoudelijke (tekstuele) argumenten een voldoende houvast op. Daarom is bij de beschrijving van de edities het onderdeel *commentaar* even essentieel als het verslag van het analytisch onderzoek.

De ordening van archivalia, literatuur over Smallegange en overige gebruikte literatuur, ten slotte is voorbeeldig precies en strekt tot navolging. Een "Summary" en een even voorbeeldige *Index* sluiten het boek af. De discussie over de functie van bibliografisch onderzoek zal wel nooit eindigen; in het Nederlandse taalgebied is ze alleszins op een voortreffelijk hoog niveau gevoerd. De inleiding van

Verkruijssse is zonder meer verplichte lectuur voor elke bibliograaf! [M. d. S.].

Zie ook nrs. [1035](#); [1055](#); [1056](#); [1239](#); [2102](#); [2152](#); [2542](#)

(80) P. J. VERKRUIJSSE, *Mattheus Smallegange (1624-1710) : Zeeuws historicus, genealoog en vertaler. Descriptieve persoonsbibliografie. Met een verantwoording van de gevolgde methode van partiële interne collatie*. Nieuwkoop, B. de Graaf, 1983, 666 p., ill. (Bibliotheca Bibliographica Neerlandica, 16). - ISBN 90-6004-373-1. Fl. 120.

---

663. - Een literair-historisch belangrijke liedbundel is nu weer toegankelijk door een wetenschappelijk verantwoorde facsimile-editie ([81](#)). In de inleiding wordt de keuze van druk (de eerste : Middelburg, Jan Pietersz. vande Venne, 1623) en exemplaar verantwoord, op basis van een analytisch-bibliografisch onderzoek. De na (niet-machinale) collatie gevonden varianten worden ook in facsimile weergegeven, samen met een lijst van ontdekte zetfouten. De gedichten zijn voorzien van een marginale regelnummering en een doorlopende moderne paginering is toegevoegd. Verbazend is dan wel dat in de nuttige registers op auteurs, historische en mythologische namen, incipits, wijsaanduidingen en illustraties hiervan geen gebruik werd gemaakt. De fraaie gravures van Adriaen vande Venne in het Tafereel van Sinne-Mal hebben helaas heelwat aan scherpte ingeboet. Niettemin is dit facsimile een geslaagd pleidooi om belangrijke teksten in hun oorspronkelijke vormgeving ter beschikking te stellen voor verdere studie. De gekozen werkwijze maakt het mogelijk om een geannoteerde editie, vanuit het verworven inzicht in tekst- en drukgeschiedenis, te baseren op een *ideal copy*. [M. d. S.].

Zie ook nrs. [732](#); [1060](#); [1315](#)

(81) *Zeeusche Nachtegael en bijgevoegd A. vande Venne Tafereel van Sinne-Mal. Facsimile-editie van exemplaar PB Zeeland 3 K 1 van de druk Middelburg 1623*. Met een verantwoording en indices door P. J. MEERTENS en P. J. VERKRUIJSSE. Middelburg, Drukkerij Verhage & Zoon (Latijnse Schoolstraat 14-24, 4331 BR M'burg), 1982, 388 p. - ISBN (Van Benthem & Jutting, Lange Delft 64, 4331 AR M'burg) 90-7001--06-X. Fl. 65.

[Go Top](#)

[Over deze site](#) Home page: www.boekgeschiedenis.be

Ontwikkeling © Johan Hanselaer

Laatste aanpassing: 09/13/2023 18:34:5205/29/2007 14:49:49

Kroniek

1985-1986

[VWB](#) [Overzicht](#)

664. - ABHB - *Annual Bibliography of the history of the printed book and libraries*. Edited by Hendrik D. L. VERVLIET under the auspices of the Committee on rare and precious books and documents of the International Federation of Library Associations. The Hague-Boston-Lancaster, M. Nijhoff. Elk deel bevat ook aanvullingen uit voorgaande jaren. Jaargang 10 (1979) verscheen in 1983, jaargang 11 (1980) in 1984, 12 (1981) in 1984, 13 (1982) in 1984 en 14 (1983) in 1985. De opgelopen achterstand is dus nu ingehaald. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [791](#)

---

665. - Erdmann WEYRAUCH, *Laufende Bibliographie zur Geschichte des Buchwesens im deutschsprachigen Raum*, in *Wolfenbütteleer Notizen zur Buchgeschichte*, 8, 1983, p. 128-201.

In de eerste aflevering van 1984 wordt meegedeeld dat deze lopende bibliografie die sedert 1975 verschijnt, en einde 1983 8134 nummers telt, is stopgezet om geen dubbel werk te verrichten met de sedert 1982 verschijnende *Bibliographie der Buch- und Bibliothekgeschichte* (BBB) door Horst Meyer samengesteld en gepubliceerd (cf. Kroniek 9, [nr. 450](#)). [E. C.-I.].

---

666. - *The history of printing from its beginning to 1930. The subject catalogue of the American Type Founders Company Library in the Columbia University Libraries*. With an introduction by Kenneth A. LOHF. Millwood, N.Y., Kraus International Publications, 1980, 4 banden 40. - ISBN 0-52718763-1. \$ 325.00. De American Type Founders Company Library and Museum is in 1908 door Henry Lewis Bullen gesticht. De catalogus van deze bibliotheek is belangrijk en omvangrijk genoeg om te worden gepubliceerd. Dit is nu reeds enkele jaren geleden gebeurd door de 45.000 kaartjes verkleind te reproduceren en te rangschikken naar onderwerpen. Een lijst hiervan staat bij wijze van overzicht, vooraan in het boek; eigennamen komen hierin niet voor. [E. C.-I.].

---

667. ISBD (A) *Internationale standaard voor de bibliografische beschrijving van oude monografieën*. Uit het Engels vertaald [door ELLY COCKX-INDESTEGE, Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1985, xi-80 p. - ISDN 90-6637-019-X. BF 200.

De ISBD(A) biedt een stel regels om oude (en bijzondere) drukken volgens een coherent machineleesbaar systeem te catalogiseren. Deze regels worden hier in Nederlandse vertaling gepubliceerd. Van belang zijn de definities van termen als 'uitgave', 'oplaag', 'staat' etc. en de toegevoegde Nederlandse voorbeelden en opmerkingen van de vertaler. Ruimer opgezet dan de *Handleiding voor de medewerkers aan de STCN* ('s-Gravenhage, 1977) is dit voor bibliothecaris en bibliograaf de 'standaardbeschrijving' die internationale gegevensoverdracht m.b.t. oude drukken moet mogelijk maken. [M. d. S.].

---

668 - C.F., *Filigranes et betagrapie*, in *Gazette du livre mendiaval*, n° 4, 1984, p. 22-25.

Na het met de hand overtrekken en het fotograferen komt het de auteur voor dat betagrafie de oplossing is bij het bestuderen van watermerken. Hij gaat op het proces en de kenmerken van de betagrafie in. [E. C.-I].

---

669. Kees GNIRREP, *A propos de la note technique sur la betagrapie (GLM, n° 4)*, in *Gazette du livre mendiaval*, n° 5, automne 1984, p. 18-19.

Gnirrep reageert op de verdediging van betagrafie als de uiteindelijke oplossing (cf. vorig nummer), door te wijzen op de wettelijke veiligheidsnormen die de aanschaf van een bron conditioneren en de tijdrovende behandeling. Hij vraagt zich af of de methoden van Siener en Schnitger-Ziesche-Mundry (cf. Kroniek 9, [nr. 457](#) en [458](#)) niet positiever zullen blijken. [E. C.-I].

---

670. Frans A. JANSSEN, *A footnote on headlines*, in *Quaerendo*, 13, 1983, p. 287-291.

Over het skelet of geraamte wordt in de meeste oude drukkershandboeken nauwelijks of niet gehandeld. Het is het vaste gedeelte van de vorm, dat bestaat uit de sprekende hoofdregel en het pagina- of bladcijfer en het wit, soms gepaard gaande met lijnen of ornamenten; eenmaal dat elke nieuwe vorm samengesteld was, kon men hetzelfde geraamte er omheen passen. In het achttiende-eeuwse handboek van Wardenaar (cf. Kroniek 9, [nr. 461](#)) heeft Frans Janssen een antwoord gevonden op de vraag: hoe kan de zetter, wanneer hij de pagina's uitzet weten welke waar moet komen, aangezien de paginacijfers - het enige variabele onderdeel van het geraamte - slechts naderhand werden toegevoegd? [E. C.-I].

---

671. - C. J. A. VAN DEN OORD, *Twee eeuwen Bosch' boekbedrijf 1450-1650. Een onderzoek naar de betekenis van Bossche boekdrukkers, uitgevers en voor het regionale socio-culturele leven*. Tilburg, Stichting Zuidelijk Historisch Contact, 1984, 80, xxxv-494 p., tab., facsim. (Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland, 62). ISBN 90-70641-11-9. Fl. 58.

Een zeer verzorgde publikatie, zowel naar inhoud als naar vorm, is de dissertatie over het Bossche boekbedrijf van 1450 tot 1650, waarmee Kees van den Oord op 9 november 1984 aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen tot doctor in de letteren promoveerde. De handelseditie, verzorgd door de Stichting Zuidelijk Historisch Contact is in de reeks "Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland" opgenomen. Een goede lay-out waarbij o.m. het notenapparaat onderaan de bladzijde staat, (een net niet zwarte druk op) getint papier en een band in zandkleurig linnen met bruin titelschild en goudopdruk, hebben een mooi en handzaam boek opgeleverd.

De ondertitel verduidelijkt het perspectief waarin deze studie is ondernomen, te weten het intellectuele leven in Noord-Brabant. Schakel tussen de auteur en de lezer vormt immers het boekwezen in al zijn uitingen: drukken, binden, verkopen, verspreiden. Toch ligt de nadruk uitgesproken op het uitgeven, verkopen en verspreiden van boeken, veeleer dan op het maken van boeken. Van den Oord heeft zich bij deze visie door de Franse school van Fournier en Martin laten inspireren en door H. de la Fontaine Verwey, ongenade meester in het schrijven van de geschiedenis van het boek geplaatst in zijn meest algemene context en toch peilend naar de specifieke omstandigheden en bijzonderheden. Als de resultaten van Van den Oords onderzoek niet altijd een volledig beeld vermogen op te hangen (p. 2), is dit vnl. te wijten aan het onvolledige bronnenmateriaal. De voornaamste bronnen bleken te zijn de Bossche stadsrekeningen die heel wat bio-bibliografisch materiaal opleverden, en de brievenboeken, journalen en grootboeken van het Plantijnse archief, aan de hand waarvan de betrekkingen tussen de Bossche boekhandelaars en uitgevers en de Plantijnse drukkerij konden worden uitgetekend. Behalve van archiefmateriaal heeft de auteur ook kunnen gebruik maken van uitgegeven bronnen, boekenlijsten

en studies. Na een korte algemene inleiding over de evolutie handschriftdruk, is achtereenvolgens een hoofdstuk gewijd aan de Bossche incunabeltijd waarbij, zeer terecht, de scriptoria niet zijn geweest, verder de postincunabeltijd, de periode 1541-1600, de handelsrelaties tussen de Bossche boekhandelaars en de Officina Plantiniana, de periode 1601-1650. Met uitzondering van het Plantijnse hoofdstuk is aan het slot telkens een beschouwing gegeven over omvang en betekenis van het boekbedrijf in bewuste periode. Binnen elk hoofdstuk worden wat de auteur de verschillende typen van boekbedrijf noemt, afzonderlijk opgesomd: drukkerij en/of uitgeverij, al of niet ook boekhandel, al of niet ook binderij. De belangrijkste figuren worden dan hernomen, met biografische bijzonderheden, opgave van de fondslijst en de bespreking daarvan wat het belangrijkste onderdeel vormt. De fondslijsten, doorlopend genummerd, zijn niet als bibliografie bedoeld - de Bossche drukken en uitgaven zijn voor de periode 1484-1629 reeds uitvoerig beschreven - maar beogen een idee te geven van belang en omvang van elk uitgeversfonds; hoewel kort gehouden, geven de beschrijvingen toch $\diamond\diamond$ tot drie vindplaatsen op en een aantekening betreffende de toeschrijving van ongedetermineerde drukken of bijzonderheden aangaande de oplagen. De lijst van 21 drukken waarvan de drukker-uitgever niet bekend is (p. 406-408) toont aan dat het onderzoek, voornamelijk dan op typografische gronden, zal moeten voortgezet worden. Het hoofdstuk over de handelsbetrekkingen met de Officina Plantiniana berust op de bestellijsten van Jan Scheffer II, Lambrecht Willemsen, Frans van Loven en de Bossche firma Van Turnhout die uit het Plantijnse archief konden worden gereconstrueerd. Statistische gegevens ontbreken in Van den Oords studie niet: een hele reeks tabellen moeten een beeld geven van de categorie $\diamond$ van boekbedrijf, de financi $\diamond$ le positie van de drukkers-uitgevers (belastingen), soorten van teksten, aantal bedrijven per periode, enz. Waarom het statistisch overzicht voor de Nederlandse postincunabelen slechts partieel is gegeven (p. 125), is niet duidelijk. In bijlage is een alfabetische lijst van alle Bossche drukken tot 1650 gegeven met verwijzing naar de nummers in de fondslijsten - niet te versmaden. Daarbij kan eigenlijk aansluiten de index van vindplaatsen van Bossche drukken. Een index van persoonsnamen en van geografische namen helpt mede de rijkdom van dit boek te ontsluiten. Het eindigt enigszins abrupt; de Engelse samenvatting had best ook als een Besluit in het Nederlands kunnen gegeven zijn. Tot slot wil ik nogmaals de aandacht vestigen op de ondertitel van deze studie; vernemen wij in de geschiedenis van dit Bossche boekbedrijf bijzonderheden over b.v. papierleveranties (p. 179) en binderswerkzaamheden (b.v. p. 64) dan ontbreekt elke mededeling over inrichting en werking van een drukkerij: het is g $\diamond\diamond$ n geschiedenis van de boekdrukkunst, wel van de uitgeverij en de boekhandel te 's Hertogenbosch, rijk gestoffeerd en goed geschreven. [E. C.-I.].

---

672 - *Drie eeuwen Bredase boeken 1604-1900*. Catalogus van de tentoonstelling in het Stedelijk en Bisschoppelijk Museum te Breda 22 december 1984 tot en met 17 februari 1985. [Inleiding door M. A. KOK. Catalogus door C. VAN GULIK]. Breda, Gemeentelijke Archiefdienst en Stedelijk en Bisschoppelijk Museum, 1984, 79 p. - ISBN 90-9000850-0. Fl. 7.50.

Er was weinig bekend over de geschiedenis van de Bredase boekdrukkunst. Recent onderzoek heeft daarin meer klaarheid gebracht. De resultaten hiervan zijn samengevat in deze verzorgde catalogus. M. A. Kok bespreekt *Boekdrukkers, boekhandelaren en uitgevers in Breda van 1500-1900* (p. 7-30). In de Catalogus door C. van Gulik worden een honderdtal drukken beschreven evenals een selectie prijsbanden. J. van HAASTERT vervaardigde enkele *Statistische overzichten* (p. 70-77). Welbekende historische gebeurtenissen hebben Breda uiteraard onder de culturele druk van Antwerpen en 's-Hertogenbosch gehouden. De interessantste Bredase drukjes zijn ontstaan i.v.m. de Illustere School (1646-1669) en komen uit het atelier van Johannes van Waesberge. [M. d. S.].

---

673. - *Haagse drukkers van de 16de tot en met de 19de eeuw*; [samengest. door

Mieke VAN BAARSEL]. 's-Gravenhage, Museum Meermanno-Westreenianum, [1983], 64 p.

Het honderdjarig bestaan van de in 1883 opgerichte *Haagse Courant* gaf aanleiding tot een tentoonstelling in het Haagse boekmuseum. In een aardig geïllustreerd boekje wordt een vlot lezend overzicht geboden van 350 jaar drukken in Hollands hofstad: de vroegste Haagse drukkers, het boekenvak in gildeverband, de Landsdrukkerij, andere 17de-eeuwse drukkers, een Haagse uitgeversfamilie [Scheurleer], negentiende-eeuwse uitgevers en drukkers, zijn de titels van enkele hoofdstukjes. [M. d. S.].

---

674. - Jan ROEGIERS, *De academische drukkerij van de oude universiteit Leuven 1759-1797*, in *Dokumentatieblad Werkgroep achttiende eeuw*, 53-54, 1982, p. 143-161.

Een aantal bijzonderheden over de oude Typographia Academica te Leuven, of een "aperitiefje voor de hoofdschotel" die de auteur over een paar jaar in boekvorm hoopt te publiceren: de geschiedenis en de bibliografie van de Leuvense universitaire pers tijdens het Ancien régime. [E. C.-I.].

---

675. - Emil VAN DER VEKENE, *Bibliographische Kostbarkeiten; ein Beitrag zur Luxemburger Druck- und Verlagsgeschichte*, in *Mélanges offerts à Joseph Goedert / Festschrift für Joseph Goedert*. Luxembourg, Bibliothèque nationale, 1983, p. 351-366.

Aanvullingen op de in 1968 verschenen *Die Luxemburger Drucker und ihre Drucke bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Eine Bio-Bibliographie*. [E. C.-I.].

---

676. - *Early bookbinding manuals. An annotated list of technical accounts of bookbinding to 1840* by Graham POLLARD, continued by Esther POTTER. Oxford, Bibliographical Society, Bodleian Library; 1984, 80, 60 p., ill. (Occasional publications, 8). - ISBN 0-901420-40-9.

Uit de nalatenschap van Graham Pollard heeft Esther Potter de aantekeningen en ontwerpen m.b.t. het onderwerp samengelezen en uitgegeven, waarmee ze zeer verdienstelijk werk heeft geleverd. Het oudste Nederlandstalige boekbindershandboek is het traktaat van Anselmus Faust uit 1612 (hs. 218 Museum Plantin-Moretus) dat parallel de Nederlandse en de Franse tekst biedt. Eigenaardig genoeg komt dit nummer (38) enkel in de rubriek "French" voor, niet in de rubriek "Dutch": het zoveelste bewijs van onbegrip inzake het hanteren van de termen "Flemish" en "Dutch". "Dutch" ev. "Dutch language" is de correcte term om de Nederlandse taal aan te duiden. Verder zijn er nog zes handboeken in het Nederlands, alle in de Noordelijke Nederlanden tussen 1658 en de vroege 19de eeuw verschenen. [E. C.-I.].

---

677. - *Theologie in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam: bijdragen over de collecties en verwante verzamelingen alsmede Doopsgezinde Adversaria verschenen bij het afscheid van Dr. Simon L. Verheus als conservator van de kerkelijke collecties*. Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, 1985, 200 p. -ISBN 90-6125-381.

Gedetailleerde introductie in de zeer rijke Amsterdamse collecties theologie en kerkgeschiedenis, met enige nadruk op dissidenten van 1500 tot nu. Enkele boekhistorische artikels zullen in een volgende kroniek uitvoeriger aan bod komen. [M. d. S.].

---

678. - *Vijf eeuwen Stadsbibliotheek Antwerpen*; [samenst. Nadia FRANCKAERT en Marc VAN POTTELBERGHE. Antwerpen, Stadsbibliotheek, 1985, 95 p. (Publikaties SBA/AMVC, 7).

Op 5 april 1481 - ook het jaar waarin Mathias van der Goes het eerste Antwerpse boek drukte - vermaakte stadspensionaris Willem Pauwels zijn bibliotheek aan de stad. Ondanks enkele minder gelukkige perioden kon de oudste stadsbibliotheek

der Nederlanden zich blijven ontwikkelen als een wetenschappelijke bewaarplaats van het cultuurgood uit de Zuidelijke Nederlanden. Deze uitvoerig geïllustreerde kroniek beschrijft de vijf eeuwen boeken verzamelen en ontsluiten. Een tentoonstelling met documenten en schatten uit de bibliotheek liep van 20 april tot 31 mei 1985 in de Nottebohmzaal. De 93 objecten zijn bondig beschreven in een beknopte catalogus (16 p.). [M. d. S.].

---

679. - [Raf VAN LAERE], *Tentoonstelling "Preciosa uit Limburgs archief- en bibliotheekbezit"*, 18.04-04.05.1985, [Diepenbeek, Stichting Boek, 1985], 80, [11] p.

Eigenlijk een "ongepubliceerde" lijst van 89 titels van handschriften en drukken als gids bij een tentoonstelling die georganiseerd was in het Limburgs Universitair Centrum te Diepenbeek n.a.v. het achtste Symposium omtrent het boek onder het dynamische voorzitterschap van A. Grypdonck. [E. C.-I.].

---

680. - Carsten-Peter WARNCKE, *Emblemböcher in der Herzog August Bibliothek: ein Bestandsverzeichnis*, in *Wolfenbütteler Barock-Nachrichten*, 9, 1982, p. 346-370.

Dat Wolfenbüttel in zijn rijke verzamelingen ook een groot aantal emblemataboeken herbergt is geen verrassing. De hier gepubliceerde inventaris maakt echter, alweer, duidelijk dat het essentiële van de Nederlandse embleemproductie hier keurig bij mekaar staat. [M. d. S.].

---

681. - Elly COCKX-INDESTEGERE & Claudine LEMAIRE, *Handschriften en oude drukken in facsimile van 1600 tot 1984*. Catalogus. Tentoonstelling in de Koninklijke Bibliotheek Albert I. Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1984, 40, 120 p. (Catalogi van tentoonstellingen georganiseerd in de Koninklijke Bibliotheek Albert I, C 200). - ISBN 90-6637-013-0. BF 200.

De facsimile-uitgave is geen nieuwigheid van de 20ste eeuw. Reeds eeuwen lang heeft men facsimile-edities naar handschriften en drukken gemaakt. Aan de hand van vrijwel exclusief eigen bezit heeft de Koninklijke Bibliotheek te Brussel een tentoonstelling opgebouwd waar ook enkele oorspronkelijke stukken (handschriften en oude drukken) te zien waren. Het oudst getoonde facsimile was uit 1583 (uit privé bezit), het jongste uit 1984. Uit de inleiding blijkt dat het de auteurs van de catalogus er om te doen was een aanzet tot de geschiedenis van de facsimile-uitgave te leveren; hierbij is vrij uitvoerig ingegaan op de bepaling van het woord "facsimile", op de verschillende al of niet fotografische reproductiewijzen, op de bedoelingen waarmee geleerde genootschappen, verenigingen van bibliofielen, bibliotheken en uitgevers facsimile-uitgaven hebben doen verschijnen, op de uiteenlopende opvattingen inzake facsimile-uitgave en tenslotte op de verwachtingen en eisen die aan een goede facsimile-editie dienen te worden gesteld.

Terloops een paar aanvullingen en correcties: van nr. 22b bestaat een oplage met het adres Leipzig, Otto Harrassowitz, 1879 (naar een ex. in de British Library, I. x. Lat. 142); er kan een nr. 22c aan toegevoegd worden: *The Imitation of Christ ... reproduced in facsimile from the original preserved in the Royal Library at Brussels*. With an introduction by Charles Ruelens, London, Elliot Stock, 1879 (naar een ex. in het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen, 3113 N 12). Nr. 121, eerste druk is op 29 september voltooid, de tweede druk op 29 oktober; de collatie is aan te vullen met: bl. 3-6 van katern 3 zijn in handschrift, evenals bl. 1-2 en 7-8 van katern 15. [A].

Zie ook nr. [732](#)

---

682. - Margreet AHSMANN & R. FEENSTRA, m.m.v. R. STARINK, *Bibliografie van hoogleraren in de rechten aan de Leidse universiteit tot 1811*. Amsterdam etc., Noord-Hollandsche Uitg. Mij., 1984, 378 p. (Geschiedenis der Nederlandsche rechtswetenschap, DI. VII, afl. 1). - ISBN 0-4448-5603-X. FI.70.

Als eerste aflevering in de reeks bibliografieën van Nederlandse juristen, verscheen het deel met de Leidse hoogleraren. De auteurs, ervaren juristen, hebben, vaak voor het eerst, een betrouwbare lijst gemaakt van de Leidse juridische productie - men vergelijkte met de hoogst onvolledige en onbetrouwbare gegevens in R. Dekkers, *Bibliotheca belgica juridica* (1950). Helaas! als bibliografie van oude drukken schiet deze lijst in een aantal opzichten tekort.

Goede punten zijn: gebaseerd op autopsie van (minstens) één exemplaar, inhoudelijke begrenzing, ordening van het materiaal. Negatief is het ontbreken van een collatie, vooral het niet vermelden van het bibliografisch formaat: "van een aanduiding van het bibliografisch formaat is afgezien. Volstaan is met het aangeven - tot op een halve cm nauwkeurig - van de hoogte van de band" (p. 38) - had men de uren daarvoor nodig tenminste besteed aan het eenvormig beschrijven van de hoogte van het zetsel! De bandhoogte is een van de meest willekeurige en onbetrouwbare gegevens bij oude drukken. Verder zijn er geen gegevens verstrekt over drukkersmerken, verbeterbladen ("cancels"), en is de opgave van voor- en nawerk onduidelijk (dit laatste is erkend op p. 39 n. 7). Gegevens over "(her)druk, editie" etc. zijn niet gebaseerd op een coherente bibliografische theorie. Historici (van de nieuwe tijd) die niet vertrouwd zijn met McKerrow of Gaskell lopen ernstig gevaar hun gedrukte bronnen ondeskundig te hanteren en fictieve conclusies te poneren. Wie bv. op basis van de vele afzonderlijke nummers bij een bepaald auteur zou besluiten tot een grote contemporaine waardering van diens werk, kan wel eens bedrogen uitkomen (p. 154-155 de Justinianus-editie van Maestertius is in 1663 niet driemaal, doch slechts éénmaal gedrukt: nrs 348a-350 zijn voorbeelden van deel-oplagen door 1 drukker voor verscheidene uitgevers). Een deskundige bibliografie behoeft een degelijk register: "In dit register zijn alle persoonsnamen opgenomen die in de Bibliografie voorkomen, met uitzondering van die van uitgevers en drukkers, alsmede van aangehaalde secundaire literatuur". De tweede uitzondering is licht te rechtvaardigen. De eerste is in een bibliografie van oude drukken eenvoudigweg onvergeeflijk! Juist deze namen verdienen wel een afzonderlijk register!

Enkele foutjes ontdekt tijdens steekproeven: van nr. 735 (Tuning, *Apophtegmata*, 1609) telt, pars 2 "100" (i.p.v. "96") en pars 4 "116" (i.p.v. "112") pagina's; nr. 134 (Cunaeus, *Sardi venales*, 1617 in verzamelwerk) heeft xx p. vóór de opgegeven 116 p. tekst. De bibliograaf blijve op zijn hoede! Zelfs de bibliografie heeft haar Rechten ... [M. d. S.].

Zie ook nr. [1535](#)

---

683. - Harry Chr. VAN BEMMEL, *Catalogus van incunabelen en postincunabelen* aanwezig in de Bibliotheek Arnhem, Arnhem, Bibliotheek, 1985, 80, 101 p., ill.-ISBN 90-9000740-7. Te verkrijgen bij Stichting Arnhemse Openbare en Gelderse Wetenschappelijke Bibliotheek, Koningstraat 26, NL - 6801 ML Arnhem. Een bezit aan oude drukken hoeft kwantitatief niet indrukwekkend te zijn om een catalogus te publiceren die kwalitatief aan alle normen voldoet. Dit is het geval met de 54 tellende Arnhemse catalogus: 20 incunabelen en 34 postincunabelen, ook de niet meer aanwezige, zijn summier beschreven, met o.m. opgave van signaturen, repertoria, eigendomsmerken en andere karakteristieken van het exemplaar. Dit laatste aspect wordt op sprekende aangevuld met reproducties van initialen en wrijfsels van bandstempels. Registers op auteurs en anoniemen, drukkers en uitgevers en een beredeneerde lijst van de herkomsten ontsluiten dit bezit. Om geheel up to date te zijn volgt er nog een concordantie van de IDL-nummers en de catalogusnummers. Speciaal te vermelden valt dat er slechts vier drukken uit de Nederlanden aanwezig zijn, maar anderzijds zijn 13 van de 20 incunabelen unica in Nederland. Het boekje is fraai uitgegeven, op wat tóch zwaar papier, met op de omslag de titel gevat in een glossenomlijsting naar een Venetiaanse druk van de *Decretales* [E. C.-I.].

Zie ook nr. [852](#)

---

684 - *Katalog der Inkunabeln in der Stiftsbibliothek Engelberg*, bearbeitet von P. Sigisbert BECK. St. Ottilien, Eos Verlag Erzabtei St. Ottilien, 1985, 80, 262 p - 8 pl., ill. (Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner-Ordens und seiner Zweige, 27. Ergänzungsband).

Niet zo zeer omwille van de Nederlandse incunabel (H 5487 = 9297) dan wel om de conceptie van de catalogus en de uitstekende inleiding, is deze publikatie in deze kroniek het vermelden waard.

Het twaalfde-eeuwse benedictijnenklooster Engelberg in Zwitserland kan vooral bogen op een prachtverzameling handschriften en banden, maar de 356 incunabelen zijn beslist ook het ontsluiten waard. Daartoe is de auteur o.m. door de Gesamtkatalog der Wiegendrucke in Berlijn aangespoord. De titelbeschrijving van de wiegedrukken is kort gehouden, met verwijzing naar de klassieke repertoria. De grootste aandacht gaat evenwel uit naar de eigen kenmerken van het exemplaar: rubricering, decoratie, aantekeningen, eigendomsmerken en band. In afzonderlijke kapitels zijn ondergebracht de fragmenten van incunabelen en van een blokboek (Hl. Jozef), de einde 19de eeuw aan een nieuwe stichting in de V.S.A. geschonken wiegedrukken, de postincunabelen (1501-1520) met incunabelsignatuur. Verschillende concordanties, een topografisch drukkersregister, een register op persoons- en plaatsnamen en een systematisch geordend zaakregister ronden deze voorbeeldige publikatie af. [E. C.-I.]

---

685. - Kurt Hans STAUB, *Die Inkunabeln der Nicolaus-Matz-Bibliothek (Kirchenbibliothek) in Michelstadt*. Ein Katalog von Kurt Hans Staub unter Mitarbeit von Christa STAUB. Michelstadt, 1984, 80, 120 p., facsim. (Rathaus- und Museumsreihe, Michelstadt, 3). - ISBN 3-924583-02-1.

In 1499 vermaakte de theoloog en universiteitsprofessor Nicolaus Matz (ca. 1443-1513) zijn vaderstad Michelstadt 117 banden, waarbij de stichting van een bibliotheek een feit werd. De nadruk ligt op de homiletiek en de exegese. Drukken uit Basel en Straatsburg zijn het talrijkst. Er zijn slechts twee Nederlandse: een Antwerpse editie van Leeu (de aflaatbrief tegen de Turken, 1487, afkomstig uit de band rond een Keulse druk; cf. *Inventaris van incunabelen gedrukt te Antwerpen*, nr. 148) en een druk van Richard Paffraet (Campbell 135). De 159 wiegedrukken zijn door de Darmstadtse bibliothecaris Kurt Hans Staub voorbeeldig beschreven: verkorte titelbeschrijving met verwijzing naar de repertoria, toelichtingen betreffende rubricering, decoratie, herkomst en band van het exemplaar. Aan het eind een lijst van de bijgebonden incunabelen, drukkersregister, register van vroegere bezitters, concordanties met de standaardrepertoria, identificering van bandstempels aan de hand van Kyriss, een standregister en tenslotte literatuuropgave. Tot slot moet gezegd worden dat het een bijzonder mooi en verzorgd boekje is, overvloedig geïllustreerd (twaalf kleurreproducties!) en in linnen gebonden. [E. C.-I.]

---

686. - Carla BOZZOLO, Dominique COQ, Denis MUZERELLE & Ezio ORNATO, *Noir et blanc: premiers résultats d'une enquête sur la mise en page dans le livre médiéval*, in *Atti del Convegno internazionale Il libro e Il testo, Urbino, 20-23 settembre 1982*. A cura di Cesare QUESTA e Renato RAFFAELLI, Urbino, Università degli Studi, 1984, p. 197-221.

Enige bijdrage tot dit congres in 1982 te Urbino georganiseerd waar ook aandacht aan het gedrukte boek, meer bepaald de incunabel, is besteed. Zoals de studie hierboven besproken, is ook deze de vrucht van de kwantitatieve onderzoeksmethode toegepast op het middeleeuwse boek. Een eerste positief punt is dat het vijftiende-eeuwse gedrukte boek parallel met het handgeschreven wordt onderzocht. Verder wordt nagegaan niet enkel hoe de technieken en de produktiewijzen evolueren maar ook waarom. Hoe doet de bladzijde tekst zich aan ons voor? Is ze functioneel m.a.w., is ze leesbaar? Achtereenvolgens wordt de beschreven c.q. bedrukte oppervlakte van de bladzijde bestudeerd, de dichtheid van de tekst en de schikking van de tekst (lange regels of twee kolommen),

vreemd genoeg niet de letter. Het onderzoek is verricht op een beperkt gebied: Latijnse teksten met uitzondering van liturgische en teksten zonder glossen. [E. C.-I.].

---

687. - Peter AMELUNG, *Das Registrum bei Eggestein und anderen oberrheinischen Frühdruckern. Die Anfänge eines Hilfsmittels für den Buchbinder*, in *Gutenberg-Jahrbuch*, 1985, p. 115-124.

Het registrum, een lijst met de aanvangswoorden van alle dubbele bladen bestemd om het boek in juiste volgorde in te binden, was volgens Haebler een Italiaanse uitvinding. Hij was tot die mening gekomen omdat het registrum het talrijkst en ook het vroegst voorkomt in Italiaanse incunabelen. Op grond van nieuwe vondsten is Amelung geneigd de oorsprong terug te brengen naar Straatsburg en Eggestein. Zijn argumenten zijn overtuigend. Eggestein drukte in tegenstelling tot de Italiaanse gewoonte dit registrum op een afzonderlijk blad dat na het inbinden weggeworpen werd. Deze gewoonte kan de zeldzaamheid van de overgebleven exemplaren buiten Italië verklaren. [J. M.].

---

688. - Lotte HELLINGA, *Manuscripts in the hands of printers*, in *Manuscripts in the fifty years after the invention of printing. Some papers read at a Colloquium at the Warburg Institute on 12-13 March 1982*, London, 1983, p. 3-11.

Standaardisatie, zowel wat de vorm als de inhoud van het gedrukte betreft, was een direct gevolg van de uitvinding van de drukkunst. Van zodra een handschrift in druk verscheen verwierf het gedrukte een belangrijker prestige dan dezelfde met de hand geschreven tekst. In dit kader onderzoekt L. Hellinga wat nauwkeuriger de relatie handschrift-druk en de talrijke manipulaties die het handschrift onderging vooraleer tot het eigenlijke drukken kon overgegaan worden. Daar waar bij handschriften de copiïsten naar nauwkeurigheid bij het afschrijven streefden was dit in het drukkersatelier niet het geval. "A manuscript used by a printer can show corrections by an editor, casting-off by a master printer, yet a compositor had the final hand in making the text". Tenslotte gaat ze de volledigheid van de tekst en de betrouwbaarheid van de *Canterbury Tales* in de Caxton-editie na. Dezelfde bundel bevat onder meer een bijdrage van M. D. Reeve, *Manuscripts copied from printed books* (p. 12-20) en van C. F. R. de Hamel, *Reflexions on the trade in books of hours at Ghent and Bruges* (p. 29-33) waarin enkele algemeenheden over de handel in gedrukte boeken. [J. M.].

---

689. - *Het blokboek van Sint Servaas. Facsimile met commentaar op het vijftiende-eeuwse blokboek, de Servaas-legende en de Maastrichtse reliekentoning. = Le livre xylographique de Saint Servais. Facsimilé avec commentaire sur le livre xylographique du quinzième siècle, sur la légende de St. Servais et sur l'ostention des reliques à Maastricht*. Uitgegeven door = edité par A. M. KOLDEWEIJ en P. N. G. PESCH Zutphen, De Walburg Pers, - Maastricht, Algemene Boekhandel Veldeke, 1984, 80, 111 p., ill. (Clavis Kunsthistorische Monografieën, 1). - ISBN 90-6011-317-9. BF 995; Hfl. 49, 50.

Het zestiende eeuwfeest van het overlijden op 13 mei 384 van de Maastrichtse bisschop Sint Servaas, is de aanleiding geweest een nieuwe facsimile-editie te bezorgen van het unieke blokboekje bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, vergezeld van een inleiding en een commentaar in het Nederlands en het Frans. Voor de oningewijden is de algemene inleiding over het blokboek zeer welkom. De problemen van plaats en tijd van ontstaan zijn door Hymans in zijn korte inleiding bij het uitstekend facsimile door Bruno Cassirer te Berlijn in 1911 uitgegeven, opgelost als hoogstwaarschijnlijk omstreeks 1460 in de Zuidelijke Nederlanden. Het dank zij betagrafieën secuurder uitgevoerd papieronderzoek kan dit nu alleen maar bevestigen, evenals bepaalde dialectkenmerken en verschrijvingen van een Nederlandstalig kopiïst op de taalgrens als plaats van ontstaan wijzen. Veronderstellen dat er ook een Nederlandstalige versie in omloop moet zijn geweest - wat dan meteen verklaart dat de tekst met de hand is

geschreven en niet in het blok uitgesneden - lijkt voor de hand liggend; in dit verband had de Franse tekst misschien aan een grondiger filologisch onderzoek kunnen worden onderworpen, alvorens conclusies te trekken.

Over de oude herkomst van dit chiroxylografische boekje is inderdaad niets met zekerheid bekend; Ruelens die het voor het eerst signaleerde, zegt er niets over. Toch zijn er sterke vermoedens dat het heeft toebehoord aan Karel van Hulthem: vast staat dat deze het blokboek bij J. Nuewens heeft gekocht (1811); in Nuewens' catalogus is het onder nr. 51 opgenomen. In de Bibliotheca Hulthemiana (Gent 1836) komt het evenwel niet voor. Anderzijds wijst het inschrijvingsnummer (hs. 18.972) op een latere datum van verwerving - of van inschrijving? - dan de meeste Van Hulthem-handschriften.

Alles samen genomen is het de auteurs als een verdienste aan te rekenen al de gegevens keurig geordend in een vlot leesbare tekst te hebben gepresenteerd. Als inleiding op het facsimile in vierkleurendruk is deze gelegenheidsuitgave in eenieders bereik, wat beslist een goed punt is. [E. C.-I.]

---

690. - Ludo SIMONS, *Enkele filologische beschouwingen bij het eerste te Antwerpen gedrukte boek*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 375-379 (cf. [nr. 704](#)).
Voor Mathias van der Goes zijn *Boexken van der officien ofte dienst der missen* in 1481 te Antwerpen gedrukt (enig bekend ex. in Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschutbibliothek; cf. *Kroniek* 9, [nr. 493](#)) was het al zeker, misschien tweemaal bij Gheraert Leeu te Gouda verschenen. Deze twee Goudse drukken vertonen opmerkelijke taal- en spellingsvarianten: er is een Hollandse en een Brabantse tekst. Van der Goes heeft in zijn eerste druk de "Hollandse" tekst, naar Leeu's voorbeeld, gevolgd, maar in zijn latere druk van 1484 "Brabantse" toegevingen gedaan. Hoe de twee teksttradities hun leven hebben geleid, is voorsnog niet uit te maken [E. C.-I.].

---

691. - S. CORSTEN, *Kölnner Drucker und Verleger in Antwerpen (15. und 16. Jahrhundert)*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 189-203 (cf. [nr. 704](#)).
S. Corsten toont aan dat de gunstige economische betrekkingen tussen Keulen en Antwerpen ook voor gevolg hadden dat op het gebied van de boekdrukkunst en de boekhandel drukkers en uitgevers in beide steden nauwe relaties hadden. Hij gaat dit wat nauwkeuriger na voor H. Quentel, Fr. Birckmann, H. Eckert van Homberg en J. Gymnicus. [J. M.].

---

692. - Werner GREBE, *Der Kölnner Fröhdrucker Johann Landen und die Druckwerke seiner Offizin*. Wiesbaden, O. Harrassowitz, 1983, 80, 113 p., ill. (Buchwissenschaftliche Beiträge aus dem Deutschen Bucharchiv München, 6). - ISBN 3-447-02438-0.

Zeer welkom is deze publikatie over leven en werk van de slecht bekende drukker Johann Landen (voor 1463-1521 ?), afkomstig van Landen in de provincie Luik en van 1496 tot 1521 als drukker actief te Keulen waar hij in 1482 *baccalaureus* was geworden. De achtenzestig drukken in quarto- en octavoformaat zijn beschreven volgens de normen van de GW. De vindplaatsen zijn voor zover bekend alle opgegeven. In een afzonderlijk hoofdstukje wordt een overzicht van de lettertypen geboden; in een ander een lijst van het hele illustratief en decoratief materiaal. Vijf verschillende watermerken werden (in hoeveel exemplaren?) met Briquetnummers geïdentificeerd. Het geheel is met een veertigtal afbeeldingen geïllustreerd. [E. C.-I.].

---

693. - Gerard VAN THIENEN, *Een onbekende druk met een onbekend adres van Henrick Pieterszoon die Lettersnider in Antwerpen*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 381-388 (cf. [nr. 704](#)).

Bij het materiaal verzamelen voor de IDL (cf. *Kroniek* 10, nr. 605) heeft Van Thienen in het Berchmannianum te Nijmegen een devotieboekje ontdekt met de titel *Seer minnelijke woerden die Jesus had met sijne gebenedijde moeder*. Het is

door Henrick Pieterszoon Lettersnider te Antwerpen gedrukt in 1493 of daarna, maar vóór 1504, datum waarop de drukker in Rotterdam gevestigd was. Noch het lettertype, noch de gebruikte lombarden, noch een vergelijking met de overige vier drukken van deze tekst in de 15de eeuw in de Nederlanden, noch de tekstvarianten laten een nadere datering toe. De druk wordt volgens de regels van de kunst beschreven; in de IDL heeft hij het nummer 4728. [J. M.].

---

694. - Jeroom MACHIELS, *Een Petrarca-druk van Albert Pafraet*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 273-283 (cf. [nr. 704](#)).

Het betreft de tot voor kort onbekend gebleven druk van de *Psalmi confessionales* - de eerste druk van deze tekst in de Nederlanden - samen met *Carmen de septem peccatis capitalibus* van Rudolf van Langen. Op grond van de lettertypen en de houtsneden kon hij aan A. Pafraet in Deventer worden toegeschreven en omstreeks 1514-1517 gedateerd. Deze vondst bood meteen de gelegenheid dieper in te gaan op de houtsneden in de andere Nederlandse Petrarca-drukken. Het exemplaar is thans in privé bezit. [A.].

---

695. - J. P. J. BRANDHORST & K. H. BROEKHUIJSEN-KRUIJER, *De verluchte handschriften en incunabelen van de Koninklijke Bibliotheek. Een overzicht voorzien van een iconografische index*. 's-Gravenhage, Stichting Bibliographia Neerlandica, 1985, 40, xii-312 p. - ISBN 90-71313-02-6. 22, 50 Fl. + porto.

Het handschriftenbestand van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage is goeddeels bekend door de publikaties van Byvanck en Hoogewerff en door meer recente tentoonstellingscatalogi. Toch was er nood aan een algehele ontsluiting van de verluchte handschriften (496 in aantal), waar ook 63 verluchte incunabelen uit dezelfde bibliotheek zijn aan toegevoegd. Het zwaartepunt ligt in beide gevallen op de Noordelijke Nederlanden, gevolgd door de Zuidelijke. De beschrijvingen van de incunabelen zijn gebaseerd op de IDL (Incunabula in Dutch Libraries); de band is enkel in de tijd gesitueerd en als herkomst is enkel de laatste opgegeven. Daaronder volgt de opgave van de uitgebeelde taferelen; in vele gevallen wordt echter alleen maar melding gemaakt van de aanwezigheid van gedecoreerde of gehistorieerde initialen, randversieringen en eventuele latere toevoegingen. Een alfabetisch geordend iconografisch register ontsluit de hele rijkdom aan illustraties, een nuttig werkinstrument voor elkeen die te maken heeft met het identificeren van voorstellingen uit de godsdienstige en de profane wereld. Het boek is met bescheiden middelen heel keurig uitgegeven. [E. C.-I.].

---

696. - J. P. FILEDT-KOK, *'s Levens felheid: de Meester van het Amsterdamse Kabinet of de Hausbuchmeester, ca. 1470-1500*. Inleidingen en bijdragen van K. G. BOON [e.a.]. (Tentoonstelling in het Rijksprentenkabinet 14 maart-9 juni 1985). Amsterdam, Rijksprentenkabinet / Rijksmuseum - Maarssen, Schwartz, 1985, 4-, 304 p., ill. - ISBN 90-6179-059-X.

Reproductie en bespreking van het hele oeuvre van de onder twee noodnamen bekende meester: Meester van het Amsterdamse Kabinet of Hausbuchmeester. De sluier is nog steeds niet gelicht over dit identificatieprobleem: een van de oude hypothesen die opnieuw getoetst worden, is de mogelijke identificatie met Erhard Reuwich. Ook al is het laatste woord in dezen nog niet gezegd, betekent dit boek toch een belangwekkende en boeiende bijdrage: immers, bij de bestudering van 's Meesters oeuvre zijn alle tekeningen, miniaturen, schilderijen, glasschilderijen betrokken, door hem of naar zijn voorbeeld gemaakt. Hiertoe zijn ook een aantal houtsneden te rekenen die in een paar incunabeluitgaven voorkomen: nl. *Spiegel menschlicher Beheltnis* (H 14935), Joh. von Cube, *Gart der Gesuntheit* (H 8948) en Bernard von Breydenbach, *Peregrinationes in Terram sanctam* (H 3956). [E. C.-I.].

---

697. - Frank HIERONYMUS, *Inkunabelholzschnitte aus den Beständen der*

Universitätsbibliothek [Basel]. Ausstellung 23. Mai-15. Juli 1972. Basel, Universitätsbibliothek, 1983, 40, 164 p., ill. (Publikationen der Universitätsbibliothek Basel, 6. Oberrheinische Buchillustration, 1). - ISBN 3-85953-013-5.

"Nachdruck" van de tentoonstellingscatalogus van 1972, "mit Ergänzungen und Korrekturen". Aangespoord door het Bazelse Prentenkabinet heeft F. Hieronymus d.m.v. een tentoonstelling de rijkdom aan geïllustreerde boeken uit de 15de eeuw van de Bazelse Universiteitsbibliotheek aangetoond. Elke notitie (over de 220 nummers) biedt de beschrijving van de editie, toelichtingen bij de auteur en zijn werk en het exemplaar, en de beschrijving van de tentoongestelde houtsneden. Er zijn registers op de auteurs, de drukkers (geen uit de Nederlanden), de kunstenaars, de eigendomsmerken; in deze laatste lijst zit ten minste één landsman: Vandevelde uit Leuven. [E. C.-I.].

---

698. - Wim VAN DONGEN, *Boekbanden uit de Librije te Zutphen, in Middeleeuwse boeken en teksten uit Oost-Nederland. Een bundel studies* uitgegeven door A. J. GEURTS, Nijmegen/Grave, uitg. Alfa, 1984, p. 137-212. - ISBN 90-7040-722-1. Fl. 45.

De Sint Walburgiskerk bezat al een verzameling van ca. 20 handschriften, meer dan 60 incunabelen en enkele postincunabelen toen in 1561 de beroemde Librije werd gebouwd; zij zou geen nieuwe kapittelbibliotheek maar wel een stadsbibliotheek worden. Uit de rekeningen blijkt dat er op dat ogenblik, vnl. tot in 1573, veel nieuwe boeken werden gekocht en dat er te binden werden gegeven bij met name genoemde binders. De auteur bespreekt al deze banden, ook die welke niet meer in de Librije aanwezig zijn, per binder of binderij, in chronologische orde; het zijn de fraters te Deventer, Vincent Russenberg, Wilhelmus de Boekbinder, Derick van Santen, de fraters te Doesburg en Simon Steenberg. Hierop volgt een beschrijving van de stempels (met reproductie) van de banden zelf, met opgave van de inhoud. Het merendeel zijn buitenlandse drukken, maar een twintigtal, vaak in convoluten (o.m. een met werken van Cunerus Petri de Brouwershaven), stammen uit Antwerpen en Leuven; hiervan is de meerderheid thans niet meer in de Librije aanwezig. Een voorbeeldige studie die navolging verdient. [E. C.-I.].

---

699. - Carla Bozzolo, Dominique COQ & Ezio ORNATO, *La production du livre en quelques pays d'Europe occidentale aux XIVe et XVe siècles*, in *Scrittura e civiltà*, 8, 1984, p. 129-159.

Voor het geschreven en het gedrukte boek in de 14de en 15de eeuw worden de beschikbare bronnen opgespoord die een inzicht in de produktie moeten mogelijk maken, en de moeilijkheden die zich hierbij voordoen aangehaald. Zo is in de incunabulistiek nooit een kwantitatieve analyse gemaakt om te weten hoeveel teksten in een bepaalde tijdspanne in een bepaald land zijn verschenen, hoe groot de oplage was en aan wie ze zijn verkocht. De moeilijkheid is evident: hoe talrijk zijn de overgebleven exemplaren en waar zijn zij te vinden? Welke en hoeveel edities zijn niet meer tot ons gekomen of zijn ons volkomen onbekend gebleven? Toch hebben de auteurs een onderzoek in dit perspectief gewaagd en zijn zij tot bepaalde bevindingen gekomen die, al steunt het onderzoek deels op onvolledige bronnen, ongetwijfeld hun belang hebben, zeker niet in het minst op methodologisch gebied. [E. C.-I.].

---

700. - F. BARBIER, *Le livre imprimé au XVe siècle dans la France du Nord*, in *Revue du Nord*, 1984, nr. 261-262, p. 633-651.

Aan de hand van oude catalogi en herkomstvermeldingen gaat F. Barbier na welke incunabelen oorspronkelijk in Noord-Frankrijk aanwezig geweest zijn (bv. in de abdij van Saint-Sulpice te Kamerijk (Cambrai) met 250 banden, bij de recolletten te Rijsel (Lille) met een 90 tal banden, enz.). Daarna volgt een

overzicht van de aard van de gedrukte werken, de drukkers en de data. [J. M.].

---

701. - Kees GNIRREP, *Quantitative techniques in the study of early printed books: the Netherlands in the 15th and early 16th centuries*, in *Gazette du livre médiéval*, no 5, automne 1984, p. 7-9.

Statistische gegevens over het aantal *edities* in een bepaalde periode, i.c. 1473-1540, leren ons welke teksten zijn gepubliceerd. Wil men echter meer weten over het produceren van boeken in zijn materiële en economische aspecten, dan is het van groter belang het aantal bedrukte *vellen* te kennen. Een verschillend standpunt bij het onderzoek leidt dan ook naar een verschillende conclusie. [E. C.-I.].

---

702. - *Monnikenwerk*. [Tentoonstelling] Kritzraedthuis, Sittard, 8 dec. 1984-6 jan. 1985. Z. pi., [1984], 80, 22. p.

In een eenvoudig catalogusje, waar helaas een inleiding aan ontbreekt, zijn 80 handschriften, drukken, enkele archiefstukken en een paar voorwerpen betreffende de drukkunst, beschreven. Het belang ligt vooral in het groot aantal bruikleengevers, hoofdzakelijk uit Maastricht, waaronder een paar privécollecties. Het is evenwel niet tot (middeleeuws) monnikenwerk beperkt. [E. C.-I.].

---

703. - *Moderne devotie: figuren en facetten. Tentoonstelling ter herdenking van het sterfjaar van Geert Groote, 1384-1984*. (Nijmeegs Volkenkundig Museum, 28 september t/m 23 november 1984). Catalogus (coördinatie en algemene leiding: A. J. GEURTS). Nijmegen; Katholieke Universiteit, Afdeling Hulpwetenschappen van de geschiedenis; 1984, 80, 375 p., ill. + 1 kaart. - Fl. 25.

Honderdachtentwintig documenten zijn rond zeventien thema's gegroepeerd en worden door vijftien auteurs uitvoerig beschreven en besproken. Leemten in de tentoonstelling komen in de inleiding van P. Th. M. van Dijk o. carm. aan bod. De zeventien thema's zijn: Jan van Ruusbroec, Rijnlandse mystiek, het kartuizermilieu, Geert Groote, getijdenboeken, ontstaan en stichtingen der broeders en zusters van het gemene leven, geschriften der broeders van het gemene leven, rapiaria en collatieboeken, onderwijs, ontstaan en ontwikkeling van het kapittel van Windesheim, geestelijke geschriften van Windesheimers, lijdensdevotie, bijbel en liturgie bij de Windesheimers, historiografie, de moderne devotie en het boek, verwante kapittels, hervormingen, nawerkingen en doorwerking. Het merendeel van de tentoongestelde stukken zijn handschriften, maar er zijn ook enkele archiefstukken en iconografische documenten, benevens een twintigtal drukken. De literatuuropgave bij elk nummer is in twee gesplitst: a) literatuur en tekstuittgaven waarin het tentoongestelde voorwerp wordt vermeld; b) werken met relevante informatie i.v.m. de verstrekte commentaar.

Een uitvoerige lijst van verkort geciteerde werken, evenals een overzichtelijke lijst van tentoongestelde voorwerpen, van besproken en vermelde handschriften, een register van persoons- en een van plaatsnamen, maken van deze catalogus een boek van blijvende waarde. [E. C.-I.].

---

704. - *Liber amicorum Leon Voet*. Onder redactie van Francine DE NAVE. [Brussel], Gemeentekrediet van België voor de Vereniging der Antwerpsche Bibliophielen te Antwerpen, 1985, 80, xviii-651 p., ill. (= De Gulden Passer, 6163, 1983-1985). - BF 2.250.

Drie jaar na zijn officiële, maar ietwat voortijdig afscheid als conservator van het Museum Plantin heeft Leon Voet thans een vriendenboek aangeboden gekregen tijdens een plechtige zitting op 9 maart 1985 in het Museum Plantin-Moretus te Antwerpen. Omdat dit boek heel wat bijdragen bevat die voor deze kroniek in aanmerking komen, weze hier enkel de grote thema's aangegeven, te weten: Rond Christoffel Plantijn, zijn verwanten en de Officina Plantiniana; Uitgevers, drukkers en drukken uit de 15de, 16de en 17de eeuw; Uit de 16de en 17de-eeuwse geleerdenwereld rond Christoffel Plantijn en de Moretussen; Rond de Antwerpse

teken- en prentkunst uit de 16de en 17de eeuw. De bijdragen zelf worden elk afzonderlijk besproken. Laten wij hier nog aan toevoegen dat de uitgave tot stand is gekomen dank zij de medewerking van het Gemeentekrediet van België; in de Commissie geschiedenis van Pro Civitate, de culturele dienst van genoemde instelling, heeft Leon Voet een actieve rol gespeeld. De drie jaargangen van De Gulden Passer waarmee deze publikatie samenvalt, zijn aldus uitgegroeid tot een mooi boek in wijnrood linnen gebonden met het uitgeversmerk van de Antwerpsche Bibliophielen in goudstempel op het voorplat. Voor de abonnees op het tijdschrift zijn er een stofwikkels en een titelblad van de Gulden Passer bijgeleverd. [E. C.-I.].

Zie ook nrs. [690](#); [691](#); [693](#); [694](#); [708](#); [709](#); [715](#); [714](#); [718](#); [719](#); [722](#); [723](#); [725](#); [726](#); [727](#); [729](#); [734](#); [735](#); [747](#); [749](#); [753](#); [765](#); [766](#); [771](#); [772](#); [774](#); [775](#); [776](#)

---

705. - *Palaestra typographica. Aspects de la production du livre humaniste et religieux au XVIIe siècle*. Recueil édité par Jean-François GILMONT. Aubel, P.-M. Gason, 1984, 80 p., 207 p., ill. (Livre-Idées-Sociétés. Série in 8, n° 6). - BF1250.

Bundeling van zes opstellen die op een of andere wijze te maken hebben met het zestiende-eeuwse boek; het maken van boeken, materialiter gezien, is hierbij geenszins verwaarloosd. Drie opstellen worden in de Kroniek afzonderlijk besproken; van de drie andere wordt hier een signalement gegeven.

Francis-M. HIGMAN heeft het over de Franse Luther-vertalingen verschenen tussen 1524 en 1550; een vierde ongeveer kwam van de pers bij Marten de Keyser te Antwerpen, 1525-30 (NK 3468-72, s.v. Luther). Cleve GRIFFIN plaatst het eerste in cursief gedrukte boek in Spanje, te weten M. A. Lucanus, *Pharsalia*, Sevilla, Jacob Cromberger, 22.VI.1528 (ex. Bibl. nac. Lissabon), in zijn culturele context. Gilmonts eigen bijdrage over *Les mémoires d'Eustache Vignon (1588)*. *Souvenirs d'un éditeur genevois du XVIIe siècle* is in feite een klein nevenproduct van het onderzoek dat hij voerde over Jean Crespin: Vignon is Crespins schoonzoon. De memoires zelf belangen slechts op indirecte wijze de wereld van het boek aan. De titel van de bundel is aan Jean Crespin ontleend; op de omslag is een houtsnede gereproduceerd: de man die de pers bedient (een drukkersmerk?). Een persoonsregister besluit het geheel. [E. C.-I.].

Zie ook nrs. [743](#); [745](#)

---

706. - *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit*. Herausgegeben von Reinhard WITMANN. Wiesbaden, O. Harrassowitz, 1985, 80, 313 p. (Referate des 6. Jahrestreffens des Wolfenbütteler Arbeitskreises für Geschichte des Buchwesens vom 21. bis 23. Oktober 1982 in der Herzog August Bibliothek. Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens, 10). - ISBN 3-447-02529-8. - DM 69.

Hoe hebben nieuwe literaire genres de markt veroverd? Verschilt het aanbod op de boekenmarkt al naar gelang van de streek, de toestand van de handel, de maatschappij, de belijdenis van deze of gene godsdienst? Hoe reageert de boekenmarkt op politieke, economische en culturele gebeurtenissen? Deze en vele andere vragen kunnen worden beantwoord, zo men de boekhandelscatalogi stelselmatig wil opsporen, ontsluiten en bestuderen. Niet enkel geschiedenis van boekhandel en uitgeverij zal er mee gediend zijn, ook de kennis van het literaire leven kan er door worden gewijzigd. Deze bundeling referaten, in 1982 tijdens een van de vele samenkomsten in de Herzog August Bibliothek te Wolfenbüttel voorgebracht, betekent een eerste stap in dit onderzoek. Een bijdrage handelt over *Bücherverzeichnisse der Humanistenzeit* (Wolfgang MILDE), drie over auctiecatalogen (Hans Dieter GEBAUER over *Eine Helmstedter Bücherauktion von 1661*, Reinhard BREYMAYER over *Auktionskataloge deutscher Pietistenbibliotheken*; voor de derde zij verwezen naar nr. 784 in deze Kroniek). Günther RICHTER bespreekt *Buchhändlerische Kataloge vom 15. bis um die*

Mitte des 17. Jahrhunderts, Ernst WEBER *Sortimentskataloge des 18. Jahrhunderts als literatur- und buchhandelsgeschichtliche Quellen*, Paul RAABE *Bibliothekskataloge als buchgeschichtliche Quellen*. Een zeer belangrijke bron zijn vanzelfsprekend de catalogi van kloosterbibliotheken en van collecties van adellijke families; een voorbeeld van laatstgenoemde soort behandelt Wolfgang ADAM in zijn *Kataloge und Bücherverzeichnisse der Schlossbibliothek Langenburg*. Erdmann WEYRAUCH ten slotte heeft het over de betekenis voor de bibliotheekgeschiedenis van de inventarissen van geleerdennalatenschappen: *Nachlassverzeichnisse als Quellen der Bibliotheksgeschichte*. In tegenstelling tot de middeleeuwse bibliotheekcatalogi zijn die uit de 16de, 17de en 18de eeuw slechts zeer schaars bestudeerd; het ontbreken van een bronnenrepertorium ligt hier zeker mede aan de oorzaak van. [E. C.-I.]

---

707. - A. A. BOERS, *The editorial practice of a sixteenth-century scholar printer*, in *Quaerendo*, 14, 1984, p. 43-62.

Boers wijdt een origineel artikel aan het veel te weinig behandelde probleem van de "publishing practice of scholar printers". Hij onderzoekt de manier van uitgeven van Geert Morrhe, een drukker afkomstig uit Kampen, die te Parijs ten tijde van Bade en Estienne een vijftigtal boeken drukte. [J. M.]

---

708. - Lode VAN DEN BRANDEN, *Archiefstukken betreffende het Antwerpse in de 15de en 16de eeuw*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 169-186 (cf. [nr. 704](#)).

Zoals de uitgeefster E. Cockx-Indestege in de inleiding mededeelt, bestaat de bijdrage van L. van den Branden uit een ongewijzigde en onuitgegeven tekst van een lezing in februari 1975 gehouden. Daarin zet de auteur de aard en de omvang van zijn onderzoekingen in het Antwerps archief uiteen. [J. M.]

---

709. - Peter AMELUNG, *Ein unbekannter Antwerpener Ablassbrief des fröhen 16. Jahrhunderts in der Württembergischen Landesbibliothek in Stuttgart*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 139-146 (cf. [nr. 704](#)).

Amelung beschrijft en onderzoekt een onbekende aflaatbrief van Leo X op 23 september 1515 uitgevaardigd. Deze brief, een variant van het exemplaar in de Gentse Universiteitsbibliotheek (Gent 158; NK 2233) zou volgens hem te Antwerpen zijn gedrukt. [J. M.]

---

710. - Francine DE NAVE, *Aanwinsten voor de plakkatenverzameling van het Museum Plantin-Moretus*, in *Cultureel Jaarboek Stad Antwerpen 1983* [versch. 1984], p. 28-32.

Via dezelfde weg als het boek in [nummer 724](#), konden zes Antwerpse plakkaten uit de jaren 1586-1598 verworven worden, die aan de collectie van de oude bibliotheek ontbraken. [E. C.-I.]

---

711. - Elly COCKX-INDESTEGER, *Een vissershandleiding omstreeks 1506 te Antwerpen gedrukt*, in *Zoom op Zoo. Antwerp Zoo focusing on arts and sciences*.

Editor: Cécile KRUYFHOOFT, [Antwerpen, Koninklijke Maatschappij voor Dierkunde van Antwerpen], 1985, p. 195-207. (50 jaar tijdschrift *Zoo Antwerpen*). - ISSN 0044-5029.

Van de eerst bekende editie van het *Boecxken...hoe men mach voghelen vanghen... ende ...visschen* [Antwerpen, Govaert Back, ca. 1506? (NK 2534) is een teksteditie bezorgd en een bespreking van de houtsneden. De geschiedenis van het exemplaar dat nu in de Koninklijke Bibliotheek Albert I berust, kon tot in de 19de eeuw worden gevolgd. [A.]

---

712. - Ben SALEMANS, *De drukker Jacob Bathen en het Maastrichtse Liedboek uit 1554. Een tekstuitgave van "Dat ierste boeck vanden nieuwe duytsche liedekens", met een bio- en bibliografisch onderzoek naar zijn drukker*. Doktoraalskriptie Nederlands van Ben Salemans. Onder begeleiding van P. Wackers, van de

Vakgroep Oude Letterkunde, van de Sektie Nederlands aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen. Nijmegen, 1984, 8❖, VIII-254 p., facsim.

Vanuit de belangstelling voor het z.g. Maastrichtse Liedboek, in 1554 door Jacob Bathen te Maastricht gedrukt, heeft S. een onderzoek naar zijn drukkeruitgever ingesteld. Dit heeft nieuwe elementen bijgebracht, of nieuwe en genuanceerde visies opgeleverd. Bathen moet v❖❖r 1516 zijn geboren en een deel van zijn jeugd op de pachthoeve Vinckenbosch, toebehorend aan de abdij van Park, hebben doorgebracht. Of zijn broer Jan de drukker Jan Bathen is, blijft voorlopig een open vraag. Jacob is ingeschreven op de rol van de Leuvense Universiteit en mag zich sedert 1535 "magister" noemen. Het drukkersvak leerde hij hoogstwaarschijnlijk bij een Leuvense drukker, aanvankelijk misschien in de hoedanigheid van corrector. Van 1545 af te Leuven als drukker gevestigd, verlaat hij die stad einde '51 begin '52, vermoedelijk wegens de slechte economische omstandigheden, gaat naar Maastricht, tot eind 1554 en is van eind '54 tot '57 werkzaam in D❖sseldorf. Daarna zet hij een punt achter zijn drukkersbezigheid en keert hij terug naar Vinckenbosch. S. raakt het probleem aan van commissies, consenten, octrooien en privileges die aan drukkers van overheidswege worden verleend, maar waarvan de precieze draagwijdte eigenlijk niet vast ligt. Een drukkersadres heeft Bathen nooit opgegeven, wel verschillende drukkersmerken. Tijdnood heeft S. verhinderd een grondig typografisch onderzoek in te stellen; toch kan hij het vermoeden uiten dat verschillende Leuvense drukkers hun lettermateriaal "lieten ontwerpen of inkopen bij ❖❖n en dezelfde persoon". Tot slot van dit hoofdstuk herziet S. de kwestie of Bathen al dan niet te identificeren is met de monogrammist IB die Spesbanden signeert. In de bronnen staat Jacob Bathen evenwel nooit als boekbinder opgetekend, zodat men terecht aan die identificering kan twijfelen.

Het volgende hoofdstuk is een chronologisch geordende bibliografie van Bathens drukken. Hierbij is S. afhankelijk geweest van informatie en kopie❖n hem door derden al dan niet, met of zonder nauwkeurigheid, zijn verstrekt. S. is zich van het ongelijke resultaat hieruit voortvloeiend, goed bewust (p. 47), maar kon in het raam van deze skriptie helaas niet over ruimere mogelijkheden beschikken. Het boek is op een 6670-printer van het Universitair Rekencentrum van de KU Nijmegen gedrukt; hieruit vloeit voort dat de transcriptie van titelbladen wel wat te wensen overlaat en misschien best achterwege was gebleven, te meer daar er in de meeste gevallen een reproductie aanwezig is. Of de lijst van 53 nummers volledig is, mogen wij met S. betwijfelen; wij blijven immers in het ongewisse over de gevoerde enqu❖te.

De tweede helft van deze skriptie is aan de uitgave van het Maastrichtse Liedboek (M.L.) uit 1554 gewijd; het is een liedbundel voor acht stemmen, naar het enig exemplaar waarvan de bewaarplaats bekend is, nl. het Stadsarchief in Heilbronn (cf. RISM 1554/31). en waaraan de Superiuspartij helaas ontbreekt. De uitgave beperkt zich tot het zuiver letterkundig aspect; ze is noodgedwongen op de Tenorpartij gebaseerd en biedt, per lied, een diplomatische weergave, een kritische weergave, commentaar en, als er ruimte voor is, een facsimile. E❖n van de bijlagen is een lijst van alle in de liederen voorkomende woorden met bewijsplaatsen en frekwentie (volgens een SNOBOLprogramma); filologisch is die niet zonder belang; de letterkundige ❖n de musicoloog-musicus hebben evenwel meer aan een lijst van incipits van de liederen.

Samenvattend kan men zeggen dat deze benadering van Jacob Bathen en zijn Maastrichtse Liedboek een ideaal uitgangspunt vormt voor verder onderzoek, typografisch, bibliografisch en muziekhistorisch. [E. C.-I.]

---

713. - *Dat bedroch der vrouwen. Tot een onderwijs ende exempel van allen mannen ionck ende out, om dat si sullen weten, hoe bruesch, hoe valsch, hoe bedriechlijk dat die vrouwen zijn.* Naar het unieke, volledige exemplaar van de Utrechtse druk van Jan Bernts. van circa 1532, bezorgd en ingeleid door W. L. BRAEKMAN. Brugge, Marc Van de Wiele, 1983, 8❖, ill. (Vroege volksboeken uit de Nederlanden, 1). - BF 1.200.

Op hetzelfde (al te) dik Ingres d'Arches-papier gedrukt (waardoor de band gaat schotelen) als de reeks "Zeldzame volksboeken uit de Nederlanden" in 1980 door dezelfde tekstbezorger op het getouw gezet maar na vijf delen stopgezet, wil de collectie "Vroege volksboeken uit de Nederlanden" de voortzetting van eerstgenoemde reeks zijn. In een summier overzicht wordt deze "oudste novellenbundel die we in het Nederlands bezitten" in zijn context geplaatst, worden de bronnen opgespoord en de inhoud weergegeven. Er zijn twee edities bekend met voor elk slechts $\diamond\diamond$ n exemplaar: 1. Utrecht, Jan Berntsz., [1532?] (NK 4422) en 2. Antwerpen, Jan van Ghelen, [ca. 1560] (Adams B-460 en niet II 460) in een onvolledig ex. overgeleverd. Laatstgenoemde druk is achtereenvolgens ca. 1540 (Adams), tussen 1569 en 1574 (Pleij), ca. 1560 gesitueerd, punt dat nog verder zal moeten onderzocht worden. Bovendien zijn er aanwijzingen voor het bestaan van nog andere edities. Braekmans inleiding vormt een goed uitgangspunt voor verder onderzoek. Een eerste stap in die richting werd al gezet door Werner Waterschoot in zijn uitvoerige bespreking verschenen in *Spiegel der letteren*, 26, 1984, p. 93-100. Dank zij hem weten wij dat door P. Franssen twee artikelen aan *Dat bedroch der vrouwen* zijn gewijd (*Spektator* 12 en 13). Bovendien geeft hij ons een aantal lezenswaardige bedenkingen ten beste n.a.v. de lectuur. Iemand die met oude drukken enigszins vertrouwd is, ontkomt echter niet aan een onbehaaglijk gevoel, bij het bekijken van dit facsimile. De proef op de som leveren de afmetingen van Berntsz'. drukkersmerk (NAT 13), dat 66 bij 83 mm meet, hier 88 bij 109 mm! De oorspronkelijke druk in quartoformaat is 33% vergroot. Om het facsimile aldus in het keurslijf van een reeks te kunnen onderbrengen is geen geldende reden. Bovendien blijft de lezer er in het ongewisse over, wat misschien nog erger is [E. C.-I.].

---

714. - Anne ROUZET, *Une lettre inédite de Jacques de Pamele à l'imprimeur Jean Bogard*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 447-459 (cf. nr. [704](#)).

Een brief van de Brugse humanist Jacobus Pamelius levert enkele achtergrondgegevens m.b.t. de uitgave in 1565 te Leuven door Joannes Bogardus van de *Opera* van Prosper van Aquitani $\diamond$. [M. d. S.].

---

715. - Albert LABARRE, *Les imprimeurs et librairies de Douai aux XVIe et XVIIe siècles*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 241-260 (cf. nr. [704](#)).

Alfabetisch geordend overzicht van drukkers en uitgevers actief te Dowaaï 1563-1700, op basis van recente repertoria, geconfronteerd met vroeger bibliografische studies. [M. d. S.].

---

716. - Harm WIEMANN, *Emdense vluchtelingendrukkerijen en de Nederlanden. Rol en betekenis van de Nederlandse emigrantendrukkers in de zestiende eeuw*, in *Zannekin jaarboek*, 5, 1983, p. 5-14.

H. Wiemann geeft een bondig overzicht van de activiteiten van de tweede generatie emigrantendrukkers te Emden, namelijk Nicolaes van den Berghe, Gillis van der Erven, Steven Mierdman, Jan Gheilliaert en Goosen Goeben [J. M.].

---

717. - J.-P. GENET, *English nationalism: Thomas Polton at the Council of Constance*, in *Nottingham medieval studies*, 28, 1984, p. 60-78.

Nobilissima disceptatio super dignitate et magnitudine Regnorum Britannici et Gallici, habita ab utriusque oratoribus et legatis in Concilio Constantiensi, Leuven, Dirk Martens, maart 1517 (NK 2216 en Heireman M 139 + Pl. 82), is $\diamond\diamond$ n van die boekjes waarbij men zich kan afvragen waarom ze juist daar en dan verschenen. Gebleken is nu dat Robert Wingfield als Engels ambassadeur bij keizer Maximiliaan, tijdens een bezoek aan Konstanz in 1515 of 1516, in de *Acta Concilii Constantiensis* een tekst aantrof van een rede (uit 1417) waarin Engelse en Franse gezanten streden over "waardigheid" en "belangrijkheid" van hun resp. koninkrijk. Deze tekst was nog bruikbaar, en werd met een korte inleiding van Wingfield, te Leuven gedrukt (goed gericht op de Franse en Engelse markt). Dit

artikel behandelt in hoofdzaak het hoe en waarom van de tekst uit 1417, geschreven door bisschop Thomas Polton; Wingfield is dus de tekstbezorger, niet de auteur (correctie op NK). [M. d. S.].

---

718. - C. MATHEEUSSEN, *De omstreden datering van een Leuvense Martens-druk: J. L. Vives' Opuscula varia*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 285-300 (cf. nr. [704](#)).

C. Matheussen wijdt een uitvoerig onderzoek aan het opsporen van de juiste datum van NK 2172. De inhoud, de structuur en de dateringsstijl van deze *Opuscula varia* brengen de auteur tot de conclusie dat de druk in 1519 tot stand kwam. [J. M.].

---

719. - Louis LEBEER, *Een en ander betreffende Jan Mollijns, voornamelijk in verband met zijn boek "Dit is die afcoemste en de [sic] Genealogie der Hertogen en Hertoginnen van Brabant ..."*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 261-272. (cf. [nr. 704](#)).

Overzicht van problemen m.b.t. datering enz. van de door Mollijns gehanteerde privileges. Het blijft wachten op nieuwe (archieff-) gegevens. [M. d. S.].

---

720. - Chris COPPENS, *Recente aanwinsten. Aanvullingen bij de Nederlandsche bibliografie van 1500 tot 1540 door W. Nijhoff en M. E. Kronenberg*, Ex Officina, 2, 1985, p. 39-44.

E◆entwintig nieuwe exemplaren: klassieke, humanistische en devotieliteratuur. [E. C.-I.].

---

721. - A. R. A. CROISET VAN UCHELEN, *De raadselachtige schrijfmeeste Clemens Perret en zijn twee materieboeken*, in *De arte et libris. Festschrift Erasmus 1934-1984*, Amsterdam, Erasmus Antiquariaat en Boekhandel, 1984 p. 43-60.

"Materieboek" is de oude term waarmee de zestiende-eeuwse schrijfkunstenaar Perret zijn exemplaarboeken of, zoals wij het meestal noemen schrijfboeken, aanduidde. Het zijn schrift- en schrijfmodellen, vruchten van pennekunst, in handschrift ◆n gedrukt (d.w.z. in koper gegraveerd). De meeste schrijfmeesters blijken uit de Zuidelijke Nederlanden afkomstig te zijn zo ook de Brusselaar Perret. Met Croiset van Uchelen maken wij de speurtocht doorheen de eeuwen, naar de (schaarse) bijzonderheden over Perrets leven. Zijn beide werken, *Exercitatio alphabetica* van 1569 en *Eximiae peritia alphabetum* van 1571 worden uitvoerig besproken en beschreven: de uitgaven de randlijsten, hun ontwerper en graveur, de inhoud. Perret blijkt aan de basis te liggen van de latere schrijfmeesters in de Noordelijke Nederlanden [E. C.-I.].

Zie ook nrs. [879](#); [882](#); [920](#); [929](#); [935](#); [1196](#)

---

722. - D. GROSHEIDE, *Twee protestantiserende werken door Plantin 1558 gedrukt: L'A.B.C. ou Instruction chrestienne, en Instruction chrestienne par F. J. Pierre Ravillan*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 77-95 (cf. [nr. 704](#))

Gedegen onderzoek naar de achtergronden van twee "protestantse" drukjes uit 1558 - vooral de "bronnen" van de gebeden en de betrokkenheid van de gebroeders Jean en Jacques Taffin, evenals de vroegste professionele contacten van Plantin met niet-katholieke teksten. [M. d. S.].

---

723. - Frans CLAES, *Plantijn als uitgever van woordenboeken*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 49-67 (cf. [nr. 704](#)).

Synthese van Plantijns initiatieven op lexicografisch gebied en identificatie van de door hem in het voorwoord tot de *Thesaurus Theutonicae Lingua* (1573) vermelde "medewerkers". De Fransman Plantijn legde de grondslagen van de moderne Nederlandse lexicografie. [M. d. S.].

---

724. - Francine DE NAVE, *Een unieke Plantijndruk voor het Museum Plantin-Moretus*, in *Cultureel Jaarboek Stad Antwerpen*, 1983 [versch. 1984], p. 26-27. Dank zij het Bestendig Dotatiefonds voor de Stadsbibliotheek en het Museum Plantin-Moretus te Antwerpen heeft laatstgenoemde instelling op een auctie bij Van Gendt te Amsterdam een exemplaar kunnen verwerven van een *Officium beatae Mariae Virginis* in 1573 door Plantijn in een groot octavoformaat gedrukt (Voet 1770 A). Geïllustreerd met kopergravures van bekende Antwerpse graveurs uit de tijd, was dit bedoeld als een luxe-editie naast de gewone oplage met houtsneden. [E. C.-I.].
Zie ook nr. [710](#)

---

725. - Jean-Marie DUVOSQUEL, *Une édition plantinienne retrouvée: la traduction néerlandaise des "Mémoires" de Philippe de Commines par Cornelis Kiliaan, 1578*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 69-75 (cf. [nr. 704](#)). In 1578 drukte Plantijn deze vertaling voor eigen rekening en voor rekening van Franciscus Raphelengius en Joannes Moretus (Voet 1011 A-C). Enkel van de uitgave voor Raphelengius was de laatste tijd een exemplaar aan te wijzen (Bio-bibl. van Cornelis Kiliaan nr. 22). J.-M. Duvosquel is de gelukkige vinder van de Plantijnse uitgave; het exemplaar is afkomstig uit de bibliotheek van Gustave van Havre. Nu is het nog wachten op een ex. van de uitgave van Moretus! [E. C.-I.].

---

726. - Jean Hoyoux, *Les relations entre Christophe Plantin et Torrentius, évêque d'Anvers*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 109-115 (cf. [nr. 704](#)). De invloedrijke Antwerpse bisschop heeft Plantijn steeds de hand boven het hoofd gehouden, niet het minst in diens Leidse periode. Dit alles gepresenteerd in een wolk van woorden, met weinig nieuwe gegevens, veel oude opvattingen en enkele misplaatste vergelijkingen (Plantijn in Leiden als "collaborateur"!). Voor de besproken Plantijn-drukken wordt verwezen naar Ruelens-De Backer. Bestaat er toevallig geen uitvoeriger en recenter Plantijn-bibliografie ... ? [M. d. S.].

---

727. - Denis PALLIER, *La firme plantinienne et le marché français pendant la Ligue: les voyages du libraire Théodore Rinsart en France (1591-1596)*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 117-135 (cf. [nr. 704](#)). Episode uit de moeilijke relaties van het Plantijnse huis met Franse collega's. Het rijke archief, in casu van Jan Moretus, leverde het materiaal voor één van de zeldzame detailstudies uit de geschiedenis van de boekdistributie. [M. d. S.].

---

728. - *The Leiden "Afdrucksel": a type specimen of the press of Willem Silvius in its last days, 1582*. A facsimile with an introduction and notes by Paul VALKEMA BLOUW. Leiden, Ter Lugt Press - 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1983, f. 23 p. + 1 dubbel blad.

De vondst door P. Valkema Blouw in het Leidse Stadsarchief, van een half vel met letterproeven uit de 16de eeuw, dreef hem tot het terugvinden van de bekende maar intussen verloren gegane andere helft. Het geheel wordt nu bewaard in het Stadsarchief te Leiden. Het gaat om een letterspecimen, *Afdrucksel* geheten, van de drukker Willem Silvius, uit 1582, dat als auctiecatalogus moest fungeren. Silvius immers stierf in 1582 en liet een nalatenschap vol schulden na, wat meebracht dat zijn inboedel moest worden geveild. Het *Afdrucksel* bevat 31 letterproeven: romeinse, cursieve, Griekse, civiel's en gothische, een assortiment van de beste stempelsnijders, alleen door Plantijn overtroffen. Samen met Silvius' lettermateriaal werden ook drie degelpersen verkocht. De overige inboedel van Silvius moet op een ander moment zijn verkocht. In samenwerking met de Staatsuitgeverij, de jongste opvolger van Silvius als drukker voor de Staten van Holland, heeft de Ter Lugt Press te Leiden (lid van de Stichting Drukwerk in de marge) Blouws uitstekende inleiding en Alastair Hamiltons Engelse vertaling van de proef in een zeer verzorgde typografie uitgegeven, samen met een reproductie (in lijn) en een facsimile van het blad + nog een los dubbel blad met

dezelfde reproductie, bedoeld als werkinstrument. Alles bij elkaar een waardevolle publikatie in een bijzonder fraaie vorm gegoten. [E. C.-I.].

---

729. - B. A. VERMASEREN, *Antwerpen en Deventer: het lot van twee drukwerken (1566/7) van Simon Steenbergen te Deventer bestemd voor Antwerpen*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 389-402 (cf. [nr. 704](#)).

Twee in beslag genomen boekjes van de hervormer Maarten Mikron bevinden zich nog in het gerechtelijk dossier (ARA Brussel). Beide werden in 1566/7 te Deventer door Simon Steenbergen gedrukt, naar vorige edities uit Emden. De inbeslagname van de voorraad verklaart de zeldzaamheid van deze (eens) "ketterse" werkjes. [M. d. S.].

---

730. - *Een Nederlands raadselboek uit de zestiende eeuw*. Uitgegeven door W. L. BRAEKMAN. Brussel; Omirel, Ufsal; 1985, 80, 105 p. (Scripta, 15).

Teksteditie van *Een nieu clucht boecxken, inhoudende vele schoone vragen ende antwoorden in maniere van geraetsels*, te Antwerpen door Pauwels Stroobant gedrukt, naar het exemplaar afkomstig van C. P. Serrure en berustend in het Museum Plantin-Moretus (zie *Belgica Typographica* 6391). Braekman situeert de druk, die niet de eerste is, "wel circa 1600"; uit het niet gedateerde impressum vernemen wij dat Stroobant De witten Hasewint in de Cammerstraat betrok toen hij het boekje drukte; op dat adres heeft hij van 1597 tot 1617 gewoond. In zijn inleiding behandelt de auteur raadsels in het algemeen en Nederlandse raadsels uit de middeleeuwen en de zestiende eeuw in het bijzonder. Ook wijdt hij in het kort uit over de plaats van raadsels in de volksliteratuur terwijl het bronnenonderzoek op zijn beurt de auteur wel eens voor raadsels plaatst. Een trefwoordenindex vergemakkelijkt het consulteren. Het nut van tekstedities, voornamelijk van moeilijk toegankelijke werken - i.c. slechts   n exemplaar bekend - hoeft niet meer benadrukt. W. L. Braekman is de onvermoeibare en ijverige uitgever van teksten; hij heeft er de reeks "Scripta" voor opgezet en wil er vakliteratuur in het Duits, Engels en Nederlands uit de middeleeuwen en de renaissance publiceren. Het kryptische woord Omirel staat voor Onderzoekscentrum voor Middeleeuwse en Renaissance Literatuur van de Ufsal (Universitaire Faculteiten Sint-Aloysius), Vrijheidslaan, 17, B-1080 Brussel, waar ze ook te krijgen zijn [E. C.-I.].

---

731. - Giovannantonio TAGLIENTE, *La vera arte delo eccellente scrivere de diverse varie sorti de litere - Antwerpen 1545*. Leuven, Ceuterick, 1984, 8 .

Facsimile-uitgave naar het onlangs door de Koninklijke Bibliotheek verworven tweede bekend exemplaar van de druk van Jan van der Loe. Deze handleiding van de Italiaanse schrijfmeester Tagliente heeft tijdens de zestiende eeuw een veertigtal edities beleefd. Voor het niet in zetwerk uitgevoerde gedeelte gebruikte Van der Loe de houtblokken van Italiaanse makelij; de afdruk van de voorbeelden, wit op zwarte achtergrond, is uitstekend te noemen. Het facsimile verscheen in een oplage van 300 exemplaren, niet in de handel; 100 exemplaren werden voorbehouden aan de gelukkige vinder van het boekje, Emile Van Balberghe. [E. C.-I.].

---

732. - *Het Boeck der Psalmen Davids. VVt de Hebreische spraecke in Nederduytschen dichte, op de ghewoonlijcke Francoische wyse ouerghesett, door Philips van Marnix heere van St. Aldegonde, etc.* ingeleid door Jef STERCK en Ad DEN BESTEN. Antwerpen, Gillis vanden Rade, 1580. Fotografische heruitgave Gert-Jan Buitink. Antwerpen, Gert-Jan Buitink in samenwerking met B-Promotion, 1985, 80, (15 cm), niet gepag. - ISBN 90-70959-04-6. BF 750. FI.42. Reproductie van de eerste editie van Marnix' psalmberijming. Na een algemene inleiding van G.-J. Buitink volgen: 1 fragmentjes (in fotokopie) uit Prosper Arents' Marnix-bibliografie, 2 De christen Marnix door Jef Sterck, 3 Marnix als dichter door Ad den Besten, 4 iets wat voor een facsimile moet doorgaan. Doordrongen van een immense horror vacui heeft de uitgever niet alleen, zoveel

mogelijk, afgezien van marges; hij heeft bovendien het lumineuze idee gehad de reproductie onmiddellijk te doen aansluiten op de laatste (recto-) bladzijde van de inleiding. Het titelblad [Alro] is derhalve afgedrukt op een versozijde, en zo voort tot het (bittere) einde! Wij kunnen ons alleen maar verheugen over het verschijnen van wetenschappelijke facsimile's (zie in deze Kroniek, [nr. 681](#) voor geschiedenis en theorie ervan, evenals Kroniek 10, [nr. 663](#) voor een geslaagd voorbeeld). Dit *Boeck der Psalmen* toont hoe het *niet* moet! Er is geen bibliologisch onderzoek gebeurd. De keuze van het gereproduceerde exemplaar is op louter praktische gronden geschied; zelfs de bibliotheekssignatuur wordt niet meegedeeld. Een moderne paginering ontbreekt zowel voor het corpus als voor de inleiding. Wij beklagen wie uit dit "boek" moet citeren, nu ook de grenzen tussen recto en verso zijn vervaagd. De gegevens van Pr. Arents over paginering etc. zijn dan ook consequent weggelaten uit de inleiding. De fotografische reproductie is, alweer, niet van de beste kwaliteit: "het betreffende exemplaar werd gekopieerd, zoveel mogelijk gezuiverd en deels geretoucheerd" (!! - wij hopen voor het Museum Plantin dat deze zin niet letterlijk werd genomen ...) De afmetingen zijn "enigszins vergroot (...) om een betere leesbaarheid te bereiken". Het tegendeel is waar: de tekst heeft door de vergroting aan scherpte ingeboet en begint wel eens te zwalpen. Om de "bibliofiele" (o perversie!) aantrekkingskracht te vergroten is een stofwikkel toegevoegd waarop een kopie van het titelblad hier en daar met rode inkt is verfraaid. Het lijkt wel (bijna) een echt nieuw oud boek. Dit is een *fake-simile*. [M. d. S.].

---

733. - Herman PLEIJ, Nina VAN ROSSEM & René Simons, *Een wagenspel in afleveringen als leesboek: Thomas van der Noots "Siecten der broosser naturen"*, in *Ic ga daer ic hebbe te doene. Bundel opstellen voor F. Lulofs*, Groningen, Wolters, 1984, p. 179-204.

Omstreeks 1510 drukte Thomas van der Noot *Vander siecten der broosser naturen ende hoe haer ons Heere gheneest*, met dertien houtsneden verlucht (NK 1903), en voor zover bekend, in een exemplaar bewaard (Kon. Bibl. te 's-Gravenhage). De auteurs zien in deze tekst van 466 versregels een wagenspel van het Brusselse barbiërs-gilde; de inhoud is evenwel bepaald door de moderne devotie. [E. C.-I.].

---

734. - Geneviève GLORIEUX, *Quelques éditions pirates publiées à Bruxelles pendant la Ligue*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 221-239 (cf. [nr. 704](#)). Poging tot drukkersattributie van een aantal pamfletten, met Frans drukkersadres of anoniem, in werkelijkheid in Brussel of Antwerpen gedrukt. Het onderzoek van ornamenten en kapitalen gebruikt door Rutger Velpius (te Brussel) leidde tot een eerste houvast in deze verwarrende materie; de Antwerpse ateliers behoeven nog verder onderzoek. [M. d. S.].

---

735. - Willem SCHRICKX, *Een brief van de drukker Rutger Velpius uit 1582*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 347-351 (cf. [nr. 704](#)).

Brief uit 1582 aan Jean Richardot, vanwege Rutger Velpius, de belangrijkste overheidsdrukker in de Zuidelijke Nederlanden. Verder nog gegevens over hun verhouding en Richardots boekje *Le Renart Découvert* door Velpius in 1580 te Bergen (Mons) gedrukt. [M. d. S.].

---

736. - Ferenc POSTMA, *Abbe Wybes, drukker van academische disputaties te Franeker (1597-1599)*, in *De Vrije Fries*, 65, 1985, p. 87-98.

Biografische gegevens en fondslijst van een drukker "in de marge" naast Franekers academiedrukker Aegidius Radaeus. Bevat ook een "naamregister der respondenten, met annotaties". [M. d. S.].

---

737. - *Wort und Bild in der niederländischen Kunst und Literatur des 16. und 17. Jahrhunderts*; hrsg. von Herman VEKEMAN und Justus MÖLLER HOFSTEDÉ.

Erfstadt, Lukassen, 1984, xxiii-314 p. - ISBN 3-923769-04-0. DM 95.
Deze fraai ogende bundel met de referaten van het in 1981 te Keulen gehouden colloquium, bevat een aantal detailstudies over de relatie schilderkunst-literatuur in de 16de en 17de eeuw. Daarbij komt uiteraard geregeld het boek als "ontmoetingsruimte" van "woord en beeld" aan bod, o.m. emblemata, gravure, poëzie enz. Boeiend en hier relevant is A. J. GELDERBLOM, *Een ereplaats voor een versleten jurk: de interpretatie van de titelgravure in Coornherts "Wercken" van 1630* (p. 145-150): diens laatste uitgever, Jacob Aerts Colom, interpreteert in zijn voorrede tot het 2de deel van de Wercken de vrouwenfiguur op het titelblad als "De Deugd" (centraal in Coornherts leer); Gelderbloms onderzoek wijst uit dat de figuur een uitbeelding is van "De Waarheid" -een waarschuwing voor wie al te licht vertrouwt op contemporaine interpretaties! [M. d. S.].

---

738. - Herman DE LA FONTAINE VERWEY, *The bookbindings of William of Orange*, in *Quaerendo*, 14, 1984, p. 81-124.

Van de banden die Willem van Oranje in Parijs liet maken, zijn er drie bekend; zij dragen alle zijn wapen en moeten dateren van omstreeks 1560. Twintig jaar later komt hij in contact met Plantijn en laat hij in Antwerpen boeken binden o.m. door een binder in dienst bij de drukker; ook zij zijn met het wapen van de Prins versierd. De meeste van de besproken banden zijn in openbaar bezit in Nederland. [E. C.-I.].

---

739. - Hermann STAUB, *Privatbibliotheken der frühen Neuzeit; Probleme ihrer Erforschung*, in *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte*, 9, 1984, p- 110-124. Dit verslag van een seminarie in oktober 1984 in de Herzog August Bibliothek gehouden, toont aan dat het ontsluiten van bibliotheekcollecties op het stuk van de oude drukken onverminderd moet worden voortgezet. Deze repertoria vormen immers het onontbeerlijke bronnenmateriaal voor de reconstructie van bibliotheken. Uiteindelijk moeten beschrijving van boeken en wedersamenstelling van bibliotheken de analyse van de leesgewoonten van de verzamelaar mogelijk maken om aldus een "Sozialgeschichte der Bibliothekskultur" te kunnen schrijven. [E. C.-I.].

---

740. - Herman DE LA FONTAINE VERWEY, *The City Library of Amsterdam in the Nieuwe Kerk 1578-1632*, in *Quaerendo*, 14, 1984, p. 163-206.

Levendig en helder geschreven zoals wij van deze auteur gewoon zijn, is deze vroegste geschiedenis van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Gesticht in of kort na 1578 (in het raam van de Alteratie) door de stad Amsterdam als openbare bibliotheek, kreeg ze haar eerste onderkomen in de Nieuwe Kerk waarvan ook die boeken werden overgenomen die in een moderne bibliotheek thuishoorden. De eerste bibliothecaris was hoogstwaarschijnlijk Peter Vekemans van Meerhout bij Mol in Brabant (+ 1603). In 1628 ging de bibliotheek over in handen van het Athenaeum illustre en in het gebouw van de Agnietenkapel. Over de inrichting van de bibliotheek worden onverwachte bijzonderheden gegeven en over de inhoud zijn wij ingelicht dank zij twee catalogi uit 1612 en 1622 door de tweede bibliothecaris, de Engelsman Matthew Slade (+1628). Dit artikel is een herziene en vermeerderde versie van de oorspronkelijk in het Nederlands verschenen studie *De Stedelijke Bibliotheek van Amsterdam in de Nieuwe Kerk 1578-1632* (Meppel, 1980). [E. C.-I.].

---

741. - *Carmina scholastica Amstelodamensia: a selection of sixteenth century school songs from Amsterdam*, edited with introduction, summaries and notes by Chris L. HEESAKKERS and Wilhelmina G. KAMERBEEK. Leiden, Brill, 1984, xxvi-137 p. (Textus minores, 55). - ISBN 90-04-07033-8. Fl. 45.

In de zestiende eeuw bestond in enkele Noordnederlandse steden (Alkmaar, Amersfoort, Amsterdam, Utrecht e.a.) de gewoonte dat de rectoren van de Latijnse school een eigen *Carmen* lieten reciteren door hun leerlingen, op vooravond van

een kerkelijke feestdag. In Amsterdam zijn er teksten bekend van 1531 tot 1578 (de "Alteratie"). Deze jaarlijkse *Carmina* werden ook gedrukt (te Amsterdam, Antwerpen, 's-Hertogenbosch en Leiden), doch zijn, net als andere school-*ephemera*, slechts schaars bewaard, meestal in unieke exemplaren. Van de tien rectoren, van wie er drukken bewaard zijn, wordt hier telkens één gedicht uitgegeven. Voor deze kroniek is van belang de *List of extant Amsterdam carmina scholastica* (p. xvii-xxiii) waarin de gekende drukken en exemplaren worden vermeld. Hierbij vallen enkele convoluten op, zoals dat in de British Library (11409.aaa.41: 1-13) met werk van Petrus Apherdianus en dat in de UB Gent (BL 6360: 1-4) met teksten van Antonius Duetus. Het was vooral de Amsterdamse bibliograaf C. P. Burger Jr. die in een reeks artikelen in *Het Boek* (1912-1925) op de (cultuur)historische waarde van deze boekjes heeft gewezen. [M. d. S.].

---

742. - *Architekt und Ingenieur. Baumeister in Krieg und Frieden.*

(Katalogsbearbeitung: Ulrich SCHÖTTE in Zusammenarbeit mit Hartwig NEUMANN und mit Beiträgen von Andreas BEYER [u.a.]. Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 1985, 40, 414 p., ill. (Ausstellungskataloge der Herzog August Bibliothek, 42). - ISBN 3-88373-040-8. DM 30.

Van de in deze kroniek besproken tentoonstellingscatalogi uit Wolfenbüttel is deze de voornaamste, zowel wat keuze en concept als wat uitvoering betreft. Het rijke bestand van de eigen bibliotheek is met een groot aantal stukken uit vrijwel uitsluitend Duitse bibliotheken en musea aangevuld: getoond worden Duitse traktaten, tussen 1500 en 1800. Uit de titel is zeer goed de tweevoudige bedoeling af te lezen: de rol van kunst en wetenschap bij het tot stand komen van burgerlijke en militaire bouwwerken. Op de 363 uitvoerig beschreven en toegelichte nummers van boeken, kaarten en enkele andere voorwerpen, is een dertigtal rechtstreeks van belang voor de Nederlanden; een aparte paragraaf is aan Vredeman de Vries gewijd. Literatuuropgave en een register, waarin echter geen drukkers en uitgevers zijn opgenomen, besluiten dit rijkelijk geïllustreerde boek [E. C.-I.].

---

743. - Jean-François GILMONT, *Deux traductions concurrentes de l'Écriture Sainte: les Bibles flamandes de 1548*, in *Palaestra typographica*, p. 131-148 (cf. [nr. 705](#)).

Ongeveer gelijktijdig verschijnen twee Nederlandse bijbelvertalingen: die van Alexander Blanckart in 1547/48 bij Jaspar van Gennep te Keulen, en die van Nicolaus van Winghe in sept. 1548 bij Bartholomeus van Grave te Leuven. Aan de hand van de liminaria en de kerkelijke goedkeuring heeft Gilmont de geschiedenis van beide edities gereconstrueerd en hun onderlinge verhouding aangetoond. Wat Nicolaus van Winghe de Keulse initiatiefnemers als "ondercruypers" doet bestempelen, en wat de deken van de Keulse faculteit als een vriendschappelijke samenwerking met de Leuvense faculteit wil doen doorgaan, is in feite een wedijver tussen Leuven en Keulen om het eerst met een nieuwe, geautorizeerde Nederlandse versie op de markt te komen. [E. C.-I.].

---

744. - Marie-Thérèse LENGGER, *Les conditions anciennes de la Démonomanie des sorciers de Bodin conservées dans les bibliothèques belges*. Bruxelles, E. Van Balberghe, 1985, 80, 49 p., ill. (Documenta et Opuscula, 3). - BF 380.

Naar analogie met Bodins *République* (cf. Kroniek 9, nr. 536) zijn nu de oude edities van de *Démonomanie* onderzocht: dertien Franse en drie Latijnse edities in dertig exemplaren waarin acht "uitgaven" (issues), bewaard in elf bibliotheken in het land. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [1285](#)

---

745. - Roland CRAHAY, Marie-Thérèse ISAAC & Marie-Thérèse LENGGER, *Les conditions de l'Apologie de René Herpin: contribution à la bibliographie historique des œuvres de Jean Bodin*, in *Palaestra typographica*, p. 97-129 (cf. [nr.](#)

[705](#)).

Eerste vrucht van het gemeenschappelijk onderzoek door de drie auteurs in het seminarie voor historische bibliografie van de Universiteit de l'Etat te Bergen, Hg., over de werken van Jean Bodin: de zonder plaats of naam van drukker/uitgever noch jaar verschenen druk van de *Apologie* is voor de druk van Jacques du Puys van 1581 te situeren. Dit resulteert uit het opsporen en evalueren van de materiële varianten (slechte lezingen), de omissies en toevoegingen aan de tekst en de herwerkingen. Zo bekeken is deze publikatie een substantiële bijdrage tot de methodiek van de analytische bibliografie. Tot slot volgt een bibliografie van de edities van Herpins [= Bodins] *Apologie*. [E. C.-I.].

---

746. - G. BEHIELS, *La primera traducción de la Celestina en los Países Bajos*, in *Linguistica Antverpiensia*, 16-17, 1982-1983 [versch. 1984], p. 289-331. Vergelijkende studie van de Spaanse, Franse en Nederlandse edities van de befaamde *Celestina*. De auteur toont aan dat de Nederlandse vertaling (Antwerpen, Hans de Laet, 1550 - enig bekend exemplaar in de UB Leiden, sign.: 1223 H 13) rechtstreeks uit het Spaans is vertaald en niet, zoals Brunet en Brit. Libr. Catal. beweren, uit het Frans. De vermoedelijke Spaanse bron is de uitgave Zaragoza, por George Coci, 1545. Het artikel bevat een status quaestionis m.b.t. de *Celestina*-bibliografie en een overzicht van de edities van de Nederlandse vertaling (1550, 1574, [1580] en 1616, met opgave van exemplaren). Verder nog een grondige taalkundige bespreking met veel lof voor de anonieme vertaler en een pleidooi voor een uitgave van deze interessante Nederlandse literaire tekst. [M. d. S.].

---

747. - Fernand BAUDIN, *Caractères de civilité et de civilisation*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 153-168 (cf. [nr. 704](#)). De typografische vormgever (of typograaf), Fernand Baudin is meer dan alleen maar maker van boeken. Lay outs uit het verleden en al wat daar mee samenhangt, onderzoekt hij met een kennersblik niet om er kritiek op uit te brengen maar om er lessen uit te trekken of voorbeelden aan te tonen. In deze bijdrage trekt hij een parallel tussen de civilitéletter van R. Granjon (1555) en zijn "adepten" waaronder H. van den Keere en A. Tavernier, en de schrijfletter van Roger Excoffon (1955), omgezet in drukletter als "Mistral". De eerste, een typografische versie van het lopend schrift, bereikte haar doel niet (?), de tweede, een typografische versie van een geschrift "d'honneur et de l'homme", blijft als fantasieletter voorsnog zeer in trek. [E. C.-I.].

---

748. - M. & P. GRENDLER, *The Erasmus Holdings of Roman and Vatican Libraries*, in *Erasmus in English*. A newsletter published by University of Toronto Press, 1984, nr. 13, p. 2-29.

M. en P. Grendler hebben systematisch alle Erasmusdrukken (teksten van hem en uitgaven door hem) opgespoord in de negen voornaamste humanistische bibliotheken te Rome. Zo kwamen ze tot "630 different printings of which 98 are not listed in standard Erasmus bibliographies". Hun lijst is in de eerste plaats opgesteld op grond van de bibliotheekcatalogi waarvan de nauwkeurigheid en betrouwbaarheid niet overal van hetzelfde niveau zijn; in enkele gevallen slechts werd het boek nagezien. Het is echter een nuttige lijst vooral van de zeldzame Italiaanse drukken en de localisatie van de exemplaren met de bibliotheeksignaturen. [J. M.].

---

749. - Elly COCKX-INDESTEGERE, *"Hugo Favolius ludebat": woord en beeld op Vlaamse prenten uit de 16de en 17de eeuw*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 505-517. (cf. [nr. 704](#)).

Verslag van een onderzoek naar de gravurepositie van de Vlaamse humanist Hugo Favolius, tevens een pleidooi om bij kunsthistorische arbeid beeld en woord in hun samenhang te bestuderen. [M. d. S.].

---

750. - B. A. VERMASEREN, *Who was Reginaldus Gonsalvius Montanus?*, in *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 47, 1985, p. 47-77.

Vermaseren is erin geslaagd de geheimzinnige auteur van de *Sanctae Inquisitionis Hispanicae artes aliquot detectae, ac palam traductae* (Heidelberg, 1567) te ontmaskeren. Deze bron van de *Zwarte legende* (Leyenda negra) over het optreden van o.a. de Spaanse Inquisitie, blijkt het werk te zijn van Antonio del Corro, een ex-monnik van San Isidoro die sinds 1566 in de Nederlanden actief was als hervormer. Er wordt ook nader ingegaan op enkele, al dan niet anonieme, pamfletten van deze Spaanse anti-Spanjaard. [M. d. S.].

---

751. - Achim AURNHAMMER & Friedrich DUBBLE, *Die Exequien für Kaiser Karl V. in Augsburg, Brüssel und Bologna*, in *Studien zur Thematik des Todes im 16. Jahrhundert*. Herausgegeben von Paul Richard BLUM. Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 1983, p. 141-190. (Wolfenbütteler Forschungen, 22).

Naar aanleiding van Keizer Karels overlijden in 1558 werden in verschillende steden van zijn rijk plechtige rouwstoeten georganiseerd. De neerslag hiervan zien wij in een aantal drukken, doorgaans overvloedig geïllustreerd. Aurnhammer en Double bespreken hier voornamelijk de katafalken in de rouwvieringen die plaats vonden te Augsburg, Brussel en Bologna. De Brusselse *Pompa funebris* verscheen in meerdere talen bij Plantijn in 1559. [E. C.-I.].

---

752. - Marie-Thérèse LENGER, *Propos complémentaires sur les éditions anciennes des oeuvres de Machiavel conservées dans les bibliothèques belges*, in *Palaestra typographica*, p. 149-164. (cf. nr. 705).

Ter aanvulling van de *Contribution à la bibliographie des éditions anciennes (XVIe et XVIIe siècles) des œuvres de Machiavel, Catalogue critique des exemplaires conservés dans les bibliothèques belges* (Brussel 1973, als nr. 9 extra in de reeks van Archief- en Bibliotheekwezen in België), publiceert M.-Th. Lenger nu een supplement: vijf nieuwe exemplaren door de Koninklijke Bibliotheek te Brussel verworven. Van de gelegenheid is ook gebruik gemaakt een concordantie te geven tussen de catalogusnummers uit 1973 en de in 1979 verschenen *Bibliografia Machiavelliana* van S. Bertelli en P. Innocenti. [E. C.-I.].

---

753. - Pierre N. G. PESCH, *Het Nederlandse volksboek van "Merlijn" bron, drukker en datering*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 303-328 (cf. [nr. 704](#)).

NK 3169 zijn twee katernen van een ongedateerde editie van een *Historie van Merlijn*. Bron hiervoor was *A lytel treatyse of ye birth and prophecye of Marlyn* (London, 1510). Onderzoek van illustraties en ornamenten wijst uit dat het boekje tussen 1534 en 1544 kan zijn gedrukt door Symon Cock of zijn opvolger Claes van den Wouwere. [M. d. S.].

Zie ook nrs. [1016](#); [875](#)

---

754. - Ulrich KONRAD, Adalbert ROTH & Martin STAEHELIN, *Musikalischer Lustgarten. Kostbare Zeugnisse der Musikgeschichte*. Ausstellung der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel vom 5. Mai bis zum 1. Dezember 1985.

Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 1985, 4, 294 p., iii, + 2 fonoplaten. (Ausstellungskataloge der Herzog August Bibliothek, 47). - ISBN 3-88373045-9. DM 30.

Deze catalogus, over drieëntwintig hoofdstukken verdeeld - die eigenlijk even zoveel capita selecta zijn - is als een bloemlezing uit de hertogelijke collectie te beschouwen. Niet verrassend derhalve is het grote aantal muziekdrukkers van Duitse herkomst en protestantse strekking. Toch zijn er heel wat Italiaanse en Franse drukken; Phalesius te Antwerpen is met werk van Lassus en Monteverdi vertegenwoordigd. Er is een uitvoerige verkort geciteerde literatuuropgave, helaas geen register. Zoals vrijwel alle tentoonstellingscatalogi van Wolfenbüttel is ook

deze een prachtige boek, rijk aan inhoud en overvloedig geïllustreerd. [E. C.-I.].

---

755. - Emile M. BRAEKMAN, *Protestantse drukken en prenten uit de Hervormingstijd te Antwerpen*. Inleiding door Francine DE NAVE. Catalogus door Emile M. Braeckman. Antwerpen, 1985, 80, 80 p., ill. (Vereeniging voor de geschiedenis van het Belgisch protestantisme, Historische studies, 8). - Besteladres: Vereeniging voor de geschiedenis van het Belgisch protestantisme, Leysstraat 52, B-1040 Brussel.

Als eerste in een reeks manifestaties, herdenking van de definitieve stap naar de scheiding der Nederlanden (de val van Antwerpen in 1585), is deze tentoonstelling door de Vereeniging voor de geschiedenis van het Belgisch protestantisme georganiseerd in het Museum Plantin-Moretus. De stukken, 126 boeken, vlugschriften, prenten, tekeningen en andere documenten zijn summier beschreven en kort toegelicht. [E. C.-I.].

---

756. - Chris COPPENS, *Het "Confessionale" van Godschalc Rosemond, spiegel van een nieuwe maatschappij*, in *Ex Officina*, 2, 1985, p. 13-36.

Dit artikel wil bijdragen tot de studie van het *ŕuvre* van Godschale Rosemond; het is voornamelijk op de Antwerpse edities van het *Confessionale* gebaseerd. [E. C.-I.].

---

757. - Chris COPPENS, *Recente aanwinsten: "Dat alle mijne boecken eeuwich blijven" - enkele Rosemond-drukjes*, in *Ex Officina*, 2, 1985, p. 94-108.

De in de titel geciteerde vrome verzuchting werd in 1653 door Nicolaus Stenius (Van der Steen) geuit. Van *ŕven* van de boeken uit zijn collectie, het *Confessionale* van Godschalc Rosemond, verhaalt C. Coppens de geschiedenis. Dit gebeurt in samenhang met het verleden van enkele andere drukken van hetzelfde werk, door de UB Leuven verworven. Het betreft de nummers NK 1819, 1820, 1822 en BT 6649. Uit de bestudering van de eigendomsmerken in deze exemplaren blijkt dat het *Boecxken vander biechten* in zijn uitgebreidere, Latijnse versie in ieder geval in humanistenkringen goed bekend was. [E. C.-I.].

---

758. - Hans VAN DE VENNE, *Cornelius Schonaeus, 1541-1611. A bibliography of his printed works, II*, in *Humanistica Lovaniensia*, 33, 1984, p. 206-314.

Een jaar geleden verscheen het eerste deel van de bibliografie van Schonaeus (cf. Kroniek 10, [nr. 642](#)). Dit vervolg bestrijkt de nummers 17 tot 52. Een derde en een vierde deel, waarin ook de registers zijn opgenomen, zijn in het verschiet. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [926](#)

---

759. - *Frŕhe spanische Drucke und Malerbŕcher spanischer Kŕnstler. Ausstellung in der Bibliotheca Augusta*. (Ausstellung und Katalog: Dietrich BRIESEMEISTER und Hans-Jozef NIEDEREHE). Wolfenbŕttel, Herzog August Bibliothek, 1985, 40, 59 p., ill. (Ausstellungskataloge der Herzog August Bibliothek, 46). - ISBN 3-88373-044-0. DM 12.

Onder de Spaanse zestiende- en zeventiende-eeuwse drukken in de Herzog August Bibliothek zijn voor de tentoonstelling ook heel wat Zuidnederlandse gekozen.

Een apart hoofdstuk is gewijd aan de Spaanse taal; nummer *ŕven* hier is een zeventalig woordenboek gedrukt door H. Peetersen van Middelburch, ca. 1530 gesitueerd, maar in NK 2781, waar dit exemplaar niet geciteerd is, ca. 1540 of iets later gedateerd. In afzonderlijke paragrafen wordt de Spaanse taal in een bepaald land besproken; de Nederlanden zijn blijkbaar tussen twee stoelen gevallen:

Henricus Hornkens uit Lier is met zijn Brusselse druk in Italiŕ geklasseerd, Gabriel Meurier en Jean Pallet met hun Antwerpse, resp. Brusselse drukken in Frankrijk! Jammer ten slotte dat de auteurs van deze erg fraai uitgegeven catalogus het niet nodig hebben geacht ook maar enige literatuur op te geven; zij hebben de inleidingen van de twee grote hoofdstukken voor hun rekening genomen, terwijl

de catalogus zelf door Ostwald Schöenberg is opgesteld. [E. C.-I.].

---

760. - Loek GEERAEDTS, *Ulenspiegel in den Niederlanden: Bestandsaufnahme und Desiderata*, in *Hermen Bote: Bilanz und Perspektiven der Forschung: Beiträge zum Hermen-Bote-Kolloquium vom 3. Oktober 1981 in Braunschweig*. Mit einer Bibliographie hrsg. von Herbert BLUME und Werner WUNDERLICH. Göttingen, Kümmerle, 1982, p. 93-108 (Göttinger Arbeiten zur Germanistik, 357).

Status quaestionis van het onderzoek naar de Nederlandse Ulenspiegeltraditie. Oplossing van bibliografische problemen (beschrijving en filiatie van edities, census van bewaarde exemplaren), nieuwe tekstedities en studie van de iconografie zijn de voornaamste desiderata. [M. d. S.].

---

761. - Juan Luis Vives. *Arbeitsgespräch in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel vom 6. bis 8. November 1980*. Vorträge herausgegeben von August BUCK. Hamburg, E. Hauswedell, 1982, 261 p. (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, 3). - ISBN 3-7762-0215-7. DM 80.

Het Wolfenbütteler Vives-colloquium in 1980 heeft het onderzoek naar leven, werk en invloed van de grote Spaanse humanist uit de Nederlanden een nieuwe, en vooral wetenschappelijke impuls gegeven. Ad fontes: Jozef IJSEWIJN, *Zu einer kritischen Edition der Werke des J. L. Vives* (p. 23-34) bespreekt exempli gratia Vives' Leuvense herwerking van zijn vroege Parijse teksten (1514) in de *Opuscula varia* (Leuven, D. Martens, c. 1519 - Heireman M 185). Dietrich BRIESEMEISTER, *Die gedruckten deutschen Übersetzungen von Vives Werken im 16. Jahrhundert* (p. 177-191) wijst erop dat Vives meer dan langer dan Erasmus werd vertaald in het Duits. Maria VON KATTE *Vives' Schriften in der Herzog August Bibliothek und ihre Bedeutung für die Prinzenerziehung im 16. und 17. Jahrhundert* (p. 193-210) behandelt de Vivesdrukken door Herzog August verworven van 1587 tot 1666 in het raam van zijn opvoeding en de evolutie van zijn boekenverzameling. Tullio GARIGLIO en Agostino SOTTILI, *Zum Nachleben von Juan Luis Vives in der italienischen Renaissance* (p. 211-260) bieden (p. 247-260) een census van in Italië gedrukte Vivesuitgaven, voorzover aanwezig in Italiaanse bibliotheken. Deze artikelen zijn nuttige bouwstenen voor een volledige Vives-bibliografie - een project dat ondergetekende op het getouw heeft staan als onderdeel van een nieuwe kritische editie van Vives' *Opera* (Leiden, Brill, 1986 -). [M. d. S.].

---

762. - Ignace BOSSUYT & Ferdinand DE HEN, *Expositie Adriaen Willaert, Vlaams musicus te Venetië. Gruuthusemuseum 1617-31/8 1985*. [Brugge, Stad Brugge, 1985], 8, [32] p.

Kleine tentoonstellingscatalogus bedoeld als handleiding naast de gelijktijdig verschenen monografie van I. Bossuyt, *Adriaen Willaert (ca. 1490-1562). Leven en werk, stijl en genres* (Leuven, Universitaire Pers). De notities van het catalogogje zijn uitstekend geschikt als bijschriften in de vitrines, maar zijn te mager voor een tentoonstellingscatalogus die overigens een fraai omslag heeft (evenwel zonder bronvermelding) maar geen titelpagina. Er zijn enkele muziekhandschriften en talrijke muziekdrukken, voornamelijk uit Venetië. F. De Hen heeft de muziekinstrumenten voor zijn rekening genomen, al het overige is door Bossuyt beschreven. De tentoonstelling is opgezet in het raam van het Festival van Vlaanderen. [E. C.-I.].

---

763. - John BRUCKNER, *Addenda zu Barockbibliographien: Johann Jakob Fabricius*, in *Wolfenbütteler Barock-Nachrichten*, 11, 1984, p. 84-87.

De Duitse (voor-)pietistische theoloog J. J. Fabricius, 1654-1660 predikant te Zwolle, vestigde zich in 1667 tot zijn dood (1673) in Amsterdam. In een convoluut (sign.: HV 85) in de Bibliothek des Theologischen Seminars der Evangelischen

Kirche in Hessen und Nassau te Herborn bevinden zich o.a. 2 Duitse werken te Amsterdam gedrukt door Hans Fabel in 1649 - beide niet beschreven in Bruckners *A bibliographical catalogue of seventeenth-century German books published in Holland* (The Hague, 1971). [M. d. S.].

---

764. - Werner WATERSCHOOT, *Karel van Mander's "Schilder-Boeck" (1604): a description of the book and its setting*, in *Quaerendo*, 13, 1983, p. 260-286.

Grondige bibliologische analyse van de belangrijkste oude informatiebron uit de Nederlandse kunstgeschiedenis. De druk wordt niet alleen op zich onderzocht, doch ook in relatie tot andere edities van dezelfde drukker, uit dezelfde periode. Deze drukker, Jacob de Meester, uit Alkmaar, blijkt een vakkundig erg verzorgd boek te hebben afgeleverd, mede dankzij een vruchtbare samenwerking met de auteur. [M. d. S.].

Zie ook nr. [1627](#)

---

765. - Albert DEROLEZ, *De oudste uitgaven van Gilbert Burnets Letters*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 205-219 (cf. [nr. 704](#)).

Drukgeschiedenis van Gilbert Burnets *Some Letters, containing an Account of what seemed most remarkable in Switzerland, Italy etc.* (Rotterdam, Abraham Acher, 1686: 3 drukken etc.). - wellicht   van de slordigst gezette en gedrukte werken van zijn tijd. [M. d. S.].

---

766. - Alfons K. L. THIJS, *Notities voor een studie van de Antwerpse 17de-eeuwse "Suffragia"*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 561-594 (cf. [nr. 704](#)).

Uitvoerige studie van dit genre "devotieblaadjes", vooral in gebruik in de Mariasodaliteiten van de (Antwerpse) jezuïeten. [M. d. S.].

---

767. - Marian R. SPERBERG-MCQUEEN, *Paul Fleming's inaugural disputation in medicine: a "lost" work found*, in *Wolfenbütteler Barock-Nachrichten*, 11, 1984, p. 6-9.

Een exemplaar van de Leidse medische disputatie van de Duitse barokdichter Paul Fleming werd "teruggevonden" in de Universiteitsbibliotheek van Kiel (sign.: Ke 9978-503). Deze *Disputatio medica inauguralis De lue venerea* (...) werd in 1640 te Leiden gedrukt door Willem Christiaens (van der Boxe). [M. d. S.].

---

768. - Albert SCHOUTEET, *Documenten betreffende Brugse drukkers: Willem de Neve 1610-1663*, in *Genootschap voor geschiedenis. Handelingen*, 121, 1984, p. 221-264, ill.

De titel van deze belangwekkende bijdrage laat vermoeden dat het de eerste is in een reeks over Brugse drukkers. De onvermoeibare ere-stadsarchivaris van Brugge Albert Schouteet zet zijn werk onverpoosd verder en graaft naar bouwstenen voor de bio-bibliografie van drukkers uit het Brugse verleden. Van Willem de Neve kan nu gezegd worden dat hij voornamelijk tot in 1625 een voornaam drukker was met een goed uitgerust atelier maar dat hij na die datum blijkbaar niet goed tegen de concurrentie kon optornen; eenentwintig in bijlage gepubliceerde archiefdocumenten staven deze beweringen. De lijst van vijfenveertig drukken van de Neves pers, met opgave van   vindplaats, vormt een uitstekend uitgangspunt tot het samenstellen van een volledige bibliografie van de drukker. [E. C.-I,].

---

769. - W. L. BRAEKMAN, *Unieke Antwerpse volkskundige eenbladddruk liedblad en volksprent*, in *Volkskunde*, 84, 1983, p. 221-227.

Sedert meer dan een eeuw bezit van de Gentse Universiteitsbibliotheek, heeft W. L. Braekman nu dit - vermoedelijk unieke - stuk onder de aandacht van de volkskundigen gebracht : een blad met een houtsnede langs de ene zijde, en een liedtekst langs de andere, resp. gedrukt te Antwerpen bij Robert de Cecille (vader of zoon?) en bij Joseph Jacops eveneens te Antwerpen, midden 17de eeuw. [E. C.-

I.]

---

770. - *Luchtmans & Brill: driehonderd jaar uitgevers en drukkers in Leiden, 1683-1983*. Catalogus van de tentoonstelling gehouden van 1 september tot 1 oktober 1983 in het Gemeentearchief te Leiden. Leiden, E. J. Brill, 1983, 80, 74 p., ill. - ISBN 90-04-07086-9.

In 1683 stichtte Jordaan Luchtmans een boekhandel en uitgeverij in Leiden. Als hoofdzakelijk een wetenschappelijke uitgeverij fungeerde zij ook als officieel uitgever voor de Leidse universiteit. In 1848 zette een der bedienden en zelf ook drukker, Evert Jan Brill, de zaak voort. De band tussen Brill en haar voorgangers, Luchtmans, is d.m.v. een tentoonstelling duidelijk gemaakt. De publikatie naar aanleiding daarvan, samengesteld door M. Castenmiller, J. M. van Ophuijsen en R. Smitskamp, bevat biografische gegevens, "een appreciatie" en een korte beschrijving van 116 stukken: drukken, iconografisch materiaal en documenten, waaronder een aantal stereotypplaten, gebruiksvoorwerpen uit zetterij en drukkerij. [E. C.-I.]

---

771. - R. BREUGELMANS, *Twee veilingen van boeken uit het bezit der Raphelengii*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 39-47 (cf. [nr. 704](#)).

Nieuwe biografische gegevens over de erfgenamen van Plantijns schoonzoon Franciscus Raphelengius. Nog belangrijker zijn de veiling-catalogi van hun privé-bezit (1626, 1645) waarin veel onbekende edities - onmisbaar voor de bibliograaf van de Leidse Officina Plantiniana. [M. d. S.]

---

772. - Alastair HAMILTON, *The victims of progress: the Raphelengius Arabic type and Bedwell's Arabic lexicon*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 97-108. (Cf. [nr. 704](#)).

Verslag van een (nieuwe) speurtocht naar de verdwenen Arabische lettertypen van de Officina Plantiniana. Noch van de door de Engelse arabist William Bedwell in 1612 gekochte originelen, noch van de door Balthasar Moretus in 1613 verworven nieuwe afgietsels is een spoor achtergebleven. [M. d. S.]

---

773. - Barbara STRUTZ, *Deutsche Drucke des Barock in der Universitätsbibliothek Krakau*, in *Wolfenbütteler Barock-Nachrichten*, 11, 1984, p. 49-76.

Check-list van de "Duitse barok-drukken" uit de voormalige Preussische Staatsbibliothek te Berlijn, die nu worden bewaard in de Biblioteka Jagiellska te Krakau. Te onthouden: *Historie van Thill Uulenspieghle*, Rotterdam, Jacob van der Hoeven, 1613 (sign.: Yt 2626) - een drukker/uitgever (?) wiens naam niet voorkomt in de *Thesaurus* van Gruys en De Wolf ... [M. d. S.]

---

774. - Karel PORTEMAN, *"T'is al goet wat cunste doet.": beschouwingen bij een drukkersmerk van de gebroeders Van de Venne*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 329-345 (cf. [nr. 704](#)).

In het drukkersmerk van Jan Pietersz en Adriaen van de Venne komen enkele groteske figuurtjes voor. Zij blijken een uitbeelding te zijn van Horatius' *Ars poetica*, 1-5 en verwijzen naar de "gelijkheid der kunsten". [M. d. S.]

---

775. - Anna E. C. SIMONI, *Poems, pictures and the press: observations on some Abraham Verhoeven newsletters (1620-1621)*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 353-374. (cf. [nr. 704](#)).

Nieuwe gegevens over enkele Tijdingen van Abraham Verhoeven uit de jaren 1620-1621, inz. over de verhouding tekst-illustratie en het auteurschap van een aantal spotverzen. [M. d. S.]

---

776. - J. ANDRIESSEN, *Het onverwachte belang van een zeventiende-eeuwse Antwerpse druk*, in *Liber amicorum Leon Voet*, p. 147-152 (Cf. [nr. 704](#)).

In 1662 verscheen te Antwerpen bij Cornelis Woons van de Spaanse jezuïet Ludovicus de Palma, *Dryderhande Tractaet* (...) uit het Spaans vertaald door zijn ordegenoot Nicasius Bonaert. Merkwaardig is nu dat er geen sporen van de Spaanse teksten bewaard zijn, zodat men zelfs deze Nederlandse versie in 1963 heeft laten hertalen in het Spaans voor Palma's *Obras*. Het artikel geeft ook een overzicht van de verspreiding van Palma's werk in de Nederlanden. [M. d. S.].

---

777. - G. A. J. M. TERWEN, C. M. G. BERKVENS-STEVELINCK & A. W. A. BOSCHLOO, *Franse refugies en Nederlandse boekillustraties: Prosper Marchand (1678-1756), Bernard Picart (1673-1733), Jacob van der Schley (1715-1779)*. Met een bijdrage van A. R. E. DE HEER. Tentoonstelling Rijksmuseum Meemianno-Westreenianum 's-Gravenhage, 2 april-18 mei 1985. Leiden, Universiteitsbibliotheek en Kunsthistorisch Instituut der Rijksuniversiteit Leiden, 1985, iv-90 p. + 10 pl.

Na de opheffing van het Edict van Nantes in 1685 emigreerden vele Franse intellectuelen naar de Nederlanden. Zij zorgden voor een grote expansie van het Franse boek (en cultuur). Uit de te Leiden berustende nalatenschap van de boekhandelaar, uitgever en auteur Prosper Marchand is zeer veel nieuw materiaal gekomen voor de geschiedenis van de Nederlandse boekillustratie in de 18de eeuw (Berkvens-Stevelinck licht dit toe in haar *Historische inleiding*, p. 6- 10). A. R. E. de Heer schreef *Iconografie en iconologie, methode en problemen: een inleiding* (p. 11-24), van belang voor wie zich met boekillustraties bezighoudt. Ook A. W. A. Boschloo omschrijft het begrip *Boekillustratie* (p. 25-31) en G. A. J. M. Terwen voegt een *Kunsthistorische inleiding* toe (p. 32-37). Met behulp van Hs. Leiden, UB, Marchand 28 wordt het totstandkomen van een boekillustratie treffend "geïllustreerd". [M. d. S.].

---

778. - Jochen BECKER, *From mythology to merchandise: an interpretation of the engraved title of Van Mander's "Wylegghingh"*, in *Quaerendo*, 14, 1984, p. 18-42. De *Wylegghingh* is een onderdeel van Karel van Manders *Schilder-Boeck* (Haarlem, 1604). Becker analyseert de titelpagina, door J. Matham gegraveerd naar een ontwerp van Van Mander. Opmerkelijk is dat deze zin-rijke prent nog slechts eenmaal later werd gebruikt, als titellijst van Martinus Hamconius' *Frisia*, maar dan met een louter decoratieve functie. [M. d. S.].

---

779. - Jane TEN BRINK GOLDSMITH, *From prose to pictures: Leonaert Bramer's illustration for the Aeneid and Vondel's translation of Virgil*, in *Art History*, 7, 1984, p. 21-37.

De Delftse schilder Leonaert Bramer (1595-1674) vervaardigde een serie van 140 illustraties bij de Aeneis op basis van Vondels prozavertaling (Amsterdam, 1652). Deze ongepubliceerde tekeningen (nu in de Henry E. Huntington Library and Art Gallery, San Marino, Californië) worden hier bestudeerd als een prozasche "vertaling" van een klassieke tekst. Een *Appendix* geeft een overzicht van Bramers illustratiecycli (p. 33). [M. d. S.].

---

780. - Chris COPPENS, *An "Ars moriendi" with etchings by Romeyn de Hooghe. The history of a cycle of book illustrations*, in *Quaerendo*, 14, 1984, p. 125-150, 207-227.

De minderbroeder-recollet David de la Vigne is de schrijver en Romeyn de Hooghe de illustrator van het boek *Miroir de la bonne mort*. De afwezigheid van elke bibliografische informatie doet veronderstellen dat het om een soort privé uitgave ging. Afgaande op de approbaties in latere edities moet de eerste editie in 1673 in Nederland zijn verschenen. Chris Coppens gaat in deze studie de verspreiding van de edities na, de bewerking van de tekst en de kopiëring van de etsen, tot in het midden van de negentiende eeuw toe. [E. C.-I.].

Zie ook nrs. [1438](#); [2530](#)

---

781. - Marie-Thérèse Isaac, *Les livres manuscrits de l'abbaye des Dunes d'après le catalogue du XVIIe siècle*. Aubel, P. M. Gason, 1984, 80, ccxvi-597 p., ill. (Livre-Idées-Société, série in-8, 4). - BF 1600.

In 1628 stelt Carolus de Visch, prior van de Duinenabdij, een catalogus op van de handschriften in bezit van de sedert korte tijd in Brugge gevestigde cisterciënzerabdij; deze catalogus wordt in 1641 door Sanderus in zijn *Bibliotheca manuscripta* gepubliceerd. Marie-Thérèse Isaac van de Rijksuniversiteit te Bergen, Hg., heeft deze systematisch aangelegde catalogus inhoudelijk bestudeerd waardoor een beeld wordt verkregen van het idee goedgezond zowel in de tijd en het milieu van ontstaan van de handschriften als in de zeventiende eeuw toen men ze als getuigen van het verleden ging behandelen. De kritische editie van de catalogus is o.m. verrijkt met verwijzingen naar de eerste drukken en de moderne tekstedities. Registers op auteurs en titels van anoniemen en op de handschriften sluiten dit voorbeeldig geconstrueerde werk af. [E. C.-I.].

---

782. - *Catalogus van het fonds Joseph de Bethune. Deel 1: Boeken*. Kortrijk, Stadsbibliotheek, 1982, 80, xxi-714 p. (Publicaties Stadsbibliotheek Kortrijk, 2). De bibliotheek van de voormalige Kortrijkse stadsbibliothecaris Joseph de Bethune (1859-1920) is voornamelijk op drie gebieden belangrijk: "Kortrijkiana", boekdrukkunst te Kortrijk van 1625 tot 1920, en algemeen cultureel en historisch in de brede zin. Het eerste deel, alfabetisch op auteursnaam of anoniemen gerangschikt, beslaat 5778 nummers. [E. C.-I.].

---

783. - Bert VAN SELM, *Cornelis Claesz.'s 1605 stock catalogue of Chinese books*, in *Quaerendo*, 13, 1983, p. 247-259.

In 1605 gaf de Amsterdamse boekhandelaar een voorraadcatalogus met Chinese boeken uit. In 17de-eeuwse bibliografische literatuur wordt er herhaaldelijk naar verwezen, doch tot op heden is er geen exemplaar van opgedolven. Van Selm onderzocht de mogelijke herkomst van de koopwaar en benadrukt dat dit de eerste gedrukte lijst van Chinese boeken is. [M. d. S.].

---

784. - Bert VAN SELM, *Die frühesten holländischen Auktionskataloge, in Bucherkataloge als buchgeschichtliche Quellen*, p. 67-78 (cf. nr. 706).

Tekst van een lezing in oktober 1982 te Wolfenbüttel gehouden. Intussen verscheen de bibliografie van de oudste Hollandse auctiecatalogen in *Quaerendo* (12, 1982): 31 nummers. Zowel de veilinghouders als de bezitters van de geveilde bibliotheken kwamen aanvankelijk uit de Zuidelijke Nederlanden: Lodewijk I en II Elsevier, Antoni Maire; Marnix van St. Aldegonde, Van der Meulen, Mercator. Enkele "karakteristieken" van de catalogen vóór 1606 gedrukt, worden opgesomd, waaronder het probleem van de nummering der kavels en de concentratie van veilingen in vnl. Leiden en Den Haag. [E. C.-I.].

---

785. - B[ert] VAN SELM, *De opsporing van "Galante Juffers"*, in *Nieuw letterkundig magazijn*, 2, 1984, p. 36-38.

Het onderzoeksproject, de bibliografie van het Nederlandstalig narratiefictieel proza verschenen tussen 1670 en 1830, in samenwerking met Vlaanderen, is in volle actie. Hoe onontbeerlijk het is correcte beschrijvingen op te nemen toont Bert van Selm aan met één concreet voorbeeld: *De Galante Juffers, of het wederzydich vertrouwen*, z.p., (1867), 12, gegevens van de catalogus van de Leidse Universiteitsbibliotheek. Aan het exemplaar ontbreekt het titelblad; vragen die rijzen zijn bijgevolg: is er een auteur? Waar is het gedrukt/uitgegeven? Waarop berust het jaartal 1867? In'én woord, hoe en waar een volledig exemplaar terugvinden? De "lijdensweg" die de bibliograaf moet ondernemen vooraleer deze vragen te kunnen beantwoorden (maar soms ook niet) - heeft Bert van Selm op een voorbeeldige wijze afgeschilderd. [E. C.-I.].

---

786. - Marcus DE SCHEPPER, "*Galante Juffers*" gearresteerd te Brussel..., in *Nieuw letterkundig magazijn*, 3, 1985, p. 16-18.

De detective story door Bert van Selm ingezet heeft dank zij onze medewerker Marcus de Schepper in de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel haar beslag gekregen: in de Van Hulthemcollectie bleek een volledig exemplaar aanwezig te zijn dat met het Leidse overeenstemt. Toch zijn alle vragen betreffende auteur en drukker b.v. daarmee nog niet beantwoord. Nu kan het onderzoek pas echt beginnen. [E. C.-I.].

---

787. - Wolfgang MAROUC, *Willem Godschalck van Focquenbroch: erg opzinnende Prolegomena*. Leuven, Acco, 1982, ix-300 p. (Leuvense Studiën en Tekstuitgaven. Nieuwe reeks, 3). - ISBN 90-334-0601-2. BF 995.

Boeiende materiaal verzameling m.b.t. de curieuze burleske auteur Focquenbroch (c. 1640-1670). Hoofdstuk IV behandelt "*Die Ausgaben des 17. und 18. Jahrhunderts der Werke Focquenbrochs und ihre Drucker und Herausgeber*" (p. 90-129). [M. d. S.].

---

788. - H. J. M. NELLEN, *The significance of "Grollae obsidio" in the development of Grotius' relations with the fatherland*, in *Lias*, 11, 1984, p. 1-17.

Hugo Grotius' *Grollae obsidio* (Amsterdam, Blaeu, 1629 - TMD 712) is een vergeefse poging geweest om Frederik Hendriks steun te verkrijgen met het oog op een politieke rehabilitatie. Nellen beschrijft op een heldere en overzichtelijke wijze ontstaans- en publikatiegeschiedenis. Grotius wenste een anonieme publikatie; het exemplaar beschreven door Ter Meulen en Diermanse heeft echter de auteursnaam op de titelpagina ... Nellen's onderzoek wijst uit dat er in 1629 twee drukken zijn verschenen, waarvan één dan nog in twee uitgaven ("issues") - in totaal drie versies van de titelpagina, waaronder ook een anonieme (Ia). Blaeu bracht van dezelfde druk ook een uitgave waarin een titelpagina met de auteursnaam (Ib). Wegens het snelle succes verscheen nog in 1629 een herdruk (II) waarin enkele tekstcorrecties werden verwerkt. Het was een exemplaar van deze druk dat in TMD was beschreven. Na 1629 zijn geen drukken meer verschenen. [M. d. S.].

---

789. - Udo STRÖTER, *Sir Richard Baker und Andreas Gryphius, oder Zweimal London-Breslau via Amsterdam*, in *Wolfenbütteler Barock-Nachrichten*, 11, 1984, p. 87-89.

Andreas Gryphius' vertaling van 2 teksten van de Engelse predikant Sir Richard Baker is niet rechtstreeks uit het Engels gebeurd, doch via Nederlandse vertalingen uit 1644 (+ herdr.) en 1655 (+ herdr.), waarvan exemplaren in Wolfenbüttel. [M. d. S.].

---

790. - *Les Sluse et leur temps: une famille, une ville, un savant au XVIIe siècle*.

(Catalogue de l'exposition): François JONGMANS, Robert HALLEUX, Pascal LEFEBVRE, Anne-Catherine BERNES. [Bruxelles], Crédit communal, 1985, 4, 112 p., ill. - Besteladres: Gemeentekrediet van België. Dienst Externe Betrekkingen. Passage 44, Pachecolaan, 1000 Brussel. BF 450.

Systematisch opgestelde catalogus van een tentoonstelling in de kapel van de sepulcrienen te Visé, van 23 maart tot 8 april. Documenten van allerlei aard, waaronder drukken en grafisch werk, illustreren de brede opzet van deze tentoonstelling, vnl. als een historische bijdrage te beschouwen. Centraal staan kardinaal Jean-Gautier de Sluse (1628-1687) en René-François de Sluse (1622-1685); hun bibliotheken, waarin de wetenschappen bijzonder goed zijn vertegenwoordigd, worden kort besproken. R.-F. Sluse is de auteur van bijdragen over vrijwel alle takken van de exacte wetenschappen. [E. C.-I.].

KRONIEK VAN DE BOEKDRUKKUNST

TOT 1700

-12-

Afgesloten op 15 augustus 1986

door

ELLY COCKX-INDESTEGERE (Brussel)

JEROOM MACHIELS (Gent) en

MARCUS DE SCHEPPER (BRUSSEL)

791. - ABHB - Annual Bibliography of the history of the printed book and libraries. Publications of 1984 and additions from the preceeding years. Ed. H. D. L. VERVLIET under the auspices of the Committee on rare and precious books and documents of the International Federation of Library Associations, vol. 15. Dordrecht-Boston-Lancaster, M. Nijhoff, 1986, 25 cm, x-447 p - ISBN 90-247-3382-0.

Voortzetting van Kroniek 11, [nr. 664](#).

---

792. - *Bibliographie der Buch- und Bibliotheksgeschichte (BBB). Mit Nachträgen aus den Jahren 1980 bis 1982*. Bearbeitet von Horst MEYER, 3, 1983. Bad Iburg, Bibliographischer Verlag Horst Meyer, 1985, 22 cm, 522 p. -ISBN 3-923526-03-2. DM 74.

Over de 5.500 nummers, systematisch gerangschikt; auteursregister.

Zie ook nr. [957](#)

---

793. - Mireille VÉDRINE, *200 références pour le livre ancien, du manuscrit 1900*. Villeurbanne, École nationale supérieure de bibliothécaires, 1984, 30 cm, 156 p., ill.

Selectieve bibliografie met toelichtingen en voorzien van voorbeelden, reproducties en lijst met gebruikte afkortingen, is deze brochure bestemd voor de catalograaf van oude drukken en voor de universiteitsstudent die met oude drukken geconfronteerd wordt. [E. C.-I.].

---

794. - Erdmann WEYRAUCH, *Wolfenbütteler Bibliographie zur Geschichte des Buchwesens im deutschen Sprachgebiet (1840-1980). Ein Zwischenbericht in Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte*, 10, 1985, p. 131-137.

Dit 'Forschungsbericht' is een aankondiging van een retrospectieve bibliografie voor de jaren 1840-1980 van de geschiedenis van het boek in het Duitse taalgebied. Ze zal systematisch geordend zijn met als zes hoofdgroepen: de auteur, het maken van boeken, de typografische vormgeving, uitgeverij en boekhandel, bibliotheekwezen, de lezer, die telkens verder onderverdeeld worden. [E. C.-I.].

---

795. - *Lexikon des gesamten Buchwesens - LGB2* -. Herausgegeben von Severin CORSTEN, Günther PFLUG und Friedrich Adolf SCHMIDT-

KONSEMILLER, unter Mitwirkung von Bernhard BISCHOFF [et al.].

Stuttgart, Anton Hiersemann, 1985 -, 28 cm, ill. - ISBN des Gesamtwerks 3-7772-8527-7. Lieferung 1: A-Amman, p. 1-80; Lieferung 2: *Ammoniak-Atlas*, 1986, p. 81-160.

Eerste twee afleveringen van de tweede vermeerderde en herwerkte druk van het *Lexikon des gesamten Buchwesens* in drie banden dat net een halve eeuw oud is. De lemmata zijn van 12.000 tot 16.000 aangegroeid; ongeveer vijf banden van elk acht Lieferungen zijn voorzien. Illustraties zijn in beperkte mate aanwezig. De layout is klassiek en zeer duidelijk. Eigenlijk een onmisbaar handboek voor bibliothecaris, bibliograaf en boekhistoricus. De Nederlanden in het bijzonder aanbelangend in deze afleveringen zijn Aa, Pieter van der (R. Breugelmans); Aalst

(S. Corsten); Abkoude, Johannes van (B. de Graaf) Amsterdam (F. A. Janssen), Andreas, Valerius (R. Folter), Antwerpen (H. Vervliet), Arkst & Merkus (B. v. Selm). [E. C.-I.].

Zie ook nr. [958](#)

---

796. - *Nationaal biografisch Woordenboek, XI*. Brussel, Paleis der Academiën, 1985. - ISBN 90-6569-011-5.

Volgende rubrieken zijn aan te stippen: Matthijs de Castelein door D. Coigneau; de drukker Hubrecht de Croock door A. Schouteet; Cornelis Crul door D. Coigneau; de drukker Hubertus Goltzius door W. Le Loup; de bibliothecaris Ferdinand vander Haeghen door K. G. van Acker; de drukker Joos Lambrecht door J. Machiels en J. Taeldeman; Karel van Mander door W. Waterschoot; Dirk van Munster door B. de Troeyer; de boekbinder Jan Rijckaert door J. Machiels; Ferdinand Snellaert door A. Deprez; Andreas Vesalius door A. Delva en de drukker Pieter Zoetaert door A. Schouteet. [J. M.].

---

797. - *The Papers of the Bibliographical Society of America*, 79, 1985, Second quarter, p. 173-240.

De tweede aflevering van dit gezaghebbende tijdschrift is geheel gewijd aan de bibliograaf Fredson Bowers en zijn werk, naar aanleiding van zijn tachtigste verjaardag. Aanvullingen bij de *Checklist of publications to 1976*. Bevat vnl. een evaluatie van Bowers' werk door G. T. Tanselle en meer speciaal van zijn *Principles* door D. L. vander Meulen. [E. C.-I.].

---

798. - *Dokumentaal*, 13, 1984, p. 90-93, 133-136; 14, 1985, p. 6-10.

Verkruijsses persoonsbibliografie van M. Smallegange doet nogal wat inkt vloeien, waardoor een positieve bijdrage op methodologisch vlak wordt geleverd. W. Waterschoot pleit voor een volledige collatie, heeft zijn bedenkingen bij opname van archivalia (wat Verkruijsses doet) en verdedigt het bestaansrecht van descriptief bibliograaf naast tekstediteur.

K. Gnirrep heeft het over descriptieve bibliografie al of niet met het oog op teksteditie en wikt en weegt de partiële collatie-methode. P. C. A. Vriesema, samen met J. A. Gruys en C. de Wolf onderzoeken, gebaseerd op de ervaring met de STCN, ideaal en werkelijkheid, en tonen aan dat een enumeratieve bibliografie ook op analytisch onderzoek kan zijn gebouwd. [E. C.-I.].

---

799. - Werner WATERSCHOOT, [Bespreeking van] *P. J. Verkruysse, Mattheus Smallegange, 1624-1710 ... Nieuwkoop, 1983* (cf. *Kroniek* 10, nr. 662) in *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 101, 1985, p. 125-130.

Waterschoot geeft enkele opmerkingen ten beste als resultaat van de confrontatie van de Gentse exemplaren met Verkruysse's beschrijvingen. Hij betwist de inhoud die V. aan bepaalde bibliografische termen (variant, opbouwformule) geeft. Smalleganges persoonsbibliografie is er een mooi voorbeeld van dat het onderwerp de methode bepaalt, waarbij op de partiële collatie wordt gedoeld. [E. C.-I.].

---

800. - Conor FAHY, *Una nuova tecnica per collazionare esemplari della stessa edizione* in *La Bibliofilia*, 87, 1985, p. 65-68.

De auteur preekt als enige efficiënte en haalbare collatiemethode het gebruik van transparante kopieën aan die op het te vergelijken exemplaar moeten worden gelegd. Ze is niet beter dan de traditionele methode, wel acht maal vlugger. Zo nieuw is Fahy's techniek echter niet: in 1978 hebben K. Bostoen en H. Vervliet dit ook reeds aangetoond. (Zie *Uit bibliotheektuin en informatieveld. Opstellen ... D. Grosheide*, Utrecht). [E. C.-I.]

---

801. - P. C. A. VRIESEMA, *The STCN Fingerprint* in *Studies in bibliography*, 39, 1986, p. 93-100.

Twee vingerafdrukmethoden ter identificering van verschillende edities bestaan. Eén methode is die van J. W. Jolliffe die in Engels-Frans verband ontstond. De andere methode is die van Foxon, Laufer en Gaskell en toegepast in de STCN. Deze vingerafdruk wordt bepaald door de signatuurpositie ten opzichte van de onderste tekstregel van bepaalde bladen en maakt het mogelijk ook regel-na-regel-nadrukken van hun legger te onderscheiden. [E. C.-I.]
Zie ook nrs. [1309](#); [2306](#)

---

802. - P. C. A. VRIESEMA, *De STCN-vingerafdruk in Dokumentaal*, 15, 1986, p. 55-61.
Publikatie, in het Nederlands, van de handleiding van de 'Nederlandse' vingerafdruk.
Zie ook nrs. [1239](#); [2306](#)

---

803. - Heinrich WURM, *Eine papiergeschichtliche Datensammlung. Italienische Architektur-Zeichnungen der Renaissance als Modell in Gutenberg Jahrbuch*, 61, 1986, p. 147-154.
Niet het papier als *output* van de computer maar als *input* is het onderwerp van deze vrij technische bijdrage. Drie verschillende gegevensgroepen zijn bij het papier te onderscheiden: papiergegevens, informatie die de historische context oplevert, de weergave van het beeld. Dit alles kan ten behoeve van geïnteresseerde collega's in een personal computer worden opgeslagen. Men kan het echter veel ruimer zien en een centrale databank aanleggen, voor iedereen toegankelijk. Hier zouden dan ook grafische beeldschermen op aangesloten worden, waarbij watermerk en papierstructuur onder vorm van een tekening wordt weergegeven. Uitgebreide technische gegevens worden verder verstrekt. E. C.-I.]

---

804. - Henk VOORN, *Lombards en Troys, Frans en Boveillands papier. Een bijdrage tot de geschiedenis van de Amsterdamse papierhandel in Opstellen ver de Koninklijke Bibliotheek en andere studies ....* p. 312-327 (cf. [nr. 816](#)).
Van de 14de eeuw tot om en bij 1650 heeft Amsterdam zich voorzien van papier eerst uit Lombardije (tot ca. 1470) en Troyes (tot 1585), daarna uit Zuidwest-Frankrijk (Perigord, Angoumois, resp. sedert ca. 1500 en 1530, tot in de 19de eeuw) en uit de Bovenrijngebieden (o.m. Bazel en Elzas-Lotharingen, nl. sedert het midden van de 16de eeuw, tot 1650). Met name de handel van de Zuidwestfranse papiernijverheid met de Nederlanden is van zeer groot belang geweest. [E. C.-I.]

---

805. - Theo GERARDY, *Zur Methodik des Datierens von Fröhdrucken mit hilfe des Papiers* in *Ars impressoria ...*, p. 47-64 (cf. [nr. 825](#)).
Gerardy stelt hier voor de zoveelste maal zijn methode om m.b.v. watermerken te dateren, in duidelijke bewoordingen voor. Achtereenvolgens bespreekt hij de ligging van het vel voor de opname; de reproductiewijzen: na foto, radio-, beta- en elektronenradiografie is er ook - hoe eenvoudig, maar hoe gevaarlijk! - het wrijfsel; de beschrijving van elk vel papier in wiegedrukken met het daartoe door wijlen Allan Stevenson ontwikkelde schema. Een korte uitweiding over het *Catholicon* sluit dit artikel af. [E. C.-I.]

---

806. - Gedeon BORSA, *Druckerbestimmung von Druckwerken aus Ungarn 5.-18. Jahrhundert* in *Ars impressoria ...* p. 33-46 (cf. [nr. 825](#)).
Het bestaan van een retrospectieve Hongaarse bibliografie tot 1711 vormt een uitstekende basis om van al de verschillende drukken het typografisch materiaal, de initialen, de decoratie en de illustratie te inventariseren. Op grond hiervan zal dan gepoogd worden de niet gedetermineerde drukken aan een drukker toe te schrijven. Methodologisch is dit ook voor ons een bijdrage die niet enkel het lezen waard is, maar ook het overwegen en ... het toepassen. [E. C.-I.]

---

807. - *Imprimé en Hollande: Het Franse boek in Nederland gedrukt = Le livre français imprimé aux Pays-Bas*. (Tentoonstelling, Paleis op de Dam te Amsterdam van 14 juni tot en met 8 september 1985. Tekst catalogus: Mathijs van BOXEL en Gijs van der HAM). [Amsterdam, Stichting Koninklijk Paleis, 1985], 20 cm, 70 p., ill. - Fl. 15. (In de Stichting Koninklijk Paleis te Amsterdam is de voorraad uitgeput, maar de tentoonstelling gaat in 1986 naar het Institut néerlandais, Rue de Lille, te Parijs).

In vogelvlucht schetst Sadi de Gorter de produktie van het Franse boek in Nederland van in de Tachtigjarige oorlog over Descartes, Pascal, Pierre Bayle en Voltaire tot de Franse literatoren als F. Jammes, S. Mallarmé en anderen, tegen de wil in van de bezetter tijdens WO II gedrukt en uitgegeven. Niet in de vorm van een catalogus, maar als een leidraad bij de tentoonstelling worden achtereenvolgens behandeld de Republiek als centrum van Europese boekdrukkunst en de Republiek als kruispunt van intellectueel verkeer. De oudste Franse druk überhaupt blijkt een Franse donaat te zijn, omstreeks 1466 (maar de IDL neemt ter zake geen stelling) in de Noordelijke Nederlanden verschenen. De bloeitijd kwam met Blaeu en Elzevier eerst, daarna met de Franse hugenotenvluchtelingen; de achteruitgang begon in de 18de eeuw. Een erg fraaie publikatie, goed en rijkelijk geïllustreerd en zeer instructief voor de belangstellende leek. [E. C.-I.].

---

808. - Anne-Marie BOGAERT-DAMIN, *Le livre illustré de histoire et techniques*. Namur, Bibliothèque universitaire Moretus Plantin, 1985, 20 x 21 cm, 59 p., ill. Begeleidende gids bij een tentoonstelling in de Universiteitsbibliotheek te Namen (12 oktober-19 december) die zich sedert een aantal jaren o.m. toelegt op het speciaal belichten van eigen niet of weinig bekende schatten en van het boek in al zijn facetten. Op een bevattelijke wijze heeft Anne-Marie Bogaert de evolutie van de gedrukte boekillustratie geschetst tot en met de fotomechanische procédés, en van de verschillende illustratietechnieken is een bondige definitie gegeven. Het boekje is heel aantrekkelijk opgemaakt en is overvloedig geïllustreerd. Het vormt een uitstekende handleiding zowel voor de neofietbibliothecaris als voor ieder die voor het eerst wil kennis maken met dat ene specifieke aspect van het boek: de illustratie. [E. C.-I.].

---

809. - A. C. SCHUYTVLOT, *De doopsgezinde en remonstrantse prentencollectie in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam in Theologie in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam*. Bijdragen over de collecties en verwante verzamelingen alsmede Doopsgezinde Adversaria verschenen bij het afscheid van Dr. Simon L. Verheus als conservator van de kerkelijke collecties. Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, 1985, 25 cm, p. 52-65.

Omdat misschien minder bekend, weze speciaal vermeld de collectie prenten, 16de- 18de eeuw, afkomstig van de Doopsgezinde Gemeente en van de Remonstrantse Kerk. De collectie is geïnventariseerd en toegankelijk via een kaartensysteem in de U.B. Men treft er vnl. portretten aan, historieprenten en gebouwen. [E. C.-I.].

Zie ook nrs. [918](#); [924](#)

---

810. - *Gemengd boeket. Zes tentoonstellingen rond bloemen*. Uitgave R. De Herdt. Teksten: R. De HERDT, G. DESEYN, J. De SMET, F. HEYMANS, N. P. POULAIN, P. Van der VEKEN, H. WILLE. Tentoonstelling Plantentuin Rijksuniversiteit Gent K.L. Ledeganckstraat, Gent, 19 april-19 mei 1985. Gent, Museum voor industriële archeologie en textiel - Stadsbestuur Gent, Dienst voor culturele zaken, 1985, 27 cm, 208 p., ill.

Van de zes tentoonstellingen in het teken van de bloem, die tijdens de lente van 1985 in de Plantentuin van de Rijksuniversiteit te Gent werden georganiseerd, is er een die in deze Kroniek speciaal te vermelden valt: Vijf eeuwen bloemen- en

plantenboeken. Helena Wille belicht er enkele aspecten van de geschiedenis van de botanische illustratie in het gedrukte boek, gaande van Jan Veldeners *Herbarius* tot Thorntons *Temple of Flora*. De meer dan honderd nummers zijn nagenoeg alle uit Gents bezit afkomstig. De publikatie in haar geheel is tot stand gekomen n.a.v. de 175e verjaardag van de Koninklijke Maatschappij voor landbouw en plantkunde en de 29ste Gentse Floraliën; een mooie catalogus die in de bibliotheek van elke plantenboekenliefhebber thuishoort. [E. C.-I.].

---

811. - *Bruxelles* ♦ *livre ouvert*. = *Een beeld van Brussel in boek en prent*. (Tentoonstelling). Bibliotheca Wittockiana, Bruxelles = Brussel, Bibliotheca Wittockiana, 1986, 29 cm, ill., 79 p. - BF 400.

De tentoonstelling is georganiseerd ter gelegenheid van het eeuwfeest van de Vereniging tot Bevordering van Brussel. Er zijn 59 geïllustreerde boeken en prenten uit de 16de eeuw tot en met de 19de, uit twee privé collecties gekozen. De publikatie, waar vooral de nadruk op de illustratie ligt, heeft een inleiding van Jean Tordeur en een van Herman Liebaers, en is fraai gedrukt door Hayez, drukkers te Brussel sedert 1780. [E. C.-I.].

---

812. - *Hedendaagse boekbanden uit België* ♦. Tentoonstelling georganiseerd door de Belgische afdeling van de Amis de la Reliure d'Art en de Koninklijke Bibliotheek. Catalogus door Marianne DELVAUX-DIERCXSENS en Pierre MOURIAU DE MEULENACKER. Met een historisch overzicht van Jan Storm van Leeuwen en een inleiding van Micheline de Bellefroid. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 1986, 15 x 26 cm, 48 p., ill. - ISBN 90-6259-069-1. Fl. 17.50.

In deze Kroniek te signaleren omwille van het goed historisch overzicht van de boekband in de Zuidelijke Nederlanden (en België), geïllustreerd met banden hoofdzakelijk uit het bezit van de K.B. te 's-Gravenhage. [E. C.-I.].

---

813. - P. J. BUIJNSTERS, *Het verzamelen van boeken: een handleiding*. Utrecht, HES, 1985, 192 p., ill. - ISBN 90-6194-095-8. Fl. 25.

Aardige introductie. Met bibliografische verwijzingen. [M. d. S.].

---

814. - Anna E. C. SIMONI, *Terra incognita: the Beudeker collection in the Map Library of The British Library in The British Library Journal*, 11, 1985, p. 143-175, ill.

Vierentwintig volumineuze foliobanden uit de verzameling van de Amsterdamse koopman Christoffel Beudeker (1675-1756) bevatten kaarten, prenten, planodrukken en volledige boeken; samen een (vooral picturale) encyclopedie en topografie van Nederland in de Gouden Eeuw. [M. d. S.].

---

815. - *Stads- of Athenaeumbibliotheek Deventer, 1560-1985*. [Door] J. C. BEDAUX, A. C. F. KOCH, D.A. S. R. P. HEIKENS, A. J. Hovy. Deventer, Stads- of Athenaeumbibliotheek, 1985, 22 cm, 111 p. ill. - ISBN 90-900108-2-3. Fl. 12.50 + portonkosten.

Toen in het begin van deze eeuw Marie Elisabeth Kronenberg 'met haar wetenschap onder de arm' naar de Athenaeumbibliotheek stapte en er de eerste 'wetenschappelijke' incunabelcatalogus maakte, had de bibliotheek al een geschiedenis van drie en een halve eeuw achter de rug. Het begon met de aankoop van de boeken van pastoor Johannes Phoconius; er was de confiscatie op het einde van de 16de eeuw, het tijdperk van bibliothecaris Jacob Revius die o.m. het restauratieprobleem onder ogen nam; het verwerven van een groot deel van de bibliotheek van de in 1812 opgeheven hogeschool van Harderwijk, en tenslotte de verdere uitbouw na WO II. Dit alles schetst de huidige bibliothecaris J. C. Bedaux op een voortreffelijke manier in de eerste bijdrage "425 jaar Stadsbibliotheek Deventer". A. C. F. Koch handelt over "De collecties van de Deventer Stads- of Athenaeumbibliotheek in historisch perspectief" en laat hierbij het licht schijnen

op Phoconius' collectie, de Bibliotheca Florentiana (Radewijns) met haar handschriften en vroege drukken uit vnl. Nederlandse, Keulse, Straatsburgse, Venetiaanse en Parijse ateliers, en de andere kloosterbibliotheken. Later wordt er Ortelius en Plantijn aangetroffen; de Polyglotta, door drukker-binder Jan Everts Cloppenburg in 1601 gebonden is nog steeds aanwezig. Er is   gecensureerd en een door de auteur geannoteerd exemplaar van Erasmus. De Harderwijkse bibliotheek heeft de Deventerse mooi aangevuld met werken over geneeskunde, plantkunde, dierkunde en andere exacte vakken. Veel andere namen en titels - te veel om aan te halen - zijn de revue gepasseerd. Vergeten wij tenslotte niet dat deze bibliotheek de zesde belangrijkste is in Nederland wat de incunabelen betreft. De twee overige zeer korte bijdragen interesseren minder direct de lezer van deze Kroniek. Elk kapittel heeft zijn systematisch geordende literatuuropgave. Het boekje is fraai illustreerd, ik hou in deze moderne vormgeving alleen niet van de smalle marges en vooral niet van de stippellijnen: ze hebben geen functie en ze werken onrustig; hetzelfde geldt voor het 'formaatzwart' onder de eerste letter van elke regel in de hoofdstuktitels. [E. C.-I.]

---

816. - *Opstellen over de Koninklijke Bibliotheek en andere studies. Bundel samengesteld door medewerkers van dr. C. Reedijk ter gelegenheid van zijn aftreden als bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.* Hilversum, Verloren, 1986, 25 cm, 568 p., ill. - ISBN 90-6550-303-X geb. Samen met Boek, bibliotheek en geesteswetenschappen ISBN 90-6550-302-1 set. Fl. 55; voor beide bundels samen Fl. 95. (Zie ook nr. 913).

Dit is   van de twee bundels die Cornelis Reedijk bij zijn aftreden als bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage ten afscheid zijn aangeboden. Hierin komt een grote waaier van thema's aan bod, die samen een overzicht willen bieden van genoemde KB gedurende de afgelopen vierentwintig jaar. De uitgebreide redactie is samengesteld uit stafleden van de bibliotheek. In deze kroniek is vnl. de tweede sectie van belang waarin de vroegere geschiedenis van de KB, bijzondere collecties en oorspronkelijke verzamelaars belicht worden. Toch zijn er in de eerste sectie over de KB van 1962 tot 1986 ook voor de boekhistoricus enkele informatieve en leeswaardige artikelen zoals dat van Clemens de Wolf over *De bijzondere afdelingen*, P. A. Goddijn, *Boekconservering en -restauratie in de Koninklijke Bibliotheek, een eigen geschiedenis*, en G. J. M. Jacobs die het o.m. heeft over de automatisering van de oude drukken. Een uitgebreide bibliografie van de Koninklijke Bibliotheek door Marieke T. G. E. van Delft is alleszins bijzonder nuttig. De bijdragen die in het kader van deze Kroniek passen, worden elk afzonderlijk gesignaleerd. Niet onvermeld wil ik tenslotte laten dat beide bundels   smaakvol zijn uitgevoerd: een marineblauw linnen band met titel in goudstempeling, licht getint papier waarop de letter zacht aan de ogen is, (terwijl voor de rasterlichs halfglanzend offsetpapier is gekozen) en het goed in de hand liggende octavoformaat, maken van deze twee boeken een model in hun soort, de classicus Reedijk waardig. [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [804](#); [820](#); [847](#); [939](#)

---

817. - *Accoord C.R. Een keuze uit de bijzondere aanwinsten verworven tijdens het bibliothecariaat van dr. C. Reedijk.* Tentoonstelling 25 april-26 juni 1986, Koninklijke Bibliotheek. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 1986, 24 cm, 199 p., ill. (Tentoonstellingscatalogi en -brochures van de Koninklijke Bibliotheek, 21). - ISBN 90-6259-068-3. ISSN 0169-3557. - Fl. 30.

In hun inleiding stellen K. Thomassen en C. de Wolf dat 'uit de overvloed van aanwinsten' tijdens het vierentwintigjarenlange bibliothecariaat van Cornelis Reedijk een keuze gedaan werd van handschriften, oude drukken, banden en enkele bijzondere collecties om ten toon te stellen. Alle stukken werden verworven uit nationaal oogpunt en om een reeds bestaande collectie verder uit te bouwen; ze worden bestudeerd als primaire bron als historisch object. Aan elke afdeling gaat een korte inleiding vooraf m.b.t. de verwerving en de selectie; overigens zijn

de beschrijvingen en de toelichtingen kort gehouden. Tijdens de afgelopen vierentwintig jaar heeft de Haagse Koninklijke Bibliotheek 31 Nederlandse incunabelen verworven en 83 Nederlandse postincunabelen. Op de hem eigen kernachtige wijze gaat Gerard van Thienen kort in op de wijze van verwerving. Er zijn zeldzame Engelse incunabelen bij, een onbekende Keulse (IDL 1776), een Haagse postincunabel toe te schrijven aan H. Janszoon van Woerden (NK 3141), alles samen 24 nrs. Er hoeft slechts te worden herinnerd aan de rol die het papier in de boekdrukkunst gespeeld heeft, om ook een papierhistorische afdeling te zien; ze is verzorgd door de specialist, Henk Voorn. De latere drukken waaronder Erasmus-uitgaven en volksliteratuur zijn door J. Gruys en C. de Wolf (19de-20ste e.) behandeld. Voor de collectie boekbanden stond Jan Storm van Leeuwen in; met o.m. een paar anonieme blindgestempelde en goudgestempelde Nederlandse banden uit de 15de-16de e. en een Magnusband. Een voortreffelijke catalogus met een brede waaier mooie en interessante stukken bondig en terzake besproken in een zeer fraaie vormgeving van Karel Treebus van de Staatsdrukkerij: wat wil men nog meer? [E. C.-I.]

---

818. - Werner JONCKHEERE, *De Internationale Verzekeringsbibliotheek (IVB): 44 jaar samenwerking ABB-K.U. Leuven in Ex officina*, 2, 1985, p. 163-170, ill. Opgericht in 1941 als bibliotheek voor de Assurantie van de Belgische Boerenbond, is deze collectie over het verzekeringswezen grotendeels in de K.U. Leuven gebleven. De nieuwe catalogus bevat ca. 24.000 beschrijvingen, waarvan 12 werken uit de 16de en 17de eeuw en 45 uit de 18de eeuw. [E. C.-I.]

---

819. - Chris COPPENS, *Une bibliothèque imaginaire: de medisch-historische bibliotheek van Gustav Klein (1862-1920) in Ex officina*, 2, 1985, p. 125-152, ill. Wederwaardigheden van deze collectie van plus minus 1400 werken, gaande van de 15de tot de 20ste eeuw, die na de eerste wereldoorlog door de 'Einkaufsgesellschaft Leuven' aan de Universiteit te Leuven werd geschonken en helaas voor het grootste gedeelte tijdens de tweede wereldoorlog in de vlammen opging. Van de 22 overgebleven exemplaren wordt een beschrijving gegeven met verwijzing naar speciale repertoria en met opgave van de signatuur voor de K.U. Leuven en de U.C. de Louvain. [E. C.-I.]

---

820. - P. C. A. VRIESEMA, *Imaginaire bibliotheken in Nederland. Ontstaan en verspreiding van de satirische catalogus in Opstellen over de Koninklijke Bibliotheek en andere studies ...*, p. 328-337 (cf. [nr. 816](#)).

Belangrijke aanzet van een Nederlands overzicht van catalogi van imaginaire bibliotheken. De lijst van 20 nummers zet in met de bibliotheek van meester Magaston Rondibellis in E. de Denes *Testament retoricum*. De meeste satirische catalogi dateren evenwel uit de 18de eeuw. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2341](#)

---

821. - *De koningen-bibliofielen*. Catalogus door Amalia SARRI RUEDA met de medewerking van Claudine LEMAIRE. Vertaling: Marc MEES. *De geschiedenis van de wetenschappen in de Arabische verzamelingen van het Escuriaal* door Hosam ELKHADEM. Vertaling: Guy LEFLOT. Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1985, 29 cm, 224 p., ill. (Europalia 85 España). -BF 800.

Uitgebreide toelichtingen bij een honderdtal handschriften en een twintigtal kostbare drukken door een aantal Spaanse vorsten door de eeuwen heen verzameld, te beginnen met de Asturische koning Alfonso III de Grote uit de 9de eeuw over Isabella de Katholieke tot en met de Bourbons in de 18de eeuw. Toppunten vormen de collecties van Keizer Karel en Filips II. Hosam Elkhadem wijdt een uitgebreid artikel aan de geschiedenis van de collectie Arabische boeken in het Escuriaal en van de verschillende catalogi die er in de loop der eeuwen zijn van opgemaakt; tenslotte bespreekt hij de zwaartepunten in die collectie vertegenwoordigd: geneeskunde, plantkunde, wis- en sterrenkunde. Deze

belangrijke bijdrage doet meteen ten volle beseffen welke kapitale rol Spanje heeft gespeeld bij het overdragen van wetenschap uit de Arabische wereld naar de christelijke wereld door de Arabische geschriften te vertalen. [E. C.-I.].

---

822. - Jeanne BLOGIE, *Repertoire des catalogues de ventes de livres imprimés. II. Catalogues français appartenant à la Bibliothèque Royale Albert Ier.* Bruxelles, Fl. Tulkens, 1985, vij p. + 985 kol. (Collection du Centre national de l'archéologie et de l'histoire du livre, 4). - BF 4.750.

Na de Belgische (cf. Kroniek 9 nr. 453) de Franse veulings- en antiquariaatscatalogi (tot 1980) bewaard in de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel. De vijf oudste stammen uit de zeventiende eeuw: 1643, 1680 (J.-A. DE THOU), 1684, 1693 en 1694. [M. d. S.].

Zie ook nr. [1147](#)

---

823. - Hans FURSTNER, *Geschichte des niederländischen Buchhandels.* Wiesbaden, O. Harrassowitz, 1985, 25 cm, XVII, 159 p. (Geschichte des Buchhandels, 2).

De reeks monografieën opgezet door uitgever Harrassowitz, gewijd aan de nationale boekhandelsgeschiedenis van de (hedendaagse) Europese staten, van de vijftiende tot de twintigste eeuw, wil een handboek zijn waarin men zich snel kan oriënteren en verdere literatuur aantreffen.

Het tweede deel in deze reeks biedt een chronologisch overzicht van de Nederlandse situatie. Hoewel 'die beiden Nederlande' tot bij het begin van de opstand tegen Spanje in 1572 één historische eenheid vormden, worden noord en zuid ook vóór die tijd afzonderlijk behandeld. Aan het eind volgen per kapittel de gebruikte alfabetisch geordende literatuur, een namen- en zaakregister en een titelregister. [E. C.-I.].

---

824. - Wilco C. POORTMAN, *Boekzaal van de Nederlandse Bijbels. 1. De geschiedenis van de geschreven en gedrukte Bijbels in de Nederlandse taal. 2. Een chronologisch register van alle gedrukte Bijbels, of gedeelten daarvan, in het Nederlands, die tussen 1477 en 1850 zijn verschenen.* 's-Gravenhage, Uitgeverij Boekencentrum B.V., 1983, 31 cm, 270 p., ill. (Bijbel en prent, 1). - ISBN 90-239-1223-3 geb.

De titel ten spijt is deze *Boekzaal* geen nieuwe Le Long; het is inderdaad pas de ondertitel die duidelijk stelt dat het een geschiedenis betreft, waarbij uitdrukkelijk de aandacht voor de illustratie wordt gevraagd. Hierin ligt dan ook de belangrijkste verdienste van het werk. Het stramien is een historisch overzicht per soort geordend (vóór-reformatorische Bijbels, Luthervertalingen, enz.); er worden tal van titels en jaartallen aangehaald, helaas zonder enige bibliografische verwijzing. Het chronologisch register (p. 197-256) van de drukken verschenen van 1477 tot 1850 en van de belangrijkste Bijbels na 1850, verhelpt daar niet aan. Het register biedt wel het voordeel dat men een chronologisch overzicht van de Bijbeluitgaven krijgt met verwijzing naar de passage in de publikatie, maar ook hier wordt niet naar de literatuur verwezen. Het hele werk is trouwens zonder enig notenapparaat geconstrueerd. Er is veel materiaal samengebracht dat echter onvoldoende bewerkt is omdat er onvoldoende bibliografische kennis aanwezig was, en dat niet controleerbaar is. In een tweede band worden de twee volgende delen opgenomen: *Boekzaal van de Nederlandse prentbijbels* (II) en *Boekzaal van de Nederlandse uitgaven van de werken van Flavius Josephus* (III). Overigens is de *Boekzaal* royaal en overvloedig geïllustreerd uitgegeven. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [1137](#)

---

825. - *Ars impressoria. Entstehung und Entwicklung des Buchdrucks. Eine internationale Festgabe für Severin Corsten zum 65. Geburtstag*, herausgegeben von Hans LIMBURG, Hartwig LOHSE, Wolfgang SCHMITZ. München-New

York-London-Paris, K. G. Sauer, 1985, 25 cm, 354 p., ill. - ISBN 3-598-10587-8. Twintig bijdragen zijn rond vier thema's gegroepeerd: de methodiek der incunabelkunde, de geschiedenis van de boekdrukkunst in de 15de en de 16de eeuw, enkele beroemde oude drukken, boekillustratie (waaronder de *Itinerarium Belgicum*, Keulen 1587 van Michael Eytzinger en Frans Hogenberg, door E. Van der Vekene); vier thema's die alle grotendeels het terrein van de incunabulistiek bestrijken. Dit lag trouwens voor de hand om iemand als Dr. Severin Corsten, directeur van de Stadt- und Universitätsbibliothek Köln en Frühdruckforscher te huldigen. Een bibliografie van zijn publikaties rond het geheel af. De voor deze Kroniek interessante bijdragen worden afzonderlijk vermeld. [E. C.-I.].
Zie ook nrs. [806](#); [826](#); [828](#); [837](#); [840](#); [842](#); [849](#); [923](#)

---

826. - Wieland SCHMIDT, *Zur Bedeutungsentwicklung des Wortes 'Inkunabel' in Ars impressoria ...* p. 9-32 (cf. [nr. 825](#)).
Een selectieve lijst van 25 publikaties tussen 1490 en 1985, volstaat om aan te tonen dat het woord 'incunabel' in de etymologische betekenis van het woord is gebruikt als: begin. Pas in 1787 duikt het voor het eerst op om losse letterdruk van de 15de eeuw aan te duiden. In deze specifieke betekenis is het woord vroeger niet algemeen gebruikt als nu. [E. C.-I.].

---

827. - Marie-Thérèse LENGIER, *Contribution de la codicologie à l'étude des incunables in Calames et cahiers. Mélanges de codicologie et de paléographie offerts à Léon Gilissen*. Sous la direction scientifique de Jacques LEMAIRE et Emile VAN BALBERGHE. Bruxelles, Centre d'étude des manuscrits, 1985, 27 cm, p. 99-106, ill.
Samenwerking tussen codicologen en incunabulisten is vaak noodzakelijk, en op zijn minst wenselijk. Dit wordt treffend geïllustreerd aan de hand van de zonder plaats en datum verschenen Franstalige editie van Valerius Maximus' *Facta et dicta memorabilia* (CA-K I 1700a; Polain 3898): terwijl typen- en papieronderzoek vrijwel niets opleveren, heeft het codicologisch onderzoek - lining, signaturen decoratie, illustratie, enz. - naar Brugge als waarschijnlijke drukplaats geleid. [E. C.-I.].
Zie ook nr. [883](#)

---

828. - Friedrich Adolf SCHMIDT-KONSEMOLLER, *Frühdruckforschung und Shakespeare-Philologie in Ars impressoria ...*, p. 72-87 (cf. [nr. 825](#)).
Historisch overzicht van de incunabulistiek en de analytische bibliografie, waarbij A. W. Pollard een sleutelfiguur is geweest. [E. C.-I.].

---

829. - Pierre L. VAN DER HAEGEN, *Basler Wiegendrucke. Verzeichnis der in Basel gedruckten Inkunabeln von Berthold Ruppel bis Nikolaus Kessler, mit ausführlicher Beschreibung der in Basel vorhandenen Exemplare*. Basel, Universitätsbibliothek, 1985, 30 cm, XII, 288 p., ill. (Publikationen der Universitätsbibliothek Basel, 7). - ISBN 3-85953-014-3.
Het belangrijke drukkerscentrum dat Basel al in de 15de eeuw was, wacht eigenlijk al lang op een systematische bibliografische ontsluiting. Daarom is deze publikatie bijzonder verheugend. Het is een aanzet tot een bibliografie van de Bazelse drukken (gondplanodrukken) uit de 15de eeuw, omdat exclusief op het bestand van de UB Basel is gewerkt; de Bazelse drukken niet in de UB voorhanden, zijn in een 'Anhang' opgenomen. De drukken zijn volgens een STC-formule beschreven, met verwijzing naar standaardrepertoria. Ze zijn per atelier gerangschikt en genummerd: de eerste generatie (350 nummers) met Ruppel op kop, Amerbach (88), de latere jaren (46), samen 484 alle in de UB. De 'Anhang' beslaat 106 notities. De exemplaarkenmerken zijn geconcentreerd op de bijgebonden drukken, de aanwezigheid van rubricering en decoratie, de eigendomsmerken; enkel bij een Bazelse provenance wordt over de band een

woord gezegd. Het exemplaar van de UB Bazel wordt opgegeven met signatuur; de andere exemplaren zijn uit een handschriftelijke inventaris uit 1923 zonder verdere controle overgenomen. Als enig register fungeert een alfabetische auteurslijst gevolgd door titel, drukker en jaartal.

De *Basler Wiegendrucke* is een keurig uitgevoerd typoscript; het is de vrucht van een jaar vrijwillige arbeid door een belangstellend buitenstaander: 'was der Staat nicht zu leisten vermag' moet uit een andere hoek komen. Maar welke particulier kan zich zo maar belangeloos inzetten? [E. C.-I.].

---

830. - Vera SACK, *Die Inkunabeln der Universitätsbibliothek und anderer öffentlicher Sammlungen in Freiburg im Breisgau und Umgebung*. Wiesbaden, O. Harrassowitz, 1985, 3 banden, 25 cm. (Kataloge der Universitätsbibliothek Freiburg im Breisgau hrsg. Wolfgang Kehr, 2). - ISBN 3-447-02319-8.

Verkorte titelbeschrijving van 3501 edities; slechts de niet elders beschreven drukken worden volgens de GW-voorschriften diplomatisch getranscribeerd. Met inbegrip van de dubletten beslaat deze lijvige catalogus 3775 nummers. Hij is alfabetisch op auteurs en anoniemen geordend. Bijgedrukte teksten zijn in de beschrijving opgenomen en hebben een verwijzing. Er is speciale aandacht besteed niet enkel aan de typografische bestemmingen (mede dank zij het watermerkonderzoek), maar ook aan de auteurstoeschrijvingen en aan de beschrijving van het exemplaar in al zijn facetten. De zeer uitvoerige registers vallen in drie groepen uiteen: registers betreffende de teksten (auteursfuncties in de brede zin: bewerkers, tekstbezorgers, enz.; naar taal), de drukken (naar land, drukplaats, drukker), de exemplaren. De Nederlanden zijn vertegenwoordigd met 38 drukken - vnl. Leuven en Deventer -, waaronder de zeldzame exemplaren beschreven onder nrs. 1279, 2059, 2915 en 3304: een donaat (GW 8798/10), een Arend de Keysere (Machiels 19: twee exx.), en twee drukken van Jakob van Breda (Plenarium; MKC I 1626a). Een uitgebreide geschiedenis van de collectievorming van alles samen tien bibliotheken in Freiburg en omgeving gaat aan de voorbeeldig uitgewerkte en uitgevoerde catalogus vooraf. Ook drukker en uitgever, resp. Allgauer Zeitungsverlag te Kempten en Harrassowitz te Wiesbaden, mogen zich met deze publikatie tevreden en gelukkig achten. [E. C.-I.].

---

831. - Daniel MISONNE & Luc KNAPEN, *La bibliothèque de Maredsous et sa collection d'incunables* in *Le livre et l'estampe*, 32, 1986, no 125, p. 9-74, ill.

De om en bij tien kisten boeken die enkele benedictijnen uit Beuron in 1872 naar Maredsous meebrachten, betekent het begin van de bibliotheek van het Belgische klooster. Op dit ogenblik wordt het aantal boeken ruwweg op 300.000 geschat. Een tweeduizend 16de-eeuwse drukken is in bewerking en van de 61 incunabelen wordt hier een 'short title' lijst geboden; hierbij is ruime aandacht besteed aan de band en de eigendomsmerken. Verschillende registers ronden het geheel af en maken er een voorbeeldig werkinstrument van. Met name de Duitse incunabelen zijn goed vertegenwoordigd; uit de Nederlanden is niets aanwezig. Enkele oude herkomsten uit onze streken zijn het cisterciënzerklooster van Jardinet te Walcourt (met stempelband), Bethleem te Herent (met stempelband), Sint-Augustinusklooster te Brussel (1610), Capucijnen te Dinant, J.-B. Verdussen. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [991](#)

---

832. - *Niederdeutsche Drucke des 15./16. Jahrhunderts aus norddeutschen Bibliotheken*. (Einleitung: Hubertus MENKE) in *Korrespondenzblatt des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung*, 91, 1984, 4, p. 57-104, ill.

Een volledige aflevering van dit bescheiden tijdschrift is de tentoonstellingscatalogus van 26 Nederduitse drukken uit de 15de en 16de eeuw, bewaard in Noordduitse bibliotheken. De soms vrij uitvoerige toelichtingen zijn van de hand van verschillende medewerkers, waaronder Hubertus Menke (Kiel) die de boeken thematisch heeft gegroepeerd: volksboeken, stichtelijke literatuur,

recht, geschiedenis en artesliteratuur; de drukkers ervan zijn o.m.: de onbekende Lebeckse drukker die met de noodnaam Mohnkopfdrucker wordt aangeduid, Lukas en Matthaeus Brandis, Johann Snell, Steffen Arndes [E. C.-I.].

---

833. - A. H. LAEVEN, *Incunabelen in de Universiteitsbibliotheek Nijmegen 1923-1984 in Codex in context*. Studies over codicologie, kartuizergeschiedenis en laatmiddeleeuws geestesleven aangeboden aan prof. dr. A. Gruijs. Uitgegeven door Chr. de BACKER, A. J. GEURTS, A. G. WEILIER. Nijmegen-Grave, Alfa, 1985, p. 211-238 (Nijmeegse codicologische cahiers, 4-6). - ISBN 90-7040-725-6. Fl. 69.

Short title-catalogoog volgens het IDL-schema, maar met de eigendomsmerken van de honderdenacht incunabelen sinds 1923 verworven. Ze zijn voornamelijk afkomstig uit kerkelijke of kloosterbibliotheeken, en van een paar particulieren. De grote vijftiende-eeuwse drukkerscentra zijn het best vertegenwoordigd, terwijl Antwerpen en Gouda elk met twee, Delft, Deventer en Utrecht met elk drie, Leuven met vijf en Zwolle met zes drukken voorhanden zijn.

Een drukkers- en een algemeen namenregister besluiten de lijst. Het bestaan van de IDL maakt dergelijke lijsten inderdaad niet overbodig; hier worden ze, met hun eigen kenmerken in hun context geplaatst, wat van een centrale catalogus nooit mag worden verwacht. De tekst verscheen in 1986 met illustraties en een lichtgewijzigde inleiding als monografie in de reeks Nijmeegse codicologische cahiers, 7, helaas zonder verwijzing naar de oorspronkelijke uitgave. [E. C.-I.]. Zie ook nrs. [851](#); [852](#); [857](#); [896](#)

---

834. - *Catalogue des incunables [de la] Bibliothèque nationale*. Tome II, fasc. 4: S-Z et Hebraica. Paris, Bibliothèque nationale, 1985, p. 529-783. - ISBN 2-7177-1700-5 (Tome II, fasc. 4). ISBN 2-7177-1610-6 (Tome II, édition complète). - 260 FF.

Deel II van de Parijse incunabelcatalogus is nu met de 4de aflevering voltooid (cf. Kroniek 9, [nr. 483](#)).

---

835. - Koostanud Olev NAGEL, *Inkunaablid Tartu Rõkliku õlikooli Teaduslikus Raamatukogus*. Tallinn, Kirjastus 'Kunst', 1982, 29 cm, 95 p., ill. - Voor-de-handse titel: Catalogus incunabulorum quae in Bibliotheca Universitatis Litterarum Tartuensis asservantur.

Short title-catalogus van 47 incunabelen in de UB Tartu (Estland USSR), korte vermelding in het Estnisch, het Russisch en het Duits van de exemplaar kenmerken, en een toelichting, in het Estnisch over de inhoud en de editie. Er is twee Nederlandse druk, van R. Pafraet: HC 15077. [E. C.-I.].

---

836. - W. C. M. WSTEFELD, *De incunabelen van het voormalig Seminarie Warmond*. Tentoonstelling in Rijksmuseum Het Catharijneconvent, 13 september t/m 3 november '85. Utrecht, [Rijksmuseum Het Catharijneconvent], 1985, 21 cm, 55 p., ill.

Bescheiden opgezette tentoonstelling en catalogus met korte historiek van de bibliotheek van het Seminarie Warmond. Opgericht in 1799 en in 1967 opgeheven, is de bibliotheek van het seminarie verrassend rijk aan oude drukken; belangrijke boekenschenken in de loop van haar korte bestaan zijn hier mede voor verantwoordelijk. Enkel de handschriften en de vroege drukken zijn nu in het Catharijneconvent; de overige drukken en documenten zijn over een aantal instellingen verdeeld. Van de achtenveertig incunabelen die het Seminarie bezat, en hier nu zijn beschreven, zijn drie edities niet aanwezig in IDL (de boeken waren toen niet toegankelijk); de meeste andere zijn ook lang niet altijd courante werken. In deze kleine catalogus is ook aandacht besteed aan de vroegere bezitters en aan de met de hand aangebrachte decoratie. H. Wstefeld stelt ons over een drietal jaar een 'echte' catalogus van de vroegste drukken in het Catharijneconvent

bewaard, in het vooruitzicht. [E. C.-I.].

---

837. - Otto MAZAL, *Der erste Versuch griechischer Buchdruckes im 15. Jahrhundert* in *Ars impressoria ...*, p. 65-71 (cf. [nr. 825](#)).

De eerste weinig succesvolle poging om met Griekse letters te drukken, werd door J. Fust en P. Schöffer te Mainz in 1465 geleverd (GW 6921). Mazal geeft nauwkeurig de plaatsen in deze Cicero-editie op waar Griekse woorden gedrukt staan. [E. C.-I.].

---

838. - H. D. L. VERVLIET, *Humanisme en typografie: de introductie van de romein en de cursief in de Nederlanden (1483-ca. 1540)* in *Boek, bibliotheek en geesteswetenschappen ...* p. 315-330 (cf. [nr. 913](#)).

De verovering van de humanistica (romein en cursief) in de boekdrukkunst in de Nederlanden verloopt in drie fasen: de eerste, korte poging van Jan van Westfalen ca. 1484, de tweede, van in 1501 door Dirk Martens ingezet en door anderen gevolgd, de derde, ca. 1520, die de definitieve doorbraak betekent. De auteur gaat verder in op Martens' rol in dezen en op zijn lettermateriaal, evenals op andere drukkers in zuid en noord die het hunne bijdragen om de gotiek te onttronen. Dit wordt mede duidelijk gemaakt aan de hand van grafieken en van vaststellingen nopens de aard van de tekst (taal) die al dan niet uit een gotiek wordt gezet. [E. C.-I.].

---

839. - Hellmut ROSENFELD, *Die Ars moriendi im Wettstreit zwischen Kupferstich- und Holzschnittkunst* in *Aus dem Antiquariat 3, Børsenblatt für den deutschen Buchhandel. Frankfurter Ausgabe*, Nr. 21, 14.03.1986, p. A 127-A 130, ill.

De Ars moriendi-bladen van de Meester E. S. kunnen niet van omstreeks 1450 dateren en kunnen evenmin als voorbeeld van de eerste blokboekeditie gediend hebben, in tegenstelling tot wat W. L. Schreiber en Max Lehrs hierover hebben beweerd. De tekeningen voor het blokboek stammen uit de school van Rogier van der Weyden, ca. 1460, en zij zijn het die decennia lang gekopieerd werden. [E. C.-I.].

---

840. - Lotte HELLINGA, *Proof-reading in 1459. The Munich copy of Guillelmus Duranti, Rationale* in *Ars impressoria ...*, p. 183-202, ill. (cf. [nr. 825](#)).

De toevallige vondst van drukproefcorrecties op het enig bekende op papier gedrukte exemplaar van Durantis *Rationale* door J. Fust en P. Schöffer gedrukt (GW 9101), heeft de auteur ertoe aangezet zich op twee vragen te concentreren: wat deed de proefcorrector, en: wat kan het proeflezen ons leren over het maken van het boek? Er zijn zowel tekstcorrecties als typografische correcties, evenals sporen van cancellanda en cancellantia (of verbeterbladen) maar een relatie tussen beide is er niet. Evenwel, er blijken hier twee soorten proef aanwezig te zijn: correctie van het zetsel na het trekken van een proefdruk en correctie van de tekst op een drukproef. [E. C.-I.].

---

841. - *Een scone leeringe om salich te sterven. Een Middelnederlandse ars moriendi*, uitgegeven geannoteerd en ingeleid door B. DE GEUS, J. VAN DER HEIJDEN, A. MAAT, D. DEN OUDEN. Utrecht, HES, 1985, 23 cm, 101 p., ill. (Publikaties van de Vakgroep Nederlandse taal- & letterkunde van de Rijksuniversiteit te Leiden, 12). - ISBN 90-6194-065-6. Fl. 25.

Kritische uitgave van de in de titel genoemde druk van Adriaen van Berghen te Antwerpen uit 1500 (IDL 426) naar het enig bekende exemplaar in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage: een vervolg op de doctoraalscriptie van de tekstbezorgers (Rijksuniversiteit Leiden). Achtereenvolgens behandelen zij het genre en de inhoud van dit 'sterfboek', bespreken de bronnen - waaronder Matthaëus de Cracovia (cf. Campbell 1223) - en de druk en verantwoorden tenslotte de uitgave het resultaat is een perfect leesbare en bruikbare tekst. Het

bescheiden uitgegeven boekje mist de charme maar ook het risico van een facsimile-uitgave. De lezer is uiteindelijk beter gediend met een eenvoudige maar goede teksteditie met inleiding dan met al te summier voorgestelde facsimile's. [E. C.-I.]

---

842. - Paul NEEDHAM, *William Caxton and his Cologne partners: an enquiry based on Veldener's Cologne type in Ars impressoria ...*, p. 103-131 (cf. [nr. 825](#)). De methode bij dit onderzoek gevolgd, berust op de wisselende staat van het lettertype binnen n boek of binnen een groep van boeken. Het schema dat hierdoor verkregen wordt, laat toe zich een idee te vormen over het behandelen van de kopij en de manier van zetten. Dit typenonderzoek maakt het verder mogelijk dat boeken met op het eerste gezicht verschillende staten van typen, toch in een bepaalde chronologische orde, en zelfs in n en dezelfde drukkerij tot stand konden komen. Wie deze methode aan een concreet voorbeeld getoetst wil zien, leze Needhams indringende studie die geen eindpunt van het onderzoek naar Veldeners Keuls lettertype betekent, maar de weg aanduidt die verder moet bewandeld worden. Ideaal zou zijn bij het typenonderzoek ook het papieronderzoek te betrekken. [E. C.-I.]

---

843. - Gervase ROSSER, *A note on the Caxton Indulgence of 1476 in The Library*, 6th Ser., 7, 1985, p. 256-258.
Caxtons connecties met Westminster Abbey en zijn eerste gedateerd drukwerk op Engelse bodem. [M. d. S.]

---

844. - Elly COCKX-INDESTEGERE, *Mathias vander Goes en het Boexken van der officien ofte dienst der missen van Simon van Venlo*. Antwerpen, De Schutter, 1985, 27 cm, 27 p., ill. - Niet in de handel.
De auteur probeert vooreerst een portret op te hangen van de drukker om daarna een overzicht te bezorgen van zijn drukkersactiviteiten, zijn letterkast en zijn houtsneden. [J. M.]

---

845. - M. N. FUIT-OVERDUIN, *Gheraert Leeu en Jacob Maerlant in Dokumentaal*, 15, 1986, p. 11-13.
Campbell 874 bevat niet enkel de *Historie van der destruxien van Troyen*, maar ook het verhaal van Aeneas' verraad en verdere lotgevallen, een prozabewerking naar Maerlant. [E. C.-I.]
Zie ook nr. [983](#)

---

846. - Herman PLEIJ, *De laatmiddeleeuwse rederijdersliteratuur als vroeghumanistische overtuigingskunst in Jaarboek 'De Fonteyne'* 1984, 34 (= 2de reeks, 26), 1985, p. 65-95, ill. [Full text](#)
Sterk omgewerkte tekst van een lezing op het Gentse Colloquium 'Liefde en Fortuna in de Nederlandse letteren van de late middeleeuwen' (23-24 november 1983). Hoofdzakelijk over *Vanden drie blinde danssen* (Gouda, Gerard Leeu, 1482). Een houtsnede daaruit leverde inspiratie voor het drukkersmerk van Jan van Doesborch. [M. d. S.]

---

847. - Gerard VAN THIENEN, *Pierre Michault's 'Danse des aveugles'. Een onbekende, Brugse incunabel van Colard Mansion in de sterreichische Nationalbibliothek in Opstellen over de Koninklijke Bibliotheek ....* p. 273-282, ill. (cf. [nr. 816](#)).
De onlangs ontdekte druk -je ziet dat men nooit mag wanhopen een vondst te doen - wordt op beknopte wijze in het Mansion-kader geplaatst n als schakel in de tekstoverlevering gezien: er zijn nu 25 drukken van Mansion bekend (waarvan n verloren is gegaan); van de *Danse des aveugles* zijn 19 handschriften bewaard, 6 incunabeledities en 4 zestiende-eeuwse drukken. De Mansion-druk wordt, afgaande op het lettertype, tussen 1479 en 1484 geplaatst, waarmee hij

misschien op de eerste, zeker op de tweede plaats komt. De nieuwe bibliografische referentie is CA (XIII) 1252a. [E. C.-I.].

---

848. - Ronald BREUGELMANS, *An inventory project of book-illustrations in the Low Countries in the fifteenth and sixteenth centuries in Gutenberg Jahrbuch*, 61, 1986, p. 57-59.

De auteur verwijst naar *Hellinga Festschrift*, Amsterdam 1980 (cf. Kroniek 1981, [nr. 437](#)) dat door externe omstandigheden helaas niet aan detailbespreking is toegekomen. In dat artikel breekt Breugelmans een lans voor een inventaris van de boekillustratie uit de Nederlanden, uit de 15de en 16de eeuw, gaande - zo wordt hier nu meegedeeld - tot 1550 (in het zuiden) en tot 1570 (in het noorden). Het project moet bestaan uit 1 een inventaris en reproductie op microfiche van al de houtsneden van CA-, NK-, STCN- en BT-boeken; 2 een onderwerpsregister (Iconclass-systeem). Deze tekst werd in oktober 1984 voorgedragen op een symposium 'Das illustrierte Buch des 16. Jahrhunderts' in het Institut für Buchwesen der Johannes Gutenberg-Universität te Mainz. [E. C.-I.].

---

849. - Elmar HERTRICH, *König Davids Wiederkehr: Bemerkungen zu einem Holzschnitt der Kölner Bilderbibel von 1478/79 und zu einer Miniatur im Klemm-Exemplar der Gutenbergbibel in Ars impressoria ....* p. 314-326, ill. (cf. [nr. 825](#)).

Elmar Hertrich (Bayerische Staatsbibliothek) toont aan dat de houtsnede met David (Psalm 1) van de Keulse Bijbel als model heeft gediend voor de miniatuur in het (niet weer opgedoken) Klemm-exemplaar van de 42-regelige Bijbel. Van de miniatuur bestaat een foto in de papieren van Karl Dziatzko; de miniaturist is een Dresdener falsaris die in opdracht van Heinrich Klemm werkte. [E. C.-I.].

---

850. - Julie A. SMITH, *Woodcut presentation scenes in books printed by Caxton, de Worde, Pynson in Gutenberg Jahrbuch*, 61, 1986, p. 322-343, ill.

De betekenis van dedicatievoorstellingen in handschriften kan zich ipso facto niet handhaven in het gedrukte boek. Op de vraag wat vroege drukkers met deze scene dan wel beoogden, probeert J. A. Smith een antwoord te vinden. Omdat de dedicatiehoutsnede in Caxtons *Recuyell of the histories of Troy* uit Brugge 'a controversial illustration' is (waarover de auteur elders hoopt te schrijven), wordt deze druk niet in onderhavig onderzoek betrokken en worden enkel de Engelse drukken besproken. Dedicatiehoutsneden uit deze drukken worden afgebeeld en parallel naast houtsneden uit Franse drukken geplaatst. [E. C.-I.].

---

851. - Albert DEROLEZ, *Hoe lagen de boeken in Nederlandse bibliotheken op het einde der middeleeuwen?* in *Codex in context*, p. 91-103 (cf. [nr. 833](#)).

Het type van bibliotheekinrichting in de late middeleeuwen, door de auteur 'lectrijn-bibliotheek' geheten, roept de vraag op hoe de boeken op de lessenaars lagen. Rekening houdend met de plaats van de kettingaanhechting, signaturen, tioletiketten en venstertjes, probeert A. Derolez aan de hand van statistische gegevens aan te tonen dat in de Nederlanden de boeken doorgaans op het achterplat lagen, terwijl het tegenovergestelde eerder een Franse gewoonte leek te zijn. [E. C.-I.].

---

852. - Harry Chr. VAN BEMMEL, *Provenance-gegevens met betrekking tot de in de Bibliotheek Arnhem aanwezige incunabelen in Codex in context*, p. 5589 (cf. [nr. 833](#)).

Aansluitend bij de incunabelcatalogus van de Bibliotheek Arnhem, die H. C. van Bommel in 1985 publiceerde (cf. Kroniek 11, [nr. 683](#)), heeft de auteur hier nader onderzoek verricht naar de oude bezittersmerken en herkomstgegevens. Hierbij zijn de catalogi en inventarissen met vermelding van incunabelen aan de orde gekomen, terwijl de codicologische kenmerken van het twintigtal incunabelen, zoals handschriftelijke aantekeningen, versiering van initialen, boekbandversiering

en inscripties op de band, zorgvuldig zijn opgespoord en geïnterpreteerd. Methodologisch is dit een instructieve bijdrage. [E. C.-I.]

---

853. - *Continental books, manuscripts and music*. Sale 22nd November 1984 and 23rd November 1984. London, Sotheby's, 1984, 555 kavels, facsim.

Een kavel, nr. 166, betreft een convoluut zeldzame incunabelen, te weten *Cordiale quattuor novissimorum*, Drukker van de Alexander Magnus, ca. 1475, CA 1296; Dionysius Cartusianus, *Speculum*, Aalst, D. Martens en J. van Westfalen, 1473, CA 587; Augustinus, *Manuale*, idem, CA 197; Bernardus van Clairvaux, *De planctu B. Mariae*, Keulen, U. Zell, ca. 1470. De (eigentijdse?) blindgestempelde band is uit de Nederlanden. Het boek is in het bezit geweest van de Hiëronymieten eerst te Gent daarna te Kamerijk. [J. M.]

---

854. - *Interesting books to be auctioned December 14th at Amsterdam*. Book auction no 267. Amsterdam, Van Gendt Auctions BV, [1984], 601 kavels, facsim. Een aantal kavels betreft enkele incunabelen uit de Nederlanden, nl. *Libellus de modo confitendi et penitendi*, Antwerpen, G. Leeu, 1486, CA 1131; Pius II, *De remedio amoris*, Antwerpen, D. Martens, 1497, CA 21, gebonden met Cato, *Disticha*, Deventer, R. Pafraet, 1492-1500, CA 411 en nog drie andere incunabelen; Gregorius de Grote, *Homiliae*, Brussel, Broeders van het Gemene Leven, 1476-77, CA 853; Isidorus van Sevilla, *De summo bono*, Leuven, J. van Paderborn, 1486, CA 1023; Petrus de Aliaco, *Libellus sacramentalis*, Leuven, Eg. van der Heerstraten, 1487, CA 145; *Epistelen ende Evangelien*, Delft, J. J. van der Meer, 1481, CA 691; Cyprianus, *Opera*, Deventer, R. Pafraet, 1477-1479, CA 520; Dionysius Cartusianus, *Exhortationes*, Deventer, R. Pafraet, 1491, CA 719; *Stella clericorum*, Deventer, R. Pafraet, 1494, CA 1610; Boethius, *De disciplina scholarium*, Deventer, J. de Breda, 1496, CA 328; Vergilius, *Georgica*, Deventer, R. Pafraet, 1496, CA 1742. [J. M.]

---

855. - David McKITTERICK, *Bradshaw, Henry* in *Encyclopedia of Library and Information Science*, ed. Allen KENT, Volume 39, New York-Basel, M. Dekker, 1985, p. 53-58.

In deze bondige notitie geeft McKitterick een goed overzicht van leven en werk van een van de pioniers van de incunabelkunde. Met bibliografie van en over H. Bradshaw. [J. M.]

Zie ook nr. [2779](#)

---

856. - Jan DESCHAMPS, *Middel nederlandse vertalingen en bewerkingen van werken van de kartuizer Jacobus van Gruitrode in Hulde-album Dr. F. van Vinckenroye*. Hasselt, Provinciaal Hoger Handelsinstituut, 1985, 25 cm, p. 67-81. Tekstidentificatie en auteurs toeschrijving hebben, op het terrein van het Middelnederlands, sedert jaren een ijverig en bekwaam beoefenaar in de persoon van Jan Deschamps. Wat hij nog niet zo lang geleden voor Ludolf van Saksen heeft gedaan (cf. Kroniek 9, [nr. 496](#)) doet hij hier voor diens ordebroeder Jacobus van Gruitrode. Van de negen teksten die hij bespreekt, zijn er vijf die in de 15de of de 16de eeuw in de Nederlanden in druk zijn verschenen: bij Adriaen van Liesveldt, Michiel Hillen, Gheraert Leeu, Jan Seversz., Christiaan Snellaert e.a. De samenstellers van repertoria van gedrukte werken zouden met de resultaten van onderzoek zoals dit liefst rekening moeten houden want *scientia non habet inimicum nisi ignorantem*. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [858](#)

---

857. - Jan DESCHAMPS, *De lange en de korte redactie van het 'Rosarium Jesu et Mariae' van de kartuizer Jacobus van Gruitrode en de Middelnederlandse vertaling van de korte redactie in Codex in context*, p. 105-128 (cf. [nr. 833](#)). Enkel handschriften worden besproken maar de gegeven informatie kan ook zijn belang hebben voor de incunabulist. [E. C.-I.]

---

858. - Eduard ROMBAUTS, *De 'Karel en de Elegast' in de incunabelperiode in Hulde-album Dr. F. van Vinckenroye...*, p. 245-252 (cf. [nr. 856](#)).

De vier bekende edities van 'Karel ende Elegast' tijdens de 15de eeuw worden hier besproken - ter informatie: het betreft Campbell 970a, 971, 972 en 973, resp. F, A, B en C genoemd bij A. M. Duinhoven. Taal en vormgeving van de drukken illustreren zowel iets van de mentaliteitsgeschiedenis als van de drukgeschiedenis in het laatste kwart van de 15de eeuw. [E. C.-I.].

---

859. - Jos A. A. M. BIEMANS, *Kruitwagens verblijf te Weert, mei 1912-januari 1913 in Quaerendo*, 15, 1985, p. 225-230.

Over de achtergrond van Kruitwagens verblijf te Weert worden hier onvermoede biografische bijzonderheden verstrekt, die de figuur van de vermaarde incunabulist, de franciscaan Bonaventura Kruitwagen (1874-1954) in een bijzonder licht stellen. [E. C.-I.].

---

860. - *Handschriften uit de abdij van Sint-Truiden*. (Tentoonstelling) Provinciaal Museum voor Religieuze Kunst, Begijnhof, Sint-Truiden, 28 juni-5 oktober 1986. Leuven, Peeters, 1986, 24 cm, 303 p., ill. - ISBN 90-6831-056-9. BF750.

Deze publikatie bevat, behalve een catalogus met 65 beschrijvingen van handschriften, ook een aantal inleidende artikelen, waarvan er vnl. twee in deze Kroniek mogen vermeld worden: G. TOURNOY haalt in zijn *Cultureel en literair leven in de abdij van Sint-Truiden* een voorbeeld aan van een handschrift gekopieerd naar een druk van Jan van Westfalen. R. VAN LAERE bezorgt een poging tot een overzicht van de boekbinderscentra in Limburg met extra aandacht aan Sint-Truiden; de beschreven banden, weliswaar hoofdzakelijk omheen handschriften, dateren uit de 15de eeuw en later. [E. C.-I.].

---

861. - *Verzeichnis der im deutschen Sprachgebiet erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts ...* (Redaktion: Irmgard BEZZEL). Stuttgart, A. Hiersemann, 1983- (cf. Kroniek 9, [nr. 503](#)).

Inmiddels zijn reeds zes imposante banden verschenen, nog steeds in Abt. I: Auteurs, corporaties en anoniemen, tot en met Fir. [E. C.-I.].

---

862. - *Bibliotheca dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles*. T. IV. Jacques de Bourgogne, seigneur de Falais | Etienne Dolet | Casiodoro de Reina | Camillo Renato. Baden-Baden, V. Koerner, 1984, 25 cm, 207 p., ill. (Bibliotheca Bibliographica Aureliana, 95).

Voor de Nederlanden relevant: A. GORDON KINDER over Casiodoro de Reina (c. 1520-1594) met enkele zeldzame politieke traktaten, klandestien of anoniem te Antwerpen gedrukt in de beginjaren van de Opstand. [M. d. S.].

---

863. - *Bibliotheca dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles*. T. VI. Valentin Crautwald | Andreas Fischer | Jan Kalenec | Sigmund Salminger. Baden-Baden, V. Koerner, 1985, 25 cm, 163 p., ill. (Bibliotheca Bibliographica Aureliana, 100).

Geen drukken uit de Nederlanden, behalve in de interessante bijlage van Adam SKURA, *Valentin Crautwalds Bücherammlung* (UB Wrocław). De Duitse Hervormer Crautwald (c. 1490-1545) bezat een uitgebreide bibliotheek die voor het grootste deel bewaard is gebleven, met o.m. een bandje met Amerot, *Compendium graecae grammatices* (Leuven, D. Martens, 1520; NK 115) en de *Epistolae graecae* (ibid.; NK 766). [M. d. S.].

---

864. - *Bibliotheca dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles*. T. VII. Eloy Pruystinck | Sebastian Franck | Antonio del Corro. Baden-Baden, V. Koerner, 1986, 25 cm, 191 p., ill. (Bibliotheca Bibliographica Aureliana, 106).

Van de in 1544 te Antwerpen verbrande vrijdenker Eloi Pruystinck zijn geen

geschriften bekend. Emile BRAEKMAN geeft dan maar een bibliografie (p. 7-38) van de 'ouvrages imprimés qui résument la doctrine de Pruystinck'. En, raar maar waar, wie treffen we dan in een Bibliotheca dissidentium aan: Anna Bijns (!!) en Emanuel van Meteren (!), die in hun werk even verwijzen naar Pruystincks leer. De literatuur over Anna Bijns is ver van volledig verwerkt en voor Van Meteren eindigt alles bij Fruin .... In vergelijking met de andere persoonsbibliografie in deze reeks is de auteur hier wel erg vlug tevreden met de opgave van vaak slechts 1 exemplaar.

Christoph DEJUNG geeft (p. 39-119) een samenvatting van en aanvulling op Klaus Kaczerowsky's bibliografie van Sebastian Franck (c. 1500-1542), met in appendix 'Die nachgelassene Bibliothek von Sebastian Franck'.

Enkele zeldzame Antwerpse pamfletten worden beschreven door A. GORDON KINDER in zijn grondige studie (p. 121-176) van Antonio del Corro (1527-1591). [M. d. S.]

---

865. - Ferenc POSTMA, *Disputationes exereitii gratia. Een inventarisatie van disputaties verdedigd onder Sibrandus Lubbertus prof. theol te Franeker 1585-1625*. Met een ten geleide door J. VEENHOF. Amsterdam, VU Uitgeverij, 1985, 25 cm, XXVI, 99 p., iill. - ISBN 90-6256-287-6. Fl. 32, 50

Disputaties, tijdens het ancien régime aan de universiteiten gehouden, waren voor de student het middel om zich in zijn vak en in het houden van een logisch geargumenteed betoog te oefenen (*disputationes exercitii gratia*). Zij zijn gebaseerd op een gedrukte tekst, eveneens disputatie geheten, in overleg met de praeses of promotor opgesteld en die als een weerspiegeling van de collegestof zijn te beschouwen. Hoewel gedrukt - ten dele voor rekening van de Staten van Friesland ten dele voor rekening van de studenten zelf - zijn deze weinig omvangrijke teksten, als ze al bewaard werden, eerder in het archief dan in de bibliotheek terechtgekomen (stiefkinderen van de bibliotheken noemt Postma ze). Zeldzaamheid is dus wel een van hun voornaamste kenmerken. Het inventariseren van dergelijke publikaties is dan ook steeds bijzonder welkom: voor de bibliografie, ja, maar ook voor de geschiedenis van een universiteit, i.c. Franeker, en voor de geschiedenis van een vak te weten het onderwijs in de goedgeleerdheid aan genoemde universiteit tussen 1585 en 1625, en meer bepaald het onderwijs van de hoogleraar Sibrandus Libbertus, vertegenwoordiger van de calvinistische orthodoxie.

Het negentigtal disputaties, uit de aard der zaak alle te Franeker gedrukt, komen in hoofdzaak uit de officina van Aegidius Radaeus. De beschrijving is gelukkig niet van het short-titetype. Toch is de meestal lange titel ingekort maar zo dat het onderwerp, namen van praeses en respondent, plaats en datum gehandhaafd blijven. De spelling is genormaliseerd, het impressum genormaliseerd; de collatie omvat het formaat, paginering en signaturen. De ordening is chronologisch, binnen elk jaar alfabetisch op naam van de respondent; waarna vindplaatsen (met signatuur) worden vermeld (er is een lijst van 15 bibliotheken in binnen- en buitenland) en een of meerdere annotaties met aan het slot literatuuropgave. In de annotaties wordt bijzondere aandacht geschonken aan de voorin gedrukte (of handschriftelijke) opdrachten, brieven en lofdichten, voornamelijk omdat zij zeer dikwijls biografische informatie over de student bevatten die elders meestal niet na te trekken is. Vijf registers vergemakkelijken de toegang tot de inventaris: van de respondenten, van de lofdichters, van de onderwerpen (in het Latijn), van het aantal disputaties gespreid over de jaren van Lubberts professoraat, van de drukkers. Als ik, bij al het goede dat deze publikatie inhoudt - van een recensent wordt immers verwacht dat hij nooit tien op tien geeft! - een paar verlangens mag uiten, dan zijn het deze: 1. Wanneer in het impressum het 'Ex-officina' wordt overgenomen, waarom dan ook niet 'Apud' en elke andere formule, onafgekort, die aan de naam vooraf gaat. Dit zou stroken met de algemeen geldende regels voor titelbeschrijving - 'short title catalogue' buiten beschouwing gelaten. 2. De namen van en aan wie een disputatie is opgedragen, zouden eveneens in een register

kunnen worden opgenomen. Behalve de inhoud verdient ook de vorm waarin die gegoten is, even de aandacht. Hiermee is aangetoond hoe met eenvoudige middelen - typoscript in offset gedrukt, reproducties van een paar titelbladen en typografische ornamenten, een omslagontwerp - een fraai, overzichtelijk en gemakkelijk consulteerbaar boek kan worden opgebouwd. [E. C.-I.].

---

866. - *Index de l'Universit  de Paris 1544, 1545, 1547, 1549, 1551, 1556* par J. M. DE BUJANDA, Francis M. HIGMAN, James K. FARGE avec l'assistance de Ren  DAVIGNON et Elsa STANEK. Sherbrooke (Québec), Centre d'études de la Renaissance - Universit  de Sherbrooke, Bibliarie; Genève, Libr. Droz, 1985, 24 cm, 671 p. (Index des livres interdits, 1). - ISBN 2-7622-0029-6.

Dit is een eerste deel van de tien ontworpen delen die een studie beogen te zijn van de voor de zestiende-eeuwse katholieken verboden lectuur. Hierbij is uitgegaan van de veroordeelde materie zelf, met name de inhoud van de boeken die op soms zeer nauwkeurige wijze betiteld zijn in de *Indices librorum prohibitorum*. Het komt er dus op aan deze titels te identificeren, ev. hun auteur te achterhalen, desgevallend de verschillende edities op te sporen, met plaats en jaar van druk. Dit boek is tegelijk een bibliografie, een kritische editie van de bronnen en een historische studie. Inderdaad, behalve een historische inleiding en de publikatie in facsimile van de indices, catalogi of lijsten van verboden boeken gedrukt en uitgegeven in de 16de eeuw door de kerkelijke, universitaire en politieke overheid in de katholieke landen, is er een omstandige beschrijving van elk van de veroordeelde boeken, en wordt elk van die boeken aan een kritische analyse onderworpen; vindplaatsen en literatuuropgave worden hierbij opgegeven. Het werk werd per taal van de betrokken boeken verdeeld, waarbij het al gauw opviel dat de Franstalige boeken in elk opzicht het best zijn bewerkt. Een topografisch drukkersregister rondt het geheel af. Dit eerste deel is gewijd aan de indices door de Universiteit te Parijs verordend. De delen worden samengesteld volgens de uitvaardigende overheid met plaats en datum van druk.

Het volgende deel is in bewerking en behandelt de indices van de Universiteit te Leuven. Onze verwachtingen zijn hoog gespannen, want hier krijgen we een eerste aanzet tot de lang verbeide studie over het verboden boek n  de postincunabeltijd, de periode die voor het Nederlandse taalgebied meer dan dertig jaar geleden reeds op een accurate en boeiende wijze is doorgelicht en beschreven door Marie Elisabeth Kronenberg. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [1012](#)

---

867. - Charles MATAGNE, *Répertoire des ouvrages du XVIIe siècle, Namur, Bibliothèque univ rsitaire Moretus Plantin*, 1985, 24 cm, iv-362.p.

(Bibliothèque universitaire Moretus Plantin. Publication 1). BF 1200.

De Bibliothèque universitaire Moretus Plantin te Namen bezit zowat een 1800 drukken uit de zestiende eeuw. Deze waren door M. Lavoye nauwkeurig op steekkaarten beschreven. C. Matagne heeft, zich baserend op deze steekkaarten, daarvan nu een behoorlijk alfabetisch gerangschikte catalogus in het licht gebracht. Kenmerken: een uitvoerige beschrijving met signaturen, colofon en dikwijls een aanvullende exemplaarannotatie. Verder een chronologische index, een index van de plaats van uitgave, van de drukkers en uitgevers, van de herkomst en van de onderwerpen. De druk vermeld onder nr. O12 is niet van J. Lambrecht: noch de typen, noch de initialen, noch de houtsneden komen bij de Gentse drukker voor. [J. M.].

Zie ook nr. [1618](#)

---

868. - Matthieu KNOPS, *Aanvullingen op F. Claes: Lijst van Nederlandse woordenlijsten en woordenboeken gedrukt tot 1600*, Nieuwkoop 1974 (*Bibliotheca Bibliographica Neerlandica*, 4) in *Dokumentaal*, 14, 1985, p. 150-153.

Vooraf wordt naar de voorgaande aanvullingen verwezen (in *Dokumentaal*, 1976, 1977 en 1979 en in *De Gulden Passer* 1976 en 1979). (Cf. *Kroniek* 1973, [nr. 47](#)).

In deze aflevering van *Dokumentaal* betreft het vnl. aanvullingen op collatie en inhoud van de *Dilucidissimus Dictionarius*. [E. C.-I.].

---

869. - Peter AMELUNG, *Einige unbekannte oder seltene Drucke in Civilitätsschrift in der Württembergischen Landesbibliothek*, in *Aus dem Antiquariat 3, Borsenblatt für den deutschen Buchhandel - Frankfurter Ausgabe*, Nr. 21, 14.03.1986, p. A114-A120, ill.

Speciaal te vermelden vallen: 1. *De Testamenten der XII Patriarchen* (Voet 712), die goede variëte is met het door Voet beschreven Brusselse exemplaar; 2. *La plaisante histoire de Pierre de Provence*, in het Nederlands en het Frans, Antwerpen, M. de Rische, 1588 (BB IV 135, 1); 3. *De historie van Joseph*, R'dam, J. van Waesberghe, 1589. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [967](#)

---

870. - Micheline SOENEN, *Impression et commerce des livres aux XVIe et XVIIe siècles. Reflexions en marge d'un inventaire de cartons du Conseil Privé espagnol* in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 56, 1985, p. 72-92.

Overzicht met voorbeelden van het soort documenten i.v.m. boekdrukkers en -handelaars (privilegie-aanvragen e.d.) bewaard in een belangrijk archieffonds van de Spaanse Nederlanden. In 1983 heeft M. Soenen de inventaris ervan gepubliceerd (cf. *Kroniek* 10, [nr. 629](#)). [M. d. S.].

---

871. - Carl DEPAUW, *Uitgevers en boekdrukkers in het Noorden, ca. 1580-17de eeuw. De betekenis van de Antwerpse emigratie*. (Inleiding: Francine DE NAVE). Catalogus. Tentoonstelling Museum Plantin-Moretus 9 november-29 december 1985. Antwerpen, Stad Antwerpen, 1985, 30 cm, 27 p., ill. -BF 20.

Een van de tentoonstellingen in het raam van de herdenking van de val van Antwerpen of de scheiding der Nederlanden die deze gebeurtenis op een bijzondere wijze illustreert: een selectie van een honderdtal boeken door drukkers, boekverkopers en uitgevers uit het zuiden afkomstig maar na of rond 1585 naar het Noorden uitgeweken en daar gedrukt en uitgegeven: een vijftigtal drukken van Plantin te Leiden, verder van François I, Christoffel en Frans II van Raphelingen, Willem Silvius, Jasper Tournay, Jan van Ghelen en Jasper I Troyen. Alle exemplaren berusten in het Museum Plantin en de Stadsbibliotheek. Zij maken een categorie immigranten in het Noorden uit die J. Briels (Rijksuniversiteit Utrecht) heeft bestudeerd en die de grondslag hebben gelegd voor de Nederlandse Gouden Eeuw. Bij de opening van de tentoonstelling werd Briels voor zijn onderzoek de internationale Eugène Baieprijs toegekend, hem door de Gouverneur van de provincie Antwerpen overhandigd. [E. C.-I.].

---

872. - Dirk GEIRNAERT (m.m.v. Noël GEIRNAERT), *Membra disiecta Brugensia III: fragmenten in het fonds van het Spaanse Consulaat in Koninklijke Zuidnederlandse maatschappij voor taal-, letterkunde en geschiedenis*, *Handelingen XXXIX*, 1985, p. 79-107.

Zeventien fragmenten met gedrukte tekst hebben als vulling en versteviging gediend van de registerband met het grote Jezusmonogram (Tent. Brugge 1927, Afd. II, nr. 73) die de verslagen van het Spaanse Consulaat van 1548 tot 1568 (noot 4 die vermoedelijk de signatuur opgaf, is niet afgedrukt) bevat. De fragmenten zijn afkomstig uit het *Antwerps liedboek*, *Refreyne* van Jan van Doesborch, *Den kerstenspiegel* van Dirk Coelde, *Den spieghel des eewighen levens* (S. Cock, 1546), en een ongedentificeerde tekst. Het zijn vermoedelijk alle octavo-edities, uit eenzelfde gotiek gezet en met bepaalde kenmerken die wijzen in de richting van S. Cock, W. Vorsterman en de Wed. Peetersen van Middelburch. De auteurs construeren volgende hypothese: een Brugs binder (Antoon de Tollenare?) gebruikte, i.c. ongevouwen, maculatuur afkomstig van Antwerpse drukkerijen, ev. via Brugse boekverkopers, mogelijkkerwijs na 1546,

datum van het verschijnen van de Index. In bijlage is de tekst van de fragmenten gepubliceerd en wordt een reconstructie gegeven van de betrokken vellen. [E. C.-I.].

---

873. - Jan VAN DORSTEN, *Thomas Basson (1555-1613), English printer at Leiden* in *Quaerendo*, 15, 1985, p. 195-224, ill.

Belangrijke aanvulling op de gelijknamige monografie uit 1961. Enkele resultaten: een dertigtal addenda op de checklist (theses e.d. uitgezonderd), gegevens over de drukgeschiedenis van enkele belangrijke werken als *The Coniugations in Englishe and Netherdutch* (1586) en Scaligers *Thesaurus temporum* (1606). Ook is gebleken dat Bassons vroegste uitgaven gedrukt werden bij Plantijn, Verschout en Paedts. [M. d. S.].

Zie ook nr. [1919](#)

---

874. - Christiane PIERRARD, *L'imprimé et l'imprimerie à Mons à l'époque de Jacques Du Broeucq* in *Jacques Du Broeucq, sculpteur et architecte de la Renaissance. Recueil d'études publiées en commémoration du quatre-vingtième centenaire du décès de l'artiste*. Mons, Fédération du Tourisme de la Province de Hainaut et la Ville de Mons, 1985, 21 x 21 cm, p. 259-270, ill. (Europalia 85 España).

Bevat enkele mededelingen over boeken i.v.m. het intellectuele en godsdienstige leven te Bergen, Hg. reeds vóór de komst in 1580 van de eerste drukker Rutger Velpius. De juridische context betreffende de boekproductie wordt opgeroepen aan de hand van edicten en plakaten door de overheid uitgevaardigd om de verspreiding van ketterse geschriften te verhinderen of te bestraffen. [E. C.-I.].

---

875. - Bart BESAMUSCA, *Repertorium van de Middelnederlandse Arturepiek een beknopte beschrijving van de handschriftelijke en gedrukte overlevering*. Utrecht, HES, 1985, 116 p., 28 pl. - ISBN 90-6194-195-4. Fl. 45.

In tegenstelling tot de populaire epische verhalen rond Karel de Grote (cf. nr. 858) is er van de Middelnederlandse Arturepiek slechts 1 druk bekend, waarvan dan nog slechts bij toeval 2 katernen zijn bewaard gebleven: *Historie van Merlijn* (Antwerpen, Symon Cock, c. 1534-1544), onlangs nog bestudeerd door P. Pesch (cf. Kroniek 11, [nr. 753](#)). [M. d. S.].

Zie ook nr. [1016](#)

---

876. - Paul BOCKSTAELE, *Gielis van den Hoecke en zijn 'Sonderlinghe boeck in dye edel conste arithmetica' 1537* in *Academiae analecta. Mededelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der wetenschappen*, 47, 1985, p. 1-29.

Gielis van den Hoecke - Egidius Houck volgens de Leuvense matrikel - (Gent ca. 1505), neef van de Latijnse dichter Eligius Houcarius is bekend als rekenmeester en auteur van een wiskundig werk waarin voor het eerst in de Nederlanden over algebra wordt gehandeld. De eerste druk verscheen bij Simon Cock in 1537 (NK 3175), de tweede eveneens bij Cock in 1545 (BT 4615), resp. in drie en in twee exemplaren bewaard. Professor Bockstaele bestudeert grondig de inhoud van dit boekje dat eigenlijk een vollediger beeld van de toenmalige wiskundige kennis ophangt dan het bekendere werk van Gemma Frisius. Tenslotte gaat hij de bronnen na: voor de delen 1 tot 10 deed Van den Hoecke een beroep op Duitse en Franse auteurs; voor de delen 11 tot 13 kon de bron niet worden teruggevonden. [E. C.-I.].

---

877. - Albert LABARRE, *Les anciennes éditions douaisiennes de la Bibliothèque des Facultés catholiques de Lille* in *Ensemble*, 42, 3, 1985, p. 135-141.

Het is bekend dat de boekdrukkunst in de Zuidelijkste Nederlanden vrij laat tot bloei is gekomen. Toonaangevend hierbij werd Dowai (Douai), dank zij de katholieke universiteit die Filips II er in 1562 voor zijn Franstalige onderdanen

had gesticht. Albert Labarre heeft reeds ruimschoots zijn sporen verdiend met zijn geschiedenis van de boekdrukkunst te Dowaaï. Hoewel de 'Facultés catholiques' te Rijsel als de spirituele erfgenamen van de universiteit van Dowaaï kan gelden, heeft de bibliotheek van bij haar oprichting in 1875, niet meteen over een oude kern boeken kunnen beschikken. Bij de bespreking van deze collectie Dowaaïse drukken te Rijsel wijdt L. uit over de soort boeken die te Dowaaï gedrukt worden - voornamelijk godsdienstige - en besteedt hij aandacht aan de *verspreiding* ervan. De universiteit werd immers niet exclusief door 'noorderlingen' bezocht, ook door studenten uit Zuid-Frankrijk en van elders - en zij namen hun boeken mee naar huis. [E. C.-I.].

---

878. - Fred SCHREIBER, *The Estiennes. An annotated catalogue of 300 highlights of their various presses*. Introduction by Nicolas BARKER. New York, E. K. Schreiber, (1982), 26 cm, vii, 284 p., ill.

Catalogus van een privécollectie, onlangs integraal door een niet nader genoemde Amerikaanse instelling verworven: 285 nummers, gaande van Henri I (1503) tot Antoine (1625) en enkele 'libri Stephanorum latentes' (drukken uit Genève en Frankfurt). Reproductie van de drukkersmerken en de randen. [E. C.-I.].

---

879. - Pieter F. J. OBBEMA, *Een onbekend fragment van de 'Notitia dignitatum'. Verslag van een expertise in De arte et libris...*, p. 343-348, iii. (cf. Kroniek 11, [nr. 721](#)).

De *membra disiecta* die Obbema beschrijft (Leiden, UB, BPL 2869) zijn afkomstig uit de Italiaanse editie van H. Goltzius' *Vivae omnium fere imperatorum imagines*, 1559, afkomstig uit de collectie van John Evelyn (+ 1676) en in de negentiende eeuw herbonden, naar het onderzoek heeft uitgewezen, in Frankfurt. De geïllustreerde vijftiende-eeuwse fragmenten blijken te behoren tot dezelfde codex waarvan slechts één fragment tot nog toe bekend was (Frankfurt, Ms. lat. qu. 76). [E. C.-I.].

---

880. - Eric DUVERGER, *Drie documenten in verband met Hubertus Goltzius in Biekorf*, 85, 1985, p. 91-97.

Het derde document (SA Antwerpen) betreft schuldvorderingen van Plantijn voor niet nader genoemde geleverde boeken. [E. C.-I.].

---

881. - *Bauernpraktik und Bauernklage. Faksimile-ausgabe des Volksbuches von 1515/1518 gedruckt zu Köln bei Sankt Lupus durch Arnd von Aich*. Mit

Einleitung, Übersetzung und Anmerkungen sowie einem neuen Gesamtverzeichnis der Lupuspressendrucke. Herausgegeben von Hartmut BECKERS. Köln, Bibliophilen-Gesellschaft, 1985, 20 cm, 149 p., ill. (Alte Kölner Volksbücher um 1500, fünfter Druck). - Auflage für die Mitglieder und Freunde der Bibliophilen Gesellschaft Köln bestimmt.

Voortreffelijk facsimile naar het enig bekende exemplaar van de *Bauernpraktik*, bewaard in de UB Basel, waaraan een uitstekende inleiding voorafgaat en waarop een bibliografie van al de bekende drukken van Arnd von Aich en zijn zoon Johann volgt. De bibliografie is een vermeerderde uitgave van J. Benzings *Drucke der Lupuspresse* in 1956/58. Deze Keulse drukkerij gaf veelal Duitstalige teksten uit, vaak zonder impressum. Een boek dat men niet mag overslaan bij de bestudering van de vroeg zestiende-eeuwse typografie in Keulen. [E. C.-I.].

---

882. - Herman DE LA FONTAINE-VERWEY, *Een clandestiene drukkerij tijdens Hendrik II. De achtergrond van Gerard de Nerval's 'Le roi de Bicêtre'* in *De arte et libris* p. 141-151, ill. (cf. Kroniek 11, [nr. 721](#)).

Om in één adem uit te lezen: dit boeiend geschreven en verrassende verhaal van de historische figuur Raoul Spifame, Parijs advocaat die in zijn huis een drukkerij

opricht, om er medio 1556 wijze en onwijze arresten in naam van de koning (Hendrik II) te laten op drukken: *Dicaearchiae Henrici regis progymnasmata* (exx. te Parijs en te Amsterdam). De drukker kon geïdentificeerd worden met de boekverkoper-binder Nicolas de Luysi^{res}. [E. C.-I.].

---

883. - Jean-Fran^{ois} GILMONT & ^{mile} VAN BALBERGHE, *Une ^{dition} aldine sur grand papier. A propos de l'ancien exemplaire de Renouard d'un commentaire de Paul Manuce, 1547 in Calames et cahiers...*, p. 59-54 (cf. [nr. 827](#)). Bewust exemplaar, in 1803 voor A.-A. Renouard voor het eerst in zijn *Annales de l'imprimerie des Aldes* (p. 247-8), en tot driemaal toe, beschreven, is thans in Engels priv^{bezit}. De buiten- en de benedenrand van deze octavodruk zijn ongewoon breed. Van Renouards veronderstellingen: "on en a sacrifi^{deux} [exemplaires] pour en faire un plus grand" ^f "l'impression aurait ^t r^{alis}e par demi-feuille", blijkt de tweede de juiste te zijn; vaststellingen omtrent de puncturen en de lini^{ring} evenals de papiersoort hebben hiertoe geleid. [E. C.-I.].

---

884. - *Der Deventer Endechrist von 1524. Ein reformationsgeschichtliches Zeugnis*. Teil 1. Faksimile-Druck mit einf^{hrenden} Beitr^{gen} hrsg von Hermann Niebaum, Robert PETERS, Eva SCH^{tz} und Timothy SODMANN. K^{ln}-Wien, B^{hlau}, 1984, 24 cm, XLVIII-240 p. (Niederdeutsche Studien. Band 31, 1). - ISBN 3-412-08783-1. DM 98.

In 1920 ontdekte Isaak Collijn in de Universiteitsbibliotheek van Uppsala een in een oostelijk Nederlands geschreven postincunabel (NK 3954). Elof Colliander die in 1921 de vondst bekendmaakte heeft jarenlang het boek bestudeerd en liet zelfs c. 1948 op eigen kosten een facsimile vervaardigen op 550 exemplaren, dat hij echter niet publiceerde. Daarna was Gudrun Lindkvist van plan te promoveren op een taalkundige studie (met facs.). Ook dat ging niet door. In 1984 werd dan het facsimile met enkele inleidende studies gepubliceerd in de reeks *Niederdeutsche Studien*. Terecht schreef H. Niebaum 'Habent sua fata libelli' (p. ix-xiii).

Hier is vooral van belang 'Zum Drucker und zur typografischen Ausstattung des Deventer Endechrist' door T. Sodmann (p. xv-xxvi). Reeds in 1650 schreef de Deventer bibliograaf Jacob Revius de druk toe aan Albert Pafraet. Typografisch onderzoek heeft dit nu bevestigd. Een Latijnse versie Prognosticon verscheen in 1524 (NK 3774). De twee andere studies handelen over *Konzeption und Aufbau des 'Deventer Endechrist'* (E. Sch^{tz}) en *Sprachliche Merkmale des 'Deventer Endechrist'* (R. Peters). Een tweede deel zal vooral historische en theologische commentaren bevatten. [M. d. S.].

---

885. - E. PETERS & R. VAN LAERE, *De hervorming in Limburg: het verhaal van een Tongers boek in Tongerennummer [van] Het Oude Land van Loon*, 40, 1985, p. 161-166.

Over een exemplaar (Tongeren, Onze-Lieve-Vrouwebasiliek) van het zeldzame *Missale ad usum Ecclesie Leodiensis* (Antwerpen, Hans II van Ruremund, 1552) en over contemporaine kroniekachtige aantekeningen op een schutblad. [M. d. S.].

---

886. - Gunter QUARG, *Seltene Lutherdrucke der Universit^{ts-} und Stadtbibliothek K^{ln} in Gutenberg-Jahrbuch*, 60, 1985, p. 155-161, ill. O.a. *Conclusiones 16 de fide et ceremoniis* [Leiden, Jan Severszoon, 1521], niet in NK. [M. d. S.].

---

887. - B. A. VERMASEREN, *The Emblemata of Sambucus as model for the printer Simon Steenbergen (1567) in Quaerendo*, 15, 1985, p. 64. Steenbergens drukkersmerk is een kopie van Sambucus' embleem van de vriendschap. [M. d. S.].

---

888. - *Deliciae over de schrijfkunst van Jan van den Velde aan de hand van een inleiding op Van den Velde* door Ton CROISET VAN UCHELEN, twaalf opnieuw gegraveerde handschrift-voorbeelden in een afzonderlijk mapje en een aantekening over het graveren van schrift door Gerrit NOORDZIJ. Haarlem, Joh. Enschede en Zonen, 1984, 2 dln in een schuifdoos, 16 x 22 cm, 79 p. + 12 dubbelbladen, ill. - ISBN 90-70024-25-X Nederlands, ISBN 90-70024-36-5 Engels. Fl. 100.

Van in de tweede helft van de 16de eeuw en de hele 17de eeuw door hebben voornamelijk in de Noordelijke Nederlanden een hele reeks publikaties het licht gezien die letter- en schrijfvoorbeelden bevatten. In Antwerpen verschenen b.v. de zg. typografische schrijfboeken van G. Mercator en C. Perret, terwijl ook de drukkers W. Silvius en C. Plantijn het belang van de schrijfkunst en de kalligrafie hebben ingezien en het onderricht ter zake hebben bevorderd. Een topfiguur in de plejade van schrijfmeesters is de Antwerpenaar Jan van den Velde (1568-1623). Hij maakt het onderwerp uit van de studie door A. Croiset van Uchelen (UB Amsterdam) wiens voorganger in dezen Mr. Herman de La Fontaine Verwey is. Het boekje is even voortreffelijk uitgegeven als geschreven. Zoals zovele tijdgenoten is Van den Velde naar het noorden uitgeweken, waar al zijn publikaties zijn verschenen. Met grote speurzin en dito doorzettingsvermogen heeft Van Uchelen naar de schaarse bronnen gegraven en met liefde en kennis van zaken heeft hij een monografie over de grote schrijfmeester samengesteld. Hij is op zoek gegaan naar de leermeesters die Van den Velde de beginselen der schrijfkunst konden bijbrengen. De bundels schrijfmodellen, exemplaar- of materieboeken, kapitaalalfabetten, fundamentboeken en kapitaalvoorletterboeken worden besproken, evenals de *Lettre défensive* waarin de schrijfmeester een pleidooi houdt voor de schoonschrijfkunst. Bijzondere aandacht gaat uit naar de overdracht van de handgeschreven letters naar in de koperplaat gegraveerde letters, wat niet zo eenvoudig was; op dit punt zijn de relaties tussen Van den Velde en zijn graveurs Gerard Gauw en Frisius leerrijk. Van *Deliciae*, waarvan de titel ontleend is aan een van Jan van den Veldes werken, bestaan verschillende edities en diverse samenstellingen. In oblong formaat uitgevoerd, beantwoordt de publikatie aan het oorspronkelijke formaat. Het eerste deel bevat de studie van Van Uchelen en een korte 'handgeschreven' bijdrage van de hedendaagse schrijfmeester Gerrit Noordzij over de problemen bij het graveren van schrift. Het tweede deel is een mapje waarin twaalf schrijfmodellen, nageschreven door G. Noordzij en nagegraveerd door J. H. Nijhuis en H. Winkel, rechtstreeks van de koperplaat zijn afgedrukt. Omdat de fotomechanische reproductiemethode "geen recht kan doen aan tintverschillen in de gravure, die veroorzaakt worden door dikteverschillen in de inktlaag ..." noch kan instaan voor de "zuivere weergave van scherpe, dun uitvloeiende lijnen", is een beroep gedaan op een oude techniek - die van de kopergravure -, als reproductiemiddel van in de 16de eeuw toegepast. Het resultaat van het driemanschap is feilloos, waarbij uiteraard ook de drukker Joh. Enschede en Zonen, zijn aandeel heeft. De prijs voor deze bijzonder keurig uitgevoerde publikatie op mooi getint papier, gezet uit de Monotype Spectrum van Jan van Krimpen en de Fleischmann en gedrukt door Het Hof van Johannes te Haarlem, is beslist niet hoog te noemen. Dit is een echte bibliofiele uitgave. [E. C.-I.]

---

889. - *Der Scaepherders kalengier. Een Vlaams volksboek, naar het unieke exemplaar van de Antwerpse druk door Willem Vorsterman van 1513*, bezorgd en ingeleid door W. L. BRAEKMAN, Brugge, M. van de Wiele, 1985, 25 cm, 18 p., [54] f., ill. (Vroege Volksboeken uit de Nederlanden, 5). - BF 1200.

Wat over de uitvoering van de facsimile's in deze reeks al eerder gezegd werd, blijft, helaas, geldig, tot en met het vergroten en het retoucheren van het exemplaar [sic]. Let wel: bij het 'wat vergroot weergeven' zijn de verhoudingen hoogte-breedte - zo wil het mij voorkomen - zelfs niet gerespecteerd; terwijl het origineel ca. 16, 2 bij 9, 8 cm meet, meet ik op het facsimile 18, 1 bij 11, 1 cm! Wat heeft in de collatieformule [cbis 4] en [gbis 4] te betekenen? Braekman had beter Machiels

(Catalogus oude drukken op de UB Gent 1979, K6) gecontroleerd en c8 en g8 opgegeven. In de inleiding wordt de context even belicht - over kalender en almanak sedert de middeleeuwen -, wordt Der Scaepherders kalengier voorgesteld - de relatie tot G. Marchant -, wordt er even ingegaan op tekst en illustratie en op de inhoud. De bibliografie is een oriënterende literatuurlijst. [E. C.-I.]

---

890. - *Die destructie vander stat van Jherusalem. Een Vlaams volksboek, naar het uniek exemplaar van de Antwerpse druk van Willem Vorsterman ca. 1525*, bezorgd en ingeleid door W. L. BRAEKMAN. Brugge, M. van de Wiele, 1984, 25 cm, 19 p., [24] f., ill. (Vroege Volksboeken uit de Nederlanden, 3). - BF1200.
Gelijksoortig facsimile als de hierboven beschreven en besproken uitgave. [E. C.-I.]

---

891. - *De verloren sone. Een volksboek, naar het unieke exemplaar van de Antwerpse druk van Willem Vorsterman uit 1540, met toelating van de British Library*, bezorgd en ingeleid door W. L. BRAEKMAN. Brugge, Marc Van de Wiele, 1985, 25 cm, 20 p., [16] f., ill. (Vroege Volksboeken uit de Nederlanden, 4). - BF 1200.

Slecht facsimile (vergroot, te zwaar papier: de letters vallen uit elkaar) met titel en inleiding in een onfraaie vormgeving. Jammer, want een reeks (facsimile-)uitgaven van Nederlandse volksboeken verdient beter, en daarom niet duurder. De inleiding beperkt zich tot een weinig gestructureerde aaneenschakeling van gegevens en wetenswaardigheden: teveel en te weinig tegelijk. Men moet rustig de tijd nemen om een verantwoorde, gedegen inleiding bij een facsimile-editie te schrijven. [E. C.-I.]

---

892. - Ronald BREUGELMANS, *Vorsten op bezoek in de Nederlanden, 1500-1700*. Catalogus van een tentoonstelling gehouden tijdens de 7de Europese Antiquarenbeurs 6-9 maart 1986 in Grand Hotel Krasnapolsky te Amsterdam. Amsterdam, [Stichting Europese Antiquarenbeurs], 1986, 21 x 30 cm, 24 p., ill. Fraaie gelegenheidscatalogus met beschrijving van vijftien feestboeken -meestal de blijde intrede van een vorst in deze of gene stad van zijn rijk - en toelichting bij deze feestelijke bezoeken, gaande van Karel V tot Willem III. Al de exemplaren zijn afkomstig uit de Leidse Universiteitsbibliotheek. [E. C.-I.]

---

893. - Leon VOET, *Het geïllustreerde boek in de Officina Plantiniana, 1555-1589 in Rubens and his world*. Bijdragen - Etudes - Studies - Beitrage opgedragen aan Prof. Dr. Ir. R. A. d'Hulst naar aanleiding van het vijftienvijftigjarig bestaan van het Nationaal Centrum voor de Plastische Kunsten van de 16de en de 17de eeuw. Antwerpen, Het Gulden Cabinet v.z.w., 1985, 25 cm, p. 37-47.

Iets minder dan een vijfde van al de boeken die Plantijn heeft gedrukt of uitgegeven (371 op 1820) zijn geïllustreerd, aanvankelijk met houtsneden want veel goedkoper, van 1566 af maar vnl. tijdens de tien laatste jaren van zijn leven kopergravure (burijs en ets). Hiertoe heeft bijgedragen de grote produktie van liturgische werken in opdracht van de Spaanse vorst. [E. C.-I.]

---

894. - Francine DE NAVE, *Antwerpen en de scheiding der Nederlanden een beeldverhaal, 1566-1585*. Catalogus. Tentoonstelling Kolverniershof Antwerpen, 11 oktober-29 december 1985. Antwerpen, Stad Antwerpen, 1985, 30 cm, 23 p., ill. - BF 20.

Gelegenheidsgrafiek met informatieve en documentaire waarde eerder dan artistieke. Een van de meest geciteerde graveurs is Frans Hogenberg. [E. C.-I.]

---

895. - Maj-Brit WADELL, *Evangelicae historiae imagines. Entstehungsgeschichte und Vorlagen*. Göteborg, Acta Universitatis Gothoburgensis, 1985, 30 cm, 71 p., ill. (Gothenburg Studies in art and architecture, 3). - ISBN 91-7346-149-0.

Studie van een reeks niet gesigioneerde tekeningen bewaard in de Biblioteca Nazionale te Rome en hun relatie tot de reeks gravures door de gebroeders Wierix, Adriaan en Hans Collaert en Karel de Mallery gegraveerd en opgenomen in de *Evangelicae historiae imagines* en *Adnotationes et Meditationes in Evangelia* van Hieronymus Natalis, verschenen te Antwerpen resp. in 1593 en 1594-95. De publikatie van Wadell is overvloedig geïllustreerd zodat vergelijking en controle mogelijk is. [E. C.-I.].

---

896. - Jos M. M. HERMANS, *Oude banden. Aantekeningen over vroege uitgeversbanden uit Parijs en Keulen* in *Codex in context* ..., p. 175-197, ill. (cf. [nr. 833](#)).

Uitgeversbanden, d.w.z. banden in opdracht van de uitgever in een bepaald aantal exemplaren met de bedoeling die te verkopen, zijn niet noodzakelijk door twee verschillende personen tot stand gekomen. Bekend is het geval Johan Veldener. In dit licht voert J. Hermans een onderzoek uit naar de Parijse uitgever en boekhandelaar Claude Chevallon en de Keulse uitgever Franz Birckmann, beiden uit het eerste derde van de 16de eeuw. [E. C.-I.].

---

897. - Herman DE LA FONTAINE VERWEY, *Grolierbanden in Nederland*. Haarlem, Bubb Kuyper, 1985, 21 cm, [16] f., ill. - Ter gelegenheid van de jaarwisseling voor vrienden en relaties in een oplage van 1200 exemplaren gedrukt.

De eminente bandenkenner gaat hier de Grolier-banden na die op Haagse veilingen van eigenaar veranderden (18de eeuw), hij onderzoekt in hoeverre Nederlanders zelf in navolging van de Engelsen Grolier-banden hebben verzameld, en tenslotte welke banden in Nederlands openbaar bezit zijn terecht gekomen en hoe dit gebeurde. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [1440](#)

---

898. - Herman DE LA FONTAINE VERWEY, *Grolier bindings in the Netherlands* in *Quaerendo*, 15, 1985, p. 243-272, ill.

Engelse vertaling van de oorspronkelijke Nederlandse (zie vorig nummer).

Zie ook nr. [1440](#)

---

899. - Chris L. HEESAKKERS, *Nederlandse studenten stichten een bibliotheek in Frankrijk* in *Boek, bibliotheek en geesteswetenschappen* ..., p. 137-150 (cf. [nr. 913](#)).

Het betreft de bibliotheek van de Germaanse natie te Orléans, in 1566 opgericht door de procurator Obertus Griphanius uit Buren in Gelderland; Hugo Blotius speelde hierbij ook een rol. [E. C.-I.].

---

900. - Wiebe BERGSMA, *Aggaeus van Albada (c. 1525-1587), schwenckfeldiaan, staatsman en strijder voor verdraagzaamheid*. Proefschrift ter verkrijging van het doctoraat in de Letteren aan de Rijksuniversiteit te Groningen ... op donderdag 7 april 1983. Meppel, Krips repro, [1983], 24 cm, x-226 p., ill.

Deze monografie over de Nederlandse spirituatist steunt, behalve op archivalia en de *Acta pacificationis* uit 1579 (A. was de spil van de Keulse vredesonderhandelingen), voornamelijk op de uitgebreide correspondentie die Albada met de meest uiteenlopende figuren onderhield. Precies omdat figuren als Viglius van Aytia, D.V. Coornhert, G. Mercator, D. Joris, H. Niclaes, S. Franck, H. J. Barrefelt, G. Cassander, K. Utenhove, Marnix van Sint-Aldegonde, R. Dodoens, C. Plantijn, J. Lipsius de wereld van het boek in de tweede helft van de zestiende eeuw oproepen, is deze historische studie ook voor boekhistorici het lezen waard. Het zullen vermoedelijk alleen zij zijn die de afwezigheid betreuren van een bibliografie van de talrijke her en der geciteerde en bestudeerde eigentijdse geschriften die A. van Caspar von Schwenckfeld maakte. De uitgebreide literatuuropgave (hier 'Bibliografie') is ongetwijfeld een nuttig apparaat. Op de

vormgeving heb ik slechts één aanmerking: de druk is te grijs en maakt de IBM-schrijfmachine letter te schraal en slechts makkelijk leesbaar bij zonlicht! [E. C.-I.].

---

901. - Wolfgang SCHMITZ, *Volkstümliche Literatur und 'Neueste Nachricht'. Zur Tätigkeit des Kölner Verlegers Heinrich Nettesheim, ca. 1585-1603* in *Ars impressoria*, p. 136-156 (cf. nr. 825).

Nettesheim is drukker van politieke geschriften, toneelstukken en volksboeken. In de 34 nummers tellende bibliografie staan drie *Niederländische Beschreibungen* van M. Aitsinger met de Leo belgicus. [E. C.-I.].

---

902. - Andreas ALCIATUS, (*Index emblematicus*). 1. *The Latin emblems, indexes and lists*, edited by Peter M. DALY with Virginia W. CALLAHAN assisted by Simon CUTTLER. 2. *Emblems in translation* edited by Peter M. DALY assisted by Simon CUTTLER, Toronto-Buffalo-London, University of Toronto Press, 1985, 29 cm, 2 delen, [28], 231, [114] p. + niet gepag. dl, facsim. - ISBN 0-8020-2425-4.

Computergesteunde realisatie met als hoofddoel de emblemata van Alciatus toegankelijk te maken voor de hedendaagse gebruiker, en wel via facsimile's van de emblemata, vertaling in het Engels en beschrijving van de gravure. Klappers op de motieven, de motto's en trefwoorden (Key words in contextual strings). Bron voor dit onderzoek was een selectie uit de 175 edities van A.'s emblematabundels (geen Antwerpse druk). [E. C.-I.].

---

903. - *Antwerpse drukken in het Spaans uit de 16de en 17de eeuw*. Catalogus samengesteld door Kris DE BAUW, Kris SWINNEN, Hadewych THYS.

Tentoonstelling Stadsbibliotheek, Nottebohmzaal, 23 november-29 december 1985. Antwerpen, Stad Antwerpen, 1985, 30 cm, 27 p., ill. - BF 20.

Een negentigtal drukken betreffende taal, godsdienst, geschiedenis, wetenschappen, letterkunde, emblemata, geven een beeld van de rol die de Antwerpse drukkers en uitgevers in genoemde periode hebben gespeeld ter verspreiding van de Spaanse literatuur. De beschrijvingen zijn kort gehouden en van een bondige toelichting voorzien; de verwijzing naar de standaardbibliografie van Peeters-Fontainas ontbreekt niet. Toch zou ik in inleiding of verantwoording gaarne meer de nadruk hebben zien leggen op de pioniersrol die Jean Peeters-Fontainas in dezen heeft vervuld: zijn eerste lijst Spaanse drukken uit de Nederlanden dateert van 1933, en zonder zijn bibliografie zou het gebied slechts zeer fragmentarisch zijn bekend. [E. C.-I.].

---

904. - Emil VAN DER VEKENE, *Bernhard von Luxemburg um 1460-1535*.

Bibliographie seiner gedruckten Schriften. [Hortgenwald], Guido Pressler, 1985, 25 cm, 59 p., ill. - ISBN 3-87646-056-5. DM 60.

De vierhonderdvijftigste verjaring van Bernhard van Luxemburgs sterfdag was de aanleiding om de in 1969 verschenen bibliografie te herzien en aan te vullen. Het eerste geschrift van de dominicaan Bernhard (ca. 1460-1535) - en tevens het eerste nummer in de bibliografie - is de thesis *Opusculum quodlibeticum de jubileo ...* Antwerpen, H. Eckert van Homberch, 1510 (NK 297); nr. 3 is een druk van Jan Lettersnijder (NK 296); de overige nummers - 26 in totaal - zijn hoofdzakelijk Keulse drukken. Er wordt een bibliografische beschrijving gegeven, een korte toelichting, literaturopgave en volgende exemplaaropgave. Uitgever Pressler heeft er een uiterst keurig boekje van gemaakt, dat schril afsteekt tegen de getypte en anderssoortige substituten van de typografie. [E. C.-I.].

---

905. - Marie-Thérèse ISAAC, *'De la Démonomanie des sorciers'*. *Histoire d'un livre à travers ses éditions* in *Jean Bodin. Actes du Colloque interdisciplinaire d'Angers, 24 au 27 mai 1984*, 11. Angers, Presses de l'Université, 1985, 24 cm, p. 377-390 + [11] p. (Université d'Angers. Centre de Recherches de Littérature et

de Linguistique de l'Anjou et des Bocages de l'Ouest).

Resultaat van het analytisch bibliografisch onderzoek gevoerd in het S^{eminaire} de Bibliographie historique de l'Universit^é de l'État ^{de} Mons. De bibliografie is niet het einddoel maar wel het middel om de tekstgeschiedenis te bestuderen, uitgangspunt voor een kritische teksteditie. In dit perspectief zijn de Franstalige edities (Parijs, Antwerpen, Lyon) van de *Démonomanie* onder de loep genomen en wordt hun onderlinge verhouding nagegaan. [E. C.-I.].

---

906. - Lode ROOSE, *'Eenen Wellecom ende Adieu op de Reconciliatie der stad van Bruessele'. Een Rooms gedicht op de inname der stad door Farnese, 1585*, in *Liber amicorum E. van Autenboer* o. red. v. H. DE KOK en G. LANDUYT, [Turnhout], 1985, 23 cm, p. 81-98 (Taxandria. Jaarboek van de Koninklijke geschied- en oudheidkundige kring van de Antwerpse Kempen, n.r., 57). Tekstuitgave van een pamflet rond de capitulatie van Brussel op 10 maart 1585. Het is een rederijkersgedicht, negentwintig strofen en 440 regels lang. Er wordt een lijst van de vier verschillende edities gegeven: 1) Leuven, Jan Maes (Belgica [en niet Bibl.] Typ. 4866; 2) Idem voor Peeter de Gooy, boekverkoper te Brussel (BT, 4867); 3) Gent, Jan III van den Steene (BT 7171); 4) 's-Hertogenbosch, Jan Scheffer (Van den Oord [niet Oorden] 205). Deze laatste druk is 'Naer inhoudt der copijen. Gheprent tot Loeven'. Er werd als legger voor de tekstuitgave nr. 2 gekozen: de inhoud zal inderdaad wel in eerste instantie voor de Brusselaars bestemd zijn. Jammer dat het stuk (en niet het enige in deze bundel) door drukfouten en onnauwkeurige bibliografische referenties wordt ontsierd. [E. C.-I.]. Zie ook nr. [938](#)

---

907. - C. VERLINDEN, *Michel Coignet et son 'Instruction nouvelle des points les plus excellents et nécessaires touchant l'art de naviguer' (Anvers 1581)* in *Academiae analecta. Mededelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België*. Klasse der wetenschappen, 47, 1985, p. 31-47.

De *Instruction nouvelle*, bij Hendrick Hendrix te Antwerpen in 1581 verschenen (BT 669) is een vertaling en tegelijkertijd een vermeerderde editie van zijn *Onderwijsinghe op de principaelste punten der navigatien*, 1580 (BT 2071). Veeleer dan voor zeevaarders bevat het boek wetenschappelijke informatie voor wiskundigen en astronomen. [E. C.-I.].

---

908. - *Tentoonstelling Luister en rampspoed van Mechelen ten tijde van Rembert Dodoens 1585-1985*. Stad Mechelen, Cultureel Centrum Burg. A. Spinoy, 21 september-30 oktober 1985 - Amsterdam, Vlaams Cultureel Centrum de Brakke Grond, 23 november-22 december 1985. Mechelen, Koninklijke Kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen, 1985, 24 cm, 192 p., ill. (= Handelingen van de Koninklijke Kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen, 88, 1984, 2). - BF 400.

Steeds in het kader van de herdenking Antwerpen 1585 heeft de stad Mechelen een tentoonstelling binnen haar muren gehad met een publikatie waaraan verschillende instanties hebben meegewerkt. Er werd een beeld opgehangen van Mechelens wedervaren in de bewogen tijd die samenvalt met de levensjaren van de grote Mechelaar Rembert Dodoens (1517-1585). Het belangrijkste zijn de opstellen die aan de eigenlijke catalogus voorafgaan; deze laatste is al te summier opgevat en volstaat nauwelijks om de stukken te identificeren. [E. C.-I.].

---

909. - Franz BIERLAIRE & Nicole HAESSENNE-PEREMANS, *L'Univers d'Erasmus*; exposition du 24 avril au 16 mai 1986. Catalogue. Biblioth^{èque} de l'Universit^é de Li^{ège}, Salle Marie Delcourt, [Li^{ège}, 1986], 21 cm, 161 P., ill. - Getypt.

Kleine maar niet onbeduidende bijdrage tot de herdenking van Erasmus' overlijden 450 jaar geleden. Een zestigtal boeken afkomstig van de UB Luik en het

Erasmusmuseum te Anderlecht waren rond een aantal thema's geschaard: de Lof der zothed, de Colloquia, de correspondentie, werken van de humanist, de pedagoog, de pacifist, de controversist, de theoloog, de christen. [E. C.-I.]

---

910. - William W. BARKER & Alvan BREGMAN, *Erasmus in Canadian libraries: a preliminary checklist in Erasmus in English*, 14, 1985-1986, p. 11 -20, ill.

Overzicht van Erasmusdrukken vóór 1600 in 24 Canadese bibliotheken. Meer dan de helft van de 328 vermelde uitgaven bevinden zich in Toronto (Centre for Reformation and Renaissance Studies, Victoria University). De lijst bevat 209 werken van Erasmus, 119 door hem uitgegeven teksten en enkele tientallen microfilms (van hoofdzakelijk Paraphrases-edities).

Uit de Nederlanden: *Adagiorum epitome* 1530 (NK 772), *De conscribendis epistolis* 1535 (NK 2945), *De contemptu mundi* 1525 (NK 806), de Spaanse vertaling van *De praeparatione ad mortem* (Antwerpen, J. Gravius, 1549), *De pueris instituendis* 1529 (NK 856), *Ecclesiastes* 1539 (NK 2923), *Enchiridion* (Antwerpen, Crinitus, 1546), *Epistolae* 1517 (NK 819), 1545 (Antwerpen, Crinitus) en 1552 (Antwerpen, Loeus), Chrysostomus 1550 (Antwerpen, Steelsius), Seneca 1534 (NK 1887), Suetonius 1574 (Plantin). Opmerkelijk zijn drie edities van *Novum Testamentum*: Antwerpen, Kempe, c. 1538; Antwerpen, Montanus, 1540 (NK 2452); Leiden, Horst, 1562. [M. d. S.]

---

911. - Margaret MANN PHILLIPS, *A rare autograph in Erasmus in English*, 14, 1985-1986, p. 10-11, ill.

Gregorii Nazanzeni carmina (Aldus 1504), door Erasmus geschonken aan zijn Leuvense vriend Martinus Lipsius (nu bewaard in Cambridge University Library). [M. d. S.]

---

912. - *Erasmio en España - Vives en los Paises Bajos*. Europa College Brugge van 23 tot en met 25 september 1985. Wetenschappelijke co-ordinatie Angel LOSADA [en] Jozef IJSEWIJN. Co-ordinator van de tentoonstelling Alfons DEWITTE. [Brugge, Europalia 85 España, 1985], 30 cm, 21 p.

Gestencilde lijst met dertig uitvoerig beschreven edities en exemplaren veelal uit Brugse privécollecties herkomstig. Het zijn alle zestiende-eeuwse drukken van Erasmus, Vives en enkele andere humanisten. De zeer kort durende tentoonstelling had als doel een colloquium te stofferen, dat gehouden werd in het raam van Europalia Spanje. [E. C.-I.]

---

913. - *Boek, bibliotheek en geesteswetenschappen. Opstellen door vrienden en collega's van dr. C. Reedijk geschreven ter gelegenheid van zijn aftreden als bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage*. Hilversum, Verloren, 1986, 25 cm, 383 p., ill. - ISBN 90-6550-304-8 geb. Fl. 45. (Zie ook nr. 816).

Tweede luik van de bundel opstellen, waarin we nu o.m. het uitverkoren onderzoeksterrein van Reedijk betreden: Erasmus. Cornelis Augustijn heeft het over *Erasmus-Promotion Anno 1515: die Erasmus-Stoek in 'Jani Damiani ... Elegeia'*, Leon Halkin over *Matthias Schorer imprimeur d'Erasmie*, Otto Herding over *Erasmische Friedensschriften im 17. Jahrhundert: Precatio ad Dominum Jesum pro Pace Ecclesiae*. Een aantal artikelen wordt in deze Kroniek afzonderlijk besproken. Ook de overige bijdragen zijn beslist het lezen waard; het is een echte feestbundel in een klassiek feestkleed gestoken. Slechts één ding is te betreuren: de zusterinstelling in België is door geen enkel staf lid vertegenwoordigd. [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [838](#); [899](#); [915](#); [942](#)

---

914. - D. E. RHODES, *Notable acquisitions 1975-1985. Italian books 1501-1600 in The British Library Journal*, 12, 1986, p. 86-101, ill.

Een onbekende Erasmusdruk: *De recta Latini Graecique sermonis pronuntiatio dialogus*, [Toscolano], Alexander & Paganinus de Paganinis, [c. 1530], 8♦ (sign.: C. 184. d. 4). [M. d. S.].

---

915. - J. TRAPMAN, *De eerste Nederlandse vertaling van Erasmus' 'Moriae' (Emden, 1560) en Sebastiaan Franck in Boek, bibliotheek en geesteswetenschappen ....* p. 309-315, ill. (cf. [nr. 913](#)).

Dit onderzoek van de oudste ons overgeleverde Nederlandse vertaling van Erasmus' Lof der zothed wordt gezien als een bijdrage tot een overzicht van de Nederlandse vertalingen en bewerkingen van het boek, overzicht waartoe Gilbert Degroote in 1950 in NTg de aanzet gaf. De eerste druk verscheen bij Willem Geillyaert (of Gailliart) te Emden in 1560. De vertaler gaat schuil achter de initialen J.G. H.F. Wijnman heeft hierin de Zuidnederlander Johan Geillyaert gezien, vader van de drukker Willem. Trapman heeft nu ontdekt dat Geillyaert de door S. Franck vrij bewerkte en zeer calvinistisch getinte *Moria* zeer aandachtig heeft gelezen. Een achttal herdrukken in de N. en Z. Nederlanden zijn bekend. [E. C.-I.].

---

916. - Ren♦ HOVEN, *Bibliographie de trois auteurs de grammaires grecques contemporains de Nicolas Cl♦nard: Adrien Amerot, Arnold Oridryus, Jean Varennius*. Aubel, P. M. Gason, 1985, 25 cm, vi, xvii, 127, ix p., ill. (Livre-Id♦es-Soci♦t♦. S♦rie in-8♦, nr. 7).

Vervolg op Hovens bibliografie van Clenardus uit 1981 (cf. Kroniek 9, [nr. 538](#)). Grondige bibliografische beschrijving (volgens het beproefde systeem van de Bibliotheca Belgica) met exemplaaropgave en foto van de titelpagina van elke druk. Een aantal werken van deze drie grammatici zijn geregeld samen herdrukt voor schoolgebruik. Enkele cijfers: Amerot (-1560) 49 nrs., Oridryus (Bergeik c. 1500-1533) 3 nrs., Varennius (1) (-1537) 69 nrs. [M. d. S.].

---

917. - Alastair HAMILTON, *Hi♦l in England 1657-1810 in Quaerendo*, 15, 1985, p. 282-304, ill.

Geschiedenis van de 'receptie' in Engeland van de mysticus uit Plantijns omgeving, hoofdzakelijk via Duitse vertalingen (Amsterdam 1687-1690) in pi♦istische kringen. [M. d. S.].

---

918. - Herman DE LA FONTAINE VERWEY, *De drie aartsketters. Herinneringen van een bibliothecaris in Theologie in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam*, p. 9-19 (cf. [nr. 809](#)).

Over de speurtocht naar geschriften van David Joris, Hendrik Niclaes en Hendrik Jansen Barrefelt genaamd Hi♦l vertelt de oud-bibliothecaris van de Amsterdamse Universiteit op de hem eigen boeiende wijze. De talrijke concrete mededelingen over drukken, verzamelaars, antiquaren en bibliothecarissen, maken van dit stuk autobiografie een onmisbare bron. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [2171](#)

---

919. - Alfons THIJS, *Tentoonstelling de Jezu♦eten en het katholieke herstel te Antwerpen na 1585*. Catalogus. Ufsia-Bibliotheek Antwerpen, 8 november - 18 december 1985. Antwerpen, Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius, 1985, 21 cm, 46 p. - Gratis.

Al te bescheiden uitgevoerde catalogus bij een goede tentoonstelling die de manifestaties 'Antwerpen 85' moet aanvullen: de rol van de Jezu♦eten na '85 inzake godsdienst, cultuur en wetenschap in de ruimste zin van het woord. Geschaard rond een aantal goed gekozen thema's zijn drukken, prenten en schilderijen - ongeveer 150 in aantal - in de catalogus zeer kort toegelicht nadat elk thema iets ruimer was ingeleid. [E. C.-I.].

---

920. - Willem HEIJTING, *Luthers Kleine Catechismus in de Nederlanden, 1529-*

1585 in *De arte et libris* .... p. 225-235 (cf. Kroniek 11, [nr. 721](#)).

De verspreiding in de Nederlanden van Luthers Kleine Catechismus begon niet in 1531, maar al in 1529, het jaar van de oorspronkelijke Duitse druk: verborgen in Otto Brunfels' *Precationes biblicae*, verscheen de K.C. ten onzent voor het eerst bij Marten de Keyser in 1529 (niet in NK, niet in Benzing: ex. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel). In 1530 verscheen de K.C. ten dele in het Engels, opgenomen in George Joyes *Ortulus anime* met een schijnadres maar in werkelijkheid bij dezelfde drukker te Antwerpen verschenen (NK 4246). In het Nederlands tenslotte is een niet gedetermineerde druk bekend (NK 1422) die op zijn vroegst in 1542 is te situeren en voorlopig nog niet met zekerheid aan een drukker is toe te schrijven. Alles samen zijn er vóór 1585 een twaalfstal edities geweest. [E. C.-I.].

---

921. - F. BOSSIER, *De 'Epistre aux devoyes de la foy' van Gentian Hervet en 'Den Byencorf der H. Roomsche Kercke' van Marnix van Sint Aldegonde in Cultuurgeschiedenis in de Nederlanden van de Renaissance naar de Romantiek*. Liber amicorum J. Andriessen s.j., A. Keersmaekers, P. Lenders s.j. Leuven-Amersfoort, Acco, 1986, 25 cm, p. 83-99.

In het raam van een tekstonderzoek naar *Den Byencorf* als replik op de *Epistre aux desvoyes de la foi* van de Franse humanist Gentian Hervet, is F. Bossier ook dieper ingegaan op de verschillende edities en vertalingen van laatstgenoemd werk, in de Nederlandse versie bekend onder de titel (*Twee*) *Missive(n) ofte sendtbrief(ven)*, 1561-1567. [E. C.-I.].

Zie ook nrs. [936](#); [953](#)

---

922. - *Geschriften van en over Filips van Marnix heer van Ste Aldegonde*.

Tentoonstelling 12 oktober-29 december 1985, Filips van Marnixhuis Antwerpen. Ingericht door de Marnixringen-Antwerpen. Schoten, druk C. Govaerts, 1985, 25 cm, 96 p., ill. - ISBN 90-341-0144-4.

Circa 180 archiefdocumenten, brieven, boeken, pamfletten en prenten zijn rond de figuur van Marnix in een tentoonstelling samengebracht; de beschrijvingen ervan vertonen een nogal hybride karakter en zijn naar bewaarplaats (wat heeft dat te betekenen?) geordend. Er zijn drie inleidende opstellen: uit dat van Aloïs Gerlo zullen wij voornamelijk onthouden dat de plus minus 450 thans bekende brieven van Marnix dringend aan een moderne editie toe zijn; uit het opstel van Emiel Willekens horen wij nogmaals dat een volledige Marnix-bibliografie nog steeds niet bestaat, maar vernemen we tevens dat het door wijlen Prosper Arents samengebrachte materiaal, slechts ten dele werd gepubliceerd; de toekomstige Marnix-bibliograaf moet zich dus in eerste instantie naar het AMVC te Antwerpen begeven waar genoemd materiaal zich bevindt. Het derde opstel, van Jos van Roey, handelt over Marnix als buitenburgemeester van Antwerpen (1583-85). [E. C.-I.].

---

923. - Elly COCKX-INDESTEGERE, *Das 'Gepeet puechl extraordinarij' oder das Stundenbuch des Kaisers Maximilian I in Ars impressoria...*, p. 231-250 (cf. [nr. 825](#)).

Beschrijving van de druk en de acht gekende exemplaren van het z.g. Gebedenboek, eerder getijdenboek, van Keizer Maximiliaan (Augsburg, J. Schönsperger, 1513); één exemplaar wordt in de K.B. te Brussel bewaard. Deze bijdrage is bedoeld als vernieuwd uitgangspunt voor voortgezet onderzoek. [A.].

---

924. - Paul VALKEMA BLOUW, *Mennonitica en bibliografisch onderzoek in Theologie in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam* ..., p. 138-148 (cf. [nr. 809](#)).

Na jaren stilzwijgende en noeste arbeid, treedt P. Valkema Blouw nu op geregelde tijden naar buiten om ons kond te doen van de resultaten van zijn typografisch

onderzoek. Het boek als typografisch product analyseren is niet nieuw maar wel veel te weinig beoefend. Hoe moeilijk, hoe boeiend en hoe vruchtdragend deze werkwijze kan zijn, toont de auteur hier aan, meer bepaald aan de hand van de uitgaven van Menno Simons' geschriften. [E. C.-I.].

---

925. - Dirk SACR♦, *Aonii Palearii Carmina iuvenilia II* in *Humanistica Lovaniensia*, 34A, 1985, p. 209-227 (Roma humanistica. Studia in honorem Revi adm. Dni Dni Iosaei Ruysschaert collegit et edidit Iosephus IJsewijn). Tekstuitgave naar het exemplaar in de Stadsbibliotheek te Bologna. Een ander ex. staat vermeld in de Index Aureliensis nr. 106.161 en is bezit van de Bibliotheca Colombina te Sevilla. De druk is niet van ca. 1530 maar moet tussen augustus 1525 en mei 1527 tot stand zijn gekomen. [E. C.-I.].

---

926. - Hans VAN DE VENNE, *Cornelius Schonaeus, 1541-1611. A bibliography of his printed works, III* in *Humanistica Lovaniensia*, 34B, 1985, p. 1-113, ill. Derde stuk (cf. Kroniek 10, [nr. 642](#) en 11, [nr. 758](#)) van Schonaeus' bibliografie, nummers 53-99 met evenzoveel reproducties van titelpagina's. [E. C.-I.].

---

927. - Henk Th. VAN VEEN & Andrew P. MCCORMICK, *Tuscany and the Low Countries. An introduction to the sources and an inventory of four Florentine libraries*. Florence, Centro Di, 1984, 25 cm, 182 p. (Istituto universitario Olandese di storia dell'arte, Firenze, 2). - ISBN 88-7038-097-1. Fl. 87.50/ \$ 28.00. Buiten Itali♦ te verkrijgen bij John Benjamins B.V. Publisher, Amsteldijk 44, POB 52519, NL - 1007 HA Amsterdam, of One Buttonwood Square, Philadelphia, Pa. 19130, USA.

De relaties tussen Toskane en de Verenigde Republiek tijdens de 17de en vroege 18de eeuw zijn veel talrijker en veelzijdiger geweest dan menigeeen vermoedt. Er is G. Galileo en L. Elzevier, Leopoldo de' Medici en Chr. Huygens maar ook F. Redi, J. Swammerdam, J. Vossius, Cosimo III de' Medici en zoveel anderen. Magliabecchi, de bibliothecaris van de hertog kocht met wijdgeopende beurs bij Hollandse boekhandelaren, waaronder Pieter Blaeu. In het spoor van P. J. Blok (ca. 1900) zijn de auteurs van deze publikatie stelselmatig op zoek gegaan naar de handgeschreven bronnen, waarvan zij hier de eerste inventaris publiceren: de collecties van de Biblioteca Medicea Laurenziana, de Biblioteca Moreniana, de Biblioteca Riccardiana en de Biblioteca Marucelliana, alle te Firenze. In de inventaris (p. 85-163) zijn de archivalia per fonds geordend en zeer summier beschreven. Bij het doorbladeren is ons oog hier en daar op vertrouwde namen gevallen als van B. Moretus en andere ook zestiende-eeuwse drukkers uit de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden (Fondo Antinari). Er is zowaar een autografisch 'journal' van Johan Elsevier bij (Fondo Ashburnham). Dank zij een namenregister is dit bronnenoverzicht gemakkelijk te raadplegen. [E. C.-I.].

---

928. - Ph. H. BREUKER, *Learboeken op de akademy en de Latynske skoallen yn Fryslân (1585-1685). Mei in list fair biblioteekkatalogi en -ynventarissen fan Frjentsjerter heechleararen it dy jierren in Universiteit te Franeker 1585-1811. Bijdragen tot de geschiedenis van de Friese hogeschool*, red. G. Th. JENSMA, F. R. H. SMIT en F. WESTRA. Leeuwarden, Fryske Akademy, 1985, 25 cm, p. 438-451, ill.

Overzicht van school- en studieboeken in gebruik in Friesland (Latijnse scholen en universiteit) 1585-1685. Gemaakt op basis van inventarissen van studentenbibliotheken, schoolprogramma's e.d. In bijlage ook een lijst van veilingen van professorenbibliotheken. [M. d. S.].

Zie ook nr. [940](#)

---

929. - L. & R. FUKS, *Hebrew bookproduction and booktrade in the Northern Netherlands and their German connections in the 17th century* in *De arte et libris* .... p. 173-178 (cf. Kroniek 11, [nr. 721](#)).

De Hebreeuwse boekproductie in de Republiek was voor het grootste gedeelte

afgestemd op opdrachten van Duitse joden. Met biografische gegevens en archivalia i.v.m. enkele joodse drukkers in Amsterdam. [M. d. S.].

---

930. - Anna E. C. SIMONI, *The book of Franciscan saints by Cornelius Thielmans, 1610: a question of title* in *The British Library Journal*, 10, 1984, p. 158-172, ill. (Erratum in 11, 1985, p. 96-97).

Een Bossche druk (1606/1610) met een wel erg ingewikkelde publikatiegeschiedenis. [M. d. S.].

---

931. - Anna E. C. SIMONI, *Henrick van Haestens, from Leiden to Louvain via 'Cologne'* in *Quaerendo*, 15, 1985, p. 187-194, ill.

Jacob Dirckx Bockenberg, *Een Pelgerimsche Reyse itae de H. Stadt Ierusalem, 'Gedruckt tot Coelen, Voor Henrick van Witten, Int Iaer 1620'*, werd in Leiden gedrukt door Henrick van Haestens om in de gunst te komen van de autoriteiten in de Spaanse Nederlanden. Een ornament met zijn monogram heeft hem na 350 jaar ontmaskerd. Een vergelijkbaar ornament in Honorii Reggii [i.e. Georgii Hornii] *De statu Ecclesiae Britannicae*, 'Dantisci MDCXLVII' verwijst naar de Amsterdamse drukker Rieuwert Dircksz van Baardt. [M. d. S.].

Zie ook nrs. [1219](#); [2370](#)

---

932. - Isabella H. VAN EEGHEN, *Jacob Keijns in 'The Atlas' in Amsterdam, 1629-38, and the Hondius family* in *Quaerendo*, 15, 1985, p. 273-281.

Biografische gegevens over de weinig bekende Amsterdamse boekverkoperuitgever Jacob Keijns (Middelburg 1608-Brazilië 1643/7), een leerling van Jodocus Hondius. Tevens een beeld van het huis 'De Atlas' en de Amsterdamse boekenwereld in de zeventiende eeuw. [M. d. S.].

---

933. - H. D. L. VERVLIET, *Nicolaus Kis. Some considerations on the occasion of a commemoration and a publication* in *Quaerendo*, 15, 1985, p. 312-315.

N.a.v. de herdenking van de Hongaarse bijbeleditie (Amsterdam 1685) door de self-made typograaf Nicolaus Kis (1650-1702). [M. d. S.].

---

934. - *David en Felix Lopez de Haro, 1627-1694, boekverkopers op het Rapenburg over de Academie*. Vijf bijdragen. Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit en Sir Thomas Browne Institute, 1985, 22 cm, ix, 65 p., ill. -Fl. 7.50.

De boekdrukkunst te Leiden in de zeventiende eeuw roept onmiddellijk de namen op van Van Raphelingen en Elsevier; Paedts en Maire bijvoorbeeld zijn echter veel minder bekend. Op deze leemte wil men nu de aandacht vestigen en alvast er toe bijdragen om er in te voorzien. De bescheiden tentoonstellingscatalogus wil een beeld ophangen van twee 'gewone' Leidse boekverkopers die niet tot de eerste generatie behoord hebben, nog niet zijn bestudeerd, maar toch belangrijker zijn dan algemeen wordt aangenomen. Gertrud VAN LOON heeft een genealogie van de familie Lopez de Haro aan de hand van archiefdocumenten opgesteld.

Mededelingen over de activiteiten van de boekverkopers David en Felix Lopez de Haro worden in het licht van Leidse archiefdocumenten verstrekt. Sjouke BINSMA bespreekt hun fonds - 191 titels, zeer kort beschreven - terwijl Pia AMADE het geïllustreerde boek hierin van naderbij nagaat. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [1454](#)

---

935. - Elisabeth RUCKER, *Maria Sibylla Merian als Verlegerin* in *De arte ei libris* .... p. 395-401 (cf. Kroniek 11, [nr. 721](#)).

Enkele gegevens over haar verblijf en produktie in de Nederlanden c. 1700. [M. d. S.].

---

936. - R. BAETENS, *In de schaduw der Moretussen. De nalatenschap van Jeronimus II Verdussen*, in *Cultuurgeschiedenis in de Nederlanden van de Renaissance naar de Romantiek* p. 71-82 (cf. [nr. 921](#)).

De tweede grote Antwerpse drukkersdynastie is nog onvoldoende bestudeerd. Op basis van archiefdocumenten reconstrueert A. vermogen, sociale status en boekenbezit van Jeronimus II (1583-1653). [M. d. S.].

Zie ook nr. [1619](#)

---

937. - *Apollo of Ghesang der Musen*, uitgegeven door Dr. A. KEERSMAEKERS met een bijdrage over de keuze van het exemplaar door Drs. K. BOSTOEN.

Deventer, Sub Rosa, 1985, 16 x 20 cm, xiv-138 p., ill. (FELL: Facsimile-Edities der Lage Landen, 4). - ISBN 90-70591-12-X. - Fl. 29, 50.

In 1615 verscheen te Amsterdam bij Dirck Pietersz (Pers) een modieuze poëziebundel met werk van o.a. Bredero en Hooft. De bewerkers van deze facsimile-uitgave hebben acht exemplaren gevonden in openbaar bezit. Na collatie van de zeven bereikbare hebben zij het Leidse exemplaar 1496 F 26 gereproduceerd, dat alle gecorrigeerde staten bevat. Een onvolledig blad (P4) werd uit een ander Leids exemplaar weergegeven.

Het blijft een raadsel hoe de bewerkers het (negende) exemplaar in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel over het hoofd hebben kunnen zien. Het is gewoon in de catalogus vindbaar en wordt onder signatuur II 10.500 A2 LP bewaard in de afdeling Kostbare Werken. Dit exemplaar bevat eveneens alle gecorrigeerde staten, is volledig en heeft een betere afdruk van o.a. de custode op P4 r en de pagina-

aanduiding op P4 r. Het is als tweede werk ingebonden na (Roemer Visscher), *T'loff vande mutse* (Leiden, I. Paets, 1612), in een fraaie perkamenten band met goudopdruk (op het voorplat D I en C A, achteraan ANNO 1616). Op het voorste schutblad lezen we 'Anno 1616 / D.J.D. /Martij 2 stilo Novo 1 Ex Dono. / C.A.'.

Het werd in augustus 1860 met een hele partij liedboeken gekocht van de antiquaar Arnold (later medewerker aan de Bibliotheca Belgica). Bovendien: achter deze twee bundels bevinden zich nog een aantal liefdesgedichten in handschrift, eveneens gedateerd 1616. Schrijver dezes zal elders de resultaten van zijn onderzoek van deze teksten bekendmaken.

Slotsom: een mooie facsimile-uitgave, degelijk ontsloten, die echter net niet het belangrijkste bewaarde exemplaar wist op te diepen. [M. d. S.].

Zie ook nr. [1434](#)

---

938. - W. H. Th. KNIPPENBERG, *Een Antwerpens broederschapsboekje uit 1679 in Liber amicorum E. van Autenboer ...*, p. 311-316 (cf. [nr. 906](#)).

Betreft een druk van Jacobus Woons te Antwerpen in 1679: een anoniem verschenen tekst over de aartsbroederschap van de heilige vijf wonden van Christus, getiteld *De kleyn gheestelycke wyn-persse oft kort begriyp van den oorspronck ...* [E. C.-I.].

---

939. - Jan STORM VAN LEEUWEN, *De introductie van het stempelen petits fers en de Nederlandse boekband tussen ca. 1620 en ca. 1665 in Opstellen over de Koninklijke Bibliotheek en andere studies...*, p. 258-272, ill. (cf. [nr. 816](#)).

Dit onderzoek naar de bandversiering in zeventiende-eeuws Nederland, bestaande uit 'lineaire stempels, krulletjes, puntjes, cirkeltjes en de uit deze elementen opgebouwde stempels', wijst aan dat de Nederlandse boekband in genoemde periode een opmerkelijke ontwikkeling heeft doorgemaakt, waarbij de Magnussen misschien wel een enigszins andere rol dan tot nu toe was bekend, hebben gespeeld. [E. C.-I.].

---

940. - M. H. H. ENGELS, *De Franeker academiebibliotheek 1626-1644 in Universiteit te Franeker 1585-1811 ...* p. 161-176 (cf. [nr. 928](#)).

Over de bibliothecaris, gedrukte catalogi en over herkomst en samenstelling van de collectie (professorennalatschappen e.d.m.). [M. d. S.].

---

941. - M. H. H. ENGELS, *Franeker folianten: Frieslands Universiteitsbibliotheek 1585-1713*. Historische schets bij een tentoonstelling in museum 't Coopmansh

te Franeker, ter herdenking van de stichting in 1585 van de voormalige universiteit van Friesland, georganiseerd in het kader van de Agrarische dagen 1985. Franeker, Museum 't Coopmansh♦s, 1985, 26 cm, 32 p., ill.

De geschiedenis van de Universiteitsbibliotheek te Franeker is die van het oude bezit van de Provinciale Bibliotheek van Friesland te Leeuwarden. De laatste volledige catalogus verscheen in 1713 en betekent het eindpunt van dit historisch overzicht in woord en beeld. Onder de meestal in folioformaat uitgegeven boeken is er een Koningsbijbel of Polyglotta en een Blaeu-atlas. Overigens was vnl. de theologie, er daarna het recht vertegenwoordigd. De eerste eeuw lagen de boeken aan de ketting. Zeer fraaie publikatie [E. C.-I.].

---

942. - Herman DE LA FONTAINE VERWEY, *Adriaan Pauw en zijn bibliotheek in Boek, bibliotheek en geesteswetenschappen ...*, p. 103-115, ill. (cf. [nr. 913](#)). De Amsterdamse staatsman Adriaan Pauw (1585-1653), heer van Heemstede, is de bezitter geweest van een van de grootste bibliotheken in de Republiek en in Duitsland. Van de 'Bibliotheca Heemstediana' verscheen in 1654 de catalogus te 's-Gravenhage. Het is een boekenverzameling in de trant van Gabri♦l Naud♦: encyclopedisch gericht, maar zonder bibliofiele inslag. [E. C.-I.].
Zie ook nr. [2099](#)

---

943. - Joseph L. LAURENTI y Alberto PORQUEPAS-MAYO, *La colecci♦n del padre Rivadeneyra, S. J. (1527-1611) en la Biblioteca de la Universidad de Illinois (siglos XVI y XVII) in Gutenberg Jahrbuch*, 61, 1986, p. 355-360. In de UB van Illinois te Urbana (USA) springt de rijkdom aan boeken van jezu♦eten-auteurs in het oog. Van Pedro de Ribadeneyra worden acht edities beschreven en van commentaar voorzien; drie daarvan verschenen er inde (Zuidelijke) Nederlanden: Officina Plantiniana (1597), Jacobus Meursius (1643), Franciscus Bellet te Ieper (1612). Er worden talrijke bibliografische verwijzingen gemaakt. De opgave van de bekende exemplaren lijkt het resultaat te zijn van een onsystematisch gevoerde enqu♦te: enkel het Museum Plantin en het Ruusbroecgenootschap zijn voor de Zuidelijke Nederlanden vertegenwoordigd, terwijl men over de in 1978 verkochte en verspreide collectie van J. Peeters-Fontainas niet blijkt te hebben gehoord. [E. C.-I.].

---

944. - Bert VAN SELM, *The introduction of the printed book auction catalogue. Previous history, conditions and consequences of an innovation in the book trade of the Dutch Republic around 1600 in Quaerendo*, 15, 1985, p. 16-54 en 115-149. Magistrale studie over het ontstaan van de gedrukte veilingcatalogus in de Nederlanden. [M. d. S.].

---

945. - *Werken van barmhartigheid: 650 jaar alexianen in de Zuidelijke Nederlanden. Tentoonstelling*. (Catalogus: wetenschappelijke voorbereiding: Annemie ADRIAENSSENS, co♦rdinatie: Maurits SMEYERS). Leuven, Stedelijk Museum Vander Kelen-Mertens, 1985, 25 cm, 367 p., ill. Op de om en bij 250 nummers van deze inhoudelijk rijke catalogus zijn er slechts een twintigtal drukken, hoofdzakelijk 17de- en 18de-eeuwse; zij bevatten de statuten van de Broeders alexianen, excerpten daaruit of andere teksten in verband met de orde. Twee handschriften (cat. nr. 15 en 48) zouden het 'persklare model voor de gedrukte versie' zijn; van het eerste ligt de druk ernaast: Godtgaf Verhulst te Antwerpen, 1673 (*Directorium*); het tweede (Johannes Tack, *Den oprechten religieus*), zou gedrukt worden door Guillam Stryckwants te Leuven (1686?) maar er is geen exemplaar bekend. Beide titelpagina's -gereproduceerd - zijn zeer fraai en even kwam bij ons de gedachte op dat deze hss. geen kopij konden zijn geweest, maar misschien wel gekopieerd naar de druk. De schatbewaarders van deze en talrijke andere documenten op deze tentoonstelling zijn de Broeders alexianen te Boechout die ook een goed deel van het kunstpatrimonium van de orde bezitten. Vermeldenswaard is verder nog een catalogus in hs. van het

boekenbezit van het Leuvense klooster uit 1841, van de 15de eeuw tot 1841, en een paar missaalbanden in fluweel of leer met zilveren of koperen beslag uit de 19de eeuw. [E. C.-I.].

---

946. - Gilbert HUYBENS, *De liederen uit Beijaert 1728 in Aspecten van de 18de-eeuwse beiaardkunst in de Nederlanden. Bijdragen rond de uitgave van een Vlaams beiaardboek van 1728* (ed. Todd FAIR, Gilbert HUYBENS). Peer, VZW Musica, 1, 1985, p. 21-71.

Uit het bronnenonderzoek van 'Beijaert 1728' (Stadsarchief Antwerpen, hs. M25) blijkt dat het vijftigtal zg. *Cantiones natalitiae* uit het handschrift grotendeels teruggaat op Antwerpse drukken tussen 1625 en 1695. Een lijst van deze en andere bronnen met opgave van de vindplaatsen gaat de tekstuitgave van de liederen vooraf. [E. C.-I.].

---

947. - *Abraham Willemsz van Beyerland: Jacob Böhme en het Nederlandse hermetisme in de 17e eeuw*. Catalogus bij een tentoonstelling in de Bibliotheca Philosophica Hermetica 21 maart-1 augustus 1986, samengesteld door F. VAN LAMOEN. Amsterdam, In de Pelikaan, 1986, 21 cm, 40 p., ill. - ISBN 90-71608-01-8.

Beyerland (1586/87-1648), een Amsterdams koopman, had zich tot taak gesteld de werken van de Duitse mysticus Jacob Böhme (1575-1624) in de Nederlanden te propageren. Daartoe vertaalde hij vrijwel het gehele oeuvre en publiceerde hij enkele nagelaten teksten. Daarnaast vertaalde hij ook het *Corpus Hermeticum*. Het merendeel van de getoonde exemplaren behoort tot de verzameling van de Bibliotheca Philosophica Hermetica (Bloemgracht 19, 1016 KB Amsterdam). [M. d. S.].

---

948. - August A. KEERSMAEKERS, *Wandelend in Den nieuwen lust-hof. Studie over een Amsterdams liedboek, 1602-(1604)-1607-(1610)*. Nijmegen, Alfa, 1985, 23 cm, 141 p., ill. (Tekst en tijd, 11). - ISBN 90-7040-721-3. Fl.20.

De vier jaartallen in de titel verwijzen naar de vier edities van de wereldlijke liedbundel, 'Den nieuwen lust-hof': Hans Mathysz. te Amsterdam in 1602; de weduwe van Hans Mathysz. , tussen eind 1603 en begin 1606; Dirck Pietersz. (Pers) in 1607; bij dezelfde, ten laatste in 1609. Ten overstaan van de twee zestiende-eeuwse Amsterdamsche liedboeken uit 1589 en 1591, op hun beurt voortzetters van het Antwerps liedboek van 1544, zijn er formele verschillen vast te stellen: quarto oblong formaat (i.p.v. 80 oblong), minder compacte druk, luchtiger bladspiegel, civilitat en cursief (i.p.v. gothiek) en illustratie bestaande uit negen kopergravures. A. Keersmaekers gaat na wie al de 'experte componisten' zijn, die soms gesigneerd hebben maar ook vaak schuil gaan achter kenspreuken; alles samen blijven er niet veel echte anoniemen meer over. Een register van de liederen met hun incipit en stemopgave en een van de zangwijzen verhoogt grotelijks de bruikbaarheid van dit boekje dat met zorg is samengesteld en een onmisbare bron is voor elkeen die zich met de studie van het zestiende- en zeventiende-eeuwse lied bezighoudt. [E. C.-I.].

---

949. - B[ert] V[AN] S[ELM], *Een onbekend liedboek uit de eerste helft van de 17de eeuw* in *Dokumentaal*, 14, 1985, p. 74.

N.a.v. een fotografische herdruk met inleiding door J. Klatter van 'Amoreuse liedekens', na 1613, slechts in één exemplaar bekend. Juiste titel en impressum zijn niet bekend. De herdruk verscheen in 1984 bij Buijten & Schipperheijn te Amsterdam en Repro Holland te Alphen aan den Rijn. [E. C.-I.].

---

950. - H. Chr. VAN BEMMEL, *Onopgemerkt gebleven liedboekje uit 1642 met bijdragen van bekende Nederlandse dichters*, in *Dokumentaal*, 14, 1985, p. 154-155.

In de British Library is ten onrechte onder het hoofdwoord J. H. Krul een editie

gerepertorieerd die geen enkele tekst van Krul bevat, maar haar ontstaan wel voor een deel aan hem te danken heeft: *Cupidoos Vreughde - school ...* Amsterdam, Gerrit en Cornelis Jansz, 1642, 8♦ oblong, onbekend aan Scheurleer. Er is geen muzieknotatie, wel stemopgave. [E. C.-I.].

---

951. - *750 jaar Abdij van Nazareth*, Tentoonstellingscatalogus 29 maart-20 april 1986, Lier, Stedelijk Museum. [Lier], (Liers Genootschap voor geschiedenis), [1986], 30 cm, 276 p., ill.

Aan de eigenlijke catalogus gaan enkele historische opstellen over de in 1235 gestichte cisterci♦nzerinnenabdij Onze-Lieve-Vrouw van Nazareth te Lier vooraf. Onder de beschreven documenten en voorwerpen die in de catalogus zijn toegelicht, vermelden wij hier een vijftiengtal drukken. Het zijn meestal 17de- en 18de-eeuwse werken in verband met de cisterci♦nzerorde, -devotie en -liturgie; verder een paar doodsbriefjes, lofdichten en bidprentjes, alles voornamelijk uit de Zuidelijke Nederlanden. [E. C.-I.].

---

952. - *Bibliotheca dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seize♦me et dix-sept♦me siècles*. T. V. Pierre Poiret, door Marjolaine CHEVALLIER. Baden-Baden, V. Koerner, 1985, 25 cm, 281 p., ill. (Bibliotheca Bibliographica Aureliana, 96).

Grondige bibliografische studie van de te Amsterdam werkzame Franse religieuze vernieuwer (1646-1719): 9 eigen werken en 31 door hem bezorgde teksten. Tevens met een bibliografie van zijn 'volgelingen' Antoinette Bourignon en Madame Guyon. [M. d. S.].

---

953. - K. PORTEMAN, '*J'ay pris pour duppes tous les Pays-Bas*'. *Jean Puget de la Serre en de Nederlanden in Cultuurgeschiedenis in de Nederlanden van de Renaissance naar de Romantiek ...* p. 217-238 (cfr. [nr. 921](#)).

In het zog van Marie de M♦dicis heeft de Franse modeschrijver Jean Puget de la Serre na 1638 de (literaire) Nederlanden overrompeld. A. onderzoekt zijn 'receptie' in eigen land en in de beide Nederlanden: wel erg verschillende literaire circuits. In bijlage een chronologische lijst van De la Serres werken (72 verschillende titels!) en van de Nederlandse vertalingen (24 titels!). Een aardig l♦♦sverslag!! [M. d. S.].

---

954. - Blanche T. EBELING-KONING, *Stevin's Wisconstige Gedachtenissen in Harvard Library Bulletin*, 33, 1985, p. 211-218, ill.

Een recente aanwinst van de Houghton Library. Het exemplaar bevat een zeldzaam blad met instructies voor de boekbinder m.b.t. de juiste plaats van enkele diagrammen. [M. d. S.].

---

955. - Willem AUDENAERT, *Thomas a Kempis, De imitatione Christi en andere werken. Een short-title catalogus van de 17de en 18de eeuwse drukken in de bibliotheken van Nederlandstalig België♦*. Met een inleiding door M. LAMBERIGTS. Leuven, Bibliotheek van de Faculteit der godgeleerdheid, 1985, 30 cm, 287 p. (Instrumenta theologica, 3). - ISSN 0773-4433. BF 1000.

Honderdtwintig jaar na het *Essai bibliographique sur le livre De imitatione Christi* (Luik 1864) van de jezu♦et A. de Backer, oordeelde Willem Audenaert terecht dat die aan herziening toe was. De *Imitatio* van Thomas a Kempis behoort immers tot de meest vertaalde werken, reeds in de 17de en de 18de eeuw, de periode die door onderhavige catalogus wordt gedekt. Het aantal door Audenaert beschreven drukken is ongeveer verdubbeld t.o.v. De Backer. Daarom alleen al loont de onderneming de moeite. Van meet af aan weze evenwel gezegd dat deze recensie enkel op het bibliografisch gedeelte - de hoofdmoot - betrekking heeft; de uitvoerige inleiding van Mathijs Lamberigts over het tijdsclimaat waarin de *Imitatio Christi* is ontstaan, de auteurskwesatie en de inhoud zelf, zal ongetwijfeld elders door meer bevoegden worden besproken.

Het bibliografisch gedeelte is in wezen geen bibliografie, maar een catalogus, te weten een centrale catalogus voor het Vlaamse land, van de werken toegeschreven aan Thomas a Kempis, verschenen in de 17de en 18de eeuw. Omdat de 15de en de 16de eeuw bibliografisch vrij goed ontsloten zijn, werd dit werk niet overgedaan. Enkele cijfers, in het ten geleide van pater H. Morlion belichten het belang van de onderneming: als resultaat op een enquête kwamen 2000 exemplaren aan het licht die 812 verschillende drukken vertegenwoordigen, waarvan er 300 afkomstig zijn uit de Lage Landen; van de 174 Nederlandstatige edities zijn er 44 slechts in één enkel exemplaar bekend.

De auteur gaat er van uit dat de 'short-title'-beschrijvingen van 'ideale' exemplaren volgens de ISBD(A)-normen zijn gemaakt. Hier schuilt een discrepantie in: de ISBD(A)-norm heeft, wat de titelbeschrijving betreft, niets te maken met een short title. Echter, de titelbeschrijvingen in deze publikatie vallen niet op door kenmerken eigen aan de STC-gebruiken, ook al zijn ze niet altijd geheel volledig gegeven. Dus geen short title. De mededeling dat 'beschrijvingen van "ideale" exemplaren' worden gemaakt, behoefde wel nadere uitleg: indien de auteur het 'ideal copy' in mente heeft, zijn wij in het ongewisse gelaten omtrent dat i.c. nl. dát exemplaar dat zich ten opzichte van andere onderscheidt als beantwoordend aan de oorspronkelijke intentie van de drukker/uitgever. Audenaert geeft wel systematisch varianten op van titelpagina's, maar hun onderlinge verhouding wordt niet bepaald en niet formeel uitgedrukt. Wij krijgen m.a.w. geen overzicht van een druk en zijn verschillende 'uitgaven' ('gelijklopende uitgaven', p. 79 nr. 4). Doordat de beschrijvingen chronologisch gerangschikt zijn' worden bovendien edities, met verschillende 'uitgaven' of in meerdere delen (niet 'tomes'), soms uit elkaar gerukt en van een eigen numerus currens voorzien; zo is de druk van 1606-1607 in drie delen met doorlopende signaturen en dito paginering onder twee nummers beschreven! (0014 en 0016). Een ander voorbeeld is nr. 0007 en 0008, eveneens een opera omnia-editie met een hoofdtitelpagina, de o.o. aankondigend en gedateerd 1601, en drie bijkomende titelpagina's voor elk van de drie delen (niet banden!), gedateerd resp. 1601, 1600 en 1601; delen 1 en 2 zijn doorlopend gepagineerd, deel 3 heeft een nieuwe paginering en signaturen (AA ...) en heeft 'derhalve' een eigen nummer gekregen! (0008). Een kruisverwijzing verhelpt hier onvoldoende aan. Hier moet de klasseringsnorm wijken voor de bibliografische eis, nl. dat een editie in haar geheel wordt beschreven. Audenaert attendeert de lezer verder op varianten o.m. met betrekking op de indices van deze laatste druk, maar geeft niet aan welk van het tiental exemplaren aan het 'ideal copy' beantwoordt. Bij nr. 0223 vraag ik mij af waarom die druk (*Schat der zielen*) is opgenomen, gerelateerd aan een Imitatiedruk (nr. 0222) waarmee hij in het Brusselse ex. enkel *samengebonden* is en niet 'mede uitgegeven'. Twee onderscheiden nummers krijgt b.v. een niet gedateerde, maar dateerbare druk: nr. 0140 (1643) en 0865 (zonder jaartal)!

Het impressum is in alle volledigheid gegeven met dien verstande dat een ev. colofon naar de annotatie is verwezen evenals de signaturen, zoals de ISBD(A) het voorschrijft. De collatie beperkt zich tot de paginering, het formaat en de afmetingen. Verder treffen we in de annotatie bijkomende informatie aan over de editie (inhoud en impressum, illustratie); daarop volgt de vingerafdruk. Deze identiteitskaart van de oude drukken dient in de eerste plaats om edities te identificeren; aan de hand van de vingerafdruk kan men de ene druk van de andere onderscheiden. Hoewel de vingerafdruk al enkele jaren vnl. in Frankrijk en Groot-Brittannië, toepassing vindt, is het systeem hier te lande nog onvoldoende bekend: een toelichting over het waarom en het hoe, zou in de inleiding wel degelijk op haar plaats zijn geweest. De verwijzing naar DBEB, *De Backers Essai bibliographique* ontbreekt niet. Tot slot volgen de vindplaatsen - in welke orde is niet duidelijk - en exemplaargebonden gegevens die vnl. betrekking hebben op de conditie. Audenaert heeft niet enkel het werk van De Backer willen aanvullen en overdoen, maar hij heeft ook voor een andere rangschikking gekozen: niet meer per taal, per tekstbezorger en per jaar, maar direct per jaar, per titel, per plaats van

uitgave. Voor de twee formules valt wat te zeggen en wat de hoofdklassering niet biedt, komt tot uiting via een register. Er is tenslotte in een aantal registers ('appendices') voorzien: de eerste twee zijn bestemd om De Backers *Essai* hanteerbaarder te maken: een nummering aan elke druk toegekend, een chronologische index. De volgende registers bevatten de bibliotheken, de vingerafdrukken, de plaatsnamen van publikatie en tot slot een algemeen namenregister, waarin de drukkers en uitgevers met een sterretje zijn gemerkt, voorwaar bijzonder nuttig.

Het is duidelijk dat deze publikatie om meer dan één reden belangrijk is enerzijds een groot aantal 'nieuwe' beschikbare titels en exemplaren, anderzijds een test van de toepassing van de ISBD(A)-normen in *gepubliceerde* vorm, en een publikatie met, in België als een van de allereerste, opname van de vingerafdruk. [E. C.-I.].

---

956. - *Tienen 1635. Geschiedenis van een Brabantse stad in de zeventiende eeuw.* [Tentoonstelling in het] Museum Het Toreke, Tienen, van 19 oktober tot 15 december 1985. [Tienen, Gemeentebestuur - Brussel], Gemeentekrediet, 1985, 30 cm, 455 p., ill. (Europalia 85 España). - BF 750.

Driehonderdvijftig jaar geleden was Tienen het toneel van gruwelijk oorlogsgeweld toen zij als katholiek gebleven stad in de Zuidelijke Nederlanden de speelbal werd van Staatse en Franse belangen enerzijds, Spaanse anderzijds. Dit feit is met een grootse tentoonstelling herdacht. De indrukwekkende publikatie te dezer gelegenheid bevat zeven historische opstellen waarvan de meeste uitstekend zijn. Onder de ongeveer honderdzeventig beschreven stukken zijn er heel wat archiefdocumenten, boeken en voornamelijk pamfletten die onze aandacht verdienen; ze zijn eenvoudig beschreven, kort maar goed toegelicht en van een omstandige literatuuropgave voorzien.

Het nr. 24 kan aangevuld worden met het artikel van Andries Welkenhuysen, *Erycius Puteanus, heer van Keizersberg, over het beleg en ontzet van Leuven in 1635. Voorstelling, vertaling en aantekeningen*, verschenen in *Loven boven*. Driemaandelijks tijdschrift Abdij Keizersberg Leuven, 15, 1985, nr. 3, p. 10-30; de Tiense catalogus was beslist al ter perse toen het artikel verscheen. [E. C.-I.].

[Go Top](#)

[Over deze site](#) Home page: www.boekgeschiedenis.be

Ontwikkeling © Johan Hanselaer

Laatste aanpassing: 09/13/2023 18:34:5605/29/2007 14:50:02

Kroniek

1987-1988

[VWB](#) [Go Top](#)
[Overzicht](#)

Een uitbreiding van de redactie heeft het mogelijk gemaakt de chronologische grenzen te verleggen; alleen de allernieuwste tijd valt buiten het bestek. Dit was tevens de aanleiding om de criteria tot opname te herzien. Ongeacht waar verschenen, wordt een publikatie opgenomen indien zij de Nederlanden aanbelangt of er tenminste op enigerlei wijze mee in verband kan worden gebracht; enkel het methodologisch belang van een werk kan dit landelijk criterium overstijgen. Publikaties die de redactie ter recensie worden bezorgd, krijgen een wat uitvoeriger bespreking. De notities blijven chronologisch gegroepeerd; binnen elke periode zijn ze per thema of per onderwerp (in vetjes gedrukt) gegroepeerd volgens een vaststaand schema: 1. Literatuurbericht; 2. Bibliografie (methodologie, repertoria); 3. Drukmateriaal; 4. Zetten en drukken; 5. Drukkers, steden, regio's; 6. Boekillustratie; 7. Boekband; 8. Bibliotheken en Bibliofilie; 9. Boekhandel; 10. Auteurs en onderwerpen. De lezers van de Kroniek worden uitgenodigd de redactie attent te maken op recent verschenen publikaties en haar overdrukken van hun eigen artikelen op te sturen. Het weze een poging om de band tussen auteur en uitgever, lezer en bibliothecaris nauwer aan te halen.

---

957. - *Bibliographie der Buch- und Bibliotheksgeschichte (BBB)*. Mit Nachträgen aus den Jahren 1980 bis 1983. Bearbeitet von Horst MEYER, 4, 1984, - Bad Iburg: Bibliographischer Verlag Horst Meyer, 1986. - 556 p.; 22 cm, - ISBN 3-923526-04-0.

Voortzetting van Kroniek 12, [nr. 792](#).

Behalve auteursregister, ook een plaatsnamenregister en een zaakregister.

Zie ook nr. [1520](#)

---

958. - *Lexikon des gesamten Buchwesens - LGB2*. Herausgegeben von Severin CORSTEN [et al.]. - Stuttgart A. Hiersemann. - 1986: Lieferung 3 (p. 161-240): Atlanta-Barlach; 1986 Lieferung 4 (p. 241-320): Barnard-Bernhard; 1987: Lieferung 5 (p. 321-400): Bernhard-Bibliothekseinrichtung; 1987: Lieferung 6 (p. 401-480): Bibliotheksetat-Böhlau; 1987: Lieferung 7 (p. 481-560): Böhm-Brünn.

Een greep uit de voor deze Kroniek (Cf. Kroniek 12, [nr. 795](#)) vermeldenswaardde lemmata zijn Belgien (A. Rouzet/G. Gabel), Biblia pauperum (H. Wendland), Blaeu (F. A. Janssen), Bollandisten (C. Weismann), Bomberg (A. K. Offenbergh), Brill (E. Henze), Brito (L. Mees), Brugge (S. Corsten/L. Mees), en verder algemene rubrieken zoals Bibliographie, Bibliothek en aanverwante begrippen. [E. C.-I.].

---

959. - *Letterplank: handreiking bij het lezen van boeken in oude druk* samengesteld door J. NOOTENBOOM. - Rotterdam: Lindenberg's Boekhandel, 1986. - 64 p.: ill.; 21 cm. - ISBN 90-70-35512-4. Fl. 12, 50.

Voor de absolute beginner is er nu deze hulp bij het lezen van Nederlandse boeken in gotische letter, compleet met voorbeelden en oefeningen. Voorbeelden (◆◆n per halve eeuw) zijn gekozen uit theologische boeken van 1477 (Delftse Bijbel) tot 1872 (John Bunyan, *De heilige oorlog*, Nijkerk, in de zgn. 'Malga-letter'). Gevorderden zullen vooral oog hebben voor de gereproduceerde bladen uit vier eeuwen Nederlandse theologische drukken, een visueel overzicht van de typografie in de 'volksletter'.

Hoe moeilijk het is een consequente en correcte transcriptie te geven bewijzen de lapsussen (of toch zetfouten?) op p. 29 (*ieghenwoerdighe*), p. 47 (*Appostel*), p. 51 (Ps 2, 2 r. 3 (*dat dats*), p. 63 (eene plaatse). Een intrigerende uitspraak tenslotte i.v.m. 18de- en 19de- eeuwse godsdienstige drukken: 'Het verhaal gaat dat een gedeeltelijk in rood gedrukt titelblad aangaf dat het om een zuivere, onvervalste uitgave ging' (p. 53). [M. d. S.].

---

960. - Huib VAN KRIMPEN, *Boek over het maken van boeken*. Nieuwe, herziene & vermeerderde uitgave. - Veenendaal: Gaade, 1986. - 551 p. ill.; 28 cm. - ISBN 90-6017-521-2 geb. BF 2.900; Fl. 145.

Hoe kwam en komt een boek tot stand? Hoe werd en wordt een tekst gezet, ge◆llustreerd, gedrukt, gebonden? Waar iets te vernemen over boekletters, papier, vormgeving? Op al deze vragen, en nog vele andere, op de weg van kopij tot afgewerkt product, geeft dit boek een antwoord. Iedereen die zich met 'boeken maken' bezighoudt, in welke zin dan ook, zal dit boek best onder handbereik hebben staan. Niet goedkoop, maar hoogst instructief en prachtig uitgevoerd. [E. C.-I.].

---

961. - *A short-title catalogue of books printed in England, Scotland, Ireland and of English books printed abroad 1475-1640*. First compiled by A. W. POLLARD & G. R. REDGRAVE. Second edition, revised and enlarged, begun by W. A. JACKSON & F. S. FERGUSON, completed by Katharine F. PANTZER. - London: The Bibliographical Society, 1976-1986. - 2 dln; 32 cm. - ISBN 0-19-7211789-3 (1), 0-19-721790-7(11).

Ook voor de niet Engels gerichte bibliograaf, bibliothecaris en vorser is de langverwachte tweede, sterk vermeerderde editie van de STC van Pollard en Redgrave (1ste ed. 1927) een blijde gebeurtenis: twee forse delen (dl. II in 1976, dl. I in 1986; een derde met drukkersregisters wordt in uitzicht gesteld), waarvan het aantal nummers (26.143) ver onder de werkelijkheid blijft, gezien het ingenieuze nummeringssysteem: de oude nummering principieel gehandhaafd, dank zij het zg. puntnummersysteem. De uitvoerige inleiding van K. F. Pantzer is het lezen waard, ook van methodologisch standpunt uit. Vergeten wij niet dat in STC 2nd ed. ook zijn opgenomen 'books with misleading or ironic imprints or without imprint', 'British books not in English' (bv. Mores *Utopia*), 'books printed according to British use' (bv. Lyndewode), 'books printed abroad with British imprints', 'books in English printed abroad' (denk aan de Engelse katholieken). Er is ook een rubriek 'Bookplates' (gedrukte ex-libris) en v◆◆gedrukte formulieren. Door de auteur(s) wordt er de nadruk op gelegd dat STC steeds een *findinglist* is en blijft en dat de exemplaren dus moeten gecontroleerd worden; het is ook g◆◆n census van exemplaren, hoewel het aantal medewerkende bibliotheken van 150 tot 500 is gestegen. [E. C.-I.].

---

962. - *Short-title catalogue of books printed in France and of French books printed in other countries from 1470 to 1600 now in the British Library. Supplement*. [Edited by G. M. DEMPSEY and L. le R. DETHAN]. - [London]: The British Library, 1986. - viii, 291 p.; 23 cm. - ISBN 0-7123-0064-3.

Dit supplement op de in 1924 verschenen catalogus bevat een drukkersregister betreffende ◆l de Franse boeken, oorspronkelijk opgesteld door wijlen John Jolliffe. Dit op drukkersnaam geordend alfabetisch register, dat ruim twee derde van de hele publikatie beslaat, bevat een niet te verwaarlozen aantal namen uit de

Nederlanden: in vogelvlucht opgemerkt: H. Alssens, J. Bellere J. van der Loe, de Phalases, C. Plantijn (2 kolommen!), J. Richart, T. Susato e.a. [E. C.-I.].

---

963. - *Short-title catalogue of books printed in Italy and of Italian books printed in other countries from 1465 to 1600 now in the British Library. Supplement.* [By D. E. RHODES]. - [London]: The British Library, 1986.- 152 p.; 23 cm. - ISBN 0-7123-0094-5.

Bevat ook zeven bladzijden met corrigenda op de catalogus van 1958. Drie registers, waaronder die van de niet Italiaanse drukplaatsen, bestrijken zowel het basisdeel als het supplement. In dit register komt Antwerpen met veertien namen voor. [E. C.-I.].

---

964. - Maria Teresa MONTI, *Catalogo del Fondo Haller della Biblioteca Nazionale Braidense di Milano.* - Milano: Franco Angeli, 1983-. (Filosofia e scienza nel Cinquecento e nel Seicento. II. Strumenti bibliografici, 6 -).
Parte I, Libri. Vol. I. A-F: 1983, LVI, 608 p. - Lit. 35.000; Vol. II, G-0, 1984, X, 641 p. - Lit. 35.000; Vol. III, Tomo 1, P-S, 1984, X, 430 p. -Lit. 28.000; Tomo 2, T-Z, 1984, X, 739 p. - Lit. 25.000.

Parte II, Dissertazioni, Vol. I, A-F, 1985, X, 526 p. - Lit. 30.000, Vol. II, G-K, 1985, X, 451 p. - Lit. 35.000, Vol. III, L-R, 1986, X, 514 P. -Lit. 40.000.

Catalogus van de zeer grote medisch-natuurwetenschappelijke collectie van de Zwitserse geleerde Albrecht von Haller (1708-1777), bewaard in de Biblioteca Nazionale Braidense te Milaan. De reeds verschenen delen lopen tot nr. 15.145! Wegens de beschrijving van honderden Nederlandse 'dissertazioni' (theses, disputaties, academische gelegenheidsdrukjes) uit de 17de en 18de eeuw is dit een belangrijke bron voor een studie van dat soort uitgaven. Onder de grotere gedrukte werken ('Libri') bevinden zich Antwerpse postincunabelen, enkele tientallen drukken in het Nederlands en veel Latijnse edities uit de Nederlanden. Een basiscollectie voor de geschiedenis van de natuurwetenschappen. [M. d. S.].

---

965. - *Philologia Arabica. Arabische studien en drukken in de Nederlanden in de 16de en 17de eeuw.* [Onder red. van Francine DE NAVE]. Catalogus Tentoonstelling Museum Plantin-Moretus, 25 okt.-21 dec. - Antwerpen: Museum Plantin-Moretus, 1986. - CXLIX, 236 p., ill.; 30 cm. (Publikaties MPM/PK, 3). - BF 300.

Deze behoorlijk uitgegeven catalogus bestaat uit twee delen. Het eerste deel, met Romeinse paginering en de tekst in drie talen, is meer van algemeen cultuurhistorische aard. Het tweede deel omvat de eigenlijke catalogus waar men de diverse tentoongestelde boeken en documenten beschreven vindt. De heldere indeling van het boek verschaft een goed idee over de inhoud van de tentoonstelling. Vooraf een inleidend deel waar de belangstelling voor het Oosten en het Arabisch tot aan de 16de eeuw wordt geschetst aan de hand van reisverhalen (bv. Breydenbach), atlanten en kostuumboeken (de prenten van A. de Bruyn). Het verwondert ons hier niet de prachtige fries van Pieter Coecke van 1553 te vinden. Vervolgens komen twee gelijkaardige delen: de Arabische studien in de 16de eeuw in West-Europa eerst exclusief de Nederlanden, vervolgens in de Republiek. Deze delen zijn zometeen zeer origineel wel erg nuttig door het bijeengebrachte materiaal. Zo vindt men er bv. de eerste westerse Arabische druk (1514), een Fano druk, geleend door de Rijksuniversiteit Leiden. Het belangrijkste hoofdstuk is ongetwijfeld De arabistiek in de Nederlanden in de 16de-17de eeuw. Het geeft een overzicht van het werk van de diverse grammatici, behoorlijk geïllustreerd met diverse drukken, en licht verder de betekenis toe van de familie Raphelengius. Zij waren de eerste om hun drukkerij met Arabisch typografisch materiaal uit te rusten. Worden hier min of meer uitvoerig behandeld: N. Clenardus, J. J. Scaliger, natuurlijk Franciscus I Raphelengius met zijn *Specimen characterum Arabicorum* van 1595, J. Theunisz, Th. Erpenius en J. Golius. Het boek sluit met een uitvoerige bibliografie. [J. M.].

---

966. - L. FUKS en R. G. FUKS-MANSFELD, *Hebrew typography in the Northern Netherlands 1585-1815: historical evaluation and descriptive bibliography*. - Leiden: E. J. Brill, 1984-1987. - 2 dln. (VIII, 1-232 p.; VIII, p. 233-505): ill.; 27 cm. - ISBN 90-04-07056-7 (I), 90-04-08154-2 (II). - Fl. 70 (I); fl. 120 (II).

Dit uitgebreide overzicht van Hebreeuwse drukken uit de Noordelijke Nederlanden is een belangrijke publikatie. Voor het eerst werd de Nederlandse Hebreeuwse typografie in zijn historische context systematisch onderzocht. Deze eerste twee delen (639 nrs.) bevatten de produktie tot 1790 voor Leiden, tot 1742 voor Franeker en tot 1700 voor Amsterdam. In Leiden en Franeker was de Hebreeuwse produktie gericht op een academisch en internationaal publiek. Amsterdam daarentegen was de leverancier van Hebreeuwse en Jiddische boeken voor joden in West-Europa.

Elke stad krijgt per drukkerij een historische inleiding en een chronologisch geordende beschrijving van de drukken. Enkel drukken die volledig of grotendeels in het Hebreeuws zijn, worden opgenomen. Bij de exemplaaropgave zijn geen bibliotheeksignaturen vermeld. De talrijke voetnoten bevatten veel bibliografische en archivalische verwijzingen. Er zijn in elk deel uitvoerige registers op persoonsnamen, Hebreeuwse namen, titels (Latijns en Hebreeuws alfabet), een onderwerpenregister, een register op financiers van Hebreeuwse drukken, op zettters, correctoren, approbaties, en Hebreeuwse lofdichten. [M. d. S.].

---

967. - Peter AMELUNG, *Weitere unbekannte oder seltene Drucke in Civilitätsschrift in der Württembergischen Landesbibliothek in Gutenberg Jahrbuch*, 1987, p. 89-200, facsim.

Beschrijving met commentaar van twee zestiende-eeuwse (wed. G. Smits voor H. Hendrickx, J. van Waesberghe) en drie-zeventiende-eeuwse (D. Pietersz Pers) drukken. (Cf. *Kroniek* 12, 1986, [nr. 869](#)). [E. C.-I.].

---

968. - Bernard DESMAELE, *Imprimeurs et libraires dans les cités hainuyères d'Ancien régime in Autour de la ville. Mélanges d'archéologie et d'histoire urbaines offerts à Jean Dugnoille et René Sansen*, in *Études et documents du Cercle royal d'histoire et d'archéologie d'Ath et de la région et musées athois*, 7, 1986, p. 313-320.

De afwezigheid van een universiteit in het Henegouwse en van humanisten verklaren het gebrek aan drukkers. Boekverkopers eerst, later ook uitgevers, in Bergen, Doornik en Aat, effenen het terrein. Aanvankelijk laten zij drukken in Antwerpen, Dowai en Leuven; later, in de tweede helft van de 16de eeuw, vestigen zich de eerste drukkers in Bergen (Rutger Velpius en Lucas Rivius), Aat (Jean Maes) en Doornik (Jean Laurent). [E. C.-I.].

---

969. - Brochures *liègeuses, XVIIe-XXe siècle. Supplément à la Bibliographie de X. de Theux* par Véronique HANSOTTE, Anne HELIN et Françoise STOCKMANS. - Liège: [Bibliothèque générale de l'Université], 1987. - 224 p.: 21 x 29 cm. (Bibliotheca Universitatis Leodiensis, 33).

Onder brochures wordt i.c. verstaan plakaten, ordonnances, pamfletten, gedichten, toneelstukken, programma's, publiciteitsmateriaal; de terminus ante quem is op 1914 gesteld. Het is helaas een niet erg gelukkige vorm van computeruitdraai, maar erger is de afwezigheid van een drukkersregister. Hoe in deze (niet genummerde) massa een oude druk op te sporen? De al te summiere inleiding vertelt ons verder niets over de aantallen 16de-, 17de- en 18de-eeuwse drukken die gecatalogiseerd werden. [E. C.-I.].

---

970. - Bernard Huys, *Overzicht van de muziktypografie in de Zuidelijke Nederlanden vóór 1800 in De eodem et diverso. Bundel essays over diverse themata van het oude muziek-onderzoek*. - Peer: Vlaams Centrum voor oude muziek, 1986, p. 21-42, ill. (Jaarboek van het Vlaams Centrum voor oude muziek,

Peer, 2).

Schematisch overzicht aan de hand van de hoofdfiguren, waarbij de nadruk op de zestiende eeuw ligt. Jan de Gheet, Christoffel van Ruremund die voor zijn Gregoriaanse muziek de twee drukgangen-methode toepast (hier ten onrechte 'dubbeldruk' geheten; cf. [nr. 1077](#)). Verder Symon Cock, Hans de Laet, Hubert Waelrant, de Phalesii, het Plantijnse Huis, de familie Aertssens, François-Joseph Desoer, Benoit Andrez, maar met hen staan we al in de achttiende eeuw. Bernard Huys acht het ogenblik rijp om een grondige geschiedenis van de muziekdrukunst in de Nederlanden tot omstreeks 1800 te schrijven. Wie aanvaardt de uitdaging? [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [1042](#); [1057](#)

---

971. - Ernest PERSOONS, *Handschriftelijke en gedrukte albums van kloosterklederdrachten uit de Nederlanden in Miscellanea Neerlandica*. Opstellen voor Dr. Jan Deschamps ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag. Onder red. van Elly COCKX-INDESTEGER en Frans HENDRICKX. - Leuven: Peeters, 1987, III, p. 203-211. - ISBN 90-6831-078-X (I), 90-6831-078-8 (II), 90-6831-080-1 (II). - BF 6.000 (2.400 (I), 2.000 (II), 1.600 (III)).

Een onderdeel van het genre 'kostuumboeken' vormen de albums met kloosterklederdrachten. Aan bod komen gedrukte uitgaven van 1585 tot 1865. Verder bibliografisch en iconologisch onderzoek blijft nodig na deze eerste verkenning. [M. d. S.]

Zie ook nrs. [1001](#); [1032](#); [1073](#); [1103](#); [1106](#); [1107](#); [1108](#); [983](#); [989](#)

---

972. - André J. GEURTS, *In de ban van de band. Enkele notities over boekbanden en boekbinden geïllustreerd met voorbeelden uit Zutphense collecties*. -Gent: Vlaamse Handboekbindersgilde, 1987. - 22 p.: omslag, ill.; 30 cm.

Een inleiding over een paar technische aspecten van het vak, enkele opmerkingen over bandversiering, iets over Zutphense blindstempelbanden en over handschrift- en drukfragmenten als bindmateriaal en tenslotte wat losse informatie over de industriële boekbanden uit de eerste helft van deze eeuw: zie daar enkele algemene, korte capita selecta. Voor de belangstellenden is er uitvoerige verwijzing naar de literatuur gegeven. Brochure uitgegeven ter gelegenheid van de tentoonstelling *Boekbanden en boekbinden* in het Stedelijk Museum te Zutphen. Hiervan bestaat onder dezelfde titel, enkel een getypte, geniete catalogus, eveneens van A. J. Geurts, met korte bandbeschrijving en inhoudsopgave (59 nrs.); een beetje jammer dat die onder zo'n vorm moest verschijnen. [E. C.-I.]

---

973. - *De wereld aan boeken: een keuze uit de collectie van de Groningse Universiteitsbibliotheek tentoongesteld ter gelegenheid van de opening van het nieuwe bibliotheekgebouw 21 mei-31 augustus 1987*. - Groningen: Universiteitsbibliotheek, 1987. - 149 p.: ill., 23, 5 cm. - ISBN 90-367-0045-0. Onder redactie van G. C. Huisman werden een aantal hoogtepunten en andere interessante boeken uit bijna vier eeuwen Groningse collectievorming in deze goed geïllustreerde catalogus besproken. Enkele rariora zijn het vermelden waard: een aflatbrief (Deventer, 1479; IDL 2995), een Gratianusincunabel uit de bibliotheek van Viglius van Aytta, de Erasmusbijbel van Luther (uit 1522 en niet '1572, ' p. 45), D. Heinsius, *Quaeris quid sit amor?* (ca. 1601) gebruikt als verlovingsgeschenk, een tot nu toe onbekende *Almanach* (Groningen, 1608) door de Bruggeling Nicolaus Mulerius (wiens Copernicus-editie uit 1607 ook wordt getoond). Voorts zijn er atlanten, boekbanden, private press-drukken enz. Er is wel een register aanwezig (p. 139-149), maar bij de exemplaarbeschrijvingen zijn jammer genoeg niet de bibliotheeksignatures vermeld. Een mooie catalogus. een voortreffelijke collectie. Utinam Groninga esset vicinior! [M. d. S.]

---

974. - *Het nieuwe gebouw van de Universiteitsbibliotheek te Groningen* onder red. van W. R. H. Koops en Ch. J. J. KLAVER. - Groningen: Universiteitsbibliotheek,

1987. - 108 p.: ill.; 24 cm. - ISBN 90-367-0041-8. (Tevens verschenen in *Open*, 19, 1987, p. 261-380).

Naast technische opstellen over ontwerp, inrichting, verhuizing etc. van de nieuwe U.B. zijn hier volgende artikels het vermelden waard: W. R. H. Koops, *De huisvesting van de Universiteitsbibliotheek 1615-1985* (p. 11-20): het bekende patroon (zie Leiden en Franeker) van voormalige kloostergebouwen, 19de- en 20ste-eeuwse nieuwbouw; J. Kingma, *De Universiteitsbibliotheek, haar collecties vroeger en nu* (p. 94-101) met o.m. de zwaartepunten (Groningana, voortzetting van speciale collecties, van Horatius tot de Spoorwegen, in zijn geheel 1,8 miljoen banden); W. R. H. Koops, *Het Universiteitsmuseum* (p. 102-104). [M. d. S.].

---

975. - *Vier eeuwen Universiteitsbibliotheek Utrecht. Deel I: De eerste drie eeuwen* door D. GROSHEIDE, A. D. A. MONNA en P. G. N. PESCH. -Utrecht: Bibliotheek der Rijksuniversiteit: HES, 1986. - 303 p.: ill.; 22, 5 cm. - ISBN 90-6194-096-6 (geb.), 90-6194-016-8 (ing.). Fl. 59, 50 (geb.), fl. 39, 50 (ing.).

De fraaie catalogus *Handschriften en oude drukken van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek*, Utrecht, 1984 (zie Kroniek 10, [nr. 620](#)) had reeds heel wat aan het licht gebracht over boekverzamelingen in Utrecht en over enkele bijzondere collecties die thans in de UB worden bewaard. *Vier eeuwen (...)* brengt nu het systematisch gestructureerde verhaal. Een eerste poging daartoe werd reeds in 1909 gedaan door J. F. van Someren, *De Utrechtsche Universiteitsbibliotheek: haar geschiedenis en kunstschaten vóór 1880*. Sindsdien zijn zoveel nieuwe gegevens bekend geworden en ontstonden nieuwe inzichten in bibliotheekgeschiedenis, dat een nieuw boek meer dan nodig was. Voor de periode tot 1878 bleken nu ook drie auteurs nodig.

In 1581 besloot de Utrechtse vroedschap de boeken van de in de stad aanwezige kapittels en kloosters samen te brengen. Zo sloot ook Utrecht zich aan bij de vele steden die na de Reformatie een goede openbare bibliotheek vormden voor de eigen burgers, vaak ook met het oog op de oprichting van een hogeschool. De feitelijke overbrenging van deze katholieke collecties verliep niet zonder verdragingspogingen vanwege de toenmalige bezitters. Nogal wat boeken en handschriften zouden in de 19de eeuw pas in de UB terecht komen. De collectie leidde een sluimerend bestaan, ondanks de inlijving van twee belangrijke legaten: de privé-bibliotheken van Mr. Evert van de Poll (800   1000 banden) en van de voormalige kanunnik Huybert Edmond van Buchell (3000 titels). In 1608 verscheen de eerste gedrukte catalogus, samengesteld door enkele predikanten. De oprichting van een Illustere School (1634) en kort daarna van de Universiteit (1636) noopten ook tot een afzonderlijke functie van bibliothecaris, voorheen door de koster uitgeoefend. Cornelis Booth (1605-1678) werd in 1637 de eerste echte bibliothecaris. Na de koster een geletterd regent! De typering door G. Voetius van (de UB onder) Booth in 1644 als een 'cypres die oprijst temidden van langzame heesters' is, naar aloud humanistengebruik, een compliment met een klassiek citaat (Vergilius, Buc. 125 - dit ter aanvulling op p. 63 en n. 24). In 1664-1670 verscheen een tweede catalogus van de collectie. Van 1678 tot 1740 stond de bibliotheek onder directie van een commissie uit de vroedschap. In 1718 verscheen een derde gedrukte catalogus. Van 1740 tot 1764 waren er twee hoogleraren bibliothecaris: Arnoldus Drakenborch en Petrus Wesseling, die in 1753 een *Auctarium* op de catalogus liet drukken. Hij werd opgevolgd door de oriëntalist Sebaldus Rau. In de Franse Tijd slaagde de bibliotheek erin te overleven zonder verlies van schatten. Onder Ph. W. van Heusde kende zij dan een echte expansie (1816-1839) en verhuisde in 1820 van de Janskerk naar de Wittevrouwenstraat; ook kreeg zij er een museale functie bij. In 1834-35 verscheen de eerste alfabetische catalogus. Van 1839 tot 1855 was A. van Goudoever de laatste hoogleraarbibliothecaris; van 1856-1878 was er dan een archivaris-bibliothecaris P. J. Vermeulen. De Nederlanden zijn niet rijk aan bibliotheekgeschiedenissen. Utrecht beschikt nu over een zeer goede, voortreffelijk gedrukt en uitgegeven (hoewel de vele noten

achteraan dwingen tot hinderlijk heen en weer bladeren). Moge deel twee (spoedig) volgen ... [M. d. S.].

---

976. - Yves G. VERMEULEN., *'Tot profijt en genoeg'*. *Motiveringen voor de produktie van Nederlandstalige gedrukte teksten 1477-1540*. With a summary in English. - Groningen: Wolters-Noordhoff: Forsten, 1986. -X. 307 p.: omslag, ill.; 24 cm. (Proefschrift Univ. Amsterdam). - ISBN 90-6243-059-7. - Fl. 55, 75. Systematische analyse van de wijze waarop 785 Nederlandstalige eerste drukken (origineel of gereconstrueerd) uit de periode 1477-1540 door auteurs, vertalers, maar vooral door uitgevers en drukkers aan het publiek werden gepresenteerd en aangeprezen. De auteur heeft daartoe onderzocht: titel(pagina), proloog, incipit, colofon. Ook heeft hij getracht de tekstsoorten nauwkeuriger te bepalen volgens 'litteraire' inzichten uit de tijd van verschijnen zelf (dit in tegenstelling tot bv. de 'moderne' genre-classificaties bij Nijhoff-Kronenberg). Hij komt tot een genuanceerde interpretatie van termen als 'ghenoechlijc', 'troostelijc', 'nieu', 'cort', 'waerachtich' enz. die voor contemporaine lezers een specifieke verwachtingshorizon oproepen. Voor boekhistorici bevat dit werk veel gegevens over de produktie van teksten in de behandelde periode. Hoofdstuk 3 is gewijd aan de drukkers: zestien doorsnede-drukkers en vier specifieke drukkers, die hun stempel drukten op het dooi hen bezorgde fonds. Het zijn Gheraert Leeu, Jan van Doesborch, Thomas vander Noot en Willem Vorsterman. Zij bepaalden in hoofdzaak hoe en welke boeken er in het Nederlands op de markt kwamen. Van deze vier wordt elk Nederlands boek kort gekarakteriseerd en onderzocht op de wijze van presentatie aan het publiek. Niet 'tot genoeg' vinden we het uiterlijk van dit 'moderne' boek, zeker in vergelijking met het onderwerp: te schrale, dus minder goed leesbare, schrijfmachineletter en erg verkleinde, niet altijd scherpe, illustraties. Toch een instructief boek 'tot profijt' van literatuur-, boek- en andere cultuurhistorici. [M. d. S.].

---

977. - Chris COPPENS & Mark DEREZ, *Een kijk op bouwen. Architectuur in de collecties van de Leuvense Universiteitsbibliotheek*. Tentoonstelling in de Centrale Bibliotheek, Katholieke Universiteit Leuven, 9 april-6 mei 1987. -Leuven: J. Roegiers, 1987. - 94 p.: ill.; 30 cm. 110 nummers van de 16de tot de 20ste eeuw, vnl. drukken, enkele tekeningen en ontwerpen, beschreven en perfect ontsloten met een register van herkomsten, uitgevers, drukkers en grafische bedrijven benevens een algemeen namenregister. [E. C.-I.].

---

978. - Louis DESGRAVES, *Répertoire des éditions imprimées des oeuvres d'Ausone, 1472-1785*, in *Revue française d'histoire du livre*, 54, 1985, no 46, p. 159-251, facsim. Deze bibliografie maakt het derde deel uit van een monografie aan *Ausone, humaniste aquitain* gewijd, verschenen als 'Numéro spécial' van de *Revue française d'histoire du livre*. Er zitten een tiental vnl. 17de-eeuwse Amsterdamse drukken bij, zes vnl. 16de-eeuwse Antwerpse, twee 18de-eeuwse uit Haarlem, Den Haag, vier 17de-eeuwse Leidse en twee 17de-eeuwse uit Utrecht. [E. C.-I.].

---

979. - Richard N. SCHWAB, Thomas A. CAHILL, Bruce H. KUSKO, Robert A. ELDRED, Daniel L. WICK, *Ink patterns in the Gutenberg New Testament: the Proton milliprobe analysis of the Lilly Library Copy*, in *The Papers of the Bibliographical Society of America*, 80, 1986, p. 305-321, tab. Inktonderzoek uitgevoerd op het N.T. van genoemd exemplaar van de Gutenberg-Bijbel laat toe vroeger (typologisch en papier-) onderzoek te verfijnen en aan te vullen. De fysieke kenmerken zijn een bron voor onze kennis van de werking in een oude drukkerij. Het onderzoek wordt uitgebreid tot de hele G.B. [E. C.-I.].

---

980. - Herman PLEIJ, *Dutch literature and the printing press: the first fifty years*, in *Gutenberg Jahrbuch*, 1987, p. 47-58, facsim.

Overzicht in vogelvlucht aan de hand van enkele titels (met reprod.), van de Nederlandstalige literatuur zoals ze tijdens de 15de eeuw in druk werd verspreid. Het begint in het graafschap Holland (G. Leeu); omstreeks 1500 wordt de fakkel aan het zuiden doorgegeven. Volgens de statistische methode van Vervliet (woorden i.p.v. titels tellen; cf. *Kroniek* 10, [nr. 612](#)) wint de landstaal t.o.v. het Latijn aan belang, vnl. in de laatste vijftien jaar van de eeuw, wanneer 41% wordt bereikt! Deze bijdrage kadert in een Symposium gewijd aan de "Verbreitung von Drucken in den Landessprachen im 15. und 16. Jahrhundert" door het Institut für Buchwesen der Johannes Gutenberg-Universität te Mainz in Bad Homburg in 1986 georganiseerd. [E. C.-I.].

---

981. - Paul NEEDHAM, *The printer & the pardoner. An unrecorded indulgence printed by William Caxton for the Hospital of St. Mary Rounceval, Charing Cross*. - Washington: Library of Congress, 1986. - 101 p.: ill., 29 cm. - ISBN 0-84444-0508-6. - \$ 35. Te bestellen, met vooruitbetaling (+ \$ 2 verzendkosten), bij Library of Congress, Information Office, Box A, Washington, DC 20540.

Vijf eeuwen nadat William Caxton in Westminster een aflaatbrief voor het nabijgelegen hospitaal St. Mary Rounceval heeft gedrukt, zijn fragmenten van deze niet eerder bekende druk in een verzamelband met vier Caxtondrukken aangetroffen. De ontdekker, Paul Needham, heeft van deze vondst tot in alle bijzonderheden nauwkeurig verslag uitgebracht. Zijn kennis van de vroege Engelse boekdrukkunst en boekbinderskunst heeft hem in staat gesteld, mede dank zij zijn verbeeldingskracht en zin voor synthese, een beeld op te hangen van de gang van zaken destijds: in 1482 of niet lang daarna kocht iemand bij Caxton in Westminster vier folio-edities (1479-1481) en liet ze in Caxtons officina rubriceren en binden. Om te vermijden dat de draad zou gaan snijden nam de binder maculatuur (afkomstig van een aflaatbrief ca. 1480 op perkament door Caxton gedrukt) die tot repels werd versneden als hartstrookjes voor de katernen. De band die thans rond de Caxtondrukken zit, is evenwel van latere datum: hij is toe te schrijven aan John Reynes te Londen en blijktens (andere) maculatuur in de platten niet vóór omstreeks 1535 te situeren. Bij het herbinden zijn de meeste hartstrookjes verloren gegaan. De geschiedenis van de verzamelband blijft daarna ongeveer drie eeuwen in het duister gehuld. Pas in 1909 duikt hij op te Londen (Sotheby's 20-21 mei) en is, na nog in het bezit van een aantal bibliofielen te zijn geweest, door Lessing J. Rosenwald gekocht en door hem aan de Library of Congress geschonken. Niet alleen dit 'verhaal' waarbij vrij uitvoerig over aflaatbrieven en St. Mary Rounceval wordt uitgeweid, is lezenswaard, maar bijzonder nuttig zijn al de appendices: de tekstuitgave van de aflaatbrief zelf (A), een (niet volledige maar toch lange) lijst van Caxton-verzamelbanden met hun geschiedenis en huidige bewaarplaats (B), een lijst van Caxtondrukken enkel als bindersmaculatuur overgeleverd (C), een lijst van alle Caxtondrukken uit Keulen, Brugge en Westminster (D). Laten wij hier voornamelijk uit onthouden dat oude banden nooit mogen opengebrouwen en uit elkaar gehaald worden. Wat had Caxton ons nog kunnen vertellen, indien al de oude verzamelbanden met C-drukken, in de afgelopen eeuwen of jaren intact waren gebleven? Niet onvermeld mag blijven dat deze publikatie, tot stand gekomen op uitnodiging van The Center for the Book (Library of Congress, Washington), in een prachtige vormgeving van Stephen Harvard, even prachtig door de Meriden-Stinehour Press in Lunenburg, Vermont is uitgevoerd: gezet uit monotype Bembo, rijkelijk geïllustreerd, in vollinnen band, voor een spotprijs. [E. C.-I.].

---

982. - Michel BALIVET, Havva KIVIRCIK, Nicolas VATIN, *Les incunables de la Bibliothèque des Musées archéologiques d'Istanbul* in *Gutenberg Jahrbuch*, 1987, p. 317-323, facsim.

Lijst van 52 incunabelen waaronder drie van Gerard *Leeu*. Nr. 16 (R 416) is een

band met twee drukken: Goff M 160 [= IDL 3063] en Goff L 364 [= IDL 3023]. Nr. 49 (R 685) is een aflatbrief tegen de Turken, 1488; er volgt geen bibliografische verwijzing; het stuk wordt derhalve uitvoeriger beschreven en gereproduceerd (als zijnde een onbekende druk?). [E. C.-I.]

---

983. - W. P. GERRITSEN, *Een onbekende prozaversie van Maerlants Aeneisbewerking*, in *Miscellanea Neerlandica ...*, II, p. 163-174 (cf. [nr. 971](#)). Op 4 juni 1479 verscheen bij Gheraert **Leeu** te Gouda een Nederlandse versie van Guido de Columnis, *Historie van Troyen* (CA 874, GW 7243). Op f. 134 r begint een nieuwe tekst. Gerritsen heeft ontdekt dat dit Maerlants bewerking van *Vergilius' Aeneis is*, omgewerkt tot proza (Cf. Kroniek 12, [nr. 845](#)). Hij zoekt een verklaring hiervoor die tevens duidelijk maakt waarom deze tekst 500 jaar lang niet werd herkend: Leeu heeft alle verwijzingen naar Vergilius (en dus ook Maerlant) weggelaten omdat diens werk zijn status als historische bron had verloren. Andermaal pleit Gerritsen om Leeu in de Nederlandse literatuurgeschiedenis te beschouwen als de Nederlandse Caxton. [M. d. S.]

---

984. - R. BREUGELMANS, *Een fragment van een onbekende druk van de "Wapene Martijn": beschrijving, commentaar en transcriptie*, in *'t Ondersoek leert: studies over Middeleeuwse en 17de-eeuwse literatuur ter nagedachtenis van Prof. Dr. L. Rens*, red. G. VAN EEMEREN & F. WILLAERT. - Leuven-Amersfoort: Acco, 1986, p. 125-136, ill. - ISBN 90-334-1383-3. Bij de 'membra'disiecta' in de Leidse universiteitsbibliotheek bevinden zich fragmenten van Jacob van Maerlants *Wapene Martijn* en van het *Boeck vanden houte* (twee fragmenten van twee verschillende, tot op heden onbekende drukken). In dit artikel wordt het Maerlant-fragment (vier hele en vier halve kolommen in schoon- en weerdruk) beschreven, gereproduceerd, getranscribeerd en geanalyseerd. Het blijkt katern d te zijn van een octavo-uitgave, vermoedelijk in 1496 te Antwerpen gedrukt door Henrick die **Lettersnider** (die dan ook de fragmenten van het *Boeck vanden houte* op zijn actief krijgt). R. Breugelmans wijdt dan enkele beschouwingen aan Lettersniders werkzaamheid als drukker: zijn boekjes zijn geen 'letterproefwerkjes' (Hellings/Machiels) en zijn atelier was een volwaardige drukkerij. [M. d. S.]
Zie ook nrs. [1031](#); [1060](#)

---

985. - *Dutch Royal Library Disc. Bookillumination from the ninety most beautiful medieval manuscripts. Woodcuts in the incunables of the Low Countries. A videodisc production.* - Utrecht: QBIT Interactive Media; The Hague: The Royal Library: Pica, [1987]. - 101 p.: omslag; 30 cm. - Omslagtitel. Vierduizend miniaturen uit negentig handschriften van diverse origine (9de-16de e.) en 2.800 houtsneden uit Nederlandse incunabelen zijn op beeldplaat (videodisc) gebracht. De incunabelen zijn in de Conway-volgorde opgenomen. Na de beschrijving van de **illustratie** volgen de titel van de wiegedruk, de exemplaraanduiding, de betrokken folio- of paginaopgave, de afmetingen, verwijzingen naar Campbell + suppl., IDL, Conway en de tentoonstellingscatalogus *De vijfhonderdste verjaring ...* van 1973. Deze systematische inrichting wordt dankzij gedrukte registers op de traditionele wijze consulteerbaar. Het register van de houtsneden beslaat de p. 63-101; het is alfabetisch op het iconografisch onderwerp gerangschikt, voorafgegaan door het beeldplaatnummer en gevolgd door CA, IDL en Co-verwijzingen. Uitgangspunt voor dit onderzoek was M. Conways *The woodcutters of the Netherlands*, bewerkt en aangevuld door Ina Kok. De iconografische beschrijvingen komen deels uit Conway en deels uit H. van de Waals *Iconclass*. Een belangrijke iconografische bronnenontsluiting, mede gerealiseerd dank zij de steun van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.

De beeldplaat bestaat in twee versies waarvan   over een Micro-OPC -een vrije-tekstopzoeksysteem (freetext retrieval system) - beschikt, gebruik makend van een MC-Dos computer, uitgerust met 20 MB harddisk en een Philips of Sony

986. - JOS M. M. HERMANS, *Boekbanden rond 1500. Voorstel tot systematisering, van de beschrijving van bandversiering gekenmerkt door een ruitmotief, met als voorbeeld een groep banden uit Groningen*, in *Ontsluiting van middeleeuwse handschriften in de Nederlanden. Verslag van studiedagen gehouden te Nijmegen, 30-31 maart 1984*. Uitgegeven door A. J. GEURTS. - Nijmegen; Grave: uitg. Alfa, 1987, p. 113-149, ill. (Nijmeegse codicologische cahiers, 8-9). -ISBN-4 90-70407-28-0.

Enige bijdrage in deze overigens exclusief aan de studie van het handschrift gewijde bundel lezingen, die, zij het onrechtstreeks, met drukken te maken heeft. Voorwerp van het onderzoek zijn 10 Groningse banden die 16 incunabelen (vnl. Straatsburgse, maar ook uit Deventer) omsluiten. Het hier voorgestelde beschrijvingssysteem van technisch als van decoratief oogpunt uit, is natuurlijk perfect toepasbaar op alle banden met een ruitmotief. [E. C.-I.].

---

987. - Cécile DOUXCHAMPS-LEFÈVRE, *L'exécution testamentaire de Jean de Griboval, doyen du chapitre de la cathédrale de Throuanne (13-21 avril 1474)*, in *Album Carlos Wyffels, aangeboden door zijn wetenschappelijke medewerkers = offert par ses collaborateurs scientifiques*. - Brussel = Bruxelles: [in eigen beheer], 1987, p. 149-159.

In de boedelbeschrijving worden uit de bibliotheek van J. de Griboval een dertigtal titels vermeld: voornamelijk handschriften maar ook enkele incunabelen. C. Douxchamps publiceert de lijst. [E. C.-I.].

---

988. - P. J. MARGRY, *Het Katharijneconvent te Heusden. Een onderzoek naar het boekenbezit en boekengebruik van een tertiarijnenklooster in de late middeleeuwen*, in *Ons geestelijk erf*, 60, 1986, p. 148-203.

Deze studie illustreert hoe boeiend een zoektocht kan zijn naar het bezit aan handschriften en oude drukken van een klooster dat begin zeventiende eeuw als gevolg van de Hervorming ophield te bestaan. Uitgangspunt was de veilingscatalogus Nijhoff uit oktober 1855 waarin behalve 38 handschriften. 33 incunabelen voor het onderzoek in aanmerking kwamen. Zes incunabelen konden met zekerheid (of met grote waarschijnlijkheid) geïdentificeerd worden als bezit van genoemd klooster: twee drukken van R. Paffraet en twee van G. Leeu. Bij ontstentenis van registers op eigendomsmerken van oude drukken, valt de reconstructie van bibliotheken erg moeilijk zo niet ondoenbaar uit. Op dat gebied is in de Nederlanden nog heel veel werk te verrichten [E. C.-I.].

---

989. - André J. GEURTS, *Boekenbezit in Zutphen voor 1600: een eerste verkenning*, in *Miscellanea Neerlandica ... III*, p. 31-50, ill. (cf. [nr. 971](#)).

Status quaestionis over boeken in Zutphen tot 1600. Zij waren aanwezig in de Librije van de St. Walburgkerk, in kloosterbibliotheken, gasthuizen, de Latijnse school, bij het stadsbestuur en bij veel particulieren. Tot nog toe ging de meeste aandacht uit naar handschriften en membra disiecta. Een grondige studie van het drukken, verkopen en bezitten van zestiende-eeuwse edities blijft een desideratum. [M. d. S.].

---

990. - Petronella BANGE, *Spiegels der christenen. Zelfreflectie en ideaalbeeld in laat-middeleeuwse moralistisch-didactische traktaten*. Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor in de letteren aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen. - Nijmegen: Katholieke Universiteit, Centrum voor Middeleeuwse studies, 1986. - 323 p.; 24 cm. (Middeleeuwse studies, 2). -ISBN 90-800063-2-7. - Fl. 37, 50. Dit onderzoek naar de manier om christelijk te leven, is gebaseerd op de in de Nederlanden tijdens de late 14de en de 15de eeuw geschreven of gedrukte *Spiegels* en *Specula*. Hieronder zijn talrijke incunabeluitgaven, grotendeels uit de

991. - Luc KNAPEN, *Inventaire descriptif des éditions du XVIIe siècle conservées à la Bibliothèque de Maredsous*. - Denée: Les Amis de la Bibliothèque de Maredsous - Abbaye de Maredsous, 1986. - VIII, 524 p.; 29 cm. Bibliothecarissen en liefhebbers van het oude boek kunnen zich gelukkig prijzen met de eind vorig jaar verschenen catalogus van zestiende-eeuwse drukken uit de benedictijnenabdij van Maredsous: 1700 edities. Inhoudelijk ligt de nadruk op de Heilige Schrift, de kerkvaders, uitgaven van de *Regula S. Benedicti* en de klassieke auteurs. Extra aandacht is ook aan het exemplaar besteed: band en herkomst. De eigendomsmerken zijn verbatim gegeven met aanduiding van de plaats, en in het register van de herkomsten een interpretatie ervan: een uitstekende formule. Aan de bandbeschrijving ontbreekt elke (zelfs een approximatieve) tijdsaanduiding; met de ongebruikelijke term 'volante' wordt allicht 'feuillet de garde' (schutblad) bedoeld, of ben ik mis?

Leidraad bij de beschrijving vormde de ISBD(A) 'mits bepaalde aanpassingen' (p. II). Het is niet meteen duidelijk welke die aanpassingen 'ter bevordering van de lectuur' zijn. Dat de auteursnaam achter de schuine streep niet is hernomen - eerste afwijking - omdat hij reeds als hoofdword fungeert, is redelijk. Zinvoller afwijking zou zijn geweest de auteursnaam in de titelbeschrijving te herhalen op de plaats waar en in de vorm waarin hij voorkomt. Met 'Zone de l'entendue' (vanwaar die term?) wordt collatieveld ('Zone de la collation') bedoeld. Hier betreur ik het verwaarlozen van de niet genummerde bladen of bladzijden - tweede afwijking. De katernsignaturen zijn opgegeven (waarom niet volgens de Gaskell-formule?) in de regel enkel wanneer niet verwezen wordt naar een bibliografie waar ze wel te vinden zijn. Gelukkig is naast de afmeting in cm ook het vouwformaat aangegeven. Met de *Biblia polyglotta* van Plantin (B 60) is een goed voorbeeld van niveaubeschrijving gegeven.

Bij de beschrijving van onvolledige exemplaren (b.v. B95: 'Bible. Flamand' - 'Nederlandais' heeft nog steeds geen burgerrecht verworven -) zijn echter de instructies van de ISBD(A) niet gevolgd - derde afwijking. Wanneer exemplaren uit delen van verschillende edities zijn samengesteld (bv. L 30 II, eerste), moet dit in een annotatie worden vermeld, maar niet naar hun fysieke kenmerken worden beschreven. Een van de bibliografische grondregels leert dat slechts een bibliografische eenheid de beschrijving ten grondslag kan liggen. Hiertegen zondigen geeft blijk van gebrek aan inzicht in de bepalingen en voorschriften inzake bibliografie en catalogografie. Indien L. Knapen alleen al maar zijn toevlucht tot bestaande bibliografie had genomen, had hij zichzelf ongetwijfeld op dit euvel betrappt. "Lorsque l'édition a été identifiée, dans un autre catalogue, les références en sont données..." De literatuurlijst (p. vi-vii) is evenwel al te beperkt; bovendien is ze niet consequent gehanteerd. Alleen Adams blijkt stelselmatig te zijn geconsulteerd. Wanneer echter de *Bibliotheca Belgica*, de *Belgica typographica* en Vander Haeghens *Bibliotheca Erasiana* in de lijst voorkomen, en resp. driemaal, eenmaal en nulmaal (zie Concordantie p. 524) worden geciteerd, is dit een lachertje. Standaard algemene en persoonsbibliografieën als Nijhoff & Kronenberg, Baudrier, Ritter, F. E. Cranz (Aristoteles), Darlow & Moule (Bijbel), L. Bakelants & R. Hoven (Clenardus, waar de exx. van Maredsous n.b. staan vermeld!), B. De Troeyer (Bibl. Franciscana Neerlandica), om slechts enkele te noemen, zijn spoorloos in deze *Inventaire descriptif*...

Een principieel punt, waartoe deze publikatie aanleiding geeft, zou ik hier even willen aansnijden: de behandeling van een convoluut of verzamelband. D.w.z. een band ('volume') waarin verschillende werken (lees: edities of drukken) zijn samengebonden en die louter inhoudelijk in relatie met elkaar kunnen staan. Een nieuw titelblad (gevolgd door nieuwe paginering en signaturen) luidt niet noodzakelijk een andere druk in: het kan gewoon een onderdeel van de

voorgaande zijn; anderzijds is een zoveelste stuk in een verzamelband, ook al is de auteur dezelfde als, die van het eerste stuk, niet per se daarvan deel uit makend. Een en ander kan verduidelijkt worden met, i.c., 'Suivi de' of bijgedrukt en 'Reli avec' of bijgebonden. Eens bepaald hoeveel verschillende drukken er in $\diamond\diamond$ en dezelfde band zitten behoren zij in de catalogus te worden opgenomen beantwoordend aan de gestelde criteria. Zo i.c. in een verzamelband een incunabel of een 17de-eeuwse druk zit, hebben deze geen recht op een beschrijving, maar dienen ze enkel in de annotatie te worden vermeld. Bijgevolg horen de incunabelen E 42 en T 26 niet thuis in deze Inventaris, evenmin als de reeks 17de-eeuwse drukken. Belangrijker evenwel is het zo $\diamond$ ven aangehaalde onderscheid tussen (zelfstandige) drukken en verzamelband enerzijds en tussen stukken behorend tot $\diamond\diamond$ en dezelfde editie anderzijds. Laat ik als voorbeeld Lipsius nemen (L 30-36). Onder L 30 staat een *Operaomnia*-uitgave uit de Plantijnse drukkerij met datum 1593-1630, bestaande uit 7 banden. Indien L. Knapen er de bibliografie van Lipsius in de *Bibliotheca Belgica op* had nageslagen, zou hij al spoedig op het goede spoor zijn gekomen. Ter illustratie geef ik voor het nummer L 30 de bibliografische referentie naar BB: I: L 403. Reli $\diamond$ avec: L 485. II Cent. 1-3 L 257 a-c. Cent. 4-5: L 258 d-e. Epist. ad Italos: L 240; Epist. ad Germ. L 242. Epist. cent. 1-3 L. 246. Epist. instit.: L 337. III: L 369. Poliorc.: L 424. IV. L 132. *Suivi de*: een werk van Stapleton dat niets met een Lipsius-druk te maken heeft. *Suivi de*: L 509, L 141, L 524, L 200, L 308, L 392, L 356. En daarmee is nr. L 30 nog lang niet af! Hieruit blijkt ten overvloede dat de beschrijving van een *exemplaar* nooit in het ijle mag geschieden. Zo dat niet aan een homogene druk, een 'ideaal exemplaar' beantwoordt, loopt men het grote gevaar bibliografische schimmen op te roepen als b.v. een 0.0.-editie van 1593-1630!, *Epistolarum selectarum cent. 1-3* behorend tot $\diamond\diamond$ editie; 4-5 tot een latere, enz.). Voor catalograaf en bibliograaf geldt immer als eerste vuistregel: edities of drukken onderkennen en identificeren; tweede vuistregel: verzamelbanden per druk nummeren en dit ondernummer aan de signatuur toevoegen, waardoor de z.g. puntnummers als volgnummers van de catalogus vervallen, evenals de verwijzingen van 'meegebonden' auteurs. De aanduiding over de fysieke eigenschappen van het ex. volgen dan in een annotatie.

Deze catalogus, waarin wij een groot aantal Antwerpse, Bazelse, Keulse, Frankfortse, Leuvense, Lyonese, Parijse en Venetiaanse drukken aantreffen, is op een voortreffelijke wijze van registers voorzien: Bijkomende auteurs (vertalers, tekstbezorgers, enz.); Drukkers en boekverkopers [en uitgevers], alfabetisch op naam; Drukplaatsen, met verwijzing naar de drukkers/ uitgeversnaam; Chronologische index; Eigendomsmerken, waarbij de corporaties op de plaatsnaam met stelselmatige verwijzing van de kloosterorden en met het goede idee ook de niet (zeker) ge $\diamond$ dentificeerde eigendomsmerken op te nemen; Concordanties met de bibliografie $\diamond$ n waarnaar verwezen wordt.

Zo bij een aantal beschrijvingen enige behoedzaamheid bij het raadplegen is geboden, betekent deze catalogus, met bescheiden middelen keurig uitgevoerd, een waardevolle aanwinst: een minder bekende collectie wordt hierdoor in al haar facetten ontsloten. (Voor de incunabelen cf. Kroniek 12, 1986, [nr. 831](#)). [E. C.-I.]. Zie ook nr. [1618](#)

---

992. - Brigitte MOREAU, *Inventaire chronologique des $\diamond$ ditions parisiennes du XVIe si $\diamond$ cle d'apr $\diamond$ s les manuscrits de Philippe Renouard, III: 1521-1530*. (R $\diamond$ dig $\diamond$ avec le concours d'Annie LASKOWSKI). - Paris: Service des travaux historiques de la ville de Paris; Abbeville: Impr. F. Paillart, 1985. - 678 p.; 25 cm. (Histoire g $\diamond$ n $\diamond$ rale de Paris. Collection de documents publi $\diamond$ e sous le patronnage du Conseil de Paris).

Een paar kleine wijzigingen t.o.v. de twee voorgaande delen (I in 1972 en II in 1977) zijn de vermelding van de aanwezigheid van (ook maar $\diamond\diamond$) illustratie en de signatuur van unica of rariora in de Bibl. nat. en Bibl. de l'Arsenal. In dit

verband rijst de vraag of de beschreven exemplaren ook wel gecollationeerd zijn; men mag aannemen van wel, en dan is het jammer dat de binderssignatures niet stelselmatig zijn opgegeven. Nieuw is ook dat het boek gebonden is. De opsporing van de edities is niet beperkt tot Frankrijk; er is een indrukwekkende lijst buitenlandse bibliotheken. Het Bisschoppelijk Museum te Haarlem is echter al enkele jaren in het Rijksmuseum Het Catharijneconvent te Utrecht ondergebracht (wat in de lijst ontbreekt). Hoe moet 'Lige, Bibliothque centrale' en 'Lige, Bibliothque de l'Universit' geïnterpreteerd worden? Het 'Petit Sminaire' te Sint-Truiden is voltooid verleden tijd; de meeste boeken uit die bibliotheek zijn sedert 1979 in het Provinciaal Documentatiecentrum in dezelfde stad ondergebracht. Evenmin bestaat de bibliotheek van het Groot Seminarie in Warmond nog; de collectie is verdeeld over een aantal bibliotheken, waaronder die van het Catharijneconvent te Utrecht (boeken v. 1540). In het drukkersregister zijn ook die drukkers/uitgevers opgenomen die in een korte annotatie na de beschrijving van een druk, zijn geciteerd. Toch zijn er ook enkele uitgevers bij die Parijse drukken hebben gepubliceerd of samen met hen publiceerden, vnl. te Antwerpen (negen namen), Brugge (2), Leuven (vier) en Bergen Hg. (2). Erasmus is bijzonder goed vertegenwoordigd. De inventaris is doorlopend genummerd: 2322 nummers. [E. C.-I.].
Zie ook nr. [2076](#)

---

993. - Pierrette LIMACHER, *Inventaire des livres du XVIe siècle de la Bibliothque de la Sorbonne. Tome I, Sciences, science politique, mdecine*. Prface d'Andr Tuilier, - Paris: Aux Amateurs de livres, 1984, xxvii p., 312 kol., 60 p.: front., ill.; 24 cm. (Collection des Melanges de la Bibliothque de la Sorbonne, 1). - ISBN 2-905053-01-1.

Met enige vertraging moet deze goed gepresenteerde, systematisch geordende inventaris toch vermeld worden omwille van de (vnl. Zuid)nederlandse drukkers/uitgevers: 15 in Antwerpen (waaronder meer dan 20 Plantijnse drukken), 2 te Brussel, vier te Leiden, twee te Leuven. Signaleren wij nog kort dat 'Limacher' 'Beaulieux' (1923) vervangt met uitbreiding tot 1600 en met registers en dat bovendien van de bibliotheek een korte historiek is gegeven. Er is ook aandacht aan de eigendomsmerken besteed. De delen 'Histoire' en 'Littérature et thologie' zijn in het vooruitzicht gesteld. [E. C.-I.].

---

994. - Jeanne VEYRIN-FORRER, *La lettre et le texte: trente années de recherches sur l'histoire du livre*. - Paris: Ecole Normale Supérieure de Jeunes Filles, 1987. - xxx, 484 p.: ill., 24 cm. (Collection de l'Ecole Normale Supérieure de Jeunes Filles, 34). - ISBN 2-85929-027-3. - FF 300.

Uit de verzamelde opstellen (over het Franse boek) van de oud-conservator van de Parijse (B.N.) Reserve signaleren we *Autour d'une édition clandestine des "Colloques d'Erasmus" (1532)* (p. 51-62, cf. Kroniek 10, [nr. 638](#)) en het algemene artikel *Fabriquer un livre au XVIe siècle* (p. 273-319, eerder verschenen in *Histoire de l'édition française, I*, Parijs, 1983, p. 278-301). [M. d. S.].

---

995. - Kristine K. FORNEY, *Orlando di Lasso's 'Opus I': the making and marketing of a renaissance music book*, in *Revue belge de musicologie = Belgisch tijdschrift voor muziekwetenschap*, 39-40, 1985-1986, p. 33-60.

De analyse van de Lassus-drukken van Tielman Susato (1550-1560) op grond van de bestaande exemplaren heeft tot de herziening geleid van de geschiedenis van die publikaties. Van de eerste editie, 1555, bestaan er twee uitgaven, 2 met een Frans en 2 met een Italiaans titelblad; de eerste uitgave, de 'Franse', bestaat bovendien in twee staten (verbeterde zetwijze van de tekst in katernen B en E); de tweede staat stemt voor wat de correcties aangaat, met de tweede, Italiaanse, uitgave overeen. Van een andere, 1555 gedateerde druk in slechts 2

exemplaar overgeleverd, blijkt nu dat het om een tweede editie gaat (nieuw, Frans, titelblad maar ook nieuw zetsel van tekst en nieuw gegoten notatie); deze laatste duikt pas in 1558 op, vermoedelijke datum van deze tweede druk. De derde editie tenslotte - die bekend was - heeft ook weer het Franse titelblad en, behalve alle voorgaande correcties, een nieuw chanson. De uiteenzetting die Kristine Forney hier biedt, is een instructief voorbeeld van analytische bibliografie toegepast op muziekdrukken. [E. C.-I.].

---

996. - Petra VAN BOHEEMEN, Nico P. J. VAN DER LOF, Ellen VAN MEURS, *Het boek in Nederland in de 16de eeuw*. [Catalogus van de] (tentoonstelling in het Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum / Museum van het Boek, . s-Gravenhage, 12 september tot en met 22 november 1986. - 's-Gravenhage: Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum / Museum van het Boek: Staatsuitgeverij, 1986. - 108 p.: co., ill.; 30 cm. (De eeuw van de beeldenstorm). Zoals de inleider tot de catalogus, R. Ekkart, het zegt, heeft de periode van 1500 tot 1600 de evolutie van de 'handschriftelijke' periode naar de grote bloeitijd van de boekdrukkunst beleefd. Dit werd duidelijk gemaakt aan de hand van de vormelijke aspecten van het boek: bladschikking, letters, versiering en illustratie. Het inhoudelijke aspect kwam hierbij slechts op de tweede plaats. Dat enkel de Noordelijke Nederlanden zijn vertegenwoordigd, vindt zijn verklaring hierin dat dit Noorden niet door de veel grotere bloei in het Zuiden mocht overschaduwd worden. In drie zeer goede inleidende kapitels worden resp. de boekdrukkers en hun werk (Van der Lof), Noordnederlandse handschriften in de 15de eeuw (Van Meurs) en De vorm van het gedrukte boek in de Noordelijke Nederlanden in de 16de eeuw (Van Boheemen) besproken. De catalogus zelf beslaat 94 nummers. Er is een uitgebreide literatuurlijst ♦ en een register. [E. C.-I.].

---

997. - *De lagere school in België ♦ van de middeleeuwen tot nu*. [Catalogus bij de tentoonstelling] 10 oktober 1986-11 januari 1987 ASLK-Galerij [Brussel]. - (Brussel: R. Reyns, 1986). - 287 p.: ill.; 21 x 21 cm.
Kort te signaleren omwille van de enkele boeken (handschriften en drukken) en de inleidende paragrafen gewijd aan de lagere school van de achtste eeuw af, aan het schrijfmateriaal en aan de rol van de boekdrukkunst in het onderwijs, resp. door A. D'HAENENS en C. BRUNEEL. Helaas krijgen wij een z♦ onverkwikkelijk Nederlands te lezen dat wij moeten hopen dat geen enkele scholier deze publikatie in handen krijgt. Want wat te denken van 'De lagere school in de lange duur van het westen' (p. 7), 'De (lagere) school als scribalisatieproject', 'Europa ... overstelt door een uitgebreide golf van oraliteit', 'Scribalisatie als antwoord op dislocatie' (p. 8)? En wat is een 'alfabetische code' en een 'scripturaire code' (p. 12)?; 'De school openbaarde de doenbaarheid van de alternatieve dagelijksheid' (p. 20). Misschien klinkt dit begrijpelijk en alleszins heel geleerd in het Frans, maar als Nederlands is dit verfoeilijk. Daarnaast zijn *Servais Sassenus* (280), *Th♦odore Galle* (284) en *Henri Van den Keere* (287), hoe storend ook in een Nederlandse tekst, slechts kleine vergrijpen; *Kristoffel Plantin* (333) kan dit niet goedmaken. [E. C.-I.].

---

998. - P. J. A. FRANSSSEN, *Jan van Doesborch (?-1536), printer of English texts in Quaerendo*, 16, 1986, p. 259-280, ill.
Grondig onderzoek naar de Engels-Nederlandse paralleluitgaven te Antwerpen gepubliceerd door Jan van Doesborch, vooral naar de artistieke en commerci♦le beweegredenen. Gebleken is dat Van Doesborch, naast Engelse schoolboeken, vooral prozavertalingen uitbracht van teksten die nog niet eerder in het Engels waren verschenen. Er wordt ook een nieuwe verklaring geboden voor verschillen tussen *Mariken van Nieumeghen* en *Mary of Nemmegen*. We zijn benieuwd naar de Doesborch-monografie die de auteur in het vooruitzicht stelt. [M. d. S.).

---

999. - Martin TIELKE, *Das R♦tsel des Emders Buchdrucks* (1554-1602).

Ausstellung vom 10.5 bis 24.5 in der Landschaftsbibliothek Aurich. - Aurich: Ostfriesische Landschaft, 1986. - 127 p.: ill.; 23 cm. (Einzelschriften, 21). -ISBN 3-925365-09-5. - DM 8.

Veel meer dan louter een tentoonstellingscatalogus bevat deze publikatie een chronologisch geordend 'Verzeichnis' van de Emdense drukken (ca. 1524-1602) (289 nrs.), met opgave van bronnen en literatuur, n van exemplaren. Gn bibliografie - waarschuwt de auteur zelf - want meestal niet op autopsie berustend, maar een uitstekende aanzet daartoe. Registers vergemakkelijken nu al het zoeken. Uit deze lijst zijn een twintigtal drukken gekozen voor de tentoonstelling. Uit de (zeer goede) inleiding blijkt hoe complex het Emdens verschijnsel aan de typografische hemel is en hoeveel onderzoek er nog moet gebeuren om de mazen van het net tussen de Liesveldt-Bijbel en de Statenbijbel te dichten en een beeld met duidelijke contouren op te hangen van drukkers als S. Mierdman, J. Gailliart, G. vander Erven, U. van Collen, N. Biestkens, Lenaert der Kinderen, G. Goebens e.a. [E. C.-I.].

Zie ook nrs. [1189](#); [2202](#)

1000. - Paul VALKEMA BLOUW, *Augustijn van Hasselt as a printer in Vianen and Wesel*, in *Quaerendo*, 16, 1986, p. 83-109, 163-190, facsim.

De boeken en pamfletten die Augustijn van Hasselt in de jaren zestig van de 16de eeuw op de markt bracht, behoren eigenlijk alle tot de controversale literatuur zodat hij veiligheidshalve zorgvuldig zijn naam heeft verzwegen. Dit heeft het de latere bibliografen natuurlijk niet gemakkelijk gemaakt en zo is te verklaren dat pas nu de sluier over deze anonieme drukken is gelicht. Eerder al waren er toeschrijvingen aan Van Hasselts drukkerij in Vianen en in Kampen gebeurd (cf. *Quaerendo* 14, 1984). Rond Wesel bleef nog dichte mist hangen. In het licht van een nieuwe lectuur van de bekende historische bronnen, zoals de *Chronika* van het Huis der Liefde, en van wat daar "tussen de regels" staat, heeft Valkema Blouw typografisch onderzoek verricht. Zo gaat hij bv. opnieuw en diep in op de relatie Van Hasselt-Plantin. De interpretatie van al deze gegevens heeft de auteur in staat gesteld 17 drukken in Wesel te situeren; ze zijn aan het eind van het artikel beschreven, met exemplaaropgave. Deze studie is tegelijkertijd een fundamentele bijdrage tot de geschiedenis van onze boekdrukkunst en een meesterlijke zestiende-eeuwse detective-story. [E. C.-I.].

1001. - Werner WATERSCHOOT, *Een verwaarloosde Houwaert-druk uit 1563*, in *Miscellanea Neerlandica ... II*, p. 325-335 (cf. [nr. 971](#)).

Beschrijving en analyse van de *Retrogratie Incarnatie* (Antwerpen, Hans de Laet, 1563) bewaard in de Stadsbibliotheek van Haarlem (88 A 1), een totnogtoe niet teruggevonden werk van J. B. Houwaert. Het boekje is gedrukt in romein, civilit en cursief (alle van A. Tavernier), en is dus een vroeg Renaissance-specimen in de Nederlandse literatuur. [M. d. S.].

1002. - J. MACHIELS, *Een onbekende aflatbrief van 1541 in de Gentse Universiteitsbibliotheek*, in *Taal, mythe en religie - Huldeboek Roger Thibau*. Ed. F. DECREUS en F. VANDAMME. - Gent: Communication & Cognition, 1986, p. 237-247, facsim. (Studies in culture). - ISBN 90-70963-17-5.

In 1984 verwierf de UB Gent een onbekende druk van een aflatbrief (Res. 1414/1) uit 1541, uitgevaardigd voor en door de Trinitarirs. Hij vertoont veel gelijkenis met een brief uit 1531 (NK 3605, eveneens UB Gent, Res. 1414). Beide zijn uit Textura's van het *Lettersnydertype* gezet en hebben twee grote houtsnee-initialen. Een drukker kon niet bepaald worden. De oudst bekende druk is van 1467. [E. C.-I.].

1003. - Herman PLEIJ, *Humanisten en drukpers in uit begin van de zestiende eeuw*, in *Eer is het lof des deuchts: opstellen over renaissance en classicisme aangeboden aan dr. Fokke Veenstra* onder red. van H. DUIJS, A. J.

GELDERBLOM en M. B. SMITS-VELDT. - Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1986, p. 211-224, ill. - ISBN 90-6707-121-8. - Fl. 49, 50.

Kritische beschouwingen over het beeld van de zestiende-eeuwse drukkersateliers in E. L. Eisenstein, *The printing press as an agent of change*, en over humanistische tirades tegen bepaalde drukkerspraktijken. Een mooie vondst vormt een Latijns gedichtje in de door de Vlaamse humanist Jacobus Meyerus verzorgde uitgave van een Middellatijns episch fragment, *Bellum* (...), Antwerpen, Merten de *Keyser*, 1534 (NK 1035). Dat was nl. gericht tegen wat een boek in Antwerpse drukkershanden kan overkomen. Meyerus had immers te klagen gehad over een piraatdruk door W. Vorsterman van zijn *Flandricarum rerum l. X* (NK 1517 en 1518). Zijn schimpdicht werd in De Keyzers atelier door een hulpvaardige medewerker van de drukker, Petrus Libbus, gecounterd met een lofdichtje op De Keyzers bedrijf. Pleij mag zijn exemplaarlijst nu aanvullen: het ene Brusselse exemplaar (VH 11.610 A LP) bevat Meyerus' gedicht $\blacklozen$ de *Errata*, het andere (1175.760 A LP) het gedicht $\blacklozen$ Libbus' antwoord, echter zonder *Errata*. Nader bibliologisch onderzoek - leidt tot volgende conclusie: er bestaan twee oplagen: (A) vel G (gesigneerd G, F2, G3) met op G3 r $\blacklozen$ -v $\blacklozen$ de *Iambi in malos typographos* en op G4 r $\blacklozen$ -v $\blacklozen$ de *Errata*, - (B) vel G (gesigneerd F, F2, F3) net op F3 r $\blacklozen$ -v $\blacklozen$ de *Iambi* .... op F3 v $\blacklozen$ Petrus Libbus *Ad libellum* (...) en G4 blanco. Er is duidelijk sprake van nieuw zetsel (vgl. r. 8 v.o. 'panomphaei paul $\blacklozen$ ' (A) en 'panonohaei paulum' (B); ook verschilt de signatuurpositie van F2). Het Gentse exemplaar BL 5699 behoort eveneens tot oplage (A). Met het andere exemplaar (Acc 2926) is bovendien nog wat aan de hand: het bevat enkel de tekst van *Bellum*, zonder Meyerus' gedichten. dus tot E1r $\blacklozen$. Merkwaardig is nu dat de versozijde vermoedelijk blanco is (wel met een stuk papier overplakt, maar er is geen weerdruk zichtbaar - vriendelijke mededelingen van collega W. Waterschoot). Daar Meyerus' gedichten niet worden aangekondigd op het titelblad, is het dus mogelijk dat *Bellum* ook afzonderlijk werd verspreid. Zo komen we tot drie oplagen! Een mooie vondst van Pleij $\blacklozen$ nogmaals het bewijs dat men *alle* exemplaren moet vergelijken. [M. d. S.].
Zie ook nrs. [1010](#); [1035](#); [1043](#); [1047](#)

1004. - Bertram HALLER, *Der Buchdruck M $\blacklozen$ nsters 1485 bis 1583 eine Bibliographie*. -- M $\blacklozen$ nster: Regensburg, 1986. - 142 p. + 16 p., pl. ill.; 24 cm. - ISBN 3-7923-0551-8. - DM 28.

Op de grens van deze kroniek, maar binnen de historische contacten van de Oude Nederlanden ligt Westfalen, met M $\blacklozen$ nster als belangrijkste ontwikkelingspool in de geschiedenis van het (vroeg) humanisme. B. Haller heeft alle bekende gegevens over de eerste eeuw boekdrukkunst in M $\blacklozen$ nster overzichtelijk samengebracht. In 1485 drukte Johannes Limburg de Latijnse schoolkomedie *Codrus* van Johannes Kerckmeister. Nog zes andere incunabelen zijn van hem bekend. In de zestiende eeuw (166 drukken) waren vooral actief: Laurentius Bornemann (19 drukken), Dietrich Tzwyvel Sr. en Jr. (resp. 74 en 27 nrs.), Gottfried Tzwyvel (13) en de kortstondige pers van de Wederdopers (1533-1535, 6 nrs.). Er werden veel schooluitgaven van klassieke auteurs geproduceerd, naast plaatselijk drukwerk (hiervan zijn 191 'Plakatdrucken' niet in deze bibliografie opgenomen - verwezen wordt naar een inventaris door Joseph Prinz uit 1968). Bij de beschrijving wordt er onderscheid gemaakt volgens nauwkeurigheid (autopsie, op basis van microfilms e.d., of enkel bekend uit andere schriftelijke bronnen). Per eeuw worden de drukken alfabetisch op hoofdwoord geordend. Er zijn - zeer nuttig - verwijzingen naar bijgevoegde teksten. Daarom is het te betreuren dat vertalers en tekstbezorgers geen verwijzing krijgen in loco (al zijn ze wel in het personenregister opgenomen). Bij de exemplaaropgave ontbreken de bibliotheeksignaturen. Veel drukken komen niet voor in VD 16 en nogal wat zijn slechts in $\blacklozen\blacklozen$ exemplaar bewaard. Zeer veel is wellicht voorgoed verloren ('Kriegsverluste', etc.). Caveant librorum custodes! [M. d. S.].

1005. - H. Paul VALKEMA BLOUW, *Van Friese herkomst: de Chronyc Historie, Noortwitz* 1579, in *Philologia Frisica* 1984, 1986, p. 96-112.

De Chronyc. Historie der Nederlandtscher Oorlogen. Troublen ende oproeren oorspronck, avanck ende eynde ... Beschreven durch Adam Henricipetri. met het impressum Noorwitz 1579, is in werkelijkheid in 1580 door Peter Hendricksz van Campen te Leeuwarden gedrukt en hoogstwaarschijnlijk ook door hem samengesteld. Hoe de auteur tot dit resultaat is gekomen, verhaalt hij in deze bijdrage op een even boeiende als methodologisch voorbeeldige wijze. Dit onderzoek is een mooi staaltje van analytische bibliografie ter oplossing van bibliografische en historische problemen. [E. C.-I.].

1006. - William K. SESSIONS & David STOKER, *The first printers in Norwich from 1567 - Anthony de Solempne, Albert Christiaenz & Joannes Paetz.* -York The Ebor Press: Produced by Jackson Morley Sessions Ltd., 1987. -106 p. facsim.; 30 cm. - ISBN 1-85072-025-8.

De in de titel genoemde drukkers zijn in 1567 resp. uit Brabant, Holland en Leiden, naar Norwich in Oost-Engeland gevlucht. Tussen 1567 en 1570/72 verschenen 'tot Noorwitz' 12 f. s.l. twaalf, vnl. Nederlandse godsdienstige werken die in de loop der jaren aan Solempne zijn toegeschreven. W.K. Sessions geeft een stand van zaken, rekening houdend met de publikaties van o.m. D. Stoker die Solempne speciaal heeft bestudeerd, B. A. Vermaseren en H. de La Fontaine Verwey, en met informatie die hem door anderen is verstrekt. Hieruit meent hij te mogen afleiden dat het trio in hecht verband heeft samengewerkt resp. als uitgever, drukker en boekverkoper, en dat er van de twaalf titels zeven in Norwich gelokaliseerd blijven; de overige verhuizen naar Emden, Leeuwarden, of wachten nog op verder onderzoek. Deze publikatie is als een soort werkdocument te beschouwen, waarvan de auteur zich voor aanvullingen en correcties aanbevolen houdt. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [2481](#)

1007. - *Middel nederlandse verfrecepten voor miniatures en 'alderhande substancien'*. Uitgegeven door W. L. BRAEKMAN. - Brussel: Omirel-Ufsal, 1986. - 129 p.: ill.; 24 cm. (Scripta, 18). - ISBN 0774-0549. - Te verkrijgen bij Prof. dr. W. Braekman, Univers. Faculteiten St.-Aloysius, Vrijheidslaan 17, B-1080 Brussel.

Uit vier bronnen, waaronder 2 in druk (*Tbouck van wondre*, Brussel, Thomas vander *Noot*, 1513; NK 433), zijn verfrecepten uitgegeven. Ze zijn gegroepeerd per bestemming; hieronder de boekband. Met een glossarium, [E. C.-I.].

1008. - *Bibliothèque Nationale. Imprimeurs et libraires parisiens du XVIe siècle*. Ouvrage publié d'après les manuscrits de Philippe Renouard. Fascicule Cavellat; Marnef-Cavellat. Par Isabelle PANTIN. - Paris: Bibliothèque Nationale, 1986. - 570 p.: facsim.; 27 cm. - ISBN 2-7177-1745-5. -FF500.

In 1964 verscheen het eerste deel van de in alfabetische volgorde opgevatte *Imprimeurs et librairies parisiens du XVIe siècle*. Het derde deel verschenen in 1975 bracht ons tot de naam Billon. De eerste drie delen waren gepubliceerd door de Service des Travaux historiques de la Ville de Paris, daarna werd het uitgeven overgenomen door de Bibliothèque Nationale zelf. Een eerste fascikel, *Breyer* verscheen in 1982; een tweede *Brumen* in 1984; thans verschijnt het derde fascikel *Cavellat. Marnef-Cavellat*. Het is de bedoeling de drie fascikels samen als deel IV te doen verschijnen. Dit fascikel gewijd aan het geslacht Cavellat werd op dezelfde manier opgevat als de vorige delen. Ook hier vinden wij de kwaliteit en vooral de nauwkeurigheid in de beschrijvingen terug-, eigenschappen die door de boekbesprekers van de eerste delen werden beklemtoond. Achtereenvolgens heeft men in dit deel Guillaume Cavellat (vanaf 1547-); zijn samenwerking met Jérôme de Marnef (vanaf 1563-) en de opvolging door de drie zonen Cavellat. Met uitzondering van de tweede zoon van Cavellat, Leon, de enige drukker,

waren de overigen alleen boekhandelaars-uitgevers. Voor elke figuur vindt men er een biografie (gebaseerd op onderzoek van archiefdocumenten) en een overzicht van hun publicaties. Zo was bv. Guillaume de eerste Parijse boekhandelaar om zich te specialiseren in het uitgeven van wetenschappelijke teksten. In totaal bevat het boek 603 uitvoerige bibliografische beschrijvingen met exemplaarlocalisatie en een nuttige illustratie. De typografische voorstelling van het werk is zoals in de eerste delen. De ruimtelijke ordening en het gebruik van diverse lettertypen maken van het naslaan een waar genoegen. Met uitvoerige index. [J. M.].

1009. - H[erman] P[LEY], '*Ridder Welghemoet*' in Wenen, in *Literatuur*, 4, 1987, p. 97-98. ill.

De Oostenrijkse Nationalbibliothek te Wenen heeft de laatste jaren al vaker het bezoek gekregen van buitenlanders die onbekende edities of exemplaren aan het licht brengen. Nu gaat het om een volledig ex. van NK 3358: een bewerking in het Nederlands van Olivier de La Marche's *Le chevalier d'olibris*, omstreeks 1510 door Jan *Seversz* te Leiden gedrukt. [E. C.-I.].

1010. - Ilja M. VELDMAN, *De boekillustratie als inspiratiebron voor de Nederlandse prentkunst van de zestiende eeuw*, in *Eer is het lof...*, p. 261-277, II. (cf. [nr. 1003](#)).

Een aantal prenten van Maarten van Heemskerck blijken geïnspireerd op geïllustreerde (religieuze) volksboekjes. Van beïnvloeding in omgekeerde richting is in de Noordnederlandse zestiende eeuw weinig sprake [M. d. S.].

1011. - Chr. COPPENS, *De boeken van de Kortrijkse Sint-Maartenskerk en de bibliotheek van Jan de Hondt (1486-1571)*, in *De Leiegouw*, 29, 1987, p. 39-55. In de universiteitsbibliotheek te Kortrijk bevinden zich nu de resten (ca. 82 drukken) van de oude bibliotheek van de Sint-Maartenskerk aldaar. Een groot aantal daarvan (33) komen uit de bibliotheek van Jan de Hondt, correspondent van Erasmus en kanunnik van de Kortrijkse Lievevrouwekerk. Een Voorlopige lijst van de bewaarde werken uit het Sint-Maartensfonds (p. 49-55) biedt een short-title catalogus van wat nu nog bekend is. Daaronder drie Polainnummers (o.m. een Brito-druk uit 1477/78), drie NK-nummers (niet in NK: *Commentaria in Aristotelis dialectica*, Leuven, Servatius Sassenus, 1535) en vele andere zeldzame 16de-eeuwse drukken (uit Basel, Keulen, Lyon, Parijs). Vele banden zijn in niet al te beste staat. Hopelijk worden deze resten van een typisch religieus-humanistische bibliotheek eerlang vakkundig gerestaureerd. Te weinig vroege collecties zijn relatief homogeen door de ongunst der tijden (en der mensen!) tot ons geraakt. (M. d. S.).

Zie ook nr. [1101](#)

1012. - J.-M. DE BUJANDA, *Index de l'Université de Louvain 1546, 1550, 1558*. Introduction historique de Léon-E. HALKIN. Analyse des condamnations en flamand avec la collaboration de Patrick PASTURE et Geneviève GLORIEUX avec l'assistance de René DAVIGNON et Ela STANEK. - Sherbrooke (Québec): Centre d'Etudes de la Renaissance, Université de Sherbrooke: Bibliairie; Genève: Libr. Droz, 1986. - 587 p.: facsim.; 24 cm. (Index des livres interdits, 2). - ISBN 2-7622-0033-4.

Voor opzet en uitwerking van deze publikatie, zij verwezen naar deel 1 (*Index de l'Université de Paris*), gesignaleerd in *Kroniek* 12, [nr. 866](#). De drie catalogen van *verboden boeken* die de Leuvense Universiteit resp. in 1546, 1550 en 1558 uitvaardigt en door Karel V en Filips II zijn bekrachtigd, zijn telkens in het Latijn, het Frans en het Nederlands verschenen. Enkel de Latijnse wordt volledig in facsimile gegeven, van de Franse en de Nederlandse uitgave wordt enkel de titelpagina gereproduceerd, gezien de inhoud uiteraard dezelfde is. De nummering in de marge bij elke titel verwijst naar de titels die, per catalogoog, in het hoofdstuk

'Analyse des condamnations' worden na worden hernomen en besproken. Dit vormt uiteraard de hoofdmoot van het werk. Hieraan vooraf gaat een 'Introduction historique' waarin de politieke en vooral godsdienstige situatie in de Nederlanden uitgebreider had moeten geschilderd worden. Over de rol (en het lot) van de drukkers bij het drukken en verspreiden van verboden lectuur bijvoorbeeld wordt niets gezegd. In de 'Etude du Contenu' van de drie *Indices* die daarop volgt, wordt ook even aandacht besteed aan de wettelijke beschikkingen ter zake door de wereldlijke overheid getroffen, m.n. de begeleidende mandementen (edicten of ordonnances) van Karel V en Filips II. Van de voorafgaande edicten evenwel m.b.t. verboden boeken, is slechts op onvolledige en niet zeer duidelijke wijze melding gemaakt; de *Recueil des ordonnances des Pays-Bas* stelselmatig er op naslaan of Reusch consulteren zou al een stap vooruit geholpen zijn om een stukje voorgeschiedenis te schijven. Betreffende verboden boeken zijn er minstens een vijftiental verordeningen geweest, van in 1521. De *Indices* zelf worden statistisch naar genre, auteur en naar plaats van uitgave & drukker, en datum besproken. Geplaatst in de Europese context zijn de Leuvense *Indices* onafhankelijk van de elders genomen maatregelen tot stand gekomen, het resultaat van het onderzoek naar boeken *in de Nederlanden*. Op initiatief van Keizer Karel is in de publikatie van de *Indices* mee opgenomen een lijst van *niet* verboden boeken die op school konden worden gebruikt.

De uitgave zelf van de *Indices* is als volgt opgevat: 1. auteurs en/of titels uit de plakaten door de Keizer uitgevaardigd in 1526, 1529 en 1540 (nr. 1-36); 2. de index van 1546 (nr. 1-190); 3. de index van 1550 (nr. 1-349); 4. de index van 1558 (nr. 1-391); 5. de schoolboeken (z. nr.). Om dubbel gebruik te vermijden zijn de eerder geciteerde titels niet hernomen maar wordt van de nummers naar de voorgaande *Index* verwezen. De analyse van elke titel komt ten slotte hierop neer: verwijzing naar voorgaande of volgende *Index* ingeval de titel in meer dan *Index* voorkomt; woordelijke weergave van de in de *Index* geciteerde titel -, identificering - met volledige titel -van de in aanmerking komende edities, gevolgd door opgave van bekende exemplaren en betreffende repertoria; desgevallend een toelichting betreffende de auteur, de inhoud, de druk(ken) en aanvullende literatuur. Van deze toelichtingen verwacht de zoeker veel, want hier moet hij antwoord kunnen vinden op de vele vragen betreffende identiteit van de auteur, van de drukker, van de vertaling en verspreiding, reden van de veroordeling, bestaan van exemplaren. Tabellen geven een goed overzicht van de talrijke bijbeluitgaven, het aantal buitenlandse auteurs en dito drukkers, maar er is verder niets mee gedaan. Van een veroordeelde druk worden in de regel de latere drukken en vertalingen meegedeeld - en dit is voorwaar zeer nuttig - maar al die verschillende drukken zijn niet als product van hun drukker beschouwd; over de drukkers valt trouwens bitter weinig te vernemen. Over de reden of de aanleiding die tot de veroordeling hebben geleid, b.v. waarom staat een werk over de anatomie van het hoofd (1546, nr. 53) op de index?, - hebben de auteurs zich niet gebogen, hoewel F. H. Reusch en C. Sepp daar wel duidelijk belangstelling voor hadden. Onbegrijpelijk komt het mij dan ook voor dat niet eens stelselmatig naar Reusch en vooral Sepp is verwezen: daar immers lezen wij vaak wat we hier missen. De literatuuropgave bij elke titel blijft trouwens erg beperkt, doorgaans tot de repertoria die betrekking hebben op de vermelde exemplaren (g Darlow & Moule b.v.). Uit de *Bibliotheca Belgica* is niet altijd profijt gehaald; b.v. 1546, nr. 60 (cf. BB III, p. 703 e.v.). Toch moet hier gezegd worden dat de Nederlandstalige drukken doorgaans met meer aandacht zijn behandeld dan de Latijnse, de Franstalige en de Duitstalige (uitzonderingen niet te na gesproken), d.w.z. dat er een beter literatuuronderzoek is gevoerd.

Dit werk is - dit is nu al wel gebleken - g nieuwe 'Sepp', het hoort samen met Sepp te worden gebruikt vnl. dan voor het bibliografisch aspect: gedurende een eeuw (Sepp is van 1889) zijn er enerzijds veel "nieuwe" oude drukken aan het licht gekomen en heeft anderzijds het onderzoek niet stilgestaan en kent men nu veel meer dan Sepp kennen. De onmisbare registers zijn: 1. auteurs met hun

titels van de veroordeelde werken en titels van de anoniemen - op het lidwoord gerangschikt! - (verwijzend naar nummers); 2. drukkers en boekverkopers topografisch geordend; 3. algemeen namenregister en register van anonieme veroordeelde werken (verwijzend naar pagina's); konden 1 en 3 niet in worden verwerkt? Daartussen in staan 1. de 'Bibliographie': a. Lijst van al de indices van verboden boeken uit de 16de eeuw; b. catalogi, inventarissen en belangrijke gebruikte literatuur (waar nog wel wat aan te schaven valt); 2. de gebruikte afkortingen; 3. de geciteerde bibliotheken.

In de vormgeving zijn er een paar storende zaken: de drukplaats van de beschreven editie en de bewaarplaats van het exemplaar onderscheiden zich typografisch niet van elkaar; de repertoria staan telkens bij het betreffende exemplaar, zodat het geheel wat confuus aandoet. Een bezwaar van geheel andere aard is dit: terwijl al de namen van steden in resp. het Deens, Duits, Engels, Frans, Italiaans en Pools, met inbegrip van de Nederlandse stad *Leiden* (Fr: *Leyde*), zijn opgenomen, staan de Zuid-Nederlandse steden in het Frans. Dat bovendien doorheen heel het werk 'flamand' in plaats van 'nederlandais' is gebruikt, is helaas niet het gevolg van onbedachtzaamheid of verstrooidheid: 'L'utilisation du terme 'flamand' ... est une décision du comité d'édition' (p. 17). Ter informatie van het Canadese comité (en anderen): Vlaams (= flamand, Flemish) is de gewesttaal van Oost- en West-Vlaanderen en overigens een geografisch begrip; Nederlands (nederlandais, Dutch) heet de taal die gesproken en geschreven wordt o.m. in het huidige Nederland en in België, ook al was die taal in de zestiende eeuw niet identiek met het hedendaagse Nederlands. Maar welke is dat wel?

Samenvattend moet gezegd worden dat deze tekstuitgave met historisch en bibliografisch karakter, vooral waarde heeft als publikatie van lijsten titels van verboden boeken die bibliografisch zijn geïdentificeerd en, in de mate dat er behoorlijk literatuuronderzoek is verricht, een uitstekend uitgangspunt vormen voor verder onderzoek. Een historische studie is dit boek niet, het levert een gedeelte van het materiaal aan om die aan te vatten. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [1613](#)

1013. - Henri VANHULST, *Lassus et ses éditeurs. Remarques é proposées de deux lettres peu connues*, in *Revue belge de musicologie*, 39-40, 1985-1986, p. 80-100.

In een eerste gedeelte van zijn studie behandelt de auteur de kwestie van de bescherming van de auteur, i.c. Lassus, tegen de uitgevers, en terzelfdertijd van de uitgevers zelf. Dit gebeurt aan de hand van een autografische brief van de componist en een bemiddelend schrijven van Willem V van Beieren aan keizer Rudolf II (Musée de Mariemont). Ongezonde concurrentie tussen uitgevers onderling valt ten nadele van dezen of genen uit, maar ongeoorloofde drukken of heruitgaven kunnen de auteur in diskrediet brengen; immers, wie anders kan de juiste instructies aan de uitgever bezorgen, tenzij de auteur? In het tweede gedeelte onderzoekt Vanhulst in dit licht de betrekkingen tussen Lassus en zijn uitgevers in de Nederlanden; Petrus Phalesius neemt hierin een vooraanstaande plaats in. [E. C.-I.].

1014. - Gerda C. HUISMAN, *Rudolph Agricola: a bibliography of printed works and translations*. - Nieuwkoop: De Graaf, 1985. - XIV, 262 p.; ill.; 24 cm. (Bibliotheca bibliographica neerlandica, 20). - ISBN 90-6004-387-1. -Fl. 125.

De vijfhonderdste verjaardag van het overlijden van Rudolf Agricola was de aanleiding tot het samenstellen van deze bibliografie, de organisatie te Groningen van een colloquium en een tentoonstelling (cf. volgend nr.). Op vrij korte termijn heeft G. C. Huisman (nomen est omen) de bibliografie moeten afsluiten. Dat heeft geleid tot enkele onvolkomenheden qua conceptie en, onvermijdelijk, tot omissies. Idealiter zouden alle bibliografische sporen van Agricola en van de door hem bewerkte en vertaalde auteurs (Aphthonius, Isocrates, (Ps.-) Plato - en de hier niet behandelde commentaren op Boethius, Quintilianus en Seneca) moeten

worden nagetrokken. Dat veronderstelt veel tijd en een nauwkeurig inzicht in Agricola's teksten. Daarop aansluitend dienen alle in aanmerking komende collecties oude drukken te worden aangeschreven en/of bezocht.

De hier geboden bibliografie biedt reeds zeer veel Agricoladrukken; meer dan wat tot dan toe was samengebracht. Tijdsdwang en het keurslijf van een strikt computerprogramma hebben het aantal vervulde desiderata beperkt. Het zou bv. mogelijk moeten zijn de ongedateerde drukken (die steeds vooraan worden geplaatst) nauwkeuriger te ordenen (via incunabelcatalogi, vergelijking van drukkersmerken en -adressen, studies over afz. drukkers en drukken, etc. De beschrijvingen omvatten: titelpagina (in transcriptie), collatie, inhoud, verwijzingen naar andere bibliografie en catalogi, exemplaaropgave (zonder exemplaarkenmerken en bibliotheeksignaturen). Veel titelpagina's zijn gereproduceerd. De vier indices (titels, jaar van publikatie, drukkersplaatsen, drukkers en uitgevers (= "publishers. niet 'editors'!)) zijn helaas automatische produkten van de computer, niet van een bibliografische geest. Een van de allerbelangrijkste registers ontbreekt: op namen m.b.t. Agricola's teksten: mede-auteurs, vertalers, bewerkers, inleiders, lofdichters, auteurs van toegevoegde teksten. Een bibliografie van Agricola is tevens een bijdrage tot de bibliografie van Erasmus, Vives, H. Junius en van vele klassieke auteurs. Dit aspect komt nu helemaal niet tot zijn recht. Zo zijn de nummers 256-351 met de Isocrates-vertaling een belangrijke aanzet tot een bibliografie van de *Disticha Catonis* (meestal in Erasmus' uitgave). Auteur en uitgever zijn hier te nederig geweest. Plus est en vous ...

Het is hier niet de plaats om een lijst aanvullingen en correcties te geven. Wij wijzen slechts op de studie van L. Gualdo Rosa, *La fede nella 'paideia'* (Rome, 1984) met veel gegevens over Isocratesvertalingen tot 1600. Veel Latijnse Plato-uitgaven bevatten Agricola's *Axiochus*-vertaling naast die van Marsilio Ficino. Hopelijk kan over een aantal jaren een uitgebreidere bibliografie verschijnen die rekening zal houden met de bezwaren van gebruikers. G. C. Huisman heeft alleszins de vereiste ervaring daartoe. Agricola verdient het ook! Tot zolang kan dit boek goede diensten bewijzen. [M. d. S.].

1015. - *Rudolph Agricola . Gronings humanist 1485-1985:*

tentoonstellingscatalogus (eindred. J. KINGMA). - Groningen:

Universiteitsbibliotheek, 1986. - 128 p. ; ill.; 23, 5 cm. - ISBN 90-367-0009-4. - Fl. 15.

Rudolf Agricola (Baflo 1444-Heidelberg 1485) is de eerste echte grote humanist uit de Nederlanden. Op Erasmus heeft hij voor dat zijn Latijn zelfs in Italië werd gewaardeerd. Bij de 500ste verjaardag van zijn overlijden heeft Groningen hem herdacht met een congres, een bibliografie (cf. nr. hierboven) en een tentoonstelling. De catalogus hiervan is een geslaagde inleiding tot zijn leven en werk: opstellen van E. H. Waterbolk, F. Akkerman, R. Ekkart (over de portretten), C. H. Edskes en P. Kooiman schetsen het beeld van de Groningse intellectueel en kunstenaar (muziek). Het eigenlijke catalogusgedeelte bevat inleidende teksten bij de rubrieken en notities over handschriften, drukken en kunstvoorwerpen. De drukken komen in hoofdzaak uit Nederlandse collecties en bevatten werk van Agricola, zijn kennissen en tijdgenoten in incunabelen en postincunabelen. Enkele handschriften en incunabelen uit Agricola's bibliotheek zijn bewaard in Stuttgart. [M. d. S.].

1016. - *Arturus Rex. Volumen I: Catalogus: Koning Artur en de Nederlanden / La matièrre de Bretagne et les Anciens Pays-Bas*, ed. W. VERBEKE, J. JANSSENS, M. SMEYERS. Tentoonstelling Stedelijk Museum L. Vander Kelen-Mertens te Leuven, 25 juli-25 oktober 1987. - Leuven: Leuven University Press, 1987. - xx, 322 p., 24 p. pi.: ill.; 24 cm. (Mediaevalia Lovaniensia. Series I: Studia, 16). - ISBN 90-6186-243-4. - BF 1.300.

Hoewel de nadruk, uiteraard, valt op de rijke middeleeuwse handschriftelijke

Arturtraditie, zijn toch enkele oude drukken present: o.m. de editio princeps van Geoffrey of Monmouth, *Historia Regum Britanniae* (Parijs, J. Badius, 1508: ex. Gent, UB, Hist. 4372), de invloedrijke editie van hetzelfde werk door Hieronymus Commelin (Heidelberg, 1587, hier in de deeloplage op naam van Ren Postellier te Lyon: ex. Antwerpen, SB, K 8021), de editio princeps van Sigebert van Gemblours, *Chronicon* (Parijs, H. Estienne, 1513: ex. Leuven, UB, Res. 3 A 35915). En er is natuurlijk het unieke fragment van de enige gedrukte Middel nederlandse Arturroman: de *Historie van Merlijn* (Antwerpen, Symon Cock, ca. 1540: ex. Brussel, KB, VH 27.526 A LP; NK 3169 - cf. Kroniek 11, [nr. 753](#) en Kroniek 12, [nr. 875](#)). [M. d. S.].

1017. - *Johannes Calvin*. Inleiding en catalogus door E. M. BRAEKMAN. Tentoonstelling Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, Nassaukapel van 25 oktober tot 6 december 1986. - Brussel: Koninklijke Bibliotheek Albert 1, 1986. - x, 96 p., 24 bl. pl.: ill.; 26 cm. (Catalogi van tentoonstellingen georganiseerd in de Koninklijke Bibliotheek Albert 1, C 212). - ISBN 90-6637-029-7. -BF200. Franse versie: *Jean Calvin*. - ix, 93 p., 24 bl. pl. - ISBN 2-87093-029-1. -BF.200. Ter gelegenheid van de 450ste verjaardag van de publikatie van Calvijns *Institutio* (1536) organiseerde de Protestantse Kerk van Brussel een tentoonstelling over Calvin en zijn invloed in de Nederlanden (vertalingen, Guido de Bres, de Gentse Academie, Marnix van St Aldegonde). Bij gedrukte werken worden titel en impressum in extenso vermeld, met opgave van de bibliotheeksignatuur, gevolgd door een kort commentaar over betekenis van tekst en editie. Op het einde van de catalogus is er een namenregister. [M. d. S.].

1018. - *Bibliotheca dissidentium: repertoire des non-conformistes religieux des seizieme et dix-septieme siecles*, ed. par Andr S GUENNY (...). Tome VIII Daniel Bielinski (...). Preface Waclaw URBAN. - Baden-Baden & Bouxwiller: Valentin Koerner, 1987. - 221 p.: ill.; 24 cm. (Bibliotheca bibliographica Aureliana, 109). - ISBN 3-87320-109-7. Dit deel is gewijd aan Poolse dissidenten uit de zestiende eeuw. Naast Poolse en enkele Latijnse drukken worden ook drie drukken vermeld van een pamflet over de houding van de Republiek tegenover de antitrinitarische theoloog Andrzej Wojdowski (ca. 1565-1622). Tijdens een reis door de Republiek (1598-1600) werden antitrinitarische boeken in zijn bezit gevonden en in beslag genomen. Volgens Zdzislaw Pietrzyk, Wojdowski's bibliograaf, werd de Latijnse versie te Raków gedrukt in 1600, een Nederlandse vertaling in 1600 ergens in de Republiek (ex. in Kraków en Utrecht) en een herdruk daarvan in Raków (1600). [M. d. S.].

1019. - Desiderius **Erasmus**, *Gedachten over goede en slechte drukkers gekozen uit het adagium Festina lente*. Uit het Latijn vertaald en toegelicht door C. REEDIJK. - (Rotterdam): Ad. Donker, 1986. - 30, [2] p.; 19 cm. -Niet in de handel.

In 1923 gaf Bonaventura Kruitwagen vier brieven van en aan Erasmus uit waarin over diens relaties met de drukkers-uitgevers sprake is. Voor dit nieuwe bijzonder fraai gedrukt boekje heeft Cornelis Reedijk een tekst gekozen waarin Erasmus principiële uitspraken doet over de boekdrukkunst. [E. C.-I.].

1020. - **Erasmus en Leiden: catalogus van de tentoonstelling gehouden in het Academisch Historisch Museum te Leiden van 23 oktober tot 19 december 1986** (eindred. R. BREUGELMANS). - Leiden: Academisch Historisch Museum, 1986. - 95 p.: ill.; 20 x 21 cm.

Een van de aardigste tentoonstellingen van het Erasmusjaar was deze 'Erasmus en Leiden'. Een ogenschijnlijk kleine band tussen deze termen werd uitgewerkt tot een fascinerend onderzoek van Erasmusoverlevering, -receptie en -studie. Naast de historische contacten tussen Erasmus en Leiden, handelen hoofdstukken over

handschriften in de UB, Erasmuswaardering bij Leidse geleerden en op de Latijnse school, Erasmiana in de UB, vertalingen en portretten, filologische en historische Erasmusstudie te Leiden in recenter tijden. Dit alles met een bondige, maar zeer degelijke inleiding per onderdeel en een schitterende selectie van relevante stukken. Voor deze kroniek zijn van belang de hoofdstukken over Erasmusuitgaven te Leiden 1575-1640, het Erasmusproject van Joannes Maire 1641-1652, de Leidse editie van de *Opera omnia* door Johannes Clericus 1703-1706 en de *Lijst van [Leidse] Erasmusdrukken tot 1800*. [M. d. S.].

1021. - *Ex domo Erasmii: catalogus van de tentoonstelling in de lokalen van de Nationale Bank van België te Leuven*, 27.11.86-27.02.87, red. J. P. VANDEN BRANDEN en Christine DERBOVEN. - [Brussel: Nationale Bank van België, 1986]. - 92 p.: ill. 29 x 21 cm.

Het Erasmushuis te Anderlecht kon wegens restauratiewerken zelf geen tentoonstelling houden. Gastvrijheid werd gevonden bij de Nationale Bank die te Leuven ruimte bood voor een selectie uit de rijke, nagenoeg onbekende, verzameling van Anderlecht (waar de humanist van 31 mei tot 14 oktober 1521 verbleef bij kanunnik Pieter Wichmans). De goed geïllustreerde catalogus biedt slechts een summere beschrijving van de drukken en andere voorwerpen, niet zonder enige leesfouten en nogal wat (zet?)fouten tegen het Latijn ("Collegium Trilinguae"). Toch een revelatie. [M. d. S.].

1022. - *Catalogus van werken door Erasmus van Rotterdam geschreven of uitgegeven, aanwezig in de Provinciale Bibliotheek van Friesland* samengesteld door M. H. H. ENGELS. - Leeuwarden: Provinciale Bibliotheek van Friesland, 1986 (bijdruk met correcties, 1987). - 72 p.: ill.; 27 cm. - Fl. 12.

In het Erasmusjaar 1986 heeft M. H. H. Engels de Erasmusuitgaven die op Boterhoek 1 te Leeuwarden worden bewaard, in een degelijke catalogus beschreven. Het gaat om vier collecties: de Provinciale Bibliotheek van Friesland, de Buma-bibliotheek, de bibliotheek van het Hof van Friesland en die van de vroegere Jezusetenstatie. De beschrijvingen vermelden titel, impressum, omvang. Er zijn verwijzingen naar Erasmusbibliografieën. Bijzonder nuttig zijn de exemplaargegevens: bibliotheeksignatuur, band, herkomst. Een register van drukkers/uitgevers en van eigenaars horen erbij (uiteraard met veel namen van Friese Erasmusverzamelaars). Een register op andere auteursnamen (bv. nr. 100 Isocrates en R. Agricola, nr. 102 B. Platina) had de catalogus helemaal kunnen ontsluiten. Hadden we maar zulke catalogi van andere Erasmuscollecties! [M. d. S.].

1023. - *Keuzelijst van boeken van en over Erasmus aanwezig in de Provinciale centrale openbare bibliotheek*. - Hasselt: Centrale openbare bibliotheek Provincie Limburg, [1986]. - 8 p.: ill; 21 cm.

De Provinciale bibliotheek te Hasselt bewaart ook een, relatief kleine, collectie oude drukken met een Limburgse herkomst. Deze keuzelijst m.b.t. Erasmus brengt het bestaan aan het licht van enkele interessante oudere uitgaven, naast een goede voorraad moderne studies. Te vermelden zijn de Leidse *Opera omnia* (1703-1706, 11 banden), *Adagiorum epitome* (Antwerpen, M. Hillen, 1545), *Colloquia* (Delft, Beman, 1729), *Selectae e novo testamento historiae* (Parijs, Barbou, 1769), *Parabola* (Lyon, De Harsy, 1573) en Seneca, *Flores* (Keulen, Fabricius, 1555). [M. d. S.].

1024. - *Erasmiana Lovaniensia: catalogus van de Erasmus-tentoonstelling in de Centrale Bibliotheek te Leuven, november-december 1986*, red. Chr. COPPENS, J. IJSEWIJN, J. ROEGIERS en G. TOURNOY. - Leuven: Leuven University Press, 1986. - 315 p.: ill., 24 cm. (Supplementa Humanistica Lovaniensia, 4). ISBN 90-6186-226-4. - BF 1.200.

Dit is wellicht de grondigste Erasmus-catalogus van het herdenkingsjaar 1986.

Doel was het Leuvense bezit aan Erasmushandschriften en -drukken te beschrijven. Dat is dan ook voorbeeldig gebeurd (al is het geen volledige catalogus van het hele Erasmusbezit). Het mag een wonder lijken dat Leuven na twee branden en een halvering van de collecties nog iets dergelijks bij mekaar kon brengen. Het hoe er wat verklaart J. Roegiers in 'Erasmiana te Leuven' (p. 13-18). Dat Erasmus in de eerste plaats een auteur van boeken was, en geen theoloog of politicus, beklemtoonde J. IJsewijn in 'Erasmus tussen humanisme en theologie' (p. 19-35) niet zonder enige licht provocerende uitspraken. G. Tournoy stelde een verhelderend chronologisch overzicht samen ('Ephemerides', p. 37-42). De eigenlijke catalogus is geordend naar Erasmus' levensfasen. De uitvoerige commentaren bij de 130 nummers vormen haast een doorlopende intellectuele biografie. De drukken worden door Chr. Coppens beschreven, met klemtoon op de exemplaarkarakteristiek: band en herkomst, waar nodig tevens met aanduiding van het specifieke belang van een bepaalde editie of exemplaar. Vele goed gekozen illustraties (titelpagina's, sierlijsten, drukkersmerken etc.) verhogen de documentaire waarde. Er is bovendien een afdeling gewijd aan Erasmusportretten. Uit zoveel boeiends en fraais wijzen wij slechts op het convoluut nr. 87, met vier zeldzame drukken in een Cambridge-band door Garret Godfrey. Zoals het hoort ontsluiten enkele registers de rijkdom aan informatie: een op titels van Erasmusteksten, op drukkers en uitgevers, herkomsten en boekbinders, en een algemeen namenregister. [M. d. S.].

Zie ook nr. [2087](#)

1025. - Mariia L'vovna MALAHOVSKAIA, *Prižiznnyye izdaniia Erazma Rotterdamskogo v fondah GPB*, in *Issledovanie pamiatnikov pis'mennoj kul'tury, v sobraniiah i arhivah ot dela rukopisej i redkih knig: sbornik naucnyh trudov*. - Leningrad: Biblioteka Saltykova-Scedrina, 1985, p. 125-131.

In deze bundel opstellen over speciale documenten in de afdelingen handschriften en kostbare werken van Leningrad, is voor ons van belang het artikel over de Erasmuscollectie. De verzameling in Leningrad is hier nagenoeg onbekend. Zij is echter onmisbaar voor de Erasmusbibliografie en -studie. Het artikel spreekt over 360 exemplaren van edities verschenen tijdens Erasmus' leven (d.i. v. 1537!). Behandeld worden vooral de herkomstgegevens: uit het bezit van bv. de reformator Martin Kromer en uit Poolse benedictijnenkloosters (gecensureerde exemplaren). Even wordt een Leuvense editie van de *Sileni Alcibiadis* vermeld (D. Martens, 1517: NK2976). Een afzonderlijke catalogus van de Leningradse Erasmuscollectie ware uitermate welkom. (Met dank aan Roger Tavernier, UB-K.U. Leuven, voor lectuur en transcriptie). [M. d. S.].

1026. - *Het godsdienstig leven in de tweede helft van de 16de eeuw: Kettens en papen onder Filips II*. [Catalogus van de tentoonstelling in het] Rijksmuseum Het Catharijneconvent [Utrecht]. - ['s-Gravenhage]: Staatsuitgeverij, 1986. 184 p.: omslag, ill.; 30 cm. (De eeuw van de beeldenstorm).

De eeuw van de beeldenstorm is in Nederland met zeven tentoonstellingen herdacht, waarvan één exclusief en één voor een belangrijk deel met boeken te maken hadden. De catalogus van de eerste, Haagse, tentoonstelling is onder nummer 996 besproken; die van de tweede wordt hier even belicht. 'Kettens en papen onder Filips II', zoals de ondertitel luidt, was een uitstekende tentoonstelling, het boek verdient hetzelfde epitheton (al heeft men een titelpagina vergeten!). Een eerste deel bevat capita selecta, waarbij uiteraard de ontwikkeling van de protestantse kerkverbanden in de Nederlanden (J. DECAVELE) en het spiritualisme (R. P. Zijp) niet ontbreken. Het tweede deel is de catalogus waarin de boeken kort zijn beschreven. Er is helaas geen register [E. C.-I.].

1027. - H. A. M. VAN DER HEYDEN, *Emanuel van Meteren's History as source for the cartography of the Netherlands*, in *Quaerendo*, 16, 1986, p. 3-29, ill.

Een nauwkeurige analyse van het kaartmateriaal bij Van Meterens geschiedwerk over de Opstand werpt ook een nieuw licht op de verwarde productiegeschiedenis

van dat werk; incidenteel ook op die van verwante auteurs als Aitzinger, Hogenberg, Guicciardini e.d.m. [M. d. S.].

1028. - Karel BOSTOEN, *Dichterschap en koopmanschap in de zestiende eeuw. Omtrent de dichters Guillaume de Poetou en Jan vander Noot*. - Deventer: Sub Rosa, 1987. - 422 p.: ill.; 24 cm. (Deventer studien, 1). - ISBN 90-70591-18-9. - Fl. 38.50; BF 725.

In deze dissertatie heeft de auteur aangetoond hoe de Antwerpse renaissance dichter Jan vander Noot beïnvloed is door de dichters van de Pléiade. Uitgangspunt voor dit onderzoek vormde de figuur van de vrijwel onbekende Franstalige uit Artesië afkomstige en te Antwerpen gevestigde dichter Guillaume de Poetou. Aan deze sleutelfiguur is het grootste gedeelte van deze dissertatie gewijd: biografie, bibliografie, analyse en bespreking van zijn werk. Voor zover bekend zijn Poetou's werken alle te Antwerpen verschenen tussen 1561 en 1566. Bovendien zijn er gedichten van Poetou opgenomen in werken van Vander Noot. Een uitvoeriger bespreking van dit boeiende werk zal in *Quaerendo* verschijnen. [E. C.-I.].

1029. - Hans VAN DE VENNE, *Cornelius Schonaeus, 1541-1611. A bibliography of his printed works IV. Appendices*, in *Humanistica Lovaniensia*, 35, 1986, p. 219-283.

Vierde en laatste stuk van de bibliografie van C. Schonaeus. Het omvat bijdragen van S. in werken van andere auteurs (I), vertalingen en bewerkingen van toneelstukken (II) en de indices. Deze laatste zijn met de grootste zorg samengesteld: persoonsnamen, plaatsnamen met belangrijkste thema's, drukkers-uitgevers-boekverkopers, plaatsnamen van uitgave, de 'lucubrationes' van de auteur, de vertalers en bewerkers van toneelspelen, dichters met verzen in S' werk vertegenwoordigd, schrijvers van opdrachten en voorredenen in S' werken, en tenslotte een literatuurlijst. De vier bijdragen maken samen een boek uit: een uitstekende bibliografie van de humanist Schonaeus, met grote nauwgezetheid opgesteld en in een keurige vorm gegoten. [E. C.-I.].

1030. - Alfred M. M. DEKKER, *Janus Secundus (1511-1536): de tekstoverlevering van het tijdens zijn leven gepubliceerde werk*. - Nieuwkoop: De Graaf, 1986. - 324 p.: ill.; 24 cm. (Bibliotheca humanistica & reformatrica, 38) (Proefschrift Utrecht). - ISBN 90-6004-380-4. - Fl. 95.

In deze erg gedetailleerde, erg goede filologische studie worden de bronnen voor leven en werk van onze eerste renaissance-dichter kritisch beschreven en onderzocht. Daaronder ook volgende drukken: NK683, 768/769, 872/873, 917, 1029, 1227 en 1406; en enkele niet-Nederlandse drukken. [M. d. S.].

1031. - Ingrid VAN DE WIJER, *En geen mens die de achtergrond niet onmiddellijk zag. Naar een interpretatie van de Middelnederlandse 'Seghelijn'*, in *'t Ondersoek leert ....* p. 65-77 (cf. [nr. 984](#)).

Korte samenvatting en poging tot zingeving van de lange Middelnederlandse ridderroman *Seghelijn*. Zowel *Seghelijn* als zijn zeven zonen, de Zeven Wijzen van Rome, zijn in incunabel- en postincunabeledities bekend. [E. C.-I.].

1032. - Paul J. BEGHEYN, *De Nederlandse Tauler-uitgave van 1593 en de Tauleristen in Noord-Holland*, in *Miscellanea Neerlandica ...*, III, p. 189-199 (cf. [nr. 971](#)).

Gegevens over de publicatiegeschiedenis en receptie van de Tauler-vertaling van Bartholt François, rector van het St. Gertrudisklooster in Hoorn. Reeds in 1571 voltooid werd zij slechts in 1593 gedrukt (Antwerpen, H. Verdussen). Oorzaak hiervan waren de binnenkerkelijke twisten over de opportuniteit van de lectuur van mystieke geschriften. In bijlage bevindt zich een lijst (door Sasbout Vosmeer) met verboden en aanbevolen boeken (voor Noord-Hollandse katholieken). [M. d. S.].

1033. Alda ROSSEBASTIANO BART, *Antichi vocabolari plurilingui d'uso popolare la tradizione del 'Solenissimo Vochabuolista'*. - Alessandria: Edizioni dell'Orso, 1984. - 379 p.: ill.; 24 cm. - ISBN 88-7694-003-0. - Lit. 40.000. Het eerste deel (tot 1522) van dit Turijns proefschrift (*Dizionari a stampa italiano-inglesi-tedeschi--fiammighi del Quattrocento e del Cinquecento*, 1969) verscheen in *De Gulden Passer* (55, 1977, p. 67-152) en is hier herdrukt (p. 9-97). Door publikatiemoeilijkheden kon de secundaire literatuur van na 1970 slechts sporadisch worden benut. Toch is dit een belangrijke studie van de Europese meertalige gedrukte woordenboeken tot 1600. De bibliografische beschrijving omvat: weergave van titel (evt. colofon), vaak met facs., collatie, exemplaaropgave, literatuur en aantekeningen over druk en inhoud. De *Solenissimo vochabuolista* begon als Italiaans-Duits woordenboek (Veneti[◆], Adamo de Rodwila, 1477), werd in 1502 te Perpignan bewerkt als Catalaans-Duits lexicon en begon vanaf 1510 (Rome, J. Mazochius) als Latijns-Italiaans-Frans-Duits een Europese carri[◆]re. In 1513 (Veneti[◆], Melchior Sessa) werd het Spaans toegevoegd, in 1531 (Neurenberg, Friedrich Peypus) het Tsjechisch, in 1532 (Krakow, Florian Ungler) het Pools, in 1534 te Antwerpen bij Jan Steels het Nederlands. In 1537 verscheen te Southwark (James Nicholson voor John Renys) een zestalig woordenboek met ook het Engels; in 1538 te Wenen (Johann Singriener) een zestalig met het Hongaars. Nederlandse drukken na 1534: 1[◆] Antwerpen, Joannes Crinitus (1540, 7 talen), 2[◆] Henrick Petersen van Middelburch (1540, 7 talen, NK 0358) en bij dezelfde nog twee drukken ca. 1540-1551 (verschillen besproken op p. 274-275); 3[◆] Parijs, Pasquier le Tellier (1545, herdr. 1548, 8 talen); 4[◆] Parijs, Guillaume Thiboust (1550, 8 talen, geen exemplaar bekend, herdr. 1552); 5[◆] Parijs, z.n. (1552, 8 talen); 6[◆] Lyon, Jean d'Ogerolles voor Michel Jove (1558, herdr. 1573, 8 talen); 7[◆] Antwerpen, Jan van Ghelen (1569, 7 talen); 8[◆] Parijs, Weduwe Jean Bonfons (1569, 8 talen); 9[◆] Parijs, Nicolas Bonfons (1580, 8 talen); 10[◆] Rouen, Claude de Villain (1611, 6 talen); Rouen, David Ferrand (1631, herdr. 1636, 6 talen).

Het is opvallend dat er zelden meer dan ^{◆◆}n volledig exemplaar is overgebleven. Een systematische verspreiding van microfilms e.d. zou wellicht een niet overbodige voorzorg kunnen zijn ... [M. d. S.].

Zie ook nr. [1149](#)

1034. - Erik DUVERGER, *Antwerpse kunstinventarissen uit de zeventiende eeuw*. - Brussel: Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van Belgi[◆], 1984. - 26 cm. (Fontes historiae artis neerlandicae = Bronnen voor de kunstgeschiedenis van de Nederlanden I, 1).

I. 1600-1617, 1984, xiv, 509 p. - ISBN 90-6569-347-5. - BF 2.100.

II. 1618-1626, 1985, 520 p. - ISBN 90-6569-359-9. - BF 2.300.

Wat laat, maar met des te meer nadruk, deze aanbeveling van een bronnenuitgave. Blijkens het voorwoord van H. Pauwels, komen alle geschreven bronnen van de kunstgeschiedenis in deze reeks aan bod, ook voor bv. de boekdrukkunst (p. vi). Voor deze Antwerpse sub-reeks is een algemeen register voorzien bij afsluiting. Ondertussen zijn hier reeds te melden documenten m.b.t. Antoon Thielens, boekhandelaar (15 mei 1601, nr. 8 - lijst van schulden); Jan van Keerberghen, drukker en boekhandelaar (3-17 maart 1606, nr. 68, p. 128-142 - staat van goederen in zijn bezit: papier en boeken, evenals lijst van schulden van klanten en collega's); Gerard Noppen, priester (15 juni 1606, nr. 73 - bibliotheek); Catharina van Tongeren, echtgenote van Gelijk Janssen (9 aug. 1609, nr. 120 - testament; zie ook nrs. 381 en 448!); Martinus I Nutius, boekhandelaar (28 juli 1612, nr. 166, p. 272-282 - staat van goederen); Margriet Beys, echtgenote van Peter I Pautonnier, drukker en boekhandelaar jan. 1616, nr. 205; zie ook nr. 219). Guislain Janssens, boekhandelaar (5 dec. 1616, nr. 240); Isabella de Vega, echtgenote van Emmanuel Ximenez (13-28 juni 1617, nr. 253, p. 400-461 (!!!) een imposante inboedelbeschrijving met op p. 434-461 de boeken en handschriften, ook in het

Nederlands); Cornelis Thymenssen, priester (12 april 1618, nr. 281 - bibliotheek); Jan van Keerberghen en Hieronymus II Verdussen (14 mei 1618, nr. 284 - contract i.v.m. liturgische boeken); Marcus Voitier, priester (14 juli 1619, nr. 316 - bibliotheek); Jean Ferreux, geneesheer (3 aug. 1620, nr. 354, p. 109-133 (!) - medische bibliotheek); Pauwels I Stroobant, drukker en boekverkoper (20-23 febr. 1621, nr. 367 - drukkersmateriaal); Hans Coninckx, boekverkoper (3 febr. 1625, nr. 507 - testament); Maria Steelsius, weduwe van Arnout I Coninckx, boekhandelaar (4 sept. 1625, nr. 538 - testament); Jan I Nicolai, notaris (4 nov. 1626, nr. 584 - bibliotheek). Kleinere boekencollecties zijn nog vermeld in nrs. 326, 332, 389, 439, 466, 511, 522 en 529. Een goudmijn ... [M. d. S.].
Zie ook nrs. [1211](#); [1615](#); [1619](#); [1914](#)

1035. - P. J. VERKRUIJSSE, *Varianten met gevolgen*, in *Eer is het lof* p. 252-260 (cf. [nr. 1003](#)).

Onder deze intrigerende vlag schuilt een vertrouwde lading: Mattheus Smallegange, *Nieuwe cronyk van Zeeland* (cf. Kroniek 10, [nr. 662](#)). De ingewikkelde drukgeschiedenis, met nogal wat overheidsingrijpen, heeft geleid tot perscorrecties en vervangbladen. In 1768-1778 hebben dergelijke bibliografische problemen zelfs een rol gespeeld in een proces. Een (al dan niet partiële) collatie van *alle* exemplaren is essentieel om tot verantwoorde uitspraken te komen over de drukgeschiedenis van een tekst. [M. d. S.].

1036. - Albert LABARRE, *Répertoire bibliographique des livres imprimés en France au XVIIe siècle. Tome XV. Artois, Flandre, Picardie: Abbeville (...) Valenciennes; Douai supplément*. - Baden-Baden & Bouxwiller: Valentin Koerner, 1987. - 285 p.; 24 cm. (Bibliotheca bibliographica Aureliana, 111). - ISBN 3-87320-111-9.

Dit deel bevat de kleinere drukkersplaatsen uit Noord-Frankrijk, evenals een supplement op de bibliografie van Dowai. Ook na de annexatie door Lodewijk XIV werden er in Frans-Vlaanderen Nederlandse boeken gedrukt, hoofdzakelijk religieuze teksten, o.m. in Sint-Winoksbergen (10 Nederlandse drukken en 1 Spaanse, geen Franse of Latijnse!) en Duinkerke (11 Nederlandse drukken op 23). Ook duiken zelfs Engelse en Italiaanse teksten op. Opmerkelijk is de reeks herdrukken van Latijnse schoolboeken door Nederlandse humanisten: zo werd Hadrianus Junius' *Nomenclator* te Atrecht gedrukt in 1611, te Valencijn in 1608, 1611, 1615 en 1623! Daarnaast zijn er uiteraard ook talrijke plaatselijke gelegenheidsdrukken. Nu de Fransen (in casu de onvermoeibare Labarre) het Noorden hebben ontsloten, valt de Vlaamse achterstand nog meer op. Waar blijft de bibliografische ontsluiting van de Zuidnederlandse zeventiende eeuw? [M. d. S.].

Zie ook nr. [1059](#)

1037. - *Catalogue of seventeenth century Italian books in the British Library* (ed. D. E. RHODES). - London: The British Library, 1986. - 3 dln. (IX, 1229 p.); 22 cm. - ISBN 0-7123-0065-1.

Eerste van de 17de-eeuwse STC's van de British Library: boeken in Italië gedrukt of elders (hoofdzakelijk) in het Italiaans. Deel 3 omvat registers op uitgevers en drukkers, plaats van druk of uitgave, plaatsen vermeld in onvolledige of valse impressa, boeken zonder impressum. In de Nederlanden werden Italiaanse boeken gedrukt te Amsterdam, Antwerpen, Brussel, Dowai, Franeker, 's-Gravenhage, Haarlem, Kamerijk, Leiden, Luik, Middelburg, Rotterdam. Deze catalogus is dus ook een bijdrage tot de bibliografische ontsluiting van onze zeventiende eeuw. - [M. d. S.].

1038. - Bernard DESMAELE, *Répertoire bibliographique des ordonnances publiées dans les Pays-Bas espagnols conservées à la bibliothèque royale Albert Ier. Gouvernement de l'archiduchesse Isabelle (1621-1633)*. *Mémoire*

present en vue de l'obtention du grade de post-gradu en bibliographie historique, Universit de l'Etat Mons, 1986. - xxviii, 228 p.: facsim.; 30 cm. - Pro manuscripto.

Overheidspublikaties uit het Ancien Rgime zijn steeds ondankbaar materiaal voor de catalograaf: geen persoonlijke auteur, soms moeilijk vast te stellen corporatieve auteur, vaak lange titels waarin het niet eenvoudig is op een oordeelkundige wijze te snoeien, meerdere uitgaven van eenzelfde ordonnantie, ordening van de beschrijvingen; kortom een type publikatie dat zowel van de catalograaf als van de bibliograaf inzicht in de bibliografische problematiek en een geoefend oog vergt.

B. Desmaele is voor zijn postgraduaat-verhandeling (Historische bibliografie) op de uitdaging ingegaan. Bij wijze van proeve is deze catalogus beperkt enerzijds tot de jaren 1621-1633 in de Spaanse Nederlanden, anderzijds tot de collectie van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Dat er nog drukken zouden ontsnapt zijn, is op zich zelf niet zo erg - het gaat hem hier vnl. om de methode - maar toch had het aantal beschreven drukken ergens moeten meegedeeld worden. Vooraf gaat een inleiding over het historisch kader, over 'les modalit s lgislatives' en een 'd finition du concept d'ordonnance'. In de verwijzingen naar de literatuur (lijst op p. iv-vii) waarin de betreffende informatie is opgespoord, mis ik o.m. de publikaties van Hugo de Schepper, speciaal bevoegd inzake geschiedenis van de instellingen in de oude Nederlanden; van de Algemene Geschiedenis der *Nederlanden* is evenmin spoor. De literatuurlijst bevat overigens te zeer uiteenlopende zaken om niet systematisch te worden opgesteld: historisch, bibliografisch (anal. bibl.), repertoria. Wat deze laatste betreft, is enkel Van der Wulp aanwezig. Bij de beschrijving van de ordonnanties is ook nooit naar dergelijke catalogi (ook al bevatten ze hoofdzakelijk pamfletten) verwezen, tenzij om te vermelden dat de bewuste druk er *niet* in staat! De hele lijst verdient te worden aangevuld en gecorrigeerd. Over de verschillende collecties in de Kon. Bibl. had ik gaarne wat meer informatie gevonden: het kan de lezer interesseren te vernemen waar de coll. 'Ville de Bruxelles' vandaan komt, wie Vandenpeereboom was, enz.

De beschrijvingen zijn genummerd per jaar van uitvaardiging met een kapitaal A en B voor 'n Franse en 'n Nederlandse uitgave, een onderkast a, b, ... voor een afwijkende druk. Aangezien de titelpagina's stelselmatig gereproduceerd zijn, worden titel en impressum (1) verkort gegeven, gevolgd door de collatie (2) (inclusief de vingerafdruk), de zetgewoonten ter drukkerij (3), typografische ornamenten (4), inhoudsopgave (5), staat en herkomst van het beschreven exemplaar (6), signatuur, staat en herkomst van al de gecollationeerde exemplaren (7), de annotatie (8). Nieuw of althans weinig gebruikelijk in dit beschrijvingsschema zijn punt 3 en 4. Met de zetgewoonten worden bepaalde handelwijzen bij het zetwerk bedoeld die een spoor nalaten en voor ons evenzoveel aanwijzingen zijn, bv. de plaats van de signaturen en van de reclamanten, de afmetingen van de zetspiegel. Die 'plaats' mag echter niet beperkt worden tot b.v. A verso (voor de reclamanten) of tot de opgave van de facto gesigeneerde bladen, b.v. A3/4. Bepalend zal zijn i.c. waar ten opzichte van de onderste regel druks de signatuur of de reclamant staat: de signatuurpositie en de reclamantpositie. Het Nederlandse vingerafdrukstelsel heeft hiervoor een formule uitgewerkt en toegepast (zie P. C. A. Vriesema, *The STCN Fingerprint*, in *Studies in bibliography*, 39, 1986; in het Nederlands verschenen in *Dokumentaal*, 15, 1986); waarom daar geen gebruik van gemaakt? Punt 4 betreft de typografische ornamenten (sierinitialen, sierlijsten, vignetten en drukkersmerken); in een repertorium achteraan zijn ze gereproduceerd en van een identificatienummer voorzien. Jammer dat de houtsneden op het titelblad hierbij niet betrokken zijn en dat van de lijst ornamenten geen verwijzing naar de drukken bestaat: hoe de drukken met dezelfde ornamenten terug te vinden? Zo had ik b.v. gaarne op het origineel gecontroleerd of B10 met de buitenrand van B13 identiek is of niet, en of het binnenstuk van B13 gelijk is aan B14. En is B10

verschillend van B17? Bij het reproduceren moet er voor gewaakt worden dat samengestelde randen gescheiden worden en elk stuk afzonderlijk een nummer krijgt. Overigens betekent dit punt een uitstekende bijdrage en verdient het aanbeveling dit in de mate van het mogelijke voor alle oude drukken te doen. Nu blijkt uit deze catalogus niet meteen of het opsporen en vastleggen van drukkersgebruiken of -gewoonten en van typografische ornamenten iets wezenlijks heeft opgeleverd. Zijn er conclusies te trekken? Zijn er op grond van wat gevonden is, toeschrijvingen te doen? Misschien staan de antwoorden her en der verspreid en heeft het inderdaad de moeite geloond. Maar dan ontbreekt dienaangaande elke mededeling in de inleiding. Daarin is trouwens evenmin iets gezegd over 'les différences d'exemplaires' (p. xxviii): gaat het over verschillende exemplaren, verschillende 'uitgaven' of verschillende drukken, of varianten? Indien deze studie 'se veut d'être dans cette nouvelle tradition [de la bibliographie matérielle]', zal op al deze aspecten dieper moeten worden ingegaan. De eerste stap is gezet - de tweede moet nog volgen. De registers geven toegang tot de drukkers (die ik echter gaarne iets nader geïdentificeerd zag: Jan van den Steene I, II, of III ...), de onderwerpen (zeer nuttig voor dit soort publikaties), de eigendomsmerken (altijd leerrijk) en ten slotte een concordantie met de signaturen van de KB (erg praktisch).

Summa summarum: een catalogus voornamelijk van methodologisch belang, die een goede aanzet is tot een verderreikende bibliografische analyse en beschrijving. Voor enkele van de bij het begin aangehaalde specifieke moeilijkheden zal pas een oplossing kunnen gevonden worden, wanneer de thans gestelde grenzen in tijd en ruimte worden overschreden. Dan zal ook de inleiding grondig kunnen worden herzien en bijgewerkt, vooraleer het tot een echte publikatie kan komen. [E. C.-I.]

1039. - Paula P. WITKAM, *Double use of type matter in the print shop of Joannes and Cornelius Blaeu (1640-1)*, in *Quaerendo*, 16, 1986, p. 63-65.

Aan Hugo de Groots *Annotationes in libros Evangeliorum* (Amsterdam, Blaeu, 1641, folio) zijn op het einde vier kleinere traktaten toegevoegd, die in 1640 of 1641 ook afzonderlijk bij Blaeu verschenen in octavo-formaat. Op basis van Grotius' correspondentie, een nauwkeurige vergelijking en wellicht ook dankzij haar eigen typografische ervaring (de Haagse Cristalba-pers) heeft P. P. Witkam in dit postuum gepubliceerde artikel kunnen aantonen dat voor twee van die vier werkjes hetzelfde zetsel is gebruikt als in de folioutgave! [M. d. S.]

1040. - Frans A. JANSSEN, *Some notes on setting by formes*, in *Quaerendo*, 16, 1986, p. 191-197.

Het is opvallend dat Moxon (1683-1684) de enige schrijver van een drukkershandboek is, die iets over het zetten per vorm zegt. De onduidelijkheid van zijn uitspraak lijkt er volgens F. Janssen op te wijzen dat de genoemde zetpraktijk in zijn tijd niet (meer) algemeen was. In een ordonnantie van het gilde van de Utrechtse en van de Haarlemse drukkers en boekverkopers, resp. uit 1599 en 1616, wordt er ook melding van gemaakt. [E. C.-I.]

1041. - Willem Godschalck VAN FOCQUENBROCH, *Afrikaense Thalia*, uitgegeven door Jan HELWIG. - Deventer: Sub Rosa, 1986. - xix, 218 p.: ill.; 16 cm. (FELL, 5). - ISBN 90-70591-17-0. - Fl. 32, 50.

Facsimile-uitgave van de derde bundel van de burleske dichter Focquenbroch (1640-1670). Hij verscheen te Amsterdam bij Jan *ten Hoorn* in 1678. Zoals steeds in de FELL-reeks is de keuze van het exemplaar gebeurd na bibliologisch onderzoek. Het gereproduceerde exemplaar komt uit de Athenaeumbibliotheek te Deventer. Toegevoegde registers staan op eerste regels, titels, melodieën en persoonsnamen. In *Dokumentaal* 16, 1987, p. 4 gaf Frans A. Janssen enkele bedenkingen bij de bibliografische beschrijving in de inleiding. [M. d. S.]

Zie ook nr. [1434](#)

1042. - Rudolf RASCH, *Nogmaals 't Uitnement Kabinet*, in *De eodem et diverso*, p. 115-138 (cfr. [nr. 970](#)).

Na een kort overzicht van de oude drukken - te Amsterdam, 1646-ca. 1655, Paulus *Matthysz.* - met het eerder zeldzame sexto-oblongformaat, is het grootste deel van deze bijdrage aan musicologisch onderzoek gewijd en wordt het belang van deze bundel instrumentale muziek aangetoond. [E. C.-I.]

1043. - M. S. GEESINK, *Josephus vander Nave, boekverkoper in Amsterdam en Leiden*, in *Eer is het lof...*, p. 246-251 (cf. [nr. 1003](#)).

Josephus vander Nave (◆ Leiden ca. 1607) was een omstreden boekhandelaar van contraremonstrantse signatuur. Hij werd o.m. door Vondel gehekeld. Als uitgever publiceerde hij te Amsterdam in 1628-1629 negen boeken, waaronder zeven toneelstukken. In Leiden was hij actief in de periode 1630-1635. Ook daar verschenen heel wat toneelstukken bij hem. [M. d. S.]

1044. - Margery CORBETT, *The Dutch mission to Peking in 1655 in Quaerendo*, 16. 986, p. 131-136, ill.

Iconologische analyse van de titelprent van Wenzel Hollar voor John Ogilby's *An Emabassy sent (. . .) to the Grand Tartar Cham (...)* (Londen 1669), een kopie van de titelprent in het Nederlandse origineel: Johan Nieuhof, *Het Gezantschap (...)* (Amsterdam 1665) - tekenend voor de 17de-eeuwse visie op China. [M. d. S.]

1045. - *Catalogi redivivi: a reprint series of Dutch auction and stock catalogues from the XVIIth and XVIIIth centuries*, ed. by R. BREUGELMANS. - Utrecht: HES, 1977-.

2. *The auction catalogue of the library of H. Goodyear, English reformed minister at Leiden: a facsimile edition with an introduction*, by J. D. BANGS, 1985. - 19, (40) p.: ill.; 22 cm. - ISBN 90-6194-164-4. - Fl. 75.

3. *The auction catalogue of the library of Dirk Canter: a facsimile edition with an introduction*, by J. A. GRUYS, 1985. - 12, (58) p.: ill.; 23 cm. - ISBN 90-6194-174-1. - Fl. 75.

4. *The auction catalogue of the library of J. Arminius: a facsimile edition with an introduction* by C. O. BANGS, 1985. - 11, (50) p. ill.; 22 cm. - ISBN 90-6194-184-9. - Fl. 75.

5. *The Catalogus universalis* 1986: zie volgend nr.

In 1977 startte de reeks *Catalogi redivivi* met een facsimile van de veilingcatalogus van de beroemde bibliotheek van Josephus Justus Scaliger, de grote Franse classicus van Leiden. De reprint werd ingeleid door H. J. de Jonge en omvatte (in een lichtgroen omslag) een fraai portret van Scaliger, een inleiding die een model zou vormen voor volgende delen en het facsimile. Na een aantal jaren windstille verschenen - nu in een olijfgroen omslag - in 1985 drie nieuwe reprints van veilingcatalogi. Alleen van Arminius is een portret opgenomen; van Canter een afbeelding op een politieke gedenkpenning uit 1612; over een portret van H. Goodyear wordt niets gezegd (wellicht is er ook geen bekend).

De drie delen worden vakkundig ingeleid door een kenner. Gruys publiceerde in 1978 *The correspondence of Theodorus Canterus (Dirk Canter 1545-1616): an inventory* (Nieuwkoop); J. D. Bangs is de specialist van de Leidse archieven m.b.t. de 'Pilgrim Fathers' en C. O. Bangs promoveerde in 1958 (Chicago) op een proefschrift over Arminius, in 1971 gevolgd door de monografie *Arminius: a study in the Dutch Reformation* (New York-Nashville).

Over deze inleidingen niets dan goeds. Mijn enige ernstige bezwaar geldt het ontbreken van registers op deze vier delen (dit gaat gelukkig niet op voor de *Catalogus universalis*, zie volgend nr.). Twee indices zijn onontbeerlijk: op namen en op titels (liefst beide). Een derde register wordt in enkele inleidingen reeds ter sprake gebracht: dat op de huidige vindplaats (voor zover bekend) van de boeken. Wie nu wil weten of een bepaalde editie in ◆◆n van de geveilde collecties aanwezig is, wordt gedwongen alle catalogi door te lezen (op zich natuurlijk een

verrijkende ervaring, maar wel erg tijdrovend). Een namenregister zou ook een bron kunnen vormen voor de receptiestudie van auteurs en genres; het is bovendien een minimumvereiste voor een wetenschappelijke publikatie, die deze reeks ongetwijfeld is. De enige pagina's extra zouden wellicht de hoge prijs van Fl. 75 voor 60 ♦ 70 pagina's (nog) aanvaardbaarder hebben gemaakt.

Ad 2: Hugh Goodyear (1589/90-1661) was jarenlang predikant van de Engelse Hervormde Kerk te Leiden. Diens betekenis in het Leidse theologische milieu wordt bondig en helder geschetst door J. D. Bangs. Zijn welvoorzene bibliotheek werd op 15 maart 1662 te Leiden geveild bij David Lopez de Haro, uitgever en boekhandelaar, van wie Goodyear een goede klant was blijkens de enkele op p. 9-10 gepubliceerde ontvangstbewijzen voor geleverde boeken. De inleiding bevat ook enkele gegevens uit Goodyears correspondentie over zijn boeken. Het gereproduceerde exemplaar (Gemeentearchief Leiden, W.A. 1355) bevat alle prijzen ♦n (achteraan) de totale opbrengst en de afrekening met de erfgenamen; het is wellicht dat van de veilinghouder. Uiteraard zijn er zeer veel theologische werken van Engelse auteurs aanwezig, zelfs literaire (op p. 33, nr. 36 'Po♦ms of Master W. Shake- Speare').

Ad 3: Dirk Canter (1545-1616) was een politicus en humanist. Door zijn optreden in Utrecht werd hij in 1611 zelfs verbannen; hij keerde in 1612 terug en vestigde zich in Leeuwarden. Als humanist is hij bekend als *Graecus*. Zijn collectie is dan ook die van een classicus: verscheidene edities van een bepaalde tekst zijn geen zeldzaamheid. Gruys twijfelt terecht aan de volledigheid van wat er in de veilings catalogus werd opgenomen. Belangrijke boeken (en alle handschriften) ontbreken daarin. De aanwezigheid van enkele titels uit 1616 en 1617 wijst op toevoegingen (door de veilinghouders?). Vier exemplaren zijn bekend van de anoniem verschenen catalogus (Leiden, Isaac Elzevir, 1617). E♦n daarvan, in een belangrijk convoluut, is spoorloos sedert een Gentse veiling van 1864. Gekozen werd voor reproductie van het exemplaar dat later heeft toebehoord aan een ander, groter, classicus: Nicolaas Heinsius (thans Parijs, Biblioth♦que Nationale, Q 2140). Bij de theologische boeken vooraan zijn enkele prijzen vermeld. Het facsimile is prima leesbaar.

Ad 4: Ook Jacobus Arminius (1560-1609) beschikte over een welvoorzene handbibliotheek. Vermoedelijk om geldelijke redenen, lieten zijn erfgenamen de boeken veilen op 26 mei 1610 (de gedrukte datum van 19 mei werd met de hand gewijzigd in 26 mei). De veiling geschiedde ten huize ("ad Coemiterium S. Petri") en de catalogus werd gedrukt door Thomas Basson. C. O. Bangs wijdt enkele beschouwingen aan de samenstelling en groei van de collectie, inz. aan de talrijke werken van Britse auteurs. E♦n zin uit zijn inleiding is ondertussen reeds achterhaald: 'the copy in the British Library (shelf-mark 11901.e.27.) in the only one known to exist...'. Wellicht lag deze tekst al lang klaar voor publikatie, anders had de inleider kunnen wijzen op een tweede exemplaar (Parijs, Biblioth♦que Nationale, Q 2133). Beide exemplaren staan immers vermeld in 'A list of Dutch book auction sale catalogues printed before 1611' samengesteld en van commentaar voorzien door Bert van Selm (*Quaerendo*,12, 1982, p. 95-129, inz. p. 109), later overgenomen in Jan van Dorsten 'Thomas Basson (1555-1613), English printer at Leiden' (*Quaerendo*,15, 1985, p. 195-224, inz. p. 223). In deze veilingcatalogus is zelden het impressum, of zelfs maar het jaar, van de opgenomen boeken vermeld. Latere catalogi zijn meestal explicieter. Het gereproduceerde exemplaar heeft op verscheidene plaatsen te vet gedrukte regels, wat in het facsimile nog wordt benadrukt; daardoor zijn enkele van die regels moeilijk leesbaar.

Een boeiende reeks, die een grote belangstelling verdient van boekhistorici en van alle anderen die met oude boeken omgaan. [M. d. S.].

Zie ook nrs. [1408](#); [2721](#)

an introduction and indexes by H. W. DE KOOKER. - Utrecht: HES, 1986. - 438 p.: ill., 22 cm. (Catalogi redivivi, 5). - ISBN 90-6194-056-7. -Fl.200.

Hoe konden boekhandelaars en ijverige lezers in de 17de eeuw vernemen welke nieuwe titels er in de Republiek op de markt verschenen? Er was natuurlijk de catalogus van de Frankforter Mis, maar die was erg internationaal gericht. In 1639 nam de Amsterdamse krantenuitgever en stadsdrukker Broer Jansz (1579/80-1652) het initiatief tot het samenstellen van een nieuwsblad met betrouwbare informatie over nieuwe publikaties uit de Republiek. De eerste aflevering van deze verre voorloper van het *Boekblad* verscheen in 1640: *Catalogus universalis (...) Dat is: Een vertoogh van de meeste Boecken, die in 't Jaer onses Heeren M DC XXXIX in dese Vereenighde Nederlanden, ofte gantsch nieuw, ofte verbeterd ende vermeerderd, ghedruckt ende uytgegeven zijn*. H. W. de Kooker heeft de zestien verschenen afleveringen -alweer enkel *buiten* de Nederlanden bewaard gebleven - in 2 banden gereproduceerd. Zijn voortreffelijk gedocumenteerde inleiding bevat een korte biografie van Broer Jansz, een analyse van de samenstelling van de *Catalogus* en een verkenning van diens bruikbaarheid als bibliografische bron. Ontsloten wordt de *Catalogus* door registers op 1 "auteurs" en titels van anonieme werken, 2 drukkers en boekverkopers (ook nog in een geografische lijst samengebracht). In afwachting van de (nog verre) voltooiing van de STCN, is dit boek een buitengewoon nuttig werkinstrument voor al wie met Nederlandse boeken uit het tweede kwart van de 17de eeuw te maken heeft. Voor de bibliograaf is het een bron vol boeiende informatie over het boekbedrijf (bv. VIII 131 over het privilege van de *Faces Augusta[e]* van Barlaeus-Boyus). De schaarse bibliografie over deze periode kunnen nu worden getoetst aan contemporaine boekhandelsgegevens over de periode 1637-1652. Een voorbeeld (zie voorts *Dokumentaal* 15, 1986, p. 154 voor enige literaire vondsten): afl. IX, nr. 9 vermeldt een Grotiustekst die diens bibliografen niet nauwkeurig konden thuisbrengen (Ter Meulen-Diermanse, p. 650). Het boekje uit 1644, dat nu een werk van Lud. Capellus blijkt met een commentaar van Grotius, is door de exacte bibliografische beschrijving vindbaar (o.m. in viervoud in de Parijse B.N.). Interessanter nog zijn onbekende uitgaven van composities op teksten van De Groot (afl. III, nrs. 93 en 97) *Lofsanghen op de Geboorte Christi ghetrocken uyt het Nieuwe Testament*, door M. Hugo de Groot. Op Musijck ghebracht met 3 stemmen, met een generale bas. t'Amsterdam by Broer Jansz, in 8, resp. *Christelijcke betrachttinghe des lijdens Christi op den goeden Vrydagh*. Door M. Hugo de Groot. Op Musijck gestelt met 3 stemmen, met een Basso Continuo. Door Cornelis Ianz van Edam, by Broer Jansz, in 8, beide uit 1640. En dan is er nog het extra-lijstje in afl. IX (1644-1645), nrs. 148-156: "t Amsterdam by Cornelis de Leeuw, ten Huyse van Salomon de la Tombe, Stadts-schilder, inde Stael-straet, zijn uytgegeven en te vinden dese naervolgende Musijck-boecken; als mede by Broer Ianz." (volgen titels van Camphuysen, De Groot en ook een *Hollandtsche Vreught (...)* 4, in twee delen).

Zoals de inleider terecht beklemtoont: er is veel in te vinden, maar bibliografen dienen op hun hoede te blijven. Vele titels zijn vermeld op naam van de boekhandelaar waar ze te verkrijgen waren. Deze vermelding is dus geen kopie van het oorspronkelijk impressum! Het is niettemin boeiend (en nieuw!) om te vernemen bij wie welke boeken verkrijgbaar waren (zie bv. het toegevoegde blad bij afl. XIV, waar Pieter Niellius en Abraham de Wees aankondigen welke boeken zij uit de voormalige stock van Hendrick Laurensz. kunnen aanbieden). Dit is een prachtig werkstuk, uitstekend ingeleid en ontsloten zoals het hoort. Tolle, lege! Ad fontes! [M. d. S.]

Zie ook nrs. [1054](#); [2367](#)

1047. - S. GROENVELD, *Het Mekka der schrijvers? Statencolleges en censuur in de zeventiende-eeuwse Republiek*, in *Eer is het lof...*, p. 225-245 (cf. [nr. 1003](#)).

Hoe groot was de overheidsensuur in het land van de vrije drukpers? S.

Groenveld onderzocht systematisch de boekverboden door de centrale overheid en

het gevolg daaraan gegeven. Hij komt tot een genuanceerd besluit: geen volledige vrijheid, beperkingen op publikaties i.v.m. religieuze en politieke twistpunten, vaak zelfcensuur bij drukkers (vooral buiten Amsterdam), enige repressieve en soms preventieve censuur. Dit wat betreft de centrale overheid. Plaatselijk kon de situatie sterk verschillen! Onderzoek van enige representatieve grotere en kleinere plaatsen zou erg zinvol zijn om de verhouding boekbedrijf-overheid te kunnen evalueren. [M. d. S.].

1048. - P. G. HOFTIJZER, *The Utrecht Hebraist Johannes Leusden and his relations with the **English booktrade***, in *Miscellanea Anglo-Belgica: papers of the annual symposium, held on 21 November 1986*. - Leiden: Werk Engels-Nederlandse betrekkingen / Sir Thomas Browne Institute, p. 18-26.

De produktieve Utrechtse hebraïcus Johannes Leusden (1624-1699) investeerde zelf in de produktie van zijn boeken. Hij zorgde ook goed voor hun verspreiding. Uit zijn correspondentie met de Londense boekhandelaar Samuel Smith blijkt dat hij veel exemplaren ter verkoop naar Engeland stuurde en zelfs 600 exemplaren van zijn *Compendium Graecum* in Utrecht liet drukken met Smiths Londens uitgeversadres op het titelblad. Ook zorgde hij voor Engelse vertalingen van zijn werken. [M. d. S.].

1049. - Peter T. VAN ROODEN & Jan Wim WESSELIUS, *Two early cases of publication by **subscription** in Holland and Germany: Jacob Abendana's 'Mikhlal Yophi' (1661) and David Cohen de Lara's 'Keter Kehunna' (1668)*, in *Quaerendo*, 16, 1986, p. 110-130, ill.

Tot nog toe is er vrij weinig bekend over het ontstaan van 'publikatie bij voorintekening'. Onderzoek van twee Hebreeuwse taalkundige drukken heeft dit fenomeen voor Nederland en Duitsland aangetoond. J. Abendana vroeg een privilege evenals een dedicatie-vergoeding aan de Staten-Generaal en zocht intekenaars in zijn kennissenkring. David Cohen de Lara voegde een gedrukte lijst van 'begunstigers' toe aan zijn in Hamburg gepubliceerd lexicon. Wel ging in beide gevallen het initiatief uit van de auteur. In 1678 zocht uitgever Joannes Janssonius van Waesberge in een catalogus intekenaars voor Athanasius Kirchers *Onderaertsche werelt*. [M. d. S.].

Zie ook nr. [1659](#)

1050. - Frans A. JANSSEN, *Böhme's 'Wercken' (1682): its editor, its publisher, its printer*, in *Quaerendo*, 16, 1986, p. 137-141.

De vraagtekens rond de publikatie van Böhmes Duitse *Alle theosophische Wercken* (Amsterdam, 1682) zijn opgelost. De tekstbezorger Johann Georg Gichtel trad op als uitgever, kocht het drukkersmateriaal en stond zelfs borg voor de wedde van het drukkerijpersoneel van (eerst) Lucas Bijsterus en (daarna) Andries en David van Hoogenhuysen. [M. d. S.].

1051. - Anton GERITS, *'Le détail de la France': a contribution towards a better bibliographical record*, in *Quaerendo*, 16, 1986, p. 198-207, ill.

Een nauwkeurige collatie van enkele exemplaren ("in handen") heeft de Amsterdamse antiquaar Gerits in staat gesteld wat meer profiel te brengen in de erg onduidelijke publikatiegeschiedenis van *Le détail de la France* (1695), een invloedrijk politiek-economisch traktaat van Pierre Le Pesant de Boisguilbert. Van dit werk bestaan verschillende Nederlandse drukken al dan niet met een fictief adres. Gelukkig zijn er ook antiquaren die verder kijken dan de eerste en de laatste pagina ... [M. d. S.].

1052. - Adèle NIEUWENBOER, *Meer 17de-eeuwse **gelegenheidsgedichten** in de Koninklijke Bibliotheek*, in *Dokumentaal*, 16, 1987, p. 7-18, ill.

In 1982 verscheen van Jos Bouman de catalogus *Nederlandse gelegenheidsgedichten vóór 1700 in de Koninklijke Bibliotheek te 's-*

Gravenhage (cf. Kroniek 9, [nr. 575](#)). Deze was in de eerste plaats een ontsluiting van twee grotere, haast onbekende, collecties. Tijdens de voorbereiding van een vervolg over de 18de eeuw, heeft A. Nieuwenboer ook in de handschriftenafdeling gezocht naar gedrukte gelegenheidsgedichten. Daar heeft zij nog 23 zeventiende-eeuwse drukken gevonden, die hier met twee andere aanvullingen en twee nieuwe aanwinsten worden beschreven op dezelfde wijze als in 1982. De 27 drukken (van 1621 tot 1699) worden tevens verwerkt in een personenregister $\blacklozen$ in registers op plaats van uitgave en drukkers (etc.), op aard van de gelegenheid, op taal en op plaatsen waar de gebeurtenis plaatsvond. [M. d. S.].

1053. - *Huygens herdacht: catalogus bij de tentoonstelling in de Koninklijke Bibliotheek ter gelegenheid van de 300ste sterfdag van Constantijn Huygens, 26 maart-9 mei 1987*, onder redactie van Arthur EYFFINGER. - Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1987. - 182 p.: ill.; 24 cm. (Tentoonstellingscatalogi en brochures van de Koninklijke Bibliotheek, 26). - ISBN 90-6259-075-6. - Fl.20. Artikels over de veelzijdigheid van Constantijn Huygens, over zijn kinderen (met editie van het 'verdwenen' Leidse handschrift *Hug. 30*) en over het geheimschrift en de tekeningen van Constantijn Jr.; dat vormt het leesmateriaal van deze geslaagde catalogus. Onze aandacht richt zich op de 'Beknopte bibliografie van de werken van Constantijn Huygens (1596-1687): opgave van het bezit van de Koninklijke Bibliotheek en het Museum Meermanno-Westreenianum te 's-Gravenhage, met een verwijzing naar de vindplaatsen in de overige bij de Centrale Catalogus aangesloten bibliotheken' (p. 47-74): een handige lijst voor de Huygensliefhebber ($m\blacklozen$ de signaturen van de Haagse collecties). [M. d. S.].

1054. - C. A. H $\blacklozen$ WELER & F. H. MATTER, *Fontes hymnodiae Neerlandicae impressi 1539-1700 = De melodie $\blacklozen$ van het nederlandstalig geestelijk lied 1539-1700: een bibliografie van de gedrukte bronnen*. - Nieuwkoop: B. de Graaf, 1985. - LXII, 400 p.: ill.; 25 cm. (Bibliotheca bibliographica Neerlandica, 18). - ISBN 90-6004-385-5. - Fl. 140.

Dit boek heeft een lange wordingsgeschiedenis, die haar sporen heeft nagelaten in de uiteindelijke verschijningsvorm. In 1968 werd aan het P. J. Meertens-Instituut begonnen met de Nederlandse medewerking aan het Duitse project *Das deutsche Kirchenlied (DKL): kritische Gesamtausgabe der Melodien*. Doel was een Nederlandse bronnenlijst (tot 1800) samen te stellen. Na jaren van werk aan het project, werd in 1980 besloten tot publikatie van het materiaal van v $\blacklozen$ de achttiende eeuw. Daardoor verminderde het aantal bronnen van 1400 tot een bewerkelijk aantal van 800. In dit boek zijn beschreven de gedrukte boeken tot 1700 waarin melodie $\blacklozen$ van Nederlandse geestelijk liederen voorkomen. Onder geestelijk lied verstaan de auteurs 'een in het Nederlands gestelde geestelijke tekst van christelijke signatuur (ongeacht confessie of modaliteit), bestaande uit metrische verzen in strofische geleding en niet gebonden aan $\blacklozen$ bepaalde gelegenheid' (p. ix-x). Deze definitie wordt genuanceerd ge $\blacklozen$ terpreteerd. Voor de geestelijke liedboeken bestrijkt het dus het terrein dat reeds zeventig jaar eerder door D. F. Scheurleer was in kaart gebracht in zijn *Nederlandsche liedboeken: lijst der in Nederland tot het jaar 1800 uitgegeven liedboeken* ('s-Gravenhage 1912, (enig) supplement 1923). Een vergelijking tussen beide is leerrijk en leidt tot verbluffende resultaten, vooral m.b.t. de 'populaire' bundels: Datheens psalmberijming klimt van 90 tot 313 gerepertorieerde uitgaven, die van Willem van Haecht van 11 tot 39. Vele drukken zijn unica, nl. 364 (=45%) waarvan 200 buiten Nederland bewaard. Over de resultaten kunnen we in kwantitatief opzicht tevreden zijn. Wat betreft onderzoeks- en beschrijvingsmethode zijn er veel bezwaren mogelijk - die werden ondertussen reeds door B. van Selm glashelder verwoord in *Dokumentaal* 15, 1986, p. 31-35. Zo is de heuristiek (mede door de lange, onderbroken bewerkingstijd) niet zonder haperingen uitgevoerd. Belangrijker nog is de bepaald niet orthodoxe beschrijvingswijze (bv. het zeer ongewone aanduiden van ongesigneerd voorwerk als '18' etc.). De kennismaking

met de principes van de analytische bibliografie is klaarblijkelijk te laat tot stand gekomen. De gebruiker van het boek doet er dus goed aan geregeld de 'Aanwijzingen voor het gebruik' te herlezen. Een lacune valt hier nog te vermelden: in een bibliografie van bronnen (in casu boeken met liederen) is het wel vreemd dat er geen informatie wordt verstrekt over het *aantal* liederen. Er zijn drukken opgenomen met 1 lied (bv. Haecmundanus 1554), terwijl andere er tientallen bevatten. Ook had kunnen worden vermeld hoeveel liederen er in een bepaalde bundel met/zonder muzieknotatie gedrukt zijn. Nu is een druk beschreven van zodra er een lied met notatie aanwezig is. Een aantal bundels bevatten ook anderstalige liederen (Frans, Latijn); ook die informatie ontbreekt. De ultieme wens is natuurlijk een repertorium van liederen (titels, incipits) en wijsaanduidingen. Het is wel duidelijk dat dit buiten de bibliografie van de bronnen valt.

En toch ... dit is een belangrijke, betrouwbare (zonder "spoken") en vruchtbare bibliografie, niet het minst door de registers: 1 op titels, auteurs, componisten etc. (p. 315-349!); 2 op drukkers, uitgevers en boekverkopers (p. 350-374); 3 op plaatsen van druk, uitgave en verkoop (p. 375-398). Eenendertig titelpagina's zijn gereproduceerd, waaronder nr. 16 met de ontdekking: Vondels *Davids tranen of Boetpsalmen* op muziek van Cornelis Leeuw, Amsterdam 1646 (cfr. XI 94 in Broer Jansz' *Catalogus universalis*, zie in deze Kroniek [nr. 1046](#)). Het exemplaar, met de handtekening van Jacob van Heemskerck, bevindt zich met nog vele andere Nederlandse unica te Stuttgart. Een catalogus van de 'Neerlandica' uit die collectie zou wel eens een revelatie kunnen worden. Het is onze wens dat de ca. 600 bronnen die voor de periode 1701-1800 reeds zijn opgespoord, met bekwame spoed worden beschreven en ontsloten. Dat zou een waardig vervolg zijn op dit voortaan onmisbare naslagwerk. [M. d. S.]

1055. - P. P. SCHMIDT, *Zeventiende-eeuwse kluchtboeken uit de Nederlanden: een descriptieve bibliografie*. - Utrecht: HES, 1986. - 165 p.: ill.; 23 cm. (Publicaties van de Vakgroep Nederlandse Taal- en Letterkunde Leiden, 13). - ISBN 90-6194-235-7. - Fl. 75.

Nu de populaire literatuur weer populair wordt (verklaard), lijkt het zinvol via deelbibliografie het moerassige terrein te verkennen, c.q. ontsluiten. Een duidelijke groep hierin vormen de kluchtboeken of anedotenverzamelingen (korte prozaverhaaltjes). De auteur heeft zijn terrein duidelijk afgebakend (Uilenspiegelverhalen zijn echter niet opgenomen omdat in Duitsland aan een bibliografie wordt gewerkt - maar eigenlijk hadden ze er bijgehoord). Ook heeft hij aangeduid hoe, waar en op welke hoofdwoorden hij heeft gezocht. Chronologisch is de bibliografie beperkt tot 1600-1700, al worden wel latere herdrukken van 17de-eeuwse bundels beschreven. De beschrijvingen berusten op autopsie en zijn in hoofdzaak gebaseerd op Verkruijsses Smallegangebibliografie (cfr. Kroniek 10, [nr. 662](#)). De 70 beschreven nummers (er is ook een nr. 10a en een 51a) slaan op 26 verschillende titels. Twee werken kenden bijzonder veel succes: *De geest van Jan Tamboer* (12 edities) en *Het leven en bedrijf van Clément Marot* (19 edities). Exemplaargegevens hebben betrekking op: volledigheid, provenance en, voor convoluten, bijgehouden drukken; over de boekband wordt niets gezegd. Er is een uitgebreid register, waarin enkele lemmata zijn gegroepeerd, zoals voormalige bezitters, drukkers en boekverkopers etc. Goede bibliografie zijn schaars. Dit is er een. Wellicht kan de auteur zijn ervaring gebruiken om de even populaire almanakken met hun vaak kluchtig bijwerk aan te pakken. [M. d. S.]

Zie ook nrs. [1331](#); [1454](#)

1056. - Ivo W. WILDENBERG, *Johan & Pieter de la Court (1622-1660 & 1618-1685): bibliografie en receptiegeschiedenis: gids tot de studie van een oeuvre*. - Amsterdam & Maarssen: APA-Holland Universiteits Pers, 1986. - xiii, 180 p.: ill.; 23 cm. (Bibliotheca historico-politica, 2). - ISBN 90-302-1163-6. - Fl. 45.
Johan en Pieter de la Court hebben met hun, anoniem gepubliceerde, geschriften

een flink aandeel gehad in de discussie over de constitutie van de Republiek. Enkele teksten hebben ook langer doorgewerkt in economische (en politiek-filosofische) theorie en uit latere tijd. I. W. Wildenberg heeft, met veel omhaal van woorden, getracht klaarheid te scheppen in auteursbibliografie en receptiegeschiedenis. Hij baseert zich op Verkruijsses methode in diens Smallegange-bibliografie (cfr. Kroniek 10, [nr. 662](#)), maar mist overduidelijk diens boekhistorische inzichten en heldere formuleringen. Het onderzoek was daarenboven beperkt tot vier bibliotheken. Enkele opmerkingen: waarom wordt enkel de opbouwformule van een toevallig genomen exemplaar gegeven, en niet de klassieke collatie? (bv. nr. 1031: er worden toch zes exemplaren beschreven - of niet soms?); in een auteursbibliografie wekt het verbazing (en verwarring) dat werken tot 1800 uitvoerig worden beschreven (hoewel dan weer niet de vertalingen uit die periode) en uitgaven en vertalingen van na 1800 niet eens een vermelding van omvang of afmetingen waard zijn. Een irriterend detail tenslotte: in persoonsnamen wordt naar modieus Hollands gebruik de letter 'y' geregeld als 'ij' weergegeven bv. C. Huijgens (in de tekst, niet in het register)-, in het alfabetisch register wordt 'y' als 'i + j' beschouwd, in de eveneens alfabetisch geordende secundaire bibliografie dan weer als 'y'[M. d. S.]. Zie ook nr. [1315](#)

1057. Alain CLAES, *Historische schets van het opera-libretto in de zeventiende eeuw* in *De eodem et diverso*, p. 81-92 (cf. [nr. 970](#)).

Speciaal kan hier vermeld worden de lijst van 76 libretti uit genoemde periode, bewaard in de KB te Brussel. De titelbeschrijvingen zijn opgesteld volgens de ISBD-regels en geven ook de signatuur van het exemplaar op. [E. C.-I.].

1058. - G. O. VAN DE KLASHORST, H. W. BLOM & E. O. G. HAITSMAMULIER, *Bibliography of Dutch seventeenth century political thought: an annotated inventory 1581-1710*. - Amsterdam & Maarssen: APA-Holland University Press, 1986. - xix, 162 p.: ill.; 23 cm. (Bibliotheca historico-politica, 1). - ISBN 90-302-1161-X. - Fl. 45.

Deze bibliografie werd samengesteld in het kader van een onderzoeksproject: een filosofische en historische analyse van politieke theorie en denkbeelden in de 17de-eeuwse Republiek. De context waarin de twee reuzen Grotius en Spinoza schreven, is immers nog slechts zeer onvoldoende bekend.

Selectiecriteria waren: 1) periode: van 1581 (*Placaet van Verlatinge*: de rechtvaardiging van de Opstand) tot 1710 (het debat over de constitutie van de Republiek); 2) 'Nederlands': geboren Nederlanders en personen werkzaam in de Republiek (bv. de Schot William Makdowell, hoogleraar te Groningen); 3) dissertaties van buitenlandse studenten aan Nederlandse universiteiten; 4) 'politiek denken': dit ter onderscheiding van de massa ongestructureerde pamfletten (gebonden aan de actualiteit). Elke geselecteerde titel krijgt een 'abstract': de voornaamste thema's en de genoemde autoriteiten (via het register goed ontsloten voor de receptiegeschiedenis!). De bibliografische beschrijving is inhoudelijk gericht en komt neer op een short-title beschrijving van de eerste (en eventueel ook een herziene) uitgave. De structuur is als volgt: kopje, titel, gegevens i.v.m. auteurschap, dissertatie etc., impressum, collatiegegevens (bibliografisch formaat en aantal pagina's van de hoofdtekst) en exemplaaropgave (1 exemplaar, zonder bibliotheeksignatuur, soms met Knuttel-nummer). Bij auteurs als De la Court, Huber, Grotius, Lipsius en Spinoza wordt verwezen naar de standaardbibliografie. De 361 drukken worden in chronologische volgorde gepresenteerd; de beschrijvingen zijn gebaseerd op autopsie van het vermelde exemplaar (soms op een fotocopie). Zoals het hoort zijn er voldoende registers gemaakt: op anoniemen, op auteurs; studenten, tekstbezorgers en vertalers; op landen en plaatsen van herkomst van buitenlandse studenten; op drukkers, uitgevers en boekverkopers, en op namen en zaken. Andermaal blijken heel wat drukken niet in een Nederlandse openbare collectie aanwezig (van belang voor de

volledigheid van de STCN). Een enkele correctie: nr. 42 werd gedrukt door H. van Haestens (niet 'Hoestens'). Een vergelijking met de *Thesaurus* van Gruys en De Wolf leverde volgende aanvullingen op: nr. 106 J. Jansonius te Rotterdam (ontbreekt in *Thes.* hoewel een KB-exemplaar wordt vermeld); nr. 163 C. Thomaëus te Deventer in 1649 (*Thes.* enkel 1647); nr. 208 J. de la Noix te Utrecht (niet in *Thes.*). Slotsom: een handige en leerrijke thema-bibliografie. [M. d. S.]

1059. - Louis DESGRAVES, *Repertoire des programmes des pièces de théâtre jouées dans les Collèges de France (1601-1700)*. - Genève Droz, 1986. - 197 p.; 23 cm. (Ecole pratique des hautes études. IVe section Sciences historiques et philologiques. VI. Histoire et civilisation du livre, 17). - FS. 45. Dit repertorium brengt een overzicht van het schooltoneel in Franse colleges in de 17de eeuw. Meestal werd slechts een inhoudsopgave ('programma') van het vertoonde spel gedrukt, zelden het volledige stuk. Van dit efemere lokale gelegenheidsdrukwerk is slechts weinig bewaard, vaak in maar één exemplaar. Daarom bestaat de meerderheid van de 1500 items meestal slechts uit een verwijzing naar bibliografieën van religieuze ordes (bv. Sommervogel) of plaatselijke drukkersmonografieën. Deze inventaris van de bronnen voor theater- en onderwijsgeschiedenis in Frankrijk omvat de gebieden binnen de huidige grenzen: vandaar zijn er ook Nederlandse titels opgenomen voor Frans-Vlaanderen (cf. [nr. 1036](#)). Er is enkel een register op titels opgenomen. Hoewel de meeste stukken anoniem zijn, ware het toch wenselijk geweest enkele namenregisters op te nemen: auteurs, toneelpersonages in titels vernoemd en ... drukkers en uitgevers! Jammer van deze lacune. Nu moet elke gebruiker dat weer voor zichzelf doen. Belangrijker evenwel blijft dat nu kan worden gezocht naar exemplaren van de honderden niet-geziene titels. [M. d. S.]

1060. - M. VAN VAECK, *Herdrukken van de Zeeusche Nachtegael (Middelburg 1623)*, in *'t Ondersoek leert ...*, p. 247-269. (Cf. [nr. 984](#)). Een grondige vergelijking van de herdrukken Rotterdam 1632, Amsterdam 1633 en 1651 brengt M. van Vaeck tot een ander stemma dan dat van Meertens en Verkruijsse in de inleiding tot de facsimile-uitgave van de *Zeeusche Nachtegael*, Middelburg 1982 (cf. *Kroniek* 10, [nr. 663](#)). [M. d. S.]
Zie ook nr. [1315](#)

1061. - Renaud GAHIDE, *Inventaire des pamphlets de la Révolution brabançonne conservés au Musée Royal de l'Armée*. - Brussel: Koninklijk Legermuseum, 1985. - 131 p.; 30 cm. (Centrum voor Militaire Geschiedenis. Inventarissen, 26).
Het Koninklijk Legermuseum te Brussel bezit een rijke verzameling vlugschriften die verschenen kort vóór en tijdens de Brabantse Omwenteling (1789-1790) en haar naweeën. De zowat 1300 pamfletten (vooral polemische strijdschriften, maar daarnaast ook officiële publikaties en verzoekschriften) werden door R. Gahide tijdens zijn legerdienst geordend en beschreven. Dat vond zijn weerslag in deze inventaris.
In de inleiding weidt de auteur uit over enkele specifieke problemen die hij bij zijn werk ontmoette. Zie daarover R. GAHIDE, *L'intérêt et les problèmes posés par le classement des pamphlets de la Révolution brabançonne conservés au Musée Royal de l'Armée*, in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 56, 1985, p. 93-120. De inventaris zelf is een goede weerspiegeling van de evolutie, in de loop der jaren, van het aantal werkelijk verspreide pamfletten: vrij zeldzaam vóór 1787, worden ze voor die periode samengenomen in jaargroepen (1650 tot 1779 en 1780 tot 1786); nadien en tot 1793 worden de zeer talrijke titels jaar per jaar, en daaronder alfabetisch, opgesomd; tenslotte volgen nog zeven brochures, waarvan de recentste dateert van 1833. Wegens het groot aantal anonieme pamfletten houdt de klassering slechts rekening met de (steeds volledig weergegeven) titel, en niet

met de auteursnaam. Wanneer het druksel geen titel heeft, wordt op basis van de inhoud een fictieve titel opgesteld. De beschrijving van de werkjes blijft heel kort. Zo wordt de collatie beperkt tot het aantal bladzijden, en krijgen we geen informatie over het formaat. noch over de - niet steeds uit de titel af te leiden - inhoud of strekking van het pamflet. Het register van plaats- en eigennamen en de lijst van geciteerde boekdrukkers en -verkopers zijn nuttig, maar de thematische index is te oppervlakkig om werkelijk bruikbaar te zijn: achter het (op zich al zeer algemene) trefwoord 'Religion' volgen bijvoorbeeld een 120-tal verwijzingen! Te betreuren is ook de afwezigheid van de vingerafdruk: deze zou van de inventaris een nuttig werkinstrument gemaakt hebben bij verder onderzoek over de drukwerken die tijdens deze rumoerige periode in 'Belgi' verschenen. [P. D.].

1062. - *Patriots and Orangists. Revolutionary pamphlets and caricatures in the Netherlands 1780-1800. An Exhibition.* - [Z.p.]: The University of Michigan Library, 1986. - 32 p.: ill.; 28 cm., - \$ 4. Besteladres: Department of Rare Books and Special Collections, The University of Michigan Library, Ann Arbor, Michigan 48109-1205, U.S.A.

Een kleine maar verzorgde catalogus van de tentoonstelling die in juni 1986 gelijktijdig werd georganiseerd met de 'Third Biennial Interdisciplinary Conference on Netherlandic Studies' van de 'American Association for Netherlandic Studies'. Het overgrote deel van de tentoongestelde stukken bestaat uit karikaturale gravures. Pamfletten werden in de catalogus niet gereproduceerd. [P. D.].

1063. - Bernard DESMAELE, *Les imprimeurs et libraires des Pays-Bas au XVIIIe siècle. Un premier relevé*, in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 56, 1985, p. 295-320.

Eerste aanzet tot wat een volledige lijst moet worden van boekdrukkers en -verkopers, actief in de Zuidelijke Nederlanden (waarin dus noch het prinsbisdom Luik, noch de hertogdommen Bouillon en Stavelot-Malmédy begrepen zijn). Per stad worden de drukkers-boekverkopers alfabetisch gerangschikt, met naast hun naam de periode waarin ze hun beroep uitoefenden en een korte bronnenvermelding. Archieven werden enkel geraadpleegd voor de Brabanders onder hen. De auteur is er zich dan ook van bewust dat hij hier geen definitief werk levert. Niettemin moet deze eerste bijdrage toegejuicht worden; mogen we dromen dat er door teamwork ooit een werkinstrument uit zou groeien dat aanspraak mag maken op volledigheid? [P. D.].

1064. - Daniel D'HERDT, *J. L. D'Herdt een 18de eeuwse Aalsters boekdrukker*, in *Flanders' Printing 1987.* - Aalst: Dirk Martenscomité, 1987, p. 70-93: ill; 21 cm. - Besteladres: Flanders' Printing, Secretariaat, Keizerlijk Plein 21, B-9300 Aalst. Na een opleiding in Gent, Bergen, Hg. en Brussel, waar hij werkte bij J. van den Berghen, verkreeg Judocus-Ludovicus D'Herdt (1737-1802) in 1767 het octrooi van boekdrukker en boekverkoper. In dat jaar werd hij ook aangesteld als drukker van het Landscollege van Aalst, dat hem een renteloze lening toestond voor het oprichten van zijn drukkersbedrijf. Op basis van o.a. staten van goed (telkens opgemaakt bij het overlijden van zijn echtgenotes: D'Herdt werd driemaal weduwnaar) en bewijsstukken van betalingen, biedt dit artikel een gedetailleerd beeld van D'Herdts drukkerscarrière en van de evolutie van zijn bedrijf. Op te merken is zijn klacht, in 1782, tegen boekverkopers zonder octrooi die o.a. verboden boeken aanboden maar door de keizerlijke controleurs ongemoeid werden gelaten, in tegenstelling tot de boekverkopers en drukkers met een octrooi. Het artikel wordt afgesloten met een titellijst van door J. L. D'Herdt gedrukte werken (met bewaarplaats). Naast devotieboekjes en het *Leven der Grooten Catharina van Alexandrien*, van D'Herdts stadsgenoot Willem Caudron jr., zijn vooral twee almanakken het vermelden waard: de *Nieuwen Aelsterschen Almanak* werd onafgebroken uitgegeven van 1771 tot 1796; van de meer humoristische

Nieuwen Aelsterschen guychelaer ofte gemetamorphozerde logenaer verscheen de eerste jaargang in 1773, de laatste gekende in 1787. [P. D.].

1065. - Jeroom VERCRUYSSSE, *Helvetius imprimi Bouillon*, in *Le livre & l'estampe*, 33, 1987, nr. 127, p. 7-46.

Gedetailleerd verhaal van de uitgave van Helvetius' volledig werk door de *Société typographique* van Bouillon. Achtereenvolgens worden behandeld: het verloop (van 1779 tot 1781) en de kosten van de onderneming, de wegen van verspreiding en de magere verkoopresultaten. Ook deze bijdrage beïndigt de auteur met een zorgvuldige bibliografische beschrijving van de verschillende types van de uitgave. In een appendix weerlegt hij de bewering als zou er te Rijsel al eerder een uitgave zijn geweest van de *Oeuvres complètes*.

Vercruysse breekt een lans voor het samenbrengen van interne (t.w. de materiele eigenschappen van het boek) en externe criteria (correspondentie, rekeningen, politionele bronnen enz.) bij de identificatie van clandestiene uitgaven [P. D.].

1066. - C. B. F. SINGELING, *Littéraire genootschappen, 1748-1800: aanvullingen en correcties*, in *Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw*, 18, 1986, p. 65-74.

Aansluitend bij de inventarisatie die verricht werd door een Utrechtse werkgroep o.l.v. J. J. Kloek, verschenen in *Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw*, 15, 1983, p. 21-89. [P. D.].

1067. - H. HOUTMAN-DE SMEDT, "Le gros libraire " Joannes Petrus Josephus Grang", in *Cultuurgeschiedenis in de Nederlanden van de Renaissance naar de Romantiek. Liber amicorum J. Andriessen s.j., A. Keersmaekers, P. Lenders s.j.* - Leuven, Amersfoort: Acco, 1986, p. 179-202. - ISBN 90-334-1344-2.

J. Grang (1720-1794) stamde uit een familie van drukkers. Zelf was hij boekdrukker, boekhandelaar en handelaar in allerlei papierwaren te Antwerpen. Hij drukte publikaties van de geestelijke en wereldlijke overheid, werken van Jean Des Roches en veilingcatalogi. Als boekhandelaar was hij aanvankelijk vooral op Brussel georiënteerd: hij plaatste vrij aanzienlijke bestellingen bij Brusselse collega's, vooral bij het echtpaar J. van den Berghen. Grang leverde zowel Bossuet als Voltaire en - minder - Rousseau. Later legde hij contacten met boekhandelaars te Leuven, Brugge, Luik, Genève (vanwaar hij de *Dictionnaire Encyclopédique* betrok) en in Nederland. In de noten bij dit artikel is heel wat archiefmateriaal verwerkt. [W. W.].

Zie ook nrs. [1079](#); [1104](#)

1068. - Frédéric HAYEZ & Jeroom VERCRUYSSSE, *L'Imprimerie privée des princes de Ligne au XVIIIe siècle*, in *Nouvelles Annales Prince de Ligne*, 2, 1987, p. 7-75, ill.

Wie geboeid wordt door de geschiedenis van het boek mag zich verheugen over de uitgave van dit nieuwe jaarboek (red. Jeroom Vercruysse, Olmenlaan 5, B-1681 Lennik) dat de draad hervat waar de *Annales Prince de Ligne* hem hadden laten liggen. Het wordt heel fraai gedrukt door Hayez te Brussel. (Cf. [nr. 1071](#)).

In het achttiende-eeuwse Brussel is ons, naast de privé-pers van Karel van Lotharingen, ook deze van de prinsen de Ligne bekend. Prinsen, omdat zowel 'de' prins, Charles-Joseph, als zijn oudste zoon Charles, een tijdlang op het vlak van de typografie bedrijvig waren. De bedoeling van de auteurs is alle tegenstrijdigheden en legenden die in de loop van deze en de vorige eeuw over deze drukpers werden verspreid, op hun waarheidsgehalte te toetsen. Ze kunnen daar voor steunen op uitzonderlijk bronnenmateriaal: in de bibliotheek van de Gentse Rijksuniversiteit, en vooral in het kasteelarchief van Beloeil vonden ze twaalf rekeningen met uitgaven, gedaan voor de privé-pers tijdens de periode januari 1781-mei 1783. Verschillende van deze rekeningen worden in extenso en met de nodige

terminologische verklaringen opgenomen.

Na een bondig overzicht over zet- en druktechnieken in de achttiende eeuw volgen heel wat interessante gegevens over de privé-pers, die gevestigd was in de Lignes herenhuis te Brussel: zo o.a. over de drukker die voor de prinsen werkte (Adrien-François Pion, schoonvader van Frédéric-Maximilien Haëz); over diens (vorstelijk) salaris; over het gebruikte materiaal; en tenslotte over het rendement van de drukkerij, dat betrekkelijk laag bleef omdat ongeveer alles er door A. F. Pion alleen moest gedaan worden.

Het artikel eindigt met een uitvoerige bibliografische beschrijving van de acht werken die met zekerheid aan de Lignes privé-pers worden toegeschreven. Titelblad, illustraties en vignetten zijn telkens met zorg gereproduceerd. [P. D.].

1069. - Claude SORGeloos, *Quelques relieurs bruxellois du XVIIIe siècle*, in *Le livre & l'estampe*, 32, 1986, nr. 125, p. 75-94.

Overzicht van twaalf **boekbinders** (die tegelijkertijd ook boekdrukker en/of boekverkoper konden zijn) en hun produktie, gebaseerd op achttiende-eeuwse rekeningen. Velen onder hen hebben gewerkt voor Karel van Lotharingen en voor graaf Von Cobenzl. Het valt op hoezeer de landvoogd een open oog had voor mooie boekbanden, terwijl laatstgenoemde meer belangstelling toonde voor de kwaliteit van grafiek en typografie, en voor de inhoud van de tekst. [P. D.].

1070. - Raf VAN LAERE, *Heraldiek en boekbanden. Een keuze uit de bibliotheek van het voormalig Klein Seminarie te Sint-Truiden en het Provinciaal Archief- en Documentatiecentrum (Hasselt)*. - Hasselt: Provincie Limburg, Culturele Aangelegenheden, 1987. - [4], 26 p.: ill.; 21 cm. - BF. 20. Te verkrijgen bij het Provinciaal Documentatiecentrum, B-3800 Sint-Truiden.

Sedert 1979 wordt de omvangrijke bibliotheek van het Klein Seminarie te Sint-Truiden, samen met andere grotere of kleinere collecties, in het in dat jaar opgerichte Provinciaal Documentatiecentrum in dezelfde stad bewaard. Uit deze collectie en die van het Hasselts PAD-centrum, is een eerste tentoonstelling opgezet: **25** wapenbanden, voor ruim de helft met Noord- en Zuidnederlandse stadswapens, die vnl. 18de-eeuwse drukken van verschillende origine - Leiden, Amsterdam, Antwerpen e.a. - omsluiten. Een verdienstelijke catalogus bevat de beschrijvingen van de banden. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [1720](#)

1071. - Bernard DESMAELE, *Lectures de la noblesse bruxelloise du XVIIIe siècle*, in *Nouvelles Annales Prince de Ligne*, 1, 1986, p. 109-125.

In de eerste jaargang poogt B. Desmaele een antwoord te geven op de vraag welke boeken de Brusselse adel las ten tijde van de Verlichting. Het betreft hier een kwantitatieve benadering, die eens te meer steunt op veilingcatalogi (nl. 9 van de 58 Brusselse catalogi die in het bezit zijn van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel). Typisch voor de Brusselse adel is het zeer geringe aandeel van het religieuze boek in zijn verzamelingen; daartegenover staat dan weer een ruime belangstelling voor de geografie en de geschiedenis van de eigen regio (auteurs als Sanderus en Cantillon, Gramaye, Le Roy, Strada en Puteanus). Wat de verboden literatuur betreft moet de auteur ontgoocheld toegeven dat Voltaire, Rousseau en de *Encyclopedie* maar zelden in deze privé-bibliotheken voorkwamen, en dat de Brusselse elite de Verlichtingsideologie dus zeker niet eensgezind onderschreef. [P. D.].

Zie ook nr. [1068](#)

1072. - Jean-Jacques HEIRWEGH & Michèle MAT, *François-Bonaventure Dumont, marquis de Gages (1739-1787)*, in *Etudes sur le XVIIIe siècle*, 13, 1986, p. 67-100.

Een wat misleidende titel: slechts enkele bladzijden handelen over afkomst, leven en vermogen van deze Henegouwse edelman, en over zijn belangrijke rol als

organisator van de vrijmetselarij in de Oostenrijkse Nederlanden; de aandacht van beide auteurs gaat veel meer uit naar de bibliotheek van het 'h^otel de Gages' in Bergen, Hg., waar de markies zijn verblijf had. Op zijn verzoek werd in 1786 een catalogus van de bibliotheek opgesteld. Het ca. 200 pagina's tellende handschrift berust in het Rijksarchief te Bergen, en maakt een uitvoerige analyse mogelijk van de rijke verzameling, waarvan tenminste 60 % zeker door Fran^ois-Bonaventure zelf (en niet door zijn erfslaters!) werd aangekocht. Voorzichtig in hun interpretaties (de catalogus licht ons immers niet in over de reacties van de lezer(s) op het leeturaanbod), gaan de auteurs op zoek naar de culturele interesses en de leesgewoonten van een Henegouwse adellijke familie tijdens de tweede helft van de 18de eeuw. De beschrijving van de collectie gebeurt aan de hand van de vijf traditionele categorieⁿ: theologie en godsdienst, rechtsgeleerdheid, wetenschappen en kunsten, letterkunde en geschiedenis. Het besluit is genuanceerd: "une collection perm^oable aux modes nouvelles mais plus significative, dans son ^oconomie gⁿerale, d'une curiosit^e pour la controverse que de sympathies pour les audaces des Lumi^ores". (p. 100). [P. D.].

1073. - Jozef SMEYERS, *De veilingcatalogus van de bibliotheek van W. F. G. Verhoeven (1738-1809)*, in *Miscellanea Neerlandica ...* III, p. 51-58 (cf. [nr. 971](#)).

Regelmatig verschijnen artikels over achttiende-eeuwse priv^o-bibliotheken. Meestal zijn ze gebaseerd op veilingcatalogi en pogen de auteurs ervan - begrijpelijkerwijze - te achterhalen in hoeverre de Verlichtingsideeⁿ ingang vonden bij de intellectuele elite in de Nederlanden. Deze Kroniek biedt een drietal dergelijke analyses. Bovengenoemde bijdrage over de bibliotheek van de bekende Zuidnederlandse letterkundige en historicus, is hoofdzakelijk een opsomming van auteurs en titels. De veilingcatalogus die aan de basis ligt, is van de hand van Verhoevens stadsgenoot J. B. Rymenans; hij werd te Mechelen bij P. J. Hanicq gedrukt, en beslaat bijna 4000 nummers. De bibliotheek was rijk aan kerkelijke geschiedenis (ook met aandacht voor sekten), geschiedenis van de Europese staten (met natuurlijk speciale aandacht voor de Zuidelijke Nederlanden), antieke letterkunde, Franse literatuur (van Marot tot Marmontel), 16de-en 17de-eeuwse Nederlandse literatuur, humanisten en filosofen. Intrigerend is de afwezigheid van tijdschriften; minder verrassend het ontbreken van Engelse en Duitse literatuur. De collectie getuigde van Verhoevens ruime visie, historische gerichtheid en onafhankelijk standpunt. [P. D. & W. W.].

Zie ook nr. [2036](#)

1074. - *300 jaar chemie te Leuven 1685-1985. Tentoonstelling in de Universiteitshal, 14 november-7 december 1985*. - Leuven: J. Roegiers, 1985. -207 p.: ill.; 27 cm.

Heel wat achttiende-eeuwse drukken krijgen een plaats in deze catalogus, voornamelijk in deel 1 ('Scheikunde aan de oude universiteit Leuven 1685-1797'). Zo komen werken aan bod van Herman Boerhaave (over wie in het inleidend hoofdstuk wordt uitgeweid) en van de 'Leuvense Boerhaave' H. J. Rega. Laatstgenoemde bezat een rijke bibliotheek, die in mei 1755 werd geveild (op de tentoonstelling kwamen zijn ex-libris voor evenals een geannoteerde veilingcatalogus van zijn verzameling, gedrukt bij Martinus van Overbeke). Daarnaast werden o.a. ook werken opgenomen van A. D. Sassenus, H. J. Vounck, K. Van Bochaute en, hoe kon het anders, J. P. Minckelers. Een personenregister sluit de catalogus af. [P. D.].

1075. - *De satiricus Jacob Campo Weyerman, de luis in de pels van de Verlichting. Catalogus van de tentoonstelling ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan van de Stichting Jacob Campo Weyerman in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, 16 januari-28 februari 1987*. - 's-Gravenhage: Koninklijke Bibliotheek, 1987.- 66 p.: ill.; 22 cm. (Tentoonstellingscatalogi en -brochures van de Koninklijke Bibliotheek, 25). - ISBN 90-6259-074-8.

Het catalogusgedeelte wordt voorafgegaan door vier hoofdstukjes, handelend over resp. leven, oeuvre en (zowel eigentijdse als posthume) reputatie van de satiricus, **♦**n over de Stichting Jacob Campo Weyerman, die driemaal per jaar de *Mededelingen van de Stichting J. C. W.* uitgeeft. De tentoonstelling zelf bood een zeer compleet zicht op Weyermans bewogen leven (1677-1747), en vooral op zijn literaire productie. Het valt alleen te betreuren dat niet m**♦♦**r illustraties in de catalogus konden worden opgenomen. [P. D.].

1076. - *D'un livre l'autre*. [Une exposition du] Mus**♦**e royal de Mariemont. Catalogue. 12 d**♦**c. 1986-1er mars 1987. - Morlanwelz: Mus**♦**e royal de Mariemont, 1986. - 225 p.; ill.; 23 x 22 cm. - BF 650; Fl. 30.

Vier afdelingen: 'Max Elskamp et la presse priv**♦**e' (incl. Pascal DE SADELEER) voorstelling van 6 drukken, contacten met Paul Buschmann sen. en Henry van de Velde; 'Edmond Deman, **♦**diteur' (incl. Adrienne en Luc FONTAINAS) met notities van 22 werken; 'Les reliures de Charles de Samblanx et Jacques Weckesser **♦** Mariemont' (incl. Pierre-Jean FOULON) met beschrijving en afbeelding van 31 banden; hoofdmoot van het boek: "Cette conversation du 15", gesprek op 15 juni 1986 in de Bibliotheca Wittockiana over richtingen in de moderne bibliofilie (objecten, drukken, banden). De tentoonstelling werd licht gewijzigd door de Kon. Bibl. te 's-Gravenhage overgenomen onder de titel *Samenspel van boek en kunst*. [W. W.].

Zie ook nr. [1476](#)

1077. - A. KETS-VREE, *Een onbekende druk van 'Max Havelaar' uit de negentiende eeuw*, in *De nieuwe taalgids*, 78, 1985, p. 330-340.

Tussen de 2de (1860) en 3de (1871) druk van Max Havelaar heeft De Ruyter (drukker v.d. 2de druk) een dubbeldruk bezorgd (= door de gewone uitgever gemaakt zonder medeweten van de auteur en zonder dit via de gewone kanalen bekend te maken). Bedoeling was wel een minutieuze kopie van de 'echte' tweede druk te leveren. Toch zijn er 90 verschillen in de tekst. ook verschilt de witverdeling (achterhaald door vergelijking van transparantkopie**♦**n). [W. W.].

Zie ook nr. [970](#)

1078. - J. A. A. M. BIEMANS, *Lithografische facsimile's van twee Spiegel Historiae-fragmenten*, in *Miscellanea Neerlandica ...* 1, p. 145-165 (cf. nr. 971).

In hoeverre is een 19de-eeuwse reproductie bruikbaar voor paleografisch en codicologisch onderzoek? Men beschikte toen over twee methoden: de tekst kon gecalcueerd worden op een transparant (overtrek), die op zijn beurt omgekeerd op de lithografische steen gelegd werd; onder matige druk werd dit geheel door de cylinderpers gehaald, zodat de inkt zich aan de steen hechtte. Een tweede methode was het natekenen door een vakbekwaam tekenaar of graveur. Vergelijking in een aantal gevallen tussen origineel en reproductie leert: geen van beide proc**♦♦**s garandeert betrouwbaarheid. [W. W.].

1079. - A. K. L. THIJSS, *Devotie, winst en politiek: achtergronden van de produktie van neogotische devotieprenten in Vlaanderen tijdens de tweede helft van de 19de eeuw*, in *Cultuurgeschiedenis in de Nederlanden ...* p. 279-295 (cf. [nr. 1067](#)).

Vanaf ca. 1840 beheerste de Franse bidprentjes-industrie de Belgische markt.

Tegen deze al te commercieel gerichte produktie kwam een 'Verein zur

Verbreitung religi**♦**ser Bilder' in D**♦**sseldorf tot stand, dat bij ons door G. Gezelle warm gesteund werd. Gezelle propageerde ook Engelse neogotische bidprentjes.

Er ontstond een 'H. Beeldekensgilde' die de Brugse lithograaf Jacob Petyt de

gelegenheid bood zich te specialiseren in neogotische bidprenten. Daarnaast

ontstonden de 'Soci**♦♦**t de Saint Jean l'Evang**♦**liste' (Doornik) en de 'Soci**♦♦**t

de Saint Augustin' (Brugge) onder leiding van Henri Descl**♦**e. Voor beide laatste

genootschappen was het drukken van deze materie meer een ideologische aangelegenheid dan een economische onderneming. [W. W.].

1080. - A. VERSCHAFFEL, *Een overzicht van Het Limburgsch Jaarboek* (1892-1896), in *Archief- en Bibliotheekwezen in België* 57, 1986, p. 455-461. Onvindbaar geworden tijdschrift. Gedrukt te **Bilzen** bij L. Simoens en J. Bollen. Stichter was vermoedelijk Camille Huysmans. Het tijdschrift nam zowel creatief proza en poëzie als meer wetenschappelijke bijdragen op. [W. W.].

1081. - A. VAN DEN ABEELE, *De Brugse drukkers Bogaert*, in *Biekorf*, 85, 1985, p. 47-74. Zij bestaan vooreerst uit: Joseph (1752-1820) en zijn twee zonen Daniël (1777-1849) en Jan Frans (1779-1844). Daniël werd opgevolgd door zijn zoon Alphonse (1821-1869), deze op zijn beurt door zijn zoon Leon (1845). Jan Frans werd opgevolgd door zijn zoon Jules (.1827). Allen gaven vooral nieuwsbladen en periodieken uit. [W. W.].

1082. - Marianne FLEURUS, *L'activité des graveurs, imprimeurs, diteurs et marchands de partitions de musique à Bruxelles, entre 1830 et 1914*. - Bruxelles: Commission belge de Bibliographie, 1985. - 53 p.; 30 cm. (Bibliographia Belgica, 139). - ISBN 2-87093-020-8. Historische inleiding over de muziekdruk in de Zuidelijke Nederlanden. Daarna twee lijsten: een chronologisch panorama van de grote firma's, beginnend met einde 18de eeuw; daarna een alfabetische lijst van kleinere uitgevers, drukkers en verkopers, telkens met hun (opeenvolgende) adressen. Tot slot een bibliografie en index van persoonsnamen. [W. W.].

1083. - A. VAN DEN ABEELE, *De Brugse drukkers Amand Delplace-Beernaert en Modest Delplace*, in *Biekorf*, 85, 1985, p. 131-144. De activiteit van deze twee drukkers, vader en zoon, wordt in dit artikel nader omschreven. Tot nu toe kwam slechts een van beiden aan bod of werd hun productie aan één man toegeschreven. Amand (1810-1890) was vooral actief als uitgever van weekbladen. Modest (1832-1884) had connecties met G. Gezelle, A. Vyncke en Z. Maelfait, H. Verriest en A. Rodenbach; hij was dan ook de uitgever van o.a. 't Jaer 30 (later: 't Jaer 70), *De Vlaamsche Vlagge*, *Het Pennoen*, 't *Manneke uit de Mane*. Beide drukkers behoorden tot het Brugse Vlaamsgezinde en ultramontaanse milieu. [W. W.].

1084. - Luc & Adrienne FONTAINAS, *Biographie et bibliographie d'Edmond Deman*, in *Bulletin du bibliophile*, 1986, p. 309-379, 485-582, ill. Grondige studie. Na een biografische schets van deze Brusselse uitgever volgt de beschrijving van de uitgaven in chronologische volgorde, met nadruk op de grafische verzorging; in de nota's bij elk nummer wordt interessant materiaal verwerkt aangaande de samenwerking tussen uitgever, auteur en illustrator; tevens is veel aandacht geschonken aan individuele, afwijkende luxe-exemplaren van de edities (vooral de 'exemplaires nominatifs'). De publikaties worden ingebed in het algemene culturele kader van de tijd, b.v. via appreciaties van literatoren (in hun correspondenties). Indices op auteurs en illustrators. Onontbeerlijk voor de studie van het literaire klimaat tussen 1888 en 1912. [W. W.].

1085. - A. D[EWITTE], *Geschiedenis van de uitgeverij-drukkerij Desclée De Brouwer. De periode 1877-1896*, in *Biekorf*, 85, 1985, p. 107-108. Beknopte recensie van de Leuvense licentieverhandeling (1984) van S. van Hoonacker. Nadruk wordt gelegd op de band met de neogotiek. Het atelier telde 11 persen, 6 van Britse en 5 van Franse origine. Profane en religieuze titels houden elkaar ongeveer in evenwicht. De productie is in de periode 1884-1896 voor 89 %

Frans en voor 6, 5 % Nederlands. [W. W.].

1086. - A. VAN DEN ABEELE, *De eerste jaren van de drukkerij Herreboudt*, in *Biekorf*, 85, 1985, p. 240-249, 320-339.

Het Brugse bedrijf Bogaert werd overgenomen door Louis Bernard Herreboudt in 1845. Begonnen als politiek unionist had Herreboudt, samen met de *Gazette van Brugge* die hij uitgaf, kortstondige liberale sympathie; uiteindelijk kwam hij in het Brugse klerikale kamp terecht. [W. W.].

1087. - Colette BAUDET, *Grandeur et misères d'un éditeur belge: Henry Kistemaekers (1851-1934)*. - Bruxelles. Editions Labor, 1986. - 277 p.; 22 cm. (Archives du Futur). - ISBN 2-8040-0146-6. - BF 595.

Een eerste deel van deze studie brengt een overzicht van het leven van deze Brusselse uitgever. Aanvankelijk, beïnvloed door de Communards, gaf hij werken van socialistische strekking uit: later trekt hij jonge, naturalistische auteurs aan. Dit literair credo blijft hij getrouw, wat tot afstandelijkheid van *La Jeune Belgique* leidt. Financieel stond hij sterk door de uitgave van erotische literatuur in luxe-uitvoering - maar hierdoor kreeg hij last met justitie. Een veroordeling leidde in 1903 tot zijn vertrek naar Parijs. Afzonderlijk behandeld worden Kistemackers' relaties met belangrijke auteurs. Het tweede deel brengt een beschrijving van zijn uitgaven, ingedeeld volgens genre. In geval geen autopsie plaats had, is dit aangegeven. In bijlage een nuttige lijst van niet teruggevonden 'publications annonces' en eveneens een chronologische lijst van zijn boeken, per jaar van verschijnen gerangschikt. Indices van persoonsnamen en anonieme werken. Grondige studie, zeer rijk aan details betreffende het literaire en geestesleven tussen 1880 en 1900. [W. W.].

1088. - *Les éditeurs belges de Victor Hugo et le banquet des 'Misérables'*, Bruxelles 1862. - Bruxelles: Crédit Communal, 1986. - 93 p.: ill.; 30 cm.

Over de opeenvolgende verblijven van Hugo in België. De Brusselse uitgever Albert **Lacroix**, die de eerste druk van *Les Misérables* uitgeeft, viert het succes van dit boek met een groots banket ter ere van Hugo op 16 sept. 1862. Deze catalogus reproduceert de druk van het verslagboekje met de toespraken. [W.W.].

1089. - A. VAN DEN ABEELE, *Drukkerscompagnon Florent Lagrave de medewerker van priester Benoit Beeckman*, in *Biekorf*, 85, 1985, p. 414-416.

Lagrave was de informant van de gevreesde Brugse publicist Beeckman in diens strijd tegen Louis Herreboudt. [W.W.].

1090. - Kamiel STEVAUX & Raf VAN LAERE, *Geschiedenis van de 19de-eeuwse boekdrukkunst in Limburg. Een probleemstelling*, in *Hulde-album F. van Vinckenroye*. - Hasselt: Provinciaal Hoger Handelsinstituut, 1985, p. 283-298.

Verkenning in de activiteit van 19de-eeuwse drukkers te Sint-Truiden (J. B. Smits), Maaseik (J. J. Titeux), en Hasselt (P. F. Milis): zij vormden de eerste generatie. Later neemt het aantal drukkers en hun verspreiding toe; niet zelden zijn de drukkersgeslachten onderling verwant. Het overgrote deel van hun efemere produktie bleef niet bewaard. Ondanks deze ongunstige omstandigheid biedt dit initieel artikel in zijn noten een merkwaardige hoeveelheid van materiaal ter zake. [W. W.].

1091. - *Charles Nypels, meester-drukker*. Catalogus samengesteld door Marianne en Karel VAN LAAR. - Maastricht: Charles Nypels Stichting, 1986. - 95 p.: ill.; 20 cm. (Goodwill-serie van Drukkerij Rosbeek, 22).

Catalogus van de tentoonstelling te Maastricht (1986) en te Gent (1987), gewijd aan Nypels als typograaf. Bijdragen van o.a. Dick Dooijes, Ernst Braches en Albert Heiman. Afbeeldingen in kleur van het geïxposeerde materiaal.

Bibliografie van Nypels' uitgaven op basis van de colofons (die wel kritisch bekeken en aangevuld worden). Fraaie publikatie. [W. W.].

Zie ook nr. [1292](#)

1092. - A. VAN DEN ABEELE, *Oostendse drukkers van 1780 tot 1940*, in *Biekorf*, 85, 1985, p. 425.

Signaleert een Gentse licentieverhandeling van Patrick vanden Abeele, *De Oostendse drukkerijen*: 64 drukkerijen worden behandeld; opvallend is hun produktie van periodieken: meer dan 230 kranten en tijdschriften. 150 van de 230 titels zijn in het Frans. [W. W.].

1093. - J. VAN ISEGHEM, *Een drukke tijd voor drukker De Plancke: Biekorf bij de dood van Gezelle*, in *Biekorf*, 86, 1986, p. 62-80.

Over de varianten in het 'bijvoegsel' van *Biekorf* dat verscheen bij de dood van Gezelle: er blijken drie versies van te bestaan. [W. W.].

1094. - Valéry LARBAUD & A. A. M. Stols, *Correspondance 1925-1951*. - Paris: Editions des Cendres, 1986. - 2 din. (320, 112 p.).

Correspondentie die grotendeels handelt over de verzorging van Larbauds boeken door Stols. Dl. I bevat de eigenlijke correspondentie, dl. II het commentaar, de bibliografie en de index. (Deze mededeling berust niet op autopsie). [W. W.].

1095. - *De boekband in België in de 19de en 20ste eeuw*. Beschrijvende catalogus door Georges BERNARD. Historische inleiding door Paul CULOT = *La reliure en Belgique aux XIXe et XXe siècles*. Catalogue descriptif par Georges BERNARD. Introduction historique par Paul CULOT. - Brussel: Bibliotheca Wittockiana, 1985. - 294 p.: ill.; 30 cm.

Zeer fraaie tweetalige catalogus met uitvoerige technische beschrijving van 168 banden, die representatief worden geacht voor de Belgische produktie uit die periode. Voorzien van een historische inleiding en een zeer nuttig register van boekbinders. Onontbeerlijke studie. [W. W.].

1096. - *Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw. Twaalf verkenningen*. Redactie: W. VAN DEN BERG en Peter VAN ZONNEVELD. - Utrecht: HES, 1986. - 296 p.; 21 cm. - ISBN 90-6194-146-6.

Interessante keuze van bijdragen: B. LUGER, *Wie las wat in de negentiende eeuw?* (p. 46-68) (over leesbibliotheken); J. J. KLOEK en W. W. MIJNHARDT, *Het lezerspubliek als object van onderzoek* (p. 69-91) (over boekaanschaf te Middelburg via een boekhandelaar); Peter van Zonneveld, *Het leesgezelschap Miscens Utile Dulci te Leiden in de periode 1830-1840* (p. 92-103) (welke titels werden aangeschaft?); B. P. M. DONGELMANS, *Johannes Immerzeel Junior, een veelzijdig negentiende-eeuwer* (p. 104-122) (boekhandelaar en uitgever); Tineke JACOBI, *Tesselschade, jaarboekje van 1838, 1839 en 1840* (p. 123-145) (de jaarlijkse almanak als staalkaart van het literaire bedrijf). [W. W.].

1097. - H. DE LA FONTAINE VERWEY, *Herinneringen van een bibliothecaris. 8*, in *De boekenwereld*, 3, 1987, p. 114-121, ill.

Handelt over Emile van der Borch van Verwolde als bibliofoon en liefhebber van typografie; als volontair bij Stols heeft Verwolde aan drie boeken meegewerkt. [W. W.].

1098. - Lori VAN BIERVLIET, *Aantekeningen over Charles Carton en de Vlaamse Bibliophilen*, in *Biekorf*, 86, 1986, p. 380-394.

De Brugse priester Ch. Carton had contacten met bibliofoonen als F. Vergauwen, C. P. Serrure maar vooral met Ph. Blommaert. Carton wist burggraaf de Croeser ertoe te bewegen het Gruuthuse-handschrift voor uitgave aan hem toe te vertrouwen. Maar het was Blommaert die de tekst interpungeerde, corrigeerde, collationeerde

en die de proeven las. Hij schreef zelfs het woord vooraf. Dl. I verscheen in augustus 1848, dl. II met de inleiding in mei 1849. Ook voor een tweede werk, dat Carton in de reeks van de Vlaemsche Bibliophilen uitgaf, *Het Boeck van al 't gene datter gheschiedt is binnen Brugghe, sichtent jaer 1477, 14 februarii, tot 1491* (1859), genoot Carton hulp van Blommaert bij de correctie. In dezelfde reeks gaf Carton nog een derde werk uit: de *Lamentatie van Zegher van Male* (1859). [W. W.].

Zie ook nrs. [1276](#); [1278](#)

1099. - Lori VAN BIERVLIET, *De bibliotheek van Ignace de Coussemaker*, in *Biekorf*, 86, 1986, p. 183-187.

De Coussemaker overleed in 1890. Zijn bibliotheek bleef in familiebezit tot 1958. Dan werd zij ten dele aangekocht door een Parijse antiquaar. Van het restant kwamen 854 boeken naar de St.-Andriesabdij te Zevenkerken. Deze groep bevat Vlaamse devotieboekjes uit de 17de en 18de eeuw, historische werken en tijdschriften. [W. W.].

1100. - E. VANSTEENKISTE, *Het boekenbezit van Hemelsdale*, in Claudine VANTHOURNOUT, *De abdij van Hemelsdale*. Tentoonstellingscatalogus. - Kortemark: Gemeentebestuur, 1986, p. 63-75.

Van de in 1286 te Werken (Kortemark) gestichte en in 1827 opgeheven cisterciënzerinnenabdij is het boekenbezit slechts zeer gedeeltelijk te reconstrueren. 43 titels van 1620 tot 1724 en twee handschriften zijn bewaard: drie liturgica (Parijse drukken), evenveel geschiedkundige werken over de orde en voor het overige devotieliteratuur in het Nederlands en vnl. in het Frans. De huidige bezitter is vrijwel uitsluitend de Sint-Sixtusabdij te Westvleteren. Na het systematisch inleidend overzicht, volgen in het catalogusgedeelte beschrijvingen en afbeeldingen van enkele van deze drukken en banden. [E. C.-I.].

1101. - P. SOETAERT, *De bibliotheek KU Leuven Kortrijk*, in *Ex officina*, 3, 1986, p. 74-80, ill.

Bezit o.a. het resterend gedeelte van de bibliotheek van Jan de Hondt (Canius), een 16de-eeuwse kanunnik van de Kortrijkse O.L.V.-kerk (cf. [nr. 1011](#)). Doordat het boekenbezit van Jean-Marie Gantois hier ondergebracht is, bezit deze instelling een unieke collectie voor de studie van de Franse Nederlanden. Te Kortrijk berusten ook de archieven van Gery Helderberg en Flor Grammens. [W. W.].

1102. - Chris COPPENS, *Une bibliothèque imaginaire: de Leuvense universiteitsbibliotheek 1914-1940*, in *Ex officina*, 2, 1985, p. 64-69.

Chris COPPENS, *Une bibliothèque imaginaire. De medisch-historische bibliotheek van Gustav Klein (1862-1920)*, in *Ex officina*, 2, 1985, p. 125-152, ill.

Chris COPPENS, *Une bibliothèque imaginaire. (Droom)bibliotheek en universiteit: de dualiteit Stainier-Van Cauwenbergh*, in *Ex officina*, 3, 1986, p. 25-38, ill.

Chris COPPENS, *Une bibliothèque imaginaire. Duitse bibliofilie voor Leuven: de bibliotheek van Fedor von Zobeltitz (1857-1934)*, in *Ex officina*, 3, 1986, p. 81-102, ill.

In deze reeks bijdragen wordt de samenstelling van de nieuwe universiteitsbibliotheek te Leuven na de brand van 1914 behandeld. Deze bibliotheek is 'imaginaire' omdat zij op haar beurt in 1940 ten gronde ging. Met geld van de Duitse herstelbetalingen begon Louis Stainier in 1919 aan te kopen. Hij verwierf systematisch complete geleerdenbibliotheken. Een aantal specimina worden hier behandeld: vooreerst de medische bibliotheek van Gustav Klein; die was louter historisch gericht en telde 1400 banden van de 15de tot de 20ste eeuw; slechts 20 nummers overleefden de brand van 1940. De bibliotheek van Zobeltitz had een bibliofiel karakter: hij was de oprichter van *Zeitschrift für Bücherfreunde* (1897). Tegen de aankooppolitiek van Stainier, die tot dubbele

aanschaf aanleiding gaf, nam de Leuvense bibliothecaris Etienne van Cauwenbergh stelling. Hij was de tolk van de professoren, die een wetenschappelijke bibliotheek wensten, onmiddellijk gericht op het onderzoek. Van Cauwenbergh haalde het in 1927. [W. W.].
Zie ook nr. [1287](#)

1103. - Ludo SIMONS, *Een bibliothecaris in last. F. H. Mertens en de Cluyte van playerwater*, in *Miscellanea Neerlandica ...* II, p. 309-323 (cf. [nr. 971](#)).
Het handschrift van de *Cluyte* werd in het archief van de Antwerpse St-Lucasgilde ontdekt door J. C. E. van Ertborn. De Antwerpse stadsbibliothecaris F. H. Mertens kende de tekst dan ook via Van Erthorns *Geschiedkundige aenteekening aengaende de Ste Lucas Gilde*. Hij besloot de tekst uit te geven, verwierf daarvoor de steun van J. F. Willems, maar stuitte op tegenkanting in de rederijderskamer De Olyftak: de leden vonden het stuk te cru en antipaaps en wensten hun vereniging niet geassocieerd te zien met deze onderneming. Gevolg: er zijn twee staten van het titelblad, een eerste met de naam van de editeur Mertens en een tweede die naamloos is. De receptie van de uitgave in het literair-historisch milieu wees op een zelfde terughoudendheid als bij De Olyftak. [W. W.].

1104. - J. DESCHAMPS, *De veiling van de bibliotheek van de Brusselaar Anton Jozef Nuewens in 1811*, in *Cultuurgeschiedenis in de Nederlanden ....* p. 133-149 (cf. [nr. 1067](#)).
Deze bibliotheek bevatte zeer belangrijke handschriften, zoals het (naar de toenmalige koper genoemde) hs.-Van Hulthem en het rederijdershandschrift van Willem de Gortter. Onder de 16de-eeuwse drukken vallen werken van Anna Bijns en Jonker Jan van der Noot op. Via Van Hulthem zijn een aantal van Nuewens' *preciosa* uiteindelijk in de Brusselse Koninklijke Bibliotheek terechtgekomen. [W. W.].

1105. - Ada DEPREZ, *De bibliotheek van dr. F. A. Snellaert. Rondom de verwerving door de U.B. Gent 1872-1874*, in *Verslagen en Mededelingen van de Kon. Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 1985, p. 343-391.
Vooral dank zij de bemoeiingen van F. van der Haeghen heeft de Gentse universiteitsbibliotheek deze belangrijke collectie kunnen aankopen. Deze uitvoerige studie is gebaseerd op brieven (vooral die, gewisseld tussen de Gentse en Brusselse administratie) en archivalia. [W. W.].

1106. - Ada DEPREZ, *De verwerving en de structuur van de bibliotheek van dr. F. A. Snellaert*, in *Miscellanea Neerlandica ...* III, p. 85-96 (cf. [nr. 971](#)).
Reeds op jeugdige leeftijd begon Snellaert te verzamelen. Nadat hij een praktijk als geneesheer te Gent begonnen was, collectioneerde hij doelbewust oudere Nederlandse literatuur, vooral volksboeken, liederenbundels en toneelspelen. Hij zag af van het verwerven van mooie banden en van prestigieuze uitgaven op groot formaat. Veel kon hij verwerven via de Amsterdamse korenfactor J. J. Nieuwenhuizen. In latere jaren werd Snellaert in zijn aankooppolitiek gehinderd door de antiquaar Frederik Muller en de Gentse bibliothecaris F. van der Haeghen. Dit belette niet dat zijn collectie, die uiteindelijk in de Gentse universiteitsbibliotheek belandde, indrukwekkend was: ca. 1900 nummers dichtwerken uit de 16de tot 18de eeuw, 470 liederbundels, 790 toneelspelen, 146 prozaromans. [W. W.].

1107. - Albert AMPE, *Nogmaals Valckenaeres handschriften*, in *Miscellanea Neerlandica ...* I, p. 229-239 (cf. [nr. 971](#)).
Een erg gehavend bandje uit de bibliotheek van het Ruusbroec-genootschap, met twee Antwerpse postincunabelen (NK 3392 en 2719) blijkt te zijn benut door Julius Valckenaere (1866-1930) bij zijn (verwarde en onwetenschappelijk gepresenteerde) *Het gheestelijk harpenspel van den lijden ons Heren*, 1902. [M. d. S.].

1108. - Jan ROEGIERS, *Jan Frans van de Velde (1743-1823) bibliograaf en bibliofiel*, in *Miscellanea Neerlandica ... III*, p. 59-83 (cf. [nr. 971](#)).

In zijn vlot lezende bijdrage besteedt de hoofdbibliothecaris en archivaris van de Leuvense Universiteit aandacht aan de bibliografische en bibliofiele interesses van zijn illustere voorganger, die overigens ook **♦♦** van de leiders was van het ultramontaanse verzet tegen de hervormingspolitiek van Jozef II. Als bibliothecaris zorgde J. F. van de Velde voor een verdubbeling van het bezit van de oude universiteitsbibliotheek, vooral dankzij aankopen op veilingen van jezuïetenbibliotheeken. In die functie was Van de Veldes hoogste streefdoel het ontwerpen van een volledig waterdichte, systematische catalogus: een plan dat door zijn talrijke andere activiteiten echter niet kon worden gerealiseerd, temeer daar hij de zaken wel heel grondig wenste aan te pakken. Van de Velde bouwde ook **♦♦** van de meest uitgebreide privéverzamelingen van zijn tijd op: bij de veiling in 1833 werden zowat dertigduizend titels te koop aangeboden! Daaronder bevonden zich vooral boeken over theologie en geschiedenis (aansluitend bij de specifieke interesses van de verzamelaar, die ook als hoogleraar in de Schriftuur en als kerkhistoricus bedrijvig was), maar ook heel wat kostbare handschriften en incunabelen. Van de enorme omvang van zijn collectie **♦** van zijn zin voor volledigheid en precisie getuigen de door Van de Velde zelf opgestelde *Catalogues systématiques* (thans in het bezit van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel): het werden 36 banden in folio! De auteur voert ons mee naar belangrijke veilingen van het eind van de achttiende eeuw, duidt aan wie Van de Veldes commissionairs waren in het buitenland, en verhaalt uitgebreid over diens verblijf in Duitsland, vanaf 1798, 'het verhaal van zijn reizen van de ene bibliotheek naar de andere' (p. 71). Tenslotte komen ook Van de Veldes contacten met andere vooraanstaande bibliofielen aan bod: duurzame relaties knoopte hij vooral aan met Carlos de Laserna Santander en met Karel van Hulthem. [P. D.].

Zie ook nr. [1286](#)

1109. - Jacques HELLEMANS, *La contrefaçon des revues françaises en Belgique (1815-1854)*, in *Le livre et l'estampe*, 31, 1985, nr. 123, p. 91-114.

Na een lijst van 100 tijdschriften, die in België nagedrukt werden, volgt een typologie: niet alle nadrukken waren een reproductie 'cover to cover': gevallen van selectie zijn bekend. Opvallend waren de snelheid en nauwkeurigheid waarmee gewerkt werd. Tenslotte worden de Franse tegenmaatregelen geschetst. [W. W.].

1110. - Hilda VAN AssCHE, *Conscience in Scandinavië. Een bibliografische verkenning*, in *Hulde-album F. van Vinckenroye*. - Hasselt: Provinciaal Hoger Handelsinstituut, 1985, p. 299-310.

Van Conscience werden 22 werken vertaald in Scandinavische talen onder de vorm van 37 vertalingen in boekvorm. Geen van deze vertalingen beleefde een herdruk, maar tot 1860 verschenen zij nog in het jaar zelf van het origineel of slechts **♦♦** jaar later. Vooral werd gesteund op Duitse en Franse tussenvertalingen. De bibliografische beschrijving van de behandelde titels (achtereenvolgens Deens [het merendeel], Zweeds, Noors, IJslands, Fins) berust op autopsie. [W. W.].

1111. - Staf LOOTS, *Vlaamse kinder- en jeugdboeken van 1830 tot heden. Bibliografie met biografische gegevens. Deel 1: 1830-1930*. - Antwerpen: Vlaamse Bibliotheek Centrale, 1986. - xix, 370 p.: ill. -, 23 cm. - ISBN 90-7053-016-3.

Inventarisatie van deze literatuur, verschenen als monografie. Berust ten dele op autopsie (in dat geval worden de afmetingen van het exemplaar opgegeven); titels die enkel via secundaire literatuur bekend zijn werden eveneens opgenomen. De volgorde is alfabetisch per auteur en daarna per titel. Van elke auteur wordt een korte biografische noot gegeven. Van elk boek krijgt men titel, plaats van uitgave, uitgever, jaar van uitgave, formaat (niet altijd), afmetingen en aantal blz.

Anonieme werken zijn in een afzonderlijke afdeling samengevoegd. Registers op titels en namen (opgelet: een verbeterde versie van deze laatste lijst is als afzonderlijke katern toegevoegd). Het gehele werk is begroot op 3 delen. [W. W.]

1112. - *'t Is vol van schatten hier ... Nederlandse literatuur tentoongesteld in het Letterkundig Museum*. Hoofdredactie Anton KORTEWEG en Murk SALVERDA. - Amsterdam: De Bezige Bij, 1986. - 2 dln. (336 en 240 p.): ill.; 31 cm. - ISBN 90-234-5292-5.

Bedoeld als begeleiding bij de permanente tentoonstelling in het Museum. Aangezien het werk zich alleen baseert op aldaar bewaard materiaal, zijn lacunes onvermijdelijk. Dl. I heeft betrekking op de Nederlandse literatuur van 1750 tot 1940, dl. II behandelt de periode na 1940. De opzet is chronologisch; aan elke schrijver wordt een essay gewijd waarvan de lengte evenredig is met de ruimte die de auteur in de expositie inneemt. Er volgt een (selectieve) bibliografie. Belangrijk is het iconografisch materiaal: 600 afbeeldingen, gekozen uit handschriften, portretten, rijmprenten, affiches, boekomslagen, waarvan er veel hier voor het eerst (vaak in kleur) afgebeeld worden. [W. W.]

1113. - Evert WISKERKE en Marita MATHIJSEN, *Bibliografie literaire tijdschriften 5, 1840-1849*, in *De Negentiende Eeuw*, 9, 1985, p. 25-47. Alfabetische lijst met begin- en eindjaar van verschijnen, plaats en uitgever. Indien jaargangen spoorloos zijn, worden deze gespecificeerd. [W. W.]

1114. - Ada DEPRez & Lut TROCH, *Nederlandsch Museum 1874-1894*. - Gent: Cultureel Documentatiecentrum Rijksuniversiteit, 1986. - 238 p.; 21 cm. (Bouwstoffen voor de geschiedenis van de Vlaamse literatuur in de negentiende eeuw, II. Bibliografie van de Vlaamse tijdschriften in de negentiende eeuw, 11).
Ada DEPRez & Hans VANACKER, *De Roskam 1847-1848. De Schrobber 1847-1848. Het Vaderland 1848*. - Gent: Cultureel Documentatiecentrum Rijksuniversiteit, 1986. - 189 p.; 21 cm. (Bouwstoffen voor de geschiedenis van de Vlaamse literatuur in de negentiende eeuw, 11. Bibliografie van de Vlaamse tijdschriften in de negentiende eeuw, 12).
Ada DEPRez & Marc CARLIER, *Almanak voor de leerende jeugd van Vlaanderen 1875-1876. De Vlaamsche vlagge 1875-1899*. - Gent: Cultureel Documentatiecentrum Rijksuniversiteit, 1986. - 200 p.; 21 cm. (Bouwstoffen voor de geschiedenis van de Vlaamse literatuur in de negentiende eeuw, II. Bibliografie van de Vlaamse tijdschriften in de negentiende eeuw, 13).
Elk nummer van deze reeks repertorieert de inhoud van de tijdschriften. Als inleiding fungeert een evaluatie en beknopte geschiedenis van de publikatie in kwestie. Uitvoerige auteurs- en trefwoordenregisters. [W. W.]

1115. - R. VAN LAERE, *De Zangschool (1889-1898)*. - Hasselt: Provincie Limburg Culturele Aangelegenheden, 1986. -- xiv-64 p.: ill.; 21 cm. (Bibliografische Analyses, 1).
R. VAN LAERE, *De Kabouter uit het land van Loon (Hasselt, 1888-1898)*. - Hasselt: Provincie Limburg Culturele Aangelegenheden, 1986. - XV-78 p. ill.; 21 cm. (Bibliografische Analyses, 2).
R. VAN LAERE, *Geschiedkundige verscheidenheden ... De Vlaamsche Broeders (Hasselt, 1862) en Letteroefeningen Utile Dulci (Sint-Truiden 1852-1893)*. - Hasselt: Provincie Limburg Culturele Aangelegenheden, 1986. - XXXI-23 p. ill.; 21 cm. (Bibliografische Analyses, 3).
Deze reeks is gewijd aan Limburgse *tijdschriften*. Na een korte geschiedenis van het tijdschrift volgt een lijst van de medewerkers (met biografische gegevens), facsimile's van titelpagina's en karakteristieke bladzijden, een lijst van bijdragen (niet per nummer of jaargang, maar alfabetisch op naam van de auteur), indices op persoons- en plaatsnamen en trefwoorden. [W. W.]

Archives et bibliothèques de Belgique - Archief- en bibliotheekwezen in België,
dl. LIX (1988), nr. 3-4 pp. 268-334: nrs. 1116-1299.

**KRONIEK VAN HET GEDRUKTE BOEK
IN DE NEDERLANDEN TOT 1940**

-14-

Afgesloten op 1 oktober 1988

door

ELLY COCKX-INDESTEGE (Brussel)

PIERRE DELSAERDT (Leuven)

JEROOM MACHIELS (Gent)

MARCUS DE SCHEPPER (BRUSSEL)

WERNER WATERSCHOOT (Gent)

Redactieadres: E. Cockx-Indestege,
Koninklijke Bibliotheek, Keizerlaan 4,
B-1000 Brussel

[Go Top](#)

1116. - *Nationaal biografisch woordenboek*, XII. - Brussel Paleis der Academiën,
1987. - ISBN 90-6569-012-3.

Deze twaalfde band is rijk aan biografieën van drukkers-uitgevers. Belangrijk zijn de artikelen van A. van den Abeele aan het Brugse drukkersgeslacht Bogaert gewijd, aan Joseph de Busscher, de krantenuitgevers Deplace en drukker-boekhandelaar-boekbinder Pieter de Sloovere. De meest substantiële bijdrage is allicht die van R. Baetens over het geslacht Verdussen (elf notities). A. Schouteet behandelt de postincunabeldrukker H. van den Dale (titel nr. 4 zal vermoedelijk wel van 1609 dateren, met een jezuïet als auteur, en derhalve niet door V. D. gedrukt zijn). Verder zijn er levensbeschrijvingen gewijd aan de Mechelse drukker-uitgever Dessain (H. de Lannoy), Jef Hinderdael te Temse (M. Hinderdael), P. F. Milis te Hasselt (F. van Vinckenroye), J. J. Stock (M. de Bruyne) en D. A. Vanhee (id.), en aan de bibliofielen C. L. Carton (L. van Biervliet), A. Nuewens (A. Delva) en P. Oris (J. Biemans). Belangrijk vanuit bibliografisch oogpunt is de notitie over G. van den Hoecke (P. Bockstaele). [E. C.-I.]

1117. - *Lexikon des gesamten Buchwesens - LGB* -. Herausgegeben von Severin CORSTEN [et. al.]. - Stuttgart: A. Hiersemann. - 1987. Band 1, Lieferung 8: Brüssel-Buchzubringer (p. 561-639) - Band 2, Lieferung 9: Buch-Catholicon (p. 1-80). 1988. Band 2, Lieferung 10: Catnach-Columbia (p. 81-160), Lieferung 11: Columbia-Degen (p. 161-240).

Hier speciaal te vermelden zijn volgende lemmata: Bry, de (H. Wendland) en alle samenstellingen met 'Buch', Caesaris, Arnoldus (S. Corsten), Caesaris, Petrus (id.), Campbell, Marius Frederik Andries Gerardus (id.), Chevalier d'olib' (Red.), Cholinsu (H.-G. Schmitz), Civilit'-Schrift (P. Amelung), Cock, Hieronymus (Red.; echter niet met de recente literatuur), Coeck van Aelst, Pieter (Red., *Dict.* van A. Rouzet onbekend!), Collaert (E. K'nig). [E. C.-I.]

1118. - Gerhard PICCARD, *Wasserzeichen: Vierf'ssler. I Hirsch, II Raubtiere, III Verschiedene Vierf'ssler*. [Redaktion: Hermann BANNASCH]. - Stuttgart: W. Kohlhammer, 1987, 3 dln. (Die Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptstaatsarchiv Stuttgart, Findbuch XV). - ISBN 3-17-008269-8.

Cf. Kroniek 10, [nr. 590](#). Het ritme van verschijnen is veranderd! Het nieuwe *Findbuch* bevat viervoeters als watermerk. [E. C.-I.]

1119. - B VAN GINNEKEN-VAN DE KASTEELE, *A history of the Paper Publications Society (Labarre Foundation) in IPH Yearbook, Yearbook of paper history*, 4, 1983/84. - Basle: IPH Edition, 1986, p. 207-228, ill.

Met vertraging maar toch het vermelden waard is dit overzicht van groei en werkzaamheden van de befaamde reeks 'Paper Publications Society', een monumentale reeks betrekking hebbend op papier in de breedste zin, doch in de praktijk voornamelijk op de watermerken. De reeks werd opgezet in 1950 door Emile Joseph Labarre (1883-1965) uit Hoei, spoedig Engelsman bij adoptie en later in Nederland gevestigd. Zijn bibliotheek bevindt zich nu in de U.B. Amsterdam, waar B. van Ginneken-van de Kastele jaren voor de Labarre-Collectie heeft ingestaan. Veertien forse delen van de P.P.S. zijn verschenen; materiaal in bewerking ligt te wachten op een opvolger en op financiële middelen. [E. C.-I.].

1120. - Friedrich-Adolf SCHMIDT-KONSEMOLLER, *Bibliographie zur Geschichte der Einbandkunst von den Anfängen bis 1985*. - Wiesbaden: L. Reichert, 1987. - xviii, 511 p.; 25 cm. - ISBN 3-88226-391-1. DM 340. Systematisch ingerichte bibliografie. De oude Nederlanden, het huidige België en Nederland komen aan bod in hoofdstuk 10 Geschiedenis van de boekband, en in de daarop volgende hoofdstukken die chronologisch geordend zijn, maar de landen niet altijd specifiek vermelden. Er zijn registers op naam van de auteurs, de boekbinders, de boekbandverzamelaars, een zakenregister en een geografisch register. Keurig uitgegeven in handzaam formaat, over twee kolommen, in vollinnen band. Helaas veel te duur. [E. C.-I.].

1121. - *Vriendschap in vereniging*. Catalogus van de tentoonstelling ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de Vereniging 'Vrienden der Koninklijke Bibliotheek'. Met een geschiedenis van de Vereniging 1938-1988. - 's-Gravenhage: Koninklijke Bibliotheek, 1988. - 142 p.: ill.; 24 cm. (Tentoonstellingscatalogi en -brochures van de Koninklijke Bibliotheek, 29). - ISBN 90-6259-083-7. Fl. 25. Honderdzesentachtig documenten - handschriften, gedrukte boeken, banden, papier - zijn door acht stafmedewerkers min of meer uitvoerig beschreven. Het jubileumgeschenk, een z.g. 'chemise'-band, behoort tot een van de zeldzaamste soorten band, die in de 15de en ook nog 16de eeuw voornamelijk in de Zuidelijke Nederlanden zullen zijn vervaardigd, getuige hiervan de talrijke afbeeldingen van zo'n band op schilderijen. I.c. betreft het een Spaanse band uit ca. 1460, die als tweede beschermende platbekleding wijnrood fluweel heeft, versierd met passement en zilveren slot. Hij omsluit een getijdenboek uit Valencia. Zeer lezenswaard is de commentaar bij vijf Nederlandse postincunabelen die dank zij de speurzin van M. E. Kronenberg voor de Haagse K.B. konden verworven worden. De nalatenschap van de bibliografie wordt eveneens kort besproken. Bij de latere en recente drukken zit uiteraard ook Nederlands materiaal. De catalogus die voor elk wat wils te bieden heeft, is bijzonder smaakvol uitgevoerd, met zwart-wit en acht kleurreproducties verlucht, een waardevol geschenk van de Vereniging aan haar leden. [E. C.-I.].
Zie ook nr. [1361](#)

1122. - *Repertoire des librairies belges de livres anciens et d'occasion = Repertorium van Belgische antiquariaten en tweedehandsboekhandels*. - Bruxelles: Emile van Balberghe, 1986 - ; 21 cm.- 1986; n.p. - *Nouvelle édition = Nieuwe uitgave*. 1988; n.p. - BF 500. Besteladres Vautierstraat 4, B-1040 Brussel. Onmisbare repertoria voor (Belgische) verzamelaars. Beide edities behouden hun waarde dankzij de inleidende artikeltjes over allerlei aspecten i.v.m. het boek. We vermelden hier uit 1986: J.-F. Gilmont: 'La bibliologie, pourquoi?', J.-M. Horemans: 'Le Musée de l'Imprimerie' (K.B. Brussel), J. Roegiers: 'De Brabantse Omwenteling en het begin van de persvrijheid in België', F. Sartorius: 'Les métiers du livre à Bruxelles durant les années 1860-1880, une voie inexplorée', L. Simons: 'Een pionier van het Vlaamse boek: Leo J. Krynn (1878-

1940)' en E. van Balberghe: 'Un catalogue d'un cabinet de lecture anversois du début du XIXe siècle'.

De uitgave 1988 bevat o.m. E. Cockx-Indestege: 'Over "bibliofiele" uitgaven, privé-persen en marginale drukkers', en de elders besproken artikels van G. Colin, D. van den Auweele en A. Verrycken (cf. nrs. [1225](#), [1199](#), [1180](#)). [M. d. S.]. Zie ook nrs. [1180](#); [1199](#); [1225](#); [1289](#)

1123. - XLIXe CONGRÈS DE LA FÉDÉRATION DES CERCLES D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE DE BELGIQUE ET 3e CONGRÈS DE L'ASSOCIATION DES CERCLES FRANCOPHONES D'HISTOIRE ET D'ARCHÉOLOGIE DE BELGIQUE, Congrès de Namur, 18-21 août 1988. Actes. Tome I. - Namur: [s.n.], 1988. - xxxvii, 482 p.; 24 cm.

Op dit congres was een afzonderlijke sectie gewijd aan Geschiedenis en beheer van het **gedrukte boek**. In dit eerste - reeds lijvige - deel zijn de samenvattingen opgenomen. Het vermelden waard in onze Kroniek zijn de lezingen van C.

Coppens over *François Vivien et Henri van Hastens: une collaboration entre Namur et Louvain*; A. M. Goffin over *L'inventaire d'une imprimerie-librairie namuroise en 1795. La séparation Stapleaux-Legros*; L. Knapen, *La bibliothèque de l'ancienne abbaye de Saint-Hubert. État de la question*, J.-M. Kreuzsch, *La bibliothèque du Musée royal de l'armée à Bruxelles: historique et analyse des fonds*; B. Liesen, *Le livre et ses lecteurs dans les bibliothèques populaires au XIXe siècle*; R. Plisnier, *Les récits de voyage publiés en français et conservés à la Bibliothèque de l'Université de Mons (des origines à 1800)*; C. Sorgeloos, *L'analyse scientifique des imprimés anciens et l'histoire des idées. Un cas de la fin du XVIIIe siècle: les Mémoires historiques et politiques sur les Pays-Bas autrichiens de P. F. de Neny*. [E. C.-I.].

1124. - Raymond H. KEVORKIAN, *Les imprimés arméniens des XVIe et XVIIe siècles. Catalogue [de la] Bibliothèque nationale, Département des livres imprimés, Département des entrées étrangères*. - Paris: Bibliothèque nationale, 1987. - 33 p.: facsim.; 30 cm. (Études, guides et inventaires, 5). - ISBN 2-7177-1754-4. FF 50.

Evenzeer als geschriften van Galilei of Descartes slechts in het vrije Nederland konden worden gedrukt en gepubliceerd, was dit ook het geval met de Armeense boeken. Op het ogenblik dat de Romeinse censuur in Venetië of Marseille toesloeg, weken de drukkers uit naar Amsterdam. Van de 78 Armeense drukken in het bezit van de B.N., zijn er 20 te Amsterdam door S. Ejmiacin en S. Sargis, en door M. Vanandec'i, resp. in 1658-1669 en 1685-1718 gedrukt. In de beknopte becommentarieerde literatuurlijst ontbreken evenwel de studies over het onderwerp van F. Macier in *Revue des études arméniennes* (1928), A. N. Bijvanck in *Oudheidkundig jaarboek* (1933), F. Dubiez in *Ons Amsterdam* (1961) en J. D. M. van Santen in *Magnus* (1962). De lectuur daarvan zou dan wel de onjuiste vermelding 'reliure flamande' rond een Amsterdamse druk van 1664 (cat. nr. 5: Hymnaire, Res. B. 3602) vermeden hebben. Een algemene catalogus van de Armeense 'incunabelen' (1511-1695), waarin het bezit van een vijftiental bibliotheken is opgenomen, is ter perse. [E. C.-I.].

1125. - J. GHYSSAERT, *Lofdichten in de stedelijke bibliotheek van Brugge, in Vlaamse stam*, 23, 1987, p. 457-462.

De Brugse stadsbibliotheek bezit 172 gedrukte lofdichten. Hiervan wordt een alfabetische lijst op naam van de gevierden opgesteld. Naast de datum van het feest komen achtereenvolgens de actuele bibliotheeksignatuur en een signum dat het soort dichtwerk aanduidt (ter gelegenheid van huwelijk, professie, jubileum). Het oudste stuk is van 1717, het meest recente uit 1911. [W. W.].

1126. - A. DEROLEZ, *Het fonds 'Vliegende Bladen' in de universiteitsbibliotheek*

Gent in *De Leiegouw*, 29, 1987, p. 77-84.

Dit fonds, opgezet door Ferdinand vander Haeghen, vormt een zeer heterogeen geheel: archiefstukken, officieel drukwerk, propagandamateriaal en industrieel drukwerk (waarbij zelfs verpakkingen) zijn er naast elkaar aanwezig. Het vormt een belangrijke bron voor mentaliteits- en sociale geschiedenis. De eerste, noodzakelijke maatregelen ter ontsluiting worden thans genomen. [W. W.].
Zie ook nr. [1282](#)

1127. - Jos DE GELAS, *Inventaris van de Brabantse papiermolens*, in *Industrieel erfgoed*, nr. 7 (1985-1987), 1987, p. 15-25.

In dit tijdschrift van de Vlaamse Vereniging voor industriële archeologie (Postbus 30, Postkantoor Maria Hendrikaplein te B-9000 Gent-12) is gepubliceerd in alfabetische orde van de gemeenten (van vóór de fusie van 1976), de lijst met papiermolens (van de 14de/15de eeuw af) en papierfabrieken in de Belgische provincie Brabant. Van de niet meer bestaande werden de sporen in documenten teruggevonden. Welke documenten dat zijn, wordt echter niet meegedeeld. [E. C.-I.].

1128. - Filip CREMERS, *De Turnhoutse papierverwerkende industrie en haar nalatenschap* in *Industrieel erfgoed*, nr. 7 (1985-1987), 1987, p. 26-38, ill.

Overzicht in vogelvlucht van de Turnhoutse papierbedrijven (19de-20ste eeuw) met lijst namen en data. Ook namen van speelkaartenmakers zijn opgegeven. Selectieve, recente literatuurlijst. [E. C.-I.].

1129. - Paul HOFTIJZER, *'In de Wereld vol Druckx'*. **Drukkers en boekverkopers en hun uithangtekens** in *De Boekenwereld*, 4, 1987-1988, 2, jan. 1988, p. 42-53. Kort overzicht van het uithangbord als kenteken van boekhandels in Nederland (16de-20ste eeuw). [M. d. S.].

1130. - Jan Frans VANDERHEYDEN, *Verkenningen in vroegere vertalingen in Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 1985, p. 147-200, 294-342; 1986, p. 165-290; 1987, p. 58-182.

Met deze vier bijdragen wordt de reeks afgesloten die J. F. Vanderheyden sedert 1978 aan vertaalwerk in de 15de en 16de eeuw heeft gewijd. De lectuur ervan is boeiend en gevarieerd en voor ons belangrijk in zover blijkt dat drukken uit genoemde periode een belangrijke bron zijn voor tekstkritiek en -geschiedenis en dat **drukkers** daarin vaak een onverwachte of minder bekende rol hebben gespeeld. Een uitnodiging tot voortgezet onderzoek. Een namen- en titelregister heeft de auteur (♦ 1987) niet meer kunnen publiceren; een goede en erg nuttige oefening voor degene die zich daartoe voelt aangetrokken! [E. C.-I.].

Zie ook nr. [1305](#)

1131. - Albert SCHOUTEET, *Weinig of niet bekende drukkers van Brugge uit de 16de en het eerste kwart van de 17de eeuw* in *De Gulden Passer*, 65, 1987, p. 5-41.

Vierenveertig slecht of niet bekende Brugse drukkers werden door de oudstadsarchivaris van Brugge, A. Schouteet, uit archiefdocumenten opgedolven. Of en wát ze geproduceerd hebben, blijft voorlopig een onbeantwoorde vraag. De meesten zijn leerling geweest aan de stedelijke Bogardenschool en genoten hun opleiding bij een meester-drukker, vnl. te Antwerpen. Wat Schouteet over deze drukkers heeft gevonden, wordt ons in de vorm van alfabetische geordende biografische notities gepresenteerd - supplement op A. Rouzets *Dictionnaire des imprimeurs* uit 1975. Toch zijn er enkele bekende namen bij zoals H. Eckert van Homberch - mag Hendrik van Hecke met Eckert v. H. vereenzelvigd worden? -, Jan Gailliart, Joris Tant. Het belang van deze publikatie is evident. [E. C.-I.].

1132. - **H. Dessain** (1719-1988). *Catalogue de l'exposition organisée par la Bibliothèque 'Chiroux-Croisiers'*. - Liège: H. Dessain, 1988. - 77 p.: ill.; 23 cm.

(Les Editeurs Liégeois). - ISBN 2-502-00249-4.

Na een schets van het geslacht Dessain wordt de activiteit van de opeenvolgende onderscheiden drukkers kort aangegeven. De eigenlijke catalogus bevat per drukker zowel een keuze van documenten, zijn persoon betreffend, als van door hem gedrukte boeken. De catalogus is overvloedig geïllustreerd; de foto's tonen zowel documenten als titel- en tekstbladzijden, omslagen, boekbanden (in kleur), ontwerpen en gelegenheidsdrukwerk. [W. W.].

1133. - R. LEENAERTS, *Gazette van Gend. Gentse drukkersgeslachten en aanverwanten in Vlaamse stam*, 24, 1988, p. 111-116.

Alfabetisch overzicht van de Gentse drukkers die achtereenvolgens de 'Gazette van Gend' (1667-1940) uitgegeven hebben. Schr. verstrekt familiale bindingen, geboorte- en sterfdata en data van overneming van het blad. [W. W.].

1134. - Piet VISSER, *Jan Philipsz Schabaelje and Pieter van der Borch's etchings in the first and final state. A contribution to the reconstruction of the printing history of H. J. Barrefelt's 'Imagines et Figurae Bibliorum' in Quaerendo*, 18, 1988, p. 35-76, ill.

In het Alkmaarse exemplaar van *Den Grooten Figuer-Bibel* (1646) van de doopsgezinde schrijver Jan Philipsz Schabaelje bevinden zich 33 prenten van de graveur Pieter van der Borch in een tot nog toe niet bekende eerste staat. Grondig onderzoek hiervan leidt tot een duidelijker inzicht in de complexe drukgeschiedenis van Hijs *Imagines*. In bijlage: gegevens over de gebruikte lettertypen, overzicht van staten en onderschriften van de prenten, opgave van ornamenten op tekstbladzijden (alle afgebeeld). [M. d. S.].

1135. - **Emblem books. A microfiche project.** [+ Supplement 1. Ed. Wim VAN DONGEN). - Zug: Zug: Inter Documentation Company AG, z.j. -2 afl. (23; 10 p.): ill ; 29 cm.

Short-title-lijst van 354 + 135 titels van embleemboeken die in microfichevorm leverbaar zijn. (Bestellingen te richten aan IDC-Order Department, Poststrasse 14, CH 6300 Zug). Zoals te verwachten zitten hier veel drukken uit de Nederlanden bij. De bibliografie van J. Landwehr en M. Praz vormden het uitgangspunt om de lijst aan te leggen. [E. C.-I.].

1136. - *A short title catalogue of the emblem books and related works in the Stirling Maxwell Collection of Glasgow University Library (1499-1917).*

Originally comp. by Hester M. BLACK, ed. and rev. by David WESTON. -

Aldershot (Hants): Scholar Press, 1988. - vi, 99 p.; 30 cm. - ISBN 0-85967751-6. 12.50.

Eindelijk is deze schatkamer toegankelijk! De 1777 items, meest verzameld door Sir William Sterling Maxwell (1818-1878), worden, in alfabetische orde, zeer kort geïdentificeerd (auteur, korte titel, plaats en jaar van publikatie, bibliotheeksignatuur). Nog korter is de chronologische lijst achteraan, gevolgd door een 'Appendix of manuscripts in the Stirling Maxwell and other collections' (nr. 3 Barbonius, maar vooral nrs. 16-17 Roemer Visscher: drukkopij?). Helaas ontbreekt een drukkersregister, en een op taal. Toch is de inbreng van de Nederlanden op elke bladzijde overduidelijk. Een must voor bibliotheken en liefhebbers van dit beeldig genre. [M. d. S.].

Zie ook nr. [1315](#)

1137. - Wilco C. POORTMAN, *Deel I Ia Boekzaal van de Nederlandse prentbijbels. 1. Een beschrijving van prentbijbels en prentenreeksen waarvan de prenten in bijbels of in gedeelten van bijbels voorkomen. 2. Een chronologisch register van prentbijbels en prentenreeksen van de 15de tot de 20ste eeuw. Deel I Ib Boekzaal van de werken van Flavius Josephus in de Nederlandse taal -'s-Gravenhage: Uitgeverij Boekencentrum B.V., 1986 - 305 p.: ill., 31 cm. (Bijbel en*

prent, 2). - ISBN 90-239-12.241. Fl. 185.

Vervolg op deel I gewijd aan de eigenlijke bijbels (cf. Kroniek 12, 1986, [nr. 824](#)). Tot de oudste prentbijbels (de bijbel in beeld voorzien van onderschriften, ev. een verhaal, maar niet de bijbeltekst zelf) rekent Poortman het *Leven ons Heeren* van Ludolphus de Saxonia, *Dat licht der kerstene* van P. Ximenez de Prexano, e.a. *Theatrum biblicum* van N. J. Visscher, de *Bybelsche figuren* van Hiël enz. Het werk van kunstenaars als M. Merian, J. P. Schabaelie, R. de Hooghe, Jan en Caspar Luyken, B. Picart wordt besproken. Het tweede onderdeel behandelt Flavius Josephus in het Nederlands. Poortman gaat uitgebreid in op de geschiedenis van de uitgaven. Aan het slot volgt een chronologische verkorte titellijst van prentbijbels van ca. 1440 tot 1959. De publikatie bevat veel nuttige informatie en rijkelijke illustratie maar is met omzichtigheid te consulteren - de bezwaren n.a.v. deel I geuit blijven bestaan. [E. C.-I.]

1138. - Leon VOET, *Het grafisch oeuvre van het geslacht Wierix. Beschouwingen bij een recent verschenen standaardwerk* in *De Gulden Passer*, 65, 1987, p. 109-116.

Het standaardwerk is M. Mauquoy-Hendrickx' *Les estampes des Wierix ...* (Brussel, 1978-1983, 3 dln. in 4 bdn.). Het kapittel Boekillustratie moet onze aandacht krijgen, evenals wat Voet dienaangaande in zijn bespreking meedeelt. [E. C.-I.]

1139. - David PEARSON & Richard OVENDEN, *Dutch prize bindings in Durham libraries* in *Quaerendo*, 17, 1987, p. 148-156.

Summiere presentatie + lijst van edities (17de en 18de e.) die in Nederlandse prijsbanden steken, bewaard in Durhamse collecties. [E. C.-I.]

1140. - Georges COLIN, *Esquisse d'une histoire de la reliure ornée en Belgique* in *International Association of Bibliophiles. XIVth Congres, Los Angeles-San Francisco, 30 September-11 October 1985. Transactions*. Ed. by Stephen TABOR. - Los Angeles. 1987, p. 13-20, ill.

Summier overzicht van de boekbandversiering in ons land voornamelijk vanaf de 15de eeuw tot de 20ste eeuw. [E. C.-I.]

1141. - J. C. BEDAUX, *De collectie van de Stads- of Athenaeumbibliotheek Deventer* in *De Boekenwereld*, 4, 1988, p. 60-67, ill.

Oorspronkelijk was het merendeel van de collectie afkomstig uit geconfisqueerd kerkelijk bezit, zo uit het Heer Florenshuis, het belangrijkste broederhuis van de Moderne Devotie (20 hsn. en 200 gedrukte werken). Revius was hier bibliothecaris (1618-1641) en redde veel kloosterboeken. De voornaamste aangroei kwam door de hss. uit de vroegere hogeschool van Harderwijk. De bibliotheek is sterk toegenomen na 1950. [W. W.]

1142. - Joseph M. M. HERMANS, *Boeken in Groningen vóór 1600. Studies rond de librije van de Sint-Maarten*. Proefschrift ... Rijksuniversiteit Groningen ... 1987. - Deeluitgave. VI, 383 p.; ill.; 24 cm.

Deze uitgave bevat slechts een gedeelte van de resultaten. Bij de samenvattende tekst van het proefschrift horen nog tabellen, illustraties, een reeks appendices en een dossier met boekbeschrijvingen. In deze ingekorte versie krijgen we de volledige tekst, terwijl de appendices en dossiers er slechts exemplarisch bij betrokken zijn. Registers komen in de definitieve uitgave. Toch zijn in deze uitgave ook al een aantal appendices opgenomen die het mogelijk maken een overzicht van de 'dossiers' te krijgen, informatie over personen en instellingen, boekproducenten, bindwerk, de boeken in en rond Sint-Maarten.

Anders dan de Ommelanden bleef Groningen lang standhouden als katholieke stad; pas in 1594, met het traktaat van Reductie, unieerde de stad zich met de Verenigde Nederlandse Provinciën. Vandaar dat 'vóór 1600' als terminus ante

quem is gekozen voor deze studie over boekenbezit en -gebruik in Groningen met de belangrijkste verzameling centraal geplaatst: die van de Sint-Maartenskerk. Van het samengebrachte materiaal zijn achtereenvolgens de bezitters, de producenten, de binders; voornamelijk de eerste en de derde categorie zijn hier belangrijk gebleken. Hoewel er vóór 1598 in het Groningse geen drukkers aanwezig waren, betreft het geenszins uitsluitend handschriften. Alles samen 362 nummers, waarvan een tachtigtal incunabelen en een 240tal oude drukken. De exemplaargebonden kenmerken zijn grondig doorgelicht wat tot geschiedenis van de oude collecties heeft geleid (hoofdst. 2). Tot de makers van boeken behoren de scribenten, de rubricatoren (incl. penwerk), de drukkers die buiten Groningen werkten maar hun producten ingevoerd zagen. Hierbij is opvallend - maar verklaarbaar - het grote aantal drukken uit het Duitse rijk en - minder evident - het geringe aantal uit de Nederlanden; voor de 15de eeuw is Deventer, voor de 16de vnl. Antwerpen te vermelden. Over de boekhandel in deze streken zijn evenwel nog onvoldoende gegevens bekend (hoofdst. 3). Het volgende hoofdstuk (4) is gewijd aan de boekbanden zoals ze in stad en lande voorkwamen tot ca. 1600. Om de bevindingen dienaangaande beter te kunnen interpreteren, heeft de auteur een beschrijvingsmodel met codering ontworpen, gebaseerd, uit de aard der op het type banden dat voorhanden was, nl. het type met ruitenveld en het type met rolstempelversiering. Op de beschrijving van banden en de interpretatie van de gegevens wordt uitvoerig ingegaan; dat hierbij grote aandacht is besteed aan de vaktermen zal niemand ontgaan en de lectuur van dit hoofdstuk is aan te bevelen aan eenieder die zich met banden bezighoudt, Behalve uit de banden zelf, is ook uit de archivalische en verhalende bronnen alle mogelijke informatie over binders opgespoord en meegedeeld. Als belangrijkste boekenverzameling wordt de Sint-Maartenskerk voorgesteld: opbouw, aard en beheer van de collectie (hoofdst. 5) met als naspel de opname - over tientallen jaren verspreid - van de collectie in die van de Academie, na de Reductie.

De vlotte hantering van dit proefschrift lijkt misschien een beetje onder de omstandigheid dat het, wat de talrijke en substantieve appendices betreft, sterk ingekort is. Wachten is het - hoe dan ook - op de handelseditie die naar het zich laat aanzien, vrij snel zal volgen. Als voorlopige en deeleeditie te beschouwen, mag tenslotte nog gezegd worden dat dit boek met - steeds veelvuldiger voorkomende - huismiddelen zeer keurig en overzichtelijk tot stand is gekomen. [E. C.-I.]

1143. - *Goed gezien. Tien eeuwen wetenschap in handschrift en druk*. Leiden: Universiteitsbibliotheek / Universitaire Pers, 1987. - 192 p.: ill.~ 27 cm. - ISBN 90-6385-141-3. Fl. 25.

Voorbeeldige catalogus van de tentoonstelling, gehouden ter gelegenheid van het 400-jarig bestaan van de Universiteitsbibliotheek te **Leiden**. De expositie was gewijd aan tien eeuwen wetenschap in handschrift en druk: zo kwamen de 4 departementen van de bibliotheek (de Westerse drukken, de Westerse handschriften, de Oosterse handschriften en drukken, de kaarten en topografische prenten) gelijkelijk aan bod. De tentoonstelling was gecentreerd rond bepaalde kennisgebieden: schrift en beeld, de aarde, het heelal, de mens, het dieren- en plantenrijk, het bedrijfsleven. Elk onderdeel wordt ingeleid door een specialist; daarna volgt de objectbeschrijving met afbeelding in zwart-wit van alle voorwerpen; de belangrijkste hiervan worden naderhand ook op groter formaat en in kleur gereproduceerd. De tentoonstelling omvatte 120 nummers. De eindredactie was in handen van R. Breugelmans. Het geheel is een fraai voorbeeld van beperking in de keuze en tegelijk grondigheid in de beschrijving (met literatuuropgaven). Ook grafisch staat de catalogus op een hoog peil. Een (hopelijk niet exclusief bibliofiele) wens: op de herkomst van tal van deze prachtige stukken kon wel eens nader ingegaan zijn. [W. W.]

1144. - I. W. WILDENBERG, *Catalogus van de oude drukken van het Rotterdamsch Lees kabinet*. - Rotterdam Rotterdamsch Lees kabinet, 1988. - XVI, 365 p.: ill.-, 24 cm. (Historische publicaties Roterodamum. Grote reeks, 33). -

ISBN 90-70874-08-3.

Na de vernietiging van de stichtingscollectie in 1940 heeft het Rotterdamsch Leeskabinet een tweede collectie opgebouwd, vooral op basis van enkele geschonken privé-collecties (N.P. van den Berg, E. van Rijckevorsel, A. Bogaers). Het bezit aan drukken tot 1800 is nu goed ontsloten door de catalogus van I. W. Wildenberg. De collatie beperkt zich tot formaat en aantal pagina's. Herkomstgegevens zijn vermeld. Het boek is systematisch ingedeeld volgens vakgebied. De collectie omvat 17de- en 18de-eeuwse Nederlandse drukken over godsdienst, recht, taal- en letterkunde, aardrijkskunde (reizen) en vooral (vaderlandse) geschiedenis. Enkele *rariora*: *Psalmi et hymni ecclesiastici* (Brussel, J. Mommartius, 1593 - een kettingband!: afb. p. 30 met onderschrift 'Bruxelles!!'), *Lijck-dichten over (...) Garbrant Adriaensz. Brederode* (Amsterdam, N. Biestkens, 1619), een Cats, *Alle de wercken* (1658) met autografe opdracht (afb. p. 92), een *Grooten atlas* (Blauw 1664), een convoluut met plano-pamfletten tegen Vondel uit 1647 (sign. K 740).

Er zijn registers op 1 auteur / hoofdwoorden, 2 tekstuitgevers, etc., 3 uitgevers, drukkers en boekverkopers (per plaats), 4 vroegere eigenaars, schenkers enz. Met een andere lay-out was wellicht heel wat minder papier nodig geweest (bv. p. 233-246). Alweer is een minder bekende collectie toegankelijk geworden (te raadplegen in de Bibliotheek van de Erasmus Universiteit te Rotterdam). [M. d. S.].

1145. - STEDELIJKE OPENBARE BIBLIOTHEEK *Sint-Niklaas*, *Catalogus fonds merkwaardige boeken*. - Sint-Niklaas, 1987. - 97 p.; 30 cm.

Het bezit aan enkele 16de-, maar voornamelijk 17de- en 18de-eeuwse drukken wettigt zeer zeker het opstellen van een catalogus. De kern ervan is de verzameling juridische en historische werken die toebehoort heeft aan het Hoofdcollege van het Land van Waas. Hoofdbibliothecaris Andr. Stoop licht dit in een korte inleiding toe. De catalogus, met behulp van een computer verwerkt en uitgedrukt, bestaat uit een auteurslijst, een titellijst en een SISO-lijst. Mag de deskundige inzake oude drukken het betreuren dat niet aan een drukkers-ontsluiting is gedacht? Dergelijke catalogi van kleinere maar belangrijke collecties in een openbare bibliotheek, waar ze geen hoofdbekommernis zijn, verdienen navolging. [E. C.-I.].

1146. - K. O. MEINSMAN, *De Librye te Zutphen*. [Herdr.]. Ingeleid door B. LOOYER en A. J. GEURTS. - Zutphen: De Walburg Pers, 1988. - 64 p.: ill.; 21 cm. - ISBN 90-6011-594-5. Fl. 15.

Herdruk van Meinsma's nog steeds niet vervangen geschiedenis van de unieke kettingbibliotheek te Zutphen. In de inleiding wordt de merkwaardige auteur boeiend geportretteerd. Daarop volgt een kort overzicht van 'De Librye na Meinsma', met recente literatuur. Een 'klassieker' uit de Nederlandse bibliotheekgeschiedenis. [M. d. S.].

1147. - F. VANDENHOLE, *Inventaris van veilingcatalogi 1615-1914 [in de] Centrale Bibliotheek [van de] Rijksuniversiteit Gent*. Met topografische, alfabetische en inhoudsindexen. - Gent: R.U.G. Centrale Bibliotheek, 1987. -2 dln. (X, 656, 181 p.); 23 cm. (Bijdragen tot de bibliotheekwetenschap, 5). BF 1500. Het belang van boekhandels- en veilingcatalogi voor de boekgeschiedenis is nu wel algemeen erkend (cfr. het proefschrift van B. van Selm in deze Kroniek, [nr. 1233](#)). Dr. F. Vandenhole heeft na de inventaris van de Gentse krantencollecties (1967, 1977) en van de almanakken en kalenders (1979), nu de omvangrijke collectie veilingcatalogi van de Gentse Universiteitsbibliotheek geordend en zorgvuldig ontsloten door een indrukwekkende reeks registers. Deze rijke bron was voorheen niet optimaal toegankelijk. De drukken zijn nu opnieuw systematisch beschreven. De ellenlange overlappende titelpagina's zijn gelukkig niet verbatim weergegeven. De informatie is geïnterpreteerd volgens een hele reeks

codes, en ook op die wijze gepresenteerd: 11 formele kenmerken (gegevens over de veiling, omvang e.d.) en 63 onderwerpcodes, van waaruit dan ook de registers werden opgebouwd. Deze codes staan vooraan in alfabetische orde afgedrukt in vier talen: Nederlands, Frans, Engels en Duits. Zo zijn de beschrijvingen voor een ruim publiek bruikbaar. Handig is dat de lijst met codes ook nog eens los is bijgevoegd.

Het resultaat zijn twee banden van gelijke omvang, maar met ongelijke inhoud (p. 419 is in beide aanwezig). Na 9 catalogi zonder datering, komen er drie van vóór 1650: nr. 11 van uitgeverij Commelinus (Leiden, G. Basson, 1615), nr. 12 van J. J. Orlers (Leiden 1623) en nr. 13 van H. Laurensz. (Amsterdam 1649), drie bibliografisch belangrijke uitgeverscatalogi. Dan stijgen de aantallen: 1676-1700 (20), 1701-1750 (106), 1751-1800 (395), 1801-1850 (1676), 1851-1875 (2640), 1876-1900 (3662), 1900-juli 1914 (2830), gevolgd door 78 addenda; het geheel bijna 11.000 nummers! Het herkomstenregister vermeldt de vroegere bezitters (in 2 alfabetten: initialen en sterk afgekorte namen, eigennamen: personen, plaatsen, instellingen als abdijen, verenigingen, etc.).

De topografische index bevat de veilingsplaatsen met Gent en Parijs als toppers. Het onderwerpsregister is opgemaakt volgens de reeds vermelde codes. Enkele voorbeelden: (3) manuscripten, (4) incunabels, (5) postincunabels, (6) pretiosa, (9) ex-libris, (12) muziekwerken, (22) schilderijen, (29) foto's, (62) postzegels, (63) bidprentjes. Ook voor kunsthistorici een goudmijn!

Naast deze catalogus beschikken we voor België ook over die van de Brusselse Koninklijke Bibliotheek samengesteld door J. Blogie. Hiervan verschenen reeds twee delen met (1) Belgische prijs- en veilingcatalogi tot 1980 en (2) Franse catalogi tot 1980. Delen over Engeland, Duitsland en Nederland zijn ter perse, c.q. persklaar (cfr. Kroniek 9 [nr. 453](#) en 12 [nr. 822](#)). Er zijn verschillen in aanpak merkbaar: beide geven meer en minder. Verschilpunten zijn bv. chronologie (Gent 1914, Brussel 1980), geografisch (Brussel per land), inhoudelijk (Gent enkel veilingcatalogi, Brussel ook prijscatalogi). Wat de ontsluiting betreft geeft Gent, via de 63 codes, veel meer onderwerpen. Belangrijk is echter dat we, ondanks deze verschillen, met beide catalogi over goed ontsloten collecties beschikken. Dr. F. Vandenhole verdient alle lof voor dit geduldig opgebouwd werk! De boekhistoricus kan er zijn voordeel mee doen. [M. d. S.].

Zie ook nrs. [1844](#); [2043](#)

1148. - Christiane PIERARD, *La Bible dans les collections montoises*. [Exposition la] Maison du Cerf blanc, Ruelle du Cerf blanc, Parc, Mons, octobre-novembre 1987. - [Mons]: Offset de l'Université, 1987. - 26 p.: omslag; 21 cm. Bescheiden tentoonstellingscatalogogje van minder dan vijftig gehele of gedeeltelijke Bijbeluitgaven in verschillende talen, van de 15de tot de 19de eeuw. Speciaal te vermelden is natuurlijk het enige (onvolledig) exemplaar in Belgisch bezit van de Gutenberg-Bijbel, op papier gedrukt en tot twee verschillende oplagen behorend. Al de beschreven boeken zijn bezit van de universiteitsbibliotheek te Bergen, Hg., en de daar ondergebrachte opmerkelijke verzameling van Kan. Puissant. [E. C.-I.].

1149. - Nicole BINGEN, *Le Maître italien (1510-1660). Bibliographie des ouvrages d'enseignement de la langue italienne destinés au public de langue française, suivie d'un Répertoire des ouvrages bilingues imprimés dans les pays de langue française*. - Bruxelles: E. Van Balberghe, 1987. - LIX, 358 p.: ill.; 24 cm. Documenta et opuscula, 6). BF 2.400.

Op welke wijze konden franstaligen **Italiaans** leren? Naast persoonlijk contact gebeurde dit vooral via het gedrukte boek. N. Bingen heeft diepgaand onderzocht welke grammatica's, woordenboeken en -lijsten, leerboeken er verschenen zijn tussen 1510 (de *Vocabuolista*, cfr. Kroniek 13 [nr. 1033](#)) en de dood van Mazarin (het einde van de eerste grote italianizeringsgolf in Frankrijk). Naast dit voor de hand liggende didactische materiaal heeft zij ook aandacht besteed aan

geannoteerde edities van 'klassieke' Italiaanse literaire teksten (Dante, Ariosto, etc.) en aan tweetalige uitgaven (Italiaans-Frans).

Opzet, criteria en gevolgde werkwijze worden helder en uitvoerig uiteengezet in de inleiding. Dl. I (p. 1-264) beschrijft woordenboeken, grammatica's en leerboeken van Alberto Accarisi tot de *Vocabuolista*, waaronder veel meertalige woordenboeken met vaak tientallen herdrukken. Dl. II (p. 265-288) behandelt de edities van Italiaanse literatuur in Frankrijk gedrukt of voor Fransen bestemd (belang van Lyon!). Dl. III (p. 289-309) geeft dan een lijst van 123 tweetalige (Italiaans-Franse) drukken tot 1660.

Er zijn uitvoerige registers (chronologische, op drukkers en uitgevers, ook per plaats, op personen en anoniemen). De beschrijvingen zijn analytisch-bibliografisch (met zorgvuldig onderscheid tussen drukken en oplagen, etc.). Alle gekende exemplaren worden vermeld, met aanduiding van de gecollationeerde. Teksten met veel uitgaven worden ook afzonderlijk ingeleid en voorgesteld. Het drukkersregister wijst voor België op namen uit Antwerpen, Brussel, Gent, Leuven en Luik, en voor Nederland uit Amsterdam, Delft, Den Haag, Leiden, Middelburg, Nijmegen, Rotterdam en Vlissingen. *Le Maitre italien* heeft dus ook veel te leren over de boekgeschiedenis van de Nederlanden! [M. d. S.].
Zie ook nr. [1887](#)

1150. - Hilde SELS & Jozef SCHILDERMANS, *De verstandige kok: de Zuidnederlandse kookboeken van 1500-1800. Een cultuurhistorische benadering in Mededelingsblad en verzamelde opstellen [van de] Academie voor de streekgebonden gastronomie*, 6, 1988, nr. 2, 187 p., ill.

Herwerkte en aangevulde uitgave van de licentieverhandeling (K.U. Leuven) van H. Sels. De 'kennismaking met de bronnen' die als bijlage is opgevat, beslaat zowat de helft van het boekje. Na elf culinaire handschriften en receptenboeken, volgen tien drukken waarvan sommige in meer dan één editie.

Achtereenvolgens wordt de druk beschreven, bijzonderheden omtrent druk en exemplaar gegeven, en de aard van de tekst (typologie) besproken. Met uitzondering van een receptboekje te Rees gedrukt, zijn al deze kookboeken in de Nederlanden, vnl. de Zuidelijke, verschenen; vaak zijn ze ook maar in één exemplaar meer bekend. [E. C.-I.]

1151. - C. COPPENS, *Boeken voor dokters, dokters voor boeken: de bibliotheek Piet Boeynaems in Ex Officina*, 4, 1987 [versch. 1988], p. 134-177, ill.

Een eerste analyse van de 500 medisch-historische drukken vóór 1800 uit de bibliotheek van Dr. P. Boeynaems (1903-1986), in 1987 door de Leuvense Universiteitsbibliotheek aangekocht. De collectie is belangrijk, niet zozeer omwille van de 'klassiekers' op dit domein, dan wel door de aanwezigheid van vele, ogenschijnlijk minder kostbare, drukken met 'populaire' en 'toegepaste' geneeskunde: eten en drinken, vrouwen en kinderen, modeziekten, dokterslatijn, magische remedies, boerenwijsheid, curiosa etc., in hoofdzaak m.b.t. de Nederlanden. Uitvoerig geïllustreerd. Appendices met lijsten van: (a) Zestiende-eeuwse drukken (18 nrs., 1529-1600), (b) Britse drukken (9 nrs., 1667-1795), (c) 16 banden uit een Gentse collectie (G. J. en E. J. Hulin), gebonden door twee plaatselijke binders - van belang voor de geschiedenis van de 'gewone' boekband. [M. d. S.].

1152. - *Van appel tot atoom: natuurkunde na Newton*. Tentoonstelling in de Universiteitshal 7 november-6 december 1987. - Leuven: druk. Ceuterick, 1987. - 47 p.: ill.; 28 cm.

In 1687 verscheen Newtons baanbrekend werk *Philosophiae naturalis principia mathematica*. Deze verjaardag is herdacht met o.m. een tentoonstelling over het vóór-newtoniaanse tijdperk met nadruk op de Z. Nederlanden, Newton zelf, de receptie en de verspreiding van de nieuwe theorie in de universiteitsstad Leuven, en tenslotte de school voor Experimentele Fysica (1755). 175 stukken zijn

door Carl Vandenghoer beschreven voor de niet-specialist; de inleiding is van Geert Vanpaemel. Met **◆◆**n uitzondering komen alle stukken uit Belgische collecties. De boeken, waaronder een aanzienlijk aantal Noord- en Zuidnederlandse drukken, zijn uiterst summier beschreven, maar met opgave van het boeknummer. Geen register. [E. C.-I.]

1153. - *Pretiosa neerlandica. Schatten uit de Nederlandse taal- en letterkunde in de Gentse Universiteit*. Catalogus van de tentoonstelling in de Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent, 30 augustus-14 oktober 1988. - Gent: Rijksuniversiteit te Gent, Centrale Bibliotheek, 1988. - 256 p.: ill.; 27 cm (Schatten van de Universiteitsbibliotheek, 6). - ISBN 90-5223-001-3. BF380. De Gentse Universiteitsbibliotheek bezit vele *cimelia*. Ter gelegenheid van het Congres van de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek werden de belangrijkste documenten m.b.t. de Nederlandse taal- en letterkunde samengebracht. Na een inleiding door Ada Deprez ('De neerlandistiek te Gent van 1817 tot 1988') volgen de chronologische rubrieken 'Middeleeuwen' (J. Reynaert), 'Zestiende tot achttiende eeuw' (W. Waterschoot en D. Coigneau), 'Negentiende eeuw' (Ada Deprez) en 'Twintigste eeuw' (Anne Marie Musschoot). Als laatste is er een afdeling 'Taalkunde' (H. Ryckeboer). Vooral uit de oudere literatuur zijn er een aantal rarissima en unica geselecteerd: de Delftse Bijbel (1477), de Boethius (1485) van Arend de Keyser (fraaie kleurenill. op stofwikkel), *Refreyngen* van Jan van Doesborch (1528-1530), Anthonis de Roovere (1567), Lucas d'Heere (1565), Jan Utenhove (1561), Jan van der Noot (1570-71, 1579, 1593), Justus de Harduwijn (1613), 19de-eeuwse tijdschriften etc. Bijna steeds wordt de provenance vermeld, de boekband slechts in bijzondere gevallen. Literatuuropgaven zijn niet steeds up to date (bij nr. 41 hoort A. Derolez, 'Een merkwaardig exemplaar van de Delftse Bijbel' in *Hellinga Festschrift*, 1980, p. 135-150, bij nr. 44 in deze Kroniek [nr. 1201](#), bij nr. 223 het artikel van F. Claes in *De Gulden Passer* 1987). Registers ontbreken. De tekstverwerkingsprocedure is niet zonder haperingen verlopen (niet opgevulde regels e.d.) en door fotografische vergroting is de letter niet altijd scherp. Vooral wegens de inhoudelijk rijke notities is dit een belangrijke catalogus. Het geheel laat zich lezen als een literatuurgeschiedenis op basis van de bronnen. Een aanwinst voor elke neerlandicus en liefhebber van boekgeschiedenis. [M. d. S.].
Zie ook nr. [2182](#)

1154. - *Neerlandica rara & rarissima Bibliothecae Guelpherbytanae. Niederl◆ndische Drucke der Herzog August Bibliothek Wolfenb◆ttel*. Ausstellung (...) w◆hrend des Deutsch-Niederl◆ndischen Kolloquiums 2.-3. April 1987. Katalog Mathieu KNOPS. - Wolfenb◆ttel: Herzog August Bibliothek, 1987. - 24 p.: ill.; 30 cm. Deze kleine gelegenheidspublicatie beklemtoont andermaal het uitzonderlijk belang van de Herzog August Bibliothek voor de studie van het Nederlandse boek. Komen aan bod: Erasmusdrukken, incunabelen, postincunabelen (o.a. *Vulgaria Therentii*. Deventer 1504, niet in NK) en latere drukken, vaak unica (*Een schoon liedekens-boeck*, Antwerpen 1544, Hebreeuwse drukken, veilingcatalogi, polyglotte woordenboeken etc.). Er is een register op drukkersplaatsen (waarom in godsnaam toch 'Bruxelles'?!), drukkers, auteurs en anoniemen, titels, genres, signaturen etc.). Hadden we maar een volledige catalogus van de Neerlandica ... [M. d. S.]

1155. - Paul VRIESEMA, *Verzeichnis niederl◆ndischer Drucke in deutscher Sprache (1540-1700) der Koninklijke Bibliotheek zu 's-Gravenhage in Wolfenb◆tteler Barock-Nachrichten*, 14. 1987, p. 49-67. In het kader van de STCN wordt hier als specimen de lijst van Hoog- en Nederduitse teksten in Nederland gedrukt (1540-1700), voorgesteld, met STCN-vingerafdruk. De 135 nummers bevatten nogal wat aanvullingen op de

bibliografie van Bruckner (1971) en Borchling-Clausen (1931-1936, 1957). Veel gedrukte auteurs waren Jakob Böhme (nrs. 22-47), Albrecht Dürer (58-61), Emanuel van Meteren (88-97), Philipp von Zesen (129-133). Er zijn drukkersregisters (naast Amsterdam en Leiden ook Arnhem, Delft, Deventer, 's-Gravenhage, Groningen, Kampen, Steenwijk en Zutphen, ook schuilnamen als 'Danzig, Franckfort, Wesel'), registers op vertalers, bewerkers, editeurs, concordanties met Bruckner en Borchling-Clausen. [M. d. S.].

1156. - Craig E. HARLINE, *Pamphlets, printing, and political culture in the early Dutch Republic*. - Dordrecht etc.: Martinus Nijhoff, 1987. - XIV, 309 p.: ill.; 24 cm. (Archives internationales d'histoire des idées, 116). -ISBN 90-247-3511-4. Fl. 160.

De Nederlandse Opstand kende als invloedrijk medium het *pamflet*. Hoewel individuele teksten geregeld worden bestudeerd, is het verschijnsel zelf zelden *in toto* geanalyseerd. C. E. Harline heeft dit nu gedaan voor de periode 1565-1648. Wie schreef er pamfletten en waarover? Voor wie waren ze bestemd? Hoe, waar en wanneer werden ze verkocht, in beslag genomen etc.? Producenten (auteurs, uitgevers), maar vooral verbruikers (lezerspubliek) komen aan bod. Afzonderlijke vermelding verdient Dl. I. Hoofdst. 3 'Political interest and the booktrade' (p. 72-106). Dl. II spitst zich toe op de houding van de wereldlijke en kerkelijke overheid. Dl. III bespreekt vier typische pamfletten: Knuttel 497 (door Gaspar Schetz, 1579), Kn. 1450 (*Schuyt-Praetgens* 1607-08), Kn. 5290 (*Munsters Praetie* 1646) en Kn. 4626a (*Zee Pratiën* 1639). Enkele statistische bijlagen ordenen het materiaal volgens allerlei gezichtspunten. [M. d. S.].

1157. - *Kröuter- und Pflanzenbücher vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Eine Ausstellung der Universitätsbibliothek Düsseldorf 6. August bis 6. September 1986. 2. verbesserte Auflage. - Düsseldorf: Universitätsbibliothek, 1986. - 41 p.: ill., 25 cm. (Schriften der Universitätsbibliothek Düsseldorf. Hrsg. von Günter Gattermann, 2).

Drie inleidingen gaan de korte beschrijvingen van ongeveer zestig boeken vooraf. De Nederlanden zijn vertegenwoordigd met drukken uit Leiden, Amsterdam, Antwerpen. [E. C.-I.].

1158. - *A new Rabelais bibliography. Editions of Rabelais before 1626* by Stephen RAWLES and M. A. SCREECH with the collaboration of Sally BURCH NORTH and Anne REEVE, and incorporating preliminary work done by and with Gwyneth WILKIE. - Genève: Droz, 1987. - XVI, 691 p.: ill.; 25 cm. (Travaux d'Humanisme et Renaissance, 219; Etudes rabelaisiennes, 20). FS170.

Een echte analytische bibliografie van Rabelaisdrukken tot 1626, met gedetailleerde collatie, inhoudsopgave en gegevens over alle gekende exemplaren. Interessant is de vermelding, per editie, van 'shibboleth' (specifieke kenmerken van een (groep) editie(s) die aanwijzingen kunnen geven bij het maken van een stemma).

M.b.t. de Nederlanden zijn te vermelden: NRB 67 (*Oeuvres 'A Anvers Par François Nierg 1573'* (= Montluel, Sébastien Jacquy en Claude Lescuyer voor Charles Pesnot); NRB 68 *Cinquiesme livre, ibidem*, NRB 70 (*Oeuvres, idem 1579*; NRB 82-84 *Oeuvres 'A Anvers Par Jean Fuet 1602-1608'*. Belangrijkst is echter NRB 125 *Les Croniques du Roy Gargantua (...)*' Imprime en Anvers par moy Guillaume Vorsterman. Lan M.D. XXXVII.'; exemplaar in Dublin, Dr Steeven's Hospital (Worth Library): H.S.19. - NK 4473. [M. d. S.].

Zie ook nr. [2341](#)

1159. - *Lovanium docet. Geschiedenis van de Leuvense Rechtsfaculteit (1425-1914), tentoonstelling Leuven, Centrale Bibliotheek, 25 mei-2 juli 1988*. Uitg. door Guido VAN DIEVOET, Dirk VAN DEN AUWEELE, Fred STEVENS, Michel OOSTERBOSCH, Chris COPPENS. - Leuven: Faculteit der Rechtsgeleerdheid,

Afdeling Romeins recht en rechtsgeschiedenis / Centrale Bibliotheek, 1988. - 211 p.: ill.; 29 cm. - BF 300.

Boeiende geschiedenis van de Leuvense rechtsfaculteit beschreven en geïllustreerd aan de hand van originele documenten, vaak recente aanwinsten van de Universiteitsbibliotheek. De exemplaarkenmerken (band, herkomst, staat) worden systematisch vermeld. Uitvoerige registers (namen, drukkers tot 1800 - uiteraard veel Leuvense drukken - kunstenaars, herkomsten - o.a. G. Corselius). [M. d. S.].

Zie ook nr. [1199](#)

1160. - René PLISNIER, *Les récits de voyage publiés en français et conservés à la Bibliothèque de Mons des origines à 1800*. - [Mons]: Université de Mons, Hainaut, Bibliothèque, 1987. - 207 p.; 21 cm. (Catalogues raisonnés de la bibliothèque, 2). - BF 320 (binnenland), 350 (buitenland). Besteladres: Université de l'Etat. Bibliothèque, Place Warocqué 17, B-7000 Mons.

Eindwerk voor het 'Seminaire de bibliographie historique' (Universiteit Mons), voor publikatie herzien. 112 edities tussen 1488 en 1800 zijn in het bezit van de U.B. Mons (speciaal rijk op het gebied is de collectie Drapiez (1856) en beschreven volgens de ISBD(A)-normen. Vermeldenswaard is het hanteren van de voorgeschreven en de oorspronkelijke interpunctie samen (behalve waar ze samenvalt); misschien is het alleen even wennen en is het resultaat niet zo vreemd als het op het eerste gezicht uitziet. Op die wijze heeft men het voordeel van beide. R. Plisnier heeft verder zonder schroom veld 7, het annotatieveld, benut: vermelding van het privilege, van de drukker, de signaturen, typografische ornamenten, marginalia, aantal regels per bladzijde, ev. iets over de inhoud, over de band en 'gebruikssporen' waarmee in feite vnl. aantekeningen en eigendomsmerken bedoeld zijn. Jammer dat de informatie over auteur, vertaler, oorspronkelijke titel, los van veld 7, niet het boeknummer van het beschreven exemplaar en de bibliografische verwijzingen, volgt. In zijn korte inleiding over de gevolgde methodiek heeft de auteur het niet over de niveaubeschrijving, die hij nochtans toepast. Een bijzonder nuttige bijlage vormt de rijk gestoffeerde index van auteurs, reizigers, opstellers en vertalers, elk met een korte biografische aantekening. Er volgt nog een topografisch register naar drukplaats, een alfabetisch op drukkers, boekhandelaars, uitgevers, op bestemmingen, op vroegere bezitters. Amsterdam is vertegenwoordigd met 15 drukken, Antwerpen met 2, Brussel met 2, Den Haag met 3, Leiden met 1, Luik met 1. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [1311](#)

1161. - *Christianus van Varenbrakens "Die edel conste arithmetica"*. Uitgegeven door Marjolein KOOL. - Brussel: Omirel-Ufsal, 1988. - 24 cm.; ill., 181 p. (Scripta, 21). - ISSN 0774-0549. Besteladres: Omirel, Ufsal, Vrijheidslaan 17, B-1080 Brussel.

De inleiding tot deze uitgave van hs. 2141 van de U.B. Gent, een arithmetica-traktaat in het Nederlands uit 1532, is vermeldenswaard voor de lezers van deze Kroniek. Er is een summier overzicht van de oudste gedrukte **rekenboeken** in de Nederlanden tot en met ca. 1540. Het oudste in de Nederlanden gedrukte, Georgius de Hungaria, *Arithmetica summa tripartita*, (niet 'Smeur 1960', maar Smeurs Aanvulling op de bibliografie verschenen in *Scientiarum historia* 1966, p. 157) komt van de pers van de Regulieren van Den Hem te Schoonhoven (= Kronenberg, Contributions [KCI], 796b). De herdruk door W. Vorsterman ca. 1510 (= NK 3494) van het oudste Nederlandstalige gedrukte rekenboekje van T. vander Noot uit 1508 (= NK 1482) is vermoedelijk de belangrijkste rechtstreekse bron van Varenbrakens geweest. Het 'vermoeden dat een deel van het rekenboek uit 1508 herdrukt is in *Kalengier ende maniere om te leeren cijffren* (Antwerpen, 1527)' (p. 10) is in 1940 reeds door M. E. Kronenberg geuit (NK 3295) waarnaar niet wordt verwezen. Verder zijn er nog Gielis van den

Hoeckes *Sonderlinghe boeck* ..., S. Cock 1537 (= NK 3175) en Gemma Frisius' *Arithmeticae practicae methodus facilis*, G. Coppens van Diest voor G. de Bonte, 1540 (= NK 970). [E. C.-I.].

1162. - *Duizend jaar christendom in Rusland 988-1988*. Catalogus van de expositie in de bibliotheek van de Faculteit der Godgeleerdheid 19 april 1988 - 29 april 1988. Realisatie: W. YAGELLO & N. VENUTI, Parijs-Troyes; adaptatie: A. KONOVALOV, Leuven. - Leuven: K.U., 1988. - 14, 15* p.: facsim.; 30 cm. De rondreizende tentoonstelling over duizend jaar christendom in Rusland, is door de K.U. Leuven aangegrepen om een luik met 39 titels uit eigen bezit toe te voegen: kaartwerken, reis- en landbeschrijvingen, publikaties over Rusland, Moskou en het godsdienstig leven. Boeken van de 16de tot de 20ste eeuw vnl. uit Leiden, maar ook Amsterdam, Den Haag, Antwerpen e.a. plaatsen. Er is o.m. een Plantijndruk (Possevinus, PP 2095) uit de bibliotheek van de Faculteit Godgeleerdheid, waarvan het ex. niet bij Voet is vermeld. De bewerkers van dit onderdeel zijn J. SCHARP♦ en R. TAVERNIER. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [1417](#)

1163. - *Bibliography and the study of 15th century civilisation. Papers presented at a Colloquium at the British Library 26-28 September 1984*. Organised in conjunction with the Warburg Institute of the University of London. Edited by Lotte HELLINGA and John GOLDFINCH. - London: The British Library, 1987. - xii, 260 p. ill.; 24 cm. (British Library Occasional Papers, 5). - ISBN 0-7123-0049-X. ♦20.

Deze congresverslagen bevatten geen echt historische bijdragen, maar zijn op **methodologisch** vlak voor de boekhistoricus van de 15de eeuw hoogst leerrijk. Het Londens colloquium sloot logischerwijze aan bij twee vorige, gehouden te Wolfenb♦ttel in 1978 en in het Warburg Institute van de Universiteit te Londen in 1982. De belangstelling was steeds uitgegaan naar de noodzaak van samenwerking tussen zeg maar bibliologen en codicologen op het gebied van de tekst, de illustratie en de 'physical make-up' van het vijftiende-eeuwse boek. Ditmaal wilde de initiatiefnemer, met name Lotte Hellinga de door haar opgezette ISTC (Incunable Short Title Catalogue) toetsen aan de hoge verwachtingen die op deze onderneming gesteld zijn, en aandacht vragen voor de ISTC als een werkinstrument voor de historici. Verschillende bijdragen bieden heel wat materie ter overweging. [E. C.-I.].

1164. - Lotte HELLINGA-QUERIDO en Clemens DE WOLF, *Laurens Janszoon Coster was zijn naam*. Met een ten geleide van Ernst BRACHES. - Haarlem: Joh. Ensched♦ en Zonen. 1988. - 133 p.: ill.; 29 cm. - ISBN 90-70024-51-9. Fl.39.50. Neen: dit is geen rehabilitatie van Coster als **uitvinder van de boekdrukkunst** ! Vierhonderd jaar geleden werd Costers naam voor het eerst gedrukt en wel in H. Junius' *Batavia*. Dit betekende de aanleiding om ter gelegenheid van de grafische week 'Met Coster naar 2000' te Haarlem, een tentoonstelling in Teylers Museum te organiseren en een publikatie - g♦♦n catalogus - aan de zaak Coster te wijden. Het verhaal dat Lotte Hellinga (sedert jaren in de British Library) van de 'overleveringen over de uitvinding van de boekdrukkunst' schrijft komt over als een historische roman: boeiend en vlot geschreven zonder verzwarende voetnoten maar met een verantwoording achteraan en alles van naadje tot draadje gefundeerd. Stapvoets volgen wij de verschillende fasen: verwijlen wij met de geleerden in de drukkerij, worden wij de taaie kracht van de traditie, van het horen zeggen, gewaar. De mededelingen uit de tijd aangaande de nieuwe kunst kunnen wij verbatim en in 'close-up' lezen: het betreft uitspraken van Guillaume Fichet (1471), Werner Rolevinck (1474), Omnibonus Leonicensis (1471), Johannes Brito (ca. 1476), de Aalstenaars die in 1534 voor een grafsteen van Dirk Martens zorgden, Polydorus Vergilius (1499), Johannes Trithemius (1514), Erasmus (1519). De draad van de Haarlemse traditie loopt van Ulrich Zell, via D. V.

Coornhert en Jan van Zuren, Ludovico Guicciardini, Joannes (niet Petrus!) Stradanus, Hadrianus Junius tot bij Petrus Scriverius die als de aanzet van de eigenlijke Costerverering is te beschouwen. Daarna keert L. Hellinga terug naar de vroegste produkten van de drukpers: de Gutenberg-bijbel, de blokboeken en wat nu de Nederlandsche prototypografie heet - vroeger 'Costeriana' -. Besluit: de systematische en de analytische bibliografie (o.a. papieronderzoek) van de afgelopen eeuw wijzen ten overvloede naar Mainz als de plaats waar de nieuwe uitvinding tot ontwikkeling kwam. Wat niet uitsluit dat in Haarlem misschien ook pogingen zijn ondernomen - evenwel zonder succes; naast Erik de Rode en Sint Brandaan, is Columbus toch de ontdekker van Amerika geworden! Het vermogen van de auteur om zich in een omgeving of een situatie van eeuwen terug in te leven en daarover te rapporteren alsof ze er lijfelijk bij aanwezig was, is een benijdenswaardige gave - ten bate van al wie haar leest.

In het tweede deel geeft Clemens de Wolf van de Haagse K.B. een overzicht van het Coster-onderzoek vanaf de 18de tot in de 20ste eeuw. Hij stelt daarbij dat er nu geen Costervraagstuk meer bestaat en het onderzoek naar de uitvinding en naar de 'costeriana' buiten Haarlem en zonder Coster gebeurt. Op een onderhoudende, soms licht ironiserende toon laat De Wolf alle Costerverdedigers de revue passeren en gooit ze met hun tegenstanders in het strijdperk: Scriverius, Jacobus Koning, A. de Vries aan de ene kant, A. van der Linde, B. Kruitwagen en de Hellinga's aan de andere kant. De rol van Charles Enschede (ca. 1900) beperkte zich eigenlijk tot de technische zijde van de zaak. Tenslotte wordt nog een hoofdstuk aan de feestelijkheden en de iconografie van Coster gewijd. Met Druwerworst en Rubensbier was er enkele jaren geleden niets nieuws onder de zon: in 1823 was er Costersoep te verkrijgen ...

Wie zich voor het Costervraagstuk interesseert en voor de geschiedenis van de vroegste boekdrukkunst in de Nederlanden, vindt in dit boekje gesneden brood. Het is overigens bijzonder fraai gedrukt - hoe kan het anders - door J. Enschede en zonen en rijkelijk verlucht met uitstekend gekozen afbeeldingen. [E. C.-I.].

1165. - David McKITTERICK, *Cambridge University Library. A history, II. The eighteenth and nineteenth centuries.* - Cambridge; Sydney: Cambridge University Press, 1986. - xvii, 812 p.; 24 cm. - ISBN 0-521-30655-8. 65.

Incunabulisten die met Nederlandse wiegedrukken te maken hebben komen vroeg of laat in aanraking met Henry **Bradshaw** (1831-1886), de man die sedert 1867 als bibliothecaris van Cambridge University Library een ongevenaard hoog aantal incunabelen heeft aangekocht. De monografie die hij over Caxton zou schrijven is nooit verschenen, maar wat hij aan o.m. Nederlandse incunabelen heeft opgespoord, verworven en bestudeerd, kent buiten de Nederlanden geen weerga. Zijn geografisch en chronologisch ordenen van drukkersateliers en van lettertypen ligt aan de basis van de incunabulistiek; hieruit groeide het systeem van Proctor. Aan deze figuur heeft David McKitterick in zijn lijvige tweede deel van de geschiedenis van de U.B. Cambridge, een omvangrijk hoofdstuk gewijd. Wij volgen er - met spanning haast - Bradshaw op de voet bij zijn actie om op veilingen van Nederlandse en vooral Belgische collecties boeken te verwerven die de bibliotheek in Cambridge konden aanvullen: wie hier meer wil over weten leze dit hoofdstuk; hij zal er trouwens oude bekenden ontmoeten als Enschede, de Antwerpse boekhandelaar Kockx, de Parijse Tross, Ferdinand Van der Haeghen, Holtrop, Delprat, Jules Capron, senator Vergauwen e.a. [E. C.-I.].

1166. - Martine LE MANER, *Les incunables de la Bibliothèque municipale de Saint-Omer* in *De Franse Nederlanden = Les Pays-Bas français*, jaarboek 13 = *Annales* 13, 1988, p. 213-223, ill.

Ontstaan en collectievorming van een bibliotheek zoals die te Sint-Omaars is geen uniek verschijnsel in Frankrijk. De incunabelen zijn alle herkomstig van kloosters of seculiere geestelijkheid, zij verraden hoegenaamd geen humanistische belangstelling. Een lijst van de drukken is niet gegeven; het overzicht van de

drukkers vermeldt echter [◆◆](#)n druk van G. Leeu te Gouda, 2 van Martens te Aalst, 1 van R. Paffraet te Deventer. [E. C.-I.].

1167. - Richard N. SCHWAB, Thomas A. CAHILL, Bruce H. KUSKO, Robert : KUSKO A. ELDRED, Daniel L. WICK, *The Proton milliprobe ink analysis of the Harvard B42, volume II in The Papers of the Bibliographical Society of America*, 81, 1987, p. 403-432.

De ontleding van de drukinkt kan bijdragen tot het veelzijdige onderzoek van oude drukken. Voor de Gutenberg-bijbel zijn de eerste bevindingen van de inktanalyse van in 1983 in dit tijdschrift gepubliceerd. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [1168](#)

1168. - Richard N. SCHWAB, *An Ersatz leaf in the Doheny Gutenberg Bible, volume I in The Papers of the Bibliographical Society of America*, 81, 1987, p. 479-485.

Cf. [nr. 1167](#).

1169. - Dominique COQ en EZIO ORNATO, *Les s◆quences de composition du texte dans la typographie du XVe si◆cle. Une m◆thode quantitative d'identification in Histoire & Mesure*, 2, 1987, p. 87-136.

In een ietwat omslachtig artikel proberen de auteurs na te gaan in welke volgorde de pagina's van een katern gezet werden in de 15de eeuw. Om hierop te antwoorden ontwerpen ze een methode die de door de zetter gevolgde weg (s◆quences de composition, p. 89) moet aanduiden.

Vooreerst komen enkele beschouwingen die niets nieuws bijbrengen en ook enkele veronderstellingen. Zo beschikte bv. de drukker in de 15de eeuw over weinig letter; hij kon slechts enkele pagina's zetten en drukken en moest onmiddellijk weer loskooien om de letters voor de volgende pagina's te kunnen gebruiken. Deze bewering is zeker overdreven; lettergoed met een uitgebreide polis was duur, maar het papier voor een specifiek boek vormde een veel duurere post. Er is zeker geen reden hierin de oorzaak te zoeken voor een gefragmenteerd zetten; trouwens ze verklaren zelf (p. 91) dat bij langere teksten de kopij verdeeld werd over meerdere zettters, maar met welke letters werkten die dan? Een tweede punt waarin de auteurs moeilijk kunnen gevolgd worden is hun uiteenzetting over de volgorde waarin de tekst gedrukt werd. Zij verwarren of beter maken geen nauwkeurig onderscheid tussen zetten, impositie en de uiteindelijke drukgang. Maar keren wij terug naar hun eigenlijk onderwerp: 'les butoirs de jonction, r◆v◆lateurs des s◆quences de composition'. Hoe regelmatig een tekst gezet hoe minder interessant de druk voor het onderzoek, want het zijn precies die onregelmatigheden die ons iets mededelen over het zetten. De zetter is niet vrij, hij moet rekening houden met de 'calibrage' of de 'casting off' van zijn kopij. Hij voorziet die moeilijkheden en zal zijn zetsel verticaal (aantal regels) en horizontaal (spatie en afkortingen) wijzigen. Nochtans is het vaststellen van deze punten waar de zetter strop zat en tegen een 'butoir' botste, nog niet voldoende en de auteurs ontwerpen bijgevolg een veel uitvoeriger en ingewikkelder methode. Zo spreken ze b.v. van 'matrices d'abr◆viations' (een combinatie van afkortingen, bladzijden en katern). Zij hechten veel belang aan het aantal afkortingen die de zetter gebruikt heeft per bladzijde en inderdaad dit varieert erg; maar het is iets anders dit vari◆rend aantal per bladzijde vast te stellen en dit te interpreteren. Ja, uiteindelijk komt het daarop neer: waarom varieert het aantal afkortingen per pagina zo in een incunabel en wat betekent dit?

De auteurs onderzochten 18 incunabelen. E◆n ervan, Petrus de Crescentiis, een Westfalen-druk uit Leuven van 1474 (H. 5829) bevindt zich ook te Gent en gaf ons alzo de gelegenheid dit even na te zien. Over hun methode gaat het niet zo zeer, wel over de resultaten en de interpretatie. Spijtig genoeg bekennen de auteurs dat deze Westfalen-druk en ook nog een druk uit Utrecht uit dezelfde groep van 18 'soul◆vent des probl◆mes' (p. 124). Inderdaad er zijn veel variaties in het aantal

afkortingen per bladzijde die niets te maken hebben met deze 'sequences de composition'; dit moet volgens de auteurs beschouwd worden als 'bruit' of 'information cachée' (p. 125). Wij stellen inderdaad vast dat in onze Leuvense incunabel heel wat pagina's breed gezet zijn (met bv. ruime spaties en blanco regels tussen de korte hoofdstukken), maar dit belette de zetter toch niet ruimschoots gebruik te maken van vele afkortingen. Wij vragen ons af of er niet, evenals er bepaalde schrijfgewoonten bestonden bij de kopiisten, en bij de zettters ook niet bepaalde zetgewoonten waren. Zetgewoonten die het gevolg waren van leesgewoonten gebaseerd op talrijke afkortingen. Wijzigt die gewoonte zich, dan evolueert de uitgebreidheid van de zetkast en de manier van zetten. [J. M.].

1170. - Margaret M. SMITH, *Printed foliation: forerunner to printed page-numbers?* in *Gutenberg Jahrbuch*, 1988, p. 54-70.

S. onderzoekt het geringe succes van foliëring en peilt naar de mogelijke oorzaken. Onder de aangehaalde voorbeelden zijn drukken van G. Leeu, Paffraet, Van Os. [E. C.-I.].

1171. - *Biblia pauperum. A facsimile edition* by Avril HENRY. - Aldershot, Hampshire - Scolar Press: Gower Publishing Company Ltd, 1987. - 178 p. ill.; 32 cm. - ISBN 0-85967-542-4.

Het tegelijk wel bekende en onvoldoend gekende boek *Biblia pauperum* laat niet na onderzoekers aan te zetten tot studies en uitgaven. Dat dit **blokboek** inderdaad intrigerende facetten vertoont, wist men doorgaans; aan de hand van A. Henry kan men er nu weer eens opnieuw dieper op ingaan. Het is een facsimile 'for use not as a monument' wat ongetwijfeld zijn goede kanten heeft (betaalbaar?). Het ongekleurde ex. van Dresden ligt er ten grondslag aan, voor zes bladen aangevuld met het ex. van Chantilly. Het behoort tot de door Schreiber als eerste editie gekenmerkt. In een uitvoerige inleiding gaat de auteur in op de stereotiepe indeling van de veertig bladen, de prototypen en de antitypen, de houtsneden, de bronnen zowel voor het beeld als voor de tekst. Zij gaat wel bewust in tegen de algemeen verspreide opvatting dat dit blokboek voor ongeletterden zou zijn of een hulp voor de predikant; inderdaad: de bijhorende tekst is noodzakelijk voor de juiste interpretatie van het beeld. Echter kan de vraag rijzen, in welke zin is 'pauperes' te verstaan (zijn analfabeten bedoeld, of armen van geest die hun heil enkel in het heilsverhaal van Christus zien?). Bovendien is het niet vermetel te stellen dat de middeleeuwen door dit heilsverhaal veel meer en op directe wijze werd aangesproken dan wij. De B.P. moet volgens Henry tot de devotie- of beter nog meditatieliteratuur gerekend worden, en dit kan moeilijk anders. Zij suggereert zelfs een parallel met het verluchte getijdenboek. De B.P. wordt ook in een ruimere Nederlandse blokboek-context geplaatst. Tenslotte waagt de auteur zich aan de invloed van de B.P. op kunst en letterkunde. Zij geeft een uitgebreide literatuurlijst, geeft een lijst van de verschillende drukken en edities (of staten) van het blokboek zelf, enkel van de 'extant impressions of Schreiber Edition I'. Naast het facsimile bezorgt A. Henry bij elke paarsgewijs opgebouwde dubbele pagina commentaar en een Engelse vertaling van de Latijnse tekst, met de expliciete bedoeling de lezer een leidraad te zijn bij het aanschouwen van het beeld en het mediteren van de tekst. Tekst met commentaar van dit met zorg uitgegeven boek stemt tot overweging zo devotieel als wetenschappelijk [E. C.-I.].

Zie ook nr. [1737](#)

1172. - Lotte HELLINGA, '*Aesopus moralisatus*', *Antwerp 1488 in the hands of English owners. Some thoughts on the study of the trade in Latin books in De captu lectoris. Wirkungen des Buches im 15. und 16. Jahrhundert dargestellt an ausgewählten Handschriften und Drucken*. Hrsg. Wolfgang MILDE und Werner SCHUDER. - Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1988, p. 135-143, ill. Eigendomsmerken en aantekeningen van niet nader genoemde of identificeerbare gebruikers van oude drukken, kunnen al naar gelang van het geval een groter of

kleiner steentje bijdragen tot de boekhandels- en receptiegeschiedenis. Ter illustratie geeft Lotte Hellinga haar overwegingen ten beste n.a.v. een met Engelse namen in zestiende-eeuws handschrift 'verrijkt' exemplaar van een Antwerpse Leeu-druk uit 1488. De lectuur van deze korte bijdrage kan bij catalografen en bibliografen slechts stimulerend werken. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [1174](#)

1173. - *Das christliche Gebetbuch im Mittelalter. Andachts- und Stundenbücher in Handschrift und Fröhdruk*. [Ausstellung: Bonn-Bad Godesberg, Wissenschaftszentrum 11.2-10.4.1988] [Ausstellung und Katalog Gerard ACHTEN u. M.v. Eva BLIEMBACH]. 2. verb. und verm. Aufl. - Berlin Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, 1987. - 154 p.: ill.; 24 cm. (Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Ausstellungskatalog 13). - ISBN 3-88226-410-1, ISSN 0340-0700.

Tot de enkele vroege drukken behoren, uit de **Nederlanden**, M. van der Goes (Hain 9082), het klooster Den Hem (CA 1110 en 1220), C. Snellaert (Hain 1467); er zijn ook een paar eigentijdse Vlaamse banden. [E. C.-I.]

1174. - Ute SCHWAD, *In illo tempore cum audissent apostoli. Liber secundus missarum liber primus missarum ... apud Tylmannum Susato ... Cum privilegio in De captu lectoris...*, p. 257-272, ill. (cf. [nr. 1172](#)).

Tielman Susato, bekend musicus en muziekdrukker te Antwerpen van 1543 tot 1561 geeft er in 1545 en '46 drie boeken uit met meerstemmige missen. Naar aanleiding van de weinige volledige exemplaren die er nog van bekend zijn, knoopt U. Schwab, auteur van een monografie over Susato, daar bedenkingen aan vast, die te maken hebben met de verspreiding destijds van dit soort werken. [E. C.-I.]

1175. - *La gravure et la mort*. (Catalogue: Albert LEMEUNIER et Rénine REMON ...). Exposition organisée par le Musée d'Art religieux et d'Art mosan, du 26 novembre 1987 au 10 janvier 1988, Liège, Espace rencontre du Crédit l'Industrie. - [Liège]: Crédit l'Industrie, [1987], 104 p.: ill.; 22 x 22 cm.

Op de acht bruikleengevers zijn er zes Belgische collecties, twee uit Utrecht en twee uit Aken. Voornamelijk het **geïllustreerde boek**, waaronder handschriften (fragmenten) en prenten zijn tentoongesteld en kort toegelicht (155 nrs.); we ontmoeten er de namen van Arend de Keyser, J. Veldener, G. Leeu, P. van Os, C. Snellaert, de Collaciebroeders, naast Duitse en Franse drukkers. De catalogus bestrijkt zes eeuwen (15de-20ste); de inleiding geeft een historisch overzicht van de vroegste tijden tot nu. Overvloedig geïllustreerd, is het een goed verzorgde publikatie. [E. C.-I.]

1176. - JOS M. M. HERMANS, *Rudolph Agricola and his books, with some remarks on the scriptorium of Selwerd in Rodolphus Agricola Phrisius 1444-1485. Proceedings of the International Conference at the University of Groningen 28-30 october 1985*. Ed. F. AKKERMAN & A. J. VANDERJAGT. - Leiden; Kluwer: E. J. Brill, 1988, p. 123-135.

Niet dat er vandaag veel boeken bewaard zijn die evident uit Agricola's bibliotheek stammen, is de aanleiding geweest tot dit artikel. Maar er wordt een lofwaardige poging gedaan om aan de hand van geschreven bronnen (levensbeschrijvingen, brieven) te achterhalen wat dan wel in Agricola's bibliotheek voorhanden zal zijn geweest. Het acht het vermetel te stellen dat wel de Nederlandse incunabelen in de Württembergische Landesbibliothek te Stuttgart bewaard, en waarvan er slechts twee een duidelijke herkomst verschaft, aan Agricola zouden hebben toebehoord. De intrigerende vraag of Johannes Agricola de 'typographus' van zijn broer was, vervalft want berustte op een verkeerde lezing (tyro- of chyrographus)! [E. C.-I.]

1177. - *Schatten uit de Biekorf-bibliotheek: incunabels*. Tentoonstelling [in de] Centrale Openbare Bibliotheek De Biekorf 3 september-12 november 1988. [Onder de redactie van W. LE LOUP en Ludo VANDAMME ...]. - [Brugge: Stadsbestuur Brugge - Historisch Fonds van de Centrale Openbare Bibliotheek, 1988]. - 78 p.: facsim.; 24 cm. - 220 BF.

Het lijkt welhaast onwaarschijnlijk dat de oudste drukken van de **Brugse** stadsbibliotheek nu pas voor de eerste maal worden tentoongesteld: de kern van dit bezit, de Mansion-drukken, is immers tot buiten onze grenzen beroemd. Beroemd wil echter nog niet zeggen volledig bekend en bestudeerd; er is al een en ander gebeurd, maar er valt allicht nog wat te doen. Adjunctconservator Willy Le Loup bezorgt een algemene inleiding 'Van handschrift tot incunabel' en 'De Brugse incunabeldrukkers' in het bijzonder, bestemd voor de leek. Interessant is de bijdrage van L. Vandamme over 'De herkomst van het Brugse incunabelbezit'. Centraal staan hierbij de confiscatie van de Westvlaamse kloosterbibliotheeken via de **cole centrale** en de genereuze schenkingen van de conservator van de Biblioth^éque nationale te Parijs, Joseph van Praet (1837), geboren Bruggeling. Uit de lijst van die kloosterbibliotheeken kan worden opgemaakt dat de Duinenabdij veruit het grootste aantal opleverde. De Mansion-drukken kwamen echter uit een andere hoek. De schenkingen van Van Praet (tussen 1800 en 1828) bestaan uit 16 drukken; in 1837 kon de Stad er nog twee kopen. Zeventien drukken van Colard Mansion - voorwaar een mooi getal.

Deze tentoonstelling, de eerste in een reeks van kostbare werken uit het z.g. Historisch Fonds, toont twee handschriften, een blad uit een *Biblia pauperum* en een uit een *Ars Moriendi*, vrijwel alle Mansions, zeven andere wiegedrukken uit de Nederlanden, twaalf niet-Nederlandse wiegedrukken en twee zestiende-eeuwse drukken van H. de Croock en C. Plantijn. De incunabelen zijn kort beschreven (met verwijzing naar uitgebreide beschrijvingen) en uitgebreider toegelicht. Die toelichting heeft vnl. betrekking op de inhoud, de auteur, in mindere mate de druk. Geheel ontbreken echter bijzonderheden omtrent band en herkomst van elk exemplaar: zit het in een oorspronkelijke band? Hoe ziet die er uit? Zijn er eigendomsmerken aanwezig, en welke? We weten dat de Mansion-drukken van Van Praet komen, maar weet men iets over het bezit daarvoor? Waar heeft Van Praet zijn Mansions gevonden? Nog andere vragen rijzen: welk criterium heeft hij bij de schenking gehanteerd: Parijs kreeg wat het niet had, Brugge de rest, ja - maar hoe zit het met de exemplaren waaraan iets ontbreekt, die dubbel zijn? In sommige gevallen zijn varianten geconstateerd. Het spreekt voor zich dat in het raam van deze tentoonstelling niet op al deze vragen kon worden ingegaan; maar misschien had het probleem duidelijk gesteld kunnen worden. Er ligt inderdaad materiaal tot onderzoek voor het grijpen, maar de uitnodiging - de uitdaging - klinkt niet luid genoeg!

Er is het blad, uit een blokboek *Biblia pauperum*, dat niet tot de reeks edities met de bekende vormgeving behoort. Bij *Le quadrilogue invectif* van Alain Chartier (nr. 13) vraagt L. Van Damme zich af of de aangebrachte correcties soms op het werkexemplaar van de drukker duiden die daarmee een verbeterde teksteditie voorbereidde. Van J. Beets' *Commentum super X praeceptis Decalogi* (nr. 23) wordt de 'tirage A' van Polain aangehaald, vermoedelijk wordt hiermee een 'staat' bedoeld, en misschien betreft het hier wel correcties op de pers. Er liggen een paar fragmenten van Brito-drukken: een dubbelblad uit Maerlants *Harau Martin* en een fragment van een blad met *Disticha Catonis*.

In de literatuuropgave mis ik de namen van mensen die zich, in een recent verleden, over Mansion en de boekdrukkunst te Brugge gebogen hebben: G. Colin, M. Goetinck, L. Hellinga, C. Lemaire. Het oorspronkelijke werk, dat zij in de *Catalogus* van 1973 hebben geleverd, hoeft niet schuil te gaan achter een anonieme, banale titel. (In 't voorbijgaan, de geijkte afkorting van de Printing Types is niet 'Hellinga' maar HPT: in blinddruk op de band!). Een uitstekend idee is het geweest om *in calce* het volledige incunabelbezit van de Brugse stadsbibliotheek in te leiden en te inventariseren-- 63 nummers. Een register van

drukkers en van drukplaatsen rondt dit gedeelte af. Misschien ware het interessant geweest een lijst van al de bekende drukken van Mansion samen te stellen - wat nog meer het belang van de Brugse verzameling had kunnen belichten. De catalogus is met bescheiden middelen en enkele illustraties in de Stadsdrukkerij fraai uitgevoerd. Indien met deze tentoonstelling en de bijhorende publikatie de belangstelling van een geïnteresseerd publiek is gewekt en bij de lokale overheid het besef hernieuwd aanwezig is van de grote verantwoordelijkheid die zij heeft voor deze meest unieke incunabel-collectie - ik denk hierbij aan conservatie maar ook aan consultatie -, dan is een goed doel bereikt. [E. C.-I.].
Zie ook nr. [1883](#)

1178. - Gunther FRANZ, *Die Schicksale der Trierer Gutenbergbibeln. Zwei Makulaturblätter mit Druckvarianten in Gutenberg Jahrbuch* 1988, p. 22-42, ill. Begin negentiende eeuw gaf Johann Hugo Wyttenbach, de stichter van de stadsbibliotheek te Trier, een blad van de Gutenberg-Bijbel weg. In 1985 kon het opnieuw worden verworven en hoe belangrijk dit wel was, bleek toen daarmee de sleutel werd geleverd voor de herkomst van de G.B. die in Mons wordt bewaard: het is blad 11 en hoort thuis in de bijbel van **Mons** waar, o.m., een hiaat is tussen bl. 10 en 31 (van het eerste deel). C. Pignards vermoeden dat de Bijbel van Mons uit een Triers klooster moest stammen, wordt hiermee bevestigd: St. Maximin. Nog andere fragmenten (blz. 261-265; 267-324), in 1828 in Trier ontdekt en nu in particulier bezit, behoren eveneens tot hetzelfde exemplaar. Het tweede deel van dit exemplaar, in 1828 in Trier ontdekt, is door Franz aan de hand van fragmenten en verschillende eigenaars, als een puzzel weer in elkaar gepast. Alles samen bezit Mons het grootste aantal bladen van deze tweedelige Bijbel, onmiddellijk gevolgd door de Lily Library in Bloomington, Indiana. [E. C.-I.].

1179. - Rudolf HIRSCH, *Classics in the vulgar tongues printed during the initial fifty years, 1471-1520 in The Papers of the Bibliographical Society of America*, 81, 1987, p. 249-337.
Vergelijkende studie van de vertalingen van **klassieke** auteurs, van Aesopus tot Vergilius, m.b.t. aantal, tempo, uiterlijk, genres, lezerspubliek etc. Uit de Nederlanden vallen 23 drukken op (1471-80: 1, 1481-90: 10, 1491-1500: 5, 1501-10: 5, 1511-20: 2), met als oudste de *Disticha Catonis* (Brugge, J. Brito, ca. 1477-1481, GW 6382). In de Nederlanden was er een meertalige markt, met Gerard Leeu en Colard Mansion als belangrijkste producenten. [M. d. S.].

1180. - Amber VERRYCKEN, *De 'Mensa philosophica', een bestseller uit de incunabeltijd in Repertoire ...* 1988, [6 p.] (cf. [nr. 1122](#)).
Zeven edities tot 1500 (o.a. Leuven en Antwerpen), 26 tot 1640. Opmerkelijk is het vierde deel van de tekst: een verzameling grappen om aan tafel te vertellen. Verder onderzoek door A.V. is in voorbereiding. [M. d. S.].
Zie ook nr. [1122](#)

1181. - E. W. MOES en C. P. BURGER, *De Amsterdamsche boekdrukkers en uitgevers in de zestiende eeuw. Herdruk, vermeerderd met registers en een literatuurlijst* samengesteld door P. C. J. VAN DER KROGT. - Utrecht: Hes Publishers, 1988. - 4 dln. in 2 bdn.; 22 cm. - ISBN 90-6194-455-X (Cpl.). Fl. 500.
Herdruk van de editie Amsterdam 1910. Dit is een reprint van het goede soort: de aanvullende lijsten en registers ontsluiten nu optimaal de bibliografie van Amsterdamse drukkers en uitgevers. In de literatuurlijst zijn 'alle in de tekst en noten voorkomende bronnen verzameld'; compact gezet beslaat de lijst achttien en een halve bladzijde. De Index van persoonsnamen, ten overvloede op voor- en familienaam geplaatst, beslaat 62 bladzijden. Volgen nog een register van bibliotheken waar de besproken werken bewaard worden - ten dele werden - (5 blz.); een register van plaats-, straat- en huisnamen (9 blz.); een alfabetische lijst

van boektitels (30 blz.) en   bladzijde prenten. [E. C.-I.]

1182. - Brigitte MOREAU, *Une impression clandestine Paris au temps du concile de Sens, I' " Epistola Luciferi "* in *Le livre dans l'Europe de la renaissance*. Actes du XXVIIIe Colloque international d'tudes humanistes de Tours ... [Paris]: Promodis: Ed. du Cercle de la Librairie, [1988], p. 343-360, ill. In haar onderzoek naar de verschillende edities van de *Epistola Luciferi* van Petrus de Ceffons is Brigitte Moreau (Bibl. nationale, Paris) gestuit op een niet gedetermineerde druk, die zij met een vraagteken in **Antwerpen** omstreeks 1525 plaatst (nr. 11 in haar lijst). Een ex. hiervan is in de Beinecke Library te New Haven, Conn. Het betreft niet de oorspronkelijke tekst van Petrus de Ceffons, maar een herwerkte versie van Guillaume Bud. Acht Antwerpse drukkers hebben o.a. de textura 62 waaruit de tekst is gezet, gebruikt. [E. C.-I.]

1183. - Josse Bade, dit **Badius** (1462-1535): *prfaces de Josse Bade (1462-1535); humaniste, diteur-imprimeur et prfacier*. Traduction, introduction, notes et index par Maurice LEBEL. - Louvain: Peeters, 1988. - VI, 237 p.; 24 cm. Presentatie van een selectie inleidende teksten bij Badius' drukken: opdrachten en commentaren, opgedragen aan de machtigen der aarde, aan boekhandelaars, studenten, leraars, humanisten, letterlievenden 'et alii'. Een veertigtal zijn door Lebel in het Frans vertaald en geannoteerd. Bij wijze van inleiding wijdt hij enkele bladzijden aan Badius als drukker-uitgever, als schrijver van een woord vooraf en een inleiding, als auteur. De uitgekozen inleidende teksten zijn in vier categorien onderverdeeld: de Bijbel (1), Griekse auteurs (7), Latijnschrijvende (26), andere (5). Een register besluit het geheel. [E. C.-I.]

1184. - Werner WATERSCHOOT, *Een facsimile en zijn origineel: De Const van Rhetoriken in Jaarboek [van de] Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Retorica 'De Fontaine' te Gent, 35-36, 1985-1986* (versch. dec. 1987), p. 33-43. Bespreking van een facsimile-uitgave van Matthijs de Casteleins *De Const van Rhetoriken*, Jan **Cauweel**, 1555, in 1986 door de rederijkerskamer te Oudenaarde bezorgd naar een niet genoemd exemplaar, ja! W. kon door eliminatie vaststellen dat het om het ex. G. 235 van de Gentse U.B. (die er drie bezit) ging. Esthetisch gezien is de keuze zeker te verantwoorden maar is het wel de beste versie? (Cf. de druk van Ghil. Manilius). Het facsimile mag geslaagd genoemd worden. W. bekijkt verder de originele druk met een kritisch analytisch-bibliografisch oog en komt tot de bevinding dat Cauweels lettermateriaal minder uitgebreid is dan Vanderhaeghen beweert, maar dat de modern aandoende lay-out goed bestudeerd is en van *De Const* een praktisch te gebruiken leerboek maakt. De talrijke zetfouten zullen dan ook een andere oorzaak hebben. [E. C.-I.]

1185. - E. VAN DE VIJVER, *De eerste gekende druk van 'Den Wijngaert der sielen' op naam van Jacob Roecx in Ons geestelijk erf*, 61, 1987, p. 210-214, ill. Met hetzelfde impressum (S. **Cock** te Antwerpen, 1544) Verschenen drie drukken van J. Roecx' *Wd.S.*: A uit 1544, B tussen 1548 en 1556, a gesitueerd tussen A en B in. Behalve zet- en andere verschillen valt op te merken dat A anoniem verscheen. [E. C.-I.]

1186. - A. AMPE, *De twee drukken van Roecx' 'Gheestelijcken steen' met eenzelfde colofon in Ons geestelijk erf*, 61, 1987, p. 215-218, ill. Het lijkt er wel op dat de geestelijke schrijver Jacob Roecx en de drukker Symon **Cock** met elkaar overleg hebben gepleegd inzake de publikatie van Roecx' geschriften. Een enigma als hierboven aangehaald (cf. vorig nr.) zien we ook hier weer van de GS zijn twee drukken bekend met hetzelfde impressum, Cock 1556 A (M.P.M. Antwerpen en K.B. Brussel) als anoniem verschenen, B (U.B. Gent) met auteursnaam. [E. C.-I.]

1187. - Constant MATHEEUSSEN, *Quelques remarques sur le De subventionem pauperum in Erasmus in Hispania, Vives in Belgio*. Acta Colloquii, Brugensis 23-26 novembre 1985. Ed. J. IJSEWIJN et A. LOSADA. - Lovanii: Peeters, 1986, p. 87-97.

In de Kroniek zij deze bijdrage over de Brugse postincunabel van Hubert de **Croock** [NK 4066] vermeld enkel wegens Matheussens opmerkingen over de datering: de drukker hanteert de oude Paasstijl (1525), terwijl de opdracht - en andere elementen - eenduidig naar 1526 verwijzen. Door Nijhoff & Kronenberg - niet vermeld - aldus geïnterpreteerd. [E. C.-I.].

1188. - Paul VALKEMA BLOUW, *The secret background of Lenaert der Kinderen's activities, 1562-7* in *Quaerendo*, 17, 1987, p. 83-127, facsim.

In dit lang en boeiend verhaal wordt het verband gelegd tussen de bedrijvigheid van Der Kinderen in de Officina Plantiniana en het lettermateriaal dat in de vijf Nederlandse Bijbel-edities waar Der Kinderen als uitgever vermeld staat, is aangewend. Zo blijkt dat Plantijn hem naar Kampen zond om zijn zaken met Hendrik Nielaes te behartigen. Samen met Der Kinderen stond daar ook Augustijn van Hasselt aan de zetbok. Eind 1563 neemt Der Kinderen een deel van het materiaal mee naar Emden, waar hij voor Willem Gailliart ging werken. In '66 is hij al weer bij Plantijn in Antwerpen maar duikt vóór het jaar verstrijkt in Sedan op, waar een Nederlandse drukkerij bedrijvig was. Bij de overbrenging hiervan naar Emden verhuisde Der Kinderen mee. Na 1567 is men zijn spoor bijster. [E. C.-I.].

1189. - Johan DECAVELE, *Enkele gegevens betreffende de relaties tussen het drukkerscentrum Emden en het gebied Gent-Oudenaarde tijdens het 'Wonderjaar'* in *Liber amicorum Dr. J. Scheerder. Tijdingen uit Leuven over de Spaanse Nederlanden, de Leuvense Universiteit en Historiografie*. - Leuven: Vereniging Historici Lovanienses, 1987, p. 17-28.

Nadat P. Valkema Blouw onlangs nog de drukker van een aantal boeken heeft ontmaskerd en M. Tielke het over de raadsels te Emden had (cf. Kroniek 13, [nr. 999](#)), licht nu de Gentse stadsarchivaris J. Decavele een andere tip van de sluier over de boekdrukkunst te Emden op. Dank zij een proces dat de zwager van de Gentse naar Emden uitgeweken drukker Gillis vander Erven, met name Filips van Wissekercke na het overlijden van de drukker in april 1566, instelt, komen er onbekende gegevens aan het licht: Filips zuster Anna d'Hollain was Gillis' vrouw. Wissekercke verbleef in 1566 een tijd bij haar te Emden. Bij zijn vertrek uit E. eind september stuurde hij drie tonnen vol boeken uit de drukkerij van Van der Erven naar Antwerpen: A. van Haemstede, S. Franck, M. Micron e.a. De vermoedens van Wijnman en anderen betreffende enkele van deze anoniem verschenen drukken worden aldus bevestigd. [E. C.-I.].

Zie ook nrs. [1194](#); [1204](#)

1190. - *Ulenspiegel, Antwerpen 1580. Facsimile*. Verzorgd en van een inleiding voorzien door Loek GEERAEDTS. - Antwerpen: Uitgeverij B. Promotion, 1987. - 43, [69] p.; 21 cm. (Gloriant, 1). - ISBN 90-70959-11-9. BF 895.

De facsimilemode is nog lang niet voorbij! Getuige de nieuwe reeks, 'Gloriant' geheten en gewijd aan literatuur uit de Lage landen; de reeks staat o.r.v. G. J. Buitink en L. Geeraedts. Het facsimile is vervaardigd naar het enig bekende en volledige exemplaar van deze druk, bewaard in de Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen. In een 43 pagina's tellende inleiding wordt voor de boek- en andere historici misschien wat veel uitgeweid over Antwerpen als centrum van handel en cultuur, van boekdrukkunst en van literatuur, niettemin is dit een goed overzicht(je) en zal dit voor de belangstellende leek zeker zijn nut hebben. Belangrijker dan weer voor de al genoemde boekhistoricus is de passage over de Van Ghelens en de vergelijking van twee bekende drukken. De druk die aan dit facsimile ten grondslag ligt komt uit het atelier van Jan van **Ghelen** III de

Jonge en is gedateerd 1580. Bovendien stelt L. Geeraedts vast dat de houtsneden die ook in de druk van 1575 zijn gebruikt, daar talrijker beschadigingen vertonen dan de hier gereproduceerde druk; hij zal dus eerder uit 1585 dan uit 1575 stammen. Belangrijk ook is het overzicht van de Nederlandse Uilenspiegel-overlevering, reeds zeer spoedig na de oorspronkelijke Duitse ingezet. Het onderzoek naar die oorspronkelijke uitgave (in het Duitse taalgebied) wordt inmiddels verder gezet. De reeds vroeger vermoede auteur, Herman Bote, wordt voorlopig aangehouden. Geeraedts gaat nog in op de teksttraditie, ook in de anderstalige versies.

Het facsimile zelf wil 'de druk in al haar onvolkomenheden ... zo authentiek mogelijk weer[ge]geven, ten einde de lezer van nu het boek te presenteren zoals de lezer van toen het heeft gekocht'. Te dien einde zijn op de binnenzijde van de stofwikkels 'leestips' bezorgd. In hoeverre dit zal lukken bij de Uilenspiegelfans die niet met gotische letter zijn vertrouwd, valt af te wachten. Het geheel is mooi gepresenteerd, in een imitatie-perkamenten band met stofwikkels waarop de titelpagina in rood en zwart is gereproduceerd. [E. C.-I.]

1191. - J. TRAPMAN, *Überlegungen zu einer unbekanntem Ausgabe des 'Summario de la Santa Scrittura' in Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis*, 67, 1987, p. 143-155, ill.

Terloops wordt in dit artikel vermeld dat het enig bekend exemplaar van de (*Economica christiana* (later als *Summa* bekend geworden), met drukplaats Straatsburg, in feite door Marten de Keyser te Antwerpen is gedrukt. [E. C.-I.]

1192. - Carsten-Peter WARNCKE, *Bild, Wort und Dekor. Zu einer Kartuschenfolge von Hans Lieftrinck aus dem Jahre 1556 in Imprimatur*, N.F. 12, 1987, p. 63-79, ill.

De Antwerpse drukker Hans Lieftrinck, is voornamelijk bekend als uitgever en graveur (hout en koper) van kaarten en prenten. Uit 1560 was een uitgave van een reeks modellen van cartouches of 'compartimenten' bekend. De Herzog August-Bibliothek in Wolfenbüttel blijkt twee exemplaren van de eerste uitgave te bezitten: 'Varii generis partitionum, seu (vt Italici placet) compartimentorum formae ... Excudebat Joan. Lieftrinck, An. Chr. M.D.LVI. Prostant Antuerpiae, via longobardica, in signo capitis Turcici'. Het is een reeks van 24 houtsneden waarin de cartouche telkens in overdadig rolwerk met grotesken is gevat, en enkele korte regels tekst heeft die - te oordelen op verkleinde reproducties - gegraveerd is. Uitzondering hierop maakt de titelpagina. [E. C.-I.]

1193. - Anna BIJNS, *Schoon ende suverlijc boecxken inhoudende veel ... constige referencien (1528). Facsimile-uitgave naar het Heber-Serrure exemplaar (Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel)*. Bezorgd en toegelicht door Lode ROOSE. Met een nawoord door Marnix GIJSEN. - Leuven etc.: Acco; Brussel Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1987. - 2 din. (VIII, 176 p.; 211 p.) ill.; 12 x 17 cm. - ISBN 90-334-1032-X. BF 2.490.

Fraai uitgevoerd facsimile van een der belangrijkste dichtbundels uit de Nederlandse literatuur. In de inleiding ook enige bibliologische gegevens, o.a. over drukker Jacob van Liesvelt. Alle vraagtekens rond deze druk zijn nog niet opgelost: wat is de geschiedenis van de houtsnede op het titelblad? hoe is de verhouding tot het afwijkende Maastrichtse exemplaar? [M. d. S.]

1194. - Jos ANDRIESEN, *Een weinig bekend boekje (1571) van Cornelius Vrancx bij de inzet van de contrareformatie te Gent, in Liber amicorum Dr. J. Scheerder ...*, p. 63-71 (cf. [nr. 1189](#)).

In het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen berust een druk van Ghileyn Manilius uit 1571 (BT 7149), uit de literatuur bekend maar niet bij C. Vrancx' werken in de *Bibl. Belgica* beschreven: *Den Sluetel [sic] der Missen* [E. C.-I.]

1195. - *Imprimeurs & libraires parisiens du XVIe siècle*. Ouvrage publié d'après les manuscrits de Philippe RENOUARD. T. IV: Binet-Blumenstock. [Volume rédigé par Sylvie POSTEL-LECOCQ et Marie-Jos BEAUD-GAMBIER]. - Paris: Service des travaux historiques de la ville de Paris, 1986. - XXXI, 228 p.: facsim.; 27 cm.

Worden hier o.m. behandeld 1. Franz Birckmann, boekverkoper van 1504 tot 1530 te Keulen, Londen en Antwerpen van boeken die hij o.m. te Parijs laat drukken; er volgt een verkorte titellijst van deze Parijse drukken. 2. Arnold I Birckmann, boekverkoper van 1522 tot 1542 in dezelfde steden. 3. Zijn weduwe, Agnes von Gennep, boekverkoopster te Parijs van 1547 tot 1549. 4. Arnold II Birckmann, boekverkoper te Antwerpen vanaf 1549. Louis Blaubloom, alias Cyaneus, Gentenaar van geboorte, werkzaam als uitgever en drukker te Parijs, en steeds in betrekking blijvend met de wereld van de Vlaamse humanisten. [E. C.-I.].

1196. - Ton CROISET VAN UCHELEN, *The mysterious writing-master Clemens Perret and his two copy-books* in *Quaerendo*, 17, 1987, p. 3-44, ill. Herziene en vermeerderde versie van het artikel in het *Festschrift Erasmus* in 1984 verschenen (cf. Kroniek 11, [nr. 721](#)), handelend over C. Perrets twee z.g. 'materieboeken' (copybooks). Clement Perret, geboren te Brussel in 1551 en overleden vóór of in 1591, is in het Plantijns archief geattesteerd. Croiset van Uchelen, de kenner bij uitstek van deze materie, heeft 26 exemplaren van de *Exercitatio alphabetica* (1569) onderzocht en daarbij twee edities vastgesteld; de tweede, waarvan een variant bestaat, werd door Plantijn te Antwerpen en Cornelis Claesz te Amsterdam in de handel gebracht. Perret heeft de teksten 'geschreven' en is ook de ontwerper van de sierranden, maar de graveur met het monogram ATA is niet bekend. Het *Eximiae pueritiae alphabetum* (1571) is in zes exemplaren bekend; het werd eveneens door Plantin en Claesz verspreid. [E. C.-I.].

1197. - Leon VOET, *Un humaniste et son éditeur au XVIe siècle: Ogier Ghiselin de Busbecq et Christophe Plantin* in *Mémoires de la Société d'histoire de Comines-Warneton et de la région*, 16, 1986, p. 27-46, ill. Op basis van brieven, archivalia (privileges) en geannoteerde exemplaren, beschrijft L. Voet de drukgeschiedenis van Busbequius' *Itinera* (Plantin Press 851-852). Boeiend zijn de archiefgegevens over de distributie van beide edities (editie 1581: 450 exemplaren verkocht aan handelaars, 41 gratis voor relaties; editie 1582: 275 aan handelaars, 1 gratis). [M. d. S.].
Zie ook nr. [1608](#)

1198. - Lavern John WAGNER, *Some considerations on Plantin's printing of 'De la Hele's Octo missae'* in *De Gulden Passer*, 64, 1986 [versch. 1987], p. 49-59. De auteur antwoordt op de vragen die hij zich gesteld heeft: hoe komt Plantin er toe een muziekdruk op het getouw te zetten van zo'n afmetingen en van een (nog) niet gevestigde beroemdheid, terwijl hij zich nooit op het drukken van muziek heeft toegelegd. [E. C.-I.].

1199. - Dirk VAN DEN AUWEELE, *Het advies van Lodewijk van Schore over het huwelijk van Hendrik VIII en Catharina van Aragon (1534)* in *Repertoire ...* 1988, [7 p.] (cf. [nr. 1122](#)).

In 1534 drukte Servaas van Sassen te Leuven het *Consilium super viribus matrimonii Henrici VIII et Catharinae* (NK 3860). Historische en juridische achtergrond van 'een klein meesterwerkje van "dubbelzinnigheid" worden helder voorgesteld, n.a.v. de aankoop van deze zeldzame postincunabel door de Leuvense Universiteitsbibliotheek (cf. [nr. 1159](#), p. 54-59 nr. 11: aanwinst uit 1982 of 1983?). [M. d. S.].

Zie ook nr. [1122](#)

1200. - J. A. J. M. VERSPAANDONK, *Een beeldhouwer op de vingers gekeken. Grafische voorbeelden voor de zittertjes van het koorgestoelte in de Leuvense kerk van Onze-Lieve-Vrouw ter-Predikheren in Arca Lovaniensis*, 15-16 (1986-1987), 1987, p. 145-221, ill.

Als **◆◆**n reeks van deze grafische voorbeelden noemt de auteur de houtsneden van Jan Swart en Lucas van Leyden in de **Vorsterman**bijbel van 1528. Zijn dat echt de enige houtsneden die als model voor vrij stereotiepe taferelen uit het Oude Testament konden dienen? [E. C.-I.]

1201. - Loek GEERAEDTS, *Enkele kanttekeningen bij 'De Stove' van Jan van den Dale* in *De Gulden Passer*, 65, 1987, p. 43-53, ill.

Behalve de editie uit 1528 (NK 677) en de 17de-eeuwse (Bib. Belgica, II p. 6 D.2) van *De Stove*, moeten er minstens nog twee andere drukken zijn geweest: **◆◆**n v**◆◆**r 1548 en **◆◆**n v**◆◆**r 1584. In die jaren verschenen twee drukken van Brants *Sottenschip* resp. bij M. Ancxt en J. van Ghelen, waarin (verschillende) **kopie◆**n van het blok voorkomen. L. Geeraedts beschouwt het als onaannemelijk dat die voor het *Sottenschip* zouden zijn ontworpen, en besluit derhalve dat de uitgevers van S. Brants werk een bestaand blok hebben gebruikt dat voorheen voor een onbekende uitgave van *De Stove* moet hebben gediend. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [1153](#)

1202. - Chris COPPENS, *Uit de band gesproken 1 - Een band voor de H. Geest in Ex Officina*, 3, 1986, p. 155-164, ill.

Als 'triplet' eind 19de e. door de Bibl. Mazarine afgevoerd kwam de band terecht in de collectie H. Omont (**◆** 1940) door de K.U. Leuven in 1948 aangekocht. Het gaat hier om een exemplaar van de statuten van de Orde van de H. Geest (door Hendrik III in het leven geroepen) in een sprekende band: een strooiptroon van Franse lelies en vlammen, afkomstig uit het atelier van Nicolas Eve. [E. C.-I.]

1203. - Chris COPPENS, *Uit de band gesproken 2 - Cadeautjes van Pighius en Tapper in een Leuvense band* in *Ex Officina*, 4, 1987, p. 36-52, ill.

Twee banden met rolstempels, in de Centrale Bibliotheek van de Leuvense Universiteit, zouden best Leuvens kunnen zijn. De eerste omsluit een Keulse druk uit 1537 met werk van Albertus Pighius die het boek ten geschenke gaf aan Ruard Tapper, kanselier van de universiteit (autografische aantekening op de titelpagina). De band bevat nog een paar andere teksten en het geheel heeft Tapper (1487-1559) van talrijke aantekeningen voorzien. Zeer waarschijnlijk heeft Tapper deze drukjes in **◆◆**n band laten binden. De verdere lotgevallen zijn in Coppens' goed gestoffeerd artikel na te lezen. De tweede band, ook een convoluut, bevat een werk van Tapper in 1555 te Leuven gedrukt. Tapper schonk onmiddellijk na het verschijnen ervan een exemplaar aan een overigens onbekende Clemens van Dale; in 1590 kwam het in andere handen. Coppens veronderstelt dat, de ene met de andere band in relatie gebracht, beide in Leuven zullen zijn ontstaan, vermoedelijk rond de jaren 50: de opvallende gelijkenis zowel wat de techniek als de decoratie betreft, wijst in die richting. Tot slot wordt de 'link' gelegd naar nog een paar andere banden die derhalve ook in Leuven zullen zijn te situeren. [E. C.-I.]

1204. - Alo**◆**s JANS, *Voorschriften over het boekenbezit van de pastoors in het aartsbisdom Mechelen (1574-1597)* in *Liber amicorum Dr. J. Scheerder ...*, p. 73-74 (cf. [nr. 1189](#)).

Behalve de Bijbel, de Romeinse Catechismus en het klassieke *Manipulus curatorum* van G. de Montrocher, worden nog enkele titels vermeld die tot de aanbevolen lectuur van de Mechelse pastorale geestelijkheid horen. [E. C.-I.]

1205. - Peter H. MEURER, *Atlantes Colonienses. Die K**◆**lner Schule der Atlaskartographie 1570-1610*. - Bad Neustadt a.d. Saale: D. Pfachler, 1988. - 244

p.: kaarten; 32 cm. - ISBN 3-922923-33-X. DM 198.

Ortelius' graveur Frans Hogenberg werd in Keulen de spil van een groep cartografen die voor allerlei kaartwerk zorgden, meestal verkleinde uitvoeringen van de oorspronkelijke atlanten in folioformaat van Ortelius, De Jode en Mercator. Opvallend is dat de meeste van deze auteurs en kopergraveurs van Nederlandse origine zijn. De edities door de leden van deze Keulse school zoals P. Meurer ze noemt, bezorgd, zijn in deze publikatie bibliografisch vastgelegd. De uitvoering is royaal, overvloedig geïllustreerd en goed verzorgd. [E. C.-I.].
Zie ook nr. [2030](#)

1206. - W. H. NEUSER, *Bibliographie der Confessio Augustana und Apologie 1530-1580*. - Nieuwkoop: De Graaf, 1987. 132 p.: ill.; 24 cm. (Bibliotheca humanistica et reformatorica, 37). ISBN 90-6004-378-2. Fl.80.

Behandelt niet alleen zelfstandige edities van de Duitse tekst: ook in verzamelwerk van Luther en Melanchthon en in vertaling (Latijn, Grieks, Engels, Frans, Nederlands, Pools, Sloveens, Kroatisch, Italiaans en Tsjechisch). In het Nederlands werd de tekst gedrukt door Hans de Braeker (Wesel 1558 en 1563), door H. de Laet (Antwerpen 1566) en Hans Wolff (Frankfort 1567). Er zijn helaas geen registers. Kritische recensie door R. Bodenmann in *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* (50, 1988, p. 224-226). [M. d. S.].

1207. - *Memorabilia Erasmiana: die 'Adagia'*. Führer durch die Ausstellung im Globenraum der Bibliotheca Augusta 3. November-3. Dezember 1986 (-4. April 1987), zusammen gestellt von Mathieu KNOPS. - Wolfenbüttel: Herzog August Bibliothek, 1986 [oplage 1987]. - 21 p.: ill.; 30 cm.

Het Erasmusjaar werd in Wolfenbüttel gevierd met een tentoonstelling rond de collectie Erasmusportretten en rond een aantal van diens hoofdwerken, de *Adagia* (Latijnse edities, vertalingen, afzonderlijke essays etc.). Registers op namen, trefwoorden, Erasmustitels. Ook Wolfenbüttel bezit dus een van de grotere Erasmuscollecties, naast nog zo heel veel meer. [M. d. S.].

1208. - Franz BIERLAIRE, *La première édition falsifiée des 'Colloques' in Dix conférences sur Erasme: dialogue de la folie - Colloques. Actes des Journées organisées par l'Université de Bâle et le Centre culturel suisse, Paris, les 11 et 12 avril 1986*. - Paris-Genève: Champion-Slatkine, 1988, p. 79-93.

In 1523 verscheen te Parijs bij Pierre Gromors een door Lambertus Campester O.P. gecastigeerde editie van Erasmus' *Familiarium colloquiorum formulae*. Lang heeft men vruchteloos naar een exemplaar hiervan gezocht. F. Bierlaire identificeerde de druk in de grote collectie van het Erasmushuis te Anderlecht. Nader onderzoek leidde naar een andere 'falsificatie' door Campester bij dezelfde drukker en nog een Normandische piraatdruk. De Erasmusbibliografie heeft nog voor jaren stof in overvloed. [M. d. S.].

1209. - Paul VERHUYCK & Corine KISLING, *Het Mandement van Bacchus, Antwerpse kroegentocht in 1580*. - Antwerpen & Amsterdam: C. de Vries-Brouwers p.v.b.a., 1987. - 125 p.: ill.; 31 cm. - ISBN 90-6174-398-2. BF. 1.550.

Hoeveel kroegen er in het Antwerpen van 1580 wel waren, hoe ze heetten en wat voor wijn- en biersoorten er geschonken werden, daarop geeft dit boek een antwoord. De bron: een Antwerps **spotmandement** of parodie vol toespelingen op vastenavondvieringen en andere uitpattingen. Het vooralsnog enig bekend exemplaar wordt in het Museum Plantin-Moretus bewaard (R 1-12, 20). Het stuk is in facsimile, transcriptie en 'vertaling' bezorgd en in zijn historisch en literair kader geplaatst. De meeste aandacht is, terecht, uitgegaan naar de panden waar de 92 kroegen gevestigd waren, en naar al het edele nat en zijn benamingen. Er is heel wat archiefonderzoek verricht, mede dank zij mevr. G. Degueuldre die aan een 'Kadastrale ligger van Antwerpen, 1584-1585' werkt.

Jammer alleen dat aan "een nieu mandement' als druk wat weinig aandacht is besteed: we vernemen niets over formaat en juiste aantal bladen; het is een octavo van 4 bladen (A4), een half vel dus. Een Lettersnijdtype kan inderdaad geen uitsluitsel geven over de drukker, maar zijn de vignetten, de sierinitialen en de toch ongebruikelijke houtsnede onderzocht? Wie achter Bacchus als auteur schuil gaat is allicht moeilijker uit te maken. Tenslotte vraag ik me af hoe het komt dat het facsimile, in dit overigens zeer goed verzorgde en overvloedig en zinvol geïllustreerde boek, een misbaksel moet zijn: de eerste en de laatste bladzijde zeer sterk vergroot, de rest minder vergroot met twee pagina's naast elkaar. De afmetingen van de zetspiegel bedragen in werkelijkheid voor het titelblad 123 x 68, voor de houtsnede 81 x 58, voor A2 r. 120 x 65 mm. [E. C.-I.].

1210. - Christian COPPENS, *Une collaboration inconnue entre Caroline Guillard et Hugues de La Porte en 1544: le 'De Civitate Dei' d'Augustin* *dit* par Juan Luis Vives in *Gutenberg-Jahrbuch*, 1988, p. 126-140, ill.

Vives' Augustinus-editie (op aanraden van Erasmus) verscheen voor het eerst te Basel bij J. Froben in 1522. Een eeuw later verscheen de 53ste (!) druk te Genève bij J. Stoer. In dit artikel wordt een overzicht gegeven van de drukgeschiedenis (met stemma). Vooral een onbekende Parijs-Lyonese co-editie wordt nader onderzocht. In de Nederlanden verscheen de Latijnse tekst te Antwerpen bij Plantin (1576-77) en Jan Moretus (1600), een Nederlandse vertaling te Delft bij Adriaan Gerrits in 1621. [M. d. S.].

1211. - Erik DUVERGER, *Antwerpse kunstinventarissen uit de zeventiende eeuw. Dl. III: 1627-1635 documenten 591-879*. - Brussel: Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en schone Kunsten van België, 1987. -IV, 516 p.; 26 cm. (Fontes historiae artis neerlandicae = Bronnen voor de kunstgeschiedenis van de Nederlanden I, 1). - ISBN 90-6569-380-7. BF 2.500.

Voortzetting van Kroniek 13, 1987, [nr. 1034](#). Ook hier enkele **bronnen** voor boeken en bibliotheekgeschiedenis: nr. 617 (p. 63-67) 1627, 13 aug., staat van goederen van Cathelijne Pauwels (overl. sept. 1621), weduwe van Maarten I Huysens, boekverkoper (schulden); nr. 639 (p. 103-111) 1628, 6-8 juli, kunstwerken nagelaten door Steven II Wils, schilder (inz. p. 108-111 geïllustreerde boeken en gravurereeksen); nr. 691 (p. 181-184) 1630, 16 jan., meubels en drukkersmateriaal, evenals voorraden van Jan II van Keerberghen; nr. 720 (p. 218-219) 1631, 22 maart, o.a. boeken van Louis I Rustici, chirurgijn; nr. 732 (p. 232-236) 1631, 21/26-28/31 mei, o.a. bibliotheek van Jacques Happart, dijkgraaf; nr. 736 (p. 241-244) 1631, 11-12 juli, o.a. boeken van Jan Reulin; nr. 738 (p. 245-246) 1631, 11 aug. o.a. boeken van Daniël Le Mesureur, kanunnik te Cambrai; nr. 830 (p. 398-399) 1634, 22 juli, boeken van Jaspas Steelsius; maar vooral nr. 870 (p. 449-491!) 1635, 27 sept.-3 okt., nagelaten goederen van Jeronimus I Verdussen (overl. 27 sept. 1635), een inventaris kamer per kamer, plank per plank van huisraad, boekenvoorraad (veel school-, devotie- en volksboeken), lettermateriaal (per gewicht), drukkersmateriaal, schulden - een goudmijn voor de boekhistoricus. [M. d. S.].

Zie ook nrs. [1615](#); [1619](#); [1628](#); [1914](#)

1212. - J. L. M. GIELES & A. P. J. PLAK, *Bibliografie van het Nederlandstalig narratief fictioneel proza 1670-1700. Bibliography of prose fiction written in or translated into Dutch 1670-1700*. Ingeleid door L. R. POL. - Nieuwkoop: De Graaf Publishers BV, 1988. - 229 p.: facsim.; 25 cm. (Bibliotheca bibliographica Neerlandica, 24). - ISBN 90-6004-397-9 geb. Fl. 90.

De zeventiende- en achttiende-eeuwse roman in Nederland kan pas sedert een paar decennia op echte belangstelling bogen. Vandaar dat een bibliografie op dit gebied onmisbaar werd. Wat precies met roman of met verhalend proza (*La fiction narrative en prose* is klakkeloos vertaald) wordt bedoeld, vergt enige toelichting - wat trouwens uit de vijf bladzijden lange 'Afbakening' blijkt. Duidelijkheidshalve

herneem ik de bepaling door de auteurs gegeven: 'fictioneel narratief proza, Nederlandstalig (oorspronkelijk $\diamond$ n vertaald), groter dan drie pagina's en afzonderlijk uitgegeven' (p. 10). Theoretisch gezien zal men er geen moeite mee hebben, in de praktijk wel en dat geven de auteurs ook toe. Waar ligt nu de grens tussen verhaal en beschouwingen, tussen fictie en historie? Is dit op een schaalte af te wegen? 'Vele gevallen [zijn] niet werkelijk oplosbaar' (p. 11): het verbaast me dan wel enigszins dat er slechts acht twijfelgevallen (via een speciaal register) zijn gesignaleerd. Wij treffen in deze bibliografie titels aan als *Batavische Arcadia*, *Den Berg Parnas*, *De Ontschakinge van de schoone Clarinde*, *Het kluchtige leven van Don Francisco de Pocaropa*, enz. in het gezelschap van *Eens Christens reyse na de eeuwigheyt* van John Bunyan, *De heyr-baene des cruys* van Benedictus van Haeften, *Der zielen troost!* Dit geeft mij toch een enigszins onbehaaglijk gevoel. Want waar ligt dan de grens met de - zo overvloedige - devotieliteratuur? M.a.w. wanneer is die 'fictie'? De begindatum 1670 is ingegeven door de overweging dat literair-historici op dat moment de 18de eeuw laten beginnen; de (voorlopige) einddatum 1700 berust op zuiver praktische gronden. Met deze publikatie is de eerste stap gezet van het grote project dat de jaren 1670-1830 zal bestrijken. De bibliografie is alfabetisch op naam van auteur en titel (eerste woord) van de anoniemen geordend. De beschrijving van de titels en het impressum houdt het midden tussen diplomatisch en vereenvoudigd (of aangepast zo men wil); nogmaals wil ik hier een lans breken voor het aanwenden van reproducties van de titelpagina, i.c. liefst op verkleind standaardformaat, ter vervanging van z.g. facsimile-beschrijvingen die het niet zijn. Daarnaast volgt, in een aanmerkelijk kleiner corps, de annotatie. Die bestaat uit de inhoudsbeschrijving, ev. informatie m.b.t. vertalingen, de collatie, opsomming van exemplaren met ev. mededelingen over conditie en herkomst, aanvullende editie-technische gegevens, bijzonderheden (waaronder gebruikssporen), vindplaatsen (met nogal ongebruikelijke afkortingen), bibliografische verwijzingen. Op zich kunnen al deze elementen nuttige, ja onontbeerlijke informatie verstrekken. Het komt echter een beetje rommelig over: de collatie is na de beschrijving het belangrijkste editiekenmerk maar staat er ver vanaf, exemplaren worden tweemaal vermeld (eens met en eens zonder kenmerken), annotaties betreffende auteur of vertaling en bibl. verwijzingen staan daartussen wat verloren. Informatie betreffende exemplaren is van een andere orde dan die over de editie en het verdient derhalve aanbeveling die gescheiden op te geven. Vindplaatsen zijn de belangrijkste bibliotheken in Nederland en België $\diamond$, de Herzog August Bibliothek te Wolfenb $\diamond$ ttel en de British Library te Londen. Dan zijn er de registers - gelukkig. Naar mijn smaak echter te talrijk: 17. Ik geef toe dat ik als niet literair-historicus niet onmiddellijk het belang van al die afzonderlijke registers inzie. Dat verschillende opzoekmogelijkheden bestaan betekent alleen maar voordeel: persoonsnamen en geografische namen op de titelpagina, significante woorden uit de titel, persoonsnamen in de aanhef en de ondertekening van voorwerk; drukkers, uitgevers en boekverkopers, censors en ondertekenaars van privileges, plaatsen van uitgave. Vertalers zijn in een apart register opgenomen al komen ze reeds op de titelpagina voor. Een algemene index op alle persoonsnamen groepeerd een aantal van de andere ... De functie van een register bestaat er in, via een bekende naam snel na te slaan of die wel in het werk voorkomt. Men raadpleegt ongetwijfeld sneller $\diamond\diamond$ n dan tien registers. Is een differenti $\diamond$ ring wenselijk, dan kan dit b.v. via een geijkte afkorting in de aard van 'vert.', 'dr.'. Afzonderlijke registers moeten in ieder geval blijven: een chronologisch, een topografisch (waar de drukkers onder de stad horen) en uiteraard een register van bibliografische verwijzingen. De kapitalen in de registers bevorderen de leesbaarheid niet en zijn niet mooi; bij ontstentenis van klein-kapitalen lijkt mij onderkast verkieslijk. Overigens is het werk verzorgd gezet en goed gedrukt: zwart (en niet grijs!). De reeks Bibliotheca bibliographica Neerlandica in de vertrouwde blauwlinnen uitgeversbanden is nu al aan haar 24ste deel toe. Er is nog werk genoeg op de

plank om de voortzetting ervan verzekerd te weten. [E. C.-I.].
Zie ook nrs. [1315](#); [1430](#); [2551](#)

1213. - J. A. GRUYS, *Ornamental bears and other animals. An excursus on some head and tail pieces in The Pilgrim Press*, p. 161-169 (cf. [nr. 1223](#)).

Het toeschrijven van een druk aan een (niet genoemde of betwiste) drukker dient met de grootste omzichtigheid te geschieden. Defecten aan **ornamenten** kunnen een aanwijzing geven, maar vormen *geen bewijs*. Het ontbreken van een defect is geen afdoend argument om een toewijzing uit te sluiten. Drukkers kunnen over verschillende exemplaren hebben beschikt. Gruys wijst erop dat deze ornamenten geen unieke houtsneden waren, maar dunne stukjes metaal op houtblokjes genageld. Dit wordt in concreto aangetoond voor o.m. het beer-ornament dat voorkomt in de drukken die aan de 'Pilgrim Press' worden toegeschreven. Een les in methodologische voorzichtigheid! [M. d. S.].

1214. - Chris COPPENS, *Religieuze literatuur, verspreiding en gebruik. Een voorbeeld bij de celiebroeders in Arca Lovaniensis*, 15-16 (1986-1987), 1987, p. 69-93, ill.

Een naklank bij de alexiantentoonstelling te Leuven van 1985: twee handschriften resp. uit 1724 en zonder datum maar uit ongeveer dezelfde tijd, blijken **kopie** te zijn naar twee drukken. Het *Directorium* van Theodoor de Vrye werd oorspronkelijk gedrukt door Godgaf Verhulst de Jongere in 1673 en *Den oprechten religieus* van Jan Tack verscheen by Guiliam Stryckwant in 1686. C. Coppens weidt n.a. hiervan uit over het drukkersmerk van Verhulst en de illustraties (pentekeningen) die de kopiist van het tweede werkje liet aanbrengen. [E. C.-I.].

1215. - J. B. H. ALBLAS, *Johannes Boekholt (1656-1693), the first Dutch publisher of John Bunyan and other English authors. With a descriptive bibliography of his publications*. (Proefschrift Amsterdam). - Nieuwkoop: De Graaf, 1987. - 535 p.: ill.; 24 cm. (Bibliotheca bibliographica neerlandica, 22). - ISBN 90-6004-390-1. Fl. 150.

Evenals de studie van P. G. Hoftijzer (cf. [nr. 1234](#)) is dit een belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van uitgeverij en boekhandel in de Republiek. Alblas behandelt 1. Boekholts leven en familiale achtergrond (p. 19-32), 2. zijn betekenis als uitgever en boekverkoper (p. 33-166: hij is de verspreider van het Engelse piëtisme), 3. zijn relaties met collega-uitgevers (p. 167-224), 4. zijn betekenis als auteur (p. 225-259). Als hoofdonderdeel fungeert de bibliografie (p. 261-484): 127 uitgaven worden beschreven met transcriptie van titelblad, collatie, inhoudsopgave, varianten en exemplaren. In bijlage (p. 485-494) nog twee lijsten van 10 werken met 'trade-lists' (chronologisch) en 20 andere drukken door Boekholt verkocht (alfabetisch, 107 nrs.). Registers op drukkers, uitgevers en boekverkopers, evenals op persoonsnamen, ontsluiten deze geslaagde studie. In de transcriptie is de gotische letter weergegeven door *olde worlde 12*. [M. d. S.].

1216. - N. GEIRNAERT, *Drukwerk van Pieter Zoetaert en Willem de Neve. Een kleine aanvulling uit een Brussels handschrift in Handelingen van het Genootschap voor geschiedenis* (Brugge), 124, 1987, p. 77-82.

Handschriftencollecties bevatten niet zelden onbekend (gelegenheids)drukwerk. In Hs. Brussel, K.B., 8582-85, een reeks documenten i.v.m. de Brugse H. Bloedlegende, ontdekte N. Geirnaert twee **Brugse** drukjes van resp. Pieter Zoetaert (uit 1608) en Willem de Neve (uit 1611). Met nog enkele kleinere gegevens is dit een mooie aanvulling op de studies van A. Schouteet uit 1977 en 1984. [M. d. S.].

1217. - Francesco BARBERI, *Gli Elzevier e l'Italia in Accademie & biblioteche d'Italia*, 53 (36 n.s.), 1985, p. 279-298.

Italiaanse auteurs en teksten, uit de bibliografie van de **Elzeviers** door A. Willems,

gelicht en in alfabetische orde geplaatst. Geen aanvullingen. [E. C.-I.]

1218. - L. J. VANDEWIELE, *Broeder Petrus Gillis S.J. (1620-1697), auteur van Medicina pharmaceutica of Drogbereidende geneeskunst in Farmaceutisch tijdschrift voor België*, 62, 1985, p. 305-315, facsim.

Het eerste stuk van dit artikel handelt over het auteurschap van het in de titel genoemd werk. Dat het bekend is als zijnde van Robert de Farvacques, is te wijten aan drukker Fr. **Foppens** die het (onverkochte) restant met een nieuwe titelpagina te koop aanbood. De *Pharmacia Galenica & chymica*, waarop de *Medicina pharmaceutica* teruggaat, is met de initialen IBSI gesignd, door P. Boeynaems reeds eerder als Jan Bisschop S.J. geïdentificeerd. [E. C.-I.]

1219. - Christian COPPENS, *Steadfast I hasten: the Louvain printer Henrick van Ha(e)stens in Quaerendo*, 17, 1987, p. 185-204.

Anna Simoni heeft in 1985 de overgang van de protestantse Leidse drukker Van **Haestens** naar het katholieke Leuven beschreven (cf. *Kroniek* 12, 1986, [nr. 931](#)). C. Coppens besteedt hier vooral aandacht aan de Leuvense periode (1621-1629), met o.m. de relatie tot Erycius Puteanus. In het tweede deel worden de Leuvense drukkersmerken (inz. de gevleugelde schildpad) beschreven en iconografisch geïnterpreteerd. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2370](#)

1220. - Harm DEN BOER, *Ediciones falsificadas de Holanda en el siglo XVII: escritores sefarditas y censura judaica in Varia bibliographica: homenaje a Jos Simón Diaz*. - Kassel: Reichenberger, 1988, p. 99-104. (Teatro del Siglo de Oro. Bibliografías y catálogos, 8). - ISBN 3-923593-55-4.

Een aantal Spaanse teksten van Miguel de Barrios (1635-1701) en Jos Penso de la Vega (1650-1692), leden van de joodse gemeenschap te Amsterdam, waren om literaire, ideologische en politieke redenen niet aanvaardbaar voor de censuur van de *Mahamad* (joods bestuursorgaan). Toch werden zij bij hun 'gewone' drukker gedrukt, met een fictief impressum ('Brussel' of 'Antwerpen'). Lettertypen, vignetten en vooral initialen verwijzen naar de Amsterdamse drukkers van hun andere teksten. De bijlage (p. 108) bevat een korte beschrijving (met collatie en exemplaaropgave) van 12 edities van Penso de la Vega. [M. d. S.]

1221. - P. WACKERS & R. VAN DAELE, *Antwerpse Reynaert-scribanen van omstreeks 1700 in Antiek*, 22, 1988, p. 377-392, ill.

Als iconografische bron voor de acht voorstellingen op vijf schrijfkabinetten wijzen de auteurs een druk van Jacob **Mesens** (Antwerpen) uit 1651 aan. Deze bewerking van het Reynaertverhaal als volksboek door Seger van Dort bevat 21 verschillende houtsneden die de signatuur van E. Quellijn en J.-Chr. Jegher dragen. Elke cyclus op de schrijfkabinetten vertoont niet per se dezelfde voorstellingen, maar vormt toch een geheel. De tinnen platen zijn 'gelijktijdig uitgesneden' maar 'afzonderlijk bewerkt met de graveernaald'; dit verklaart dat men niet steeds van echte kopieën kan spreken. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [1227](#)

1222. - Mathieu KNOPS, *Drucke aus den Niederlanden in der Sammlung des Herzogs in Barocke Sammellust. Die Bibliothek und Kunstkammer des Herzogs Ferdinand Albrecht zu Braunschweig Lüneburg (1636-1687)*. - Weinheim: VCH, Acta Humaniora, 1988, p. 97-110. (Ausstellungskataloge der Herzog August Bibliothek, 57). - ISBN 3-527-17818-X.

Overzicht en beschrijving van enkele populaire en 'actuele' Nederlandse drukken, meest erotica, tijdens en na Hertog Ferdinands reizen in de Nederlanden verworven. Naast de drukgeschiedenis worden - nuttig! - ook gegevens vermeld over andere edities en verwante teksten in Wolfenbüttel aanwezig. [M. d. S.]

1223. - Rendel HARRIS & Stephen K. JONES, *The Pilgrim Press. A bibliographical & historical memorial of the books printed at Leyden by the Pilgrim Fathers*. With a chapter on the location of the Pilgrim Press in Leyden by Dr. PLOOIJ. Partial reprint with new contributions by R. BREUGELMANS, J. A. GRUYS & Keith L. SPRUNGER. Edited by R. BREUGELMANS. - Nieuwkoop: De Graaf, 1987. - X, 179 p.: ill.; 24 cm. (Bibliotheca bibliographica Neerlandica, 23). - ISBN 90-6004-391-X (niet in het boek afgedrukt!). Fl.90.

In 1922 verscheen de eerste uitgave van *The Pilgrim Press*. Buiten de kring van historici van het Puritanisme in Engeland en de Verenigde Staten en van de Mayflower-verzamelaars heeft het weinig weerklank gevonden, ook niet bij de geschiedschrijvers van het boek in Nederland. R. Breugelmans brengt het boek opnieuw onder onze aandacht en dat op een zeer geslaagde wijze, die navolging verdient.

P. 1-71 zijn een reprint van de oorspronkelijke uitgave. Passages die correcties, c.q. aanvulling behoeften zijn met een asterisk gemerkt in margine - de aanvullingen bevinden zich op p. 153-156. 'Appendix II: Collations' heeft Breugelmans vervangen door een *nieuwe*, analytisch-bibliografische beschrijving van de twintig drukken. Alle titelpagina's zijn gereproduceerd (op   na op ware grootte). Veel meer dan een toch beperkte en voor fouten vatbare facsimile-transcriptie, geven zij een kijk op het boek. De beschrijving omvat: collatieformule, paginering, gegevens over zetspiegel en koptitels, opgave van gebruikte ornamenten, lettertypes en initialen (alle afgedrukt op p. 134-152), inhoudsoverzicht, bibliografische verwijzingen en exemplaaropgave; het commentaar van Harris & Jones is ook afgedrukt, met verwijzing naar nieuwere interpretaties. 'Were the books with Brewster's address on their title-pages printed by him?' (p. 157-160) is een aanvullend onderzoek van Breugelmans die, op basis van de uiterlijke verschijningsvorm, een negatief antwoord geeft voor drie (of vier) titels. J. A. Gruys (p. 161-169) onderzoekt het eertijds 'typisch' geachte *beer*-ornament (cf. nr. 1213) en K. L. Sprunger de motivering voor de drukkersactiviteiten van Brewster en Brewer en hun selectiecriteria (p. 170-177). De *Pilgrim Press* van Brewster en Brewer, slechts enkele jaren actief te Leiden (1617-1619), is thans een volwaardig onderdeel van de Nederlandse boekgeschiedenis. R. Breugelmans heeft dat duidelijk gemaakt door deze analytisch-bibliografische demonstratie. Alle vragen rond deze drukkerij zijn nog niet opgelost; het materiaal staat nu echter ter beschikking. Een register van namen en zaken had nog meer kunnen bijdragen tot de waarde van deze verbeterde editie. [M. d. S.].

Zie ook nrs. [1213](#); [2381](#)

1224. - Diane VAN DAELE, *Gerardus Rivius, drukker te Leuven & pedel van de theologische faculteit (1597-1634)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven 1986-1987. 120 bl.: ill.; 29 cm. (Te raadplegen in de Leuvense Universiteitsbibliotheek en in de Afdeling Kostbare Werken van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel).

Een eerste verkenning van de loopbaan van Grard du Rieu (Luik ca. 1570-Leuven 10 april 1634). Opgeleid bij Joh. Bellerus, gehuwd met een dochter van Joh. Bogardus, zwager van Balthazar Bellerus, drukte Rivius eerst te Luik (3 drukken 1593-1597), vooraleer hij in Leuven het bedrijf van Bogardus overnam. Deze laatste concentreerde zich daarna op de hoofdzetel te Dowaaï. Te Leuven drukte Rivius voor de universiteit, maar ook wel voor de Augustijnen (schoolmateriaal - helaas niet bewaard). Hij was tevens pedel van de theologische faculteit. Een vijftigtal drukken worden beschreven (met exemplaarvermelding voor Belgische bibliotheken). Daarnaast is er een lijst van (ook al schaars overgeleverde) eenbladdrukken met *repetitiones*. In bijlage worden de gebruikte ornamenten afgebeeld. Een nuttige materiaalverzameling. [M. d. S.].

1225. - Georges COLIN, *La vritable histoire de Lancelot de Casteau* in

Répertoire ... 1988,[8 p.] (cf. [nr. 1122](#)).

Het ware verhaal van een belangrijke aanwinst voor de Koninklijke Bibliotheek: het 'onvindbare' Franse kookboek in 1604 te Luik gedrukt door Leonard **Streel**.

[M. d. S.].

Zie ook nr. [1122](#)

1226. - Jean-Pierre DE PAUW, *Drie boekjes ter ere van het H. Kruis van Asse in 650 jaar heilig Kruis van Asse. Situering, legende en verering*. - Asse:

Gemeentelijk Feestcomité 650 jaar H. Kruis te Asse, 1987, p. 231-236, facsim.

Herdenkingen kunnen stimulerend werken en tot vondsten leiden. Zo werd onlangs een speurtocht ingesteld - en met succes bekroond - naar een Brusselse druk uit 1614, in de Stadsbibliotheek te Maastricht. Het betreft van Henricus Calenus, *Cort verhael van den eersten oorspronck van twee miraculeuse crucifixen, berustende inde prochiekercke der vryheyt van Asche ....* voor het eerst verschenen te Brussel bij Rutgeert **Velpius** in 1614.

De literatuur over het H. Kruis van Asse is overvloediger dan men zou vermoeden; ze vormt een niet te verwaarlozen bijdrage tot een bibliografie van Brussel. [E. C.-I.].

1227. - *Reynaert den Vos oft Der Dieren Oordeel. Facsimile van het rond 1700 in de drukkerij van Hieronymus Verdussen vervaardigde volksboek*. Verzorgd en van

een inleiding voorzien door Erwin VERZANDVOORT en Paul WACKERS en met een voorwoord van Loek GEERAEDTS. - Antwerpen-Apeldoorn:

Berghmans, 1988. - 39 p. + 64 p. facs. + 2 p.: facs.; 21 cm. (Gloriant: Literatuur der Lage Landen in facsimile, 2). - ISBN 90-70959-16-X. BF 1195.

Na de incunabelversies met hun uitlopers in Engeland en Neder-Duitsland, werd de *Reinaert* in de 16de eeuw bewerkt voor schoolgebruik. C. Plantin drukt een Nederlandse en een tweetalige, Nederlands-Franse bewerking (Plantin Press 2138-39). Daarna ontstonden, parallel met de historische evolutie, twee 'volksboek'-tradities: een Noordnederlandse (1589-1795) en een Zuidnederlandse (tot in de negentiende eeuw). De oudst bewaarde editie van deze Zuidnederlandse tak wordt hier in facsimile gepubliceerd, met een inleiding over de hele traditie van *Reinaert*-drukken. Verdussens druk is ongedateerd en is verschenen tussen 1695 en 1738: 'rond 1700' lijkt nauwkeuriger, maar blijft hypothetisch. Deze druk bevat een 'Approbatie' door Max. van Eynatten gedateerd 1631 (wellicht een, drukfout voor 1613). Vroegere drukken zijn helaas niet bewaard gebleven. De Verdussendruk (gereproduceerd naar ex. U.B. Amsterdam 1514 G 1 - er zijn ook twee exempl. in de Antwerpse Stadsbibliotheek) is tevens belangrijk wegens de illustratiereeks, door Erasmus Quellijn (1606-1678) ontworpen voor *T Vonnis der dieren over Reynaert den Vos, oft Spiegel der Archlisticheyt* (Antwerpen, Jacob Mesens, 1651), een versbewerking door Seger van Dort (cf. [nr. 1221](#)). De prozabewerking bij Verdussen wijst in de richting van een schoolboek, misschien zelfs van een moraliserend jeugdboek. De 'lastige ironie' is duidelijk weggecensureerd. Het facsimile is tamelijk vet, overigens best leesbaar voor wie de gotische letter gewend is. Een aanwinst voor Reynardianen en liefhebbers van oudvaderlandse volksboeken. [M. d. S.].

1228. - J. F. HEIJBROEK, *Bij de voorplaat in De Boekenwereld*, 4, 1987-1988, 1, okt. 1987, p. 22-25.

Over de beroemde **drukkerij-ets** in S. Ampzings *Beschryvinge ende Lof der Stad Haerlem in Holland* (1628), tevens in de bijhorende *Laure-Crans voor Laurens Coster* van Petrus Scriverius. De tekening van P. Saenredam werd gegraveerd door J. van de Velde. Een gelijkaardige atelier-scène komt voor in het drukkersmerk van Adriaen en Gilles Rooman (Haarlem). [M. d. S.].

1229. - Anshelmus **Faust**, *Beschrijvinghe ende onderwijsinghe ter discreter ende vermaerder consten des boeckbinders handwerck = Prescription et enseignement*

de la discrète et fameuse science de la manufacture des relieurs de livres. Edité avec une introduction et des notes par Georges COLIN. -Bruxelles: Bibliotheca Wittockiana & Fl. Tulkens, 1987. - 137 p.: ill., facsim.; 31 cm. (Studia Bibliothecae Wittockianae, 2). BF 2.600.

Eerste uitgave van hs. M 352 bewaard in het Museum Plantin-Moretus, het op **?** **?** n na oudst bekende handboek voor boekbinders. Het handschrift dateert uit 1612 en zit in een tweelingband. In het Duits geschreven door A. Faust, zou het in Nederlandse en Franse versie aan de kloostergemeenschap van Sint-Bernardus-aan-de-Schelde te Hemiksem geschonken worden. De begunstigde was Michel Gobau (+ 1659), subprior en bibliothecaris. In een eerste gedeelte handelt Faust over de techniek van het boekbinden en van de boekbanddecoratie. Het tweede gedeelte bevat recepten voor verven, inkten, en dgl. In de inleiding wordt uitvoerig ingegaan op de auteur en zijn werk, het handschrift en zijn band. Terwijl de Nederlandse tekst vrijwel geen voetangels schijnt te bevatten (?), behoefde de Franse meer toelichtingen wegens de ongebruikelijke Franse woorden of gewoon de onvertaalde Nederlandse woorden. Het spreekt vanzelf dat deze tekstuitgave, waarop een 'Interpretatie' (volgens de tekstbezorger **g** **?** **?** n vertaling of omzetting in hedendaags Frans) volgt, zowel de filoloog als de boekbanddeskundige ten zeerste zal interesseren. Het 'Boeckbinders handwerck', nummer 2 in de reeks door de Bibliotheca Wittockiana opgezet, is royaal uitgegeven, met talrijke facsimile's geïllustreerd, in bordeaux linnen band. [E. C.-I.].

1230. - Peter J. A. N. RIETBERGEN, *Lucas Holstenius (1596-1661), seventeenth-century scholar, librarian and book-collector. A preliminary note in Quaerendo*, 17, 1987, p. 205-31.

Boeiende inleiding op een typische zeventiende-eeuwse geleerde bibliothecaris. Als noorderling (**?** Hamburg) in Rome (Vaticaan en Barberini) bestelde hij vaak boeken bij de Nederlandse firma in Veneti**?** 'Combi-La Noue' - een nauwelijks bekend aspect van de Nederlandse boekhandelsgeschiedenis. [M. d. S.].

1231. - Bert VAN SELM, *De bibliotheek van Pieter Saenredam in Kunstschrift*, 32, 1988, nr. 1, p. 14-19.

In 1976 'ontdekte' B. van Selm in (alweer) Wolfenb**?**ttel de veilingcatalogus uit 1667 van de boeken uit de nalatenschap van kunstschilder Pieter Saenredam. Hier analyseert hij deze uitzonderlijke bibliotheek, grotendeels bestaande uit werken in het Nederlands. Dit leert veel over de kennisdrang van een 17de-eeuwse 'artifex'. [M. d. S.].

1232. - L. J. VANDEWIELE, *400 jaar geleden werd te Enkhuizen kanunnik Bernard Wynhouts, norbertijn en botanicus, geboren in Farmaceutisch tijdschrift voor Belgi* **?**, 65, 1988, p. 97-101, ill.

Bernard Wynhouts (1588-1662) heeft in de abdij van Dielegem te Jette bij Brussel, waar hij in 1618 was ingetreden, een aantal wetenschappelijke publikaties 'ad usum' - in gebruik - gehad. Sporen hiervan bleven achter in de oude verzameling van de Stad Brussel, bewaard in de Koninklijke Bibliotheek Albert I. [E. C.-I.].

1233. - Bert VAN SELM, *'Een menigthe treffelijcke Boecken'. Nederlandse boekhandelscatalogi in het begin van de zeventiende eeuw*. With a summary in English. - Utrecht: Hes Uitgevers, 1987. - XII, 432 p.: facsim.; 25 cm. ISBN 90-6194-366-3. Fl. 125.

Over een op het eerste gezicht waardeloze maar toch zeldzame, want efemere, en dus ook weggegooid soort publikaties, met name boekhandelscatalogi, een proefschrift schrijven is een prestatie die de auteur alle eer aandoet en waarvoor wij hem erg dankbaar moeten zijn. De ongemene rijkdom aan realia maar vooral aan daaraan vastgeknoopte overwegingen in zake interpretatie en bronnenmateriaal voor historisch onderzoek niet enkel van de boekproductie maar voornamelijk van het ver- en aankopen van boeken, maakt van deze analyse een

voorbeeld van methode dat voortzetting en navolging verdient. De chronologische grens is op 1611 vastgesteld en de geografische valt (ongeveer) samen met die van de Noordelijke Nederlanden.

Een eerste belangrijk punt is de typologie van de boekhandelscatalogus de universele catalogus, de fonds- en de magazijncatalogus, de catalogus van fondsveilingen en van magazijnveilingen, de veilingcatalogus van particuliere bibliotheken. In een eerste hoofdstuk behandelt de auteur de opkomst van de gedrukte boekveilingcatalogus; er wordt o.m. duidelijk gesteld dat geruime tijd vóór de eerste gedrukte boekveilingcatalogus in 1599 verscheen, veilingen van boeken uit nalatenschappen plaats hadden, in de Nederlanden noord en zuid. De idee om dergelijke lijsten van te verkopen boeken, te gaan drukken, komt toe aan Leiden. Ook is de boekveilingcatalogus in het Noorden niet meer weg te denken uit het leven van de boekhandel. Hieruit resulteerde op de duur dat enerzijds deze gedrukte catalogus de veilingen winst opleverde en anderzijds een stimulans betekende voor de verrijking van bibliotheken. In hoofdstuk II komt de geschiedenis van de boekveilingcatalogus aan de orde: behalve de fysische kenmerken en de inhoud worden ook de waarde ervan onderzocht voor het boekhistorisch onderzoek in het algemeen en het particuliere boekenbezit in het bijzonder. In dit verband is niet uitsluitend aandacht besteed aan de gedrukte catalogi maar ook aan de inventarissen en boedelbeschrijvingen; van twee verzamelaars, Daniel van der Meulen (1600) en Lucas II Trelcatius (1607) worden de gedrukte en de handgeschreven boekenlijst getoetst. Hoewel de gedrukte veilingcatalogus zelden of nooit het volledige boekenbezit weerspiegelt, vormt hij, weliswaar niet de enige maar wel de belangrijkste bron voor de studie van dat boekenbezit. Zo was de auteur in staat een beeld op te hangen van het type van laat-zestiende-eeuwse geleerdenbibliotheek in Nederland, op basis van het dertigtal overgeleverde veilingcatalogi tot 1611, beschreven in hoofdstuk III. Enkele namen: Jacobus Arminius, Carolus Clusius, Janus & Georgius Dousa, Philips van Marnix van Sint-Aldegonde.

Om er achter te komen welke niet-wetenschappelijke boeken door een niet-geleerd publiek werden gelezen, gekocht of althans konden gekocht worden - dus beschikbaar waren -, moeten andere bronnen aangeboord worden, nl.

fondscatalogi (van uitgevers) en magazijncatalogi (van boekverkopers) en daarbij de veilingcatalogi van dergelijke fondsen en magazijnvoorraden. Ter illustratie hiervan bestudeert Van Selm de fonds- en magazijncatalogi van de Amsterdamse boekverkoper Cornelis Claesz, zijn catalogus met de nieuwe publikaties van de Frankfortse boekenbeurs, de voorjaarsmis van 1604, en nog andere. Al deze Claesz-catalogi worden bovendien uitvoerig beschreven en de genoemde Frankfortse gepubliceerd, met registers op drukkers en boekverkopers en op drukplaatsen. Nog andere bijlagen geven lijsten met titels uit dit soort boekhandelscatalogi; we treffen er woordenboeken en spraakkunsten aan, volksboeken en klassieke letterkunde, schoolboeken en z.g. 'materieboeken' of schrijfmethode, stichtende literatuur. Tot slot bespreekt de auteur de Amsterdamse boekverkoper Hendrik Laurensz en diens prijscatalogi: fonds- en magazijncatalogi waarin de prijzen gedrukt staan. Een 35 pagina's tellende unieke alfabetische index bevat een schat aan namen.

De auteur is op dit ogenblik ongetwijfeld de beste kenner van dit soort publikaties, die niet alleen zeldzaam zijn, maar, juist daardoor allicht; als bron al te spaarzaam zijn gebruikt, en die bovendien in grote bibliotheken vaak stiefmoederlijk zijn behandeld, want geen gemakkelijke publikatie voor de catalogograaf. In margine zijn twee projecten ontstaan: het eerste een lijst van alle publikaties over 'privé' bibliotheken uit de Nederlanden, welhaast voltooid; het tweede een bronneninventaris. De uitvoerige Engelse summary, met verwijzing naar de eerder verschenen deelstudies in *Quaerendo*, ontsluit deze rijke inhoud ook voor Nederlandsonkundigen.

Rest nog een woord te zeggen over de materiele uitvoering van dit boek. De scharlaken stofwikkel met enkel de auteursnaam, de titel en het uitgeversmerk H

& S erop in zwarte en witte onderkast, getuigen van goede smaak, evenals de vollinnen dito band alleen van een rugtekst voorzien, en met zwarte dek- en schutbladen. Maar vooral de inhoud is op bijzonder heldere, evenwichtige en fraaie wijze en uit een klassiek goed leesbaar - ook in het kleine corps - lettertype gezet. Typografisch vormgever, zetter en drukker zijn niet bij name vermeld, maar toch verdienen zij, samen met de uitgever, een pluim op hun hoed. Dit is in alle opzichten een prachtig boek. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [1147](#)

1234. - P. G. HOFTIJZER, *Engelse boekverkopers bij de Beurs. De geschiedenis van de Amsterdamse boekhandels Bruyning en Swart 1637-1724*. Proefschrift K.U. Nijmegen. - Amsterdam/Maarssen: A.P.A.-Holland Universiteitspers, 1987. xxi + 398 p., 23 cm. (Studies van het Instituut voor intellectuele betrekkingen tussen de westeuropese landen in de Moderne Tijd, 16). -ISBN 90-302-1016-8. - Fl. 75.

De geschiedenis van boekhandel en uitgeverij in de Nederlanden is een nog te weinig ontgonnen onderzoeksterrein, mede door het ontbreken van nationale bibliografie. Hoftijzer levert een dubbele bijdrage: hij behandelt twee van de tientallen Amsterdamse boekverkopers/uitgevers (met reconstructie van hun fonds) en hij brengt een uitvoerige studie van de Noordnederlandse boekhandel in relatie tot Engeland. Beide families, Bruyning (Browning!) en Swart, kwamen uit het Engels milieu te Amsterdam. In hoofdzaak op dat milieu gericht, ontwikkelden zij zich tot grote importeurs van Engelse publikaties en tot exporteurs naar Engeland van in Nederland gedrukte werken. Vooral dit laatste aspect komt goed uit de verf: vanuit Nederland werd het Engelse publiek bevoorraad met partijdige pamfletten, goedkope nadrukken van al dan niet erkende bijbelvertalingen, zakedities van klassieke auteurs en wetenschappelijke uitgaven van Engelse en continentale auteurs. Vaak leidden de razendsnel gedrukte en vertaalde pamfletten tot Engels diplomatiek protest, meestal zonder resultaat overigens.

Deze studie bevat, in bijlage, de interessante correspondentie tussen de firma Swart en de Londense boekverkoper Samuel Smith uit de jaren 1683-1691 (naar Ms. Rawlinson, Letters 114, Bodleian Library, Oxford), een van de schaarse bronnen voor onderzoek naar Engels-Nederlandse boekhandelscontacten. De deskundig opgestelde bibliografie van werken uitgegeven door Bruyning en Swart verruimt onze kennis van wat er in de tweede helft van de zeventiende eeuw in de Amsterdamse boekhandel te koop was. Anglisten, historici (intellectuele, politieke, economische en kerkgeschiedenis) en ieder wiens onderzoek Engelse raakpunten heeft, vinden hier de weg naar een aantal wellicht onvermoede bronnen. [M. d. S.]. Zie ook nrs. [1215](#); [2235](#)

1235. - C. GILLY, *Johann Valentin Andreae 1586-1986. Die Manifeste der Rosenkreuzerbruderschaft*. Katalog einer Ausstellung in der Bibliotheca Philosophica Hermetica. 2. Aufl. - Amsterdam, 1987. - 144 p.: ill.; 20 x 19 cm. - ISBN 90-71608-02-6.

Conservator Frans Janssen duidt in het woord vooraf zeer duidelijk de criteria aan die de bibliofiel Joost R. Ritman aanlegt bij de uitbouw van zijn bibliotheek: hermetische filosofie, (christelijke) mystiek, alchemie en Rozenkruisers. Die bevat o.m. 100 handschriften en ruim 2700 oude drukken (tot 1800), hieronder een groot aantal Amsterdamse drukken met werk van J. Boehme e.a. [E. C.-I.]

1236. - Marijke BAREND, *In de 'Oost-Indische Spiegel' van Nicolaus de Graaff in De zeventiende eeuw*, 4, 1988, p. 51-69.

Heeft ook aandacht voor 'Drukgeschiedenis' (p. 53-54) en 'Receptie in de achttiende eeuw' van deze contemporaine informatiebron over het leven onder de **Compagnie** (eerste uitgave Hoorn 1701, uitgebreide herdruk 1704, Franse vertaling 1719; later bewerkt in verwante publikaties). [M. d. S.]

1237. - Katlijne VAN DER STIGHELEN, *Anna Maria van Schurman of Hoe hooge dat een maeght kan in de konsten stijgen!*. - Leuven: Universitaire Pers, 1987. - 333 p.: ill.; 24 cm. (Symbolae, ser. B, 4). - ISBN 90-6186-254-X. BF 950. In haar doctoraal proefschrift heeft K. van der Stighelen een paragraaf aan de schrijfkunst van Schurman (1607-1678) gewijd (p. 212 e.v., 275); evenals C. Perret, J. Hondius e.a. zal S. de boekhistoricus interesseren - ook al betreft het geen typografie. Hetzelfde geldt voor de paragraaf over de borduurkunst (p. 240 e.v., 277) waar vier banden of foedralen worden beschreven. [E. C.-I.].

1238. - W. L. BRAEKMAN, *Zestiende-eeuwse veterinaire literatuur uit de Nederlanden* uitgegeven -. Brussel: Omirel-Ufsal, 1987. - 178 p.: ill.-I 24 cm. - Scripta, 20). Besteladres: cf. nr. 1161.

De ijverige graver naar Nederlandse vakliteratuur ook uit de na-middeleeuwse periode, prof. Braekman, zet eerst 21 handschriften op een rijtje gevolgd door 14 drukken (15de-17de e.); deze laatste stammen uit de Nederlanden (in Reesz) maar de lijst is 'zeker nog voor verdere aanvullingen vatbaar'. Ze zijn niet exclusief aan veeartsenijkunde gewijd. Exemplaren zijn sporadisch opgegeven (National Library of British Library?). De hoofdmoot van de publikatie bestaat uit de tekstuitgave van twee handschriften en $\diamond$ $\diamond$ n druk, te weten *Meesterye voor de paerden*, geschreven te Brussel in 1547 maar slechts in latere drukken overgeleverd en in een niet nader gedetermineerde editie door D. W. C. bezorgd. De interessante vondsten kunnen helaas het overhaast karakter van de hele publikatie niet geheel compenseren. De ge $\diamond$ nteresseerde lezer blijft t $\diamond$ veel vragen stellen. [E. C.-I.].

1239. - A. C. SCHUYTVLOT, *Catalogus van werken van en over Vondel gedrukt v $\diamond$ $\diamond$ r 1801 en aanwezig in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam*. Met een inleiding van Johan GERRITSEN. - Nieuwkoop: De Graaf, . 1987. -XXXII, 290 p.; 24 cm. (Bibliotheca bibliographica Neerlandica, 25). -ISBN 90-6004-393-6. Fl. 75.

Vondel in Nijmegen. Catalogus van Vondel-drukken tot en met 1855, aanwezig in de Bibliotheek van de Katholieke Universiteit te Nijmegen samengesteld door Robert ARPOTS, in samenwerking met Geert DIBBETS, Wim H $\diamond$ SKEN en Ben SALEMANS. - Nijmegen: (Universiteitsbibliotheek), 1987. - 68; 24 cm. - Fl. 10. B. VAN SELM, *De raadsels van de Vondel-drukken. Bij het verschijnen van twee Vondel-catalogi in Dokumentaal*,17, 1988, p. 19-25.

Het Vondeljaar 1987 heeft geen nieuwe 'Unger' (J. H. W., *Bibliographie van Vondels werken*, Amsterdam 1888) opgeleverd, wel twee catalogi van grote Vondelcollecties, maar vooral de ontwikkeling van nieuwe inzichten in de complexiteit van de Vondeldrukken. Immers, niet alleen door de materi $\diamond$ le omvang (verzameledities, convoluten e.d.), maar vooral door de verwarrende reeksen drukken met eenzelfde jaartal, dient de Vondelbibliograaf een Sisyfusarbeid te verrichten. Des te groter was de bewondering voor Ungers prestatie; terecht heeft zijn werk decennia het Vondelonderzoek gesteund. Pas met het doordringen van de analytische bibliografie in de neerlandistiek, beschikken we nu over een apparaat en methodes om de problemen grondig aan te pakken. Dat echte vooruitgang mogelijk is heeft J. Gerritsen bewezen met zijn artikels in de bundels voor Grosheide (1978, over *Palamedes*) en Hellinga (1980: 'Vondel and the new bibliography'). Het is daarom verheugend dat Gerritsen de Amsterdamse catalogus inleidt met een methodologische demonstratie. Hij wijst op het nut van de analytische bibliografie voor tekstedities, receptiegeschiedenis $\diamond$ n boekgeschiedenis. Als hulpmiddel ter onderscheiding van edities pleit hij voor vermelding van de 'vingerafdruk' (zie verder). Om de drukken nauwkeurig te dateren en te rangschikken hebben we gegevens over hun *drukkers* nodig. Van de meeste Vondeledities is echter alleen de uitgever bekend (of wordt er op het titelblad een uitgever gesuggereerd!). Jaartallen op titelbladen blijken vaak onbetrouwbaar! Om de drukker te identificeren dienen gegevens te worden verzameld m.b.t. typografie (zetkast, ornamenten, beschadigingen) en papier; ook

de (originele) boekband kan soms een richting aanwijzen. Gerritsen illustreert zijn betoog met een onderzoek naar de gezamenlijke edities van *Palamedes* en *Hekeldichten* uit 1705, 1707 of 1736 - een vijftiental! Dit detailonderzoek kan, om materiële redenen, vaak maar voor één tekst of uitgever of periode worden gevoerd. Daarom zijn betrouwbare catalogi van Vondelcollecties van belang. Door een goede beschrijving van de essentiële bibliografische gegevens, stellen zij de onderzoeker in staat andere exemplaren te vergelijken of aandacht te vragen voor boekhistorische *cruces*. Pas dan kan een *stemma* worden opgemaakt, drukkers geïdentificeerd, uitgeversinitiatieven gesitueerd enz. Teksteditie en receptiegeschiedenis zijn daarna mogelijk.

Naast de gegevens over titel en impressum, collatie en illustraties, vermelden beide catalogi een *vingerafdruk*, gemaakt volgens de regels van de STCN (Cf. Kroniek 12, [nr. 802](#)). Door op een systematische en identiek uitgevoerde wijze de positie van welbepaalde katersignaturen t.o.v. de laatste regel tekst weer te geven, krijgt elke druk een eigen, uniek kenteken. Verschillen in vingerafdruk wijzen ipso facto op verschillen in zetsel. De STCN-vingerafdruk is ook ontworpen om door de computer te worden gelezen en vergeleken. Om bruikbaar te zijn moeten exemplaren van eenzelfde editie bij beschrijving door eenzelfde en/of andere beschrijver met toepassing van de regels *eenzelfde* vingerafdruk opleveren. Dat blijkt nu in de catalogi van Amsterdam en Nijmegen niet overal zo te zijn.

Blijkbaar laten de regels toch nog een verschillende interpretatie toe (vaak gaat het om niet meer dan 1 of 2 tekens). Een steekproef op drie Lucifer-edities uit '1654' in de Brusselse Koninklijke Bibliotheek (Unger 515, 516 en 520) aan de hand van de regels van de STCN, leidde tot vingerafdrukken waarvan 6 (van de 12) onderdelen overeenstemden met Schuytvlot 6 met Arpots. Het lijkt moeilijk om deze elementen eenduidig te interpreteren. In vergelijkbare complexe gevallen lijkt het aangewezen de vingerafdruk per signatuurpositie per vel te nemen (systeem-Verkruisje, cf. Kroniek 10, [nr. 662](#)). Bij pagina-per-pagina-herdrukken kunnen de elementen van buiten het tekstblok een aanwijzing geven, en als laatste oplossing is er de optische collatie van alle exemplaren. Gelukkig is dit voor de meeste edities niet zo uitgebreid nodig. De bibliograaf die een 'definitieve' oplossing wil, weet echter wel wat hem te wachten staat.

De Amsterdamse Universiteitsbibliotheek bezit de grootste Vondelverzameling, mede dankzij de aanwezigheid van het Vondelmuseum en enkele religieuze bruikleencollecties. Tot 1800 worden er in de catalogus bijna 900 drukken beschreven, met in totaal een 3000 exemplaren, waaronder enkele zeer bijzondere. De catalogus die deze rijkdom presenteert, had dan ook een historische inleiding verdiend over herkomst en groei van de verzameling. En ook de Vondelhandschriften hadden erbij gekund. Een groot deel van de collectie wordt gevormd door vaak unieke plano-drukken met gedichten van en tegen Vondel. Dat maakt de Amsterdamse collectie zo onvervangbaar. A. C. Schuytvlot verdient onze dank voor zijn vakkundige ontsluiting van de basisverzameling voor de Vondelstudie.

Nog een woord over de Nijmeegse collectie: die is in 1982 sterk aangegroeid door de aankoop van de bibliotheek van het voormalig Klein Seminarie Apeldoorn (met 71 Vondeldrukken). De 273 beschreven nummers (tot 1855) bewijzen dat ook in de 20ste eeuw een belangrijke Vondelcollectie kan worden aangelegd.

Beide catalogi hebben uiteraard registers op titels, portretten, drukkers etc. De kritische opmerkingen van B. van Selm in *Dokumentaal* delen we volkomen. Hij geeft bovendien een aantal voorbeelden waar een catalogusbeschrijving geen antwoord voor heeft. Het woord is nu aan een Unger redivivus! [M. d. S.]

Zie ook nrs. [1594](#); [1645](#); [1942](#); [1971](#); [2306](#); [2548](#)

1240. - Daniel DROIXHE, *Systèmes ornementaux: le cas liturgico-geois in études sur le XVIIIe siècle*, 14, 1987, p. 39-74, ill.

Het onderzoek naar de **druktechniek** en het gebruikte typografische materiaal kan een middel zijn om uitgaven met een vals adres te identificeren. Twee gevallen

kunnen zich voordoen. In het eerste is de publikatie geïllustreerd met gravures. Dan kan de onderzoeker deze confronteren met decoraties van uitgaven waarvan de uitgever met zekerheid gekend is, en het boek zonder al te veel moeilijkheden thuisbrengen. In het tweede geval heeft de drukker elke houtgravure uit zijn werk geweerd, omdat hij wist dat hij erdoor ontmaskerd kon worden bij de censuur of bij collega's waarvan hij de naam gebruikte. Toch werden ook die uitgaven voorzien van typografische composities, waarin verschillende elementen als kronen, bloemmotieven en kruisen tot een abstract geheel werden samengebracht. Zulke sierelementen bieden *in se* geen hulp bij het identificatiewerk, omdat de drukkers ze bestelden bij andere bedrijven die zich speciaal op de produktie ervan toelieden. Niettemin meent D. Droixhe soortgelijke piraatedities te kunnen ontmaskeren door de manier waarop de motieven werden samengebracht, en door de regelmaat waarmee ze in het boek opduiken. Sommige elementen werden door een drukker nooit gebruikt in diens werken met een correct adres, zodat de boeken die er wel mee versierd zijn, hem nooit kunnen worden toegeschreven. Bovendien kan men van alle drukkers een corpus van gebruikte typografische composities samenstellen, waarmee anonieme of clandestiene edities geconfronteerd kunnen worden.

D. Droixhe heeft de grafiek en de typografische composities, gebruikt door de Luikse drukker J. F. Bassompierre, geanalyseerd voor de periode 1744 tot 1772. Even belangrijk als zijn genuanceerde tekst zijn de bijlagen. Men vindt er een opsomming van 1) de Bassompierre-edities die bij de samenstelling van het corpus zijn gebruikt; 2) de houtgravures die erin voorkomen, met voorbeelden van nabootsing; 3) enkele kenmerkende typografische composities; 4) een lijst van de motieven of elementen die daarbij werden bestudeerd; en 5) een schema waarin de recurrentie van deze motieven in de Bassompierre-uitgaven wordt weergegeven. Het artikel is zeer boeiend niet alleen om de methodologie die erin wordt gehanteerd, maar ook om de talrijke (open) vragen die de auteur bij zijn onderzoeksresultaten durft te stellen [P. D.].

1241. - Andries VAN DEN ABEELE, *Nog over drukker Joseph Bogaert* in *Biekorf*, 88, 1988, nr. 1, p. 109-110.

Antwoord op enkele correcties en toevoegingen die E. Duverger in hetzelfde tijdschrift publiceerde bij Van den Abeeles Bogaert-biografie. [P. D.].

1242. - Rika ROOVERS, *Aegidius Denique, drukker te Leuven (1684-1728) en pedel van de artesfaculteit*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven 1987-1988. XV, 105 bl. (+ bijlagen): ill.; 29 cm. (Te raadplegen in de Leuvense Universiteitsbibliotheek en in de Afdeling Kostbare Werken van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel).

Aeg. Denique is vooral bekend als drukker van Leuvense theologen en canonisten op het einde van de 17de eeuw. Deze eerste studie bevat biografieën van Aeg. Denique en van zijn opvolgers Petrus-Augustinus, Aegidius-Petrus en Petrus-Josephus, zodat ook een stuk Leuvense drukgeschiedenis uit de 18de eeuw wordt behandeld. De bibliografie beschrijft 124 nrs. voor Aegidius (1684-1728), 12 voor P.-A. (1716-1745), 11 voor A.-P. (1740-1772) en 3 voor P.-J. (1778-1793). In bijlage: statistische gegevens en afbeeldingen van titelbladen en ornamenten. [M. d. S.].

1243. - W. L. BRAEKMAN, *Een belangrijke Oudenaardse bundel marktliederen* in *Volkskunde*, 88, 1987, p. 1-37, ill.

'Handschriften en zeldzame drukken' nr. 36 in het Stadsarchief te Oudenaarde blijkt een belangrijke bundel marktliederen te zijn: 162 stuks grotendeels door Van Paemel te Gent in de 18de eeuw gedrukt. Lijsten van de incipits, de zangwijzen en de marktzangers. Belangrijke vondst. [E. C.-I.].

1244. - P. SCHUURMAN, *Estienne Roger en de Amsterdamse muziekuitgeverij in*

de achttiende eeuw in Spiegel Historiae, 22, 1987, nr. 4, p. 196-200, ill.

Na de herroeping van het Edict van Nantes vestigde de hugenoot E. Roger zich te Amsterdam. Hij werd er de meest succesvolle muziekuitgever van de achttiende eeuw. Dat had hij te danken aan een gunstige economische conjunctuur (met de aanwezigheid van een gegoede, melomane middenklasse) en aan het zeer gering economisch nationalisme van de Republiek. Vooral ook wist hij innovaties in de druktechniek (piauter-drukplaten) aan te wenden, en verspreidde hij zijn productie via een net van agenten in geheel West-Europa. De auteur vertelt ook over Rogers concurrentieslag met Pierre Mortier, zijn landgenoot die de nadruk van zijn uitgaven tot systeem had verheven. [P. D.].

1245. - J. ROEGIERS, *De helden van de Revolutie. Een portretgalerij uit de Brabantse Omwenteling* in *Ex Officina*, 4, 1987 [versch. 1988], p. 22-35, ill.

In 1986 verwierf de Leuvense Universiteitsbibliotheek een exemplaar met titelblad en opdracht van een bundel portretten van prominenten uit de Brabantse Omwenteling (cf. [nr. 1261](#)). Dit artikel behandelt de historische context, de graveur (Andr♦ Bernard de **Quertenmont**, 1750-1835) en het totstandkomen van de reeksen portretten (met gedetailleerde inhoudsopgave). [M. d. S.].

1246. - Claude SORGeloos & Claudine LEMAIRE, *Un fer de reliure in♦dit aux armes de Charles de Lorraine* in *Le livre & l'estampe*, 34, 1988, nr. 129, p. 61-68.

Acht verschillende typen wapenband voor Karel-Alexander van Lotharingen waren bekend. Een negende is onlangs opgedoken in het Handschriftenkabinet van de Kon. Bibl. te Brussel (II 1735). De inhoud die in de band steekt, negen bladen, is nader onderzocht. De band zelf is vermoedelijk van Lotharingse oorsprong. [E. C.-I.].

1247. - Bernard DESMAELE, *Coup d'oeil sur quelques biblioth♦ques priv♦es bruxelloises du XVIIIe si♦cle* in *Etudes sur le XVIIIe si♦cle*, 14, 1987, p. 101-124.

21 Brusselse priv♦-collecties werden in het onderzoek betrokken, wat een corpus opleverde van 7423 titels. Ook sociaal-economisch heeft de auteur zijn onderzoeksgebied zo ruim mogelijk willen kiezen: hij baseerde zich niet alleen op veilingcatalogi (want een openbare veiling met gedrukte catalogus was slechts rendabel bij de verkoop van heel grote collecties), maar ook op staten van goed, die niet het monopolie waren van de allerrijkste bevolkingslagen. Toch wordt ook hier de nodige nuance aangebracht: de kosten voor een notaris lagen hoog, het boek bleef duur en werd slechts gekocht door een publiek dat een minimum aan onderwijs genoten had. B. Desmaele wil m.a.w. vermijden dat men zijn studie zou opvatten als een weergave van *de* leesgewoonten van *de* Brusselaars.

Volgende vragen worden in de enqu♦te gesteld: welke zijn de meest courante uitgavedata en -plaatsen? (vooral de periode 1675-1750, met boeken uit Antwerpen, Brussel, Leuven, en buiten de Zuidelijke Nederlanden, Luik, Frankrijk en de Verenigde Provinciën). In hoeverre zijn *verboden* boeken aanwezig? (slechts ca. 5 %, wat opvallend minder is in vergelijking met Antwerpen). In welke taal zijn de boeken gesteld? (waarbij de verfransing van de sociale elites zeer duidelijk op de voorgrond treedt, terwijl het Latijn de wetenschappelijke en religieuze taal blijft). En tenslotte: welke thema's krijgen de voorkeur? (in volgorde van afnemend belang: theologie en godsdienst; geschiedenis en aardrijkskunde; wetenschappen en kunsten; recht; belletrise; al deze categorie♦n worden verder gedetailleerd). [P. D.].

1248. *Treasures of the Library, Trinity College Dublin*. Ed. by Peter Fox. 2nd ed. Dublin: Royal Irish Academy, 1986. - XIV, 258 p.: ill., 24 cm. - ISBN 0-901714-45-3 (geb.) / 0-901714-46-1 (pbk).

Deze bundel opstellen vormt een schitterende introductie tot de befaamde Ierse

bibliotheek. Er komen ook enkele aspecten van de Nederlandse boekgeschiedenis aan bod. De *Bibliotheca Quiniana* (p. 184-196) bevat o.a. een zeer fraaie band voor Marcus Laurinus (afgebeeld en besproken p. 189 en 192). Vooral te vermelden is het artikel van Vincent KINANE over *The Fagel Collection* (p. 158-169): de in 1802 verworven bibliotheek van de 18de-eeuwse Nederlandse diplomaat Hendrik **Fagel**. Deze omvangrijke verzameling (ca. 20.000 banden) omvat o.m. atlanten, natuurwetenschappelijke werken, geschiedenis en theologie, vaak in schitterende boekbanden (p. 168 een Magnus band). [M. d. S.].
Zie ook nr. [1781](#)

1249. - Claude SORGeloos, *De bibliotheek van Karel van Lotharingen: encyclopedisch en gericht op de Nederlanden in Karel Alexander van Lotharingen. Gouverneur-generaal van de Oostenrijkse Nederlanden*. Catalogus van de Europalia-tentoonstelling. Onder red. van Claudine LEMAIRE. - Brussel: C. Coessens, 1987, P. 96-105.

Een van de hoogtepunten van Europalia-Oostenrijk was deze uitgebreide tentoonstelling die gewijd was aan de beroemdste van onze Oostenrijkse landvoogden, en die plaatsvond in diens prachtig gerestaureerd paleis op het Museumplein te Brussel.

De privé-bibliotheek van Karel van Lotharingen was het onderwerp van Sorgeloos' licentieverhandeling; ze werd door hem ook beschreven in het *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 60, 1982, p. 809-838. De voornaamste aspecten van deze rijke boekenverzameling komen ook in deze catalogus aan bod. De nucleus van zijn bibliotheek bouwde prins Karel al op in zijn geboortestreek. Ze groeide aan dankzij aankopen, erfenissen en schenkingen. De landvoogd hield er verschillende residenties op na, waar hij telkens een deel van zijn verzameling kon raadplegen of er zich in vermeen: in het paleis te Brussel werd zijn bibliotheek opgesplitst in de 'Kleine Bibliotheek' of 'Bibliothèque belge' (ca. 1800 banden over de Nederlanden, vooral rechtengeschiedenis) en de 'Grote Bibliotheek' (5669 banden over alle mogelijke materies); daarnaast kregen ook het kasteel van Tervuren en Mariemont hun bibliotheek.

Het artikel behandelt in vogelvlucht de meest voorkomende interessegebieden van de gouverneur-generaal, het personeel dat de belangen van de bibliotheek behartigde (en zijn invloed op het aankoopbeleid), de grote betrokkenheid van de prins bij de samenstelling en het gebruik van zijn collectie, en tenslotte de verspreiding ervan na diens overlijden op 4 juli 1780. Tekenend voor Karels belangstelling voor het boek is zijn eigenhandige schets van een 'draagbare (d.i. demonteerbare en dus verplaatsbare) bibliotheek'. Ze is weergegeven in het eigenlijke catalogusgedeelte, waarvan hoofdstuk VI (p. 297-330) zijn bibliofiele verzameling behandelt: men treft er ook karakteristieke boekbanden aan, naast talrijke exemplaren van drukken en manuscripten die de prins hebben toebehoord. [P. D.].

Zie ook nr. [1250](#)

1250. - Jacques VAN LENNEP, *Hercules chemicus. De laboratoria, bibliotheken en alchemistische versieringen van het paleis van Karel van Lotharingen te Brussel* in *Karel Alexander van Lotharingen ...*, p. 147-172 (cf. [nr. 1249](#)).

Zoals in zovele zaken was Karel van Lotharingen ook geïnteresseerd in de alchemie. In zijn paleis te Brussel beschikte hij over twee laboratoria; ook in het kasteel van Mariemont was er een ondergebracht. Geen wonder dat men van die fascinatie voor de mythe van de steen der wijzen ook duidelijke sporen terugvindt in zijn bibliotheek: de auteur telde een totaal van 400 alchemistische traktaten. Naast de klassiekers uit deze gespecialiseerde literatuur bezat de landvoogd ook werken van de kabbalistische alchemie, van Rozenkruizers en door Paracelsus beïnvloede alchemie. Meer op de praktijk gerichte traktaten waren zeldzamer, alchemistische *handschriften* konden niet rekenen op de bijzondere belangstelling van de prins.

J. van Lennep, die verbonden is aan de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten te Brussel, doorloopt deze overvloedige literatuur niet, maar beperkt zich tot de rijke iconografie die erin voorkomt. Verder beschrijft en verklaart hij de alchemistische symboliek in de versiering van een deel van het prinselijk paleis te Brussel. Het artikel is rijk geïllustreerd met vreemde prenten afkomstig uit Karels alchemistisch boekenbezit. Meer dan een curiosum, zijn ze kenmerkend voor de ondergang van het voor-wetenschappelijk tijdperk, waarin esoterisch denken en occultisme een grote bloei hebben gekend. [P. D.].
Zie ook nr. [2569](#)

1259. - Michèle MAT, *Boeken, ideeën, genootschappen in het Oostenrijkse 'België' in Oostenrijks België, 1713-1794. De Zuidelijke Nederlanden onder de Oostenrijkse Habsburgers*. Onder red. van Hervé HASQUIN. - [Z. pl.]: Gemeentekrediet, 1987, p. 239-262, ill. - ISBN 90-5066-024-X.

In een luxueuze en uitvoerig geïllustreerde uitgave geeft M. Mat een overzicht van de 'infrastructuur' van het geestesleven in de **Oostenrijkse Nederlanden** (België?). Voor een breed publiek weidt ze uit over de censuur, over de privébibliotheken die modernisme en traditie verenigen, over het drukken van kranten en tijdschriften, en over de stichting van lees kabinetten en literaire genootschappen. De ondertoon is wat eenzijdig, en het situeren van troebelen tussen jacobijnen en conservatieven bij het begin van de jaren tachtig is een onoplettendheid die we de auteur graag vergeven. Maar we betreuren de erbarmelijke Nederlandse vertaling van de Franse tekst.

Wezen hier ook vermeld: R. Mortier met een hoofdstuk over de Franstalige literatuur (p. 263-300) en J. Smeyers over traditie en vernieuwing in de Zuidnederlandse letterkunde (p. 301-346). [P. D.].

1252. - Claude SORGeloos, *L'économie politique et les bibliothèques de grands commis dans les Pays-Bas autrichiens* in *Études sur le XVIIIe siècle*, 14, 1987, p. 125-143.

Dat de geschiedenis van het boek en de leesgewoonten de zuiver bibliografische bibliothele of cultuurhistorische bekommernissen kan overstijgen, bewijst deze bijdrage die de economische lectuur van een tiental politici uit de Oostenrijkse Nederlanden voor het voetlicht plaatst. Sommige van deze hoge ambtenaren waren tegelijk succesvolle particuliere ondernemers (bv. de Antwerpenaar Karel-Jozef Van Heurck), wat de onderzoeksresultaten dubbel interessant maakt.

De auteur stelt een merkelijke verschuiving vast in hun bibliotheken. In de eerste helft van de achttiende eeuw tonen ze een uitgesproken interesse voor handels- en monetaire aangelegenheden, wat een erfenis moet zijn van het mercantilisme. Maar nadien is een kentering waarneembaar. Liberale auteurs als David Hume treden op de voorgrond, en over het algemeen wordt de landbouw gerehabiliteerd: de fysiocraten zochten de rijkdom van een land niet meer in zijn geldmassa, maar in zijn bevolkingsaantal en dus in zijn capaciteit om die bevolking te voeden. Meer nog dan die evolutie is vooral het pragmatisme kenmerkend voor het economisch denken van deze hoge ambtenaren. Zelfs in de tweede helft van de achttiende eeuw bleven ze openstaan voor alle mogelijkheden, en lazen ze nog de werken van neo-mercantilisten als Melon of Dutot.

Van het belang dat deze staatslieden hechtten aan hun boeken over politieke economie, getuigt hun gewoonte om onderling bibliografische informatie uit te wisselen en om elkaars mening over de boeken te vragen. Het artikel van C. Sorgeloos is dus belangwekkend om twee redenen: niet alleen werpt het een licht op de boekenverzameling van enkele invloedrijke personen, maar bovendien komt men erdoor te weten hoe de eigenaars met (een deel van) hun collectie omgingen. [P. D.].

1253. - Daniel JOZIC, *La bibliothèque de Charles-Nicolas d'Oultremont, prince-*

◆v◆que de Li◆ge in ◆tudes sur le XVIIIe si◆cle,14, 1987, p. 75-99.

Na analyse komt de auteur tot drie vaststellingen. In de eerste plaats valt de analogie op tussen de in deze bibliotheek voorkomende boeken enerzijds, en twee werken i.v.m. het verzamelen van boeken anderzijds: 'Conseils pour former une biblioth◆que peu nombreuse mais choisie' van J. Formey, en 'Catalogue des livres de la Biblioth◆que (...) de Jean-Th◆odore duc de Bavi◆re'. Beide werken maakten ook deel uit van de collectie van de prinsbisschop, en hebben ongetwijfeld zijn keuze be◆nvloed.

Voorts nemen Luikse drukken in deze verzamelingen een zeer ruime plaats in. Dat valt te verklaren door het feit dat de prinsbisschop de drukkersoctrooien verleende: waarschijnlijk zagen de Luikse drukkers zich verplicht een exemplaar van hun publikaties te schenken in ruil voor het hun verleende octrooi.

Een derde vaststelling volgt uit de prijsanalyse: ondanks de snelle groei van de boekdrukkunst in de 18de eeuw bleef het boek een luxeproduct, en het persoonlijk gebruik van zelfgekozen werken mag beschouwd worden als het voorrecht van de kapitaalkrachtige elites. [P. D.].

1254. - J. SPOELDER, *De Latijnsche Erasmiaansche School en haar bibliotheek in 1788*. Catalogus met inleiding. - Rotterdam: Erasmiaans Gymnasium, 1987. - 40 p.: ill.; 21 cm.

Fraai uitgegeven boekje over de bibliotheekcatalogus in 1788 samengesteld door rector J. A. Nodell. De auteur gaat in op de geschiedenis van de collectie en de op school gebruikte uitgaven. Het restant (66 edities) is nu in bruikleen afgestaan aan de Gemeentebibliotheek **Rotterdam** (gevoegd bij de grandioze Erasmuscollectie): Latijnse auteurs (1-43), Griekse (44-52) en leerboeken (53-66); hieraan kan het, wellicht unieke, *Compendium grammaticae graecae in usum Scholae Erasmianae* (Rotterdam, Isaac Waesbergius, 1637) worden toegevoegd (na 1788 opnieuw verworven). Er is een drukkersregister (meest Amsterdamse drukken, toch ook 18 Rotterdamse). [M. d. S.].

1255. - C. DOUXCHAMPS-LEF◆VRE, *Het culturele leven in onze provincies onder Frans bewind. Het departement van Samber en Maas in Gemeentekrediet van Belgi◆*,41, 1987, nr. 160, p. 3-14, ill.

M. DORBAN, *Het culturele ... Het departement van de Wouden in Gemeentekrediet van Belgi◆*,41, 1987, nr. 161, p. 49-59, ill.

M.-R. THIELEMANS, *Het culturele ... Het departement van de Dijle in Gemeentekrediet van Belgi◆*,41, 1987, nr. 161, p. 61-82, ill.

P. LENDERS, *Het culturele ... Het departement der twee Nethen in Gemeentekrediet van Belgi◆*,41, 1987, nr. 162, p. 37-50, ill.

M. BRUWIER, R. DARQUENNE, C. PI◆RARD, *Het culturele ... Het departement Jemappes in Gemeentekrediet van Belgi◆*,42, 1988, nr. 163, p. 63-76, ill.

H. COPPEJANS-DESMEDT, J. HUYGHEBAERT, *Het culturele ... Het departement van de Schelde in Gemeentekrediet van Belgi◆*,42, 1988, nr. 164, p. 55-73, ill.

Deze reeks over het culturele leven in de '**Verenigde Departementen**' vult een leemte in de Belgische historiografie; tegelijk maakt ze duidelijk dat verder onderzoek over deze periode zich blijft opdringen. In de overzichten wordt per departement ook steeds kort uitgeweid over drukkerijen, pers en lectuur. Een algemene lijn is alvast de verfransing van de productie der drukkersateliers en, onder Napoleon, de toenemende achterdocht van de censuur. Uit de bijdrage van P. Lenders blijkt dat het Napoleontisch bewind de modernisering van het boekenbedrijf nadrukkelijk heeft bevorderd in Antwerpen en Mechelen. Maar in het departement van de Wouden moesten de drukkers zich beperken tot minder prestigieuze projecten (schoolboeken, offici◆le publikaties ...) omdat heel wat vruchtbare auteurs waren ondergedoken of uitgeweken [P. D.].

1256. - Jozef GHYSSAERT, *De bibliotheken der minderbroederskloosters in West-Vlaanderen en de Franse revolutie in Franciscana*, 43, 1988, p. 13-29. Van 1797 tot 1800 werden alle boeken afkomstig uit de kloosterbibliotheken in West-Vlaanderen op bevel van de Franse regering samengebracht: 77.000. Toen de bibliotheek van de E.C. in 1804 aan de stad werd overgedragen, was nog amper een tiende aanwezig. Van wat er nu nog is overgebleven heeft Jozef Ghysaert lijsten van het bezit per kloosterorde aangelegd. Hier is het bezit van de minderbroeders gepresenteerd 110 titels, van de 15de tot de 17de eeuw. [E. C.-I.].

1257. - Raymond BIRN, *De Lichte Paris: la route du livre à l'aube du XVIIIe siècle* in *Études sur le XVIIIe siècle*, 14, 1987, p. 11-37.

De Zuidelijke Nederlanden namen in de achttiende eeuw maar zelden deel aan de uitdrukking van nieuwe, verlichte ideeën, maar hun rol bij de verspreiding ervan is niet te onderschatten. De werken van Franse verlichte auteurs werden immers dikwijls in het buitenland gedrukt, niet in het minst in aangrenzende gebieden als Genève, Avignon, Bouillon en Luik. Daar kon men zonder risico's het monopolie van de Parijse drukkers en de controle van de Parijse autoriteiten omzeilen. Franse boekhandelaars uit de provincie werkten mee aan de uitbouw van een clandestien distributienet, omdat deze piraatuitgaven ondanks de vervoers- en distributiekosten goedkoper bleven dan de producten van de erkende Parijse handelaars.

Deze beweging kwam al vroeg in de achttiende eeuw op gang. In zijn detailstudie beschrijft R. Birn de ondergrondse handelsrelaties tussen de Luikse drukker-verkoper Jean-François Broncart en de Franse bibliofiel Joseph Huchet, van eind 1702 tot de lente van 1705. Huchet onderhield goede relaties met Franse edelen, hoge ambtenaren en diplomaten, allen gretig op zoek naar goedkope of verboden uitgaven. Hoewel die invloedrijke figuren vaak hun medewerking verleenden bij de organisatie van de handel, moest deze door zijn artisanaal karakter toch slecht aflopen: de maanden juni 1705 tot april 1706 bracht Huchet door in de Bastille. De autoriteiten waren zijn handel op het spoor gekomen en hadden beslag kunnen leggen op een reeks brieven met Broncart. Samen met bijkomende facturen en rekeningen vormen ze de documentatie van de auteur, die vooral de kwetsbaarheid van deze vroege smokkelhandel benadrukt. [P. D.].

1258. - Agnes M. ZWANEVELD, *Munnikhuizen's Sterne-uitgave en de betekenis van de Duitse literatuur voor de Sterne-receptie in Nederland* in *Documentatieblad Werkgroep Achttiende eeuw*, 19, 1987, p. 67-84.

Waarom kwam Laurence Sterne's onconventionele roman *The Life and Opinions of Tristan Shandy* (1759-1767) niet vroeger 1776 in Nederlandse vertaling uit, terwijl vanaf 1740 in Nederland toch veel Engels literair proza vertaald werd? En waarom gebeurde dat wel in 1776-1779? Op beide vragen wordt afdoend geantwoord. Er wordt vooral gewezen op de bemiddelende rol van Duitse literatoren als Rabener, Nicolai en Wezel, die door Sterne waren beïnvloed en via vertalingen van hun werk ook in Nederland belangstelling voor hem wekten. Voor onze *Kroniek* is vooral de ontstaansgeschiedenis van de Nederlandse vertaling van Sterne's roman van belang: zij verscheen in vier delen bij de Amsterdamse boekhandelaar A. E. Munnikhuizen, die van Duitse afkomst was en openstond voor minder klassiek proza omdat hij geen academische vorming genoten had. De ondernemersmoed die hij bij deze uitgave opbracht, werd waarschijnlijk niet beloond: de enige commentaar op de uitgave (in de *Vaderlandsche Letter-oefeningen* van 1777) was positief, maar getuigde niet van geestdrift. Dat verklaart voor een deel waarom Munnikhuizen maar een jaar of tien als uitgever actief is geweest. [P. D.].

1259. - Françoise WEIL, François MOUREAU, Jean-Daniel CANDAU, *Deux siècles de contrefaçons (XVIIe-XVIIIe siècles)*. *Bibliothèque municipale de Dijon* 1-25 avril 1987. - Dijon: Bibliothèque municipale, 1987. - 71 p.: ill.; 29

cm. [Getypt].

Van 1 tot 5 april 1987 vond te Dijon een internationaal colloquium plaats over valse drukken. Parallel hiermee liep een tentoonstelling, die zich beperkte tot de frauduleuze nabootsing van geprivilegieerde drukken tijdens de twee eeuwen waarin 'cette l'œuvre de l'édition européenne' (p. 1) het meest bloeide. In de catalogus vinden we Hollandse uitgaven van o.m. Montesquieu, Rousseau en de *Mercure galant* (resp. bij Jacques Desbordes, Amsterdam; Marc-Michel Rey, Amsterdam; en T. Johnson, Den Haag). [P. D.].

1260. - Frieda DE HAAS, Bert PAASMAN, **J. F. Martinet en de achttiende eeuw. In ijver en onverzadelijken lust om te leeren.** - Zutphen: Vrienden van de Stedelijke Musea / De Walburg Pers, 1987. - 79 p.: ill.; 21 cm. -ISBN 90-6011.549.X. 'Oock kleyn geeft schyn' is blijkens de omslag het motto van de Zutphense Vereniging van Vrienden van de Stedelijke Musea. Men kan zich geen betere commentaar inbeelden bij dit kleine boekje dat een breed overzicht geeft van de talrijke verschijningsvormen van de Nederlandse Verlichting. Het boek, het spectatoriale tijdschrift, de encyclopedie, koffiehuisen, leesgezelschappen en literaire genootschappen, het kinderboek: ze krijgen elk een apart hoofdstukje. Tegen die intellectuele achtergrond wordt dan de figuur van Martinet geplaatst: een korte biografie, zijn ideeën en betekenis voor de achttiende eeuw, en een overzicht van zijn voornaamste werken. De auteurs zijn erin geslaagd, tot nut van 't algemeen, de meest recente bevindingen over de Nederlandse achttiende eeuw voor iedereen toegankelijk te maken. [P. D.].

1261. - **Brabant in Revolutie 1787-1801.** - Leuven: Centrale Bibliotheek Katholieke Universiteit Leuven, 1988. - 90 p.: ill.; 24 cm. Catalogus bij een tentoonstelling die de 'kleine' Brabantse Revolutie van 1787 herdenkt. In hoofdzaak wordt de politieke evolutie in Brabant en meer bepaald te Leuven belicht. De tentoonstelling omvat enkel drukwerk: pamfletten, brochures, traktaten, (spot)prenten en periodieke drukken (238 nummers). De opstelling van de stukken is chronologisch. Aangezien er uit Leuvens bezit geput werd (voor het overgrote deel uit de collecties van de universiteit; daarnaast zijn er enkele bruiklenen uit privé-bezit) ligt de klemtoon op de conservatieve en klerikale vleugel van de Omwenteling: daarvan was de universiteitsstad het centrum. Na een korte inleiding bij elke chronologische onderafdeling volgt een korte karakterisering van de hierbij horende geïxposeerde nummers. Het werk is verzorgd geïllustreerd. [W. W.].
Zie ook nr. [1245](#)

1262. - F. GRIJZENHOUT, N. C. F. VAN SAS, **Voor Vaderland en Vrijheid. Revolutie in Nederland 1780-1787.** Tentoonstelling in het Centraal Museum te Utrecht 4 september-18 oktober 1987. - Utrecht: Centraal Museum, 1987. - 62 p.: ill. ; 21 cm. Voor het eerst in de geschiedenis van het Nederlandse museumwezen werd in het najaar van 1987 de aandacht gevestigd op de patriottentijd. De tentoonstelling in het Centraal Museum Utrecht was nationaal opgevat en een voorbeeld van klare en verzorgde presentatie. Dit laatste geldt zeker ook voor de begeleidende catalogus. Uit de grote rijkdom aan getoonde stukken en behandelde thema's selecteren we hier het derde hoofdstuk: de slag om de publieke opinie, waarin heel wat pamfletliteratuur is opgenomen. Een subthema hierbij is de publicatiepolitiek van nieuwe spectatoriale tijdschriften als *De Post van den Neder-Rhijn* en *De Politieke Krayer*. Met de verschijning van deze bladen werd in Nederland de periodieke politieke opiniepers geboren. [P. D.].

1262. - **De boekdrukkerij: Johan Coenraad Zweijgardt's Beknopte beschrijving ...** Bezorgd door Frans A. JANSSEN en Jos BOUMAN. - Haarlem: Joh. Enschedé en Zonen Grafisch Studie-centrum, 1986. - 219 p., ill.; 24 cm. ISBN

90-70024-41-1.

Zeer fraaie en gedegen uitgave van een **drukkershandleiding**, in 1821-1822 geschreven door Johan Coenraad Zweijgardt (1787-1857). Bij zijn leven verscheen het werk nooit in druk. Zweijgardt is een ervaren letterzetter, maar een man met gering ontwikkelingsniveau: zijn tekst wemelt van stijlfouten. Een eerste deel, een tiental bladzijden lang, is gewijd aan de geschiedenis van de boekdrukkunst. Hij verdedigt Laurens Janszoon Coster aan de hand van een werk van Jacobus Koning (1816). Het tweede stuk gaat over de typografische techniek in Nederland bij het begin van de 19de eeuw. Dit is eigen werk, maar geïnspireerd op een bestaande tekst in een versie uit 1784. De weg van kopij naar druk wordt chronologisch gevolgd. De derde en uitvoerigste afdeling van het handschrift (120 blz.) is een formaatboek. De inslagschema's worden naar het formaat geordend (van folio tot in-128) en er worden varianten getoond zoals het werken met halve vellen. De tekst van Zweijgardt is diplomatisch uitgegeven; de tekeningen van het formaatboek zijn gereproduceerd. Van detailcommentaar is afgezien; daarvoor verwijzen de editeurs naar de uitgave van het handschrift van Wardenaar door Janssen (Haarlem, 1982) (cf. *Kroniek* 9, [nr. 461](#)), dat als verbonden met het huidige werk wordt beschouwd. [W. W.].

1264. - T. B. **HM**, *Bibliografische problemen in het werk van Cd. Busken Huet in Dokumentaal*, 16, 1987, p. 95-100.

De 25-delige reeks 'Litterarische Fantasiën en Kritieken' van Cd. Busken Huet is geen homogeen geheel: de schrijver bezorgde soms meer dan één druk van één deel; daarnaast hebben ook de uitgevers (achtereenvolgens D. A. Thieme, G. L. Funke en H. D. Tjeenk Willink) gewerkt met fondsrestanten. Overeenkomst en verschil van het **zetsel** wordt vastgesteld met de lineaal-methode. [W. W.].

1265. - P. MAES, *Drukker-uitgever Georges Beyaert uit Kortrijk in Biekorf*, 87, 1987, p. 95-97.

Georges Beyaert (1856-1904) nam in 1879 de zaak van zijn vader Eugène over. Hij was een succesvol drukker en te Kortrijk vooral bekend als uitgever van katholieke kranten en periodieken. Hij werkte ook voor het stadsbestuur, drukte publikaties van Gezelle en de 2de uitgave van De Bo's *Idioticon*. [W. W.].

1266. - *Piet C. Cossee 50 jaar typograaf. - Utrecht: CPC* (in samenwerking met het Rijksmuseum Meermann-Westreenianum/Museum van het Boek), 1987. - 99 p.; ill.; 24 cm. - ISBN 90-12-05595-4.

Vriendenboek voor Cossee bij zijn 70ste verjaardag. Het merendeel van de bijdragen (o.a. van Henri Friedländer, Kurt Löb, Guus Sotemann, Reinold Kuipers, Huib van Krimpen) huldigt de hoge ambachtelijke waarde van het werk van deze meester-typograaf, die zowel de jaarverslagen van de Nederlandse PTT verzorgde als de uitgaven van de Stichting Castrum Peregrini naast gelegenheidsdrukwerk. Ri Cossee-Bommelijé levert een biografische schets en T. van Deel bezorgt een bibliografie van Cossees eigen Duindoornpers. Het boek is rijk en fraai geïllustreerd (ook in kleur) en typografisch zeer verzorgd. [W. W.].

1267. - Ernst BRACHES, *Nypels and book art in the 1920s in Quarendo*, 17, 1987, p. 163-184, ill.

Charles Nypels en Alexander A. M. Stols (cf. [nrs. 1292](#) en [1293](#)) kozen voor hun eerste uitgaven als letter de Hollandsche Mediaeval van S. H. de Roos, gecreëerd in 1912 door de Lettergieterij 'Amsterdam'. Later gaf Stols de voorkeur aan de oude lettertypes in het bezit van de firma Enschedé te Haarlem en aan Jan van Krimpens Lutetia en Romanee. Nypels daarentegen gebruikte een grote variëteit van letters, verstrekt door Lettergieterij 'Amsterdam'; daarbinnen bleef het werk van De Roos (Mediaeval, Erasmus, Grotius) zijn voorkeur genieten. Tegenover andere bibliotheekpersen valt Nypels' grote produktie op in het decennium 1920-

1930. Te midden van zijn bibliofiele collega's was hij de man die plaats inruimde voor illustraties (houtsnedes) in zijn boeken. Zijn samenwerking met De Gemeenschap te Utrecht bracht een modern, expressionistisch effect in zijn werk. Na 1930 bleek dat het recente werk van Van Krimpen meer toekomst had dan dat van De Roos (en Nypels). Als bijlage van deze grondige en originele studie volgen 23 reproducties van boeken, door Nypels gemaakt. [W. W.]

1268. - Ludo SIMONS, *Twee Vlaamsgezinde drukkers uit Temse: Hinderdael en de Landtsheer in Liber amicorum Andr. Stoop, hoofdbibliothecaris-archivaris 1946-1987*. - Sint-Niklaas, 1987, p. 177-179.

Vluchtige schets die niets nieuws brengt t.o.v. Simons *Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen*. [E. C.-I.]

1269. - Tom VERSCHAFFEL, *Beeld en geschiedenis. Het Belgische en Vlaamse verleden in de romantische boekillustraties*. - Turnhout: Brepols, 1987. -223 p.: ill.; 25 cm. - ISBN 90-72100-02-6. BF 995.

Dit boek is geen eigenlijke bibliografische studie. In het spoor van E. H. Gombrich bestudeert Schr. het iconografisch materiaal als middel om historische kennis door te geven. Zijn analyse van de historische illustratie wil globaal zijn; hij maakt geen afzonderlijke studie van boeken, uitgevers of illustrators. De aandacht wordt toegespitst op de middelen waarmee de kunstenaar effect bereikt (theatraliteit, standpunt van de toeschouwer, formaat van de voorstelling) en op de inhoud van de voorstelling (types, herkenbaarheid van personages, decor, vaste compositieschema's). Naast boekillustratie behandelt Schr. ook historische stoeten, drama's en historieschilderijen. De 'Bibliografie' biedt onder de rubriek 'Bronnen' wel een nuttige lijst 'Geïllustreerde werken' en 'Albums van feesten en stoeten'. Geen indices. [W. W.]

1270. - C. H. SLECHTE, *Johan Braakensiek, commentator en chroniqueur in De Boekenwereld*,4, 1987, p. 2-13.

Studie over deze illustrator als tekenaar van politieke spotprenten voor het radicaal-liberale weekblad *De Amsterdammer* (of *De Groene*). Zijn prenten waren gebonden aan bepaalde situaties en historiserend. Braakensiek was ironisch en nooit kwetsend. [W. W.]

1271. - R. E. O. EKKART, N. J. P. VAN DER LOF & J. OFFERHAUS, *John Buckland Wright 1897-1954, boekillustrator. Een overzicht van het materiaal rond de boekillustraties van John Buckland Wright in het Museum van het Boek*. - Den Haag: Rijksmuseum -Meermanno Westreenianum/Museum van het Boek, 1988. - 35 p.: ill.; 21 cm.

C. VAN DIJK, *John Buckland Wright en Alexander A. M. Stols in De Boekenwereld*,4, 1988, p. 154-166, ill.

Naar aanleiding van de tentoonstelling verscheen een uitstekend artikel van Van Dijk. Stols leerde Buckland Wright te Brussel kennen in 1929 op instigatie van Greshoff. Tot 1933 ontving Buckland Wright illustratie-opdrachten uitsluitend van Stols of via hem. Illustreren was voor Buckland Wright nooit een routineklus: hij was hyperkritisch, zowel voor zichzelf als voor de drukker. Stols leerde technisch en artistiek veel van hem. [W. W.]

1272. - K. SIERMAN, *Scherven en snippets: de documentaire nalatenschap van S. H. de Roos (1877-1962)* in *De Boekenwereld*,4, 1988, p. 149-152, ill.

Het S.H. de Roos-Archief berust als onderdeel van de Typografische Bibliotheek Amsterdam v.h. N. Tetterode in de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek. Het documenteert De Roos als letterontwerper, boekverzorger en graficus. Het archief is niet in alle opzichten compleet: een deel van 'De Roos' correspondentie is in de stedelijke bibliotheek te Haarlem beland. [W. W.]

1273. - C. H. SLECHTE, *Jan Sluijters (1881-1957) als politiek tekenaar in De*

Boekenwereld,4, 1988, p. 123-134, ill.

Sluijters werkte als illustrator en ontwerper van affiches. Te Parijs was hij onder invloed van P. Bonnard en F. Valloton gekomen. Bekendheid zou hij verwerven met zijn oorlogsprenten (1915-1920) voor *De Nieuwe Amsterdammer* in felle expressionistische trant. In bijlage volgt een overzicht van Sluijters' spotprenten. [W. W.].

1274. - Fons VAN DER LINDEN, *In linnen gebonden. Nederlandse uitgeversbanden van 1840 tot 1940*. - Veenendaal: Gaade, 1987. - XII, 170 p.: ill.; 22 cm. - ISBN 90-6017-841-6.

Uitstekende studie over Nederlandse linnen uitgeversbanden tussen 1840 en 1940. Eerst worden historische correcties aangebracht: B. S. Nayler is niet langer de invoerder van deze oorspronkelijk Engelse manier van inbinden, maar in het beste geval nog de instigator. Het verschil tussen particuliere band en uitgeversband wordt helder uiteengezet. Er volgt een overzicht van binders, graveurs en ontwerpers. Relevant is ook de visie op vorm en functie: tussen 1840 en 1890 heersen de decorateurs, na 1890 moet de band de inhoud, de sfeer, de materiële constructie van het boek aantonen: het is de tijd van de ontwerpers. Het boek besluit met de afbeeldingen van 284 banden uit die periode; elke band wordt becommentarieerd inzake linnensoort en decoratie. De illustratie van het boek is zeer verzorgd. In het tekstdeel zijn een aantal afbeeldingen in kleur opgenomen; opvallend aldaar is een collectie 19de-eeuwse boekbindersetiketten (p. 55): die ziet men zelden in kleur afgebeeld. [W. W.].

1275. - Joost NIJSEN, *De ogen van Vers-luys. Correspondentie over Het recht van den sterkste in Optima*,6, 1988, p. 62-80, ill.

Door bemiddeling van W. Kloos kon Versluys Buysse *Het recht van den sterkste* uitgeven. Buysse verkocht hem het eigendomsrecht van het boek voor 400 BF. Hij stelde voor om de bandtekening te laten bezorgen door Henry van de Velde. Denkelijk is hij tot dit voorstel gekomen door hun beider medewerking aan *Van Nu en Straks*. [W. W.].

1276. - Lori VAN BIERVLIET, *Een extravagante club van bibliofielen I. Les bibliophiles campagnards te Ardooie 1841* in *Biekorf*,87, 1987, p. 56-64.

Hoewel de circulaire betreffende de stichting van de 'Société des Bibliophiles Campagnards' te Ardooie als een grap werd beschouwd door F. de Reiffenberg, heeft dit genootschap inderdaad bestaan. Twee publikaties (uit 184 en 1842) van deze vereniging zijn bekend; luidens het prospectus zouden 25 exemplaren op speciaal papier voor de leden gedrukt worden en 5 exemplaren op gewoon papier voor de handel. De leden werden met een schuilnaam of een letter van het alfabet aangeduid. Voorzitter zou Charles Carton (cf. *Kroniek* 13, [nr. 1098](#)) geweest zijn. Het is mogelijk dat een aantal bekende bibliofielen lid geweest zijn van dit genootschap. [W. W.].

1277. - Lori VAN BIERVLIET, *Een extravagante club van bibliofielen II. La société des Six in Brugge 1833* in *Biekorf*,87, 1987, p. 121-128.

Deze club, die zichzelf de 'Académie des Six' noemde, was geen echte bibliofielenvereniging maar een gezelschap van zes Brugse academici met als meest bekende leden John Steinmetz en Octave Delepierre. Zij werd gesticht in 1833 en bleef bestaan tot 1851. Op de vergaderingen moesten de leden zelfgemaakte dichtstukjes (doorgaans van burleske aard) naar voren brengen, die in het verslagboek opgenomen werden. De club was er meer voor de intieme gezelligheid: zij publiceerde deze bijdragen niet. [W. W.].

1278. - A. DEWITTE, *Bibliotheken te Brugge* in *Biekorf*,88, 1988, p. 106-107.

Kort overzicht van het bestand te Brugge: naast de Stadsbibliotheek zijn te Brugge nog rijke bibliotheken voorhanden: de Seminariebibliotheek, het Europacollege,

de St.-Andriesabdij, Steenbrugge, de West-Vlaamse Cultuurbibliotheek, de Provinciale bibliotheek en het Rijksarchief. Oudere literatuur vindt men ook in de Boeverie, Spermalie (de bibliotheek Ch. Carton, cf. Kroniek 13, [nr. 1098](#)), het Engels Klooster, de Godelieven, Male, de Geschoeide Carmelieten. [W. W.].

1279. - J. GHYSSAERT, *Resten van Ieperse kloosterbibliotheken in de Stadsbibliotheek van Brugge* in *Iepers kwartier*, 23, 1987, p. 22-24.

Deze boeken waren tijdens de Franse tijd naar Brugge overgebracht om er een selectie voor de 'Ecole Centrale' van het Leiedepartement uit te maken. Een aantal exemplaren uit Ieperse kloosters (van Augustijnen (het meest), Capucijnen, Carmelieten, Discalsen, Minderbroeders, Dominicanen en het klooster van St.-Jans) konden geïdentificeerd worden. Er blijkt ook dat deze kloosters tevoren boeken als legaat ontvingen van de kanunniken van St.-Maartens te Ieper. [W. W.].

1280. - Hilde PEETERS & Tom VANLEEUEWE, *Archibald Harrison Corble 1883-1944. His biography and donation to the Catholic University of Leuven*. -Leuven: Instituut voor Lichamelijke Opleiding, 1987. - 107 p.: ill.; 24 cm. (Rapporten van de onderzoekseenheid Sociaal-culturele Kinantropologie, 8).

De Engelse schermkampioen A. H. Corble schonk bij testament zijn collectie boeken over schermen en duelleren aan de zwaar geteisterde Leuvense Universiteitsbibliotheek, waar ze nu nog wordt bewaard. Deze studie omvat 1 een biografie van Corble en 2 een verkennende analyse van de groei en samenstelling van de verzameling (1895 nrs.). De verwerving door de Leuvense U.B. wordt in extenso beschreven. [M. d. S.].

1281. - H. DE LA FONTAINE VERWEY, *Herinneringen van een bibliothecaris 9* in *De Boekenwereld*, 3, 1987, p. 151-157.

Schr. herdenkt de Rotterdamse collectioneur W. A. **Engelbrecht**, de grootste verzamelaar van oude Nederlandse reisverhalen. [W. W.].

Zie ook nr. [2171](#)

1282. - R. VAN EENOO, *Bibliotheken te Gent na 1850. Stand van het onderzoek in Colloquium over leescultuur en boekverspreiding in Noord en Zuid in de 19de eeuw*. - Gent: Contactgroep 19de eeuw - Dr. F. A. Snellaertcomité. 1987, p. 35-52.

Opgave van bronnen voor dit onderzoek: de 'Vliegende Bladen' (cf. [nr. 1126](#)) van de Gentse Universiteitsbibliotheek, het AMVC te Antwerpen, het Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging te Gent, het KADOC te Leuven, het Liberaal Archief en Documentatiecentrum te Gent. Van de meeste verenigingen die aan de basis lagen van de Gentse bibliotheken in deze periode zijn de beheerspapieren verdwenen. Toch is een lijst van 205 bibliotheken aangelegd. Op de ideologische gerichtheid, samenstelling en organisatie van deze bibliotheken zal verder gewerkt worden. [W. W.].

1283. - A. DEROLEZ, *Oorsprong en beginjaren van de Universiteitsbibliotheek te Gent (1797-1830)* in *Boek en bibliotheek*, 4, 1987, juli-aug., p. 16-23, ill.

Dit overzicht is gesteund op Apers en aangevuld door archiefdocumenten. Het bespreekt de werkzaamheid als hoofdbibliothecaris van K. van Hulthem, J. A. Walwein en P. F. C. Lammens. De bibliofiele gerichtheid van Van Hulthem heeft duidelijke sporen nagelaten. [W. W.].

1284. - H. DE LA FONTAINE VERWEY, *Herinneringen van een bibliothecaris 10* in *De Boekenwereld*, 4, 1988, p. 14-21, ill.

H. DE LA FONTAINE VERWEY, *Vincent van Gogh (1866-1911). Art dealer and bibliophile* in *Quaerendo*, 18, 1988, p. 3-16, ill.

Levensverhaal van Vincent van **Gogh** (1866-1911), neef van de gelijknamige schilder. Hijzelf was kunsthandelaar en bibliofiel. In 1918 werd uit zijn

nalatenschap en collectie van 900 nummers geveild van uitzonderlijke kwaliteit: handschriften, emblemata, drukken van Coornhert en Van der Noot, liedboeken en Nederlandse topografie waren erin vertegenwoordigd. Opmerkelijk was Van Goghs bekende voorliefde voor oblong-boeken.

Uitgebreide versie van het vorige nummer: in voetnoot is nieuwe informatie aangebracht; ook de tekst is met allerlei details verrijkt, o.m. aangaande de relatie van de bibliotheek met zijn neef, de schilder Vincent van Gogh. [W. W.].

Zie ook nr. [2171](#)

1285. - Marie-Thérèse LENGER, *Les conditions anciennes de Bodin dans la bibliothèque de Charles van Hulthem*. - Bruxelles: Emile Van Balberghe: 1988. - 65 p.: facsim.; 24 cm. (Documenta et Opuscula, 9). - BF 450. (Besteladres: Vautierstraat 4, B-1040 Brussel).

Auteur en uitgever schijnen een traditie op te bouwen met als resultaat de puik verzorgde publikaties in de inmiddels bekende reeks 'Documenta et Opuscula', van bijdragen over de drukken van Jean Bodin in Belgisch bezit (cf. Kroniek 9 [nr. 536](#); 11 [nr. 744](#)). Ditmaal wordt niet één werk van Bodin onderzocht, maar alle werken die ooit in het bezit van Karel van Hulthem waren: 13 edities uit de 16de en 3 uit de 17de eeuw. Het bezit van de andere Belgische bibliotheken is ook opgegeven. Editie en exemplaar worden nauwkeurig beschreven. Zo blijkt deze kleine verzameling zeker niet lukraak te zijn samengesteld: de titels horen in verschillende rubrieken thuis. De exemplaren zijn doorgaans in goede conditie, op één na in de band zoals Van Hulthem die verworven heeft. De eigendomsmerken waaronder vier ex-libris van V.H., zijn besproken en - wat deze laatste betreft - gereproduceerd. [E. C.-I.].

1286. - Jan ROEGIERS, *Jan Frans Van de Velde (1743-1823) bibliograaf en bibliofiel*. - Leuven; 1987, [26] p. (Historica Lovaniensia, 210). Overdruk uit *Miscellanea Neerlandica*, - cf. Kroniek 13, [nr. 1108](#).

1287. - Chris COPPENS, *Une bibliothèque imaginaire. Duitse bibliofilie voor Leuven: de bibliotheek van Fedor von Zobeltitz (1857-1934) (deel 2) in Ex officina*, 3, 1986, p. 165-180, ill.

Chris COPPENS, *Une bibliothèque imaginaire. Duitse bibliofilie voor Leuven de bibliotheek van Fedor von Zobeltitz (1857-1934) (deel 3) in Ex officina*, 4, 1987, p. 53-74, ill.

Deze bibliotheek (cf. Kroniek 13, [nr. 1102](#)) was rijk aan Duitse prozaromans, barokke en heroïsch-galante literatuur, Franse werken uit de 18de eeuw, Goethe en Schiller, ridder-, rovers- en avonturierenromans en robinsonades.

In 1920 werd via Martin Breslauer in Berlijn de bibliotheek (5.517 banden) naar Leuven verkocht. Het enige werk dat de brand van 1940 overleefd heeft, is J. A. de Thou, *Historia sui temporis* (Duitse editie Frankfurt, Peter Kopff, 1621-1622). [W. W.].

1288. - Ludo SIMONS, *Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen II. De twintigste eeuw*. - Tielt: Lannoo, 1987. - 251 p.; ill.; 24 cm. -ISBN 90-209-1390-5. BF 960.

Als vervolg op dl. I van deze studie, gewijd aan de 19de eeuw (verschenen in 1984), verschijnt thans dl. II over de 20ste eeuw. De volle aandacht gaat naar de literaire uitgeverijen; de firma's die educatieve en wetenschappelijke werken bezorgen komen slechts volledigheidshalve ter sprake en de import uit Nederland ontbreekt geheel. Het overzicht is chronologisch; de 1ste en 2de wereldoorlog fungeren als scharnieren. Tot 1914 wordt het terrein voornamelijk geografisch verkend, van Brugge tot Tongeren, met daarnaast een behandeling van enkele markante individuen (Kryn, Meert, Ressler). De situatie tijdens W.O. I wordt gezien vanuit het onbezette België achter het front (met nieuwe bladen en onregelmatig verschijnende frontbladzjes). Aan de grote opbloei van de Vlaamse

uitgeverij in het interbellum (1918-1940) is het leeuwedeel van het boek besteed; het uitgangspunt is hier niet langer het geografisch kader maar wel de afzonderlijke bedrijven: Lannoo, De Standaard, De Sikkel, Manteau, De Nederlandsche Boekhandel, Desclée de Brouwer; daarna komen ook ideologisch gegroepeerde kleinere firma's ter sprake. Bij de behandeling van de toestand in W.O. II wordt herhaaldelijk het verschil met de Nederlandse situatie aangestipt ten gevolge van het militair bestuur alhier. Het laatste hoofdstuk 'Van 1945 tot nu' gaat uitvoerig in op de lotgevallen van de uitgeverij (Heideland) en hanteert daarnaast inhoudelijke criteria (Jeugd- en kinderboek) naast socio-culturele (Maatschappelijk engagement) en historische (Repressiejaren). Als geheel genomen is dit eerste overzicht van de uitgeverij in Vlaanderen een imponerende prestatie: er wordt enorm veel informatie geboden; zeer instructief is de (steeds onderstreepte) personele band: verwantschap blijkt niet zelden een stimulans te zijn voor het opzetten van nieuwe vestigingen; anderzijds leert men uit dit boek wie waar met meer of minder onvrede wegging om elders zijn geluk te beproeven. De cijfers van beginkapitalen en aandelenpakketten spreken nuchtere, duidelijke taal: zij zeggen waar de beslissingsmacht zit en verklaren de gevolgde bedrijfspolitiek. Bepaalde bladzijden leest men als een roman: zo de geschiedenis van Standaard Boekhandel, Manteau en De Sikkel en de ondergang van het fonds Orbis-Orion. Het overzicht is bijgehouden tot de deadline in 1987 met de strijd tussen Elsevier en Wolters Samson om Kluwer. Het boek is geïllustreerd met (soms zeldzame) foto's van uitgevers en hun werk. Drie opmerkingen: wie als leek dit werk ter hand neemt, zal vlug duizelen van de overstelpende vloed van namen (de ingewijde echter zal dankbaar veel oude bekenden ontmoeten); de keuze van de gepubliceerde titels per uitgever is arbitrair: iedereen zal wel bij bepaalde uitgevers andere auteurs of andere titels willen voorstellen; voor de periode na 1945 is er dienaangaande te weinig reliëf en te veel proliferatie: een aantal minder belangrijke auteurs konden gemist worden. Het boek zal ongetwijfeld dienst doen als vraagbaak (er is een register op namen van personen, uitgeverijen, drukkerijen en boekhandels, dat 23 blz. beslaat) en het zal hopelijk stimuleren tot verder onderzoek. [W. W.].

1289. - Emile VAN BALBERGHE, *Étiquettes anciennes de libraires belges. Première série*. - Bruxelles; Emile van Balberghe, 1987. - Zonder paginering: ill.; 24 cm. - (Documenta et Opuscula, 7). Besteladres: cf. [nr. 1122](#). 25 etiketten van Belgische boekhandelaars worden hier bestudeerd. Zij vertegenwoordigen 19 handelszaken en lopen van de 2de helft van de 18de eeuw tot de 1ste helft van de 19de eeuw. De reeks is alfabetisch opgezet. De etiketten worden op ware grootte afgebeeld en bieden niet zelden nadere informatie over de boekhandel of over andere activiteiten van de zaakvoerder. Zo mogelijk wordt bij elke naam naar bibliografische literatuur verwezen. Dit zinrijk initiatief zal hopelijk niet tot deze eerste serie beperkt blijven. Een opmerking: misschien ware het in een volgende reeks niet overbodig ook het boek te vermelden waarin het etiket aangetroffen werd: zo is nadere datering van het gebruik van dit etiket mogelijk. [W. W.].

1290. - J. J. KLOEK en W. W. MIJNHARDT, *Negentiende-eeuwse boekaanschaf. Twee steekproeven in Colloquium over leescultuur en boekverspreiding in Noord en Zuid in de 19de eeuw*. - Gent: Contactgroep 19de eeuw -Dr. F. A. Snellaertcomité, 1987, p. 5-22. Twee peilingen, nl. voor de decennia 1801-1810 en 1840-1850, bij de boekhandel Salomon van **Benthem** te Middelburg in Zeeland. Dank zij Van Benthems zorgvuldig bijgehouden administratie is het mogelijk gebleken zijn klantenkring en de aard van diens besteding vast te leggen. Vermoedelijk kocht 15 % van de Middelburgse huishoudens per jaar één of meer boeken. De scholingsgraad stond niet noodzakelijk gelijk met meerdere of mindere aankoop. In het latere decennium stelt men tegenover 1801-1810 een teruggang van theologische en

stichtelijke lectuur bij particulieren vast ten voordele van tijdschriften, zowel algemene als gespecialiseerde. Maar het functionele gebruik genoot de voorkeur: het literaire tijdschrift *De Gids* telde slechts 3 abonnees; het waren dan nog 3 leesgezelschappen. [W. W.].

1291. - A. G. VAN DER STEUR, *Curieuze boeken. Brieven en Dagboek van A. G. Bilders* in *De Boekenwereld*, 3, 1987, p. 158-162.

In 1868 bezorgde J. K. **Kneppelhout** op zijn kosten een uitgave van het werk van zijn protégé A. G. Bilders. Van deze uitgave zou Kneppelhout slechts een twaalfstal exemplaren aan vrienden en bekenden weggeschonken hebben. In 1876 laat hij een titeluitgave bezorgen van het restant van de eerste uitgave, eveneens op zeer kleine schaal. Na Kneppelhouts dood (1885) is de resterende oplage vernietigd. [W. W.].

1292. - C. VAN DIJK, *De jeugd van Alexander A. M. Stols* in *De Boekenwereld*, 4, 1988, p. 114-119, ill.

Dit kort overzicht is gebaseerd op eigen herinneringen van Stols. Het handelt hoofdzakelijk over zijn kennismaking met Charles Nypels (cf. Kroniek 13, [nr. 1091](#)) en het schriftelijk verkeer met R. M. Rilke. [W. W.].

Zie ook nr. [1267](#)

1293. - Ad. HODINIUS, *Du Perron en zijn uitgevers* in *Optima*, 5, 1987, p. 90-112, p. 181-207.

Goed overzichtsartikel met veel feitenmateriaal en verwerkte detailkennis. Voor een aanzienlijk deel is dit de geschiedenis van de liefde/haat-relatie tussen Du Perron en A. A. M. **Stols**. Toen Du Perron in Brussel leefde, liet hij zijn werk bezorgen door De Driehoek (met Jozef Peeters) en door Raoul Simonson. Te Brussel kwam hij met Stols in contact, die hem aansluiting met Nederland bezorgde en hem onder de aandacht van publiek en critici bracht. Als tekstbezorger werd Stols door Du Perron hoog aangeslagen, als zakenman minder. Door bemiddeling van Ter Braak en Greshoff kon zijn werk verschijnen bij Querido. Zijn reis naar Nederlands Indië (1936-1939) vergemakkelijkte zijn uitgeverscontacten niet. Na zijn terugkeer in Nederland nam hij weer contact met Stols op. [W. W.].

Zie ook nr. [1267](#)

1294. - C. VAN DIJK, *Stols & Van Oorschoot* in *Optima*, 5, 1987, p. 375-382, ill. Overzicht van de werkzaamheid van Geert van Oorschoot als colporteur voor A. A. M. Stols; het stuk is gebaseerd op materiaal in de stedelijke bibliotheek te Haarlem. [W. W.].

1295. - Leonard FORSTER, *Notizen zu zwei deutschen Drucken der Niederländischen Privatpresse 'De Waelburgh' in Blaricum 1924 und 1925* in *De captu lectoris. Wirkungen des Büches um 15. und 16. Jahrhundert.* - Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1988, p. 117-128.

In 1924 en 1925 verschenen bij De Waelburgh te Blaricum als bibliotheekdrukken twee anonieme Duitse teksten: *Der Aeon* en *Romanze von der Wittib und dein keuschen Braeutigam*. Het zijn dramatische teksten die voorgesteld worden als afkomstig uit de 2de helft van de 16de eeuw en geschreven in het dialect van Zwaben. Beide ondernemingen worden door prof. Forster als mystificaties ontmaskerd, en dit zowel op editeurs- als op taalkundige gronden: de manier waarop de herkomst van de teksten omsluiert wordt en het ontbreken van elk filologisch apparaat zijn al zeer verdacht; de thematiek vindt geen aansluiting bij de Duitse literatuur van de 16de eeuw; de bewerker houdt het dialect uit Zwaben niet vol; ook worden een aantal taalkundige anachronismen aangewezen. Ten slotte laat Schr. een aantal mogelijke 'moderne' auteurs de revue passeren; de schrijver moet een speelse, ietwat dilettantische geest geweest zijn. Het artikel is

een even scherpzinnige als plezierige demonstratie van academisch vernuft. [W. W.].

1296. - Andries VAN DEN ABEELE, *De uitgeverijen van Martha van de Walle in Verschaeviana. Jaarboek 1986* (Brugge), p. 167-240.

Eerste aanzet tot een geschiedenis van het uitgeverswerk van Martha van de Walle (1902-1980). Vooraf wordt de Vlaamse drukkers- en uitgeverswereld in Brugge na 1875 geschetst, meer bepaald de activiteit van 'Kerlinga' en 'Excelsior'. Een overvloed aan namen van uitgevers en uitgeverijen vooral in het midden van de jaren dertig, op een ogenblik dat Van de Walle plannen koestert om zelf te gaan uitgeven, is natuurlijk niet zonder belang. De hoofdmoot bestaat uiteraard uit een overzicht van de 'Zeemeeuw' (1934-1963) met het doel het werk van C.

Verschaeve te publiceren, en van 'Wiek Op' waar Van de Walle werk van andere Vlaamse auteurs uitgaf. In de naoorlogse periode heeft zij ook nog enkele boeken gepubliceerd onder de namen 'Voorland', 'Occident', 'Biblion' en 'De Fontein'. Een drukkerij heeft Van de Walle nooit gehad; zij liet drukken vooral bij Walleyne, maar ook bij Vonksteen, St.-Catharina, Desclée de Brouwer, Strobbe, Erasmus, Hellinck, Wellens en Godenne en anderen. Zij werkte nauw samen met vormgever Jos Leonard. Zij had zin voor het vak, smaak voor typografie, grafische vormgeving, goed papier, kortom het mooi verzorgde boek. In bijlage volgt een lijst van 193 titels, chronologisch geordend. [E. C.-I.].

1297. - Joop WITTEVEEN, *Aaltje and her publishers in Quaerendo*, 16, 1986, p. 281-297, ill.

Aaltje, de Volmaakte en Zuinige Keukenmeid was een zeer populair kookboek gedurende de vorige eeuw. Schr. schetst de voorgangers van dit werk, bespreekt de verschillende edities en geeft informatie over de uitgevers. Hij besluit met een lijst van de 18 bekende edities van 1803 tot 1893. Ter illustratie zijn 8 titelbladzijden gereproduceerd. [W. W.].

1298. - F. GODFROID, *Nouveau panorama de la contrefaçon belge* in *Bulletin de l'Académie Royale de Langue et de Littérature Françaises*, 64, 1986, p. 79-113, p. 201-251.

Overzicht van de Belgische nadruk 1814-1854, die zich niet beperkte tot het literaire boek: ook toneelstukken, wetenschappelijke werken en periodieke publikaties werden te Brussel en elders nagedrukt. Ter illustratie van deze handelwijze wordt de tekst van enkele prospectussen opgenomen. Ook vertalingen van elders ontsnapten niet aan het commerciële oog van de Belgische uitgevers: zo Franse vertalingen van Byron, Janus Secundus en Tasso en een Engelse vertaling van *Paul et Virginie*; tot de Belgische nadruk wordt hier ook gerekend het type van de niet-geautoriseerde vertaling, zoals een *Histoire du Soulèvement des Pays-Bas contre la Domination Espagnole* door J. J. de Cloet naar Schiller (1821) of *Balladen* van V. Hugo, vertaald door E. Stroobant (1845). Ook muziekpartituren werden door niet weinig Belgische uitgevers nagedrukt. De twee bijdragen beogen geen bibliografie te geven, maar wel een overzicht van de diversiteit der betrokken sectoren. [W. W.].

1299. - J. DAUWE, *Gelegenheidsdrukwerken, een belangrijke genealogische bron* in *Vlaamse Stam*, 24, 1988, p. 215-223.

Interessant overzicht waarbij aandacht gevraagd wordt voor o.m. schoolpalmaressen, hulde- en professiegedichten, feest- en lijkredes, devotionalia, pamfletten en vliegende bladen, affiches en merkwaardige juridische drukwerken zoals rechterlijke bekendmakingen (vonnissen, opsporingsberichten). [W. W.].

[Over deze site](#) Home page: www.boekgeschiedenis.be
Ontwikkeling © Johan Hanselaer
Laatste aanpassing: 09/13/2023 18:34:5905/29/2007 14:50:21

Kroniek

1989-1990

[VWB](#) [Go Top](#)
[Overzicht](#)

1300. - Bert VAN SELM, *In memoriam Paul Vriesema (1951-1989)* in *Dokumentaal*, 18, 1989, 2, p. 50-52.

Paul Vriesema, hoofd van het STCN-bureau in de Haagse Koninklijke Bibliotheek overleed onverwacht op 30 maart 1989. Hij was een kenner **◆**n bibliograaf van de Nederlandse 'volksboeken', en werkte met name aan een Nederlandse Uilenspiegel-bibliografie. Van Selm brengt ook een 'beknopte bibliografie' van onze betreunde collega. [M. d. S.].

1301. - Inge DAEMS & Carine VAN TUYCOM, *R◆pertoire des fonds de livres anciens en Belgique = Repertorium van het oude boekenbezit in Belgi◆*. Onder leiding van = sous la direction de Marie-Th◆r◆se ISAAC & Frank VANDEWEGHE. - Mons: Universit◆ de Mons; [Hasselt: Provincie Limburg, Archief- en Documentatiecentrum, 1989. - XXIV, 241 p., 26 cm. - (Editions universitaires de Mons. R◆pertoires, 1). - ISSN 0776-7862. BF 220 (verzendingkosten binnenland + BF 30, buitenland 50). Besteladres : Universit◆ de l'Etat ◆ Mons. Biblioth◆que, Rue Marguerite Bervoets. 2, B-7000 Mons. 432 instellingen. voor het publiek toegankelijk, zijn hier gerepertorieerd, met opgave van adres, raadplegingsmodaliteiten en summiere informatie over de collecties zelf. In aanmerking genomen zijn handschriften v◆◆r 1500 en gedrukte werken v◆◆r 1800. Het bestaan van een al of niet gepubliceerde catalogus wordt vermeld. Uitvoerige klapper. Een onontbeerlijk naslagwerk voor de vorser [E. C.-I.].

1302. - **ABHB** - *Annual Bibliography of the History of the printed book and libraries. Volume 17A : cumulated Subject Index volume 1 (1970) - volume 17 (1986). - Volume 18 .. Publications of 1987 and additions from the preceding years.* Ed. H. D. L. VERVLIET under the auspices of the Committee on rare and precious books and documents of the International Federation of Library Associations. - Dordrecht; Boston; London : Kluwer Academic Publishers. (1989). - (209. XI, 430 p.); 25 cm. - ISBN 0-7923-0039-4, 07923-0385-7; ISSN 0303-5964.

In **◆◆**n alfabet zijn opgenomen persoonsnamen, corporaties, titels - vnl. tijdschriften - en plaatsnamen voor zover deze als onderwerp fungeren. Net voor het afsluiten van deze aflevering van de Kroniek, verscheen deel 18. [E. C.-I.].

1303. - **Quaerendo**. *Cumulative contents & index to volumes 1 (1971) to 16 (1986).* - Leiden, New York. Kobenhavn; K◆ln : E. J. Brill. 1989. -73 p., 24 cm. - ISBN 90-04-08798-2.

Vier secties : bijdragen op naam van de auteurs ; register op naam van de auteurs van de korte rubrieken en de boekbesprekingen en op onderwerpen ; lijst van de gerecenseerde publikaties, besproken tentoonstellingen op de plaatsnaam. [E. C.-

1304. - **Bibliographie de l'humanisme des Anciens Pays-Bas; avec un répertoire bibliographique des humanistes et poètes néo-latins.** Supplément 1970-1985 avec compléments à l'édition de A. GERLO et H. D. L. VERVLIET (Bruxelles 1972) sous la rédaction de Marcus DE SCHEPPER avec la collaboration de Chris L. HEESAKKERS. - Bruxelles: Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. 1988. - VI, 439 p.; 27 cm. - ISBN 906569-397-7. BF 1.700.

Lang verwachte en met vreugde begroete publikatie, voor onze Kroniek geheel niet onbelangrijk. Publikaties over het humanisme en het onderwijs (per streek of stad gerangschikt) en over de humanisten zelf (alfabetisch) leveren voor de boekhistoricus heel wat materiaal op. Een register op de moderne auteurs besluit het werk.

De logica van de al dan niet gekozen Latijnse naamsvormen voor de lemmata is niet glashelder : nogal eens verfranst (Hulse, Liévin; Foreest, Pierre van; Wree, Olivier de) of in de streektaal daar waar de Latijnse vorm bekender of vaker geattesteerd is in de tijd (Baerland, Andriaan van ; Cruyce, Liévin vander; Platevoet, Petrus; Spouter, Jean de). Van deze bibliografie hadden wij verwacht dat de Latijnse naamsvorm toonaangevend zou zijn geweest! De reden waarom dit niet is gebeurd ontgaat ons. Overigens enkel waardering voor de bewerkers die een grote oogst hebben binnen gehaald. [E. C.-I.].

1305. - Jan Frans VANDERHEYDEN (+), *Verkenningen in vroegere vertalingen 1450-1600 in Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 1988, p. 1-67.

In de nagelaten papieren van de auteur trof Marcel de Smedt deze bijna persklare tekst aan. Met deze bijdrage is de reeks nu definitief afgesloten. (Cf. Kroniek 14 [nr. 1130](#)). [E. C.-I.].

1306. - *Het oude en het nieuwe boek, de oude en de nieuwe bibliotheek. Liber amicorum H. D. L. Vervliet hem aangeboden door vrienden, collega's en oud-studenten bij zijn afscheid als hoofdbibliothecaris van de Universitaire Instelling Antwerpen en zijn emeritaat als hoogleraar aan de universiteiten van Antwerpen en Amsterdam op 31 december 1988.* (Redactie: J. VAN BORM en L. SIMONS). - Kapellen : DNB/Pelckmans, 1988. - 664 p.: portr., ill.; 25 cm. -ISBN 90-289-0555-165. BF 2.000.

In omvang zijn de twee hoofdstukken welhaast gelijk; daarmee is aan de boekhistoricus en aan de bibliothecaris die Vervliet is en was gelijkelijik aandacht besteed. Het tweede hoofdstuk is voor deze Kroniek eigenlijk niet relevant: voor de bibliothecaris en de gebruiker van catalogi die met oude drukken te maken hebben, zijn er niettemin een paar informatieve bijdragen; zij hebben met automatisering te maken (L. Hellinga [waarom in hoofdstuk 1 ondergebracht?], E. Cockx-Indestege, P. Goossens). De bijdragen in het eerste hoofdstuk opgenomen, worden elk afzonderlijk besproken. In dit algemeen signalement weze nog vermeld dat Vervliet een dubbel portret heeft gekregen : een biografisch door Van Borm, een 'typisch' door Liebaers die hem terecht typeert als de geleerde bibliothecaris met het Janusprofiel. Dat de bibliothecaresse Irma Vervliet door Simons bij de huldebetuigingen is betrokken is meer dan billijk. Vervliets bibliografie strekt zich van in 1952 over 35 jaar uit - en is uiteraard nog niet voltooid.

Van de 42 bijdragen zijn er zes niet in het Nederlands gesteld; alle zijn ze echter van een samenvatting in het Engels voorzien. Aan dit boek met zijn rijke en gevarieerde inhoud ontbreekt helaas een register. Post factum heeft R. Rousseau op het tweede hoofdstuk een index gemaakt (5 getypte bladzijden) die helaas niet iedere bezitter van het boek in handen zal krijgen. Niets blijkt soms zo moeilijk als een goede titelpagina te maken; i.c. moeten op drie bladzijden de elementen van de

titel samengezocht worden: de hoofdtitel op de titelpagina, aanvullende titelgegevens op het volgende blad en op de versozijde daarvan de tekstbezorgers. Dat de titel van deze publikatie vaak onvolledig zal worden geciteerd, blijkt al uit de overdrukken waar men niet verneemt dat het om een Liber amicorum Vervliet gaat. Dat is van bibliothecarissen $\diamond$ n typograaf niet goed te begrijpen. Overigens is dit boek $\diamond$ $\diamond$ r goed verzorgd en bevredigt het vormelijke aspect, met inbegrip van de petroleumblauwe vollinnen band ten volle. [E. C.-I.].

Zie ook nrs. [1314](#); [1325](#); [1352](#); [1365](#); [1373](#); [1376](#); [1401](#); [1407](#); [1408](#); [1431](#); [1418](#); [1447](#); [1460](#); [1468](#); [1470](#); [1477](#); [1486](#); [1516](#)

1307. - *Lexikon der Buchkunst und Bibliophilie*. Herausgegeben von Karl Klaus WALTHER. - Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1987. - 386 p. ill.. facsim. ~ 30 cm. - ISBN 3-323-00093-5. DDR.M 65. DM 138.30 (Ausland).

Lexikon met voornamelijk aandacht voor het kunstzinnige aspect van het boek - dus niet het boekwezen als zodanig. Het bestaat uit alfabetisch gerangschikte trefwoorden die enkel op zaken en begrippen betrekking hebben, niet op personen. Zo vindt men er b.v. 'Aldinen' maar niet 'Manutius'. Persoonsnamen van drukkers en kunstenaars zijn in een register opgenomen met verwijzing naar al de bladzijden waar zij besproken of aangehaald worden. Dit geldt ook voor zaken die niet als trefwoord zijn behandeld zoals b.v. 'Biblia pauperum', 'Buchdruck', 'Gesamtkatalog der Wiegendrucke'. Ten overvloede zijn de eigenlijke trefwoorden nog eens in het algemeen register opgenomen, Wordt naar een van de 396 afbeeldingen (waarvan meerdere in kleur) verwezen, dan staat het cijfer cursief. Deze conceptie heeft het nadeel dat informatie betreffende $\diamond$ $\diamond$ n zoekelent vaak in een hele bladzijde groot formaat moet worden opgespoord, soms in drie lemmata. Sommige trefwoorden zijn tot kleine opstellen uitgegroeid wat wel eens tot een systematisch overzicht leidt (b.v. 'Buchillustration'). Anderzijds is de systematiek ook weer niet zo ver doorgedreven dat b.v. alles wat boekband aangaat onder $\diamond$ $\diamond$ n lemma is samengebracht; om ons hier over dit onderwerp te informeren moeten we gaan kijken s.v. Beutelbuch, Buchbeschl $\diamond$ ge, Buchbinderei, Buchschnitt, Einband. Elke notitie wordt besloten met een literatuuropgave en aan het eind van het boek staat een korte selectieve literatuuropgave, deze laatste welhaast exclusief Duits gericht.

De lectuur van vijf bladzijden van het register leverde ons voor de Nederlanden vermeldenswaard op : Biblia pauperum; Blaeu, Joan en Willem Jansz; Blockbuch, Bomberg, Dani $\diamond$ l; Cock, Hieronymus; Dyck, Christoph van, Elzevier (Familie); Emblemb $\diamond$ cher; Enschede; Erasmus. Dit lexikon is niet zozeer voor boekhistorici dan wel voor de doorsnee boekenliefhebber een nuttig naslagwerk. Zeventien auteurs hebben hieraan hun medewerking verleend. Op de typografie van dit boek valt niets aan te merken : klassieke vormgeving, goede letter, vollinnen band met stofwikkell, [E. C.-I.].

1308. - *Lexikon des gesamten Buchwesens - LGB2* -. Herausgegeben von Severin CORSTEN [et al.]. - Stuttgart : A. Hiersemann. - 1988. Band 2, Lieferung 12: Degener-Diplomatik (p. 241-320), Lieferung 13: Diplomatisch getreu-Duvet (p. 321-400), Lieferung 14: Duxochromverfahren-Erfurt (p. 401-480), Lieferung 15: Hans von Erfurt-Federico da Montefeltro (p. 481-560),

Hier te vermelden zijn o.m. volgende lemmata: Delft (R. Breugelmans); Den Haag (E. Plassmann); Deventer (F. A. Janssen); Deventer, Jacob van (P. H. Meurer); Dijck, Antonis van (H. Wensland), Dijck, Christoffel van (A. K. Offenber), Doesborch, Jan van (F. A. Janssen); Donatfragmente (S. Corsten); Dorpe, Roelant van den (A. Rouzet); H. Eckert van Homberch (S. Corsten); Elzevier (R. Breugelmans), Ensched $\diamond$ (J. Biemans), Erasmus (W. R $\diamond$ egg), T. Erpenius (A. Offenber); Exercitium super pater noster (red.), dit laatste aan te vullen met het lemma 'Pomerius, Henri' in *Diction. de spiritualit $\diamond$* van A. Ampe. [E. C.-I.].

1309. - *Handleiding voor de medewerkers aan de STCN*. Tweede herziene

uitgave. (Woord vooraf : J. A. GRUYS). - 's-Gravenhage: Koninklijke Bibliotheek, 1988. - xi. 115 p.: facsim.; 25 cm. Fl. 25.

De werkgroep STCN, in 1972 op voorstel van de toenmalige Rijkscommissie van advies inzake het bibliotheekwezen opgericht, met zetel in de Haagse Koninklijke Bibliotheek, heeft in 1977 een eerste maal beschrijvingsregels opgesteld voor het uitwerken van een 'Short Title Catalogue Netherlands' (zie Kroniek [6], 1978, [nr. 353](#)). Inmiddels zijn de regels grondig getoetst en is het geautomatiseerd bibliotheeknetwerk PICA zowel wat de uitvoerprogramma's als wat de online zoekmogelijkheden betreft, aan bepaalde desiderata tegemoet gekomen. In dit licht werden de regels herzien, de neerslag ervan is in deze publicatie te vinden.

In Afdeling 1 komen de catalogus en de catalogusbouw aan de orde. Opgenomen worden alle in Nederland gedrukte en alle in de Nederlandse taal elders gedrukte of uitgegeven boeken (met uitsluiting van België wegens het bestaan van de *Belgica Typographica*). De criteria voor het al dan niet opnemen van sine loco's zijn uitstekend. Minder gelukkig komt het mij voor dat planodrukken en tijdschriften 'voorlopig' zijn uitgesloten en dat voor gravures en atlassen de aanwezigheid (in de editie) van een titelblad de doorslaggevende factor is. Bibliografisch worden drukken, oplagen en uitgaven afzonderlijk opgenomen. De staten krijgen een onderkomen in de annotatie. Dit moet nu langzamerhand als een verworvenheid worden beschouwd en noopt tot navolging. Toch blijven de nuances tussen 'reissue' en 'titeluitgave' (59.1) wel erg subtiel en voor de beschrijver niet steeds eenduidig. Elke bibliografische eenheid wordt beschreven, d.w.z. dat zelfstandige onderdelen (of 'stukken') van een complexe publikatie ook een beschrijving krijgen; de samenhang blijkt zowel uit hoofd- als deelbeschrijving. De regel voor meerdelige werken, waarvan niet consequent elk deel wordt beschreven, is door de traditie (?) ingegeven, maar beantwoordt niet aan de logica van computergesteunde verwerking. Voor zover de algemene principes.

Al de specifieke voorschriften van dit handboek de revue laten passeren is zinloos; ik zal dus enkel dat aanhalen wat mij bijzonder gelukkig voorkomt - of juist niet! Als hoofdword kunnen optreden de auteur en het eerste genormaliseerde woord van een anoniem. *Auteur* wordt in de strikte zin beschouwd.

Tekstbezorgers, bloemlezers, inleiders, bewerkers enz. worden naar gelang vande belangrijkheid opgenomen; zo zien we in vb. 5 de commentator G. vander Muelen als secundaire auteur opgenomen, de auteur van de aantekeningen J. F. Gronovius echter niet; beide namen staan nochtans op het titelblad. De keuze tussen de namen op het titelblad en de verwaarlozing van secundaire auteurs niet op het titelblad, komt mij arbitrair voor. Bovendien valt te betreuren dat zoveel namen 'in' het boek niet aan de oppervlakte komen. Een ander aspect is de *auteursvermelding*: enerzijds wordt de vorm waarin de naam, op het titelblad staat, gerespecteerd, anderzijds wordt die uit zijn oorspronkelijke plaats gelicht en n de titel, ingeleid door het Engelse 'By' geplaatst. Is de auteursnaam grammaticaal niet uit zijn verband te rukken, dan blijft hij staan. Het is genoegzaam bekend dat auteursnamen in oude drukken nogal eens vaak met de titel zijn verweven.

Aangezien bovendien in de catalogus een hoofdword met de genormaliseerde naamvorm is voorzien, kan de oorspronkelijke vorm gerust op de oorspronkelijke plaats blijven staan. De mededeling in een titelbeschrijving 'By Hugo de Groot' houdt het re el gevaar in dat men die als een toevoeging van de beschrijver kan interpreteren - wat het formeel ook is. Op analoge wijze wordt de vertaler, de illustrator, enz. ingeleid. Er zijn geen *corporatieve auteurs* voorzien. Bijgevolg worden alle overheidspublicaties op het eerste, genormaliseerde woord van de titel gerangschikt: dit moet een onoverzichtelijke reeks ordonnances, edicten enz. als resultaat hebben. Al wat niet van de titel (titelblad of koptitel) is af te lezen wordt in een annotatie geredigeerd, te weten de uitvaardigende overheid, het betrokken rechtsgeldig gebied, het onderwerp, de uitvaardigingsdatum. Het online zoeken levert hiermee geen probleem op omdat ook in de annotatie kan worden gezocht; in de gedrukte catalogus echter kon het probleem maar worden opgevangen door

te voorzien in een geografisch register; ik vraag mij hierbij enkel af waarom niet voor de eenvoudiger formule van corporatieve auteur als hoofdwoord is gekozen. Een goede beslissing was het voor een boek dat slechts een incipit heeft en noch titelblad noch koptitel, een titel te smeden tussen vierkante haken terwijl het incipit in de annotatie komt. Verduidelijking van een nietszeggende titel komt eveneens in de annotatie. De *uitgavevermeldingen* worden in een 'redactionele formulering' genoteerd. Zo wordt 'Nieuwe druk' van het titelblad weergegeven als 'New impr.', 'Vertaald uit' als 'Tr. from the...' enz. Deze oplossing biedt het voordeel dat de formulering stereotiep is en doorgaans korter dan het citaat uit de titel, maar in sommige gevallen gaat er veel van de oorspronkelijke titelformulering verloren; die bevat vaak elementen die helpen een druk eenduidig te identificeren. Ook het *impressum* wordt geredigeerd, d.w.z. dat de oorspronkelijke formulering wordt herleid tot genormaliseerde drukkers- of uitgeversnamen, met initiaal, terwijl de plaatsnaam niet wordt genormaliseerd, enkel vereenvoudigd. De zin van deze tweeslachtigheid ontgaat mij. Het kopijimpressum dat al of niet met het echte impressum optreedt, is m.i. als een editiegegeven te beschouwen, ev. in de betreffende annotatie; er wordt immers mee aangeduid dat de nieuwe druk gemaakt is 'na de copy tot...', d.i. een voorgaande druk.

In de paragrafen over de catalogusbouw wordt o.m. bepaald welke verwijzingen gemaakt worden (een goed overzicht voor de catalograaf). Essentieel is het stelselmatig toepassen van een eenvormige titel (of sorteertitel). Dit principe is voor de anoniemen veel moeilijker te hanteren (met uitzondering van de klassieke anoniemen); doorgaans worden deze dan ook in zuiver alfabetische orde geplaatst met het eerste woord zo nodig in genormaliseerde spelling.

In afdeling II wordt het dossier besproken, het werkblad van vroeger. In feite bevat dit alle gegevens die met het oog op de titelbeschrijving werden verzameld.

m♦♦r dus dan deze laatste biedt, met name transcriptie of reproductie van het titelblad, van de colofon of andere relevante plaatsen in het boek, de vingerafdruk en typografische kenmerken. Over de STCN-vingerafdruk heb ik het al eerder gehad (Cf. Kroniek 12 [nr. 801](#)). Ten slotte kunnen nog werkaantekeningen en opmerkingen volgen. In bijlagen staan de lijst van bijbelboeken en die van anonieme klassieken, deze laatste niet exclusief voor de Nederlandse literatuur. Sommige titels blijken niet conform met de in 1978 door de IFLA gepubliceerde lijst. Overigens staan in de bijlage meer Nederlandse titels.

Afdeling III bezorgt ons tien voorbeelden op ideale wijze gepresenteerd: reproductie van het titelblad, invoergegevens op het werkblad en de uiteindelijke STCN-beschrijving bestemd voor de catalogus. Een register met trefwoorden en een met de voorbeelden, zowel in de tekst voorkomend als in afd. III, ronden de handleiding af.

Summa summarum: ik heb bewondering voor het wel doordachte beschrijvingsstelsel waar - zo komt het mij voor - niets aan het toeval of de fantasie is overgelaten. Beoogd wordt zowel een gepubliceerde catalogus waarvoor een stel registers is voorzien, als online zoeken. Dit moest, en is, bij de uitwerking van de regels steeds in gedachte gehouden. Mijn twee bezwaren hebben niets te maken met het concept op zich. Een bezwaar, van formele aard, zie ik in het overmatig gebruik van 'geredigeerde' formules en afkortingen. Het hanteren hiervan loopt als een rode draad doorheen de handleiding. Met uitzondering van de Latijnse afkortingen in het impressum zijn ze alle in het Engels (het Latijn van vandaag!). Zo wordt de auteur ingeleid door 'By', 'Te koop bij' wordt 's.' [sold), boekverkoper wordt 'bsr.'. Brr ... Kort is goed, t♦ kort en niet meteen herkenbaar deugt niet, de lectuur wordt erdoor bemoeilijkt. Een tweede bezwaar zie ik in de criteria wat betreft het opnemen van auteursnamen en secundaire auteurs, zowel wat het principe van opname betreft als de vorm waarin ze worden opgenomen. Ik weet wel, de short title catalogue zou er minder short door worden. Maar komt dergelijke plaatswinst (want g♦♦n tijdsinst: het onderzoek van elke druk is veel grondiger dan de finale beschrijving laat

vermoeden) het uiteindelijk resultaat werkelijk ten goede ? [E. C.-I.].
Zie ook nr. [1710](#)

1310. - Henk BORST, Cor VAN DER KOGEL, Paul KOOPMAN & Piet VERKRIJSSE, *Wonen in het Woord - Leven in de letter: analytische bibliografie en literatuurgeschiedenis in Literatuur*, 5,1988, 6, p. 332-341, ill.

Aan de hand van enkele case-studies rond de zeventiende-eeuwse Amsterdamse uitgever C L. vander Plasse, wordt inzicht gegeven in de werkwijze van analytisch-bibliografisch en typografisch onderzoek en & literair-historische resultaten die ermee kunnen worden bereikt. Vooral het nauwkeurig onderscheiden van 'identieke' drukken en het identificeren van de drukker van anonieme uitgaven komen aan bod. Er wordt sterk gepleit om een letterbank aan te leggen, op basis waarvan drukkersgewoonten kunnen worden vergeleken en geïdentificeerd. De aangehaalde voorbeelden zijn een sprekend bewijs van de (literair-historische) relevantie van soortgelijk onderzoek. Het gaat met name om de scandaleuze *Amsterdamsche Maneschijn* (1639), Karel van Manders postuum verschenen bundel *Bethlehem*, illegale nadrukken en bezwarende zetfouten in de *Arabische Alkoran* (Hamburg 1641).

Uitvoeriger publikaties over zowel de letterbank als over Vander Plasse worden in het vooruitzicht gesteld. [M. d. S.].

1311. - [Marie-Thérèse ISAAC], *1968-1988 : XX anniversaire du Séminaire de bibliographie historique*. [René PLISNIER], *Les livres de voyage dans les collections montoises*. - Mons : Universit , [1988]. - 50 p., 21 cm.

De hoofdmoot van deze publikatie is de tentoonstellingcatalogus van reisverhalen door René Plisnier (cf. Kroniek 14 nr. [1160](#)). Belangrijker voor deze Kroniek is de historiek van het Séminaire de **bibliographie historique** door Marie-Thérèse Isaac: doelstellingen, werking, publikaties. [E. C.-I.].

1312. - H. D. L. VERVLIET, *Een variatie op varianten : Lipsius' 'De constantia' en de New Bibliography*. Afscheidscollege gehouden in de aula van de Universiteit van Amsterdam op 18 april 1989. - Amsterdam : Universiteit, Vakgroep Boek-, Bibliotheek- en Informatiewetenschap, 1989. - 22 p., 21 cm.

Geen wereldschokkende overwegingen zijn het die V ons ten beste geeft inzake toepassing van de analytisch bibliografische methode. Voor de tekstbezorger en de boekhistoricus ziet het er naar uit dat een middenweg zal moeten worden bewandeld: beperking van het aantal te collationeren exemplaren en partiële collatie. Het voorbeeld van een Leidse Lipsiusdruk uit 1584 toont echter aan dat een totale collatie meer dan wenselijk is. Want ook bij goed werkende drukkerijen inzake correctie, waar men normaliter geen noemenswaardige persvarianten zal te verwachten hebben, kan het gebeuren dat zetfouten of lichte fouten niet via een erratalijst maar als perscorrecties zijn doorgevoerd. [E. C.-I.].

1313. - Emile VAN DER VEKENE, *Copie ou fac-simil ? Catalogue descriptif de 90  ditions fac-simil es et de r impressions remarquables conservées   la Bibliothèque nationale de Luxembourg*. - Luxembourg: Bibliothèque nationale, 1988. - 163 p. : co., ill., facsim. ; 21 cm.

De Luxemburgse nationale bibliotheek heeft systematisch facsimile-uitgaven gekocht van waardevolle, zeldzame of unieke drukken en handschriften. *Echte facsimile's (Vollfaksimile)* zijn hier bedoeld : getrouwe weergave van de tekst, maar ook van de kleuren, het oorspronkelijk formaat, de bladrand, het papier, de staat waarin het origineel zich bevindt, ja zelfs de band. *Goede edities* : voorzien van een uitgebreid historisch en codicologisch commentaar. Tegelijkertijd worden aldus de geleerde, de kunstenaar en de bibliofiel bedacht. De beschouwingen die Van der Vekene bij wijze van inleiding aan het fenomeen wijdt, zijn lezenswaard, al is men geneigd hier en daar een vraagteken te plaatsen. Terecht breekt V een lans voor het publiceren van wetenschappelijke facsimile-edities; niet enkel de van

goud schitterende handschriften mogen de uitgevers aantrekken
De notities zijn chronologisch naar datum van het origineel gerangschikt, niet naar datum van het facsimile zoals men zou verwachten. Er is o.m. een *Canticum canticorum*, 'Alost in Flandria 1473', de Guicciardini uit 1612 en een aantal belangrijke wiegedrukken. Tot de Nederlandse of Belgische drukkers van facsimile's behoren het Dirk Martens-Comité en de Koninklijke Bibliotheek, het Gemeentekrediet van België, Ch. Weckesser, A. Oosthoek, Van Holkema & Warendorf, Facsimile uitgaven-Nederland, De Schutter. Er zijn registers. [E. C.-I.].

1314. - Fernand BAUDIN, *L'anti-Emile in Het oude en het nieuwe boek .... p. 241-254* (cf. [nr. 1306](#)).

Meditatie over het blijvend belang van de beheersing van o.m. **typografie** in onze 'desktop publishing'-maatschappij. Bronnen van reflectie zijn Plato, Rousseau, Locke, Fleury, Rollin, en enkele recentere teksten over opvoeding en informatisering. [P. D.].

1315. - John LANDWEHR, *Emblem and fable books printed in de Low Countries 1542-1813: a bibliography*; third rev. and augm. ed. - Utrecht: HES, 1988 ; - 444 p. : ill.; 25 cm. ISBN 90-6194-177-6. Fl. 250.

In 1962 resp. 1963 verschenen Landwehrs bibliografieën van embleem- en fabelboeken uit de Nederlanden voor het eerst. De embleembibliografie kende een tweede uitgave in 1970. Beide werken verschijnen nu samen als 'third revised and augmented edition' - dat 'third' geldt natuurlijk enkel de embleembibliografie. Wie verwacht dat er nu een nauwkeurige, correcte en wellicht volledige definitieve bibliografie van embleem- en fabelboeken bestaat, zal zwaar worden teleurgesteld. Inhoudelijk noch formeel heeft de auteur enige lering getrokken uit wetenschappelijke kritieken op eerdere uitgaven. Het is overduidelijk dat hij noch in emblematicis noch in bibliographicis een vakman is. Een verstandig gebruik van (vaak recente) goede auteurs- en genrebibliografieën had veel verwarring en erger onheil kunnen voorkomen. Wij kunnen ons alleen maar bedroefd aansluiten bij de recensie van B. van Selm in *Dokumentaal* (17, 1988, pp. 152-157) die stelt : "foutloze beschrijvingen heb ik in de nieuwe Landwehr nog niet aangetroffen". Na een uiterst korte 'Preface' (1 p.) en een (willekeurige) lijst van 'Reference works (a choice)' (1 p.) en van 'Anonyms and pseudonyms (cross-references)' (1 p.), een 'List of libraries' (1 p.: hoe geraadpleegd?) bestaat het boek uit drie gedeelten (1) *Emblem books* met een reeks portretten (10, noodzaak ? selectie-criteria ??), de "bibliografie" (918 nrs.. maar ... alles kreeg een nummer, zelfs persvarianten ...) en een reeksje 'concordances, new editions, variants' (2, 5 p.); (2) *Fable books* met een reeksje 'illustrators' (in werkelijkheid volstrekt willekeurige 'illustrations') en de "bibliografie" (genummerd F 1-F 235); (3) *Indexes* op publishers' (per plaats. 21 p. : bedoeld zijn natuurlijk drukkers en boekverkopers), 'printer/bookseller (!) unknown or not given' (0.5 p.. hopeloos onvolledig : zo ontbreken bv. de anonieme drukken uit de reeks 739-749), 'Selbstverlag' (1 p.), 'book illustrators' (7, 5 p.), 'original plates', 'manuscripts or copies with ms. notes' (hier ontbreken een aantal hss. vermeld in de STC van Glasgow (Kroniek 14 [nr. 1136](#)) die L zogezegd heeft geraadpleegd; tientallen exemplaren van embleemboeken werden, vaak zeer toepasselijk, gebruikt als album amicorum : hier wordt zelfs niet over gesproken, zie de lijst in W. Klose, *Corpus alborum amicorum*, 1988); tot slot is er een 'general index' waarin echter slechts die namen die niet in de andere registers voorkomen zijn opgenomen.

Hoewel Landwehr goochelt met '(re-)issues', 'variants', 'states' enz. is het overduidelijk dat elke bibliografische theorie hem vreemd is. Enkele voorbeelden : 463 is een apart nr. omdat in 2 exemplaren geen embleem niet is afgedrukt ; 379 verschilt van 378 omdat er 2 variëte afbeeldingen zijn: bij 898 (G. Whitney) lijkt er dan weer niets aan de hand, hoewel ... : niet alleen zijn er in de transcriptie van de titel acht fouten geslopen (waaronder by 'Peruse and heede' i.p.v. 'Peruse with heede'), bovendien had raadpleging van de (New) STC (toch een must bij Engelse

werken) het bestaan van twee 'issues' opgeleverd (NB met ondermeer   verschillend embleem!). In 1988 verscheen eveneens de 'Bibliografie van het Nederlandstalig narratief fictioneel proza 1670-1700' (Kroniek 14 [nr. 1212](#)). Enkele titels komen in beide bibliografie voor. Zo is L 275 (Van Haefte) bij Gieles/Plak terecht twee nrs. (99-100): L vermeldt de titeluitgave onder hetzelfde nummer en geeft slechts 3 exemplaren, terwijl Gieles/Plak er 8 vermelden. L 276 (2 ex.) = Gieles/Plak 102 (12 ex. !), doch is slechts een titeluitgave van Gieles/Plak 101 (niet in L!). De exemplaarvermelding van L 433 (La Court : 7 ex.) schiet flink te kort bij Gieles/Plak 263 (17 ex. waarvan sommige op groot papier). Landwehr F 047 (Aesopus 1699) vermeldt geen exemplaar; Gieles/Plak 296 kent er een in Leiden. Trouwens : L vermeldt enkel de naam van de bibliotheek, niet de signaturen, hoewel vele bibliotheken meer dan   exemplaar bezitten. Recente vakliteratuur is niet benut: de bibliografie van bv. Krul (Kroniek 10 [nr. 660](#)) en De La Court (Kroniek 13, [nr. 1056](#)) ontbreken, evenals de facsimile-uitgave van de Zeeusche Nachtegael (Kroniek 10 [nr. 663](#) - toch geen embleemboek stricto sensu!) en de bibliografische correctie door M. van Vaeck (Kroniek 13 [nr. 1060](#)). Het artikel van Anna E. C. Simoni 'Laurels for the Bishop : a school celebration in words and images, Antwerp, 1711' in *Jaarboek Koninklijk Museum voor Schone Kunsten - Antwerpen* (1985) pp. 289-308, had zo een nieuwe titel opgeleverd : *Illustrissimo (...) D. Petro Josepho de Francken-Sierstorpff XI. Antverpiensium Episcopo (...) Societas Jesu Antverpiae (1711 : 'Antverpiae. apud viduam Petri Jacobs' - ex.: British Library)*; te plaatsen tussen L 745-746. Rangschikking onder de corporatie is handig, maar de Augustijnen kunnen terecht protesteren tegen hun inlijving bij de Societas Jesu (L 745 en 747) (Tussen haakjes: wat doet het archaische 'Yperen' trouwens in een Engelstalige bibliografie met. in casu, Latijnse titels ?). Landwehr heeft afgezien van een inhoudelijke genre-omschrijving - toch de basis voor elke genre-bibliografie... De kern van Nederlandse embleemboeken is hier wel te vinden, met die verstande dat een correcte bibliografische beschrijving, (dus van het zetsel van elk vel!) ontbreekt. Randgevallen uit de emblematische gelegenheidsliteratuur [bij inhuldigingen, inwijdingen e.a. openbare festiviteiten] zijn ook opgenomen. Daar zijn vast nog talrijke aanvullingen bij mogelijk (zo bv. hogervermeld artikel van A. Simoni - uit eigen bezit vermelden we nog *Ludus emblematicus in scutum gentilitium (...) D. Joannis Henrici Comitis a Franckenberg (...) 1778 : Gent, Pieter de Goesin*). Het ware wenselijk beide categorie gescheiden te presenteren. Verdere randgevallen horen o.i. hier dan weer niet thuis (de *Zeeusche Nachtegael* bv.). De fraaie linnen band bevat helaas een minder fraaie inhoud; waarom ook bestaat dit alles behalve goedkoop naslagwerk uit garenloos gelijmde bladen ? Menige referentiecollectie zal wel snel een stel 'vliegende bladen' moeten (op)vangen De derde editie van 'Landwehr' is onmisbaar, doch slechts met grote argwaan en voorzichtigheid te hanteren. Praktisch gesproken blijft er slechts een eerste checklist over - voor een boek met de titel 'bibliografie' een wel erg mager resultaat. In afwachting van een wetenschappelijke inventaris kunnen wij slechts enkele aanbevelingen doen: 1 de omslachtige, en meestal foutieve, transcripties van titelpagina's vervangen door reproducties : juist bij dit beeldig genre zou dat voor lezers en verzamelaars een aantrekkelijk resultaat opleveren ; 2 (recente) vakliteratuur verwerken ; 3 vollediger exemplaaropgave (met bibliotheeksignaturen). Dat moet toch allemaal kunnen voor 250 gulden?! Op naar Landwehr 4! [M. d. S.].

1316. - Nieders chsische Staats- und Universit tsbibliothek G ttingen, *A catalogue of English books printed before 1801 held by the University Library at G ttingen*. Compiled by Graham Jefcoate and Karen Kloth. Edited for the library by Bernhard Fabian. - Hildesheim; Z rich; New York : Olms Weidmann, 1987-1988. - 3 pts. in 7 vols. ; 31 cm. - ISBN 3-48707887-2. Part one Books printed before 1701.

Part two Books printed between 1701 and 1800.

Part three: Indices.

Bevat o.a. alle Engelstalige publikaties waar ook verschenen, publikaties van Engelstalige auteurs in welke taal ook verschenen en publikaties met schijnadressen in werkelijkheid vermoedelijk in een Engelstalig land gedrukt. Het plaatsnaamregister laat meteen zien hoeveel drukken uit Amsterdam, Antwerpen e.a. steden in de Nederlanden er bij zijn. Ook voor de Nederlandse bibliograaf dus goed om te weten. Bij de beschrijving zijn de normen van de ESTC gehanteerd (Cf. *The eighteenth century short title catalogue .. the cataloguing rules* New edition revised by J. C. Zeeman. - London: The British Library. 1984) [E. C.-I.].

1317. - *Ornementation typographique et bibliographie historique.. Actes du colloque de Mons* (26-28 août 1987) édité par Marie-Thérèse ISAAC. - Mons: Universit ; Bruxelles : E. Van Balberghe, 1988. - 161 p.: ill., facsim. . 24 cm. - (Documenta et opuscula, 8). - Besteladres: Vautierstraat 4, B-1040 Brussel. BF 650.

In de inmiddels wel bekende reeks van E. Van Balberghe verschenen de verslagen van het colloquium over typografische ornamenten. Op de na (zie [nr. 1400](#)) zijn de bijdragen niet relevant voor deze Kroniek, tenzij het methodologisch karakter ervan. Wie met sierinitialen, vignetten en dergelijke meer iets wil ondernemen, doet er goed aan van deze bundel opstellen kennis te nemen. [E. C.-I.].

Zie ook nrs. [2169](#); [1400](#)

1318. - Naomi FEUCHTWANGER, *Sie werden lernen von deinen Worten: kostbare hebr ische Bücher in der Herzog August Bibliothek*. - Wolfenbüttel: Herzog August Bibliothek. 1988. - 47 p. : facsim. ; 26 cm.

In het raam van de Israel-week in Nedersaksen werd een bescheiden tentoonstelling opgezet in de schatkamer van de Bibliotheca Augusta. Achtendertig boeken uit de 404 boeken in het Hebreeuws of het Jiddisch van de 15de tot de 19de eeuw werden gekozen voor een tentoonstelling. De hele collectie Hebraica is d.m.v. een overzichtelijke tabel gepresenteerd. Amsterdam is met 36 drukken vertegenwoordigd (vnl. 17de e.), Antwerpen met 6 (vnl. 16de e.), Franeker met 1 (17de e.) en Leiden met 7 (16de en 17de e.). De inleiding handelt over de geschiedenis van de Hebreeuwse boekdrukkunst en het bestand van de Wolfenb ttelse bibliotheek. Belangrijk was Daniël Bombergen uit Antwerpen in de 16de en het drukkerscentrum Amsterdam in de 17de eeuw. Een fraai verzorgde publikatie die een deelcollectie uit een grote bibliotheek bekend maakt. [E. C.-I.].

1319. - *Gesneden en gedrukt in de Kalverstraat. De kaarten- en atlassendrukkerij in Amsterdam tot in de 19e eeuw*. Onder red. van Paul VAN DEN BRINK en Jan WERNER. - Utrecht : HES, 1989. - 112 p. : ill.; 24 cm. -ISBN 90-6194-387-6 (geb.) en 90-5194-327-2 (pbk.). Fl. 27, 50.

Heel de wereld was te zien op de schitterende tentoonstelling in het Amsterdams Historisch Museum (26 juni- 10 sept. 1989). Van de moeizame produktie van houtsnedekaarten uit de vroege zestiende eeuw tot de glorieuze uitgaven van Blaeu, van zakboekjes tot de reuzenatlas uit Rostock : de geschiedenis van de kartografie te Amsterdam illustreert op een boeiende wijze die van de Amsterdamse drukkunst. Inleidende opstellen van G. Schilder (kartografie), B. Speet (Amsterdam), E. van Blankenstein en A. Koenhein (kaartmakers en -uitgevers), P. van den Brink (produktie, distributie en gebruik van kaarten en atlassen), Dez. en J. Werner (Amsterdams aanbod) schetsen het kader waarin de topstukken in het catalogusgedeelte worden beschreven. Als Appendix is er een nuttige 'Adreslijst van in het kartografisch bedrijf te Amsterdam werkzame personen (voor 1800)' (p. 105- 112). Het spreekt vanzelf dat er gepaste illustraties zijn toegevoegd, deels in kleur. Een register ontbreekt. [M. d. S.].

1320. Hildegard F. HL & Anita BENDER, *Katalog der Stiftsbibliothek Xanten*. Kevelaar : Butzon & Bercker, 1986. - 664 p. : ill.; 31 cm. - (Die Stiftskirche des Hl. Viktor zu Xanten, 5). - ISBN 3-7666-9492-4.

Laat, maar toch de moeite om nog te vermelden is deze lijvige catalogus van meer dan 10.000 titels, herkomstig uit de oude Stiftsbibliotheek, het oude kloosterbezit en de bibliotheken van enkele lokale kanunniken, alles nu eigendom van de katholieke Propsteigemeinde St. Viktor. Er zijn geen handschriften maar wel 435 wiegedrukken; zij maken in de publikatie een afzonderlijk hoofdstuk uit. Het eerste gedeelte van de catalogus bestaat uit een alfabetisch geordende auteurscatalogus, het tweede is een topografisch gerangschikte drukkerscatalogus en een alfabetische lijst per drukker met verwijzing naar de plaats. De titelbeschrijving is verkort maar met opgave van een uniforme titel, alleszins een belangrijk gegeven; de impressa zijn in het Duits - een minder gelukkige formule. Er is een groot aantal **Antwerpse** drukken maar ook tal van andere steden in noord en zuid zijn vertegenwoordigd. In kisten verpakt en in de kruisgang van de dom begraven heeft de verzameling het oorlogsgeweld overleefd. Dank zijn de opdracht van het land Nordrhein-Westfalen kon deze indrukwekkende publikatie tot stand komen [E. C.-I.].

1321. - *Indrukken: de **Gentse** drukkerswereld belicht in Tijdschrift voor geschiedenis van techniek en industriële cultuur*, 7, 1989, nrs. 1 et 2, ill. -BF 400.

Te verkrijgen door storting op rekening 001-0951892-10 (ASLK) van de Vereniging voor Industriële Archeologie en Textiel, B-9000 Gent.

De eerste aflevering bevat een overzicht van de 'Gentse drukkers en drukkerijen' door Johan van de Wiele, waarbij de nadruk op de economisch-institutionele evolutie van het Gentse drukkersbedrijf ligt; daarbij sluit een nomenclatuur van de Gentse drukkers tussen 1483 en 1899 aan. Een tweede bijdrage is van Guido Deseyn 'Vier eeuwen sociale strijd in de drukkerswereld'. Vermeldenswaard is dat deze bijdragen niet enkel op compilatie berusten maar ook op oorspronkelijk bronnenonderzoek. Serge Snoeck behandelt 'Het drukkersgeslacht Snoeck-Ducaju'. De tweede aflevering bevat negen interviews die Gerda Verheecke van een drukker, een papiermaker, een zetter, een fotografeur, een typograaf en een boekbinder afnam. Het historisch karakter hiervan is uiteraard beperkt maar toch zijn deze teksten niet zonder belang, al was het maar voor de vakspecialist en de terminoloog (er ligt nog veel werk op de plank !) Tot slot een stukje geschiedenis van het Instituut Glorieux met zijn afdeling grafische technieken, van het HIGRO (Hoger Instituut voor Grafisch Onderwijs) en van de Stedelijke Drukkersschool van de stad Gent. Alle teksten zijn met interessant materiaal rijkelijk geïllustreerd, het geheel is keurig verzorgd. [E. C.-I.].

1322. - *Universitair leven in Groningen 1614-1989 : Professoren en studenten / Boek en uitgeverij*. Red. J. KINGMA, W. R. H. KOOPS & F. R. H. SMIT. - Groningen: Universiteitsmuseum: Universiteitsbibliotheek, 1989. - 202 p.: ill.; 24 cm. - ISBN 90-367-162-7. Fl. 32, 50.

Het tweede deel in de begeleidende publikatie van deze lustrumtentoonstelling kan voor onze lezers interessant zijn. Het handelt over de officiële academiedrukkers die disputaties, dissertaties, programmata, carmina, catalogi en dies meer te verzorgen kregen in opdracht van het bestuur van de Universiteit, de hoogleraren en de studenten zelf. Een aantal van deze documenten is beschreven en toegelicht, met de titelpagina gereproduceerd. Daarna wordt met de drukkers zelf kennis gemaakt. [E. C.-I.].

1323. - J. KINGMA & F. R. H. SMIT, *Groninger academisch drukwerk ...* Bedum: Profiel, 1989. - 48 p.: facsim.; 24 cm. - ISBN 96-70287-80-3.

Overvloedig geïllustreerde geschiedenis van de academische drukkerij te Groningen, n.a.v. de Koppermaandagprent voor 1989 gepubliceerd. Het oud gebruik Koppermaandag te vieren met de uitgave van een prent is sinds 1977 door

de Groningse drukkers in ere hersteld. Eerstgenoemde auteur heeft het over academisch drukwerk in Groningen. de tweede over het boekbedrijf en de universiteit. De noten zijn weggelaten maar er is een beknopte oriënterende literatuurlijst. Een fraai boekje dat er zeker mag wezen. [E. C.-I.]

1324. - " *In de Gekroonde Lootsman* ". *Het kaarten-, boekuitgevers en instrumentenmakershuis Van Keulen te Amsterdam 1680-1885*. Onder red. van E. O. VAN KEULEN, W. F. J. MÖRZER BRUYNS en E. K. SPITS. - Utrecht : HES, 1989. - 104 p. : ill.; 24 cm. - ISBN 90-6194-397-3 (geb.); 90-6194337-X (pbk.). Fl. 27, 50.

Met de gelijknamige tentoonstelling in het Nederlands Scheepvaart Museum te Amsterdam (28 juni-20 aug. 1989) werd de aandacht gevestigd op een maritieme uitgeverij die twee eeuwen lang de Hollandse en Europese scheepvaart van kaarten en instrumenten heeft voorzien. Na de inleiding van C. Koeman volgen opstellen van M. Kok (kartografie bij Van Keulen), C. A. Davids (vakliteratuur voor de zeeman), W. F. J. Mörzer Bruyns (instrumenten), W. C. Crama en A. C. J. Vermeulen (de laatste jaren van het bedrijf) en de catalogus met beschrijving van de stukken. Er is een persoonsnamenregister. [M. d. S.]

1325. - J. ROEGIERS, *De reglementering van het boekbedrijf aan de oude universiteit Leuven* in *Het oude en het nieuwe boek ....* p. 75-88 (cf. [nr. 1306](#)). Als middeleeuwse universiteit had ook Leuven een eigen regeling voor boekhandelaren, later ook voor drukkers. Slechts wie lidmaat werd van de universiteit kon er het bedrijf uitoefenen en de universitaire privileges genieten. Hoe de reglementering zich aanpaste aan veranderende gebruiken wordt hier beschreven voor de periode 1425-1797. [M. d. S.]

1326. - Nati KRIVATSY, *Plantin books in Sir Edward Dering's library in Ex Officina Plantiniana ....* p. 381-389 (cf. [nr. 1383](#)). Identificatie van negen Plantijn- (en Moretus-)drukken in de bibliotheekcatalogus (Washington, Folger Shakespeare Library, V.b. 297) van Sir Edward Dering (1598-1644). [M. d. S.]

1327. - Paul CULOT, *Quatre siècles de reliure en Belgique 1500-1900 : catalogue*. Préface de Michel WITTOCK. - Bruxelles: Eric Speeckaert, (1989). -315 p. : ill. ; 31 cm. - BF 1.000.

Eric Speeckaert, sedert tien jaar als antiquaar in Brussel gevestigd, is ook bibliofiel. Daar levert hij een bewijs van met deze publikatie : 144 banden, van omstreeks 1500 tot omstreeks 1900, ontstaan op het territorium van het huidige België, beschreven en gereproduceerd (acht in kleur!). Ook de bindersetiketten zijn gereproduceerd, een uitstekende idee. De somptueus uitgegeven catalogus is thematisch chronologisch geordend. De banden zijn kort maar deskundig beschreven; in de inleiding gaat de auteur in op enkele voorname richtingen in de bandversiering. Er is niet alleen een bekende maar uiterst zeldzame Brugse registerband, een paneelstempelband met de Fortuna en met Isabella van Portugal, maar ook minder zeldzame stukken en wapenbanden. In de 19de eeuw ontmoeten we de binders Schavye vader en zoon, Masquillier, Claessens vader en zoon, e.a. Een register van binders en bezitters maakt van dit boek een waardevol werkinstrument. Niet weinig exemplaren stammen uit een beroemde Belgische verzameling zoals die van generaal Willems en recenter, Charles Vander Elst. De hoop wordt uitgesproken dat deze verzameling banden, hoewel ongelijk in kwaliteit en periode, onverdeeld zou blijven. Op het ogenblik dat deze Kroniek verschijnt, is het lot ervan misschien al bezegeld ! [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [2033](#); [2801](#)

1328. - C. COPPENS, *Uit de band gesproken 4 - Wanneer een band een andere verbergt: een prijsband uit Arras* in *Ex Officina*. 6,1989, p. 31-46, ill.

Een recente aanwinst, een exemplaar van Augustinus' *De civitate Dei* (Parijs-Lyon, 1544) bleek een verrassing te bevatten. Nog tijdens de 16de eeuw werd een exemplaar van deze editie gebonden en versierd met blindgestempelde lijnen en kleine goudgestempelde hoekfleurons met centraal een klein wapen. In de loop van de 18de eeuw oordeelden de Jezuiteten te Atrecht het boek goed als prijsboek en lieten er derhalve een gepaste band rond maken -over de andere heen ! De nieuwe band heeft een goudgestempeld kader en centraal het stadswapen. N.a.v. deze vondst gaat C uitvoerig in op de praktijk van prijsbanden, met een even uitvoerige literatuurverwijzing. [E. C.-I].

1329. - *Theatrum Orbis Librorum : boeken, handschriften, kaarten en prenten uit Nederlands openbaar bezit, tentoongesteld t.g.v. de zeventigste verjaardag van de Amsterdamse antiquaar Nico Israel.* - Amsterdam : Universiteitsbibliotheek, 1989. - 31 p. : portr. ; 22 cm.

Met deze uitstekend gekozen titel - variante op Israels uitgeverij Theatrum Orbis Terrarum - zijn zeventig stukken geselecteerd die Nico Israel aan Nederlandse openbare instellingen heeft geleverd: boeken, kaarten en handschriften. Veel Noord- en Zuidnederlandse titels. Systematisch onderwerpsregister. [E. C.-I].

1330. - *Verrassingen uit een decennium. Catalogus van een tentoonstelling van aanwinsten, 1977-1987, verworven tijdens het bibliothecariaat van prof. Dr. Ernst Braches.* - Amsterdam: Universiteitsbibliotheek, 1989. - 61 p. : ill., 24 cm. - ISBN 90-6125-431-0. Fl. 5.

Dat een grote bibliotheek zelfs in een crisisperiode nog kan worden verrijkt met belangrijke aanwinsten bewijst deze tentoonstelling (31 aug.-20 okt. 1989). Ernst Braches, gezaghebbend boekhistoricus (*Het boek als Nieuwe Kunst 1892-1903*, 1973), heeft de aanwezige zwaartepunten nog in de diepte versterkt : natuurwetenschappen, boekillustratie, literatuur, humanisme, bibliofilie, kerkgeschiedenis enz. werden nog beter gedocumenteerd met internationale en lokale aanwinsten. Niet minder indrukwekkend zijn de jaarlijkse geschenken van de Vrienden. Exempli gratia wezen hier vermeld : een onbekend werkje van Menasseh ben Israel, een Vondelautograaf, eerste drukken van Locke, Galilei en Stevin, uitgaven van de Renildis Handpers (Utrecht 1957-1987 : G. W. Ovink), twee Plantijnbijbeltjes met Hendrik Niclaes' naamstempel, unieke Hebraica etc. etc. Bibliografen zijn dankbaar voor de Appendix met een overzicht van tentoonstellingen en publikaties van de bibliotheek 1977-1987. [M. d. S.].

1331. - P. P. SCHMIDT, *Oude drukken in de bibliotheek van de Hoge Raad der Nederlanden. Catalogus.* - Zwolle : Tjeenk Willink, 1988. - 236 p. : ill.; 25 cm. - ISBN 90-271-2927-4. Fl. 75.

De Hoge Raad der Nederlanden (opgericht in 1838) is niet alleen de juridische erfgenaam van de (Bourgondische) Grote Raad (van Mechelen) en van het Hof en de Hoge Raad van Holland en Zeeland. Ook het boekenbezit van die Hollandse instellingen uit het Ancien Régime werd in de nieuwe instelling opgenomen, hoewel een gedeelte in de Koninklijke Bibliotheek en in de Provinciale Bibliotheek van Zeeland terecht kwam. De niet-juridische werken en de archivalia werden in 1856 aan het Algemeen Rijksarchief overgedragen. Het resterende bezit (1274 oude juridische drukken, waarvan een tachtigtal uit de zestiende eeuw) is thans, 150 jaar na de oprichting van de Hoge Raad, vakkundig gecatalogiseerd door P. P. Schmidt (cf. Kroniek 13, [nr. 1055](#)). Enkele bijzondere collecties zijn (nog) niet beschreven (publikaties 1789-1800 over de Franse en Bataafse Republiek, evenals de academische dissertaties en oraties). Merkwaardig is de opname van drie handschriften tussen de gedrukte boeken (nrs. 262 en 929-930). Na een korte inleiding volgt de alfabetische catalogus. De beschrijvingen zijn voldoende diepgaand en bruikbaar (hoofdwoord, titel, editie-aanduiding, impressum, bibliografisch formaat en opbouwformule). Tevens worden enkele exemplaarkenmerken vermeld (convoluut, herkomst). Vermiste exemplaren (die in oudere catalogi worden vermeld) zijn beschreven naar een exemplaar in een

andere bibliotheek (en gemerkt met een asterisk). Dat blijkt een handige oplossing om naast het actuele boekenbezit ook de bibliotheekgeschiedenis te documenteren. De beschrijvingen lijken erg betrouwbaar. Slecht twee opmerkingen 1 in vergelijking met enkele afgebeelde titelpagina's zijn titel en impressum vaak bekort en gestandaardiseerd - dus geen, exacte regel-per-regel-transcriptie, anderzijds is de auteursnaam niet overal gestandaardiseerd: 'Groot, Hugo de' en 'Grotius, Hugo' zijn door anderen gescheiden - 2 mijn enige echte bezwaar betreft de meerdelige werken : naar aloude (veel te oude) gewoonte worden afzonderlijke drukken wel diepgaand beschreven, terwijl van meerdelige werken slechts het aantal banden wordt vermeld; deze (gemakzuchtige) catalogografische traditie is niet langer verantwoord: wat baat het (terecht) ingewikkelde opbouwformules te geven van eendelige werken, terwijl men de meerdelige boeken onbeschreven op een hoopje laat; een bibliograaf dient elke bibliografische eenheid en adequaat en op identieke wijze te beschrijven - vaak blijken bovendien sets van meerdelige werken te zijn samengesteld uit delen van *verschillende* edities: ook dat is in bibliografisch en boekhistorisch relevant. De catalogus eindigt met: 1 een concordans op de signaturen; 2 een alfabetisch register, met nuttige verzamelrubrieken (iconografie, provenancegegevens etc.) ; 3 een typografisch register op plaats geordend (met Amsterdam, Frankfurt 's-Gravenhage, Leiden, Leipzig en Utrecht als koplopers). Een goede catalogus heeft steeds een meerwaarde. Ook deze: zo treffen we naast elders onvermelde exemplaren (bv. Plantijndrukken) heel wat boeiende herkomsten aan A. Beverland (cf. Kroniek [nr. 1440](#)), P. Burmann, D. Graswinckel, Hof van Holland enz. Een dertigtal afbeeldingen (titelpagina's, portretten enz. - afb. 17 toont een band met eigendomsmerk) vormen een nuttige illustratie bij dit juridisch-bibliografisch naslagwerk. De bibliotheekhistoricus mag hopen dat ooit de catalogus uit 1788 boven water komt en dat de in de negentiende eeuw afgesloten niet-juridische werken worden getraceerd en in hun historische samenhang beschreven. [M. d. S.].

1332. - *Uit de schelp gekropen: schelpenboeken in de Leuvense Universiteitsbibliotheek*. Tentoonstelling in de Centrale Bibliotheek Katholieke Universiteit Leuven. 27 juli- 14 oktober 1989. - Leuven, 1989. - 166 p.: ill. ; 30 cm.

Tentoonstelling georganiseerd n.a.v. het Internationale Symposium 'Invertebrate dioxygen carriers'. De redactie van de catalogus was in handen van C. COPPENS en R. TAVERNIER. De 74 beschreven publikaties, gaande van facsimile's van twee handschriften, over vier herbaria en lapidaria, 25 drukken uit vnl. de 17de en 18de eeuw en 43 uit vnl. de 19de eeuw, behoren alle tot het bezit van de Leuvense UB; dit verklaart meteen enkele lacunes. In de beschrijving is aandacht besteed aan de collatie, de bandbeschrijving, de eigendomsmerken; deze paragraaf wordt gevolgd door een uitvoerige commentaar over de auteur en zijn werk en ev. andere voorname aspecten van het boek. Een catalogus waar een boel werk in zit en die eigenlijk een betere uitvoering verdiende, ook met huismiddelen moet het beter kunnen (kwaliteit van papier en brochieren). [E. C.-I.].

1333. - *Ex libris : Livres rares et précieux des couvents de l'ancien diocèse de Liège conservés dans la bibliothèque du Grand Séminaire de Liège*.

Catalogue. - [Liège, 1988]. - V, 103 p.: facsim. ; 23 cm. - Besteladres:

Générale de Banque, Place Xavier Neujean 8, B-4000 Liège. 100 BF.

Uit 1836 en 1851 dateren resp. een systematische en een auteurscatalogus van het oude-boekenbezit van het Grootseminarie te Luik ; zij bleven onuitgegeven. Behalve 294 handschriften zijn er minstens 12.000 drukken tot 1800. De kern van het bezit is afkomstig van de opgeheven kloosters uit het bisdom. De BTK-ploeg die zich nu ruim drie jaar geleden aan het werk heeft gezet, heeft ons een voorsmaakje bezorgd van de grootscheepse onderneming die er in bestaat het hele bezit volgens hedendaagse normen te catalogiseren: een tentoonstelling van plus

minus 350 titels, georganiseerd in de lokalen van de Sociëteit generale te Luik, met een begeleidende catalogus. Zeer modest in uitvoering verdient deze omwille van de inhoud onze aandacht. Achtereenvolgens komen de verschillende kloosters aan de orde, telkens met een bondig overzicht in vogelvlucht. De titels zijn volgens de ISBD-norm beschreven, gevolgd door een toelichting over de inhoud, soms - doch lang niet stelselmatig - over het exemplaar. Te betreuren is dat er geen enkele bibliografische referentie is opgegeven - de vraag rijst of bibliografieën en repertoria geconsulteerd zijn -, ook niet voor de 187 incunabelen die in Polain zullen beschreven staan. Tweede en erger bezwaar is het ontbreken van een register. Overigens lijken de beschrijvingen met zorg te zijn gemaakt. Een pretentieuze maar interessante publikatie. [E. C.-I.].

1334. - Anne-Marie BOGAERT-DAMIN & Jacques PIRON, *Livres d'animaux du XVIe au XXe siècle dans les collections de la Bibliothèque universitaire Moretus Plantin*. - Namur: Bibliothèque universitaire Moretus Plantin, 1987. - 223 p.: ill. ; 26 cm. - (Bibliothèque universitaire Moretus Plantin. Publication, 3). - BF 1.000.

Vijf jaar geleden werd een gelijkaardige tentoonstelling aan plantenboeken gewijd (cf. Kroniek 10 [nr. 602](#)). Goede beschrijvingen en toelichtingen, bibliografische verwijzingen, overvloedige goed gekozen afbeeldingen, maar helaas geen register. [E. C.-I.].

1335. - Georges VANDE WINKEL, *De Ninoofse abdijbibliotheek in De abdij van Sint-Cyprianus .. 700 jaar premonstratenzerleven te Ninove*. Catalogus van de tentoonstelling Ninove 1-23 april 1989. - [Ninove : Werkgroep Abdij Ninove, 1989], p. 16-22, ill.

Van de middeleeuwse bibliotheek van deze premonstratenzer abdij is maar bitter weinig overgebleven: in 1578 ging de bibliotheek in de vlammen op. Het boekenbezit dat daarna tot stand kwam is beter bekend, drie handgeschreven catalogi (uit 1746, 1747 en 1795) zijn bewaard, benevens de veilingcatalogus (Gent, C. J. Fernand) uit 1813 (ex. UB Gent). Bijzonder vermeldenswaard is de bijlage die Vande Winkel publiceert van titels afkomstig uit de Ninoofse abdijbibliotheek en waarvan de huidige bewaarplaats bekend is (vnl. KB Brussel en UB Gent). Een korte maar goede bijdrage die een uitgangspunt betekent voor het verder onderzoek van de geschiedenis van deze bibliotheek. Overigens zijn een aantal drukken (waaronder nogal wat planodrukken) en een paar wapenbanden beschreven en geproduceerd. [E. C.-I.].

1336. - SOCIÉTÉ ROYALE DES BIBLIOPHILES ET ICONOPHILES DE BELGIQUE, *Reflets de la bibliophilie en Belgique V. Exposition de la Bibliothèque royale Albert Ier du 5 au 26 novembre 1988*. - [Bruxelles: Société royale des bibliophiles et iconophiles de Belgique, 1988]. - 81 p.: ill.; 25 cm. - BF 500.

Ongeveer om de drie jaar organiseert de **Belgische Vereniging van bibliofielen** een tentoonstelling met begeleidende catalogus. Niet door een thema gebonden, biedt zij een eclectisch maar boeiend en gevarieerd beeld van de recentste aanwinsten door haar leden. Ditmaal was er toch een zwaartepunt : enkele oude (waaronder Vlaamse) en vooral moderne (vnl. Franse en Belgische) banden. Ook een paar handschriften, een Brusselse wiegedruk (Polain 1558) en een paar Antwerpse drukken. [E. C.-I.].

1337. - Jos M. M. HERMANS & Aafje LEM, *Middeleeuwse handschriften en oude drukken in de collectie Emmanuelshuizen te Zwolle*. (Tentoonstelling Provinciaal Overijssels Museum 9 september-22 oktober 1989). - Zwolle : Stichting Emmanuelshuizen, 1989. - 64 p. : ill.; 24 cm. - Fl. 12.50.

350 jaar Stichting Emmanuelshuizen te Zwolle bood de gelegenheid om met de weinig bekende collectie boeken naar buiten te treden. Grotendeels afkomstig uit

de regio, blijkt nog maar eens dat Zwolle een boekenstad was. Samen met de archiefstukken worden ze nu in het Gemeentearchief bewaard. De hier gepresenteerde publikatie heeft niet de pretentie de definitieve wetenschappelijke catalogus te zijn, maar vormt wel een aanzet daartoe; ze heeft de grote verdienste een vrijwel onbekende verzameling voor het eerst te ontsluiten en de aandacht op de interessante kenmerken ervan te vestigen: eigendomsmerken, bind- en penwerk. 19 handschriften en 16 drukken zijn kort bescheven en toegelicht. Er is o.m. de Bijbel van Moretus uit 1599 (BT 474), een druk van Jansz van Woerden (NK 3388), een van R. Paffraet (IDL 1924) en een van A. Paffraet uit 1545; overigens zijn het vnl. Bazelse drukken. De catalogus is bovendien suggestief en fraai geïllustreerd. [E. C.-I.].

1338. - *Theatrum orbis librorum. Liber amicorum presented to Nico Israel on the occasion of his seventieth birthday*, ed. Ton CROISET VAN UCHELEN, Koert VAN DER HORST and G♦nter SCHILDER. - Utrecht : HES/Forum, 1989. - xii, 518 p.: ill., facsim.; 25 cm. - ISBN 90-6194-367-1. Fl. 265.

De grote Nederlandse antiquaar Nico Israel heeft een waardig Festschrift gekregen, dat bovendien een belangrijke verzameling studies over Nederlandse boekgeschiedenis bevat. Er zijn drie grote rubrieken : 'geografie en reizen', 'oude en zeldzame boeken' en 'boekhandel, verzamelingen en bibliotheken'. Bijdragen aan de laatste twee rubrieken worden in deze kroniek afzonderlijk besproken (indien van toepassing). Israels specialiteit zijn de fraaie **atlassen en kaarten** uit de Hollandse Gouden Eeuw. Dit Festschrift - waarvan de naam zeer toepasselijk zinspeelt op die van zijn Amsterdamse kartografische uitgeverij Theatrum Orbis Terrarum (Ortelius!) - besteedt daar dus ook ruim aandacht aan. Voor boekhistorici valt hier te vermelden : Cor. Koeman 'The making of *Atlantes neerlandici*' (p. 8-14) over de grote atlasbibliografie; Louis Loeb-Larocque 'Ces Hollandaises habill♦es ♦ Paris ou L'exploitation de la cartographie hollandaise par les ♦diteurs parisiens au XVIIe si♦cle' (p. 15-30); Willem F. J. M♦rzer Bruyns 'Nico Israel, Ernst Crone and Pedro de Medina's *De Zeevaart oft Conste van ter Zee te varen*' (p. 31-38); en vooral Adriaan Plak 'The editions of the *Atlas Minor* until 1628' (p. 57-77), die aantoont dat met de nieuwe methoden van analytisch-bibliografisch onderzoek (collatie, signatuurposities enz.) ook de bibliografische beschrijving van atlassen een nieuwe impuls krijgt en inzicht kan verschaffen in de publikatiegeschiedenis.

Deze bundel hoort, mede om zijn keurige en aangename vormgeving, thuis bij iedereen die een hart heeft voor de geschiedenis van het boek in de Nederlanden. [M. d. S.].

Zie ook nrs. [1340](#); [1361](#); [1368](#); [1370](#); [1398](#); [1432](#); [1443](#); [1443](#); [1451](#); [1453](#); [1469](#); [1497](#); [1508](#)

1339. - C. KOEMAN, *Miscellanea cartographica. Contributions to the history of cartography*, ed. G♦nter SCHILDER, Peter VAN DER KROGT. - Utrecht: HES, 1988. - XL, 390 p.: ill.; 25 cm. (HES studies in the history of cartography and scientific instruments, 5). - ISBN 90-6194-167-9. Fl. 159.

Ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van de kaarthistoricus der Nederlanden, C. Koeman, werden een aantal van zijn verspreide publikaties gebundeld. Dat gebeurde op een voorbeeldige wijze : de oorspronkelijke paginering van de artikels is behouden, met toevoeging van een nieuwe doorlopende nummering tussen haakjes; het voorwerk bevat o.m. de bibliografie van de auteur (211 nummers, 1946-1988 - met inbegrip van de originele bijdrage over Pedro de Medina in deze bundel); het boek wordt helemaal ontsloten door een register (door Paul van den Brink). Bij (her)lezen valt op hoeveel boeiende informatie over kaarten en atlassen werd samengebracht. Voor boekhistorici blijven van belang : (3) 'Een plan voor een bibliografie van de atlassen, uitgegeven in de Nederlanden v♦♦r 1880' (1962), (4) 'Lucas Janszoon Waghenaer : a sixteenth century marine cartographer' (1965); (5) 'Pieter van den Keere,

Germania Inferior, Amsterdam 1617. Bibliographical note to the facsimile-edition' (1966); (6) 'A catalogue of atlases, globes and maps published by Joan Blaeu (1670-71), preserved in the Plantin-Moretus Museum, Antwerpen' (1967), (11) 'Willem Barentsz. *Caertboeck van de Midlandtsche zee*, Amsterdam 1595. Bibliographical note to the facsimile-edition' (1970); (12) 'Arent Roggeveen, *The Burning Fen, First part*, published by Pieter Goos, Amsterdam 1675 and *Second part*, published by Jacob Robijn, Amsterdam 1687 Bibliographical note to the facsimile-edition' (1971); (14) 'Krijgsgeschiedkundige kaarten' (1973); (15) 'Willem Blaeu's *Catalogus Librorum* of 1633. Analysis of the cartographic books' (1973); (16) Willem Jansz. Blaeu, *The Sea-Bacon*, Amsterdam 1643. Bibliographical note to the facsimile-edition' (1973); (17) 'Kaarten zonder drukletters. Enkele voorbeelden van de ontwikkeling van het kaartschrift in de loop der eeuwen' (1976); (21) 'The Chart Trade in Europe from Its Origin to Modern Times' (1980). [M. d. S.].

1340. - John LANDWEHR, *A bouquet of bookish emblems in Theatrum orbis librorum* .... p. 447-458, ill. (cf. [nr. 1338](#)). Bloemlezing emblemen m.b.t. boekdrukkunst. eindigend met een leuke allusie uit Roemer Visschers *Sinnepoppen*. [M. d. S.].

1341. - Adèle NIEUWEBOER, *De Maatschappij en haar gelegenheidsgedichten in een haat/liefdeverhouding* in *Nieuw Letterkundig Magazijn*, 7, 1979, 1, p. 21-23, ill.

Tijdens de voorbereiding van een (ruimer) vervolg op J. Boumans catalogus van gelegenheidsgedichten in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage (1982, *Kroniek* 9 [nr. 575](#)), bleken zich in het bezit van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden (in de Leidse Universiteitsbibliotheek) een zeer groot aantal gelegenheidsgedichten te bevinden, die (meestal) haast niet in de gewone catalogus vindbaar bleken. Een collectie van ca. 300 drukjes uit het bezit van J. A. Alberdingk Thijm (verworven in 1890!) bleek nog onaangeroerd (met alle voordelen van dien) en onbeschreven aanwezig. Daaronder bevinden zich tientallen unica (meest uit Amsterdam en Enkhuizen).

De (geautomatiseerde) catalogus (17de en 18de eeuw) zal ca. 6700 titelbeschrijvingen bevatten - een geweldige aanwinst van, vrij efemeer, 'plaatselijk drukwerk', met meestal prachtige prenten en ornamenten. [M. d. S.]. Zie ook nr. [1531](#)

1342. - Catalog der *Kochbücher* - *Sammlung von Theodor Drexel. Als Manuscript gedruckt. Frankfurt a.M., Druckerei von August Sterrieth*, 1885 - [Bruxelles]: Le grenier du collectionneur: E. Van Balberghe. [1989]. - Meervoudige paginering; 24 cm. - (Trésors gastronomiques, 2). - BF 1.500.

Ongewijzigde fotomechanische herdruk op 75 exemplaren van een belangrijke Duitse collectie kookboeken uit de vorige eeuw. Binnen elke taal is de rangschikking chronologisch. De Nederlandse drukken zijn in hoofdzaak de bekende traktaten uit de 17de en 18de eeuw. Met de vijf *Nachträge*, tot in 1891, zijn er 1214 nummers.

De idee om deze oude verzameling opnieuw bekendheid te geven is goed. Alleen is het jammer dat er noch een woord vooraf is - welk exemplaar ligt ten grondslag aan de reprint? - noch een inleiding: we vernemen niets over Drexel, de geschiedenis van zijn collectie en de verspreiding ervan. De bruikbaarheid van deze herdruk zou bovendien verhoogd zijn indien het viertal registers tot [???](#) enkel was verwerkt en als 'nawerk' was gepubliceerd. Dat zou pas zinvol zijn geweest. [E. C.-I.].

1343. - Hans STORME, *Gedrukte preekboeken: een verwaarloosde bron voor de geschiedenis van godsdienst: mentaliteit en dagelijks leven in Godsdienst, mentaliteit, en dagelijks leven. Religieuze geschiedenis in België sinds 1970.*

Handelingen van het colloquium van 23 en 24 september 1987. Onder red. van Michel CLOET en Frank DAELEMANS. (*Archief- en Bibliotheekwezen in België*). Extranummer 35. Brussel, 1988), p. 89-109.

Omdat geschreven sermoenteksten aangewezen, maar verwaarloosde, bronnen zijn voor de geschiedenis van de prediking in de Nieuwe Tijd, stelden Hans Storme en Nicole Bostyn een repertorium samen van in de 'Vlaamse' bisdommen tussen 1600 en 1800 uitgegeven preekboeken (cf. Kroniek 9 nr. 574). In dit artikel gaat de aandacht uit naar de methodologische problemen waarmee de historicus moet rekening houden, wil hij uit deze preekboeken elementen opdiepen van godsdienst, mentaliteit en dagelijks leven uit het verleden. Over de boekhistorische aspecten van zijn onderzoek weidt de auteur hier niet verder uit. [P. D.].
Zie ook nr. [1344](#)

1344. - Eddy PUT, *Schoolboeken in de Nieuwe Tijd : status quaestionis en perspectieven voor verder onderzoek in Godsdienst, mentaliteit en dagelijks leven* ..., p. 111- 128 (cf. [nr. 1343](#)).

Detailstudie over de status quaestionis van het onderzoek naar leerboeken (de facto steeds leesboeken) in de kleine, lagere scholen van het Ancien Régime. Bij ontstentenis van volledige oplagecijfers is men voor de vraag over het effectief gebruik van schoolboeken aangewezen op minder direct bronnenmateriaal. Op basis van twee dekenale enquêtes (eind 18de eeuw, Herentals en Mechelen-West) kon de auteur een bestsellerlijst samenstellen van 20 schoolboektypes : ABC-boekjes, 'spelkonsten', oudtestamentische verhalen, moraliserende traktaatjes, de Mechelse catechismus (naast de *Historische Geloofsonderwijzing van Fleury*), wellevendheidsboekjes, ja zelfs kranten. In bijlage worden de titels opgesomd met hun volledig bibliografisch adres. De voetnoten vormen samen een handige literatuurlijst voor het schoolboekenonderzoek in de Zuidelijke Nederlanden en in de Duitstalige wereld. [P. D.].

1345. - H. MENKE, *Een nieuwe bibliografie van Reinaert de Vos in Dokumentaal*, 17, 1988, 3, p. 87-90.

Overzicht van de Nederlandse Reinaert-drukken, ter aankondiging van een ca. 1990-1991 in Stuttgart te verschijnen volledige (Europese) Reinaert-bibliografie tot 1800. [M. d. S.].

1346. - Jan GOOSSENS, *De gecasteerde neus. Taboes en hun verwerking in de geschiedenis van de Reinaert*. - Leuven, Amersfoort : Acco, 1988. -152 p. : ill. ; 24 cm. - (Leuvense Studies en Tekstuitgaven. Nieuwe Reeks, nr. 8). - ISBN 90-334-1910-6.

Deze studie behandelt in hoofdzaak de omgang van latere uitgevers en nadichters met twee scabreuze scènes in het Middelnederlandse dierenepos: in *Reinaert I* de passage waar de kater Tybaert de dorpspastoor ten dele castreert, en in *Reinaert II* het tweegevecht tussen *Reinaert* en *Izegrim*, waarbij de vos zijn vijand op dezelfde plek mishandelt. De meer of minder grote duidelijkheid van de latere teksten gaat mee met de geest van de tijd en de maatschappij: het katholieke volksboek uit de Zuidelijke Nederlanden (16de tot 18de eeuw) is behoedzamer dan zijn protestantse Noordelijke tegenhanger. In de 18de eeuw zet een toenemende taboeïsering in tot halfweg de 20ste eeuw. Dezelfde evolutie in de illustratie wordt met voorbeelden verduidelijkt. Boekhistorisch interessant is de beschrijvende bibliografie van 19de- en 20ste-eeuwse bewerkingen : daarin zijn curiosa opgenomen, die men in wetenschappelijke overzichten niet aantreft. zoals (p. 140 nr. 42) een plakboek waarvan de Franse tekst (een vertaling van de versie van J. de Geyter) het werk zou zijn van Camille Huysmans. [W. W.].

1347. - Johan HANSELAER, *Virgil's Aeneid : editions and translations printed in the Southern Netherlands. 1475-1650* in *Lias*, 15, 1988, p. 243-285.

Gebaseerd op zijn licentiaatverhandeling (RU Gent) presenteert Hanselaer hier de

drukgeschiedenis van **Vergilius'** werk in Europa tussen 1469 en 1650. Daarna gaat hij dieper in op de verspreiding van de Aeneis in de Zuidelijke Nederlanden. Als appendices zijn gepubliceerd o.m. het woord vooraf van drukker J. Bellerus tot de Spaanstalige editie uit 1557 en een (niet volledige) lijst met de Aeneis-drukken uit de Zuidelijke Nederlanden, 1475-1650. Een bibliografie van deze drukken staat op het getouw. [E. C.-I.].

1348. - *Volk en boek 1450-1800*. Spec. nr. van *Leidschrift* (Leiden: Vakgroep Geschiedenis). 5, 1988-1989, 3, Juni 1989, 138 p. - ISSN 0923-9146. Fl. 8.50. Het fenomeen '**volksliteratuur**' en 'volksboek' heeft altijd een wat zweverige, moeilijk te definiëren omschrijving gehad, vooral in samenhang met weinig onderzochte zaken als geletterdheid, het onderwijs buiten de Latijnse scholen en 'orale cultuur'. De boekhistoricus vindt in deze bundel drie bijdragen : Bert van Selm noemt in *'Almanacken, lietjes, en somwijl wat wonder, wat nieus' volkslectuur in de Noordelijke Nederlanden (1480-1800) : een onbekende grootheid* (p. 33-68). In zijn voortreffelijke status quaestionis ruimt hij nog eens de misverstanden rond de Nederlandse 'volksboeken' en 'populaire literatuur' op en wijst nieuwe wegen van onderzoek aan : studie van boekenbezit, boekproductie (bv. almanakken) en handel in boeken. Twee andere studies gaan eerder van literair-historische categorieën uit : R. J. Resoort situeert de *Prozaromans in druk van 1500-1800* (p. 69-86) met als voorbeeld de *Historie van Malegijs*. Paul Wackers behandelt de vraag *Hoe volks zijn de Reynaertboeken ?* (p. 87106). De term 'volksboek' kunnen we maar beter schrappen - dat zal ons ertoe aanzetten om nauwkeuriger omschrijvingen te vinden voor concrete (volks)lectuursituaties. [M. d. S.].

1349. - *Der Buchdruck im 15. Jahrhundert: eine Bibliographie*. Hrsg. Severin CORSTEN und Reimar Walter FUCHS u.M.v. Kurt Hans STAUB. Teil 1 : Bibliographie. - Stuttgart : A. Hiersemann, 1988. - xviii, 699 p. ; 28 cm. - (Hiersemanns Bibliographische Handbücher, 7, 1). - ISBN 3-7772-8813-6. DM 1.300.

De geschiedenis herhaalt zich vaker dan wij denken - dit geldt ook voor de soms lange en moeizame wordingsgeschiedenis van een boek, zoals de nu voorliggende bibliografie over de boekdrukkunst in de 15de eeuw. De oorspronkelijke idee *Der Buchdruck des 15. Jahrhunderts* (1929-1936) te herdrukken en aan te vullen, is gelukkig spoedig van tafel geveegd, ten voordele van een geheel nieuw bewerkte uitgave, waarin naast het nieuwe ook het oude materiaal mee is opgenomen. De voortijdige dood in 1975 van Hans Widmann is o.m. oorzaak van de vertraging. Maar dank zij de vereende krachten van S. Corsten, R. W. Fuchs, K. H. Staub en diens echtgenote, zijn de 15.000 titels verzameld, gecontroleerd en systematisch geordend. Geheel voltooid is de bibliografie evenwel nog niet : in een kleiner tweede deel komen de registers en de aanvullingen. Wijselijk hebben de auteurs geen termijn bepaald, maar wij hopen zeer dat die niet te ver in het verschiet ligt. De bibliografie is systematisch opgebouwd: I Algemeen: 1 Boekdruk en Boekhandel; 2 Het Boek; 3 Incunabelonderzoek; II Regionaal : A Landen, B Plaatsen. De systematiek beantwoordt in principe aan die van de vooroorlogse bibliografie; nieuw - en beslist zeer praktisch - is de unieke alfabetische rangschikking van de drukplaatsen. Men zal zich dus niet meer moeten afvragen in welk land Breslau of Wroclaw ligt! Opgenomen is de relevante wetenschappelijke literatuur, een criterium dat natuurlijk niet over de hele lijn eenduidig haalbaar is, maar het verklaart in ieder geval de afwezigheid van vulgariserende artikelen. In meervoudig opzicht belangrijke titels daarentegen zijn op meer dan één plaats opgenomen. Zo nodig volgt een annotatie in cursief. De uitgevers hebben op zevenendertig medewerkers in verschillende landen een beroep kunnen doen. Voor Nederland heeft Wolfgang Borm uit Wolfenbüttel ingestaan - hoe komt het dat er niemand uit Nederland zelf bij betrokken is ? -; voor België is de in 1976 voortijdig overleden pater Kamiel Heireman opgevolgd door Jozef Machiels

(UB Gent).

Een zo omvangrijke bibliografie (de titels zijn niet genummerd!) kan maar op haar deugdelijkheid getoetst worden na veelvuldig gebruik. Daarom beperken zich enkele indrukken nu slechts tot wat een eerste kennismaking oplevert; daarbij gaat de aandacht voornamelijk naar het meest vertrouwde. In de rubriek 'Inkunabelsammlungen' staat p. 208 s.v. Bruxelles-Brussel de tentoonstellingscatalogus 'Oude drukken uit de Nederlanden ...' s.v. de drie auteurs, terwijl hij als anoniem beschreven op zijn plaats is opgenomen p. 267 s.v. Washington, waar de boeken thuishoren; een aanvullend artikel daarop staat echter alleen in het regionale deel (p. 352). In de rubriek 'Länder' zijn 'Belgien und Niederlande' gelukkig samen behandeld. De catalogus van de Nederlandse incunabelen te Parijs staat, volgens het aangelegde criterium, in 'Inkunabelsammlungen s.v. 'Paris' en in 'Belgien und Niederlande'. Het bestaan van een rubriek 'Buchillustration' die o.m. een onderverdeling naar landen heeft, verklaart natuurlijk de opname van Conways *Woodcutters* (p. 145); toch staan die ook in het algemene regionale deel (p. 350). In datzelfde deel B 'Orte' zijn binnen elke stad de drukkers alfabetisch ondergebracht. Eindelijk vinden wij nu eens in een internationaal standaardwerk Dirk Martens onder *Aalst* (denk er aan : hij is ook nog in Antwerpen en Leuven te vinden!).

Deze bibliografie is te belangrijk om niet meteen het verschijnen ervan te signaleren ook al ontbreken de registers nog. Zij bevat een ongehoorde schat aan informatie die niet uitsluitend de incunabulist van pas zal komen. Het boek is klassiek en sober (bijna streng zelfs, met de zwartlinnen band waarop de titel in goudstempeling) uitgevoerd. Echter, helaas, voor dit kleine deel moet plus minus 26.000 BF ofte 1.450 gulden neergeteld worden. Laat ons niet al te veel klagen dat de boeken bij ons veel te duur zijn. Dit boek is het en zal door weinig of geen particulieren gekocht worden; dit is dan ook meer te betreuren voor de auteurs dan voor de uitgever. [E. C.-I.]

1350. - Paul NEEDHAM, *The Bradshaw method: Henry Bradshaw's contribution to bibliography*. - Chapel Hill, NC : Hanes Foundation, Rare Book Collection, University Library, The University of North Carolina, 1988. -35 p. : facsim. ; 23 cm. - (The Hanes Lectures, 7). - Single copies of lectures in print are available upon request.

Needham is nagegaan wat Bradshaw (+ 1886) voor de wetenschap vandaag betekent. Hij deed dit toen hij te Cambridge gedurende een jaar uiteenlopend bibliografisch onderzoek verrichtte en zijn nieuwsgierigheid hem naar de ongepubliceerde 'Bradshaw papers' voerde. Toen bleek dat Bradshaw hem - en anderen - met bepaalde vondsten inzake oude drukken meer dan een eeuw voor was geweest ! N illustreert dit met een drietal voorbeelden (de twee zetsels in de Gutenbergbijbel, de twee zettels van de Straatsburgse Bijbel van J. Mentelin, 1460 en twee Caxtondrukken uit 1481). Er is - zo kan men derhalve stellen - niet zoveel vooruitgang gemaakt sinds Bradshaw als men wel dacht.

N onderscheidt in Bradshaw's methode drie hoofdpunten: 1 de bouw van het boek en het verband tussen tekst en band (collatieformule). 2 de bepaling van typografische identiteit en variatie, 3 de zetgewoonten of -praktijken. Op deze drie aspecten gaat N nader in. I.v.m. punt 2 is het echter opvallend dat namen en werk van de Nederlandse geleerden Holtrop en Campbell, nauwelijks worden opgeroepen. Zonder hen zou Bradshaw immers niet hebben kunnen doen wat hij gedaan heeft. En zeggen dat die lijn nu is doorgetrokken tot die andere Nederlandse geleerden, de Hellinga's, zou niet misstaan hebben. Waar zijdelings de methode van Proctor en Hübner, die in de BMC en de GW leidinggevend is geweest, ter sprake komt, waarschuwt N voor uitspraken als 'a very similar type'; vaak gaat het immers gewoon om een nieuw gietsel van hetzelfde type! Als een Appendix volgt ten slotte 'Henry Bradshaw and the development of the collational formula'. Aanbevolen lectuur aan elke incunabulist (in spe). [E. C.-I.]

1351. - BAYERISCHE STAATSBIBLIOTHEK, *Inkunabelkatalog. BSB - Ink.* - Wiesbaden : L. Reichert, 1988-.

De lang verbeide incunabelcatalogus van de Bayerische Staatsbibliothek te München begon eind '88 te verschijnen. In 'Die Erschliessung der Inkunabelsammlung der Bayerischen Staatsbibliothek in Vergangenheit und Gegenwart' schetst Elmar Hertrich, de projectleider, op zeer uitvoerige en nauwgezet gedocumenteerde wijze de historiek van deze bibliografische onderneming en de huidige opzet. Met de steun van de Deutsche Forschungsgemeinschaft is de BSB er in geslaagd 9.573 edities in 16.785 exemplaren te beschrijven naar druk $\diamond$ n naar exemplaar. Aan de gedrukte boekversiering is ook extra aandacht geschonken. Een registerband en een platenband liggen in het verschiep. Wij hebben op dit ogenblik nog geen kijk op de Nederlandse drukken in de BSB aanwezig, maar dat er heel wat zijn, is bekend. Een duur maar voor bibliotheken onmisbaar werkinstrument. [E. C.-I.].

1352. - S. VAN DER WOUDE, *De Keulse bijbels tussen Bartholomaeus von Unckel en Henricus Quentel in Het oude en het nieuwe boek...*, p. 45-56 (cf. [nr. 1306](#)).

S. van der Woude neemt nog eens het probleem van de Keulse tweelingsbijbels ter hand (Keulen, circa 1478-1479). Op grond van het lettermateriaal veronderstelt hij dat Quentel het door von Unckel begonnen werk voortgezet heeft. Vervolgens gaat hij nog de volgorde van het **zetwerk** na. [J. M.].

1353. -A. VANDEWALLE, *De vroege boekdrukkunst in Bretagne en Jan Brito in Genootschap voor geschiedenis. Handelingen.* 125, 1988, p. 250-253.

Naar aanleiding van J.-F. Gautier, *Jean Brito de Bretagne en Flandre 1417-1484* (Rennes, 1986), 32 pagina's, kan V enkel maar de vernieuwde belangstelling voor Brito in Bretagne signaleren; nieuws is er niet. [E. C.-I.].

1354. - N. GEIRNAERT, *Jan Brito's weduwe in 1484 in Biekerf*,89, 1989, p. 59-60.

Dank zij een rekeningpost in het Brugse stadsarchief kon G er toe besluiten dat Brito v $\diamond$ $\diamond$ r 16 juli 1484 moet zijn overleden. Zijn weduwe zet de schrijffactiviteit verder, of zij ook de drukpers heeft gehanteerd, is nog niet uitgemaakt. [E. C.-I.].

1355. - Margie N. FUIT-OVERDUIN, *Some unknown fragments of 'Die ieeste van iulius cesar'* in *Quaerendo*,18, 1988, p. 200-210, facsim.

In hs. 75 B 14 van de Haagse KB vond Margie Fuit twee tot hartstrookjes verknijpte papieren fragmenten van maculatuur. Zij blijken afkomstig te zijn van het in de titel genoemde werk, door de **Drukker van Die ieeste van iulius cesar** te Gouda tussen 1486 en 1493 gedrukt (CA 393). Deze tekst is een vertaling van een hoofdstuk in Jacques de Guise's *Annales du Hainaut*. Vergelijking van de fragmenten (hier gereproduceerd) met de Franse tekst leidde tot de identificering. [E. C.-I.].

1356. - Jo BECKERS, *Van hoofse toneeltekst naar leestekst voor burgers. Enkele opmerkingen bij 'Een seer ghenoechlike ende amoroeze historie vanden eedelen Lantsloet ende die scone Sandryn'* ($\diamond$ 1486) in *Literatuur*,6, 1989, p. 222-228, facsim.

Tekstvergelijking tussen de oudst bewaarde druk door de Goudse drukker Govert van **Ghem** ca. 1486 [CA 974] en de oudst bekende versie in het handschrift-Van Hulthem. [E. C.-I.].

1357. - Kamiel HEIREMAN (+), *De jonge boekdrukkunst en de Leuvense Universiteit in Ex Officina*,5, 1988. p. 48-61, ill.

Oorspronkelijk als een bijdrage tot de tentoonstellingscatalogus *550 jaar Universiteit te Leuven* (1976) bedoeld, bezorgde pater Heireman van deze tekst

een bijgewerkte versie voor een tijdschrift. Zijn dood nu meer dan dertien jaar geleden, heeft dit verhinderd. Jan Roegiers lost nu een belofte in. H. wijdt enkele algemene beschouwingen aan belang en kenmerken van de nieuwe kunst binnen de muren van de universiteit, waarbij Dirk Martens in de kijker staat. [E. C.-I.]

1358. - C. COPPENS. *Recente aanwinsten - Een handjevol zielzorg: een exemplaar van de 'Manipulus curatorum' van Guy de Montrocher gedrukt te Leuven door Jan van Westfalen (1483). Met een handschriftelijk fragment van het 'Liber Floretus' in Ex Officina*, 6, 1989, p. 46-53, ill.

Diepgaand onderzoek van een druk van Jan van Westfalen (cf. BMC IX 514), de band, toevoegingen en aantekeningen, eigendomsmerken. De laatste eigenaar was Charles Vander Elst (+ 1982), oud-voorzitter van de Société royale des bibliophiles et iconophiles de Belgique, wiens waardevolle collectie in verspreide orde werd geveild. De verwerving door de Leuvense UB was mogelijk dank zij het mecenaat van A. Vandeplas. [E. C.-I.]

1359. - Barbara H. JAYE, *The hart in the hortus, the swan in the cella : animal imagery in the Bogaerdus blockbooks in Fifteenth-century studies*. Volume 12. Ed. Edelgard E. DU BRUCK [and] William C. MCDONALD. - Stuttgart : Hans-Dieter Heinz : Akademischer Verlag, 1987, p. 57-85. - (Stuttgarter Arbeiten zur Germanistik, 181).

De blokboeken *Exercitium super Pater Noster* en het *Spirituale pomerium* van Henricus Pomerius of Uten Bogaerde zijn bedoeld als een leidraad bij het gebed. De voorstellingen begeleiden de lezer bij de contemplatie. De **afbeeldingen** van hert, zwaan en zwaluw die in deze blokboeken worden aangetroffen, hebben dan ook een symbolische waarde : het hert graast bij de boom der wijsheid, de zwaan zwemt in het water van het doopsel, de zwaluw brengt een geestelijke boodschap aan het mensdom. [E. C.-I.]

1360. - J. P. FILEDT KOK, *Een Biblia Pauperum met houtsneden van Jacob Cornelisz. en Lucas van Leyden gereconstrueerd in Bulletin van het Rijksmuseum*, 36, 1988, nr. 2, p. 83-116.

Aan de hand van 9 fragmenten uit het Rijksprentenkabinet en 46 fragmenten uit Brunswijk reconstrueert de auteur de ganse, 3 meter lang metende fries. Vervolgens behandelt hij Doen Pietersz. als uitgever van reuzenprenten, de toeschrijving van de houtsneden, de invloed en de relatie met de 15de-eeuwse *Biblia Pauperum* uitgaven. De laatste *Biblia Pauperum* druk wordt ca. 1530 gesitueerd. [J. M.]

1361. - Jan STORM VAN LEEUWEN, *The well-shirted bookbinding; on chemise bindings and Holleneinb nde in Theatrum orbis librorum ....* p. 277-305, ill. (cf. [nr. 1338](#)).

Andermaal (cf. Kroniek 14 [nr. 1121](#)) wordt hier, maar nu veel uitvoeriger, ingegaan op de zg. 'chemise'-band in 1988 door de Haagse KB verworven. Een lijst van bekende banden die hun oorspronkelijk omhulsel in leer of textiel hebben bewaard (chemise-banden en Holleneinb nde), 56 nummers tellend, maakt deze studie bijzonder waardevol. [E. C.-I.]

1362. - G. J. JASPERS. *De blokboeken en incunabelen in Haarlems Libry*. - Haarlem De Vrieseborch, 1988. - 309 p.: ill., facsim.; 25 cm. - ISBN 906076-290-0 (geb.). Fl. 50.

Met 'Haarlems Libry', opgericht in 1596, wordt natuurlijk de huidige Stadsbibliotheek te **Haarlem** bedoeld. De blokboeken en incunabelen daar bewaard, worden onder vele aspecten beschouwd en voorgesteld; de uitvoerige inhoudsopgave biedt een uitstekend overzicht van alles wat in dit boek aan de orde komt. En dat is veel: de vroegste geschiedenis van de Stadsbibliotheek in vogelvlucht, iets over blokboeken, prototypografie en incunabelen in het

algemeen, over de oorspronkelijke bezitters, over de drukkers en uitgevers van de Nederlandse en de buitenlandse incunabelen, over datering en inhoud en iets over verluchting, illustratie en boekband, steeds in verband met de incunabelen te Haarlem. Wat daarop volgt is eigenlijk een tweede luik: een catalogus van 1 de incunabelfragmenten en van 2 de blokboeken en incunabelen. De belangrijkste inbreng in dit boek is het catalogusgedeelte en al de informatie over de geschiedenis van het exemplaar, zijn vroegere bezitters, maar ook de eventuele rubricering en de band, de rest is niet van wezenlijk belang maar past in een globale voorstelling van het incunabelbezit van de Haarlemse Stadsbibliotheek, ook voor de belangstellende leek toegankelijk gemaakt. En dit is ten slotte geen kleine verdienste.

Laten wij even stilstaan bij de vroegere bezitters. De eerste plaats wordt hier ingenomen door de Commanderie van Sint Jan, de geestelijke ridderorde der Johannieten, waarvan de SB nu 44 exemplaren bezit. Er zijn verder de talrijke kloosters, uit wier bezit echter soms pas in de 19de eeuw, boeken in de SB terecht zijn gekomen, zoals van de Reguliere Kanunniken uit Haarlem zelf. Zo ook zijn er boeken bij afkomstig uit buitenlandse kloosters, en natuurlijk van particulieren. In het meer recente verleden zijn voornamelijk twee verzamelaars van gewicht geweest voor de SB Haarlem, nl. Jacobus Koning (1770-1832), de man die Laurens Jansz Coster op een standbeeld plaatste, maar zelf een groot boekenverzamelaar was, een belangrijk deel uit zijn collectie handelend over de uitvinding van de boekdrukkunst of zijnde de 'eerste en hoogstmerkwaardige voortbrengselen van de drukpers'. Van A. H. Hoffmann von Fallersleben (1798-1874), waarmee Koning heeft gecorrespondeerd, zijn er ook enkele drukken aanwezig; van hem is, via Koning, een collectie incunabelfragmenten afkomstig (cf. [nr. 1502](#)). Voorts kon de SB op de veiling Enschede in 1867 haar bestand oude drukken nog uitbreiden.

In het catalogusgedeelte komen eerst de 160 fragmenten aan de orde - van 28 incunabelen is volgens de IDL geen exemplaar in Nederland voorhanden - met opgave van bibliografische verwijzing en eventuele eigendomsmerken. Er zijn negen blokboeken. waaronder vier *Specula humanae salvationis*, in combinatie overigens met prototypografie, en veertien produkten van de prototypografie hoofdzakelijk uit donaten bestaande. De rest (nr. 25-215) betreft wiegedrukken. De beschrijving bestaat uit een verkorte standaardtitel, genormaliseerd impressum, collatie, informatie over staat, rubricering, band en provenance, bibliografische verwijzingen, huidige signatuur in de SB, op zich een uitstekend stramien voor het repertoriën van incunabelen.

Het nawerk bestaat uit een lijst met technische termen, literatuur, een register van de voormalige bezitters, concordanties tussen verschillende repertoria en het nummer in dit boek, een lijst van afbeeldingen. Deze laatste zijn overvloedig, helaas niet altijd van goede kwaliteit voornamelijk wanneer het kleurenreproducties betreft. De bedoeling was, dunkt mij, wel duidelijk ook een kijkboek te maken, maar dit heeft het voordeel dat er toch weer altijd verrassende plaatjes instaan.

Alles samen beschouwd moet mij van het hart dat ik een beetje moeite heb met dit overigens mooie en interessante boek: het biedt tegelijkertijd te veel en te weinig aan de boekhistoricus; vruchten van nieuw onderzoek moet men er zeker niet in zoeken - dat was allicht ook de bedoeling niet - maar toch vraag ik me af of alle bestaande relevante literatuur gekend en verwerkt werd. Dit nagaan wordt trouwens bemoeilijkt door de afwezigheid van verantwoorde noten ; de verwijzingen hier en daar tussen haakjes zijn onvoldoende. Een stand van zaken weergeven in een vlot geschreven, overzichtelijke synthese kan uitstekende diensten bewijzen maar elke lezer heeft recht op een nauwkeurige bronopgave. Een boek dus dat de ontwikkelde leek te stade zal komen en door de boekhistoricus vooral voor het catalogusgedeelte zal worden gewaardeerd. [E. C.-I.].

Zie ook nrs. [2689](#); [2963](#)

1363. - Luc KNAPEN, *Les incunables de Saint-Hubert conservés dans la Société archéologique de Namur* in *Le livre et l'estampe*, 35, 1989, nr. 131, p. 47-87, ill. Luc Knapen spant zich sedert geruime tijd in om de bibliotheek van de benedictijnenabdij van Saint-Hubert in de Ardennen te reconstrueren. Het dertigtal incunabelen dat zich sedert de Franse revolutie in de Société archéologique te Namen bevindt, is tot op heden de belangrijkste partij boeken waarvan de thuishaven bekend is. K schetst de geschiedenis van de collectie gedrukte boeken o.m. aan de hand van een inventaris uit 1665, een reglement uit 1703 en bruikleenregisters uit 1703 en 1750. Daarna wordt ingegaan op bijzonderheden van deze wiegedrukken (niet de enige die Saint-Hubert ooit bezat!): eigendomsmerken (wapenband, handgeschreven ex-libris), de boeknummers en de organisatie van de bibliotheek. Tot slot volgt een verkorte-titellijst met uitgebreide exemplaarbeschrijving. Een registertje van de drukplaatsen laat zien dat er twee drukken van Jan van Westfalen bij zijn, één van Ketelaer & De Leempt en één van P. van Os. [E. C.-I.].
Zie ook nr. [1551](#)

1364. - Gerda C. HUISMAN & Catrien SANTING. *Wessel Gansfort en het noordelijk humanisme*. (Catalogus bij de tentoonstelling gehouden in de Universiteitsbibliotheek Groningen van 29 augustus tot 1 oktober 1989). - Groningen: Universiteitsbibliotheek, 1989. - 77 p.: facsim.; 24 cm. - ISBN 90367-0137-2.

De vijfhonderdste verjaring van het overlijden van de Groningse geleerde en humanist Wessel Gansfort gaf aanleiding tot een internationaal congres en een tentoonstelling. Hoewel hij in Groningen geboren is, er lang in zijn onmiddellijke nabijheid gewoond heeft - in de cisterciënserabdij Aduard - en er gestorven is, heeft hij Europa in verschillende richtingen doorkruist en had er overal vrienden. In de catalogus bij de tentoonstelling, aan zijn figuur en zijn werk gewijd, zijn 96 documenten samengebracht en kort toegelicht : archiefdocumenten, handschriften, drukken, iconografsch materiaal. Uiteraard zijn Wessels werken aanwezig, maar ook boeken uit zijn bezit en werken uit de kring van de 'Aduarder Academie' (te vergelijken met een geleerd genootschap). De haast en spoed waarmee alles wel weer tot stand zal zijn gekomen - helaas meestal het geval met tentoonstellingen - zal er vermoedelijk schuld aan hebben dat er geen exemplaren zijn beschreven, er niet verwezen is naar (recente) relevante literatuur en dat er geen register is. Overigens een fraaie catalogus met enkele interessante afbeeldingen. [E. C.-I.].

1365. - J. STELLINGWERFF, *Een Vlaamse vredesbeweging uit 1482 .. een versleten maar uniek manuscript* in *Het oude en het nieuwe boek ....* p.57-73, ill. (cf. [nr. 1306](#)).

De auteur vraagt hiermee aandacht voor de betekenis van de broederschap van de **Zeven Weeën**. Devotieboekjes met dit thema verschenen van in de 15de eeuw. [E. C.-I.].

1366. - Michael A. PEGG, *German and Dutch books (1516-1550) in the Royal Library, Copenhagen: a short-title catalogue*. - Baden-Baden : V. Körner, 1989. - xvi, 357 p. : front. ; 24 cm. - (Bibliotheca Bibliographica Aureliana, 122). - ISBN 3-87320-122-4; ISSN 0067-7884.

In 1830 verscheen de eerste catalogus van de oude drukken van de KB Kopenhagen ; hij wordt niet in zijn geheel overgedaan, maar volgens haalbare formules. De zopas verschenen catalogus bevat binnen de aangegeven periode enkel drukken in het Duits, Nederlands en Latijn, die bovendien niet tot de klassieke literatuur of de exacte wetenschappen behoren ; de protestantse literatuur is vnl. met Luther bijzonder goed vertegenwoordigd. De titels zijn zeer kort, alfabetisch op auteur of anoniem hoofdwoord gerangschikt, impressum, formaat, één of twee bibliografische verwijzingen en een volgnummer; desgevallend volgt een korte aantekening over het exemplaar (staat, herkomst). Drie

alfabetische registers helpen verder de 3.992 drukken te ontsluiten : op drukkers, op tekstbezorgers, bewerkers en vertalers, op bezitters. ('Gronimius' voor 'Crom' in BT 1625 (cat. 1558) zal vermoedelijk op een verkeerde lezing berusten). Weerom een niet te verwaarlozen bron bij om aan te boren ! [E. C.-I.]

1367. - W. WATERSHOOT, *De kopij van J. B. Houwaerts Pegasides Pleyn* in *Ex Officina Plantiniana* .... p. 253-268 (cf. [nr. 1383](#)).

Van het boek van J. B. Houwaert, *Pegasides Pleyn* ... (Antwerpen. Plantin. 1582-1583) is de kopij bewaard gebleven. De auteur onderzocht die kopij naar de samenstelling, het schrift, de correcties en de behandeling door de **zetter** ondergaan. [J. M.].

1368. - R. BREUGELMANS & E. DEKKER, *Adriaan Anthonis: and the Gregorian calendar* in *Theatrum orbis librorum* .... p.137-157, facsim. (cf. [nr. 1338](#)).

Van de wis- en meetkundige Adriaan Anthonisz uit Alkmaar (1541-1620) is onlangs in een particuliere collectie een onbekende druk opgedoken : een planodruk bevattend instructies voor het gebruik van de Gregoriaanse ofte eeuwigdurende kalender. Het document is gedrukt te **Alkmaar** bij Jacob de Meester en te koop bij Cornelis Jacobsz; het privilege is 1595 gedateerd. De kalender zelf die er moet bij gehoord hebben, ontbreekt helaas. De tekst zelf is in dit artikel ook onderzocht en bestudeerd. [E. C.-I.]

1369. - J. VAN ROEY, *Het boekbedrijf te Antwerpen in 1584-1585* in *Ex Officina Plantiniana*...,p. 418-433 (cf. [nr. 1383](#)).

Voor de periode van het beleg en de capitulatie van **Antwerpen** heeft de stadsarchivaris Van Roey 113 namen van mensen die in de Scheldestad bedrijvig waren in de wereld van het boek samengelezen. Hij gaat daarbij volgende punten na : de verhouding in aantallen tussen het boekbedrijf en andere beroepsgroepen, hun woonplaats (geconcentreerd rond de Vrijdagmarkt), de sociale status (de overgrote meerderheid zijn armen), de godsdienstige overtuiging (ongeveer evenveel protestanten als katholieken). In bijlage volgt de nomenclatuur. Bronnen voor dit onderzoek waren verschillende fondsen van het Antwerpse Stadsarchief, de (gepubliceerde) *Liggen* en Rouzets *Dictionnaire*. De lijst zal moeten getoetst worden aan de in voorbereiding zijnde *Archiefstukken betreffende het Antwerpse boekwezen in de 15de en 16de eeuw* door L. van den Branden (+). [E. C.-I.].

1370. - Paul VALKEMA BLOUW, *Nicolaas Biestkens van Diest, 'in duplo', 1558-1583* in *Theatrum orbis librorum* .... p. 310-331, ill. (cf. [nr. 1338](#)).

Het grondig historisch onderzoek dat H. F. Wijnman 25 jaar geleden voerde in een poging om de mysterieuze drukker Nicolaes Biestkens van Diest te ontmaskeren, vertoonde slechts n manco: de letter en het andere drukmateriaal werden nooit geanalyseerd. Dit typografisch onderzoek heeft PVB ondernomen. Nu blijkt dat Biestkens geen pseudoniem meer zijn kan van Willem Gailliart zoals Wijnman veronderstelde. Biestkens, die de Bijbel in 1560 en een NT in 1562 drukt, doet dit inderdaad onder zijn echte naam. Het bestaan van de naam Biestkens in Diest was bekend. Maar er is meer : uit een handgeschreven aantekening van 1590 van Arnold van Buchell uit Utrecht is af te lezen dat een Nicolaes Biestkens in Groessen moet hebben gedrukt (protestantse geschriften, tussen 1558 en 1562). Zijn zaak wordt overgenomen door Willem Gailliart te Emden en verder gezet door Biestkens II van wie bekend is dat hij tussen 1578 en 1583 te Amsterdam werken uitgaf. Dezes zoon ten slotte, nog een Nicolaes Biestkens, de Jonghe bijgenaamd, of Biestkens III volgt hem op. Tot slot volgt een lijst met drukken van Biestkens I te Groessen. [E. C.-I.].

1371. - Guido PERSOONS, *Joannes I Bogardus, Jean II Bogard en Pierre Bogard als muziekdrukkers te Douai van 1574 tot 1633 en hun betrekkingen met de Officina Plantiniana* in *Ex Officina Plantiniana* .... p. 613-666, ill. (cf. [nr. 1383](#)).

Uitvoerige, rijk geïllustreerde en gedocumenteerde studie over de uit Leuven afkomstige drukkersfamilie Bogardus, die in Dowaaï als universiteitsdrukkers een grote activiteit ontwikkelden. Op basis van het onvolprezen Plantijnse archief, m.n. de boekhandelsregisters van Jan en Balthasar Moretus, wordt hun muziektypografie opnieuw bekeken. Dat resulteerde in een lijst van 53 uitgaven - met belangrijke aanvullingen op de bibliografie van Labarre. Tevens wordt het muziekhistorisch belang van Frans-Vlaanderen benadrukt. [M d. S.].

1372. - Albert AMPE, *Matthias Weynsens's 'Verweckinghe der godlijcker liefden' 1535: new edition or re-issue?* in *Quaerendo*. 18, 1988, p. 191-199, ill. Matthias Weynsen is de tweede vertaler in het Nederlands van *Stimulus divini amoris*, algemeen toegescheven aan Bonaventura. Zijn vertaling verscheen bij G. de Bonte in 1535 (NK 470). Het zetwerk stemt overeen met de druk van H. Eckert van Homberch in 1519 (NK 469) behalve bij het begin en het einde waar o.m. het woord 'Stimulus' niet meer met 'Prickel' maar met 'Verweckinghe' is vertaald. NK 470 is dus geen nieuwe editie maar een andere 'uitgave' van NK 469 (In de Summary is een foutje geslopen : de editie van Eckert is van 1519, niet van 1511). [E. C.-I.].

1373. - Paul VALKEMA BLOUW, *Gilles Coppens van Diest als ondergronds drukker. 1566-1567* in *Het oude en het nieuwe boek ....* p.143-163, ill. (cf. [nr. 1306](#)).

In het spoor van de Angelsaksische analytische bibliografie en met behulp van Vervliets *Sixteenth-century printing types of the Low Countries* heeft P. Valkema Blouw de Noordnederlandse typografische produktie 1541-1600 in kaart gebracht. Daarbij heeft hij vanzelfsprekend de grote voorraad zonder drukkersnaam verschenen pamfletten (het medium tijdens de Tachtigjarige Oorlog) bijzonder nauwkeurig geanalyseerd. Dat kon nadat hij ook het materiaal van de veel talrijkere Zuidnederlandse drukkers had geordend. Niet alleen de klandestiene uitgaven uit Emden, Wesel, Vianen enz. zijn thans met typografische en historische argumenten aan een welbepaald atelier toegeschreven. Ook over de niet-officiële uitgaven van de grootmeester uit de Officina Plantiniana zijn nu heel wat meer gegevens bekend.

Chr. Plantijn was echter niet de enige die in het Wonderjaar 1566 actief was in de politieke en religieuze pennestrijd. Een van zijn grote concurrenten, Gillis Coppens van Diest (ca. 1496-1572), werd herhaaldelijk door de autoriteiten aan de tand gevoeld m.b.t. 'verdachte' pamfletten. Hij wist echter steeds vrijuit te gaan. Na vierhonderd jaar is zijn betrokkenheid bij een aantal belangrijke anonieme pamfletten overtuigend bewezen. Hoewel Coppens, net als zijn collega's overigens, zorgvuldig had vermeden herkenbare initialen, ornamenten of speciale lettertypen te gebruiken, toch is Valkema Blouw erin geslaagd hem op typografische gronden als drukker van verboden publikaties aan te wijzen. Bepaalde kenmerken of combinaties van lettertypen en eigen zetgewoonten kunnen met enige zekerheid wijzen op de betrokkenheid van een atelier. Bij Coppens ging het vooral om het gebruik van verouderde varianten die bij 'moderner' vakgenoten ontbraken. In 1566-1567 drukte hij bijna uitsluitend klandestien, na 1567 werd het te gevaarlijk en werden subversieve boeken aan de rand van de Nederlanden geproduceerd. [M. d. S.].

1374. - Piet J. A. FRANSSSEN, *Jan van Doesborch's departure from Antwerp and his influence on the Utrecht printer Jan Berntsz* in *Quaerendo*. 18, 1988, p. 163-190. facsim.

M. E. Kronenberg uitte in 1937 de hoop typologisch en typografisch onderzoek te verrichten op Jan van Doesborch en Jan Berntsz. Zijzelf kwam er nooit toe - de steeds maar aanzwellende *Nederlandsche Bibliographie*, hoewel de aanleiding, had daar schuld aan! De Amsterdamse neerlandicus Piet Franssen is nu al enige tijd met Van Doesborch bezig. In deze bijdrage onderzoekt hij meer bepaald waarom

Van Doesborch, na een dertigjarige bedrijvigheid als drukker te Antwerpen, naar Utrecht trekt en zich bij Berntsz aldaar vestigt. Zijn invloed op Berntsz blijkt hoe langer hoe sterker te worden: bij de keuze van te publiceren teksten loopt hij geheel in Van Doesborchs spoor. [E. C.-I.].

1375. - C. E. DEKESEL, *Hubertus Goltzius, the father of ancient numismatics, Venlo-Weertsburg 30.10.1526 - Bruges 24.10.1583 ; an annotated and illustrated bibliography*. - Gandavum Flandrorum: Bibliotheca Numismatica Siliciana, 1988. - viii, 213 p. : omslag, portr., ill. ; 21 cm. - (Printed in draft-form in one hundred numbered copies). Adres : Begijnhoflaan 37, B-9000 Gent.

Dit is g^{??} n publikatie maar een op relatief grote schaal verspreid ontwerp. De bedoeling is zoveel mogelijk informatie over het onderwerp te oogsten vooraleer tot informatie over te gaan. Toch heeft de auteur zelf al heel wat bibliotheken bezocht en een uitgebreide correspondentie gevoerd. Het uitgangspunt van Dekesel, zelf ook verzamelaar, is de numismatiek. Het resultaat van vijftien jaar onderzoek ligt hier nu voor.

D toont aan dat Goltzius niet van W^{??} rzburg in Beieren maar van Weertsburg in Gelderland afkomstig is en geboren in Venlo. Opmerkelijk in de korte biografische schets is dat slechts naar Goltzius' eigen werken en enkele eigentijdse bronnen wordt verwezen. Hiermee is niet meteen duidelijk gemaakt of D het al dan niet eens is met wat in de literatuur bekend is, en waarom. D gaat in op de druktechniek van titelprent en medaillons in de *Icones imperatorum* : de medaillons zijn g^{??} n houtsneden en de kleur is met behulp van sjablonen (stencil) aangebracht. Of koperplaten goedkoper zullen uitgevallen zijn dan houtblokken (p. 21) is echter zeer de vraag. Goltzius' ^{??}uvre is in vijf 'generations' verdeeld. Met generatie wordt bedoeld een groep boeken verschenen in dezelfde periode en 'which have some basic similarities with each other'. Bij de beschrijving hanteert D de begrippen 'edition', 'issue' en 'state' zoals die nu langzaam maar zeker tot elke boekbeschrijver doordringen. Maar wat betekent 'stream'? Overigens ontbreekt elke methodologische verantwoording. De beschrijving bestaat uit een diplomatische transcriptie, collatie, mededelingen over lettertypen, illustratie en papier. De exemplaren zijn zonder verdere informatie per 'issue' opgegeven. Aan dit werkdocument ontbreken helaas een lijst met gebruikte afkortingen en een titelregister. Een bepaalde titel opzoeken in deze 'generaties' is alles behalve eenvoudig. Misschien ligt het alleen aan de benaming van die groepen die niet met een (eenvormige) titel overeenstemt. Met deze 'draft' heeft Dekesel ongetwijfeld al heel wat bereikt; het is normaal dat daaraan nog kan toegevoegd en geschaafd worden. Het loont beslist de moeite. Hubertus Goltzius is een boeiende persoonlijkheid. Wie zich geroepen voelt om met de auteur hierover in contact te treden, kan dit doen via bovenstaand adres. [E. C.-I.].

1376. - Ernst BRACHES, *Waarom zwegen zij? Van Zuren, Coornhert en Coster in Het oude en het nieuwe boek ....* p. 89-101 (cf. [nr. 1306](#)).

De aanvraag die Jan van Zuren, Dirk Volckertsz Coornhert en twee personen uit de bedrijfswereld in 1560 aan de stad **Haarlem** richtten om een drukkerij op te richten, is gekenmerkt door drie zaken : 1 drukken is een voorname aangelegenheid die aanzien en welvaart bijbrengt, 2 Haarlem is, gezien zijn verleden, zichzelf verplicht de boekennering op een hoog peil te brengen, 3 de naam van de uitvinder van de boekdrukkunst te Haarlem wordt nergens vermeld. Op de achtergronden hiervan, vnl. van punt 3, gaat B dieper in en probeert voor de handelwijze van het kwartet een aannemelijke reden te vinden [E C.-I.].

1377. - Paul VALKEMA BLOUW, *A further book printed in Vianen and Wesel in Quaerendo*, 18, 1988, p. 96-103.

Christoffel Plantijn was er de man niet naar om in de vraag naar bepaalde boeken op de leesmarkt niet met aanbod te voorzien. Midden in de jaren zestig steeg de

vraag naar Nederlandstalige uitgaven van de Psalmen on het Nieuwe Testament. Een N.T. uit 1567 heeft PVB al eerder kunnen toeschrijven aan Augustijn van **Hasselt** toen hij in opdracht van Plantijn eerst in Vianen en daarna in Wesel drukte. Opmerkelijk aan deze druk is het gebruik van geheel verschillend lettermateriaal in de eerste en de tweede helft van het boek, een dwingende noodoplossing die te maken had met de politieke ontwikkelingen en het onorthodoxe karakter van de vertalingen die in het 'Spaanse Antwerpen niet konden verschijnen. Dit N.T. krijgt nu het gezelschap van een Psalmboek : Den geheelen Souter, 1567 (ex. Brussel, Londen en Wolfenb $\blacklozenge$ ttel), ook al is de typografie niet over de hele lijn dezelfde als in het N.T. PVB durft zelfs aan een derde zetter te denken, meer bepaald Gillis II Coppens van Diest. [E. C.-I.]

1378. - Hubert MEEUS, *Zacharias **Heyns**, een leerjongen van Jan Moretus in Ex Officina Plantiniana* .... p. 599-612 (cf. [nr. 1383](#)).

Zacharias Heyns, zoon van Plantijns vriend schoolmeester Peeter Heyns, is bekend als succesrijk uitgever te Amsterdam en als literair auteur. Het boekenvak leerde hij bij Jan Moretus. Dat dit niet zonder wrijvingen verliep, bewijzen de hier gepubliceerde brieven uit de jaren 1589-1592 over zijn verblijf te Antwerpen, de opleiding in Frankfort en Heyns' pogingen om, met steun van Moretus, een boekhandel op te zetten in Amsterdam. [M. d. S.]

Zie ook nr. [1434](#)

1379. - Frans CLAES, *Kiliaan als lexicograaf in de Officina Plantiniana in Ex Officina Plantiniana* .... p. 443-454 (cf. [nr. 1383](#)).

Zonder Cornelis Kiliaan en zijn bedrijvigheid als corrector en als lexicograaf, zou de Officina Plantiniana er wel wat anders uit gezien hebben. De jezuïet Claes, zelf lexicograaf, heeft zich reeds sedert jaren in de geschiedenis van zijn vak verdiept, meer bepaald in de figuur van Kiliaan, en hij heeft daarover talrijke studies en artikelen gepubliceerd. In deze bijdrage vat hij samen welke lexicografische opdrachten Kiliaan van Plantijn kreeg, waaruit Kiliaans eigen werk bestond, welke zijn bronnen waren, voorhanden in de werkbibliotheek van de Officina en ten slotte welke bronnen door de Officina zelf werden uitgegeven. [E. C.-I.]

1380. - R. J. RESOORT, *Een schoone historie vander borchgravinne van Vergi. Onderzoek naar de intentie en gebruikssfeer van een zestiende-eeuwse prozaroman*. - Hilversum : Verloren, 1988. - 320 p. : ill. ; 24 cm. - (Middeleeuwse Studies en Bronnen IX). - ISBN 90-6550-215-7. Fl. 49.

Goede studie. Waar deze ongedateerde prozaroman, gedrukt door de weduwe van Jacob van **Liesveldt**, vroeger ca. 1550 gedateerd werd, stelt de auteur, op basis van de lay-out en van bepaalde formuleringen in het colofon, de jaren 1558-60 voor. Hij acht dit type van boek door de drukkers speciaal aangepast voor een publiek dat van luisteren naar (individueel) lezen overgeschakeld was. Als mogelijk lezerspubliek komt op de eerste plaats de schoolgaande jeugd in aanmerking, wat de (veroordeelende) adaptatie in strikt ethisch waarschuwend zinn van het middeleeuwse hoofse liefdesverhaal zou verklaren. [W. W.]

1381. - Herman PLEIJ, *'De sneeuwpoppen van 1511': literatuur en stadscultuur tussen middeleeuwen en moderne tijd*. - Amsterdam : Meulenhoff; Leuven : Kritak, 1988. - 438 p. : ill. ; 22 cm. - ISBN Nederland 90-290-3741-5, België $\blacklozenge$ 90-6303-267-6.

'Dwonder dat in die stat van bruesel ghemaect was van claren ijse en snee die wel gheraect was' is de titel van een boekje in 1511 te Brussel door Thomas vander **Noot** gedrukt en uitgegeven (NK 4280). Auteur van dit lange gedicht - 34 twaalfregelige strofen - is de stadsrederijker Jan Smeken (+ 1517) met wie de Brusselse drukker al langer contacten onderhield. In 1946 werd de tekst uitgegeven door R. Pennink en D. Th. Enklaar, voorzien van inleiding en verklaringen. Beide auteurs lieten zich door Smeken bij de hand nemen en volgden het parcours zoals het was uitgestippeld. Andermaal is iemand zich gaan verdiepen

in deze hoogst merkwaardige tocht langs sneeuw- en standbeelden tijdens een harde winter (op zich een niet uniek gebeuren) te Brussel. De tekst is doorspekt met actuele en allegorische zinspelingen, met platvloerse toespelingen, soms van moraliserende aard, zeker niet altijd begrijpelijk voor de hedendaagse lezer, misschien ook af en toe onduidelijk voor de kijker/lezer van toen. Herman Pleij is op zoek gegaan naar verhelderend materiaal, en heeft dat doorgaans ook gevonden, hij wilde nl. aan de hand van deze tekst vooral zijn beeld van de laatmiddeleeuwse stads cultuur opbouwen. P ziet immers in Smekens tekst een 'beschavingsoffensief' (klinkt wel een beetje militair!), g~~o~~n uiting van volks cultuur maar wel van (wordende) stads cultuur. Deze laatste veronderstelt een nieuwe klasse : naast de geestelijkheid en de adel komen nu de 'burgers' aanzetten die o.m. gekenmerkt worden door werklust (economie), orde (sociaal) en vormelijkheid (zelfbeheersing) en die bovendien hier in Brussel, naast het Latijn en het Frans, een andere taal gaan hanteren, die van het volk, het Nederlands. P's belezenheid dwingt bewondering en respect af (zie de uitgebreide literatuurlijst); uit een veelheid aan diverse bronnen als archiefbescheiden, prenten, kronieken en andere geschreven en gedrukte boeken uit de middeleeuwen. aangevuld met studies uit de 19de en 20ste eeuw, heeft hij gegevens, data, wetenswaardigheden, beelden opgedolven, waaraan hij beschouwingen vastknoopt, waarvan hij interpretaties geeft en waarmee hij parallellen trekt, om daarmee zijn stadsbeeld te stofferen. De sneeuwbeelden zelf worden daarbij in functie hiervan ten tonele gevoerd, blijven soms ook op de achtergrond. Het kan ook moeilijk anders want Smekens gedicht levert beslist niet als enige bouwstoffen aan tot de middeleeuwse stads cultuur. De andere bouwstoffen zijn, gezien het uitgangspunt, matig of niet benut: over geestelijkheid en adel wordt slechts terloops gerept en hun inbreng in het beeld wordt nauwelijks aangeroerd. Dit zal men bij het lezen van de titel (en het boek) indachtig zijn (nota bene dat de omslagtitel 'Stads cultuur in de late middeleeuwen' verschilt van de titel op de titelpagina, zie boven). Het boertige en het triviale, losbandigheid en onbeheerstheid, seks en erotiek komen in P's boek welhaast op elke pagina ter sprake - alsof in Smekens gedicht niet ook een ander geluid klinkt -. Immers, zo beweert P, dit is niet te zien als een uiting van volks cultuur maar als een voorbeeld voor de burgerij hoe het niet moet ... Het komt mij voor dat het gedicht voor P niet echt het uitgangspunt was maar veeleer de belangrijkste onder vele bronnen die hem de stof leverden om een beeld van de laatmiddeleeuwse stads cultuur in Brussel te construeren. Dat dit beeld tegelijk overvloedig gestoffeerd en eenzijdig is, ligt meer aan het plan dan aan het materiaal. Die rijkdom aan mededelingen en wetenswaardigheden, hoe lezenswaardig ook heeft helaas zijn schaduwzijde : door de bomen ziet men het bos niet meer.

Aanleiding om dit boek in de Kroniek op te nemen is natuurlijk de drukker van Smekens gedicht. Thomas vander Noot, een figuur waarvoor P al vaker belangstelling heeft getoond. In dit boek komt de drukker op meerdere plaatsen ter sprake en is ~~o~~n kapittel aan hem gewijd. P belicht de figuur van Van der Noot, geeft een overzicht van zijn fonds en benadrukt zijn rol van drukker/uitgever als opvoeder, 'humanist in de moedertaal'. Ook hier is P's opzet tot Brussel beperkt - er zijn geen echte parallellen getrokken met andere steden in Vlaanderen waar andere drukkers een al of niet analoge rol vervulden - wat niet uit de titel blijkt. Toch hoeft de brede analyse (uitgebreide bronnenonderzoek) op zich echt niet alleen op Brussel betrekking te hebben.

Het is P natuurlijk opgevallen dat de Nederlandstalige gedrukte boeken lang op zich hebben laten wachten in Brussel, de verklaring die hij hiervoor aanhaalt is dat Brussel een bloeiend centrum van schrijf- en verluchtungskunst was dat nog een hele poos na de invoering van de boekdrukkunst stand hield. Ter nuancering kan men er aan toevoegen dat de produktie van de drukpers van de Broeders des gemenen levens in de 15de eeuw in een ander licht moet gezien worden dan P's 'beschavingsoffensief'. P schildert Vander Noot terecht af als de drukker die de geschikte teksten op het juiste moment bij het gewenste lezerspubliek wist te brengen.

Het systeem van eindnoten, in erg gecondenseerde vorm, is niet bevorderlijk voor de lectuur, zeker in een werk als dit waar naar zoveel bronnen wordt verwezen. Het boek is overvloedig geïllustreerd, niet altijd even relevant, maar het zijn aardige plaatjes. De onderschriften zijn verhelderend wat de inhoud aangaat, het exemplaar is vermeld (zonder signatuur) maar de druk is niet expliciet geïdentificeerd, ook niet in een lijst van afbeeldingen. Een literaturopgave en een algemeen register ronden het geheel af. [E. C.-I.]

1382. - Piet J. A. FRANSSEN, *De bruidstocht van Maximiliaan van Oostenrijk in de kroniek van Brabant uit 1530* in *Literatuur*, 6, 1989, p. 2-9, ill.

Zoals algemeen bekend liet Maximiliaan van Oostenrijk het verhaal van de verovering van zijn bruid Maria van Bourgondië te boek stellen in een soort autobiografie waar de held Teuerdank de keizer zelf is. Voor dit verhaal bestond in de Zuidelijke Nederlanden begrijpelijkerwijs grote belangstelling; Maria was immers uitermate geliefd bij het volk, de Brusselse drukker Thomas vander **Noot** heeft het verhaal 'uut die overlantsche spraeke ghetranslateert' en zal dat in 1523 hebben gepubliceerd; helaas is zelfs nog geen fragment van deze druk tot ons gekomen (NK 0882). Franssen nu toont aan dat het heel goed mogelijk is dat de Brusselse druk aan de basis heeft gelegen van het betreffende onderdeel in *Van Brabant die excellente cronike* in 1530 door Jan van Doesborch uitgegeven (NK 654). [E. C.-I.]

1383. - *Ex Officina Plantiniana: studia in memoriam Christophori Plantini (ca. 1520-1589)*. Ed. Marcus de SCHEPPER & Francine de NAVE. - Antverpia: Vereniging der Antwerpsche Bibliophielen, 1989. - 692 p. : portr., ill., facsim. ; 25 cm. - (Tevens jaargang 66-67 (1988-1989) van de Gulden Passer). - BF 4.500 (of 3.000 zonder de prent).

Deze dubbele jaargang - in omvang welhaast een driedubbele - van de Gulden Passer, het tijdschrift van de Vereniging der Antwerpsche Bibliophielen, is een prachtig boek, naar inhoud en vorm. Het eerste was maar mogelijk dank zij de prompte medewerking van een dertigtal auteurs; voor het tweede aspect zijn zowel drukker Govaerts, als maecenas Agfa-Gevaert, als de uitgever verantwoordelijk. Van de presentatie van de bijdragen hebben de 'editors' zich op zorgvuldige en voorbeeldige wijze gekweten. Uit de aard der zaak - alles draait vrijwel exclusief rond Plantijn - worden de meeste bijdragen afzonderlijk besproken; die welke niet direct met de geschiedenis van het boek to maken hebben, worden hier aangehaald. L. Voet schetst een biografische synthese, K. Bostoen heeft het over de vriendschapsbanden tussen Plantijn en Jan van Hout in 1583-1585. C. Heesakkers publiceert en bespreekt zeven albumbijdragen van Plantijn en M. Mund-Dopchie heeft de Plantijnse edities van de Griekse tragici bezorgd door W. Canter onderzocht, de reeks wetenschappelijke artikelen is gelardeerd met een omvangrijke suite illustraties, terwijl de inhoud met een index nominum nog toegankelijker is gemaakt. Een bibliofiel tintje werd aan de publikatie verleend door er voor de liefhebbers een portret van Plantijn door J. Wierix, op de persen van de Officina gedrukt, als inlegvel aan toe te voegen. [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [1326](#); [1367](#); [1369](#); [1371](#); [1378](#); [1379](#); [1384](#); [1385](#); [1386](#); [1387](#); [1388](#); [1390](#); [1392](#); [1393](#); [1395](#); [1396](#); [1403](#); [1404](#); [1405](#); [1412](#); [1413](#); [1414](#); [1415](#); [1416](#); [1423](#); [1425](#); [1428](#); [1429](#); [1613](#)

1384. - M. SOMERS, *De Plantijnstudies van Max Rooses in Ex Officina Plantiniana* .... p. 45-53 (cf. [nr. 1383](#)).

Op instigatie van de Gentse universiteitsbibliothecaris F. van der Haeghen schreef M. Rooses (1839-1914) als antwoord op een academische prijsvraag 'Plantijn en de Plantijnsche drukkerij' (1877, 1892), waarmee hij zich tevens qualificeerde als eerste conservator van het door de stad Antwerpen opgerichte Museum Plantin-Moretus. In deze functie stelde hij zich als opdrachten : een wetenschappelijke biografie van Plantijn en zijn opvolgers, een beschrijving van het gebouw en zijn verzamelingen, een bronnenpublicatie over Plantijn. Stuk voor stuk voerde hij

deze voornemens uit : in 1882-1883 verscheen 'Christophe Plantin. Imprimeur anversois', de biografie met aandacht voor de boekenproductie en voor het geestelijke milieu rond Plantijn; eveneens in 1883 bezorgde hij het eerste deel van de 'Correspondance de Christophe Plantin' (hiervan zou hij nog dl. II-III bezorgen; dl. IV-IX werden uitgegeven door Jan Denuc); als synthese van zijn werkzaamheid, en ten dele gesteund op het boek uit 1883, schreef hij 'Le Musée Plantin Moretus' (postuum verschenen in 1916). Met deze werken legde hij de basis voor de latere Plantijn-studie. Het artikel is gebaseerd op wetenschappelijke literatuur en op materiaal over Rooses in het AMVC en de Antwerpse Stadsbibliotheek. [W. W.].

1385. - Dirk SACRÉ, *Een vergeten brief aan Plantin. Fr. Cicereius over P Manutius in Ex Officina Plantiniana ....* p. 107-120 cf. [nr. 1383](#)).

Kritische editie van een verwaarloosde brief (26 juli 1575) aan Plantijn. De Milanese humanist Franciscus Cicereius (1521-1596) verzoekt Plantijn om zijn lofrede op Paulus Manutius (overl. 1574) uit te geven en hem honderd auteursexemplaren te bezorgen. Plantin is daar - als hij de brief al zou hebben ontvangen - niet op ingegaan. [M. d. S.].

1386. - Johan GERRITSEN, *Plantin aan het werk : het tweede begin* in *Het oude en het nieuwe boek ....* p. 115-127 (cf. [nr. 1383](#)).

Hoeveel er over Plantijn en zijn Officina al is geschreven, toch zijn de bronnen nog lang niet opgedroogd. Dat bewijst ten overvloede Gerritsen die naar kleine gegevens en realia graaft om de grote synthese te nuanceren, bij te vijlen en aan te vullen. Zo heeft Voet in zijn *Golden Compasses* vnl. gebruik gemaakt van Plantijns dag- en grootboeken; de werkliedenboeken die veel meer gedetailleerde informatie bevatten, zijn nog niet grondig ontsloten. G heeft zich vnl. met het eerste daarvan (Archief 31) beziggehouden en geeft hier een aantal bijzonderheden daaruit betreffende zet- en drukwerk van bepaalde teksten door bepaalde werklieden. Wij willen gaarne met G geloven dat de computer het middel bij uitstek is om al dit detaillistisch feitenmateriaal op te slaan en te verwerken, om pas daarna antwoorden op de vele vragen te kunnen vinden. Tot slot bezorgt G de beschrijving van twee niet in de PP opgenomen drukken. [E. C.-I.].

1387. - Chris COPPENS, *Plantins fondscatalogus uit 1567* in *Ex Officina Plantiniana ....* p. 275-299, facsim. (cf. [nr. 1383](#)).

In 1890 gaf H. Omont te Parijs een facsimile uit van het toen enig bekende exemplaar van Plantijns fondscatalogus uit 1567; van die van 1566 is geen ex. meer bekend. Omonts exemplaar, dat tot voor kort verloren gewaand was, is terecht : in de universiteitsbibliotheek van Louvain-la-Neuve. Het facsimile dateert uit de tijd toen men gaarne 'retoucheerde'. De catalogus zelf, 146 nummers, wordt door C besproken en gepubliceerd met identificering aan de hand van de PP van L. Voet. C pleit tot slot voor een 'corpus catalogorum typographorum'. [E. C.-I.].

1388. - B. VAN SELM, *De fondscatalogus van Christoffel Plantijn uit 1570* in *Ex Officina Plantiniana ....* p. 305-324, facsim. (cf. [nr. 1383](#)).

Ook deze fondscatalogus is slechts in één exemplaar bekend: Stadtbibliothek Mainz. Opmerkelijk is dat hij ook een rubriek met boeken van andere uitgevers bevat 'quorum copia est apud Christophorum Plantinum'; Plantijn is immers uitgever én boekverkoper. Ook deze catalogus is alfabetisch geordend. Het gebruik van een asterisk duidt vermoedelijk op nieuwe uitgaven. Er zijn 239 Plantijnse titels en 46 andere, deze laatste worden hier gepubliceerd en geïdentificeerd. Er zijn noemenswaardig veel drukken van A. Bergaigne bij, verder van Goltzius en Gymnicus. [E. C.-I.].

1389. - *Christoffel Plantijn en de exacte wetenschappen in zijn tijd*. Onder redactie van Elly COCKX-INDESTEGE en Francine de NAVE. - Brussel:

Gemeentekrediet, 1989. - 191 p.: ill.: 30 cm. - ISBN 90-5066-049-5. BF 650.
Zeer verzorgde catalogus van een tentoonstelling in het Museum Plantin-Moretus (maart-mei 1989) waarin 104 nummers beschreven zijn, gewijd aan wiskunde, astronomie, natuurkunde, plantkunde, dierkunde (slechts **2** boek), geneeskunde, scheikunde, technologie en aardrijkskunde. Plantin drukte 2/3 van alle wetenschappelijke boeken die toen in Antwerpen van de pers kwamen - wat tegelijkertijd 55 % van de hele produktie in de Nederlanden betekende. Hij bracht veel aardrijkskundige en geneeskundige literatuur op de markt, naast werken over plantkunde en wiskunde. Tegenover het hoge gehalte van deze boeken treft de lagere kwaliteit van de astronomische literatuur.

Voor de commentaar bij de beschrijving van de stukken is gebruik gemaakt van Voet, 'The Plantin Press' en, waar mogelijk, is nog bijkomende informatie verstrekt. Van elk boek is ten minste een pagina afgebeeld; van dankbare objecten (kaarten, planten, titels in tweekleurendruk) zijn reproducties in kleur opgenomen. Aan de eigenlijke catalogus gaan 3 systematische overzichten vooraf. F. de Nave, 'Antwerpen, centrum van humanisme en wetenschappen in de 16de eeuw', L. Voet, 'Christoffel Plantijn (ca. 1520-1589), drukker van het humanisme' en E. Cockx-Indestege, 'Plantijn en de exacte wetenschappen'. Hierin krijgt men een overzicht van de enorme geestelijke vitaliteit in Plantijns milieu en van de dynamische activiteit van de drukker zelf tot 1576, maar ook van de onomkeerbare malaise daarna ten gevolge van de oorlogsomstandigheden en - na 1585 - van het uitwijken van vele geleerden. In de catalogus wordt niet alleen de inhoud van het getoonde werk besproken: er is ruim aandacht besteed aan een systematische beschrijving van de band en van andere exemplaargegevens. Via de vermelding van de herkomst werden hier voor het eerst enkele boeiende exemplaren gesignaleerd met autografe opdrachten. Er is een naamregister en een concordantie met de Plantijnbibliografie van L. Voet.

De catalogus is ook typografisch een fraai werk - op **2** detail na: de portretten in grisaille van een aantal geleerden dienen als onderlegger voor de boekdruk. Wie de profielen van Th. Poelman (p. 18) en Guy Le Fèvre de la Boderie (p. 20) tussen de drukletters wil identificeren, moet over goede ogen beschikken! [W. W. & M. d. S.].

Zie ook nrs. [1596](#); [1891](#)

1390. - R. BREUGELMANS, *Twee anonieme Leidse Plantijndrukken uit 1584 in Ex Officina Plantiniana* .... p. 163-170, ill. (cf. [nr. 1383](#)).

Discours sur les moiens de conserver l'estat (Knuttel 703) en de Nederlandse versie *Verhaal vande rechte middellen* (Knuttel 702) blijken, na typografische analyse, te zijn gedrukt door Plantijn te Leiden - anoniem vanwege de actueel-politieke inhoud. Tevens wordt een reconstructie gegeven van een Plantijnse initialenserie die ontbreekt bij S. Harvard (1974). [M. d. S.].

1391. - R. BREUGELMANS, *Christoffel Plantijn in Leiden (1583-1585)*.

Catalogus bij een tentoonstelling gehouden in de Universiteitsbibliotheek Leiden van 4 augustus tot 20 september 1989. - Leiden Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Leiden. 1989. - 41 p.: ill.: 21 cm. (Kleine publikaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek, 4). - Fl. 3, 50.

In dit Plantijnjaar besteedt de Leidse Universiteitsbibliotheek terecht aandacht aan de man die het wetenschappelijk boekbedrijf rond de eerste universiteit in de Republiek tot stand bracht. Door vooral de bewaarde documenten (archivalia, teksten **en** de boeken zelf) te analyseren, heeft de auteur andere, gefundeerde accenten gelegd.

Plantijns overgang was een weloverwogen daad van een doortastend zakenman met oog voor de nieuwe economische perspectieven geboden door een staat op weg naar onafhankelijkheid. Betekenisvol is dat Plantijn een der grootste huizen van de stad aankocht om er te wonen en te drukken.

Na deze inleidende beschouwingen volgt een beknopte catalogus en een Appendix

met aanvullingen op de lijst van de Leidse Plantijndrukken. Een keurig verzorgde aanwinst voor het Plantijnonderzoek [M. d. S.].

1392. - Paul VALKEMA BLOUW, *Plantin's betrekkingen met Hendrik Niclaes in Ex Officina Plantiniana* .... p. 121-158, ill. (cf. [nr. 1383](#)).

De hypothesen en conjecties over de houding van Plantijn ten overstaan van het Huis der Liefde en meer bepaald t.o.v. zijn stichter en geestelijke leider Hendrik Niclaes, komen door resultaten van typografisch onderzoek en de interpretatie van bepaalde gegevens uit Plantijns boekhouding in een nieuw daglicht te staan. Tot deze laatste bronnen behoren aantekeningen omtrent werktijden van de zettters en de aard van hun werkzaamheden. Eigenlijk is het opmerkelijk dat zoveel onbeantwoorde vragen in Plantijns doen en laten niet geleid hebben tot de zoektocht naar die bronnen die daarop een licht kunnen werpen. Die speurtocht heeft P. V. Blouw met succes ondernomen; daarover en over de resultaten schrijft hij een uitvoerig en boeiend verslag, met als mijlpalen : Plantin als drukker voor H. Niclaes, Niclaes' drukkerij in Kampen, de bijbeluitgaven van Lenaert der Kinderen, Plantin en Niclaes als compagnons. Inzake Plantijns geloofsopvattingen is er nu aanleiding om de algemeen gangbare mening te herzien en zijn lidmaatschap van de religieuze sekte het Huis der Liefde zeer in twijfel te trekken. [E. C.-I.].

1393. - Andries WELKENHUYSEN, *Plantijns drukken van de 'Testamenten der XII patriarchen' (1561, 1564, 1566) in hun 'boekhistorische' context in Ex Officina Plantiniana* .... p. 505-515, facsim. (cf. [nr. 1383](#)).

In de genoemde jaren drukte Plantijn drie keer de *Testamenten der XII patriarchen* voor rekening van P. van Keerberghen (PP 712-714). W gaat dieper in op de voorgeschiedenis van dit populaire boekje (de zg. testamenten van Jacobs 12 zonen) : het ontstaan van de tekst, de verspreiding in druk in de Nederlanden, de verlening van het octrooi. Uit dit laatste viel af te leiden dat Plantijn de Liesvelt-druk uit 1558 als legger heeft gebruikt en dat het enige echte octrooi in 1551 aan Joos Lambrecht was verleend. Een kleine maar boeiende detective story! [E. C.-I.].

1394. - B. VAN SELM, *De eerste druk van Lavaters Boeck vande spoocken in Dokumentaal*, 17. 1988, 3, p. 109.

Signalering van een totnogtoe niet bekende druk uit 1591 (Franeker, Gillis van den **Rade**) van Ludwig Lavaters *De spectris lemuribus* (etc.) in het Nederlands vertaald door Sibrandus Vomelius. De opdracht is gezet uit een civilit[◆]letter (niet in Carter-Vervliet). Het beschreven exemplaar bevindt zich in de HAB te Wolfenb[◆]ttel, met signatuur 472.5 Quod.(1). [M. d. S.].

1395. - Francine de NAVE, *Franciscus I Raphelengius (1539-1597), grondlegger van de Arabische studi[◆]n in de Nederlanden in Ex Officina Plantiniana* .... p. 523-555, ill. (cf. [nr. 1383](#)nr. 1383).

Uitvoerige synthese over de wijze waarop Plantijns schoonzoon Raphelengius zich ontwikkelde tot de vader van de arabistiek in de Nederlanden. [M. d. S.].

1396. - Alastair HAMILTON, *'Nam tirones sumus'. Franciscus Raphelengius' Lexicon Arabico-Latinum (Leiden 1613) in Ex Officina Plantiniana* .... p. 557-589, ill. (cf. [nr. 1383](#)).

Analyse van de bronnen en werkwijze van Fr. Raphelengius bij de samenstelling van zijn opus magnum. Daaruit is ook gebleken dat Raphelengius de bezitter was van een aantal belangrijke Arabische (en Hebreeuwse) handschriften die later - ten onrechte - bij Scaligers collectie werden gerekend. Hierdoor is een genuanceerd oordeel over zijn prestaties als arabist mogelijk geworden. [M. d. S.].

Zie ook nr. [1750](#)

1397. - Karin TILMANS, *Aurelius en de Divisiekroniek van 1517 : historiografie en humanisme in Holland in de tijd van Erasmus*. Proefschrift ... Rijksuniversiteit Groningen ... - Hilversum : Verloren, 1988. - 288 p. : omslag, facsim.. tab.; 26 cm. - (Hollandse studiën, 21). - ISBN 90-70403-22-6.

In deze dissertatie wordt hoofdzakelijk gehandeld over wat de ondertitel te kennen geeft; de drukgeschiedenis van de Divisiekroniek vormt slechts een onderdeel ervan. Dit is meteen de verklaring waarom dit mooie, zeer lezenswaardige en vloeiend geschreven boek hier maar een partiële recensie krijgt. Van meetafaan wil ik onderstrepen dat het zuiver historisch gedeelte ver boven het boekhistorische en technische aspect van het onderzoek staat.

Ook al ontbeekt een sluitend bewijs dat Cornelius Aurelius (ca. 1460-1531) de auteur van genoemde kroniek is - er is nl. geen handschrift noch een contract bewaard -, de gegevens waarmee T aantoonde dat hij toch de auteur moet zijn, zijn zo overtuigend dat sinds Fruin, maar nu met veel meer zekerheid sinds Tilmans, Aurelius als de samensteller van de Divisiekroniek moet worden beschouwd. Wat wij vernemen over de structuur van het werk is interessant, in het bronnenonderzoek voelt T zich perfect thuis.

De drukgeschiedenis is de titel van kapittel IV; toch lezen wij al eerder (in kap. II) mededelingen over bepaalde aspecten ervan, zo b.v. waar T omstandig de toedracht verhaalt van de opmerkelijke samenwerking tussen de geleerde in het klooster Lopsen buiten Leiden die vnl. in het Latijn schreef, en de ketterse drukker, Jan **Seversz**, die hoofdzakelijk devotieboeken liet verschijnen. Parallellen met het *Liber chronicarum* van H. Schedel (Neurenberg 1493) heeft T aangegrepen als hypothesen, met name wat betreft de voorbereiding van de kopij (p. 58), het veilig stellen daarvan, de gelijkenis van een gotische door Aurelius geschreven letter met de gotische textura, die de voorberekening moest vergemakkelijken, allemaal veronderstellingen die toch wat met te veel nadruk geuit zijn. Over de illustratiehoutsnedes wordt niets nieuws gezegd, tenzij dat Seversz hier uiteindelijk meer in de pap te brokken had dan de auteur. De drukker had ten slotte niet bijzonder veel oog voor de kritische zin van Aurelius, wil echter voor de toegankelijkheid van het werk. Hoewel de drukker al geruime tijd wist dat hij de kroniek zou te drukken krijgen, bleef dit ondememen voor hem een financieel waagstuk (epiloog). Seversz zou bijgevolg niet met drukken begonnen zijn vooraleer hij het keizerlijk privilege verkregen had (9 okt. 1516), en het zetten zou op 18 aug. 1517 (colofon) bevestigd zijn: dit kan best, maar het staat niet als een paal boven water. In een schema (I) heeft T de hele produktie van Seversz in vellen berekend wat een heel gelukkige gedachte was. Daaruit blijkt o.m. dat er twee pieken waren : in 1508 en in 1517. Voor de eerste was het *Breviarium Traiectense* verantwoordelijk, dat ongetwijfeld een verzekerde afzet had. Dat was niet het geval met de Divisiekroniek. T legt dan ook bij de produktie van dit boek de schuld dat kort na 1517 Seversz snel achteruitboert. Aan de vellenberekening zit een (terminologisch) angeltje vast: '226 vellen of 226 mallen met zetsel voor de recto- en verso zijden van deze vellen papier' (p. 70). Het zetsel voor het bedrukken van een vel werd per vorm in formaat gebracht; dit betekende voor een folioformaat, zoals dat van de Kroniek, twee pagina's per vorm zodat schoon- en weerdruk elk in twee teugen konden worden afgedrukt. Daar komt geen mal aan te pas - dat reserveren we desnoods voor de stereotypen.

Hoofdstuk IV begint meteen al met de receptiegeschiedenis. Oplagecijfers zijn niet bekend - op zich niet ongewoon -. Weerom parallellen met Kobergers Kroniek getrokken : beide werken zijn inderdaad kronieken, maar hoe verschillend in opzet, omvang en uitvoering, om over de taal te zwijgen! Rekening houdend met de 66 exemplaren die in de loop van deze eeuw bestaan (hebben), suggereert T een oplage van 150 exemplaren. Waarschijnlijk is de derde daarvan onverkocht gebleven en in 1530 door Jan van Doesborch van een vervolg voorzien en opnieuw op de markt gebracht. Dat niet alle exemplaren van de hand gingen, schrijft T toe aan de relatief hoge prijs van het boek, aan de beperkte lezerskring van een 'welvarende geleterde bovenlaag van de Hollandse maatschappij' en

ten slotte aan de niet bijzonder verzorgde uitvoering (dit in tegenstelling tot Seversz' andere werk). Aan foutieve folieringen hoeft niet te zwaar getild, het komt frequent voor, ook bij verzorgd drukwerk. Behalve een groot aantal zetfouten, zijn er evenwel ook tekstvarianten waarvan er vier in NK zijn gesignaleerd en tien door T. Een en ander is het resultaat van een zeer partiële collationering; deze leverde als belangrijkste varianten, waarbij opnieuw gezet en opgemaakt is, de katernen B, R en Z op. De eerste vraag die nu rijst is : welke waren de redenen om houtsneden te verwisselen (in B) en tekst te herzetten ? Is in B schoon- en weerdruk herzet ? Vervolgens zijn er nog andere niet-incidentele varianten die herzetten tot gevolg hadden? Lijvige boeken zoals de Divisiechroniek stellen weliswaar een materieel probleem wat de volledige collationering van al de bewaarde exemplaren betreft, die nu beperkt is tot de 'verdachte' plaatsen. Het belangrijkste is dan nog niet die varianten vast te stellen maar er een verklaring voor te vinden : wat is er gebeurd met de tekst, in de drukkerij, en wat kan de reden daarvoor zijn geweest ?

In verband met het vervolg van Van Doesborch is niet gewezen op de binderssignatuur 'q' van dat vervolg ; zij sluit natuurlijk op de 'p' van Van Doesborch's eigen *Excellente Cronike* (NK 654) aan. Van alleen dat vervolg bezit de KB Brussel overigens ook een exemplaar (VH 26.100 C LP), terecht als het tweede stuk van NK 654 gezien, maar in de praktijk evengoed tot NK 614 horend. Tussen haakjes, alle door T opgegeven boeknummers van de Brusselse exemplaren zijn met 'C LP' aan te vullen.

De met een groot woord - want in de mode - aangekondigde 'receptie' van de Kroniek heeft mij enigmatische teleurgesteld. Er is weliswaar 'n lijst van al de te traceren en niet meer te traceren exemplaren, met hun resp. boeknummers. Maar het enige wat we er verder over vernemen is de verdeling naar NK 613 en 614, zonder en met het vervolg dus, en luttele bijzonderheden over enkele ervan. Hier had ik eigenlijk een volledige, overzichtelijk gepresenteerde exemplaarbeschrijving verwacht; dit zou ons ongetwijfeld nog heel wat hebben bijgebracht over het boek en zijn bezitters. Betreft b.v. de bijzonderheid die T over een ex. van Meerman geeft (p. 169) het Brusselse ex. VH 28.322 C LP? Welk gerepertorium is dat in Kraus' *Catalogue 91* (1960), nr. 318, het zal te herkennen zijn aan het hs. ex-libris van J. A. Bazin (1719). Als gelukkige bezitster van ook een exemplaar - proficiat! - moeten T toch de kenmerken van het exemplaar zijn opgevallen. Order de 'min of meer interessante bezitters' (p. 174) worden G. Meerman en baron van Westreenen geciteerd. Daar hadden we dan toch minstens Karel van Hulthem in hun gezelschap moeten zien; deze beroemde Gentse bibliofiel had nota bene niet minder dan vijf exemplaren plus nog een van het vervolg! Om over de andere illustere boekenverzamelaars maar te zwijgen. In de oude inventaris van de bibliotheken van de hertogen van Bourgondië uit 1577-79 (Hs. KB Brussel 11.675-76, fol. 267v-271r) staat een ex. vermeld; of dit nog te traceren is, is natuurlijk een andere vraag. In de bibliotheek van de Hertog van Arenberg is zowel van de kroniek van Van Doesborch uit 1530 als van de Divisiechroniek uit 1517 een exemplaar aanwezig geweest. Misschien is het laatste wel een van de door T geregistreerde exemplaren, maar zonder exemplaarbeschrijving is dit niet uit te maken. Over al deze bezitters vernemen we niets bij T. Het inkleuren van houtsneden is in deze periode hoegenaamd niet uitzonderlijk, rubricering evenmin, maar ook over welke exemplaren gerubriceerd, ev. ingekleurd zijn vernemen wij niets. Toch kunnen dergelijke zaken een aanwijzing zijn van extra belangstelling vanwege de eigentijdse koper. En in het Brusselse ex. VH 28.327 C LP staat bovenaan het Vervolg in een zestiende-eeuwse hand volgende aantekening : 'Nota ick heb noch een darde stick en vervolch tot 1565 van dese twe cronijcken gedruet tantwerpen bij Willem silvius in folio. Ergo drie sticken'. Is onderzocht waarop dit slaan kan ? Het zou beslist de moeite lonen om het exemplaaronderzoek te hernemen en bovendien bij te houden. Deze gegevens zijn uit de aard der zaak voortdurend in beweging; zo verscheen vrijwel gelijktijdig met T's dissertatie *Catalogue 94* van Forum waar order nr. 51 een ex.

staat dat in 1568 in het bezit was van ene Adelbert Nijenburgh.

Alles wel beschouwd is dit een zeer interessant boek dat elkeen die geïnteresseerd is in oude drukken uit de Nederlanden en in Nederlandse geschiedenis moet lezen. De boekhistoricus blijft uitzien naar een vervolg : ik spreek de hoop uit dat Karin Tilmans het bibliografisch dan niet zo ingewikkeld maakt als Jan van Doesborch het met zijn vervolg deed. [E. C.-I.].

Zie ook nrs. [1741](#); [2699](#)

1398. - Ton CROISET VAN UCHELEN, *Willem Silvius as writing-master in Theatrum orbis librorum ....* p. 158-178, ill. (cf. [nr. 1338](#)nr. 1338).

Aan de basis van deze bijdrage ligt *Eenen nieuwen ABC of materi-boeck* door Dirck Volckertsz Coornhert, gedrukt en uitgegeven door Willem Silvius in 1564 (enig bekend ex. UB Amsterdam). Met Mercator was Silvius de enige tijdens de 16de eeuw in de Nederlanden die deze 'exemplars' zelf in hout sneed en publiceerde. Terwijl de eerste vnl. op wetenschappelijke en technische teksten gericht was, had Silvius vooral school en opvoeding op het oog. V U onderzoekt hoe Silvius de pen voerde (in de letterlijke zin!) en geeft zeven exemplars in reproductie; alle zeven zijn ze opgenomen in schoolboeken die alle van Silvius' pers komen. [E. C.-I.].

1399. - Peter VANDERMEERSCH, *Een uitzonderlijk egodocument : Maarten Snouckaert (1514-1569 ?) over zijn jeugd, zijn opvoeding, zijn studies in Liber amicorum Achiel de Vos.* - Ertvelde, 1989, p. 219-228.

De vondst van een memorieboekje uit 1567 leidde tot deze biografie van de Gentse jurist die in 1543 een drukkerij wilde beginnen - hij kocht een papiermolen en 'italique, latynsche ende grieksche' lettertypen en drukt in 1545 1300 exemplaren van *Tnieuw testament naer Ste Jeronimus translatie* (geen exemplaar bekend). Dat was meteen ook zijn laatste publikatie, vermits hem het drukkersprivilegie werd geweigerd. [M. d. S.].

1400. - G. GLORIEUX & A. ROUZET, *Les Velpius* ♦ *Louvain. Formation d'un atelier* in *Ornementation typographique ....* p. 67-85 (cf. [nr. 1317](#)).

Op basis van een 25-tal edities uit de Leuvense werkplaatsen verschenen tussen 1540-1580, gaan de auteurs de oorsprong na van de versierde initialen door R. Velpius gebruikt. Zij rangschikken verder de gevonden initialen volgens bepaalde criteria. Rekening gehouden met de beperkte keus van de onderzochte Leuvense drukken geldt hun onderzoek vooral als voorbeeld. [J. M.].

Zie ook nr. [1317](#)

1401. - W. WATERSCHOOT, *Wie drukte Jonker Jan van der Noots Op een Lucrece van Roomen ?* in *Het oude en het nieuwe boek ....* p. 179-188 (cf. [nr. 1306](#)).

De *Poetische Werken* (1581) van Jan van der Noot hebben als folio 5 een eenzijdig bedrukt blad ingelast dat geen deel uitmaakt van de *Werken*. Wie heeft dit blad gedrukt? Op grond van het lettermateriaal komt de auteur tot de conclusie : Jan **Verwithagen**. [J. M.].

1402. - *Sibilia, een zestiende-eeuwse Karelroman in proza*. Voor het eerst uitgegeven en van commentaar voorzien door B. BESAMUSCA, W. KUIPER en R. RESOORT. - Muiderberg : Dick Coutinho, 1988. - 102 p. : ill. ; 22 cm (Populaire Literatuur nr. 5). - ISBN 90-6283-736-0. Fl. 22.50.

Uitgave van een prozaroman, behorende tot de epiek rond Karel de Grote. Het boek, waarvan slechts ♦♦n exemplaar bekend is (Wenen, Oesterreichische Nationalbibliothek), werd gedrukt door **Willem Vorsterman** te Antwerpen, vermoedelijk rond 1538 (het titelblad ontbreekt) [NK 3173]. Deze Nederlandse tekst is de ingekorte bewerking van een Spaanse versie. Vermoedelijk werd de tekst bekort om materi♦le redenen : de druk van Vorsterman telt 24 bladen, het

Spaanse origineel 36. Ook in de illustraties is gesnoeid : de houtsneden zijn vooral aanwezig in de eerste helft van het verhaal ; het boek was duidelijk op weg te duur te worden. De inleiding van deze uitgave brengt voorts een goede situering van de roman te midden van zestiende-eeuwse 'historische' literatuur, ook wordt de aandacht gevestigd op het mogelijke publiek en op de functie van het boek als leestekst. [W. W.].

1403. - Chris COPPENS, *Een kijk op het woord: de titelbladen van Plantins bijbels, . een iconografische verkenning* in *Ex Officina Plantiniana ....* p. 171-211, ill. (cf. [nr. 1383](#))

Uitvoerige studie, waaraan heel wat lezenswaardige beschouwingen zijn vastgeknoopt, van de geïllustreerde titelpagina's van drie Bijbels door Plantijn gedrukt *Den Bibel* van 1566, de *Polyglotta* uit 1568-1573 en de *Biblia sacra* van 1583. Voor de eerste stond een Franse prent model, terwijl dezelfde iconografie, gekenmerkt door de tegenstelling tussen rechts en links, ook in protestantse bijbels voorkomt. Protestantse iconografie in katholieke bijbels, een symbool van verdraagzaamheid? Titelblad en frontispice van de Polyglot weerspiegelen de triomf die Plantijn en de bijbelwetenschap met deze publikatie ten deel viel, symboliseren de eenheid onder de christelijke vorsten en zijn een spiegel voor Filips II. In de derde titelprent heeft de hartsymboliek een centrale plaats evenals Mozes en Airon. C leidt ons binnen in de arcana van symboliek en interpretatiemogelijkheden en leert ons vooral *zien*. Alleen dit al is een grote verdienste. [E. C.-I.].

1404. - Jean-Pierre TRICOT, *Originele tekeningen van Valverde. Vesalius en Valverde* in *Ex Officina Plantiniana ....* p. 481-489, ill. (cf. [nr. 1383](#)).

Medisch-historisch commentaar op drie platen uit de Plantijnse Valverde-editie (*Vivae imagines 1566*). [M. d. S.].

1405. - Georges COLIN, *Le Compas d'or sur des reliures* in *Ex Officina Plantiniana ....*,p. 325-336, ill. (cf. [nr. 1383](#)).

Tot wat men in de wandel 'Plantijnse banden' noemt, behoren drie categorieën banden : 1 de meestal luxueuze banden door Plantijn zelf vervaardigd vooraleer hij drukker wordt; 2 de meer of minder eenvoudige banden in opdracht van Plantijn vervaardigd rond Plantijnse en andere drukken die Plantijn kocht (en verkocht); 3 de banden met in het midden van de platen het Plantijnse merk van de gulden passer. Aan deze laatste categorie is deze bijdrage gewijd. Na P. Verheyden, die banden met vier verschillende passerstempels had teruggevonden, heeft G. Colin nu nog drie typen bijgevonden. Zelf gebonden heeft Plantijn deze banden hoogstwaarschijnlijk niet. Evenmin zullen het uitgeversbanden zijn. C gaat nader in op de stelling van Goldschmidt ter zake die nog steeds de meest plausibele verklaring biedt. [E. C.-I.].

1406. - C. COPPENS, *Uit de band gesproken 3 - Van Turnhout uit Den Bosch : een boekband van Jan van Turnhout* in *Ex Officina*,5, 1988, p. 68-81, ill.

In 1499 vestigde zich boekbinder Jan van Turnhout te 's Hertogenbosch; later werd hij ook uitgever en ten slotte drukker, de eerste in een reeks van vijf naamgenoten. Banden door hem vervaardigd waren niet bekend. De hier beschreven stempelband met ruitenveld omsluit twee postincunabelen, van Badius te Parijs en van Martens te Leuven, beide uit 1518 ; de band dateert vermoedelijk van kort daarna. Een van de losse stempels is een banderol waarin het woord TVRNHOVT en levert de sleutel voor de toeschrijving. [E. C.-I.].

1407. - L. VOET, *Het lezend publiek en het gedrukte boek in de Nederlanden in de zestiende eeuw. Enkele kanttekeningen* in *Het oude en het nieuwe boek ....* p. 103-113 (cf. [nr. 1306](#)).

De auteur doet in deze bijdrage een poging om de wisselwerking na te gaan tussen lezers en makers van boeken ten tijde van Plantijn. Hij stelt hierbij dat het lezend

publiek meer richtinggevend is dan de uitgevers. Hij overloopt stelselmatig, per vakgebied, Plantijns eigen productie te Antwerpen en te Leiden. [E. C.-I.].

1408. - J. A. GRUYS, *Ne quid, quod literis prodesse posset, mea negligentia periret* in *Het oude en het nieuwe boek ....* p. 165-177, ill. (cf. [nr. 1306](#)). Een niet geadresseerde, niet ondertekende en niet gedateerde brief over enkele aspecten van het **boekbedrijf** werd door Arnold Buchelius ter bewaring gekopieerd. Het blijkt een brief te zijn uit (zomer) 1587, van de Heidelbergse uitgever Hieronymus Commelin (1550-1597) aan de Utrechtse geleerde Theodorus Canter (1545-1616 ; zie Kroniek 13 [nr. 1045](#)), en die vooral handelt over een Apuleius-editie. [M. d. S.].

1409. - M. H. H. ENGELS, *Postincunabelen in de PB : Nederlandse drukken uit de periode 1501-1540. Catalogus van een tentoonstelling.* - **Leeuwarden**, Provinciale Bibliotheek van Friesland, 1988. - [12] f. : facsim.; 21 cm. Van vijftien NK-nummers is de titelpagina gereproduceerd en zijn een verkorte titel gegeven, het boeknummer, een bondig bandsignalement en de eigendomsmerken. Over hoe en wanneer die boeken in de PB kwamen, vernemen wij jammer genoeg niets. [E. C.-I.].

1410. - Heinz FINGER & Anita BENDER, *Der kölnner Professor Gisbert Longolius - Leibarzt Erzbischof Hermanns von Wied - und die Reste seiner Bibliothek in der Universitätsbibliothek Düsseldorf.* - Düsseldorf : Universitätsbibliothek, 1987. - 172 p. : ill. ; 30 cm. - (Schriften der Universitätsbibliothek Düsseldorf, 3). - ISBN 3-7779-0418-X. Net als 'verdwenen' steden kunnen ook oude bibliotheken worden ontdekt en opgegraven, soms op een onverwachte plaats, onder een andere stad/bibliotheek. Als iedere echte humanist leefde ook Gisbert Longolius met en in zijn boeken. Daarom is het verheugend dat (een gedeelte van) zijn boekenschat tevoorschijn is gekomen in een vrij recente universiteitsbibliotheek. Gisbert van Langerack (1507-1543) verlatijnste zijn naam tot Longolius naar het voorbeeld van de bekende Franse humanist Christ. Longolius (ca. 1488-1522). Toch blijkt er geen verwantschap te hebben bestaan tussen beiden. Na studies te Utrecht en Keulen ging hij naar Italië waar hij tot arts promoveerde. Bij zijn terugkeer in de Nederlanden werd hij rector in Deventer. Voor de befaamde Latijnse School stelde hij nieuwe statuten op - uitgegeven door F. Bierlaire en R. Hoven : *L'École latine de Deventer vers 1536 : un règlement oublié* (in dit tijdschrift, *ABB*, 45, 1974, 602-617 : wat jammer dat Finger en Benger deze uitgave niet kennen! - ook de korte biografie door F. Bierlaire in *Contemporaries of Erasmus* (Toronto 1986) bd 2, p. 342, waar Longolius' relaties met Erasmus worden geschetst, blijkt hun onbekend te zijn gebleven) anderstalige vakliteratuur blijkt nog steeds moeilijk door te dringen ... In 1538 werd Longolius hoogleraar aan de nog erg scholastieke universiteit te Keulen en tegelijkertijd ook lijfarts van aartsbisschop Hermann von Wied. In 1542-1543 verhuisde hij naar Rostock. In 1543 overleed hij tijdens een bezoek aan zijn vorige standplaats Keulen. Zijn biografie illustreert de nauwe relaties tussen Oostelijk Nederland en de Nederrijn. De auteurs zijn erin geslaagd, aan de hand van archivalia en gedrukte documenten, zeer veel gegevens over zijn Keulse periode en relaties op te diepen en tot een leesbare biografie te verwerken (p. 9-84). Longolius blijkt een exponent van het medisch humanisme in de Lage Landen te zijn geweest. Beide aspecten, medische vakliteratuur en pedagogische activiteiten komen aan bod in het bewaarde gedeelte van zijn bibliotheek. Zijn weduwe verkocht de boeken aan de humanist Johannes Cincinnius (= Kruyshaer) uit Werden, die ze legateerde aan het Werdense Ludgerusklooster. Na de secularisatie kwamen ze terecht in de stadsbibliotheek van Düsseldorf. Het oude fonds van die instelling werd bij de oprichting van de universiteit overgedragen als

stichtingscollectie (een nog steeds toegepast procedé, recentelijk bv. in Tilburg en Maastricht). Bij de nieuwe catalogisering werden de bibliotheken van Longolius en Cincinnius 'herkend'. Een eerste resultaat daarvan is deze biografie en catalogus. Longolius' bibliotheek bevat in hoofdzaak filologisch-historische teksten (veel Grieks) en medisch-natuurwetenschappelijke uitgaven (inz. Galenus). Nogal wat exemplaren zijn geannoteerd. De 123 drukken zijn in hoofdzaak afkomstig uit Bazel (47), Parijs (16) en Venetië (15), uit de periode 1494-1542. Vele boeken hebben hun oorspronkelijke Keulse band bewaard. Uit de Nederlanden komen vier postincunabelen : Leuvense drukken van D. Martens (1523: Homerus, NK 1106; 1525: Herodianus, NK 1060) en S. Sassenus (1535 : Thriverius, NK 2022) en één Antwerpse druk van M. Crom (1538 : Thriverius, NK 2020) - geen van deze exemplaren wordt vermeld in NK. De drukken worden beschreven (p. 89-147) naar het model van de VD-16, dus zonder collatieformule (jammer, want relevant én haalbaar bij een niet te omvangrijke collectie). Veel aandacht gaat er terecht naar de exemplaarkenmerken (staat en volledigheid, band, herkomsten). Bibliografische verwijzingen naar regionale en auteursbibliografieën ontbreken. Tot slot is er een korte bibliografie van Longolius' werken : meest commentaren op klassieke auteurs. De samenstellers vermelden hier twee Deventer drukken (1533 *Institutiones*, z.n.; 1537 *Dialectica l. IV* Wed. Theod. de Borne) [NK 0816-0817] - helaas is het niet duidelijk of de auteurs een exemplaar hebben kunnen localiseren. Enkele lofdichten op Longolius (in facs.), een 'Zeittafel' en een literatuurlijst (p. 163-171) sluiten het boek af. In zijn geheel een geslaagde bijdrage tot de geschiedenis van het humanisme en de bibliotheekgeschiedenis! Hopelijk volgen er nog gelijkaardige ontdekkingen en catalogi ... [M. d. S.].

1411. - F. M. A. ROBBEN, *Brandstichters en boekenkopers. Spaanse militairen als klanten van Plantijn en Raphelengius na de 'Furie' van Antwerpen in november 1576 in Tussen twee culturen. De Nederlanden en de Iberische wereld*. Opstellen onder redactie van P. J. N. A. RIETBERGEN, F. M. A. ROBBEN, H. de SCHEPPER. - Nijmegen: Instituut voor Nieuwe Geschiedenis, 1988. - (Nijmeegse Publicaties over de Nieuwe Geschiedenis. 2), p. 135-150. Het Spaanse leger dat Antwerpen had geplunderd, werd kort daarop een goede klant van de **Antwerpse boekhandel**. Op basis van verkooplijsten en voorraadgegevens over Spaanse drukken wordt onderzocht naar welke literaire en religieuze literatuur er vraag was. In bijlage een overzicht van 'Antwerpse Spaanstalige drukken in de boekhandel van Plantijn, november 1576-juni 1577' (p. 146-149). [M. d. S.].

1412. - Guido PERSOONS, *De Antwerpse zending boeken naar de beurs van Frankfurt in 1567 in Ex Officina Plantiniana ....* p. 301-303, ill. (cf. [nr. 1383](#)). Publikatie van een archiefdocument m.b.t. het verzenden naar Frankfurt van vaten en balen met boeken van Plantijn en enkele andere Antwerpse drukkers. Een gedeeltelijke reproductie van het document laat hun merktekens zien. [E. C.-I.].

1413. - Gustaaf JANSSENS, *Plantijndrukken in de Henegouwse boekhandel in 1569 in Ex Officina Plantiniana ....*, p. 349-379 (cf. [nr. 1383](#)). Op 9 maart 1569 beval Alva in Henegouwen alle verboden boeken op te sporen, met het oog op een nieuwe editie van de *Index librorum prohibitorum*. In acht Henegouwse steden werd een hele schare boekverkopers bezocht (hiervan staan er slechts twee in Rouzets *Dictionnaire* vermeld). Het visitatieverslag is bewaard in het Algemeen Rijksarchief; de lijst met titels is vrij nauwkeurig opgemaakt. Uit de ca. 2180 titels heeft J 115 Plantijndrukken opgespoord en in bijlage gepubliceerd, geïdentificeerd en kort toegelicht. Een bewaarplaats is vermeld, behalve bij een twaalfstal waarvan het bestaan enkel uit deze inventaris blijkt. Een druk, niet in de PP, kon worden gelokaliseerd (nr. 110 in de PP). [E. C.-I.].

1414. - Kees VAN DEN OORD, *Nederlandse boekhandelaren in de grootboeken van de Officina Plantiniana 1566-1589* in *Ex Officina Plantiniana*, p. 391-397 (cf. [nr. 1383](#)).

Schematisch overzicht van bestellingen door **(Noord-) Nederlandse boekhandelaren**, met opgave van het totaalbedrag van hun aankopen en de periode van de contacten. De grootste bestellingen kwamen uit Amsterdam en Utrecht. De nog hogere cijfers uit Breda en 's-Hertogenbosch moeten vanuit historisch perspectief worden gerelateerd aan hun regionale economische en culturele banden met Antwerpen (hertogdom Brabant!). [M. d. S.].

1415. - Johan HANSELAER, *De prijs van antieke teksten gedrukt door Plantijn* in *Ex Officina Plantiniana ....* p. 337-348 (cf. [nr. 1383](#)).

Vergelijking van de **prijzen** van Plantijns uitgaven van klassieke auteurs (van schoolboekjes tot standaardwerken) en de levensduurte en lonen in dezelfde periode. [M. d. S.].

1416. - Frans M. A. ROBBEN, *De relaties van Christoffel Plantijn met de boekhandel in Spanje. Een voorlopige inventaris* in *Ex Officina Plantiniana ....* p. 399-418 (cf. [nr. 1383](#)).

Plantijns contacten met Spanje waren van vitaal belang voor zijn bedrijf. De opdrachten van Filips II en de uitvoer van liturgische boeken vormden een van de hoekstenen van zijn activiteiten (en van die van zijn opvolgers). Daarnaast wordt hier ook aandacht geschonken aan Spaanse klanten van de Antwerpse boekwinkel en de relaties met boekhandelaren op het Iberische schiereiland. [M. d. S.].

1417. *Biblia Vulgata Lovaniensis 1547-1574*. Tentoonstelling ter gelegenheid van = Exhibition on the occasion of the XIII Congress of the International organisation for the study of the Old Testament, August 25 - Sept 8 1989; comp. Luc DEQUEKER - Frans GISTELINCK. - Leuven : Bibliotheek van de Faculteit der Godgeleerdheid, 1989. - 29 p. : ill. ; 24 cm. - (Documenta Libraria, 9).

Tweetalige catalogus (Nederlands-Engels) met vier rubrieken: (1) 'De eerste uitgave van de *Biblia Vulgata Lovaniensis* - Johannes Hentenius, 1547'; (2) 'De Leuvense theologen en de Antwerpse *Biblia Polyglotta* van Plantijn, 1568-1573'; (3) 'Een nieuwe uitgave van de *Biblia Vulgata Lovaniensis* - Franciscus Lucas Brugensis, 1574'; (4) 'De *Biblia Vulgata Lovaniensis* en de Romeinse Vulgaat, 1569-1592'.

De nieuwe reeks *Documenta Libraria* bundelt de soms kleine, maar steeds nuttige (want informatieve) catalogi van de Leuvense theologische bibliotheek. Bij de (retro-actief genummerde) delen 1-8 bevindt zich o.m. Kroniek 14 [nr. 1162](#) (= nr. 7). [M. d. S.].

1418.- Willem HEIJTING, *Protestantse confessies in het Wonderjaar 1566* in *Het oude en het nieuwe boek ....* p. 129-142 (cf. [nr. 1306](#)).

1566 is een even turbulent als productief jaar geweest voor de drukkers/uitgevers en hun lezerspubliek. Elke gebeurtenis op politiek of godsdienstig vlak gaf immers aanleiding tot reeksen publikaties. H heeft hieruit de protestantse confessies gelicht om hun onderling verband na te gaan. Het betreft de in het Nederlands of in de Nederlanden of in Nederlandse context verschenen belijdenissen tussen zegge april 1566 en april 1567, te weten twintig drukken van zes verschillende teksten. Achtereenvolgens bespreekt H de *Confessio Belgica* en de rijksdag van Augsburg (met o.m. het fictief impressum Federic Mourhard te Antwerpen), Franciscus Junius en zijn *Scriptum de fide*, de *Korte belijdinge des geloofs*, de *Augsburgse Confessie* en de eigen belijdenis van de Antwerpse lutheranen. Het grote aantal en het Nederlandse karakter van deze teksten zijn volgens H redenen te over om een grondig tekstonderzoek door te voeren. [E. C.-I.].

1419. - C. COPPENS, *Cornelius Gemma, Petrus Bacherius & Laurent de Vos : een addendum en wat meer* in *Ex Officina*, 6, 1989, p. 112-123, facsim.

Een Plantijnse druk van C. Gemma uit 1575 hoort bij de lijst in onderstaand artikel ([nr. 1420](#)). Belangrijker dan 'een druk meer' is de geschiedenis van het exemplaar : de auteur droeg het op aan Petrus Bacherius (hs. op titelpagina) die op de schutbladen twee zestienregelige gedichten schreef (die C publiceert), het ene opgedragen aan de musicus en Gentse cantor Laurentius de Vos, het andere aan Viglius Aytta Zuichemus. In de 18de eeuw werd het drukje, steeds in zijn oorspronkelijk copertorium of koperkel gevat, eigendom van de jurist graaf F.-C.-G. de Cuypers, heer van Rijmenam, en in de 20ste eeuw van Henry de Vocht. Een schat die er zijn mag! [E. C.-I.]

1420. - C. COPPENS, *Recente aanwinsten - Een berekende ezelsliefde: Gemma Frisius, Tristan l'Hermite en Blaeu junior in een rekenkundige rij. Met een lijst van Gemma Frisius-edities in de U.B. in Ex Officina. 5*, 1988, p. 160-182, ill. Tot de aanschafpolitiek van de Leuvense U.B. behoort het verwerven van publikaties van de eigen hoogleraar. Onder hen de arts Gemma Frisius. N.a.v. een aankoop stelde C een lijst op van al de drukken van Gemma Frisius thans in het bezit van de U.B. Het zijn er 26. Een uitstekend idee om van bekend bibliografisch materiaal, binnen een collectie, de exemplaargebonden kenmerken mee te delen. Het herkomstregister geeft een kijk op de verspreiding van de hoofdzakelijk Parijse en Antwerpse drukken; zo vinden we een Antwerpse druk uit 1545 in de handen van de Italiaanse humanist Benedetto Varchi, een uit 1556 bij het begin van de 17de eeuw reeds in het klooster Weingarten, een bij de Franse kerkhervormer Lamennais. Vooral te vermelden is het exemplaar van de editie Antwerpen Loebus 1581 afkomstig van de Franse dichter Tristan L'Hermite en daarna in het bezit van Joan Blaeu jr. (+ 1712) die zich op een schutblad aan een wiskundig vers waagt. De concordantie met Van Ortrooy ontbreekt niet. Een indrukwekkende verzameling van een herhaaldelijk geteisterde bibliotheek. [E. C.-I. & M. d. S.].
Zie ook nr. [1419](#)

1421. - *De Vlaamse horticuultuur in de vroege 16de eeuw .. Drie 'Profijtelijske' traktaten over poten en enten, zaaien en planten*. Ingeleid en uitgegeven door W. L. BRAEKMAN. - Brussel : Omirel, Ufsal, 1989. - 163 p. : facsim. 24 cm. - (Scripta, 23).

Een nyeu seer schoon ende profitelijck plantboecxken dat in 1556 bij Jan van Ghelen verscheen [BT 2209] is de eerste monografie in het Nederlands over land- en tuinbouw. Toch is het niet zonder meer de oudste druk over het onderwerp : in 1538 vormt dezelfde tekst onderdeel van *Den groten herbarius* (NK 1054) met de titel 'Een boecxken ... van menigerley plantingen ende potingen der boomen...'. Bovendien komen in Thomas vander Noots *Tbouck van wondre* uit 1513 (NK 433) een zestigtal paragrafen voor over 'planten ende greffien'. Beide teksten geeft B hier uit, voorzien van aantekeningen, gevolgd door de uitgave van een Engelse bewerking van een gedeelte van *Tbouck van wondre* verschenen te Londen in 1583 (STC 17.590 e.v.). [E. C.-I.]

1422. - W. L. BRAEKMAN, *Zonderlinge luchtverschijnselen boven het zestiende-eeuwse Gent in pamfletten van die tijd in Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nr. 42, 1988, p. 139-151, ill.

Bespreking van drie pamfletten met een moraliserende interpretatie van natuurfenomenen : (1) *De l'estrangere apparition advenue sur la ville de Gand, en Flandres, le lundy neufiesme Fevrier 1579. dernier* (Parijs: Jean d'Ongoy, ex.: BN); (2) *Een wonderlijcke nieu gheschiedenisse gebeurt buijten Ghendt op de Bylock Anno M.D.LXXIX in Augustus* (Antwerpen, BT 7183) - op grond van het drukkersadres toegeschreven aan de Weduwe van H. Braeckvelt; (3) *Erschröckenliche Zeytung von einem Grausamen Vngewytter den 18. Augusti Anno 1586. Jar zö Gennt fergangen ist* (Augsburg : Josias Wörly, 1587), volgens de laatste pagina van de Duitse tekst vertaald naar een Antwerps pamflet

uit 1586, waarvan geen exemplaar bekend lijkt. [M. d. S.].

1423. - J. ANDRIESSEN, *Joannes Fredericus Lumnius en zijn Evangelica Strena (1568)* in *Ex Officina Plantiniana ....* p. 439-442 (cf. [nr. 1383](#)).

Kanttekeningen bij de drukgeschiedenis van een Latijns gedicht door de pastoor van het Antwerpse begijnhof, J. F. Lumnius (1533-1602). [M. d. S.].

1424. - Nine MIEDEMA, *Die 'Mirabilia urbis Romae' in den Nederlanden* in *Quaerendo*, 18, 1988, p. 278-285.

De als pelgrimsgids bekende *Mirabilia urbis Romae* mag niet verward worden met de *Historia et descriptio urbis Romae* die aan eerstgenoemd werk $\diamond$ n aan de *Indulgentiae urbis Romae* schatplichtig is. In de teksttraditie neemt de Nederlandse een aparte plaats in. Behalve een lijst met 22 handschriften, heeft M dertien postincunabelen samengebracht : twaalf in NK, $\diamond\diamond$ n in Borchfing & Claussen. [E. C.-I.].

1425. - Erwin VERZANDVOORT, *Over de door Plantijn gedrukte uitgaven van Reynaert de Vos* in *Ex Officina Plantiniana ....* p. 237-252, ill. (cf. [nr. 1383](#)).

Tweemaal (in 1564 en 1566) heeft Plantijn een versie van het Reinaert-verhaal gedrukt. Vooral de Nederlands-Franse uitgave van 1566 is opmerkelijk om zijn illustratie. Hier wordt erop gewezen dat die illustraties zeer 'modern' waren, geïnspireerd op de emblemata-prenten. [M. d. S.].

1426. - Elly COCKX-INDESTEGERE, *Tafelmanieren ten tijde van Keizer Karel* in *Dokumentaal*, 17, 1988, 3, p. 102-104.

Overzicht van de bewaarde drukken van deze berijmde tafelmanieren (NK 1484, Bibl. Belg. T-115 en T-116) naar aanleiding van het opduiken in een Parijs antiquariaat van een onbekende planodruk (Zuidelijke Nederlanden, eerste helft 16de eeuw?), (natuurlijk) afkomstig uit de verzameling van C. P. Serrure (1805-1872). De verzen die enkel in deze planodruk staan, worden tevens afgedrukt. [M. d. S.].

1427. - Jelle KOOPMANS & Paul VERHUYCK, *Ulenspiegel, de sa vie de ses oeuvres: $\diamond$ dition critique du plus ancien Ulespi $\diamond$ gle fran $\diamond$ ais du XVIe si $\diamond$ cle.* - Antwerpen ; Rotterdam: C. de Vries-Brouwers, 1988. - 327 p. : facsim. 23 cm. - ISBN 90-6174-400-8.

Naar aanleiding van de kritische tekstuitgave van de eerste druk in het Frans van Tyl Ulenspiegel, geven de auteurs een overzicht van de Duitse, de Vlaamse en de Franse traditie. De eerste Franstalige druk waarvan het impressum Antwerpen 1539 luidt, is in werkelijkheid te Parijs bij Alain Lotrian verschenen, er is niet verwezen naar Nijhoff en Kronenberg 4531 waar deze druk is beschreven en als niet Nederlands bestempeld. Van de Franse 'Ulespi $\diamond$ gle' uitgaven is een bibliografie van 91 nummers bezorgd, met opgave van exemplaren en een stemma. De Duitse, Nederlandse, Franse en Engelse drukken zijn bondig opgegeven. Er is ook nog ingegaan op de drukkers, de auteur, de taal en de iconografie. De literatuuropgave en het namenregister (titels zijn verwisseld!) sluiten het boek af. [E. C.-I.].

1428. - Elly COCKX-INDESTEGERE, *Vesaliana Plantiniana. De drukken van Valverde en Van Mauden en hun exemplaren in Belgische collecties. Bijdrage tot een 'Belgian Census' van H. Cushings Bibliografie van Vesalius* in *Ex Officina Plantiniana ....* p. 455-479, ill. (cf. [nr. 1383](#)).

Grondige bespreking van de in België $\diamond$ aanwezige exemplaren van Plantijns edities van J. Valverde (*Vivae imagines* 1566) en D. van Mauden (*Bedieninghe der anatomien* 1583), met hun bewerkingen (Valverde : 1579, Nederl. 1568). Boekband en herkomst worden systematisch geanalyseerd. [M. d. S.].

1429. - A. DEWITTE, *Bonaventura Vulcanius en de Officina Plantiniana (1573-1600)* in *Ex Officina Plantiniana ...*, p. 591-597 (cf. [nr. 1383](#)).

Plantijn en Raphelengius hebben te Leiden een aantal werken gedrukt van hoogleraar Grieks Vulcanius (ca. 3650 pagina's druks). Hier wordt tevens gewezen op gedichten van Vulcanius op de dood van Plantijn en op zijn *Oratio funebris* op Raphelengius. [M. d. S.].

1430. - J. MATEBOER en M. DE SCHEPPER, *Aanvullingen op de 'Bibliografie van het Nederlandstalig narratiefictioneel proza 1670-1700'* in *Dokumentaal*, 18, 1989, 3, p. 106-110.

In de Parijse *Bibliothèque Nationale* werden enkele, meest anonieme werken aangetroffen die een eerste aanvulling vormen op de in 1988 verschenen romanbibliografie (Kroniek 14 [nr. 1212](#)). Het gaat om : (a) extra exemplaren van reeds beschreven werken (waaronder een auteursexemplaar van P. D. Huet!) ; (b) werken waarvan nog geen exemplaar was beschreven (drie titels) en (c) niet in de deelbibliografie genoemde werken (vier titels). [M. d. S.].

1431. - A. R. A. CROISET VAN UCHELEN, *Over een gegraveerde prijs in Het oude en het nieuwe boek ....* p. 225-233, ill. (cf. [nr. 1306](#)).

Prijs in de betekenis van 'beloning bij schoolprestaties' bestaat in de Noordelijke Nederlanden al van het einde van de zestiende eeuw. Meestal waren dat boeken: prijsbanden. De prijsopdracht op een afzonderlijk blad voorin was doorgaans gedrukt en verder met de hand ingevuld. Het gebeurt ook dat die in zijn geheel fraai geschreven is. Van Uchelen laat in deze bijdrage zijn aandacht enkel uitgaan naar de vormen waarin prijsopdrachten zich kunnen voordoen, hierbij uitgaande van de collectie in de Amsterdamse UB die de gelukkige behoedster is van de prijsbandencollectie Oldewelt. Een boek bevat een **gegraveerde** prijsopdracht uit 1625 (Haarlem); Van Uchelen ziet de schrijver ervan in David van Horenbeeck, Haarlems schoolmeester en uitgever van exemplaarboeken, terwijl de graveur Gerard Gauw zal zijn geweest. [E. C.-I.].

1432. - Isabella H. VAN EEGHEN, *The printing-house of Dr Joan Blaeu behind the New Church in Theatrum orbis librorum ....* p. 404-415, ill. (cf. [nr. 1338](#)).

Reconstructie van de aankoop door Joan Blaeu van het voormalige gebouw van de Latijnse School. De nieuwe drukkerij werd kort na de ingebruikneming (met het drukken van deel IV van de *Acta Sanctorum*) door brand verwoest. Bevat tevens archiefgegevens over de ligging van het pand en de financiële positie van Joan Blaeu en zijn erfgenamen. [M. d. S.].

1433. - Gerhard DÖNNHAUPT, *Von der Etsch bis an den Belt ? Bibliographische Abgrenzungsprobleme in den Randgebieten des Heiligen Römischen Reichs in Aus dem Antiquariat*, 10, p. A389-A397, facsim. (*Börsenblatt für den deutschen Buchhandel*, Frankfurter Ausgabe, 1988, nr. 86).

In de loop van de Dertigjarige oorlog is het zwaartepunt van drukkerij en uitgeverij van de Duitse staten naar de grensgebieden verlegd: Amsterdam, Leiden, Straatsburg, Basel, Praag, Dantzig e.a. Al deze plaatsen waren trouwens cultuurcentra waar de nieuwe uitgaven ook gelezen werden. In margine van de 'Deutsche Barockdrucke' heeft de auteur bij zijn onderzoek vastgesteld dat veel van deze 'buitenlandse' drukken in het buitenland gebleven zijn, hoewel - zo schrijft hij - er toch ook een culturele wisselwerking tot stand was gekomen, ook al omdat de grenzen niet altijd vast lagen. De ter wille van de godsdienst vervolgden namen vaak de wijk naar **Nederland** waar een vloed van Duitstalige pamfletten ontstond. Dat de Nederlanders in de 17de eeuw hun taal als een Duits dialect aanzagen en niet als 'Nationalsprache' lijkt mij een boude uitspraak. [E. C.-I.].

1434. - Zacharias HEYNS, *Dracht-Thoneel [1601]*, met een inl. van Hubert MEEUS uitgeg. door J. A. VAN LEUVENSTEIJN. - Amsterdam : Buijten &

Schipperheijn, 1989. - XXVI, 150 p. : facs. ; 20 cm. - (FELL, 6). - ISBN 906064-699 Fl. 37, 50.

In de FELL-reeks (Facsimile-Edities der Lage Landen) zijn reeds enkele zeer zeldzame Nederlandse literaire teksten verschenen, alle voorzien van een degelijke inleiding die tot verder onderzoek aanspoort (cf. Kroniek 9 [nr. 565](#), 12 [nr. 937](#) en 13 [nr. 1041](#)). Deel zes, bij een andere uitgever, bevat een om velerlei redenen interessant boekje. Er is vooreerst de figuur van Zacharias **Heyns** (Antwerpen 1566 - Zwolle 1630), succesrijk uitgever te Amsterdam en Zwolle en tevens auteur van een veelzijdig literair oeuvre, meest in dichtvorm. De inleiding van H. Meeus is, in afwachting van zijn proefschrift over Heyns, de beste status quaestionis over de man die begon als een leerjongen van Plantijn en Moretus (cf. [nr. 1378](#)). In 1601 verscheen te Amsterdam, met zijn uitgeversmerk en -naam, en met een eigen lofdicht en opdracht, het *Dracht-Thoneel*, een honderdveertig houtsneden met afbeeldingen van klederdrachten van Europese en niet-Europese volkeren, benevens enkele curieuze dieren; alle afbeeldingen zijn vergezeld van een vierregelig verklarend onderschrift in Nederlandse verzen.

Ook de voorgeschiedenis van het boekje komt aan bod. In 1562 verscheen te Parijs bij Richard Breton een *Recueil de la diversité des habits (...)*, met herdrukken in 1564 en 1567. Een Nederlandse versie *Alderhande Habijt (...)* volgde in 1570 te Antwerpen bij G. van Parijs. De Westvlaamse Neolatijnse dichter Jacobus Sluperius bracht in 1572 een humanistische bewerking, *Omnium fere gentium (...)* *habitus*, gedrukt voor Jan Bellerus door Gilles van den Rade. Deze laatste week in 1585 uit naar Franeker. Zeer waarschijnlijk verwierf Heyns van hem de houtblokken die hij, met enkele aanpassingen en nieuwe houtsneden, in 1601 voor zijn eigen *Dracht-Thoneel* benutte. Uit de opdracht aan de in 1598 opgerichte Amsterdamse rederijderskamer 'Het Wit Lavendel' kan wel worden geconcludeerd dat dit boekje nuttig kon zijn geweest voor de kostuumvoorraad van de acteurs. Naast Heyns' eigen lofdicht zijn er nog twee sonnetten in het voorwerk, door resp. Cornelis Ketel en Antonie Smijters. Na de inleiding volgt nog een verantwoording van de herdruk, een bibliografie, het facsimile en enkele registers op de voorstellingen.

Vijf exemplaren zijn ervan bekend (in Amsterdam, Den Haag, Londen, Wolfenbüttel en in onbekend privé-bezit). Een anomalie in de katernsignering verdeelt de vier toegankelijke exemplaren in twee staten. Voor reproductie werd het Haagse exemplaar gekozen, met enkele retouches in de afdruk en de toevoeging van een doorlopende paginering tussen teksthaken. De kwaliteit van het facsimile had beter gekund: te glanzend papier met een erg vette opdruk (zo ook de titelpagina). Met een zachtere en fijnere papiersoort was een beter resultaat mogelijk geweest (scherpere afdruk van de houtsneden enz.). Ook de stevige groene linnen band kreeg een te zware vergulde belettering. De inleiding bevat enkele zetfouten: tweemaal onderkast 'l' voor bovenkast 'I', en in de titel van Erasmus' colloquium *Vxor Mempsigamos een transcriptiefout* (waarom het tweede woord vetter??). Een kleine bibliografische aanvulling: de auteur van het artikel uit 1875 over Sluperius is F. Vandeputte (cf. de *Tables générales* uit 1886 van het tijdschrift).

Het is verheugend over een herdruk van het eerste Nederlands kostuumboek te beschikken. Nieuwe delen van de FELL-reeks met deskundige inleiding en registers helpen niet alleen de literatuurhistoricus vooruit; ook de boekhistoricus kan er zijn voordeel mee doen. [M. d. S.].

1435. - P. J. KOOPMAN, *De drukkers van Bredero's Kluchten in Dokumentaal*, 18, 1989, 1, p. 24-29.

De Amsterdamse uitgever C. L. vander **Plasse** bracht in 1619, 1620, 1622 en 1629 uitgaven op de markt met Bredero's *Kluchten*. Problemen bij de bibliografische beschrijving ervan leiden tot de conclusie dat niet alle katernen in drukkerij werden gezet en gedrukt - waarschijnlijk wegens de haast bij de produktie (er waren piraatdrukken in omloop) is een en ander niet foutloos verlopen. Tevens

wordt nogmaals gewezen op het bestaan van made-up-copies (exemplaren samengesteld uit katernen van verschillende drukken). Soortgelijk onderzoek is wel een vereiste voor filologen nieuwe tekstedities op de markt willen brengen! [M. d. S.].

1436. - Pieter VISSER, *Broeders in de geest. De doopsgezinde bijdragen van Dierick en Jan Philipsz. Schabaelje tot de Nederlandse stichtelijke literatuur in de zeventiende eeuw.* - Deventer : Sub Rosa, 1988. - 2 dln. (446, 469 p.) : ill. ; 24 cm. - (Deventer Studion, 7). (Proefschrift Universiteit van Amsterdam). - ISBN 90-70591-25-1. Fl. 64.

Indrukwekkende studie over twee vruchtbare auteurs uit het doopsgezinde milieu. Naast, uiteraard, biografisch, literair-historisch en kerkhistorisch onderzoek, is ook veel aandacht besteed aan de bibliografie van hun werken en aan de honderden **bijbelprenten**. Eigen, vaak herdrukt, werk is beschreven, evenals de fondslijst van uitgever Jan Philipsz. Schabaelje (actief 1646-1657). Boeiend is de druk- en verspreidingsgeschiedenis van de *Lusthof des gemoets* (12 herz. edities en 125 drukken ! van 1635 tot 1981, waaronder heelwat in de Verenigde Staten). Een belangrijke bijdrage tot een minder bekend aspect van de Gouden Eeuw, ook op typografisch en kunsthistorisch vlak. [M. d. S.].

1437. - Romeyn de Hooghe-nummer van *De Boekenwereld*, 5, 1988-1989, 1, okt. 1988, 64 p., ill.

Nuttige status quaestionis met enkele nieuwe gegevens en archiefvondsten. Basis voor verder onderzoek is ongetwijfeld Christiaan Schuckman, 'Ruim een eeuw onderzoek naar Romeyn de **Hooghe** : beredeneerde bibliografie' (p. 51-57). [M. d. S.].

1438. - Chris COPPENS, *Eindpunt of erepoort : de dood in het licht van een zeventiende-eeuwse prentencyclus* in *De Zeventiende Eeuw*, 5, 1989, 1, p. 44-59, ill.

Op het Leuvense congres 'Kerken en cultuur in de zeventiende-eeuwse Nederlanden' (september 1988) was uiteraard de fascinerende prentencyclus *Miroir de la bonne mort* (illustraties van Romeyn de **Hooghe**, teksten van David de la Vigne) op zijn plaats. De thematisch-inhoudelijke analyse bouwt voort op de bibliografisch-historische studie uit 1984 (cf. Kroniek 11, [nr. 780](#)). [M. d. S.]. Zie ook nr. [2530](#)

1439. - Ubbo EMMIUS, *Friesland tussen Eems en Lauwers en de stad Groningen.* Herziene en vermeerderde uitgave vertaald door P. SCHOONBERG. (Met een bijdrage van E. H. WATERBOLK). - Groningen: Uitg. Holmsteriand/SKF, 1989. - 112 p. : portr., ill., kaarten; 25 cm.

De oorspronkelijke druk *De agro Frisiae* verscheen in 1605 bij de Groningse drukker Gerard Ketel. Deze vertaling biedt een keuze uit Emmius' werk met de nadruk op Groningen en Ommelanden omstreeks 1600. In zijn inleiding heeft Waterbolk het o.m. over de relaties tussen Emmius en zijn drukker-uitgever Ketel: ze zijn af te lezen van aantekeningen die de auteur maakte op de achterkant van velletjes papier die langs de voorzijde al voor iets anders hadden gediend. Van de 200 exemplaren in losse vellen krijgt hij er 20 gratis terwijl hij de 30 andere 8 stuiver per stuk moet betalen. 21 exemplaren krijgt Marten Hubbeling te binden; per stuk kost het **bindwerk** eveneens 8 stuiver. Een boek, in zijde gebonden, kost 10 st. Emmius stipuleert verder wie een gebonden en wie een ongebonden exemplaar zal ontvangen. [E. C.-I.].

1440. - R. DE SMET, *Hadrianus Beverlandus (1650-1716). Non unus e multis peccator. Studie over leven en werk van Hadriaan Beverland.* - Brussel: Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, 1988. - 187 p.: ill.; 26 cm. - (Verhandelingen. Klasse der Letteren. 126). -

ISBN 90-6569-393-8. BF 800.

De uit Middelburg afkomstige kenner van de antieke erotische literatuur was uiteraard een groot verzamelaar : hij bezat o.m. een Grolier (cf. Kroniek 12, [nrs. 897 -8](#)). Deze monografie bevat naast een bibliografie van Beverlands publikaties, ook gegevens over zijn collectie, die werd aangekocht door Charles Spencer, Earl of Sunderland in wiens familie ze bleef tot de Blenheim Library op een reeks veilingen werd verkocht in 1881-1883. [M. d. S.].

Zie ook nr. [1331](#)

1441. - Dennis E. RHODES, *Some Frisian book-owners identified in Quaerendo*, 18. 1988, 2, p. 83-86.

Drie leden van de **Friese** geleerdenfamilie Gutberleth en een verwante jurist, S. (de) Bucquoy - hun namen komen voor op incunabelen in Oxford en een Terentius (1558) in de British Library. Die instelling bezit tevens de veilingcatalogus van Tobias Gutberleth Jr. (Franeker : A. Jelmer, 1709). Een latere eigenaar van de Terentius was nog een Fries geleerde, J. Stinstra. [M. d. S.].

1442. - B. VAN SELM, *Schama and the library of Gulielmus Goesius (1687) in Quaerendo*, 18, 1988, 3, p. 222-224; Nederlandse tekst in *Dokumentaal*, 18, 1989, 3, p. 110- 113.

Schama's succesboek *The embarrassment of riches* (1987) bevat ook een interpretatie van veilingresultaten van boeken. Zijn gegevens zijn, op zijn zachtst gezegd, onvolledig, onnauwkeurig en derhalve onbetrouwbaar. In Appendix 1 van zijn boek behandelt hij de veilingcatalogus van 'D. Guiliemi, sold at Goes, Zeeland, 1687' als voorbeeld van de rijke collecties van een Zeeuws edelman. Van Selm bewijst hier dat het ging om de bibliotheek van Gulielmus Goesius, raadsheer bij het Hof van Holland, zwager en (deels) erfgenaam van Nicolaas Heinsius. Niet zomaar een adellijke collectie dus, wel een van de schitterendste geleerdenbibliotheken uit de Republiek ... of The embarrassment of Simon Schama! [M. d. S.].

1443. - Bert VAN SELM, *The auction catalogue of Frans Koerten's books (1668) in Theatrum orbis librorum ....* p. 477-491, ill. (cf. [nr. 1338](#)).

Naast geleerdenbibliotheken blijken er in de Republiek ook echte bibliotheek collecties te zijn aangelegd. Een der vroegste is wel die van Frans Koerten (1603-1668), een bekende 'afsetter' (boekverluchter). Zijn handelsvoorraad werd met zijn persoonlijke collectie geveild op 11 september 1668. de veilingcatalogus (Parijs, BN : Q 2237) is om meer dan een reden uitzonderlijk: de titel is in het Nederlands evenals 80 % van de geveilde boeken (voorts nog 14% Duits en slechts 5 % Latijn). Even opmerkelijk is de ruime aanwezigheid van incunabelen en vroeg-zestiende-eeuwse boeken (vgl. Peeter Oris: deze Kroniek [nr. 1445](#)). In bijlage worden de Nederlandstalige incunabelen vermeld : een indrukwekkend geheel!

Andermaal draagt de analyse van een veilingcatalogus bij tot de Nederlandse boekgeschiedenis. [M. d. S.].

1444. - *Boeken van Oranje. De Oranje-Nassaubibliotheek ten tijde van Willem III*. Catalogus van de tentoonstelling in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage 12 november 1988-7 januari 1989. Samengesteld door Joke KUIJPERS en Anne-Dirk RENTING, met bijdragen van Anne S. KORTEWEG en Jan STORM VAN LEEUWEN. - 's-Gravenhage : Koninklijke Bibliotheek, 1988. -103 p. : ill. ; 22 cm. - (Tentoonstellingscatalogi en -brochures van de Koninklijke Bibliotheek, 30). - ISBN 90-6259-084-5. Fl. 20.

De stichtingscollectie van de Haagse Koninklijke Bibliotheek wordt gevormd door het door Willem V in 1798 achtergelaten boekenbezit (voor zover dat niet door de Fransen geplunderd was). Daarin was een deel van de verzamelingen van de Oranjes samengebracht. In 1984 werd de zestiende-eeuwse verzameling rond Willem van Oranje bestudeerd (cf. Kroniek 10, [nr 648](#)). Thans worden de

verzamelactiviteiten van de zeventiende-eeuwse Oranjes belicht, met name de stand van de collectie ten tijde van Willem III. Hs 78 D 14 bevat namelijk de catalogus van de Oranje-Nassaubibliotheek in 1686, opgemaakt door bibliothecaris Anthonie Smets, onder toezicht van Constantijn Huygens. Op basis daarvan werd een overzicht getoond van de collectie uit die periode. A. S. Korteweg beschrijft de geschiedenis van de stadhouderlijke bibliotheek (p. 10-33) en de handschriften (p. 52-57), J. Storm van Leeuwen de boekbanden (p. 58-72). J. Kuijpers en A.-D. Renting geven een voorlopig overzicht van de aard van de gedrukte werken ; een uitvoerig geannoteerde editie van de catalogus is in voorbereiding. In een aantal gevallen is een stadhouderlijk exemplaar geïdentificeerd (met titel en signatuur). [M. d. S.].
Zie ook nr. [2098](#)

1445. - Jos A. A. M. BIEMANS, *The seventeenth-century Antwerp book collector Peeter Oris : new discoveries and new questions in Quaerendo*, 18, 1988, 4, p. 243-279, ill.

Als een Sherlock Holmes redivivus slaagt Jos Biemans erin de lezers te boeien met zijn fascinerende reconstructie van een vroeg-zeventiende-eeuwse privé-bibliotheek, samengesteld door een Antwerpse kunsthandelaar, Peeter Oris (ca 1582-ca 1647; cf. Kroniek 10, [nr. 636](#)). De man had een zwak voor de 'verwaarloosde' oudere Nederlandse literatuur. Acht handschriften en vijf drukken zijn thans bekend met zijn, vaak uitvoerig geannoteerde, eigendomsmerk Een convoluut te Gent (UB, Res 401) bevat een *gedrukt ex-libris* : een imitatie van het titelblad van *De Triumphe van Antwerpen* (1550) van C. Grapheus - een bewuste en toepasselijke keuze. Uitvoerig wordt er ingegaan op twee curieuze lofdichten op Oris, waarvan er één wel van de Antwerpse bibliograaf en bibliothecaris A(ubertus) M(iraeus) is. Wordt zeker vervolgd ... [M. d. S.].
Zie ook nrs. [1443](#); [1905](#)

1446. - Jean-Pierre LE BOULER. *La bibliothèque de Spinoza. L'exposition du tricentenaire de la naissance de Spinoza à la Bibliothèque Nationale (24 décembre 1932 - 15 janvier 1933) organisée par Georges Bataille et Armand Dandieu* in *Revue de la Bibliothèque Nationale*, 1989, nr. 31 (printemps), p. 4457, ill.

In het jaar 1932 hebben auteur-conservator G. Bataille en zijn collega A. Dandieu zich gewaagd aan een Spinoza-tentoonstelling, waarbij zij een deel van diens bibliotheek reconstrueerden met exemplaren uit de B.N. Uit het archief van deze instelling wordt hier de onuitgegeven handschriftelijke catalogus van deze tentoonstelling gepubliceerd.

Al bij al een curiosum: een reconstructie van een efemere tentoonstelling. Toch nog nuttig voor Spinoza-bibliografen. [M. d. S.].

1447. - B. VAN SELM, *Jan Jansz Orlers en de veiling van zijn fonds in 1623 in Het oude en het nieuwe boek ....* p. 209-223, ill. (cf. [nr. 1306](#)).

Biografie van de Leidse boekverkoper Orlers (1570-1646) en vooral, op basis van fondsartikelen. Opmerkelijk is de vermelding in de catalogus van het aantal exemplaren per titel en van het kopijrecht bij bepaalde publikaties. [M. d. S.].
Zie ook nr. [1928](#)

1448. - *The auction catalogue of the library of William Ames. A facsimile edition with an introduction by K. L. SPRUNGER.* - Utrecht: HES, 1988. - 9 [+ 22] p.: facs., 23 cm. - (Catalogi redivivi, 6). - ISBN 90-6194-147-4. Fl. 47, 50.

Opnieuw is een unicum naar zijn land van herkomst weergekeerd. William Ames (1576-1633) was een Engelse puritein die, als zovelen, zijn heil moest zoeken in de Republiek. Van 1622 tot 1633 was hij hoogleraar theologie te Franeker. De **veilingcatalogus** van zijn bibliotheek (Amsterdam, Johannes **Janssonius**, 1634), bewaard in Boston Public Library is thans keurig gereproduceerd, met een

inleiding van de kenner van het (Engelse) puritanisme in de Republiek. De collectie (570 nummers, met veel Engelstalige drukken) was uiteraard theologisch geïntereerd. De aanwezigheid van een voorraad ongebonden controversiële teksten laat Ames' betrokkenheid bij hun publikatie vermoeden. Een index had de gebruikswaarde van dit facsimile nog kunnen verhogen. [M. d. S.].
Zie ook nr. [2381](#)

1449. - Johan de **Brune** de Oude 1588-1658: *descriptieve auteursbibliografie*. Subjectieve bibliografie samengesteld door P. J. VERKRUIJSSE met medewerking van studenten Historische Letterkunde van het Instituut voor Neerlandistiek van de Universiteit van Amsterdam. Objectieve bibliografie samengesteld door W. A. HENDRIKS en J. MATEBOER. - Amsterdam: Schiphouwer en Brinkman, 1988. - 282 p. : ill.; 22 cm. - (Thesaurus, 1). - Fl. 85. Met het oog op een herdenking van de Zeeuwse auteur Johan de Brune (de Oude) in 1988 werd de basis gelegd voor een hernieuwde filologische aanpak. De onbevredigende bibliografische gegevens in de monografie van C. H. O. M. von Winning (1921, reprint 1979) en de verworvenheden van de analytische bibliografie maakten een nieuwe aanpak noodzakelijk. Tijdsgebrek beperkte de bibliografie tot de beschrijving van het gedrukt 'literaire' werk (geen archivalia, officiële stukken of brieven - die zijn de auteurs ons dus nog verschuldigd!). Om dezelfde reden is niet exhaustief gezocht - wel zijn de bezochte bibliotheken vermeld evenals de exemplaren in andere bronnen gesignaleerd. Tekstediteurs kunnen dus in ieder geval een voldoende betrouwbare grondslag vinden om hun werk gericht te beginnen. De bibliografie van De Brunen werken (p. 21-229) is chronologisch geordend. Bij titeluitgaven wordt de titelpagina afgebeeld of getranscribeerd en wordt er verwezen naar de beschrijving van de eerste oplage. In de beschrijving zijn ook signatuurposities opgenomen. De bibliografie over De Brune (p. 230-267) is eveneens chronologisch geordend en bevat zowel studies als belangrijk geachte gegevens voor de waarderingsgeschiedenis (bv. krantenadvertenties uit de zeventiende eeuw). De 26 drukken en uitgaven bekend aan Von Winning zijn thans aangegroeid tot 62! - wellicht ontbreken er nog verspreide lof- en drempeldichten. De bibliografie over De Brune kan vast nog worden aangevuld : er zullen nog veel meer veilingcatalogi bestaan met edities van zijn werken tussen de geveilde boeken. Een enkele opmerking bij nr. 1007 (exempl. 6) : Edouard B. H. J. van den Corput (1821-1908) was een befaamd hoogleraar geneeskunde aan de Brusselse universiteit en geen veilinghuis! (zie *Biogr. Nat.* 26, kol. 289-292); zijn collectie werd in 1911 geveild door Fred. Muller. Het boek is uitgevoerd in een grijze linnen band. Te betreuren valt de zwakke afdruk van een aantal afbeeldingen en de erg lichte cursiefletter van de computerprinter. Een aanwinst, toch! [M. d. S.].
Zie ook nr. [1639](#)

1450. - J. MATEBOER, *Uniek 'verzameld' werk van Cats?* in *Dokumentaal*, 17, 1988, 3, p. 97-99.
In de Utrechtse Universiteitsbibliotheek is onder signatuur AB: 132 B (1-18) een Cats-collectie in 18 banden te vinden, samengebracht na 1829 en in 1961 verworven op de veiling van de bibliotheek van de Amsterdamse (VU) neerlandicus J. Wille. Te noteren voor een nieuw *Museum Catsianum* - de tijd is er zo langzamerhand wel rijp voor ... [M. d. S.].

1451. - Frans A. JANSSEN, *Dutch translations of the 'Corpus hermeticum' in Theatrum orbis librorum .... p. 230-241, facsim. (cf. nr. [1338](#))*.
Het *Corpus hermeticum* is de naam voor een verzameling Griekse traktaten (2de-3de e. na C.) uit Grieks Alexandrië, op naam van de fictieve auteur Hermes Trismegistus. Tijdens de Renaissance herontdekt, is het door Marsilio Ficino's Latijnse vertaling in het westen bekend geraakt. Vertalingen in de landstaal volgen.

Dit artikel handelt over drie vroege Nederlandse vertalingen, onafhankelijk van elkaar ontstaan tussen ca. 1580 en ca. 1640 : de eerste, niet in druk verschenen, is in hs. bewaard in het MPM te Antwerpen; de tweede is een onderdeel van *Wonder-vondt van de eeuwighe bewegingh ...* van Cornelis Drebbel (Alkmaar, Jacob de Meester voor Gerrit Pietersz Schagen, 1607); de derde werd gedrukt te Amsterdam bij Nicolaes van Ravesteyn voor Ysbrant Ryvertsz, 1643. Vrijwel alle edities van het CH bevinden zich in de Bibliotheca Philosophica Hermetica te Amsterdam. [E. C.-I.].

1452. - W. WATERSCHOOT, *Eenheid van kerk en staat bij de intrede van kardinaal-infant Ferdinand* in *De Zeventiende Eeuw*, 5, 1989, 1, p. 21-31. Bespreking van de **gelegenheidspublikaties** verschenen bij de intrede in 1634-1635 (o.m. Erycius Puteanus, *Purpura austriaca*). [M. d. S.].

1453. - Bob DE GRAAF, *Theodorus Janssonius ab Almelveen (1657-1712) ; life. writings, bibliographical activities* in *Theatrum orbis librorum ....* p. 179-192 (cf. [nr. 1338](#)).

Nuttige synthese over een ten onrechte verwaarloosde Nederlandse bibliograaf. Th. ab Almelveen was via zijn moeder verwant aan de uitgeversdynastie Janssonius en voegde hun naam bij de zijne. Als medicus en later professor Grieks te Harderwijk beschikte hij over kennis en tijd om zich aan zijn bibliografische interesses te wijden. Naast zijn edities van klassieke auteurs, is hij vooral bekend om zijn bio-bibliografie van de Estiennes (*De vitis Stephanorum* 1683), eerder berucht is de *Plagiorum syllabus* (1686, herz. 1694), nuttig voor de geleerdengeschiedenis blijft zijn *Bibliotheca promissa et latens* (1692). [M. d. S.]. Zie ook nr. [2159](#)

1454. - Jelle KOOPMANS, *Aanvullingen op P. P. Schmidt, Zeventiende-eeuwse kluchtboeken uit de Nederlanden. Een descriptieve bibliografie, Utrecht 1986* in *Dokumentaal*. 17, 1988, 3, p. 89-102.

Aanvullingen uit de Biblioth[◆]que Nationale (Parijs) en de Koninklijke Bibliotheek (Brussel) op de bibliografie van Schmidt (cf. Kroniek 13, [nr. 1055](#)). Het betreft : 1 [◆]*De Gasconse Kluchtholster*, 2 dln (Amsterdam, B. Schouwen. 1659-1660); 2 [◆]*De Gulde Annotati[◆]n van Jan de Griek* (Antwerpen, Wed. Thieullier, zj.); 3 [◆]een bijkomend exemplaar van Schmidt 33, 4 [◆]een Franstalig kluchtboek *Facetieux resveilmatin des esprits melancolique* (Leiden, D. Lopez de Haro, 1644 - niet in de fondslijst van S. Binsma) (cf. Kroniek 12, [nr. 934](#)). [M. d. S.].

1455. - Willem Jan OP 'T HOF, *Engelse pi[◆]tistische geschriften in het Nederlands, 1598-1622*. - Rotterdam : Lindenberg, 1987. - 731 p. : ill.; 24 cm. - (Monografi[◆]n Gereformeerd Pi[◆]tisme, 1). (Proefschrift Utrecht). - ISBN 9070355-15-9. Fl. 89, 50.

Uitvoerige en nauwgezette kerkhistorische studie over de vloed vertalingen van Engelse pi[◆]tistische auteurs die in de eerste decennia van de zeventiende eeuw in Nederland verschenen.

Na een inleiding over 'pi[◆]tisme' en 'pi[◆]tistische' uitingen in de zestiende-eeuwse Nederlanden (bij Frans- en Duitstalige predikanten). worden de behandelde drukken bibliografisch beschreven (p. 83-168). Dat geschiedt kort maar erg duidelijk : een verkleinde afbeelding van de titelpagina, collatie, korte inhoud, colofon, beschreven exemplaar - een proc[◆]d[◆] dat de auteur ook later hanteert (cf. [nr. 1456](#)). Samen met registers op vertalers, drukkers en uitgevers, evenals een chronologische lijst, vormt dat een vrij omvangrijk en goed bruikbaar corpus minder bekende drukken. Pi[◆]ce de r[◆]sistance is het lange hoofdstuk over de vertalingen (een gedetailleerde inhoudsanalyse) en de vertalers. Volgen nog kapitels over vertalingen van gelijkaardige Franse en Duitse teksten, over de historische betekenis van al die vertalingen en over de evolutie naar een

Nederlands piëstisme. Uitvoerige registers op persoons- en geografische namen ontsluiten, zoals het hoort, deze grondige verkenning van een wat verwaarloosd aspect van de religieuze cultuur uit de Gouden eeuw. [M. d. S.].

1456. - W. J. OP 'T HOF, *Bibliografie van de werken van Eeuwout Teellinck* - Kampen: De Groot Goudriaan, 1988. - 45 p. : ill. ; 24 cm. - ISBN 90-6140-302-2. Fl. 14, 90.

Eeuwout Teellinck (1571-1629), broer van de theoloog Willem Teellinck, schreef een twintigtal werken die in een vijftigtal drukken werden verspreid. Hij is een van de typische auteurs van de Nadere Reformatie, de piëstistische richting in het Nederlandse Calvinisme.

W. J. op 't Hof, auteur van *Engelse piëstistische geschriften in het Nederlands 1598-1622* (cf. nr. 1455), heeft Teellincks produktie vakkundig in beeld gebracht. De bibliografie omvat : een afbeelding van het titelblad (navolgenswaardig - het enige bezwaar is de soms minder scherpe weergave van gegraveerde elementen bij de toegepaste verkleining), collatie, korte inhoud (met tekst van colofon), signatuur van het beschreven exemplaar. Er volgen registers op drukkers (vooral te Dordrecht), uitgevers (vooral M. J. Bran(d)t te Amsterdam), een chronologisch register (veel uit de pamflettenoorlog 1617-1621), een naar omvang (in pagina's/chronologisch). Een geslaagd initiatief dat hopelijk geregeld zal worden voortgezet. [M. d. S.].

Zie ook nr. [1455](#)

1457. - R. TAVERNIER, *Van verstandige en Nederlandse Hoveniers. Anderhalve eeuw populaire tuinboeken in Noord en Zuid in Ex Officina*, 5. 1988, 1-3, p. 91-130, ill.

Uitgebreide, rijkelijk geïllustreerde, geschiedenis van laat-zeventiende- eeuwse handboeken voor tuinaanleg en tuinbouw, op basis van de collecties van de Universiteitsbibliotheek te Leuven en de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Aan bod komen de Nederlandse bewerkingen van Charles Estiennes *Praedium rusticum* (vooral de editie Dordrecht 1662), *De verstandige hovenier* van Pieter van Aengelen (vanaf 1661 te Amsterdam), *Den Nederlandtsen hovenier* van Jan van der Groen (vanaf 1669), enkele tractaten van P. Nijland (de laatste drie samen onder de verzamelnaam *'t Vermakelyck Landtleven*). Nederlandse landlevenpoëzie, dat alles met gegevens over de Amsterdamse (familie De Groot) en Brusselse (familie Vleugaerts) drukkers ervan. Tot slot nog gegevens over *Den verstandighen hovenier* (1665) van de Antwerpse priester-botanicus Frans van Sterbeeck, over de *Nieuwe naauwkeurige Nederlandse hovenier* (vanaf 1713) en enkele hybride recente facsimiles (van J. van der Groen : Utrecht 1988, en van de *Medicyn-winkel* daaruit : Roeselare 1980). In bijlage een lijst gegevens over gelocaliseerde edities van al deze best-sellers. [M. d. S.].

1458. - Han BROUWER, *Rondom het boek. Historisch onderzoek naar leescultuur, in het bijzonder in de achttiende eeuw. Een overzicht van bronnen en benaderingen, resultaten en problemen in Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, XX, 1988. p. 51 - 119.

Zeer gedegen studie over de *nouvelle histoire du livre* zoals ze wordt beoefend in Frankrijk, de Angelsaksische wereld, Duitsland en Nederland. Voor de helderheid wordt de boekhistorische produktie van de laatste jaren ingedeeld in drie categorieën: aanbod van boeken, vormen van toegang tot het boek, en tenslotte lezerspubliek, leesgedrag en boekgebruik. Telkens worden bronnen en bevindingen met een gezond - anderen zullen zeggen : ontmoedigend -scepticisme benaderd. De lijst van aangehaalde werken en bijdragen is zonder meer indrukwekkend, hoewel Belgische literatuur over het onderwerp systematisch werd genegeerd. Dat er ook in België interessant en vernieuwend onderzoek wordt verricht, ook over de achttiende eeuw, bewijst onze reeks *Kronieken* voldoende. [P. D.].

1459. - Anton GERITS, *A short contribution towards better bibliographical recording of important eighteenth-century publications in Quaerendo*, 18, 1988, p. 286-297, ill.

Hoe kan men van twee of meer achttiende-eeuwse uitgaven van eenzelfde titel, die hetzelfde jaar verschenen, uitmaken welke als eerste van de persen rolde? Een heel probleem, dat verklaart waarom de meeste handboeken (Barbier, Cioranescu, Peignot ...) hierover vaak in het ongewisse blijven. Om het (althans gedeeltelijk) op te lossen, pleit Gerits ervoor om zoveel mogelijk gegevens over de verschillende uitgaven in de beschrijving ervan op te nemen. Ter illustratie beschrijft hij zo nauwkeurig mogelijk twee werken, waarvan hij op deze wijze de eerste uitgaven juister kan identificeren dan bovengenoemde naslagwerken: van *Les Mœurs*, van François-Vincent Toussaint, vergelijkt hij twee edities van 1748 met elkaar, en drie van de vier bekende uitgaven uit 1749 van Diderots *Lettre sur les aveugles* worden naast elkaar geplaatst. Uit deze vergelijking kan met grote waarschijnlijkheid opgemaakt worden welke uitgave in het jaar 1749 het eerst het licht zag. [P. D.].

1460. - Frans A. JANSSEN, *Ploos Van Amstels Beschryving der letter-gieterij in Het oude en het nieuwe boek ....* p. 255-269, ill. (cf. [nr. 1306](#)).

De achttiende eeuw kende verschillende pogingen om een Nederlands typografisch handboek uit te geven. Alle mislukten ze, en pas in het midden van de negentiende eeuw kon een dergelijke onderneming tot een goed einde worden gebracht. Ook de Amsterdamse lettergieterij van de gebroeders Ploos van Amstel heeft in de jaren 1760 het plan opgevat om een groot technisch handboek te publiceren over het snijden en gieten van drukletters en over het zetten en drukken van boeken. Het kwam niet verder dan een veertigtal pagina's onder de titel *Beschryving der letter-gieterij* (Amsterdam, M. Magerus en Weduwe K. van Tongerlo en Zoon), waarschijnlijk van de hand van de meest ontwikkelde broer, Jacob Ploos van Amstel.

F. A. Janssen beschrijft hier een handschriftje met een ontwerp tekst voor het vervolg op de reeds verschenen katernen. Voor het grootste deel betreft het een tekst over het 'letterstempelsnijden' (met een duidelijke voorkeur voor het gebruik van de ponsoen, ten nadele van de burijn), waarna ook drie pagina's worden gewijd aan de creaties van de 'letterstempelsnijder' J. M. Fleischman. Er wordt overvloedig uit het handschriftje geciteerd, en het geheel vormt een originele bijdrage tot de geschiedenis van de Nederlandse lettergieterij in de achttiende eeuw. [P. D.].

Zie ook nr. [1648](#)

1461. - C. MOEYAERT, *Een Nederlandse almanak met een revolutionair lied te Sint-Winoksbergen in 1792-93* in *Biekorf*, 89, 1989, p. 28-36.

Beschrijving van een zeldzame *Nieuwen almanach dienende voor het jaer Ons Heeren Jesu Christi M.DCC.XCIII. Door Jan Van Vlaenderen*, te Sint-Winoksbergen gedrukt bij Pieter **Barbez**: hypothesen rondom het auteurschap van een revolutionair lied dat erin voorkomt, identificatie van de melodie waarop het geschreven is, spelling en woordgebruik. Het enige bekende exemplaar van de almanak is in privé-bezit. [P. D.].

1462. - J. M. GORIS, *'Tot de Nederlandsche jeugt ...'*, *Strijdgedicht van P. Corbeels* in *Historisch jaarboek van Herentals*, 3, 1988, p. 122-125, ill.

Korte beschrijving van een tweetalig (Nederlands-Frans) pamfletje in vers-vorm uit het revolutiejaar 1790, te Leuven gedrukt door Pieter **Corbeels**. Dat het stuk zeldzaam is, lijkt ons wat overdreven. Het wordt anastatisch weergegeven op p. 124-125. [P. D.].

1463. - Guus N. M. WIJNGAARDS, *De 'Bibliothèque Choisie' van Jean Le Clerc (1657-1736). Een Amsterdams geleerdentijdschrift uit de jaren 1703 tot*

1713 Amsterdam, Maarssen: APA-Holland Universiteitspers, 1986. - xv, 320 p. ill.; 23 cm. - (Studies van het Instituut voor intellectuele betrekkingen tussen de Westeuropese landen in de zeventiende eeuw, XI). - ISBN 90302-1011-7
Met enige vertraging in deze Kroniek opgenomen: Wijngaards zeer volledige analyse van zowel uitwendige als inhoudelijke aspecten van dit geleerdentijdschrift. De lopende tekst is niet zo uitgebreid; wel is er zeer veel plaats ingeruimd voor een analytisch-thematische index, die een lijst geeft van alle in het tijdschrift besproken boeken en artikelen. Dat maakt van dit proefschrift meteen een onmisbaar naslagwerk voor de studie van de wetenschappelijke, theologische en filosofische discussies van het begin van de achttiende eeuw. Een personenregister en drie bijlagen sluiten bij de index aan. Bijlage 1 geeft een lijst van de drukkers (gerangschikt per stad) van werken die in de *Bibliothèque Choisie* werden besproken; bijlage II is een chronologische inventaris van alle brieven van en aan Le Clerc, zoals die in handschrift of in gedrukte vorm bewaard zijn gebleven in grote Europese en Amerikaanse bibliotheken; bijlage III, tenslotte, brengt een korte lijst van Le Clercs tegenstanders, en verwijst naar de passage in het tijdschrift waarin hij zijn argumentatie tegen hen ontwikkelt (met opvallend veel vermeldingen van Bayle). [P. D.].

1464. - Christiane BERKVENS-STEVELINCK, *Prosper Marchand: la vie et l'œuvre, 1678-1756*. - Leiden: E. J. Brill, 1987. - ix, 254 p: ill., 24 cm. -(Studies over de geschiedenis van de Leidse Universiteit, IV). - ISBN 90-0408354-5.
In deze uitstekende studie weet de schrijfster haar eruditie perfect te paren aan een zeer heldere en aangename stijl. Het is verplichte lectuur voor ieder boek- en literatuurhistoricus van de Franse en Nederlandse achttiende eeuw. Omdat C. B.-S. verantwoordelijk was voor de inventarisering van het fonds Prosper Marchand in de universiteitsbibliotheek van Leiden, beschikte ze over voordien amper ontgonnen bronnenmateriaal. Een vluchtig overzicht van de behandelde onderwerpen moge aantonen dat dit boek zeker geen onrecht aandoet aan de rijkdom van Marchands leven. Na een korte maar indringende biografische schets worden de grote projecten van Marchand belicht : de eerste werken, voornamelijk de catalogi van de collecties Bigot, Giraud en Faultrier, waaruit blijkt dat Marchand op het gebied van bibliografische beschrijving en systematisering een alom geprezen voorloper was, een uitgebreid dossier over *L'Histoire de l'origine et des premiers progrès de l'Imprimerie* en het *Dictionnaire historique* ; het onuitgegeven werk (waaronder een interessante lijst *Anonymi et Pseudonymi detecti*), Marchands activiteiten als journalist, boekhandelaar en uitgever. Een index op titels en persoonsnamen sluit het geheel af. [P. D.].
Zie ook nrs. [1952](#); [2341](#)

1465. - Jozef HUYGHEBAERT, *Oud en nieuw toneel in het graafschap Vlaanderen 1750-1815*. - Brussel: Facultés universitaires Saint-Louis, 1987 (versch. 1988). - 146 p.: ill. ; 25 cm. - (Cahiers van het Studiecentrum 18de-eeuwse Zuid-Nederlandse Letterkunde, 1). - Besteladres : Facultés universitaires Saint- Louis, Kruidtuinlaan 43, B- 1000 Brussel (700 BF of 40 fl. voor twee jaargang met twee Cahiers).
Elk initiatief dat de studie van de Zuidnederlandse letterkunde van de achttiende eeuw wil bevorderen, verdient aanmoediging. Zo ook deze nieuwe reeks, die aandacht vraagt voor alle aspecten van het literaire leven, niet alleen voor het toneel, de dichtkunst en het volkslied, maar ook voor de pamfletliteratuur, de pers, volksboeken en almanakken. Afleveringen over Voltaires invloed op de Zuidnederlandse letteren en over de *Vlaemschen Indicateur* worden in het vooruitzicht gesteld. Men kan bezwaarlijk beweren dat de koper voor de vrij hoge prijs bibliofiele juweeltjes krijgt aangeboden, maar wellicht verandert dat in de toekomst, wanneer de reeks haar nut zal hebben bewezen.
De titel van dit eerste *Cahier* laat niet vermoeden dat ook het boek en de boekdrukkunst erin aan bod komen. Hier wordt inderdaad vooral een beeld

geschetst van het zeer rijke amateur-theaterleven in het oude graafschap **Vlaanderen** tijdens de laat-Oostenrijkse en Franse periodes: de wedstrijden, het repertoire met de plaats daarin van traditie en vernieuwing, de typisch achttiende-eeuwse opvattingen over het nut van het toneel, enz.

Opvallend is de stimulerende rol, gespeeld door de Gentse verlichte drukker J. F. van der Schueren. Hij drukte talloze toneelprogramma's (de zgn. *argumenten*) en beschrijfbrieven voor toneelwedstrijden, naast de speciale wedstrijduitgaven van de stukken die er werden opgevoerd.

De hoofdbrok van dit *Cahier* (p. 23-140) vormt het corpus gegevens i.v.m. het volkstoneel, alfabetisch gerangschikt op de plaatsnamen, waarin de schrijver ook details opneemt over de druk van de beschrijfbrieven en tekstuitgaven. Naast de wel zeer actieve J. F. van der Schueren worden volgende drukkers vermeld J. F. Moerman, T. F. Walwein en P. A. Annoy uit Ieper, M. de Sloovere uit Brugge; Ph. Gimblet en C. J. Fernand uit Gent; P. Callewaert uit Kortrijk, de weduwe Du Caju uit Dendermonde en de weduwe E. Laurenz uit Duinkerke. Titelpagina's van hun producties worden, indien mogelijk, gereproduceerd. Wie ze snel wil vinden is zeker gediend met de aanduiding van de vindplaats in de Centrale Bibliotheek van de R.U.Gent, in het Stadsarchief van Oudenaarde of in de Stadsbibliotheek van Kortrijk. Een plaatsnamenregister sluit de studie af. [P. D.].

1466. - H. H. M. VAN LIESHOUT, *Traces of the collection of Pierre Bayle in the auction catalogue of the library of Jacques Basnage in Lias*, XV, 1988, p. 287-299.

Over de boeken die hij niet bij de hand had, schreef Pierre Bayle ooit: 'Il m'en manque un si grand nombre, que ce seroit un opéra, que d'en vouloir dresser un Mémoire'. Toch lijkt Bayles bibliotheek niet onaanzienlijk te zijn geweest. Vanuit zijn belangstelling voor de bronnen van diens *Dictionnaire Historique et Critique*, probeert Van Lieshout die bibliotheek te reconstrueren. Zijn artikel vormt daartoe een bijdrage, gebaseerd op de veilingcatalogus van de boekenverzameling van Jacques Basnage, aan wie Bayle al zijn werken over theologie en kerkgeschiedenis had nagelaten. De veiling van de bibliotheek van Basnage had plaats op 26 juni 1724, en bood de kopers o.m. een blok aan van 24 nummers 'Collectanea varia, ab illustriss. P. Baelio collecta' naast een viertal andere Bayliana, voornamelijk pamfletliteratuur. Ongetwijfeld is dit maar een klein residu van wat ooit het hele legaat van Bayle aan Basnage is geweest. Deze laatste had waarschijnlijk veel vroeger al zelf verkocht wat hij daarvan reeds bezat of wat hem niet interesseerde. De lijst 'Collectanea varia' wordt hier weergegeven zoals ze voorkomt in Basnages veilingcatalogus: (voorlopig) zonder verdere identificaties dus, maar als leidraad bij het opsporen van nog niet opgedoken volumes die aan Bayle hebben toebehoord. [P. D.].

1467. - Daniel DROIXHE, *Avocats, chanoines et lectures éclairées Liège au XVIIIe siècle* in *Revue française d'histoire du livre*, 56, 1987, n° 56, p. 355-380.

Uit de belangrijke verzameling achttiende-eeuwse veilingcatalogi van de Luikse stadsbibliotheek (in de collectie U. Capitaine) koos D er een vijftiental uit waar naast de titels in margine de naam van de kopers staat. Dit partitiele onderzoek naar 'verlichte lezers' is in deze studie toegespitst op juristen en advocaten. [E. C.-I.].

1468. - Claude BRUNEEL, *Les annonces littéraires dans le Wekelyks Nieuws uyt Loven in Het oude en het nieuwe boek ...*, p. 271-283 (cf. [nr. 1306](#)).

Over het belang en (vooral) de beperkingen van literaire aankondigingen in een lokaal blad voor de studie van het boekaanbod in een gegeven periode. Het *Wekelyks Nieuws uyt Loven* verscheen van 1773 tot 1789, en ruimde nu eens en dan volledige pagina, dan weer slechts enkele regels in voor boekhandelsberichten. De analyse van Bruneel houdt geen rekening met aankondigingen voor

almanakken en kranten, en leidt tot volgende hiërarchie in de categorieën : theologie, geschiedenis (met vooral biografie en genealogie), recht, wetenschappen, letteren. De vergelijking met *Esprit des Gazettes*, eveneens een Leuvense publikatie, toont volgens de auteur aan hoezeer men bij soortgelijk onderzoek gegevens moet betrekken over het lezerspubliek. Bovendien licht ook dit type bron ons niet in over de titels die slechts onder de toonbank werden verkocht. [P. D.].

1469. - Herman DE LA FONTAINE VERWEY, *Pieter van Damme, the first Dutch antiquarian bookseller in Theatrum orbis librorum* .... p. 416-436, ill. (cf. [nr. 1338](#)).

Een waardige tekst over een koninklijk beroep: dat is de bedenking die je maakt na het lezen van dit verhaal over leven en werk van Pieter van Damme (1727-1806). De auteur besteedde reeds vroeger enkele bijdragen aan deze voorloper van N. Israel, en kan zich hier daarom beperken tot nieuwe informatie : Van Dammes leerjaren bij Willem van Welbergen, te Amsterdam, bij wie hij een gedegen opleiding kreeg in het veilen van boeken; de twee grote boekveilingen van 1764 en 1769 (de titelpagina van de catalogus van 1764, vol superlatieven over de waarde van de geveilde collectie, zou Prosper Marchand hebben doen steigeren - zie het artikel van C. Berkvens-Stevelinck, [nr. 1470](#)); zijn betrokkenheid bij de *Uitvinding der boekdrukkunst* ... van H. Gockinga; zijn bibliothele betrekkingen met P. A. Crevenna; de laatste jaren van zijn leven en de bestemming van zijn eigen boeken- en muntenverzameling.

Wat Van Damme zo bijzonder maakt is dat hij de eerste boekhandelaar in de Republiek was die zich enkel specialiseerde in het opsporen en verkopen van *oude* boeken en handschriften. Hij hield geen boekhandel open, was niet bedrijvig als uitgever, en liet zijn boeken veilen door anderen. Vernieuwend was ook de belangstelling die hij oprichtte voor incunabelen: in 1789 zette hij samen met Crevenna de eerste Nederlandse veiling van incunabelen op stapel. Dit alles bezorgde hem een sleutelpositie in de geschiedenis van de Nederlandse boekhandel. Hij bevond zich op het punt waar het humanistisch ideaal van de *volledige* bibliotheek overging in de *bibliothele* smaak voor de 'livres rares et singuliers'. [P. D.].

Zie ook nr. [2568](#)

1470. - Christiane BERKVENS-STEVELINCK, '*Rarus, rarior. rarissimus*' ou de la qualification exagérée des livres dans les *catalogues de vente* in *Het oude en het nieuwe boek* .... p. 235-240 (cf. [nr. 1306](#)).

Van commentaar voorziene uitgave van een tekst van Prosper Marchand over de geldzucht die boekhandelaars ertoe aanzet om zelfs de meest ordinaire boeken een aura van zeldzaamheid mee te geven in hun catalogi. Aanleiding tot deze vrolijke tekst was de veiling van de collectie van de Zwitserse bibliothecaris Samuel Engel in 1743. [P. D.].

Zie ook nr. [1469](#)

1471. - Maurice VAN DURME, *Neerlandeses ante la Inquisición en España. Segun documentos inéditos del Archivo Historico Nacional en Madrid: fondo Inquisición* in *Liber amicorum Dr. J. Scheerder. Tijdingen uit Leuven over de Spaanse Nederlanden, de Leuvense universiteit en Historiografie*. Leuven: Vereniging Historici Lovanienses, 1987, p. 145-162.

Op de pagina's 149-150 komen enkele achttiende-eeuwse documenten voor i.v.m. de **censuur** van boeken: werken van Maturin, Hume, de Banclair, Drelincourt, Le Clerc, gedrukt te Amsterdam, Den Haag en Leiden. [P. D.].

1472. - Claude SORGELOOS, *Les Mémoires historiques et politiques sur les Pays-Bas autrichiens de Patrice-François de Neny. Rédaction, diffusion et publication*. - Brussel : [S.n.], 1989. - 232 p., ill.. 24 cm. - (Archief- en

Bibliotheekwezen in België, Extranummer 38).

Een studie waar veel *dix-huitièmes* op zaten te wachten: de eerste exhaustieve uitwendige geschiedenis van de belangrijkste achttiende-eeuwse tekst over de Zuidelijke Nederlanden. Reeds herhaaldelijk had men in het verleden gewezen op de noodzaak van een grondige analyse van Neny's bronnenmateriaal, van de totstandkoming en de verspreiding van zijn *Mémoires*. Dat is nu gebeurd in het kader van een postgraduaat in de historische bibliografie.

De auteur zocht alle handgeschreven exemplaren op, alle uitgaven en vertalingen, en bezocht of contacteerde hiervoor een indrukwekkende reeks bibliotheken in binnen- en buitenland. Zo vond hij zeven Franstalige uitgaven (de recentste dateert van 1841!), een Nederlandse (C. M. Spanoghe) en twee Duitse vertalingen: in totaal 255 gedrukte exemplaren verspreid over België, Duitsland, Nederland, Oostenrijk, Frankrijk, de Verenigde Staten, Zwitserland, Luxemburg, Zweden, Noorwegen, Hongarije, Italië. Polen, Tsjechoslowakije en het Verenigd Koninkrijk! De geografische spreiding bevestigt het historisch belang en bewijst de populariteit van Neny's tekst.

Verschillende bijlagen vergroten de waarde van dit boek. Voor de toekomstige onderzoekers hoeft de auteur een lijst voorzien, met vindplaats, van alle teruggevonden minuten en al dan niet volledige kopieën (het zijn er 42), waarvan de onderlinge hiërarchie zoveel mogelijk wordt aangegeven, nadien volgt een complete beschrijving van deze manuscripten en van alle uitgaven (met vingerafdruk).

Een bibliografische aanvulling m.b.t. de 'tekstbezorger' uit 1841 P. Brachin, 'Een pionier van de Franse neerlandistiek: Louis de Backer (1814-1896)', in *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 1982, p. 143-184 (met opgave van oudere literatuur).

Als men de mindere kwaliteit van de reproducties van verschillende titelbladen en illustraties van de *Mémoires* buiten beschouwing laat, is dit een uitstekend boek, een voorbeeld in het genre, dat talrijke historici, verzamelaars en boekhandelaars een grote dienst zal bewijzen. [P. D. & M. d. S.].

Zie ook nr. [1647](#)

1473. - *De erfenis van de Franse Revolutie 1794-1814*. [Tentoonstelling in de] Galerij ASLK, 17 maart - 11 juni 1989. - Brussel: ASLK, 1989. -249 p.: ill.; 28 cm.

Zeer fraai en vaak origineel geïllustreerde catalogus van de Belgische *Bicentenaire*-gebeurtenis. De culturele aspecten van de periode kwamen slechts terloops aan bod. Daniel Droixhe heeft het over de **prijsboeken** die werden uitgedeeld in de Centrale School van het departement van de Ourthe, en maakt een vergelijking met de boeken die in 1775 werden toegekend aan de meest verdienstelijke leerlingen van het Luikse *Grand Collège*. In dezelfde context somt Maurits De Vroede de nieuwe leerboeken op die in de openbare scholen werden geïntroduceerd, terwijl particuliere schoolmeesters vasthielden aan de oude titels, die soms nog in gotische letter werden herdrukt (Gent, J. Beghyn en B. Poelman).

Leuk om te zien is ook de afbeelding van een kleine sluikpers, gebruikt tijdens de Boerenkrijg (p. 203). De catalogus bevat verder enkele afbeeldingen van pamfletten en vlnbladdrukken uit deze periode. [P. D.].

1474. - Frederik J. A. JAGTENBERG, *Jonathan Swift in Nederland (1700-1800)*. - Deventer: Uitgeverij Sub Rosa, 1989. - 344 p.: ill.; 24 cm. -(Deventer Studiefonds, X). - ISBN 90-70591-28-6.

In Nederland verstaat men de kunst van het uitgeven. Zelfs een proefschrift over een gespecialiseerd domein vindt er zijn bekroning in een boek waarin zowel typografie als illustratie zeer verzorgd zijn.

Ik schreef 'gespecialiseerd', maar anderzijds komen er bij deze

receptiegeschiedenis zoveel andere zaken de kop opsteken, dat het werk veel meer is dan louter een bijdrage tot de kennis van het Engelse of Nederlandse literaire verleden. Uiteraard handelen de voornaamste hoofdstukken over de opinie van Swift over de Republiek, over de Nederlandse kritiek op Swift, over de interactie tussen deze beide, enz. Maar daarnaast wordt ook ruim aandacht besteed aan de rol die de vertalers van zijn werk hebben gespeeld bij de appreciatie ervan in Nederland en in Frankrijk. A Tale of a Tub werd in Frankrijk immers voornamelijk verspreid in de vertaling van de Nederlander Justus Van Effen. Dat maakt van Jagtenbergs boek meteen ook een boeiende studie over de cultuurbemiddelende positie die de Republiek in de achttiende eeuw innam tussen Engeland en Frankrijk. En tenslotte, maar dat volgt automatisch uit het voorgaande, is dit een belangrijke bijdrage tot onze kennis van de Nederlandse 'bibliotheek' in de achttiende eeuw. Voornamelijk omdat Jagtenberg aan zijn essay een goed gestoffeerde bibliografie heeft toegevoegd van in Nederland verschenen Franse en Nederlandse vertalingen van Swifts werken. De bibliografische beschrijving is vrij compleet, en voor verder onderzoek zijn de opgave van de vindplaats en de talrijke bijzonderheden van onschatbare waarde [P. D.].

1475. - Jozef SMEYERS, *Jozef de Wolf en zijn gevecht met 'den geest der reden'*. - Brussel : Facultés universitaires Saint-Louis, 1987 (versch. 1988). -29 p.: ill.; 25 cm. - (Cahiers van het Studiecentrum 18de-eeuwse Zuidnederlandse Letterkunde, 2).

In dit mooie panorama van diens oeuvre bevestigt J. Smeyers het auteurschap van De Wolf (1748-?) voor het fel rationalistische en antireligieuze, in 1777 te 'Amsterdam' (= Gent) zonder drukkers- of uitgeversnaam verschenen werk *Den geest der reden, behelzende deftige aanvallen en overtuigingen tegen de onkundige leeraers*. De talrijke echo's die men ervan terugvindt in de latere dicht- en prozawerken van de auteur, zijn hiervoor even zovele aanwijzingen. De geschriften van De Wolf, waarin hij het bestaan van God op 'redelijke' gronden wilde bewijzen, vormen een levendige getuigenis van de receptie van de Franse (vooral Voltaire) en Engelse verlichte literatuur in de Nederlanden, en van de discussies rond de morele waarde van het toneel en de roman. In dit *Cahier* wordt overvloedig geciteerd, maar wie meer over De Wolf wil lezen, wordt hier althans niet ingelicht over de bibliotheken waar hij zijn teksten kan vinden. Het raadsel van De Wolfs latere levensloop blijft, ondanks enkele hypothesen, voorlopig onopgelost. [P. D.].

1476. - *L'art et le livre*. - Morlanwelz : Musée Royal de Mariemont, 1988. - 124 p. : ill.; 22 cm.

Vervolg op 'D'un livre l'autre' (cf. Kroniek 13 [nr. 1076](#)); bevat vooreerst een tekst van Michel Butor, 'L'art et le livre', waarin hij drie begrippen behandelt 'le livre d'art', het kunstboek, dat in de 19de eeuw nog geen (goede) reproducties in kleur kende, zodat de kunstkritiek in hoofdzaak er een van horen zeggen was; 'le livre d'artiste', het kunstenaarsboek, dat wij thans kennen als bibliotheek creatie, maar dat de normale situatie was in de westerse middeleeuwen en in de mohammedaanse beschaving; 'le livre-objet', waarbij het niet meer nodig is een zeldzaam boek te manipuleren om kennis te nemen van de inhoud, dank zij allerlei kopieermogelijkheden. Vervolgens is de tekst van een debat opgenomen (deelnemers: Guy Schraenen, Anne Moeglin-Delcroix, Ignace Vandevivere, Jean Viardot) over de rol van een boekmuseum inzake de actuele bibliotheek productie: ofwel neemt men alles op, in de mening dat een selectie pas later, na een distantiëring in de tijd, mogelijk zal zijn, ofwel moet het museum zich engageren en in zijn ogen typisch-actuele creaties ondersteunen. Jean-François Gilmont en Jan Storm van Leeuwen geven beiden hun (positieve) appreciatie van de tentoonstelling. Ten slotte observeert Xavier Canonne in 'D'un musée l'autre' de negatieve reacties van een conservatief publiek tegenover het 'livre-objet'. [W. W.].

1477. - Paul SCHNEIDERS, *Een fase uit de geschiedenis van documentaire informatie in Het oude en het nieuwe boek*,..., p. 293-317 (cf. [nr. 1306](#)).

Volgens de auteur gaat het hier om een 'bescheiden-overmoedige (...) proeve van een reconstructie die de samenhang wil blootleggen binnen de groei naar informatisering van de samenleving'. Meer bepaald wordt de intensivering van de **bibliografische beheersing** van wetenschappelijke literatuur beschreven in de jaren 1830-1870: die wordt gekoppeld aan de professionalisering van productie, distributie, beheer en ontsluiting van de wetenschappelijke informatie, en aan de grotere efficiëntie in het gebruik ervan. [P. D.].

1478. - L. G. SAALMINK, *Nederlandse bibliografie 1801-1832, enige bevindingen in Dokumentaal*,18, 1989, nr. 1, p. 17-23.

Commentaar vanuit de praktijk: het werk aan de 'Brinkman 1801-1832': restrictieve hantering van het aantal ingangen tot de standaardbeschrijving (geen aparte ingang voor de tweede en derde medewerker aan een boek); nadere datering van enkele vroeg-19de-eeuwse Vondelparodieën (op basis van de 'Naamlijst' van Saakes); voor anoniemen en pseudoniemen worden met vrucht buitenlandse lexica op dit gebied geraadpleegd; verdwenen boeken. waarvan (nog) geen vindplaats bekend is, worden toch opgenomen. [W. W.].

1479. - *Stanley Morison and Jan van Krimpen, A survey of their correspondence.* Ed. by Sebastian CARTER. *Part I : 1926-32 in Matrix*. 8, 1988, p. 115-144.

In het (typografisch) exclusieve jaarboek *Matrix* met de ondertitel *A review for printers and bibliophiles*,gedrukt en gepubliceerd door de Whittington Press, heeft S. Carter de correspondentie tussen de grote Engelse typograaf Stanley Morison en de grote Nederlandse letterontwerper Jan van Krimpen gepubliceerd. Niet integraal, want van de eerste zijn er plus minus 225 brieven van vóór WO I, van de tweede weliswaar minder. Voor zover bewaard, bevinden ze zich, eventueel in fotocopie, resp. in de UB Cambridge en Amsterdam. Het onderwerp van de brieven is in hoofdzaak *The Fleuron. The New Fleuron* en Van Krimpens *Lutetia* en *Roman*e. De vrij uitvoerige toelichtingen van de tekstbezorger vullen de onvermijdelijke gapingen. Zeer instructief. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [1671](#)

1480. - Matthieu LOMMEN, *Letterontwerpers. Gesprekken met Dick Dooijes, Sem Hartz, Chris Brand, Bram de Does, Gerard Unger.* Met een voorwoord van John DREYFUS. - Haarlem: Joh. Enschede en Zonen, 1987. -75 p. : ill. ; 23 cm. - ISBN 90-70024-46-2.

Dit boekje verscheen parallel aan de tentoonstelling 'Nederlandse letterontwerpers na 1945' (aug. 1987 in het Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum/Museum van het Boek te 's-Gravenhage). Het woord vooraf van John Dreyfus biedt een kort overzicht van Nederlandse letterontwerpers sinds De Roos en Van Krimpen. Daarop komen de aangekondigde kunstenaars aan het woord. Men krijgt biografische details, mededelingen over beïnvloeding door en afstand nemen van vorige ontwerpers (Dooijes t.o.v. De Roos, Hartz t.o.v. Van Krimpen). Meest relevant lijken de bladzijden waarin de eigenheid, leesbaarheid en geïntegreerdheid van letters en lettertypes ter sprake komen (De Does, Unger). Op het einde van elk stukje wordt een overzicht van of een keuze uit de publikaties van de betreffende ontwerper geboden. Het boekje zelf is grafisch zeer verzorgd. [W. W.].

Zie ook nr. [1508](#)

1481. - Ernst BRACHES, *'Nieuwe Kunst' in New York - A Quaere in Quaerendo*,18, 1988, p. 218-221, ill.

Elbert Hubbard (1856-1915), stichter van de utopische Roycroft Community (in East Aurora, USA), publiceerde in 1905 een werk 'Respectability'. Voor ons is dat van belang omdat de titelpagina, de initialen en het colofon moeten teruggaan op

tekeningen van Theo **Neuhuys** (1878-1921), een van de voormannen van Nederlands 'Nieuwe Kunst', die in 1903 naar Amerika trok en in East Aurora werkte. [W. W.].

1482. - Dick DOOIJES, *Over de drukletterontwerpen van Sjoerd H. de Roos*. - (Zutphen) : Böhmann-Ubbens Papier, (1987). - 62 p.: ill. ; 25 cm.
Bijzonder fraai verzorgde uitgave - het zou ook niet anders kunnen! - over Sjoerd de Roos als letterontwerper. Zijn Hollandse mediaeval (1912) is wel de meest beroemde en gebruikte letter ; zijn laatste creatie (1948/51) is de 'De Roos'. In de classificatie van de Franse typograaf Maximilien Vox (1894-1974) behoort de eerste tot de humanen, de laatste tot de garalden. Tot op heden is geen enkele letter van De Roos naar een digitaal systeem vertaald. Terecht breekt Dooijes een lans om dit te doen. Het lijkt geen twijfel dat dit een verrijking zou betekenen van het hedendaagse loodarme typografische arsenaal. [E. C.-I.].

1483. - Dick DOOIJES, *Wegbereiders van de moderne boektypografie in Nederland*. - Amsterdam: De Buitenkant, 1988. - 121 p.: ill.; 16 cm. -ISBN 90-70386-11-9.

Bundeling van een serie artikelen uit 'Boekblad' (jg. 1986 en 1987). Dooijes beschouwt er het werk van grondleggers en normstellers van de 20ste-eeuwse Nederlandse boektypografie: S. H. de Roos, J. van Krimpen, J. F. van Royen. Charles Nypels, A. A. M. Stols, Theo van Doesburg, H. Th. Wijdeveld. H. N. Werkman, Piet Zwart, Fr. Cohen en Wil Sandberg. Hij schetst hun achtergrond, laat hen zelf aan het woord en reproduceert enkele karakteristieke bladzijden per typograaf. Deze afbeeldingen zijn bij voorkeur ontleend aan normale handelsoplagen, slechts zelden aan bibliotheek edities - dit om een waarheidsgetrouw beeld te creëren van de Nederlandse typografie in de eerste helft van deze eeuw. De afbeeldingen worden gecommentarieerd. In een epiloog pleit Dooijes voor logica en leesbaarheid tussen de uitersten van enerzijds exhibitionistische wanorde en anderzijds typografische sleur. De illustraties van dit werk verdienen extra vermelding om de kwaliteit van de reproductie. [W. W.].

1484. - Kurt L. B., *Drei deutschsprachige graphische Gestalter aus Emigranten in Holland 1925-1950* in *Philobiblon*, 33, 1989, p. 177-207, ill.
Aanzet tot de geschiedenis van de 'Exil-Gestaltung', wat een doctorale dissertatie moet worden o.l.v. E. Braches (Univ. Amsterdam). Stefan Schlesinger (+ 1944), Henri Friedlaender (nog in leven) en Paul L. Urban (?) behoren tot de generatie grafici die, gevlucht voor het nazi-regime, in ballingschap in Nederland hebben gewerkt: ontwerpen voor boekbanden, stofwikkels, ex-libris, boekverzorging zijn slechts een deel van hun veelzijdige activiteit op grafisch gebied. De uitgeverijen Querido en Allert de Lange boden hun werkgelegenheid. [E. C.-I.].

1485. - Frans A. JANSSEN, *Der Beginn der Industrialisierung der Technik der Buchherstellung in Holland* in *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, 1987, Bd 29, p. 316-323, facsim.

De geschiedenis van de techniek van de boekdrukkunst in Nederland is nog niet geschreven. Hier behandelt J. aan de hand van twee negentiende-eeuwse boekdrukkershandboeken de techniek van de boekproductie in Nederland in genoemde periode. [E. C.-I.].

1486. - A. J. M. PELCKMANS, *Het Plantin-genootschap. Hoger Instituut voor Drukkunst* in *Het oude en het nieuwe boek ....* p. 377-384 (cf. [nr. 1306](#)).
Dit genootschap werd gesticht op 8 maart 1951 te Antwerpen. Gedurende ruim 20 jaar heeft het cursussen ingericht om de **typografische verzorging** van het drukwerk bij ons te verbeteren en tot werk van hoge kwaliteit te komen. Daartoe werd een uitzonderlijk lerarencorps bereid gevonden op zaterdag in het Museum

Plantin-Moretus college te komen geven. De omvorming tot Hoger Instituut van het technisch ondewijs is helaas niet gelukt, in 1974 werd de werking gestaakt. Getuigenis uit de eerste hand van de stichter van het genootschap. [W. W.]

1487. - *Het ontstaan van Van Nu en Straks, een brieveneditie 1890-1894*. Ingeleid en van aantekeningen voorzien door Leen VAN DIJCK, J. Paul LISSENS, Toon SALDIEN. - Antwerpen: Centrum voor de Studie van het Vlaamse Cultuurleven, 1988. - 2 dln., xvii, 461 en 353 p.: ill., 24 cm. - (Studia Flandrica, nr. 3). - ISBN 90-72180-01-1. BF 1.500.

Zeer belangrijke uitgave rond het ontstaan van Van Nu en Straks. Het betreft hier de onderlinge correspondentie (459 brieven) van Emmanuel de Bom, Cyriel Buysse, Alfred Hegenscheidt, Prosper van Langendonck, Henry van de Velde en August Vermeylen uit de periode mei 1890 (eerste contact van Vermeylen met De Bom) tot 31 dec. 1894 (eindjaar van de eerste reeks van het tijdschrift). Het aantal brieven is zeer ongelijk verspreid : het merendeel zijn brieven van Vermeylen aan De Bom (302 nrs., d.i. 66%); zij stammen uit de nalatenschappen van De Bom, Vermeylen en Hegenscheidt. Daardoor komt Vermeylen het meest uitvoerig aan het woord en blijft het aandeel van De Bom in de oprichting van Van Nu en Straks minder duidelijk. Ondanks deze beperkingen in en door het materiaal vormt deze collectie fascinerende lectuur : niet alleen volgt men de wording van het tijdschrift op de voet, maar de brieven leren heel wat over hun schrijvers en bieden daarnaast een bijzonder treffend beeld van het culturele leven, gezien door een jonge generatie.

Boekhistorisch is natuurlijk de rol van Henry van de Velde, die de presentatie van het tijdschrift in handen had, het meest interessant ; er zijn 12 brieven van Van de Velde aan De Bom opgenomen, 3 aan Hegenscheidt en 2 aan Vermeylen; ook in brieven van Vermeylen aan De Bom komt Van de Velde ter sprake. Dikwijls moet hij zich beklagen over het contrast tussen zijn drang naar perfectie en de (typografische) werkelijkheid. Hij zou trouwens niet meer meewerken aan de latere jaargangen van Van Nu en Straks.

De brieven zijn integraal en diplomatisch uitgegeven in chronologische volgorde (461 p.). In het tweede deel komen annotaties, bronnenopgave en register (351 p.). Het werk is een must voor de studie van de literatuur, de cultuurgeschiedenis en de boekhistorie. [W. W.]

1488. - Johannes OFFERHAUS, *Henry van de Velde in Duitsland in Drukwerk in de marge*. Bulletin 17, 1989, p. 9-15, ill.

De collectie van Rademacher-Schorer (+ 1956) uit Utrecht, die de kern vormt van het Museum Meermanno-Westreenianum te 's-Gravenhage biedt een opvallende lacune : er zijn geen boeken van Henry van de Velde onder. Offerhaus gaat na hoe dit komt en onderzoekt hoe Van de Veldes belangrijkste werken, *Zarathustra* en *Ecce Homo*, beide uit 1968, zijn ontstaan, de rol analyserend die Elisabeth F.♦rster-Nietzsche en Graf Kessler daarbij hebben gespeeld. O komt tot de conclusie dat dit veeleer 'kunstenaarsboeken' dan wel 'bibliofiele uitgaven' of 'goed verzorgde boeken' zijn. Terecht oordeelt hij dat de kans de twee boeken alsnog te verwerven met beide handen moest aangegrepen worden. [E. C.-I.]

1489. - B. P. M. DONGELMANS, *Van Alkmaar tot Zwijndrecht: Alfabet van boekverkopers, drukkers en uitgevers in Noord-Nederland 1801-1850. Aangevuld met boekbinders, steen- en plaatdrukkers, colporteurs, leesbibliotheekhouders en andere verwante beroepen*. - Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 1988. - 247 p.: omslag: 24 cm. - ISBN 90-72365-03-8.

De auteur noemt deze nomenclatuur het resultaat van compilatie van gegevens betreffende boekverkopers, drukkers, uitgevers, boekbinders, prethandelaren, enz. uit een diversiteit van bronnen. Een bronnenlijst van een dertigtal titels bevat zowel archieffondsen als publikaties, alle gerangschikt naar de gebruikte afkorting. Voor de periode 1810-1813, toen Nederland deel uitmaakte van het Franse Keizerrijk, is gebruik gemaakt van inventarissen m.b.t. het boekbedrijf op last van

Parijs aangelegd. Deze enquêtes hebben heel wat gegevens opgeleverd en het is goed dat aan deze bron in de Inleiding uitvoerig aandacht wordt besteed. De hoofdrangschikking van deze nomenclatuur is per plaats, daarbinnen volgens de namen in alfabetische orde. Op elke naam volgt de opgave van de bron(nen) d.m.v. een vrij kryptisch siglum en tot slot de data van activiteit met daarbij de specifieke bronaanduiding. In de lemmata die het resultaat zijn van het Parijse onderzoek is dezelfde genummerde orde voor de informatie aangehouden. In vermoedeijk al de andere gevallen geeft het lemma enkel de bronnenopgave en vernemen wij niet of het nu om een drukker, boekverkoper, binder of wat ook gaat. De schrijver is zich wel bewust van de voorlopige, oriënterende waarde van dit werk : de gegevens zijn indicatief en konden niet getoetst worden op hun waarachtigheid. Voor conclusies, ook inzake de toestand in elke plaats (zoals de titel belooft) is verdere categorisering noodzakelijk.

Slotindruk : konden alle gegevens, uit zo uiteenlopende bronnen bijeen gelezen niet tot een korte biografische notitie worden verwerkt ? Het zou de gebruiker veel geblader en veel zoekwerk besparen. Maar ach, laten wij tevreden zijn dat dit boek er is en dat de indrukwekkende hoeveelheid namen, mede door een globaal namenregister, gemakkelijk toegankelijk wordt gemaakt. [E. C.-I. & W. W.].

1490. - Salma CHEN, *A. A. M. Stols als promotor van de Limburgse kunst in Teruggedaan. Eenenvijftig bijdragen voor Harry G. M. Prick ter gelegenheid van zijn afscheid als conservator van het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum.* - 's-Gravenhage: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, 1988, p. 81-87.

Nadere situering van Stols in zijn vroege Maastrichtse milieu, waaruit hij een aantal beeldende kunstenaars zou recruteren als illustratoren voor zijn uitgaven (Henri Jonas, Charles Eyck, Hubert Levigne). Stols was toen ook actief als kunsthandelaar. [W. W.].

Zie ook nrs. [1513](#); [1492](#)

1491. - *H. Vaillant-Carmanne 1838-1988. Catalogue de l'exposition organisée par la Bibliothèque 'Chiroux-Croisiers'.* - Liège: Vaillant-Carmanne, 1988. - 87 p.: ill.; 23 cm. (Les Editeurs Liégeois). - ISBN 2-87021-04-4.

Overzicht (340 nrs.) van de produktie van deze Luikse uitgeverij met een wetenschappelijk en literair fonds. Binnen vijf afdelingen (overeenkomstig de activiteiten van de opeenvolgende administrateurs) worden de tentoongestelde stukken niet chronologisch geordend, maar wel alfabetisch, ook wanneer men, zoals bij affiches, een gefingeerd lemma moet aannemen. Er is duidelijk gestreefd naar volledigheid, wat blijkt uit de opneming van zeldzame brochures (nr. 155), vlugschriften (nr. 74), pamfletten (nr. 19), periodieken (nr. 48), waarbij in de mate van het mogelijke de personalia van de auteurs beknopt opgenomen worden. Het werk is voorzien van een naamregister en enkele illustraties (die helaas onscherp zijn).

Onder de produktie van Vaillant-Carmanne komen ook twee Nederlandstalige (nrs. 148, 155) en Duitse (nrs. 309, 314) publikaties voor, men is er in geslaagd geen enkele van deze vier titels foutloos te transcriberen. [W. W.].

1492. - S. A. J. VAN FAASSEN, *P. N. van Eyck, Willem Kloos en De Zilverdistel in Teruggedaan* .... p. 115-123 (cf. [nr. 1490](#)).

In 1913 wisselden Van Eyck en Kloos brieven over de bloemlezing uit Kloos' werk (periode 1880-1890), die Van Eyck bezorgde voor de bibliofiele reeks De Zilverdistel. Pas in 1919 of 1920 verscheen deze uitgave, waarin Van Eyck gestreefd had naar een cyclische opbouw - hierbij niet altijd gesteund door Kloos' poëzie zelf. Het artikel is gebaseerd op de briefwisseling. [W. W.].

1493. - Paul RITTER, *Ein Erneueren der modernen Holzschnittkunst: Leben und Werk Frans Masereels in Aus dem Antiquariat.* 5, p. A153-A166, ill. (Börsenblatt

for den deutschen Buchhandel, Frankfurter Ausgabe, 1989, nr. 43).
Masereel illustreerde ongeveer 190 boeken met houtsneden en maakte verder houtsneden, zineografie en tekeningen voor verschillende tijdschriften en dagbladen. [E. C.-I.].

1494. - Paul RITTER. *Frans Masereel und Henry van de Velde : zum 100. Geburtstag von Frans Masereel am 30. Juli 1989* in *Philobiblon*, 33, 1989, p 117-126, ill.
Publikatie van een brief van Van de Velde aan Masereel (Van de Velde-archief, KB, Brussel) n.a.v. *Mon livre d'heures*. Er wordt ook gerefereerd aan de Franse *Ulenpiegel* verschenen bij De Sikkel (1937) en *Sire Halewijn* (1928), tweede druk van het ISAD te Brussel. [E. C.-I.].

1495. - Raf VAN LAERE & Andries WELKENHUYSEN, *Een prijsboek van een Hasselts student te Luik (1790)* in *Limburg*, 68, 1989, 5. 23-25. ill.
Op het heetst van de Luikse revolutie kreeg Petrus Mathias Brouwers uit Hasselt (1772-1839) op 30 augustus 1790 in het gymnasium te Luik een exemplaar van J.-B. Blanchard [= J.-B. Dusquesne], *Ecole des mœurs* (Lyon, Bruyset frères, 1788) in drie leren banden als prijsboek. In het eerste deel zitten twee gedrukte etiketten, een van boekhandelaar Demazeaux te Luik, het andere met de gebruikelijke formule voor Luikse prijsboeken. Vijf jaar later was het boek echter al van eigenaar veranderd. [E. C.-I.].

1496. - R. VAN LAERE. *Een gesigioneerde Hasseltse prachtband van 1878* in *Limburg*, 68, 1989, p. 117-122, ill.
Gesigioneerde band in rood marokijn versierd met beslag in vermeil met twee amethysten cabochons. De binder is Joannes Henricus Poppe (1822-1888) afkomstig uit de streek rond Hannover, in 1847 in ieder geval te Hasselt gevestigd. Tot dusverre is hij niet als binder bekend, wel als drukker-uitgever. De inhoud is een hulde-album ter ere van kan. H. Pelsers, directeur van de Normaalschool te Sint-Truiden in 1878. [E. C.-I.].

1497. - Elly COCKX-INDESTEGERE, *Books printed in the Netherlands in the fifteenth and sixteenth centuries from the Arenberg Collection, now in the Royal Library of Belgium* in *Theatrum Orbis Librorum* .... p. 373-393. ill. (cf. [nr. 1338](#)).
Het lot van de legendarische Arenberg-collectie laat geen boekhistoricus of bibliofiel onberoerd. De spolia van deze bibliotheek zijn wijdverspreid geraakt; men weet dat Lessing J. Rosenwald een deel van de oude Nederlandse drukken en bloc aangekocht heeft: 167 nummers (thans in The Library of Congress, Washington D.C.). Maar ook andere bibliotheken en privé-verzamelaars bezitten restanten van deze collectie. De oude Nederlandso drukken erin stamden voor een groot deel uit het bezit van C. Ph. Serrure (1805-1872). Thans wordt de aanzet geboden van een reconstructie van het Arenbergbestand inzake deze categorie van boeken. Als eerste instelling komt de Brusselse Koninklijke Bibliotheek Albert I aan bod: die heeft van verscheidene antiquaren een aantal Arenberg-nummers gekocht. Ook waar de originele etiketten op de boekruggen verdwenen zijn, heeft de schrijfster ze kunnen identificeren dank zij een inventaris in het Arenberg-archief. Aldus worden 57 15de- en 16de-eeuwse drukken in alfabetische orde gesignaleerd, waarbij telkens informatie verstrekt wordt over de identiteit van het werk (door verwijzing naar bibliografische literatuur), de band en de provenance. [W. W.].

1498. - P. J. BUIJNSTERS. *Het bibliofiele tijdschrift IMP. (1940-1942)* in *De Boekenwereld*, 5, 1989, p. 178-182, ill.
Nuttige schets van dit zeldzame tijdschrift (IMP. staat voor: Imprimatur), dat alleen in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam compleet zou zijn (4 losse afleveringen en twee dichtbundels, lopend van 1 mrt. 1940 tot 1 mrt. [in feite:

aug.) 1942). Het was het initiatief van het nieuwe bestuur (sedert 1938) van het Nederlandsch Verbond van Boekenvrienden (cf. nr. 1507) met als redacteur Reinold Kuipers. De oplage was gering: het Verbond telde toen geen honderd leden. Blijkens de programmaschets in het openingsnummer werd een bundeling van losse artikelen beoogd. zo over illustraties, de roverroman (van de expert Buisman. cf. [nr. 1500](#)) en over typografie. Buijnsters acht een stuk van H. A. Warmelink over dit laatste aspect de knapste bijdrage in het tijdschrift. [W. W.]

1499. - Marie VAN DIJK, *Boeken in boedelinventarissen* in *Dokumentaal*, 18. 1989, nr. 1, p. 30-32.

Kort overzicht van een onderzoek betreffende 4562 inventarissen uit 105 kleinere Nederlandse gemeenten (periode 1810-1895). In 858 gevallen (1/5) was er sprake van boekenbezit. In 117 inventarissen kon dit bezit gespecificeerd worden (auteurs en/of titels). Geliefd waren boeken op het gebied van geschiedenis (18%), literatuur (16 % Nederlands, 14% buitenlands), godsdienst (14%. zonder bijbels en kerkboeken), aardrijkskunde (9%, voor de helft reisbeschrijvingen) en kunsten en wetenschappen (8%). [W. W.]

1500. - P. J. BUIJNSTERS, *The hunt for popular prose: the correspondence between J. F. M. Scheepers and M. Buisman, from 1929 until 1942* in *Quaerendo*. 18, 1988, p. 104-133. ill.

P. J. BUIJNSTERS, *Michiel Buisman J. Fzn.* in *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden*, 1986-1987, p. 71-76.

Uitstekend, uitvoerig gedocumenteerd (ook op basis van mondelinge getuigenissen) artikel over de relatie tussen de twee grote verzamelaars van populair proza. Van hun correspondentie bleven meer dan 200 postkaarten en brieven bewaard. Buisman begon te verzamelen ca. 1914 en specialiseerde al vlug in populaire literatuur. Scheepers collectioneerde daarnaast meer 'officiële' letterkunde uit de 16de tot 18de eeuw: hij kon er meer geld aan besteden. Aanvankelijk was Buisman de expert; hij lette op zeldzaamheid en volledigheid van de boeken, niet op hun uitzicht. Scheepers had meer bibliotheekse bekommernissen. En beiden lieten hun boeken. Scheepers stierf in het concentratiekamp Dachau. Zijn bibliotheek werd bij Beijers te Utrecht geveild in 1947 en 1949. In appendix volgt een chronologische lijst van de bewaarde correspondentie.

Het tweede stuk biedt een overzichtelijke schets in de reeks 'Levensberichten' van de Maatschappij. Schr. handelt beknopt over afkomst, leven (1891-1986) en werkzaamheid van deze grote verzamelaar van populair proza. Tussen de regels wordt het portret van de mens Buisman met sympathie getekend. [W. W.]

Zie ook nr. [1498](#)

1501. - A. VERSTRAETE-AUGUSTYN, I. BAUWENS-DE JAEGERE, P. DEBRABANDERE. L. DE DONCKER, A. G. PAUWELS, P. VANCOLEN, *Jacques Goethals-Vercruysse en zijn tijd. Tentoonstelling Stedelijk Museum Kortrijk 29 oktober-18 december 1988*. - Kortrijk : Stad Kortrijk, 1988. - 213 p.: ill. . 24 cm. -ISBN 90-71579-03-4.

De honderdvijftigste verjaardag van het overlijden van de Kortrijkse zakenman, geschiedkundige, bibliofiel en graficus J. Goethals-Vercruysse (1759-1838) vormde de aanleiding tot een tentoonstelling die de talrijke facetten van zijn persoonlijkheid voor het voetlicht plaatste. Ons interesseert hier uiteraard vooral zijn bibliotheekse activiteit. Die wordt ruimschoots beschreven op basis van tot nu toe ongebruikt (vooral correspondentie-) materiaal. Daaruit blijkt dat G.V. contacten onderhield met Van Hulthem, en meer nog met Georges Joseph Gerard, die belast was met de catalogisering van de opgedoekte jezuïetenbibliotheken in de Oostenrijkse Nederlanden. Niets wijst erop dat G.V. dit contact rechtstreeks heeft uitgebuit om zijn collectie op te bouwen. Wel hebben de vroegere jezuïetenbibliotheken inspirerend gewerkt bij zijn aankooppolitiek : getuige

daarvan het feit dat hij vrijwel alle catalogi bezat van de verkoping van die bibliotheken in de Nederlanden. Tijdens de revolutionaire decennia profiteerde hij, net als alle andere bibliofielen van zijn tijd, van de opheffing van de kloosters en van de verbeurdverklaring van hun goederen. Daarnaast kocht hij natuurlijk ook op veilingen van privébibliotheken (zijn pronkstuk, het handschrift *Tres tractatus* van Gilles Li Muisis, was afkomstig van de verzameling van C. F. de Nelis) en deed hij een beroep op handelaars te Rijsel, Kortrijk, Brugge en Ieper. Uit de analyse van zijn boekenverzameling blijkt overduidelijk de lokaal-historische belangstelling van deze *historien du dimanche*, wiens publikaties over de stad en kasselrij Kortrijk in de dertiende en veertiende eeuw o.m. Conscience wisten te inspireren. Dat hij zijn bibliotheek helemaal zelf heeft opgebouwd, verklaart waarschijnlijk het overwicht van achttiende-eeuwse boeken, terwijl nauwelijks enkele incunabelen de rekken sierden. De rijkdom van zijn collectie was vooral te danken aan een aantal handschriften van uitzonderlijke kwaliteit. De bibliotheek van G.V. is één van de zeldzame achttiende-eeuwse collecties, die integraal bleven bestaan. Tot vandaag toe wordt ze bewaard in de Stedelijke Openbare Bibliotheek te Kortrijk. Heel wat elementen ervan waren op de expo te zien, en worden voor een breed publiek getypeerd in de catalogus. Specialisten zullen uit de beschrijving van de stukken niets nieuws leren, en men kan zich afvragen of Foppens' *Bibliotheca Belgica* wel een plaats verdient naast andere, meer zeldzame werken. Maar afgezien daarvan is dit een verzorgd boekwerk geworden, waarin ook ruim aandacht wordt besteed aan het Kortrijkse stadsbeeld in de eerste helft van de negentiende eeuw. [P. D.].

1502. - G. J. JASPERS. *De Correspondentie tussen Hoffmann von Fallersleben en Jacobus Koning in de Haarlemse Stadsbibliotheek* in *De Boekenwereld*, 4, 1988. p. 66-79, ill.

De Haarlemse Stadsbibliotheek bezit 42 incunabelen uit de collectie van de Amsterdamse bibliofiel Jacobus Koning (1770-1832). 7 daarvan kon Koning verwerven van Hoffmann von Fallersleben, die hem in 1821 bezocht en met hem in correspondentie bleef. Beide verzamelaars ruilden nogal wat stukken; daarvan getuigt de Silezische provenance van een aantal der besproken incunabels (Hoffmann was sinds 1823 custos van de universiteitsbibliotheek te Breslau). Als appendix bij het goed gedocumenteerde artikel zijn 6 brieven (3 van elke correspondent), aanwezig in de Haarlemse Stadsbibliotheek, diplomatisch afgedrukt. [W. W.].

Zie ook nrs. [1362](#); [1689](#)

1503. - J. K. F. VAN BERKEL, *De collectie Anny Antoine-Louis Koopman in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag* in *De Boekenwereld*. 5, 1989, p. 117-122, ill. Ter nagedachtenis aan zijn verloofde Anny Antoine (een lerares Frans, (U 1933) bouwde L. Koopman (U 1968) een verzameling Franse literatuur op in bibliothele exemplaren, die hij aan de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage legateerde. Uit de rente van een kapitaal dat hij tegelijkertijd schonk wordt de collectie thans nog aangevuld met nadruk op het geïllustreerde boek met literaire inhoud, vooral uit Frankrijk na 1900. De verzameling telt thans ca. 7000 delen. [W. W.].

Zie ook nr. [1504](#)

1504. - J. K. F. VAN BERKEL, *In liefde verzameld. Franse belletrise in bibliothele uitgaven uit de collectie Anny Antoine-Louis Koopman*. Met medewerking van Paul VAN CAPELLEVEEN, Johanneke VAN DORP en Veronica VAN VERSCHUER en een bijdrage over de boekbanden door Rens Top. -'s-Gravenhage Koninklijke Bibliotheek, 1989. - 119 p.: ill.; 22 cm. - (Tentoonstellingscatalogi en -brochures van de Koninklijke Bibliotheek, nr. 31). - ISBN 90-6259-085-3

Naast de biografieën van Anny Antoine en Louis Koopman (cf. [nr. 1503](#)) bevat deze catalogus de geschiedenis van de collectie; zij was sterk getekend door

actualiteit, persoonlijke voorkeur en kennissenkring, terwijl ook de Parijse boekhandel, waarlangs Koopman zijn aankopen plaatste, diens politiek voor een deel bepaalde. Thans wordt de collectie aangevuld tot een representatief geheel van Franse belletrise uit de periode 1900-1950 in geïllustreerde beperkte oplagen. De huidige catalogus bevat een keuze, geordend volgens illustratoren, uitgevers, motieven en auteurs. [W. W.]

1505. - Muriel VERBEECK, *Les bibliothèques de Liège de 1789 à 1914* in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 49, 1988, nr. 1-2, p. 103-126.

De eerste openbare stedelijke bibliotheek werd te Luik opgericht in 1732. Zij werd ondersteund door prins-bisschop Karel van Veldbruck via een soort van legaal depot. Deze bibliotheek werd op het einde van de 18de eeuw door de Fransen aangeslagen en over bibliotheken van de Franse departementen verspreid. Een nieuwe bibliotheek werd samengesteld uit de resterende bestanden van religieuze instellingen uit het voormalige prinsbisdom. Bij de stichting van de Luikse universiteit werd de collectie aan haar zorgen toevertrouwd. In 1862 startte de stad een 'bibliotheque populaire' voor de verspreiding van kennis onder het gewone volk; deze bibliotheek breidde zich uit via filialen. In 1908, na het gereedkomen van een nieuw centraal gebouw, werden de boeken, die in 1816 aan de universiteit toevertrouwd waren, terug in het stedelijk bezit opgenomen. [W. W.]

1506. - Werner WATERSCHOOT, *Luxe-exemplaren van De Borchgrave 'Gedichten' (1861)* in *Huldenummer prof. dr. Ada Deprez aangeboden bij haar zestigste verjaardag*. - Gent, 1988, p. 235-245 (Studia Germanica Gandensi 16). - ISSN 0081-6442.

In 1861 drukte I. S. van Doosselaere te Gent de *Gedichten* van Petrus Judocus de Borchgrave (1758-1819). Er is een lijst van 236 intekenaren. Twee oplagen werden voorzien : een gewone, gebrocheerde in een lichtroze omslag, en een luxe oplage. Deze laatste is gekenmerkt door een andere papiersoort, een enigszins andere behandeling van illustratiemateriaal, maar vooral door de band van de hand van Joseph Bisez te Brussel. [E. C.-I.]

1507. - P. J. BUIJNSTERS, *Het Nederlandsch Verbond van Boekenvrienden. Een vergeten hoofdstuk uit de geschiedenis van de bibliofilie* in *De Boekenwereld*, 5, 1989, p. 106-111, ill.

Na de oprichtingsvergadering van dit Verbond op 28 feb. 1925 werd C. P. Burger, oud-bibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam tot voorzitter aangesteld. Van bij het begin manifesteerden zich verschillende standpunten : sommige leden wensten een soort culturele volksuniversiteit, anderen hadden wetenschappelijke, puur-technische of bibliofiele ambities. Op initiatief van Burger werd tussen 1926 en 1932 enkele keren een tentoonstelling georganiseerd van de 50 beste in Nederland vervaardigde boeken van dat jaar. Na enkele wisselingen in het bestuur en door de ongunstige tijdsomstandigheden kwam de vereniging in 1942 de facto aan haar einde. [W. W.]

1508. - Cees VAN DIJK, *M.B.B. Nijkerk, book collector* in *Theatrum Orbis Librorum* .... p. 394-401 (cf. [nr. 1339](#)).

Bij de aanleg van zijn collectie had de Amsterdamse bibliofiel Nijkerk (1894-1987) vooral oog voor de typografie ; vandaar zijn belangstelling voor bibliofiele reeksen als die van de Zilverdistel, Kunera Pers, Palladium, Trajectum a Mosam. Een deel van zijn collectie gaf hij in bruikleen aan het Stedelijk Museum te Amsterdam ; de keuze werd gemaakt door S. H. de Roos en Dick Dooijes (cf. [nr. 1480](#)). Tijdens een verblijf voor zaken te Brussel (1921) kwam hij in contact met A. A. M. Stols en Jan Greshoff. Zo ontstond de bibliofiele reeks 'Ursa Minor', waarin negen delen verschenen. Greshoff koos de teksten, Stols zorgde voor de lay-out en Nijkerk financierde de onderneming. Deze interessante bijdrage steunt

op materiaal uit het Archief Stols in de Haarlemse Stadsbibliotheek en op bijkomende informatie van D. Dooijes. [W. W.].

1509. - Mathieu LOMMEN, *S. H. de Roos, The Studio en Verwers blikfabriek in Drukwerk in de marge*. Bulletin 17, 1989, p. 25-32, ill.

Uit 1904 zal vermoedelijk de 'Inventaris-boeken' dateren die de letterontwerper De Roos voor eigen gebruik aaniegde. Lommen somt een aantal titel op die De Roos in zijn bibliotheek had staan. Hij gaat in op   daarvan, *The Studio* dat hem een inspiratiebron zal zijn geweest tijdens de luttele jaren (1903-1907) toen De Roos ontwerpen voor blikken dozen maakte. [E. C.-I.].

1510. - A. VAN ELSLANDER, *Willem de Vreese* (1869-1938). *Een bio-bibliografische schets in Wetenschappelijke Tijdingen*. 47, 1988, p. 169-183, p. 219-227.

Sterk gedocumenteerd overzicht van leven en werk van deze bekende geleerde. De klemtoon ligt in zijn wetenschappelijke bedrijvigheid op zijn talrijke publikaties en op de Bibliotheca Neerlandica Manuscripta; daarnaast wordt ook De Vreeses politieke stellingname in 1916 en de consequenties hiervan niet uit het oog verloren. In bijlage twee belangrijke documenten : een brief van gouverneur-generaal von Bissing (16 mei 1916) aan de toen nog weigerachtige De Vreese en de tekst van De Vreeses toespraak bij zijn afscheid te Rotterdam (31 jan. 1934). [W. W.].

1511 - Jos A. A. M. BIEMANS, *Vijftig jaar BNM in de Leidse UB : uitgegeven in het kader van een tentoonstelling gehouden in de Universiteitsbibliotheek te Leiden van 1 tot 30 mei 1989*. - Leiden: Universiteitsbibliotheek, 1989. -[59] p. ill., portr.; 21 cm. - (Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek, 3). - ISBN 90-6385-147-2.

Tentoonstelling en begeleidende publikatie n.a.v. de overdracht, nu vijftig jaar geleden, aan de Leidse UB van de Bibliotheca Neerlandica Manuscripta. Dit levenswerk van de Vlaming Willem de Vreese (U 1938), tussendoor ook nog bibliothecaris, is sedert 1939 toegankelijk voor filologen, codicologen en bandenvorsers, voor zover het Nederlandse manuscripten betreft. Het waardevolle van Biemans' initiatief is - en dat komt in deze brochure erg goed tot uiting - dat hij de vorser als het ware een handleiding bezorgt : hoe is dit apparaat opgebouwd en vooral hoe is het ontsloten : hoe kan men er in zoeken, wat kan men er van verwachten. Enkele voorbeelden illustreren dit sprekend. [E. C.-I.].

1512. - S. A. J. VAN FAASSEN, *Cyriel Buysse en de Nederlandse uitgever C. A. J. van Dishoeck. I : 1905-1914 in Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, 4, 1988, p. 7-38, - ill.

Interessante en deskundige bijdrage over de contacten tussen auteur en uitgever, gesteund op Buysse's brieven (192 stuks) aan Van Dishoeck (de brieven van V. D. aan B. zijn verloren gegaan). In de geselecteerde brieffragmenten komt B. naar voren als een alert zakenman. V   r V. D. had hij reeds bij een hele reeks Noord-Nederlandse uitgevers titels laten verschijnen ; zijn keuze in 1905 lijkt dan ook om pragmatische redenen gebeurd te zijn. In de brieven is hoofdzakeijk sprake over honoraria, herhaaldelijk wordt de uitgever op nieuw te verwachten werk geattendeerd. B. had aandacht voor de uiterlijke vorm van zijn boeken : over het bandontwerp van Herman Teirlinck voor zijn roman 'Het leven van Rozeke van Dale' is hij weinig enthousiast (p. 20). Interessant is zijn positieve reactie op de nieuwe letter voor 'De nachtelijke aanranding' (1912) : het boek is gezet uit de Hollandsche Mediaeval van S. H. de Roos, die juist in dat jaar was uitgebracht door lettergieterij Amsterdam v.h. Tetterode. Samen met zijn permanente aandacht voor de boekomslagen bewijst dit dat B. zich wel erg met zijn boeken bemoeide. [W. W.].

Zie ook nr. [1697](#)

1513. - Th. A. P. BIJVOET, *Over de geschiedenis van uitgeverij De **Gemeenschap** in Teruggedaan ....* p. 36-44 (cf. [nr. 1490](#)).

Gesticht als uitgeverij van het bekende gelijknamige tijdschrift in 1925 door drie vennoten, onder wie Albert Kuyle (ps. van L. M. A. Kuitenbrouwer) als beherend vennoot. Het fonds droeg een duidelijke, hoewel niet uitsluitend katholieke signatuur. Charles Nypels zorgde vanaf 1927 voor de uiterlijke vorm (letters van S. H. de Roos, houtsneden van Cantr). Door financiële moeilijkheden werd de relatie met Leiter-Nypels onmogelijk en werd als drukker Lumax (onder leiding van A. M. Oosterbaan) te Utrecht aangezocht. Zijn typografische vormgeving sloot aan bij de strak-zakelijke stijl van b.v. Piet Zwart. Ook toen bleef commercieel succes uit. Na Kuyles vertrek (1932) verslechterde de toestand nog meer. In 1941 nam Het Spectrum te Utrecht het Gemeenschapsfonds over. Interessante bijdrage, gebaseerd op archivalische bescheiden van alle betrokkenen. [W. W.].

1514. - B. P. M. DONGELMANS, *Een boekwinkel te **Rotterdam** anno 1825 in De achtervolging voortgezet*. Opstellen over moderne letterkunde aangeboden aan Margaretha H. Schenkeveld onder redactie van W. F. G. Breekveldt. J. D. F. van Halsema, E. Ibsch, L. Strengholt. - Amsterdam : Bert Bakker, 1989, p. 71-85. J. L. A. Immerzeel (1801-ca. 1870), oudste zoon van de bekende uitgever Johannes Immerzeel Jr., begon een boekhandel te Rotterdam in mei 1825. Daarvan wordt in juli 1825 een inventaris opgesteld (ter gelegenheid van een procuratie, aan vader Immerzeel verstrekt). Aangezien de zaak pas gestart was, bestaat de voorraad uit recent materiaal. Er zijn 463 titels die 2.311 boeken uitmaken, hoofdzakelijk Franse (nr. 1-250) en Hollandse (nr. 262-418) werken (de zaak heette een 'Franse boekhandel' te zijn). Identificatie van de Nederlandse titels wijst op een beperkt aantal leveranciers; de Franstalige uitgaven komen bijna alle van Parijse uitgevers (weinig uit de Zuidelijke Nederlanden : van A. Wahlen en P. J. de Mat te Brussel, van G. de Busscher te Gent). Van een aantal Franse werken is meer dan één editie voorhanden (b.v. La Fontaine), bij Nederlandse werken nauwelijks (Heimers). Het Franse aanbod is het meest representatief; Verlichting en Romantiek zijn gelijkelijk aanwezig. Bij de Nederlandse voorraad ontbreken Vondel en Cats. De zaak was overwegend gericht op een letterkundig geïnteresseerd en/of ontwikkeld publiek. Goede studie op basis van archivalisch materiaal. [W. W.].

1515. - Frank DE GLAS, *Nieuwe lezers voor het goede boek. De **Wereldbibliotheek** en **Ontwikkeling/De Arbeiderspers** voor 1940*. - Amsterdam : Wereldbibliotheek. 1989. - 336 p. : ill.: 22 cm. (Historische Reeks). --ISBN 90-284-1554-8. Fl. 49.50.

Goede empirische studie over twee uitgeverijen waarvan het opzet identiek was: het verschaffen van goede boeken tegen een voordelige prijs aan een nieuw publiek. De Wereldbibliotheek werd gesticht door Leo Simons in 1905 en gaf in de periode 1905-1938 1333 titels uit. Ontwikkeling was een initiatief van de SDAP (Sociaal Democratische Arbeiders Partij in Nederland) in 1915, het partijbestuur stelde dan ook de directie van de uitgeverij aan. In 1929 werd Ontwikkeling ingelijfd bij De Arbeiderspers, die de hele socialistische pers, kranten inbegrepen, groepeerde. Tussen 1916 en 1939 publiceerde Ontwikkeling/De Arbeiderspers 1070 titels. De Wereldbibliotheek ondervond tegenkanting van uitgeverij en boekhandel door haar goedkope politiek en rechtstreekse verkoop aan abonnees. In de eerste jaren trok zij een aantal auteurs aan, die grote successen bleken te zijn, maar na 1930 raakte de uitgeverij achterop in het literaire debat. Ontwikkeling/De Arbeiderspers maakte een sterke groei door en beschikte over een steviger structuur voor de verkoop dan de Wereldbibliotheek: zij had een net van colporteurs, die ook op andere gebieden van de socialistische beweging actief waren en hun publiek rechtstreeks bereikten en beïnvloedden. Hierdoor en dank zij de vervlechting met de socialistische dagbladers kon de uitgeverij de crisisjaren na 1930 doorstaan en haar productie

kwalitatief op peil houden.

Deze studie is in hoofdzaak sociologisch gericht: zij bestudeert de werking van de uitgeverijen als bedrijven en de evolutie van hun respectieve fondsen tegen de achtergrond van de verkoopcijfers. Aangaande de Wereldbibliotheek worden twee gegevens van boektechnische aard vermeld : in de beginperiode werden ontwerpen van boekomslagen geleverd door S. H. de Roos en Wilm Klyn en rond de jaren 1920 droeg de grafisch ontwerper Herman Hana bij tot de boekverzorging. [W. W.].

1516. - Cornelis REEDIJK. *Festina lente. Noch einmal .. Johan Huizinga, Werner Kaegi und ihr Erasmus in Het oude en het nieuwe boek ....* p. 319-354 (cf. [nr. 1306](#)).

Deze studie is het vervolg op Reedijks bijdrage in het Liber amicorum Herman Liebaers. Toen beschikte hij nog niet over Huizinga's brieven aan Kaegi, thans wel (137 stuks) - hoewel niet de complete briefwisseling van beide geleerden bewaard gebleven is. Dit is een secuur, levendig, bijwijlen humoristisch (p. 336) verslag van de wordingsgeschiedenis van een vertaling : de Duitse versie, door Kaegi, van Huizinga's Erasmus voor de Baselse Firma Benno Schwabe & Co. Tussen het eerste contact van de uitgeverij met Huizinga (juli 1924) en het verschijnen van het boek (aug. 1928) lag meer tijd dan alle betrokkenen wensten - een klassiek gegeven voor wie met het uitgeven van boeken vertrouwd is. De briefwisseling is niet alleen belangrijk voor de wording van de editie in kwestie : Huizinga blijkt een goed oog in typographicis te bezitten ; hij had dan ook reeds vroeger een beroep op S. H. de Roos gedaan (p. 337). [W. W.].

Archives et bibliothèques de Belgique - Archief- en bibliotheekwezen in België, dl. LXI (1990), nr. 3-4 pp. 567-648: nrs. 1517-1705.

[Go Top](#)

KRONIEK VAN HET GEDRUKTE BOEK IN DE NEDERLANDEN TOT 1940

-16-

Afgesloten op 15 december 1990

door

Elly COCKX-INDESTEGER (Brussel)

Pierre DELSAERDT (Leuven)

Raf Van LAERE (Hasselt)

Jeroom MACHIELS (Gent)

Marcus de SCHEPPER (BRUSSEL)

Werner WATERSCHOOT (Gent)

Redactieadres: E. Cockx-Indestege,
Koninklijke Bibliotheek, Keizerlaan 4,
B-1000 Brussel

Na de algemeenheden zijn de notities chronologisch gerangschikt en per thema of onderwerp (in vetjes) volgens een vast schema gegroepeerd: 1. Literatuurbericht en Vakwoordenboeken; 2. Bibliografie (methodologie en repertoria); 3.

Drukmetaal; 4. Zetten en drukken; 5. Drukkers, steden, regio's; 6.

Boekillustratie; 7 Boekband; 8. Bibliotheken en Bibliofilie; 9. Boekhandel en

Uitgeverij; 10. Onderwerpen.

De lezers van de Kroniek worden er aan herinnerd dat zij de redactie attent kunnen maken op recent verschenen publikaties en haar overdrukken van eigen artikelen kunnen doen toekomen. Een en ander wordt in dank aanvaard.

1517. - *Gutenberg-Preis der Stadt Mainz und der Gutenberg-Gesellschaft verliehen an Lotte Hellinga-Querido, London, am 24. Juni 1989.* - Mainz:

Gutenberg-Gesellschaft, 1990. - 83 p.: portr.; 23 cm. - (Kleiner Druck der Gutenberg-Gesellschaft; N 108). - ISBN 3-7755-2108-9.

De verlening van de eervolle Gutenbergprijs aan de befaamde en velen onder ons bekende incunabuliste Lotte Hellinga, gaf prof. dr. Severin Corsten, ere-directeur van de Stadt- und Universitätsbibliothek te Keulen, de gelegenheid een laudatio te houden, die zeer lezenswaard is. Het dankwoord van de 'Preisträgerin' is het eveneens. [E. C.-I.].

1518. - J. F. HEIJBROEK, *Herman de la Fontaine Verwey 1903-1989* in *De Boekenwereld*, 6. 1990, p. 78-83. ill.

Van weemoed doordrongen in-memoriam voor de grote boekengeleerde en -liefhebber, die o.m. mee aan de wieg stond van het tijdschrift *De Boekenwereld*, *Tijdschrift voor boek en prent*. J. F. Heijbroek beschrijft in vogelvlucht de afkomst van Herman de la Fontaine Verwey, zijn bijzondere interesse voor het Franse en het Amsterdamse antiquariaat (Paul Jammes, resp. de familie Israel), zijn carrière aan de Groningse en de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek en zijn aanspouwelijk onderricht als bijzonder hoogleraar in de wetenschap van het boek en de bibliografie. Men kondigt een posthume bundel aan van zijn *Herinneringen van een bibliothecaris*. waarvan hij er 21 heeft kunnen publiceren in *De Boekenwereld*. [P. D.].

1519. - Wolfgang VON STROMER. " *Der Piccard* "-*Findbücher der Wasserzeichen* in *IPH Information*. 1989, p. 119-136.

Peter Amelung, *Nachruf auf Gerhard Piccard (1909-1989)* in *Gutenberg-Jahrbuch* 1990, p. 386-391.

Twee necrologieën van Gerhard Piccard (1909-1989), de auteur van de indrukwekkende reeks *Findbücher* waarin overtekeningen van watermerken systematisch zijn samengebracht, gereproduceerd en van archivalische data voorzien. Aansluitend bij von Stromers tekst publiceert Fr. Schmidt de "Bibliographie der Veröffentlichungen des Wasserzeichenforschers und Papierhistorikers Gerhard Piccard " (p. 131-136). [E. C.I.].

1520. - *Bibliographie der Buch- und Bibliotheksgeschichte (BBB)*. Mit **Nachrichten** ... Bearbeitet von Horst MEYER. - 1985: 5. 605 p., 1986: 6. 604 p.; 1987: 7, 626 p., 1990: 8, 628 p. - ISBN 3-923526-05-9. 3-92352606-7; 3-923526-07-5; 3-923526-08-3.

Is niet beperkt tot de Duitse regio. Cf. *Kroniek* 13 [nr. 957](#).

Zie ook nr. [2150](#)

1521. - *Lexikon des gesamten Buchwesens - LGB* -. Herausgegeben von Severin CORSTEN [et al.]. - Stuttgart: A. Hiersemann. - 1989-1990. Band 2. Lieferung 16: Federleichtdruckpapier - Foster (p. 561-640). Band 3. Lieferung 17: Fotochemigrafische Verfahren - Funktionen des Buches (p. 180), Lieferung 18: Funktionsausgliederung - Gespräche (p. 81-160), Lieferung 19: Gespritzte Papiere - Graphische Systeme (p. 161-240).

Hierin te noteren Fötis, François-Joseph (G. Gabel). Fingerprint (S. Corsten), Gavere, van (Schmidt-Könsemüller); Gent (G. Gabel); Ghelen. Johann Peter van (W. Neuheuser); Ghemert, Govert van (F. A. Janssen); Goeree, Jan (Red.); Goes, Mathias van der (J. L. Flood); Goethals, Félix Victor (A. Rouzet). [E. C.-I.].

1522. - *Nationaal biografisch woordenboek*. 13. - Brussel: Paleis der Academiën, 1990. - ISBN 90-6569-013-1.

Te vermelden vallen artikelen over enkele drukkers, uitgevers of boekhandelaars: Jan Emile Bouchery, 19de e. (J. Verschaeren). verschillende leden van de familie Ceysens. 19de-20ste e. (F. van Vinckenroye), Camille Moeyaert, 19de-20ste e. (F.

van Campenhout), Willem de Neve, 17de e. (A. Schouteet). Martha van de Walle, 20ste e. (P. J. Verstraete). Tenslotte wijdt A. van Elslander een lange notitie aan Willem de Vreese, codicoloog en bibliothecaris. [E. C.-I.].

1523. - *Des révolutions de Waterloo. Bibliographie sélective d'histoire de Belgique (1789-1815)*. Sous la direction de Claude BRUNEEL. - Brussel, 1989. - 402 p.; 24 cm. - (Archief- en Bibliotheekwezen in België; extranummer 36). - BF. 900.

Drie hoofdstukken van deze breed opgezette kritische bibliografie kunnen van nut zijn voor de boekhistoricus die wat meer wil vernemen over de revolutionaire en de Napoleontische jaren in België: " Littérature francophone " (J.L. Pire. p. 361-371), " Littérature néerlandaise (1792-1814) " (J. Huyghebaert, p. 373-376, louter literatuurlijst, zonder commentaren), en vooral "La presse et les courants d'opinion " (J. Vercruyse, p. 377-388). In laatstgenoemde bijdrage worden vooral persstudies opgesomd en kort getypeerd, maar ook artikels en werken over almanakken en boekdrukkers. De lijsten laten overigens vooral zien hoe lacunair onze kennis van deze periode is gebleven. [P. D.].

1524. - Jean-François GILMONT, *Le livre, du manuscrit à l'ère électronique*. - Liège: Centre de Lecture Publique de la Communauté française. 1989. - 116 p. ill.; 24 cm. - (Bibliothèque élémentaire du bibliothécaire; 1). ISBN 2-87130-019-4. BF 560.

De titel geeft precies weer waar het om gaat: **g**eschiedenis van het gedrukte boek, maar wel een inleiding daartoe: **m**aterialen en **t**echnieken waarmee een boek wordt gebouwd en alles wat daarbij komt kijken, zoals werkverdeling, financiële en economische structuren, afzet, censuur. Enkele beschouwingen over correctie, analytische bibliografie en bibliofilie ronden deze cursus (voor wie bestemd ?) af. Bewust is niet gekozen voor een encyclopedische, systematische aanpak; daarom ook is de literatuuropgave uiterst beknopt gehouden **i**n hoofdzaak Frans gericht. Een lezenswaardig boek, voornamelijk omwille van de benaderingswijze door de auteur van deze materie. [E. C.-I.].

1525. - Jacques DEVOLDER, *Algemene bibliografie van publicaties uitgegeven in de Zuidelijke Nederlanden voor de periode 1800-1829*. - Gent: Rijksuniversiteit te Gent, Centrale Bibliotheek, 1989. - 3 bdn. (xx, 1884 p.); 30 cm. - (Bijdragen tot de bibliotheekwetenschap: VI). ISBN 90-5223002-1. BF. 3.300.

In onze tijd van *teamwork* en informatisering mag het verwondering wekken dat nog zulk indrukwekkend geheel door **i**n man en zonder computer tot stand is gekomen. Met meer dan 19.000 referenties, waarvan bijna driekwart werd gecontroleerd op een concreet exemplaar, vormt deze bibliografie voortaan een onmisbaar instrument voor de historici, letterkundigen, bibliografen, ... die zich verdiepen in de eerste dertig jaren van de negentiende eeuw.

Het naslagwerk is eenvoudig opgevat, en beantwoordt daardoor al aan de voornaamste eis van de gebruiker. Het eerste gedeelte is algemeen en bevat dus alle boeken waarvan de auteur gekend is. Naast anonieme werken, almanakken, catalogi, kranten, weekbladen, periodieken en reeksen. De informatie die over deze publikaties wordt geboden, omvat naast auteur en titel de plaats en het jaar van uitgave, de uitgever, het formaat, de paginering, het aantal banden en illustraties, eventuele opmerkingen, de vindplaats met signatuur of een bibliografische aanwijzing. De titelbeschrijving is steeds uitvoerig, wat een zekere verkorting niet uitsluit.

Het tweede gedeelte kan volgens de auteur minder aanspraak maken op volledigheid. Het somt alle officiële (gedrukte) documenten op die uitgingen van het kerkelijk en wereldlijk gezag, gerangschikt per bisdom, resp. per provincie, departement, stad, bestuur enz. Tenslotte volgen nog een persoonsnamenregister (met de personen die niet de auteur zijn van het werk maar wel in de

titelbeschrijving voorkomen) en een zakenregister. Dat is heel wat, een ware luxe voor de gebruiker, die het boek maar moet openslaan om zijn weg te vinden in de gedrukte productie van een bewogen periode!

Enkele schoonheidsfoutjes zijn er wel. We zouden ze typisch Belgisch willen noemen: waarom moest de Koninklijke Bibliotheek te Brussel zondig als 'B. R.' worden afgekort? En waarom worden de officiële publikaties van het bisdom Doornik wel onder de hoofding 'Bisdom Doornik' gerangschikt, terwijl de stad Doornik in het zakenregister onder 'Tournai' moet worden gezocht? De consequentie is ook wat zoek in de gebruikte afkortingen: 'zonder plaats' wordt als 's.l.' (sans lieu, *sine loco*?) afgekort, maar voor 'volgende dagen' wordt 'vvd.' gebruikt. Daarnaast is het de vraag waarom de registers plots geen kopregels meer krijgen, terwijl de twee basisgedeelten die wel hebben verdiend. Het werkt vooral remmend in het zakenregister, waar het vaak zoeken is naar het hoofdwoord. En getuigt het van luiheid als we ook graag een register op de uitgevers hadden gezien? Het werk had m.a.w. nog wat meer gebruiksvriendelijk kunnen zijn.

Ons voornaamste bezwaar richt zich echter niet tot de auteur van het werk, voor wie we trouwens niets dan bewondering hebben. Maar waarom werd deze bibliografie geen 'rijkere' uitvoering waardig geacht? Nu ziet het geheel eruit als een vulgaire - weliswaar uitgebreide - licentieverhandeling, terwijl het een belangrijk deel van ons patrimonium bevat en bedoeld is om de eeuwen te trotseren. Men had tenminste het voorwoord en de inleiding van de auteur op een wat aantrekkelijker manier kunnen voorstellen. In 1989 bestonden tekstverwerker en laserprinter wél al. [M. D. S. en P. D.].

1526. - *BPH - Belgian paper historians*. - Info: editie speciale, juni 1990 XV (Malmødy). p. 158-177, ill.

N.a.v. het 20ste internationaal congres van papierhistorici uitgegeven; met bijdragen van M. A. Arnould, *L'industrie et le commerce du papier à Bruxelles en 1864* (p. 161-162); J. de Gelas, *De sporen van de oudste Brabantse papiermolen?* (p. 163-166), met name die gelegen in het gehucht Tenbroek in Sint-Genesius-Rode, daterend uit de eerste helft van de 15de eeuw; D. van Coillie-Renard, *Le commerce du papier dans les Anciens Pays-Bas meridionaux du XVe au XVIIe s.* (p. 168-174), een (al te summier) uittreksel van een niet gepubliceerde studie; *L'industrie du papier en Belgique: évolution de la fabrication mécanique au cours du 19e siècle* (p. 175-176). [E. C.-I.].

1527. - Albert J. ELEN, *Het liep in de papieren: selectie nieuwe aanwinsten 1986-1989 van de papierhistorische collectie in de Koninklijke Bibliotheek*. - 's-Gravenhage: Koninklijke Bibliotheek, 1989. - 107 p.: ill.; 22 cm. -

(Tentoonstellingscatalogi en -brochures van de Koninklijke Bibliotheek; 32). - ISSN 0169-3557, nr. 32; ISBN 90-6259-086-1. Fl. 50.

De papierhistorische collectie van de Haagse KB is de afgelopen jaren uitgegroeid tot een van de belangrijkste documentatiecentra in Europa op het gebied van het papier. Papier in veelzijdig opzicht: oosters en westers, ongebruikte papersoorten, monsters, sierpapieren, literatuur over papierfabricage en -handel, watermerken.

Na de collectie van Henk Voorn, zelf een tijdlang aan de KB verbonden geweest, is in 1973 de collectie oosterse papieren van Ph. F. von Siebold en J. Cock Blomhoff verworven en in 1977 een grote verzameling sierpapieren van Guido Dessauer. De belangrijkste inbreng voor de boekhistoricus is evenwel de volledige watermerkdocumentatie van wijlen Theo Gerardy: plus minus 10.000 calques of overtekeningen en fotografische opnamen van watermerken, op systematische wijze, met bijhorend contra-merk, ketting- en waterlijnenaanzet geregistreerd. Dit zal ongetwijfeld een onderdeel moeten vormen van een watermerken-databank en anderzijds aanleiding geven tot een universeel genormaliseerde registratiewijze van watermerken. De tentoonstelling waaraan deze publikatie ten grondslag ligt, liep van 21 september tot 4 november 1989. [E. C.-I.].

1528. - Anthony HOBSON & Paul CULOT, *Italian and French 16th-century bookbindings. La reliure en Italie et en France au XVIe siècle*. - [Bruxellis]: Bibliotheca Wittockiana, 1990. - 181 p.: facsim.; 34 cm. - ISBN 2-87305024-1. BF. 4.900.

De eerste publikatie uit de verzameling van Michel Wittock is gewijd aan de zestiende-eeuwse Italiaanse en Franse banden: resp. 21 en 50 stuks, doorgaans van een zeldzaam hoog gehalte. Met de beschrijving en toelichting van twee uitmuntende deskundigen ter zake mag de Belgische bibliofiel Wittock zich waarlijk gelukkig prijzen. Na een uiterst summiere beschrijving van de inhoud (g?n bibliografisch formaat !) volgen een standaardbeschrijving van de band en opgave van al de vorige bezitters van het exemplaar, waarna dieper wordt ingegaan op het voorkomen en de al of niet bekende binder en op de geschiedenis van het exemplaar. Hierbij zijn soms nieuwe standpunten ingenomen en oudere herzien. Er is een register: helaas zijn er enkel de bezitters in opgenomen (de vet gedrukte namen zullen de opdrachtgevers zijn). Het is onjuist auteurs, anonieme titels, drukkers en uitgevers als onbelangrijk af te doen onder het mom dat het enkel om de band gaat: boek en band vormen g?n geheel. En dan zou men meteen zien dat namen als Manutius, Gryphe, Estienne meer dan eens in deze collectie aanwezig zijn, benevens g?n Plantijn. Deze statige publikatie is een zeer waardevol boek, gelukkig goed gedrukt (door Chauveheid in Stavelot) op getint papier en met reproducties van elke band, waarvan drie in kleur. (E. C.-I.).

1529. - Frans A. JANSSEN, *Auteur en drukker in de geschiedenis van de typografische vormgeving*: rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de boek- en bibliotheekgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam op dinsdag 24 oktober 1989. - Amsterdam: De Buitenkant. 1989. - 47 p.: facsim.. 21 cm. - ISBN 90-70386-291, ISBN (luxe) 90-70386305. Fl. 25. resp. 100.

Voorbeeldig gedrukt en uitgegeven plaquette - mag het anders? - over een erg aantrekkelijk onderwerp: de relatie tussen de auteur van een tekst en zijn typografisch vormgever. J gaat deze relatie na aan de hand van enkele voorbeelden: Schedels *Liber chronicorum*, Rolevincks *Fasciculus temporum*, Dee's *Monas hieroglyphica* en Euclides' *The elements of geometrie* met inleiding van dezelfde John Dee. In zijn besluit poneert J dat de **analytische bibliografie**, deels uitmakend van de archeologie van het boek, zich ook dient bezig te houden met de typografische vormgeving in het verleden; hij pleit o.m. voor het ontwikkelen van beschrijvingstechnieken 'die kenmerken van typografische vormgeving in gecondenseerde en geformaliseerde vorm vastleggen'. Het impliceert het bestuderen van een boek in zijn context (uitgeversfonds, provenance). [E. C.-I.].

1530. - A. F. ALLISON & D. M. ROGERS, *The Contemporary Printed Literature of the English Counter-Reformation between 1558 and 1640. An annotated catalogue*. Vol. I *Works in languages other than English*, with the collaboration of W. LOTTES. - Aldershot: Scolar Press, 1989. - xxviii, 291 p.; 24 cm. - ISBN 0-85967-640-4. 55.

Wegens de bijzondere geografische positie (eiland !) heeft de Engelse overheid publikaties van andersdenkenden lang kunnen onderdrukken. De concentratie van het boekbedrijf in Londen en de universiteitssteden Cambridge en Oxford dwong dissidenten in de clandestiniteit. Dat heeft dan ook een grote invloed gehad op de Contra-Reformatie. Geschriften van Engelse katholieken konden slechts in zeer beperkte mate en met grote risico's in Engeland worden gedrukt. Haast alles moest worden geïmporteerd via diverse smokkelroutes. Het drukken van Engelse teksten was echter geen sinecure op het vasteland, en bleef vaak het monopolie van Engelse emigranten (Fowler, Kellam enz.). Latijnse werken daarentegen konden overal verschijnen waar Engelse auteurs werkzaam waren of waar er op Engeland gerichte activiteiten werden ontplooid (Rome. Parijs enz.).

Het geheel vormt een uitgelezen domein voor bibliografische speurders. A. F. Allison (The British Library) en D. M. Rogers (Bodleian Library) hebben zich veertig jaar in de materie verdiept. In 1956 publiceerden zij *A Catalogue of Catholic Books in English printed abroad or secretly in England, 1558-1640* (Bognor Regis 1956 = *Biographical Studies*, vol. 3, nos. 3-4) - een echte aanvulling op de STC (Pollard & Redgrave).

Thans hebben zij het noodzakelijke complement gepubliceerd met de anderstalige drukken, hoofdzakelijk in het Latijn, als eerste deel van de definitieve inventaris. Een grondig herziene en aangevulde versie van de 'Engelse' catalogus uit 1956 zal later volgen. Het hier besproken eerste deel bevat twee groepen teksten: 1. werken van Engelse katholieken in andere talen dan Engels, Iers of Schots en 2. werken van niet-Engelse katholieken m.b.t. de positie van de katholieke kerk in Engeland. Chronologisch zijn de grenzen 1558 en 1640: de eerste datum omdat het aantreden van Elizabeth I katholieke publikaties illegaal maakte, de tweede is eerder van bibliografische aard, nl. aansluiting bij de STC, hoewel er ook inhoudelijke argumenten zijn (in het volgende decennium veranderde de binnenlandse religieuze politiek van de overheid grondig met de 'Civil War').

Met nadruk wijzen de samenstellers erop dat hier geen volledige auteursbibliografie worden geboden. Enkel titels i.v.m. de Engelse Contra-Reformatie worden opgenomen, zij het met ruime marges voor bv. filosofie of literaire activiteiten in de Engelse colleges en seminaries op het vasteland. Er is een speciaal teken om die auteurs aan te wijzen die ook in het Engels hebben gepubliceerd (en dus ook in deel II aan bod zullen komen). De catalogus bestaat uit twee onderdelen, in overeenstemming met hogervermelde criteria (Engelsen en niet-Engelsen). Op pp. 1-188 Engelse auteurs en corporaties, op pp. 189-211 Europese publikaties over 19 specifieke onderwerpen (bv. de excommunicatie van Elizabeth I). Per auteur komen aan bod: eigen werk (hoofdzakelijk in het Latijn), vertalingen van eigen Engelse en/of Latijnse teksten, editoriale activiteiten (bv. uitgaven van kerkvaders of als 'praeses' van theses) en afzonderlijke publikaties over de 'auteur' (met bv. in nrs. 762-814 de contemporaine teksten over Mary Stuart!). Corporaties zijn per plaats geordend: bv. Douai, Jesuits of Louvain, Irish Franciscans.

Iedere druk wordt als volgt beschreven: a. een verkorte titel die toch ruim genoeg is ter onderscheiding; b. bibliografische gegevens (formaat, aantal delen, impressum, gekende exemplaren en aantekeningen). Per nummer worden tot 15 vindplaatsen vermeld (slechts occasioneel met bibliotheeksignatuur), terwijl het '+'-teken aangeeft dat er nog meer bekend zijn. Meteen is de relatieve zeldzaamheid van elke druk duidelijk. In de aantekeningen komen aan bod: collatie indien titel/formaat, impressum identiek zijn (bv. nrs. 1255-56) of verwijzingen naar moderne edities en vertalingen.

Het geheel wordt ontsloten door registers op titels (een voortreffelijke eerste invalshoek!), op drukkers/uitgevers, een chronologische index en een voorbeeldig algemeen naamregister (met uitzondering van de hoofdwoorden van pp. 1-188): een bijzonder nuttig aspect is de vermelding van (religieuze) functies (bv. 'bishop of ...', 'S.J.' enz.).

De 1619 beschreven drukken vormen het resultaat van decennia-lange opzoekingen, met vertakkingen over heel Europa (en verder!). Meer dan vierhonderd bibliotheken werden aangeschreven of bezocht tot in plaatsen als Brno, Granada, Lugo, St. Mihiel, Walberberg; vele klooster- en seminariecollecties blijken vaak unieke exemplaren te bezitten. Heel veel niet-Engelse literatuur over het onderwerp is verwerkt (bv. E. Rombauts' studie uit 1933 over R. Verstegen). Onder de opgenomen vertalingen bevinden zich bv. Hongaarse en Poolse titels. Gelukkig hebben de samenstellers voldoende kruisverwijzingen aangebracht van de gelatiniseerde auteursnamen naar de echte Engelse of Ierse naam die als hoofdword werd gebruikt.

Door hun intensieve speurtocht hebben de auteurs een (gedeeltelijk) ondergronds propagandanetwerk aan het licht gebracht dat via het gedrukte boek heeft getracht

de publieke opinie in en buiten Engeland te beïnvloeden. We beschikken nu over betrouwbare (deel)bibliografieën van auteurs als Campion, Sander, Stapleton of Verstegen, van polemische en literaire werken over Mary Stuart enz.. van drukken uit Engeland, heel Europa, tot zelfs in India (Engelse Jezuiten te Rachol) en Peru (Lima).

De (Zuidelijke) Nederlanden komen uitgebreid aan bod, met Franse en Nederlandse vertalingen naast de alomtegenwoordige Latijnse teksten. Als drukkersplaatsen zijn hier te vermelden: Amsterdam, Antwerpen, Atrecht, Bergen (Hg.), Brugge, Brussel, Dendermonde, Doornik, Dowaaï, Gent, Ieper, Kortrijk. Leuven, Leiden, Luik, Mechelen, Rijsel en Sint-Omaars. De auteurs verdienen dan ook grote dank voor hun bijdrage tot een 'Bibliotheca Belgica' !

Een enkele kritische opmerking is hier op zijn plaats, vooral met het oog op de gebruikers. Juist in een onderwerpsbibliografie als deze wordt wat historisch samenhangt weer bij elkaar gebracht. Daarom is het jammer dat het register op drukkers en uitgevers enkel de huidige politieke situatie weerspiegelt. Zo komen de Nederlanden ('Low Countries') niet als geheel tevoorschijn en wordt de uiterst belangrijke Engelse katholieke activiteit te Dowaaï en St-Omaars onder Frankrijk gerangschikt. Dat levert een vertekend beeld op - de kerkelijke mentaliteit en activiteit was in de Zuidelijke Nederlanden anders ('Romeinse' en 'Spaanse') dan in de gallicaans-nationalistische Franse kerkprovincie. Helaas blijft het 19de-eeuwse Franse cultuurimperialisme retro-actief. Dowaaï en Rijsel waren geen Franse cultuurcentra vóór de achttiende eeuw, net zomin als Straatsburg en de Elzas dat waren. Wie vanuit deze bibliografie lokale situaties wil onderzoeken, dient zich dan ook van de contemporaine institutionele toestand bewust te zijn. Verwant hiermee is het eeuwige kunstmatige onderscheid 'Dutch/Flemish': zeker vóór 1640 zijn de talrijke (maar secundaire !) regionale verschillen niet eenduidig in twee 'talen' te scheiden - ook hier wordt een 19de-eeuws cultuurverschil (veeleer dan 'taal'-verschil) retro-actief aangewend. Bij Duitse vertalingen wordt het even grote (en dus relatief even kleine) onderscheid *niet* gemaakt (bv tussen 'Saksisch, Beiers of Oostenrijks'). Tot slot nog wat concrete suggesties. In het nr. 737 wordt met de initialen 'D.C.Q.' geen persoon bedoeld, wel de Latijnse epigrafische afkorting 'D[edicat] C[onsecrat] Q[ue]'. In nr. 222 wordt verwezen naar exemplaren in D en D7 - die laatste bibliotheek komt niet voor in de lijst op p. xiv.

Aanvullingen bijven mogelijk - zeker m.b.t. exemplaren. Zo bevat de recente catalogus van Matagne (kroniek [nr. 1618](#)) extra-exemplaren van o.m. nrs. 130, 170, 209, 1132-3. 1180-1, 1199, 1234, 1238, 1306-9. De erg slecht overgeleverde categorie van disputaties en theses zal nog wel eens wat nieuws opleveren. Uit eigen collectie kunnen wij volgende plano-druk toevoegen: PHILOSOPHIA. (...) Praeside Reuerendo P. Ignatio DER KENNIS, Societatis Iesu. Philosophiae Professore. Defendet Thomas AYNSCOMBE, eiusdem Societatis, Louanii in Collegio eiusdem Societatis die [16: in hs. toegevoegd] Augusti (...). Lovanii Anno M.DC.XXXII. Apud Viduam Henrici Hastenij.

A. F. Allison en D. M. Rogers hebben een voorbeeldige catalogus samengesteld die voortreffelijk toegankelijk is voor bibliografen en boekhistorici, onderzoekers van kerk- en cultuurgeschiedenis en al wie belang stelt in de Europese kerkgeschiedenis van Engeland. Zij verdienen daarvoor grote lof en dank ! [M. d. S.].

1531. - Marjan DAAMEN en Albert MEIJER, *Catalogus van gedrukte Nederlandse gelegenheidsgedichten uit de zeventiende en achttiende eeuw in de Zeeuwse Bibliotheek te Middelburg*. - Middelburg: Zeeuwse Bibliotheek. 1990. - 144 p.: ill. . 24 cm. - ISBN 90-72151-05-4.

J. Boumans catalogus van gelegenheidsgedichten in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage uit 1982 (Kroniek 9 [nr. 575](#)) krijgt terecht navolging. Terwijl A. Nieuweboer aan een vervolg tot 1800 werkt (zie Kroniek 15 [nr. 1341](#)), hebben ook andere bibliotheken dit belangrijke regionaal-bibliografische ontsluitingswerk

aangepakt. De Zeeuwse Bibliotheek (wetenschappelijk erfgenaam van de Provinciale Bibliotheek van Zeeland) bezit een verzameling van 441 Zeeuwse gelegenheidsgedichten, die ook de oorlogsramp van 1940 overleefde. In de inleiding wordt ingegaan op een curieuze groep huwelijksgedichten door Anthony Jansen, vader van de Vondelepigoon Antonides van der Goes. De titels van de drukken worden, hoewel niet integraal, toch 'ruim' geciteerd in chronologische orde. De collatie vermeldt formaat en aantal pagina's. Alle dichters worden vermeld (ook kenspreuken en initialen). Bibliotheeksignaturen en verwijzingen naar Bouman zijn terecht vermeld.

Het is opvallend hoezeer deze collectie de Haagse aanvult. Juist dit efemere drukwerk wil wel eens verloren gaan. Bibliografen vinden hier een rijke oogst (soms met verrassingen: mij was reeds het eerste nummer (Leiden, H. L. van Haestens) onbekend !). Het geheel is voortreffelijk ontsloten door een register op persoonsnamen, met een extra lijst van drukkers en boekverkopers naar plaats (1 buiten de Republiek: nr. 432 een gedicht van C. M. Spanoghe te Brussel gedrukt door G. Huyghe 'op de Kaese-Merkt'); voorts nog registers op de aard en de plaats van de gelegenheid, en op nummers afkomstig uit collecties van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen.

Alle lof voor de samenstellers en de Zeeuwse Bibliotheek, die een handige en keurig verzorgde catalogus hebben tot stand gebracht. [M. d. S.].

Zie ook nr. [1535](#)

1532. - J. A. GRUYS & C. DE WOLF. *Thesaurus 1473-1800: Nederlandse boekdrukkers en boekverkopers, met plaatsen en jaren van werkzaamheid = Dutch printers and booksellers, with places and years of activity.* - Nieuwkoop. De Graaf. 1989. - xxiii. 293 p.; 25 cm. - (Bibliotheca Bibliographica Neerlandica; 28). - ISBN 90-6004-403-7. Fl. 125.

Minder dan tien jaar na het verschijnen van de eerste *Thesaurus* in 1980 ligt een tweede editie op tafel: ze bevat aanvullend materiaal voor de periode tot 1700 en, geheel nieuw, betreft de hele achttiende eeuw erbij. Alles samen 5.730 namen van drukkers, uitgevers en boekverkopers in Nederland, waarbij nog een groot aantal variante naamsvormen moet gevoegd worden. Waarachtig een indrukwekkende nomenclatuur, die bij een eerste gebruik al spoedig vraagtekens in margine van Ledeboer gesteld, beantwoordt. Toch mogen we ons geen alomvattende nomenclatuur voorstellen, waar alle bekende namen in opgenomen zijn en waar de jaren en plaatsen van werkzaamheid aan de werkelijkheid beantwoorden. Immers, zoals voor de vorige editie van de *Thesaurus*, zijn de bronnen waaruit de auteurs hun gegevens hebben geput, de drukkerscatalogi van de vier grote Nederlandse bibliotheken (Den Haag, Amsterdam, Leiden. Utrecht) + de bibliografie voor de periode 1473-1540 (geheel) en voor 1541-1600 (gedeeltelijk) + een beperkt aantal bronnen voor de zeventiende en achttiende eeuw. Men mag aannemen dat voor de vijftiende en zestiende eeuw de volledigheid benaderd wordt. Tegen deze pragmatische aanpak kan men gewis niet veel inbrengen; het ideale, namelijk een biografisch woordenboek gesteund op enerzijds de bekende drukken, anderzijds op de (exhaustieve) literatuur is in deze tijd van personeels- en ander tekort misschien niet haalbaar. Wat hier is samengebracht, verdient slechts lof. Indien ik   bezwaar heb, dan ligt dat in de titel: die is misleidend omdat hij ons voorspiegelt dat deze thesaurus inderdaad allesomvattend is - wat hij dus *niet* is (zie de aangewende bronnen). De gebruiker weze dus op zijn hoede bij het raadplegen van de *Thesaurus*: de jaren van activiteit zijn niet noodzakelijk beperkt tot wat is opgegeven, namen en naamsvormen kunnen ontbreken. Dergelijke lijst zal permanent aan wijzigingen onderhevig zijn. In dit verband is te lezen de uitvoerige recensie met aanvullingen door Bert van Selm gepubliceerd in *Dokumentaal*, 19, 1990, p. 11-21. In de daaropvolgende aflevering van hetzelfde tijdschrift hebben de auteurs van de *Thesaurus* zelf *Aanvullingen op ...* gepubliceerd (p. 74-78).

Laat ons echter gelukkig zijn met deze nieuwe publikatie die naast de 'terminal' van elke catalograaf en beschrijver van oude drukken moet liggen, met Benzing,

Borsa, Rouzet en al de andere standaardwerken van dit soort. Stevig in blauw linnen gebonden zal het boek het komende decennium zeker overleven. [E. C.-I.]. Zie ook nrs. [1716](#); [1847](#); [2947](#)

1533. - W. COSTER en H. D. VAN DER STAAK, *De lezer tot gemak en mij tot voordeel: een Arnheems uitgevershuis 1739-1989*. - Arnhem: Gouda Quint, 1989. - 87 p.: ill.; 21 cm. - ISBN 90-6000-656-9. Fl. 29, 50.

In 1739 begon Gideon de Gast zijn Arnhemse uitgeversloopbaan die werd voortgezet door zijn zoon Louis. In de 19de eeuw volgden de Nijhoffs die zich in 1868 in Den Haag vestigden (zie Kroniek [nr. 1701](#)). Van 1868 tot 1913 leidde Paulus Gouda Quint uitgeverij en boekhandel. Thans is het een onderdeel van Kluwer. Aardig geïllustreerde studie. [M. d. S.].

1534. - *Geschiedenis van het boek, in het bijzonder te Deventer*. Catalogus van de tentoonstelling ter gelegenheid van de Hanze-dagen 1990 in de Stads- of Athenaeumbibliotheek 8 juni - 9 september 1990. - Deventer: Stads- of Athenaeumbibliotheek, 1990. - 40 p.: ill., 21 cm.

Summier gelegenheidsoverzicht van het geschreven en gedrukte boek te Deventer: van de vijftiende-eeuwse handschriften uit de kring van de Moderne Devotie tot de CD-ROM van Kluwer, getoond aan de hand van 145 stukken. De korte beschrijvingen vermelden wel de huidige signatuur van het getoonde exemplaar. Iets uitvoeriger worden belicht: almanakken (16de-20ste eeuw), Jan de Lat ("Konst-, Kaart- en Boekverkoper", 1724-1750), journalistiek, kinderboeken, ♠. E. Kluwer, Drukkerij De IJsel (W.O. II). Een korte aanloop naar een volledige Deventer-bibliografie (als voor Nijmegen -Kroniek nr. 1538)? [M. d. S.].

1535. - Margreet J. A. M. AHSMANN, *Collegia en colleges: juridisch onderwijs aan de Leidse Universiteit 1575-1630, in het bijzonder het disputeren*. Proefschrift Leiden. - Groningen: Wolters-Noordhoff/Egbert Forsten, 1990. - xii + 641 p.: ill.; 24 cm. - (Rechtshistorische studies. Nieuwe reeks; 1). - ISBN 90-6243-114-3. Fl. 95.

Onmisbaar basiswerk voor de geschiedenis van de Leidse universiteit. m.n. de rechtsfaculteit. De auteur had reeds eerder (Kroniek 11 [nr. 682](#)) een bibliografie gepubliceerd van de Leidse hoogleraren. Ook deze institutionele geschiedenis bevat belangrijk bibliografisch materiaal: een chronologische lijst van disputaties (p. 376-457, met op p. 383-384 een lijst van drukkers - helaas zonder verwijzing naar de nummers!) en een alfabetische lijst van carmina gratulatoria (p. 458-463). Telkens worden exemplaar of bibliografische bron vermeld. Mede daardoor is dit ook bronnenmateriaal voor de bibliografie van de **27 Leidse drukkers en uitgevers**.

Ter illustratie: van H. L. van Haestens worden er voor de periode 1606-1617 liefst 32 disputaties vermeld (in 46 exemplaren, waarvan 15 in de National Library of Scotland). Het overgrote deel hiervan was tot op heden volslagen onbekend. De sprongen in de tijd tussen de disputaties onderling laten slechts vermoeden hoeveel van dit gelegenheidsdrukwerk verloren is gegaan of nog op ontdekking wacht. Uit eigen bezit kunnen wij hier een disputatie toevoegen: 'Nr. 581bis / 12.5.1607 / Pollius, Gisbertus. De locatione et conductione / Praes.: Pynacker' (Pollius' carri♠re is te vinden op p. 531: deze disputatie was niet bekend vanuit het archiefmateriaal). De lijst van carmina gratulatoria kan nog worden aangevuld met het nummer 1 uit de Zeeuwse Bibliotheek (zie Kroniek [nr. 1531](#)), gedichten voor Henricus ten Haeff (Ahsmann p. 507). [M. d. S.].

1536. - Th. LUNSINGH SCHEURLEER, C. WILLEMIJN FOCK en A. J. VAN DISSEL, *Het Rapenburg: geschiedenis van een Leidse gracht*. - Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, Afdeling Geschiedenis van de Kunstnijverheid. 1986... - 6 dln.; 27 cm.

Een fascinerend project: de geschiedenis van een beroemde straat, huis per huis, van de oudste documenten tot de huidige bewoners. Hier valt bijzonder te

vermelden: deel V (1990; ISBN 90-6471-241-7; Fl. 55) met de huizen van Lowijs Elzevier, C. Plantijn en vele latere boekhandelaren/uitgevers. Bij de illustratie ook talrijke uitgeversmerken etc. Een goudmijn voor de geschiedenis van het **Leidse** boekbedrijf. [M. d. S.].

1537. - Pierre DELSAERDT, *Les règlements sur la production et la vente des livres, promulgués par l'ancienne université de Louvain; édition critique* in *Lias*, 17, 1990, p. 63-89.

Letter, papier en druk behoren van goede kwaliteit te zijn; één exemplaar zal goed gebonden worden naar wens van de bibliothecaris. Dit en nog veel meer kunnen we lezen in de tekstuitgave met toelichting, van de vijf reglementen uit 1644, 1690, 1702, 1716 en 1750 van de oude **Leuvense Universiteit**. Het beroep van kopiïst/drukker, binder en verkoper zou aantrekkelijk gemaakt worden door het te beschermen, niet echter zonder tegenprestatie. Bescherming, controle en belasting zijn de drie elementen die in de verschillende statuten en reglementen van de oude Leuvense Universiteit (1425-1797) werden opgenomen. Vanaf de zeventiende eeuw was o.m. het overmatig groot aantal drukkers in de stad de aanleiding om de voorschriften nauwkeuriger te formuleren dan voorheen het geval was. Deze bijdrage kadert in de werkzaamheden van de auteur aan een doctoraal proefschrift over de boekhandel in de oude Leuvense Universiteit, voornamelijk in de achttiende eeuw. [E. C.-I.].

1538. - Paul BEGHEYN en Els F. M. PETERS, *Gheprint te Nymeghen: Nijmeegse drukkers, uitgevers en boekverkopers 1479-1794*. - Nijmegen Nijmeegs Museum 'Commanderie van Sint-Jan': Gemeentearchief, 1990. -188 p.: omslag, ill., portr., facsim.; 31 cm. - (Catalogi van het kunstbezit van de gemeente Nijmegen; 6). - ISBN 90-6829-033-9. Fl. 25.

De geschiedenis van het boekwezen te Nijmegen was nog goeddeels onontgonnen terrein. Met deze publikatie is echter veel meer dan een aanzet geleverd. Twee mensen, met evenveel kennis als belangstelling en enthousiasme uitgerust, hebben gedurende enkele jaren gespit, materiaal verzameld en nu uitgewerkt: de oogst is rijk en het boek is prachtig geworden. We krijgen een overzicht van de geschiedenis van het gedrukte boek te Nijmegen tussen 1497 en 1794, een biografisch woordenboek van de Nijmeegse drukkers en uitgevers (47 in aantal) en van de Nijmeegse boekverkopers (28). Last but not least volgen de fondslijsten van de genoemde uitgevers ofte een Nijmeegse bibliografie.

Het belang van dit onderzoek ligt niet in de kwantiteit, zelfs niet direct in de kwaliteit, maar in het feit dat van deze kleinere doch historisch belangrijke stad zo weinig bekend was inzake de boekproductie. Hieraan is nu in hoge mate verholpen. In het Ten geleide volgen wij de onderzoekers in hun zoektocht naar de bronnen: de heuristiek heeft hen geleid langs bibliotheken, bibliografieën en catalogen, waarbij het Nijmeegse stadsarchief niet over het hoofd is gezien. In het historisch overzicht is aandacht besteed o.m. aan het gildelidmaatschap, de opdrachtgevers (de stad, de hertog van Gelre, de keizer - de Keizerlijke Rijksstad Nijmegen gaat trots op haar titel ! -, de Staten van Gelre, de Academie van het kwartier Nijmegen), verder de censuur (Lutherse boeken), privileges, de boekillustratie en de boekenveilingen (met catalogi vanaf de tweede helft van de 17de eeuw). Het 'biografisch woordenboek' is chronologisch geordend: van Gherard van der Leempt (1479) tot Clemens van Demmeltraat (4de kwart 18de eeuw) en van Daniel Tryssens (1555-91) tot Frans Lodewijk van Kalker (1792). Het nut van twee gescheiden lijsten zie ik niet in; de functie van drukker, resp. uitgever, boekverkoper is gemakkelijk na de naam aan te geven en daar komt bij dat in meer dan één geval de drie functies in één persoon verenigd zijn. Aan de weinig grijpbare maar toch reële, Nijmeegse, figuur van Gherard de Leempt kon misschien iets meer aandacht zijn besteed, met verwijzing naar de overigens in de Literatuurlijst geciteerde literatuur. De twee lijsten betekenen een belangrijke aanvulling voor de *Thesaurus*, de nomenclatuur van Nederlandse drukkers en

uitgevers (die per definitie niet volledig is omdat hij op het bezit van een aantal grote bibliotheken is gesteund). Daarop volgen de fondslijsten van de uitgevers met als laatste nummer de lijst van de verloren gegane Nijmeegse drukken waarvan de uitgever onbekend is maar het bestaan uit de literatuur is gebleken. Hierdoor krijgt deze publikatie een plaats naast Moes & Burger en soortgenoten. Elke titel is spellinggetrouw weergegeven, gevolgd door de collatie, de bewaarplaats en ev. bibliografische verwijzing. Meer is in dit stadium niet te verwachten. Een register heeft betrekking op de fondslijsten, het andere op vindplaatsen van Nijmeegse drukken. Tenslotte is er een lijst met de geraadpleegde bronnen en een literatuuropgave. Het ongewone maar royale formaat van deze publikatie heeft het mogelijk gemaakt veel afbeeldingen in de tekst op te nemen, zodat dit boek ook a.h.w. een typografisch album inhoudt: de verschillende houtsneden die het wapen van de stad, het kwartier of het hertogdom voorstellen; verder drukkersmerken, decoratieve vignetten, portretten en wat wij de gewone illustraties plegen te noemen. (Tussen haakjes, op het titelblad van 2.9 zijn wel degelijk *zeven* figuren te zien: van een alleen maar neus, ogen en voorhoofd!). Zoals de inhoud is ook de typografische vormgeving van dit boek voorbeeldig. Het gekozen formaat maakt het mogelijk van de voetnoten randnoten te maken wat de consultatie ervan ongetwijfeld bevordert en waardoor de regellengte van de tekst binnen de perken blijft. Het geheel is helder en overzichtelijk gezet, goed gedrukt en in een bijzonder fraaie kleurenlitho-omslag gestoken. Een opzet en een publikatie die beslist navolging verdient. [E. C.-I.].

Zie ook nrs. [1651](#); [1718](#); [1938](#); [2111](#); [2272](#); [2440](#)

1539. - P. G. HOFTIJZER, *De 'belabbering' van het boekbedrijf: de Leidse Officina Raphelengiana, 1586-1619* in *De Boekenwereld*, 7, 1990-1991, 1, September 1990, p. 8-19.

Boeiende beschrijving van de opkomst en (vooral) de ondergang van Plantijns Leidse vestiging: een zeer geleerde drukkerij, uitgeverij en universitaire boekhandel. De auteur werkt aan een editie van de correspondentie van de Raphelengii met het Antwerpse zusterbedrijf der Moretussen. [M. d. S.].

1540. - J. H. LANDWEHR, *De VOC in de wereld van het boek: sponsor en uitgever* in *De Boekenwereld*, 6, 1989-1990, 4, mei 1990, p. 134-146, facsim. Voorstelling van publikaties voor en door de Verenigde Oost-Indische Compagnie uitgegeven in de periode 1602-1827: administratieve documenten en catechismussen in verscheidene talen, maar ook lectuur en gelegenheidsliteratuur in Batavia, Colombo etc. De auteur kondigt ook een volledige bibliografie van deze uitgaven aan. [M. d. S.].

Zie ook nr. [1846](#)

1541. - *Middeleeuwse handschriftenkunde in de Nederlanden 1988; verslag van de Groningse codicologendagen 28-29 april 1989*. Uitgegeven door Jos M. M. HERMANS. - Grave: Alfa, 1989. - 346 p.: ill., facsim.; 26 cm. - (Nijmeegse codicologische cahiers; 10-12). - ISBN 90-7040-730-2. Fl. 70.

Bijzondere aandacht is aan het penwerk besteed, een vorm van **boekdecoratie** die niet enkel in handschriften maar ook in vroege drukken voorkomt; vandaar het belang van deze publikatie ook voor bibliologen. Met name te vermelden zijn volgende bijdragen: 1. J. M. Holsmann, *Penwerk: een eigen vorm van boekdecoratie in vijftiende-eeuwse Noordnederlandse handschriften* (p. 13-28). Schrijfster ontleedt de penwerkdecoratie in haar technische (tracé, contrasten, kleuren, arceringen, hoogsels, enz.) en functionele (relatie tot de initialen, tot de tekst) aspecten. 2. Idem, *Penwerk in opbouw: codering als beschrijvingsmethode voor de structuur van marginaal penwerk* (p. 45-58). 3. J. Hermans, *Laatmiddeleeuwse boekdecoratie en penwerk in Noordnederland: methodologische overwegingen bij een 'atlas' van Groningse boekversiering alsmede een beknopte bibliografie* (p. 29-44). Twee rubricatoren, Johannes Klover

(1490) en de monogrammist F. G. (1512) hebben drukken gedecoreerd; overigens is te Groningen nog naamloos penwerk uitgevoerd in incunabelen. 4. J. W. Klein, *Marginale problemen .. penwerk in enkele Goudse handschriften en drukken* (p. 97-114). K staat wat langer stil bij het penwerk in het Goudse ex. van Leeus *Epistelen en Evangelien* uit 1477 [CA] waarover Lotte Hellinga in 1973 schreef dat blad 24 waarvan de kim overbleef, was uitgeknipt. Nu blijkt dat zijn wederhelft, blad 19, is *toegevoegd* - vandaar de kim - met andere gevolgtrekkingen t.a.v. de penwerkdecoratie. 5. W. C. M. W♦stefeld, *Haarlemse kerkmeesters als bestellers van boeken* (p. 291-307) heeft in de rekeningen van de Bavokerk, bewaard van 1400 tot 1548, gegraven en aldus nieuwe gegevens opgedolven. In de tweede helft van de 15de eeuw groeit het boekenbezit aan ♦n wordt het onderhouden, te oordelen naar de posten voor schrijf- en bindwerk; sporadisch is op te maken dat het om drukken gaat. Het onderzoek over de Haarlemse boekband krijgt ook even de aandacht. 6. J. Storm van Leeuwen, *Het Bandengenootschap: doelstellingen en activiteiten* (p. 331-334). Geenszins begrensd in de tijd vormt de band hier het onderzoeksterrein waarvan de inhoud zowel drukken als handschriften kunnen zijn. Drie werkgroepen leggen zich toe resp. op het wrijfselarchief (opbergen, ontsluiten), de terminologie (in het Nederlands) en de richtlijnen om banden te beschrijven. Tot slot van dit zeer interessante boek is een Index opgenomen van de geciteerde handschriften en drukken, gerangschikt per collectie. De uitgevers, de wetenschappelijke en de commerci♦le verdienen enkel lof voor hun produkt. [E. C.-I.]

1542. - Eckhard SCHAAR, *Vom Blockbuch zu Holzschnitt und Kupferstich.*

Fr♦he niederl♦ndische Graphik. Ausstellung 29. Juni - 20. August 1989. - [Hamburg]: Hamburger Kunsthalle, 1989. 1 vouwblad ([8] p.): ill.

Uit eigen bezit organiseerde de Hamburger een tentoonstelling over vroege Nederlandse **grafiek**, te beginnen met blokboeken (Biblia pauperum, Speculum humanae salvationis, De negen helden) over Jacob Cornelisz van Oostzaan, Jan Gossaert, Lucas van Leyden e.a. tot Dirk Vellert. De tekst is een uiterst summiere begeleiding en deelt niets nieuws mee. [E. C.-I.]

1543. - W. K. GNIRREP & J. A. SZIRMAI, *Spines reinforced with metal rods in sixteenth-century limp parchment bindings* in *Quaerendo*, 19, 1989. p. 117-140.

Onderzoek naar de constructie van soepele **perkamenten banden** op het einde van de middeleeuwen, gebaseerd op zesendertig exemplaren in de UB Amsterdam en Nijmegen. Metalen in het naaisel zelf verwerkt, moeten de rug versterken. In de uitvoerige technische beschrijving worden andere verstevigingsmethoden onder de loep genomen, die men van de 14de tot de 18de eeuw aantreft. Bovendien is het type van soepele perkamenten band ook op andere details nagekeken. Zeer belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van de techniek van een bepaald type band; te betreuren valt de afwezigheid van equivalente Nederlandse termen. [E. C.-I.]

1544. - Jos M. M. HERMANS, *Wat lazzen Friezen aan het einde van de Middeleeuwen. " Verkenningen rond boekproductie, boekenbezit en boekengebruik in Westerlauwers Friesland* in *De vrije Fries*, 70, 1990, p. 7-38.

Friesland, Groningen en Oost-Friesland vormen eigenlijk een gebied met eenzelfde boekcultuur. Dit artikel stelt nieuwe onderzoeksresultaten in het licht en roept op tot het samenbrengen van bekende informatie. Belicht worden hier de bezitters c.q. lezers van de boeken, aard en taal van de teksten, de herkomst van de handschriften en gedrukte boeken. Als voorbeeld wordt, op een na te volgen wijze, de oudst-bewaarde boekenlijst uit Friesland uitgegeven en besproken: de inventaris van de Sint-Maartenskerk te Franeker. ca. 1540. De geciteerde titels, 63 in aantal, kunnen zowel op drukken als op handschriften slaan. [E. C.-I.]

1545. - Jos M. M. HERMANS, *De kerk in het midden: aspecten van Groningen*

als cultureel en religieus centrum aan het eind van de Middeleeuwen in Geloven in Groningen: capita selecta uit de geloofsgeschiedenis van een stad. Onder redactie van G. VAN HALSEMA THZN., Jos M. M. HERMANS. F. R. J. KNETSCH. - Kampen: J. H. Kok, 1990. p. 43-56.

Het derde besproken aspect is de boekerij voor kerk en stad: de librije bij de Sint-Maartenskerk in de 15de en 16de eeuw. Uit de nagelaten sporen was op te maken dat er godsdienstige (waaronder hervormingsgezinde) werken in niet-godsdienstige (waaronder humanistische literatuur) aanwezig waren. [E. C.-I.]

1546. - *Bibliotheek, wetenschap en cultuur: opstellen aangeboden aan mr. W. R. H. Koops bij zijn afscheid als bibliothecaris der Rijksuniversiteit te Groningen.* - Groningen: Universiteitsbibliotheek, 1990. - 613 p.: ill. . 24 cm. - ISBN 90-367-0209-7. Fl. 65.

Uiteraard veel over Groningen in deze bundel. Te vermelden: "Minder nut dan bij ons ". Collectievorming in de Universiteitsbibliotheken te Franeker en Groningen omstreeks 1815' (p. 408-416: J. J. M. van Gent), 'Een 'sanctuaire des sciences " of een boekenmagazijn ' (p. 455-463: Ch. Klaver over 19de-eeuwse ontwerpen voor de Groningse U.B.), 'Groningana-bibliotheken te Groningen' (p. 570-589: W. K. van der Veen), zie voorts de artikels over Mulerius, Hofsnider en Emmius (Kroniek [nrs. 1636](#), [1655](#), [1635](#)). [M. d. S.]

Zie ook nrs. [1655](#); [1635](#); [1636](#); [1664](#); [1690](#); [1794](#)

1547. - *Oogst van een kwart eeuw: een keuze uit de aanwinsten van de Universiteitsbibliotheek, verworven tijdens het bibliothecariaat van mr. W. R. H. Koops 1964-1990*, samenst. J. KINGMA. - **Groningen**: Universiteitsbibliotheek, 1990. - 104 p.: ill.; 24 cm. - ISBN 90-3670-231-3.

Verzorgde publikatie bij een afscheidstentoonstelling. Niet alleen aan kostbare en 'grote' werken is gedacht bij de selectie. Het hele terrein waarop de UB actief is komt aan bod. Hier valt extra te vermelden: een bijdrage over de eerste Groninger drukker-uitgever Gerhard Ketel (begin 17de eeuw) met (p. 20-29) een eerste fondsljst. [M. d. S.]

1548. - B. A. M. VASKE, *Boekvermeldingen in archivalia: over de omgang met boeken door begijnen te Haarlem en elders in De Boekenwereld*, 6, 1990, p. 162-170. ill.

De belangrijkste bronnen voor genoemd onderzoek zijn testamentaire beschikkingen en eigendomsmerken in handschriften en drukken. I.c. beperkt de auteur zich tot het archiefonderzoek van het Haarlemse begijnhof (15de/17de eeuw). [E. C.-I.]

1549. - F. VAN LAMOEN, *De hermetische gnosis: catalogus van een tentoonstelling door de Bibliotheca Philosophica Hermetica* Amsterdam. - Amsterdam: Bibliotheca Philosophica Hermetica, 1990. - 88 p.: facsim.; 30 cm. Eenvoudig uitgevoerde catalogus bij een selectie van 49 boeken uit genoemde verzameling (van de heer J. R. Ritman), die in de bibliotheek zelf te bezichtigen zijn. Deze is opgebouwd op vier pijlers, nl. hermetisme, mystiek, alchimie en vroege Rozenkruisers-geschriften. Bedoeling van de tentoonstelling is 'de doorwerking te laten zien van de basisprincipes van de gnosis: vanuit zelfkennis streven naar overbrugging van de dualiteit [stoffelijke/geestelijke wereld), om uiteindelijk naar de goddelijke oorsprong terug te keren'. We vinden er dus de Bijbel, Plato, Plotinus, Origenes, de *Hypnerotomachia Poliphili*, en natuurlijk de werken van de oude Hermes Trismegistus, sterk afhankelijk van de *Genesis*, het *Corpus Hermeticum* (voor het eerst in het Nederlands gepubliceerd in 1607), Johannes Tauler, Heinrich Seuse, Nicolaus de Cusa, Marsilio Ficino, Franciscus Mercurius van Helmont, Agrippa, Paracelsus, Robert Fludd, Giordano Bruno, om de voornaamste te noemen. Voorwaar, een heel bijzondere collectie handschriften en drukken waaronder zeldzame en fraaie exemplaren. [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [1573](#); [1562](#); [1570](#); [1578](#); [1601](#); [1610](#); [1624](#); [1630](#)

1550. - Ulla SANDER OLSEN, *Handschriften en boeken uit het Birgittinessenklooster Maria Troon te Dendermonde in Spiritualia Neerlandica: opstellen voor Dr. Albert Ampe S.J. hem door vakgenoten en vrienden aangeboden uit waardering voor zijn wetenschappelijk werk.* - Antwerpen: Ufsia. Ruusbroccgenootschap, 1990, p. 89(389)-106(406). (= Ons Geestelijk Erf, 63, 1989, 2-4; 64, 1990, 1-3).

Overzicht in vogelvlucht van het dubbelklooster Maria Troon te Dendermonde, gesticht in 1466 en opgeheven in 1784. Na de lijst van de bewaarde en de nog niet teruggevonden handschriften, van bekende kopiïsten en van bezitters, volgen titels van drukken (15de-17de eeuw) die het klooster in zijn bibliotheek heeft gehad. (E. C.-I.).

1551. - Luc KNAPEN, *La bibliothèque de l'ancienne abbaye de Saint-Hubert: Etat de la question in Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 60, 1989, p. 59-66. Status quaestionis van een poging tot reconstructie van het boekenbezit van de abdij van Saint-Hubert. Na een eerder onderzoek van de incunabelen (Kroniek 15 [nr. 1363](#)), richt de auteur zich thans tot de nog meer verspreide handschriften. [M. d. S.].

1552. - B. VAN SELM, *Een nieuwe toekomst voor oud 'handelsdrukwerk': de bibliografie van Nederlandse boekhandelscatalogi gedrukt vóór 1801 in Open*. 22, 1990, p. 335-339, ill.

Voorstelling van een fascinerend documentatieproject: het samenstellen van een bibliografie en de systematische reproductie (op microfiche) van de Nederlandse boekhandelscatalogi (fonds- en veilingcatalogi). Dan zal boekhistorisch onderzoek daarvan pas echt grondig en in de breedte kunnen geschieden. [M. d. S.].

Zie ook nr. [1725](#)

1553. - *Alba amicorum: vijf eeuwen vriendschap op papier gezet: het album amicorum en het poëziealbum in de Nederlanden*, eindred. K. THOMASSEN. - Maarssen/'s-Gravenhage: Gary Schwartz/SDU, 1990. - 184 p.: ill.; 27 cm. - ISBN 90-6179-105-7 (geb.) en 90-6179-127-8 (pbk.). Fl. 59, 50 (geb.).

Schitterend uitgegeven catalogus bij een prachtige tentoonstelling. Hoe kon het ook anders bij dit beeldige onderwerp! Hier zij gewezen op het gebruik van emblematabundels als album, de fraaie boekbanden en het curieuze verschijnsel van voorgedrukte alba (met randlijsten en meertalige spreuken). [M. d. S.].

1554. - R. JANSEN-SIEBEN, *Repertorium van de Middelnederlandse artes-literatuur.* - Utrecht: H & S, 1989. - XXV, 533 p.; 25 cm. - ISBN 906194-437-6 geb. Fl. 265.

Het lang verbeide Repertorium heeft in december 1989 het daglicht gezien en ik stel mij voor dat alle belangstellenden er zich meteen op gestort hebben om te gaan lezen, zoeken en ... schrijven. De auteur moet bergen verzet hebben om te kunnen opdelven wat een goudmijn betekent voor allen die zich tot het oude stiefkind, dat de artes-literatuur in ons land tot voor zó kort is geweest, aangetrokken voelen: het Repertorium stelt een onvermoede rijkdom ten toon die velen ongetwijfeld zal aanzetten om nog braakliggende terreinen te betreden en met de ontginning een aanvang te maken. Beslist een uitdaging voor velen, want nu de moeilijkste opdracht goeddeels haar beslag heeft gekregen, met name de heuristiek, liggen de onderwerpen voor het grijpen.

Toch zal de heuristiek moeten verder gezet worden, voornamelijk op het gebied van de gedrukte boeken. In deze bespreking zal trouwens enkel aan dit soort bronnen aandacht worden geschonken, om een voor de hand liggende reden: de recensenten zijn niet voldoende vertrouwd met de wereld van het handschrift. Nochtans is het deze wereld die het uitgangspunt van dit Repertorium uitmaakte en waar ook het zwaartepunt ligt. Aangezien de auteur echter de tijdsgrens van de Middelnederlandse artes-literatuur tot 1600 heeft verlegd, betekent dit dat de

drukken, weliswaar voor een kortere periode, een evenwaardige bron zijn. Precies op dit punt komen wij ietwat bedrogen uit. De behandeling van de handschriften en de drukken is namelijk zeer ongelijk, zozeer zelfs dat men zich kan afvragen of het wenselijk was de drukken bij dit onderzoek te betrekken.

Laten wij eerst zeggen hoe dit R opgebouwd is. Het bestaat uit drie delen systematische inventaris, handschriften, incipits, met aan het eind een register van persoonsnamen. Deel 1 wordt in de Inleiding een 'analytische catalogus' geheten, wat hij ook is, veeleer dan een systematische. In $\diamond\diamond$ n alfabet zijn hier ondergebracht onderwerpen en auteursnamen. Onder elk lemma volgen zie- en zie-ookverwijzingen, een lijst handschriften met hun eventuele tekstbezorgers, een lijst drukken met volledige titelbeschrijving, in chronologische orde. Wie in een handschrift is geïnteresseerd, gaat naar deel 2 kijken, waar hij in alfabetische orde van de huidige bewaarplaats, de handschriften aantreft, van elk hs. is een zeer korte beschrijving gegeven gevolgd door een duidelijk overzicht van de inhoud voor zover aan het criterium van dit R beantwoordend en met opgave van het incipit. De drukken evenwel komen slechts in deel 1 aan bod. In se betekent dit natuurlijk geen enkel bezwaar, was het niet dat deel 1 aldus een halfslachtige behandeling biedt, ook al door de soms ellenlange titels van de gedrukte uitgaven in extenso weer te geven, waarbij de auteurs telkens tussen vierkante haken staan (wat heeft dit te betekenen?). Het aandeel drukken had veel simpeler kunnen behandeld worden: primo een doorlopend genummerde titellijst op auteur of anoniem hoofdwoord, met impressum, stelselmatige verwijzing naar bibliografische repertoria (dit is nu, bewust, doorgaans achterwege gelaten), exemplaaropgave; secundo een onderwerpsregister. Het zoekwerk zou hierdoor ongetwijfeld vergemakkelijkt zijn, nu blijft de zoeker nog al eens zitten met het gevoel van 'heb ik nu alle ingangen wel gehad?'. Ook voor de hss. zou een analoge formule dienstig geweest zijn. Inderdaad zowel druk als hs. bevatten vaak meer onderwerpen en/of meer teksten in $\diamond\diamond$ n editie c.q. handschrift.

Welk het criterium was om de auteurs op te nemen in wat eigenlijk een onderwerpscatalogus is, is niet meteen duidelijk. Doordat deze in feite zeer analytisch is, zijn er talrijke verwijzingen van verschillende soort opgenomen. Die brengen de gebruiker naar een aantal lemmata, die op hun beurt ook weer (kunnen) doorverwijzen, m.a.w. je krijgt wat het onzekere gevoel van links naar rechts te worden geslingerd zonder zekerheid te hebben al het gezochte wat in het boek staat ook te hebben gevonden. En er st $\diamond\diamond$ t veel in! Het is niet duidelijk of de zie-ookverwijzingen van een breder begrip naar een enger verwijzen, of gewoon een relatie aangeven, of beide. Bovendien zijn er moeilijk te rubriceren (of indexeren) gevallen omdat ze bij meer dan $\diamond\diamond$ n onderwerp kunnen worden ondergebracht, bv. *Tscep vol wonders*, hier naar 'Medecijnboek' verwezen.

Enkele voorbeelden: 1. Bij 'Lanfranc. Chirurgia Magna' staat geen enkele verwijzing; onder het lemma 'Chirurgie' staat vooraan een hele reeks namen van 'heelkundigen', waaronder bovengenoemden, gevolgd door een lijst handschriften, waarna de drukken volgen, die bevatten op hun beurt ook een paar verwijzingen, doch de meeste drukken staan hier, ongeacht hun auteur, beschreven. 2. Van Avicenna wordt naar enkele onderwerpen verwezen, o.a. 'Gezondheidsregels': daar vinden we een hele reeks z.o.v. naar o.m. Avicenna (!), gevolgd door een reeks handschriften en drukken. 3. Van 'Baardemaker' wordt verwezen naar 'Chirurgen', waar hij blijkbaar uit de boot gevallen is; dat is natuurlijk een accident. 4. s.v.

'Anatomie' staan vier zie-ookverwijzingen, drie naar auteurs, $\diamond\diamond$ n naar een titel, een lijst van zes hss. (die dus uitvoeriger in deel 2 aan bod komen), vijf zie-ookverwijzingen naar drukken, een reeks drukken, chronologisch naar drukjaar. Gaan we nu kijken naar de eerst vermelde zie-ookverw., dan zien we dat we daar ook nog eens doorverwezen worden: Galenos: 2 hss. (in deel 2), Guido de Cauliaco: 4 hss., een aantal drukken. Henri de N $\diamond$ ondeville: 2 hss., *Van smenscen lede*: zie ook Jacob van Maerlant en s.v. Gynaecologie, zes hss. Voor de drukken moeten we dan nog gaan kijken driemaal s.v. Medicijnboek, $\diamond\diamond$ nmaal s.v. Kruiden, Monsters; daarna volgt de lijst van de drukken onder het lemma

'Anatomie'. Dit is te veel over en weer gereis! 5. s.v. Chirurgie staan 10 zie-ookverw. naar auteursnamen, lijst met hss., drie zie-ookverwijzingen voor drukken naar auteurs, vier van auteurs naar andere lemmata, lijst drukken. Wat betekent dat voor Chirurgie onder dit lemma moet worden gezocht, onder een aantal auteursnamen en onder Medicijnboek.

Dat het systeem niet zo goed functioneert als men zou wensen, mag ook blijken uit onderstaand voorbeeld: Thomas van der Noot staat in het register met verw. naar 195 en 372. Op p. 195 vind ik s.v. Visieren eerst een zieverw. naar Maten - wat ons hier niet interesseert -, en daarna een naar ' 1513 Thomas van der Noot: sub Rekenboek'; daar vind ik (niet onder 1513 maar onder 1508) *Die maniere om te leeren cyffren* (p. 158). Op p. 372 vind ik Van der Noots naam in de titel van een artikel uit 1968 betreffende zijn *Notabel boecken van cokerijen*, artikel dat betrekking heeft op een hs. Maar waar staan de andere Van der Noots ? Laatstgenoemd drukje staat s.v. Culinaire recepten (p. 44), *Tbouck van wondre* vind ik s.v. Kunstboek (p. 86) en *Tscep vol wonders* s.v. Medicijnboek (p. 99). Dat men *Dlicht der apothekers* niet via Van der Noot vind is aannemelijk; hij is er evident niet de auteur van; van 'Farmacie' wordt je doorverwezen naar Apothekers waar echter g^o Quiricus de Augustis staat. Het boek is te vinden enkel onder 'Medicijnboek'.

Over het selectiecriterium valt ook wat te zeggen. Zijn juridische teksten, met name gedrukte overheidspublicaties, hier op hun plaats ? (p. xiv). Kijk s.v. 'Dijkwezen': na een reeks hss. volgt ^o enkele druk; idem voor 'Hygiene': hierover bestaan talloze gedrukte uitgaven. Maar moet dat hier ? De 'Kalender' stelde de auteur begrijpelijkerwijs voor een probleem: er zijn er nu veel en veel te veel (zie p. 75), zelfs in de wetenschap dat er misschien evenveel verdwenen zijn. Het Register bevat persoonsnamen, oude - de behandelde auteurs - en moderne - de auteurs van publicaties over hen -; de eerste zijn hierbij zonder uitzondering op de voornaam gerangschikt, ook de humanisten, een val waar je een paar keer intrapt, want wie zoekt nu Favolius op Hugo, Ortelius op Abraham, Vesalius op Andreas ? Een moeilijkheid is ook dat de titels in het corpus niet genummerd zijn, zodat vanuit het register slechts naar een bladzijde kan worden verwezen. In de inleiding wordt niet voldoende uiteengezet hoe de heuristiek is gevoerd; voor drukken die de auteur niet zelf in handen kon hebben, moest zij zich verlaten op 'aanwezige catalogi of steekkaarten met meestal alleen maar short-titles'. Bij gebrek aan een bibliografische referentie of een ander spoor in de literatuur is natuurlijk toch een exemplaar opgegeven wanneer het ergens in een bibliotheek is aangetroffen; indien echter de vermelding van die bibliotheek of haar (kaart)catalogus *niet* is opgegeven, is men geneigd aan bibliografische schimmen te denken. Met de heuristiek heb ik dan ook grote moeite, want in een te groot aantal gevallen is een titel (van een druk) opgegeven, zonder literatuurverwijzing, en met de vraag waar wel een exemplaar aanwezig is. Mijn vraag: vanwaar komt die informatie dan ? (zie bv. s.v. Almanak). Ik geef toe dat dit soort vragen misschien alleen bij de bibliograaf rijzen die steeds zijn bronnen wil kennen en die bijgevolg onvoldoende rekening houdt met wat duidelijk in de Inleiding van dit R staat, te weten dat het enkel op de inhoud van de geinventariseerde teksten slaat en de doelgroep uit neerlandici, sociologen, historici en wetenschapshistorici bestaat (p. xi). Opgaven van moderne tekstuittgaven of studies zijn verkort opgegeven (bv. op p. 10 'moderne ed. J. de Meyer, Brugge, s.d.'). Een literatuurlijst is er niet (naar de literatuur wordt immers niet stelselmatig verwezen). Wel is er een Lijst van de verkort geciteerde werken (p. xvii-xix). Een paar aanvullingen hier: Campbell heeft na het vierde supplement in 1890 nog andere; het laatst verschenen supplement op Nijhoff & Kronenberg dateert van 1971 en niet van 1958. De bibliograaf is allicht te veeleisend: hij had gaarne vernomen of volgende repertoria onderzocht zijn: *Incunabula in Dutch Libraries*, Borchling & Claussen, Adams, Machiels, Van der Haeghens *Bibliographie gantoise* (Moes & Burger zijn wel aanwezig!), *Bibliotheca Belgica*. de Plantin Press. Bij de speciale bibliografie ^o of catalogi mis ik Klebs, *Bibliotheca Medica Neerlandica*, Bierens

de Haan, Durlings catalogoog van de Library of medicine in Bethesda, Md., de bibliografie van Paré, A. J. J. Van de Velde's waardevolle aanzetten (want niet vervangen) tot bibliografie van de geneeskundige en andere wetenschappen, en van de bromatologie, Ferro's lijst van culinaire geschriften. Tijdschriften als *Biekorf* en *Scientiarum historia* zullen wel geëxcerpeerd zijn, maar wij weten het niet. Bepaalde verwijzingen bij sommige drukken lijken eerder toevallig te zijn, bv. bij '1550 Dat profijt der vrouwen' wordt C. Broeckx vermeld, maar Broeckx kent natuurlijk meer dan alleen maar dit werk.

Een paar bibliografische aanvullingen:

Van Clutius' Bijenboek (p.31-32) bestaat een facsimile (Leiden 1977)

Van het *Antwerps Liedboek* (p. 134) geldt thans als standaardeditie die van Hermina Joldersma (diss. Princeton 1982)

Conclusie m.b.t. de gedrukte werken: 1. een bronvermelding bij niet-gevonden edities zou de heuristiek kunnen voorthelpen, vooral omdat boekhistorici de gegevens met meer ervaring zouden kunnen inschatten; 2. naast de handschrifteninventaris hoort als evenwaardig pendant een drukkersregister ! Het samenstellen daarvan zou veel onnauwkeurigheden kunnen vermijden en onterecht ingeslopen teksten/edities verwijderen. Enkele voorbeelden:

p. 18 voor '1581' lees '1481' (A. de Keysere is een incunabeldrukker!)

p. 28 de ongedateerde druk van het *Planeten Boeck* is van na 1600 (Corn. Dircks Cool was actief 1614-1666)

p. 150, sub 1573-74 De Heere: op p. 390 is het vraagteken opgelost (L800: handschrift, geen druk!)

p. 163, sub 1595: Joost van Colster was actief 1614-1619, Jac. Marcus 1607-1648, dus ook een 17de-eeuwse druk

p. 182: geen exemplaren van de Plantijnse *Reinaert* uit 1566 ? ! (er bestaan twee facsimile's, een bibliografie van Plantijndrukken en een hele kast Reinaert-studies ...)

p. 195-6, sub Vogels, 1500: CA301 = ca. 1506 (NK 2534) en sub ca. 1503, ex. Cambridge = ca. 1507 (NK 2535), of twee schimmen opgelost.

Thans zijn de namen van drukkers niet in het register opgenomen. Aan de hand van een goed opgezet drukkersregister (als bij Simoni bv., zie Kroniek nr. 1617) kan de vakliteratuur over drukkers en uitgevers leiden tot betere dateringen en correcte toeschrijvingen. Via Rouzet, Gruys & De Wolf en het toch toegankelijke materiaal van P. Valkema Blouw (UB Amsterdam) moeten de Noord- en Zuidnederlandse drukken nauwkeuriger te beschrijven zijn en veel omvattender te localiseren - wat het eerste doel is van dit boek. De einddatum 1600 valt te verdedigen. Toch lijkt het ons moeilijk de Nederlandse vertalingen en wetenschappelijke werken uit de Renaissance als 'Middelnederlandse' artes-literatuur te kwalificeren (denk aan Ortelius bv.). De erg gewenste aangevulde versie van dit boek zou dan als titel kunnen dragen: Nederlandse artes-literatuur tot 1600: bibliografische inventaris.

Het Repertorium is een mooi uitgevoerd boek, op uitstekend papier gedrukt, in een formaat dat goed in de hand ligt - wat voor een naslagwerk als dit van zeer groot belang is - en gehuld in een wijnrode linnen band met goudgestempelde titel op voorplat en rug. [E. C.-I. & M. d. S.].

1555. - Bernard POUDERON, *Les éditions d'Athenagore imprimées aux XVIe et XVIIe siècles* in *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 52, 1990, p. 643-661.

Eerste verkenning van de gedrukte traditie van de Grieks-christelijke apologete Athenagoras Atheniensis (einde 2de e. A.D.). De editio princeps van de Griekse tekst werd bezorgd door Petrus Nannius te Leuven (Barth. Gravius 1541), die ook een eigen Latijnse vertaling toevoegde. Interessant is dat deze druk ook te Parijs verscheen met C. Wechel als uitgever. Een andere druk uit de Nederlanden is die van 1588 te Leiden bij F. Raphelengius (met enkel de Griekse tekst). Onder de 'spoken' worden enkele Plantijndrukken vermeld uit 1560, 1583 en 1588. [M. d.

S.].

1556. - *Bernardus en de Cisterciënzerfamilie in België 1090-1990*.

Tentoonstelling 26 oktober - 8 december 1990. ed. M. SABBE, M.

LAMBERIGTS en F. GISTELINCK. - Leuven: Bibliotheek van de Faculteit der Godgeleerdheid, 1990. - xiv + 614 p.: ill., 24 cm. - (Documenta Libraria, 11). - ISBN 9073683-01-7. BF 1.350.

De grote Bernardustentoonstelling was uiteraard vooral gericht op de kloostergeschiedenis, en voor het boek op de middeleeuwse codices. Toch zijn hier ook interessante gegevens te vinden m.b.t. het gedrukte boek: boekbanden met abdij- of abtswapens, incunabels, Bernardus-drukken, boekillustraties (grote plaatwerken etc.) tot en met de 19de- en 20ste-eeuwse liturgische drukjes uit Westmalle. Aparte vermelding verdient het artikel van Chris Coppens: 'De cisterciënzers en het boek: hun bibliotheken in België' (p. 181-194). In de bijdragen van M. Standaert, J. Bonny, G. Hendrix en M. Rombaut komen de Cisterciënzer-auteurs uit de grote abdijen aan bod. Het boek is voortreffelijk uitgevoerd, met een fraai voorplat in kleur. [M. d. S.].

Zie ook nrs. [1869](#); [2953](#)

1557.- Guido HENDRIX, *Bernardina en Cisterciensia in de*

Universiteitsbibliotheek leesboek-katalogoog. Gent: Rijksuniversiteit, 1990. - xviii, 254 p.: omslag, ill.; 28 cm. (Schatten van de Universiteitsbibliotheek; 7). - ISBN 90-5223-004-8. BF 300.

De ondertitel legt de nadruk op 'leesboek' - wat deze publikatie ook is -; de 'katalogoog' komt echter slecht uit de verf. De tentoongestelde en besproken documenten zijn in negen hoofdstukken ingedeeld; de drukken komen hier vooral ter sprake in gelegenheidsgedichten (A), boekbanden (D), drukken (F), en Gentse auteurs (G). Bij het lezen in dit boek blijft de bibliografisch en boekhistorisch geïnteresseerde echter in de kou staan want elementaire informatie die in de regel in tentoonstellingscatalogi wordt geboden zoals bibliografisch adres, formaat, band- en herkomstbeschrijving, ontbreekt grotendeels.

Gelukkig wordt men doorverwezen naar Nijhoff (niet Nyhoff!) en Kronenberg, Machiels, de *Bibliographia Bernardina* van L. Janauschek en een paar publikaties over boekbanden, maar daarin staat niets of weinig over de geschiedenis van het exemplaar. De concordanties achteraan kunnen dit niet goed maken; registers ontbreken helemaal. Het komt op zijn minst bevreemdend voor dat 'technische beschrijvingen, die alleen de specialist kunnen interesseren [...] achterwege [zijn] gelaten' (Woord vooraf, p. xi). M.i. moet in een tentoonstellingscatalogus het ene met het andere samengaan: enerzijds een vlot leesbare informatieve tekst die door de niet-specialist van het onderwerp kan worden begrepen en gesmaakt en anderzijds een bondige maar accurate beschrijving van het besproken object, waarvoor mensen dan enkel de bibliograaf c.q. bibliothecaris iets aan hebben. Conceptie van de tentoonstelling en keuze van de documenten lijken mij overigens geheel verantwoord en de tekst is ook vlot leesbaar. [E. C.-I.].

Zie ook nrs. [1869](#); [2953](#)

1558. - Anne-Marie VAN PASSEN, *Lodovico Guicciardini, L'ore di Ricreatione': bibliografia delle edizioni in La Bibliofilia*, 98. 1990. p. 145-214. facsim.

Van de bekende auteur van de 'Beschrijving van de Nederlanden' heeft A-M. van Passen een ander werk bibliografisch in kaart gebracht. Van de 70 edities, de 'uitgaven' niet meegerekend, zijn er slechts een viertal in de Nederlanden (te Antwerpen) verschenen. [E. C.-I.].

1559. - G. Richard DIMLER, *Short Title Listing of Jesuit Emblem Books in Emblematica*. 2, 1, 1987. p. 139-187.

Wil een bibliografisch overzicht geven van alle emblemata-boeken uitgegeven door Jezuiten als auteur of door Jezuietencolleges. De lijst telt 1710 titels,

waarvan 501 eerste edities. De overige zijn heruitgaven. Zuidnederlandse drukken zijn ruim vertegenwoordigd. [R. V. L.].

1560. - Alan R. YOUNG, *Facsimiles, Microfilm Reproductions, and Modern Editions of Emblem Books* in *Emblematica*, 1.1. 1986, p. 109-156.

Geeft een overzicht van oude emblemata-drukken, die in de vorm van facsimile, microfilm of fiche of moderne herdruk opnieuw uitgegeven werden. De samensteller wijst in zijn korte inleiding op de gevaren, die kritiekloos gebruik van dergelijke heruitgaven met zich meebrengt. Verscheidene van de geciteerde titels werden oorspronkelijk in de Nederlanden uitgegeven. Deze bibliografie telt ongeveer 800 titels. [R. V. L.].

1561. - *De geneeskunde in de Zuidelijke Nederlanden (1475-1660)*. Onder redactie van Francine DE NAVE en M. DE SCHEPPER. - Antwerpen: Stad Antwerpen. Museum Plantin-Moretus en Stedelijk Prentenkabinet. 1990. -366 p.: ill.; 30 cm. - (Publikaties van het Museum Plantin-Moretus en het Stedelijk Prentenkabinet, 18). - BF 650.

Deze catalogus van een tentoonstelling in het Museum Plantin-Moretus (september-november 1990) telt 170 nummers. Daarvan zijn 111 nummers handschriften en (vooral) gedrukte werken; de overige stukken zijn prenten. met o.a. de 45 originele koperplaten van Plantins editie 'Vivae imagines partium corporis humani' van Juan Valverde (1566). Het merendeel van de stukken is geleverd door de oude bibliotheek van het Museum Plantin-Moretus zelf; daarnaast zijn boeken opgenomen uit de Koninklijke Bibliotheek Albert I en uit de universiteitsbibliotheken van Gent en Leuven; uit een privéverzameling komt een merkwaardige plano-druk met gebeden voor pestheiligen (nr. 103).

Alle nummers werden beschreven door een comité van 15 specialisten. Van elk boek wordt gegeven: de titel (verkort), herkomst, eigendomsmerken, een beschrijving van de band, actuele bewaarplaats met signatuur, inlichtingen over auteur en inhoud van het werk en literatuur; elke beschrijving is ondertekend met de initialen van een der medewerkers. Aan de eigenlijke catalogus gaan vier studies vooraf: over de renaissance van de geneeskunde (J.-P. Tricot), de chirurgie in de Zuidelijke Nederlanden (R. van Hee), Zuidnederlandse hoogleraren in de geneeskunde tijdens de renaissance (C. Gysel) en over pest en pestboekjes (D. A. de Poorter).

Het geheel vormt fascinerende lectuur. Enerzijds wordt men getroffen door de grote - ook en vooral literaire (!) - onderlegdheid van tal van medici: een man als Johannes Sturm die in de geleerde wereld vooral faam geniet als pedagoog te Straatsburg, was ook in de geneeskunde allesbehalve een leek. Meer dan Leuvense hoogleraar in de medicijnen was tegelijk verbonden aan het Collegium Trilingue. Anderzijds kijkt men als niet-medicus enigszins bevreemd aan tegen speculatieve theorieën zoals 'derivatio' en 'revulsio' bij aderlating (p. 45). Aan plastische details ontbreekt het niet: van Vesalius is het bekend dat hij een lijk stal voor zijn anatomische studies; ik wist niet dat de tengere Gemma Frisius hem daarbij hielp (p. 45). De anatoom David van Mauden die leert hoe een skelet te prepareren, heeft (ter adstructio?) het geraamte van zijn vader in een doos liggen ! De nota's over belangrijke auteurs (Vesalius, Valverde, Dodoens) maar ook over meer nederige literatuur zoals pestboekjes bevatten veel, ook cultuurhistorisch belangrijke informatie. Het boek besluit met handige registers op drukkers (per stad), herkomsten, titels en personen.

Toch moet ik op enige mankementen van dit fraaie werk wijzen: inzake biografische details zijn er overlappingsen. Waarom zijn bepaalde illustraties vergroot (zelfs zo, dat het lelijk wordt: p. 222) en andere niet (p. 80) ? Komen alleen in mijn exemplaar de pagina's 67/68 en 243/244 dubbel voor ? Ten slotte zij men medicinaal gewaarschuwd: het omslag geeft af; aan langdurige raadpleging houdt de lezer gifgroene vingers over. [W. W.].

Zie ook nr. [1869](#)

1562. - Jan DESCHAMPS, *De Middelnederlandse vertalingen en bewerkingen van de Hundert Betrachtungen und Begehrungen van **Henricus Suso** in *Spiritualia Neerlandica* .... p. 309(193)-369(253). (cf. [nr. 1550](#)).*

Tien Middelnederlandse versies en twee in de Nederlanden ontstane Latijnse versies van Suso's Honderd Artikelen zijn geïdentificeerd en besproken. Van elk worden de bekende handschriften en incunabeluitgaven plus twee postincunabel geregistreerd, de drukken goeddeels uit de Nederlanden. [E. C.-I.].

1563. - A. M. KOLDEWEIJ, *In Buscoducis 1450-1629: kunst uit de Bourgondische tijd te 's Hertogenbosch; de cultuur van late middeleeuwen en renaissance*. - Maarssen: G. Schwartz; 's-Gravenhage: SDU, 1990. - 352 p.: ill.; 30 cm. - ISBN 90-6179-084-0. Fl. 50.

Groots opgezette tentoonstelling met dito catalogus, in deze kroniek te vermelden omwille van het betrekkelijk groot aantal boeken - handschriften, drukken en banden - die er ter sprake komen. Bossche drukken en Bossche banden zijn uit verspreid bezit samengebracht en van commentaar voorzien; de beschrijving zelf is nogal summier vooral wat de banden betreft en verwijzingen naar repertoria zoals Nijhoff en Kronenberg ontbreken. Maar er is een schat aan gegevens bijeen gebracht die Den Bosch werkelijk uit de verf doen komen. Er is een uitgebreide literatuurlijst en een register. Bij zo'n luxueus uitgevoerde catalogus - geen prijs voor zo'n boek! - is het wel jammer dat de noten achteraan zijn geplaatst; noten zijn echt geen overbodige luxe: men leest ze graag maar men zoekt er niet graag naar. [E. C.-I.].

1564. - *The image of the word: Jewish tradition in manuscripts and printed books*, ed. by Saskia R. DE MELKER, Emile G. L. SCHRIJVER, Edward VAN VOOLEN. - Amsterdam: Jewish Historical Museum, Leuven: Peeters. 1990. -80 p.: ill., 30 cm. - ISBN 90-6831-273-1.

Fraaie catalogus bij de schitterende tentoonstelling 'Schrift in Beeld' (14 september - 25 november 1990). Hier te vermelden wegens het belang van Amsterdam in de joodse boekproductie. Met twee nuttige overzichten: 'The spread of Hebrew printing' (p. 23-32: Adriaan K. Offenber) en 'Hebraica in Dutch public libraries' (p. 33-42: Saskia R. de Melker). [M. d. S.].

1565. - *De hele Biblebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*. Eindredactie: Nettie HEIMERIKS en Willem VAN TOORN. - Amsterdam: E. Querido, 1989. -710 p.: ill.; 24 cm. - ISBN 90-214-6554X. Fl. 125.

Uitvoerige studie waarin de (mogelijke) kinderliteratuur of -lectuur behandeld wordt vanaf de middeleeuwen en daarna per eeuw tot nu toe. Er blijkt dat sinds de zestiende eeuw, met de uitvinding van de boekdrukkunst, eigen boeken voor de jeugd geproduceerd worden. Opvallend is de diversiteit die vanaf de achttiende eeuw optreedt. Alle bijdragen zijn door specialisten geschreven en stuk voor stuk lezenswaardig. Om de bibliografische wetenswaardigheden dienen afzonderlijk vermeld de bijdragen van P. J. Buijnsters over de achttiende eeuw en die van E. Willekens over 'Het kinderboek in Vlaanderen 1830-1985'. Veel informatie biedt het slothoofdstuk van de eindredacteuren, 'Een marssekorff met prenten', waarin zij per eeuw een overzicht opstellen van de in dit soort literatuur werkzame drukkers en uitgevers met hun productie. Het boek is fraai uitgegeven en sluit met een uitvoerig register. [W. W.].

1566. - *De Minderbroeders en de Oude Leuvense Universiteit*. Tentoonstelling 20 oktober - 18 november 1989; ed. M. SABBE. - Leuven: Bibliotheek van de Faculteit der Godgeleerdheid, 1989. - 71 p.: ill.; 24 cm. - (Documenta Libraria; 10).

De Leuvense Theologische Faculteit verwierf in 1989 de minderbroedersbibliotheek van Vaalbeek (met uitzondering van de handschriften

en franciscaanse incunabels: die bevinden zich nu in Sint-Truiden). Een op Leuven toegespitste selectie werd tentoongesteld. De catalogus bevat tevens een opstel van Chris Coppens 'Armoede der wetenschap versus wetenschap der armoede: de franciscanen en het boek' (p. 11-21), een algemene schets van boekproductie en boekengebruik door deze werkzame orde. De catalogus beschrijft ook een aantal incunabelen en andere vroege drukken, tevens is er ook een historisch overzicht van 'De boekencollectie van Vaalbeek' (p. 61-71).

De opmaak van de catalogus is nogal rommelig met een onfraaie schikking en een overdaad van haakjes en vet. Er is een lijst van afkortingen. maar die werden *niet* gebruikt bij de beschrijvingen. Geen verwijzingen dus naar Polain, Mees, De Troeyer etc. ... Jammer. [M. d. S.].

1567. - Hubert J. W. M. PETERS, *The Crone Library. Books on the art of navigation left by Dr Ernst Crone to the Scheepvaart Museum in 1975 and books on the same subject acquired by the museum previously. Including a biography, a short history of the art of navigation in The Netherlands and a list of the Crone collection of nautical instruments.* A descriptive special catalogue with annotations, indexes and an introduction to the catalogue. - Nieuwkoop: De Graaf for the Vereeniging Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum te Amsterdam. 1989. - LX, 805 p.: ill.; 25 cm. - (Bibliotheca Bibliographica Neerlandica. 26). ISBN 90-6004-372-3. Fl. 200.

Het Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum te Amsterdam bezit een omvangrijke, totnogtoe onbekende, bibliotheek. Het grootste deel van de oude drukken werd geschonken door Ernst Crone (1891-1975), verzamelaar van zeevaartboeken en -instrumenten. In deze catalogus worden de boeken chronologisch beschreven, de edities 1483-1850 (p. 43-488) wat uitvoeriger dan die uit de periode 1850-1971 (p. 489-610). Vermeld worden titel, impressum en collatie, gevolgd door een rubriek met aantekeningen: bibliografische referenties, historisch commentaar, exemplaarkenmerken). Er zijn uitvoerige registers (p. 611-750), o.a. op drukkers/uitgevers en op plaats van uitgave - daarin zijn de naamsvormen niet gestandaardiseerd (bv. 'Jean Mommaerts, Brussels'). De inleiding bevat vier artikels: 'Dr Ernst Crone (1891-1975): a biography' (p. xi-xxvi: Harald G. Th. Crone), 'A bibliography of the works by Dr Ernst Crone, chronologically ordered' (p. xxvii-xxxii: H. J. M. W. Peters), 'Survey of the history of the art of navigation in The Netherlands' (p. XXXVI-XLIX C. Koeman) en 'The Crone collection of nautical instruments' (p. LI-LX W. F. J. Mörzner Bruyns). Een belangrijke collectie, ook voor aanverwante domeinen als cartografie, techniek, wiskunde! [M. d. S.].

1568. - M. M. KORS, *Gerlacus Peterssen nerstelyck ghecorrigeert: veranderende opvattingen in de Nieuwnederlandse 'Soliloquium'-vertaling in Wat duikers vent is dit!: opstellen voor W. M. H. Hummelen*, onder red. van G. R. W. DIBBETS en P. W. M. WACKERS. - Wijhe: Quarto, 1989, p. 195-218, ill. - ISBN 90-5088-015-0. Hernieuwde studie van uitgaven en vertalingen van Gerlach Peters' *Soliloquium*. uitmondend in een (voorlopig) stemma. Alles draait om enkele drukken uit 's-Hertogenbosch (1597, 1613 e.a.). [M. d. S.]

1569. - Antonio IGLESIAS-DIESTRE & Jean-Paul ODDOS avec la collaboration de Christian PELIGRY. *Deux siècles espagnols: catalogue des livres espagnols des XVIe et XVIIe siècles conservés à la Bibliothèque de Troyes.* - Bordeaux: Société des bibliophiles de Guyenne. 1988. - 355 p.: facsim., 26 cm. - (Patrimoine des Bibliothèques de France; 4). - ISBN 2-904532-11-0. FF. 220. Het lijkt in Frankrijk gebruikelijk te zijn geworden de Zuidnederlandse steden, met inbegrip van Luik, onder het land 'Pays-Bas' te plaatsen! Zo vinden wij hier gerangschikt in het topografische drukkersregister de - overigens talrijke - drukkers uit Antwerpen, verder Brugge, Brussel, Leuven en Luik. De Noordnederlandse steden staan, correcter, s.v. 'Provinces Unies'; vertegenwoordigd

zijn Amsterdam, Franeker, Gouda, Groningen, Den Haag ('Haagen'), Leyden, Rotterdam en Utrecht. Al bij al heel wat **Spaanse teksten** of auteurs gedrukt of uitgegeven in de Oude Nederlanden (Pays-Bas anciens). [E. C.-I.].

1570. - Jos ANDRIESEN, *Nog drie Nederlandse **Stabat Mater**-vertalingen uit de 17de en de 18de eeuw in *Spiritualia Neerlandica*, p. 39-53. (cf. [nr. 1550](#)). Aanvulling op studies van P. Maximilianus in *Ons Geestelijk Erf* (1958), met chronologische lijst van vertalingen en een titellijst van gebedenboeken, lieden dichtbundels 1595-1800 waarin die voorkomen. De nieuwe drukjes komen uit Brugge (1710), Antwerpen (1753) en Brussel (1766). [M. d. S.].*

1571. - Marja KEYSER, *Het 'verboden boek' in de Bibliotheek van de Vereniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels in Geschiedenis godsdienst letterkunde: opstellen aangeboden aan dr. S. B. J. Zilverberg ter gelegenheid van zijn afscheid van de Universiteit van Amsterdam*, onder red. van E. K. GROOTES en J. DEN HAAN. - Roden: Nehalennia, 1989 [versch. 1990], p. 233-239 (ISBN 90-71340-02-3).

Overzicht van het bronnenmateriaal voor de studie van het 'verboden boek': documenten en studies in verband met persvrijheid, wetgeving, overheidsprocedures, boekverboden, processen enz. Ook bibliografische gegevens over verboden boeken en hun verzamelaars (godsdienst, politiek, erotica enz.). Belangrijke categorie: de verzameling uitgaven van de *Index librorum prohibitorum* (o.m. de Leuvense van 1546). Ten overvloede: de 'verboden boeken' zelf worden niet verzameld! [M. d. S.].
Zie ook nrs. [1586](#); [1623](#); [1643](#); [1646](#)

1572. - Lotte HELLINGA, *Editing texts in the first fifteen years of printing in New directions in textual studies*, ed. Dave OLIPHANT and Robin BRADFORD. - Austin: University of Texas, Harry Ransom Humanities Research Center. 1990. p. 126-149.

Wat hebben tekstvarianten in vijftiende-eeuwse drukken ons te vertellen? Kunnen het auteurscorrecties op de pers zijn? Of drukproeven? Gaat het om ingrijpende veranderingen aan de tekst? Beoogt de drukker/uitgever een 'correcte' versie, een 'authentieke' versie, zoals moderne tekstbezorgers dit nastreven? Het zijn vragen die de **analytische bibliograaf** zich moet stellen. Aan de hand van vier vroege voorbeelden uit Mainz (het *Rationale* van Durandus uit 1459, Bonifatius' *Decretales* uit 1465, het *Catholicon* en de *Epistolae* van Hieronymus uit 1470) is Lotte Hellinga dit nagegaan. Zij kwam aldus tot de bevinding dat de eerste drukkers/uitgevers, die vaak in de plaats van de auteurs optraden, vooral om twee zaken bekommerd waren: een zo compleet mogelijke tekst bieden die ook als 'nieuw' moest overkomen, ontdaan van de ballast van de onvermijdelijke tekstwijzigingen doorheen de eeuwen. [E. C.-I.].

1573. - Margaret L. FORD, *Christ, Plato, Hermes Trismegistus: the dawn of printing; catalogue of the **incunabula** in the Bibliotheca Philosophica Hermetica*. - Amsterdam: In de Pelikaan, 1990. - 2 bdn. in schuifdoos (207; 203 p.): facsim., 30 cm. - (Pimander. Text and studies published by the Bibliotheca Philosophica Hermetica, 1). - ISBN 90-6004-406-1. Fl. 350.

In de rij catalogen van privéverzamelingen neemt die van de BPH wel een bijzondere plaats in naar inhoud en naar vorm. Zeer bewust rond bepaalde thema's opgebouwd (cf. [nr. 1549](#)) speelt de tekst een primordiale rol; dit blijkt al meteen uit de programmaverklaring door de verzamelaar Joost Ritman zelf geschreven. Dit betekent echter niet dat bij het aanschaffen van boeken geen aandacht aan de vorm zou worden geschonken, wel integendeel. De conservator, F. A. Janssen is het bijna een tweede natuur geworden de mooiste of interessantste exemplaren, vaak met beroemde herkomsten, op de markt beschikbaar, te verwerven.

Met de incunabelcatalogoog wordt een nieuwe reeks ingezet: 192 wiegedrukken.

verworven tussen 1978 en augustus 1989, zijn beschreven en toegelicht. Dat hiervan 55 edities niet eerder in Nederlandse collecties aanwezig waren, duidt al op het 'bibliologisch' belang van de BPH. De titelbeschrijving is, zeer terecht, kort gehouden: het werk van de goede incunabelrepertoria, waarnaar verwezen wordt, hoeft niet te worden overgedaan. Eigendomskenmerken en band worden uitvoeriger opgegeven, maar het meest gaat de aandacht uit naar de verantwoording van opname in de collectie en naar de bespreking van de inhoud. Zeer instructief hierbij is dat herhaaldelijk het verband wordt gelegd tussen deze en gene tekst, bv. tussen de *Biblia Pauperum* (ca. 1460-1470) en de mystieke geschriften van Ludolf van Saksen en Pseudo-Bonaventura. De Italiaanse en Duitse drukken zijn veruit het talrijkst, gevolgd door de Franse en de Zwitserse: Engeland is met twee druk vertegenwoordigd en de Nederlanden met twaalf: G. Leeu, Ketelaer en De Leempt, J. van der Meer, A. de Keyser, J. Vollenhoe, Jan van Westfalen, J. Veldener, P. van Os, J. Bellaert, alle in IDL beschreven. De beschrijvingen zijn alfabetisch op auteur: al de andere namen (drukplaatsen inbegrepen) zijn in een uniek register opgenomen. Dit biedt voor- maar ook nadelen: men krijgt geen overzicht van de drukkers en bepaalde categorieën, zoals vroegere bezitters, zijn tussen andere namen verspreid. De uitvoering van dit boek is in alle opzichten en zonder overdrijving schitterend. Gezet uit een Bemboletter naar een typografische vormgeving van Charles Jongejans, is de tekst op volmaakte wijze gedrukt door Mart. Spruijt te Amsterdam. De twee banden in mosterdkleurig linnen getuigen door hun sober decor van goede smaak; de openingen van dek- en schutbladen zijn vier bladzijden uit het boven geciteerd blokboek, uiteraard in kleur. Bij elke beschrijving is een kleurreproductie opgenomen. Dit is alles mogelijk geweest niet enkel dank zij de beschikbare middelen, maar evenzeer dank zij een zekere en feilloze smaak berustend op kennis van het maken van boeken. Deze eerste catalogus van de BPH is een must voor alle bibliotheken met oude-boekenbezit voor particulieren, geïnteresseerd zowel in incunabelen als in vroeg humanisme, christendom, mystiek en Rozenkruisers, als tenslotte in smaakvol uitgevoerde boeken van nu. De publikatie wordt verspreid door Bob de Graaf te Nieuwkoop in wiens fonds dergelijke catalogus natuurlijk geheel past. [E. C.-I.].

1574. - Christiane PIERARD, *Xyloypes, incunables, post-incunables conservées la bibliothèque de Mons*. Préface de Maurice-A. ARNOULD. - Mons: Université de Mons-Hainaut. 1989. - xxxvi. 259 p.: facsim., 26 cm. - (Editions universitaires de Mons. Répertoires -, 2). - ISBN 2-87325-000-3. FB 750. De catalogus die Ch. Pierard heeft samengesteld omvat achtereenvolgens een uitvoerige inleiding waarin de geschiedenis van de verzameling wordt uiteengezet, de eigenlijke catalogus, die een 337 beschrijvingen omvat, een Index des accedunt, des commentateurs, des éditeurs scientifiques et des traducteurs, een Index des imprimeurs, des éditeurs, des libraires, een topografische index en een zeer uitvoerige Index des provenances. Tenslotte nog een index van de illustraties, van de watermerken, van de banden ... Wat wenst men nog meer ? De eigenlijke notities worden onderverdeeld in diverse rubrieken. De eerste groepen omvatten de eigenlijke catalogografische gegevens, de bibliografische referenties en de collaties. Vermits dit werk reeds vroeger gedaan was en te vinden is in de heruitgave van Polain valt hier niets nieuws aan te stippen (behalve nr. 265). Het belang van deze catalogus echter ligt voor mij op een ander vlak: de uitstekende rubrieken d en e: Indices de provenance en de Annotations manuscrites. Hier heeft de auteur origineel en belangrijk werk gedaan. Onze nieuwsgierigheid nochtans wordt noch voldaan bij nr. 1: welke uitgave is het hier, een Schreiber referentie is steeds nuttig, noch bij nr. 14 waar ze het over de Martensband heeft. [J. M.].

1575. - A. K. OFFENBERG, *A short-title catalogue of Hebrew books printed in the fifteenth century now in the Bibliotheca Rosenthaliana*. - Amsterdam: (University Library), 1990. - xxxi, 55 p.: ill.; 25 cm. - ISBN 90-6125-491-4. Fl.

In beperkte oplage verscheen deze inventaris van Hebreeuwse incunabelen in de Amsterdamse Bibliotheca Rosenthaliana. Het betreft hier een bijproduct van Offenbergs grote internationale catalogus: *Hebrew incunabula in public collections: a first international census*. Bibliotheca Humanistica & Reformatorica 47 (Nieuwkoop, De Graaf, 1990). [M. d. S.].

1576. - G. CLAESSENS, *De Historie van Godevaert van Boloen in Wat duikers vent is dit!: opstellen voor W. M. H. Hummelen*. Red. G. R. W. Dibbets & P. W. M. Wackers. - Wijhe: Uitg. Quarto, 1989, p. 105-119, ill.

De druk van deze historieroman, door de Hellinga's aan een Anonymus toegeschreven, bekend onder de noodnaam de **Drukker van de Godevaert van Boloen**, wordt als tekst aan een onderzoek onderworpen: de auteur en zijn bronnen, functie van een 12de-eeuwse tekst in de vijftiende eeuw, relatie tot de *Historie van den Ridder metter swane*. Een zin in laatstgenoemd verhaal was de aanleiding en de aanzet voor dit onderzoek. [E. C.-I.].

1577. - A. M. DUINHOVEN & G. A. VAN THIENEN, *Een onbekende druk van de 'Karel ende Elegast' in Leningrad in Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 106, 1990, p. 1-14, facsim.

In de Deutsche Staatsbibliothek te Berlijn trof G. van Thienen een verwijzing aan naar een onbekende druk van genoemd werk, in een onvolledig exemplaar in de Saltykov-Shchedrinbibliotheek te Leningrad bewaard. Gedrukt in het **Lettersnidertype**, kan geen drukker worden aangewezen, aangezien er te veel van dit type gebruik hebben gemaakt. Op bibliografische en inhoudelijke (redactie) gronden kan enkel gezegd worden dat de druk ontstaan is in de Nederlanden, gezet uit het Lettersnidertype, na 3 juli 1496. In een later te verschijnen supplement op Campbell (XIII) krijgt deze druk nr. 973a. Duinhoven geeft zijn bevindingen na een eerste 'vluchtige tekstvergelijking': L krijgt een plaats tussen C en D. [E. C.-I.].

1578. - Carine LINGIER, *Over de verspreiding van Sint-Bernardus' Liturgische sermoenen in het Middelnederlands in Spiritualia Neerlandica ....* p. 18(318)-40(340). (cf. [nr. 1550](#)).

Behalve eenendertig handschriften zijn twee wiegedrukken van Bernardus' prekenbundel overgeleverd. In 1484 en nogmaals in 1495 drukt Peter van Os te Zwolle de derde redactie van de Middelnederlandse vertaling. [E. C.-I.].

1579. - Diane SCILLIA, *The Jason Master and the woodcut designers in Holland. 1480-85 in Dutch crossing*, dec. 1989. nr. 39, p. 5-44, ill.

Onderzoek naar de **houtsneden** die de Jason Meester of de Meester van R. Lefevre's Historie van Jason in de jaren 1480-1485 voor G. Leeu maakte. Enerzijds verraden zij invloeden van zowel miniaturen in handschriften als van Duits graveerwerk, anderzijds liggen zij aan de basis van wijd verspreide houtsneden tot begin 16de eeuw toe. Scillia's uitgangspunt was de gelijkenis tussen houtsneden over het leven van Jezus in drukken van Leeu in Gouda en Antwerpen en Bellaert in Haarlem, en de miniaturen in bepaalde handschriften die met de Jason Meester in verband zijn gebracht. [E. C.-I.].

1580. - Jan VAN DER NOOT, *Verscheiden Poetixe Wercken (Keulen, 1572): het voorwerk*. Ingeleid, uitgegeven en toegelicht door Karel PORTEMAN en Werner WATERSCHOOT. - Leuven; Amersfoort: Acco. 1990. - 161 p.: portr., facsim.; 24 cm. - (Leuvense studien en tekstuitgaven, nieuwe reeks; 9). ISBN 90-334-2215-8. BF 890.

In april 1985 ontdekte Karel Porteman in de Universiteitsbibliotheek te Wroclaw een exemplaar van de VPW van Jan van der Noot: Waterschoot kon bevestigen dat het om een verloren gewaande bundel ging! Laatstgenoemde auteur heeft het **analytisch-bibliografisch** onderzoek gevoerd waarvan hier de eerste resultaten te

lezen zijn. Zo blijkt uit de collatieformule dat de hoofdmoot van deze bundel bestaat uit het restant van *Het Bosken* (Londen, ca. 1570). De 'Keulse' toevoegingen, over twee katernen verdeeld en vooraan geplaatst, bevatten gedichten opgedragen aan Keulse juristen en Nederlandse calvinistische uitwijkelingen. De wel gelokaliseerde (Keulen) en gedateerde (1572) maar zonder naam verschenen druk heeft W aan Eucharius Cervicornus kunnen toeschrijven. Verder heeft W een aantal materiële feiten geobserveerd zoals varianten in de custoden, zetfouten, smet in katern B, en vooral de plaatsing van B, en er een verklaring voor gegeven. De tekst van deze Keulse katernen is hier uitgegeven en gevolgd door een facsimile (op ware grootte). VPW is de eerste bundel die Van der Noot in het Rijnland heeft laten drukken. Het exemplaar heeft toebehoord aan Thomas Rehdiger (+ 1576), jurist uit Breslau, leerling en vriend van Clusius. De hele Keulse context is door Porteman belicht. Behalve een bibliografisch vertoont deze studie ook een historisch belang: ze betekent een bijdrage tot de geschiedenis van de Nederlanders die naar het Rijnland vluchtten. [E. C.-I.].
Zie ook nrs. [1882](#); [2332](#); [2460](#)

1581. - Willem HEIJTING, *De catechismi en confessies in de Nederlandse Reformatie tot 1585 = The catechisms and confessions of faith in the Dutch Reformation to 1585. With a summary in English*. Academisch proefschrift Universiteit van Amsterdam. - Nieuwkoop: B. de Graaf, 1989. - 2 dln. (ix, 413 . v, 380 p.): facsim. . 24 cm. - (Bibliotheca bibliographica Neerlandica 27). - ISBN 90-6004-402-9. Fl. 250.

Voor 1585, d.w.z. gedurende de eerste halve eeuw van de Reformatie, zijn minstens een tweehonderdtal drukken verschenen van 39 Nederlands gereformeerde catechismi en confessies of geloofsbelijdenissen. H heeft de hele productie binnen de aangegeven begrenzing in de tijd onderzocht: de in de Nederlanden verschenen drukken, de elders in het Nederlands verschenen drukken, de uitgaven bestemd voor Nederlanders in ballingschap; daarenboven de vertalingen en herdrukken van teksten die oorspronkelijk in de Nederlanden of in het Nederlands of voor Nederlandse vluchtelingen zijn verschenen. De catechismi en confessies behoren tot de lutherse (A: 16 edities), de gereformeerde (B: 18 edities) en de 'radicaal' reformatorische strekking (C: 5 edities). Omdat de catechismi en de belijdenissen slechts twee van de vele soorten teksten zijn die met godsdienst te maken hebben moeten ze in hun context worden gezien, waardoor bepaalde fenomenen in de wereld van het boek dan allicht kunnen worden verklaard. H wijst terecht in zijn inleiding op de werken over dogma en exegese, devotieliteratuur en preken, martyrologia, bijbelvertalingen, psalmberijmingen en gezangboeken en niet in het minst de pamfletliteratuur. Dat dit aspect niet uit de verf komt is allicht te betreuren maar anderzijds volkomen billijk: de opzet van dit werk zou er geheel anders uitzien en dit boek zou nog jaren op zich hebben laten wachten - wat bijzonder jammer zou zijn geweest. Van de ongeveer 200 verschillende drukken van catechismi en confessies kon H een vijfhonderdtal exemplaren opsporen, bijna voor de helft buiten de bibliotheken in Nederland en België: voorwaar een belangrijke oogst! Het belang van enquête en onderzoek schuilt o.m. in het aantal niet eerder opgedoken drukken, in het erkennen van auteur of vertaler van een aantal teksten. Zo is bv. Andreas Althamer de auteur van de *Kinderleere* (A2.1-5) en kon er een onbekende Antwerpse druk van T. de Bize (B 17) worden gevonden. Van een Duitse vertaling uit 1563 (B 11-12) en een Franse druk uit 1566 (B 11.5) kon het auteurschap van G. de Brès erkend worden (geen van drie in Gilmont). En zo zijn er meer voorbeelden aan te halen.

Na de stand van het onderzoek (I), de begrenzing en werkwijze (II) biedt H in een synthese-overzicht (III) het resultaat van zijn tekstonderzoek en bespreekt achtereenvolgens de (1) Vroege teksten met een vernieuwende strekking, (2) Lutherse teksten en hun auteurs, (3) Gereformeerde teksten en hun auteurs, (4) Katholieke teksten, (5) de 'radicale reformatie'. Vooral de leek krijgt hierdoor een

goed inzicht in de strekking van de verschillende catechismi en confessies en de rol en invloed die daarbij van niet-Nederlanders is uitgegaan. In (1) ontmoeten wij bv. *Christelijke onderwijzing tot den rijke Gods* (E7), *Hoe Christus ons leert bidden* (E8), teksten waarin het Lutherse karakter afgezwakt is of die geen eigenlijke catechismus of belijdenis zijn. In (2) zijn vnl. de *Kleine catechismus* uit 1529 en de *Confessio Augustana* uit 1530 toonaangevend. In (3) - zo heeft H vastgesteld - is de inbreng van Nederlanders aanzienlijker geworden: G. de Br^os, M. Micron, J. Utenhove, F. Junius. Aan (4) wijdt H enkele regels om te wijzen op het bestaan van de contra-reformatorische catechismi en geloofsbelijdenissen. Tot (5) behoort een geheel van dissidente bewegingen, waaronder de individualistische geloofsbelijdenis van een Hendrik Niclaes. In een volgende paragraaf onderzoekt H vorm en indeling van de inhoud van beide soorten geschriften: dialoogvorm voor de catechismus, indelingprincipes, opname als onderdeel in een groter geheel - speurwerk voor de teksthistoricus en de bibliograaf! -, begeleidend materiaal (liminaria, marginalia), van groot belang om ori^entering en doelgroep vast te stellen.

Vervolgens plaatst H de besproken teksten in een historische context (IV). Een kwantitatieve benadering van de edities gespreid over de betreffende jaren 1529-1585 wijst aldus uit dat er zich globaal twee perioden aftekenen: 1550 betekent inderdaad een cesuur, want pas daarna stijgt het aantal drukken in grote mate, met als topjaren 1561, 1563, 1566-1567 (het Wonderjaar), 1579, 1581 en 1582. De chronologische indeling wordt nog verfijnd en biedt zicht op het verband van de edities met de kerkelijke en politieke toestand van het ogenblik. Jammer dat in de tabellen 1 tot 5 (p. 53-55) de drukplaatsen - voor zover die dan al bekend zijn - of althans de regio's niet zijn aangegeven.

In kap. V wordt uitvoerig aandacht besteed aan druk ^en verspreiding van de betrokken geschriften, waarmee de boekhistoricus en de bibliograaf zeer hun profijt kunnen doen. Ook al is de kopij in geen der gevallen bewaard, toch zijn er andere bronnen aan te wijzen die de gang van zaken - redigeren, zetten, corrigeren. drukken, verspreiden - toelichten. Het zal niemand verbazen dat de helft van de hier beschreven drukken zonder of met een fictief impressum zijn verschenen. Toch kon daarvan in de loop der jaren de helft aan een drukker worden toegeschreven - mede dank zij het typografisch onderzoek van Paul Valkema Blouw -, zodat het panorama voor 3/4 'terra cognita' wordt. Antwerpen neemt hierbij de eerste plaats in, en blijft actief, ook in de jaren 60 wanneer er minder namen worden genoemd. De oorden in ballingschap, voornamelijk na 1550, zijn Londen, Emden, Frankfort, Heidelberg, Wezel, Kampen, Vianen. Drukkers als Marten de Keyser, Matthias Crom, Steven Mierdmans, Nicolaas van den Berghe (pseud.: Collinus Volckwinner), Gillis van der Erven, Willem Gailliart (pseud.: Theophilus Brugensis), Hans de Braeker, Jan Canin, Augustijn van Hasselt, Dirk Buyter, Gillis Coppens van Diest, Hans de Laet en anderen. Al of niet om den brode, al of niet uit overtuiging, drukten zij de protestantse geschriften en verkochten ze voor zover zij niet door kramers aan de man werden gebracht of gewoon door de auteurs aan belangstellenden bezorgd. Het aantal herdrukken en vertalingen van een tekst geeft een kijk op de verbreiding of de bekendheid ervan. Ook hiervan geeft H getallen op, naar herkomst van de teksten en naar taal. Ook al is de doelgroep van deze literatuur en de houding van kerkelijke en wereldlijke instanties bekend, toch beweert H met recht en reden dat deze bibliografie niets wezenlijks kan zeggen over de receptie van bedoelde teksten, slechts als uitgangspunt van zo'n onderzoek kan dienen. Het ligt voor de hand hierbij te denken aan wat in het voorbericht tot de drukken staat en na te gaan welke titels in de indices van verboden boeken voorkomen.

De hoofdmoot bestaat uit de 'bibliografische' lijst (VI). Volledigheidshalve moeten we even terug naar het inleidend hoofdstuk II waarin H zijn bibliografische methode uiteenzet. De drukken waarop hij Bowers' principes wil toepassen, laten niet toe dit over de hele lijn te doen (en wel elk exemplaar bij het onderzoek betrekken, wat al onmogelijk is bij unica). Toch heeft H heel wat exemplaren aan

autopsie onderworpen. Niettemin valt te prijzen dat in zijn uiteenzetting de grenzen zeer duidelijk aangegeven zijn; te vaak gebeurt dit niet en gaat men op de duur denken dat het 'ideal copy'-systeem gehonoreerd wordt in $\diamond$ ke descriptieve bibliografie zonder meer. Fotografie stelt hij terecht boven quasi-facsimile transcriptie, zonder dat de eerste een transcriptie van welke soort dan ook moet/kan vervangen, al was het maar omdat een foto per definitie de weergave van $\diamond\diamond$ n bepaald exemplaar is. Hoewel de 'Nederlandse' vingerafdruk de analytische bibliografie dienstiger is dan de Schots-Franse, vond H bij het materiaal verzamelen het ogenblik nog niet rijp om het systeem toe te passen. Ik vraag me overigens af in hoever de vingerafdrukopname in een beperkte en gepubliceerde bibliografie zinvol is, bij het onderscheiden van uitgaven van $\diamond\diamond$ n editie zou ze wel de proef op de som hebben kunnen maken. Titel, impressum en collatieformule worden gevolgd door de vermelding van het typografisch materiaal, voornaamste lettertype, ornamenten, overige. Het zijn elementen die een determinerende rol kunnen spelen bij een poging tot oplossen van de naamloze en schijnadressen. Daarom is het te betreuren dat H niet tot stelselmatige reproductie ervan is overgegaan, of tenminste naar bestaande afbeeldingen heeft verwezen. Het zijn bouwstenen tot een typografisch album zoals we dat kennen voor de postincunabelperiode (hoe onvolledig ook) en dat we node missen voor de latere zestiende eeuw. De vindplaatsen, bibliografische verwijzingen en aantekeningen volgen hierop in logische orde. Het is een uitstekend idee geweest om de titelpagina's in een aparte band te bundelen, zodat de reproductie handig naast de rest van de beschrijving kan worden gelegd. Het volume van het geheel vergde toch al een tweede band, en op die wijze kan veel nodeloos wit worden vermeden. Zoals reeds aangeduid zijn de beschrijvingen per categorie gegroepeerd in A, B en C. Daarop volgen enkele appendices: onzekere en onjuiste vermeldingen en verzamelwerken, meestal in geen exemplaar bekend (D), verwante publikaties (E), handschriften (F). Men mag aannemen dat deze laatste door H zijn onderzocht met het oog op de relatie met de bekende drukken, maar duidelijk uitgesproken is het niet.

De eerste band bevat ten slotte de Gebruikte literatuur (ongeveer 25 bladzijden). De registers sluiten de tweede band af: 1. een op de bibliografie (A-C), naar titel, naar jaar van uitgave, topografisch naar drukker/uitgever en naar exemplaren; dit laatste register is tweevoudig opgevat - hoe nuttig! - naar bibliotheek en naar volgnummer van de bibliografie; hierbij zijn de niet de visu onderzochte exemplaren gemerkt met 'cr' of 'pr' (i.e. complete of parti $\diamond$ le reproductie). 2. een algemeen register van namen en zaken betrekking hebbend op de hele tekst, met uitzondering van de impressumgegevens.

Mijn besluit is kort samen te vatten: dit is een voortreffelijk boek dat ons een brok geschiedenis biedt gebouwd op de analyse en de beschrijving van gedrukte teksten. Analytische bibliografie schept dus, samen met tekstonderzoek, niet enkel de voorwaarden om teksten te editeren, maar is tevens historisch onderzoek. Dat heeft Heijting aangetoond. Daarmee toont hij zich een waardig en veelbelovend leerling van Herman de la Fontaine Verwey en Wytze Hellinga. Geschiedenis van het boek is een van de vele uitingen van cultuurgeschiedenis, om haar de juiste plaats daarin toe te kennen is evenwel detaillistisch onderzoek van de hoofdbron, het gedrukte boek, noodzakelijk.

Wat de materi $\diamond$ le uitvoering van deze studie betreft, wil ik niet in herhaling vallen: ze getuigt voor de zoveelste maal van het vakmanschap van de uitgever wiens marineblauwe reeks BBN in de bibliotheek van elke Nederlandse (boek)historicus thuishoort. [E. C.-I.].

1582. - Ben J. P. SALEMANS, *Jacob Bathen, printer, publisher and bookseller in Louvain, Maastricht and D $\diamond$ sseldorf c. 1545 to c. 1557 in Quaerendo*, 19. 1989, 1-2, p. 3-47, ill.

Jacob Bathen (1516-1558) is een van die 'kleinere' drukkers die door hun herhaalde verhuizingen ook boekhistorici het leven hebben zuur gemaakt. Toch is

ook hij belangrijk geweest: hij wordt in verband gebracht met de befaamde Leuvense 'SPES'-paneelstempelbanden. Hij was de drukker van veel van Phalesius' muziekgaven. Vanuit een onderzoek naar het Maastrichtse liedboek uit 1554 heeft de auteur getracht Bathens levensloop en carrière uitvoerig te reconstrueren. In bijlage geeft hij een chronologische lijst van uitgaven (p. 34-41). Een kleine opmerking: de 'leghe(r) straat' in noot 30 was zeker geen 'Army Street', maar wel, in goed Brabants, een 'lage(re) weg'. [M. d. S.].

1583. - C. COPPENS, *A Monomachia against Alciato: a hitherto unknown pacifist tract dedicated to Cardinal Granvelle and printed by Gillis Coppens of Diest, Antwerp, 1563*, in *Gutenberg Jahrbuch* 1990, p. 143-161, ill.

Dit is het overvloedig geïllustreerde verhaal van een speurtocht met heel wat zijwegen, uitgaande van de *Monomachia*, een tot voor kort onbekend boek van Angelus a Sancto Joanne. Lid van de Hoge Raad van Mechelen, richt hij zich tegen de jurist Andrea Alciato en draagt het werk op aan Granvelle. C heeft de druk ervan kunnen toeschrijven aan Gillis Coppens. Toch blijven er nog vragen onbeantwoord en kan het onderzoek vooralsnog niet worden afgerond. [E. C.-I.].

1584. - Robin A. LEAVER, *A unique broadsheet in the Scheide Library, Princeton* in *The papers of the Bibliographical Society of America*, 83, 1989, p. 337-352.

De besproken planodruk, Londen, William Seres, 1561, met als auteur Maarten Micron (STC 17863.7), zit vastgeplakt op de versozijde van het laatste blad van een exemplaar van de Engelse Bijbelvertaling van Thomas Matthew, gedrukt te Antwerpen in 1537 (STC 2066). Het gaat om (niet vermeld) NK 2497: een vermoedelijke druk van M. **Crom** voor twee Londense uitgevers. Vondst en identificering werpen weerom een licht op de betrekkingen tussen Holland en Engeland op godsdienstig vlak. [E. C.-I.].

1585. - P. VALKEMA BLOUW, *Een onbekende doperse drukkerij in Friesland in Doopsgezinde bijdragen*, nr. 15, 1989, p. 37-63.

Diepgaand en contrastrijk onderzoek naar de ware drukker van een Biestkens-Bijbeluitgave uit 1564, gezet uit Taverniers nonpareil (Vervliet T 51), de kleinste Nederlandse textura in die tijd en die voorkomt in Plantijns Index van lettertypen uit 1567. Het enige bronnenmateriaal dat PVB ter beschikking stond waren lettertypen, ornamenten en initialen en de combinaties hiervan. De verrassende resultaten zijn dat vierentwintig doopsgezinde boeken, bestemd voor de volgelingen van Menno Simmons, tussen 1556 en 1570 te **Franeker** gedrukt werden: de eerste zestien door Jan Hendricksz van Schoonrewoerd uit Utrecht, de overige acht door zijn niet bij name bekende opvolger. [E. C.-I.].

1586. - C. C. DE BRUIN, *Utenhove te Rooborst (1543): het keerpunt in de gang van zijn leven* in *Geschiedenis godsdienst letterkunde* .... p. 45-48 (cf. [nr. 1571](#)). De reformator Jan Utenhove (1516-1565) schreef op jeugdige leeftijd het toneelspel *De Evangelische Leeraer*, gedateerd '1532' en opgevoerd in '1543', dat na zijn dood verscheen (S.l. 1570). De anonieme drukker was Willem **Gheylliaert** te Emden. [M. d. S.].

1587. - Paul VALKEMA BLOUW, *A Haarlem press in Sedan and Emden (1561-9). Part one: Haarlem. Part two: Sedan and Emden*, in *Quaerendo*, 19, 1989, p. 225-250, 253-298, facsim.

Na meer dan zeventig jaar heeft Haarlem opnieuw een drukker binnen zijn muren gekend: Jan van Zuren (1517-1591). Hij heeft van de Coster-stad een drukkerscentrum willen maken waar ook alle nevenactiviteiten van het boek zouden bloeien, naar het voorbeeld van Antwerpen en Lyon. Van Zurens drukkerij die tot in 1564 werkt, produceert niet veel (in bijlage zijn 14 drukken beschreven): kwaliteit van het gedrukte, lettertypen en genre teksten echter hebben een keerpunt betekend. Wat met Van Zurens typografisch materiaal na 1564 is gebeurd was tot nog toe een open vraag gebleven. Tot PVB op de drukken zelf onderzoek is gaan

verrichten wat, gekoppeld aan archiefonderzoek, geleid heeft tot de oplossing van het probleem. Hij trof het typografisch materiaal aan in Sedan; Goossen Goebens drukte er in 1565, opgevolgd door Lenaert der Kinderen. In 1567 verhuisde de pers andermaal, nu naar Emden, al langer bekend als drukcentrum van pamfletten en verboden literatuur. In bijlage de beschrijving van dertien drukken uit Sedan en zes uit Emden. [E. C.-I.].

1588. - R. M. Th. E. OOMES, *De weduwe Arent Henricxsoon in Uit Leidse bron geleverd: studies over Leiden en de Leidenaren in het verleden*, aangeboden aan drs. B. N. Leverland bij zijn afscheid als adjunct-archivaris van het Leidse Gemeentearchief. onder red. van J. W. MARSILJE ... et al. - Leiden: Gemeentearchief, 1989, p. 347-353.

Grondige biografische studie gebaseerd op diepgaand archief-onderzoek naar (de weduwe van) de Delftse drukker Arent Henricxsoon. Deze blijkt af te stammen van de grote Hendrick (Lettersnider). De weduwe publiceerde o.m. Laurens van Oorschot, *Almanach ende Prognosticatie* (Delft 1575; enig ex. in Museum De Lakenhal te Leiden). Gewezen wordt o.m. op contacten met Plantijn. [M. d. S.].

1589. - *Den Sack der consten: een Vlaams volksboek, gereproduceerd naar de Antwerpse druk van Jacob van Liesvelt uit 1528*. Ingeleid door W. L. BRAEKMAN. - Brugge: M. van de Wiele, 1989. - 79 p.: omslag. front. ill., facsim. 21 cm. - ISBN 90-6966-050-4. BF 761.

Het facsimile van dit secretenboek werd gemaakt naar het enig bekende exemplaar van NK 1843, bewaard in de UB te Amsterdam. In de inleiding gaat B kort in op de verzamelingen 'experimenten, secreten en consten allerlei' die sedert de middeleeuwen in handschrift en druk zijn verspreid. Hij geeft een lijst op van de drukken die bestaan of althans in de literatuur bekend zijn. Als bronnen voor de samensteller van *Den sack* (is het Van Liesvelt geweest?) konden twee drukken van Thomas vander Noot aangewezen worden (NK 725 en 433). Als Appendix bezorgt B de belangrijke toevoegingen uit latere zestiende-eeuwse drukken. Weerom is een zeldzame druk toegankelijk gemaakt voor het onderzoek. In tegenstelling tot verscheidene voorgaande uitgaven door Braekman, is dit boek niet in een collectie opgenomen. [E. C.-I.].

1590. - *De Craneveltcorrespondentie*. [Editor: D. ALLARD; redactie: J. IJSEWIJN e.a.]. - [Brussel: Koning Boudewijnstichting, 1990]. - 22 p.: omslag, ill., facsim.; 30 cm. - ISBN 90-5130-068-9. BF 150.

Ruim honderd brieven door verschillende humanisten aan Frans Cranevelt (1485-1564) in de jaren 1520-1523 gericht zijn vorig jaar aan het daglicht gekomen. Dank zij een reddingsoperatie konden zij door het Fonds Roerend Cultureel Erfgoed van de Koning Boudewijnstichting worden aangekocht op de auctie bij Christie's in juni 1989. N.a.v. de officiële overhandiging hiervan verscheen een gelegenheidspublikatie met o.m. de publikatie met vertaling van een brief van Vives. In deze brief, van 20 december 1520, is sprake over Braults vertaling van 'Vitarum auctio' van Lucianus door Dirk **Martens** s.d. gedrukt (NK 1405). De vooropgestelde datum van de druk, 1519, moet hierdoor misschien opnieuw bekeken worden. [E. C.-I.].

1591. - Paul VALKEMA BLOUW, *De eerste drukkers voor de stad Leiden (1574-1578): Jan Moyt Jacobsz. en Andries Verschout in Uit Leidse bron geleverd: studies over Leiden en de Leidenaren in het verleden*, aangeboden aan drs. B. N. Leverland bij zijn afscheid als adjunct-archivaris van het Leidse Gemeentearchief. Onder red. van J. W. MARSILJE et al. Leiden: Gemeentearchief. 1989. p. 407-416.

Over twee minder bekende Leidse drukkers van W. Silvius en hun relaties met stadssecretaris Jan van Hout. Curieus is het gebruik van de naam van Moyt in 1582 op publikaties van Cornelis Claesz. te Amsterdam. [M. d. S.].

1592. - Herman PLEIJ en Saskia RAUE. *De pantoffels der ootmoedigheid: een ouderwetse deugdenleer voor de vroegmoderne burgervrouw in Literatuur*, 7, 1990, p. 265-273, ill.

Bij wijze van inleiding tonen de auteurs aan hoe voor de eerste eeuw van de boekdrukkunst in de Nederlanden (1477-1540) met vrij grote zekerheid de succesuitgaven zijn aan te wijzen. De bronnen van verspreiding en receptie zijn immers niet enkel de bewaarde exemplaren; er zijn ook de boedelbeschrijvingen, indexen en andere min of meer ambtelijke bescheiden n, wat de teksten zelf aangaat, verwijzingen, ontleningen, vertalingen. De rol van uitgever is een andere als die van drukker, ook toen, maar in die eerste periode zijn beide functies (misschien al te) vaak nog in n persoon verenigd. Dit verklaart het bestaan van de 'geleerde drukker', die vertrouwd was met de literatuur en contacten met auteurs onderhield. Thomas vander Noot is n van hen. Met de publikatie o.a. van *Den triumph ende 't palleersel vanden vrouwen* (1514), een tekst door Vander Noot zelf naar het Frans bewerkt en met moraliserend-didactische inslag, heeft de Brusselse drukker-uitgever volgens de auteurs de bal evenwel misgeslagen: er is immers geen herdruk of imitatie op gevolgd of zelfs maar vermeld. *Tpalleersel* is een deugdenleer waarbij vrouwelijke kledingstukken allegorisch gebruikt worden (zoals in de titel van deze bijdrage), een type allegorie dat - aldus de auteurs - blijkbaar op een ongelegen moment en misschien ook wel op een ongelegen plaats in het licht werd gegeven. Dat het boek druktechnisch niet zo puik verzorgd is, zal wel geen reden geweest zijn voor het geringe succes en is bovendien niet uitzonderlijk. De tweede auteur van dit artikel bereidt een dissertatie voor over aard en betekenis van *Tpalleersel*. Wij kijken er benieuwd naar uit om te zien of de hier aangegeven lijn wordt volgehouden. [E. C.-I.]

1593. - Marcus DE SCHEPPER, *Erasmus' letter to Cornelius Crocus (re)discovered in Humanistica Lovaniensia*, 39. 1990. p. 85-92.

De brief die Erasmus vanuit Freiburg aan C. Crocus te Amsterdam richtte op 23 januari 1530 (niet in Allen), komt voor in Crocus' *Propaedeumatum grammaticae institutionis libelli duo*, gedrukt door Doen Pietersz te Amsterdam in 1532 (niet in NK). Het ex. is in priv bezit. Het bestaan van de brief was gebleken uit het (bewaarde) antwoord van Crocus. Erasmus' autograaf is tot op heden niet teruggevonden. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2491](#)

1594. - Robert ARPOTS, *Plantijn in Nijmegen. Catalogus van Plantijn-drukken aanwezig in de Bibliotheek van de Katholieke Universiteit te Nijmegen*. Nijmegen: (Universiteitsbibliotheek), 1989. - v. 61 p.: ill.; 24 cm.

In het Plantijnjaar 1989 heeft ook Nijmegen een catalogus van zijn Plantijndrukken gepubliceerd. Een nuttig initiatief, en dat niet alleen omdat er in L. Voets *The Plantin Press* slechts 11 Nijmeegse exemplaren werden vermeld - het zijn er thans 116 (uiteraard enkel te vinden via een goed drukkersregister - wat nog niet bestond toen Voet zijn inventaris aanlegde). Belangrijker nog is de grondige beschrijving van deze exemplaren. Bij vergelijking met *The Plantin Press* werden vijf onbekende onderdelen ontdekt (nrs. 50, 70, 80, 84 en 107), vijf varianten (afwijkend zetsel) en vijfentwintig staten (correcties tijdens de drukgang). Het blijft inderdaad nodig elk exemplaar te vergelijken met de 'ideal copy' - in dezen is het overigens de vraag of het in *The Plantin Press* beschreven exemplaar steeds die 'ideal copy' vertegenwoordigt.

Naast titelbeschrijving, paginering, formaat en collatieformule is ook de STCN-vingerafdruk opgenomen (zie Kroniek 15 nr. 1309): een goede zaak, want een verrijking van de bibliografische gegevens bij Voet. De catalogus wordt gevolgd door registers op titels (steeds handig bij oude drukken), chronologie der uitgaven, secundaire auteurs, andere drukkers, staten en varianten. Exemplaarkenmerken, andere dan bibliografische volledigheid, worden niet vermeld (band, provenance etc.). Kortom, een degelijke catalogus van een goede, hoewel kleine,

Plantijncollectie: blikvangers zijn de Polyglot (nr. 9) en een band met Valverde (nr. 114) en Van Mauden (nr. 80). Vondel (Kroniek 14 [nr. 1239](#)) is te Nijmegen waardig opgevolgd door Plantijn! [M. d. S.].

1595. - Alastair HAMILTON & Chris. L. HEESAKKERS, *Bernardus Sellius Noviomagus (c. 1551-93), proof-reader and poet in Quaerendo*, 19, 1989, p. 163-224.

Corrector was Sellius of Zelius bij **Plantijn**. Als poëet is zijn werk van hem bekend, *Emblemata sacra*. De ingewikkelde geschiedenis van de drie uitgaven (1593, 1613, 1617, te Leiden en te Amsterdam) wordt hier uit de doeken gedaan. Bovendien wordt het leven van Sellius, voor zover niet in het duister gehuld, verteld, zijn godsdienstige opvattingen belicht, en zijn dichterschap besproken. De tekst van de *Emblemata sacra* - vierregelige verzen met titel bij gravures van Pieter van der Borcht over het Oude en het Nieuwe Testament - is uitgegeven naar de drie edities (resp. een ex. te Wolfenbüttel, te Amsterdam, en in de Arsenal te Parijs); een Engelse vertaling is toegevoegd. [E. C.-I.].

1596. - 'Exacte' wetenschappen rondom Christoffel **Plantijn** (ca. 1520-1589).

Publikatie van de referaten gehouden in het Museum Plantin-Moretus op 18 maart 1989, onder red. van Francine DE NAVE. - Antwerpen: Stad Antwerpen (Museum Plantin-Moretus en Stedelijk Prentenkabinet), 1990. 95 p.: ill.; 30 cm. - (Publikaties van het Museum Plantin-Moretus en het Stedelijk Prentenkabinet; 17).

Naast de tentoonstelling 'Christoffel Plantijn en de exacte wetenschappen in zijn tijd' (Kroniek 15 [nr. 1389](#)) was er in het Plantijnjaar ook een colloquium gewijd aan dat deelgebied. Thans zijn daarvan de handelingen verschenen, opnieuw goed geïllustreerd, echter zonder register. De algemene synthetische bijdragen van F. de Nave worden gevolgd door teksten van J.-P. Tricot ('Christoffel Plantijn als wetenschappelijk uitgever', p. 33-43), R. van Hee ('Geneeskunde en farmacie rond Christoffel Plantijn', p. 45-53), R. Jansen-Sieben ('Christoffel Plantijn en zijn, Nederlandstalige drukken op het gebied van de *artes mechanicae*', p. 55-65), L. J. Vandewiele ('De relatie tussen P. van Coudenberghe en Plantijn', p. 67-71), R. A. Blondeau ('Wiskunde en astronomie ten tijde van Plantijn', p. 73-87) en G. Vanpaemel ('Over drukkers en geleerden: wetenschapshistorische bemerkingen omtrent de rol van het drukkersbedrijf in de Renaissance', p. 89-95). [M. d. S.].

1597. - Francine DE NAVE, *Eine Druckerei von Weltrang im Antwerpen des 16.*

Jahrhunderts, Christophe Plantins 'Gulden Passer' in Gutenberg: 550 Jahre Buchdruck in Europa; [Ausstellung im Zeughaus der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel vom 5. Mai bis 30. September 1990]. [Ed. Paul RAABE]. -

Weinheim: VCH, Acta Humaniora, 1990, p. 65-87, ill. - (Ausstellungskataloge der Herzog August Bibliothek, 62).

Een inleiding over leven en werk van Plantijn wordt gevolgd door 24 catalogusnummers; niet enkel boeken en banden, ook typografisch materiaal en archiefdocumenten uit het MPM zijn tentoongesteld en beschreven. De Duitse versie van dit artikel leest vlot. Ik plaats slechts een vraagteken bij het woord *Prägestempel* als vertaling van letterstempel; heet dit niet Schriftstempel? [E. C.-I.].

1598. - Francine DE NAVE, *Cristobal Plantino (1520-1589): impresor del humanismo y de las ciencias*, vert. Rosario Merchan Guisado. - Madrid:

Bibliotheca Nacional, 1990. - 34 p.: ill.; 22 cm.

Spaanse synthese over Plantijn als drukker van humanisme en wetenschappen, met, uiteraard aandacht voor Spaanse auteurs. Enkele welgekozen afbeeldingen en een selectieve bibliografie vullen de tekst aan. [M. d. S.].

1599. - Claude SORGeloos, *Labore et Constantia 1589-1989. A collection of*

510 editions issued by Christopher **Plantin** from 1555 till 1589, introd. Leon VOET. - Brussels: E. Speeckaert, 1990. - 465 p.: ill.; 24 cm. BF 3.000.

In navolging van de fraaie Estienne-collectie verzameld door de New-Yorkse collega Fred Schreiber (1982), heeft de Brusselse antiquaar Eric Speeckaert een schitterende verzameling Plantijndrukken bij mekaar gebracht, mede ter gelegenheid van de vierhonderdste sterfdag van de Aartsdrukker der Nederlanden. 'Mede' omdat ook nog andere overwegingen een rol hebben gespeeld: o.m. het verwerven van een Antwerpse collectie Plantijnse overheidspublicaties en de genealogische stimulans van afstamming van Plantijns financiers, de Van Bomberghens. Het resultaat van dit alles is een verzorgd uitgegeven catalogus: een mooie blauw linnen band met verguld Plantijns merk, veel afbeeldingen (de foto van de banden in een al even fraaie kast, afgedrukt als dekblad, laat geen bibliofiel onverschillig), tamelijk opdikkend papier. En dan zijn er nog enkele bibliografische en boekhistorische aanvullingen op L Voets *Plantin Press*! De verzameling is opgebouwd rond twee kernen: een aantal topstukken uit de internationale handel (o.m. de Polyglot van de Franse koning Henri II, banden voor De Thou, Colbert etc.. boeken uit de verzameling-Willems enz.) ♦n de reeds vermelde overheidspublicaties, afkomstig van de erven van de laatste bezitter van De Gulden Passer, E. Moretus, en dus rechtstreeks teruggaand op Plantijns familiebezit. Het geheel vormt een erg aantrekkelijk ensemble voor echte bibliofielen met zin voor traditie. De verzameling werd dan ook terecht als geheel te koop aangeboden.

Na een 'preface' (E. Speeckaert) en de 'introduction' waarin L. Voet het voornaamste nieuws samenvat, volgt als aanloop een niet erg diepgaand, ietwat opgeklopt, stuk o.d.t. 'Plantin's everlasting fame', de catalogus, een overzicht van Plantijns merken (overgenomen uit *The Plantin Press*, doch niet erg scherp gereproduceerd), een concordans met PP en register op namen en anoniemen, bezitters, kunstenaars en boekbinders.

Minder gelukkig zijn wij over de geboden beschrijvingen. Dat de inhoudelijke gegevens over de drukken nogal algemeen-encyclopedisch zijn, of werden overgenomen uit PP is niet eens zo erg, mede gezien de ruime doelgroep. Heeft het echter zin Voets beschrijvingen (vooral van de titels) zo uitgebreid over te nemen? Veel beter ware geweest alle titelbladen te reproduceren met korte gegevens over het bekende. Zo zou de aandacht nog meer zijn gegaan naar het nieuwe/afwijkende; tevens hadden wij dan een homogener 'beeld' gehad van een representatief corpus Plantijn-titels (dan met de warrige illustraties in PP). Er is inderdaad ook genoeg *nieuws*: enkele onbekende drukken (soms zelfs niet geattesteerd in de Plantijnse archivalia), belangrijke varianten (andere 'oplagen', anders samengestelde edities dan de door Voet beschreven exemplaren, vaak met extra-materiaal) en nogal wat variëteit 'staten' (perscorrecties tijdens de drukgang - onvermijdelijk gezien het productieproces). Ook geeft de samensteller hierbij de (Franse) vingerafdruk.

De ondermaatse wijze waarop alles wordt gepresenteerd wekt echter enig wantrouwen. Te veel slordigheden springen zo in het oog: foutieve transcripties (pijnlijk wanneer de titelpagina in de buurt staat afgebeeld - o.m. nrs. 43, 120, 132 etc.); verouderde literatuurverwijzingen (of het ontbreken ervan: bv. van nr. 110 bestaat een moderne editie, bij nr. 425 is er geen verwijzing naar de Kiliaanbibliografie), hoewel dient erkend dat in vele gevallen dan weer wel recente Plantijnstudies werden gesignaleerd. Voortdurend wordt de lectuur gehinderd door foutieve details, waarschijnlijk als gevolg van onvoldoende terreinkennis (de samensteller is een specialist van de achttiende eeuw): bv. p. 27 'auction' van Gen. Willems (geen veiling-, wel prijscatalogus bij Ber♦s), nr. 134: geen ex-libris (er staat wel " from adam to christe 3944 " !), nr. 143 'Bibliothecae Colbertinae', nr. 158 'Simon Steinberghen' (de Deventer drukker Simon Steenberghe), nr. 202 'Hageveld Abbey' (geen 'abbey', wel het R. K. Seminarie van het bisdom Haarlem) enz.

Het hele boek door ergert mij vooral de bedroevende kwaliteit van het Engels.

Men proeft de Franse onderlaag er doorheen (Alde, Venise etc.). Meest storend is

de term 'emission' voor 'issue' (nooit gehoord van Bowers of Gaskell?), evenals het *Franse* gebruik van 'Flemish' voor 'Dutch' (bv. nr. 158 " A First Flemish translation had been published in Deventer " !). Jammer dat de opdrachtgever een na-lezing door een native speaker niet heeft overwogen. Dat had veel tandengeknars kunnen voorkomen.

Ondanks al deze kritiek kan men toch blij zijn met dit boek. Mits omzichtig gebruikt is het (samen met de reprint van Ruelens-De Backer) een handig eerste naslagwerk voor wie niet over de peperdure *Plantin Press* beschikt, vooral dankzij de vele afbeeldingen en analytisch-bibliografische gegevens. De aantrekkelijke presentatie heeft Plantijn weer gebracht waar hij thuishoort: bij de echte boekenliefhebber. De collectie is thans gekocht door een Belgisch verzamelaar die, naar verluidt, ook toegang wil geven voor wetenschappelijke doeleinden. Hopelijk wordt dit de (unieke !) start voor een fascinerende verzameling rond Antwerpens Gouden Eeuw, aan te vullen 'labore et constantia'. [M. d. S.].

1600. - L. VANDAMME, *Bruggelingen bij Plantijn* in *Biekorf*, 89. 1989, p. 360-372.

Antwoord op de vraag die de Brugse collega's zich stelden naar aanleiding van de herdenkingstentoonstelling in het Museum Plantin-Moretus, nl. hebben de talrijke contacten van Plantijn met het Brugse humanistenmilieu niet 'geresulteerd in een brede waaier publicaties bij de Officina Plantiniana'? Komen resp. aan bod Gillis Wijts, de kring rond de Officina Goltziana, Lipsius' Brugse vrienden, de katholieke geestelijkheid. De auteur ziet de aantrekkingskracht van Plantijn terecht als een onderdeel van het hele zestiende-eeuwse boekbedrijf. [E. C.-I.].

1601. - Elly COCKX-INDESTEGERE, *De Passie Delbecq-Schreiber houtsneden in drukken 1500-1550* in *Spiritualia Neerlandica*, p. 129-162, facsim. (cf. [nr. 1550](#)). Status quaestionis en materiaalverzameling met het oog op nieuw onderzoek naar een der meest succesvolle series van devote (boek)illustraties: de zgn. Passie Delbecq-Schreiber, waarvan twintig houtsneden thans in het Prentenkabinet van de Brusselse Koninklijke Bibliotheek. De blokken werden, voor zover bekend, voor het eerst gebruikt in *Leven ons liefs Heeren Ihesu Christi* (Antwerpen, A. van Berghen, 1500; NK 3385). Afdrukken van de oorspronkelijke blokken en/of van kopieën verschenen daarna geregeld in Nederlandse postincunabelen of nog wat later. Ook was de serie aangegroeid tot 58 prenten.

De houtsneden zijn hier in een beredeneerde lijst samengebracht. Daarna volgt een chronologisch overzicht van 115 edities waarin houtsneden uit de lijst voorkomen. De meeste uitgaven verschenen te Antwerpen: enkele waren tot voorheen onbekend (o.m. aan NK). Het is nu wachten op een kunsthistoricus die dit rijke materiaal wil ontginnen. [M. D. S].

1602. - C. COPPENS, *Uit de band gesproken 6 - Antwerpse vriendschapsbanden: twee Antwerpse boekbanden uit de tijd van Plantin* in *Ex Officina*, 6, 1989. p. 169-184. ill.

Beschrijving en bespreking van twee goudgestempelde banden uit Antwerpen, een gedateerd 1566, de andere niet maar uit dezelfde tijd stammend. De laatste bevat een Plantijndruk uit 1567 (PP 1180), een tekst van A. L. Florus bezorgd door Joannes Stadius, hoogleraar te Leuven. Een exemplaar van de druk schonk hij aan de Zeeuw Joachim Polites die in zijn woning te Antwerpen een goed voorziene bibliotheek bezat en naar alle waarschijnlijkheid het boekje liet binden - te Antwerpen. Naderhand kwam het in bezit van Adriaan Dyck, griffier in dezelfde stad. Hij is ook de bezitter geweest van de andere hier besproken band, hij omsluit een muziek-handschrift, een stemboekje voor de baspartij met een verzameling motetten, waarschijnlijk te Antwerpen overgeschreven. Beide banden berusten in de UB Leuven. [E. C.-I.].

1603. - Georges COLIN, *La fourniture de reliures par l'Officine plantinienne* in *Gutenberg-Jahrbuch* 1990, p. 346-359, ill.

Licht gewijzigde tekst van de lezing die de auteur in 1989 op het colloquium gewijd aan C. Plantijn heeft gegeven. Uitgangspunt is de vraag of de boeken destijds gebonden werden verkocht; de vraag is van cruciaal belang i.v.m. de oorsprong van de band uit de tijd. De Plantijnse archieven bevatten veel gegevens over het binden en het verkopen van boeken; C heeft zijn onderzoek evenwel toegespitst op de figuur van Plantijn, aansluitend bij zijn vorige publikaties over het onderwerp. De banden met het goudgestempelde merk van de Gulden Passer op het plat zijn geen uitgeversbanden, evenmin betreft het persoonlijke exemplaren of dedicatie-exemplaren. Hoogstwaarschijnlijk waren zij voor de winkel bestemd. Plantijn heeft die trouwens vermoedelijk ook niet zelf gebonden, maar liet binden, in- en buitenshuis. Op de organisatie van dit bindersbedrijf gaat C dieper in; in bijlage een lijst van 45 namen van binders die voor Plantijn hebben gewerkt. Belangrijke studie. [E. C.-I.].

1604. - Jan W. J. BURGERS, *The library of Johan van Hogelande in Quaerendo*, 19, 1989, p. 48-82, ill.

Johan van Hogelande, bij leven deken en schatbewaarder van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel te Utrecht, liet bij zijn dood in 1578 een bibliotheek na van plus minus 250 boeken (rekening gehouden met meerdelige werken en convoluten). B publiceert de lijst van 218 items en doet een poging om zoveel mogelijk teksten te identificeren. Edities identificeren is een welhaast onmogelijke onderneming, de identificatie heeft eerder betrekking op de tekst. Van Hogelande was jurist (van de Leuvense Universiteit) wat zich weerspiegelt in zijn collectie; buiten de juridische werken zijn er ook literaire. vnl. Latijnse (klassieke auteurs, Erasmus, J. Secundus), en uit de vroege Italiaanse renaissance. Verder had hij belangstelling voor historiografie en theologie en een beetje voor de exacte wetenschappen. Twee boeken van Erasmus die op de Index kwamen, kunnen van Van Hogelande echter geen hervormingsgezinde maken, wat trouwens onverenigbaar zou zijn met zijn functie bij het kapittel, zo merkt B op. Vergeleken met een paar andere bibliotheken uit dezelfde periode, valt H's bibliotheek niet zo klein uit, ook al behoorde hij niet tot het politieke of (beroepshalve) intellectuele milieu. [E. C.-I.].

1605. - *Catalogus van de bibliotheek van Jan de Hondt (1486-1571)*. Onder redactie van Chr. COPPENS, P. SOETAERT, P. THURMAN, G. TOURNOY. - Kortrijk: Bibliotheek Katholieke Universiteit Leuven Campus Kortrijk, 1990. 161 p.: ill. facsim., portr.; 24 cm. - (= De Leiegouw, 32, 1990. p. 189449). - ISBN 90-73682-10-0. BF 450.

De Kortrijkse kannunik en pastoor van Sint-Maartenskerk, Jan de Hondt of Joannes Canis, heeft zijn boekenschat nagelaten aan zijn wettige erfgenamen. Hiervan heeft een niet onbelangrijk gedeelte de eeuwen getrotseerd en is, weliswaar soms in bedenkelijke staat tot ons gekomen. Naar aanleiding van een met grote zorg bestudeerde en doorgevoerde restauratie is te Kortrijk een tentoonstelling opgezet en is deze publikatie verschenen. Ze bevat enkele korte inleidende opstellen over De Hondt en zijn boeken (aan Tournoys bijdrage over de mens De Hondt blijkt wel zijn vertaling van de twee Latijnse grafgedichten te ontbreken). Het grootste gedeelte wordt in beslag genomen door de catalogus van de boeken, uitvoerig beschreven en toegelicht. Ze worden in de bibliotheek van KULAK (Katholieke Universiteit Leuven. Afdeling Kortrijk) bewaard en zijn hier samen met een tiental andere niet-liturgische werken van genoemde universiteitsbibliotheek gepresenteerd. De Hondts boeken werpen niet enkel een licht op een privé bibliotheek van een zestiende-eeuws kannunik in Vlaanderen, maar ook op de geschiedenis van de boekband in datzelfde gebied: De Hondt liet immers o.m. te Brugge en te Gent binden en noteerde vaak de prijs in zijn exemplaar. Een stel uitstekende registers ontsluiten perfect een geheel nieuwe schat aan gegevens. Deze monografie is opgenomen in het tijdschrift *De Leiegouw* en is prima verzorgd. [E. C.-I.].

Zie ook nr. [2080](#)

1606. - Karel PORTEMAN, *The Early Reception of Alciato in the Netherlands* in *Emblematica*, 4, 2, 1989, p. 243-255, ill.

Het werk van Alciato werd nooit in het Nederlands vertaald en werd pas laat in de Nederlanden gedrukt (Plantijn 1565). De auteur gaat ervan uit dat aan een dergelijke vertaling geen behoefte bestond omdat het geïnteresseerde publiek de Latijnse of de Franse edities probleemloos kon lezen. Het ontbreken van een vertaling en van vroege plaatselijke edities wekt ten onrechte de indruk dat Alciato's werk in de Zuidelijke Nederlanden onbekend was. De auteur haalt verschillende voorbeelden aan o.a. het merk van de Antwerpse drukker Joannes Steelsius (1536), om het tegendeel te bewijzen. [R. V. L.].

1607. - E. M. BRAEKMAN, *Propos sur les traductions du 'Baston de la foy' de Guy de Brés* in *Archief- en bibliotheekwezen in België* 60, 1989. p. 34-57. ill. Van de *Baston de la foy* in 1555 te Gent door De Brés (Mons 1522 -Valenciennes 1567) voltooid, moet volgens bronnen uit de tijd een Nederlandse vertaling bestaan (hebben). Reeds in de 16de eeuw was het bekend onder de titel *Staf des geloofs*. Er is echter geen exemplaar bekend. De vertaler is Karel de Koninck (of Charles de la Porte of Carolus Regius), een karmeliet uit Gent. Voor de plaats van druk wordt gedacht aan Emden, echter zonder bewijs. In appendix volgen een lijst van de Franse edities (geen uitgaven in de Nederlanden), een stemma hiervan en een overzicht van de inhoud per groep edities. [E. C.-I.].

1608. - Z. R. W. M. VON MARTELS, *Augerius Gislenius Busbequius: leven en werk van de keizerlijke gezant aan het hof van Suleyman de Grote. Een biografische, literaire en historische studie met editie van onuitgegeven teksten*. Proefschrift Groningen. - (NL-7722 HS) Dalfsen: Z. R. W. M. von Martels (Tolhuisweg 11), 1989. - xx. 599 kol.: ill. . 27 cm. - ISBN 90-9002963-X. Fl. 75. Grondige biografie van de grote Nederlandse diplomaat en humanist. Hier valt vooral het tweede deel te vermelden: 'Ontstaan- en drukgeschiedenis van de *Legationis Turcicae epistolae quatuor*' (kol. 52-102) - van de Plantijnse editie 1581 is een gecorrigeerd exemplaar bewaard dat werd benut voor de tweede editie uit 1582 (zie Kroniek 14 [nr. 1197](#)). [M. d. S].

1609. - A. C. SCHUYTVLOT, *Coornhert 1522-1590: catalogus van een tentoonstelling van brieven, documenten en vroege uitgaven uit eigen bezit*. Amsterdam: Universiteitsbibliotheek. 1990. - vi. 63 p.: ill., 25 cm. - ISBN 90-6125-462-0.

Belangrijke publikatie bij de tentoonstelling (8 november 1990 - 4 januari 1991) over Coornhert. Zestiende- en zeventiende-eeuwse uitgaven van werk van Coornhert in het bezit van de Amsterdamse UB worden kort beschreven (titel, impressum; geen collatie), daaronder vijf unica. Nieuw is de toeschrijving aan drukkers. Dat werd mogelijk op basis van het materiaal verzameld door P. Valkema Blouw. Net zo belangrijk is de aanvulling op p. 41-50: niet in UBA aanwezige edities, moet vindplaatsen. Een index op persoonsnamen en een op titels maken het geheel tot de beste Coornhertbibliografie sedert Arnold (*Bibliotheca Belgica*). [M. d. S.].

1610. - Paul J. BEGHEYN. *Die Evangelische Peerle: nieuwe gegevens over auteur en invloed* in *Spiritualia Neerlandica* .... p. 170(55)-190(74). (cf. [nr. 1550](#)). Het artikel wordt besloten met de lijst van de thans bekende edities met opgave van nieuwe exemplaren: 32 onbekende kwamen er aan het licht sedert de inventarisatie in 1984 door dezelfde auteur in *Ons Geestelijk Erf* gepubliceerd. De negentien drukken verschenen van 1535 tot 1706, waarvan twaalf in de Nederlanden. [E. C.-I.].

1611. - *La réforme et le livre: l'Europe de l'imprimé (1517-v. 1570)*. Dossier conçu et rassemblé par Jean-François GILMONT. - Paris: Ed. du Cerf, 1990. -

531 p.: co., ill., facsim., 24 cm. - ISBN 2-204-04130-0. BF 746.

Het resultaat van uitgebreid onderzoek over het zestiende-eeuwse boek heeft Gilmont aangezet een comparatistische studie op te zetten over het boek en de Hervorming. Hiertoe werd een internationale ploeg samengesteld waarvan de leden, tot verschillende disciplines behorend, elk voor zich volgens eenzelfde schema zouden gaan werken om aldus vergelijkingen van land tot land mogelijk te maken. Drie aspecten van het boek werden bestudeerd: het materiële, het inhoudelijke, zijn verspreiding en receptie. Het laatste is natuurlijk van het grootste belang, wil men rol en impact die het gedrukte boek in de zestiende eeuw op de gemeenschap had, bepalen. De rollen zijn echter misschien ook om te keren: nagaan in hoeverre de Hervorming effect heeft gehad op het drukken, verspreiden en lezen van boeken. Om dit vergelijkend onderzoek te voeren leek het aangewezen per taalgebied te werken (en niet per land). Van de zestien opstellen hebben er drie betrekking op de Nederlanden: Andrew G. Johnston, 'L'imprimerie et la Réforme aux Pays-Bas 1520-c. 1555' (p. 155-186); Jean-François Gilmont, 'Trois villes frontalières: Anvers, Strasbourg et Bâle' (p. 187-190); Johnston & Gilmont, 'L'imprimerie et la Réforme à Anvers' (p. 191-216).

De conclusies van Gilmont, aan het eind van deze bundel, zijn lezing en overweging zeker waard. Een persoonsnamenregister sluit het geheel af. [E. C.-I.].

1612. - *Dat batement van recepten: een secreetboek uit de zestiende eeuw.*

Ingeleid en uitgegeven door W. L. BRAEKMAN. - Brussel: Omirel. Ufsal, 1990. - 144 p.: facsim.; 24 cm. - (Scripta; 25). - Besteladres: UFSAL, Vrijheidslaan 17, B-1080 Brussel.

Tekstuitgave van *Een nieuw tractaet, ghenaemt dat Batement van recepten, inhoudende drye deelen van recepten*, Antwerpen, Hans de Laet, 1549 [Machiels T-315], naar het enig bekende exemplaar in de UB Gent, Res. 491. Bij wijze van inleiding geeft Braekman de hem bekende edities uit de 16de eeuw van de Franse en de Nederlandse vertalingen op. 'Volledigheid werd betracht maar kan uiteraard niet worden gegarandeerd' (p. 8); niettemin rijst enige twijfel over de gevolgde heuristiek: op minder dan twee minuten vind ik in de NLM, 488, een *Bastiment de receptes*, in 1552 bij J. Richart te Antwerpen verschenen en bij Adams, B-373 eveneens een Franse versie bij Richart in 1560 gedrukt; ik bedoel maar dat de voor de hand liggende bibliografieën niet geconsulteerd zijn. Hoewel B op twee uitzondering na (p. 11, n. 1) geen enkele bibliografische verwijzing opgeeft, zijn de meeste zo niet alle negen vermelde drukken bekend; het volstaat STC Dutch, Machiels, BT, NLM er op na te slaan. Een van de eisen van het historisch onderzoek is dat men zijn bronnen citeert, maar dat schijnt niet iedereen te liggen. Intussen beschikt de artes-literatuur weer over een teksteditie meer, en dat is goed. [E. C.-I.].

1613. - J. M. DE BUJANDA, *Index d'Anvers 1569, 1570, 1571*. Introduction historique de Léon-L. HALKIN. Avec l'assistance de René DAVIGNON et Ela STANEK. - Sherbrooke (Québec): Centre d'Etudes de la Renaissance.

Université de Sherbrooke: Librairie; Genève: Libr. Droz, 1988. - 974 p.: facsim. 24 cm. (Index des livres interdits; 7). - ISBN 2-7622-0045-8.

Nadat in Leuven resp. in 1546, 1550 en 1558 op last van de overheid door de Leuvense Universiteit een index van **verboden boeken** was gepubliceerd (cf. [Kroniek 13 nr. 1012](#)), blijkt tien jaar later weeral nood aan dergelijke verordeningen. In 1569 en 1570 verschijnen te Antwerpen herdrukken van de officiële *Index librorum prohibitorum* uit 1564 die bekend staat als de Romeinse Index of de Index van het Concilie van Trente. In feite is in ons land de eerste druk verzorgd door Henricus Hovius te Luik, al in 1568. Op bevel van Alva moet het jaar daarop een nieuwe verschijnen waarin ook de nieuwe veroordelingen uit de Nederlanden zijn opgenomen: Hovius en Plantijn zorgen voor de publikatie hiervan. Er zou slechts een miniem aantal varianten tussen beide drukken zijn,

maar welke verklaring moet men geven aan deze twee officiële publikaties naast elkaar? In 1570 drukt Plantijn nogmaals de Romeinse Index, nu voorzien van een uitgebreide Appendix van per taal alfabetisch gerangschikte verboden boeken. In 1571 ten slotte wordt op bevel van Alva een *Index expurgatorius* samengesteld van systematisch geordende boeken die mogen gelezen worden nadat bepaalde passages gezuiverd zijn (censuur).

In onderhavige publikatie worden de drie uitgaven van 1569, 1570 en 1571 bestudeerd. Analyse en editie zijn opgevat zoals in de voorgaande delen en er wordt hier dan ook niet verder op ingegaan. Omdat het hele boek zo'n rijke documentatie aan titels biedt, hebben we ons laten verleiden enkel de 'Duytsche verboden boecken' van naderbij te bekijken en er enkele kanttekeningen bij te maken of aanvullingen te geven. De kern bestaat uit plus minus 74 boeken die ook al in de Leuvense Index van 1558 voorkwamen, in 1570 zijn er nog 132 bij gekomen; we ontmoeten er Erasmus, L. d'Heere, J. Fruytiers, M. Micron, Jan van den Dale en ettelijke Franse en Duitse auteurs in Nederlandse vertaling. Van de in 1570 anoniem opgegeven titels zijn er inmiddels aan auteurs toegeschreven: Coornhert, C. Adriaensz., Menno Simmons en de schoolmeester Valerius. 26 titels konden niet worden geïdentificeerd omdat er nergens een spoor van terug te vinden was. Men kan ook vernemen dat van de vele drukken, destijds zonder impressum verschenen, er een goed deel aan een drukker kon worden toegeschreven. Het typologisch onderzoek heeft vooral de laatste decennia niet stil gestaan! Over Erasmus, *Lingua* in Nederlandse vertaling (nr. 580) verscheen een fundamenteel artikel van M. Vinck-Van Caekenberghe in *Opstellen voor A. van Elslander = Jaarboek Koninklijke Souvereine Hoofdkamer van Retorica 'De Fontaine' te Gent 1980-1981*. 32, 1981, p. 69-94. In de titel *Refereynen soo amouereus ende wijs* (nr. 605) is 'soo' als 'sic pour int sot' gelezen, wat de betekenis natuurlijk niet is; men versta: zowel amouereus als wijs! *Cropelen calendrier* (nr. 610) is niet als 'calendrier de Cropel' te verstaan; cropel of cruepel = kreupel. Jan van den Dale heeft het in *De stove* niet over een kachel ('poêle') (nr. 619) maar een badhuis (cf. de uitstekende studie van Gilbert Degroote over *Jan van den Dale .. gekende werken met inleiding. bronnenstudie. aanteekeningen en glossarium*, Antwerpen. 1944). ' In het volgende nr. 620 - en er zijn nog andere - wordt 'duytsch' niet vertaald (terwijl alle Nederlandse titels integraal vertaald worden) zodat de kans groot is dat niet aan 'flamand' = Nederlands is gedacht maar wel aan Duits allemand; voor alle duidelijkheid nog eens: duytsch = diets (Fr.: thiois) Nederlands. Bij nr. 631 kan een recente publikatie ter aanvulling gesignaleerd worden: A. Welkenhuysen, *Plantijns drukken van de 'Testamenten der XII Patriarchen' (1561, 1564, 1566) in hun boekhistorische context in Ex Officina Plantiniana* (zie Kroniek 15 [nr. 1383](#)), p. 505-515. *T'Gevecht der minnen* (nr. 632) is door Robrecht Lievens op voorbeeldige wijze naar het enig bekende exemplaar te München uitgegeven: *Tghevecht van minnen ; naar de Antwerpse postinkunabel van 1516* (Leuven 1964). *Het volksboek Vanden X esels* (nr. 633) is door A. van Elslander uitgegeven, ingeleid en toegelicht (Antwerpen 1946), terwijl J. Gessler zorgde voor *Virgilius: facsimile van de oudste druk van het Vlaamse volksboek* (Antwerpen 1950)(nr. 652). Kan men voor een 'kerstelijk lotboec' spreken van 'un livre de pronostics christiens' (nr. 635)? Dat *Der sielen troost* tegelijk een troost voor 'zieken' is, klopt wel -'dat blijkt trouwens verder uit de titel -maar de vertaling mag toch niet luiden 'la consolation des malades' (nr. 639). Dit boek is rijk aan titels en bibliografische gegevens en houdt voor de zoeker ongetwijfeld een grote stimulans in. Wie gebrek aan ideeën heeft, vindt er hier ongetwijfeld; ook dit maakt van deze publikatie een nuttig werkinstrument. [E. C.-I.].

1614. - A. DEWITTE, J. L. *Vives 1540-1990*. Tentoonstelling in het " Hof van Watervliet ", Oude Burg 19 te Brugge, van 1 tot 31 augustus 1990. Brugge: [Maatschappij van de Brugse], 1990. - 16 p. ill.; 30 cm.
Fraaie catalogus bij een aardige kleine tentoonstelling n.a.v. het 450-jarig

overlijden van Vives te Brugge. Getoond werden werken van Vives en Erasmus in exemplaren uit Brugs privé-bezit. De boeken worden vooral inhoudelijk beschreven, maar band en exemplaarkenmerken worden passend vermeld. [M. d. S].

1615. - Erik DUVERGER, *Antwerpse kunstinventarissen uit de zeventiende eeuw. Dl. IV: 1636-1642. documenten 880-1200.* - Brussel: Koninklijke Academie voor Wetenschappen. Letteren en Schone Kunsten van België, 1989. - iv. 508 p., 26 cm. - (Fontes historiae artis neerlandicae = Bronnen voor de kunstgeschiedenis van de Nederlanden. 1) ISBN 90-6569-424-2. BF 2.500.
Voortzetting van Kroniek 13 [nr. 1034](#) en 14 [nr. 1211](#), met opnieuw enkele **bronnen** voor boek- en bibliotheekgeschiedenis: o.m. nr. 893 (20 mei 1636) met koperplaten, boeken etc. van Catharina Moerentorff, weduwe van Th. Galle. 1012. 1025 en 1139. [M. d. S].
Zie ook nrs. [1773](#); [1914](#)

1616. - Rudolf HARNEIT, *Fingierter Druckort: Paris. Zum Problem der Raubdrucke im Zeitalter Ludwigs XIV in Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte*, 14, 1989, p. 1-117, p. 149-312, facsim.
Zeer belangrijke studie over roofdrukken tijdens de regeerperiode van Lodewijk XIV n.a.v. de 'Parijse' drukken in het drukkersregister van de Herzog August Bibliothek te Wolfenbüttel. Diepgaand onderzoek toonde aan dat een groot gedeelte van de uitgaven met als vermelde uitgever Claude Barbin *niet* diens originele edities zijn, maar Franse (provinciale) of niet-Franse roofdrukken (o.m. te Amsterdam en Brussel). De auteur gaat echter veel verder dan deze bij vakgenoten reeds gekende opvatting. Aan de hand van enkele welgekozen types van teksten (van luxueuze naslagwerken tot populaire fictie) reconstrueert hij hun exacte drukgeschiedenis. Hij tracht daarenboven regionale verschillen bij *productie* (wijze van zetten, pagineren etc.) en bij *distributie* te omschrijven. Vooral dit laatste is vernieuwend: waar werden de roofdrukken verhandeld? Waren zij ook in Parijs te koop?
Van groot belang zijn hierbij goede catalogi van oudere homogeen bewaarde privé-collecties, bij voorkeur met vermelding van plaats en datum van verwerving van het exemplaar. Ook hier hebben de hertogelijke verzamelaars te Wolfenbüttel het goede voorbeeld gegeven.
De talrijke afbeeldingen tonen ook visueel de verschillen tussen echt (?) en (namaak van) namaak. Slotsom: verplichte lectuur voor (literair)historici en al wie met veel-verspreide teksten ('sellers') omgaat: het dichtstbijzijnde exemplaar is niet steeds wat het voorgeeft te zijn ... [M. d. S].

1617. - Anna E. C. SIMONI, *Catalogue of Books from the Low Countries 1601-1621 in the British Library.* - London: The British Library, 1990. xviii, 842 p.: ill.; 24 cm. - ISBN 0-7123-0066-X. 95.00.
Dit is een kapitale catalogus voor de Nederlanden! In tegenstelling tot de STC Dutch (1470-1600) uit 1965 is dit geen 'short-title' lijst, maar een heuse 'catalogue' met ruime annotaties, samengesteld door iemand die als geen ander de Nederlandse drukken uit de British Library kent.
Na een 'Preface' van J. M. Smethurst, worden in de 'Introduction' (p. ix-xiv) grenzen, inhoud en beschrijvingswijze voorgesteld, gevolgd door een flinke lijst van verkort geciteerde werken. Het leeuwedeel is uiteraard de 'Alphabetical catalogue' (p. 1-719) met een 'Appendix. Chronological list of news reports' (p. 721-768). Twee fundamentele registers (op drukkers, uitgevers en op namen) voltooien het boek.
De grenzen zijn goed verantwoord: alle boeken uit de Nederlanden, inclusief Frans-Vlaanderen (Dowaai etc.) - eindelijk wordt de geschiedenis recht gedaan! (al blijven de 'modernen' hardleers: op de verso-zijde van het titelblad heeft de CIP het over "Books with Benelux countries imprints " ...). Chronologisch sluit het

aan op de hogervermelde STC Dutch en eindigt het in 1621 (afloop van het Twaalfjarig Bestand) - een zinvolle beslissing, mede gezien de benodigde tijd voor een werk van deze omvang; bovendien vormt dit een homogene 'tranche de vie' uit de geschiedenis der Nederlanden. Er zijn enkele uitloperijtjes: meerdelige werken worden integraal beschreven, evenals de verzameling nieuwstijdingen van Abraham Verhoeven (tot 1622). Voorts worden enkel uitgesloten: werken die volledig in een 'Oosterse' taal zijn gedrukt, losse kaarten en boeken uit de bibliotheek van het 'Department of Prints & Drawings' van het 'British Museum' (institutioneel gescheiden van de 'British Library'). Wel opgenomen zijn dus plano's, prenten en atlassen.

Tevens zijn nogal wat werken opgenomen die niet uitdrukkelijk als 'Nederlands' vermeld staan, maar die blijkens hun inhoud daar thuishoren - dit vraagt om 'twijfelgevallen' en die zijn gelukkig ruim meegenomen, zodat ze bij onderzoek naar Nederlandse bronnen niet langer zullen worden verwaarloosd. Het spreekt bovendien vanzelf dat er voor de behandelde jaren nogal wat correcties zijn aangebracht t.o. de 'General Catalogue'.

De catalogus is genummerd per letter van het alfabet: een combinatie van letters en cijfers dus als bij de catalogi van Adams en Machiels (16de eeuw). Zoveel mogelijk anoniemen werden aan een auteur toegeschreven; de andere staan op het eerste titelwoord. Er zijn geen kruisverwijzingen bij vertalers, tekstbezorgers etc. - die zijn via het algemeen naamregister te vinden. De titels worden voldoende ruim geciteerd, impressum en colofon eveneens. Het aantal pagina's of folia is vermeld; soms ook de collatie (bij niet-gepagineerde werken, onderbroken reeks en bij de nieuwstijdingen). Vaak worden auteurs van opdrachten en liminaria vermeld, illustratoren, evenals (bijzondere) exemplaarkenmerken (herkomst, band). Duidelijk is wel dat er *niets vergelijkbaars* is voor het begin van de Nederlandse 17de eeuw. Deze catalogus biedt *veel meer* informatie dan andere bibliotheekcatalogi of bibliografieën. De STCN is immers beperkt tot het huidige Nederland, is nog verre van voltooid en is bovendien slechts toegankelijk voor wie het kan (laten) betalen! Mede door de vele extra's zal 'Simoni' nog heel lang de eerste vraagbaak blijven voor de cruciale periode 1600-1621.

Wat een rijkdom aan bronnen is hier bijeengebracht! Neem bv. de 335 nieuwstijdingen van Abraham Verhoeven uit de jaren 1619-1622 - waar kan men er zoveel ontsloten vinden? Ze zijn hier in de catalogus te vinden op hun alfabetische plaats en ook nog eens in een apart chronologisch overzicht (p. 721-768). Of raadpleeg het exemplarische 'drukkersregister': eerst (p. 770-777) een alfabetische lijst (inclusief naamsvarianten) van drukkers en uitgevers met verwijzing naar de plaatsen van hun activiteit, daarna (p. 778-804) het eigenlijke register per plaats en daarbinnen alfabetisch (per persoon, voorts chronologisch). In een oogopslag krijgt men ook een kijk op het geheel per stad. Twee plaatsen steken torenhoog boven alle andere uit, met een derde op de hielen: Amsterdam en Antwerpen met ieder 8 kolommen. Leiden met 7. Alle andere volgen op grote afstand. En dan is er nog de 'General Index' met 1. alle namen (andere dan hoofdwoorden): auteurs van toegevoegde teksten, vertalers, editeurs, lofdichters, auteurs van opdrachten of voorwoorden. auteurs geïdentificeerd bij initialen, pseudoniemen of motto's, vroegere bezitters van het exemplaar etc.: maar tevens met 2. een *onderwerpslijst* (inclusief per literair genre). Wie wil er niet meteen aan de slag bij volgende trefwoorden: 'biographies, chambers of rhetoric, comets, dictionaries, drama, education, emblems, engravings (" single sheets, suites and other engravings of special interests "), love, manuscript additions (" other than textual annotations "), money, plague & pestilence, poetry, portraits' enz. enz.

Daarmee is niet gezegd dat alle mogelijke wensen van alle categorieën gebruikers maximaal zijn vervuld. Het boek vertoont de sporen van elk mensenwerk over langere termijn. Het is echter slechts met enige schroom, en vanuit de weldoende omgang met de catalogus, dat wij hier enkele bedenkingen formuleren en correcties geven. Zij nemen niets weg van onze heel grote bewondering voor de geleverde prestatie en het voortreffelijke resultaat.

Achteraf bekeken was het wellicht toch beter geweest collatie- of opbouwformules te geven - die bieden nog meer houvast dan de vaak misleidende pagina- of folia-aanduiding, voor vele probleemgevallen is gelukkig wel een (gedeeltelijke) collatie vermeld ! De auteur heeft getracht zoveel mogelijk anonieme teksten aan een auteur toe te wijzen of de titels van de oorspronkelijke versies op te sporen. Dat daarbij toeschrijvingen worden gedaan of gehandhaafd die bij de huidige stand van het onderzoek niet onbetwist zijn is onvermijdelijk (bv. de Apollo-bundel aan Bredero, of de identificatie van de illustratoren van Hoofts *Emblemata amatoria*). Het is vergeeflijk omdat er ook kruisverwijzingen zijn vertrekkend van de 'anonieme' titel. Meer moeite hebben wij met het feit dat voor de toeschrijving aan auteur(s) vaak geen argumenten worden gegeven. Het zal in de meeste gevallen wel kloppen, maar er is toch het risico (voor de onwetende gebruiker) van ongegronde gezagsargumenten. Dat geldt helaas ook voor de toeschrijving aan welbepaalde drukkers. Zolang wij niet beschikken over betrouwbare archivalia en dito inventarissen van typenmateriaal blijft dat vaak een (meestal goede) gok. Er zit een zeker onevenwicht in de vermelding van auteurs van liminaria, wellicht het gevolg van een kleine koerswijziging onderweg. De gebruiker moet er steeds op bedacht zijn dat er nog meer secundaire auteurs kunnen voorkomen in de hier beschreven drukken. Wie veel krijgt wil soms nog meer. Er zijn nogal wat Engelstalige drukken opgenomen: waarom dan niet meteen het nummer van de STC erbij gevoegd ? Idem wanneer er auteurs- of drukkersbibliografie(n) bestaan, al kan de gebruiker natuurlijk zelf de verwijzing aanbrengen naar bv. Ter Meulen & Diermanse (Hugo de Groot) of Willems (Elzevier).

Nog enkele feitelijke correcties ten slotte. Onnauwkeurigheden zijn onvermijdelijk bij een werk van deze omvang: bv. bij de transcriptie van titels (controleerbaar als ook een foto is afgedrukt: D111 of N206). Storender zijn foutieve of weggefallen verwijzingen in de registers (bv. E48 is niet vermeld onder 'Poetry Latin' . Aem. Rosendalius hoort bij L64 i.p.v. L69). Men moet er ook op bedacht zijn dat niet alle bibliografische eenheden apart vermeld zijn: zo zijn er van V230 ook nog eens twee exemplaren te vinden onder L51. Het risico is groot dat wie een titel gevonden heeft, niet meer via de registers verder zal zoeken ... Een vraagje nog: is H 89 niet uit 1556 ? (de drukkersnaam wijst daar al op; zie bv. ook Hummelens Repertorium).

Wij hopen dat de British Library werk maakt van de volgende decennia van de Gouden Eeuw; meer nog: dat bibliotheken uit de Nederlanden er eindelijk eens aan zouden beginnen ... De auteur wensen wij van harte geluk met dit voortaan onmisbare werk. *Finis coronat (magnum) opus !* [M. d. S].

Zie ook nrs. [1628](#); [1759](#); [2370](#)

1618. - Charles MATAGNE S.J., *Repertoire des ouvrages du XVIIe siècle de la Bibliothèque du C.D.R.R. (1601-1650)*. - Namur: Centre de Documentation et de Recherche Religieuses, 1990. - vi, 590 p.; 24 cm. - BF 1.500.

Langzamerhand wordt ook in België de magische grens overschreden. Tot nu werd er vooral gewerkt aan nationale repertoria van drukken tot 1600: Polain (incunabelen) en de *Belgica Typographica* ('Belgische' drukken 1541-1600); daarnaast verschenen er goede bibliotheekcatalogi met alle zestiende-eeuwse drukken van een collectie: voor Gent (Machiels), Maredsous (Knapen; zie Kroniek 13 [nr. 991](#)) en Namen (C.D.R.R. en Moretus-Plantin: Kroniek 10 [nr. 628](#) en 12 [nr. 867](#)). Beide laatste waren het werk van de ijverige bibliograaf Charles Matagne. Hij heeft daarna nog de moed gehad de zeventiende-eeuwse drukken aan te pakken. Thans is het eerste deel beschikbaar: de edities uit de periode 1601-1650 van de bibliotheek van het C.D.R.R. (= van de franstalige Belgische Jezuiten - olim te Heverlee). Volgens de auteur bestaat de hele 17de eeuw ca. 9.500 banden, waarvan er thans een derde zijn beschreven.

De gedrukte catalogus (opnieuw genummerd bij elke letter van het alfabet - als bij Adams en Machiels) omvat volgende elementen per beschrijving (uiteraard na autopsie!): hoofdwoord, titel, impressum en collatie. Als hoofdwoord fungeert de

auteursnaam of het eerste titelwoord van de anonieme werken. De titel is vrij ruim geciteerd, met vermelding van editeurs, vertalers etc. (niet de namen uit de liminaria); deze 'tekstbewerkers' worden (zonder eigen nummer, maar met verwijzing) opgenomen in het auteursalfabet - nuttig en handig. Meerdere werken worden terecht apart beschreven indien het bibliografische eenheden betreft: dat vraagt veel collatiewerk, maar bibliografen zullen deze prestatie naar waarde schatten! Het impressum wordt volledig weergegeven, met, waar nodig, de aanvullende informatie uit het colofon. De collatie is voldoende uitgebreid om een eerste vergelijking met andere exemplaren mogelijk te maken. Het enige wat ontbreekt zijn de bibliotheeksignaturen van de beschreven exemplaren, soms blijkt er meer dan één exemplaar van een bepaalde druk aanwezig (bv. D-32). Exemplaargegevens worden geregeld vermeld (bv. B-298, B-317, C-335. G-63 etc.). er wordt echter niets gezegd over de boekband.

Het geheel wordt ontsloten door verscheidene registers: a. chronologisch, b. op plaats van uitgave, c. op drukkers. uitgevers etc. en d. op onderwerp. Plaatsen vertegenwoordigd met meer dan 10 drukkers uitgevers zijn: Antwerpen, Bologna, Brussel, Dowai, Frankfort, Genève, Keulen, Leiden, Leuven, Luik, Lyon, Madrid, Mainz, Milaan, München, Napels, Rome, Rouen en Venetië - Parijs spant de kroon met niet minder dan 177 adressen ! Best vertegenwoordigde drukkers uitgevers zijn: H. Aertssens, B. Bellerus, H. Cardon, J. Cnobbaert (en Wed.), S. Cramoisy, B. Gualteri, P. Henningius, A. Hierat, J. Kinckius, J. Meursius, de Moretussen, Officina Plantiniana, M. Nutius (en Erven), H. Verdussen. Vooral het onderwerpsregister (p. 551-590!) is erg nuttig bij het zoeken naar inhoudelijke informatie. De collectie is uiteraard sterk gericht op religieuze onderwerpen en kerkgeschiedenis; toch lijkt ze ook op andere domeinen representatief voor de Zuidelijke Nederlanden, behoudens misschien literaire werken. Ook deze verzameling heeft echte verrassingen: we vermelden hier slechts de catalogus uit 1620 van de Bodleian Library (J-7), een folio-druk uit Murcia (C-94) of een werk in 1639 gedrukt te Manilla (P-69) !

Bij gebruik zijn enkele, onvermijdelijke, foutjes opgevallen. De keuze van het hoofdwoord is soms betwistbaar: 'Delobel' i.p.v. 'Lobelius'; bij Statius wordt wel verwezen naar een bloemlezing (F-40), maar de *Opera* van deze Latijnse dichter vindt men enkel onder 'Papinius' (P-29). Gerardus Vossius (Limburgs-Romeins patristicus) en Gerardus Joannes Vossius (Leids filoloog en oud-historicus) worden ten onrechte als één auteur beschouwd (maar dat is in de meeste bibliotheken zo ...). Een enkele maal is een collatie-formule vergeten (R-229) of zijn drie drukken (*Opera* van A. Rivet) te vroeg ingeslopen: R-153-154-154 [= 1551 stammen uit 1651-1660 en horen in het vervolgdeel. Willem van der Hoeve drukte niet te 'Gandae', wel te 'Goudae' (A-177) en de drukker 'Basson of (p. 507)/op (p. 517) Ravenburch Golaert' is een ongelukkige verhaspeling van het Nederlandse drukkersadres van Govert Basson.

Het boek is uitgevoerd in een eenvoudige, maar keurig verzorgde schrijfmachinetypografie - soms met een erg korte marge en wel eens moeilijk leesbare (J-88) met de hand aangebrachte Griekse letters. Tot slot: deze doordachte en goed ontsloten catalogus moge velen tot navolging strekken. Het is onze wens dat de auteur spoedig de vervolgdelens publiceert! Hem zijn wij reeds veel dank verschuldigd voor zijn bekwame ijver. [M. d. S.].

Zie ook nrs. [1530](#); [1628](#); [1915](#); [2811](#)

1619. - Jan LAMPO, *Boeken en drukkers in Antwerpen in de XVIIde eeuw.* - [Antwerpen:] Genootschap voor Antwerpse geschiedenis, 1989. p. 203-220. Oppervlakkig overzicht dat geen rekening houdt met belangrijke studies uit het laatste decennium: zo ontbreken verwijzingen naar de ABHB (!), de artikels van R. Baetens over de Verdussens (*Nationaal Biografisch Woordenboek en Cultuurgeschiedenis in de Nederlanden*) (Kroniek 12 [nr. 936](#)), de boedelbeschrijvingen door E. Duverger (Kroniek 13 en 14 nrs. [1034](#) en [1211](#)) en de publikaties van Judson over Rubens' boekillustraties. De *Appendix* (p. 211-218)

geeft een lijst van drukkers en boekhandelaars in de 17de eeuw werkzaam te Antwerpen: die is echter gebaseerd op de studie van F. Olthoff uit 1891 en niet op basis van de drukkersregisters in Belgische en Nederlandse bibliotheken ... (M. D. S)].

1620. - Cis VAN HEERTUM, *Pierre de la Primaudaye's 'The French Academie': the source text for 'Houwelycschen Staet ende Houwelycschen Voorwaerde' (1644)* in *Quaerendo*. 19, 1989, 4, p. 314-318.

De Leidse drukker en boekverkoper Willem Christiaens van der **Boxe** was ook een vertaler uit het Engels. Een anoniem traktaat uit 1644 over het huwelijk blijkt thans een vertaling te zijn van enkele hoofdstukken van de Engelse versie van *'l'Académie Française* van een Franse protestant. [M. d. S.].

1621. - J. A. JACOBS, *Jan Claesz. van Dorp en enkele door hem in 1618 gedrukte pamfletten in Uit Leidse bron geleverd: studies over Leiden en de Leidenaren in het verleden*, aangeboden aan drs. B. N. Leverland bij zijn afscheid als adjunct-archivaris van het Leidse Gemeentearchief. Onder red. van J. W. MARSILJE ... et al. - Leiden: Gemeentearchief, 1989, p. 285-288.

Wegens zijn betrokkenheid bij pamfletten tegen Oldenbarnevelt werd tegen Jan Claesz. van Dorp in 1618 een proces gevoerd. Het betrof met name *Nootwendich ende levendich Discours en Practijcke vanden Spaensschen Raedt*. [M. d. S.].

1622. - Christian COPPENS, *La 'Namur-connection' de l'imprimeur louvaniste Van Hastens* in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 60, 1989, p. 75-95, facsim.

Pleidooi voor een nieuwe studie van de regionale en lokale boekproductie en -distributie. Tevens een detailstudie van de Leuvense drukker H. L. van Ha(e)stens, die om den brode ook opdrachten van buiten de universiteitsstad aanvaardde, in casu van de religieuze overheid van Namen. [M. d. S.].

1623. - Piet VISSER, *'Siet den Oogst is Ryp': het fonds van de Waterlandsdoopsgezinde boekverkoper Claes Jacobsz. te De Rijp in Geschiedenis godsdienst letterkunde ....* p. 98-108, ill. (cf. [nr. 1571](#)).

Tussen 1624 en 1647 publiceerde de doopsgezinde uitgever Claes **Jacobsz.** een dertigtal werken (m.b.t. het gemeentelijk leven, liedbundels en stichtelijk proza), hoofdzakelijk in duodecimo. Hij graveerde ook zelf de titelpagina's. De boeken werden gedrukt te Alkmaar, Amsterdam, Haarlem en Hoorn. Met een handige fondslijst. [M. d. S.]

1624. - Anna E. C. SIMONI, *The hidden trade-mark of Laurence Kellam, printer at Douai in Spiritualia Neerlandica*, p. 430-443, ill. (cf. [nr. 1550](#)).

Laurence Kellam drukte van 1595 tot 1601 te Leuven, van 1601-1603 te Valenciennes en dan tot zijn dood in 1613 te Dowai. Naast werk onder eigen naam, drukte hij ook voor rekening van andere uitgevers, zonder dat hij op de titelpagina of in het colofon wordt genoemd. Toch is hij soms verdoken aanwezig: een ornament met zijn initialen *LK*. De auteur bezorgt hier een lijst van 15 dergelijke drukken in het bezit van de British Library, meest voor Balthasar Bellerus, enkele ook voor Jan Keerberghen te Antwerpen.

Te zelden weten wij wie de (echte) *drukker* was van de talrijke publikaties van grote uitgevershuizen. Die onwetendheid vertekent wel eens de bibliografische en economische achtergrond van de publikatiegeschiedenis van een tekst. [M. d. S.].

1625. - H. H. M. VAN LIESHOUT, *Verkoopstrategieën in de internationale boekhandel van Reinier Leers* in *De Zeventiende Eeuw*. 6, 1990, 1. p. 122-128.

De Rotterdammer Reinier Leers (Kroniek 9 [nr. 579](#)) was van 1676 tot 1709 een leidend figuur in het boekbedrijf van de Republiek. Hij was vooral internationaal actief, o.m. via zijn geleerdentijdschrift *Histoire des Ouvrages des Savans* (1687-

1709) waarin hij het Europese publiek op nieuwe uitgaven attendeerde. Tevens heeft hij via (gedeeltelijke) fonds- en magazijnncatalogi collega's en klanten op de hoogte gebracht van leverbare titels. [M. d. S.].

Zie ook nr. [1937](#)

1626. - Ingrid A. R. DE SMET, *Amatus Fornacius, 'Amator ineptus' (Palladij, 1633): a seventeenth-century satire in Humanistica Lovaniensia*, 38. 1989, p. 238-306.

Kritische editie van een Neolatijnse satire, waarschijnlijk door een Fransman geschreven. De druk (6 exemplaren gerepertorieerd) wordt omzichtig op basis van typografische argumenten toegeschreven aan Joannes **Maire** te Leiden. [M. d. S.].

1627. - Alice VAN DIEPEN, *Jacob de Meester (?-1612) - een opmerkelijk drukker in De Zeventiende Eeuw*, 6. 1990, 1. p. 117-121.

Verslag van een onderzoek naar het boekbedrijf in een kleinere stad, in casu Alkmaar. Als voorbeeld wordt de uit Brugge afkomstige drukker Jacob de Meester gepresenteerd. Hij is vooral bekend met het *Schilder-Boeck* van Karel van Mander (zie Kroniek 11 [nr. 764](#)). [M. d. S.].

1628. - Rik VAN DAELE, *Een Reynaertdrukje in de winkel van H. Verdussen in 1635 in Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 1989, afl. 2 [versch. 1990], p. 275-289.

Beschouwingen bij de boedelbeschrijving van Hieronymus (I) Verdussen (uitgegeven door E. Duverger, zie Kroniek 14 [nr. 1211](#)). De aandacht gaat vooral naar een mogelijke *Reynaert-druk* en een aantal volksboeken. Eerst zal echter moeten worden begonnen met het systematisch catalogiseren van de bestaande exemplaren (zie de recente catalogi van Matagne en Simoni, Kroniek nrs. [1618](#) en [1617](#)). Pas dan kunnen deze voorraadlijsten echt worden getoetst. Wel is het reeds zinvol om (nog maar eens) via de anonieme titels te zoeken. De opmerking in noot 23 is aan het verkeerde adres gericht! [M. d. S.].

1629. - G. R. W. DIBBETS, *Vossius' 'Latina Grammatica': twee onopgemerkte uitgaven uit 1643 in De Zeventiende Eeuw*. 5. 1989, 2. p. 50-68. facs.

De Nijmeegse Universiteitsbibliotheek verwierf in 1985 een bandje met een onbekende Latijnse en een Nederlandse editie van de officiële Latijnse schoolgrammatica van G. J. Vossius (1577-1649). Beide waren gedrukt door Jan Pietersz **Waelpot** te Delft. De auteur heeft de drukjes grondig geanalyseerd en hun plaats in de teksttraditie vastgesteld: het blijken niet-geautoriseerde bekorte versies te zijn, wellicht voor de Delftse Latijnse school bestemd. Vooral de Nederlandse versie is een opmerkelijk nieuw feit in de geschiedenis van het grammatica-onderwijs. De houtsnede (een klassc) op beide titelpagina's wordt eveneens onderzocht. [M. d. S.].

1630. - August KEERSMAEKERS, *Een onbekend contrareformatorisch liedboek: 'Triumphus Iesu oft Godlicke Lof-sangen in Spiritualia Neerlandica*, p. 269-300. (cf. [nr. 1550](#)).

In 1633 drukte Geeraerd van **Wolschaten** te Antwerpen het in de titel vermelde liedboek (enig, onvolledig, exemplaar: Stadsarchief Turnhout). Het werd samengesteld door een religieuze uit het Lierse klooster Sion. [M. d. S.].

1631. - 'Doorgaens verciert met kopere platen': *Nederlandse geillustreerde boeken uit de zeventiende eeuw*, onder red. van Marjan BALKESTEIN ... et al. Leiden: Universiteitsbibliotheek, 1990. - 140 p.: ill.; 21 cm. - (Kleine publikaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek; 8).

Enkele Leidse kunsthistorici presenteren hier de resultaten van hun onderzoek naar aspecten van de boekillustratie in de Gouden Eeuw. Het betreft 'Bijbels en Prentbijbels' (p. 11-31: Dorien Willemse), 'Zes mnemotechnische werken en een

rederijersfeestboek' (p. 33-55: Hannah Leuvelink over o.a. *De schadt-kiste der filosofhen ende poeten*, Mechelen, H. Jaye, 1621), 'Het beeld van verre landen en vreemde volken' (p. 57-73: Willemien van Velzen), 'De nieuwskaarten en historieprenten van Frans Hogenberg' (p. 75-95 Marjan Balkestein) en 'Schrijversportretten in de 17de eeuw' (p. 97-121 Eveline Heuves). [M. d. S.].

1632. - Eduardo BÉEZ MACÁS & Judith LEÓN, *Libros y grabados en el fondo de origen de la Biblioteca Nacional*. - México: Universidad Nacional autónoma de México, 1989. - 62 p.: ill., 23 cm. - (Instituto de Investigaciones estéticas. Cuadernos de historia del arte, 51).

Uitgave naar aanleiding van twee herdenkingen: de boekdrukkunst in Mexico is 450 jaar oud en Christoffel Plantijn stierf 400 jaar geleden. Tweeënveertig boeken werden uitgekozen, gaande van 1606 tot 1625. Ze zijn hoofdzakelijk in het Plantijnse Huis gedrukt en uitgegeven, maar ook door Jacob Meursius, de Verdussens, Joannes Cnobbaert en de Brusselse drukkers Franciscus Foppens en Joannes Meerbeke. Het veertigtal reproducties betreft vnl. titelprenten van **Plantijnse uitgaven**. Aan dit aspect is in de toelichting het meeste aandacht besteed. [E. C.-I.].

1633. - Marc VAN VAECK, *Adriaen van de Venne and his Use of Homonymy as a Device in the Emblematical Process of a Bimedial Genre in Emblematica*, 3.1. 1988. p. 101 - 119, ill.

Adriaen van de Venne's bijdrage als illustrator van Jacob Cats' werken, speelde ongetwijfeld een belangrijke rol in de populariteit en de uitstraling van diens werk. De auteur gaat kort in op de relatie tussen Cats en Van de Venne en de ogenschijnlijke discordantie, die soms bestaat tussen tekst en afbeelding. Deze wordt in grote mate veroorzaakt door de wijze waarop de gedrukte tekst door auteur en illustrator werd voorbereid. Een meer diepgaand onderzoek van de literaire werken van deze laatste maakt een beter begrip van zijn grafisch oeuvre mogelijk. [R. V. L.].

1634. - Reimer ECK, *A binding by Albert Magnus, Amsterdam, c 1670 in The Book Collector*, 39, 1990, Spring, p. 74-75, ill.

In de reeks 'English and foreign bookbindings' wordt als nummer 51 beschreven een band van Albertus Magnus (inhoud een Parijse druk van 1633), bewaard in de SuUB Göttingen (2 H.E.Rit.I, 7710). [E. C.-I.].

1635. - E. H. WATERBOLK, *'Ubo Emmius me possidet': Ubo Emmius en het geschiedwerk van Emanuel van Meteren in Bibliotheek, wetenschap en cultuur*, p. 590-604. (cf. [nr. 1546](#)).

Over Emmius' werkexemplaar van Van Meterens *Belgische oft Nederlantsche historie* (Delft 1599), thans in de Universiteitsbibliotheek Groningen. [M. d. S.]. Zie ook nr. [1546](#)

1636. - G. C. HUISMAN, *Boeken en brieven van Nicolaus Mulerius in Bibliotheek, wetenschap en cultuur*, p. 283-296. (cf. [nr. 1546](#)).

De uit Brugge afkomstige Groningse hoogleraar wiskunde en astronomie Mulerius (1564-1630) bezat een interessante boekenverzameling die in 1646 te Groningen werd geveild. [M. d. S.].

Zie ook nr. [1546](#)

1637. - B. VAN SELM, *'... te bekomen voor een Civielen prijs': De Nederlandse boekprijs in de zeventiende eeuw als onbekende grootheid in De Zeventiende Eeuw*, 6, 1990, 1, p. 98-116. [Full text](#)

Fundamenteel artikel over een 'kapitaal' aspect van het boek. Naast een overzicht van de bronnen en hun waarde voor onze kennis van boekprijzen, wordt via fondscatalogi van Johannes van Ravesteyn (1656), Hendrick Laurensz. (1628) en

Daniel Elzevier (1675), gezocht naar constanten en prijsbepalende factoren. Met name het papier was het belangrijkste kostenelement. Vergelijking van boekprijzen is mogelijk via omzetting naar de prijs per vel. Dan blijken nieuwsbladen en ook bv. de Elzevier 'republiekjes' bepaald niet goedkoop te zijn geweest. De auteur hoopt dat boekhistorici voortaan ook systematisch prijsgegevens zouden opsporen en hanteren. [M. d. S.].

1638. - Margery CORBETT, *John Ogilby's 'Africa' (London 1670); some notes on the illustrations in Quaerendo*. 19, 1989, 4, p. 299-307, ill.

Nederlandse geïllustreerde reisbeschrijvingen oefenden een onuitputtelijke aantrekkingskracht uit op Engelse lezers. Zij werden dan ook snel vertaald. John Ogilby's plaatwerk over Afrika blijkt flink wat te hebben ontleend aan Olfert Dapper, *Naukeurige beschrijvinge der Afrikaensche gewesten ...* (Amsterdam 1668). De eerste twee paragrafen van Corbetts artikel zijn wat moeilijk to verstaan: tienmaal speelt zich iets af in het jaar 1600. [M. d. S.].

1639. - P. J. VERKRUIJSSE, *Vier gangen en twee toetjes - de drukgeschiedenis van 'Banket-werk' en andere Brunaeana in Johan de Brune de Oude (1588-1658) : een Zeeuws literator en staatsman uit de zeventiende eeuw*, red. P. J.

VERKRUIJSSE. - Middelburg: Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 1990. - (Werken uitgegeven door het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen; dl. 6), p. 8-13.

W. A. HENDRIKS en P. J. VERKRUIJSSE, *Supplement op de descriptieve auteursbibliografie van Johan de Brune de Oude in Idem*, p. 120-146. facsim.

Synthese van de gegevens uit de grote De Brune-bibliografie van 1988 (Kroniek 15 [nr. 1449](#)). In het Supplement vindt men niet enkel extra exemplaren, maar ook enkele aanvullingen en correcties (m.n. over de edities van het *Banket-werk*).

Ook de literatuur over De Brune is flink aangevuld. Voorbeeldig is dat ook op dit alles een register wordt gemaakt (p. 145-146).

Hadden wij maar (veel) meer van dergelijke betrouwbare persoonsbibliografieën! [M. d. S.].

1640. - E. P. BOS en H. A. KROP, *Franco Petri Burgersdijk (1590-1635) en het aristotelisme in Leiden: catalogus bij een tentoonstelling gehouden in de Universiteitsbibliotheek Leiden van 1 december 1990 tot 15 januari 1991*. - Leiden: Bibliotheek der Rijksuniversiteit. 1990. - 38 p.: ill.; 21 cm. - (Kleine publikaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek., 9). Fl. 5.

De Leidse hoogleraar wijsbegeerte Franco Petri Burgersdijk (1590-1635) heeft in zijn korte carrière (1620-1635) een belangrijke invloed uitgeoefend op het Filosofisch denken, m.n. via het internationale studentenpubliek en via zijn werken die o.m. in het Nederlands en het Engels werden vertaald: de Nederlandse vertaler was Adriaan Lodewijk Kok (1616-1653). Na een artikel en enkele vertaalde documenten volgt het catalogusgedeelte (p. 33-38) met edities etc. uit Leids bezit. Telkens worden andere uitgaven van een werk opgesomd. Nogal wat teksten vielen, blijkens herdrukken en vertalingen, erg in de Engelse smaak. Een praktisch vertrekpunt voor een grotere studie! [M. d. S.].

1641. - Harm DEN BOER, *De Spaans- en Portugeestalige literatuur van de Sefardische joden van Amsterdam: tussen status en identiteit in De Zeventiende Eeuw*. 6, 1990, 1, p. 152-158.

Voorstelling van een onderzoek naar dit geheel eigen circuit, met name naar opdrachtgevers, drukkers en publiek. [M. d. S.].

1642. - P. J. VERKRUIJSE, *Het boekenmecenat in de zeventiende eeuw in De Zeventiende Eeuw*, 6, 1990, 1, p. 137-143.

Verslag van een eerste systematisch onderzoek naar mecenasen en opdrachten (van auteur of uitgever) in het voorwerk van enkele honderden Nederlandse

drukken. Belangrijker nog dan privé-personen was het overheidsmecenaat: dedicaties gericht tot burgemeesters, rectoren, Staten(-Generaal) leverden vaak niet-onaardige bedragen op. Onderzocht moet worden of er verschillen waren tussen de genres (atlassen, literaire werken) of bv. het aantal geleverde (ruil)exemplaren. [M. d. S.].

1643. - P. J. VERKRUIJSE, *Een oordeel over bronnen en de bronnen van een veroordeling: de bronnen voor Smalleganges 'Cronyk van Zeeland' geïnventariseerd in Geschiedenis godsdienst letterkunde ....* p. 167-177. (cf. [nr. 1571](#)).

Een berucht boek met een ontstaansgeschiedenis van veertig jaar (in 1700 verschenen). Dat heeft zijn sporen nagelaten. Perscorrecties werpen ook een licht op de gehanteerde bronnen, die worden systematisch gepresenteerd. [M. d. S.]. Zie ook nr. [2102](#)

1644. - Michiel DE SWAEN, *De gecroonde leersse. A. Inleiding en tekst.*

[Uitgegeven door Jozef Smeyers. - Brussel: Facultés universitaires Saint-Louis. 1989. - xxxv. 116 p. . 25 cm. - (Cahiers van het Studiecentrum 18de-eeuwse Zuidnederlandse Letterkunde. 3A). - Besteladres: cf. Kroniek 15 nr. 1465.

Heruitgave van het komische toneelstuk *De verheerlyckte schoenlappers of de gecroonde leersse* (eerste opvoering 1688), van de hand van de heelmeester-barbier uit Duinkerke (1654-1707). Ondanks de verfransing van de plaatselijke hogere standen, koos De Swaen voor het Nederlands: nostalgie naar de tijd toen zijn geboortestreek nog geen Frans bezit was.

Bij dit *Cahier* hoort nog een deel 38, waarin woord- en tekstverklaring is opgenomen. In deel 3A vernemen we meer over de biografie en het werk van De Swaen (met uiteraard bijzondere aandacht voor *De gecroonde leersse*), en wordt de tekst overgenomen uit het eerste deel van de *Werken van Michiel de Swaen* in de editie van V. Celen, C. Huysmans en M. Sabbe (Brussel, 1928). Voor de Kroniek lichten we uit dit deel enkele gegevens over de publikatiegeschiedenis van De Swaens werken. Met uitzondering van zijn *Andronicus*-vertaling, uitgegeven door Van Ursel, Duinkerke, verschenen de teksten van De Swaen zonder zijn medeweten (bij dezelfde Van Ursel) of na zijn dood. Drukkers waren Pieter Labus (Duinkerke), Cornelis Meyer (Gent) en J. van Praet (Brugge), telkens in de achttiende eeuw. De rest van de manuscripten belandde in de abdij van Sint-Winoksbergen. Ook over de later herontdekte werken van 'de Vondel van Duinkerke' wordt hier uitgeweid. [P. D.].

1645. - Jos BREEUWSMA m.m.v. H. W. DE KOOKER, *Leidse Vondeliana. Catalogus van werken van en over Vondel in druk verschenen vóór 1856, aanwezig in de collecties van de Bibliotheek der Rijksuniversiteit, de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde en de Bibliotheca Thysiana te Leiden.* - Leiden: Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 1990. - 160 p.: ill.; 21 cm. - (Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek; nr. 7). ISBN 90-6385-157X. Fl. 7, 50.

Een derde grote Vondelcollectie is thans vakkundig ontsloten voor Vondelspecialisten en bibliografen. In navolging van Amsterdam en Nijmegen (zie Kroniek 14 [nr. 1239](#)) werd naast de algemeen gangbare elementen (titel, impressum/colofon, opbouwformule, bibliotheeksignatuur, annotatie) ook de STCN-vingerafdruk opgenomen. Dat verhoogt de controleerbaarheid van de beschrijving zeer, al blijven wij bij de bezwaren vermeld in nr. 1239. Hier zijn dus 461 beschrijvingen gepresenteerd, met meer dan 500 exemplaren (boeken, pamfletten en portretten). De selectie gebeurde volgens Ungers criteria, wat te verdedigen valt; al is het vreemd om in 1990 nog steeds enkel de aan Unger bekende strijdschriften vóór en tegen Vondel aan te treffen - zo worden latere vondsten nog steeds buiten beeld gehouden! De catalogus bevat gelukkig wel een historische inleiding over de drie collecties en is voorbeeldig afgewerkt met de onontbeerlijke registers (titels, namen (algemeen), initialen en motto's,

auteurs/vertalers/bewerkers, graveurs en ontwerpers, drukkers/boekverkopers/luitgevers. vroegere eigenaars en 'Niet in Unger'). Aanbevolen! [M. d. S.].
Zie ook nr. [1971](#)

1646. - Hans DEN HAAN, "*Of is sint Pieter Harmiaens* ": over *Vondels hekeldicht 'Op het ontset van Piet Heyns buyt'* in *Geschiedenis godsdienst letterkunde* .... p. 121-133, ill. (cf. [nr. 1571](#)).

In 1629 verschenen vier verschillende anonieme drukken van dit actuele hekelvers (Unger 169-171 + 1 hem onbekend). [M. d. S.].

1647. - Claude SORGeloos, *L'analyse scientifique des imprimés anciens et l'histoire des idées. Un cas de latin du XVIIIe siècle .. les Mémoires historiques et politiques de P. F. de Neny* in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 60, 1989, p. 9-34.

Historici zijn meestal erg behoedzaam wanneer ze teksten gebruiken die uitsluitend in handgeschreven vorm zijn overgeleverd. Anders is het met gedrukte bronnen: de typografie geeft aan een tekst zeer vaak een aura van juistheid en volledigheid mee. Wat gedrukt is zou probleemloos overeenkomen met de intentie van de auteur. En de historicus neemt meestal niet de zware taak op zich om oude of minder oude bronnen aan een kritisch bibliografisch onderzoek te onderwerpen. Dit artikel bevat een pleidooi om dat voortaan wel te doen. Uitgangspunt zijn de *Mémoires historiques et politiques* van P. F. de Neny, een tekst waaruit alsmaar geciteerd wordt wanneer men het heeft over het Ancien Régime in de Zuidelijke Nederlanden. Nadere bestudering (waarvan neerslag in extra-nummer 38 van *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, cf. *Kroniek* nr. 15 [nr. 1472](#)) heeft aangetoond dat het gebruik ervan in gedrukte vorm tot verkeerde conclusies kan leiden. Men gebruikt dus best het handschrift dat zo dicht mogelijk Neny's autograaf benadert; of men past op de verschillende uitgaven de technieken toe van de **historische bibliografie**. C. Sorgeloos heeft dat zeer nauwkeurig gedaan voor de belangrijkste Zuidnederlandse historische produktie uit de achttiende eeuw. [P. D.].

1648. - Frans A. JANSSEN, *Ploos van Amstel's description of type founding* in *Quaerendo*, 20, 1990, p. 96-110, ill.

Vermeerderde versie van Janssens artikel in het Nederlands (zie *Kroniek* 15 [nr. 1460](#)).

1649. - Christian COPPENS, *Un règlement de l'imprimerie de Jean-Louis de Boubers en 1781* in *Quaerendo*, 19, 1989, p. 83-116, ill.

J.-L. de Boubers (1731-1806) was, na kortere periodes in Duinkerke en Luik, voornamelijk actief in Brussel. Hij bezat er een lettergieterij en leidde er een prestigieus drukkersatelier, waar o.m. een befaamde geïllustreerde uitgave van het volledig werk van Rousseau het licht zag. Zijn atelier telde vier of vijf drukpersen en stelde dus een behoorlijk aantal mensen te werk. Om de arbeid efficiënt, veilig en discreet te doen verlopen drong een intern reglement zich op. Het werd in 1781 in-plano uitgegeven en aan elke nieuwe werknemer overhandigd.

Van dit reglement is vandaag maar één exemplaar bekend. C. Coppens achtte het terecht waardevol genoeg om alle artikels ervan uit te geven en van commentaar te voorzien. Elke term wordt verklaard aan de hand van gelijkaardige reglementen, drukkershandboeken en boekhistorische studies. Zo duiken heel wat parallellen op. De grote gelijkenis tussen dergelijke reglementen, waar en wanneer ze ook tot stand zijn gekomen, vormt een mooie illustratie van het gewicht van traditie en continuïteit in het drukkersvak tijdens het Ancien Régime, zowel op technisch als op sociaal vlak.

Het geheel werpt een levendig licht op het dagelijks leven, de beroepsernst en de sociale controle in een drukkersatelier van voor de Industriële Revolutie. Met literatuurlijst en meertalig register op drukkersterminologie. [P. D].

1650. - B. P. L. LAGARRIGUE, *Les coulisses de la presse de langue française dans les Provinces-Unies pendant la première moitié du XVIIIe siècle d'après la correspondance inédite de Charles de La Motte (1667?-1751), correcteur* Amsterdam in *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 22, 1990, p. 77-110.

Met haast elk nummer van het *Documentatieblad* vernemen we meer over de rol van Franse emigranten in het culturele leven van de Republiek op het einde van de zeventiende en in het begin van de achttiende eeuw. B. Lagarrigue richt haar onderzoek op de *Bibliothèque raisonnée des ouvrages des savans de l'Europe*, en heeft in dit kader ook de correspondentie (402 brieven) van Charles Pacius de La Motte opgezocht en geanalyseerd. De La Motte was voor dit tijdschrift tegelijk actief als corrector en als redactioneel secretaris, althans tot 1741. Zijn bewaarde briefwisseling is niet zozeer van belang omdat ze zijn biografie verrijkt. Wel werpt ze een interessant licht op zijn correctietechniek: een aspect van de boekgeschiedenis dat tot nu toe onterecht in de vergeethoek is gebleven. De La Motte maakte er een erezaak van om de teksten die hem door de grote Amsterdamse uitgevers werden voorgelegd, nauwkeurig te controleren. Hij gebruikte daartoe vorige uitgaven van het boek en ging de juistheid van citaten vaak na in andere naslagwerken. Bovendien had hij oog voor een efficiënte, gebruiksvriendelijke tekstpresentatie.

Zijn brieven lichten ons tevens in over zijn functie als bemiddelaar tussen auteurs en uitgevers. Dankzij zijn takt wist hij de eisen van de erudieten veelal te verzoenen met de winstverwachtingen van de boekverkopers. Zijn stevige 'technische' reputatie, gecombineerd met enkele essentiële sociale vaardigheden, heeft hij ook kunnen waarmaken als redactiesecretaris van de Amsterdamse versies van de *Journal des savans*, de *Bibliothèque germanique* en de *Bibliothèque raisonnée* ...

Al met al is De La Motte dus een belangrijker figuur dan algemeen werd aangenomen. Hij leverde een belangrijke bijdrage tot de faam van de Hollandse uitgevers, en in zekere mate ook tot die van de auteurs die op hem een beroep deden. Dat bewijst ook het bijvoegsel bij dit artikel: het is een lijst van alle uitgaven waarvoor De La Motte fungeerde als corrector of als bemiddelaar tussen auteur en uitgever, althans zoals de briefwisseling ons daarover inlicht. [P. D]. Zie ook nr. [1789](#)

1651. - P. J. BEGHEYN, *De Nijmeegse drukker Willem van Goor en zijn Materie-of Speldeboekskens* in *De boekenwereld*, 6, 1989-1990, 1, okt. 1989, p. 12-15. ill. Van Willem van Goor (1702-1743), drukker in Nijmegen (stadsdrukker vanaf 1729). nadien in 's-Hertogenbosch, wordt hier een Gents exemplaar beschreven van een tot nog toe onvermeld typografisch schrijfboek uit zijn Nijmeegse periode. Bescheiden voorproefje van een aangekondigde overzichtstentoonstelling over de geschiedenis van de boekhandel te Nijmegen van 1479 tot 1800 (zie [nr. 1538](#)). [P. D.].

1652. - André-Marie GOFFIN, *L'inventaire d'une imprimerie-librairie namuroise en 1795. La comparaison Stapleaux-Legros* in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 60, 1989, p. 97-108.

In de jaren 1780 stond de Naamse boekverkoper Jean-François Stapleaux (1741) bekend om zijn produktie en verspreiding van verboden boeken. Tijdens de Franse overheersing in België koos hij meteen partij voor het nieuwe regime, en drukte hij het eerste echte Naamse opinieblad (*Le Courrier de Sambre et Meuse*). In 1795 maakte hij gebruik van de revolutionaire huwelijkswetgeving en

scheidde hij officieel van zijn tweede echtgenote, Marie-Joseph Legros. Beiden ("nos deux héros", zo noemt de auteur ze) bleven na de scheiding actief in het boekenvak.

Bij hun echtscheiding werd een inventaris opgemaakt van hun bezit, waaronder een drukkersatelier, boekbindersgerief en een goed voorziene boekhandel. De inventaris van het drukkersatelier bleef oppervlakkig omdat Stapleaux dit *en bloc* wou overnemen. De boekenvoorraad (zowel het eigen fonds als het assortiment van de *boutique*) werd grondiger beschreven, hoewel er geen deskundige aan te pas kwam en de gegevens kennelijk werden gedicteerd.

Er wordt wat geciteerd uit de inhoud van deze inventaris, en in bijlage worden de 25 titels van medische werken uit het assortiment, de inventaris van de boekbinderij en de schulden *in extenso* gereproduceerd. Kortom: interessant vergelijkingsmateriaal. [P. D].

1653. - B. C. SLIGGERS, *Het werk van de Haarlemse kunstenaar en Hernhutterpredikant Johannes Swertner (1746-1813)* in *De Boekenwereld*, 6, 1990, p. 41-54, ill.

Voor de Kroniek stippen we aan dat Johannes Swertner instond voor de illustratie van de vertaling uit het Hoogduits van de *Historie van Groenland* van David Cranz (eerste druk: Haarlem, C. H. Bohn en Amsterdam, H. de Wit, 1767; tweede druk: *ibid.*, 1770). Daarnaast etste hij in 1767 een titelvignet naar een tekening van de kunstverzamelaar en amateurtekenaar Joannes de Bosch (1713-1785), waarschijnlijk voor een veilingcatalogus van deze laatste. [P. D].

1654. - P. J. BUIJNSTERS, *Literatuur en bibliofilie* in *De Gids*, 152, 1989, p. 877-885.

Kort overzicht over het verband tussen beide begrippen met nadruk op de evolutie in de achttiende eeuw. Tot dan toe was de habituele lezer een geleerde die de meest betrouwbare en dus meest recente studies en uitgaven op alle wetenschapsgebieden verzamelde, geen romans. In de achttiende eeuw komt daar de gefortuneerde liefhebber bij die een keurcollectie van bibliothele boeken aanlegt. In de loop van dezelfde eeuw neemt de boekproductie sterk toe, evenals het aantal lezers, ook onder vrouwen en kinderen. Romans veroveren een plaats in de bibliotheek van de man met smaak. De zich emanciperende burgerij komt samen in leesgezelschappen om kennis te nemen van leerzame geschriften. Daartegenover zoekt de sentimentele vroeg-romantische lezer de eenzaamheid op om zich aan het genot van *le roman*, maar hem dan wel zeer dierbaar boek over te leveren. [W. W.].

1655. - J. GERRITSEN, *Een Groninger boekenverzamelaar: Hendrik Hofsnider* in *Bibliotheek, wetenschap en cultuur*, p. 417-432. (cf. [nr. 1546](#)).

Studie van een Groningse collectie verzameld door H. Hofsnider (1671-1744).

Analyse van de veilingcatalogus. [M. d. S].

Zie ook nr. [1546](#)

1656. - Rudolf RASCH, *De muziekoorlog tussen Estienne Roger en Pieter Mortier (1708-1711)* in *De Zeventiende Eeuw*, 6, 1990, 89-97. ill.

Dat muziek al in de vroege achttiende eeuw een echte *business* was, bewijst deze bijdrage aan het symposium van de Werkgroep Zeventiende Eeuw over de wisselwerking tussen cultuur en economie. Vanaf 1708 werd de **Amsterdamse** muziekuitegever Estienne Roger (1664/5-1721) plots beconcurrereerd door Pieter Mortier (1661-1711), die door zijn lagere prijzen zorgde voor een neerwaartse escalatie van de prijzen voor muziekuitegaven. R. Rasch bestudeert die escalatie voor vier publikaties die in beider fonds voorkwamen, voornamelijk op basis van advertenties. Daaruit blijkt dat de concurrentie van Mortier ook na diens dood nog een belangrijke daling van het prijspeil van Roger tot gevolg had. Succes in de uitgeverwereld werd bepaald door lage prijzen en door de kwaliteit van de uitgave, nl. door de correctheid ervan. Wat die correctheid betreft kan de

eindredacteur van *De zeventiende eeuw* beslist wat leren van Roger en Mortier: in dit artikel zijn [1](#) te veel storende (computer-?) fouten geslopen. [P. D.].
Zie ook nr. [1957](#)

1657. - Otto S. LANKHORST, '*Au siècle des catalogues*'. Een eerste inventarisatie van fonds- en sortimentscatalogi van **Haagse** boekverkopers, 1680-1780 in *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 21, 1989, p. 55-96.
Aan het Nijmeegse Instituut Pierre Bayle is een onderzoeksproject opgezet rond de internationale rol van de Haagse boekverkopers in de jaren 1680-1780. Deze chronologische afbakening wordt verantwoord op grond van belangrijke wijzigingen die zich toen telkens voordeden in het intellectuele leven en in de wereld van de boekhandel.
Hier worden de eerste resultaten voorgesteld van een onderdeel binnen het project: een inventarisatie van de (ook) internationaal georiënteerde Haagse boekverkopers en van hun tot nu toe gelokaliseerde fonds-, sortiments- en fondsveilingcatalogi. De catalogi zijn nu eens verschenen als afzonderlijke publikatie, dan weer als bijlage in een ander produkt van de boekverkopers. Ze werden hier alfabetisch geordend op naam van de boekverkoper en vervolgens per boekverkoper chronologisch op het jaar van uitgave. De lijst vermeldt om welk soort catalogus het gaat, wijst op de aan- of afwezigheid van gedrukte prijzen en vermeldt de vindplaats. We herhalen graag de vraag van de auteur: "Aanvullingen van nieuwe vindplaatsen en vooral van nieuwe titels worden met spanning en ongeduld tegemoet gezien." [P. D.].
Zie ook nr. [1659](#)

1658. - Françoise BLANCHET, Hans BOTS, *Le commerce du livre entre la Hollande et la Bibliothèque du roi (1694-1730)* in *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 21, 1989, 23-53, ill.
Uitgave van een correspondentiedossier (1729-1730), voornamelijk brieven van de *Bibliothèque du Roi* Jean-Paul Bignon aan Jacques-Philippe Laugier de Tassy. Deze Franse koninklijke commissaris verbleef in Amsterdam vanaf 1729. Hij werd door Bignon aangezocht om als tussenpersoon op te treden bij zijn relaties met de gebroeders Wetstein, die hij als leveranciers van de gedrukte produktie uit Holland aan de Koninklijke Bibliotheek wou aanstellen. Laugier de Tassy nam deze verzamelings- en toeleveringsopdracht echter zelf op zich. In de briefwisseling die erop volgde vinden we het credo van de moderne bibliothecaris: "Pour nous, il n'y a presque point de choix à faire. Souvent le plus mauvais livre ne nous laisse pas de nous être nécessaire."
De briefwisseling bevat vele gegevens over de concurrentie tussen de boekhandelaars, over de wisselkoers die werd gehanteerd bij Frans-Hollandse transacties, over de handelsroutes (over het land, via Brussel, of over zee, via Rouen) en hun respectieve voordelen, en over het belang van de tijdschriften voor de achttiende eeuwse bibliograaf. Interessant zijn verder de opmerkingen i.v.m. de verkoop van de privébibliotheek van Samuel van Hulst (1730).
De handel via tussenpersonen bleef duren tot 1734. Vanaf dan nam de *Bibliothèque du roi* rechtstreeks contact op met de Hollandse boekverkopers. [P. D.].
Zie ook nrs. [1864](#); [1956](#)

1659. - Otto S. LANKHORST, '*Die snode uitwerkzels van een listige eigenbaat*'. Inventarisatie van uitgaven bij **intekening** in de Republiek tot 1750 in *De Zeventiende Eeuw*, 6, 1990, p. 129-136.
Ondanks de titel van het tijdschrift betreft deze korte bijdrage vooral de achttiende eeuw. O. Lankhorst, die de uitgavepolitiek van Haagse boekverkopers bestudeert in de periode 1680-1780 (cf. [nr. 1657](#)), zet hier het belang uiteen van het verschijnsel intekening voor de boekhistoricus: het verschaft informatie over de productie(-duur), de prijsberekening, de consumptie, de relaties van de uitgever

met boekverkoopers in binnen- en buitenland, enz.

Er werden gegevens over intekening verzameld tot en met 1750. In de Republiek was de uitgave van de *Mikhlaï Yophi* van Jacob Abendana (1661) waarschijnlijk het eerste boek dat bij intekening werd gepubliceerd (Kroniek 13 [nr. 1049](#)). Na dit eerste voorbeeld was het bijna steeds de uitgever (en niet de auteur) die zich met het werven van intekenaren inliet. De bedoeling was driedelig: een marktonderzoek verrichten, contant geld in kas krijgen, dat dan vooral aan het papier voor het te produceren boek werd besteed; en tenslotte was de intekening een vorm van reclame. Mogen we dit artikeltje (met een wel erg abrupt einde) beschouwen als reclame voor een te publiceren lijst, waarvan de auteur de publikatie hier aankondigt? [P. D.].

1660. - Christiane BERKVENS-STEVELINCK, *Prosper Marchand (1675-1756): Remarques sur la "Bibliotheca Bultelliana". Lettre ouverte* Gabriel Martin, 1711 in *Lias*, 17, 1990, p. 91-107.

Uitgave van een lange brief die Marchand in 1711 schreef aan zijn collega Gabriel Martin. Aanleiding was de publikatie van Martins veilingcatalogus van de bibliotheek van Charles Bulteau. Marchand, die zichzelf beschouwde als een *Historien des Livres*, voelde zich verplicht aanmerkingen te formuleren bij de indeling van de stof. En als protestant kon hij niet verkroppen dat de categorie *Theologia reformata* in de catalogus was aangeduid met de titel *Heterodoxi*. Een mooie bezinning over tolerantie en consequentie in het boekenvak. [P. D.].

1661. - Bruno MERCKX, *Les catalogues de ventes de libraires* dit s Mons au XVIIIe si cl : perspectives et probl mes d'exploitation in *La critique historique* l' preuve: Liber discipulorum Jacques Paquet. Sous la direction de Gaston BRAIVE [et de] Jean-Marie CAUCHIES. - Bruxelles: Facult s universitaires Saint-Louis, 1989, p. 197-204. - (Publications des Facult s universitaires Saint-Louis, Travaux et recherches, 17). - ISBN 2-8028-0065-5. In tegenstelling tot wat de titel laat vermoeden, behandelt de auteur alleen de magazijncatalogi van de Henegouwse boekverkooper Henri Hoyois (1749-1784, actief in Bergen [Belgi] van 1772 tot 1782). Deze verspreidde in 1774 een reeks van drie *Extraits du catalogue des livres qui se trouvent chez* -. Vijf jaar later volgde daarop een volledige assortimentscatalogus, die tot in 1780 werd aangevuld met tenminste acht supplementen.

De auteur formuleert enkele vragen die aan deze documenten kunnen worden gesteld en geeft een overzicht van de problemen die zich zullen voordoen bij de interpretatie van de gegevens. Ter compensatie voor deze problemen wijst hij op het bestaan van een (onvolledige) inventaris van deze boekhandel.

Enkele detailfouten zal men de auteur wel vergeven (bv. de onnauwkeurige verwijzing naar het repertorium van veilingcatalogi van J. Blogie); de zware bibliografische lacunes echter niet. De Nederlandse en Duitse literatuur over het onderwerp werd stelselmatig over het hoofd gezien. Ook in de opsomming van bibliografische naslagwerken die moeten helpen bij de identificatie van de titels, toont de auteur zich l te eenzijdig op Frankrijk gericht. [P. D.].

1662. - H. H. M. VAN LIESHOUT, *De materiaalvoorziening voor de Histoire des ouvrages des savans* in *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 21, 1989, p. 97-137.

Reconstructie van de materiaalvoorziening voor Henri Basnages geleerdentijdschrift (Rotterdam, 1687-1709). Bedoeling is via deze reconstructie uit te maken in hoeverre de *Histoire* zijn Nederlandse lezers een representatief beeld kon bieden van de internationale wetenschappelijke bedrijvigheid, en vice versa, in hoeverre de Europese lezer er een adequate uitdrukking in vond van de boekenproductie uit de Republiek.

De inhoud van het tijdschrift werd daartoe getypeerd en gekwantificeerd. De auteur gaat vooral in op de twee hoofdcategorie n: de "Extraits de diverses

Lettres " (geleerdennieuws, aankondigingen van nieuwe boeken. summiere recensies) en de uitgewerkte boekbesprekingen. De geografische toewijzing hiervan laat een zeer levendige belangstelling zien voor boeken uit Frankrijk en Engeland (ook, en zelfs vooral in het Engels), terwijl veel minder plaats werd ingeruimd voor de geleerde produktie uit de Noordse landen, Zwitserland, Italië en de Zuidelijke Nederlanden. De Duitse landen waren dan weer sterker vertegenwoordigd dan Basnage het wenste, vooral in de jaren van de Spaanse successieoorlog, toen de contacten met Frankrijk uiterst moeilijk verliepen. Dat het merendeel van de besproken boeken uitgegeven was in de Republiek, is ook zo te verklaren, maar vloeit natuurlijk tevens voort uit de nauwe contacten tussen Basnage en zijn uitgever, Reinier Leers. Diens rechtstreekse invloed op de herkomst en inhoud van de gerecenseerde werken is vooral aanwijsbaar in de regelmaat waarmee Duitse werken en jansenistica werden besproken. Maar hij heeft de *Histoire* niet misbruikt als advertentiemedium voor zijn uitgeverij. Wel zijn het zijn talrijke handelscontacten en zijn correspondentienet die aan het tijdschrift de door Basnage zo gewenste internationale signatuur hebben meegegeven. [P. D].

1663. - F. A. M. SCHAARS en M. TE WILT, *Jacobus Nylo (1670-1714) en zijn 'Aanleiding tot de Nederduitse taal'* in *Wat duikers vent is dit!: opstellen voor W. M. H. Hummelen*, onder red. van G. R. W. DIBBETS en P. W. M. WACKERS. - Wijhe: Quarto, 1989, p. 267-294, ill. - ISBN 90-5088015-0.

Het taalkundig geschrift van de Drentse dominee Jacobus Nylo, *Aanleiding tot de Nederduitse taal* kende van 1703 tot 1779 acht drukken (zes te Amsterdam en twee te Leeuwarden). De studie van Schaars en Te Wilt bevat ook een beschrijving van deze drukken (met collatie en exemplaaropgave).

De opgegeven collatie van de eerste druk is niet correct: niet "2 A-F (...); 30 bladen " maar wel (4:) "4 A-E4F, 28 ff., pag. [12] 1-43 44 " (volgens beide exemplaren in de Haagse Koninklijke Bibliotheek: op te merken valt tevens dat het exemplaar 651 E 27:1 uitvoerig is geannoteerd). De collatieformules voor de vierde, vijfde, zesde en zevende druk moeten luiden "4: *4*2A-K8L4, 90 ff. " in plaats van "4: *42*2A-L4 " (dat zou maar 50 ff opleveren). De tweede en achtste beschrijving lijken correct (niet gecontroleerd). Omzichtig te raadplegen! [M. d. S].

1664. - S. L. RADT, *Valckenaer 'en pantoufles' in einem Rarissimum der Groninger Universitätsbibliothek* in *Bibliotheek, wetenschap en cultuur ....* p. 321-332. (cf. [nr. 1546](#)).

Lucas Valckenaer, beroemd Leids classicus, vertoefde geregeld in een "delirium". Tijdens een dergelijke periode in 1781 schreef hij een commentaar bij zijn Callimacheditie. Het boek was reeds door Luchtmans gedrukt, toen zijn zoon Jan ingreep en de oplage liet vernietigen. Enkele exemplaren bleven echter gespaard, o.m. het thans in Groningen bewaarde, afkomstig van Valckenaers kleinzoon Luzac. [M. d. S].

1665. - Jozef SMEYERS, *Voltaire dans la littérature néerlandaise des Pays Bas autrichiens* in *Septentrion*, 18, 1989, p. 48-55, portr., facsim.

Over Nederlandse vertalingen verschenen o.m. te Gent en te Amsterdam. Met reproducties van een paar titelpagina's. [E. C.-I.].

1666. - August KEERSMAEKERS, *Felix Timmermans, wonder van eenvoud*. Leuven Davidsfonds. 1990. - 123 p., 21 cm. - ISBN 90-6152-593-4. BF 475.

In dit essay dat een aantal thema's uit Timmermans' omvangrijke oeuvre bestudeert, heeft K daarbij grote aandacht voor de wordingsgeschiedenis van een tekst. De overgang van manuscript naar eerste publikatie - in tijdschrift of in boekvorm (eerste editie) - is tot in de details onderzocht. Niet enkel stilistische ingrepen, ook schrappingen en toevoegingen die in opeenvolgende drukken en/of

edities plaatsvonden, verduidelijken het groeiproces van het boek. K schrikt er niet voor terug twintig drukken van **◆◆**n tekst met elkaar te vergelijken en aldus het voorbereidend werk voor tekstedities te leveren: de 'Engelse' (filologische) **analytische bibliografie** van de twintigste eeuw vindt hier een waardig beoefenaar. [E. C.-I.].

1667. - Marita MATHIJSEN, *Nieuwe druktechnieken en oude valkuilen: ontwikkelingen in de boekdrukkunst en hun gevolgen voor het editeren* in *Spektator*, 19, 1990. 3, september, p. 351-366.

Bij onderzoek van drukken uit de handperstijd heeft de analytisch-bibliografische methode reeds ruim toepassing gevonden. In haar boeiende lezing op het colloquium *De teksteditie: theorie en praktijk* (van de Contactgroep 19de eeuw Dr. F. A. Snellaertcomit **◆** te Leuven op 8 november 1989) heeft M. Mathijssen aangetoond dat veranderde druktechnieken evenzeer konden leiden tot tekstverandering, met name bij het proces van kopij naar druk en in het mijnenveld van oplagen en drukken. Ingrepen van auteur en of uitgever werden aangevuld met die van typograf **◆**n (als bij het 'oude' boek) en redacteurs (nieuw), corruptie kan op allerlei wijzen binnensluipen.

Na een voorstelling (m **◆**t voorbeelden) van enkele technische vernieuwingen (machinepers, rotatiepers, machinaal papier en vooral stereotypie) komt de auteur tot volgende conclusies: collatie van exemplaren van **◆◆**n druk blijft nodig in drie gevallen: a. bij alle drukken die direct gezet zijn van losse loden letters, zonder dat clich **◆**s gemaakt werden; b. als een bepaalde druk verschillende verschijningsvormen heeft, bijvoorbeeld een luxe-uitgave naast een "gewone", kan het drukproces onderbroken zijn voor veranderingen, c. als er een nieuwe oplaag van een bepaalde druk gemaakt is (m.n. auteurscorrecties of wegmonteren van (zet)fouten). Algemene regel blijft: 'de geringste afwijking moet wantrouwen opwekken'. Verplichte lectuur voor tekstediteurs, filologen en boekhistorici ! [M. d. S.].

1668. - *Pluk de Dag. Een kleine historiek over het ontstaan, de vorm en de inhoud van de dagblokkalender in Vlaanderen en Walloni **◆***. - Izegem: Strobbe. 1989. - 89 p.: ill., 24 cm. BF 250.

De drukkerij Strobbe uit Izegem geeft in 1990 de 75ste Druivelaar, een dagblokkalender, uit. Bij die gelegenheid verschijnt een geschiedenis van de scheurkalender, waarvoor op een aantal specialisten een beroep gedaan werd. F. Claes omschrijft de begrippen almanak en kalender, L. Strobbe ging op zoek naar het ontstaan van het huidig type scheurkalender. Aangezien die uit de aard der zaak een wegwerpvoorwerp is, valt het moeilijk hierover uitsluitsel te verkrijgen. De oudste sporen wijzen naar Frankrijk halfweg vorige eeuw. Met medewerking van Jean van Cleven neemt Strobbe ook enkele Nederlandstalige en Franstalige scheurkalenders in Belgi **◆** onder de loep. Zo blijkt de St. Augustinusdrukkerij van Descl **◆**e De Brouwer massaal verschillende types van kalenders uitgegeven te hebben voor specifieke doelgroepen. Uiteraard komt Gezelle ter sprake die op instigatie van Descl **◆**e De Brouwer zijn Duikalmanak uitgaf (1886). Bij het overzicht van De Druivelaar zelf (sinds 1915, eerst uitgegeven door R. Nuttin te Zwevegem, sinds 1942 door Strobbe) valt op dat in het bedrijfsarchief geen exemplaren van sommige jaren aanwezig zijn ! Er wordt nader ingegaan op inhoud en redactie. Verschuivingen in de belangstelling leiden tot vermindering van stichtelijke en moraliserende teksten op de versozijden van de blaadjes ten voordele van een meer lichte, grappige inhoud. Deze laatste wordt door J. Verberckmoes omschreven als stereotiep, zeker niet kwetsend en eerder behoudsgezind. Interessant is de korte uiteenzetting van zet- en druktechnische aspecten. Het blijkt dat aanvankelijk de produktie van scheurkalenders een specialiteit was die zeer goede technische kwaliteit leverde. Pas in het begin van deze eeuw werd een neergang geconstateerd door gebruik van verouderd en versleten materiaal. In de tijd van hand- of regelzetsel kwam het meer dan eens

voor dat de voorziene informatieve tekst op de versozijde te lang bleek voor de beschikbare ruimte, zodat storende wijzigingen onvermijdbaar waren. Thans wordt De Druivelaar via een systeem van Desktop Publishing geproduceerd, waardoor dit soort van problemen niet meer kan voorkomen.

Het boek is een overzichtelijk geheel en goed geïllustreerd (de stijl van de grote dagcijfers blijkt sterk te evolueren !), maar duidelijk is wel dat een homogeen historisch overzicht van dit soort drukwerk nog moet geschreven worden. Tegelijk met het boek werd een tentoonstelling gehouden, achtereenvolgens te Brugge (najaar 1989) en te Gent (voorjaar 1990). In 160 nrs. worden niet alleen tal van scheurkalenders getoond, maar ook technische aspecten van de fabricatie (vellen, lijmtafel, draaitafel). [W. W.].

1669. - C. DEVYT, *De stichters en de eerste drukker van Biekerf. Een gemiste kans voor Desclée De Brouwer* in *Biekerf*, 90, 1990, p. 27-48, ill.

Het Westvlaamse tijdschrift *Biekerf* bezit geen archief, maar wel is een bundeltje documenten aangaande de stichting ervan bewaard gebleven. Op de eerste twee prospectussen werden als drukkers vermeld: 'Desclée, De Brouwer en An[oniemen ?]' (21 maart en 8 mei 1889). Gezelle die de spiritus rector van het tijdschrift was, had een voorkeur voor Desclée De Brouwer, waar in 1886 zijn Duik Almanak voor het eerst verschenen was. Uit brieven van Eduard van Robaeyns aan Gezelle blijken bezwaren tegen de kostprijs (Desclée was duur) en de Franstaligheid van het bedrijf. De derde prospectus, met dezelfde tekst als in de vorige versies, was gedrukt bij de gebroeders De Plancke. De bijdrage is geïllustreerd met facsimile's in kleur van brieven, kopij, gecorrigeerde proeven en prospectussen. [W. W.].

1670. - Mathieu LOMMEN, *J. W. Enschedé en zijn Mededeelingen over boekkunst* in *Bulletin van del Stichting Drukwerk in de marge*, 18, 1990, p. 18-26.

Jan Willem Enschedé (1865-1926), halfbroer van Charles (van de *Fonderies de caractères*), is enkele jaren bibliothecaris geweest in de Haarlemse Stadsbibliotheek en in de UB Amsterdam. In de reeks 'Mededeelingen over boekkunst' (Ipenbuur & Van Seldam) publiceerde hij drie opstellen over letter, leesbaarheid en vormgeving (resp. 1902, 1904, 1907): het begin, in Nederland, van de moderne boektypografische opvattingen. [E. C.-I.].

1671. - *Stanley Morison and Jan van Krimpen: a survey of their correspondence*. Ed. by Sebastian CARTER. *Part II: 1933-1940. Part III: 1945-54* in *Matrix*, 9, 1989, p. 97-127; 10, 1990, p. 92-119, facsim.

Zie voor het eerste stuk *Kroniek* 15 [nr. 1479](#).

Zie ook nr. [1978](#)

1672. - *Fine Print: the review for the arts of the book*, 15, nr. 4, October 1999, p. 159-214.

Deze aflevering is geheel gewijd aan 'Printing arts in the Netherlands'. Behalve artikelen over hedendaagse boekdrukkunst en typografie vermelden wij de bijdrage van M. Strauss over 'The Avant-Garde Tradition' in het boekenontwerpen in Nederland (H. Werkman, P. Zwart, W. Sandberg). H. van Krimpen heeft het over 'Type Design in the Netherlands and the Influence of the Enschedé Foundry'. Dit smaakvol geïllustreerd en aantrekkelijk en op royaal formaat uitgevoerd tijdschrift, verschijnt vier maal per jaar bij de stichting Pro Arte Libri in San Francisco. [E. C.-I.].

1673. - Sjoerd H. DE ROOS, *Typografische geschriften 1907-1920*. Jan P. BOTERMAN: inleiding, Sjaak HUBREGTSE: eindredactie. - 's-Gravenhage: SDU uitgeverij, 1989. - 153 p.: ill., foto's, facsim.; 29 cm. - ISBN 90-1206224-1. Fl. 50.

Fraaie boeken uitgeven behoort tot de traditie van de Staatsdrukkerij-uitgeverij in

Nederland; niet alleen maar fraaie, ook goede. Een boek over de typografische geschriften van De Roos was als een uitdaging te beschouwen en de verwachtingen over de aangekondigde tentoonstelling in het Museum Meermanno-Westreenianum met publikatie waren hooggespannen - althans bij mij. Des te groter was mijn ontgoocheling. Laat ik meteen zeggen dat het verwijt geenszins de SDU treft: de typografische vormgeving lag duidelijk niet in de handen van Karel Treebus. Aanleiding tot dit boek was 'de "ontdekking" van zijn [De Roos] typografische geschriften, die nooit werden herdrukt' (p. 9). Deze uitspraak is op zijn minst bevreemdend, wanneer men weet dat het werk van De Roos in de vakkringen zeer goed bekend is. Erger is dat er in feite slechts vijf teksten aan bod komen (de titel is dus veel te ruim); nog erger dat er passages uit weggelaten zijn en redactionele bewerkingen hebben plaatsgevonden. Dit vormt geen goede basis voor eerlijk onderzoek. De typografische vormgeving lag bij eindexamenstudenten van de Gerrit Rietveld Academie onder leiding van Jan Boterman. Ik zal ze niet beoordelen - want leek in het vak -. Toch voel ik voor dit geval meer voor 'de schoone traditie' (uit het motto op de voortitel), laten wij ook nooit vergeten dat de typograaf werk verricht ten dienste van de lezer en niet om zijn eigen inventieve kundigheden in de kijker te stellen. De Roos had veel en veel beter verdiend. [E. C.-I].

Zie ook nr. [1674](#)

1674. - H[uib] [VAN] K[RIMPEN], *Gewoon slecht in Bulletin [van de] Stichting Drukwerk in de marge*, 18, 1990, p. 39-40.

Vernietigende kritiek, o.i. terecht, van de publikatie die een hulde aan S. de **Roos** wou zijn (zie [nr. 1673](#)), en daarom alleen al misplaatst is. [E. C.-I].

1675. - R. VAN LAERE, *Bij een titelvignet van drukker J. B. Smits in Limburg*, 69, 1990, p. 59, ill.

Het titelvignet stelt een eenhoorn voor met tussen de poten een schild waarop een huismerk. Het is gebruikt door J. B. Smits te Sint-Truiden in 1808 en blijkt het drukkersmerk van de Leuvense drukker Petrus Zangrius te zijn (mid. 17de e.). [E. C.-I].

1676. - *Catalogus der Bibliotheek van de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels te Amsterdam. Negende deel: Catalogus van de verzameling betreffende G.T.N. en Hugo Suringar, uitgevers te Leeuwarden 1822-1900. Eerste deel: Brieven*. Bewerkt door Paul SEEBREGTS. - Nieuwkoop: De Graaf. 1990. - 401 p.: ill.. 25 cm. - ISBN 90-6004-409-6. Fl. 120.

Een verheugende publikatie! In 1979 was deel 8 verschenen van de catalogus der bibliotheek van de 'Vereniging met de lange naam'. Thans verschijnt een eerste (deel)catalogus betreffende haar brievenbezit. Het gaat om losse brieven aan G(erard) T(jaard) N(icolaas) (1804-1874) en zijn zoon Hugo (1834-1911) Suringar, drukkers, uitgevers en boekverkopers te Leeuwarden. Eerstgenoemde was werkzaam van 1822 tot 1874, zijn zoon tot 1900. In een korte inleiding wordt hun werkzaamheid gekarakteriseerd. GTN kende vlug succes als uitgever om de zorg die hij aan zijn boeken besteedde: hij liet drukken bij firma's van kwaliteit als Spin te Amsterdam en Enschede te Haarlem, later drukte hij zelf. Ook voerde hij een vooruitstrevende uitgeverijpolitiek: in plaats van te wachten op manuscripten entameerde hij projecten, soms van grote omvang. H.T.N. was een literaire uitgever die Tollens uitbracht naast werk van predikanten (gedichten en prekenbundels) en schoolboekjes. Zoon Hugo gaf taalkundig werk uit (Verdam, Verwijs, Ten Brink), begon de reeks van tekstuitgaven 'Nederlandsche Klassieken' en verspreide atlanten.

De catalogus inventariseert 6.933 brieven. Hij is alfabetisch geordend op naam van de afzenders en daarbinnen chronologisch. Omschrijvingen van de inhoud worden slechts uitzonderlijk gegeven (bv. bij brieven van E. J. Brill en J. ten Brink). Wel krijgt elke correspondent een korte biografische noot. Onder de Zuidnederlandse brieveschrijvers tellen wij Jan van Beers, Prudens van Duyse, P. van Hauwaert en J.

C. H. Nolet de Brauwere van Steeland. De bewerker kent geen biografische gegevens aangaande de jurist Victor Delecourt (1806-1853) en Domien Sleeckx (1818-1901), de opvolger van Jan van Beers aan de Normaalschool te Lier. Er zijn registers van geadresseerden, van andere personen, en van plaatsen van afzending. Terecht wordt in het woord vooraf gesteld dat deze brievencollectie niet alleen belangrijk is voor de boekhistoricus en de specialist van de negentiende eeuw: ook de mechanisering van het drukwerk kan gevolgd worden. [W. W.].

[1677.] - Johannes OFFERHAUS, *De exil-illustrator L. Holman 1906-1943: Nederlandse boekillustratie in het interbellum* in *Bulletin [van de] Stichting Drukwerk in de marge*, 18, 1990, p. 10-15, ill.

Bijdrage tot de nog ongeschreven geschiedenis van de Nederlandse boekillustratie tussen de twee wereldoorlogen. Holman (eigenlijk Kratzenstein), in 1933 uit Duitsland naar Nederland gevlucht, is hoofdzakelijk boekillustrator. Zijn collectie illustraties, boekomslagen, ex-libris en tekeningen zijn in 1989 aan het Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum geschonken. [E. C.-I.].

1678. - M. DE BRUYNE, *Frank Steinmetz en Jacques de Chastellus over Ren Bazins boek Baltus le Lorrain, een uitgave van Desclée De Brouwer in 1928*, in *Biekorf*, 89, 1989, p. 329-336, ill.

Jacques de Chastellus (1894-1957), een Franse kunstenaar, woonde sinds 1921 te Roeselare. Vanaf 1924 heeft hij veel illustratiewerk geleverd aan Desclée De Brouwer. In november 1927 ontving de uitgeverij het voorstel een roman van de Franse katholiek-traditionalistische auteur Ren Bazin uit te geven. Frank Steinmetz, de directeur van Desclée De Brouwer, stuurde de Chastellus naar Metz om illustraties te maken bij deze roman, die zich afspeelt in Elzas-Lotharingen gedurende de Eerste Wereldoorlog. De ontwerpschetsen sluiten nauw aan bij de tekst, maar ook bij het natuurlijke kader. Na 1931 heeft de Chastellus niet meer voor Desclée De Brouwer gewerkt. [W. W.].

1679. - S. A. J. VAN FAASSEN, "Zingend, Zingend, Zingend": een correspondentie over de illustraties door S. A. **Rijkmans-Kaijser** bij de bundel 'De Tors' van C. S. Adama van Scheltema in *De Boekenwereld*, 7, 1990, p. 56-64, ill. Over de wordingsgeschiedenis van de illustratie van dit boek gedrukt door G. J. Thieme te Nijmegen en in 1924 door W. L. & J. Brusse te Rotterdam met een bandontwerp van S. de Roos uitgegeven. De illustraties werden geleverd door Suzanna Anthonia Rijkmans-Kaijser (1900-1954), uit de school van Toorop. De uitspraak in de titel is van de recensent van de *Haagsche Post* die zich over de tekeningen nochtans niet onverdeeld gunstig uitliet. [E. C.-I.].

1680. - J. F. HEIJBROEK, *Bij de voorplaat* in *De Boekenwereld*, 7, 1990, p. 20-22. De omslagillustratie is een affiche voor de boekbinderij Elias P. van **Bommel** uit 1897. Van Bommel (1863-1944) werkte te Amsterdam, zowel voor uitgeverij als voor particulieren. De nalatenschap is vrijwel geheel bewaard. [E. C.-I.].

1681. - Claude SORGeloos, *Paul Claessens, De Samblanx-Weckesser et Josse Schavye: cinq portefeuilles des collections royales* in *Le livre et l'estampe*, 36, 1990, n° 133, p. 97-115, ill.

In het archief van het Koninklijk Paleis te Brussel worden vijf portefeuilles - geen echte banden dus - bewaard met documenten uit de tijd van Leopold II. Josse Schavye maakte er twee in 1865; de vier overige dateren uit 1905: drie zijn van de hand van Paul Claessens en twee is in het atelier van De Samblanx-Weckesser gemaakt, alle **boekbinders te Brussel** gevestigd. De banden zijn uitvoerig beschreven en afgebeeld. [E. C.-I.].

1682. - Boris ROUSSEEUW, *De boekbanden van Laurent Peeters*. - Wildert: De Carbolineum Pers, 1990. - 67 p.: ill.; 23 cm. - BF 2.500; Fl. 130.

Deze bibliofiele uitgave is de eerste monografie over Laurent Peeters (1878-1955), de belangrijkste Vlaamse boekbinder van zijn tijd. Hij was autodidact en werkte strikt ambachtelijk. Zijn eerste banden zijn nog negentiende-eeuws van factuur, later is er invloed van Jugendstil en Art Deco waar te nemen. Peeters' eigen voorkeur ging uit naar sobere jansenistische banden. Hij werkte zowel voor particulieren als voor (vooral Antwerpse) uitgeverijen. Peeters schreef ook drie handboeken over zijn vak. Hij stopte zijn bedrijf in 1944 en verkocht zijn atelier in 1947 aan Hugo Puylaert.

De studie is met kennis van zaken geschreven. De auteur wijst tal van details aan die karakteristiek zijn voor Peeters' werk. Ter illustratie zijn een aantal kleurfoto's ingeplakt.

Bij dezelfde Carbolineum Pers verscheen als plaquette 'Vaarwel aan mijnen stiel', een brief (29 oktober 1930) van de bekende Gentse-binder August de Decker-Lemaire, waarin hij Peeters gelukwens met diens werk dat op de Wereldtentoonstelling te Antwerpen blijkbaar te bewonderen was; tevens geeft De Decker enige toelichting bij zijn eigen werkwijze en kondigt hij zijn retraite aan op vijfenzeventigjarige leeftijd. [W. W].

1683. - F. VAN DER LINDEN en A. S. A. STRUIK, *De jas van het woord. De boekband en de uitgever 1800-1950*. - Alphen aan den Rijn: Samson, 1989. 48 p.: ill.; 30 cm. - ISBN 90-14-04362-7.

Op basis van 160 boeken en tijdschriften in het bezit van beide auteurs wordt de ontwikkeling van de **uitgeversband** tussen 1800 en 1950 in West-Europa geschetst. Ter inleiding krijgt men de evolutie van het ingenaaide boek (aanvankelijk niet als een voltooid produkt beschouwd), de papieren band (als bandzetter; in den beginne met niet af- of opengesneden boekblok, later bont versierd) en de linnen banden (in 1820 te Londen ingevoerd door W. Pickering). Er wordt nader ingegaan op de evolutie van dit laatste type in de negentiende eeuw met doorgaans overdadige ornamentatie. Rond de eeuwwende is er de invloed van W. Morris' Arts and Crafts Movement, Jugendstil en Art Nouveau (eerlijk materiaalgebruik; overeenkomst tussen band en inhoud); de opkomende stofomslag biedt nieuwe wervende mogelijkheden. Daarop volgt een catalogus van 160 nrs., geordend naar bindwijze, land van herkomst en chronologische samenhang. Voor zover bekend worden de namen van bandontwerpers, stempelgraveurs en binders opgenomen.

Deze publikatie is om twee redenen waardevol: om de precieze en verhelderende beschrijvingen, waarbij niet gespaard wordt met technische details, en om de zeer fraaie illustratie: alle banden zijn via lithografie gereproduceerd. Een aantrekkelijke gelegenheidspublikatie van Samson uitgeverij, ze is niet in de handel, op aanvraag (misschien nog) te verkrijgen Postbus 4. NL2400 MA Alphen aan de Rijn. [W. W].

1684. - Florence F. J. M. PIETERS (m.m.v. Anne Mique COMPIER en Kristin GERRITSEN), *De Artis Bibliotheek te Amsterdam in De Boekenwereld*. 6, 1989-1990, p. 88-107, ill.

Goed gedocumenteerde bijdrage over geschiedenis en samenstelling van de bibliotheek van het 'Koninklijk Zoologisch Genootschap Natura Artis Magistra'. De collectie is internationaal vermaard: zo bezit zij de tweede (of derde) grootste collectie ter wereld omtrent Carolus Linnaeus. Thans maakt zij deel uit van de collecties van de Amsterdamse Gemeente Universiteit. [W. W].

1685. - Bruno LIESEN, *Bibliothèques populaires et bibliothèques publiques en Belgique (1860-1914)*. - Liège: Editions du C.L.P.C.F., 1990. - 278 p. ill.: 24 cm. - ISBN 2-87130-021-6.

Deze veelomvattende studie bestaat uit twee delen. In een eerste wordt een overzicht gegeven van de ontwikkeling van de volksbibliotheken in de negentiende eeuw, zowel in ons land als daarbuiten. In feite is de Angelsaksische

wereld het lichtend voorbeeld geweest in de opbloei van het bibliotheekwezen. In België werd de opkomst van de volksbibliotheken sterk gestimuleerd door een circulaire van minister A. Vandenpeereboom in 1862. Onmiddellijk stelt men de concurrentie vast tussen liberale en katholieke initiatieven, waarbij zich na 1880 ook de socialistische beweging voegt. De volksbibliotheken zijn doorgaans door leden van de burgerij opgezet die het intellectuele, morele en materiële niveau van de lagere klasse willen optrekken. Vandaar een groot aandeel didactische en moraliserende literatuur in het bestand van deze bibliotheken - dat echter door het gewone volk weinig geapprecieerd werd: dat zocht in de eerste plaats ontspanning via romans, die door de organisatoren slechts node binnengelaten werden. Het tweede deel behandelt de werking van twee specifieke gevallen: de propaganda van de 'Ligue de l'enseignement' en de volksbibliotheken van de stad Brussel. De 'Ligue' propageerde verplicht, laïcisistisch en kosteloos onderwijs. Om de opvoeding te completeren was een bibliotheek aangewezen. Er werden in verschillende gemeenten bibliotheken opgericht, waarbij men moest vaststellen dat aldus de plattelandsbevolking nauwelijks beroerd werd. Dat werd verholpen, sinds 1899, door het invoeren van 'bibliothèques circulantes': zo ontstond een netwerk van bibliotheken die na een tot twee jaar een nieuw bestand ter beschikking van het publiek konden stellen. Uiteraard werd dit experiment toegejuicht door het liberale milieu en bestreden door het katholieke kamp.

In 1848 stelde E. Ducpétiaux aan de Brusselse gemeenteraad de oprichting van stedelijke volksbibliotheken voor. Pas in 1862 werd de verwezenlijking daarvan een feit. In 1880 werd een netwerk gevormd in de stadsscholen die daartoe geschikt waren. Voor het personeel deed men een beroep op de onderwijzers ter plaatse. Het bestand bestond uit literaire werken, vulgariserende publikaties en boeken over elementaire technologie. Het publiek zou in hoofdzaak uit arbeiders en scholieren bestaan hebben.

Deze studie heeft kwaliteit. De schrijver heeft zich grondig gedocumenteerd en komt dan ook tot een genuanceerde voorstelling van zaken. Zo is het tekenend dat hij bij de behandeling van deze twee Franstalige initiatieven herhaaldelijk wijst op hun beïnvloeding door, c.q. belang voor Vlaamse creaties (bv. het Willemsfonds, de maatschappij Vlamingen Vooruit!). Wat opvalt in het notenapparaat: de schrijver heeft gebruik kunnen maken van (enkel gestencilde) licentieverhandelingen en hij verschaft uitvoerige biografische overzichten van de talrijke personages die in zijn studie optreden. [W. W].

Zie ook nr. [1686](#)

1686. - Bruno LIESEN, *Le livre et ses lecteurs dans les bibliothèques populaires au XIXe siècle* in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 60, 1989, p. 121-136. ill.

Herneemt enkele elementen uit zijn uitvoerige studie (zie Kroniek [nr. 1685](#)) de meest gelezen werken waren drie soorten romans: de avonturenroman (Verne, A. Dumas, Fenimore Cooper) (hierbij rekent Liesen ook de historische roman: Dumas, Conscience, Erckmann-Chatrion); de exotische roman (Verne, Loti, Hugo's Les Orientales); de zedenroman (Hugo: Les Misérables; Balzac: Le père Goriot; Conscience: De arme edelman). [W. W].

1687. - *Bilderdijs boekenwijsheid. Symposium 28-29 april 1988. Bijdragen over de veilingcatalogi van Bilderdijs bibliotheek*. Uitgegeven door M. VAN HATTUM en J. ZWAAN. - Amsterdam: Vereniging 'Het Bilderdijs-Museum', 1989. - 138 p.: ill. . 21 cm. - ISBN 90-800289-1-6.

Bilderdijs heeft in de loop van zijn leven twee bibliotheken opgebouwd. De eerste werd na zijn gedwongen vertrek uit Nederland (1795) verkocht in 1797 om zijn schulden te betalen, de tweede kwam in 1832 onder de hamer na de dood van de dichter. In het onderhavig symposium is aandacht besteed, zowel aan de eigen samenstelling van elke bibliotheek als aan de verschuivingen in de verschillende vakgebieden binnen deze twee verzamelingen. Voor elke aanwezige discipline

heeft men een beroep gedaan op een specialist om tot een weloverwogen inschatting te komen: M. van Hattum (vergelijking tussen de twee verzamelingen), J. Roelevink (historie), H. C. Gall (juridica), P. Knolle (beeldende kunst), L. Engelfriet (filosofie), P. L. Schram (theologie), H. A. M. Snelders (natuurwetenschappen), M. J. van Lieburg (geneeskunde), J. Noordegraaf (taalkunde), J. Zwaan (klassieke letteren), C. de Deugd (buitenlandse romantici) en P. J. Buijnsters (Nederlandse letterkunde). Als historicus bezat Bilderdijk vooral standaardwerken, als jurist was zijn eerste bibliotheek op de praktijk gericht, de tweede met minder overgave samengesteld. Op het gebied der schone kunsten bezat hij fraaie werken over bouwkunst. Filosofie, zowel oude (Plato) als nieuwe (Kant) was goed vertegenwoordigd. Inzake theologie had hij zich geen vakbibliotheek aangeschaft, maar wel een schatkamer: H. Schrift (vele bijbels in verschillende talen), geestelijke stromingen uit de eigen tijd, kerkgeschiedenis, meditatieve teksten. Zijn belangstelling inzake natuurwetenschap was erop gericht geloof en wetenschap te verzoenen. Bilderdijk bezat een aanzienlijke kennis van de geneeskundige praktijk (en kon daarbij putten uit de bibliotheek van zijn vader die medicus was). Taalkunde was breed vertegenwoordigd (Bilderdijk kende vele talen) evenals antieke literatuur. Inzake eigentijdse romantici overheersen in zijn eerste bibliotheek Duitse auteurs als Wieland, Klopstock en Lessing (geen Goethe of Schiller), in zijn tweede bibliotheek is de Franse en Engelse romantiek veel sterker vertegenwoordigd. Wat de Nederlandse literatuur aangaat: in 1797 zijn geen middeleeuwse handschriften aanwezig, geen (post)incunabelen, geen zestiende-eeuwse drukken, weinig uit de zeventiende eeuw (Vondel, Luyken), maar veel achttiende-eeuwse literatuur. In 1832 is de zeventiende-eeuwse literatuur nog meer gereduceerd, het accent ligt op de eigentijdse poëzie. Door elk vakgebied aan een specialist ter zake toe te vertrouwen is een gediversifieerde beoordeling van deze twee collecties mogelijk geworden, wel zijn daardoor verschillen in de aanpak onvermijdelijk gebleken: de ene bijdrage is meer interpreterend (Buijnsters), de andere meer enumeratief (Zwaan). [W. W.]

1688. - P. COUTTENIER en A. DE VOS, *De Guido Gezellebibliotheek in het Gezelle-Archief te Brugge in Gezelliana*. 1989, nr. 2, p. 21-68.

De bibliotheek van Guido Gezelle was groter dan de huidige collectie (c. 1200 nrs.). Gezelle schonk tijdens zijn leven wel eens boeken weg (o.a. Vondeluitgaven aan de Kon. Vlaamsche Academie); na zijn dood werd de bibliotheek tussen zijn erfgenamen verdeeld. Wat nu te Brugge berust is in feite het lot van Jozef Gezelle. Dit werd verworven door prof. L. Scharp, wiens erfgenamen de collectie aan het Gezelle-Archief verkochten. Zo zijn er ook boeken van Jozef Gezelle en van Scharp zelf in verzeild geraakt. Voor het huidige artikel werd de bibliotheek getrieerd: alleen de boeken die duidelijk van Gezelle zelf afkomstig zijn, werden opgenomen. Zij zijn herkenbaar doordat zij (karakteristieke) aanstrepingen en/of notities bevatten, door Gezelle gesigneerd zijn of aan hem werden opgedragen of toegestuurd. Binnen deze drie categorieën zijn de boeken in chronologische volgorde opgenomen. Er is nog relatief veel zeventiende-eeuwse religieuze literatuur aanwezig: Poirters, Verstegen, David, De Harduwijn. [W. W.]

1689. - G. J. JASPERS, *Vijf merkwaardige (post)incunabelbladen in de Haarlemse Stadsbibliotheek en de ontwarring van een 'Campbell-knoop'* in *De Boekenwereld*, 6, 1989, p. 5-11, ill.

Het verhaal van een 'crime passionel': de Amsterdamse bibliofiel J. **Koning** (cf. [Kroniek 15 nr. 1502](#)) moet in 1828 een goed deel van zijn boekenverzameling verkopen; het snijdt hem in het hart en zo 'snijdt' hij uit enkele drukken een of twee bladen om niet alles kwijt te zijn! Toen Konings zonen in 1833 het restant van de vaderlijke bibliotheek veilden, kwam de stad Haarlem in het bezit van o.a. een portefeuille met deze bladen. Vijf van deze bladen werden nu door J onder de loep genomen. Voor vier slaagde hij er in het exemplaar op te sporen waaruit ze verwijderd waren, nl. 1 IDL 417 (ex. nu in KB Den Haag). 2 CA 1327 (ex.

onbekend waar). 3 NK 4129 (ex. nu in Vaticaanstad). 4 NK 721 (ex. Heber, nu in British Library), 5 CA 1143a (ex. Heber, nu in Houghton Library, Harvard Univ.). Nrs. 4 en 5 zijn belangrijke convoluten. Nr. 5 gaf bovendien aanleiding om de zes onder CA 1146 beschreven exx. van naderbij te onderzoeken; resultaat: vier verschillende CA-nummers: 1146, 1147, 1143a, 1146a. [W. W. & E. C.-I.]

1690. - C. REEDIJK, *'Een fraay gezigt': museale verschijnselen in en om de Koninklijke Bibliotheek in Bibliotheek, wetenschap en cultuur ....* p. 333-369. (cf. [nr. 1546](#)).

Tenminste van in de Griekse oudheid kan worden aangetoond dat bibliotheek en museum doorgaans een soort van tweeenheid uitmaakten/uitmaken, beantwoordend aan een 'antiquarisch en universeel georiënteerd cultuurideaal' naar de woorden van Pieter Teyler (1778), de stichter van het oudste museum in Nederland. Na deze aanloop gaat R in op de historiek van de **Haagse KB**, waarvan de eerste bibliothecaris, C. S. Flament (1835) (al te) groot belang hechtte aan het fraai gezicht van een bibliotheek. Zijn opvolgers J. W. Holtrop en M. F. A. G. Campbell gooiden het roer evenwel niet om. Met Willem H. J. baron van Westreenen van Tiellandt (1848) werden banden gesmeed met de KB die zouden uitmonden in de schenking van zijn collectie aan de staat; het museum dat zijn naam draagt werd in 1852 voor het publiek opengesteld. R gaat, niet zonder uitgesproken oordeel, uitgebreid in op W. G. C. Byvancks museumplannen in de KB zelf. Voor P. C. Molhuysen is een bibliotheek een bibliotheek en geen museum! L. Brummel ten slotte heeft een 'Museum van het Boek' kunnen oprichten, in het Museum Meermanno-Westreenianum, aanvankelijk onder hoed verenigd met de KB, sedert 1965 naast elkaar (ressortierend onder twee verschillende ministeries) maar in vriendschappelijke collegialiteit met de KB werkend. Met Reedijks eigen handelingen en bijdragen inzake museumbeleid wordt deze glasheldere, instructieve en niet van humor gespeende bijdrage afgesloten. [E. C.-I.]

1691. - C. COPPENS, *Uit de band gesproken - 8 Een bibliofiel van formaat: Nicolas-Claude Fabri de Peiresc (1580-1637)* in *Ex Officina*, 7, 1990, p. 89-110, ill.

Lang artikel over deze Franse bibliofiel, van wie vier banden in de **Leuvense UB** aanwezig zijn. [E. C.-I.]

1692. - P. JANSSENS, *Corbleana* in *Ex Officina*, 7, 1990, p. 67-88, portr. De Brit Archibald Harrison Corble (1883-1944), schermkampioen en boekenverzamelaar, had bij testament zijn unieke collectie van om en bij de tweeduizend schermboeken aan de **Leuvense** Universiteit vermaakt. Deze eerste bijdrage handelt niet direct over de verzamelaar maar gaat uit van een aantal zeldzame pamfletten. [E. C.-I.]

1693 - Anthony HOBSON, *Appropriations from foreign libraries during the Revolution and Empire* in *Bulletin du bibliophile*, 1989, n° 2, p.255-272.

Oorlogen geven vaak aanleiding, vooral vanuit Frankrijk, om niet enkel mensen gevangen te nemen maar ook boeken en kunstschaten aan te slaan. In deze zeer instructieve bijdrage belicht Hobson in dit verband de figuur van J.-B. van **Praet**, deze geboren Bruggeling die later hoofdconservator werd van de Parijse Biblioth^{èque} nationale heeft bij het jacht maken op kostbare boeken voor zijn nieuwe vaderland een toch wat bedenkelijke rol gespeeld. In dezelfde aflevering van het BdB wordt een tentoonstelling (scatalogus) besproken door T. Bodin, getiteld 'Le patrimoine lib^{raire}' (BN zomer 1989) 'ou confisqu^é', waarin Van Praet opnieuw uitvoerig ter sprake komt. [E. C.-I.]

1694. - P. J. BUIJNSTERS, *Een goede onbekende: de boekenverzamelaar J. C. Versnel (1899-1967)* in *De Boekenwereld*, 7, 1990-1991. p. 2-7, ill.

Naast M. Buisman en J. F. M. Scheepers is deze - tot nu toe enigmatische - verzamelaar de derde grote collectioneur van 'populaire' literatuur in Nederland geweest. Met Scheepers was Versnel bekend, met Buisman niet. Als kantoorbediende had hij, in vergelijking met de twee voorgenoemden, vermoedelijk het minst geld te besteden, maar hij bezat de meest verfijnde smaak: hij lette op de toestand van zijn exemplaren, wat Buisman niet deed. De collectie Versnel werd op 13 januari 1959 bij J. L. Beijers te Utrecht geveild (992 nrs.). Zijn verzameling bleek uit drie grote afdelingen te bestaan: antipapistische werken (met uitgaven van Broer Cornelis en van Marnix Binkorf), eigenlijk populair proza (romans, kluchtboeken, anekdotenverzamelingen) en galante literatuur. Met deze laatste soort boeken was Versnel een uitzondering onder Nederlandse verzamelaars. Of men deze libertijnse literatuur op best papier en geïllustreerd met kopergravures nog 'volks' mag noemen, is - stelt Buijnsters terecht - zeer aan twijfel onderhevig. [W. W.].

1695. - Kurt LeB, *Die Buchgestaltungen Henri Friedlaenders für die Amsterdamer Exil-Verlag Querido und Allert de Lange 1933-1940: ein bibliographischer Ansatz in Philobiblon*, 34, 1990, p. 107-217.

De in Frankrijk geboren Friedlaender ontwikkelde zich tot typograaf in Duitsland vanwaar hij in 1932 naar Nederland emigreerde en er tot in 1940 voor de uitgeverijen Querido en Allert de Lange de typografische vormgeving verzorgde. 51 uitgaven van Querido en 23 van Allert de Lange vormen de aanzet van een bibliografie van Friedlaender. [E. C.-I.].

1696. - Gert Jan HEMMINK, *Het antiquarische boek in Nederland en Vlaanderen: persoonlijke impressie in Ons Erfdeel*. 32, 1989, p. 505-512. ill. Realistische schets van de huidige trends in antiquarische belangstelling: Schrijver stelt een verschuiving vast van het literaire boek naar kunst en naar bijzondere exemplaren: Cobraboekjes met illustraties van Constant of Appel gaan hogere prijzen dan De Zilverdistel. En zoals in de ons omringende taalgebieden is het opdrachtexemplaar in opmars: toch is de markt daarbij kieskeurig: zowel de signerende auteur als zijn adressant moeten bekende namen hebben. [W. W.].

1697. - S. A. J. VAN FAASSEN, *Cyriel Buysse en de Nederlandse uitgever C. A. J. van Dishoeck, II: 1914-1931 in Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, 5, 1989, p. 36-66, ill.

Vervolg op een eerste aflevering (Kroniek 15 [nr. 1512](#)). In de periode 1914-1931 is Van Dishoeck niet Buysse's enig uitgeversadres: 'De Strijd' gaf hij uit bij Nijgh & Van Ditmar, de 'Roman van den schaatsenrijder' bij de Wereldbibliotheek. In 1919-1920 publiceerde Van Dishoeck risicoloze herdrukken. Vanaf 1921 verschenen bijna alle boeken van Buysse bij Van Rijsselberghe & Rombaut te Gent; Van Dishoeck zou daarvan slechts licentie-uitgaven in de handel brengen. De correspondentie verloopt; beide partners rekenen correct met elkaar af. Goede studie, gebaseerd op de briefwisseling. [W. W.].

1698. - R. TAVERNIER, *De literaire vingeroefeningen van De Doedelzak en De Goudkever. Over enkele jongeren uit de jaren '20 in Ex Officina*, 7, 1990, p. 11-31. ill.

In 1928 publiceerde **De Goudkever** 'De Doedelzak. Jaarboek van Vlaamse jongeren', in 1929 'Wij. Stemmen van jongeren'. De Goudkever was geen echte uitgeverij, maar een initiatief van een aantal jonge auteurs uit het Gentse die in 1926-1927 het tijdschrift *Pan* uitgegeven hadden: Maurits de Doncker, Hubert Devoghelaere, Ren Ide, Jan Schepens en Staf Wijckaert. Hun drukker was Vyncke te Gent. Naast de twee jaarboeken publiceerden zij vier dichtbundels, geïllustreerd door Jan Frans Cantr en Berten Schepens. Het artikel is goed gedocumenteerd en verschaft bio-bibliografische informatie over alle medewerkers, van wie een aantal elders weinig literaire sporen nagelaten heeft.

[W. W.].

1699. - G. L. J. LEERDAM, *J. C. van Kesteren (1793-1860). Biografie en fonds van een 19de eeuwse uitgever*. - Amsterdam, 1987. - 2 dln. (121, 228 p.); 30 cm. - (Doctoraalscriptie Vrije Universiteit Amsterdam).

Historisch-bibliografische studie over Johannes Christoffel van Kesteren, Amsterdams uitgever, boekverkoper, boekdrukker en fondsveiler. Schrijver werkt vanuit twee kernen: een uitgebreide biografische schets van Van Kesteren en een reconstructie van zijn fonds. Van Kesteren was zoon van een boekverkoper; na diens dood (1816) zette hij de zaak voort, eerst in associatie met zijn moeder, vanaf 1818 zelfstandig. Hij genoot een goede reputatie als vertrouwensman in de boekenwereld. Van Kesteren was lid van de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels en van het Amsterdamsch Boekverkoopers Collegie en hij trad op als (hoofd)correspondent voor collega's in den lande. In de latere jaren van zijn uitgeversloopbaan was hij minder als uitgever dan als fondsveiler actief. Het opstellen van deze uitgebreide biografische schets werd bemoeilijkt door het ontbreken van eigenlijke egodocumenten.

De fondstijst telt 587 nrs. Zij is chronologisch aangelegd aan de hand van titels in naamlijsten van uitgekomen boeken over de periode 1790-1860 en na autopsie in de Kon. Bibliotheek te 's-Gravenhage of de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam. Onder de boeken is de afdeling letterkunde het best vertegenwoordigd: 315 nrs. (61, 4 %). Daarbinnen is de meerderheid vertaald werk, in de eerste plaats uit het Duits, daarna uit het Frans, ten slotte uit het Engels. De boeken worden ook materieel bekeken: 70 % is gedrukt in groot octavo. Pamfletten waren de goedkoopste soort drukwerk, gevolgd door toneelstukken. Bij de groot octavo-uitgaven bedroeg de prijs doorgaans 1 cent per pagina druks. De raadpleging van deze chronologische lijst wordt vergemakkelijkt door een register van auteurs, vertalers en bewerkers en door een tweede register van titels (gerangschikt op het hoofdwoord).

Deze doctoraalscriptie is een uitstekend werk, methodologisch gefundeerd, doordacht uitgewerkt en van een niet geringe omvang. [W. W.].

1700. - Ada DEPREZ, *De Franse en Nederlandse nadruk in België in Vlaamse literatuur van de negentiende eeuw. Dertien verkenningen*. Red. Ada DEPREZ en Walter GOBBERS. - Utrecht: HES, 1990, p. 120-141.

Interessant stuk over enige onverwachte effecten van de Belgische nadruk (1815-1854). Die vormde niet enkel een bloeiende industrie, maar had ook nefaste gevolgen voor de eigen letterkunde: tegenover de belangrijke Franse auteurs die men nadrukte voor de Europese markt (tegen gemiddeld de helft van de prijs in Frankrijk !) stond de Franstalige Belgische auteur in een onmogelijke positie: hij moest driekwart van de aanmaakkosten van zijn werk zelf dragen ! Pas na het bilateraal akkoord Frankrijk-Belgi van 1852 inzake auteursrechten (effectief in 1854), waarmee er een einde kwam aan de nadruk, waren de drukkers-uitgevers geneigd financiële risico's te nemen voor uitgaven uit het eigen land. Ook Nederlandse werken werden nagedrukt: te Gent door L. Hebbelynck en H. Hoste (boekhandelaar) - I. S. van Doosselaere (drukker), te Antwerpen door J. P. van Dieren & Co.: men gaf woordenboeken van Weiland uit en ook auteurs die men nog kende uit de tijd voor 1830: Van Alphen en Tollens. Hiertegen werd scherp geprotesteerd door de machtige Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels. De Vlamingen voerden hiertegen aan dat het om geringe oplagen ging en dat de Hollandse boeken voor de jongeren uit de Vlaamse burgerij te duur waren. [W. W.].

1701. - Nop MAAS, *Het uitgevershuis Martinus Nijhoff in Keur van werken uitgegeven door Martinus Nijhoff. (Catalogus II)*. - Nijmegen: De Keerkring, (1989). p. 1-2, ill.

Overzicht van de geschiedenis van de Haagse uitgeverij Nijhoff (inz. Martinus en

Wouter N.) als inleiding op een antiquariaatscatalogus met uitsluitend Nijhoff-uitgaven. Alle merken zijn afgebeeld. [M. d. S].

Zie ook nr. [1533](#)

1702. - A. DEWITTE, *Eenfondscatalogus van Felix-François de Pachtere uit 1832* in *Biekorf*, 89, 1989, p. 426-429. ill.

In een boek, gedrukt bij De Pachtere in 1831, is een fondslĳst van 1832 ingeplakt met twintig nog voorhanden titels, vier ervan zijn nieuw tegenover de lĳst van De Pachtere's uitgaven in de Biographie Nationale (dl. XVI. kol. 445-446, art. A. C. De Schrevel). Stichtelijke en historische lectuur zijn overwegend vertegenwoordigd; er zijn ook twee nrs. liturgica. Het verbaast dan ook niet dat De Pachtere de eerste officiële drukker werd van het herstelde bisdom Brugge in 1834. In bijlage wordt de lĳst uit 1832 afgedrukt en worden De Pachteres drukkersmerk en handtekening gereproduceerd. [W. W.].

1703. - Pieter HAGERS, *Het doel der Vereeniging is vereniging: [175 jaar Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels 1815-1990]*.

Zwolle: Waanders, 1990. - 143 p.: ill.; 27 cm. - ISBN -6630-224-0. Fl. 45.

Fraai uitgegeven overzicht van de Vereeniging, fascinerend wegens het overvloedige beeldmateriaal (geselecteerd door Marja Kayser en Marleen van Vollenhoven). Onmisbaar voor de geschiedenis van de boekhandel in Nederland sedert 1815. [M. d. S].

Zie ook nr. [1824](#)

1704. - Joost NIJSEN, *Twee zulke goede namen. Willem Versluys en Annette Versluys-Poelman, uitgevers te Amsterdam* in *Optima*, 7, 1989, p. 93-135, ill.

Willem Versluys (1851-1937) was de uitgever van de Tachtigers. Administratie, exploitatie, secretariaat, directie en redactie verzorgde hij grotendeels zelf. In de correspondentie met de auteurs werd vooral plaats ingeruimd voor financieel-juridische kwesties; aan literair-inhoudelijke onderwerpen werden opvallend weinig woorden besteed; nergens valt een glimp van waarachtige betrokkenheid met de boeken en periodieken op te merken. Er waren nog geen standaardcontracten (de auteurswet kwam er pas in 1912); als standaardmodel van Versluys gold: auteur en uitgever delen de netto-winst (een zeer gunstige regeling in vergelijking met nu). Het literair fonds zag Versluys niet als winstobject: de meeste titels bleven steken onder de verkoop van 1.000 exemplaren; alleen Mei van Gorter werd een groot succes: 12.000 exemplaren in de periode 1905-1925. Aanvankelijk bezat Versluys een schoolboekenfonds, vooral m.b.t. taal- en leesonderwijs; een aantal van die boeken waren geschreven door zijn broer Jan, die ook De Nieuwe Gids aanbracht (hij was als Multatuliaan een bekende van W. Paap). Al de literaire publikaties vanaf 1895 zijn direct te herleiden tot het besluit De Nieuwe Gids uit te geven. Na 1894 nam zijn vrouw Annette een aanzienlijke invloed op het beleid: er komen feministische uitgaven; de contacten met de literaire auteurs liepen in toenemende mate via haar. Na haar dood (1914) trok Versluys zich langzaam terug. Zijn zoon Synco vormde de zaak terug om tot een educatieve uitgeverij. [W. W.].

1705. - Joëlle MONVOISIN, *L'essor d'une maison d'edition namuroise: Wesmael (1795-1940)* in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 60, 1989, p. 109-120, ill.

Korte geschiedenis van deze uitgeverij, waarvan de ware stichter Jean-Joseph Legros was (c. 1817-1818). Hij streefde naar institutionele klanten en werd hierbij geholpen door de toenemende schoolopleiding in de loop van de 19de eeuw. Legros (en na hem zijn schoonzoon Adolphe Wesmael) werd de belangrijkste Franstalige uitgever van schoolboeken in België. Na de vernederlandsing van het onderwijs in Vlaanderen hield de uitgeverij daar rekening mee: zij verzorgde ook Nederlandse uitgaven. De opgang werd ondersteund door het uitbaten van

technische vernieuwingen in de 19de eeuw (stoom, electriciteit, linotype), door deelneming aan tentoonstellingen, aanvankelijk ook door nadruk. In 1829 werd Legros drukker van het bisdom Namen: dat leverde een regelmatige stroom van missalen, catechismussen en kerkelijke publikaties op. In 1868 werd de naam van de firma gewijzigd in 'Wesmael-Charlier' na het huwelijk van Adolphe Wesmael met Elise Charlier, in 1920 kwam een naamloze vennootschap tot stand: vlak voor 1940 schijnt de firma haar grootste bloei gekend te hebben. [W. W.].

[Go Top](#)

[Over deze site](#) Home page: www.boekgeschiedenis.be

Ontwikkeling © Johan Hanselaer

Laatste aanpassing: 09/13/2023 18:35:0305/29/2007 14:50:45

Kroniek

1991-1992

[VWB](#) [Go Top](#) [Overzicht](#)

Na de algemeenheden zijn de notities chronologisch gerangschikt en per thema of onderwerp (in vetjes) volgens een vast schema gegroepeerd: 1. Literatuurbericht en Vakwoordenboeken; 2. Bibliografie (methodologie en repertoria); 3. Druk materiaal; 4. Zetten en drukken; 5. Drukkers, steden, regio's; 6. Boekillustratie; 7 Boekband; 8. Bibliotheken en Bibliofilie; 9. Boekhandel en Uitgeverij; 10. Onderwerpen.

De lezers van de Kroniek worden er aan herinnerd dat zij de redactie attent kunnen maken op recent verschenen publikaties en haar overdrukken van eigen artikelen kunnen doen toekomen. Een en ander wordt in dank aanvaard.

1706. - Paul PRIECKAERTS, *Catalogi van Nederlandse **boekenveilingen** 1973-1982: een bibliografie*. - Amsterdam: Discom, 1990. - (Bibliografische bijdragen; 100). - ISSN 0168-2156. Te bestellen bij Stichting Discom, Postbus 71944, NL 1008 EC Amsterdam. Fl. 18.

Sedert 1976 verschijnt, in een kleine oplage, de reeks 'Bibliografische bijdragen' waarin werkstukken (in het kader van de opleiding GO-D) over boek-, bibliotheek- en informatiewetenschap worden opgenomen.

De afsluiting van de catalogus van de Vereniging BBB in 1973 heeft voor de voorliggende publicatie de begindatum geleverd. De ordening is chronologisch en elke veilingcatalogus krijgt een unieke codering bestaande uit de datum en de naam (bv. 810602/Burgersdijk). Twee registers ontsluiten de inhoud: namen van verzamelaars en bibliotheken, namen van bijzondere collecties (lees: onderwerpen). De beschrijvingen zelf hernemen doorgaans de vrij uitvoerige titels van de veilingcatalogi, maar niet het adres van de veilinghuizen; die staan, twaalf in aantal, in een lijst achteraan. [E. C.-I].

1707. - J. VAN ROEY, *In memoriam H.L.V. de **Groote*** in *De Gulden Passer*, 68, 1990, p. 169-171;

Marcus DE Schepper, *Bibliografie van H.L.V. de Groote (1900-1986)* in *Idem*, p. 173-189.

Henry de Groote was de auteur van een studie over *Vijftig jaar boekdrukkunst te Antwerpen 1764-1814* (Antwerpen 1961). Daarnaast had hij zich vooral verdiept in zestiende-eeuwse rekenboekjes. Zijn talrijke publicaties werden chronologisch beschreven en via een onderwerpsregister ontsloten. [M. d. S.].

1708. - Gerard POST VAN DER MOLEN, *In memoriam Bert van **Selm** (1945-1991)* in *De Boekenwereld*, 7, 1991, p. 180-181.

Hannie van Goinga, *Bert van Selm, 1945-1991* in *Open*, 23, 1991, p. 230-231.

In memoriam Bert van Selm in *Dokumentaal*, 20, 1991, 45-46.

'Wie kijkt en leest, leeft' aldus onze betreurde collega (*De Boekenwereld*, p. 181). Bert van Selm heeft het terrein van de boekgeschiedenis grondig bekeken, er alles over gelezen (en veel nieuws en zeer zinnigs over geschreven!) en het voor een nieuwe generatie cultuurhistorici als een vruchtbaar onderzoeksterrein

klaargemaakt. Terecht ontving hij daarvoor op 6 februari 1991 de Menno Hertzbergerprijs - niemand van de aanwezigen zal zijn gloedvol dankwoord vergeten. Zijn genereuze en inspirerende persoonlijkheid blijft ons, in dankbare herinnering, een lichtend voorbeeld. [RED.].

1709. - *BDI-terminologie: verklarend woordenboek van Nederlandse termen op het gebied van bibliotheek en documentaire informatie, met vertalingen in het Engels, Frans, Duits, Spaans*. Red. P.J. VAN SWIGGHEM en E.J. SLOT. - Den Haag: Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum, 1990. - XLVII, 493 p.; 25 cm. - ISBN 90-6252-123- 1. Fl. 125.

Beweren dat dit vakwoordenboek aan een reële nood beantwoordt en daarom het gevoel heeft gewekt dat het (veel) te lang op zich heeft laten wachten, is een open deur intrappen. De in 1967 verschenen *Bibliotheekterminologie*, waarin voor het eerst ook Nederlandse termen zijn opgenomen, is inmiddels bijna vijftienvintig jaar oud. Het bestreken gebied betrof toen 'het bibliotheekwezen in eigenlijke zin... en verwante gebieden waarmee de bibliothecaris te maken heeft: typografie, boekbinden, grafische technieken en reprografie'. Uit de aard der zaak vertoont het een grote leemte in verband met bibliotheekautomatisering en informatietechnieken. Aan dit nieuwe aspect is in het nieuwe woordenboek bijzondere aandacht besteed, ook en vooral met de bedoeling voor de meestal anderstalige termen goede Nederlandse equivalenten te kiezen en ze een normerende waarde te verlenen. Dat er voor sommige begrippen toch geen Nederlandse term is gekozen, is de samenstellers niet steeds ten kwade te duiden: sommige, voornamelijk Engelse termen op het gebied van de automatisering zijn al zo sterk ingeburgerd, dat een nieuwe term enkel maar verwarring kan stichten. Niet enkel voor de zogenaamde 'verwante gebieden', voor elk specialisme is men bij specialisten te rade gegaan (vandaar de indrukwekkende lijst medewerkers drieëndertig), ja voor elke taal - wat natuurlijk voor de hand ligt. Tot de gebieden worden bij voorbeeld gerekend 'grafische technieken, papier, Engelse terminologie, automatisering, maar ook Zuidnederlandse terminologie'. Jawel, er zijn zelfs drie specialisten in Zuidnederlandse terminologie, wier inbreng op ik weet niet welk vakgebied ligt. Voor een publicatie die de bescherming van de Nederlandse Taalunie geniet, is het een bevreemdende zaak dat het Zuidnederlands op één rij wordt gezet met het Engels, het Spaans enzovoort. Uit de rij medewerkers blijkt dat er geen enkele Zuidnederlandse vakspecialist bij is (althans niet als zodanig aangeduid).

In tegenstelling tot de oude *Bibliotheekterminologie* is dit woordenboek niet systematisch maar alfabetisch opgezet. De UDC-code was inderdaad een onoverzichtelijke rij cijfers geworden en niet goed hanteerbaar. Andere systematieken zijn echter mogelijk, met onder een breed lemma verfijningen zodat, a.h.w. in één oogopslag het hoofdbegrip en alle daaraan vasthangende begrippen te vatten zijn. Het is mij niet bekend of een dergelijke formule is overwogen. Hoe dan ook, er is geopteerd voor een alfabetisch geordende lijst op het Nederlandse lemma en met een bondige verklaring in het Nederlands, gevolgd door de equivalenten in het Engels, Frans, Duits en Spaans, die ook elk hun eigen alfabetisch register hebben achter in het boek. Een standaardafkorting rechts van elk lemma geeft het grotere vakgebied aan waarbinnen de behandelde term thuishoort. Nieuw zijn vnl. termen op gebied van de boekproductie, documentreproductie, onderwerpsontsluiting, audiovisuele media, informatiedragers, computer. Dit betekent dus veel meer dan een herziene druk van 1967. De inleiding en de gebruiksaanwijzing zijn in het Nederlands en het Engels. Per heel grote rubriek volgt dan nog een literatuuropgave: 1. bibliotheek en documentaire informatie, 2. boeken en andere gedrukte documenten, 3. micrografie, audiovisuele media, automatisering.

Na een (nog te zuinig) gebruik van BDI, wil ik enkele glossen maken (vragen, bedenkingen, suggesties); het is een willekeurige greep van zaken die mij opvielen of waarnaar ik gezocht heb.

- 40: hoewel verouderd lijkt mij de uitdrukking 'horn-book' toch nog verantwoord om op te nemen; je komt het nl. in de literatuur vaker tegen.
- 55: achterplat van een band heet in het Frans ook *second plat*, en niet 'plat de derriere' maar 'plat arriere'.
- het woord *afbrekingsteken* of *woordafbrekingsteken* mis ik.
- *agendaformaat* eveneens.
- 171: misschien ware het nuttig te specificeren dat de annotatie, in geautomatiseerde systemen, een al of niet gestructureerde vorm kan hebben.
- 183: ook *second hand book catalogue*.
- *approbatie*: goedkeuring door meestal de kerkelijke overheid tot het drukken van een geschrift, ontbreekt. Soms levert alleen maar de approbatie het jaartal op en naam van auteur of tekstbezorger en moet daarom in een annotatie vermeld kunnen worden.
- 279: *décoration extérieure* du livre.
- 414: als bepaling van 'bibliologie' zou ik voorstellen 'de wetenschap van het gedrukte boek als materieel object'; de bibliografie is hier een onderdeel van.
- 422 en 429: waarom de Nederlandse term 'bibliotheekbeheer' inruilen voor de Engelse *Bibliotheekmanagement*?
- Bij het woord 'code' had ik graag de afleidingen *coderen*, *codering* aangetroffen.
- 794: te onderscheiden in zelfstandige en meervoudige collatie (het is nl. nuttig om de uitdrukking hier te vinden).
- 876: als verwijzing is ook op te nemen *verzamelband*.
- 944: in het Frans hier liever niet 'tome' (zie 943).
- samenstellingen met het woord 'diskette' zijn niet overbodig: *diskettestation* of *diskette-eenheid (drive)*.
- 1114: een 'drukproef' is niet hetzelfde als een proef! (zie 2065)
- 1169: 'eigendomsstempel' is te beperkt: er bestaan anderssoortige *eigendomsmerken*.
- 1370: ik had gaarne de benaming 'Franse titel' zien wijken voor 'voortitel': een titel die voor de eigenlijke titel komt; hoevelen hebben er al gezocht naar een in het Frans gestelde titel? Franse titel moet als verwijzing fungeren, samen met *bastaardtitel*.
- 1446: een 'gegraveerd titelblad' is niet per se tegenover het gewone gedrukte titelblad opgenomen. Er kan best een (uniek) graveerd titelblad zijn.
- ik mis *gesmede titel*, ten minste als verwijzing bij 'toegevoegde titel'.
- 1742: gravure sur bois *de fil* (houtsnede).
- 1788: een incunabel is een *met losse letter gezet* boek gedrukt vóór 1 januari 1501.
- *informaticus* ontbreekt.
- misschien kan *informatieverwerking* als synoniem van 'informatieverzorging' fungeren?
- 1876: ik mis het synoniem *formaatmaken*.
- 1918: naast 'entree' en 'introduction' zou ook *saisie* en *enregistrement* kunnen worden opgenomen.
- naast 'invoer' verwachtte ik ook *invoeren*, en het Franse *encoder*, *saisir*, *enregistrer*.
- 2350: jammer dat 'sprekende hoofdregel' heeft moeten onderdoen voor 'lopende titel'.
- 2517: een 'monografie' is niet per se een *mondelige* publicatie.
- t.o.v. 'voorwerk' is *nawerk*, *postface* ook een nuttig begrip.
- 2962: duidelijker is m.i. *buitentekstplaat*.
- 3065: 'drukproef' is geen alternatief van 'proef' die beter *proefdruk* zou heten : een proefdruk laat men maken vooraleer met het zetten van het hele werk te beginnen met de bedoeling lettertype, bladschikking enzovoort te beoordelen; een drukproef is de afdruk van de hele tekst om door de auteur te worden gecorrigeerd.
- 3873: 'twee-niveau methode' is te restrictief; beter kan in alle gevallen, ook als er maar twee niveaus zijn, 'meer-niveau beschrijving of methode' gebruikt worden.

Volmaakt kan een woordenboek nooit zijn; herziene en aangevulde edities zijn op tijd en stond noodzakelijk. Dit is een uiterst nuttig en handzaam werkinstrument. De boekhistoricus wordt evenwel aangeraden het met enige omzichtigheid te hanteren, maar elk bibliothecaris en bibliothekinformaticus moet het beslist onder handbereik hebben. [E. C.-I.]

1710. - P.J. VERKRUIJSSE, *Opmerkingen bij een handleiding in Dokumentaal*, 1991, p. 37-44.

(Erg) kritische bemerkingen bij de *Handleiding voor de medewerkers aan de STCN*, 's-Gravenhage 1988 (zie Kroniek 15 [nr. 1309](#)). [M. d. S.]

1711 - W.C.M. W◆STEFELD, N.H. KOERS, M.L. CARON, *Rondom Kerst: prentkunst uit eigen bezit (1475-1750)*, Rijksmuseum Het Catharijneconvent. - Utrecht . Stichting Het Catharijneconvent, 1990. - 78 p.: omslag, ill. ; 30 cm. Een gelegenheidstentoonstelling uit het rijke bezit van het Catharijneconvent te Utrecht kan aanleiding geven tot een begeleidende waardevolle publicatie. De auteurs van deze fraai verzorgde catalogus zijn er ongetwijfeld in geslaagd elke belangstellende te bevredigen, zowel de bibliograaf als de ge◆nteresseerde lezer. In het eerste van de twee inleidende opstellen zet W. W◆stefeld bondig maar duidelijk uiteen hoe de prentkunst zich van in de vijftiende eeuw ontwikkeld heeft als zelfstandige kunst en als **boekillustratie**. De nadruk is, terecht, op de productie in de Nederlanden gelegd. Twee devotieprenten hebben onze bijzondere aandacht gewekt: 'Christus op de Koude Steen', een anonieme houtsnede uit het laatste kwart van de vijftiende eeuw en een 'Verschijning van Maria aan een regulier kanunnik', een anonieme kopergravure, ca. 1480? Vele zo niet alle houtsneden van v◆◆r en na 1500 zijn anoniem. Toch worden er sommige aan bepaalde meesters met een noodnaam toegeschreven; zo is afb. 55 bekend als behorend tot de reeks van de Passie Delbecq-Schreiber. Het tweede opstel, van N.H. Koers, geeft aan de hand van voorstellingen in boek en prent een chronologisch, eenvoudig maar expressief verhaal van Christus' Geboorte, geheel in overeenstemming met het bijhorend beeld; elke gebeurtenis wordt afgesloten met een citaat uit *Tleven Ons Heren Jhesu Christi*. In het catalogusgedeelte worden, in dezelfde orde, 84 nummers summier maar correct beschreven, met verwijzingen naar standaardwerken. Aan het einde is er een alfabetische lijst van de meest gebruikte termen en begrippen uit de prentkunst. Wat wij evenwel node missen is een register waardoor het terugvinden zowel van titels van werken als namen van tekenaars, graveurs en uitgevers (vanaf de 16de eeuw steeds talrijker bekend) grotelijks zou zijn vereenvoudigd om van de andere mogelijkheden tot ontsluiting niet te gewagen. [E. C.-I.]

1712. - Christian BALISTER, *La reproduction photographique par contact des frottis de reliures* in *Gutenberg Jahrbuch* 1991, p. 351-352, ill.

De fotograaf van de Brusselse Koninklijke Bibliotheek is tot de bevinding gekomen dat wrijfsels van **bandstempels** veel beter te reproduceren zijn via een contactfoto dan via gevoelige plaat of film. Een lamp, een glazen plaat en fotografisch papier volstaan. [E. C.-I.]

1713. - Staffan FOGELMARK, *Flemish and related panel-stamped bindings evidence and principles*. - New York: Bibliographical Society of America, 1990. - xviii, 252 p.: ill.; 29 cm. - ISBN 0-914930-14-1. \$ 100.

In afwachting van een diepgaandere recensie van dit (vrij laat ontvangen) belangrijke boek, kan nu bondig worden meegedeeld waarover het gaat. Centraal stelt F de productiemethode van de zogenaamde paneelstempels. Indien deze niet gegraveerd maar wel gegoten zijn, zoals uit materieel onderzoek is gebleken, dan heeft dit grote consequenties voor het historisch onderzoek, met name wat betreft de toeschrijving aan een bepaalde stad of streek of binder op grond van het paneelstempel. Het onderzoek gaat over **Vlaamse paneelstempels** maar ook over

de gelijksoortige Franse en Engelse. [E. C.-I.].
Zie ook nr. [1754](#)

1714. - *La reliure: parure du livre du XVe au XXe siècle*. [Exposition] du 1er au 31 mars 1991. - [Lieu]: Pd. du Perron, 1991. - 87 p.: co., in. ; 23 x 21 cm. - ISBN 2-87114-057-X. BF 450, inclusief portokosten 530. Bestelling via storting op rekening 240-0022497-94 van 'Editions du Perron', Liège.

Deze tentoonstelling is ingericht door de oude 'Société libre d'émulation' te Luik (gesticht in 1779), het 'Centre de conservation des bibliothèques de l'Université de Liège' en het 'Atelier de reliure d'art Mireille Poulet', in de lokalen van de Generale Bankmaatschappij te Luik. Een honderdtal oude en moderne **banden** was met veel smaak in mooie en functionele toonkasten opgesteld. Verschillende panelen met didactische uitleg vormden een niet te versmaden bijdrage tot het geheel. De Société d'émulation heeft na de brand in 1914 een nieuwe verzameling banden aangelegd, vrijwel onbekend bij het publiek. De Universiteit heeft haar rijke collectie vnl. te danken aan de schenking van Baron Wittert in 1903.

Dit overzicht is niet beperkt tot alleen maar Zuidnederlandse, Luikse en Belgische banden, hoewel daar toch duidelijk de nadruk op ligt. Het begint met het bindersatelier van de Kruisheren te Hoei (vijftiende eeuw) en gaat tot het hedendaagse Luikse atelier Mireille Poulet. Welbewust is bovendien de aandacht gevestigd op het restauratie-atelier van de Universiteit; dit wordt op de tentoonstelling zelf vertaald in enkele gerestaureerde banden en in een collectie stempels, sierpapier, een naaibank en enkele andere voorwerpen.

Verantwoordelijken voor de catalogus zijn N. Haesenne-Peremans, C. Opsomer-Halleux en de restaurateur A. Danze. Elk tentoongesteld stuk is volgens een vast stramien beschreven: kopje (identificering van de band), uitvoeriger beschrijving van de band, eigendomsmerken, inhoud, plaatsnummer, ev. korte toelichting over handschrift of druk, literatuuropgave. Op deze wijze zijn alle belangrijke elementen aanwezig. Vrijwel alle banden zijn gereproduceerd (de blindgestempelde helaas zeer slecht), waarvan sommige in kleur. De reproducties zijn helaas op verschillende grootten weergegeven, maar zonder rekening te houden met de ware grootte van de band; dit geeft wel eens valse voorstellingen. Er zijn interessante dingen bij: boekbeslag aan een overigens geschoeide zestiende-eeuwse band, bestaande uit een ronde staaf in messing langs de rugzijde en langs de voorsnede (tussen de twee sloten) op beide platten (cat. 3); er is een Sint-Rochuspaneel (cat. 9); een fraaie goudgestempelde prijsband in perkament van het jezuietencollege te Luik (cat. 14), enkele romantieke uitgeverskartonnages, een huwelijksgeschenk (cat. 28), een goudgestempelde met het monogram van het Collège du Plessis-Sorbonne (cat. 13), een paar textielbanden. Terecht werd aandacht besteed aan een stel fraai beschilderde en bewerkte sneden en aan de schut- en dekbladen in leer, textiel of marmerpapier. Onder de Belgische binders zij vermeld E. Bosquet, P.F. Eenhaes, L. Claessens, J. Schavye, Ch. De Samblanx, J. Weckesser, monogrammist G.H., een prachtige band van Berthe Van Regemorter, V. Tchekroul. Onder de jonge ploeg is er behalve M. Poulet, A. Danze, C. Delvaux, P. Sarlet B. Scherrer-Schnoz, P. Thielen (van wie een niet onaardig boek-object) en A. Zedet.

De zestiende-eeuwse mozaïekband (cat. 11) is niet in fanfaresstijl, doet veeleer aan de filigraanversiering van Le Gascon denken. De fraaie roodmarokijnen band (cat. 17) zal wel achttiende-eeuws zijn en de interessante vrijmetselaarsband (cat. 31) is Hollands.

Achterin de catalogus is een oriënterende literatuurlijst gegeven en een klein glossarium van termen dat voor de geïnteresseerde leek ongetwijfeld zijn nut zal hebben; er is geen register: jammer. In de kast met materialen lag een band met 'tranchefile oreille ou monastique', een speciaal soort kapitaal. In een beschrijving (cat. 2) staat 'tranchefiles ... tresses sur bati'; dit laatste woord

staat niet in het glossarium. Het zijn slechts kleinigheden die de waarde van deze catalogus geenszins in het gedrang brengen. [E. C.-I.]

1715. - Rijkdom *bedreigd*. Eindredactie: Ren DE HERDT en Patrick VIAENE. - [Brussel]: Gemeentekrediet, 1990. - 231 p.: omslag, ill.; 30 cm. - ISBN 90-5066-066-5. BF 500.

Het bewustzijn van een bedreigd papieren patrimonium wordt sedert jaren bij de behoeders ervan levendig gehouden: op geregelde tijden vinden er studiedagen over **conservatie en restauratie** plaats, verschijnen er artikelen en studies over deze problematiek en, meer recent, worden er tentoonstellingen opgezet. De bedoeling is evident: niet alleen de overheid, ook de man in de straat moet voor het steeds groter wordend gevaar gevoelig worden gemaakt. Deze reizende tentoonstelling, langs zeven Vlaamse steden, kan daartoe een belangrijke bijdrage zijn; ze wordt als het begin van een grote sensibiliteitscampagne gezien. Het initiatief gaat uit van de werkgroep Preservering, conservering en restauratie van de sectie Archiefwezen van de Vlaamse Vereniging voor bibliotheek-, archief- en documentatiewezenen (Antwerpen). Met bedreigde rijkdom worden de schatten in archieven en bibliotheken bedeed. R. De Herdt (Museum voor industriële archeologie en textiel, Gent) weet op een heldere gedegen wijze de problematiek in te leiden. J. Wouters (?) heeft het in een technische bijdrage over de opbouw van de verschillende grondstoffen: papier, leer, perkament, textiel, inkt. Samen met L. Danhieux neemt hij in een ander artikel mogelijke beschadigingen onder de loep en evalueert de te nemen maatregelen. C. Coppens onderzoekt de onderscheiden elementen aan het boek met het oog op conservering en restauratie: de band (maculatuur en platten, schutbladen, bekleding), het boekblok (papier, puncturen, verbeterbladen of cancellantia, convoluten); daarna verstrekt hij richtlijnen hoe de mens - in eerste instantie de bibliothecaris, de antiquaar, de verzamelaar - zich tegenover het boek moet gedragen, vooral wanneer het in nood verkeert.

De tentoonstelling bestaat uit een vaste kern beschadigde documenten en boeken (47) en een per provincie wisselende groep documenten die er nog niet zo erg aan toe zijn, maar die vooraleer het te laat is, van verdere degradatie moeten worden gevrijwaard. De beschrijving van de eerste groep is uiterst summier, die van de tweede uitgebreid. Terecht wordt, voor de bezoeker en lezer, aandacht besteed aan de inhoud van de bedreigde documenten en boeken; het moet iedereen duidelijk blijken dat het inderdaad de moeite loont ze van de ondergang te redden, willen wij onze geschiedenis kunnen schrijven. De keuze die hier gemaakt werd, lijkt representatief te zijn en men heeft zich geen moeite gespaard om een zo groot mogelijke waaier behoeders van dit erfgoed bij de onderneming te betrekken; de lijst ervan is, met naam en adres, achterin de publikatie opgenomen.

Ik zou niets dan lof voor dit boek overhebben, ware er niet een evident gebrek aan coördinatie bij de redactie van het catalogusgedeelte te merken: zeer ongelijke behandeling van de materiele beschrijving van het document en van de toelichting, vaak onbeheerst en houderig taalgebruik en slecht woordgebruik bij de beschrijving van steeds weerkerende gegevens. Ik verheel niet dat mij de haren soms ten berge gerezen zijn bij het lezen van bv. een 'lederen geslagen band', p. 64; 'een incunabel vervat in houten borden ... type fasimile soc., twee kolommen, zonder signatuur, 28 omslagen ... Beschermingsnoppen ontbreken', p. 95; 'Gekartonneerde omslag met leder overtrokken'. Wat is een lederen rugband, een gestreefd watermerk, een valse titelpagina, een staartbeeld? In het Nederlands hebben wij het niet over filigranen maar over watermerken, niet over cartons maar over verbeterbladen, niet over *moins* maar over snijoren. De band rond het renteboek van de H. Geesttafel is geen klapband maar een registerband of een band met overslag. Een Sammelband is niet hetzelfde als een convoluut, de papierbrij - niet de papierpulp - wordt met een schepraam - niet een papierschap - geschept. En zo voort. Het begin van de wijsheid is te vinden bij het besef dat men iets niet kent. Nummering van de notities bespaart altijd zoekwerk en een register kan langs velerlei wegen de rijkdom ontsluiten; beide ontbreken helaas. Er schort

duidelijk nog wat aan de beroepsopleiding van mensen die met boeken te maken hebben [E. C.-I.].

Zie ook nr. [1722](#)

1716. - J.A. GRUYS, [*Addenda & Corrigenda bij*] *J.A. Gruys & C. de Wolf, Thesaurus 1473-1800* in *Dokumentaal*, 20, 1991, p. 79-83.

Tweede serie aanvullingen bij de *Thesaurus* (zie *Kroniek* 16, [nr. 1532](#)). [M. d. S.]

Zie ook nr. [1847](#)

1717. - Paul VALKEMA Blouw, *Printers to the 'arch-heretic' David Joris: Prolegomena to a bibliography of his works* in *Quaerendo*, 21, 1991, p. 163-209, facsim.

Van de 'Nederlandse aartsketter' zijn veel geschriften, in handschrift of in druk, bekend. Van in de zestiende eeuw al heeft David Joris de nodige bibliografische aandacht gekregen, te beginnen met Dirck Volckertsz. Coornhert over Gottfried Arnold tot Van der Linde in 1867. Toch geven zij geen antwoord op essentiële vragen die het oeuvre van Joris doen rijzen: waar en wanneer zijn zijn werken wel verschenen? De overgrote meerderheid vermeldt nl. geen impressum en als er al een jaartal is opgegeven is dit meestal de datum waarop het geschrift voltooid werd en niet het drukjaar. Aangezien het voor de verspreiding van zijn oeuvre van belang is te weten wanneer de oorspronkelijke drukken zijn verschenen, moest worden onderzocht welke **drukkers** het aankonden, -durfden ketterse geschriften te drukken. Hierbij kan vrijwel uitsluitend het typografisch materiaal, ornamenten en lettertypen, als bron dienen; archiefstukken moet men hier niet verwachten. Er is alleen Paul Valkema Blouw die deze uitdaging heeft aangedurfd. Zoals wij intussen van hem gewend zijn heeft hij de bijzonder complexe en duistere materie op een heldere wijze voorgesteld; een geslaagde poging om een chronologie in de drukken aan te brengen en een deel daarvan aan een drukker toe te schrijven. De eerste drukkers moeten in Deventer worden gezocht, daarna Adriaan van Berghen te Antwerpen, drukkers in Duitsland, Dierck Mullem in Rotterdam en de laatste, nog niet geïdentificeerde drukkers. In fine volgt een lijst van 227 titels met de toeschrijving aan de drukkers, plus nog achttien titels niet in Van der Linde's Bibliografie. Weerom een ongemeen boeiende studie, waarvoor we de auteur slechts zeer erkentelijk kunnen zijn, in de hoop dat zijn methode en uitdrukkingsvermogen bij jongeren navolging vindt. [E. C.-I.]

1718. - *Vijf eeuwen boekdrukkers en uitgevers in Kampen*: Tentoonstelling in het Stedelijk Museum van Kampen 2 februari 1991 - 9 maart 1991. - Kampen: Stedelijk Museum, 1991. - 38 p.: ill.; 21 cm.

Overzicht in vogelvlucht van het boekbedrijf in de IJsselstad Kampen. Dat wordt gekenmerkt door de relatie tot de Reformatie. Bekende figuren zijn o.m. Peter Warnersz. (16de eeuw), J.A. de Chalmot (18de), maar vooral de firma Kok, grootmeester van het protestants-christelijke boek in Nederland. Nuttig is zeker de lijst van tentoongestelde werken (p. 35-38), een boeiende chronologische presentatie van Kamper publicaties. Hopelijk krijgt ook Kampen een pendant van *Gheprint te Nymeghen* (zie *Kroniek* 16 [nr. 1538](#)). [M. d. S.]

1719. - Ina KOK, *Overijssel in druk: Overijsselse boeken uit de periode 1600-1900*: catalogus van de tentoonstelling ter gelegenheid van de aankoop door de Stads- of Athenaeumbibliotheek van de collectie-Hartong. - Deventer: Stads- of Athenaeumbibliotheek, 1991. - [32 p.]: ill. ; 21 cm.

Eadem, *Stads- of Athenaeumbibliotheek verwerft collectie-Hartong* in *Dokumentaal*, 20, 1991, p. 48-49.

Georg Hartong heeft in vijftien jaar tijds een fraaie collectie Overijsselse boeken aangelegd. De ongeveer 1200 gedrukte werken uit de periode 1600-1900 zijn alle in Overijssel gedrukt of hebben door inhoud of auteur daarop betrekking (o.m. veel gelegenheidspreken en redevoeringen, meest door predikanten en

onderwijzers). Zeventig procent ervan was nog niet aanwezig in de Deventer bibliotheek. De gemeente Deventer (en haar bibliotheek!) zij geprezen voor het wijze besluit de verzameling aan te kopen. Naast de reeds genoemde categorieën is er ook veel werk van A. Moonen, R. Feith, A.C.W. Staring en J. van Vloten, kinderboeken, almanakken, overheidspublicaties, evenals vroege Kluwer-drukken. Een vijftigtal nummers zijn in de tentoonstellingscatalogus beschreven. Er is ook een selectief overzicht van Hartongs publicaties, waarbij wij hier vooral wijzen op 'Overijsselse boekdrukkers en boekverkopers in de 17de eeuw' (in *Overijsselse historische bijdragen*, 103, 1988, p. 60-83). [M.d.S. & W.W.].

1720. - Chris COPPENS, *De prijs is het bewijs: vier eeuwen prijsboeken*. Met een inleiding door Jan STORM VAN LEEUWEN. - Leuven: Centrale Bibliotheek K.U. Leuven, 1991. - 228 p.: omslag, ill.; 27 cm. BF 550.

Weerom is de Leuvense universiteitsbibliotheek er in geslaagd een opmerkelijke tentoonstelling in te richten met hoofdzakelijk eigen bezit. Bovendien betreft het de eerste grote tentoonstelling op het speciale gebied van het prijsboek (een bescheiden maar niet onbelangrijke expositie op het verwante gebied van de wapenband staat op naam van Raf Van Laere; cf. *Kroniek* 13 [nr. 1070](#)). De auteur, C. Coppens, beschouwt de hele onderneming niettemin slechts als een boekhistorische verkenning. M.i. houdt hij het midden tussen een verkenning en een synthese. In zijn inleiding gaat hij uitvoerig in op het geven van prijzen in het onderwijs, in het bijzonder bij de jezuïeten, en op de Franse situatie. Het opstel van J. Storm van Leeuwen over de prijsband in de Nederlanden handelt meer specifiek over de band en is rijk aan concrete informatie over het type, de versiering, de plaats van oorsprong en de (meestal onbekende) binders, de aanschaf door de scholen. Elke band wordt vervolgens zeer uitvoerig beschreven als object en in zijn historische context geplaatst. [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [1853](#); [2860](#)

1721. - W.C.M. WSTEFELD, *De boeken van de grote of Sint-Bavokerk een bijdrage tot de geschiedenis van het middeleeuwse boek in Haarlem*. - Hilversum: Verloren: Historische Vereniging Holland, 1989. - 152 p.: ill., facs.; 26 x 21 cm. - (Hollandse studieën; 24). - ISBN 90-70403-25-0. Fl. 40.

Haarlem was tijdens de uitgaande middeleeuwen en het begin van de nieuwe tijd een belangrijk cultureel centrum en binnen de stad vervulde de St. Bavokerk een belangrijke rol, mede onder invloed die van de kloosters en abdijen in stad en lande uitging. Met de Alteratie in 1578 komt hier een einde aan en zijn ook veel boeken verspreid geraakt. Uit de rijke boekenschat die er bestaan heeft, is in deze studie aan een groep speciale aandacht besteed, namelijk de boeken die in de St. Bavokerk werden gebruikt en bewaard. Dit kon omdat het archief van de St. Bavo tot op de dag van vandaag is bewaard en heel wat gegevens ter zake bevat (oorkonden en rekeningen; deze laatste tot in 1547). Ook het Haarlems archief bleek een interessante bron. Alle boeken waarover sprake zijn natuurlijk niet meer bewaard, of niet meer aan te wijzen, maar dank zij de wel nog bewaarde oude boekencollecties van het voormalige Bisschoppelijk Museum te Haarlem, nu in het Catharijnconvent te Utrecht ondergebracht, konden er heel wat boeken worden geïdentificeerd. Dit is een niet geringe verdienste van deze studie. De boeken die besproken worden zijn hoofdzakelijk handschriften. Toch zijn er zelfs nieuwe gegevens over drukken bij en de mededelingen die over bind- en penwerk worden verstrekt moeten ook de bibliograaf interesseren. Zo wordt de relatie tussen de Haarlemse regulieren en het klooster Agnietenberg, waarover P. Verheyden het heeft gehad, opnieuw bekeken. Er zijn namelijk verschillende paneelstempels met Johannes de Doper, die al of niet samen met een Lam-Godspaneel of een Salvator-Mundipaneel optreden, al of niet met de bekende Haarlemse boog- en blaadjesstempels. Vijf stempelbanden, afkomstig van het regulierenklooster, worden onderzocht; of zij er ook gemaakt zijn, is niet met zekerheid aan te tonen. Om het penwerk aan hetzelfde klooster toe te schrijven, ontbreken vooralsnog

evenzeer goede gronden. Er is te weinig vergelijkingsmateriaal beschikbaar. Of Cornelis de Boekbinder (1474-1515), ook kopiist en rubricator, ook drukken heeft gebonden, is waarschijnlijk. Uit de bewaarde rekeningen blijkt alleen dat hij oplagen aflatbrieven (400 en 100) heeft 'gestoffeerd', d.w.z. versierd, gerubriceerd (p. 57).

Deze studie is opgebouwd rond een reeks capita selecta, waarvan ik hier citeer: De boekenkamer of 'libri'(1), Gegevens over schrijf- en bindwerk in de kerkrekeningen van de eerste helft van de vijftiende eeuw (5), Banden en penwerkdecoratie van enkele boeken van het regulierenklooster Onze Lieve Vrouwe Visitatie buiten Haarlem (6), Uitbreiding en onderhoud van het boekenbezit in de tweede helft van de vijftiende eeuw (8), Een geschenk uit 1483 (9), Enkele nieuwe gegevens over de gedrukte aflaten uit de eerste jaren van de zestiende eeuw (12), Gegevens over boeken uit de eerste helft van de zestiende eeuw (13). Het onvolledig ? ex. (KB Den Haag) van het *Missale Traiectense* van 1540, met interessante aantekeningen, is een druk van H. Peetersen van Middelburch (= NK 1531). Behalve de in NK 471 beschreven 'dubbele' planodruk uit 1505 van Hugo Jansz van Woerden te Leiden, is er de niet teruggevonden aflatbrief uit 1502 gedrukt door de enigmatische 'has back' (cf. B. KRUITWAGEN in *Het Boek*, 1926 en NK 0244). Er zal toch niet aan Govaert Back (Antwerpen) moeten gedacht worden ? Een Hans Back is er niet bekend, een Hasback evenmin. Een aflatbrief hoeft niet noodzakelijk ter plekke te zijn gedrukt.

Gedurende anderhalve eeuw hebben de Haarlemse kerkmeesters hun rol, ook ten opzichte van het boek, ter harte genomen. Over de activiteiten van gilden en broederschappen is jammer genoeg veel minder bekend.

Deze enigszins losse maar bijzonder leerrijke aantekeningen zijn op zeer aantrekkelijke wijze gepresenteerd, doorspekt met tal van goed gekozen afbeeldingen, waarvan achterin een complete lijst is opgenomen. Nuttig is ook bijlage IV, de lijst van vermelde boeken van St. Bavo en bijlage V, de lijst van Noordhollandse en Haarlemse boeken tot ca. 1550 nu in het Catharijnconvent. Hier zijn 33 drukken bij, in binnen- of buitenland verschenen. In het algemeen register zijn gelukkig ook al de auteurs- en drukkersnamen hiervan opgenomen, alle op de voornaam weliswaar, ook een Joannes Grapheus en een Johann Amerbach! Hieruit alleen al blijkt dat de auteur een historica van het *middeleeuwse* boek is: de humanisten worden over dezelfde kam geschoren.

Over de materiële uitvoering valt alleen maar goeds te zeggen. De typografische vormgeving, met de talrijke voetnoten en afbeeldingen (zes in kleur!), in handen van Rombus te Hilversum met assistentie van J. van de Wouw lijkt mij uitstekend. De reeks waarin dit boek is opgenomen zal trouwens ook haar 'eisen' hebben gesteld, maar het resultaat is, afgezien van enkele reproducties die te grijs en te vlak zijn, meer dan bevredigend. [E. C.-I.]

1722. - A. ROUSSEAU & R. VAN LAERE, *Boeken van adel: ex libris in situ uit het Ancien Régime*. - Sint-Truiden: Provincie Limburg, Culturele aangelegenheden, 1991. - 41 p.: omslag, ill.; 30 cm.

Begeleidende publikatie bij een tentoonstelling naar aanleiding van de reizende expositie 'Rijkdom bedreigd' (cf. [nr. 1715](#)) in de Begijnhofkerk te Sint-Truiden. Uit de verzameling van het Provinciaal Documentatiecentrum Abdij Sint-Truiden, in de afgelopen jaren door samenvoegen van bibliotheken tot een niet onbelangrijke collectie uitgegroeid, zijn een veertigtal oude drukken gekozen met interessante eigendomsmerken. De meeste ex-libris stellen het wapen van de bibliofiel voor en zijn fraai graveerwerk (van Fruytiers, Harrewijn, maar ook veel anoniemen), soms ook typografisch uitgevoerd. De wapens worden beschreven en afgebeeld, de eigenaar geïdentificeerd en het boek beschreven. Een lofwaardig initiatief dat navolging verdient: er is immers nog veel te weinig bekend over de talloze boekenverzamelaars uit het Ancien Régime. [E. C.-I.]

1723. - Johannes OFFERHAUS & Rigo STARINK, *Veneti* ♦, stad van de drukunst: pronkstukken uit de vijftiende en zestiende eeuw in *Nederlands bezit*: tentoonstelling georganiseerd in het kader van de Amsterdam-Veneti ♦-manifestatie 3 juli tot en met 8 september 1991. Gids. - Amsterdam: Stichting Koninklijk Paleis te Amsterdam, 1991. - 47 p.: omslag, facs. ; 24 cm. Smaakvol uitgegeven boekje (dank zij de steun van de eigenaar van de Bibliotheca Philosophica Hermetica te Amsterdam) met een summier overzicht van de geschiedenis van de boekdrukunst te Veneti ♦ in genoemde periode en een korte beschrijving van honderd Venetiaanse drukken. De korte toelichting die bij de nummers wordt gegeven heeft enkel betrekking op de druk, niet op het exemplaar - dat is jammer. Overigens een lofwaardig initiatief: niet alleen is dit de eerste tentoonstelling over het onderwerp in Nederland maar alle exemplaren komen uit Nederlands openbaar en particulier bezit. [E. C.-I.]

1724. - David PAISEY, *Printed books in English and Dutch in early printed catalogues of German university libraries in Across the Narrow Seas ....* p. 127-148 (cf. [nr. 1734](#)).

Verkenning van boeken in de volkstaal vermeld in de oudste gedrukte catalogi van Duitse universiteiten (inclusief die van de *Natio Germanica* te Orl ♦ans en Padua) tot het midden van de achttiende eeuw. Engels- en Nederlandstalige boeken vormden slechts een minieme fractie (resp. 0, 16 % en 0, 24 %): 107 resp. 72 titels, meest theologische boeken. De Nederlandstalige boeken zijn in een alfabetische lijst te vinden op p. 144-147. [M. d. S.].

1725. - B. VAN SELM (ed.), *Book Sales Catalogues of the Dutch Republic, 1599-1800. Catalogue numbers 1-806 (Installments 1-5)*. Comp. E. HOFLAND, *Guide to the microfilm collection*. - [Leiden]: IDC, 1990. - 98 p.; 30 cm.

Het grote project van B. van Selm om de meer dan 2.600 bewaarde Nederlandse **boekhandelscatalogi** op microfiches samen te brengen (zie Kroniek 16 [nr. 1552](#)) is van wal gestoken. De begeleidende publikatie bevat een korte inleiding op het project, gevolgd door titelbeschrijvingen van de eerste vijf afleveringen. Die hebben betrekking op een achthonderdtal catalogi, voor het merendeel bewaard in de bibliotheek van de Vereeniging (Amsterdam). De beschrijvingen staan alfabetisch geordend op naam van de eigenaar van de geveilde collectie (o.a. Daniel en Nicolaas Heinsius en Christiaan Huygens). Er is ook een chronologische index (1627-1800) en een op boekverkopers, drukkers, veilinghouders e.d.m. [M. d. S.].

Zie ook nr. [1861](#)

1726. - Bert VAN SELM, *Dutch book trade catalogues printed before 1801 now in the British Library in Across the Narrow Seas ...* (cf. [nr. 1734](#)), p. 55-65.

De betreurde Bert van Selm evalueert de meer dan driehonderd Nederlandse **boekbandelscatalogi** v ♦ ♦ r 1801, die deze bibliotheek bezit. Daaronder zijn unica: vijftien uit de zeventiende eeuw, zesendertig uit de achttiende. De aandacht wordt speciaal gevestigd op een paar opmerkelijke nummers, zo op de veilingcatalogus van de bibliotheek van ene Joannes Heemskerckius (1688), die identiek moet zijn met de gelijknamige auteur van de *Batavische Arcadia*. [W.W.].

1727. - Caroline GODFRIED, *Nederland en Denemarken = Danmark og Holland: een expositie over de wederzijdse relaties sinds de zestiende eeuw; een keuze uit de zestigjarige Bibliotheca Danica en een selectie uit de collecties van de Algemene Bibliotheek, Universiteit van Amsterdam*. Tentoonstelling van 27 april t/m 18 mei 1990. - Amsterdam: Universiteitsbibliotheek (Algemene Bibliotheek), 1990. - 57 p.: ill.; 21 cm. - ISBN 90-6125-482-5.

In 1930 verwierf de Amsterdamse UB een bruikleen van Deense werken van het Genootschap Dansk Samfund i Holland. Deze *Bibliotheca Danica* (gedrukte catalogus 1939) werd recentelijk weer verrijkt. Om de aandacht te vestigen op

deze wellicht minder bekende collectie, werd een selectie getoond met materiaal i.v.m. de Deens-Nederlandse betrekkingen van Christian II (1481-1559) over H.C. Andersen tot heden, met een nuttige literatuurlijst over het onderwerp. [M. d. S.].

1728 - *Catalogue of the Erasmus Collection in the City Library of Rotterdam*. - New York; Westport, Conn.; Londen: Greenwood Press, 1990. xviii, 678 p.; 29 cm. - (Bibliographies and Indexes in Philosophy; 2). ISBN 0-313-27698-6; ISSN 0742-6887. - \$ 145.

Onmisbare catalogus van de grootste Erasmuscollectie ter wereld (Gemeentebibliotheek Rotterdam). Na een korte inleiding over ontstaan en groei van de verzameling, volgt een reproductie van de kaartcatalogi. Hoewel dat bezwaarlijk een echte Erasmusbibliografie kan worden genoemd, is het toch een handig, snel te controleren vertrekpunt voor al wie met Erasmus in aanraking komt. Het vervangt bijna de *Bibliotheca Erasmiana* van Vander Haeghen (niet helemaal, want zelfs deze collectie is niet compleet) en geeft langere titels, paginering, verwijzingen naar *Bibliotheca Belgica* en de signatuur van een (soms meer) beschreven exemplaar.

De indeling volgt de drie rubrieken van de *Bibliotheca*: 1. Werken van Erasmus; 2. Werken door Erasmus uitgegeven (klassieke en patristische auteurs); 3. Werken over Erasmus (per onderwerp en per moderne auteur). De derde afdeling kan natuurlijk geen aanspraak maken op volledigheid, maar is wel (met Margolins bibliografie) een sleutel op de talloze Erasmusstudies. [M. d. S.].

Zie ook nr. [2082](#)

1729 - E.O.G. HAITSMA MULIER en G.A.C. VAN DER LEM, m.m.v. P. KNEVEL, *Repertorium van geschiedschrijvers in Nederland 1500-1800*. - Den Haag: Nederlands Historisch Genootschap, 1990. - xvii, 470 p.; 25 cm. - (Bibliografische reeks van het Nederlands Historisch Genootschap; 7). - ISBN 9073069-04-1. Fl. 135.

Geen bibliografie *stricto sensu*, maar toch een uiterst nuttig naslagwerk. Vermeld zijn de gedrukte historische werken van auteurs uit het huidige Nederland evenals zestiende-eeuwse auteurs uit de Zuidelijke Nederlanden. Hiervoor werd 1609 als grens genomen (Twaalfjarig Bestand). Opgenomen zijn dus bv. Aitsinger, Haraeus, Lipsius, Meyerus en Molanus, doch niet Burgundius, Gramaye en Miraeus.

Wellicht was 1648 hiervoor een betere scheidslijn geweest. Voor 1500 is slechts één auteur vermeld: Mattheus Herbenus (terecht, want de eerste humanistische historicus in de Nederlanden). De geselecteerde genres worden eveneens voorgesteld in de inleiding met argumenten voor opname of ontbreken in het repertorium (wel antiquarische studies en biografieën, niet: rechtsbronnen, lijkredevoeringen, egodocumenten, reisverhalen etc.). Beschreven zijn dan 533 auteurs (sommige met tot 15 verschillende werken, bv. G. Hornius) of anoniemen: korte situering, 'lange' titels, (her)drukken en literatuur over auteur of werk. Er is een goede index op persoons- en plaatsnamen, onderwerpen (bv. Augsburgse Confessie, doopsgezinden, jodendom, zeeslagen). Boekhistorici hadden naast de plaats van uitgave ook graag drukker en/of uitgever vermeld gezien, liefst met ook nog een afzonderlijk register daarop. [M. d. S.].

1730. - Eddy PUT, *De jezuiteten in de Nederlanden en het prinsbisdom Luik (1542-1773)*: tentoonstelling in het Algemeen Rijksarchief van 1 februari 1991 tot 6 april 1991. - Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1991. - 74 p.: ill.; 30 cm. - (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provincie, Educatieve Dienst, Catalogussen; 102).

Aansluitend daarbij verscheen *De Jezuiteten in de Nederlanden en het prinsbisdom Luik (1542-1773)*: dossier bij de gelijknamige tentoonstelling in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. - Brussel, 1991. - 119 p.: omslag, ill. ; 30 cm. - (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provincie, Educatieve dienst, Dossiers; Tweede reeks, 5). - Bestelnummer: Publ. 1426 ; besteladres:

Ruisbroekstraat 2-10, B-1000 Brussel. BF 650.

Ter gelegenheid van het 450-jarig bestaan van de orde en het 500-jarig overlijden van de stichter Ignatius van Loyola werden in 1990-1991 ook een aantal documentaire tentoonstellingen ingericht. De Brusselse biedt een overzicht van organisatie en activiteiten van de orde in de Zuidelijke Nederlanden. Daarbij werden ook talrijke, thans uiterst zeldzame, publicaties getoond (vaak enkel bewaard in familie-archieven): o.m. schoolreglementen en schoolboeken, theses, devote en wetenschappelijke werken etc. Het toegevoegd 'Dossier' is rijkelijk geïllustreerd (zo bv. enkele rariora als plano's). Te vermelden in deze Kroniek is de bijdrage van Jos Andriessen sj., 'Apostolaat met de pen, intellectuele en artistieke activiteiten' (over auteurs, groepspublicaties, boekencensuur e.a.). Beide overigens voortreffelijke en erg nuttige overzichten bevatten helaas geen registers. [M. d. S.].

1731. - Willy L. BRAEKMAN, *'Hier heb ik weer wat nieuws in d'hand', marktliederen, rolzangers en volkse poëzie van weleer*. - Gent: Stichting Mens en Cultuur, 1990. - 639 p.: ill. ; 25 cm. - ISBN 90-72931-13-0. BF 1280.
Regionaal sensatienieuws werd vooral door marktzangers verspreid. Vaak verkochten zij deze meestal slordig gedrukte liedteksten bij hun optreden. Een aantal teksten werd ook via almanakken bekend. Braekman heeft in een aardige bloemlezing een thematisch overzicht gebracht van dit populaire genre. Het boek bevat occasioneel gegevens over regionale drukkers en hun liedbladen. Belangrijker is evenwel de Appendix (p. 515-597): 'Repertorium van een Gentse liederenverzameling', waarin een collectie, overwegend achttiende-eeuwse, marktliederen bewaard in de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde te Gent, wordt geïnventariseerd. Het boek heeft nuttige indices op incipits en namen. [M. d. S.].

1732. - *Actes du XXXIe Congrès international d'histoire de la Médecine Anvers, 3-7 septembre 1990 = Proceedings of the XXXIInd International Congress on the History of Medicine, Antwerp, 3-7 September 1990*, edit. Eric Fierens ... [et al.]. - Bruxelles: Societas Belgica Historiae Medicinae, 1991. - 1315 p.: ill.; 25 cm. BF 3000.
Een sectie was gewijd aan 'The medical book - Le livre medical' (p. 671-753). Te vermelden zijn: L. Voet, 'Printing and sciences: the vital interaction in the 16th century' (p. 673-676); Jean-Pierre Tricot, 'Les conditions médicales plantiniennes' (p. 687-693); A. Neetens, 'The textboek of optics by Franciscus Aguilonius (1613) and its illustrations by Rubens' (p. 709-714); Carlos Manuel Vieira Reis, 'Coloquios dos simples, Garcia D'Orta, Charles de l'Ecluse: un livre, deux hommes, un même destin' (p. 747-753); Michel Thiery, 'The Dutch translation of Willughby's *Observations in Midwifery*' (p. 929-943: Percival Willughby's Engelse tekst werd pas in 1863 gedrukt; in 1754 was reeds een Nederlandse vertaling gedrukt als appendix bij Jacobus de Visscher & Hugo van de Poll, *Het Roonhuysiaansch geheim, in de vroedkunde ontdekt (...)* Leiden: bij Johannes Heiligert). [M. d. S.].

1733. - Jochen HOOCK & Pierre JEANNIN, *Ars mercatoria: eine analytische Bibliographie. Band I: 1470-1600*. Mit einer Einleitung in deutscher und französischer Sprache. Paderborn; München; Wien; Zürich: Schöningh, 1991. - LIV, 432 p. facsim.; 25 cm. - (Handbücher und Traktate für den Gebrauch des Kaufmanns = Manuels et traités de l'usage des marchands, 1470-1820). - ISBN 3-506-74401-1. DM 220.

Eerste van de zes in het vooruitzicht gestelde delen. Met handboeken voor de koopman worden bedoeld de praktische instructies die hem bij de uitoefening van zijn taken en bij het aanleren ervan dienstig zullen zijn. Zijn niet opgenomen periodiek verschijnende publicaties (na de zestiende eeuw) en almanakken. Wel daarentegen een selectie uit de brievenmodellen en gesprekboekjes. De

handboeken over rekenkunde stellen een probleem. De criteria van opname zijn gebaseerd op kennisname van de inhoud: zo bv. geen *Arithmeticae practicae methodus* van Gemma Frisius want niet speciaal voor de koopman opgevat, wel publicaties waarin interesttafels zijn opgenomen.

De heuristiek is van drielei aard geweest: rechtstreeks bibliotheekonderzoek, secundaire literatuur, de grote catalogen van Parijs, Londen en Amerika. De beschrijvende notities zijn uit 22 (!) elementen samengesteld die weliswaar niet in alle gevallen aan de orde zijn. Deze wat onwennig en niet erg 'sprekende' structuur is de perfecte weerspiegeling van een vragenlijst. Met haar niet steeds mnemotechnische codes, fungeert zij uitstekend als vragenlijst maar niet als stramien voor bibliografische beschrijving. Ze bevat 'eenvoudige bibliografische gegevens', 'diepgaande bibliografische beschrijving dank zij de materiële analyse' en 'beschrijving van de inhoud'. De notities zijn alfabetisch per auteur geordend, de anoniemen achteraan, gevolgd door twee appendices: het zeerecht en de muntpublicaties. Na de eerste - of eerst bekende - druk zijn alle latere drukken opgegeven. Het onderscheid en de relatie tussen 'uitgaven' en 'edities' is, naar de auteurs zelf meedelen, niet altijd gemaakt. Zij zijn er zich ook van bewust dat hun 'description materielle' eigenlijk niet veel te zien heeft met 'bibliographie materielle' of analytische bibliografie. Het woord 'analytisch' in de titel moet dus slechts gezien worden als een naast elkaar stellen van een aantal gegevens afkomstig uit één druk, zonder meer.

Er is geen systematisch onderzoek naar alle bekende exemplaren gevoerd. Bijzonder nuttig zijn de tabellen en grafieken: naar inhoud, drukplaats, herkomst van de auteurs, talen. Hieruit is af te lezen dat van al de Europese landen in de periode 1470-1599 als boekproducent de Nederlanden op de derde plaats komen met Antwerpen op kop, na Duitsland en Italië, dat dezelfde lijn te zien is bij de nationaliteit van de auteurs. Wat de talen betreft komt het Nederlands op de vierde plaats, na weerom Duits en Italiaans met nu Frans erbij. Tot slot zijn er talrijke registers: op auteurs, op drukkers (per stad), op uitgevers (per stad), op plaatsen van uitgave, op inhoudscategorieën, een chronologisch register. Dit nawerk weegt zwaarder dan het voorwerk: met uitzondering van een lange inleiding ter verantwoording, is er de voor de consultatie onontbeerlijke lijst afkortingen, een lijst bibliotheken (180 - 200) en het 'Verzeichnis der Sekundärquellen'. Dit laatste voldoet niet: er zijn leemten en de referentie zelf is vaak slordig: van Benzing bestaat een nieuwe editie; de anastatische druk van de Bibliotheca Belgica hoeft niet vijf maar zes (of zeven) banden; Nijhoff en Kronenberg stopt niet in 1934; De Roover is niet de auteur maar de inleider van de tentoonstellingscatalogus *La comptabilité travers les âges*, terwijl Stevelinck de auteur is; Henry L.V. de Groote ontbreekt tenemalen; uitgevers en collecties zijn nooit opgegeven. [E. C.-I.].

1734. - *Across the Narrow Seas. Studies on the history and bibliography of Britain and the Low Countries. Presented to Anna E. C. Simoni.* Edited by Susan ROACH. - Londen: The British Library, 1991. - xv, 223 p.; ill.; 24 cm. - ISBN 0-7123-0260-3. € 35.00.

Voor de Nederlandstalige bezoeker van de British Library is Anna Simoni een begrip: zeer velen heeft zij er gedurende vele jaren geïntroduceerd en begeleid bij hun verkenningen in de rijkdom van de Londense collecties. Dat het bezit van deze bibliotheek daarbij ontsloten werd, is voor een aanzienlijk deel aan haar werk te danken: zij publiceerde in 1974 *Publish and be Free: a Catalogue of Clandestine Books printed in The Netherlands 1940-1945 in the British Library* en, zeer recent, *Catalogue of Books from the Low Countries 1601-1621 in the British Library* (1990), een lang verhoopt boek van 860 bladzijden (zie Kroniek 16 nr. 1617). In de marge hiervan schreef zij menige bijdrage in de gespecialiseerde tijdschriften over bibliografische problemen betreffende onze zeventiende-eeuwse boekenproductie. De **Nederlandse collectie** van de British Library bouwde zij uit tot de omvangrijkste buiten de Nederlanden.

Redenen genoeg opdat haar een huldealbum zou aangeboden worden door erkentelijke collega's en vrienden; de bijdragen beslaan de hele periode van het gedrukte boek, van Caxton tot de negentiende eeuw. Het is ook een boek geworden dat goed in de hand ligt, stevig gebonden is in blauw linnen en een fraaie illustratieve stofwikkel heeft. [W.W.].

Zie ook nrs. [1724](#); [1726](#); [1739](#); [1740](#); [1752](#); [1762](#); [1763](#); [1765](#); [1768](#); [1769](#); [1776](#); [1779](#); [1781](#)

1735. - J. DE BRUYN, *Psalmzingen in de Nederlanden, vanaf de zestiende eeuw tot heden: een bundel studies, met de catalogus van de gelijknamige tentoonstelling*. Samengesteld door W. HEITING m.m.v. M. VAN DEN HEUVEL (eindred.). - Kampen: Kok, 1991. - 326 p.: ill. ; 24 cm. - ISBN 90-2426805-2. Fl. 34, 50.

Naar analogie met de grote tentoonstelling *Le Psautier de Genève 1562-1865* (Genève 1986) bleek er ook in de Nederlanden voldoende materiaal aanwezig om een overzichtstentoonstelling te houden in Antwerpen (UFSIA) en Amsterdam (VU). Het bijbehorende boek bevat een aantal studies over de verschillende stromingen, over zingen en melodieën (notatie !) enz. Hier zijn te vermelden: G. Huybens, 'Een spiegel der ghenade Gods: psalmzang en psalmbeleving in Vlaanderen in de zestiende en zeventiende eeuw' (p. 27-34) over *Souterliedekens* en contrareformatorische liedboekjes; W. Heijting, 'Het gereformeerde psalmboek en het boekenbedrijf' (p. 163-183) over hoge oplagen, typografie, bindwerk (o.a. zilverwerk), boekverkopers, drukkers en uitgevers (het gevecht over monopolies!). Jammer genoeg is de aandacht haast uitsluitend gericht op de volkstaal en komen bv. de talloze Neolatijnse herdichtingen niet aan bod.

De tentoonstellingscatalogus (p. 253-316) behandelt vijf thema's: psalmzingen nu, psalmboek als pronkstuk, dichten en berijmen, zang en spel (koraalboeken), psalmen in synagoge en kerk. Afgezien van het tweede thema blijft de boekhistoricus toch wel op zijn honger: geen bibliotheeksignatures, exemplaarkenmerken etc. - gelukkig zijn er nogal wat afbeeldingen van titelpagina's enz. De bundel wordt afgesloten met een naamregister. [M. d. S.].

1736 - Wolfgang Borm, *Incunabula Guelferbyтана (IG): Blockbücher und Wiegendrucke der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel; ein Bestandsverzeichnis* Wiesbaden: Harrassowitz, 1990. - xxii, 564 p.: facs. ; 28 cm. - (Repertorien zur Erforschung der frühen Neuzeit; 10). - ISBN 3-447-030364 DM 195.

Ruim 2.800 drukken zijn op de gebruikelijke summere wijze beschreven, met verwijzing naar de algemene en regionale standaardrepertoria. De Nederlanden zijn vertegenwoordigd met Aalst: 5 drukken, Antwerpen: 19, Brussel: 3, Delft: 8, Den Hem: 1, Deventer: 80, Gouda: 1, Haarlem: 3, Leuven: 20, Utrecht: 10 en Zwolle: 8. De Drukker van Augustinus, *Explanatio psalmodum* en de Drukker van de Mensa Philosophica zijn in de 'Sedliche Niederlande' gesitueerd. Van al de exemplaren wordt de signatuur vermeld, niet de andere bijzonderheden zoals soort van band of aanwezigheid van eigendomsmerken. Behalve de drukkersregisters en de concordanties met de belangrijkste repertoria is er een register met de signatures of boeknummers; voor Wolfenbüttel met zijn 'systematische' en nogal omslachtige signatures geen overbodige luxe. De literatuuropgave is vrij uitgebreid, bevat echter een paar ongewone afkortingen: CCB voor Polain (met een overigens onnauwkeurige titelbeschrijving) en Ce3 voor Goff. De inleiding is kort en overzichtelijk gehouden. Er schijnt echter enige onduidelijkheid over de functie van IDL en Polain (cf. p. ix en xii): is met het bezit van de 'Niederlande' Noord en Zuid bedoeld; ik wil aannemen van ja want 'Belgien' ontbreekt. Maar dat bezit wordt slechts gedeeltelijk door IDL (*Incunabula in Dutch libraries*) gedekt; Polain is de Belgische tegenhanger en dient dus expliciet naast IDL, IGI, IBP, Goff enzoverder te worden vermeld. Al met al zijn wij weer een nuttig werkinstrument

---

1737 - *Blockbucher des Mittelalters: Bilderfolgen als Lektüre*. Hrsg. Gutenberg-Gesellschaft und Gutenberg-Museum. (Katalogredaktion: Sabine MERTENS und Cornelia SCHNEIDER). [Ausstellung] Gutenberg-Museum Mainz, 22. Juni bis 1. September 1991. - Mainz: von Zabern, 1991. - 454 p.: omslag, ill., facs.; 23 x 21 cm. - ISBN 3-8053-1257-1, ISBN 3-8053-1387-X (Museum). - DM 48 (tijdens de tentoonstelling) + 11 DM portokosten.

Naar aanleiding van een tentoonstelling over **blokboeken** heeft het Gutenberg-Museum een lijvig boek gepubliceerd, waarin het catalogusgedeelte het minst omvangrijke is: 71 nummers met een eenvoudig kopje (in een van de appendices wordt de technische beschrijving gegeven) en een vrij uitvoerige toelichting. Met inbegrip, van een groot aantal facsimile's komt het grootste aantal uit eigen bezit. De verdienste van de organisatoren ligt dan ook op een ander vlak: de meer algemene inleidende opstellen, de thematische opstellen i.v.m. het onderwerp en de appendices. Tot de tweede reeks opstellen hebben bijgedragen Anneliese Schmitt die een weliswaar genuanceerd maar toch positief antwoord probeert te geven op de vraag of blokboeken volksboeken zijn. Hellmut Rosenfelds bijdrage over de rol van papier en houtsnedetechniek bij het ontstaan van het blokboek is weinig origineel; van A. Stevenson schijnt hij niet te hebben gehoord. Verrassend is het dan ook na dit artikel een postume bijdrage van Allan Stevenson aan te treffen! Het behoort tot het beste in dit boek. 'The problem of the blockbooks' is de tekst van vier lezingen die Stevenson vijftienvijf jaar geleden te Amsterdam hield: de neerslag van het papieronderzoek, onderdeel van een door ZWO gefinancierd onderzoek naar de Nederlandse prototypografie en door het ontijdig overlijden van de auteur nooit geheel voltooid noch gepubliceerd. Dit is nu voor het eerst gebeurd dank zij de goede zorgen van C. van Dijk, voormalig directeur van de Haarlemse Stadsbibliotheek, waar het document berust. Avril Henry's bijdrage over de iconografie van de *Biblia pauperum* is voorzeker de moeite waard, maar na zijn publicaties over het onderwerp (zie o.m. *Kroniek* 14 nr. 1171), brengt dit stuk eigenlijk niets nieuws. Renate Kroll waagt zich aan een onderzoek over de 'Ausgabenfolge der 40 blattigen Biblia pauperum', echter in een te beperkt kader. Gerard van Thienen verrast ons met zijn opstel 'Eine letzte Spur des 'Speculum humanae salvationis' bei Johannes de Westfalia in Leuven'. Ik laat de nieuwsgierige lezer liever zelf het spoor vinden dan dat ik het zou verklappen; boeiende lectuur die elk geïnteresseerde in de vroege (boek)drukkunst niet mag ontgaan. Volgen nog artikelen van Max Engammare over het *Canticum canticorum*, van Nine Miedema over de *Mirabilia Romae* en van Martha W. Driver over het verdere lot van het beeld in de blokboeken. De appendices bevatten erg nuttige want overzichtelijk geordende en naar ik aanneem volledige praktische informatie over de blokboeken: 1. Per bewaarplaats is het bezit aangegeven (in de Nederlanden zijn te vermelden de Bibliotheca philosophica hermetica, het Stadsarchief te Brugge, de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, de KB en het Museum Meermanno-Westreenianum te Den Haag, de Stadsbibliotheek te Deventer, het Museum Enschede en de Stadsbibliotheek te Haarlem, het Gemeentearchief te Hoorn, de Universiteitsbibliotheek te Mons; twee bladen in Luiks privé bezit naar Schreiber zijn niet meer te achterhalen). Hier wordt de technische beschrijving, met eigendomsmerken en Schreiber nummer, gegeven. 2. Titellijst gevolgd door de bewaarplaatsen. 3. Selectieve algemene literatuur (16 p.), en literatuur over specifieke blokboeken (22 p.). Het boek is bovendien overvloedig geïllustreerd. Al bij al een nuttig boek ook, dat evenwel soms met een licht voorbehoud moet worden geraadpleegd. [E.C.I.].

1738. - Ernst BRACHES *Gutenberg's 'scriptorium' in Quaerendo*, 21, 1991, p. 83-98, ill.

Niet wereldschokkend maar zeer lezenswaard is dit artikel over de vroegste drukkerij (te Mainz), de lettertypen van de Gutenberg-Bijbel en andere vroege

drukken. De schijnwerper wordt nl. gericht op de nauwe relaties die bij het ochtendgloren van de boekdrukkunst tussen een scriptorium en een **drukkerij** moeten hebben bestaan: geen B42 en andere lettertypen en geen gedrukte 42-regelige Bijbel zonder een scriptorium ter plekke dat een *textura formata* hanteert, teksten editeert naar een 'exemplar' en een 'lay out' verzorgt. B trekt de lijn van C.F. Bohler (1960) door en pleit voor een nauwere samenwerking bij de studie van het handgeschreven en het (vroege) gedrukte boek [E. C.-I.]

1739. - Lotte HELLINGA-QUERIDO, *Reading an engraving: William Caxton's dedication to Margaret of York, duchess of Burgundy in Across the Narrow Seas ...* (cf. [nr. 1734](#)), p. 1-15, ill.

De auteur bespreekt de unieke **kopergravure** in een exemplaar van de Engelse vertaling van Raoul le Fvres *Recueil des Histoires de Troies* (ex. nu in The Huntington Library): de vertaler, William Caxton zelf, overhandigt geknield zijn werk aan Margareta van York, echtgenote van Karel de Stoute. De afbeelding wordt geconfronteerd met andere aanbidding-scenes. Interessant zijn de verklaringen, ontleend aan Nederlandse uitdrukkingen, waaruit o.a. de identificatie van een figuur als Karel de Stoute zelf resulteert. [W.W.]

1740. - J.A. GRUYS, *Post-Incunabula: a Dutch contribution to bibliographical vocabulary in Across the Narrow Seas ...* (cf. [nr. 1734](#)), p. 17-22, ill.

Gruys gaat na waar het woord *postincunabel* en het begrip 'boek gedrukt tussen 1500 en 1540' vandaan komt: het blijkt afkomstig te zijn uit de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, waar Holtrop zulk een verzameling als afzonderlijke collectie had laten opstellen. Nijhoff heeft zich bij de samenstelling van de *Nederlandsche Bibliographie*, waarvoor hij eerst het bezit van de Haagse Bibliotheek beschreef, laten leiden door de schikking ter plaatse. [W.W.]

1741. - Johan GERRITSEN, *Jan Seversz prints a Chronicle in Quaerendo*, 21, 1991, p. 99-124, tab.

Analytisch bibliografisch onderzoek van Jan Seversz' *Cronycke van Hollandt Zeelandt ende Vrieslant*, Leiden 1517 (cf. *Kroniek* 15 [nr. 1397](#)). De omstandigheid dat het boek in kwestie sprekende hoofdregels heeft en met versleten letter is gedrukt, is voor de bibliograaf die Gerritsen is, bijzonder gelukkig. Exhaustief is hij niet willen zijn, maar dat was niet nodig om de gang van zaken uit de doeken te doen. Hij heeft aangetoond dat de kopij voorberekend werd en dat de buitenvormen eerst werden gedrukt (wat niet de regel is); dat er persvarianten zijn maar ook varianten als gevolg van herzetten en herdrukken van bepaalde vellen (door - zeer waarschijnlijk - Vorsterman); dat er twee letterkasten en twee zettters aan te pas kwamen; dat schoon- en weerdruk van hetzelfde vel ook hetzelfde skelet hebben, maar dat er twee skeletten zijn. De letter vertoont sleet en levert dus ook dankbare doch moeilijke materie tot een analyse. Dan zijn er nog de houtsneden (366 afdrukken van 192 blokken waaronder sierinitialen en -lijsten), met een voorliefde voor wapenschilden; vele zijn oud, enkele nieuw, en alle hebben hun rol gespeeld in het hele zetwerk. De houtsneden in de herzette vellen en het supplementdeel van Doesborchs *Cronike van Brabant* uit 1530, wijzen eerder in de richting van Willem Vorsterman. Conclusie van dit alles: de analytisch werkende bibliograaf zal zich bij alle vaststellingen vragen stellen en ze niet zo maar voor waar aannemen! [E. C.-I.]

1742. - Stephen KOSTYSHYN, *An important landscape by Peeter Baltens*.

Vienna: Galerie Sanct Lucas, [1990 or 1991]. - [4], 43, [31 p.: ill.; 28 cm.

Publikatie n.a.v. de verwerving door de genaamde galerij van een schilderij van Peeter Baltens alias Custodis, overigens bekend als uitgever, graveur, prentdrukker, boek- en prenthandelaar (cf. ROUZET, *Diction. des imprimeurs*, p. 4-5). De auteur heeft de gelegenheid aangegrepen om een doorwrochte biografie van Baltens op te maken, gesteund op eigen archiefonderzoek, getoetst aan de

notitie die hierover door wijlen Lode van den Branden is opgesteld (en bestemd om te worden opgenomen in de publikatie, in voorbereiding, van de Archiefstukken betreffende het Antwerpse boekwezen in de 15de en 16de eeuw). De uitvoerige stamboom is hoofdzakelijk die van Van den Branden, maar uitgebreid betreffende de kinderen en verwanten. [E. C.-I.]

1743. - Lodovico GUICCIARDINI, *Lore di ricreazione*. A cura di Anne-Marie VAN PASSEN. - Roma: Bulzone; Leuven: University Press, 1990. -548 p.: omslag ; 21 cm. - ('Europa delle Corti': Centro studi sulle societ  di antico regime. Biblioteca del Cinquecento; 49). BF 1250.

Teksteditie naar de tweede Antwerpse druk uit 1583, verschenen bij Petrus **Bellerus**. Varianten met de Venetiaanse druk uit 1565 en de Antwerpse van Silvius uit 1568 zijn opgenomen in het kritisch apparaat. [E. C.-I.]

1744. - Peter J.A. FRANSSEN, *Tussen tekst en publiek. Jan van Doesborch, drukker-uitgever en literator te Antwerpen en Utrecht in de eerste helft van de zestiende eeuw*. - Amsterdam: Rodopi/Atlanta, GA, 1990. - 285 p. 24 cm. - ISBN 90-5183-225-7. Fl. 75.

Van Doesborch werkte als drukker te Antwerpen tussen ca. 1501 en ca. 1531, daarna nog tot 1536 in Utrecht. Zijn fonds bestaat voor een groot deel (meer dan bij veel van zijn collega's) uit fictionele teksten in de volkstalen Nederlands en Engels. Franssen tracht de invloed van de drukker op vorm en inhoud van de teksten die hij drukte, te reconstrueren. Jammer genoeg verricht hij daarvoor geen analytisch-bibliografisch onderzoek. De fondslĳst van Van Doesborch (49 nummers bij Nijhoff-Kronenberg) wordt enerzijds ingekort en anderzijds uitgebreid tot een nieuwe lijst van 69 titels. Dubieus hierbij is wel dat de auteur in vele gevallen werkt per analogiam: Van Doesborch drukte dikwijls een Nederlandse en een Engelse versie van een bepaalde tekst; wanneer in een aantal gevallen de parallelle anderstalige versie niet voorhanden is, wordt het bestaan daarvan toch aangenomen: zo in het geval van een druk van *Mariken van Nieumeghen* (de thans oudst bekende druk is een Vorsterman-editie van ca. 1518); Franssen reconstrueert een voorganger hiervan uit Van Doesborchs officina ca. 1515. De nieuwe fondslĳst lijdt aan nog een ander euvel: zij werkt met een relatieve chronologie. Aangezien slechts negentien drukken gedateerd zijn, worden de resterende boeken 'rond' een bepaald jaar geplaatst. Hier had analytisch-bibliografisch onderzoek (evolutie van het lettermateriaal, mogelijke slijtage van weerkerende illustraties) uitkomst kunnen bieden.

Beter zijn de bladzijden, gewĳd aan de drukker-uitgever en de tekst: van elf fictionele teksten hebben er twee een aanzienlijke bekorting ondergaan, werden er zes uitgebreid en zijn er drie compilatieteksten (die bevatten materiaal dat al in oudere teksten is gebruikt). Dit laatste procedé zou er op wijzen dat Van Doesborch aan het einde van zijn Antwerpse periode moeite had om aan geschikte kopij te geraken.

Een derde deel handelt over de tekst en de lezer: uitgaande van het drukkersmerk van Van Doesborch en zijn kenspreuk 'Ken uzelf' (in het Grieks) wordt het element Rede in de door hem gedrukte literatuur geconfronteerd met de andere machten Fortuna en Venus. Dat komt geforceerd over: de pogingen om de personages in de prozaromans steeds stelling te doen kiezen tegenover deze drie krachten zijn wel eens te nadrukkelijk. Daarna wordt 'het beeld van de vrouw en de adolescent' nagegaan - wat ook als wat te willekeurig overkomt: waarom niet de volwassene in de wereld? Het beeld is alleszins vrij stereotiep.

Ontegensprekelijk zijn de bladzijden over Van Doesborch als redacteur van de teksten die hij drukte, de beste van het hele boek. Tegenover de samenstelling van de fondslĳst is methodologische twĳfel geboden. En het boek is helaas niet vrij van (taal)slordigheden. [W.W.]

1745. - Lode VAN DEN BRANDEN (+), *Drukcoctrooien toegekend door de Raad van Brabant tot 1600 in De Gulden Passer*, 68, 1990, p. 5-88.

Zoals uit de inleidende nota van de hand van Elly Cockx-Indestege blijkt, had de auteur deze bijdrage (in 1968-69 ontstaan) voor De Gulden Passer bestemd. Zij omvat de lijst van al de drukoctrooien tot 1600 uit de rekeningen van het zegel van Brabant en bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, Rekenkamer nrs. 20781 tot 20797. De octrooien werden chronologisch gerangschikt (464 inschrijvingen) en er is eveneens een uitvoerig register waarin men vindt: 1. de namen van **drukkers**, boekverkopers en van degenen aan wie een octrooi verleend werd; 2. de namen van de auteurs van de in de rekenposten genoemde werken voor zover die daarin vermeld worden; 3. de titels van de werken zoals die in de rekenposten vermeld staan, met uitzondering van al te vage of globale aanduidingen; 4. de plaatsnamen. Ook is door de auteur even ingegaan op de vroeger gebruikte termen waarvan de precieze betekenis helaas niet altijd duidelijk is: admissie, commissie, consent, octroy. [J.M.]

1746. - Frank VAN DER POL, *De Reformatie te **Kampen** in de zestiende eeuw*. *Kampen*: Kok, 1990. - 494 p.: ill.; 24cm. (Proefschrift Kampen). - ISBN 90-242-5268-7. Fl. 75.

Kerkhistorisch proefschrift met o.a. (archivalische) gegevens over verboden boeken, drukkers en boekhandelaars, bibliotheken. Als bijlage XI een 'Lijst van in 1593 door het stadsbestuur voor de bibliotheek van de Kamper predikanten aangeschafte boeken'. [M. d. S.]

1747. - Henri VANHULST, *Catalogue des **ditions de musique publi^{es}*** *Louvain par Pierre **Phal^{ese}** et ses fils 1545-1578*. - Bruxelles: Palais des Acad^{mies}, 1990. - xlviii, 383 p.: co., facsim.; 25 cm. - (Acad^{mie} royale de Belgique, M^{moires} de la classe des beaux-arts. Collection in-8^e - 2e s^{erie}, t. xvi - fascicule 2). - ISSN 0378-7923, ISBN 2-8031-0079-7. 1600 BF. Te bestellen bij de uitgever, Palais des Acad^{mies}, rue Ducale 1, B-1000 Bruxelles, of bij Alain Ferraton, Charleroisesteenweg 162, B-1060 Brussel.

In 1975 kondigde Anne Rouzet in haar *Dictionnaire des imprimeurs ... s.v. Phalesius, Petrus (I)* een studie aan van Vanhulst over de muziekdrukken van de Phalesiusfamilie te Leuven. Ongeveer tien jaar later kwam dit werk klaar en tot verdriet van elke belangstellende moest nog eens zes jaar op het verschijnen ervan worden gewacht. Het boek dat nu voorligt, vormt het bibliografische onderdeel van de oorspronkelijke studie; het historisch gedeelte is in een inleiding van veertig bladzijden samengebald. De bibliothecaris en de bibliograaf vinden er globaal gezien alle wezenlijke informatie over de Leuvense muziekdrukken uit de bewuste periode.

Het korte biografische gedeelte is gesteund op gepubliceerd en gedeeltelijk op bronnenmateriaal. Rouzet heeft destijds behoorlijk gestoffeerde notities aan Petrus I en zijn zoons gewijd, met uitgebreide literatuuropgave; ik begrijp dan ook niet waarom V daar niet naar verwezen heeft. Zoveel biografische bijzonderheden brengt hijzelf niet bij.

Belangrijker is zijn analyse van de *drukker* Phalesius. Een aantal karakteristieken zijn vertrouwd maar het is goed dat ze eens op een rijtje gezet worden: het veelvuldig gebruik van het quarto oblongformaat, gebruik van steeds dezelfde lettertypen, steeds hetzelfde typografisch materiaal, drie typen sierletters, vier reeksen notentypen (van onbekende herkomst), het gebruik van Duitse neumen voor de monodische kerkzang en van Franse tabulaturen. V onderscheidt drie verschillende typen titelpagina's. Een interessante opmerking gaat over de orde waarin Phalesius zijn stempartijen heeft gedrukt en die niet noodzakelijk samenvalt met de orde van de stemmen. Zo is, in de nummers 21, 27, 36 en 81 de superius telkens een jaar later gedateerd; terecht vermoedt de auteur dat dit te maken heeft met het (te laat) verkrijgen van het privilege dat immers in de superius staat afgedrukt. Maar wat zegt ons dit over de drukorde van de andere partijen? Het 'Liber secundus' van F^{otis} 1686 is hiervan een voorbeeld: superius, tenor, quinta en sexta zijn 1555 gedateerd, contratenor en bassus 1554. Met zetten

en drukken heeft Phalesius in de aanvang enige moeite gehad, zo merkt V verder op: het systeem waarbij de tekst in een tweede drukgang wordt uitgevoerd brengt de nodige problemen mee betreffende de juiste plaatsing van de woorden onder de noten. Vanaf de jaren 70 schijnt hem dit beter te lukken.

Ook als *uitgever* wordt Phalesius onder de loep genomen. V♦♦r 1573 is hij inzake vocale muziek verantwoordelijk zowel voor origineel werk als voor ontleningen aan eerder verschenen liedbundels; hij publiceert veel religieuze muziek van reeds overleden componisten ♦n van jonge plaatselijke musici: , collector' noemt Phalesius zich en schuwt daarbij geen wijzigingen of plagiaat! Dat er over de grootte van oplagen niets bekend is, ligt in de lijn der verwachtingen. Alleen is duidelijk dat er na '69 geen herdrukken meer komen van de 'nieuwigheden'; betekent dit echter dat de oplagen groter waren? Of is er minder belangstelling voor? Elders blijkt immers dat Phalesius na een drietal jaren verkiest opnieuw te drukken eerder dan iets 'oud' op de markt te brengen. De hoofdmoot van Vanhulsts boek bestaat uit wat hij noemt een chronologische catalogus. Het heeft evenwel meer weg van een bibliografie, niet zozeer omwille van de diplomatische transcripties dan wel omdat de inhoud diepgaand geanalyseerd is en de bekende exemplaren zijn opgegeven. V heeft een groot aantal drukken de *visu* beschreven (welke is echter niet aangegeven) en een ander groot aantal op microfilm. Er zijn ruim zeventig bibliotheken in een lijst (p. 347) opgenomen, maar op welke wijze de heuristiek is gevoerd, wordt niet meegedeeld. 189 drukken zijn beschreven. De auteur heeft tal van groeperingen (zoals de verdeling in vocale en instrumentale muziek) gemaakt die Phalesius' productie en voorkeur goed belichten, en hij wijdt daar lezenswaardige beschouwingen aan. De ordening van de bibliografie is dus chronologisch; binnen elk jaar volgen resp. de religieuze vocale muziek, de profane vocale, de instrumentale. Aangezien de titelpagina's van de verschillende partijen van ♦♦n editie dezelfde zijn - enkel de stemaanduiding varieert - is stelselmatig de superiuspartij beschreven; het bestaan van andere partijen wordt daaronder op een wat cryptische vorm aangegeven evenals eventuele varianten in de andere stemmen of in de colofon. Persoonlijk heb ik behoefte aan een explicietere vermelding van al de stemmen. Over het nut van een zogenaamde diplomatische transcriptie, in het tijdperk van de fotografie, heb ik het al vaker gehad. Na de exemplaaropgave volgen de verwijzingen naar RISM, Browns *Instrumental music before 1600* en andere standaardwerken. Om duistere redenen ontbreekt hier Huys' Catalogus van de niet-F♦tis muziekdrukken aanwezig in de Brusselse KB (1965) waarin al een inhoudsopgave van de liedbundels is gegeven. V geeft dus ook stelselmatig een complete inhoudsopgave van elke bundel en geeft ook eventuele vroegere of latere edities, in de bibliografie beschreven, aan, evenals facsimile-uitgaven en studies waarin enkele pagina's zijn gereproduceerd (voor zover de gegevens binnen het bereik van V vielen). Tot en met de bibliografische schimmen (enkel in de literatuur gesignaleerd) zijn opgegeven.

Van niet te onderschatten belang zijn de registers en bijlagen die van dit boek een in velerlei opzichten een bruikbaar instrument maken: 1. de chronologisch geordende tabel stelt de gebruiker in staat snel een editie terug te vinden; 2. alfabetisch register op de edities (lees de titels); 3. alfabetisch register op de incipits, met opgave van de komponist, het aantal stemmen, het nummer van de bibliografie en het nummer van het lied; 4. alfabetisch register van de componisten; 5. lijst van de bibliotheken; 6. 24 documenten in bijlage (voorberichten van de drukker, privileges, opdrachten, gedichten, zonder hier evenwel verder op in te gaan). Tot slot volgt een literatuurlijst en de korte lijst van de afbeeldingen. Het boek is keurig verzorgd en heeft een fraaie stofwikkel. [E. C.-I.].

1748. - Henri VANHULST, *A fragment of a lost luteboek printed by Phalese (Louvain, c 1575)* in *Tijdschrift van de Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis*, 40, 1990, 2, p. 57-80, ill., mus. ,

In het Rijksarchief in Limburg in Maastricht worden drie fragmenten bewaard met gedrukte luittabulatuur; vroeger hadden ze als schutbladen gediend van een register van Nederkanne. Bij de eerste twee bladen blijkt het om een proefdruk te gaan van *Theatrum musicum longe amplissimum* (Leuven, Phalesius, 1571). Het derde blad, behorend tot een quarto oblong uitgave, is niet meteen te identificeren. Na vele mogelijkheden te hebben onderzocht kan de auteur het blad niet met zekerheid thuiswijzen maar het wel in relatie stellen met *Des chansons reduictz en tabulature de lut* (Phalesius, 1575). [E. C.-I.]

1749. - G⚡sta CARLEBERG, *Christopher Plantin och Officina Plantiniana i Finspengssamlingarna*, in *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksv⚡sen* (Stockholm), 77, 1990, p. 3-23, facs.

De Finspongcollectie in de Stadsbibliotheek Norrk⚡ping gaat o.m. terug op boekenverzamelingen van de 17de-eeuwse Amsterdamse koopman Louis de Geer (overl. 1652) en diens verwanten, wier erfgenamen zich in Zweden vestigden. Dat verklaart mede de aanwezigheid van nogal wat zeldzame drukken uit de Officina Plantiniana (9 Plantijn- en 10 Raphelengiusdrukken). Er zijn veel teksten van klassieke auteurs, maar ook bv. Kiliaans *Etymologicum* (1599). Allerzeldzaamst zijn wel de Duitse *Pompa funebris* uit 1559 (Voet 939B: dit ex.), het vijfde boek van de *Aeneis* uit 1576 (Voet 2461: geen ex. bekend!), en een boek VII en VIII van Homerus' *Ilias* (afzonderlijke drukjes uit 1588 bij F. Raphelengius te Leiden). Een keurig gepresenteerde aanvulling op de bibliografie van de Officina Plantiniana. [M. d. S.].

1750. - Alastair HAMILTON, *Franciscus Raphelengius: the Hebraist and his Manuscripts* in *De Gulden Passer*, 68, 1990, p. 105-117.

Vervolg op een eerdere studie over Raphelengius' Arabische woordenboek (zie Kroniek 15 [nr. 1396](#)) met gelijkaardige resultaten: hij was ook een belangrijk hebraïcus en zijn Hebreeuwse handschriften werden nadien ten onrechte als van Scaliger afkomstig beschouwd. [M. d. S.].

1751. - Paul VALKEMA BLOUW, *Willem Silvius' remarkable start, 1559-1562 in Quaerendo*, 20, 1990, p. 167-206.

In een merkwaardig en boeiend artikel onderzoekt Valkema Blouw nog eens het probleem van de drukker van de *Constitutiones ordinis velleris aurei* (Latijnse en Franse edities): Plantijn of Silvius. Het probleem stelt zich als volgt. Enerzijds is er de historische documentatie, de authentieke brieven die zomaar niet opzij gezet kunnen worden en waaruit blijkt dat de boeken gedrukt werden in de Officina. Anderzijds is er de typografische analyse. De initialen en bepaalde typen stemmen niet overeen met het Officina-bezit. Dus werd het niet daar maar door Silvius gedrukt. Bijgevolg vindt men de *Constitutiones* niet opgenomen in het werk van Voet. 'If, as in this case, documentary information contradicts the outcome of a typographical analysis the former should yield to the latter - words can lie, not types' (p. 173). Welnu, Valkema Blouw beweert overtuigend - maar ja men zou hetzelfde werk moeten herdoen - dat de Latijnse en de Franse edities van het Gulden Vlies typografisch (i.e. typologisch) toch in de Officina tot stand zijn gekomen. Want Plantijn bezat de *Ascendenica romaine* van F. Guyot (Index 18) en de initialen, die blijkbaar alleen bij Silvius voorkomen, bezat Plantijn eveneens tijdens zijn eerste periode 1555-1562. Zij werden echter door Silvius op de boedelveiling van 28 april 1562 aangekocht. Beide moeilijkheden zijn zo opzij gezet en de *Constitutiones* kunnen dus in Voets supplement opgenomen worden. Het volgende punt behandelt de ontstaansgeschiedenis van de *Spelen van Sinne* van 1562, Silvius' belangrijkste publikatie. Ook hier probeert de auteur op grond van typologische analyse, maar minder overtuigend, aan te tonen dat Silvius het boek helemaal niet heeft gedrukt. Begonnen door Plantijn werd het voltooid door G. Coppens van Diest en A. Tavernier. Dus W. Silvius, onze typographus regii, zou er in geslaagd zijn gedurende de eerste drie jaren van zijn carri⚡re geen enkel

boek te hebben gedrukt ! Tot slot onderzoekt de auteur nog het ontstaan van Silvius' Officina en zijn relatie met Plantijn vanaf de zomer 1563 ... [J.M.]

1752. - Lotte HELLINGA, [Recensie van] *The Dialoges of creatures moralysed: a critical edition*. Eds. Gregory Kratzmann & Elizabeth Gee. (Leiden: E.J. Brill, 1988. - xiii, 246 p. - (Medieval and Renaissance Texts; 4). - ISBN 90-0408515-7. - Fl. 75), in *The Library*, sixth ser., vol. 12, p. 348-349.

H draagt belangrijke informatie aan betreffende de invloed uitgegaan van de *Dialogus creaturarum* tijdens de tweede helft van de zestiende eeuw te Antwerpen en wijst op het belang van de **illustratie** van het boek. [E. C.-I.]

1753. - C. COPPENS, *Uit de band gesproken 9: Een Nederlander in Cambridge: Garret Godfrey in Ex Officina*, 7, 1990, p. 161-171, ill.

Zoals gebruikelijk bij C is ook dit artikel rijkelijk gestoffeerd. Eerst wordt even stilgestaan bij de rol van de Nederlandse immigranten in Engeland bij de produktie en verspreiding van boeken, bij de figuur van G. Godfrey in het bijzonder en zijn banden in het algemeen. Tweehonderd banden zijn op grond van aan hem toe te schrijven stempels bekend: twee paneelstempels, drie kleine stempels en vijf rolstempels; C beschrijft ze alle. De twee paneelstempels zijn het koninklijk wapen en de Tudorroos. Zij zijn o.m. op een band uit de Leuvense Universiteitsbibliotheek (Caa A 282) geprent; het betreft een convoluut met twee Bazelse, een Antwerpse en een Leuvense postincunabel, alle uit 1524. Bij de restauratie - de rug was al eerder vernieuwd - in 1988-89 werden de platkernen, bestaande uit maculatuur, vernieuwd met zuurvrij papier en konden de fragmenten worden bestudeerd. In appendix volgt de lijst hiervan; van de zeven items is er   bestaande uit twee bladen van NK 3179 (Van Berghen). [E. C.-I.]

Zie ook nr. [1903](#)

1754. - Georges COLIN, *L'image de saint Roch estampée sur des reliures in Le livre et l'estampe*, 37, 1991, no 135, p. 7-69, ill.

In de hem bekende **Sint-Rochuspanelen** onderscheidt de auteur drie groepen, hierbij steunend op de variante inschriften. Elk van die groepen is verder in een aantal typen onderverdeeld, resp. 2, 4 en 12. Terecht maakt hij melding van de risico's inzake typering, veroorzaakt door slechte wrijfsels c.q. foto's, die op hun beurt veroorzaakt kunnen zijn door een gesleten afdruk van het plaatstempel. De inmiddels verschenen publikatie van S. Fogelmark (cf. [nr 1713](#)) grijpt de auteur aan om het probleem van de gegraveerde of gegoten plaatstempels aan te roeren, maar er wordt verder niet op ingegaan. Hobsons artikel uit 1931 over Parijse banden vormde het uitgangspunt van deze bijdrage, het wordt niet als zodanig onderschreven maar evenmin geheel afgewezen. Terecht merkt C op dat een aantal kenmerken van de beschreven exemplaren eerder op de regio begrensd door Picardi , Deventer en Keulen dan op Frankrijk wijzen. Anderzijds is het zo dat vnl. de genoemde streek op het hedendaags bibliotheekbezit is onderzocht. Het interessante van C's bijdrage ligt in de groepering van de panelen, de beschrijving ervan, de beschrijving van de inhoud en de kenmerken van de exemplaren. Alles samen zijn er dit bijna vijftig, voorwaar niet weinig! [E. C.-I.]

1755. - Chris COPPENS, *'Vita mortalium vigilia': aantekeningen rond Viglius en het boek in De Gulden Passer*, 68, 1990, p. 89-104, ill.

Viglius ab Aytta Zuichemius (1507-1577), jurist en hoge ambtenaar, was o.m. verantwoordelijk voor de Brusselse Koninklijke bibliotheek. Bovendien was hij een bibliofiel met een ruimere belangstelling dan zijn juridisch vakgebied. C. Coppens heeft enkele banden uit Viglius' bibliotheek onderzocht en werd vooral getroffen door een fraai dubbel-ex-libris. Dat was o.m. in Duitsland bekend, maar in de Nederlanden hoogst ongewoon. Het ex-libris wordt ook iconografisch gesitueerd. [M. d. S.]

1755 . - Chris COPPENS, *De burger leest ! Leest de burger?* in *Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787*. Wetenschappelijke coördinatie Jan VAN DER STOCK. - Brussel: Gemeentekrediet: Vlaamse Gemeenschap, Administratie Externe Betrekkingen, 1991, p. 209-218, ill.

De co-productie van het Gemeentekrediet van België en de Administratie Externe Betrekkingen van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap is uitgemond in een monumentaal boek dat duidelijk als een visitekaart in het buitenland moet dienen. De wetenschappelijke coördinator is de jonge kunsthistoricus Jan Van der Stock die hiermee bewezen heeft een groots opgezet plan tot een goed einde te kunnen brengen. Het boek oogt mooi, is stevig gebonden en overvloedig geïllustreerd (met wisselende kwaliteit van reproducties). Het valt in twee delen uiteen: 1. een reeks inleidende opstellen door een schare befaamde en minder bekende historici en andere wetenschappers over een aantal facetten van het leven in de Vlaamse steden tussen 1477 en 1787, grofweg terug te voeren tot vier aspecten: het politieke, officiële leven, het economische, het socio-culturele en het leven zoals het zich binnenkamers afspeelt 2. Het catalogusgedeelte, dat met zijn 396 materiele sporen van deze stedelijke cultuur, hiervan een beeld poogt op te hangen. Zowel in de bijdragen als in de beschrijvingen komen (gedrukte) boeken of andere vormen van drukwerk aan de orde. Speciale vermelding verdient het artikel van C. Coppens die de bibliotheek van de Antwerpse stadsgrieffier, Dominicus **Wagemakers** (+ 1576) onder de loep neemt. Omdat er over lectuur in de betrokken periode nog veel te weinig onderzoek is gedaan, kon hij geen algemene synthese brengen, wat het voordeel biedt dat hier echt iets nieuws wordt gebracht. Het nadeel is evenwel dat deze bijdrage in dit boek dat een algemene stand van zaken biedt, eigenlijk verloren zit. Daarom ook is de inventaris zelf niet gepubliceerd en wordt slechts uitgebreid over methodologische principes, de rol van het boek, de man zelf en zijn bibliotheek in het algemeen.

Het indrukwekkende aantal mensen dat bij deze catalogus is betrokken, heeft de coördinatie van de teksten zeker bemoeilijkt; mij treft wat mij het meest vertrouwd is, het boek en de beschrijving daarvan. Die is weerom zeer ongelijk en onnauwkeurig; een boekspecialist bij al de andere specialisten is toch geen overbodige luxe, of wel? Te betreuren valt verder dat op de tentoonstelling geen summier lijst van de tentoongestelde stukken was te verkrijgen; wie kan zo'n zwaar boek al wandelend torsen? De bijschriften zijn, althans in Brussel (want de tentoonstelling gaat in een enigszins andere versie naar het kasteel van Schallaburg in Oostenrijk) zeer slecht leesbaar. Gelukkig blijft een mooi boek over. [E. C.-I.].

1757. - Marie-Thérèse LENGIER, *L'émision sur grand papier de la troisième édition (deuxième autorisée) de la République de Bodin*. - Bruxelles: F. Van Balberghe, 1991. - 27 p.: facsim. ; 24 cm. - (Documenta et Opuscula 14). - 350 BF. Het aantal exemplaren op groot papier van in de titel genoemde druk van Bodin (zie *Kroniek* 9 [nr. 536](#)) is sindsdien van twee op vijf gebracht. Naast dat van de UB Gent en de KB Kopenhagen wordt er ook een bewaard in de centrale bibliotheek van de Université catholique de l'Ouest te Angers, in een privécollectie te Parijs en in de KB Brussel (LP 6.803 C). Alle vijf worden de exemplaren naar band en herkomst beschreven. [E. C.-I.].

1758. - C.E. DEKESEL, *Bibliothecae Guelferbytanæ numismatica selecta: twelve highlights from the numismatic book collection in the Herzog August Bibliothek (Augusteer) in Wolfenbüttel (BRD)*. - Gandavum Flandrorum: Bibliotheca Numismatica Siliciana, 1991. - 106 p.: front., ill.; 30 cm. -(Printed in draftform in one hundred copies). Adres: Begijnhoflaan 37, B-9000 Gent. Als volbloed numismaat heeft de auteur deze privé-uitgave bezorgd naar aanleiding van het 11de internationaal numismatisch congres, gehouden te Brussel van 8 tot 12 september 1991. In de Herzog August Bibliothek is hij stelselmatig op

zoek gegaan naar de numismatische boeken. Hij maakt zich sterk om ze uiteindelijk allemaal aan een diepgaand onderzoek te onderwerpen, er de regels van de analytische bibliografie op toe te passen. Met deze uitgave wil hij aan de hand van twaalf voorbeelden (waaronder twee Antwerpse drukken) zijn werkwijze duidelijk maken. Dit onderzoek moet dan een eerste stap zijn tot wat hij noemt 'a complete comparative bibliography of the numismatic publications' van de HAB Wolfenb~~ttel~~. [E. C.-I.]

1759 - B. VAN SELM, *De Nederlandse cultuur 1601-1621 geboekstaafd in Dokumentaal*, 19, 1990, p. 177-184.

Overwegingen van een vakman bij Anna E.C. Simoni, *Catalogue of books from the Low Countries 1601-1621 in The British Library*, Londen 1990 (zie Kroniek 16 [nr. 1617](#)). [M. d. S.].

1760 - Judit V. ECSEDY, *The printer's device of the Elzeviers in Hungary in Quaerendo*, 21, 1991, p. 125-138, facs.

In tenminste achtentwintig in oostelijk Hongarije gedrukte boeken komt een variant voor van het beroemde Elzeviermerk met de tekst 'Non solus', en dat in de periode 1650-1701 (met nog een uitloper in 1718 en 1794). De vier gekende varianten wijken licht af van de bewaarde 'Nederlandse' versies. Hoe is deze merkwaardig geconcentreerde imitatie te verklaren? De auteur meent dat er wellicht moet worden gedacht aan een sterk pi~~ttistische~~ tendens, waarbij aan inhoud en vorm van de betreffende publicaties extra zorg werd besteed. [M. d. S.].

1761 - Dermot McGUINNE, *The 'Louvain Irish' printing type in De Gulden Passer*, 68, 1990, P. 119-138, facsim.

Katholieke boeken konden in de zeventiende eeuw niet in Ierland zelf worden gedrukt. Daarom hebben Ierse Franciscanen een aantal malen te Leuven religieuze handboeken en polemische teksten gedrukt. De auteur brengt een overzicht van het onderzoek naar dit lettermateriaal en het gebruik ervan tot in de achttiende eeuw. Er zijn nog veel onopgeloste raadsels in dezen. [M. d. S.].

1762 - Cis VAN HEERTUM, *Willem Christiaens van der Boxe's translation of 'The Parliament of Women' (1640) in Across the Narrow Seas ...* (cf. [nr. 1734](#)), p. 149-161, facs.

De Leidse drukker en boekhandelaar Willem Christiaens van der Boxe publiceerde in 1649 of 1650 zijn vertaling van de Engelse antifeministische satire *The Parliament of Women* (1640). Die wordt hier geanalyseerd als een typisch specimen van zijn Engelse vertaalwerk. [M. d. S.].

Zie ook nr. [2381](#)

1763 - Theo B~~gels~~, *The City of Leiden v. Jan Claesz van Dorp, bookseller in Across the Narrow Seas ...* (cf. [nr. 1734](#)), p. 99-106.

B~~gels~~ bestudeert hier een geval van repressie: de remonstrantsgezinde Leidse magistraat veroordeelde in 1618 de drukker Jan Claesz van Dorp tot een geldboete voor het drukken van opruiende pamfletten; van een der documenten in kwestie bestaan drie staten; de beschuldiging verwijst naar een exemplaar van de derde staat. Enkele maanden later zuiverde Prins Maurits het Leidse stadsbestuur van remonstrantse elementen; de Staten-Generaal en de Staten van Holland keken zelf in de volgende jaren tot 1625 (U van Maurits) scherper toe op publicaties: in die jaren verboden zij meer drukwerken dan in overeenkomstige periodes daarvoor. [W.W.].

1764. - Jean-Luc SOLERE, *Fricx, imprimeur-libraire bruxellois, et les ~~ditions~~ jans~~nistes~~ (1675-1695) in Revue de la Biblioth~~que~~ nationale,n~~o~~ 33, 1989, p. 54-59, ill.*

Onderzoek in verband met de niet gedetermineerde of onder schijnadres

verschenen jansenistische werken van de drukker Eugène-Henri, gesteund op de sierlijsten en vignetten maar ook op andere criteria. Zo blijkt dat hij heel wat werken heeft uitgegeven of verkocht maar niet gedrukt. [E. C.-I.]

1765. - Chris COPPENS & Marcus DE SCHEPPER, *Printer to Town and University: Henrick van Haestens at Louvain. With a check-list (1621-1628) in Across the Narrow Seas ...* (cf. [nr. 1734](#)), p. 107-126, facsim.

Beide auteurs gaan nader in op deze intrigerende figuur. Tegen de algemene trend in verliet Van Haestens Leiden na een beroepsactiviteit van vijfentwintig jaar en vestigde hij zich te Leuven. Zowel financiële als ideologische motieven kunnen deze verhuizing verklaren. Van Haestens genoot eerst de gastvrijheid van Lipsius' opvolger Erycius Puteanus, maar wist zich, met steun van de magistraat, binnen acht jaar een gevarieerde kring van belangstellenden op te bouwen: hij drukte zowel voor professoren en geestelijken als voor de steden Leuven en Namen. De auteurs kennen thans 77 drukken uit de periode 1621-1628 en bieden daarvan een check-list; zij onderstrepen de geringe restanten van ephemera. [W.W.]

Zie ook nr. [2370](#)

1766. - Hubert MEEUS, *'In dees spiegel zal de domme jeucht met vreucht leeren'* in *De Zeventiende Eeuw*, 7, 1991, p. 127-143.

Het anoniem verschenen Nederlands embleemboekje *Jeucht-Spieghel* (1610) is zeker het werk van dichter-uitgever Zacharias Heyns. Wat later verscheen, nog anoniemer, een met liederen uitgebreide editie: *Nieuwen Jeucht Spieghel*. Deze blijkt te zijn gepubliceerd door Jan Jansz in Arnhem in 1617, met gravures van o.a. Crispijn van de Passe sr. Een dergelijke combinatie van liedboek met gravures en liefdesembleembundel is typisch voor de eerste decennia van de Gouden Eeuw. H. Meeus beschrijft inhoud, drukgeschiedenis en literair-historische situering van beide boekjes. Uiteindelijk blijken zij terug te gaan op een Duitstalig gedrukt album amicorum (Straatsburg 1608) van de graveur Jacob van der Heyden (1573-1645): *Pugillus faciliarum iconographicarum in studiosorum (...) gratiam*. De cirkel is in 1626 weer rond wanneer Z. Heyns moraliserende bijschriften uit de 'Jeugdspiegels' in het Duits worden vertaald door Heinrich Hudemann (1595-1627). Deze exemplarische verkenning wijst nogmaals op onze geringe kennis van uitgeverspraktijken in Oostelijk Nederland - soms meer op het Duitse cultuurgebied gericht dan men vanuit Holland beseft(e). [M. d. S.]

1767. - René WEZEL, *'Fons amoris', een nog niet bestudeerde emblematische bron* in *Spektator: tijdschrift voor neerlandistiek*, 19, 1990, 2 (juni), p. 160-170. In Washington (LC) en Moskou (GPIB) bevindt zich een weinig bekend oblong embleemboekje: *Fons amoris sive emblemata amatoria*, uitgegeven door Crispijn van de Passe sr., waarschijnlijk 1618-1619, o.m. als reactie op Willem Jansz (Blaeu) die Van de Passes *Tronus Cupidinis* (1618) had beconcurrerd met een *Thronus Cupidinis, editio altera* (1618). *Fons amoris* blijkt een herziene uitgave te zijn van *Tronus Cupidinis*. Een nuttige aanvulling op H. de la Fontaine Verwey (*Uit de wereld van het boek*, dl. 3, 1979, p. 97-128). [M. d. S.]

Zie ook nr. [2372](#)

1768. - Gervase HOOD, *A Netherlandic Triumphal Arch for James I* in *Across the Narrow Seas ...* (cf. [nr. 1734](#)), p. 67-82, ill.

Bespreking van een triomfboog, bewaard in een publikatie van Richard Schilders uit 1604 (uniek ex. in de Brusselse Koninklijke Bibliotheek Albert I, afkomstig uit de collectie-Van Hulthem). Deze triomfboog vormde het aandeel van de Nederlandse ingezetenen te Londen in de huldiging van koning Jacobus I (15 maart 1604). De poort was versierd met allegorische schilderijen, waarvoor men een beroep gedaan had op twee Antwerpse schilders: Daniël de Vos en Paul van Overbeke. De opschriften werden ter plaatse geleverd door Rafael Thorius, door Jacob Cool, de neef van Ortelius, en door Simeon Ruytinck, predikant van de

Nederlandse gemeente te Londen. De architect van het geheel was Conrad Iansen, die ook de publicatie van het boekwerk bekostigde [W.W.].

1769. - Arie-Jan GELDERBLOM, *The publisher of Hobbes's Dutch 'Leviathan' in Across the Narrow Seas ...* (cf. [nr. 1734](#)), p. 162-166.

Jacobus **Wagenaar**, Amsterdams boekverkoper 1666-ca. 1678, was, via Spinozistische familierelaties, uitgever van o.m. de Nederlandse vertaling van *Leviathan* en van Jan Luykens *Duytse Lier*. Zijn boekhandel was genoemd 'Des-Cartes' en zijn merk droeg het motto 'Illustrando' - hij was een overtuigd modernist! [M. d. S.].

1770. - Werner KAYSER, *Thomas von Wiering und Erben: ein bedeutendes Kapittel hamburgischer Druckgeschichte in Auskunft: Mitteilungsblatt Hamburger Bibliotheken*, 10, 1990, p. 343-371, ill.

IDEM, *Der Verleger Thomas von Wiering (und Erben): eine Ausstellung in Hamburg in Wolfenbütteleer Barock-Nachrichten*, 17, 1990, p. 102-103.

Het boekbedrijf in de Nederlanden heeft m.n. sedert de Reformatie steeds geregelde contacten gehad met drukkers, uitgevers en boekhandelaren in Hamburg, o.m. voor Nederduitse publicaties. Thomas van Wieringen (13.3.1640 in Deventer) vestigde zich ca. 1669 in Hamburg ('im golden A.B.C.') en verwierf er een stevige positie als drukker en uitgever van nieuwsbladen en actuele publicaties. Hij overleed op 19.10.1703. Zijn erfgenamen hebben het bedrijf tot het midden van de 18de eeuw voortgezet. W. Kayser heeft hun activiteiten diepgaand onderzocht en is o.m. via contemporaine advertenties meer dan 430 pamfletten op het spoor gekomen (van 238 is er reeds een exemplaar beschreven), bijna alle bewaard in Noord- en Westeuropese bibliotheken. Tevens zijn er gegevens over 82 planodrukken (36 bewaard) en over enkele tientallen 'populaire' titels, vaak vertalingen van Nederlands materiaal (o.a. Cats), maar ook talrijke reisbeschrijvingen en andere topografische publicaties. In het totaal zijn tot op heden ca. 950 drukken gerepertorieerd (410 boeken, 455 pamfletten, 82 plano's). Kaysers artikel en tentoonstelling in Hamburg vormen de aanloop naar een geplande monografie die ook voor de Nederlandse boekgeschiedenis nuttig en inspirerend kan werken. [M. d. S.].

1771. - Christian COPPENS, *A 'De Imitatione' for Queen Christina in The Book Collector*, 39, 1990, p. 529-531, ill.

In de rubriek 'English and Foreign Bookbindings 53' bespreekt C een band rond een Imitatio-uitgave van de Imprimerie royale uit 1640. Hij komt misschien wel uit het atelier van de zg. **Cramoisy's binder** uit de jaren tachtig. De band, afkomstig uit franciscaans kloosterbezit, maakt thans deel uit van de bibliotheek van de Faculteit Godgeleerdheid van de KU Leuven. In *Campuskrant*, periodiek van de KU Leuven verscheen de Nederlandse versie, 1991, nr. 4, p. 5). [E. C.-I.]. Zie ook nr. [2236](#)

1772. - J.A. GRUYS, *Stocklists on spare pages: a neglected phenomenon in Quaerendo*, 20, 1990, p. 310-321.

In margine van het grote STCN-project wijdt Gruys een eerste bijdrage aan **fondslijsten** op overgebleven blanco pagina's achterin drukken: dertien lijsten van de Leidense drukker en boekverkoper Daniël van Gaasbeeck (actief 1655-1692). Tot nog toe is het fenomeen in Nederland slechts sedert 1668 bekend. G heeft voor de dertien lijsten elke titel nagetrokken: 82 die alle geïdentificeerd moesten worden en soms interessante en onverwachte bibliografische implicaties vertonen. Dit onderzoek is zeer de moeite waard om te worden verder gevoerd en zal vooral, zo hopen wij, een stimulans betekenen voor anderen, bibliografen en bibliothecarissen, om aan dit miskend onderdeel van de boekproductie en -handel voldoende aandacht te gaan besteden. [E. C.-I.].

1773. - Alfons K.L. THIJSS, *Van Geuzenstad tot katholiek bolwerk: maatschappelijke betekenis van de Kerk in contrareformatorisch Antwerpen*. - Turnhout: Brepols, 1990. - 250 p., 8 p. pl.; 19 cm. - ondertitel omslag Antwerpen en de **Contrareformatie**. - ISBN 90-72100-28-X. BF 750.

Met dit boek wil de auteur de werking van de Contrareformatie in de stad Antwerpen belichten vanuit andere dan de traditionele (dogmatisch-institutionele) invalshoeken. Hij benadert de maatschappelijke evolutie na 1585 (einde van de protestantse machtsdroom in de Zuidelijke Nederlanden) vanuit sociaal-economisch in cultuurhistorisch perspectief. Gebaseerd op een diepgaande kennis van archivalische en gedrukte bronnen slaagt hij erin een genuanceerd synthetisch beeld te schetsen van de evolutie in een (groot)stedelijke microcosmos waar uiteenlopende invloeden heterogeen worden verwerkt. Uitgelezen middelen tot maatschappelijke en religieuze beïnvloeding waren beeldende kunst en het (gesproken en geschreven) woord. Met name de samenvloeiing van beide elementen in devotieprenten vormde de basis voor een diepgaande en wijdverspreide religieuze beeldvorming.

Boekhistorische aspecten komen aan bod in Hoofdstuk IV: 'Het arsenaal van de geloofsverdediging' (p. 97-125), m.n. de onderdelen 'Miljoenen devotieprenten' (over suffragia en andere religieuze grafiek) en 'Het boek, een machtig medium' (boekillustratie, devote teksten en liedbundels, de spreiding van leesvaardigheid etc.). Ook Hoofdstuk VI: 'Naar een ander cultuurpatroon' is van belang, inz. gegevens over 'Lectuur en de culturele eigenheid van de lagere klassen' (p. 178-185). Bibliografische informatie en noten volgen op de vlot geschreven tekst. Het boek is keurig verzorgd en geïllustreerd. Enkel een register ontbreekt. Dankzij deze geslaagde verkenning beschikken wij thans over een fraaie situatieschets en een genuanceerd kader om verder gericht onderzoek te doen. Er is immers zeer weinig uitvoerig of recentelijk geanalyseerd bronnenmateriaal gepubliceerd. Wie waren de uitgevers van die devotieprenten en vrome teksten? Waar vinden wij exacte en ruime informatie over oplagen en andere bedrijfseconomische aspecten? Wat was het concrete boekenaanbod (gedifferentieerd naar plaatselijke sociale gegevens en naar periode)? De *Bibliotheca Catholica Neerlandica Impressa* uit 1954 is na 35 jaar intensief gebruik aan aanvulling toe (uitgebreidere beschrijvingen, recentere exemplargegevens en vooral bibliografische extra-ontsluiting als bv. registers op drukkers en uitgevers). Daarnaast is er nog veel onontgonnen archiefmateriaal over productie (m.n. over de Moretussen) en receptie (zoals de bibliotheekinventarissen bij Duverger Kroniek 16 [nr. 1615](#)). De auteur van 'Antwerpen en de Contrareformatie' moge in deze overwegingen een aansporing vinden om detailonderzoek voort te zetten en te stimuleren. Hij beschikt over het nodige materiaal (getuige de illustraties bij zijn studie) en weet als geen ander de weg in contrareformatorisch Antwerpen. [M. d. S.].

1774 - Piet VISSER, *Van offer tot opera: doopsgezinden en kunst in de zeventiende eeuw: tentoonstelling ter herdenking van de 350 jaar geleden tot stand gekomen vereniging van Vlaamse, Friese en Hoogduitse doopsgezinden te Amsterdam*. Van 27 oktober tot 24 november 1989. - Amsterdam: Universiteitsbibliotheek (Algemene Bibliotheek), 1989. - 57 p.: ill. ; 22 cm. - ISBN 90-6125-432-9.

Fascinerend overzicht van de literaire en artistieke productie van doopsgezinden in Nederland (Van Mander en Vondel !). Tevens een schets van het dopers boekbedrijf (p. 52-54). [M. d. S.].

1775. - Edith BAYLE, Agnès BRESSON & Jean-François MAILLARD, *La bibliothèque de Peiresc: Philosophie*. - Paris: CNRS, 1990. - 143 p. 24 cm. ISBN 2-222-04517-7. 95 FF.

De bibliotheek van Peiresc (1580-1637) is door zijn tijdgenoten op zowat zesduizend banden geschat. Er bestaan twee handgeschreven inventarissen

(Carpentras, Bibl. Inguimbertaine, ms. 640; Aix-en-Provence, Bibl. M^ojanes, ms. 1218) die grotendeels maar niet geheel parallel zijn. Deze eerste aflevering is aan de wijsbegeerte in de ruime zin gewijd; behalve Franse drukken is voornamelijk de boekproductie uit Duitsland, de Nederlanden en Zwitserland goed vertegenwoordigd. In een tweede aflevering komen kunsten en wetenschappen aan de orde. Een twintigtal drukkers uit de Nederlanden zijn in de catalogus aanwezig. De betrekkelijk korte beschrijvingen zijn gevolgd door de verwijzing naar de twee inventarissen en desgevallend de huidige bewaarplaats van een van de banden met het monogram van Peiresc. [E. C.-I.]

1776. - Jonathan I. ISRAEL, *Propaganda in the making of the Glorious evolution in Across the Narrow Seas ...* (cf. [nr. 1734](#)), p. 167-177.
Ontstaans- en drukgeschiedenis van **Willem III's Declaration** (1688), maar vooral een pleidooi voor meer aandacht voor deze constitutionele sleuteltekst. [M. d. S.]

1777 - Jeroom VERCRUYSSSE, *R^oflexions sur l'identification des fausses marques* in *Le livre et l'estampe*, 36, 1990, p. 163-178.
Het werk van R.A. Sayce over zetpraktijken en de localisering/datering van gedrukte boeken (Oxford 1979) is door V als leidraad gebruikt bij de bestudering van het werk van de te Amsterdam gevestigde Geneefse drukker Marc-Michel Rey (1746-1780). Vijf punten zouden voor de **descriptieve bibliografie** moeten worden onderzocht: de signaturen, de custoden, de paginering, de (Engelse) 'press figures' en de dateringswijze. Echter, zo stelt V terecht, moeten hierbij betrokken worden: de ornamenten, de lettertypen, het papier. Goede methodologische bijdrage. [E. C.-I.]

1778. - Claude SORGeloos, *Le livre dans les Pays-Bas autrichiens et Li^oge. Une esth^otique rocaille ?* in *otudes sur le XVIIIe si^ocle, 18, 1991, p. 139-150.
De algemene vraagstelling van dit boek is of de Rococo en zijn zuiderse variant, de Rocaille, mogen beschouwd worden als een volwaardige stijl, dan wel of ze moeten worden herleid tot een vorm van 'Sp^otbarock'. Sorgeloos richt zijn aandacht hierbij op de **esthetica** van het boek, om zich af te vragen of ook zij de invloed van de Rococo heeft ondergaan.
Wat de *boekversiering* betreft is deze invloed onmiskenbaar, en heeft ze zich trouwens veel langer doen voelen dan de 'offici^ole' Rococo-periode (1720-1750). De *boekbanden* werden versierd met meer soepele en elegante motieven, maar van overdaad was er in de Zuidelijke Nederlanden zeker geen sprake. Althans niet in de achttiende eeuw, want in de negentiende eeuw kende de Rocaille-bindkunst er een ware *vogue*. In de *supra-libros* en de *ex-libris* uitte de Rococo zich aanvankelijk uitsluitend in het decor van de wapens, waar asymmetrie en een effect van beweging werden gesuggereerd. Later werd het schild zelf asymmetrisch, wat soms ten koste ging van de klassieke regels van de heraldiek. Rococo en Rocaille hebben zich m.a.w. zeker laten voelen in de wereld van het boek. Maar het zou te ver gaan om te spreken van h^ot Rococo-boek. Een boek was het resultaat van ploegarbeid, en dat maakte de uniforme toepassing van o^on stijl volgens Sorgeloos praktisch onmogelijk. Elke ambachtsman interpreteerde die stijl naar eigen goeddunken en schrok er niet voor terug om ze te vermengen met barokke of neo-klassieke elementen. [P.D.]*

1779. - Frits KNUF, *For Anna* in *Across the Narrow Seas* (cf. [nr. 1734](#)), p. 207-209, ill.
Korte voorstelling van een uitzonderlijk exemplaar van een gelegenheidsdruk van Theodorus **Crajenschot** uit 1770. [M. d. S.]

1780. - Raf VAN LAERE, *Een 'eigentijdse' Luikse boekband uit de 18de eeuw* in *De Boekenwereld*, 7, 1991, p. 111-113, ill.

Op last van uitgever of boekhandelaar vervaardigde 'standaard'banden zijn vrijwel nooit het voorwerp van onderzoek geweest; als alleenstaand geval heeft zo'n band inderdaad ook niets of niet veel te vertellen. Nauwkeurig in de tijd te situeren standaardbanden zouden stelselmatig moeten bekend worden gemaakt omdat deze chronologische aanknopingspunten verdere studie pas mogelijk maken. In deze korte bijdrage worden vier dergelijke banden gepresenteerd (rond een druk van Evrard Kints, 1740-1741): maculatuur in de banden, afkomstig van verschillende drukkers (1734 tot 1747), wijst op een bindersatelier dat vermoedelijk niet dat van de drukker Kints is. Het betreft volleren banden met goudgestempelde rug en titelschild. Goed geïllustreerd kort artikel dat aanzet tot kijken en nadenken. [E. C.-I.].

1781. - Ernst BRACHES, *The first years of the Fagel Collection in Trinity College, Dublin in Across the Narrow Seas ...* (cf. [nr. 1734](#)), p. 189-196, ill. Details over aankomst en opstelling in Trinity College Library van de schitterende aanwinst uit 1802: de bibliotheek van de Nederlandse diplomaat Hendrik Fagel (1765-1838) (zie *Kroniek* 14 [nr. 1248](#)). [M. d. S.].

1782. - Claude SORGeloos, *La bibliothèque des États de Hainaut in Le livre et l'estampe*, 37, 1991, nr. 135, p. 91-198. In 1782 achtte baron Lancelot-Ignace-Joseph de Gottignies het absoluut noodzakelijk dat de Staten van Henegouwen zouden kunnen beschikken over een eigen bibliotheek, die hun werkzaamheden moest leiden. Hijzelf schonk 17 banden uit zijn imposante collectie, en wist anderen te overhalen om zijn voorbeeld na te volgen. Toen de bibliotheek in de jaren van de Franse overheersing werd verbeurd verklaard en opging in de bibliotheek van de *Ecole centrale* van Bergen, omvatte zij 214 titels. Dat is niet veel, maar uit verschillende getuigenissen blijkt dat ze kwalitatief op een zeer hoog niveau stond. In 1811 werd de collectie toegankelijk gemaakt voor het publiek in de Stadsbibliotheek van Bergen, die in 1966 haar hele verzameling afstond aan de plaatselijke universiteit. Van de collectie zijn drie laat achttiende-eeuwse inventarissen bewaard. Dat stelt Sorgeloos in staat om de bibliotheek te reconstrueren. Hij ontleedt 17 verder heel gedetailleerd naar inhoud en herkomst, en maakt een - misschien wat overbodige - vergelijking met enkele privé-bibliotheeken. [P.D.].

1783. - Claudine LEMAIRE, *La comtesse Anne-Philippine-Thérèse d'Yve: Figure de proue de la révolution brabanconne et grande bibliophile 1738-1814* in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 61, 1990, p. 121-142. De vrijgevochten gravin d'Yve stond in contact met talrijke kopstukken van de Brabantse Omwenteling. In haar correspondentie verspreidde zij al wat haar informanten haar vertelden, wat haar - samen met haar vurig temperament - maakte tot één van de katalysatoren van de opstand tegen Oostenrijk. Uit haar correspondentie blijkt ook hoeveel ze heeft bijgedragen tot de verspreiding van de pamfletliteratuur in die dagen. Zo beloofde de Gentse drukker De Goesin haar vier exemplaren van elk pamflet dat bij hem van de pers kwam, als de gravin hem maar op de hoogte hield van 'chaque nouveauté imprimé'. De gravin kwam overigens meer dan eens zelf voor in die pamfletten, als heldin of als slachtoffer. Het artikel eindigt met de aankondiging van een vervolg, waarin meer over haar privé-bibliotheek zal worden onthuld. [P.D.].
Zie ook nr. [2258](#)

1784. - Paul G. HOFTIJZER, *Nederlandse boekverkopersprivileges in de achttiende eeuw: Kanttekeningen bij een inventarisatie* in *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 22, 1990, p. 159-180. Het is kenmerkend voor de Republiek dat de verlening van privileges aan uitgevers en auteurs niet zozeer een controlemiddel was op de boekproductie. Daarvoor was de macht te weinig gecentraliseerd, en de invloed van de

gereformeerde kerk te beperkt. Vanaf het begin van de zeventiende eeuw werden privileges alleen nog verstrekt ter bescherming van het kopijrecht. En nog in de zeventiende eeuw gaven de Staten-Generaal deze nationale bevoegdheid uit handen aan de Staten van Holland, waar trouwens de meeste en invloedrijkste boekverkopers waren gevestigd.

P.G. Hoftijzer werkt aan een inventarisatie van alle privileges die vanaf het ontstaan van de Republiek tot aan haar einde zijn verleend door de Staten-Generaal en door de Staten van Holland. Na enkele meer algemene beschouwingen over de octrooien en over de methodologische problemen die ze oproepen voor de boekhistoricus, stelt hij hier een eerste onderzoeksresultaat voor: een telling en analyse van de privileges die de Staten van Holland hebben verleend in de achttiende eeuw. Het zijn er maar zo'n 750. Het aantal gepriviligieerde uitgaven kan men dan op ongeveer 1000 schatten, wat bijzonder weinig is in vergelijking met de ca. 45.000 door François Furet voor Frankrijk geregistreerde titels.

Hoewel Hoftijzer waarschuwt voor te snelle gevolgtrekkingen ten aanzien van produktie en consumptie van het Nederlandse boek, heeft hij zijn gegevens hier geordend en geïnterpreteerd. Opvallend is dat men van de 'desacralisation' in de Franse boekproduktie geen echo hoort in de Republiek. Andere cijfers bevestigen dan weer de toename van het aantal publicaties in het Nederlands ten koste van het Latijn en het Frans. De ontleding van de groep octrooibezitters en de groei van het relatieve aandeel van *octrooiverlengingen* (tegenover een dalend aantal privileges voor *nieuwe* uitgaven) zijn een graadmeter voor de neergang en verstarring van het Nederlandse boekbedrijf op het einde van de achttiende eeuw. [P.D.].

1785. - P.G. HOFTIJZER, *Business and pleasure: a Leiden bookseller in England in 1772 in Across the Narrow Seas ...* (cf. [nr. 1734](#)), p. 178-187, ill.

Johannes **Luchtmans** (1726-1809), vooraanstaand Leids uitgever, bezocht in 1772 Engelse collega's, als zakenman en als toerist. Zijn reisaantekeningen laten ons over zijn schouder meekijken. [M. d. S.].

1786 - Pierre DELSAERDT, *In de achterkamer van een veilinghuis: de registers van de Leuvense boekverkoper J.F. van Overbeke (1727-1810) in Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 22, 1990, p. 133-157.

Belangrijke studie over regionale veilingen, m.n. aan de (Oude) Universiteit Leuven. De bewaarde normatieve gegevens werden getoetst aan reacties bewaard in het Universiteitsarchief (ARA), maar vooral aan een fascinerende, welhaast onbestudeerde, eersterangsbron: de veilingregisters van Jan Frans van Overbeke, pedel, stads- en universiteitsdrukker en boekverkoper te Leuven. Deze veilde van 1757 tot 1796. Registers zijn bewaard (zeven banden in het Universiteitsarchief K.U.Leuven, een achtste in de Kon. Bibliotheek te Brussel) voor de periodes 1762-1796 en bevatten gegevens over verkopers, opbrengst en kopers van de geveilde boeken. Als eerste ontsluiting werden grafieken opgesteld over het aantal veilingen per decennium en per maand, en over de herkomst van de bibliotheken. De samenstelling van een veiling wordt in concreto geanalyseerd aan de hand van de bibliotheek van de Leuvense theoloog Petrus Ignatius de Bisschop (1717-1780). Bewezen kon worden dat slechts 26% van de op diens naam geveilde boeken uit De Bisschops privé-bibliotheek stammen; de rest was door de veilinghouder toegevoegd. Verder verfijnd onderzoek zal een grondige bijdrage kunnen vormen tot de boekgeschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden. [M. d. S.].

Zie ook nr. [2389](#)

1787. - Jan ROEGIERS, *Un jansniste devant la révolution: les avatars de Josse Leplat de 1787 à 1803 in 'Houd voet bij stuk'. Xenia iuris historiae G. van Dievoet oblata*. Ediderunt F. Stevens et D. van den Auweele. - Leuven: K.U.Leuven, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Afdeling Romeins Recht en Rechtsgeschiedenis, 1990, p. 75-103. - ISBN 90-800576-1-4. BF 1.850.

Josse Leplat (1732-1810), hoogleraar kerkelijk recht aan de oude Leuvense universiteit, jansenist en jozefist, kan er niet van worden beschuldigd zijn leven in een ivoren toren te hebben gesleten. Hij kwam volmondig uit voor zijn anti-ultramontaanse opvattingen en kwam daardoor in de rumoerige jaren 1780-90 geregeld in een hachelijke situatie.

J. Roegiers gebruikte Leplats onuitgegeven correspondentie met de leiders van de jansenistische internationale (Gabriel Dupac de Bellegarde, nadien J.B.S. Mouten) om een erg levendige biografie samen te stellen. Het zal de lezers van deze kroniek niet verwonderen dat in Leplats brieven ook heel wat informatie zit over de publikatiewoede van de jozefistische activist. Meer bepaald ontmaskert hij zich als de auteur van enkele beruchte anonieme pamfletten die verschenen rond de Brabantse Omwenteling. Leplats oudste zoon Victor-Alexandre-Christien blijkt dan weer de ware auteur te zijn van schotschriften die tot nu toe aan zijn vader werden toegeschreven. Deze bijdrage is m.a.w. niet alleen bedoeld voor politieke-, rechts- en kerkhistorici. Het is ook nuttige lectuur voor bibliografen. [P.D.]

1788. - R.H. VERMIJ, *Een aantekening over de schrijver van 'Les voyages de Jacques Massé' (1710)* in *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 22, 1990, p. 111 - 115.

Het boek '*Voyages et aventures de Jacques Massé*' (Bordeaux [Den Haag], 1710) is één van de meer bekende staaltjes van de achttiende-eeuwse literaire onderwereld, meer bepaald in het genre van het imaginaire reisverhaal. Het werd vanzelfsprekend anoniem gepubliceerd, en als schrijver wordt algemeen Simon Tyssot de Patot aangeduid. In een brief aan Prosper Marchand schreef J. de Beyer dat hij niet geloofde aan het auteurschap van Tyssot de Patot. Daarmee weten we echter nog niet wie het boek wel heeft geschreven. Als mogelijke auteur suggereert Vermij een zekere Macé, obscuur schrijvelaar van ondermeer *Le Prosolite en belle humeur* en van *Les trois justaucorps*. [P.D.]

Zie ook nr. [1967](#)

1789. - B.P.L. LAGARRIGUE, *La correspondance inédite de Charles Pacius de La Motte (1667?-1751): source remarquable pour l'histoire du livre et du journalisme de la première moitié du XVIIIe siècle* in *Lias*, 17, 1990, p. 147-162.

In Kroniek 16, [nr. 1650](#) kwam deze hugenoot, die zich na 1685 in Amsterdam vestigde als corrector en literaire agent, al uitgebreid aan bod. Lagarrigue gaat in deze bijdrage meer in het bijzonder in op zijn briefwisseling, die bewaard is in de bibliotheek van de *Société Historique du protestantisme français* (Parijs). Hier worden de brieven chronologisch gerangschikt op naam van de correspondent. Het grootste belang van deze briefwisseling ziet Lagarrigue in het feit dat ze de identificatie mogelijk maakt van heel wat anonieme auteurs van de *Bibliothèque raisonnée des ouvrages de savans de l'Europe*, waarvan De La Motte redactiesecretaris was. In een tweede lijst volgen daarom alle ontmaskeringen die ze heeft kunnen vaststellen. De Franse journalistiek in de Verenigde Provinciën heeft weer één van haar geheimen prijsgegeven. [P.D.]

1790. - P.J. BUIJNSTERS, *Spectatoriale geschriften. - Utrecht: HES, 1991. - 120 p.: ill.; 21 cm. - (Hes literatuur) - ISBN 90-6194-018-4. Fl. 22, 50.*

Het **spectatoriale weekblad** ontstond vrijwel gelijktijdig in Engeland (1709, door R. Steele en J. Addison) en in de Republiek (1711, J. van Effen). Het eigen profiel van dit nieuwe genre ten opzichte van de drie bestaande vormen van bladen (nieuwstijdingen, geleerdenjournaals en satirische tijdschriften) lag in de economie van de taalmiddelen, in het zoeken naar evenwicht tussen moralisatie en geestige scherts, en in de anonimiteit van de auteurs. De spectator verspreidde zich vooral in Engeland, in Duitsland en in Nederland, en werd verder gekenmerkt door een uitgesproken internationaal karakter. Niet alleen waren er veel vertalingen over en weer, maar ook sierden de spectators van Justus van Effen ondermeer de

bibliotheek van koningin Ulrika Eleonore van Zweden.

Over deze door literatuurhistorici verwaarloosde bladen heeft P.J. Buijnsters een bijzonder goed gedocumenteerde en toch lichtvoetige synthese geschreven. Hij beperkt zich daarbij niet tot een voor de hand liggende analyse van de literaire aspecten en van de ideologische achtergrond van de spectators. Als een ware antropoloog gaat hij ook in op het belang van het koffiehuis en van de bloeiende genootschapscultuur voor de ontwikkeling van het genre. Bovendien schenkt hij ook de nodige aandacht aan de speciale vorm van communicatie tussen de schrijver en de lezers van het spectatoriale geschrift. Voornamelijk door de opname van talrijke lezersbrieven maakte de redacteur een einde aan de traditionele, gedwongen zwijgzaamheid van de lezer. Het gaat hier m.a.w. om een integrale literair-historische studie. Ze wordt afgerond met een chronologisch overzicht van (1) oorspronkelijk Nederlandse, (2) Zuidnederlandse en (3) in het Nederlands vertaalde spectators. Van elke titel worden plaats en jaar van uitgave en (indien mogelijk) de hoofdauteur vermeld. Voor de vertaalde bladen wordt tevens de vertaler aangeduid. In een op p. 104 aangekondigde 'descriptieve bibliografie annex geschiedenis van de spectatoriale geschriften in Nederland' mogen we hiervoor een precieze verantwoording verwachten. [P.D.].

1791. - Luc FRANCOIS, *Progressief en cultuurbewust. Prototypes van de Gentse burgerij eind 18de-begin 19de eeuw* - Brussel: Facultés Universitaires Saint-Louis, 1990. - 92 p. ; 25 cm. - (Cahiers van het Studiecentrum 18de-eeuwse Zuidnederlandse Letterkunde; 5). - Besteladres: Facultés Universitaires Saint-Louis, Kruidtuinlaan 43, B-1000 Brussel (375 BF of 20 Fl.).

De auteur schetst de politieke, sociale en culturele achtergronden van drie Gentse figuren: twee publicisten (Jozef Cannaert, 1768-1848, en Karel Broeckaert, 1767-1826) en één bibliofiel (Karel van Hulthem, 1764-1832). Ondanks uiteenlopende individuele ervaringen deelden de drie generatiegenoten toch een gematigd progressieve politieke opstelling en een actieve interesse voor een deelname aan het **culturele leven** in de Zuidelijke Nederlanden. Het is wel goed om wat meer te vernemen over de achtergronden van 'burgers' die van zo dichtbij betrokken waren bij de boekenwereld, maar persoonlijk had ik een wat meer expliciete vraagstelling en een meer synthetische verwerking gewenst. [P.D.].

1792. - Jan VAN KIMPEN, *Over het ontwerpen en bedenken van drukletters*. [Vertaling: Huib van Krimpen]. - Amsterdam: De Buitenkant, 1990. -163 p.: facs. ; 19 cm. Fl. 42, 50 (luxe-ed. Fl. 175).

Jan van Krimpen heeft de meeste van zijn artikelen over letter en typografie in het Engels, in soms moeilijk toegankelijke tijdschriften gepubliceerd. Zijn zoon heeft de uitstekende idee gehad een aanvang te maken met de gebundelde uitgave hiervan, vakkundig in het Nederlands vertaald. Deze is gemaakt met de lezer van nadenken voor de geest: de vertaler heeft het wenselijk geoordeeld niet spaarzaam te zijn met verhelderende aantekeningen en een soepeler taalgebruik. Dit eerste deel is oorspronkelijk onder de titel 'On designing and devising type' in 1957 verschenen. Wij ontmoeten er de Lutetia, de Griekse Antigone, de Roman, de Romulus, de Cancellaresca en andere lettertypen. Een mooi en leerrijk boekje. [E. C.-I.].

1793 - Ernst BRACHES, *The Scheffers type* in *Quaerendo*, 20, 1990, p. 262-309, ill.

Zeer instructieve bijdrage. Johannes I Enschedé verwierf in 1786 een (niet-complete) set van een letter (Augustijn Romein), vervaardigd met matrijzen uit het bezit van de drukker Jacobus Scheffers te 's-Hertogenbosch. Hij nam aan dat deze letter afkomstig was van Peter Schoeffler uit de prille beginperiode van de boekdrukkunst. Rond 1900 werd deze set aangevuld voor modern gebruik In de *Fonderies de caractères* van Charles Enschedé (1908) werd deze moderne versie aangewend voor de 'facsimile' van een Italiaanse druk uit 1488. Dit type

werd voorts met succes gebruikt voor bibliotheekdrukken, zo voor vijf publicaties van De Zilverdistel (1913-1915, vooraleer Van Royen een eigen pers bezat). De Engelse bibliograaf A.F. Johnson achterhaalde dat het oudste gebruik van de oorspronkelijke set uit 1527 dateerde, bij de Keulse drukker Peter Quentell. En ook aan de blik van mej. M.E. Kronenberg was in 1943 de eigenaardige samenstelling van dit amalgaam niet ontgaan, waartegen zij in duidelijke bewoordingen stelling nam. Deze Augustijn Romein, die in colofons voorgesteld werd als 'de letter van Petrus Schoeffer van Gernsheim' heet in de toekomst beter, zoals Braches voorstelt, 'Scheffers', niet 'Schoeffer'. [W.W.].

1794. - F.R.H. SMIT, *De Senaatscommissie 1914 en de voorbereiding van het derde eeuwfeest der Groningse Universiteit in Bibliotheek, wetenschap en cultuur: opstellen aangeboden aan mr. W.R.-H. Koops by zijn afscheid als bibliothecaris der Rijksuniversiteit te Groningen*. - Groningen: Universiteitsbibliotheek, 1990, p. 539-556, ill. (cf. Kroniek 16 [nr. 1546](#)).

Een van de taken van de Senaatscommissie was het uitgeven van een waardig gedenkboek; de stuwende kracht hierachter was Huizinga. Mede dank zij een twaalfstal brieven van Huizinga aan Sjoerd de Roos, wiens pas gecreëerde Mediaeval de eerste Nederlandse letter was sedert die van Fleischman in 1761, is de hele wordingsgeschiedenis van het boek *Academia Groningana MDCXIV-MCMXIV* verteld. Het hele proces van de **boekverzorging** is te volgen van de verschillende aanbiedingen door uitgevers tot en met de publikatie door Noordhoff. Boeiend en instructief! [E. C.-I.].

1795 - Reinold KUIPERS, *Gerezen wit. Noties bij boekvormelijks en zo.* - Amsterdam: Em. Querido, 1990. - 183 p.: ill.; 20 cm. - ISBN 90-2147235X. Fl. 30.

Kuipers (1914) leidde de uitgeverij van de Arbeiderspers (1946-1960) en was daarna directeur van Querido (1960-1979). *Gerezen wit* (tegelijk de naam voor Kuipers' vaste rubriek in *Het oog in 't zeil*) bundelt een aantal verspreide bijdragen uit de periode 1978-1988. De auteur, met zijn grote aandacht voor de boekvorm, verschaft inside-informatie, meestal uit zijn herinnering puttend. Moeiteloos somt hij op welke typografische ontwerpers bij welke uitgeverijen tijdens het interbellum werkzaam waren. Wat hij met typografische blik schrijft over Richard Minnes *In den zoeten inval* (de edities 1926 en 1927) verdient alle aandacht: de teruggehouden eerste druk heet 'zielig slecht gedrukt' en bij een vergelijking tussen de twee edities worden 'zo'n tachtig veranderingen' geconstateerd. Speciale belangstelling heeft Kuipers, als Groninger, behouden voor de Groningse uitgeverij Ebonhaizer, waarin H.N. Werkman betrokken was. Als voornaamste **boekvormers** van deze eeuw gelden in Kuipers' ogen: Jan van Krimpen, Giovanni Mardersteig en Jan Tschichold; hij acht de Roman als Van Krimpens meest volmaakte letter. [W.W.].

1796. - Matthieu LOMMEN, *De grote Vijf: S.H. de Roos, J.F. van Royen, J. van Krimpen, C. Nypels en A.A.M. Stols*. - Zutphen: Böhmann-Ubbons Papier, 1991. - 62 p.: ill.; 21 cm. - ISBN 90-71180-16-6. Te verkrijgen bij Böhmann-Ubbens, Postbus 33, NL-7200 AA Zutphen.

De 'grote vijf' hebben het gezicht van typografisch Nederland bepaald in de eerste helft van deze eeuw. Maar een 'beweging' hebben zij nooit gevormd: daarvoor waren de verschillen in leeftijd en opvattingen over **typografie** te groot. De auteur biedt een chronologisch overzicht van de reacties over en weer op elkaars werk, zoals die vooral tot uiting komen in recensies en tijdschriftartikelen. Wat zeer duidelijk is: hoe Van Krimpen zich afzet tegen de meer versierende typografen De Roos, Van Royen en Nypels. Achterin is zeer overzichtelijk een kroniek van telkens een bladzijde per figuur gegeven, waar alle belangrijke data aan te treffen zijn.

Het boek is, zoals wij dat gewend zijn, fraai geïllustreerd en verzorgd gedrukt

door de Walburg Pers. [W.W.].

1797. - Jos **Leonard** (1892-1957): *de moderne jaren: (catalogus bij de tentoonstelling in het ICC*. Redactie catalogus: J.F. Buyck, Eric Pil, Greta Van Broeckhoven). - (Antwerpen): KMSK/ICC, 1991. - 16 p.: omslag, ill.; 42 cm. - In losse vellen. - 100 BF. Te verkrijgen bij het Internationaal Cultureel Centrum, Meir 50, B-2000 Antwerpen.

Poging tot een status quaestionis van de artistieke activiteit van de veelzijdige kunstenaar uit Antwerpen, Jos Leonard, schilder, graficus, typograaf, ontwerper, reclametekenaar. In deze tentoonstelling is vnl. aan de vroege periode aandacht besteed, toen hij in de kring van Van Ostaijen, Paul Joostens, Floris Jaspers, Jozef Peeters verkeerde. Als 'man van het boek' verzorgde Leonard boekomslagen, boekillustratie (ook van tijdschriften), boekverzorging en publiciteit; hij werkte een tijdlang samen met de drukker Willy Godenne te Mechelen, waar zij in Studio Novio o.m. veel smoutwerk leverden, steeds in de strenge, sobere typografie eigen aan het Constructivisme en De Stijl. Dit aspect is door Van Broeckhoven belicht. Zeer verdienstelijke aanzet tot een aangekondigde uitvoeriger publikatie die de miskende Leonard recht zal moeten laten wedervaren. [E. C.-I.].

1798. - Huib VAN KRIMPEN, *De Drukkers Jaarboeken van Berend Modderman in De Boekenwereld*, 7, 1990-1991, p. 123-138, ill.

Boeiende analyse naar vorm en inhoud van deze *Jaarboeken* (verschenen te Amsterdam in 1906, 1907, 1908 en 1910). Boek- en bandversiering in 1907 waren van de hand van S.H. de Roos; ook aan het nummer van 1910 heeft hij meegewerkt; voor de jaargang 1908 werd hij afgelost door Georg Rueter. Er waren drie groepen artikelen: over de esthetiek van het drukken, over stromingen en persoonlijkheden in het buitenland, over technische kwesties. Naast Modderman was als mede-redacteur zijn zwager J.W. Enschedé actief. Onder de medewerkers treffen wij aan: pater Bonaventura Kruitwagen, Th. Molkenboer en ook de Antwerpse drukker P. Buschmann. De auteur besteedt gepaste aandacht aan de advertenties in de jaarboeken die zich vooral tot de drukkerswereld richtten: advertenties voor letter, machines, papier en inkt. Mogelijk zijn de jaarboeken ook in handen gekomen van de oprichters van de Zilverdistel. [W.W.].

1799. - 'Beste Sander, Do it now!.. briefwisseling J. Greshoff -A.A.M. **Stols**. Deel 1, 1922-1941. Bezorgd door Salma CHEN en S.A.J. VAN FAASSEN. - 's-Gravenhage: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, 1990. - XXVIII, 696 p.: ill.; 24 cm. - (Achter het Boek; 24). - ISBN 90-72731-02-6. FL 65.

Zeer belangrijke uitgave van 659 documenten (brieven, briefkaarten, prentbriefkaarten, telegrammen en een adreswijziging) uit de correspondentie Greshoff-Stols, bewaard in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum (een ander deel van de correspondentie bevindt zich in de stadsbibliotheek te Haarlem); 461 stuks zijn van de hand van Greshoff, 198 afkomstig van Stols. Zoals zo dikwijls is de correspondentie niet in haar geheel bewaard gebleven: uit de beginperiode zijn er alleen brieven van Greshoff aanwezig, in latere jaren overwegen die van Stols. In de 'Verantwoording' stellen de editeurs dat zij de correspondentie tussen Greshoff en de uitgever Stols openbaar maken: correspondentie uit de tijd nadat Stols zijn uitgeefactiviteit had gestaakt, wordt niet opgenomen.

Als geheel vormt deze uitgave voor boek- en literairhistorici meeslepende lectuur. Aanvankelijk valt vooral het grote enthousiasme van Greshoff op, die Stols overstelt met adviezen en plannen; ook is hij zeer positief over Stols' werk: kritiek valt aanvankelijk nauwelijks. Wanneer de brieven later heen en weer gaan over boeken die in de maak zijn, heeft de lezer de indruk lijfelijk aanwezig te zijn. Dat is zowel te danken aan de ongedwongen, zeer natuurlijke briefstijl als aan de behandelde ontwerpen: het boekenmaken komt tot in alle details ter sprake. Voor de praktische wordingsgeschiedenis van de door Stols in het interbellum

uitgegeven boeken is deze uitgave een goudmijn.

Elke brief is zorgvuldig geannoteerd; ook aan illustraties is niet gespaard in de traditie van de reeks *Achter het Boek*. Het uitvoerig register neemt ook lettertypes en papiersoorten op. In bijlage volgen overzichten van Greshoffs boeken, die bij Stols (of Boosten & Stols) verschenen, en van de door Stols uitgegeven reeksen (tot 1945). [W.W.].

1800. - Jozef WEYN, *De typografie als   in der schone kunsten: Henry van de Velde en het boek* in *De Boekbinder*, 9, 1990, 3, p. 1-32, ill.

'Deze studie wil een overzicht zijn van de evolutie van Van de Velde in het specifieke domein van de boekkunst' en de auteur voegt er onmiddellijk aan toe: 'ik streef hierin niet naar een onmogelijke volledigheid', bij gebrek aan een 'exhaustieve catalogus' of 'een overzicht van de rol die hij [Van de Velde] speelde in het tot stand komen' van werken waar hij op een of andere manier bij betrokken was. Deze studie biedt bijgevolg slechts een overzicht in grote lijnen.

Achtereenvolgens heeft W het over Van de Velde als theoreticus van de vormgeving, het boek van buiten (band) naar binnen, zijn invloed. Erg nuttig zijn de lijsten (ook al zijn ze onvolledig, naar de eigen woorden van W) van werken door Van de Velde verzorgd (de uitgaven van het Hoger Instituut voor Sierkunsten staan apart) en van zijn geschriften. Er is een kleine literatuurlijst. [E. C.-I.].

1801. - J.F. HEIJBROECK, *Bij de nieuwe voorplaat*, in *De Boekenwereld*, 8, 1991-1992, p. 28-31, ill.

Een bijdrage over drie **affiches** rond een tijdschrift. Frans Netscher (1864-1923) richtte in 1898 *De Hollandsche Revue op*, een tijdschrift met vaste rubrieken als 'Wereldgeschiedenis', 'Belangrijke onderwerpen' en 'Karakterschets', bijdragen die nog door Jan Romein in 1951 als waardevol erkend werden. Om het nieuwe tijdschrift, dat uitgegeven werd door Vincent Loosjes te Haarlem, onder de aandacht van een groot publiek te brengen, werd een affiche vervaardigd door Johann Georg van Caspel; het is deze affiche die in dit nummer van *De Boekenwereld* als voorplaat fungeert. Tien jaar later kwam er een nieuwe affiche door P.M.v.W. (Petrus Marinus van Walcheren?). Uit 1913 dateert een derde affiche, ontworpen door Willem Sluiter, toen het blad van uitgever veranderde: het werd toen geproduceerd door A.W. Bruna te Utrecht. [W.W.].

1802. - Victor GEETS, *Brieven van Anton Bergmann aan Willem Geets (1871-1873)* in *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 94, 1990, p. 197-239, ill.

Interessante publicatie uit een familie-archief: de editeur is de kleinzoon van Willem Geets. Het betreft hier een uitgave van (in hoofdzaak) de 22 brieven en briefkaarten die Anton Bergmann tussen 19 augustus 1871 en 25 december 1873 aan Willem Geets stuurde in verband met de illustraties bij de eerste druk van *Ernest Staas*. Geets maakte dertien etsen tussen 18 juli en november 1872. Tussen de eerste eigenlijke drukproef (juni 1873) en het verschijnen van de eerste druk (v kerstmis 1873) verliep een half jaar. In enkele presentexemplaren noteerde Bergmann een persoonlijke opdracht op een speciaal ingeschoten blad. Na zijn overlijden (21 januari 1874) werden in de tweede oplage van de eerste druk twee etsen ingelast: een ter vervanging van een minder geslaagd geachte illustratie en een nieuw vervaardigd frontispice (voorstelling van een grafmonument met uitgespaard medaillon, waarin een foto geplakt werd). [W.W.].

1803. - S.A.J. VAN FAASSEN, *'Zingend, zingend, zingend'. Een correspondentie over de illustraties door S.A. Rijkmans-Kaijser bij de bundel De Tors van C.S. Adama van Scheltema*, in *De Boekenwereld*, 7, 1990-1991, p. 56-64, ill.

De bundel *De Tors* (1924) van Adama van Scheltema valt uiterlijk op door de band naar een ontwerp van S.H. de Roos. Verder is hij aantrekkelijk door de illustraties, acht tekeningen van Suzanna Anthonia Rijkmans-Kaijser (1900-1954), van wie als tekenares verder weinig werk bekend is. Scheltema zelf had contact met haar

opgenomen. In de conceptie van de tekeningen heeft de dichter een niet onaanzienlijk aandeel gehad: hij begeleidde de proeven, die hij daarvan kreeg, met veel vragen en commentaar. Scheltema overleed vooraleer de druk afgewerkt was. Zijn weduwe Annie Adama van Scheltema-Kleefstra bleek niet minder kritisch te zijn ten opzichte van typografie en tekeningen. Voor deze bijdrage werd gebruik gemaakt van het archief van Scheltema, berustend in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum. [W.W.]

1804. - Paul RITTER, *Die Exlibris und Verlagszeichen von Frans Masereel* in *Philobiblon*, 35, 1991, p. 18-43, ill.

De verzamelaar Paul Ritter bespreekt eerst in het kort de publicaties die over de ex-libris van Masereel zijn verschenen en daarna de ex-libris zelf. Talrijke afbeeldingen van ex-libris. [E. C.-I.]

1805. - R. VAN LAERE, *Een Sint-Truidense band uit 1852* in *Limburg*, 69, 1990, p. 249-251, ill.

De eerste voorzitter van de Vlaamse 'lettergilde' *Utile Dulci* van het Kleinseminarie te Sint-Truiden, L. Rubens, kreeg een exemplaar van *Letteroefeningen* (Vanwest-Pluymers, 1852) aangeboden in een band die toe te schrijven is aan de uit Hamm bij Hamburg afkomstige Sint-Truidense boekbinder Henri Mathieu **Behn** (+1897). De band is van rood marokijn en in goud- en blindstempeling versierd. [E. C.-I.]

1806. - *Boekbanden van Laurent Peeters (1879-1955). Catalogus bij de tentoonstelling, gehouden in de Centrale Bibliotheek van de Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius te Antwerpen, 24 mei - 22 juni 1991.* - Antwerpen UFSIA, 1991. - 23 p.; 21 cm.

Eerste tentoonstelling van een der voornaamste Vlaamse binders uit de eerste helft van deze eeuw. De Catalogus omvat 69 nummers. De beschrijvingen zijn het werk van Peeters' opvolger Hugo Puylaert. [W.W.]

1807. - *Boekbanden Laurent Peeters.* - Antwerpen: Universiteit Antwerpen UFSIA, 1991. - zonder paginering: ill.; 24cm. - (Cimelia; 4). - ISSN 0774-8914. BF 200.

Dit is een luxe-plaquette, verschenen naast het voorafgaand nummer. Hierin zijn de openingstoespraak van Boris Rousseeuw bij de tentoonstelling, een waarderende brief van de Gentse binder August de Decker-Lemaire aan Peeters en een korte biografie van deze laatste opgenomen. Enkele banden van Peeters werden in deze plaquette mooi in kleur gereproduceerd. [W.W.]

1808. - Ch. BILS-LAMBERT, Gh. DE SPIEGELEER-LAMIROY & W. VAN HEMELRIJCK, *Een blik op de Afrika Bibliotheek: haar geschiedenis, haar werking, haar collecties.* - Brussel: Ministerie van Buitenlandse Zaken, Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, 1991. - 67 p.: omslag, kaarten, portr., facs. ; 28 cm. - Te bestellen bij de Afrika Bibliotheek, Belliardstraat 65, B-1040 Brussel.

De eerste catalogus is welhaast een eeuw oud. Van 12.000 titels is de bibliotheek nu uitgegroeid tot een half miljoen banden, waaronder heel wat oude drukken. Van de belangrijkste is een lijst afgedrukt, grofweg geschat op 250 titels, alfabetisch op auteursnaam gerangschikt, zonder enige andere ontsluiting; Amsterdamse drukken zijn er heel wat bij. Er is ook aandacht besteed aan de kaarten en de catografen. Een fraai uitgegeven brochure van een wat miskende en vergeten bibliotheek: een nuttig werkinstrument. [E. C.-I.]

1809. - B. VAN SELM, *Portretten van Nederlandse boekverzamelaars* in *De Boekenwereld*, 8, 1991, p. 20-22.

Ter inleiding van een reeks 'Portretten van Nederlandse **boekverzamelaars**' wijst Van Selm op de onbekendheid van vroegere boekenliefhebbers. Systematisch

onderzoek over grote en kleinere particuliere bibliotheken ontbreekt in Nederland. Toch waren de zeventiende-eeuwse verzamelingen van Theodorus Canterus, Daniël en Nicolaas Heinsius, Petrus Scriverius, Gerardus en Isaac Vossius in Europa beroemd. En de prachtige negentiende-eeuwse collecties van Baron van Westreenen, Adriaan van der Willigen, J.T. Bodel Nijenhuis en Isaac Meulman kan men niet meer wegdenken uit de bibliotheken, waar zij terechtgekomen zijn. Van Selm plande een werkgroep om enkele verzamelaars te portretteren aan de hand van veilingcatalogi (een onvolmaakt, maar helaas dikwijks uniek middel). Na het voortijdig overlijden van de initiator zou de reeks toch in *De Boekenwereld* van start gaan. [W.W.].

1810 - P.J. BUIJNSTERS, *Bibliofilie als geheime hartstocht: het verborgen leven van Hugo Willem Bosscha (1904-1979)* in *De Boekenwereld*, 7, 1990-1991, p. 118-122, ill.

Als - prijzenswaardige - bijdrage tot de eens te schrijven geschiedenis van de Nederlandse bibliofilie levert prof. Buijnsters hier een boeiende bijdrage over de jurist Bosscha, die een uitgelezen collectie (411 nummers) unica, hoofdzakelijk op het gebied van de Nederlandse literatuur uit de periode 1780-1950, kon samenbrengen. De verzameling omvatte zowel de correspondentie tussen Bilderdijk en zijn uitgever Uylenbroek als brieven van Multatuli, kostbare banden en bijzondere exemplaren (zo een exemplaar van Feiths *Julia* met de oorspronkelijke tekeningen). Over al zijn boeken wenste Bosscha zoveel mogelijk te weten, zodat hij in correspondentie trad met veel informanten; een dankbare vraagbaak was Mea Nijland-Verwey. Bosscha liet vier boeken binden door Meentje Rietema. Zijn collectie werd op 11 maart 1980 bij Beijers te Utrecht geveild. [W.W.].

1811. - JEAN-LÉO, *Le catalogue de la bibliothèque du comte de Fortsas. Une savante mystification de Renier Chalon*. - Bruxelles, Le grenier du collectionneur, 1990. - 39 p.: ill.; 23 cm. - D/ 1505/ 1990/3. BF 890.

Reprint van de meest bekende mystificatie uit de geschiedenis van de Belgische bibliofilie. In de inleiding wordt verhaald hoe Renier Chalon uit Bergen de hele boekenwereld beetnam met deze gefantaseerde collectie van louter unica. Blijkens de bibliografie heeft het geval ook in buitenlandse bibliofiele milieus onafgebroken aandacht gekregen. [W.W.].

1812 - Boris ROUSSEEUW, *De bibliofielenvereniging In de Vier Winden en haar uitgave van Willem Elsschots Gedichten*. - Wildert: De Carbolineum Pers, 1991. - [12] eenzijdig bedrukte bladen; 18 cm.

De diplomaat Georges Kellner (1910-1982) nam samen met Albert Pelckmans van De Nederlandsche Boekhandel het initiatief de *Gedichten* van zijn schoonvader Willem Elsschot in een bibliofiele editie uit te geven. Er werd een vzw gesticht, genoemd *In de Vier Winden* naar de befaamde zestiende-eeuwse kunsthandel van Hieronymus Cock; ook Herman Liebaers en Hendrik Vervliet traden tot deze vereniging toe, maar ze werden niet betrokken bij de produktie van de *Gedichten*. Rousseeuw geeft deskundige informatie op een prettige manier: Kellner en Pelckmans installeerden een handpers te Bonn, waar Kellner toen attaché was, schaften zich in Duitsland een cursieve Euphorion-letter aan en betrokken Zerkall-Botten papier van Armin Renker. Zetten en drukken werd uitbesteed (respectievelijk aan een Antwerpse zetter en een Keulse drukker!). Het verwondert dan ook niet dat het geheel wel eens een hybridische indruk wekt. Alle 110 exemplaren werden door Van Rijmenam te 's-Gravenhage in karton gebonden. Ze werden niet verkocht via de boekhandel, maar in familie- en vriendenkring gedistribueerd.

Het vignet van *In de Vier Winden*, een windroos, is in het fraai gedrukte boekje gereproduceerd. [W.W.].

1813. - Joan VAN DER WYCK, *Het genus bibliomaan J.L.C. Jacob: een inheemsche variant?* in *De Boekenwereld*, 8, 1991-1992, p. 23-27, ill.

Jean Louis Charles Jacob (1806-1865), van Zwitserse afkomst, kwam in de leer bij de Haagse boekhandelaar Johannes Immerzeel, waarna hij zich als zelfstandig handelaar te Rotterdam vestigde. Later werd hij antiquaar in 's-Gravenhage. Hij was redacteur van het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* en richtte samen met Frederik Muller in 1845 de bibliotheek op van de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels. Na zijn dood werd zijn collectie boeken, die tegelijk voor een deel winkelvoorraad moet geweest zijn, in drie aucties geveild bij Van Stockum (1865-1866). Uit de katalogen met 9.000 kavels blijkt een encyclopedische verscheidenheid van onderwerpen. Toch was Jacob geen bibliomaan: hij verzamelde weliswaar met hartstocht, maar tegelijk methodisch en doelbewust. [W.W.].

1814 - Ewoud SANDERS, *De bibliotheek van C.H.A. Kruyskamp*, in *De Boekenwereld*, 7, 1990-1991, p. 91-94, ill.

Dr. C.H.A. Kruyskamp, redacteur van het WNT, bezat bij zijn dood zo'n 35.000 boeken (het moeten er ooit meer dan 45.000 geweest zijn!). Geen wonder: hij kocht van in zijn jeugd en bijna dagelijks. Gezien zijn werkkring verwondert het niet dat hij een enorme hoeveelheid woordenboeken, biografische woordenboeken en encyclopedieën bezat. Wel was de gebruikswaarde voor hem van meer belang dan het eigenlijk bibliotheek aspect: hij was niet bijzonder geïnteresseerd in eerste drukken. Zoals verwacht las en excerpeerde Kruyskamp zijn boeken: vele zijn van aantekeningen voorzien. De bibliotheek werd geveild bij Burgersdijk & Niermans te Leiden. [W.W.].

1815 - Lori VAN BIERVLIET, *Nieuw licht op Joseph B.B. van Praet met aantekeningen over zijn relatie met J. Goethals-Vercruysse* in *Biekorf*, 90, 1990, p. 262-271, ill.

Tot nog toe is geen eigenlijke biografie verschenen van Joseph Bernard Basile van Praet (Brugge 1754 - Parijs 1832). Als oudste zoon van een gelijknamige Brugse boekdrukker en -verkoper volgde hij de lessen aan het college te Atrecht en werkte daarna bij de Parijse boekhandelaars N. Desaint en G. de Bure. Zijn aandeel aan de beschrijving van de collectie de la Vallière (1783-1784) effende hem de weg naar Versailles, waar hij de bibliotheek van Marie-Antoinette mocht ordenen. Tijdens de Revolutie moest hij even onderduiken, maar werd weldra aan de nieuw gecreëerde Bibliothèque Nationale geroepen, waar hij onmisbaar bleek bij het kanaliseren van de boekenbuit uit de Zuidelijke Nederlanden en het Rijnland. Na 1815 weigerde hij bepaalde werken te restitueren. Zijn functie bracht hem in contact met tal van geleerden en verzamelaars: zo ageerde hij als tussenpersoon voor enkele aankopen van Goethals-Vercruysse. Na de dood van Van Praet ontving de Brugse stadsbibliotheek een legaat van negen Mansion-drukken. In bijlage volgen drie brieven van Van Praet aan Goethals-Vercruysse en een lijst van Van Praets publicaties; het eerste nummer hiervan, gewijd aan Colard Mansion, verscheen nog in het Nederlands in 'Den Vlaemschen Indicateur' (1780). [W.W.].

1816 - Pierre-Jean FOULON, *Raoul Warocqué (1870-1917), collectionneur de livres illustrés français contemporains*. - Morlanwelz: Musée royal de Mariemont, 1991. - 186 p.: ill.; 28x23 cm. - (Monographies du Musée royal de Mariemont; 5). BF 500.

De auteur schetst ons een bijzonder boeiend portret van de opmerkelijke persoonlijkheid die Raoul Warocqué is geweest en een even boeiende kroniek van de geschiedenis van zijn collectie. De hoeveelheid boeken - om niet van de kwaliteit te gewagen - die de Henegouwse bibliofiel bijeen gebracht heeft, staat omgekeerd evenredig tot zijn levensjaren. Dat dit geheel nog bestaat, voor de onderzoeker en de bezoeker bewaard wordt, verzorgd, ontsloten en tentoongesteld, mag verbluffend heten maar moet in ieder geval tot vreugde stemmen

In deze collectie moet men niet speciaal drukken uit de Nederlanden verwachten; wel is het van belang te weten dat Warocqué omstreeks 1905 kennismaakte met twee Brusselse boekbinders, Charles De Samblanx en Jacques Weckesser die honderden banden voor hem hebben gemaakt. Zij gaan van de goede, meestal in halfleer gebonden gebruiksband tot de heellere band met versiering zowel in retrospectieve als in eigentijdse stijl. Warocqué's verzameling banden is evenwel niet beperkt tot werk van deze twee binders; ook de gebroeders De Doncker en J. Dubois d'Enghien zijn er vertegenwoordigd.

Bovendien heeft hij oudere, blindgestempelde en goudgestempelde banden, aangekocht. Dat deze rijke verzameling nu de kern uitmaakt van een speciale collectie in het Museum van Mariemont en op voortreffelijke manier wordt kenbaar gemaakt strekt het Museum en de bibliothecaris van de 'Bibliothèque précieuse' tot eer. De besproken publicatie bevat een zorgvuldig samengestelde bronnenlijst, een literatuurlijst over Mariemont en Warocqué en een register en is overvloedig geïllustreerd. [E. C.-I.].

1817 - J. VAN LOO, *G.B. van Goor Zonen. Ruim een eeuw uitgeversarchief te Gouda*, in *Dokumentaal*, 20, 1991, p. 19-24.

Kort overzicht van het voorhanden archief van deze uitgeverij, dat door Elsevier in bruikleen is gegeven aan het Streekarchief Hollands Midden te Gouda. Stichter van de firma was Gerrit Benjamin van Goor (1816-1871), die zich in 1839 als boekhandelaar en drukker te Gouda vestigde. Hij bezorgde van meet af aan uitgaven op de meest verscheiden gebieden. Veel zorg besteedde hij aan de Kramers-woordenboeken (sinds 1847). Bij elke nieuwe generatie veranderde de aard van het bedrijf: het fonds werd enerzijds kleiner, anderzijds kwamen er afdelingen recht en jeugdliteratuur bij. De woordenboekenreeks, waaraan voortdurend verbeterd werd, bleef de voornaamste pijler van de zaak. Met de spellingswijziging (1935) werd het school- en jeugdfonds plots waardeloos; de verliezen werden beperkt door verkoop in België, waar de nieuwe spelling pas later werd ingevoerd! Uiteindelijk kwam de firma in handen van Elsevier. Het artikel biedt een overzicht van het (helaas niet volledig bewaard) archief. [W.W.].

1818 - Roger TAVERNIER, *De Insel-Bücherei - een Duitse reeks 2: Anton Kippenberg*, uitgever in *Ex Officina*, 7, 1990, p. 172-188, ill.

Anton Kippenberg (1874-1950) nam de leiding van de Insel-Verlag over in 1905. Hij was een veelzijdig man: een harde werker, een goed zakenman, academicus, groot muzikliefhedder en verzamelaar van Goethe-drukken. Zijn verdiensten liggen in de verspreiding van het mooie, zelfs bibliofiele en toch goedkope boek. Zijn geliefkoosde auteurs waren Rilke en Hofmannsthal; voor modernere, expressionistische auteurs had hij weinig achting. Tijdens zijn academische studietijd maakte hij kennis met Nederlandse studieboeken en literaire werken. Tijdens de eerste wereldoorlog werd hij o.m. hoofdredacteur van een legerkrant in Tiel. Hij zag toen mogelijkheden voor zijn uitgeverij in Vlaanderen: via Duitse vertalingen zou de Vlaamse literatuur meer bekendheid kunnen verwerven. Reeds in 1915 was hij de rechten aan het verwerven voor vertalingen van Streuvels, Teirlinck, Jan Eekhoud, Van de Woestijne, Timmermans en Gezelle. In 1916 zette hij een 'Vlaamse reeks' op (met vertalingen van Anton Bergmann en Streuvels). Zijn vertalingen van Timmermans en Vermeylen (*Der ewige Jude*) werden herhaaldelijk herdrukt. [W.W.].

Zie ook nrs. [2010](#); [2011](#)

1819 - Susi EISENBERG-BACH, *Dutch publishers of German exile literature*, in *Quaerendo*, 20, 1990, p. 216-219.

Korte bijdrage over de twee belangrijkste **Nederlandse uitgeverijen** die werk van Duitse emigranten drukten: Querido en Allert de Lange. Zowel Emanuel Querido als Gerard de Lange namen hiertoe het initiatief in 1933. Querido gaf literair werk van ca. 43 auteurs uit (o.a. Lion Feuchtwanger, Erika, Heinrich en Klaus Mann,

Anna Seghers en Arnold Zweig), Allert de Lange trok 34 schrijvers aan (o.a. Bertold Brecht, Oedon von Horvath, Egon Erwin Kisch, Max Brod en Alma Mahler). De boeken werden ten dele in Nederland, ten dele in Tsjechoslowakije gedrukt. Tussen 1933 en 1940 drukte Querido ca. 110 titels, Allert de Lange ca. 70.

Ter aanvulling zij hierbijgevoegd dat na de Duitse hereniging het verdwenen archief van Allert de Lange in Berlijn ontdekt is. [W.W.]

1820. - Bert VAN SELM, *Alles komt teregt*. - Leiden: De Ammoniet, 1991. - [11 p.]: ill., 21 cm. Fl. 20.

Bibliofile Koppermaandaguitgave, gewijd aan het uitgeversmerk van Wouter Nijhoff. [M. d. S.].

Zie ook nr. [2184](#)

1821 - A.L. S◊TEMANN, *Querido van 1915 tot 1990. Een uitgeverij*. - Amsterdam: Em. Querido, 1990. - 248 p.: ill. ; 22 cm. - ISBN 90-214-72368. Fl. 37, 90.

Emanuel Querido, broer van de schrijver Isra◊l, begon zijn uitgeverij in 1915 als dochterbedrijf van Van Holkema en Warendorf. Reeds daarvoor was hij sinds 1898 in de boekhandel werkzaam en had hij sporadisch uitgaven verzorgd, zo *Wroeging* van Cyriel Buysse (1907). Van bij het begin werd hij geassisteerd door Alice van Nahuys (later: von Eugen-van Nahuys) die als vluchteling uit Antwerpen gekomen was. De uitgeverij kende een snelle start (reeds acht uitgaven in 1915) en Querido gaf haar een politieke kleur: een van de eerste boeken was een biografie van Jean Jaur◊s. Van bij het begin vielen twee constanten op: Querido geloofde in reeksen, wat zou culmineren in *De Salamanders* (sinds 1934) en hij besteedde grote aandacht aan de typografische verzorging. Aanvankelijk werd veel werk hierrond verzorgd door J.B. Heukelom. In 1926 werd Jan van Krimpen aangetrokken, die in de volgende jaren zowel vignetten en stofomslagen als banden en gehele boeken voor Querido zou ontwerpen. Voor het ontwerp van een band ontving de kunstenaar in het interbellum veertig gulden: dat bedrag kreeg Van Krimpen in 1926 voor de band van een werk van V.E. van Vriesland en S.H. de Roos in 1934 voor M. Nijhoffs *Nieuwe gedichten*. Voor sommige boektypes werd met succesvolle buitenlandse voorbeelden rekening gehouden: 'De Literaire Luxe-reeks' (1921) bood kleine boekjes in soepele, buigzame bandjes naar het model van Eugen Diederichs en Insel-Verlag; een dundrukeditie van *Merijntje Gijzen* van A.M. de Jong werd gemaakt naar het voorbeeld van Th. Manns *Zauberberg*, uitgegeven door Fischer. In april 1933 nam Querido contact met F.H. Landshoff van G. Kiepenheuer Verlag voor de oprichting van Querido Verlag, waar boeken, die in Duitsland verboden waren, zouden kunnen verschijnen. Ondanks de gereputeerde namen (zie nr. 1819) werd deze afdeling geen groot succes. Querido kwam om in Sobibor (23 juli 1943). Na de oorlog werd de afdeling boeken omtrent 'sociale en politieke vraagstukken' niet meer verdergezet: dit initiatief bleek gebonden geweest te zijn aan Querido zelf. In meer recente jaren valt een spectaculaire aangroei van het kinderboek op. Na Meulenhoff is Querido thans de grootste literaire uitgeverij in Nederland; op het gebied van de specifiek Nederlandse literatuur is zij de grootste.

Het boek is in de Querido-traditie fraai verzorgd uitgegeven, biedt veel illustraties van banden en omslagen en bezit minder dan 23 bladzijden register. [W.W.]

1822 - Lisa KUITERT, *De verkoop van een verboden boek: over de lotgevallen van Henri Barbusse's De Hel in De Boekenwereld*, 8, 1991-1992, p. 3-9, ill.

In het voorjaar van 1919 verscheen de vertaling van *L'enfer* in de reeks 'De Populaire Editie' van Emanuel Querido. Ten gevolge van zedelijkheidsoverwegingen werd het boek in beslag genomen, echter niet overal (dit hing af van de individuele officieren van justitie). De maatregel was uitzonderlijk: noch L. van Deysse's *Een Liefde*, noch J.I. de Haans *Pijpelijntjes*

werden ooit verboden. Vandaar dat vele critici de anti-nationale, anti-militaristische en anti-godsdienstige passages in het werk van de communist Barbusse hiervoor verantwoordelijk achtten. Zoals te verwachten had dit verbod een averechts effect: in oktober 1919 ging een zevende druk (van telkens tienduizend exemplaren!) ter perse. Na enig juridisch touwtrekken bleek het boek als geheel toch niet pornografisch; het verbod werd opgeheven, en de verkoopcijfers werden eveneens normaal. [W.W.]

1823. - Cees VAN DIJK, *Alexandre A.M. Stols en Marnix Gijsen in Ons Erfdeel*, 34, 1991, p. 387-395, portr.

Over de relaties tussen Stols en enkele van zijn auteurs, voornamelijk Marnix Gijsen. [E. C.-I.]

1824. - J. VAN WATERSCHOOT, *De Leeuwarder uitgever G. T.N. Suringar, de dichter Hendrik Tollens en de Gezamenlijke Dichtwerken in De Boekenwereld*, 7, 1990-1991, p. 158-167, ill.

Op basis van de correspondentie, bewaard in de bibliotheek van de Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels (zie [Kroniek 16 nr. 1703](#)), wordt de totstandkoming van de bundels van Tollens, die bij Suringar zijn uitgegeven, nagegaan. De populaire dichter Tollens nam afstand van zijn vorige uitgever, J. Immerzeel Jr., omdat deze laatste intekenlijsten liet rondgaan: dat vond Tollens opdringerig en vernederend voor zichzelf. Zo kwam hij bij Suringar terecht, die er nadien naar streefde, van zoveel mogelijk werk van Tollens het kopijrecht te verwerven. Hun samenwerking culmineerde in de uitgave van de *Gezamenlijke Dichtwerken* in twaalf delen. Tollens overleed tijdens het corrigeren van deel 10. In bijlage wordt een - bestraft - geval van nadruk door Van Dieren te Antwerpen uiteengezet. [W.W.]

1825. - *Catalogus van de Couperus-collectie, geschonken door W.M.S. Pitlo-van Rooyen aan de Stads- of Athenaeumbibliotheek Deventer*. - Deventer: Stads- of Athenaeumbibliotheek, 1990. - 34 p. ; 30 cm. - ISBN 90-900-3741-1. Fl. 5.

Deze schenking betreft een Couperus-verzameling van meer dan zeshonderd nummers. De collectie omvat zowel primaire als secundaire literatuur. Meest uitgebreid binnen de eerste categorie is de rubriek proza, gevolgd door de vertalingen. De werken van Couperus zijn alfabetisch geordend. Per titel worden de verschillende drukken geïdentificeerd en hun volgorde, zo nodig tussen [], aangegeven. De collectie wordt uitgebouwd door aankoop van antiquarische en vooral van nieuwe uitgaven. [W.W.]

1826 - *Documenta typographica Belgica*. [Ontwerp en vormgeving = Conception et mise en pages: Emile VAN BALBERGHE]. - [Leuven]: Ceuterick, 1990. - 1 map: facs.; 33 cm. - Niet in de handel.

Twee zeldzame - zo niet unieke - planodrukken, op ware grootte gereproduceerd en voorzien van een inleiding: *Het verhaal van een plakalmanak* door Jan Roegiers en *Un fou litteraire* *l'affiche!* door Francis Sartorius. Eerstgenoemde druk is een Leuvense 'Comptoir-Almanach' voor 1791 van Petrus Corbeels, boekdrukker en -verkoper te Leuven, wellicht ook de samensteller van de almanak. Roegiers verstrekt interessante biografische bijzonderheden over hem. De almanak wordt bewaard in de UB Leuven. Het tweede van deze **efemera** is een affiche op textiel gedrukt, vermoedelijk tussen januari 1848 en mei 1853 door de weduwe Grégoire. Inhoud en presentatie ervan zijn confuus, absurd, het produkt van 'un fou litteraire'. Zeer verzorgd en origineel eindejaarsgeschenk van drukkerij Ceuterick. [E. C.-I.]

1827 - Maarten VAN DIGGELEN & Hans-Dieter STEINMETZ, *Die holländischen Karl-May-Ausgaben: 100 Jahre Karl May in den Niederlanden*. - Hamburg: Karl-May-Gesellschaft, 1990. - 72 p.: ill. ; 21 cm. (Sonderheft; 87).

Besteladres: Maximiliankorso 45, D-1000 Berlin 28.

Inleidende studie, maar vooral (p. 26-71) 'Bibliographie der niederlandischen Karl-May-Ausgaben 1890-1990'. Een goed werkstuk, zeker gezien de moeilijke vindbaarheid van (gegevens over) oudere edities van populaire literatuur.

Vertalingen en bewerkingen verschenen vóór 1940 o.m. bij Van Goor (Gouda), H.J.W. Becht (Amsterdam), A.G. Schoonderbeek (Laren) en Hollandsch Uitgeversfonds (Amsterdam) ('Verlagsregister', p. 70-71). De talrijke goede illustraties van omslagen en titelpagina's zullen allicht bij velen herinneringen oproepen ...

De correcte formulering (p. 7) 'die in den Niederlanden und Belgien zwischen 1890 und 1990 in Niederländisch erschienen Kari-May-Ausgaben' wordt gevolgd door de boude uitspraak 'ins Flämische erfolgte bis zur Gegenwart noch keine Übersetzung' (sic!!!) - misschien kan dat als er ooit een Beierse, Hamburgse of Pommerse vertaling verschijnt (om op hetzelfde niveau te blijven). [M. d. S.].

[Go Top](#)

Archives et bibliothèques de Belgique - Archief- en bibliotheekwezen in België, dl. LXIII (1992), nr. 1-4 pp. 321-388: nrs. 1828-2020.

KRONIEK VAN HET GEDRUKTE BOEK IN DE NEDERLANDEN TOT 1940

-18-

Afgesloten op 15 februari 1993

door

Elly COCKX-INDESTEGE (Brussel)

Pierre DELSAERDT (Leuven)

Marcus de SCHEPPER (BRUSSEL)

Werner WATERSCHOOT (Gent)

m.m.v. Jeroom MACHIELS (Gent)

Redactieadres: E. Cockx-Indestege,
Koninklijke Bibliotheek, Keizerlaan 4,
B-1000 Brussel

Na de algemeenheden zijn de notities chronologisch gerangschikt en per thema of onderwerp (in vetjes) volgens een vast schema gegroepeerd: 1. Literatuurbericht en Vakwoordenboeken; 2. Bibliografie (methodologie en repertoria); 3.

Drukmetaal; 4. Zetten en drukken; 5. Drukkers, steden, regio's; 6.

Boekillustratie; 7 Boekband; 8. Bibliotheken en Bibliofilie; 9. Boekhandel en Uitgeverij; 10. Onderwerpen.

De lezers van de Kroniek worden er aan herinnerd dat zij de redactie attent kunnen maken op recent verschenen publikaties en haar overdrukken van eigen artikelen kunnen doen toekomen. Een en ander wordt in dank aanvaard.

1828. - *For Bob de Graaf, antiquarian bookseller, publisher, bibliographer:*

Festschrift on the occasion of his 65th birthday, ed. by Anton GERITS. -

Amsterdam: A. Gerits & Sons, 1992. - 192 p.: ill.; 29 cm. - ISBN 90-7077504-2
Fl. 132, 50.

Antiquaar en uitgever Bob de Graaf werd terecht bedacht met een fraai boekwerk waarin zijn belangstellingssferen mooi aan bod komen: antiquariaat en uitgeverij, humanisme en reformatie, individu en gemeenschap. Naast de hartelijke stukjes als blijk van vriendschap en waardering, zijn er een aantal essayistische bijdragen over boeken, bibliografie en dies meer. Enkele artikels binnen het domein van deze kroniek komen elders afzonderlijk aan bod. Uitdrukkelijk wijzen wij hier nog op twee nuttige bibliografische bronnen: een lijst van de 88 antiquariaatscatalogi (1960-1991; p. 53-55) en vooral de 'Bibliografie van Bob de Graaf (een keuze)' door zijn echtgenote en compagnon Emilie (p. 188-191). Daarin vallen vooral de

belangrijke publikaties over vroege Nederlandse humanisten op. [M. d. S.]
Zie ook nrs. [1843](#); [1876](#); [1898](#); [1916](#); [1925](#); [1996](#)

1829 - Ton CROISET VAN UCHELEN, *Herman de la Fontaine Verwey, 1903-1989* in *Quaerendo*, 21, 1991, p. 242-266, portr.

Kees GNIRREP, *Herman de la Fontaine Verwey's principal publications: a bibliographical survey* in *Ibidem*, p. 266-312.

Prachtig getekend portret van de drie jaar geleden overleden Nederlandse boekhistoricus en bibliograaf. De lange ondertitel (hier niet opgenomen) van de tweede bijdrage verduidelijkt met welke sleutels deze bibliografie verder te ontsluiten valt: een titelregister, een lijst met boekrecensies en gelegenheidsgeschriften, en naamregister. Zal daar nog iets aan toe te voegen zijn? [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2171](#)

1830 - Elly COCKX-INDESTEGERE, *In memoriam Herman de la Fontaine Verwey (30.12.1903 - 17.12.1989)* in *De Gulden Passer*, 69, 1991, p. 201-207, portr.

1831 - Hannie VAN GOINGA, *In memoriam Bert van Selm, 1945-1991* in *Quaerendo*, 22, 1992, p. 83-88, portr.

Fijne schets van Bert van Selms persoonlijkheid en belangstellingsfeer: de geschiedenis van het Nederlandse boek, inz. de boekhandel. Dat onderzoeksgebied heeft hij rijp gemaakt voor verdere bewerking. Zijn studies en suggesties blijven inspirerend. [M. d. S.]

1832 - Elly COCKX-INDESTEGERE (red.), *Handleiding bij de beschrijving van oude en bijzondere drukken*. - Brussel: Archief- en Bibliotheekwezen in België, 1991. - xix, 444 p.: facs.; 25 cm. - (Archief- en Bibliotheekwezen in België, Extranummer 42). - Bestaat ook in het Frans onder de titel *Guide pour la description bibliographique des imprimés anciens et précieux*. - BF 3.500 BF. Uitgebreide en op enkele punten aangepaste ISBD(A)-handleiding. Alle aspecten van een systematische, geautomatiseerde titelbeschrijving komen aan bod met voorbeelden. Bijzondere aandacht is besteed aan het vastleggen van het hoofdwoord (autoriteiten!). De uitgebreide literatuurlijst geeft basiswerken op het gebied van het oude boek. De meertalige verklarende woordenlijst (p. 203-245) is een handig vaklexicon. De tachtig voorbeelden - alle afgebeeld! - illustreren de behandelde onderwerpen en vormen tevens een platenatlas bij de geschiedenis van het (westerse) boek. Twee registers: zakenregister (behandelde onderwerpen) en Register op de voorbeelden. [M. d. S.]

1833 - A.K. OFFENBERG, *Hoe waterdicht zijn dateringen met watermerken?* in *De boekenwereld*, 9, 1992, p. 2-11.

Korte maar heldere en overzichtelijke uiteenzetting in het Nederlands van methode van en relevantie bij het watermerkenonderzoek. [E. C.-I.]

1834 - IPH - *International Paper History* = *Papiergeschichte International* = *Histoire internationale du papier. With IPH - Communications...* Ed. Jenny HUDSON. 1, 1991-. - Redactie: J. Hudson, c/o Wiggins Teape, Research & Development Ltd., Butler's Court, Beaconsfield, Buckinghamshire HP9 1RT, UK. Dit mededelingenblad dat ook kortere artikelen bevat is de opvolger van IPH-Information en Papiergeschichte en fungeert als het orgaan van de internationale vereniging van papierhistorici, IPH. [E. C.-I.]

1835 - Henk VOORN, *Wonen in papiermakersland: papiermolens in Velp, Laag-Soeren en Rozendaal*. - Zutphen: Böhmann-Ubbens Papier, 1991. - 48 p.: omslag, ill.; 20 cm.

Kort historisch overzicht, iconografisch gesteund, van een vijftiental papiermolens

1836 - *500 Jahre Buchdruck in Mönster: eine Ausstellung des Stadtmuseums Mönster in Zusammenarbeit mit der Universitätsbibliothek Mönster, 5. Juli 1991 - 10. November 1991*. Red. Gerd DETHLEFS. - Mönster: Verlag Regensburg, 1991. - ISSN 0934-3288, ISBN 3-7923-0617-4. DM 24.

De vijfhonderdste verjaring van de boekdrukkunst te Mönster, in 1985 was de aanleiding om een overzicht hiervan in een tentoonstelling te brengen. Een gedegen catalogus is er de neerslag van. Tussen 1485 en 1488 drukte Johann Limburg er zeven drukken in dezelfde geest waarin de Broeders des gemenen levens geschreven hadden. In 1507-1508 deed ene Os van Breda, Gregor, familie van de Zwolse drukkers, een poging doch zonder blijvend succes. In een veertigtal bladzijden geeft Bertram Haller een historisch overzicht van de boekdruk in Mönster. Het catalogusgedeelte is hoofdzakelijk chronologisch opgevat waarbij speciaal de aandacht uitgaat naar schoolboeken en humanisme, reformatie en doopsgezinden, overheid en wetenschap, het boekwezen in de baroktijd (belangrijke periode), Aufklärung, Biedermeier, 'politiek katholicisme', industriële revolutie en privépersen, nationaal socialisme, naoorlogse tijd, om te eindigen met een bladzijde over moderne informatiesystemen en dragers niet van papier. De catalogus is met zorg en smaak uitgegeven, overvloedig geïllustreerd en vooral, met lezenswaardige teksten. [E. C.-I.]

1837 - *A short-title catalogue of books printed in England, Scotland, & Ireland and of English books printed abroad 1475-1640*. First compiled by A.W. POLLARD & G.R. REDGRAVE. Vol. 3 *A printers' & publishers' index. Other indexes & appendices. Cumulative addenda & corrigenda* by Katharine A. PANTZER, with a chronological index by Philip R. RIDER. - London: The Bibliographical Society, 1991. - xix, 405 p.; 32 cm. - 125.

In Index 2, 'Places other than London' staat p. 215-217 'Belgium'. De grote meerderheid van de chronologisch geordende verwijzingen betreft Antwerpen. P. 222-225 beslaat 'The Netherlands' met veel voor Amsterdam en Middelburg. [E. C.-I.]

1838 - *Repertoire d'imprimeurs/libraires XVIe-XVIIe siècle: état au 31 décembre 1990 (2000 notices)*. - Paris: Bibliothèque nationale, 1991.-VIII, 306 p.; 30 cm. - (Etudes, Guides et Inventaires: 9). - ISBN 2-7177-1843-5; ISSN 0761-3385.

Aanzet tot een autoriteitenbestand van drukkers/uitgevers/boekhandelaars, 16de-18de eeuw. De inhoud van de eerste aflevering in 1988 verschenen is opnieuw opgenomen en het bestand is aanzienlijk uitgebreid, gesteund op de catalogus van anoniemen in de Bibliothèque nationale. Er is een topografisch register en een lijst van 550 bronnen. Op dit ogenblik zijn in dit repertorium 140 Noordnederlandse en 78 Zuidnederlandse namen aanwezig. De opnamen zijn geschied in het InterMarc-format en geven de essentiële informatie. Voor de naamsvorm heeft men zich, terecht, verlaten op de meest recente repertoria als Benzing e.a. of, bij ontstentenis hiervan, op de grootste frequentie in de drukken zelf. Toch plaats ik een vraagteken bij 'Plantin, Officine'; wat dekt die autoriteit? Het adres is evenwel in het Frans gegeven 'pour les pays étrangers dont le français est l'une des langues officielles'; Jacob van Liesvelt woont dus 'rue de la Chambre, sur le Pont'. Bij het opbouwen van autoriteitenbestanden komt het mij hoogst wenselijk voor dit aan de betrokken landen c.q. taalgemeenschappen over te laten: ook het aantal opnamen en de relevante informatie over minder bekende figuren kan hier slechts profijt bij hebben. [E. C.-I.]

1839 - W.K. GNIRREP, J.P. GUMBERT en J.A. SZIRMAI, *Kneep en binding: een terminologie voor de beschrijving van de constructies van oude boekbanden*. -

Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1992. - 126 p.: ill.; 30 cm. -ISBN 90-6259-096-9. Fl. 35.

Onontbeerlijk werkinstrument van de 'Terminologie-werkgroep' binnen het Belgisch-Nederlands Bandengenootschap. Van het boek worden achtereenvolgens de materialen, het boekblok, het naaien, de platten, de bekleding en de uiteindelijke afwerking behandeld. Per onderdeel worden een aantal termen aangereikt en besproken. Het boek is overvloedig geïllustreerd, wat een noodzaak is om een aantal aspecten toe te lichten of zelfs maar te bespreken. Van elke term worden Duitse, Engelse en Franse equivalenten verstrekt. De bibliografie is systematisch geordend en kritisch: de titels gaan vergezeld van een omschrijving van de inhoud en krijgen een beoordeling. Het boek sluit met registers in vier talen: Duits, Engels, Frans, Nederlands. [W.W.]
Zie ook nr. [2783](#)

1840 - Elly COCKX-INDESTEGER en Jan STORM VAN LEEUWEN, *Boekbandstempels. Systeem voor het ordenen van wrijfsels in Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 62, 1991, p. 1-98, ill.

In Nederland en Vlaanderen zijn vier grote wrijfcollecties: die van de Bibliotheca Neerlandica Manuscripta (Leiden), die van de Koninklijke Bibliotheek (Den Haag), de collectie Hermans (Groningen) en de collectie Verheyden-Indestege (Dilbeek). Zij omvatten voornamelijk wrijfsels van banden uit de Nederlanden, van de late middeleeuwen tot de achttiende eeuw. Van dit bestand uitgaande hebben de auteurs de onderhavige systematisering opgezet, met nadruk op het Nederlandse gebied en op de genoemde periodes. Als eerste criterium wordt onderscheiden volgens het soort bandstempel (stempel, plaat, rol). Meest uitgewerkt en verfijnd is het beeldend criterium: heraldiek, mens, dier, plant, object, letters en cijfers, geometrische vormen. Elke bepaling levert een code op. De publikatie is goed en uitvoerig geïllustreerd en door een paar uitgewerkte voorbeelden verduidelijkt, zodat men ziet hoe het systeem in de praktijk werkt. De systematische codering maakt het makkelijker wrijfsels in te voegen in een groter geheel en ze daaruit op te roepen.

Deze publikatie is het resultaat van een werkgroep in het Belgisch-Nederlands Bandengenootschap, en waaraan verder hun medewerking verleenden Willem G.H. Barends, Wim van Dongen, Jos M.M. Hermans en Rens Top. [W.W.]

1841 - P.J. BUIJNSTERS, *Het verzamelen van boeken: een handleiding*. -Utrecht: H&S, 1992. - 320 p.: omslag, facs.; 21 cm. - ISBN 90-6194-128-8 geb., 90-6194-108-3 pbk. Fl. 49, 50.

Sterk uitgebreide druk van de eerste uit 1985. De twintig hoofdstukken behandelen niet uitsluitend te verzamelen boeken, maar 'en marge' ook een brok geschiedenis van het maken van boeken, met een overzicht in vogelvlucht van wat de aankomende boekenverzamelaar moet weten over papier, boekband en illustratie, over incunabelen en postincunabelen, handschriften, moderne eerste drukken en de zg. 'press books' of privé-drukken en -uitgaven. De eigenlijke thema's die B de revue laat passeren zijn Nederlandse literatuur, emblemata en fabelboeken, vertalingen van de klassieken, volksboeken en ander populair proza, liedboeken, kinderboeken, reisverhalen en atlanten, topografie en geschiedenis, architectuurboeken, sport en spel, natuurlijke historie en tuinboeken, kostuumboeken. Kookboeken kunnen behoren tot de populaire teksten, maar toch verwacht je een extra vermelding van dit zozeer in trek zijnde onderwerp! De geneeskunde is slechts heel even aangeraakt, omdat men hier te veel van het vak moet kennen. Dat is ook zo, maar er zijn, althans in Vlaanderen, heel wat geneesheren die ook bibliofiel zijn (of het willen worden).

De opdracht die B zich gesteld heeft, was niet eenvoudig: waar de grens te trekken tussen wat wel en wat niet verteld? Daarom is de systematisch geordende literatuurlijst achterin uiterst welkom. Het boek is in een goede toonaard geschreven, leest vlot en bevat heel veel wetenswaardigs. Ik betreur maar

zaak: het is vrijwel exclusief Noordnederlands gericht. Een hoofdstukje geschiedenis van de bibliofilie in Nederland (of Nederland en Vlaanderen) met verwijzingen naar enkele grote namen, had niet misstaan. Maar laten wij niet te veel wensen en verheugd zijn over deze uitstekend geschreven handleiding die de aankomende verzamelaar niet meer kan ontberen. [E. C.-I.]

1842 - Bert VAN SELM, *Inzichten en vergezichten: zes beschouwingen over het onderzoek naar de geschiedenis van de Nederlandse boekhandel*. Bewerkt en van noten voorzien door Hannie VAN GOINGA en Paul HOFTIJZER, met een bibliografie van de auteur samengesteld door Piet VERKRUIJSSE. - Amsterdam: De Buitenkant, 1992. - 124 p.: ill.; 23 cm. - ISBN 90-70386-47-X. Fl. 35. Bert van Selm heeft zich vooral toegelegd op de studie van boekhandel en boekenbezit/lectuur. Pas benoemd tot bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van de uitgeverij en boekhandel aan de Universiteit van Amsterdam, gaf hij in 1990 een reeks colleges waarin hij de huidige stand van het onderzoek op dat terrein voorstelde. Belangrijker evenwel waren de nieuwe hypothesen die hij voorstelde en enkele mogelijke, maar minder benutte, andere bronnen. Vijf van deze colleges werden hier uitgegeven. Toegevoegd is een zesde lezing (over Bontekoe), evenals een chronologische bibliografie van zijn werk (345 nrs.; inclusief enkele (nog) niet gepubliceerde lezingen). De zes exemplarische lezingen handelen over: (1) Mogelijkheden en beperkingen van fondsreconstructie (p. 12-31); (2) De studie van magazijnvoorraden: inzichten en vergezichten (p. 32-45); (3) Uit de voorgeschiedenis van de vaste winkelprijs (p. 46-61; overigens blijkt hij daarvan bepaald geen voorstander!); (4) Onderzoek naar volkslectuur in de vroegmoderne tijd (p. 62-76); (5) Particuliere bibliotheken en boekbezit in de Republiek (p. 78-95); (6) Wat las schipper Bontekoe? (1587-1657) (p. 96-107). Het boek is fraai vormgegeven, met o.m. elk hoofdstuk in een andere, gedekte, kleur. Het gebruik van de Gill Sans Light voor de cursief, naast de Times, levert echter geregeld een minder fraaie combinatie op. Verplichte lectuur voor (boek)historici en voor al wie zich met de verspreiding van teksten bezighoudt: 'de geschiedenis van de boekhandel vormt de ruggegraat van de Nederlandse cultuurgeschiedenis' (p. 42) citeert Van Selm met grote instemming. [M. d. S.] Zie ook nrs. [1865](#); [2235](#)

1843 - J.A. GRUYS, *Nolite thesaurizare vobis thesauros in For Bob de Graaf...*, p. 121-126, ill. (cfr. [nr. 1828](#)). Aardige kijk in de keuken bij het klaarstomen van een 'drukkersregister' [M. d. S.]

1844. - Jeanne BLOGIE, *Repertoire des catalogues de ventes de livres imprimés. IV. Catalogues néerlandais appartenant à la Bibliothèque royale Albert Ier.* - Bruxelles: Tulkens, 1992. - vii p., 570 kol.; 28 cm. - BF 5.830. Na de Belgische, Franse en Britse catalogi (1982, 1985, 1988) verschijnt thans het repertorium met het bezit van de Brusselse K.B aan catalogi uit Nederland. Opgenomen werden veiling- en prijscatalogi (incl. facsimiles) tot 1980. De veilingcatalogi zijn chronologisch geordend (kol. 1-262) met vermelding van datum, plaats, veilinghouder, verzamelaar, collatie, onderwerp, andere objecten dan gedrukte boeken (handschriften, prenten etc.), redacteurs en inleiders, bijkomende gegevens, bibliotheeksignatuur. De prijscatalogi (kol. 265-402) zijn geordend per verkoper (in chronologische c.q. numerieke orde), met grosso modo dezelfde gegevens. Het lijkt wel nuttig hier nogmaals te wijzen op het criterium dat de catalogi gedrukte boeken dienden te bevatten. Veilingen of prijscatalogi met bv. uitsluitend handschriften of grafiek zijn dus niet opgenomen! De lijst van geraadpleegde werken (p. V) is een goede bibliografische introductie. Er zijn 247 catalogi tot 1800 - daaronder enkele hele vroege uit 1604 (J. Dousa) en 1619 (Raphelengii), of belangrijke als A. Commelin (1646, boekverkoper), H. Laurens (1649, boekverkoper), D. Heinsius (1655), P. Scriverius (1663), N.

Heinsius (1683: drie exemplaren!), F. Halma (1710, boekwinkel), P. vander Aa (1729, drukker-uitgever) etc. etc. Er zijn ook vrij wat prijscatalogi uit dezelfde periode. Die zijn echter niet chronologisch, doch slechts op naam van de boekverkoper terug te vinden (en die moet men dan eerst kennen ...): zo Joannes Blaeu (1659 - met handschriftelijke aanvullingen!), A Blussé (1779/1781), J.-B.-N. Dusaulchoy (1787), de Elzeviers (kol. 306), E. Foulque (1694), B. Gibert (1737), P. Gosse (1730, 1740), J.J. Hummel (1780), Th. Johnson (1706), J.A. Langerak (1740), M.C. Le Cene (zj.), J. Le Mair (1780), Luzac & Van Damme (1777), P. Marret (1699), A. Moetjens (1696, 1699), J. Morterre (1758), (frans) Murray (1793), J. Neaulne (1744), E. Roger (1699, 1702), H. Scheurleer (1720, 1729), J. ten Hoorn (1678), P. vander Aa (1715), J. van Duren (1740), Janssonius van Waesberghe (1721, 1730), B. Wild (1791, 1792, 1794).

De registers op namen (op het geheel, kol. 403-564 - let wel: op 'de' en 'van' i.p.v. op de stam) en onderwerpen (enkel voor veilingen, kol. 565-570) ontsluiten dit repertorium voor verder onderzoek. Naast bibliografische meerwaarde (zoals identificatie van verzamelaars bij 'anonieme' veilingen), is er jammer genoeg ook een boekhistorische lacune: de naam van de drukker als die niet identiek is met veilinghouder of boekverkoper, bv. H. van Haestens staat op de titelpagina vermeld van de Raphelengii-veilingcatalogus, maar dat gegeven is helaas niet verwerkt in het repertorium. Samen met delen 4 en 8 van de Catalogus der Bibliotheek van de Vereeniging (...), de repertoria van Frits Lugt (1938-1987) en F. Vandenhole (UB Gent 1987 - zie Kroniek 14, [nr. 1147](#)), is dit een onmisbaar naslagwerk voor de Nederlandse boekhandelsgeschiedenis. Het boek is keurig gedrukt op getint papier en gebonden, ut decet. [M. d. S.]

Zie ook nrs. [2043](#); [2779](#)

1845 - Robert AMIET, *Missels et breviaires imprimés (supplément aux catalogues de Weale et Bohatta). Propres des saints (édition princeps)*. - Paris: CNRS, 1990. - XIV, 623 p.; 25 cm. - (Documents, études et répertoires). De lijst van de missaaldrukken (per bisdom en per orde) door J. Weale dateert van 1886, die van de breviaria (Romeinse, per orde, per bisdom) door H. Bohatta van 1937. Daarop volgt, voor het eerst gepubliceerd, de *Catalogus proprium sanctorum* (per bisdom, per orde, per abdij, per specifieke kerk). Registers van de bewaarplaatsen, een korte literatuurlijst, een chronologische index en een alfabetisch register van de drukkers en boekverkopers maken van dit repertorium een nuttig werkinstrument. [E. C.-I.]

1846 - John LANDWEHR, *VOC: a bibliography of publications relating to the Dutch East India Company 1602-1800*. Ed. by Peter VAN DER KROGT; introd. by C.R. BOXER; pref. by G. SCHILDER. - Utrecht: HES, 1991. -xlii p., xvi p. pl., 840 p.: ill.; 28 cm. - ISBN 90-6194-497-X. Fl. 850.

Belangrijke bibliografie van publikaties voor, door en over de **Verenigde Oost-Indische Compagnie** (zie Kroniek 16 [nr. 1540](#)). Diepgaande beschrijving (titel, collatie, inhoud, drukgeschiedenis) van boeken, ephemera en plano's, gedrukt in Nederland (o.a. officiële drukkers in Amsterdam en Middelburg), maar ook Batavia (ca. 1660-), Colombo (1737-) enz. De 1674 werken zijn systematisch geordend (per genre). Er zijn registers op (1) boekverkopers, uitgevers, drukkers (p. 755-762); (2) drukken te Batavia (chronologisch, p. 763-767); (3) drukken te Colombo (chronologisch, p. 769-770); (4) titels (alfabetisch, p. 771-783); (5) namen en zaken (p. 785-834!). In de inleiding wordt o.m. aandacht besteed aan drukkersmerken (p. xxxi-xiii) en boekbanden. [M.d.S.]

1847 - J.A. GRUYS, [*Addenda & Corrigenda bij*] *J.A. Gruys & C. de Wolf Thesaurus 1473-1800* in *Dokumentaal*, 21, 1992, p.68-72.

Derde serie aanvullingen bij de Thesaurus (zie Kroniek 16 [nr. 1532](#) en 17 [nr. 1716](#)). [M. d. S.]

Zie ook nr. [2029](#)

1848 - Huib VAN KRIMPEN, *Meestal uitzonderlijk*. - Utrecht: Matrijs, 1991. 32 p.: facs.; 21 cm. - ISBN 90-5345-009-2. Fl. 12, 50.

Fraaie plaquette over **drukkers- en uitgevermerken** doorheen de eeuwen, naar aanleiding van het tienjarig bestaan van de Stichting Matrijs. De besproken vignetten zijn alle in de rand gereproduceerd. [E. C.-I.]

1849 - Jan MATERN, *Archivering rond de eeuwwisseling: de vroegste inventarisatie van het Plantijns archief (1876-1926)* in *De Gulden Passer*, 69, 1991, p. 182-199.

Onder 'Plantijns archief' wordt verstaan de bedrijfsboekhouding van de Officina Plantiniana, de boekhoudkundige stukken m.b.t. de Moretussen e.a., het huishoudelijk archief van Plantijn zelf en zijn opvolgers, resten van de correspondentie door Plantijn en de Moretussen gevoerd. In 1926 verscheen hiervan een inventaris, aangevat door Max Rooses en gepubliceerd door Jan Denuc. Matern gaat in dit artikel na hoe deze beide (eerste) conservatoren van het Museum Plantin-Moretus te werk gegaan zijn. Naar het blijkt is het ordenen niet volgens een vooropgezet plan geschied: de historische belangstelling voor de aartsdrukker vormde de eigenlijke leidraad, waardoor de oorspronkelijke ordening soms grondig werd verstoord en ook niet altijd een spoor heeft achtergelaten. Bovendien heeft Denuc de inventaris in bijzonder ongunstige omstandigheden moeten afwerken en publiceren. De conclusie luidt dat een nieuwe inventarisatie zich opdringt. [E. C.-I.]

1850. - *De hemel op aarde: Vlaamse devotieprenten uit de 17de en 18de eeuw*. Samenstelling: Jean Luc MEULEMEESTER in *Vlaanderen*, 41, 1992, p. 138-224 (met eigen paginering: 1-88), ill. (Themanummer van het tijdschrift Vlaanderen; beheer/administratie: Adiel van Daele, . Lindenlaan 18, B-8700 Tielt).

De hier besproken **grafiek** loopt grotendeels parallel met de boekillustratie; daarom wordt de uitgave van dit speciale nummer hier meegedeeld. Een opstel dient in dit verband speciaal te worden vermeld: Jos Andriessen geeft 'Een verkenning van de geestelijke literatuur in de 17de en 18de eeuw' (p. 211-216). [E. C.-I.]

1851 - Manfred VON ARNIM, *Europische Einbandkunst aus sechs Jahrhunderten: Beispiele aus der Bibliothek Otto Schfer* Schweinfurt 1992. (Ausstellung vom 11. Oktober 1992 bis 28. März 1993). - Schweinfurt:

Bibliothek Otto Schfer, 1992. - XVII, 494 p.: ill.; 33 cm. - DM 150.

Somptueus boek met voor de keuze van 219 banden telkens de opening van beschrijving en toelichting, en de kleurenreproductie. In het register staan s.v. België vijf banden (tussen 1537 en 1605): drie Antwerpse, twee Brugse en twee Brusselse (de in 1992 verworven schitterende goudgestempelde prijsband voor Hendrik Smits, student bij de jezuïeten te Brussel in 1605). S.v.

Nederlande staan zeven banden: twee Amsterdamse, twee niet gedetermineerde en... de vijf Zuidnederlandse. [E. C.-I.]

1852 - *Goud en velijn: Middelburgse boekbanden van de 17de tot de 19de eeuw*. [Tentoonstelling] Zeeuwse Bibliotheek Middelburg 28 augustus tot en met 10 oktober 1992. - Middelburg: Zeeuwse Bibliotheek, 1992. - 56 p.: omslag, W.; 21 cm.

[Bundel opstellen door] Jan STORM VAN LEEUWEN, Arnold WIGGERS, Marijn DE VALK; inleiding Ronald RIJKSE. - Middelburg: Stichting Zeeuwse Katernen, 1992. - 92 p.: ill.; 21 cm. - (Zeeuwse Katernen; 9).

Onder deze gezamenlijke titel verschenen twee afzonderlijke publikaties, de tweede met enige vertraging. Uit verschillende bibliotheken in Nederland en de KB te Brussel was een stel zeer fraaie en interessante Zeeuwse banden samengebracht en summier beschreven. Jan Storm van Leeuwen behandelde 'De

achttiende eeuw: hoogtij van fraai Middelburgs bindwerk', Arnold Wiggers deed een poging om Jan Dane te identificeren met de zg. Satisfactie-binderij. Marijn de Valk, als restauratrice aan het Zeeuwse Archief verbonden, bestudeerde de gebruiksboekbanden voornamelijk uit perkament en kon daar in enkele gevallen rekeningen uit het archief aan relateren. [E. C.-I.]

1853 - *Aanvulling op de tentoonstellingscatalogus De prijs is het bewijs: vier eeuwen prijsboeken*. - Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1992. - 42 p.; 21 cm. - ISBN 90-6259-104-3.

De overbrenging van de tentoonstelling in de UB Leuven (cf. Kroniek 17 [nr. 1720](#)) naar de KB Den Haag, heeft aanleiding gegeven tot een supplement. Jan Storm van Leeuwen verantwoordt dit in een woord vooraf: de rijkdom aan prijsbanden in Nederland is immers groot. Bovendien is ook aandacht geschonken aan het fenomeen prijsuitreiking zelf. Het catalogusgedeelte is betrekkelijk summier gehouden maar er gaan twee opstellen aan vooraf: Jan Spoelder, 'Over promotie en prijsuitreiking op de Latijnse school' en Jan Storm van Leeuwen, 'Prijsbanden van andere scholen'. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2860](#)

1854 - Xavier DE GHELLINCK VAERNEWYCK & Eric SPEECKAERT, *Répertoire des fers reliures publiés en dehors de l'Armorial belge du Bibliophile (1930) in Le livre et l'estampe*, 37, 1991, n° 136, p.341-346. Aanvulling op het in 1930 verschenen Armorial van De Jonghe d'Ardoye, Havenith en Dansaert: een negentigtal niet eerder gerepertorieerde **super-exlibris** van meer of minder bekende personages uit onze gewesten. [E. C.-I.]

1855 - *Voor de kruid-lievende lezer: de bibliotheek van de Amsterdamse Hortus in de 17e en 18e eeuw*. Catalogus bij de tentoonstelling 23 juli - 11 september. Met een alfabetische catalogus van de 18e-eeuwse bibliotheek samengesteld door de sectie Zeldzame en Kostbare Werken. Het erfgoed van de Commelins 23 juli - 11 september: wandelroute door de Hortus botanicus plantage, toegelicht door Bob Ursem. - Amsterdam: Universiteitsbibliotheek, 1992. -128 p.: omslag, front., ill.; 30 cm. - ISBN 90-6125-422-1.

De titel van deze fraaie catalogus is genomen uit het voorwoord van de eerste plantencatalogus die de eerste botanicus, Jan Commelin (+ 1692), samenstelde. De boeken die tijdens de zeventiende en achttiende eeuw zijn verzameld, bevinden zich nu in de UB. Een keuze hieruit was hier ook tentoongesteld: handschriften, tekeningen, prenten en drukken; hieronder enkele zeer opmerkelijke documenten. Ze zijn rond negen thema's gegroepeerd. Daarop volgt de 'Alfabetische catalogus van de 18e-eeuwse Hortus-Bibliotheek', gereconstrueerd naar de handgeschreven catalogus van ca. 1765, omstreeks 1800 bijgewerkt. Kees Gnirrep heeft o.m. de inleiding geschreven en het geheel geordineerd. De lijst van gebruikte literatuur en het onmisbare register ontbreken niet! Voortreffelijk werk. [E. C.-I.]

1856 - *Zeldzaam & kostbaar: vijf jaar aanwinsten Bijzondere Collecties 1987-1991* (Eindred. Ad LEERINTVELD & Henk PORCK). - Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1992. - 286 p.: ill.; 21 cm. - (Tentoonstellingscatalogi en -brochures van de Koninklijke Bibliotheek; 43). - ISBN 90-6259107-8; ISSN 0169-3557. Fl. 40.

Tot voor vijf jaar werden de voorname aanwinsten van de **Haagse KB** in het jaarverslag vermeld. Het was beslist een goede gedachte om de sedert 1987 verworven stukken in een tentoonstellingscatalogus op te nemen. Die valt in twee delen uiteen: 1. de eigenlijke catalogus waarin een keuze uit de aanwinsten beschreven en soms toegelicht is, te weten middeleeuwse handschriften, wiegedrukken en postincunabelen, oude drukken 1540-1800, namiddeleeuwse handschriften, zeldzame en kostbare werken van de negentiende en twintigste

eeuw, papierhistorische documenten en boekbanden; 2. de aanwinstenlijst, waarin de onder 1 beschreven stukken niet weer zijn opgenomen en op handschriften, papierhistorische documenten en boekbanden betrekking hebben. Het catalogusgedeelte is doorlopend genummerd, de aanwinstenlijst per type document (H = handschriften, P = papierhistorische documenten, B = boekbanden). Of nu $\blacklozenge$ lle in de betrokken jaren verworven documenten zijn gesignaleerd dan wel beschreven en toegelicht, is mij niet geheel duidelijk. Maar goed, als men het gebodene bekijkt, kan men alleen maar versted staan van het vele goede dat in moeilijke tijden is bijeen gebracht. Een paar aanwinsten hebben zelfs de krant gehaald - en dat wil wat zeggen! Van de incunabelen en postincunabelen (waarvoor 'het magere jaar' 1986 wordt meegerekend) wordt een beknopt overzicht gegeven. Er zijn voornamelijk drukken uit de Nederlanden gekocht, maar ook enkele buitenlandse. Van de Oude drukken 1541-1800 is geen uitputtende lijst gegeven. Hier ook maar een kleine selectie bieden is weinig zinvol want ze zou te subjectief zijn.

De titelbeschrijvingen zijn gevolgd door de vermelding van de herkomst (aankoop of schenking) en het plaatsnummer. Een toelichting ontbreekt soms geheel. De catalogus, in een bescheiden formaat uitgevoerd, heeft een aantal illustraties waaronder acht in kleur (van matige kwaliteit). Waar de tekst gezet is, wordt niet vermeld (wel de drukker: Enroprint). Het is niet slecht, maar de hand van Treebus is niet te bespeuren. Zeker niet in het omslag dat mij gedachten geeft over een bloederig lijk uit een koelkast gevallen; de lettercombinatie deugt evenmin: goede wijn behoeft w $\blacklozenge$ l een krans! [E. C.-I.]

1857 - Emile VAN BALBERGHE, *Les manuscrits m $\blacklozenge$ di $\blacklozenge$ vaux de l'abbaye de Parc*. - Bruxelles: A. Ferraton: E. Van Balberghe, 1992. - 183 p.: ill.; 24 cm. - (Documenta et Opuscula; 13). - ISBN 2-930053-00-3; ISSN 07791283. BF 1.200. De praemonstratenzerabdij **Park** te Heverlee bij Leuven, gesticht in 1129, bestaat nog steeds. Haar oude-boekenbezit is helaas niet meer wat het ooit was. Aan de lotgevallen van de middeleeuwse handschriften heeft Emile Van Balberghe, historicus, uitgever en boekhandelaar, gedurende de afgelopen twintig jaar een aantal opstellen gewijd die in feite een brok bibliotheekgeschiedenis zijn. De idee om ze gebundeld uit te geven en de wijze waarop ze gepresenteerd zijn, verdienen alle lof. Het voorbericht door Jean-Fran $\blacklozenge$ ois Gilmont, ad personam, getuigt van hun beider vriendschap en kennis van het oude boek in al zijn facetten. De studies zijn onder drie hoofdingen samengebracht. In het eerste kapittel worden de opeenvolgende catalogen van Park besproken. De oudste is van Joannes Masius (1635) en opgenomen in de Bibliotheca Belgica manuscripta van Sanderus. In 1789 is er een catalogus opgesteld in opdracht van Jozef II met het oog op verplichte verkoop (niet meer integraal bewaard gebleven). Toch bleven de handschriften tot in 1829 in de abdij, jaar waarin ze door het klooster zelf zijn verkocht op de veiling van Henri Baumans, drukker-boekverkoper te Leuven (vier exemplaren van deze veilingcatalogus zijn bekend). Vooraleer ze in handen van de verkoper te geven, hebben de paters evenwel opdracht gegeven het goudgestempelde super-exlibris (doorgaans drie lelietjes van dalen) weg te schrapen... Er zijn ook enkele drukken bekend met zo'n geschonden band. Bij de kopers was o.m. Sylvain van de Weyer die voor de Koninklijke Bibliotheek kocht. Post factum, bij het begin van deze eeuw, had de toenmalige archivaris van Park, R. Van Waefelghem, een inventaris opgesteld van de handschriften van de oude abdij. In het tweede hoofdstuk gaat VB de herkomstkenmerken na: de band (vnl. de rug), het wapen op de band, de oude plaatsnummers, de handgeschreven inscripties. In het derde hoofdstuk gaat de auteur nader in op de teksten en de auteurs. Vermelden we hier een fragment van een Brusselse wiegedruk (CA 810a; Polain 4380), een andere druk van dezelfde drukkers, de Fratres vitae communis (CA 398; Polain 1011), een druk van Colard Mansion (CA 1683). Hoewel dit werk geen synthese kan worden genoemd, is het niet moeilijk de draad van de geschiedenis te volgen, onder meer dank zij de goede pen en de

nauwgezetheid van de auteur. Deze zeer smaakvol en keurig uitgevoerde publikatie, op papier van uitstekende kwaliteit, goed gezet en natuurlijk met voetnoten (en geen eindnoten) bevordert ontgezeneglijk de lectuur en de raadpleging. [E. C.-I.]

1858. - *De 'wereld' binnen handbereik: Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen, 1585-1735*. Hoofdredactie: Ellinoor BERGVELT, René KISTEMAKER; eindredactie: Hinke WIGGERS. - Zwolle: Waanders Uitgevers; Amsterdams Historisch Genootschap, 1992. - 368 p.: W.; 29 cm. -ISBN 90-6630-352-2 geb. ISBN 90-6630-353-0 pbk. Fl. 69, 50; BF 1.385 (verdelers in België) Diogenes Boeken BVBA, Paulus Beyestraat 135, B-2100 Deurne) Het grootste aantal Nederlandse verzamelaars woonde in de zeventiende eeuw in Amsterdam. Verzamelaars op velerlei gebied: schilderijen, prentkunst, rariteiten (met name de naturalienkabinetten), handschriften, drukken, atlanten, munten, exotische objecten. Deze brede waaier van voorwerpen was nog nooit eerder als geheel bestudeerd, omkaderd door de historische, maatschappelijke en religieuze achtergronden, nog minder gepresenteerd. Met vereende krachten van velen is het uitgebreide onderzoek in twee publikaties geresulteerd: een deel met essays (het hier voorliggende) en een deel met de beschrijving van over de vierhonderd voorwerpen. Elk hebben hun eigen literatuurlijst en eigen register. Boeken zijn normaliter geen rariteiten (tenzij bedoeld wordt dat ze zeer zeldzaam, ja uniek zijn!). Wel hebben rariteiten, aanvankelijk de uit Oost- en West-Indië afkomstige voorwerpen, later ook uit andere overzeese gebieden aanleiding gegeven tot het inventariseren van collecties en het uitvoerig beschrijven en illustreren van de objecten in meestal prachtige publikaties. Rariteiten kunnen verder nog opgedeeld worden in naturalia en artificialia. Tot de eerste behoren de dieren (veelal opgezet), anatomische preparaten, planten (levend of op sterk water), schelpen, gesteenten, enzovoort. Tot de tweede zijn te rekenen gesneden stenen, archeologische vondsten, munten en alle andere uitingen van kunst, het boek inbegrepen. Die collecties, al of niet op één van deze specialismen toegespitst, konden het privébezit zijn van één verzamelaar, maar zij konden ook als zodanig door een wetenschapper zijn bestudeerd, ongeacht in welke collectie de stukken zich bevonden. 'In 't klein, de groote weerelt': een soort encyclopedie in beeld!

De collecties kwamen tot stand door aankoop (liefst ter plekke, op reis dus), ruil, schenking of vererving - het is met bibliotheken niet anders - en vielen uit elkaar, meestal op een veiling, zoals het geval was met Jan Jacobsz. Swammerdam (+1678); de catalogus beslaat 143 bladzijden. Maar Swammerdam had intussen al wel een standaardwerk over de microscopische diertjes uitgegeven. Eerder uitzonderlijk werd de wens van de verzamelaar gerespecteerd en bleef de collectie in haar geheel, vooral dan dank zij de wilsbeschikking van de eigenaar, zoals Michiel Hinloopen (+1708) wiens collectie van 7000 prenten aan de stad Amsterdam is nagelaten. In de bijdrage van Jaap van der Veen, 'Met grote moeite en kosten' wordt op de totstandkoming van dergelijke verzamelingen ingegaan. Kleinere voorwerpen worden in kabinetten bewaard, een typisch meubel dat aanvankelijk in Nederland werd geïmporteerd, o.m. uit Antwerpen (C. Willemijn Foch).

C.L. Heesakkers wijdt een opstel aan de 'Schatkamers van geleerdheid: verzamelingen van humanistische geleerden'. Hun visie op de oudheid, en niet zozeer hun lust om te verzamelen, heeft hen aangezet om te zoeken naar antieke teksten (in handschrift of druk), inscripties, oudheden van eigen bodem, munten, contemporaine teksten, brieven, alba amicorum, handtekeningen. In de Noordelijke Nederlanden begon die zoektocht in de tweede helft van de zestiende eeuw: een Janus Douza (+1604), zijn zoon Georgius (+1599), de Leidse arabist Thomas Erpenius (+1624), Levinus Warner (+1665), Josephus Scaliger (+1609), Bonaventura Vulcanius (+1614), Petrus Scriverius (+1660). Van de bibliotheek van deze laatste bestaan twee veilingcatalogi die een beeld geven van zijn grote en

gevarieerde boekenverzameling. Verder zijn nog te noemen Janus Gruterus (+1627) met zijn beroemde album amicorum, Jan van Hout (+1609), Joannes Georgius Graevius (+1703), Isaac Vossius. Op het gebied van de inscripties moet Oger Ghislain Busbequius (+ 1591) extra worden vermeld, evenals Martinus Smetius (+ ca.1578). Hadrianus Junius (+1575) publiceerde zijn *Batavia*, aanzet tot een geschiedenis van het graafschap Holland.

Ook de Italiaanse kunst en de klassieke cultuur wekt belangstelling: zie bv. het *Groot stedeboek van geheel Italië*, gepubliceerd door Christoffel Alberts te 's-Gravenhage in 1724. Jaap van der Veen bestudeert in zijn opstel 'Liefhebbers, handelaren en kunstenaars: het verzamelen van schilderijen en papierkunst' vnl. twee bronnen, te weten boedelinventarissen en veilingcatalogi. Deze laatste verschenen pas tegen het einde van de zeventiende eeuw. Een zo'n verzamelaar doet zich kennen door in zwarte banden gebonden albums en boeken met het jaartal 1637, die in prentenkabinetten en bibliotheken worden aangetroffen (afb. 94).

K. van Berkel onderzoekt de band tussen de 'Zeventiende-eeuwse Nederlandse naturalienkabinetten en de ontwikkeling van de natuurwetenschap' en brengt ons bij de voorname publikaties op dit gebied: de naturalienkabinetten zijn het bronnen- en bewijsmateriaal voor hun publikaties. In Nederland is Bernardus Paludanus de eerste verzamelaar van naturalia; de inventaris van zijn collectie is de eerste gedrukte. Swammerdam was de andere grote verzamelaar. Albertus Seba's collectie is beschreven en afgebeeld in een vierdelig werk te Amsterdam uitgegeven, evenals Georg Rumphius' *Amboinsche rariteitskamer* die ook objecten uit andere Nederlandse collecties bevatte.

Over het boeken- en atlassenbezit van verzamelaars schrijft Jan van der Waals. Het begint met de handleiding van Joannes Lomeier voor het inrichten van een bibliotheek (Zutphen 1663); veilingcatalogi van belangrijke boekenverzamelaars, zoals die van Nicolaus Heinsius uit 1683 (13.000 nummers), vormden hierbij een richtsnoer. In de doorgaans kleinere bibliotheken trof men vnl. catalogi van verzamelingen muntboeken (Goltzius!), klassieke geschiedenis, boeken over naturalia en atlassen aan. Met atlassen wordt bedoeld de collectie tekeningen en prenten, horend bij de boeken en/of objecten. Uit de briefwisseling van de verzamelaars blijkt ook dat er tijdens de zeventiende eeuw althans, boeken werden uitgeleend.

Jaap van der Veen behandelt in zijn opstel, dat de ondertitel heeft 'Negentig Amsterdammers en hun kabinetten', de bibliotheken van deze verzamelaars, overigens grotendeels met een Zuidnederlandse achtergrond. Minstens veertig van de negentig hadden een bibliotheek, d.w.z. meer dan enkele tientallen titels; de boeken hadden een ondersteunende functie bij de collectievorming; toch was het geïllustreerde en fraai gebonden boek verzamelobject bij uitstek! De auteur heeft een lijst gepubliceerd met biografische informatie (bijlage 1) en onderzocht de motieven van de verzamelactie.

De laatste bijdrage belicht een ander aspect, te weten de bezoekers van de Nederlandse kabinetten (Roelof van Gelder). Deze auteur geeft een topografische lijst van de niet- Amsterdamsse verzamelaars (bijlage 2).

Dit boek is ongemeen rijk aan inhoud. Het bevat grotendeels nieuwe gegevens of plaatst bekende gegevens in hun juiste context of in een nieuw daglicht. De publikatie is het resultaat van ongetwijfeld ingespannen arbeid van velen, die bovendien op een gestelde tijd moest klaarkomen (tentoonstelling!). Het komt mij voor dat hier en daar sporen van 'werken onder druk' te merken zijn: herhalingen binnen één artikel, redundantie bij de lectuur van het geheel. Het is natuurlijk ook geen synthese, eerst moest dit verkennend onderzoek gebeuren. En daarvoor kunnen we de auteurs alleen maar van harte dankbaar zijn. Bovendien is het een prachtig boek met een overvloed aan wel gekozen afbeeldingen (waaronder heel wat in kleur). Tot het resultaat van deze niet eenvoudige publikatie heeft ook de vormgever Harry Veltman een belangrijke bijdrage geleverd. Eindnoten (per opstel genummerd) in plaats van voetnoten is weliswaar geen schoonheidsfout

maar w♦1 een fout: het lezen moet een plezier blijven en alleen voetnoten worden met plezier gelezen. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2378](#)

1859 - Han BROUWER, *Lezen in de provincie. Zwolle in de late achttiende en negentiende eeuw* in J.J. KLOEK en W.W. MIJNHARDT (red.), *Balans en perspectief van de Nederlandse cultuurgeschiedenis. De productie, distributie en consumptie van cultuur*. - Amsterdam: Rodopi, 1991, p. 127-134.

De auteur vraagt zich af of de these van Engelsing over de toename en de democratisering van het lezerspubliek in de tweede helft van de achttiende en in de negentiende eeuw ook toepasbaar is op Nederland. Voor zijn antwoord richt hij zich op de boekaanschaf, 'want aangenomen mag worden dat het boekenkopen publiek een belangrijk segment van het lezerspubliek vormt.'

Als bron gebruikt hij de klantenboeken van drie Zwolse boekverkopers, die samen de periode 1777-1901 dekken. Zo komt hij tot een drietal - soms verrassende vaststellingen. Ten eerste: het boekenkopen publiek was gering in aantal, en bleef dat ook lange tijd. Wanneer dit publiek verder wordt opgedeeld naar de omvang van zijn bestedingen, is het beeld nog minder fraai: Ca 60% waren incidentele kopers, en een kwart van de bestedingen was bestemd voor papier, pennen, inkt enz.

Twee: de sociologische benadering van cultuur, volgens dewelke de verdeling van cultuurgoederen zou verlopen langs de lijnen van de sociale stratificatie, gaat niet op. Weliswaar bleef de onderste sociale laag volledig afwezig bij de boekhandelaars, maar ook hoger opgeleiden behoorden voor de helft tot de incidentele kopers. Anderzijds kende de groep regelmatige en frequente kopers ook uitlopers tot in de kleine burgerij.

En tenslotte: de complementaire kanalen van lectuurverwerving, de bibliotheken en leesgezelschappen, waren wel belangrijk. Maar hier groeide het ledenaantal zelden boven enkele procenten van de totale bevolking.

Of hoe de boekgeschiedenis haar nut doet met nauwkeurig onderzoek en genuanceerd denken. [P.D.]

1860 - A.H. LAEVEN, *The Frankfurt and Leipzig book fairs and the history of the Dutch book trade in the seventeenth and eighteenth centuries* in *Le Magasin de l'Univers...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 185-197.

Belangrijk overzicht van de stand van zaken m.b.t. een sleutelactiviteit van de Europese boekhandel: de **beurzen** van Frankfort en Leipzig. [M. d. S.]

1861 - Otto S. LANKHORST, *Vijftien pakketten catalogi teruggevonden: Nederlandse boekhandelscatalogi in Sint Petersburg* in *De boekenwereld*, 9, 1992-1993, p. 66-76, ill.

Verslag van een fascinerende vondst: 728 Nederlandse boekhandelscatalogi in de Nationale Openbare Bibliotheek van Rusland (olim Saltykow-Shchedrin Bibliotheek). Daarvan zijn er 392 *unica*! Er zijn 595 veilingcatalogi van particuliere collecties (318 *unica*), 93 fonds- en magazijn-catalogi en 38 fonds- en magazijnveilingcatalogi; daarnaast nog 2 aparte gevallen (als een leesbibliotheek uit 1792!). In de aantekeningen wordt nog verwezen naar nieuwe vondsten in Rome en Parijs. Na Amsterdam (VBBB) en Wolfenb♦ttel bezit Sint-Petersburg de grootste collectie op dit gebied. Hopelijk komt ook die verzameling ter beschikking via Bert van Selms microficheproject (Kroniek 17 [nr. 1725](#)). [M. d. S.]

Zie ook nr. [1959](#)

1862 - Th. CLEMENS, *The trade in Catholic books from the Northern to the Southern Netherlands, 1650-1795* in *Le Magasin de l'Univers ...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 85-94.

Wordt de religieuze verhouding (Roomse) meerderheid (Zuidelijke Nederlanden) - (Roomse) minderheid (Republiek) ook weerspiegeld op (boek)handelsgebied?

Kwamen de katholieke liturgica en devotionalia vanuit het Zuiden naar het Noorden, of was de noordelijke economische machtspositie ook hier van toepassing? Er zijn vage aanwijzingen dat noordelijke uitgeverij ook invloed hadden op de markt in het Zuiden. Wegens de schaarste aan archivalia beroept Clemens zich ook op de drukgeschiedenis van enkele bestsellers. Veertig jaar na L. Leuvens proefschrift over *De boekhandel te Amsterdam door katholieken gedreven tijdens de Republiek* (1951) verdient dit onderzoeksgebied wel weer aandacht, in confrontatie dan met de nieuwe boekhistorische inzichten. [M. d. S.]

1863 - Jean-Dominique MELLOTT, *Relations ambiguës des libraires rouennais et hollandais de la fin du XVIIe et au début du XVIIIe siècle* in *Le Magasin de l'Univers...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 211-222.

Rouen was een belangrijke invoerhaven voor Nederlandse boeken. Invoerrechten en **censuur**maatregelen bepaalden de doorstroming naar Parijs. Plaatselijke uitgeverij zagen soms brood in roefdrukken. [M. d. S.]

1864. - Françoise BLANCHET, *Quelques acquisitions hollandaises de la Bibliothèque du Roi (1668-1735)* in *Le Magasin de l'Univers...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 33-47.

De Parijse *Bibliothèque du Roi* had met sterk wisselend succes contacten met het Nederlandse boekbedrijf. **Censuur** (verboden boeken werden in de Republiek gretig (her)uitgegeven) en hoge invoerrechten (o tempora!) bemoeilijkten de verwerving van belangrijke buitenlandse werken). Met elf interessante brieven van (en aan) bibliothecaris Jean-Paul Bignon, o.m. aan Boerhaave. Zie ook *Kroniek 16 nr. 1658*. [M. d. S.]

1865 - *Le Magasin de l'Univers: the Dutch Republic as the centre of the European book trade: Papers presented at the International Colloquium, held at Wassenaar, 5-7 July 1990*; ed. by C. BERKVENS-STEVELINCK, H. BOTS, P.G. HOFTIJZER and O.S. LANKHORST. - Leiden [etc.]: Brill, 1992. - x, 319 p.: ill.; 25 cm. - (Brill's studies in intellectual history, 31). - ISBN 9004-09493-8. Fl. 135.

De **Republiek** was in de zeventiende en achttiende eeuw de draaischijf van de internationale boekhandel. Het was dan ook een uitstekend idee om, onder Voltaires motto, daarover een internationaal colloquium te houden. Vreemd genoeg immers was die sleutelpositie tot voor kort slechts zelden diepgaand onderzocht. De hier gebundelde bijdragen (in deze kroniek besproken in de respectieve rubrieken) bieden meestal een voortreffelijke status quaestionis van het onderzoek op hun terrein. Zij worden omringd door twee algemene teksten. Frans A. Janssen 'The Dutch Republic and book history: some desiderata' (p. 1-9) pleit voor het tot stand komen van twee nieuwe boekhistorische projecten: (1) een modelcatalogus van een vijfhonderd gedetailleerd beschreven drukken, waarbij alle elementen van de boekproductie aan bod komen, ingebed in een echte drukgeschiedenis van het werk; (2) een Nederlandse tegenhanger van de *Histoire de l'édition française* - beide vanzelfsprekend het resultaat van teamwork.

Roger Chartier 'Magasin de l'Univers ou Magasin de la République?: le commerce du Livre néerlandais aux XVIIe et XVIIIe siècles' (p. 289-307) brengt een goede synthese van het Nederlandse boekbedrijf in diens Europese context en doet een aantal interessante suggesties voor vergelijkend onderzoek. Deze voortreffelijke bundel is ook voorbeeldig vormgegeven. Keurig gedrukt, goed gebonden en voorzien van een namenregister is hij, met Bert van Selms programmatische colleges (zie [nr. 1842](#)), een ideaal vertrekpunt voor de studie van de Nederlandse boekhandel in Europees perspectief. [M. d. S.]

Zie ook nrs. [1860](#); [1862](#); [1863](#); [1864](#); [1866](#); [1867](#); [1875](#); [1932](#); [1939](#); [1936](#); [1945](#); [1952](#); [1955](#); [1956](#); [1958](#); [1959](#); [1960](#); [1961](#); [1962](#); [1964](#); [1968](#)

1866 - Hans BOTS, *Le rôle des périodiques néerlandais pour la diffusion du livre (1684-1747)* in *Le Magasin de l'Univers...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 49-70.

De franstalige (recensie)tijdschriften uit de Republiek (bv. *Nouvelles de la République des Lettres*) werden een onmisbare bron van informatie over recente publikaties. Deze laatste drongen soms pas laat door in bepaalde landen (Frankrijk bv.) wegens economische (invoerrechten) en politieke (censuur) belemmeringen. De auteur analyseerde 12 dergelijke tijdschriften en vergeleek ze met de *Mémoires de Trévoux*. De resultaten, overigens goed grafisch weergegeven, bevestigden hun belang voor de boekhandel. [M. d. S.]

1867 - Paul RAABE, *Die niederländische Bücherwerbungen in der kaiserlichen Bibliothek Wolfenbüttel im 17. und frühen 18. Jahrhundert in Le Magasin de l'Univers...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 223-235.

De omvangrijke bibliotheek van de hertogen van Braunschweig-Wolfenbüttel werd o.m. gevormd en aangevuld door talloze aankopen in Nederland (bij boekhandelaars of op veilingen). Dat geschiedde via agenten (als Lieuwe van Aitzema) of rechtstreeks bij boekhandelaar/veilinghouder. In de achttiende eeuw was er een terugval en werden nog slechts hoofdzakelijk franstalige drukken uit Nederland aangeschaft. Een groot aantal Nederlandse veilingcatalogi bleven in Wolfenbüttel bewaard, evenals een deel van de handelscorrespondentie. [M. d. S.]

1868 - *Kaarten van Amerika in de verzamelingen van de Koninklijke Bibliotheek Albert I.* [Door] Hossam ELKHADEM [e.a.]. Tentoonstelling georganiseerd in de Koninklijke Bibliotheek Albert I van 13 november tot 31 december 1992. - Brussel: Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1992. - xiii, 168 p.: ill.; 26 cm. - (Catalogi van tentoonstellingen georganiseerd in de Koninklijke Bibliotheek Albert I; C 237). - Bestaat ook in het Frans onder de titel: *Cartes des Amériques dans les collections de la Bibliothèque royale Albert Ier*. - BF 400.

Tentoonstelling kaderend in de herdenking van vijf eeuwen Amerika ontdekt. Behalve kaarten en plannen zijn ook gedrukte werken -vnl. atlanten- getoond en beschreven met als bedoeling te wijzen op de weerslag van deze ontdekking op cartografisch gebied zowel kwantitatief als inhoudelijk: er is de tijd vóór en de tijd na Columbus. Van Ptolemaeus (2de eeuw) tot Willem Blaeu Amsterdam (1665) is een lange weg; pas omstreeks 1500 is een nieuw wereldbeeld gegroeid. De grote rol die cartografen als Mercator en Ortelius, De Jode en Hondius hierbij speelden, springt meteen in het oog. Uitstekende catalogus die niet alleen zeer informatief is maar ook onbekende schatten uit de Brusselse KB heeft opgedolven. [E. C.-I.]

1869 - Guido Hendrix, *Bibliotheca auctorum, traductorum et scriptorum Ordinis Cisterciensis Vicariatus Generalis Belgii. Tomus primus.* - Leuven Bibliotheek van de Faculteit der Godgeleerdheid, 1992. - xxxvii, 415 p. facs.; 24 cm. - (Instrumenta theologica, 11). - ISBN 90-73683-08-4. BF 1.250 + port.

De Cisterciënzauteurs uit de Zuidelijke Nederlanden werden reeds herhaaldelijk bestudeerd door S., o. m. in de Gentse en Leuvense tentoonstellingscatalogi uit het Bernardusjaar 1990 (zie [Kroniek 16 nrs 1556-1557](#)). Thans heeft hij het eerste deel gepubliceerd van een magnum opus. Daarvoor is hem nu reeds veel dank verschuldigd. De religieuze orden hebben een belangrijk deel van de literaire produktie (sensu lato) in de Zuidelijke Nederlanden beïnvloed. Het is meer dan tijd om hun rechtmatig aandeel systematisch te documenteren. De *Bibliotheca Cisterciensis* is een geslaagd voorbeeld van een dergelijke onderneming. De inleiding formuleert de doelstellingen en de gekozen werkwijze. Het corpus van auteurs en anoniemen (p. 1-375) vermeldt biografische gegevens, informatie over gepubliceerde en ongepubliceerde teksten, evenals secundaire literatuur. Behandeld worden personen (auteurs, vertalers en kopiisten) en instellingen (Baudelo, Sint-Bernards op de Schelde etc.) Terecht is gekeken naar de plaats van activiteit, zodat wij hier overzichten aantreffen voor bv. C.

Henriquez (zie ook [nr. 1922](#)) of J. Caramuel. S. noemt zijn werk een 'wegwijzer' i.p.v. 'catalogus' (want zonder codicologische of bibliografische beschrijvingen). Voor de gebruiker is het even wennen aan het door mekaar behandelen van biografische realia, teksten van en over, archivalia, boekhistorische gegevens (als herkomsten van exemplaren). Toch is men snel vertrouwd met de gekozen aanpak, al blijft het vreemd in **◆◆**n alfabet de 'middeleeuwers' op voornaam en de 'lateren' op achternaam aan te treffen.

Boekhistorisch is hier veel nieuws te vinden: talloze gelegenheidsteksten (in handschrift of druk), verwijzingen naar exemplaren, herkomstgegevens. Enkele voorbeelden p. 83 nr. 39 (afrekening tussen drukker en auteur); p. 90 (afb. van boekenrekening uit 1779); p. 106 (hs. ex-libris); p. 109 nr. 3.1 (druk op zijde; in 3.2 archiefstuk met rekening van drukker!); p. 153 (afb. van typische boekband zie ook p. 301 nr. 9); p. 300 nr. 7 (archiefstuk i.v.m. Willem Silvius) enz. enz. S. is zich ervan bewust dat een eerste inventaris niet exhaustief kan zijn. Daarom hier enkele aanvullingen: (1) ad p. 50-60 (Godfried Bouvaert auteur **◆**n bibliothecaris): een contemporain hs. van de vermakelijke *Lof van den ezel* werd te Amsterdam geveild op 29 november 1983 (Van Gendt, nr. 454, thans in priv**◆**bezit); twee belangrijke artikels van M. de Smedt ontbreken (a) G. Bouvaert: *een 18de-eeuws Zuidnederlands kloosterbibliothecaris en zijn bibliotheek* (in *Handelingen Kon. Zuidned. Mij Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 35, 1981, p. 67-86) en (b) *Een bibliotheekreglement in verzen* (in *Ex officina*, 2, 1985, p. 122-124). (2) Ad p. 103 (Marcus Cruyt): het majestueuze, schitterend verluchte Arenberg-missaal (ca. 1520), op 11 december 1984 te Londen geveild (Sotheby's, nr. 55, catalogusbeschrijving van 10 pagina's!, met afb. van miniaturen en band). (3) De Antwerpse stadsbibliotheek bezit, als opvolgster van de centrale bibliotheek van het 'D**◆**partement des Deux Nethes', een groot gedeelte van de inbeslaggenomen kloosterbibliotheken (inz. Latijnse en Nederlandse religieuze en literaire werken die niet in de smaak vielen van de Franse bezetters-verzamelaars): daar moeten dus nog meer werken te vinden zijn uit bv. Sint-Bernards (een specimen: nr. 41 p. 157 in *De geneeskunde in de Zuidelijke Nederlanden* (1990 - zie Kroniek 16 [nr 1561](#)). S. heeft zijn boek ontsloten met de vereiste registers (p. 397-415): o.m. op handschriften, archivalia, drukken; op drukkers (p. 410-414); concordantie met bv. de *Bibliographie gantoise* (p. 414-415: 26 aanvullingen). [M. d. S.]

Zie ook nrs. [1922](#); [2410](#); [2953](#)

1870. - Reinhold VAN LENNEP, *La tradition manuscrite et les l'impressions incunables et postincunables du texte et des adaptations de la L**◆**gende dor**◆**e' de Jacques de Voragine* in *Le livre & l'estampe*, 38, 1992, nr. 137, p.7-74.

Opzet en inhoud van de L.A., datering, bewerkingen en varianten, toevoegingen, speciale legende, onderlinge relatie van teksten, plaatsen van uitgave van de belangrijkste drukken, illustre worden onderzocht. Tot de belangrijke drukken zijn de Nederlandse gerekend; zij zijn vnl. in het Noorden te situeren. Tot slot volgt de auteur het spoor van een aantal exemplaren doorheen de eeuwen. [E. C.-I.]

1871. - L. DEQUEKER & F. GISTELINCK, *De uitdrijving van de Joden uit Spanje (1391-1492) en de gevolgen voor de Zuidelijke Nederlanden.*

Tentoonstellingscatalogus 17 november - 11 december 1992. - Leuven: K.U. Leuven. Bibliotheek Faculteit der godgeleerdheid, 1992. - 32 p.: omslag; 24 cm. In een fraai verzorgde, in het Nederlands en het Engels uitgegeven plaquette is de in de titel genoemde geschiedenis 'uitgebeeld' en toegelicht aan de hand van boeken en publikaties, samengebracht onder een aantal noemers. Deze geven het hele proces in chronologische orde aan: De bekering met Vicente Ferrer, het dispuut van Tortosa, Paulus a Sancta Maria, Hieronymus de Sancta Fide, het Westerse schisma; vervolgens de Inquisitie met Alphonsus de Spina, en ten slotte de uitdrijving en de zending van Columbus, en de Spaanse Joden (waaronder J.L.

1872. - H.C. GALL, J. Th. DE SMIDT & M. STERK, *Catalogue of law books published before 1800 at the National Library of Indonesia Perpustakaan Nasional R.L* - Leiden: Grafaria, 1992. - 63 p.: ill.; 21 cm. - ISBN 90-8001504-0. In de Nationale Bibliotheek te Djakarta (olim Batavia) bevinden zich (nog minstens) 411 oude **juridische drukken**. Deze restanten van enkele eeuwen Nederlands bestuur zijn thans kort, maar duidelijk, beschreven, met enkele exemplaarmerken (o.m. herkomst) en bibliografische referenties. Daarop volgen concordanties (catalogus met bibliotheeksignaturen) en een namenregister (enkel auteurs!). Geen drukkersregister. De oudste druk is uit 1556 (nr. 351). Enkele teksten zijn te Batavia zelf gedrukt. [M. d. S.]

1873 - Patrick DE RYNCK & Andries WELKENHUYSEN, *De Oudheid in het Nederlands: repertorium en bibliografische gids voor vertalingen van Griekse en Latijnse auteurs en geschriften*. - Baarn: Ambo, 1992. - 432 p.; 22 cm. - ISBN 90-263-1098-6. Fl. 79; BF 1.590.

Hoewel geen echte (beschrijvende) 'bibliografie', is dit boek voortaan een onmisbaar naslagwerk voor het Nederlandse taalgebied. Behandeld worden de gepubliceerde vertalingen van Griekse en Latijnse geschriften uit de Oudheid, d.w.z. profane en christelijke auteurs tot 565 n.C. Van elke antieke auteur/tekst wordt tevens een encyclopedische beschrijving gegeven, zodat dit boek ook een lexicon is geworden. Belangrijk zijn de exacte datering van moderne vertalingen en de identificatie van vertalers, vooral via het 'Register van vertalers' (p. 401-432!), met jaartallen en volledige voornamen. [M. d. S.]

1874 - Ben A.J. WASSER, *Die Peregrinatie van Iherusalem: pelgrimsverslagen van Nederlandse Jerusalemvaarders in de 15e, 16e en 17e eeuw: ontstaan en ontwikkeling* in *De Gulden Passer*, 69, 1991, p. 5-72, ill.

De pelgrimsgids van het klooster Sion te Jerusalem is de gemeenschappelijke bron voor zowel de echte als de vermeende pelgrimsverhalen. De auteur kent er thans een dertigtal in het Nederlands en bespreekt er de kenmerken van. Na een lange inleiding volgt het tweede deel met 'Bibliografische aantekeningen' of een beschrijving van de bronnen, zijnde ruim zeventig teksten, in handschrift of druk overgeleverd, gaande van 1437 tot 1664. [E. C.-I.]

1875 - Jean-Daniel CANDAU, *Le psautier huguenot chez les imprimeurs néerlandais: concurrence ou spécialisation?* in *Le Magasin de l'Univers...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 71-83.

Het franstalige gereformeerde psalmboek was niet alleen de zaak van Genève. Tussen 1594 en 1871 verschenen er in de Noordelijke Nederlanden ruim 200 drukken van! Na 1685 (Edict van Nantes) waren het vooral uitgeweken Hugenoten die er zich op toelagden. Amsterdam gaf ook hier de toon aan. Veel edities waren bestemd voor export naar franstalige landen en gemeenschappen. Het geschatte aantal geproduceerde exemplaren (300.000) wijst reeds het economisch belang ervan aan. [M. d. S.]

1876 - Gerard VAN THIENEN, *Papieronderzoek van de in de Nederlanden gedrukte incunabelen* in *For Bob de Graaf..* (cf. [nr. 1828](#)), p. 160-173, ill.

Veel bibliografen weten al geruime tijd dat het papieronderzoek van al of niet gedetermineerde vroege drukken hen een stap verder kan helpen om de niet gedateerde drukken te dateren of althans de periode nauwer te omschrijven. Weinigen echter voegen de daad bij het woord; de auteur van deze bijdrage is één van hen. Hij bezorgt ons hier een status quaestionis voor de in de Nederlandse gedrukte incunabelen, voortbouwend op het onderzoek van Hellinga, Heireman, Stevenson, Needham, Gerardy, Ziesche/Schnitger/Mundry. Behalve elektronenradiografie beveelt Van Thienen ook het wrijfsel aan als

opnametechniek voor watermerken. Hij onderzocht de zg. Drukker met het monogram te Utrecht en de Drukker van het Freeska Landriucht en deelt zijn bevindingen mee. Aanbevolen lectuur! [E. C.-I.]

1877 - Johan MARTENS, *The Fasciculus temporum of 1474: on form and content of the incunabile* in *Quaerendo*, 22, 1992, p. 197-204.

De auteur gaat na in welke mate Arnold the Hoernen voor zijn edities van de *Fasciculus temporum* de **instructies van de auteur** qua tekst en schema's heeft kunnen navolgen. [J.M.]

Zie ook nr. [2833](#)

1878 - K. GOUDRIAAN & G.A.M. WILLEMS, *Gheraert Leeu, meesterprenter ter goude, 1477-1484*. (Tentoonstelling 19 december 1992 - 21 februari 1993 Stedelijke Musea Gouda). - 64 p.: omslag, facs.; 21 cm. - Fl. 10.

Naar aanleiding van de vijfhonderdste sterfdag van Gheraert Leeu, is in zijn vaderstad Gouda een colloquium georganiseerd en een tentoonstelling ingericht. De nadruk hierbij lag op de Goudse periode. Achtendertig van de vermoedelijk negenenzestig boeken die Leeu in boven genoemde periode heeft gedrukt, waren uit acht Nederlandse bibliotheken samengebracht. De bedoeling was voornamelijk Leeus productie in een cultuurhistorische context te plaatsen: welke teksten, wie waren de eigenaars van zijn boeken, voor wie waren ze bestemd? Waarom trok hij naar Antwerpen? Ook de toelichtingen bij de korte titelbeschrijvingen zijn in die geest bezorgd. Verwijzingen naar bronnen ontbreken; de algemene literatuurlijst bestaat vrijwel uitsluitend uit bibliografie en catalogi. Overigens fraai uitgevoerde brochure met op de omslag een ingekleurde houtsnede uit de *Dialogus creaturarum*. Een plezierige, tevens waardevolle idee 'en marge' van de tentoonstelling was het herdrukken van het in een exemplaar overgebleven prospectus van Leeu voor zijn *Historie van Melusine*; de toelichting hierbij leverde Gerard van Thienen, het drukken werd verricht door drukker in de marge G. Post van der Molen. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2061](#)

1879 - Carleen BAARDA & Jos M.M. HERMANS, *Brabantse handschriften: Gerrit van Orden (1774-1854) en zijn schenking van handschriften aan het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant*. - Tilburg: University Press, 1992. - 64 p.: omslag, ill.; 24 cm. - ISBN 90-361-9555-1. Fl. 20.

Gerrit van Orden deed tussen 1837 en 1847 verschillende schenkingen aan het Provinciaal Genootschap. Behalve handschriften, munten en penningen, zijn er natuurlijk ook gedrukte boeken bij. In dit fraaie boekje worden enkel de 'Brabantse' handschriften besproken; toch verdient het in deze Kroniek te worden vermeld omwille van het bindwerk dat eveneens aan de orde wordt gesteld. Het gaat hier nl. om de '**Bossche banden**' (studie van Verheyden in 1933) die dank zij nieuwe gegevens niet zo evident Bosch blijken te zijn. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2987](#)

1880 - Georges COLIN, *Lille, centre de reliure la fin du moyen ge* in *Gutenberg-Jahrbuch* 1992, p. 353-367, ill.

Nieuwe vondsten en hernieuwd onderzoek heeft de auteur er toe gebracht een overzicht te bieden van vijf binders uit ongeveer het laatste kwart van de 15de eeuw te Rijsel werkzaam. Er kan van een centrum gesproken worden want de banden van Barbet, Fierlin, Godon en diens voorganger en Louis vertonen in hun decoratiepatroon eigen en gemeenschappelijke kenmerken, verschillend van het patroon van de Vlaamse banden. Ook de behandeling van houten platkernen en sloten is anders. Een paar banden en alle stempels zijn gereproduceerd [E. C.-I.]

1881 - Herman PLEIJ, *Nederlandse literatuur van de late middeleeuwen*. -

Utrecht: HES, 1990. - 243 p.: facs.; 21 cm. - ISBN 90-6194-487-2. Fl. 35.
Bundeling van eerder verschenen opstellen (tussen 1984 en 1987), waarin de rol van de boekdrukkunst wordt aangehaald, en voorzien van een dubbele inleiding, een beknopt literatuuroverzicht en een register. [E. C.-I.]

1882 - Werner WATERSCHOOT, *Jan van der Noot's Het Bosken re-examined in Quaerendo*, 22, 1992, p. 28-45, ill.

F.S., Ferguson en W.A.P. Smit hadden al eerder uitgemaakt dat *Het Bosken* waarschijnlijk in 1571 was verschenen en gedrukt door Henry Bynneman te Londen, terwijl het eveneens zonder drukplaats verschenen *Theatre* (1568) aan drukker John Day werd toegeschreven.

Van der Noot is bekend voor zijn ingrijpen tijdens het drukproces, het aanbrengen van auteurscorrecties en het manipuleren van reeds afgedrukte vellen. Zo blijken de drie bekende exemplaren (Gent, Haarlem, Folger Shakespeare Library in Washington) onderling in samenstelling te verschillen, wat Smit ook al had gezien. Het door Karel Porteman onlangs nieuw ontdekte exemplaar te Wroclaw van Van der Noots 'Verscheiden Poetixe Wercken' (Keulen 1572) bleek een 'her-uitgave' (re-issue) te zijn van 'Het Bosken' waarin de Engelse preliminaria vervangen werden door twee katernen met lofdichten bestemd voor Keulse vooraanstaanden. (Cf. *Kroniek* 16 [nr. 1580](#)). Deze vondst in een Poolse bibliotheek was aanleiding voor de Zuidnederlandse deskundige bij uitstek in analytische bibliografie, W. Waterschoot, een hernieuwd en diepgaand onderzoek te wijden aan 'Het Bosken'. Hieruit is nu voor het eerst gebleken dat HB het werk van twee drukkers is: terwijl Bynneman met het begin doende was, werd Day ingeschakeld om de nog resterende katernen K en L te drukken. Het verschil in typografisch materiaal, andere papiersoort en een afwijkende zetspiegel wijzen hier overduidelijk op. Bovendien is bij de aansluiting van I en K iets misgelopen en ook hier heeft de bibliograaf de gang van zaken kunnen reconstrueren. [E. C.-I.]

1883 - *Schatten uit De Biekerf: Europese cultuur in postincunabelen, 1501-1540*. Tentoonstelling Brugge, Centrale Openbare Bibliotheek 'De Biekerf', 15 december 1992 - 30 januari 1993. [Catalogus: red. Ludo VANDAMME]. - Brugge: Stadsbestuur, 1992. - 86 p.: ill.; 25 cm. - BF 250.

Aansluitend op tentoonstellingen over middeleeuwse handschriften en incunabelen (*Kroniek* 14 [nr. 1177](#)), werden thans de drukken uit de periode 1501-1540 gepresenteerd. Het begrip 'postincunabel' hoort eigenlijk beperkt te blijven tot de Nederlandse; daarbuiten beantwoordt het niet aan een boekhistorische realiteit. De catalogus bevat drie onderdelen: (1) Ludo Vandamme, *Het Brugs boekbedrijf in een Europese context (1501-1540)* (p. 5-21); (2) Catalogus [van tentoongestelde werken: 54 stuks] (p. 22-63); Ludo Vandamme, *Het postincunabelbezit van de Brugse Stadsbibliotheek* (p. 64-86: met register op plaatsen, drukkers etc., secundaire auteurs). Brugge bekleedt (met 14 drukken) slechts een bescheiden veertiende plaats in de Nederlandse postincunabeltijd, die werd gedomineerd door Antwerpen. Voornaamste drukker was Hubert de Croock, die teksten publiceerde van humanisten als J.L. Vives. Simon Vermeulen was de plaatselijke boekhandelaar. De tentoonstellingscatalogus beschrijft 54 drukken met aandacht voor inhoud, typografie en exemplaarkenmerken. Enkele opmerkelijke drukken: nrs. 2 (NK 3899), 12 (op perkament) en 37 (Engelse tekst uit 1530). De boeken komen in hoofdzaak uit Brugse kloosters. Twee interessante boekbanden: nr. 9 (Claus van Dormale) en 54 (Brugse prijsband uit 1649). De Brugse Stadsbibliotheek bezit 155 drukken uit de periode 1504-1540. Ze worden alfabetisch opgesomd, met slechts NK-nummers als bibliografische referenties. Parijs, Bazel, Antwerpen, Keulen en Lyon leverden het merendeel van de drukken. Een nuttige catalogus met goede illustraties. [M. d. S.]

1884 - C.E. DEKESEL, *Bibliothecae Universitatis Gandavensis numismatica selecta 1514-1599 = Numismatic books printed before 1600 in the Central Library of the University of Ghent*. - Gandavum Flandrorum: Bibliotheca Numismatica

Siliciana, 1992. - VII, 486 p.: ill.; 30 cm. - (Printed in draftform in one hundred copies). Adres: Begijnhoflaan 37, B-9000 Gent).

In Deel I (veruit het omvangrijkste) zijn 43 edities analytisch onderzocht en beschreven; hieronder veertien Antwerpse en Brugse drukken en 22n Leidse. Deel II is zuiver numismatisch en bevat een vergelijkende studie van de portretten van de 'Duodecimo Caesares'. Deel III geeft het literatuuroverzicht, lijst van afbeeldingen en een alfabetisch register op auteurs, drukkers en uitgevers. Dekesel heeft zich al verdienstelijk gemaakt met bibliografische studies over Hubertus Goltzius en Charles Patin (en kondigt nu al een 'Corpus librorum nummorum' van de 16de eeuw aan). De werkwijze is in grote lijnen dezelfde gebleven; toch komt er wat meer structuur in. Het gevolgde stramien bevat - en in deze orde - gegevens over de auteur, het plaatsnummer in de UB Gent, plaats van uitgave, uitgever, jaar van uitgave, formaat, katernopbouw, watermerk, taal, ex-libris, inhoud, vergissingen bij druk- en bindwerk, 'comparatieve bibliografie' (minstens vijf exemplaren), bibliografische verwijzingen, conclusie, illustraties. De orde van deze elementen, en de opsplitsing van sommige, lijkt me niet altijd logisch (exemplargegevens staan best niet tussen editiegegevens) of nuttig (plaatsruimte!). Wat comparatieve bibliografie wordt genoemd, is de opsomming van al de geziene bekende exemplaren (en vaak veel meer dan vijf) met hun eigen kenmerken, 22k die welke uitgaven van 22n editie en variante staten onderscheiden. In de laatste paragraaf van elke titelbeschrijving wordt dan de conclusie getrokken. Uit dit grondig onderzoek blijkt o.m. hoeveel zeldzame en bijzonder waardevolle drukken in de UB Gent 2n elders aanwezig zijn. Deze bibliografie is inderdaad meer dan een catalogus van 22n bibliotheek! Wie, als bibliograaf, boekhistoricus of numismaat met numismatische publikaties te doen krijgt, wordt dit werk warm aanbevolen. [E. C.-I.]

1885 - Henri VANHULST, *Thomas Harding, Joannes Bogardus et 'An answere to maister Iuelles challenge': le contrat de 1563* in *Quaerendo*, 22, 1992, p. 20-27.

In het Algemeen Rijksarchief te Brussel, fonds Notariaat van Brabant, berust een document dat een aantal bijzonderheden regelt betreffende het drukken van een boek, tussen deze auteur en de drukker: oplage, verbeteren van de drukproeven, levering van papier, betaling van de drukker per drie vormen. [E. C.-I.]

1886 - Nicholas HADGRAFT, *Charles Estienne's "L'agriculture et maison rustique 1565 ": the Plantin title-page in a Du Puis book* in *The Book Collector*, 40, 1991, p. 514-527, facs.

Onderzoek van de Plantijnse 'uitgave' van een druk van de Parijse drukker Jacques Du Puis uit 1564, op basis van het enig bekende exemplaar in het Sidney Sussex College te Cambridge. Juist de slechte staat van het exemplaar bood de unieke kans **materieel onderzoek** te verrichten. Niet de titelpagina is een vervangblad, maar de hele eerste katern van vier bladen is door Plantijn gezet en gedrukt. Dit uitstekend artikel handelt niet enkel over de materiële aspecten (waaronder het papieronderzoek, slechts mogelijk wanneer het boek uit de band is gelicht) maar ook over het waarom van dergelijke handelwijze. Aanbevolen lectuur voor de bibliograaf. [E. C.-I.]

1887 - Nicole BINGEN, *Les 22ditions d'oeuvres en langue italienne 2 Anvers 2 l'22poque de Lodovico Guicciardini in Lodovico Guicciardini (1521-1589)...* (cf. [nr. 1909](#)), p. 179-202.

In margine van haar bibliografie *Le Maitre italien* (cf. Kroniek 14 [nr. 1149](#)), heeft de auteur nu haar aandacht toegespitst op de Italiaanse produktie te Antwerpen. De eindgrens van haar onderzoek ligt eigenlijk in 1660. Zij brengt de publikaties in vier groepen onder: didactische werken, tweetalige, Italiaanstalige, muziekdrukken in het Italiaans. Het is opvallend dat de laatste categorie veruit de hoogste cijfers scoort. Voor de eerste helft, tot 1600, betekent dat 98 drukken. B geeft lezenswaardige beschouwingen ten beste: een parallel met Lyon, zoals Antwerpen

een handelsknooppunt met veel Italiaanse ingezetenen; de houding van de Antwerpse drukkers/uitgevers $\blacklozen$ van het lezerspubliek t.o.v. de Italiaanse taal; $\blacklozen$ talig Italiaanse uitgaven; heruitgaven, meertalige publikaties, publikaties van te Antwerpen gevestigde auteurs. De analyse bevestigt een vermoeden: de Italianen te Antwerpen hebben geen literaire bedrijvigheid op grote schaal ontwikkeld; het Italiaans bleef de zaak van een paar enkelingen, waaronder Jan van der Noot. Zelfs de Italiaanse boekhouding, in Antwerpen nochtans bekend en gevolgd, werd in het Nederlands en het Frans verspreid (Jan Ympyn!). In fine geeft B een lijst van (zuiver) Italiaanstalige werken in de 16de eeuw te Antwerpen verschenen: 23! [E. C.-I.]

1888 - Guido MARNEF, *Repressie en censuur in het Antwerps boekbedrijf, 1567-1576* in *De Zeventiende Eeuw*, 8, 1992, p. 221-231.

Belangrijk overzicht van anti-protestantse maatregelen m.b.t. het boekbedrijf te Antwerpen, op basis van contemporaine documenten (Algemeen Rijksarchief te Brussel). Met nieuwe gegevens over drukkers (W. Silvius) en boekverkopers. In noot 35 wordt een gewichtige vergissing van F. Prims rechtgezet: de (verdachte) boeken die zich in 1569 bevonden in het huis van Marcus Nu $\blacklozen$ ez behoorden *niet* tot diens priv $\blacklozen$ -bibliotheek, maar waren het resultaat van een 'razzia' in enkele boekenwinkels! Deze bronnen verdienen een (nieuwe) editie. [M. d. S.]

1889. - W. WATERSCHOOT, *De Gentse drukkers Joos Lambrecht en Jan Cauweel* in *De Zeventiende Eeuw*, 8, 1992, p. 27-32.

Watermerkonderzoek in de Gentse exemplaren van Lambrechts *Refereynen* en *Spelen van zinne* bevestigt de chronologie van beide drukken, uit 1539: eerst zijn de *Refereynen*, daarna de *Spelen* gedrukt. Eerstgenoemd werk is daarbij het eerste Nederlandstalige uit een romein gezet; het bleek echter niet voor herhaling vatbaar. Nieuw was ook de opsplitsing in drie afzonderlijk te verkrijgen onderdelen met eigen titelblad, overeenstemmend met de drie categorie $\blacklozen$ n refreinen. Lambrechts typografie stond model voor de latere uitgaven van de *Spelen*, nl. die van 1562. In 1555 probeert Jan Cauweel het nog eens met een romein, in *De const van rhetoriken*, maar pas in 1565 breekt zij definitief door, dank zij Lucas d'Heere met zijn *Hof en Boomgaard der po $\blacklozen$ sien* [E. C.-I.]

1890 - Manfred VON ARNIM, *Beit $\blacklozen$ ge zur Einbandkunde XIII: Ein Lyoner Eckplatten-Band f $\blacklozen$ ur Antoine Du Verdier* in *Philobiblon*, 36, 1992, p. 55-56, facs. De band, nu in bezit van Otto Sch $\blacklozen$ fer te Schweinfurt, zit rond een druk van Hubertus **Goltzius**, *Fastos magistratum et triumphorum Romanorum...* (Brugge 1566). Het is het exemplaar uit de collectie Vander Elst. [E. C.-I.]

1891. - *Christoffel Plantijn en de Iberische wereld = Christophe Plantin et le Monde Ib $\blacklozen$ rique*. Tentoonstelling Museum Plantin-Moretus 3 oktober - 31 december 1992; [catalogus red. F. DE NAVE & D. IMHOF]. - Antwerpen: Museum Plantin-Moretus en Stedelijk Prentenkabinet, 1992. - 263 p.: ill.; 30 cm (Publikaties van het Museum Plantin-Moretus en het Stedelijk Prentenkabinet, 22). - BF 695.

De Iberische wereld was essentieel voor Plantijns uitgeversactiviteiten. De opdrachten (*Polyglot*) en privileges (liturgische drukken) van Filips II vormden mede de basis van zijn bedrijf. Alle aspecten van die relatie komen hier aan bod: van de luxe boekbanden uit het Escuriaal tot de edities van Spaanse auteurs. Bijzonder te vermelden is de synthese over *De Antwerpse boekenwereld en haar relaties met Spanje in de 16de en 17de eeuw* door de betreurde Frans Robben (p. 43-54). In het catalogusgedeelte (p. 79-259) door C. Depauw, D. Imhof en E. Otte worden boeken en archivalia vakkundig beschreven, met aandacht voor inhoud in exemplaarkennmerken (naar het model van *Christoffel Plantijn en de exacte wetenschappen van zijn tijd* (1989; zie Kroniek 15 [nr. 1389](#)). Met registers op herkomsten, anonieme titels en auteursnamen De catalogus is voortreffelijk

geïllustreerd (een afbeelding van elk van de 115 nrs.), maar heeft ietwat smalle marges. Bijzondere vermelding verdienen de twee fraaie boekbanden door Plantijn (in kleur afgebeeld: nrs. 77 en 115). [M. d. S.]

1892 - Karel BOSTOEN, *De wetenschappelijke grondslag van de Nederlandse cultuurpolitiek: taal en letteren rondom Plantijn* in *De Gulden Passer*, 69, 1991, p. 147-170.

De Fransman Plantijn was ook een sleutelfiguur bij de doorbraak van de Renaissance in de Nederlandse literatuur. [M. d. S.]

1893. - Christopher L.C.E. WITCOMBE, *Christopher Plantin's papal privileges: documents in the Vatican archives* in *De Gulden Passer*, 69, 1991, p. 133-145. Dankzij steun van kardinaal Granvelle slaagde Plantijn erin tussen 1568 en 1572 vier gewichtige (en lucratieve) privileges te verkrijgen voor vernieuwde liturgische boeken (na het Concilie van Trente) en voor de Polyglotbijbel. De auteur vond in het Vatikaanse Archief enkele documenten m.b.t. deze privileges, bv. overeenkomsten met Paulus Manutius. [M. d. S.]

1894 - Paul VALKEMA BLOUW, *The Van Oldenborch and Vanden Merberghe pseudonyms or Why Frans Fraet had to die* in *Quaerendo*, 22, 1992, p. 165-190, 245-272, ill.

Boeiend verhaal van de ontmaskering van de figuren Niclaes van Oldenborch en Magnus vanden Merberghe. Hun namen komen voor in reformatorische Nederlandstalige drukken tussen resp. 1531 en 1555, en 1555-1557. Voor alle bibliografen zijn het intrigerende figuren geweest; tot nu werd aangenomen dat laatstgenoemde een pseudoniem was van een Zuidnederlands drukker te Emden (Kronenberg, Wijnman) terwijl bij eerstgenoemde destijds gedacht is aan Steven Mierdman of Mathias Crom (De Vreese, Wijnman), maar ook aan een persoon van vlees en bloed (Kronenberg). In NK staan 38 titels beschreven op naam van de drukker Van Oldenborch, door Kronenberg als de onversaagde strijder voor geestelijke vrijheid bestempeld. Van Vanden Merberghe zijn 10 drukken bekend. PVB zet nog eens alle gegevens op een rij en komt dank zij vnl. bibliografische analyse tot de bevinding dat achter Van Oldenborch meerdere (Zuidnederlandse) drukkers schuilgaan, dat Vanden Merberghe de schuilnaam van de auteur-drukker Frans Fraet (onthoofd in 1558 wegens het drukken en verspreiden van reformatorische geschriften) is en dat een aantal drukken geantedateerd blijken te zijn! Hieruit trekt hij drie algemene conclusies: 1. Niclaes van Oldenborch heeft definitief afgedaan als historische figuur; 2. de ondergrondse activiteit van Frans Fraet als drukker-uitgever wordt bekend; 3. het verloop van de gebeurtenissen op het gebied van de hervorming in de Nederlanden vertoont een gewijzigd beeld door in werkelijkheid soms twintig jaar later verschenen (en gelezen) geschriften. In bijlage geeft de auteur een lijst van de 'Oldenborch'drukken (cf. NK III p. 201-203) met de nieuwe toeschrijvingen en dateringen. In bijlage volgt een lijst van de boeken aan Frans Fraet toegeschreven (34).

Dit voor de bibliograaf maar ook voor de historicus ongemeen boeiend verhaal illustreert nog maar eens hoe nauwgezet en consequent gevoerd bibliografisch onderzoek verreikende gevolgen, kan hebben voor de geschiedenis van de boekdrukkunst maar vooral voor de geschiedenis van de geloofsbeleving en de hervorming in de Nederlanden. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2201](#)

1895. - Jos VAN WATERSCHOOT, *Eersame gonstige zeer discrete Heer...* in *De boekenwereld*, 9, 1992-1993, p. 161-162, facs.

Een schitterende vondst! In de bibliotheek van de Vereniging (...) te Amsterdam werd in het Prospectussen & Personalia-archief een brief aangetroffen van Willem **Silvius**, afkomstig uit de collectie A.D. Schinkel. Het document - thans de tweede bekende brief van Silvius - werd vanuit Leiden op 4 september 1579 gericht aan

1896 - P. VALKEMA BLOUW, *Drukkers voor Menno **Simons** en Dirk Philips in Doopsgezinde bijdragen*, n.r. 17, 1991, p. 31-74, facs.

Van beide auteurs bestaat reeds een Bibliografie: I. B. Horst over Simons, 1962 en M. Keyser over Philips, 1975. Ook al blijven die bibliografie en de daarin aangehouden chronologie van de geschriften standhouden, de nu door PVB aan bepaalde drukkers toegeschreven drukken veranderen het uitzicht op deze bibliografisch zeer ingewikkelde materie. Niet minder dan twintig drukkerijen bv., vaak ver uit elkaar liggend, werden tijdens de 16de eeuw aangezocht om het werk van deze twee hervormers te drukken, bijna steeds anoniemen en dikwijls zonder datum (cf. de verkorte titellijst aan het eind). Tot deze resultaten is PVB gekomen door de bibliografisch analytische methode toe te passen de zoveelste boeiende studie van deze bibliograaf. [E. C.-I.]

1897 - B.A. VERMASEREN, *Geschiedenis en Bibliografie: de te **Vianen** gedrukte 'Concordantie-' tussen Lutheranen en Calvinisten te Antwerpen (dec. 1566)* in *De Gulden Passer*, 69, 1991, p. 73-132.

Reconstructie van de historische achtergrond m.b.t. een 'concordantie' tussen de Antwerpse hervormden. De tekst daarvan was medio december 1566 te Vianen gedrukt. Er is geen exemplaar van bekend. [M.d.S.]

1898 - Paul VALKEMA BLOUW, *Een vergeten ondergrondse drukker: Herman 't Zangers in Steenwijk (1565-1580)* in *For Bob de Graaf*. (cf. [nr. 1828](#)), p 174-187, ill.

De vondst van een aantal ordonnanties door 't Zangers te Steenwijk gedrukt en zijn vermelding in archiefdocumenten zijn een bewijs dat hij wel degelijk bestaan heeft (Wijnman had hem naar het rijk der schimmen verwezen). Slechts twee vertonen zijn impressum maar onderzoek, van het drukkersmateriaal (vijf texturatypen in verschillende corpsen, enkele initialen en een paar vignetten) en ook bepaalde zetgewoonten hebben PVB op het juiste spoor gezet. Hij bespreekt 't Zangers' produktie (1565-1579) die zich situeert in de eerste jaren van de Opstand toen het drukken en publiceren van teksten vaak een bijzonder riskante onderneming was. PVB levert hier nogmaals het bewijs dat hij een waardige opvolger van M.E. Kronenberg is! [E.C.-I]

1899 - Klaus BARTHELMESS & Joachim M◆NZING, *Monstrum horrendum: Wale und Walstrandungen in der **Druckgraphik** des 16. Jahrhunderts und ihr motivkundlicher Einfluss. I Aufsatzteil, II Katalogteil, III Referenzteil.* - Hamburg Ernst Kabel Verlag, 1991. - 3 dln. in etui (220 p.): omslag, in.; 28 cm. (Schriften des Deutschen Schiffahrtsmuseums; 29). - ISBN 3-82250175-1 DM 98.

Sedert de zestiende eeuw zijn verslagen in woord en beeld bekend van walvis- of potvisstrandungen aan onze kusten. Het spectaculaire (de enorme afmetingen!) van zo'n gebeuren heeft destijds niet enkel de journalist van toen aan het schrijven gezet maar ook de tekenaar/graveur (de fotograaf van nu). Dat het hier gaat om ephemera is duidelijk, vandaar ook het doorgaans unieke karakter van deze planodrukken; er zijn vermoedelijk nog meer dergelijke publikaties geweest, ons thans niet meer bekend. De auteurs van deze studie zijn tot de bevinding gekomen dat er een echte beeldtraditie in de 16de eeuw is ontstaan (waarbij de afbeeldingen in de wetenschappelijke visboeken buiten beschouwing is gelaten). Vijf strandungen voor de Nederlandse en de Vlaamse kust tussen 1577 en 1601 zijn de direkte aanleiding geweest om de gebeurtenis vast te leggen; druk en verspreiding gebeurde in steden als Amsterdam, Haarlem en Antwerpen. In het 'Katalogteil' zijn 22 boeken en planodrukken met de gestrande kolossen beschreven terwijl de beschrijvende tekst mede uitgegeven is. Elke prent is afgebeeld. Indien bekend, is meer dan ◆◆n exemplaar opgegeven. Het 'Referenzteil' is opgevat als een aanvullende bijdrage waarin nog een veertigtal strandungen van de 16de tot de 18de eeuw zijn afgebeeld en beschreven (ook handschriften en schilderijen.

Handig is de biografische bijlage achteraan waarin kunstenaars, tekstschrijvers, auteurs, uitgevers, drukkers en verzamelaars zijn opgenomen. Daarop volgt een literatuuroverzicht. Deze publikatie is tegelijk een bijzonder mooi en handig boek en een belangrijke bijdrage tot de iconografie van de walvis, de geschiedenis van de prentkunst, de kennis van de tekstschrijvers en ten slotte tot de geschiedenis van de dierkunde. [E.C.-I]

1900. - Manfred SELLINK, *Philips Galle als uitgever van prenten aan het einde van de zestiende eeuw*, in *De Zeventiende Eeuw*, 8, 1992, p. 13-26.

S. werkt aan een oeuvre-catalogus. Hier wordt de editie-geschiedenis van de portretreeksen kort voorgesteld. [M.d.S]

1901 - Dirk GEIRNAERT & Paul J. SMITH, *Tussen fabel en embleem: De warachtige fabulen der dieren (1567)* in *Literatuur*, 9, 1992, p. 22-33, ill.

Onderzoek naar voorgangers en navolgers van het fabelboek van de schrijver Edward de Dene en de illustrator Marcus **Gheeraerts**. Het stemma laat een vrij ingewikkelde filiatie zien; Gilles Corrozet (1542) is de voorganger en via Franse, Duitse en Latijnse versies van De Dene belanden wij bij Vondel (1617) en Van de Venne (1632). Er wordt ingegaan op de relatie woord/beeld en het emblematische karakter van het fabelboek, op de weg die de oorspronkelijke koperplaten afgelegd hebben en op de tekst die of vertaald of bewerkt is. De besproken drukken zijn in een chronologisch overzicht samengebracht. [E.C.-I]

1902 - Ilja VELDMAN en Karin VAN SCHAICK, *Verbeelde boodschap: de illustraties van Lieven de Witte bij 'Dat leven ons Heeren (1537)*. - Haarlem: Nederlands Bijbelgenootschap; Brussel: Belgisch Bijbelgenootschap, 1989. 120 p.: ill.; 24 cm. -ISBN 90-6126-430-8 geb. Fl. 35.

In 1537 verschenen een Latijnse en een Nederlandse versie, in 1539 een Franse, van het Leven van Christus door de kartuizer Willem van Branteghem, en gedrukt door M. Crom voor rekening van A. Kempe de Bouchout (NK 486, 4202, 490). Het levensverhaal is gebaseerd op de vier evangeliën; de druk, in octavo-formaat, bevat meer dan 180 houtsneden, ontworpen door de Gentse schilder Lieven de Witte en misschien ook wel door hem gestoken. De bedoeling van de auteur was woord en beeld een evenwaardige rol te laten spelen en met dit boekje de gelovige een hulp en een gezelschap op reis te zijn. Alle houtsneden (met inbegrip van het twintigtal vignettes) zijn gereproduceerd en vergezeld van de evangelietekst die het uitgangspunt heeft gevormd voor het beeld. In kort bestek wordt ingegaan op de verschillen tussen de Latijnse en de Nederlandse versie, op stijl en compositie, op het verdere leven van de houtsneden en tenslotte op het weliswaar niet erg uitgesproken reformatoerisch karakter van het boek. Hoewel op diverse aangehaalde aspecten niet diep wordt ingegaan, verdient deze publikatie beslist alle aandacht: Van Branteghem en De Witte verdienen ze ongetwijfeld. [E.C.-I]

1903 - C. COPPENS & E.S. LEEDHAM-GREEN, *Cato, grammatica en goede manieren: fragmenten uit een Garret Godfrey-band* in *Ex officina*, 8, 1991, p. 119-142, ill.

Bespreking en uitgave van fragmenten drukwerk en handschrift, voornamelijk over grammatica handelend en met Engelse herkomst, aangetroffen in een band van Garret Godfrey (cf. *Kroniek* 17 [nr. 1753](#)). [E. C.-I.]

1904 - A. DEWITTE, *Een boekencatalogus uit de Brugse Lieve-Vrouwkerk ca. 1570* in *Archief- en bibliotheekwezen in België*, 62, 1991, p. 177-189.

Uitgave, met inleiding, van een belangwekkend document (Rijksarchief Brugge). De catalogus bevat 170 (summiere) titels. Voor een aantal daarvan wordt een mogelijke identificatie gegeven. [M.d.S]

1905 - Christian COPPENS, *Het boekenbezit van de Celestijnen te Heverlee*

(Leuven) omstreeks 1600 in *Archief- en bibliotheekwezen in België* 62, 1991, p. 99-175, facs.

In het Arenbergarchief (K.U. Leuven) bevinden zich twee documenten van uitzonderlijk belang voor de bibliotheekgeschiedenis van de Celestijnen te Heverlee: een inventaris en een taxatie-lijst. Beide werden opgemaakt door de Leuvense boekverkopers Philippus Zangrius en Jan Snyders in 1601. Na een genuanceerde inleiding over boekenbezit en boekenprijzen worden de documenten geannoteerd uitgegeven. Daarop volgt een lijst van teruggevonden werken (handschriften en drukken). Navolging verdienen de registers (chronologisch, concordanties; drukkersregister; overige eigendomsmerken; persoonsnamen en anoniemen). [M. d. S.]

1906. - Alfons K.L. THYS, " *Pelgrimstekens " in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de Contrareformatietijd: Jan en Peter Oris, producenten van " tinnen vaantjes " en andere devotionalia in Oostvlaamse zanten*, 66, 1991, p. 67-88, ill. Nieuwe biografische gegevens over de boekenverzamelaar Peter Oris (cf. *Kroniek* 15 [nr. 1445](#)), 'constvercooper op de Borsse'. Papieren vaantjes werden ook door drukkers en boekverkopers als Geleyn Janssens, Hubrecht de Croock, Franchoy den drucker te Antwerpen, Jan Mommaert, Hans Wyckmans, Anthoon Janssens, Jan Gemmert, Guilliani Boonen, Guillaume du Tielt, Abraham Verhoeven geproduceerd. [E. C.-I.]

1907. - L. VOET, *L'offre: diversification de la production, tirages, prix des livres. Le cas de l' "Officina Plantiniana " Anvers (1555-1589) in Produzione e commercio della carta e del libro secc. XIII-XVIII - Prato: Istituto internazionale di storia economica " F. Datini " ; 1992, p. 565-582. (Atti delle " Settimane di studi " ed altri convegni; ser. 2).*

Uit de *Plantin Press* is o.m. gebleken dat het aanbod van Plantin op de markt zeer gevarieerd was. Ook had Voet daar gegevens over oplagen verstrekt, een gegeven dat doorgaans een onbekende blijft in de produktiegeschiedenis. Deze gegevens plaatst hij hier naast de kostprijzen en de verkoopprijzen die hoofdzakelijk uit zijn *The Golden Compasses* afkomstig zijn. [E. C.-I.]

1908. - Roland CRAHAY, Marie-Thérèse ISAAC, Marie-Thérèse LENGER, avec la collaboration de René PLISNIER, *Bibliographie critique des éditions anciennes de Jean Bodin*. - Bruxelles: Académie royale de Belgique, 1992. XVIII, 356 p.: facs.; 25 cm. - (Classe des Lettres. Mémoires 80, 2e sér., t. LXX, fasc. 2). - BF 1.200.

Voor de eerste en de derde auteur is deze bibliografie, produkt van jarenlange gezamenlijke arbeid in het *Seminaire de bibliographie historique* van de Universiteit te Mons, postuum verschenen. In de literaturopgave mis ik vreemd genoeg de publikaties van M.-Th. Lenger, die door de schrijver van het woord vooraf, Vittor Ivo Comparato, wel in een voetnoot zijn genoemd: kleinere publikaties, waarin resultaat van deelonderzoek, aan dit eindresultaat voorafgaan. Bij zevenhonderd bibliotheken is een enquête gevoerd, voorwaar niet niets. Voorwerp van deze bibliografie zijn al de drukken tijdens het leven van de auteur verschenen of in rechte lijn daarvan afstammend. In een appendix zijn enkele werken opgenomen die in nauwe relatie met Bodins eigen geschriften staan, soms zelfs op zijn naam in catalogi zijn terug te vinden. Elke editie is beschreven volgens de principes en de normen van de analytische bibliografie, die als uiteindelijk doel heeft het uitgangspunt te zijn voor een kritische teksteditie. Zonder het expliciet te zeggen, is er naar gestreefd een 'ideal copy' te beschrijven: dit betekent dat zoveel mogelijk exemplaren zijn onderzocht en de beschrijving op oorspronkelijke drukken berust. De elementen van die beschrijving bestaan uit het impressum in zijn oorspronkelijke taal, de reproductie van de titelpagina, de collatie (met inbegrip van de vingerafdruk), zetgewoonten (voor zover die bijzonder zijn, zoals de manier waarop custoden en signaturen zijn gezet),

typografisch materiaal (in zover relevant als vergelijkingsmateriaal), analyse van de inhoud, identificering van de editie, bewaarplaatsen, aantekeningen. De ordening is chronologisch naar de werken zelf, die telkens kort worden voorgesteld. Kortom, een voorbeeld van methode. Behalve op **2** punt: de afwezigheid van registers; er is zelfs geen drukkersregister! Er is dus niet meteen uit te maken of er in ons land werk van Bodin is verschenen, of welke bibliotheken er werk van hem bezitten.

Dank zij deze bibliografie is het nu mogelijk geworden de verspreiding van het volledige oeuvre van Bodin, in tijd en ruimte, te volgen. Voor een veelzijdige figuur als Jean Bodin (1529 ?- 1596), politicus en schrijver, komt die dan ook niet te vroeg. Het boek, door de Academie uitgegeven, is goed verzorgd en helder gepresenteerd. [E. C.-I.]

1909. - **Lodovico Guicciardini (1521-1589): Actes du Colloque international des 28, 29 et 30 mars 1990.** Ed. Pierre JODOGNE. - Louvain: Peeters Press, 1991. - 375 p.: ill.; 24 cm. - (Vrije Universiteit Brussel. Travaux de l'Institut interuniversitaire pour l'étude de la Renaissance et de l'Humanisme; 10). ISBN 90-6831-185-9. BF 1.800.

Een paar opstellen in deze zeer waardevolle bundel worden hier afzonderlijk behandeld omdat zij voor de Kroniek van wezenlijk belang zijn. Toch is de bundel als geheel het vermelden waard, omdat Guicciardini's grote werk, te Antwerpen verschenen, uit verschillende invalshoeken wordt belicht. Als laatste bijdrage zij het literatuuroverzicht vermeld, door Dina Aristodemo en de betreurde Anne-Marie Van Passen, 'Bibliografia degli studi dedicati a Lodovico Guicciardini'. [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [1887](#); [1910](#)

1910. - Claude SORGELOOS, *Les sources imprimées de la 'Descrittione di tutti i Paesi Bassi' de Lodovico Guicciardini in Lodovico Guicciardini (1521-1589)...* (cf. [nr.1909](#)), p. 37-98.

Diepgaand onderzoek van de gedrukte bronnen die Guicciardini gebruikt heeft voor zijn Beschrijving der Nederlanden. De auteur is uitgegaan van de derde (Italiaanse) editie uit 1588. De lijst bronnen die hij *in fine* van zijn artikel geeft, noemt hij voorlopig. Niettemin beslaat ze om en bij de 180 titels! Elk hiervan is alfabetisch per auteur gerangschikt, gevolgd door het drukjaar van een van de drie Italiaanse drukken (1567, 1581, 1588), de opgave van de bladzijde in de druk van 1588, de titel van Guicciardini's bron, de door hem gebruikte editie, de betrokken passus en ten slotte een commentaar. Dit onderzoek heeft aan het licht gebracht dat Guicciardini, naast zuiver informatieve bronnen ook literaire citaten heeft aangehaald. Over veertig bladzijden uitgesmeerd bespreekt S de bronnen, aard, frequentie enz. Interessante studie. [E. C.-I.]

1911. - Werner WATERSCHOOT, *Een lezer van de Stove in Cultuurhistorische caleidoscoop aangeboden aan Prof. Dr. Willy Braekman*. Ed. C. DE BACKER. - Gent: Stichting Mens en Cultuur, 1992, p. 571-583.

De huwelijksproblematiek heeft ook in de zestiende eeuw schrijvers naar de pen doen grijpen: Erasmus, Jan van den Dale, Lucas d'Heere. W komt tot de vaststelling dat de teksten van de eerste twee zo verwant zijn dat er zelfs van *bewerking* door Van den Dale naar Erasmus kan worden gesproken. W onderzoekt verder hoe D'Heere met Van den Dales *Stove* heeft kennis gemaakt, ook al is er tussen de tekst van Erasmus en D'Heere een niet te miskennen verwantschap. Boeiende tekstkritiek! [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [1917](#); [1947](#)

1912. - Enrique GONZÁLEZ, Salvador ALBIANA i Victor GUTIÉRREZ. *Vives: edicions princeps*. - Valencia: Universitat: Generalitat Valenciana, 1992. - 326 p.: facs.; 30 cm. - ISBN 84-370-1015-2.

De universiteit van Valencia heeft met een originele tentoonstelling en een uitstekende catalogus op een royale manier de vijfhonderdste geboortedag van Vives gevierd. Het doel, alle eerste edities van Vives in Valencia samen te brengen, werd grotendeels bereikt. Verder hebben zij een prachtig gedrukte catalogus gerealiseerd waarvan wij hier de samenstelling geven. De inleiding, p. 13-57, 'Vives: de la edici n principe hacia el texto critico' is van de hand van E. González. In deze inleiding is ook een biografie van Vives verwerkt. Vervolgens heeft men een Engelse tekst van J. IJsewijn, 'The Litterae ad Craneveldium' (p. 50-66) en 'A survey of the extant mss. of J.L. Vives's letters' (p. 6794) door G. Tournoy. Daarna komt de eigenlijke 'Catalog de l'exposición' van de hand van E. González, S. Albi ana en V. Gutiérrez. Dit is in feite een zeer uitvoerige beschrijving van alle eerste edities met een afbeelding van de titelpagina, de exemplaarlocalisatie en de bibliografische referenties. Commentaar op de inhoud, de situering en het belang van de tekst worden niet gegeven. Het oudste werk, waarin een brief van Vives voorkomt, dateert van Parijs 1514; de *Opera omnia* van 1782-1790 zijn het recentst. Na de *Obras atribuidas* komen de *Epistolario* (p. 233-281), handschriften en drukken. Een bibliografie en een index sluiten deze basisbibliografie van Vives af. [J.M.]
Zie ook nr. [2087](#)

1913. - Joseph L. LAURENTI, *Juan Luis Vives (1492-1540) en la Biblioteca de la Universidad de Illinois: fondos raros del siglo 16 localizados in Gutenberg-Jahrbuch*, 1992, p. 114-124.

32 'bibliografisch' beschreven edities van Vives in de UB Illinois te Champaign-Urbana, Ill. aanwezig, met opgave van talrijke andere exemplaren (er is een lijst van een zestigtal Europese bibliotheken). In de bronnenopgave missen we de catalogus *Belgica typographica* en de *Bibliographie des impressions espagnoles des Pays-Bas méridionaux* van Peeters-Fontainas. [E. C.-I.]

1914. - Erik DUVERGER, *Antwerpse kunstinventarissen uit de zeventiende eeuw. Dl. V: 1642-1649, documenten 1201-1565. - Brussel: Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België*, 1991. - 510 p.; 27 cm. - (Fontes historiae artis neerlandicae = Bronnen voor de kunstgeschiedenis van de Nederlanden; I: 5). - ISBN 90-6569-446-3. BF2.300.
Dl. VI: 1649-1653, documenten 1566-1902.[...], 1992. - 525 p. (Fontes [...]; I: 6). - ISBN 90-6569-565-6. BF 2.300.

Voortzetting van Kroniek 13 [nr. 1034](#), 14 [nr. 1211](#) en 16 [nr. 1615](#), met opnieuw enkele **bronnen** voor boek- en bibliotheekgeschiedenis: o.m. nrs. 1213 (21 oktober 1642: verkoop aan Jan van Meurs van de voorraad boeken en koperplaten door Catharina Galle, weduwe van Martinus Nutius), 1238 (16 maart 1643 inventaris van de Lipsiuskamer bij Balthazar Moretus), 1289 (17 maart 1644 testament van Balthazar II Moretus), 1328, 1383 (Rubens), 1430 en 1455 (11 januari 1647: verkoop van drukkersmateriaal door Petrus Bellerus aan François Vivien te Brussel), 1715, 1733 (15-16 december 1651: bibliotheek van Reinier van de Wielen), 1869 (Fr. Vivien). [M.D.S]
Zie ook nr. [2516](#)

1915 - Charles MATAGNE, *Répertoire des ouvrages du XVIIe siècle de la bibliothèque du C.D.R.R. (1651-1700)*. - Namur: Centre de Documentation et de Recherche Religieuses, 1992. - 2 dln., iv, 985 p.; 24 cm. - BF 4.000.

Vervolg op Kroniek 16 [nr. 1618](#). Samengesteld volgens dezelfde principes, is dit een van de eerste grotere catalogi die alle **zeventiende-eeuwse** drukken met collatie beschrijft. Het drukkersregister bestaat 60 pagina's! De inhoud van de drukken (vooral religieuze onderwerpen en kerkgeschiedenis) is erg goed ontsloten via een onderwerpsregister (p. 899-985!). Uit het register op plaats van uitgave (p. 815-834) valt het overwicht van enkele centra af te leiden (Amsterdam, Antwerpen, Keulen, Londen, Rome - maar bovenal Parijs met ruim 230 namen

van drukkers/uitgevers). Wij herhalen graag de lof bij het eerste deel: moge deze doordachte en goed ontsloten catalogus velen tot navolging strekken. Wij zijn de auteur zeer veel dank verschuldigd voor zijn bekwame ijver [M. d. S.]

1916 - Ton CROISET VAN UCHELEN, *Schrijfmeesters als schrijfgraveurs: gedachten bij een brief van Ambrosius Perling in For Bob de Graaf...* (cf. [nr. 1828](#)), p. 107-113, facs.

De auteur onderzoekt of zijn eerder gehouden bewering dat de schriftgraveurs eigenlijk zelf best ook schrijfmeester konden zijn, nog steeds stand houdt. Uit de inventaris van de graveurs van de materie- of exemplaarboeken uit de 17de eeuw in Nederland, blijkt dat dit inderdaad ook zo geweest is. De onlangs door de UB Amsterdam gekochte brief van Ambrosius Perling, schrijfmeester en graveur, spreekt die bewering allerminst tegen. [E.C.-I]

1917. - Dirk COIGNEAU, *Het Testament vande oorloghe (1607) in Cultuurhistorische caleidoscoop...* (cf. [nr. 1911](#)), p. 103-127.

Een moment in in de vredesonderhandelingen tussen de Verenigde Provinciën en de Spaanse Nederlanden is geweest het akkoord van 12 april 1607, voorloper van het Twaalfjarig Bestand, twee jaar later afgesloten. Het wikken en wegen langs beide zijden over de mogelijkheden tot vrede heeft gedurende die twee jaar een stroom van pamfletten en vlugschriften veroorzaakt. Een ervan is het in de titel genoemde pamflet, waarvan acht verschillende edities bekend zijn; C beschrijft ze alle en gaat verder in op aard, inhoud en varianten van deze 'tekst in rederijksverzen geschreven: de 'zieke' Oorlog maakt een testament op. Een grondige analyse van de edities brengt o.m. slordig **zetwerk** en gebrekkige kopij, maar nog veel meer aan het licht! [E. C.-I.]

1918 - R.G. FUKS-MANSFELD, *Joseph Athias als uitvinder in Een gulden kleinood: liber amicorum D. Goudsmit ...* Red. H. DEN BOER (e.a.). - Leuven-Apeldoorn: Garant, 1990, p. 155- 164. - ISBN 90-5350-023-5.

Joseph Athias (ca. 1635-1700) was de bekendste joodse boekdrukker te Amsterdam in de tweede helft van de zeventiende eeuw. In 1658 begon hij met zijn Hebreeuwse drukkerij. Extra winstgevend was de export van door hem gedrukte Engelse bijbels en katholieke liturgische boeken (wie zoekt dat eens uit...?). Om de productie te verhogen/versnellen introduceerde hij een vorm van *stereotypie*: volledig staand zetsel van veelgevraagde boeken. Dat vereiste veel lettermateriaal, maar rendeerde bij zeer grote oplagen. Ook waagde hij zich aan *textieldruk*, op basis van gegraveerde koperen platen, maar dat mislukte. [M. d. S.] Zie ook nr. [1923](#)

1919. - T.S.J.G. BONGELS, *Govert Basson: printer, bookseller, publisher, Leiden 1612-1630*. - Nieuwkoop: De Graaf, 1992. - xii, 356 p.: facs., ill.; 25 cm. - (Bibliotheca Bibliographica Neerlandica, 29). - ISBN 90-6004-417-7. Fl. 25.

Belangrijke monografie over de Leidse boekverkoper Govert Basson (ca. 1581-1643), zoon van Thomas Basson (zie Kroniek 12 [nr. 873](#)). Hij was betrokken bij de politiek-godsdienstige verwickelingen van zijn tijd (als Remonstrant) en was tevens-actief op de internationale markt (Frankfort). Naast Remonstrantse werken drukte hij veel Neolatijnse poëzie (C. Barlaeus). In 1630 hief hij zijn bedrijf op en veilde de winkelvoorraad (inclusief de eigen publikaties). Hoofdstuk VI (p. 193-286) geeft een bibliografische beschrijving van de 187 uitgaven (waarom geen exemplaargegevens als bv. bibliotheeksignaturen: het gaat vrij vaak om unica!). In bijlagen o.a. afbeeldingen van drukkersmerken en kapitalen, vergelijking van de boekenvoorraad bij de Raphelengii, J.J. Orlers en Basson (volgens de respectieve veilingcatalogi). Met namenregister. [M.D.S]

1920 - P.J. KOOPMAN, *Nicolaes Biestkens en de Nederduytsche Academie in De Zeventiende Eeuw*, 8, 1992, p. 123-130.

Nicolaas Biestkens was van 1617-1622 drukker van de door Samuel Coster opgerichte 'Nederduytsche Academie', een soort hogere onderwijsinstelling/volksuniversiteit met het Nederlands als voertaal. Biestkens drukte inz. toneelstukken en gelegenheidsteksten. Genuanceerde studie over een drukker en zijn opdrachtgever, met aandacht voor typografische aspecten. [M. d. S.]

1921 - Marijke DONKERSLOOT-DE VRIJ, *Drie generaties Blaeu: Amsterdamse cartografie en boekdrukkunst in de zeventiende eeuw.* - [Amsterdam]: Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaartmuseum'; [Zutphen]: Walburg Pers, 1992, - 83 p.: ill.; 20 x 22 cm. - ISBN 90-6011-817-0. Fl. 24, 50.

Vlot geschreven en prettig geïllustreerd overzicht van de ontwikkeling van een Amsterdamse topdrukkerij-uitgeverij uit de Gouden Eeuw. Haar kaarten, globes en boeken bieden een schitterend beeld van Amsterdams voorspoed. Stichter van het bedrijf was Willem Jansz. (1571-1638), die zich vanaf 1621 'Blaeu' noemde. Hij was maatschappelijk actief en had veel commercieel succes (en dus ook naijver) met enkele nieuwe genres (klein formaat liedboekjes) en technieken (drukkers!). Zijn zoon Joan I (1598/99-1673) verwierf roem, rijkdom en aanzien door de succesvolle (reuzen)atlassen en stedeboeken. In 1672 verwoestte een brand de nieuwe (tweede) drukkerij. Zijn zoons kwamen die slag niet te boven en lieten het bedrijf opgaan in de 'Latijnse Compagnie' (1682-1706). [M. d. S.]

Zie ook nrs. [1957](#); [2233](#)

1922. - G. HENDRIX, *Perikelen rond de 'Lilia Cistercii' van Chrysostomus Henriquez* in *Ex officina*, 8, 1991, p. 71-77, ill.

Chrysostomus Henriquez O. Cist. (Madrid 1594-Leuven 1632) was een kerkhistorisch polygraaf (39 titels in Hendrix' *Bibliotheca*; zie [nr. 1869](#)). De auteur beschijft de exemplaren in de Leuvense UB (Centrale Bibliotheek en Bibliotheek Godgeleerdheid, veelal uit de collectie van kardinaal d'Alsace). Hij gaat nader in op het moeizame productieproces van de hagiografische bronnenverzameling *Lilia Cistercii* (Dowaai, Baltazar Bellerus, 1633). Het boek, voltooid in 1619 ('facultas' vanwege de orde) zou verschijnen bij de **Brusselse** drukkers Jan Pepermans en Adriaan Meerbeeck. Wegens niet-naleving van de contractuele prefinanciering sleepte de zaak aan tot na het overlijden van de auteur. Slechts **2** deel verscheen het jaar daarop te Dowaai. In het Abdijarchief van Baudelo (Rijksarchief Gent) bevinden zich enkele autografen van Henriquez, m.n. contractuele bepalingen en betalingsdocumenten. [M. d. S.]

Zie ook nr. [1869](#)

1923 - H.P. SALOMON, *Iets (meer) over de publikaties van de geleerde hazan Joseph Salom ben Salom Gallego in Een gulden kleinood.* (cfr. [nr. 1918](#)), p 249-266, facs.

Van deze uit Saloniki afkomstige en sedert 1613 in Amsterdam werkzame auteur werden een aantal werken gedrukt bij Menasse ben Israel. Hier is van belang de verkleinde facsimile (p. 260-266) van een unicum uit de Bibliotheca Thysiana (nr. 3511): *Een Ghebedt der Israëlitien woonachtich in Hollandt, voor (...) Frederic Hendrick (...)*, een Hebreeuws-Nederlands pamflet dat in 1630 te Leiden verscheen bij de **Elzeviers**. [M.d.S.]

1924 - Anna E.C. SIMONI, *The twofold laughter of Gelasius in Quaerendo*, 22, 1992, p. 3-19, ill.

De Antwerpse Jezuïet Carolus Scribani was begin zeventiende eeuw verwikkeld in een hevige polemiek met inz. Leidse calvinisten. In 1608 verscheen een curieus boekje *Hoc volumine continentur* met satirische verzen tegen hem. De twee 'exemplaren' daarvan in de British Library blijken tot twee edities te behoren (Simoni G-29 en G-30). De drukker was Henrick Lodewijcxsoon van **Haestens**. [M. d. S.]

1925 - R. BREUGELMANS, *De Erasmusuitgaven van Joannes Maire (1641-1652)* in *For Bob de Graaf*. (cfr. [nr. 1828](#)), p. 101-106, ill.

Joannes Maire, werkzaam te Leiden 1603-1657, is o.m. bekend door het twintigtal duodecimo-uitgaafjes van Erasmusteksten. Nauwkeurige vergelijking van een aantal exemplaren daarvan leidde tot de ontdekking van een reeks paralleluitgaven (zelfde jaartal, maar met minieme verschillen in zetsel dus met een andere 'vingerafdruk!!). De auteur wijst terecht op de noodzakelijke analytisch-bibliografische onderbouw van (auteurs)bibliografie n. [M. d. S.]

1926 - R. BREUGELMANS, *Maire's editions of Grotius's 'De veritate religionis christianaes' from 1627 to 1640* in *Quaerendo*, 22, 1992, p. 191-196.

De wordingsgeschiedenis van Hugo Grotius' *De veritate* kan worden ge llustreerd aan de hand van zijn briefwisseling. Grondig onderzoek echter van een aantal exemplaren van elke druk leidt tot de correcte bibliografische beschrijving van de drukgeschiedenis. De ordening van de drukken door Ter Meulen & Diermanse in hun *Bibliographie* (1950) is *niet* gebaseerd op analytisch-bibliografisch onderzoek en dient dus met enig voorbehoud te worden geciteerd. [M. d. S.]

1927 - Ad LEERINTVELD, *Politiek, religie en literatuur: het fonds van de Haagse drukker en uitgever Aert van Meurs en de familie Huygens* in *De Zeventiende Eeuw*, 8, 1992, p. 139-149.

Aert (van) Meur(i)s drukte in de periode 1609-1642 meer dan 170 werken. Hier wordt de produktieve eerste periode onderzocht: van 1609 tot 1625, met 120 werken, waaronder veel pamfletten. Door de relatie met Constantijn Huygens werd hij een der belangrijkste literaire uitgevers. [M. d. S.]

1928 - Anna E.C. SIMONI, *Leiden booksellers - Leiden politics: Jan Jansz Orlers and Joost van Colster in 1618* in *Quaerendo*, 22, 1992, p. 89-96, ill.

Over de politieke activiteiten van Orlers en Van Colster, n.a.v. *Cort verhael vande ontschutteringe* (1618: Knuttel 2580, Simoni C-197). Aanvulling op Bert van Selms studie over Orlers (Kroniek 15 [nr. 1447](#)). [M. d. S.]

1929 - Dirk SACR , *Over Petrus Daems' Encomiasticum solitudinis cartusianae (Antwerpen, 1613)* in *De Gulden Passer*, 69, 1991, p. 171-179.

Bij Hieronymus I **Verdussen** verscheen in 1613 (en niet '1623') een lofdicht op het kartuizerleven door Petrus Daems O. Carth. (ca. 1590-1653). Biografische en literairhistorische studie. [M. d. S.]

1930 - A.K.L. THYS, *Een ganzenbord van de Antwerpse drukker Martinus Verhulst (1690)* in *Volkskunde*, 92, 1991, p. 51-52.

Uit een archiefbron blijkt dat niet Hi ronymus Verdussen maar zijn schoonvader Martinus Verhulst de drukker zal zijn geweest van het populaire 'gansenberg', in het testament van Verhulst in n adem met almanakken en Evangelieboekjes genoemd. [E. C.-I.]

1931 - Renske E. JELLEMA & Michiel PLOMP, *Episcopius: Jan de Bisschop (1628-1671), advocaat en tekenaar*. - Zwolle/Amsterdam: Waanders/ Museum Het Rembrandthuis, 1992. - 80 p.: ill; 28 cm. - ISBN 90-6630379-4. Fl. 25.

Renske E. JELLEMA, *Episcopius, Jan de Bisschop (1628-1671), advocaat en tekenaar* in *De boekenwereld*, 9, 1992-1993, p. 109-112, ill.

Jan de Bisschop, gehuwd met Caspar Barlaeus' dochter Anna, was advocaat aan het Hof van Holland. Hij was bevriend met Geraert Brandt en vooral met Constantijn Huygens en diens zonen. Als tekenaar was hij een voorstander van het classicisme. Hij publiceerde o.m. reeksen etsen als *Signorum veterum icones* en *Paradigmata Graphices*. Als illustrator ontwierp hij o.m. de titelprenten voor J. Blaeu's Italiaans stedenboek *Antiquitates et admiranda Urbis Romae* (1663) en C.

Huygens' *De nieuwe Zee-straet* (1667). Het artikel in *De boekenwereld* gaat nader in op de titelpagina van Simon van Leeuwens *Corpus Juris Civilis* (1663) en andere juridische titelprenten. [M.d.S]

1932 - I.H. VAN EEGHEN, *Jan Luyken (1649-1712) and Caspar Luyken (1672-1708): Dutch illustrators in Le Magasin de l'Univers...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 129-142, ill.

Vader en zoon Luyken publiceerden ca. 5.000 (!) etsen en gravures. Hun *Het menselyk bedryf* (1694) werd bewerkt tot het Duitse *Abbildung der gemeinlichlichen Haupt-Stönde* van Christoph Weigel (1698). Te vermelden zijn vooral de afbeeldingen m.b.t. het boekbedrijf. [M.d.S]

1933 - C. SORGELOOS, *Une reliure gantoise sur un exemplaire de present d'édicac par Maximilien De Vriendt (1603)* in *Le livre & l'estampe*, 38, 1992, nr. 137, p. 117-125, ill.

De auteur is een tweede band bekend (in privé bezit), met op het plat een portretstempel van Albrecht en Isabella: gebonden in perkament rond 'Epigrammatum libri IX', de eerste dichtbundel van de Gentse dichter Maximiliaan de Vriendt of Vrientius (1559-1614) en gedrukt bij Joachim Trognaesius te Gent in 1603. Het is bovendien een opdrachtexemplaar van de auteur aan Jacob Hebberecht, secretaris van de stad Gent. [E. C.-I.]

1934 - Th.W. STOFFELEN, *Twee Berner parochiebibliotheken uit het post-Tridentinum: Bokhoven en Lithoyen in Ons geestelijk erf*, 65, 1991, p. 197-260. De twee genoemde parochies liggen in het bisdom 's-Hertogenbosch. De eerste boekenlijst, uit 1622, opgesteld door pastoor Paulus van den Dael in Bokhoven, telt 157 nummers, goed voor 174 werken. De tweede, uit niet nader genoemd jaar te Lithoyen opgesteld, telt 159 nummers, goed voor 162 werken.

Beide lijsten zijn onderzocht op kerkelijke status en reguliere herkomst van de auteurs, het vakgebied, taal, tijd en geografische herkomst van de auteurs. Bij de publikatie van de lijsten is de auteur er goeddeels in geslaagd de werken te identificeren, maar over welke editie het ging is natuurlijk een ander paar mouwen. De bronnen die de auteur bij de identificatie gebruikt heeft, zijn blijkens de aantekeningen in de lijst niet op een consequente wijze benut. Er is niet gezegd of er ook handschriften bij zijn. [E. C.-I.]

1935 - H. BORST, *Van Hilten, Broersz en Claessen: handel in boeken en actueel drukwerk tussen Amsterdam en Leeuwarden rond 1639* in *De Zeventiende Eeuw*, 8, 1992, p. 131-138.

Uit een 'archieffe' van Tjerck Claessen, boekhandelaar te Leeuwarden (1628-) wordt een beeld geschetst van het concrete boekhandelsverkeer. Het gaat met name om een reeks begeleidende briefjes bij zendingen vanuit Amsterdam aan Claessen, inz. wekelijkse kranten (door Jan van Hilten) en ander actueel drukwerk (door Joost Broersz). Belangrijke verkenning in een nauwelijks ontgonnen terrein: de distributie van gedrukt materiaal. [M. d. S.]

1936 - R.G. FUKS-MANSFELD, *The Hebrew book trade in Amsterdam in the seventeenth century* in *Le Magasin de l'Univers...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 155-168. Hebreeuwse boeken werden in de Republiek eerst gepubliceerd ten behoeve van het theologisch onderricht (universiteiten) en filologische studie. Daarna verschoof de aandacht naar werken voor de joodse gemeenschap (binnen en buiten de Republiek). De hoge oplagen maakten dit tot een lucratief bedrijf. Boeiende synthese. [M. d. S.]

1937 - *Eleven catalogues by Reinier Leers (1692-1709)*. A reproduction edited with an introduction by H.H.M. VAN LIESHOUT and O.S. LANKHORST. - Utrecht: HES, 1992. - 375 p.: facs; 22 cm. - (Catalogi redivivi, 7). - ISBN 90-

6194-008-7. Fl. 265.

Reinier Leers (1654-1714) behoorde tot de belangrijkste drukkers-uitgevers-boekverkopers op het einde van de zeventiende eeuw, m.n. dankzij edities van P. Bayle, N. Malebranche en R. Simon. In ieder geval was zijn firma het grootste Rotterdamse boekbedrijf uit die periode. Van 1680 tot 1709 publiceerde hij een tweehonderd boeken, naast plaatselijk gelegenheidsdrukwerk. In 1709 verkocht hij het bedrijf aan Michael Böhmer en Caspar Fritsch. Leers was gehuwd met Cornelia, dochter van Gerard Brandt.

In 1983 promoveerde O.S. Lankhorst op een monografie over Leers (zie *Kroniek* 9 [nr. 579](#)). Daarin gaf hij o.m. een fondslijst en een overzicht (met bloemlezing) van Leers' correspondentie. Op p. 88 kondigde hij nader onderzoek aan m.b.t. de elf sortimentscatalogi. De resultaten daarvan staan thans ter beschikking in de door hem en H.H.M. van Lieshout (zie *Kroniek* 16 [nr. 1625](#)) verzorgde facsimile-uitgave. Centraal daarin staan de elf doorgenummerde octavo edities van de *Catalogus librorum, quibus officinam suam auxit anno praeterito 1691 [-] Regnerus Leers, bibliopola Roterodamensis*. Deze elf catalogi zijn goed (soms iets te vet) gereproduceerd (wegens het kleine lettertype tot 125 % vergroot; van de laatste catalogus is slechts een licht beschadigd exemplaar bekend). Raadpleging ervan wordt vergemakkelijkt door een toegevoegde marginale nummering. Leers heeft deze lijsten duidelijk als een geheel bedacht. Ze sluiten chronologisch goed aan, zijn identiek van indeling en gedeeltelijk ook doorgenummerd en -gesigneerd (I-VII: A-X4 = p. 1-168; VIII-IX: A-F4 = p. 1-48; X: A-C4 = p. 49-64, 17-24; XI: A-C4 p. 1-24).

Enkele catalogi (II, VI, VIII, IX) bevatten naast boeken ook series kaarten, prenten en portretten. Aardig is ook het lijstje 'Autores in usum serenissimi Delphini' bij het begin van cat. II. Cat. VI biedt in bijlage een 'Catalogue de livres & d'estampes, de l'impression du Louvre', die Leers had verkregen in ruil voor leveringen aan de Bibliothéque du Roi. In cat. IX vindt men op het einde een lijst van 'Tableaux de l'Hôtel de Luxembourg, peints par Rubbens, dessinez & publiez par J.B. Nattier' (p. 247).

De inleiding (p. 7-35) biedt naast informatie over de catalogi ook een eerste inhoudelijke analyse. Leers publiceerde fondscatalogi (met eigen uitgaven ruilvoorraad) in 1692, 1700 en 1706. Tevens zijn van hem enkele aanwinstenlijsten bekend (boeken uit Frankfort bv.) van 1682, 1683 en 1688. Interessanter nog zijn de hier gereproduceerde sortimentscatalogi. Van de elf catalogi zijn er 52 exemplaren bewaard; volgens de auteurs in 7 bibliotheken: hun lijstje vindplaatsen vermeldt er 9 (4 Britse, 3 Parijse, 1 in Amsterdam en 1 in Rome). Er zijn wel meer slordigheidjes bij het tellen: van catalogus VII zijn er 5 exemplaren bekend (en geen 6. Ook zijn diagrammen 2 (plaatsen uit de Republiek) en 3 (landen) verwisseld.

Uitvoerig worden geografische, chronologische en inhoudelijke gegevens belicht. Daaruit is duidelijk dat Leers zich toelegde op Latijnse en Franse boeken uit de Republiek, Frankrijk en Duitsland, die handelen over geschiedenis, theologie en wetenschap. Uit de Zuidelijke Nederlanden betrok hij vooral theologische en historische werken: uit Brussel, Antwerpen en Leuven slechts enkele titels uit Brugge (werken van Vredius) en 1 uit Bergen (Mons). Opvallend is dat het aanbod ook 'oudere' werken omvat: in de zeventiende eeuw was er nog geen echt 'antiquariaat'. Informatie over boekenprijzen geeft de 'List of prices paid by the Bibliothéque du Roi' (p. 301-308), gebaseerd op aankopen uit de jaren 1694-1708 vermeld in oude registers van de Parijse Bibliothéque Nationale (vgl. afb. 3 (tussen p. 106-107) in Lankhorsts proefschrift). Een uitvoerig namenregister (p. 309-351) maakt verder receptiestudies van individuele auteurs of teksten mogelijk. Op p. 353-375 volgt dan een register op plaats van uitgave, chronologisch onderverdeeld bij de grotere plaatsen. Dat zijn dan vooral Amsterdam, Frankfort, Genève, Keulen, Leiden, Leipzig, Londen, Lyon, maar bovenal Parijs. Leers' catalogi zijn een eersterangsbron voor informatie over het internationale boekenaanbod op het einde van de zeventiende eeuw, aan het begin van de

Verlichting. Deze bron is thans voortreffelijk beschikbaar gesteld voor boekhistorici, filologen en kunsthistorici. Auteurs en uitgever wezen geprezen om weer een degelijke aanwinst in een uiterst waardevolle serie. Onontbeerlijk voor bibliotheken en al wie de Nederlandse boekgeschiedenis ter harte gaat. [M. d. S.]

1938 - Paul BEGHEYN, *Abraham Leyniers: een Nijmeegse boekverkoper uit de zeventiende eeuw*. Met een uitgave van zijn correspondentie uit de jaren 1634-1644. - Nijmegen: Nijmeegs Museum 'Commanderie van Sint-Jan', 1992. - 51 p.: ill.; 25 cm. - (De grafische verzamelingen in het Nijmeegs Museum 'Commanderie van Sint-Jan', 1). - ISBN 90-6829-042-8. Fl. 8 (+ verzendkosten).

H. BORST, *Brieven aan de Nijmeegse boekhandelaar Abraham Leyniers, 1634-1644* in *Dokumentaal*, 21, 1992, p. 169-172.

In 1991 kwamen binnen een halfjaar op twee verschillende plaatsen gedeelten te voorschijn van de correspondentie van de Nijmeegse boekhandelaar Abraham Leyniers (1599-1663). Die werden door het Nijmeegse museum verworven en door P. Begheyn voor uitgave bewerkt. De 29 documenten bevatten naast boekhandelsbestellingen vooral familiaal nieuws. Leyniers was gehuwd met Engelken van Hervelt, dochter van een boekhandelaar. Haar broer Nicolaes van Hervelt was de enige Nijmeegse drukker in die jaren (actief 1630-1672). De brieven worden genealogisch en boekhistorisch geannoteerd. Zij verrijken het beeld van het Nijmeegs boekbedrijf (zie *Kroniek* 16 [nr. 1538](#)) en vooral de schaars overgeleverde boekhandelscorrespondentie uit de Republiek.

H. Borst geeft, naast enkele feitelijke correcties i.v.m. interpretatie van prijzen, een nadere situering van de correspondentie in de driehoek Amsterdam (krantenuitgever Van Hilten) - Arnhem (Janssonius en Van Biesen) - Nijmegen (Leyniers). [M.d.S.]

1939 - B. VAN SELM, *Johannes van Ravesteyn, 'libraire europ  en' or local trader in Le Magasin de l'Univers...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 251-263.

Johannes van Ravesteyn (1618-1681) was een belangrijk Amsterdams boekhandelaar in de periode 1650-1678. B. van Selm onderzocht de economische grondslag van diens bedrijf. Hij komt tot de conclusie dat de internationale verkoop slechts een deel ervan betrof en weinig opleverde in contanten (ruilhandel!). Veel belangrijker waren de lokale activiteiten: stedelijke monopolies, uitgave van kranten, maar bovenal de verkoop in de eigen boekwinkel. De honderden boekhandelaren in Holland leefden in de eerste plaats van de thuismarkt. Helaas zijn daarvan maar weinig documenten bewaard. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2096](#)

1940 - Bert VAN SELM, *'Het komt altemaal aen op het distribuweeren'*. *De boekdistributie in de Republiek als object van onderzoek* in J.J. KLOEK en W.W. MIJNHARDT (red.), *Balans en perspectief van de Nederlandse cultuurgeschiedenis. De productie, distributie en consumptie van cultuur*. - Amsterdam: Rodopi, 1991, p. 89-99.

De bronnen die ons kunnen inlichten over de boekdistributie in het verleden zijn zo schaars dat ze optimaal moeten worden benut. Bert van Selm bespreekt hier kort de publiciteit en de handelsgebruiken in de Republiek tijdens de eerste helft van de zeventiende eeuw. Vooral de publiciteit in kranten moet nog systematisch worden onderzocht, wat des te meer voor de hand ligt omdat kranten ongeveer de enige seri  le bronnen zijn die ons voor deze periode ter beschikking staan. Wat de handelsgebruiken betreft worden als mogelijke onderzoeksperspectieven de volgende vragen gesteld: hoe werden de prijzen vastgesteld (en uitgedrukt in boeken bij het zgn. 'mangelen'? Was er sprake van boekhandelskortingen? Wat was er beschikbaar in grote en kleine boekhandels? *Po  tes,    vos plumes!* [P.D.]

1941 - Louis Peter GRIJP, *'De Rotterdamsche Faem-Bazuyn': de lokale dimensie*

van **liedboeken** uit de Gouden Eeuw in *Volkskundig bulletin: tijdschrift voor Nederlandse cultuurwetenschap*, 18, 1992, p. 23-78, ill.

Tientallen zeventiende-eeuwse liedboekjes dragen in hun titel de naam van een stad, dorp of streek. Grijp onderzocht de lokale dimensie (gebruikers, productie, thema's). Aan bod komen geestelijke liedboeken (dopers, inz. Noord-Holland) en wereldlijke (ook Zuidnederlandse als *Het Brussels Moeselken*). Op p. 26-28 bevindt zich een 'Overzicht van topografisch getitelde liedboeken (1589-1659)', met enkele aanvullingen op Scheurleer (1912-1923). Van een aantal drukken is er slechts één exemplaar bewaard gebleven. De aanleg van een schaduwcollectie (op microfilm o.i.d.) wordt dan wel hoogstdringend... (door hun vaak zeer klein formaat lopen ze nog een extra risico op verdwijnen! Een lezersopmerking: de beschrijving (op p. 55) van Koekelberg als " een vermaaksoord even ten oosten van Brussel " klopt niet met het Belgisch topografisch en historisch bewustzijn. [M.d.S]

1942 - Diederik GRIT, *Onbekende Kopenhaagse Vondeluitgave uit 1660* in *Dokumentaal*, 21, 1992, p. 145-146.

Vondels gedicht *Triomf over Funen* werd een jaar na de originele plano-uitgave (Amsterdam 1659) in Kopenhagen herdrukt. Die uitgave ontbreekt in de bibliografie van Unger, de catalogus van Schuytvlot (Kroniek 14 [nr. 1239](#)) etc., maar stond wel onopgemerkt in de *Bibliotheca Danica*. [M.d.S]

1943 - Guido DESEYN, *Hollander opgegraven in Gentse stadstuin!* in *VIAT (Vereniging voor industriële archeologie en textiel): tijdschrift rondom industriële cultuur*, 10, 1992, dl. 38, p. 3-13, ill.

De Hollander in kwestie is een ovale arduinen maalkuip uit het laatste kwart van de 18de eeuw, gebruikt voor het aanmaken van de papierbrij op basis van lompen. Gent was toen en gedurende de hele 19de eeuw een centrum van **papierfabricage**. De kuip werd gevonden bij een bodemonderzoek in een tuin van een pand aan de Schoolkaai in opdracht van de drukker Van der Schelden gebouwd. Dit zou het oudste bekende exemplaar in N.W.-Europa zijn. [E.C.-I]

1944. - Bram SCHUYTVLOT, *The compositor David Wardenaar as a poet* in *Quaerendo*, 22, 1992, p. 285-291, in.

Beschrijving (met reproductie) van vier publikaties van David Wardenaar, de auteur van de door Frans. A. Janssen uitgegeven *Beschrijving der boekdrukkunst*. Het gaat telkens om éénbladrukken, waarvan de typografische verzorging het creatieve vakmanschap van Wardenaar als letterzetter aantoonde.

1945 - S. CORSINI, *Quand Amsterdam rime avec Lausanne: impressions lausannoises datées des Pays-Bas* in *Le Magasin de l'Univers...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 95-119, ill.

In de achttiende eeuw geraakten boekhandel en uitgeverij in Lausanne nauw met Amsterdam verbonden. Er was samenwerking (M.-M. Bosquet met P. (II) Mortier, M.-M. Rey en, uit Den Haag, F.-H. Scheurleer), maar ook wedijver. Zo verschenen er werken, te Lausanne gedrukt, met een bestaand of fictief Nederlands adres, maar evenzeer echte 'nadrukken' (contrefaçons). Nader onderzoek verdient nog het uitgeven in Nederland van verdachte Franse boeken met als adres 'A Lausanne'. [M. d. S.]

1946 - Jean C. STRENG, *The plates in the Leiden University Catalogus librorum of 1716* in *Quaerendo*, 22, 1992, p. 271-284, ill.

In 1716 publiceerde Pieter van der Aa (1677-1730) de catalogus van gedrukte boeken en handschriften van de Leidse universiteitsbibliotheek. Zijn aanstelling tot universiteitsdrukker had hij waarschijnlijk mede aan deze onderneming te danken.

Oorspronkelijk had Van der Aa grootse plannen voor de illustratie van de

catalogus: de beheerders van de universteit en alle professoren zouden erin worden vereerd met een gegraveerd portret. Om financiële redenen is het echter nooit zover gekomen. De portretten werden gebundeld in een afzonderlijke publikatie. In de bibliotheekcatalogus werden tenslotte slechts drie illustraties opgenomen: een frontispies, een vignet op de titelpagina en een gegraveerde opdracht.

Waarschijnlijk zijn ze het werk van de Leidse graveur Frans van Bleyswyck (1671-1746). Streng biedt ons een nauwkeurige 'vertaling' van deze allegorische voorstellingen, die alle te maken hebben met een ander aspect van het Leidse universitaire leven. [P.D.]

1947 - Jozef SMEYERS, *'t Narre-schip naer Sotteghem: een achttiende-eeuwse Gentse moralist in het spoor van Sebastian Brant in Cultuurhistorische caleidoscoop...* (cf. [nr. 1911](#)), p. 497-505, ill.

De Gentse moralist heet C.J. Bonne (1715-1781) en heeft blijkens de veilingcatalogus van zijn bibliotheek een exemplaar van een Nederlandse vertaling van het *Narrenschip* gehad. Van de *Aff-ghebeelde narren speel-schuyt...* Amsterdam, J.E. Cloppenburgh 1635, is de titelpagina gereproduceerd naar een recente antiquariaatscatalogus. S gaat even in op de geschiedenis van de titelillustratie. [E. C.-I.]

1948 - Claude SORGeloos, *Un livre d'Anne-Charlotte de Lorraine conservé dans la Bibliothèque de Mons* in *Le livre et l'estampe*, 38, 1992, nr. 138, p. 109-114, ill.

Beschrijving van twee bandjes uit de privé-bibliotheek van Anna Charlotte van Lotharingen, zuster van de landvoogd in de Oostenrijkse Nederlanden, Karel-Alexander van Lotharingen. Het feit dat haar bibliotheek bij haar overlijden in 1773 opging in de collectie van haar broer in Brussel, maakt deze steeds in Bergen (B.) gebleven - bandjes tot voer voor bibliofielen. [P.D.]

1949 - Claude SORGeloos, *Note sur un relieur tournaisien, Romain Varl, et la reliure à Tournai au XVIIIe siècle* in *Le livre et l'estampe*, 38, 1992, nr. 138, p. 119-125.

In het archief van de familie d'Ursel vond Sorgeloos een rekening terug van de Doornikse drukker en boekhandelaar Romain Varl (1754-1805). Uit dit document blijkt dat Varl ook als boekbinder actief was. De rekening bevestigt het vermoeden dat Doornik in de achttiende eeuw - althans op regionale schaal - befaamd was voor haar boekbinderijen. [P.D.]

1950 - Anne FRANÇOIS, *Les collections privées de livres et d'instruments de musique au travers des catalogues de vente bruxellois, durant les règnes de Marie-Thérèse et Joseph II d'Autriche (1740-1790)* in *Etudes sur le XVIIIe siècle*, 19, 1992, p. 79-82.

Een lange titel voor een kort stukje over muziekliteratuur in veilingcatalogi van **Brusselse privé-bibliotheken**. De auteur onderzocht 65 catalogi; in 47 hiervan vond ze boeken terug i.v.m. muziek. In de modale boekenverzameling waren meestal gedrukte muziekbundels (van opera's en profane en liturgische liederen) terug te vinden, naast algemene naslagwerken als het *Dictionnaire de musique* van Sébastien de Brossard.

Drie bibliotheken vallen op door hun meer uitgebreid bezit aan muziekliteratuur. Het gaat hoofdzakelijk om libretti van het Franse opera-repertorium, wat de invloed verraadt van de smaakmakende Muntopera vanaf 1700.

Al bij al vertellen deze Brusselse veilingcatalogi niet zo veel. De auteur stelt geen enkele vraag bij de waarde van dit bronnenmateriaal, ook niet als de veilingcatalogus van de enige beroepsmusicus in het gezelschap slechts enkele boeken over muziek bevat. Een historisch-kritische bezinning was hier op haar plaats geweest. [P.D.]

1951. - Magda KRUIJTHOFF, *Portretten van Nederlandse boekverzamelaars 4: Izaak, Johannes I en Johannes II. Drie generaties Enschede* in *De boekenwereld*, 8, 1991-1992, p. 223-227, ill.

Verslag van de veiling van de bibliotheek-Enschede, van 9 tot 14 december 1867. P.A.- Tiele beschreef de collectie van 3009 kavels. Frederik Muller en Martinus Nijhoff leidden de veiling. Befaamde boekhandelaars als H. Didot en Bernard Quaritch kwamen erop af. Laatstgenoemde zorgde voor een vierde van de opbrengst. Wie niet hoog genoeg had kunnen bieden tijdens de veiling, kon zich troosten met een gedrukte lijst van prijzen en kopers, die in januari 1868 werd uitgegeven. [P.D.]

1952 - Christiane BERKVEN-STEVELINCK, *Un cabinet de livres européens en Hollande: la bibliothèque de Prosper Marchand* in *Le Magasin de l'Univers...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 12-22.

Aardige, prettig lezende schets van groei en gebruik van de privébibliotheek van Prosper Marchand (zie *Kroniek* 15 [nr. 1464](#)). De boeken bevinden zich (helaas verspreid) in de Leidse UB. Verdere publikaties over catalogi en (oude) inventarissen worden in het vooruitzicht gesteld. [M. d. S.]

1953 - Jan STORM VAN LEEUWEN, *De laatste catalogus van de stadhouderlijke bibliotheek* in *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 23, 1991, p. 83-102.

Willem V verliet in 1795 het land en liet o.m. zijn bibliotheek achter. De helft daarvan is nu aanwezig in de Haagse KB. Een reeks catalogi is bewaard: zeven tussen 1746 en 1800, plus nog rekeningen en aanwinstenlijsten. De catalogus van 1791 geeft een goed beeld van wat toch een belangrijke bibliotheek is geweest in de 18de eeuw in Nederland. De auteur gaat in op de inhoud, de auteurs, de drukplaatsen, de taal van de boeken in deze bibliotheek. Deze studie is een nevenproduct van het grote onderzoek dat SvL voert over de Nederlandse boekband in de 18de eeuw. [E. C.-I.]

1954 - Uta JANSSENS-KNORSCH, *Commerce or culture? The fate of the first circulating library in the Netherlands* in *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 13, 1991, p. 151-173, ill.

Voorbeeldig uitgewerkt en prettig leesbaar verhaal over de eerste **uitleenbibliotheek** in Nederland, de 'Bibliotheca Scheurleeriana', die in 1750 werd opgericht door de Haagse drukker en boekverkoper Hendrik Scheurleer junior. Dankzij zijn connecties met Engeland was hij op de hoogte van de eerste soortgelijke initiatieven aldaar, en zijn bibliotheek was het antwoord van een verlicht filantroop op de crisis van de boekhandel rond het midden van de achttiende eeuw. Scheurleer was bovendien actief als veilinghouder, en kon dus tegen betrekkelijk lage kosten snel een aanzienlijke bibliotheekcollectie opbouwen.

De verschillende bibliotheekcatalogi die Scheurleer uitgaf, inclusief de verschillende supplementen, maken een reconstructie van het fonds mogelijk. Hierin eiste fictie geleidelijk meer plaats op, een evolutie die mag worden toegeschreven aan Scheurleers vennoot Pieter Gerard van Balen.

De overige Haagse boekverkopers waren echter niet gediend met deze uitleenbibliotheek: wie boeken ontleent, vergeet boeken te kopen - waar hebben we dat meer gehoord? Scheurleer maakte zich vijanden; bovendien investeerde hij meer dan hij kon in de uitbreiding van de collectie. In 1760 was hij bankroet en moest hij zijn drukkerij verkopen. Drie jaar later moest ook zijn uitleenbibliotheek eraan geloven. Wat meer een culturele en idealistische dan een commerciële onderneming was geweest, zou later de basis vormen voor de uitleenbibliotheek van Hendrik Bakhuyzen, bij wie de *Bibliotheca Scheurleeriana* werd geveld. [P.D.]

Zie ook nrs. [2257](#); [2559](#)

1955. - P.G. HOFTIJZER, *The Leiden bookseller Pieter, van der Aa (1659-1733) and the international book trade in Le Magasin de l'Univers...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 169-184.

Pieter van der Aa verwierf in 1713 een groot deel van materiaal (♦n gebouwen) van de Elzeviërs. Minder bekend is zijn rol in de internationale-boekhandel. (Schaars) bewaarde correspondentie geeft enig inzicht, m.n. over zijn relaties tot de Londense boekhandelaar Samuel Smith en de Zwitserse wiskundige J.J. Scheuchzer. [M.d.S]
Zie ook nr. [1957](#)

1956 - F. BLECHET en H. BOTS, *La librairie hollandaise et ses rapports avec la Biblioth♦que du Roi (1731-1752)* in *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 23, 1991, p. 103-141.

Vervolg op de brievenuitgave in hetzelfde tijdschrift, jaargang 1989 (cf. *Kroniek* 16 [nr. 1658](#)), en in de bijdrage van F. Bl♦chet in *Le Magasin de l'Univers* (cf. [nr. 1865](#)). Met name worden 27 brieven voorgesteld over de aanwinsten van de Biblioth♦que du Roi bij Nederlandse boekhandelaars vanaf 1731. Achtereenvolgens trachtten Pieter de Hondt, Boudewijn en Pieter Janssoon van der Aa, Rudolf en Jacob Wetstein, Pierre Gosse, Jean Neaulme en Antonie van Dole zich in de gunst te werken bij de Parijse Koninklijke Bibliotheek. De contacten zijn soms heel vruchtbaar geweest. Vader en zoon Wetstein slaagden er zelfs in gedrukte boeken te ontlenen van de Biblioth♦que du Roi, om er de voorbereiding van hun wetenschappelijke uitgaven mee te ondersteunen. Vanaf 1735 kwam echter een einde aan de nauwe contacten tussen Parijs en de Republiek. De Nederlandse uitgeverhuizen bleven internationaal weliswaar zeer belangrijk, maar deze buitenlandse concurrentie werd voor de Franse boekverkopers onaanvaardbaar. Voor de periode waarop ze betrekking heeft, biedt deze briefwisseling proza♦sche en daarom zeer interessante gegevens over de praktijk van de internationale boekhandel vanuit het 'Magasin de l'Univers'. [P.D.]

1957 - *Stock catalogues of maps and atlases by Covens & Mortier. The 'Catalogus van verscheide koopere platen' of the heirs of Pieter Mortier's widow (1721), and the 'Catalogue nouveau des cartes g♦ographiques' of Covens & Mortier (1763); a facsimile edition with an introd. by Peter VAN DER KROGT. - Utrecht HES, 1992. - 141 p.: facs.; 22 cm. - (Catalogi redivivi, 8). - ISBN 90-6194-098-2. Fl. 159.*

De handel in kaarten, atlassen en globes was een belangrijk economisch aspect van de Nederlandse 'Gouden Eeuw'. Hoofdfiguren uit die periode, als de Blaeu's bv. worden geregeld bestudeerd (zie *Kroniek* [nr. 1921](#)). De achttiende-eeuwse nabloei is veel minder bekend. Daarom is deze facsimile-uitgave zo interessant. De Franse boekverkoper Pieter Mortier (1661-1711; zie ook *Kroniek* 16 [nr. 1656](#)) vestigde zich in 1685 te Amsterdam. Naast een dubbele fondscatalogus, met Latijnse/Franse boeken, uit 1694 (exemplaren in HAB Wolfenb♦ttel), is van hem een kaartencatalogus bekend uit 1692 (ook in HAB). Sedert 1690 had hij nl. een lucratieve samenwerking opgebouwd met de Huguetans. Die bestond erin dat ze kopie♦n van veelgevraagde recente Franse kaarten op de markt brachten en tevens zo veel mogelijk goede koperplaten opkochten om de concurrentie te verzwakken. In 1711 zetten zijn weduwe en zijn zoon Cornelis de zaak voort. In 1720 wordt de waarde op 364.000 gulden geschat. Cornelis (1699-1783) gaat vanaf 1720 samenwerken met zijn zwager Johannes Covens (1697-1774). In 1738 bv. kopen zij veel op de veiling van Pieter van der Aa (zie *Kroniek* [nr. 1955](#)). In datzelfde jaar verscheen een *Catalogue nouveau des cartes g♦ographiques* (ook in HAB). Na hun beider overlijden wordt de zaak voortgezet tot in 1866. De Nederlandse catalogus uit 1721 beslaat acht bladzijden. Hij bevat slechts een gedeelte van de voorraad koperplaten, kaarten en boeken - de rest bleef in familiebezit. Het hier (p. 59-68) gereproduceerde unieke exemplaar werd aangetroffen bij de notari♦le inventaris (Gemeentearchief Amsterdam, Not. Arch.

6133). De fondscatalogus uit 1763 telt 64 pagina's en werd gereproduceerd naar een exemplaar in privébezit. In de deskundige inleiding worden de catalogi uit 1738 en 1763 vergeleken (p. 17-24). Daarop volgen enkele 'Appendices': (1) Kaarten (inventaris met bronnen, p. 28-36); (2) Stadsgezichten (p. 37-41); (3) Koperplaten vermeld in de boedelinventaris uit 1720 (p. 42-58).

Deze catalogi waren waarschijnlijk enkel voor handelaren bestemd. Zij geven een inkijkje in de wereld van boeken- en prentenhandel. Soms zijn er curieuze teksten te lezen. In 1720 bv. (p. 68) worden volgende kavels verkocht: " Een Packie St. Paulus Kerk uit Londen " of " 4 Paquetten slegt Misdruk op 't laatst by een gesogt ". De catalogus uit 1763 bevat naast een herdruk van de vorige uit 1738 ook een 'Supplément', per jaar geordend. Behalve kaarten duiken ook andere prenten op: zo p. 121 " Divers jeux " (met " Livret servant d'Instruction - zou daarvan ergens een exemplaar bewaard zijn ?). Voor kunsthistorici is de grote reeks portretten interessant (p. 125-130!). P. van der Krogt heeft met deze goed ontsloten bronnenuitgave de achttiende-eeuwse Amsterdamse kaartenhandel rijp gemaakt voor verder onderzoek. Ook 'gewone' boekhistorici vinden hier ruimschoots hun gading. De catalogi van Covens en Mortier verdienen terecht een tweede leven. [M. d. S.]

1958 - Françoise WEIL, *Le rôle des libraires hollandais dans la diffusion des livres interdits en France dans la première moitié du XVIIIe siècle* in *Le Magasin de l'Univers...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 281-288.

Onderzoek naar het aandeel van de Republiek in de lijsten van inbeslaggenomen boeken (ook oudere werken). [M. d. S.]

1959 - Otto S. LANKHORST, *Les ventes aux enchères des livres à La Haye dans la première moitié du 18e siècle* in *Le Magasin de l'Univers...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 199-210.

In de periode 1701-1750 vonden er in Den Haag meer dan duizend boekveilingen plaats. Slechts van een 150tal zijn er catalogi bekend (zie echter de recente vondst vermeld in [nr. 1861](#) !). [M.d.S]

1960 - Katherine SWIFT, *Dutch penetration of the London market for books, c. 1690-1730* in *Le Magasin de l'Univers...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 265-279, ill.

De Londense boekhandel stond erg wantrouwend tegenover buitenlandse nieuwkomers. Recente boeken werden wel via hen ingevoerd, maar zij werden buiten de lucratieve antiquariaatshandel gehouden. Enkele Nederlandse bedrijven trachtten via familieleden voet aan de grond te krijgen, echter zonder blijvend succes (Mortier, Moetjens). [M. d. S.]

1961 - M. SCHLUP, *Un commerce de libraire entre Neuchâtel et La Haye (1769-1779)* in *Le Magasin de l'Univers...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 237-250.

De Société typographique de Neuchâtel produceerde goedkope herdrukken (roofdrukken) van veelgevraagde boeken. Hun lagere kostprijs (een kwart voordeliger) maakte hen aantrekkelijk voor Nederlandse groothandelaars. Toch bleef er een schaduwzijde: het transport (duur en niet snel). Een tiental jaren was de Société Gosse & Pinet in Den Haag de belangrijkste afnemer, vooral met het oog op export naar Engeland. [M. d. S.]

1962 - Raymond BIRN, *Michel Rey's Enlightenment* in *Le Magasin de l'Univers...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 23-31.

Voorstelling van een onderzoek naar klanten en boekhandelsrelaties van de grote Amsterdamse uitgever van de (Franse) Verlichting. Geïllustreerd aan de hand van zijn correspondentie met Friedrich-Heinrich Jacobi. [M.d.S]

1963. - Corrie-Christine VAN DER WOUDE, *Veilingcatalogi als bron voor boekhistorisch onderzoek* in *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 23,

1991, p. 47-57.

De auteur verricht - voornamelijk kwantitatief gericht - onderzoek naar het boekenbezit van de burgerij in (het graafschap ?) Vlaanderen tussen 1770 en 1830. Ze vertrekt daarbij van het gezond pragmatische standpunt dat " bij een bepaald type bron de vraagstellingen gemaakt moeten worden, om daaraan aldus zoveel mogelijk informatie te ontlenen ", en niet omgekeerd. In deze bijdrage wil ze iets laten zien van de gevolgde werkwijze, met name van de manier waarop veilingcatalogi moeten worden ondervraagd als men ze wil inschakelen in het historisch lezersonderzoek.

Probleem nummer 1 is de hoeveelheid materiaal: voor genoemde periode zijn in de Gentse Universiteitsbibliotheek alleen al 194 Gentse veilingcatalogi bewaard. Het aantal intensief te bewerken catalogi moet dus worden gereduceerd. Verder moeten de titels in de catalogi worden ingedeeld naar (bibliografisch) formaat. Elk formaat maakte immers een eigen ontwikkeling door. Zo is de procentuele verhouding tussen de talen anders voor de folianten dan voor de octavo's; en naarmate het formaat kleiner wordt, stammen de boeken uit een recentere periode.

De catalogi worden dan op zes items onderzocht: taal, formaat, thematische samenstelling, plaats en jaar van uitgave, en tenslotte de frequentie waarmee titels voorkomen in eenzelfde groep ('cohort') catalogi. Dat dit laatste gebeurt door met vooraf vastgestelde titels op zoek te gaan naar het aantal keren dat ze in de catalogi voorkomen, is vatbaar voor kritiek: in dat geval is het immers de onderzoeker zelf die bepaalt welke boeken in aanmerking kunnen komen voor het label bestseller.

De bijdrage wordt afgerond met een illustratie van de gevolgde werkwijze aan de hand van de veilingcatalogus van de Gentse boekhandelaar Jean Joseph Gimblet (1740-1793). De voorraad van zijn firma werd geveild in 1806. Bij de bespreking hiervan wordt in het bijzonder aandacht geschonken aan de indeling naar onderwerp. Hiervoor zag de auteur af van een eigentijds schema. Zij ontwierp zelf een schema van twintig rubrieken, en dit is m.i. het zwakke punt van haar onderzoek. De rubrieken 13 en 19 (seriewerken en meerdelige werken) zijn geen inhoudelijke categorieën. En is rubriek 20: 'Sociale wetenschap' wel toepasbaar op werken die geveild werden tussen 1770 en 1830? Natuurlijk is er wat voor te zeggen om het 'système des libraires de Paris' kritisch te hanteren, maar dit systeem biedt het voordeel dat het helder en eenvoudig is, en dat het vergelijkingen mogelijk maakt met elders gepubliceerd onderzoek dat veelal wel dit systeem als uitgangspunt heeft genomen. Als iedereen zijn eigen inhoudsschema ontwerpt, wordt het onmogelijk om inhoudelijke variaties en verschuivingen op grotere schaal te identificeren.

Juist omdat dit artikel tot overwegingen van deze aard aanleiding geeft, lijkt het mij verplichte lectuur te zijn voor wie zich met soortgelijk onderzoek bezighoudt. [P.D.]

1964. - John FEATHER, *English books in the Netherlands in the eighteenth century: reprints or piracies?* in *Le Magasin de l'Univers...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 143-154.

Uitgeverij en boekhandel waren in Engeland erg op het eigen (taal)gebied gericht. Engelse boeken werden in Nederland vertaald (Nederlands of Frans), rechtstreeks gepubliceerd (aanwezigheid van auteur) of nagedrukt (roofdrukken voor de Engelse markt). [M. d. S.]

1965 - P.J. VERKRUYSSSE en H.W. DE KOOKER, [*Recensie van*] *R.P.L. Arpots, Vrank en Vrij. Johannes le Francq van Berkheij (1729-1812). Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de letteren (Nijmegen, 1990)* in *Dokumentaal*, 20, 1991, p. 122-132.

Streng bespreking van de bibliografische aspecten van het proefschrift van Arpots over *Le Francq van Berkheij*. De verantwoording bij de lijst gedrukte werken

wordt minimaal geacht; collatieformule en fingerprint zijn niet opgenomen, in de lijst van gebruikte afkortingen ontbreekt een aantal afkortingen, de secundaire literatuurlijst is niet volledig en er zijn inconsequenties in geslopen, enzovoort. Tenslotte geven de recensenten correcties, commentaar en aanvullingen bij 53 nummers uit de bibliografie.

Als buitenstaander denk je al gauw: waarom moest dit zonodig worden gepubliceerd? Konden Verkruijsse en De Kooker hun opmerkingen niet kwijt in een brief aan Arpots? Uit diens antwoord blijkt trouwens dat hij in zijn proefschrift geen analytisch-bibliografische opzet had. Hij wilde een biografie schrijven, heeft daarom de bibliografische beschrijvingen bewust beperkt gehouden en geen irrelevante secundaire literatuur opgenomen.

Toch is het jammer dat Arpots zijn dissertatie niet heeft aangegrepen als een gelegenheid om een analytische bibliografie van Berkheij's werken op te stellen. Misschien kunnen de drie betrokkenen bij dit steekspel de handen in mekaar slaan en samen de definitieve studie over Berkheij schrijven ? [P.D.]

1966 - C.W. SCHONEVELD, *The eighteenth-century afterlife of John Locke's writings in the Netherlands* in *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 23, 1991, p. 3-22.

Het is gekend dat de overgrote meerderheid van de Franse vertalingen van het werk van John Locke in de Republiek werd gepubliceerd. Minder voor de hand liggend is het feit dat ook Nederlandse vertalingen op de gunst van het achttiende-eeuwse publiek konden rekenen. Het waren vooral de praktisch georiënteerde werken (*Some Thoughts concerning Education*) en de religieuze geschriften die een Nederlandse vertaling waardig werden geacht. Lockes magnum opus, het *Essay concerning Human Understanding*, is echter nooit integraal vertaald. Het artikel, waarin het verhaal van de totstandkoming van deze publikaties wordt gedaan, is aangevuld met een check-list van deze Nederlandse vertalingen in de achttiende eeuw. Jammer genoeg is de bibliografische beschrijving zeer summier, en heeft de auteur het niet nodig geacht om van de effectief teruggevonden exemplaren de bibliotheeksignatuur op te geven. [P.D.]

1967 - Aubrey ROSENBERG, *Tyssot de Patot and Jacques Massé* en R.H. VERMIJ *Answer to professor Rosenberg* in *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 23, 1991, p. 23-26 en 27-28.

Reactie op het artikel van R.H. Vermeij in hetzelfde tijdschrift (cf. [Kroniek 17 nr. 1788](#)); waarin deze het auteurschap van *Voyages et aventures de Jacques Massé* (Bordeaux [Den Haag], 1710) toeschreef aan ene Macé en niet - zoals algemeen aanvaard werd - aan Simon Tyssot de Patot. A. Rosenberg geeft hier de redenen op waarom hij toch het auteurschap van Tyssot de Patot bevestigt, maar zijn argumenten kunnen Vermij kennelijk niet overtuigen. [P.D.]

Zie ook nr. [2124](#)

1968 - A. DUNNING, *Music publishing in the Dutch Republic: the present state of research* in *Le Magasin de l'Univers ...* (cfr. [nr. 1865](#)), p. 121-128.

Korte status quaestionis. 85% van de publikaties waren herdrukken of roefdrukken, die echter over heel Europa werden verspreid. [M. d. S.]

1969 - Jelle BOSMA, *Van natuur geen redenaars. De gedrukte en uitgegeven preek in Nederland in de tweede helft van de achttiende eeuw* in *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 23, 1991, p. 29-45.

Pleidooi voor een boekwetenschappelijke benadering van de preek als medium voor de verspreiding van verlicht gedachtengoed. De auteur beperkte zijn onderzoek tot Nederlandstalige en in het Nederlands vertaalde gedrukte preken uit de periode 1750-1800. Hij gaat hier in op de methodologische problemen die hij bij zijn (kwantitatieve en inhoudelijke) analyse ontmoette, en mondt uit bij de vaststelling dat "in Nederland de kansel de katheders van de Verlichting is geweest.

" [P.D.]

1970 - H. VAN GALEN, *De Recensent 1787-1793: Blauwe beul van de achttiende eeuw* in *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 23, 1991, p. 59-74.

Eerste resultaten van het promotie-onderzoek van de auteur naar het vaak meedogenloze letterkundige tijdschrift dat slechts gedurende zes jaar verscheen, maar waarover veertig jaar na het stilleggen ervan nog met eerbied werd gesproken. De onregelmatige verschijningsgeschiedenis werd gereconstrueerd met behulp van aankondigingen in de pers. [P.D.]

1971 - Robert ARPOTS, *Toneel in Nijmegen: Catalogus van Nederlandstalige toneelwerken gedrukt in de Republiek in de 18e eeuw en aanwezig in de Bibliotheek van de Katholieke Universiteit te Nijmegen*. Met een inleiding van W.M.H. HUMMELEN. - Nijmegen: (Universiteitsbibliotheek), 1991. - xi, 240 p.: ill.; 24 cm. -ISBN 90-373-0098-7. Fl. 15.

Het toneel uit de achttiende eeuw is een der stiefkinderen van de Nederlandse literatuurgeschiedenis. Er bestaan weinig goede catalogi: na Lucie van Aken (Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, 1954-1955), verschenen er recentelijk enkel B. Dongelmans' bronnenverzameling van *Nil volentibus arduum* (1982) en de Leidse en Nijmeegse Vondelcatalogi (Kroniek 14 [nr. 1239](#) en 16 [nr. 1645](#)). Robert Arpots beschrijvende catalogus is zonder meer een belangrijke aanwinst. Al heeft Nijmegen minder drukken dan Leiden (Maatschappij der Nederlandse Letterkunde) en Amsterdam (UB), de 645 hier beschreven edities vormen thans de bibliografische 'referentiecollectie'. De catalogus is alfabetisch op auteur geordend (nrs. 1-595 van Abeille tot Zweerts, met een dertigtal Vondelnummers), gevolgd door de anoniemen (nrs 596-626) en, in bijlage, de verzamelbundels (nrs. 627-645, met 238 stukken!). Na de titelbeschrijving komen paginering, formaat (waarom 'in-8' en niet het handigere '8'), collatieformule en STCN-vingerafdruk (nuttig ter onderscheiding, bv. nrs. 7-8). Niet minder dan acht registers bieden extra informatie: alfabetisch op (short) title; chronologisch (telde de 18de eeuw 101 jaren? - 1700 1800?!); op genre (43% treurspelen); op oorspronkelijke taal (45, 5% Frans! tegen 42% Nederlands; op p. 239 een grafisch overzicht, ook per genre); op vertalers; op drukkers en boekverkopers (alfabetisch, waarom ook niet per plaats?; het aandeel van Amsterdam is wel overweldigend); fondslijsten (boekhistorisch erg nuttig!); op illustrator. In zijn inleiding wijst W.M.H. Hummelen op enkele interessante nieuwe onderzoeksmogelijkheden: zo zijn de titelgravures van kunsthistorisch, maar ook van theaterhistorisch belang. Moge deze voorbeeldige bibliografische genrecatalogus navolging krijgen! [M. d. S.]

1972 - Suzan VAN DIJK en Dini HELMERS, *Nederlandse vrouwentijdschriften in de achttiende eeuw?* in J.J. KLOEK en W.W. MIJNHARDT (red.), *Balans en perspectief van de Nederlandse cultuurgeschiedenis. De productie, distributie en consumptie van cultuur*. - Amsterdam: Rodopi, 1991, p. 71-88.

Methodologische beschouwingen, ingegeven door literatuuranalyse, bij het onderzoek van beide auteurs naar Nederlandse vrouwentijdschriften in de achttiende eeuw. Centrale vraag is: wat maakt een tijdschrift nu eigenlijk tot een vrouwentijdschrift? Als die vraag beantwoord is, kan men nagaan hoe oud het genre is en vanaf wanneer men rekening is beginnen houden met een aparte vrouwelijke publiekscategorie.

Voor de Nederlandse situatie bespreken de auteurs die tijdschriften die op grond van hun titel de indruk wekken in de achttiende eeuw als vrouwentijdschrift te hebben gefunctioneerd. [P.D.]

1973 - Anne ADRIAENS-PANNIER, *Tijd- en strijdschriften van de Avant-Garde in België 1917-1929* in *Avant-Garde in België, 1917-1929*. Tentoonstelling

Museum Moderne Kunst Brussel, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen. - Brussel: Gemeentekrediet, 1992, p. 162-223, facs. BF 980. Meer dan dertig, vaak efemere, tijdschriften zijn systematisch beschreven: titel, aantal nummers, verschijningsdata, afmetingen, aantal pagina's, gevolgd door toelichtingen over doelstelling, tendens en inhoud en tot slot bibliografische referenties. Voor de bibliograaf is het misschien jammer dat drukker noch uitgever van de tijdschriften stelselmatig zijn opgegeven (soms is er in de toelichting sprake over). De grote centra zijn Antwerpen, Brussel en Luik. Van veertien is het omslag gereproduceerd. Het is beslist een uitstekende idee geweest om een overzicht van al te zeldzaam geworden documenten als de avant-garde tijdschriften te bieden. [E.C.-I]

1974 - Marja KEYSER, *Lettergieterij Enschede te duur?: letteraankopen door G.T.N. Suringar, 1823-1930* in *Bulletin. Stichting Drukwerk in de marge*, 20, lente 1992, p.13-19, ill.

Toen Suringar zich als drukker te Leeuwarden vestigde, informeerde -en bestelde- hij nieuwe letter, niet zoals te verwachten was bij Enschede, maar bij de Lettergieterij Gando te Brussel, een filiaal van de achttiende-eeuwse firma Gando te Parijs. De 'Gando'-letter bleek 'in' te zijn en was niet zo duur als de Haarlemse. [E. C.-I.]

1975 - Kurt LEB, *Die Buchgestaltungen Henri Friedlaenders für die Amsterdamer Exil-Verlage Querido und Allert de Lange 1933-1940: ein bibliographischer Ansatz* in *Philobiblon*, 34, 1990, p. 207-217.

IDEM, *Die Buchgestaltungen Paul L. Urbans für die Amsterdamer Exil-Verlage Querido und Allert de Lange (1933-1936/37): ein bibliographischer Ansatz II* in *Philobiblon*, 35, 1991, p. 302-320, ill.

De titellijst beslaat 39 nummers.

1976 - Sem Hartz, *Essays*. - Amsterdam: Klein Kapitaal, 1992. - 47 p.: omslag; 22 cm. - ISBN 90-6983-104-X. Fl. 190.

Zes korte essays, in het Nederlands en het Engels, samengelezen door Mathieu Lommen, naar aanleiding van de tachtigste verjaardag van de auteur. Oorspronkelijk tussen 1952 en 1962 verschenen, handelen ze over Sjoerd de Roos, Jan van Krimpen en Sem Hartz' eigen letter- en drukactiviteit. Een heel fraai verzorgde uitgave, handgezet en -gedrukt. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2743](#)

1977 - Sebastian CARTER, *The types of Jan van Krimpen* in *Matrix*, 12, 1992, p. 120-124, facs.

Inleiding bij een druk door S. Carter op de Rampant Lion Press op Zerkall handgeschept papier van Van Krimpens lettertypen. [E. C.-I.]

1978 - Stanley Morison and Jan van Krimpen: *a survey of their correspondence*. Ed. by Sebastian CARTER. *Part 4: 1955-8* in *Matrix*, 11, 1991, p. 125-144, facs. Vervolg op *Kroniek* 16 nr. [1671](#).

1979 - Mathieu LOMMEN, *Jan van Krimpen en Bruce Rogers* in *Bulletin. Stichting Drukwerk in de marge*, 20, lente 1992, p. 20-28, ill.

De Amerikaanse typograaf Bruce Rogers (1870-1957) uitte, in tegenstelling tot Jan van Krimpen, een grote voorliefde voor typografische ornamenten en versiering in zijn boekverzorging. Toch hadden beiden waardering voor elkaar. Twee brieven, niet in de nalatenschap te Amsterdam en Haarlem, van Rogers belichten dit. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2265](#)

1980 - C. VAN DIJK, *Alexandre A.M. Stols 1900 - 1973, uitgever/typograaf: een*

documentatie. Met een lijst van door Stols uitgegeven en/of typografisch verzorgde boeken door C. van Dijk en H. J. Duijzer. Zutphen: Walburg Pers, 1992. - 544 p.: ill.; 28 cm. - ISBN 90-6011-785-9. Fl. 75.

Nadat in de vorige Kroniek (nr. 1799) de briefwisseling Greshoff-Stols gesignaleerd werd, is het thans de beurt aan een werk dat aangekondigd wordt als 'een documentatie', geen biografie. De auteur steunde op het bedrijfsarchief van Stols, dat zich in de Stadsbibliotheek te Haarlem bevindt, en op de correspondentie in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum in Den Haag. Het werk begint met de eigen (korte) 'Herinneringen' van Stols, waartussen commentaar wordt ingelast. Daarop volgt een overzicht van Stols' werkzaamheid met speciale aandacht voor ontmoetingen: de auteur laat alle schrijvers, die Stols uitgaf, zijn vele medewerkers en inspiratoren de revue passeren. Nadat aldus het verhaal van Stols' leven en werk gebracht is, worden afzonderlijk hernomen: de typografen (o.a. J. van Krimpen, S.H. de Roos, Ch. Nypels, Stanley Morison, J.F. van Royen), de illustratoren en (ditmaal alfabetisch) de uitgegeven schrijvers. Om hun relatie tot de uitgever te verduidelijken wordt overvloedig uit de briefwisseling geciteerd. Ten slotte volgt een lijst van door Stols uitgegeven en/of typografisch verzorgde boeken en tijdschriften (alleen al 1024 boeken!). Het werk is belangrijk, niet alleen voor de typograaf Stols, maar ook voor de Nederlandse literatuurgeschiedenis: men leert eruit om welke redenen bepaalde auteurs wel of niet (meer) door Stols werden uitgegeven. De auteur schrijft geen hagiografie: in geschillen - en die waren er dikwijls - probeert hij iedereen recht te laten wedervaren. Uit het caleidoscopisch beeld komt Stols als een niet alleen talentvol, maar ook hard werkend man te voorschijn, zeer serieus begaan met zijn vak, en bijna steeds worstelend om economisch te overleven. Het boek is door de Walburg Pers fraai uitgegeven en overvloedig geïllustreerd (verzorging: Karel F. Treebus). [W.W.]

1981. - Jane BLOCK, *Boekdesign bij Les Vingts: het werk van Lemmen, Van de Velde en Van Rysselberghe tijdens het Fin de siècle in Les Vingts en de avant-garde in België*: prenten, tekeningen en boeken ca. 1890. O.l.v. Stephen H. GODDARD. - Gent: Museum voor Schone Kunsten; Antwerpen: Pandora, 1992, p. 73-98, ill.

Met talrijke reproducties mede naar exemplaren in Amerikaans bezit. De hele opzet is trouwens Amerikaans: Goddard is conservator van het Prentenkabinet van het Spencer Museum of Art te Lawrence, Kansas en hoogleraar aan de universiteit van Kansas. De tentoonstelling en de begeleidende publikatie wil een interdisciplinaire benadering zijn en peilt naar de politieke en sociale dimensie van de avant-garde. [E. C.-I.]

1982 - A. LOWYCK, *Over de derde Nederlandstalige krant ontdekt in de Westhoek van de Nederlanden in Frankrijk... en Brugge*, in *Biekorf*, 92, 1992, p. 92-94, ill.

In de 'Nieuwe Gazette van Brugge' (31 juli 1828) wordt geciteerd uit een overigens onvindbare 'Gazette van **Duynkerke**'. [E. C.-I.]

1983 - Gilbert HUYBENS, *Kunst en cultuur te Leuven in de 19de en de 20ste eeuw* in *Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Leuven en omgeving*, 32, 1992, p. 79-139, ill.

Hoewel vooral handelend over het muziekleven, ook van belang voor deze kroniek wegens p. 134-139: 'Drukkers en uitgevers (1800-1866)'. Op basis van de bevolkingsregisters werd een alfabetische lijst gemaakt van wie in het boekbedrijf werkzaam was (p.136-139). [M. d. S.]

1984. - Johan DE ZOETE, *Zomaar een plaatje? De introductie van nieuwe illustratietechnieken in Nederland in de negentiende eeuw*. - S.I.:

Coördinatiecommissie Grafische Musea, 1991. - 31 p.: ill. - Fl. 4, 90.

1985. - Jan STORM VAN LEEUWEN, *Een verloren zoon of een belangrijke schenking boekbanden* in *De boekenwereld*, 9, 1992, p. 25-33, ill.

In 1991 schonk een zoon van de Nederlandse binder Dirk Nicolaas **Esveld** (1877-1960) vijftien banden van zijn vader aan de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Esveld was een van de belangrijkste Nederlandse binders uit de eerste helft van deze eeuw. Hij werkte in verschillende stijlen: in Engelse stijl (met takken en bloemen), volgens oude bindstijlen, in meer tektonische stijl zoals zijn Nederlandse collega's, en tenslotte in een compositie stijl, een mengeling van alle voorgaande. Behalve **◆◆** band, die hij terecht als zijn meesterwerk beschouwde, heeft Esveld geen specimen gesigneerd noch gedateerd. Hij bond en versierde zijn boeken in de huiskamer 's avonds na zijn dagtaak. Tot zijn pensionering werkte hij bij de firma Elias P. van Bommel als meesterknecht en meester-vergulder. Aan de Amsterdamse Grafische School was hij sinds 1921 avondleraar. De boeken die hij bond, stellen inhoudelijk teleur. [W.W.]

1986 - G. DEGUELDRE & G. VAN HEMELDONCK, *In goud gebonden: huldealbums 1840-1940*. Tentoonstelling van 2 tot en met 10 oktober 1992, Stadhuis, Wandelzaal. - Antwerpen: Stadsarchief, 1992.- 40p.: omslag; 21cm. Korte beschrijving van 48 banden en 'losse banden', d.m.v. verschillende technieken, waaronder leerdrijfwerk, versierd. Het merendeel is gesigneerd, vaak door minder of nauwelijks bekende binders uit Antwerpen en enkele daar buiten. Naast Dubois d'Enghien en een klein supplement door G. Colin in *Le livre et l'estampe* in 1958 gepubliceerd, zal ook deze brochure met nieuwe biografische informatie bij verder onderzoek moeten betrokken worden. [E. C.-I.]

1987 - C. COPPENS, *Prijsboeken aan de universiteit: de rechtsfaculteit te Caen* in *Ex officina*, 8, 1991, p. 181-186, ill.

Drie prijsbanden, in 1873, 1874 en 1888-89 uitgereikt aan de Universiteit van Caen, thans in het bezit van de UB Leuven, bewijzen dat er ook aan universiteiten prijsboeken werden uitgedeeld, zij het dat dit minder frequent was dan in de Latijnse scholen. [E. C.-I.]

1988 - Laurence DELSAUX en Pierre-Jean FOULON, *Charles De Samblanx & Jacques Weckesser, relieurs: collection Raoul Warocqu◆*. - Morlanwelz: Mus◆e royal de Mariemont, 1992. - 30 p.: ill.; 30 cm.

Mooie kleine catalogus bij een tentoonstelling (maart-september 1992). Ter inleiding wordt de relatie van de grote verzamelaar tot de twee binders ge◆voerd Warocqu◆ maakte met hen kennis in 1905. Tot zijn overlijden (1917) hebben zij zeer veel voor hem gewerkt. Negentig banden uit hun productie worden voorgesteld en kort beschreven; zij zijn geordend volgens stilistische criteria pastichebanden (middeleeuwse stempelbanden, banden naar het model van de renaissance, de 17de en 18de eeuw, romantische banden), ori◆entalisme en oudheid, Jugendstil, eclectisme. Interessant is een kroniek (tot 1909) van de hand van Weckesser over zijn eigen vorming en de eerste jaren van zijn atelier [W.W.].

1989 - *Vision of a collector: The Lessing J. Rosenwald Collection in the Library of Congress*. - Washington: Library of Congress, Rare Book and Special Collections Division, 1991. - xxxv, 427 p.: portr., facs.; 28 CM. ISBN 0-8444-0733-X

De Library of Congress, jaren geleden door de befaamde Amerikaanse boeken en prentenverzamelaar Rosenwald met een hoogst belangrijke verzameling boeken begiftigd, heeft nu om zijn honderdste geboortedag te herdenken een gedenkboek uitgegeven. Uit de collectie werden honderd stukken gekozen die door honderd auteurs in een kort opstel zijn besproken. Er zijn een vijftal vroege Nederlandse drukken bij, o.m. uit de **Arenberg**-collectie. Van het prachtig uitgevoerde boek zijn driehonderd exemplaren in een halfleren band gestoken en voorzien van een

1990 - Gert-Jan MASUREL, *'Door die zucht geleid, waarvan u 't harte brandt', Johannes Tiberius Bodel Nijenhuis (1797-1872) in De boekenwereld*,8, 1991-1992, p. 70-74, ill.

Deze kleinzoon van de bekende Leidse boekhandelaar Johannes Luchtmans gaf de voorkeur aan wetenschappelijke arbeid, eerder dan aan voortzetting van het oude bedrijf, dat na 1848 gelijkwideerd werd. Hij bracht de grootste collectie Nederlandse atlassen, kaarten en topografische prenten samen (250 atlassen en ca. 60.000 prenten), die in de negentiende eeuw aangelegd werd. De hele verzameling ging naar de Leidse universiteitsbibliotheek. Daarnaast bezat Bodel Nijenhuis nog zo'n 7.000 boeken, hoofdzakelijk over historische en cartografische onderwerpen; na zijn dood werden ze geveild in 1873 en 1874 door Brill en Muller. [W.W.]

1991 - Anne DE VRIES, *Het documentatiecentrum 'Boek en Jeugd' van het NBLC in Dokumentaal*,21, 1992, p.60-63.

Het Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum in Den Haag (Postbus 93054, 2509 AB Den Haag), de vereniging van openbare bliotheeken in Nederland, beheert een documentatie- en informatiecentrum op het gebied van jeugdliteratuur. Sinds 1952 worden kinderboeken verzameld. Het NBLC krijgt alle Nederlandstalige kinderboeken van de uitgevers, zowel in Vlaanderen als in Nederland, en zowel vertalingen als oorspronkelijk werk. Zo ontstond de grootste collectie kinderboeken van Nederland met ca. 50.000 banden; elk jaar komen daar ruim 1.000 nieuwe en 1.000 tot 2.000 oude boeken bij. Kindertijdschriften worden sinds 1985 systematisch verzameld. Er is ook een collectie vakliteratuur 'boek en jeugd': jeugdliteratuur, het leesgedrag van kinderen en het werken met boeken op school en in de bibliotheek. [W.W.]

1992 - Pierre COCKSHAW & Georges COLIN, *De schenking Baron van Bogaert: een keuze van honderd stukken: tentoonstelling georganiseerd in de Koninklijke Bibliotheek Albert I van 14 februari tot 28 maart 1992. - Brussel: Koninklijke Bibliotheek, 1992. - 65 p.: portr., ill.; 26 cm. - (Catalogi van tentoonstellingen georganiseerd in de Koninklijke Bibliotheek Albert I; C 234). Bestaat ook in het Frans onder de titel: *La donation du Baron van Bogaert: choix de cent oeuvres. - BF 250.**

Uit de omvangrijke bibliotheek van wijlen Ludo van Bogaert (1897-1989), vermaard neuroloog, mecenas, kunstkenner en -verzamelaar, een man met grote eruditie, zijn 1600 zeldzame en kostbare drukken ondergebracht in de afdeling Kostbare Werken, waar zij een afzonderlijke collectie vormen. Een tweehonderdtal bundels brieven, autografen en typoscripten zijn in het Handschriftenkabinet gedeponeerd. Het leeuwendeel bestaat uit Franse werken, met vaak opmerkelijke eigendomsmerken. Toch zijn er enkele, en zeer belangrijke drukken uit de Nederlanden of het latere België♦: Van der Noot, Conscience. Deze catalogus biedt een keuze van honderd stuks, beschreven en kort toegelicht, voorsmaak van de volledige inventaris die in het vershiet ligt. [E. C.-I.]

1993 - E. BOS-RIETDIJK, *De collectie Engelbrecht in het Maritiem Museum 'Prins Hendrik' in De boekenwereld*,9, 1992-1993, p. 86-96, ill.

De vooraanstaande Rotterdamse 'mercator sapiens' Willem Anton Engelbrecht (1874-1965) stelde een unieke collectie samen met betrekking tot het aandeel van de Republiek in de ontsluiting van de wereld. De verzameling is qua omvang niet zeer groot (ca. 1.000 stuks) maar van een uitzonderlijk hoog niveau. Kern is een reeks van ruim honderd reisbeschrijvingen en journalen; daarbij sluiten wereld- en landbeschrijvingen aan, werken op gebied van astronomie, kosmografie en zeevaartkunde van de 15de tot de 18de eeuw. Voorts zijn er boeken over scheepvaart, zeerecht, Nederlandse geschiedenis en topografie. Van veel belang voor Engelbrecht was het contact met F.C. Wieder. Het historisch-cartografische

deel is het meest waardevolle van de collectie. [W.W.]

1994 - Patrick DE RYNCK, *De Gulden Librije: bibliotheek van vertalingen en documentatiecentrum voor de studie van de antieke literatuur in de Nederlandse Letteren* in *Dokumentaal*, 21, 1992, p. 64-66.

Dit centrum werd opgericht binnen de KUL in 1963 en gefinancierd door de Vlaamse Leergangen als een boekenfonds van oude en nieuwe Nederlandse vertalingen van Griekse en Latijnse schrijvers. Het oorspronkelijke opzet was praktisch-pedagogisch en wetenschappelijk: men wilde vertalingen verzamelen en beschikbaar stellen en daarnaast het vertaalonderzoek stimuleren. Thans zijn er twee deelverzamelingen: Nederlandse vertalingen van antieke geschriften naast oorspronkelijke Nederlandse literatuur waarin de antieke literatuur en cultuur aanwezig zijn. Het fonds telt 3.370 nummers. Van de twintigste eeuw zou nagenoeg alles wat als vertaling in druk verscheen, aanwezig zijn. Bibliothele uitgaven worden in de mate van het mogelijke aangekocht. [W.W.]

1995 - G.J. JASPERS, *Trou moet Blycken te Haarlem en haar oude drukken in de Stadsbibliotheek* in *De boekenwereld*, 8, 1992, p. 154-169, facs.

Van deze op het einde van de vijftiende eeuw gestichte rederijderskamer is een belangwekkend archief bewaard met meer dan honderd spelen. Het veertigtal drukken dat daar ook deel van uitmaakte, is in 1978 als collectie in haar geheel door de Stadsbibliotheek Haarlem verworven. De meeste van deze drukken zitten in vnl. zeven- en achttiende-eeuwse leren en perkamenten banden van 'Trou moet blycken' met het wapen van Haarlem en het devies 'Vicit Vim Virtus'. Jaspers heeft niet enkel het goede idee gehad deze collectie te bespreken maar er ook de catalogus van te publiceren: 39 nummers met nuttige informatie over editie en exemplaar en inhoud. [E. C.-I.]

1996 - Marja KEYSER, *Frederik Muller als eerste bibliothecaris van de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels, 1845-1877* in *For Bob de Graaf*. (cfr. [nr. 1828](#)), p. 136-143.

Frederik Muller (1817-1881), grand old man van het Nederlandse antiquariaat, richtte de bibliotheek van de *Vereeniging* mede op en verrijkte haar bovendien op meer dan voorbeeldige wijze. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2184](#)

1997 - Arjan BERBEN, *'Een stille in den lande' J.J. Nieuwenhuyzen (1816-1860)* in *De boekenwereld*, 8, 1991-1992, p. 117-121, ill.

Deze neef van P. Leendertz Wzn. was een van de eerste belangstellenden voor 'volksboeken'. Hoewel hij geen opleiding daartoe genoten had, werd Nieuwenhuyzen een expert in onze oude letterkunde. Hij was bevriend met F.A. Snellaert, voor wie hij op veilingen liedboekjes kocht. Zelf bezat Nieuwenhuyzen handschriften, incunabels, liedbundels, prozaromans en vakliteratuur. Vanaf 1855 kon hij steeds moeilijker voordelig kopen op veilingen: Frederik Muller was iedereen de baas. Het was ook bij Muller dat zijn collectie geveild werd in drie aucties. [W.W.]

1998 - Casper GIJZEN, *Portretten van Nederlandse boekverzamelaars 5: Geliefd dan maar de prijs te bepalen, en mij hetzelfde toe te schikken: Jan Schouten (1786-1852)* in *De boekenwereld*, 9, 1992-1993, p. 133-138, ill.

Beschrijving van de boeken-, prenten- en autografenverzameling van Jan Schouten, de gefortuneerde scheepsbouwmeester en vrijmetselaar uit Dordrecht. Na zijn dood werd zijn collectie geveild bij het Amsterdamse veilinghuis C. Weddepohl. De tienduizenden prenten, de 3800 kavels boeken en de meer dan 2200 autografen en handschriften werden in de twee veilingcatalogi slechts oppervlakkig beschreven, zodat een nauwkeurige reconstructie van de verzameling niet mogelijk is. De UB Leiden bezit wel doorschoten exemplaren van de catalogi,

waarin bij iedere kavel de prijs en de koper worden vermeld. [P.D.]

1999 - Roland D'ANETHAN, *Le vicomte de Spoelberch de Lovenjoul, une bibliographie* in *Le livre & l'estampe*, 38, 1992, nr. 137, p. 75-106.

Charles de Spoelberch de Lovenjoul (1836-1907), geboren te Brussel, fervent bibliofiel (van Franse auteurs) te Lovenjoul bij Leuven, schonk zijn bibliotheek als legaat aan het Institut de France te Chantilly. Zeer onlangs is het uit veiligheids- en financiële overwegingen naar Parijs verhuisd (Institut de France). [E. C.-I.]

2000 - *Bibliotheken van het aartsbisdom en van de franciscanen: de collectie Thomaasse in de Utrechtse Universiteitsbibliotheek*. Red. Pierre N.G. PESCH. - Utrecht: Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 1992. - 93 p.: omslag, ill.; 24cm. - (Utrechtse bibliografische reeks; 3). - ISSN 09219161; ISBN 90-393-0111 -5. Fl. 15, samen met de microfiche-catalogus Fl. 500.

De collectie Thomaasse, geheten naar pater Otho Thomaasse (1917-1970), samengesteld uit een aantal katholieke bibliotheken, werd in 1971 door de Rijksuniversiteit Utrecht gekocht: ca. 200.000 banden uit de seminaries Rijsenburg en Dijnseburg en de minderbroederkloosters van Alverna, Weert en Venray. In deze fraai bezorgde publikatie wordt over de geschiedenis en de overdracht van deze bibliotheken gehandeld. Daarnaast worden enkele voorname aspecten belicht: de incunabelen (128, waaronder **◆◆**n unicum, nl. een druk van Arend de Keysere), de Nederlandse postincunabelen (68; het bezit uit de twee seminariebibliotheken is niet in NK vermeld), de franciscana en werken over en voor het godsdienstig leven. Dank zij een project van retrocatalogisering, in 1990 aangevat, zal tegen 1994 het bezit ontsloten zijn in een geautomatiseerd bestand en te raadplegen via de Nederlandse centrale catalogus. Nu reeds bestaat er een catalogus op microfiches (273) die met een deel, van de oplage van deze publikatie wordt verspreid. [E. C.-I.]

2001 - Nop MAAS, *Een nieuw initiatief op het gebied van de 19e-eeuwse Nederlandse tijdschrift-bibliografie* in *Dokumentaal*, 20, 1991, p. 146-148.

Naar het model van de 'Bibliografie van de Vlaamse tijdschriften in de negentiende eeuw' onder leiding van A. Deprez wil men ook het **tijdschriftenbestand** in het Noorden ontsluiten, maar wel in een iets uitgebreidere versie. Deprez biedt telkens na een geschiedenis van het beschreven tijdschrift een bibliografisch gedeelte: de chronologische opsomming van de bijdragen met volgnummer, auteursnaam, titel, paginanummers en genre-aanduiding; op het einde komt een register op auteurs en een trefwoordenregister; dat laatste beperkt zich tot de gegevens uit de titels. In het nieuwe initiatief voor het Noorden zou het trefwoordenregister uitgebreid worden met alle namen van personen, gezelschappen, tijdschriften en plaatsen. De bibliografie zou niet in boekvorm verspreid worden, maar op floppy. [W.W.]

2002. - Marieke VAN DELFT, *The 'Vereeniging Joan Blaeu' 26 May 1916 - 11 March 1938* in *Quaerendo*, 22, 1991, p. 97-128, ill.

Op 26 mei 1916 werden de statuten van de 'Vereeniging Joan Blaeu' opgesteld door een comit**◆**, waarin boekdeskundigen als D.F.Scheurleer, maar vooral uitgevers en drukkers zitting hadden (W. Nijhoff, C.A.J. van Dishoeck, M. Mouton e.a.). Naderhand maakten ook P.C. Boutens, J.F. van Royen en S.H. de Roos deel uit van het genootschap. De samenstelling van het bestuur wisselde, aangezien elk jaar twee leden zouden vervangen worden. In september 1917 had de 'Vereeniging' 106 leden, in 1919 zelfs 126, maar in 1931 bleven er slechts 49 over. Het doel was boekverzorging en illustratie op een hoger peil te brengen door artistiek en technisch uitstekende boeken en prentreeksen uit te geven, lezingen te houden en tentoonstellingen te organiseren. In de loop van twee**◆**ntwintig jaar publiceerde de vereniging vier boeken en drie jaarverslagen en organiseerde zij een tentoonstelling. Als eerste boeken werden 'Nieuwjaarsdag' van J. van Looy (druk

van Mouton, boekverzorging door De Roos) en 'Liedekens' van G.A.Bredero (druk van Enschede) gedrukt, beide in 1919. Daarna volgden nog 'Beatrijs' van P.C.Boutens (Enschede, 1920) en 'Rapiarys' (Mouton, 1929). Een tentoonstelling over oude en nieuwe boekkunst (Den Haag en Amsterdam, 1920) kende veel succes. In 1938 liet Van Royen het genootschap opgaan in de nieuw gestichte 'Nederlandsche Vereeniging voor Druk- en Boekkunst'.
Goed artikel, gebaseerd op archiefmateriaal. [W.W.]

2003. - Marie-Cécile BRUWIER, *L'Égypte dans la bibliothèque de Raoul Warocque*. (Catalogue de l'exposition, 25 septembre 1992-21 mars 1993). Morlanwelz: Musée royal de Mariemont, 1992. - 36 p.: co., ill.; 30 cm. BF250. Erg fraai uitgegeven plaquette met beschrijving van zestig handschriften en drukken over Egypte, afkomstig uit Warocque's bibliotheek en archief en sedertdien door het Museum verworven. Een inleiding en een selectieve literatuurlijst ronden het geheel af. [E.C.-I]

2004. - Chantal KOZYREFF, *Twee eeuwen Japanse boeken: het fonds-Hans de Winiwarter*: tentoonstelling in de Koninklijke Bibliotheek Albert I van 27 mei tot 11 juli 1992. - Brussel: Koninklijke Bibliotheek, 1992. - 164 p.: ill.; 26 cm. - (Catalogi van tentoonstellingen georganiseerd in de Koninklijke Bibliotheek Albert I; C 236). Bestaat ook in het Frans onder de titel: *Deux siècles de livres Japonais: le fonds Hans de Winiwarter*. - BF 800.

Deze collectie van elfhonderd geïllustreerde Japanse werken van de late zeventiende tot de negentiende eeuw is gevormd door de Luikse histoloog en embryoloog Hans de Winiwarter (1875-1949). De KB heeft ze gekocht omdat ze een bijzonder fraai geheel vormt: belangstelling van de verzamelaar voor de inhoud en voor de vorm betekent dat de Japanse literatuur hier met veel genres is vertegenwoordigd en dat de artistieke schoonheid met de in Europa veel meer bekende prentencollecties kan wedijveren. De catalogus is dan ook overvloedig geïllustreerd met o.m. 28 reproducties in kleur. Er zitten verrassende dingen in. [E.C.-I]

2005. - Anthony HOBSON & Paul CULOT, *Italian and French 16th-century bookbindings = La reliure en Italie et en France au XVIe siècle*. - New revised edition with corrections and additions = Nouvelle édition revue, corrigée et augmentée. - [Bruxellis]: Bibliotheca Wittockiana, 1991. - 187 p.: facs. 34 cm. - ISBN 2-87305-027-6. BF 4.900.

Tot de addenda behoren onder meer registers op de auteurs, de binders en de ateliers, de vroegere bezitters. [E.C.-I]

2006. - Gerard GROENEVELD, *De eerste jaren van uitgeverij De Amsterdamsche Keurkamer* in *De boekenwereld*, 8, 1991-1992, p. 102-116, ill. In 1932 stichtte George Kettmann samen met zijn echtgenote Margot Warnsinck De Amsterdamsche Keurkamer. Beiden hadden een rechts-autoritaire achtergrond, maar de uitgeverij startte niet met een vooropgezette politieke ideologie. Naast boeken over Mussolini verschenen werken van Kettmann zelf en muziekteksten. De uitgeverij leidde een kormmervol bestaan, tot zij in 1939 Hitlers *Mijn Kamp* uitbracht; in totaal werden hiervan 110.000 exemplaren gedrukt. Van de 130 uitgaven van De Amsterdamsche Keurkamer waren er 70 met betrekking tot het nationaal-socialisme. De uitgeverij heeft een aanzienlijke bijdrage geleverd aan het culturele fundament van deze beweging. [W.W.]

2007. - B.P.M. DONGELMANS, *Over boekenslijters, boekverkopers en uitgevers in de negentiende eeuw, enkele ontwikkelingen* in J.J. KLOEK en W.W. MIJNHARDT (red.), *Balans en perspectief van de Nederlandse cultuurgeschiedenis: de productie, distributie en consumptie van cultuur*. -

Amsterdam: Rodopi, 1991, p. 101-115.

Niet zonder te hebben vastgesteld dat het met betrekking tot de boekgeschiedenis van de negentiende eeuw in Nederland magertjes gesteld is, behandelt Dongelmans twee aspecten die kenmerkend zijn voor het negentiende-eeuwse boekbedrijf: de organisatie van de boekhandelaars en de toegenomen productie. Tussen 1850 en 1900 stelt hij - vertrekkend van Brinkman - een quasiverdubbeling vast van het aantal geproduceerde titels. Samen met de hoge vlucht van de periodieke pers na de afschaffing van het dagbladzegel leidde dit tot de eerste klachten over informatievervuiling. [P.D.]

2008. - L.G. SAALMINK, *De op- en teloorgang van De brave Hendrik in De boekenwereld*, 8, 1991-1992, p. 170-183, ill.

Goed gedocumenteerde bijdrage over de schoolboeken van Nicolaas Anslin Nz. (1777-1838) 'De brave Hendrik' en 'De brave Maria'. Zij behoorden tot de gebruikslectuur en waren goedkope leerboekjes (zij bevatten geen gekleurde plaatjes als de veel duurere kinder-leesboeken); er zijn dus weinig exemplaren overgeleverd. Voor een moderne heruitgave moest de derde druk van zowel 'Hendrik' (1814) als 'Maria' (1818) als grondslag gebruikt worden. Op basis van boekenlijsten kan de verdwenen eerste druk van 'Hendrik' in 1809 gedateerd worden, die van 'Maria' in 1810. Van 'Hendrik' verscheen in 1877 de zestigste druk; slechts van 24 drukken zijn exemplaren bekend. 'Maria' telde tot 1872 24 drukken, waarvan er 11 konden teruggevonden worden. De eerste uitgever, Du Mortier en Zoon te Leiden, drukte pagina-voor-pagina herdrukken, na hem heeft P.R. Otho te Amsterdam zowel nieuw als staand zetsel gebruikt, ook de derde en laatste fondseigenaar, A.E.C. van Someren te Zutphen, werkte met staand zetsel. Van elk van deze titels zijn fondsveilingen gehouden het is dan ook mogelijk te becijferen welke oplage de nieuwe eigenaar moest verkopen om winst te maken: de totale oplage van 'De brave Hendrik' zou 509.000 exemplaren bedragen hebben. Het boekje verdween van de markt toen de braafheid in het schoolboek minder nadrukkelijk gepropageerd werd. [W.W.]

2009. - Ignaas DOM, *'Boudewijn' en Duitsland in Jaarboek 1991 van het Felix Timmermans-genootschap*, 1991, p. 65-80, ill.

Anton **Kippenberg**, directeur van Insel Verlag, was in 1915 hoofdredacteur van een Duitse legerkrant te Gent. Hij legde contacten met schrijvers, vertalers en uitgevers; zelf vertaalde hij A. Bergmann, Streuvels, Gezelle en Van de Woestijne. Kippenberg dacht zakelijk en literair. Aan de Duitse lezer bood hij een rijke keuze uit de Vlaamse literatuur, waarbij Timmermans een van de velen was. Pas na 1919 trad Timmermans op de voorgrond: toen verschenen 'Das Jesuskind in Flandern' en 'Symforosa'. Tussen 1921 (Pallieter) en 1930 (Anna Marie) gaf Insel zeven werken uit, maar niet 'Boudewijn' dat Kippenberg als een te specifiek Vlaams gegeven beschouwde. De Rijnlandse dichter Adolf von Hatzfeld (1892-1957), auteur van een monografie over Timmermans, bood Timmermans aan voor een vertaling te zorgen, maar de schrijver ging daar niet op in: hij voegde zich naar het advies van zijn vertrouweling Kippenberg. [W.W.]

2010. - R. TAVERNIER, *De Insel-B◆cherei - een Duitse reeks 3. Anton Kippenberg, uitgever (deel 2) in Ex officina*, 8, 1991, p. 90-118, ill.

Vervolg van een vorige bijdrage (Kroniek 17 [nr. 1818](#)). Thans komt Kippenberg ter sprake als vooraanstaand verzamelaar en uitgever van Goethe en voorzitter van het Goethe-Gesellschaft. Zelf richtte hij de Stadelmann-Gesellschaft op (Stadelmann was de bediende van Goethe), waarin facsimiles en andere uitgaven van stukken uit Kippenbergs Goethe-collectie onder een select publiek verspreid werden. In bijlage volgt een lijst van deze publikaties en van de leden. Kippenbergs vrouw, Katharina von D◆ring (1876-1947), had een werkzaam aandeel in de uitgeverij: zij voerde een groot deel van de correspondentie met de auteurs. [W.W.]

2011. - Luc VAN DOORSLAER, *Over vertaalrechten, dialectpassages en papiertekort: de Buysse-correspondentie van de uitgeverij Insel in Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, 8, 1992, p. 181-199.

Genuanceerde schets op basis van 55 brieven uit de Insel-briefwisseling, bewaard in het Goethe und Schiller-Archiv te Weimar. Van Buysse verschenen in het Duits zes publikaties, waarvan vijf tijdens de eerste Wereldoorlog (twee romans: 'Ein Löwe von Flandern' en 'Rose von Dalen'; daarnaast vier verhalenbundels). De helft van deze zes titels verscheen bij Georg Müller te München en telkens één nummer bij Hillger (Berlijn), Reclam (Leipzig) en Insel (Leipzig). Hoewel Buysse zich in het publiek weinig opgetogen toonde over de Duitse vertalingen tijdens de oorlog en officieel van niets wist, blijkt hij in tempore non suspecto contacten met de vertaler Georg Görtner gehad te hebben. Görtner sloot een overeenkomst met Anton Kippenberg (zie Kroniek 17 [nr. 1818](#)): 'Rose von Dalen' zou verschijnen in de succesrijke reeks 'Bibliothek der Romane' van Insel. Een vertaling van 'Het Ezelken', waarvoor auteur en vertaler in 1920 vergoed werden, traineerde, zagezegt om papiertekort: in 1924 liet Kippenberg aan Görtner uiteindelijk weten dat hij van publikatie afzag; hij raadde de vertaler aan het werk onder te brengen bij een uitgever van goede 'Unterhaltungslektüre'. Gezien Kippenbergs aristocratische en elitaire sympathie kon Buysse hem niet echt bekoren. [W.W.].

2012. - Stance EENHUIS, *'Great Dutch authors' Carel en Margo Scharten-Antink en hun uitgever Wereldbibliotheek (1906-1950)* in *De boekenwereld*, 9, 1992, p. 12-21 en p. 77-85, ill.

Goede, informatieve bijdrage op basis van briefwisseling in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum in Den Haag. Meteen na de oprichting van de Wereldbibliotheek in 1905 begon het echtpaar bij deze uitgeverij te publiceren. Tijdens het interbellum werden zij zeer succesrijke auteurs; van L. Simons, oprichter van de WB, kregen zij dan ook een gunstige regeling inzake royalties. Tot grote verbazing van zowel auteurs als uitgever werd 'De jeugd van Francesco Campana' een ongehoord succes: 17.000 exemplaren verkocht in twee jaar. Hierdoor klom de uitgeverij in 1925 uit de recessie en haalde zij een recordomzet. Met hun volgende boeken hadden de Schartens minder bijval. Simons wees daarvoor twee oorzaken aan: de economische crisis en de opkomst van een nieuwe schrijversgeneratie. Dat wilden de schrijvers niet inzien. Hoewel zij in de Tweede Wereldoorlog niet tot de Kultuurkamer toetraden, verspreidde de WB zonder hinder hun werk verder. Hun succes en neergang hielden gelijk tred met de WB zelf; 'Francesco Campana' bekleedde met 43.000 exemplaren de vierde plaats op de bestsellerslijst van de uitgeverij. [W.W.]

2013. - Marc SOMERS, *Het 'Lumière' avontuur van Timmermans* in *Jaarboek 1991 van het Felix Timmermans-genootschap*, 1991, p. 118-131, ill.

Timmermans kende een aantal kunstenaars rond het tijdschrift 'Lumière' persoonlijk, onder wie de hoofdredacteur Roger Avermaete en houtsnijder Henri van Straten. In 1922 nam Timmermans deel aan een tentoonstelling van houtgravures bij 'Lumière'. Daaruit resulteerde het plan een map lino'sneden uit te geven. Nog in 1922 verscheen 'Jours Pieux - Vrome Dagen' in een oplage van 325 exemplaren: 25 ingekleurde luxe-exemplaren op Van Gelder (50 Fr.) en 300 exemplaren op velijn (10 fr.). In 1927 was de luxe-editie verkocht. 'Lumière' deed daarop de resterende gewone exemplaren van de hand zonder overleg met de auteur. [W.W.].

2014. - M. MÖHLER, *Ruusbroec in het leven van Dom Jean de Puniet* in *Ons geestelijk erf*, 65, 1991, p. 261-279.

Dom de Puniet heeft Ruusbroec in het Frans vertaald, toen hij tot prior aangesteld was van Saint-Paul de Wisques, gevestigd in de abdij van Oosterhout. Dankzij de

bewaarde correspondentie tussen de abdij en de Brusselse uitgever **Vromant & Co** is het mogelijk de totstandkoming van deze uitgave (1912-1930) te volgen. Reeds in 1914 werden de eerste twee delen herdrukt, de rest volgde na de oorlog. Een tweede druk verscheen in 1928. De afzet, niet enkel in België en Frankrijk, ook in Nederland, was goed. Een laatste, zesde deel, verscheen in 1938. Het eerste deel beleefde vier drukken, het tweede drie, het derde twee. [E. C.-I.]

2015. - Henri VANHULST, *La diffusion de la musique de Mozart à Bruxelles d'après le dernier 'Catalogue' de Weissenbruch (1813) in Études sur le XVIIIe siècle, XIX: Musiques et spectacles à Bruxelles au XVIIIe siècle*. Ed. R. MORTIER et H. HASQUIN. -Bruxelles: Université libre de Bruxelles. Groupe d'études du XVIIIe siècle, 1992, p. 83-122, facs.

Hoe de verspreiding van het werk van een bepaald componist gebeurd is, kan tenminste aan de hand van twee soorten bronnen worden aangetoond: de concertprogramma's en de magazijn-catalogi. Dit laatste type van bron is nog vrijwel niet onderzocht, althans niet door musicologen. Van de firma Weissenbruch, kort na 1795 opgericht, is een reeks van vier catalogen bekend. De laatste hiervan dateert uit 1813: *Catalogue des trois mille lots, ou vingt-un mille articles, composant le magasin de musique de Weissenbruch*, waarvan een (enig bekend? en misschien onvolledig) exemplaar in de Brusselse KB wordt bewaard. Deze catalogoog verscheen naar aanleiding van de veiling van zijn 'superbe magasin de musique à vendre de gr. gr.'. Uit deze omvangrijke catalogoog bespreekt V de partituren met muziek van Mozart. [E.C.-I.]

2016. - Lisa KUITERT, *'Wij willen Nieuwe Gidsen zijn, c'est ça': het ideaal van de Zwolsche Herdrukken (1890-1914)* in *De boekenwereld*, 8, 1991-1992, p. 215-222, ill.

In 1851 had H.A.M. Roelants, uitgever in Schiedam, de reeks 'Klassiek Letterkundig Pantheon' gesticht met het doel een zo volledig mogelijke verzameling van voornamelijk oude schrijvers uit te brengen tegen een zeer voordelige prijs. In 1891 deed Roelants zijn reeks over aan W.J. Thieme & Cie. Een jaar daarvoor, in 1890, hadden N.A. Cramer, J.H. van den Bosch en F. Buitenrust Hetteema, leraars aan het gymnasium te Zwolle, de reeks 'Zwolsche Herdrukken' opgericht volgens de nieuwste letterkundige beginselen: de literatuurles op school moest 'invoelend en daardoor begrijpend' zijn, geen 'letteroefening' meer. De reeks zou zo nauwkeurig mogelijke tekstuitgaven aanbieden, goede aantekeningen en een woordenlijst. Het initiatief moest een studie-uitgave worden, geen volksuitgave als het 'Klassiek Letterkundig Pantheon'. Voor elke nieuwe druk werd de tekst nauwkeurig bijgewerkt. De kwaliteit van de reeks bleef niet onopgemerkt en diverse letterkundigen stuurden hun bewerkingen van klassieken op naar de uitgevers, in de hoop in de reeks te worden opgenomen. De 'Zwolsche Herdrukken' floreerden dank zij de hechte redactie. Maar net als hun bewonderd voorbeeld, de beweging van Tachtig, groeide die uit elkaar. Het uiteenvallen betekende in 1917 ook het einde van de reeks. In bijlage volgt een lijst van de titels, uitgegeven als eerste en tweede reeks, respectievelijk 27 en 6 nummers. [W.W.]

2017. - Henry van de *Velde: ein europäischer Künstler seiner Zeit*. Hrsg. K.J. SEMBACH & B. SCHULTE. - Köln: Wienand Verlag, 1992. - 465 p.: omslag, iff., portr.; 32 cm. - (Met als bijlage: 'Katalog der Exponate, ' 23 p.). -DM 98. Groot opgezette rondreizende tentoonstelling (waaronder Gent) met imponerende catalogus waarin alle aspecten van Van de Velde's artistieke bedrijvigheid zijn belicht. Zijn bijdrage tot het boek als boekversierder en bandontwerper dienen hier te worden vermeld. [E. C.-I.]

2018. - L. VAN BIERVLIET, *James Weale en de start van Rond den Heerd* in

Biekorf, 91, 1991, p. 346-359, ill.

De Engels-Brugse kunsthistoricus W.H. James Weale (1832-1917) had een wezenlijk aandeel in de stichting van 'Rond den Heerd'. Hij bracht de tekenaar van de titelprent aan, de Luikse kunstenaar Jules Helbig, en liet de prent graveren in Engeland door N.H.J. Westlake. Ook zou hij voor de illustraties in de eerste nummers van het blad gezorgd hebben. Aan de medewerkers wees hij vertalingen uit het Frans en het Engels toe. De rubriek 'Dagwijzer' met heiligenlevens en volkskundige informatie was voor een groot deel van zijn hand. [W.W.]

2019. - Lori VAN BIERVLIET, *Leven en werk van W.H. James Weale, een Engels kunsthistoricus in Vlaanderen in de 19de eeuw*. - Brussel: Paleis der Academiën, 1991. - 243 p.: facs.; 26 cm. - (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der schone kunsten, jg. 53, nr. 55). - ISBN 91-6569-559-1. BF 1.500, excl. portokosten (verspreider is Brepols te B-2300 Turnhout).

Bio-bibliografie van de auteur van het nog steeds onvervangen standaardwerk *Bookbindings and rubbings of bindings...* (London 1894-98). Hoofdstuk VI handelt over Weales werkmethode bij het kunsthistorisch onderzoek, zijn aantekeningen en documentatie, waaronder 'wrijfprenten van oude boekbanden' Een belangrijk archief hiervan bevindt zich in de instelling waar Weale een tijdlang gewerkt heeft, de National Art Library van het Victoria & Albert Museum. [E.C.-I]

2020. - Richard BAEYENS, *Selectieve bibliografie van & over Karel van de Woestijne*. - S.l.: Marnixring Drijpikkel, 1992. - 157 p.: ill.; 28 cm. BF950.

In dit werk zijn oorspronkelijke publikaties in boekvorm en bibliotheek uitgaven van Van de **Woestijne** verzameld, naast een selectie uit de secundaire literatuur over de dichter. Van elk boek worden de bibliografische gegevens beknopt vermeld (uitgeverij, jaar van verschijnen, aantal blz., formaat, reeks), binnentitels opgesomd en het colofon volledig afgedrukt. Ook is van elke originele druk ten minste één pagina gereproduceerd: de titelbladzijde, een illustratie of een tekstbladzijde. Er is duidelijk slechts één exemplaar van elke publikatie ter hand genomen: elke verwijzing naar mogelijke varianten (omslagen, banden) ontbreekt. Bij de bibliotheek uitgaven mist men *Het late bezoek* (Brussel, Ter Kameren, Nationale Hogere School voor Sierkunst, 1944).

Het boek is zeer fraai uitgegeven (boekverzorging Louis van den Eede). [W.W.]

[Go Top](#)

[Over deze site](#) Home page: www.boekgeschiedenis.be

Ontwikkeling © Johan Hanselaer

Laatste aanpassing: 09/13/2023 18:35:0605/29/2007 14:51:02

Kroniek

1993-1994

[VWB](#)
[Overzicht](#) [Go Top](#)

Na de algemeenheden zijn de notities chronologisch gerangschikt en per thema of onderwerp (in vetjes) volgens een vast schema gegroepeerd: 1. Literatuurbericht en Vakwoordenboeken; 2. Bibliografie (methodologie en repertoria); 3. Drukmetaal; 4. Zetten en drukken; 5. Drukkers, steden, regio's; 6. Boekillustratie; 7 Boekband; 8. Bibliotheken en Bibliofilie; 9. Boekhandel en Uitgeverij; 10. Onderwerpen.

De lezers van de Kroniek worden er aan herinnerd dat zij de redactie attent kunnen maken op recent verschenen publikaties en haar overdrukken van eigen artikelen kunnen doen toekomen. Een en ander wordt in dank aanvaard.

2021. *ABHB - Annual Bibliography of the History of the printed Book and libraries. Volume 19: publications of 1988 and additions from the preceding years.* Ed. H.D.L. VERVLIET under the auspices of the Committee on Rare and Precious Books and Documents of the International Federation of Library Associations. - Dordrecht; Boston; London: Kluwer Academic Publishers, (1990). - XI, 441 p. - Volume 20-22. Ed. by the Department of Special Collections of the Koninklijke Bibliotheek, The Hague, under the auspices of the Committee on Rare, and Precious Books and Documents of the International Federation of Library Associations. - Dordrecht ; Boston; London: Kluwer Academic Publishers, (1991)-(1993).

2022. - *Lexikon des gesamten Buchwesens - LGB* ♦ - Hrsg. Severin CORSTEN [et al.] - Stuttgart: A. Hiersemann. - 1990-1993. Band 3. Lieferung 20-24: Graphisches Gewerbe - Institut f♦r Buchmarkt-Forschung (p. 241-632). Band 4. Lieferung 25-28: Institut f♦r Buch- und Handschriftenrestaurierung - Koreanische Schrift (p. 1-320).

2023. - *Nationaal biografisch woordenboek*, 14. Brussel: Paleis der Academi♦n, 1992. - ISBN 90-6569-013-1.
Het register is cumulatief voor de delen 11 tot 14.

2024. - KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK ALBERT I, *Informatiebulletin*, 37, 1993-omslag, ill. - ISSN 0770-4429.

Voortzetting van het bulletin, in een nieuwe vormgeving. Het hoofdstuk 'Aanwinsten' vermeldt geregeld ook oude drukken. [E. C.-I.]

2025. - *Vingerafdrukken: mengelwerk van medewerkers bij tien jaar Short Title Catalogue, Netherlands.* Red. Jan BOS en J.A. GRUYS. - Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1993. - 108 p.: portr., ill. ; 21 cm. - ISBN 90-6259100-0. Fl. 20.
In 1982 kon, na jarenlange voorbereiding, het STCN-project een aanvang nemen. In tien jaar tijds werden de Koninklijke Bibliotheek (Den Haag) en de UB

Amsterdam bewerkt voor de periode 1540-1700. Dat resulteerde in ruim 40.000 beschrijvingen. Thans is de UB Leiden 'in bewerking' (tot 1700). Daarna komt de 18de eeuw aan de beurt (in de drie genoemde instellingen). Ondertussen werden de titels van voor 1540 toegevoegd (ca. 3000) uit de gedrukte bibliografie [♦n](#). Deze eerste tien jaren werden gevierd met een colloquium en een boekje waarin de STCN-medewerkers aan het woord komen over bijzondere gevallen. J.A. GRUYS bespreekt eerst 'De STCN: achtergronden' (p. 7-12), Jan BOS 'De STCN: praktijk' (p. 17-19) - nuttige achtergrondinformatie ! Tussen elk artikel(tje) bevinden zich leerrijke en/of vermakelijke korte stukjes over o.a. 'De STCN-vingerafdruk' (p. 14-15), 'De STCN internationaal' (p. 20-21), typografisch bijzondere boeken (titelpagina's, grapjes etc.). Een alleraardigst leuk boekwerkje 'tot lering en vermaak'. Ad multos annos (et libros) - [M. d. S.]
Zie ook nrs. [2088](#); [2089](#); [2097](#); [2101](#); [2090](#); [2103](#); [2104](#); [2108](#); [2366](#); [2367](#); [2542](#)

2026. - Peter NIJHOF, Arthur STEEGH, *Grafische en papiermusea in Nederland en net over de grens*. - Zutphen: B [♦](#)hrmann- Ubbens Papier, 1992. -60 p.: omslag, ill. ; 19 x 21 cm. - ISBN 90-71180-19-0.

In een fraai verzorgde brochure worden papiermolens en drukkerijen, boekbinderijen en grafische musea in Nederland volgens een vast stramien voorgesteld: een korte introductie, gebouw, oprichters, collectie, colofon (adres, openingstijden en dies meer). Informatief en handig tegelijk. [E. C.-I.]

2027. - David PAISEY, *Decimo: reflections on some rare formats in The Italian book 1465-1800 .. studies presented to Dennis E. Rhodes on his 70th birthday*. Ed. by Denis V. REIDY. - London: The British Library, 1993, p. 161-174, ill.

Overwegingen over minder gangbare formaten n.a.v. enkele Venetiaanse edities in *decimo* van Noel Berlaimonts *Colloquia*. A. onderzocht dan de rijke Duitse handboektraditie (van Hornschuch 1608 tot het einde van de achttiende eeuw) naar informatie over dergelijke ongewone formaten. Terloops verwijst hij naar Plantins *Kalendarium* (1570) in *128* [♦](#). Mede naar aanleiding van allerlei virtuoze vormen van figuratieve po [♦](#)zie uit de Duitse Barok, veronderstelt hij dat uitzonderlijke formaten en typografische figuren bedoeld waren om op te vallen (of in de smaak) bij potenti [♦](#)le mecenasen, opdrachtgevers of... juryleden bij de meesterproef. Aanbevolen lectuur, alleen al om de schitterende 'kopjes'! [M. d. S.]

Zie ook nr. [2105](#)

2028. *Tussen kunst en kennis .. een keuze uit de Gentse universitaire verzamelingen: tentoonstellingen Aula Voldersstraat, Gent, 6 november 92 -19 maart 93*. - Gent: Archief RUG, 1992. - 127 p.: omslag, ill; 24 cm. -(Uit het verleden van de RUG; 31).

Een kort stuk van L. ZABEAU-VAN DER VERREN, 'De bijzondere collecties van de Universiteitsbibliotheek' handelt in feite over de geschiedenis van de **Universiteitsbibliotheek Gent** (p. 40-44). Het betreffende catalogusgedeelte, samengesteld door vier auteurs, geeft een korte beschrijving van 54 handschriften, drukken, banden, munten en penningen, planodrukken, kaarten en globes, prenten en tekeningen (p. 46-59). [E. C.-I.]

2029. - J.A. GRUYS, *Aanvullingen op... J.A. Gruys & C. de Wolf, Thesaurus 1473-1800 in Dokumentaal*,22, 1993, p. 54-57.

Cf. Kroniek 18 [nr. 1847](#).

Zie ook nrs. [2315](#); [2437](#)

2030. - Peter H. MEURER, *Der N [♦](#)rnberger Verlag Caymox und die Kartographie in Quaerendo*,23, 1993, p. 24-43, ill.

Niet zonder reden zochten een aantal kartografen uit de zestiende-eeuwse Nederlanden hun heil oostwaarts. Totnogtoe werd enkel hun aandeel in de Keulse atlas- en kaartenuitgeverijen behandeld (met name door P. Meurer -zie Kroniek 14

[nr. 1205](#)). Hier worden de activiteiten van Cornelis (overl. 1590) en Balthasar (1561-1635) Caymox belicht. Balthasar werkte zich op tot een niet onbelangrijk uitgever van atlanten en ander kartografisch materiaal, deels (1605-1607) in samenwerking met de uit Deventer afkomstige graveur Matthias Quad (1557-1613). Een boeiende verkenning! [M. d. S.]

2031. - Frank VANDEWEGHE (◆) & Bart OP DE BEECK, *Drukkersmerken uit de 15de en de 16de eeuw binnen de grenzen van het huidige België* ◆ = *Marques typographiques employées aux XVe et XVIe siècles dans les limites géographiques de la Belgique actuelle*. - Nieuwkoop: De Graaf, 1993. - xxi, 316 p.: front., ill.; 28 cm. - (Nationaal Centrum voor de archeologie en de geschiedenis van het boek; 5). - ISBN 90-6004422-3. BF 7.000; Fl. 350.

Dit bibliografisch zeer degelijk onderbouwde naslagwerk vervangt het onderdeel 'Marques typographiques' uit de *Bibliotheca Belgica*. Opgenomen werden: "alle huismerken, monogrammen, initialen (naam) en vignettes (houtsneden of gravures) die door een drukker, uitgever of boekverkoper opzettelijk als herkenningstekens in een uitgave aangebracht werden...; ook in hout uitgesneden of gegraveerde titelpagina's met ◆◆ van deze herkenningstekens in verwerkt " (p. X). Na de inleiding volgen drie delen: (1) het *Repertorium* met technische informatie (materiële beschrijving, bibliografische referenties, exemplaarverwijzing - eindelijk betrouwbare gegevens over bestaan en gebruik van drukkersmerken!) (p. 1-81); (2) de *Afbeeldingen* (p. 83-255!!); (3) de *Registers* (p. 257-316). (1) en (2) behandelen drukkers, uitgevers en boekverkopers in alfabetische orde van Goovaert Back tot Philippus Zangrius. Niet alleen boekhistorici kunnen zich verheugen om dit nuttig repertorium. De ruim 700 afbeeldingen tonen de rijkdom van de zestiende-eeuwse boekproductie in de Zuidelijke Nederlanden en vormen de aanzet tot een heuse platenatlas... Twee van de zes registers ontsluiten deze visuele bron tevens voor kunsthistorici ◆ literairhistorici. Het *zaakregister* (ook 'index iconographique') ordent per voorstelling (bv. adelaar, eik, vrouw met ...). Het register van *kenspreuken* illustreert de ruime verspreiding van bijbelse en humanistische (o.m. 18 Griekse motto's) referentiekaders. De andere registers slaan op: drukkers, uitgevers en boekverkopers (met naamsvarianten!), monogrammen van drukkers, uitgevers en boekverkopers, monogrammen van houtsnijders en graveurs, merken volgens grootte (van '10x91' mm bij J. Lettersnijder tot '493x333' mm bij Plantijn). Daar vele merken ook (soms lang) na 1600 nog werden gebruikt of gekopieerd, is dit, ook in zijn uiterlijke verschijning, aangenaam hanteerbare boek een niet te versmaden naslagwerk voor onderzoekers van de zeventiende-eeuwse boekproductie. *Literae immortalitatem pariunt* verkondigde Jan van Waesberghe op zijn boeken, als randtekst bij een *Fama*. Moge dit prachtige boek Frank Vandeweghes duurzame arbeid in herinnering houden. Zijn 'opvolger' weze geprezen om de perfecte voortzetting van Franks spreekwoordelijke acribie: *Ick sals ghedincken*. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2948](#)

2032. - Henri VANHULST, *De Antwerpse muziekguitgaven van Petrus II Phalesius en zijn erfgenamen (1582-1674)* in *Musica antiqua*, 10, 1993, p. 57-62, ill. Petrus I Phalesius was in Leuven gevestigd als muziekg uitgever, op het laatst ook als drukker. Omstreeks 1580 verhuist zijn zoon Petrus II naar Antwerpen waar hij muziek drukt: chansons, madrigalen, balletten, kerkelijke muziek, weinig instrumentale. De commerciële zijde van de onderneming laat hij over aan Johannes Bellerus. Na zijn dood in 1629 nemen Petrus' dochters de leiding van het huis over, eerst Magdalena, daarna Maria. Er verschijnt dan vooral kerkelijke muziek van Italiaanse en lokale toondichters. [E. C.-I.]

2033. - *Quatre siècles de reliure en Belgique 1500-1900*, II. Catalogue par Claude SORGELOOS; synthèse historique par Paul CULOT; préface de Michel

WITTOCK. - Bruxelles: Eric Speeckaert, (1993). - 404 p.: omslag, in.; 31 cm. - BF 1500.

In 1989 verscheen het eerste deel van een indrukwekkende verzameling boekbanden die de Belgische antiquaar zich mettertijd had aangelegd (cf. *Kroniek* 15 [nr. 1327](#)). Die collectie is inmiddels in haar geheel aangekocht door een Belgisch bibliofiel. Het tweede deel is opgevat zoals het eerste, alleen nog omvangrijker (186 tegenover 144) en met driemaal zoveel kleurreproducties. Er zijn enkele blindstempelbanden, veel prijsbanden en wapenbanden, een hele rij banden met rolstempels en 'petits fers' versierde banden, een dertigtal Luikse almanakjes, banden uit de romantiek, banden met rocaille decor, uitgeversbanden en een aantal met retroversiering. Behalve een register op binders en herkomsten, is er een op auteurs en een op drukkers. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2801](#)

2034. - Frederik VERACHTER, *Geschied- en tijdkundig naem-register van de goede mannen van het boekbinders-ambacht binnen Antwerpen, van 1398 tot 1830 opgezocht en verzameld door Frederik Verachter stadsbibliothecaris, 1832*. En nu voor het eerst uitgegeven door [de Carbolineum Pers]. - Wildert: De Carbolineum Pers, 1993. - 57 p. ; 19 cm. - BF 2.500. Te verkrijgen bij Boris Rousseuw, Elf Novemberstraat 22, B-2910 Wildert.

Privé uitgave op 50 exemplaren. Zoals de drukker in zijn kort nabericht vermeldt, is deze namenlijst van Antwerpse boekbinders de vrucht van gedwongen rust tijdens de belegering van Antwerpen in 1832. Frederik Verachter (1797-1870), bibliothecaris en boekenverzamelaar, had zelf nooit tot publikatie besloten. Hoe onvolkomen -de uitgever heeft niets toegevoegd- en deels achterhaald deze lijst ook is, zij kan nog steeds dienst bewijzen. [E. C.-I.]

2035. - Wilfried VERLEYEN, *Inrichting en personeel van de Affligemse abdijbibliotheek vanaf de XIIde eeuw in Archief- en bibliotheekwezen in België*, 63, 1992. p. 291-310.

Over de oude abdijbibliotheek (1300-1580) zijn slechts schaarse archivalia bekend. In 1618 werd begonnen met de uitbouw van een tweede bibliotheekgebouw dat bij de opheffing van de abdij door de Fransen werd gesloopt. Na de terugkeer in de negentiende eeuw werd een nieuwe werkbibliotheek ingericht die geregeld verhuisde binnen de abdij. Nuttig is het systematisch overzicht van de bibliothecarissen (dertig, van 1532 tot heden ...). N.B.: de collecties zelf worden hier niet behandeld, enkel de materiële organisatie. [M. d. S.]

2036. - H.W. DE KOOKER, B. VAN SELM, *Boekcultuur in de Lage Landen 1500-1800: bibliografie van publikaties over particulier boekenbezit in Noord- en Zuid-Nederland, verschenen voor 1991*. Met een voorwoord van P.G. HOFTIJZER. - Utrecht: H & S, 1993. - xvii, 210 p. ; 25 cm. - ISBN 90-6194148-2 geb. Fl. 139, 50.

Een van de talrijke projecten die Bert van Selm opzette was de samenstelling van een bibliografie over particulier boekenbezit in de Nederlanden van 1500 tot 1800. Het project kwam uiteindelijk in handen van H.W. de Kooker. Het resultaat is een stevig uitgevoerde bibliografie met een zeer representatieve registratie van publikaties waarin op de één of andere manier concrete gegevens zijn opgenomen over privébibliotheken. De hoofdtitel is weliswaar misleidend, zoals P.J. Verkruijsse terecht opmerkt in zijn recensie in *Dokumentaal* (jrg. 22, 1993, nr. 3, p. 129-132): boekcultuur is meer dan boekenbezit. Maar dat kan de pret niet drukken. Voor Belgische historici is het een gelukkige zaak dat dit Nederlands initiatief zich niet heeft beperkt tot het noorden. De (naar mijn mening wat overtrokken) opmerking van P.G. Hoftijzer in het voorwoord, volgens welke het onderzoek naar de consumptie van boeken in Nederland in de Nieuwe Tijd betrekkelijk weinig aandacht heeft gekregen, is nu weer wat meer achterhaald, en

dat is een gunstige evolutie.

De bibliografische lijst bestaat uit drie grote blokken. In het eerste worden studies van algemene aard opgenomen, inclusief publikaties waarin het boekenbezit van meer dan drie personen wordt besproken. Het tweede blok bevat bijdragen die regionaal of lokaal georiënteerd zijn. Het derde onderdeel registreert publikaties over individuele boekenbezitters. Dat dit derde deel veruit het grootste is, zegt iets over de stand van het onderzoek: de tijd is blijkbaar nog niet rijp om meer omvattende studies te schrijven, eerst moet men genoeg basismateriaal verzamelen over individuele privébibliotheken. P.G. Hofwijzer heeft dus toch een beetje gelijk.

Een werk als dit kan niet zonder de nodige registers. Op dit vlak zijn de samenstellers royaal geweest: er is een chronologisch register, een register van plaats- en streeknamen, een register van auteursnamen en een register van beroepen en functies. In dit laatste is de systematiek niet echt duidelijk, iets waarvan ook de auteurs zich bewust zijn, zo blijkt uit de verantwoording. Een kleine steekproef wijst erop dat het met de door de samenstellers zelf geproclameerde onvolledigheid nogal meevalt: de artikels over particulier boekenbezit in de achttiende eeuw die zijn opgenomen in onze Kroniek, komen ook stuk voor stuk terug in de bibliografie. Zou de Kroniek dan toch geëxcerpeerd zijn? Wie er het *Bibliografisch apparaat* (p. XVI-XVII) op naleest vindt ze inderdaad vermeld, maar dan onder de (sjiekere?) benaming 'Chronique des bibliothèques' in... *Archives et Bibliothèques de Belgique*. In een volledig in het Nederlands geschreven werk zou je toch de parallelle Nederlandse titel verwachten! Het eerste slachtoffer van deze situatie is P.J. Verkruijsse, die blijkens zijn genoemde recensie onze "uitstekende kroniek van het bibliotheekwezen" (dank u, mijnheer Verkruijsse) niet heeft teruggevonden. Enkele andere puntjes van kritiek. De ontsluiting in de registers had naar mijn zin iets vollediger kunnen zijn. Toen ik namelijk in het register van plaatsnamen de verwijzingen naar Leuven naging, vond ik er geen naar de bibliotheek van J.T.J. Wellens (nrs. 827 en 828), die weliswaar stierf als bisschop van Antwerpen maar daarvoor hoogleraar was aan de Leuvense universiteit. Dit wordt wel in de annotatie vermeld, maar blijkbaar knoopt men er niet het besluit aan vast dat wie geïnteresseerd is in Leuvense (dus ook in Leuven gevormde) bibliotheken, vanuit het register ook naar deze nummers in de bibliographie moet worden verwezen. Ook is het jammer dat men zich zo strikt heeft gehouden aan de eindtermijn 1800. Het artikel van J. Smeyers over de bibliotheek van W.F.G. Verhoeven (cf. Kroniek 13 [nr. 1073](#)), die hoofdzakelijk gevormd werd in de tweede helft van de achttiende eeuw, valt zo buiten beschouwing.

Een laatste bedenking betreft de lay-out van het boek. Het paginanummer werd steeds rechts bovenaan afgedrukt, ongeacht of het gaat om de linker- of rechterpagina. En de kopregels hebben enkel een esthetische waarde: in het corpus van het boek duiden ze niet aan in welk van de drie grote delen de lezer zich bevindt, laat staan welke privébibliotheek op de betreffende pagina als eerste aan bod komt. Van een werk over boekcultuur had ik op dit vlak wat meer professionalisme verwacht.

Toch weegt mijn kritiek niet erg zwaar. Wat blijft is een uitstekend naslagwerk, dat gezien zijn (relatieve) onvolledigheid niet als basis mag dienen voor een kwantitatief opgevatte synthese over het particulier boekenbezit in de Lage Landen, maar wel goede diensten zal bewijzen aan wie wil weten wat er op dit vlak al aan werk verricht is. [P.D.]

(P.S.: in *Dokumentaal*, 22, 1993, nr. 4, p. 152-158 geeft P.J. Verkruijsse enige aanvullingen, en reageert H.W. de Kooker ironisch op Verkruijsse's recensie, gevolgd door diens wederwoord).

Zie ook nrs. [2098](#); [2172](#)

DEN BOOGERT, Jacqueline KERKHOFF [e.a.].- Zwolle: Waanders, 1993, p. 179-207, ill. - ISBN 90-6630421-9 (geb.); 90-6630-420-0 (museumeditie, pbk.). Fl. 79, 50 (geb.); 50 (pbk.).

Hoofdstuk in een omvangrijke en hoogst interessante publikatie met catalogus naar aanleiding van de tentoonstelling in het Rijksmuseum Het Catarijneconvent te Utrecht en het Noordbrabants Museum in 's-Hertogenbosch. In de bibliotheek van regentes Margaretha van Oostenrijk, de tante van Maria van Hongarije, waren in 1523-1524 (inventaris) 335 handschriften en 44 drukken aanwezig. Via Karel V is deze collectie grotendeels, in 1531, naar Maria van Hongarije verhuisd, eerst te Mechelen, daarna, in 1556, naar Turnhout. Inmiddels was de librerie aangegroeid. Een inventaris van Maria's bibliotheek bestaat niet (meer). Van een boedelbeschrijving na haar dood bestaat een afschrift te Brussel: ca. 390 items. Zij had in haar verzameling o.m. Antwerpse gedrukte Bijbels en ongetwijfeld werken van Erasmus met wie zij contacten onderhield, evenals muziek waar zij bijzonder op gesteld was. Uit rekeningposten blijkt dat zij liet binden bij Jan Thys te Brussel en Cornelis van den Langhen Cruyce te Antwerpen. Vermoedelijk zijn er drukken uit haar bezit uiteindelijk via Filips II in het Escoriaal beland; nog vóór haar dood, in Spanje, was immers niet alles opnieuw naar de Nederlanden verscheept. Viglius, de eerste koninklijke bibliothecaris, liet na haar dood een ex-libris uitvoeren. [E. C.-I.]

2038. - Pierre-Jean FOULON, *Livres précieux in 30 ans d'acquisitions au Musée royal de Mariemont 1961-1993: exposition 19 juin-14 novembre 1993.* - Morlanwelz: Musée royal de Mariemont, 1993, p. 70-77, ill.

Genoemd museum herbergt niet enkel boeken. Nadat in 1960 een brand was uitgebroken, zijn thans de laatste renovatiewerken beëindigd, naar aanleiding waarvan een feestelijke opening plaatsvond. Op de tentoonstelling van 30 jaar aanwinsten is in de sector boek veel aandacht besteed aan bibliotheek uitgaven, kunstschildersboeken, boekbanden en oude drukken.

De publikatie is met zorg uitgegeven; alleen heb ik last -in mijn bibliotheek- met het vierkante formaat! [E. C.-I.]

2039. - *Verzameld verlangen: het Nederlandse Genootschap van Bibliofielen exposeert uit het bezit van leden.* [Red. H. DUIJZER... et al.]. - Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 1993. - 134 p.: ill.; 21 cm. -, (Tentoonstellingscatalogi en -brochures van de Koninklijke Bibliotheek; 46). - ISBN 90-6259112-4.

Onder het perfecte motto *Verzameld verlangen* hebben 54 leden van het jonge Nederlands Genootschap van Bibliofielen 171 stukken uit hun schatkamer getoond aan andere belangstellenden. Bezoekers kregen fraaie en/of belangwekkende specimina te zien uit de wijde wereld van 'het boek'. Aan bod kwamen: handschriften en facsimiles; incunabelen en vroege drukken; boekbanden; miniatuurboekjes; alba amicorum; religie; schrijvers uit de klassieke oudheid; topografie; natuurwetenschappen, flora en fauna; kinderboeken; moderne typografie; ethnografica; autogrammen en autografen; boeken met bijzondere illustraties; objecten in verband met het boek; bibliofielen, bibliomanen, biblioclasten.

Het niveau van de geselecteerde werken varieerde binnen deze domeinen, al dient gezegd dat het merendeel van de stukken inderdaad om meer dan een reden het koesteren waard zijn. De catalogus biedt korte beschrijvende tekstjes, vaak gebaseerd op gegevens verstrekt door de inzender. De boekhistoricus betreurt dat niet meer vakwetenschappelijke informatie werd meegegeven (uit tijdsgebrek?), als bv. bibliografische referenties. Wel werden boekbanden vaak vrij gedetailleerd beschreven. Bovendien is een namenregister toegevoegd. Inleider P.J. Buijnsters heeft wel degelijk gelijk: "dit is de mooiste tentoonstelling van de wereld". [M. d. S.]

Zie ook nr. [2159](#)

2040. Jozef GHYSSAERT, *Boeken uit de voormalige Sint-Pietersabdij van Oudenburg in de Stedelijke Bibliotheek van Brugge in Biekorf*, 92, 1992, p. 307-312

Korte inleiding met de lijst der Oudenbergse boeken, gevolgd door het catalogusnummer in de Brugse Stadsbibliotheek. Het gaat om drie incunabelen, twee postincunabelen, dertien 'BT's' (i.e. 1541-1600), achtendertig 17de-eeuwse en 18de-eeuwse drukken. [E. C.-I.]

2041. - *Een boekmuseum verzamelt: aanwinsten 1987-1991 verworven tijdens het directoraat van dr. J. Offerhaus*. - 's-Gravenhage: **Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum**; Zutphen: Walburg Pers, 1992. - 103 p.: omslag, portr., ill., 26cm. ISBN 90-6011-795-6. Fl. 32.50.

Catalogus bij de tentoonstelling in genoemd museum, tevens Museum van het Boek, van 14 mei t/m 25 juni 1992. Via omwegen - en daardoor laat - is deze publikatie mij in handen gekomen. Als museum van het boek heeft het Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum een specifieke opdracht waarbij de nadruk bij het verwerven ligt op drukkunst, vormgeving, letter, papier, boekillustratie, boekband, in Nederland maar ook daarbuiten. Voorwaar, een veelomvattend gebied. Aankopen, vnl. op gebied van papier en band, geschieden evenwel in nauw overleg met de Kon. Bibliotheek.

Na het kort maar zo te zien vruchtbaar directoraat van de al te vroeg overleden Johannes Offerhaus, is een keuze gemaakt van om en bij de 150 boeken, tijdens de jaren 1987-1991 door aankoop en schenking verworven. Bijzonder goed vertegenwoordigd zijn de Duitse en Engelse privépersen. De catalogus is de collectie waardig: tekst van Offerhaus' voorganger Rudi Ekkart en typografische vormgeving van Treebus staan borg voor een volmaakt resultaat. [E. C -I.]

2042. - *De privébibliotheken van de regerende vorstenhuizen in Europa = Les bibliothèques privées des maisons souveraines régnales d'Europe*, uitg. door Elly COCKX-INDESTEGE en Erna JACOBS, in *Archief- en bibliotheekwezen in België*, 63, 1992, p. 1-189, ill.

Boeiend overzicht van een minder bekend type bibliotheek, met aandacht voor geschiedenis, collecties, bibliothecarissen, toegankelijkheid. Vaak bevatten deze instellingen een aantal belangrijke historische en bibliotheekobjecten (by Palacio Real de Madrid, Koninklijk Huisarchief Den Haag). Bijzonder te vermelden zijn hier de bijdragen over Luxemburg (p. 69-74), België en Nederland. Erna JACOBS behandelt *De 'Bibliotheek van de Koning' in België* (p. 11-42), met aandacht voor negentiende-eeuwse *boekbanden* (met afbeeldingen van o.a. (super)ex-librissen!) en bibliothecarissen (inz. Auguste Scheler). H.A. ROBAARD belicht *De Bibliotheek van het Koninklijk Huisarchief* (p. 43-68): de oude stadhoudelijke collecties, belangrijke exemplaren, bijzondere collecties (muziek, verzetspublicaties). [M. d. S.]

Zie ook nr. [2098](#)

2043. - F.M. HEIJKOOP, *Où sont les catalogues d'antan ?* in *Dokumentaal*, 22, 1993, p. 108-112.

Interessante suggestie om oude **veilingcatalogi** (17de-18de eeuw) op te sporen in (min of meer) volledig bewaarde privébibliotheken uit die periode). Dat levert resultaten op voor het buitenland, maar niet voor de Nederlanden (een van de weinige dergelijke nog bewaarde collecties, de Bibliotheca Thysiana, zou geen veilingcatalogi (meer) bevatten. Hopelijk heeft de auteur het geluk dergelijke verzamelingen te ontdekken. Er waren, vooral in de 18de eeuw, inderdaad verzamelaars van *libri annotati* en autografen. Hun collecties zijn meestal bewaard in de handschriftenafdelingen van grote bibliotheken - daar kan dus nog wat te vinden zijn. Een mogelijke tip: de H.F. von Diez-collectie in (voormalig Oost-)Berlijn bevat brokstukken van 18de-eeuwse belangrijke Nederlandse verzamelingen: Broukhusius, Van Santen etc. - zie de catalogus door Ursula

Winter uit 1986.

Toch lijken de grote bewaarbibliotheken hun rol goed te hebben vervuld het merendeel van de catalogi is daar dan ook te vinden - er is wel degelijk gericht verzameld. De ruime blik van de auteur reikt tot Kopenhagen, Florence en Sint-Petersburg. Ten onrechte werd dat kleine buurlandje weer eens over het hoofd gezien: de repertoria van F.. Vandenhoele en J. Blogie (Kroniek 14 [nr. 1147](#) en 18 [nr. 1844](#)) bewijzen dat Gent en Brussel (met ruim honderd exemplaren ieder) vooraan in het peloton rijden... [M. d. S.]

2044. - *Antwerpen, verhaal van een metropool, 16de-17de eeuw*. O.l.v. Jan VAN DER STOCK. [Tentoonstelling te] Antwerpen, Hessenhuis 25 juni-10 oktober 1993. - [Gent]: Snoeck-Ducaju & Zoon, 1993. - 383 p.: omslag, portr., ill.; 32 cm. - ISBN 90-5349-060-4. BF 1490.

D♦ publicatie in het kader van 'Antwerpen 93, culturele hoofdstad van Europa': een monumentaal ♦n mooi boek waaraan vrijwel uitsluitend grote namen meegewerkt hebben en waaraan heel veel zorg is besteed. Na een paar inleidende opstellen (o.m. het verhaal in een notedop door L. Voet), zijn twaalf thema's gekozen; hierover zijn even zoveel opstellen geschreven, gevolgd door de beschrijving en de commentaar van een aantal goed gekozen voorwerpen of documenten. De hoofdstukken die ons hier meer in het bijzonder aanbelangen, zijn: Anne-Marie VAN PASSEN (♦), 'Antwerpen goed bekeken: een bloemlezing' of overzicht van brieven en reisverhalen door buitenlandse bezoekers van Antwerpen, Guicciardini om er slechts ♦♦n te noemen (p. 59-67); Herman PLEIJ, 'Antwerpen verhaald': over de bijdrage van de Antwerpse drukkers aan de uitstraling van de stad (p. 79-85); Francine DE NAVE, 'Een typografische hoofdstad in opkomst, bloei en verval' (p. 87-95); Marcus DE SCHEPPER, 'Humanisme en humanisten' (p. 97-103). Het catalogusgedeelte is in twee delen verdeeld: 'De metropoolgedachte: fictie en feiten' en 'Antwerpen - metropool?'. Hierin worden de behandelde thema's in een sprekende hoofdregel hernomen en daar vinden we dan ook de beschrijving en bespreking van de drukken. Het boek is geconcipteerd door Jan van der Stock, vormgegeven door Griet Van Haute en gedrukt door Snoeck-Ducaju & Zoon; met hen verdienen de vele andere medewerkers aan de totstandkoming ervan alle lof. [E. C.-I.]

2045. - *De botanica in de Zuidelijke Nederlanden (einde 15de eeuw - ca. 1650) tentoonstelling Museum Plantin-Moretus*. Red. F. DE NAVE en D. IMHOF - Antwerpen: Museum Plantin-Moretus en Stedelijk Prentenkabinet, 1993 - 150 p.: omslag, ill.; 29 cm. - (Publicaties van het Museum Plantin-Moretus en het Stedelijk Prentenkabinet; 27).

Het Museum Plantin-Moretus houdt de nog jonge traditie in ere en publiceert naar aanleiding van tentoonstellingen boeken die veel meer zijn dan een catalogus. Dit is ook weer het geval met de botanica. Zeven auteurs hebben de ontwikkeling van de plantkunde in de Zuidelijke Nederlanden bestudeerd, met speciaal aandacht voor de rol daarin van de boekdrukkunst, van de drukker Christoffel Plantijn, de kunstenaar Pieter vander Borcht, de botanische tuin. Achtenzestig handschriften en drukken, niet exclusief uit het Museum zelf, zijn vakkundig beschreven en toegelicht. Bijzonder aantrekkelijk is de keuze van tekeningen van planten, houtblokken, koperplaten en prenten, op enkele uitzonderingen na in het bezit van het MPM. Registers bevorderen het gebruik, overvloedige en fraaie afbeeldingen maken er een mooi boek van. [E. C.-I.]

2046. - *Europa aan tafel: een verkenning van onze eet- en tafelcultuur*. Eindred. F. DE NAVE en C. DEPAUW. - Antwerpen: MIM, 1993. - 239 p., omslag, ill.; 30 cm. - (Orteliusreeks). - ISBN 90-341-0681-0.

Catalogus die in feite vier tentoonstellingen dekt. Het tweede onderdeel ervan interesseert ons hier, de tentoonstelling in het Museum Plantin-Moretus (en het Stedelijk Prentenkabinet): het opstel van R. Jansen-Sieben, 'Europa aan tafel in de

Zuidelijke Nederlanden (15de eeuw - ca. 1650): een inleidend overzicht' (p. 146-170) en de beschrijving van 57 handschriften en drukken (p 171-183) door E. Cockx-Indestege. [A.]

2047. - Chris VANDENBROEKE, *Het boekenaanbod als spiegel van het secularisatieproces tegen het einde van het Ancien Régime in Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber Amicorum prof. dr. M. Baelde*. Uitgegeven door Hugo SOLY en Ren VERMEIR. - Gent: Vakgroep Nieuwe Geschiedenis UG, 1993, p. 383-389. - ISBN 90-801514-1-6.

Verschillende parameters wijzen erop dat er zich in de loop van de achttiende eeuw ook in de Zuidelijke Nederlanden een secularisatieproces voordeed. De auteur gaat na in hoeverre dit proces ook merkbaar is in het publikatieritme waarmee religieuze werken op de markt verschenen. Hoewel niet erg origineel, blijkt deze invalshoek interessant, ook al omdat de boekgeschiedenis hierdoor in het ruimere kader van de mentaliteitsgeschiedenis wordt geplaatst. Deze vragen worden hier echter gesteld aan een relatief beperkt corpus, nl. de bibliotheek van Karel van Hulthem (zie ook de andere bijdrage van Vandebroeke elders in deze Kroniek). Op basis van dit corpus stelt de auteur vast dat er vanaf het laatste derde van de achttiende eeuw steeds meer afstandelijkheid in de geloofsbeleving aan de orde was. De vraag is of de bibliotheek van een zo geëngageerd intellectueel als Van Hulthem representatief is voor het gedachtengoed van brede bevolkingslagen. Verder wijst de auteur er zelf op dat er slechts een *relatieve* daling van het aanbod theologische en religieuze werken valt waar te nemen; in nominale termen is de daling veel minder duidelijk. Mijns inziens moet hieruit eerder geconcludeerd worden dat het boekaanbod in de loop der tijden meer gediversifieerd is geworden, dat de religieus georiënteerde werken *minder exclusief* de markt overspoelden. En ben ik tenslotte te veeleisend als ik denk dat het secularisatieproces, dat er waarschijnlijk wel geweest is, moet gemeten worden aan de hand van niet alleen het aanbod, maar ook de consumptie van boeken? [P.D.]

Zie ook nr. [2326](#)

2048. - B.A.M. RAMAKERS, *Apocalyptiek op de planken: twee rederijkersspelen over het Boek Openbaring in Ons geestelijk erf*, 66, 1992, p. 187-223.

Jan Moerman, waarschijnlijk te identificeren met Jan vanden Kiele (ca. 1556-1621), lid van de Olijftak, liet in 1581 bij Jan van Ghelen te Antwerpen het eerste deel verschijnen van *Den Boomgaert der Belgischer poeterijen* (Hummelen, Repertorium rederijkersdrama, 3F). Hierin zijn zes wagenspelen, *Sint Jans Openbaringhe*, opgenomen. In 1616 verscheen bij Jasper van Tournay te Gouda *Drie nieu spelen van sinnen* van de Goudse rederijker Rijssaert van Spiere; hiervan heeft ook de Apokalyps als thema: *Apocalipsis 12* (Hummelen 3P2). Deze zeven spelen, tekstgetrouwe dramatiseringen van delen uit de Apokalyps, zijn uniek (overgeleverd?). Is er maar één exemplaar bekend? En waar wordt dit bewaard? Verder handelt het artikel over de apocalyptiek op het toneel. [E. C.-I.]

2049. - Hubertus MENKE, *Bibliotheca Reinardana. Teil I Die europäischen Reineke-Fuchs-Drucke bis zum Jahre 1800*. - Stuttgart, Hauswedell, 1992. - xxii, 474 p.: facs., ill.; 25 cm. - ISBN 3-7762-0313-7. DM. 248.

Le nouveau Renard est arrivé! - het langverwachte eerste deel van de *Bibliotheca Reinardiana* is er. Hubertus MENKE is geen onbekende in de wereld der vossenjagers. In 1970 promoveerde hij op het nog steeds belangrijke *Die Tiernamen in Van den Vos Reinaerde*. De complexiteit en de taalkundig-geografische diversiteit van de Reinaertstof waren hem van bij het begin van zijn speurtocht vertrouwd. Vijfentwintig jaar omgaan met de Europese Reinaerttraditie maakten hem dus bij uitstek geschikt voor een internationale bronneninventaris. Handschrifteninventarissen bestonden er uiteraard al lang voor de diverse taalgroepen, als bronnenbestand voor de uitgaven van de middeleeuwse versies. Dat die teksten van bij het begin van de boekdrukkunst onafgebroken, in talloze

aanpassingen en bewerkingen, werden gedrukt en gelezen, was niet geheel onbekend. Toch was dit domein, afgezien van lokale deelstudies, niet overzichtelijk en systematisch in kaart gebracht. Menke heeft dat thans voortreffelijk gedaan. Het hier besproken eerste deel bestrijkt de periode van het 'oude boek' (tot 1800). Een tweede deel met de negentiende- en twintigste-eeuwse bewerkingen en navertellingen (inclusief kinderboeken en strips) is in voorbereiding. Wellicht is het hier nuttig erop te wijzen dat iets dergelijks reeds bestaat voor het Nederlandse taalgebied. In 1988 reeds publiceerde Jan Goossens een 'bibliografie van de moderne Nederlandse Reinaert-bewerkingen' als bijlage (p. 129-152) bij zijn studie *De gecastreerde neus: taboes en hun verwerking in de geschiedenis van de Reinaert* (overigens, met onvolledig impressum, vermeld in Menkes literatuurlijst).

Wat biedt ons dan dit eerste deel? Na een korte inleiding volgt de 'Katalog': per tekstgroep (*Reinaert de Vos, Reinicken Fuchs* etc.) wordt de handschriftelijke overlevering beknopt behandeld, gevolgd door de gedrukte traditie. In bijlage komen o.m. een literatuurlijst, een synoptisch overzicht en het register. Elke druk wordt vrij gedetailleerd beschreven: kopje, diplomatische titeltranscriptie, collatie, inhoudsopgave, illustraties, beschreven exemplaar, lijst van andere exemplaren, bibliografische referenties (zowel naar tekstuitgaven als naar bibliografie en). Niet onbelangrijk is dat de 260 afbeeldingen mede werden gekozen om een eerste overzicht te geven van de ontwikkeling van de Reinaertillustratie.

Menke heeft voortreffelijk werk geleverd! We beschikken voor het eerst over een betrouwbare inventaris van de Europese Reinaertdrukken, 219 in totaal: 8 Latijnse, 24 Franse, 60 Nederlandse, 64 Engelse, 21 Nederduitse, 33 Hoogduitse en 9 Scandinavische. Vele daarvan zijn gelukkig in ruime aantallen overgeleverd, enkele zijn (bijna) uniek en verdienen extra zorg. Zo bv. Segher van Dort, *'Vonnis der dieren'* (Antwerpen: Jacob Mesens, 1651). Het 'unieke' exemplaar in de abdij van Postel is al tien jaar 'zoek'! Gelukkig heeft Menke een tweede exemplaar ontdekt in, of all places, Zürich. Dat exemplaar zal weldra in facsimile worden uitgegeven. Overigens vermeldt hij nog een Serrure-Arenbergexemplaar - wellicht niet identiek met een van beide bekenden.

Elke bibliograaf heeft natuurlijk een eigen aanpak en/of wensen. Zelf zou ik de diplomatische transcriptie van de titelpagina vervangen door een foto. Die 219 foto's konden eventueel de huidige illustraties vervangen, die wellicht beter in een apart boek over de Reinaerticonografie hoorden. Al dient gezegd dat er zich nu al een aantal (titel)pagina's uit de drukken bevinden tussen de opgenomen illustraties. Als collatieformule ware de Angelsaksische methode (Bowers etc.) aangewezen: nu is er nog vaak onduidelijkheid over bv. ongepagineerde bladzijden. Overigens is er enige tegenspraak tussen de 'Formatangaben' op p. XXI (modern) en p. 7 (vouwformaat).

De exemplaaropgave is copieus (o.m. enkele grote privécollecties) en vermeldt geregeld herkomstgegevens. Volgens de inleiding (p. 9-12 'Zur Geschichte des Buchbesitzes') werden zoveel mogelijk bezitsvermeldingen verzameld. Jammer dat ze niet integraal werden medegedeeld. Het zou, naast de intrinsieke waarde voor de geschiedenis van de boekcultuur, soms onzekerheden kunnen voorkomen. Zo wordt bv. van het Deense *En Raeffue Bog* (Lbeck 1555) op p. 378 een exemplaar vermeld in Edinburgh (National Library of Scotland). Toevallig stootte ik op ill. 32b in *Advocates' Library. Notable accessions up to 1925. A book of illustrations* (Edinburgh 1965 - niet in de literatuurlijst): titelpagina van een exemplaar uit de 'Thorkelin Collection' in de Advocates' Library. Meer dan waarschijnlijk betreft het hier hetzelfde exemplaar - de herkomstgegevens hadden hier uitsluitel kunnen brengen. Soms is er ook verschil in bibliotheeksignaturen: vgl. bv. de Haagse en Londense exemplaren van de Gerard Leeu incunabel uit 1479 - deels andere signaturen bij Menke dan in de fondslijst van de Leeubundel (Kroniek [nr. 2061](#)). Maar dit zijn allemaal minder belangrijke marginalia bij een voorbeeldig werk.

Het boek is keurig gedrukt, wel met ietwat korte marges, en zit in een stevige en

aantrekkelijke band. Moge deel II spoedig volgen... Filologen, kunsthistorici, mentaliteitshistorici, bibliografen, antiquaren en verzamelaars zijn auteur en uitgever grote dank verschuldigd! [M. d. S.]

2050. - Hilda VAN ASSCHE, *Die geestelike brulocht: uitgaven, hertalingen, vertalingen, studies: een verkenning, een verhaal van blijvende en internationale waardering in De luister van Groenendaal, Ruusbroec*. Met bijdragen van P. DE RIDDER, M. ERKENS, E. PERSOONS, H. VAN ASSCHE, L. VERSLUYS. - Brussel, Gemeentekrediet, 1993, p. 39-54, ill. - ISBN 90-5066-123-8. N.a.v. de 700ste viering van Ruusbroecs geboorte, en de 650ste van de stichting van de priorij Groenendaal, heeft de gemeente Hoeilaart, waaronder Groenendaal ressorteert, een fraaie publikatie verzorgd. Onder de stimulerende bezieling van L. Versluys, voorzitter van de plaatselijke heemkundige kring en het Ruusbroecomité, werd een tentoonstelling opgebouwd met o.m. heel veel iconografisch en archivalisch materiaal. In de begeleidende publikatie is de bijdrage van H. van Assche hier het vermelden waard: een voorsmaakje van de kritische Ruusbroec-bibliografie die de onvermoeibare bibliografe op het getouw heeft staan. [E. C.-I.]

2051. - G. WARNAR, E.P. BOS & E. WEEGENAAR, *Jan van Ruusbroec, mysticus (1293-1381)*. Catalogus bij een tentoonstelling gehouden in de Universiteitsbibliotheek te Leiden van 14 april 1993 tot 1 juni 1993. - Leiden: Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Leiden, 1993. - 40 p.: ill. ; 21 cm. - (Kleine publikaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek; nr. 14). Hoewel hier uiteraard de nadruk lag op de Middelnederlandse handschriften, waren toch ook de belangrijkste Ruusbroecdrukken vertegenwoordigd (m.n. p., 33-35). [M. d. S.]

2052. - O.S. LANKHORST, *Nederlandse toneelstukken in de Bibliothéque Nationale te Parijs in Dokumentaal*, 22, 1993, nr. 3, p. 89-91. Signalement van een grote collectie (meer dan 3000 nummers!) 17de- en 18de-eeuwse Nederlandse toneelstukken in de Bibliothéque Nationale, die ze in 1812 aankocht bij B. Scheurleer jr. in Den Haag. [P.D.] Zie ook nr. [2343](#)

2053. - **Valkerij, een passie: boeken over valkerij uit de collectie van prof. A.H.E. Swaen**. [Red. Harrie KNOL... et al.]. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1993. - 50 p.: ill. ; 21 cm. - (Tentoonstellingscatalogi en -brochures van de Koninklijke Bibliotheek, 44). - ISBN 90-6259-110-8. Fl. 15. De Amsterdamse anglist De Swaen (1863-1947) liet zijn valkerij-collectie na aan de Koninklijke Bibliotheek. Een selectie hieruit, aangevuld met enkele bruiklenen, werd van 8 maart tot 7 mei 1993 getoond. Daaronder talrijke fraai geïllustreerde werken. [M. d. S.]

2054. - Christiaan VANDENBROEKE, *Het wetenschappelijk boek in Vlaanderen tijdens het Ancien Régime. Een kwantitatieve verkenning in Studia Historica Oeconomica. Liber amicorum Herman Van der Wee*. Editores Erik AERTS, Brigitte HENAU, Paul JANSSENS, Raymond VAN UYTVEN. - Leuven: Universitaire Pers. 1993, p. 279-295. - ISBN 90-6186-569-7. In de (wervende, commerciële) inleiding tot de lijvige veilingcatalogus van de privébibliotheek van Karel van Hulthem werd beweerd dat deze boekenverzameling de meest volledige van België was. De auteur van dit artikel concludeert eruit dat ze ook representatief is voor het aanbod aan wetenschappelijke literatuur in Vlaanderen tijdens het hele Ancien Régime. Met tabellen en grafieken onderzoekt hij daarom deze bibliotheek aan de hand van enkele -inmiddels klassiek geworden maar voor België zeker nog niet afdoend beantwoorde - vragen. als: hoe groot is de toename van het volledige aanbod in de

loop der eeuwen (1451-1825) ? Hoe verhouden zich de verschillende grote inhoudelijke categorieën, en is er een evolutie merkbaar ? Hoe zit het met het aandeel van het Nederlandstalige boek? Dit zijn zeer relevante vragen, en nog nooit werd de bibliotheek-Van Hulthem zo grondig in cijfers weergegeven. Of we hiermee meteen een zicht krijgen op het wetenschappelijk boek in Vlaanderen, is veel minder zeker. Is de bibliotheek van een bibliofiel met uitgesproken voorkeuren (zie hierover bv. de tekst van Jan Balis en Paul Becquart in de tentoonstellingscatalogus *Karel van Hulthem 1764-1832*, Koninklijke Bibliotheek Brussel, 1964) inderdaad te beschouwen als een alomvattende geleerdenbibliotheek ? Is het eigenlijk wel te verantwoorden om zich bij dergelijke vraagstelling te beperken tot één, zij het een immense, privébibliotheek ? Biedt deze collectie wel een zicht op het boekaanbod in Vlaanderen (een dubieuze term als het gaat om het Ancien Régime), wanneer we weten dat Van Hulthem boeken heeft aangekocht en laten aankopen in zowat heel West-Europa ? Kortom, de kwantitatieve analyse van de bibliotheek-Van Hulthem brengt elementen aan in een onderzoek, waarmee overigens ook ondergetekende zich inlaat. Het weze deze laatste dan ook vergeven als hij vindt dat dit onderzoek een breder draagvlak moet krijgen en niet mag voorbijgaan aan een voorafgaande theoretische en methodologische bezinning. [P.D.]

Zie ook nr. [2326](#)

2055. - *Die Inkunabeln in der Erzbischoflichen Akademischen Bibliothek Paderborn*. Matthias HARNO, Karl HENGST, Michael REKER, Hermann-Josef SCHMALOR. - Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993. - XVII, 443 p.: ill.; 25 cm. - ISBN 3-447-033 10-X. DM 198.

De voorhandse titel luidt *Paderborner Inkunabel-Katalog (PIK)*; onder PIK zal het repertorium dus moeten worden geciteerd.

Ruim 700 incunabelen zijn op de gangbare wijze beschreven, met, bondig, exemplaargebonden kenmerken. Hieronder zijn 17 Zuidnederlandse en 46 Noordnederlandse - vnl. Deventer natuurlijk - drukken. Aan de catalogus gaat een geschiedenis van de Erzbischepfliche Akademische Bibliothek en van de collecties vooraf (provenances). Voorbeeldige registers ontsluiten de schat aan informatie. Naast het herkomstregister is er een bijzonder register met vermeldingen van aankoop en boekenprijzen. [E. C.-I.]

2056. - *Catalogue des incunables (CIBN). Tome I, fasc. 1: xylographes et A.* - Paris: Bibliothèque nationale, 1992. - xxvi, 203 p. ; 27 cm. - ISBN 27177-1823-0. 330 FF.

In deze aflevering zijn de **blokboeken** opgenomen die in verschillende departementen van de Bibliothèque nationale zijn bewaard (Gedrukte Werken, Prenten, Handschriften). Ze zijn genummerd met de eerste letter van de titel plus een volgnummer, samen 43 edities en 54 exemplaren. Blokboeken en xylografische eenbladdrukken zijn zo goed mogelijk, volgens het stramien van de incunabelen beschreven, dus bondig. Uitgebreider zijn de literatuuropgave met Schreiber op kop, literatuur over de iconografie, beschrijving van het exemplaar. Dit onderdeel is erg belangrijk want er wordt aandacht besteed aan de inktkleur, druktechniek, watermerken, staat van het exemplaar, band en provenance. Er is geen inleiding tot dit specifiek deel in de incunabelcatalogus. Toch kan men uit de lokaliseringen en dateringen tussen vierkante haken aangegeven, afleiden dat deze naar de watermerken zijn gebeurd; exclusief ? Er volgt een index van de watermerken, die ook alle zijn afgebeeld; de opnamen zijn waar mogelijk van de zeezijde gemaakt. Ter afsluiting een index per editie. De auteur van de bijdrage over de blokboeken is Ursula Baurmeister. [E. C.-I.]

2057. - W.C.M. WESTEFELD, *Delftse handschriftenproductie en de boeken van de familie Van Assendelft in Delfia Batavorum. Jaarboek 1992.* - Delft, 1993, p. 9-42, ill.

Tekst van een lezing die over handschriften gaat maar toch onder de aandacht van de lezers van deze Kroniek mag gebracht worden. Op het ogenblik dat het schrijven en verluchten en binden van handschriften te Delft een hoge vlucht nam, wordt er ook de eerste drukpers g♦installeerd (1477). Opvallend is dat dezelfde teksten soms vrijwel gelijktijdig in handschrift en druk werden geproduceerd. W. komt tot het besluit dat de **Delftse boekproductie** in de vijftiende eeuw nog zeer onvoldoende is bestudeerd. Handschriftdeskundigen en incunabulisten moeten hier samen de hand aan de ploeg slaan. [E. C.-I.]

2058. - A.M. COEBERG VAN DEN BRAAK, *The 'Colores' texts of Haneron and Schut* in *Quaerendo*, 23, 103, p. 83-92.

Van de Bourgondische Antoine Haneron en van de Leyenaar Engelbertus Schut is een druk bekend, resp. 1475 en ca. 1477, die over de retorische 'kleuren' handelt. Beide teksten vertonen qua inhoud meer dan gewoon maar gelijkenis, zij blijken grotendeels identiek te zijn tot en met de voorbeelden toe. Wat de vraag doet rijzen naar de oorspronkelijkheid. De auteur van dit artikel meent bepaalde aanwijzingen te vinden in het voordeel van Schut. Waarom met de verwijzing naar HPT en *De vijfhonderdste verjaring van de boekdrukkunst in de Nederlanden* ook niet de drukker - al is het met een noodnaam, de '**Drukker van Haneron**'- genoemd en naar Campbell en supplementen verwezen? [E. C.-I.]

2059. - Alain ARNOULD & Jean Michel MASSING, *Splendours of Flanders*.

With contributions from Peter SPUFFORD and Mark BLACKBURN. - Cambridge: University Press, 1993. - xiv, 240 p.: omslag, ill.; 30 cm.

In deze, naar mij ter ore is gekomen, schitterende tentoonstelling in het Fitzwilliam Museum te Cambridge - en dito catalogus -, is een klein luik voorbehouden aan het gedrukte boek: een Brugse Caxton, een Boethius van Mansion en van Arend de Keyser (geen verwijzing naar Machiels!), een fragment van dezelfde drukker, een Petrus de Rivo van Ludovicus Ravescot in het exemplaar Bethleem-Van de Velde-Borluut de Noortdonck-Vergauwen, enkele Leeudrukken, een Dirk Martens (niet van K. Heireman gehoord ?) en andere. De exemplaren zijn vrijwel uitsluitend uit collecties ter plekke afkomstig. Behalve drukken zijn er ook enkele vermeldenswaardige banden (Ludovicus Bloc, Jan Guilebert). Voor de bibliograaf en boekhistoricus is het ontbreken van de Campbell-nummers te betreuren; de boekbandliteratuur ter zake is de auteurs van deze catalogus onbekend. Interdisciplinaire samenwerking blijft nog te vaak een vrome wens. [E. C.-I.]

2060. - **Gutenberg** en de uitvinding van de typografie. - Antwerpen Museum Plantin-Moretus en het Stedelijk Prentenkabinet, 1993. - 24 p. omslag, facs.; 30cm.

Naar aanleiding van '**Antwerpen** culturele hoofdstad van Europa 1993' is in dit museum met wereldfaam een aantal zalen heringericht. E♦n hiervan is gewijd aan Gutenberg en de uitvinding van de boekdrukkunst. Weliswaar ligt er geen Gutenberg-Bijbel (de enige, onvolledig, in België♦ aanwezig, bevindt zich te Bergen, Hg.) maar wel een goed exemplaar van de 36-regelige Bijbel (Polain 638), toegeschreven aan A. Pfister te Bamberg omstreeks 1460. Het exemplaar is afkomstig van de augustijnen to Neurenberg die het in 1514 aan hun confraters te Antwerpen schonken.

Ook al is deze brochure, in vier talen verschenen, voor het grote publiek bedoeld, blijft het toch jammer dat de voorstelling van zaken niet met meer precisie is geschied en de literatuur niet met meer oordeel ♦n gebruikt! [E. C.-I.]

2061. - *Een drukker zoekt publiek: Gheraert Leeu te Gouda 1477-1484*. Red. Koen GOUDRIAAN, Paul ABELS, Nico HABERMAHL, Bart ROSIER. - Delft: Eburon, 1993. - 269 p.: omslag, ill. ; 24 cm. - (Oudheidkundige Kring 'Die Goude', 23, 1993). - ISBN 90-5166344-7. - Fl. 32.50.

Aansluitend bij de geslaagde tentoonstelling 'Gheraert Leeu, meester prenter ter Goude' (cf. Kroniek 18 [nr. 1878](#)) werd op 5 februari 1993 te Gouda een studiedag gehouden over Leeus Goudse periode (1477-1484). Dit boek bevat, onder een al te evidente titel, de lezingen van de studiedag en enkele toegevoegde bijdragen. De nuttigste toegift is een fondslijst (p. 224-246) van Leeu te Gouda, gebaseerd op de *Incunable Short Title Catalogue (ISTC)*. Daarop volgt een gezamenlijke literatuurlijst bij de artikelen. Een register ontbreekt helaas.

Het is aan te bevelen de lectuur te beginnen met het synthese-artikel van Lotte HELLINGA-QUERIDO, 'De betekenis van Gheraert Leeu' (p. 12-30). Koen GOUDRIAAN belicht 'Holland in de tijd van Leeu' (p. 31-60) en biedt die gegevens over de sociaal-economische context, nodig om Leeus activiteiten correct in te schatten. De andere artikelen komen afzonderlijk aan bod in deze Kroniek. [M. d. S.]

Zie ook nrs. [2049](#); [2062](#); [2063](#); [2064](#); [2067](#); [2065](#); [2066](#); [2068](#); [2071](#)

2062. - Fred DE BREE, *Gheraert Leeu als drukker van Nederlands verhalend proza in Een drukker zoekt publiek...* (cf. [nr. 2061](#)), p. 61-80.

Is Gheraert Leeu de Nederlandse Caxton? Zijn fonds bevat inderdaad talrijke volkstalige drukken. A. onderzoekt welke daarvan in de Nederlandse literatuurgeschiedenis horen en wat Leeus aandeel in de tekstkeuze en tekstbewerking daarbij kan zijn geweest. A. beperkt zich tot volgende prozawerken: uit 1479 *Die hystorie van die seven wijse mannen van Romem*, *Die historie van Reynaert die vos* en *Dat scaecspel*, uit 1481 *Twispraec der creaturen* en *Die gesten of gheschiedenisse van Romem*. Vooral het eerstgenoemde werk krijgt ruime aandacht. De conclusie luidt: "dat Gheraert Leeu inderdaad een prominente plaats verdient in de Nederlandse literatuurgeschiedenis" (p. 77). [M. d. S.]

2063. - Willem HEIJTING, *Succes becijferd: een bibliometrische analyse van het fonds van Gheraert Leeu in Een drukker zoekt publiek...* (cf. [nr. 2061](#)), p 204-223, tab.

Bekwaamheid, eruditie en koopmansgeest volstaan niet om een drukker te doen slagen. H. stelt hier de vraag naar de andere factoren die bepalend zijn, zoals tekst, taal, omvang, datum, conjunctuur, produktiekosten, afzetmogelijkheden. Eerst gaat hij, terecht, in op de methode - het bedrukte vel als bibliometrische eenheid; het probleem van de genre-indeling-, daarna op de interpretatie van 'Leeu'-gegevens (voor Gouda en Antwerpen). H. vestigt terecht de aandacht op de problematiek bij genre-indeling van middeleeuwse boeken. Leeus produktie wordt dan onderzocht op het aantal edities, het aantal vellen, de omvang van de boeken, de overproduktie (teveel dezelfde teksten op de markt), de taal, de teksten zelf. Het resultaat moet u zelf bij Heijting gaan lezen! Niet aan bod zijn gekomen, volgens H zelf, de illustratie, de typografische vormgeving, aan te vullen met de verspreiding en de 'receptie'. H stelt tot slot vast dat in 'de geschiedschrijving van het Nederlandse boekenbedrijf in de vijftiende eeuw het economisch-historische aspect sterk onderbelicht is'. Wie nemen de handschoen op? [E. C.-I.]

Zie ook nr. [3134](#)

2064. Jaap VAN MOOLENBROEK, *'Dat liden ende die passie ons Heren Jhesu Cristi': een bestseller uit het fonds van Gheraert Leeu in vijftiende-eeuwse context in Een drukker zoekt publiek...* (cf. [nr. 2061](#)), p. 81 -110, ill.

In 1477 verscheen de eerste druk van bovengenoemd devotieboekje. Tot 1497 zijn er ruim twintig bekend. Achtereenvolgens onderzoekt de auteur de inhoud, de handschriften, de bronnen en de doelgroep. Niet enkel de passie komt in het boekje aan de orde, ook het daaraan voorafgaande en daarop volgende. Uit het handschriftenonderzoek blijkt dat er een korte en een lange versie bestaat; de incunabeldruk heeft de korte. De bron blijkt *Tleven ons Heren Jhesu Cristi* te zijn; bijgevolg moet de tekst zijn ontstaan tussen 1406, datum van het oudste gedateerde handschrift van *Tleven* en ca. 1435, datum van het Amsterdamse

handschrift dat het overgrote deel bevat van de tekst zoals die in de incunabel voorligt. [E. C.-I.]

2065. - Fons VAN BUUREN, *'Van die gheestelike kintscheyt Jhesu ghemoraliseeret', een verkenning in Een drukker zoekt publiek.* (cf. [nr. 2061](#)), p. 111-132, ill.

Aanzet tot nader onderzoek van dit mystieke devotieboek dat aan de franciscaanse spiritualiteit lijkt te beantwoorden. Van Leeus druk uit 1488, te Antwerpen, zijn veertien exemplaren bekend. Eerst besteedt VB aandacht aan de inhoud en de bouw. De personages zijn het Kind Jezus, gepersonifieerde deugden in de gedaante van vrouwen, de Vrome Ziel voorgesteld als jageres. Na de verzorging en opvoeding van Jezus verlaat het volwassen geworden Kind de Vrome Ziel; deze gaat nu op jacht naar Hem en slaagt er in Hem te vangen; ten slotte bindt zij Jezus met zeven jonkvrouwen aan de boom des levens: zo zal zij Hem altijd kunnen vinden. Het eerste en het derde deel zijn in proza, het tweede in rijm gesteld. VB gaat de historiografie van de tekst na in een poging om het in zijn context te plaatsen en gaat kort in op de bron van het eerste deel waarbij de naam van Jan Brugman valt, op de traditie waarbinnen deel drie kan worden geplaatst maar met een duidelijke eigen inbreng, en ten slotte het beoogde lezerspubliek waarbij aan franciskanen (of franciskanessen?) wordt gedacht. Over de illustraties, ongetwijfeld voor deze tekst ontworpen, schrijft VB niets. Overigens een heel goede bijdrage tot de ontginning van dit soort devotieliteratuur. [E. C.-I.]

2066. - Kees GNIRREP, *Relaties van Leeu met andere drukkers en met boekverkopers: verspreide archivalia in Een drukker zoekt publiek...* (cf. [nr. 2061](#)), p. 193-203.

Korte analyse van enkele archivalia die nog niet werden benut bij de studie van Leeu en, ruimer, de incunabelperiode in de Nederlanden: Leeu en Chr. Snellaert, Leeu en de Duitse markt (J. Koelhoff), Claes Leeu. Met name de gegevens over de boekhandel bevatten stof voor nader onderzoek van dit minder bestudeerd terrein. [M. d. S.]

2067. - Aafje LEM, *De Zwolse drukker Peter van Os en zijn relatie met Gheraert Leeu in Een drukker zoekt publiek...* (cf. [nr. 2061](#)), p. 184-192.

De jaren 1483-1492 zijn als het ware een hiaat in de produktie van gedrukte boeken te Zwolle. Peter van Os is er werkzaam in 1480-1481, 1483 en van 1493 tot 1500. Van in '83 en tot na de dood van Leeu heeft Van Os lettertypen, maar ook houtsneden van Leeu gebruikt. Dit was al eerder door de Hellinga's opgemerkt, zonder dat daar verder op ingegaan was. Behalve deze materiële aspecten zijn er evenwel ook de teksten waar de auteur van dit artikel aandacht aan besteedt. Echter, zij bevestigen geenszins de veronderstelde invloed van Leeu op Van Os. [E. C.-I.]

2068. - Bart ROSIER, *Gheraert Leeus illustraties bij het leven van Jezus in Een drukker zoekt publiek...* (cf. [nr. 2061](#)), p. 133-161, ill.

Dat liden ende die passie ons Heren Jhesu Christi verscheen in 1482 voor het eerst met houtsneden geïllustreerd (ed. princeps: 1477): 32 verschillende blokken, van de **Tweede Goudse houtsnijder**. Zij blijken onderdeel te zijn van een reeks van 68, oorspronkelijk gemaakt voor *Devote ghetiden* van 1484. Daarna verschenen ze nog in een aantal andere drukken; het grootste gedeelte van de reeks verscheen in 1487 in *Tboeck van den leven ons Heren*. R gaat zowel in op de relatie afbeeldingen tekst, als op de oorsprong en het verdere leven van de blokken. Dat dit een vooralsnog niet ontward kluwen is, is meer dan begrijpelijk: R hangt het beeld op van een bos met bomen waarvan takken en wortelstelsels met elkaar zijn vervlochten! Een onderzoek te voeren met behulp van zoiets als een relationele of andere databank? [E. C.-I.]

2069. - Nicole HAESSENNE-PEREMANS, Carmelia OPSOMER-HALLEUX, *Livres d'images, images du livre: les plus beaux bibles de l'Université de Liège*. Avec la collaboration de Adolf WILD. Introduction de Pierre SOMVILLE. - Bruxelles: Crédit communal, 1993. - 119 p.: co., ill.; 30 cm. - ISBN 2-87193-175-5.

Van 12 maart tot 18 april 1993 organiseerde de Luikse universiteitsbibliotheek in de Sint-Andrieskerk te Luik een tentoonstelling van geïllustreerde incunabelen. Bij wijze van inleiding heeft A. Wild van het Gutenbergmuseum enkele korte teksten geschreven en geïllustreerd bij de 15de-eeuwse drukpers, de boekdrukkunst, de blokdruk, de drukletter, de gietvorm, de letterkast, de zethaak en de galei.

De drukken zelf, alle geïllustreerd, 67 in aantal, zijn van Duitse, Nederlandse, Italiaanse en Franse oorsprong. Voorwaar een prachtige keuze die een onvermoede rijkdom laat zien. Om bij de Nederlanden te blijven, enkele titels: een ingekleurde Leuvense en Utrechtse Veldenerdruk van Rolevinck, een ingekleurde Goudse *Dialogus creaturarum*, een uiterst zeldzame druk van de Collaciebroeders (Polain 1931), een *Ars moriendi* van Peter van Os, een devotieboek over de *Zeven ween* door Van Liesvelt (Polain 2913). Verder een greep uit de belangrijke teksten: *Hortus sanitatis*, Kroniek van de Hongaren, *Schatzbehalter*, Dante (1481), *De claris mulieribus*, Euclides (1482), Johannes de Ketham, Terentius, *Hypnerotomachia*, *Ponthus & Sidoine*, *Fierabras*, *Roman de la rose*, *Lancelot du lac*. Bij de keuze is bewust aandacht uitgegaan naar het esthetisch aspect, het belang als typografisch produkt, het belang van de tekst, het unieke karakter van het exemplaar (binnen de grenzen van België). Heel wat van deze boeken maken deel uit van het legaat-Adrien Wittert (1903). Het unieke register bevat behalve de auteurs en de anoniemen, ook de drukkers, niet echter de oude bezitters, wat jammer is. Er zijn immers boeken bij uit oud kloosterbezit, zoals de kruisheren te Luik en te Hoei. De overvloedige en zeer fraaie afbeeldingen hebben enkel betrekking op de illustraties, slechts toevallig op de typografie, nooit op band of herkomst. De beschrijvende notities zijn goed en accuraat, met verwijzing naar repertoria en desgevallend specifiekere literatuur, de toelichting is wat een geïnteresseerde lezer van de catalogus verwacht. Alleen stelt zich de vraag of de *Dialogus creaturarum*, de Getijden van de Goudse Collaciebroeders, en andere teksten, wel degelijk in het *Vlaams* zijn vertaald. Weet men niet met zekerheid of de vertaling in Vlaanderen, Brabant, Holland, Zeeland, of... is gemaakt, verdient het aanbeveling om van *Nederlands* te spreken. Het begrip *Vlaams* = *flamand* is geografisch bepaald. Overigens verdienen de auteurs alle lof; ook de typografisch vormgever, Jean Verscheure, en drukker Massoz uit Alleur mogen in de lof delen (hoewel ik persoonlijk niet van een schreefloze houd!). Een modelcatalogus in zijn soort. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2796](#)

2070. - A. DEWITTE, *Kunstambachten in de Brugse St.-Jacobskerk 15de-16de eeuw* in *Biekorf*, 91, 1991, p. 71-78.

Uitgave van een aantal rekeningposten betreffende o.m. **restauratiewerk** aan een misboek uit 1489. [E. C.-I.]

2071. - Anda SCHEPPERS, 'Dit boeck hoort toe...': **bezitters** en lezers van de 'Dialogus creaturarum' en de 'Twispraec der creaturen' in *Een drukker zoekt publiek...* (cf. [nr. 2061](#)), p. 162-183, ill.

Van de Latijnse fabelbundel *Dialogus creaturarum* bezorgde Gheraert Leeu vijf drukken in de periode 1480-1491; van de Middelnederlandse versie *Twispraec der creaturen* twee (1481-1482). A. onderzoekt H. Pleij's suggestie dat de geestelijkheid de voornaamste afnemer van gedrukte werken zou kunnen zijn in de vijftiende eeuw - daarvoor vindt A. in Gouda weinig aanwijzingen. Daarnaast werden de gebruikssporen van de in Nederland aanwezige exemplaren van deze drukken onderzocht: convoluten, eigendomsmerken, leesaantekeningen of andere

aanwijzingen van 'gebruik'. Een mogelijk verschil in leespubliek (Latijn: ontwikkelde geestelijken, tegenover Nederlands: leken of minder ontwikkelde geestelijken) houdt verband met de inhoudelijke verschillen tussen beide versies. Er zal nog veel gelijkaardig onderzoek nodig zijn om algemene conclusies te mogen formuleren. [M. d. S.]

2072. - W.C.M. W[?]STEFELD, *Middeleeuwse boeken van het Catharijneconvent*. - Zwolle, Waanders; Utrecht: Rijksmuseum Het Catharijneconvent, 1993. - 248 p. omslag, ill.; 28 cm. - ISBN 90-6630-411-1 (geb.) ; ISBN 906630-264-X (museumeditie, pbk). Fl. 75 (geb.); 45 (Pbk). Het Catharijneconvent herbergt 's lands museum voor de geschiedenis van liet christendom en meer bepaald de katholieke Kerk in Nederland, een onschatbare collectie van allerlei kunst- en gebruiksvoorwerpen [?]en boeken. Inmiddels bekend als organisator van prachtige tentoonstellingen en auteur van uitstekende catalogi, heeft het Museum nu het boek (uit eigen bezit) speciaal belicht. Auteur, collectie en uitgever tekenen voor deze schitterende verwezenlijking. De keuze bestrijkt de periode tussen de negende en de vroege zestiende eeuw. In acht hoofdstukken worden honderdzevenenvijftig handschriften en drukken rond een reeks thema's gegroepeerd, vakkundig beschreven en verhelderend toegelicht. De thema's zijn: de oudste handschriften, het Boek der boeken, boeken voor kerk, priester en klooster, kerkvaders en belangrijke christelijke auteurs, de belevingswereld van de moderne devoten, verluchte getijden- en gebedenboeken, kerkelijk en wereldlijk recht in de middeleeuwen, enkele historische werken. Alleen in het eerste hoofdstuk komen geen drukken voor. Bij de niet-Nederlandse drukken is er doorgaans wel een band met de Nederlanden: vroeg bezit van bv. de dominicanen in Haarlem, de jezu[?]eten te Amersfoort, de benedictijnen te Oostbroek, de Goudse pastoor Petrus Pelt of Joannes a Coetwick; verder illustraties die voor de Nederlandse graveurs van betekenis zijn geweest, bv de Bijbel van Sacon in Lyon gedrukt, Noord- of Zuidnederlands penwerk, de liturgica voor Nederlands gebruik (o.m. te Parijs gedrukt). Vanzelfsprekend zijn de auteurs van eigen bodem vertegenwoordigd: Johan Scutken, Geert Groote, Thomas a Kempis, Jan van Ruusbroec, en auteurs die in Nederland zeer in trek waren zoals J. Gerson, Ludolf van Saksen, Jordanus van Quedlinburg, om er slechts enkele te noemen. Het ligt geheel in de lijn van het onderzoek van de auteur uitdrukkelijk aandacht te besteden aan de bijzonderheden en de geschiedenis van de exemplaren even zoveel bouwstenen voor de geschiedenis van priv[?]bibliotheken en van de lectuur. De boekband speelt hierbij slechts een ondergeschikte rol. Terloops in de bibliografie ontbreekt de uitstekende monografie van de hand van Jeroom Machiels (Gent: Higo, 1973) over de drukker Arend de Keyser; en een zetfout (?): op p. 120 is MCCCCXIX = 1419 en niet 1519. De vormgeving van Roelof Koebrugge is helder; het royale quartoformaat biedt ruimte voor twee kolommen tekst en afbeeldingen. De kopjes zijn voorzien van een korte typering waar het om gaat, bv. Brevier voor Windesheims gebruik, Kenmerken van de 'Zwolse' versiering, Uitgave van Claes de Grave, Uiteenzettingen over de bijbelboeken van Dionysius de Kartuizer: de essentie in een notedop. Ook de talrijke afbeeldingen zijn alle voorzien van een duidelijk geformuleerde 'explanatio'. Langere notities zijn in alinea's onderverdeeld (waarom is de insprong zo groot ?), de literatuur staat verkort geciteerd onderaan. Ik heb alleen groot bezwaar tegen de plaats van de noten; het zoeken hiernaar stelt het geduld te veel op de proef. Een verklarende woordenlijst, uitgebreide literatuuropgave, lijst van afkortingen, register op boeknummers, op geciteerde boeken, een concordantie met IDL en NK, register op titelbeschrijvingen en provenances met alle daarin voorkomende namen, dus ook de drukkers (weliswaar als middeleeuwers behandeld, op voornaam!) ronden het geheel af. Dit boek is een lees- en kijkboek in de ideale zin van het woord, voor de geïnteresseerde leek maar niet te vergeten ook voor de boekhistoricus. [E.C -I.]

2073. - Pierre-Jean FOULON, *Présence de la culture néerlandaise dans la bibliothèque du Musée royal de Mariemont* in *Septentrion*, 22, 1993, p. 50-54, ill.

Deze 'presentie' is er vnl. op het gebied van het gedrukte boek en het autografische document. Onder de wiegedrukken is er een *Somme ruyrael* uit Delft, 1483, een muntplakkaat van D. Martens, 1499, afkomstig uit de abdij van Park, en een Rolevinck uit Utrecht, 1480. Bij de banden is er een Lam Godspaneel. [E. C.-I.]

2074. - Frans A. JANSSEN, *Genomineerd voor de best verzorgde boeken van het jaar 1512. - Amsterdam: De Buitenkant, 1993. - 36 p.: facs. ; 22 cm. -ISBN 90-70386-57-7. Fl. 17, 50.*

Tekst van de tweede Van Selm-lezing, jaarlijks terugkerend, ter nagedachtenis van Bert van Selm (1991), op initiatief van de Vakgroep Nederlandse taal- en letterkunde van de Rijksuniversiteit Leiden. Zoals het hoort is dit een plaquette waaraan de grootste zorg is besteed: de Trinité, romein en cursief, op licht getint mat papier, in een vormgeving van Peter Matthias Noordzij en in fraai zwart-blauwachtig groen omslag (binderij Meeuwis), de oplage bedraagt 500 exemplaren.

Janssen bespreekt hier de **typografische vormgeving** van een boek, in 1512 bij Henri Estienne te Parijs gedrukt (de brieven van Paulus; Moreau, *Inventaire des éditions parisiennes du XVIe s.*, II, 252). Het besproken exemplaar is dat van de Bibliotheca Philosophica Hermetica. J past hier met veel verve de hedendaagse methode van het aanwijzen van de best verzorgde boeken toe op een periode waar dit niet zo gebruikelijk is. Hij wil hiermee de aandacht van de boekhistorici vestigen op het boek als object, op de *vorm* van het boek en niet in eerste instantie op de *inhoud* en het boek als *handelswaar*. Toch is het van wezenlijk belang dat bij de vormgeving van de tekst wordt uitgegaan. Maar wat weten wij van typografisch vormgevers uit het verleden? Deze mooie plaquette nodigt uit van Janssens lezenswaardige beschouwingen kennis te nemen. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2199](#)

2075. - Antonin VAN ELSLANDER, *Een hervormingsgezind refreinfest te Brussel in de XVIde eeuw* in *Miscellanea Martin Wittek: album de codicologie et de paléographie offert à Martin Wittek*, Ed. Anny RAMAN et Eugène MANNING. - Louvain; Paris: Peeters, 1993, p. 355-363.

Tijdens de Brusselse 'Calvinistische Republiek' (juni 1579-maart 1585) werd in 1581 een anti-katholiek refreinfest gehouden. De teksten werden al snel gedrukt: *Een schoon Boecxken...*, 'Gheprint tot Bruessele by Ian van Brecht (...) 25. September, 1581'. Het boekje was lang spoorloos tot het in 1975 door R. Resoort en H. Pleij werd ontdekt. A. geeft een overzicht van de refreinen en details over enkele deelnemende rederijkers(kamers). Een (facsimile? -) uitgave blijft een desideratum. [M. d. S.]

2076. - Brigitte MOREAU, *Inventaire chronologique des éditions parisiennes du XVIe siècle, d'après les manuscrits de Philippe Renouard. IV: 1531-1535. - Abbeville, Impr. F. Paillart, 1992. - 471 p. ; 24 cm. - (Histoire générale de Paris. Collection de documents publiés sous le patronage du Conseil de Paris. Service des travaux historiques de la ville de Paris).*

Voortzetting van Kroniek 13 [nr. 992](#). De omvangrijke produktie noopt de auteur er toe een half decennium te bewerken en te publiceren. Van de om en bij 1450 edities berusten er in de Bibliothèque nationale slechts de helft. In het drukkersregister treffen we wat betreft de **Nederlanden** aan Antwerpen met acht namen, Deventer met twee, Leuven met drie, Mons met twee, Ieper met twee uitgaven die allemaal op een of andere wijze aan Parijse drukken gerelateerd zijn. [E. C.-I.]

2077. Paul VALKEMA BLOUW, *Was Plantin a member of the Family of Love ? Notes on his dealings with Hendrik Niclaes in Quaerendo*, 23, 1993, p. 323
Bekende gegevens onderwerpt PVB aan een nieuw onderzoek en komt tot enigszins andere bevindingen. Het gaat voornamelijk over de relaties tussen Plantijn en Hendrik Niclaes, de stichter van het Huis der liefde: beiden treden in een drukkerij te Kampen op als compagnons, later draagt Plantijn zijn filiaal te Wezel aan het Hdl. over. Die relaties waren eerst en vooral zakelijk en als er al sympathie voor Niclaes' geloofsopvattingen zal hebben bestaan, is die nooit uitgemond in een consequente godsdienstbeleving en algehele gehoorzaamheid aan de voorschriften van het Hdl. Dit is trouwens geheel in overeenstemming met wat in de *Chronika*, de kroniek en bron bij uitstek van het Hdl staat, nl. dat Plantijn verweten wordt de beweging en haar leider hoegenaamd geen steun te hebben willen verlenen. De thesis van Rooses en zijn opvolgers als zou Plantijn lid van het Hdl zijn geweest, kan bijgevolg hoogstens als een hypothese worden beschouwd. [E. C.-I.]

2078. - L. VOET, *Drukkers en auteurs in de 16de eeuw: enkele beschouwingen aan de hand van de briefwisseling en de boekhouding van Christoffel Plantijn in Jaarboek Provinciale Commissie voor Geschiedenis en Volkskunde (Antwerpen)*, 2, 1989-1990 [versch. 1992], p. 151-157.

Het rijke bronnenmateriaal over Plantijn bevat ook gegevens voor onderzoek naar minder bestudeerde aspecten van het boekbedrijf. Waar haalde Plantijn de teksten die hij liet drukken? Hoe handelde hij met levende en/of overleden auteurs ? Wat waren de relaties met mecenasen of allerlei overheden ? Boeiend overzicht, geïllustreerd met een aantal concrete gevallen. [M. d. S.]

2079. - Marianne ROZSONDAI & Konrad VON RABENAU, *Eine Platte mit dem Bildnis von Calvin und Beza auf Wittenberger Einbänden ungarische Studenten in Gutenberg Jahrbuch*, 1993, p. 324-342, ill.

Een Leidse druk van **Raphelengius** en een Geneefse van E. Vignon en J. Le Preux, resp. 1587 en 1585, zitten elk in een band met niet eerder opgedoken plaatstempels uit de Hervormingstijd. De ene heeft de beeltenis van Calvijn, de andere van Thodore de Beze. De banden berusten resp. in een bibliotheek in Boedapest en in Pa. [E. C.-I.]

2080. - L. VAN ACKER, *Kanunnik Jan de Hondt uit Kortrijk (1486-1571) in Biekorf*, 91, 1991, p. 99-104.

N.a.v. de studie over de Kortrijkse kanunnik / bibliofiel Canis of De Hondt, verschenen in *De Leiegouw*, 1990 (cf. Kroniek 16 [nr. 1605](#)) signaleert de auteur een publikatie van G. Caultet uit 1922, 'Testaments d'une centaine de membres du chapitre de Notre-Dame Courtrai 1328-1650' waarin nog tal van wetenswaardigheden over Canis te vinden zijn. [E. C.-I.]

2081. - Nicolaas **Cleynaerts** (1493-1993), *van Diest tot Marokko: catalogus van de Cleynaertstentoonstelling in het Stedelijk Museum te Diest, juli-oktober 1993*.

Red. G. TOURNOY, J. TULKENS & M. ILEGEMS. - Brussel: Dienst voor geschiedkundig en folkloristisch onderzoek van de provincie Brabant, 1993. - In: *De Brabantse folklore en geschiedenis*, nrs. 278-279, p. 105-296.

Naar het beproefde model van de catalogi van de Leuvense Vives- en Erasmustentoonstellingen (zie hierna) bevat deze Diestse catalogus volgende onderdelen: een chronologisch overzicht door G. Vandepoel en J. Tulkens 'Nicolaes Cleynaerts en zijn tijd' (p. 116-122), 'De Europese uitstraling van Cleynaerts' Griekse spraakkunst' door R. Hoven (p. 123-132), 'Cleynaerts' Arabische studies en zijn vreedzame kruistocht tegen de islam' door A. van Roey (p. 133-146), de Nederlandse vertaling van tien brieven door M. Ilegems (p. 147-176), en de eigenlijke catalogus (p. 177-290); dit alles ontsloten door een 'index' (p. 291-295). Te vermelden is de aandacht voor de iconografie van Clenardus en

zijn omgeving. Hopelijk krijgt de grote humanist (graecus en arabist) mede door deze herdenking zijn rechtmatige plaats in de Europese cultuurgeschiedenis. [M. d. S.]

2082. - Joseph DE REUCK, *Bibliotheca Erasmiana Bruxellensis: catalogus der werken van Erasmus uitgegeven in de 16de eeuw aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek Albert I = catalogue des oeuvres d'Erasmus dit es au XVIe siècle et appartenant à la Bibliothèque royale Albert I*". Uitg. door = Ed. par Georges COLIN en et René HOVEN. - Brussel = Bruxelles: Koninklijke Bibliotheek Albert I = Bibliothèque royale Albert I", 1993. - 321 p.: facs. ; 42 cm. - (Monografie van de Koninklijke bibliotheek Albert I = Monographies de la Bibliothèque royale Albert Ier; B 78). - ISBN 90-6637-081-5 = 2-87093-0720. BF 3000 (buiten België: Nieuwkoop: De Graaf; Fl. 165).

Met dit imposante boek is een van de grootste Belgische Erasmuscollecties ontsloten. Naast de Gentse Universiteitsbibliotheek en het Anderlechtse Erasmushuis, bezit de Koninklijke Bibliotheek over ruim zeshonderd zestiende-eeuwse Erasmusedities. Die werden deels samengebracht in de historische (stichtings)collecties (Bourgondische Bibliotheek, 'Stad Brussel', aankoop verzameling-Van Hulthem), deels door gerichte aankopen van 'Belgische' edities en werken van 'Belgische' auteurs. Reeds lang koesterde Joseph de Reuck (1904-1986) het plan deze collectie te beschrijven. En hij was er de geschikte persoon voor, getuige zijn grondig register (1975) op de heruitgave van de *Bibliotheca Belgica*.

De Reuck sloot zich aan bij Vander Haeghens criteria voor opname in een Erasmusbibliografie. Zijn catalogus volgt derhalve diens indeling in drie reeksen. I (zelfstandig verschenen) werken van Erasmus; II (zelfstandig verschenen) werken van andere auteurs uitgegeven, vertaald of van commentaren voorzien door Erasmus; III werken van andere auteurs waarin teksten uit reeks I en II als onderdeel zijn opgenomen, of werken over Erasmus. Hierbij valt op te merken dat met name de derde reeks niet scherp is afgelijnd: werken met een gedicht van Erasmus, enkele citaten, of zelfs maar met de vermelding 'ex Erasmo' zijn niet altijd als 'Erasmianum' geïdentificeerd. Het is ook ondoenlijk alleen voor Erasmus de gehele zestiende-eeuwse boekproductie te controleren. Daarvoor blijft het wachten op nationale repertoria als de *Belgica Typographica* - merkwaardig dat juist dit werk, waarvan het volledige eerste deel de Brusselse collectie bestrijkt (1968), niet is opgenomen bij de geciteerde naslagwerken, hoewel de registratie van 'secundaire' auteurs een der grote winstpunten van de BT blijkt te vormen. De Reuck heeft 634 edities gerepertorieerd (reeks I 1-362, II 363-539, III 540-634). Zelfs zijn monnikenwerk blijft nooit af: een grote bibliotheek heeft soms meer dan in de catalogi staat geregistreerd, of blijft gelukkig groeien. Recente aanwinsten konden natuurlijk niet meer worden verwerkt. Daarom zij hier nadrukkelijk gewezen op de uiterst zeldzame editie van Erasmus' *Novum Testamentum* in 1525 te Antwerpen uitgegeven door Merten de Keyser, en waarvan onlangs een op perkament gedrukt exemplaar werd verworven (NK 2432; zie *Informatiebulletin Koninklijke Bibliotheek Albert I*, 37, 1993, p. 14). Enige verbazing wekt wel het feit dat enkele wel degelijk onder 'Erasmus' gecatalogiseerde edities ontbreken, nl. twee uitgaven van *Iulius Exclusus* (VH 2258 A en VH 2259 A). Hoewel Erasmus' auteurschap niet voor de volle honderd procent vaststaat, is dat werk toch, terecht, door Vander Haeghen en andere Erasmusbibliografen opgenomen. Een uitsluiting van 'Iulius' is al genoeg... De 634 opgenomen edities zijn als volgt beschreven: kopje met uniforme titel en bibliografisch adres, collatie, colofon, (korte) inhoudsopgave, literatuuropgave, plaatsnummer, exemplaarkenmerken (volledigheid, band, herkomst). Groot *novum* is wel dat de lange risicovolle diplomatische transcriptie van de titelpagina systematisch vervangen werd door een (verkleinde) foto (behalve uiteraard wanneer de titelpagina van het beschreven exemplaar ontbreekt). Dat spaart niet alleen veel plaats (en duur zetwerk), maar levert de gebruiker zoveel meer

informatie op: makkelijker te vergelijken met andere exemplaren, duidelijker 'beeld' van typografie, drukkersmerken, eigendomsmerken (hoewel die door de verkleining soms onduidelijk(er) worden). Hierbij dient gezegd dat De Reuck de goede traditie van de latere *Bibliotheca Belgica* (-afleveringen), consequent doortrekt.

Andere pluspunten zijn nog: de systematische verwijzingen naar Allen (brieven) en Reedijk (gedichten) bij de inhoudsopgave, de beschrijving van alle boekbanden en herkomsten. Toch heb ik enige twijfel bij dit laatste: nr. 623 bv. heeft *meer geïdentificeerde* vroegere bezitters dan de twee vermelde! En wat met de voorlaatste bezitter? Dient een catalogus altijd te vermelden waar het exemplaar werd verworven? Als bibliograaf zou ik ja zeggen, zeker wanneer het boek in een prijs- of veilingcatalogus is beschreven. Anders blijft het later zoeken naar de nieuwe bestemming van de boeken uit al die fraaie antiquariaatscatalogi.

Bij de literatuuropgave zijn er enkele vraagtekens te plaatsen. Waarom bv. naast NK nog verwijzen naar Van Iseghem bij Dirk Martens-drukken; waarom niet veeleer naar K. Heiremans recentere catalogus? Het ontbreken van *Belgica Typographica* is reeds gemeld. Korte verwijzingen naar Adams en Machiels waren wellicht ook nuttig geweest (controle van de collatie!). De recente Rotterdamse catalogus kwam allicht te laat (cf. Kroniek 17 [nr. 1728](#)), maar de catalogus van de Rotterdamse exemplaren van reeks II (door Erasmus uitgegeven werken) door J.J.M. Meyers (1982) had toch niet mogen ontbreken! Een gemiste kans...

Wel uitstekend zijn de registers. Het zijn er zeven: (1) Werken van Erasmus; (2) Auteurs door E. uitgegeven, vertaald of becommentarieerd; (3) Topografisch drukkersregister (handig op de Latijnse plaatsnaam, met kruisverwijzingen; M. Hillenius en de Frobens op kop, gevolgd door nadrukker Gryphius); (4) Drukkers, uitgevers en boekhandelaars (enkel namen met verwijzing naar 3; (5) Andere auteurs (convoluten); (6) Vroegere bezitters (instellingen, personen, niet-geïdentificeerde monogrammen e.d.); (7) Algemeen register.

Enkele kleinigheden, genoteerd bij gebruik nr. 452 'collegij drutiani' of 'driutiani?'; nr. 470 (en register) 'C.W.G.V.N.' = Christoph Wenzel Graf von Nostitz; nr. 534 '1554' i.p.v. '1544' (kopje); nr. 590 'Assertio'; p. 291-301 'hoofdregeel' (aan de voet!) 'Topografisch index'; p. 307 (bezitters): Auderghem heeft 4 exemplaren t.o. Oudergem slechts 3. Onhandig is overigens dat alle paginacijfers links onderaan staan, ook die van de rectopagina's... Het boek is (iets te) royaal van formaat, in een aardige lichtblauwe band met goudopdruk. Onmisbaar voor bibliotheken, antiquaren en Erasmusonderzoekers. Dank U mijnheer De Reuck! [M. d. S.]

2083. - Elly COCKX-INDESTEGER, *Over Bossche banden, AEsopus en een prognosticatie: Een greep uit de correspondentie tussen M.E. Kronenberg en Prosper Verheyden*. - Wildert: De Carbolineum Pers, 1992. - 51 p., 25 cm.

In deze bibliofiele druk worden enkele brieven gepubliceerd, gewisseld tussen Prosper Verheyden (1873-1948), specialist van de Vlaamse boekband van de 14de tot de 18de eeuw, en mej. M. E. Kronenberg (1881-1970), de autoriteit aangaande Nederlandse post-incunabelen. De brieven van Verheyden aan Kronenberg worden bewaard in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, de replieken berusten bij Elly Cockx-Indestege (Verheyden had zijn boekbanddocumentatie nagelaten aan de Vlaamse dichter en boekbandspecialist Luc Indestege, zijn dochter bezorgt de huidige uitgave). Beide geleerden correspondeerden sinds 1930. De keuze is genomen uit het jaar 1932: acht brieven, waarin een aantal thema's telkens terugkomen: Verheydens artikel over banden uit Den Bosch, een enig exemplaar van AEsopus, gedrukt door Jan van Ghelen, en fragmenten van een prognosticatie, vermoedelijk uit de officina van Vorsterman.

Men ziet de wetenschap aan het werk: berichten, meningen, vermoedens worden uitgewisseld. Het treft, wat men bij gebrek aan telefoon (laat staan fax) nog allemaal schriftelijk en relatief traag diende te verrichten. Het respect voor het gepresteerde werk wordt er niet minder om. [W.W.]

2084. - Anna E.C. SIMONI, *1598: an exchange of Dutch pamphlets and their repercussions in England* in *From revolt to riches: culture and history of the Low Countries 1500-1700: international & interdisciplinary perspectives*, ed. Theo HERMANS and Reinier SALVERDA. - London: Centre for Low Countries Studies, 1993, p. 129-162, ill.

In 1598 verscheen een reeks pamfletten waarin Zuidelijke toenaderingspogingen op Noordelijke weerstand mochten rekenen, *Aen Hollandt* (Leuven, Jan Maes) werd beantwoord met *Copie van seker Refereyn...* (Amsterdam, Laurens Jacobsz). In de toegevoegde illustratie werd, als in een stripverhaal, het verloop van de oorlog aanschouwelijk gemaakt. Dit beeldend antwoord werd herhaaldelijk (na)gedrukt, waarbij de illustraties werden afgezwakt bij het kopiëren. Er verschenen ook enkele Engelse versies van de betreffende teksten. Andermaal is aangetoond hoe via de drukpers de publieke opinie werd beïnvloed. [M. d. S.]

2085. James TANIS & Daniel HORST, *Images of discord: a graphic interpretation of the opening decades of the Eighty Years' War = De tweedracht verbeeld: prentkunst als propaganda aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog*. - Grand Rapids: William B. Eerdmans [for Bryn Mawr College Library], 1993. xi, 123 p.: ill.; 22 x 28 cm. - ISBN 0-8028-0742-9. BF 750.

Chris COPPENS, *De tweedracht verbeeld: aanvullingen bij de tentoonstelling te Leuven*. - Leuven: Centrale Bibliotheek [KU Leuven], 1993. - 34 p.: ill.; 30 cm - BF 100.

De bibliotheek van Bryn Mawr College (Pennsylvania) bezit een belangwekkende verzameling grafiek rond de Tachtigjarige Oorlog. Opmerkelijk is een grote (41 x 96 cm) allegorische prent, de Spaanse tirannie symboliserend, die misschien aan Joris Hoefnagel mag worden toegeschreven. De collectie is recentelijk (tijdelijk) weergekeerd naar het land van herkomst en getoond te Rotterdam (Atlas van Stolk) en Leuven (Universiteitsbibliotheek). De Leuvense UB toonde een aanvullende selectie boeken en prenten. Die zijn in een eigen catalogusgedeelte vakkundig beschreven, met ook aandacht voor de exemplaarkennmerken (band, herkomst). Andermaal blijkt dat de bibliotheek Godgeleerdheid ook voor historische documenten een niet te versmaden schatkamer is. [M. d. S.]

2086. - *Andreas Vesalius: experiment en onderwijs in de anatomie tijdens de 16de eeuw*. (Tentoonstelling in de Koninklijke Bibliotheek Albert I van 5 november tot 5 december 1993). [Catalogus door] Hossam ELKHADEM, Jean-Paul HEERBRANT, Liliane WELLENS-DE DONDER [e.a.]. - Brussel: Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1993. - XVI, 180 p.: omslag, portr., ill.; 26 cm. -(Catalogi van tentoonstellingen in de Koninklijke Bibliotheek Albert I; C 242). - ISBN 90-6637-093-9. - Bestaat ook in het Frans.

Op initiatief van het (franstalige) college van Brusselse geneesheren en met medewerking van het Nationaal Centrum voor de geschiedenis van de wetenschappen (in de KB Brussel) is de vierhonderdvijftigste verjaring van het verschijnen van de *Fabrica* van Vesalius herdacht. Naast enkele voorwerpen uit privéverzamelingen, zijn hoofdzakelijk boeken en enkele prenten tentoongesteld, uitsluitend uit het bezit van de KB. Alles samen ruim honderd nummers, uitvoerig toegelicht met kennis van zaken. De typografische uitvoering is nieuw, niet onfraai - mij is de letter wel te schraal en de interlinie wat wijd), terwijl de overvloedige en goed gekozen illustratie er een aantrekkelijk boek van maakt. [E. C.-I.]

2087. - *Vives te Leuven: catalogus van de tentoonstelling in de Centrale Bibliotheek te Leuven, 28 juni - 20 augustus 1993*. Red. G. TOURNOY, J. ROEGIERS en C. COPPENS. - Leuven: University Press, 1993. - XIX, 292 p.: front., facs.; 24 cm. - (Supplementa humanistica Lovaniensia; 8). - ISBN 90-6186-555-7. BF 1800.

Na de tentoonstelling te Valencia (cf. Kroniek 18 [nr. 1912](#)) was *Vives te Leuven*, zeker voor de Nederlanden, de belangrijkste herdenking van de grote humanist. De catalogus daarvan is wellicht ook de grondigste Vivescatalogus.

Analoog met de Erasmiana (1986 - cf. Kroniek 13 [nr. 1024](#)) behandelt het boek de werkzaamheid van Vives te Leuven (en daarbuiten!) evenals het Leuvense bezit aan Vivesdrukken. Voorafgegaan door een verhelderend chronologisch overzicht (G. Tournoy), belicht J. Roegiers 'Leuven en Vives' (p. 9-19). C. Coppens beschrijft de (geschiedenis van de) 'Vivesdrukken in de Universiteitsbibliotheek' (p. 21-29) en geeft een handige 'Lijst van Vivesdrukken, tot en met 1800, aanwezig te Leuven' (p. 30-32, met bibliotheeksignatuur). G. Tournoy onderzoekt de relatie tussen 'Vives en zijn drukkers' (p. 33-54) en heropent de jacht op brieven van Vives aan zijn Brugse uitgever Hubert de Croock - brieven die vorige eeuw nog in Brugge werden benut door een vroege biograaf!

De eigenlijke catalogus is geordend naar Vives' levensfasen. De uitvoerige commentaren bij de 120 nummers vormen haast een doorlopende intellectuele biografie. De drukken worden door C. Coppens beschreven met ruime aandacht voor exemplaarkenmerken als band en herkomst. De vele afbeeldingen en de iconografische afdeling verhogen nog de documentaire waarde. Bijzonder te vermelden zijn nrs. 84 en 85: wellicht uit Vives' bibliotheek afkomstig (nr. 85 later bij M. Laurinus). Zoals het hoort ontsluiten enkele registers de rijkdom aan informatie: een op titels van Vives' werken, op drukkers en uitgevers, herkomsten en boekbanden, en een algemeen namenregister. [M. d. S.]

2088. - Jan Bos, *Littekens in het Houwelyck in Vingerafdrukken ...* (cf. [nr. 2025](#)), p.67-77, ill.

Jacob Cats' *Houwelyck* kende in de periode 1625-1800 bijna dertig afzonderlijke edities, naast twaalf 'verzamelde werken'-uitgaven - alle in vaak zeer hoge oplagen. De eerste druk: (Wed.) J.P. vande Venne te Middelburg voor A. vande Venne te Den Haag, vertoont een erg ingewikkelde collatieformule. Er is dus wat aan de hand... Twee van de zes delen (of levensfasen), nl. 'Maagd' en 'Vrijster' zijn pas toegevoegd toen het boek compleet gedrukt klaar lag voor verkoop. Bovendien werd ook de oorspronkelijke titel *Christelick Huys-wyf* nog snel veranderd. Een exemplaar in de UB Leiden bevat echter een zeldzame vroege staat, met tekstverschil. Daaruit blijkt dat Cats op het allerlaatste ogenblik enkele al te expliciete seksuele adviezen heeft geschraapt (op eigen initiatief of op instigatie van anderen?). De **analytisch-bibliograaf** als tekstfiloloog - is het daar niet allemaal om begonnen, McKerrow, Bowers, Gaskell...? [M. d. S.]

2089. - Emile SCHRIJVER, *Mozes, Aaron, David en misschien Esther: Hebreeuws in de STCN in Vingerafdrukken ...* (cf. [nr. 2025](#)), p. 81-89, ill.

Over problemen en ontdekkingen bij het beschrijven van Hebreeuwse drukken voor de STCN. [M. d. S.]

2090. - Mathieu KNOPS, *Er zit muziek in dit fonds: Noord en Zuid in de Officina Plantiniana Raphelengii in Vingerafdrukken ...* (cf. [nr. 2025](#)), p. 58-66, ill.

De Plantijnse (muziek)notentypen komen voor in allerlei Noordnederlandse muziekdrukken tot 1612, m.n. de werken van Cornelis Schuyt. Andermaal blijkt de kwetsbaarheid van dergelijke boekjes: weinig volledige stemboekensets, vaak enkel buiten Nederland bewaard. [M. d. S.]

2091. - B.J. MCMULLIN, *Joseph Athias and the early history of stereotyping in Quaerendo*, 23, 1993, p. 184-207, ill.

In alle boekhistorische naslagwerken wordt de uitvinding van de stereotypie gesitueerd in het begin van de achttiende eeuw en toegeschreven aan Johann Møller, een Duitse dominee die in Leiden werkzaam was. Reeds in 1975 bekend gemaakte documenten suggereren echter het bestaan van Engelse Bijbels, vóór 1673 volgens het stereotypisch procédé gedrukt door de Amsterdamse drukker Joseph Athias (cf. Kroniek 18 nr. 1918). Deze Bijbels konden tot nu toe niet geïdentificeerd worden.

De auteur vond een spoor in vier Engelse Bijbels in 18cm-formaat, volgens de

titelpagina gedrukt door Roger Daniel in Cambridge, 1648. Zijn argumentatie is zorgvuldig opgebouwd. De eerste vaststelling is dat deze Bijbels eigenlijk niet in Cambridge, maar in Amsterdam werden gedrukt, namelijk door Joachim Nosche. Dit wordt uitvoerig gemotiveerd op typografische gronden en door een analyse van de titelpagina's. Door deze laatste analyse bleek het ook mogelijk om de vier Engelstalige Bijbels chronologisch te rangschikken. Van de laatst gerangschikte editie heeft de auteur 27 exemplaren teruggevonden. Belangrijk is nu dat deze 27 Bijbels voorkomen in tenminste zes verschillende papiersoorten. De auteur kan bewijzen dat het hier bijgevolg gaat om drukken van hetzelfde zetsel, die echter op andere tijdstippen tot stand kwamen. Dat de afstand tussen de twee kolommen van de tekst aanzienlijk varieert van exemplaar tot exemplaar, is dan het ultieme bewijs dat althans een deel van deze 27 exemplaren door middel van stereotypie tot stand kwam, en dat deze techniek werd toegepast per kolom, niet per gehele bladzijde. Een partij van de meest recente van de vier Bijbels met impressum Cambridge 1648 moet dus worden geïdentificeerd als de in-18-Bijbel waarvan sprake in het document van 1673, zodat Joseph Athias voortaan als uitvinder van de stereotypie moet worden beschouwd.

Een aardig staaltje van bibliografisch speurderswerk, dat overigens ook van de lezer een klare geest eist. [P.D.]

Zie ook nr. [2518](#)

2092. - Christian COPPENS, *Le catalogue des manuscrits de l'abbaye d'Hautmont par Philippe Bosquier (1622) in Miscellanea Martin Wittek: album de codicologie et de paléographie offert à Martin Wittek*, ed. Anny RAMAN et Eugène MANNING. Louvain-Paris: Peeters, 1993, p. 65-86, ill.

De franciscaanse polygraaf Philippe Bosquier (1562-1636) publiceerde onder meer een aantal handschriftencatalogi van abdij- en kloosterbibliotheken uit Henegouwen. A. bestudeerde en editeerde de lijst van de handschriften uit het benedictijner *Monasterium Altimontense* (= Hautmont, bij Avesnes). Die catalogus was gedrukt bij de Weduwe Petrus **Borremans** te Dowai in 1622 (niet vermeld bij A. Labarre, *Répertoire XVIIe siècle, 4: Douai*). Het unieke exemplaar bevindt zich in de (halve) verzameling-Omont (!) in de Universiteitsbibliotheek KULeuven (op p. 84 reproductie van de titelpagina). [M. d. S.]

2093. - Marc BEDJA, *La découverte de l'édition du Philedonius (1657) la BN in Revue de la Bibliothèque Nationale* (Paris), 1993, nr. 49, p. 32-52, ill. Franciscus van den Enden (1602-1674), leraar aan de Latijnse school te Amsterdam, is vooral bekend als 'leermeester' van Spinoza. Zijn Neolatijns toneelstuk *Philedonius* werd in 1657 gedrukt door Kornelis de **Bruin**. De Parijse BN bezit een van de drie gekende exemplaren ervan (de twee andere in SB Haarlem en UB Amsterdam). Uitvoerige studie van tekst en context, met in bijlage (p. 53-75) een volledige Franse vertaling. [M. d. S.]

2094. - Willem VAN BROECKHOVEN, *Met de Moretussen op reis in 1668 door Hageland en Kempen en te Geel* in Willem VAN BROECKHOVEN, *Geels oud en nieuw = Jaarboek van de Vrijheid en het Land van Geel*, 28, 1991, p. 119-196, ill. Lokaal-historische commentaar bij het reisverslag van Balthasar (III) Moretus (Antwerpen, Museum Plantin-Moretus, Hs. 90/2 (olim 267; gedeeltelijk uitgegeven door Maurits Sabbe in 1923-1924). [M. d. S.]

2095. - Jan MATERN, *Restructuring the Plantinian Office: the Moretuses and the Antwerp economy in a time of transition (seventeenth century)* in *Studia historica oeconomica: Liber alumnorum Herman Van der Wee*. Ed. Erik AERTS [e.a.] Leuven: Universitaire Pers, 1993, p. 283-301, tab.

Hoe en in hoever hebben de meest dynamische ondernemingen van de Contra-Reformatie (negatieve) veranderingen ondergaan als gevolg van een protectionistische economie? M illustreert dit onderzoek aan de hand van de

Officina Plantiniana ten tijde van de Moretussen. Het blijkt dat rationeel denken en handelen, een goede werkorganisatie en met soepelheid op omstandigheden inspelen kenmerkend zijn geweest voor de Officina en ze bijgevolg ook van het verval heeft gered. Een specifieke taakverdeling tussen zettters en drukkers, waarbij het werk steeds in voldoende hoeveelheid aanwezig zou zijn, en een steeds groter wordende specialisatie, gepaard aan een eigen systeem van sociale zekerheid en aan persoonlijke relaties, zijn de inzet. De specialisatie ligt in de katholieke boeken en de devotieliteratuur, vooral echter in de bekende liturgica die aanvankelijk als 'libri nigri', later in tweekleurendruk als 'libri rubronigri' worden geproduceerd. Voor de verspreiding hiervan stond het Hieronymietenklooster van het Escoriaal in. Dit betekent meteen dat voor de export van liturgica steeds minder op boekverkopers in de Europese steden een beroep moest worden gedaan, maar dat de produktie rechtstreeks naar Madrid kon worden verscheept. [E. C.-I.]

2096. - Jeroen SALMAN & Garrelt VERHOEVEN, *The comptoir-almanacs of Gillis Joosten Saeghman: research into seventeenth-century almanacs in the Dutch Republic* in *Quaerendo*, 23, 1993, p. 93-114.

In navolging van Bert van Selms suggesties over het economisch belang van de lokale handel (cf. Kroniek 18 [nr. 1939](#)), werd onderzocht in hoeverre men het fenomeen van 'populaire uitgaven' nauwkeuriger zou kunnen omschrijven. Als een typisch genre kwam de almanak hiervoor natuurlijk goed in aanmerking. Het blijft verbazing wekken dat een dergelijke seriële publikatievorm nog niet eerder systematisch (boekhistorisch) werd geanalyseerd. De *Comptoir Almanach* van de Amsterdamse uitgever Gillis Joosten Saeghman (actief 1642-1702 !) werd exemplarisch onderzocht (drukken, samenstelling en inhoud, verspreiding, (lees)publiek, (lage) bewaarkans). Aanbevolen lectuur voor boek(handels)historici... [M. d. S.]

2097. - Marco DE NIET, *Beschavende boeken: een literatuurlijst uit 1700 voor 'honnêtes hommes'* in *Vingerafdrukken ...* (cf. [nr. 2025](#)), p. 48-56, ill. In 1700 publiceerde de Amsterdamse uitgever George Gallet *La rhétorique de l'honnête homme*. A. onderzocht inhoud (rubrieken en aantallen titels) en mogelijk auteurschap (*niet* Paul Colomiès). [M. d. S.]

2098. - *The seventeenth-century Orange-Nassau Library: the catalogue compiled by Anthonie Smets in 1686, the 1749 auction catalogue, and other contemporary sources*. Ed. with introd. and notes by A.D. RENTING, & J.T.C. RENTING-KUIJPERS, with notes on the manuscripts by A.S. KORTEWEG. -Utrecht: HES, 1993. - 856 p.: ill.; 25 cm. - ISBN 90-6194-287-x. Fl. 265.

Eind 1988 organiseerde de Haagse Koninklijke Bibhotheek een tentoonstelling *Boeken van Oranje: de Oranje-Nassaubibliotheek ten tijde van Willem III* (cf. Kroniek 15 [nr. 1444](#)), deels aansluitend bij een eerdere tentoonstelling (1984) rond de bibliotheek van Willem van Oranje (cf. Kroniek 10 [nr. 648](#)). Dat herdenkingsjaren (1584 en 1688/1689) ook op langere termijn vruchten dragen bewijst het hier besproken kloeke boekwerk. Joke Kuijpers en Anne Dirk Renting zijn er, na vaak moeilijke jaren vol materiële onzekerheden, met grote inspanningen in geslaagd de volumineuze bibliotheekcatalogus uit 1686 in zijn boekhistorische context te presenteren, uit te geven en deskundig te ontsluiten. De handschriften worden, als steeds, behandeld door A.S. Korteweg. Eerste grote onderdeel is de historische inleiding met de geschiedenis van de 'Oranje-Nassau'-bibliotheek. Het verhaal begint ergens in de vijftiende eeuw bij Jan IV van Nassau, loop via Engelbert II en Hendrik III van Nassau over René van Châlons tot Willem van Oranje. Na een zijsprong (Filips Willem) begint de 'stadhouderlijke' collectie: Maurits, Frederik Hendrik, Willem II en Willem III. Bij diens dood eiste Frederik I van Pruisen de bibliotheek op. Na jarenlange betwistingen werd de bibliotheek in 1749 geveild. Op die veiling kocht Willem IV zeer veel: handschriften, autografen, opdrachtexemplaren. Na een, tijdelijke,

plundering door de Fransen werd het restant van de stadhouderlijke boekenverzamelingen een der basiscollecties van de Haagse Koninklijke Bibliotheek. Toch zijn vele boeken ook elders terechtgekomen.

Hoe kan een 'Oranje-Nassau'-exemplaar worden herkend? Daarvoor bestaan er enkele bronnen: allerbelangrijkste de in 1684-1686 door bibliothecaris Anthonie Smets vervaardigde catalogus (Den Haag, KB, Hs. 78 D 14) - overigens geschiedde dat onder toezicht van de bijna negentigjarige Constantijn Huygens, die de grote bloei onder Frederik Hendrik had meegemaakt. Samen met een afschrift (Pruisisch Archief, Merseburg) en de veilingcatalogus uit 1749 is daardoor een betrouwbare reconstructie mogelijk gebleken. Bovendien zijn er nog bijkomende partiële bronnen (bv. het *Donatieboek* van de 'Illustre School' te Breda, die een deel van de collectie in bruikleen had).

Al deze documenten resulteerden in een omvangrijke bronnenuitgave (p. 103-644!). De soms erg vage titels werden door combinatie van de gegevens uit de bronnen en door bibliografisch onderzoek zo nauwkeurig mogelijk aangevuld. Samen met uiterlijke kenmerken (als band, oude signaturen, geschreven opdrachten e.d.) leidde dat tot een vierhonderd titels waarvan het stadhouderlijk exemplaar reeds werd geïdentificeerd. Zoals het hoort volgen daarop de talrijke nuttige registers (p. 748-816): auteurs en anoniemen, plaats en jaar van uitgave, geïdentificeerde drukken en handschriften, vroegere en latere bezitters etc.; voorts nog concordanties met de bronnen.

Het geheel vormt fascinerende lectuur voor boekhistorici en bibliografen. Een enkele bedenking slechts: zijn er echt geen 'stadhouderlijke' exemplaren in de bibliotheek van het Koninklijk Huisarchief (zie ook Kroniek [nr. 2042](#))? Enkele curieuze slordigheden in taalzaken hinderen wellicht enkel de daarvoor gevoelige lezers (p. 62: schreef Voltaire echt in het Engels aan Frederik II van Pruisen?!, ook in Brussel is er een, tweetalige, 'Koninklijke Bibliotheek', en niet enkel een Franse 'Bibliothèque royale' - wie in het Engels geen partij wil kiezen kan altijd 'Royal Library' gebruiken... même pour les manuscrits ...).

Deze goed gedrukte en degelijk gebonden catalogus van de zeventiende-eeuwse Oranje-Nassaubibliotheek is dus van uitzonderlijk bibliotheekhistorisch belang: hij reikt van de oude verzamelingen van een leidende adellijke familie uit de Nederlanden (en het Duitse Rijk) tot een der basiscollecties van de (Nederlandse) Koninklijke Bibliotheek, van de vijftiende tot de negentiende eeuw. De bewerkers van dit moois verdienen onze grote dankbaarheid. Samen met Bert van Selms *Boekcultuur* (zie Kroniek [nr. 2036](#)) hebben zij een onwaardeerlijke bijdrage geleverd tot een hernieuwde belangstelling voor een der bronnen van de Nederlandse cultuurgeschiedenis: een beredeneerde bibliografie en een exemplarische bronnenuitgave - wat wil een boekhistoricus nog meer? 1993 heeft nu al twee schitterende 'grand crus'! [M. d. S.]

Zie ook nr. [2232](#)

2099. Marika KEBLUSEK, *'Heerlijke' boeken voor de hertog: Hertog August en de verkoop van de bibliotheek van Adriaan Pauw* in *De boekenwereld*, 10, 1993-1994, p. 71-84, ill.

In zijn landhuis te Heemstede bracht (tweevoudig) raadspensionaris Adriaan Pauw (1585-1653) een omvangrijke bibliotheek bijeen (cf. Kroniek 12 [nr. 942](#)). De ruim 16.000 boeken vormden een der grootste privéverzamelingen in de Republiek: een welhaast universele studiebibliotheek. In 1654 verscheen een volumineuze catalogus (351 p. quartoformaat), met als bijzonderheid een alfabetische indeling per wetenschapsgebied (i.p.v. per formaat); wel werden ook formaat, plaats en jaar van uitgave vermeld, zodat de catalogus een naslagwerk werd. De Haagse uitgever en boekverkoper Hendrik de Swaef veilde de collectie in 1656 en 1657 (2 of 3 catalogi - waarom werd de waarschijnlijk derde catalogus, aanwezig in de British Library, niet bij het onderzoek betrokken?). In de periode 1654-1656 werd getracht de collectie in haar geheel te verkopen. Daartoe werd onderhandeld met een der grootste bibliofielen: Hertog August zu Braunschweig-Lüneburg te

Wolfenbüttele (1579-1666). Na allerlei onderhandelingen en (deels mislukte) afspraken, werden in juni 1656 voor een bedrag van ruim 2.800 gulden boeken naar Wolfenbüttele verscheept.

A. heeft in de *Böcherkatalog* (voorlopig) 157 titels teruggevonden die met zekerheid uit Pauws collectie stammen. Zo komen ook enkele namen tevoorschijn van eerdere bezitters (C. Vosbergen, P. Hanneman, de Leidse medicus Pieter Paaw - een neef van Adriaan). Wellicht hebben ook andere verzamelaars gedeelten onderhands gekocht: de veilingcatalogi bevatten een kwart minder boeken dan de catalogus uit 1654. Een goede bijdrage tot de geschiedenis van de Nederlandse boekverzamelingen in de Republiek! [M. d. S.]

2100. - W. VERLEYEN, *Dom Hubertus Phalesius (1585-1638) subprior en historiograaf van Affligem* in *Bijdragen tot de geschiedenis*, 74, 1991, p. 3-29. Hubertus' grootvader en een oom heten allebei Petrus en zijn de beroemde muziekdrukkers in Leuven en Antwerpen. In bijlage geeft V (1) een summier opgave van de inventaris van Hubertus' bibliotheek in 1616 (waar bevindt zich het origineel?) en (2) genealogische informatie over de familie Phalesius. [E. C.-I.]

2101. - J.A. GRUYS, *De STCN met de billen bloots-hoofds: W.S. Boogaerts 'Register' in Vingerafdrukken...* (cf. [nr. 2025](#)), p. 22-29, ill.

De Wormerveerse boekverkoper Willem Symonsz **Boogaert** gaf in 1647 aan het einde van een uit het Engels vertaald curiosum een lijst van recentelijk door hem uitgegeven boeken. Tweederde daarvan is in de STCN te vinden - is dat het (voorlopige) percentage in Nederland aanwezige boeken uit de STCN-periode? [M. d. S.]

2102. - P.J. VERKRUIJSSE, *Wanneer verscheen de 'Cronyk' van Smallegange?* in *Zeeland*, 2, 1993, p.19-24, ill.

Jarenlang heeft A. zich verdiept in de ingewikkelde ontstaans- en publikatiegeschiedenis van Smalleganges omvangrijke kroniek (cf. *Kroniek* 10 [nr. 662](#) en *Kroniek* 16 [nr. 1643](#)). Af en toe komen nog archivalia tevoorschijn die een of ander aspect verhelderen. Thans kan A. besluiten (p. 23): Alle beschikbare gegevens overziende, kan geconcludeerd worden dat de drukgeschiedenis van de *Cronyk* van **Smallegange**, inclusief de bijlagen, de periode 1683-1704 omvat. De distributie van het hoofdwerk vond plaats in de jaren 1698 tot 1701; eind 1700 was ook een nieuwe druk van de 'Beschrijving van den Zeelandschen adel' beschikbaar; het 'Besluit tot de Zeelandsche Cronyk' dateert van 1704. De Middelburgse drukker en uitgever Johannes **Meertens** had het dan al lang opgegeven - hij overleed in 1699... [M. d. S.]

2103. - Paul DIJSTELBERGE, *In Empedocles' voetsporen .. de katholieke onderwereld van Athanasius Kircher* in *Vingerafdrukken...* (cf. [nr. 2025](#)), p. 31-39, ill.

In 1682 verscheen de Nederlandse vertaling van A. Kirchers 'koffietafelboek' *Mundus subterraneus*. Uitgever 'Janssonius van Waesberge' riep in 1678 op tot **voorintekening**. Voor vijftien gulden (in twee termijnen) kreeg de lezer 245 vellen druks. De produktietijd bedroeg bijna vier jaar (vgl. Smallegange hierboven). [M. d. S.]

2104. - Judith GROOTENDORST, *De 'Veritables heros' onder de zeventiende-eeuwse drukkers* in *Vingerafdrukken...* (cf. [nr. 2025](#)), p. 42-46, ill.

Over de toename van het aanbod van **Franse boeken** in Amsterdam na de komst van de hugenoten(uitgevers) op het eind van de zeventiende eeuw. [M. d. S.]

2105. - Anna E.C.SIMONI, *Soldiers' tales .. observations on Italian military books published at Antwerp in the early, 17th century* in *The Italian book 1465-1800...* (cf. [nr. 2027](#)), p. 255-290, ill.

Aardige, goed gedocumenteerde, studie van drie verwante Italiaanse boeken te Antwerpen gepubliceerd door Joachim Trognésius. Na enkele algemene beschouwingen over het onderwerp, volgt de bibliografische beschrijving van de drie werken, met informatie over auteurs en inhoud, en gegevens over latere edities en/of vertalingen: Pompeo Giustiniano, *Delle guerre di Fiandra* (1609), Lelio Brancaccio, *I carichi militari* (1610), en Lodovico Melzo, *Regole militari* (1611). De uiterlijke verschijningsvorm is van hoge kwaliteit: titelgravure, ornamenten, initialen en vooral de fraaie volbladillustraties (kaarten, troepenopstelling etc.). Het Italiaanse boek in de (Zuidelijke) Nederlanden is hiermede eindelijk naar waarde geschat. Wie maakt er werk van de Italiaanse 'Peeters-Fontainas'? [M. d. S.]

2106. - A.K. OFFENBERG, *Jacob Jehudah Leon en zijn tempelmodel: een joods-christelijk project in De Zeventiende Eeuw*, 9, 1993, p. 35-50, ill.
Jacob Jehudah Leon (1602-1675) is bekend om zijn reconstructie van de Tempel in Jeruzalem. Naast de biografische aanvullingen is dit artikel ook nuttig omwille van de geactualizeerde lijst van diens werken (21 titels, 1642-1671, hoofdzakelijk in Middelburg en Amsterdam) en nieuwe gegevens over de, ook los verspreide, prenten van uitgever en plaatsnijder Jacob van Meurs. [M. d. S.]

2107. - Alfons K.L. THIJSS, *De 'Gheestelycke Loterye' van Guilielmus de Buri (1641) of De sublimatie van heb- en speelzucht in Beleid en bestuur in de oude Nederlanden: liber amicorum Prof. Dr. M. Baelde*, uitg. Hugo SOLY en Ren VERMEIR. Gent: Vakgroep Nieuwe Geschiedenis UG, 1993, p. 321-328.
N.a.v. G. de Buri (1618-1700), *Gheestelycke loterye van hondert seventien* (Brussel: Govaerdt Schoevaerds, 1641) belicht A. de contrareformatorische houding tegenover lot-trekking, loterijen en gokken. Aandacht gaat ook naar Joannes David S.J. (1546-1613) en diens ombuiging van de gangbare 'bibliomancie'. [M. d. S.]

2108. - Marianne PEEREBOOM, *'Lijsje Jans haar kous ley aan duygen': een medische pamflettenstrijd in Amsterdam in Vingerafdrukken...* (cf. [nr. 2025](#)), p. 91-105, ill.
Een mede door artsen verknoeide bevalling leidde in 1677-1678 tot een immense pamflettenstrijd. Niet minder dan 48 drukjes zijn thans bekend - ze worden in bijlage (p. 100-105) beschreven volgens de STCN-regels. [M. d. S.]

2109. - Anna DE HAAS, *Documentatie Werkgroep Achttiende Eeuw: Registers jaargang 1-24 (1968-1992)*. Amsterdam, Maan: APA-Holland Universiteits Pers, 1993. - 37 p. 24 cm.
Naar aanleiding van het 25-jarig jubileum publiceerde de Werkgroep Achttiende Eeuw een register op de eerste 24 jaargangen van zijn Documentatieblad. In het auteursregister en in de lijst *Varia* (rubrieken en niet-ondertekende bijdragen) is elke ingang genummerd ; in het personen- en zakenregister wordt naar deze nummers verwezen. Wie dit tijdschrift kent, weet genoeg dat het steeds veel ruimte heeft vrijgemaakt voor de geschiedenis van het boek in de Lage Landen in de achttiende eeuw. [P.D.]

2110. - Flor VAN VINCKENROYE, *De achttiende-eeuwse rederijders in Belgisch Limburg*. Brussel: Facultés universitaires Saint-Louis, 1993. -116 p.; 25cm. (Cahiers van het Studiecentrum 18de-eeuwse Zuidnederlandse Letterkunde; 9). - BF 380; Fl. 20. Besteladres: Facultés universitaires Saint-Louis, Kruidtuinlaan 43, B-1000 Brussel.
De activiteiten van de achttiende-eeuwse rederijderskamers uit het oude graafschap Loon beperkten zich hoofdzakelijk tot toneelopvoeringen. Hun vergaderingen waren verwaterd tot gezelligheidsbijeenkomsten. Toch bestond er onder hen een eigen gevoel van saamenhorigheid. Al bij al is er over deze kamers

bitter weinig bekend. De auteur werpt daarom een licht op de kamers van Tongeren, Hasselt, Sint-Truiden, Borgloon, Peer, Maaseik, Bilzen en Stokkem. Omdat ze bij hun keuze van op te voeren toneelstukken sterk afhankelijk waren van de beschikbaarheid van teksten, wordt hier ook kort aandacht besteed aan de drukkers die actief waren binnen de grenzen van de huidige Belgische provincie **Limburg**. Voor de achttiende eeuw werden enkel in Hasselt en Sint-Truiden drukkers teruggevonden. Voor hun drukwerk (compendia, programmateksten) deden de Limburgse kamers echter meestal een beroep op Maastrichtse, en terloops ook op Luikse drukkers. [P.D.]

2111. - Paul BEGHEYN, *Een onbekende Nijmeegse uitgave van 'Tijl Uilenspiegel' uit 1766 in Dokumentaal*, 22, 1993, p. 151.

Enkele aanvullingen op *Gheprint te Nymeghen* (cf. Kroniek 16 [nr. 1538](#)).

Opmerkelijk is *Het leeven van den jongen Uilenspiegel* ('Nimweegen': Johannes van Septeren). De echte Van Septeren werkte te Amsterdam 1721-1729 (faillissement)! Later gebruik van die naam is fictief. [M. d. S.]

2112. - Kamiel STEVAUX, *De eerste drukkers in Sint-Truiden in Sint-Truiden in de 18de eeuw*. - Sint-Truiden: v.z.w. Sint-Truiden 1300, 1993, p. 101-107

Jozef Michel en Joannes Bernardus Smits speelden een opmerkelijke rol als drukkers-uitgevers van politieke pamfletten. De beschrijving van de drukken, acht Sint-Truidense almanakken, een vijftal boeken en uitvoerige programma's van drie toneelstukken van Voltaire, volgt op p. 194-199. [E. C.-I.]

2113. - B.C. SLIGGERS, *Hendrik Schwegman (1761-1816) en zijn grafisch oeuvre in De boekenwereld*, 9, 1992-1993, nr. 3, p. 122-132, ill.

Overzicht van leven en werk van de Haarlemse grafische kunstenaar Hendrik Schwegman. Hij illustreerde o.m. de *Icones plantarum rariorum*, tussen 1792 en 1795 in zestien afleveringen verschenen bij de Haarlemse uitgever C. Plaat. Verder ontwikkelde hij varianten op de aquatinttechniek, die o.m. werden toegepast in de boekillustratie. Het artikel wordt afgesloten met een oeuvrecatalogus. [P.D.]

2114. - Claude SORGeloos, *Des reliures de present exécutées sur un trait du chanoine Guasco: De l'Usage des statues chez les anciens (Bruxelles, 1768) in Le livre & l'estampe*, 39, 1993, nr. 139, p. 45-60, ill.

De Italiaan Octavien de Guasco (1712-1781) was niet alleen vriend en vertaler van Montesquieu, maar ook beschermeling van gevormd minister Cobenzl. Deze laatste coördineerde de uitgave van zijn kunsthistorisch werk over de standbeelden in de oudheid. Het werd geïllustreerd door Pierre-L.-I. de Boubers en in 1768 uitgegeven bij Jean-Louis de Boubers. De briefwisseling tussen Guasco en Cobenzl berust in het Algemeen Rijksarchief in Brussel. Sorgeloos reconstrueert hiermee de totstandkoming van het werk.

Van de 40 exemplaren die Guasco als vergoeding bekwam, stuurde hij er 32 op als relatiegeschenk. Hiervan werden er tenminste vier ingebonden in marokijnleer, twee in kalfsleer. Van de marokijnleren banden heeft de auteur er drie teruggevonden. Ze worden aan een stijlkritische analyse onderworpen. De binder kon echter niet worden geïdentificeerd. (Nota bene: de foto's 2 en 3 werden verwisseld, zodat de bijschriften bij de illustraties niet meer kloppen). [P.D.]

2115. - Claude SORGeloos, *La bibliothèque du château de Seneffe in Mémoires et publications de la Société des sciences, des arts et des lettres du Hainaut*, 96, 1992, p. 127-150.

Grondige doorlichting van de twee boekenverzamelingen van Julien-Ghislain Depestre, graaf van Seneffe (1725-1774). De ene partij bevond zich in de bibliotheek van zijn kasteel in Seneffe (Henegouwen) en werd in 1775 geïnventariseerd door een Brusselse notaris. De andere boeken bewaarde hij in zijn Brusselse woning; ze werden na zijn dood beschreven door de boekverkoper

Hendrik Vleminckx.

De bibliotheek van het kasteel (308 beschreven titels) onderscheidt zich door het grote overwicht van de categorie letterkunde, zelfs t.o.v. de categorie geschiedenis, die in andere adellijke bibliotheken van de achttiende eeuw meestal de voorkeur geniet. Opvallend is hier ook de anglomanie: 12 % van de categorie letterkunde is Engels geïnspireerd. Of deze wat aparte inhoud van de collectie mag worden toegeschreven aan de graaf van Seneffe zelf is twijfelachtig: het gros ervan werd in 1767 in zijn geheel overgekocht van een geruineerde vertegenwoordiger van de lage Henegouwse adel.

Anders is het gesteld met de Brusselse bibliotheek (209 titels), die niet - tenzij een erfenis hier en daar - teruggaat op het initiatief van een andere verzamelaar. Hier is de inhoudelijke samenstelling meer traditioneel: overwicht van geschiedenis en van kunsten en wetenschappen.

De bibliotheek van het kasteel van Seneffe was kennelijk meer bedoeld om de bewoners en de gasten van het kasteel een aangenaam tijdverdrijf te bieden. Dat belet echter niet dat de verlichte literatuur er een belangrijk aandeel in had. Daarom zou het als vaststelling signifikanter zijn indien men met zekerheid kon zeggen dat ze *en bloc* was aangekocht van de vorige eigenaar, de heer van Scailmont. In dit geval zou de inventaris een zeldzaam bewijs zijn van de kracht van het verlichte idee ingoed bij de lage adel in Henegouwen. [P.D.]

2116. - René PLISNIER, *La bibliothèque d'un noble hainuyer: Charles-Ignace-Philippe de Thiennes de Lombise (1758-1839)* in *Archief- en bibliotheekwezen in België*, 63, 1992, nr. 1-4, p. 223-266.

"Bibliotheca Thiennia" is de titel van een handgeschreven catalogus van de privé-bibliotheek van een edelman die verschillende politieke en juridische functies waarnam in de woelige revolutionaire decennia. De inventaris dateert van 1833, is hoofdzakelijk alfabetisch gerangschikt op auteur en op titel, en is vrij volledig in de bibliografische beschrijvingen. In de collectie (648 titels in totaal) neemt de categorie geschiedenis (inclusief aardrijkskundige werken) het grootste aantal boeken voor haar rekening met 35 %. Daarna volgen godsdienst en theologie (23 %), belletristiek (17 %), kunsten en wetenschappen (14 %) en rechtsgeleerdheid (10 %). Dit laatste getal is vreemd voor iemand die in 1781 was afgestudeerd als licentiaat in de beide rechten! Een aparte plaats wordt in de bibliotheek ingenomen door de ultramontaanse publikaties van de "Rooms-Catholieke Maatschappij ter bevordering van godsdienstige wetenschap en goede zeden voor het Koninkrijk der Nederlanden" en van de "Bibliothèque catholique de Belgique". Verder is het opvallend dat de bibliotheek bijna exclusief uit Franstalige werken bestond, iets wat blijkbaar ook geldt voor de collectie van de auteur van deze bijdrage, die enkel verwijst naar parallelonderzoek in Wallonië en in Frankrijk. [P.D.]

2117. - Hannie VAN GOINGA, *Meer dan halve bottels: de vergadering van Nederlandse boekverkopers in 1801* in *De boekenwereld*, 9, 1992-1993, p. 222-234, ill.

Een ongemeen boeiend artikel over de organisatie van de boekhandel in de laat-achttiende-eeuwse Republiek, met de notulen van een landelijke bijeenkomst van boekverkopers in Rotterdam als uitgangspunt. Drie jaar eerder was formeel een einde gekomen aan de lokale drukkers- en boekverkopersgilden. Men zocht nu naar een nieuwe, nationale organisatievorm.

Op 1 september 1801 kwamen 32 boekverkopers (eigenlijk: uitgevers) te Rotterdam samen om hun belangen op landelijk niveau te behartigen. De Amsterdamse boekverkoper Stephanus Jacobus Baalde die niet aanwezig kon zijn, stuurde een brief met een opsomming van de oorzaken van het verval in de Nederlandse boekhandel en met voorstellen ter oplossing van de problemen. Onder deze laatste waren: een jaarlijkse vergadering waarop openstaande rekeningen zouden vereffend worden, vaste afname tegen contante betaling en een

jaarlijkse 'ungebonden' veiling (d.i. van nog niet ingebonden boeken). Op deze laatste veiling van fonds- en assortimentsvoorraden betaalde de koper in de regel minder dan in het normale handelsverkeer. Voordelige inkoop stelde hem in staat de overgenomen exemplaren voor een lagere prijs van de hand te doen dan de vorige eigenaar. Dit ramsjen was al in de achttiende eeuw een bloeiend bedrijf. [P.D. & W.W.]

2118. - Pierre DELSAERDT, *De Gulde Lampe in een nieuw licht: ontwerp en test van een relationele databank voor de boekhistorische analyse van geannoteerde veilingcatalogi*. Eindverhandeling voorgelegd met het oog op het behalen van de graad van bijzonder licentiaat in de Informatie- en Bibliotheekwetenschap, 1993. Universitaire Instelling Antwerpen. Departement Politieke en Sociale Wetenschappen. Speciale licentie Informatie- en Bibliotheekwetenschap. - iii, 86, III, [261 p.: tab.; 30 cm. - Niet gepubliceerd.

'De Gulde Lampe' is de naam van het Leuvens veilinghuis van Jan Frans van Overbeke. Tussen 1757 en 1796 werden er openbare aucties van tweedehands boeken georganiseerd; de inhoud van 93 bibliotheken kwam door Van Overbekes handen. De boekhouding bestaat uit 55 verknijpte catalogi - goed voor 80.000 titels - opgeplakt en in acht registers gebonden. De aanduidingen van herkomst, koper en prijs maken het geheel tot een uitzonderlijk rijke bron voor de geschiedenis van de bibliotheken in de betrokken periode. Bij al deze gegevens kan de boekhistoricus zich vele vragen stellen, die in wezen betrekking hebben op de produktie, de distributie en de consumptie (zoals dat tegenwoordig moet heten) van het boek. Uit dit veelvoud van gegevens, hun onderlinge samenhang en eventuele verschuivingen als gevolg van een evolutie, moeten antwoorden worden gedistilleerd. Dit laatste is precies het voorwerp van onderzoek van D. Deze eindverhandeling biedt dus geen geschiedenis van maar wel een methode om geschiedenis te bedrijven.

Uiteindelijk heeft D geopteerd voor een zg. relationele databank, opgebouwd uit entiteiten (bv. boek) en attributen (bv. titel). Dank zij de grote flexibiliteit van het systeem kunnen met behulp van een sleutel relaties tussen verschillende entiteiten gelegd worden en wordt het bv. mogelijk een lijst op te roepen van de boeken door lezer X ontleend.

Een gegevensmodel kan pas ontworpen worden zodra men weet hoe het veilinghuis werkt en wanneer er een lijst van vragen zal zijn aangelegd. Volgende entiteiten, en hun relaties, werden aldus vastgelegd: veiling, boek, exemplaar, verkoper, koper. Vervolgens worden de entiteiten (of 'tabellen') gedefinieerd en wordt hun een lijst met attributen (of 'velden') toegekend. Hiervan is telkens een primaire sleutel: zo heeft elke veiling haar begindatum, elk boek, exemplaar, verkoper en koper zijn eigen nummer. Aan elk van de entiteiten hangen of meerdere 'occurrences' (of 'records') vast. Een volgende stap voor D was het 'documenteren' van de attributen, d.w.z. voorzien welke gegevens uit de bronnen moeten worden opgenomen: zo heeft de entiteit veiling, behalve haar begindatum, als verdere attributen een einddatum en een aantal kavels. De entiteit boek heeft, behalve de primaire sleutel, een boeknummer, nog twaalf andere attributen. Over de laatste daarvan, de inhoudelijke ontsluiting of rubricering, wijdt D wat langer uit i.v.m. het te gebruiken systeem. Dit wordt uiteindelijk het eigentijdse, zg. 'système des libraires de Paris' van G. Martin en P. Marchand, later terug te vinden bij Brunet en Dewey. De verschillende attributen van al de entiteiten vormen samen de gegevens waarmee de vragen zullen worden geformuleerd. Deze zeer methodisch gevoerde studie houdt zich vervolgens bezig met de implementatie (Microsoft Access) en de ondervraging (Structured Query Language, ev. Query-by-Example-taal). De methode wordt vervolgens getest aan de hand van een stel gegevens rond de veilingen - Van Gameren en -De Bisschop met om en bij de 400 titels en even zoveel transacties plus de gegevens betreffende verkopers en kopers. Het eindresultaat is ongetwijfeld positief te noemen. Dat de opgespuwde antwoorden geïnterpreteerd moeten worden, ligt voor de hand; van de

computer wordt geen denkwerk verwacht! De flexibiliteit blijkt ook nog op een ander vlak een troef te zijn: integratie van relationele gegevensbanken is in twee richtingen mogelijk. Minder gunstig is dat de invoer van gegevens erg tijdrovend is, de documentatie van gegevens moet bijgesteld worden en dat ten slotte voor een grote hoeveelheid gegevens de microcomputer niet krachtig genoeg is. Alles wel beschouwd is deze methodologische studie van groot belang voor - we spreken voor eigen winkel - de boekhistoricus die een onderzoek met veel implicaties op het getouw wil zetten. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2259](#)

2119. - Wijnand W. MIJNHARDT, *De Nederlandse Verlichting nagerekend. De verkoopcijfers van het oeuvre van Willem Emmerij de Perponcher in Geschiedenis en Cultuur: achttien opstellen*. Onder redactie van E. JONKER en M. VAN ROSSEM. - 's Gravenhage: SDU uitgeverij, 1990, p. 171-185.

Van het omvangrijke werk van Willem de Perponcher (Den Haag, 1741 - Utrecht, 1819) zijn de precieze oplage- en verkoopcijfers bewaard. Zijn leven lang immers deed De Perponcher een beroep op de diensten van het Utrechtse boekverkopersgeslacht Van Schoonhoven. Dit vergroot uiteraard de kans op het bestaan van een zeldzame bron voor de omschrijving van het publiek van de Nederlandse Verlichting.

De cijfers van de oplage, de prijs en de verkoop van alle werken van de auteur zijn als bijlage opgenomen. Deze lijst is niet alleen bibliografisch interessant, ze maakt ook een appreciatie mogelijk van het succes van de verschillende categorieën binnen dit oeuvre (moraalfilosofie, literatuur, onderwijs en opvoeding, verlichte theologie, gelegenheidswerk).

Op het eerste gezicht zijn deze cijfers eerder teleurstellend. Slechts 45 % van de totale oplage vond een koper. Bij zijn interpretatie hiervan weigert Mijnhardt de matige kwaliteit van het werk als verklarende factor in aanmerking te nemen, omdat hij zo het risico loopt de historische betekenis van De Perponcher over het hoofd te zien. Veeleer tracht hij te achterhalen in hoeverre deze publikaties in een behoefte voorzagen. De Perponcher zelf was als persoon een typische vertegenwoordiger van de humanistisch georiënteerde elitecultuur in de Republiek, en het beschavingsideaal dat hij voorstond deed vooral opgeld in de geleerde wereld waaruit hij afkomstig was. Met zijn werk zocht hij aansluiting bij de culturele communicatiegemeenschap van geleerden, die in de jaren 1770 nog dezelfde waarden predikte als De Perponcher, maar vanaf de jaren 1780 een beschavingsideaal propageerde dat haaks stond op dat van de wereld waarin De Perponcher leefde.

Toch mogen de verkoopresultaten niet zonder meer slecht genoemd worden. Een extrapolatie vanuit eerder verricht onderzoek over het potentiële publiek voor het boek zet de oplage- en verkoopcijfers in een perspectief waaruit blijkt dat de verkoop van De Perponcher meer dan bevredigend kan genoemd worden. [P.D.]

2120. - Jeremy D. POPKIN, *Print Culture in the Netherlands on the Eve of the Revolution in The Dutch Republic in the Eighteenth Century. Decline, Enlightenment, and Revolution*. Edited by Margaret C. JACOB and Wijnand W. MIJNHARDT. - Ithaca; Londen: Cornell University Press, 1992, p. 273-291. - ISBN 0-8014-2624-3.

De verrassende stelling van Popkin is dat de moderniteit van de gedrukte cultuur in de Republiek de plotse opkomst van een revolutionaire politieke cultuur in de Patriottentijd eerder tegengewerkt dan bevorderd heeft. Hij ondersteunt deze stelling door een genuanceerde, vaak originele synthese over **boekhandelsnetwerken, leesgezelschappen**, leenbibliotheken, het boekaanbod en de kopers van boeken in de tweede helft van de achttiende eeuw. Op deze terreinen bekleedde de Republiek dus al vóór de Patriottentijd een speerpuntpositie. Het overaanbod aan politieke literatuur in de jaren '80 was daarom niet echt een nieuwheid, zoals dat in het Frankrijk van 1789 wel het geval was. [P.D.]

2121. - Bruno BERNARD, *La vie intellectuelle et scientifique* ❖ *Bruxelles vers 1763* in *Nouvelles Annales Prince de Ligne*, VI, 1991, p. 143-169.

In deze vlot geschreven synthese behandelt de auteur ook verschillende aspecten van de wereld van het boek in het **Brusselse**: de initiatieven van Cobenzl om de Bibliotheek van Boergondi❖ te laten restaureren en zijn beroep op Franse publicisten om de pers te lande op een hoger niveau te brengen, de receptie van het werk van Voltaire, Rousseau en Diderot, advertenties van Brusselse boekverkopers in de lokale pers.... Over het werk van Paquot en Nelis wordt wat langer uitgebreid; ook twee anti-encyclopedisten, Fulgentius Hellynckx en Geerard Jan Sterck, komen in het overzicht uitgebreid aan bod. [P.D.]

2122. - Bruno BERNARD, *Pers en literatuur, onder het juk van de censuur* in *Belgi*❖ *onder het Frans bewind 1792-1815*. Onder redactie van Herv❖ HASQUIN. - Brussel: Gemeentekrediet, 1993, p. 396-413, ill.

In niet al te best Nederlands vertaalde tekst over de situatie van de pers en de literatuur in de Verenigde Departementen. Volgens de auteur oversteeg de literatuur in deze periode nooit de holle middelmatigheid van academisme en provincialisme. De politieke pers was door de aard der dingen veel veerkrachtiger, maar werd in de loop der jaren steeds meer genuilkorfd door de onverbiddelijke censuur. Van deze ingrepen worden enkele veelzeggende staaltjes gegeven. Het illustratiemateriaal is zeer verzorgd. Interessant is de reproductie van een pagina uit het *Essai des Caract❖res de l'Imprimerie* van de Naamse drukker Dieudonn❖ Girard (p. 398), die jammer genoeg geen aanleiding vormt tot een uiteenzetting over de boekdrukkunst in deze periode. [P.D.]

Zie ook nr. [2125](#)

2123. - Catharina H. SCHONEVELD, *'Iets des nazaats waardig'. De vertaalarbeid van Pieter Le Clercq (1693-1759)* in *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 24, 1992, p. 217-256.

De zeer gedetailleerde biografie van de produktieve vertaler Pieter Le Clercq wordt aangevuld met een beoordeling van zijn vertalingen uit het Engels (hij vertaalde uit deze taal 18 werken) en met een chronologisch gerangschikte bibliografie van zijn vertalingen en van zijn eigen werken. Deze lijst telt 56 nummers. Hierin is enkel rekening gehouden met eerste drukken; van latere achttiende-eeuwse uitgaven is enkel het jaartal opgenomen in de annotaties. De beschrijvingen zijn gebaseerd op autopsie, en de auteur was zo gul om de signatuur op te geven van de exemplaren die ze vond in Deventer, Leiden, Den Haag en Amsterdam. Het geheel is ontsloten op namen van primaire en secundaire auteurs en op namen van boekverkopers. Zeer nuttig dieptewerk, kortom. [P.D.]

2124. - Aubrey ROSENBERG, *Tyssot de Patot (1655-1738) and Jacques Mass*❖ in *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 24, 1992, p. 257-260.

Een curiosum: de herdruk (zij het in een ander lettertype) van een kort artikel dat al verscheen in de vorige jaargang van hetzelfde tijdschrift (cf. [Kroniek 18 nr 1967](#)), ditmaal echter zonder het antwoord van R.H. Vermij. [P.D.]

2125. - Claude SORGeloos, *De wetenschappen* in *Belgi*❖ *onder het Frans bewind* (cf. [nr. 2122](#)), p. 300-321, ill. - ISBN 90-5066-114-9.

Breed panorama van de grote bloei van de wetenschappen in de Zuidelijke Nederlanden en Luik toen deze gewesten onder Frankrijk ressorteerden. Na een overzicht van de wetenschappelijke beweging, waarin de belangrijkste vertegenwoordigers van de verschillende wetenschapsgebieden aan bod komen, volgt een hoofdstuk over de verspreiding van de wetenschap. Uiteraard gaat de aandacht hier vooral uit naar de wetenschappelijke genootschappen en het onderwijs. Maar Sorgeloos wijst terloops ook op de eerste tijdschriften met een uitsluitend wetenschappelijk karakter en op de vulgariserende artikels in publikaties allerhande. Typerend voor dit laatste verschijnsel is de figuur van de

Franse drukker Le Poittevin de La Croix, die in Antwerpen een natuurkundig kabinet annex laboratorium bezat en zijn eigen meteorologische waarnemingen publiceerde in Antwerpse almanakken. De boekhandel bleef hierbij niet achter in deze periode begonnen boekverkopers - soms uitgebreide - catalogi met specifiek wetenschappelijke thema's te verspreiden. [P.D.]

2126. - Yves T' SJOEN, *De drukgeschiedenis van Richard Minnes dichtbundel "In den Zoeten Inval" (1926/1927)* in *Spiegel der Letteren*, 35, 1993, p.227-254
Deze bijdrage is gebaseerd op de briefwisseling van Richard Minne, bewaard in het AMVC te Antwerpen. Het grondpatroon van de bundel was weliswaar van Minne afkomstig, maar het was Raymond Herreman die een bepalende invloed had op het ontstaan van de bundel: hij porde niet alleen Minne tot werken aan, maar commentarieerde en redigeerde de verzen. Met de Brusselse drukker-uitgever Pieter Cjoen, die ook 't Fonteintje' uitgaf, beleefden beide vrienden een lijdensweg. Een eerste plan om de bundel in mei 1926 gedrukt te hebben, werd niet verwezenlijkt. Later vond Herreman de proefdrukken lelijk, een appreciatie die nog erger werd toen in oktober 1926 het boek uitkwam. Herreman waagde het niet de intekenaars exemplaren van deze oplage toe te sturen; toch verkocht hij er een aantal van. Tekst en samenstelling van de bundel werden nadien herzien en een nieuwe eerste druk, met een titel van Jan van Krimpen en gedrukt door Herreman en Maurice Roelants, verscheen in juni 1928. [W.W.]

2127. - Boris ROUSSEEUW, *Bibliografie van de handpersdrukken van Julius de Praetere*. - Wildert: De Carbolineum Pers, 1993. - 45 p.: ill. ; 18 cm. - BF 3.000.
Te verkrijgen bij Boris Rousseeuw, Elf Novemberstraat 22, B-2910 Wildert.
Mooie bibliothele uitgave met een beschrijving van de acht drukken die De Praetere op zijn handpers gedrukt heeft tussen juli 1898 en april 1903. De reeks begint met de extreem zeldzame catalogus 'Ausstellung Völmischer Künstler im Kaiser Wilhelm Museum Krefeld. Juli-Sept.1898' en eindigt met 'Het Vader-huis' van Karel van de Woestijne. De auteur is erin geslaagd het lettermateriaal van De Praetere te identificeren: Old Roman (T.W. Smith, 1895) en Caslon Old Face; De Praetere bezat slechts deze twee types. Ook elders in deze studie worden correcties tegenover vroegere meningen aangebracht: zo inzake de verschillende staten van Streuvels' 'Lenteleven' (tweede druk). Er wordt gewaarschuwd voor De Praeteres prospectussen: die blijken onbetrouwbaar te zijn; en naast de genummerde exemplaren circuleren in de huidige handel nog ongenummerde dito's. Inzake banden signaleert de auteur een variatie die, naar ik meen, nog geen verzamelaar of bibliograaf compleet voor zich gezien heeft. Van elke publikatie is ten minste één illustratie of sierelement in kleur weergegeven. Bij de Carbolineum Pers verschenen eveneens de memoires van De Praetere, in vijf deeltjes (1989-1991) onder de titel *Latemse dageraad*; de verantwoording van de illustraties verscheen in een afzonderlijk katern. [W.W.]

2128. - *Typografie*, in *De Gids*, 156, 1993, p.247-447, ill.
Het oude, prestigieuze tijdschrift 'De Gids' heeft een speciaal nummer gewijd aan typografie. De lezer wordt zowel met getuigenissen als met demonstraties geconfronteerd. Demonstraties van modern, karakteristiek, eigenzinnig, ook wel eens exuberant vakwerk. Daarnaast getuigenissen: Dick Dooijes, Gerrit Kleis en Reinold Kuipers pleiten (niet verwonderlijk voor wie hun werk kent) voor de waarde van de traditie. Gerrit Noordzij en Ernst Braches verwachten veel van de nieuwe, levende typografie.
Enkele bijdragen zijn van historische aard. Huib van Krimpen wijst in de periode voor 1940 drie mannen aan die zich als specialisten met boektypografie bezighielden: A.A.M. Stols, Charles Nypels en Henri Friedlaender.
Cees van Dijk schrijft over het eerste boek dat A.A.M. Stols en John Buckland Wright samen maakten: 'The collected sonnets of John Keats'. Stols werd door Jan Greshoff in 1929 op Buckland Wright geattendeerd. Vooraleer aan de slag te gaan

wilde de illustrator gegevens over formaat, bladspiegel, lettertype en -corps, papiersoort enz. Stols en Buckland Wright leerden veel van elkaar.

Kurt L. Urban handelt over twee Duitse grafische ontwerpers die als emigrant in Nederland werkzaam waren: Henri Friedländer en Paul L. Urban. Beiden werkten voor de belangrijkste exil-uitgeverijen, Querido en Allert de Lange. Friedländer verhoogde door zijn grote invloed het peil van de Nederlandse typografie. Urban was meer de man van een nieuwe, slagvaardige stijl in boekbanden en stofomslagen. [W.W.]

2129. - *Henry van de Velde in de collecties van de Koninklijke Bibliotheek Albert I* (Tentoonstelling van 11 juni tot 21 augustus 1993). [Catalogus door] Fabrice VAN DE KERCKHOVE, Nicole WALCH, Anne ROUZET, Paul CULOT, Claudine LEMAIRE. Inleiding A.M. HAMMACHER. - Brussel: Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1993. - XVI, 219 p., XVI pl.: omslag, ill.; 26 cm. - (Catalogi van tentoonstellingen in de Koninklijke, Bibliotheek Albert I; C 240). ISBN 90-6637-091-2. - Bestaat ook in het Frans.

Mooi geïllustreerde catalogus op basis van het bezit van de Koninklijke Bibliotheek Albert I, waar ook het Van de Velde-archief berust. Enkele bijdragen verdienen speciale vermelding. Vooreerst Anne Rouzet: 'Boekversiering en theoretische geschriften': tussen 1890 en 1900 was Van de Velde niet de enige in België die vernieuwing in het boek wenste aan te brengen. Zijn vrienden Theo van Rysselberghe en Georges Lemmen ontwierpen boekomslagen, typografische ornamenten en patronen voor boekbanden. Alle drie waren ze lid van de avant-garde groep 'Les XX'. In tegenstelling tot Van Rysselberghe en Lemmen illustreerde Van de Velde niet echt boeken: hij ontwierp geen nieuwe lettertypes, zoals Lemmen deed: hij tekende sierinitialen die daarna in hout werden gesneden. In het Hoger Instituut voor Sierkunsten in Ter Kameren verzaakte hij later aan elk ornament: boekillustratie werd nog getolereerd, boekversiering niet meer. Vervolgens Paul Culot: 'De versiering van de boekband': tussen de twee overheersende richtingen in de 19de-eeuwse boekbandversiering in België (imitatie van oude banden en floreale motieven) staat het werk van Van de Velde in zijn Brusselse periode (1893-1898) als afzonderlijke eenheid: hij koos voor abstracte motieven in zijn ontwerpen. In navolging van T.J. Cobden-Sanderson ontwierp Van de Velde sommige van zijn verguldstempels zelf. Tekeningen en stempels werden toevertrouwd aan Paul Claessens. In latere ontwerpen overheerste soberheid.

De catalogus, oorspronkelijk in het Frans geschreven en door Anny Raman vertaald, beschrijft ook een aantal publikaties uit het atelier voor boekkunst van Ter Kameren. Hij is rijk geïllustreerd en uitvoerig van indices voorzien. [W.W.]

2130. - *Henry van de Velde: een Europese kunstenaar in zijn tijd*. Uitgegeven door Klaus-Jürgen SEMBACH en Birgit SCHULTE. - [Antwerpen]: Petraco-Pandora, 1993. - 464 p.: ill.; 32 em. - ISBN 90-5325-013-1. BF 1980.

Catalogus van een grote reizende tentoonstelling die achtereenvolgens Hagen, Weimar, Berlijn, Gent, Zürich en Nürnberg aandoet. Het werk is schitterend geïllustreerd, maar biedt minder informatie aangaande Van de Veldes bemoeienissen met het boek dan het voorgaande nummer. De titelpagina vermeldt niet minder dan zeventien auteurs van onderscheiden bijdragen, die met meer of minder uitvoerigheid een segment van het levensverhaal van de kunstenaar behandelen. Uit de briefwisseling tussen Van de Velde en zijn vrouw, Maria Sthe, blijkt haar grote betrokkenheid bij het werk van haar man: in de vroege Brusselse tijd controleerde zij de uitvoering van ontwerpen van boekbanden; voor 'Van Nu en Straks' sneed zij in december 1895 illustraties voor tekst en band. Interessant is de bijdrage van Claus Pese, die een vergelijking tussen Van de Velde en Peter Behrens uitwerkt en daarbij uitgaat van de boekversiering voor 'Also sprach Zarathustra'. Een paar boekbanden worden elders (p. 274-275) mooi gereproduceerd zonder dat er verder over gerept wordt. Aan het Hoger Instituut

voor Sierkunsten in Ter Kameren wordt geen halve bladzijde gepend. Slotsom: het werk situeert Van de Velde in zijn wereld en in zijn tijd, en dat met een zeer globale aanpak. Van de Veldes latere Belgische jaren (met de stichting van Ter Kameren) worden stiefmoederlijk behandeld; voor de boekhistoricus is de lectuur eerder onvruchtbaar. [W.W.]

2131. - Henry VAN DE Velde, *Récit de ma vie: Anvers, Bruxelles, Paris, Berlin. I: 1863-1900*. Texte établi et commenté par Anne VAN LOO avec la collaboration de Fabrice VAN DE KERCKHOVE. - Bruxelles: Versa; [Paris] Flammarion, 1992. - 445 p.: omslag, portr., ill.; 24 cm.

Onder de titel *Geschichte meines Lebens* verscheen bij Piper in 1962 door de zorgen van Hans Curjel een biografie van Van de Velde; aangezien hem niet alle documenten ter beschikking stonden, vertoonde zij heel wat leemten. Hierin is nu voorzien door de integrale publikatie in de oorspronkelijke taal, gesteund op het archief-Van de Velde, dat in de KB te Brussel berust. Medewerking verleenden uiteraard het 'Musée de la Littérature' in de KB (zowat de literaire tegenhanger van het AMVC te Antwerpen), eveneens de 'Archives d'Architecture moderne' te Brussel en andere behoeders van documenten in binnen- en buitenland. [E. C.-I.]

2132. - 100 jaar 'Les Campagnes hallucinées': **Brangwyn**, een illustrator voor Verhaeren. [Tentoonstelling] 6 maart-31 oktober 1993. - Sint-Amands-aan-de-Schelde: Provinciaal Museum Emile Verhaeren, 1993. - [16] f.: omslag, ill.; 21 x 20 cm. - BF 100.

Het in de titel genoemd werk van Verhaeren verscheen voor het eerst bij Edmond Deman te Brussel in 1893, met omslag en ornamenten van Theo van Rysselberghe. In 1927 verscheen bij Helleu & Sergent te Parijs een nieuwe druk met houtsneden en litho's van Frank Brangwyn, geboren Bruggeling maar in Engeland als graveur werkzaam. [E. C.-I.]

2133. - Marja KEYSER, *Johan Bried: grafisch kunstenaar in de art deco in Stichting Drukkerwerk in de marge, Bulletin 21*, lente 1993, p. 18-27, ill.

Tussen 1910 en 1935 is Bried (1885-1980) een belangrijk boekversierder, illustrator en letterontwerper geweest. Met o.m. Berlage, Heukelom en De Roos heeft Bried voor de uitgeverij Brusse gewerkt. Later werd hij vnl. als schilder en tekenaar bekend. Een deel van zijn nalatenschap bevindt zich in de UB Amsterdam. [E. C.-I.]

2134. - Roger CARDON, *A propos de Georges Lemmen, quelques précisions nouvelles* in *Le livre et l'estampe*, 39, 1993, nr. 139, p. 65-89.

Eind 1990 verscheen het monumentale standaardwerk van Cardon *Georges Lemmen (1865-1916): monographie générale suivie du Catalogue raisonné de l'oeuvre gravé*, Antwerpen: Pandora (elders in dit tijdschrift besproken). Lemmen was boekversierder, ontwerper van boekomslagen, van sierpapier voor de bandbekleding, letterontwerper. In dit artikel nu bezorgt de auteur een aantal correcties en aanvullingen, voor een deel gebaseerd op boeken uit de bibliotheek van Van Rysselberghe, nu in de KB Brussel. [E. C.-I.]

2135. - Adrienne & Luc FONTAINAS, *Théo van Rysselberghe en het boekdesign* in *Théo van Rysselberghe, neo-impressionist: catalogus* [door] Robert HOOZEE, Helke LAUWAERT; essays [door] Jane BLOCK, Adrienne en Luc FONTAINAS. Antwerpen: Pandora, 1993, p. 27-45, ill. - (Catalogus bij de tentoonstelling in het Museum voor Schone Kunsten te Gent). - ISBN 90-5325-009-3

Nooit eerder was aandacht besteed aan de boekversiering van de voor alles als schilder bekende Van Rysselberghe (1862-1926). Dat deze studie door het echtpaar Fontainas werd ondernomen, stemt tot vreugde, want niemand is op dit specifieke gebied van typografie en boekversiering in de fin-de-siècle beter onderlegd. De

hoofdbedoeling was een 'voorlopige inventaris van zijn boekornamenten samen te stellen'. De bronnen: de drukken zelf, de beschrijvingen in de catalogi van E. Deman, brieven, ontwerpen voor boekomslagen en uitgaven van Verhaeren. De drukker Veuve Monnom en de uitgever Edmond Deman hebben in Van Rysselberghe's werkzaamheid en ontwikkeling een bepalende rol gespeeld. Na de tentoonstellingscatalogi (1894-1917) van de 'Libre esthétique', nam de belangstelling voor de boekversiering af. De illustraties, aanvankelijk figuratief, worden na 1893 abstraherend, tussen 1896 en 99 Art-nouveaustijl. De ornamentatie wordt meer gestileerd, lineair.

Doorheen de tekst zijn talrijke citaten uit brieven aangehaald, wat levendigheid en waarachtigheid aan het betoog verleent. Hij is verlucht met afdrukken van besproken vignettes, fleurons, sierletters, omslagen en titelpagina's. Deze bijdrage, ongemeen rijk aan inhoud, biedt geen inventaris maar berust er wel op. De Nederlandse vertaling is goed, met uitzondering van een paar storende fouten zoals 'kafft' in plaats van 'omslag', 'proces-verbaal' i.p.v. 'verslag'. En waarom niet de mooie, geijkte term 'boekversiering' (i.p.v. het hybride 'boekdesign')? [E. C.-I.] Zie ook nr. [2752](#)

2136. - Frans VERBIEST, *Een ambachtelyk handschriftje over boekbandbewerking (Antwerpen - 1844)* in *Heemkundig handboekje voor de Antwerpse regio* (Borgerhout), 41, 1993, nr. 2, p. 1-24, facs.

Het handschriftje, 13 x 19, 5 cm., in marmerpapieren omslag, telt 14 bladen en is afkomstig uit de nagelaten papieren van Jozef van Tongerlo en Jozefina Marsboom. Jozef Vincent Mars(t)boom (1856) heeft de 'konsten' gevonden en verzameld te Antwerpen in 1844. Hij zou voor Brepols hebben gewerkt. We treffen er recepten aan om te 'racineren, op snee te vergulden, te marmellen, om goud vernis te maeken' en andere zaken meer. De tekst is hier uitgegeven en voorzien van een nawoord. [E. C.-I.]

2137. - Pascal DE SADELEER, *Les papiers de garde de Georges Lemmen* in *Le livre et l'estampe*, 39, 1993, nr. 139, p. 91-103, ill.

Hier worden voornamelijk de diverse sierpapieren besproken die Lemmen als schutbladen heeft aangewend in boeken die hij zelf grafisch verzorgde of voor uitgeverkartonnages en omslagen die hij ontwierp. Daterend uit het einde van de negentiende eeuw is thans een twaalftal papieren bekend. Ze zijn in lithografie uitgevoerd, soms met hetzelfde motief in verschillende tinten op verschillende soorten papier. De Sadeleer geeft de lijst plus afbeeldingen. Niet te vergeten bijdrage voor wie met het boek uit de Art nouveau bezig is! [E. C.-I.]

2138. - *De Nottebohmzaal, boek en mecenaat*. Publikatie bij de gelijknamige tentoonstelling 8 mei tot 1 augustus 1993 Stadsbibliotheek, Nottebohmzaal. - Antwerpen, Stadsbibliotheek, 1993. - 311 p.: omslag, portr., ill. ; 30 cm. - (Publikaties van de Stadsbibliotheek en het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven ; 34-36). - BF 450.

De Antwerpse Stadsbibliotheek nam in 1883 haar intrek in het historische pand van de oude Sodaliteit der jezuites (1622 tot 1773). In 1936 werd er de Nottebohmzaal ingericht (die nu deels als magazijnruimte, deels als tentoonstellingsruimte dienst doet), ter ere van de Antwerpse mecenas Oscar Nottebohm (1865-1935). Na de historiek van de SB komen de belangrijke mecenen aan bod. Het derde deel van dit omvangrijke boek is het catalogusgedeelte. Ik licht hier enkel de ruim zestig handschriften en drukken uit, die met kundigheid door Maurice Bronselaer zijn beschreven en toegelicht. Uiteraard zijn er Antwerpse drukken en banden bij. Zeer informatieve publikatie. [E. C.-I.]

2139. - Casper GIJZEN, *Gelieft dan maar de prys te bepalen, en my hetzelve toe te schikken. Jan Schouten (1786-1858)* in *De boekenwereld*, 9, 1992-1993, p. 133-

138, ill.

Schouten was scheepsbouwmeester te Dordrecht en verdiende een vermogen dat hem in staat stelde zich zonder financiële remmingen aan het verzamelen van boeken en prenten te wijden. In 1852-1853 werd bij C. Weddepohl te Amsterdam de collectie geveild: tienduizenden prenten, 3.800 kavels boeken en meer dan 2.200 autografen en manuscripten; de categorieën 'geschiedenis' en 'letterkunde' waren het sterkst vertegenwoordigd. Er was een collectie Bilderdijkiana met 118 kavels. Schouten bezat ook het manuscript van C. Huygens' 'Hofwijck'. Onder de kopers trof men aan: Frederik Muller, Isaac Meulman, J.A. Alberdingk Thijm en Martinus Nijhoff. [W.W.]

2140. - Werner WATERSCHOOT, *De Seven Sinjoren*. - Wildert: de Carbolineum Pers, 1993. - 65 p.: ill., facs. ; 28 em. - BF 5.000 ; te verkrijgen bij Boris Rousseeuw, Elf Novemberstraat 22, B-2910 Wildert.

Privéuitgave op 55 exemplaren. Op verzoek van de drukker schreef W een historisch overzicht van 'De Seven Sinjoren', de eerste monografie aan de reeks en het gezelschap van de zeven stichtende leden gewijd. Tot de initiatiefnemers behoren de auteur Lode Baekelmans en de uitgever Eugène de Bock (Antwerpen). Het doel was 'fraai verzorgde uitgaven te brengen, in beperkte oplage, van zeldzame Nederlandse boeken of van werken op het gebied van letterkunde, kunst, folklore en geschiedenis', waarbij de 'vergeten' periode in de Vlaamse letteren extra aandacht zou krijgen. Henri van Straten maakte het titelvignet of uitgeversmerk. Het eerste jaar werd afgesloten in 1922. Aanvankelijk bedroeg de oplage 300 gewone en 20 luxe exemplaren, het formaat was octavo en enkele drukken werden met houtsneden geïllustreerd. De Sikkel ging ook met Nederlandse collega's samenwerken. Van 1922 tot 1957 verschenen er dertig titels: rederijkersliteratuur, renaissance en humanisme, 18de eeuw; sommige tekstitgaven zijn nog steeds niet achterhaald. Een chronologische lijst van uitgaven sluit deze originele studio af. Ze krijgt een plaats in de 'reeks' studies over het boek van de Carbolineum Pers. Jammer dat de drukker nog steeds niet in de gelegenheid is schoon- en weerdruk tot stand te brengen, de versozijden zijn voor een deel gevuld met afbeeldingen. [E. C.-I.]

2141. - *Emil van der Vekene: Bibliographie der Jahre 1961-1992*. Hrsg. Guido PRESSLER. - Hürtgenwald Guido Pressler, 1993. - 122 p.: portr., facs., 25 em. - ISBN 3-87646-076-x. DM 120.

N.a.v. de zestigste verjaardag van de Luxemburgse boekhistoricus en bibliograaf Emile van der Vekene, behoeder van de 'Reserve précieuse' in de nationale bibliotheek van het Groot-Hertogdom, verscheen een bibliografie van zijn publikaties. De bekendste hieronder is allicht de bibliografie over de Inquisitie met haar nu ruim 7.000 titels. Een nawoord geeft beschouwingen ten beste over 'Problèmes et limites d'une recherche privée'. Bijzonder verzorgde publikatie met 'bibliofiele' allures. [E. C.-I.]

2142. - Jan DESCHAMPS, *Handschriften van Jan Frans van de Velde in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel in Miscellanea Martin Wittek: album de codicologie et de paléographie offert à Martin Wittek*. ed. Anny Raman & E. Manning - Louvain; Paris: Peeters, 1993, p. 127-156.

Een van de paragrafen in dit artikel is gewijd aan de van aantekeningen voorziene exemplaren van de tweedelige veilingcatalogus (1833), opgesteld door P.F. De Goesin-Verhaeghe te Gent. [E. C.-I.]

2143. - Claudine LEMAIRE, *La Bible de Gutenberg d'Eton Library, propriété de la comtesse Anne d'Yve de 1811 à 1814 in Gutenberg Jahrbuch*, 1993, p. 21-24, ill.

De Brusselse gravin Anne-Philippine-Thérèse d'Yve (1738-1814) behoort tot de eersterangs bibliofielen in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de woelige periode

van de overgang van het Ancien Régime naar een nieuwe orde. In deze bijdrage wordt de geschiedenis van haar exemplaar van de 42-regelige Bijbel uit de doeken gedaan. [E. C.-I.]

2144. - Willem ELSSCHOT, *Brieven*. Verzameld en toegelicht door Vic VAN DE REIJT met medewerking van Lidewijde PARIS. - Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij, 1993. - 1237 p.: ill. ; 19 cm. - ISBN 90-214-6150- 1. Fl. 89; BF 1780. Publikatie van 1281 brieven en replieken naar originelen en kopieën. Aangezien een groot deel van het verspreide materiaal nog niet beschikbaar is voor wetenschappelijk onderzoek, betreft het hier een leeseditie. Alle bekende brieven van Elsschot zouden zijn opgenomen, evenals een aantal van de belangrijkste tegenbrieven (o.a. die van L.P. Boon). Afgezien van het evidente belang van deze publikatie voor de literatuurhistorie zijn ook een aantal feiten voor de geschiedenis van het boek relevant: Elsschot corrigeerde met aandacht (p. 316, 414) en ging, als zakenman, contracten met en afrekeningen van uitgevers nauwkeurig door. De uitgave biedt revelerend illustratiemateriaal: op p. 58 worden vier omslagen voor 'Een ontgoocheling' afgebeeld, waarvan één staat aan Elsschot zelf onbekend bleek te zijn. Opdrachten worden in facsimile gereproduceerd en de lotgevallen van luxe-exemplaren op veilingen (met de prijzen) meegedeeld. Het boek is uitvoerig geïndexeerd. [W.W.]

2145. - Harry G.M. PRICK, *'Het resultaat van meten en passen'. Charles Nypels' uitgave van Van Deysse's Schetsen in Maatstaf*, 1993, nr. 6, p. 16-28, ill. In september 1925 nam Charles Nypels contact op met de door hem zeer bewonderde Lodewijk van Deysse: die was in 1924 zestig jaar geworden, werd bij die gelegenheid uitvoerig gevierd en stond dus centraal in de literaire belangstelling. Nypels wenste werk van Van Deysse bibliotheek uit te geven; de schrijver stuurde hem als mogelijke kopij ongeveer alles wat verschenen was tussen 1923 en 1925; een keuze werd gemaakt na wederzijds 'meten en passen'. Voor een portret werd een beroep gedaan op Sjoerd Hendrik de Roos, die op 9 juni 1926 een tekening aan Nypels bezorgde. Van Deysse was er niet over te spreken (maar dat was geen verrassing: tevoren hadden, in een ander verband, portretten van de hand van W.J. Rozendaal en Lizzy Ansingh evenmin genade in zijn ogen gevonden). Het boek verscheen kort nadien als 'Schetsen' en verkocht slecht: de recensenten reageerden nauwelijks, zodat de bundel enkel een minimum aan publiciteit kreeg. De auteur heeft gebruik kunnen maken van fotokopieën van Van Deysse's brieven uit het Charles Nypels-archief. [W.W.]

2146. - Rob VAN DE SCHOOR, *'Niet in den handel'. Voorbehouden negentiende-eeuwse letterkunde*, in *De boekenwereld*, 9, 1992-1993, p.243-256, ill. De aanduiding 'niet in de handel' staat niet noodzakelijkerwijze gelijk met 'zeldzaam'. In de negentiende eeuw kon een particuliere uitgave zowel bij een reguliere uitgever verschijnen als in eigen beheer uitgegeven worden. Door zijn werk niet via de boekhandel te verspreiden vermeed de auteur mogelijk onvriendelijke recensenten. Ook poëzie met intiem karakter werd wel eens buiten het handelscircuit gehouden, evenals vertalingen van klassieken of grote buitenlandse schrijvers. Verzamelaars kozen voor *uitgaven* 'niet in de handel' als zij een beschrijving van hun letterkundige collectie wilden publiceren (b.v. A.D. Schinkel). In bijlage een nuttige lijst van 'niet in de handel'-publicaties. [W.W.]

2147. - L.G. SAALMINK, *Ter vertaling aangekondigd* in *De boekenwereld*, 9, 1992-1993, p.177-192, ill.

Bij populaire auteurs kwam het voor dat meer dan één uitgever het plan opvatte om van hetzelfde werk een vertaling uit te brengen. Om hun rechten te vrijwaren adverteerden uitgevers in kranten welke boeken zij voornemens waren te vertalen. Omdat het niet doenbaar was die kranten alle bij te houden, begon de

Amsterdamse boekverkoper A.B. Saakes in 1791 met de 'Naamlijst van boeken die ter vertaaling zijn aangekondigd in den jare MDCCXC'. Saakes heeft die lijst uitgegeven tot in 1800; van 1801 tot 1811 zette Johannes Tiel te Amsterdam dit initiatief verder. Ter vastlegging van het eigendomsrecht op buitenlandse werken moest de uitgever het oorspronkelijke werk aan het gemeentebestuur tonen, het voornemen te vertalen driemaal in de lokale krant aankondigen en binnen zes maanden zes afgedrukte vellen vertonen en dit ook bekend maken. In 1815 werd bepaald dat dit ook geadverteerd moest worden in de Staats-courant. Deze regeling liet ruimte voor betwistingen, zoals een conflict tussen S. Delachaux en J.C. van Kesteren aantoont. [W.W.]

2148. - Dirk AERTS en Marc SOMERS, *Het bordeel van Ika Loch. De Antwerpse literaire avant-garde in de jaren twintig door.* - Antwerpen: Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven, 1993. - 103 p.: ill.; 30 cm. -(Publikaties van de Stadsbibliotheek en het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven 37). - ISSN 0774-188X. BF 150.

Deze catalogus van de historische avant-garde te Antwerpen (1916-1930, de creatieve periode van Paul van Ostaijen) munt uit door de opneming van bibliofiele en bibliografische zeldzaamheden. Niet alleen worden de markante publikaties uit die jaren beschreven, met, indien voorhanden, luxe-exemplaren naast de gewone oplage, maar ook vindt men hier de wikkel van Van Ostaijens 'Bezette Stad' (nr. 75), de folder voor Burssens' 'Verzen' (nr. 152) en het prospectus voor Brunclairs 'De monnik in het Westen' (nr. 174). Het werk van Jos Leonard uit deze jaren is afzonderlijk gerangschikt. Ook de modernistische tijdschriften 'Het Overzicht', 'De Driehoek', 'Lumière', 'L'aira' en 'Sélection' komen uitvoerig aan bod. Veel materiaal komt uit het archief van Jozef Peeters, thans in het AMVC. [W.W.]

2149. - *Revue de la presse périodique = Tijdschrift van de periodieke pers, 1893-1993: 100 jaar = ans.* Edition spéciale = Speciale uitgave (Brussel) 12, 1993, nr. 19.

Genoemd tijdschrift is het orgaan van het Verbond der journalisten van de Belgische en buitenlandse periodieke pers. De substantiële bijdrage is van Stéphane Brabant: hij gaat de drievoudige oorsprong van de periodieke pers na (p. 41-94), waarbij uitvoerig aandacht wordt gewijd aan de benaming periodieke pers en de formulering van de titels van periodiek verschijnende bladen. Het geheel is rijk aan informatie en overvloedig geïllustreerd met frontpagina's van kranten. Een selectieve bibliografie en een lijst van de afbeeldingen volgen. Een wat kortere versie in het Nederlands (vert. V. Claeys) besluit de bijdrage (p. 95-113). [E. C.-I.]

[Go Top](#)

Archives et bibliothèques de Belgique - Archief- en bibliotheekwezen in België, dl. LXV (1994), nr. 1-4 pp. 239-306: nrs. 2150-2303.

**KRONIEK VAN HET GEDRUKTE BOEK
IN DE NEDERLANDEN TOT 1940**

-20-

Afgesloten op 1 december 1994

door

Elly COCKX-INDESTEGER (Brussel)

Pierre DELSAERDT (Leuven)

Marcus de SCHEPPER (BRUSSEL)

Werner WATERSCHOOT (Gent)

m.m.v. Jerom MACHIELS (Gent)

Redaktieadres: E. Cockx-Indestege,

Na de algemeenheden zijn de notities chronologisch gerangschikt en per thema of onderwerp (in vetjes) volgens een vast schema gegroepeerd: 1. Literatuurbericht en Vakwoordenboeken; 2. Bibliografie (methodologie en repertoria); 3. Druk materiaal; 4. Zetten en drukken; 5. Drukkers, steden, regio's; 6. Boekillustratie; 7 Boekband; 8. Bibliotheken en Bibliofilie; 9. Boekhandel en Uitgeverij; 10. Onderwerpen.

De lezers van de Kroniek worden er aan herinnerd dat zij de redactie attent kunnen maken op recent verschenen publikaties en haar overdrukken van eigen artikelen kunnen doen toekomen. Een en ander wordt in dank aanvaard.

2150. - *Bibliographie der Buch- und Bibliotheksgeschichte (BBB)*. Mit Nachträgen aus den Jahren 1980-1991. Bearbeitet von Horst MEYER, 1902: 12, 633 p. - ISBN 3-923526-12-1 ISSN 07233590. DM 135.
Systematisch geordende bibliografie met uitgebreide namenregisters, niet tot de Duitse regio beperkt. Band 12 is zojuist verschenen, band 11 (1991) heeft ons niet bereikt. Cf. Kroniek 16 [nr. 1520](#).

2151. - *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 1, 1994. - Leiden, Nederlandse Boekhistorische Vereniging, 1994. - 228 p.: ill.; 21 cm. - ISBN 90-751-33-01-4; ISSN 13810065. Fl. 60.
In de inleiding heeft Han Brouwer het over A.C. Kruseman, de Haarlemse uitgever (+1894) die een keerpunt betekent in de ontwikkeling van het boekbedrijf, over de voortrekkers uit de jaren 50, Herman de la Fontaine Verwey en Wytze Hellinga, over de volgende generatie en wat een programma van de boekhistorici zou moeten zijn. De onlangs opgerichte Nederlandse Boekhistorische Vereniging te Leiden wenst daar wat aan te doen. 'De eerste jaargang van het *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* beoogt een staalkaart te geven van verschillende benaderingen, invalshoeken en thema's bij de hedendaagse bestudering van de bonte wereld van het boek'. Ik wil aannemen dat 'Nederlandse' op de Nederlanden betrekking heeft; echter, in de redactie zit geen enkele Zuidniederlander! Enkele van de bijdragen worden in deze Kroniek afzonderlijk besproken. [E. C.-I.]
Zie ook nr. [2337](#)

2152. - P.J. VERKRUIJSSE, *Kronieken zijn ook boeken: de positie van de boekhistoricus in de historische disciplines in Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 1, 1994, p. 43-56; IDEM, *Jedes Buch hat eine Geschichte in Editio. Internationales Jahrbuch für Editions-wissenschaft*, 8, 1994, p. 22-38, ill.
Andermaal pleit A. voor gebruik van (de verworvenheden van) de **analytische bibliografie** bij *elk* historisch onderzoek. Aan de hand van een aantal zeventiende-eeuwse Zeeuwse kronieken wijst hij op belangrijke methodologische conclusies i.v.m. 'productie, distributie, consumptie', m.n. over de rol van auteur, overheid (pre-censuur!), doelgroep enz. In *Editio* bepleit hij nogmaals de methode van partiële interne collatie, door hem ontwikkeld bij zijn onderzoek naar de *Nieuwe cronyk van Zeeland* van M. Smallegange (cf. Kroniek 10 [nr. 662](#)). Wie nu nog lukraak 'een' exemplaar van een oude druk hanteert, handelt onwetenschappelijk. Elke historicus hoort ook boekhistoricus te zijn! Q.e.d. [M. d. S.]
Zie ook nr. [2226](#)

2153. - Yves T'SJOEN, *Vlaanderen eert zijn schrijvers niet: over de lamentabele toestand van de editiewetenschap in Vlaanderen in Ons erfdeel*, 37, 1994, p.493-506, ill.
Schetst de geschiedenis (W.W. Greg e.a.) en het belang van de moderne editiewetenschap, getoetst aan Vlaamse auteurs (te beginnen met G. Gezelle). Er

wordt terecht op een mankement in zake verantwoorde tekstedities gewezen. En er worden nogal wat vegen uit de pan uitgedeeld. De kritische lezers en goede tekstbezorgers die er zijn, worden echter doodgezwegen en dat is dan jammer; de titel van deze bijdrage geeft trouwens ook blijk van een gebrek aan zin voor relativiteit en nuance. [E. C.-I.]

2154 - B.P.M. DONGELMANS, *De betekenis van oplage in Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 1, 1994, p. 181-210.

Interessante beschouwingen over het begrip 'oplage'. D suggereert meer specifieke termen als deeloplage, drukoplage en titeloplage te gebruiken. Hij weidt uit over de bronnen voor oplagecijfers en toetst bekende uitspraken aan de praktijk (voor zover die dan bekend is). In bijlage is een aantal chronologisch (1566-1951) gerangschikte titels opgenomen waarvan de oplagecijfers bekend zijn. Jonge vorsers kunnen hier een stimulans vinden! [E. C.-I.]

2155 - *Sierpapier & marmering: een terminologie voor het beschrijven van sierpapier en marmering als boekbandversiering*. Onder auspiciën van het Belgisch-Nederlands Bandengenootschap samengesteld door Elly COCKX-INDESTEGE, Carina GREVEN, Henk PORCK, Jan STORM VAN LEEUWEN. - Den Haag: Koninklijke Bibliotheek; Brussel: Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1994. -94 p.: omslag, 103 ill.; 30 cm. - ISBN 90-6259-117-5. BF 1000. Fl. 50. Fundamentele bijdrage tot de beschrijving van gedecoreerd papier en marmering gebruikt als boekbandversiering: schutbladen, papieren band- en platbekledingen en omslagen, gemarmerde boeksmeden. Wie (oudere) boekbanden beschrijft wordt geconfronteerd met een erg verwarrende en weinig coherente terminologie. Doel van deze publicatie is een consistente en bruikbare terminologie te presenteren die uitgaat van het (historisch gelocaliseerde en dateerbare) materiaal. Na een heldere inleiding volgt een overzichtelijk schema, waarna de termen zo nauwkeurig mogelijk worden gedefinieerd, met vermelding van oudere benamingen of synoniemen in het Nederlands, Duits, Engels, Frans en Italiaans (met bronverwijzing naar oudere publicaties). De 'geraadpleegde literatuur' (p. 51-54) is een selectieve bibliografie over het onderwerp. Dan volgen 'registers op de gebruikte termen' (p. 55-61) voor de eerder genoemde talen. Ter illustratie volgen dan 103 (!) afbeeldingen in kleur, met een korte beschrijving en verwijzingen naar de gedefinieerde termen. Een onmisbaar naslagwerk voor elke bibliotheek met oude drukken, maar vooral voor eenieder (wetenschapper of liefhebber) die een verantwoorde boekbandbeschrijving wil maken; en natuurlijk ook voor de papierverzamelaar. [M. d. S.]

Zie ook nrs. [2906](#); [2156](#)

2156. J.F. HEIJBROEK & T.C. GREVEN, *Sierpapier: marmer-, brocaat- en sitspapier in Nederland*. - Amsterdam: De Buitenkant, 1994. - 158 p.: omslag, ill.; 18 x 25 cm. - ISBN 90-70386-66-6. Fl. 59, 50.

Voor een gedeelte gelijklopend werd op twee fronten aan 'iets aan sierpapier' gedaan. Toen de bewerkers van de terminologie (zie [voorgaand nr.](#)) in het laatste stadium arriveerden, werd er in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam koortsachtig gewerkt aan een tentoonstelling; de auteur heeft aan beide initiatieven haar medewerking gegeven. Des te verwonderlijk lijkt het dat in de Amsterdamse publicatie geen gewag is gemaakt van het wezenlijke probleem dat de groep 'terminologen' jarenlang heeft beziggehouden en thans tot een (voorlopig) eindresultaat heeft gebracht. Zonder adequate termen is immers geen zinnige bladzijde te schrijven over wat men precies bedoelt. De termen worden in de Amsterdamse publicatie doorgaans wel gehanteerd, niet altijd evenwel op een consequente wijze (en waarom brocaat i.p.v. brokaat?). Onderhavige publicatie is geen catalogus, wel een informatief, boeiend geschreven historisch gericht overzicht van sierpapier in Nederlandse collecties. Zoals het voor het behandelde onderwerp hoort, is het boek overvloedig en met heel wat kleurreproducties

geïllustreerd.

Sierpapier is hoofdzakelijk gebruikt als onderdeel van het boek (of de brochure), maar kan ook voor andere doeleinden zijn aangewend, zoals het voeren van kistjes en portefeuilles, het overtrekken van dozen en kokers. De monsterboeken vormen in deze papiertak vanzelfsprekend een essentieel en aantrekkelijk iets. Van al deze voorwerpen waren voorbeelden op de bijzonder fraaie tentoonstelling te zien (van 5 november 1994 tot 12 februari 1995).

Een wezenlijke bijdrage vormt het supplement op de inventaris van de brokaat- en bronsvernispapieren in A. Haemmerle's *Buntpapier* (München 1977): 174 nummers, geordend op naam van de sierpapiermaker, met plaats en datering van diens activiteit, het patroonnummer van het betrokken vel, het adres in de rand van het blad en de bewaarplaats. Indien er een vindplaats in Nederland is, werden geen andere opgegeven, ook al waren die collecties door de auteurs bezocht.

Wel beschouwd is dit boek een waardige bijdrage, in het Nederlands, tot de kennis van het sierpapier. De hele uitvoering verdient ook alle lof, wat wij van De Buitenkant inmiddels gewend zijn. Volhouden dus! [E. C.-I.]

2157 - Jean-Luc BALLE & Jacques COFFIN, *Wording van een boekband*. M.m.v. Elly COCKX-INDESTEGER en Paul CULOT. Tentoonstelling van 1 juli tot 10 september 1994. - Brussel: Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1994. - 79 p.: ill.; 24 cm. - (Dossier Koninklijke Bibliotheek; B 85). - ISBN 60-6637-050-5. BF 250.

Bestaat ook in het Frans onder de titel *Naissance d'une reliure*.

De laatste bladzijden in de catalogus zijn in beslag genomen door de beschrijving van achttien banden en dertien fragmenten (platten, beslag), alle in de Koninklijke Bibliotheek bewaard, ter illustratie van deze tentoonstelling waar expliciet aan de **techniek van de boekband** aandacht is besteed. [A]

2158 - *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen 1993*. - Amsterdam: De Buitenkant, 1994. - 97 p.: ill.; 22 cm. - ISBN 90-70386-63-1. Fl. 38.50.

De idee een **bibliofielen**genootschap in Nederland op te richten, ontstond gelijktijdig bij een bibliothecaris, een antiquaar en een bibliofiel. Tot op vandaag zijn er al vergaderingen geweest, lezingen, uitstappen met bezoeken en een tentoonstelling ('Verzameld verlangen'; cf. Kroniek 19 [nr. 2039](#)). In dit eerste jaarboek zijn opgenomen het eerste jaarverslag en verder vier opstellen, die elders aan de orde komen. Alleen weze hier kort vermeld de bijdrage van Ferenc Postma, 'Op zoek naar Franeker academisch drukwerk: impressies van een drietal studiereizen naar Roemenië (1991-1993)' (p. 27-47); er is een heel nuttige lijst bij van bibliotheekadressen en literatuur. De publicatie van dit eerste jaarboek is zeer verzorgd en smaakvol: papier, letter, vormgeving, linnen band. Hiervoor tekent De Buitenkant. [E.C.I.]

Zie ook nr. [2311](#)

2159 - Bob DE GRAAF, *Wat te verzamelen? 5: Boeken over boeken* in *De boekenwereld*, 10, 1993-1994, p. 171-179, ill.

Aardig stukje over nog steeds onmisbare bronnen: oude bibliografieën m.b.t. de Nederlanden. De auteur heeft, terecht, een zwak voor minder bekende figuren als A. Pars en Th.J. ab Almelooven (cf. Kroniek 15 [nr. 1453](#)). [M. d. S.]

2160 - Annie GRZESKOWIAK, *Catalogue des livres écrits avant 1800 conservés dans la bibliothèque des Archives générales du Royaume*. - Brussel = Bruxelles: Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provincies = Archives générales du Royaume et Archives de l'Etat dans les provinces, 1994. - 282 p. omslag; 29 cm. - (Toegangen in beperkte oplage = Instruments de recherche tirage limité, 7). BF 300.

In tegenstelling tot wat de titel laat vermoeden bevat deze catalogus enkel (een deel van) de oude drukken bewaard in de **algemene** bibliotheek van het Algemeen

Rijksarchief, en dus niet de exemplaren aanwezig in de oude archieffondsen zelf (bv. overheidspublicaties, gelegenheidsgedichten in universitaire of familiearchieven etc.). Het Nederlandse equivalent van 'Instruments de recherche' heet hier 'Toegangen' (sic). We hebben bovendien zeer sterk de indruk dat deze catalogus maar een **voorlopige** versie is. Wie de on-line catalogus (VUBIS) raadpleegt, vindt al snel tientallen titels die hier ontbreken... De collectie is dus veel *rijker* en groeit nog flink aan ook! De beschrijvingen zijn gebeurd volgens ISBDA (min of meer...: de door Archief- en bibliotheekwezen zelf uitgegeven *Handleiding voor het beschrijven van oude en bijzondere drukken* - bestaat ook in het Frans - is niet gebruikt). Ze zijn alfabetisch op *titel* geordend. Daarna (p. 205-282) volgt, in een kleinere letter, een verkorte beschrijving gerangschikt volgens auteursnaam; waarom niet gewoon een auteursregister"? Evenwel, de onmisbare drukkers- en uitgeversregisters ontbreken, evenals enige (zelfs summiere) exemplaarkenmerken (band, herkomsten, volledigheid). Hoeft het nog gezegd dat collaties ontbreken (als die al zijn gemaakt ...).

Wie de bibliotheek gebruikt om teksten en documenten te vinden geraakt wellicht een heel eind. De boekhistoricus zal echter, behoorlijk gefrustreerd, menigmaal de wenkbrauwen fronsen. Dat begint al bij de titelpagina (het jaar '1800' zelf hoort ook nog bij de achttiende eeuw en bij de gebruikelijke periodisering van het gedrukte boek) en bij n.1 van de 'Introduction' (p. 4) waar zonder blozen wordt beweerd dat 'l' ◆ époque artisanale correspond ◆ l'apparition de l'imprimerie vers 1500 (sic!) ◆ 1800 (!) - incunabelen waren in 1500 waarschijnlijk nog niet in de wieg beland... De boeken staan ook **letterlijk** volgens titel: de samensteller blijkt zelfs geen Nederlandse lidwoorden te kennen, getuige p. 58-60 (van '**Den** bekeerden zondaer (...)' tot '**Den** volmaekten wynsteker', gevolgd door '**Den**luyster ende glorie (...)!!!). '**Les d** ◆ **lices** (..)' staan dan weer wel keurig voor 'Deliciae (...)'. Begrijp wie (Nederlands) kan! (De lange s wordt, in diezelfde taal, ook al eens verward met de f; zie p. 59). Maar het zijn helaas niet de enige leesfouten. Boeken zonder titel staan onder '**Sans** titre'.

De 'catalogus' voldoet in vrijwel geen enkel opzicht aan de verwachtingen van de boekhistoricus; toch bevat de verzameling op zich veel zeldzame drukken als gelegenheidsgedichten, veilingcatalogi (waaronder twee Brusselse uit 1654 en 1656), liedboeken (als *Chansons (...) des francs-Ma* ◆ *çons*, 1737), jesuitica, heiligenlevens, almanakken (als *Den Dordrechtsen Wacht-Almanack* 1753) en vooral (uiteraard) vaderlandse geschiedenis en rechtsgebruiken (*Costumen* e.d.). Vele exemplaren uit de periode 1541-1600 zijn niet vermeld in de *Belgica Typographica*, en, **als** de beschrijving klopt, dan is *Dictionariolum puerorum* (Antwerpiae: Verwithagen, 1554) niet alleen een aanvulling daarop, maar wellicht ook op bv. F. Claes' *Lijst van woordenboeken* (...). Het blijft ondertussen, helaas, nog wachten op de **echte** en volledige catalogus (◆ la Machiels bv.) die deze belangrijke historische collectie ten volle verdient. [M. d. S.]

2161 - J. MACHIELS, *De boekdrukkunst te Gent tot 1560*. - Gent: Universiteit, 1994. - A7, 302 p.: omslag, ill.; 30 cm. - (Bijdragen tot de bibliotheekwetenschap; 7). BF 1000.

Voortbouwend op Ferdinand van der Haeghen en op zijn eigen werk heeft collega Machiels tussen de hem opgelegde taken door dit boek op de valreep in het licht gegeven. Op de valreep, want gedwongen tot 'vervroegd uitreden' en dus een geschenk met een bittere nasmaak. De oorspronkelijke einddatum, 1600, is niet gehaald. In de Inleiding zegt de auteur zelf dat deze bibliografie niet zoveel nieuws brengt; hij heeft zeer duidelijk de nadruk willen leggen op het typologisch onderzoek. Hier moeten wij dan ook de vernieuwende inbreng van dit boek zien. Achtereenvolgens worden behandeld Arend de Keysere, aan wie M in 1973 een monografie heeft gewijd, de boekhandelaars in het begin van de 16de eeuw die te Parijs lieten drukken, de Gentse boekbinders tijdens de eerste helft van de eeuw, tenslotte de drukkers, in chronologische orde. Er is een register en een lijst van afbeeldingen.

De 'opmaak' doet algemeen prangende vragen rijzen in verband met kopijvoorbereiding, vormgeving, drukken, uitgeven. Ook wanneer met bescheiden middelen een uitvoering in huis moet geschieden, kan dit beter. Dat dit niet wordt ingezien, is te betreuren. [E. C.-I.]

2162 - D. DEMUYNCK, C. COPPENS, J. TOLLENEER, *Kostbaar in Kortrijk: catalogus van oude drukken*. - Leuven: Universitaire Pers, 1994. - 174 p. front, , ill.; 24 cm. ISBN 90-6186-6022. BF 495.

Nog geen dertig jaar geleden ontstond de Kortrijkse tak van de Leuvense Universiteit, bekend als de 'Campus Kortrijk', en met haar de bibliotheek. Die is inmiddels al aan haar vierde bibliothecaris toe. Een zo jonge bibliotheek heeft uit de aard der zaak geen historisch gegroeide collectie oude drukken. Mijn hoofdbedenking bij deze publicatie is dan ook of deze heterogene collectie van om en bij de 550 drukken in de traditionele boekvorm moest worden bekend gemaakt, daar waar alle titels in het LIBIS-netwerk van de KU Leuven zijn opgenomen. Want zo'n grote kostbaarheden zitten er niet in. Bij de lectuur van woord vooraf en inleiding kan ik mij niet ontdoen van de indruk dat de auteurs dit ergens hebben aangevoeld.

De titelbeschrijving is - zo is aan te nemen - volgens de regels die Leuven hanteert ??, gebeurd: de ISBD(A). Waarom in het collatieveld het formaat voorop is geplaatst, is niet meegedeeld. 'De tijdslijm van 1830... [is] een jaartal dat gebruikelijk is in de Belgische context': voor zover mij bekend heeft de Belgische Omwenteling geen invloed gehad op het maken van boeken. Wel als tijdslijm te hanteren is de wijze waarop het papier en bijgevolg het boek is gefabriceerd, die datum ligt tussen 1799 en 1840 ongeveer. In enkele gevallen is de katernsignering opgegeven; waarom daar en niet elders? Na de collatie is de aanwezigheid van een drukkersmerk en zijn de opdrachten vermeld (en gelukkig in een register ontstoten). Na titel- en collatieveld volgen de eigendomsmerken en herkomstgegevens en tenslotte het LIBISnummer (met welk doel?) en het boeknummer. Het boek is goed voorzien van registers: behalve het reeds genoemde, een namenregister, een trefwoordenregister, een op drukkers en uitgevers en een op de eigendomsmerken. Een chronologisch register had hier goede diensten kunnen bewijzen. Een paar kleine opmerkingen: onder nr. 218 wordt een boek beschreven uitgegeven 'chez Crapart, Caille et Ravier' dit is een vennootschap die als zodanig niet in het register is opgenomen, p. 160 s.v. po❖zie, lees 'Engels' en onder 'Latijn' wordt ten onrechte naar Plinius verwezen; p. 163 s.v. Aalst is als Sacr❖ te lezen. [E. C.-I.]
Zie ook nr. [2238](#)

2163 - Henri VANHULST, *De Antwerpse Lassusdrukken 1555-1629 in Orlandus Lassus en Antwerpen 1554-1556*. (Tentoonstelling) Antwerpen, Museum Vleeshuis 20 augustus - 27 november 1994. - Antwerpen: Stad Antwerpen, 1994, p. 67-74, ill. BF 350.

Kort maar lezenswaardig stuk over de moeilijke doorbraak van Lassus' werk in de **Antwerpse drukkerswereld** en de gewijzigde situatie na Lassus' vertrek naar Munchen waardoor de componist met andere drukkers/uitgevers in contact komt. Zijn steeds groeiende bekendheid in het buitenland - ook in Frankrijk en Itali❖ - doet bij Lassus de gedachte opkomen over wat wij nu auteursrecht noemen. [E. C.-I.]

2164. - Jean-Luc MEULEMEESTER (samenst.), *Hoogtepunten van de Brugse boekdrukkunst in Vlaanderen*, 43, 1994, nr. 4, p. 113-158, ill.

Deze bundeling van artikels, zeer ongelijk in waarde, is bedoeld als een vlot leesbare samenvatting van de stand van het onderzoek over de geschiedenis van de Brugse typografie, van het prille begin tot en met de twintigste eeuw. Willy Le Loup schrijft over de technische en materi❖le aspecten van het Brugse drukwerk in de loop der tijden. No❖l Geirnaert geeft een overzicht van het Brugse

boekbedrijf in de late middeleeuwen. Marc Goetinck belicht drie grote namen: William Caxton, Colard Mansion en Jan Brito. In de zestiende eeuw verloor Brugge zijn statuut van typografisch centrum en viel het terug op het lokale niveau. Deze terugval wordt beschreven en verklaard door Ludo Vandamme. Jean-Luc Meulemeester laat enkele zeventiende-eeuwse Brugse drukkers de revue passeren: ze bereikten met moeite een middelmatig niveau. In de hele achttiende eeuw schommelde het aantal Brugse drukkerijen rond de tien. Andries van den Abeele laat zich vooral in met de meest actieve. De negentiende en de twintigste eeuw komen aan bod in de bijdragen van resp. Jan D'hondt en Fernand Bonneure. [P.D.]

2165 - Barbara HAGGH, *Reconstructing the plainchant repertory of Brussels and its chronology* in *Musicology and archival research = Musicologie et recherches en archives = Musicologie en archiefonderzoek*. Ed. Barbara HAGGH, Frank DAELEMANS, André VANRIE. Colloquium Proceedings Brussels 22-23.4.1993. - Brussels, 1994, p. 177-213, ill. - (Archives et bibliothèques de Belgique = Archief- en bibliotheekwezen in België; extranummer 46). Alle bronnen moeten aangeboord worden om liturgische boeken met Gregoriaanse zang op het spoor te komen. Behalve de (geschreven) archiefbronnen zijn er de bibliotheken waar vooral fragmenten vaak verborgen zitten. In appendix 1 geeft H een lijst van gedrukte liturgica van of voor Brussel, aangetroffen in de collectie van de *libri liturgici* in de bibliotheek van de Bollandisten te Brussel. De meeste hiervan zijn **Brusselse drukken** van de 17de tot de 19de eeuw. [E. C.-I.] Zie ook nrs. [2207](#); [2208](#); [2210](#)

2166 - Frans CLAES, *De Leuvense drukkersfamilie De Zangere (16de-18de eeuw)* in *De Gulden Passer*, 70, 1992, p. 117-128. IDEM, *Uit welk Tielt kwam de Leuvense drukker Peter de Zangere (1559-1610) ?* in *De Leiegouw*, 35, 1993, nr. 1, p. 83-85.

In een achttiende-eeuws handschrift uit het onvolprezen Fonds Vingerroedt van het Leuvens Universiteitsarchief vond Frans Claes genealogische gegevens over het drukkersgeslacht De Zangere (ook: Zangers, de Zangr , Sangrius en enkele andere varianten). Na controle ervan in de Leuvense parochieregisters biedt hij ons in *De Gulden Passer* een geannoteerde stamboom, die begint bij Petrus I (+ 1610) en eindigt bij Carolus Thomas (actief tot 1809). In het artikel in *De Leiegouw* gaat hij wat dieper in op de geboorteplaats van de eerste De Zangere, Petrus I, die zich in zijn Latijnse drukken ook 'Tiletanus' (van Tielt) noemde. Het dorp in kwestie is volgens Claes niet Onze-Lieve-Vrouw-Tielt in Brabant, maar het Westvlaamse Tielt. Wie enigszins vertrouwd is met de genealogische problemen die door drukkersgeslachten van deze omvang worden gesteld, is dankbaar voor de helderheid die de auteur in dit imbroglio brengt, ook al is hiermee niet het laatste woord over de familie De Zangere verteld. [P.D.]

2167- Alfons K.L. THIJS, *Antwerpen, internationaal uitgeverscentrum van devotieprenten 17de-18de eeuw*. - Leuven: Peeters, 1993. - XVII, 163 p.: ill.; 24 cm. (Miscellanea Neerlandica; 7). - ISBN 90-6831-505-6. BF 1650.

Omdat deze publicatie uitermate belangrijk is op het specifieke domein van de devotieprent, wordt zij in deze Kroniek, zij het kort, vermeld. De produktie van devotieprenten heeft weinig te maken met het boek, behalve dan dat we - althans voor een deel - dezelfde graveurs en uitgevers in de boekillustratie ontmoeten. Wij vinden ze trouwens terug in het Sint-Lucasgilde (de Collaerts, Pieter de Jode, Karel de Mallery, de Galle's, de Wierixen, e.a.). De auteur is de rol nagegaan die dit type prent in de godsdienststrijd heeft gespeeld: op wiens initiatief en met welke intenties werden de devotieprenten gemaakt, met welke produktiemethoden werden ze tot stand gebracht. Informatie over graveurs en uitgevers, verkopers en gebruikers, is goeddeels uit archiefonderzoek naar boven gekomen, i.c. in Antwerpse archiefdepots. Uit de ongeveer negentig afbeeldingen die de studie

illustreeren, valt op te maken dat de prenten met tekst in boekdruk eerder tot de zeldzaamheden behoren; bijhorende attesten waren ook gezet. Doorgaans is de tekst op de prent gegraveerd in de plaat. Het overgrote gedeelte zijn immers burijngravures. Zij zijn in het bekende kleine formaat uitgevoerd om in mis- en gebedenboeken te leggen maar er zijn ook wandprenten bij zoals ze ons reeds van in de 15de eeuw bekend zijn. Er werd gedrukt op papier, maar ook op perkament, zijde en satijn. Soms werden de prenten door afzetteren ingekleurd of met textielfragmenten bekleed. Het blijft evenwel uitzonderlijk dat een boekdrukker als uitgever van gegraveerde devotieprenten optrad. Dat in de 19de eeuw tenslotte de burijngravure moest wijken voor de lithografie, is te wijten aan het falen van de Antwerpse uitgeverij om aan een na de Restauratie plots opgekomen enorme vraag naar devotieprenten te voldoen. De reeks waarin dit boek verscheen, is inmiddels een vaste waarde geworden in onze uitgeverij. Naar aanleiding van de publicatie van dit boek was in de UFSIA-Bibliotheek te Antwerpen een tentoonstelling ingericht. [E. C.-I.]

2168 - *Eenheid op Papier. De Nederlanden in kaart van Keizer Karel tot Willem I.* Onder redactie van Jan ROEGIERS en Bart VAN DER HERTEN. - Leuven Davidsfonds, 1994. - 134 p.: W.; 24cm. - (Historische reeks/Davidsfonds; 11). - ISBN 906152-869-0. BF 495.

Jan ROEGIERS & H.A.M. VAN DER HEIJDEN, *Eenheid op papier. De Nederlanden in kaart van Keizer Karel tot Willem I.* [Catalogus van de tentoonstelling te Leuven, Kerk van Onze-Lieve-Vrouwter-Predikheren, 5 oktober-4 december 1994]. - Alphen aan de Rijn: Canaletto, 1994. - VI, 125 p. ill.; 30 cm. - ISBN 90-6469-691-8. BF 500.

Bij de originele en prestigieuze, elders uitvoerig besproken tentoonstelling over **cartografische voorstellingen** van de 'volledige' Nederlanden verschenen twee publicaties: een historische synthese met achtergrondliteratuur en de eigenlijke catalogus met beschrijving van alle geïxposeerde stukken.

Van de synthese is voornamelijk hoofdstuk II van deel II ('De XVII Provinciën versierd',) van belang voor onze Kroniek, omdat er wordt ingegaan op de esthetische en symbolische waarde van de kaarten van de Nederlanden.

Achtereenvolgens worden behandeld: de cartouches, de decoraties op het kaartveld en de versiering van de kaartrand. Er worden geen nieuwe bevindingen medegedeeld. Het gaat om goede wetenschappelijke vulgarisatie met fraaie illustraties, al vind ik de toon iets te didactisch en mis ik een precieze bibliografische verwijzing wanneer andere studies worden geciteerd; een lijst met alle gereproduceerde kaarten en kaartfragmenten zou ook op haar plaats zijn geweest.

In de catalogus wordt het tentoongestelde materiaal uiteraard van dichterbij gevolgd. Hier valt wel veel nieuws te rapen, ook voor boekhistorici, al is het maar door de vele kaarten uit privécollecties die gereproduceerd en besproken worden. Bovendien leverde het voorbereidend onderzoek voor deze tentoonstelling ook nieuwe inzichten op. Zo blijkt dat Mercator het drukkersmerk van de Leuvense drukker Bartholomeus Gravius zou hebben ontworpen en uitgevoerd. Overigens werd de rol van de Leuvense universiteit als bakermat van de Nederlandse cartografie in de tentoonstelling sterk benadrukt. Tegenover de kwaliteit van de catalogusteksten staat jammer genoeg geen evenwaardige vormgeving: het papier is dat van een - niet eens luxueus - tijdschrift, en de reproducties zijn weinig aantrekkelijk. Ook hier ontbreekt een lijst van gereproduceerde kaarten, en moet de lezer het zelfs stellen zonder elementair register. De schrijvers en de kaarten hadden op dat vlak ongetwijfeld beter verdiend. [P.D.]

2169 - Raf VAN LAERE, *Gesigneerde ornamenten en aanverwante houtsneden in Luikse drukken uit de 17de en 18de eeuw in De Gulden Passer*, 70, 1992, p. 129-212, ill.

In de congresbundel *Ornementation typographique et bibliographie historique* (cf. Kroniek 15 [nr. 1317](#)) werd een methodologie aangereikt voor de beschrijving en classificering van **typografische ornamenten**. Een globaal bestand van alle versierde initialen, gebruikt door grote, nader af te bakenen groepen drukkers werd in het vooruitzicht gesteld. Zo moet het mogelijk zijn om een inzicht te krijgen in de plaats en periode van oorsprong van reeksen initialen en om de weg ervan te volgen doorheen de verschillende drukkersateliers. Een ernstig probleem bij dit onderzoek is echter dat het moet gebeuren door specialisten, wat de snelle vordering van de werkzaamheden verhindert: sierinitialen werden slechts bij hoge uitzondering gesigneerd.

R. Van Laere stelt daarom voor om zich niet zozeer op sierinitialen te concentreren, maar veeleer op de houtsneden die gebruikt werden als ornamenten en vignetten. Die zijn vaak wel gesigneerd met een monogram of met initialen. Het opnemen van dergelijke signaturen vergt veel minder specialistische vakkennis, wat toelaat de immense hoeveelheid voorhanden materiaal op een relatief eenvoudige wijze te structureren.

De auteur heeft dit gedaan voor een duizendtal Luikse drukken uit de 17de en de 18de eeuw. In dit artikel rapporteert hij over de teruggevonden monogrammen en initialen. Dat *De Gulden Passer* veel ruimte heeft vrijgemaakt voor kwaliteitsvolle reproducties van de ornamenten, strekt het tijdschrift tot eer [P.D.]

Zie ook nr. [2876](#)

2170. - Jan STORM VAN LEEUWEN, *Boekbindersstempels* in *Vouwbeen*, 5, 1994, p. 152-158, ill.

In dit tweemaandelijks tijdschrift voor vrijetijds boekbinders in agendaformaat, uitgegeven door J.A. van der Hoeven te 1073 KD Amsterdam, is dit artikel het eerste in een serie die SVL, op verzoek van de redactie, over het onderwerp wil schrijven. Deze eerste aflevering handelt over de granaatappel, wel bekend motief vanaf de 16de eeuw dat tot laat in de 19de eeuw nawerkt. Ook voor de boekbandhistoricus plezierig om het allemaal netjes op een rij voorgeschoteld te krijgen! [E.C.I.]

Zie ook nr. [2319](#)

2171 - H. DE LA FONTAINE VERWEY, *De verdwenen antiquaar, en andere. Herinneringen van een bibliothecaris*. [Bezorgd door A.R.A. CROISET VAN UCHELEN en J.F. HEIJ BROEK]. Amsterdam: De Buitenkant, 1993. - 219 p. ill.; 23 cm. - ISBN 90-70386-593. Fl. 47, 50.

Van 1985 tot 1993 publiceerde Herman de **la Fontaine Verwey** (1903-1989) in *De Boekenwereld* een twintigtal 'Herinneringen van een bibliothecaris' (cf. o.a. Kroniek 14 [nrs. 1281](#) en [1284](#)). Deze prettig leesbare en informatieve stukjes verdienen terecht een bundeling. Aangevuld met drie andere autobiografische stukken over de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek (uit 1980 en 1985 - cf. o.a. Kroniek 12 [nr. 918](#)) verkrijgen ze thans een nog ruimere verspreiding in boekvorm - fraai vormgegeven door Huib van Krimpen. Enkele verwijzingen naar recentere publicaties werden terecht toegevoegd. Een occasionele 'slip of the pen' is blijven staan op p. 21 ('Hanna Stouten'). Jammer genoeg zijn hier en daar enige fouten ingeslopen t.o.v. de tijdschriftversie: zo leefde de schilder Alexander Schaepkens van 1815 tot 1899 en niet van '1915-99' (p. 13), en ontmoette Peiresc Hugo de Groot reeds in 1603 i.p.v. 1630 (p. 110). Een naamregister had de rijke inhoud nog beter kunnen ontsluiten. Onbegrijpelijk is dat de chronologische bibliografie van Verwey door Kees Gnirrep, eerder gepubliceerd in *Quaerendo* (cf. Kroniek 18 [nr. 1829](#)), hier is herdrukt met weglating van alle registers... Daar heeft dan wel niemand baat bij! Bibliografen zij erop gewezen dat het aantal (en ook de keuze?) van de illustraties sterk verschilt van dat in de tijdschriftversie... Wie alle informatie over een door Verwey behandeld onderwerp wenst te consulteren moet dus beide versies vergelijken - een leerrijke en overigens uiterst aangename bezigheid... [M. d. S.]

2172 - Pierre N.G. PESCH, *Aanvullingen op... H. W. de Kooker en B. van Selm, Boekcultuur in de Lage Landen 1500-1800 in Dokumentaal*, 23, 1994, p. 26.

Cf. Kroniek, 19 [nr. 2036](#). Twee nieuwe namen voor de lijst van privé-bibliotheken: Huybert van Buchell (1513 -1599) en Philippus Rovenius (1574 -1651).-[P.D.]

2173 - Paul HOFTIJZER, *Nederlandse boekverkopersprivileges in de zeventiende en achttiende eeuw in Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen* 1993,1994, p. 49-62, ill.

Op een geschat aantal van 300.000 tijdens de periode 1601-1800 in de Republiek gedrukte werken, verschenen er slechts enkele duizenden met een octrooi of privilege. Een enkel procent dus, heel ver verwijderd van de enorme aantallen octrooien in bv. Frankrijk. Het betreft echter wel de top van de Nederlandse boekproductie: succesvolle of kostbare uitgaven, die de uitgevers voor langere tijd wilden beschermen tegen nadruk. Onderzoek hiernaar is mogelijk dankzij de serie privilegieregisters bewaard op het Algemeen Rijksarchief in Den Haag. In dit artikel geeft de auteur reeds een kort overzicht van aard en evolutie van privileges in de Nederlanden en belicht hij o.m. de procedure, evenals verwante aspecten als censuur en auteursrecht. [M. d. S.]

2174 - C.C. DE BRUIN, *De Statenbijbel en zijn voorgangers: Nederlandse Bijbelvertalingen vanaf de Reformatie tot 1637*. Bewerkt door F.G.M. BROEYER. - Haarlem: Nederlands Bijbelgenootschap; Brussel: Belgisch Bijbelgenootschap, 1993. - 367 p.: portr., ill.; 25 cm. - ISBN 906126-913-X geb. Fl. 59, 50; BF 1190. In 1937 verscheen het standaardwerk met de gelijknamige hoofdtitel. Tot een volledige herziening is De Bruin zelf nooit kunnen komen. In overleg met hem heeft Broeyer het tweede stuk herzien en bijgewerkt, vanaf het begin van de hervorming tot 1637. Als inleiding is een overzicht geboden vanaf de Vulgaat tot aan de vroegste drukken van de Bijbel; de laatste in deze rij is de *Bibel int corte* (Antwerpen 1513, 1516). Uitgebreide literatuuropgave en register. [E. C.-I.]

2175 - John DURKAN, *Bibliography of George Buchanan. 'Poeta sui saeculi facile princeps'*. With the assistance of Moira J. Mc KEEMAN & Helen CUMMINGS. - Glasgow: University Library, 1994. - xxviii + 263 p. ill.; 30 cm.. - (Glasgow University Library Studies). - ISBN 0-85261-432-2. 40. Schotlands grootste humanist George Buchanan (1506-1582) bracht zijn vruchtbaarste jaren door in Frankrijk (leraar van Montaigne te Bordeaux, Pleiadedichter te Parijs) en Portugal (Coimbra). Hij vestigde zijn roem met bijbelse spelen (*Jephtes*, *Baptistes*), maar vooral met zijn psalmbewerkingen (*Psalmorum Davidis paraphrasis poetica*). Terug in zijn vaderland voltooide hij zijn *Rerum Scoticarum historia*. Naast vele edities van zijn *Poemata*, kenden ook zijn *Opera omnia* succes (Edinburgh 1714-15 en Leiden 1725). John Durkan beschreef niet minder dan 273 uitgaven verschenen in de periode 1533-1725. Van elke editie wordt de titelpagina afgebeeld, gevolgd door: collatie, inhoud, evt. commentaar, vindplaatsen. Een gedegen werkstuk, dat echter de gebruiker af en toe in de kou laat: geen bibliotheeksignatures, geen exemplaarkenmerken (afgezien van een occasionele 'provenance'). Onbegrijpelijk is het ontbreken van enig register op drukkers-uitgevers (en plaats), secundaire auteurs etc. In de Nederlanden werd Buchanan veertig maal uitgegeven te Amsterdam, Antwerpen, Leiden, Leuven en Utrecht. Durkan brengt een belangrijke correctie aan op Voets beschrijving van Plantijns editie 1567 van *Paraphrasis psalmorum Davidis poetica* (Plantin Press 844): er verschenen twee uitgaven in dat jaar! Te vermelden valt ook dat J.L. Vives' *De ratione studii puerilis* werd opgenomen achter Buchanans Latijnse vertaling van Thomas Linacres *Rudimenta grammatices* (29 edities 1533-1559!). [M. d. S.]

2176. - Fons van BUUREN, *Levenslessen van Cato: het verhaal van een schoolboek*. - Amsterdam: De Buitenkant, 1994. - 37 p.: omslag, W.; 22 cm. ISBN

90-70386-64-X. Fl. 18, 50.

Derde Van Selm-lezing, op 5 september 1994 te Leiden uitgesproken. Informatief maar niet erg onderhoudend en samenhangend, is dit geen schoolvoorbeeld van een goed gestructureerde tekst! Met de *Dicta* (of *Disticha*) *Catonis*, of onder welke titel ze verder ook mogen zijn verschenen, is vrijwel elke catalograaf in aanraking gekomen (en er niet meteen uitgeraakt!) Daarom zouden enkele bibliografische 'stapstenen' in de publicatie niet misstaan hebben. Hoewel bijkomstig, zijn de afbeeldingen van zeer middelmatige kwaliteit. [E. C.-I.]

2177. - *Miscellanea Gentiana. Een bundel opstellen aangeboden aan J.J.M. van Gent bij zijn afscheid als bibliothecaris der Rijksuniversiteit Leiden*. Red. C. BERKVEN-STEVELINCK, A. Th. BOUWMAN. - Leiden: E.J. Brill [etc.], 1993. xxiii, 318 p.: ill.; 25 cm. - ISBN 90-74204-04-X. Fl. 62, 50.

Jacques van Gent (◆1932) was o.m. bibliothecaris van de Provinciale Bibliotheek van Friesland (Leeuwarden). In 1984 werd hij bibliothecaris van de Rijksuniversiteit Leiden. Uit de biografische schets door R.L. SCHUURSMA en de 'Bibliografie' (1965-1993) blijken zijn wetenschappelijke interesses: catalogisering, bibliotheekmanagement, Friesland, de (Maatschappij der) Nederlandse letterkunde. Al deze aspecten en nog veel meer komen aan bod in deze uiterst gevarieerde afscheidsbundel. Naast de elders besproken artikels op het domein van deze *Kroniek* (nrs. [2192](#), [2252](#), [2289](#)), worden hier *exempli gratia* vermeld bijdragen over handschriften (A.Th. BOUWMAN 'Alewijns aantekeningen over de *Esopet*', G.H.M. POSTHUMUS MEYES 'Het Sypesteyn-handschrift te Leiden: BPL 2899' - een belangrijke collectie brieven van/aan C. Barlaeus, H. Grotius, D. en N. Heinsius etc.), Bibliotheekautomatisering (A.J.M. LINMANS 'Boek en informatietechnologie: van *bublos* tot bits'), Friesland (M.H.H. ENGELS 'Saeckma: van student tot curator van de Franeker academie', P.F.J. OBBEMA 'Tussen Holland en Friesland: het Oera Linda Boek opnieuw gewogen'), po◆zie (H. HEESTERMANS 'Van Dale en de po◆zie', Anton KORTEWEG 'Het oog van de dichter: drie schilderijgedichten en hun verborgen bron') en de *Maatschappij* (L.L. VAN MARIS 'De eerste *Werken* van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde'). Het boek is keurig gedrukt en gebonden. Een register ontbreekt (m.u.v. een op BPL 2899). [M. d. S.] Zie ook nrs. [2192](#); [2252](#); [2289](#)

2178 - Louis Peter GRIJP, *Van geuzenlied tot Gedenck-clanck. Eerste deel: Het geuzenliedboek in de Gouden Eeuw in De Zeventiende Eeuw*, 10, 1994, p. 118-132, ill.

Het is lang stil geweest rond het geuzenlied en de geuzenliedboeken. L.P. Grijp heeft thans oog voor enkele minder onderzochte aspecten: actualiteit, chronologisch concept, verwante liedboeken, doelwit en doelgroep. Als *Appendix* (p. 130) geeft hij een handig 'Overzicht van bewaard gebleven uitgaven van het geuzenliedboek, met de letteraanduidingen van Kuiper en Leendertz'. [M. d. S.] Zie ook nr. [2340](#)

2179 - *Van hout tot steen: de assimilatie van Hollandse wetenschap in het Japan van voor 1853 in een tentoonstelling van Japanse boeken in de Leidse Universiteitsbibliotheek*. Catalogus bij een tentoonstelling in de Leidse Universiteitsbibliotheek van 27 oktober tot 20 november 1994. Samengest. door Hans VAN DE VELDE. Met een bijdrage van Jan Just WITTKAM. - Leiden: Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 1994. - 64 p.: in.; 21 cm. - (Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek; 17).

Van 1640 tot 1853 verliepen Japanse contacten met de Europese wetenschap haast uitsluitend via Nederlandse bronnen. In Japan werden dan ook bv. Nederlandse woordenboeken en grammatica's gedrukt. Een selectie uit de unieke Leidse collecties wordt in deze catalogus kort beschreven en getoond. [M. d. S.]

2180 - *Geschiedenis van de loterijen in de Zuidelijke Nederlanden (15de eeuw-*

1934) = *Histoire des loteries dans les Pays-Bas meridionaux (Xve siècle-1934)*. Dossier bij de gelijknamige tentoonstelling in het Algemeen Rijksarchief Brussel, 21 april - 25 juni 1994 -- Dossier accompagnant l'exposition du même nom aux Archives générales du Royaume Bruxelles, 21 avril-25 juin 1994. - Brussel: Algemeen Rijksarchief = Bruxelles: Archives générales du Royaume, 1994. - 143 p.: W.; 30 cm. - (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Educatieve Dienst. Dossiers, derde reeks, 2 = Archives générales du Royaume et Archives de l'Etat dans les Provinces. Service Educatif. Dossiers, troisième série, 2).

Geschiedenis van de loterijen in de Zuidelijke Nederlanden. Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling in het Algemeen Rijksarchief van 21 april tot 25 juni 1994. - Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1994. - 81 p.; 30 cm. - (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Educatieve Dienst. Catalogus 123). *Histoire des loteries dans les Pays-Bas meridionaux*. Catalogue de l'exposition du même nom aux Archives générales du Royaume du 21 avril au 25 juin 1994. - Bruxelles: Archives générales du Royaume, 1994. - 143 p.; 30 cm (Archives générales du Royaume et Archives de l'Etat dans les Provinces. Service Educatif. Catalogue 124).

In vier goed onderbouwde opstellen worden behandeld: 'Les loteries dans les Pays-Bas méridionaux (XV'-XVII' siècle)' door Alfons THIJS, 'Loterijen in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de 18de eeuw' door Helma HOUTMAN-DE SMEDT, 'Les loteries et les tombolas dans la Société belge (1794-1934)' door Ilse EGGERS en Alfons THIJS, 'Loterij en literatuur in de Nederlanden (16de-17de eeuw)' door Hubert MEEUS. Bij gebrek aan voldoende en recente voorstudies betekende dit een hele opdracht; de literatuur die de auteurs hebben doorgenomen is dan ook indrukwekkend, terwijl archiefonderzoek er als een vanzelfsprekend luik bijhoorde. Het catalogusgedeelte, waarnaar helaas vanuit deze opstellen vrijwel niet wordt verwezen, is in twaalf hoofdstukken ingedeeld; de aandacht gaat voornamelijk uit naar de rol die het Rad der Fortuin in de maatschappij heeft gespeeld, de problematiek van het kansspel, het systeem en de ontwikkeling van de loterijen. Allerlei typen documenten werden getoond en beschreven: van archiefstukken en drukken over houtsneden en prenten tot schilderijen en andere kunstobjecten.

In deze Kroniek interesseren ons hoofdzakelijk het gedrukte materiaal: brochures, boeken (voornamelijk omwille van de illustratie ter zake), loterijbriefjes, aankondigingen, formulieren, planodrukken, affiches en andere efemera. Grof geteld zijn er acht zestiende-eeuwse drukken, vijftien zeventiende-eeuwse, veertig achttiende-eeuwse en twaalf negentiende-eeuwse. De beschrijvingen zijn helaas zeer ongelijk, niet altijd erg nauwkeurig noch consequent. De house made typografie ofte boekverzorging hoeft er uiteraard niet toe bijgedragen om een en ander in rechte banen te leiden. Aan een register op namen van drukkers, boekverkopers, uitgevers, graveurs en uitgevers van prenten, auteurs heeft men blijkbaar niet gedacht - of was er geen tijd meer voor? Dat is dan bijzonder jammer. Een overzicht van al de bruikleengevers zou evenmin misstaan hebben. De catalogus, in het Nederlands en het Frans afzonderlijk gepubliceerd, is in wezen een selectieve bronnenlijst voor de geschiedenis van het onderwerp; toch lijkt hij ons zowat het stiefkind van de onderneming. [E. C.-I.]

2181 - *Gerard Mercator, cartograaf, 1512-1594*. [Door Hossam ELKHADEM, et al.] - Brussel: Gemeentekrediet, 1994. - 157 p.: ill.; 30 cm. - ISBN 90-5066-137-8. BF 980.

Hossam ELKHADEM & Jean-Paul HEERBRANT, *Bibliotheca Mercatoriana*. - Brussel: Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1994. - 102 p.; 28 cm. - (Monografieën van de Koninklijke Bibliotheek Albert I, B 89). - ISBN 2-87093-086-0. BF 225. *Mercator. Van zeevaarders tot astronauten*. - Brussel: Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden, 1994. -62 p.: ill.;

30 cm. BF 225.

Het Mercatorjaar leverde alvast enkele fraaie tentoonstellingen op, m.n. in het Museum Plantin-Moretus (Antwerpen) en in de Koninklijke Bibliotheek Albert I (Brussel). De Antwerpse (Kroniek [nr. 2222](#)) en Brusselse publicaties vullen elkaar goed aan, al is er enige overlapping (Dirk Imhofs artikel over Mercator en de Officina Plantiniana staat in beide, resp. (MPM) p. 21-41 en (Gemeentekrediet) p. 123-132). De Brusselse bundel bevat opstellen over Mercatordocumenten in de Koninklijke Bibliotheek Albert I (door H. Elkhadem... *et al.*), het Museum Plantin-Moretus (Els Otte over 'Mercators kaart van Vlaanderen' en Dirk Imhof) en in de collecties van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas (te Sint-Niklaas; beschreven door A. van der Gucht). Laatstgenoemde zorgde ook voor een biografisch overzicht. De overvloedig geïllustreerde bundel (met af en toe te vet afgedrukte afbeeldingen) besluit met een nuttige literatuurlijst. Helaas ontbreken er registers.

De *Bibliotheca Mercatoriana* is bedoeld als een eerste 'finding list' van 'Mercatoriana'. Wat er geboden wordt is in feite het resultaat van enkele enquêtes bij binnen- en buitenlandse instellingen. Op te merken valt dat enkele grote collecties blijkbaar niet hebben gereageerd of om andere redenen ontbreken: bv. München (BSB), Amsterdam (UB), Kopenhagen (KB), Washington (Folger), en in eigen land Sint-Niklaas (!). Systematisch bibliografisch onderzoek zal het aantal geregistreerde exemplaren van drukken en losse kaarten ongetwijfeld nog doen toenemen. Al bij al een nuttig vertrekpunt, hoewel er geen (titel- of drukkers-) registers zijn en de Latijnse titels niet altijd foutloos worden geciteerd. Voor de gebruiker ware het ongetwijfeld handiger geweest de resultaten niet alfabetisch per instelling, maar per Mercatoritel te krijgen... Op de korte tweetalige inleidingen na, is de inventaris volledig in het Frans.

Van zeevaarders tot astronauten is een handig historisch overzicht van de (Belgische) cartografie: van Mercator tot TELSAT. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2222](#)

2182 - *Pampiere wereld: litteraria Neerlandica uit het bezit van de Universiteit Antwerpen*. Onder redactie van Frans HENDRICKX, met medewerking van Piet COUTTENIER & Hubert MEEUS. - Leuven: Peeters, 1994. - ix, 199 p.: ill., 24 cm. - (Miscellanea Neerlandica; 11). - ISBN 90-6831-620-6. BF 980.

Ter gelegenheid van het Twaalfde Colloquium Neerlandicum van de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek werd van 29 augustus tot 1 oktober 1994 in de Centrale Bibliotheek van de UFSIA een tentoonstelling gehouden van Nederlandse literaire werken, bewaard in de bibliotheken van de Universiteit Antwerpen. Vooral het Ruusbroecgenootschap en de Centrale Bibliotheek van de UFSIA kwamen daarvoor in aanmerking. Veel minder bekend zijn de onderzoekscollecties van enkele filologische studiecentra: Centrum voor Renaissancedrama (UFSIA), Centrum voor Gezellestudie (UFSIA) en het Documentatiecentrum voor de wetenschappelijke studie van Louis Paul Boon (UIA)

De oogst is rijk en gevarieerd: van mystieke handschriften en drukken over emblematbundels en zeventiende-eeuwse toneelteksten naar moderne tijdschriften en bijzondere uitgaven. Elke druk is beschreven naar uiterlijk en inhoud, met literatuur verwijzingen. De exemplaarbeschrijving vermeldt steeds boekband en herkomst. Er is een register op handschriften en een op eigennamen (personen en plaatsnamen) en titels. Opmerkelijk zijn onder vele anderen nr. 14 (Leidse incunabel, CA 1119), nr. 17 (*Regiment*, 's-Hertogenbosch 1518, NK 4491), nr. 20 (C. Vrancx, Gent 1571, BT 7149), nr. 30 (verzamelband met werken van S. Coster). Met de gelijkaardige catalogi van Leuven (1982) en Gent (1988, cf. Kroniek 14 [nr. 1153](#)) vormt *Pampiere wereld* - met een wat vreemde titel, ontleend aan J.H. Krul - een belangrijke aanwinst voor neerlandici en boekhistorici. [M. d. S.]

2183 - Han BROUWER, *Lesekulturforschung in den Niederlanden. Buchhandel und Leseublikum im 18. und 19. Jahrhundert in Wolfenbütteleer Notizen zur Buchgeschichte*, 17, 1992 [versch. 1993], p. 177-189.

Vertrekkend van zijn onderzoek naar de leescultuur in Zwolle stelt de auteur enkele nieuwe onderzoekswegen (hij spreekt van „neue Umwege“) voor de geschiedenis van de leescultuur voor. We kijken met belangstelling uit naar het proefschrift van Brouwer. [P.D.]

2184. - R. SMITSKAMP, *The Scaliger collection. A collection of over 200 antiquarian books by and about Josephus Justus Scaliger, with full descriptions. With a checklist of all known Scaliger publications. With a checklist of the Scaliger 'annotati'. With a full index to Bernays' Scaliger biography (1855). Preface by Alastair HAMILTON. Supplement: Joseph Scaliger: a bibliography 1850-1993, by A.T. GRAFTON & H.J. DE JONGE. - Leiden: Smitskamp Oriental Antiquarium, 1993. - 130, xxx p.: ill.; 25 cm. - (Catalogue 595). Fl. 85. (Besteladres: Nieuwe Rijn 2, 2312 JB Leiden).*

Geleerde antiquaren hebben vaak fundamentele bijdragen geleverd aan de boekgeschiedenis. Vaak meer nog dan bibliothecarissen hebben zij oog gehad voor de plaats van een concreet exemplaar in de drukgeschiedenis van een auteur, drukker, stad of genre. Het volstaat hier te verwijzen naar Frederik Muller (cf. Kroniek 18 [nr. 1996](#)) of Wouter Nijhoff (cf. Kroniek 17 [nr. 1820](#)). R. Smitskamp, voorheen bij het Leidse antiquariaat van E.J. Brill, heeft niet alleen een representatieve Scaligercollectie bij mekaar gebracht en vakkundig beschreven. Een aantal bibliografische *addenda* maken zijn catalogus tot de hoeksteen voor elke Scaligerbibliografie.

De aristocratische universele Renaissancegeleerde Josephus Justus Scaliger (1540-1609) was van 1593 tot zijn dood het wetenschappelijk boegbeeld van de jonge Leidse Universiteit. Zijn filologisch werk (kritische uitgaven van Latijnse en Griekse dichters en historici) had hem reeds aangewezen als de geschikte opvolger voor de naar de katholieke schaapsstal weergekeerde Justus Lipsius. Belangrijker nog was zijn historisch meesterwerk *De emendatione temporum* (1583 en latere herziene uitgaven). Dat werd de fundering van een onmisbare hulpwetenschap: de *chronologie*. Scaligers belezenheid strekte zich immers veel verder uit dan tot de 'klassieke' Grieks-Romeinse oudheid. Als een der eersten betrok hij het oude Nabije Oosten (joods en arabisch) bij de 'wereldgeschiedenis'. De hier beschreven verzameling (ruim 200 nummers) bevat gecommeterieerde edities van klassieke auteurs, werken van vader Julius Caesar Scaliger en van diens nog beroemdere zoon J.J., evenals van vrienden en tijdgenoten (met verwijzingen naar Scaliger), maar ook van tegenstanders. Elk nummer is beschreven met goede toelichtingen en soms verrassende details (bv. collatieformule bij ingewikkelde gevallen of bij varianten). Enkele exemplaren hebben tevens een boeiende provenance: o.a. Lud. Carrio (92), J.A. de Thou (95), P. Cunaeus (190). De wetenschappelijke meerwaarde blijkt uit de volgende extra's: (1) 'Index to J. Bernays, *Joseph Justus Scaliger* Berlin 1855' (het standaardwerk tot A. Graftons tweedelige evaluatie 1983-1993); (2) 'Libri annotati Scaligerani' (lijst, met bewaarplaats, van door Scaliger geannoteerde exemplaren); (3) 'Bibliographia antiquaria Scaligerana' (checklist van Scaligeruitgaven met korte exemplaarverwijzing). Bijzonder waardevol is tevens de aangevulde en herziene editie van: A.T. Grafton & H.J. de Jonge, *Joseph Scaliger: a bibliography 1850-1993* (1ste uitgave 1982), waarin de moderne Scaligerliteratuur is verzameld. Deze 'Scaliger collection' met zijn hoogtepunten uit de Europese filologie (1550-1650) en zijn wetenschappelijke extra's is zeer fraai vormgegeven (lettertype, papier, band), tot vreugde van bibliograaf en verzamelaar. R. Smitskamp is een waardig opvolger in een lange Leidse (en ruimer: Nederlandse) traditie van vakkundige liefde voor het (wetenschappelijke) boek. [M. d. S.]

2185 - Margreet AHSMANN, m.m.v. R. FEENSTRA & C.J.H. JANSEN, *Bibliografie van hoogleraren in de rechten aan de Utrechtse universiteit tot 1811*. - Amsterdam [etc.]: North-Holland, 1993. - 191 p.: ill.; 25 cm. - (Geschiedenis der Nederlandsche rechtswetenschap, Dl. VII, afl. 2). - ISBN 0444-85766-4. Fl. 55. Negen jaar na de bibliografie van de Leidse rechtshoogleraren, zijn thans hun Utrechtse collega's aan de beurt. Er is een opmerkelijke kwaliteitsverbetering merkbaar t.o.v. het eerste deel uit de serie. De bibliografische gebreken vermeld in Kroniek 11 nr. 682 zijn thans haast alle vermeden. Hoewel er nog steeds geen collatieformule wordt afgedrukt, is het werk nu ook voor de boekhistoricus uitermate bruikbaar, vooral dankzij de registers van drukkers en uitgevers, niet alleen voor 'Utrecht' (p. 167-170), maar ook voor 'Leiden' (p. 171-181)! Inderdaad: het in 1984 zo gemiste register op het Leidse deel is hier toegevoegd, evenals 'Aanvullingen' op 'Leiden' (p. 33-52). Beide afleveringen ontsluiten nu een groot deel van de (geleerde) juridische produktie uit de 17de en 18de eeuw in de Republiek. Nogal wat van deze drukken zijn niet in het huidige Nederland aanwezig (disputaties en gelegenheidsgedichten bv.), zodat beide delen mede een aanzet vormen tot vervollediging van de STCN. Hopelijk volgen de afleveringen over Franeker, Groningen en Harderwijk eerlang! [M. d. S.]

2186 - Elly COCKX-INDESTEGE, *Andreas Vesalius. A Belgian census. Contribution towards a new edition of H. W. Cushing's bibliography*. - (Brussels) Royal Library Albert I, 1994. - 159 p.: W.; 33 cm. - (Monografie van de Koninklijke Bibliotheek Albert I; B 81). - ISBN 90-6637-046-7. BF 1.200. In 1943 verscheen postuum 'A bio-bibliography of Andreas Vesalius' door Harvey Cushing. Het was de auteur toen niet mogelijk het Vesalius-bestand in Belgische bibliotheken naar behoren te ontsluiten. Dat heeft Elly Cockx-Indestege in het onderhavig werk met grote vakkundigheid wel gedaan. Zij ging alle edities tot 1830 na, die in onze bibliotheken aanwezig zijn. Uit de publicaties na dat jaar nam zij enkel facsimile en bibliofiele edities op. Voor de indeling volgde zij Cushing, die op zijn beurt terugging op Vesalius' eerste bibliograaf, F. de Feyfer (1914). In de inleiding geeft ECI rekenschap over de wijze van beschrijving. Titelbladen worden gereproduceerd, eerder dan overgeschreven. Opvallend uitvoerig uitgewerkt is de rubriek 'locatie': die omvat niet alleen de bewarende instelling (met bibliotheeksignatuur aldaar), maar ook een nota over de toestand van het exemplaar (een zeer gerechtvaardigde maatregel bij zulke kwetsbare geïllustreerde werken als anatomische atlanten) en over de herkomst (met volledig citaat van de eigendomsnotities). Van Vesalius' vroege belangrijke werk, de 'Tabulae' (Venetie, 1538) blijkt geen exemplaar in ons land te zijn; noodzakelijkerwijze wordt hier dan ook de facsimile editie van W. Stirling-Maxwell (Londen, 1874) opgenomen. De beschrijving is behoedzaam: op p. 32 wordt van een vergelijking tussen illustraties afgezien, omdat de twee exemplaren niet tegelijkertijd de visu konden bestudeerd worden. Het werk beschrijft niet alleen Vesalius' eigen publicaties, maar ook uitgaven waaraan hij meegewerkt heeft (nr. 24) en boeken waarin zijn befaamde platen (de 'Tabulae') gekopieerd werden. Banden worden gereproduceerd in geval het interessante specimina zijn (nr 21, 34) of indien zij een befaamde herkomst hebben (nr. 33 uit de bibliotheek van kardinaal d'Alsace met fraai supra-libros). Het werk is zeer overzichtelijk aangelegd, waarbij de royale lay-out geen geringe hulp biedt. Ook de illustraties zijn goed (alleen rijst de vraag aangaande het drukkersmerk van Jan van Waesberghe op p. 33: is het teveel aan zwart aldaar een oude besmeuring of een modern mankement?). Het boek is zeer toegankelijk via tal van indices: op Vesalius' werken, op namen van auteurs, grafici, boekbinders en -herstellers, op drukkers en boekverkopers (zowel alfabetisch als via woonplaats) en op eigenaars. De lijst van bibliotheeksignaturen leert dat de Brusselse Koninklijke Bibliotheek Albert I verreweg de grootste Vesalius-colectie van het land bezit. Dat zij dan ook fungeerde als locatie van een Vesalius-tentoonstelling

en als uitgever van dit in alle opzichten mooie werk, kan men enkel begroeten.
[W.W.]

2187 - Ad MESKENS, *Wiskunde tussen renaissance en Barok: aspecten van wiskunde-beoefening te Antwerpen 1550-1620*. - Antwerpen: AMVC, 1994. -viii, 251 p.: omslag, ill., tab.; 29 cm. - (Publicaties van de Stadsbibliotheek en het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven; 41-43). - BF 450 exclusief portokosten. Besteladres: AMVC, Minderbroedersstraat 22, B-2000 Antwerpen 1. Achtereenvolgens worden in dit proefschrift behandeld de wiskunde en het onderwijs, de wiskunde bij de astronomie, de zeevaartkunde, het wijnroeien, de vestingbouw en de ballistiek, de astrologie. Een lang kapittel is gewijd aan het wiskunde-onderwijs te Antwerpen in de betrokken jaren; in bijlage zijn lijsten van Antwerpse rekenmeesters opgenomen met bronopgave. Speciale aandacht is aan de school van de Jezuïeten geschonken. De verspreiding van wiskunde is via de boekdrukkunst gebeurd; hieraan is kapittel 13 gewijd. Over de drukkers van wiskundig werk wordt eigenlijk niets nieuws verteld. In een afzonderlijk kapittel is een lijst aangelegd van de 'wiskundige boeken en manuscripten te Antwerpen gepubliceerd 1550-1620', gebaseerd op Smeur, De Groote en Jansen-Sieben en nagegaan op bekende namen in de catalogi van enkele grote en enkele kleine bibliotheken. Het belang van dit boek voor de boekhistorici ligt vooral in de inhoudelijke informatie over auteurs en teksten, te Antwerpen gedrukt of uitgegeven, op een afgebakend terrein. [E. C.-I.]

2188 - *Boeken in de late Middeleeuwen: verslag van de Groningse Codicologendagen 1992*. Uitgegeven door Jos M.M. HERMANS & Klaas VAN DER HOEK. - Groningen: Egbert Forsten, 1994. - 382 p.: omslag, ill.; 24 - (Boekhistorische reeks; 1). - ISBN 906980-068-3. Fl. 50.

De verslagen - zoals de congressen zelf - van de codicologendagen worden steeds indrukwekkender! Begonnen in Nijmegen, nu precies tien jaar geleden, is voor de tweede maal een congres van codicologen of, anders gezegd, boekhistorici van de late middeleeuwen, in Groningen georganiseerd. Voor dit derde congres is, noodgedwongen, een nieuwe reeks opgezet. De eerste band die erin verschijnt, met de bekende thans geldende 'huismiddelen' gezet, vormgegeven en geprint, is zeer keurig verzorgd, met o.m. echte voetnoten; hiervoor weze Klaas van der Hoek gefeliciteerd. En nu de inhoud.

Gezien het tijdstip waarop deze publicatie verscheen, nauwelijks een paar weken vóór het afsluiten van de Kroniek, is het helaas niet mogelijk om de artikelen afzonderlijk te bespreken. Gemakkelijkheidshalve en duidelijkheidshalve licht ik een zin uit het Woord vooraf van de uitgevers: 'Het Centrale thema [luidt] "Wisselwerkingen in, rond en tussen handschrift en druk ". Uiteraard refereert deze formulering in de eerste plaats aan de "kruisbestuiving " in tekstueel, in paleografisch/typografisch, in opmaaktechnisch en in materieel opzicht tussen beide vormen van tekstoverdracht. Concrete voorbeelden betreffen de relaties tussen een kopij-handschrift en een daarnaar vervaardigde druk, tussen een druk en een daarnaar gekopieerd handschrift, en tussen geschreven en gedrukte elementen binnen een boek'. Uit sommige lezingen is gebleken dat er ook methodologisch toenadering te merken valt bij de bestudering van handschriften en vroege drukken. Bibliologen (van de vroegste periode dus) zullen moeten kennisnemen van volgende bijdragen: Albert DEROLEZ 'Copying problems on a Plutarch manuscript of Raphael de Mercatellis'; Gisela GERRETSEN-GEYWITZ 'Vollendung mit Feder und Pinsel: handschriftliche Zusätze in Utrechter Inkunabeln aus kirchlichem Besitz'; L.A.J.R HOUWEN 'Print into manuscript: a manuscript copy of part of the Boken of St. Albans (1486)'; Jelle KOOPMANS 'Overschrijven en drukken van voorstellingen: gebruiksfuncties van laatmiddeleeuwse Franse speeltaksten'; Johanneke KROLIS-SYSTEMA 'De Ommelander rechtshandschriften: invloed van een incunabel op een handschriftencorpus' (de druk van het *Freeska landriucht*), Aafje LEM 'De

houtsneden van Gheraert Leeu in de Zwolse incunabelen van Peter van Os'; Rineke NIEUWSTRATEN 'Overlevering en verandering: de pentekeningen van de Jasonmeester en de houtsneden van de Meester van Bellaert in de , Historie van Jason '''; Marta O. RENGTER 'The Cologne "Ars moriendi ": text and illustration in transition'; Piet STEENBAKKERS 'Aldus en de accenten' (niet direct een Nederlandse aangelegenheid maar uiterst interessant); Jan VAN DER STOCK 'De Antwerpse Sint-Lucasgilde en de drukkers-uitgevers "middeleeuws " achterhoedegevecht of paradigma van cultureel-politieke machtsverschuivingen?' (hoe heeft de oude gildestructuur ingespeeld op het nieuwe medium, de boekdrukkunst); Gerard VAN THIENEN 'Boeken van papier en hun watermerken' (zoals wij inmiddels van hem gewend zijn methodologisch en gestaafd door concrete voorbeelden); Karin TILMANS 'De Kattendijke-kroniek: een uniek kopij-manuscript uit Haarlem' (voor de Haarlemse drukker Jacob Bellaert, maar nooit gedrukt, wel een schakel in de laatmiddeleeuwse Noordnederlandse geschiedschrijving). Bijdragen als die van Margriet H◊LSMANN over decoratie in handschriften en van A.M. KOLDEWEIJ over de beeldcycli van de Servatiuslegende (blokboek) zijn niet minder leerrijk en boeiend. Na dit eerste, belangrijkste hoofdstuk volgen teksten in verband met lopend onderzoek en met ontsluitingsprojecten. Bij deze laatste o.m. een gegevensbank voor de Bibliotheca Neerlandica Manuscripta (A. Th. BOUWMAN) en voor Noordnederlandse getijdenboeken (A.S. KORTEWEG), demonstratie van de ISTC (G. VAN THIENEN), stand van zaken in het Belgisch-Nederlands Bandengenootschap, met uitweiding over het wrijfselarchief (J. STORM VAN LEEUWEN). Registers van de geciteerde handschriften, blokboeken, incunabelen en postincunabelen, prenten, tekeningen en archiefstukken, op personen, plaatsen en teksten ronden het geheel af. In dit verband is het jammer dat 'humanisten' op de voornaam staan: Desiderius Erasmus, Dirk Martens, en anderen! De grens tot circa 1525 betekent hier niets. Afgezien van dit detail, alle lof voor deze hoogst interessante bundel opstellen. [E. C.-I.]

2189 - Lotte HELLINGA, *A hundred years of bibliography and the history of printing in the fifteenth century in Johannes Gutenberg: Regionale Aspekte des fr◊hen Buchdrucks*. Vortr◊ge der Internationalen Konferenz zum 550. Jubil◊um der Buchdruckerkunst am 26. und 27. Juni 1990 in Berlin. [Red. Holger NICKEL & Lothar GILLNER]. - Wiesbaden: Reichert, 1993, p.149-154.

De auteur heeft nagedacht over de wijze waarop en de invalshoek van waaruit sedert honderd jaar de bibliografie van het gedrukte boek wordt bedreven. Het object vormde de nationale productie tijdens de vijftiende eeuw met de grenzen van de negentiende eeuw! Voorbeeld: Oostenrijk-Hongarije als ◊◊n geheel (niet langer een politieke, entiteit), Nederland en België◊ elk apart (indertijd ◊◊n geheel). Afgezien van het anachronisme hebben Bradshaw, Proctor en Haebler met hun methode wel de basis gelegd van het typenonderzoek dat zichzelf grondig hebben aangevat. Gaandeweg is het accent van politieke entiteit naar taalgebied verlegd (Duitstalig gebied, enz.), wat zinvoller was. Begrensd is de werkelijkheid echter allerminst. Letterontwerpers zijn niet per se honkvast; het Latijn is grensoverschrijdend; exemplaren werden van meetaf aan bestemd voor de export (bv. om te laten verluchten); bepaalde lettertypen (bv. de zg. Venetica, of de rotunda) werden overal voor eenzelfde soort teksten aangewend; elk land heeft ook niet per se een eigen stijl ontwikkeld (bv. Engeland met Caxton die verder werkte zoals hij begonnen was met zijn Franstalige drukken in Vlaanderen). Alles was tenslotte in beweging: letter, houtsneden, papier, tot en met de drukkers zelf. Een verworvenheid van de nieuwere generatie bibliografen is de idee van teksttransmissie - ook de teksten reizen ! - De verspreiding van teksten is zo mogelijk nog complexer dan die van lettertypen. De volkstalen bieden doorgaans aanwijzingen voor de oorsprong van de druk, maar niet altijd (cf. het voorbeeld van het 'Freeska Landriucht' dat niet in Friesland werd gedrukt). Over werking en organisatie van de boekhandel tenslotte zijn wij helaas karig ingelicht; enig

tegenwicht voor dit mankement vormen de gegevens die wij aantreffen in de nog bestaande exemplaren (bv. boeken op verschillende plaatsen gedrukt maar door dezelfde binder gebonden, en het gebruik van boeken: de eigendomsmerken). Bovendien, drukkers werken niet uit idealisme: zien zij op een bepaald moment meer brood in het verhandelen dan in het drukken van boeken, dan laten zij de pers staan. Dergelijk informatie kan echter niet van centrale catalogi worden verwacht; de incunabulisten zullen dit dan ook indachtig moeten zijn. [E. C.-I.]
Zie ook nr. [2191](#)

2190 - Wilma KEESMAN, *Jacob Bellaert en Haarlem in Haarlems Helicon: literatuur en toneel te Haarlem vóór 1800*. Red. E.K. GROOTES. - Hilversum: Verloren, 1993, p. 27-48, ill.

In hoofdzaak uitgaande van wat de Hellinga's over deze Haarlemse drukker hebben geschreven, en in overeenstemming daarmee, plaatst K zijn eerder kortstondig bedrijf (eind 1483-aug. 1486) in de economische en culturele context zoals die op het einde van de 15de eeuw in Haarlem bestond. De auteur wijdt hieraan lezenswaardige beschouwingen in een bijzonder vlot en goed geformuleerd Nederlands. [E. C.-I.]

2191 - Gerard VAN THIENEN, *Die Datierung der Werke des "Druckers mit dem Monogramm" (Utrecht 1479-1480) nach dem Papierverbrauch in Johannes Gutenberg Regionale Aspekte des frühen Buchdrucks...* (cf. [nr. 2189](#)), p. 193-202. ill.

Exemplarisch onderzoek van het papier van de negen boeken gedrukt te Utrecht tussen 1479 en 1480 door de z.g. Drukker met het Monogram. De ordening in HPT op grond van de letter moet nu, rekening houdend met de resultaten van het papieronderzoek, worden herzien. [E. C.-I.]

2192 - R. BREUGELMANS, *Een onbekend Deventer 'Doctrinale' van Richard Pafraet uit 1496 in Miscellanea Gentiana...* (cf. [nr. 2177](#)), p. 68-71, ill.

Aan de ruim honderd (!) incunabel- en postincunabeledities in de Nederlanden van Alexander de Villa Dei's Doctrinale is een nieuwe Deventer druk toegevoegd. De Leidse UB bezit vier bladen (uit katern 'i' blad 4, 6, 7 en 8) met, gelukkig, het colofon, waaruit blijkt dat Richard Pafraet op 10 september 1496 een zoveelste herdruk voltooide van deze bestseller - één van de minstens achtenveertig bij hem alleen reeds! [M. d. S.]

Zie ook nr. [2177](#)

2193 - Lotte HELLINGA, *The codex in the fifteenth century: manuscript and print in A potencie of life: books in society*. The Clark Lectures 1986-1987. Ed. Nicolas BARKER. - London: The British Library, 1993, p. 63-88, ill.

Over de verhouding handgeschreven en gedrukte codex in de 15de eeuw bestaan misvattingen. Een eerste moeilijkheid is dat wij het verschijnsel niet door een twintigste-eeuwse bril mogen bekijken! Daarbij moeten wij bepaalde vaststellingen relativeren en niet veralgemenen. In deze bijdrage wordt bijzondere aandacht gevraagd voor de functie van de codex bij de **teksttransmissie** en de verspreiding van teksten (*edere*, publiceren). Bij het zetten van een tekst, rijzen er problemen die de zetter doorgaans goed wist op te lossen; zaak is het evenwel voor ons te achterhalen hoe hij te werk gegaan is, in welke orde hij de tekst heeft gezet. Pas dan zal uitgemaakt kunnen worden hoe de tekst in druk is overgeleverd, wat dan in een stemma resulteert. H gaat bij wijze van voorbeeld diep in op de *Facetiae* van Poggio Bracciolini, waarvan een dertigtal edities in de 15de eeuw bekend zijn. Uit het stemma blijkt een alles behalve rechtlijnige teksttransmissie, waarin, onder vele anderen, Mathias van der Goes en Jan van Westfalen hun aandeel hebben gehad. Bijdrage die stof tot overdenken geeft. [E.C.I.]

2194 - A.K. Offenbergh, *A choice of corals: facets of fifteenth-century Hebrew*

printing. - Nieuwkoop: De Graaf, 1992. - xvii, 245 p.; 25 cm. -(Bibliotheca humanistica & reformatrica; 52).

Bundeling van hoofdzakelijk eerder verschenen studies in verband met de census van **Hebreeuwse incunabelen** in Nederlands bezit. Drie hoofdstukken handelen over een specifiek onderwerp waarbij aan papier- en typenonderzoek is gedaan. In bijlage een stuk over het vroegste gebruik van Hebreeuwse woorden in een druk uit de Nederlanden. De auteur heeft al zijn teksten herzien en bijgewerkt.

Offenberg is een befaamd hebraïst ♦n dito bibliograaf, wat zowel de studie van het Hebreeuws als de incunabulistiek ten goede komt. [E. C.-I.]

2195 - J.J.M. BECKERS, *Een tekst voor alle tijden: een onderzoek naar de receptiesituatie van de oudste overgeleverde versies van **Lanseloet van Denemerken***. - Sittard: in eigen beheer, 1993. - (Proefschrift). - Fl. 35 + portokosten. (Besteladres: bij de auteur, Begijnenhofstraat 25, NL-2631 EW Sittard).

Van dit abele spel is de oudst bekende versie bewaard in het 'handschrift-Van Hulthem'. Uit de late 15de en vroege 16de eeuw zijn zeven drukken bekend, beslist een aanwijzing dat het verhaal van Lanseloet en Sanderijn in de Nederlanden populair was. Het is ook als spel opgevoerd en heeft ongetwijfeld als een soort levensspiegel gefungeerd: een pleidooi voor de beteugeling van de hartstochten en een waarschuwing tegen liefde tussen leden van ongelijke stand. B geeft in zijn inleiding de historiek van de 'vondsten' van de tekst en van de identificatie van de drukken, evenals een stemma van de versies. De originele versie is vermoedelijk verloren gegaan. Nagegaan wordt hoe Lanseloet eerst in Brabant, daarna in Holland - de oudste bekende druk is van Govert van Ghemen te Gouda - heeft 'gefunctioneerd' en welke religieuze implicaties zijn aan te tonen; de doelgroep zouden burgers en kloosterlingen zijn. B gaat vrij diep in op de problematiek van de 'receptie': niet zozeer 'wie waren de lezers' maar 'wie konden de lezers zijn geweest'. Daartoe worden o.a. de 'burgerlijke opvattingen' in de Goudse druk opgespoord.

Tenslotte worden de Antwerpse drukken onderzocht: zij vertonen formele, geen inhoudelijke, verschillen met de Goudse. Hier zouden ze door kooplieden gekocht zijn omdat ze er 'lering en amusement voor hun kinderen' van verwachtten!. In bijlage wordt de tekst uitgegeven van de oudste versie (naar de uitgave van Roemans en Van Assche, met correcties) en van de drukken van G. van Ghemert (CA 974), A. van Berghen (NK 1092) en van W. Vorsterman [NK 1093]. [E. C.-I.]

2196 - Johan MARTENS, *Arnold ther Hoernen and his Cologne competitors: of sheets, corrections and variants in Quaerendo*, 24, 1994, p. 30-38, ill.

Nogmaals over varianten in (ditmaal Duitse) drukken van Werner **Rolevincks Fasciculus temporum**. [E. C.-I.]

2197 - Genevi♦ve GLORIEUX & Bart OP DE BEECK, *Belgica typographica 1541-1600. Catalogus librorum impressorum ab anno MDXLI ad annum MDC in regionibus quae nunc Regni Belgarum partes sunt. III Aliae Bibliothecae Regni Belgarum*. - Nieuwkoop: De Graaf, 1994. - XVI, 236 p.; 28 cm. -(Nationaal Centrum voor de archeologie en de geschiedenis van het boek; II, 3). - ISBN 90-6004-432-0. Fl. 350.

Genevi♦ve GLORIEUX & Bart OP DE BEECK, *Belgica typographica. IV Indices*. - Nieuwkoop: De Graaf, 1994. - XIV, 634 p.; 28 cm. - (Nationaal Centrum voor de archeologie en de geschiedenis van het boek; II, 4). - ISBN 90-6004-433-9. Fl. 535.

Nadat deel I van de Belgica typographica (hierna BT) door Elly Cockx-Indestege en Genevi♦ve Glorieux in 1968 en deel II door G. Glorieux alleen in zes afleveringen tussen 1977 en 1980 bezorgd werd, verschenen thans, van de hand van - nog steeds - G. Glorieux en van B. Op de Beeck de delen III en IV waarmee dit standaardwerk tot een voorspoedig einde gebracht is. Deel I beschreef het

boekenbezit van de Brusselse Koninklijke Bibliotheek Albert I over de periode 1541-1600, deel II deed dit voor veertig openbare bibliotheken. Voor deel III werden nog eens vijfenveertig bibliotheken bezocht, en niet de minst aanzienlijke: de Antwerpse stadsbibliotheek, het Brugse Groot-Seminarie, de universiteitsbibliotheken van Gent, Leuven, Luik en Namen, naast een aantal stads- en kloosterbibliotheken. De oogst is groot (er is een totaal van ca. 9750 geregistreerde Zuidnederlandse drukken) maar er is toch kans op een paar nakomers: in het woord vooraf leest men immers dat 'vrijwel alle (cursivering W.W.) belangrijke openbare collecties' in België onderzocht zijn: geen totale circumspectie dus. BT is een catalogus, geen bibliografie, en biedt dan ook geen diplomatische transcriptie van titelpagina en colofon en evenmin een opbouwformule. De regels voor de beschrijving, opgenomen in deel I en aangepast in deel II, gelden ook voor deel III met een nieuwe verworvenheid erbij: om varianten te onderscheiden werd de vingerafdruk opgenomen: men zie b.v. nr. 7752 tegenover nr. 35, nr. 8237 tegenover nr. 989. Correcties, die pas na vergelijking met exemplaren in recent bezochte bibliotheken konden worden aangebracht, komen ook voor: nr. 7774 vervangt zo nr. 105. Er is meer commentaar dan in de vorige delen, b.v. wanneer typografische elementen in de richting van een bepaalde drukker wijzen (nr. 7825, 7828). Er wordt ook verwezen naar recente literatuur (nr. 8081bis). Bij sommige titels is veiligheidshalve als commentaar het woord 'pamflet' opgenomen, wanneer de titel al te zeer de indruk wekt, een authentiek werk te zijn (nr. 8095, 8096, 9198). Overheidspublicaties zijn achteraan opgenomen, maar niet die van het prinsbisdom Luik, dat inderdaad geen deel uitmaakte van 's Konings Nederlanden: daarvoor zie men onder de regerende vorsten Ernst van Beieren (nr. 8287) en Gerard van Groesbeek (nr. 9258). Onder de duizenden transcripties komt natuurlijk wel eens een fout bij het overschrijven voor: in nr. 8190 leze men onder de rubriek 'Coll.', r. 7 niet 'Rose-Anne' maar Roseane, d.i. de Dendermondse dichteres Roseane Coleners. Meer consequenties heeft een inkorting bij nr. 9116: daar staat onder de naam Sophocles de Nederlandse vertaling van de Antigone. De titel is, zoals gezegd, verkort weergegeven, waarbij helaas de naam van de vertaler weggevallen is, en dat is niemand anders dan Cornelis van Ghistele, toch wel een belangrijk rederijker. Deel IV bevat de indices. Een eerste grote afdeeling 'Auctores et sine nomine scripta' bevat twee registers: een alfabetisch op naam van auteur en titel en een chronologisch register. De tweede afdeling heet 'Typographi, editores, bibliopolaë'. Hier zijn drie onderafdelingen: een alfabetisch register van drukkers, uitgevers en boekverkopers; een register van dezelfde personen, gerangschikt naar plaats van activiteit; een topografisch register met de produktie van de drukkers volgens hun standplaats. De derde grote afdeeling is de 'Index exemplarium bibliothecarum': hij levert voor elk beschreven boek een lijst van bewaarde exemplaren met hun bibliotheeksignaturen.

Het belang van BT moet wel niet aangetoond worden. Voor het eerst is de produktie van het boek in de Zuidelijke Nederlanden uit de periode 1541-1600 en bewaard in Belgisch openbaar bezit nagenoeg volledig gecatalogeerd. Voor de historicus van het boek, de literatuur en de cultuur van de 16de eeuw is aldus een uitzonderlijk werkinstrument tot stand gebracht. Aan allen die in de loop der jaren aan deze onderneming meegewerkt hebben, is de wetenschappelijke wereld dank verschuldigd. [W.W.]

Zie ook nr. [2690](#)

2198 - Frans GISTELINCK & Maurits SABBE, *Early sixteenth-century printed books 1501-1540 in the Library of the Leuven Faculty of Theology*. - Leuven: Bibliotheek Godgeleerdheid: Peeters, 1994. - xxii, 567 p.: ill.; 33 cm. -(Documenta Libraria, 15). - ISBN 90-73683-12-2 (Bibliotheek Godgeleerdheid); 90-6831-619-2 (Peeters). BF 4000.

Schitterend uitgegeven (deel)catalogus van een der minst bekende grotere Belgische collecties (800.000 banden), die van de Leuvense Bibliotheek Godgeleerdheid. Frans Gistelinck heeft 901 drukken (in 953 exemplaren)

beschreven uit de periode 1501-1540 (p. 207-496) met extra-ontsluiting in een reeks registers (p. 497-560). Daaraan vooraf gaan een aantal artikels over geschiedenis, inhoud en uiterlijk van de collectie, evenals enkele detailstudies. Silveer DE SMET en Frans GISTELINCK belichten 'Vroeg zestiende-eeuwse boeken uit de bibliotheek van de jezuïeten' (p. 1-26), een boeiende en erg welgekomen bijdrage tot de geschiedenis van de Belgische jezuïetencollecties. Luc KNAPEN behandelt in 'Les postincunables du Fonds de Malines et leurs anciennes provenances' (p. 27-58) voorgeschiedenis en lotgevallen van de grote Mechelse Seminariebibliotheek. De inhoud van de bij uitstek theologische en kerkhistorische Leuvense verzameling wordt getypeerd door Mathijs LAMBERIGTS in 'Patristica, protestantica, anti-protestantica en humanistica in een niet-historische collectie' (p. 59-92), met een Leuvense excursus 'Les théologiens louvanistes au début du seizième siècle' (p. 93-100). Belangwekkend zijn ook de 'Bijbeldrukken in het begin van de zestiende eeuw' (p. 101-121) voorgesteld door Johan LUST. Elly COCKX-INDESTEGERE situeert de Leuvense collectie in de vroeg-zestiende-eeuwse typografische context: 'De wereld van de drukkers' (p. 123-138). Barbara BAERT bestudeert in 'Iconographical notes to the *Prognosticatio* of Johannes Lichtenberger (1488), using an edition printed by Pieter Quentel (1526)' (p. 139-168) een boeiende casus m.b.t. de boekillustratie. C. COPPENS mediteert niet alleen (wat gekweld) over 'Bookbindings in a library - frustrations and possibilities' (p. 169-205), maar geeft vooral belangwekkende wrijfsels van gelocaliseerde ornamenten (p. 181-203). Het betreft banden uit de Nederlanden en Engeland, maar vooral uit kloosterbibliotheeken uit het zuiden en zuidwesten van Duitsland (Beieren-Elzas). Inderdaad: vele exemplaren zijn, via ruime (122!) aankopen uit dubbels van de Bayerische Staatsbibliothek (München), uit oude Zuidduitse collecties afkomstig. Vermeldenswaard is bij nr. 83: de grote Augustinuseditie van de drie Johans - Amerbach, Petri, Froben - door eerstgenoemde aan (mede)tekstbezorger Conrad Pellican geschonken... Andere boeiende **herkomsten** hebben betrekking op de Nederlanden: Arias Montano (Erasmus' *Opera* - nr. 355), H. Blotius (596), kardinaal d'Alsace (32 exemplaren!), M. Laurinus & J.L. Vives (281), C. Scepperus (213 - een eerste druk van Budé), J.F. van de Velde (6); evenals talloze monastieke collecties (jezuïeten vooral, maar ook bv. St.-Hubert (Ardennen) of de Celestijnen uit Heverlee).

Uiteraard zijn er talloze **drukken** uit Antwerpen, Bazel, Keulen, Lyon, Parijs, Straatsburg en Venetië in de collectie aanwezig. Verrassender zijn minder bekende oorden als: Alcalá (de Polyglotbijbel - nr. 144), Collio di Val Trompia, Leiden, Orléans, Reggio, Solingen en Zwolle. Ook onder de teksten zijn er verrassingen: theologische zeldzaamheden (hoewel niet veel reformatorica), maar vooral de onverwachte aanwezigheid van bv. een Griekse Homerus (1535) uit een bibliotheek van Ierse minderbroeders, *Statuti della città di Lucca* (1539) of de schitterend ingekleurde Duitse *Decamerone-vertaling* (*Centrum novella*, Straatsburg 1535 - nr. 179) of nog een Franse Petrarca (*Les triumphes*, Parijs 1525 - nr. 699) enz.

Een dergelijke verzameling verdient een goede catalogus. En die is er thans Frans Gistelinck heeft gezorgd voor degelijke beschrijvingen met uitvoerige titels, collatie, exemplaarkenmerken (volledigheid, herkomsten). C. Coppens beschreef bovendien bondig, maar accuraat de boekbanden. Aan al dat fraais doen volgende bemerkingsen niets af. Alleen...: enkele onderdelen hadden nog beter gekund. De uitvoerige titelweergave is voor dergelijke vroege drukken niet overbodig. Maar waarom is bv. wel het hoofdlettergebruik gehandhaafd, maar is er niet gewezen op het onderscheid in lettercorps of kapitaal grootte? Het welhaast eindeloze transcriptiewerk had o.i. wellicht beter kunnen worden vervangen door foto's van **elke** titelpagina (zelfs gereduceerd). Dat had tevens een geweldige hoeveelheid typografisch materiaal of provenances onder ogen gebracht. Terecht is de collatie afgedrukt. In een Engelstalige catalogus lijkt o.i. een striktere toepassing van de Bowers/Gaskellformule wenselijk: vouwnummers in 'superscript' (A4), wijze van

katernsigneren met \$-formule, '(Griekse) chi'-aanduiding voor extra-bladen in een katern(reeks), controle van aantal bladen t.o.v. foliering of paginering (met bv. 'inferred pagination'), fouten in cijferreeksen etc. Bibliografische verwijzingen hadden wat uitvoeriger gekund (meer catalogi van zestiende-eeuwse drukken (ik mis de *Bibliotheca Belgica*) of auteursbibliografieën (Calvin, Clenardus). De referenties zijn ook niet altijd aangebracht: bij nr. 280 is geen (ook geen negatieve) verwijzing naar Moreau. En waarom draagt *The British Library General Catalogue* de oude en niet meer correcte afkorting *BM*?

De exemplaarbeschrijving is uitstekend, met een voorbehoud: bijgebonden werken in verzamelbanden (convoluten). Incunabelen werden steeds vermeld (zonder Polain-nummer), maar drukken na 1540 komen er bekaaid vanaf (een gevolg van een te sterke fixatie op het - in se willekeurige, want niet boekhistorisch verantwoorde - jaartal '1540'. Die latere drukken hadden toch eenvoudig kunnen worden vermeld (in de juiste bindorde) met korte titels en een handig eigen registertje (meteen een aanloop naar het nu wel onontkoombare vervolg 1541-1600 en verder ...). Zo bv., nrs. 3, 22, 39, 227, 229, 558 (wel behandeld in het artikel van B. Baert p. 139 n. 3).

Het boek is verlucht met 242 (!) goed gekozen en voortreffelijk afgebeelde illustraties, niet enkel ter versiering, maar ook als uitbeelding van vroeg-zestiende-eeuwse 'zienswijzen'. Slotsom: knap werk, voortreffelijk vormgegeven, fraai gedrukt en gebonden. Auteurs en uitgevers verdienen felicitaties! Dit smaakt naar nog... [M. d. S.]

2199 - Frans A. JANSSEN, *Nominated for the 'Best book designs' of the year 1512* in *Quaerendo*, 24, 1994, p. 181-205, facs.

Engelse vertaling van een herziene versie over **typografische vormgeving** in verleden tijd, die als tweede Bert van Selmlezing is verschenen (cf. Kroniek 19 [nr. 2074](#)). [E. C.-I.]

2200. - **Antwerpen, dissident drukkerscentrum: de rol van de Antwerpse drukkers in de godsdienststrijd in Engeland (16de eeuw)**. (Tentoonstelling) Museum Plantin-Moretus en Stedelijk Prentenkabinet, Antwerpen, 1994. (Red. D. IMHOF, G. TOURNOY, F. DE NAVE). - [Gent]: Snoeck-Ducaju & Zoon, 1994. - 187 p.; omslag, ill.; 29 cm. - ISBN 90-5349-145-7. - BF 980. Besteladres: Museum Plantin-Moretus, Vrijdagmarkt 22, B-2000 Antwerpen.

Vanaf de vijftiende eeuw was een gedeelte van de Antwerpse boekenuitvoer op Engeland gericht, mede door de zwakke uitbouw van het boekbedrijf aldaar. Naast liturgica en schoolboeken werden ook literaire (Jan van Doesborch!) en wetenschappelijke werken voor de Engelse markt gedrukt, overwegend humanistische teksten. De opkomende Lutherse Hervorming eerst, de Anglicaanse afscheiding onder Hendrik VIII later, betekenden een keerpunt. In het tweede kwart van de zestiende eeuw was Antwerpen drukkerscentrum en doorvoerhaven van Latijnse, maar ook van Engelse, traktaten, pamfletten en... bijbelvertalingen (William Tyndale!). Die werden in Engeland door de overheid opgespoord, vernietigd (vandaar hun extreme zeldzaamheid) en heftig bestreden (Thomas Morus). Toen de Engelse staatskerk zich stevig vestigde tijdens de lange regeerperiode van Elizabeth I, was het de beurt aan de Romegetrouwe katholieken om te vluchten. Vanuit Leuven en Douai bestookten de Engelse 'Recusants' (zie Kroniek [nr. 2213](#)) hun vaderland met een vloed van pamflettaire en dogmatische geschriften. En die boeken werden meestal te Antwerpen gedrukt...

Deze dubbele (Reformatorisch en Contra-Reformatorisch) dissidentenrol werd belicht in een tentoonstelling waar een naar 'continentale' begrippen zeer hoog aantal Engelse zeldzaamheden te zien was, dankzij bruiklenen uit Londen, Oxford en Cambridge. De bij die gelegenheid gepubliceerde catalogus biedt niet alleen een goede beschrijving en inhoudsanalyse van de getoonde drukken, handschriften, prenten en archivalia, maar bevat tevens aan aantal artikels die het onderwerp genuanceerd behandelen. F. DE NAVE opent met 'Antwerpen, dissident

drukkerscentrum in de 16de eeuw: algemene synthese' (p. 13-21). De intellectuele contacten komen aan bod bij G. TOURNOY 'Humanisten, heersers en hervormers in de eerste helft van de zestiende eeuw tussen de Zuidelijke Nederlanden en Engeland' (p. 23-32). C. COPPENS was de aangewezen auteur voor 'Challenge en Counterblast: het boek als wapen in Englands controversie tijdens de tweede helft van de zestiende eeuw' (p. 33-58). Drie personages worden uitvoerig voorgesteld: 'William Tyndale in Antwerpen hervormer, bijbelvertaler en maker van de Engelse taal' (door G. LATRE, p. 59-70), 'Simon Fish, *A Supplication for the Beggars* en de protestantse polemie' (door J. SCATTERGOOD, p. 71-78) en 'De relatie Jan Moretus en Thomas Stapleton belicht vanuit hun correspondentie' (door J. DE LANDTSHEER, p. 79-88).

Ook de catalogusnotities zijn sterk inhoudelijk gericht - een goede zaak overigens, want weinigen zijn met dit onderwerp vertrouwd. Niettemin krijgt ook de boekhistoricus veel leerzaams te lezen (bv. bandbeschrijvingen, herkomstgegevens, drukgeschiedenis van enkele teksten) ♦n te zien (talrijke afbeeldingen van titelpagina's). De rijkdom aan gegevens is via twee registers (algemeen op persoonsnamen, en extra op drukkers/uitgevers tot 1800) goed ontsloten. Het keurig verzorgde boek zal allicht lange tijd de Nederlandse toegangspoort tot de boekgeschiedenis van de Engelse Reformatie blijven. Terecht. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2489](#)

2201 - Paul VALKEMA BLOUW, *Predated protestant works in Nijhoff-Kronenberg in Quaerendo*, 24, 1994, p. 163-180, facs.

Dit is een vervolg op PVB's bijdrage over Van Oldenborch, Vanden Merberghe en Frans Fraet (cf. Kroniek 18 [nr. 1894](#)). Niet zij, maar wel de **Antwerpse drukkers** Adriaen van Berghen, Matthaeus Crom, Steven Mierdmans en Frans Fraet zijn verantwoordelijk voor het drukken van hervormde geschriften die vaak van schijnadressen en antedateringen werden voorzien. Een aantal drukken zullen dus uit NK moeten afgevoerd worden, maar naast dit verlies is er ook winst. In deze bijdrage staan de omstreden drukken uit NK met aanvullingen vermeld, naast een aantal titels die niet in NK voorkwamen. PVB is er zich maar al te goed van bewust dat zijn typografisch onderzoek verstrekkende gevolgen heeft voor de geschiedenis van de Hervorming in de Lage Landen: teksten die twintig of meer jaren later verschenen zijn dan tot nu toe werd aangenomen, veroorzaken verschuivingen op het terrein van de receptiegeschiedenis, ook al moet rekening worden gehouden met het eventuele bestaan van verloren gegane teksten en drukken. [E. C.-I.]

2202 - Andrew PETTEGREE, *Emden and the Dutch Revolt: Exile and the development of Reformed Protestantism*. - Oxford: Clarendon Press, 1992. -xii, 350 p.: W.; 23 cm. - ISBN 019-822739-6. ♦ 40.

Grondige studie van Emden als basis voor de protestantse (vluchtelingen)kerk uit de Nederlanden. De vele traktaten ter verdediging of ter verspreiding van het geloof werden ook vaak te Emden gedrukt, niet zelden zonder drukkersnaam of met fictief impressum. Een betrouwbare lijst van echte Emdense drukken bleef een desideratum (cf. Kroniek 13 [nr. 999](#)). Met behulp van o.m. P. Valkema Blouws typografisch onderzoek is Pettegree erin geslaagd klaarheid te scheppen in de duisternis. Hoofdstuk 4 ('Emden printing') is een goede synthese met o.a. aandacht voor de grote rol van Antwerpen als distributiecentrum. Bijzonder belangrijk is de *Appendix: Books printed in Emden, 1554-1585* (p. 252-311) met de beschrijving (titel/impressum/collatie/ literatuur/exemplaren) van **240** drukken, gevolgd door een auteursregister (p. 312-313) en een bibliotheeksregister (p. 314-317). Een modelstudie! [M. d. S.]

Zie ook nrs. [2217](#); [2911](#)

2203 - Paul VALKEMA BLOUW, *Willem Silvius, Christiaan Houweel and anti-Spanish propaganda, 1577 te 1579 in Quaerendo*, 24, 1994, p. 3-29, ill.

Geïntrigeerd door de zeer schaarse, over tien jaren gespreide, drukken van **Houweel**, is PVB op speurtocht gegaan. En met succes! De houtsnee-initialen in die enkele drukken komen ook voor in een aantal anonieme drukken; lettend op de combinatie met het gebruik van dezelfde lettertypen en op analoge zetwijze, kan hij die aan Houweel toeschrijven. Maar er is meer. Willem Silvius, waarschijnlijk sedert einde 1577 al in Leiden (vroeger dan algemeen aanvaard) en de uitgever van enkele anti-Spaanse pamfletten, blijkt die evenwel niet te hebben gedrukt; het daarin voorkomend drukmateriaal wijst op Houweel. Bovendien zijn er een paar exemplaren bekend met een ex dono van Silvius. Uit dit feit leidt PVB af dat er een band moet hebben bestaan tussen Houweel en Silvius, namelijk die van resp. drukker en opdrachtgever. Tijdens de eerste twee jaren van zijn Leidse verblijf heeft Silvius dus door Houweel in Antwerpen laten drukken. [E. C.-I.]

2204 - W.L. BRAEKMAN, *Fragment van een Delftse*   *nblad-almanak voor 1532* in *De Gulden Passer*, 70, 1992, p. 63-67, facs.

Een nulnummer van Nijhoff en Kronenberg herontdekt! NK 037, een almanak gedrukt door Cornelis Henricz **Lettersnijder** te Delft, 'door wijlen W. de Vreese te Gent (UB?) gezien' was niet teruggevonden om de simpele reden dat het fragment in het Rijksarchief te Gent zit (Fonds Raad van Vlaanderen, 33386). Het is een planodruk in rood en zwart waarvan de rechter helft is bewaard. De 'auteur' is meester Helico van Scaghen, medecijn tot Delft. [E. C.-I.]

2205 - Paul VALKEMA BLOUW, *De Antwerpse jaren van Nicolaes Mollijns* in *De Gulden Passer*, 70, 1992, p. 87-115, ill.

De methode is vrij eenvoudig. Vertrekkend van de uitgaven met Mollijns' impressum leren wij zijn typografisch materiaal kennen: lettertypen, combinaties van lettertypen, titelranden, vignetten, initialen. Waar wij identieke elementen aantreffen in boeken zonder impressum, maakt hun herkenning het mogelijk de pers vast te stellen waar dit drukwerk het licht zag (p. 91).

In het artikel wordt niet gesproken over lettertypen, alleen vignetten, houtsneden en initialen worden onderzocht (de overeenkomst in lettertypen is er wel, p. 105). De oogst was schamel: slechts een zevental kleine drukjes verschenen tussen 1580 en 1586. Na onderzoek bekwam hij volgend resultaat. De karakteristieke onderdelen uit de zeven drukken bestaan uit twee arabeske vignetten (fig. 1a en 1b). Nazicht van enkele Gentse exemplaren wees op twee vormen van 1a: een gave en een gekopieerde. Met dit eerste vignet (fig. 1a) als indicatie kan hij een zestal drukken aan Mollijns toeschrijven. Dank zij de aanwezigheid van vignet 1b kan hij er nog negen bijvoegen. Met behulp van verdere houtsneden (wapens) en enkele initialen die Mollijns senior reeds bezat, voegde hij er nog een vijftal bij. Tenslotte, zich baserend op   of meer aanwezige sierletters en waarschijnlijk de overeenkomst in lettertypen, voegde hij er nog een tiental bij. Zo komen wij, dank zij de methode en de ervaring van Valkema Blouw, tot een totaal van een kleine veertig drukken van Mollijns tussen 1580 en 1586. [J.M.]

2206 - *Een notabel boecxken van cokeryen. Het eerste gedrukte Nederlandstalige kookboek circa 1514 uitgegeven te Brussel door Thomas vander Noot*. Bezorgd en van commentaar voorzien door Ria JANSEN-SIEBEN en Marleen VAN DER MOLEN-WILLEBRANDS. - Amsterdam: De KAN, 1994. - 2 dln. (88 + ongepag.): omslag, facs.; 19 cm. - (De KANS Katernen; 4). - ISBN 90-801201-6-2 en 90-801201-5-4. Fl.27.50.

Het facsimile is, 10 pct. verkleind, uitgevoerd op het facsimile van Nijhoff in 1925 en in een afzonderlijk deeltje bezorgd. De keurige uitgave is geschied naar aanleiding van het Bourgondisch Diner in de herfst van 1994 in restaurant David en Goliath te Amsterdam georganiseerd. De zorgzame teksteditie met glossarium maakt er een uitstekend werkinstrument van. Over de drukker, wiens naam door een verkeerd ingedrukte elektronische toets 'Vander' i.p.v. 'vander' is gespeld, wordt niets nieuws gebracht. [E. C.-I.]

2207 - Jaap VAN BENTHEIM, *The Alamire fragments of the Plantin-Moretus Museum in Antwerp in Musicology and archival research...* (cf. [nr. 2165](#)), p. 542-557, facs.

Alamire is de bijnaam van de kopiist Peter Imhove of van den Hove, afkomstig van Neurenberg, van 1508 tot 1534 bedrijvig als 'escripvain et garde de livres' van de Bourgondische kapel te Mechelen en als leider van een scriptorium van muziek. Wetend dat drukkers en binders oud perkament en maculatuur gebruiken, heeft de auteur de boekenverzameling van het Museum **Plantin**-Moretus op dit punt onderzocht. Een van de opmerkelijke resultaten: fragmenten van een P. de la Rue-koorboek in een *Biblia polyglotta*! [E. C.-I.]

2208 - Henri VANHULST, *Suppliers and clients of Christopher **Plantin**, distributor of polyphonic music in Antwerp (1566-1578) in Musicology and archival research...* (cf. [nr. 2165](#)), p. 558-604.

Dit onderzoek kan gelden als een complement op Voets standaardwerk over de Officina Plantiniana wat betreft Plantijns bedrijvigheid op het gebied van de muziek. V heeft zich dus op de Journaux en de Grands livres van Plantijn gestort; in de eerste staan, chronologisch, alle handelstransacties, het tweede type geeft een overzicht van zijn klanten met weerom chronologisch de transacties. 1566 is als begindatum gekozen omdat Plantijn van dat jaar af er een dubbele boekhouding op nahield; 1578 is het jaar waarin de eerste meerstemmige muziekdruk van zijn pers kwam (de *Octo missae* van G. de la H~~o~~le). V ziet zijn onderzoek als een bijdrage tot een allesomvattend onderzoek naar de rol van de Plantijnse drukkerij inzake de handel van muziekdrukken; hij verkocht immers ook muziek van andere, ook buitenlandse, drukkers. In een lange lijst (p. 576-602) volgen de archiefgegevens betreffende de edities van meerstemmige muziek. Waar mogelijk is een bibliografische referentie toegevoegd. De overige titels kunnen misschien een aanzet of een uitdaging vormen tot een nieuwe speurtocht! [E. C.-I.]

2209 - Rita SCHLUSEMANN, *De uitwisseling van **houtsneden** tussen Willem Vorsterman en Jan van Doesborch in *Queeste: tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden*, 1, 1994, p. 156-173, ill.*

Vorsterman is niet per se de door sommigen in een ongunstig daglicht gestelde nadrukker die profiteerde van andermans werk; daar moeten duidelijk redenen voor geweest zijn. Er is evenwel wat voor te zeggen om het gebruik door verscheidene drukkers van hetzelfde materiaal, i.c. houtblokken, als een niet ongebruikelijke gang van zaken te beschouwen in de betrokken periode. Pas wanneer alle (bekende) afdrucken van houtblokken in de postincunabelperiode in kaart zullen zijn gebracht en hun weg zal zijn te traceren, kunnen wij ons een re~~el~~er beeld van de toedracht vormen. Inmiddels is onderzoek als dit over geschiedenis en gebruik van twee houtblokken door Vorsterman en Van Doesborch een stap in de goede richting. [E. C.-I.]

2210 - Bernard HUYS, *A recently rediscovered sixteenth-century illuminated manuscript ' - a study of the sources and concordances of the third "Tournai " partbook in Musicology and archival research...* (cf. nr. in [2165](#)), p. 522-541, tab.

Derde van de vermoedelijk vier stemboekjes met 22 meerstemmige liederen in het Latijn, het Nederlands en het Frans, mogelijk in 1511 gekopieerd. De Tenorpartij staat vermeld in de *Catalogue de la biblioth~~o~~que de la ville de Tournai* van A. Wilboux uit 1860, waar het nog steeds bewaard wordt (en dus geen 'Kriegsverlust'!) Een eeuw later duikt bij Kraus in New York de Superius op, in 1959 door de KB te Brussel verworven. In 1991 word de Altus door een priv~~e~~verzamelaar gekocht. o. m. verluchting en band duiden op een eenheid van ontstaan. De band heeft het bekende vier-dieren-in-rankenpaneel van Ludovicus **Bloc**. P. Verheyden, die destijds het Doornikse bandje heeft gezien en gewreven, heeft opgemerkt dat de bladen tot in de tekst en de verluchting zijn afgesneden is het boekje (door Bloc ?) herbonden ? [E. C.-I.]

2211 - Marijn DE VALK, *Bindwerk voor de Staten van Zeeland in Boek en band*, 9, 1993, p. 21-22., 51-52, 10, 1994, p. 1-3. (1): *De inrichting van de Statengriffie in Zeeland in 1578*. (2): *De rekeningen van de boekbinders Leendert en Johan Bakker*. (3): *De gedrukte notulen van de Staten van Zeeland*.

In de talrijke rekeningen van bindwerk in het Zeeuwse Rijksarchief is kostbare informatie te vinden over wie wanneer welke boekbanden gemaakt heeft. In heel wat gevallen is het bindwerk zelf ook bewaard gebleven - wat lang niet van alle nog bestaande dergelijke rekeningen kan worden gezegd.

In de tweede aflevering gaat het over de genaamde binders, tevens statendrukkers, wier inboedel op 8 maart 1780 werd geveild. Een groot aantal rekeningen zijn bewaard en banden zijn er ook nog voorhanden.

Tot in 1797 werden de notulen van de Staten van Zeeland gedrukt (in 46 exemplaren), in perkament gebonden en met goud bestempeld. In deze drie korte bijdragen staan uiterst waardevolle gegevens uit de eerste hand. [E. C.-I.]

2212 - M.H.H. ENGELS, *Erasmus' handexemplaren: vijf Griekse Aldijnen in de Franeker collectie van de Provinciale Bibliotheek van Friesland te Leeuwarden* 2de, verm. dr. - Leeuwarden: Provinciale Bibliotheek van Friesland, 1994 - 93 p.: ill.; 26 cm. - (Omslagtitel: *Uit de bibliotheek van Erasmus*). Fl. 20

De Provinciale Bibliotheek van Friesland te Leeuwarden bezit als opvolger van de Franeker Universiteitsbibliotheek vijf (of zeven?) exemplaren uit de bibliotheek van Erasmus. Het betreft Griekse Aldusuitgaven, met Erasmus' aantekeningen of bezittersmerk. Conservator M. Engels beschrijft deze edities grondig, gaat diep in op de latere bezitsgeschiedenis (in Friesland, inz. te Franeker), onderzoekt hun gebruik door Erasmus etc. etc. Met afbeeldingen van enkele pagina's. Onmisbaar vertrekpunt voor wie zich over Erasmus' bibliotheek wil informeren (zo is bv. de volledige bibliotheeksinventaris opnieuw afgedrukt). [M. d. S.]

2213 - Christian COPPENS, *Reading in exile: the libraries of John Ramridge (d. 1568), Thomas Harding (d. 1572) and Henry Joliffe (d. 1573), recusants in Louvain*. - Cambridge: LP Publications, 1993. - xvii, 231 p.: in. 25 cin. - (Libri Pertinentes, 2). - ISBN 0-9518811-1-6. ◆ 7.

De nieuwe serie *Libri Pertinentes* beoogt betaalbare geannoteerde edities te brengen van belangrijke ongepubliceerde bibliotheekcatalogi uit de periode 1500-1700. Zowel priv◆ - als institutionele bibliotheken komen in aanmerking. Als eerste deel verscheen *Late sixteenth-century lists of law books at Merton College* (door Alain WIJFFELS, ISBN 0-9518811-0-8. ◆ 7). Het hier besproken tweede deel behandelt post-mortem inventarissen van bibliotheken van drie Engelse ballingen in Leuven. Na de troonsbestijging van Elizabeth I werd de katholieke kerk in Engeland buiten de wet gesteld. Talloze priesters, kloosterlingen en leken verlieten het land, met of zonder familieleden of bezittingen. Vooral de voormalige universiteitsdocenten uit Oxford (en in mindere mate Cambridge) boden weerwerk en bestookten de anglicaanse kerk-in-opbouw met tientallen theologische pamfletten en traktaten. De Zuidelijke Nederlanden waren een gunstige uitvalsbasis, eerst Leuven, daarna Douai. Het merendeel van die geschriften werd te Antwerpen gedrukt (Kroniek nr. 2200); maar ook te Leuven werden Engelse strijdschriften ter perse gelegd. De gevluchte academici en intellectuelen (**Recusants**) beschikten met John Fowler zelfs over een eigen uitgever! Enkelen onder hen hadden (een deel van ?) hun bibliotheek laten overbrengen. Anderen bouwden zich in Leuven een nieuw 'arsenaal'. C. Coppens is erin geslaagd drie van deze bibliotheken te reconstrueren aan de hand van documenten bewaard in de archieven van de Oude Universiteit Leuven (thans te Brussel en te Leuven). Deze inventarissen, testamenten en andere documenten, worden diplomatisch uitgegeven, degelijk ingeleid en, vanzelfsprekend, ontsloten door registers. De voortreffelijke 'Introduction' (p. 1-34) schetst een beeld van de drie Leuvense vluchtelingenbibliotheken en hun bezitters. Ook de rol van uitgever(-drukker) John Fowler komt aan bod. Elk van de drie inventarissen kreeg een eigen

nummering en register. De (soms erg) vage boektitels werden zo goed mogelijk (heel goed dus) geïdentificeerd. Zo zijn ze ontsloten voor onderzoek naar individuele aspecten. In een later stadium zullen de catalogi wellicht beschikbaar worden voor gezamenlijke/cumulatieve/vergelijkende raadpleging (CD-Rom). Het boek is niet luxueus, maar wel verzorgd uitgegeven en is ✔cht betaalbaar! De auteur heeft een belangrijke bijdrage geleverd tot de geschiedenis van boekenbezit (en in deze gevallen beslist ook van boekengebruik!) in de Nederlanden. Moge dit voorbeeld even degelijke navolging krijgen! [M. d. S.]
Zie ook nr. [2200](#)

2214 - A. DEWITTE, *De Societas de Pardo 1470 e.v.* in Biekorf, 93, 1993, p. 195-198.

In bijlage is een kleine boekenlijst van Jan I Pardo (Stadsarchief Brugge) uit 1560 gepubliceerd. [E. C.-I.]

2215 - K. VERHELST, *Inventaris van de boeken gevonden in de pastorie van Bekkevoort bij het overlijden in 1560 van Jan Vaex, priester van de Duitse Orde in Archief- en bibliotheekwezen in België*, 64, 1993, p.435-474.

Uitgave van de inventaris, 63 nummers behelzend, bewaard in het Rijksarchief te Hasselt (fonds Alden Biesen). Bij wijze van inleiding gaat V de totstandkoming van de inventaris na en geeft hij bijzonderheden over Jan Vaex, wellicht van Maastricht afkomstig en sedert 1559 als pastoor van Bekkevoort op een commanderij die deel uit maakte van de balije Biesen. Tenslotte bezorgt hij een eerste, volgens de auteur nog niet zeer grondige, analyse van het boekenbezit. Toch zijn wij met deze analyse al een heel eind op weg. Zo blijkt o.m. dat Vaex zijn bibliotheek tussen 1540 en 1560 heeft samengesteld en dat hij belangstelling had voor filologie en pedagogie, niet voor humanisme. [E. C.-I.]

2216 - Christian COPPENS, *Sixteenth-century octavo publishers' catalogues mainly from the Omont collection* in *De Gulden Passer*, 70, 1992, p. 5-61, facs. De auteur is de geschikte man om de geschiedenis van de omvangrijke bibliotheek van de Franse wetenschapper Henri Omont (1857-1940), iets nader te belichten. Sedert 1948 in de Leuvense UB, en later weer voor een deel verhuisd naar Louvain-la-Neuve, behoort zijn collectie zestiende-eeuwse **drukkerscatalogi**, met de Bodleian Library, de British Library en de Kaiserliche B✓cherkommission in Wenen, tot de belangrijkste. Veel catalogen zijn nog maar in een of twee exemplaren bekend. Dit kan een les zijn voor de hedendaagse bibliothecarissen: boekhandels- en uitgeverscatalogen zijn het waard te worden bewaard - ✔n ontsloten!

De *Corpus catalogorum bibliopolarum & typographorum* die C voor ogen staat, wil een facsimile van de catalogen geven, met identificatie van de drukken, registers en concordanties. Te dien einde moeten inventarissen worden aangelegd van de bestaande exemplaren. In afwachting hoeven publikaties van catalogen niet uit te blijven.

Uit de verzameling Omont presenteert C nu een gedeelte: de zestiende eeuwse uitgeverscatalogen in octavoformaat. Omont verzamelde vooral Frans materiaal. De lijst is geordend per drukker, daarbinnen chronologisch; elke titel is bibliografisch beschreven, de bekende exemplaren worden opgesomd en de literatuur sluit de notitie af. Op de 46 tussen ca. 1540 en 1596 - zijn er acht Antwerpse catalogen bij; die van 1566 (Plantijn) is enkel uit de literatuur bekend. Na de 46 titels volgen enkele registertjes en 27 facsimiles, jammer genoeg zonder legende.

Deze bijdrage moge een oproep zijn om materiaal op te sporen en aan te dragen!
[E. C.-I.]

2217 - Andrew PETTEGREE, *Emden as a centre of the sixteenth-century booktrade. A catalogue of the bookseller Gaspar Staphorst* in *Quaerendo*, 24,

1994, p. 114-135, ill.

Reeds in zijn grote monografie over Emden (Kroniek [nr. 2202](#)) had Pettegree klaarheid gebracht in de verwarring rond de vele anonieme protestantse publikaties aldaar gedrukt. Moeilijker te beantwoorden is de vraag naar de wijze waarop die boeken bij de 'doelgroep' in de Nederlanden geraakten, of hoe boeken naar Emden kwamen. Een spoor is nu teruggevonden: in het Londense Public Record Office vond hij een plano verkoopscatalogus uit 1567 van de Emdense boekverkoper Gaspar Staphorst (SP 70/95/1892; facs. p. 116-117). Deze interessante lijst met 176 titels geeft een goed beeld van het protestants theologisch-wetenschappelijke boekenaanbod. De meerderheid van de titels was in het Latijn en uit Zwitserland afkomstig. Die titels waren dus in hoofdzaak bestemd voor uitvoer naar de Nederlanden en verder, wellicht Londen. In Emden zelf zal er wel niet veel belangstelling zijn geweest voor Franse of Italiaanse boeken. In bijlage (p. 125-135) staat de lijst met identificaties. [M. d. S.]

2218 - Rodolphe PETER(+) & Jean-François GILMONT, *Bibliotheca Calviniana. Les oeuvres de Jean Calvin publiées au XVIe siècle. Ecrits théologiques, littéraires et juridiques*. I. 1532-1554. II. 1555-1564. - Genève: Libr. Droz, 1991-1994. - 2 bdn. (1165 p.): facs.; 26 cm. - (Travaux d'Humanisme et Renaissance; 255 & 281). - ISBN 2-600-00013-5. FS 100 & 110.

Bij de dood van Calvijn in 1564 zijn 329 drukken verschenen. Zijn bibliograaf R. Peter (Straatsburg) heeft niet het einde van zijn werk gezien. Maar iedereen mag gelukkig zijn met de voltooiing ervan dank zij J.-F. Gilmont die de ideale bewerker van deze materie bleek te zijn. Omdat hier slechts heel weinig Nederlands materiaal aan de orde komt, volgt geen uitvoerige bespreking: ik citeer een druk van M. Crom te Antwerpen (NK 4221), een van Gillis van der Erven te Emden uit 1560 en twee van Jan Gailliart (Emden ?) uit 1554, alle met fictieve adressen of zonder impressum. Methodologisch echter verdient deze bibliografie ten zeerste aanbeveling. Een derde deel, over de jaren 1565 tot 1600, wordt in 1997 verwacht. [E. C.-I.]

2219 - C. REEDIJK, *Erasmus en de verbreiding der boekdrukkunst* in Nexus, 1993, nr. 7, p. 40-65.

Dit is de uitgewerkte tekst van een lezing in 1986 te Leiden gehouden in de reeks 'Erasmus en zijn tijd' en nu opgedragen aan de nagedachtenis van Johan Polak (+1992), fervent boekenverzamelaar met belangstelling onder meer voor Manutius. In een vloeiend, boeiend en levendig verhaal wandelt R, die eminente Erasmuskenner, met ons langs de drukkerijen die Erasmus heeft bezocht en waarmee hij, Erasmus, behalve professionele banden ook vriendschapsrelaties onderhield: Dirk Martens, Aldus Manutius en Johannes Froben. Maar niet alleen die! Ook de ateliers waar Erasmus als kleine jongen kan zijn langs gelopen, kan hebben binnen gegluurd en zich, ouder wordend, vragen kan hebben gesteld. In 1477 werken Gerard Leeu te Gouda en Richard Pafraet te Deventer, de stad van de Broeders des gemenen levens, in 1484 Gerard de Leempt in 's-Hertogenbosch, in 1486 de Collaciebroeders te Gouda. R stelt zich verder de vraag welke gedrukte klassieke en humanistische teksten Erasmus tijdens zijn verblijf in het klooster te Steyn kan hebben gelezen en gaat in de brieven van Erasmus na of er uitlatingen zijn die kunnen alluderen op 'drukken', 'publiceren' en dgl. Nadat hij in Parijs in contact met Robert Gaguin is gekomen, is het zover: zijn naam is in een gedrukt werk van Gaguin opgenomen. De boekdrukkunst - zo vat R Erasmus' mening samen - 'is een zegen wanneer zij in dienst staat van de wederopleving der bonae literae en van een gezuiverd christendom, een vloek wanneer zij als wapen in politieke en godsdienstige conflicten wordt gehanteerd'. Ook wordt het beeld opgeroepen van de schrijvende en corrigerende geleerde, in de drukkerijen waar hij als lid van de familie was opgenomen, bij Martens op de Steenhouwersvest te Antwerpen, bij Manutius te Venetië en bij Froben te Bazel. [E. C.-I.]

2220 - Willem HEIJTING, *Devote en seer schoone boekskens: boekhistorische verkenningen rond het Nederlandstalig godsdienstig proza in de zestiende eeuw* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 1, 1994, p. 25-42.

Met dit uitstekend gedocumenteerd, gebald artikel geeft H de toon aan van het nieuwe jaarboek: lectuur voor de specialist en de liefhebber. Hopelijk zullen de meeste van deze kwaliteit zijn! Achtereenvolgens wordt ingegaan op de rol van het godsdienstige boek in de overgangstijd en op de verhouding boekgeschiedenis kerkgeschiedenis; hoe functioneerde het boekenbedrijf inzake godsdienstige lectuur in de volkstaal en wat is ons van het boekenaanbod bekend? Pertinente vragen die in het licht van ouder en vooral recenter onderzoek nieuwe antwoorden vereisen. In dit korte bestek wordt dus - bewust - niet ingegaan op de teksten, hun auteurs en hun drukkers. De kerkgeschiedenis, evenals welke geschiedenis ook, kan niet los van de boekgeschiedenis worden gezien, en andersom. [E. C.-I.]

2221 - *Uyt Ionsten Versaemt: Het Landjuweel van 1561 te Antwerpen*. Inleiding Dirk COIGNEAU. Catalogus: Elly COCKX-INDESTEGER, Werner WATERSCHOOT, m.m.v. Marcus DE SCHEPPER, Ann PECKSTADT & Lieve WATTEEUW. Tentoonstelling in de Koninklijke Bibliotheek [Brussel], Nassaukapel, van 30 september tot 29 oktober 1994. Brussel Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1994. - 208 p.: ill.; 25 cm. (Dossier Koninklijke Bibliotheek Albert I, D 4). - ISBN 90-6637-057-2. BF 700.

De restauratie van een waardevol document kan een dubbele meerwaarde hebben. Niet alleen zorgt een oordeelkundige conservatie- en restauratie-operatie voor het verdere leven van het document in kwestie. Als het gaat om een bundel die losgemaakt moet worden, kan de restauratie bovendien even worden stilgelegd om alle interessante elementen van die bundel afzonderlijk te tonen aan een publiek van geïnteresseerden.

Iets dergelijks is gebeurd met het zgn. Landjuweel van 1561, een bundel van 83 bladen die alle verband houden met het grootste rederijkersevenement dat ooit in Antwerpen plaatsvond. Het werd georganiseerd door de Antwerpse rederijderskamer 'De Violieren' (de titel van de tentoonstelling is ontleend aan de spreuk van deze kamer). 'Antwerpen 1561', zoals de wedstrijd in de inleiding met een knipoog genoemd wordt, was de laatste wedstrijd binnen een hele reeks, die in 1515 begonnen was in Mechelen. In totaal deden er 18 kamers aan mee (14 voor het eigenlijke landjuweel, 4 voor het onmiddellijk aansluitende haagspel). Het opgelegde thema voor de zinnespelen was 'Wat den mensch aldermeest tot conste verwect'.

De teksten van de zinnespelen werden in 1562 uitgegeven bij Willem Silvius, die ze liet drukken door Plantin, Coppens en Tavernier. Daarnaast is dus ook de bundel bewaard die het voorwerp van deze tentoonstelling uitmaakt. Hij bevat (al dan niet ingekleurde) blazoenen van de deelnemende rederijderskamers, liedteksten, de uitnodiging en de welkomstrebus van De Violieren, en verschillende pentekeningen: alles bij mekaar een bonte mengeling.

Wanneer deze bundel is samengesteld, is niet uitgemaakt: alleszins na 1561. De band waarin hij zat, is er gekomen in opdracht van de Leuvense stadsarchivaris Edward van Even (1821-1905), die het geheel in ongekende omstandigheden in zijn bezit kreeg, er in 1861 een uitgave van verzorgde met - niet steeds betrouwbare - lithografische facsimile's en het dan verkocht aan de Koninklijke Bibliotheek van België. De catalogus die bij de tentoonstelling verscheen, is een voorbeeld in zijn soort. De historische achtergrond wordt voortreffelijk beschreven in een uitvoerige inleiding; verder is er aandacht besteed aan het aandeel van Van Even in het voortbestaan van het document en is er ook een restauratieverslag opgenomen. In het catalogusgedeelte s.s. worden alle stukken technisch beschreven; waar nodig worden handgeschreven teksten uitgegeven; blazoenenrebusen en allegorieën worden systematisch en trefzeker verklaard. Er worden ook enkele hypothesen geformuleerd over de drukkers van sommige bladen: de enige op de bladen met naam genoemde drukkers zijn Hans de Laet en

Jan van Ghelen; de lettertypen laten echter toe om ook enkele bladen toe te wijzen aan Ameet Tavernier, Gillis Coppens van Diest en Willem Silvius. Een afzonderlijke studie hiervan wordt in het vooruitzicht gesteld. Tenslotte volgt nog een bijlage met een tabel van de watermerken, inclusief reproductie. Ook de vormgeving, van de hand van Antoon de Vijlder, is uitstekend. Er is een goed evenwicht tussen tekst en illustratie (waarvan vele in kleur). De Dante-letter leest heel rustig, en in een werk zonder te veel voetnoten is het een goede afwisseling om ze nu eens in de linkermarge terug te vinden. Mijn enige aanmerking betreft de plaats van de paginering: systematisch rechtsboven, ook op de linkerpagina's, wat impliceert dat je het boek telkens volledig moet openslaan om de even paginanummers te vinden. Maar alles bij mekaar is dit eindelijk weer een catalogus uit de beste traditie van de Koninklijke Bibliotheek, een boek dat 'den mensch aldermeest tot conste verweect'. [P.D.] (Tegelijk met de volwaardige catalogus werden ook twee brochures van elk 16 p. gepubliceerd, een Nederlands- en een Franstalige. Ze bevatten uittreksels uit de catalogus, met een korte inleiding, een summiere beschrijving van de stukken en een bibliografie.)

2222 - Gerard **Mercator** en de geografie in de Zuidelijke Nederlanden (16de eeuw) = Gerard Mercator et la géographie dans les Pays-Bas méridionaux (16e siècle). (Eindredactie: F. DE NAVE, D. IMHOF, E. OTTE). - Antwerpen Museum Plantin-Moretus en Stedelijk Prentenkabinet, 1994. - 175 p.: omslag, portr., ill., kaarten; 29 cm. - (Publikaties van het Museum Plantin-Moretus en het Stedelijk Prentenkabinet; 29).

Publikatie naar aanleiding van de tentoonstelling van 30 april tot 24 juli 1994. Het eerste luik behandelt persoon en werk van Mercator: kaarten en globes, atlassen en niet-cartografische werken. (Cf. Kroniek [nr. 2181](#)). Het tweede luik plaatst Mercator in de context van de Zuidnederlandse cartografie en een derde luik is gewijd aan reisverhalen en landbeschrijvingen. Al bij al komen er dus toch heel wat boeken aan de orde; de namen van drukkers en uitgevers zijn in een uniek namenregister opgenomen. Keurige uitgave, mooi omslag, uitstekende kleurreproducties, te schrale letter. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2181](#)

2223 - Gilbert TOURNOY, *Juan Luis Vives and the world of printing in Gutenberg Jahrbuch* 1994, p. 128-148, ill.

De kern van dit betoog is als lezing gehouden op de Vivesherdenking in Valencia in de herfst 1992. De uitgewerkte versie ervan is een schitterende bijdrage geworden over de relatie tussen auteur en drukkers in de vroege zestiende eeuw. Niet dat er veel bronnen beschikbaar zijn - de brieven van Vives aan de Brugse drukker Hubert de Croock die in 1871 nog bestonden, zijn spoorloos - maar de enkele externe gegevens en een paar uitlatingen van Vives in (de bewaarde) brieven, zijn ten volle benut. Uit dit onderzoek blijkt dat Vives vlug te werk ging, vaak een onleesbaar geschrift had, groot ongeduld aan de dag legde bij het ter perse gaan en - ramp aller rampen - zijn teksten blif corrigeren. Nihil novi sub sole! [E. C.-I.]

2224 - Ria JANSEN-SIEBEN, '*Panis vitae*': een chirurgisch **vlugschrift** uit de zestiende eeuw in *Licht der Natur: Medizin in Fachliteratur und Dichtung*.

Festschrift für Gundolf Keil zum 60. Geburtstag. Hrsg. Josef DOMES [u.a.]. - Göttinger: Kümmerle Verlag, 1994, p. 225-238, facs. - (Göttinger Arbeiten zur Germanistik; 585).

Het document is aangetroffen in het Stadsarchief Antwerpen (GA 4513 lias V). De planodruk, 39 regels uit een gotisch lettertype gezet, is 'te vinden op de Cees (?)mart in Douay'. Er is geen drukkersnaam en geen datum: dat zal dus nog moeten worden onderzocht. [E. C.-I.]

2225 - Ernest STEVELINCK, *Qui peut avoir traduit en anglais le premier livre de comptabilité paru en français* in *De Gulden Passer*, 70, 1992, p. 69-85, facs
Plausibele hypothese betreffende de vertaler in het Engels van de *Nieuwe instructie... des rekenboecks ende rekeninghe te Londene nae die Italiaensche maniere* van Jan Ympyn Christoffels. **Ympyn** bewerkte het naar het Italiaans in het Nederlands; dit werk verscheen postuum bij G. Coppens van Diest in 1543. De Franse versie werd door de weduwe Ympyn bezorgd en verscheen bij dezelfde drukker nog in hetzelfde jaar. De auteur van dit artikel draagt argumenten aan om de Engelse vertaling, in 1547 zonder drukkersnaam gepubliceerd, weliswaar nog met enige schroom, toe te schrijven aan Sir Thomas Gresham, een van de vele Engelse kooplieden te Antwerpen. [E.C.-I]

2226 - L. STRENGHOLT & A. LEERINTVELD, *De pers in arbeid. Hoofds 'Historien' (1642) als boek* in *De Zeventiende Eeuw*, 10, 1994, p. 197-206, ill.
Wijlen L. Strengholt (1930-1989) was een zeer aandachtig lezer. Hem waren allerlei typografische verschillen opgevallen tussen katernen van Hoofds *Historien*. Daaruit bleek dat het boek wellicht was gezet en gedrukt in twee ateliers. De aanwezigheid van verschillende initialenreeksen, sluitstukken en andere ornamenten bevestigt deze hypothese. De eerste zetterij-drukkerij werd geïdentificeerd met die van Paulus Matthijsz. te Amsterdam. Een reeks initialen met bijbelse voorstellingen wijst naar een van de drukkers van een reeks Amsterdamse bijbeluitgaven (1641 en later), wellicht naar Theunis Jacobsz en Fredericksz Stam. Hun produktie dient nader onderzocht (dat kan nu dankzij de STCN ...); tevens blijkt een databank met initialen en typografisch materiaal een dwingend desideratum. A. Leerintveld heeft, mede op basis van Strengholts materiaal en eerste bevindingen, een overtuigende analytisch-bibliografische verkenning gemaakt van een belangrijk Nederlands boek. En daar is het de **analytische bibliografie** toch in de eerste plaats om te doen! (zie ook Kroniek [nr. 2152](#)). Het zou trouwens een leerrijk en fundamenteel bibliografisch experiment zijn de drukgeschiedenis van een aantal beroemde Nederlandse boeken te registreren (naar een idee van Frans Janssen). Voor Hooft beschikken we nu al over een belangrijke aanzet. [M. d. S.]
Zie ook nr. [2365](#)

2227 - M. VAN VAECK, *Adriaen van de Venne's 'Tafereel van de Belacchende Werelt' (Den Haag, 1635). Deel I Prolegomena, Deel II Facsimile-editie, Deel III Studie.* - Gent: Kon. Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 1994. - 905 p.: ill.; 24 cm. - (Reeks VI; nr. 121). - ISBN 90-72474-112.
Een uitstekende ontsluiting van een werk dat op het eerste gezicht niet in het literaire systeem van Nederlands Gouden eeuw schijnt te passen. In feite was Van de Venne een in Den Haag invloedrijke en gewaardeerde dichter. Zijn faam als schilder heeft nadien zijn aanzien als poëet verduisterd. De huidige studie brengt in deel I, Prolegomena, een overzicht van Van de Venne's literaire activiteiten, de drukgeschiedenis van de 'Belacchende Werelt' en een overzicht van de drukvarianten in de bundel. Deel II omvat de reproductie in facsimile van een 'ideal copy' van het werk. In deel III, 'Studie', wordt het werk zowel op basis van tekstinterne gegevens als in een ruimere cultuurhistorische context onderzocht. Het **analytisch-bibliografisch onderzoek** is verricht op 51 exemplaren die gecollationeerd werden met behulp van transparantkopieën. Eerst wordt een lijst van de gecollationeerde exemplaren met vermelding van specifieke kenmerken aangeboden (nota's, ingeplakte gravures, eigendomsmerken). Daarna volgt een overzicht van de mogelijke staten: per katern, en daarbinnen per binnen- en buitenvorm worden de verschillende staten opgesomd. (Terloops: de werkwijze van VV, die zijn numerieke volgorde van de staten niet noodzakelijkerwijze als identiek met de chronologische orde beschouwt, is geen orthodoxe praktijk binnen de analytische bibliografie). De tekstverschillen zelf worden aangeboden als onderdeel van een volgend hoofdstuk, dat zowel het variantenoverzicht als

verklarende aantekeningen bij de tekst bevat. Het aantal getraceerde varianten is aanzienlijk: in 45 van de 74 drukvormen zijn er aangetroffen. Naast verbetering van zetselschade komen in grote mate perscorrecties voor, die aan de auteur zelf kunnen worden toegeschreven. VV heeft oog voor details van het 17de-eeuwse letterzetten: zo stipt hij aan dat een teveel aan regelwit opgevangen werd door het inlassen van extra letters (p. 57, 60). Bij de uiteenzetting over de juiste volgorde van de staten (p. 105, 109) rijst de vraag of er geen bewijsmateriaal te halen was uit de slijtage van de letters binnen de vorm. De facsimile editie brengt een 'ideal copy' in de betekenis die Fredson Bowers daaraan geeft: de tekst wordt gereproduceerd in de staat die door de auteur als de meest perfecte eindstaat zou worden beschouwd.

De 'Studie' in deel III is imponerend: uitgaande van de tekst, die een bezoek aan de Haagse hofkermis verhaalt, worden de verschillende elementen hierin, zowel het kader (de kermis) als de optredende personages (boeren, kermisgasten, zigeuners, bedelaars enz.) uitvoerig geduid met behulp van Van de Vennes overige werk, dat van tijdgenoten en de wetenschappelijke literatuur. De rijkdom van de aldus geboden informatie, de kwaliteit van de tekstverklaring en de zorg, besteed aan de bibliografische analyse, vormen de grote kwaliteiten van dit werk. [W.W.]

2228 - *Eevwigh edict over het duel*. - Wildert: De Carbolineum Pers, 1994. - 27 p.: facs.; 28 cm. - BF 3000; Fl. 160. Te verkrijgen bij de drukker, Elf Novemberstraat 22, B-2910 Wildert.

Als tweede deel in de reeks 'Facsimile's van oude Vlaamse drukken' heeft Boris Rousseeuw gekozen voor het *Eevwigh edict vande Aerts-hertoghen... op t'faict van t'beroepen tot vechten, by vorme van du* , uitgevaardigd te Brussel in 1610 en heruitgegeven te Gent bij de weduwe en erfgenamen Jan vanden **Kerchove** in 1667. Het 'bloedstollende' verhaal, zoals de inleider/drukker het noemt, houd ik u ten beste! Zoals gebruikelijk is dit een fraaie druk in een oplage van 55 exemplaren, gezet uit een Egmont en opgesmukt met een mooie initiaal afkomstig van een drukkerij te Oostende. [E. C.-I.]

2229 - Adri K. OFFENBERG, *Spanish and Portuguese Sephardi books published in the Northern Netherlands before Menasseh Ben Israel (1584-1627)* in *Dutch Jewish history* (Jerusalem), 3, 1993, p. 77-90, ill.

Tijdens het laatste kwart van de zestiende eeuw weken de nieuwe christenen - de bekeerde Joden - van Itali uit naar Antwerpen, Hamburg en Amsterdam. De **Noordelijke Nederlanden** werden een centrum van drukkunst. De auteur geeft bijzonderheden over Sephardiboeken. v   r Menasseh Ben Israel in 1626 in Amsterdam begon te drukken. [E. C.-I.]

2230 - Marc VAN VAECK, *De 'Openhartige herten' en J.J. Starters 'Steec-boecxken, ofte 't vermaak der jeugdelijcker herten': een opmerkelijke variante van de hartseblematiek* in *Verlagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 1993, 1 [versch. 1994], p. 122-152, ill.

Grondig onderzoek van een der moeilijkste bibliografische probleemgevallen uit de Nederlandse emblematiek. Ergens in het eerste (?) kwart van de zeventiende eeuw verscheen een opmerkelijk embleembundeltje in oblongformaat: *Openhartige herten* (Landwehr 918). Er bestaat tevens een Franse editie met de Nederlandse titel aangevuld tot *La Diuersit des Coeurs*. De Nederlandse titel heeft een moeilijk leesbaar 'impressum': , Auth. JvVelde. Comp. Bruc // Dous [of 'Pour' of 'Paris?'] CDP exc ", wellicht verwijzend naar een (Zuidnederlandse?) JvVelde als auteur/samensteller/ inventor (?) en CDP= Crispijn de Passe (sr. of jr.?) als uitgever. De Franse editie vermeldt Corn. Galle als graveur (en uitgever?). Het boekje had blijkbaar succes en werd nagevolgd in de Nederlanden, Duitsland (G. Ph. Harsd rffer) en Frankrijk ("De Pontsevrez " in 1894!). In de achttiende eeuw verschenen er minstens zes uitgaven van *Steec-Boecxken, Ofte 't Vermaak der Jeugdelijcker Herten*, toegeschreven aan de Friese dichter J.J. Starter

(overleden in 1627). Van Vaeck maakt aannemelijk dat de bewerking inderdaad van Starter afkomstig is, wat een datering van de *Openhartighe herten* 'rond 1620' plausibel maakt. Het hele verhaal kan nog niet worden verteld: er ontbreken immers een aantal drukken... Andermaal blijkt hoeveel er ook weer van de Gouden Eeuw is verdwenen. Gelukkig waren/zijn er nog bibliofielen! [M. d. S.]
Zie ook nr. [2677](#)

2231 - Jef SCHAEPS, '*Pronk voor 't voorhoofd des werks'*: over **titelprenten** in *Kunstschrift*, 38, 1994, 5, p. 38-45, ill.
Het speciale nummer *Woord & Beeld* van *Kunstschrift* besteedt, naast uiteraard aan de emblematiek (Karel PORTEMAN, *Minerva's wapenzaal*, p. 13-16, 45), ook, en terecht, aandacht aan de titelprent. Lokmiddel en versiering: beide functies werkten verkoopsbevorderend. Vaak kunnen ze ons veel vertellen over contemporaine interpretaties (van de kunstenaar).en verwachtingspatronen (van uitgever en lezer). Dit wordt hier geïllustreerd aan de hand van titelprenten van Willem Buytewech (Bredero's *Spelen* 1622), P.P. Rubens (Lipsius' *Opera* 1637) en Jan Wandelaar (Fouquet's *Telemachus* 1733). [M. d. S.]

2232 - A.D. RENTING & J.T.C. RENTING-KUIJPERS, *De bibliotheken van koning-stadhouder Willem III* in *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen* 1993, 1994, p. 63-92, ill.
Boeiend overzicht van de bibliotheken gevormd door koningstadhouder Willem III (1650-1702), met bijzondere aandacht voor de zeventiende-eeuwse bibliotheek op paleis Het Loo (bij Apeldoorn). Die collectie (voor een gedeelte thans in de Haagse Koninklijke Bibliotheek) blijkt oorspronkelijk in het bezit te zijn geweest van Mary Stuart. Aanvulling op het 'magnum opus' van beide Auteurs: *The seventeenth-century Orange-Nassau library* uit 1993 (cf. *Kroniek* 19 nr. [2098](#)). [M. d. S.]

2233 - Alfonso MIRTO & Henk Th. VAN VEEN, *Pieter Blaeu: Lettere ai Fiorentini Antonio Magliabechi, Leopoldo e Cosimo III de Medici, e altri, 1660-1705 = Letters to Florentines [...]*. - Firenze: Istituto Universitario Olandese di storia dell'arte; Amsterdam [etc.]: Holland University Press, 1994. - xiv, 322 P.: ill.; 23 cm. - ISBN 90-302-1298-5. Fl. 85.
Pieter Blaeu (1637-1706), tweede zoon van Joan Blaeu sr. en oudere broer van Joan jr., is wel de minst bekende telg uit de grote uitgeverdynastie (cf. *Kroniek* 18 nr. [1921](#)). Dit boek brengt daar terecht verandering in. Na een Italiaanse (studie?)reis in 1660 bleef hij in contact met de Florentijnse geleerde bibliofiel Antonio Magliabechi (1633-1714) en via deze slaagde hij erin de Medici-bibliotheek en andere collecties te bevoorraden met het internationale boekenaanbod uit de Republiek. De uitvoerige inleiding in het Italiaans (p. 3-48) en het Engels (p. 49-90) wordt gevolgd door de integrale geannoteerde uitgave van de correspondentie met Magliabechi (116 brieven 1660-1705) en andere Florentijnse klanten (nrs. 117-170), en een personenregister. Uitgaven als deze, hoewel niet zo visueel spectaculair als bv. cartografische tentoonstellingen met Blaeu-atlassen, zijn van het grootste belang voor het boekhistorisch onderzoek, m.n. op het te lang verwaarloosde terrein van de internationale handel in wetenschappelijke publikaties. [M. d. S.]

2234 - Hubert MEEUS, *Lof van 'Het licht der zeevaart'* in *Klinkend boeket: studies over renaissancesonnetten over Marijke Spies*. Onder redactie van Henk DUITZ... [et al.]. - Hilversum: Verloren, 1994, p. 37-41.
Uitgever en boekverkoper Zacharias Heyns was ook dichter. In 1608 prees hij met een sonnet *Het licht der zeevaart* aan, een nieuwe zeemansgids van de jonge concurrent Willem Jansz (Blaeu). [M. d. S.]
Zie ook nr. [2237](#)

2235 - P.G. HOFTIJZER, *De zeis in andermans koren: over nadruk in Nederland tijdens de Republiek*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van uitgeverij en boekhandel vanwege de Dr P.A. Tiele-Stichting aan de Universiteit van Amsterdam op 17 september 1993. - Amsterdam: Vakgroep Boek-, Bibliotheek- en Informatiewetenschap, 1993. - 25 p.; 24 cm. - (BBI-reeks; 4). - ISBN 90-74451-04-7.

Met deze rede aanvaardde Paul Hoftijzer (cf. Kroniek 14 [nr. 1234](#)) de opvolging van Bert van Selm (cf. Kroniek 18 [nr. 1842](#)) als hoogleraar in de geschiedenis van uitgeverij en boekhandel. Hij behandelt daarin, aan de hand van enkele sprekende voorbeelden, de, voor de zeventiende-eeuwse (en ook latere) drukkers en uitgevers levensbelangrijke, problematiek van de niet-geautoriseerde nadruk.

Verweermiddelen waren o.m. kopijrecht, privileges, clanvorming van uitgevers. Dat leidde uiteindelijk tot de wetgeving op het auteursrecht, doch niet, naar ieder bekend is, tot het verdwijnen van de piraten (nil novi ...). [M. d. S.]

Zie ook nr. [2723](#)

2236 - W.J. OP 'T HOF, *The oldest Dutch commercial oeuvre lists in print in Quaerendo*, 23, 1993, p. 265-290, ill.

In navolging van J.A. Gruys' pioniersartikel over gedrukte fondslijsten achterin boeken (cf. Kroniek 17 [nr. 1771](#)), heeft A. oog gehad voor vroege 'commerciële' **oeuvrelijsten**. Die lijsten vermelden de (nog/weldra) leverbare uitgaven van werken van een auteur en blijken van groot bibliografisch belang te zijn. Tijdens zijn onderzoek naar de publikatiegeschiedenis van de piëtiïstische auteur Willem Teellinck (1579-1629) heeft A. 15 (!) zulke oevrelijsten gevonden. Hij geeft hier een lijst (!) van 62 (!) eerste drukken van Teellincks werken en onderzoekt het voorkomen daarvan in de oevrelijsten. Hij komt tot het besluit dat de piëtiïstische lezers een duidelijke doelgroep vormden en dat enkele uitgevers zich daar nadrukkelijk op richtten. De eerste blijkt Marten Jansz Brandt (Amsterdam) te zijn geweest, die in 1622 een lijst van Teellincks verkrijgbare werken afdruckte aan het eind van alweer een nieuwe publikatie. A. verwijst de lezer ook naar zijn Nederlandstalig artikel *De betekenis van de gedrukte commerciële oevrelijsten van Willem Teellinck. I. Een nog onbeschreven boekhistorisch verschijnsel in Documentatieblad Nadere Reformatie*, 16, 1993, p. 75-89 (vervolg in 1994). Degelijk werkstuk. [M. d. S.]

2237 - Piet VISSER, *Frisia non cantat? Boekverkopers, bloemlezers en poetsenbakkers op de Helicon van 't Heitel in Klinkend boeket...* (cf. [nr. 2234](#)), p. 165-172.

Over een sonnet van Adriaan Tymens op het overlijden van de dichtende Friese uitgever, boekverkoper etc. Hendrik **Rintjes**, o.m. samensteller van de bloemlezing *Kliios kraam* (Leeuwarden 1656-1657). [M. d. S.]

2238 - Brigitte BUISSINK & Jeroen KLEIJNE, *Theses en thesauriers: dedicaties van boeken aan het Haarlemse stadsbestuur in Haarlems Helicon literatuur en toneel te Haarlem voor 1800*, red. E.K. GROOTES. - Hilversum Verloren, 1993, p. 111-122.

Naast beurzen aan studenten gaven steden uit de Republiek ook geld voor gedrukte dedicaties van theses en, occasioneel, andere publikaties. De casus 'Haarlem' werd hier onderzocht aan de hand van het nog te weinig bekende *Apparaat Domnisse*: 'een kaartstelsel - bewaard op de afdeling Documentatie Nederlandse Letterkunde van het Instituut voor Neerlandistiek aan de Universiteit van Amsterdam -, waarin gegevens, aangetroffen in archieven en gedrukte werken, zijn verzameld omtrent de boekgeschiedenis van omstreeks 1570 tot eind zeventiende eeuw' (p. 111). Het stedelijk mecenaat was niet belangeloos: "over het algemeen is de magistraat waarschijnlijk vooral in die gevallen tot een honorering overgegaan wanneer hij zich aan de auteur verplicht voelde of hem aan zich wilde

verplichten " (p. 122). Een nuttige verkenning van een al te lang verwaarloosd terrein (zie ook [nr. 2162](#)) met register van opdrachten!). [M. d. S.]

2239 - Els STRONKS, *De 'verborge werkkingsh' van het zeventiende-eeuwse calvinistische liedboek* in *De boekenwereld*, 11, 1994-1995, p. 2-9, ill.

De bloei van het calvinistische liedboek in de tweede helft van de zeventiende eeuw is mede te verklaren door de cultuurpolitieke strategie van de predikanten: in een doordacht vroomheids-offensief de jongeren van werelds naargeestelijk vermaak te leiden, via 'betaalbare en begrijpelijke liedbundels'. Geen luxueuze, rijkelijk geïllustreerde liederenbundels (vaak in oblong quartoformaat) voor de 'jeunesse dorée', maar eenvoudig uitgevoerde en goedkoop geproduceerde boekjes (vaak zonder illustratie of muzieknotatie). Dat deze bundels aansloegen bewijzen de talloze herdrukken van bv. J. van Lodensteins *Uytspanningen*. [M. d. S.]

2240 - Jeroen JANSEN, *The Aulularia edition which served as basis for the Warenar* in *Quaerendo*, 24, 1994, p. 83-113.

Hoofts Warenar (1617) is een 'aemulatio' van **Plautus'** *Aulularia*. Onderzoek van de tekst- en drukgeschiedenis van Plautus' stuk leidt A. tot de conclusie dat Hooft een exemplaar van Taubmanns [Wittenberg] 1605 editie gebruikte. [M. d. S.]

2241 - Jan KONST, *Een onbekende Vondeluitgave* in *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 110, 1994, p. 226-234.

De Biblioteka Gdanska Polskiej Akademii Nauk te Gdansk (Dantzig) bezit twee(!) exemplaren van een voorheen onbekende druk van Vondels gedicht *Vrye zeevaart naer Oosten* uit 1658. Het 'boekje' (vier quartopagina's) verscheen zonder uitgevers - of drukkersadres in of na 1658 en bevat de Nederlandse tekst van het gedicht met een anonieme Duitse vertaling. Tekstuitgave met commentaar. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2322](#)

2242 - Arianne BAGGERMAN, *Een drukkend gewicht: leven en werk van de zeventiende-eeuwse veelschrijver Simon de Vries*. - Amsterdam - Atlanta G.A.:

Rodopi, 1993. - 335 p.: portr., ill.; 22 cm. - (Atlantis; 7). - ISBN 90-5183612-0. Fl. 65.

In bijlage is de bibliografie gepubliceerd (p. 259-322). Ze volgt het stramien van de STCN. [E. C.-I.]

2243 - *Fleischman on punchcutting*. Edited by Frans A. JANSSEN. - Aertswoud: Spectatorpers, 1994. - 59 p.: ill, facs.; 26 cm. - Verspreid door Minotaurus Boekwinkel, PB 16477, NL 1001 RN Amsterdam. Fl. 196 (gebrokeerd); rl. 397, 50 (luxe ed.).

IDEM, *Ploos van Amstel's Manual and Fleischman: an addendum* in *Quaerendo*, 24, 1994, p. 136-137.

Het onvoltooide handboek over het snijden en gieten van letters van de Amsterdamse lettergieterij van de Gebroeders Ploos van Amstel (cf. *Kroniek* 15 nr. 1460), heeft een vervolgverhaal. Dit bestaat onder de vorm van een anoniem handschrift uit 1766 dat J aan de befaamde stempelsnijder Johann Michael Fleischman kan toeschrijven als auteur en als schrijver (kopiist). In het korte bericht in *Quaerendo* volgt J de wegen van het exemplaar: van de lettergieterij Ploos van Amstel (1763-1799) is het handschrift naar Enschede verhuisd, inmiddels de enige grote lettergieterij in Nederland, om uiteindelijk te belanden in de handen van FAJ.

De uitgave die deze ervan bezorgde, is in alle opzichten een bibliotheek uitgave: gezet uit de Fleischman Roman en Rosart initialen, vormgegeven en in boekdruk uitgevoerd door Bram de Does op Zerkall Ivory in een beperkte oplage. [E. C.-I.]

2244 - Piet VERKRUIJSSE & Gerard POST VAN DER MOLEN, *Een 97e druk??? Maak dat de kat wijs!* [Leiden]: De Ammoniet, 1994. - 1 blad: ill.; 21 cm. - Niet in de handel.

Bij de afsluiting van de AIO-cursus 'Het gedrukte boek als materieel object' bezorgde 'thuisdrukker' Gerard Post van der Molen deze mooie demonstratiedruk. De auteurs gaan erin op zoek naar de waarheid achter de vermelding op de titelpagina van de scabreuze dichtbundel *Apollo's marsdrager* als zou het om een 97ste druk gaan. Deel 3 van de dichtbundel verscheen in Amsterdam bij Hendrik Bosch (actief van 1715 tot 1729) en was van de hand van G. Tysens. Aan het getal 97 wordt niet veel geloof gehecht, maar uit de vergelijking tussen de exemplaren in de UB Amsterdam en de KB Den Haag blijkt toch dat het boekje een respectabel aantal drukken heeft gekend. Een werkhypothese voor verder onderzoek is dat Hendrik Bosch meer drukkers tegelijk aan het werk heeft gezet om deze bestseller in korte tijd in een hoge **oplage** op de markt te brengen. [P.D.]

2245 - Rudolf RASCH, *Estienne Roger en Michel-Charles le C^one, Europese muziekuitgevers te Amsterdam, 1696-1743* in *Historisch tijdschrift Holland*, 26, 1994, nr. 4/5, p. 292-313, ill.

Op het einde van de zeventiende eeuw kende de Amsterdamse muziekuitgeverij een gestage groei. In de jaren 1680 en 1690 waren de uitgeversactiviteiten vooral gericht op de lokale markt. In de achttiende eeuw veranderde deze situatie grondig. De muziekuitgeverij werd een internationale branche die niet langer terugschrok voor 'buitenlandse' muziek noch voor buitenlandse afzet markten. De Amsterdamse **o**migr**o** Estienne Roger is voor dit internationaliseringsproces in hoge mate verantwoordelijk, zo stelt Rasch. In zijn fonds en in dat van zijn schoonzoon en opvolger Michel-Charles le C^one, zijn naast een Noord- en een Zuidnederlandse component ook Franse, Italiaanse, Duits-Oostenrijkse en Engelse gehelen te onderscheiden. Ze worden hier een voor een voorgesteld. Uit het overzicht blijkt dat het huis Roger Le C^one door zijn grootschaligheid en zijn internationale ori**o**ntatie in Europa richtinggevend was. [P.D.]

Zie ook nr. [2317](#)

2246 - Joannes Franciscus Cammaert, *Straf ende Dood van Balthasar, koning der Cladeen, benevens de krooninge van Darius, koning van Meden, Blyeyndig treurspel* A. Inleiding en tekst: K. LANGVIK-JOHANNESSEN. B. Woord-en tekstverklaring W. WATERSCHOOT. - Brussel: Facult**o**s universitaires Saint-Louis, 1991. 58 + 50 p. - (Studiecentrum 18de-eeuwse Zuidnederlandse letterkunde; Cahiers, 6A-B).

In hs. Goethals 441 in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel worden 82 titels van aan Cammaert toegeschreven toneelstukken opgesomd. Voor zover vernoemd zijn de drukkers, te **Brussel**, van deze uitgaven G. Jacobs, Boucherie, 't Serstevens, Jorez. [E. C.-I.]

2247 - Nadine VANWELKENHUYZEN, *Une galerie du conservatisme li**o**geois vers 1787. A propos d'un projet de journal antiphilosophique* in *Le livre & l'estampe*, 40, 1994, nr. 141, p. 157-165.

Van commentaar voorziene uitgave van een handgeschreven document uit het Rijksarchief in Luik, waarin de uitgave van een anti-filosofische periodiek wordt gepland. Het stuk dateert waarschijnlijk uit 1787 en somt enkele mogelijke medewerkers op, o.m. de Luikse drukker Fran**o**is Lemari**o**. [P.D.]

2248 - Hans DE CANCK, *Drukkers in tijden van revolutie. De Leuvense drukkers Michel op het einde van de 18de eeuw*. Verhandeling aangeboden tot het verkrijgen van de graad van licentiaat in de Moderne geschiedenis, 1994. Katholieke Universiteit Leuven. Faculteit der Letteren. Departement Geschiedenis. - XXIX, 290 p.: ill.; 30 cm. - Niet gepubliceerd.

Het ontrafelen van de activiteiten en de productie van de drie Leuvense drukkers

Michel (drie broers: Jozef, geboren in 1745, Joannes Petrus Georgius, 1748, en Franciscus, 1760) vergt enige moed, gelet op het permanente gevaar voor naamsverwarring en op het beperkte aantal voorstudies. De auteur geeft zelf toe dat zijn bio-bibliografische opzoekingen niet het laatste woord over de Michels hebben opgeleverd. Toch is met dit werk al heel wat gezegd. De drie figuren worden goed getypeerd en gesitueerd in de typografische traditie en in de politieke situatie van hun tijd (al zijn de eerste twee hoofdstukken hierover veel te lang uitgevallen).

Deel II biedt een uitgebreide fondslijst per drukker, die goed is voor in totaal 291 nummers! Een interessante bijlage is die met de reproducties van hun typografische ornamenten. Ze vormen een aanvulling bij het hoofdstuk over de typografische kwaliteit van het werk van de Michels. [P.D.]

Zie ook nr. [2553](#)

2249 - Daniel DROIXHE, *C'est le bouquet... Histoire d'un ornement typographique liégeois du XVIIIe siècle* in *Gutenberg Jahrbuch*, 69, 1994, p. 211-228, ill.

Eenzelfde typografisch ornament, een in hout gesneden vignet met bloemenboeket, komt bij zes verschillende Luikse drukkers voor, van 1735 tot 1790, van Jean-Philippe Gramme tot Jean-François Desoer. Bij deze laatste drukker heeft de afdruk niets van haar frisheid verloren. De auteur tracht dit enigma te verklaren aan de hand van de externe geschiedenis van de boeken waarin hij de vignetten vond. [P.D.]

2250. - Claude SORGeloos, *Influences du XVIIIe siècle sur les relieurs belges* in *Etudes sur le XVIIIe siècle*, XXII: Retour au XVIIIe siècle. Ed. Roland MORTIER & Hervé HASQUIN. - Bruxelles: Université libre, 1994, p. 113-125, ill.

Naast neogotiek neemt ook neorocaille als originele stijl een plaats in de boekbandversiering van de 19de eeuw in. De inspiratie wordt in de decoratieve kunsten gevonden. Nieuw in de 19de eeuw is b.v. het simultaan aanwenden van blind- en goudstempeling, asymmetrie in het decor; halve banden, met vlakke rug en stempelversiering, worden talrijker. Gaandeweg wordt de versiering ontleend aan de inhoud en wordt 'illustratief' ('au naturel'): Henri Crabbe, Pierre Corneille Schavye, Ildephonse-Louis Masquillier. De kartonnen uitgeversbanden, met platbekleding in gegaufreerd papier en in leerimitatie, worden op analoge wijze versierd: Casterman te Doornik, Dessain te Luik. In de jaren 60 ruimt de rocaille baan voor de zg. 'retrospectieve' stijl die al eerder aan de orde was gekomen: geen inspiratie meer maar imitatie. Het is de tijd van de imitatiebanden als 'kloosterbanden', 'la Duseuil'-banden, banden 'in de stijl van Grolier', enz. Toch zijn het geen klakkeloze kopieën; alleen al de techniek is eigentijds. Dit alles kan o.m. blijken uit de omvangrijke documentatie die Josse Schavye einde 19de eeuw had samengebracht een gedeelte hiervan is aanwezig in de UB Gent. Emile Bosquet, Laurent en Paul Claessens, de Nederlander J.W. van den Heuvel en anderen behoren tot de historisch georiënteerde binders. S benadrukt hierbij ook de rol die de (wereld)tentoonstellingen spelen. In de alles overheersende imitatie-drang in de bandversiering op het einde van de 19de eeuw, worden alle voorgaande stijlen opgegraven, ook die uit de 18de eeuw. In deze context is een figuur als de falsaris Hagu goed te verklaren! Toch komen binders als Charles de Samblanx en Jacques Weckesser ook onder invloed van de Art nouveau en blijft het niet bij imitaties alleen. Bij het begin van deze eeuw heeft de imitatieband in wezen afgedaan. [E.C.I.]

2251 - Jos DE KRUIF, *'En nog enige boeken van weinig waarde': boeken in Haagse boedelinventarissen halverwege de 18e eeuw* in *Historisch tijdschrift Holland*, 26, 1994, nr. 4/5, p. 314-327.

De auteur verricht onderzoek over boekaanwinst en boekenbezit in achttiende-

eeuws Den Haag, o.m. op basis van boedelinventarissen. Ze presenteert hier de eerste resultaten van de analyse ervan. Er werd een steekproef van 204 Haagse boedelinventarissen genomen. De aanwezigheid van boeken, al dan niet met een explicitering van de titels, wordt gekoppeld aan gegevens als beroep, burgerlijke staat en relatieve rijkdom van de erflater.

Enkele vaststellingen: veel mensen bezitten weinig boeken en weinig mensen bezitten veel boeken; de samenhang tussen de sociale positie en de aanwezigheid van boeken bestaat wel enigszins, maar heeft geen dwingend karakter; in alle collecties is er een overweldigende hoeveelheid theologische literatuur, met de Bijbel voorop: pas wanneer het aantal aanwezige boeken boven de 10 uitstijgt, verschijnen ook andere genres (eerst geschiedenis en geografie, dan literatuur, en bijna uitsluitend in het Nederlands).

De auteur kruidt haar artikel met lezenswaardige methodologische beschouwingen en met een genuanceerde vaststelling over intensief versus extensief lezen. [P.D.] Zie ook nr. [2317](#)

2252 - J.C. BEDAUX, *Een onbekend rouwdicht op Gisbert Cuper, hoogleraar te Deventer in Miscellanea Gentiana...* (cf. [nr. 2177](#)), p. 1-9.

Uitgave, met vertaling en commentaar, van een Latijns rouwdicht op de grote Deventer filoloog-politicus-bibliofiel Gisbert Cuper (1644-1716). De auteur ervan is G. Claromontius, alias de G. Clermont die op de veiling van Cupers bibliotheek (Deventer 30 augustus - 11 september 1717) o.a. voor fl. 61 een Lactantiushandschrift kocht dat 'ooit eigendom van Dante was geweest' (p. 7). [M. d. S.]

Zie ook nr. [2177](#)

2253 - Claude SORGeloos, *Une bibliothèque retrouvée: les livres de Pierre-Benoit Desandrouin (1742-1811), grand mayeur de Namur et trésorier général des Pays-Bas autrichiens* in *Le livre & l'estampe*, 40, 1994, nr. 141, p. 103-156, ill.

In 1991 kreeg de auteur de kans om een inventaris op te stellen van de bibliotheek van P.-B. Desandrouin, zoon en kleinzoon van industriëlen uit de streek van Charleroi en schoonzoon van Patrice-François de Neny, de chef-president van de Geheime Raad. Ook Desandrouin zelf was bekleed met hoge functies in de administratie van de Oostenrijkse Nederlanden. Daarnaast bezat hij een rijke bibliotheek, waarmee hij zich overigens liet portretteren. Deze boekenverzameling kwam via verschillende huwelijken uiteindelijk terecht bij de familie de Cunchy, bij wie ze sedert 1910 bewaard wordt. Toch is er in de loop der jaren veel verdwenen: slechts 187 titels uit de oorspronkelijke collectie zijn uiteindelijk bewaard. Ze worden door Sorgeloos zorgvuldig opgesomd in de bijlage. Het gaat uitsluitend om de meer recente werken, hoofdzakelijk uit de tweede helft van de achttiende eeuw. De auteur gaat wat ver wanneer hij beweert dat hij hiermee een zicht krijgt op wat Desandrouin zelf heeft gelezen, los van de ballast die hem door erfenissen te beurt is gevallen: boeken die worden gerfwd blijven niet noodzakelijk ongelezen (ondergetekende spreekt uit ervaring). En als ware bibliofiel heeft Desandrouin ongetwijfeld zelf heel wat oudere uitgaven gekocht (en wie weet, zelfs gelezen).

In de 187 titels valt een sterke gerichtheid op Frankrijk waar te nemen, met een groot aantal verlichte auteurs (inclusief een uitzonderlijke collectie Voltairiana). Jammer genoeg zijn in dit deel van de bibliotheek geen annotaties van Desandrouin terug te vinden, evenmin als boeken van P.F. de Neny. Wel bieden boekhandelsetiketten in enkele exemplaren de mogelijkheid om de commerciële - met name Parijse - herkomst ervan te bepalen. Het artikel bevat verder een reproductie van Desandrouins ex-libris. Eigendomskenmerken en ex-dono's worden ook in de inventaris vermeld. [P.D.]

2254 - Luc KNAPEN, *La bibliothèque de Jacques-Ignace Dohey (+ 20.IX.1715)*

in *Archief- en bibliotheekwezen in België* 64, 1993, p. 487-525.

In een zeventiende-eeuwse bundel met theologische aantekeningen, bewaard in de abdijbibliotheek van Maredsous, trof de auteur drie lijsten met boeken aan: een lijst met *Libri emendi*, een met *Libri legendi* en een *Catalogue des livres acheptez [sic] par Jacques Ignace Dohey l'an 1688 et les suivants*. Over deze Dohey, die de auteur blijkt te zijn van het gehele manuscript, is bitter weinig bekend. Eigenlijk weten we alleen dat hij een geestelijke was die in Namen begraven werd. De drie lijsten met - zoals meestal - eerder cryptische titelbeschrijvingen worden hier uitgegeven met een identificatie van de auteur en de exacte titel en met opgave van de verschillende edities (het zou wellicht beter geweest zijn een typografisch onderscheid aan te brengen tussen de eigenlijke tekst en de aanvullingen van de uitgever).

De meest interessante lijst is die met de eigenlijke aankopen van Dohey (51 titels), omdat eruit af te lezen valt welke boeken hij actief verworven heeft omdat hij telkens de prijs van zijn aankoop heeft genoteerd. Zo reikt deze bronnenpublicatie nuttig vergelijkingsmateriaal aan. Alleen is het jammer dat we niet weten waar deze prijzen gangbaar waren (in Namen?). En bovendien kan je je afvragen of dergelijk arbeidsintensief uitgavewerk de moeite loont wanneer over de eigenaar van de boekencollectie zo weinig geweten is. [P.D.]

2255 - Arianne BAGGERMAN, *Lezen tot de laatste snik. Otto van Eck en zijn dagelijkse literatuur (1780-1798)* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 1, 1994, p. 57-88, ill.

In het Rijksarchief van Gelderland wordt het meest omvangrijke door een kinderhand geschreven egodocument bewaard dat tot nu toe in Europa is teruggevonden: het dagboek van de op achttienjarige leeftijd overleden Otto van Eck. Het is o.m. interessant omdat het ons een zeldzame blik gunt in de appreciatie door een kind van de verschillende boeken die het door zijn ouders kreeg voorgeschoteld.

Want de ouders van de kleine Otto hebben hem wel degelijk titels voorgeschreven. Het verlichte ouderpaar zag in de dagelijkse lectuur van vooral moraliserende kinder- en jeugdboeken een belangrijke bijdrage tot de morele en intellectuele vervolmaking van hun zoon.

De hele opzet en toon van het dagboek bewijzen ten overvloede dat het geen *journal intime* was, maar door de jongen regelmatig aan zijn ouders werd getoond en met hen werd besproken. Dat heeft zijn implicaties voor een correcte interpretatie van dit document. Het geeft zeker geen totaalbeeld van alles wat Otto heeft gelezen, en zijn reacties, die hij zelf heeft neergeschreven, zijn vooral de reacties die van hem werden verwacht. [P.D.]

2256 - Claude SORGELOOS, *Les premiers règlements de la Bibliothèque publique de Mons 1797-1802* in *Archief- en Bibliotheekwezen in België* 64, 1993, p. 385-433.

In 1797 werd in Bergen (B.) de bibliotheek van de *école centrale du département de Jemappes* opgericht. Na de opheffing van de *école centrale* kwam het beheer van de - in 1802 voor het publiek opengestelde - bibliotheek toe aan de stad Bergen. Vandaag doet ze dienst als centrale universiteitsbibliotheek. De drie vroegste reglementen van deze bibliotheek worden hier uitgegeven (als bijlage) en toegelicht. [P.D.]

2257 - Uta JANSSENS-KNORSCH, *A remarkable collection of English books in the Netherlands: the Bibliotheca Scheurleeriana, 1750-1763* in *Lias*, 20, 1993, p. 287-320, facs.

Over de eerste uitleenbibliotheek in Nederland, de bibliotheek van Hendrik **Scheurleer** in Den Haag, publiceerde U. Janssens Knorsch reeds eerder (cf. *Kroniek* 18, [nr. 1954](#)). Ze legde er toen de nadruk op dat de jonge Scheurleer zijn onderneming in de eerste plaats opstartte uit (verlicht) idealisme: de vooruitgang

van kennis en wetenschap als hoogste doel. In deze bijdrage ligt de nadruk meer op Scheurleers rol als promotor van het Engelse boek op het vasteland en als pionier van de verspreiding van het Engels, een taal die rond 1750 in Nederland amper door iemand werd gelezen, laat staan gesproken. De auteur analyseert de Engelse boeken in de verschillende catalogi die in het twaalfjarig bestaan van de *Bibliotheca Scheurleeriana* het licht zagen. De eerste (uit 1751) wordt enkel bewaard in de Parijse *Bibliothèque nationale*, en is hier als bijlage in facsimile gereproduceerd. [P.D.]

Zie ook nr. [2559](#)

2258 - Claudine LEMAIRE, *La comtesse Anne-Philippine-Thérèse d'Yve: figure de proue de la Révolution brabançonne et grande bibliophile (1728-1814) (2e partie). Coup d'oeil sur les bibliothèques privées dans les Pays-Bas autrichiens entre 1765 et 1820* in *Archief- en bibliotheekwezen in België*, 64, 1993, p. 317-357.

In een vorige bijdrage (cf. *Kroniek* 17 nr. [1783](#)) had C. Lemaire al het politieke optreden van de vrijgevochten gravin d'Yve besproken. Hier is de bibliotheek van de gravin aan de orde. Een panoramische beschrijving van de rijkste privébibliotheken in de laat-achttiende-eeuwse Zuidelijke Nederlanden wordt gevolgd door een gedetailleerd beeld van haar rijke bibliotheek (6821 kavels geveild in Brussel in 1819-20).

De auteur gaat vooral in op de zeldzame werken, belicht vooral het aspect bibliotheek, en met reden: de gravin bezat niet minder dan 410 handschriften en 57 incunabelen (waaronder enkele zeer vroege drukken uit Mainz). Jammer genoeg licht de briefwisseling van de gravin ons kennelijk niet in over haar leeservaringen. Of was zij zo bibliotheek dat zij haar boeken niet las? [P.D.]

2259 - Pierre DELSAERDT, *Boeken, kopers, verkopers: een relationele databank voor de historische analyse van boekveilingcatalogi* in *Bibliotheek- & archiefgids*, 70, 1994, p. 160-170, ill.

Samenvatting van de eindverhandeling van D voor het bijzonder licentiaat in de Informatie- en bibliotheekwetenschap aan de Universiteit Antwerpen (cf. *Kroniek* 19 nr. [2118](#)). [E. C.-I.]

2260 - Hannie VAN GOINGA, *Een blik op de praktijk van de Nederlandse boekhandel omstreeks 1785: Christoffel Frederik Koenig, uitgever van volksblaadjes, Leiden 1782-1786* in *De Achttiende Eeuw*, 25, 1993, p. 39-72, ill. Het Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw kreeg voor zijn 25ste jaargang een nieuw kleedje en een nieuwe naam (hoewel 'Documentatieblad' nog voorkomt in de ondertitel). Het eerste nummer met de nieuwe naam begint sterk, o.m. dankzij de bijdrage van H. van Goinga over de uitgevers- en boekhandelstechnieken van Christoffel Frederik Koenig (1756-1796). Deze felle patriotse idealist neemt in de opkomst van de politieke opiniepers een bijzondere plaats in omdat hij in de jaren 1784-85 verschillende zoer goedkope patriotsgezinde volksblaadjes in een hoge oplage (tot 2200 stuks) op de markt bracht. Vanzelfsprekend joeg hij zichzelf het protest van zijn collega's op de hals; om hiertegen in te gaan publiceerde hij een brochure onder de titel 'Koninklijke verdediging'. Aan deze apologetische tekst, waarvan de inhoud werd gecontroleerd en aangevuld, ontleent Van Goinga gegevens over Koenigs biografie, over het door hem beoogde koperspubliek, zijn prijzenpolitiek en zijn distributiestrategie. Bepaalde commerciële technieken (bv. boekverkoperskortingen, geleidelijke prijsstijgingen van de periodieken waarvan de eerste nummers ongehoord goedkoop waren) worden heel minutieus uit de doeken gedaan. Op die manier komen verrassende inzichten naar boven. De belangrijkste vaststelling is wel dat ook in de Republiek - althans voor klein drukwerk - transacties op contantbasis plaatsvonden, zowel tussen boekverkopers onderling als in de verkoop aan

particulieren. [P.D.]

2261 - Elly GROENENBOOM-DRAAI, *De Rotterdamse woelreus. De 'Rotterdamsche Hermes' (1720-21) van Jacob Campo Weyerman. Cultuurhistorische verkenningen in een achttiende-eeuwse periodiek.* - Amsterdam/Atlanta: Rodopi, 1994. - [10], 628 p.: ill.; 22 cm. - (Atlantis; 8). - ISBN 90-5183-3806. Fl.90.

De **Rotterdamsche Hermes** was het eerste weekchrift van Jacob Campo Weyerman en verscheen in 59 afleveringen van 13 september 1720 tot 4 september 1721. Het vormde een ge◇rgerd wederwoord van deze publicist op Den Amsterdamschen Argus van Hermannus van den Burg.

In haar proefschrift deed de auteur een grondige analyse van de inhoud van het tijdschrift. Ze reserveerde een hoofdstuk voor de boekhandel, waarin ze o.m. naging wat Campo Weyerman te vertellen had over de uitgever Boitet en over het pseudoniem Pierre Marteau. De uitgevers van de Rotterdamsche Hermes zelf, Arnold Willis en Joannes Hofhout, komen aan bod in hoofdstuk 7, dat overigens een bibliografisch onderzoek naar het tijdschrift bevat. Uit zetselonderzoek kon de auteur opmaken dat sommige afleveringen in wel drie edities op de markt kwamen. [P.D.]

2262 - *Dansen rond de vrijheidsboom. Revolutionaire cultuur in Brabant en de Franse invasie van 1793.* Onder redactie van Joost ROSENDAAL & Anton VAN DE SANDE. - 's-Hertogenbosch: Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening, 1993. - 281 p.: ill.; 24 cm. - ISBN 90-72526-23-6.

In deze bundel over de revolutiejaren in Noord-Brabant zijn twee hoofdstukken ook relevant voor de boekgeschiedenis. Hoofdstuk 2, van M. Spruit, handelt over ene Pieter Jansse van Tooren, bakker en kruidenier, die zich verdienstelijk maakte voor de 'Bataafse zaak' door de verspreiding van pamfletten en van het tijdschrift *De Gemeene Man aan het Gemeene Volk van Nederland*. Het eerste nummer ervan verscheen op 1 januari 1793, 'ter Drukkery van de Bataven' te Antwerpen; vanaf nummer VII werd onregelmatig vermeld dat de Antwerpenaar J.E. Parys de drukker was.

In hoofdstuk 4 (van A. van de Sande) is dan weer de contrarevolutionaire propaganda aan de orde. Er wordt ruim aandacht besteed aan de opiniepers, echter uitsluitend vanuit een inhoudelijke benadering. [P.D.]

2263. - P.J. BUIJNSTERS, *Justus van Effen (1684-1735): leven en Werk.* - Utrecht HES, 1992. - 445 p.: front., ill.; 25 cm. - ISBN 90-6194-058-3. Fl. 159.

In de uitvoerig gedocumenteerde biografie gaat de auteur uiteraard ook in op het literaire werk van Van **Effen**. Het boek wordt bovendien afgesloten met een 'Bibliografie der geschriften van Justus van Effen' tot 1800. Ze wordt nadrukkelijk aangeboden als een beknopte, voorlopige versie van de meer uitgebreide Van Effen-bibliografie die Buijnsters samen met M. te Wilt heeft samengesteld. De onderdelen van deze lijst zijn: separate uitgaven, verzameluitgaven, bijdragen in publikaties van anderen, ◇n ten onrechte aan Van Effen toegeschreven publikaties. In totaal is dit goed voor 34 titels, die verder worden onderverdeeld naargelang de verschillende (soms zeer talrijke) edities. Interessant is dat hier ook de signaturen van teruggevonden exemplaren worden opgegeven. [P.D.]

2264 - Mathieu LOMMEN, *Amsterdamse lettergieterijen in de negentiende eeuw in Stichting Drukwerk in de marge. Bulletin 22 Herfst 1994, p. 13-21, ill.* Het gaat om Elix & Co., De Passe & Menne en N. Tetterode. Zie ook nr. [2742](#)

2265 - Mathieu LOMMEN, *Jan van Krimpen and Bruce Rogers two approaches to traditional typography in a modern perspective in Quaerendo, 24, 1994, p. 206-218, ill.*

In het Nederlands verschenen in Bulletin Stichting Drukwerk in de marge in 1992

(cf. Kroniek 18 [nr. 1979](#)). Een herziene versie hiervan verscheen afzonderlijk te 's-Hertogenbosch in 1994 (zie noot 1). [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2394](#)

2266 - *Zilvertype, corps 15: briefwisseling tussen F.J. van Royen en S.H. de Roos over het ontwerp van de **Zilvertype**, 1914-16.* - Amsterdam: De Buitenkant, 1994. - 152 p.: ill., facs.; 31 cm. - ISBN 90-70386-51-8. Fl. 59, 50.

Over verhouding van ogen tot staarten, dwarsstreepjes en weerhaken, ligaturen en boogjes, over bovenhaal (van de a en rechter poortje (van de m), de rondte van de o en de verdikking van de e, u kan er over lezen in de briefwisseling tussen de opdrachtgever J.F. van Royen (1878-1942) en de letterontwerper S.H. de Roos (1877-1962). Aan de hand van deels integraal uitgegeven, deels samengevatte brieven, voorzien van verhelderende noten en schetsen en commentaar, kan hier het proces worden gevolgd van het ontstaan van een lettertype. De Roos had reeds, als eerste Nederlander na 150 jaar, de Hollandse Mediaeval ontworpen. In 1910 was de eerste Nederlandse privépers opgericht, door J. Greshoff, J.C. Bloem en P.N. van Eyck: de Zilverdistel. Vier jaar later vond Van Royen, ambtenaar bij de P.T.T., inmiddels toegetreten, dat de pers een eigen letter moest hebben. Het werd de Zilvertype. Het uitgangspunt vormde de Jenson, het 'eeuwige lettertype' (Ovink); het resultaat is ook een 'tijdloze renaissance letter' geworden. Van Royen oordeelt kritisch, met grote kennis van zaken, lijkt eindeloos veeleisend en legt steeds een even grote waakzaamheid aan de dag. In De Roos heeft hij een artistiek begaafd en (bijna) altijd begrijpend uitvoerder gevonden, die zich tot een belangrijk typografisch ontwerper heeft ontwikkeld. In ieder geval zijn beiden gelukkig en tevreden met de nieuwe letter.

Deze studie is tot stand gekomen door studenten van de Gerrit Rietveld Academie (project 82) en verzorgd uitgevoerd door De Buitenkant. De tekst is gezet uit de Centaur roman en italic, destijds ontworpen door Bruce Rogers (1870-1957) die zich hierbij eveneens op de authentieke Jenson en Arrighi inspireerde. Beide typen, de romain en de cursief, verschenen in 1929 in een Monotype-versie. De letterproef van de Zilvertype is in boekdruk uitgevoerd door Bram de Does. Het boek zit in een keurige, smaakvolle lichtkoblauwe omslag met zilveropdruk. Niet enkel de 'typofiel', ook de bibliofiel zal het in zijn kast willen hebben. Aan te bevelen. [E. C.-I.]

2267 - A. STROOBANTS, *Onder de pers: berichten uit de **Dendermondse** drukkerswereld.* (Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling Dendermonde, Stedelijk Museum voor volkskunde 20 augustus tot 31 oktober 1993). -

Dendermonde. Stedelijke Musea: Stadsarchief, 1993. - 136 p.: ill.; 30 cm.

Gedetailleerd overzicht van de zestig drukkerijen, die in de stad Dendermonde en de huidige deelgemeenten konden worden geïdentificeerd. Van elke drukker worden personalia opgezocht en wordt de opleiding nagegaan evenals begin- en einddatum van de activiteit. Voor recente drukkerijen komen daar nog bij oppervlakte, bouwdatum, evolutie van het gebruikte materieel, klantenkring, productie, personeelsbestand. Het werk is uitvoerig geïllustreerd met portretten en reproducties van titelbladzijden. De oudste Dendermondse drukkerij startte in 1707. In de 18de eeuw werd er zelfs voor instanties te Aalst, Oudenaarde en Ninove gedrukt. Een eerste plaatselijk weekblad verscheen in 1793 bij J.J. du Caju (wel het meest bekende Dendermondse drukkersgeslacht). Uit de 19de en 20ste eeuw worden heel wat efemere publikaties opgenomen weekbladen met een kort bestaan, gelegenheds-, publiciteits- en handelsdrukwerk. Toch is veel van dit smoutwerk verloren gegaan. Een pluspunt is dan ook de aandacht, besteed aan kleine uitgevers. Die eenmansbedrijven die de stichter zelden overleefden, produceerden soms werk, dat buiten de lokale markt ging. [W.W.]

2268 - K.M. DE LILLE, *Devotieboekjes in het **Iepense** in Iepers kwartier 30,* 1994, p.98-99, ill.

Signaleert een 'Handboeksken des Broederschaps der H. Barbara', uitgegeven te Brugge (De Schryver-Van Haecke, 1858) en 'Congregatie van Onze Lieve Vrouw Vlamertinghe', gedrukt te Poperinge (Danneels-Tailleu, 1924). [W.W.]

2269 - Hervé DARAS, *De volksdevotie tot de H. Apollonia. in de kerk van het Groot Begijnhof te Leuven in Jaarboek van de Geschied- en, Oudheidkundige Kring voor Leuven en omgeving*, 33, 1993, p. 166-185, ill.

Bespreekt in dit verband de titelpagina van een devotieboekje (Leuven, P. Vannes, 1806) en devotieprentjes; het oudste daarvan is van de hand van de Leuvense lithograaf Alexandre-Louis Joos. [W.W.]

2270 - A. LOWYCK, *Nederlandstalige schrijvers in Sint-Winoksbergen II Vanaf de achttiende eeuw tot op heden in Zannekin Jaarboek* 14, 1992, p. 119-165, ill.

Bespreekt 32 auteurs uit de 18de eeuw, 29 uit de 19de eeuw en 8 uit de 20ste eeuw. Vooral interessant voor de 22 Nederlandstalige **drukkers uit de Westhoek**, van wie de produktie ter sprake komt. [W.W.]

2271 - Jean-Marie LERMYTE, *150 jaar drukkers in Izegem 1840-1990 in Ten Mandere: heemkundig tijdschrift voor Izegem, Emelgem en Kachtem*, 31, 1991, 30, 2, p. 1-111, ill.

Een hele aflevering van het tijdschrift is gewijd aan het onderwerp: de annalen van de drukkunst in het Westvlaamse Izegem. Vernoemen we Pierre Joseph Bossut, Jean Doorns, Jacques De Busschere en, allicht de meest bekende, Strobbe, de drukkerij die in 1991 haar honderdjarig bestaan vierde. Opvallend bij het overlopen van de kroniek is te merken hoe vaak, ook in de laatste twee eeuwen, het beroep van drukker gecombineerd werd met dat van boekverkoper en papierhandelaar: niets nieuws onder de zon! Deze publikatie wordt het uitgangspunt voor elk verder onderzoek over Izegemse drukkers en uitgevers. [E. C.-I.]

2272 - P.J. BEGHEYN, *Aanvullingen op... Nijmeegse drukken 1801-1832 in Dokumentaal*, 23, 1994, p. 127-129.

Aanvullingen op *Gheprint te Nymeghen* (cf. Kroniek 16 [nr. 1538](#)).

2273 - Marja KEYSER, *De Amsterdamse drukkerij M.J. Portielje, 1841-1984: 'Magnum Industriae Praemium, of Groot is het loon der vlijt'* in *Stichting Drukwerk in de marge. Bulletin* 22 Herfst 1994, p. 24-33, ill.

Het volledige archief van deze drukkerij is overgedragen aan de bibliotheek van de Vereniging, sinds 1958 in de UB Amsterdam ondergebracht. [E. C.-I.]

2274 - Raf VAN LAERE, *Boekbanden en medailles, een verkenning in de 19de en 20ste eeuw* in *Revue belge de numismatique*, 139, 1993, p. 310-320, ill.

Enkele voorbeelden van medailles, verwerkt in boekbanden. Die techniek maakte opgang in de 19de eeuw bij semi-industrieel vervaardigde, overvloedig versierde banden. Voor munten geraakte de techniek in het midden van de negentiende eeuw in onbruik, maar ze werd door de boekbinder als decoratietechniek ontdekt en toegepast. In de 20ste eeuw werden uiterst dunne metalen afslagen van medailles in boekbanden verwerkt. [W.W.]

2275 - C.A. Lion Cachet 1864-1945. Red. Mechteld DE BOIS. - Assen: Provinciaal Museum van Drenthe, 1994. - 324 p.: omslag, ill.; 28 cm.

(Monografie n-serie van het Drents Museum over Nederlandse kunstenaars uit het tijdperk rond 1900; 13). - ISBN 90-70884-58-5. Fl. ca. 60.

Carel Adolph Lion Cachet is een bijzonder veelzijdig kunstenaar geweest ontwerper van meubels, interieurs en schepen, bekledingsstoffen en wandtapijten, glas-in-loodramen en affiches, postzegels, ex-librissen en bankbiljetten, boekversieringen en voornamelijk boekbanden. Ingebed in de Nieuwe Kunst, is hij hij altijd een geheel eigen persoonlijkheid blijven ontwikkelen. In het derde

hoofdstuk, door Antonette Does-de Haan, worden Lion Cachets werkzaamheden op het terrein van de grafische vormgeving geanalyseerd (p. 52-73). Het zwaartepunt hiervoor ligt in het laatste decennium van vorige eeuw, waar o.m. Jan Veth en G.W. Dijsselhof te situeren vallen. Hij paste de houtsnede en de lithografie toe en als eerste de batiktechniek. Hij verzorgde banden, in leer, perkament en textiel, voor monografie en tijdschriften, verzamelmappen en portefeuillebanden voor anderssoortige documentatie. Als een van de bijlagen achterin is opgenomen een tekst van Lion Cachet uit 1931 over 'Boekversiering van G.W. Dysselhof'. Een mooie, overvloedig geïllustreerde en zeer lezenswaardige publikatie n.a.v. een tentoonstelling eerst in het Drents Museum te Assen, daarna in Museum Boymans-van Beuningen te Rotterdam. [E.C I.]

2276 - J.K. VAN WEST, *Herinneringen van een boekbinder* in *De boekbinder*, 11-12, 1993, 1, p. 5-8; 3, p. 15-17; 4, p. 769; 13, 1994, 1, p. 8-12; 2, p. 11-15; 3, p. 9-11.

Voor de eerste bijdrage staat een 'verantwoording' van Y.M.M. Dekesel-De Ruyck die hier de memoires van de te Gent geboren boekbinder, vergulder en vergulder op snee, in extenso in Nederlandse vertaling publiceert. **Van West** (1889-1969) werkte aanvankelijk te Parijs en was van 1940 tot 1954 aan de school van Ter Kameren als leraar boekbinder verbonden. Noch over het oorspronkelijke document noch over de wijze van tekstbezorging wordt iets zinnigs meegedeeld. Over de vertaling laten we de lezers zelf oordelen. [E. C.-I.]

2277. - Lori VAN BIERVLIET, *William Beckford en Vlaanderen* in *Biekorf* 93, 1993, p. 5-23, ill.

Handelt over Beckford als groot kunstverzamelaar en bibliofiel. Hij had belangstelling voor de oude Vlaamse schilderkunst en voor handschriften: in 1833 kocht hij het getijdenboek van Maria van Bourgondië. In bijlage een lijst van reisliteratuur voor de Nederlanden (17de-19de eeuw). Beckford moet de grootste reisbibliotheek in Engeland bezeten hebben. [W.W.]

2278 - *Het kasteel van Belœil* door André SCUFFLAIRE, Jean DUGNOILLE, Pierre MOURIAU DE MEULENACKER, Joost DE GEEST. - Brussel: Gemeentekrediet, 1994. - 126 p.: omslag, ill.; 28 cm. - (Musea Nostra). - ISBN 90-5544022-1 (genaaid); ISBN 905544-023-X (gebonden). BF 950.

Bij de beschrijving van dit fraaie kasteel is een apart kapittel aan de bibliotheek gewijd. Er zijn boeken in ononderbroken bezit sinds de 16de eeuw aanwezig. De collectie telt ca. 25.000 titels. De bibliotheek van de befaamde 18de-eeuwse auteur Charles-Joseph de Ligne is in een afzonderlijke afdeling ondergebracht. Er is werk aanwezig van belangrijke boekbinders: Thouvenin, Bozorian, Masquillier. Ter illustratie zijn fraaie banden van Ch. De Samblanx en J.K. van West gereproduceerd. [W.W.]

2279 - *Bibliotheca Rosenthaliana: treasures of Jewish booklore. Marking the 200th anniversary of the birth of Leeser Rosenthal, 1794-1994*. Ed. Adri K. OFFENBERG, Emile G.L. SCHRIJVER and F.J. HOOGEWOUDE, with the collaboration of Lies KRUIJER-POESIAT. - Amsterdam: University Press, 1994. - XII, 135 p.: portr., facs.; 29 cm. - ISBN 90-5356-088-2.

Geboren in de buurt van Warschau is Leeser Rosenthal voornamelijk te Hannover begonnen met boeken verzamelen. Van de 5.200 judaica die hij bij zijn dood in 1868 naliet, heeft zijn zoon George een catalogus laten samenstellen door de bibliograaf Meijer Marcus Roest; de catalogus verscheen in 1875. Enkele jaren later, toen de Stads- en Universiteitsbibliotheek te Amsterdam haar intrek nam in een nieuwe behuizing aan de Singel, werd haar Rosenthals bibliotheek aangeboden. Sindsdien werden nieuwe aanwinsten op het gebied verworven. Hoe nauw de 'Rosenthaliana' de UB aan het hart ligt, blijkt o.m. uit het relaas dat Herman de la Fontaine Verwey hierover op schrift heeft gesteld n.a.v. de

wederwaardigheden tijdens WO II. Thans bezit de bibliotheek over de 100.000 banden, ongeveer 1000 handschriften en om en bij de 2000 prenten. Dit boek, royaal uitgegeven dank zij verscheidene stichtingen waaronder de Prof. mr. Herman de la Fontaine Verwey Stichting, biedt, in woord en beeld, een selectie van een zestigtal boeken van de 13de tot de 20ste eeuw. De mooie kleurenopnamen zijn van Iman Heystek, terwijl de teksten door een vijftigtal medewerkers in Nederland en het buitenland zijn geschreven, voorzien van literatuuropgave. Het geheel is door een namenregister ontsloten. [E. C.-I.]

2280 - Frans A. JANSSEN, *Gutenbergs computer* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 1, 1994, p. 206-216, ill.

Een kritische beschouwing bij het werk van Michael **Giesecke**, *Der Buchdruck in der frühen Neuzeit* (1991): die past informatie- en communicatiemodellen op de 15de en 16de eeuw toe met het jargon van het huidige computertijdvak onder verwijzing naar McLuhan. Giesecke maakt daarbij een scherpe scheiding tussen het geschreven en het gedrukte boek. Janssen wijst er terecht op dat tot in de 16de eeuw een geschreven en een gedrukt boek als gelijkwaardige tekst dragers werden beschouwd. [W.W.]

2281 - J. HUYGHEBAERT, *Wat Jacob Goethals-Vercruyssen tot schrijven bewoog* in *Biekorf*, 94, 1994, p.227-247, ill.

Bespreekt Goethals-Vercruysses medewerking aan een plaatselijke almanak (thans zeer zeldzaam). De Kortrijkse verzamelaar en bibliofiel schreef in het Nederlands vanuit een traditionalistische ingesteldheid: het Frans was voor hem de taal van de revolutie. [W.W.]

2282 - Greetje HEEMSKERK, *'Ziekelijk door die leeszaal'. De strijd tussen de openbare bibliotheek en de leesbibliotheek tijdens het interbellum* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 1, 1994, p. 149-162, ill.

Leesbibliotheken, beheerd door particulieren, bestonden in Nederland al sinds de tweede helft van de 18de eeuw. Openbare leeszaalen waren tijdens het interbellum een nieuw fenomeen: een bibliotheektype met een neutraal boekenaanbod voor iedereen, dat aanspraak maakte op overheidssubsidie. De leesbibliotheekhouders organiseerden zich in 1931. Zij klaagden aan dat de openbare leeszaalen voor een groot deel ontspanningslectuur uitleenden, wat niet met de oorspronkelijke opzet ('algemene ontwikkeling') strookte. Men kwam tot een *modus vivendi*, hoewel in kleinere plaatsen de openbare leeszaalen verder gingen met het uitlenen van romans. [W.W.]

2283 - B. LUGER, *Een gewichtig boek. Boekproductie en consumptie in de negentiende eeuw* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 1, 1994, p. 203-207.

Deze bijdrage vraagt aandacht voor drie **studies**: het gedeelte 'Papier, druk en communicatie' (Auteurs: D. van Lente en O. de Wit) in 'Geschiedenis van de techniek in Nederland' (1993), een zeer informatief, sterk op technische ontwikkelingen gericht overzicht; 'Die deutsche Leihbibliothek. Geschichte einer literarischen Institution (1756-1914)' van A. Martino (1990) over een fenomeen dat in die omvang in Nederland onbekend geweest is; 'In the public eye. A history of reading in modern France 1800-1940' van James Smith Allen (1991), dat ingaat op de interactie van uiteenlopende krachten en factoren (schrijvers en lezers, opvoeding en scholing, censuur en heersende smaak). [W.W.]

2284 - Rob MEIJER, *De lotgevallen van dr. N.G. van Huffels Grafische Studieverzameling* in *De boekenwereld*, 10, 1993-1994, p. 58-70, ill.

De natuurkundige Nicolaas Gerhardus van Huffel (1869-1936) was eerst als industrieel werkzaam, maar begon al voor de eeuwwisseling met het verzamelen van 'master prints'.

Aanvankelijk stond de artistieke waarde centraal. Naderhand legde hij een

procédé-collectie aan, waardoor het mogelijk was verschillende technieken, staten en drukken met elkaar te vergelijken. Uit geldgebrek bood hij in 1922 zijn collectie te koop aan bij de School voor de Grafische Vakken te Utrecht.

Die nam prenten tot ca. 1900 over, geïllustreerde boeken (ook tot ca. 1900), prenten, bedoeld als wandversiering, en vakliteratuur. De verzameling werd later geïncorporeerd in het Grafisch Museum van de School. Tijdens de oorlog werd het gebouw, waarin dit museum gevestigd was, door de bezetter gevorderd. Na de oorlog werd er geplunderd: daardoor raakte een aanzienlijk deel van de collectie verspreid. De School schonk de resterende stukken (nog 150 portefeuilles met 7.000 prenten en illustraties en 300 boeken) aan de Nederlandse staat, die de belangrijkste stukken verdeelde over het Leidse prentenkabinet, het Rijksmuseum te Amsterdam, de Koninklijke Bibliotheek, het Rijksmuseum voor Volkenkunde en de Staatsdrukkerij. Er is nooit een inventaris van de gehele collectie beschikbaar geweest. [W.W.]

2285 - Ignaz MATTHEY, *De eerste bibliotheekvoorzieningen voor de Nederlandse jeugd (1823-1900)* in *De boekenwereld*, 10, 1993-1994, p. 13-22, ill.

De Maatschappij tot Nut voor 't Algemeen richtte in de 19de eeuw volksbibliotheken op. Reeds in 1820 besloot het Nutsdepartement Leeuwarden op initiatief van Willem Hendrik Suringar een **kinderleesbibliotheek** op te richten. Over het algemeen mikten de Nutsbibliotheken op de lagere standen, maar in dit geval dacht men ook aan de jonge leeslustigen uit de hogere klasse. Onder de aangeboden boeken was de rubriek 'zedelijke verhalen en mengelwerk' de uitvoerigste. Rond 1840 steeg het aantal winkelbibliotheken (waar men boeken tegen betaling kon lenen) en leesinrichtingen (waar de boeken ter plaatse moesten worden gelezen). Hun voorraad bestond voor het merendeel uit populaire ontspanningslectuur. Commerciële bibliotheekvoorzieningen voor kinderen waren hoogst zeldzaam: J.J. van Brederode opende in 1847 een leesinrichting te Haarlem; in 1851 vormde hij die om tot gewone leesbibliotheek voor volwassenen. Te Amsterdam richtte G.J.A. Beijerinck, een van de knapste uitgevers van kinderboeken, een leesbibliotheek voor de jeugd op in 1848; in de loop van 1855 werd zij opgeheven. Van Brederode en Beijerinck waren duidelijk strijders voor een verloren zaak. [W.W.]

2286 - *Honderd hoogtepunten uit de Koninklijke Bibliotheek = A hundred highlights from the Koninklijke Bibliotheek.* (Red. Wim VAN DRIMMELEN, Ad LEERINTVELD, Theo VERMEULEN, Clemens DE WOLF. - Zwolle: Waanders Uitgevers, (1994). - 223 p.: front., ill.; 30 cm. - ISBN 90-6630-490-1 geb. Fl.59.50.

Van 23 juni tot 31 augustus waren in het Museum Meermanno-Westreenianum honderd topstukken uit de collecties van de Haagse KB te zien, vele nooit eerder tentoongesteld: handschriften, boekbanden, een blokboek, drukken, kaarten, papierhistorische documenten. Ze bestrijken alle perioden van de boekgeschiedenis in Nederland, soms met een excursie naar het zuiden. Zo o.m. nummer 1: het Evangeliarium van Egmond, in de 10de eeuw ontstaan in Noord-Frankrijk en Vlaanderen. De uitvoering van het boek is ronduit luxueus. Elke opening laat van elk document rechts een kleurenreproductie zien en links de beschrijving met toelichting in het Nederlands en het Engels, door tien vakmensen van de KB. Een uitgelezen formule om kennis te maken met uiterst kostbare stukken die niet zo maar op ieders verzoek uit de kast kunnen worden gehaald! Een geschiedenis in vogelvlucht van de bibliotheek gaat hieraan vooraf. Is het alleen nog in dit boek dat men kan zien hoe de oude, prachtige leeszaal uit het begin van deze eeuw er uitzag? Maar ik mag niet op een weemoedige noot eindigen. Dit boek heeft zeer veel moois te bieden; het wordt niet in één ruk gelezen, maar nummer per nummer, zodat het genoeg lang duurt. [E. C.-I.]

2287 - Marie-Cécile BRUWIER, *Présence de l'Égypte dans les collections de la*

Bibliothèque universitaire Moretus-Plantin. - Namur: Presses universitaires, 1994 - 260 p.: co., in.; 26 cm. - (Bibliothèque universitaire Moretus-Plantin. Publication n° 6). - ISBN 2-87037-199-3. BF 950.

Handschriften en boeken van de 16de tot de 19de eeuw, aanwezig in genoemde bibliotheek te **Namen**, samengebracht in een tentoonstelling. De nucleus van deze bibliotheek gaat terug op de jezuïeten, die reeds vroeg voor Egypte belangstelling hebben gekoesterd. Daaraan is toe te voegen de bibliotheek van Philippe-Octave-Marie Borelli bey (1849-1911), een Fransman die als jurist in Egypte werkzaam was. Zijn bibliotheek is in 1913 verkocht, maar hoe zij in Namen is beland, blijft vooralsnog onopgehelderd. [E. C.-I.]

2288 - Maurice VAN LIESHOUT, *Op zoek naar de bibliotheek van Lucien von Rømer* in *De boekenwereld*, 10, 1993-1994, p.3-12, in.

De neuroloog Lucien von Rømer (1873-1965) was een van de pioniers voor de emancipatie van de homoseksuelen in Nederland. Een proefschrift van von Rømer over het wezen van de homoseksualiteit werd door de Amsterdamse universiteit geweigerd; daarop vertrok von Rømer als officier van gezondheid bij de marine naar Nederlands-Indië. Sinds 1932 woonde hij in Malang op Oost-Java. Hij verzamelde een omvangrijke bibliotheek (ca. 15.000 banden), o.a. op het gebied van de (homo)seksualiteit. Na zijn dood kwamen sporadisch boeken, voorzien van zijn ex-libris, op de markt. Een deel van de bibliotheek zou in de universiteit van Denpasar op Bali beland zijn. [W.W.]

2289 - N.P. VAN DEN BERG, *De Leidse leerschool van dr. H.C. Rogge, de eerste bibliothecaris van de Amsterdamse Universiteit* in *Miscellanea Gentiana...* (cf [nr. 2177](#)), p. 11-28, ill.

Boeiende schets van H.C. Rogge (1831-1905), Remonstrants predikant en historicus, maar vooral gekend door zijn activiteiten als bibliothecaris van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, als Leidse collega van P.A. Tiele en W.N. du Rieu, en als eerste bibliothecaris van de Amsterdamse Universiteit.

Belangrijke collecties verwerven, catalogiseren en huisvesten was ook zijn grote zorg (nil novi ...). [M. d. S.]

Zie ook nr. [2177](#)

2290 - *Het Willemsfonds van 1851 tot 1914*. Door Marcel BOTS, Harry VAN VELTHOVEN, Ada DEPREZ, Luc PAREYN, Jos DAELMAN, Jan DEWILDE. Gent Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen: Liberaal Archief, 1993. -289 p. ill.; 29 cm. - (Bijdrage Museum van de Vlaamse Sociale Strijd; 9).

Dank zij de ontsluiting van het omvangrijk en praktisch compleet bewaard archief van het Willemsfonds (hierna WF) te Gent is het thans mogelijk gebleken een overzichtelijke geschiedenis van die culturele vereniging samen te stellen. De taak werd toevertrouwd aan zes auteurs die zeer degelijk werk hebben geleverd. Twee hoofdstukken verdienen een speciale vermelding in deze Kroniek.

A. Deprez schrijft over 'Het Willemsfonds als uitgever'. In een eerste periode (1851-1861) gaf het WF 53 publikaties uit, niet zozeer literatuur als wel vakonderwijs en werken over jeugdzorg en het cultureel-volks patrimonium. Er werd gemikt op een groot lezerspubliek. In een tweede periode (1862-1884), die men de periode-Vuylsteke zou kunnen noemen (toen die het WF in een actief-vrijzinnige richting stuurde), richtte het WF zich tot een meer gevormd en intellectueel publiek; er werden 132 publikaties bezorgd. In de derde periode (1885-1914) was de weerslag van de liberale politieke nederlaag van 1884 voelbaar: het aantal publikaties daalde tot 118 nummers. In die laatste periode kwam betrekkelijk veel creatieve literatuur aan bod. Deprez wijst op kopijwerving en honorarium (slechts sporadisch uitbetaald), fondsvorming en ideologie, commissie en ruilhandel, incidentele en vaste (doorgaans Gentse) drukkers. De oplagen schommelden tussen 500 en 2000 exemplaren. Jos Daelman behandelt 'De volksbibliotheken van het Willemsfonds'. Hij stelt dat de lees kabinetten in

Vlaanderen rond het midden van de 19de eeuw bijna uitsluitend Franstalig waren. Pas met Vuylsteke werd hier effectief geremedieerd: de eerste volksbibliotheek opende op 15 juli 1865 te Gent met ontspanningsliteratuur naast informatieve en praktisch-utilitaire boeken. Een toezichtscommissie streefde naar een echt pluralistische samenstelling van de collectie. Ontlening was kosteloos. In Gent konden vier volksbibliotheeken opgericht worden dank zij de subsidiëring door het liberale stadsbestuur. In andere steden kwam dit initiatief slechts moeizaam van de grond, nog het best te Brussel. Na 1885 probeerde men, waar zulke bibliotheek bestond, die te allen prijze in stand te houden. Het boek is fraai geïllustreerd. [W.W.]

2291 - Lisa KUITERT, *In den beginne was de schrijver. Maar dan ? De beroepsauteur in boekhistorisch onderzoek in Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 1, 1994, p. 88-106, ill.

De beroepsauteur treedt op de voorgrond wanneer er aan boeken geld te verdienen valt. Dat was reeds in de 18de eeuw zo (B. Wolff en A. Deken). Er wordt nader ingegaan op een typisch voorbeeld uit de 19de eeuw: J.J. Cremer. Die kon heel serieuze honoraria eisen, want hij had een 'naam'. Cremer verzorgde die naam ook door zeer succesrijke voordrachten van eigen werk te organiseren in functie van zijn maatschappelijke bewogenheid. [W.W.]

2292 - *Geboekt in jaargangen. Anderhalve eeuw boekentijdschriften in Nederland in De boekenwereld*, 10, 1993-1994, nr. 5, 143 p., ill.

Het tijdschrift De Boekenwereld sloot zijn tiende jaargang af met een jubileumnummer, gewijd aan een aantal voorgangers. De keuze werd voor een deel bepaald door de voorkeur van de auteurs. Garrelt VERHOEVEN bespreekt het *Jaarboekje voor den Boekhandel* (1938-1843), een initiatief van de Haagse boekverkoper Salomo de Visser, de uitgever van het Nieuwsblad voor den Boekhandel. Een naamlijst van boekhandelaren vulde de helft van het jaarboekje, de rest was mengelwerk. Na drie uitgevers en vijf jaargangen was het afgelopen: naast het Nieuwsblad bleek het teveel. A.G. VAN DER STEUR handelt over *De Navorscher* (1851-1960): die kende 98 jaargangen, elf verschillende uitgevers en evenveel eindredacteuren. Frederik Muller startte de uitgave als vraag- en antwoordorgaan; het blad werd snel een algemeen historisch tijdschrift. F.W. KUYPER karakteriseert *Laurens Coster* (1858-1867) als een vakblad voor typografische werknemers. Nop MAAS belicht *De Nederlandsche Spectator* (1860-1908), een kritisch en liberaal blad, evenzeer geïnteresseerd in humor en satire als in wetenschappelijke berichten. Lisa KUITERT schetst *De Kolporteur* (1868-1877) als een vakblad voor een gefrustreerde beroepsgroep: colporteurs hadden een slechte naam door slordige en sjoemelende collega's. Frits KNUF brengt in *De Librye* (1887-1889) en *De Rotterdamse Librye* (1890-1892) een saluut aan Gerrit van Rijn, een antiquaar die als een van de eersten belangstelling had voor volksboeken en populaire literatuur. B.P.M. DONGELMANS schrijft over het gereputeerde *Het Boek* (1912-1966), het initiatief van W. Nijhoff en C.P. Burger Jr. Door de medewerking van W. de Vreese, B. Kruitwagen en M.E. Kronenberg, die Burger in de redactie opvolgde, hield het blad de reputatie van de Nederlandse bibliografische wetenschap, ook buiten de grenzen, hoog. Caroline GAUTIER ontleedt *de Witte Mier* (mei 1912 -okt. 1913), een klein maandschrift voor boekenvrienden onder leiding van J. Greshoff. Kees THOMASSEN behandelt *De Tampon* (1920-1972), dat zich richtte tot geïnteresseerden in grafische technieken. Reinold KUIPERS put voor *Imp.* (1940-1942) uit zijn rubriek 'Gerezen wit'. Door de oorlog haalde *Imp.* slechts vier reguliere afleveringen en twee dichtbundels. Hans HAFKAMP bespreekt het bibliotheek- *Halcyon* (1940-1942) van A.A.M. Stols, waarmee deze laatste het peil van boekdrukkunst op internationale hoogte wilde brengen. P.J. BUIJNSTERS wijst op *Folium* (1950-1957), een initiatief van H.L. Gumbert van het antiquariaat J.L. Beijers. Het blad was opgezet zowel voor de bibliotheek als voor de

boekenvakman en het ging geanimeerde gedachtenwisselingen niet uit de weg. In een tweede bijdrage schrijft Buijnsters over *De Antiquaar* (1969-1974), het tijdschrift van de Nederlandsche Vereeniging van Antiquaren (red. Anton Gerits) met wetenschappelijk artikelen naast verenigingsnieuws. Drie nog lopende tijdschriften worden meer rechtstreeks benaderd. Jos VAN WATERSCHOOT interviewt A.R.A. Croiset van Uchelen over *Quaerendo* (1971-), dat ontstaan is om de leemte te vullen na het verdwijnen van Het Boek. Marieke VAN DELFT behandelt *Uitgelezen Boeken* (1977-), een onregelmatig verschijnend tijdschrift van drukker Jan de Jong en antiquaar Louis Putman, gewijd aan gedetailleerde informatie over minder bekende literatuur. Theo BIJVOET interviewt Joost Nijsen, de geestelijke vader van *Optima* (1983-), dat in de eerste zes jaargangen bijdragen opnam over uitgeverijgeschiedenis, boekverzorging en typografie. Als laatste bijdrage publiceert Kuniko FORRER 'De voorlopers van *De Boekenwereld*. Proeve van een bibliografie'. In deze alfabetische lijst wordt elk nummer gecommentarieerd (typering en doelgroep).

Dit nummer van *De Boekenwereld* heeft een afzonderlijk register. Een boeiend, gevarieerd en nuttig overzicht. [W.W.]

2293 - Remieg AERTS, *De Gids en zijn publiek. Een compositieportret in Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 1, 1994, p. 107-129, ill. De Gids begon in 1837 met een vermoedelijke oplage van 300 stuks en een intekening van 220 abonnees. Het was een relatief duur tijdschrift. Er was een gestadige groei. De top werd bereikt in 1901 met een oplage van 2100 stuks en een verkoop, van 1900 exemplaren. Tegen 1940 was dit bestand gedaald tot 490 eenheden. De Gids richtte zich bij zijn ontstaan tot de hoog opgeleide mannelijke grootburger van liberale en (vrijzinnig-)protestantse signatuur. Rond 1890 was de sfeer conservatief-liberaal. Rond 1930 presenteerde De Gids zich als 'het nationale tijdschrift' voor een algemeen intellectueel publiek. Een groot deel van de abonnementen, ging naar leesgezelschappen. [W.W.]

2294 - B.P.M. DONGELMANS, *Johannes Immerzeel Junior (1776-1841). Het bedrijf van een uitgever-boekhandelaar in de eerste helft van de negentiende eeuw*. - Amstelveen: Ernst & Co, 1992. - 499 p.; 25 cm. - ISBN 90-7370704-8. Uitstekend werk over een bekende 19de-eeuwse uitgever en boekhandelaar, . Na een uitvoerige biografie (Immerzeel kende een bewogen doch uiteindelijk succesrijk bestaan als zakenman) wordt nader ingegaan op de handelsactiviteiten. Immerzeels eigen administratie is grotendeels verloren gegaan, zodat D. gegevens moest zoeken uit boekhoudingen van collega's, met wie Immerzeel handel dreef. Ook voor productie en distributie zijn de gegevens schaars. D. doet daarvoor weer een beroep op analoge gevallen via contemporaine onkostenboeken. Papier en drukloon blijken de voornaamste kostenposten te zijn. De oplagen waren niet groot, maar bleven constant, ook in economisch moeilijke periodes: de boekhandel steunde duidelijk op een klein, maar vasthoudend publiek. Inzake distributie verwerf Immerzeel een groot marktaandeel door de publikatie van handige en goedkope klein-octavo edities. Een interessant deel van dit werk is de fondsbeschrijving per jaar, met transcriptie van de titelpagina en opbouwformule. Als slot een register op personen en titels. [W.W.]

2295 - Lisa KUITERT, *Het ene boek in vele delen. De Uitgave van Literaire Series in Nederland 1850-1900*. - Amsterdam: De Buitenkant, 1993. - 286 p.; ill.; 23 cm. - ISBN 90-70386-60-7.

Als voorbodes van literaire series kunnen reeds de 17de-eeuwse Elzevier-uitgaven van de klassieken in 12♦ gelden. Als onmiddellijke voorgangers en voorbeelden waren er buitenlandse (vooral Engelse en Duitse) reeksen. De eerste Nederlandse serie verscheen bij M. Westerman als een reeks 'klassieke schrijvers' (Vondel, Cats, de gebroeders Van Haren); zij kende een groot succes. Voor 1850 kwamen zo een tiental literaire series aan bod. Series waren lucratief voor de uitgevers: zij zagen kans goedkoop boeken in een hoge oplage te produceren. K. maakt een

onderscheid tussen reeksen met 'klassieken' (niet-contemporaine literatuur), waarvan er in de periode 1850-1900 23 reeksen verschenen, en 'gewone' literaire series, waarvan er in diezelfde periode meer dan 200 het licht zagen. Aan de series 'klassieken', die in grote mate voor de school geproduceerd werden, kent K. een sterk canoniserend effect toe: de bekendheid met enkele (steeds dezelfde!) titels van Hooft, Vondel, Huygens en Bredero creëerde het beeld van de 'nationale' literatuur. Daartegenover zijn de auteurs van de contemporaine reeksen nu veelal vergeten: het betrof schrijvers die in hun eigen tijd veel gelezen werden; Multatuli en de Tachtigers kwamen in dit soort reeksen niet voor.

In bijlage worden de behandelde reeksen van klassieken integraal opgenomen; daarna komt een lijst met namen van de literaire series en een register op namen van personen, instellingen en titels. Aan de vormgeving van dit interessante werk werd extra zorg besteed. Die roept onmiskenbaar de sfeer van de behandelde periode op via een aangepaste typografie (sprekende regels, initialen). De illustraties zijn fraai gereproduceerd. Het boek is onbetwistbaar een aanwinst [W.W.]

2296 - Marja KEYSER, *De helse vruchtboom of hoe R.C. Meijer in het boekenvak terecht kwam, 1847-1857* in *De boekenwereld*, 10, 1993-1994, p. 131-136.

Een droevig verhaal op basis van een eigenhandig door Meijer (1826-1904) geschreven verslag (thans berustend in de Bibliotheek van de Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels in de UB van Amsterdam). Meijer was een van de vroegste uitgevers van Multatuli, pionier van de Nederlandse arbeidersbeweging en oprichter van het vrijdenkersgezelschap 'Ex Oriente Lux'. Hij was tevens bijna vijftig jaar werkzaam te Amsterdam als boekhandelaar, uitgever en antiquaar. Toch was hij veel liever schrijver geworden. Door Jan Stemvers werd hij aangelokt compagnon in een boekhandel te worden. Als zakeman bleek Stemvers een totale mislukking. Om zijn eigen financiële ruïne te voorkomen was Meijer uiteindelijk gedwongen de zaak in haar geheel over te nemen. Zij heeft hem niet meer losgelaten. [W.W.]

2297 - Jacques HELLEMANS, *Stendhal osservatore del commercio librario: sulla così detta " contraffazione belga "* in *Quaecumque recepit Apollo: scritti in onore di Angelo Ciaccarella*. Ed. Andrea Gatti. - Parma: Biblioteca Palatina, Museo Bodoniano, 1993, p. 291-301, facs. - (Bollettino del Museo Bodoniano di Parma; 7).

In zijn *Mémoires d'un touriste* heeft Stendhal onder meer meegedeeld wat hij weet over de (ongeeoorloofde) **nadrukken** die in België verschijnen tussen zowat 1815 en 1852. Angelo Pezzana, destijds bibliothecaris van de hertogelijke bibliotheek te Parma, heeft er heel wat gekocht, en wel van de 'Société belge de Librairie Hauman & Cie. [E. C.-I.]

2298 - Luc DAEMS, *Heino K. Overdiep, antiquaar*. - Wildert: De Carbolineum Pers, 1994. - 53 p.: ill.; 25 cm. - BF 4000; Fl. 210. Te verkrijgen bij de drukker, Elf Novemberstraat 22, B-2910 Wildert.

Deze interessante schets is gebaseerd op vraaggesprekken met de antiquaar in kwestie. H.K. Overdiep (1916) was de oudste zoon van de bekende taalkundige G.S. Overdiep. Door de medewerking van deze laatste aan de 'Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden' onder redactie van F. Baur kwam Overdiep Junior in de Standaard Boekhandel terecht, waar hij onder leiding van Maurits de Meyer in de afdeling antiquariaat werkzaam was. In 1963 maakte Overdiep zich zelfstandig. Toen had hij reeds aanzien verworven, zoals blijkt uit grote opdrachten: voor de Library of Congress moest hij een verzameling van alle collaboratieliteratuur samenstellen; de universiteit van Elisabethstad (Lubumbashi) deed op hem een beroep voor een Afrika-collectie. Indrukwekkend is de lijst van vooraanstaande Vlaamse collecties die Overdiep verhandelde: de bibliotheken van Eugène de Bock, André de Ridder, Julien Kuypers, Maurice Roelants, Jan van Nijlen en nog

vele anderen. Overdiep verspreidde zijn katalogen onder 1700 belangstellenden; daarvan waren er 400 buitenlanders. In 1982 sloot hij de zaak: in zijn ogen vererfde een antiquariaat zich niet.

Deze luxe-druk (oplage 65 genummerde exemplaren); de eerste in de reeks 'Rondom het Vlaamse boek', biedt ook originele foto's en reproducties van de karakteristieke catalogen. [W.W.]

2299 - Renée FAYT, *Auguste Poulet-Malassis à Bruxelles (septembre 1863 - mai 1871)*. Préface de Paul DELSEMME. - Bruxelles: Les Libraires

Momentanément Reunis, 1993. - 166 p.: ill.; 24 cm. (Documenta et Opuscula; 15). - ISBN 2-93005304-6. BF 950.

Door een Frans-Belgisch akkoord werd in 1852 een einde gemaakt aan de Belgische onofficiële nadruk van Franse literatuur. Toch betekende dat niet het einde van de in België geproduceerde clandestiene literatuur: tal van Franse ballingen waren hier bedrijvig tegen het regime van Napoleon III. In 1863 vestigde Auguste Poulet-Malassis, de uitgever van Baudelaire, zich in Brussel na een veroordeling door het Franse gerecht. Tussen 1864 en 1870 gaf hij een zeventigtal vooral erotische werken uit, waarvoor hij de medewerking van o.a. Félicien Rops verkreeg. Kopij werd o.m. geleverd door Mérimée, Baudelaire, Béranger en Verlaine. Naast deze ene zijde van de libertijnse literatuur gaf hij ook, getrouw aan zijn republikeinse overtuiging, titels uit als 'Papiers secrets et Correspondance du second Empire' (1871) en 'Bulletin trimestriel des publications défendues en France imprimées à l'étranger' (1867-1869). Die publikaties werden in Frankrijk verspreid via Alphonse Lacroix die ook naar Brussel gevlucht was na de teloorgang van zijn Parijse uitgeverij. Poulet-Malassis liet te Brussel vooral drukken bij Jean-Henri Briard en, meer sporadisch, bij Jean Rops en Alphonse Mertens. Na de val van het Tweede Keizerrijk keerde Poulet-Malassis naar Frankrijk terug. Hij overleed te Parijs in 1878. De veiling van zijn bibliotheek nam vier dagen in beslag.

Het werk behandelt daarnaast nog Franse uitgevers (Jules Gay, Jean Rozez) uit Poulet-Malassis' Brusselse omgeving. De overvloedige, annotatie, getuigt van grote deskundigheid en brede belangstelling. Het boek is voorzien, van een index. [W.W.]

2300 - F. DE GLAS, *Spelregels voor het boekenvak in Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 1, 1994, p. 131-148.

De VBBB (Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels) had zich in de 19de eeuw met vier grote kwesties beziggehouden: de nadruk, het vertalingsrecht, de auteurswetgeving en de aansluiting van Nederland bij de Berner Conventie. Op het einde van die eeuw vonden de boekhandelaars binnen de VBBB dat de uitgevers te veel hun wil doorzetten. In 1924 komt het 'Reglement voor het verkeersrecht in den Nederlandschen boekhandel'. Het omschrijft rechten en plichten van beide partijen. Als voornaamste bepalingen gelden: boeken hebben een vaste prijs; kortingen kunnen slechts in een beperkt aantal gevallen; er komt een lijst van erkende boekhandelaren; een arbitrage-instantie waakt over dit Reglement. Dit lijkt vrij strikt, maar was het niet: zo is het principe van de erkenning steeds zeer soepel gehandhaafd. [W.W.]

2301 - Cyriel MOEYAERT, *Het Nederlands onderwijs in de Frans-Vlaamse Westhoek vanaf de 16e eeuw II*, in *Zannekin Jaarboek*, 16, 1994, p. 109-132, ill. Vermeldt o.m. Nederlandstalige handboeken, in gebruik voor het onderwijs, maar ook een Nederlandstalige catechismus voor het Franse keizerrijk, gedrukt te Kamerijk, een Nederlandstalige catechismus voor het bisdom Kamerijk uit 1816 en nog een tweetalige 'Catechisme de Lille' uit 1931, gedrukt door A. Taffin-Lefort. [W.W.]

2302 - A. VANRIE, *La revue Archives et bibliothèques de Belgique, une presque centenaire* in *Archief- en bibliotheekwezen in België*, 64, 1993, p. 129136.

In 1907 werd de 'Association des archivistes et bibliothécaires belges' opgericht, met resp. Gaillard en Van den Gheyn als verantwoordelijke. Maar vier jaar eerder al was de *Revue des bibliothèques et archives de Belgique* door dezelfde Van den Gheyn in het leven geroepen. In 1914 stilgevallen, herleeft ze in 1923 als *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*. Het nieuwe luik heeft zich nooit echt ontplooid en is in 1962 uit de boot gestapt. De titel wordt nu definitief *Archives et bibliothèques de Belgique* (maar er wordt niet gezegd dat met ingang van jaargang 34, 1963 de titel tweetalig wordt, en dus gevolgd door *Archief- en bibliotheekwezen in België*). Na een unieke aflevering 1940-1946, en sindsdien zonder onderbreking, wordt het tijdschrift door George Michiels te Tongeren gedrukt, een samenwerking die vrijwel uniek is te noemen. Er worden ook thematische extranummers gepubliceerd.

Terwijl de Vereniging van archivariissen en bibliothecarissen in 1982 (alleszins prematuur en zonder rekening te houden met de wensen van de betrokkenen zelf) ophield te bestaan en in een Vlaamse en een Waalse vereniging overging, is meteen een nieuwe v.z.w. (stichting) in het leven geroepen met dezelfde naam, enigszins gewijzigde statuten en met als voornaamste doelstelling het tijdschrift en de extra nummers verder te blijven uitgeven. Na ruim tien jaar kan slechts worden vastgesteld, dat het tijdschrift gaandeweg aan belang en aan uitstraling heeft gewonnen, de financiële problemen (erfenis van de laatste unitaire verrichtingen) ten spijt. [E. C.-I.]

2303 - *Tijdschriften uit de provincie Antwerpen* in *KADOC Nieuwsbrief* (Leuven), 1993-1994, nr. 4 (mei), p. 5-7, ill. Adres: Vlamingenstraat 39, B3000 Leuven.

Het Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum te Leuven is in 1989 met een **periodieken**repertorium begonnen: 800 Antwerpse katholieke periodieken in een eerste stadium. De oudste bladen stammen uit 1794. [E. C.-I.]

[Go Top](#)

[Over deze site](#) Home page: www.boekgeschiedenis.be

Ontwikkeling © Johan Hanselaer

Laatste aanpassing: 09/13/2023 18:35:0905/29/2007 14:51:19

Kroniek

1995-1996

[VWB](#)
[Overzicht](#) [Go Top](#)

Na de algemeenheden zijn de notities chronologisch gerangschikt en per thema of onderwerp (in vetjes) volgens een vast schema gegroepeerd: 1. Literatuurbericht en Vakwoordenboeken; 2. Bibliografie (methodologie en repertoria); 3. Drukmetaal; 4. Zetten en drukken; 5. Drukkers, steden, regio's; 6. Boekillustratie; 7 Boekband; 8. Bibliotheken en Bibliofilie; 9. Boekhandel en Uitgeverij; 10. Onderwerpen.

De lezers van de Kroniek worden er aan herinnerd dat zij de redactie attent kunnen maken op recent verschenen publikaties en haar overdrukken van eigen artikelen kunnen doen toekomen. Een en ander wordt in dank aanvaard.

2304. - ABHB - *Annual Bibliography of the History of the printed book and libraries. Volume 23: publications of 1992 and additions from the preceding years.* Ed. by the Department of Special Collections of the Koninklijke Bibliotheek, The Hague, under the auspices of the Committee on Rare Books and Manuscripts of the International Federation of Library Associations. - Dordrecht; Boston; London: Kluwer Academic Publishers, (1995).

2305. - *Lexikon des gesamten Buchwesens - LGB* . Hrsg. Severin CORSTEN [et al.]. - Stuttgart: A. Hiersemann. - 1994-1995. Band 4. Lieferung 29-32: Koreanische Stempeldrucktechnik - Lyser.

2306. - Ben J.P. SALEMANS, *Comparing text editions with the aid of the computer* in *Computers and the Humanities*, 28, 1994-1995, p. 133-139, ill. Kritische analyse van de **vingerafdruk**-methode om ogenschijnlijk identieke drukken te onderscheiden. S. demonstreert de limieten van deze methode aan de hand van de (bibliografisch) beruchte Vondeldrukken, inz. Palamedes '1652'. Hij vergelijkt de vingerafdrukken 'genomen' door Vriesema (1986; Kroniek 12 nrs [801-802](#)), Arpots resp. Schuytvlot (1987; Kroniek 14 [nr. 1239](#)). Het resultaat: een soepje... Daarom stelt hij voor om bij de vingerafdruk afbeeldingen te voegen van de 'signatuurzone'. Die afbeeldingen kunnen worden gescanned en dus digitaal opgeslagen. Ze kunnen dan ook worden 'gemengd' (= over mekaar geschoven): dat levert een duidelijker onderscheid op. Standaardisering van scan-procedures is echter een voorwaarde ! Ook dient de bruikbaarheid op grote schaal nog te worden getoetst. [M. d. S.]
Zie ook nr. [2367](#)

2307. - Klaus-Peter M LLER, *Die Fingerabdruck-Methode: ein Kollations-Verfahren zur Unterscheidung von Drucken der fr hen Neuzeit* in *Wolfenb tteler Notizen zur Buchgeschichte*, 20, 1995, p. 37-62, ill.
Met deze methode wil M ller 'Mehrfachdrucke' kunnen onderscheiden, gekenmerkt door op het eerste gezicht nauwelijks te ontwaren afwijkend zetsel;

volgens Martin Boghardt (*Analytische Druckforschung*, 1977) komen hier voornamelijk 'Doppeldrucke' en 'Zwitterdrucke' in aanmerking. De dubbeldruk of nadruk is een zet-imitatie van een vorige druk, de tweeslachtige of hybride druk gaat terug op meer dan 2^n zetsel. M $\diamond$ ller heeft bij het ontwikkelen van zijn methode in het bijzonder aan het probleem van de dubbeldrukken gedacht: het voornamelijk typografische decoratiemateriaal dat los van elkaar en in verschillende combinaties kan voorkomen. Zijn concrete voorbeeld is de Pastor-Fido-vertaling van C.H. von Hoffmanswaldau, zonder plaats, 1678. Het is eigenlijk een voor de hand liggende methode; echter, ze kan slechts toegepast worden op drukken met decoratiemateriaal ! [E. C.-I.]

2308. - P.J. VERKRUYSSSE, *Ik, het boek: analytisch handboek voor de bibliograaf. Met praktijkvoorbeelden.* - 2e, niet herziene, doch sterk verminderde druk. - Lugduni Batavorum: Ammoniet, 1995. - 16 p.: W.; 21 cm. ISBN 23. - Fl. 53.

Vernuftig bedachte "Spielerei" van een bedreven **analytisch bibliograaf** met de bedoeling de bibliograaf in spe een gedrukt boek naar zijn materi $\diamond$ le uitvoering kritisch te leren bekijken, analyseren en interpreteren. De verkoopopbrengst van dit fraaie plaketje is bestemd voor de restauratie van een waardevolle zeventiende-eeuwse druk. [E. C.-I.]

2309. - Martin BOGHARDT, *Druckanalyse und Druckbeschreibung: zur Ermittlung und Bezeichnung von Satzidentit $\diamond$ t und satzinterner Varianz in Gutenberg Jahrbuch 1995*, p. 202-221, ill.

Boghardt, wiens publikaties over **analytische bibliografie**, inzonderheid over het vaststellen van zetvarianten, bekend zijn, bespreekt systematisch de verschillende methoden die hierbij dienstig zijn: de methode van de directe superpositie van twee bladen (slechts uiterst zelden toe te passen); de stereoskopische methode (meest recent door R. McLeod ontwikkeld, als een draagbare 'collator'); de cinematografische methode (Hinman-collator); de kleurcontrastmethode (P.R. Sternberg en J.M. Brayer); de 'Composite Imaging' berustend op beide laatste technieken. Aansluitend daarop volgt een stuk over de beschrijvingsmethode: de vingerafdrukmethode, de signatuurmethode (de STCN-vingerafdruk), de variantenmethode, de kopieermethode. [E. C.-I.]

2310. - Fernand BAUDIN, *L'effet Gutenberg.* - Paris: Edition du Cercle de la Librairie, 1994. - 467 p.: ill.; 31 cm. - ISBN 2-7654-0555-7. 559, 26 FF (buitenland; 80 FF portokosten).

Geen goede **drukletter** zonder de schrijffletter ! Geen goede typografie zonder een gedegen schrijfonderricht van in de lagere school ! Geen goede boekverzorging zonder een behoorlijke kennis van de ongeschreven en geschreven regels doorheen de eeuwen in acht te nemen bij het maken van boeken! Dit lijken enkel boutades maar zijn het in wezen niet. Meer over wat hier aangetoond en waartoe opgeroepen wordt, leest u in een bespreking in *De Gulden Passer*, 1995. [E. C.-I.]

2311. - *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen 1994.* Amsterdam: De Buitenkant, 1995. - 156 p.: ill.; 22 cm. - ISBN 90-7038672-0. Fl. 46.50

Onder verwijzing naar Kroniek 20 [nr. 2158](#), wordt het tweede jaarboek van de Nederlandse bibliofielen hier voorgesteld: even keurig en boeiend als het eerste, wel omvangrijker. Behalve het prettig geschreven en informatief jaarverslag van de secretaris zij vermeld de bijdrage van Gerard JASPERS over 'Boek van het jaar: Das Narrenschiff (1494) van Sebastian Brandt', John LANDWEHR over 'De graveur Crispyn de Passe Junior (circa 1597-1670) als uitgever-auteur' (van prentenbundels), Frits BOOY over ' "Ziet, hoe Sint Niklaas zijn leven soms waagt ": op zoek naar de oudste sinterklaasboeken voor kinderen in Nederland', Jan DE JONG n.a.v. 'De herdruk van Ensched $\diamond$ s Proef van letteren uit 1768/'73' en

tenslotte een aanvullende bijdrage van Ferenc POSTMA over 'Op zoek naar Franeker academisch drukwerk: enkele impressies van een vierde studiereis naar Roemeni (1994)'. Een register van persoons- en plaatsnamen ontbreekt niet! [E. C.-I.].

2312. - *INCIPIT: Lezingen gehouden tijdens de eerste jaarvergadering van de Nederlandse Boekhistorische Vereniging op 11 juni 1994*. Verslag van de ledenenquete. Ledenlijst. - Leiden: Nederlandse Boekhistorische Vereniging, 1995. -57 p.; 21 cm.

W.W. MIJNHARDT beschouwt, naar zijn eigen woorden, de NBV als een uitdaging; Marja KEYSER gaat, in het voetspoor van Herman de la Fontaine Verwey, op zoek naar het menselijk element in de boekgeschiedenis, terwijl Otto S. LANKHORST mej. Van Eeghen als eerste met het eerste jaarboek bedenkt. Voorts uitslagen van de enquete en ledenlijst. De titel 'Incipit' is wat ongelukkig gekozen: typisch voor handschriften en incunabelen, niet voor de latere boeken. Bovendien is INCIPIT de naam van een lopend internationaal project dat met incunabelen te doen heeft. De Vereniging publiceert overigens ook een jaarboek. [E. C.-I.].

2313. - M.W. HUISKAMP, P.J. BOON, R.L.M.M. CAMPS, *Catalogus van de pamflettenverzameling aanwezig in de Bibliotheek Arnhem 1573-1795*. - Hilversum: Verloren, 1995. - 368 p.: ill.; 24 cm. - (Stichting De Gelderse Bloem, XLII). - ISBN 90-6550-512-1. Fl. 50.

De Bibliotheek Arnhem is de erfgenaam van drie Gelderse collecties: het Hof van Gelre, het Gouvernement van Gelderland en de Stadsbibliotheek Arnhem. Het lag voor de hand dat deze historische overheidscollecties ook vrij rijk zouden zijn aan pamfletten. En dat is ook zo. De hier besproken catalogus beschrijft 1233 pamfletten en is uitdrukkelijk bedoeld als een aanvulling op de bestaande standaardcatalogi op dat vlak (Knuttel, Tiele enz.). Uiteraard is er veel minder of zelfs geheel niet bekend materiaal over Gelderland aan het licht gekomen. De chronologische grenzen zijn 1537 (Reformatie/Tubingen) en 1795 (de Bataafse Omwenteling, einde van het Ancien Régime, met de omineuze laatste titel *Geene heeren meer! Zalige galit*). In chronologische orde, en binnen elk jaar alfabetisch op hoofdwoord, zijn de titels als volgt beschreven: auteur, titel, impressum (zonder drukkersadres evenwel), paginering, bibliografisch formaat, collatie, annotatie (over auteurschap, inhoud) en bibliotheeksignatuur. De collatie is een belangrijke meerwaarde van deze catalogus (t.o.v. de oudere catalogi omdat de STCN nog lang niet aan 1795 is). Af en toe zijn daar echter foutjes ingeslopen (bv. nr. 107 niet A4D4 maar A-D4; nr. 116: A4 levert meer dan [4] pagina's op, dus A2; idem voor nr. 122). Er zijn registers op trefwoorden en op drukkers / uitgevers / boekhandelaars (helaas niet (ook) per plaats).

De collectie bevat zeldzaamheden als J. Servilius' *Geldrogallica coniuratio* (Antwerpen, A. Dumeus, 1542; nr. 6) en diens Italiaanse vertaling (Veneti, 1543; nr. 11), werken van de Leuvense hoogleraar en latere bisschop van Roermond Henricus Cuyckius (nrs. 28-31: Leuven, J. Masius, 1600-1601) en vele vroege Arnhemse uitgaven (van J. Jansonius - zie ook Kroniek [2370](#)) die niet in de andere Nederlandse pamflettencatalogi voorkomen. Ook zijn plano's opgenomen, een categorie die de STCN (voorlopig) niet opneemt. Zie verder Kroniek [2367](#) voor een steekproef m.b.t. 1650. Deze Arnhemse catalogus zal niet alleen de Gelderse historicus van nut zijn. Hij is een echte aanwinst voor de bibliograaf en de boekhistoricus. Ook de aantrekkelijke vormgeving verdient navolging. Een geslaagd initiatief! [M. d. S.].

Zie ook nr. [2367](#)

2314. - W.C. ZIJLSTRA, *Den Zeusen Beesem. Catalogus van de Nederlandse pamfletten (alsmede de niet-Zeeuwse plakaten en ordonnanties) tot en met 1795, aanwezig in de Zeeuwse Bibliotheek*. - Middelburg: Zeeuwse Bibliotheek, 1994. -

3 dln. (VII, 899; 121 p.): ill.; 30 cm. - ISBN 90-72151-13-5. Fl. 95.

De Middelburgse bibliotheekverzamelingen zijn in 1940 door vuur en water grotendeels vernietigd. Wat kon worden gered is zo goed mogelijk hersteld, maar draagt er nog steeds de sporen van (sterke besnoeiing bij herbinden bv.). In 1892 publiceerde J. Broekema een catalogus van de pamfletten aanwezig in de (toenmalige) Provinciale Bibliotheek van Zeeland. Veel daarvan is, als gezegd, voorgoed verloren. Wat er restte werd na 1940 aangevuld met aankopen van (hoofdzakelijk) Zeeuws materiaal en met werken uit de Bibliotheek van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. W.C. Zijlstra is er nu in geslaagd de hele verzameling (inclusief niet-Zeeuwse plakaten en ordonnanties) te beschrijven en inhoudelijk te ontsluiten. De Zeeuwse plakaten en ordonnanties zijn dus buiten beschouwing gelaten. Hopelijk denkt de bibliotheek aan een catalogus van alle (oude) *Zeelandica*! De imposante catalogus die er nu reeds is gekomen beschrijft niet minder dan 5197 pamfletten, verdeeld over twee banden (I: 1518-1700, 2748 nrs.; II: 1701-1795 [+ 4 latere titels - waarom juist die ?]). De beschrijving omvat titel, collatie (= paginering, helaas niet (ook) de opbouwformule !) en een, soms uitvoerige, annotatie met veel literatuurverwijzingen (iets waarvoor heel veel gebruikers dankbaar zullen zijn). De chronologische ordening (volgens Knuttel) weerspiegelt de historische ontwikkeling, m.n. van Zeeland. Vanzelfsprekend bevat de verzameling ook andere verrassingen als bv. nr. 8 (gedicht op de stormschade in 1530), nrs. 14 en 15 (Gentse drukken van J. Lambrecht uit 1544 en 1550), nr. 101 (*Traité de la Rendition de la ville de Hulst*, Arras, R. Maudhuy, 1596) etc. Historici en bibliografen doen er dus goed aan ook deze catalogus geregeld ter hand te nemen. Het gebruik ervan is vergemakkelijkt door goede registers (handig in een afzonderlijke band!) op verkorte titels (m♦t jaartal; p. 1-65), persoonsnamen (p. 66-96), boekdrukkers en boekverkopers (p. 97-119), drukkersplaatsen (doch enkel wanneer *niet* aan een drukker of boekverkoper gelieerd) en illustratoren. Zie verder Kroniek [2367](#) voor een steekproef m.b.t. 1650. Slotsom: een belangwekkende publikatie over een nog veel te weinig geraadpleegde collectie. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2367](#)

2315. - J.A. GRUYS & C. DE WOLF, *Aanvullingen op.. J. A. Gruys & C. de Wolf, Thesaurus 1473-1800* in *Dokumentaal*, 23, 1994, p. 175-179; 24, 1995, p. 103-107.

126 addenda en corrigenda. Cf. Kroniek 19 [nr. 2029](#).

2316. - *Deugd boven geweld: een geschiedenis van Haarlem, 1245-1995*. Eindred. G.F. VAN DER REE-SCHOLTENS. - Hilversum.: Verloren, 1995. 690 p.: ill.; 29 cm. - ISBN 90-6550-504-0. Fl. 75.

In deze schitterende stadsgeschiedenis-nieuwe-stijl heeft ook de boekgeschiedenis haar plaats gevonden: de Coster-legende (p. 95-96), de Stadsbibliotheek (p. 229-230), drukkers en uitgevers in de Republiek (p. 230-234) en in de negentiende eeuw (p. 397-400). Bijzonder nuttig is de 'Beredeneerde bibliografie van de geschiedenis van Haarlem' door A.G. VAN DER STEUR (p. 617-645, inz. p. 630-631 over '(boek)drukkers, uitgevers, kranten'). Elke stad zou gebaat zijn met een dergelijk monument... [M. d. S.]

2317. - *Gedrukt in Holland*. Themanummer van: *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, ISSN 0166-2511 (Hilversum: Verloren), 26, 1994, 4-5, p. 215-373, ill. - ISBN 90-70403-35-8. Fl. 15.

Ook voor de (Noordnederlandse) boekgeschiedenis is Holland d♦ centrale regio. Dit boeiende themanummer behandelt, *exempli gratia*, enkele aspecten daarvan. Paul DIJSTELBERGE (STCN) heeft het in 'De Cost en de Baet: uitgeven en drukken in Amsterdam rond 1600' (p. 217-234) [Full text](#) o.a. over Cornelisz Claesz en diens positie als uitgever, en geeft enkele prikkelende beschouwingen

over het boekbedrijf (p. 233-234 Appendix: Amsterdamse drukkers en uitgevers actief in het jaar 1600). Gabriëlle DORREN en Garrelt VERHOEVEN onthullen 'De twee gezichten van Claas Braau (circa 1636-1707): een katholieke drukker en boekverkoper in Haarlem' (p. 235-273). Dit artikel is een belangrijke stap in het nog veel te weinig onderzochte domein van de 'katholieke' boekproductie en -handel in de Republiek en het gebruik van Zuidnederlandse schijnadressen. De voortreffelijke checklist (p. 260-273) weze een voorbeeld voor andere onderzoekers! E.O.G. HAITSMAN MULIER heeft in 'Woord en beeld: titelprenten van enkele Nederlandse historische werken uit de 17e en 18e eeuw' (p. 274-291) aandacht voor de historiografische 'beeldvorming'. De artikelen van Rudolf RASCH ('Estienne Roger en Michel-Charles le Cœurne, Europese muziekuitgevers te Amsterdam, 1696-1743', p. 292-313) en Jos DE KRUIF ('En nog enige boeken van weinig waarde: boeken in Haagse boedelinventarissen halverwege de 18e eeuw', p. 314-327) werden reeds in Kroniek 20 besproken (nrs. [2245](#) en [2251](#)). Onno DE WIT behandelt 'De drukker en uitgever A.W. Sijthoff te Leiden: een innovatief ondernemer in de tweede helft van de 19e eeuw' (p. 328-345), een goed specimen van industriële-boekgeschiedenis. Dick DOOIJES heeft het, op basis van o.a. eigen herinneringen, over 'Een vruchtbare samenwerking: de lettergieterij van Tetterode en de ontwerper Sjoerd H. de Roos' (p. 346-357). Een geslaagd initiatief. [M. d. S.]

2318. - Frans M.A. ROBBEN, *Jan Poelman, boekverkoper en vertegenwoordiger van de firma Plantin-Moretus in Salamanca 1579-1607*. Con un resumen español. -Antwerpen: Vereniging der Antwerpsche Bibliophielen, 1994. - 370 p.: ill.; 25 cm. - (Vormt tevens jaargang 71-72 (1993-1994) van *De Gulden Passer*). - BF 1.600.

De dood heeft de plannen van de hispanist Frans Robben (Universiteit Nijmegen) gedwarsboomd: zijn monografie over Jan Poelman is onvoltooid achtergebleven. De hoofdstukken over Poelman in Salamanca en de uitgave van diens correspondentie met Plantijn en Jan Moretus bleken evenwel zo goed als voltooid. Marcus de Schepper, redactiesecretaris van *De Gulden Passer* heeft dit - belangrijkste - onderdeel van wat Robbens dissertatie moest worden, voor publikatie klaargemaakt en het als een dubbele jaargang van het tijdschrift opgenomen, het vormt immers een geheel en mocht niet in 'vervolgverhalen' verschijnen.

In een kort inleidend overzicht schetst R de relaties tussen de Antwerpse boekenwereld en Spanje tijdens de zestiende en zeventiende eeuw. Zijn bronnen hiervoor zijn voornamelijk J. Peeters-Fontainas, L. Voet, T. Beardsley en B. Vermaseren. Buiten Spanje is Antwerpen veruit het grootste productiecentrum van Spaans werk, tot in de zeventiende eeuw toe. In Spanje is Salamanca zowat de draaischijf van de boekhandel met Antwerpen.

Jan Poelman (ook Pulman, Poulman) is de zoon van Theodorus Poelman, de humanist uit de geleerdenkring in het Plantijnse huis. Geboren tussen 1551 en 1555 is hij aanvankelijk winkelbediende bij Plantijn geweest, een plek waar hij veel over de wereld van het boek heeft opgestoken en ook talen zal hebben geleerd. In mei 1579 vertrekt Jan naar Spanje om de zaken van Plantijns vriend, Luis Pérez te gaan behartigen. Hij vestigt zich te Salamanca en wordt Pérez' vaste vertegenwoordiger. Tweemaal keert hij voor enkele maanden naar Antwerpen terug, maar sedert einde '86 blijft hij er tot aan het eind van zijn leven in 1607. Hij huwt er met Ana Rodriguez, dochter van een boekbinder. Waar hij aanvankelijk blijk gaf van een uitstekend zakenman te zijn, gingen vanaf '87 de zaken slechter, allicht mede op grond van externe factoren.

R behandelt achtereenvolgens de boekhandel van Poelman - contracten, collega's - en wijdt terloops een interessante beschouwing aan de begrippen boekverkoper, librero, bibliopola en winkel. Verder worden de bevoorrading onder de loep genomen, het assortiment en de omzet tussen 1579 en 1592. Onderzocht worden vraag en aanbod, de boekenprijzen, de klanten. Sporadisch is Poelman ook als

uitgever opgetreden.

Deze goed geschreven biografie is bijzonder rijk aan informatie, in grote hoofdzaak steunend op het Plantijnse archief en op de correspondentie tussen Poelman en de Officina Plantiniana, hierna uitgegeven. De 76 brieven, daterend tussen 13 september 1586 en 3 december 1607, zijn voor het overgrote deel door Poelman, in het Spaans, aan Moretus gericht; enkele nummers betreffen minuten van Moretus in het Frans, het Nederlands en een enkele keer het Spaans; alle berusten zij in het Plantijnse Archief. [E. C.-I.]

2319. - Jan STORM VAN LEEUWEN, *Bindersstempels met afbeeldingen van vrouwen* in *Vouwbeen*,5, 1995, p. 12-18, ill.

Idem, *Bindersstempels met rozetten* in *Vouwbeen*,6, 1995, p. 76-80, 116-118, ill.

Idem, *Geometrische boekbindersstempels* in *Vouwbeen*,6, 1995, p. 138-141, ill.

Resp. toelichting en reproductie van handstempels, paneelstempels en rolstempels met afbeeldingen van een engel (!), Maria, de deugden en andere allegorische figuren, 'gewone' vrouwen; een derde artikel in een reeks (zie hierboven en Kroniek 20 [nr. 2170](#)): van de Kopten tot Cobden-Sanderson!; over de functie van lijnen en bogen bij de versiering van banden. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2443](#)

2320. - Georges COLIN, *Les marques de libraires et d'éditeurs dorées sur des reliures* in *Bookbindings & other bibliophily. Essays in honour of Anthony Robson*. Ed. Dennis E. RHODES. Foreword Frederick B. ADAM. - Verona: Stamperia Valdona, 1994, p. 77-115, ill. - ISBN 88-85033-26-1. - 75.

Het probleem wordt meteen gesteld door de volgende vragen: 1. zijn de banden met goudgestempelde boekhandels- of uitgeversmerken werkelijk zo zeldzaam als beweerd wordt en zijn die laatste altijd met zekerheid te onderkennen? 2. Is er een onderscheid gemaakt - of te maken - tussen **uitgeversband** en

boekhandelaarsband? De eerste veronderstelt uitgave en band van 2 en dezelfde (uitgever), de tweede niet. Dit laatste type zal dan ook minder zeldzaam zijn geweest, hoewel wij niet echt kijk hebben op het aantal aldus gebonden exemplaren dat bij de boekhandelaar te koop werd aangeboden; veel 'dubbels' zijn niet bekend! Een lange lijst van boekhandelaarsbanden, per boekhandelaar gerangschikt, volgt. Hieronder Plantijn, Jean Bogard, Bartholomaeus Gravius, Hubert Velpius Anthoine, en een uitschieter in de zeventiende eeuw, Louis en Daniel Elzevier. [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [2405](#); [2321](#)

2321. - Jan STORM VAN LEEUWEN, *Some observations on Dutch publisher's bindings up to 1800* in *Bookbinding & other bibliophily...* (cf. [nr. 2320](#)), p. 287-319, ill.

Naast het artikel van G. Colin behandelt SvL eveneens het verschijnsel van de zogenaamde **uitgeversband**. Enkele vnl. Amsterdamse uit de zeventiende en achttiende eeuw worden van naderbij besproken. De moderne uitgeversband sedert ca. 1820, in Nederland vaak papieren banden, is van een andere aard. Een aantal voorbeelden uit enkele Nederlandse bibliotheken maakt dit duidelijk. [E. C.-I.]

2322. - Jan KONST, *Nederlandse literatuur 1576-1754 in de Biblioteka Gdanska* in *De nieuwe taalgids*,88, 1995, p. 137-149

In de Biblioteka Gdanska polskiej Akademii Nauk is o.m. de oude stadsbibliotheek van **Dantzig** opgenomen. De nauwe contacten van de regio met de Nederlanden (Hanze, Leidse universiteit etc.) maken duidelijk dat er een flink percentage drukken uit de Nederlanden is bewaard; daaronder ook een 160 Nederlandstalige. Belangrijk zijn de dertien 'onbekende' titels (p. 144-147), o.a. *Clucht boeck* (Antwerpen, Heyndrick Heyndricsen, 1576), *Een nieu geusen liedenboecxke* (S.l., 1609), tweemaal een *Wonderbaerlijcke, ende seltsame historie van Thijl Ulen Spieghel* (Amsterdam, Harman Jansz. Muller, 1600 en Broer Jansz, 1640), *Een*

Aemstelredams amoreus lietboek (Amsterdam, Harmen Jansz. Muller, 1589). De onbekende Vondeluitgave had K. reeds eerder besproken (Kroniek 20 [nr. 2241](#)). Hij besteedt ook aandacht aan de belangrijkste verzamelaar: Johann Uphagen (1731-1775), die in 1754 de Nederlanden bezoekt. [M. d. S.]

2323. - Annette COSANNE, *Zur Geschichte der Klosterbibliothek Frenswegen in Kloster-Leben: Vom Augustinerchorherrenstift zur ökumenischen Begegnungsslate*. -Nordhorn: Stiftung Kloster Frenswegen, 1994, p. 201-220, ill. Over de ingewikkelde, boeiende en helaas niet altijd even glorieuze geschiedenis van de zes eeuwen oude kloosterbibliotheek van Frenswegen leest u uitgebreider in de bespreking van de bundel waarin dit opstel van A. Cosanne is verschenen. nl. in dit tijdschrift, zelfde jaargang. [E. C.-I.]

2324. - Jos M.M. HERMANS, '*Van sekere grote ende kleine buecken*': **Fries** boekenbezit tot 1600: een bijdrage aan de kennis van de regionale cultuurgeschiedenis in *Philologia Frisica anno 1993. Lezingen fan it trettjinde Frysk filologekongres 20, 21 en 22 oktober 1993*. - Ljouwert: Fryske Akademy, -1994, P. 51-80, ill.

Tussentijdse mededeling over een project met als onderwerp een inventaris eerst en daarna onderzoek van alle bewaard gebleven boeken uit Fries bezit tot 1600 en van alle vermeldingen daarvan. 'Fries' is hier als 'groot Friesland' te zien, met inbegrip van Groningen en Ostfriesland. De boekdrukkunst begint er onder een of andere vorm met de niet gelocaliseerde Drukker van het 'Freeska Landriucht' omstreeks 1484-1493. In de jaren 30-40 van de zestiende eeuw treedt Tielman op als boekverkoper te Leeuwarden en Groningen; in de tweede helft van de eeuw is er Emden, Franeker, Steenwijk, Harlingen en, tenslotte, Groningen stad. Boeiend en soms wel vermakelijk is de wandeling doorheen de Friese boekenlijsten waarin natuurlijk ook 'zuiders' materiaal in voorkomt zoals de 'lysfels bybel', maar ook 'kinderboeken' (wat dat dan al mag wezen), 'lyedtboexken' en ook meer serieuze boeken! Wij wachten met spanning op de voortgang van dit onderzoek. [E. C.-I.]

2325 - J.W.E. KLEIN, '*Geen vrouwen ofte kinderen, maer alleenlijk eerbare luijden*': 400 jaar **Goudse Librije** 1594-1994. - Delft: Eburon, 1994. - 79 p. omslag, ill.; 24 cm. - ISBN 90-5166-4249. - Fl. 25.

Keurig gepresenteerde uitgave naar aanleiding van het vierhonderdjarig bestaan van de Goudse librije. De titel is gehaald uit een ordonnantie van 17 februari 1612 die het oudste reglement van de bibliotheek inhoudt. Het is misschien het meest frappante gedeelte uit dit reglement maar de andere voorschriften zijn, helaas mag men wel zeggen, nog steeds actueel en zouden op elke werktafel in elke bibliotheek kunnen liggen.

In 1572-73 werd de R.-K. godsdienst afgeschaft en kwam wat er van het oude boekenbezit van de kloosters overbleef, in de Sint-Janskerk terecht. Deze collectie plus het boekenbezit van de Sint-Janskerk bracht de vroedschap van Gouda op het idee een stadsbibliotheek op te richten. In 1594 werd de eerste inventaris opgemaakt, in 1600 een echte catalogus en in 1620 een nieuwe catalogus; deze documenten berusten alle in het archief van de librije. Vanaf 1655 werd een stempel met het stadswapen als eigendomsmerk in de boeken aangebracht. De opstelling met de boeken aan acht lessenaars geklonken, was met de gestage groei van de collectie niet meer houdbaar: het beslag werd verkocht - minder erg dan weggegooid! - en de boeken werden in de aangepaste kasten geplaatst. Eind 1664 is er weer een catalogus klaar, ditmaal op met papier beplakte plankjes. De verdere geschiedenis, met haar hoogtes en laagtes, leest u best zelf; van een kort, samengebald overzicht zoals Klein er een geeft, is het niet wel mogelijk een samenvatting te maken. Het boekje is fraai geïllustreerd, met o.m. acht kleurplaten, van documenten die thans in de librije worden bewaard. [E. C.-I.]

2326. - Christiaan VANDENBROEKE, *De lokalisatie van het publikatieaanbod in de Zuidelijke Nederlanden op basis van de Van Hulthem-bibliotheek (15de-begin*

19de eeuw) in *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, 48, 1994, p. 179-192.

Reeds bij herhaling nam Vandenbroeke de catalogus van Ch. van Hulthem als uitgangspunt voor beschouwingen over het boek in de Zuidelijke Nederlanden (cf. Kroniek 19 nrs. 2047 en 2054). In dit derde artikel in de rij gebruikt hij de catalogus om de interacties tussen cultuur en economie in het verleden aan te tonen. Hij doet dit door op zoek te gaan naar de meest produktieve boekencentra in de Zuidelijke Nederlanden, van de incunabelperiode tot de tijd van Van Hulthem. Hij stelt daarbij een verschuiving vast van Antwerpen en Leuven naar Brussel en Gent.

Zal het, na mijn bespreking van de twee vorige 'boekhistorische' bijdragen van Vandenbroeke, nog iemand verwonderen dat zijn artikel mij niet kan overtuigen, meer nog: mij irriteert? Er is iets fundamenteel verkeerd aan zijn premisse: de *Bibliotheca Hulthemiana* biedt, alle publicitaire werving van de veilinghouder ten spijt, geen overzicht van de boekenproductie in de Zuidelijke Nederlanden; het is de bibliotheek van een bibliofiel met zeer uitgesproken voorkeuren. Zich op deze boekenlijst baseren om algemene uitspraken te doen over de geschiedenis van het boek, is handig, maar wetenschappelijk en deontologisch onverantwoord. [P.D.]

2327. - *Ex officina Lovaniensi: uit vijftwintig jaar aanwinsten in de Centrale bibliotheek te Leuven*. (Eindredactie: Chris COPPENS). - Leuven: K.U. Leuven, Centrale Bibliotheek, 1995. - 44 p.: omslag, ill.; 30 cm.

Tentoonstellingscatalogus, verschenen naar aanleiding van het LIBER-congres te Leuven, 3-8 juli. De aankooppolitiek spitst zich toe op de academische collectie, werken van Leuvense hoogleraren en met betrekking tot de geschiedenis van de universiteit. Schenking en ruil blijken een andere, belangrijke, bron van verwerving te zijn. Deze eenvoudig uitgevoerde catalogus is bedoeld als een voorsmaakje op een reeks tentoonstellingen die een beeld moeten brengen van de vijftwintig jaar oude universiteitsbibliotheek. [E. C.-I.]

2328. Carmelia OPSOMER-HALLEUX, *Nouveaux matériaux pour l'histoire des bibliothèques liégeoises* in *Bulletin de la Société royale Le Vieux-Liège*, 13, 1994, n° 267, p. 206-215, ill.

De oude collecties in de UB Luik zijn, zoals de andere grote bibliotheken van het rijk, grotendeels samengesteld uit het op het einde van de achttiende eeuw geconfisqueerde kerkelijk bezit; via de 'Ecole centrale du Département de l'Ourthe en het 'Lycée impérial' is het in 1817 aan de Universiteit toegewezen. A geeft hier een aantal zeer concrete aanwijzingen om oorsprong en herkomst van deze boeken te identificeren. De boeknummers, bestaande uit vier elementen, zijn terug te vinden in de systematisch aangelegde catalogus (J.F. Desoer 1813) van J.P.J. Terwangne waarvan de UB twee aangetekende exemplaren bezit en in een handgeschreven catalogus (ms. 2290) gerangschikt naar formaat. Nefaste handelingen in de loop der jaren hebben helaas een aantal sporen in de boeken zelf uitgewist zodat sluitende identificatie niet altijd mogelijk is.

Ook langs andere wegen zijn kloosterbibliotheeken, althans gedeeltelijk, in de UB terechtgekomen, zoals die van de benedictijnenabdij in Sint-Truiden en van de Waalse jezuïeten. Dank zij nog bestaande documenten en handgeschreven registers uit de zeventiende en achttiende eeuw enerzijds en eigendomsmerken, lezersaantekeningen, ex-libris, wapenbanden anderzijds, zal het mogelijk zijn herkomst en geschiedenis van de oude drukken uit de Luikse UB na te trekken. [E. C.-I.]

2329. - Luc KNAPEN, *La bibliothèque juridique de François de Secus (1760-1836)* in *Annales du Cercle archéologique de Mons*, 76, 1994, p. 209-309, ill.

In 1893 werd de abdijbibliotheek van Maredsous verrijkt met de juridische boeken van François de Secus, advocaat en schepen in Bergen (B.), later Brussels

gemeenteraadslid en lid van de Tweede Kamer van 1815 tot 1830; zijn politieke carrière rondde hij af als vice-voorzitter van de Belgische Senaat. Het legaat, dat nog steeds in Maredsous bewaard wordt, omvat 282 uitgaven in 320 banden. Daarin zitten 60-70 werken die Secus, gelet op het jaar van uitgave, naar alle waarschijnlijkheid zelf gekocht of gekregen heeft. Daarnaast zijn er heel wat zeventiende-eeuwse werken. Zij vormen de neerslag van de juridische praktijk van Secus' voorouders. Het gaat hier met andere woorden om een bibliotheek die Secus voor een groot deel geërfd had, en waarvan de oorsprong lag bij de familie De Blois de Quartes. Door de analyse van de eigendomskenmerken is de auteur in staat het individuele aandeel van elke voorvader in de bibliotheek te identificeren. Dat is zeldzaam en illustreert nog maar eens hoe leerrijk een nog bestaande privé-bibliotheek wel kan zijn. Wie het allemaal in detail wil bestuderen, wordt op zijn wenken bediend: elk boek wordt nauwkeurig beschreven, inclusief bibliografische beschrijving, typering van de band en opgave van de herkomst. Verschillende registers sluiten deze voorbeeldige bijdrage af. [P.D.]

2330. - Pierre DELSAERDT (red.), *Polyanthea. Dertig & enige hoogtepunten uit de historische collecties van de UFSIA*. Catalogus bij de tentoonstelling in de Centrale Bibliotheek van de UFSIA, 9 september - 10 oktober 1995. - Antwerpen: UFSIA, 1995. - [36 p.]; 30 cm.

Ter gelegenheid van dertig jaar UFSIA werden enkele schatten getoond die in de jonge universiteitsbibliotheek worden bewaard. Naast *Antverpiensia* uit het Kathedraalarchief of uit het rijke Prentenkabinet zijn dat ook minder bekende rariora uit bv. de welhaast onuitputtelijke verzamelingen van het Ruusbroecgenootschap. De humanioratraditie van de (Antwerpse) Jezuiten heeft ook hier Estienne- en Frobendrukken nagelaten. Enkele titels: W. Rolevinck, *Den grooten fasciculus temporum* (Utrecht, J. Veldener, 1480); *Hier beghint een goede oefeninghe vanden leven ons Heren Jhesu Cristi* (Leiden, H. Jansz van Woerden, 1498); een Frobendruk (1523) als Antwerps prijsboek in 1772 (!); *Den Gheheelen Bibel* (Leuven, A.M. Bergaigne, 1553); H. Natalis, *Evangelicae historiae imagines* (Antwerpen, 1593/1596) etc. etc. De getoonde 'bloemen' zijn in de eenvoudige doch smaakvol uitgevoerde catalogus vakkundig en treffend beschreven. Ad multos annos (ac libros)! [M. d. S.]

2331. - Margreet AHSMANN, *De jurist en zijn bibliotheek: Nederlandse veilingcatalogi 1599-1800* in 'Tot beter directie van de saken van justici...'. Handelingen van het XII Belgisch-Nederlands Rechtshistorisch Congres, Rijksuniversiteit Limburg, Maastricht, 20-21 november 1992; red. A.M.J.A. BERKVEN, A.FL. GHELEN. - Antwerpen /Apeldoorn: MAKLU, 1994, p. 67-87, facs. - ISBN 90-6215-422-0.

Uitstekend pleidooi voor de bestudering van catalogi van juristenbibliotheken. Gegevens uit de veilingcatalogus (Leiden 1611) van de bibliotheek van de Leidse rechtenhoogleraar Gerard Tuning leiden tot een beter inzicht in de praktijk van het rechtsonderwijs. Met talrijke nuttige verwijzingen. [M. d. S.]

2332. - Karel BOSTOEN, *Het oude boekenbezit te Wrocław: een goudmijn voor de studie van de Nederlands-Silezische culturele betrekkingen* in *Handelingen regionaal colloquium neerlandicum Wrocław* 1993. Onder red. van Stanislaw PREDOTA. - Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994 p. 27-41. - (Acta Universitatis Wratislaviensis; 1651).

Wrocław (olim Breslau) bezit in de huidige universiteitsbibliotheek de grootste boekenverzameling van het oude Silezië. In de zeventiende eeuw hebben honderden Sileziërs in Nederland gestudeerd (voornamelijk te Leiden), zodat het niet verwonderlijk is dat er enkele duizenden boeken uit de Republiek in die collecties terecht zijn gekomen. Zo bv. de door K. Porteman ontdekte *Poetix Wercken* van Jan vander Noot (Kroniek 16 [nr. 1580](#)). K. Bostoën gaat nader in op

de Nederlandse achtergrond van de Breslause ingenieur Albert von Sebisch (1610-1688), die een uitstekende verzameling Nederlandse literaire werken bezat. Maar er is nog meer in Wroclaw: een prachtige verzameling veiling- en fondscatalogi, waaronder een dertigtal unica! In bijlage repertorieert K. Bostoen 21 'Nederlandse veilingcatalogi uit het bezit van Hieronymus Scholz in de UB Wroclaw' (p. 37-41). [M.d.S]
Zie ook nr. [2460](#)

2333. - Jos M.M. HERMANS, *Wat lag er aan de ketting?* in *Librije: mededelingenblad Stichting Librije Walburgskerk Zutphen*, 1995, p. 10-16, ill. 'Prolegomena bij een project tot beschrijving en ontsluiting van het boekenbezit van de Librije in **Zutphen**'. [E. C.-I.]

2334. - J.F. HEIJBROEK, *Bij de voorplaat. Het **Bibliopolium** aan de Kalverstraat* in *De boekenwereld*, 11, 1994-1995, nr. 4, p. 154-160, ill. Het verhaal van het Amsterdamse pand, thans Kalverstraat nr. 10, waar gedurende twee eeuwen vooraanstaande boek- en kunsthandelaars hun winkel hadden: kunsthandelaar en prentuitgever Clement de Jonge (1624/'25-1677), Hendrik Wetstein, zijn zoons Jacob en Rudolf, Isaak Tirion, Gerrit de Groot, Pieter den Hengst, Johannes Møller en zijn zoon Christiaan Møller (1883). Met interessante iconografie. [P.D.]

2335. - John LANDWEHR, *Lotgevallen van enkele **ABC-boekjes** in De boekenwereld*, 12, 1995-1996, p. 31-37, ill. Overzicht van een der meest succesrijke, en daarom ook minst goed bewaarde en ontsloten, subgenres van de kinderliteratuur: *A is een aapje...* (en nog veel meer). [M. d. S.]

2336. - Fernando BOUZA (ed.), *De Mercator a Blaeu. España y la edad de oro de la cartografía en las Diecisiete Provincias de los Países Bajos*. [Exposición] Fundación Carlos de Amberes, Madrid, 19 de septiembre a 19 de noviembre de 1995. - Madrid: Editorial Nerea, 1995. - 172 p.: ill; 29 cm. ISBN 84-86763-89-4. Mooie catalogus met enkele verrassende documenten en exemplaren uit Spaanse en andere verzamelingen. [M. d. S.]

2337. - *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 2, 1995. - Leiden: Nederlandse Boekhistorische Vereniging, 1995. - 220 p.: ill.; 21 cm; - ISBN 90-75133-02-2. Verschenen in juni van het lopend jaar behoort dit jonge jaarboek tot de zeldzame zonder vertraging verschijnende periodieken. De eerste jaargang kwam een jaar geleden van de pers (cf. *Kroniek* 20 [nr. 2151](#)). De tweede bundelt zeven bijdragen tot de geschiedenis van de **censuur** in de Noordelijke Nederlanden: in stad en ommelanden van Groningen, 1594-1795 door A.H. HUUSSSEN JR, 'Over Amsterdamse schouwburgregenten, drukkers en censuur' door E.M. GRABOWSKY, over boekverboden te Amsterdam, 1746-1750 door W. HEERSINK (zie [nr. 2390](#)), over persdelicten omstreeks 1760 door T. JONGENELEN (zie [nr. 2392](#)), censuur in calvinistisch Nederland, ca. 1880-1940 door J. DANE (zie [nr. 2417](#)) en boekcensuur in Nederland tijdens de bezetting, 1940-1945 door G. GROENEVELD. Verder zijn twee artikelen opgenomen, één van M. KEBLUSEK, 'Boeken in ballingschap: de betekenis van de bibliotheek van Michael Honywood voor de royalistische gemeenschap in de Republiek (1643-1660)' en een van J. SALMAN, 'De erfenis van Mandrou: populair drukwerk als bron voor mentaliteitsgeschiedenis'. De aanleiding voor dit themanummer was de vijftigste verjaardag van het einde van WO II, periode waarin de drukperscensuur zich, met name in Nederland, zeer sterk liet voelen. Uitgangspunt was de stelling van Enno van Gelder dat van bij de aanvang van de zeventiende eeuw de drukpers

in de Republiek *wettelijk* aan banden was gelegd maar in de *praktijk* volledige vrijheid genoot: in hoever beantwoordde de praktijk aan de voorschriften ? [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [2390](#); [2392](#); [2417](#)

2338. - *Historische Dissertationen: vom Einblattdruck zum Pflichtexemplar*. Ausstellung der Stiftung Zanders - Papiergeschichtliche Sammlung, - aus der Privatbibliothek Dr. Frank Gr♦tz im Kulturhaus der Zanders Feinpapiere AG. [Red.: Gabriele LINDLAR]. - Bergisch Gladbach: Dr. Frank Gr♦tz Verlag, 1995. - 64 p.: ill.; 21 cm. - ISBN 3-89074-006-5.

Korte inleiding op de geschiedenis van proefschriften aan Duitse universiteiten. De verzameling-Gr♦tz bevat meer dan 98.000 (!) specimina, waaronder ook uit de Nederlanden (Leiden) en van Nederlanders aan Duitse universiteiten. Belangrijk is dat in deze catalogus ook aandacht wordt geschonken aan papierhistorische aspecten (bv. omslagen uit sierpapier). Met namenregister. Ook aanbevolen: het belangrijke 'Forschungsbericht' van Manfred KOMOROWSKI 'Research on early German dissertations: a report on work in progress' (in *The German book 1450-1750: studies, presented to David L Paisey in his retirement* (Cf. [nr. 2348](#)), p. 259-268). [M.d.S]

2339. - K. PORTEMAN, M. VAN VAECK, J. VAN CAUWENBERGE, *Zinnig verbeeld. Emblemata in de Nederlanden*. [Tentoonstelling 22 oktober - 1 december 1995]. - Leuven: Universiteitsbibliotheek, 1995. - 60 p.: ill.; 21 cm. Bevat twee essays: het titelessay door K. Porteman, 'Nauw met het embleemgenre verwant: Cesare Ripa's *Iconologia* in de Nederlanden' door M. van Vaeck, een literatuurlijst en een korte catalogus (70 nrs.) door M. van Vaeck en Chr. Coppens (met namen- en drukkersregister). [M. d. S.]

2340. - Louis Peter GRIJP, *Van geuzenlied tot Gedenck-clanck. Tweede deel: De receptie van geuzenliederen, in het bijzonder in de contrafactuur in De Zeventiende Eeuw*, 10, 1994, p. 266-276.

Vervolg en slot van Kroniek 20 [nr. 2178](#). [M. d. S.]

2341. - I.A. SCHOUTEN-KALNINS & Paul J. SMITH, *Fran♦ois Rabelais 1494-1994*. Catalogus bij een tentoonstelling gehouden in de Universiteitsbibliotheek te Leiden van 30 november 1994 tot en met 13 januari 1995. Red. R BREUGELMANS. - Leiden: Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Leiden, 1994. -51 p.: ill.; 21 cm. - (Kleine publikaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek; 18).

Aardige catalogus met een vlotte inleiding (p. 7-14) door Paul J. Smith. Getoond werden: studies over Rabelais, werken en edities (o.a. de mysterieuze Antwerpse 'Nierg'-uitgave van 1579 - cf. Kroniek 14 [nr. 1158](#)), Rabelais in vertaling, lezers van Rabelais, (imitaties van) de imaginaire bibliotheek (cf. Kroniek 12 [nr. 820](#)), de Goddelijke Fles, portretten van Rabelais. De meeste vroege Franse drukken komen uit de bibliotheek van Prosper Marchand (cf. Kroniek 15 [nr. 1464](#)). [M. d. S.]

2342. - *Spel in de verte: tekst, structuur en opvoeringspraktijk van het rederijkerstoneel*. Bijdragen aan het colloquium ter gelegenheid van het emeritaat van W.M.H. Hummelen (Nijmegen, 25 juni 1993). Red. B.A.M. RAMAKERS. - Gent, 1994. - 216 p., ill. (= Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Retorica 'De Fontaine' te Gent. Jaarboek 1991-1992, XLI-XLII, tweede reeks, nr. 33-34).

De vijf hoofdbijdragen, telkens door een reactie gevolgd, zijn van po♦tische en filologische, van cultuur- en kunsthistorische aard. In enkele worden gedrukte teksten besproken of aangehaald: Annelies GIJSEN en Werner WATERSCHOOT over de twee *Handels der amo(u)reusheyt*, B.A.M. RAMEKERS en H. PLEIJ over toespelen in opvoering en druk. [E. C.-I.]

2343. - Karel BOSTOEN, *Hier dreigt een drama! De verzameling-Van der Lely te Parijs in Dokumentaal*, 23, 1994, nr. 4, p. 152-163.

Voorstelling van drie omvangrijke achttiende-eeuwse verzamelingen van Nederlandse **toneelstukken**: die van Willem Henskes, geveild in 1754 (3100 stukken), van Johan van der Marck, geveild in 1774 (bijna 3000 stukken), en van Adriaan van der Lely. Laatstgenoemde, een notabele uit Delft, overleed in 1804; zijn collectie van (eveneens) ongeveer 3000 stukken werd in 1812 *en bloc* verkocht aan de Parijse *Bibliothèque impériale*. Daar wilde men toen een grote verzameling oude en nieuwe Nederlandse literatuur opbouwen. Over deze collectie rapporteerde Otto Lankhorst reeds vroeger (cf Kroniek 19 [nr 2052](#)). Bostoën brengt hier argumenten aan om te bewijzen dat de opdrachtgever van deze belangrijke aankoop Cornelis Vollenhoven was, de keizerlijke censor voor Nederlandstalige publikaties in het door Napoleon ingelijfde Nederland. Het drama uit de titel betreft de slechte staat van bewaring van deze collectie in Parijs. [P.D.]

2344. - Saskia RAUE, *De bibliofiele belangstelling van drie Bourgondische hertoginnen* in *Millennium*, 8, 1994, p. 117-124.

Er is o.m. sprake over Raoul Lefvres *Recueil des histoires de Troie*, die Caxton na zijn Keulse verblijf in vennootschap met Mansion heeft geproduceerd. Zou het niet, in afwachting van een echt bewijs, voorzichtiger zijn hieraan toe te voegen *misschien*? Opvallend ontbreekt elke verwijzing naar L. Hellinga die meer dan eens de *Recueil*, Caxton en Margareta van York ter sprake heeft gebracht. [E. C.-I.]

2345. - Ina KOK, *De houtsneden in de incunabelen van de Lage Landen 1475-1500: Inventaris en bibliografische analyse*. Academisch proefschrift, Universiteit van Amsterdam, 5 oktober 1994. - Niet in de handel.

In 1874 verscheen M.F.A.G. Campbells bibliografie van incunabelen in de Nederlanden gedrukt, inmiddels van twaalf supplementen voorzien. Tien jaar later liet W.M. Conway zijn *Woodcutters of the Netherlands in the fifteenth century* verschijnen, tot op de dag van vandaag het onmisbare handboek voor de geïllustreerde Nederlandse wiegedruk. Omdat Conway de houtsneden vanuit artistiek oogpunt benaderd had, voelde hij zich genoopt de meestal onbekende 'meesters' van noodnamen te voorzien in de aard van Eerste Antwerpse meester, Tweede Goudse meester, enzovoort. Meer dan een eeuw later zijn al weer zoveel edities meer bekend geraakt. Inmiddels heeft de bibliografische wetenschap vooruitgang geboekt en bestaat er thans alle reden om de illustratie van oude drukken van een andere invalshoek te onderzoeken. Deze opgave heeft Ina Kok zich als dissertatie aan de Universiteit van Amsterdam gekozen.

In 860 van de ongeveer 2.200 Nederlandse wiegedrukken thans bekend, staan om en bij 3.800 verschillende houtsneden (herhaalde afdrukken meegerekend zijn het er 12.000). Uitgaande van de drukken is een indrukwekkend iconografisch bestand opgebouwd. Hoewel in dit (nog) niet commercieel uitgebracht proefschrift (om begrijpelijke redenen) geen afbeeldingen zijn opgenomen, is het toch mogelijk met vrucht zoekwerk te verrichten in deze grote hoeveelheid gegevens. De nieuw ontdekte edities hebben 1.500 nieuwe houtsneden opgeleverd. Dit alleen al is een hoogstbelangrijke winst. Het andere winstpunt is dat van vaststaande gegevens is uitgegaan: welke houtsneden komen bij welke drukker(s) voor.

Het proefschrift valt in twee delen (weliswaar niet met de banden overeenstemmend) uiteen: 1. een chronologische bespreking en analyse van de houtsneden van de afzonderlijke drukkers, per drukker, chronologisch naar hun eerste gebruik geordend; 2. een chronologisch overzicht van de houtsneden en het hergebruik tot 1501, per drukker geordend. Het eerste deel, veruit het omvangrijkste, bevat volgens een vast schema gegevens over de drukker, lijst van de houtsneden met een omschrijving en de afmetingen, het Conwaynummer, de verwijzing naar een beschrijving en/of een afbeelding, het eerste voorkomen en het hergebruik, telkens met verwijzingen naar CA en IDL. Aangezien deze

ordening chronologisch naar het eerste verschijnen is, vangt het repertorium aan met de blokboeken en eindigt bij Henrick de Lettersnider. Het tweede deel is een chronologische lijst van de houtsnedenummers en het hergebruik van de houtsneden, met HPT-dateringen en CA-nummers, per drukker.

Een typografische vormgeving heeft deze tekst uiteraard niet gekregen, waardoor de raadpleging niet bepaald doorzichtig is. Omdat de presentatie van een zo ingewikkelde tekst als deze van het allergrootste belang is, wil ik het daarover nu niet hebben en wacht op het verschijnen van het echte boek. Ik spreek hierbij de hoop uit dat daar de nodige aandacht zal worden aan besteed en de publikatie niet te lang op zich zal laten wachten: op dit boek zitten de incunabulisten - en zij niet alleen! - al heel lang te wachten. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2970](#)

2346. Rineke NIEUWSTRATEN, *Vervaardigers en bezitters van Raoul Lefevre's Histoire de Jason: kanalen voor de verbreiding van een idee in Millennium*, 8 1994, p. 134-147, ill.

N gaat o.m. de verspreiding van het werk na, van de autograaf uit 1460 via het handschrift van Gruuthuse uit 1472, de ed. princeps door 'Caxton en Mansion' uit 1473/74-1476, de Nederlandse vertaling in het Haarlems handschrift uit 1480 en tenslotte de druk van Jacob Bellaert in 1485. Over hoe dit, via 'een filiatielijn' wel gebeurt, wordt niets wezenlijks gezegd; terecht heeft N het over 'schakels in het overleveringsproces'. Verder wordt nog aandacht besteed aan de veranderingen in de illustratiecyclus. De idee waarop in de titel gealludeerd wordt is het ideaalportret van de ridder. [E. C.-I.]

2347. - Frans A. JANSSEN, *Layout as means of Identification ? in Quaerendo*, 25, p. 46-58.

Aangezet door de mededelingen over **zetpraktijken** in oude drukken, heeft J ze nader aan een onderzoek onderworpen. Hij geeft vervolgens enkele ideeën betreffende een gestructureerde lijst criteria bij dergelijk onderzoek te hanteren en toetst zijn tabel van twintig punten aan zes vroege drukken van Henri I Estienne. [E. C.-I.]

2348. - Ulrich KOPP, *The 1576 Antwerp edition of the works of Baptista Mantuanus and Johannes Lucienberger in Frankfurt am Main in The German book 1450-1750: studies presented to David L Paisey in his retirement*. Edited by John L. FLOOD and William A. KELLY. - London: The British Library, 1995, p. 123-136, ill.

In 1576 verscheen te Antwerpen een vierdelige editie van de *Opera omnia* van de Neolatijnse dichter Baptista (Spagnoli) Mantuanus (1447-1516), met als impressum 'Apud J. Bellerum' (BT 7843-7844). K toont aan dat enkel het voor- en wat bijwerk uit Antwerpen komen (inz. van Laurentius Cup(a)erus O. Carm. en Theodorus Pulmannus). Het tekstcorpus bestond uit vellen van de editie Frankfurt 1573, voor Johannes Lucienberger (1543-1588). Diens korte uitgeverscarrière aldaar was geen succes. **Bellerus** echter zag wel, een markt voor het boegbeeld van de (katholieke) Latijnse schooldichters en nam de resterende vellen over. Dit artikel herinnert nog eens aan de al te lang verwaarloosde *internationale* aspecten van de boekgeschiedenis. [M. d. S.]

Zie ook nrs. [2338](#); [2370](#)

2349. - Willem HEIJTING, *Early reformation literature from the printing shop of Mattheus Crom and Steven Mierdmans in Nederlands archief voor kerkgeschiedenis*, 74-2, 1994, p. 143-161.

Op het proces tegen ketters te Leuven in 1543, bezwijkt Jan Schats en bekent de naam van de drukker van wie hij te Antwerpen boeken had gekocht: Matthias Crom. Samen met Steven Mierdmans stond hij in dienst van de Hervorming. De lijst van titels is gepubliceerd. Dit alles is bekend. Echter, het recente onderzoek

van Paul Valkema Blouw (zie *passim* in de vorige Kronieken) heeft de stand van onze kennis gewijzigd: een groot aantal titels konden worden toegevoegd, enkele titels moesten worden afgevoerd en heel wat jaartallen herzien. Het ligt bijgevolg voor de hand dat het verloop van de vroege hervorming in de Lage Landen aan deze nieuwe gegevens moet worden getoetst. In deze bijdrage doet H dit voor de produktie van Crom en Mierdmans door de inhoud van hun boeken te ontleden. Drie bronnen kunnen hierbij behulpzaam zijn: de verslagen van de ketterprocessen, de martelaarsboeken en de vroege evangelische literatuur. Laatstgenoemde is de rijkste, maar de vele ongedateerde en vaak ook ongelocaliseerde drukken bemoeilijken het onderzoek. Ook deze opmerking is niet nieuw doch wordt weer zeer actueel in het licht van PVB's onderzoek en het is overduidelijk dat het schrijven van geschiedenis rekening moet houden met de bibliografie.

H gaat vervolgens uitvoerig in op de activiteiten van genoemde drukkers, aard en inhoud van hun drukken (een 100-tal), meer bepaald de evangelische literatuur in de volkstaal (waarvan vrij veel in het Engels); deze laatste, vroeger tussen 1520 en 1560 gesitueerd, is nu in te passen in een decennium, 1537-1546. De relatie tussen de in deze drukken verwoorde ideeën enerzijds en de maatschappelijke ontwikkelingen, groepen en individuen anderzijds krijgt hierdoor een andere dimensie. [E. C.-I.]

2350. - Paul VALKEMA BLOUW, *A Cologne printer working for William of Orange: Godfried Hirtzhorn jun., 1568-72 in Quaerendo*, 25, 1995, p. 3-23, ill. Teruggrijpend naar wat historici en bibliografen van vorige generaties onderzocht en geconcludeerd hadden inzake het toeschrijven aan een drukker van Nederlandstalige historische teksten, heeft PVB het als een uitnodiging beschouwd het probleem opnieuw te bekijken. Van de Keulse drukker Godfried Hirtzhorn zoon - want die blijkt het te zijn - wordt eerst diens Nederlandstalige produktie onder de loep genomen: vier drukken uit 1564-1565. Daarna volgen er negen, meermaals in het Frans en het Nederlands, uit voornamelijk 1568 en 1569 waarbij Jacob van Wesenbeke, medewerker van Oranje en propagandist voor het verzet tegen het Spaanse gezag, en in het Rijnland woonachtig, betrokken was. De toeschrijving aan Hirtzhorn jr berust op de combinatie van lettertypen en initialen. Tenslotte passeren Godfrieds laatste uitgaven de revue: twee met medewerking van Van Wesenbeke. Na diens ontslag bij Oranje omdat hij te eigengereid optrad, verdween ook Hirtzhorn geleidelijk van het "Nederlandse" toneel. Zo heeft weerom een aantal anonieme drukken een identiteit gekregen! [E. C.-I.]
Zie ook nr. [2486](#)

2351. - Marcus DE SCHEPPER, *Numismatic publications of the Plantin Press 1561-1588 in Numismatische Literatur 1506-1864. Die Entwicklung der Methoden einer Wissenschaft*. Hrsg. von Peter BERGHAUS. - Wiesbaden: Harrassowitz, 1995, p. 27-36, ill. - (Wolfenbütteler Forschungen; 64). - ISBN 3-44703729-6 Ook op numismatisch vlak heeft Plantijn belangwekkende boeken gepubliceerd humanistische (Sambucus, Goltzius, Occo) en monetaire (*Ordonnantie provisionnael*, PP 2010-2012 en 2014; *Donghevalueerde gouden ende silveren munte*, PP 2013). Overzichtsartikel met als 'Appendix: Chronological list with special reference to Wolfenbüttel copies' (p. 35). Met meer dan 300 exemplaren van 291 uitgaven hoort de Herzog August Bibliothek vanzelfsprekend bij de grote(re) Plantijnverzamelingen (slechts 11 uitgaven vermeld in PP!). [A.]
Zie ook nr. [2378](#)

2352. - Robert Lee WEAVER, *A descriptive bibliographical catalog of the music printed by Hubert Waelrant and Jan de Laet*. - Warren, Michigan: Harmonie Park Press. 1994. - xxvi, 264 p.: ill.; 26 cm. - (Detroit studies in music bibliography, 73). - ISBN 0-89990-058-5.
Idem, *Waelrant and Laet, music publishers in Antwerp's Golden Age*. - Warren,

Michigan Harmonie Park Press, 1995. - xxiii, 421 p.: fil.; 26 cm. - (Detroit monographs in musicology 1 Studies in music; 15). - ISBN 0-89990-071-2. Op de valreep kwamen deze twee forse banden aan en worden daarom hier slechts kort vermeld; een uitvoerige bespreking volgt later in *De Gulden Passer*. Samen ontstaan vullen ze elkaar aan: het analytisch bibliografisch onderzoek met de neerslag daarvan als bronnenmateriaal (1) voor de monografie over de samenwerking van Waelrant en de Laet als muziekuitgevers in Antwerpen (2). Bij gebrek aan archivalische bronnen is het gedrukte boek de welhaast enige, primaire, bron. Om die reden volstaat geen louter "uiterlijke" beschrijving van het boek, maar moet het aan een textuele en bibliologische analyse worden onderworpen. Dit onderzoek blijkt hier op voorbeeldige wijze te zijn gebeurd: voor elk van de 73 drukken wordt de titelpagina getranscribeerd, met alle varianten, druk-kenmerken als sprekende hoofdregels en lettertypen, en de resultaten van het papieronderzoek. Bij de opgaven van varianten en papier worden telkens de betreffende exemplaren vermeld. [E. C.-I.]

2353. - Karen Lee BOWEN, *Newly discovered Wierix prints for Plantin's books of hours* in *Quaerendo*, 24, 1994, p. 275-295, ill.

Ongeveer de helft van de kopergravures van de gebroeders Wierix is bestemd om boeken te illustreren. Negen gravures, niet in Mauquoy-Hendrickx, kunnen hier nu aan toegevoegd worden: vijf zijn van Wierix, vier zijn anoniem. Eerstgenoemde komen voor in een *Missale Romanum* in quartoformaat (Plantijn 1585), door Voet niet aldus geïdentificeerd. De anonieme gravures, in hetzelfde missaal, blijken replieken te zijn. Op zich is dit niet uitzonderlijk: vaker zijn verschillende gravures naar hetzelfde ontwerp gemaakt en door Plantijn gebruikt. Over het waarom hiervan, geeft de auteur twee hypothesen. Tenslotte tonen zowel de aard van de illustraties als informatie uit archiefgegevens aan dat de reeks besteld was om getijdenboeken te verluchten, en niet bestemd was voor missalen. [E. C.-I.]

2354. - Henriette A. BOSMAN-JELGERSMA, *De inventaris van een Leidse apotheek uit het jaar 1587* in *Scientiarum historia*, 20, 1994, p. 57-70.

In de inventaris van de vermogende apotheker Claes Cornelisz worden de titels van de 'verscheyden boucken tot vyffenzestich in 't groot ende cleyn, goet ende quaet' in het opkamertje niet genoemd. In de neerkamer stonden er ook, summier bij titel of auteur genoemd. [E. C.-I.]

2355. - Petrus BERTIUS, *Nomenclator. The first printed catalogue of Leiden University Library (1595)*. A facsimile edition with an introduction by R.

BREUGELMANS and an authors' index compiled by Jan Just WITKAM. - Leiden: Leiden University Library, 1995. - [14, 110, 22 p.]: facs.; 21 cm. Fl. 35. Iedere (oude-)boekenliefhebber kent de gravure (van Jan Cornelis Woudanus en Willem Swanenburgh) uit 1610 met de boekenrekken van de Leidse universiteitsbibliotheek - een 'icoon' van de vroeg-moderne geleerdenbibliotheek. Weinigen daarentegen weten welke boeken daarop zijn afgebeeld. Die informatie is (o.m.) te vinden in de *Nomenclator* (1595) van Petrus Bertius (1565-1629) - een om velerlei redenen belangrijk boek. Het is de eerste gedrukte volledige bibliotheekcatalogus. Hij verscheen ter gelegenheid van de opening van het nieuwe bibliotheekgebouw op 24 mei 1595. Enkele weken later verscheen een tweede, uitgebreide oplage, aangevuld met een lijst van schenkingen. Want ook dat was het doel van de publikatie: schenkingen uitlokken om de jonge bibliotheek aan de broodnodige standaardwerken te helpen. En schenkingen waren er reeds vanaf het begin: Willem van Oranje schonk de Plantijnse *Biblia regia*, de Leidse burgemeesters de 'depot'-exemplaren van Chr. Plantijns Leidse drukken (o.m. de *Spiegel der zeevaart*), stadssecretaris Jan van Hout een Leidse druk (Jan Seversz 1516) van Filips van Leiden (!). Meteen zijn de zwaartepunten aangegeven: de academische collectie en de Leidse bibliografie. De *Nomenclator* verscheen in een oplage van 625 exemplaren. Hoeveel zouden er daar nog van bestaan: 15-20? Dat

is ongeveer het enige wat we *niet* vernemen in de, overigens accurate, interpretatieve inleiding van de huidige schatbewaarder, R. Breugelmans, op de facsimile. Die verscheen op 350 exemplaren en brengt de *Nomenclator* opnieuw binnen het bereik van de boekhistoricus. Het is even wennen aan het grijze fond, dat echter de druk uitstekend reproduceert, met inbegrip van de opgekleefde strookjes met heel recente schenkingen. Een nuttige auteursindex zorgt voor de volledige ontsluiting. Slotsom: een waardige facsimile van de goede eerste catalogus van een der grote Europese verzamelingen. Dit boek hoort thuis in elke (oude en nieuwe) universiteitsbibliotheek en op de planken van elk rechtgeaard boekhistoricus en bibliofiel. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2691](#)

2356. - *Mercator & zijn boeken*. [Catalogus van de tentoonstelling] 3 december 1994 - 30 januari 1995, Mercatormuseum Sint-Niklaas. [Teksten van Theo PENNEMAN, Alfred VAN DER GUCHT... et al.]. - Sint-Niklaas: v.z.w. Mercator [etc.], 1994. - 143 p. ill.; 30 cm. - BF 500.

Catalogus librorum bibliothecae [...] Gerardi Mercatoris [...] Lugduni Batavorum Ex Officina Thomae Basson 1604. [Facsimile van de transcriptie door Dr. Jan VAN RAEMDONCK uit 1891]. - Antwerpen: Mercatorfonds Paribas, 1994 - [24 bl.]; 30 cm. - ISBN 90-6153-332-5.

Marcel WATELET (red.), *Gerardus Mercator Rupelmundanus*. Antwerpen: Mercatorfonds Paribas, 1994. - 446 p.: ill.; 34 cm. - ISBN 90-6153-313-9., BF 4.500.

De belangrijke bibliotheek van de humanistische cartograaf Gerard Mercator werd tien jaar na diens dood door boekhandelaar Johannes Maire te Leiden geveild. Van de door Thomas Basson gedrukte catalogus was op het einde van de negentiende eeuw een exemplaar ontdekt in de *Bibliothekvereins der Deutschen Buchhändler* in Leipzig. Dat exemplaar werd in 1891 in de Gentse Universiteitsbibliotheek bestudeerd en nauwkeurig gekopieerd door de Wase Mercatoronderzoeker Dr. Jan van Raemdonck (1817-1899). Het Leipzigse exemplaar is in de Tweede Wereldoorlog verloren gegaan. Van Raemdoncks kopie werd herontdekt bij de voorbereiding van het Mercatorjaar 1994. De voor zijn tijd uitstekende getrouwe transcriptie is thans in een voortreffelijk facsimile voor elke Mercatoronderzoeker en boekhistoricus beschikbaar. Daarnaast werd er in Sint-Niklaas als afsluiting van het Mercatorjaar een tentoonstelling gehouden met een afgewogen selectie uit de in de veilingcatalogus vermelde titels. Hoewel geen enkel origineel Mercator-exemplaar kon worden geïdentificeerd, werden er toch een aantal uitgaven getoond die ook in diens bibliotheek voorhanden waren. De tentoonstellingscatalogus bevat een summiere beschrijving van elk nummer, met gegevens over Mercators gebruik ervan. Elke titelpagina is (verkleind) afgebeeld. De essaybundel (red. M. Watelet) bevat naast opstellen over biografie en wetenschappelijke prestaties van Mercator ook bijdragen over 'Mercators bibliotheek' (p. 120-131 Theo PENNEMAN), 'Uitgevers en drukkers' (p. 132-149 Leon VOET), 'Het schrift en de kalligrafie' (p. 150-161 Ton CROISET VAN UCHELEN), een moderne transcriptie van de (kopie van de) veilingcatalogus van Mercators bibliotheek (p. 403-413 door Anne CHERTON en Marcel WATELET) en een selectieve bibliografie. [M. d. S.]

2357. - Rik VAN DAELE, *Ex libris Gerardi Mercatoris, Oudetongii...* in *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, 97, 1994 p. 171-186, ill.

Spannend verhaal, tot verder onderzoek uitnodigend, over een vermeend eigendomsmerk van Gerard Mercator. Echter, de toponiem 'Oudetongii' en daaronder de Nederlandse vorm 'G. Coopmans' volstaan om in deze Mercator niet de cartograaf uit Rupelmonde te zien, maar wel rentmeester Gerrit Coopmans, in 1592 woonachtig te Oude Tonge in Zeeland. Het bewuste boek, een Bazelse druk uit 1557 van de rechtsgeleerde Franciscus Balduinus, zit in een Spesband van

2358. - Konrad KOPPE, *Kostbare illustrierte Bücher des sechzehnten Jahrhunderts in der Stadtbibliothek Trier*. Hans Baldung Grien, Urs Graf, Ambrosius und Hans Holbein. Katalog der Ausstellungen in der Nationalbibliothek Luxemburg und in der Stadtbibliothek Trier. - Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag, 1995. - 154, [8] p.: ill.; 30 cm. - (Ausstellungskataloge Trierer Bibliotheken, 27). - ISBN 3-88226-829-8. DM 30.

Rijkelijk geïllustreerde catalogus, die uitvoerig wijst op de uitzonderlijke Trierse verzamelingen, vooral m.b.t. het Rijnlandse Humanisme. Er wordt in Trier gewerkt aan de reconstructie van de bibliotheek van Matthias von Saarburg (1475/80-1539), o.m. gastheer van Erasmus. De Nederlanden zijn hier aanwezig met werken van Erasmus, M. Dorpius, H. Junius, maar vooral met nr. 38: een van de zeldzame exemplaren van de editio princeps van Thomas Morus' *Utopia* (Leuven, D. Martens, 1516 - NK 1550), in een band (afb. p. 95) uit het bezit van de abt van Himmerode, Robert Bootz (1650-1730). Nader onderzoek van de *neerlandica* uit de Trierse 'schatkamer' zou wel eens boeiend materiaal kunnen opleveren... [M. d. S.]

2359. - H.J. NALIS & J.L. SALMAN, 'Wie sal ick dan wes goedes konnen prognosticeren?': Deventer *almanakken en prognosticaties in roerige tijden* (1555-1610) in *Deventer jaarboek* 1994, p. 6-39, ill.

Deventer was, zoals Antwerpen in het zuiden, een belangrijk productiecentrum van almanakken en prognosticaties (voorspellingen) tijdens de zestiende eeuw. De auteurs gaan kort in op het verschijnsel; verder besteden zij uitvoeriger aandacht aan de (politiek gekleurde) inhoud en aan de productie (welbekende nadrukpraktijken en censuur: Magirus!). In een eerste paragraaf worden de uitgevers besproken, in een tweede de astrologen. Tot de eerste categorie behoren de Pafraets (Richard, Albert, Richard II), Simon van Steenberghe, Jan Evertsz. Cloppenborch (een naamgenoot van de Amsterdamse drukker), Baptista van Doetecum, Dirck II van den Borne en Johan van Breda. Als bijlage is per auteur een lijst van de almanakken en prognosticaties geboden, met opgave van (de auteurs bekende) exemplaren. Dit artikel vormt een goede bijdrage tot de bibliografie van Deventer en een ideale aanzet tot een echte bibliografie van dit soort efemere en dus moeilijk te achterhalen en soms even moeilijk te identificeren soort publikaties. [E. C.-I.]

2360. - Katrien DERDE & Saskia WILLAERT, *Status quaestionis van het De Castro-onderzoek* in *Musica antiqua*, 12, 1995, p. 72-78, ill.

In fine wordt de lijst van de bewaarde muziekdrukken van Jean de Castro (ca. 1540/45-ca. 1600) gepubliceerd: vnl. Antwerpen en of Leuven, Keulen. Dit onderzoeksproject wordt uitgevoerd door de KU Leuven en de ULB (Brussel) en gecoördineerd door de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. [E. C.-I.]

2361. - Gilbert A.R. DE SMET, *De Hoogduitse Pappa in de Nederlanden in Lingua Theodisca. Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft Jan Goossens zum 65. Geburtstag*. Hrsg. von Jos CAJOT... [et al.]. - Münster-Hamburg: IT, 1995, p. 171-178. - (Niederlande-Studien: 16).

Joannes **Murmellius'** *Pappa puerorum* (Keulen 1513) 'is in de Nederlanden de eerste Latijns-volkstalige woordenlijst, die bewust uitgaat van het streven naar zuiver en klassiek Latijn' (p. 171). A. onderzocht de Hoogduitse en Nederlandse (inz. Antwerpse) drukgeschiedenis, die enige raakpunten gemeen hebben. [M. d. S.]

2362. - Gilbert TOURNOY, *The beginnings of Neo-latin satire in the Low Countries* in *La satire humaniste*. Actes du colloque international des 31 mars, 1-

et 2 avril 1993. ed. Rudolf DE SMET. - Leuven: Peeters Press, 1994, p. 95-109. (Universit  libre de Bruxelles [&I Vrije Universiteit Brussel. Travaux de l'Institut interuniversitaire pour l'étude de la Renaissance et de l'Humanisme: 11). Dit indringend onderzoek over de vroegste Neolatijnse satire in de Nederlanden leidt naar Kempo Thessaliensis (NK 1278 en 95) en Petrus Montanus (NK 1534-1536). [E. C.-I.]

2363. - C.F.P. STUTTERHEIM, *De proloog van de Summa der godliker scripturen in Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde te Leiden 1993-1994*, p. 31-45.

Het in de titel genoemde werk verscheen voor het eerst in Leiden in 1523 het oudste Nederlandse 'verboden boek'. Stutterheims postuum verschenen artikel, bezorgd door J. Trapman die zijn dissertatie aan de *Summa* wijdde (1978), heeft als onderwerp de interpretatie van de laatste zin van de proloog, meer bepaald het woord 'overgheset'. De niet eenduidige formulering van de gewraakte zin is beslist geen alleenstaand geval. Daarom is het dat hier kort op de neerslag van dit onderzoek wordt ingegaan, ogenschijnlijk saai, maar boeiend verwoord. [E. C.-I.]

2364. - J. VAN DAMME (red.), *Laevinus Torrentius, tweede bisschop van Antwerpen*. Tentoonstelling in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal te Antwerpen, 6 mei - 30 juni 1995 en de Faculteitsbibliotheek Theologie van de K.U.L., 29 september - 26 november 1995. - Antwerpen / Leuven Kathedrale Kerkfabriek / Bibliotheek Godgeleerdheid, 1995. - 118 p.: ill. 30 cm. Fr. 200.

Antwerpens tweede bisschop Laevinus Torrentius (1525-1595) was ook een humanistisch geleerde  n beschermer van C. Plantijn en J. Lipsius. Zes inleidende opstellen behandelen de carrière (M.J. Marinus), de humanist (J. IJsewijn), de auteur (J. de Landtsheer), de bisschop (M.J. Marinus), de kunstliefhebber (J. van Damme) en diens iconografie (S. Grieten). Vooral J. DE LANDTSHEER behandelt de drukgeschiedenis van Torrentius' werk en diens contacten met C. Plantijn, G. Beys en J. Trognesium (p. 22-60). Het catalogusgedeelte bespreekt (zonder bibliografische of boekhistorische details) de gedrukte werken, maar ook bv. brieven, de catalogus van Torrentius' bibliotheek (Kon. Bibl. Brussel, Hs. 3974-75) of enkele exemplaren uit diens collectie. Een goede bundel, die ons dichterbij de mens Torrentius brengt. Een betere papierkeuze zou het boek aantrekkelijker (en minder 'zwaar') hebben gemaakt. Wie blijft er toch zo verslingerd aan dat verouderde 'glanspapier'? [M. d. S.]

2365. - Ad LEERINTVELD, *The labouring press: Hooft's 'Historien' (1642) as a book* in *Quaerendo*, 25, 1995, p. 24-35, ill.

Engelse vertaling van Kroniek 20 [nr. 2226](#), een leerzame **analytisch-bibliografische demonstratie**. [M. d. S.]

2366. - Jan Bos & J.A. GRUYS, *Spiegel van den ouden en nieuwen tydt: 50.000 titels in de STCN* in *Nieuw letterkundig magazijn*, 18, 1995, 1, p. 14-18, ill.

Gelegenheidsartikel over de STCN: naar aanleiding van de 50.000ste beschrijving worden zeven boekjes uit het bezit van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden voorgesteld. In de lijn van *Vingerafdrukken* (Cf. Kroniek 19 [nr. 2025](#)). [M.d.S]

2367. - *T'Gvlde Iaer 1650 in de Short-Title Catalogue, Netherlands*. Inleiding Willem FRIJHOFF en Marijke SPIES. Redactie J.A. GRUYS en Jan BOS. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1995. - 156 p.: ill.; 21 cm. - ISBN 906259-124-8. Fl. 35.

'IJKpunt 1650' is een onderdeel van het NWO-project *Nederlandse Cultuur in Europese context*. Een van de 'proefboringen' betreft het jaar 1650. Het is een gelukkig idee geweest om dat jaar ook als een specimen van de STCN te presenteren. Eerder reeds had de STCN één stad behandeld (Hoorn) en een bont

allegaartje van 'curiosa' (*Vingerafdrukken*, Kroniek 19 [nr. 2025](#)). Hier is nu de hele (beschreven!) produktie van 1650 getoond (697 drukken) en het dient meteen gezegd: een fascinerende 'tranche-de-vie' ! Natuurlijk is er de wetenschappelijke 'slag om de arm': het zijn geen absolute cijfers (enkel boeken uit de Haagse Koninklijke Bibliotheek en uit de Universiteitsbibliotheken van Amsterdam en Leiden; geen plano's). De aan- of (vooral) afwezigheid van bv theses-convoluten beïnvloedt uiteraard de aantallen. In hun (inhoudelijke) inleiding hebben Frijhoff en Spies vooral aandacht voor de 'algemene' of 'populaire' interesses. Zij bespreken twee van de drie beschreven veilingcatalogi uit 1650 (van de medicus Pieter van Willigen, nr. 129, en van dominee Josephus Rosarius, nr. 130) en vergelijken die met de collectie van de vrome leek Frans Jansz. van Santen (uit 1662 !). De derde catalogus (nr. 128) uit 1650 (de geleerdenbibliotheek van de beruchte Suffridus Sixtinus) wordt buiten beeld gehouden...

De bibliografische inleiding van Gruys en Bos vergelijkt vooral met de *Catalogus universalis* van Broer Jansz (cf. Kroniek 13 [nr. 1046](#)) in een poging om het bewaarde materiaal te plaatsen tegenover de hele produktie. Zij schatten dat de STCN twee derde van de boekproduktie bevat: de 'bewaarboeken' bijna volledig en een toevallig bewaard percentage van de 'wegwerpboeken'. Voor twee subgenres kan het geregistreerde percentage nog stijgen:

pamfletten/overheidspublicaties (meestal bewaard in archieven) en theses (enkele van de grote convoluten uit de British Library of de National Library of Scotland kunnen de beschreven aantallen verdubbelen!). Uit de 697 thans beschreven titels komt de bevestiging van de produktiehiërarchie: Amsterdam ruim op kop, voor Leiden, Utrecht, Den Haag en Rotterdam. Overal zijn er meer Nederlandse dan anderstalige boeken gepubliceerd, behalve te Leiden [en wellicht ook te Franeker! - M.d.S.] waar het Latijn de bovenhand haalt - en zo hoort het ook in een universiteitsstad.

Het is in ieder geval reeds mogelijk om het jaar 1650 te testen in andere catalogi. Zelf hebben wij dit even gedaan met de twee recente pamflettcatalogi van Arnhem en Middelburg (cf. nrs. [2313](#) en [2314](#)). 'Arnhem' beschrijft voor het jaar 1650 de nrs. 107-171. Daaronder bevinden zich enkele (pseudo- ?) Antwerpse en Brusselse drukken en vijf plano's. *Alle* overige drukken staan in de STCN-lijst (getuige reeds de rij Knuttelnummers bij de 'Arnhemse' titels...). Meteen is ook de *bibliografische superioriteit* van de STCN duidelijk diepgaande identificatie (vingerafdruk !ondanks alle te maken voorbehoud (cf. [nr. 2306](#)) een kant-en-klare oplossing in bijna alle gevallen) en voortdurende exemplaarvergelijking. Bij drukken met identieke titelbladen en collatie maakt de STCN het echte onderscheid: bv. Arnhem 110 (= STCN 53 of 54 ?), 113 (= STCN 72 of 73 ?). Een dergelijke diepgang kan natuurlijk niet worden geïst van een lokale catalogus: die heeft dan weer een andere meerwaarde (de inhoudelijke annotatie). Het is uiteraard ook een zaak van 'geïntendeerd publiek'. De Arnhemse catalogus gaat in dezen iets verder dan de Middelburgse: het vermelden van de collatie maakt de vergelijking met andere verzamelingen een stuk makkelijker (vgl. de onschatbare gebruikswaarde van bv, 'Adams' of 'Machiels'. De rijkere Zeeuwse collectie biedt daarentegen wel enkele titels die (nog) niet in de STCN staan nrs. 1238 en 1304 bv. (en 1292 ?), evenals (alweer) een aantal plano's.

Voor statistisch gebruik en allerlei fascinerende steekproeven biedt *T'Gulde Iaer 1650* een voorbeeldig uitgangspunt. Aanbevolen dus voor bibliografen en cultuurhistorici. [M. d. S.]

Zie ook nrs. [2313](#); [2314](#); [2542](#); [2947](#)

2368. - John A. LANE, *Arent Corsz Hogenacker (ca 1579-1636): an account of his typefoundry and a note on his types. Part one: the family and the foundry in Quaerendo*, 25, 1995, p. 83-113, ill.

Eerste deel van een diepgaand onderzoek naar de Leidse lettergieterfamilies De Vechter en Hogenacker. Materiaal van Hogenacker duikt vanaf 1615 op bij Th. Erpenius en bij de "Pilgrim Press" (zie Kroniek 14 nr. 1223). Typenonderzoek is

een uiterst ingewikkelde zaak in deze periode. Lane's volgende delen en artikelen brengen hopelijk enig licht in de duisternis. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2517](#)

2369. - Nils PALMBORG, *La collection d'Elzeviers de Sten Broman. Catalogue contenant la collection des volumes elzeviers de Sten Broman et se trouvant la Bibliothéque Universitaire de Lund.* - Lund: Lund University Press, 1993. ~ 373 p.: W.; 23 cm. - (Skifter utgivna av Lunds Universitetsbibliotek. Ny följd; 3, 1993). - ISBN 91-7966-246-3.

Elzevierdrukken behoren tot de klassieke verzamelgebieden van de westerse bibliofilie, vooral sedert de publikatie van Alphonse Willems' *Les Elzevier* (1880). De belangrijkste collecties zijn die van Ed. Rahir (catalogus 1896) en van Gustaf Berghman ('Supplément' op Willems 1897; catalogus 1911). Berghman, een Zweedse arts, schonk zijn verzameling aan de Koninklijke Bibliotheek te Stockholm. In zijn spoor heeft de Lundse componist en muziekcriticus Sten Broman (1902-1983) tientallen jaren jacht gemaakt op de aardige kleine bandjes uit de zeventiende eeuw. Zijn collectie legateerde hij aan de Lundse universiteitsbibliotheek. De 731 drukken zijn in Willems-volgorde beschreven door Nils Palmborg (531 echte Elzeviers en 200 'Annexes'). Er is een auteurs- en een drukkersregister, maar geen op herkomst. Zestien boekbanden zijn in kleur afgebeeld. [M.d.S]

2370. - Anna E.C. SIMONI, *A German-Dutch tapestry: some early seventeenth-century Dutch publications with German connections: Henrick van Haestens, Leiden, and Jan Jansz, Arnhem in The German book 1450-1750...* (cf. [nr. 2348](#)), p. 161-183.

In de feestbundel voor de Londense kenner van het zeventiende-eeuwse Duitse boek, David Paisey, bespreekt Anna Simoni een groep publikaties die haar al jaren intrigeren. Hier kan ze (enkele van) de lectuurnotities en vraagtekens behandelen waarvoor er in haar grote catalogus van Nederlandse drukken 1601-1621 geen ruimte was (zie Kroniek 16 [nr. 1617](#)). Het betreft Duitstalige boeken, werken uit het Duits vertaald, van Duitse auteurs of met een Duits onderwerp. En dat uit de produktie van twee boeiende drukkers/uitgevers: Henrick van Haestens te Leiden (zie Kroniek 12 [nr. 931](#), 14 [nr. 1219](#) en 17 [nr. 1765](#)) en Jan Jansz (Janssonius) te Arnhem. We vinden hier argumenten voor toeschrijving aan een auteur of drukker, exemplaargegevens en nog veel meer informatie over bv. Christoffel van Sichem, Petrus Scriverius, (vertalingen van) Albrecht Dürer, Zacharias Heyns, Gabriel Rollenhagen etc. Met een handige 'List of names and anonymous titles' (p. 182-183). [M. d. S.]

Zie ook nr. [2313](#)

2371. - Peter THISSEN, *Werk, netwerk en letterwerk van de familie Van Hoogstraten in de zeventiende eeuw. Sociaal-economische en sociaal culturele achtergronden van geleerden in de Republiek.* - Amsterdam/Maarsse: APA/Holland University Press, 1994. - XIV, 334 p.: ill.; 23 cm. - (Proefschrift Nijmegen) (Studies van het Instituut Pierre Bayle voor intellectuele betrekkingen tussen de West-Europese landen in de Nieuwe Tijd, Nijmegen; 26). ISBN 90-302-1036-2. Fl. 79, 50.

Voortreffelijk gedocumenteerde studie over vier generaties van de Dordrechtse familie Van Hoogstraten, waarvan schilder-schrijver Samuel v.H. (1627-1678) de meest bekende is. Hier valt echter vooral te wijzen op diens broer Frans v.H. (1632-1696), vertaler en uitgever van vrome werken, ook katholieke. Naast een boeiende schets van hun sociaal-economische situatie, biedt P. Thissen ook een kijk op de culturele relaties in de twee van Hollands belangrijkste steden. De 'Bijlagen' bevatten auteursbibliografieën van Samuel en Frans van Hoogstraten, evenals de gereconstrueerde fondslijst van laatstgenoemde. Opmerkelijk is dat de 94 titels, op drie Latijnse na, uitsluitend Nederlandstalig zijn

en voor bijna de helft eigen vertaalwerk: Comenius, Diego de Estella, Vives, Erasmus, Lipsius, Thomas Morus etc. Met exemplaarverwijzing, maar zonder analytisch-bibliografische gegevens. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2731](#)

2372. - Ren WEZEL, *Nogmaals 'Fons amoris'* in *Dokumentaal*, 23, 1994, p 172-175.

Aanvulling op Kroniek 17 [nr. 1767](#). Het exemplaar uit de Library of Congress, afkomstig van Robert Hoe en thans beschikbaar als microfilm, is volledig t.o.v. het eerder beschreven Moskouse exemplaar. A. behandelt kort de politiek van uitgever Crispijn **de Passe** sr. m.b.t. emblematabundels. [M.d.S]

2373. - Godelieve SPIESSENS, *Muziektypografische bedrijvigheid van de Antwerpse drukker Lucas **de Potter** (Mechelen?, ca 1632 - Antwerpen, 17-9-1681)* in *Musica antiqua*, 12, 1995, p. 120-126, ill.

Bij de muziekuitgeverij De Potter, opvolger van Phalesius, verschenen minstens zeventien muziekdrukken, naast bijna evenveel zoveel andere drukken., Een verkorte titellijst hiervan is gegeven. Over de drukker / uitgever worden heel veel biografische bijzonderheden verstrekt. Aanleiding tot deze bijdrage was de 'vondst van een archiefdocument handelend over een geschil tussen De Potter en de componist Simon Crespin, naar aanleiding van de publikatie van een bundel missen en motetten van deze laatste; een exemplaar is tot dusver niet bekend. [E. C.-I.]

2374. - Peter VAN DER COELEN, *Claes Jansz. Visschers **bijbelse prentenboeken*** in *De boekenwereld*, 11, 1994-1995, p. 106-120, W.

De Amsterdamse prent-, kaart- en boekverkoper Claes Jansz. Visscher (1586/87-1652) is ook belangrijk als uitgever van prentbijbels - de bijbel in beeld -. Op drie jaar tijd gaf hij vijf herdrukken van dergelijke prentenboeken uit. In dit artikel wordt nagegaan wat Visscher hiertoe aanzette, welk publiek hij ermee beoogde en of de datum van 1637 - vanaf dit ogenblik werden ze gepubliceerd - een betekenis heeft.

Visscher heeft hiervoor o.m. naar Antwerpen gekeken: *David* met tekst van Arias Montanus, door Philips Galle samen met C. Plantijn uitgebracht (1575); de gravure is niet van Galle maar van Johannes Sadeler. Verder zijn er twee prentenreeksen van Pieter van der Borch, *Imagines et figurae bibliorum* (niet v r 1585) en *Bibelsche figuren* (1592-1593), beide met bijschriften van Hendrik Jansen van Barrefelt (Hi l), *Thesaurus veteris et novi Testamenti* (Gerard de Jode 1579 en 1585) door Visscher als *Theatrum biblicum* uitgegeven. Visscher liet niet zozeer de orthodox calvinistische kleur spelen dan wel de kwaliteit van het werk en de afzetmogelijkheden. Als appendix bezorgt de auteur ons een bijzonder nuttige bibliografie van Visschers bijbelse prentenboeken, met opgave van meerdere exemplaren; er wordt niet gezegd hoe de heuristiek is gevoerd. [E. C.-I.]

2375. - Paul Huys, *De verboden boeken van Jan van **Douveryn** (1624)* in *Bijdragen tot de geschiedenis der stad Deinze en van het Land aan Leie en Schelde*, 62, 1995, p. 61-105, ill.

Jan van Douveryn jr. (ca. 1590-1634/35) uit Deinze (0.-VI.) werd in 1624 gearresteerd wegens het bezit van 'hereticque, pernicieuse ende verboden boucken ende lettraigen [druksels]', maar kreeg gratie na gunstig advies van de Raad van Vlaanderen. Het archief van de Spaanse Geheime Raad (ARA Brussel) bevat ook het lijstje met de ongewenste titels: 1. 'Psalmen Davids', 2. 'Lustighe amoureuse Refereynen (Delft)', 3. 'Deuchdelicke Solutien', 4. 'Nieu Tafelspel (Amsterdam)' en 5. 'Exposition familiale de l'oraison de Notre Seigneur (Gen ve)'. Dat waren wellicht 1. de psalmberijming van Lucas D'Heere of van Dathenus, 2. de refreinbundel van Henrick Aerts van Boxtel (Delft, Bruyn Harmansz Schinckel,

1597), 3. het loterijbundeltje van de Sint-Jacobskerk te Antwerpen (Antwerpen, Gielis vanden Rade, 1574/5), 4. het tafelspel in 1623 verschenen bij Harman Jansz Mulder te Amsterdam, 5. Pierre Viret, *Exposition (...)* (Genève, Jean Girard, 1548) - titels waarop in de ogen van de katholieke censoren allicht heel wat viel aan te merken. Goed artikel, dat het beeld van de boekencensuur in de Spaanse Nederlanden weer wat scherper stelt: wie las welke boeken en in welke sociaal-geografische context? [M. d. S.]

2376. - W. VERLEYEN, *De bibliotheek van Dom Franciscus Jacobs* (1625), prior en pastoor van Bornem in *Ons geestelijk erf*, 68, 1994, p. 158-175. De benedictijner monnik (van Affligem) Franciscus Jacobs (ca. 1575-1625) werd in 1617 prior en pastoor van Bornem. Uit inventarissen bewaard in kerkelijke archieven (Aartsbisdom Mechelen, Abdij Affligem) kon o.m. zijn boekenbezit worden gereconstrueerd. De uitgave van de post-morteminventaris (26 februari 1626) geeft 137 titels (soms erg kort of vaag), meest met een posttridentijnse inslag (113 religieuze werken) en overwegend in het Latijn (119 titels). Er is een korte inleidende vergelijking gemaakt met andere zeventiende-eeuwse **pastoorsbibliotheken**. Duidelijk is wel dat er nog veel meer dergelijke inventarissen en catalogi moeten worden (gevonden) uitgegeven om tot relevante conclusies te komen. Een welgekomen nuttige publikatie. [M. d. S.] Zie ook nr. [2506](#)

2377. - Astrid C. BALSEM, *'Libri omissi' italiani del Cinquecento provenienti dalla biblioteca di Isaac Vossius ora nella biblioteca della Rijksuniversiteit di Leida*. - Leiden: Bibliotheek der Rijksuniversiteit Leiden, 1994. - xxi, 380 p.: facs.; 24 cm. - (Bibliotheca Vossiana. Books from Isaac Vossius's library now in Leiden University Library. Edited by R. BREUGELMANS; vol. 1). - [ISBN 90-6004-423-11. Fl. 95. - (Besteladres: Bibliotheek der Rijksuniversiteit Leiden, Postbus 9501, NL-2300 RA Leiden).

Pronkstuk van de Leidse Universiteitsbibliotheek is zeker de schitterende verzameling klassieke handschriften die in 1690 werd gekocht van de erfgenamen van Isaac Vossius (1618-1689). Deze filoloog, zoon van de grote Gerardus Joannes Vossius was een der belangrijkste verzamelaars uit de Gouden Eeuw. Zijn 'grand tour' in Engeland, Frankrijk en Italië (1641-1643) vormde het begin van een levenslange boekenjacht. Sleuteljaren waren 1648-1652 aan het hof van Christina van Zweden. Van haar mocht hij uit de (Zweedse) koninklijke Bibliotheek werken kiezen als dank voor bewezen diensten en als compensatie voor het verlies van zijn eerste privécollectie (en van de vaderlijke bibliotheek) die in de koninklijke verzamelingen waren geïntegreerd tijdens zijn afwezigheid. Na een periode in Den Haag (1655-1670) vestigde hij zich voorgoed in Engeland en wijdde er zich ongestoord aan de studie van de Oudheid.

De Leidse Universiteitsbibliotheek heeft steeds werk gemaakt van ontsluiting en studie van de befaamde Codices Vossiani. De gedrukte werken raakten echter verspreid in de algemene verzameling. Slechts onlangs werd er een begin gemaakt van een diepgaande beschrijving van de ca. 4000 gedrukte 'libri Vossiani'. Als eerste resultaat verscheen de catalogus van een der minst bekende onderdelen, de zestiende-eeuwse werken *in het Italiaans*. Het dient gezegd dat dit meteen een aanwinst is, niet alleen voor de zestiende-eeuwse bibliografie, maar ook voor de Europese bibliotheekgeschiedenis.

Alle 179 drukken zijn in extenso beschreven: kopie van de titelpagina (zoveel sprekender en betrouwbaarder dan een transcriptie), collatie, typografische kenmerken, inhoud, band en herkomst(en), referenties. Een goede inleiding en nuttige registers (op namen, drukkers en drukplaatsen (met Venetië op kop), herkomsten en incipits van de gerepertorieerde Italiaanse verzen) maken deze catalogus van *rarissima* tot een nuttig naslagwerk voor italianisten (toch al niet verwend in de Lage Landen), bibliografen en boekhistorici. De auteur en de Leidse bibliotheek verdienen veel lof en dank. Wordt hopelijk snel vervolgd... [M.

d. S.]

Zie ook nrs. [2521](#); [2720](#); [2784](#)

2378. - L.J. WAGENAAR, *Jacob de Wilde (1645-1721) - an Amsterdam collector in Numismatische Literatuur 1500-1864...* (cf. [nr. 2351](#)), p. 99-116, ill.

Behandelt het Amsterdamse verzamelaarswereldje; met gegevens over enkele (veiling)catalogi. Sluit aan bij *De 'wereld' binnen handbereik* uit 1992 (Kroniek 18 [nr. 1858](#)). [M. d. S.]

2379. - *Catalogus librorum ex domibus mortuariis. De eerste gedrukte Leuvense boekveilingcatalogus*, met een inleiding van Pierre DELSAERDT. - Wildert: De Carbolineum Pers, 1995. - 51 p.: ill.; 28 cm. - (Facsimile's van oude Vlaamse drukken; 3). - BF 5.000.

Facsimile-uitgave van het enig bekende exemplaar van de oudst bewaarde gedrukte boekveilingcatalogus in de Zuidelijke Nederlanden (1636). Drukker en veilinghouder was Georgius Lipsius. De te veilen boeken stamden uit het bezit van Carolus Bollius en Petrus Clasenius, twee juristen. Onder de 416 kavels kwam dan ook veel juridische (Leuvense) literatuur voor. Deze vakkundig ingeleide uitgave is door De Carbolineum Pers royaal gedrukt (op geschept Zerkall, met handgekleurde initialen) op 60 exemplaren. [W.W.]

2380. - Frans A. JANSSEN, *Comenius en het boek in De Boekenwereld*, 11, 1994-1995, p. 161-166, ill.

'De boekdrukkunst verenigt het talent der eeuwen, brengt al het oude aan het licht, en geeft met het oude al het nieuwe aan het nageslacht door': aldus de grote idealistische 'menswetenschapper' in zijn *Via lucis* (1668). In zijn *Typographeum vivum* pleit hij voor een 'levende typografie' (onderwijs op school). Zijn *Orbis sensualium pictus* (Neurenberg 1658) bevat afbeeldingen en beschrijvingen van voorwerpen en handelingen uit het boekenvak. Comenius was nauw betrokken bij de productie van zijn geschriften en in de periode 1660-1668 zelfs 'manager' en financier van een drukkerij. Zelf drukte hij echter niet: dat deed Jan Paskovius. De drukkerij stond wel officieel bij het gilde ingeschreven. [M. d. S.]

2381. - Keith L. SPRUNGER, *Trumpets from the tower. English Puritan printing in the Netherlands 1600-1640*. - Leiden [etc.]: Brill, 1994. - xvi, 240 p.; 25 cm. - (Brill's studies in intellectual history; 46). - ISBN 90-0409935-2. Fl. 125.

Ook dit is echte goede *boekgeschiedenis*: vertrekkend vanuit een homogene groep teksten. K.L. Sprunger, auteur van o.m. *Dutch Puritanism* (1982) en inleider van *Thee auction catalogue of the library of William Ames* (in de *Catalogi redivivi*, 1988; zie Kroniek 15 [nr. 1448](#)) was de aangewezen persoon om de 'Hollandse' druk- en verspreidingsgeschiedenis van het Engelse Puritanisme te beschrijven. En hij doet dat op een voortreffelijke wijze, met zin voor tekst en context. Achtereenvolgens bespreekt hij de Engelse puriteinen in Holland [ook Zeeland zou een grondige studie verdienen...], hun onderlinge verhouding en hun relaties met de Nederlandse Calvinisten, hun polemische en (bijbel-)geleerde teksten en de publikatiegeschiedenis daarvan. Hij concentreert zich vooral op Amsterdam en Leiden (waar de *Pilgrim Press* - zie Kroniek 14 [nr. 1223](#) - het meest bekende fenomeen was). De uitgeverswereld daar wordt goed getypeerd, maar ook de verspreiding van al die 'strijdschriften' (inz. naar het vaderland-over-zee) komt aan bod. De bijlagen geven handige overzichten van drukkers en boekverkopers met hun financiers, evenals een lijst van anonieme geschriften.

Kritiek betreft enkel kleine onvolkomenheden of vergissingen (Petrus Scriverius is nooit hoogleraar geweest!), lacunes in het register (bv. voor Henrick van Haestens: naast p. 226 ook p. 218 !) en in de bibliografie (zie bv. voor Willem Christiaensz van der Boxe ook Kroniek 17 [nr. 1762](#)). De literatuurverwijzingen slaan eerder op de jaren 1960-1970 dan op de periode 1980 - (wellicht heeft ook dit werk een lange ontstaans- c.q. publikatiegeschiedenis achter de rug...). Deze opmerkingen doen niets af van onze grote waardering voor Sprungers studie. Weinig

boekhistorische werken zijn met zoveel liefdevolle kennis geschreven. De (boek)historicus der Nederlanden vindt hier een voortreffelijke synthese van een deelgebied dat rijp is voor inbedding in de eigen discipline. Hij/zij vindt er naast belangrijke feiten ook aardige details, als deze uitspraak van M. Slade over de markt voor Griekse boeken in het Amsterdam van de jaren 1610-1620, 'they who have Greek are moniles, and they that have money are Greekes' (p. 50-51). Dit boek is alvast zijn prijs waard. [M. d. S.]

2382. - **Ripa** en de zeventiende-eeuwse beeldspraak. Speciaal nr. van *De Zeventiende Eeuw*, 11, 1995, 1, p. 1-131, ill.

350 jaar na het verschijnen van de eerste Nederlandse vertaling (1644: door dichter en uitgever D.P. Pers) van Cesare Ripa's *Iconologia* werd te Utrecht aan dat werk een congres gewijd door de Werkgroep Zeventiende Eeuw. Veertien van de achttien lezingen zijn hier gepubliceerd. In deze context zijn vooral te vermelden: Hugo van der Velden '*Gebeurlijke wercking en wesentlijke hoedanigheit*' (p. 42-55, de exempla van Zaleucus en Cambyses), M.A. Schenkeveld-van der Dussen 'Pers, Poot en Ouwens' (p. 76-81, *Het groot natuur- en zedekundigh werelttoneel*, 1726), E.K. Grootes 'Het gebruik van Ripa's *Iconologia* in de liedbundel *Gesangh der zeeden* van Dirck Pietersz. Pers' (p. 82-88, uit 1648), Hanneke Prins 'Boek twee van Karel van Manders *Wtbeeldinge: de hiërogliefen*' (p. 97-102), Jeroen Salman '*Sleutel der prognostikation: beeldspraak in astrologische jaarvoorspellingen uit de zeventiende eeuw*' (p. 103-114). Boekhistorisch nog belangrijker is: M. VAN VAECK '*Klaer en als 't geld ganghbaer: over Dirck Pietersz. Pers' Nederlandse versie van Cesare Ripa's Iconologia*' (p. 67-75). [M. d. S.]

2383. - Carlos GILLY, *Cimelia Rhodostaurótica: die Rosenkreuzer im Spiegel der zwischen 1610 und 1660 entstandenen Handschriften und Drucke*. Ausstellung der Bibliotheca Philosophica Hermetica Amsterdam und der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. - Amsterdam: In de Pelikaan, 1995. - xii, 191 p.: ill.; 31 cm. - ISBN 90-71608-06-9. Fl. 45.

Naast de hermetische filosofie, de christelijke mystiek en de natuurfilosofische alchemie vormen de geschriften van de mysterieuze Duitse **Rozenkruisers** de vierde hoeksteen van de Amsterdamse Bibliotheca Philosophica Hermetica (verzameling-Ritman). C. Gilly, die al jaren werkt aan een bibliografie van de vroege Rozenkruisergeschriften, biedt hier een uitstekend overzicht, rijkelijk geïllustreerd. Tussen de in hoofdzaak Duitse of in Duitsland geschreven en gedrukte Latijnse teksten bevinden zich ook enkele drukken uit de Nederlanden: Amsterdam uiteraard (nrs. 100, 267, 280, 293, 330, 332 en 334), Den Haag (333), Leiden (174, 175) en Utrecht (268). Er is een 'Index nominum', maar een elementair gegeven als de bibliotheeksignatuur ontbreekt dan weer bij de beschrijvingen. Wie de meestal anonieme werken in een grote bibliotheek wil terugvinden dient over veel tijd en uithoudingsvermogen te beschikken.... Overigens niets dan lof voor deze voortreffelijke introductie in de ondergrondse geestesgeschiedenis van de zeventiende eeuw. [M. d. S.]

2384. - Aart VOS, *Johannes Willem Kanneman, boekdrukker en uitgever in Zaltbommel, 1744-1764 in Vereniging Gelre. Bijdragen en mededelingen*, 85, 1994, p. 89-117, ill.

Dit verhaal over de Bommelse jaren van J.W. Kanneman is een aardig stukje 'boekgeschiedenis in de provincie'. Kanneman was stadsdrukker in Zaltbommel; daarnaast gaf hij ook topografische kaarten en polemische religieuze werkjes uit. Een bijzondere plaats wordt in zijn fonds ingenomen door de Nederlandse vertaling van *Fanchon, ou Margot la ravaudeuse*, een libertijnse roman van de Fransman Louis-Charles Fougeret de Montbron. In 1763 kwam Kanneman in aanvaring met het Bommelse stadsbestuur wegens weer eens een polemisch vlugschrift, wat hem zijn statuut van stadsdrukker kostte.

Het jaar daarop verliet hij het stadje en vestigde hij zich in Amsterdam. Daar was hij nog maar kort als uitgever actief, wat blijkt uit de door de auteur gereconstrueerde fondslijst, die als bijlage opgenomen is. [P.D.]

2385. - D. VAN DEN AUWEELE & M. OOSTERBOSCH, *Vergeeten handschriften II. Van 1304 tot 1477: Jozef van Praet en de Brugse privileges in Serta devota in memoriam Guillelmi Lourdaux. Pars posterior: Cultura mediaevalis*. Ed. Werner VERBEKE [e.a.]. - Leuven: University Press, 1995, p. 268-284.

Een vrij onbekende druk van Van Praet, *Versaemeling van eenige oude wetten ende privileges van de stad Brugge* uit 1787, wordt geanalyseerd en in relatie gebracht met een handschrift uit het laatste kwart van de vijftiende eeuw (privéverzameling) dat misschien als legger heeft gediend. [E. C.-I.]

2386. - Alfons K.L. THIJS, *De fondscatalogus uit 1801 van J.H. Le Tellier, drukker-uitgever van populaire boeken en volks- en kinderprenten te Lier* in *Volkskunde*, 96, 1995, p. 48-66.

De catalogus die hier gepubliceerd wordt, zit verscholen in een bundel nagelaten papieren van de Antwerpse drukkersfamilie Verdussen in het Stadsarchief Antwerpen: *Catalogue van boeken welke gedrukt ende in getal, in albis, te bekomen zyn tot Lier by J.H. Le Tellier, boekdrukker &c.* Le Tellier (1748-1809) vestigde zich vanuit Antwerpen te Lier omstreeks 1775. Hij verkocht dus, luidens deze catalogus, behalve boeken (libri) ook titels 'per boek' ofte 24 vel, uiteraard ongebonden, verder 'mannekenspapieren' of kinderprenten en 'gebloemde papieren' ofte sierpapier. Bij de boeken zijn Lierse en andere drukken aanwezig; tot de volksboeken behoren ook schoolboeken. Deze fondscatalogus omvat 84 nummers. De catalogus is niet gedateerd, maar de meeste publikaties dragen het jaartal 1801. Prijzen 'voor de Heeren Boek-verkoopters' golden voor levering " in albis ". Het merendeel van de werken waren uitgaven van Le Tellier zelf. [E.C.-I. & W.W.]

2387. - Joost KLOEK, *De lezer als burger. Het literaire publiek in de achttiende eeuw* in *De Achttiende Eeuw*, 26, 1994, p. 177-191.

Synthetisch overzicht van de literair-sociologische trends rond de *Leserevolution*-hypothesen van R. Engelsing, en toetsing van de theorie aan de empirie van het boekhistorisch onderzoek in Nederland (in hoofdzaak dat van H. Brouwer over Zwolle en dat van Mijnhardt en Kloek over Middelburg). Beide - standaardvoorstelling en empirisch vastgestelde praktijk - blijken niet met elkaar te stroken. De auteur breekt dan ook een lans voor een herformulering van de standaardvoorstelling van de zich al lezend emanciperende burger in de achttiende eeuw. Het artikel brengt geen nieuwe feiten aan, maar biedt een goed gestructureerd overzicht van de problematiek. [P.D.]

2388. - Pierre DELSAERDT, *De bibliotheek van Hendrik Gabriel van Gameren, bisschop van Antwerpen (1700-1775)* in *Bijdragen tot de geschiedenis*, 76, 1993 [versch. 1994], p. 215-235, ill.

Deze 'dix-huitiëmist' interesseert zich in het bijzonder voor de geschiedenis van particuliere bibliotheken en de daarmee samenhangende verkoop van boeken op veilingen en bij de boekverkopers. Hij illustreert dit aan de hand van de Antwerpse bisschop Van Gameren wiens bibliotheek in 1775 bij Jan Frans van Overbeke te Leuven werd geveild. Zoals bekend staan in een veilingcatalogus zelden uitsluitend boeken uit één bibliotheek afkomstig; wat is bijgevolg van wie? Dank zij de bewaarde boekhouding van Van Overbeke kon D echter uitmaken dat 446 kavels, goed voor 550 titels, uit Van Gamerens bibliotheek in handen van 161 kopers overgingen. D ontleedt verder de collectie, uitgaande van het 'Système des libraires de Paris' (cf. Brunet), op het inhoudelijke aspect, het formele en het

2389. - Hannie VAN GOINGA, *The long life of the book: public book auctions in Leiden 1725-1805 and the second-hand book trade in Quaerendo*, 24, 1994, p. 243-274, ill.

De auteur verricht onderzoek naar de Leidse publieke boekveilingen in de periode 1725-1805. In dit overzichtsartikel stelt ze enkele onderzoeksresultaten voor. Alleen *publieke boekveilingen* komen hier ter sprake. Ze stonden voor iedereen open, in tegenstelling tot boekverkopersveilingen, waar meestal meerdere, ongebonden *exemplaren van eenzelfde* titel per kavel onder de hamer gehouden werden. Voor de genoemde periode werden sporen teruggevonden van 1710 (!) publieke veilingen; slechts van 194 veilingen is er een gedrukte catalogus bekend. De auteur geeft een overzicht van de stedelijke reglementering op het veilen van boeken en gaat daarbij vooral op zoek naar de houding ten opzichte van het 'combineren', d.i. het aandikken van een te veilen privé-bibliotheek met eigen voorraden van de boekverkoper. Zij stelt op dat vlak een verregaande gedoogpolitiek vast, al heeft het Leidse boekverkopersgilde vaak tegen deze liberalisering geprotesteerd. Voor de geschiedenis van het boekenbezit heeft dit uiteraard methodologische implicaties: vermits zoveel veilinghouders op het combineren betrappt kunnen worden, zijn veilingcatalogi slechts bruikbaar wanneer men er precies in kan aanduiden wat w rkelijk tot de privé-bibliotheek van de overleden eigenaar heeft behoord. Een vaststelling die ook al gemaakt werd met betrekking tot boekveilingen in de Oostenrijkse Nederlanden (cf. Kroniek 17 [nr. 1786](#)). [P.D.]

2390. - W. HEERSINK, *Onder druk van de censuur. Boekverboden te Amsterdam, 1746-1750* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* (cf. [nr. 2337](#)), p. 57-76.

Beschrijving van acht juridische dossiers, aangelegd naar aanleiding van overtredingen op de censuurwetten. Het verhaal wordt ingeleid door een uiteenzetting over de verschillende bestuurlijke niveaus die censuur konden uitoefenen. De plaats van het gebeuren is Amsterdam ten tijde van de Doelistenbeweging. Onder de vervolgde drukkers en boekverkopers vinden we ene Rampen, Philippus Dorewaard en Gerardus van Hattum; daarnaast ook de uitgever van de *Mercure historique et politique*, Jean Rousset de Missy. Enigszins verrassend is dat drukkers niet altijd de rol van slachtoffer speelden, maar ook als verklikker optraden. Dat ondervond ene Jan Vos, die een pamflet tegen de stadhouder en het stadsbestuur wilde laten drukken bij Willem Bergman, en daarop door laatstgenoemde werd aangegeven bij de gerechtelijke instanties. [P.D.]

Zie ook nr. [2337](#)

2391. - Jeroom VERCRUYSSSE, *Censure des livres et objections commerciales, Bruxelles 1736* in *Lias*, 21, 1994, p. 249-256, ill.

De praktijk van de censuur in de achttiende eeuw komt dit jaar niet enkel aan bod in Nederlandse boekhistorische bijdragen (zie de stukken van Heersink en Jongenelen elders in deze Kroniek). Vercruysse stelt hier namelijk een document voor dat een licht werpt op de beleving van de censuur door de wereld van het boek in Brussel ten tijde van de landvoogdes Maria Elisabeth. Het gaat om een gedrukte omzendbrief van het corps van Brusselse boekverkopers, gericht aan hun collega's in de andere Brabantse steden en gedateerd april 1736. Ze houden er een pleidooi voor een vrije boekhandel tegen de censuurmaatregelen die door Maria Elisabeth in het vooruitzicht werden gesteld. De argumentatie daarbij is louter economisch: de maatregelen zullen volgens hen leiden tot de ondergang van de meeste boekbedrijven in het land. Uit de brief (die gereproduceerd wordt) blijkt dat het corps werkelijk aan lobbying deed en gekenmerkt werd door een corporatistische reflex. [P.D.]

2392. Ton JONGENELEN, *Vuile boeken maken vuile handen. De vervolging van persdelicten omstreeks 1760 in Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* (cf. [nr. 2337](#)), p. 77-96.

De achttiende-eeuwse Republiek wordt algemeen voorgesteld als een oase van tolerantie in het onverdraagzame Europa, omdat er veel boeken het licht zagen die elders aan vervolging onderhevig waren. Jongenelen pleit ervoor om deze visie in vraag te stellen. In dit artikel geeft hij een aanzet voor een vernieuwde bestudering van de Nederlandse censuur. Hij beschrijft nauwkeurig twee strafzaken die rond 1760 in Amsterdam voor commotie zorgden: de zaak van Jacob Baroen, auteur van spotdichten tegen Willem IV en de orangisten, en die van Gerrit Blom, een Amsterdams boekverkoper die anti-stadhouderlijke politieke pamfletten had uitgegeven en verkocht. Motieven genoeg, zo vindt de auteur, om te stellen dat de persvrijheid rond 1760 eerder af- dan toenam. Een origineel standpunt, waarbij het de auteur expliciet te doen is om de opening van een debat. [P.D.]

Zie ook nr. [2337](#)

2393. - A. KEERSMAEKERS, *Hendrik Conscience: De Lange Nagel (1837 en 1858) in Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 1993, p. 272-334, ill.

In de bundel 'Phantazy' (1837) verscheen de novelle 'De Lange Nagel', een verhaal uit de tijd der Nederlandse Beroerten. Conscience wenste in een brief aan zijn uitgever Van Dieren dat dit stuk niet zou worden herdrukt in zijn 'Volledige Werken' (1856-1858) om de teleurstellende kwaliteit. Maar in de 'Prospectus van 1856' was 'De Lange Nagel' wel aangekondigd. Conscience moest de herdruk in 1858 dan ook toestaan, maar hij verzocht Van Dieren zo weinig mogelijk exemplaren te verspreiden. De tekst werd door Conscience op zakelijke en stilistische gronden gewijzigd. Daarnaast bleef een nog grondiger bewerkte versie in handschrift bewaard (thans in het AMVC te Antwerpen). Daarvoor werd een exemplaar van de eerste druk geprepareerd. Er werd veel gesnoeid en zeer veel veranderd. In bijlage wordt deze nog ongedrukte versie, met Consciences aantekeningen in margine, als facsimile gereproduceerd. [W.W.]

2394. - Mathieu LOMMEN, *Jan van Krimpen & Bruce Rogers*. - 's-Hertogenbosch: Dutch Type Library; Hamburg: URW Software & Type, 1994. 24, v p-: omslag, ill.; 25 cm.

Idem, *Jan van Krimpen and Bruce Rogers: two approaches to traditional typography in a modern perspective in Quaerendo*, 24, 1994, p. 206-216, ill.

Jan van Krimpen en de Amerikaanse boek- en letterontwerper Bruce Rogers (1870-1957) begonnen te corresponderen rond 1928. Zij apprecieerden elkaars werk zeer, hoewel zij zeer verschillende wegen gingen. Rogers liet vrij spel aan decoratie en verbeelding en was een voorstander van 'alluderende' typografie: voor de 18de-eeuwse auteur James Boswell koos hij als letter de Baskerville. Van Krimpen daarentegen propageerde de 'pure' typografie. Toch was Rogers een van de eerste gebruikers van Van Krimpens Lutetia letter en erkende Van Krimpen het gelukkig resultaat van 'alluderende' typografie onder de handen van Rogers. De Nederlandse tekst, een zeer fraai verzorgde plaquette, is een tweede, herziene versie van het eerder in *Bulletin Stichting Drukwerk in de marge* verschenen stuk (cf. *Kroniek* 20 [nr. 2265](#)). De Engelse versie is weerom licht herzien. [W.W. & E.C.-I.]

2395. - Reinold KUIPERS, *J. van Krimpen, the typographer*. Part One in *Quaerendo*, 25, 1995, p. 114-135, ill.

Eerste deel van een gedetailleerde studie over Van Krimpens werk. Aanvankelijk onderging hij invloed van S.H. de Roos (zichtbaar in boeken voor J. Greshoff). Een meer sobere aanpak werd zichtbaar in de reeks 'Palladium', waar bekendheid met The Doves Press tot uiting kwam. Als letter voor 'Palladium' werd aan de Engelse Caslon de voorkeur gegeven boven de Hollandsche Mediaeval van De Roos, die Van Krimpen tot dan toe gebruikt had. Onder de 'Palladium'-boeken

wordt een gedetailleerde bespreking gewijd aan K. van de Woestijnes *Laethemische brieven over de lente* (1921). Het compacte uitzicht van de tekstpagina's herinnert aan The Doves Press. Tevens moet Van Krimpen bepaalde eigenaardigheden van Van de Woestijnes manuscript gerespecteerd hebben. De opbouw van de katernen is vrij gecompliceerd -dit om te veel blanco bladzijden te vermijden. [W.W.] Zie ook nr. [2580](#)

2396. - *Adieu aesthetica & mooie pagina's ! J. van Krimpen en het 'schoone boek': letterontwerper & boekverzorger 1892-1958.* - (Amsterdam): De Buitenkant; (Den Haag): Museum van het Boek; (Haarlem): Enschede, 1995. 118 p.: ill., portr.; 26 cm. - ISBN 90-70-386-739. - Fl. 55.

De als een boutade klinkende titel is geciteerd naar een soort credo van Van Krimpen, uit een brief (1927) aan Stols gelicht: terwijl de kenner het boek prachtig vindt, ziet de leek er niets opvallends aan en leest het 'gemakkelijk' - wat precies de bedoeling is. Dus geen staalkaart van letters, titels, kleuren en dies meer! Dit boek bestaat uit drie bijdragen: 'Jan van Krimpen: de vormingsjaren' door Sjoerd VAN FAASSEN, 'De Enschedese jaren van Jan van Krimpen' door Koosje SIERMAN - de hoofdbrok -, en tenslotte 'Biografie in jaartallen' door Sjaak HUBREGTSE.

Samen met Sander Stols en Charles Nypels vormde Van Krimpen zo wat een driemanschap, binnen 'de grote vijf' waartoe ook S. de Roos en J. van Royen behoorden. Van Krimpens werk kan eigenlijk in zijn zin worden gekarakteriseerd: soberheid en eenvoud. Aanvankelijk heeft hij gebonden, eerst bij een Haagse binderij en daarna voor zichzelf. Hij ontwerpt de vormgeving voor reekswerken en tijdschriften, voor uitgeversmerken en ex libris. In 1925 gaat hij bij Enschede werken en blijft er tot het eind van zijn leven in 1958. Hij hield er als het ware een vaste stempelsnijder op na, P.H. Rindisch (1891-1976). De eerste letter door Van Krimpen ontworpen was de Lutetia, later o.m. gevolgd door de Griekse Antigone, de Romeinse, de Romulus, de Cancellaresca Bastarda en ten slotte de Spectrum, waarbij moet worden bedacht dat niet alle reeksen (romein, cursief, open kapitalen...) per se in zijn ruk tot stand kwamen Zijn grootste aandacht is steeds naar de boekletter uitgegaan. Bij al zijn kritiek op vakgenoten heeft hij voor zichzelf de lat ook steeds zeer hoog gelegd.

Sierman behandelt VK ook als uitgever en boekverzorger. Wie heeft er in zijn bibliotheek geen boeken staan met sierlijke stofwikkels en papieren bandjes met het klassieke titelschild op het voorplat ? En boeken met een verfijnde, harmonieuze bladspiegel ? De oudere generatie zal zich daarenboven ook nog wel de elegante z.g. cijferpostzegels herinneren. De kroniek die Hubregtse heeft samengesteld is zeer nuttig, evenals de lijst van Van Krimpens geschriften en literatuuropgave. Een register van lettertypen en -termen gaat aan het gewone personen- en zakenregister vooraf. Dit boek, een co-editie van het Museum van het Boek, Uitgeverij De Buitenkant en Museum Enschede, verscheen naar aanleiding van de tentoonstelling, in de zomer van 1995 gehouden in eerstgenoemde instelling. De gebruikte letter is de inmiddels gedigitaliseerde Romeinse hier voor het eerst toegepast. Deze publikatie is een lust voor het oog en ook voor de niet-kenner zeer instructief [E. C.-I.]

2397. - Paul JOOSTENS, *De cruciale jaren Brieven aan Jos Leonard 1919-1925.* Ingeleid en geannoteerd door Jean F. BUYCK. - Antwerpen: Pandora, 1995. -325 p.: ill.; 24 cm. - (Cahier 2). - ISBN 90 5325 029 8.

Deze zeer fraaie uitgave bevat enkel de brieven van Joostens aan Leonard, waarin de schilder (een van de belangrijkste Antwerpse kunstenaars uit de historische avant-garde) zich baldadig uitlaat over zijn tijdgenoten. Voor de sfeer in het Antwerpse culturele milieu zijn de brieven een uniek document, maar objectieve informatie zoekt men hier niet: de liquidatie van het NOVY-project (een soort voorganger van Studio NOVIO) komt slechts terloops en sporadisch ter sprake.

[W.W.]

2398. - Kees BROOS, *Mondriaan, De Stijl en de Nieuwe Typografie*. Amsterdam de Buitenkant; Den Haag: Museum van het boek, 1994. -137 p. ill. 25 cm. - ISBN 90-70386-65-8.

Uitgegeven in een oplage van 1000 exemplaren n.a.v. de gelijknamige tentoonstelling in het Museum van het boek te Den Haag van 12 november 1994 tot 15 januari 1995. Dit boek is geen catalogus maar een essay waarin Mondriaan als inspiratiebron voor 'de nieuwe typografie' centraal staat. Dit was ook de titel, in het Duits dan, van een essay van Jan Tschichold (1928). Wie iets wil vernemen over de ontwikkeling van de typografie in het interbellum, over de rol en de invloed van kunstenaars als Theo van Doesburg, Moholy-Nagy, van *De Stijl* en de *Internationale Revue i 10* en van de *Bauhausbewegungen*, komt hier terecht.

De vormgeving is van Wim Crouwel. Hij koos, begrijpelijkerwijs, een schreefloze: de Monotype Grotesque en Neue Helvetica. Het boek is overvloedig geïllustreerd (twintig in kleur). De band, in blauw verlopend papier, ligt goed in de hand. Een bezwaar heb ik: het boek leest niet prettig omdat de druk grijs, vlak is; de schreefloze voor de tekst gebruikt, is veel te schraal waardoor de lectuur te veel inspanning vergt. Offsetdruk evenaart nog lang niet de boekdruk - zal die, vrees ik, nooit evenaren. En dat is bijzonder jammer. [E. C.-I.]

2399. - L. V[AN] A[CKER], *Gelicencieerde drukkers van het Leiedepartement in 1811 in Biekorf*, 94, 1994, p. 106.

Lijst van eenentwintig Westvlaamse drukkers, ingedeeld in drie categorieën: drukkers die na hun dood mogen vervangen worden, drukkers die niet mogen opgevolgd worden en drukkers die het recht niet hebben hun beroep uit te oefenen. [W.W.]

2400. - Alfons K.L. THIJS, *De steendrukkerij E. Lombaerts-Van de Velde/G. Hutsebaut: een verhaal over de langzame dood van de Vlaamse neogotische devotieprentenproductie in Volkskunde*, 99, 1995, p. 111-153, ill.

De Brugse drukker-uitgever Karel van de Vyvere-Petyt ontplooidde op het einde van de 19de en in het begin van de 20ste eeuw een grote activiteit: hij drukte boeken, maar ook allerlei gelegenheidsdrukwerk voor de handel en voor officiële instellingen. Meest bekend was hij voor de produktie van devotieprenten. In 1919 werd deze laatste tak van zijn bedrijf overgenomen door Emiel Lombaerts die zich te Deurne vestigde. Lombaerts nam de oude lithografische stenen en de stock over; hij drukte echter geen boeken: een typografische pers volstond voor de teksten op de keerzijde van de prentjes. Na verloop van tijd liet Lombaerts nieuwe prenten in chromolithografie vervaardigen en eveneens goedkopere reeksen in fotogravure. Naast bedevaartvaantjes en kleine prentjes werden ook grote, als wandversiering opgevatte bedevaartprenten geleverd. De iconografische voorstelling was doorgaans zeer traditioneel. Financiële moeilijkheden leidden tot de omvorming van het bedrijf tot een samenwerkende vennootschap 'Kunstdrukkerij E. Lombaerts' (1938-1939) die nieuwe reeksen op de markt bracht. De zaak werd dan overgenomen door G. Hutsebaut, die op kleinere schaal en met modernere vormtaal werkte, maar in 1950 toch failliet ging. De studie is zeer gedocumenteerd en verstrekt uitvoerige lijsten van de verschillende soorten prenten. [W.W.]

2401. - *Het verborgen woord: drukken van Hendrik Nicolas Werkman en andere clandestiene publikaties uit de collectie ****. (Tentoonstelling van 11 mei t/m 21 juli 1995). - Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1995. - 48 p.: omslag ill.; 21 cm. - (Tentoonstellingscatalogi en -brochures van de Koninklijke Bibliotheek; 51). - ISBN 90-6259-123-X.

Hendrik Nicolaas Werkman (1882-1945) uit de provincie Groningen heeft zich o.m. aan typografische experimenten 'bezondigd' (inktrol, stempeltechniek

sjabloonteknik). Tijdens de bezetting heeft hij de uitgeverij De Blauwe Schuit mede opgericht en verzorgde aldus ook clandestiene uitgaven (actie die hij met zijn leven moest bekopen). Het aandeel van zijn produktie in deze tentoonstelling over het onderwerp is essentieel (overschrijdt echter net onze chronologische begrenzing). [E. C.-I.]

2402. - Donald H. MADER, *Ambrose Bierce in Nederlandse vertaling in De boekenwereld*, 11, 1994-1995, p. 168-184, W.

De Amerikaanse auteur Ambrose Bierce schreef over oorlog (erg kritisch: hij had in de Amerikaanse Burgeroorlog meegestreden) en over het bovennatuurlijke. Daarnaast leverde hij veel journalistiek werk. Hij werd relatief druk in het Nederlands vertaald. Aanvankelijk was dit de zaak van Johan H. van Eikeren, de man achter de reeks Het Model voor de Uitgever (later: Een Corvey Model). Daarnaast vertaalde Jan Spierdijk werk van Bierce, dat verspreid werd door uitgeverij E.G. Kroonder. Illustraties werden geleverd door Arnold **Pijpers** en Jeanne Bieruma **Oosting**. Als fraaiste van alle Bierce-uitgaven wordt een Corvey Model beschouwd: 'Een dozijn dierenfabels' (1950), vertaald door F van Leeuwen en geïllustreerd met houtsneden door Bert **Bouman**. Een decennium later kwamen nieuwe uitgaven, gericht op de massamarkt, die aangesproken werd door Bierces oorlogsverhalen: die werden dan gelezen als anti-oorlogspropaganda. [W.W.]

2403. - *Retrospectieve Jozef Peeters (1895-1960)* PMMK - Museum voor Moderne kunst Oostende 1 juli-24 september 1995. - Antwerpen: Pandora; Gent, Snoeck-Ducaju en Zoon, 1995. - 175 p.: ill.; 30 cm. - ISBN 90 5325 036 0.

Als vertegenwoordiger van de geometrisch-abstracte kunst heeft de Antwerpse schilder Peeters zijn vaste plaats in de historische avant-garde. De catalogus wijst op het belang van Peeters als (grafisch) ontwerper: zo zijn een boekband uit 1924 afgebeeld, een omslag van het tijdschrift 'Der Sturm' en natuurlijk de (omslag)illustraties van Peeters' 'eigen' tijdschriften 'Het Overzicht' en 'De Driehoek'. [W.W.]

2404. - Paul CULOT, *Relieurs et reliures décorées en France à l'époque romantique - cent trois ateliers en deux cent dix reliures conservées à la Bibliotheca Wittockiana*. - Bruxelles: Bibliotheca Wittockiana, 1995. - 582 p.: omslag, ill.; 31 cm. - 1.500 BF.

Zeer belangrijke collectie Franse boekbanden uit de jaren 1820-1855/1860, alle heellere banden met decor van lijnen en kaders, kathedraaldecor, in rocaillestijl, retrospectief decor, de industriële uitgeversband. Heel wat minder bekende of onbekende namen van binders zijn hier terug te vinden. Bijzonder nuttig is derhalve de 'Dictionnaire des relieurs ou des ateliers de reliure' (p. 455-574) met literatuuropgave. Behalve de banden zijn ook de bindersetiketten afgebeeld. [E. C.-I.]

2405. - Elly COCKX-INDESTEGE, *On the history of bookbinding in the Low Countries: A glimpse of Prosper Verheyden and his correspondents (c. 1900-1947)* in *Bookbindings & other bibliophily* (zie [nr. 2320](#)), p. 65-76.

Uit het Archief Verheyden / Indestegé is de correspondentie van drie buitenlandse boekbandhistorici met Prosper Verheyden belicht, nl. Ernst Kyriss, Colonel William E. Moss en Emile Dacier. [A.]

2406. - Louis Peter GRIJP, *Daniel François Scheurleer (1855-1927) en het volkslied* in *Antiquaren, liefhebbers en professoren: momenten uit de geschiedenis van de Nederlandse volkskunde*. Red.: Ton DEKKERS... [et al.]. Speciaal nr. van: *Volkkundig bulletin*, 20, 1994, p. 309-322, ill.

D.F. Scheurleer publiceerde niet alleen veel over Nederlandse muziekgeschiedenis. Hij bracht ook een schitterende verzameling bij mekaar die

thans berust in het Haags Gemeentemuseum. Een gedeelte, de volksliedcollectie, ging echter naar de Koninklijke Bibliotheek. Zijn *Lijst der in Nederland tot het jaar 1800 uitgegeven liedboeken* (1912) is nog steeds niet vervangen. [M. d. S.]

2407. - P.J. BUIJNSTERS, *In memoriam dr. Hans Ludwig Gumbert (1903-1994)* in *De boekenwereld*, 11, 1994-1995, p. 50-55, in.

Gumbert was directeur-eigenaar van het bekende Utrechtse veilinghuis J.L. Beijers en heeft een centrale rol gespeeld in de geschiedenis van het Nederlandse antiquariaat. In 1935 moest hij Duitsland verlaten en begon hij een antiquariaat te Nijmegen. Gumbert was jurist en als antiquaar autodidact. In 1947 werd hij directeur bij Beijers dat hij tot grote bloei bracht. Hij veilde tal van vooraanstaande bibliotheken waaronder die van P.N. van Eyck, H.W. Bosscha, en Johan Polak. Tal van antiquaren leerden bij hem het vak. [W.W.]

2408. - Genevieve GUILLEMINOT-CHRETIEN, *Le testament de Joseph Van Praet (1754-1837) et son legs à la Bibliothèque royale* in *Revue de la Bibliothèque nationale* (Paris), automne 1993, N° 49, p. 26-29, ill.

De lijst met boeken die hij bij testament aan de toenmalige Koninklijke Bibliotheek vermaakte, staat niet in dat testament maar is bekend dank zij de 'Etat des ouvrages légués à la Bibliothèque Royale par feu Mr. Van Praet' die bij de kwitantie van de successierechten zit. De auteur beklagt er zich over dat er geen biografie over Van Praet bestaat. Is dit wel zo? [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2735](#)

2409. - Luc KNAPEN, *Les incunables de la Société archéologique de Namur* in *Le livre & l'estampe*, 41, 1995, n° 143, p. 33-76, ill.

De honderdzesendertig incunabelen bewaard in de bibliotheek van dit genootschap in de hoofdstad van de gelijknamige provincie, zijn in 1919 door Marcel Hoc gerepertorieerd. De vooruitgang van de wetenschap en de ontwikkeling van de methodologie inzake beschrijving van oude drukken heeft Luc Knapen echter aangezet om deze collectie aan een nieuw onderzoek te onderwerpen een heel verdienstelijk werk, geheel in de lijn van wat hij nu al voor enkele collecties heeft gedaan. (Zie in de vorige Kronieken).

Er wordt ons een overzicht geboden van de geschiedenis van de collectie, de teksten, de plaatsen van uitgave, de boekbanden, de nummers van de boeken op de plank in de oude bibliotheken waar ze vandaan komen, de oude inventarisnummers, de eigendomsmerken. Op de belangrijkste gegevens hieromtrent gaat hij uitvoeriger in. Ik noteer hier slechts kort: vier Noord- en evenveel Zuidnederlandse drukken; negenenzeventig oorspronkelijke banden, afkomstig uit verschillende kloosters in de regio, tevens de oudste herkomst. In een volgende bijdrage wordt de catalogus gepubliceerd. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2611](#)

2410. - Guido HENDRIX, *Handschriftenbezit en boekengebruik Trappisten van Westmalle 1794-1994*. - Leuven: Bibliotheek van de Faculteit Godgeleerdheid, 1994. - xxi, 300 p.: ill.; 24 cm. - (Bibliotheca auctorum, traductorum et scriptorum Ordinis Cisterciensis, III). (Documenta libraria, 14). - ISBN 9073683-11-4. BF 950.

De tweehonderdste verjaardag van de oprichting van de Trappistenabdij te Westmalle bood G. Hendrix de gelegenheid om nog een deel te publiceren van zijn Cisterciënzer 'Bibliotheca' (zie Kroniek 18 [nr. 1869](#) voor de algemene principes en het eerste deel 'Ancien Régime'). Aan de hand van de oudste catalogus (1843) en latere aanwinsten wordt de geschiedenis van de abdijsbibliotheek (tot 1879) gereconstrueerd. Opvallend is het grote aandeel van historische werken (o.a. uit de verzamelingen van Van de Velde, Lammens, Smolderen), intensief benut door Bonaventura Hermans (geschiedenis van Noord-Brabant). De intense (religieuze) vertaalarbeid uit (vooral) de 19de eeuw wordt hier voor het eerst grondig belicht.

Tevens geeft S. de bibliografie van belangrijke Westmalse auteurs. Daarop volgt een beschrijvende inventaris van de handschriftencollectie, met veel aandacht voor de herkomst. Een onverwachte vondst: het handschrift dat als legger diende voor de heruitgave Antwerpen 1838 van *Strande* (1611) door de Zeeuwse dichter Philibert van Borselen (Hs 116 p. 262-264). Het boek is uitstekend verlucht met o.a. afbeeldingen van handschriften, van een Boudeloband etc. Het ontbreken van registers zal wel een oorzaak hebben (tijdsdruk?), maar is daarom niet minder te betreuren! Een aanwinst toch voor de Belgische bibliotheekgeschiedenis. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2953](#)

2411. - J.J. KLOEK, *De afdeling negentiende eeuw van het Museum Catsianum. De canonisatie van Jacob Cats in De boekenwereld*, 11, 1994-1995, p. 221-228, ill. In de 18de eeuw liep de faam van Cats terug. Maar in de jaren 1790-1799 liet de Amsterdamse uitgever Johannes **Allart** 'Alle de Wercken' verschijnen in 19 deeltjes in duodecimo-formaat. Die revival paste in een periode dat men men weer oog kreeg voor grote voorbeelden als contrast met het verval in het politieke leven. In de eerste helft van de 19de eeuw nam de populariteit van Cats weer toe: hij kreeg een standbeeld en meer dan $\blacklozenge\blacklozenge$ uitgever waagde zich aan nieuwe complete uitgaven (P.G. Witsen Geysbeek 1828, Ter Gunne 1843). Daarnaast verschenen nieuwe uitgaven van individuele titels in zeer uiteenlopende uitvoeringen en prijzen. De meest monumentale prestatie was de editie 'Alle de Wercken' van de Zwolse uitgever Tijl, die de tekst liet bezorgen door J. van Vloten en bij de gerenommeerde graveur Johan Wilhelm Kaiser 400 staalgravures bestelde. Het project duurde zeven jaar (1855-1862) en resulteerde in twee loodzware folianten, waarvoor 3000 intekenaren gevonden waren. [W.W.] Zie ook nr. [2542](#)

2412. - Gerard GROENEVELD, *Boek moet volk nieuwe wegen wijzen. Nationaal-socialistische boekhandel Het Bolwerk voorheen De Driehoek in De boekenwereld*, 12, 1995-1996, p. 2-13, ill.

In 1936 richtte B.W. Zijfers in de Amsterdamse Kalverstraat boekhandel De Driehoek op om het nationaal-socialistische gedachtengoed te verspreiden. Binnen twee jaar had hij filialen in Haarlem, Den Haag en Rotterdam. Begin 1940 moest de naam op last van de rechter veranderd worden (wegens het bestaan van een boekhandel met dezelfde naam). Zo ontstond Het Bolwerk. Er werd druk reclame gemaakt: een tijdschrift met boekennieuws werd gratis aan belangstellenden gezonden (7 nrs.); er vielen politiek actuele gammofoonplaten te beluisteren; er was een leesbibliotheek (tot 1943). Onder druk van het 'Referat Schrifttum' moest de Vereniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels Zijfers als lid aannemen. Aanvankelijk waren de zaken verlieslijdend. Zijfers stak er, als gedreven nationaal-socialist, dan ook geld in, dat hij uit zijn vroegere winstgevende effectenhandel bezat. In 1943 werd w $\blacklozenge$ 1 winst gemaakt. Het succes van de Bolwerk-winkels voor de nationaal-socialistische propaganda is moeilijk meetbaar: de Duitse bezettingsautoriteiten maakten er weinig gebruik van. Zij zagen meer in eigen uitgeverij en eigen boekhandels. [W.W.]

2413. - Martin ZUITHOF, *Waarlijk, het neemt de verhouding van een 'succes' aan...* 'De uitgeefgeschiedenis van Heijermans' roman *Kamertjeszonde* in *De boekenwereld*, 12, 1995-1996, p. 16-29, ill.

Heijermans' roman 'Kamertjeszonde' raakte slechts moeizaam gepubliceerd. De schrijver bood zijn werk tevergeefs aan uitgevers en tijdschriften aan (o.a. aan L. van Deyssel voor het Tweemaandelijksch Tijdschrift). Uiteindelijk bleek D. **Buys** uitgever van erotische en maatschappijkritische werken, bereid het boek te publiceren. Een eerste druk verscheen in 1899 onder schuilnaam 'Koos Habbema' in een oplage van 500 exemplaren. Tot 1902 gaf Buys vier drukken uit. De kritiek reageerde verdeeld: men had morele bezwaren maar erkende de literaire waarde. In 1902 nam Heijermans zelf het initiatief om 'Kamertjeszonde' bij H.J.W. Becht

uit te geven: hij was toen al een gevraagd auteur geworden. De vijfde druk verscheen dan ook bij Becht, voor het eerst onder de echte naam van de auteur. Binnen vier maanden werden 1400 exemplaren verkocht. De zesde tot negende druk (1906-1908) verschenen in een totale oplage van 4000 exemplaren. Na 1910 stagneerde de verkoop. In 1922 bleek Em. Querido het auteursrecht van Heijermans' compleet oeuvre te bezitten. De herdrukken bij deze uitgeverij waren succesrijk. [W.W.]

2414. - G.W. GIJSBERS, *Antiquarische belevenissen in De boekenwereld*, 11, 1994-1995, p. 214-220, ill.

Merkwaardige belevenissen met boekenverzamelaars mocht G.W. Gijbsbers van het antiquariaat **Gijbsbers & Van Loon** te Arnhem beleven. Zo trof hij op een zolder de handschriften van de 19de-eeuwse auteur-schilder J.J. Cremer aan (nu in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag). Te Wenen verwierf hij correspondentie van Bilderdijk, die terug opdook bij de onder bibliofielen beroemde veiling H.W. Bosscha (Beijers, maart 1980). [W.W.]

Zie ook nr. [2625](#)

2415. - Marja KEYSER, *Frederik Muller en de oude boekhandel, of Hoe maakt een antiquaar tijd om te genieten*. Bij een handleiding management voor antiquaren en veilinghouders, door de grote Nederlandse antiquaar, bibliograaf, veilinghouder, boekhandelaar en uitgever Frederik Muller (1817-1881)- Amsterdam: Antiquariaat Brinkman, 1994. - 46 p.: omslag, portr., ill., facs.; 17 cm. - ISBN 90-801972-2-X.

Fraaie uitgave, in 400 exemplaren, n.a.v. het veertigjarig bestaan van het Antiquariaat Brinkman. Frederik Muller was een antiquaar met wereldfaam, sedert 1843 zelfstandig te Amsterdam gevestigd, maar ook auteur en bibliograaf en verzamelaar (historieprenten!). In het weinige van wat in het archief bewaard is gebleven, is een handgeschreven stuk aangetroffen dat als een 'programma' kan worden aangezien. (De tekst is in deze publikatie opgenomen). Grote liefde voor het vak en idealisme waren hem niet vreemd. Innoverend zijn zijn catalogi over bv. Americana (1850), dissertaties (1851-1879). Hij hechtte belang zowel aan magazijn- als veilingcatalogi met een bibliografische meerwaarde. Ruim honderd veilingen heeft hij georganiseerd. Bekende antiquaren, uitgevers en bibliografen als Martinus Nijhoff, P.A. Tiele (later UB Utrecht), J.F. van Someren (pamfletten), Meijer Roest (Bibl. Rosenthaliana), T.J.I. Arnold (latere medewerker van de *Bibliotheca Belgica*), Otto Harrassowitz om slechts deze te noemen, zijn door hem opgeleid. [E. C.-I.]

2416. - L. VAN ACKER, *Pater Smet en de Westvlaamse boekhandelaars in Biekorf*, 94, 1994, p. 316.

Cornelius Smet, oud-jezuïet en bollandist, publiceerde in 1826 een thans zeer zeldzaam geworden werk over 'Heylige en roemweerdige Persoonen in geheel Nederland'. In West-Vlaanderen was dit boek op negen plaatsen in met name vermelde boekhandels te koop. [W.W.]

2417. - Jacques DANE, *Lectuur van Satan. Censuur en zelfcensuur in calvinistisch Nederland, ca 1880-1940* in *Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis* (cf. [nr. 2337](#)), p. 97-123, ill.

De katholieke boekcensuur had een juridische component, want er konden straffen tot excommunicatie worden uitgesproken. Het kerkrecht in de protestants-christelijke zuil kende geen straffen op bezit van verboden lectuur. Tussen de verschillende protestantse denominaties liepen de meningen over wat wel en niet geoorloofd was nogal uiteen. Wel nam de zondagsschool een belangrijke plaats in als verkondiger van normen. Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw zorgde zij voor verspreiding van christelijke kinderliteratuur onder brede lagen van de bevolking: op de jaarlijkse kerstviering kregen de leerlingen een boek cadeau. Voor de christelijke uitgeverijen was dit zondagsschoolboek een lucratieve

uitgave. Uitgevers van zulke boeken verrichtten zelfcensuur om de afzet niet in gevaar te brengen. In de praktijk van het dagelijkse leven ging het er echter anders aan toe: op school en in het gezin werd nauwelijks toezicht gehouden op de lectuur. [W.W.]
Zie ook nr. [2337](#)

[Go Top](#)

Archives et bibliothèques de Belgique - Archief- en bibliotheekwezen in België, dl. LXVII (1996), nr. 1-4 pp. 359-434: nrs. 2418-2637.

**KRONIEK VAN HET GEDRUKTE BOEK
IN DE NEDERLANDEN TOT 1940**

-22-

Afgesloten op 28 februari 1997

door

Elly COCKX-INDESTEGE (Brussel)

Pierre DELSAERDT (Leuven)

Marcus de SCHEPPER (BRUSSEL)

Werner WATERSCHOOT (Gent)

Redactieadres: E. Cockx-Indestege,
Koninklijke Bibliotheek, Keizerlaan 4,
B-1000 Brussel

Na de algemeenheden zijn de notities chronologisch gerangschikt en per thema of onderwerp (in vetjes) volgens een vast schema gegroepeerd: 1. Literatuurbericht en Vakwoordenboeken; 2. Bibliografie (methodologie en repertoria); 3. Drukmetaal; 4. Zetten en drukken; 5. Drukkers, steden, regio's; 6. Boekillustratie; 7 Boekband; 8. Bibliotheken en Bibliofilie; 9. Boekhandel en Uitgeverij; 10. Onderwerpen.

De lezers van de Kroniek worden er aan herinnerd dat zij de redactie attent kunnen maken op recent verschenen publikaties en haar overdrukken van eigen artikelen kunnen doen toekomen. Een en ander wordt in dank aanvaard.

2418. - *ABHB - Annual Bibliography of the History of the printed book and libraries. Volume 24: publications of 1993 and additions from the preceding years. Volume 25: publications of 1994 and additions from the preceding years.* Ed. Department of Special Collections of the Koninklijke Bibliotheek, The Hague and under the auspices of the Committee on Rare and Precious Books and Manuscripts of the International Federation of Library Associations.- Dordrecht ; Boston ; London : Kluwer Academic Publishers, (1996, 1997).- X, 509 p.; X, 551 p.- ISBN 0-7923-3759-X; 0-7923-4420-0; ISSN 0305-5964; 0305-5964.
Deel 25 heet van de naald!

2419. - *Bibliographie der Buch- und Bibliotheksgeschichte (BBB). Band 14. 1994.* Mit Nachträgen aus den Jahren 1980 bis 1993. Bearbeitet von Horst Meyer. - Bad Iburg: Bibliographischer Verlag Dr. Horst Meyer, 1996. - 612 p.; 21 cm. - ISBN 3-923526-14-8. issn 0723-3590. DM. 149.
Systematisch geordende vakbibliografie, met auteurs- en onderwerpsregisters (personen, plaatsen, zaken). Onmisbaar voor boekhistorici. Afzonderlijke bespreking van Band 14 elders in dit tijdschrift. [M. d. S.]

2420. - Herman de la Fontaine Verwey, *Boeken, banden en bibliofielen*. Tekst bezorgd en ingeleid door Ton Croiset van Uchelen. Met registers op de delen I tot en met IV samengesteld door A.C. Schuytvtlot. - 't Goy: H&S, [1997]. - 255 p.: portr., ill., 22 cm. - (Uit de wereld van het boek; 4). - ISBN 90-6194-218-7. Fl. 59, 50.

Tussen 1975 en 1979 verschenen bij Nico Israel te Amsterdam de eerste delen van deze reeks met gebundelde opstellen van De la Fontaine Verwey. Bij zijn overlijden einde 1989 bleken niet alle twaalf opstellen, voor een vierde deel bestemd, publikatieklaar te zijn. De tekstbezorger Van Uchelen heeft zich, in overleg met Isa de la Fontaine Verwey, met uitgever Hesselink en met medewerker Schuytvlot, op gelukkige wijze van zijn taak gekwet. In deze bundel zijn opgenomen: 'Frederik Corcellis, knecht van Laurens Jansz Coster, of de gevolgen van een drukfout'; 'Het Hollandse wonder'; 'De stedelijke bibliotheek van Amsterdam in de Nieuwe Kerk, 1578-1632'; 'Boekbanden van Willem van Oranje'; 'Grolier-bandens in Nederland'; 'Adriaan Pauw en zijn bibliotheek'; 'Pieter van Damme, de eerste Nederlandse antiquaar'. Het zijn stuk voor stuk, ook jaren na hun oorspronkelijke verschijnen, pareltjes en nadrukkelijk aan te bevelen lectuur voor oud en jong! [E. C.-I.]

2421. - Henk Voorn, *Tekens in papier*. - Zutphen: Böhmann-Ubbens Papier, 1996. - 39 p., [5] f.: ill., 20 cm. - ISBN 90-7118-024-7.

Tweeëntwintigste exclusieve uitgave in een reeks die Böhmann-Ubbens aan boek en/of papier wijdt. Een overzicht in vogelvlucht van de uitvinding van het papier en het verschijnen van watermerken, aardig geïllustreerd. Vijf velletjes met watermerken zijn in een speciaal mapje opgeborgen, één geheel uitmakend met het boekje zelf. Vouw- en bindwijze maken er iets exclusiefs van; zeer keurig en smaakvol. [E. C.-I.]

2422. - *Papiergeschichte(n): papierhistorische Beiträge Wolfgang Schlieder zum 70. Geburtstag*. Herausgegeben von Frieder Schmidt im Auftrag des Deutschen Arbeitskreises für Papiergeschichte und des Leipziger Arbeitskreises zur Geschichte des Buchwesens. - Wiesbaden: in Kommission bei Harrassowitz Verlag, 1996. - 320 p.: ill.; 24 cm. - (Veröffentlichungen des Leipziger Arbeitskreises zur Geschichte des Buchwesens. Schriften und Zeugnisse zur Buchgeschichte; 9). - ISBN 3-447-03883-7. DM 45.

Geen bijdragen met betrekking op de Nederlanden maar enkele zijn methodologisch van belang. [E. C.-I.]

2423. - Ed Schilders, *In-druk, van wiegedruk tot grafscript*. - Tilburg: Drukkerij Gianotten, 1996. - 81 p.: omslag, ill.; 22x26 cm. - In bijhorende doos. - Fl. 37. Intelligente 'Spielerei' over het thema boekdrukkunst, gepresenteerd aan de hand van thematisch opgevatte hoofdstukjes, b.v. letterproef, cijfers, gieterij, kasten, gebleven wit. Overvloedig geïllustreerd. [E. C.-I.]

2424. - *En marge du livre*. (Préface: Pierre-Jean Foulon, Jean-M. Horemans, Jacques Goffin. Catalogue de l'exposition: Bruxelles, Bibliothèque royale Albert Ier, Musées royaux des Beaux-Arts, du 25 mars au 26 mai 1996; Tournai, Maison de la Culture, Bibliothèque publique principale, du 15 mars au 20 avril 1997). - [Bruxelles]: Centre de Lecture publique de la Communauté française - Direction des lettres et du livre, 1996. - 64 + 144 p.: ill.; 29 cm.

In de marge van het boek: het ongewone boek & het boek als object.

Tentoonstelling 26 maart - 26 mei 1996. - Brussel: Koninklijke Bibliotheek van België, 1996. - Niet gepag.

De titel van de summiere Nederlandse house-made catalogus alludeert op de bijdragen van de in de Franstalige uitgave genoemde auteurs. Grotendeels zijn het publicaties van na 1940 maar toch werden enkele oudere ook geselecteerd, als b.v. nabootsingen van oude banden (o.m. buidelboek), vreemde bindwijzen, mini-uitgaafjes, drukken op stro en andere materialen dan papier, drukken op gekleurd papier, spiegelbeeldige teksten, blinddruk, 'visuele typografie'. De stukken zijn afkomstig van de Koninklijke Bibliotheek, het Museum te Mariemont en privécollecties. [E. C.-I.]

2425. - J.F. Heijbroek, *Bij de voorplaat: Dit boek is geen boek* in *De boekenwereld*, 12, 1995-1996, p. 246-249, ill.

Toelichting bij de omslagillustraties van het tijdschrift *De boekenwereld*, twaalfde jaargang. Het gaat om voorstellingen van boeken die geen boeken zijn, maar wel resp. een handenwarmer in aardewerk uit 1651, een simpliciakast in hout uit ongeveer dezelfde tijd, een opvouwbare optica, een theedoos uit hout waarover bestempeld leer toegeschreven aan de achttiende-eeuwse Middelburgse binder Jan Dane en tenslotte een gebouw in Sloterdijk uit de twintigste eeuw. [E. C.-I.]

2426. - J.A. Szirmai, *Archeologie van de boekband en boekrestauratie* in *Van pen tot laser ...* (cf. [nr. 2427](#)), p. 188-301, ill.

De auteur is bijzonder vertrouwd met de techniek van de Karolingische boekband maar zijn visie op de ethiek van de restauratie is van alle tijden. Met heldere suggestieve tekeningen van eigen vinding.

In het Engels verschenen in *Quaerendo*, 26, 1996, p. 144-164. [E. C.-I.]

2427. - *Van pen tot laser: 31 opstellen over boek en schrift aangeboden aan Ernst Braches bij zijn afscheid als hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam in oktober van het jaar 1995.* (Ed. Ton Croiset van Uchelen en Hannie van Goinga). - Amsterdam: De Buitenkant, 1996. - 343 p.: front., portr., ill.; 26 cm. - ISBN 90-70386-78-X. Fl. 125.

Het eerste dat opvalt aan dit boek is hoe goed het in de hand ligt en hoe prettig het leest. Bij nader toezicht blijkt dat de vormgever Gerrit Noordzij heet. Dit zegt genoeg.

Een aantal artikelen van de ruim dertig zijn in deze Kroniek afzonderlijk besproken. Hier weze alleen globaal aangehaald, want van algemene aard, de vraagstelling van Frans A. Janssen 'Te veel boekhistorische publikaties?'. Zijn antwoord luidt: ja en neen. Ja, wanneer het de interpretatieve publicaties betreft die geen kennis toevoegen; neen, wanneer het gaat om bronnenstudies, die primaire bronnen aanleveren zoals bibliografie en catalogi. Ongenuanceerde vraag van de lezer: tot welke categorie behoort onderhavig artikel?

Kort vermeld zij eveneens Gerhard J.A. Riesthuis, 'Een register op het tijdschrift *Het Boek*': beschouwingen over nut en conceptie van registers ter ontsluiting van teksten, meer bepaald van tijdschriften. [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [2426](#); [2436](#); [2461](#); [2462](#); [2479](#); [2480](#); [2500](#); [2518](#); [2465](#); [2522](#); [2534](#); [2535](#); [2544](#); [2548](#); [2564](#); [2568](#); [2575](#); [2581](#)

2428. - Piet Buijnsters, *Bibliofilie in de kinderkamer. Over het verzamelen en bestuderen van oude kinderboeken* in *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van Bibliofielen*, 3, 1995 [versch. 1996], p. 69-91, ill.

Herziene tekst van het afscheidscollage van Buijnsters als hoogleraar in de Nederlandse Letterkunde van de achttiende eeuw aan de Katholieke Universiteit Nijmegen (ook als zodanig en onder dezelfde titel verschenen bij de K.U. Nijmegen in 1995: 30 p.; 21 cm. - ISBN 90-9008428-2). De auteur stelde als verzamelaar vast dat er voor dit bij uitstek vergankelijk soort drukwerk geen goede bibliografische instrumenten bestaan. Voor een groot deel is men nog steeds aangewezen op catalogi van belangrijke privé-verzamelingen. Buijnsters geeft hier een overzicht van enkele grote Europese collecties. Daarna gaat hij op zoek naar het antwoord op de vraag waar de geschiedenis van het kinderboek begint. Maar vooral schetst hij een beeld van het Nederlandse kinderboekenlandschap in de achttiende eeuw. En dan kan hij niet voorbij aan de publicatie van de kindergedichten van Hieronymus van Alphen, die de breuklijn was tussen het oude en moderne kinderboek in Nederland. [P.D.]

Zie ook nr. [2732](#)

2429. - *Laurens Jansz Costerprijs verleend aan Joost R. Ritman.* - Haarlem: Stichting Haarlem Boekenstad, 1995. - 49 p.; portr., ill.; 21 cm.

Behalve het juryrapport en een dankwoord van de gelauwerde is de meer substantiële bijdrage over de Bibliotheca philosophica hermetica van haar directeur Frans A. Janssen. Hij haalt zes bronnen aan als voorbeelden van wat de BPH verzamelt en van het onderzoek wat er wordt verricht. Het unieke van de collectie blijkt hieruit zeer duidelijk en meteen het onvervangbare karakter ervan voor het nationale patrimonium. De zeer smaakvol uitgegeven plaquette is gezet uit de Lexicon van Bram de Does, gezet door Zetterij Chang Chi Lan-Ying en op uitstekend papier gedrukt door Jan de Jong, beiden te Amsterdam. [E. C.-I.]
Zie ook nr. [2907](#)

2430. - *L'ordre de la Toison d'or, de Philippe le Bon et Philippe le Beau (1430-1505): idéal ou reflet d'une société?* Sous la direction de Pierre Cockshaw et dirigée par Christiane Van den Bergen-Pantens. - Bruxelles: Bibliothèque royale de Belgique; Turnhout: Brepols, 1996. - 255 p.: omslag, front., ill.; 28 cm. - ISBN 2-503-50535-X (bound), ISBN 2-503-50536-8 (sewn). BF 1.000.

Exposition L'Ordre de la Toison d'or: légendes des pièces exposées = Tentoonstelling de Orde van het Gulden Vlies: begeleidende teksten. [Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 17/09 - 14/12/1996].- 36 p.; 30 cm.

De zeshonderdste verjaardag van Filips de Goede vormde de aanleiding om een tentoonstelling en een begeleidende publicatie te organiseren. De bedoeling was duidelijk niet voor de zoveelste maal de tophandschriften uit Filips' librerie te tonen (hoewel enkele daarvan natuurlijk niet mochten ontbreken) maar wel de door hem gestichte Orde van het **gulden vlies** in haar context te plaatsen en na te gaan of zij in de toenmalige mentaliteit een functie heeft vervuld. CVBP heeft daartoe een aantal deskundigen in binnen- en buitenland (31) verzocht vanuit hun specialismen met het oog hierop een artikel te schrijven. Vanuit 7 invalshoeken werden de 49 bijdragen samengebracht: algemeenheden (vnl. bronnenmateriaal), geschiedenis van de orde, de legende en de neerslag in de literatuur van verschillende taalgebieden, de numismatiek, de muziek, de weerslag op de bibliofilie, de schilderkunst en aanverwante kunsten. Een aantal teksten hebben te maken met gedrukte boeken, en dan denk ik in het bijzonder aan W. Waterschoots bijdrage over 'Het Gulden Vlies in de Nederlandse literatuur', aan G. Tournoy's 'De Orde van het Gulden Vlies in de Latijnse literatuur (15de-17de eeuw)', aan 'Le roman de Tirant lo Blanc (1460-1490): l'épreuve de l'histoire bourguignonne du XVe siècle' van D. de Courcelles, en aan 'De Historie van Jason en het Gulden Vlies in vroege drukken' van L. Hellinga. Er waren dus ook enkele drukken op de tentoonstelling te zien. In fine drie 'appendices'; een namenregister ontbreekt echter.

Voor zover ik kan oordelen, staan hier zeer goede en lezenswaardige bijdragen in. Toch kan ik mij niet van de indruk ontdoen dat de bijdragen niet altijd in functie van het concept van het boek zijn gevraagd, maar daarin achteraf zijn ingepast. Waardoor het geheel overzichtelijkheid mist en er hier en daar overlappingsen zijn. Een apart catalogusgedeelte is er niet. Beschrijvingen van de tentoongestelde stukken (appendix 2 geeft de lijst) zijn soms in het betreffende hoofdstuk opgenomen, soms ook niet. Die vindt men -als bijschriften in de vitrines- terug in de aparte in huis gemaakte brochure van waaruit naar het betreffende artikel wordt verwezen. De nummering is niet doorlopend maar volgt min of meer de verdeling in hoofdstukken en paragrafen van het boek. De publicatie is een mooi boek geworden met goede illustraties waaronder een aantal in kleur. Het papier is mij echter net iets te glanzend en te wit waardoor de druk veelal niet voldoende contrasterend werkt en het kleine corps de grens van het leesbare heeft bereikt (ik heb geen ogen van twintig meer maar ik lees wel veel!). [E. C.-I.]

2431.- *Die Buchkultur im 15. und 16. Jahrhundert. Erster Halbband.* - Hamburg: Maximilian Gesellschaft, 1995.-335 p.: ill.; 31 cm. - ISBN 3-921743-40-0 (Gesamtwerk); ISBN 3-921743-41-9.

Traditiegetrouw geeft de Maximilian Gesellschaft in Hamburg elk jaar een

belangrijk boek uit -vaak is het een beredeneerde bibliografie- voor de leden van het genootschap. Naar inhoud en vorm zijn deze boeken steeds toonaangevend en nodigen zij uit tot vrijblijvend bladeren en aandachtige lectuur. De laatste uitgave behandelt een grensoverschrijdend onderwerp; vandaar dat zij hier kort vermeld wordt. Het is g♦♦♦n doorlopend verhaal maar bevat vijf opstellen waarvan de drie laatste ons kunnen interesseren. Severin Corsten behandelt in 'Die Erfindung des Buchdrucks im 15. Jahrhundert' alle materi♦le aspecten van het wezenlijke van de nieuwe kunst en de kenmerken van de vroegste producten. Martin Steinmann sluit met zijn 'Von der Handschrift zur Druckschrift der Renaissance' daarop aan. Eva Hanebutt-Benz in 'Bucheinb♦nde im 15. und 16. Jahrhundert' begint met het begin en geeft goede afbeeldingen. [E. C.-I.]

2432. - O.S. Lankhorst & P.G. Hoftijzer, *Drukkers, boekverkopers en lezers in Nederland tijdens de Republiek. Een historiografische en bibliografische handleiding* - Den Haag: SdU, 1995. - ix, 227 p.: ill.; 24 cm. - (Nederlandse cultuur in Europese context; monografie♦n en studies, 1). - ISBN 90-12-08153-X. Fl. 39, 90.

Onmisbaar vertrekpunt voor wie zich met de boekgeschiedenis van Nederland in de periode 1540-1800 wil bezighouden. Beide auteurs hebben hun sporen ruim verdiend op dit terrein en zijn erin geslaagd een voortreffelijke status quaestionis te maken van wat reeds is gepresteerd en wat nog zou moeten/kunnen. Na enkele algemene beschouwingen ("Boekgeschiedenis tussen ambacht en wetenschap ") volgt een historiografisch overzicht (p. 9-39), een "Bronnenoverzicht " (p. 41-49), "Bibliografische naslagwerken " (p. 51-71), "Studies van de verschillende onderdelen " (p. 73-98), "Het boek in de samenleving " (p. 99-119), een epiloog, de noten (toch wel onhandig, zo ver achteraan), een "Bijlage " (p. 165-210: een selectieve bibliografie van 609 nrs.) en een register op persoonsnamen (p.215-227: inclusief de in de tekst genoemde vakgeleerden). Veertig goedgekozen foto's (portretten van vakgenoten en documenten) verluchten de tekst. Het belangrijkste is overzichtelijk bijeengebracht en gepresenteerd, maar toch lijkt Belgi♦ vaak een blinde vlek vanuit dit eng-Hollands perspectief: als belangrijke bronnen van Nederlandse boeken worden bv. (terecht) de grote bibliotheken in Duitsland, Engeland en Frankrijk vermeld; maar de tienduizenden drukken in de Brusselse Koninklijke Bibliotheek, de Gentse en Leuvense universiteitsbibliotheken, de Antwerpse Stadsbibliotheek of het Museum Plantin-Moretus zijn toch veel belangrijker dan de kleine collecties in Schotland of Valenciennes die daarna worden genoemd (p.45-46). Ook Belgische tijdschriften (als *ABB* en *De Gulden Passer*) worden niet vermeld en de (te ?) kritische informatie bijeengebracht in de ruim tweeduizend nummers van deze kroniek was misschien ook een nootje waard geweest. Toch sterk aanbevolen ! En nu is het aan de "Zuiderlingen " om iets evenwaardigs te brengen; het goede voorbeeld is gegeven ... [M. d. S.]

Zie ook nr. [3108](#)

2433. - J. Kasparova, *Les éditions en espagnol publi♦es ♦ Bruxelles du XVIe au XVIIIe si♦cle, conserv♦es dans la Biblioth♦que de Lobkowicz ♦ Roudnice in Archief- en bibliotheekwezen in Belgi♦*, 66, 1995, p. 235-255.

De oude adelsbibliotheken van Tsjechi♦ bevatten talloze drukken uit heel Europa. De Lobkowiczbibliotheek bv. bezit een aantal banden met Spaanse drukken (553 bibliografische eenheden) uit de 16de - 18de eeuw. A. beschrijft 20 dergelijke edities in Brussel gedrukt 1588-1708, met exemplaarkenmerken en verwijzingen naar o.m. Peeters-Fontainas. [M. d. S.]

2434. - Francine de Nave, *De Moretussen en de Antwerpse boekgeschiedenis van de 17de en 18de eeuw* in *Ex Officina Plantiniana Moretorum...* (cf. [nr. 2523](#)), p. 249-305, ill.

Overzicht van de typografische activiteit van de Moretussen vanaf het einde van de 16de eeuw. De Officina Plantiniana bleef ook na het overlijden van Plantin de

hoeksteen van de typografische bedrijvigheid in Antwerpen, vooral dankzij het statuut van deze stad als 'bolwerk' van de contrareformatie. In deze synthese wordt de gedrukte productie van elke nazaat van Plantin beschreven. Hierdoor is dit artikel een nuttige inleiding geworden voor al wie de studie van de Antwerpse boekgeschiedenis wil aanvatten. [P.D.]

2435. - *Antwerpse muziekdrukken, vocale en instrumentale polyfonie (16de-18de eeuw)*. - Antwerpen: Museum Plantin-Moretus en Stedelijk Prentenkabinet, 1996. - 109 p.: omslag, ill.; 30 cm. - (Publicaties van het Museum Plantin-Moretus en het Stedelijk Prentenkabinet; 35).

Zeer goede begeleidende teksten bij een bijzonder geslaagde tentoonstelling, vrijwel geheel met stukken uit eigen bezit als archiefstukken, brieven, matrijzen, notentypen, muziekzetsel, en tenslotte het resultaat van dit alles, de drukken zelf. We krijgen een overzicht van de Antwerpse muziekdrukken vanaf 1515 tot de vroege achttiende eeuw. Chronologisch wordt eerst de blokdruk besproken met werk van De Gheet (1515) en Vorsterman (1529), de 'dubbeldruk' met Christoffel van Ruremund (1523), Symon Cock (1539), de 'enkeldruk' met Willem van Vissenaken (1542), Tielman Susato en de hele pleiade muziekdrukkers tot en met Hendrik III Aertssens, de muziekgravure met het prille begin in 1584 en de bloei in de achttiende eeuw. De hoofdauteurs zijn Godelieve Spiessens en Henri Vanhulst, twee musicologen met naam. Een bijdrage van L. Guillo over de 'muziek-lettertypes' is m.i. volkomen overbodig. Het catalogusgedeelte is verzorgd door twee eerstgenoemde auteurs, samen met Anne Mattheeuws en Gilbert Huybens.

De termen dubbeldruk en enkeldruk lijken bij musicologen geijkt te zijn; nochtans bestaat daarvoor een betere uitdrukking: muziekdruk in $\diamond\diamond$ n of in twee drukgangen. Het eerste systeem (door O. Petrucci ontwikkeld) bestaat er in de notentypen op de reeds gedrukte notenbalken te drukken; het tweede (door Pierre Haultin ontwikkeld) bestaat er in fragmenten van notenbalken met de daarbij horende noten te laten snijden en aldus met losse notentypen te drukken.

De publikatie is mooi uitgevoerd en goed verzorgd. $\diamond\diamond$ n registers. [E. C.-I.]

2436. - Ton Croiset van Uchelen, *De schrijfmeester Ambrosius Perling; aan het einde van een bloeitijd in Van pen tot laser ...* (cf. [nr. 2427](#)), p. 47-69, ill. Over leven, werk en invloed van de Amsterdamse school- en schrijfmeester Ambrosius Perling (1657/58-1718). Het toenemende handelsverkeer in de zeventiende eeuw had meer nood aan degelijk schrijf- en leesonderricht dan aan de 'penneconste' of kalligrafie gekenmerkt door een grote verscheidenheid van schriftstijlen (gotisch, enz.). Perling heeft dat ingezien, zich toegelegd op het humanistische schrift en ook zelf gegraveerd. Zijn drie exemplaarboeken hebben grote invloed gehad, vnl. in Engeland dat op zijn beurt toonaangevend zou worden. In bijlage de beschrijving van de in druk verschenen bekende werken van Perling.

Een Engelse versie van deze bijdrage verscheen in *Quaerendo*, 1996, p. 167-197. [E. C.-I.]

2437. - J.A. Gruys & C. De Wolf, *Aanvullingen op ... J.A. Gruys & C. De Wolf, Thesaurus 1473-1800 in Dokumentaal*, 25, 1996, p. 57-60. 140 addenda en corrigenda. Cf. *Kroniek* 19 [nr. 2029](#).

2438. - [Frank van Wijk], *Deventer Almanach, vijf eeuwen traditie*.- [Deventer: Athenaumbibliotheek, 1996].- 24 p.: omslag, ill.; 21 cm. Bescheiden uitgevoerde brochure n.a.v. de tentoonstelling in de Athenaumbibliotheek te Deventer van 16 maart tot 1 mei 1996. Er staat informatie in over **Deventer** drukkers van almanakken en prognosticaties, van de zestiende tot in de twintigste eeuw. Aan het eind een tabel van de Deventer almanakken in het bezit van de bibliotheek: jaar, titel, drukker, auteur, formaat en

signatuur. De eerste dateert van 1551, de jongste van 1981. [E. C.-I.]

2439. - *Aan de ketting: boek en bibliotheek in Groningen voor 1669*. Red. Jos M.M. Hermans en Gerda C. Huisman. - Groningen: Universiteitsmuseum / Universiteitsbibliotheek, 1996. - 87 p.: omslag, ill.; 24 cm. - Fl. 15.

Verschenen n.a.v. de tentoonstelling in het Universiteitsmuseum te Groningen in de herfst 1996, wedt deze fraaie publicatie op twee paarden: aandacht voor moderne onderzoeksmethoden en presentatie voor een groot publiek. De Academie, instelling voor hoger onderwijs, werd in 1614 opgericht. Daarvoor werd er in Groningen evenwel al geschreven, gebonden, gedrukt en verzameld. Het centrum hiervan was de Latijnse Sint-Maartensschool, in het begin van de jaren 20 naar de Academie overgebracht. Huisvesting en inrichting van de bibliotheek worden bekeken, de organisatie en de collectie. Tot slot volgen nog enkele capita selecta. Het boekje is overvloedig en suggestief geïllustreerd. [E. C.-I.]

2440. - Paul Begheyn, *Gheprint te Nymeghen: Nijmeegse drukkers, uitgevers en boekverkopers 1479-1794. Aanvullingen en verbeteringen in Jaarboek Numaga*, 43, 1996, p. 99-127.

In 1990 verscheen de belangrijke publicatie over het boekbedrijf te Nijmegen (cf. *Kroniek* 16 [nr. 1538](#)). Een van de twee auteurs, P. Begheyn, publiceert hierop nu aanvullingen en correcties. De winst is beduidend: twee nieuwe namen met elk een uitgave, eenentwintig onbekende edities van en nieuwe gegevens betreffende bekende drukkers / uitgevers, van negenendertig edities nieuwe exemplaren. [E. C.-I.]

2441. - *De boekillustratie ten tijde van de Moretussen*. (Eindredactie: Dirk Imhof). - Antwerpen: Museum Plantin-Moretus, 1996.- 208 p.: omslag, portr., ill.; 28 cm. - (Publicaties van het Museum Plantin-Moretus en het Stedelijk Prentenkabinet; 36). - BF 750.

Van 19 oktober 1996 tot 17 januari 1997 was een bijzonder goede en leerrijke tentoonstelling te zien in het MPM, naar aanleiding waarvan dit boek verscheen. Een reeks opstellen gaat de eigenlijke catalogus (73 nummers) met beschrijvingen vooraf. F. de Nave leidt in, schetst een algemeen beeld van de Officina onder de Moretussen en verantwoordt de keuze van het jaar waarin deze 'herdenking' plaatsvindt. In 1596 kwam Jan Moretus alléén aan het hoofd van de drukkerij / uitgeverij te staan; zijn nazaten bleven er tot in de achttiende eeuw. De selectie, hoofdzakelijk uit eigen bezit, werd zo gemaakt dat de meeste kunstenaars die voor de Moretussen hebben gewerkt, met een uitgave vertegenwoordigd zijn. In een aantal gevallen konden er ontwerptekeningen en proefdrukken worden naast gelegd en informatie over b.v. kostprijzen uit het archief verwerkt.

De opstellen zijn misschien niet alle van gelijke kwaliteit maar niettemin lezenswaard en informatief. Francine de Nave belicht 'De Moretussen en de Antwerpse boekgeschiedenis van de 17de en 18de eeuw': van Jan I Moretus tot Maria-Theresia Josephina Borrekens (+ 1797) en die nog later komen. Manfred Sellink snijdt een belangrijk maar eerder nooit diepgaand behandeld onderwerp aan 'Geïllustreerde religieuze uitgaven van de Officina Plantiniana vanaf het einde van de 16de eeuw'. Karen L. Bowen neemt een onderdeel daaruit voor haar rekening en gaat diep in op 'De productie en illustratie van liturgische werken uitgegeven door de Moretussen'; vnl. het fenomeen van dezelfde teksten met houtsneden of met kopergravures verlucht wordt onderzocht evenals de markt waarvoor een en ander bestemd was. Dirk Imhof bespreekt 'Geïllustreerde wetenschappelijke werken uitgegeven door de Moretussen', niet de belangrijkste maar zeker een niet te verwaarlozen categorie boeken. Carl Van de Velde belicht één bepaald aspect: 'Geïllustreerde titelpagina's van door de Moretussen uitgegeven werken'; meer dan eens werden bestaande koperplaten herbruikt. Carl Depauw handelt over 'De realisatie van illustraties in uitgaven van de Moretussen':

wie bepaalt de wijze van illustratie en wie kiest de kunstenaar; verder over ontwerpen en honoraria, over inkleuren en retoucheren (verhelpen). Christine van Mulders heeft 'Boekillustrators die voor de Moretussen werkten' onderzocht. Dit boek levert essentiële bijdragen tot de geschiedenis van de boekproductie gedurende twee eeuwen Moretussen. Meerdere onderzoekswegen zijn uitgetekend; hopelijk zullen jonge onderzoekers hierdoor worden aangezet om het beeld van de boekproductie te Antwerpen in de zeventiende en achttiende eeuw te helpen stofferen. [E. C.-I.]

2442. - Manuel Insolera & Lydia Salviucci Insolera, *La spiritualité en images aux Pays-Bas Méridionaux dans les livres imprimés des XVIIe et XVIIIe siècles conservés à la Bibliotheca Wittockiana*. - Leuven: Peeters, 1996. - vii, 217 p.: ill.; 24 cm. - (Miscellanea Neerlandica, 13). - ISBN 90-6831-842-X. BF 1450. De schitterende *Bibliotheca Wittockiana* (Brussel) is veel meer dan een arsenaal van boekbanden. In de zomer van 1996 werd een schat aan geïllustreerde religieuze werken uit de Zuidelijke Nederlanden getoond. De uitvoerige catalogus beschrijft grondig 75 titels: Joannes Molanus' *De historia ss. imaginum et picturarum* [...] (Leuven 1594) als centraal referentiepunt (p. 45-48) en 74 titels van Jan Pascha (1568) tot Adriaan Poirters (1682). Daartussen bevinden zich nagenoeg alle hoogtepunten uit het genre. De inleidende opstellen trachten tekst en beeld te duiden in hun religieuze en artistieke context. Wegens hun ietwat wollig en soms hermetisch taalgebruik zullen zij wellicht enkel door specialisten kunnen worden gesavoureed. De boekhistoricus vindt gelukkig wel wat er hoort te staan: goede exemplaarbeschrijvingen (met veel informatie over band en herkomst) en een ruime keuze afbeeldingen. Een boeiende catalogus voor boekenliefhebbers dus, voorbeeldig ontsloten door een namenregister (p. 213-217). [M. d. S.]

2443. - Jan Storm van Leeuwen, *Geometrische boekbindersstempels (vervolg)* in *Vouwbeen*, 6, 1995, p. 161-166, ill.
Idem, *Boekbindersstempels met wapens* in *Vouwbeen*, 7, 1996, p. 87-92, ill.
Lijnen, bogen en lintenpatronen (cf. Kroniek 21 [nr. 2319](#)) met voorbeelden van het type banden voor Jean Grolier over de uitingen van De Nieuwe Kunst tot op vandaag. Over soort, vorm en functie van wapenstempels of -platen op banden: heraldische stempels, stadswapens, familiewapens, prijsbanden. [E. C.-I.]

2444. - Hans-Jürgen Lechtreck, *Antike Götter, Heilige und Reformatoren: Geprägte Bilder auf Ledereinbänden des späten 15. und 16. Jahrhunderts in der Stiftsbibliothek Xanten in Jahrbuch Kreis Wesel* (Kleve), 1997, p. 39-48, ill.
Wat ik bij een bezoek aan de Stiftsbibliothek in Xanten in de late herfst 1995 onverwacht aan banden te zien kreeg (het doel van mijn bezoek lag in eerste instantie bij incunabelen) heeft zo te zien de conservator aangezet om er wat mee te gaan doen. De bedoeling van dit artikel is dan ook hoofdzakelijk de collectie enige bekendheid te geven. L blijft kort stilstaan bij de vijftiende en de zestiende eeuw, uit de bloeiperiode van het Stift, en geeft enkele voorbeelden van Vlaamse en Duitse blindstempelbanden. [E. C.-I.]

2445. - Gerrie van Dongen, *Gebonden in Nijmegen: boekbanden en randversiering van handschriften en oude drukken in Nijmegen in de vijftiende en zestiende eeuw*. M.m.v. Paul Begheyn. - Nijmegen: Nijmeegs Museum Commanderie van Sint-Jan, 1996. - 78 p.: omslag, ill.; 25 cm. - (De grafische verzamelingen in het Nijmeegs Museum Commanderie van Sint-Jan; 3). - Fl. 10. Gerrie van Dongen is inmiddels de deskundige aan het worden wat de vroege boekproductie in Nijmegen aangaat. Ook al is hier vroeger over gepubliceerd, toch is er te weinig aandacht geschonken aan de uiterlijke kenmerken van de boeken. Dit manco wordt nu gaandeweg hersteld. Uitgaande van vroeg Nijmeegs bezit - niet dus van Nijmeegse drukken - ontleedt VD de versiering van handschrift of druk, van binnen en van buiten om aldus inzicht te verwerven in de Nijmeegse

scriptoria en binderijen. In de inleiding wordt geregeld naar het catalogusgedeelte verwezen en in dit laatste wordt stelselmatig verwezen naar Bijlage 1.1 van gewaarmerkte boeken. Dit laatste is vanzelfsprekend een substantiële bijdrage en geeft houvast. Het is een bijzonder fraai verzorgd, uitstekend geïllustreerd boekje waarvoor de nodige aandacht zowel naar vorm als naar inhoud is uitgegaan. [E. C.-I.]

2446. - Gerrie van Dongen, *Boekbanden en penwerkdecoratie in laatmiddeleeuws Nijmegen: de lelie-leeuwbanden* in *Jaarboek Numaga*, 42, 1995, p. 53-80, ill. Bandversiering en penwerkdecoratie zijn hier onderzocht op een collectie van ongeveer honderdvijftig boeken uit de late middeleeuwen waarvan met zekerheid is geweten dat de exemplaren uit Nijmeegs bezit stammen. Onderlinge overeenkomsten in stempelmateriaal wijzen dit ook aan. [E. C.-I.]
Zie ook nr. [2659](#)

2447. - Chris Coppens, *Het boek als prijs: voor-beschouwingen en na-gedachten* in *Ex officina*, 9, 1992 [versch. 1996], p. 143-151, ill. Tekst van de toespraak bij de presentatie van de tentoonstelling 'De prijs is het bewijs' in de Koninklijke Bibliotheek Den Haag, 1992. [E. C.-I.]

2448. - Ilse Schunke, *Die Schwenke-Sammlung gotischer Stempel- und Einbanddurchreibungen nach Motiven geordnet und nach Werkstätten bestimmt und beschrieben, II: Werkstätten*. Fortgeführt von Konrad von Rabenau. - Berlin: Akademie Verlag, 1996. - XI, 344 p.: ill.; 30 cm. - (Beiträge zur Inkunabelkunde, Dritte Folge; 10). - ISBN 3-05-002625-1. DM 124.- Deel 1 (Beiträge, 7) is te verkrijgen bij de Staatsbibliothek zu Berlin PK, Handschriftenabteilung, Gesamtkatalog der Wiegendrucke, D-10117 Berlin; prijs: DM 60)

In 1979 verscheen het eerste deel met de ondertitel 'Einzelstempel'(Dritte Folge; 7). Alfabetisch geordend (van 'Adler' tot 'Zacken') bestaat het uit reproducties van wrijfsels van stempels en rollen met verwijzing naar een binderij. Over die binderijen, de 'Werkstätten', wordt nu in het tweede deel bericht. De criteria om stempels aan een binderij toe te schrijven zijn, volgens Schunke, de volgende: archiefbronnen, eigendomsmerken, boekbindersaantekeningen, maculatuur en watermerken; gegevens uit de literatuur (Weale-Taylor, Kyriss); de stempels zelf. De toeschrijvingen aan de binderijen zijn genuanceerd geschied: zeker, in de trant van, in de omgeving van, van elders.

Na de dood van Ilse Schunke in het jaar van verschijnen van deel I, heeft de voortzetting lang op zich moeten laten wachten. Dankzij de drijvende kracht en de overtuiging van een man als Von Rabenau is het onvoltooide manuscript tot publicatie bewerkt. Hij heeft zich met de aartsmoeilijke en ondankbare taak van nazicht en voltooiing belast. Holger Nickel, die als 'erfgenaar' (uitgever van de 'Beiträge') dit tweede deel inleidt, is zich terdege bewust van de tekortkomingen, helaas voor een groot deel onherstelbaar aangezien heel wat banden door Schunke afgewreven, 'Kriegsverlust' zijn en er niets meer te controleren valt. Aan concept en werkwijze van Schunke viel uiteraard ook niet meer te tornen. Het was kiezen of delen. En zo gezien is het alles samengenomen toch verkieslijk de onderneming voltooid te zien. Nu weten wij tenminste aan welke binderijen Schunke bepaalde banden en stempels met de nodige nuances heeft toegeschreven, ook al zullen die toeschrijvingen niet alle definitief blijken te zijn. Alles is immers niet even overtuigend; bij de locaties in de Nederlanden b.v. zal men goed op zijn hoede moeten zijn. Het is begrijpelijk dat de laatste stand van het onderzoek niet verwerkt is en de recente literatuur ook niet opgegeven: wanneer was het einde dan in zicht gekomen? Niettemin blijft dit het zwakke punt en zal de gebruiker dit voortdurend indachtig moeten zijn. Wanneer hij dit goed in mente houdt, en de bevindingen met literatuuronderzoek aanvult, kan hij met vrucht dit

wrijfselsysteem gebruiken. [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [2798](#); [2942](#); [2943](#)

2449. - Ton Croiset van Uchelen, *'Ik zou u willen vragen dit nummer aan Parijs te laten' of Hoe een witte raaf de Amsterdamse UB ontglipte en hoe na tweeëntwintig jaar alsnog een pleister op de wonde kwam in Waardevol oud papier...* (cf. [2464](#)), p. 64-70, ill.

Over de verwerving door de UB Amsterdam van een exemplaar van Lucas Lely Fopszoon, *leughts nut'lijck A.B.C.* (Amsterdam: Dirck Pietersz Voscuyl, 1614), een fraai oblong kalligrafieboek, uit de collectie J.H. Moesman. Jaren daarvoor was een ander (te veilen) exemplaar op verzoek van H. de la Fontaine Verwey aan de Fondation Custodia te Parijs gelaten. Zo ging/gaat dat ... [M. d. S.]

2450. - Detlev Hellfaier & Martin Tielke, *Fröhe Buchkultur Nordwestdeutschlands und der Niederlande in der Landschaftsbibliothek Aurich und der Lippischen Landesbibliothek Detmold*. - Aurich: Landschaftsbibliothek; Detmold: Lippische Landesbibliothek, 1996. - 40 p.: omslag, ill.; 25 cm.

Zeer fraai uitgegeven plaquette n.a.v. de tentoonstelling te Aurich van 19 augustus tot 20 september en van 15 november tot 20 december 1996 te Detmold. De betrekkingen tussen Aurich in Oost-Friesland en Lippe (in het huidige Nordrheinland-Westfalen) gaan terug tot in de 16de eeuw. Van beide bibliotheken wordt eerst een portret opgehangen. Daarna worden eenentwintig drukken beschreven en toegelicht; er zijn er bij uit Utrecht (Rolevinck), Zwolle, Deventer, Antwerpen (Historie Gov. van Bulioen), Emden (S. Franck), Kampen. Een van de verrassingen is het exemplaar van een van Tycho Brahe's werken op zijn eigen pers te Wandsbek bij Hamburg in 1598 gedrukt: de illustraties zijn zorgvuldig ingekleurd en het exemplaar is door de auteur eigenhandig opgedragen aan Simon VI, graaf van Lippe. [E. C.-I.]

2451. - Jacques Hellemans, *Le Collège Jean Jacobs et ses livres anciens in Libri in Collegio: Jean Jacobs e il Collegio dei Fiamminghi in Bologna tra passato e presente*. - Bologna: Università degli studi, 1995, p. 41-93, ill.

Wat de precieze bijdrage van de op de omslag vermelde instanties is, blijkt niet meteen: Università di Bologna, Archivio Storico, Universiteit Utrecht, Collegio dei Fiamminghi "Jean Jacobs" in Bologna, Département Culture de la Ville de Bruxelles, Service des Musées. Duidelijk is wel dat het iets met 'Europa' van doen heeft. Jan Jacobs (1574-1650) geboren te Brussel, en sedert de prille zeventiende eeuw in Bologna, heeft bij testament voorzien in de stichting van een college waar jonge 'Belgen' -lees Vlamingen- in de Italiaanse universiteitsstad zouden worden gehuisvest. Opgericht in 1651 bestaat het nog steeds, onderbrekingen in oorlogstijden niet te na gesproken. Van het oude-boekenbezit blijven nog 140 titels (400 banden) over. Hieruit is een selectie van veertig gemaakt die tentoongesteld zijn in september 1995 in het Brusselse stadhuis. De boeken -er zijn slechts een paar Zuidnederlandse drukken bij- zijn beschreven en toegelicht. Het belangrijkste zijn de, misschien wat korte, commentaren bij de eigendomsmerken en andere gebruikssporen: bij de keuze werd rekening gehouden met Brusselse bezitters, soms ook auteur van tekeningen. De opvallende vormgeving met o.m. olijfbroin als achtergrond voor alle plaatjes is niet precies een bewijs van goede smaak. [E. C.-I.]

2452. - Alie Bijker, *Riedel Horatiana. A catalogue of the Horace collection in Groningen University Library*. - Nieuwkoop: De Graaf, 1996. - xix, 299 p.: ill.; 25 cm. - (Bibliotheca Bibliographica Neerlandica; 30). - ISBN 90-6004-435-5. Fl. 120.

Wellicht de grootste verzameling edities, vertalingen en studies over de Romeinse dichter Horatius (65 - 8 v.C.) bevindt zich in de Groningse Universiteitsbibliotheek. De kern daarvan wordt gevormd door de collectie

aangelegd door Hendrik Riedel (Kollum 1796 - Groningen 1871). In 1831 promoveerde hij op een voor die tijd omvangrijk (453 p.) proefschrift over Horatius' *Brief aan Augustus*. Als ongehuwd conrector van de Groningse Latijnse School bracht hij een imposante Horatiusverzameling bijeen (6596 nrs. in de veilingcatalogus). Die werd nog voor de geplande veiling gekocht door de familie Van Harinxma thoe Slooten (bij wie hij van 1811 [!] tot 1824 huisleraar was) en aan de Groningse UB geschonken. A. Bijker heeft in de hier besproken catalogus ruim 1100 uitgaven van en commentaren op Horatius beschreven uit de Riedelverzameling samen met de uitgaven tot 1871 die reeds in de UB aanwezig waren of die sindsdien werden verworven. De collectie bevat o.m. 7 incunabelen, 65 verzameledities uit de 16de eeuw, 10 edities van de *Ars poetica* uit de jaren 1533-1583 en nagenoeg alle mogelijke latere uitgaven, vertalingen en commentaren. Enkele opmerkelijke exemplaren: A 24 (Basel 1545 afkomstig van Regnerus Praedinius) en A 73 (Daniel Heinsius' editie uit 1610 geschonken aan Dominicus Baudius). Door de omvang van de collectie en door de systematische indeling kan deze catalogus bijna als een bibliografie van de Horatiusstudie (tot 1871) worden beschouwd. Een nuttig boek voor de classicus en literairhistoricus, maar ook voor de boekhistoricus wegens de geboden bibliografische informatie die door een aantal registers handig werd ontsloten. Er zijn registers op tekstbezorgers en vertalers (p. 251-259), drukkers (p. 260-283) en plaatsen (van druk of uitgave: p. 284-296), bezitters (p. 297-299) en prijsbanden (p. 299). Deze degelijke catalogus is ook weer keurig uitgegeven in de welbekende blauwe banden. Een aanwinst! [M. d. S.]

2453. - Chris Coppens (red.), *Van Croesus tot Keizer Karel. Preciosa tot circa 1550. Een selectie uit de aanwinsten 1971-1996*. - Leuven: Centrale Bibliotheek K.U.Leuven, 1996. - viii, 147 p.: ill.; 30 cm. Fr. 350

Vijfentwintig jaar na de onafwendbare splitsing staat de **Leuvense Universiteitsbibliotheek** weer op niveau. Met een eenvoudig, maar verzorgd, uitgevoerde catalogus biedt de Centrale Bibliotheek een blik op de nieuw verworven oudere preciosa (tot 1550). De 67 gekozen nummers beschrijven een bij velen nog steeds onbekende rijkdom, verworven door systematische aankopen (van "Lovaniensia ": de "academische collectie ") en prachtige schenkingen. Na tien nummers munten en elf handschriften, volgen 15 incunabelen (gedrukt te Leuven, Brussel, Utrecht, Keulen, Gouda, Spiers, Augsburg, Deventer, Neurenberg), een Oosterse blokdruk, een reeks belangrijke zestiende-eeuwse medische, juridische, humanistische en theologische drukken, en enkele portretten. Uitvoerige registers op drukkers etc., herkomsten, auteurs ♦n op alle namen samen, ontsluiten deze schatkamer zoals het hoort. [M. d. S.]

2454. - *Bladeren in andermans hoofd. Over lezers en leescultuur*. Onder redactie van Theo Bijvoet, Paul Koopman, Lisa Kuitert & Garrelt Verhoeven. - Nijmegen: SUN, 1996. - 365 p.: ill.; 24 cm. (Memoria. Cultuur- en mentaliteitshistorische studies over de Nederlanden). - ISBN 90-6168-443-9. Fl. 49, 50.

In het najaar van 1994 hield de Nederlandse Boekhistorische Vereniging haar eerste congres. Het duurde drie dagen en werd druk bijgewoond. Het centrale thema was het historische lezersonderzoek, dat mooi omschreven werd als 'Bladeren in andermans hoofd'. Boekhistorici uit Nederland, Frankrijk, Engeland, Duitsland en de Verenigde Staten hielden er een lezing. Het congres werd afgesloten met een paneldiscussie waarin de modaliteiten van een nationale geschiedenis van het boek werden besproken. Aanleiding daartoe waren de ambitieuze maar inmiddels alweer begraven plannen om in Vlaanderen en Nederland gezamenlijk te werken aan een 'Geschiedenis van het gedrukte boek in de Nederlanden'.

De meeste lezingen zijn terug te vinden in dit boek, dat gezien de uitvoering en de reeks waarin het verschijnt, duidelijk op een breder publiek mikt en inderdaad in verschillende boekenbijlagen aandacht kreeg. Ik zal me hier beperken tot een korte bespreking van de bijdragen die het boek in de Lage Landen betreffen. Zoals men

zal zien, bestrijkt de bundel vijf eeuwen leescultuur in Nederland (en daarbuiten). Aan de bundel gaat een inleidend essay van Han Brouwer vooraf. Hij schetst er de ontstaansgeschiedenis van de cultuur- en boekgeschiedenis nieuwe stijl, behandelt de vraag of leesgedrag wel onderzocht kan worden, en doorspekt alles met opmerkingen over de leeservaringen van Vincent van Gogh, op basis van diens briefwisseling met zijn broer Theo.

De artikelen die volgen zijn niet eensluidend over de mogelijkheid om de historische lezer te doorgronden. Herman Pleij lijkt niet teveel met methodologische vragen te worstelen. Hij bestudeerde de eerste periode van de gedrukte literatuur in de volkstaal. De drukkers beoogden toen nog geen specifiek publiek, legden geen enkele receptiewijze op (hardop voorlezen of in stilte teruggetrokken bladeren). Gedrukte literatuur in de volkstaal was het experimenteerveld bij uitstek, en dat was de echte, fundamentele verandering ten opzichte van het handgeschreven boek. Margaret Spufford brengt dan weer verslag uit van haar onderzoek naar het (Engelse) publiek voor goedkoop drukwerk, en legt enkele lijnen uit voor gelijkaardig onderzoek in de Nederlanden. Ook de toon van Louis Peter Grijp is optimistisch. Hij ging op zoek naar de gebruikers van de talrijke liedboekjes die in de zeventiende eeuw in de Republiek gepubliceerd werden. Daarbij trachtte hij zich een beeld te vormen van de maatschappelijke positie, het geslacht, de leeftijd, de woonplaats, tot zelfs de politieke of religieuze overtuiging van de kopers van dergelijke publicaties. Bij die gelegenheid maakte hij onder meer gebruik van boekencatalogi, waarin titels van liedboekjes opdoken die tot dan toe onbekend waren. Dick van Lente, bekend van zijn duidelijke en boeiende teksten over de geschiedenis van de grafische technieken in de negentiende eeuw, spitst zich hier toe op de sterke verwevenheid tussen de technische en de culturele ontwikkelingen in de communicatierevolutie van de negentiende eeuw.

Iets minder optimistisch is Marjan Lichtelijn. Zij bracht uitgaven bij intekening in kaart om een zicht te krijgen op het publiek van dergelijke grotere uitgeversondernemingen. De toon is hier voorzichtiger: 'Naamlijstsonderzoek kan onder *bepaalde condities* licht werpen - *mogelijk soms wat diffuus* - op de sociale stratificatie van de intekenaren.' Ook Paul Hoftijzer, die in vogelvlucht een status quaestionis brengt van het Nederlandse leesonderzoek voor de periode 1700-1850, typeert dat onderzoek door te wijzen op 'een zekere nuchterheid, ja zelfs terughoudendheid ten aanzien van de uitkomsten ervan.' In dit opzicht gaat Marika Keblusek het verst. Zij analyseerde het dagboek van de Haagse schoolmeester David Beck (zeventiende eeuw), die daarin nauwgezet het wat, waar en wanneer van zijn lectuur registreerde. Maar vrijwel nooit noteerde Beck *hoe* hij las of hoe hij over zijn lectuur dacht. Deze ontgoochelende resultaten bracht Keblusek ertoe de *innerlijke* leescultuur (het hoe en waarom van het lezen) te onderscheiden van de *uiterlijke* (wat, waar en wanneer). Een reconstructie van het eerste verschijnsel is nauwelijks mogelijk, het onderzoek naar de historische lezer houdt op bij de min of meer feitelijke constatering van het wat, waar en wanneer. Dat een welbegrepen geschiedenis van de 'boekcultuur' daarom niet minder interessant of relevant zou zijn, illustreert zij perfect in deze - wat mij betreft mooiste en best geschreven - bijdrage, waarin zij eveneens aandacht vraagt voor de wisselwerking tussen een stad en haar boekcultuur.

Wat blijft is een inzake problematiek, methodologie en vaststellingen zeer heterogene bundel die meer vragen oproept dan oplost en daardoor - zoals Joost Kloek in zijn nabeschuiving terecht opmerkt - getuigt van de dynamiek van het vakgebied. [P.D.]

Zie ook nr. [2716](#)

2455. - Alice Renier, *La bible imprimée dans les collections de l'Université de Mons-Hainaut, xve - xxe siècles*. Introduction historique et thématique par Marie-Thérèse Isaac. - Mons: Université de Mons-Hainaut, 1995. - xviii, 268 p.: ill.; 24 cm. - (Editions universitaires de Mons. Répertoires; 3). - ISBN 2-

87325-005-4. BF 750.

De rijke bibliotheek van Bergen (Mons) bevat vele oude drukken uit Henegouwse religieuze, openbare en privébibliotheken, waaronder uiteraard een groot aantal bijbeldrukken. Die zijn nu uitvoerig en vakkundig beschreven, 364 in totaal, van ca. 1453 (een Gutenbergbijbel !) tot 1992-93, van polyglot tot gedeeltelijke vertalingen. De edities zijn systematisch geordend en beschreven (uiterlijke kenmerken, teksten, exemplaargegevens). Uitvoerige registers ontsluiten het geheel (op o.m. plaatsen en namen van drukkers / uitgevers, tekstbezorgers en vertalers, chronologie, talen, herkomsten). Een handig referentiewerk voor wie met oude bijbels te maken heeft. En alweer een bouwsteen voor de bibliotheekgeschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden. [M.d.S.]

2456. - Els F.M. Peters, *Geschiedenis van de Nijmeegse stadsbibliotheek (ca. 1578 - heden)* in *Jaarboek Numaga*, 42, 1995, p. 81-124, ill.

Doorgaans zijn het oude klooster- of kerkelijke bibliotheken die de kern vormen van de nieuwe stadsbibliotheken die in de loop van de zestiende en zeventiende eeuw worden opgericht. In Nijmegen is het anders verlopen want de stadsbibliotheek bestond er al van vóór de Reductie in 1591. P geeft hier een uitstekend historisch overzicht van de lotgevallen van de Nijmeegse stadsbibliotheek: haar huisvesting en inrichting, bibliothecarissen en collectievorming. Een onverdeeld succes is het in geen enkel opzicht geworden en het is nog te verwonderen dat ze pas in deze eeuw feitelijk werd opgeheven, toen de collectie aan de inmiddels opgerichte universiteitsbibliotheek is overgedragen. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2612](#)

2457. - Marco de Niet, *Grenzeloze cultuur. Nederlandstalige publikaties in historische Oostduitse bibliotheken* in *De Boekenwereld*, 13, 1996-1997, p. 68-75, ill.

Verslag van een STCN-prospectiereis in de voormalige DDR. In drie rijke oude collecties (*Bibliothek der Franckeschen Stiftungen* te Halle, *Forschungs- und Landesbibliothek* te Gotha, en *Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz* te (Oost-)Berlijn) werd gezocht naar Nederlandstalig drukwerk. Een kwart van de daar gevonden edities blijkt niet in Nederland aanwezig te zijn. M.n. Halle is bijzonder rijk (vooral aan religie en "politiek"). In Halle (27) en Gotha (19) zijn opmerkelijk veel edities van David Joris bewaard. [M. d. S.]

2458. - J.J.M. Meyers, *Erasmiana in de Laurenslibrije van Rotterdam* in *De Laurens in het midden. Uit de geschiedenis van de Grote kerk van Rotterdam*. Red. F.A. van Lieburg ... [et al.]. - Rotterdam: Stichting Grote of Sint-Laurenskerk, 1996, p. 645-651. - (Historische Publikaties Rotterdamum; 109). - ISBN 90-73348-57-9.

De oude kern van de historische collectie van de Gemeentebibliotheek Rotterdam bestaat uit de *Laurentiana*: de boeken die vanaf 1604 in de hoofdkerk (St. Laurens) werden bewaard. In 1814 waren dat 331 titels. Acht daarvan zijn *Erasmiana* (meest edities van kerkvaders). Van die exemplaren krijgt de lezer een korte beschrijving, met nadruk op de band (kettingbanden !) en de herkomstgegevens. [M. d. S.]

2459. - SOCIETE ROYALE DES BIBLIOPHILES ET ICONOPHILES DE BELGIQUE, *Le livre au féminin*. Exposition la Bibliothèque royale de Belgique du 13 décembre 1996 au 11 janvier 1997. - Bruxelles, 1996. - 115 p.: ill.; 27 cm.

Vierjaarlijkse tentoonstelling van dit bibliofielengenootschap, ditmaal gewijd aan het thema de vrouw en het boek: de vrouw als auteur, illustrator, drukker, uitgever, binder, verzamelaar en wat al nog. De keuze is bepaald door het bezit van de leden die ook zelf voor de titelbeschrijving en de toelichting hebben ingestaan. [E. C.-I.]

2460. - Adam Skura, *Catalogus van in Nederland gedrukte boeken in de Universiteitsbibliotheek van Wroclaw. I. Nederlandstalige boeken tot 1700. II. Nederlandstalig toneel tot 1800*. Bewerkt door Annemiek van der Eijk en Roeland Mulder. - Leiden / Den Haag: [Vakgroep Nederlands RU Leiden / Koninklijke Bibliotheek], 1996. - xiii, 119 p.: ill.; 30 cm.

De aanwezigheid van veel boeken uit de Nederlanden in Silezische bibliotheken is bij vakgenoten stilaan bekend. Het zijn echter vooral neerlandici die er werk van hebben gemaakt. K. Porteman (Leuven) ontdekte in de Universiteitsbibliotheek van Wroclaw (Breslau) - waar alle historische collecties uit Silezië werden gecentraliseerd - een onbekende Jan van der Noot (Kroniek 16 [nr. 1580](#)). K. Bostoen (Leiden) verkende de reeks oude veilingcatalogi (Kroniek 21 [nr. 2332](#)). Zijn vondsten waren zo belangwekkend dat hij erin slaagde een samenwerkingsverband uit te bouwen tussen Wroclaw en Leiden / Den Haag. In overleg met de redactie van de *STCN* werd besloten de Nederlandstalige titels in Wroclaw te beschrijven. Dat kon omdat een oud-medewerker van de Universiteitsbibliotheek aldaar, Adam Skura, jarenlang had gewerkt aan een fichier met die titels. Hij had de werken bovendien *de visu* beschreven en alle (ook institutionele) herkomsten geregistreerd. Zijn materiaal is nu volgens de *STCN*-regels bewerkt. Van de 770 titels werden, binnen het korte tijdsbestek van het project, 425 Nederlandstalige titels tot 1700 en 140 toneelstukken tot 1800 beschreven. Naast de grote meerderheid reeds in de *STCN* aanwezige titels zijn er flink wat zeldzaamheden en zelfs unica ontdekt (bv. een *Floris en Blanche fleur*, Groningen 1646 en een piraateditie van J.J. Starter, *Lust-hoofken*, Utrecht 1621). Beide deelcatalogi zijn verder ontsloten door registers op drukkers / uitgevers en herkomsten. Een degelijke en nuttige bouwsteen voor de *STCN* en de Nederlandse en Silezische boekgeschiedenis. [M. d. S.]

2461. - Laurens van Krevelen, *De strijd om de prijs in Van pen tot laser...* (cf. [nr. 2427](#)), p. 198-203.

Beknopt overzicht van de geschiedenis van de "vaste " **boekenprijs**. [M. d. S.]

2462. - J.A.Gruys, *Rijklof Michael van Goens. Het mysterie van de 24.200 verdwenen catalogi in Van pen tot laser...* (cf. [nr. 2427](#)), p. 150-156.

Een mooi opgebouwd en vermakelijk stuk rond een wezenlijke vraag: hoeveel **boekveilingcatalogi** zijn er in Nederland gedrukt tot 1800? De auteur vertrekt van zijn ervaring als begeleider van het project voor de registratie op microfiche van alle gelocaliseerde Nederlandse boekhandelscatalogi. De cijfers van de bewaarde catalogi vergelijkt hij dan met externe gegevens, om te bepalen welk percentage van alle ooit gedrukte catalogi vandaag nog bewaard en gelocaliseerd is. Hij plaatst dit getal op 12%. Bij het schrijven van dit artikel bestond de database van de Nederlandse boekveilingcatalogi uit 3300 titels; niet zonder ironie leidt Gruys daaruit af dat er dus nog (27.500 - 3300 =) 24.200 veilingcatalogi zoek zijn. [P.D.]

2463. - C. Coppens, *A census of printers' and booksellers' catalogues up to 1600 in The papers of the Bibliographical Society of America*, 89, 1995, p. 447-455.

Bundeling van de referaten op de conferentie door de BSA in Yale University, in 1995 georganiseerd. Het thema luidde 'Book catalogues, today and tomorrow: reports and presentations'. C stelt hier zijn census voor waaraan al jaren gewerkt wordt. Uitgegaan wordt van 'The distribution of books by catalogue' uit 1965 van G. Pollard en J. Ehrman. De eerste bewerkte verzameling was die van Henry Omont, nu over de twee Leuvense universiteitsbibliotheken verdeeld. Duidelijkheidshalve wordt opgesomd wat wel en wat niet in aanmerking komt, worden methodologische problemen aangehaald en enkele beschrijvingsmodellen gegeven. [E. C.-I.]

2464. - *Waardevol oud papier. Feestbundel bij het tienjarig bestaan van **Bubb Kuyper Veilingen** Boeken en Grafiek 1986-1996*. Eindredactie Nop Maas. - Haarlem: Bubb Kuyper, 1996. - 339 p. : ill.; 25 cm- ISBN 90-9009910-7. Fl. 60.

Het tienjarig bestaan van het Haarlemse veilinghuis van Bubb Kuyper heeft een voortreffelijke feestbundel opgeleverd. Naast onmisbare gegevens over de gevierde staan er talloze prettig leesbare stukjes in, die elke boekenliefhebber kunnen bekoren. Artikels die voor deze kroniek relevant zijn worden in de desbetreffende rubriek besproken. Andere zijn hier kort vermeld: zij handelen over o.m. marginaal drukwerk (p. 203-208 Wim van Luyken 'Hans Rombouts van de Augustijn Pers'; p. 288-294 Jan Tholenaar 'Vieux papiers: steen contra steen'), handschriften en familiepapieren (p. 295-307 Kees Thomassen 'Where have all the flowers gone? De veiling van alba amicorum uit de collecties Van Rappard-Lotge bij Frederik Muller op 16 en 17 juni 1910'; p. 254-260 C. van Steijnen 'Het album amicorum van W. van Eeghen (1827-1892)'; p. 43-44 P.J. Buijnsters 'Op jacht naar de Van Alphen-papieren'), kinderboeken (p. 30-35 Frits Booy 'Mietje met het mes' [over *Stoute kinderen voor zoete kinderen* ca. 1860]), literatuur (p. 60-63 R. Cordes 'Wil je voordeel? Leest met oordeel' [over Jan Soet]), prenten en tekeningen (p. 45-48 Leontine Buijnsters-Smets & P.J. Buijnsters 'Theodoor van Thulden en zijn *Werken van Ulysses*, of De dwaaltochten van een boekhistoricus'; p. 106-115 T.C. Greven m.m.v. J.F. Heijbroek 'Een verscholen bundeltje prenten' [over afbeeldingen op sierpapier]), veilingen en verzamelen (p. 233-234 Hans Rombouts over Gutenbergbijbels. De varieteit staat borg voor aangename leesuren. Het boek ligt goed in de hand, als is het gebruikte papier te blinkend bij lamplicht. Een register (handig over drie kolommen) ontsluit het verrassend rijke aanbod. Ad multos annos ... ac libros ! [M. d. S.]
Zie ook nrs. [2449](#); [2503](#); [2532](#); [2536](#); [2556](#); [2562](#); [2599](#); [2604](#); [2605](#); [2606](#); [2610](#); [2621](#); [2632](#); [2637](#)

2465. - Marja Keyser, *De boekhandel op de planken. Boekhandelaars aan het toneel in Van pen tot laser...* (cf. [nr. 2427](#)), p. 117-183.

Voorstelling van enkele Nederlandse boekhandelaars uit de negentiende eeuw die een actieve belangstelling voor het **toneel** toonden, en van acteurs uit de periode 1640-1840 die - vaak ook om redenen van sociale status - de boekhandel bedreven. [P.D.]

2466. - Han Brouwer, *Lezen en schrijven in de provincie. De boeken van Zwolse boekverkopers 1777-1849*. - Leiden: Primavera Pers, 1995. - 360 p.: ill., tab.; 25 cm. - ISBN 90-74310-20-6. Fl. 59, 90.

Tenminste twee redenen waren er om uit te kijken naar dit boek, de zeer verzorgde handelseditie van het proefschrift van Brouwer aan de Universiteit Utrecht. In de eerste plaats had de auteur al een aantal verrassende vaststellingen 'verklapt' in enkele vroegere artikelen. Bovendien was hij in het verleden niet bepaald zuinig geweest met kritiek op andermans werk, zodat een zekere nieuwsgierigheid naar zijn eigen kunnen gerechtvaardigd was. Laat ik alvast vertellen dat de zeer kritische benadering van de boekhistorische literatuur in Nederland en daarbuiten ook in dit boek een rode draad vormt, zij het meestal verdoken in de voetnoten. Brouwer is - zoals zovele boekhistorici - gefascineerd door de welbekende stelling van de lezersrevolutie in de tweede helft van de achttiende eeuw. Verschillende aspecten van die vermeende revolutie tracht hij in het vizier te krijgen met behulp van de 'boeken' (d.i. de boekhouding) van drie Zwolse boekverkopers: Martinus Tijl (voor de jaren 1777-87), W.E.J. Tjeenk Willink (1847-49) en J.M.W. Waanders (1848-49). Centraal staan twee vragen: (1) vond in de loop van de jaren 1777-1849 een uitbreiding plaats van het lezende publiek? en (2) klopt de hypothese dat de sociale middengroepen geleidelijk meer interesse kregen voor het algemene boek (populair-wetenschappelijke werken, romans, tijdschriften)? Daartoe zijn de gegevens uit de klantenboeken via twee sporen bewerkt: door biografisch onderzoek zijn de klanten geïdentificeerd en ingedeeld in sociale groepen, en met behulp van het gangbare bibliografische apparaat zijn ook de verkochte titels geïdentificeerd en ondergebracht in een rooster.

Deze kroniek is niet de plaats om het werk van Brouwer aan detailkritiek te

onderwerpen. Als geheel is dit boek een monument van methodologische bezinning, historische eruditie (de bibliografie met ca. 450 titels uit binnen- en buitenland is indrukwekkend) en wetenschappelijke onbevangenheid. Dit laatste wordt duidelijk wanneer men de in de inleiding gestelde hypothesen plaatst naast de behoorlijk afwijkende conclusies. Enkele van die verrassende vaststellingen wil ik hier kort opsommen. Het regelmatig leetuur kopende en lezende publiek was niet zeer omvangrijk, maar reikte tot diep in de sociale piramide. Ook nieuwe genres, zoals algemene tijdschriften en vaderlandse geschiedenis, vonden een snelle verspreiding onder alle rangen en standen. Zelfs in absolute getallen gaven de kleine ambachtsman en de vermogende patriciër - voor zover ze boeken kochten - even hoge bedragen uit. "De meest verrassende uitkomst is dan ook dat leeturaanschaf niets van doen blijkt te hebben met sociale positie en evenmin veel met inkomen en vermogen. (...) De sociale stratificatie blijkt, kortom, een ontoereikende matrix voor de analyse van culturele verhoudingen " (p. 292). Het boek mondt uit in de vaststelling dat er twee lezersrevoluties hebben plaatsgevonden. Aan de ene kant de overgang van een maatschappij waarin lezen het voorrecht van enkelen was, naar een maatschappij waarin iedereen leest: een overgang die een periode van eeuwen omvat en daardoor - Brouwer vergeet het te vermelden - bezwaarlijk een revolutie kan worden genoemd. Aan de andere kant een stroomversnelling, te situeren in de achttiende en negentiende eeuw, waardoor moderne burgers gedwongen werden lezen en schrijven tot hun basisgereedschap te maken in een op kennis en scholing gebaseerde maatschappij. [P.D.]

2467. - *A is een aapje. Opstellen over abc-boeken van de vijftiende eeuw tot heden.* Redactie Jaap ter Linden, Anne de Vries en Dick Welsink. Beeldredactie Charlotte de Cloet. - Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij, 1995. - 157 p.: ill.; 24 cm. - ISBN 90-214-5004-6. Fl. 35.

In de winter 1995-96 werden op verschillende plaatsen in Nederland tentoonstellingen over Nederlandse abc-boeken gehouden. Daarbij verscheen dit zeer aantrekkelijke boekje, waarin de evolutie van het genre wordt toegelicht door zeven auteurs. Het verhaal begint met een abecedarium uit 1470, en eindigt bij de interpretatie die twintigste-eeuwse schrijvers en tekenaars aan de lange traditie meegaven. Voor deze kroniek zijn vooral het vermelden waard: Arie van den Berg met een historisch overzicht van de abc-*prent* in de Nederlanden van 1700 tot 1900; P.J. Buijnsters en John Landwehr, die dieper ingaan op de abc-boeken van de achttiende, resp. de negentiende eeuw; en Bregje Boonstra, die de twintigste-eeuwse veranderingen inzake vormgeving, illustraties, inhoud, taal en toon belicht. Het boekje dankt zijn charme natuurlijk vooral aan zijn onderwerp, maar ook aan de talrijke en verzorgde illustraties. [P.D.]

2468. - Alfons K.L. Thijs, *Over bedevaarten in Vlaanderen: van stichtelijke propaganda naar wetenschappelijke interesse in Volkskunde*, 97, 1996, p. 272-349, ill.

Naar de eigen woorden van de auteur een eerste verkenning op het uitgestrekte gebied van de historiografie van de bedevaartstudie. Het oudste gedrukte getuigenis dateert van 1483-1484, een heiligdomsbrief voor Onze-Lieve-Vrouw te Waver. Pas na 1600 zijn er veel publicaties vnl. over bedevaartplaatsen. Opkomst eerst van de Hervorming, daarna van de Contrareformatie beïnvloedden natuurlijk sterk de productie, evenzeer als de kritiek van protestantse zijde op de soms al te fantastische verhalen de katholieke wereld deed nadenken. Dit mondde uit in wetenschappelijke benaderingen van het fenomeen: J. Lipsius en Ph. Numan, later H. Rosweyde (*Acta sanctorum*). Naast deze soort uitgaven verschenen er de meer populaire boekjes, voor de bedevaarders en de leden van broederschappen bestemd, heiligenlevens, toneelstukken en liederen. Gaandeweg kregen zij meer en meer belangstelling van de volkskundigen die in alle objectiviteit, d.w.z. los van het 'irrationele' geloof maar tegelijk wars van elke 'rationele' houding van atheïsten het fenomeen bestudeerden. De katholieke

herleving in de negentiende eeuw bracht een onoverzichtelijke vloed publicaties teweeg; volksgebruiken werden ook meer en meer onderzocht. De echte wetenschappelijke doorbraak kwam er in de twintigste eeuw met een Max Elskamp, Emile Van Heurck, Maurits Van Coppenolle, Renaat Van der Linden, Maurits De Meyer en Jozef Van Haver en -dit voegt de recensent er aan toe- Alfons Thijs. Een bijzonder lezenswaardige bijdrage, rijkelijk geïllustreerd met titel- of andere pagina's van de besproken literatuur. [E. C.-I.]

2469. - *Journal ofte Gedenckwaerdige beschrijvinghe vande Oost-Indische reyse van Willem Ysbrantsz. Bontekoe van Hoorn'. Descriptieve bibliografie 1646-1996.* Onder redactie van Garrelt Verhoeven & Piet Verkruysse. Met bijdragen van B.P.M. Dongelmans [e.a.]. Met een voorwoord van E.K. Grootes. With an introduction in English. - Zutphen: Walburg Pers, 1996. - 304 p.: omslag, ill.; 25 cm. - (Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse boekhandel. N.r.; 1). - ISBN 90-6011-947-9. Fl. 99.

Voorbeeldig uitgewerkte en aantrekkelijk gepresenteerde subjectieve (beschrijving van de bronnen waarin het Journal van Bontekoe is overgeleverd) persoonsbibliografie: dat is het minste wat men van dit boek kan zeggen. Voor hen die zich de jeugdverhalen niet meer herinneren, of niet hebben gekend, weze gezegd dat het dagboek van schipper Bontekoe's wederwaardigheden, voornamelijk zijn spectaculaire schipbreuk op weg naar Oost-Indië, een echte bestseller is geweest en wel vanaf de eerste editie in 1646 tot ver in de twintigste eeuw. Dit houdt in dat het populaire werk vaak is verschenen als herdruk, roefdruk, vertaling (vanaf 1648, in het Duits en het Frans), bewerking (vanaf 1651, in het Nederlands, Deens, Duits, Engels en Pools) van het origineel en van de vertaling, en dat het portret van de held en de illustraties in verschillende copieën zijn overgeleverd. Aan de eigenlijke bibliografie gaat de geschiedenis van de publicatie vooraf. Bij dit soort werk, blijkt dat het alleen maar de drukken zelf zijn -voor zover ze zijn overgeleverd- die ons iets kunnen leren over de productie en de verspreiding ervan, bij voorbeeld de typografische vormgeving die aangepast wordt aan de smaak van het publiek. Aanvullend zijn secundaire bronnen (uit de literatuur) aangewend. Het hier geboden resultaat beantwoordt aan het gestelde doel, nl. de uitgaven onderscheiden, dateren en lokaliseren, typografische kenmerken vaststellen en bepalen van de relaties tussen de drukken onderling. Het ziet er naar uit dat Willem IJsbrantsz Bontekoe (1587-) van Hoorn door uitgever / boekverkoper Jan Jansz Deutel onder de arm is genomen om zijn journal te publiceren, journal dat Bontekoe misschien niet *manu propria* heeft geschreven maar gedictieerd. Vanaf 1648 en 1649 zijn resp. te Amsterdam en te Utrecht twee 'takken' te onderscheiden op grond van de gebruikte illustraties. De bibliografie valt in twee delen uiteen: de zeventiende en achttiende eeuw, de negentiende en twintigste eeuw; (vooral voor de eerste periode zijn relatief weinig exemplaren bewaard van dit gebruikboek). Zij is chronologisch geordend en heeft als 'nummer' het jaartal en een volgnummer. Vooraf gaan twee handige overzichten waarnaar vanuit de bibliografie kan verwezen worden: een chronologisch / typografische tabel van de primaire (basistekst in het Nederlands) drukken, waarin een aantal typografische kenmerken is opgegeven; een overzicht van de illustraties, gevolgd door de afbeeldingen van de plaatjes. Bij de beschrijving van de drukken is het titelblad gereproduceerd en beschreven (wat de lectuur van de compacte lange titel in gereduceerde reproductie bevordert), de colofon getranscribeerd, collatie, vingerafdruk en illustraties opgegeven, de inhoud geanalyseerd, de exemplaren en de literatuur opgegeven. Het boek, afgerond met een hoofdstuk 'Archivalia', lijst van geraadpleegde werken en een index, is zeer smaakvol vormgegeven. Het eerste deel is over twee kolommen gezet met in de brede rechterraand de verklaringen bij de illustraties, soms ook een kleine afbeelding; waren de noten te talrijk om daar eveneens onderdak te krijgen? Dat is erg jammer want het is bestendig over en weer geblader om de eindnoten van het betreffende hoofdstuk te vinden. De bibliografie met de afbeelding van het

titelblad is over twee kolommen gezet, waarbij een nieuw nummer steeds op een nieuwe kolom wordt ingezet. Voor het binnenwerk tekent Pieter Boddaert en mede-auteur Garrelt Verhoeven, voor de zwartblauw linnen band met goudopdruk en blinddruk Rob Buschman bNO, Gees. Het papier is uitstekend, de afbeeldingen zijn goed, maar de druk kon iets meer contrasterend zijn. Dat deze voortreffelijke publicatie in deze vorm het licht kon zien, is ongetwijfeld te danken aan de acht (!) subsidieverleners. Hoe dan ook, de Walburg Pers heeft weer eens bewezen dat mooie boeken maken vandaag toch nog altijd kan. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2542](#)

2470. - Loek Geeraedts, *500 jaar Narrenschiff van Sebastian Brant : enkele opmerkingen bij een uitgave van de Nederlandse traditie in Lingua Theodisca: Beitrage zur Sprach- und Literaturwissenschaft Jan Goossens zum 65.*

Geburstag. Hrsg. José Cajot, Ludger Kremer und Hermann Niebaum, Mnster; Hamburg : LIT, 1995, p. 943-957, ill. - (Niederlande-Studien; 16).

Het *Narrenschiff* (Basel 1494) van de Duitse humanist Sebastian Brant (1457-1521) heeft ook op Nederlandse wateren gevaren. De oorspronkelijke Duitse tekst kende vooral via de Latijnse bewerkingen van Jakob Locher (1474-1528) en Jodocus Badius Ascensius (1462-1535) succes in West-Europa. Badius schreef ook een eigen Latijnse navolging. Zesmaal werd een Nederlandse tekst gepubliceerd: in Parijs (! - in 1500: NK2555), Antwerpen (1504: NK2556, 1548: BT 389, 1584: BT 388), Leiden (1610) en Amsterdam (1635). G. toont aan dat de Nederlandse versie grotendeels teruggaat op Locher, met enkele ontleningen aan Badius en de Duitse tekst. Een enkele boekennarrige opmerking: (Londen) BM is al jren BL (British Library), en de collectie-Rosenwald is al decennia in de Library of Congress (Washington D.C.). [M. d. S.]

Zie ook nrs. [2499](#); [2501](#)

2471. - F. Postma & J. van Sluis, *Auditorium Academiae Franekerensis.*

Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der

Universität und des Atheneums in Franeker 1585-1843. - Leeuwarden: Fryske Akademy, 1995. - xlviii, 706 p.: ill.; 30 cm. - (Fryske Akademy; 760). (Minsken en boeken; 23). - ISBN 90-6171-760-4. Fl. 125.

Hoewel Friesland geroemd werd om zijn grote geleerden (zie echter ook het recente onderzoek van S. Zijlstra, *Het geleerde Friesland - een mythe ?*

Universiteit en maatschappij in Friesland en Stad en Lande [= Groningen] ca.

1380-1650, Ljouwert [Leeuwarden] 1996) kreeg het pas in 1585 een (protestantse) universiteit. Deze *Academia Franekerensis* bleef bestaan tot 1811; een *Athenaeum* zette hoger onderwijs voort tot 1843. Mede op basis van materiaal verzameld door S. van der Woude en J.J. Kalma, hebben F. Postma en J. van Sluis een imposante bibliografie samengesteld van het Franeker academisch drukwerk: redevoeringen, disputaties (theses) en gelegenheidsgeschriften (van/op professoren, studenten etc.). Al is het overgrote deel daarvan ter plekke gedrukt, dit is toch geen bibliografie van uitsluitend Franeker drukken: ook Leiden, Utrecht, Leeuwarden komen aan bod. Wat jammer toch dat er geen drukkersregister is toegevoegd ! Die lacune belet gelukkig niet dat er voor de boekhistoricus zeer veel te rapen valt (bv. veiling- en fondscatalogi, drukwerk in het Grieks, Hebreeuws, Hongaars, Pools en Zweeds, een bibliotheekreglement uit 1799 - afgebeeld p. viii). De vier faculteiten (theologie, recht, geneeskunde en "artes ") staan ook borg voor een grote waaier van onderwerpen (bv. botanica, erfrecht, bijbelkritiek).

Na een inleiding (in het Duits en het Fries), een literatuurlijst, en een docentenlijst (ook los bijgevoegd - erg handig), volgt de bibliografie chronologisch per docent (p. 1-427): redes en *disputationes exercitii gratia* [n.b. niet de eigen publicaties !]; dan, eveneens chronologisch, de *disputationes pro gradu* (p. 429-508) en de *Miscellanea* (p. 509-594): lofdichten, bibliotheekcatalogi etc. Er zijn drie registers : een concordantie met het *Album studiosorum*, een algemeen namenregister, en een op de talen van de gelegenheidsgedichten (exclusief Latijn, Grieks en

Nederlands). De beschrijvingen zijn dus inhoudelijk gericht: op personen (wel lofdichten, geen opdrachten), talen, genres. Er is geen collatieformule, wel wordt de paginering vermeld. Vanwege het Latijn zijn er uiteraard vele, soms unieke, exemplaren buiten het huidige Nederland. Voor Franeker drukken biedt deze genrebibliografie dus ook een belangrijke aanvulling op de STCN, ook al omdat de Friese bibliotheekcollecties daarin nog niet aan bod kwamen en omdat hier ook plano's worden beschreven. Een goudmijn dus voor de Neolatijnse literatuur in de Noordelijke Nederlanden, voor de universiteits- en cultuurgeschiedenis, en voor de boekgeschiedenis. [M. d. S.]

2472. - John Landwehr, *Het Nederlandse kookboek 1510-1945: een bibliografisch overzicht*. - 't Goy-Houten: HES, 1995. - 230 p.: ill.; 25 cm. - ISBN 90-6194-208-X geb. Fl. 95.

Fraai ogend boek, in goudgestempeld groenzwart linnen gebonden. Het biedt een overzicht van Nederlandse kookboeken -in welke taal ook- uitgegeven in de Zuidelijke Nederlanden tot de afscheiding in 1830, in Nederlands Oost-Indië tot de Japanse inval in 1942 en in Nederland tot het jaar van de bevrijding in 1945. Aanleiding vormde de tentoonstelling die in 1991 in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag aan 'Kookboeken door de eeuwen heen' was gewijd; de begeleidende titellijst heeft uiteraard geen echte verspreiding gekend -wat misschien wel de bedoeling was, aangezien de opzet van toen nu geen grenzen hoefde te kennen. In een eerste -grootste- rubriek zijn de kookboeken chronologisch geordend: telkens ongeveer 80 nummers voor de periode 1600-1850 en 1850-1900, 300 voor 1900-1945. Een tweede rubriek is gewijd aan 'Reclame-receptenboekjes en propagandapamfletten van industrie, handel, energiebedrijven en verenigingen 1884-1943', thematisch op naam gerangschikt. Ter afronding volgen een titelregister, een namenregister en een topografisch uitgeversregister.

Wat het 'Nederlandse kookboek' precies dekt, is niet duidelijk, wanneer titels als *Le jardinier françois* in de bibliografie voorkomen en tekstuitgaven van Nederlandse kookboeken in handschrift ontbreken. De beschrijvingen zijn volgens een wisselend stramien gemaakt. De reclame- receptenboekjes, van 1884 tot 1943, beslaan 244 nummers. Het is vermoedelijk de eerste maal dat van deze efemera een zo lange lijst kan worden geboden en dit is beslist niet zonder verdienste. Hier dringt zich, meer nog dan bij de kookboeken uit een recenter verleden, een onderwerpsontsluiting op.

Misschien lagen mijn verwachtingen te hoog en ben ik daardoor wat teleurgesteld over wat en de wijze waarop in dit boek de historicus van de gastronomie en de bibliograaf informatie wordt aangereikt. De wijze waarop dit boek typografisch is verzorgd is als een krans voor te jonge wijn. (Een uitvoeriger recensie verscheen in *Quaerendo*, 26, 1996, p. 237-239. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2958](#)

2473. - Johan Oosterman m. bijdr. v. Wybren Scheepsma en Geert Warnar, *Lezen voor een zuiver gemoed: over het lezen van Nederlandse geestelijke teksten in de late middeleeuwen*. Catalogus bij de tentoonstelling gehouden in de Universiteitsbibliotheek te Leiden van 15 november 1996 tot 31 december 1996. - Leiden: Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 1996. - 62 p.: ill.; 21 cm. - (Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek; nr. 24).

Uit de collectie van de Leidse UB is een representatieve selectie handschriften, incunabelen en postincunabelen met **Nederlandse geestelijke literatuur** uit de sfeer van de Moderne devotie tentoongesteld. 37 titels werden gegroepeerd vanuit een aantal invalshoeken, beknopt maar helder ingeleid: Het heilzame leven (devotieboeken), de Heilige Schrift, Met aandacht (rond de biecht, overwegingen over de bloedstortingen van Christus, de smarten van Maria), Alle uren alle dagen (brevieren en getijdenboeken), Voorbeeldige levens (Jezus en de heiligen), Boeken voor de eeuwigheid, Dierbaar bezit. Hier is, terecht, meer aandacht aan de teksten dan aan de editie ervan besteed. [E. C.-I.]

2474. - B. Cardon, *Manuscripts of the Speculum humanae salvationis in the Southern Netherlands (c. 1410-c. 1470): a contribution to the study of 15th century book illumination and of the function and meaning of historical symbolism.*- Leuven: Peeters, 1996. - xlvii, 450 p.: ill.; cm. - (Corpus of illuminated manuscripts, 9). - ISBN 90-6831-773-3. 3.800 BF

Voortbouwend op de door Lutz en Perdrizet verzamelde en gepubliceerde bronnen van het SHS (ongeveer 400 handschriften uit de 14de en 15de eeuw zijn bewaard), heeft C zich ten doel gesteld een verklaring te vinden voor het grote succes van dit typologische werk in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de late middeleeuwen. De aandacht ging hierbij vnl. naar twee punten uit: naar de relatie tussen beeld en tekst, de lay-out en de plaats van de illustraties en de decoratie in de verschillende handschriften; naar functie en betekenis van deze handschriften en de weerslag daarvan op de iconografie en de stijl. Na een beschrijving en analyse van de middeleeuwse typologische traditie (kap. 1) volgt het onderzoek van de SHS-traditie in de Zuidelijke Nederlanden tussen 1400 en ca. 1470 (kap. 2), waarna de betekenis van het SHS in de Bourgondische kring tussen 1450 en 1470 wordt nagegaan (kap. 3).

In zo'n breed opgezette studie, waarin op p. 322 expliciet wordt gezegd dat 'this specific *Speculum* tradition will now be situated within the broader typological context of the fifteenth century', zou men verwachten dat de **blokboekuitgave** en de prototypografische editie van het SHS in de lange handschriftelijke traditie tenminste een plaats zouden toegewezen krijgen. De datering 'niet later dan 1471' van een druk (cf. *De vijfhonderdste verjaring...*, nr.36) impliceert dat die misschien nog vroeger tot stand gekomen was, wat op zijn minst aanduidt dat er geen hiaat in die traditie is. Er is tenslotte weinig aan gelegen of het eindresultaat een handschrift of een druk is; de typologische traditie noch het succes van het SHS worden stopgezet bij het verschijnen van een gedrukte editie. In de nochtans zeer uitvoerige literatuuropgave zoek ik overigens vergeefs naar de publicaties van L. Hellings, G. Jaspers (1988) die de blokboeken in de SB Haarlem bestudeerd heeft, G. van Thienen (1991) die het spoor van het SHS tot in 1484 kon doortrekken, C. Schneider (1991) die een nieuwe census van de blokboeken samenstelde en N. Palmer (1992) die het fenomeen aan een nieuw onderzoek onderwierp. [E. C.-I.]

2475. - Manuel Jos Pedraza Gracia, *La introduccin de la imprenta en Zaragoza: la produccin y distribucin del 'Manipulus Curatorum' de Guido de Monterroterio, Zaragoza, Matheus **Flanders**, 15 de octubre de 1475 in *Gutenberg Jahrbuch*, 1996, p. 65-71, ill.*

Matheus Flanders of Mateo Flandro (ook Mateo el de Flandes) verraadt zijn herkomst maar niet meer over zijn leven en activiteit als drukker in Saragossa. De auteur vermoedt dat hij na 1475 van het toneel verdwenen is niet omdat hij aan de pest zou zijn bezweken maar omdat zijn beschermheer Don Juan overleden was. [E. C.-I.]

2476. - Gerard Jaspers, *Brugmans boeck ende zijn regel: een trilogie met als appendix een catalogus van laat-middeleeuws bijgeloof in Jaarboek van het Nederlands Genootschap van Bibliofielen 1995.* - Amsterdam: De Buitenkant, 1996, p. 47-68, ill.

Na een vrij lange inleiding over leven en werk van de minderbroeder Jan Brugman (+ 1473) brengt J verslag uit van de welhaast onvoorstelbare jachtpartij op de in de literatuur bekende druk van *Brugmans regel*, [Leiden: Hugo **Jansz van Woerden**, ca. 1498], 8 , [112] f. Op gang gebracht door pater L. Mees, in 1970 in de Staatsbibliothek te Oost-Berlijn materiaal verzamelend voor zijn *Bibliographia Franciscana Neerlandica*, krijgt de speurtocht, mede dank zij de bemiddeling van de incunabuliste Vera Sack, zijn beslag in 1993 door de aankoop van het boekje door de UB Freiburg i.Br. De vorige eigenaar, Ernst Fischer (+ 1951), had het uit een convoluut gelicht waar het samengebonden was met twee andere drukken van Jansz. van Woerden uit 1499. De drie broertjes bevinden zich nu gelukkig alle in

2477. - Barbara Baert, *Het "Boec van den Houde "*. - Brussel: Paleis der Academiën, 1995. - 126 p.: facs.; 26 cm. - (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Schone Kunsten; jg. 57, 1995, nr. 62). - ISBN 90-6569-633-4.
Bijdrage tot de studie over de **iconografie van de Kruislegende**. Voornamelijk het beeldmateriaal dat de incunabel, gedrukt door Jan Veldener te Culemborg, 1483, opleverde, was hiervoor van belang. Tegelijk is het een bijdrage aan de incunabilistiek. Overgeleverd in zes exemplaren, is de editie beschreven, is de literaire context van het boek onderzocht en de iconografie bestudeerd. Het boek bestaat uit 64 houtsneden met onder elk daarvan een kwatrijn in boekdruk. Aan deze incunabel zou een blokboek ten grondslag gelegen hebben. De zg. Kruislegende is maar gedeeltelijk een legende. De relatie tussen woord en beeld, het prototype en de context worden onderzocht. Het Brusselse exemplaar (INC A 1582) is in zijn geheel gereproduceerd. [E. C.-I.]

2478. - Jean Gustin, *Catalogue des imprimés du xve siècle conservés à la Bibliothèque du Séminaire de Liège*. Préface de Elly Cockx-Indestege. - Bruxelles = Brussel: Archives et Bibliothèques de Belgique = Archief- en bibliotheekwezen in België, 1996. - xxiii, 445 p.: ill.; 29 cm. - (Extranummer/Numéro spécial; 50). - BF 1.500.
De bibliotheek van het Luikse Seminarie bevat een vrijwel onbekende collectie met veel boeken uit de religieuze bibliotheken van het voormalige Prinsbisdom Luik - al gingen de meeste exemplaren naar de Luikse Universiteitsbibliotheek. De thans verschenen catalogus van de zestiende-eeuwse drukken ligt in de lijn van gelijkaardige catalogi door C. Matagne (voor twee Naamse collecties - 1983 en 1985) en L. Knapen (voor Maredsous - 1986). Auteur J. Gustin is vertrokken van teksten en hun auteurs. Dat leverde veel kruisverwijzingen op naar alle auteurs en teksten (bv. lofdichten). De beschrijvingen zijn erg uitvoerig: titel, impressum, collatie, bibliografische referenties, inhoud, band, herkomst (inclusief oude prijsaanduidingen !) en bibliotheeksignatuur. Zij zijn genummerd per letter van het alfabet, als bij Adams (Cambridge) en Machiels (Gent) - gelukkig met een hoofdregel. De verzameling telt 1255 drukken (Parijs 242, Keulen 177, Antwerpen 148 en ... Luik 13), uiteraard meest religieuze werken, maar ook andere, bv. literaire (B-10 Melchior Barlaeus). En natuurlijk zijn er de vondsten en zeldzaamheden: B-114 Frans *Nieuw Testament* Leuven 1549 (niet in de BT), C-12 een Nederlandse Calvijn Emden 1566, D-21 een Despauterius 1520 en M-48 een *Missale* (beide niet in NK), P-95 Datheens *Psalmen* met de *Catechismus* (die ontbreekt bij Heweler-Matter "Dath 1579d"), V-35 *Vocabularius* 1503 (NK 4345). De ontsluiting is voorbeeldig: er zijn registers op titels, jaar van uitgave, drukkersplaatsen (o.a. Brugge, Brussel, Delft, Deventer, Emden en Maastricht), drukkers, herkomsten, opdrachten, geïllustreerde boeken, handschriften, prijzen, prijsbanden (Luik, Maastricht, Verviers) en boekbanden (per "type"). Bij de herkomsten vallen op: de Kruisheren van Hoei (162 !), de Luikse jezuïeten, een boek uit de Palatina (Heidelberg), een "ex dono G. Vossius" [de patristicus !], L. Surius. Een enkele omissie: bij "Louvain" ontbreekt een verwijzing naar A5 ("in collegio theologorum Lovanii").
Goed gekozen illustraties verlichten deze in vele opzichten voorbeeldige catalogus ! [M. d. S.]
Zie ook nr. [2690](#)

2479. - Hendrik D.L. Vervliet, *Ensched's tinnen soldaat: het Schefferse lettertype in de Nederlandse typografie van de zestiende eeuw in Van pen tot laser ...* (cf. [nr. 2427](#)), p. 314-319, ill.
Einde 18de eeuw zijn matrijzen van het Schefferse lettertype aan Enschede

bezorgd, best mogelijk restanten van het familiebezit van het drukkersgeslacht Scheffer, sedert 1541 in Den Bosch werkzaam. [E. C.-I.]

2480. - Paul Valkema Blouw, *Het anonieme "Temporis Filia Veritas", [Leiden] 1589 in Van pen tot laser...* (cf. [nr. 2427](#)), p. 308-313.

Het mysterieuze Engelse boekje waarvan de titel begint met de Latijnse spreuk *Temporis Filia Veritas* en dat werd opgenomen in de fondsveiling van Thomas (en van diens zoon Govert) **Basson** (1630) blijkt uit de pen te komen van de Bossche hervormer Henricus Agylaeus (1532/33-na 1590). PVB maakt duidelijk dat het ook van Thomas Bassons pers kwam, met gebruik van materiaal uit het door hem overgenomen fonds van de Keulse drukkerij van het Huis der Liefde. [M. d. S.] Zie ook nr. [2838](#)

2481. - Paul Valkema Blouw, *A printer in four countries: Albert Christiaensz in Vianen, Sedan, Emden and Norwich (1565-70) in Quaerendo*, 26, 1996, p. 3-36, ill.

De handschoen aangereikt door de auteurs van de monografie over de eerste drukkers in Norwich (cf. *Kroniek* 13 [nr. 1006](#)) is door PVB opgenomen. Christiaensz is drukker voor de Hollandse opstand in Vianen, daarna zetter in Sedan en Emden en tenslotte drukker voor Anthonis de Solemne in Norwich. In fine de lijst van de boeken door Albert Christiaensz gedrukt in Vianen en Norwich. [E. C.-I.]

2482. - Godelieve Spiessens, *Jan Du Buys (ca 1513-na 1556): een Antwerps speelman, componist, boekverkoper en muziekuitgever in Belgisch tijdschrift voor muziekwetenschap*, 49, 1995, p. 39-45.

Over boekverkoper en muziekuitgever Jehan (du) Buys (cf. Rouzet), heeft S nog bijkomende informatie uit archiefbronnen vergaard waaruit o.m. blijkt dat dit dezelfde man is als de speelman en componist. S doet verder de belangrijke vaststelling dat de door Buys en H. Loys in 1542 uitgegeven bundel chansons van Benedictus Appenzeller de eerste muziekuitgave in de Nederlanden is met meerstemmige muziek, totstand gekomen in tweevoudige drukgang ('dubbeldruk' is een wat ongelukkige term). [E. C.-I.]

2483. - N. van der Blom, *Commotion along the IJssel and by the Waal a.d. 1561 and the riddle of a pseudonym in the Family of Love in Quaerendo*, 26, 1996, p. 52-57.

Poging tot interpretatie van enkele duistere termen in archivalia m.b.t. een ketters boekje 'tparadyss' rond 1561 te Nijmegen gedrukt door Petrus **Elsenius**.

Aanvulling op M.E. Kronenberg, *Over mensen en boeken* (1961) en *Het Boek* 28 (1944-46), p. 55-78. [M. d. S.]

2484. - Godelieve Spiessens, *De Antwerpse speelman Jehan de Fosse alias Vander Gracht (ca. 1521) en de Munchense hofkapelmeester Johannes (de/a) Fossa (+ 1603): een vermoedelijke 'Doppelmeister' in Musica antiqua*, 13, 1996, p. 69-72, ill.

Jan des Fosse, uit Rijsel afkomstig en speelman te Antwerpen, verwierf een octrooi in 1555 om vier muziekboeken te mogen drukken (of laten drukken). Het is niet bekend of die ooit verschenen zijn. [E. C.-I.]

2485. - Annelies Wouters & Eugeen Schreurs, 'Het bezoek van keizer Maximiliaan en de blijde intrede van aartshertog Karel (Antwerpen, 1508-1515)' in *Musica antiqua*, 12, 1995, p. 100-110, ill., mus.

In 1515 verscheen bij de Antwerpse drukker Jan de **Gheet** (NK 1505 en 3509) een gelegenheidsschrift n.a.v. de blijde intrede van de toekomstige Keizer Karel V. De tekst, van Rutger Kynen, en vier schitterende houtsneden omkaderen twee vierstemmige motetten ter ere van Maria van de componist Benedictus de Opiitiis. Er is een oplage met Nederlandse tekst (exx. Londen en Hamburg) en een met

2486. - Paul Valkema Blouw, *Varia bibliographica: The Puncten [Points] attributed to Alva. (An addendum to pp. 14-15 of this volume)* in *Quaerendo*, 25, 1995, p. 309.

Anna Simoni meldde het bestaan in Londen van een andere editie van 'Copie van den puncten ende articulen, ghesloten by den Hertoge van Alba ende zynen nieuwen Raet van twelven'. Cf. Kroniek 21 [nr. 2350](#) over **Hirtzhorn**. [E. C.-I.]

2487. - Paul Valkema Blouw, *Early protestant publications in Antwerp, 1526-30: The pseudonyms Adam Anonymous in Bazel and Hans Luft in Marlborow* in *Quaerendo*, 26, 1996, p. 94-110, ill.

De fictieve namen van genoemde drukkers, bekend om hun vele Engelstalige hervormingsgezinde uitgaven, klinken elke gebruiker van NK vertrouwd in de oren. M.E. Kronenberg was er destijds door geboeid en heeft ze menen te kunnen identificeren als Johannes Hoochstraten van Antwerpen. De 'paleotypoloog' PVB kon de verleiding niet weerstaan zijn beproefde methode van typenonderzoek op deze drukken toe te passen. De combinatie van het Schwabacher teksttype en de Nederlandse initialen leidden naar een andere drukker, nl. Maarten **de Keyser**, overigens wel bekend als drukker van hervormde geschriften. De 'held' Johannes Hoochstraten is nu van zijn voetstuk gehaald, terwijl De Keyser aan belang wint. Zoals wij van PVB gewend zijn, is deze goed onderbouwde studie ook overzichtelijk en prettig geschreven. Moge zijn methode tot voorbeeld strekken! [E. C.-I.]

2488. - August A. den Hollander, *Varia bibliographica: Recently discovered: a copy of the 1533 edition of the New Testament by the Delft printer, Cornelis Hendricsz Lettersnijder* in *Quaerendo*, 25, 1995, p. 310-312, ill.

Idem, *De edities van het Nieuwe Testament door de Delftse drukker Cornelis Henricsz. Lettersnijder* in *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis*, 75, 1995, p. 164-187, ill.

In eerstgenoemd tijdschrift staat het essentiële samengevat van wat uitvoeriger in het tweede wordt medegedeeld.

Het nulnummer in Nijhoff & Kronenberg, NK 0160, slechts bekend door een catalogus van Fredrik Muller uit 1857, is opgedoken in de jezuïetenbibliotheek het Berchmannianum in Nijmegen: een octavo, waaraan helaas het eerste en het laatste blad ontbreken. Het komt uit de jezuïetenbibliotheek Mariendaal in Grave bij Velp, bibliotheek die na 1966 geheel naar Nijmegen is overgebracht. In de colofon staat uitdrukkelijk vermeld dat het gedrukt is door Cornelis Heynricz. Lettersnijder op 25 oktober 1533. Volgens Muller is het boekje samen met Hendrik Peetersen van Middelburch te Antwerpen uitgegeven. Dit is door het ontbreken van het titelblad niet meer vast te stellen.

In de tweede bijdrage bespreekt de auteur de drukker en zijn fonds en de door Lettersnijder gebrachte edities van het *Nieuwe Testament* die dan inhoudelijk worden toegelicht en bibliografisch beschreven. Het betreft NK 378 (Delft 1524) en 0160 (Delft 1533); van de drie nulnummers die in NK III3 zijn opgenomen, blijven er twee hoogst twijfelachtig, terwijl van 1060 nu een exemplaar is gevonden. [E. C.-I.]

2489. - Jeanine de Landtsheer, *The correspondence of Thomas Stapleton and Johannes Moretus: a critical and annotated edition* in *Humanistica Lovaniensia*, 45, 1996, p. 430-503.

De brieven bewaard in het onschatbare Plantijn-Moretusarchief te Antwerpen bieden o.m. de gelegenheid om de relatie tussen auteur en drukker-uitgever te bestuderen. De periode na de dood van de stichter (C. Plantijn stierf in 1589) is schromelijk ondergewaardeerd gebleven. Daarom is deze geannoteerde uitgave des te belangrijker. Reeds aangekondigd in 1994 (cf. Kroniek 20 [nr. 2200](#)),

verschijnt hier de correspondentie tussen de Engelse katholieke theoloog (Dowaai, daarna Leuven) Thomas Stapleton (1535-1598) en Plantijns opvolger Jan Moretus (1543-1610): dertig brieven uit de periode 1589-1597. Zij betreft vooral de publicatiegeschiedenis van de *Promptuaria*, handboeken voor priesters. Aan bod komen papierkeuze, lettertypen, (pers)correcties, het uitbesteden van de aanmaak van registers, presentemplaren etc. [M.d.S.]
Zie ook nr. [2992](#)

2490. - Paul Valkema Blouw, *De eerste drukker van Leeuwarden: Johannes Petreius in De Vrije Fries*, 76, 1996, p. 67-74, ill.
Gecondenseerd overzicht van drukkers, boekverkopers en uitgevers die tot de eerste generatie in Friesland behoren.
[E. C.-I.]

2491. - Johan Devroe, *Een unieke Erasmusbrief in een Amsterdamse schoolgrammatica (1532) in Miscellanea Jean-Pierre Vanden Branden: Erasmus ab Anderlaco*.- Brussel: Archief- en bibliotheekwezen in België, 1995 (Archief- en bibliotheekwezen in België = Archives et bibliothèques de Belgique; extranummer 49), p. 417-428, ill.
In een onbekende Amsterdamse postincunabel van Doen **Pietersz** uit 1532 is een brief van Erasmus aan Cornelius Crocus opgenomen. Het bestaan van de brief was tot nu toe enkel af te leiden uit de door Allen gepubliceerde correspondentie. Het boek is Crocus' *Propaedeumatum grammaticae institutionis libelli duo*, bekend in vier edities (de drie latere zonder de brief) in uiterst weinig exemplaren overgeleverd. Erasmus' brief is hier uitgegeven en vertaald (door M. de Schepper; cf. Kroniek 16 [nr. 1593](#)). [E. C.-I.]
Zie ook nr. [2510](#)

2492. - C. Coppens, *Titelblad als brief: Jan Paets aan Jan Moretus, 1600 in Ex officina Plantiniana Moretorum ...* (cf. [nr. 2523](#)), p. 371-376, ill.
In 1600 gaf Jan Jacobsz. Paets de *Thesaurus utriusque linguae* van Bonaventura Vulcanius uit. Bij wijze van prospectus stuurde hij een exemplaar van het titelblad naar Jan Moretus met op de achterzijde in inkt geschreven de bedoeling van zijn brief. [E. C.-I.]

2493. - R. Breugelmans (ed.), *An unknown holograph letter by Christophe Plantin*. - 't Goy-Houten: Forum, [1996]. - [8 p.]: facs., 31 cm. - (Antiquariaat Forum. Special Subject Bulletin; 1). - ISBN 90-6194-338-8.
Een spectaculaire ontdekking: een belangrijke brief van een der grootste drukkers ! In augustus 1585 trok Chr. Plantijn uit Leiden, via Duitsland, naar het pas "veroverde " Antwerpen, waar hij in oktober arriveerde. Zijn bedrijf was zwaar in nood. Moeizaam werkte hij aan de heropstanding. Daarvoor steunde hij op zijn schoonzoon Jan Moretus. De nieuwe brief (d.d. 18 november 1586) is een hartenkreet aan Moretus om in Brussel (bij de centrale overheid) het broodnodige privilege te krijgen teneinde het bedrijf voort te zetten: "Cito, cito " [Snel, snel !] voegde hij toe naast het adres ... [M. d. S.]

2494. - Dirk Imhof, *Plantin's 1574 'Missale romanum' in octavo: new findings on the occasion of a new acquisition by the Plantin-Moretus Museum in De Gulden Passer*, 73, 1995, p. 67-82, ill.
Zoals bekend verzorgde Plantijn doorgaans twee uitvoeringen van zijn liturgische werken: een met houtsneden en een met kopergravures. De recent door het MPM verworven druk van een *Missale romanum* uit 1574 met 27 kopergravures verlicht, gaf aanleiding tot vergelijking met het enig andere bekende exemplaar (Cultura Fonds, Dilbeek) met het ene bekende exemplaar met de houtsneden (MPM). Deze vergelijking plus informatie uit het Plantijns archief brachten aan het licht dat er eigenlijk vier varianten van dit missaal bestaan; behalve de

illustratietechniek zijn er ook de aan- of afwezigheid van het pauselijk privilege en de extra drie katernen speciaal voor de export naar Spanje bedoeld. [E. C.-I.]

2495. - Paul Valkema Blouw, *Geheime activiteiten van Plantin 1555-1583* in *De Gulden Passer*, 73, 1995, p. 5-36, ill. [Full text](#)

Plantijn heeft duidelijk nog niet al zijn geheimen prijsgegeven. Even duidelijk is dat Voets PP niet de definitieve status geeft maar tot verder onderzoek uitnodigt,   van de doelstellingen overigens van elke bibliografie. Naast het bewaarde bedrijfsarchief, waarop de bibliografie gedeeltelijk is gestoeld, bestaan er drukken zonder naam en waarover in de archieven niets is terug te vinden: het 'onzichtbare deel' van Plantijns productie. Dank zij letteronderzoek dat gedurende de afgelopen jaren is gevoerd, konden heel wat drukken, goeddeels door PVB zelf, aan Plantijn toegeschreven worden. Van deze resultaten nu geeft PVB een chronologisch overzicht. Het begint al in 1555 met Guy de Brs' *Le baston de la foy chrestienne*; vervolgens komt Plantijns rol bij het totstandkomen van uitgaven door Willem Silvius aan de orde. Volgen een hele reeks clandestiene uitgaven van in 1563 om te eindigen in 1583 met een Franse versie van H. Jansen Barrefelt (Hil). [E. C.-I.]

Zie ook nr. [3111](#)

2496. - Robrecht Lievens, *Een vertaling (1595) van de 'Visio Philiberti' (door Jan David s.j.?)* in *Ons geestelijk erf*, 69, 1995, p. 260-287.

In 1595 verscheen in de Officina **Plantiniana** *Verscheyden litanien tot ghebruyck des catholijcken leghers ende alle Godtvruchtighe menschen*, door L. Loosen aan Thomas Saily s.J. toegeschreven. En tekst, de 'Visio Philiberti', beter vertaald dan de overige gebeden, wordt hier, naar het ex. van het Ruusbroecgenootschap, besproken en uitgegeven. [E. C.-I.]

2497. - Hans van de Venne, *Cornelius Schonaeus Goudanus en zijn contacten met het Antwerpse boekbedrijf, inzonderheid de Officina Plantiniana 1568/69-1610* in *Ex officina Plantiniana Moretorum ...* (cf. [nr. 2523](#)), p. 307-342.

De bibliograaf van Schonaeus gaat enerzijds na welke geschriften hij in Antwerpen liet drukken, o.m. en voornamelijk bij Plantijn. Anderzijds publiceert hij documenten -een twintigtal posten- uit het Plantijns archief die duidelijk maken dat Schonaeus boeken bij de Officina bestelde. Tenslotte publiceert hij een brief uit 1610 van Schonaeus aan Moretus, eveneens uit het Plantijns archief. [E. C.-I.]

2498. - Jos van Aelst, *Geordineert na dye getijden: Suster Bertkens passieboekje* in *Ons geestelijk erf*, 69, 1995, p. 133-156.

Spoedig na de dood van Suster Bertken te Utrecht, werd haar passieboekje in druk uitgegeven: door Jan Berntsz te Utrecht in 1516, Jan Seversz te Leiden in 1516 en 1518, en Willem Vorsterman te Antwerpen in 1520. De tekst in de tweede druk van **Seversz** wijkt af van de andere: de drukker blijkt gedeelten te hebben toegevoegd. [E. C.-I.]

2499. - Karel Porteman, *De illustraties in De Rooveres 'Van Pays en Oorloghe' (Antwerpen 1557)* in *Lingua Theodisca...* (cf. [nr. 2470](#)), p. 931-941, ill.

De illustratie bij het moraliserende dichtwerk van de Brugse dichter Anthonis de Roovere, gedrukt door Hans II van **Liesvelt** te Antwerpen in 1557 (enig bekend ex. UB Gent) krijgt dank zij P de nodige aandacht en 'rehabilitatie'. De doordachte lay-out en de 26 houtsneden met oudtestamentische bijbelillustraties zijn niet 'emblematisch' te lezen. De plaatjes, imitaties van houtsneden uit de Liesvelt-bijbel, zijn een visuele commentaar op de tekst en vervullen dus een functie. Voor de hele reeks heeft P de keuze van de drukker kunnen verantwoorden. [E. C.-I.]

2500. - Anna E.C. Simoni, *The unidentical twins in Van pen tot laser...* (cf. [nr. 2427](#)), p. 261-266.

De twee exemplaren in de British Library (evenals de twee in de Bodleian Library, Oxford) van de Latijnse uitgave van Emanuel van Meteren, *Historia Belgica* [Duitsland 1598] verschillen m.b.t. de illustraties: een "gewone" reeks (in een grote oplage) en een "bijzondere" met fraaie portretgravures van Hans Christoffel van **Sichem**. [M. d. S.]

2501. - Rita Schlusemann, *Die Geschichte eines Titelblattes im 16. Jahrhundert in Lingua Theodisca...* (cf. [nr. 2470](#)), p. 959-667, ill.

Van de *Schoone Historie van van Margarieten van Limborch ende van Heyndrich haren broeder* (NK 3168) bestaan nog twee exemplaren, een met (Library of Congress Washington) en een zonder titelpagina (KB Brussel). Van eerstgenoemd ex. (Serrure, Arenberg, Lessing J. Rosenwald), beschreven in *Oude drukken uit de Nederlanden* (Den Haag; Brussel 1960) nr. 130 (niet 75), gaat S systematisch na in welke drukken tot bij het einde van de zestiende eeuw, hetzelfde blok, of een kopie daarvan, is afgedrukt. Aanzet tot een geschiedenis van de houtsneden in de zestiende eeuw, naar het voorbeeld van Ina Kok? [E. C.-I.]

2502. - Annelen Ottermann, *Löwener Plattenstempelinband des 16. Jahrhunderts mit Spes-Platte. Beiträge zur Einbandkunde XXII*, in *Philobiblon*, 39, 1995, p. 324-331, ill.

Het paneel is er een met het monogram IB en de charitas. De band zit rond twee Lyonese drukken uit 1544 en 1545 en is anno 1551 in Leuvens bezit geweest; later, in de achttiende eeuw, bij de jezuiten te Mainz en vandaar in de Stadtbibliothek, z 235b (Rara). De auteur schetst overzichtelijk de problematiek rond de Spesbanden maar rept niet over de stelling van Fogelmark. [E. C.-I.]

2503. - R. Breugelmans, *Lopez, Boreel en Kuyper in Waardevol oud papier...* (cf. [nr. 2464](#)), p. 36-38, ill.

Boeiende geschiedenis van een exemplaar: Luis Lopez, *Instructorium conscientiae* (Salamanca 1585) in 1596 uit de bibliotheek van Cadiz gestolen en in hetzelfde jaar te Leiden gekocht door Johan Boreel (1577-1629), toen nog theologisch student, later raadpensionaris van Zeeland - uiteraard via Bubb Kuyper beland in de Leidse UB. [M. d. S.]

2504. - Marguerite Debae, *La bibliothèque de Marguerite d'Autriche: essai de reconstitution d'après l'inventaire de 1523-1524*. - Louvain; Paris: Peeters, 1995. - XXIII, 689 p.: ill.; 28 cm. - ISBN 90-6831-730-x (Peeters, Leuven); ISBN 2-87723-264-6 (Peeters, France). BF 4.000.

De reconstructie van de bibliotheek van **Margaretha van Oostenrijk** -het levenswerk van M. Debae, voormalig conservator van het Handschriftenkabinet in de KB Brussel- gaat uit van de inventaris van 1523-1524 (in Mechelen opgesteld). Van de ongeveer 380 nummers is het leeuwedeel handschriften (waarvan 2/3 thans in de KB Brussel berust). Toch is er een veertigtal incunabelen en postincunabelen. Vijftien hiervan bevinden zich in de KB Brussel; van een tiental titels is niet te achterhalen of het om een handschrift of een druk gaat. De overige drukken zijn vooralsnog niet thuisgebracht. Margaretha's voorliefde ging duidelijk uit naar geschiedenis en ridderromans. Ook gaf zij opdrachten aan verluchters. D wijdt uitvoerig uit over de vorming van de collectie, over de inventarissen en de verspreiding van de bibliotheek. Voor elke codex is de geschiedenis -voor zover mogelijk- tot op de dag van vandaag gevolgd. Een overzichtelijke tabel geeft de nummers van de verschillende inventarissen (de eerste dateerde van 1516), de titel en de huidige bewaarplaats; een concordantie van dit laatste element met het inventarisnummer verruimt de zoekmogelijkheden. Er is een uitvoerig algemeen register en een register van geciteerde handschriften en incunabelen. Een uitstekend werk.

Over de vormgeving van dit belangrijke boek ben ik minder enthousiast; er is vermoedelijk geen vormgever aan te pas gekomen. Bovendien zijn de over de

honderd zwart-wit afbeeldingen en de paar kleurenplaten van matige kwaliteit. Waarom het frontispice een portret van Margaretha in een gebrandschilderd raam moet voorstellen, weet ik niet; er bestaan mooiere portretten. [E. C.-I.]

2505. - Claudine Lemaire, *La bibliothéque des imprimés de la reine Marie de Hongrie, régente des Pays-Bas, 1505-1558* in *Bibliothéque d'Humanisme et Renaissance*, 58, 1996, p. 119-139.

Inventaris en eerste analyse van de bibliotheek van **Maria van Hongarije**, wellicht de meest intellectuele vorstin uit de geschiedenis der Nederlanden. Ruim driehonderd titels werden teruggevonden in de uiterst slordige Spaanse inventaris (Simancas). Een tweehonderd daarvan konden met veel moeite worden geïdentificeerd: historische werken, theologie en bijbeldrukken, wetenschappen en filosofie, literatuur en politiek (incl. militaria), en natuurlijk Erasmiana (in 1529 verscheen de aan haar opgedragen *Vidua christiana*). Een belangwekkende studie, voorbeeldig ontsloten door registers op auteurs, vertalers etc. [M. d. S.]

2506. - W. Verleyen, *De bibliotheek van Dom Jacobus Olivier (+1612), prior en pastoor van Waver* in *Ons geestelijk erf*, 69, 1995, p. 83-96.

In een vorige aflevering werd de bibliotheek van Franciscus Jacobs besproken (cf. Kroniek 21 [nr. 2376](#)). Nu komt zijn confrater, Jacobus Olivier aan de beurt. [M. d. S.]

2507. - Willem Heijting, *'Ziet daer staedt ghescreven ende 't es zo': Het boek en de overdracht van ideeën bij de eerste Nederlandse evangelisch gezinden* in *Mensen van de Nieuwe Tijd. Een liber amicorum voor A. Th. van Deursen*. Red. M. Bruggeman, E. Geudeke, M. van Os e.a.- Amsterdam: Bert Bakker, 1996, p. 14-28.

H verkent het terrein van de toenmalige media -het gedrukte woord, het beeld, de brieven en mondelinge communicatie (toneel, preken en dgl.)- die de boodschap van de reformatie konden overbrengen. Vraag is hoe het geschreven woord werd ontvangen? Wat wekt de lectuur op? Geloof of ongeloof? Instemming of contestatie? Terecht ziet H het gedrukte boek als katalysator, als gist; lezers worden pas zelfstandig door de dialoog. [E. C.-I.]

2508. - Guido Marnef, *Een kanunnik in troebele tijden: Franciscus Doncker, voorman van de contrareformatische actie te Antwerpen (1566-1573) in Geloven in het verleden. Studies over het godsdienstig leven in de vroegmoderne tijd, aangeboden aan Michel Cloet*. Red. Eddy Put ... [et al.]. - Leuven: Universitaire Pers Leuven, 1996, p. 327-338. - (Symbolae Facultatis Litterarum Lovaniensis. Series A; 22).

Kanunnik Doncker had niet alleen een collectie schilderijen en boeken (281 titels - inventaris in het Antwerpse Kathedraalarchief), maar was ook actief als **ensor** - zeer tot ongenoegen van Plantijn ... [M. d. S.]

2509. - Johan Oosterman, *Literatuur in Antwerpen omstreeks 1493: De bakermat van Anna Bijns* in *Literatuur*, 1996, p. 155-160, ill.

De auteur gaat na door wie Anna Bijns zal zijn gevormd, wat ze las en wat ze hoorde. [E. C.-I.]

2510. - A. Jolidon, *Chronologie des éditions originales des oeuvres d'Erasmus (1495-1536)* in *Miscellanea Jean-Pierre Vanden Branden...* (cf. [nr. 2491](#)), p. 397-416.

Uiterst nuttige chronologische lijst van die Erasmusdrukken waarin de auteur zelf een hand heeft gehad: *editiones principes* en herziene uitgaven. Meteen ook een overzicht van de drukkers / uitgevers die Erasmus' werken voor het eerst (in originele of herziene versie) op de markt brachten. Opvallende namen: J. Badius, D. Martens (1503-04 en vooral 1516-1521), J. Froben (en opvolgers). [M. d. S.]

2511. - Mireille Vink-van Caekenberghe, *Een onderzoek naar het leven, het werk en de literaire opvattingen van Cornelis van Ghistele (1510/11-1573), rederijker en humanist*. - Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 1996. - xxvii, 685 p.: ill.; 24 cm. - (Reeks vi, nr. 126). - ISBN 90-72474-16-3. Fr. 950

Grondig Gents proefschrift over de belangrijke literaire overgangsfiguur Cornelis van Ghistele, rederijker en Neolatijs dichter, vooral bekend om zijn vertalingen van klassieke auteurs als Ovidius, Vergilius, Terentius, Sophocles en Horatius. Verheugend is dat dit belangrijk werkstuk veertien jaar na de promotie (nog een lustrum langer dan Horatius' eis ...) dan toch publiek toegankelijk is geworden. Dat de auteur na al die jaren nagenoeg geen essentiële aanvullingen diende te verwerken wijst op de grondigheid van het geleverde werk. Dat de uitgever in al die jaren niemand heeft aangetrokken om registers te vervaardigen is helaas niet te billijken ... Hier vallen vooral te vermelden de grondige bibliografische beschrijvingen (p. 399-608), met reproductie van de titelpagina's. *Finis coronat opus*. [M. d. S.]

2512. - Peter van der Krogt, *Boek van het jaar. De 'Atlas' (1595) van Gerard Mercator in Jaarboek van het Nederlands Genootschap van Bibliofielen 1995,1996*, p. 19-46, ill.

Uitstekende synthese waarin de weg van *Atlas* tot 'atlas' wordt beschreven. Op een heldere en overzichtelijke wijze wordt de eerste uitgave bibliografisch geanalyseerd. Een gesmaakt voorproefje van de nieuwe 'Koeman'. [M. d. S.]

2513. - Emil van der Vekene, *Johann Sleidan (Johann Philippson). Bibliographie seiner gedruckten Werke und der von ihm übersetzten Schriften von Philippe de Comines, Jean Froissart und Claude de Seyssel. Mit einem bibliographischen Anhang zur Sleidan-Forschung*. - Stuttgart: Anton Hiersemann, 1996. - xxix, 398 p.: ill.; 28 cm. - (Hiersemanns bibliographische Handbücher; 11). - ISBN 3-7772-9607-4. DM 348.

Verzorgd uitgegeven bibliografie van de Luxemburgse humanist Johann Philippson (Schleiden 1506 - Straatsburg 1556), naar zijn geboorteplaats *Sleidanus* vernoemd. Hij is bekend om zijn *De statu religionis et reipublicae commentarii*, een bevoorrecht getuigenis over de regering van Karel V. Daarnaast vertaalde hij werken van Franstalige historici als Comines, Froissart, Seyssel in het Latijn. De Luxemburgse bibliothecaris Emil van der Vekene, die al jaren de werken van Luxemburgse auteurs verwierf voor de Nationale Bibliotheek, heeft hier de resultaten van zijn speurwerk voorbeeldig beschreven: titel, impressum, collatie, exemplaren, referenties. Goede drukkersregisters tonen de verspreiding van *Sleidanus'* werken over heel Europa. In de Nederlanden werd hij gedrukt in Amsterdam (1630-1757, bij o.a. Blaeu, Elzevier, Janssonius), Antwerpen (1583-1597, bij A. Coninckx, M. Nutius en de nagenoeg onbekende Ghijsbrecht Gheens Jr.), Brussel (Fr. Foppens 1714), Delft (1584-1612), Den Haag (1631-1781), Emden (1558), Haarlem (1646), Leiden (1584-1669, bij o.a. Elzevier en Paedts), Rotterdam (1611-1702). Een uitvoerige bespreking volgt elders in dit tijdschrift. [M. d. S.]

2514. - Gilbert Tournoy, *Bouwstenen voor een nieuwe Verepaeusbibliografie in Ex officina Plantiniana Moretorum ...* (cf. [nr. 2523](#)), p. 439-450.

De bibliografie van *Verepaeus* (1522-1598) in 1947 door M. A. Nauwelaerts gepubliceerd is uiteraard samengesteld met de toen beschikbare werkinstrumenten. Inmiddels zijn er heel wat nieuwe bijgekomen. T levert aan de hand van een titellijst in sterk verkorte vorm maar met bronopgave, een aanvulling voor Nauwelaerts. Beide publicaties vormen het uitgangspunt voor een nieuwe bibliografie. [E. C.-I.]

2515. - Godelieve Spiessens, 'Een nieuwe kijk op componist Hubert **Waelrant** (Antwerpen v. 19 november 1517 - +Antwerpen 19 november 1595)', enkele rechtzettingen en aanvullingen in *Musica antiqua*, 12, 1995, p. 52-61, ill. Systematisch archiefonderzoek heeft enkele nieuwe gegevens aan het licht gebracht wat betreft de biografie van de componist, zijn godsdienstige gezindheid en zijn vermeende uitvinding van een nieuwe solmisatiemethode (Bocedisatio of Voces Belgicae) naast de alom bekende van Guido van Arezzo. [E. C.-I.]

2516. - Erik Duverger, *Antwerpse kunstinventarissen uit de zeventiende eeuw*. - Brussel: Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. - 27 cm. - (Fontes historiae artis neerlandicae = Bronnen voor de kunstgeschiedenis van de Nederlanden; I).

Dl. VII: 1654-1658, documenten 1903-2226. 1993. 508 p. ISBN 90-6569-594-X. BF 2300.

Dl. VIII: 1658-1666, documenten 2227-2649. 1995. 511 p. ISBN 90-6569-630-X. BF 2300.

Voortzetting van Kroniek 18 [nr. 1914](#), met opnieuw enkele **bronnen** voor boek- en bibliotheekgeschiedenis: o.m. nrs. 1970 en 2115 (25 xi 1654 en 15 xi 1656: de bibliotheek van dokter Jean Ferreu(I)x, van een particulier naar het Collegium Medicum), 2075 (25/31 v en 1 vi 1656: o.a. p. 237 boeken van priester Gonzalo Peres de Cordova), 2162 (4 viii 1657), 2222 (6 vi 1658: boeken van de jurist Anthoni Anselmo), 2260 (31 xii 1658: nalatenschap van Balthasar ii Moretus), 2265 (18 i 1659: boeken van Christina van Zweden), 2395 (5-7 ii 1661) en 2516 (12 vii 1663). Hoelang moeten we nog wachten op de registers om dit reuzenwerk volop te kunnen ontginnen? [M. d. S.]

2517. - John A. Lane, *Arent Corsz Hogenacker (ca. 1579-1636): an account of his typesetting and a note on his types. Part two: the types in Quaerendo*, 25, 1995, p. 163-191, ill.

Vervolg op Kroniek 21 [nr. 2368](#). Diepgaand onderzoek naar de Leidse lettergieterfamilies De Vechter en Hogenacker. De "firma" Hogenacker bracht in de periode 1614-1672 een aantal lettertypen op de markt, die echter moeilijk te identificeren zijn in de enorme boekenproductie van de Republiek. Enkele series (romein, Arabisch, Hebreeuws, Syriac) zijn toch, soms via archiefverwijzingen, geïdentificeerd. In Appendix 1 volgt een lijst van enkele eigen uitgaven en letterproeven van de firma; Appendix 2 biedt een chronologisch overzicht van de archivalia; Appendix 3 vermeldt enkele gegevens over leerjongens in lettergieterijen. [M. d. S.]

2518. - Kees Gnirrep, *Standaardzetsel of stereotypie in de zeventiende eeuw in Van pen tot laser...* (cf. [nr. 2427](#)), p. 100-120, ill.

In tegenstelling tot B.J. McMullin (zie Kroniek 19 [nr. 2091](#)) wil G. "aantonen dat Athias niet de uitvinder of eerste praktische gebruiker is van de stereotypie, maar dat hij net als Stam en Schipper zijn bijbels voluit gezet had staan" (p. 101). In 1673 hadden Susanna Veselaer (Weduwe Schippers), Anna Maria Stam en Joseph Athias octrooi aangevraagd en gekregen om Engelse bijbels in exclusiviteit te mogen drukken en verkopen. Het ging hier om honderdduizenden exemplaren! Drukkers uit de Republiek beheersten de Engelse bijbelmarkt ... [M. d. S.]

Zie ook nr. [2713](#)

2519. - P.G. Hoftijzer, *De houding van de Moretussen en de Van Ravelingens tegenover het Plantijnse erfgoed* in *Ex Officina Plantiniana Moretorum...* (cf. [nr. 2523](#)), p. 41-58.

Samen met C.L. Heesakkers bereidt Hoftijzer een uitgave voor van de briefwisseling tussen de Moretussen en de Raphelengii. Die wordt bewaard in het Plantijns Archief en loopt over de jaren 1589 tot 1641. Op basis van deze correspondentie gaat de auteur hier na hoe de directe nazaten van Plantin

omgingen met de 'geestelijke erfenis' van hun beroemde voorvader. Met enkele zeer goed gekozen passages weet hij de vriendschapsbanden die tussen de Antwerpse en de Leidse familietak bleven bestaan, treffend te beschrijven. Een zeldzame combinatie van boekgeschiedenis en ontroering. [P.D.]

2520. - Adri Offenbergh, *Ot letov* - *Teken ten goede*. - Leiden: de Ammoniet, [1996]. - [8] f.; 20 cm.

Zoals bekend verscheen de eerste volledige editie van de Talmoed bij Daniel Bomberg in Venetië, 1520. In 1644-1647 legde Immanuel Benveniste het werk te Amsterdam op de pers, in een oplage van 3.000 exemplaren. Hiervan zijn nog zes exemplaren in Nederland, o.m. in de Zeeuwse Bibliotheek, over de herkomst waarvan O een aantrekkelijke hypothese voorstelt.

Met de opbrengst van de verkoop van deze zeer fraai verzorgde plaquette, op 450 exemplaren gedrukt, wordt het heerlijk gehavende Middelburgse exemplaar gerestaureerd. Een niet te versmaden idee! [E. C.-I.]

2521. - F.F. Blok, *Isaac Vossius and the Blaeus in Quaerendo*, 26, 1996, p. 77-84, 87-93.

De grote filoloog Isaac Vossius (1618-1689, cf. Kroniek 21 [nr. 2377](#)) was van huis uit vertrouwd met de wereld van het boek. Zo kon hij al in de jaren 1638-1647 bemiddelen tussen enkele Franse geleerden (I. Boulliau, D. Blondel, J. Daill) en de Amsterdamse firma Blaeu. Pogingen om Hugo Grotius' *Anthologia Graeca* bij Blaeu te laten verschijnen liepen op niets uit en eindigden met Grotius' dood in 1645. [M. d. S.]

2522. - P.G. Hoftijzer, *Zo vergaat de roem. Het einde van de Officina Hackiana in Van pen tot laser...* (cf. [nr. 2427](#)), p. 157-170.

Archivalia in het Leidse Gemeente Archief bieden nieuwe gegevens over de ontbinding van de compagnie van de gebroeders Hackius, zonen van François Hackius (1605 ? - 1669), een der voornaamste Leidse uitgevers / boekverkopers. Met belangrijke gegevens over produktiekosten en lettervoorraden (Bijlagen I-II, p. 166-170). [M. d. S.]

Zie ook nr. [2717](#)

2523. - *Ex Officina Plantiniana Moretorum: studies over het drukkersgeslacht Moretus*. Onder redactie van Marcus de Schepper en Francine de Nave. - Antwerpen: Vereeniging der Antwerpsche Bibliophielen, 1996. - 481 p.: portr., ill.; 25 cm. - Met stofwikkell; ingelegd een ex-libris van de 'Vereeniging' met het portret van Jan Moretus, in hout gegraveerd door Gerard Gaudaen, 1996. Tevens jaargang 74 (1996) van 'De Gulden Passer'.- issn 0777-5067. BF 3.400.

In 1596 begon Jan Moretus geheel zelfstandig als drukker-uitgever te werken in de Plantijnse Drukkerij. Dit gegeven werd aangegrepen om een huldeboek te publiceren in de stijl van dat ter ere van Plantijn in 1989. Achttien teksten dragen bij tot de kennis van Moretus' leven en werk. Ruim de helft hiervan wordt afzonderlijk in deze Kroniek besproken. De overige, van meer biografische of van algemene aard worden hier kort vermeld.

De onuitputtelijke kennis van oud-conservator L. Voet komt ons ten goede met zijn 'Het geslacht Moretus en de Plantijnse Drukkerij'. Inge Schoups trof in het Antwerpse Stadsarchief documenten aan, 'Archieven van de familie Moretus bewaard op het Stadsarchief Antwerpen'. Guido Persoons bracht in 'De portretten van het drukkersgeslacht Moretus' een onvermoede rijkdom aan iconografische materiaal samen, gelukkig ook gereproduceerd. Dirk Sacré heeft het in 'Balthasar Moretus' *Conamina poetica* (1588-1592)' over de drukker als auteur en tekstbezorger van gedichten, met een lijst en uitgave van gedichten. J. De Landtsheer evoceert een moment in het leven van 'Balthasar Moretus' sojourn in Louvain' met uitgave van een paar brieven. Noël Golvers behandelt met zijn 'The XVIIth-century Jesuit mission in China and its 'Antwerp connections' een eerste

periode van het onderwerp, nl. de Moretus-familie (1660-1700). Karel Degryse is 'Het fortuin van de Moretussen (17de-18de eeuw)' nagegaan en Jan Parmentier heeft het over 'De Deense investeringen van de Moretus-familie tijdens de 18de eeuw'. Een naamregister, samengesteld door M. de Schepper, maakt dit rijke boek extra toegankelijk. [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [2434](#); [2492](#); [2497](#); [2514](#); [2519](#); [2524](#); [2525](#); [2539](#); [2540](#); [2546](#)

2524. - Werner Waterschoot, *Emblemataliteratuur uit de Officina Plantiniana in de zeventiende eeuw* in *Ex officina Plantiniana Moretorum ...* (cf. [nr. 2523](#)), p. 451-468.

De uitgave van emblemataboeken was al begonnen bij Plantijn in 1561 die voor dit soort boeken er a.h.w. een monopolie op nahield. Met Jan I **Moretus** wordt dit gebruik verder gezet van in 1601 met de auteur J. David. Tussen 1617 en 1634 verschijnt er in de Officina geen enkel nieuw embleemboek. De nieuwe generatie die dan aantreedt met auteurs als Petrasancta, Van Haefden en anderen, bevestigt de nieuwe trend: religieuze embleemboeken van kerkelijke auteurs die goed in de markt lagen want beantwoordend aan de Contrareformatie. De risico's die Plantijn geregeld nam zijn bij zijn opvolgers vrijwel onbestaande. W gaat op enkele van deze boeken nader in en vertelt zelfs iets over de drukgeschiedenis en de educatieve waarde ervan: de *Veridicus christianus* van J. David met de beweegbare 'schijf der rechtschapenheid' en diens *Typus occasionis. Imago primi saeculi Societatis Iesu* uit 1640 betekent een hoogtepunt in de emblemliteratuur en het Antwerpse barokke boek. [E. C.-I.]

2525. - Marcus de Schepper, *Acroamata nuptialia (1645): een typografisch epithalamium voor Balthasar Moretus en Anna Goos* in *Ex officina Plantiniana Moretorum ...* (cf. [nr. 2523](#)), p. 377-402, facs.

Het genre bruiloftsgedicht is wel bekend in de literatuur maar voor drukkers zijn er weinig bekend. Balthasar II is die eer te beurt gevallen. Toen hij, bijna dertig jaar oud, in 1641 met Anna Goos huwde -hij stond toen al vijf jaar aan het hoofd van de drukkerij- kreeg hij een 'Bruyd-loft-dicht' op een planovel gedrukt, n 'Acroamata' (niet Acromata zoals in de sprekende hoofdregel!), een kwarto-uitgaafje van tien bladen. De auteur is onbekend maar moet een geleerd humanist zijn geweest. De tekst volgt in facsimile. [E. C.-I.]

2526. - Piet Visser, "*In de Zaadzaaijer* ": de uitgeverij van de Leeuwarder drukker, boekverkoper en doopsgezinde leraar Hendrik **Rintjes** (1630-1698) in *De Boekenwereld*, 12, 1995-1996, p. 251-272, ill.

Boeiende verkenning van een weinig bekende "boekenwereld ": die van de geletterde doopsgezinden in Friesland. Hendrik Rintjes, zelf dichtertlijk actief, liet zijn vele uitgaven rijkelijk met verzen omlijsten. Belangrijk is (p. 266-272) de "Fondsljst van Hendrik Rintjes (1656-1697) en zijn opvolgers (1698-1702) ": 117 titels (en vijf twijfelgevallen), met een interessante toegift "Namen van overige drukkers en boekverkopers ". [M. d. S.]

2527. - Willem J. op 't Hof, *A note written in 1604 by the Middelburg publisher Richard Schilders* in *Quaerendo*, 26, 1996, p. 198-206.

Een briefje uit 1604 van de Middelburgse drukker Richard Schilders (1538-1634 [!]) aan de Utrechtse Remonstrantse predikant Everard Booth (1577-1609) bevat informatie over een boekenlevering en over de (nog steeds niet opgehelderde) prijszetting. [M. d. S.]

2528. - Peter Davidson, *The vocal forest. A study of the context of three Low Countries printers' devices of the seventeenth century*. - Leiden: Academic Press Leiden, 1996. - xii, 66 p.: ill.; 23 cm. - ISBN 90-74372-15-5. Fl. 28, 95.

Drie in Leiden en Den Haag bewaarde houtblokken met de **drukkersmerken** van Simon de Vries, Louis en Daniel Elzevier, en Abraham Wolfgang, waren een uitnodiging tot emblematisch lezen. Alledrie stellen ze - toevallig (?) - een boom

voor, met een motto: 'sprekende bomen " dus. Vooral de palm en de olijfbom zijn rijk aan betekenis. Zij verbeelden bij uitstek de natuur en het menselijk streven. De Renaissancistische beeldcultuur bloeide vooral in de emblematiek, van Alciato tot de zeventiende-eeuwse Engelse "natuursymbolisten ". Een beeld-rijke gravure van Giorgio Ghisi (*Rafaels droom*) bood een sleutel tot de bomensymboliek. Van daaruit behandelt D. bomen in zestiende- en zeventiende-eeuwse drukkersmerken, om dan kort de drie houtblokken te duiden. Dit zeer verzorgd uitgegeven boekje (zonder register weliswaar) is inspirerende lectuur voor boek-, kunst- en literatuurhistorici. [M. d. S.]

2529. - Nadine M. Orenstein, *Hendrick **Hondius** and the business of prints in seventeenth-century Holland*. - Rotterdam: Sound & Vision Interactive, 1996. - 246 p.:ill.; 25 cm. - (Studies in prints and printmaking; 1). - ISBN 90-75607-04-0. Fl. 207.

Belangrijke monografie over de prentuitgeverij in de Republiek, gecentreerd rond Hendrick Hondius (Duffel 1573 - Den Haag 1650). Omdat Hondius ook vele plano's met prent n gezette tekst uitgaf, prenten maakte als boekillustratie, ja ook zelf als boekuitgever optrad, is deze studie ook voor de boekhistoricus van groot nut. De bijlage (p. 171-218) bevat een "Catalogue of Hondius " publications ", met (p. 216-218) een lijst "Books which originated in Hondius' shop ". Goede bibliografie, handig register (al blijven de dichters van de prentbijschriften nog steeds een blinde vlek voor vele kunsthistorici - of denken die nog steeds dat het waardeloos is te vermelden dat teksten van J. Dousa of H. Grotius de eerste contemporaine interpretatie van het afgebeelde bieden ? !). De afbeeldingen zijn uitstekend gereproduceerd en het boek is keurig verzorgd uitgegeven. Dat mag ook wel voor de (al te) hoge prijs ... [M. d. S.]

2530. - Christian Coppens, *Een Ars moriendi met etsen van Romeyn de **Hooghe**. Verhaal van een boekillustratie*. - Brussel: Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België , 1995. - 291 p., [36] p. pl.: ill.; 25 cm. - (Verhandelingen Klasse der Schone Kunsten; jrg. 57, 1995, nr. 60). - ISBN 90-6569-621-0.

Een Franstalige Henegouwse minderbroeder ge llustreerd door een Hollandse meester ? In de zeventiende eeuw was veel mogelijk ... Het thema (de dood) was voor beiden immers even existentieel. *Miroir de la bonne mort*, een sterfboek van David de la Vigne (ca. 1614-1684) met 42 prenten schitterend ge llustreerd door Romeyn de Hooghe (1645-1708), is hier welhaast uitputtend geanalyseerd (zie ook Kroniek 11 [nr. 780](#) en Kroniek 15 [nr. 1438](#)). Ontstaans- en drukgeschiedenis zijn eindelijk verhelderd (er is een handig schema van de "filiatie van de uitgaven " op p. 244). Uitvoerige literatuurverwijzingen en registers sporen aan tot verder onderzoek van tekst- en beeldtraditie. De oorspronkelijke (niet-ge llustreerde) Franse tekst uit 1646 wordt in bijlage afgedrukt (p. 205-222), evenals archivalia en de bijschriften van de Nederlandse uitgave uit 1694 en diens herdruk. De 42 prenten zijn alle gereproduceerd. Een weloverwogen, zeer genuanceerde bijdrage tot de kennis van de zeventiende-eeuwse beeldcultuur en mentaliteit. [M. d. S.]

2531. - Anna E.C. Simoni, *Walter Morgan Wolff: an Elizabethan soldier and his maps in *Quaerendo**, 26, 1996, p. 58-76, ill.

Onderzoek naar de ontwerper van enkele **kaarten** behorend bij *Bel gerung der Statt Ostende* (1604) en latere werken over dat exemplarische feit uit de Nederlandse Opstand. [M. d. S.]

2532. - Irvin Buckwalter Horst, *Like calls to like. The graphic art of Jan **Luyken** at the end of the twentieth century in *Waardevol oud papier...** (cf. [nr. 2464](#)), p. 39-42, ill.

Over de religieuze aard van Jan Luykens boekillustraties. [M. d. S.]

2533. - Paul Begheyn, *Two thesis prints by Matthaeus Aloysius van Hulst (1630-78) of Amsterdam, printed at Douai in 1648 and 1649 in Quaerendo*, 26, 1996, p. 207-212, ill.

Een typisch product van contrareformatorische Barok is de thesisprent: enkele (meest filosofische) stellingen omlijst door (steeds uitbundiger) grafiek. A. bespreekt o.m. een weelderig uitgevoerd exemplaar gedrukt op zijde. [M. d. S.]

2534. - Ronald Breugelmans & Jan Storm van Leeuwen, *Een verstopte opdracht van klant aan binder* in *Van pen tot laser ...* (cf. [nr. 2427](#)), p. 30-35, ill.

Omdat de zeventiende-eeuwse band rond een zestiende-eeuwse druk uit Basel (ex. UB Leiden) in slechte staat verkeerde, gaf hij een geheim prijs waarvan het nooit de bedoeling zal zijn geweest dit wereldkundig te maken maar waar de boekbandhistoricus zijn voordeel mee kan doen. Op de rectozijde van het voordekblad, normaliter vastgekleefd op de platkern, heeft de eigenaar instructies neergeschreven hoe hij de band wilde gebonden hebben. Vermoedelijk is deze manier van doen wel meer voorgekomen. [E. C.-I.]

2535. - Bram Schuytvlot, *Het boekenbezit van Balthasar Bekker* in *Van pen tot laser...* (cf. [nr. 2427](#)), p. 256-260.

Twee exemplaren zijn op dit ogenblik bekend (Halle S. en Kopenhagen) van de veilingcatalogus (1698) der boeken van de omstreden dominee Balthasar Bekker (1634-1698). Opmerkelijk is zijn voorkeur voor atlanten en reisverslagen. [M. d. S.]

2536. - Ad Leerintveld, "*Kostelijck Papier*": *de bibliotheek van Constantijn Huygens* in *Waardevol oud papier...* (cf. [nr. 2464](#)), p. 192-202, ill.

In 1688 werden 2930 boeken uit Constantijn Huygens' bibliotheek in Den Haag geveild. Bekend is dat de veilingcatalogus reeds in 1903 werd heruitgegeven op basis van het (toen) unieke exemplaar in het Museum Meermanno-Westreenianum. Thans is een tweede exemplaar aan het licht gekomen (in Kopenhagen). Belangrijker nog is dat nu duidelijk is geworden dat de veiling van 1688 slechts een gedeelte bevatte van de oorspronkelijke collectie (ca. 10.000 banden). Ook de catalogi van de zonen Christiaan (1695) en Constantijn Jr. (1701) bevatten substantiële gedeeltes van vaders bibliotheek. Na ruim driehonderd jaar is L. begonnen met het opsporen van de verstrooide Huygens-exemplaren. Gelukkig heeft Constantijn op bijna alle boeken zijn devies "Constanter" geschreven, vaak gevolgd door het jaartal van aankoop. Op p. 198-201 staat de lijst met de 62 thans bekende exemplaren en hun kenmerken. Wordt hopelijk vervolgd en nagevolgd - want hoe weinig concrete exemplaren uit Nederlandse schrijversbibliotheken zijn er maar bekend (cf. [nr. 2549](#)). [M. d. S.]

Zie ook nr. [3027](#)

2537. - C. Coppens, *Vrienden van het eerste uur: de schenkers bij de opening van de Centrale Bibliotheek te Leuven (1636/1639)* in *Ex officina*, 9, 1992 [versch. 1996], p. 20-74, ill.

Drie jaar na de opening van de Leuvense UB (in 1636) publiceerde bibliothecaris Valerius Andreas een catalogus met 2630 titels. Daarin worden enkele schenkingen vermeld: 97 titels (in 237 banden) van 70 schenkers. C. identificeerde schenkers en geschonken werken. Met uitvoerige registers op biografische en bibliografische gegevens. Een gewichtige bijdrage tot de bibliotheekgeschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden. [M. d. S.]

2538. - K. Mannaerts, *De bibliotheek van Dom Rumoldus Mertens (+ 1622), pastoor van Leefdaal en Vossem* in *Ons geestelijk erf*, 70, 1996, p. 62-94.

Goede studie van een vroeg-zeventiende-eeuwse pastoorsbibliotheek. Met 205 boeken was die wellicht typisch voor de meer geletterde clerus. De titels worden zo goed mogelijk geïdentificeerd (met index van auteursnamen). [M. d. S.]

2539. - Toon van Houdt, *The making of a Jesuit author: Leonardus Lessius (1554-1623) and his printers in Ex Officina Plantiniana Moretorum...* (cf. [nr. 2523](#)), p. 403-437.

Om als volwaardig auteur erkend te worden was Lessius aangewezen op zijn uitgevers, vooral dan op Balthasar I Moretus. De nauwe contacten mondden uit in een intense briefwisseling, waarvan een belangrijk deel nog bestaat. Ze loopt van maart 1609 tot juli 1622. Van Houdt bereidt een uitgave van deze briefwisseling voor. Hier analyseert hij ze in het licht van de samenwerking tussen Lessius en Moretus: hoe trachtte Lessius het productieproces van zijn boeken te controleren, en in hoeverre slaagde hij in dit opzet? De achterliggende bedoeling van Van Houdt is, in het spoor van Michel Foucault en Roger Chartier, enkele mechanismen bloot te leggen die in de vroege zeventiende eeuw meespeelden bij de constructie van het begrip auteurschap. Het artikel wordt gevolgd door een bijlage met een voorlopige lijst van 64 brieven tussen de twee protagonisten [P.D.]

2540. - Hubert Meeus, *Jan Moretus en de Noordnederlandse boekhandel 1590-1610* in *Ex Officina Plantiniana Moretorum...* (cf. [nr. 2523](#)), p. 343-369.

Ondanks de scheiding van Noord en Zuid vanaf 1585, onderhield het Plantijnse huis van 1590 tot 1610 toch nog intensieve contacten met partners in het Noorden. Ook Jan I Moretus bleef regelmatig boeken kopen bij zijn Noordnederlandse collega's, zij het meestal onrechtstreeks, via de halfjaarlijkse beurzen in Frankfurt. De belangrijkste handelspartner was uiteraard het zusterbedrijf van de Raphelengii in Leiden. Ook de Amsterdamse uitgever Cornelis Claesz handelde vaak met Antwerpen. Verder waren vooral de familie Elsevier, Zacharias Heyns en Jan Jansz belangrijke zakenrelaties.

In de rekeningen vond Meeus uiteindelijk verwijzingen naar 688 titels die in het Noorden werden aangekocht. Hij geeft er hier een overzicht van, geklasseerd naar genre. [P.D.]

2541. - Henk Borst & Marrije Schaake, *Van Amsterdam naar Londen: populair proza in vertaling rond 1683* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 3, 1996, p. 25-54, ill.

Een aantal Engelse romanachtige teksten (*The ten pleasures of marriage* 1682, *The confession of the new-married couple* 1683, *The London jilt: or, the politick whore* [1683], en *The Dutch rogue* 1683) blijken thans vertalingen te zijn van populaire bestsellers van de Amsterdamse uitgevers Hieronymus Sweerts (*De tien vermakelikheden des houwelyks* 1678, *De biecht der getroude* 1679) en Timotheus ten Hoorn (*D'openhertige juffrouw* 1680, *Leven, op- en ondergang van den verdorven koopman* 1682). Enkele (of alle?) van deze Engelse teksten zijn waarschijnlijk ook in de Republiek geproduceerd. Borst en Schaake onderzoeken of er, op het terrein van het populaire proza, een geregelde samenwerking bestond tussen Amsterdamse en Londense boekverkopers. Hun antwoord luidt veeleer ontkennend. [M. d. S.]

2542. - *Cats catalogus. De werken van Jacob Cats in de Short Title Catalogue, Netherlands*. Inl. Paul Dijkstra. Red. Jan Bos & J.A. Gruijs. - Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1996. - 135 p.: ill.; 21 cm. - ISBN 90-6259-131-0. Fl. 30. De STCN werkt al vijftien jaar systematisch aan de inventarisatie van de Nederlandse boekproductie 1540-1800. Gelukkig komt de redactie geregeld met een specimen van de resultaten naar buiten. Zo werd reeds [♦♦n](#) stad behandeld (Hoorn - voorproef in 1979), een collectie "curiosa" (*Vingerafdrukken* 1993 - *Kroniek* 19 [nr. 2025](#)), [♦♦n](#) jaar (*T "Gvlde Iaer 1650* 1995 - *Kroniek* 21 [nr. 2367](#)). En nu is het de beurt aan [♦♦n](#) auteur - en wat voor een! Jacob Cats (1577-1660), staatsman, zakenman, meest gelezen en meest verguisde schrijver van prikkelende "moraliserende" bestsellers (met oplagen die in de tienduizenden liepen). Een goudmijn voor bibliografen, maar ook een mijnenveld van uitgaven, staten en varianten. Als Catsbibliografie fungeerde tot heden *Museum Catsianum*, de

catalogus van de Catsverzameling door W.C.M. de Jonge van Ellemeet in 1887 aan de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden geschonken. Een goede catalogus is het, maar niet de bibliografie waar een auteur als Cats om lijkt te smeken. Het moet maar meteen gezegd: de *Cats catalogus* is de grote sprong voorwaarts - al blijft het wachten op de gedetailleerde volledige analyse die een Smallegange (Kroniek 10 [nr. 662](#)) of een Bontekoe (deze Kroniek [nr. 2469](#)) ten deel is gevallen. Eindelijk beschikken we over *collaties* voor bijna driehonderd Catsuitgaven (tot 1800 - de negentiende eeuw blijft nog te bewerken terrein - zie Kroniek 21 [nr. 2411](#)).

Wat is er dan zo moeilijk aan een Catsbibliografie? 'De bibliograaf treft een adderkluwen aan. Het lijkt of elk exemplaar dat hij openslaat, weer een nieuwe complicatie oplevert. Een en hetzelfde werk verscheen onder zeer uiteenlopende titels, terwijl sterk op elkaar gelijkende titels juist een heel andere inhoud hebben. En achter dezelfde titel kan ook een sterk wisselende inhoud schuil gaan. Teksten werden ingekort en uitgebreid, opgenomen in andere boeken of juist afzonderlijk uitgegeven. Bestaande illustraties werden hergebruikt bij nieuwe gedichten. Er zijn heruitgaven en roofdrukken, titeluitgaven en spookedities. We vinden sporen van auteursingrepen. Sommige exemplaren zijn incompleet, of verkeerd gebonden. Andere bestaan deels uit de ene, deels uit een andere editie of hebben een titelblad dat er niet bij hoort. We noteerden staatverschillen tot op de titelpagina toe.' (p. 28). Binnen de begrenzing van de STCN (geen plano's, geen "Belgische" drukken, geen edities na 1800; slechts 4 bibliotheken: Den Haag, Amsterdam, Leiden en de British Library) is dit inderdaad "nagenoeg alles" (R. Fruin over *Museum Catsianum*). Het vraagt de niet met de STCN vertrouwde lezer enige tijd om zijn weg te vinden in de eerste beschrijvingen. Na enig nauwkeurig ontcijferen van de gehanteerde codes, blijkt alles keurig en helder gepresenteerd te zijn: titel, impressum, collatie, referenties, inhoud, vingerafdruk en exemplaren. Het bibliografische niveau van de STCN is zeer hoog. Zelden komt men in de verleiding een andere oplossing te geven, zelfs niet bij een zo ingewikkelde productiegeschiedenis als die van Cats' megasellers. Varianten blijven natuurlijk mogelijk. Wellicht zal de beschrijving van meer exemplaren van elk nummer leiden tot occasionele correcties. Zo heeft een ander exemplaar (in privébezit) van nr. 2 (*Alle de wercken* 1658) '4A-R6 4S8 4T-X6' i.p.v. '4A-X6' (STCN), en '11A-D6 12A6 (A1 + ?1) 12B-E6 12F6 (F2 + ?1, -F5) 12G-I6' i.p.v. '11A-D6 12A-E6 12F6 (-F5) 12G-I6' (STCN).

De *Cats catalogus* wordt ingeleid door een intrepeterend artikel van Paul Dijstelberge (de bibliograaf die niet vergeet te lezen ...) "De vergeefse strijd tegen het lichaam" (p. 7-22), een chronologie van leven en werk (p. 24-25), en een inleiding op de bibliografie "Van *Museum Catsianum* naar *Cats Catalogus*" door Jan Bos en J.A. Gruys (p. 27-55). Beiden bespreken daarin ook enkele ingewikkelde drukgeschiedenissen, van *Silenus Alcibiadis* tot *Gedachten op slapeloze nachten*. De *Cats catalogus* is aardig geïllustreerd en bevat uiteraard een drukkersregister, een concordantie met *Museum Catsianum* en een concordantie met de 'standaardtitels' van Cats' oeuvre. Aanbevolen! [M. d. S.] Zie ook nrs. [2670](#); [2726](#); [2947](#); [2957](#)

2543. - Jacques Hellemans, *Les gazettes de langue française dans les contrées qui forment la Belgique actuelle au début du XVIIe siècle* in *Archief- en bibliotheekwezen in België*, 66, 1995, p. 140-153.

Antwerpen krijgt de primeur met het naast elkaar bestaan van verschillende dag- of nieuwsbladen, te beginnen met A. Verhoeven, 1629 (en niet 1605). Brugge en Gent volgen, resp. 1637 en 1667, evenals Brussel met zijn *Courier véridable des Pays-Bas*. Het gaat even in op het al of niet periodieke karakter van de nieuwsbladen en de polemiek rond de prioriteit ervan. [E. C.-I.]

2544. - Bob de Graaf, *Grotius' Annales et Historiae de rebus Belgicis. De beide uitgaven van 1657 nader beschouwd* in *Van pen tot laser...* (cf. [nr. 2427](#)), p. 143-

149, ill.

Van Grotius' geschiedenis van de Nederlandse Opstand (1566-1609) verschenen er in 1657 en 1658 vier uitgaven (Ter Meulen & Diermanse 741-744). In tegenstelling tot wat Grotius " bibliografen beweren is TMD 742 geen "re-issue ", maar wel degelijk een tweede "druk ": er zijn verschillen in voorwerk, vignetten, initialen, custodes en vooral signatuurposities. [M. d. S.]

2545. - Dirk Sacré (ed.), *Sidronius Hosschius (Merkem 1596 - Tongeren 1653), jezuïet en Latijns dichter*. Publicatie n.a.v. zijn vierhonderdste verjaardag uitgegeven. - Kortrijk: Stedelijke Openbare Bibliotheek, 1996. - 191 p.: omslag, portr., ill.; 24 cm. BF 300.

Hoewel zijn werk een voorname plaats in het literaire erfgoed van ons land bekleedt (DS), is Hosschius voor de meesten onder ons, denk ik, een vrijwel onbekende figuur, terwijl hij in de afgelopen eeuwen hooggewaardeerd was als dichter van elegieën. Ordegenoten en anderen, niet-jezuïeten, als Jacobus Wallius, Antonius Sucquet, Joannes Berchmans, Gulielmus Hesius, Oliverius Vredius, Adriaan Poirters, Ferdinand Verbiest, Antonius van Torre, Antonius Sanderus hebben zijn pad gekruist. Het is de grote verdienste van Dirk Sacré hem onder het stof vandaan te hebben gehaald en hem opnieuw voor het voetlicht te hebben gezet. Op recent onderzoek kon evenwel niet worden gesteund: het ontbreekt gewoon. S beschouwt het voorliggend resultaat dan ook als een aanzet. Niettemin komt de figuur hier bijzonder goed uit de verf en is aan zijn geschriften recht gedaan. Er is niet alleen de door Marcus de Schepper samengestelde lijst van zelfstandige werken in Belgisch bezit en de visu beschreven, er zijn ook de gedichten van Hosschius door Sacré gepubliceerd en vertaald. Dankzij de goede pen en een steeds zeldzamer geworden beheersing van de Nederlandse taal en kennis van het Neolatijn van laatstgenoemde, is de biografie van Hosschius een levendig relaas geworden dat niet losstaat van zijn werk, en zijn de vertalingen van zijn dichtwerk boeiende lectuur. De levensweg van Hosschius speelt zich af tussen verschillende plaatsen in West-Vlaanderen, Mechelen, Douai, Gent, Den Bosch, Antwerpen, Brussel en tenslotte Tongeren. Na de overgave van Den Bosch in 1629 heeft hij er voor gezorgd dat de bibliotheek van het college in veiligheid werd gebracht en een onderkomen vond in het Brussels College. Van daaruit werden doubletten naar andere colleges in het land verspreid. Uit documenten blijkt dat zowel het dichterschap als de pedagogische kwaliteiten van Hosschius door de orde werden gewaardeerd.

Een synchronische tabel, de voorlopige checklist van de gedrukte edities (tot in de negentiende eeuw), enkele reproducties, gaan het catalogusgedeelte vooraf. Voor de meer dan honderd nummers -beeldmateriaal, portretten, brieven, drukken- heeft een hele pleiade van auteurs ingestaan. Het geheel is ontsloten door een index van de handschriften, en een 'index nominum selectorum'; wat wij ons bij dit laatste precies moeten voorstellen is niet duidelijk. Het boek is door de zorgen van de Kortrijkse Stadsbibliotheek eenvoudig maar heel behoorlijk uitgevoerd. Voor haar inzet in dezen komt ook haar ere toe. [E. C.-I.]

2546. - Frans Baudouin, *Balthasar I Moretus, 'Gheestelyck vader', en zijn verwanten, begunstigers van de Antwerpse Annuntiaten in Ex Officina Plantiniana Moretorum...* (cf. [nr. 2523](#)), p. 131-156: ill.

Overzicht van de relaties tussen de familie Moretus en het Antwerpse Annuntiatenklooster, gesticht in 1608. Met voorstelling van een enig bekend exemplaar van een Plantijnse eenbladdruk. Daarin wordt een luisterrijke viering van de H. Justus aangekondigd, van wie een reliek in de Annuntiatenkerk werd bewaard. [P.D.]

2547. - Joost Depuydt, *Erycius Puteanus 1574-1646. Tentoonstelling in de Centrale Bibliotheek K.U. Leuven, 8 november - 20 december 1996*. - Leuven: Universiteitsbibliotheek, 1996. - [24 p.]: ill.; 21 cm.

Kleine, verzorgde, catalogus met een selectie van Puteanusdrukken in de Leuvense UB, van diens eerste werk (*Reliquiae convivii prisci*, Milaan 1598) tot de *Bruxella* (Brussel 1646); ook enkele handschriften en portretten worden kort beschreven. [M. d. S.]

2548. - Johan Gerritsen, *Vondels "Palamedes, Hekeldigten " 1705 in Van pen tot laser...* (cf. [nr. 2427](#)), p. 95-99.

Een "afwijkend" exemplaar uit de serie vroeg-achttiende-eeuwse drukken waarin Vondels *Palamedes* en *Hekeldigten* werden gecombineerd [met als dateringen 1705, 1707 en 1736], leidt tot een nauwkeuriger analyse van de opbouw (vellen, [staand] zetsel, formaat). Sluit aan bij *Kroniek* 14 [nr. 1239](#). [M. d. S.]

2549. - Ad Leerintveld, *Een bijzonder exemplaar van Vondels Gebroeders in Kort Tijd-verdrijf. Opstellen over Nederlands toneel (vanaf ca. 1550) aangeboden aan Mieke B. Smits-Veldt*. Red. W. Abrahamse ... [et al.]. - Amsterdam: A D & L, 1996, p. 157-164.

De Koninklijke Bibliotheek te Den Haag bezit, met signatuur 392 H 28, een interessant exemplaar van de eerste druk (Amsterdam: Dominicus vander Stichel voor Abraham de Wees, 1640) van J. van den Vondels *Gebroeders*. L komt na onderzoek tot het besluit dat de contemporaine aantekeningen inderdaad van Vondels hand zijn en dat deze in dit exemplaar de belangrijkste herinneringen verzamelde aan een bijzondere opvoering voor de Amsterdamse magistraat op 20 april 1641. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2536](#)

2550. - Tom Verschaffel, *Historici in de Oostenrijkse Nederlanden (1715-1794). Proeve van repertorium*. - Brussel: Facultés universitaires Saint-Louis, 1996. - 113 p.; 25 cm. - (Studiecentrum 18de-eeuwse Zuidnederlandse letterkunde. Cahiers; 15).

Ruim opgevat repertorium van al wie zich in de Oostenrijkse Nederlanden met de studie van het verleden heeft beziggehouden. Elke notitie bevat een summier biografische schets, een opsomming van de historische werken die de auteur heeft geschreven c.q. gepubliceerd, en een literatuuropgave. Er is in het kader van deze 'proeve' geen bibliografische volledigheid nagestreefd. Wel wordt de samenstelling van een vollediger repertorium van de Belgische geschiedschrijvers 1500-1830 door de auteur in het vooruitzicht gesteld. Met deze publicatie (een nevenproduct van zijn proefschrift) heeft Verschaffel ons alvast een nuttig werkinstrument ter beschikking gesteld. [P.D.]

2551. - *Bibliografie van het Nederlandstalig narratief fictieel proza 1701-1800. A bibliography of prose fiction written in or translated into Dutch (1701-1800)*.

Samengesteld en ingeleid door J. Mateboer. Met een woord vooraf door W. van den Berg. - Nieuwkoop: De Graaf Publishers, 1996. - XX-576 p.: ill.; 25 cm. (Bibliotheca bibliographica Neerlandica; 31). - ISBN 90-6004-426-6. Fl. 225.

De Bibliografie van het Nederlandstalig narratief fictieel proza 1670-1700, verschenen in 1988 (cf. *Kroniek* 14 [nr. 1212](#)), heeft toen veel inkt doen vloeien. Het vervolg - en meteen de afsluiting - van het grote project ligt nu voor.

Oorspronkelijk was het de bedoeling een betrouwbare bibliografie te produceren van de romanliteratuur in het Nederlands, verschenen in de periode 1670-1830. Om verschillende redenen is er echter voor gekozen het jaar 1800 als terminus ante quem te hanteren; voor de jaren 1800-1830 staan inmiddels de bibliografieën van Saalmink en Devolder ter beschikking.

Pragmatisme, ongetwijfeld een deugd in de wereld van de bibliografie, heeft de samenstellers ook tot andere beslissingen bewogen. De lijst is nu opgevat als een short-title-catalogue, met weglating van een al te uitvoerige annotatie maar met behoud van de collatieformule en - iets wat in het eerste deel achterwege was gebleven - de vingerafdruk. Zo beschikt dit boek over een aantal troeven die het tot een meer dan aanvaardbaar standaardwerk voor de neerlandistiek maken.

Vermeldenswaard is dat de publicaties alfabetisch gerangschikt staan, niet op de auteursnaam, maar op het eerste woord van de titel (in gemoderniseerde vorm). Om de werken van een bepaald auteur terug te vinden, is men aangewezen op het auteursregister. Zoals het een stevige bibliografie past, vinden we hier overigens nog royale registers op jaar en plaats van uitgave, namen van drukkers, uitgevers en boekverkopers, namen van vertalers en bewerkers, talen van waaruit vertaald is, persoons- en geografische namen uit de titels, en alternatieve titels. In de bijlagen volgen nog aanvullingen op beschrijvingen in Buismans *Populaire prozaschrijvers* en op de *Bibliografie (...) 1670-1700*.

Het is duidelijk dat dit naslagwerk zeer nuttige diensten zal bewijzen. Het mag dan minder groots zijn dan aanvankelijk gepland was, maar waarschijnlijk is het juist daarom nu al beschikbaar. Neerlandici, historici, bibliografen en catalografen zullen er de samenstellers dankbaar voor zijn. [P.D.]

2552. - Boris Rousseeuw, *De laatste letterproef van de Antwerpse lettergieterij Van Wolsschaten (1596-1779)*. - Wildert : De Carbolineum Pers, 1996. - 52 p. : ill. ; 28 cm.

Geschiedenis van het geslacht Van Wolsschaten, waarvan de leden aanvankelijk als drukkers, boekhandelaars en lettergieters actief waren. Vanaf Melchior (c. 1701) waren zij bijna uitsluitend lettergieters. Sinds 1620 waren zij als zodanig leveranciers voor de Officina Plantiniana. Zij telden onder hun klanten ook andere Antwerpse drukkers zoals de Verdussens naast firma's te Brussel, Brugge, Leuven, Gent, Namen, Doornik en Rijsel. De letterproef van Jan Baptist (1714-1776) bevat een keurige en leesbare romein. Deze studie werd onder de vorm van een bibliothele publicatie uitgegeven (gedrukt op de handpers, beperkte oplage, Perpetua letter, Zerkall papier) en is de eerste bijdrage, die aan dit Antwerps drukkersgeslacht gewijd is. De (onvolledig bewaarde) letterproef (drie blz.) werd in facsimile afgedrukt. [W.W.]

2553. - Hans de Canck, *Drukken in revolutietijden: de Leuvense drukkers Michel (ca. 1770 - ca. 1820) in De Achttiende Eeuw*, 27, 1995, 2, p. 193-218, ill. Samenvatting van De Cancks licentieverhandeling over de drie broers Michel (cf. Kroniek 20 [nr. 2248](#)), zij het zonder de fondsl lijst en de bijlage met reproducties van typografische ornamenten. [P.D.]

2554. - Daniel D'Herdt, *De boekhandel en het boekdrukkersbedrijf in Aalst van 1700 tot 1830 in Het Land van Aalst*, 48, 1996, 2, p. 81-129 en 4, p. 225-268, ill. In deze twee bijdragen bracht de auteur alles samen wat hij -vooral in het Stadsarchief van Aalst - terugvond over de geschiedenis van de typografie en de boekhandel in Aalst. Dat is heel wat! Het verzamelde materiaal brengt heel wat nieuws aan het licht over de productie en distributie van boeken in deze provinciestad. Ook de bijlagen zijn interessant. Daarin zijn onder meer opgenomen: een inventaris (met geschatte waarde) van het winkelgoed van de eerste Aalsterse drukker, Judocus Ludovicus D'Herdt (december 1771), fondsreconstructies van deze drukker en van zijn collega's uit de negentiende eeuw: Frans van Hese, Jan Jacob de Caju, Jozef Sacré en Charles Ghislain Spitaels. [P.D.]

2555. - Pierre Delsaerdt, "*Domino ac Patrono Meo Clementissimo*": *une thèse de dièse au prince de Ligne* in *Nouvelles annales Prince de Ligne*, 10, 1996, p. 58-67, ill.

De *Repetitio medica* van Philippus Josephus Roulez van Seneffe, 1779, gedrukt in de **Academische Drukkerij te Leuven** (niet in Bruneel) vertoont de bijzonderheid dat ze opgedragen is aan prins Charles-Joseph de Ligne, 'dominus ac patronus meus clementissimus'. De uitgaaf van acht bladen in kwarto betekent de bekroning van de universitaire studies (licentiaat), nadat zes disputationes, een aforisme en nog een grote disputatio werden verdedigd. Van de Academische Drukkerij (1759-

1797) zijn ongeveer 140 drukken plus ca. 12.000 theses bekend. [E. C.-I.]

2556. - Jan Storm van Leeuwen, *Verguld oud leer. Rondom een Amsterdamse band uit 1716 en de Rozet-dubbelwiegevoetgroep in Waardevol oud papier...* (cf. [nr. 2464](#)), p. 261-268, ill.

Na een overzicht van boekbandaanwinsten voor de Haagse Koninklijke Bibliotheek op veilingen bij Bubb Kuyper te Haarlem, wordt dieper ingegaan op een opmerkelijke band, rond Abraham Bogaert, *Roomsche monarchy [...]* (Amsterdam 1716), en diens plaats in de achttiende-eeuwse Nederlandse boekbandgeschiedenis. [M. d. S.]

2557. - Arnold Wiggers, *Gesigneerd: J. Dane: de Satisfactie-binder gevonden in De boekenwereld*, 13, 1996, p. 77-83, ill.

Een door de Zeeuwse Bibliotheek nieuw verworven boek, gedrukt te Middelburg in 1779 en door de binder J. Dane gesigneerd, bracht het onderzoek naar de binder met de noodnaam in een stroomversnelling. De gebruikte stempels, de schutbladen en de belettering leveren onomstotelijk het bewijs dat de zogenaamde Satisfactie-binder Jan Dane is, als binder actief van 1755 tot aan zijn dood in 1783. [E. C.-I.]

2558. - *De blinde hertog. Louis Engelbert van Arenberg & zijn tijd 1750-1820.*

Redactie en coördinatie M. Derez, M. Nelissen, J.-P. Tytgat, A. Verbrugge. - Brussel: Gemeentekrediet, 1996. - 206 p.: ill.; 30 cm. - ISBN 90-5066-164-5.

Bij de fraaie tentoonstelling met dezelfde naam in de Leuvense Universiteitsbibliotheek (21 oktober - 19 december 1996) verscheen dit bijzonder verzorgde boek. Het zal voortaan als summa dienen voor de figuur van Louis Engelbert van Arenberg, die blind geworden was na een jachtongeval. Als kind raakte hij doordrongen van de verlichte idealen; als emigré in Duitsland kwam hij in contact met de Romantiek. In de politieke geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden staat hij bekend om zijn engagement voor de zaak van de Vonckisten. Voor deze kroniek zijn vooral de bijdragen van Marie Cornaz en Jan Roegiers een signalement waard. De eerste heeft het over de muzikale voorkeuren van de hertog (p. 145-150), en werpt daarbij een licht op de muziekbibliotheek. Die is bewaard in het privé-archief van de familie Van Arenberg (thans in het Kapucijnenklooster van Edingen), en bevat 170 manuscripten en 678 drukken, waaronder verschillende unica. Jan Roegiers beschrijft dan de privé-bibliotheek (p. 174-176), en onderscheidt de aankopen, gedaan door vader Charles Marie Raymond, van die van Louis Engelbert. Voor 1784 en 1785 bleven de rekeningen van diens boekenaankopen bewaard. We krijgen ook een kort overzicht van de bibliothecarissen in hertogelijke dienst. Uit dit alles blijkt dat de hertog geenszins een bibliofiel was; voor hem waren boeken (die hij zich liet voorlezen) een middel om zich te ontspannen en op de hoogte te blijven van wat er in de wereld van politiek, filosofie en wetenschappen gaande was. [P.D.]

2559. - Hannie van Goinga, *'Vercierde Historien': een verkenning naar de commerciële leesbibliotheken in de Republiek in de 18e eeuw* in Koert van der Horst, Peter A. Koolmees, Adriaan Monna (red.), *Over beesten en boeken. Opstellen over de geschiedenis van de diergeneeskunde en de boekwetenschap.* - Rotterdam: Erasmus Publishing, 1995, p. 283-298.

De 'lezersrevolutie' in de achttiende eeuw werd onder meer gedragen door het ontstaan van commerciële leesbibliotheken. Hannie van Goinga deed een onderzoek naar de situatie van deze kleine instituten in de Republiek, voornamelijk aan de hand van krantenadvertenties in de *Amsterdamsche Courant* (1760-1770) en de *Leidsche Courant* (1750-1769). Catalogi van dergelijke bibliotheken zijn immers maar in zeer beperkte mate bewaard.

Voor zover bekend was de eerste leesbibliotheek in de Republiek die van Hendrik Scheurleer, in Den Haag opgericht in 1750 (cf. Kroniek 18 [nr. 1954](#) en Kroniek 20 [nr. 2257](#)). Verder worden hier ook de leesbibliotheken voorgesteld van Hendrik

Bakhuyzen (Den Haag), Martinus Magerus, Willem Eleveld en Henri Constapel (alledrie Amsterdam). Ook de kleinere - korter beschreven - leesbibliotheken in [den](#) buiten Den Haag en Amsterdam wijzen er volgens de auteur op dat er 'zich een groeiende vraag naar deze vorm van distributie ontwikkelde, die in verband staat met de uitbreiding van het extensieve lezen' (p. 297). [P.D.]

2560. - Claude Sorgeloos, *Les cabinets d'histoire naturelle et de physique dans les Pays-Bas autrichiens et Liège* in *La diffusion du savoir scientifique XVIe - XIXe siècles*. Actes du colloque de l'Université de Mons-Hainaut 22 septembre 1995. [Edités](#) par Marie-Thérèse Isaac et Claude Sorgeloos. - Brussel: Archief- en bibliotheekwezen in België, 1996, p. 125-230 (Archief- en bibliotheekwezen in België = Archives et bibliothèques de Belgique; extranummer 51). BF Breed panorama van de geschiedenis van het **fysisch kabinet** in de Zuidelijke Nederlanden en het prinsbisdom Luik in de achttiende eeuw. De band met de wereld van het boek is tweeledig. Van de kabinetten maakten vaak ook boeken deel uit, als wetenschappelijke onderbouw of - en dan gaat het altijd om rijk geïllustreerde en dus zeer dure boeken - als substituut voor stukken die in de verzameling ontbraken of er teveel plaats zouden hebben ingenomen. Vooral in plantkundige collecties werd het onderscheid tussen bibliotheek en kabinet wel erg vaag: daar stonden de geïllustreerde boeken *over* plantkunde temidden de echte, 'levende' herbaria.

Bovendien werden de kabinetten bijna altijd geveild samen met de privé-bibliotheek van de overleden verzamelaar. De wetenschappelijke instrumenten, schelpen- en plantenverzamelingen enz. werden dan oppervlakkig beschreven in de boekveilingcatalogus.

Bij dit overzicht werden twee bijlagen gevoegd: de eerste geeft een lijst van verzamelaars met een typering van hun wetenschappelijk kabinet, met als basis de derde uitgave van de *Conchyliologie* van Dezallier d'Argenville (Parijs, 1780) en de lijst van intekenaren op de *Oryctographie de Bruxelles* van F.X. de Burtin (Brussel, 1784). De tweede bijlage geeft een chronologische lijst van veilingen waarop ook natuurwetenschappelijke collecties werden verkocht. [P.D.]

2561. - Pierre Delsaerd, *The library of Hendrik Gabriel van Gameren, bishop of Antwerp (1700-1775)* in *Quaerendo*, 25, 1995, p. 258-278, ill.

Oorspronkelijk in het Nederlands verschenen in 'Bijdragen tot de geschiedenis (cf. [Kroniek 21 nr. 2388](#)), hier met enkele belangrijke aanvullingen. [E. C.-I.]

2562. - T.T. Mantel, *Waardevol oud papier uit Haarlem. De "Bloem-Thuyn"-collectie, een Bol-Bloemen catalogus in aquarel. De waardevolle nalatenschap van kwekerij "Bloem-Thuyn" in Haarlem in Waardevol oud papier...* (cf. [nr. 2464](#)), p. 215-228, ill.

Met de veiling in 1948 bij Menno Hertzberger van de botanische bibliotheek van dr. E.H. Krelage (1869-1956) werd een unieke achttiende-eeuwse Haarlemse verzameling bloemencatalogi en bloemenaquarellen over de wereld verspreid. T.T. Mantel, bloembollenkweker en bibliofiel (een late neef van Van Hulthem ... ?), heeft de losse draden / bladen weer opgenomen en vertelt het bloeiende verhaal van de Haarlemse bloemencatalogi. [M. d. S.]

2563. - G.R.W. Dibbets, *Books in the background. A peep in the library of the Reverend Arnold Moonen, 1713* in *Lias*, 22, 1995, 2, p. 196-240, ill.

Arnold Moonen (1644-1711), predikant in Deventer en auteur van gedichten, preken en taalkundige en historische tractaten, bezat een rijke bibliotheek. Otto Lankhorst vond er de veilingcatalogus (een uniek exemplaar) van terug in Sint-Petersburg. De auteur van dit artikel is vooral geïnteresseerd in Moonen als auteur van de *Nederduitsche spraekkunst* (eerste uitgave 1706), en richt zich in zijn analyse daarom vooral op de talrijke taalkundige werken. Daarnaast komen ook de handschriften aan bod. Ze waren hoofdzakelijk aan de lokale geschiedenis

van Deventer gewijd. De collectie omvatte verder 80 incunabelen en postincunabelen; 37 titels hiervan waren in Deventer uitgegeven. [P.D.]

2564. - J. Ayolt Brongers, *De bibliotheek van de Leidse archeoloog C.J.C. Reuvens (1793-1835). Een kwantitatief-grafische analyse in Van pen tot laser..* (cf. [nr. 2427](#)), p. 36-46.

Met grafieken onderbouwde voorstelling van de bibliotheek van C.J.C. Reuvens, buitengewoon hoogleraar Archeologie in Leiden, oprichter-directeur van het Rijksmuseum van Oudheden en dus de eerste professionele archeoloog in Nederland. De bibliotheek werd in 1838 geveild in Leiden, met behulp van een gedrukte veilingcatalogus. Deze bespreking vertrekt van een exemplaar met handgeschreven prijzen en kopers. Uiteraard waren vooral archeologie en (klassieke) filologie het best vertegenwoordigd. [P.D.]

2565. - Jozef Scheerder, *De bibliotheek van het klooster van Sint-Margaretha in Betlehem te Gent in 1783 in Qui valet ingenio. Liber Amicorum aangeboden aan Dr. Johan Decavele ter gelegenheid van zijn 25-jarig ambtsjubileum als stadsarchivaris van Gent.* Onder redactie van Joris De Zutter, Leen Charles, André Capiteyn. - Gent: Stichting Mens en Cultuur, 1996, p. 431-435. Uitgave van een lijst (Rijksarchief Gent, *Afgeschafte kloosters*, nr. 16) met de 128 handschriften en gedrukte boeken uit de bibliotheek van het augustinessenklooster 'van Deinze te Gent'. De lijst werd in 1783 opgesteld door de administrator en ontvanger van het (door Jozef II) opgeheven klooster. De auteur heeft slechts enkele pogingen gedaan om de uitgaven exact te identificeren; ook registers werden jammer genoeg niet aan het geheel toegevoegd. [P.D.]

2566. - L.G. Saalmink, *Een vriend hunner jeugd en een vriend hunner kinderen. Over de drukgeschiedenis en het kopijrecht van de kindergedichten van Van Alphen* in *De Boekenwereld*, 12, 1995, 2, p. 84-99, ill.

Zoals iedereen weet kenden de kindergedichten van Hieronymus van Alphen een enorm succes. Dat vertaalde zich in een groot aantal edities waarvan veel exemplaren in omloop zijn geweest. Saalmink zet hier de soorten uitgaven op een rijtje, schenkt aandacht aan de illustraties, de uitgaven waarin de gedichten op muziek werden gezet, de vertalingen, de oplagen en prijzen en - hoe kon het anders - de nadrukken en het kopijrecht.

Wie de details van het nauwkeurige vooronderzoek wil kennen, kan terecht in drie nummers van jaargang 15 (1996) van het tijdschrift *Dokumentaal*: resp. in nr. 2, p. 48-56 (over de *Proeve van kleine gedigten voor kinderen*), nr. 3, p. 90-98 (over het *Vervolg* en *Tweede vervolg* van de *Kleine gedigten voor kinderen*) en in nr. 4, p. 151-158 (over edities van de *Kleine gedigten voor kinderen* met het jaartal 1787). [P.D.]

De kindergedichten van Hieronymus van Alphen werden vanaf 1778 bij Van Terveen te Utrecht gedrukt tot in de jaren negentig van de negentiende eeuw. Steeds werd daarbij gewaarschuwd voor nadrukken, en dat niet ten onrechte. Reeds in 1779 kwam er een nadruk op de markt (tot de Bataafse Republiek was dat niet illegaal en ook daarna had men geen moeite met het nadrukken van in het buitenland uitgegeven werken). Een wet van 1817 beperkte het kopijrecht tot twintig jaar na de dood van de auteur. Voor werk, uitgegeven voor 1803, gold het eigendomsrecht. Dat werd toegekend aan wie kon bewijzen het te bezitten. Voor herdrukken van dergelijke werken moesten bij het wettelijk depot exemplaren worden ingeleverd. Tegen nadruk in het buitenland (in casu in België na de onafhankelijkheid) stond de Nederlandse uitgeverij machteloos. In 1902 kregen de kindergedichten een nieuwe fondseigenaar: D.Bolle uit Rotterdam. [W.W.]

2567. - Hannie van Goinga, 'Alom te bekomen.' *Veranderingen in de boekdistributie in de Republiek 1725-1770* in *Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis*, 3, 1996, p. 55-85, ill.

Het is bekend hoe tot in de achttiende eeuw de binnenlandse boekhandel (althans de transacties tussen boekverkopers onderling) beheerst werd door kopen op rekening, een veredeling van het ruilsysteem. Collega's-boekverkopers rekenden onderling eens per jaar af; het meestal kleine verschil tussen de debet- en credit-rekeningen werd in geld betaald.

In de achttiende eeuw ontwikkelde zich echter de **commissiehandel** met recht van teruggave. Dit systeem legde de grondslag voor de huidige organisatie van het boekbedrijf. Het was een antwoord van de boekverkoperswereld op veranderingen van het koopgedrag: het publiek wilde snel nieuw verschenen titels kunnen aanschaffen. Het verschijnsel werd grondig onderzocht in Duitsland. Van Goinga gaat hier op zoek naar het ontstaan ervan in de Republiek, en baseert zich daarvoor op boekhandelsadvertenties in de *Leydse Courant* en de *Amsterdamsche Courant*. Ook aan de evolutie en een correcte interpretatie van deze advertenties besteedt ze enkele lezenswaardige bladzijden. [P.D.]

2568. - Hannie van Goinga, *Pieter van Damme (1727-1806). Nederlands eerste antiquaar? Een verkenning naar het antiquariaat in de Republiek in de tweede helft van de achttiende eeuw in Van pen tot laser...* (cf. [nr. 2427](#)), p. 121-142, ill. Aansluitend bij een artikel van H. de la Fontaine Verwey over Pieter van Damme (cf. *Kroniek* 15 [nr. 1469](#)) zoekt de auteur een antwoord op de vraag hoe Van Damme antiquaar werd en of hij wel zo uniek was als wordt beweerd. Zij maakt daarvoor gebruik van de uitgebreide briefwisseling die bewaard wordt in het Museum van het Boek in Den Haag. Daaruit blijkt onder meer dat Van Damme in de vroege jaren 1750 vooral als handelaar in oude munten actief was. De verzamelaars voor wie hij als intermediair optrad, bediende hij ook als 'bookrunner', op veilingen discreet biedend als commissionair voor bv. Abraham Gronovius.

Van Damme was niet de enige in de Republiek die grote aantallen antiquarische boeken opkocht om er een veiling mee te organiseren. In Den Haag opereerde ook Jean Neaulme op deze manier. Pierre Gosse organiseerde dan weer een 'Engelse verkoping', d.w.z. een boekenverkoop waarbij een catalogus werd verspreid en de kooplustigen de boeken vooraf in de winkel konden komen inkijken, maar de vastgestelde prijs pas vanaf een welbepaalde datum in de respectieve boeken konden vinden. De eerste die het met de prijs eens was, kon het boek aankopen; af- of opbieden kwam er niet aan te pas. Hierdoor genspireerd gaf ook de Amsterdamse boekverkoper Hermannus de Wit in 1760-1768 verschillende catalogi met gedrukte prijzen uit. En in de jaren 1760 begonnen verschillende boekverkopers met de uitgave van antiquariaatscatalogi met gedrukte prijzen. Dit alles wijst erop dat de markt voor het antiquarische boek in de jaren 1760 steeds meer het terrein werd van gespecialiseerde boekhandelaars. Uniek voor Van Damme is dus niet zozeer zijn werkwijze, maar wel het feit dat hij zich kon beperken tot de handel in antiquarische boeken en oude munten. [P.D.]

2569. - Agnes M. Zwaneveld, *A Bookseller's Hobby-Horse, and the Rhetoric of Translation. Anthony Ernst Munnikhuisen and Bernardus Brunius, and the First Dutch Edition of 'Tristram Shandy' (1776-1779)*. - Amsterdam: Rodopi, 1996. - 237 p.; 22 cm. - (Approaches to Translation Studies; 13). - ISBN 90-5183-956-1. Fl. 75.

Receptie-studie van het meest bekende werk van Laurence Sterne, met onder meer een speciale aandacht voor de eerste Nederlandse vertaling, die werd uitgegeven door Anthony Ernst Munnikhuisen (Amsterdam; cf. *Kroniek* 14, [nr. 1258](#)). Als bijlage is ook een fondsreconstructie van deze uitgever opgenomen. [P.D.]

2570. - Gert-Jan Johannes, *De barometer van de smaak. Tijdschriften in Nederland 1770-1830*. - Den Haag: Sdu Uitgevers, 1995: ill.; 24 cm. - (Nederlandse cultuur in Europese context. Monografie en studies; 2). - ISBN 90-12-08292-7. Fl. 39, 90.

Belangrijke algemene studie van het tijdschrift als medium in Nederland rond de

eeuwwisseling. Het vormt de neerslag van wat de auteur al te bescheiden 'een kort, verkennend onderzoek naar de situatie van het Nederlandstalige tijdschrift, en in het bijzonder het algemeen-culturele tijdschrift, rond 1800' noemt. Een geslaagd voorbeeld van cultuurgeschiedenis nieuwe stijl zoals ze gepropageerd wordt door J.J. Kloek en W.W. Mijnhardt, onder wier impuls dit onderzoek verricht werd. [P.D.]

2571. - *Verlichte geesten. Een portrettengalerij voor Piet Buijnsters*. Onder redactie van Kees Fens. - Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij B.V., 1996. - 223 p.: ill.; 21 cm. - Fl. 39, 90.

Elke bijdrage in dit hulde-album is gewijd aan een achttiende-eeuwse figuur uit de **literatuurgeschiedenis**. In de meeste gevallen gaat het - conform de interessesfeer van de gelauwerde - om figuren uit de Republiek. De nadruk ligt daarbij nooit op de boekhistorische aspecten van hun biografie. Toch zal het de lezers van deze kroniek interesseren te weten dat de volgende figuren aan bod komen: Joannes Lublink, Jacob Campo Weyerman, Bernard Nieuwentijt, J.F. Martinet, Salomon van Til, Rijklof Michiels van Goens, Belle van Zuylen, Aagje Deken, A.C.W. Staring, Cornelis Troost en Herman Boerhaave. Ook over Prosper Marchand is een portretstukje opgenomen. De bedoeling van het boek was duidelijk niet om nieuwe onderzoeksresultaten voor te stellen; wel om voor een bredere lezerskring aardige stukjes te schrijven als hulde aan Buijnsters, van wie achteraan een bibliografie (1961-1996) werd opgenomen. [P.D.]

2572. - Jozef Smeyers, *Den Vlaemschen Indicateur en de literatuur. Inleiding en bloemlezing*. - Brussel: Facultés universitaires Saint-Louis, 1995. - XXXII-77 p.; 25 cm. - (Studiecentrum 18de-eeuwse Zuidnederlandse letterkunde. Cahiers; 12). Herwerkte en aangevulde versie van een in 1986 verschenen artikel, gewijd aan de literaire bijdragen in *Den Vlaemschen Indicateur* van de Gentse gebroeders Gimblet (1779-1782; nadien overgenomen door J.F. vander Schueren). In de inleiding komen aan bod: toneel, poëzie, proza, essayistische bijdragen i.v.m. letterkunde, en de aandacht voor de buitenlandse literaturen. Het corpus van dit boekje wordt gevormd door een bloemlezing van goed gekozen, illustratieve uittreksels. [P.D.]

2573. - B.P.M. Dongelmans, *De vreugden van de boekgeschiedenis* in *De Negentiende Eeuw*, 20, 1996, p. 5-18, ill.

Stipt recente wetenschappelijke literatuur aan en wijst op nog te behandelen onderwerpen in de wereld van het boek gedurende de negentiende eeuw, zoals de boekhandel in Nederlands-Indië. Daar had men zich vanuit het moederland al te veel van voorgesteld. De omzet was beperkter dan verwacht en men vroeg er lichte romanlectuur, geen zwaartillende werken en zeker geen wetenschap. Een ander mogelijk onderwerp van studie: de literatuur als terrein 'verboden voor vrouwen', een uitdaging voor het gender-onderzoek. [W.W.]

2574. - Jacques Michiels, *Het tijdschrift Archief- en bibliotheekwezen in België en zijn drukker George Michiels N.V.* in *Archief- en bibliotheekwezen in België*, 66, 1995, p. 1-4.

Gedurende meer dan een halve eeuw heeft Drukkerij Michiels voor het tijdschrift 'ons tijdschrift'- ingestaan; het was een van haar eerste en belangrijkste klanten. Een korte historiek wordt geschetst. [E. C.-I.]

2575. - Gerrit Kleis, *'De eeuwenoude lieveling der mensen'. Nederlandstalige publikaties over rozen tussen 1830 en 1915 tegen de achtergrond van de rozenkwekerij in de negentiende eeuw* in *Van pen tot laser...* (cf. [nr. 2427](#)), p. 184-197.

Aanvankelijk was het kweken van rozen als relatief dure en veeleisende bloemen een zaak van adel en gefortuneerde burgers. Later betraden plantkundigen en

schoolmeesters het terrein. Pas na de Eerste Wereldoorlog kwamen rozen binnen het bereik van de gewone liefhebber. Publicaties in het Nederlands over dit onderwerp verschenen pas met regelmaat vanaf 1858. Het zijn vooral praktische handleidingen voor de teelt en verzorging van rozen en gestoeld op buitenlandse literatuur. In bijlage een bibliografie van dertien nummers. [W.W.]

2576. - Dick van Lente, *Drukkers, papiermachines en lezerspubliek: de verhouding tussen technische en culturele ontwikkelingen in Nederland in de negentiende eeuw* in *Bladeren in andermans hoofd. Over lezers en leescultuur.* - Nijmegen : SUN, 1996, p.246-263.

In de negentiende eeuw voltrok zich een omwenteling in de productie, verspreiding en consumptie van informatie. In 1819 telde Nederland 147 boekdrukkerijen, in 1890 niet minder dan 683. Met behulp van agressieve reclamecampagnes werden goedkope herdrukken van populaire romans en klassieke werken op de markt gebracht. Invoering van nieuwe technieken in het drukkersbedrijf en de papierfabricage liepen parallel hiermee. Door de toegenomen concurrentie tussen de drukkers daalden de druktarieven. De productiekosten werden daarop verlaagd door volleerde werknemers te vervangen door 'halfwassen' en door het invoeren van de snelpers. Na 1880 kwam een nieuwe versnellingsfase op dreef toen papierfabrieken houtpulp als grondstof gingen gebruiken en rotatiepersen werden ingevoerd voor het drukken van de kosten. [W.W.]

2577. - Mathieu Lommen, *A history of Lettergieterij 'Amsterdam' voorheen N. Tetterode (Typefoundry Amsterdam) 1851-1988* in *Quaerendo*, 26, 1996, p. 111-143, ill.

De handelaar Nicolaas Tetterode (1816-1894) begon zijn lettergieterij eerst in Rotterdam en verhuisde daarna naar Amsterdam, na aankoop van enkele verwante firma's. Het bedrijf werkte zich op tot de voornaamste zaak op dat gebied in Nederland naast Enschede in Haarlem. (De betrekkingen tussen beide concurrenten bleven lange tijd zeer gespannen.) In 1892 werd de firma een N.V., 'Amsterdamsche Lettergieterij'. Naast letter in de eigenlijke zin verkocht het bedrijf ook drukkersmateriaal. De grote tijd kwam met de indiensttreding van S.H. de Roos in 1906. Diens Hollandse Mediaeval (1912) werd een groot commercieel succes. Van 1926 af werkte Dick Dooijes er als De Roos' assistent en in 1945 werd G.W. Ovink aangetrokken als esthetisch adviseur. De productie overtrof die van Enschede in aanzienlijke mate. Tegenover de Haarlemse eliteaire standaard koos het Amsterdamse bedrijf voor een meer trendgevoelige en ook meer commerciële aanpak. De opkomst van offsetdrukkerij en fotozetwerk maakte in 1988 een einde aan de eigenlijke lettergieterij. [W.W.]

Zie ook nr. [2742](#)

2578. - Annemarie Kets, *De drukgeschiedenis van Klikspaan Studenten-typen: aanpak en resultaten* in *De boekenwereld*, 12, 1995-1996, p. 198-208, ill.

Binnen het stramien van de drukken uit 1841, 1860, 1872 en 1884 (alle verschenen tijdens het leven van de auteur) komen dubbeldrukken, titeluitgaven en persvarianten voor. Bijzonder interessant zijn de dubbeldrukken bij de eerste druk: hier is de correctere versie niet gelijk aan de laatst geproduceerde. Kneppelhout corrigeerde de eerste versie precies, de corrector van de uitgeverij zag daarentegen de dubbeldruk minder kritisch na. [W.W.]

2579. - Guus Sotemann, *The typographer as a man of letters: J. van Krimpen, his reading and his literary friends* in *Quaerendo*, 25, 1995, p.239-257.

Van Krimpen kwam in het literaire milieu terecht via Jan Greshoff. Reeds vroeg sloot hij eveneens vriendschap met Jan van Nijlen en J.C. Bloem. Via hen raakte hij bekend met moderne Franse poëzie. Met vereende krachten zetten zij de reeks 'Palladium' op. Onder de dichters die Van Krimpen met voorliefde las, kwamen op

de eerste plaats P.C. Boutens en K. van de Woestijne; beiden heeft hij in door hem verzorgde edities eer bewezen. Daarnaast had Van Krimpen grote belangstelling voor antieke literatuur en voor de bijbel. Teksten, hieraan ontleend, verwerkte hij veel in letterproeven. [W.W.]

2580. - Reinold Kuipers, *J. van Krimpen, the typographer. Part Two* in *Quaerendo*, 25, 1995, p.192-213, ill.

Vervolg van het verhaal in *Kroniek* 21 [nr. 2395](#). Nadat Van Krimpen voor Enschede aan het werk ging, was het eerste resultaat de Lutetia-letter. Na 1920 experimenteerde hij nog met titels en kapitalen in een andere kleur dan zwart. Tien jaar later, na 1930, had hij de vorm gevonden, waardoor zijn typografie beroemd geworden is: zeer zorgvuldige mise en page en keuze van het lettertype, secuur berekende spatiering. Die strengheid was ontwikkeld na contact met Stanley Morison. [W.W.]

2581. - Cees van Dijk, *Inmiddels met vriendelijke groeten. Briefwisseling tussen J. van Krimpen en S.H. de Roos* in *Van pen tot laser...* (cf. [nr. 2427](#)), p. 70-78.

In de briefwisseling is vooral Van Krimpen aan het woord. Van De Roos aan Van Krimpen rest slechts twee briefjes in klad en daarnaast een late brief. Men merkt goed dat hier twee grote letterontwerpers aan het woord zijn die elkaars werk respecteerden maar voor de rest elkaar best vermeden. De brieven getuigen van een behoedzame omgang met elkaar: er hangt onweer in de lucht. Men verneemt interessante appreciaties (o.a. op De Roos' Erasmus Mediaeval en op Van Krimpens Lutetia), maar de sfeer blijft bewolkt. Een leerzame publicatie. [W.W.]

2582. - Aernout Borms, *Beweegbare prentenboeken* in *De boekenwereld*, 12, 1995-1996, p. 211-221, ill.

Interessante methodologische bijdrage. De naam van de schrijver van dit soort boeken is minder relevant dan die van de ontwerper/constructeur van de beweegbare prenten. De tekst is meestal van ondergeschikt belang. Daarom dringt een ordening volgens titel zich op. Er wordt onderscheid gemaakt tussen veranderprenten (waarbij de afbeelding zelf grotendeels intact blijft, b.v. in vouwprenten), trekprenten (waarbij onderdelen werkelijk kunnen bewegen), wisselprenten (de afbeeldingen veranderen volledig door het bewegen van een strip of een touwtje) en pop-ups (een beweegbare prent die een ruimtelijke vorm aanneemt). Een nuttige uiteenzetting. [W.W.]

2583. - Patricia Vansummeren, *Kinderprenten van Brepols*. - Turnhout: Brepols, 1996. - 223 p.: ill.; 30 cm. - ISBN 90-5622-012-8. BF 995 (gebrocheerd); 1.650 (gekartonneerd).

Tussen de jaren 1817 en 1930 heeft Brepols zo'n 623 kinderprenten uitgegeven. In de periode 1817-1896 bedroeg de gemiddelde verkoop 400.000 exemplaren per jaar. Daarmee was Brepols de grootste producent van het land, maar nog relatief klein naast giganten in Frankrijk (Epinal) en Duitsland (Neuruppin). Binnen het bedrijf was de rol van de kinderprent niet eersterangs. De thematiek was dan ook niet vernieuwend, maar zeer traditioneel. Te midden van het aanprijzen van morele en beklievende waarden moet wel een opvallende afwezigheid genoteerd worden: in de eerste jaren na 1830 ontbreekt elke verwijzing naar de Belgische dynastie. Enerzijds heeft dat met de aanzienlijke Noord-Nederlandse klantenkring te maken, anderzijds met een persoonlijke keuze van P.J. Brepols (1778-1845). Het bestand van de kinderprenten wordt op iconografische basis in zes rubrieken onderscheiden: godsdienstige prenten, kinderspelen, militaire prenten, verhalende prenten, allegorische en satirische prenten, moraliserende en didactische prenten. De verhalende prenten vormden na het verloop van tijd het meest omvangrijke segment en kondigden aldus het stripverhaal aan, dat op zijn beurt een einde zou maken aan de kinderprent. Dank zij intense naspeuringen in het archief van Brepols heeft de auteur niet alleen een aantal onbekende prenten aan het licht

gebracht, maar ook enkele groepen prenten aan bepaalde houtsnijders kunnen toewijzen: C.A. Moermans, Alexander Cranendoncq, J.J. Delanier. In bijlage volgen revelerende indices van verkoopcijfers per jaar, per localiteit en per boekhandelaar. Het boek is door Brepols fraai geïllustreerd uitgegeven. [W.W.]

2584.- **Brepols drukkers en uitgevers 1796-1996**. Door Roland Baetens, Harry de Kok, Pierre Delsaerd, Gerrit de Vijlder en Ludo Simons onder algemene leiding van Roland Baetens. - Turnhout : Brepols, 1996. - 349 p. : ill. ; 31 cm. - ISBN 90-5622-009-8.

Fraai gedenkboek bij het tweehonderdjarig bestaan van de befaamde firma. Het onderwerp wordt breeduit behandeld. Eerst wordt het tijds kader geschetst: enerzijds de papierfabricage in onze gewesten, vanaf de eerste papiermolens in de Zuidelijke Nederlanden tot de mechanisering in de negentiende eeuw en de huidige concentratie; anderzijds de economische en sociale toestand te Turnhout, een zeer perifeer gelegen gebied. Daarop wordt de historische ontwikkeling van het bedrijf zelf in kaart gebracht, uitgaande van de stichter, Philippus Jacobus Brepols en via zijn nakomelingen tot in de huidige tijd. Het sociale aspect komt aan bod met een schets van de (lange tijd patriarchale) verhoudingen tussen de verschillende groepen binnen het bedrijf. De producten worden in hun diversiteit goed voorgesteld: liturgica en lexicografie, sierpapier, volks- en kinderprenten, speelkaarten, albums en agenda's. Het is een fascinerend verhaal, te vernemen hoe deze firma die op wereldschaal actief is, zichzelf en haar productie moest aanpassen, niet alleen aan typografische ontwikkelingen of veranderende appreciatie van het publiek, maar ook aan kerkhistorische feiten, zoals Vaticanum II - welk concilie het einde van het volksmissaal inluidde. Het werk bevat een ruime keus van illustraties uit de bedrijfsgeschiedenis en is goed geïndexeerd, met o.a. een afzonderlijk register van bedrijven. [W.W.]

2585. - Paul Thiers, *De Eikelaar*. - Wildert: De Carbolineum Pers, 1997. - 83 p.: portr., omslag, ill.; 23 cm.

De Eikelaar is als drukkerij/uitgeverij door Jozef de Coene (1875-), overigens bekend in Vlaanderen als de grote meubelfabrikant (Kunstwerkstede De Coene), begin 1926 opgericht. Zijn bekommernis: zelf voor de publiciteit kunnen instaan die keurig verzorgd en artistiek verantwoord moest zijn uitgevoerd. Stijn Streuvels heeft hierbij een overigens vrijwel onbekende rol gespeeld. Slechts drie eigen uitgaven zagen het licht; voor het overige drukt De Eikelaar in opdracht van gevestigde uitgeverijen zoals L.J. Veen te Amsterdam, L. Opdebeek te Antwerpen en Het Kompas te Mechelen. In totaal een 35-tal uitgaven tot in 1938.

Commercieel is het nooit een succes geworden. Het tweede deel van de publicatie wordt in beslag genomen door de bibliografie.

Gezet uit de Pastonchi en op zestig exemplaren op de handpers gedrukt, is deze brochure de zoveelste fraaie uitgave van De Carbolineumpers die niettemin eigenlijk meer in de handbibliotheek thuishoort dan in de kast met 'bibliotheek' schatten. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2749](#)

2586. - Andries van den Abeele, *Drukker Joseph van Praet in de Kuipersstraat in Biekorf* 95, 1995, p.196-211, ill.

Juiste plaatsbepaling van de drukkerij en uitgeverij en verdere geschiedenis van de ruime woning. Thans is op deze locatie de centrale stadsbibliotheek De Biekorf gebouwd. [W.W.]

Zie ook nr. [2735](#)

2587. - Marga Altena, *Een drukkerij van Weeskinderen. Johannes van 't Lindenhout en de weeshuisdrukkerij 'Neerbosch' te Nijmegen (1870-1903)* in *De boekenwereld*, 13, 1996-1997, p. 49-53, ill.

Van 't Lindenhout stichtte het weeshuis 'Neerbosch' en richtte er, naast een boerderij en verschillende werkplaatsen, ook een drukkerij in. Die verschaftte een

vakopleiding aan toekomstige letterzetters, drukkers en boekbinders. Zij was tevens een winstgevend bedrijf dat tal van tijdschriften voor protestants Nederland drukte en de uitgaven aantrekkelijk maakte door het gebruik van houtgravures. [W.W.]

2588. - Johan de Zoete, *Illustratie en druktechniek in de negentiende eeuw* in *De Negentiende Eeuw*, 20, 1996, p. 34-46, ill.

Voorstelling van de werkgroep 'Dr. N.G. van Huffel' die zich bezig houdt met een aantal technische aspecten van de boekwetenschap. (Dr. Van Huffel, natuurkundige en prentenverzamelaar, was een pionier op het gebied van de studie van de grafische technieken). Enerzijds stimuleert de werkgroep het onderzoek van de technieken voor beeldvervaardiging, anderzijds bepleit hij een interdisciplinaire benadering van de relatie uitgever-auteur-illustrator-drukformvervaardiger-drukker. Het artikel biedt een klaar overzicht van de technieken van houtgravure, galvanoplastiek, fotografie, lichtdruk. [W.W.]

2589. - *Babs' bootje krijgt een stuurman. De meisjesroman en illustrator Hans Borrebach (1903-1991)*. Redactie Aafke Boerma, Erna Staal en Murk Salverda. - Amsterdam : Querido, 1995. - 159 p. ; 24 cm. (Schrijversprentenboek; 37). - ISBN 90-214-5003-8. Fl. 35.

Het meisjesboek als afzonderlijk genre in de Nederlandse literatuur is ongeveer een eeuw oud. Een van de productiefste illustratoren van meisjesromans was Borrebach. Vanaf het einde van de jaren twintig tot in de jaren zestig heeft hij honderden zulke boeken geïllustreerd. Vooral de reeks over 'Joop ter Heul' van Cissy van Marxveldt (ps. van Sietske de Haan) was zeer populair. Borrebach was daarnaast nog actief als fotograaf, modetekenaar, medewerker aan mondaine bladen en (in de jaren zeventig) aan seksblaadjes. Zoals past in de traditie van de reeks Schrijversprentenboek is het werk fraai geïllustreerd en bibliografisch zeer verzorgd. [W.W.]

2590. - Alexandra de Luise, *Ploos van Amstel and Christian Josi; two generations of printmakers working in the artful imitation of drawings* in *Quaerendo*, 25, 1995, p. 214-226, ill.

In 1821 verscheen in Londen de *Collection d'imitations de dessins, d'après les principaux maîtres hollandais et flamands*, een indrukwekkende bundeling zeer getrouwe **facsimile's** van zeventiende-eeuwse Vlaamse en Hollandse tekeningen. Het werk was uitgedacht door Jacob Cornelis Ploos van Amstel, maar werd pas twintig jaar na diens dood tot een goed einde gebracht door een verwante, de graveur en prentenhandelaar Christian Josi.

De auteur gaat na wat het respectieve aandeel van de beide kunstenaars was in de totstandkoming van de bundeling. Ook gaat ze in op de vraag waarom het werk in 1821 plots wél werd uitgegeven nadat het twintig jaar was blijven liggen. En tenslotte geeft ze een overzicht van de grafische technieken (mezzotint, aquatint, ...) die bij de realisatie werden gehanteerd.

De *Collection* kwam op de markt in een oplage van 100 exemplaren. Die verkochten niet spectaculair snel: in 1821 was de smaak van het publiek immers vooral gericht op topografische prenten, en was de lithografie opgekomen als meer efficiënt middel voor het maken van facsimile's. [P.D.]

2591. - Marga Altena, *Verslaggeving of verbeelding? Fotografie als bron bij de houtgravures in de Katholieke Illustratie (1867-1900)* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 3, 1996, p.111-123, ill.

Henri Bogaerts uit Den Bosch begon zijn loopbaan als boekhandelaar en uitgever in 1864. Na enkele jaren besloot hij naast boeken ook een tijdschrift uit te geven, de 'Katholieke Illustratie', een zondagsblad dat zich onderscheidde door het grote aantal illustraties van hoge kwaliteit. Daartoe had Bogaerts een houtgravure-atelier ingericht. Rond 1860 werd het mogelijk foto's op het houtblok over te brengen.

Aanvankelijk werden alleen portretten en architectuur opgenomen. Bij verslaggeving plaatste men illustraties die de situatie voor en na het nieuwsfeit weergaven. [W.W.]

2592. - Mark **Severin** (1906-1987). Tentoonstelling 16 februari-16 maart 1996. - Brussel: Koninklijke Bibliotheek van België, 1996. - 63 p.: omslag; 21 cm. Retrospectieve n.a.v. de honderdste verjaardag van de kunstenaar, voornamelijk bekend als tekenaar en graveur van ex-libris, maar in vrijwel alle grafische kunsten zeer actief. De boekillustratie is n daarvan. [E. C.-I.]

2593. - Pieter Tuijn, *On the **Trait** **de Fauconnerie** (1845-53)* in *Quaerendo*, 25, 1995, p. 289-308, ill.

H. Schlegel, een ornitholoog, en A.H. Verster van Wulverhorst, inspecteur van de jacht en de visserij in Zuid-Holland, publiceerden dit werk over valkerij in drie afleveringen bij August Arnz te Leiden. Schlegel die van Duitse afkomst was, kende de firma Arnz te Dsseldorf, het moederbedrijf van de Leidse firma, als een van de beste adressen in Duitsland voor lithografie. Het boek bevat twaalf illustraties van tien verschillende kunstenaars. Bij intekening kostte het werk dat op een beperkt aantal exemplaren gedrukt werd, ruim honderd gulden. Ook op actuele veilingen blijft het een duur boek. [W.W.]

2594. - Friedrich C. Heller, *Henriette **Willebeek Le Mair** (1889-1966): bibliographische Studie ber eine hollndische Kinderbuch-Knstlerin* in *Philobiblon*, 40, 1996, p. 98-148, ill.

De eerste uitgave van Willebeek Le Mair dateert uit 1904. [E. C.-I.]

2595. - A.S.A. Struik, *Het signeren van **industri**le boekbanden* in *De boekenwereld*, 12, 1995-1996, p. 134-138, ill.

Bij de fabricage van de industrile boekband werden naast de binder ook de drukker en de stempelsnijder betrokken. Zij kregen dan ook het recht hun onderdeel van het werk te signeren. In Nederland komt in 1856 voor het eerst een Nederlandse naam op een stempel voor. Er werd veel in het buitenland (vooral in Duitsland) geproduceerd voor de Nederlandse markt. [W.W.]

Zie ook nr. [3175](#)

2596. - A.S.A. Struik, *Een voorlopig overzicht van signaturen op **industri**le boekbanden* in *De boekenwereld*, 12, 1995-1996, p. 140-176, ill.

Zeer nuttige lijst die echter zeer voorlopig is. De opgenomen signaturen betreffen de ontwerpers, niet de binders en zijn beperkt tot de meest voorkomende exemplaren. Het overzicht is gebaseerd op een verzameling, die toen 3.000 banden omvatte. De monogrammen zijn nagetekend op 'ca 1, 5 maal' de ware grootte en alfabetisch geordend op naam van de ontwerpers. Indien meer dan n monogram van een kunstenaar aanwezig is, wordt de volgorde binnen deze reeks chronologisch. Ik mis wel erg een verwijzing naar het individuele boek, waarop elk monogram werd aangetroffen. [W.W.]

2597. - Ren Plisnier, *Trois **reliures de prix conserv**s **Mons*** in *Le livre et l'estampe*, 41, 1995, n 144, p. 69-81, ill.

Drie prijzen toegekend resp. aan Charles Petit in 1845 (twee) en aan Emile Petit in 1850. De eerste en de derde band zijn niet gesigneerd; de set banden die Charles Petit van de stad Mons kreeg, is gesigneerd Franois Risce, uit Rooulx, Hg., versierd met een blind- en goudgestempeld rocailledecor. [E. C.-I.]

2598. - A.S.A. Struik, *Een postincunabeltje* in *De boekenwereld*, 13, 1996-1997, p. 54-55, ill.

Beschrijft een vroeg voorbeeld (uit 1887) van **stofomslag** rond een uitgave van

Jacques Dusseau te Amsterdam, 'Bloemengefluister'. Het omslag was versierd met een gestanst etiket. [W.W.]

2599. - A.S.A. Struik, *'The dustjacket is looked upon as true cloth of gold in the auction room'* in *Waardevol oud papier...* (cf. [nr. 2464](#)), p. 269-287, ill.
Boeiend overzicht van een verwaarloosd aspect van het moderne boek: de **stofomslag** (los, met flappen) - te onderscheiden van het omslag (op de rug gelijmd, met of zonder flappen). Het is bedroevend te merken dat de bewaarbibliotheken (al dan niet met wettelijk depot) wel de laatsten zijn om ook dat onderdeel te bewaren. Nationale bibliografie en vermelden zelfs niet dat het boek een omslag heeft ! En ja hoor, ook de 'Bibliothèque Royale' te Brussel komt voor op het lijstje wegwerp-bibliotheken ... [M. d. S.]

2600. - Hans Hafkamp en Carla van der Poel, *Het verzamelen van boekbanden. In gesprek met A.S.A. Struik* in *De boekenwereld*, 12, 1995-1996, p. 126-132, ill.
Gesprek met een verzamelaar van industriële boekbanden uit de periode 1840-1940 (9.000 stuks). Struik lette vooral op boeken waarvoor geen aandacht bestond. Hij bezit weinig Couperus (die werd toch al verzameld), maar veel vroomheidsboekjes. Hij wijst op verschillende bindoplagen van een titel en de verschillen daartussen. De collectie heeft een toekomst: de Nederlandse banden gaan naar de Universiteit van Amsterdam, de buitenlandse zijn bestemd voor het Museum Meermanno-Westreenianum. [W.W.]

2601. - N.P. van den Berg, *De ontwikkeling van Amsterdamse Stads-Bibliotheek tot Universiteitsbibliotheek van Amsterdam in de negentiende eeuw* in *De Negentiende Eeuw*, 20, 1996, p. 74-91, ill.
Een schets van deze evolutie aan de hand van drie achtereenvolgende bibliothecarissen David Jacob van Lennep (in functie 1820-1853), Hendrik Jacob Koenen (1853-1877) en Hendrik Cornelis Rogge (1877-1890). Nadruk wordt gelegd op het feit dat de bibliothecarissen door nuttige connecties erin geslaagd zijn imposante bruiklenen en geschenken te verwerven. De bibliotheek vormt in feite een aaneenschakeling van grotere en kleinere bibliotheken die ooit in Amsterdam gevestigd waren. [W.W.]

2602. - Willem Heijting, *Mr H. Bos Kzn (1881-1970). Dynamisch collectionneur en gentleman dealer* in *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van Bibliofielen 1995*, 1996, p. 93-115, ill.
Boeiend overzicht van het 'boekenleven' van Nederlands grootste verzamelaar uit de twintigste eeuw. Deze taaie calvinistische koopman en bestuurder bracht een ongelooflijk rijke collectie bij mekaar op het gebied van de Nederlandse Reformatie, de rechtsfilosofie en de daarmee verbonden figuren uit de vaderlandse geschiedenis. De tienduizenden banden zijn in de bibliotheek van 'zijn' Vrije Universiteit (Amsterdam) terechtgekomen. Bepaalde categorieën boeken zijn elders beland. Veilings- en antiquariaatscatalogi van na 1850 zijn door de VU geschonken aan de Bibliotheek van de Vereniging (...). Dat er zo weinig geografische boeken, en vooral atlassen, aangetroffen werden is thans duidelijk geworden: Bos heeft die in de jaren '50 en '60 als 'gentleman dealer' op de markt gebracht om andere aankopen (mede) te financieren. Herhaaldelijk heeft zijn harde en sluwe aanpak de professionele antiquaren haast tot wanhoop gedreven. [M. d. S.]

2603. - Pierre Cockshaw & Wim De Vos, *Acquisitions de la Bibliothèque royale sous la direction du baron Fr. de Reiffenberg et de ses successeurs du XIXe siècle* in *Archief- en bibliotheekwezen in België*, 66, 1995, p. 155-169.
Frédéric Auguste Ferdinand Thomas, baron de Reiffenberg (1795-1850) was de facto de eerste hoofdconservator van de nieuw opgerichte Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Voor de periode dat hij voor de aanwinsten instond, bestaat een

belangrijk document waaruit zijn politiek is af te lezen, nl. de aanwinstenlijsten van gedrukte werken, kaarten, prenten en handschriften, volgens het systeem van Pie Namur ondergebracht in tien 'classes'. Het hoeft geen betoog dat de humane wetenschappen er het beste uitkomen, vnl. taal- en letterkunde en geschiedenis. [E. C.-I.]

2604. - Sebastiaan S. Hesselink, *Frits Lugt en de veiling Vincent van Gogh 15-16 januari 1918. Een Nederlandse aanzet tot een 'anatomy of an auction'* in *Waardevol oud papier...* (cf. [nr. 2464](#)), p. 127-130, ill.

De gelijknamige neef (1866-1911) van de beroemde schilder was een der grootste verzamelaars uit de Nederlandse boekgeschiedenis. In 1918 werd zijn collectie geveild bij R.W.P. de Vries te Amsterdam. Grote koper was Frits Lugt. [M. d. S.]

2605. - Sjoerd van Faassen, *'De heer Greshoff is wat rusteloos & vluchtig'. J. Greshoff en Palladium (1917-1927)* in *Waardevol oud papier...* (cf. [nr. 2464](#)), p. 77-88, ill.

Over schrijver Jan **Greshoff** (1888-1971) en het bibliofiele boek, inz. de reeks *Palladium*, Jan van Krimpen en A.A.M. Stols. [M. d. S.]

2606. - Bob de Graaf, *Kruidenboeken in veiling. De aucties (1951-1952) van de Botanische Bibliotheek van Dr. F.W.T. Hunger* in *Waardevol oud papier...* (cf. [nr. 2464](#)), p. 102-105.

F.W.T. Hunger (1874-1952) was d♦ verzamelaar van vroege kruidboeken in Nederland en specialist van Carolus Clusius. Zijn collectie werd geveild door Menno Hertzberger. [M. d. S.]

2607. - *Muzikale schatten uit de Leuvense Universiteitsbibliotheek* in *Musica antiqua*, 13, 1996, p. 9-44, ill., mus.- Themanummer, als overdruk verspreid.

Terzelfdertijd verscheen een driedelige CD, te bestellen bij de dienst cultuur van de K.U. Leuven, Oude Markt 13, B-3000 Leuven.

Tijdschriftaflevering (geen catalogus) grotendeels gewijd aan de schatten die in het voorjaar 1996 op een tentoonstelling in de Leuvense UB te zien waren. Jan Roegijs vertelt hoe het groeide. Verschillende auteurs stellen groepsgewijs de muzikale schatten voor. De collectie Di Martinelli bevat vnl. handschriften en drukken uit de zeventiende en achttiende eeuw, de collectie Van Elewyck bevat stukken uit de achttiende en de negentiende eeuw; verder zijn er nog de collecties van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, van het Groot Begijnhof, de collectie Van Nuffel, de collectie Karel Goeyvaerts, telkens met inventaris. Aandacht wordt besteed aan het Leuvense exemplaar (dat de wereldbrand heeft overleefd) van de druk van Jan de Gheet (cf. nr. D5), aan (fragmenten van) handschriften en drukken. Het geheel is overvloedig met titelpagina's van de besproken werken verlucht. Het is waarempel verbluffend te zien wat allemaal is samengebracht en een onderkomen in de universiteitsbibliotheek heeft gevonden. [E. C.-I.]

2608. - Marita Mathijssen, *Gij zult niet lezen. De geschiedenis van een gedoogproces*. - Amsterdam : De Buitenkant, 1996. - 37 p. ; 22 cm. - (Vijfde Bert van Selm-lezing). - ISBN 90-70386-84-4.

De meest georganiseerde vorm van leesbevordering in de late achttiende en in de negentiende eeuw oefende in Nederland de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen uit. Verlichting en beschaving werden immers verspreid via het boek. Van de kant van Bilderdijk en Da Costa kwamen waarschuwingen: lectuur bracht verderf, onzedelijkheid en onnutte kennis. Zowel van orthodox-protestantse als van katholieke zijde werd anti-leespropaganda gevoerd. Rond het midden van de negentiende eeuw bleek die niet langer productief te zijn. De katholieken zagen een eigen pers als enige uitweg. Bij de protestanten kwam de utilitaire literatuur van dominee-dichters en predikant-proza♦sten op. [W.W.]

2609. - *Dierbaar magazijn. De bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse*

Letterkunde . Onder red. van Berry Dongelmans, Frits van Oostrom en Peter van Zonneveld, m.m.v. Marco de Niet. - Amsterdam: Amsterdam University Press, 1995. - 207 p.: ill.; 24x31 cm. - ISBN 90-5356-165-X. Fl. 95.

De Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden heeft in de twee eeuwen sedert haar oprichting (1766) een omvangrijke verzameling Nederlandse literatuur, in de ruimste zin, opgebouwd. Goede bibliothecarissen als een Rogge, Petit, Van Rijnbach hebben de collectie uitgebouwd en beheerd. Na 230 jaar is die een belangrijke medebewoner van het gebouw waarin ook de Leidse Universiteit haar boeken heeft ondergebracht. Maar eigenlijk was de verzameling buiten Leiden niet erg bekend. Het is daarom verheugend dat in *Dierbaar magazijn* 23 artikels over de collectie werden verzameld. Het 'Overzicht van de belangrijkste verworven collecties' beslaat tien pagina's (p. 175-184) ! Uit de grote rijkdom kunnen hier slechts enkele thema's worden vermeld: toneelstukken (T. Harmsen), plaatsbeschrijvingen (A.J. Gelderblom), gelegenheidsgedichten (A. Nieuweboer), almanakken en de collectie-Boekenoogen (beide M. de Niet), A.C. Kruseman (B. Dongelmans), het *Museum Catsianum* (H. Luijten), kinderboeken (H. Leuvelink), 'nieuwe kunst' (boekbanden: M. Wishaupt) etc. Niet alle opstellen zijn even opwindend - de 'Maatschappij' was/is een deftige Leidse instelling - maar alle bieden ze onvermoede inzichten in een ondergewaardeerde bibliotheek. Het formaat van het boek nodigt uit tot bladeren, maar is wat hinderlijk bij het lezen, en ook het glanspapier en de wel heel erg schrale letter dragen niet echt bij tot leesplezier. Gelukkig is er een register om al het geboden fraais te ontdekken. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2663](#)

2610. - R.E.O. Ekkart, *Een boekenveiling uit 1824 in beeld in Waardevol oud papier...* (cf. [nr. 2464](#)), p. 71-76, ill.

In juni 1824 werden in Den Haag boeken en handschriften geveild van drie generaties **Meerman**. E. bespreekt enkele afbeeldingen gemaakt t.g.v. de veiling en hun belang voor de voorstelling van het veilinggebeuren. [M. d. S.]

2611. - Luc Knapen, *Les incunables de la Société archéologique de Namur* in *Le livre et l'estampe*, 41, 1995, n? 144, p. 83-165.

De inleiding tot de thans gepubliceerde catalogus verscheen in de voorgaande aflevering van het tijdschrift. Cf. Kroniek 21 [nr. 2409](#). 115 drukken zijn zeer kort beschreven, met bibliografische referenties; het exemplaar is uitvoerig beschreven: band en eigendomsmerken. Het geheel is uitstekend ontsloten met verschillende registers. Voorbeeldig werk. [E. C.-I.]

2612. - *Capita selecta uit de geschiedenis van de Universiteitsbibliotheek Nijmegen*. Aangeboden aan mr. G.G.A.M. Pijnenborg bij zijn afscheid als bibliothecaris. - Nijmegen: Universiteitsbibliotheek, 1995. - 139 p.: front., portr., ill.; 29 cm. - ISBN 90-373-0288-2

Robert Arpots, *Internationale boekkunst: Catalogus van een bijzondere collectie*. - Nijmegen: Universiteitsbibliotheek, 1995. - 203 p.; 29 cm. - ISBN 90-373-0290-4
Scheidend bibliothecaris Pijnenborg heeft half december 1995 wel een opmerkelijk feestgeschenk gekregen: twee boeken, waarvan  n opstellen bevat en het andere een catalogus van bibliofiele uitgaven is, typografisch verzorgd door Gerrit Noordzij. M t Pijnenborg wordt hier de lezer wordt verwend, niet minder door de letter, de opmaak, het papier, dan door de inhoud. Dat soberheid en helderheid kunnen samengaan heeft Noordzij -indien dat al hoefde- met deze publicatie bewezen.

De opstellen handelen over de geschiedenis van de bibliotheek, over bibliotheconomie, over bepaalde collecties. Leon Stapper heeft het over 'De bibliothecarissen van de Katholieke Universiteit: zes korte biografische schetsen'. Otto Lankhorst over 'Voedsters of dochters: de betwiste positie van de instituutsbibliotheken in het eerste decennium van de Nijmeegse Alma Mater'.

A.H. Laeven, de huidige bibliothecaris, bespreekt 'Mijlpalen van een bibliothecariaat: de Universiteitsbibliotheek Nijmegen tussen 1965 en 1995'.

A.J.M. Dobbelaer bekijkt de ontsluiting: 'Van kaartenbak naar computerbestand: geschiedenis van de Nijmeegse catalogus'. Els F.M. Peters, actief bezig met de Nijmeegse bibliotheekgeschiedenis, heeft het over 'Een Nijmeegse transfer: van slapende gemeentebibliotheek tot academische collectie' (cf. [Kroniek nr. B8 \[2456\]](#)). R. P.L. Arpots bespreekt 'Een schenker van het eerste uur: J.A. van Waardenburg' en Jan Roes 'Eigen cultuur'-behoud: de Nijmeegse zorg voor het katholiek erfgoed'. Dit deel wordt afgesloten met een systematische lijst 'Bronnen en literatuur over de Universiteitsbibliotheek Nijmegen', de lijst van begunstigers en intekenaren.

De catalogus van een bijzondere collectie, door Arpots samengesteld, is een indrukwekkend stuk werk. Eduard D.H.M. Verbeek (1894-1966) verzamelde boeken op uiteenliggende gebieden; uit de ruim vijfduizend banden werden de 'bibliotheek' exemplaren geselecteerd om afzonderlijk te worden opgesteld, beheerd en beschreven. Uitgaande van deze kern van 217 boeken, is de collectie in drie decennia door het aankoopbeleid van Pijnenborg verviervoudigd. Deze collectie nu is voorbeeldig beschreven en toegelicht. Systematisch geordend -per land, per drukker / uitgever, chronologisch-, zijn de uitgaven bovendien door tal van registers ontsloten: chronologisch, op auteur, titel, typograaf, lettertype, letterontwerper, illustrator, pers, drukker, uitgever (alfabetisch en topografisch), binder of bandontwerper, en wat rest. Er is een uitvoerige literatuurlijst die de referenties bij de beschrijvingen verduidelijkt. De uitgaven bestrijken België, Duitsland, Engeland, Frankrijk, Ierland, Italië, Nederland, Nieuw-Zeeland, Oostenrijk, USA, Zweden en Zwitserland. Opvallend en kenmerkend tevens is de grote hoeveelheid private-pressuitgaven uit Duitsland, Engeland, Nederland en de VSA. [E. C.-I.]

2613. - *Ein Jahrhundert Akademische Bibliothek Paderborn: zur Geschichte des Buches in der Mitteldeutschen Kirchenprovinz*. Mit einem Verzeichnis der mittelalterlichen Handschriften in Paderborn. Hrsg. Karl Hengst. - Paderborn: H & S, 1996. - 192 p.: omslag, ill.; 24 cm. - (Veröffentlichungen zur Geschichte der mitteldeutschen Kirchenprovinz; 10). ISBN 3-929507-05-6. DM 19, 80 (excl. porto en bij bestelling bij de Erzbischöfliche Akademische Bibliothek Paderborn, Leostrasse 21, D-33098 Paderborn; fax 5251 28 75 75); DM 24, 80 in de boekhandel.

De bundel opstellen handelt in wezen over de geschiedenis van de historische bestanden in de bisdommen Paderborn, Erfurt, Fulda en Magdeburg, met de meeste aandacht voor Paderborn zelf. Ook al komen vnl. de handschriften aan hun trekken, toch is deze publicatie ook voor de lezers van de *Kroniek* van belang. In deze optiek haal ik het voornaamste aan. Karl Hengst opent de rij met 'Die Erzbischöfliche Akademische Bibliothek in Paderborn'. Op grond van het verdrag van Versailles werd de bibliotheek er in 1921 toe verplicht waardevolle handschriften en drukken aan de UB Leuven af te staan; de lijst -62 stuks- van de handschriften (uit de collectie Fürstenberg) is in bijlage gepubliceerd. Hermann-Josef Schmalor behandelt de 'Besondere Buchbestände in der Bibliothek': handschriften, incunabelen (waaronder Goudse), banden uit het klooster Biddeden. Lezenswaard is een artikel over de restauratieproblematiek, van Ulrich Schulz, 'Der Förderverein der Erzbischöflichen Akademischen Bibliothek Paderborn e.V. und seine Restaurierungsmassnahmen für die Bibliothek': een soort vriendenvereniging waarbij de leden zich engageren fondsen bijeen te brengen om restauratie-onkosten te helpen dragen. De lijst van de voor ondergang behoevende handschriften, incunabelen en zestiende-eeuwse drukken is gepubliceerd. Een zeer keurig verzorgde publicatie (voor een zeer lage prijs!) met geactualiseerde geschiedenis van bibliotheken en bestanden in een regio die weliswaar niet paalt aan de Nederlanden maar waar sporen van boekentrafiek zijn

2614.

2615. - Anne Rouzet, *Un legs fait* ♦ *la Biblioth* ♦ *que royale Albert I par une petite-fille d'Edmond Picard* in *Le livre & l'estampe*, 42, 1996, nr. 145, p. 11-47, ill.

Mevrouw Raymond Hubert, geboren Nicole Picard, kleindochter van de bekende Belgische politicus, jurist, auteur en literaire criticus Edmond Picard (1836-1924), legateerde aan de Brusselse Koninklijke Bibliotheek Albert I achtenzeventig boeken uit de bibliotheek van haar grootvader en vader (William Picard). Het zijn stuk voor stuk luxe-exemplaren, gedrukt voor de auteur op Japans papier of op andere kostbare papiersoorten en gebonden door vooraanstaande Belgische binders: Josse Schavye, Laurent Claessens, Gustave Schildtknecht. Het grootste deel van de banden werd geleverd door het atelier van Joseph Dubois d'Enghien. Elk boek is afzonderlijk beschreven met aandacht voor de individuele details inzake samenstelling (tallose toevoegingen) en band. Wat betreft dit laatste aspect dankt de auteur G. Colin voor hulp bij de redactie. [W.W.]

2616. - Georges Colin, *Du go* ♦ *t d'Edmond Picard pour les arts du livre* in *Le livre & l'estampe*, 42, 1996, nr. 146, p. 7-72, ill.

In deze zeer genuanceerde studie wordt Edmond Picard inzake zijn smaak ten aanzien van het boek gekarakteriseerd als een eclecticus. Picard, die op het gebied van de beeldende kunst als voorstander van 'Les XX' een avant-gardist was, koos voor zijn eigen publicaties geen progressieve typografie: hij zwoer bij ruime marges en aanzienlijke interlinies: het boek moest er majestueus uitzien! Bibliofiel was hij wel en niet. Niet door het proppen van gewone blaadjes en knipsels in zijn luxe-exemplaren (soms nog met een speld vastgeprikt). Wel door zijn voorkeur voor Japans papier, kleine oplagen voor intimi, en kostbare banden. Hij bestelde die bij Josse Schavye, Laurent Claessens en Joseph Dubois d'Enghien. Bij het begin van deze eeuw maakte hij kennis met Juliette La Bruy ♦ re, wellicht de eerste kunstenares in Belgi ♦ , die door het maken van luxe-boekbanden in haar levensonderhoud trachtte te voorzien. Haar stijl was in die tijd modern (Art Nouveau en sprekende band), veel moderner dan wat tot dan toe in Picards bibliotheek aanwezig was. Onder haar invloed kreeg Picard oog voor het modernisme in de boekbindkunst en liet hij verschillende exemplaren van eenzelfde werk door verschillende kunstenaars tegelijkertijd binden. In bijlage volgt een lijst met de beschrijving van alle achtendertig banden van La Bruy ♦ re, bekend aan de auteur, een lijst van de tentoonstellingen waaraan zij haar medewerking heeft verleend, en een lijst van de adressen, waarop zij gehuisvest was. [W.W.]

2616. - L. Vandamme, *Een particuliere uitleenbibliotheek in Brugge op het einde van de 18de eeuw* in *Biekorf*, 96, 1996, p. 139-140.

Een van de smaakmakers binnen het Brugse boekbedrijf op het einde van de achttiende eeuw was Joseph Bogaert (1752-1820). In 1788 richtte hij in zijn drukkerij-boekhandel een 'Cabinet litt ♦ raire' in. Hij moet ook een kleine uitleenbibliotheek opgericht hebben: de Brugse stadsbibliotheek verwierf recentelijk een gedrukte catalogus daarvan (beknopte titelgegevens van 103 boeken). De boeken werden in lezing gegeven voor een maand, een trimester of zelfs een jaar. Het aanbod was eentalig Frans. Romans, theater, landbeschrijvingen en militaire geschiedenis overheersten. Moderne wetenschap en filosofie waren niet overvloedig aanwezig. [W.W.]

2617. - *Verzamelingen en verzamelaars. De bibliotheek van surrealist Louis Scutenaire. Een halve eeuw Vlaamse literatuur. Geschiedenis van de prent in een priv* ♦ *verzameling*. Dossier uitgegeven naar aanleiding van drie tentoonstellingen

toegankelijk van 14 februari tot 29 maart 1997 door Wim De Vos. - Brussel: Koninklijke Bibliotheek, 1997. - vii, 113 p.; 24 cm. - ISBN 90-6637-086-6. Tentoonstellingen gehouden ter gelegenheid van de Opendeurdagen 1997. Met de drie verzamelaars werd een gesprek gevoerd waarvan de neerslag als presentatie bij de expositie kan dienen. Het legaat Scutenaire kwam na het overlijden van zijn echtgenote Irène Hamoir in 1994 in de Koninklijke Bibliotheek. Voor de tentoonstelling werd uit Scutenaire's bibliotheek een keuze gemaakt van veelal uitgaafjes in beperkte oplagen, geïllustreerd door vrienden surrealisten en vaak voorzien van opdrachten, vlugschriften. Richard Baeyens, verzamelaar van Vlaamse literatuur van de eerste helft van de 20ste eeuw, heeft een selectie van 136 boeken gemaakt en kort beschreven. De verzamelaar van prenten, Eugène Rouir, schonk zijn collectie, nu bekend als het 'Fonds Suzanne Lenoir' aan het museum van de Universiteit catholique de Louvain. Tachtig prenten, van de vijftiende tot de twintigste eeuw, zijn kort beschreven. Tot slot volgen enkele beschouwingen over het vak van scheidend antiquaar Louis Moorthamers. [E. C.-I.]

2618. - Paul Culot, Pierre Loze, Annie de Coster en Paul Aron, *Bibliotheca Wittockiana*. - Gent : Ludion, 1996. - 127 p. : ill. ; 28 cm. - (Gemeentekrediet; Musea Nostra). - ISBN 90-5544-101-5.

Met dit werk is de belangrijke collectie, ondergebracht in het stemmige museum te St.-Pieters-Woluwe, voor een groter publiek ontsloten. Michel Wittock is niet alleen een groot verzamelaar; hij heeft zijn boekenbezit ondergebracht in een daartoe ontworpen gebouw en het aldus geopend voor boekenliefhebbers en deskundigen. De collectie is duidelijk samengebracht door een estheet. Wittock's aandacht ging in de eerste plaats naar Italiaanse en Franse boekbanden uit de Renaissance. Er zijn dan ook prachtige specimina aanwezig uit Romeinse, Venetiaanse en Parijse ateliers. Daarna breidde hij zijn belangstelling uit naar de latere Franse band en, in het verlengde hiervan, naar de Belgische boekband. Relatief recent is de aanwezigheid van moderne banden van Franse en Belgische meesters in de Bibliotheca Wittockiana. Het boek is uitstekend geïllustreerd met enkel kleurplaten, die een goed beeld van deze unieke collectie oproepen. Bij elke afgebeelde band worden de afmetingen vermeld, wat de voorstelling van de realiteit zeer ten goede komt. [W.W.]

2619. - *Bibliotheca topographica et genealogica Belgica: collection Michel Wittock*. Vente publique samedi 27 avril 1996 Galerie Simonson Bruxelles. Eric Speeckaert expert-libraire. - Bruxelles: Eric Speeckaert, 1996. - [non pag.]: co., ill.; 28 cm.

Homogene en bijzonder fraaie verzameling topografische en heraldische handschriften (enkele) en drukken uit of met betrekking op de Zuidelijke Nederlanden. [E. C.-I.]

2620. - *Offeren aan Mercurius en Minerva. Nederlandsche Vereeniging van Antiquaren 1935-1995*. Redactie Nop Maas en F.W. Kuyper. - Amsterdam : De Buitenkant, 1995. - 235 p. : ill. ; 26 cm. - ISBN 90-70386-75-5. Fl. 69, 90. Na een schets door F.W. Kuyper van het wel en wee van deze vereniging volgen interviews met vooraanstaande Nederlandse antiquaren (of gewezen leden van de vereniging): Paul Valkema Blouw, Simon Emmering, Max Israël, Nico Israël, Emmy en Bob de Graaf, Max Schuhmacher, Frits Knuf, Anton Gerits, Edgar Franco, Bert Hagen en Ans van Pagen-Selis. Boven velen van hen blijft de naam van Menno Hertzberger zweven. Het werk is fraai met portretfoto's geïllustreerd. Voor de boekenliefhebber interessante, relevante en niet zelden plezierige lectuur. [W.W.]

2621. - Nop Maas, *Koop of ik schiet in Waardevol oud papier...* (cf. [nr. 2464](#)), p. 209-214, ill.

J.H. van der **Beek** is **♦♦♦** der pioniers van de ramsjhandel in Nederland vanaf 1851. Een nagenoeg onbekend aspect van de negentiende-eeuwse boekgeschiedenis. [M. d. S.]

2622. - Jan Schilt, *Hier wordt echter het belang van het boek geschaad...Het Nederlandse **boekenvak** 1933-1948*. - Amsterdam : Jan Mets, 1995. - 294 p. : ill. ; 21 cm. - ISBN 90-5330-135-4. Fl. 49, 50.

Het boek schetst acties en reacties van boekhandelaars en uitgevers in die woelige periode. Aan het woord komen vooral de drie vakorganisaties, de Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels, de Nederlandse Boekverkoopersbond (NBB) en de Nederlandsche Uitgeversbond (KNUB). De economische crisis spitste de aandacht toe op het eigen behoud. In 1933 waren niet de boekverbrandingen in Duitsland het grote thema, wel het risico van een omzetbelasting en de spelling Marchant. Met de oorlog werd het natuurlijk bittere ernst. Joodse bedrijven kregen een 'bewindvoerder' of 'Treuh♦ndler', die door de vakorganisatie als volwaardig boekhandelaar moest erkend worden. Bij de oprichting van de Kultuurkamer werden de drie bonden ondergeschikt gemaakt aan het Lettergilde. Na de oorlog werd een Zuiveringsraad opgericht. Er wordt betwijfeld of de zuivering zorgvuldig en zonder concurrentiemotieven heeft plaatsgehad. [W.W.]

2623. - Serge Bouffange, *Pro Deo et patria: **Casterman**, librairie, imprimerie, ♦dition (1776-1919)*. - Gen♦ve: Libr. Droz S.A., 1996. - 350 p.: ill.; 22 cm. - (Ecole pratique des hautes ♦tudes, IVe section, Sciences historiques et philologiques, VI Histoire et civilisation du livre; 22). - ISBN 2-600-00136-0. Dit boek wordt elders in dit tijdschrift besproken en wordt derhalve hier voor de volledigheid slechts vermeld. Casterman is voornamelijk bekend voor de produktie van het religieuze boek, maar ook van volksliteratuur zoals de uitgave van de 'Almanach de Li♦ge' en de 'Courrier tournaisien'. [E. C.-I.]

2624. - Lisa Kuitert, *Grote boeken voor de kleine man. **Colportage** in Nederland in de negentiende eeuw* in *De Negentiende eeuw*, 20, 1996, p. 92-105, ill. In de negentiende-eeuwse boekenvakbladen was de colporteur die om den brode langs de huizen ging met intekenlijsten en prospectussen niet graag gezien. Toch maakte de uitgeverij gebruik van de diensten van colporteurs (b.v. A.C. Kruseman). Het waren duurdere producten, zoals 'Prachtbijbels' en verzamelde werken (Bilderdijk, Da Costa) die via colportage ruim verspreid werden. Ook plaatselijke boekhandelaars beoefenden colportage: zij kenden de plaatselijke markt het best. Colporteurs bewerkten doorgaans het platteland. De meeste kritiek op hen kwam van de boekhandel (uit vrees voor concurrentie) en van de literaire kritiek: 'colportageliteratuur' was een pejoratieve term voor sensationele lectuur. [W.W.]

2625. - G.W. Gijsbers, *Antiquarische belevenissen II*, in *De boekenwereld*, 12, 1995-1996, p. 274-280, ill. Vervolg op het verhaal (Kroniek [2414](#)) van Gijsbers (van **Gijsbers & Van Loon** te Arnhem) over antiquarische avonturen, zo over een collectie betreffende de illustrator Alexander VerHuell die te Wenen opdook, en over negentiende-eeuwse kinderboeken die bij de oorspronkelijke, nog bestaande uitgevers op zolder werden ontdekt, tot vreugde van verzamelaars als C.E. van Veen. [W.W.]

2626. - Hans Moors, *Oud Frans bloed. De saint-simonistische uitgaven van firma R.C. **Meijer*** in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 3, 1996, p. 87-110, ill. R.C. Meijer profileerde zich als vrijmetselaar en vrijdenker en bouwde een uitgeversfonds op overeenkomstig zijn levensbeschouwelijke overtuiging. Tussen 1855 en 1860 gaf hij een aantal saint-simonistische werken uit met utopisch en

reformistisch karakter. Meijer trachtte die werken te verspreiden via een net van vrijmetselaars en vrijdenkers, maar het resultaat was miniem. Meer zakelijk inzicht betoonde hij door de uitgever van Multatuli te worden. Ook dreef hij een succesvolle buitenlandse boekhandel en een antiquariaat. [W.W.]

2627. - *Frederik Muller (1817-1881). Leven & werken.* Onder redactie van Marja Keyser, J.F. Heijbroeck en Ingeborg Verheul. - Zutphen: Walburg Pers, 1996. - 319 p.: ill.; 25 cm. - (Bijdragen tot de Geschiedenis van de Nederlandse Boekhandel, Nieuwe Reeks, 2). - ISBN 90-6011-964-9. Fl. 49, 50.

Zeventien deskundigen schreven zowel over het familieleven van Muller, zijn doopsgezinde herkomst, als zijn werkzaamheid als oude boekhandelaar, veilinghouder en uitgever. Meest relevant voor deze kroniek zijn de stukken van B.P.M. Dongelmans over Mullers bibliografische activiteit, van A.R.A. Croiset van Uchelen over de antiquariaatscatalogi, van Chantal Keijsper en N.H. Kool over Muller als veilinghouder en van Jos van Waterschoot over Muller als uitgever. Belangrijk zijn de overzichten die na de artikelen volgen, zo lijsten van antiquariaatscatalogi (Croiset van Uchelen), veilingcatalogi (Keijsper en Kool) en fondslijst (Van Waterschoot). Het boek is, zoals men van de Walburg Pers mag verwachten, mooi uitgegeven en overvloedig geïllustreerd. [W.W.]

2628. - P.J. Begheyn, *Het aandeel van de katholieken in boekhandel en leescultuur te Nijmegen in de negentiende eeuw* in *De Negentiende Eeuw*, 20, 1996, p. 47-73, ill.

Na de overgang van Nijmegen naar Staatse zijde in 1591 waren aldaar tot aan de negentiende eeuw geen katholieke drukkers werkzaam. Met de Franse revolutie begon de emancipatie die echter traag verliep. De katholieke drukkers-uitgevers sloegen een schamel figuur naast hun protestantse collega's. Ook bibliotheken en kranten werkten op kleine schaal. Alleen de firma Malmberg kon zich als uitgeverij van schoolboeken verder ontplooien. In bijlage volgt een lijst van katholieken, werkzaam in het boekbedrijf te Nijmegen in de negentiende eeuw, en een fondslijst van katholieke drukkers/uitgevers. Afgezien van Malmberg werd spaarzaam gepubliceerd, hoofdzakelijk devotionele boekjes, gelegenheidsdrukwerk en schooluitgaven. [W.W.]

2629. - R. Tavernier, *Die Bucherei des Schocken Verlags (1933-1938), een joods monument onder de verdrukking* in *Ex officina*, 9, 1992 [versch. 1996], p. 75-113, portr., ill.

Dankzij mecenaat kwam de Leuvense UB in het bezit van een reeks van 83 boekjes, qua vormgeving enige gelijkenis met die van de Insel-Bucherei vertonend. Ze verscheen tijdens het naziregime en is geheel aan het jodendom gewijd. Aangezien de boekjes vooral voor joden bestemd waren, zijn zij begrijpelijkerwijs thans uiterst zeldzaam. De zakenman Salman Schocken (1877-1959) uit Polen, richtte pas in 1931 zijn uitgeverij op die van meetafaan een uitgesproken joods karakter zou dragen; vanaf 1937 moest zij heten Schocken Verlag - Jüdischer Buchverlag. Via een intermezzo in Palestina tenslotte in Amerika gevestigd waar in 1947-1949 twintig deeltjes verschenen van een 'Schocken Library'. Hij stichtte er het 'Institute for Jewish Research' in New York. Schocken was ook bibliofiel; zijn collectie met de belangrijke teksten van het jodendom is nu in de Schocken Library te Jerusalem. Na een boeiend geschreven biografie gaat T uitvoerig in op 'die Bucherei' waaraan Schocken zich zowel inhoudelijk als vormelijk gelegen liet. Volgt de bibliografie van de reeks, met toelichtingen over de inhoud, een prosopografie van de auteurs -een goudmijn-. Uitstekende bijdrage aan de judaica. [E. C.-I.]

2630. - Nanske Wilholt, *'La littérature ne nourrit pas son homme en Hollande'*. A.A.M. Stols en de dichter Maurits Mok in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 3, 1996, p. 125-143.

Als uitgever was Stols een van de belangrijkste verspreiders van poëzie. In de periode 1922-1957 gaf hij c. 850 titels uit, waaronder 250 Nederlandstalige poëziebundels. De jaren dertig waren voor hem niet voorspoedig verlopen. In 1938 attendeerde J. Greshoff hem op Mok. In 1939 gaf Stols drie teksten van Mok uit: een poëziebundel, een novelle en een episch gedicht. Stols drukte de poëzie in de hoop later een goedgeschreven en goedverkopende roman te kunnen verwerven. De kritiek viel echter tegen: S. Vestdijk en E. du Perron reageerden negatief. In de correspondentie daarna kwam Moks zelfoverschatting onmiskenbaar tot uiting. Stols leed intussen verlies op de uitgaven, zodat het wel tot een breuk moest komen. [W.W.]

2631. - Ludo Simons, *'Sire, les Flamands se contentent de peu!'* Over **uitgeven in Vlaanderen** in de negentiende eeuw, in *De Negentiende Eeuw*, 20, 1996, p. 19-33, ill.

Brengt het verhaal van de Vlaamse uitgeverij in de negentiende eeuw, in hoofdzaak op basis van zijn bekende 'Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen', aangevuld met het werk van Theo Clemens over de kerkboeken. Er zijn interessante getuigenissen opgenomen van Jan Frans Willems tot Stijn Streuvels over wel en vooral wee van de Vlaamse uitgeverij en drukkerij. [W.W.]

2632. - J.F. Heijbroek, *R.W.P. de Vries, veilinghouder en antiquaar* in *Waardevol oud papier ...* (cf. [nr. 2464](#)), p. 131-137, ill.

Eindelijk nog eens een artikel over de grote concurrent van - de grootste - Frederik Muller: R.W.P. de Vries (1841-1919). [M. d. S.]

2633. - Niek Miedema, *Een dampkring van cultuur: de premie-uitgaven van de Wereldbibliotheek-Vereniging 1925-1986*. - Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1995. - 288 p.; omslag, portr., ill.; 24 cm. - ISBN 90-284-1609-9. Fl. 49, 50.

In 1991 schreef de inmiddels overleden Johan Polak een woord vooraf waarin hij herinneringen uit zijn kindertijd en jeugd ophaalt die hem blijvend beïndrukt en gevormd hebben tot de boekenmens en bibliofiel die hij is geworden: boeken van de Wereldbibliotheek. (Ook voor de recensent is de WB een begrip en een 'bibliotheek').

De WB-Vereniging, door Leo Simons als eerste Nederlandse boekenclub in 1925 opgericht, beoogde in eerste instantie een klantenbinding met de uitgeverij De Wereldbibliotheek tot stand te brengen. Het was nog de tijd dat men via het boek - 'goede en goedkope lectuur'- aan volksontwikkeling kon doen -en dede. Het lidmaatschap hield o.m. kortingen op WB-uitgaven in, ontvangst van het blad *Boekennieuws* en speciale geschenkuitgaven. Deze laatste, doorgaans rond het tijdstip van een feestdag of de jaarwisseling verzonden, zijn steeds zorgvuldig gekozen teksten, ev. in het Nederlands vertaald en esthetisch verantwoorde uitgaafjes die spoedig als verzamelobject werden beschouwd. Zo werden de meeste leden ook amateur-bibliofiel! Enkele capita selecta gaan aan de bibliografie van de premie-uitgaven vooraf; ik noem slechts: Jan Winterink (+1966), een halve eeuw in dienst van de WB, van de onderste sport van de ladder tot directeur opgeklommen; over illustrators en schrijvers -uit noord en zuid-. In de bibliografie zijn 233 premie-uitgaven beschreven en uitvoerig toegelicht, vergezeld van een reproductie van het omslag van de uitgaaf. In 1986 verscheen de laatste: de Vereniging had opgehouden te bestaan. Deze WB-uitgave is prachtig vormgegeven. [E. C.-I.]

2634. - **HARO!** *Une revue belge d'avant-garde 1913-1928*. Introduction, notes et commentaires par Véronique Waterlot-Jottrand et Daniel Lefebvre. - Mons : Editions du Renard Découvert / Mundaneum, 1995. - 71 p. : ill. ; 30 cm. In 1913 stichtte de graficus Albert Daenens het tijdschrift 'Haro!' dat een wisselvallig bestaan kende: een eerste reeks nummers liep van juni 1913 tot januari 1914; een tweede reeks verscheen van juli 1919 tot juni 1920 en een derde

reeks van oktober 1927 tot maart 1928. Het tijdschrift koos voor het avant-gardisme op elk gebied. De eerste reeks wijst op 'Der Sturm' en Marinetti en kiest voor anarchisme en pacifisme. In de tweede reeks nemen bewonderaars van het sovjet-systeem het voortouw met Paul Colin, Théo Counet en Charles Plisnier. Ook pacifisten bleven welkom. Na een onaangekondigd stilzwijgen van zeven jaar komt een nieuwe redactie aan bod (Mil Zankin, Ernestan, Manuel Devaldes) met een meer libertaire strekking. Onder de illustratoren telt men, naast Daenens zelf, Paul Joostens, Jozef Cantré, Frans Masereel en Frits van den Berghe. Van elk nummer wordt de korte inhoud meegedeeld en worden een aantal illustraties gereproduceerd. Het overzicht sluit met een bio-bibliografie van de medewerkers en een index. [W.W.]

2635. - Jos Boyens, *De genesis van Bezette stad*. - Antwerpen : Pandora, 1995. - 212 p.: ill.; 31 cm. - ISBN 90-5325-037-9.

Deze fraaie uitgave brengt de editie van negentien brieven van Oscar Jespers aan Paul van **Ostaijen** in de periode 1920-1921 over het ontstaan van diens bundel 'Bezette stad' en de Antwerpse groepering rond het geplande tijdschrift 'Sienjaal.' Jespers hield zich zeer intens met de uitgave van het werk bezig. Herhaaldelijk wordt gehandeld over het snijden van extra letters voor Van Ostaijens 'ritmiese typografie' en over de werkwijze van drukker F. Casie. Voor de oprichting van het tijdschrift 'Sienjaal' was als zakelijke basis de kunstzaak Novy onontbeerlijk, een initiatief waarvan ook Jos Leonard deel uitmaakte. De vaak duistere tekst van Jespers (die zowel een moedwillige spelling als een curieuze syntaxis hanteerde) is vakkundig en overvloedig toegelicht. Het werk is voorbeeldig geïllustreerd. [W.W.]

2636. - *Paul van Ostaijen, 1896-1928, wegwijzers naar de werkelijkheid*. Kroniek: Geert Buelens en Georges Wildemeersch; catalogus: Dirk Aerts en Marc Somers.- Antwerpen: Pandora, 1996. - 198 p.: ill.; 30 cm.- ISBN 90-5325 -044-1.

Dit werk fungeerde als catalogus bij de tentoonstelling in het AMVC ter gelegenheid van het honderdste geboortejaar van de dichter. De tekst van de kroniek is de leidraad in deze publicatie. Hij is uitvoerig gelardeerd met citaten van Van Ostaijen zelf en uit reacties van anderen. In margine worden de nummers van de catalogus opgenomen met eigen, onafhankelijke toelichting. In de kroniekttekst fungeren de catalogusnummers tegelijk als noten. Boekhistorische gegevens zijn in het catalogusgedeelte opgenomen. De illustratie is overvloedig en verzorgd. Heel wat manuscriptbladzijden worden gereproduceerd, ten dele in kleurendruk. Het boek is goed geïndexeerd (met o.a. een titelregister op Van Ostaijens hier vermelde gedichten). [W.W.]

2637 - Sjaak Hubregtse, *Typografie & Socialisme. Losse opmerkingen over een vaste relatie in Waardevol oud papier...* (cf. [nr. 2464](#)), p. 138-146, ill.

Van William Morris en Henry van de Velde naar Jan van Krimpen, Sjoerd de Roos etc. [M. d. S.]

[Go Top](#)

[Over deze site](#) Home page: www.boekgeschiedenis.be

Ontwikkeling © Johan Hanselaer

Laatste aanpassing: 09/13/2023 18:35:1305/29/2007 14:51:36

Kroniek

1997-1998

[VWB](#) [Go Top](#)
[Overzicht](#)

Na de algemeenheden zijn de notities chronologisch gerangschikt en per thema of onderwerp (in vetjes) volgens een vast schema gegroepeerd: 1. Literatuurbericht en Vakwoordenboeken; 2. Bibliografie (methodologie en repertoria); 3. Druk materiaal; 4. Zetten en drukken; 5. Drukkers, steden, regio's; 6. Boekillustratie; 7 Boekband; 8. Bibliotheken en Bibliofilie; 9. Boekhandel en Uitgeverij; 10. Onderwerpen.

De lezers van de Kroniek worden er aan herinnerd dat zij de redactie attent kunnen maken op recent verschenen publikaties en haar overdrukken van eigen artikelen kunnen doen toekomen. Een en ander wordt in dank aanvaard.

2638.- Otto Lankhorst, *In memoriam Isabella Henriette van Eeghen (1913-1996): 'Nieuwsgierigheid is mijn bedrijf'* in *De boekenwereld*, 13, 1996-1997, p. 192-200, ill.

Door haar afkomst uit een Amsterdamse patricische familie was mejuffrouw Van Eeghens belangstelling voor de geschiedenis van haar stad een natuurlijk iets. In 1941 promoveerde zij bij Jan Romein over de vrouwenkloosters en het Begijnhof van Amsterdam van de veertiende tot het einde der zestiende eeuw. In 1943 legde zij archiefexamen af, in 1944 volgde een aanstelling aan het Amsterdams Gemeentearchief, waar zij bleef tot haar pensionering in 1978. Op basis van archieven en van efemer gedrukt materiaal (catalogi, advertenties) heeft zij veel gepubliceerd over het boekbedrijf te Amsterdam en in de Republiek. Meest imponerend is 'De Amsterdamse boekhandel 1680-1725' in zes delen. Voor de eerste twee delen hiervan werd haar als eerste de Menno Hertzberger Prijs verleend. Van Eeghen was zich er sterk van bewust dat nieuwe gegevens oudere resultaten ter discussie konden stellen, en zij was niet bang haar eigen vroeger werk te corrigeren. In bijlage volgt een chronologische lijst van haar publicaties op het gebied van de geschiedenis van boek en prent. [W.W.]

2639.- A.G. van der Steur en Garrelt Verhoeven, *Een loden last. H.J. Laceulle-van de Kerk, Bonaventura Kruitwagen en de totstandkoming van een dissertatie* in *De boekenwereld*, 13, 1996-1997, p.172-190, ill.

In 1951 verscheen de studie van H.J. Laceulle-van de Kerk, *De Haarlemse drukkers en boekverkopers van 1540 tot 1600*, waarvan al in 1941 de beperkte proefschrift-editie was verschenen. Hendrikje Jacoba van de Kerk (1907-1988) studeerde Nederlands te Amsterdam en besloot verder te gaan met een proefschrift te Utrecht op het gebied van de bibliografie. Via mej. M.E. Kronenberg kwam zij in mei 1936 bij pater Bonaventura Kruitwagen terecht, die in de volgende jaren als haar mentor optrad met behulp van zijn onnavolgbare aansporende briefstijl. Hij zorgde er ook voor dat het proefschrift gedrukt werd door Martinus Nijhoff. Voor de verdediging op dinsdag 8 juli 1941 was een boek van honderd vijftig pagina's klaar, zonder de typografische inventarissen en zonder de beschrijving van de drukken. Door oorlogsomstandigheden moest het meest bewerkelijke deel van het

werk opnieuw gezet worden, zodat het boek uiteindelijk in januari 1952 in een kleine oplage verscheen. Het werd uitermate positief ontvangen en geroemd als model in zijn genre. Van een soortgelijk onderzoek over Delftse drukkers heeft de schrijfster om gezondheidsredenen moeten afzien. [W.W.]

2640.- Martin Boghardt, *Ein spezieller Schachtelbogen im Berliner Exemplar des Psalterium Benedictinum von 1459 in Gutenberg Jahrbuch*, 1997, p. 76-94, ill. Een 'Schachtelbogen' noemt B een vel dat, bij folioformaat, uit twee helften bestaat die elkaar in de vouw overlappen en worden meegenaid. De 'Schachteltechnik' wordt later opgevolgd door de 'Klebeteknik', waarbij slechts één blad (een *cancellans*) een vouw heeft. In afwachting van een adequatere term kan in het Nederlands misschien 'pseudo-cancellans' (cf. P. Needham) worden voorgesteld. [E. C.-I.]

2641.- Jean-François Gilmont, *De quelques définitions utiles au bibliographe de livres anciens in Nouvelles du livre ancien*, n° 90, printemps 1997, p. 1. De Franstalige bibliograaf beschikt nog steeds niet over een volledig scala termen, noodzakelijk om **analytische bibliografie** te bedrijven. Gilmont bezorgt hier een lijst met voorstellen en definities en zou hierop gaarne reacties ontvangen vooraleer de term te 'canoniseren!' Misschien kan de Nederlandstalige bibliograaf er ook zijn voordeel meedoen. Hoe noemen wij een 'édition arlequin' (het Duitse Zwitterdruck), 'édition mixte' (een editie waaraan meerdere drukkers hebben gewerkt), 'exemplaire hybride' (het Duitse Mischexemplar)? Terecht m.i. breekt G een lans om de term 'ideal copy' te vertalen door theoretisch exemplaar. Ter overweging. [E. C.-I.]

2642.- Jean-Dominique Mellot & Elisabeth Queval, *Répertoire d'imprimeurs / libraires XVIe - XVIIIe siècle*. Etat en 1995 (4000 notices).- Paris: Bibliothèque nationale de France, 1997.- 719 p.: co.; 30 cm.- ISBN 2-7177-2007-3. FF 350. Besteladres: BNF, 2 rue Vivienne, F-75084 PARIS cedex 02. Bijzonder nuttig nevenproduct van de retrospectieve catalogisering van oude drukken in de Bibliothèque nationale de France: een handboek waarin de autoriteiten van **drukkers en uitgevers** zijn opgenomen ('authority file'). Niet exhaustief, maar evenmin exclusief Frans. Elk Westeuropees catalograaf c.q. bibliograaf kan er dus baat bij hebben. Vooral voor de catalograaf is dit een goed werkinstrument: de autoriteiten zijn nl. volgens de regels van de kunst opgesteld: levensdata, data van activiteit, variante naamsvormen, adressen, andere biografische informatie, bronnen. Een uitvoerige bespreking staat elders in dit tijdschrift. [E. C.-I.]

2643.- *Dossier: En marge du livre... verso: Tournai!* in *Lectures*, n° 95, 1997, xxiv p. Vulgariserend maar niet oninteressant is de brochure uitgegeven n.a.v. een tentoonstelling onder dezelfde titel in het 'Maison de la culture de Tournai' van 15 maart tot 20 april 1997. Er is sprake van boeken in een kathedraal, het boek in het werk van Rogier van der Weyden, de handschriften van de Stadsbibliotheek, de bibliotheek van het Seminarie, een hoofdstukje over drukkers en boekhandelaars in Doornik, over de Deflinnes (zie elders in deze Kroniek), over drukpersen in de collectie Casterman. [E. C.-I.]

2644.- Peter van Huisstede & Hans Brandhorst, *Difficilia quae pulchra: cultuurhistorische bronnen ontsloten per computer in Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 4, 1997, p. 207-226, ill. De database van **drukkersmerken** in de *STCN* is gekoppeld aan drukkers / uitgevers en titels, maar is tevens geïnterpreteerd volgens 'iconclass'-beschrijvingen en gelinkt aan een bestand van embleemboeken. Dat geeft

onvermoede, maar relevante betekenisvelden. Met toepassing op 'het spittende mannetje' van Joannes Maire. [M. d. S.]

2645.- Jan Storm van Leeuwen, *Laufende Einbandprojekte der belgisch-niederländischen Bucheinband-Gesellschaft, insbesondere auf dem Gebiet der Terminologie in Inkunabel- und Einbandkunde...* (cf. [nr. 2679](#)), p. 312-326, ill. Korte berichten over de werkgroepen **Bandbeschrijving** en Wrijfselarchief, uitgebreider over de Terminologie. [E. C.-I.]

2646.- Elly Cockx-Indestege, *Das Buntpapier im Kontext des Buches: einige Gedanken in Archief- en bibliotheekwezen in België*, 67, 1996, p. 185-209, ill. Met de ogen van een boekhistorica onderzoekt Elly Cockx-Indestege nu al geruime tijd het **sierpapier** dat verwerkt is in de boekbanden van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. In dit artikel zet ze een aantal vaststellingen op een rijtje, en vult ze de voorbeelden uit de Koninklijke Bibliotheek aan met illustratiemateriaal uit andere collecties (de Leuvense Universiteitsbibliotheek, het K.C. Peeters-Instituut voor Volkskunde in Antwerpen, de Parijse Bibliothèque de l'Arsenal, ...).

Uit de vaak slordige verwerking van sierpapier in een lederen band of als omslag rond efemeer drukwerk, valt af te leiden dat het de boekbinders, zeker vóór de tweede helft van de negentiende eeuw, meestal te doen was om een goede band zonder meer, dus zonder speciale zorg voor, bijvoorbeeld, het onderlinge aansluiten van de marmerpatronen op dek- en schutblad. Dat soort bekommernissen dook slechts op bij zeer luxueus uitgevoerde banden. Het artikel besteedt vooral aandacht aan de moeilijkheden die komen kijken bij de datering en de geografische situering van sierpapier. Het impressum van de publicatie waarrond (de band met) het sierpapier verwerkt werd, is in het beste geval een terminus ante quem, omdat de binder papier gebruikte dat hij in voorraad had of makkelijk in zijn omgeving bekomen kon. Maar naarmate men verder in de tijd teruggaat, zijn boeken vaker herbonden en ging het originele materiaal verloren. Het beste houvast bieden nog de omslagen rond efemere publicaties, waarbij men bijvoorbeeld uit de manier van naaien kan afleiden of het om de oorspronkelijke omslag gaat. Verder moet men op zoek gaan in bedrijfsarchieven of in catalogi van boekverkopers en uitgevers. Ook is het wenselijk dat bibliotheken meer aandacht aan het sierpapier schenken en zich daarbij bedienen van een consequente terminologie. Dat doet de auteur hier in elk geval zoals het hoort. Alleen is het jammer dat de lezer genoegen moet nemen met (overigens talrijke) illustraties in zwart-wit. [P.D.]

2647.- Jaap Harskamp, *The British Library and its Dutch / Flemish collections in Dutch crossing*, 20, 1996, 2, p. 39-47.

Aardige uitnodiging om de boekenrijkdom uit de Nederlanden in een van de schatkamers van de westerse wereld te komen bestuderen, bv. de Beudeker Atlas (kaarten, prenten en drukwerk tot 1750 per stad samengebracht) of de duizenden medische en andere theses uit Leiden. [M. d. S.]

2648.- Tilo Brandis, *Die Handschrift zwischen Mittelalter und Neuzeit: Versuch einer Typologie* in *Gutenberg Jahrbuch*, 1997, p. 27-57, ill.

Over de invloed van de boekdrukkunst op de productie van handschriften in de jaren 1480-1520. Dit vloeiend geschreven artikel is meteen een waarschuwing tegen het bestuderen van **handschrift en druk**, los van elkaar: er is veel meer dat hen bindt dan wat hen scheidt, en de teksten waar het om gaat, zijn door de gebruiker als verzameling samengebracht ongeacht hun 'object'karakter. (cf. [nr. 2685](#)). [E. C.-I.]

2649.- *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis 1997*.- Leiden: Nederlandse boekhistorische vereniging, 4, 1997.- 337 p.: omslag, ill.; 23 cm.- ISBN 90-75133-

04-9; ISSN 1381-0065.

In 1998 bestaat de Haagse Koninklijke Bibliotheek tweehonderd jaar; dit vormde de aanleiding een themanummer te wijden aan het behoud van het geschreven en gedrukte culturele erfgoed. Enkele bijdragen worden afzonderlijk behandeld, de minder specifiek boekhistorische worden hier vermeld. In een inleidend artikel buigen J.A. Gruys, Ad Leerintveld, Jenny Mateboer en Reinder Storm zich over de drie kerntaken van de KB: verzamelen, beheer, onderzoek. Willem Heijting bericht over 'Boeken en lectuur in het 'Behouden Huys': de gedrukte werken in de Barentsz-collectie van het Rijksmuseum'. Hans van der Hoeven bericht in 'Boek en ramp: schade aan de bibliotheken en collecties in Nederland en België in de twintigste eeuw' o.m. over de UB's in Leuven en Luik, de abdij van Tongerlo, Duinkerken (het brandjaar 1929!), 'een franciscanerklooster in Saint-Trond' (de heer Van der Hoeven is vermoedelijk nooit op enigerlei wijze in contact gekomen met de rijke bibliotheek van het minderbroedersklooster te *Sint-Truiden*), Gent, Antwerpen Rotterdam, Middelburg en niet te vergeten de particuliere verzamelingen van de paters Kruitwagen en Molkenboer. Er zijn bijdragen over het wel en het wee bij het aanwenden van de nieuwe technologie (digitale houdbaarheid, cultuurhistorische bronnen ontsloten per computer, rondom de computer). Er is tenslotte de lijst met publicaties op het terrein van de boekwetenschap voor 1996, samengesteld uit de tweede hand (o.m. In-octavo, Bifolium, niet de Kroniek) door Marieke van Delft.

De typografische vormgeving is goed, gelukkig met voetnoten. [E. C.-I.]

2650.- Juan Higuera Maldonado, Francisco Juan Martínez Rojas, Juan Moreno Uclés, *Incunables e impresos Latinos (s. XV-XVIII) en las bibliotecas de Jaén*.- Jaén: Disputación provincial, 1993.- 566 p.: facs.; 24 cm.- ISBN 84-87115-16-0. Per bibliotheek alfabetisch op auteur gerangschikt is deze **catalogus** (exemplaarbeschrijving!) voorzien van verschillende registers: topografisch / chronologisch, auteurs, drukkers, bibliotheken, en tenslotte afbeeldingen. Uit het eerste register lichten wij volgende plaatsen: Amsterdam (12 drukkers), Antwerpen (45), Brussel (3), Luik (3), Leuven (18), Leiden (10), Mechelen (1), Rotterdam (2), Utrecht (1). [E. C.-I.]

2651.- Jan Tholenaar, *Over het verzamelen van letterproeven in Hollandse hoogte*. Stichting Drukwerk in de marge. Bulletin 23/24, zomer 1997, p. 29-41, ill.

De auteur is de verzamelaar. Hij wordt bij wijze van inleiding voorgesteld door Casper Gijzen. Tholenaar is ook oprichter van de uitgeverij Grote Letter Bibliotheek en behoorde tot de eersten in Nederland die een eigen letter digitaliseerde. Het artikel is rijkelijk geïllustreerd en als bijlage zijn er nog zestien kleurreproducties op glanspapier bij. Zo te zien ligt de nadruk op de negentiende eeuw. [E. C.-I.]

2652.- *Scripta manent: drukletters over schoonschrift of Een vriendenboekje van collega's aangeboden aan drs. A.R.A. Croiset van Uchelen bij zij afscheid als hoofdconservator van de Universiteitsbibliotheek Amsterdam*. Verzameld door Piet Visser.- Amsterdam: Universiteitsbibliotheek, 1997.- 110 p.: omslag, portr., ill.; 24 cm.- ISBN 90-6125-0242.- Fl. 47, 50.

Het fraai uitgegeven boekje, zonder noten maar wetenschappelijk gefundeerd, n.a.v. een afscheid. Bestemd voor een specialist in de (schoon)schrijfkunst zijn de bijdragen van de collega's, specialisten op andere gebieden, elk vanuit hun invalshoek geschreven. Kees Gnirrep, in 'Drukken of het geschreven staat: Jan Baptist Houwaert en de civilité', heeft het over een geheel gekalligrafeerd manuscript van Willem Silvius met de tekst van *Milenus' clachte* van Houwaert, vermoedelijk voor Willem van Oranje bestemd. Het blijkt terug te gaan op de Plantijnse druk van 1577. Aan deze herontdekking knoopt Gnirrep nog lezenswaardige beschouwingen vast. Verder vermeld ik Jan Werner 'Pasletters: passende letters op de paskaart van Europa door Adriaen Gerritsen (1587)', Bram

Schuytvlot, 'Vondel en de kalligrafie', Joke Mammen, 'Een 'monsterkaart' uit de zeventiende eeuw'. Piet Visser geeft in 'Plemp en Fontein: boekje open over Amsterdamse bruggen en bibliotheken' het verhaal van de boekenverzameling van Pieter Fontein (1708-1788), afkomstig van een koopmansgeslacht uit Harlingen, student te Leiden, predikant te Rotterdam en Amsterdam. Adri Offenbergs originele bijdrage, 'Kalligrafie en Hebreeuws schrift. Een paar persoonlijke marginaliën' brengt volkomen onbekend materiaal aan. Florence P.J.M. Pieters bespreekt een topstuk uit de Artis Bibliotheek: 'Geschreven alsof het gedrukt is. Het tweede deel van Regenfuss' *Auserlesne Schnecken Muscheln und andre Schaaltiere*' (late 18de e.). Franz Michael Regenfuss is de ontwerper en graveur van de illustraties van dit Duits / Franse werk waarvan het eerste deel te Kopenhagen in 1758 verscheen en het tweede 'geschreven werd alsof het gedrukt is'. Nog te vernoemen zijn Astrid C. Balsem, 'Napolitaanse kalligrafie uit de eerste helft van de negentiende eeuw: een klap-knuffel voor de hoofdconservator' en Marja Keyser, ' "Eigenliefde van den meester ": hofkalligraaf Antonie Grevenstuk'. Jos A.A.M. Biemans evolueert -met succes!- van middeleeuws naar hedendaags handschriftenspecialist met 'Jan van Krimpen, kalligraaf pro pretio'. Mathieu Lommen bespreekt 'De boekomslagen en vignetten van Helmut Salden'. Het boekje sluit zeer terecht af met een kalligrafisch blad van de gevierde zelf, van het soort zoals collega's en vrienden er rond de jaarwisseling een plegen te krijgen (ik heb ze zorgvuldig bewaard!), en een kort naschrift over hem. [E. C.-I.]
Zie ook nr. [2895](#)

2653.- Ton Croiset van Uchelen, *Bij de voorplaat in De boekenwereld*, 13, 196-1997, nr. 4, p. 170-171 en nr. 5, p.226-228, ill.

Resp. over Jan van den Veldes' *Spiegel der schrijfkonste*, Rotterdam, Jan van Waesberghe, 1605, en over een proeve van bekwaamheid in het **schoonschrijven** door ene Jacob Mantel bij de sollicitatie naar de betrekking van schoolmeester in Venhuizen. [E. C.-I.]

2654.- Christiaan Schuckman, *Het Nederlandse geïllustreerde boek tot 1700: de ontsluiting op illustratoren* in *Jaarboek Nederlandse boekgeschiedenis*, 4, 1997, p. 227-241.

Al te lang hebben bibliografen en kunsthistorici naast elkaar samengewerkt. Dit doet zich voornamelijk voelen op het gebied van de boekillustratie. De eersten hebben zich niet of nauwelijks bekommerd om het grafisch werk en hun auteurs in gedrukte werken opgenomen, de laatsten hebben zich grotendeels met de zelfstandige bladen grafiek beziggehouden. S geeft een aantal voorbeelden van ontsluiting van illustraties en illustratoren, vnl. in nationale bibliografieën: Conway (1884) / Kok (1994), BT (1968-1994; vanaf deel II in de algemene index opgenomen) en Noordnederlandse drukken 1540-1600, STCN (on-line). Daar tegenover staat de 'Hollstein' waarin, met ingang van 1949, boekillustraties afzonderlijk staan beschreven, met gegevens over productie, uitgave en verspreiding. De bewerkers konden echter te weinig op bibliografisch onderzoek met aandacht voor de illustratie, steunen.

De ideeën en suggesties die S aanreikt, kunnen niet anders dan een stimulans, ja een uitdaging betekenen. Toch is men meer dan voorheen bewust van boven vernoemd manco: behalve de publicaties die S zelf aanhaalt, wordt dit o.m. aangetoond door de bio-bibliografie van Cornelis Kiliaan (Nieuwkoop 1978) waarin aan de grafiek met verzen van Kiliaan ruime aandacht is besteed, de inventarisatie van de reeks houtsneden van de Meester van de Passie Delbecq-Schreiber in *De Gulden passer* (1989-1990), het repertorium van drukkersmerken, met zijn varianten en kopieën, door F. Vandeweghe en B. Op de Beek (Nieuwkoop 1993); e.a. [E. C.-I.]

2655.- Jan Pluis, *Geïllustreerde boeken en prentenseries als inspiratiebron voor tegelschilders* in *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van Bibliofielen*, 4,

1996 [versch. 1997], p.127-157, ill.

Dat boekillustraties zelf als voorbeeld hebben gediend voor andere beeldende kunst zal niemand verbazen. Ook welbekende 17de- en 18de-eeuwse Nederlandse tegels blijken daar hun inspiratie te hebben gezocht. Aan de hand van afbeeldingen van dieren, van emblematische, maar vooral van bijbelse taferelen, schetst P een aardig overzicht van tegelvoorstellingen. Met verwijzingen naar eerdere catalogi en artikels van zijn hand. [M. d. S.]

2656.- Claude Sorgeloos, *Les Deflinne: quatre générations de libraires et relieurs à Tournai aux XVIIIe et XIXe siècles*.- Bruxelles: Bibliotheca Wittockiana, 1997.- 269 p.: ill.; 30 cm. BF 1.000.

Catalogus uitgebracht n.a.v. de tentoonstelling (20 september 1997 - 10 januari 1998). Jacques-Thomas (1701-1782) en zijn zoon Jean-Baptiste (1760-1803) bezitten naast hun boekhandel op de Grote Markt in Doornik ook een boekbindersatelier. Er werden banden voor lokale afnemers zoals de kapittelbibliotheek en de prinsen van Beloeil gemaakt, maar ook voor bibliofielen tot in Antwerpen en Noord-Frankrijk toe. Jean-Baptiste behoort tot de eerste Belgische binders die zijn banden signeert. Naast Deflinne waren er nog andere binders in Doornik gevestigd, stad die ook een centrum van papierproductie was, met name het sitspapier door de zg. 'dominotiers' vervaardigd; boekbinders waren gretige afnemers van sitspapier voor dek- en schutbladen in de banden of voor omslagen van brochures. Tijdens de Hollandse tijd gaven Barthélemy-Léopold (1791-1846) en zijn zoon Jean-Baptiste een krachtig impuls aan het bedrijf. Eerstgenoemde werd gepromoveerd tot hofboekbinder van koning Willem I - wat mede verklaart dat er zoveel banden van Deflinne aanwezig zijn in de Koninklijke Bibliotheek en in het Koninklijk Huisarchief te Den Haag. Van de Deflinnes zijn goudgestempelde luxueus uitgevoerde marokijnbanden bekend, blindgestempelde kalfsleren banden waarvan het leer soms gemarmerd werd, gebruiksbanden en eenvoudige kartonnages. De Belgische Omwenteling luidde het einde van een bloeiperiode in. De jongste Deflinne, Barthélemy (1814-1892) is de laatste in de rij en staakt omstreeks 1850 de activiteit. Een gedeelte van het stempelmateriaal werd door de firma Casterman voor hun bindersatelier aangekocht. Deze publicatie bestaat uit een korte inleiding en uit de uitvoerige beschrijving van 147 banden, alle gereproduceerd in zwart / wit. Zij vormt een onderdeel van de monografie die enkele weken later in de reeks *Studia Bibliothecae Wittockianae* verschijnt. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2802](#)

2657.- Jean-Jacques van Ormelingen, *Fers à reliair inédits aux armes de la cité de Liège* in *Bulletin de la Société des bibliophiles de Liège*, 23, 1997, p. 241-248, ill.

Honderdvijftig jaar lang is op prijsboeken van het jezuïetencollege het supra-libros met het perron van de stad Luik gestempeld, weliswaar niet steeds hetzelfde stempel. Pierre Delrue heeft ze in 1946 gerepertorieerd: van A tot G. Behalve een variëteit van A zijn er nog twee (niet geheel) onbekende stempels aan het licht gekomen: H, op een druk van 1675 (cf. cat. boekbanden te Brussel, 1931, p.33 n° 65), I op een druk uit 1750. [E. C.-I.]

2658.- Jean Cartuyvels, *Fermeurs d'argent et garnitures de reliures aux points de Liège (fin XVIIe s. - premier tiers du XIXe s.)* in *Bulletin de la Société des bibliophiles liégeois*, 23, 1997, p. 249-276, ill.

Om bestand te zijn tegen veelvuldig gebruik zijn een groot aantal devotieboeken uit de achttiende en vroege negentiende eeuw van beslag en twee paar sloten voorzien. Die konden bijzonder fraai versierd zijn terwijl de eenvoudiger uitgevoerde banden een stel grote ronde zilveren nagels driehoekig op de platten geplaatst als ornament kregen. De auteur gaat de Luikse productie terzake na, kan

een aantal goudsmiden identificeren en zet aan tot voortgezet onderzoek. [E. C.-I.]

2659.- Gerrie A.M. van Dongen, *Bookbindings from Nijmegen: 1475-1550* in *Quaerendo*, 27, 1997, p. 170-196, ill.

Herziene versie van het artikel dat in het tijdschrift *Numaga* in het Nederlands verscheen (cf. *Kroniek* 22 [nr. 2446](#)).

2660.- *Laienlektüre und Buchmarkt im spätmittelalter*. Hrsg. Thomas KOCK, Rita SCHLUSEMANN.- Frankfurt am Main [e.a.]: Peter Lang, 1997. - (Gesellschaft, Kultur und Schrift. Mediävistische Beiträge. Hrsg. Hagen Keller; 5).- ISBN 3-631-31470-1; ISSN 0942-0665. CHF 72.

Het bekende gegeven dat de boekdrukkunst heeft ingespeeld op de toegenomen leeshonger, meer bepaald bij leken, tijdens de uitgaande middeleeuwen, heeft, in samenhang met een DFG-project over laat-middeleeuwse prosaliteratuur en een project over de *Devotio moderna*, het onderwerp uitgemaakt van een internationaal colloquium te Münster in mei 1994. Uit interdisciplinaire gesprekken tussen historici, filologen en codicologen kwamen vragen naar voor als welke boeken in de overgangstijd van handgeschreven naar gedrukte productie werden gemaakt, **verkocht en gelezen**, en welke factoren de boekenmarkt hebben bepaald. Met 'Buchmarkt' is zowel keuze van de teksten als handel, kostenberekening, opdrachtgevers en producenten, zowel van handschriften als drukken bedoeld. Het begrip 'Laien' is door verscheidene auteurs op verschillende wijze geïnterpreteerd.

Herman PLEIJ, 'What and how did lay persons read, or: Did the laity actually read? Literature, printing and public in the Low Countries between the Middle Ages and Modern Times' (p. 13-32) gaat hiervoor uit van de prologen in de Nederlandstalige romans, waaruit blijkt dat de teksten zowel beluisterd als gelezen kunnen worden. Rita Schlusemann, 'Buchmarkt in Antwerpen am Anfang des 16. Jahrhunderts' (p. 33-59) zoekt naar de oorzaken van de snel stijgende productie van boeken in de volkstaal en de concentratie van de publicatie daarvan bij enkele drukkers / uitgevers. Willem Vorsterman bijt hier de spits af. Gabriele Müller-Oberhäuser, 'Buchmarkt und Laienlektüre im englischen Frühdruck: William Caxton und die Tradierung der mittelenglischen Courtesy Books' (p. 61-107) onderzoekt enerzijds de prologen en epilogen van Caxton, gericht tot een bepaald publiek, anderzijds de eigendomsmerken en gebruikssporen van de exemplaren. Falk EISERMANN, 'Gescheiterte Laienbildung? Das "Kleine Emyreal" des Wilhelm von Velde' (p. 109-127), is het verhaal van een mislukte poging om werk gedrukt en uitgegeven te krijgen. Nochtans had de auteur, reg. kanunnik van St. Augustinus uit Frankenthal, zijn geschrift van voorbeelden voorzien met het oog op leken als lezers. Bernhard SCHNELL, 'Die volkssprachliche Medizinliteratur des Mittelalters - Wissen für wen?' (p. 129-145) komt tot het besluit dat die niet enkel voor leken bestemd is. Volker HONEMANN, 'Laien als Literaturförderer im 15. und frühen 16. Jahrhundert' (p. 147-160) kan aantonen dat vroomheidsliteratuur zowel door leken als door geestelijken wordt bevorderd. Jos M.M. HERMANS, 'Lokale und interregionale Aspekte von Laien, Lektüre und Buchmarkt in den nordöstlichen Niederlanden im Spätmittelalter' (p. 161-185) bespreekt de boekproductie ten noorden van Zwolle, vnl. Groningen en Ommelanden waar tot einde 15de eeuw de handschriftenvervaardiging in hoofdzaak een aangelegenheid van de geestelijkheid was, terwijl over boekdrukkunst nauwelijks kan gewaagd worden. Over het verhandelen van boeken in dit gebied is weinig bekend. Wel valt duidelijk op dat er een nauwe band bestaat tussen de boekband en de decoratie van handschrift of druk. Goedkoop was een dergelijk 'afgewerkt product' geenszins. Tenslotte is aandacht besteed aan de gebruikers. Op te merken valt dat boeken die leken hebben gehad, vroeg of laat toch in kerkelijk bezit zijn geraakt. Die leken behoorden bovendien tot de hogere lagen van de maatschappij: men moest kunnen -en willen- lezen en men moest de boeken kunnen betalen. Lydia WIERDA, 'Bookproduction in Zwolle in the late

fifteenth century: the case of the Sarijs manuscripts' (p. 187-197) heeft het over Zwolle, waar het fraterhuis in het vervaardigen van handschriften een belangrijke rol heeft gespeeld. Thomas Kock, 'Theorie und Praxis der Laienlektüre im Einflussbereich der Devotio moderna' (p. 199-220) heeft speciaal het fraterhuis te Wesel bestudeerd; het schrijfwerk van de fraters was ook voor een (onbekend gebleven) lekenpubliek bestemd. Nikolaus STAUBACH, 'Gerhard Zerbolt von Zutphen und die Apologie der Laienlektüre in der Devotio moderna' (p. 221-289) onderzocht het traktaat 'De libris teutonicalibus' o.m. naar bouw en functie en de toeschrijving ervan aan Zerbolt.

De ene bijdrage interesseert begrijpelijkerwijs de Nederlandse boekhistoricus meer dan de andere. Toch zijn ook de andere teksten waardevol want de auteurs stellen gegevens aan de orde die met landsgrenzen niets te doen hebben. De uitgave is verzorgd, mooi is ze niet echt te noemen; dit in aanmerking genomen is de prijs langs de hoge kant. Niettemin wil ik het warm aanbevelen aan elke historicus van de moderne tijden. [E. C.-I.]

2661.- *Schatten uit de bibliotheken van de Hogeschool l Antwerpen*.- Antwerpen: Pandora, 1996.-127 p.: omslag, ill.; 24 cm.- ISBN 90-5325-053-0. BF 850.

De grote verdienste van deze publicatie is dat zij vrijwel onbekende bibliotheken en nog minder bekende schatten in het daglicht stelt. Het gaat in wezen om vier bibliotheken, nu ressorterend onder vier departementen van de Hogeschool Antwerpen (niet-universitair hoger onderwijs), in 1995 ontstaan uit de fusie van verschillende instellingen voor hoger onderwijs in de provincie Antwerpen. De voormalige instellingen met een lange bibliotheektraditie zijn de Antwerpse Academie, de Lierse Rijksnormaalschool, de Industriële Hogeschool Antwerpen en het Koninklijk Vlaams Conservatorium. Vooraf wordt van de bibliotheken van elk van deze vier departementen een overzicht gegeven; daarna volgt het catalogusgedeelte met een beschrijving van de gekozen stukken.

De geschiedenis van de voormalige Academie voor Schone Kunsten, nu departement Audiovisuele en beeldende kunst, departement Architectuur (Instituut Henry van de Velde) en departement Productontwikkeling, is geschreven door Jan LAMPO. De oudste inventaris van de bibliotheek dateert van 1796; zij heeft een belangrijk archief (de Sint-Lucasgilde!) en een belangrijke historische collectie; tentoongesteld en beschreven zijn o.m. werken over architectuur (Dörner, de l'Orme), schilderkunst (Van Mander, Houbraken).

Het Conservatorium heet thans departement Dramatische kunst, muziek en dans. Het overzicht is van Marie-Thérèse BUYSENS. Zijn bibliotheek bestaat sedert 1874 en kon heel wat schenkingen binnenhalen. Zij bevat veel muziekhandschriften, vnl. van Vlaamse componisten maar ook oude drukken, waaronder *Souterliedekens* en *Stichtelijke Rymen* van Camphuyzen, muziektraktaten, operapartituren.

De voormalige Industriële Hogeschool, in 1862 gesticht, nu departement Industriële wetenschappen en technologie (Marie-Jos SNEPPE), beschikte van meetafaan over een bibliotheek. Men treft er naast handboeken om met sjabloon te verluchten en glas te bewerken ook overzichten van kunstambachten aan.

De vroegere rijksnormaalschool te Lier ten slotte, in 1817 naar het model van de Maatschappij tot nut van het algemeen (Haarlem) opgericht, en omgedoopt tot departement Lerarenopleiding en culturele agogiek, bevat een bibliotheek met vnl. Nederlandse literatuur uit de late negentiende en de twintigste eeuw. Dit overzicht is van Marcel DE JONGHE.

Het is wat vreemd dat zo'n belangrijk -want eerder onbekend- overzicht door bibliothecarissen samengesteld, zo weinig recht doet aan literaturopgave. Enkele titels zijn in de tekst verwerkt; geen enkele beschreven druk heeft een verwijzing naar een catalogus of een bibliografie gekregen.

Het boek is zeer smaakvol uitgevoerd (hoewel ik niet houd van met wit gelardeerde tekstpagina's en zeker niet als dit niet consequent is volgehouden), gedrukt op goed lichtgetint papier, met uitstekende illustraties waarvan enkele in

kleur en met een mooie blauwgrijze omslag. Waaruit de reproductie hierop is gehaald heb ik niet gevonden, evenmin is opgegeven over welke rolstempelband (frontispice) het gaat. Een paar schoonheidsfoutjes die aan het geheel geen afbreuk doen. [E. C.-I.]

2662.- Jean Gustin, *Du nouveau sur la bibliothéque de l'abbaye de Saint-Laurent* in *Bulletin de la Société des bibliophiles liégeois*, 23, 1997, p. 93-137, ill. De Luikse Benedictijnerabdij van Sint-Laurentius bezat uiteraard een grote bibliotheek. De geschiedenis van de handschriften (thans in Brussel en Parijs) is vrij goed bekend. De gedrukte werken waren spoorloos na de Franse inbeslagname in 1794-95. G heeft een belangrijk spoor ontdekt, dat leidt naar de bibliotheken van de Luikse Universiteit en van het Groot-Seminarie van het Bisdom Luik. In die laatste collectie heeft hij 258 titels (in 129 banden) uit Sint-Laurentius teruggevonden (lijst op p. 120-137) - in hoofdzaak institutionele 'vakliteratuur' (veelal uit de tweede helft van de 17de eeuw). Hij gaat in op herkomst, (oude) bibliotheeksignaturen en banden. [M. d. S.]

2663.- B.P.M. Dongelmans, *Het opperste goed der aarde: de bibliotheek van de Maatschappij en haar belang voor de Nederlandse boekgeschiedenis* in *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde te Leiden 1995-1996*, 1997, p. 9-17.

Zo sprak Jozef Alberdingk Thijm (1820-1889) over zijn eigen bibliotheek; een gedeelte, met name gelegenheidsgedichten, kon de Maatschappij op een van de acht veilingen kopen. D heeft het in deze bijdrage vnl. over de bibliotheek van de **Maatschappij voor Nederlandse taal- en letterkunde** als rijke bron voor teksten en voor boekwetenschap. De laatste decennia is de aandacht van de neerlandicus, behalve naar de inhoud (filologisch en literair), ook naar andere teksten (reisverhalen, schoolboeken, almanakken, enz.), naar de totstandkoming ervan (productie en verkoop) en naar de context uitgegaan (welke plaats heeft een boek in de maatschappij ingenomen). De publicatie *Dierbaar Magazijn* (cf. [Kroniek 22 nr. 2609](#)) laat zien hoe interessant de bibliotheek van de Maatschappij wel is. [E. C.-I.]

2664.- Daniel Misonne, *Quelques pièces d'intérêt liégeois de la bibliothéque de Maredsous* in *Bulletin de la Société des bibliophiles liégeois*, 23, 1997, p. 139-155, ill.

Voorstelling van enkele handschriften en gedrukte boeken met Luikse connecties, o.m. uit bibliotheken van Petrus a Fine (Luiks hulpbisschop 1525-1537), Gregorius Sylvius (1502/3-1578), de abdij van Saint-Hubert. [M. d. S.]

2665.- Otto S. Lankhorst, *Op zoek naar Nederlands erfgoed in Oost-Europese bibliotheken* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 4, 1997, p. 119-134.

Sinds de val van de muur oefenen bepaalde Midden- en Oost-Europese bibliotheken grote aantrekkingskracht uit op i.c. Nederlandse boekhistorici. Het belangrijkste kanaal waarlangs deze 'op reis' zijn gegaan, is dat van de particuliere verzamelaar. L geeft hier een inventaris (met kanttekeningen!) van de lotgevallen van boeken en handschriften uit Nederland afkomstig, nu in Oost-Europese bibliotheken en archieven. Zo werden vondsten gedaan door K. Bostoen te Wroclaw, J. Konst te Gdansk, F. Postma in Roemeni e.a. Ook in het verleden is dit al gebeurd: F. Bleek van Rijsewijk en C.C. Uhlenbeck te Sint-Petersburg. Het is wenselijk dat verder onderzoek van deze bibliotheken in nauwe samenwerking met de STCN moet gebeuren. En hier kan een 'Zuid-Nederlander' ofte Belg met spijt in 't hart alleen maar weer vaststellen hoe weinig belangstelling -om niet te zeggen geen- zijn land heeft voor projecten die over het eigen patrimonium gaan. [E. C.-I.]

2666.- Edouard Janssens & Antoine Rousseau, *Les ex-libris anciens de la Bibliothèque du Séminaire épiscopal de Tournai* in *Mémoires de la Société Royale d'Histoire et d'Archéologie de Tournai*, 8, 1995, p. 201-278, ill.

Identificatie met afbeelding van 71 gegraveerde ex-librissen, en transcriptie van 37 typografische exlibrissen. In de veel te weinig bekende Seminariebibliotheek van Doornik zijn boeken uit heel erg verscheiden collecties samengekomen (Arenberg, J. Fr. Foppens, C.-Fr. Nelis, H. Rega, F.-G. Ullens, Van Hulthem etc.), maar ook uit bv. Beierse religieuze bibliotheken. Dit artikel is van meer dan lokaal belang. De tientallen afbeeldingen vormen een bruikbaar repertorium (naast Linnig etc.) om (Belgische) ex-librissen terug te vinden. Prijzenswaardig is de (hoewel erg korte) vermelding van het exemplaar waarin het afgebeelde ex-libris voorkomt. Tevens een bron dus voor de Belgische bibliotheekgeschiedenis. [M. d. S.]

2667.- Jerome Machiels, *Privilegie, censuur en indexen in de Zuidelijke Nederlanden tot aan het begin van de 18de eeuw*.- Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1997.- 191 p.: ill.; 30 cm.- (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Educatieve dienst. Dossiers. Tweede reeks; 15).- Uitgeput. Idem, *Idem*. Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling in het Algemeen Rijksarchief te Brussel van 16 mei tot 30 juni 1997.- Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1997.- 65 p.; 30 cm.- (... Catalogus; 144).- BF 150.

Indringende studie (met veel voorbeelden en literatuurverwijzingen) van privileges, censuuredicten en indexen van verboden boeken in de Nederlanden. I.t.t. de titel is dit werk ook van groot belang voor de Noordelijke Nederlanden tot 1600 ! M heeft de talloze edicten en indexen systematisch vergeleken en geanalyseerd. Hij betreft daarbij talrijke uiterst zeldzame drukken uit de Gentse Universiteitsbibliotheek en het Algemeen Rijksarchief (bv. een onbekend tweede exemplaar van NK 3303), evenals archivalia. De grote studie wordt aangevuld met een uitermate interessante tentoonstellingscatalogus. Daarin komen nu eens niet de verboden titels aan bod, maar wel de *werking* van de verbiedende overheden: octrooiakten, verhoren van boekhandelaars, rekwesten, plakaten, lijsten van in beslag genomen boeken en nog veel meer hier voor het eerst vermelde en besproken documenten. Voor de boekhistoricus was dit wel *de* tentoonstelling van het jaar ! Helaas bevatten deze boeken over de *Index* zelf geen 'index' [nominum ac rerum]. [M. d. S.]

2668.- Jeroen Salman, *Een handdruk van de tijd: de almanak en het dagelijks leven in de Nederlanden 1500-1700*.- Zwolle: Waanders uitgevers, 1997.- 112 p.: omslag, ill.; 29 x 25 cm.- ISBN 90-400-9985-5. Fl. 39, 50.

Nevenproduct van een promotieonderzoek; het klinkt wat marginaal, wat echter geenszins betekent dat dit boek slechts van marginaal belang zou zijn. Geschoeid op wetenschappelijk onderzoek is de almanak, zoals die in de Nederlanden in de zestiende en zeventiende eeuw in groten getale werd geproduceerd, voor het grote publiek van nu voorgesteld onder de vorm van een reeks capita selecta of, beter gezegd, verschillende aspecten en invalshoeken, met een minimum aan voetnoten (die verwachten wij in het proefschrift!) en een aantrekkelijke vormgeving. De auteur wil met dit boek op beknopte en toegankelijke manier een indruk geven van de resultaten van zijn onderzoek. Het onderwerp leent zich bovendien erg goed om ook in beeld te worden gebracht. Dat gebeurt enerzijds in drie tentoonstellingen die onder de gelijknamige titel worden gehouden in het Prinsenhof te Delft, het Historisch Museum De Waag te Deventer en de Provinciale Bibliotheek van Friesland te Leeuwarden tussen 30 september 1997 en 1 februari 1998, anderzijds door deze publicatie overvloedig te illustreren. Het voorbijgaand karakter van tentoonstellingen wordt in casu vastgehouden door een ook visueel zeer aantrekkelijk boek waarvan slechts te hopen is dat het een minder efemeer karakter heeft dan het behandelde onderwerp.

De nadruk ligt in dit boek duidelijk op de Noordelijke Nederlanden. Wat o.m. uit

de literatuurlijst achterin blijkt $\blacklozen$ n vooral uit het herhaaldelijk weerkeren van voorbeelden van almanakken uit Deventer, Delft en Leeuwarden, drie belangrijke productiecentra (de drie locaties van de tentoonstellingen). Niettemin wordt af en toe verwezen naar het zuiden, met name wat de productie en de verkoop betreft: de oudste almanak in de Nederlanden werd voor 1476 te Leuven door Jan Veldener gedrukt, tot in 1570 was Antwerpen het grootste productiecentrum van almanakken en prognostaties, de bekommernis van de drukkers zich d.m.v. een privilege economisch veilig te stellen. De echte bloeiperiode valt in de zeventiende eeuw.

In een tiental hoofdstukken gaat S in op de definitie van 'almanak', op de 'berekenaars-samenstellers-auteurs', de drukkers-verkopers, de kopers, de inhoud. Dit laatste punt geeft aanleiding tot het nagaan van de titelformuleringen die niet steeds tot 'almanak' of kalender zijn beperkt. Behalve de prognosticatie (practica) die vaak samen met een almanak is gepubliceerd, zien we in de titel ook opduiken kroniek en journaal. De almanak als spiegel van de samenleving (p. 19) lijkt me iets te sterk uitgedrukt; in wezen gaat het om het beeld van de doorsnee bevolkingslaag. De voorspellingen horen s.s. thuis in de prognostaties. In de almanak als vade-mecum -'een boekje voor het bloeden' (p. 57)- nemen we kennis van de astrologisch gestuurde richtlijnen inzake geneeskunde: wanneer is het gesternte gunstig om een chirurgische ingreep te verrichten, wanneer mag men aderlaten, enz. Dit alles wordt in dit boek niet enkel met druksels maar ook met allerlei voorwerpen en reproducties van grafisch werk aanschouwelijk voorgesteld. De kalender in onze christelijke beschaving is wezenlijk een chronologische lijst met de kerkelijke feestdagen en heiligendagen. S onderzoekt wat er na de hervorming in het noorden mee is gebeurd. De almanak was ook een boekje met allerlei praktische informatie dat men op zak had: jaarmarkten, dienstregelingen voor binnenschippers, tijden van ebbe en vloed, en dgl. Berichten over gebeurtenissen elders konder er in voorkomen, over tij en ontij, over krijgsverrichtingen en allerlei wetenswaardigheden: de kroniekalmanakken. Aan een lijst van de bestudeerde almanakken of reeksen van almanakken heeft de tentoonstellingsbezoeker allicht niet veel (in tegenstelling tot de boekhistoricus); mogen we die in de dissertatie verwachten? Een namenregister zou evenwel niet hebben misstaan. De almanakproductie is ongetwijfeld bibliografisch een onderzoek waard en dan doel ik niet alleen op het repertori $\blacklozen$ ren van alle bestaande edities; voor België $\blacklozen$ is de eeuweling Zech du Biez hoogstnodig aan herziening en aanvulling toe. De analytisch- beschrijvende bibliografie ervan kan misschien nog andere kenmerken blootleggen, als bv. het gebruik van verschillende formaten, lettertypen, en houtsnedes. Nu dit type publicatie inhoudelijk aandacht heeft gekregen, is het allicht tijd voor de bibliograaf (-afen) zich aan het werk te zetten. V $\blacklozen$ $\blacklozen$ l tijd zal kruipen in het systematisch opsporen van exemplaren en restanten van exemplaren, verstopt in boekbanden of ingemetseld in schouwmantels (naar Nova Zembla hoeven we ons al niet meer te begeven!). [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2941](#)

2669.- Peter M. Daly & John Manning, *A survey of the emblematic holdings in the library of the Ruusbroecgenootschap, Antwerp* in *Ons geestelijk erf*, 70, 1996, p. 269-288.

Titellijst van boeken met **emblemata**, ruim opgevat. [E. C.-I.]

2670.- Hans Luijten, *Verhuld voor 't menselijk oog. Embleemboeken uit de Koninklijke Bibliotheek*.- Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1996.- 57 p.: ill.; 21 cm.- (Tentoonstellingscatalogi en -brochures van de Koninklijke Bibliotheek; 54).- ISBN 90-6259-132-9. Fl. 20.

Tentoonstelling (8 november 1996 - 14 februari 1997) n.a.v. Lujtens nieuwe editie van *Sinne- en minnebeelden* van Jacob Cats (1577-1660), meest succesrijke Nederlandse embleemauteur (cf. Kroniek 22 [nr. 2542](#)). Na een inleiding over

'Jacob Cats en de emblematiek' (p. 7-18) volgt de catalogus met o.m. voolopers en navolgers, liefdes- en religieuze emblematiek, (dieren)motieven enz. Een vermakelijk schouwspel. [M. d. S.]

2671.- Gilbert Huybens, *Meerstemmige muziek in oude Gregoriaanse zangboeken* in *Musica antiqua*, 14, 1997, p. 52-54, ill.

Bijdrage in marge van het systematisch onderzoek dat H voert naar antiphonalia, gradualia, manualia cantorum, processionalia en vesperialia, in de Zuidelijke Nederlanden van in de zestiende eeuw tot in het begin van de twintigste uitgegeven. [E. C.-I.]

2672.- W.L. Braekman, *Driekoningenavond: koningsbrieven, liederen en gedichten* in *Volkskunde*, 98, 1997, p. 1-40, ill.

Het Driekoningenfeest is eeuwen lang zeer populair geweest. Koningsbrieven en liederen ('De Koning drinkt!') zijn van in de zestiende tot in de negentiende eeuw in Vlaanderen erg in trek geweest. Minstens veertig drukkers hebben zich hiervoor geïnteresseerd. Vijftien uitslaande reproducties van planodrukken zijn aan deze zeer informatieve studie toegevoegd. [E. C.-I.]

2673.- *Bibliotheca Mariana Lovaniensis: la Bibliothéque Mariale de Banneux-Notre-Dame, une collection Montfortaine dans la Bibliothéque de la Faculté de Théologie de la K.U.Leuven*. Frans Gistelinck (ed.) en collaboration avec B. Cortinovis, G. Hendrix et J. Roegiers.- Leuven: Bibliotheek van de Faculteit Godgeleerdheid, 1997.- L, 291 p.: ill.; 24 cm.- (Documenta libraria uitgegeven door de Bibliotheek van de Faculteit Godgeleerdheid van de K.U. Leuven; 18.- ISSN 0777-6292).- ISBN 90-73683-21-1. BF 950.

De Brusselse priester Leon Arendt (1882-1974) begon rond 1942 met de uitbouw van een Mariale Bibliotheek in het bedevaartsoord Banneux. Bedoeling was alle geschriften over Maria en haar verering samen te brengen. In 1961 werd de collectie overgebracht naar het Leuvense klooster van de Paters Montfortanen. De handschriften en drukken tot 1830 zijn in 1996 in bruikleen gegeven aan de Bibliotheek van de Leuvense Faculteit Godgeleerdheid. Een jaar later reeds verschijnt de gedrukte catalogus door de onvermoeibare Frans Gistelinck. Als voorwerk zijn er een 'Woord vooraf' door J. Roegiers (p. IX-XII), een boekhistorisch overzicht door Frans Gistelinck (p. XIII-XXIX), een kerkhistorische inleiding door Battista Cortinovis (p. XXXI-XXXVIII) en een beschrijving van zes handschriften door Guido Hendrix (p. XXXIX-L). De catalogus beschrijft, in alfabetische volgorde per auteur, 1725 drukken uit de periode 1470-1830. De collectie bevat 12 incunabelen, 100 16de-eeuwse, 691 17de-eeuwse, 681 18de-eeuwse drukken en 210 werken uit de periode 1801-1830. 24 titels zijn ongedateerd. Elke beschrijving geeft naast titel en impressum ook collatie, secundaire auteurs en personen aan wie het boek werd opgedragen, illustratie, herkomsten. De onmisbare registers ontsluiten secundaire auteurs, herkomsten, drukkers / uitgevers en plaatsen van hun activiteit. Ruim vertegenwoordigd zijn Antwerpen, Augsburg, Barcelona, Brussel, Keulen, Leuven, Lissabon, Luik, Lyon, Madrid, München, Napels, Parijs, Rome, Straatsburg en Venetië.

Deze gespecialiseerde verzameling bevat een aantal uiterst zeldzame drukken (van de 12 incunabelen bv. zijn er drie niet in Polain), vaak uit interessante oudere collecties (39 stuks uit Nordkirchen, 9 prijsbanden). De voorbeeldige ontsluiting is niet alleen van belang voor de gebruikers van de Leuvense verzameling, maar ook voor elke boekhistoricus die te maken krijgt met (katholieke) religieuze oude drukken. [M. d. S.]

2674.- Chris Coppens, *Natuurlijk dood. Stukjes natuur in enkele boeken tot leven gewekt*.- Leuven: Universiteitsbibliotheek, 1997.- 15 p.: ill.; 21 cm.

T.g.v. *Nature morte* ?? (tentoonstellingsproject rond kunst en ecologie) werden 45

handschriften en drukken met afbeeldingen van planten en dieren getoond en bondig beschreven. [M. d. S.]

2675.- *Materiae promotionis: natuurwetenschap aan de Oude Universiteit Leuven in Ex Officina*, 10, 1993 [versch. 1997], 231 p., ill.

De grote achterstand die het tijdschrift van de UB Leuven heeft opgelopen, wordt met mondjesmaat ingehaald. Deze aflevering, hoewel heel fors, zou al vier jaar oud moeten zijn. Wat dan weer niet kan, want de tentoonstelling waarvan deze publicatie de catalogus is, werd geconcipeerd in 1997 n.a.v. twee wetenschapscongressen te Luik en te Leuven. Maar goed, het verheugt ons dat het *Ex Officina* nog leeft en wij hopen vooral dat het zal blijven leven, zij het op regelmatig -misschien- bescheidener manier. Het boek is ook als monografie met een eigen omslag verschenen, helaas zonder de band met het tijdschrift binnenin te vermelden!

Bruikleengevers zijn bibliotheken van de KU Leuven en een paar particulieren, eveneens uit het Leuvense. De 120 nummers zijn beschreven door een schare professoren. Geert Vanpaemel licht in de algemene inleiding de titel toe. De promotieonderwerpen waren dringend aan herziening toe; de vooruitgang van de wetenschap vond plaats in de Theresiaanse Academie, niet meer aan de universiteit, zo luidde de stelling van Patrice-François de Nony in de achttiende eeuw en van Martha Ornstein in 1938. De recente wetenschapsgeschiedenis heeft evenwel andere, met name sociologische aspecten blootgelegd: wat werd als wetenschap aangezien? De tentoongestelde boeken 'brengen een beeld van de wetenschapsbeoefening aan de Oude Leuvense Universiteit, waarbij de nadruk ligt op haar institutionele en didactische context'. Het topografisch drukkersregister laat in een oogopslag zien dat de inbreng van Antwerpse en Leuvense drukken primeert, gevolgd door Leidse, Parijse en Venetiaanse. [E. C.-I.]

2676.- Georges Patrick Speeckaert, *Livres scolaires d'autrefois de 1840* 140.- Bruxelles: De Boeck, 1996.- 189 p.: co., ill.; 28 cm.- ISBN 2-8041-2369-3. BF 1.250.

Nostalgische beschouwingen van een verzamelaar over het type van **schoolboek** dat definitief tot de voltooid verleden tijd behoort. Het gaat hier om Franse en Franstalige Belgische uitgaven die goed beschreven zijn (soms met prijsopgave!), telkens met één of meer afbeeldingen. Perfect uitgangspunt voor een bibliografie. Wie voelt zich geroepen om een tweede Buijnsters te worden? [E. C.-I.]

2677.- Manfred Zollinger, *Bibliographie der Spielbücher des 15. Bis 18. Jahrhunderts*.- Stuttgart: Hiersemann, 1996 - .- ill.; 27 cm.- (Hiersemanns bibliographische Handbücher; 12). ISBN 3-7772-9628-7.

Verschenen: *Bd.1. 1473-1700*.- 1996.- LXXXIV, 471 p.: ill.- ISBN 3-7772-9629-5. DM 440.

Eerste deel van een groot project: beschrijving van alle drukken van boeken over spel en spel(l)en. Het domein werd heel ruim opgevat: klassieke spelen (als schaken, triktrak, biljart etc.), 'wetenschappelijke' kunstjes en toverspelletjes, gesprekspelletjes, fortune- en orakelboekjes, leerspelletjes, traktaten over het spel (in de Oudheid, morele waarde van spelen etc.), literaire teksten (bv. Vida's schaakboek in verzen), muziekspelletjes, iconografie. Alle titels werden na autopsie beschreven; in enkele gevallen wordt een (relatief) betrouwbare bron duidelijk vermeld. Geen collatie, wel paginerings- en (helaas) bladhoogte. Honderden bibliotheken werden bezocht of aangeschreven, zodat er een redelijke mate van relatieve zeldzaamheid wordt gesuggereerd. Er zijn registers op: 1. auteurs, editoren, vertalers en bewerkers; 2. drukkers, uitgeverijen en boekhandelaars (maar geen plaatsen); 3. spelen. Helaas ontbreekt een titelregister - vele teksten zijn en blijven anoniem!

Natuurlijk is dit werk niet volmaakt. In de literatuur ontbreekt bv. Di Cesare's

Bibliotheca Vidiana die meer edities geeft van Vida's schaakboek. Lang niet alle Nederlandse teksten zijn opgenomen (bv. *Den sack der konsten* of de teksten van Starter en anderen door Van Vaeck besproken - cf. Kroniek 20 [nr. 2230](#)). Zie ook de recensie door W.L. Braekman in *Volkskunde*, 98, 1997, p. 134-136. Maar er is nu een goed basisbestand, (vrij) nauwkeurig beschreven in zijn culturele context zichtbaar gemaakt. Drukken uit de Nederlanden zijn goed vertegenwoordigd, vooral 'populair' proza uit Amsterdam en Antwerpen. Het boek is er - lokale specialisten van oude drukken kunnen het vanaf nu aanvullen en verfijnen. [M. d. S.]

2678. - A.G. Weiler, *Volgens de norm van de vroege kerk: de geschiedenis van de huizen van de Broeders van het Gemene Leven in Nederland.*- Nijmegen: Centrum voor Middeleeuwse studies, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1997.- XXVI, 262 p.; 24 cm.- (Middeleeuwse studies; 13).- ISBN 90-73419-07-7. Fl. 49, 50.

Na België - Noord-Frankrijk en Duitsland verschenen in het *Monasticon Fratrum Vitae Communis* (Brussel 1977 en 1979), krijgen wij thans het lang verwachte deel aan Nederland gewijd. Het is hier niet echt de plaats om dit belangrijke boek te bespreken; de **boekhistoricus** en bibliograaf moet evenwel weten dat het bestaat. De auteur heeft geoordeeld dat dit boek best ook eerst in het Nederlands moest verschijnen, vooraleer het als *Teil 3: Niederlande* in het Duits zal uitkomen. Met meer reden nog is de auteur ook afgeweken van het keurslijf dat de samenstellers van het *Monasticon* was opgelegd. Weliswaar was het resultaat een volledig overzicht van primaire en secundaire bronnen maar de geschiedenis van het huis kwam niet uit de verf en is vrijwel onleesbaar. Niettemin heeft W een vast stramien gevolgd, waarin o.m. aan de orde komen: bibliotheek en scriptorium, bewaarde handschriften en boeken (lees drukken), namen van kopiisten, verluchters, boekbinders. Aandacht is verder besteed aan de enkele fraterhuizen die relaties hebben onderhouden met drukkerijen in de stad of die zelf gedrukt of boeken verkocht hebben. In dit verband zij vermeld de huizen van Deventer, Zwolle, 's-Hertogenbosch, Gouda en Blerikum. Van een aantal huizen wordt een boekenlijst gegeven van incunabelen en postincunabelen die bewaard zijn gebleven: Zwolle, 's-Hertogenbosch, Groningen, Gouda, Utrecht. [E. C.-I.]

2679.- Lotte Hellinga, *Max Joseph Husung and his discovery of a fragment of Dutch early printing in Inkunabel- und Einbandkunde.* Beitr ge des Symposions zu Ehren von Max Joseph Husung am 17. und 18. Mai 1995 in Helmstedt. *Bibliothek und Wissenschaft*, 29, 1996, p. 59-69, ill.

De publicatie in 1933 (GJ) door Husung wilde H opnieuw onder de aandacht brengen en ter overweging geven. Gevonden in een Utrechtse band rond Bazelse drukken (1534-1539) behoort het merendeel van de fragmenten tot een juridische tekst van Ludovicus Pontanus, terwijl de schutbladen in de band fragmenten zijn van een andere tekst met hetzelfde lettertype gedrukt. De **prototypografische** producten zijn naar genre tekst naar drukpersen, vermoedelijk in Haarlem en Utrecht, in vier groepen onder te brengen. Het zijn precies die laatste fragmenten waaraan H lezenswaardige beschouwingen wijdt. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2645](#)

2680.- Milton McC. Gatch, *'So precious a foundation'. The library of Leander van Ess at the Burke Library of Union Theological Seminary in the city of New York = 'Welch kostbarer Grundstock'. Die Bibliothek von Leander van Ess in der Burke Library des Union Theological Seminary in New York.* Ed. Milton McC.

Gatch. With contributions by Johannes Altenberend, Milton McC. Gatch and Paul Needham. Translation by Wolfgang Heuss and Jeremy S. Roth.- New York: Union Theological Seminary and The Grolier Club, 1996.- 386 p.: co., ill.; 28 cm.- ISBN 0-910672-17-2.- DM 38. Distributed by The Grolier Club, 47 East 60th Street New York, NY 10022 USA.

Groots opgezette tentoonstelling en dito catalogus gewijd aan de theoloog en

boekenverzamelaar Leander van Ess uit Warburg (1772-1847). Het lot van zijn bibliotheek is al even bewogen geweest als het leven zelf van deze Bijbelkenner en -vertaler uit de eerste helft van de negentiende eeuw. De opstellen die aan het catalogusgedeelte vooraf gaan, zijn zeer lezenswaard. Het is boeiend te lezen hoe Van Ess zijn bibliotheek heeft samengesteld en ingedeeld en te vernemen dat een hele partij bv. van de Keulse kartuis afkomstig was. Uit een tabel (Appendix, p. 77-84) waarin de vroege eigendomsmerken overzichtelijk zijn samengebracht, lezen we dat hij een handschrift uit de abdij van Aulne en en uit Saint-Laurent in Luik had en een twaalfde-eeuws uit de praemonstratenzer abdij Sint Cornelius te Ninove (cat. nr. II.6).

Een paar nummers uit die bibliotheek zijn de aanleiding om deze lijvige, goed geconcipieerde en grondig bewerkte publicatie hier voor te stellen. Zo is een apart opstel gewijd aan een **prototypografisch fragment** uit de Nederlanden: Alexander de Villa Dei, *Doctrinale* (cat. nr. III.1). De band waaruit de maculatuur is gelicht, bevat drie teksten door Cornelius Itter geschreven, 1463 gedateerd (hs. 14). Paul Needham meent te kunnen aantonen dat de band vrijwel onmiddellijk daarna is vervaardigd, en wel in Keulen; bijgevolg trekt hij logischerwijze de conclusie dat dit fragment in 1463 kan worden gedateerd. Dit betekent dat de Nederlandse prototypografie hiermee op zijn minst twee jaar eerder is te situeren. De vraag blijft of (fragmenten van)een vermoedelijk Utrechtse druk uit 1463 nog in hetzelfde jaar door een boekbinder te Keulen als maculatuur zal zijn verwerkt. De catalogus zelf is over elf hoofdstukken uitgesmeerd; het derde biedt een selectie uit de meer dan 400 incunabelen. In het kapittel aan de Bijbel gewijd is Marten de Keyser vertegenwoordigd met zijn Franse editie uit 1530. Registers sluiten deze voorbeeldige publicatie af. [E. C.-I.]

2681.- Gerard Jaspers, *Het klooster van de reguliere kanunniken buiten scoenhoven in den Hem en zijn drukpers* in *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen*, 4, 1996 [versch. 1997], p. 75-126, ill.

Uitvoerige stand van zaken m.b.t. de drukkerij De Hem, ingeleid door drie hoofdstukjes over Geert Groote en de Moderne Devotie, het boek en de Moderne Devotie en de geschiedenis van het Sint-Michaëlklooster can. reg. De Hem buiten Schoonhoven. In dit laatste hoofdstuk is uitgebreid ingegaan op de scriptoriumactiviteiten die de korte episode van de drukkerij insluiten. Wanneer juist de eerste en de laatste druk (hoewel gedateerd!) te situeren zijn, wordt omstandig uit de doeken gedaan. De eerste dateert uit 1496; de laatste, waarin defecte letter (is het een defecte x of is het een r?, ook de i is defect) in de colofon is gebruikt, moet wel als 1510 worden gelezen. Verder worden nog het typografisch materiaal en het gebruik van houtsneden besproken. In een overzichtelijke verkorte-titellijst zijn die drukken waarvan thans een verblijfplaats bekend is, opgegeven, samen met het IDL- en het ISTC-nummer, en het NK-nummer. Een vlot geschreven en prettig leesbare studie over een kloosterdrukkerij uit de kring van de moderne devoten. [E. C.-I.]

2682.- Elly Cockx-Indestege, Gerard van Thienen & Jean Gustin, *Le Missale Leodiense imprimé par Jean de Westphalie (KC I 1262b)* in *Bulletin de la Société des bibliophiles liégeois*, 23, 1997, p. 19-85, ill.

Een belangrijke incunabelvondst - methodologisch gepresenteerd ! Het Luikse Groot-Seminarie bezit een volledig exemplaar van het *Missale Leodiense* waarvan B. Kruitwagen (1910) en M.E. Kronenberg (1930) reeds fragmenten hadden geïdentificeerd. De eerste twee auteurs behandelen in detail papier (het zeldzame *mediaan* formaat), lettertype, opbouw, drukker. De druk kan worden gedateerd tussen 1477 en 1480. Daarop volgen gegevens over het Luikse exemplaar: handschriftelijke aantekeningen, rubricering en versiering, band, herkomst (begijnhof van Hasselt). J. Gustin belicht (soms al te) breedvoerig de samenstelling van een vijftiende-eeuws missaal - leerzaam voor de talloze (boek- en andere)historici die hiermee niet (meer) vertrouwd zijn. [M. d. S.]

2683.- Herman Brinkman, *Dichten uit liefde: literatuur in Leiden aan het einde van de Middeleeuwen*.- Hilversum: Verloren 1997.- 415 p.: omslag; 24 cm. - (Middeleeuwse studies en bronnen; LIII).- ISBN 90-6550-288-2. Fl. 59. Tevens verschenen als proefschrift Universiteit van Amsterdam.

Studie over de literatuur in het Middeleeuwse Leiden aan de hand van een handschrift met zeer diverse Nederlandse teksten in proza en, voornamelijk, in rijm (Hs. germ.qu.557 van de Staatsbibliothek zu Berlin - Preussischer Kulturbesitz) nu bekend als het handschrift Jan-Phillipsz die het blijkt geschreven te hebben. De ontstaanstijd, tussen 1473 en 1481, wijst meteen op een periode die ook voor de lezers van de Kroniek uitermate belangrijk en boeiend is. Want bij wijze van inleiding heeft de auteur het over schrijven en drukken, binden en verspreiden te Leiden: er worden bekende en onbekende namen (en bronnen) geciteerd, overzichtelijk in bijlagen opgenomen. Aanbevolen lectuur waarvan het genot nog verhoogd wordt door de keurige presentatie van een uitstekend vormgegeven boek dat goed in de hand ligt. [E. C.-I.]

2684.- *Buchkunst und Buchdruck in Paderborn*. Katalog zur Ausstellung im Diözesanmuseum Paderborn 11.11. - 11.12.1994.- Paderborn: Bonifatius Druck Buch Verlag, 1994.- 60 p. : omslag, ill.; 30 cm.

In feite vijgen na Pasen maar toch nu nog vermeldenswaard omwille van de aandacht die in de catalogus uitgaat naar Johan van Paderborn, alias van Westfalen, en twee van zijn drukken. [E. C.-I.]

2685.- Christian Coppens, *Provenances & private libraries of the fifteenth century: a bookhistorical point of view* in *Scriptorium*, 50, 1966, p. 325-330.

De auteur breekt (nog maar eens maar toch niet ten overvloede) een lans voor een 'symbiose' in het onderzoek door codicologen (is dit stukje voornamelijk voor codicologen bedoeld?) en bibliologen gevoerd in de vijftiende eeuw. Op licht sarcastisch badinerende toon geeft C voorbeelden en reikt hij een werkwijze aan. Ter overweging aanbevolen! [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2648](#)

2686.- Carmelia Opsomer, *La survie des savoirs médicaux dans la littérature populaire: le rôle des incunables* in *Bulletin de la Société des bibliophiles liégeois*, 23, 1997, p. 1-17, facs.

Aan de hand van een drietal voorbeelden schetst de auteur hoe de **transmissie van de middeleeuwse kennis** via de wiegedrukken is geschied. Soms zelfs tot in de twintigste eeuw toe zijn de geneeskrachtige kruiden van Platearius, het secreetboek van Albertus Magnus en de *exempla* van Bartholomaeus Anglicus bekend gebleven! De wetenschappelijke literatuur in het gedrukte boek tijdens de vijftiende eeuw is door George Sarton (in 1938) in een ongunstig daglicht geplaatst, waarbij hij echter het marktmechanisme van vraag en aanbod uit het oog verloor: transmissie van teksten door drukkers gebeurde in functie van de afzetmogelijkheden. De auteur voert een onderzoek over de mondelinge en geschreven kanalen waarlangs de overdracht van middeleeuwse kennis tot in de populaire literatuur is gebeurd. [E. C.-I.]

2687.- Koen Goudriaan, *Het Passionael op de drukpers in Gouden legenden: heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden*. Red. Anneke B. Mulder-Bakker en Marijke Carasso-Kok.- Hilversum: Verloren, 1997, p. 73-88, ill.

Drukgeschiedenis van de *Gulden legende* ofte *Passionael*, de Nederlandse versie van de *Legenda aurea*, verzameling heiligenlevens door Jacobus de Voragine (1228/30-1298) samengesteld. Deze dominicaan uit de buurt van Genua dankt zijn roem aan dit ene werk dat de hele middeleeuwen door overgeschreven en later gedrukt werd, uitgebreid en vertaald in verschillende talen. De eerste druk, in het Nederlands, verscheen in 1478 te Gouda, bij G. Leeu. Daarna volgden nog twaalf edities. G gaat na welke tekstwijzigingen hierin zijn opgetreden. Zo werd de

Utrechtse druk van Veldener uitgebreid met het *Martyrologium* van Usuardus. De Zwolse druk van Peter van Os snoeide dan weer in het aantal levens. Nieuw is de editie met illustratie die Jacob Jacobsz van der Meer in 1487 op de markt bracht: voor elke heilige een plaatje. Daarna verschijnt er g²n druk meer zonder de houtsnedes. Opmerkelijk is dat er slechts twee drukken in de Zuidelijke Nederlanden verschenen; verder ²n te Keulen en ²n te Parijs. In zijn onderzoek (catalogi, samenstelling van het P, herkomst- en gebruiksgegevens) naar wie de lezers van zo'n boek konden zijn geweest, reageert G genuanceerd op Pleij's hypothese over de bijzondere positie van Holland (waar de meeste drukken tot stand kwamen) in deze periode. Bescheidenheid siert G die aldus besluit: 'De vraag naar het publiek van een laatmiddeleeuws gedrukt boek blijft ²n van de moeilijkste die gesteld kan worden'. [E. C.-I.]

2688. - Klaus Wagner, *Catalogo abreviado de las obras impresas del siglo XVI: Paises de habla alemana, Paises Bajos.*- Sevilla: Servicio de Publicaciones de la Universidad, 1990.- 281 p.: co., front., ill.; 21 cm.- ISBN 84-7405-646-2.

Erg laat maar misschien toch nog het vermelden waard. Drukplaatsen uit de (historische) Nederlanden zijn Antwerpen, Amsterdam, Brugge, Dowaaï, Franeker, Gent, Leiden, Leuven, Luxemburg, Mons. De drukkers zijn in het register te vinden; opvallend goed vertegenwoordigd zijn de families Bellerus, Birckman (Leuven, Keulen en Antwerpen), Nutius, Steelsius, Joannes Bogardus (Dowaai en Leuven); verder Grapheus, Gravius, en natuurlijk Plantijn. [E. C.-I.]

2689.- Gerard Jaspers, *De zestiende eeuw in de Stadsbibliotheek Haarlem.*- Amsterdam: De Buitenkant; Haarlem: Stadsbibliotheek, 1997.- 349 p.: front., ill., facs.; 26 cm.- ISBN 90-70386-82-2. Fl. 59, 50.

Na de rijkdommen van de Haarlemse Stadsbibliotheek uit de vijftiende eeuw te hebben ontsloten (zie Kroniek 15 [nr. 1362](#)) volgt nu de zestiende eeuw. Het boek is op dezelfde leest geschoeid en in dezelfde geest samengesteld. D.w.z. dat het eerste luik dus geen alles omvattende synthese biedt maar wel een (naar de woorden van de auteur) kaleidoskopisch beeld van de zestiende eeuw. Het beoogde publiek heeft J vermoedelijk van een notenapparaat doen afzien; alleen in specifieke gevallen is het hinderlijk niet te vernemen waar de auteur zijn wijsheid vandaan haalt. De alfabetisch geordende literatuurlijst achterin voorziet daar slechts ten dele in. Het tweede luik, de catalogus, vormt de grondslag hiervoor: de bewaarde boeken -meer dan zevenhonderd- zijn representatief te noemen voor het tijdsgebeuren, al is de opbouw van de collectie (de bibliotheek bestaat officieel sedert 1596) niet steeds systematisch gebeurd en afhankelijk geweest van schenkingen, confiscaties, en dgl.

Het eerste gedeelte is dus in feite de neerslag van het tweede. Achtereenvolgens besteedt J aandacht aan drukkers en hun werk, bezitters, vormgeving en de auteurs. De titels van deze hoofdstukken geven duidelijk weer dat het niet om een 'Gesamtbild' gaat; telkens worden de belangrijkste figuren die in de collectie aanwezig zijn, besproken. Tot de 'Enkele toonaangevende drukkers en hun werken' (1) behoren de Bazelse drukkers Froben, Herwagen, Episcopius en Oporinus, de Antwerpse Vorsterman, Silvius en Plantijn, de Parijse Badius, Hopyl en de Estiennes, Bungart en de Quentels te Keulen, Froschauer der ². te Z²rich en Manutius te Veneti². Zesendertig Antwerpse drukkers hebben 89 werken gedrukt waarvan elf niet in België². Een niet onaardige aanwinst voor BT! Naar de bronnen voor de biografische notities wordt niet gerefereerd; in de literatuurlijst ontbreken Rouzet, *Dictionnaire des imprimeurs...* (Nieuwkoop 1975) en Voets *Golden Compasses* (Amsterdam 1969-1972). Ook in (2) 'Provenances' is een selectie gemaakt. Uiteraard komt de Commanderie van Sint Jan aan de orde; de humanistische bibliotheek van de laatste jansheer (+1625), waaronder de 44 boeken van commandeur Henricus van Zwolle, viel de stad toe. Behalve dominicanen en tertiarissen, zijn er ook (boeken uit) de bibliotheken van particulieren zoals Frans van Raphelingen Jr (+1645), Joachim van Wevelinchoven

(+1669), de jurist Caspar Fagel (+1688) en de theoloog Jac. Isaak Doedes (+1897). Naast geschreven eigendomsmerken of gedrukte ex-libris kan de boekband als provenance-element optreden: nogmaals de Commanderij van Sint Jan, de Koningsbijbel van Willem van Oranje, de schenking van Adriaen van der Willigen (+1841) wiens boeken welbepaalde rugetiketten dragen, de bibliotheek van 'Trou moet Blycken', de oudste kamer, waarvan de leren banden rode rugtitelschilden hebben. Tenslotte bezorgen de inscripties n.a.v. veilingen kostbare informatie over de bezitters. Genoemd worden onder anderen Jacobus Koning (+1832), de beruchte Costerverdediger en dubieuze bibliofiel die het bestond bladen uit oude drukken te verwijderen vóór hij ze gedwongen op de veiling bracht. Na zijn dood kwamen o.m. deze bladen in de SB Haarlem terecht, zodat de detective story -de speurtocht naar de bijhorende exemplaren- kon beginnen. In hoofdstuk (3) komen 'Enkele aspecten van de vormgeving van het titelblad in de zestiende eeuw' aan de orde. J heeft zich hier laten inspireren door de publicatie van K. Koppe uit Trier. Het is waarachtig een indrukwekkende rij boeken die te Haarlem aanwezig zijn, met titelranden en drukkersmerken door Hans Weiditz, Hans Baldung Grien, Urs Graf, Ambrosius Holbein, Hans Holbein der J., Lucas Cranach. Het is bijzonder prettig er zoveel afgebeeld te zien. Waarom er de initialen op afb. 56 en 57 'opgeblazen' zijn is mij niet duidelijk. Gaat het op afb. 62 wel om Fortuna? Is het niet veeleer Occasio? (cf. Vandeweghe & Op de Beeck, *Drukkersmerken uit de 15de en 16de eeuw...*, Nieuwkoop 1993, p. 291 en afb. van Crinitus' merk op p. 110). 'De teksten, de auteurs en de taal' (4) biedt een selectie uit 500 auteurs. Het zal niet verbazen dat theologische en religieuze werken een belangrijk aandeel opeisen; behalve de middeleeuwse auteurs (via de Commanderij) is ook de hervorming aanwezig met o.a. Luther (23 edities) en Calvijn (15 edities, alle van na Calvijns dood). Onder de humanistische auteurs zij o.m. Benedictus Harlemensis, H. Junius en C. Schonaeus vermeld. Er zijn 85 drukken van literatuur in het Nederlands (Coornhert, Jan van der Noot), werken over geschiedenis (kronieken, Byzantijnse schrijvers, pamfletten), geografie, astronomie, medische wetenschappen (van Vesalius is er de tweede editie uit 1555; geen verwijzing naar Cushing noch O'Malley) en natuurlijke historie, grammatica en woordenboeken. Onder de diversen plaatst J een Italiaanse boekhouding van B. Cloot uit Antwerpen (het exemplaar is -nr. 39- in 1970 in Brussel tentoongesteld in *De comptabiliteit door de eeuwen heen*). Dit alles geeft een voorproef van wat de catalogus zelf te bieden heeft. Na de 737 drukken volgen met een afzonderlijke nummering de 93 fragmenten. Alfabetisch geordend, worden verkorte titels (geïnspireerd op Adams) gegeven, een genormaliseerd impressum, formaat, collatie slechts voor 24 unica, bibliografische verwijzingen. De exemplaarkenmerken zijn vermengd met bijzonderheden over lettersoort en boekdecoratie; Overigens wordt de conditie van het exemplaar meegedeeld en natuurlijk zijn band en eigendomsmerken, gevolgd door het plaatskenmerk. Tot slot volgt soms vrij lange informatie over auteur of tekst voor zover die niet voorkomt in het inleidend gedeelte. Het stukje met 'Enkele notities bij het impressum in zestiende-eeuwse drukken' (p. 315) is vooral voor de leek nuttig maar zou m.i. beter in het hoofdstuk over de drukkers gestaan hebben. Het boek sluit zoals het hoort af met een stel registers: auteursnamen en titel van anoniemen, drukkers en uitgevers, bezitters (drie en een halve bladzijde!), persoonsnamen horend bij het catalogusgedeelte, een concordantie van NK en de SB. Tot slot de Literatuurlijst, Lijst van illustraties en Inhoudsopgave. Deze publicatie heeft veel kwaliteiten: er zit ongemeen veel informatie in over een aantrekkelijk onderwerp, het is goed geschreven, het ligt goed in de hand en het is ook materieel een plezier om er in te lezen. Voor dit laatste staan de vormgever, Gerrit Noordzij en de uitgever, De Buitenkant borg. Het boek met zijn honderd zwart/wit en twintig kleurenreproducties is mede dank zij de steun van het Anjerfonds Noord-Holland en de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting tot stand gekomen; ook dit mag gezegd worden. Ik wil niet opnoemen alles wat goed en mooi aan dit boek is -het is gewoon te veel-. Misschien mag ik mij dan veroorloven een paar vraagtekens te plaatsen. Een ongeschreven gebruik zegt dat in een catalogus het hoofdwoord (zeker als het om een auteur gaat) best in

kleinkapitaal verschijnt, de titel in cursief. Hier is het andersom: de auteur staat cursief, de titel romein onderkast. Om welke reden? Anders mag als het beter wordt. Deze richtlijn is trouwens aangehouden in de Literatuurlijst, behalve dat de auteursnaam in onderkast staat; ook hier zou ik kleinkapitaal hebben verkozen. Een tweede opmerking betreft het vergroten van (enkele) afbeeldingen: slechts om een detail te kunnen zien mag uitvergoet worden, niet om het blad beter te vullen! Maar ach, wat betekent dit naast al het andere dat van dit boek een juweel maakt? [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2963](#)

2690.- Karel Verhelst m.m.v. Raf van Laere, *Catalogus van de 16de-eeuwse drukken bewaard in Limburgse bibliotheken*. Provinciaal Documentatiecentrum, Hasselt. Voormalig Kleinseminarie, Sint-Truiden. Fonds Govaerts, Sint-Truiden. Rijksarchief, Hasselt. Grootseminarie, Hasselt. Woord vooraf door Elly Cockx-Indestege.- Brussel = Bruxelles: Archief- en Bibliotheekwezen in België = Archives et Bibliothèques de Belgique, 1997.- 299 p.: ill.; 30 cm.- (Extranummer / Numéro spécial, ISSN 0775-0722; 54). BF 1.000.

België heeft helaas o.m. de naam achter te lopen met het catalogiseren van zijn oude-boekenbezit. De incunabelen waren nog wel voorbeeldig bewerkt (Polain en *Suppl.*), maar daarna .... Toch zijn er de laatste decennia nogal wat goede catalogi van zestiende-eeuwse drukken verschenen. De grote inventaris van 'Belgische' drukken 1541-1600 (*Belgica Typographica*) heeft zijn eerste ronde afgesloten (cf. *Kroniek* 20 [nr. 2197](#)). De onovertroffen catalogus door J. Machiels (1979) van het hele bezit tot 1600 van één der belangrijkste bibliotheken, die van de Universiteit Gent, is tot een tweede 'Adams' uitgegroeid. In zijn spoor verschenen dan catalogi van collecties te Namen (C. Matagne, 1983 en 1985), Maredsous (L. Knapen 1986) en Luik (J. Gustin 1996 - cf. *Kroniek* 22 [nr. 2478](#)). Thans is de minstbekende noordelijke provincie aan de beurt: Limburg. Uit vijf Limburgse verzamelingen zijn hier 493 edities beschreven: twee grotere (Provinciaal Documentatiecentrum Hasselt met 267, en Kleinseminarie Sint-Truiden met 204 edities) en drie kleinere (met resp. 3, 17 en 6 edities). De andere grote Limburgse collectie, die van de Minderbroeders te Sint-Truiden, zal hopelijk afzonderlijk aan bod komen. Ondertussen beschikken wij dus over alweer 500 meticuleuze beschrijvingen, die vooral grondig ingaan op inhoud en exemplaarkenmerken. Systematisch zijn alle liminaria, opdrachten en secundaire teksten mee beschreven, evenals de onderdelen van elke druk. Ook de illustraties zijn gedetailleerd vermeld. Elk exemplaar is tevens als 'individu' beschreven: grootte van het boekblok, staat, eigendomsmerken, bandversiering.

Voor de ontsluiting van deze elementen niets dan lof dus. Minder gelukkig is deze recensent-bibliograaf met de titelbeschrijvingen. Die zijn uitsluitend vanop het exemplaar gemaakt, zonder enige verwijzing naar standaardbibliografieën en vakliteratuur. Hier is het gezonde principe van de autopsie op zijn kop gezet! Wellicht was het de auteur door (werk)omstandigheden niet mogelijk om gegevens in andere bibliotheken te verifiëren, maar dan nog hadden collega's elders toch kunnen bijspringen ... Er is immers geen tekst zonder context ... Wegens de peripetie van de beschreven collecties (hoofdzakelijk religieuze bibliotheken uit het Ancien Régime) zijn er talrijke onvolledige exemplaren (zonder titelblad of eerste katern - of nog erger). Mede als gevolg van de principiële beslissing om uitsluitend het exemplaar-onder-handen te beschrijven, was de auteur genoodzaakt om titels, datering, soms zelfs impressa te smeden. Dat leidt dan weer tot een hoge mate van ongerustheid, ja irritatie, bij de ervaren catalogusgebruiker. Die leest andere titels en dateringen dan de hem/haar vertrouwde en ... begint te aarzelen: een onbekende editie of ...? Nagenoeg al dergelijke gevallen hadden kunnen worden opgelost door raadpleging (zelfs vanop afstand: fax, e-mail) van enkele standaardwerken: Adams, Machiels, VD 16 en *Bibliotheca Belgica*. Hoe gevaarlijk het is titels en dateringen af te leiden uit interne textuele gegevens blijkt bv. bij nr. 209: J. Hessels, *Catechismus* wordt toegeschreven aan '[S.l.: Hieronymus

Nempaeus, 1567.05.12] ! Nempaeus drukte te Leuven ♦n ... 100 jaar later ! Bovendien: op p. [17] van het boek staat een citaat uit de *Bibliotheca Belgica* van Valerius Andreas - waarvan de eerste uitgave in 1623 verscheen .... Ander voorbeeld: nr. 330 is ook een druk uit de zeventiende eeuw: Arent Benier (en niet 'Benian') drukte te Kampen 1641-1645, Hendrick Laurensz was uitgever te Amsterdam 1610-1648 ! Eenvoudige controle via de *Thesaurus* van Gruys/De Wolf had dit boek veel nauwkeuriger gedetermineerd.

Dat gevoel van (bibliografisch) onbehagen wordt nog versterkt door de afwezigheid van h♦t internationale basiselement: de *collatieformule* (of desnoods de opbouwformule). Die is toch een *conditio sine qua non* als identificatie en controle. Daar geef ik graag al die wel aanwezige vingerafdrukken en de ellenlange lijsten van toneelstukken (Euripides en Plautus) of van traktaten (Plutarchus) voor cadeau ... De collatie geeft trouwens een duidelijk(er) zicht op de (on)volledigheid van een exemplaar. Bij de registers is nog wel op het eind een concordans met NK en BT toegevoegd, maar ook die referenties ontbreken bij de exemplaarbeschrijvingen zelf. Alvast ♦♦n nummer (266) blijkt een aanvulling op de BT.

Onder de boeken bevinden zich vele juridische en historische teksten, evenals klassieke auteurs en hun humanistische editoren. Twee Limburgse auteurs zijn erg goed vertegenwoordigd: Dionysius de Kartuizer (nrs. 134-159) en Franciscus Titelmans o.f.m. (nrs. 408-437 !). Enkele lectuurbemerkingen nog. De medi♦vistische achtergrond van de auteur (ook dat is een context) heeft hem ertoe verleid om latere auteurs op *voornaam* te ordenen: Jacobus Pontanus en Janus Gruterus bv. Anderzijds ontmoeten we 'Petrus Canisius sanctus' maar ook 'Morus, Thomas sanctus'. *Ad 123/254*: vreemde alfabetisering op 'De historie' en 'Le Thresor' (zie ook het register p. 260-261 met tientallen namen op het Latijnse voorzetsel "A "). *Ad 184*: bij 'L. Torrentius' niet '[17de eeuw]' - hij stierf in 1595. *Ad 208*: een boek uit het bezit van Justus Lipsius ! *Ad 318*: op de (erg) vergrote afbeelding van de titelpagina (Afb. 6 p. 185) staat een contemporaine aankoopnotitie (niet vermeld bij de beschrijving). *Ad 353*: exemplaar van Viglius. Het werk is gelukkig rijkelijk voorzien van registers: op secundaire auteurs, bestemmingen, illustratoren, uitgevers / drukkers en boekverkopers (alfabetisch en topografisch), eigendomsmerken, boekbanden. Een merkwaardige catalogus dus: een meer dan grondige inhouds- en exemplaarbeschrijving (dat laatste is werkelijk bijna het maximaal mogelijke), die helaas wordt gehinderd door soms ondermaatse bibliografische gegevens (titels en collatie). *Ceterum censeo* (overigens ben ik van mening) dat plaatsnamen tot de basiswoorden van het Nederlands behoren: dus Hoi, Keulen en Luik (zeker niet 'Li♦ge' als op p. 282). Een aanwinst toch voor elke naslagcollectie (! - een nuttig naslagwerk dat de auteurs volgens hun eigen logica dus niet zouden hebben geraadpleegd ...). [M. d. S.]

2691.- *The Arabic type specimen of Franciscus Raphelengius's Plantinian Printing Office (1595)*. A facsimile with an introduction by John A. Lane and a catalogue by R. Breugelmans & Jan Just Witkam of a Raphelengius exhibition at the University Library Leiden.- Leiden: University Library Leiden, 1997.- lxiv p. [+ 8 p. facs.]: facs., ill.; 21 cm.- (Kleine publikaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek; 26).- ISSN 0921-9293. Fl. 25.

Op 20 juli 1597 stierf te Leiden Franciscus Raphelengius. Plantijns schoonzoon was er hoogleraar Hebreeuws, drukker van geleerde publicaties (Latijn, Grieks, Hebreeuws, Arabisch), boekhandelaar, mecenas van de Universiteitsbibliotheek. Een kleine tentoonstelling bood een blik op zijn Antwerpse en Leidse uitgaven, evenals op enkele autografen (30 catalogusnummers beschreven op p. lv-lxiv). Blijvend eerbetoon is de facsimile van *Specimen characterum Arabicorum Officinae Plantiniana Franc. Raphelengij* (Lugduni Batavorum, 1595 - 4(: A4, 4 ff., p. 1 2-8), met een grondige inleiding van J. Lane (p. ix-liv). Daarmee wordt recht gedaan aan Raphelengius' betekenis als drukker voor de ori♦entalistiek. Na

Plantijns dood (1589) legde Raphelengius (1539-1597) zich immers volledig toe op de arabistiek, inz. de samenstelling van een Arabisch lexicon. Slechts in Rome waren Arabische lettertypen in gebruik (inz. de Granjontypen bij de *Typographia Medicea*, 1584-1614), zodat Raphelengius zich genoodzaakt zag eigen materiaal aan te kopen.

De complexiteit van het Arabische, in oorsprong kalligrafische, alfabet noodzaakte een grote hoeveelheid lettervormen en tekens. Raphelengius gebruikte, in navolging van G. Postel, naast de, later standaard geworden, *naskh* ook de (Moorse) *maghribi* stijl. Zelf kon hij niet veel meer publiceren dan zijn eigen *Specimen*. Zijn lettermateriaal werd door zijn zonen gebruikt in werken van o.a. J.J. Scaliger, Th. Erpenius en in hun vaders *Lexicon Arabicum* (1613). Een set werd door William Bedwell gekocht en kwam in de Universiteit van Cambridge terecht. Een tweede set ging naar de Antwerpse Plantijnvestiging, maar werd daar niet gebruikt en verdween (wellicht gesmolten). De lettersnijder is (nog) niet bekend.

Lane beschrijft het *Specimen* uit 1595 (incl. het gebruikte papier), met een lijst van bekende exemplaren (10), een Engelse vertaling van Raphelengius' voorwoord, een overzicht van drukken met diens letters (1595-1614 - Bedwell's materiaal werd nog even gebruikt in 1683!). Verder gaat hij in op Hs.Or.251 dat Raphelengius als model *en* als proef gebruikte, en op eerdere *maghribi* drukken (Granada 1505, Parijs 1538, Heidelberg 1583 en Rome 1592). De facsimile biedt materiaal voor verder onderzoek, de oudere literatuur is in inleiding en noten verwerkt. Boekhistorici kunnen aan de slag. Net zoals met Petrus Bertius' *Nomenclator* (1595 - cf. Kroniek 21 [nr. 2355](#)) heeft de Leidse Universiteitsbibliotheek andermaal een van haar belangrijke bronnen ontsloten voor de wetenschapsgeschiedenis). [M. d. S.]

2692.- Fred Smeijers, *De Renard, een eigenzinnige revival in Hollandse hoogte. Stichting Drukwerk in de marge. Bulletin* 23/24, zomer 1997, p. 6-10, ill.

Een 'herleefde' letter (revival) is de Renard, 1996, gebaseerd op een romein onderkast uit 1573 van Hendrik van den **Keere**, lettersnijder en drukker te Gent in de tweede helft van de zestiende eeuw. Zij behoort tot de garamonds. Van den Keere is dus nu uit zijn as herrezen, nagesneden en uitgebreid met hedendaagse typografische conventies, geschikt voor fotografisch of digitaal zetten. Behalve illustraties in de tekst is er een inlegvel met de letterproeven van de Gras Canon Romain en de Renard. [E. C.-I.]

2693.- Paul Valkema Blouw, *An unknown Dutch printer in Germany: Nicolaes Gevaerts in Wesel and Homberg, 1571-79 (80?)* in *Quaerendo*, 27, 1997, p. 197-226, ill.

In een indrukwekkende reeks artikelen heeft PVB de clandestiene persen uit de Nederlandse zestiende eeuw geïdentificeerd. Wegens de politieke omstandigheden (de opstand tegen Spanje, de onderdrukking van de religieuze hervormingen enz.) waren drukkers vaak genoodzaakt om hun heil ook buiten de landsgrenzen te zoeken. Zo werden er Nederlandse boeken gedrukt in o.m. Emden, Sedan, Norwich, Groessen, L^ubeck, Rees, Wesel en Homberg (t.o. Duisburg - en niet D^usseldorf als in de 'Summary' p. 223). In beide laatste plaatsen blijkt ook een vrijwel vergeten Nicolaes Gevaerts te hebben gedrukt. Op basis van de combinatie van vrij zeldzame lettertypen en typische initialen toont PVB aan dat Gevaerts belangrijke werken heeft gedrukt: Marnix' *Bienkorf*, enkele eerste drukken van D.V. Coornhert en de beruchte *Historie van B. Cornelis*. Hij ontsluit enkele schijnadressen en geeft een lijst van drukken te Wesel (8: 1571-1573) en Homberg (16: 1574-1580). Aanbevolen, neen: verplichte lectuur. [M. d. S.]

2694.- Paul Valkema Blouw, *The international career of an Emden printer (Goossen Goebens 1560-76)* in *Quaerendo*, 27, 1997, p. 113-140, ill.

In tegenstelling tot veel andere drukkers was Goossen Goebens niet uit Antwerpen gevlucht maar wel ingegaan op een verzoek van D.V. Coornhert en Jan van Zuren te Haarlem voor hen te drukken. Bewezen is dit niet maar volgens PVB pleiten hiervoor het moderne romeinse en cursieve lettertype, het gebruik van Arabische cijfers in de Textura en de bijzondere zetstijl. Na een verblijf als drukker in Sedan en, via Antwerpen (Plantijn) en misschien Vianen, in Kampen, blijkt zijn laatste standplaats Emden te zijn. Tussen 1570 en 1579 (jaar van zijn overlijden?) drukt hij er zevenentwintig titels (zie de appendix, met bibliografische referenties en exemplaaropgaven); veruit de meeste hiervan heeft PVB met zijn beproefde methode aan Goebens kunnen toeschrijven. [E. C.-I.]

2695.- *Imprimeurs & libraires parisiens du XVIIe siècle*. Ouvrage publié d'après les manuscrits de Philippe Renouard. Jean Loys, r.d. Marie-Joséphine Beaud-Gambier et Sylvie Postel-Lecocq.- Paris: Editions des Musées de la Ville de Paris, 1995.- xxxvii, 346 p.: ill.; 28 cm.- (Histoire géographique de Paris. Collections de documents).- ISBN 2-87900-263-X.

De Parijse boekenwereld kende enkele niet onbelangrijke vertegenwoordigers afkomstig uit de Nederlanden, Jodocus Badius (uit Asse) bv. Veel minder bekend is Johannes Lodoicus Tiletanus (Tielt). Hij begint als corrector bij Badius, huwt de zus van de echtgenoot van Badius' dochter Madeleine, en wordt een oom van Petrus Zangrius (Leuven). De reconstructie van zijn fonds beschrijft niet minder dan 397 uitgaven door Jean Loys gedrukt of verkocht (bv. een Leuvense Resciusdruk uit 1542) in de periode 1535-1547. Daaronder erg veel Griekse drukken. Naast een gedetailleerde beschrijving van deze titels - met goede registers - is er ook een inventaris van zijn lettermateriaal (inclusief initialenseries), evenals de herdruk van enkele belangrijke voorwoorden en liminaria. Een waardevolle aanwinst in een reeks met een benijdenswaardig hoog wetenschappelijk niveau. [M. d. S.]

2696.- J.C.L. Starreveld, *De auteur van 'De politia et disciplina civili et ecclesiastica' (1585)* in *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis*, 77, 1997, p. 145-157.

Het merkwaardige boek dat in 1585 verscheen met het unieke impressum 'Lugduni Batavorum apud Leonardum Niestum' draagt als auteursnaam de initialen 'I.A.B.C.'. Het blijkt *niet* in Leiden te zijn gedrukt (wellicht te Basel bij L. Ostein). De auteur is van Italiaanse afkomst en verwant aan de Van den Corputfamilie. S identificeert hem met een calvinistische predikant in Londen: Ioannes Baptista Aurellius Calabrensis. [M. d. S.]

2697.- H. Wille, *The discovery of the scientific heritage of Karel van Sint Omaars (1533-1569). The libri picturati A 16-30 in the Jagiellon Library in Krakow* in *Scientiarum historia*, 22, 1996, p. 67-80., ill.

Onderzoek van een reeks aquarellen bewaard in de Bib. Jagiellonska, toegeschreven aan C. Clusius. Lobelius van zijn kant vermeldt Karel van Sint Omaars, verzamelaar van curiositeiten en planten en beschermheer van Clusius. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2817](#)

2698.- Manfred Sellink, *Philips Galle (1537-1612): engraver and print publisher in Haarlem and Antwerp*. Academisch proefschrift, Vrije Universiteit te Amsterdam, 22 september 1997.- 3 delen: ill.; 27 cm.- Niet in de handel.

Deze studie over de graveur en prentenuitgever Philips Galle is geconcentreerd op twee aspecten: 1. hoe was zijn officina georganiseerd, wat deed Galle zelf en wie waren zijn medewerkers, welke waren de productiemethoden, hoe geschiedde de verspreiding en voor wie was deze grafiek bestemd; 2. een gedetailleerde iconografische analyse van een representatief geheel van Galle's uitgaven en hoe deze te relateren aan de turbulente politieke en godsdienstige context. Misschien is

het te betreuen dat S geen complete lijst van Galle's werk heeft opgemaakt; het zou echter enerzijds een belasting voor het proefschrift zijn geweest (waarvan de handelseditie voor 1998 wordt aangekondigd), anderzijds wordt de bewerking van Galle voor de Hollstein door S in het vooruitzicht gesteld. Dit is goed nieuws. Want ook de boekhistoricus kruist Galle vaak op zijn pad; behalve echte boekillustratie zijn er de reeksen prenten, doorgaans met onderschriften, voorzien van een titelblad om als boek op de markt te worden gebracht. [E. C.-I.]

2699.- H. L. Houtzager, *De 'Divisiekroniek' en zijn voor het eerst in Nederland gedrukte wereldkaart in Scientiarum historia*, 22, 1996, p. 81-86, ill.

Deze kroniek, uitgegeven bij Johan Seversz te Leiden in 1517, is eerder al toegeschreven aan Cornelius Aurelius (cf. Kroniek 15 [nr. 1397](#)). De wereldkaart die er in voorkomt is van Cornelis **Henricsz** te Delft, zoon van de befaamde Henrick Lettersnyder. De houtsnijder, die signeert met C.H. boven een ketel, heeft zich vermoedelijk geïnspireerd op de eerste gedrukte wereldkaart van M. Waldseemüller uit 1507; het is de eerste wereldkaart in Nederland gedrukt. [E. C.-I.]

2700.- Hubertus Schulte-Herbruggen, *'Utopiae insulae figura': the title woodcut in Thomas More's Utopia, 1516 in Ut granum sinapis: essays on Neo-latin literature in honour of Jozef Jsewijn*. Ed. Gilbert Tournoy & Dirk Sacré.- Leuven: University Press, 1997, p. 215-230, ill. (Supplementa Humanistica Lovaniensia; 12)

Beschrijving en analyse van de houtsnede het eiland Utopia voorstellend, voor het eerst verschenen in de editio princeps van More's werk, in de tweede helft van december 1516 door Dirk Martens te Leuven bezorgd (NK 1550). De bladgrote illustratie van deze quarto-uitgave staat op de versozijde van het titelblad en toont een hoefijzervormig eiland met de opening naar onder; de rivier Anydrus loopt van links naar rechts in een gelijkvormige bocht en een aantal gebouwen (=steden) zijn her en der verspreid; op de voorgrond drie schepen, op de achtergrond het heuvelige vasteland. Na luttele maanden verscheen bij Gilles de Gourmont te Parijs een tweede druk (8^e) en in 1518 verschenen er twee bij Johann Froben te Basel, geïllustreerd met houtsneden van Ambrosius Holbein en Urs Graf. Holbeins houtsnede is een niet-slaafse copie van de oorspronkelijke die helaas anoniem blijft. SH is geneigd hem eerder in de **Martens-kring** te zoeken, misschien wel de man die voor het getijdenboek in 1512 (ex. KB Brussel) heeft gewerkt. Martens' druk is, hoewel naar inhoud een geesteskind van de Renaissance, 'middeleeuws' en bescheiden van uitvoering; verwijzend naar pater Heiremans stelling, was het de bedoeling dat het door een breed (studenten)publiek kon worden gekocht. [E. C.-I.]

2701.- Karen Lee Bowen, *Christopher Plantin's Books of Hours: illustration and production*.- Nieuwkoop: De Graaf, 1997.- xxxi, 301 p. + 156 p. pl.; 24 cm.- (Bibliotheca bibliographica Neerlandica; 32).- ISBN 90-6004-427-4. Fl. 250. Een boeiende nieuwe studie over Plantijn, en ... nu eens over een minder bekend (maar daarom niet minder belangrijk) aspect van zijn productie: de **religieuze boekillustratie**. Voor velen zullen de eerste twee hoofdstukken een nuttige, verhelderende inleiding zijn over getijden, getijdenboeken, religieuze illustraties. De auteur vertrok van de vaststelling dat er nog geen systematische studie bestond over de invloed van (de besluiten van) het Concilie van Trente op structuur en illustratie van getijdenboeken. De periode daarvoor is bekend, vooral dan de rijke Franse gedrukte productie te Parijs in de periode 1480-1530 (Verard, Hardouyn, Vostre, Pigouchet, Kerver, Bonhomme). Veel moeilijker te beschrijven is het individuele boekenbezit: wie kocht welke edities en waarvoor? Daarop volgt een overzicht van Plantijns getijdenboeken: *Horae* (1557-1570) en *Officia* (1572-1589). Beide soorten (voor en na Trente) worden iconografisch en boekhistorisch geanalyseerd. Van grote betekenis voor Plantijn was de

monopoliehandel op Spanje: daarbij speelden de getijdenboeken (en missalen !) een levensgrote rol. Een eerste verkenning van Plantijns mogelijke invloed op contemporaine en latere getijdenboeken besluit de kunsthistorische analyse. Daarop volgt het (voor de boekhistorici althans) belangrijkste hoofdstuk: een gedetailleerde *catalogus* van Plantijns getijdenboeken (met een handig chronologisch overzicht in bijlage p. 273-276). Het is een degelijke aanvulling (en soms correctie) geworden op Voets *Plantin Press*. Om verschillende redenen: (1) veel meer exemplaren zijn gezocht en geanalyseerd - zo zijn bepaalde edities dan eindelijk geattesteerd; (2) het Plantijnse archief werd systematisch onderzocht op betalingen aan zettters, plaatsnijders en plaatdrukkers, waarbij vooral het belang van het atelier van Mynken Liefrink duidelijk is geworden; (3) bibliografische correcties: bv. PP 1355 is 12♦ i.p.v. 16♦. Ander opmerkelijk resultaat: er zijn weer sporen gevonden van talrijke edities waarvan (nog) geen enkel exemplaar is teruggevonden (versleten getijdenboeken werden gewoon door nieuwe vervangen; soms is de hele oplage naar Spanje verscheept). Fundamenteel is de vaststelling dat Plantijn de boeken gelijktijdig in verschillende uitvoeringen op de markt bracht: met houtsneden of gravures. De *catalogus* (hoofdstuk 8) en de iconografisch-bibliografische analyses (hfdst. 4 en 5) vormen de kern van deze studie. Minder gelukkig is het tweede hoofdstuk over de Franse productie: een te schoolse uitloper van de oorspronkelijke proefschriftversie. Want: waarom enkel de Franse drukken uit 1480-1530 vergelijken met Plantijns edities, maar *niet* die uit de jaren 1530-1570 en *niet* die uit de Nederlanden 1480-1570 ! (er staan getijdenboeken in NK !) ? In de literatuurlijst ontbreken recente studies uit *De Gulden Passer* (Robben over Poelman, Plantijn en Spanje - 1993-1994, en Imhofs parallelle bibliografische analyse van een verwant *Missale* - 1995). De boekhistorische conclusie is duidelijk: andermaal een voorbeeld van de hernieuwde studie (na Voets basiswerken) van Plantijns veelvoudige activiteiten, en dat op basis van een systematische wetenschappelijke analyse ♦n aan de hand van het welhaast onuitputtelijke bedrijfsarchief. Andermaal een waardevolle aanwinst in de vertrouwde blauwe band. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2999](#)

2702.-Karen Lee Bowen, *Wierix and Plantin: a question of originals and copies* in *Print Quarterly*, 14, 1997, p. 131-150, ill.

Technische analyse van de boekillustraties van de Wierixen zoals gepresenteerd door Mauquoy-Hendrickx. De stellingname als zou steeds Jan Wierix als eerste de gravure hebben uitgevoerd, moet in een ruimer onderzoek over het complexe karakter van de studie van boekillustratie worden herzien. Hiertoe onderzoekt B de reeksen platen door Plantin gebruikt in zijn getijdenboeken in octavoformaat (1570, 1573 en 1575), een volgens haar representatieve keuze. Uiteindelijk blijkt dat de datering van de drukken waarin de platen zijn opgenomen, het enige zekere houvast biedt om de chronologie van de productie van de platen vast te stellen. In dit licht publiceert B een herziene lijst van de (iconografisch geordende) gravures door Plantin in zijn octavo-getijdenboeken afgedrukt. Haar bevindingen gaan uit van vijf drukken (PP 1365-1368, 588, 1769, 1770, 1775) in resp. 9, 1, 4, 3 en 9 exemplaren. [E. C.-I.]

2703.- Chris Streefkerk, *De boekenschenking van Pieter van Foreest aan Alkmaars Librije in Petrus Forestus medicus*. Henriette A. Bosman-Jelgersma (red.).- [Amsterdam: A D & L, 1997], p. 362-368, ill.- ISBN 90-9010171-3. Op 15 november 1591 schonk Pieter van Foreest (cf. [nr. 2709](#)) zes banden aan zijn vaderstad Alkmaar. Drie ervan bevatten zijn eigen *Observationes*, de andere medische werken van Avicenna (Padua 1479; IDL 597) en Hippocrates (Basel 1526), en een uitgave van de kerkvader Cyprianus (Parijs 1512). [M. d. S.]
Zie ook nr. [2709](#)

2704.- M.H.H. Engels, *Auteurs in de bibliotheek van Erasmus. De zogenaamde verzendlijst op persoonsnamen gerangschikt*.- Leeuwarden: M. Engels (p/a

Provinciale Bibliotheek), 1997.- 36 p.: omslag, ill.; 21 cm.

De beroemde verzendlijst (uit 1535) van Erasmus' bibliotheek had geen betrekking op de verkoop ervan aan Johannes a Lasco, maar sloeg wel op de verhuizing van Freiburg naar Basel. De 413 nummers, waaronder veel verzamelbanden, vormen weerbarstige lectuur. E heeft de lijst gerangschikt volgens auteur (van Adrianus VI tot Zwingli) met aanduiding van de bewaarde exemplaren (37). Achteraan is de lijst afgedrukt naar de transcriptie door Fritz Husner (1936). [M. d. S.]

2705.- E. van Autenboer, *Joris de Hoze, Turnhouts rederijker en boekhandelaar uit de 16de eeuw* in *Taxandria* (Turnhout), 68, 1996, p. 71-76.

Biografische gegevens (o.a. genealogie) uit lokale archiefbronnen over Joris de Hoze (ca. 1503/04 - na maart 1579), boekhandelaar en factor van Het Heybloemken. Na zijn verbanning in 1568 werd hij belast met de armenzorg van de Evangelische Gemeente te Goch. [M. d. S.]

2706.- J.M. De Bujanda, *Thesaurus de littérature interdite au XVIIe siècle: auteurs, ouvrages, éditions*.- Genève: Droz; Sherbrooke: Centre d'Etude de la Renaissance, Université de Sherbrooke, 1994.- (Index des livres interdits; 10). Signalement. [E. C.-I.]

2707.- A.A. den Hollander, *De Nederlandse Bijbelvertalingen 1522-1545 = Dutch translations of the Bible 1522-1545*.- Nieuwkoop: De Graaf Publishers, 1997.- xiv, 565 p.: facs., ill.; 25 cm.- (Bibliotheca Bibliographica Neerlandica; 33).- ISBN 90-6004-430-4. Fl. 250.

De geschiedenis van de (gedrukte) Bijbelvertalingen in de eerste decennia na Luthers optreden is niet zo eenvoudig als het zou kunnen lijken. In de Nederlanden verschenen, afgezien van de Latijnse teksten, tal van Nederlandse, Franse en Engelse integrale of partiële vertalingen. De auteur van dit proefschrift heeft zich ten doel gesteld de Nederlandse versies tussen 1522 en 1545 te bestuderen.

Uitgaande van een lijst van edities kon hij nagaan welke tekst aan de basis van de (verschillende) vertalingen ligt. 1522 is het jaar waarin Doen Pietersoen te Amsterdam een Nederlandse vertaling van het Evangelie van Mattheus drukte, de eerste vertaling die niet op de Vulgaat terugaat maar op de Hebreeuwse en Griekse tekst. In 1545 publiceerde Steven Mierdmans een Nieuw Testament; hierna werd de vertaling anders aangepakt: drie jaar later verscheen te Leuven de officiële katholieke Bijbelvertaling van Nicolaes van Winghe.

Na een korte inleiding (kap. 1, p. 13-26) volgt een hoofdstuk (p. 27-126) over de drukkers en de uitgevers: een korte biografie, karakterisering van het fonds en informatie over de Bijbeledities van de betreffende drukker. In het derde hoofdstuk (p. 127-234) wordt de kern van de zaak behandeld: de teksttraditie. Tachtig drukken zijn onderzocht op de hele tekst -d.w.z. een groot aantal steekproeven over de hele tekst verspreid-, verschillen en overeenkomsten zijn vergeleken, vastgelegd in een variantenlijst en in stambomen grafisch voorgesteld zodat verwantschapsstructuren blijken. Vijftien stambomen van het Oude Testament en acht van het Nieuwe T. zijn vervolgens voorgesteld en toegelicht met, ter illustratie een aantal voorbeelden (niet erg overzichtelijk gezet). Het gaat om complete Bijbels, O.T. en N.T. afzonderlijk en delen van de Bijbel, met uitzondering van de Psalmen en de Epistelen en Evangelien. De afzonderlijke drukken van het N.T. zijn veruit het talrijkst. De conclusies van DH (p. 235-241) bestaan voor de helft uit een samenvatting van het gevoerde onderzoek, voor de andere helft uit de resultaten. Die zijn: 1. op feitenmateriaal gestoeld overzicht van de Nederlandse Bijbelvertalingen; 2. het beeld van de Nederlandse drukkers- en uitgeverswereld heeft duidelijker contouren gekregen; 3. en dat van de geschiedenis van de hervorming in de Nederlanden eveneens. Het vierde hoofdstuk (p. 243-511) heet 'Bibliografische lijst' (de omvang wordt mede door de talrijke reproducties bepaald). De lijst is samengesteld op grond van Nederlands bezit, bibliografie en 'een aantal andere bibliotheken'. Analyse en beschrijving van de 80 edities

vormen de basis van het onderzoek. Aangezien drie vierde van deze 80 nummers uitstekend beschreven zijn in NK volgens de (toen) gangbare normen, heeft DH wijselijk -en noodzakelijk- een andere benadering gezocht. Behalve de strikt bibliografische, zijn ook historische, kunsthistorische en filologische gegevens opgenomen. De bibliografische beschrijvingen s.s. vormden een *conditio sine qua non* om te kunnen uitmaken welke drukken in het filologisch onderzoek moesten betrokken worden. De steeds weerkerende moeilijkheid voor de bibliograaf exemplaren te moeten vergelijken, heeft DH omzeild met de bestaande beschrijvingen aan te vullen met transcriptie van bepaalde vaste elementen. Collatie en vingerafdruk bleken onontbeerlijke middelen om o.m. bibliografische schimmen te ontmaskeren. De bibliografische lijst -een ongelukkig woord naar mijn gevoelen- is chronologisch geordend. Uitgaven binnen een editie zijn onder hetzelfde volgnummer geplaatst. Het titelblad is gereproduceerd (naar welk ex. is niet altijd duidelijk aangegeven) ◆n (leesbaar) getranscribeerd. Delen die toch diplomatisch moeten weergegeven worden, zijn dit volgens de regels van de STCN (Handleiding 1988). Exemplaren zijn vermeld -de meeste ook gezien-, slechts met ev. vermelding van lacunes of verkeerde bindwijze. Daarop volgt de bijzonderste literatuur (afgekort) en tenslotte de aantekeningen; zij kunnen betrekking hebben op materi◆le en tekstaangelegenheden. Het nawerk bestaat uit de Literatuurlijst, register op de bibliografie (titel, chronologisch, topografisch, vindplaatsen), personenregister, lijst van afbeeldingen (behalve die van titelbladen in de bibliografie), appendices met grafieken en stambomen. Dit boek bevat ongetwijfeld belangrijke informatie, ook buiten de tekstgeschiedenis om. Zo is het interessant te vernemen dat het onderzoek niet beperkt is gebleven tot de eigenlijke tekst. Wanneer die bv. geen uitsluitel kon bieden, zijn materi◆le elementen als typografie of illustratie onder de loep genomen, op grond waarvan soms verwantschap kon worden vastgesteld. Dat deze studie in het Nederlands is verschenen (met een uitgebreide Engelse samenvatting) lijkt mij volkomen gewettigd. Daarom is het jammer dat de taal wat stroef is en er soms anglicismen worden gebruikt voor woorden die geen neologismen zijn zoals 'cluster' en 'slash' (in het Brussels is dit laatste een uitgelopen pantoffel). Gebruikers van de Nederlandse taal komen, helaas onbewust, onder de invloed van de (uitgebreide) computertaal. Verder kan ik mij niet van de indruk ontdoen dat dit boek, waarin een glasheldere methode is gehanteerd en een specifieke computerprogrammatuur is gebruikt, het stadium van proefschrift niet is ontgroeid (waar men met zoveel woorden zegt te zullen onderzoeken wat nog niet is onderzocht). De drie hoofdstukken staan in wezen los van elkaar. Uit de conclusies is niet meteen op te maken hoe het totaalbeeld er nu, na dit onderzoek, uitziet, welke witte vlekken gekleurd zijn en welke vroegere kennis bijgesteld is. Voor enkele gevallen is dit op meer dan summiere wijze meegedeeld (bv. voor de Liesveltbijbel van 1526). Is er, verder, een verband te leggen tussen de verschillende drukken binnen ◆◆n jaar? Een herwerking tot een 'leesbaar en genietbaar' boek verdient absoluut aanbeveling want het gaat om een boeiende materie. [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [2941](#); [2990](#)

2708.- Jean-Fran◆ois Gilmont, *Jean Calvin et le livre imprimé* ◆.- Genève: Droz, 1997.- 412 p.: co., facs.; 22 cm.- (Etudes de philologie et d'histoire - Cahiers d'humanisme et renaissance; 50). -ISBN 2-600-00205-7; ISSN 0071-1934. CHF 40, 80.

De hervormer Calvijn heeft zijn idee◆n gepropageerd via het gesproken woord (predikingen), het geschreven (brieven) en het gedrukte woord (de publicaties). Gilmont, co-auteur van de *Bibliotheca Calviniana* (Gen◆ve 1991-1994), onderzoekt voornamelijk dit laatste luik: wat vertrouwde Calvijn aan de drukpers toe; welke taal koos hij voor welke tekst; welke drukkers zocht hij aan; wat las hij; en vele andere vragen die hier een antwoord krijgen. Naar G's eigen woorden is

hier de historicus - bibliograaf aan het woord. Aan te bevelen! [E. C.-I.]

2709.- R. Breugelmans & K. Gnrrep, *Bibliografie van de werken van Pieter van Foreest* in *Petrus Forestus medicus* (cf. [2703](#)), p. 17-115, ill.

Pieter van Foreest (Alkmaar 1521-1597), de 'Hollandse Hippocrates' was o.m. stadsgeneesheer van Delft. In die functie voerde hij in 1584 de autopsie op Willem van Oranje uit. Hij was echter veel meer dan een practicus. Zijn *Observationes et curationes medicinales* werden van 1584 (Leiden / Antwerpen: Plantijn) tot 1676 (Neurenberg) veertigmaal gedrukt, zijn *Opera omnia* zelfs zesmaal (1619-1676). Dit alles is nu samengebracht in een voorbeeldige auteursBibliografie:reproductie van titelpagina (of document), collatie, exemplaaropgave, referenties, aantekeningen. In bijlage een overzicht van handschriften en brieven. De medische werken zijn goed bewaard; van de talloze prognosticaties en almanakken slechts een enkel fragment. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2703](#)

2710.- *Justus Lipsius (1547-1606) en het Plantijnse Huis*. (Red. R. Dusoier, J. de Landtsheer, D. Imhof).- Antwerpen: Museum Plantin-Moretus, 1997.- 243 p.: omslag, ill.; 29 cm.- (Publicaties van het Museum Plantin-Moretus en het Stedelijk Prentenkabinet; 37).- BF 990.

Geen ander auteur dan de grote humanist Justus Lipsius is inniger verbonden geweest met de *Officina Plantiniana*. Voor Chr. Plantijn, Jan Moretus en Balthasar (I) Moretus was hij de voornaamste auteur - hij was hun boegbeeld. Aanleiding tot een fraaie tentoonstelling dus, en tot een nog boeiender catalogus. Van de talrijke inleidende opstellen vermelden we slechts die over Lipsius' vriendschapsbanden met de Meesters van De Gulden Passer (F. de Nave, p. 15-27), J. L. en Chr. Plantijn (J. de Landtsheer, p. 28-38), J. L. en Jan I Moretus (Eadem, p. 82-108), Balthasar I Moretus en J. L. (D. Sacré, p. 109-128). De catalogus (p. 147-240) bevat keurige exemplaarbeschrijvingen (met collaties, bandbeschrijving en herkomsten) en een uitvoerige inhoudelijke en contextuele toelichting. Naast Lipsius' eigen werk komen ook werken over hem, documenten, handschriften en portretten aan bod. Literatuurlijst en register op persoonsnamen sluiten het boek af. Alleen het omslag al doet je naar dit boek grijpen ! [M. d. S.]

2711.- *Lipsius en Leuven: catalogus van de tentoonstelling in de Centrale Bibliotheek te Leuven, 18 september - 17 oktober 1997*. Red. G. Tournoy, J. Papy, J. de Landtsheer- Leuven: University Press, 1997.- XIV, 387 p.: ill.; 24 cm.- (Supplementa humanistica Lovaniensia; 13).- ISBN 90-6186-836-X. BF 1.800.

Na Erasmus en Vives op waardige wijze te hebben herdacht, was het nu de beurt aan de humanist uit Overijse in Vlaams-Brabant (1547-1606). De tentoonstelling werd geopend op de eerste dag van een driedaags colloquium aan de Leuvense universiteit door de werkgroep Neolatijn georganiseerd. De twee boeiende lezingen van die eerste dag zijn vóór het catalogusgedeelte afgedrukt. Jozef IJsewijn belicht er 'Justus Lipsius (1547-1606): verdiensten en betekenis van een groot geleerde' terwijl Jan Roegiers het over 'Justus Lipsius, academicus' heeft. Hieruit rijst een beeld op van een humanist en geleerde die geheel andere trekken vertoont dan de meer bekende (?) Erasmus, eigen aan de tijd waarin beiden leefden. De 'Ephemerides Lipsianae' die G. Tournoy vooraf geeft, biedt een uitstekend houvast voor alles wat volgt. In het catalogusgedeelte, door een schare medewerkers verzorgd, wordt Lipsius in zijn context geplaatst (enkele archiefstukken), en verder als filoloog en historicus, als pedagoog, als filosoof en als geleerde behandeld. Veel tentoongestelde drukken komen uit de Leuvense UB. Tot slot iets over de Lipsiustraditie te Leuven en een hoofdstuk over zijn iconografie. Uit het drukkersregister valt de grote Antwerpse inbreng op. Het boek is uitstekend verzorgd naar vorm en inhoud (te betreuen is wel het gebrek aan exemplaargegevens), overvloedig geïllustreerd en van een fraaie stofwikkel voorzien. [E. C.-I.]

2712.- Marcus de Schepper, *Jacobus Papa Poperingensis, ludimagister ac poeta (fl. saec. XVI ineunte)* in *Studia varia Bruxellensia ad orbem Graeco-Latinum pertinentia in honorem Aloysi Gerlo*. Ed. Rudolf De Smet, Henri Melaerts, Cecilia Saerens.- Leuven: Peeters, 1997, p. 65-77, facs.

Naar aanleiding van de aankoop door de KB Brussel van een zeldzaam drukje uit de vroege zestiende eeuw, heeft DS Papa en voornamelijk diens beginperiode aan een onderzoek onderworpen. Van zijn *Carmina* (nu 3 exemplaren bekend) geeft DS de gedetailleerde inhoud die o.m. Papa's vriendenkring kan helpen reconstrueren. In een appendix worden de edities kort beschreven -een bibliografische studie wordt in het vooruitzicht gesteld-. De anoniem verschenen druk is vooralsnog niet met zekerheid te localiseren: Frankrijk ? of Zuidelijke Nederlanden ?, omstreeks 1503. [E. C.-I.]

2713.- Kees Gnrirrep, *Standing type or stereotype in the seventeenth century* in *Quaerendo*, 27, 1997, p. 19-45, ill.

Oorspronkelijk in het Nederlands verschenen in de opstellen aangeboden aan Ernst Braches (cf. *Kroniek* 22 [nr. 2518](#)). [E. C.-I.]

2714.- Piet Visser, *'Blasphemous and pernicious': the role of printers and booksellers in the spread of dissident religious and philosophical ideas in the Netherlands in the second half of the seventeenth century* in *Quaerendo*, 26, 1996, p. 303-326.

De oorspronkelijke Nederlandse versie - tekst van de inaugurele rede, op 10 november 1995, van de auteur als bijzonder hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam - verscheen te Amsterdam onder de titel *Godlasterlyck ende pernicious* [Full text](#). V schetst een fascinerend beeld van enkele aspecten van de Amsterdamse boekcultuur. Hij besteedt aandacht aan verwaarloosde aspecten als orale of handschriftelijke tekstverspreiding, de economische gevolgen van kerkelijke en overheidsensuur (de zaak Johannes Hendricksz Cats in 1733). Tevens belicht hij de sleutelrol van boekhandelaars/uitgevers als Jan Rieuwertsz (Spinoza, maar ook Cartesiaanse, Remonstrantse en Doperse strijdschriften) en Frans Kuyper (de monumentale Sociniaanse *Bibliotheca Fratrum Polonorum*). Dat alles in de lijn van De la Fontaine Verweys aandacht voor de gehele 'wereld van het boek'. [M. d. S.]

2715.- R. Breugelmans, *Gilbertus Jacchaeus, Primae philosophiae, sive institutionum metaphysicarum libri sex. Ed. postrema priore correctior. Lugduni Batavorum, prostant apud Elsevirios, 1640* in *Quaerendo*, 27, 1997, p.71-72.

Willems 501 kent maar n uitgave. Het exemplaar van de vroegere **Elzevier**bibliograaf Charles Pieters (in 1996 door de Leidse Universiteitsbibliotheek verworven) bevat geen ander merk, wel een overgekleefd vignet. B acht - i.t.t. Willems - een eerdere Elzeviereditie uit 1621 best mogelijk. [M. d. S.]

2716.- Marika Keblusek, *Boeken in de hofstad. Haagse boekcultuur in de Gouden Eeuw*.- Hilversum: Historische Vereniging Holland / Verloren, 1997.- 382 p.: ill.; 24 cm.- (Hollandse studin; 33).- (Ook proefschrift Leiden).- ISBN 90-70403-38-2. Fl. 67, 50.

In 1932 en 1937 publiceerde E.F. Kossmann de bronnen en documenten voor een boekgeschiedenis van Den Haag: *De boekverkoopers, notarissen en cramers op het Binnenhof* en *De boekhandel te 's-Gravenhage tot het einde van de achttiende eeuw*. K. heeft er thans een verhaal van gemaakt (het bos i.p.v. de bomen !). Niet dat er zo veel werd gedrukt of uitgegeven in Den Haag (toch niet vergeleken bij Amsterdam of Leiden, hoewel ...). Bijzonder was wel de juridische positie van de stad met, naast de magistraat, het Binnenhof (het oude paleis met de stadhoudelijke entourage n de regeringsambtenaren n de rechters van het Hof van Holland). De publieke gedeelten van het regeringsgebouw werden verhuurd

aan handelaars (*nil novi* ...) die konden profiteren van de kapitaalkrachtige drukte gemaakt door invloedrijke personages, hun aanhang, en de talloze buitenlandse gasten. Er werden daar stevige winsten gegenereerd, vooral dankzij een lange traditie van veilingen. Menige juridische collectie en talrijke fondsrestanten werden er met succes te gelde gemaakt. Maar ook de stedelijke gemeenschap had wat met boeken. Op basis van Kossmanns materiaal, eigen archiefonderzoek n van Bert van Selms *catalogi*-project heeft K de Haagse boekenwereld van de jaren 1600-1670 gereconstrueerd. Een overzicht van de hoofdstukken illustreert de veelzijdigheid van de benadering: (1) 'De opkomst van het Haagse boekbedrijf' (in een 'stad zonder muren'); (2) 'Panorama van het Haagse boekbedrijf'; (3) 'De organisatie van het boekbedrijf'; (4) 'Boekbezit en leescultuur' (privcollecties); (5) 'Boeken voor het hof' (de stadhouderlijke bibliotheek); (6) 'Literatuur in de stad' (met hoveling Constantijn Huygens en dichter-drukker Isaac Burchoorn); (7) 'Makelaar in nieuws en boeken' (Lieuwe van Aitzema, de informatiemaffia en een boekenminnende hertog in Wolfenbttel); (8) 'Printed at the Hague' (Engelse vluchtelingen en boekverkopers); [9] 'Tot besluit: Haags stilleven met boeken' (rond schoolmeester David Beck - cf. Kroniek 22 [nr. 2454](#) m.n. p.374). Een historiografische inleiding opent het panorama. Bijlagen (o.m. p. 313-316 een 'Overzicht [van] boekverkopers / drukkers in Den Haag 1600-1670'), archivalia, literatuurlijst, registers (op primaire literatuur, en op zaken en personen) ronden het geheel af.

Er kan niet veel worden toegevoegd aan deze prachtige synthese, die de lezer tevens in fraaie beelden en met een meeslepende stijl rondleidt door een kleurrijke Haagse binnenstad in de bloei van een Gouden Eeuw. Boekgeschiedenis is zo een culturele creatie geworden - een al te zeldzaam genot in een wereld van droogstoppels en krentenwegers. Daarvoor kan geen dank of lof groot genoeg zijn. Tolle, lege ! [M. d. S.]

Zie ook nrs. [2794](#); [2873](#)

2717.- Paul G. Hoftijzer, *Sic transit gloria ... The end of the Officina Hackiana* in *Quaerendo*, 26, 1996, p. 258-273, ill.

Licht gewijzigde versie van de Nederlandse bijdrage tot *Van pen tot laser* (zie Kroniek 22 [nr. 2522](#)). Archivalia in het Leidse Gemeente Archief bieden nieuwe gegevens over de ontbinding van de compagnie van de gebroeders Hackius, zonen van Franois Hackius (1605 ? - 1669), een der voornaamste Leidse uitgevers / boekverkopers. Met belangrijke gegevens over produktiekosten en lettervoorraden (Bijlagen I-II, p. 166-170). [M. d. S.]

2718.- N. Golvers, *Een nieuwe Antwerpse almanak (Ph. De Dyn, Martinus Verhulst, 1654)* in *Scientiarum historia*, 22, 1996, p. 87-96, ill.

Een gelukkige vondst in de Jezuetendocumenten op het Algemeen Rijksarchief (Brussel) leverde een onbekende Antwerpse almanak uit 1654 op. Maar ook nog veel meer: G identificeerde landmeter-astroloog Philippe De Deyn (c. 159? - 1665) als de initiatiefnemer van een Antwerpse (en deels ook Gentse) almanaktraditie tot op het einde van de achttiende eeuw. [M. d. S.]

2719.- Marja Keyser, *The gold-tooled bookbinding: Amsterdam bookbinders from the second half of the seventeenth century*. Catalogue of an exhibition held at the Amsterdam University Library 19 September-30 October 1997.- Amsterdam: University Library, (voor Association internationale de bibliophilie/The International Association of Bibliophiles), 1997.- 69 p.: ill.; 26 x 14, 5 cm.- Niet in de handel.

Vijftig Amsterdamse banden, waaronder vnl. die van Albert Magnus (1642-1689), samen met enkele documenten over de familie Magnus, beschreven en toegelicht.

Gn register. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2758](#)

2720.- Rudolf de Smet, *'Bibliotheca Hadriani Beverlandi': la bibliothéque d'Hadrien Beverland (1650-1716) in Studia varia Bruxellensia ad orbem Graeco-Latinum pertinentia, IV. In honorem Aloysi Gerlo.* Ed. Rudolf de Smet ... [et al.]. - Leuven: Peeters, 1997, p. 79-100.

Hadriaan Beverland, klassiek filoloog, erotomaan en bibliofoon - een vuurwerkcombinatie - werd, na zijn vlucht uit Leiden in 1680 (omwille van zijn *De peccato originali*) secretaris en bibliothecaris van de grote humanist Isaac Vossius (cf. Kroniek 21 [nr. 2377](#)). Mede via Vossius' contacten slaagde hij erin zelf een belangrijke verzameling aan te leggen van schilderijen en boeken. Na Vossius' dood (1689) maakte hij gebruik van de verkoop van diens collectie aan de Leidse Universiteitsbibliotheek om zijn verbanning ongedaan te laten maken. In 1693 verkocht hij zijn eigen bibliotheek aan Charles Spencer, derde Graaf van Sunderland. In 1881-83 werd de reusachtige *Bibliotheca Sunderlandiana* in vijf Londense veilingen verspreid. Helaas is de herkomst van de 14.000 kavels niet gespecificeerd. In 1978 kwam de British Library in het bezit van het archief van Blenheim Palace (domein van de Sunderlands). In Add. Ms. 61661 bevindt zich op ff. 77r-116v de eigenhandig geschreven inventaris van de *Bibliotheca Beverlandi*. S geeft een overzicht van de samenstelling van de collectie (p. 89-91 Beverlands rubrieken), die bijzonder rijk was aan Latijnse klassieken en o.m. een Grolier bevatte. [M. d. S.]

2721.- *The auction catalogue of the library of F. Gomarus.* A facsimile edition with an introduction and indexes by E. Dekker, J. Knoop, C.M.L. Verdegaal.- 't Goy-Houten: HES, 1996.- xxx, 132 p.: facs.; 22 cm.- (Catalogi redivivi; 10).- ISBN 90-6194-238-1. Fl. 159.

H.J. de Jonge, *How did Gomarus acquire the copy of Flavius Josephus in Greek from Scaliger's library ?* in *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis*, 77, 1997, p. 258-266.

In 1985 verscheen als vierde deel van de facsimilereeks *Catalogi redivivi* de veilingcatalogus van de bibliotheek van de (remonstrantse) theoloog Johannes Arminius (1559-1609; cf. Kroniek 13 [nr. 1045](#)). Diens kerkpolitieke tegenhanger Franciscus Gomarus (Brugge 1563 - Groningen 1641) is nu aan de beurt. Hoewel vooral bekend als Leids theoloog (1594-1611) en Bijbelvertaler, doceerde hij ook te Saumur (1615-1618) en te Groningen (1618-1641). Zijn omvangrijke theologische en filologische werkbibliotheek werd vanaf 4 oktober 1641 bij de Leidse Elzeviers geveild. Van de veilingcatalogus zijn nog vier exemplaren bewaard gebleven. Dat van de *Biblioteca Angelica* (Rome) werd voor het facsimile gebruikt. Hij bestaat uit vier categorieën: theologie, filologie, filosofie en boeken in andere talen (dan het Latijn). Er zijn 2122 kavels geveild (plus nog eens 76 kavels 'ibri incompecti'. De inleiders behandelen o.m. aard, datering, plaats van uitgave en mogelijke herkomst van de boeken. Vooral de Hebreeuwse titels krijgen veel aandacht (p. xix-xxiv). Na de inleiding volgen een 'Bibliography'(p. xxix-xxx), het facsimile, een uitvoerig register op persoonsnamen (p. 83-103), titels van 'anonieme' werken (p. 104-114), Bijbeluitgaven (p. 115-116), plaats van uitgave (p. 117-123), jaar van uitgave (p. 124-132). De meeste boeken waren gepubliceerd in Antwerpen, Basel, Frankfurt, Genève, Keulen, Leiden, Lyon, Parijs, Straatsburg, Venetië en ... Zürich. Hoewel de inleiding niet alle categorieën behandelt, is deze belangrijke catalogus van een stevige theologische collectie (mede dankzij de registers) voldoende ontsloten voor bibliografisch en kerkhistorisch onderzoek. Niet alleen de ideeën van Arminius en Gomarus kunnen worden onderzocht, ook hun arsenaal aan bijbel- en godgeleerdheid kan dankzij beide facsimiles weer tot leven worden gebracht. Kerk- en boekhistorici doen er goed aan beide facsimiles in huis te halen ! De schaarse en kwetsbare originelen kunnen nu aan hun tweede leven beginnen. Deze serie wordt een niet te versmaden bron voor de intellectuele geschiedenis van de Noordelijke Nederlanden tijdens de Republiek.

Het Gomarusfacsimile heeft alvast een reactie opgeleverd. H.J. de Jonge

corrigeert noot 30 van de inleiding: de 'Josephus' (nu in Weimar) was niet op Scaligers veiling (Leiden 11 maart 1609 - *Catalogi redivivi* nr. 1) aangeboden, doch werd verworven krachtens Scaligers testament. Overigens was Gomarus wel aanwezig op de Scaligerveiling en kocht er (minstens) zeven boeken. [M. d. S.]

2722.- Godelieve Spiessens, *Een muziekinventaris uit 1608 van de Antwerpse Sint-Jacobskerk en de aankoop van muziekboeken* in *Musica antiqua*, 14, 1997, p. 69-72, ill.

Over kerkelijke muziekbibliotheken zijn er alleen erg lacuneuze gegevens gepubliceerd. Elke nieuwe inventaris is welkom. Dat uit andere kerkrekeningen blijkt dat muziekboeken werden gekocht bij Peeter Phalesius en dat de betaalde prijzen werden genoteerd, is voor de boekhistoricus wellicht nog interessanter dan de titels van de muziekdrukken. De lijst is op p. 72 afgedrukt. Alle titels zijn vakkundig geïdentificeerd. [M. d. S.]

2723.- Paul G. Hoftijzer, *'A sickle unto thy neighbour's corn': book piracy in the Dutch Republic* in *Quaerendo*, 27, 1997, p. 3-18.

Licht gewijzigde Engelse versie van de inaugurale rede die de auteur op 17 september 1993 hield bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in geschiedenis van uitgeverij en boekhandel aan de Universiteit van Amsterdam. (Cf. *Kroniek* 20 [nr. 2235](#)). [E. C.-I.]

2724. - *The Catalogus librorum musicorum of Jan Evertsen van Doorn (Utrecht 1639)*. A facsimile ed. with an introd. by Henri Vanhulst.- 't Goy-Houten: HES, 1996.- 102 p.: facs.; 22 cm.- (*Catalogi redivivi*; 9).- ISBN 90-6194-228-4. Fl. 132, 50.

In de welhaast onuitputtelijke Rothschildverzameling in de Parijse *Bibliothèque nationale* is de lang gezochte voorraadcatalogus van Jan Evertsen van Doorn teruggevonden (Département des Manuscrits [!], Picot 2519). De Utrechtse boekhandelaar Van Doorn (Utrecht, 1580/5-1651) was actief in de jaren 1611-1644 (cf. *Thesaurus* p. 55). In die periode gaf hij ook minstens vijftien boeken uit. Hij was een vrij welvarend en geacht zakenman (enkele malen deken van het gilde). In 1644 verkocht hij zijn winkelvoorraad op een meerdaagse veiling met zo'n 8000 titels. Zijn vijf jaar oudere muziekcatalogus telt zestien ongenummerde bladen (A-D4). Hij was, blijkens het merk op de titelpagina, gedrukt door Aegidius Roman. Het grootste gedeelte bevat 480 Italiaanse (meest Venetiaanse) edities (1560-1638), gevolgd door 168 nummers 'noordelijke' uitgaven (waaronder niet minder dan 136 Antwerpse!). De uitvoerige inleiding (p. 7-22) heeft het over muziekboeken in Utrecht, Van Doorn, de inhoud van de catalogus, en geeft beschouwingen over de handel in muziekboeken in de Nederlanden. Daarop volgt het facsimile (p. 23-54) met toegevoegde marginale nummering (per pagina). De bibliografische identificatie van de titels (p. 55-87) gebeurt met verwijzingen naar RISM en vakliteratuur. Drie registers ontsluiten het materiaal: (a) op componisten en editoren (p. 89-97); (b) op drukkers en uitgevers (p. 98-99 - iets te compact gezet); (c) op 'lost editions' (p. 100); gevolgd door de 'Bibliography' (p. 101-102). Dit is een uitermate belangrijke bron voor de muziekbibliografie in de Nederlanden! De ordening gebeurde op voornaam: bij de Italiaanse edities ontmoeten we op C2v (nr. 17) een tonogtoe onbekende 'Lambertus de Bruxella' met een *Concentus ecclesiasticus* (Venetië 1630). Een kwart van de 136 Antwerpse edities (alle van de firma Phalesius!) blijkt nog steeds verloren te zijn... Met de hier geboden nieuwe titels kan de jacht in ieder geval weer worden geopend. Editor en uitgever dienen geprezen met deze perfect afgewerkte bouwsteen tot de muziekbibliografie. Van belang voor alle bibliotheken met oude muziekdrukken dus. [M. d. S.]

2725.- Marvin J. Heller, *The Hebrew book trade as reflected in book catalogues* in *Quaerendo*, 26, 1996, p. 245-257.

Het drukken van Hebreeuwse boeken is reeds grondig bestudeerd. Voor de Nederlanden zijn er bv. de publicaties van A.K. Offenbergh en L. en R. Fuks, vooral m.b.t. Menasseh ben Israel. Nagenoeg onbestudeerd is de *handel* in Hebreeuwse boeken. H geeft een nuttige status quaestionis en een eerste verkenning aan de hand van de veiling- en fondscatalogi uit de Republiek. [M. d. S.]

2726.- J.H. Landwehr, *De present-exemplaren van 'Alle de wercken' van Cats uit 1655* in *De boekenwereld*, 14, 1997-1998, p. 16-20, ill.

Uitgever J.J. Schipper verklaart in 1655 dat hij enkele speciale exemplaren heeft laten vervaardigen van het verzameld werk van topauteur Jacob Cats (1577-1669; cf. *Kroniek* 22 [nr. 2542](#)). Het schitterende boek bevat meer dan 400 kopergravures en 1500 pagina's tekst op folioformaat! Zeven exemplaren kregen een bijzondere bandstempeling en emblematisch versierde sloten en mitters. L heeft die opgespoord en ... er vijf van teruggevonden (in Brouwershaven, Dordrecht, Rotterdam, Den Haag, Gelderland - het auteursexemplaar!). Het exemplaar van Middelburg is verbrand, dat van Zierikzee is spoorloos. [M. d. S.]

2727.- *Ad maiorem Dei gloriam: Jezuseten in de Nederlanden tijdens de zeventiende eeuw*. Catalogus bij de tentoonstelling in de Centrale Bibliotheek van de UFSIA 1 september - 4 oktober 1997. Onder redactie van Hubert Meeus.- Antwerpen: UFSIA, 1997.- 69 p.: omslag, ill.; 30 cm. BF 100.

In de Spaanse Nederlanden werd de zeventiende-eeuwse boekproductie gedomineerd door de Jezuseten. Naast de eindeloos gevarieerde devotieliteratuur verschenen er wetenschappelijke publicaties op het gebied van de filologie (patristiek bv.), exacte wetenschappen (vooral wiskunde), economie (Lessius!), geschiedenis (Bollandisten). Het onderwijs was hun geliefkoosd terrein: schoolboeken, toneelstukken, Neolatijnse (en Nederlandse: Poirters) literatuur en (ook toegepaste) emblematiek. Ook de polemieken met de Noordelijke 'kettters' werd niet geschuwd. Het Verre Oosten hebben zij in beeld en geschrift dichterbij gebracht. Uit dit gevarieerd aanbod werd een voortreffelijke selectie getoond. De degelijke catalogusnotities zijn vooral inhoudelijk gericht en zonder exemplaargegevens. Met (naam)register. [M. d. S.]

2728.- Paul Begheyn, *Uitgaven van Jezuseten in de Noordelijke Nederlanden 1601-1650* in *De zeventiende eeuw*, 13, 1997, p. 293-308.

B heeft 132 publicaties teruggevonden van Jezusetenauteurs in de Republiek, inz. bij katholieke uitgeverij te Amsterdam, maar ook bv. bij Willem Jansz Blaeu. Hij geeft in bijlage een short-title catalogus (p. 300-304). Het terrein is nu klaar voor detailstudie. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2871](#)

2729.- Willem Heijting, *Protestantse bestsellers in de Republiek rond het midden van de zeventiende eeuw* in *De zeventiende eeuw*, 13, 1997, p. 283-292.

H bestudeerde 27 titels waarvan er in de zeventiende eeuw minstens 10 edities verschenen. Merkwaardig dat de protestantse boekproductie zo weinig op zich (laat staan comparatief) werd bestudeerd. De artikelen van H zijn gelukkig een eerste boekwetenschappelijke aanzet daartoe, evenals de piëtistische bibliografie van W.J. op 't Hof. [M. d. S.]

2730.- Andrew Hopkins & Arnold Witte, *From deluxe architectural book to builder's manual: the Dutch editions of Scamozzi's L'idea della architettura universale*, in *Quaerendo*, 26, 1996, p. 274-302, ill.

In 1615 verscheen er te Venetië een somptueus architectuurtraktaat dat vooral in de Nederlanden lang zou nawerken. Vincenzo Scamozzi verdrong daarmee Serlio en Palladio. Er verschenen niet minder dan 26 uitgaven in de periode 1640-1854, van luxueuze kijkboeken tot vakliteratuur voor architecten. Eén opmerking: zijn de auteurs (beiden kunsthistorici) wel zo taalkundig competent dat zij een

onderscheid kunnen maken tussen Serliovertalingen in 'Dutch' en 'Flemish', in de zestiende eeuw nog wel (noot 12) ? H. de la Fontaine Verwey (in *Uit de wereld van het boek. I*, 1975, en in *Quaerendo*, 1976) heeft het terecht over 'Nederlands' en 'Dutch'. [M. d. S.]

2731.- Pierre Tuynman & Michiel Roscam Abbing, *Two history books that never appeared. Scriverius, Melis Stoke, the Widow van Wouw and Gouthoeven. Scriveriana I* in *Quaerendo*, 27, 1997, p. 77-112, ill.

Hollands geschiedschrijver Petrus Scriverius (1576-1660) werkte jarenlang aan een nieuwe, kritische, editie van Melis Stokes *Rijmkroniek* (1591), te verschijnen bij de Weduwe van Hillebrand Jacobsz van Wouw. Ook Wouter van Gouthoevens "Kroniek van Holland" vulde hij telkens aan. Beide projecten werden uiteindelijk niet gerealiseerd. Brieven uit het familiearchief Van Hoogstraten (cf. *Kroniek 21 nr. 2371*) belichten een deel van de achtergrond van de onderneming. [M. d. S.]

2732.- P.J. Buijnsters & Leontine Buijnsters-Smets, *Bibliografie van Nederlandse school- en kinderboeken 1700-1800*.- Zwolle: Waanders, 1997.- 316 p.: ill.; 25 cm.- ISBN 90-400-9865-4. Fl. 125.

In 1995 zagen twee edities van Buijnsters' afscheidscollage aan de KU Nijmegen het licht (cf. *Kroniek 22 nr. 2428*). Het handelde 'over het verzamelen en bestuderen van oude kinderboeken'. Deze bibliografie bewijst dat de eminente hoogleraar zich samen met mevrouw Buijnsters-Smets inderdaad heel intensief met de studie van oude kinderboeken heeft bezig gehouden. Dat leidde ook tot een belangrijke privé-verzameling, die vanzelfsprekend in dit naslagwerk werd geïntegreerd.

Het is thans algemeen aanvaard dat de achttiende eeuw ook een pedagogische revolutie met zich meebracht. De ontdekking van de eigenheid van het kind had tot gevolg dat er zich een kinderliteratuur en in het kielzog daarvan een heel kinderboekencircuit ontwikkelden. Deze oude kinderboeken vormen een ware cultuurhistorische goudmijn, die tot nu toe bibliografisch amper in kaart was gebracht. Dat gebrek aan houvast is met deze 'inventarisatie bij wijze van boedelbeschrijving' (p. 9) verholpen. (Althans voor Nederland, want Belgische drukken bleven buiten beschouwing.)

In hun inleiding waarschuwen de auteurs ons dat de BNK zich niet aankondigt als een analytische, maar eerder als een inhoudsgerichte bibliografie. Dat valt meteen op bij de indeling van het werk: het ordeningscriterium is niet de chronologie (vele boeken verschenen zonder datum) noch het alfabet, maar het genre waaronder het boek ressorteert. Zo worden 24 rubrieken onderscheiden, van ABC-boekjes over encyclopedieën en bijbelse geschiedenis tot fabelboeken en kindergedichten. Van elk genre worden in een korte maar lezenswaardige inleiding telkens de voornaamste kenmerken en de meest succesvolle titels beschreven. Dan volgt de bibliografische lijst, met auteur (indien bekend), titel, impressum, paginering en (vaak) een aantal bijzonderheden. Van een Nederlandse studie wekt het verwondering dat noch de katersignatuur, noch de fingerprint zijn opgenomen. Handig is dan weer dat zoveel mogelijk bewaarplaatsen worden vrijgegeven. Dat het ordeningscriterium soms wat arbitrair werd gehanteerd, wordt ruimschoots gecompenseerd door de talrijke registers achteraan, waaronder ook een register van illustratoren. Want wat veruit de meeste van deze kinderboeken zo aantrekkelijk maakt, zijn de plaatjes. De uitgever heeft deze bibliografie dan ook zeer terecht rijkelijk van illustraties voorzien, zodat je alleen daarom al dit nuttige instrument zou willen lezen. [P.D.]

2733.- Jeroom Vercruyssen, *Les impressions clandestines bruxelloises de l'Histoire philosophique des deux Indes de l'abbé Raynal (1781)* in *Le livre & l'estampe*, 43, 1997, nr. 147, p. 7-52.

De publicatiegeschiedenis van Raynals *Histoire philosophique des deux Indes* is zeer complex en kent vele uitlopers. In die geschiedenis is het verblijf van de ex-

jezuïet Raynal in de Zuidelijke Nederlanden niet zonder belang. Hij genoot de bescherming van Jozef II en verbleef in Brussel van de zomer van 1781 tot einde februari 1782. Zijn werk kende hier veel succes, wat de interesse van verschillende drukkers-boekverkopers te lande met zich meebracht.

In de herfst van 1781 drukte Jean-Louis **de Boubers** een uitgave van de *Histoire* in tien geïllustreerde octavo-delen. De naam Boubers mag geen verwondering wekken, want van bij zijn vestiging in Brussel, in 1768, combineerde hij zijn legale activiteiten als drukker en boekverkoper met de handel in verboden boeken. In de bibliografie van de *Histoire*, 'l'une des grandes entreprises du livre philosophique du Siècle des Lumières', werpt Jeroom Vercruyse een verrassend licht op deze Brusselse episode. Dankzij een ver doorgedreven typografisch en papierhistorisch onderzoek en op basis van het rijke archief van de Sociéte typographique de Neuchâtel, ontrafelt hij als een ware detective de omstandigheden waarin de Brusselse uitgave tot stand kwam. Een kritiek slechts: door het ingewikkelde karakter van het onderwerp en van de bewijsvoering zouden enkele goed gekozen illustraties zeker op hun plaats zijn geweest. [P.D.]

2734.- Natalie Kerssebeek, 'Wie zal de waerheyd beletten?' Pieter **Corbeels**, een geëngageerd drukker in Leuven en Turnhout (1755-1799) in *De Achttiende Eeuw. Documentatieblad van de Werkgroep Achttiende Eeuw*, 29, 1997, p. 81-103.

Herwerkte versie van (een deel van) een licentiaatsverhandeling over Pieter Corbeels en de eerste jaren (tot 1815) van drukkerij-uitgeverij Brepols. Zoals bekend is Pieter Corbeels de enthousiaste Leuvense drukker die in 1796 met zijn leerjongen P.J. Brepols op de vlucht sloeg voor de Franse autoriteiten en zich in Turnhout vestigde, dicht bij de Noord-Nederlandse grens. Daar opende hij een herberg en stelde hij in het achterhuis een drukpers op, van waaruit menig contrarevolutionair pamflet de wereld werd ingestuurd. In 1798 nam Corbeels de leiding van de Boerenkrijg mee in handen. Hij werd echter gearresteerd en in 1799 terechtgesteld. Zijn drukkerij in Turnhout ging dan geleidelijk over in de handen van P.J. Brepols, die het kleine bedrijfje tot een succesvolle onderneming wist uit te bouwen.

Aan een systematische reconstructie van Corbeels' uitgeversfonds had nog niemand zich gewaagd. Natalie Kerssebeek kon echter het bedrijfsarchief van Brepols raadplegen, bracht die gegevens samen met documenten uit het Turnhoutse stadsarchief en met wat reeds over Corbeels gepubliceerd was, en kwam zo tot een fondslijst van 40 nummers. Die lijst is als bijlage opgenomen. 31 drukwerken zagen in Leuven het licht: almanakken, pamfletten, academisch, religieus en gelegenheidsdrukwerk. In Turnhout was de productie kennelijk minder volumineus. Het artikel zelf gaat in op de voornaamste kenmerken van die publicaties.

Hoewel er tot nu toe onbekende drukken in zijn opgenomen, is de fondslijst zeer waarschijnlijk onvolledig en zullen er hier en daar nog publicaties van Corbeels opduiken. Maar dit overzicht biedt een uitstekende status quaestionis van de productie van een politiek geëngageerde drukker uit de revolutieperiode. [P.D.]
Zie ook nr. [2878](#)

2735.- A. van den Abeele, *De zoons van drukker-uitgever Joseph van Praet in Biekorf*, 97, 1997, p. 206-221.

Vervolg op Kroniek 22 nr. [2586](#). De beroemdste zoon is natuurlijk Joseph-Basile (1754-1837), bibliograaf en bibliothecaris in Franse dienst (Duc de La Vallière, Bibliothèque royale / impériale), verzamelaar en bibliograaf van Colard Mansion (cf. Kroniek 21 nr. [2408](#)). [M. d. S.]

2736.- Emmanuel Collet, *Les caricatures de la Révolution brabançonne* in *Études sur le XVIIIe siècle*, 24, 1996, p. 127-133, ill.

In dit nummer van de *Études* dat volledig gewijd is aan de figuur van Jan Frans

Vonck (1743-1792), houdt de auteur een pleidooi voor een *anthologie par l'image* van de Brabantse Omwenteling. Hij plaatst hier een aantal kanttekeningen bij de talrijke **karikaturen** die in de Zuidelijke Nederlanden in 1789-1790 verspreid werden. Vele van die spotprenten maakten deel uit van gedrukte werken, kranten en pamfletten; andere werden zonder begeleidende tekst gepubliceerd, maar vaak gebundeld tot convoluten. Achter de wens om eindelijk eens een volledig repertorium van deze prenten tot stand te brengen, schaar ik mij met volle overtuiging. Het artikel wordt gevolgd door een weergave van de discussie na de lezing op het Vonck-colloquium van 1992. [P.D.]

2737.- Christian Coppens, *Better a large than a small batch to bind: Joannes Grang (1720-1794) and the bookbinding trade in Quaerendo*, 27, 1997, p. 46-70, ill.

De Antwerpse boekhandelaar J. Grang was een bezig man. Zo leverde hij incidenteel boekbindersleer aan collega's. De benamingen 'Turks leer' en 'marokijn' verwezen daarbij niet naar de streek van herkomst, maar naar de manier van prepareren. Het aanbod van in te binden boeken was vrij stereotiep in de Zuidelijke Nederlanden in die tijd: almanakken (in zeer diverse, ook kostbare uitvoering, als succesrijk genre), religieuze literatuur en werken voor de school; het woordenboek van Des Roches moet een onverbidelijke bestseller geweest zijn. Grang liet niet alleen in Antwerpen, zo bij Olberts & Co, binden, maar ook in Mechelen bij Jan Baptist Verbruggen en in Gent bij J. de Coninck. Het werk dat Verbruggen uitvoerde, was in feite een noodoplossing: hij bond boeken ter vervanging van betalingen die hij niet kon voldoen. Het bestaan van individuele boekbinders bleek weinig rooskleurig te zijn: in het najaar was er hoogconjunctuur (almanakken!), daarna leefde men van sporadische opdrachten. Het artikel is zeer verhelderend inzake prijzen en contacten (binders kopieerden nogal) en waarschuwt tegen de benaming 'uitgeversband': gezien de verspreiding van het bindwerk over verschillende lokaliteiten spreke men veiligheidshalve over 'boekverkopersband'. [W.W.]

2738.- Jan Storm van Leeuwen, *100 trésors de la reliure néerlandaise du XVIIIe siècle*. Exposition présentée l'occasion de la visite des membres de l'Association internationale de Bibliophilie / The International Association of Bibliophiles la Bibliothèque royale, La Haye.- [Den Haag]: voor Association internationale de Bibliophilie / The International Association of Bibliophiles, 1997.- 79 p.: ill.; 26 x 14, 5 cm. Niet in de handel.

Honderd **Nederlandse banden** uit de achttiende eeuw zijn kort beschreven, met eigendomsmerken en literatuuropgave. Met een inleiding, waarin resp. de verzamelaars, de bestudering en de geschiedenis van de banden aan bod komen, en een register vormt dit boekje een smaakmaker voor het grote werk over dit onderwerp dat op het getouw staat. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2758](#)

2739.- Stanislas de Moffarts d'Houchen, *Une bibliothèque de héraut d'armes au XVIIIe siècle: le catalogue des livres de Le Fort* in *Bulletin de la Société des bibliophiles liégeois*, 23, 1997, p. 201-239, ill.

In het Rijksarchief van Luik wordt een handgeschreven catalogus bewaard van de bibliotheek van de wapenkoningen Jean-Gilles Le Fort en zijn zoon Jacques-Henri. Het document dateert van na 1743. Opmerkelijk is niet de omvang van de bibliotheek (er zijn slechts 120 titels opgenomen), maar wel de onderwerpen die erin vertegenwoordigd zijn: geschiedenis, heraldiek en genealogie. Het gaat dus duidelijk om een gespecialiseerde bibliotheek die werd samengesteld opdat de wapenkoningen hun functie zo goed mogelijk zouden kunnen uitoefenen. Het handschrift wordt hier integraal uitgegeven (p. 215-239) met registers; de auteur heeft de summiere titelbeschrijvingen geïdentificeerd en er enkele

2740.- Jos van Heel, *Gerard Meerman: bibliofiel, geleerde en mecenas* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* 4, 1997, p. 75-100, ill.

In de achttiende eeuw konden wetenschappers niet zoals nu terecht in talrijke openbare wetenschappelijke bibliotheken. Universiteitsbibliotheken, bijvoorbeeld, waren slechts beperkt toegankelijk en doorgaans niet voorzien van de recentste literatuur. Des te groter was het belang van particuliere verzamelingen. De rol van het privé-initiatief in het intellectuele leven van de achttiende eeuw wordt hier voortreffelijk aangetoond aan de hand van de vele activiteiten van Gerard Meerman (1722-1771).

In diens biografie gaat de aandacht meer in het bijzonder naar de elementen die de vorming van zijn bibliotheek helpen verklaren: rechtsstudies, contacten met buitenlandse rechtsgeleerden, reizen in Frankrijk en Engeland, een hoge bestuursfunctie, een huwelijk met de enige dochter van de secretaris van de generaliteitsrekenkamer, ...

Dankzij de ruim bewaarde briefwisseling van Meerman met geleerden in heel West-Europa kan Jos van Heel een vrij volledig beeld ophangen van de manier waarop derden Meermans bibliotheek mochten gebruiken. Die was zeer vrijgevig in het uitlenen van zijn boeken, zelfs de meest kostbare, ter voorbereiding van geleerde publicaties waartoe hijzelf vaak het initiatief had genomen. Een monumentale bundeling van juridische commentaren bestond voor een groot deel uit manuscripten 'ex collectione et museo Gerardi Meerman'.

Een alomvattende studie over de vader van het Museum van het Boek / Museum Meermann-Westreenianum is dit niet geworden (zo blijven de totstandkoming en de betekenis van Meermans *Origines typographicae* grotendeels buiten beschouwing). Maar de rol die zijn bibliotheek gespeeld heeft in de wetenschapsbeoefening van zijn tijd, is hiermee heel kernachtig beschreven. [P.D.]

2741.- Jelle Bosma, *Woorden van een gezond verstand. De invloed van de Verlichting op de in het Nederlands uitgegeven preken van 1750 tot 1800*.

Monografie & bibliografie.- Nieuwkoop: De Graaf, 1997.- XI, 752 p.: ill.; 24 cm.- (Bibliotheca bibliographica Neerlandica, 34).- ISBN 90-6004-441-X. Fl. 275.

Het uitgangspunt van dit lijvige proefschrift is de vaststelling dat er in de achttiende-eeuwse Republiek een nieuwe gematigd-verlichte mentaliteit ontstond. Voor de typering van die mentaliteit, voor de bepaling van het belang ervan en van de rol die de godsdienst bij de verspreiding ervan speelde, koos de auteur **gedrukte preken** als bron. Die preken zijn in grote aantallen bewaard: in de bibliografie zijn voor de periode 1750 tot 1800 niet minder dan 1753 drukwerken opgenomen. Met een dergelijke bron bestrijkt deze studie uitdrukkelijk het normatieve veld en 'het professionele gezicht van het protestantisme' (p. 406). Raakpunten tussen een aldus opgezette studie van de religieuze mentaliteit en het boekhistorisch onderzoek zijn er bij de vleet, en de auteur besteedt er ruimschoots aandacht aan. In de eerste plaats is er de samenstelling van het corpus van gedrukte preken, die vorm gekregen heeft in een indrukwekkende bibliografie. In de inleiding vertelt de auteur nauwkeurig hoe en waar hij zijn materiaal verzameld heeft. Verder beschrijft hij de uiterlijke vorm van gedrukte preken: omvang, bibliografisch formaat en gebruikte letter.

Het productie-aspect van de preken komt vooral aan bod in een lange paragraaf over 'de conjunctuur van de gedrukte preek', een meting van het editoriale succes van het genre in de beschouwde periode. De auteur gebruikt daarvoor verschillende parameters: niet alleen het aantal titels, maar ook het aantal preken per titel (er verschenen immers zeer veel prekenbundels) en het aantal gedrukte vellen. Het beeld wordt verder verfijnd door een onderscheid te maken tussen gereformeerde en niet-gereformeerde (d.i. vertaalde en 'dissenterse') preken. Het aantal van de laatstgenoemde publicaties bleef de hele tijd relatief stabiel, maar de conjunctuur van de gereformeerde preek ging mettertijd duidelijk bergaf. In de periode van 1750 tot 1800 is er sprake van een halvering van de productie. Ook

drukkersprivileges, herdrukken en titeluitgaven zijn goede graadmeters voor de populariteit van, c.q. de afkeer voor het genre en de afzonderlijke titels. Tot zover het aspect productie. Anderzijds besteedt Jelle Bosma ook zeer lezenswaardige bladzijden aan de receptie van preken. Hij doet dit door bestaande hypothesen en eerder gepubliceerde resultaten van lezersonderzoek (analyse van boedelinventarissen en boekhandelsadministraties, uitgaven bij intekening) te toetsen aan het eigen materiaal.

Het spreekt vanzelf dat de nadruk van deze studie ligt op een inhoudelijke analyse van de preken en op de situering ervan tegen de achtergrond van de Nederlandse Verlichting. Die hoofdstukken, hoe boeiend ook, vallen buiten de sfeer van deze kroniek. Wel verdient de uitvoerige bibliografie nog onze aandacht. Hoofdzakelijk per confessie ingedeeld (gereformeerd, luthers, doopsgezind, remonstrants, Waals, rooms-katholiek, uit het Duits en het Engels vertaald), geeft ze van elke preek de zo volledig mogelijk getranscribeerde titel, het formaat, de paginering en de bibliotheeksignatures. Verschillende indexen vervolledigen het geheel. De enige ernstige schoonheidsfout aan dit boek is dat die indexen niet verwijzen naar de nummers in de bibliografie, maar naar de bladzijde waarop de betreffende titels voorkomen. Onnodig te zeggen dat dit niet de meest efficiënte manier van werken is.

Voor het overige is het kloeke boek met zorg uitgegeven, in een vormgeving die perfect past bij de uitputtende manier waarop de auteur zijn onderwerp behandeld heeft. [P.D.]

Zie ook nr. [2941](#)

2742.- Mathieu Lommen, *Amsterdamse lettergieterijen in de twintigste eeuw* in *Hollandse hoogte. Stichting Drukwerk in de marge. Bulletin* 23/24, zomer 1997, p. 15-28, ill.

Vervolg op *Kroniek* 20 nr. [2264](#). Engelse versie in *Quaerendo*; cf. *Kroniek* 22 nr. [2577](#).

2743.- Flip Mayer, *Sem Hartz (28 January 1912 to 25 October 1995)* in *Quaerendo*, 27, 1997, p. 164-169, ill.

In memoriam van de Haarlemse graveur (43 jaar bij Enschede!) en letterontwerper Sem Hartz, auteur van *The Elseviers and their contemporaries* (1955) en *Essays* (1992 - cf. *Kroniek* 18 nr. [1976](#)). [M. d. S.]

2744.- Roger Cardon, *Georges Lemmen 1865-1915*. Tekst en catalogus, gevolgd door een studie van Jane Block.- Brussel: Gemeentekrediet; Gent: Snoeck-Ducaju en Zoon, 1997.- 199 p.: ill.; 31 cm.- (Monografie over Moderne Kunst).- ISBN 90-5349-244-5. BF 1.450 (geb.), 980 (gen.).

Catalogus bij de retrospectieve tentoonstelling in het museum te Elsene (april-juli 1997). Tussen 1890 en 1914 was de schilder ook actief als sierkunstenaar. Onder invloed van de 'Arts and Crafts Movement' en de Japanse prentkunst ontwierp hij titelbladzijden en omslagen voor boeken, tijdschriften en catalogi, verder briefhoofden, sierletters, vignetten, ex-librissen, affiches en schutbladen.

Vermoedelijk werd hij aangezet door Octave Maus: Lemmens maakte het omslag voor de catalogus van 'Les XX' in 1891. Een hoogtepunt in zijn productie was de reeks ornamenten voor de dichtbundel *Limbes de lumières* van Gustave Kahn, uitgegeven door Edmond Deman (1896). Door Henry van de Velde en Julius Meier-Graefe werd hij in Duitsland bekendgemaakt. In opdracht van Harry graaf Kessler realiseerde hij de letter voor Friedrich Nietzsches *Also sprach Zarathustra* (1908) met opmaak van Van de Velde; deze 'Lemmen' is de enige drukletter, die in die periode in België gecreëerd werd. Het werk is overvloedig geïllustreerd. [W.W.]

2745.- Natalie Soulier, *Die Verwendung der Lithographie in wissenschaftlichen Werken zu Beginn des 19. Jahrhunderts* in *Gutenberg Jahrbuch*, 1997, p. 154-182,

ill.

Interessant overzicht van de lithografie als middel om wetenschappelijke boeken te drukken. [E. C.-I.]

2746.- Els Desmedt, *Edgard Tytgat houtsnijder*.- Gent: Snoeck Ducaju & Zoon; Antwerpen: Pandora, 1995.- 151 p.: omslag, ill.; 25 x 30 cm.-ISBN 90-5325-040-9. BF 1.250.

In deze catalogus van een tentoonstelling in het Gentse Museum voor Schone Kunsten (oktober 1995 - januari 1996) worden ook de boeken beschreven, die Tytgat op zijn eigen handpers drukte tijdens zijn verblijf te Londen in de Eerste Wereldoorlog: *Le petit chaperon rouge* en *Quelques images de la vie d'un artiste*, beide uit 1917. Van deze werken zijn later nog andere edities verschenen, die bibliografisch worden toegelicht. In de catalogus zijn alle bladzijden van de oorspronkelijke drukken met hun door Tytgat zelf gesneden letters, hout- en linsneden gereproduceerd. Een zeer fraaie uitgave. [W.W.]

2747.- Klaus Weber, *Henry van de Velde. Das buchkünstlerische Werk*.- Freiburg im Breisgau: Rombach Verlag, 1994.- 497 p.: ill.; 23 cm.- (Rombach Wissenschaft, Reihe Litterae, nr. 31). - ISBN 3-7930-9100-7. DM 198.

Uitstekende studie over Van de Velde als boekkunstenaar. Samen met de architectuur is de bemoeienis met het boek voor Van de Velde een constante bezigheid geweest. Weber beschrijft en ontleedt Van de Veldes werkzaamheid vanaf zijn samenwerking met Max Elskamp, over zijn aandeel in Van Nu en Straks, de jaren in Duitsland en Nederland en tenslotte de stichting van het instituut in Ter Kameren. Voor deze studie werd naast de voorhanden literatuur gebruik gemaakt van ongepubliceerd archiefmateriaal, zoals de dagboeken van Harry graaf Kessler (Deutsches Literaturarchiv Marbach) en de Van de Velde-archieven te Brussel en te Hagen. Na de eigenlijke uiteenzetting volgt een gedetailleerde kataloog waarin elk nummer met foto's toegelicht en zo uitvoerig als nauwkeurig beschreven wordt. Onder de recente publicaties over Van de Velde is dit werk zeker een van de beste. [W.W.]

2748.- L. van Biervliet, *Yver en Broedermin in 1833 geenszins uitgespeeld in Biekorf*, 97, 1997, p.75-79.

Tot nu toe meende men dat deze **Brugse** maatschappij van toneel- en letterkunde publicaties verzorgde tussen 1828 en 1833. Toch zijn nog twee latere bundels bekend, *Pryskamp gegeven in 1835*, gedrukt door Weduwe E.J. Terlinck en Zoon te Brugge en *Verzameling der bekroonde [...] dicht- en prozastukken [...] 1850*, eveneens te Brugge gedrukt door C. de Moor in 1853. [W.W.]

2749.- P. Thiers, *Stijn Streuvels, De Eikelaar en de Heulse familie Maes in Heulespiegel*, nr. 18, nov. 1993, p. 1-10, ill.

Stijn Streuvels kende Achille-Cyriel Maes (1872-1940) sinds zijn jeugd. De zoon van Achille Maes, André (1911-1983), werkte als drukker o.a. in de drukkerij-uitgeverij De Eikelaar (zie Kroniek 22 [nr. 2585](#)) van de 'Kunstwerkstede Gebroeders De Coene'. Streuvels die zeer veeleisend was voor zichzelf en ook voor anderen, bleek tevreden met het werk van André Maes, zoals duidelijk wordt uit een aantal opdrachtexemplaren van zijn werk. [W.W.]

2750.- R.H.M. van Breukelen, *Coenraad Teulings en zijn Bossche drukkerijen, 1844-1902 in Noordbrabants historisch jaarboek*, 12, 1995, p.166-194, ill.

Nog geen eenentwintig jaar oud, richtte Teulings ( 1823) in 1844 een 'Boekdruk en Binderij' op. Dat was niet zo buitenissig want 's-Hertogenbosch had een oude grafische traditie. Teulings begon met militair drukwerk voor garnizoenen en breidde uit naar uitgaven voor kweek- en normaalscholen en naar historische en religieuze literatuur. Het fonds werd later aangevuld met wetenschappelijke werken en proefschriften. Hij kocht ook een krant, de *'Provinciale*

Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant, die hij sterk uitbouwde.
[W.W.]

2751.- Jos C. M. Biegstraaten, *Een Pers in druk. Rubiyat van Omar Khayyam in de Lage Landen* in *De boekenwereld*, 13, 1996-1997, p.112-128, ill.

De *Rubiyat* bereikte Nederland via de Engelse vertaling van Edward FitzGerald. In 1910 verscheen de eerste zelfstandige boekuitgave bij Scheltens & Giltay met illustraties van Jessi M. **King** en bandtekening van C.L. **van Balen**. De tekeningen van King zijn typische voorbeelden van Art Nouveau in 'Glasgow Style'. Vertalingen van bloemlezingen door J.H. Leopold verschenen in bibliofiele edities (1953, Stichting De Roos met typografie van Helmut Salden, 1967 Renildis Handpers). P.C. Boutens' vertaling van de *Rubiyat* verscheen in 1913 bij Van Dishoeck met bandversiering van C.A. Lion Cachet. Ook later was het werk erg in trek, zoals blijkt uit de 'Bibliografie' van Jos Coumans in hetzelfde nummer, p.130-144. [W.W.]

2752.- Adrienne & Luc Fontainas, *Theo van Rysselberghe: l'ornement du livre*.

Catalogue raisonné.- Antwerpen: Pandora, 1997.- 117 p.: portr., ill.; 24 cm.- (Cahier, 3).- ISBN 90-5325-061-1. BF 950.

De aanzet tot deze oeuvrecatalogus is te vinden in de in 1993 verschenen catalogus van de tentoonstelling in het Museum voor Schone kunsten te Gent aan Van Rysselberghe gewijd (cf. *Kroniek* 19 [nr. 2135](#)). VR, die samen met G. Lemmen en H. van de Velde tot de drie voornaamste boekversierders van die generatie behoort, heeft in het echtpaar Fontainas bekwame en toegewijde auteurs gevonden. Van de veelal niet gesigioneerde fleurons, vignetten, sierranden, titelletters, ontwerpen voor titelpagina's en boekomslagen, is nu een zo volledig mogelijke catalogus opgesteld. Archiefmateriaal heeft de drukken zelf als bronnen kunnen aanvullen. Het essay dat aan de catalogus voorafgaat, wijdt terecht veel aandacht aan de context waarin deze korte maar opmerkelijke bloei heeft plaats gevonden. Een uitvoeriger recensie verschijnt in *De Gulden passer*. [E. C.-I.]

2753.- Rik van Daele & Peter Everaers, *Genese van de Reinaert-luxe-uitgave van Stijn Streuvels* in *De vos en het Lijsternest. Jaarboek van het Stijn*

*Streuvels*genootschap, 1996 [versch. 1997], p. 203-241 (noten p. 362-364), ill. Bernard Willem **Wierink** (Amsterdam 1856-1939) maakte illustraties voor de luxe-uitgave van Streuvels' *Reinaert* (Veen 1910). Ontstaan en vormgeving worden uitvoerig belicht. [M. d. S.]

Zie ook nrs. [2754](#); [2763](#); [2773](#); [2775](#)

2754.- Willy Feliërs, *Gustave van de Woestijne en zijn illustraties voor Streuvels' Reinaert*, in *De vos ...* (cf. [nr. 2753](#)), p. 157-190 (noten p. 360-361), ill.

Schilder en tekenaar Gustave van de Woestyne (1881-1947), broer van dichter Karel, werd de eerste illustrator van Streuvels' *Reinaert* bewerkingen. In 1909 verscheen de eerste daarvan als 'Duimpjesuitgave' bij Victor de Lille. F onderzoekt ontstaan, bronnen en herdrukken van de illustraties. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2763](#)

2755.- N.C.F. van Sas, *Barbarisme of beschaving: rondom de stichting van een nationale bibliotheek in 1798* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 4, 1997, p. 57-74, ill.

De bibliotheek van de Oranjes werd na de Bataafse Omwenteling genaast. Zij werd omgevormd tot 'nationale' bibliotheek: het ging hier om nationaal (een woord dat toen erg in de mode kwam) erfgoed dat niet versnipperd mocht worden: dat zou een daad van barbarisme, van vandalisme (een toen in Frankrijk gecreëerd woord, na de excessen van de Revolutie) zijn. In 1798 fungeerde de bibliotheek als handboekerij van het parlement en van de centrale overheid in **Den Haag**. In 1814 was zij een op zichzelf staande nationale instelling geworden: Willem I weigerde

de bibliotheek als zijn privébezit terug te nemen. [W.W.]

2756.- Ulrich-Dieter Oppitz, *Georg Kloss und seine Handschriftensammlung in Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte*, 22 1997, p. 1-47, facs.

Kloss (1787-1854) verzamelde ook drukken. Zijn belangstelling ging achtereenvolgens uit naar de geneeskunde, pre-1536 handschriften en drukken, de vrijmetselarij. Deze laatste collectie werd door prins Frederik Willem Karel van Nederland gekocht die ze in 1866 aan het Grootoosten der Nederlanden in Den Haag schonk. Het overige van Kloss' bibliotheek werd, al in 1835, openbaar verkocht (Sotheby) en bevindt zich thans her en der verspreid in Europese en Amerikaanse bibliotheken. [E. C.-I.]

2757.- Nop Maas, *Antonius van der Linde: zonderling, autobibliograaf en bibliofiel* in *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van Bibliofielen*, 4, 1996 [versch. 1997], p. 159-184, ill.

Antonius van der Linde (1833-1897) is vooral bekend als schaakbibliograaf en als doodgraver van de Costerlegende. Maar hij stelde ook bibliografieën samen van Haarlem, David Joris, Balthasar Bekker, Spinoza en ... A. van der Linde. Aan de hand van diens autobibliografische werken schetst M een boeiend beeld van een der merkwaardigste Nederlandse boekenliefhebbers, die na een curieuze langgerekte mislukte carrière als predikant en polemist eindigde als directeur van de Landesbibliothek te Wiesbaden. Hij gaat uitvoerig in op de talrijke veilingen en/of schenkingen uit Van der Lindes immense bibliotheek. Vooral de Brusselse veiling uit 1864 bij Van Trigt is belangrijk. De (waarschijnlijk) door Van der Linde geschreven inleiding op de catalogus wordt hier, in Nederlandse vertaling, afgedrukt (p. 171-175) en de drie pagina's met een overzicht van de topstukken gereproduceerd (p. 175-177). De collectie bracht bijna 100.000 frank op (toen bijna 50.000 gulden !). Een figuur als Van der Linde is de uitdaging voor een bibliograaf met een grondige kennis van de negentiende eeuw - Nop Maas dus ? [M. d. S.]

2758.- *Introduction to collections = Introduction des collections*. (Red. I. de La Fontaine Verwey-le Grand, J. Storm van Leeuwen).- [Den Haag]: voor Association internationale de Bibliophilie = International Association of Bibliophiles, 1997.- 39 p.: ill.; 26 x 14, 5 cm.- Niet in de handel.

Een van de zes 'bibliofiele' uitgaafjes n.a.v. het internationaal bibliofielencongres in Nederland georganiseerd door de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, lid van de vereniging (AIB). De plaquettes zijn, met kleine variaties (bv. de letter) op hetzelfde thema bijzonder fraai verzorgd, gedrukt in de Kunstdrukkerij Mercurius-Wormerveer te Wormerveer en gebrocheerd door de binderij Spiegelenberg te Zoetermeer. De organisatie van het congres berustte bij J. Storm van Leeuwen, de eindredactie van de publicaties bij F.A. Janssen en J.A. Brandenburg.

In dit inleidend deel zijn volgende musea of collecties in **Nederland** gepresenteerd: Nederlands Historisch Scheepvaartmuseum en Artis-Bibliotheek te Amsterdam, Rijksherbarius Hortus Botanicus en Bibliotheca Thysiana te Leiden, Stadsbibliotheek en Teylers Museum te Haarlem, Museum Catharijneconvent en Universiteitsbibliotheek te Utrecht. De overige vijf publicaties zijn afzonderlijk in de Kroniek opgenomen (zie nrs. [2719](#), [2738](#), [2759](#), [2761](#), [2765](#)).[E.C.-I.]

2759.- *Exhibition catalogue of the M.B.B. Nijkerk collection*. (Compiled by Nathalie Korsman).- [Den Haag]: (voor Association internationale de Bibliophilie = International Association of Bibliophiles), 1997.- 47 p.: ill.; 26 x 14, 5 cm.- Niet in de handel.

De Amsterdammer M.B.B. Nijkerk (1894-1987) is bekend als een gepassioneerd verzamelaar van boeken en typografie; hij liet zich o.m. door S.H. de Roos adviseren. Tijdens zijn Brussels verblijf verzamelde hij eveneens Belgische (de Vlaamse auteurs Maurice Roelants, Felix Timmermans...) en Franse uitgaven,

waaronder heel wat geïllustreerde (Tytgat, Cantrijn, Masereel...). Zijn collectie illustreert de renaissance van het Nederlandse boek (De Roos, Van Krimpen, Nypels, Stols, e.a.). Ook Engelse drukken uit deze periode zijn nadrukkelijk in de collectie aanwezig. De tentoonstelling was gehouden in het Amsterdams Stedelijk Museum dat in 1975 de hele bibliotheek ten geschenke had gekregen. [E. C.-I.] Zie ook nr. [2758](#)

2760.- Helleke van den Braber, *'Een singulier en dienend mensch'*. *Jhr. dr. Radermacher Schorer: verzamelaar, bibliofiel en mecenas* in *De boekenwereld*, 14, 1997-1998, p. 2-14, ill.

Matthieu Renouard Radermacher Schorer (1888-1956) was de bekendste en actiefste Nederlandse verzamelaar van modern bibliofiel drukwerk tijdens het interbellum en tot de jaren vijftig. Hij koesterde zijn boeken niet in het verborgene, maar probeerde door middel van tentoonstellingen, lezingen, voordrachtsavonden en soirées makers en kopers bij elkaar te brengen. Zelf prefereerde hij 'klassiek-moderne' uitgevers en drukkers: J.F. van Royen, S.H. de Roos, J. van Krimpen, de firma Enschede, A.A.M. Stols en Ch. Nypels boven experimenteel werk als dat van H. Th. Wijdeveld, P. Zwart of de leden van de Stijl-groep. Zijn verzameling werd gelegateerd aan de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag en is er de kern van de moderne collectie van het Museum van het Boek. [W.W.]

2761.- *Bibliotheca Philosophica Hermetica*. *J.R. Ritman Library, Amsterdam*. (Eindred.: F.A. Janssen & J.A. Brandenbarg. - [Den Haag]: (voor Association internationale de Bibliophilie = International Association of Bibliophiles), 1997.-69 p.: omslag, ill.; 26 x 14, 5 cm.- Niet in de handel.

Fraai vormgegeven tentoonstellingscatalogus t.g.v. het congres in Nederland van de Association Internationale de Bibliophilie / International Association of Bibliophiles. Beschrijving van 122 topstukken met korte toelichting, uit alle door Ritman verzamelde domeinen: bijbels en vroege (!) incunabelen, mystiek en devotie, (neo)plato(nisme), hermetica, de Oudheid, literaire meesterwerken, Kabbala, alchemie, Rozenkruisers. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2758](#)

2762.- P. Thiers, *De ex-librissen van Stijn Streuvels* in *Heulespiegel*, nr. 17, juni 1993, p. 31-37, ill.

Streuvels ontving op 29 oktober 1898 het gedicht 'Aan de Lindeboom' van zijn oom Guido Gezelle. Naar dit gedicht liet hij Julius de Praetere een ex-libris tekenen. Een andere stempel, waarmee hij briefkaarten merkte, was eigenlijk het logo van zijn woning 'Het Lijsternest', ontworpen door Emmanuel Vignin. Teresa van Marcke ontwierp in de periode 1945-1946 eveneens een ex-libris voor Streuvels. [W.W.]

2763.- Willy Feliërs, *Streuvels en het ex-libris* in *De vos ...* (cf. [nr. 2753](#)), p. 191-201 (noten p. 361-362), ill.

Kort over de ex-librissen van Streuvels zelf, langer over moderne ex-librissen geïnspireerd op Gustave van de Woestyne's illustraties voor diens Reinaertbewerkingen (zie *Kroniek* [nr. 2754](#)). [M. d. S.]

2764.- P.J. Buijnsters, *Mr. C.F. van Veen als verzamelaar van kinderboeken* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 4, 1997, p. 101-118, ill.

Mooi, sfeervol en afgewogen portret van de rasverzamelaar Coenraad Frederik van Veen (1912-1982). Hij was een groot connaisseur met instinctief gevoel voor kwaliteit, maar tevens wars van alle academische kunstwetenschap. Als behendig financier (hij was bankier) heeft hij het Nederlandse antiquariaat na de Tweede Wereldoorlog weer op de been geholpen. In die naoorlogse jaren legde hij de grondslag van zijn ongevenaarde collectie kinderboeken en -prenten uit de periode 1798-1865: alleen al 6.000 kinderboeken! Hij kocht doorgaans op

veilingen in binnen- en buitenland. Deelcollecties stootte hij wel eens af (b.v. antiek speelgoed). Bij zijn dood werd de collectie, volgens zijn eigen wens, geveild: hij achtte 'de vreugde en de opvoedkundige werking die er uitgaat van de intieme omgang met iets moois, veel belangrijker [...] dan die half of kwart wetenschappelijke belangstelling'. [W.W.]

2765.- *'En faveur de mon zèle bibliographique, je dirais presque de ma Bibliomanie ...'*. *Lettres inédites du baron W.H.J. van Westreenen, fondateur du Museum Meermannno-Westreenianum (La Haye), Joseph van Praet, conservateur de la Bibliothèque Impériale et Royale de France (1809-1829)*. Texte établi par Jean de Booy, présenté et annoté par Jos van Heel.- 's-Gravenhage: Museum van het Boek / Museum Meermannno-Westreenianum, (voor Association internationale de Bibliophilie = International Association of Bibliophiles, 1997.- 83 p.: omslag, ill.; 26 x 14, 5 cm.- Niet in de handel. Fraai vormgegeven bronnenpublicatie rond één van Nederlands grootste bibliofielen, baron Van Westreenen van Tiellandt (1783-1848). Als een der eersten verzamelde hij de vroegste specimina van de drukkunst, met bijzondere aandacht voor de rol van de Lage Landen daarbij (Haarlem en Coster !). Zijn spectaculaire verzameling wordt in het naar hem genoemde Haagse boekmuseum bewaard. De hier gepubliceerde brieven geven een kijkje in de boekenwereld bij het begin van de negentiende eeuw. Ook zijn correspondent kwam uit de Nederlanden: Joseph van Praet (1754-1837) was in Brugge geboren als zoon van een drukker-boekhandelaar. Hij bracht het tot conservator van de oudste drukken in de Franse nationale bibliotheek. De aardige briefjes bevatten boeiende boekennieuwsjes over hun gezamenlijke jacht op vroege drukken en ook bv. afspraken over ruil van exemplaren. Dat was toen heel gewoon ... Bijzonder nuttig is de catalogus (p. 67-78) met identificatie van de vermelde drukken en veilingen. Met naamregister. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2758](#)

2766.- Adrienne & Luc Fontainas, *Edmond Deman éditeur (1857-1918): art et édition au tournant du siècle*. Préface d'Alan Raitt.- Bruxelles: Labor et Archives et Musée de la littérature, 1997.- IX, 356 p.: co., portr., ill.; 22 cm.- (Collection Archives du Futur).- ISBN 2-8040-1248-4. BF 1200. Adrienne Fontainas, *Edmond Deman, boekhandelaar en uitgever omstreeks 1900*. Brussel: Koninklijke Bibliotheek, 1997.- 37 p., ill., 21 cm.- ISBN 90-6637-087-4. BF 100.

Adrienne & Luc Fontainas, *Un éditeur autour de 1900 in Le livre et l'estampe*, 43, 1997, nr. 147, p. 53-73.

Als zoon van een te Brussel gevestigde hoedenmaker leek Edmond Deman niet in de wieg gelegd om een belangrijk uitgever van bibliofiele literatuur te worden. Na studies bij de jezuïeten in Namen en Doornik ging hij in 1876 te Leuven rechten studeren. Hij werd er kandidaat in de Letteren en Wijsbegeerte, voorbereidend tot de rechtenstudie, maar verliet daarna de universiteit, huwde kort daarop en begon te Brussel een leeskabinet met als uiteindelijke naam 'La Lecture Universelle'. Toch is het verblijf te Leuven bepalend geweest voor zijn verdere leven: hij leerde er boven allen Emile Verhaeren kennen naast Iwan Gilkin en werkte mee aan studentenbladen. Deman werd te Brussel blijkens zijn opeenvolgende behuizingen een welvarend man. Hij verdiende zijn geld met zijn leeskabinet en zijn antiquariaat. Daarnaast hield hij veilingen en verkocht hij boeken via catalogi. De bibliofiele uitgeverij kwam pas daarna, ook in zijn tijdsbesteding. Vermoedelijk op instigatie van Verhaeren begon hij aan het uitgeven van vrienden voor vrienden. Zowel in het antiquariaat als in de uitgeverij was Deman zeer selectief: hij verkocht enkel het beste aan een elitair publiek. Hij bezat een uitgelezen smaak en verzamelde zelf. Deman liet zijn uitgaven niet zozeer illustreren (het zijn geen 'livres d'artiste') als wel decoreren. Voor zijn vroegste uitgaven zette hij Odilon

Redon en Ferdinand Khnopff aan het werk, later wist hij naast F. Lucien Rops en Armand Rassenfosse ook Theo van Rysselberghe, George Minne, Charles Doudelet, Constantin Meunier en Georges Lemmen aan te trekken. Deman liet gewoonlijk drukken bij Alex Berqueman. Zijn smaak was die van 'Les XX' en 'La Libre Esthétique'. Via Verhaeren werd hij uitgever van Stéphane Mallarmé. Andere belangrijke Franse auteurs die hij uitgaf waren Léon Bloy en Villiers de l'Isle Adam. Ook Fernand Crommelynck kwam als debutant bij Deman terecht via Verhaeren. Het werk van Verhaeren zelf maakte ongeveer een derde van zijn fonds uit. Demans zorg voor kwaliteit had een keerzijde: hij was traag, wat mede veroorzaakt werd door zijn verspreide bedrijvigheid. Wanneer de auteur van zijn kant ook talmde, kon het productieproces ernstig stokken: in de correspondentie met Mallarmé werd telkens teruggekomen op de keuze van cursief of romein voor diens *Poésies*, en dat tussen 1891 en 1897; de bundel verscheen pas postuum in 1899!

Deze studie verschaft niet alleen inzicht in de werkwijze van Deman en in de relatie tussen de uitgever en zijn auteurs. Gezien de ruime belangstellingssfeer van Deman wordt hier tevens een heel panorama van het Franstalig cultureel leven te Brussel opgeroepen, niet alleen in zijn literaire component, maar evenzeer op het gebied van de plastische kunsten. Die prestatie is zeer hoog te schatten, wanneer men bedenkt dat het grootste deel van Demans eigen archief verloren gegaan is. Uit overige archieven, meer in het bijzonder uit 'Archives et Musée de la Littérature' (Koninklijke Bibliotheek, Brussel) en uit het Museum Plantin-Moretus (collectie Verhaeren van René Vandevor) hebben de auteurs des te meer nagespeurd.

Er wordt een tweede deel aangekondigd met een complete bibliografie van alle edities, projecten en briefwisselingen. [W.W.]

N.a.v. de publicatie werd in de Nassaukapel van de KB Brussel een tentoonstelling ingericht. Als begeleiding hierbij verscheen een kleine goedverzorgde 'house-made' catalogus, in het Nederlands en in het Frans. Het omslag is een reproductie van het magentarood gruismarmerpapier dat Deman soms gebruikte.

Het artikel in LLE is een uittreksel uit de monografie die enkele maanden later verscheen. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [3091](#)

2767.- Karel van de Woestijne, *'Altijd maar bijeenblijven'*. *Brieven aan C.A.J. van Dishoeck, 1903-1929*. Bezorgd door Leo Jansen & Jan Robert.- Den Haag ; Amsterdam: Letterkundig Museum : Bas Lubberhuizen, 1997.- 272 p.: ill.; 24 cm.- (Achter het Boek; 29). - ISBN 90-73978-73-4. Fl. 39, 50.

Uitgaven van correspondenties tussen auteurs en hun uitgevers zijn in de Nederlandstalige boekenwereld niet dik gezaaid. Recentelijk is daar gelukkig verandering in gekomen. De briefwisselingen *Couperus-Veen* (1987) en *Greshoff-Stols* (1991-1992; cf. *Kroniek* 17 nr. 1799) zijn thans aangevuld met die tussen Karel van de Woestijne (1878-1929) en de Bussumse uitgever C.A.J. van Dishoeck (1863-1931). De weinig bestudeerde Van Dishoeck blijkt een belangrijker uitgever te zijn geweest van Nederlandse en Vlaamse literatuur dan totnogtoe werd beweerd. Voor de Vlaamse literatuur bij de eeuwwisseling (rond *Van Nu en Straks*) is hij zelfs van levensbelang gebleken. Van Dishoecks relatie tot Cyriel Buysse is al door S.A.J. van Faassen belicht (*Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, 1988 en 1989). De hier gepubliceerde brieven van Karel van de Woestijne (uit het Van Dishoeck-archief in het Letterkundig Museum te Den Haag) maken duidelijk dat Van Dishoeck diens uitgever én mecenas was. De brieven handelen, afgezien van beslommeringen rond Van de Woestijnes redactiesecretariaat van het door Van Dishoeck uitgegeven tijdschrift *Vlaanderen* (1903-1907), nagenoeg exclusief over Van de Woestijnes publicaties en, nog veel meer, over *geld* ! De schrijver hamert steeds op het voorafbetalen van honoraria e.d., of bedelt soms gewoon - het is vaak op het gonnante af. De bevlogen dichter was dus ook, meer dan wellicht vermoed, met materiële zaken bezig - gelukkig

ook met het materiaal van zijn boeken: papier, lettertypen, zetproeven, illustratie, bandversiering. De 192 brieven uit de periode 1903-1929 tonen dit overtuigend aan. Het merendeel van Van de Woestijnes brieven en kattedelletjes - Van Dishoecks brieven zij helaas verloren gegaan - hebben betrekking op de jaren 1903-1912. Daarna vermindert de regelmaat sterk (deels wegens de oorlogsomstandigheden). Tussen eind 1919 en 1927 is er zelfs geen brief geschreven (of bewaard?). De laatste stuks slaan op Van de Woestijnes vijftigste verjaardag en de publicatie van diens *Werken* - voor Van Dishoeck als uitgever dan weer belangrijke gebeurtenissen!

De editie is voorbeeldig verzorgd. Kon het ook anders? Leo Jansen is de editor van de grote historisch-kritische editie van *Wiekslag om de kim* (1996) en is als weinigen vertrouwd met Van de Woestijnes handschrift en literaire leefwereld. De teksten zijn goed leesbaar gepresenteerd met toelichting waar nodig ("Verantwoording" p. 231-237). Een enkele vergissing i.v.m. Streuvels is curieus: p. 69 n.2 heeft geen informatie over Streuvels "verblijven in Nederland. Die zijn er wel degelijk geweest: een literaire tour in het voorjaar van 1901 en Streuvels "huwelijksreis in september 1905 (zie Hedwig Speliers, *Dag Streuvels. 'Ik ken den weg alleen'*, Leuven 1994, p. 231-232, resp. 294 - Speliers "uitvoerige biografie ontbreekt dan ook in de literatuurlijst). De brieveneditie wordt gevolgd door twee bijlagen: (I) een bibliografisch overzicht van Van de Woestijnes publicaties 1903-1929, waarin Van Dishoecks aandeel visueel wordt aangetoond; (II) een erg nuttig inhoudsoverzicht van *Vlaanderen* (1903-1907). Een gedetailleerd register op namen en titels ontsluit deze bronnenpublicatie volledig. Bewerkers en uitgevers verdienen alle lof voor hun keurige prestatie! [M. d. S.]

2768.- P.J. Buijnsters, *Het Nederlandse antiquariaat tijdens de tweede wereldoorlog*.- Amsterdam: De Buitenkant, 1997.- 46 p.; 22 cm.- Zesde Bert van Selm-lezing.- Fl. 19, 50.

De tijdsbegrenzing in de titel maakt dat dit boekje eigenlijk buiten het kader van de Kroniek valt. Echter, er zijn twee redenen om het hier te vermelden. Als prolegomena wordt gehandeld over het antiquariaat tijdens de jaren dertig. Verder is er zoveel feitelijke informatie opgeslagen dat geen boekhistoricus er om heen kan wanneer het gaat over de geschiedenis van exemplaren. De bronnen voor dit ongemeen rijke overzicht zijn, behalve (de weinige) gepubliceerde memoires en (grotendeels) recente literatuur, zowel oraal als archivalisch van aard. Een eerste bijlage geeft een lijst van 'handelaren in oude boeken volgens Sijthoff's adresboek 1935', een tweede een ledenlijst van de Nederlandse Vereniging van Antiquaren uit 1940 (met biografische data), een derde de Duits-Joodse en andere emigrant-antiquaren in de jaren 1930-1940.

Zoals steeds is deze plaquette stijlvol en keurig verzorgd, waarmerk van De Buitenkant. [E. C.-I.]

2769.- Nop Maas, *Het brievenarchief van A.W. Sijthoff* in *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde te Leiden 1995-1996*, 1997, p. 18-29. Het correspondentie-archief van A.W./Sijthoff's Uitgeversmaatschappij bevindt zich in de Leidse universiteitsbibliotheek. Uit de periode van 1851 tot 1900 bleven ca. 15.000 documenten bewaard. Er is correspondentie met collega-boekhandelaars als A.C. Kruseman en Frederik Muller en met uitgevers als Martinus Nijhoff, D.A. Thieme en de Antwerpenaar J.P. van Dieren. Sijthoff was vertegenwoordiger in Nederland van Duitse fabrikanten van snelpersen, waarover natuurlijk ook gecorrespondeerd werd. Er zijn brieven van ondergeschikten en familieleden, evenals van door Sijthoff uitgegeven auteurs. Bijzonder van belang zijn de brieven van adviseurs, onder wie Carel Vosmaer, Sijthoffs 'toeverlaat in kunstzaken'. [W.W.]

2770.- Nop Maas, *Altyt Waeck Saem. De drukker-uitgever A.W. Sijthoff (1829-1913)* in *Nieuw Letterkundig Magazijn*, 14-15, 1997, p.35-41, ill. Albertus Willem Sijthoff was een van de belangrijkste Nederlandse uitgevers in de

negentiende eeuw. Hij begon met een drukkerij in 1850, maar werd al vlug uitgever. Zijn fonds werd snel zeer veelzijdig: hij gaf zowel prestigieuze boeken in kleine oplage uit, als populaire werkjes voor de grote massa. Een specialiteit van Sijthoff was de uitgave van nog levende auteurs in populaire vorm. Daarnaast zorgde hij ook voor monumentale uitgaven, zoals de fotografische reproductie van het *Breviarium Grimani*. Met Martinus Nijhoff en D.A. Thieme werd hij uitgever van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Ook richtte hij een aantal kranten op, waarin hij de volgende generatie aan het werk zette. Aldus ontstond een imperium waarvan de onderdelen elkaar steeds ondersteunden. [W.W.]

2771.- Andr♦ Swertz, *Overwegingen van een antiquaar* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 4, 1997, p. 135-146.

De bekende Utrechtse antiquaar Andr♦ Swertz ziet twee soorten collega's: de ene antiquaar zit te wachten tot zich een klant aanmeldt, de andere bouwt een netwerk uit via catalogi, veilingen, beurzen en verzamelt zo behalve boeken ook klanten. Hij constateert dat het verzamelen grillig geworden is: de belangstelling gaat in golven, duurt maar kort en is onderhevig aan modes. En het aantal verzamelaars gaat achteruit. Aangaande de (tegenstrijdige) belangen van bibliotheek en particulier neemt hij een pragmatische *modus vivendi* in acht: de aanvulling van de mooiste collectie op dat specifiek gebied krijgt prioriteit. 'Unieke' stukken die deel uitmaken van het cultureel erfgoed zouden eerst aan een bibliotheek moeten aangeboden worden. De conservator weet trouwens dat het boek uiteindelijk ooit bij hem een plaats zal krijgen. [W.W.]

2772.- Carine Dujardin, *Over missalen en brevieren: liturgica op het KADOC* in *KADOC Nieuwsbrief* (KU Leuven), 1996-1997, 4, p. 7-9, ill.

Het Katholiek Documentatiecentrum van de KU Leuven heeft de afgelopen jaren een enorm archief opgebouwd, uitgerust met een (bewaar)bibliotheek die niet tot werkinstrumenten beperkt is. Zo is er een collectie van om en bij de 6000 liturgica, afkomstig van 250 uitgeverijen, over de negentiende en twinstigste eeuw. Niet alleen voor 'liturgisten, theologen, sociologen, missiologen en historici' is dit een interessant onderzoeksgebied, ♦♦k voor de bibliografen! [E. C.-I.]

2773.- Peter Everaers, *Een onbekend item in de Streuvelsbibliografie* in *De vos ...* (cf. [nr. 2753](#)), p. 243-256 (noten p. 364-365), ill.

Joh. Ensched♦ en Zonen maakten in 1926 een letterproef met een fragment van Streuvels' *Reinaert de Vos*. A. Th. van der Vossen (!, 1893-1963) ontwierp enkele houtsneden. [M. d. S.]

2774.- W.N.Th.M.B. Gielen, *Stijn Streuvels en Reinaert de Vos*.

Overzichtstentoonstelling.- [Hulst: W. Gielen], 1997.- 96 p.: omslag, ill.; 24 cm.- Fl. 20.

Catalogus bij een tentoonstelling in het Museum De Vier Ambachten te Hulst (29 maart - 19 mei 1997). Uitvoerige inleidende opstellen met aandacht voor druk- en illustratiegeschiedenis van Streuvels "Reinaertbewerkingen.

Catalogusbeschrijvingen met o.m. details over banden en stofwikkels. Fraaie kleurenplaten. [M. d. S.]

2775.- Erwin Verzandvoort, *Reinaertbibliografie van Stijn Streuvels* in *De vos ...* (cf. [nr. 2753](#)), p. 281-308.

Uitvoerige beschrijving van de drukken 1907-1973 van Streuvels' Reinaertbewerkingen. [M. d. S.]

[Go Top](#)

Archives et biblioth♦ques de Belgique - Archief- en bibliotheekwezen in Belgi♦, dl. LXIX (1998), nr. 1-4 pp. 229-289: nrs. 2776-2933.

**KRONIEK VAN HET GEDRUKTE BOEK
IN DE NEDERLANDEN TOT 1940**

-24-

Afgesloten op 15 november 1998

door

Elly COCKX-INDESTEGER (Brussel)

Pierre DELSAERDT (Leuven)

Marcus de SCHEPPER (BRUSSEL)

Werner WATERSCHOOT (Gent)

Redactieadres: E. Cockx-Indestege,
Koninklijke Bibliotheek, Keizerlaan 4,
B-1000 Brussel

Na de algemeenheden zijn de notities chronologisch gerangschikt en per thema of onderwerp (in vetjes) volgens een vast schema gegroepeerd: 1. Literatuurbericht en Vakwoordenboeken; 2. Bibliografie (methodologie en repertoria); 3. Drukmetaal; 4. Zetten en drukken; 5. Drukkers, steden, regio's; 6. Boekillustratie; 7. Boekband; 8. Bibliotheken en Bibliotheek; 9. Boekhandel en Uitgeverij; 10. Onderwerpen.

De lezers van de Kroniek worden er aan herinnerd dat zij de redactie attent kunnen maken op recent verschenen publicaties en haar overdrukken van eigen artikelen kunnen doen toekomen. Een en ander wordt in dank aanvaard.

2776.- *ABHB - Annual Bibliography of the History of the printed book and libraries. Volume 26: publications of 1995 and additions from the preceding years.* Ed. Department of Special Collections of the Koninklijke Bibliotheek, The Hague and under the auspices of the Committee on Rare and Precious Books and Manuscripts of the International Federation of Library Associations.- Dordrecht ; Boston ; London : Kluwer Academic Publishers, (1998).

2777.- *Lexikon des gesamten Buchwesens - LGB2.* Hrsg. Severin Corsten [et al.]- Stuttgart: A. Hiersemann.- 1992-1998. Band 4, Lieferung 29-32. Band 5, Lieferung 33-39.

2778.- *Nationaal biografisch woordenboek*, 15.- Brussel: Paleis der Academiën, 1996.

2779.- Jeanne Blogie, *Repertoire des catalogues de ventes de livres imprimés. V Catalogues allemands appartenant à la Bibliothèque royale Albert Ier.*- Bruxelles: Libr. Fl. Tulkens, 1997.- vij p., 1158 kol.- (Collection du Centre national de l'archéologie et de l'histoire du livre = Nationaal Centrum voor de archeologie en de geschiedenis van het boek, IV, 5). - BF 6250

Net als de vorige delen (België, Frankrijk, Groot-Brittannië, Nederland - cf. Kroniek 9 [nr. 453](#); 12 [nr. 822](#); 18 [nr. 1844](#)) is ook dit repertorium een "Fundgrube" voor de bibliograaf. De Brusselse Koninklijke Bibliotheek bezit ook van Duitse antiquaren duizenden veulings- en prijscatalogi: van 1726 (Neurenberg) tot 1990 voor de veilingcatalogi, van Theodor Ackermann tot "Zum Silbernen Baur". Het geheel is ontsloten op namen (kol. 919-1149 !) en onderwerpen (van thematische veilingen). Van onschatbare waarde. [M. d. S.]

2780.- *Recensions in Archives et Bibliothèques de Belgique = Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 68, 1997, p. 481-497.

Buiten de rubriek Boekbesprekingen, zijn in de Kroniek van het Archiefwezen dertig publicaties kort besproken. Zij handelen over van alles -boeken, bibliotheek, bibliotheekbouw, Diderot, lectuur, schoolboek en zo voort- alleen *niet* over

archief. Criteria van opname zijn niet meegedeeld. Alle titels zijn exclusief Franstalig; misschien is dat het criterium? [E. C.-I.]

2781.- Guy Biart, *Actualités de l'histoire du livre, au Congrès d'Herbeumont in Archives et Bibliothèques de Belgique = Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 68, 1997, p. 1-6.

In feite is Biarts artikel een woord vooraf tot de handelingen (213 p.) van dit vijfde congres in 1996 georganiseerd door de 'Fédération des cercles d'histoire et d'archéologie de Belgique' waar nu een sectie geheel gewijd is aan de geschiedenis van het boek dit in tegenstelling tot de vorige congressen, Komen 1980, Nijvel 1984, Namen 1988 en Luik 1992. De meeste bijdragen zijn afzonderlijk besproken. [E. C.-I.]

2782.- Karel Porteman, *Symbolische boekwetenschap of twee vliegen in één klap*. Zevende Bert van Selm-lezing.- Amsterdam: De Buitenkant, 1998.- 36 p.: omslag, ill.; 22 cm.- ISBN 90-70386-98-4. Fl. 19, 50.

De auteur putte voor deze lezing uit één van de embleemhandschriften behorend tot de reeks die door het Brusselse jezuïetencollege jaarlijks werden uitgevoerd: hs. 20.327 van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Het thema van deze bundel is de pietas en de doctrina, godsvrucht en wetenschap, 'uitgebeeld' in één motief, resp. het kruis en het boek. De afbeeldingen die in verband met het boek staan, hebben voor boekhistorici nog een meerwaarde: de man aan de pers, de boekbinder en zo veel meer.[E. C.-I.]

2783.- W.K. Gnirrep, J.P. Gumbert, J.A. Szirmai, *Kneep en binding: een terminologie voor de beschrijving van de constructies van oude boekbanden*. Derde ongewijzigde druk met lijst verbeteringen en toevoegingen uit de tweede druk.- Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 1997.- 126, 4 p.: ill.; 30 cm.-ISBN 90-6259-096-9 . Fl. 35.

Cf. Kroniek 18 [nr. 1839](#). Oplage van 500 exemplaren, dit keer gelukkig op mat papier. [E. C.-I.]

2784.- J. Mateboer, *Repertorium bijzondere collecties: historische en moderne verzamelingen in universiteitsbibliotheken, de Koninklijke Bibliotheek, de bibliotheek van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en de bibliotheken met wetenschappelijke steunfunctie*.- Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1997.- 360 p.: omslag; 21 cm.- ISBN 90-6259-134-5. Fl. 50.

Fundamenteel repertorium van honderden verzamelingen van 28 Nederlandse instellingen. Een eerste deel omvat beschrijvingen van de instelling en de bijzondere afdelingen met adressen, openingstijden, profielen en zwaartepunten van de bijzondere collecties, en mogelijkheden van ontsluiting. Als tweede deel volgt het eigenlijke repertorium van de bijzondere collecties, ingedeeld volgens de Nederlandse Basisclassificatie (overzicht p. 122-123). Omvang en inhoud van iedere collectie worden vermeld, de periode waaruit het materiaal stamt en gegevens over de verzamelaar. Ten slotte volgt een register dat beide delen gezamenlijk ontsluit. Het werk is een onmisbare gids te midden van soms zeer heterogeen materiaal. De gebruiker dient echter zijn verwachtingspatroon bij te stellen. De beperking tot de 28 instellingen en de in de ondertitel genoemde typen van bibliotheken heeft tot merkwaardige lacunes geleid: kleinere, maar inhoudelijk even belangrijke (heel) oude of gespecialiseerde verzamelingen ontbreken omdat zij een ander 'statuut' hebben. Geen "Librije" dus (Gouda, Zutphen, Enkhuizen), geen "Koninklijk Huisarchief" (en evenmin andere boekencollecties in archieven!), geen musea ("Hofwijck" bv.), geen "Atlas van Stolk"! Betreurenswaardig is het ontbreken van de belangrijkste collectie op een cruciaal domein: wie "Nederlandse letterkunde" zoekt komt in rubriek 18.12 bij tientallen interessante collecties (p. 211-229!), maar niet bij het "Letterkundig Museum" (samenwonend met de Koninklijke Bibliotheek, maar 'slechts' een

"museum "). De literatuurverwijzingen zijn goed, doch niet altijd up-to-date (niet altijd aangeleverd door de betrokken instelling ?). Zo ontbreekt bv. op p. 156-157 bij de Isaac Vossiuscollectie van de Leidse Universiteitsbibliotheek de recente catalogus van Italiaanse drukken (cf. Kroniek 21 [nr. 2377](#)). Dit repertorium hoort in elke referentiecollectie en bij iedere serieuze verzamelaar. [M.d.S. & W.W.]

2785.- Christian F. Verbeke, *The appraisal of early books: problem and paradox in Archives et Bibliothèques de Belgique = Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 68, 1997, p. 195-213, ill.

Badinerende beschouwingen bij de "waarde " van oude drukken, vooral n.a.v. schattingen door "experts ". Nuttig overzicht van juridische (en ethische) aspecten van bepaalde gebruiken bij veilingen (de "ring "). Met een selectieve lijst van publicaties van veilingresultaten, en van prijshandleidingen voor verzamelaars. [M. d. S.]

2786.- Paul Bruyère, *Prothèses orthobibliques: trois exemples liturgiques de traitement des incomplets in Archives et Bibliothèques de Belgique = Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 68, 1997, p. 167-174, ill.

Theoretische bijdrage tot het fenomeen van het facsimile in al zijn verschijningsvormen, of De geschiedenis van de restauratie. Zeer lezenswaard. [E. C.-I.]

2787.- *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis 1998*.- Leiden: Nederlandse boekhistorische vereniging, 5, 1998.- 209 p.: omslag, ill.; 23 cm.- ISBN 90-75133-05-7; ISSN 1381-0065.

De voor de Kroniek relevante artikels zijn afzonderlijk besproken. Zoals de vorige maal verzorgt M. van Delft 'Publicaties op het terrein van de boekwetenschap 1997' (p. 173-198). Voor de typografische vormgeving tekent weerom Rudo Hartman, Den Haag (cf. jaargangen 3 en 4), alleen met een andere omslagillustratie [E. C.-I.]

2788.- *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen 1997*.- Amsterdam: De Buitenkant, 1998.- 177 p.: facsim., ill.; 22 cm.- ISBN 90-70386-96-8; ISSN 1383-4584.

De voor de Kroniek relevante artikels zijn afzonderlijk besproken. Met dezelfde zorg en volgens dezelfde vormgeving uitgebracht; alleen is het linnen van de band nu bruinokker van kleur. Dat dit jaarboek telkens weer op deze wijze verschijnt, is te danken aan de steun van Isa de la Fontaine Verwey-le Grand. [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [2823](#); [2849](#); [2911](#)

2789.- Karel Bostoën m.m.v. Maryna Besseling & Jean Jordaan, *Voorlopige catalogus van Nederlandstalige drukken tot 1801 in de Universiteitsbibliotheken van Stellenbosch en Potchefstroom*.- Leiden: Vakgroep Nederlands, 1998.- xiv, 67 p.; 30 cm.- Fl. 22, 50.

Wegens de culturele verbondenheid van Zuid-Afrika met het Nederlandse taalgebied bevinden er zich in Zuid-Afrikaanse bibliotheken vele Nederlandse drukken. Ontsluiting daarvan is voor beide partijen meer dan zinvol. In deze catalogus zijn de resultaten van een proefproject samengebracht: 356 titels (215 uit Stellenbosch en 141 uit Potchefstroom) zijn beschreven volgens de PICA-regels, d.w.z. met vingerafdruk. Helaas is de collatieformule niet afgedrukt. Door omstandigheden is niet het volledige bezit van beide bibliotheken verwerkt - welke bibliotheek in België kan zomaar al zijn oude drukken in een bepaalde taal tevoorschijn halen ? Exemplaarkenmerken (bv. boekband) zijn niet vermeld, wel zijn de provenancegegevens opgenomen. Er zijn registers van "auteurs, vertalers, editeurs, titels van anonieme werken ", van boekverkopers en drukkers, van plaatsnamen, van provenances en bibliotheeksignaturen. Afgezien van Brugse druk (Despars 1736), zijn het uitsluitend Noord-Nederlandse drukken - in

de lijn van de economische en religieuze (hervormde) contacten. Bij de herkomsten is er een boek uit de verzameling van Victor dela Montagne (nr. 201) en een van de Mechelse Jezus-eten (nr. 16: Bidpai !, later bij J. Vercoullie). Hopelijk wordt het project voortgezet en zelfs uitgebreid naar geheel Zuid-Afrika. Nu al zijn er drukken beschreven die niet in de door de STCN bewerkte Nederlandse collecties voorkomen ! -[M. d. S.]

2790.- John A. Lane, Mathieu Lommen, Johan de Zoete, *Dutch typefounders' specimens from the library of the KVB and other collections in the Amsterdam University Library with histories of the firms represented = Letterproeven van Nederlandse gieterijen uit de bibliotheek van de KVB en andere verzamelingen in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam met geschiedenissen van de firma's.*- Amsterdam: De Buitenkant ; Nieuwkoop: De Graaf Publishers, 1998.- 350 p.: omslag, ill.; 26 cm.- (Catalogus van de bibliotheek van de KVB, Koninklijke Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels te Amsterdam, 11).- ISBN 90-70386-94-1. Fl. 195.

Exemplarisch opgezette en uitgevoerde publicatie, resultaat van een door het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen bezoldigd project. De bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam is de behoedster van een ongemeen belangrijke verzameling letterspecimina, vooral sedert 1958 toen de collectie van de Koninklijke Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels te Amsterdam (KVB), door Frederik Muller in 1845 opgericht, onderdak in de UB vond. Tot en met de jongste evolutie op het gebied van letterontwerpen en -zetten is hier vertegenwoordigd.

Het boek valt in drie delen uiteen: inleidende teksten (p. 7-47), catalogusgedeelte (p. 51-298), afsluitend deel (p. 299-350). In het eerste gedeelte handelen de auteurs over geschiedenis, vormen en gebruik van letterspecimina waarbij wij niet uit het oog mogen verliezen dat het gaat om specimina van lettergieterijen en niet van drukkerijen. Omstreeks 1500 gaan de functies van stempelsnijden, lettergieten en drukken -tot dan toe doorgaans onder één dak- zich differentiëren tot op het ogenblik dat loodzetten, filmzetten en digitaalzetten in de plaats kwam. Vorm en functie van de specimina zijn doorgaans de oorzaak van de grote zeldzaamheid heden ten dage. Toch zijn belangrijke collecties bewaard (bv. Enschedé, de grootste in Nederland). Te vergelijken met de 'Vereeniging' in Nederland zijn o.m. de bibliotheek van het Børsenverein en de St. Bride Printing Library. Vervolgens gaan de auteurs wat dieper in op de collectie in de UB Amsterdam. Hierbij wordt de rol benadrukt van Herman de la Fontaine Verwey, Wytze Hellinga en Willem Ovink en duidelijk gesteld wie zich reeds eerder met letterspecimina van gieterijen hebben beziggehouden. Twee stambomen brengen wat meer klaarheid in de relaties tussen de grote families Enschedé en Tetterode. Een afzonderlijk hoofdstuk is gewijd aan de geschiedenis van de Lettergieterij 'Amsterdam' voorheen N. Tetterode (1851-1988) met haar filialen in Brussel en Parijs. Klinkende namen als De Roos, Dooijes en Ovink werkten voor de firma. De auteurs, waartoe eigenlijk ook die van het eerste uur, Marja Keyser, moet worden gerekend, zijn niet over één nacht ijs gegaan. Een moeilijker materie om te catalogiseren als daar zijn letterspecimina, bestaat nauwelijks. Het inleidend hoofdstuk getiteld 'The making of the catalogue' is veel meer dan een leidraad; elke catalogograaf / bibliograaf kan zijn voordeel doen bij de uitvoerige bespreking van de regels, tot en met de problemen bij collatieformules (zo hanteren de auteurs terecht de term 'enkelbladen' wat niet de helft van een dubbelblad betekent) en opgave van editie- of exemplaarkenmerken (zo kan een oorspronkelijk omslag door de uitgever zijn bezorgd). Het probleem van de bewerking stelde zich op acute wijze toen in 1971 de grote collectie Tetterode werd verworven en die voor de onderzoeker toegankelijk moest gemaakt worden. Bovendien was men middelerwijl in het tijdperk van de computer gestapt. Een en ander betekent dat men (vijfentwintig jaar later) gekozen heeft voor een geautomatiseerd catalogiseren met parallelle ontsluiting met dien verstande dat de gedrukte

catalogus beperkt is tot de specimina van de lettergieters in Nederland. In beginsel zijn de algemeen geldende catalogiseringsregels gevolgd - compromissen niet te na gesproken. Dit houdt o.m. in dat de annotaties in het Nederlands zijn gegeven (terwijl de voertaal van het boek het Engels is); men is immers uitgegaan van de geautomatiseerde catalogus (in PICA) om de gedrukte catalogus te produceren. Dat deze laatste operatie, nl. de conversie van het titelbestand uit de gegevensbank naar een gedrukt boek, 'far from automatic' is verlopen, is mij inmiddels ook al duidelijk geworden!

Het catalogusgedeelte is in chronologische orde. Hij begint dus met de Hongaar Nikolaas Kis (1684-1689) die enkele jaren in Amsterdam heeft gewerkt, en sluit af met Mark van Wageningen (geb. 1969). Een historiek gaat de beschrijvingen van de letterproeven vooraf. De nummering is doorlopend: 1840 nummers. Daarbij sluit een Appendix aan van fotokopies in de collectie van het Museum Enschede, om de enkele leemten in de verzameling van de UB Amsterdam te vullen: nummers 1841-1852.

Het boek wordt afgerond met een hele sliert registers: een chronologisch register op elk specimen, een register op letterontwerpers, een op drukkers (voorzover het specimen niet in eigen huis is gedrukt), op bezitters (in beginsel tot 1850), op binders, op watermerken (tot 1850), op drukkerscodes (20ste eeuw). Volgt een concordantie met de *Typefoundries* van C. Enschede in de Engelse vertaling van Harry Carter (Haarlem 1978) en waarin Lotte Hellinga een nummer aan alle specimina heeft toegekend. Verder is er een register op lettertypen en op categorieën zoals cijfers en tekens, lijnen, ornamenten, prijscouranten enz., een titelregister en tenslotte een namenregister. Dit is niet te veel van het goede: aan alles wat je verwacht, is gedacht. Uiteraard ook aan de vormgeving van dit prachtige boek: vormgever en zetter Sander Pinkse, typografisch adviseur Gerard Unger, ontwerper van stofwikkels en schutbladen Piet Gerards hebben samen met drukker Jan de Jong, binderij Van Waarden en uitgever De Buitenkant voor dit volmaakt mooie boek gezorgd. [E. C.-I.]

2791.- Fernand Baudin, *From Paillasson to Noordzij* in *Quaerendo*, 28, 1998, p. 21-40, ill.

Deze bijdrage behandelt het eigenhandige, op school geleerde **schrift** in de ogen van schrijfleraars, opvoedkundigen en letterontwerpers. Charles Paillasson, gezworen schriftmeester, prees in 1760 de 'bontardes coulées' als schrift voor de hogere standen aan. Een generatie later klaagde Saintomer over het verval van het schrift ten gevolge van het misprijzen voor de schoolmeesters en hun kunst. Pierre-Simon Fournier le Jeune had enkel oog voor typografie, niet voor schrijfkunst. In de twintigste eeuw werd Edward Johnston de grote autoriteit van een kalligrafisch revival. In de huidige praktijk mist de auteur samenhang, ondanks het succes van Gerrit Noordzij's experiment in zijn school. [W.W.]

2792.- Hans van de Kamp, *Een snelweg van papier: vijf eeuwen drukkunst. Tentoonstelling in het kader van Fryslân 500 Museum 't Coopmanshûs Franeker 16 mei t/m 5 juli 1998*.- Franeker: Museum 't Coopmanshûs, 1998.- 40 p.: omslag, ill., facsim.; 24 cm.

Dit overzicht in vogelvlucht van **hoe een boek wordt gemaakt** en de geschiedenis daarvan, beoogt een lekenpubliek. Dit verklaart de bevattelijke taal waarin het gesteld is. Toch mag dit geen excuus zijn om de juiste term niet te gebruiken (kraspen i.p.v. etsnaald bv.). Verdeeld over iets minder dan twintig paragrafen, zijn er vier expliciet aan Friesland gewijd: 'Dominantie van de Franeker drukkers in Friesland tot ongeveer 1625', 'Het drukkersvak in Friesland tijdens de zeventiende en de achttiende eeuw', 'Drukwerk in Friesland na 1800' en 'De herleving van het Fries als schrijf- en cultuurtaal na 1770'. Voor het overige is waar mogelijk steeds de relatie met Friesland gelegd. Opgevat als begeleiding bij een tentoonstelling, is het boekje met veel zorg gedrukt en met goed gekozen afbeeldingen

geïllustreerd. Een korte, oriënterende literatuurlijst had niet misstaan. [E. C.-I.]

2793.- Jos M.M. Hermans, *Zwischen Humanismus und Religion: Aspekte des Fröndrucks in der IJsselgegend bis etwa 1525 in Humansistische Buchkultur: Deutsch-Niederländische Kontakte im Spätmittelalter (1450-1520)*.- Münster: Zentrum für Niederlande-Studien; Hamburg: Lit, 1997, p. 98-120, ill. (Niederlande-Studien, 14).

De bundel is de neerslag van een 'Arbeitsgespräch' in Wolfenbüttel (lente 1992) over 'Buchkultur in einem Land ohne Grenzen: Deutsch-Niederländische Kontakte im Spätmittelalter (ca. 1450-1520)'. Het bestreken gebied is Oostelijk Nederland, Oost-Friesland en Westfalen, de invalshoek middeleeuwen en humanisme, het onderwerp handschrift en druk.

Vooraf twee bijdragen hebben betrekking op het gedrukte boek. J. Hermans illustreert dit aan de hand van een aantal voorbeelden -drukken van Richard Pafraet, Jacobus de Breda- waarbij zowel het druktechnische als het inhoudelijke aspect belicht worden. In een studie van Robert Peters en Eva Schmitz over Deventer drukken ontmaskeren zij de onbekende auteur van de Deventer *Endechrist*. [E. C.-I.]

2794.- Marika Keblusek, *Het heele Land in 't klein. Boeken over Den Haag 1600-1800*.- Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1998. - 71 p.: ill.; 21 cm.- (Tentoonstellingscatalogi en -brochures van de Koninklijke Bibliotheek, 57).- ISBN 90-6259-136-1. Fl. 20.

T.g.v. 750 jaar Den Haag toonde de (Haagse) Koninklijke bibliotheek 200 drukken die voor het grootste gedeelte werden geschreven en gedrukt in Den Haag zelf. De catalogus is thematisch geordend ("Oranjestad", "hoofdstad", dagelijks leven, kermis, nieuws enz.). Ook zijn de boeken kort inhoudelijk beschreven. Een synthese-met-plaatjes van Kebluseks proefschrift *Boeken in de hofstad* (Kroniek 23 [nr. 2716](#)). [M. d. S.]

2795.- Johan Buyck, *Andries Benoit Steven, de eerste Tieltsse drukker; aanvullende biografische en bibliografische gegevens*.- Tiel: Johan Buyck, 1997.- 38 p.: 9 bijlagen [= ill.]; 30 cm.

Bedoeld als aanvulling op V. Arickxs bijdrage 'De Tieltsse drukker-uitgevers Steven, Michiels, Horta, Lannoo (1791-1929)' in *De Roede van Tiel*, 27, 1996, 2 p. 42-108 (cf. ook in *De Vlaamse Stam*, 32, 1996, p. 1-41). Bijzonderheden over Andries Benoit (17??-1812), van 1786 tot 1791 boekbinder en boekverkoper, van 1791 tot 1794 boekdrukker en boekverkoper, tussen 1794 en 1812 actief te Gent als uitgever van kranten en drukker van administratief drukwerk. De weduw en de zoon zetten de zaak verder tot in 1819, waarna de zoon, Andries Benoit II, in 1820 de leiding van de drukkerij overnam. Titels van publicaties en enkele reproducties (bijlagen). Hoofdbron is het stadsarchief Tiel. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [3039](#)

2796.- *Livres d'images, images du livre: l'illustration du livre de 1501 à 1831 dans les collections de l'Université de Liège*. (Edité à l'occasion de l'exposition, organisée au Musée de l'art wallon du 7 mai au 30 mai 1998).- Bruxelles: Crédit communal, 1998.- 143 p.: omslag, ill.; 30 cm.- ISBN 2-87193-255-7.

Derde luik over het geïllustreerde boek in de Luikse UB, waarvan de eerste tentoonstelling aan handschriften was gewijd, de tweede aan incunabelen (cf. Kroniek 19 [nr. 2069](#)).

De catalogus beschrijft negentig documenten, in acht rubrieken geordend: het gewijde (in de brede zin van het woord: van burijngravures Apollo voorstellend tot de marteling van de heilige Lambertus); de wijsheid (o.m. moraal, embleemboeken); de wereld en de natuur; het lichaam; kunsten en ambachten;

geschiedenis; schone letteren; Luik in de tijd van de Verlichting. Tot slot is een apart hoofdstuk gewijd aan de graveertechnieken in de Moderne tijden. Begrijpelijkerwijs is er veel platenmateriaal bij: prentenreeksen, al dan niet als boek gebonden. Waar het echte boeken betreft ontbreken aanduidingen over band en herkomst gelukkig niet, terwijl de commentaar, hier 'description' geheten (!), niet tot twee regels beperkt is. Deze publicatie is duidelijk ook voor een ruim geïnteresseerd publiek bestemd; er zijn geen kosten gespaard om er een aantrekkelijk, overvloedig geïllustreerd (verschillende kleurreproducties) boek van te maken. [E. C.-I.]

2797.- Jan van der Stock, *Printing images in Antwerp: the introduction of printmaking in a city, fifteenth century to 1585*.- Rotterdam: Sound & Vision Interactive Rotterdam, 1998.- 508 p.: ill.; 25 cm.- (Studies in prints and printmaking, 2).- ISBN 90-75607-13-x. Fl. 350

Kort signalement van een zopas verschenen proefschrift, opgebouwd rond de vragen: Hoe komt het dat Antwerpen een van de belangrijkste productiecentra is geworden van het gedrukte beeld in de tweede helft van de zestiende eeuw, en hoe gebeurde dit? Hoe functioneerde dit gedrukte beeld in de stedelijke maatschappij? Het boek is ingedeeld in vier hoofdstukken: Het Sint-Lucasgilde en de drukker/uitgevers te Antwerpen (1442-1558), Vroege prentmakers te Antwerpen, De markt voor goedkoop gedrukt beeldmateriaal in de stad, Uitgevers van prenten en hun strategie. In omvangrijke appendices zijn documenten gepubliceerd i.v.m. de prenthandel, prijzen van goedkopen prenten, de geschiedenis van de prentproductie in de Zuidelijke Nederlanden.

Een uitgebreide bespreking volgt later in dit of een ander boekhistorisch tijdschrift. [E. C.-I.]

2798.- *Ergänzungen und Korrekturen zu Schwenke/Schunke, Kyriass bei Schunke-Schwenke: Ein Index* von Michael Laird ergänzt durch Paul Needham und Konrad von Rabenau; *Nachtrag zu Schwenke/Schunke Bd. 2 in Einbandforschung: Informationsblatt des Arbeitskreises für die Erfassung und Erschliessung historischer Bucheinbände (AEB)*, 2, 1998, p. 10-20, 21-27; 3, 1998, p. 13-24, ill. Een 'Redaktioneller Hinweis' van het bureau te Berlijn verduidelijkt de context waarin een en ander is ontstaan.

(Cf. Kroniek 22 [nr. 2448](#)). Aan de 'Nachtrag' hebben meer personen bijgedragen. Met afbeeldingen van wrijfsels. [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [2942](#); [2943](#)

2799.- *Ergänzungen und Korrekturen zu Haebler/Schunke in Einbandforschung: Informationsblatt des Arbeitskreises für die Erfassung und Erschliessung historischer Bucheinbände (AEB)*, 2, 1998, p. 27-37; 3, 1998, p. 24-38, ill.

Met afbeeldingen van wrijfsels. [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [2942](#); [2943](#)

2800.- Paul Needham, *The Antwerp Bindery of Cambridge in Mélanges d'histoire de la reliure ...* (cf. [nr. 2803](#)), p. 73-85, ill.

De naam berust op één van de stempels door dit atelier gebruikt, en wel een rond stempel met het wapen van Antwerpen (de naamgever was J.B. Oldham, de localisering is eveneens van hem). Het onderzoek van verschillende boekbandhistorici deze eeuw over de gotische blindstempelband in Engeland, heeft de weg geëffend tot het samenstellen van een 'Corpus of English Stamped Gothic Bookbindings', voorlopig zonder einddatum. Meer dan drie dozijn binderijen zijn nu bekend, alle in Londen, Oxford en Cambridge. N prefereert de meestal anonieme ateliers te benamen als 'Binderij van ...' in plaats van 'Binder van...'; de localisatie ervan is een belangrijk gegeven in verband met de boekhandel. De bloei van de bindkunst in het laatste kwart van de vijftiende eeuw

(en dit niet alleen in Engeland) heeft alles te maken met het veel grotere aantal boeken dat geproduceerd wordt; die komen van het vasteland want de drukkunst in Engeland komt maar schoorvoetend op gang. Daarom is de inhoud van de Engelse banden van primordiaal belang waarbij het begrip van 'multi-volume sets', 'Sammelband' of verzamelband essentieel is en formaat en aantal vellen in elke druk wordt nagegaan. Bij wijze van proef heeft N een census (24 banden, 35 titels) samengesteld van het thans bekende werk van de 'Antwerp Bindery' en die getoetst aan de census door J.B. Oldham in 1954 opgesteld. In tegenstelling tot Pollard en Foot bevestigt N aan de hand van nieuwe provenancegegevens Oldhams bewering dat het atelier in Cambridge gevestigd was; het zal van ca. 1485 tot 1497 hebben gewerkt. Methodologische studie die van algemener belang is dan enkel i.v.m. de specifieke bijderij uit Cambridge. [E. C.-I.]

2801.- Claude Sorgeloos, *Quatre siècles de reliure en Belgique 1500 - 1900. III. Préface de Michel Wittock.*- Bruxelles: Eric Speeckaert, 1998.- 430 p.: omslag, ill.; 30 cm.

Voor de derde maal organiseert de Brusselse antiquaar Eric Speeckaert een tentoonstelling van **Belgische boekbanden** in de Bibliotheca Wittockiana te Brussel van 26 september 1998 tot 9 januari 1999. De catalogus, in een oplage van 1.000 exemplaren, bevat afbeelding en beschrijving van 190 banden. De verzameling vormt een complement op de twee voorgaande; er zitten geen 'doubletten' bij. De twee vorige catalogi dateren resp. van 1989 en 1993 (cf. Kroniek 15 [nr. 1327](#), 19 [nr. 2033](#)); beide verzamelingen hebben elk in hun geheel een onderkomen gevonden, resp. in een privécollectie in het Brugse en in de Koninklijke Bibliotheek Brussel. [E. C.-I.]

2802.- Claude Sorgeloos, *Les Deflinne: quatre générations de libraires et relieurs à Tournai aux XVIIIe et XIXe siècles.*- Bruxelles: Bibliotheca Wittockiana, 1997.- 625 p.: ill.; 30 cm.- (Studia Bibliothecae Wittockianae, 5). BF 6.800.

In de statige reeks van de Bibliotheca Wittockiana verscheen einde 1997 een indrukwekkende monografie over dit Doornikse geslacht van boekhandelaars en binders. De tentoonstelling die naar aanleiding daarvan in genoemde instelling werd georganiseerd had al een uitgebreide catalogus gekregen (zie Kroniek 23 [nr. 2656](#)) die hier trouwens is hernomen. Maar daaraan vooraf gaat een uitgebreide historische studie (over de 200 bladzijden) waarin Sorgeloos zich als een all round historicus en bandenskundige doet kennen. Eerst schetst hij het milieu waarin drukkers, boekhandelaars en boekbinders tijdens de achttiende eeuw in Doornik bedrijvig waren, en hangt een portret op van de boekhandelaars Jacques-Thomas Deflinne, diens weduwe en Jean-Baptiste. Daarop volgt de hoofdbrok: het bindersatelier in de achttiende eeuw. Opdrachtgevers of afnemers van banden waren er vanzelfsprekend te Doornik, maar ook te Antwerpen (De Moretussen en andere) en te Brussel (de graaf van Calenberg). Uitgebreid aandacht wordt besteed aan het bindwerk dat van het atelier uitgaat, en aan een groep Doornikse banden die niet met zekerheid toe te schrijven zijn. In hoeverre is het atelier oorspronkelijk, vernieuwend? Verder komen de weduwe Jean-Baptiste Deflinne, Jean-Baptiste-Joseph en Barthélemy-Léopold aan bod. Met de zoon van deze laatste wordt na 1830 het einde van een zeer productief en voorspoedig tijdperk ingeluid. In zeven bijlagen volgen de uitgave van talrijke brieven, de catalogus van bij de 150 banden; verder een lijst van archiefdocumenten (die eveneens tentoongesteld waren), de lijst hiervan per depot, de geciteerde literatuur en verschillende registers.

Er was wel een en ander over de Deflinnes bekend: Hector De Backer vanaf 1912 en Hector Dubois d'Enghien in 1954 hebben de aandacht op de binders Deflinne gevestigd, vnl. op Barthélemy-Léopold, binder van het Hof van Willem I van Nederland. Dit laatste verklaart meteen de aanwezigheid van veel banden van deze binder in de Haagse KB en de aandacht die daar in recente jaren door Jan Storm

van Leeuwen is besteed. Een van de oorzaken van de gebrekkige kennis over de Deflinnes was ontegensprekelijk de omstandigheid dat zij niet hebben gedrukt en dus niet door bibliografen waren 'ontdekt'. Het archief van de familie zelf bestaat niet meer terwijl archief van boekhandelaars niet of onvoldoende aanwezig is en het archief van de stad Doornik in 1940 is vernietigd. Hoofdbronnen zijn brieven en rekeningen van de kapittelbibliotheek van Doornik en uiteraard de banden zelf en stempelmateriaal. De tentoonstelling was bijzonder aantrekkelijk, dit boek is zeer rijk aan inhoud en brengt -dit is al gebleken- veel nieuwe gegevens. Dit is royaal uitgevoerd, op mooi getint misschien iets te zwaar papier in Rome gedrukt en in zwartolijfkleurig linnen gebonden. [E. C.-I.]

2803.- *Mélanges d'histoire de la reliure offerts* ♦ *Georges Colin*. ed. Claude Sorgeloos.- Bruxelles: Libr. Fl. Tulkens, 1998.- 281 p.: front., portr., ill.; 25 cm.- BF

Zeer smaakvol uitgegeven bundel opstellen, een hommage aan de bandenkenner en voormalig conservator van de afdeling Kostbare Werken in de KB Brussel. De tekst is gezet uit de DTL Albertina van Chris Brand, letter die dateert uit de jaren 60 en nu gedigitaliseerd is door de 'Dutch Type Library'; de typografie is van Antoon de Vylder, Diamantpers, Zandhoven; de naturel linnen band is van Sepeli te Evergem.

Het woord vooraf is van Pierre Cockshaw. Jeanne Blogie heeft de *Bibliographie des travaux de Georges Colin* (p. 9-30) voor haar rekening genomen. 147 nummers zijn over vier rubrieken verdeeld: boeken, artikelen, medewerking aan tentoonstellingscatalogi, boekbesprekingen. Een aantal bijdragen komt afzonderlijk aan de orde, maar hier zijn de namen vermeld van de andere auteurs: Jean V♦zin, Louis Duval-Arnould, Carmelia Opsomer, Denise Gid et Jean-Fran♦ois Genest, Marie-Pierre Laffitte, Anthony Hobson, Frederick B. Adams, Michel Wittock, Konrad von Rabenau, Sten S. Lindberg, Nicolas Barker, Giles Barber, August Kulche, Pierre-Jean Foulon, Fernand Baudin. Tekstbezorger Sorgeloos heeft een register van de binderijen en de binders samengesteld en een algemeen register van persoons- en plaatsnamen. [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [2800](#); [2850](#); [2861](#); [2862](#); [2881](#); [2905](#); [2912](#)

2804.- Ludo Vandamme, *Boeken bij de Brugse kartuizers* in Bernadette Roose, *De Brugse kartuizen 14de - 18de eeuw*. Dossier bij de gelijknamige tentoonstelling in het Rijksarchief te Brugge 14 november 1996 - 20 december 1996.- Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1996, p. 52-59.

Ook al zijn het vijgen na Pasen, dit uitstekend artikel mag niet onvermeld blijven. *Genadedal*, gesticht in 1318 te Sint-Kruis en *Sint-Anna-ter-Woestine* in 1348 te Sint-Andries, beide vlak bij Brugge gelegen, konden al spoedig rekenen op steun zowel van kloosters als van wereldlijke instanties. Worden besproken de bewaarde handschriften, de schrijf- en bindactiviteit, en de aanwezigheid van grote aantallen gedrukte boeken waaronder veel uit de zeventiende eeuw (contrareformatie). Dit blijkt uit de boekenlijst van 1783, jaar waarin Jozef II de kloosters ophief. Twee jaar later werd de verzameling door Joseph van Praet te Brugge openbaar verkocht. Echter, handschriften en incunabelen maakten daar geen deel van uit; die waren terecht gekomen in de Heraldische Kamer, maar vonden uiteindelijk een bestemming in de huidige ♦sterreichische Nationalbibliothek. [E. C.-I.]

2805.- H.J. Nalis, *Deventer Stadsbibliotheek vierhonderd jaar geleden ingericht*. J.W. Bloemink, *Twee instellingen van de moderne devotie: het Rijks Fraterhuis en het Lamme van Diesehuis* in *Deventer Jaarboek 1997*, p. 22-40, 41-60, ill.

Het geboortjaar van de stadsbibliotheek in Deventer is, erg vroeg, 1560; in dat jaar immers kocht de stad de bibliotheek van de overleden pastoor Johannes Phoconius, die reformatorische gedachten niet ongenegen was, terwijl zijn boeken overwegend orthodox waren. Nalis gaat voor dit al langer vaststaand gegeven op zoek naar de drijfveren die tot deze aankoop en de oprichting van een

de France, 1998, 303 p., ill. ISBN 2-7177-2044-8. FF 290. [M. d. S.]
Zie ook nrs. [2807](#); [3085](#)

2807.- P.W. Klein & M.A.V. Klein-Meijer, *De wereld van de Koninklijke Bibliotheek 1798-1998. Van statelijke institutie tot culturele onderneming.*- Amsterdam: G.A. van Oorschot, 1998.- 467 p.: ill.; 24 cm.- ISBN 90-282-0917-4 (slechts op stofwikkkel vermeld!)- Fl. 75.

Geschiedkundige overzichten van bibliotheken zijn haast steeds "van binnenuit" geschreven: door de directeur of één (of enkele) eminente aan het huis verbonden wetenschapper(s). De nieuwe geschiedenis van de "KB" wijkt o.m. daarin af van de oude (L. Brummel, *Geschiedenis der Koninklijke Bibliotheek*, Leiden 1939) dat ze door "buitenstaanders" - in casu twee externe historici is geschreven. Dat heeft uiteraard tot gevolg dat niet de collecties en hun directe beheerders als invalshoek hebben gediend - men leze daarvoor *Verzamelaars en verzamelingen* (Kroniek [nr. 2806](#)). Wel is uitgegaan van de economische, sociale, culturele en technologische evolutie van de late achttiende eeuw tot de beginnende eenentwintigste eeuw: de cultureel-maatschappelijke context dus. Het resultaat is veel meer dan een "institutionele" geschiedenis: de bibliotheek stond (staat) niet los van de (inter)nationale context. Wie begint te lezen wordt meegenomen naar de intellectuele horizon van de feitelijke stichter, Johan Meerman. De bibliotheek die hij oprichtte biedt dan een spiegel van twee eeuwen Nederlandse geschiedenis. Het beeld in deze spiegel is helder en sierlijk weergegeven: een uitstekend geschreven lees-boek, aangevuld met enkele welgekozen illustraties, talloze nuttige noten, een literatuurlijst, registers van personen en instellingen, en van onderwerpen, evenals een handig chronologisch overzicht: "de KB in jaartallen". Dat alles in een sobere, zeer verzorgde vormgeving. Voorbeeldig! [M. d. S.]

Zie ook nrs. [2812](#); [2806](#); [3085](#)

2808.- Dirk de Vries, "*Het kostte mij ...*": *25 jaar aanwinsten van de Collectie Bodel Nijenhuis*. Catalogus bij een tentoonstelling van oude atlanten, kaarten en prenten in de **Leidse Universiteitsbibliotheek** van 21 februari tot 9 april 1998.- Leiden: Bibliotheek der Rijksuniversiteit Leiden, 1998. - 61 p.: ill.; 21 cm.- (Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek, 28).

De verzameling kaarten en kaartboeken van J.T. Bodel Nijenhuis (1797-1872) was een der grote legaten aan de Leidse UB. Slechts honderd jaar later had men voldoende inzicht in de verzameling gekregen. Een kwarteeuw dan werden de hiaten in de collectie aangevuld: zakatlassen, schoolatlassen én nog meer "unica". De belangrijkste aanwinsten zijn in deze tentoonstellingscatalogus beschreven en mede daardoor "verantwoord". Een benijdenswaardige collectie! [M. d. S.]

2809.- Herwig J.F. Ooms, *Bibliotheken van voormalige minderbroederskloosters in Franciscana*, 53, 1998, p. 35-48.

Van het klooster te Sint-Niklaas, gesticht door de uitgedreven paters van Hulst in 1648, bestaat een handgeschreven catalogus van de bibliotheek uit 1808, bewaard in het Provinciaal Archief van het Instituut voor Franciscaanse geschiedenis te Sint-Truiden. Uit 1668 dateert een register door Bonaventura Gheysen (1616-1673), gardiaan van het klooster in Duinkerke, waarin allerlei bijzonderheden over dit klooster staan, o.m. betreffende de bibliotheek: een eerste inventaris dateert van 1656; een tweede korte lijst, door pater Cyriel van Thienen dateert van 1663. O geeft voor elke bibliotheek per rubriek een overzicht van de inhoud. [E. C.-I.]

2810.- *La bibliothèque de l'Université de Mons-Hainaut 1797-1997*. Ed. Marie-Thérèse Isaac.- Mons: Université de Mons-Hainaut, 1997.- 253 p.: ill.; 32 cm.- ISBN 2-87325-007-0. BF 1.200

Bergen (Hg.) bezit een der boeiendste bewaarbibliotheken in Franstalig België. Enkele bibliofielen kennen wellicht het voor België unieke exemplaar van de 42-regelige Gutenbergbijbel (een, helaas niet geheel volledig, Oud Testament);

weinig en echter weten dat er ook nog een los blad berust van de allereerste uitvoering van dit meesterwerk: op perkament. Het tweehonderdjarig bestaan van de openbare verzameling van Bergen was de aanleiding tot een verzamelbundel waarin de geschiedenis van de instelling, haar zwaartepunten en enkele topstukken worden beschreven. Bij de Franse bezetting in 1795 werden de lokale, meest religieuze, collecties na de haast obligate plundering samengevoegd in de nieuw opgerichte "Ecole centrale" van het "Département de Jemappes", onder het beheer van Philibert Delmotte (1745-1824). In 1802 kwam de bibliotheek in het bezit van de stad. Als openbare bibliotheek was ze studie- en uitleenbibliotheek voor de burgerij. De belangrijkste aanwinst uit haar geschiedenis kwam er in 1934: de ongelooflijk rijke verzameling (meer dan 100 incunabelen, waaronder de reeds vermelde Gutenberg!) van kanunnik Edmond-Félix Puissant (1860-1934). In 1966 werd de bewaarcollectie overgedragen aan het pas opgerichte "Centre Universitaire de Mons" (later de "Université de Mons-Hainaut").

Na de rijke handschriftenverzameling (waarvan vier uitzonderlijke specimina zijn besproken door P. Cockshaw) komen de oude drukken aan bod: (1) bijbels (met de schitterende rij Gutenberg - Plantijn - "Le Nouveau Testament de Mons" - The British and Foreign Bible Society in vele talen); (2) werken gedrukt te Bergen (Rutger Velpius, François Waudrion enz.); (3) lokale geschiedenis; (4) wetenschappen: planten- en dierenboeken, mineralogie, (al)chemie, geneeskunde (Vesalius, A. Paracelsus), wiskunde (Stevin), kartografie (Mercator, Ortelius); (5) reisverhalen (van Jeruzalem tot Australië); (6) *L'Encyclopédie*; (7) muziek (Lassus!); (8) boekbanden (zeer goed overzicht door C. Sorgeloos, kenner van de Henegouwse bibliofilie); (9) "iconografie" (grafiek enz.).

Een geslaagd initiatief dat hopelijk meer onderzoekers naar de vele bekende en nog meer onbekende schatten zal leiden. De teksten zijn aangenaam leesbaar - tenminste bij daglicht, want onder de leeslamp wordt glanspapier een ramp (en maakt het boek loodzwaar ...). [M. d. S.]

2811.- *Bibliothèques namuroises autour de la Bibliothèque publique de Namur 1797-1997*.- Namur: Centre de documentation-actualités, 1997.- 259 p.: omslag, ill.; 30 cm.- BF 800.

Xavier Hermand, *Les bibliothèques des abbayes cisterciennes du Namurois XVe siècle - début XVIe siècle* in *Les cisterciens en Namurois XIIIe - XXe siècle*. Sous la direction de Jacques Toussaint.- Namur: Société archéologique de Namur, 1998, p. 255-272, ill.

T.g.v. de tentoonstelling "Trésors de bibliothèques namuroises" (18 oktober - 14 december 1997) verscheen ook dit overzichtswerk over twee eeuwen Naamse bibliotheken. Na een heel korte aanloop over institutionele collecties tot het einde van de achttiende eeuw volgt een lange schets van het culturele leven te Namen van 1795 (de "réunion de la France") tot 1945. Dan begint het verhaal van de *Bibliothèque publique*, met als eerste grote collectie de restanten van die van de abdij van Saint-Hubert (cf. Kroniek 15 nr. 2866). In de 19de eeuw zijn er veel problemen i.v.m. gebouwen, niet-gecatalogiseerde boeken die dan weer worden verkocht enz. De twintigste eeuw zet die lijn door (zware beschadigingen aan de gebouwen in 1944 / uitbouw tot een moderne openbare bibliotheek). Daarop volgen korte stukjes over andere openbare en speciale bibliotheken. Een heel ander type van bibliotheek is die van de "Facultés Notre-Dame de la Paix": een wetenschappelijke verzameling, eerst ten dienste van de Naamse Jezuiten, dan van de jonge universiteit. De aanwezigheid van een verre erfgenaam van Plantijn zal bepalend zijn voor de uitbouw. Pater Henri Moretus Plantin (1878-1957) geeft de aanzet tot een belangrijke bewaarbibliotheek (met 200 handschriften, 37 incunabelen, 1700 zestiende-eeuwse drukken enz.). Enkele moderne collecties zijn afkomstig van drukker Willy Godenne en neerlandicus-politicus F. Baur. Er is nog een andere Jezuitenbibliotheek: het Centre de Documentation et de Recherches Religieuses (C.D.R.R.) met de bibliotheek van de Franstalige Belgische

Jezuïeten (olim in Heverlee). De laatste collectie is zeer goed ontsloten door Charles Matagne s.j. (cf. Kroniek 10 [nr. 628](#); 16 [nr. 1618](#)); de eerste heeft enkele fraaie tentoonstellingen op haar actief (cf. Kroniek [nr. 2828](#)). Minder bekend is de bibliotheek van de "Société archéologique de Namur ", waar zich de middeleeuwse handschriften uit het oude graafschap Namen bevinden, evenals 134 incunabelen. De bibliotheek van het Rijksarchief, van het Groot-Seminarie en enkele andere kleinere instellingen ronden het geheel af. Een nuttig publicatie, met veel verwijzingen naar lokale bronnen en met goed gekozen illustraties. Alleen is er dat loodzware glanspapier ... Maar omslag en schutbladen laten de boekenliefhebber dan weer watertanden.

Het artikel van X. Herman handelt uitsluitend over handschriftenbezit ("Sources, La formation des bibliothèques, L "organisation des bibliothèques, Le contenu des bibliothèques "). [M. d. S.]

Zie ook nrs. [2866](#); [3028](#)

2812.- Paul Schneiders, *Nederlandse bibliotheekgeschiedenis. Van librije tot virtuele bibliotheek.*- Den Haag: NBLC, 1997.- 392 p.: ill.; cd-rom; 32 cm.- ISBN 90-5483-138-3. Fl. 119,50 (Voor België: Leuven, Davidsfonds).

Reeds lang bestaat er een behoefte aan een overzicht van de Nederlandse bibliotheekgeschiedenis. Paul Schneiders, gepromoveerd op *De bibliotheek- en documentatiebeweging 1880-1914* (Amsterdam 1982), publiceerde eerder in 1990 *Lezen voor iedereen. Geschiedenis van de openbare bibliotheek in Nederland* (Den Haag). Hij heeft nu de uitdaging aangenomen om de "oude " bibliotheken in een overzichtswerk te betrekken. Terecht heeft hij zich beperkt tot het huidige Nederland (zonder Vlaanderen - wie waagt zich daaraan ?) en tot publieke instellingen (geen particuliere bibliotheken - nog een onontgonnen terrein). De hoofdstuktitels zijn sprekend: (1) Librijes; (2) Tussen Bijbel en "Encyclopedie "; (3) Nieuwe bibliotheektypen, stagnatie, modernisering 1750-1880); (4) Dynamiek 1880-1914); (5) Crisis, bezetting, herstel en vernieuwing 1914-1964; (6) Naar de virtuele bibliotheek 1965-1995. De ruime cultuurhistorische invalshoek maakt de hoofdstukken over middeleeuwse en vroeg-moderne bibliotheken een uiterst leesbare en exemplarische inleiding in de westerse bibliotheekgeschiedenis. Voor Nederland uniek is de combinatie van: (a) verspreiding van het op vele exemplaren gedrukte boek + (b) humanistische geleerdheid + (c) Calvinistische regenten aan de macht + (d) het ontbreken van een absolute vorst en / of van een machtige adel. In andere landen was het einde van het Ancien Régime dan ook veel ingrijpender. In Nederland konden universiteits- en stadsbibliotheken hun bestaan in alle rust voortzetten (als ze niet, zoals Franeker en Harderwijk, waren opgeheven). Daarnaast was er toch enige vernieuwing: genootschaps- en commerciële leesbibliotheken boden de verlichte burger materiaal tot lering en profijt, wat vroeger enkel voor de geleerde toegankelijk was. In 1798 werd de Koninklijke Bibliotheek opgericht (zie Kroniek [nr. 2807](#)) als "nationale bibliotheek ". Nieuwe gespecialiseerde bibliotheken ontstonden (als bv. Artis, de "Vereeniging " enz.), evenals de eerste echt "openbare " bibliotheken. Die geleidelijke evolutie werd met de Tweede Wereldoorlog ruw verstoord. Gelukkig voor Nederland was er weinig verlies (vooral Middelburg, en in mindere mate Rotterdam, Nijmegen en Wageningen, waren getroffen). Het door de Duitsers geroofde bezit (joodse, ma nnonieke en socialistische collecties) werd grotendeels gerecupereerd. Na de consolidatie van de jaren vijftig kwam de media-explosie van de jaren zestig. Openbare bibliotheken werden informatiekanaal; wetenschappelijke bibliotheken bouwden een uniek nationaal catalogusnetwerk uit (PICA), dat bovendien de collectievorming zou stroomlijnen.

Schneiders heeft een boeiende, deskundige synthese gemaakt. Dit is niet de gedetailleerde grote meerdelige geschiedenis, maar het werk zal nog jaren de gedroomde inleiding op het onderwerp zijn. De uiterst leesbare tekst is bovendien schitterend verlucht met relevant illustratiemateriaal. Het boek-object als zodanig kan mij minder bekoren. Vooral het uiterlijk is een miskleun: keurige linnen

platbekleding, maar een zeer kwetsbare kartonnen rug (want zonder prentjes kan het niet meer ?) en een protserige vergulde kopsnede. "Summary", literatuur en naamregister zijn op blauw papier gedrukt. Helaas is de uitstekende literatuuropgave in een veel te klein corps gezet. Die verwijzingen zijn toch de wetenschappelijke onderbouw van het boek ? Het achterplat bevat een cd-rom met de handige *Nederlandse Bibliotheek- en Documentatiegids 96/97*. Voor elke bibliotheekliefhebber in het Nederlandse taalgebied een onmisbaar boek. [M. d. S.]

2813.- Anne S. Korteweg, *Boeken van Oranje-Nassau: de bibliotheek van de graven van Nassau en prinsen van Oranje in de vijftiende en zestiende eeuw*.- Den Haag: Museum van het Boek / Museum Meermanno-Westreenianum : Koninklijke Bibliotheek, 1998.- 48 p.: omslag, ill., facs.; 31 cm.- ISBN 90-6259137x.

Begeleidende publicatie (g♦♦n catalogus!) ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in het MMW van 29 april tot 9 augustus, in het kader van tweehonderd jaar Koninklijke Bibliotheek in Nederland. Overzichtelijk en onderhoudend geschreven worden de lotgevallen verteld van de bibliotheken van Jan IV, graaf van Nassau en Maria van Loon (1424-1502), Engelbert II (1451-1504), graaf van Nassau en Cimburga van Baden (1450-1501), Hendrik II (1483-1538), graaf van Nassau en Mencia de Mendoza (1508-1554), Ren♦ van Chalon (1519-1544), prins van Oranje en Anna van Lotharingen (1522-1568), Willem I (1533-1584), graaf van Nassau, prins van Oranje. Ook komt een voormalige eigenaar -een van de vele illustere bibliofielen uit de late middeleeuwen en de vroege moderne tijd- aan bod: Philips van Kleef (1456-1528), heer van Ravenstein. Het ligt voor de hand dat het overwicht in deze collecties bij de handschriften ligt. Toch is opname in deze Kroniek (van het gedrukte boek) verantwoord omdat de laatste in de rij, Willem van Oranje, ook iets anders dan handschriften had. De lijst van voorwerpen die hij in Breda in 1567 samenstelde om naar Dillenburg te vertrekken, maakt melding van 84 boeken, echter zonder titelopgaven, waaronder 48 met het wapen van de prins op de band. Vijf van die banden zijn thans bekend en bevatten gedrukte werken; nog andere drukken moet hij gehad hebben waaronder verschillende van C. Plantijn. [E. C.-I.]

2814.- *Albrecht & Isabella, 1598-1621*. Catalogus. Red. Luc Duerloo & Werner Thomas .- [Turnhout etc.]: Brepols [etc.], 1998.- 311 p.: ill.; 30 cm.- ISBN 2-503-50724-7.

- *Albrecht & Isabella, 1595-1621*. Essays. Ed. Werner Thomas & Luc Duerloo.- [Turnhout etc.]: Brepols [etc.], 1998.- 368 p.: ill.; 30 cm.- ISBN 2-503-50726-3. Samen: BF 2.000.

De sierlijke grote herdenkingstentoonstelling over de Zuidelijke Nederlanden onder Albrecht & Isabella was uiteraard vooral op "beelden" gericht. Dat was ook te merken aan het getoonde "drukwerk": veel boeken met portretten, stambomen, plattegronden en emblematische voorstellingen. Daarnaast waren er de talrijke teksten m.b.t. de aartshertogen en hun hof. In beide begeleidende publicaties zijn vele ervan afgebeeld. Boekhistorische gegevens zijn eerder schaars (wel is steeds bewaarplaats met signatuur vermeld). De foto's laten gelukkig af en toe een vroegere provenance zien. Enkele opmerkelijke boeken: Brusselse drukken in het Spaans uit 1606 en 1609 (nrs. 196 en 337, Peeters-Fontainas 843 en 1231), een boekband met profielportretten van Albrecht & Isabella (nr. 307), en vooral de rijkelijk vergulde Brusselse "prijzband" uit 1605 (nr. 305 - verz. Otto Sch♦fer!). De essaybundel bevat o.m. volgende artikels met veel "boekmateriaal": Margit Th♦fner "The ideal of sovereignty in the Joyous Entries of the Archduke Albert and the Infanta Isabella", Karel Porteman "Albrecht en Isabella in de letterkunde van hun tijd", Jan Papy & Toon van Houdt "The image of Archduke Albert in seventeenth-century funeral literature", Paul Arblaster "The press image of the Infanta Isabella". [M. d. S.]

2815.- Nanke S.H. Jansma, *De Oudheid verbeeld: archeologische boekillustraties 1500-1900*.- Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1998.- 91 p.: ill.; 21 cm.- (Tentoonstellingscatalogi en -brochures van de Koninklijke Bibliotheek, 58).- ISBN 90-6259-138-8. Fl. 20. [Full text](#)

Boeiende verkenning van de grote plaatwerken waarin de materiële resten van de Oudheid werden afgebeeld, van Flavio Biondo (1471) tot Victor Place, *Ninive et l'Assyrie* (1867-70). Naast oude bekenden als Serlio, Piranesi, Vivant Denon etc. treffen wij hier minder bekende beschrijvers aan van Rome, Etruri, Pompei/Herculaneum, Griekenland en Klein-Azië, Egypte, Palestina/Syrië, en Mesopotamië. Met goede typering en nuttige literatuurverwijzingen. [M. d. S.]

2816.- C. Coppens, *Des livres pour des fleurs, des fleurs pour des hommes: illustrations botaniques du XVIe au XIXe siècle in L'empire de Flore: histoire et représentation des fleurs en Europa du XVIe au XIXe siècle*. Sous la dir. de Sabine van Sprang avec la collaboration de Gerda De Brabandere; Recherche iconographique: Elisabeth Lauwers-Derveaux.- Bruxelles: La Renaissance du livre, 1996, p. 29-53, ill.

Een pronkboek gewijd aan de bloemenwereld opent met een lezenswaardige historische bijdrage door een boekhistoricus over de boekillustratie op het gebied. Vertrekkend van in de oudheid waar de *imitatio* het richtsnoer vormde, zijn ook de middeleeuwen door een zeker realisme gekenmerkt. Denken we slechts aan de randen in de getijdenboeken volgeschilderd met bloemen, vaak in trompe-l'oeil. Meer en meer gaan de planten ook een rol spelen in de medische wereld. In 1484 verschijnt dan het eerste gedrukte boek: de *Herbarius* door Peter Schoeffer te Mainz, later als *Hortus sanitatis* tot 1530 toonaangevend. Toch zijn de illustraties (houtsneden) hier sterk vereenvoudigd. Een hele 'Europese' pleiade wordt vervolgens de revue gepasseerd; wij ontmoeten er o.m. Dodoens, Clusius en De l'Obel. Van in de zeventiende eeuw breekt het tijdperk aan van de tuinbouw en de verzamelaars die hun gading vinden in albums met bloemen en florilegia (bv. *Nederlandsch bloemwerk*), waarbij de nieuwe graveertechnieken een belangrijke rol spelen. De vele schitterende platenboeken blijken gaandeweg de uitgevers met financiële problemen op te zadelen en de resultaten staan meer en meer in verhouding tot de geïnvesteerde bedragen (bv. Redout). Tot de innovaties, in de negentiende eeuw, behoren de fytotypie of natuurdruk, en de fotografie. Andere bijdragen gaan over de botanische expedities en hun neerslag op papier, Linnaeus' systematiek, en verder de wereld van de verzamelaars en de verkopers, de tuinbouw, de bloem in haar omgeving, symboliek en betekenis van bloemen. Voor het overige is dit boek zeer goed geïllustreerd, zowel wat keuze als wat kwaliteit betreft. [E. C.-I.]

2817.- *Uitgelezen bloemen: botanische boeken en orchideeënprenten uit Brugge verzamelingen*. [Tentoonstelling] 15 november 1997 - 10 januari 1998. (Samenstelling: Ludo Vandamme).- Brugge: Stedelijke Openbare Bibliotheek *De Biekorf*, 1997.- 126 p.: omslag, ill.; 24 cm.

Twee bibliotheken met oud-boekenbezit, de OB Brugge en de bibliotheek van de Brugse Koninklijke Maatschappij voor hofbouw en fruitboomkunde hebben rond twee aandachtspunten een selectie documenten samengebracht: het botanische hoogtij in de 16de eeuw en de Vlaamse hofbouw in de 19de. Vier opstellen gaan het catalogusgedeelte vooraf. W. Leloup brengt een overzichtsartikel van de 'Botanische illustraties door de eeuwen heen'. Belangwekkend is de bijdrage van Helena Wille, 'De Brugse *Centuriae plantarum rariorum* in Krakau teruggevonden: de botanische belangstelling van Karel van Sint-Omaars in Moerkerke tijdens de 16de eeuw' (cf. Kroniek 23 nr. 2697). Meer dan 1500 aquarellen van vnl. flora, zijn door Jacob vanden Coornhuse in opdracht van Karel van Sint-Omaars op diens kasteel te Moerkerke geschilderd - zo blijkt uit het *Kruydtboeck* van Lobelius uit 1581. De geschiedenis van de bladen, via Karel van Arenberg (+ 1616), de Leuvense Universiteit, de Berlijnse keurvorst Friedrich

Wilhelm, de Berlijnse Staatsbibliotheek, gevolgd door de peripetie na WO II, is adembenemend. Onder 27 noemers zijn vervolgens naar de regels van de kunst (meerdere) drukken beschreven (met band en herkomst) en toegelicht. [E. C.-I.]

2818.- **Brugge en de Renaissance. Van Memling tot Pourbus.** Onder leiding van Maximiliaan P.J. Martens.- [Z. pl.]: Stichting Kunstboek/Ludion, 1998.- 2 dln.: ill.; 30 cm. [*Catalogus*], 319 p. ISBN 90-5544229-1 (gebrocheerd) / 90-5544-230-5 (gebonden); *Notities*, 255 p. ISBN 90-5544-236-4 (gebrocheerd). BF 2000 (samen).

Met een fraaie, overvloedig (haast overdadig) gevulde tentoonstelling werd de Renaissance in Brugge gevoiced. Vanzelfsprekend stond de schilderkunst er centraal. Toch is ook aandacht besteed aan andere kunsten en ambachten. Uit de inleidende beschouwingen vermelden wij slechts "Cultuur en mentaliteit" (p. 33-42) door Noël Geirnaert & Ludo Vandamme. In het catalogusgedeelte behandelde Willy Le Loup de "Prenten" (nrs. 154-174) en Ludo Vandamme de "Boeken" (nrs. 175-224) - met heel veel afbeeldingen (Goltzius!), ook van fraaie boekbanden (Laurinus!). Dezelfde drie auteurs schreven ook de individuele "notities" over de getoonde boeken. Bijzonder te vermelden zijn: drie incunabelen van Colard Mansion, werken van Juan Luis Vives (niet "Vivis !!!"), het hele oeuvre van Goltzius, veilingcatalogi van Brugse humanisten (L. Casembroot, 1605 en B. Vulcanius, 1615), de Laurinusbanden. [M. d. S.]

2819.- Elly Dekker en Raf Van Laere, *De verbeelde wereld: globes, atlassen, kaarten en meetinstrumenten uit de 16de en 17de eeuw.*- [Brussel?]: Kredietbank, 1997.- 40 p.: omslag, ill.; 25 x 43 cm.

N.a.v. een tentoonstelling in het Rockoxhuis in Antwerpen van 10 december 1997 tot 18 januari 1998. Een schitterende (privé)collectie met bekende werken in een uitzonderlijk exemplaar en minder of onbekende **cartografische** werken. De Zuidelijke Nederlanden staan centraal: als centrum van cartografie en in vreemde atlassen. Verzorgde publicatie. [E. C.-I.]

2820.- *Crux interpretum: Luc Hoenraet & Documenta libraria.* Tentoonstelling 18 november - 21 december 1997.- Leuven: Bibliotheek Godgeleerdheid; Antwerpen: Uitgeverij Halewijn, 1997.- 71 p.: omslag, ill.; 30 cm.- (Documenta libraria; 19).- ISSN 0777-6292; ISBN 90-73683-26-2. BF

Georganiseerd n.a.v. het internationaal colloquium 'The Myriad Christ. Plurality and the Quest for Unity in Contemporary Christology', waren op de tentoonstelling een aantal handschriften, drukken en prenten uit de eigen collectie te zien, waarin **christologische thema's** centraal staan (??n, belangrijk stuk was uitgeleend door de KB). Aangezien waarheid en schoonheid hand in hand gaan (woord vooraf van M. Sabbe en M. Lamberigts), was werk van een levend kunstenaar, Luc Hoenraet, tentoongesteld. Het eerste gedeelte van de publicatie bevat lezenswaardige overwegingen door Jan Koenot en anderen over de kunst van Hoenraet. Het tweede gedeelte is door Frans Gistelinck bezorgd met bijdragen van verschillende auteurs over een dertigtal boeken: Hrabanus Maurus' *De laudibus crucis*, het *Boec van den houte* gedrukt door Jan Veldener te Culemborg in 1483, verschillende missalen enkele prachtig ingekleurd en uit beroemde (J.F. van de Velde) of minder beroemde, oudere, bibliotheken (in Schiedam) afkomstig. Hoewel bescheiden van omvang en van opzet, is het toch jammer dat geen bibliografische referenties noch plaatskenmerken zijn opgegeven en er geen register is. [E. C.-I.]

2821.- Gedeon Borsa, *Michael de Hungaria, a mediaeval author in Britain; his person and a bibliography of the printed editions of his work between 1480-1621.*- Budapest: Borda Antikvrium, 1998.- 225 p.: omslag, facsim. 24 cm.- (Bibliographical publications from the Borda Antikvrium Budapest, 6).- ISBN 963-8006-10-2.

De boekdrukkunst ligt aan de basis voor de verspreiding op grote schaal van preken en sermoenen die, uitgaand van de Bijbel, elke zon- en feestdag in de kerken moesten worden gehouden. Drie Hongaren hebben zich daarbij niet onbetuigd gelaten. De veelheid aan edities, aan onvolledig overgeleverde exemplaren, aan uiteenlopende meningen over de identiteit van de auteur(s), zijn er oorzaak van dat de bibliografie van deze drukken dringend aan herziening toe was. Prijzenswaard dus dat de bekende boekhistoricus en bibliograaf Gedeon Borsa uit Boedapest zich tot taak heeft gesteld deze problemen uit de doeken te doen. Diepgaand vorsingswerk, *ab ovo* en tot en met het vergelijken van een bepaald woord in de verschillende edities, heeft tot een nieuwe biografie van de ook bij ons bekende Michael de Hungaria en een nieuwe bibliografie van zijn werken geleid. De bibliografen van vroege drukken zullen Borsa hiervoor dankbaar zijn. De bibliografie beslaat 33 nummers van   en hetzelfde werk: de *Sermones tredecim universales* (in de ISTC s.v. *Sermones praedicabiles*), vanaf de Keulse editie in 1499, verschenen onder de titel *Evagatorium Benemij*. Deze versie, anoniem verschenen maar herzien en uitgebreid, is misschien het werk van de toen in Keulen verblijvende dominicaan Jacobus Gaudensis. Het is niet echt een verzameling sermoenen, maar korte teksten aan de hand waarvan sermoenen kunnen worden samengesteld. De vroegste drukken zijn alle uit de Nederlanden: Jan van Westfalen (nrs. A-F, 1-6), Heynricus Heynrici (nr. G, 7), de Drukker van de Oraison du Saint Esprit (nr. J, 9), Richard Pafraet (nr. L, 11). De editie Campbell 1249 onderscheidt Borsa als een variante van Campbell-Kronenberg I 1250a (ISTC 00539500).

De bibliografische beschrijving, op de linker pagina, is kort gehouden, met alle essentiële elementen en opgave van alle bekende exemplaren, terwijl rechts de reproductie van het incipit met, in een inzet, de colofon. Voorzover de bestaande beschrijvingen in de literatuuropgave voldoende diepgaand zijn om er conclusies uit te halen, zijn die met een asterisk gemerkt. Aan het eind van elke beschrijving wordt verwezen naar de analyse die daaraan vooraf is gegaan. Deze analyse van de evenzoveel typografische producten (tekst, zetwerk) van ca. 1480 tot 1519, waarbij ook alle voorgaand onderzoek (van Hain tot HPT) is betrokken, is bijzonder instructief en resulteert schematisch in een stamboom (p. 116). Pas met de Contrareformatie wordt het werk opnieuw op de pers gelegd (1611 en 1621). Een voorbeeldige bibliografische studie. [E. C.-I.]

2822.- *Vijf eeuwen Nederlands: luister van de taal*. Catalogus van de tentoonstelling ter gelegenheid van 40 jaar Kultuurbibliotheek, Galerij Kredietbank Brugge 1-23 maart 1997.- Brugge Sint-Andries: Kultuurbibliotheek, 1997.- 52 p.: omslag, facsim.; 24 cm.- Fr. 100

Veertig jaar na haar oprichting als steunbibliotheek voor het (katholieke) onderwijs in West-Vlaanderen is de *Kultuurbibliotheek voor West-Vlaanderen* een heuse bewaarbibliotheek geworden (met ca. 90.000 banden!). Belangstellingsgebied was de culturele geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden, m.n. taal- en letterkunde. Daarrond werd in 1997 een tentoonstelling gebouwd met 74 belangrijke publicaties op dat terrein: van J. Despauterius' *Commentarii grammatici* (1537-38) over Kiliaans woordenboeken, Petrus Montanus' *Spreeckonst* (1635) tot de *Woordenlijst Nederlandse taal* (1995). De boeken zijn inhoudelijk beschreven, met slechts uitzonderlijk een vermelding van boekband of herkomst. Enkele goedgekozen illustraties en een keurige vormgeving maken de catalogus tot een nuttige aanwinst van de liefhebbers van het Nederlands. [M. d. S.]

2823.- Gerard Jaspers, *Priester-koning Paap Jan, een historische fictie in vijftiende- en zestiende-eeuwse drukken in de Nederlanden* in *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen* 1997 (cf. [nr. 2788](#)), p. 71-119, ill. Lang uitgesponnen en heel plezierig geschreven verhaal over de legendarische figuur Pape Jan doorheen Nederlandse drukken van in 1475 (Rolevinck) tot in 1598 (Ortelius). [E. C.-I.]

2824.- Paul Dijstelberge & Leo Noordegraaf, *Plague and print in the Netherlands. A short-title catalogue of publications in the University Library of Amsterdam.*- Rotterdam: Erasmus Publishing, 1997 [=1998].- 360 p.: facs.; 25 cm.- ISBN 90-5235-126-0. Fl. 120, excl. verzendkosten.

Een specifiek onderwerp leidt vaker tot een inventaris van wat een bibliotheek op het gebied bezit. Het resultaat is dan een bibliotheekcatalogus die tegelijk als een speciale bibliografie kan functioneren. Op twee vogels mikken, daar is op zich niets op tegen. Alleen moet de gebruiker goed indachtig zijn dat de publicatie geen bibliografie van het onderwerp is (afgezien van het feit dat het hier niet om bibliografische beschrijvingen maar om verkorte titels gaat). Dit gezegd zijnde, is er alles voor te zeggen om belangrijke deelcollecties -met name de verzameling van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst- in een grote bibliotheek -de UB Amsterdam- als een geheel of een belangrijk onderdeel daaruit bibliografisch vast te leggen. Dat hebben Dijstelberge en Noordegraaf met recht en reden gedaan. In tegenstelling tot de 'zwarte dood' zelf, is de **pest** in de literatuur een bijzonder geliefd onderwerp. Er zijn veel geschriften over de pest bekend, ook wanneer ze niet zelfstandig zijn verschenen maar als onderdeel van een groter werk. Behoudens de short title van de incunabelen (Klebs 1938) bestaat er immers geen bibliografie over de pest. Onderhavige publicatie kan daartoe een uitstekend uitgangspunt vormen, zoals de auteurs het ook begrepen hebben (p.9).

Het onderwerp is in zijn breedste betekenis gezien, wat inhoudt dat de godsdienstige dimensie niet ontbreekt. Dit is een wijze beslissing omdat de grens tussen zuiver medische aspecten en sociale, religieuze niet altijd te trekken is om de eenvoudige reden dat in het verleden het ene met het andere verweven was. Ook de juridische zijde van het fenomeen wordt meegenomen: ordonnanties en edicten m.b.t. bepaalde maatregelen en voorschriften vnl. van hygiënische aard. Verder is als criterium gehanteerd werken van auteurs of drukkers in de Nederlanden (in het voorwoord is sprake van 'Low Countries'). Voetnoot 7, p. 10 is mij derhalve niet geheel duidelijk: 'this means the inclusion of a number of works printed in the Southern Netherlands'. Zijn dan niet alle Zuidnederlandse drukken opgenomen? Het heeft er de schijn van want de *Corte ordinantie...* (Antwerpen, A. Tielens, 1571) door H. F[avolius] zoek ik vergeefs. Die ene druk kan natuurlijk een vergetelheid zijn, maar als inderdaad slechts 'een aantal Zuidnederlandse drukken' in aanmerking zijn genomen, beschouw ik dit als een serieuze tekortkoming. En wat is dan wel het criterium?

De catalogus is als volgt ingericht: chronologisch geordend met ondernummering binnen het jaar, gaande van 1512 tot 1796. Bij elke titel wordt aan het eind opgegeven welke andere edities nog aanwezig zijn, waarbij telkens de betrokken editie vet is gedrukt. Dit geeft meteen een mooi overzicht van het aantal edities of herdrukken van eenzelfde tekst. Na het volgnummer komt de gestandaardiseerde auteursnaam of een genormaliseerd hoofdwoord van een anonieme titel. De titelbeschrijving is in al haar onderdelen (titel, impressum, editievermelding, collatie, vingerafdruk, ev. inhoudsopgave bij passages over de pest in grotere werken, plaatskenmerk, de bestaande edities, en referenties) gecalculeerd op de regels van de STCN. Aan de eigenlijke catalogus gaat vooraf een lijst met de verkort geciteerde referentiewerken, niet uitsluitend bibliografieën of catalogi. Aan het eind volgt een literatuurlijst (p. 293-305), in feite een bronneninventaris, naast de collectie zelf, een waardevol nevenproduct van de catalogus. Twee registers bevorderen de toegang tot de titels (die niet in een handomdraai te tellen zijn!): een algemeen register met persoonsnamen, plaatsnamen en titels, een met persoonsnamen en plaatsnamen van drukkers en uitgevers.

Over de standaardisering van de auteursnamen zijn wij in het ongewisse gelaten: welke bron(nen) zijn hierbij geconsulteerd? Voor de meeste auteurs stelt dit wel geen probleem omdat er weinig middeleeuwen tussen zitten. Toch zitten er addertjes onder het gras: 'Jean Baptiste' van Helmont heeft slechts in het Latijn en het Nederlands gepubliceerd (een Franstalig referentiewerk geraadpleegd? In het

zuiden van de oude Nederlanden is men allang alert geworden i.v.m. Franstalige referentiewerken waarin tot voor kort steevast namen zijn gefranciseerd). De collatie geeft enkel het formaat en de signaturen, geen paginering. De gebruiker die niet zo vertrouwd is met de collatieformules heeft nochtans een boodschap aan het aantal bladen of bladzijden. De gebruikte afkortingen voor de referentiewerken zijn doorgaans de geijkte; behalve STC en STC-D voor STC Dutch en STC German; Wellcome II en III horen samen; Nijhoff & Kronenberg bestaat uit drie delen in zeven banden, van 1923 tot 1971; het *Repertorium van de artes-literatuur* van Ria Jansen-Sieben (H&S 1989) mis ik. Het drukkersregister dat in $\diamond\diamond$ alfabetische orde namen en steden biedt, is wat al te summier opgevat: het aantal drukken uit Amsterdam is onoverzichtelijk want de drukkersnamen staan er niet onder, terwijl bij de persoonsnamen de stad niet is toegevoegd. Het boek, in mooie blauwzwart linnen band met blindgestempelde titel (Pfaff, Woerden), is uitstekend verzorgd. De in elk nummer herhaalde vaste elementen als 'collation, fingerprint' tot en met 'references', steeds in kleinkapitaal, is naar mijn gevoel des guten zu viel; in een catalogus waar alles werkelijk kort is gehouden, werken deze herhalingen verzwarend. Naar een typografisch ontwerp van de eerste van de twee auteurs is de tekst op uitstekend stevig lichtgetint papier gedrukt door Stolwijk, Duivendrecht. Enkele facsimile's van titelpagina's verluchten het boek dat prettig in de hand ligt. We zijn een artes-'bibliografie' rijker en dat betekent een mooie aanwinst. [E. C.-I.]

2826.- Chris Coppens (red.), *En garde ! Schermen verbeeld: schermboeken uit de Corble-collectie, wapens & attributen.*- Leuven: Universitaire Pers Leuven, 1998.- 311 p.: ill.; 30 cm. - (Ex Officina. Publicaties van de Universiteitsbibliotheek K.U. Leuven, 1).- ISBN 90-6186-928-5. Fr. 750

De Britse schermkampioen Archibald Harrison Corble (1883-1944) schonk zijn boekenverzameling aan de (tweemaal) zwaar geteisterde Leuvense Universiteitsbibliotheek. Na een halve eeuw verdoken bestaan is de unieke verzameling thans op haar volle waarde bestudeerd. Een aantal boeiende stukken zijn in *En garde!* beschreven, met een uitvoerige inleiding over de geschiedenis van de schermsport. Ook Corble zelf, de groei van zijn verzameling, zijn ex-libris (p. 251-257, door Norbert Moermans) en bijzondere boekbanden komen aan bod. Met registers op drukkers en uitgevers, (gedrukte) opdrachten, illustratoren, boekbinders, herkomsten, wapens, en een algemeen register. [M. d. S.]

2827.- Goran Proot, *Toneelprogramma's in het Jezus $\diamond$ etenhuis te Heverlee in Archives et Biblioth $\diamond$ ques de Belgique = Archief- en Bibliotheekwezen in Belgi $\diamond$* , 68, 1997, p. 313-355.

Specimen van een belangrijk literair-historisch onderzoeksproject: de 'spektakelcultuur' van de Vlaamse jezu $\diamond$ etencolleges. A. verzamelt en beschrijft systematisch de bewaarde "programma's" van toneelopvoeringen door leerlingen van die colleges. Deze programma's bieden, naast materi $\diamond$ le gegevens over de opvoering (datum, gelegenheid), titel en een uitvoerige inhoudsopgave van de gespeelde stukken, evenals vaak een lijst van personages m $\diamond$ t namen van de jonge acteurs - een onbekende prosopografische bron dus. Als typische uiting van lokale boekproductie zijn zij ook voor de boekhistoricus van belang: gedateerde drukjes van vaak weinig of geheel niet bekende drukkers, versierd met een ruim arsenaal van ornamenten. Vooral voor kleinere plaatsen bieden zij een welgekomen aanvulling op de schaars gestoffeerde fondslijsten. Het hier beschreven convoluut bevat 122 (!) dergelijke programma's - en niet enkel van jezu $\diamond$ etencolleges, maar ook van bv. opvoeringen door rederijkerskamers te Aalst. De drukken zijn beschreven met volledige titel, impressum, omvang en referenties (naar De Backer-Sommervogel en naar detailstudies als bv. L. van den Boogerd, *Het jezu $\diamond$ etendrama in de Nederlanden*, 1961). Drukplaatsen zijn: Antwerpen (5 drukkers, o.a. Weduwe H. Thieullier met 11 nrs. !), Brugge (1), Brussel (3),

Duinkerke (1), Gent (4, o.a. H. Saetreuver met 23 nrs. !), Leuven (1), Mechelen (1), Roermond (1). [M. d. S.]

2828.- Anne-Marie Bogaert- Damin & Jacques A. Piron, *Images de jardins du XVIe au XXe siècle*.- Namur: Bibliothèque universitaire Moretus Plantin: Presses universitaires, 1996.- 308 p.: omslag, ill., 26 cm.- (Publication n° 7).- ISBN 2- 87037-226-4. BF 1.000

Nu reeds meer dan een jaar geleden maar aan onze aandacht ontsnapt, is de publicatie van een uitstekend boek over **tuinen** n.a.v. een tentoonstelling uit eigen bezit. Tentoonstelling en publicatie zijn in die zin het vervolg op enkele andere over botanica of zoölogie (cf. Kroniek 15 nr. 1334). De Naamse universiteitsbibliotheek mag met deze schitterende collectie met houtsneden, etsen en litho's geïllustreerde natuurwetenschappelijke boeken in *editiones principes* en beperkte oplagen, terecht pronken.

Het boek is niet als catalogus opgevat maar als gids: het doorlopend verhaal, duidelijk in hoofdstukken gestructureerd, is met korte volgens de regels van de kunst opgestelde catalografische notities doorspekt die door hun nummering en vormgeving in het geheel precies de nodige aandacht krijgen die ze verdienen. Achtereenvolgens wordt een blik geworpen in de tuinen van de renaissance (Villa d'Este, de *Giardino segreto*, het labyrint, het bos, de parterre) en worden de inspiratiebronnen (te beginnen met Alberti) nagegaan. Hoofdstuk II handelt over de plantkundigen in Europa met nadruk op Clusius en zijn tijd. De Gouden eeuw (III) belicht twee grote botanische tuinen (Leiden en Montpellier), tuinarchitecten, tuinlieden en velerlei uitingen van tuinaanleg. Hierbij springen de namen van Vredeman de Vries, J. van der Groen, Hendrik Cause, Anselmus de Boodt, Crispijn de Passe in het oog. In de achttiende eeuw (IV) wordt de ontwikkeling gevolgd van de natuur door de mens beheerst tot nagebootst, vnl. in Frankrijk en Engeland. Catalogi van tuinen komen aan de orde, de versiering van tuinen (gebouwen, beelden). Hoofdstuk V tenslotte bekijkt de 'landschapstuin' en de 'natuurlijke' tuin (19de-20ste eeuw). De publicatie, overvloedig geïllustreerd, sluit af met een literatuurlijst en een register. Beter kan het niet. Zeer aan te bevelen voor wie in tuinen geïnteresseerd is. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2811](#)

2829.- Anita van Dissel, *Varen en vechten: 's Lands zeemacht (1597-1795) in druk*.- Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1997.- 71 p.: ill.; 21 cm.- (Tentoonstellingscatalogi en -brochures van de Koninklijke Bibliotheek, 56).- ISBN 90-6259-133-7. Fl. 20.

Op 13 augustus 1597 werd door de Staten-Generaal het beheer van het zeewezen in de zogenaamde *Instructie voor de Admiraliteiten* vastgesteld. Die regeling van de defensie te water bleef van kracht tot de Bataafse Omwenteling in 1795. Aanleiding dus tot een leuke tentoonstelling (11 juli t/m 11 september 1997) en een catalogus met teksten over o.a. het zeemansleven, kennis en kunde op zee, communicatie, scheepsbouw, zeehelden, reisverhalen van zeeofficieren enz. Ruim tweehonderd drukken belichtten de maritieme geschiedenis van de Republiek. [M. d. S.]

2830.- James E. Walsh, *A catalogue of the fifteenth-century printed books in the Harvard University Library*.

Volume IV Books printed in France, The Netherlands, the Iberian Peninsula, England, and Montenegro. Hebraica and Supplementary entries.- Binghamton NY: Medieval & Renaissance Texts & Studies, 1996.- XVII, 330 p.: ill.; 24 cm.- (Medieval & Renaissance Texts & Studies, 150). ISBN 0-86698-190-X.

Volume V A brief history of the collection. Cumulative indices.- Tempe AR, Medieval & Renaissance Texts & Studies, 1997.-IX, 477 p.: ill.; 24 cm.- (Medieval & Renaissance Texts & Studies, 171). ISBN 0-86698-212-4.

Met name de vierde band van dit vijfdelig werk moest in de Kroniek worden

vermeld maar door omstandigheden kon deze nieuwe aanwinst niet eerder worden bekeken. Het aandeel van de Nederlanden beslaat de pagina's 126 tot en met 164, s.v. 'Holland'. Vertegenwoordigd zijn Utrecht, Delft, Gouda, Deventer (v. 1 drukken), Zwolle, Haarlem, Schoonhoven, Schiedam. S.v. 'Belgium' Aalst, Brugge, Brussel, Antwerpen, Gent en de onbekende Drukker van *Flavius Josephus*, resp. 49 en 38 exemplaren. De korte beschrijvingen zijn in de Proctor-orde gegeven met althans het grote voordeel dat drukkers en drukplaatsen samengebracht zijn. De alfabetische ordening op auteurs en anoniemen zijn in een register in band 5 te vinden, gevolgd door een register van tekstbezorgers, vertalers en secundaria, een alfabetisch-topografisch register op drukkers en drukplaatsen, een herkomstenregister, een lijstje van incunabelen met toevoeging van een handschrift, een lijstje van incunabelen met geïdentificeerde banden en twee bladzijden met 'Points of bibliographical interest' (bijvoorbeeld Owner's booklist, cancels, bijzonder gebruik van reclamanten, cebsuur, gemengde formaten). Tot slot volgen de concordanties met een viertal repertoria. Deze vijfde band opende met een geschiedenis van de collectie van de Harvard University Library (Cambridge MA), een van de belangrijkste bibliotheken voor het oude boek. Er is o.m. een grote verzameling van *Imitatio*-uitgaven van Thomas a Kempis, waaronder 32 incunabeluitgaven. [E. C.-I.]

2831.- Chris Coppens, *De wieg van de boekdrukkunst te Leuven: Leuvense incunabelen in Leuvens bezit*.- Leuven: Universiteitsbibliotheek, 1998.- 47 p.: ill.; 21 cm.

Bescheiden tentoonstelling (tot 23 mei) met dito catalogus n.a.v. de Wereldboekendag op 23 april in Leuven. Als 'preambule' haalt C in vertaling een sprekend citaat uit Trithemius aan. Volgt de inleiding over de uitvinding, de boekdrukkunst in de Nederlanden, en te Leuven. Van Leuvense incunabelen in enkele grote collecties (België, Nederland, USA, Londen e.a.) wordt een tabel naar drukker geboden: Jan van Westfalen torent er hoog boven alle anderen uit. Vervolgens wordt elke drukker afzonderlijk voorgesteld en een selectie drukken voorbeeldig beschreven, inclusief band en herkomst. Veel informatie met weinig middelen. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2970](#)

2832.- *Passio Christi: het lijdensverhaal van Christus in de kunst*. Samenstelling: Jean Luc Meulemeester in *Vlaanderen*, 47, 1998, nr. 2, p. 65-104, ill.

Twee bijdragen kunnen voor de boekhistoricus van de vijftiende-zestiende eeuw nuttig zijn: in 'De passie in Midden-Nederlandse teksten' biedt Theo Coun een overzicht -hoe summier ook- van de diverse bronnen van het passieverhaal, dat kan helpen bij tekstidentificaties. Jean Luc Meulemeester, in 'Beeldend aangegrepen door het lijden en de dood van onze Heer: iconografische beschouwingen in verband met de Passie van Jezus Christus, vooral in de Vlaamse kunst v. 1800', reikt een helpende hand bij het identificeren van passietaferelen waarmee o.m. devotieboekjes zijn geïllustreerd. [E. C.-I.]

2833.- Johan Martens, *Ther Hoernen and Rolevinck: a new angle on an interesting collaboration in Quaerendo*, 27, 1997, p. 300-306, ill.

Na vijf jaar (zie Kroniek 18 [nr. 1877](#)) onderzoekt M een ander aspect van de samenwerking tussen de auteur en de drukker. Hij komt daarbij uit bij de zet- en drukwijze. [E. C.-I.]

2834.- Paul Valkema Blouw, *Typographia Batava 1541-1600*. In ordinem digessit A.C. Schuytvlot. Repertorium van boeken gedrukt in **Nederland** tussen 1541 en 1600 = A repertorium of books printed in the Northern Netherlands between 1541 and 1600.- Nieuwkoop: De Graaf Publishers, 1998.- 2 bdn (XXXII, 661, 635 p.): facs. ; 30 cm.- ISBN 90-6004-438-X. Fl. 950.

Met twee forse, in donkergrijsgroen linnen gebonden banden, is nu de post-Nijhoff

& Kronenbergperiode voor de Noordelijke Nederlanden ontsloten. Het heeft lang geduurd, zal men zeggen - maar was dit voor de zusteronderneming, *Belgica Typographica* anders? Het ligt niet in mijn bedoeling de *Typographia Batava* (TB) hier echt te bespreken; dit gebeurt elders in dit tijdschrift. Laat ik gewoon kort meedelen wat in dit repertorium te vinden is. De chronologische en geografische grenzen zijn duidelijk aangegeven; daar komt enkel nog dit bij: opgenomen zijn eveneens alle Nederlandstalige edities waar ook verschenen, met uitzondering van wat binnen het huidige België is gepubliceerd; die horen immers thuis in de BT. De auteur, PVB, heeft er aan gehouden zijn werk geen catalogus te noemen maar ook geen bibliografie. Inderdaad, de beschrijvingen zijn niet uitsluitend op grond van geziene drukken, noch op grond van exemplaren in Nederlands bezit, gemaakt. Toch doet de titel 'repertorium' misschien een beetje afbreuk aan de soort informatie die wij er in aantreffen. Het is veel meer dan een gewone lijst van verkorte titels. Wat in allereerste instantie dit boek tot een fundamentele bron maakt, is de verwerkte neerslag van dertig jaar historisch-typologisch onderzoek (vnl. in het tijdschrift *Quaerendo*). Talloze anonieme drukken of drukken met schijnadressen zijn ontmaskerd en nu toegeschreven aan drukkers van vlees en bloed. Ook dateringen zijn aan onderzoek onderworpen, waardoor verschuivingen zijn ontstaan. Dit alles betekent dat de geschiedenis van de Nederlanden -de politieke maar vooral de religieuze- hier en daar moet worden bijgeschaafd en bijgesteld. [E. C.-I.]

2835.- Bram Schuytplot, *Het enige exemplaar: een keuze van 100 unica uit de periode 1541-1600 bewaard in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam*. Tentoonstelling bij het verschijnen van de *Typographia Batava 1541-1600* van Paul Valkema Blouw, 4 september t/m 8 oktober 1998. (Woord vooraf: Piet Visser).- Amsterdam: Universiteitsbibliotheek, 1998.- 60 p.: omslag, ill.; 22 x 20 cm.- ISBN 90-6125-0447.

Schuytplot is, na de auteur zelf, ongetwijfeld het meest met de *Typographia Batava* vertrouwd aangezien hij in feite de rol van redacteur op zich heeft genomen. Al werkend is bij hem de idee gegroeid uit dit repertorium van over de 7.000 drukken er honderd in de collectie van de Universiteitsbibliotheek Amsterdam te grasduinen, die alle gemeen hebben dat ze slechts in één enkel exemplaar meer bekend zijn. Dit boekje is bijzonder smaakvol uitgevoerd met op elke bladzijde twee afbeeldingen van titelpagina's of andere bladzijden, en daaronder de catalografische notitie plus een korte toelichting, ev. over exemplaarkenmerken. Wat met de enkele 'witte' afbeeldingen wordt bedoeld, is mij niet duidelijk (foto niet tijdig klaar?). Een waardige hulde aan de auteur van het nieuwe standaardwerk. [E. C.-I.]

2836.- Frans A. Janssen & Ruud M. Bouthoorn, *Vesalius exemplarisch: een auteur schrijft zijn uitgever* in *De boekenwereld*, 14, 1997-1998, p. 218-230, ill.

Het is niet de eerste maal dat over dit onderwerp wordt geschreven, al was het maar omdat er zo weinig sporen van relaties tussen een auteur en zijn drukker overgeleverd zijn. Ze zijn niet bekend omdat ze in de regel niet op schrift werden gesteld. De kans is wel gering dat er nog veel zouden opduiken. De brief van Vesalius aan Oporinus is een beroemde uitzondering. Janssen en Bouthoorn hebben de tekst aan een hernieuwde lectuur onderworpen gewapend met de kennis hoe een boek in de zestiende eeuw wordt 'gebouwd'. Ik heb er de vertalingen in het Frans en het Nederlands door Louis Bakelants bezorgd (resp. Ed. Arcsia, Brussel, 1961 en in *Scientiarum historia*, 1965) opnieuw op nageslagen: het grootste misverstand is natuurlijk de vertaling van het Latijnse 'exemplar' als 'preuve of drukproef of nog proefexemplaar' in plaats van 'kopij'. Bijkomende en minstens zo belangrijke verdienste van de nieuwe vertaling, hier aan toegevoegd, is dat zij in vloeiend, prettig te lezen Nederlands is geschreven. Hopelijk behoren bepaalde misvattingen op het gebied van de typografie nu tot het verleden. [E. C.-I.]

2837.- Isabelle Diu, *Medium typographicum et respublica literaria: le rôle de Josse Bade dans le monde de l'édition humaniste* in *Le livre et l'historien: études offertes en l'honneur du professeur Henri-Jean Martin*. Ed. Frédéric Barbier [e.a.].- Genève: Droz, 1997 (Ecole pratique des hautes études, IVe section, Sciences historiques et philologiques VI Histoire et civilisation du livre, 24), p. 111-124.

D onderzoekt de rol van **Badius** (geboren te Gent maar Fransman geworden), in de *Respublica literaria* als tekstbezorger (cf. [nr.2842](#)), rekening als hij moest houden met de kerkelijke en de wereldlijke overheid (privilegia).

In deze feestbundel staan uiteraard meer interessante bijdragen (zoals Pierre Aquilon & Denise Hillard, *La bibliothèque de Michel de Chamelet, juriste bourbonnais*; Guy Parguez, *Quelques exemples de faux cahiers*; Albert Labarre, *Imprimerie et commerce du livre à Lille avant la Révolution*). [E. C.-I.]

2838.- Paul Valkema Blouw, *Printed in Holland: the anonymous 'Tempora filia Veritas' [Leiden] 1589* in *Quaerendo*, 28, 1998, p. 41-48, ill.

Licht gewijzigde versie van de oorspronkelijke Nederlandse tekst, verschenen in *Van pen tot laser* (zie *Kroniek* 22 [nr. 2480](#)): de anonieme drukker is Thomas **Basson**. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2986](#)

2839.- *The Praier and Complaynte of the Plowman vnto Christe*. Ed. Douglas H. Parker.- Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 1997.- 222 p.; 24 cm.- ISBN 0-8020-4268-6.

De Engelse protestanten uit de zestiende eeuw zochten naar oudere teksten om hun hervorming ook spiritueel te ondersteunen. Zij vonden die in bovengenoemd werk, ontstaan in de beweging der Lollards die in Engeland begin vijftiende eeuw bleide. De tekst dook op in de jaren 30 van de zestiende eeuw en is misschien wel door W. Tyndale uitgegeven. De eerste editie verscheen bij Marten **de Keyser** te Antwerpen in 1531 (STC 20036); Nijhoff & Kronenberg blijkt onbekend aan Parker. NK 3763, waar de editie al aan Tyndale wordt toegeschreven, vermeldt ook de twee exemplaren in overzees bezit. Het ex. in de Bodleian L. is volgens Parker een tweede editie (STC 20036.5). Parker bezorgt de tekstuitgave naar de eerste druk, met uitvoerig commentaar en opgave van zetvarianten tussen de twee drukken. De drukken worden beschreven en een lijst van de zestiende-eeuwse uitgaven van de 'Ploughman texts' vult dit aan. De stofwikkels vertoont een houtsnede, een man aan de ploeg, die niet uit de uitgegeven druk komt. [E. C.-I.]

2840.- Elly Cockx-Indestege, Gilbert Huybens & Werner Waterschoot, *Memorabilia lovaniensia 1569-1573*.- Peer: Alamire, 1998.- 85 p.: facs.; 21 cm.- (Lei-toon).

In dit boekje zijn drie gelegenheidsdrukjes over **Leuven** heruitgegeven: in facsimile, in transcriptie en met inleidingen en woordverklaring. Het betreft: van rederijker Jan Stroosnijder de *Warachtighe ende wonderlijcke beschrijvinghe* en *Die clachte van Sinte Peeters toren*, evenals van Hendrik Diependale de *Wonderlijcke ende warachtighe beschrijvinghe*. Stroosnijders gedichten zijn gedrukt door Jacob Heyberchs, dat van Diependale door Joannes Bogardus. In "De drukkers [/ de drukken]" (p. 15-23) bespreekt E.C.-I. het werk van Heyberchs en Bogardus, en geeft zij een bibliografische beschrijving van de drie uiterst zeldzame werkjes (*Belgica Typographica* 829, 828 en 4635). Het facsimile brengt ze na vier eeuwen weer onder de ogen van een Leuvens (en hopelijk ook ruimer) publiek. Een geslaagd initiatief om dergelijke zeldzame en kwetsbare drukjes voor het nageslacht te bewaren. [M. d. S.]

2841.- Michel Oosterbosch, *Duizend brevieren en diurnalen. Een drukkerscontract met Dirk Martens uit 1507* in *De Gulden Passer*, 75, 1997, p. 121-138.

Voor de vroegste periode in de boekdrukkunst ontbreken zeer dikwijls

cijfergegevens: hoe groot was de productie van een drukkerij? hoe groot was de oplage van een bepaalde tekst? De bestudering van een contract uit 1507 tussen Dirk Martens, op dat ogenblik te Antwerpen gevestigd, en de abt van het benedictijnenklooster te Werden in het Rijnland betreffende de productie van duizend brevieren en diurnalen, is van dubbel belang. Het levert ons cijfermateriaal en informatie over de technische zijde van het beroep. Dirk Martens (Theod(e)ricus Martini de Alost) krijgt, mede in naam van de abt van Egmond in Holland, opdracht van de Duitse abt van Sint-Ludger duizend brevieren en diurnalen 'iuxta ordinarium unionis Bursfeldensis' (beide abdijen waren aangesloten bij de Congregatie van Bursfeld) in Parijs te drukken of te laten drukken. De akte, verleden in het minderbroedersklooster te Antwerpen op 1 juni 1507 en hier integraal uitgegeven, berust in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag, fonds Abdij van Egmond. In de overeenkomst staan bijzonderheden over het lettertype, de inkt (zwart en rood), het papier; er worden eisen aan de correctie gesteld en de levering wordt tegen februari 1508 in Antwerpen verwacht; bedragen ten bate of ten laste van Martens worden opgegeven. Martens, die al zijn sporen als drukker van liturgica had verdiend, aanvaardt de opdracht de brevieren in Parijs te drukken of te laten drukken. Hij krijgt de kopij ('exemplar') en moet na levering de exemplaren 'met een hamer pletten' en 'gladmaken' ('malleo contundere et complanare'). De prijs van een exemplaar komt op 15 stuivers. Martens heeft zijn opdracht uitgevoerd - zo blijkt, maar exemplaren zijn niet bekend. Zolang niet geweten is door wie Martens te Parijs heeft laten drukken -van een eigen atelier in de Franse hoofdstad is evenmin iets bekend-, kan er ook niet gericht worden gezocht. Dit artikel van Oosterbosch brengt ons zeer waardevolle gegevens aan en stelt terzelfdertijd een nieuw raadsel! [E. C.-I.]

2842.- Isabelle Diu, *De l'humanisme du Nord et la République des lettres: stratégies intellectuelles et éditoriales in Eulalie: médiathèques, libraires et lecteurs en Nord - Pas-de-Calais*, 1, 1998, p. 99-108.

In dit nieuwe tijdschrift (eigenlijk een jaarboek), uitgegeven door de Association régionale des directeurs de bibliothèques du Nord - Pas-de-Calais (redactie-adres: ARDIB, 2 rue Ferrand, F-59300 Valenciennes; directeur: Marie-Pierre Dion. Abonnement buitenland 160 FF) staan uit de aard der zaak meer bijdragen die voor de boekgeschiedenis vooral dan in de Zuidelijke Nederlanden, waardevol zijn.

I. Diu vraagt zich af hoe de overgang is gebeurd van wat later het noordelijk humanisme genoemd is, naar de *Respublica literaria*, door de humanisten nagestreefd en dankzij de drukkunst tot stand gekomen. Zij concentreert zich hierbij op de eerste drie decennia van de zestiende eeuw, met de figuren van Erasmus, Maarten Dorp en Dirk **Martens** centraal. Een eeuw na het eerste gebruik van de term, wordt Erasmus als de prins van die *Respublica* beschouwd. De boekdrukkunst is hierin een onvervangbaar medium geworden. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [2837](#)

2843.- Christiane Pierrard, *L'imprimerie Mons dans le dernier quart du XVIe siècle* in *Eulalie*, 1, 1998, p. 149-159.

Historisch overzicht van de drukkunst in Bergen, Hg. (Mons), uitgaande van een orienterende literatuurlijst; hierin ontbreken echter nogal wat recentere publicaties. [E. C.-I.]

2844.- Manuel Stoffers & Pieter Thijs, *De 'Logica memorativa' van Thomas Murner, het eerste educatieve kaartspel en zijn publicatiegeschiedenis* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 5, 1998, p. 7-26, ill.

De Duitse franciscaan Thomas Murner (1469/75-1537) was een veelzijdig professor en auteur van talrijke, vaak satirische, publicaties. Twee didactische werken presenteerde hij als een kaartspel: een logisch en een juridisch. Na een niet-geautoriseerde uitgave te Krakau in 1507 verschenen er binnen de tijdsspanne

van een jaar twee drukken: te Straatsburg bij Johann Gröninger en te Brussel bij Thomas vander Noot. I.t.t. de beweringen van H. Pleij (o.a. in *De sneeuwpoppen van 1511*, p. 203) is de Straatsburgse druk het model geweest van Vander Noot (aantoonbaar o.a. op basis van tekstuele varianten en kleine verschillen in de houtblokken, evenals wegens een correctere datering van Gröningers uitgave). [M. d. S.]

2845.- Leo van Buyten, *Petrus Phalesius' Leuvense vestigingen in "De Gulden Liberarye" en tegenover het kerkhof van Sint-Pieter in Musica antiqua*, 15, 1998, p. 59-62, ill.

Over de lotgevallen van het pand geheten 'de Gulden Lyberarie', waarvan het spoor tot in 1509 is te traceren. [E. C.-I.]

2846.- Henri Vanhulst, *Het dansboekje van Petrus Phalesius (Leuven, 1571), context en repertoire in Musica antiqua*, 15, 1998, p. 67-69.

Als enige drukker van meerstemmige muziek in de Nederlanden heeft Phalesius zich ook beziggehouden met een instrumentaal ensemble: *Liber primus leviorum carminum* = *Premier livre de danseries*. Aansluitend hierbij (p. 70-74) het interview door Karolien Selhorst, *Phalesius 1571 versus Leuven 1998: een gesprek met Sigrid T'Hooft en Peter van Heyghen* over de dans- en muziekvoorstelling en uitvoering in de zomer 1998 o.l.v. de choreografe S. T'Hooft en de musicus P. van Heyghen. [E. C.-I.]

2847.- Frans Slits, *Laurentius Torrentinus. Drukker van Cosimo, hertog van Florence, ? 1500-1563*.- Gemert: Heemkundekring "De Kommanderij Gemert" / Drukkerij Vos, 1995.- [x], 145 p.: ill.; 30 cm.- (Bijdragen tot de geschiedenis van Gemert, 19).- ISBN 90-73621-08-9.

Heel laat, maar toch nog meer dan het vermelden waard, deze boeiende en overvloedig geïllustreerde monografie over een hertogelijk drukker in Firenze, maar van afkomst een Brabander uit Gemert: een Laurens van den Bleek. Met zijn humanistische vriend Arndt van Eyndhoudts uit Aarle (Arnoldus Arlenius Peraxylos) begon hij in 1533 een boekhandel in Bologna. In 1547 werd Torrentinus uitgever, drukker en boekhandelaar in Firenze, in 1554 in Pescia en in 1562 tenslotte in Mondovì (bij Turijn). Deze studie kan hopelijk onderzoekers inspireren tot een even fraai boek over een andere drukker uit de Nederlanden - al zullen er hier niet veel hebben gecorrespondeerd met een Vadianus bv. (schitterende facsimile's van brieven en andere archivalia). Een prachtboek! [M. d. S.]

Zie ook nr. [2938](#)

2848.- Mia Awouters, *16de-eeuwse muziekinstrumenten in het Hortus musarum van Petrus Phalesius 1552-1553 in Musica antiqua*, 15, 1998, p. 63-65, ill. Ontleding en duiding van de titelhoutsnode van de *Hortus musarum*, in 1552-1553 in twee delen bij Phalesius verschenen. [E. C.-I.]

2849.- Gerard Jaspers, *Het mannetje op de stropdas en de sjaal van het Nederlands Genootschap van bibliofielen in Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen 1997 ...* (cf. [nr. 2788](#)), p. 135-146, ill.

Toelichting bij de keuze van de **houtsnode** die als model heeft gediend bij het kiezen van een 'sprekend' motief op 'bibliofiele' das en sjaal. Het blijkt niet zo maar een mannetje met een boek te zijn. Neen, het behoort tot een gezelschap van drie heren, die te zien zijn in een houtsnee-titelrand die Nederlandse reformatorische drukken tussen ca. 1523 en ca. 1565) siert. J vertelt met verve zijn zoektocht naar de juiste interpretatie van het drietal. Blijkt -getuige de verschillende drukken waar de rand in voorkomt- dat het dispuut gevoerd wordt tussen een aanhanger van het nieuwe geloof en een traditionele theoloog, ondersteund door het gekroonde hoofd dat, gezien de periode, Karel V moet zijn.

Het oerbeeld (?) komt uit een Straatsburgse druk (1516) waarin het gaat tussen de conservatieve Keulse dominicaan Jacob van Hoogstraten, en twee tegenstanders, Joannes Reuchlin en Johann Pfefferkorn. [E. C.-I.]

2850.- Leon Voet, *Uitgeversbanden in de Officina Plantiniana, enkele kanttekeningen*. in *Mélanges d'histoire de la reliure...* (cf. [nr. 2803](#)), p. 119-127. In het Plantijnse archief worden 'livres des relieurs' zonder onderbreking van 1564 tot 1791 bewaard. Uit deze registers blijkt dat tienduizenden banden in Antwerpse binderijen in opdracht van de drukker(s) zijn uitgevoerd. Het gaat om eenvoudig, verzorgd werk zonder artistieke pretentie. Het aantal gebonden drukken dat de Officina verliet is klein, tot zeer klein te noemen. V gaat voor het jaar 1566 na wat de post voor de uitbesteding van bindwerk als investering betekende. Is het vnl. op vraag van de klant geweest dat er een boek werd gebonden? V gaat verder na welke soorten banden, in welke hoeveelheden en aan welke prijzen werden geleverd. Zo blijkt dat de dure marokijnband en het gewone genaaide exemplaar bijna niet voorkomen, terwijl banden in schaaap, kalf en perkament (van kalf en van schaaap) het gros uitmaken. Dit alles werd door elf boekbinders vervaardigd, waarbij zich een zekere vorm van specialisatie aftekent. Veel bijzonderheden en termen uit de eerste hand. Nuttig! [E. C.-I.]

2851.- *Een stad vol boeken: bibliotheken en leescultuur in Brugge in de 16de eeuw*. Ed. Ludo Vandamme.- Brugge: Historisch Fonds van de Stadsbibliotheek, 1998.- 32 p.: omslag, ill.; 29 cm.

In margine van de grote tentoonstelling 'Van Memling tot Pourbus' in het oud Sint-Janshospitaal te Brugge (augustus - december 1998), is o.m. een tentoonstelling opgezet in de Openbare Bibliotheek De Biekorf van 17 augustus tot 17 oktober 1998: Brugge was niet enkel een stad van schilders, **ook** van boeken! Onder leiding van Ludo Vandamme hebben een paar historici zich aan het werk gezet om voor een breed maar geïnteresseerd publiek te tonen wat er in Brugge wel allemaal met boeken aan de hand was. Dit ging natuurlijk verder dan boeken te Brugge gedrukt. Ook de boekhistoricus vindt hier eerstehands informatie. Bibliotheken en leescultuurstaan centraal. A. Dewitte publiceert in 'De bibliotheek van een kannunik: Alle de boucken van Jacob de Heere 1546-1602' zijn handgeschreven boekenlijst uit 1568. A. Vandewalle, hoofdarchivaris van de stad, belicht 'De Spaans-Brugse koopliedenfamilie Pardo en haar boekenbezit'. L. Vandamme zelf bespreekt 'Een bibliotheek in het karmelietessenklooster Sion', klooster opgericht in 1487 (afgeschaft in 1783), waardoor het verklaarbaar wordt dat de bibliotheek overwegend uit 'gheprente' werken bestond, 'ghebonden in berderen'; het bindwerk werd uitgegeven. A. Dewitte behandelt, op grond van inventarissen en andere bronnen, 'Kapittelbibliotheken in Brugge', te weten die van Sint-Salvatorskerk, Sint-Donaaskerk en de Onze-Lieve-Vrouwekerk. L. Vandamme stelt 'Een humanistische bibliotheek in de Sint-Andriesabdij' voor, de benedictijnenabdij uit de twaalfde eeuw. Tot dit kloosterbezit behoort de onlangs opgedoken (en door de stad Brugge verworven) paneelstempelband met in het randschrift de naam MARTINUS VULCANIUS, band aan Goldschmidt bekend maar vervolgens niet meer traceerbaar. Vulcanius zou niet de bezitter zijn maar de boekbinder..., steunend op de interpretatie, door A. Dewitte, van een archieftekst, twintig jaar geleden in de 'Handelingen van het Genootschap voor geschiedenis' gepubliceerd. Uit deze tekst blijkt wel dat Maertin de Smet, filius Andries, een boekwinkel had maar niet dat hij boeken bond. Er zal nog onderzoek moeten gevoerd worden! De laatste bijdrage is van D. Imhof en gaat over 'De boekhandel van Christoffel Plantijn met Jacobus Plantius', Brugs boekverkoper die zich bij de Antwerpse drukker kwam bevoorraden. Deze fraai verzorgde brochure, **een** geniet cahier, had best een omslag kunnen hebben; er wordt niet enkel met de titel maar ook met de tekst meteen in huis gevallen. Op de achterzijde staan o.m. de bruikleengevers, waartoe de KB Brussel behoort maar niet vermeld is. [E. C.-I.]

2852.- Martin Wilhelm Roelen, *Die Heresbach-Bibliothek in Wesel in Humanismus als Reform am Niederrhein: Konrad Heresbach 1496-1576.*

Ausstellung Wesel (...) Dϙsseldorf (...). Ed. Jutta Prieur.- Bielefeld: Verlag fϙr Regionalgeschichte, 1996, p. 97-129, 216-224, ill.- (Schriften der Heresbach-Stiftung Kalkar, 4).- ISBN 3-89534-194-0. DM. ???

De Nederrijnse humanistische pedagoog, jurist en diplomaat Konrad Heresbach liet het belangrijkste deel (370 banden) van zijn omvangrijke (2000 banden tellende) bibliotheek na aan de stad Wesel. De rest werd een eeuw later (in 1674) geveild. Ondanks zware oorlogsschade (1945) en soms nog grotere schade door gebrek aan bekwame boekverzorging in de volgende decennia, is toch nog een deel (84 banden) gered. Die worden nu bewaard in het stadsarchief van Wesel. Dankzij de Heresbach-Stiftung zijn een aantal boeken volledig gerestaureerd. In dit artikel is vooral de transcriptie van de oudste inventaris van belang (p. 112-129). Heresbach had een meer dan gemiddelde humanistische bibliotheek, met talrijke standaardedities van Griekse en Latijnse auteurs - maar er zit bv. ook een (nog bewaarde) Vesalius (1555) in. Uit de Nederlanden waren er Deventer en Delftse incunabels, evenals een Antwerpse bijbel. [M. d. S.]

2853.- Claude Sorgeloos, *Une bibliothϙue scientifique au XVIe siϙcle: les livres de Liϙvin I van der Piet, chanoine de Cambrai et mϙdecin, et de Liϙvin II van der Piet, mϙdecin in Eulalie*, 1, 1998, p. 109-147, ill.

Geen inventaris, noch catalogus, maar wel de boeken zelf vormen ditmaal de grondstof voor de voorstelling van een wetenschappelijke bibliotheek van twee naamgenoten, oom en neef. De collectie werd door beide Van der Piet's, die ook allebei arts waren, gevormd. Van der Piet was een bekende Gentse patriciϙrsfamilie, wat mede kan blijken uit de naam Livinus. Lieven I is als kanunnik te Kamerijk in 1575 overleden; van Lieven II, de zoon van zijn broer Bernard, is geen overlijdensdatum bekend. Welke de lotgevallen van de bibliotheek waren vanaf het einde van de zestiende eeuw tot einde achttiende toen de Ecole centrale du dϙpartement de Jemappes werd opgericht, is niet met zekerheid bekend. Hoe dan ook, de boeken, nog steeds in hun oorspronkelijke staat, worden nu in de huidige universiteitsbibliotheek van Bergen, Hg. (Mons) bewaard. Tot nu toe heeft S 92 banden aangetroffen, goed voor 155 titels. Het leeuwendeel gaat naar geneeskunde, farmacie, botanica en andere aanverwante gebieden; van bijbels, brevieren of dgl. voorlopig geen spoor, wat er op kan wijzen dat de collectie in Bergen niet de complete is.

Achtereenvolgens gaat S diep in op de aldus verzamelde teksten -grotendeels in het Latijn- verschenen in de grote centra waaronder Antwerpen en Leuven, op de eigendomsmerken (handgeschreven ex-libris, wapenstempels), de gebruikssporen -beiden lazen met de pen in de hand- waartoe bibliografische verwijzingen een verrassend belangrijke plaats innemen, op de banden (perkament of kalfsleer) die vnl. Lieven II heeft laten uitvoeren, hoogstwaarschijnlijk bij een binder in de omgeving. De eindnoten geven blijk van gedegen kennis van de betreffende literatuur. In een eerste bijlage wordt een stamboom van de familie Van der Piet gegeven, in een tweede de voorlopige lijst boeken in de bibliotheek Van der Piet. S heeft hier een ongemeen boeiend stuk bibliotheekgeschiedenis geschreven. [E. C.-I.]

2854.- *Den Duytschen Cathoen, naar de Antwerpse druk van Henrick Eckert van Homberch. Met als bijlage de andere redacties van de vroegst bekende Middelnederlandse vertaling der 'Dicta Catonis'*. Ed. A.M.J. van Buuren in samenwerking met O.S.H. Lie en A.P. Orbϙn.- Hilversum: Verloren, 1998.- 207 p.: omslag, facsim.; 23 cm.- (Middelnederlandse tekstedities, 5).- ISBN 90-6550-028-6. Fl. 37.50

Eeuwenlang hebben de verzen van de *Dicta Catonis* kinderen (bijna altijd kleine jongens) de eerste beginselen van Latijn (en van "beschaving ") bijgebracht. Niet verwonderlijk dan dat de tekst ook in Middelnederlandse redacties is overgeleverd,

in handschrift ♦n in druk. In 1500 verscheen te Antwerpen bij Henrick Eckert van Homberch *Den duytschen Cathoen* (uniek exemplaar: Koninklijke Bibliotheek Den Haag 229 G 16). Ook in latere drukken van andere teksten werden soms "Cathoenen " toegevoegd. De drukken van Jan van Ghelen, Hieronymus Verdussen en Pauwels Stroobant worden in bijlage besproken (p. 181-186): enkele bijzondere exemplaren (Serrure-Arenberg) zijn weer opgedoken! Alle versies zijn vakkundig uitgegeven. Lof ook voor de uitgever die erin slaagt om van een wetenschappelijk werk ook een uiterst verzorgd en aangenaam leesboek te maken! [M. d. S.]

2855.- Karel Bostoën m.m.v. C.A. Binnerts-Kluyver ... [et al.], *Bonis in bonum: Johan Radermacher de Oude (1538-1617), humanist en koopman*. - Hilversum: Verloren, 1998.- 80 p.: ill.; 20 cm.- (Zeven Provinci♦nreeks, 15).- ISBN 90-6550-155-X. Fl. 25.

Het merkwaardige *Album J. Rotarii* (Universiteitsbibliotheek Gent, Hs. 2465) was aanleiding tot een fraai boekje over een typisch zestiende-eeuwse koopman-humanist, die als zovelen wat op de achtergrond is gebleven. Op 14 maart 1538 te Aken geboren was hij actief te Antwerpen, Londen, opnieuw te Aken en tenslotte te Middelburg, waar hij op 15 februari 1617 overleed. Zijn omvangrijke bibliotheek werd in 1634 (!) aldaar geveild. Radermacher was een hervormd (calvinistisch) koopman met een humanistische voorkeur voor geleerden (Clusius en Ortelius) en kunstenaars (Hoefnagel). Zelf schreef hij een Nederlandse grammatica, gelegenheidspo♦zie voor alba amicorum, en bezorgde hij de uitgave van M.A. Florio, *Historia de la vita de Giovanna Graia* (Middelburg: Richard Schilders, 1607), een biografie van de (kortstondige) protestantse koningin van Engeland, Lady Jane Gray. Op de titelpagina prijkt Radermachers 'symbolum ": een globe met de tekst "Bonis in bonum " ("de goeden ten goede ", d.w.z. voor de "goeden " [=hen die God liefhebben] keert alles zich ten goede - Rom. 8:28). Met deze voortreffelijk gedocumenteerde en mooi gepresenteerde verkenning is alweer een vergeten internationaal netwerk uit de beginjaren van de Republiek tot leven gewekt. Aanbevolen lectuur ! [M. d. S.]

2856.- P.J. Verkruijssse, *P.C. Hooft: een toontje lager. Over liedbundels, lettertypes en lezers in Zeven maal Hooft*. Lezingen ter gelegenheid van de 350ste sterfdag van P.C. Hooft, uitgesproken op het herdenkingscongres in de Amsterdamse Agnietenkapel op 21 mei 1997. Onder red. van Jeroen Jansen.- Amsterdam: A D & L, 1997, p. 79-97.

Boeiende aanzet tot een vernieuwend onderzoek van de relatie typografie - consument. Wie las er (of kon er lezen) gotisch, romein en civilit♦? Hoe was die "geletterdheid " verdeeld over de bevolking? Wat leerde men op welke school? V. heeft een tachtigtal "liedboeken " uit de jaren 1575-1660 onderzocht op de relatie tussen die lettertypes. De helft ervan bevat uitsluitend gotisch, een kwart geen gotisch. De civilit♦ is beperkt tot 8 liedboeken rond 1600, en tot sporadisch gebruik in titels of bijschriften verder in de zeventiende eeuw. Ook de formaten bepaalden het lezerspubliek: van de dure foliant / kwarto (oblong) tot de kleinere duodecimo's en de miniatuurformaten. Tevens is de aanwezigheid van teksten van Hooft daaraan gerelateerd. Het beeld dient nog scherper te worden gesteld, maar Hoofts leespubliek krijgt dan toch enige, zij het nog wazige, contouren. [M. d. S.]

2857.- R.G. Fuks-Mansfeld, *Het 'heilig ambacht' in Amsterdam: titelbladen, colofons en rabbinale goedkeuringen als bron van gegevens over Joodse drukkers en zettters in de zeventiende eeuw* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 5, 1998, p. 45-58.

Het colofon werd in de zestiende eeuw verdrongen door het titelblad. Merkwaardige uitzondering: Hebreeuwse boeken hadden tot het einde van de achttiende eeuw colofon ♦n titelblad. Daarnaast bevatten zij nog twee andere "bibliografische " vermeldingen: de namen van de financier(s) van de uitgave,

evenals aanbevelingen van bekende rabbijnen. A. toont aan dat deze elementen onmisbaar zijn voor een goed inzicht in de drukgeschiedenis en in de lotgevallen van auteurs en geïntendeerd publiek van Hebreeuwse boeken uit Amsterdam. Zo vormt dit artikel tevens een aardige Nederlandse synthese van het standaardwerk ter zake: L. Fuks en R.G. Fuks-Mansfeld, *Hebrew typography in the Northern Netherlands 1585-1815. Historical evaluation and descriptive bibliography* (Leiden 1984-1987). [M. d. S.]

2858.- Lucy Schlöter & Pierre Vinken, *The Elsevier "Non Solus" imprint.*- Amsterdam: Elsevier Science, 1997.- 33 p.: ill.; 22 cm.- ISBN 0-444-82859. Iconografische analyse van het beroemde **Elzeviermerk** (oude man bij bladerrijke boom (omrankt door een klimplant), met het motto "non solus") - voor het eerst gebruikt door Isaac Elzevier in 1620, en thans nog in gebruik bij de gelijknamige, in 1880 door J.G. Robbers gestichte uitgeverij (concern). Gelijkend op het "Noli altum sapere"-merk van de Estiennes, is het een vrij complexe emblematische samenballing van symbolen uit verschillende (klassieke en christelijke) cultuurbronnen. Het dichtst in de buurt komen emblemen I 32 en 37 van Joachim Camerarius' *Symbola et emblemata* (Neurenberg 1590). Zoals boom en wijnrank elkaar steunen (en nodig hebben!), zo heeft ook de "filosoof" (geleerde [uitgever]) een educatieve en maatschappelijke verantwoordelijkheid: men leeft niet (voor zich) alleen. [M. d. S.]

Zie ook nr. [3150](#)

2859.- Peter van Dael, "De Christelijke leering met vermaeck gevat": de functie van illustraties in boeken van **jezuïeten** in de Nederlanden tijdens de zeventiende eeuw in *De zeventiende eeuw*, 14, 1998, p. 119-134, ill.

Gebaseerd op onderzoek van voorwoorden, opdrachten e.d. in geïllustreerde werken van jezuïetenauteurs uit de (vnl. Zuidelijke) Nederlanden. Woord en beeld staan in dienst van de geestelijke en spirituele vorming van de mens, en dat via de prikkeling van de affecten en het oproepen van emoties - allerlei vormen van religieuze emblematiek dus. [M. d. S.]

2860.- Jan Storm van Leeuwen, *Some very early Dutch prize bindings* in *Quaerendo*, 28, 1998, p. 128-140, ill.

De tentoonstelling van prijsboeken in Leuven, in 1991 door C. Coppens georganiseerd (Kroniek 17 [nr. 1720](#)) en de aanvulling daarop door de Kon. Bibliotheek Den Haag in 1992 (Kroniek 18 [nr. 1853](#)) hebben de aandacht gescherpt (wat een van de bedoelingen was). De auteur van de *Aanvullingen* kan vijf nieuwe voorbeelden aan de reeks toevoegen die de opmerkelijke eigenschap hebben dat ze erg vroeg zijn (voor 1650 zijn prijsbanden zeldzaam, voor 1630 zeldzaam): Vlissingen 1603, Den Briel 1617, Dordrecht 1618, Den Briel en Middelburg 1622, Amersfoort 1624, Monnikendam 1626. De bandversieringen zijn geheel verschillend. [E. C.-I.]

2861.- Christian Coppens, *Deux ou trois choses à propos d'une reliure douaisienne de 1629* in *Mélanges d'histoire de la reliure ...* (cf. [nr. 2803](#)), p. 159-163, ill.

Dit verhaal over een **prijsband** gemaakt te Dowai, eindigt met een glimlach waarin de flarden ('deux ou trois choses': wat is overgebleven aan informatie) zich weerspiegelen: de uitgave in 1629 bij Balthasar Bellerus in Dowai van de *Historia universa sacra et profana* van de Bruggeling Andreas Hoius, de schenking van een exemplaar door de auteur aan de theoloog en graecus Theodoor van Cowerden, gedateerde maculatuur uit de band. Volgt de beschrijving van de band en de verdere lotgevallen. Plezierig geschreven! [E. C.-I.]

2862.- Elly Cockx-Indestege, *L'atelier de reliure du Collège des jésuites à Bruxelles, 1630-1685* in *Mélanges d'histoire de la reliure...* (cf. [nr. 2803](#)), p. 165-

176, ill.

De collectie emblematahandschriften van het Brussels jezuïetencollege bevindt zich grotendeels in de Brusselse KB. Op enkele uitzonderingen na, zijn al de banden op dezelfde wijze gebonden en op analoge wijze versierd: leer over houten platkern, met kaders van rolstempels. Vijftien verschillende rollen (florale) zijn onderscheiden; wrijfsels ervan zijn afgebeeld. Of deze **Binderij van het Brussels Jezuïetencollege** in of buiten de muren van het college was gevestigd, is nog niet achterhaald. Dit artikel is mede bedoeld als een uitnodiging rolstempelbanden uit de Zuidelijke Nederlanden in genoemde periode op meer systematische wijze te bestuderen en in kaart te brengen. [A.]

2863.- Paul Dijstelberge, *De lof der onleesbaarheid*.- [Leiden]: De Ammoniet; [Enschede of Zutphen]: Böhmann-Ubbens Papier, [1997].- [20] p.: omslag, facs.; 25 cm.

Heel fraai verzorgde gelegenheidsplaquette op 175 exemplaren, gezet uit de Hollandse Mediaeval en met een Victoria degelpers gedrukt in een vormgeving van Jos van der Zee en de drukker. Op een badinerende toon geschreven geeft D overwegingen over verzamelaars en **Elzeviers** ten beste. Vaak was in Nederlandse drukken van de zeventiende eeuw het lettercorps te klein of het papier van inferieure kwaliteit, het zetsel slecht beinkt of te compact, te smalle binnenmarges, allemaal beletsels voor moeiteloze, aangename lectuur. Het streven van de Elseviers naar kwaliteit hebben zij uiteindelijk betaald met hun reputatie van slordig, conservatief enzovoort. 'Vormgeving laat zich aan de hand van onleesbare teksten het beste bestuderen' stemt zowat overeen met de bewering (o.m. door Van Krimpen geuit) dat een goede vormgeving niet mag opvallen. [E. C.-I.]

2864.- Pierre Delsaerdt, *Libri Liberti: de bibliotheek van Libertus Fromondus (1587-1653)* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 5, 1998, p. 27-43, portr., ill.

De Leuvense filosoof en theoloog Libertus Fromondus is vooral bekend gebleven als wetenschapper (astronoom en tegenstander van het Cartesianisme) en theoloog (vriend en verdediger van Cornelius Jansenius). Op basis van de boekhouding van de Leuvense pedel, boekverkoper en veilingmeester Georgius Lipsius (1606-1682), bewaard in het Brusselse Algemeen Rijksarchief (Oude Universiteit Leuven, 271), kan (de veiling van) Fromondus "bibliotheek worden gereconstrueerd: 109 kopers (waaronder 83 uit Leuven) voor 806 kavels (waarvan de helft "theologische" werken, maar ook nogal wat filosofische en "wetenschappelijke" uitgaven). Een genuanceerde, belangrijke kijk op een Zuid-Nederlandse professorenbibliotheek in volle zeventiende eeuw. [M. d. S.]

2865.- Herwig J.F. Ooms, *Inventaris van de bibliotheek van de recoletten in Hazebrouck in Franciscana*, 53, 1998, p. 165-173.

De minderbroeders hadden weliswaar geen eigen klooster in Hazebroucq (Frans-Vlaanderen) maar verbleven er in de nabijheid van de grauwezusters. Toen zij er weggingen werd in 1677 een inventaris opgemaakt van de boeien die de paters in het huis van de zusters bezaten. Hij werd aangetroffen in het Provinciaal Archief van de Minderbroeders te Sint-Truiden en wordt hier uitgegeven. De 45 banden dateren vnl. uit de tweede helft van de zeventiende eeuw: predicatie, meditatie en moraal. [E. C.-I.]

2866.- Luc Knapen, *L'organisation de la bibliothèque de l'abbaye de Saint-Hubert en Ardenne au XVIIe siècle* in *Archives et Bibliothèques de Belgique = Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 68, 1997, p. 143-165, tab.

Een aantal jaren reeds is Luc Knapen bezig met een diepgaand onderzoek naar de bibliotheek van de benedictijnenabdij van Sint-Hubert (Ardennen). Enkele deelresultaten zijn reeds gepubliceerd (cf. [2811](#)). Thans beschrijft hij inrichting en

inhoud van de bibliotheek na de grote brand van 1635. Hij gaat daarvoor terug naar de bronnen: de archivalia (in het Rijksarchief te Saint-Hubert) en de boeken. Zo lezen wij hier een eerste synthese over het boekenbezit anno 1665. Niet minder belangrijk is zijn minutieuze reconstructie van de bibliotheekruimte in de abdij en van de opstelling van de boeken - aspecten die te zelden aan bod komen. Met dergelijke degelijke funderingen kunnen wij zijn totaalstudie met vertrouwen tegemoet zien. [M. d. S.]

Zie ook nrs. [2811](#); [3028](#)

2867.- Ingrid Weekhout, *Boekencensuur in de Noordelijke Nederlanden: de vrijheid van de drukpers in de zeventiende eeuw*.- Den Haag: Sdu, 1998.- xvi, 580 p.: ill.; 24 cm.- (Nederlandse cultuur in Europese context; monografie en studies, 11).- ISBN 90-12-08617-5. Fl. 39, 50.

Ingrid Weekhout, *Tolerance ou répression? L'influence des factions citadines sur la censure des livres au XVIIe siècle. Quelques cas roterodamois* in *Etudes germaniques*, 52, 1997, p. 231-245.

Omvattend proefschrift (K.U.Nijmegen) over de zo geroemde tolerantie in de Republiek. er was vrijheid van (boek)handel en censuur. W. onderzoekt theorie en praktijk, van de centrale overheid en van de stadsmagistraat: (1) censuurwetgeving en uitvoeringspraktijk van de Staten-Generaal en de Staten en het Hof van Holland; (2) censuurmaatregelen van de Nederduitse en Waalse gereformeerde kerk op centraal en provinciaal niveau; (3) boekencensuur in Rotterdam, Deventer en 's-Hertogenbosch. Amsterdam is niet systematisch onderzocht, omdat juist die stad een vertekend beeld gaf van volledige vrijheid. Ook op censuurgebied (en dus ook voor de boekhandel) was Amsterdam een buitenbeentje. De censuurwetgeving is onderzocht voor vier perioden: 1617-1625, 1647-1655, 1667-1675 en 1687-1695 - de cruciale decennia voor de Republiek. De uitvoeringspraktijk wordt toegelicht aan de hand van het optreden tegen afsplitsingen van de gereformeerde kerk (remonstranten, doopsgezinden, socinianen), tegen sektarische stromingen (rozenkruisers, labadisten etc.) en tegen katholieken en joden. Twee opmerkelijke bijlagen: (p. 371-389) "Lijst van verboden drukwerk wel en niet vermeld in Knuttel 1914" (*Verboden boeken in de Republiek der Vereenigde Nederlanden. Beredeneerde catalogus*), en (p. 391-397) "Nulresultaten per archief" (een nieuwigheid, van nut voor andere onderzoekers!). Wie zich met boekencultuur van de zeventiende eeuw bezighoudt, mag deze grondige monografie niet ongelezen laten.

Het Franse artikel biedt een case study: de zaken tegen Isaac Naeranus (1672 - i.v.m. een politiek pamflet, *Hollants venezoen*) en Paulus Boekenes (1688). Beiden waren het slachtoffer van politieke tegenstellingen in Rotterdam. [M. d. S.]

2868.- P.G. Hoftijzer, *Het Nederlandse boekenbedrijf en de verspreiding van Engelse wetenschap in de zeventiende en vroege achttiende eeuw* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 5, 1998, p. 59-71, ill.

Na een vergelijking van het Engelse en het Nederlandse boekenbedrijf (16de-17de eeuw) gaat H. dieper in op het Nederlandse aandeel in de verspreiding van Engelse wetenschappelijke publicaties en op de boekhandelsrelaties tussen beide landen. Vooral de handelsscorrespondentie van de Londense boekhandelaar Samuel Smith (1683-1692) verdient nadere studie. [M. d. S.]

2869.- Brian G. Armstrong, *Bibliographia Molinaei. An alphabetical, chronological and descriptive bibliography of the works of Pierre du Moulin (1568-1658)*. - Genève: Droz, 1997. - clvii, 564 p.; 26 cm. - (Travaux du Grand Siècle, 7). - ISBN 2-600-00186-7. Sfr. 142, 80.

Gedetailleerde bibliografie van de wel erg productieve Franse calvinistische theoloog Pierre du Moulin, van 1591 tot 1598 professor te Leiden, later te Parijs en Sedan. Als zodanig heeft zijn oeuvre nogal wat raakpunten met de Nederlanden. Hij schreef niet minder dan 175 werken, gedrukt tussen 1592 en

1848. De meeste verschenen in het Latijn en het Frans, vaak ook met vertalingen in het Nederlands, Engels en Duits. Drukplaatsen in de Nederlanden: Amsterdam, Alkmaar, Arnhem, Bolsward, Brussel (in 1848 !), Delft, Den Haag, Dordrecht, Gorinchem, Hoorn, Leiden [ontbreekt in het register !!!; met o.a. Th. Basson, Raphelengius, Elzevier], Middelburg, Rotterdam, Schiedam en Utrecht. Het behoorlijk eigenzinnige systeem van beschrijven maakt het de occasionele gebruiker bepaald niet gemakkelijk. De auteur heeft jarenlang talloze bibliotheken doorzocht, maar heeft wellicht de juiste benaming ervan niet altijd helder genoteerd: "Antwerpen-StadtB: The State Library of Antwerp, Belgium " (jaja ... p. xxi), "University Library, Middelburg " (p. xlv). De toch niet onbelangrijk collecties oude drukken in Brussel, Gent en Leuven ontbreken in de lijst. Nuttig, maar behoedzaam te hanteren. [M. d. S.]

2870.- A. Krikke, *Ruit hora. Bibliografie van de bibliotheca Grotiana uit de verzameling van Kornelis Pieter Jongbloed (1913-1994)*.- Den Haag: Juridische Boekhandel & Antiquariaat A. Jongbloed & Zoon, [1997].- 322 p.: ill.; 25 cm.- ISBN 90-7006214-3. Fl. ???

"Ruit hora " ("de tijd vervliegt ") was het *symbolum* van Hugo Grotius. Andermaal heeft een verzamelaar jarenlang gepoogd Grotius " omvangrijke oeuvre weer bij mekaar te brengen. K.P. Jongbloed was als juridisch antiquaar uiteraard vooral gericht op dat aspect. Eerste drukken van *Mare liberum* (1609) en van *De iure belli ac pacis* (1625) behoren dan tot de pronkstukken; daartoe mag ook de *Apologeticus* (1622) worden gerekend, wegens "e dono Autoris " ♦n een fraaie "fanfare "-band (afb. p. 205). Verrassend is een Lucanus-editie (1614) "ex libris Gerardi Noodt ". De verzamelaar Jongbloed was dus een echte "liefhebber ". Zijn catalograaf daarentegen is een echte "amateur ". Het begint al met de titel "Bibliografie " i.p.v. "Catalogus ", en het gaat door met veel omhaal van archa♦serende ("philologie " / "typographie ") en ronduit verkeerde terminologie (een drukkers- of uitgeversmerk heet hier "typographisch handelsmerk ", paginacijfers die niet "gepakt " hebben, enz.). En uiteraard is er in de tientallen regels tellende beschrijving van elk nummer geen *collatie* te vinden (wegens onbekend ?). Grotius heeft het niet echt getroffen met zijn bibliografen. Het gezaghebbende werk van Ter Meulen en Diermanse (1950) heeft bij al zijn torenhoge verdiensten ♦♦n even hoog nadeel: de "analytical bibliography " is aan hen voorbijgegaan. het blijft dus wachten op de *bibliografie* van Hugo de Groot (m♦t drukgeschiedenis). *Ruit hora* is echt een gemiste kans ("verspeelde tijd "). Jammer, want aan dit "boek " (oplage 300 exemplaren) is veel zorg (en geld) besteed ... O ja, een register ontbreekt natuurlijk ... [M. d. S.]

2871.- Paul Begheyn, *Uitgaven van jezu♦eten [!] in de Noordelijke Nederlanden 1651-1700 in De Zeventiende Eeuw*, 14, 1998, p. 135-158.

Belangrijk bibliografisch overzicht: 349 uitgaven, in het Nederlands en het Latijn, van Athanasius Kircher en over de Chinamissie, van filologische en historische teksten tot de exacte wetenschappen. Met een *Short-title catalogue van uitgaven van jezu♦eten in de Noordelijke Nederlanden 1651-1700* (p. 143-155 - als vervolg op *Kroniek* 23 [nr. 2728](#)). [M. d. S.]

2872.- Johan Verberckmoes, *Kluchtboeken in de Spaanse Nederlanden in De zeventiende eeuw*, 13, 1997, p. 411-424.

V., gepromoveerd op *Schertsen, schimpen en schateren. Geschiedenis van het lachen in de Spaanse Nederlanden* (Nijmegen 1997) bespreekt hier de kluchtboeken in de Zuidelijke Nederlanden. Van *Een nyeuwe clucht-boeck* (Antwerpen 1554), over *Ghenuechelijcke ende recreative exempelen* (Antwerpen 1627) tot de talloze boekjes van Joan en Judocus de Griek (Brussel 1671-1700), schetst hij de evolutie van het genre: eerst intellectuele anecdotiek met een zedenles, dan hilariteit voor schooljongens, ten slotte grappen voor het grote publiek. Met belangrijke bibliografische gegevens (o.m. exemplaaropgave) in de

2873.- Paul J. Smith, *Clément Marot aux Pays-Bas: présence de Marot dans les bibliothèques privées des hollandais au XVIIe siècle* in *Clément Marot, "Prince des poètes français", 1496-1996. Actes du Colloque international de Cahors en Quercy, 21-25 mai 1996. Réunis et présentés par Gérard Defaux et Michel Simonin. Paris: Champion, 1997, p. 799-813. (= Colloques, congrès et conférences sur la Renaissance, 8).- ISBN 2-85203-683-5.*

De dichter Clément Marot is ook in de Nederlandse literatuur geen onbekende: als psalmberijmer en vroeg-renaïssancist beïnvloedde hij Nederlandse psalmvertalingen en poëzie van o.m. Lucas D "Heere, Jan vander Noot, Roemer Visscher en Jacobus Revius. In de zeventiende eeuw gaf hij zijn naam aan een personage in een kluchtboek (*Het leven en bedrijf van Clément Marot*) dat 22 drukken en een Duitse vertaling kende. S. onderzocht de aanwezigheid van Marot-drukken in Nederlandse particuliere bibliotheken. Hij analyseerde 211 zeventiende-eeuwse veilingcatalogi op de aanwezigheid van Franse literatuur. Marot bleek nog erg populair met 54 exemplaren - vgl. Rabelais (84), Montaigne (80), Du Bartas (81) Ronsard (40), Du Bellay 11. Lezerssporen vond hij bij Constantijn Huygens en bij schoolmeester David Beck (cf. Kroniek 23 [nr. 2716](#)). [M. d. S.]

2874.- Noël Golvers, *Ferdinand Verbiest's "Compendium Latinum", Peking 1678, with a census in Quaerendo*, 28, 1998, p. 85-127, ill.

De teksten van F. Verbiest (1623-1688) over westerse astronomie in Peking mondden uit in zijn hoofdwerk *Astronomia Europaea* (Dillingen 1687). Hun merkwaardige ontstaansgeschiedenis en hun eerdere verspreiding (in handschrift en/of xylografisch) hebben vele onderzoekers in verwarring gebracht. G. heeft alle (22) bekende exemplaren opnieuw beschreven en zodoende klaarheid gebracht in deze onduidelijke toestand. Bijzondere aandacht is besteed aan de herkomst, m.n. van die exemplaren die reeds in de zeventiende eeuw in West-Europa terechtgekomen waren. [M. d. S.]

2875.- Pierre Delsaert & Dries Vanysacker, *Repertorium van Antwerpse boekenveilingen 1750-1800* in *De Gulden Passer*, 75, 1997, p. 5-119.

In de tweede helft van de achttiende eeuw werden er in Antwerpen minstens 748 boekenveilingen gehouden. Voor 514 ervan werd een catalogus gedrukt. Daarvan werden er slechts (of toch ...) 346 teruggevonden in openbare verzamelingen. D.& V. hebben de 748 veilingen systematisch gerepertorieerd en ontsloten. Niet alleen materiële gegevens (plaats, datum enz.) werden vermeld, maar ook de teruggevonden exemplaren (al dan niet met namen van kopers en/of met de behaalde prijs). Het geheel is ontsloten met 4 registers: op eigenaars van de geveilde boeken, op drukkers en veilinghouders, op personen en instituten buiten Antwerpen, en op andere objecten dan gedrukte boeken (handschriften, kaarten, prenten, maar ook bv. chirurgijnsgereedschap of muziekinstrumenten). In de inleiding (p. 14 overzichtelijke grafiek) zijn de voornaamste resultaten samengevat: bv. omvang van de veilingen, drukkers en veilingmeesters. [M. d. S.] Zie ook nrs. [2883](#); [3043](#); [3048](#)

2876.- Raf Van Laere, *Gesigeneerde vignetten en aanverwante houtsneden uit Luik en Antwerpen in Maastrichtse drukken van de 17de en 18de eeuw*, in *Revue belge d'archéologie et d'histoire de l'art = Belgisch tijdschrift voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis*, 66, 1997, p. 107-139, ill.

Aansluitend bij zijn eerder verschenen studie over 'gesigeneerde ornamenten en aanverwante houtsneden' in Luikse drukken (cf. Kroniek 20 [nr. 2169](#)) onderzoekt Van Laere nu het hergebruik van Antwerpse en Luikse houtblokken als ornament in Maastrichtse drukken. Dergelijke houtblokken bleven zeer lang in gebruik, en

gingen van de ene drukker over naar de andere. De eerste Maastrichtse drukkers gebruikten vooral materiaal met een Antwerpse herkomst; later traden Luikse houtsneden meer op de voorgrond. Voorbeeldig geïllustreerd onderzoeksverslag. [P.D.]

2877.- Guy Biart, *L'inventaire des impressions bouillonaises du XVIIIe siècle* in *Archives et Bibliothèques de Belgique - Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 68, 1997, p. 23-33.

Pleidooi voor een nieuwe, solide bibliografie van in Bouillon gedrukte werken, en grondige kritiek van de in 1993 verschenen *Impressions bouillonaises* van Josy Etienne. [P.D.]

2878.- J. Boone, "In naam van het Franse volk ": twee "Kapiteins van de opstandelingen ", Pieter **Corbeels** en Albert Meulemans, voor de Krijgsraad in *Taxandria*, Nieuwe reeks, 79, 1997, p. 59-123, ill.

Van Pieter Corbeels, drukker in Leuven en Turnhout, is bekend dat hij zijn drukkerij in 1798 verliet om de leiding te nemen van de Boerenkrijg. In dit artikel wordt vooral aan de hand van militaire bronnen uitgebreid verslag gedaan van de omstandigheden waarin hij in 1798-99 door de Franse overheid werd aangehouden en gearresteerd. Het levert een grondig gedocumenteerde biografische aanvulling op het vorig jaar gepubliceerde artikel van Natalie Kerssebeek (cf. [Kroniek 23 nr. 2734](#)). [P.D.]

2879.- *Het Antwerpse Stadts Druckerschap toegekend aan Joannes Grangé op 28 september 1759.*- Wildert: De Carbolineum Pers, 1998.- [8] f.: ill.; 21 cm.

Uitgave van de voorwaarden die door het Antwerpse stadsbestuur aan Joannes Grangé werden opgelegd bij zijn benoeming als stadsdrukker, naar een afschrift, bewaard in het Antwerpse Rijksarchief. Het document dateert van 28 september 1759. [P.D.]

2880.- J.H. Landwehr, *Hergebruik van boekillustraties in de Lage Landen* in *De boekenwereld*, 14, 1997-1998, p. 70-77, ill.

Aan de hand van vier voorbeelden toont Landwehr aan hoe illustraties (onder meer in zeventiende-eeuwse embleemboeken) tot in de negentiende eeuw hergebruikt werden in volksprenten en kinderboeken. Het verschijnsel is al lang bekend, zodat deze anecdotische bijdrage vooral bedoeld lijkt voor een niet-gespecialiseerd publiek. [P.D.]

2881.- Jan Storm van Leeuwen, *De leeuw-banden, Gerard van Loon en het exemplaar van drie van zijn werken in de Brusselse Koninklijke Bibliotheek* in *Mélanges d'histoire de la reliure...* (cf. [nr. 2803](#)), p. 199-242, ill.

Ongemeen interessante en boeiend geschreven studie over een type band, vervaardigd door de Eerste stadhoudelijke binderij (ca. 1725-1793) in Den Haag in de achttiende eeuw in opdracht van de Nederlandse penningkundige Gerard van Loon (1683-1758). Inmiddels zijn van dit atelier 181 + 81 banden of stellen van banden bekend. Twee ervan bevinden zich in de Brusselse Koninklijke Bibliotheek. Zij behoren tot de grotere groep van over de zestig 'leeuw-banden': in het midden op de platten steet een stempel een gaande, klauwende leeuw voorstellend, of in een lauwerkranen, of door stempels omringd, of door beide. Dankzij de Brusselse exemplaren is de spannende zoektocht naar de oorspronkelijke eigenaar van de banden nu zo goed als rond. StvL gaat achtereenvolgens uitvoerig in op de typering van de banden, de teksten die ze omsluiten, de datering (jaren 20, 30 van de achttiende eeuw), Joost Romswinkel (1745-1824) uit Leiden die de banden bij Johannes Gaillard, boekverkoper in Den Haag had gekocht en wiens collectie in 1807 door de Haagse KB was verworven, het Brusselse stel van elf banden in groot-folioformaat, Van Loons schenking aan de UB Leuven, de persoon van Gerard van Loon, en uiteindelijk de hamvraag: is

Van Loon de 'leeuw-verzamelaar'? Volgt daarna de lijst van de nu bekende 'leeuwbanden', geordend eerst naar formaat, dan naar onderwerp. [E. C.-I.]

2882.- D.J.R. Vanysacker, *Tussen traditie en vernieuwing. Een blik op de privébibliotheken van Antwerpse geestelijken aan het einde van de achttiende eeuw (1775-1800)* in *Noordbrabants historisch jaarboek*, 14, 1997, p. 202-217, ill. Bewerkte versie van een lezing op het elfde Colloquium De Brabantse Stad, gewijd aan 'Een halve eeuw van wisselende kansen voor de Brabantse steden in Noord en Zuid, 1780-1830'. De auteur vergelijkt de privébibliotheken van vier Antwerpse hogere geestelijken: de kanunniken P.A.J. Knijff en F.A.S. Bruyninx en de bisschoppen H.G. van Gameren en J.T.J. Wellens. Twee van deze bibliotheken analyseerde Vanysacker in het kader van een onderzoeksproject over particulier boekenbezit in Antwerpen in de tweede helft van de achttiende eeuw (zie elders in deze kroniek). De bibliotheken van Bruyninx, Wellens en Knijff waren hoofdzakelijk gericht op de eigen tijd. Bruyninx en Wellens toonden daarbij vooral belangstelling voor binnenkerkelijke discussies; bij Knijff stonden bovendien talrijke politiek-satirische en libertijnse geschriften op de planken. [P.D.]

Zie ook nr. [3043](#)

2883.- Pierre Delsaerd & Dries Vanysacker, *The library of Franciscus Bruyninx, official principal, learned canon and bibliophile from Antwerp (1719-1791)* in *Revue d'histoire ecclésiastique*, 92, 1997, p. 767-796.

Het Antwerpse onderzoeksproject over particulier boekenbezit te Antwerpen begint vruchten te dragen. Naast het onmisbare basiswerk, het *Repertorium* (Kroniek [nr. 2875](#)), wordt de verkenning van concrete bibliotheken steeds verfijnder. De bibliotheek van kanunnik Franciscus Bruyninx kon niet alleen worden geanalyseerd aan de hand van de veilingcatalogus, maar vooral op basis van de notariële afwikkeling door de testamentuitvoerders. Tevens zijn, naast de prijzen, ook de namen van 115 kopers bekend. Bruyninx' bibliotheek droeg het gewicht van functie en traditie, maar was niet afkerig van vernieuwingen in het contemporaine geestesleven. Daarbovenop waren er enkele echt bibliofiele trekjes: catalogi van toonaangevende particuliere collecties (La Vallière bv.) en aandacht voor echt oude boeken, incunabelen dus (overzicht p. 792-795 met prijs en naam van de koper). [M. d. S.]

Zie ook nr. [3043](#)

2884.- Jos van Heel, *Bologaro Crevenna, een Italiaans koopman en bibliofiel in Amsterdam* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 5, 1998, p. 73-93, portr. facsim.

Voorlopig verslag van een onderzoek naar één van de rijkste privébibliotheken in de achttiende-eeuwse Republiek, de collectie van de Milanese, in Amsterdam gevestigde zakenman Pietro Antonio Bologaro Crevenna (1736-1792). Als schoonzoon en opvolger van een zeer vermogende Italiaanse handelaar in snuiftabak, wist Crevenna een bibliotheek van ongeveer 25.000 banden op te bouwen. Talrijke buitenlandse geïnteresseerden bezochten de boekenverzameling en schreven lovende woorden over de zeldzaamheid van de boeken en de geleerdheid van hun eigenaar. Crevenna zelf publiceerde er in 1775-76 een zesdelige catalogus van. Van Heel beschrijft hier de externe geschiedenis van de bibliotheek, vooral op basis van het in Frankfurt bewaarde familie-archief Bologaro Crevenna. Het verhaal eindigt in mineur met het failliet van de bibliofiel en de verspreiding van zijn collectie tijdens verschillende veilingen. Zijn boeken kwamen (al dan niet via omwegen) onder meer terecht in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, de Bodleian Library en de universiteitsbibliotheek van Göttingen. [P.D.]

2885. - Pierre Delsaerd & Dries Vanysacker, *Boeken erven en verwerven: de*

privé-bibliotheken van de Antwerpse kanunnik Petrus **Knyff** (1713-1784) en zijn vader **Jacobus** (1681-1756) in *De achttiende eeuw*, 30, 1998, p. 79-96, ill. Veilingcatalogi en post-morteminventarissen bieden "slechts" een overzicht van welke boeken iemand aan het einde van zijn leven in huis had. Hoe die collectie tot stand kwam is nog maar zelden beschreven. Dankzij archivalische inventarissen is het de auteurs mogelijk gebleken beide delen van de in 1785 verkochte bibliotheek te analyseren: vader **Jacobus** had veel aandacht voor natuurwetenschappen, zoon **Petrus** meer voor de contemporaine discussies rond de Franse Verlichting en voor schandaalkronieken (zelfs voor clandestiene literatuur). [M. d. S.]
Zie ook nr. [3043](#)

2886.- Jan Roegiers, *Entre bibliothécaires. La correspondance du carme liégeois J.P.R. Stéphanie, alias Jean Népomucène de la Sacré Famille, avec J.F. van de Velde Louvain* in *De lectuur van het verleden. Opstellen over de geschiedenis van de geschiedschrijving aangeboden aan Reginald de Schryver*. Onder redactie van J. Tollebeek, G. Verbeeck, & T. Verschaffel.- Leuven: Universitaire Pers, 1998, p. 251-261. (Symbolae Facultatis Litterarum Lovaniensis, Series A, 24).- ISBN 90 6186 893 9.
Bespreking van (een deel van) de briefwisseling tussen Jean-Pierre-Renier Stéphanie (1737-1817), bibliothecaris van het Luikse karmelietenklooster, en Jan Frans van de Velde, bibliothecaris van de Leuvense universiteit. De auteur vond veertien brieven van Stéphanie terug in het fonds Van de Velde van het Groot Seminarie van Gent. In de geleerdenwereld van het einde van de achttiende eeuw, zo blijkt, speelden brieven nog een zeer belangrijke rol: vragen om informatie, verslagen van bezoeken aan bibliotheken in het buitenland, uitwisseling van handschriften en onderlinge aanmoedigingen in de revolutionaire tijd die ze beleefden. Ongetwijfeld hebben dergelijke epistolaire contacten tussen erudieten niet alleen de kwaliteit van hun wetenschappelijke arbeid bevorderd, maar ook de samenstelling beïnvloed van de bibliotheken die aan hun zorgen waren toevertrouwd. [P.D.]

2887.- *Catalogus librorum Werbrouck*. Met een inleiding van Boris Rousseeuw.- Wildert: De Carbolineum Pers, 1997.- 84 p.: ill.; 28 cm.- BF 5000. Boris Rousseeuw, Elf Novemberstraat 22, B-2910 Wildert.
Facsimile editie, met de behaalde prijzen in margine genoteerd. In de inleiding wordt nader ingegaan op de aard van de collectie en op de veilinghouder. Jozef Werbrouck (1692-1747), veertiende bisschop van Antwerpen, had een studiebibliotheek van meestal recente werken aangelegd met nadruk op ecclesiastische en historische literatuur. Voor de drukker-uitgever-veilinghouder Johannes Grangé te Antwerpen was dit een van zijn grootste veilingen: 581 nummers. De catalogus is nog in het Latijn, volgens faculteiten en formaten opgesteld. De Carbolineumpers zorgde voor een fraai verzorgde en gepast geïllustreerde bibliofiele inleiding. [W.W.]

2888.- Luc Dhondt, *De la symbiose des Pays-Bas autrichiens et de la France dans l'édition et dans le commerce des imprimés prohibés au XVIIIe siècle* in *Eulalie*, 1, 1998, p. 191-198.
Over de handel van verboden boeken in Frankrijk en de Oostenrijkse Nederlanden. [E. C.-I.]

2889.- Sofie Cerutti, *Illegale handel in boeken rond 1791. Paapes biografie van Willem V of hoe een boekhandelaar in het Rasphuis belandde* in *De Achttiende Eeuw*, 30, 1998, p. 59-78.
De Nederlandse publicist Gerrit Paape publiceerde in 1791 bij Pierre la Fage in Duinkerke een bijzonder scherp anti-orangistisch *Leven van Willem den Vijfden*. Cerutti brengt hier het relaas van de moeilijkheden waarmee de Amsterdamse

boekverkoper Jan Verlem af te rekenen kreeg toen er bij hem een voorraad van gevonden werd. Het kwam tot verschillende verhoren. De verslagen daarvan tonen aan dat er een wijd vertakt netwerk van patriottische schrijvers, uitgevers, drukkers en boekverkopers bestond, dat nog in 1791 de verspreiding van patriottische boeken in Nederland mogelijk maakte. Bovenal blijkt eruit hoe de **illegale boekhandel** rond 1791 georganiseerd was. [P.D.]

2890.- Joseph Ermens, *Boeken vercoopen tot Brussel (een brief aan Joannes Grang)*. Ed. Boris Rousseeuw.- Wildert: De Carbolineum Pers, 1998.- [6] f.; 23 cm.

Uitgave van een brief van de Brusselse boekverkoper Joseph Ermens aan zijn Antwerpse collega Grang (bewaard in het Antwerpse Rijksarchief en gedateerd 20 mei 1777), waarin hij hem inlicht over de Brusselse wetgeving inzake het verkopen van boeken door vreemdelingen op **jaarmarkten**. Mooi uitgegeven naar aanleiding van de jaarvergadering van de Vlaamse Werkgroep Boekgeschiedenis te Brussel, in september 1998. [P.D.]

2891.- Kuniko Forrer, *De wereld is vol gekken: de ontstaansgeschiedenis van 'Het Grootte Tafereel der Dwaasheid'* in *De boekenwereld*, 14, 1997-1998, p. 106-124, ill.

In 1720 heerste in de Republiek een algemene aandelenkoorts. Dat leidde tot de publicatie van allerlei geschriften en prenten die deze 'windhandel' op de korrel namen. In *Het Grootte Tafereel der Dwaasheid* werden de losse publicaties gebundeld tot een lijvig volume. Aansluitend bij oudere studies van Frederik Muller, Gerrit van Rijn en de Amerikaan Arthur H. Cole, draagt K. Forrer hier elementen aan voor een reconstructie van de complexe drukgeschiedenis van het boek. [P.D.]

2892.- Raf Van Laere, *Enkele 18de-eeuwse toneelprogramma's uit Belgisch-Limburg bewaard in de Stadsbibliotheek van Maastricht (Vervolg) in Limburg - Het Oude Land van Loon*, 77, 1998, p. 125-134.

Beschrijving van een programmabrochure voor een schooltoneelvoorstelling in het gymnasium van Rekem, gedateerd 1775. Jammer genoeg ontbreekt een reproductie van het stuk. Ook ontbreekt de verwijzing naar het eerder verschenen artikel over het onderwerp. [P.D.]

2893.- Chris Coppens, Jan Roegiers [e.a.], *Neogotiek in de boekenkast*. Catalogus bij de tentoonstelling in de Centrale Bibliotheek van de K.U. Leuven, 6 november - 20 december 1997. Ed. Carine Dujardin.- Leuven: KADOC: Centrale Bibliotheek K.U. Leuven, 1997.- 157 p.: omslag, ill.; 21 x 24 cm.

Het KADOC (Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum) te Leuven is sedert een aantal jaren uitgegroeid tot een enorme schatkamer van allerlei documentatie en boeken, goeddeels daterend uit de twee laatste eeuwen en met betrekking tot het culturele, sociale en politieke leven in de ruimste zin, met christelijke signatuur. Met de regelmaat van een klok organiseert het centrum tentoonstellingen met stukken uit eigen bezit, met de bedoeling ze na inventarisering, kenbaar te maken. Een belangrijk gedeelte van het Vlaams-Belgisch cultureel patrimonium wordt aldus op voorbeeldige wijze bewaard, ontsloten en ontgonnen. De negentiende eeuw vooral is soms smalend beoordeeld; voldoende afstand voor de terugblik is er nu zeker, wat ongetwijfeld mee geleid heeft tot systematisch onderzoek van een periode rijk aan velerlei facetten. Een daarvan is de neogotiek.

Carine Dujardin van het KADOC komt de verdienste toe het initiatief te hebben genomen om voor het eerst naar buiten te treden met een tentoonstelling over de neogotiek in het Belgische boek, samen met de Centrale Bibliotheek van de KU Leuven en het Universiteitsarchief. De vele boeken en grafische documenten komen ditmaal niet exclusief uit het KADOC: een groot aantal instellingen en

particuliere collecties werden hiervoor opgespoord en aangezocht. In wezen vormt deze tentoonstelling een aanzet -maar een heel belangrijke!- tot de verdere ontginning van het neogotische boek in al zijn aspecten: typografie, handschrift en verluchting, illustratie, decoratie, boekband, zonder het efemere drukwerk te vergeten. Dit is niet de geringste verdienste van deze onderneming. Het ambachtelijke staat naast het industriële, de miniatuur naast de lithografie, luxeproduct naast massaproduct. Hiermee gaat een stijlevolutie gepaard: van het 'nieuw-middeleeuwse' (de zg. troubadoursstijl) over de zg. geleerde neogotiek, de Sint-Lucasneogotiek (de rol van baron de Benthune, stichter van de Sint-Lucasscholen, wordt speciaal belicht), tot de geleidelijke overgang naar nieuwe stijlrichtingen. Een greep uit het vele wat op de tentoonstelling -maar ook in dit (blijvend) boek- te ontdekken valt: almanakken (vb. Gentsche almanak voor 1823), kalenders en ander gelegenheidsdrukwerk (diploma's, menu's), eenbladdrukken (vb. Broederschap van de Heilige Familie, 1845), kronieken (vb. Histoire des ducs de Bourgogne), porseleinkaarten, prenten, devotieprentjes, facsimile-uitgaven (vb. Imitatio Christi), kranten en tijdschriften (vb. Revue de l'art chrétien), letterproeven (van de Sint-Augustinusdrukkerij te Brugge bv.), kerk- en gebedenboeken (Desclée, Dessain, Casterman), gulden boeken en hulde-albums, kathedraalbanden (vb. Masquillier), uitgeversbanden (legio), banden met verheven beeldhouwwerk (vb. Onderet). De beste beloning voor Dujardin en de auteurs van de verschillende hoofdstukken zou zijn dat met dit initiatief de aandacht voldoende gewekt is bij boekhistorici: zijn de talloze edities van missalen en dgl bibliografisch beschreven? idem voor de liturgica? zijn de verschillende versieringstechnieken van de boekband al in kaart gebracht, geïdentificeerd en beschreven? zijn alle facsimileprocedures al bestudeerd aan de hand van negentiende-eeuwse getuigen? Enzovoort. Aan het werk!

Er is zorg besteed aan de publicatie. Een bibliografie ontbreekt niet, de registers evenmin: op auteurs en anoniemen, drukkers, uitgevers en boekverkopers, auteurs en anoniemen van handschriften, miniaturen en prenten, bestemmingen genoemd in opdrachten en herdenkingen, boekbinders, herkomsten, algemeen register. Voor de vormgeving tekent Johan Mahieu uit Brugge. De inleidende stukken staan over twee kolommen, de beschrijvingen over drie en de afbeeldingen, zwart/wit en in kleur, zitten goed. Keurig omslag. Persoonlijk hou ik niet van het bijna vierkant formaat en het kwistig gebruik van lettertypen; misschien is dat negentiende-eeuws geïnspireerd?! [E. C.-I.]

2894.- Paul LUNA, *Two Oxford Bible Types in Matrix*, 17, 1997, p.78-93, ill. In 1939 werd **J. van Krimpen** door de Oxford University Press benaderd om een letter te ontwerpen, speciaal voor bijbeluitgaven. De Tweede Wereldoorlog kwam daartussen en Van Krimpen ging pas aan het werk in 1947. In 1949 was hij klaar met het tekenwerk, waarna een periode van aanpassingen volgde, als reactie op de commentaar vanwege Monotype Company, meestal in de persoon van Stanley Morison. De Oxford University Press gaf het type, dat klaar was in 1951, de naam 'Sheldon'. De 'Sheldon Bible' werd gezet in 1953 en uitgegeven in 1954. [W.W.]

2895.- Mathieu Lommen, *Helmut Salden: his book-jackets and monograms in Quaerendo*, 28, 1998, p. 141-151, ill. Engelse versie van de oorspronkelijk in het Nederlands verschenen bijdrage aan de feestbundel A.R.A. Croiset van Uchelen, *Scripta manent* (Kroniek 23 [nr. 2652](#)). [E. C.-I.]

2896.- Clement Caremans, *Herman Teirlinck Breviarium: Beknopt alfabetisch verklarend woordenboek over het leven en werken van Herman Teirlinck.*- Antwerpen: Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven, 1997.- 317 p.: omslag, ill., 28 cm.

Verschenen n.a.v. een tentoonstelling in het AMVC bevat dit alfabetisch geordend 'woordenboek' een lemma over 'Boekbandversiering en boekillustratie' (p. 37-40).

Minder bekend vermoedelijk zijn **Teirlincks** gaven als tekenaar: hij verzorgde illustraties voor boeken van hemzelf en van andere schrijvers, ontwerpen voor boekversiering en boekbanden. De lijst van 44 titels heeft evenwel enkel betrekking op uitgaven van Van Dishoeck waarvoor Teirlinck de bandversiering ontwierp en in enkele gevallen ook voor de boekversiering instond. Voorwaar een uitstekend idee. Te betreuren valt het onfraaie eindresultaat: onhandig formaat, te glanzend papier, lelijke letter. Jammer! [E. C.-I.]

2897.- Alfons K.L. Thijs, *De Mechelse boekdrukkerij P.J. Hanicq als uitgeefster van populair beeldmateriaal (1817-1855)* in *De Gulden Passer*, 75, 1997, p. 183-237, ill.

Petrus Josephus Hanicq (1753-1828), te Mechelen als boekdrukker, boekverkoper en uitgever gevestigd, is tot nog toe vnl. bekend voor de talrijke uitgaven van theologische werken, gebedenboeken en vroomheidsliteratuur. Na zijn dood zetten de zonen François Pierre Joseph (1789-1865), en Hubert François de zaak verder. Van twee persen werden het er achttien. En François kreeg de titel van drukker van de H. Stoel. In 1855 nam Henri Dessain te Luik het bedrijf over. Naast boeken drukte Hanicq ook prenten. T heeft nu de fondscatalogi (1820, 1825 met een afzonderlijke lijst van de prenten), bewaard in het Centrum voor Bedrijfs geschiedenis (UFSIA), bestudeerd en brengt hier een beeld van aard en omvang van Hanicqs prentenproductie. Concurrentie met Brepols heeft er hem toe genoopt zich te beperken tot godsdienstige prenten. Van de houtgravure, doorgaans ingekleurd, stapte hij over naar de kopergravure, omstreeks 1850 zelfs naar de staalgravure. [E. C.-I.]

2898.- André-Marie Goffin, *Les métiers du livre à Namur à la fin du premier Empire* in *Archives et Bibliothèques de Belgique = Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 68, 1997, p. 93-112, ill.

Op 5 februari verscheen in Napoleontisch Frankrijk (en dus ook in de 'Départements rounis') een decreet op de drukkerij en de boekhandel. Het legde onder meer een beperking van het aantal drukkers per departement op, en organiseerde de censuur. Vanuit Parijs werden inlichtingen opgevraagd over de verschillende drukkers en boekverkopers. Dat leidde tot een briefwisseling met de prefecten, waarin vaak een gedetailleerd beeld geschetst werd van het plaatselijke boekenbedrijf. A.M. Goffin bestudeerde de briefwisseling van de prefect van het departement van Samber en Maas, en bespreekt hier de verschillende personen die in Namen als drukker of boekverkoper actief waren in het begin van de negentiende eeuw. [P.D.]

2899.- Leon Vandevelde, *De Oudenaardse drukpers van 1830 tot 1980*, in *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, 35, 1998, p. 385-426, ill.

Overzicht van de drukkerijen, werkzaam in die periode, zowel in de stad Oudenaarde als in de randgemeenten. Het merendeel van deze firma's bracht weekbladen op de markt. Eigenlijke uitgeversactiviteiten waren schaars. [W.W.]

2900.- Tineke Jacobi, *Made in Holland? Een toelichting op de illustraties in 'De Gids'* in *De boekenwereld*, 14, 1997-1998, p. 166-178, ill.

Tussen 1837 (eerste jaar van publicatie) en 1841 kwam 'De Gids' uit met een bijzondere attractie: het deel mengelwerk bevatte illustraties (houtgravures, steendrukken, kopergravures). De platen werden door Nederlandse kunstenaars geleverd (o.a. A. Cranendoncq, J.P. Lange, J.W. Kaiser), maar waren dikwijls reproducties van reeds eerder uitgegeven, meestal buitenlands prentwerk. Uitgever Beijerinck wilde hiermee de 'nieuwheid' van het tijdschrift beklemtonen. [W.W.]

2901.- Ernest Claassen, *Het 'Nederlandsch Magazijn', het 'Nederlandsch Museum' en 'De Honigbij', drie geïllustreerde tijdschriften in de jaren dertig en veertig*

van de negentiende eeuw in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 5, 1998, p. 133-146, facsim.

Deze drie tijdschriften richtten zich tot een nieuw lezerspubliek dat het lezen nog maar beperkt machtig was. Ze waren goedkoop en geïllustreerd met houtgravures. Het 'Nederlandsch Magazijn' (1834-1885) moet, gezien zijn levensduur, een groot publiek aangesproken hebben, hoewel een jaargang (5-6 gulden) een compleet weekloon van een arbeider verteenwoordigde. Het blad was met veel korte stukjes bedoeld voor mensen die niet gewend waren veel te lezen. Het 'Nederlandsch Museum' (1836-1870) was goedkoper (3 gulden per jaargang), maar telde slechts vier illustraties per jaar. Lange sterotiepe 'Historische en Romantische Verhalen' maakten het hoofdaandeel van het blad uit. 'De Honingbij' (1842-1862) probeerde de stijl van duurdere tijdschriften (grote formaat, gekleurd omslag) te combineren met dezelfde eenvoudige illustraties als de voorgaande 'penningmagazijnen' tegen 3, 90 gulden per jaargang. Het blad bood vooral vermaak. [W.W.]

2902.- Fernand Bonneure, *Stijn Streuvels en Jules Fonteyne in Zoals ik u schreef. Jaarboek van het Stijn Streuvelsgenootschap*, 3, 1997, p. 195-229 (noten p. 357-358), ill.

De Brugse kunstenaar Jules Fonteyne (1878-1964) illustreerde niet minder dan vijf werken van Streuvels in de periode 1910-1927. Rijkelijk verluchte bijdrage over een nauwelijks bekend boekillustrator. [M. d. S.]

2903.- Marcel de Smedt, *De briefwisseling Frans Masereel (1889-1972) - Stijn Streuvels (1871-1969) in Zoals ik u schreef. Jaarboek van het Stijn Streuvelsgenootschap*, 3, 1997, p. 75-118 (noten p. 341), ill.

De 28 hier gepubliceerde brieven (14 van elk) uit de periode 12 mei 1928 - 4 februari 1930 geven nadere informatie over Masereel als illustrator van Streuvels "Kerstwake" (1928). Veel later (in 1965) zal Masereel nog de 20ste druk van *De vlaschaard* verluchten. [M. d. S.]

2904.- **Broeder Max: grafisch werk.** Tentoonstelling KADOC van 27 mei tot 29 augustus 1998.- Leuven: Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum, 1998.- 12 p.: ill.; 30 cm.

Bescheiden maar goede, geïllustreerde publicatie n.a.v. een tentoonstelling van een veel te weinig bekend, om niet te zeggen miskend, veelzijdig kunstenaar. Victor Van Meerbeeck (1903-1973) uit Turnhout, ingetreden bij de broeders van Liefde, is sedertdien als broeder Max(iminus) door het leven gegaan. Behalve geschilderd heeft hij veel getekend; voor een deel vond dit zijn neerslag in ontwerpen voor boekomslagen en affiches, en in boekillustraties. Het is precies dit laatste aspect, Broeder Max, expressionistisch geïnspireerd graficus, dat hier speciaal belicht is. [E. C.-I.]

2905.- Claude Sorgeloos, *A propos d'une reliure de Masquillier - cadres de filets, conservés - Mons in Mélanges d'histoire de la reliure...* (cf. [nr. 2803](#)), p. 243-251, ill.

De band van Idelphonse-Louis Masquillier (1803-1842), binder te Bergen, Hg., omsluit een exemplaar van de *Dictionnaire rouchi-français* van Gabriel Houtart (1755-1838) van Valenciennes, gedrukt op geel papier en bij Lemaître in Valenciennes in 1834 verschenen. S besteedt uitgebreid aandacht aan het stempelmateriaal en het versieringspatroon van de band: beide getuigen van grote eenvoud en nemen daardoor een aparte plaats in in de productie van Masquillier. [E. C.-I.]

2906.- Alfons K.L. Thijs, *Hernieuwde belangstelling voor het oude sierpapier in De Gulden Passer*, 75, 1997, p. 239-250, ill.

De publicatie in 1994 van *Sierpapier & marmering* (Kroniek 20 [nr. 2155](#)) was

voor Th. aanleiding om een minder bekend aspect van de Antwerpse bibliofilie te belichten. Emile van Heurck, Ary Delen en Max Elskamp publiceerden in 1916-1918 bij Albert de Tavernier drie folkloristische boekjes waarvan de platten waren versierd met "dominoterie" (sierpapier met een overwegend ruitvormig patroon of met marmering). De boekjes waren gedrukt bij J.E. Buschmann (Antwerpen). Van Heurck en Elskamp verzamelden, net als Jos. Goudswaard en Oscar van Schoor, bladen brokaat- en sierpapier. Specimina uit hun collecties prijken op verscheidene tentoonstellingen. Deze verzamelingen zijn thans nog gedeeltelijk bewaard (Volkskundemuseum Antwerpen en in particuliere collecties). [M. d. S.]

2907.- Frans A. Janssen, *Ad fontes. On the Bibliotheca Philosophica Hermetica in Quaerendo*, 27, 1997, p. 251-279, ill.

Laurens Jansz Costerprijs 1995 verleend aan Joost R. Ritman.- Haarlem: Stichting Haarlem boekenstad, 1995.- 49 p.: portr., facsim.; 21 x 12 cm. (cf kroniek 22 [nr. 2429](#))

Publicatie van een lezing door de directeur van genoemde bibliotheek. Eerst wordt deze voorgesteld: een verzameling teksten in de meest authentieke vorm en tegelijk een onderzoekinstelling. Vervolgens wordt bepaald wat hermetica is en de Hermetische traditie of 'gnosis' te beginnen met de hellenistische wereld, met betrekking op de mystiek, de alchemie en de rozenkruisers. Tenslotte worden zeven boeken besproken, zeven 'bronnen', waaronder het *Pimander* of het *Corpus hermeticum* van Hermes Trismegistus, *Hypnerotomachia Poliphili* en een Delfts getijdenboek van ca. 1475 in handschrift. [E. C.-I.]

2908.- *La Reserve précieuse haute en couleurs*.- Bruxelles: Bibliothèque de l'Université libre, 1998.- zonder paginering: omslag, ill.; 19 x 10 cm.

Op initiatief van zijn conservator René Fayt worden de bijzondere collecties van de bibliotheek van de 'Université Libre de Bruxelles' kort maar overzichtelijk gepresenteerd: La Reserve précieuse, Le Fonds et la bibliothèque Max Elskamp (een complement dus van wat in de KB Brussel bestaat), Le Musée-bibliothèque Michel de Ghelderode (zelfde opmerking), Le Fonds, le cabinet et la fondation Marie-Thérèse Lenger, Le Fonds et la bibliothèque Marcel Mariën (de surrealistische schrijver), Le Fonds et la bibliothèque Lionel Bertelson (journalist en bibliothecaris bij 'Agence Belga'), La bibliothèque des littératures populaires - fonds Prins. Een wel erg pompeuze titel voor een kleine brochure, weliswaar goed verzorgd naar ontwerp van Muriel Logist, maar op te stug papier gedrukt.

Gelijktijdig verscheen het nummer 0 (juni 1998) van *Lettre d'information du CEDIC* (=Centre de l'édition et de l'imprimé contemporains, XIXe-XXe siècles). O.m. is er een kort artikel gewijd aan de 'Bibliotheek van de Vereniging van de belangen des boekhandels'. [E. C.-I.]

2909.- Nicole Hanquart, *La bibliothèque du Jardin botanique national de Belgique* in *Le livre et l'estampe*, 44, 1998, nr. 149, p. 185-187.

Opgericht in 1870 kon de botanische tuin in Brussel steunen op de 'Société royale d'horticulture de Belgique' (de nieuwe naam voor de 'Société royale d'horticulture des Pays-Bas', 1826). De bibliotheek hieraan verbonden heeft een oud bestand van ca. 2000 banden: over de classificatie, van middeleeuwse herbaria tot Jussieu en Candolle; over tuinarchitectuur, tuinbouw, farmacologie, verslagen van expedities. Het grootste gedeelte van de bibliotheek is afkomstig van de oude 'Société d'horticulture'. [E. C.-I.]

2910.- Berry Dongelmans & Silvia Zwaaneveldt, *De 'naamlijst der inteekenaren' als bron voor onderzoek naar lokale leescultuur* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 5, 1998, p. 95-122, portr., facsim., tab.

In hoeverre is een lokale naamlijst een al dan niet getrouwe weerspiegeling van

een lokale leescultuur en dus een betrouwbare bron voor kopers- en lezersonderzoek? Uitgaande van de naamlijst met intekenaren op Robert Hendrik Arntzenius' 'Nagelaten gedichten' wordt die vraag hier aangaande Haarlem gesteld: Arntzenius bewoog zich in de Haarlemse wereld van cultuur, overheid en advocatuur. Onder de 614 intekenaren is de meerderheid uit Noord-Holland afkomstig (uit Haarlem zelf 149 intekenaren). Personen met een vrij beroep zoals dokters of advocaten, leden van de stadsregering en predikanten scoren goed. Toch is het getal 149 te incidenteel: in de periode 1820-1825 blijken 449 Haarlemmers op een of meer boeken te hebben ingetekend; daarvan zijn er hier slechts 33% zichtbaar geworden. [W.W.]

2911.- Walter Schulz, *De Johannes a Lasco Bibliotheek in de Grosse Kirche te Emden* in *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen 1997...* (cf. [nr. 2788](#)), p. 120-134, ill.

Emden is een onuitwisbare naam in de Nederlandse kerk- en boekgeschiedenis (cf. Kroniek 20 [nr. 2202](#)). Reeds in 1559 werd hier de thans oudste bibliotheek van Oost-Friesland gesticht. In 1995 kreeg zij een vernieuwde huisvesting en de middelen nodig om een tweede leven te beginnen: dat van een der grote protestantse kerkbibliotheken (waarschijnlijk slechts door Genéve voorafgegaan). Bibliothecaris Schulz beschrijft de verbouwing van de bibliotheekruimte en de collecties (10.000 drukken tot 1800, waarvan 6.500 van vóór 1650). Vanzelfsprekend bevinden zich hier talrijke pamfletten en protestantse drukken m.b.t. de Nederlanden ! [M. d. S.]

2912.- René Plisnier, *Le Fonds Puissant conservé à l'Université de Mons-Hainaut et l'histoire de la reliure* in *Mélanges d'histoire de la reliure ...* (cf. [nr. 2803](#)), p. 137-144, ill.

Gedreven voor het behoud van het artistiek patrimonium in zijn streek en verwoed verzamelaar van velerlei kunstvoorwerpen, is kanunnik Edmond-Félix Puissant (1860-1934) verder bekend als bibliofiel. De tijdens zijn leven samengebrachte verzameling handschriften en drukken legateerde hij aan de stad Bergen. In 1961 werd ze overgebracht naar de Openbare bibliotheek van de stad om in 1966 in de Centrale bibliotheek van de Universiteit in Bergen te worden ondergebracht. De herkomst van al de boeken is nogal uiteenlopend (Plisnier noemt er enkele op). In het kader van een catalogus van de zestiende-eeuwse drukken besteedt P hier aandacht aan enkele typische banden die hij een voor een bespreekt (waaronder een Spespaneel, een médaillonspaneel, verschillende eikelspanelen enz., en een Engelse band. [E. C.-I.]

2913.- M.R. **Radermacher Schorer** 1888-1956, *minnaar van het 'schoone' boek*.- Amsterdam: De Buitenkant; Den Haag: Museum van het Boek, 1998.- 141 p.: omslag, portr., ill.; 25 cm.- ISBN 90-70386-97-6.

Niets te vroeg wordt door een tentoonstelling en een boek aandacht besteed aan de figuur van de Utrechtse bibliofiel M.R. Radermacher Schorer. Het mooiste gedeelte van zijn bibliotheek berust sedert 1956 in het Museum van het Boek / Museum Meermann-Westreenianum. Het is de verdienste van de voormalige bibliothecaris van de KB Den Haag, Leendert Brummel, dat het Museum van het Boek in 1960 werd opgericht met als doelstelling de boekkunst vanaf ca. 1890 te verzamelen. De bundel opstellen, naar aanleiding waarvan een tentoonstelling werd ingericht, is door vier deskundigen samengesteld op initiatief van Tanja de Boer. Deze uitstekende publicatie over een voornaam Nederlands bibliofiel in een adequate vormgeving verdient gelukwensen en navolging. Een uitvoeriger bespreking verschijnt in jg. 1998 in *De Gulden Passer*, het tijdschrift van de Vereniging van Antwerpse Bibliofielen. [E. C.-I.]

2914.- A. Keersmaekers, *De "bibliotheek" van Felix Timmermans 1913/1914 in Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal-*

en *Letterkunde*, 1996, p. 227-242.

In de periode dat Timmermans aan 'Pallieter' werkte, legde hij ook een lijst van zijn boekenbezit aan: 47 nummers 'Verzen, gezangen, gedichten', 60 nummers 'Proza' en 47 nummers 'Tooneel'. Hij las Nederlands, Frans en Duits. Opmerkelijk was de aanwezigheid van niet weinig teksten uit de klassieke oudheid en de wereldliteratuur. Ook de Franse negentiende eeuw was goed vertegenwoordigd, evenals de eigentijdse Nederlandse letterkunde - met uitzondering van C. Buysse. De lijst was niet compleet: in 'Het ontstaan van Pallieter' vermeldde Timmermans nog tal van werken, die hij in die periode las. In bijlage volgt een transcriptie van de lijst; de titels worden in een daaropvolgende alfabetische lijst geïdentificeerd. [W.W.]

2915.- David Gullentops, *La bibliothèque d'Emile Verhaeren. Addendum in Le livre et l'estampe*, 44, 1998, nr. 149, p. 29-62.

De bibliotheek van Verhaeren in de 'Archives et Musée de la Littérature' bewaard (KB Brussel) is niet de hele bibliotheek van de Frans-Belgische dichter (+ 1916). Dit was al gebleken uit de in 1930 door Erna Rehwoldt gepubliceerde inventaris, evenals uit de bestaande correspondentie tussen Marthe Massin en genoemde Duitse vriendin. Nu is het ontbrekende gedeelte van de bibliotheek teruggevonden in het 'Musée du Caillou-qui-Bique', destijds de woning van Verhaeren in Roisin. Daarvan heeft Gullentops de inventaris in 1996 gepubliceerd. Maar nog waren alle titels niet terecht. Dankzij de alertheid van conservator Paul Servaes van het Museum Emile Verhaeren in Sint-Amands aan de Schelde werd een document getiteld 'N2 de Gide Prouvost' aangetroffen in een oude woning te Ruisbroek.

Deze lijst bevestigt wat bekend was over de betrekkingen met andere dichters en schrijvers en over Verhaerens duidelijke belangstelling voor kunstuiting op andere domeinen. Gullentops heeft evenwel niet de 'lijst van Ruisbroek' in haar geheel uitgegeven, maar heeft zich beperkt tot de boeken die niet gelocaliseerd zijn. [E. C.-I.]

2916.- Karel M. De Lille, *Vier santjesboeken in Iepers kwartier*, 33, 1997, p. 82-86, ill.

Dit soort boeken biedt teksten aan voor drukwerk bij verschillende kerkelijke vieringen: eerste en plechtige communie, huwelijk, priesterwijding, overlijden enz. Een eerste behandelde publicatie is van R.J. Pierik en uitgegeven door **J. van Beerendonk** te Antwerpen (1880). Een tweede specimen verscheen anoniem als 'Verzameling van Teksten voor Doodbeeldekens' bij **H. vander Schelden** te Gent (1895). De overige twee titels zijn van (zeer) recente datum. [W.W.]

2917.- Nop Maas, *'Een bijster artistiek bureau'* in *De boekenwereld*, 14, 1997-1998, p. 232-241, ill.

Onder de naam Artistiek-Bureau gaf de Rotterdamse uitgever **J. Berg** pornografische literatuur uit. Hij adverteerde daarvoor in het kritische weekblad 'Asmode'. Zijn productie is moeilijk te traceren omdat dergelijke werken in Brinkmans 'Catalogus' in de regel niet geregistreerd werden. Toch volgt in bijlage een uitvoerige lijst van door het Artistiek-Bureau uitgebrachte titels tussen 1879 en 1892. [W.W.]

2918.- *W.L. & J. Brusse's Uitgeversmaatschappij 1903-1965*. Red. Sjoerd van Faassen, Hans Oldewarris en Kees Thomassen. Samenstelling fondscatalogus onder verantwoordelijkheid van de Koninklijke Bibliotheek door Peter van Beest en Peter de Bode.- Rotterdam: Uitgeverij 010, 1993.- 272 p.: ill.; 25 cm.- ISBN 90-6450-158-0.

Na langdurige vergeefse pogingen heb ik dit boek eindelijk in handen. Te laat om te bespreken maar hoe dan ook waard om hier te signaleren. Acht opstellen van verschillende auteurs over de Gebroeders Brusse, een analyse van het fonds, het

economisch reilen en zeilen, de boekverzorging, de illustratie, literatuur, architectuur en toegepaste kunst en tenslotte educatieve uitgaven en jeugdliteratuur (100 bladzijden). Daarop volgt de fondscatalogus (bij de 150 bladzijden), geordend op jaar; bovenaan de pagina vaak tot drie verkleinde reproducties van omslagen of kartonnages, erg fraai. De gebruikte uitgeversmerken zijn alle afgebeeld. Een namen- en titelregister sluit het boek af. Voor wie Nederlandse boeken uit genoemde periode in zijn bibliotheek heeft staan, is deze fondsl lijst een uitdaging om de rekken langs te gaan... wie weet wat hij allemaal van Brussee heeft. [E. C.-I.]

2919.- Louis-Donat Casterman, *Casterman face à l'histoire: traces et étude de deux siècles de métiers du livre* in *Archives et Bibliothèques de Belgique = Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 68, 1997, p. 113-142, ill.

Sinds de vestiging van Donat Casterman als boekhandelaar te Doornik in 1776-1777 bleven zijn nakomelingen aldaar onafgebroken werkzaam in de wereld van het boek. Aanvankelijk werd de jeugd bereikt via het drukken van catechismussen; in de negentiende eeuw kwamen daar prijsboeken en lithografische albums bij; in de huidige tijd het stripverhaal ('Kuifje' van Hergé is het grote succesverhaal van de firma). Daarnaast produceert Casterman telefoonboeken en reisgidsen. Een activiteit van twee eeuwen leverde een divers patrimonium op: archieven, boeken, typografisch materiaal en gereedschap voor boekbinders. Doordat het bedrijf nooit verhuisd is en evenmin ooit met oorlogsschade te kampen had, is een zeldzaam complete typografische biotoop ontstaan en in stand gehouden. [W.W.]

2920.- Chantal Keijsper, 'Alle vakken, alle vormen, alle prijzen'. *Het fonds van de negentiende-eeuwse Amsterdamse uitgeverij de Gebr. Diederichs* in *De boekenwereld*, 14, 1997-1998, p. 54-68, ill.

De broers George Frederik (1799-1862) en Pieter Arnold (1804-1870) Diederichs waren zeer actief op de uitgeefmarkt en bezaten een fonds van meer dan duizend titels. In 1830 richtten zij het dagblad 'Algemeen Handelsblad/ Nieuwe Amsterdamsche Courant' op. Tussen 1818 en 1840 hadden zij ook een leesbibliotheek en lees-instelling (met een systeem van leesportefeuille). In 1865 besloot de firma zich geheel aan de uitgave van de krant te wijden. Het fonds werd verkocht. Naast oorspronkelijk Nederlands werk waren er ook vertalingen uit het Frans, Duits en Engels. Gebr. Diederichs werkten ook samen met buitenlandse collega's. Zij publiceerden alle mogelijke werken, zodat het fonds nauwelijks kleur en karakter liet zien. Romans en verhalenbundels, theologische en stichtelijke lectuur samen met schoolboeken en naslagwerken waren goed voor 30% van het gehele fonds. Het aantal oorspronkelijk Nederlandstalige romans was wel bedroevend klein: minder dan tien op een totaal van tachtig romans. [W.W.]

2921.- H.T.M. van Vliet, *Louis Couperus en L.J. Veen, onthullingen uit een uitgeversarchief* in *De boekenwereld*, 14, 1997-1998, p. 126-140, ill.

Couperus hield zich intensief bezig met de vormgeving van zijn boeken. Zijn uitgever Veen kwam hem daarbij zeer tegemoet. Het bindwerk vertegenwoordigde een zware post in de productiekosten van de boeken. Toen de verkoop van Couperus' boeken daalde, werd Veen voorzichtig en liet hij slechts kleine partijen inbinden, waarvoor dikwijls ingenaaide exemplaren opnieuw gebruikt werden. Er is dus grote diversiteit in Couperus-bandens. Het artikel is goed geïllustreerd met specimina van dat bandenmateriaal. [W.W.]

2922. - Hedwig Speliers, "Een beetje meer inkt op het lint van uw machien ". *Over de correspondentie Martha van de Walle en Stijn Streuvels* in *Zoals ik u schreef. Jaarboek van het Stijn Streuvelsgenootschap*, 3, 1997, p. 177-193 (noten p. 347-357).

In 1938 kwam Streuvels terecht bij de Vlaams-nationalistische uitgeverij "Wiek Op " van Martha van de Walle (1902-1980). Hij publiceerde er twee werken: in

1938 *Paradijsprookjes*, een vertaling van de Oostenrijkse nazigezinde auteur Max Mell (1882-1971), en in 1939 een bundel *Kerstvertellingen*. Streuvels "zakelijke doortastendheid wordt in zijn brieven aan de uitgeefster afgewisseld met enige ironische distantie. [M. d. S.]

2933.- Henri Vanhulst, *Les Weissenbruch, éditeurs et marchand de la musique à Bruxelles au début du XIXe siècle* in *Archives et Bibliothèques de Belgique* = *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 68, 1997, p. 35-54, facs.

In het begin van de negentiende eeuw was de firma Weissenbruch de grootste muziekboekhandel te Brussel. Een eerste catalogus verscheen in 1804, een tweede in 1809. Daaruit bleek dat Weissenbruch drieëntwintig orkestpartituren kon leveren; die werden verspreid in handschrift, wat natuurlijk zeer duur was. Daarnaast leverde men ook muzikale periodieken. Een derde catalogus, uit 1813, liet Weissenbruch kennen als uitgever van achttien componisten, onder wie H. Messemaeckers en J.E. Pauwels. [W.W.]

[Go Top](#)

[Over deze site](#) Home page: www.boekgeschiedenis.be

Ontwikkeling © Johan Hanselaer

Laatste aanpassing: 09/13/2023 18:35:1605/29/2007 14:51:54

Kroniek

1999

[VWB](#) [Go Top](#)
[Overzicht](#)

Na de algemeenheden zijn de notities chronologisch gerangschikt en per thema of onderwerp (in vetjes) volgens een vast schema gegroepeerd: 1. Literatuurbericht en Vakwoordenboeken; 2. Bibliografie (methodologie en repertoria); 3. Drukmetaal; 4. Zetten en drukken; 5. Drukkers, steden, regio's; 6. Boekillustratie; 7 Boekband; 8. Bibliotheken en Bibliofilie; 9. Boekhandel en Uitgeverij; 10. Onderwerpen.

De lezers van de Kroniek worden er aan herinnerd dat zij de redactie attent kunnen maken op recent verschenen publikaties en haar overdrukken van eigen artikelen kunnen doen toekomen. Een en ander wordt in dank aanvaard.

2934.- *ABHB - Annual Bibliography of the History of the printed book and libraries. Volume 27: publications of 1996 and additions from the preceding years.* Ed. by the Department of Special Collections of the Koninklijke Bibliotheek, The Hague, under the auspices of the Committee on Rare and Precious Books and Documents of the International Federation of Library Associations.- Dordrecht; Boston; London: Kluwer Academic Publishers, (1999).- XLIV, 583 p.- ISBN 0-7923-5819-8; ISSN 0305-5964.

2935.- Paul G. Hoftijzer, *Book history in the Netherlands in Gutenberg Jahrbuch*, 1999, p. 328-334.

Overzicht van wat er voornamelijk de laatste vijftig jaar in Nederland is verschenen op het gebied van de boekwetenschap. Tekst van een lezing n.a.v. de vijftigste verjaardag van het Institut für Buchwissenschaft in Mainz, in 1997. [E. C.-I.]

2936.- *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen 1998.-* Amsterdam: De Buitenkant, 1999.- 178 p.: ill.; 22 cm.. ISBN 90-76452-41-5; ISSN 1383-4584.

De voor de Kroniek relevante artikels zijn afzonderlijk besproken. Mijn waardering voor steeds dezelfde zorg en vormgeving, dankzij het waakzaam oog (en veel meer) van Isa de la Fontaine Verwey. Het linnen van de band is ditmaal lichtgrijs. [E. C.-I.]

2937.- *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis.-* Leiden: Nederlandse Boekhistorische Vereniging, 6, 1999.- 257 p.: omslag, ill.; 23 cm.- ISBN 90-75133-04-9; ISSN 1381-0065.

Voor de zesde maal verschijnt het jaarboek van de Nederlandse Boekhistorische Vereniging. In de inleiding verklaart Hannie van Goinga de ondertitel, 'Geschreven, gedrukt, gedigitaliseerd. Elf eeuwen boekcultuur in de Lage Landen': door een aantal *capita selecta* heen loopt de rode draad van het historisch overzicht. Vier codicologen komen eerst aan het woord met een studie over een bepaald handschrift; zeven bijdragen handelen over het gedrukte boek (in deze

Kroniek afzonderlijk besproken) en bibliografie; **◆◆**n artikel gaat over het boek in de **◆◆**entwintigste eeuw. Marieke van Delft verzorgt weerom 'Publicaties op het terrein van de boekwetenschap 1998'.

Zoals steeds is dit boek goed verzorgd. De vormgeving lag opnieuw bij Rudo Hartman, Den Haag. Op het omslag prijkt een bladzijde uit de Delftse Bijbel, openliggend bij het begin van *Genesis*! [E. C.-I.]

2938.- M. Blanco-Morel & M.- F. Pi**◆**jus (Eds.), *Les Flandres et la culture espagnole et italienne aux XVIe et XVIIe si**◆**cles*. Coordination: Conseil scientifique de l'Universit**◆** Charles-de-Gaulle - Lille 3.- Villeneuve d'Ascq (Nord): Universit**◆** Lille 3, 1998.- 281 p.: omslag, ill.; 24 cm.- (UL3, Travaux et recherches).- ISBN 2-84467-001-6. 170 FF (excl. porto; te bestellen bij de universiteit, F-59653 Villeneuve d'Ascq Cedex; fax: 00 33 (0)3 20 41 61 91; e-mail: lesaffre@univ-lille3.fr).

Neerslag van een colloquium georganiseerd op initiatief van een onderzoekscentrum aan de universiteit te Rijsel, 'Cr**◆**ation et Histoire'. In deze 'ville de tradition flamande' met zijn rijk bronnenmateriaal, zijn de vorsers in belangrijke mate bezig met i.c. de betrekkingen tussen **Vlaanderen** (niet geografisch maar wel cultureel gezien) enerzijds, Spanje en Itali**◆** anderzijds, tijdens de Renaissance en de Barok. Gezien het belang van de boekproductie in Vlaanderen en meer bepaald in Antwerpen, gaat de aandacht heel bijzonder uit naar de geschiedenis van het boek. De bundeling van zeventien bijdragen biedt ongemeen boeiende en aanbevolen lectuur voor elk (boek)historicus in de Nederlanden. Ik licht er de voornaamste uit.

Pierre Jodogne (Luik) laat een vrijwel onbekende figuur voor het voetlicht treden, 'Ieronimo Cassina (1554-1596), milanais d'Anvers'. Uit zijn boedelbeschrijving blijkt o.m. dat deze cultureel ontwikkelde man muziekinstrumenten, schilderijen en prenten, en boeken bezat. Paul van Heck (Leiden) bespreekt de *Vita di C. Giulio Cesare*' van *Stefano Ambrogio Schiappalaria*, in 1578 bij Andries Bax te Antwerpen verschenen (BT 4289). Jan Lechner (Leiden) behandelt werken van Spaanse auteurs in de Noordnederlandse Gouden Eeuw. Jean Balsamo (Reims) bespreekt Philippe de Maldeghem, de vertaler van Petrarca in het Frans, verschenen te Brussel bij Rutger Velpius, 1600 (BT 3973). Frank Lestringant (Lille 3) bestudeert het martyrologium van Richard Rowlands alias Verstegan van wie het *Theatrum crudelitatem* (verschillende uitgaven; zie BT 4726-4729, 7082-7083, 9316) met zijn realistische houtsneden genoegzaam bekend is. Een bijdrage over de *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* van Guicciardini mocht niet ontbreken: Dina Aristodemo (Amsterdam) belicht het werk 'fra cultura Italiana e cultura Fiamminga' waarbij het accent behalve op het economische en het handelsluik ook op het culturele en politieke wordt gelegd. Mario Pozzi (Turijn) onderzoekt de relatie Giorgio Vasari en de Vlamingen; zijn *Vite* werden in Firenze door een Brabants uitgever, Lorenzo Torrentino (Lenaerts van der Beke) gepubliceerd (zie Kroniek 24 [nr. 2847](#)). Volgen drie artikelen over Lipsius waaronder dat van Fran**◆**ois G**◆**al (Ecole nationale sup**◆**rieure) handelend over *De bibliothecis syntagmata* (Antwerpen, J. Moretus, 1602). Tot slot is in de bundel opgenomen de bescheiden catalogus van de **◆◆**andaagse tentoonstelling van zeventiende- en achttiende-eeuwse drukken n.a.v. het colloquium in de Centrale Bibliotheek van de universiteit ingericht: *Les Flandres et la culture espagnole et italienne aux XVIe et XVIIe si**◆**cles* door Isabelle Westeel. [E. C.-I.]

2939.- Paul Bruy**◆**re, *Recherche pour une typologie des **◆ph◆m◆**res li**◆**geois 1550-1800* in *Le livre & l'estampe*, 45, 1999, 151, p. 105-113.

Tijdens het Ancien R**◆**gime is er veel meer efemeer drukwerk verschenen dan vermoed wordt; veel soorten gaan onder deze ene benaming schuil. Een betere herkenning van de documenten en een adequatere definitie kunnen ongetwijfeld tot een betere conservatie en consultatie leiden. Dat is wat de auteur van deze

bijdrage beoogt. Als aanzet bezorgt hij een lijst naar het type informatie (bvb. annonce, arrondissement, indulgences) en naar het type drager (bvb. affiche, feuille, placard). [E. C.-I.]

2940.- Paul Dijstelberge, *Towards a digital atlas of initial letters and typographic ornaments in the Netherlands* in *Quaerendo*, 28, 1998, p. 215-224.

Het computertijdperk heeft nieuwe mogelijkheden geschapen om beeldmateriaal bestaande uit sierinitialen en typografische ornamenten te verzamelen, op te slaan, te identificeren en te documenteren. Dat eerdere pogingen om tot een centrale gegevensbank te komen nog niet echt functionele resultaten hebben opgeleverd, is volgens D wellicht te wijten aan de te beperkte mogelijkheden van het programma (het steentijdperk van de computer), maar vooral aan het teveel aan randinformatie en het tekort aan gedetailleerde beschrijving. In 1987 was (niet te Luik) maar wel te Bergen, Hg. (Mons) een opmerkelijk congres georganiseerd onder de titel 'Ornementation typographique et bibliographie historique'; de handelingen hiervan zijn door Marie-Thérèse Isaac bezorgd en verschenen in de reeks 'Documenta et opuscula', 8'. Een enkele jaren geleden door P. Verkruijsse bij het NWO ingediend project, kon niet op steun rekenen. In het kader van het door NWO gefinancierde ambitieuze Bibliopolisproject in de Haagse KB, kan het echter wel! Het pilootproject -zoals dat dan moet heten- is een relationele databank bestaande uit een lijst met drukkers en een met initialen en ornamenten. Wie wil weten hoe dit project in zijn werk gaat (Apple Macintosh computer, een Umax scanner, een digitale camera van Olympus), leze het heldere en praktisch georiënteerde artikel van de auteur. Een uitdaging voor de geïnteresseerde analytisch bibliograaf die niet schuw is van moderne apparatuur. [E. C.-I.]

2941.- Berry Dongelmans, *Koerswijzigingen in de bibliografische en boekhistorische wetenschap* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 6, 1999, p. 207-222, ill.

'Vergelijkend warenonderzoek' naar genrebibliografie: onderzocht worden drie recente proefschriften: van Salman (cf. *Kroniek* 23 [nr. 2668](#)), Den Hollander (ibid. [nr. 2707](#)) en Bosma (ibid. [nr. 2741](#)). D blijft achtereenvolgens stilstaan bij aspecten van het promotieonderzoek: materiaal verzamelen, titelbeschrijvingen, boekhistorische observaties, multidisciplinariteit (het boek in zijn context), het gebruik van relationele databanken en andere digitale middelen. Voor de toekomst is ongetwijfeld de ingeslagen weg verder te volgen maar D besluit wijselijk dat 'utopisme en realisme ... nog wel enige tijd hand in hand [zullen] gaan'. [E. C.-I.]

2942.-Joachim Vennebusch, *Beiträge aus dem Kölner Stadtarchiv zu Schwenke-Schunke, Band II* in *Einbandforschung: Informationsblatt des Arbeitskreises für die Erfassung und Erschliessung historischer Bucheinbände (AEB)*, 4, 1999, p. 20-23.

Aanvullingen op het eerder besproken werk van Schunke en von Rabenau (cf. *Kroniek* 22 [nr. 2448](#); *Kroniek* 24 [nr. 2798-2799](#)). [E. C.-I.]

2943.- *Ergänzungen und Korrekturen zu Schwenke/Schunke [und zu Kyriss]* in *Einbandforschung: Informationsblatt des Arbeitskreises für die Erfassung und Erschliessung historischer Bucheinbände (AEB)*, 5, 1999, p. 11-22, ill.

Tussentijdse resultaten van voortgezet onderzoek bijgedragen door verschillende auteurs (cf. *Kroniek* 22 [nr. 2448](#); *Kroniek* 24 [nr. 2798-2799](#)). Interessant voor de Nederlanden kan o.m. het fraterhuis Weidenbach bij Keulen. [E. C.-I.]

2944.- *Ergänzungen und Korrekturen zu Haebler/Schunke* in *Einbandforschung: Informationsblatt des Arbeitskreises für die Erfassung und Erschliessung historischer Bucheinbände (AEB)*, 5, 1999, p. 23-37, ill.

Zoals hierboven, maar nu met vermelding van een exemplaar van Plantins Biblia

Polyglotta in de UB Würzburg: weliswaar slechts delen 1-5 en 7 maar in goudgestempelde prachtbanden met vergulde, geciseleerde en beschilderde sneden, van boekbinder Lukas Weischner (1550-) uit Erfurt, werkzaam in Jena, aangesteld als bibliothecaris van Hertog Julius von Braunschweig-Lüneburg die hem evenwel voornamelijk als boekbinder gebruikte. De banden zijn uitvoerig beschreven door Angelika Pabel; met veel reproducties. [E. C.-I.]
Zie ook nr. [3106](#)

2945.- Jean-Louis Decherf, *Repertoire des livres imprimés aux XVe (incunables) et XVIe siècles*.- Lille: Bibliothèque centrale de l'Université catholique, 1998.- 132 p.: omslag, ill.; 30 cm.

Korte 'short-title' catalogus die voor de eerste maal de 33 incunabelen en de bijna 1.000 zestiende-eeuwse drukken repertorieert, samen 1258 notities. Het historisch overzicht van de collectievorming in de Université catholique te Rijsel is al te bondig, de titelbeschrijvingen misschien ook. Maar... een uitstekende 'finding list', met, in de kolom uiterst rechts, het plaatskenmerk. Er zijn drukken bij uit (vooral) Antwerpen, Bergen (Hg), Brugge, Brussel, Gent, Leuven en Luik, Franeker, Den Haag en Leiden. Het topografisch en alfabetisch drukkersregister maakt zoeken efficiënt. [E. C.-I.]

2946.- Guido Persoons, *Lettergieter Franchois II Guyot (1545-c. 1612) en muzieknoden voor Bogardus- en Phalesiusdrukken in De Gulden Passer, 76-77*, 1998-1999, p. 127-153, ill.

De zoon van Franchois I (+ 1570), lettergieter en lettersnijder, zet het lettergieten voort; zijn dochter Jeanne huwt met Anthonis I Coppens van Diest, terwijl twee andere zoons, Gabriel en Christoffel zich resp. in de Noordelijke Nederlanden vestigen. De stamboom van Franchois II is niet alleen opgemaakt (een kopie van machineschrift, duidelijk maar niet zo fraai!), hij wordt ook uitvoerig toegelicht. Verder worden de letterstempels van Franchois I besproken, de notentypen van Franchois II voor Robert I Maudhuy te Atrecht en Joannes I Bogardus te Leuven en de muziekmatrijzen van Guyot in het Museum Plantin-Moretus, het geheel gestaafd met getranscribeerde en in bijlage gepubliceerde archiefdocumenten. De conclusies die P aan dit onderzoek verbindt, hebben betrekking op de toeschrijving van bepaalde typen aan vader of zoon en op de verspreiding ervan. [E. C.-I.]

2947.- *Adresboek Nederlandse drukkers en boekverkopers tot 1700*. Verzameld door de STCN. Red. J.A. Gruys en Jan Bos.- Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1999.- 278 p.: omslag, front.; 21 cm.- ISBN 90-6259-141-8. [Full text](#)

Van bij het begin (1982) heeft de STCN systematisch geregistreerd wat de beschreven boeken aan informatie over hun drukkers en/of uitgevers en verkopers mededeelden: plaats van werkzaamheid, jaartallen van werkzaamheid, adressen en uithangborden. De beschreven titels vormen het bibliografisch basisbestand (thans reeds bijna 90.000 beschrijvingen!), dat online raadpleegbaar is, maar ook met goed gekozen specimina in boekvorm (bv. *T'Gvlde iaer 1650*, 1995; *Kroniek 21 nr. 2367*) of de *Cats catalogus*, 1996; *Kroniek 22 nr. 2542*). De gegevens over plaats en jaren van werkzaamheid zijn gebundeld in de *Thesaurus 1473-1800* van J.A. Gruys & C. de Wolf uit 1989 (*Kroniek 16 nr. 1532*). Met het *Adresboek* is nu het andere bestand verzameld en geordend: dat van de adressen en uithangborden. De drukkers- en uitgeversmerken zijn dan weer exhaustief behandeld in P. van Huisstede & P.J. Brandhorst, *Dutch printer's devices 15th-17th century* (zie *Kroniek nr. 2948*). Het adresboek bevat na de "Inleiding" (p. 6-15) een lijst van "Verdwenen locaties en in onbruik geraakte benamingen in Amsterdam, Den Haag, Leiden en Utrecht" (p. 17-23). Daarop volgen het repertorium van "Drukkers en boekverkopers met functies, adressen en uithangborden" (p. 25-133), een "Register van functies" (p. 135-147 - erg nuttig voor de maatschappelijke plaatsbepaling van de drukker: stadsdrukkers, universiteitsdrukkers etc.), het "Register van adressen" (p. 149-242) en een "Register van uithangborden" (p.

243-278). Het repertorium is op naam, de drie registers op plaats geordend. Deze ogenschijnlijk droge opsommingen leveren fascinerende lectuur op: met een (contemporain of later) stadsplan erbij kan men zien waar de boekhandels en drukkerijen gevestigd waren (topografisch) of wie er tegelijk of na mekaar in bepaalde straten, ja zelfs panden werkte en ook vaak woonde (chronologisch). De Beurs en de Dam in Amsterdam, het Rapenburg en de Academie in Leiden waren toplocaties. Wel dient men steeds te beseffen (en dat geldt ook voor de *Thesaurus 1473-1800*) dat het materiaal beperkt is tot de informatie uit de drukken zelf - en dus niet uit andere bronnen (archivalia bv.)! Zo ontbreekt Plantijn in de lijst en geeft die voor de Raphelengii slechts hun functie op, ook al weten we uit bronnen en studies waar hun winkel en drukkerij waren gevestigd .... Het "Adresboek" is alweer zeer keurig verzorgd en gedrukt. Een flinke aanwinst voor de Nederlandse boekhistoricus (de Belgische collega beschikt weliswaar nog niet over een "Thesaurus", een "Adresboek", of een "STCB", maar heeft al wel langer Rouzet en Vandeweghe & Op de Beeck, al is dat maar tot 1600; en gelukkig lijkt de "STCV" dan nu toch van wal te zijn gestoken). [M. d. S.]

2948.- P. van Huisstede & J.P.J. Brandhorst, *Dutch printer's devices 15th-17th century: a catalogue*.- Nieuwkoop: De Graaf Publishers, 1999.- 3 dln. (VIII, 1639 p.): ill.; 28 cm. With CD-ROM.- ISBN 90-6004-451-7. Fl. 1.450.

In 1993 verscheen het repertorium van Zuidnederlandse drukkersmerken tot en met de zestiende eeuw (zie *Kroniek* 19 [nr. 2031](#)) *in margine* van de BT. Nu liggen ook de **Noordnederlandse drukkersmerken**, 15^e en 16^e eeuw met elkaar omspannend, op tafel, het zoveelste nevenproduct van de alom geprezen STCN. En wat voor een! De auteurs (Universiteit Utrecht), bijzonder vertrouwd met het Iconclass-systeem, hebben het uitgebreide beeldmateriaal dat in drukkersmerken vaak verscholen zit, weten te exploiteren, uitgaande van een tweevoudige overweging. Primo: veel drukkersmerken, al of niet in variante staten, zijn door een groot aantal drukkers gebruikt; secundo: de 'taal' die drukkersmerken heel vaak spreken is gebed in de vormen- en symbolentaal van de tijd waarin zij ontstonden en gebruikt werden, m.a.w. de drukkersmerken moeten in hun intellectuele context worden gezien en benaderd. Het is evident dat meteen aan de emblematiek wordt gedacht, maar ook met de literatuur zijn raakpunten; veel merken zijn van een motto of devies voorzien en die komen doorgaans uit of zijn geïnspireerd op de Bijbel of eigentijdse bronnen zoals Erasmus om slechts de beroemdste te noemen. Het register van de mottos' of kenspreuken, met verwijzing naar de betrokken drukkers, beslaat zo maar eventjes 68 kolommen. Even tussen haakjes: uit welke bron de citaten komen, is niet aangegeven; het is echter billijk dat van de geprikkelde lezer verwacht wordt zelf ook wat zoekwerk te verrichten. Dit werk, opgezet in 1983, gaat uit van de vermelding van een merk in de beschrijving van de STCN. Die heeft dus in feite al uitgemaakt wat onder drukkersmerk dient te worden verstaan (denk bv. aan de geïllustreerde titelpagina's waarin iets schuil kan gaan, of aan een titelvignet dat geen merk is!). Aangezien de STCN-databank nog steeds in bewerking is en dus geen compleet beeld van de Nederlandse productie tot aan 1700 biedt, geldt dit ook voor het repertorium van de drukkersmerken. Van de 300.000 geschatte drukken zijn er 80.000 in de databank opgenomen. Voor de periode tot 1540 hebben de auteurs zich op secundaire bibliografie (Kok, NAT) gebaseerd, voor de periode daarna hebben zij autopsie verricht op de boeken in de Haagse KB, de UB Amsterdam en de UB Leiden.

Het corpus is als volgt opgevat: (1) de hoofding bestaande uit de drukkersnaam, plaats(en) en jaren van activiteit, beroep(en), adres(sen), een informatie die al in de *Thesaurus* te vinden was maar die hier ook moet staan; (2) de reproductie van het merk met rechts daarvan een nummer eigen aan dit bepaald merk (geen volgnummer), de beschrijving ervan (in het Engels, gelukkig met de oorspronkelijke Nederlandse woorden bij die de zo vaak voorkomende woordspelingen moeten verduidelijken), iets wat geen overbodige luxe is maar

helpt kijken; vervolgens de verwijzingen naar Iconclass, de kenspreuk met ev. de initialen die daar op voorkomen, hoe dikwijls en hoelang ze in gebruik waren en ev. opmerkingen. De ordening is alfabetisch op drukkersnaam (1.400); dit houdt in dat datzelfde merk (2.000 verschillende) op meerdere plaatsen kan afgebeeld staan, wat misschien plaatsverlies betekent maar in ieder geval erg handig; zo zijn er 4.000 notities. Omgekeerd zijn in het register van de merknummers onder dat nummer al de drukkersnamen te vinden die dat merk hebben gebruikt (reg. 3). Om de 'fiche' zoals ze boven beschreven staat, slechts eenmaal te moeten geven onder dat drukkersnaam, zijn in een afzonderlijk register (reg. 2) de namen van de andere drukkers die hetzelfde merk hebben gebruikt, opgenomen. Ze zijn 'secondary names' genoemd. In wezen zijn ze natuurlijk niet secundair en de vraag rijst of deze namen niet in het corpus zelf hun plaats, onder vorm van een verwijzing, hadden kunnen krijgen. Register 2 is, bij een zoekactie naar een drukker van primair belang, niet te vergeten. Behalve een register met de kenspreuken (1) en een met de initialen (4) is er de grote brok, de Iconclass (reg. 5). Dit verklaart meteen het derde volumineuze deel van het werk. Iconclass is een bestaande diepgaand hiërarchisch opgebouwde thesaurus voor beelden. Ik zal er niet over uitweiden om de eenvoudige reden dat ik er vrijwel geen ervaring mee heb; ik vrees dat ik in het Zuiden niet de enige ben om mij met deze niet alfabetische thematische zoekactie vertrouwd te moeten maken (het schema dat tot de derde geleding gaat, beslaat 5 kolommen, het register de pagina's 1309-1639). Op de CD-ROM is meer uitleg over het systeem te vinden. Een kleine tip: het zou handig geweest zijn het schema van Iconclass ook op een stevig inlegvel toe te voegen, want voor wie het schema niet in zijn hoofd heeft zitten, is het constant bladeren.

Het kan verwondering baren dat er van hetzelfde werk twee versies bestaan. De elektronische versie is het logische gevolg van de hoofdbron, de databank STCN-gegevens; bovendien schied dit medium de mogelijkheid 'hyperlinks' te leggen tussen de merken en andere bronnen, visuele en textuele. Toch bleek om verscheidene redenen een papieren versie ook gewenst, waar ik auteurs en uitgever slechts dankbaar voor ben. Hoe opwindend spelen met een CD-ROM ook kan zijn en wat voor extra mogelijkheden dat ook meebrengt, zoals het gecombineerd zoeken, blijf ik het boek prefereren, want het is gemakkelijker te hanteren en je hebt er meer greep op. De CD-ROM was vrij eenvoudig te installeren volgens de instructies op het bijhorend blaadje.

Uitgever De Graaf is te prijzen om zijn vasthoudendheid inzake formaat van omvangrijke bibliografische werken. Bordeaux voor de in het Zuiden geschreven werken, grijsgroen of nu marineblauw voor het Noorden! Het is gemakkelijk hanteerbaar en staat goed in het boekenrek. Maar is het omdat dit boek een afgeleide van de elektronica is, dat aan de vormgeving van de tekst geen aandacht is besteed? Meer dan in het Zuiden weet men in Nederland doorgaans goed hoe belangrijk een goede typografie is, ten bate van de inhoud, ten bate van de lezer. De letter is niet fraai en te schraal, de regels van het voorwerk te lang, en vooral, in de beschrijvingen, het gebruik van nauw aaneengesloten kapitalen voor de Iconclassnummers, met daaronder nog eens in dezelfde kapitaal de geijkte afkortingen van de rubrieken, maakt de lectuur niet bepaald aantrekkelijk. De computer zal nochtans het gebruik van een goede letter en dito vormgeving niet in de weg staan; het blijft een instrument dat de mens zinvol moet bespelen.

Om de mogelijkheid van 'hyperlinks' te illustreren hebben de auteurs zopas een artikel gepubliceerd: "Weest altoos vigilant en arbeijtsaem". Drukkersmerken een mentaliteitshistorische bron?" in *Nieuw Letterkundig Magazijn*, 17, 1999, p. 30-34, ill. Aan de hand van dit concrete voorbeeld willen zij aantonen hoe elektronisch verwerkte drukkersmerken en 'context'materiaal, i.c. enkele embleemboeken, welke zoekmogelijkheden er allemaal zijn. Het verdient zeker aanbeveling voor dergelijke acties eens ruim de tijd uit te trekken en op (een elektronisch) pad te gaan. Het driebandige boek houdt zo te zien veel in petto en kan stimulerend werken en zeker niet enkel voor bibliografen en boekhistorici. De

kunsthistoricus en de cultuurhistoricus vooral moeten over dit werk verrukt zijn.
Een indrukwekkende prestatie! [E. C.-I.]
Zie ook nr. [2947](#)

2949.-Paul Hoftijzer, *Pieter van der Aa (1659-1733), Leids drukker en boekverkoper*.- Hilversum: Verloren, 1999.- 96 p.: ill.; 20 cm. - (Zeven Provinciënreeks, 16).- ISBN 90-6550-158-4. Fl. 25.

Pieter van der Aa is hoogstens nog bekend als de uitgever van de Leidse *Opera omnia* van Erasmus (10 dln, 1703-1706) of van grote plaatwerken. Het was een goed idee om eens nader in te gaan op deze ondernemende handelaar in bedrukt papier. Archiefonderzoek (niet exhaustief, hoe zou het ook kunnen!) en reconstructie van zijn fonds zorgden ervoor dat de contouren nu veel scherper afgeïjnd zijn. Afkomstig uit een Lutherse familie, groeide de geboren zakenman uit tot de centrale figuur van het Leidse boekbedrijf, ja zelfs van dat van de Republiek bij het begin van de achttiende eeuw. H. plaatst hem in zijn context: "Het Leidse boekenbedrijf tijdens de Gouden Eeuw" (p. 11-20, een handige synthese). De "levensloop en carrière van Pieter van der Aa" (p. 21-32) brengt samen wat de verspreide bronnen hebben opgeleverd. Kernhoofdstukken zijn "Het uitgavenfonds" (p. 33-61) en "De bedrijfsvoering" (p. 62-85). Van der Aa's fonds bevat nagenoeg alles wat de boekenwereld van de republiek internationaal voorstelde: wetenschap en klassieken, grote projecten, reis- en landenbeschrijvingen, moderne klassieken in het Frans, kranten en atlassen, boekillustraties en prenten, drukwerk voor stad en universiteit, kortom *La galerie agréable du monde* (titel van zijn omvangrijkste productie: 66 delen in 20 banden met 3000 kaarten en prenten!). H. heeft dit "traditionele" hoofdstuk aangevuld met "modern" boekhistorisch onderzoek naar: kopij, relatie met auteurs, financiering, intekening, privileges, publiciteit, grootboekhandel, internationale boekhandel, particuliere klanten, veilingen.

Natuurlijk is het laatste woord hiermee niet gezegd - H. wijst nadrukkelijk op nader te bestuderen aspecten - maar onze kennis van en inzicht in Van der Aa's werkzaamheden is er stevig op vooruit gegaan. Deze inspirerende monografie is rijkelijk, maar vooral doeltreffend geïllustreerd, in een aangenaam formaat. Het doet verlangen naar een reeks van even degelijke, goed gedocumenteerde en vlot lezende werkjes over andere drukkers uit de Nederlanden (zoals D. Martens, G. Leeu, C. Plantijn, en de dynastieën van Elzevier, Blaeu, Moretus ...). Een aanrader! [M. d. S.]

2950.- Jan Alleblas, *Gedrukt in Dordrecht: de boekenbranche in Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813*. Red. Willem Frijhoff, Hubert Nusteling, Marijke Spies.- Dordrecht: Stadsarchief; Hilversum: Verloren, 1998, p. 326-340 (noten p. 417), ill. (Geschiedenis van Dordrecht, II).- ISBN 90-6550-601-2. Fl.85.

Dordrecht was in de behandelde periode een van de kleinere, doch niet onbelangrijke drukkers- en uitgeverscentra in de Republiek. Volgens de *Thesaurus* van Gruys & De Wolf kwam het -tot 1700- op de zevende plaats na Amsterdam, Leiden, Utrecht, Den Haag, Rotterdam en Delft, en ongeveer gelijk met Haarlem en Middelburg (waarom voor die vergelijking niet de *Thesaurus 1473-1800* is gebruikt is mij een raadsel...). De eerste drukker is in 1572 de uit Gent afkomstige calvinist Jan Canin. De Antwerpenaar Peeter Verhaghen kwam in 1577 over, gevolgd door uitgever-boekverkoper Jasper Troyen en anderen. De zeventiende eeuw is dan de bloeiperiode met in de eerste helft liefst 58 drukkers, boekverkopers en uitgevers. De Dordtse Synode van 1618-1619 was de gedroomde kans om van het "geestelijk centrum van de orthodoxe richting van het vroege Calvinisme" ook een uitgeverscentrum te maken, o.m. met een zevenjarig monopolie op de *Acta* van de Synode. De achttiende eeuw is als elders minder welvarend en het boekbedrijf kent enkele dieptepunten. A. behandelt voorts kranten, censuur en de opkomst en ondergang van de Stadsbibliotheek. Deze aanzet doet verlangen naar meer: een echte monografie over boeken in deze stad

van het boek. Met de STCN en het Gemeentearchief liggen de fundamenten klaar. [M. d. S.]

2951.- C. Coppens, *The Plantin Moretus Archives: an index to Jan Denuc's inventory of 1926* in *De Gulden Passer*, 76-77, 1998-1999, p. 333-360.

Dit register brengt een chronologische reconstructie van het archiefmateriaal in het Museum Plantin-Moretus op basis van de inventaris van Denuc. De vier delen zijn: (1) het *Grand livre*, (2) het *Journal*, met aanverwante stukken omtrent boekenverkoop en -verkopers, Frankfurter *Buchmesse*, catalogi, boekbinders, dagloners, de kapel, de gilde, papier, illustrators, etc., (3) de correspondentie en (4) het familiearchief en het handelsarchief. In dit laatste deel werden een aantal fondsen apart geïndexeerd, m.n. Bosschaert, Du Mont, Elzevier, Garbrant, Goos, de Labistrate, de Neuff, Pynappel, Schilder(s), de Sweer(d)t, de Vlieghe en Van Wyck. Een stamboom van de Plantin-Moretusdynastie en aanverwante families is bijzonder nuttig. [J.H.]

2952.- Nel Klaversma & Kiki Hannema, *Jan en Casper Luyken te boek gesteld. Catalogus van de boekencollectie Van Eeghen in het Amsterdams Historisch Museum.*- Hilversum: Verloren, 1999. - 576 p.: ill.; 26 cm.- ISBN 90-6550-581-4. Fl. 125.

Deze imposante catalogus is een van de grote verrassingen van het afgelopen boekenjaar. Een nagenoeg onbekende collectie werd voortreffelijk beschreven en voor boekhistorisch onderzoek ontsloten. Bij het begin van de twintigste eeuw stelden de erfgenamen van Christiaan Pieter van Eeghen (1816-1889) diens verzameling van tekeningen, prenten en boekillustraties van Jan (1649-1712) en Casper Luyken (1672-1708) ter beschikking van de gemeente Amsterdam. De collectie grafiek van vader en zoon Luyken heeft steeds op belangstelling van kunsthistorici mogen rekenen. De verzameling geïllustreerde boeken daarentegen heeft lange tijd een sluimerend bestaan geleid, slechts bij enkele insiders bekend. Driehonderdvijftig jaar na de geboorte van Jan Luyken zal diens naam niet alleen bij kunsthistorici en bij kenners van de Nederlandse poëzie (*Duytse lier* en talloze emblematabundels), maar ook bij historici van het Nederlandse boek weerklank vinden. Voor de Nederlandse boekillustratie vormt het werk van Jan en Casper een schitterend hoogtepunt aan het einde van de Gouden Eeuw. Het Amsterdams Historisch Museum herbergt thans niet alleen ruim 900 tekeningen en 10.000 (!) prenten van Luyken, maar ook meer dan 1000 drukken met hun illustraties. Pieter van Eeghen (1844-1907) en Johan Philip van der Kellen (1831-1906), eerste directeur van het Rijksprentenkabinet, publiceerden in 1905 hun standaardwerk *Het werk van Jan en Casper Luyken*, grotendeels op deze verzamelingen gebaseerd. In de loop van de eeuw heeft het Amsterdams Historisch Museum de collecties aangevuld en vervolledigd. Daardoor is dit de meest volledige Luykencollectie ter wereld.

De boekencollectie aangelegd door de familie Van Eeghen is hier gedetailleerd beschreven (inclusief latere toevoegingen en bijgebonden drukken die niet door de Luykens zijn geïllustreerd; maar zonder "Luyken-boeken" die zich elders in de museumcollectie bevinden). De verzameling is bijzonder rijk aan oorspronkelijke drukken en aan de talloze herdrukken, zodat het gebruik van de illustraties op de voet kan worden gevolgd. De beschrijvingen zijn erg diepgaand: titel en impressum integraal, collatie, paginareeksen, STCN-vingerafdruk, annotaties (lofdichten, privileges, opdrachten, boekhandelscatalogi, bezitters etc.), illustraties uiteraard (binnen en buiten collatie). Ook opgenomen zijn de enkele bijhorende manuscripten. Van de Hebreeuws-Jiddische werken zijn de titelpagina's afgebeeld en de titels in vertaling beschreven. Verwijzingen zijn er enkel naar Van Eeghen/Van der Kellen 1905.

De zeer uitvoerige titels en collaties zijn een dankbare bron voor bibliografen, boekhistorici, antiquaren en verzamelaars die deze titels geregeld onder ogen krijgen, maar (nog) geen toegang hebben tot de STCN. De verzameling bestrijkt

het hele veld van de Amsterdams boekproductie 1670-1720 (en verder): poëzie, toneel (Quinault!), roman (Cervantes e.a.), reisverhalen, bijbels en religieuze werken, actuele publicaties (over kometen bv.), geschiedwerken, wetenschappelijke geschriften enz. Wie ooit de Nederlandse Flavius Josephus of een van de eindeloze delen van de *Europische Mercurius* heeft moeten collationeren zal de hier geleverde arbeid naar waarde weten te schatten. Het werk van Jan Luyken is zelf haast exhaustief vertegenwoordigd, inclusief vertalingen. De 1508 beschrijvingen zullen dan ook vaak worden geconsulteerd. De catalogus is ontsloten door twee registers: een algemeen namenregister en een prentregister (= concordantie met Van Eeghen/Van der Kellen 1905). *Slechts* twee registers: dat is bijna de enige kritiek die ik het boek zou willen meegeven. De gebruikers hadden meer baat gevonden bij een veelvoud van registers: op boekdrukkers en -verkopers, op opdrachten, andere illustratoren, lofdichters, herkomsten. Al die namen staan er in, maar helaas verdronken in de grote massa. De drukkersplaatsen zijn niet opgenomen in het register: wie wil weten welke "Luyken-boeken" er buiten Amsterdam zijn gedrukt of uitgegeven moet dat zelf bij mekaar zoeken. Een ander opvallende lacune: van het beschreven exemplaar worden de (on)volledigheid vermeld en de vroegere bezitters, maar er wordt met geen woord gerept over de boekband (materiaal, oorspronkelijk of later, versierd of niet)! Een kleine vlek op deze schitterende, uiteraard rijkelijk geïllustreerde catalogus. Dit is een niet te missen referentiewerk voor bibliotheken en andere verzamelaars met belangstelling voor het boek uit de Gouden Eeuw: voor elke boeken- en prentenliefhebber dus. Aanbevolen! [M. d. S.]
Zie ook nr. [2957](#)

2953.- Guido Hendrix, *Geschreven en gedrukte woorden uit de Cisterciënzerabdij Boudelo te Klein-Sinaai en Gent*.- Leuven: Bibliotheek van de Faculteit Godgeleerdheid, 1999.- 2 dln. (I *Tekst*: xi, 238 p.; II *Illustraties*: 63 p. + 4 p. kleurill.); 24 cm.- (Documenta libraria. ISSN 0777-6292; 23) (Bibliotheca auctorum, traductorum et scriptorum Ordinis Cisterciensis, 9). - ISBN 90-73683-36-X. BF 1300.

Guido Hendrix is tijdens het laatste decennium o.m. de historicus van het literaire erfgoed van de Cisterciënzers in de Zuidelijke Nederlanden geworden. Herinneren wij hier aan zijn *Bernardina en Cisterciensia in de Universiteitsbibliotheek* uit 1990 (zie *Kroniek* 16 [nr. 1557](#)), de groots opgezette *Bibliotheca auctorum, traductorum et scriptorum Ordinis Cisterciensis Vicariatus Generalis Belgii. Tomus primus* uit 1992 (zie *Kroniek* 18 [nr. 1869](#)) en *Handschriften en boekengebruik Trappisten van Westmalle 1794-1994* uit 1994 (zie *Kroniek* 21 [nr. 2410](#)). Over Boudelo schreef hij in 1990 o.a. "Auteurs, vertalers en kopiësten van de abdij Boudelo en de priorij Waarschoot" in *Bernardus en de Cisterciënzersfamilie in België 1090-1990* (zie *Kroniek* 16 [nr. 1556](#)). Tien jaar later heeft hij het vele materiaal uit (voornamelijk) de Gentse Universiteitsbibliotheek en het Gentse Rijksarchief gebundeld in een Boudelo-boek. Op een eerste gedeelte over "Boeken en handschriften uit Boudelo" (p. 1-149) volgt een tweede over "Bewoners van Boudelo" (p. 151-238). Wij zullen ons hier tot het eerste beperken, en m.n. tot hoofdstuk 1 ("Auteurs, vertalers en kopiësten uit Boudelo", p. 3-30: een herwerking van het reeds vermelde artikel uit 1990), 2 ("Handschriften uit Boudelo", p. 31-57), 3 ("Boeken, boekbanden, bezittersmerken", p. 59-65), 4 ("Bibliothecarissen verwerven boeken", p. 67-87), 6 ("Gelegenheidsgedichten", p. 103-122), 7 ("Kerkelijke feesten en solemnele herdenkingen", p. 123-137) en 8 ("Abten van Boudelo als cultureel mecenas", p. 139-149). De titels alleen al wijzen op het belang voor de boekhistoricus. En die wordt meer dan verwend: het hier geboden materiaal is niet alleen een onmisbare verzameling voor de geschiedenis van de Boudelo-bibliotheek, maar het biedt tevens een na te volgen repertorium van boekhistorische gegevens m.b.t. andere religieuze bibliotheken uit de Zuidelijke Nederlanden.
Enkele voorbeelden: "1473-1474 papiro empto eenen rieme xliiii s." (p. 9); "

[tussen 1.11.1516-1.11.1517] Item de reparacione librorum bibliothecae primo propter libros emptos Parisii ... " (p. 9); "1574 23 mei: den 23 maj 1574 betaelt Cornelis Eeckens over een billet van boucken dat hij tAntwerpen betaelt hadde an Christoffel Plantin ... 0.21.4 p. " (p. 10); "vanden naeme Baudeloo in coper te doen snijden om op de boeken te drucken ... 0.8.8 " (p. 60); "1637 27 juli: voor twee boecken op de potkens marct " (p. 68); "1609, 10 aug.: aen een calfsvel om te binden *Commentaria Baradii in Sacram Scripturam* ... 2 s 6 gr. " (p. 74); "1651 16 dec.: Aen twee burstels voor de bibliotheque ... 0.3.8 " (p. 80); "1735 31 dec.: aen Ed. Helias als bibliothecaris met consent van den heere prelaet voor den Dictionnaire des arrets de Brillon, met foye voor den cnaepe van de venditie ... 2.6.8 " (p. 81), "1636 9 aug.: voor 't prenten van 200 plackbriefkens teghen de feeste van Ste Bernart ... 0.13.4 " (p. 123); "1610 13 sept.: pro libros 17 premia datis studiosis Collegii Societatis Jesu ... 8.6.8 " (p. 140) etc. etc. Een goudmijn! Helemaal schitterend zijn de gegevens in "2. "Gefactureerde " aankopen van boeken " (p. 70-74): voor boeken gekocht in Antwerpen (bij Engelbrecht Gymnicus 1660-1666 en bij Guilliam Lesteens 1630-1692!), Brussel (bij François Vivien 1642-1645 en Joann. Mommaert 1654), Dowaaï (1642-1644), Gent (bij P.F. de Goesin 1728 en bij Alexander Sersanders 1629-1662) en in Rijsel (bij "Henry " 1721-1748 en bij niet genoemden 1724-1743). De eerste rekening vermeld bij Dowaaï is wel een hoogtepunt: "1642 30 maart: voor een partije boecken ghecocht teghen eenen boeckvercooper van Douay comende van den bisschop Jansenius by Ypre ... 20.0.0 " (p. 72; onderstreping MdS): een spoor naar Jansenius " bibliotheek!

Het zijn juist dergelijke archiefgegevens (en de boeken zelf, uiteraard) die het institutionele boekenbezit en het eventuele boekengebruik in beeld brengen (vgl. Luc Knapens knappe uitgave van de catalogus van St.-Hubert - [nr. 3028](#)). Dat een boekhistoricus het heeft over "kaft " als hij "boekband " of "omslag " bedoelt valt te betreuren, maar dat hij de befaamde catalogus van de 16de-eeuwse drukken in de Gentse UB toeschrijft aan B. Michiels [lees: J♦r♦me Machiels] is verbijsterend ... Wat jammer ook dat net dit boek geen registers heeft meegekregen! *Deel 2.Illustraties* toont titelpagina's van werken door Boudelo-auteurs, handschriften, boekbanden, eigendomsmerken. Guido Hendrix zijn we voor dit mooie bronnenboek grote dank verschuldigd. [M. d. S.]

2954.- *Leuven in books, books in Leuven: The oldest university of the Low Countries and its library.* (Ed.) Christian Coppens.- Leuven: Universitaire Pers, 1999.- 325 p.: omslag, ill;; 30 cm.- (Ex Officina. Publications of the University Library K.U. Leuven, 2).- ISBN 90-6186-951-X. BF 1700.

N.a.v. de tentoonstelling in de Van Pelt Library, Philadelphia, die later herhaald werd in de UB van Leuven, verscheen een catalogus die een overzicht biedt van de bewogen geschiedenis van de Leuvense UB, aan de hand van 90 catalogusnummers (gravures, handschriften, plannen, maar vooral boeken).

Eerst wordt Leuven gesitueerd en getoond met een ets naar Jodocus vander Baren, door Peter vander Borch en Theodoor Galle van ca. 1604, uit Lipsius' *Lovanium*. Illustraties bij de stichting van de universiteit in 1425 zijn de *Isagoge* van Porphyrius, gedrukt door Dirk Martens in Leuven in 1525, en een handboek voor de artesfaculteit. Boeken waren in Leuven zowel buiten de universiteit te vinden (abdij van 't Park in Heverlee, St.-Gertrudisabdij), als in de faculteiten en colleges. Jan Veldener en Jan van Westfalen waren de eerste drukkers te Leuven die de studenten en de instellingen van boeken voorzagen. In de 16de eeuw was Leuven het intellectueel centrum van de Nederlanden: Dirk Martens drukte er o.a.

Erasmus, Clenardus en Homeros. Op het vlak van de wetenschappen werden de werken van de Leuvense professoren en studenten (o.a. Gemma Frisius, Mercator, Vesalius) gedrukt in Antwerpen (Hillen, Plantijn) en Bazel. De reactie tegen de reformatie laat er zich voelen door het drukken van bijbelvertalingen naar de Vulgaat (B. van Grave). Het toppunt van humanisme in Leuven wordt bereikt met Justus Lipsius. De 1637-editie van de *Opera Omnia*, gedrukt bij Balthasar Moretus, is een typografisch meesterwerk, met een titelplaat naar een ontwerp van

Rubens. De eerste centrale bibliotheek wordt gevormd met de bibliotheken van Laurens Beyerlinck en Jacobus Romanus, onder de leiding van Cornelius Jansenius; Valerius Andreas wordt de eerste bibliothecaris in 1636. In 1760 komt het eerste boek van de persen van de universiteit (*Typographia Academica*), tot 1797 een tachtigtal titels, waaronder het standaardwerk van Paquot. De Hollandse periode en de vroege onafhankelijkheid worden zeer beknopt behandeld, dit in tegenstelling tot de Grote Brand van 1914. Deze zware slag voor de bibliotheek wordt uitgebreid beschreven en nog eens pijnlijk geïllustreerd door een verbrand 16de-eeuws devotieboek. Eveneens veel aandacht krijgt -en dit is niet verwonderlijk gezien het opzet van deze catalogus- de wederopbouw van bibliotheekgebouw en boekenbestand na WO I met Amerikaanse steun. Het relaas over de bouw, en de discussies omtrent het opschrift dat aan de bibliotheek moest komen is zeer lezenswaard. De collectie wordt gestoffeerd door Duitse herstelbetalingen en met boeken uit privé-bibliotheken, zoals uit die van Susan Minns uit Boston, die een hele collectie over de Dodendans bezat. Ten tweede male wordt de bibliotheek vernietigd in 1940. Nu was de wederopbouw veel moeilijker omdat de Leuvense UB niet het enige cultuurmonument was dat door de oorlog werd getroffen; dankzij het verwerven van de bibliotheek van o.a. Henri Omont, Archibald Harrison Corble, Henry de Vocht en Jozef L.M. Mullie, en delen van de Arenberg-bibliotheek, werden opnieuw belangrijke collecties gevormd. Onder het hoofdstuk van de verdeling komen werken aan de orde die werden gekocht, geruild of gekregen, ook hier worden incunabelen en vroege (geïllustreerde) drukken beschreven. Onder de hoofding 'Books in Flanders' wordt een overzicht gegeven van de boekproductie in België in de 19de en 20ste eeuw. Klassiekers als van de Woestijne's *Vaderhuis* door Julius de Praetere, Streuvels' *Kerstwake* door De Eikelaar uit Kortrijk, e.a. worden uitgebreid besproken. Echter, niet alleen de grote literatuur, ook de kinderliteratuur wordt belicht: Wies Persijns *De reis van Goudvleugeltje en Nachtegaaltje*. Dit boek is de aanleiding voor een exposé omtrent de firma Desclée-De Brouwer. In het voorlaatste hoofdstuk worden drie bijzondere verzamelingen belicht: de bibliotheek van de faculteit voor theologie, het De Wulf-Mansioncentrum en het Husserl-archief. Het catalogusgedeelte wordt besloten met een model voor de Campusbibliotheek van de Exacte Wetenschappen in Leuven-Heverlee, van de architect Rafael Moneo.

De notities bij de drukken zijn rijk gestoffeerd: opgave van formaat en paginering/foliëring, bibliografie, boekband, het plaatsnummer in de bibliotheek. Er is veel aandacht besteed aan de herkomst en de begeleidende commentaar is uitgebreid: de drukker, de auteur, de inhoud van het boek en de plaats van het boek binnen het Leuvense milieu worden belicht.

Achterin het boek bevinden zich een register op drukker en uitgever (beperkt tot de bibliografische beschrijvingen), op illustrator en herkomst, alsook een algemeen register.

Het boek behandelt interessante materie, belicht vanuit recent bibliografisch materiaal en is prettig geschreven. Toch blijkt uit de veelheid van zetfouten en uit het ambigue register dat de catalogus te vlug tot stand is moeten komen. [J.H.]

Zie ook nr. [3123](#)

2955.- Laurence Meunier, *La bibliothèque des Carmes déchaussés de Mons (XVII-XVIIIme siècles) et ses livres scientifiques*. Université de Mons-Hainaut, Faculté des sciences psycho-pédagogiques. Mémoire en Bibliographie Historique, 1997.- III, 94, XI p.; 30 cm.- (Niet gepubliceerd. Te raadplegen in de Afdeling Kostbare Werken, Koninklijke Bibliotheek Brussel). Goede scriptie over de bibliotheek van de Ongeschoeide Karmelieten te Bergen (Hg). De orde was daar werkzaam van 1610 tot haar opheffing in 1796. Het merendeel van de boeken kwam in de Stadsbibliotheek terecht. M. geeft een gedetailleerde beschrijving van de "wetenschappelijke" publicaties uit de rubriek "Medici et Miscellanei" van de oude bibliotheekcatalogus (in handschrift

bewaard): bibliografische gegevens, inhoud van de druk, exemplaarkenmerken, referenties. Voor een kloostercollectie zijn er vrij veel "wetenschappelijke" boeken. Met registers op auteurs en drukkers. [M. d. S.]

2956.- Arie Van den Berg, *Kikkers, muizen en nieskruid. Uit het logboek van een letterschuijer.*- [Amsterdam: AUP, 1999].- 35 p.; omslag; ill.; 23 cm.- (De kunst van Kennis, 1).- ISBN 90-5629-070-3. Fl. 19, 50.

Na een inleiding op de late interesse voor het volksboek en -prent in Nederland, wordt ingegaan op een volksprent met de fabels van **AESOPUS**, waarschijnlijk omstreeks 1890 gedrukt bij Glenisson & Zoon in Turnhout. Er blijkt echter meer op te staan: bepaalde Aesopische fabels zijn vervormd en er zijn toevoegingen gebeurd: de oorlog in Kikkerland. Het blijkt dat de afbeeldingen op de prent hun oorsprong vinden in een schoolboekje, dat reeds in Amsterdam in 1649 werd gedrukt en dat behalve de fabels van Aesopus en Avienus, ook de strijd tussen kikkers en muizen (*Batrachomyomachia*), eertijds aan Homeros toegeschreven, bevat. Na een samenvatting van de tekst, komt een overzicht van de gedrukte edities, beginnend in Brescia, 1474: het eerste boek met Griekse letters gedrukt. Vertalingen werden o.a. gedrukt bij J. Badius Ascensius in 1510 en bij S. de Colines in 1543. De eerste complete Homeros (deze parodie op de Ilias inclusief) uit de Nederlanden, werd gedrukt bij R. Rescius te Leuven, in 1535. Aesopus was reeds in 1485 bij G. Leeu in Gouda gedrukt. Plantijn heeft in 1567 de fabels en de strijd in **2** band ondergebracht. Beide werken hebben een lange traditie als schoollectuur, en zeker de Aesopus was een bestseller. Vanaf 1660 waren er twee reeksen houtsneden met de fabels in omloop: **2** van de hand van Christoffel II van Sichem en **2** van Jan Christoffel Jegher, waarvan de laatste heeft nagewerkt tot in 1890. [J.H.]

2957.- A.S.Q. Visser, P.G. Hoftijzer, B. Westerweel, *Emblem books in Leiden: A catalogue of the collections of Leiden University Library, the 'Maatschappij der Nederlandse Letterkunde' and Bibliotheca Thysiana.*- Leiden: Primavera Pers, 1999.- 192 p.: ill.; 25 cm.- ISBN 90-74310-53-2. Fl. 69, 90 (geb.). (Besteladres: Stichting Primavera Pers, Burggravenlaan 7, NL-2313 HM Leiden).

Als oudste universiteit van Nederland en derhalve als geleerd drukkerscentrum (met bv. een erfgenaam van Plantijns bedrijf) zou Leiden ook een bewaarplaats van creatieve aspecten van de humanistische cultuur (zoals emblematabundels) moeten zijn. Dat was het echter bijna niet in de eigenlijke universitaire bibliotheekcollectie, althans niet tot het midden van de negentiende eeuw, toen een meer systematische collectievorming ingang vond. Gelukkig bleef **2** der mooiste zeventiende-eeuwse privéverzamelingen *in situ* bewaard: de Bibliotheca Thysiana van Joannes Thysius (1622-1653). In de negentiende eeuw groeide de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde uit tot **2** der grote bewaarcollecties van Nederlandse literaire werken, met o.m. het *Museum Catsianum* van W.C.M. de Jonge van Ellemeet (zie [Kroniek 22 nr. 2542](#)). Beide instellingen leveren dan ook het leeuwendeel van de hier beschreven exemplaren. Niet in de titel genoemd is de bibliotheek van het Prentenkabinet/Kunsthistorisch Instituut van de Universiteit, dat ook enkele edities bezit. Het was een goed idee om de 539 edities in de Leidse universitaire collecties in kaart te brengen. Het resultaat ligt nu voor: een zeer verzorgd uitgegeven en rijkelijk geïllustreerd boek dat, mede door de niet te strikte interpretatie van het begrip "embleemboek", voor een ruime waaier van gebruikers is bestemd (literatuur- en kunsthistorici, cultuur- en boekhistorici, verzamelaars enz.). Een korte inleiding bespreekt de bewerkte collecties met hun eigen accenten en hun belangrijkste emblemedities, evenals de gevolgde werkwijze bij het beschrijven van de exemplaren. De catalogus is alfabetisch geordend op auteur, en daarbinnen op titel, en verder chronologisch. Soms geeft dat een verwarrend resultaat bij spellingvarianten. Jan Luykens *Duytse lier* is aanwezig in vier drukken uit 1708, 1729, 1730 en 1783: de catalogusvolgorde is echter "1783, 1729, 1730 en 1708" en dat wegens "Duitsche,

Duytsche, Duytse lier draayende, en Duytse lier drayende " ... Elk nummer bestaat uit: hoofdwoord (meestal auteursnaam), titel (gelukkig niet al te kort), formaat, totaal aantal genummerde en ongenummerde pagina's, aantal en soort illustraties, exemplaargegevens (andere drukken in convoluut, volledigheid, herkomst). Dat lijkt een aanvaardbaar minimum. Toch mis ik enkele belangrijke elementen. Zo is er geen collatie(formule). Van waar toch die angst om een dergelijk essentieel gegeven te vermelden? Meer dan wat ook geeft dat inzicht in de totstandkoming van de druk in de structuur. Voor bibliografen en verzamelaars is het een uitermate geschikt middel om exemplaren en edities te vergelijken. Vaak ontbreken die gegevens in belangrijke emblembibliografie (als Praz) of zijn ze vaak onbetrouwbaar (als Landwehr). Hier had deze catalogus een flinke meerwaarde kunnen krijgen. Er is bovendien veel recent vergelijkingsmateriaal (bv. de hogervermelde Catsbibliografie of de nieuwe Luykencatalogus; zie [nr. 2952](#)). Bij de exemplaargegevens mis ik een (desnoods heel summiere) bandbeschrijving (materiaal, periode, wel of niet versierd). De catalogus wordt ontsloten door enkele registers: 1(op uitgevers, drukkers en boekhandelaren; 2(op kunstenaars; 3(op plaats van uitgave daarbinnen op hoofdwoord (zo kan men snel zien of er in Amsterdam, Leiden of Utrecht bv. Alciato-edities zijn verschenen; het antwoord is "neen, ja, neen "); 4(een chronologisch register (van *Cebes* 1543 tot Luyken 1891, herdrukken en edities uit de twintigste eeuw zijn niet opgenomen). Toch ontbreekt ook hier nog een register op wel in de notities aanwezige informatie: 1(de namen van "bijgebonden " auteurs, drukkers etc.; 2(de herkomstgegevens (ja er zijn auteurs- en opdrachtexemplaren in de Leidse collecties, Cats bv. maar dat verneemt de lezer pas bij het volledig doorlezen van de catalogus). Door de talrijke goed gekozen afbeeldingen is dit een aangenaam kijkboek geworden. *Emblem books in Leiden* is een nuttige catalogus die kenners en liefhebbers van het oude boek zal inspireren. In bibliotheken met emblematacollecties hoort het bij de referentiewerken in de handbibliotheek. [M. d. S.]

2958.- Joop Witteveen & Bart Cuperus, *Bibliotheca gastronomica: eten en drinken in Nederland en België 1474-1960*.- Amsterdam: Linnaeus Press, 1998.- 2 dln.: ill. I. *Bibliografische gegevens*, xxviii, 389 p.; II. *Registers*, xix, 260 p.- ISBN 90-6105-035-9. Fl. 445.

Naast John Landwehrs *Het Nederlandse kookboek 1510-1945: een bibliografisch overzicht* (1995; zie [Kroniek 22 nr. 2472](#)) beschikt de bibliograaf, de historicus de liefhebber / verzamelaar nu over een tweede omvangrijk overzicht van de gedrukte publicaties op dit boeiende gebied. Deze verzorgd uitgegeven *Bibliotheca gastronomica* (met een "Woord vooraf " van Elly Cockx-Indestege) is blijkens de "Verantwoording " (in het Nederlands, Frans, Engels en Duits) zeer ruim opgevat. De 7167 (!) beschrijvingen in Dl. I (van *Aaltje* tot *Zwehl Gezondheidsserie dieetkookboeken*) bevatten een lange titel (best nuttig), geen collatie (wel: formaat, paginering, illustraties), referenties, en exemplaaropgave (bibliotheeksigel, geen boeknummer). Er zijn vijf uitvoerige registers: 1(op onderwerpen van "aardappelen " tot "zuivel " (inclusief almanak, armenkost, chocola, honing, oorlog en schaarste, vegetarisch etc.) bovendien chronologisch gerangschikt tot vreugde van de cultuurhistoricus; 2(op land van origine (Belgi 1474-1963, Nederland 1477-1963); 3(op talen van "Afrikaans " tot "Spaans " (inclusief Latijn 1474-1855); 4(op uitgevers per plaats van "Aalst " tot "Zwolle "; 5(op uitgevers alfabetisch. Een vloed aan haast verdwenen gebruiksboekjes is hier voor het eerst systematisch in kaart gebracht en na autopsie beschreven. Met beide bibliografie is het domein nu klaar voor detailonderzoek. [M. d. S.]

2959.- Jaap Harskamp (comp.), *Dissertatio medica inauguralis ...: Leyden medical dissertations in the British Library 1593-1746. Catalogue of a Sloane-inspired collection*.- [London]: The Wellcome Institute for the History of Medicine, 1997 [recte: 1998].- 270 p.; 30 cm.- ISBN 1-869-835-82-4. 9.00.

De British Library herbergt in haar talloze schatkamers ook enkele volumineuze verzamelbanden met Leidse **medische dissertaties**, meest afkomstig van Sir Hans Sloane (1660-1753), een der oprichters van het British Museum. Deze banden waren slechts bij enkele insiders bekend. In zijn "Preface " wijst de Leidse bibliothecaris R. Breugelmans op het belang van de Londense verzameling: door de nalatigheid van zijn Leidse voorganger Daniel Heinsius zijn er daar bijna geen dissertaties uit de jaren 1610-1654 bewaard! Harskamp beschrijft de drukjes in chronologische orde, met impressum (verbatim) ♦ n collatie. Er zijn registers op namen (p. 233-248), drukkers (p. 249-251), onderwerpen (door Vivian Nutton van The Wellcome Institute, p. 252-258, van "Aachen, spa " en "abdomen " tot "worms " en "wounds "), plaatsnamen (p. 259-269) en lofdichten (p. 270: helaas enkel de nummers in de catalogus, niet de namen van de dichters of de taal van de verzen). Een aanwinst voor de Nederlandse boekgeschiedenis (zie ook de recensie door A. Simoni in *Dutch crossing*, 23, 1999, p. 167-172). [M. d. S.]

2960.- Bruno Colson, *L'art de la guerre de Machiavel ♦ Clausewitz dans les collections de la Biblioth♦que universitaire Moretus Plantin.*- Namur: Biblioth♦que Moretus Plantin, 1999.- 283 p.: omslag, ill.; 26 cm.- (Biblioth♦que Moretus Plantin, Publication n♦ 9).- ISBN 2-87037-275-2. BF 1000.

De auteur heeft zich in het bijzonder toegelegd op wat hij de `pens♦e strat♦gique' noemt. De collectie publicaties op het gebied van de **krijgskunde** van de zestiende tot de vroege negentiende eeuw aanwezig in de Naamse universiteitsbibliotheek blijkt, dankzij zijn speurtocht, heel bijzonder te zijn. Die rijkdom is tot op zekere hoogte te verklaren door de band die er bestaat tussen deze literatuur en de `studia humanitatis' (Griekse, Romeinse en Byzantijnse voorbeelden).

Dit fraai verzorgde boek is opgevat zoals de voorgaande publicaties van deze bibliotheek: in een chronologisch overzicht zijn de catalogusnotities van de besproken / tentoongestelde boeken binnen de tekst van elk hoofdstuk ingepast: dus veeleer een leesboek dan een catalogus. [E. C.-I.]

2961.- Marjolein Kool, *Die conste vanden getale: een studie over Nederlandstalige rekenboeken uit de vijftiende en zestiende eeuw, met een glossarium van rekenkundige termen.*- Hilversum: Verloren, 1999.- 403 p., ill.- ISBN 90-6550-050-2. Met diskette. BF 1.295.

Onderzoek gesteund op 36 rekenboeken in handschrift en druk in de Nederlanden verschenen. Abacustractaten in de volkstaal, gericht op praktische vraagstukken, zijn veel in druk verschenen; het oudste is het boekje van Thomas vander Noot (Brussel 1508). De auteur van dit proefschrift reconstrueert een heel netwerk van teksten en edities. Uitermate belangrijk is de rekenwoordenschat die in een glossarium is verwerkt en in zijn geheel op een diskette staat die aan het boek is toegevoegd. In bijlage het overzicht van de 36 rekenboeken die de basis van dit onderzoek hebben gevormd (opgave van titel, impressum en vindplaats). Omdat dit boek een bronnenstudie is en niet echt boekhistorisch gericht is, zij voor de ge♦nteresseerden verwezen naar een uitvoeriger bespreking elders in dit tijdschrift. Laat ik alvast zeggen dat vorm en taal waarin de analyse van al de soorten vraagstukken is gegoten, zeldzaam goed zijn. [E. C.-I.]

2962.- Frans Smit, *De roep van het Rozenkruis, vier eeuwen levende traditie.*- Haarlem: Rozenkruispers ; Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1998.- 104 p.: omslag; 21 cm.- (Tentoonstellingscatalogi en -brochures van de Koninklijke Bibliotheek, 59).- ISSN 0169-3557;59. ISBN 90-6732-212-1. Fl. 20.

De inleidende opstellen over Christiaan Rozenkruis door J.R. Ritman en over de verbreiding van de Fama Fraternitatis R.C. in vertaling door C. Gilly vormen, samen met de hoofdmoot, `De roep van het Rozenkruis: vier eeuwen levende traditie' een uitstekende inleiding en goede leidraad op de tentoonstelling. Vragen die menigeen zich al eens gesteld heeft zijn hier beantwoord: wat is het

Rozenkruis? wie was Christian Rosencreutz? welke boodschap brengen de rozenkruisers? Deze publicatie is bedoeld als tentoonstellingscatalogus, wat ze ook is, hoewel in beperkte mate. 184 boeken (handschriften en drukken) zijn keurig en bondig beschreven, met opgave van herkomstgegevens en huidige bewaarplaats. Ze zijn systematisch geordend, te beginnen met de bron, Hermes Trismegistus, verder de manifesten uit de zeventiende eeuw, receptie en verdere ontwikkeling van de rozenkruisersidee, de rozenkruisers in Nederland, de achttiende eeuw, de door de rozenkruisers beïnvloede vrijmetselarij, de negentiende eeuw, Engeland, het Duitse occulte milieu, de theosofie, de antroposofie, Amerika en het Lectorium Rosicrucianum in de twintigste eeuw. Er is geen drukkersregister zodat niet in een oogopslag kan worden gezocht waar de meeste van deze boeken verschenen zijn. De Bibliotheca Philosophica Hermetica te Amsterdam is natuurlijk een van de belangrijkste bruikleengevers geweest, maar niet de enige in Nederland of daarbuiten. Fraai verzorgde uitgave, in donkerrosa omslag ontworpen door Geert Henderickx, van de Rozekruis Pers te Haarlem, samen met de Koninklijke Bibliotheek. [E. C.-I.]

2963.- Gerard Jaspers, *Savonarola (1452-1498) in de Nederlanden: een bibliografie van zijn gedrukte werken met inleidende notities omtrent zijn leven, zijn plaats in de geschiedenis en de drukkers / uitgevers van zijn werken.*- Amsterdam: De Buitenkant, 1998.- 115 p.: ill.; 22 cm.- ISBN 90-76452-31-8. Fl. 49, 50.

Op 23 mei 1498 werd de dominicaan Girolamo Savonarola ((1452 Ferrara) te Firenze door de handlangers van de pauselijke Inquisitie opgehangen en verbrand. Voor Gerard Jaspers was deze gebeurtenis vijf eeuwen later de aanleiding om de wat vergeten lastpost van de Florentijnse Renaissance nog eens voor het voetlicht te brengen en zijn "receptie", althans die in gedrukte vorm, in de Nederlanden toe te lichten. Zijn verhaal opent met "Het leven van Savonarola in kort bestek" (p. 11-32) en "Enkele notities betreffende de plaats van Savonarola in de geschiedenis" (p. 33-45). Dan volgen "De in de Nederlanden gedrukte werken van Savonarola" (p. 47-57 = over diens teksten), "De drukkers en uitgevers" (p. 58-80 = 37 biografietjes), de "Bibliografie van de gedrukte werken van Girolamo Savonarola in de Nederlanden" (p. 81-103), "Geraadpleegde literatuur" (p. 104-108), "Register" (p. 109-114).

Het is al meteen zeer opvallend dat in een boek met de toelichtende ondertitel "... een bibliografie van zijn gedrukte werken met inleidende notities ..." de bibliografie slechts 23 van de 115 pagina's in beslag neemt (inclusief dan nog drie pagina's afbeeldingen!). Een teken aan de wand ... Wie nauwkeuriger toekijkt staat versteld van wat J. onder "bibliografie" verstaat: (zeer) korte titels, geen collatie, geen paginering, geen inhoudsopgave enz. De omvang van Savonarola's teksten blijkt nergens uit; ook niet als ze als "bijwerk" figureren in drukken van andermans teksten (bv. Otto Brunfels en Pedro de Alcantara). Dat J. een receptiestudie beoogde blijkt dan weer niet uit het ontbreken van essentiële gebruikersgegevens: welke exemplaren zijn er van Savonaroladrukken in de Nederlanden bewaard?; wie waren de bezitters en lezers ervan, welke leesnotities maakten zij (lectuursporen) of welke zorg besteedden zij eraan (boekband)? Over dat alles vernemen we niets, zelfs niet de bibliotheeksignaturen. Merkwaardig toch voor iemand die alle incunabelen en zestiende-eeuwse drukken van de Haarlemse Stadsbibliotheek in handen heeft gehad (zie Kroniek 15 [nr. 1362](#) en Kroniek 23 [nr. 2689](#)). Enkele bemerkings: drukker nr. 18 (p. 68-69) Hendrick Jaye werkte niet in de universiteitsstad Leuven, maar wel te Mechelen; dat kon J. zelf lezen op de op p. 85 afgebeelde titelpagina! (overigens wel correct in het register p. 109); Pieter Gillis (niet Gilles), de vriend van Dirk Martens, was geen Antwerpse 'secretaris', wel "griffier". Volgens de toelichting op p. 80 vermeldt J. na de Nederlandse openbare en (enkele) particuliere bibliotheken, ook de exemplaren uit Belgische openbare bibliotheken. Dat zijn dan Brussel KB (verwierf recentelijk nog een exemplaar van E1, en bezit ook een exemplaar van L1 = NK 1861), "Leuven,

privébibliotheek Peeters-Fontainas " (is in 1978 te Londen geveild!), Antwerpen MPM, Leuven Norbertijnenabdij (= Parkabdij), Antwerpen Ruusbroecgenootschap, Gent UB, "Mechelen, Groot-Seminarie " (die collectie is al vijftig jaar in de Bibliotheek Godgeleerdheid te Leuven, maar dit exemplaar van NK 1863 was al "zoek " vóór de overdracht). Overigens is het ook "Bibliothèque Mazarine " (Parijs). Omdat ook NK geen bibliotheeksignaturen geeft is controle van de daar vermelde exemplaren niet altijd mogelijk. NK 1863 (= K1-3) vermeldt nog een exemplaar in "Londen BM ": dit exemplaar (een ander dus dan bij NK 1865) is niet vermeld in de STCDutch en ook niet bij J. (wellicht toch een vergissing van NK, maar J. had dat dan moeten melden). NK 4401 (= K7) in Dl. III, 4de stuk (1966) geeft als bijkomend exemplaar "Ibidem " [= Brussel BR] en dat klopt: met nr. LP 542 A berust er in de KB Brussel het tweede bewaarde exemplaar van dat piepkleine boekje uit 1536; J. had de verwijzing uit NK moeten natrekken of minstens weergeven. NK 2575 (= K27) vermeldt in Dl. III, 3de stuk p. 116 nog een exemplaar in de bibliotheek van Luc Indestege, Dilbeek.

K24 en L20 "beschrijven " *Savonarola's laatste meditatie. Naar de Franse uitgave van Charles Journet vertaald door F. van Oldenburg Ermke* (Tilburg 1948 - auteur noch vertaler zijn overigens opgenomen in het register van J.): van de oorspronkelijke Franse versie *Dernière méditation* verscheen er in 1961 te Brugge bij Desclée De Brouwer nog een herdruk in de serie *Présence chrétienne* (exemplaren o.m. in UB Gent en UCLouvain-la-Neuve). Dat verandert de twintigste-eeuwse receptie enigszins ... Die uitgave uit 1961 had J. via het Internet in de Belgische onlincatalogi op het spoor kunnen komen. Dan had hij in één moeite ook een andere lacune kunnen dichten: de Antwerpse Stadsbibliotheek bezit namelijk exemplaren van D2, H2, K1, K5 en L2. Op dezelfde Antwerpse website had hij nog extra exemplaren kunnen vinden in het Ruusbroecgenootschap (twee van G2 en van J1, en één van H2). In Leuven had hij in de Bibliotheek Godgeleerdheid nog een bandje kunnen aantreffen met H2 en I2. Emden tenslotte beschikt ook nog over D2 en G2/K9/L5. Pas als al deze en andere exemplaren beschreven zijn kan er werk worden gemaakt van een verfijndere receptie- en waarderingsgeschiedenis van de Florentijnse dwarsligger. Overigens is Savonarola vandaag nog aanwezig in de Nederlandse literatuur: hij speelt een prominente rol in de Florentijnse roman *De Phoenix* van Paul Claes (Amsterdam 1998) ...(niet bij J.).

Ook op de inleiding valt er hier en daar wat aan te merken. Savonarola was in zijn hervormingsijver ook een voorstander van boekverbrandingen. J. heeft het daarbij over "de eerste verbrandingen van "ketterse " boeken (1248) ... ". Een bijbelvaste(re) Savonarola zal zich ongetwijfeld hebben beroepen op de praktijk binnen de eerste christelijke gemeenschappen: *Handelingen 19, 19* meldt hoe gretig die eerste ware gelovigen zich dat heidens gebruik eigen hadden gemaakt ... Slotsom: als bibliografie (in de betekenis van een gestructureerde beschrijving en analyse van de verschijningsvormen van geschreven of gedrukte teksten) -volgens het kleurige voorplat toch de hoofdzaak van dit boek- is dit werk helaas zwak; als receptiegeschiedenis is het ondermaats. Gelukkig is het boek - kan het anders bij De Buitenkant? - keurig gezet, gedrukt en gebonden. De lezer blijft met een wrang gevoel achter: een boeiend onderwerp is niet helemaal recht gedaan en zo "n fraaie vormgeving verdiende een even verzorgde "binnenkant ". [M. d. S.]

2964.- Jozef Janssens [ed.], *Uilenspiegel: de wereld op zijn kop*.- Leuven: Davidsfonds, 1999.- 271 p.: ill.- ISBN 90-6306-394-6. BF 980.

Vlot lezende bundel artikels over Tijn Uilenspiegel en zijn verschijningsvormen in de Nederlanden. De samensteller belicht "De wereld op zijn kop omstreeks 1500: de merkwaardige lotgevallen van een Nederduitse schalk " (p. 15-58). Eric de Bruyn gaat in op "De uil als spiegelbeeld: over uilsymboliek in de laatmiddeleeuwse iconografie " (p. 59-86). Veerle Uyttersprot vergelijkt "Uilenspiegel in de drukken van Straatsburg (1515) en Antwerpen (1525/1546) "

(p. 87-109). Patricia Visscher zocht naar "Uilenspiegel in volksboek en prent: van de 16de tot de 20ste eeuw " (p. 111-145). Jan Hutsebaut vraagt zich af: "Damme: een Uilenspiegelstad ? " (p. 146-159). Vic Nachtergaele behandelt "De *Liedgende d'Uilenspiegel*, haar mythe en literaire navolgers in Vlaanderen " (p. 160-211). Guy Segers ontmoet "Een middeleeuwse schalk met vele gezichten: aspecten van de Uilenspiegelreceptie in de 20ste eeuw " (p. 212-251). Geen echt nieuwe gegevens, maar wel een handige, rijk geïllustreerde synthese. [M. d. S.]

2965.- Kathleen Leys, *Spel en devotie: techniek in volks- en devotieprenten*.

Tentoonstellingsgids, 15 oktober 1998 - 15 januari 1999 Oud Begijnhof.- Brussel: Gemeentemuseum van Anderlecht, 1998.- 31 p.: omslag, ill.; 27 cm.

Uit de nu geordende en geïventariseerde collectie prenten van het Gemeentemuseum te Anderlecht werd een selectie tentoongesteld in het oud Begijnhof, onder de toren van de Sint-Pieters en Guidokerk te Anderlecht (Brussel) op enkele passen van het Erasmushuis. Het gaat o.m. om bedevaartprenten van Kevelaer, Scherpenheuvel, knip- en prikprenten, neogotische devotieprenten en enkele niet-religieuze prenten (kinderspelen), beschreven en toegelicht. [E. C.-I.]

2966.- *Incunabula: studies in fifteenth-century printed books presented to Lotte Hellings*. Ed. Martin Davies.- London: The British Library, 1999.- xviii, 650 p.: portr., ill.; 24 cm.- ISBN 0-7123-4507-8. ? 50.

Met enige vertraging is een hoogst interessante feestbundel voor Lotte Hellings verschenen; op een paar uitzonderingen na handelen alle bijdragen over incunabelen, het onderzoeksterrein bij uitstek van de gevierde. De overhandiging gebeurde, bij monde van de editeur Martin Davies in de prachtige zaal van het antiquariaat Quaritch te Londen. Vier bijdragen zijn afzonderlijk besproken. De overige hebben geen betrekking op de Nederlanden: Luigi Balsamo over Brescia, Severin Corsten over de Keulse Bijbels, John L. Flood over varianten in vroege typografie, Margaret L. Ford over autograaf en kopij van Rolevinck, Holger Nickel over een Romeins alfabet van sierinitialen, Piero Scapecchi over de Ripolipers in Firenze, Paolo Veneziani over Perugia, Nicolas Barker over de uitvinding van de boekdrukkunst, Adri K. Offenbergh over een vertaling uit het Hebreeuws, Dennis E. Rhodes over de bibliotheek van Johannes Plömel, Paul Needham over boekverkoop in Oxford, Roland Folter over de Gutenberg-Bijbel in het antiquariaat, Anthony Hobson over de boekband in Padua, Lilian Armstrong over Nicolaus Jenson, Ursula Baurmeister over boekillustratie, A.S.G. Edwards over Caxton, J.B. Trapp over Petrarca, Peter Amelung over de collectie Savonaroladrukken in Stuttgart, Kristian Jensen over provenanceproblemen in de Bodleian, Julián Martín Abad over de collectie in Madrid, James Walsh over de Bowiecollectie in Harvard. Tot slot volgt de bibliografie van LH de periode 1960-1998 bestrijkend. Eigenlijk is het maar een kort gehouden lijst, zonder enige verwijzing of register; dit had veel beter verdiend. De publicatie, in een standaarduitvoering van de British Library, is goed verzorgd, naar mijn smaak op te wit papier gedrukt weliswaar, maar in een keurige marineblauw linnen band. [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [2974](#); [2975](#); [2978](#); [3045](#)

2967.- Severin Corsten, *Die Technikgeschichte der Inkunabeln (Wiegendrucke) in Medienwissenschaft: ein Handbuch zur Entwicklung der Medien und Kommunikationsformen*. Hrsg. Joachim-Felix Leonhard e.a.- Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1991, I, p. 444-450.

Bekende materie onder een actuele invalshoek bekeken en in een andere context geplaatst. [E. C.-I.]

2968.- Lotte Hellings, *A meditation on the variety in scale and context in the modern study of the early printed heritage* in *Papers of the Bibliographical*

Society of America, 92, 1998, p. 401-426, ill.

De vooruitgang van de technologie in de boekwetenschap heeft haar weerslag op de methodologie inzake bibliografie. Dit blijkt uit de (retrospectieve) databank HPB (**Hand Press Book**), of het bestand oude Westerse drukken (tot 1830-1850) waar ook ter wereld bewaard. Een sleutelrol is hierbij weggelegd voor het zg. 'Consortium of European Research Libraries' (CERL). LH gaat in op een aantal voorbeelden van onderzoek mogelijk geworden dankzij het samenbrengen van of afleiden uit gegevens door de HPB op intelligente wijze te ondervragen. Dit kan gaan over de verspreiding van oude drukken in de tijd, onderwerpsgebonden boeken, teksttransmissie, typologie van de decoratie en de boekband. Historische en hedendaagse landsgrenzen worden moeiteloos overschreden. De ISTC, opgenomen in de HPB, maakte dit voor de incunabelen al enige tijd mogelijk. [E. C.-I.]

2969.- William J. Sheehan, *Bibliothecae Apostolicae Vaticanae Incunabula*.- Citt del Vaticano: Bibliotheca Apostolica Vaticana, 1998?.- 4 bdn.- (Studi e testi, 390-393).- ISBN 88-210-0676-X (v. 1-4).

Op een kort woord vooraf van de prefect, Leonard E. Boyle (+ 1999) volgt een 50 pagina's lange inleiding van de auteur met de geschiedenis van de incunabelcollectie. De beschrijvingen, in Goff/ISTC-stijl zijn alfabetisch gerangschikt en per letter van het alfabet genummerd. Deel 4 bevat de registers: onomastisch drukkersregister, concordanties op een aantal repertoria waaronder Campbell (29 nummers), een bibliografie van werken waarin verwijzingen naar de BAV opgenomen zijn, tenslotte een concordantie van de plaatskenmerken van de BAV en de repertoria; slechts hieruit valt enigszins af te lezen uit welke deelcollecties (Barberini, Chigi, enz.) de BAV bestaat. [E. C.-I.]

2970.- *Incunabula printed in the Low Countries: A census*. Ed. by Gerard van Thienen & John Goldfinch.- Nieuwkoop: De Graaf Publishers, 1999.- lix, 636 p.; 25 cm.- (Bibliotheca Bibliographica Neerlandica, 36).- ISBN 90-6004-452-5. Fl. 350.

Zich baserend op de ISTC (Incunable Short Title Catalogue) databank, aangelegd door de British Library brengt dit boek een alfabetisch geordend overzicht van de productie van gedrukte boeken in de Nederlanden van bij de aanvang rond 1473 tot en met het jaar 1500. Doordat de oogst van een eeuw studie van de **Nederlandse incunabelen** hier overzichtelijk is gepresenteerd, is dit werk *de facto* een vervanger van M.F.A.G. Campbells *Annales de la typographie nerlandaise au XVe siècle* (1874) en diens talrijke, steeds complexere supplementen. Het korte "Woord vooraf" van Lotte Hellinga (p. vii-x) biedt in een notedop een historisch overzicht van de Nederlandse incunabelstudie van Petrus Scriverius (1628) tot de ISTC. Deze tekst is voortaan verplichte lectuur voor wie met Nederlandse incunabelen te maken krijgt. Hij verdient het ook te worden uitgewerkt tot een echte vakgeschiedenis!

De eigenlijke "Inleiding" vat de resultaten van het project samen: 2229 edities bewaard in meer dan 14.300 exemplaren in openbare verzamelingen (en enkele particuliere collecties). De top-vijf bestaat uit: KB Den Haag (922 edities), British Library (667), Cambridge University Library (627), Bibliothèque Nationale de France (569) en KB Brussel (555). Met het Museum Meermanno-Westreenianum op de 7de plaats (met 246 edities) is Den Haag zonder meer de hoofdstad van de Nederlandse incunabelen. Deze ILC (zoals het boek wel zal worden geciteerd) is dan ook grotendeels het werk van de Haagse incunabelkenner Gerard van Thienen. Er staan nog boeiende cijfers in de inleiding. Met meer dan honderd bewaarde exemplaren is de Nederlandse *Fasciculus temporum* (Utrecht: Johan Veldener, 1480) het best overgeleverde vijftiende-eeuwse gedrukte Nederlandse boek. Acht andere edities zijn in meer dan vijftig exemplaren bewaard, o.m. de Delftse Bijbel (1477). Al deze "overlevers" zijn in folioformaat! Naast de 200 (!) fragmentarisch overgeleverde edities van schoolboekjes als Alexander de Villa Dei en Aelius

Donatus, zijn er nog bijna 600 uitgaven die slechts in één (!) exemplaar zijn bewaard; zo is pas recentelijk het unieke exemplaar van ILC 1842 door de KB Brussel verworven. Van 48 edities is geen exemplaar meer bekend, maar ze zijn zo goed gedocumenteerd dat ze in de ILC zijn opgenomen.

ILC is gegroeid uit de ISTC en IDL (*Incunabula in Dutch libraries*, 1983; zie Kroniek 10 [nr. 605](#)) en draagt daarvan de sporen. De alfabetische ordening volgt die van F.R. Goff *Incunabula in American libraries: a third census* (1973). Ook vele bibliotheeksigels zijn daaraan ontleend. ILC is tevens een product van een databank die was opgezet als "finding list" ofte wegwijzer naar de bewaarde exemplaren en hun beschrijvingen in honderden gedrukte catalogi uit meer dan twee eeuwen. ILC brengt dus alle gegevens over de Nederlandse incunabelen samen, maar vervangt de bestaande catalogi en beschrijvingen niet!

De drukken zijn kort gepresenteerd, met verwijzingen naar uitvoerige beschrijvingen (GW, Polain, BMC enz.). Men treft hier dus geen collaties aan (behalve -gelukkig- bij die edities die nergens goed zijn beschreven), geen overzicht van de talloze teksten die soms in één druk zijn samengebracht, geen details over houtsneden, geen exemplaarkenmerken als band, versiering, lectuurgegevens of herkomst. Wel wordt, voorzover bekend, aangegeven of het exemplaar volledig is. En toch is dit een schitterende handige en onmisbare lijst geworden. Dateringen zijn in hoofdzaak gebaseerd op W. & L. Hellinga *The fifteenth-century printing types of the Low Countries* (1966) en op Ina Kok *De houtsneden in de incunabelen van de Lage Landen* uit 1994 (zie Kroniek 21 [nr. 2345](#)). Gelukkig zijn ook een aantal resultaten van Van Thienens papieronderzoek meegenomen. Dat is ook te merken bij de aanduiding van formaat en papier. Bij folio-edities is aangegeven of het papier "Imperial", "Royal", "Median" of "Chancery" is (zie p. xiii). De aanwezigheid van houtsneden is vermeld.

Bibliografische referenties en vindplaatsen (in Nederland, België en daarbuiten) sluiten het rijtje af. De "Inleiding" wordt gevolgd door de geciteerde referentiewerken (p. xvii-xxxi) en het overzicht van bewaarbibliotheken (p. xxxii-lix, van Aachen tot Zwolle). Na de eigenlijke catalogus volgen bijlagen en registers. Appendix A (p. 416-428) is erg nuttig: een lijst van 109 drukken uit de Nederlanden die ten onrechte als incunabelen werden/worden beschouwd, maar die na 1500 zijn gedrukt. Appendix B (p. 429-444) geeft 115 incunabelen die ten onrechte in de Nederlanden werden/worden gelocaliseerd, maar die daarbuiten zijn gedrukt. Drukkersregisters (op drukker en plaats, p. 445-447; en op plaats en drukker, p. 448-520) geven een nuttig chronologisch overzicht van de productie van elke drukker afzonderlijk. Dan volgt een algemeen register (namen en anonieme titels; p. 521-536). De erg "droge" maar praktische concordanties sluiten dit standaardwerk af: Campbell en diens supplementen, Nijhoff & Kronenberg, IDL (met op p.588 een supplementje!), Polain, GW, Hain, Copinger, Reichling en natuurlijk Goff.

Natuurlijk is er wat detailkritiek te leveren, maar die doet helemaal geen afbreuk aan de zeer grote waardering voor dit voortaan onmisbare werkinstrument. De plaatsnamen zijn door allerlei meertalige ingrepen soms vervormd of op verschillende wijze weergegeven (Aalst-Alost etc.), maar daar valt wel mee te leven. Soms wordt er wel een bibliotheeksignatuur gegeven bij het vermelde exemplaar - helaas niet overal ... En natuurlijk zijn de gegevens op een bepaald ogenblik afgesloten, zodat recente aanwinsten en vakliteratuur niet helemaal of helemaal niet zijn verwerkt. Enkele voorbeelden: KB Brussel verwierf in 1997 een éénbladdruk van Dirk Martens (exemplaar niet vermeld bij ILC 1481); bij de presentatie van ILC kon de Leuvense Universiteitsbibliotheek de vondst melden van (een fragment) van een geheel onbekende Nederlandstalige druk van Jan van Westfalen. Diezelfde UB gaf in 1998 een catalogus uit met beschrijving van de 20 Leuvense incunabelen die thans in Leuven openbaar bezit zijn; zie C. Coppens *De wieg van de boekdrukkunst te Leuven* (zie Kroniek 24 [nr. 2831](#)). Drie van die twintig exemplaren ontbreken in ILC; één ontbreekt ook in Polain! Het betreft hier ILC 302 (= *Wieg* nr. 17: de Augustinus uit 1488, bewaard in het Stedelijk

Museum Vander Kelen-Mertens, niet in Polain), ILC 653 (= *Wieg* nr. 5) en ILC 762 (= *Wieg* nr. 20). Dergelijke kleine missers zijn onvermijdelijk, zelfs bij een databank die voortdurend wordt gevoed en aangepast. Soms verhuizen zelfs grotere collecties: in het Antwerpse O.-L.-V.-college zijn er geen incunabelen meer (die zijn nu -tijdelijk?- gedeponereerd in een lokaal van het Ruusbroecgenootschap). De samenstellers van deze onmisbare sleutel op de incunabelen van de Nederlanden verdienen onze grote dank voor hun geslaagd initiatief. De uitgever heeft zijn rijke fonds met weer een vertrouwde blauwe band nog meer verrijkt. Bij elke bewaarbibliotheek en elke liefhebber en verzamelaar van oude drukken dient ILC op de plank met de basiswerken te staan. [M. d. S.]
Zie ook nr. [2976](#)

2971.- Kees Schepers, *A very old fly in "Exercitium super Pater Noster II" in the Bibliothèque nationale de France in Quaerendo*, 29, 1999, p. 79-95, ill.
De sporen van een vermorzelde vlieg in een Parijs exemplaar van het *Exercitium* dragen een extra argument aan voor de stelling van KS. Sedert de Ruusbroectentoonstelling in de KB Brussel in 1981 (nr. 231), de catalogus van de blokboeken, incunabelen en postincunabelen van de UB te Bergen (Hg.) in 1989 (nr. A II) en de catalogus van al de blokboeken in de Bibliothèque nationale te Parijs door Ursula Baurmeister in 1992 (nrs. EE-1 en EE-2) was het probleem niet weer opgenomen. Het is de verdienste van KS dat hij zich over het papieronderzoek heeft gebogen  n over de geschiedenis van deze tekst van Henricus Pomerius. Het verhaal is vrij complex; de identificatie van de exemplaren in de meest recente publicaties over het onderwerp zet ik even op een rijtje. 1. 1444: de oertekst, *Devota meditacio* (hs.  NB, sn 12837), niet geïllustreerd; 2a. 1447><1450: *Figuralis expositio* (hs. BAV, Vat. Lat. 1310), niet geïllustreerd; 2b. 1447><1450: *Exercitium ... I*, blokboek, Ned. tekst in hs. (BnF, EE-1); 3. *Quia orans*, glos in blokboek, BnF, EE-2 (hs. KBB, hs. 11974-85); 4a. ca. 1460: *Exercitium ... II*, blokboek, Lat. en Ned. tekst (BnF, EE-2); 4b. ?: ca. 1460?: *Exercitium ... II*, blokboek, Lat. en Ned. tekst (Mons UB, A II); 5. fragment van een blad, blokboek, Duitse tekst (Kremsmünster). Winst zijn de nieuwe dateringen van 2b en 4 (5 is niet onderzocht) en de analyse van de blokboeken als fysiek object: is 4a een blokboek of een handschrift waar houtsneden werden ingekleefd? (S heeft het over een 'codex'). De vermorzelde vlieg steekt een 'pootje' toe daar waar het gaat om de vreemde bruinachtige sporen op de tekstbladzijden te verklaren. L zen! [E. C.-I.]

2972.- Wim van Anrooij, *Jacob Bijndop (+ 1482) from Kampen on the invention of the art of printing in Quaerendo*, 29, 1999, p. 208-218.

In een handschrift (Oud-archief nr. 11) in het Gemeentearchief te Kampen zit een stadskroniek door Bijndop, stadssecretaris van Kampen, geschreven. In 1478 maakt hij melding van een 'prenterije' in 1457 waar grote kostbare boeken met betere letters en op verfijndere wijze dan ooit tevoren worden gedrukt. Of hij dit bericht over de **uitvinding van de boekdrukkunst** van horen zeggen weet of er zich op een van zijn reizen zelf heeft kunnen van vergewissen, is niet bekend. [E. C.-I.]

2973.- J.W.E. Klein, *Boekgeschiedenis en de uitvinding van de boekdrukkunst: een 'Gulden Legende'. Handschrift en druk in de vijftiende eeuw in Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 6, 1999, p. 87-103, ill.

Aan de hand van een middeleeuwse bestseller, de *Legenda aurea* van Jacobus de Voragine, wil de auteur ons zo nodig bewijzen dat er geen breuk bestaat in de boekproductie of de tekst nu met de hand geschreven is of gedrukt, en etaleert daarbij zijn niet erg terzake zijnde kennis over papier en schrift. Waarom in dit verband het bizarre woord 'doe-het-zelfboek' (volgens K een voor eigen gebruik zelf gekopieerd boek) moet gebruikt worden, ontgaat mij. Lezenswaardiger zijn zijn beschouwingen over 'het aanbrengen van de mise-en-page', al was het maar

omdat hierover minder is gepubliceerd, zeker waar het om drukken gaat. Voorbeelden van liniering, tekstgeleding, schrijven op hele vellen zijn evenwel vnl. uit het handschrift genomen. Dat met de drukunst 'typografische uitdrukkingmogelijkheden' verloren gegaan zijn, is een al te boude bewering. Bij het verlaten van de drukkerij is in de vroegste tijd de druk weliswaar niet geheel 'voltooid', maar ook het handschrift kreeg vaak pas in een tweede tijd zijn complementaire behandeling. En hoe zit het met de afzet van handschriften en drukken? K heeft gelijk dat het geen verdienste van de boekdrukkunst is, een markt te hebben gecreëerd; zaak is echter in dezen geen extreme standpunten in te nemen: wij weten nog onvoldoende af over het kopen, verkopen, vererven, schenken, enz. van boeken vóór 1450. En in ieder geval zal de vijftiende-eeuwse drukker/uitgever meer om zijn hoofd gehad hebben bij de productie en de verkoop van zijn boeken, dan de kopiist in zijn scriptorium. [E. C.-I.]

2974.- Elly Cockx-Indestege, *The "Gnotosolitos" of Arnold Geilhoven published by the Brothers of the Common Life in Brussels in 1476: observations on the surviving copies as evidence for the distribution in Incunabula: studies... presented to Lotte Hellinga*, (cf. [nr. 2966](#)), p. 27-77, ill.

Zevenendertig drukken van de Brusselse **Broeders van het Gemene Leven** zijn thans bekend, van imposante folio-uitgaven tot eenbladdrukken. De geschiedenis van klooster en drukkerij is het onderzoeksdomein van A. De drukken van de Broeders zijn m.b.t. hun typografie grondig bestudeerd door W. & L. Hellinga (*15th c. Printing types*, 1966). Wat er met de gedrukte vellen is gebeurd bij en na het verlaten van de pers is nagenoeg onbekend. L. Hellinga is een van de eersten die er op heeft gewezen dat diepgaand vergelijkend onderzoek van de bewaarde exemplaren verhelderend kan zijn voor de incunabelstudie. A. bewijst dit hier met een exemplarisch onderzoek aan de hand van de bewaarde exemplaren van het omvangrijkste door de Broeders gedrukte werk: *Gnotosolitos sive Speculum conscientiae* (25 mei 1476), een moraaltheologisch en kerkrechtelijk traktaat van de vroeg-humanist Arnold Geilhoven van Rotterdam (ca. 1375 - 1442), werkzaam in Groenendaal. Na een gedetailleerde voorstelling van de layout van het volumineuze boek (474 ongenummerde vellen!) worden 34 exemplaren diepgaand beschreven (decoratie, band, herkomst, gebruikssporen, referenties). Die elementen zijn dan in een synthese samengebracht zodat een scherper beeld ontstaat van de contemporaine versiering en verspreiding, evenals van de latere lotgevallen. Vijftien afbeeldingen illustreren de resultaten. Daarmee is de weg bereid voor een moderne "geïntegreerde" boekhistorische aanpak van wat in veler ogen (ten onrechte) een afgegraasde weide leek te zijn. Wie weet wat bv. systematisch papieronderzoek nog zal opleveren ... [M. d. S.]

2975.- Gerard van Thienen, *A date for the "Freeska Landriucht" Press (1484-7) from paper evidence, with a note on the Codex Roorda...* in *Incunabula: studies... presented to Lotte Hellinga* (cf. [nr. 2966](#)), p. 141-167, ill.

De auteur heeft driekwart van de Nederlandse incunabelen op het papier onderzocht, waar mogelijk in meer dan één exemplaar: dat is niet niks! Deze databank van watermerken is voorhanden in de Haagse KB. Bij de exploitatie daarvan wil hij, terecht, probleemgevallen in de geschiedenis van de boekdrukkunst onderzoeken. De drukker van het **Freeska Landriucht** is er zo een. Thans zijn er zes drukken van deze pers bekend (lijst met exemplaren). De niet genoemde drukplaats varieerde in de loop der jaren van 'Friesland' (Friese glossen) naar Antwerpen (lettertypen); het niet aangegeven drukjaar varieerde van 1466 tot laat in de jaren 80. De hele productie van de pers bestaat uit 231 vellen, zonder dat evenwel de oplagen bekend zijn. Slechts twee van de meer dan 100 papiersoorten kunnen wezenlijk bijdragen tot een datering, nl. 1484-1487, omdat het om een belangrijke hoeveelheid gaat. De locatie kan niet nader gepreciseerd worden en blijft dus 'Nederlanden'. De Codex Roorda, een handschrift in de Prov. Bibl. te Leeuwarden, is te relateren aan de tekst van het FL; hernieuwd

papieronderzoek heeft nu geleid tot een datering omstreeks 1504.

In appendix een lijst van de watermerken in het papier van de FL-pers. Dit is de zoveelste fundamentele bijdrage van GvT over papier in de vijftiende eeuw in de Nederlanden, gekenmerkt door een voorbeeldige methodologie. [E. C.-I.]

2976.- Tatjana Dolgodrova & Alexander Kusnetzov, *Das unbekannt Antwerpener Stundenbuch in Gutenberg Jahrbuch* 1999, p. 113-121, ill.

De *Horae ad usum Romanum*, gedrukt te Antwerpen in 1487 en toe te schrijven aan G. Leeu, is uitvoerig beschreven. Het vermoedelijk enige exemplaar bevindt zich sedert 1963 als deel van de collectie W.A. Desnizky in de Russische Staatsbibliotheek. De vraag blijft open of dit hetzelfde exemplaar is als dat van de Staatsbibliotheek te Hamburg. Onbekend aan Campbell en Kronenberg, is de druk wel door Van Thienen vermeld in zijn *Incunabula printed in the Low Countries* (cf. [nr. 2970](#)); deze nieuwe Campbell is echter ongeveer gelijktijdig met het *Gutenberg Jahrbuch* verschenen! Dit artikel is met grote omzichtigheid te lezen want met uitzondering van HPT is de auteurs geen recente literatuur bekend. De beschouwingen die aan de houtsnedden zijn gewijd, snijden geen (nieuw) hout. [E. C.-I.]

2977.- Ludo Vandamme, *De verzameling Mansion-drukken van de Stadsbibliotheek Brugge in Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen* 1998, p. 43-67, ill.

Het uitgangspunt vormde de commentaar die de auteur verstrekte tijdens het bezoek van het Genootschap aan de Stadsbibliotheek te Brugge in augustus 1997. De verzameling Mansiondrukken is de trots van de bibliotheek, uniek in het land. De rol die de Bruggeling Joseph Van Praet (1754-1837), bibliofiel en bibliothecaris, daarbij heeft gespeeld, wordt extra belicht. Zestien tentoongestelde drukken zijn beschreven en toegelicht. [E. C.-I.]

2978.- Georges Colin, *A new list of the bindings of Ludovicus Ravescot in Incunabula: studies ... presented to Lotte Hellinga* (cf. [nr. 2966](#)), p. 353-370, ill.

Het is genoegzaam bekend dat de toeschrijving van banden aan Raveschot te Leuven op twee stempels (rebus, portret) berust. Toch is het nuttig gebleken de historiek van banddeskundigen als Husung, Goldschmidt, G.D. Hobson onder de loep te leggen. Laatstgenoemde was immers tot de conclusie gekomen dat banden zonder een van deze twee stempels uit dezelfde binderij zijn gekomen en dat die aan Joannes van Westfalen is te relateren. Na bijna driekwart eeuw leek het GC opportuun een nieuwe lijst (51) van al de nu bekende banden op te maken. Uitgaande van het drukjaar (*terminus post quem*), schetst hij de geschiedenis van dit bindersatelier, hierbij rekening houdend met groepen banden en groepen drukken, resultaat van vergelijkingen. Hij onderscheidt twee grote perioden, waarvan het scharnierpunt omstreeks 1485-1488 ligt, de tijd waarin Raveschot met drukken begon, en zeven kleinere groepen. De banden uit de tweede periode zouden wel eens aan een opvolger toe te schrijven zijn. Terecht wijst GC op de noodzaak van een te voeren onderzoek naar de rubricering van de exemplaren, temeer daar Raveschot als verluchter bekend is. [E. C.-I.]

2979.- A. Dewitte, *Koorboeken in de Brugse St.-Salvatorkerk, 15de eeuw in Biekorf*, 98, 1998, p. 258-261.

Uitgave van rekeningposten betreffende bindwerk van liturgica voor de Brugse kapittelkerk naar Fonds St.-Salvator S616-617 in het Archief Bisdom Brugge. [E. C.-I.]

2980.- Paul Begheyn, *Incunabula in the library of the Jesuit College at Maastricht, 1733 in Quaerendo*, 28, 1998, p. 273-278.

In 1575 werd in Maastricht een jezuïetenklooster vanuit Luik gesticht. Nog voor het college opening, was al aan een bibliotheek gedacht. Op het einde van

de 18de eeuw beschikte zij meer dan 3.000 banden. In 1733 is door een onbekend bibliothecaris een inventaris opgesteld (Maastricht, Rijksarchief in Limburg) volgens een systematische classificatie. Behalve vier handschriften, waren er 25 incunabelen en 159 postincunabelen. De auteur vergelijkt deze inventaris met de veilingcatalogus uit 1774; heel wat incunabelen bleken en blijken verdwenen. In appendix wordt de lijst van de 25 wiegedrukken gepubliceerd. Slechts elf edities (daarom niet de betrokken exemplaren) staan in IDL! Er is nog spuurwerk te verrichten. [E. C.-I.]

2981.- W. Blockmans, *Boeken op de markt in de 15de-eeuwse Nederlanden in "Proeve 't al, 't is prysselyck ": Verbruik in Europese steden (13de-18de eeuw) = Consumption in European towns (13th-18th century). Liber amicorum Raymond van Uytven.*- Antwerpen: UFSIA, 1998, p. 61-70. [= *Bijdragen tot de geschiedenis*, 81, 1998, afl. 1-3].

Misleidende titel: onder de term 'boeken' blijken geen gedrukte werken te zijn begrepen. Niet alleen komen in dit artikel geen drukken ter sprake maar er wordt niet geïmpliciteerd dat deze studie enkel en alleen over handschriften gaat. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [3031](#)

2982.- Elly Cockx-Indestege, *Aliqua bibliographica de pestilentia.: Johannes Jacobi te Antwerpen (ca. 1484 - ca. 1491) in Vierde Symposium "Geschiedenis der Geneeskundige Wetenschappen ". De pest in de Nederlanden: medisch-historische beschouwingen 650 jaar na de Zwarte Dood = Quatrieme Symposium "Histoire des Sciences Médicales ". La peste aux Pays-Bas: considérations médico-historiques 650 ans après la Peste Noire.*- Brussel: Koninklijke Academie voor Geneeskunde van België, 1999, p. 159-181, ill. (Academia Regia Belgica Medicinæ - Dissertationes - Series Historica, 7).

Tussen 1484 en 1491 verschenen er te Antwerpen een aantal drukken van een *Tractatus de regimine pestilentico domini Kamiti episcopi Arusiensis* (titel naar Polain 2153), van de hand van de Fransman Johannes Jacobi. Bijna al deze (her)drukken zijn ongedateerd. Nader bibliografisch onderzoek, mede met behulp van de ISTC en het houtsnede-onderzoek van Ina Kok, levert nauwkeuriger dateringen op. A. onderneemt een voorzichtige poging om deze (her)drukken te verbinden met enkele gedocumenteerde pestgolven te Antwerpen in die periode. In bijlage: (1) Edities naar land van uitgave, jaar, taal en Klebs-nummer; (2) Edities te Antwerpen (bestaande en nieuwe dateringen voor Ca I 1066, Ca 1065, 1065a, 1070a, 1067, 1070, 1068, KC I 169a). [M. d. S.]

2983.- Jean Tinctor, *Invectives contre la secte de vauderie.* Edition par Emile Van Balberghe et Frédéric Duval.- Tournai: Archives du Chapitre cathédral; Louvain-la-Neuve: Université catholique de Louvain, 1999.- 137 p.; 24 cm.- (Tournai - Art et histoire, 14).

De 'vauderie d'Arras' is in feite een sekte die in 1460 in het Atrechtse, het Doornikse, Vlaanderen en Brabant toesloeg. Joannes Tinctor (1405><1410-1469), bisschop van Doornik, schreef een vlijmscherp traktaat hiertegen: *Tractatus contra sectum vaudensium.* De Latijnse tekst is o.m. overgeleverd in de *Opuscula* van Joannes Gerson, Brussel, Broeders des Gemenen Levens, 1475 (Campbell 810a). Colard Mansion drukt te Brugge een Franse vertaling, *Invectives contre la secte de vauderie* (Elliott-Loose 312). [E. C.-I.]

2984.- Hendrik D.L. Vervliet, *Roman types by Robert Granjon* in *De Gulden Passer*, 76-77, 1998-1999, p. 5-76, ill.

De overgang van de gotiek naar de romein gebeurde benoorden de Alpen hoofdzakelijk dank zij Franse lettersnijders, met name Claude Garamont (ca. 1510-1561) en Robert Granjon (1513-1590). Garamonts letter werkt tot op vandaag door; de garamond is de naam van een letter geworden. Granjon is allicht

beter bekend voor zijn cursieven en civilités (die al eerder bestudeerd zijn); in deze bijdrage stelt de expert inzake lettertypen ons de romeinen voor.

Eenentwintig typen worden beschreven, chronologisch in twee groepen te verdelen: 1542-1550 (6 typen), 1566-1583 (7); volgen 'bewerkingen' van Garamontletters (3) en een aantal van onzekere origine (5). Bij elk type wordt een afbeelding op ware grootte gegeven, de grootte, het vroegste verschijnen, het vroege gebruik en een korte geschiedenis. Uit de lijsten van drukken is o.m. af te lezen wanneer de letter voor het eerst in Antwerpen en door wie wordt aangewend. Tot slot twee registers: een chronologisch en een volgens grootte, en een literatuurlijst. [E. C.-I.]

2985.- Fred Smeijers, *Renard: an idiosyncratic type revival in Quaerendo*, 29, 1999, p. 52-60, ill.

Enschede heeft in 1996 een letter op de markt gebracht, gebaseerd op de romein van Hendrik **van den Keere** (ca. 1540/42-1580). Ze heet Renard en behoort tot de garamondfamilie. [E. C.-I.]

2986.- Johan Gerritsen, *Further to Paul Valkema Blouw's article on the anonymous 'Tempora filia veritas'* in *Quaerendo*, 28, 1998, p. 231.

Artikel van Paul Valkema Blouw over Thomas **Basson**. Zie Kroniek 24 [nr. 2838](#). [E. C.-I.]

2987.- Jeroen van de Ven, *Het boekbedrijf van de broeders van het gemene leven te 's-Hertogenbosch in de zestiende eeuw* in *Cultuur in het laatmiddeleeuwse Noord-Brabant: literatuur - boekeproductie - historiografie*. Red. Arnoud-Jan A. Bijsterveld, Jan A.F.M. van Oudheusden, Robert Stein.- 's-Hertogenbosch: Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening, 1998, p. 55-63, ill. Fl. 35. Vanuit Zwolle werd in 1424 in 's-Hertogenbosch een nieuw fraterhuis gesticht, het Gregoriushuis, dat vooral in de zestiende eeuw een opvallende activiteit ontwikkelde op gebied van het boekwezen. Van hun bibliotheek bevindt zich thans nog een aanzienlijk deel in de abdij van Berne te Heeswijk-Dinther. De fraters hadden een scriptorium binnen hun muren, er werden boeken gebonden en zij stonden in het geheel niet afkerig van het gedrukte boek. In 1525 zetten zij een eigen drukkerij op, drukten er enkele schoolboekjes. Een duidelijke kijk op hun betrekkingen met Gerard van der Hatart (1529-1540) is er niet, maar na diens komst in de stad staakten de fraters met de pers. Wat hun bindwerk betreft (jaren geleden schreef P. Verheyden er al over, meer recent nog C. Baarda en J.M.M. Hermans; zie Kroniek 18 [nr. 1879](#); niet vermeld) vestigt Van de Ven de aandacht op een reeks van vijftien laatzeestiende-eeuwse bandjes, thans in de bibliotheek van de Theologische Faculteit te Tilburg. Dertien zijn tussen 1546 en 1561 in Antwerpen gedrukt, en met de andere twee hebben ze de bandversiering gemeen: eenzelfde figurenrolstempel (Maria, Bernardus van Clairvaux, Christus aan het kruis, de heilige Catharina) waarin het jaartal 1556. De herkomst van deze boeken kan de auteur in het tertiariissenklooster Bloemenkamp in Den Bosch situeren. Van het klooster is bekend dat er relaties waren met de fraters. Op de band van twee handschriften komt hetzelfde stempel voor en van deze banden staat vast dat ze door de fraters zijn vervaardigd. [E. C.-I.]

2988.- Paul Valkema Blouw, *Jan Canin in Wesel, and in Emmerich?* in *Quaerendo*, 28, 1998, p. 225-229.

De eerste drukker van de Staten van Holland en Zeeland, Jan Canin (geboren te Gent ca. 1534), vestigt zich in 1572 (Den Briel) te Dordrecht en legt er zich toe op calvinistische literatuur. Daarvóór verbleef hij te Breda, waar hij in 1568 door de Raad van Beroerte levenslang verbannen werd zodat hij zijn toevlucht elders moest zoeken. In Wesel werd hem de grond echter ook te heet omwille van een boek dat hij drukte voor David de Courcelles, Frans schoolmeester. Een half dozijn anonieme drukken heeft PVB onderzocht en kan hij, op grond van de

ornamenten die later in Dordtse drukken van Canin voorkomen, aan deze drukker toeschrijven. Waar hij na Wesel terecht kwam is niet geheel duidelijk, vermoedelijk ergens in de Duitse regio, misschien wel in het nabije Emmerich. Zijn productie is niet meer calvinistisch maar luthers gekleurd, en te Emmerich verbleef toen Willem van Zuylen van Nyevelt, vertaler van Th. Beza. [E. C.-I.]

2989.- Willy L. Braekman, *Erasmus vander Eecke, Brugs drukker van "quade boucken "* in *Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Retorica "De Fontaine " te Gent, Jaarboek 1997-4998*, 47-48, Tweede reeks nr. 39-40, 1999, p. 89-101.

Op 28 november 1553 wordt Vander Eecke door de Brugse schepenbank veroordeeld tot verscheidene straffen wegens het drukken en verkopen van ketterse boeken. In het Rijksarchief te Gent werd een dubbelblad gevonden waarop zich 31 precies geformuleerde vragen bevinden m.b.t. dit proces; de antwoorden ontbreken echter. Uit de vragen zijn enkele aanvullende gegevens omtrent de Brugse drukker te achterhalen: hij had een helper, m.n. Joris, of Jooskin, Tant en hij had nauwe banden met de Londense Evangelische Vluchtelingenkerk en met de doopsgezinden te Brugge. [J.H.]

2990.- August Den Hollander, *Dat oude ende dat nieuwe Testament (1526): Jacob van Liesvelt en de nieuwe markt voor bijbels in de zestiende eeuw* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 6, 1999, p. 105-121, ill.

In 1526 verscheen bij Van Liesvelt de eerste integrale Nederlandstalige vertaling van de bijbel. In totaal laat hij niet minder dan 18 bijbeledities verschijnen, waaronder 6 complete bijbels. Gezien de populariteit van deze vertalingen, moet er in die periode een verhoogde vraag naar zulke werken zijn geweest. Waarom? De auteur (zie Kroniek 23 [nr. 2707](#)) schat dat er in het 16de-eeuwse Nederland   n bijbel op 25 personen moet geweest zijn, bij verkoop van alle exemplaren.

Nederland was toen het meest geurbaniseerde gebied van Europa, met een grote aanwezigheid van rijken en een hoge alfabetisatiegraad; tevens heerste er een open intellectueel klimaat. Uit de inleiding tot twee bijbelvertalingen blijkt dat deze werden beschouwd als de directe weg tussen God en de mensen, zonder enige bemiddeling en dat men op zoek was naar het *puer godlijcke woort*, dus teruggaand op de Griekse en de Hebreeuwse tekst, en niet op de Vulgaat. Het O.T. van de Liesveltbijbel gaat terug op de bijbelvertaling door Luther, voor zover die al klaar was. Voor andere delen gebruikte hij de bijbelvertaling van Hans Ruremund of liet hij de tekst opnieuw vertalen (uit de Vulgaateditie). Het N.T. is een nieuwe vertaling van de Luthertekst uit de editie van 1522. De bijbel bevat ook een vijftig houtsneden, gemaakt naar de illustraties in de Lutherbijbel.

Opvallend is dus hoe snel Van Liesvelt kon beschikken over de delen van de Lutherbijbel. Het feit dat hij gevestigd was in Antwerpen, met een grote kolonie Duitse handelaars, zal hier niet vreemd aan zijn. Opmerkelijk is dat deze bijbel nooit op de Index is terecht gekomen, waarschijnlijk omdat er in de druk geen voorreden, verklaringen, of ander dergelijk materiaal werd in opgenomen (wat meer werd geviseerd dan de eigenlijke vertaling). De latere bijbels werden wel van dergelijk materiaal voorzien en dus verboden, wat voor de drukker in 1545 de dood heeft betekend. Na 1545 nam het beeld van zijn bijbels mythische proporties aan: op latere bijbelvertalingen wordt de naam van Liesvelt vermeld, evenals op uithangborden van drukkerijen en zelfs van logementen: in de 17de eeuw waren er niet minder dan drie huizen in de Amsterdamse Warmoesstraat die de *Liesfeldse bijbel* genoemd werden. [J.H.]

2991.- Enrique Gonzlez Gonzlez, *Martinus Dorpius and Hadrianus Barlandus editors of Aesop (1509-1513)* in *Humanistica Lovaniensia*, 47, 1998, p. 28-41.

Andermaal heeft de Mexicaanse kenner van het Leuvense Humanisme een belangrijk probleem opgelost. De mist die nog steeds hing rond de *editio princeps* van Aesopus " *Fabulae* bezorgd door Martinus Dorpius (1485-1525), Gulielmus

Goudanus (1466-1510) en Hadrianus Barlandus (1486-1538) is nu weggeblazen. G. identificeert op overtuigende wijze een incompleet exemplaar van deze "princeps" bij Dirk **Martens** te Antwerpen in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel (NK 4502). Door een nauwkeurige vergelijking met Barlandus' *Pluscule Fabulae* uit april 1512 (NK 26) en met Dorpius' uitgave aangevuld door Barlandus in november 1513 (NK 27), reconstrueert hij de vroegste drukgeschiedenis van de immens populaire (> 200 edities) verzameling. Hij wijst tevens op karakterverschillen tussen Dorpius (die liever wil schrijven dan publiceren) en Barlandus (die wat graag Martens assisteert bij diens humanistische publicaties te Leuven). Jammer dat het artikel wordt ontsierd door enkele bibliografische slordigheden. "Shelfmark 1.12.1509" (n.6) bestaat natuurlijk niet in de Brusselse KB [het boek berust er als "LP 3852 A"]. De terminologie is helaas niet door een bibliograaf gecontroleerd: "bound in carton", "second fascicule", "that the first fascicule was a complete booklet of 8 leaves" enz. Desalniettemin: een kapitale vondst! [M. d. S.]

2992.- Dirk Sacré & Jeanine de Landtsheer, *The correspondence of Thomas Stapleton and Johannes Moretus: an additional letter in Humanistica Lovaniensia*, 48, 1999, p. 273-283.

Aanvulling op Kroniek 22 [nr. 2489](#). Onbekende brief (16 maart 1592) van de Engelse theoloog te Leuven Thomas Stapleton (1535-1598) aan Plantijns opvolger. De brief bevindt zich in Hs. III 1483 (Koninklijke Bibliotheek Brussel): d.i. de lang verloren gewaande band met 275 brieven en gedichten door Edward Moretus en Baron de Renette aan het Plantijnse Archief onttrokken bij de overdracht aan de Stad Antwerpen. Daarin bevinden zich documenten van tientallen auteurs in betrekking met de Officina Plantiniana, maar ook van bv. Daniel en Isaac Elzevier. [M. d. S.]

2993.- J. de Landtsheer, 'Bij de dood van een kind': *Justus Lipsius aan Martine Plantijn* in *De Gulden Passer*, 76-77, 1998-1999, p. 109-125.

Bij de dood van Adriana Moretus in 1602 schreef Lipsius drie troostbrieven: twee in het Latijn, aan de vader (Jan) en de broer (Balthasar) en twee in het Nederlands aan de moeder (Martine Plantijn). De auteur situeert de Nederlandse troostbrief in de klassieke traditie met als gidsen Cicero en Seneca. [J.H.]

2994.- David J. Shaw, *The lost first editions of Gabriel Meurier's 'Colloques ou nouvelle invention de propos familiers', printed by Plantin, 1556-7* in *Quaerendo*, 29, 1999, p. 41-51, facs.

Gabriel Meurier (ca. 1520-eind 16de e.), uit het Henegouwse Avesnes, is, zoals bekend, burger van Antwerpen geworden waar hij het beroep van schoolmeester uitoefende. Blijkens de twee privileges hem door de koning (voor het hertogdom Brabant) en door de Privé Raad (voor de hele Nederlanden) verleend, zou een Antwerps drukker voor hem vier schoolboekjes mogen drukken. De edities zijn bekend: twee werkjes verschenen bij Plantin in 1557 (PP 1668, 1669), twee bij dezelfde in 1557 (PP 1665) en een tweede editie in 1558 (PP 1666), en twee in 1558 bij Jan van Waesberge (BT 2108). De twee edities van hetzelfde hebben betrekking op de *Colloques*; S heeft nu in een druk uit Wesel (STC 24168) van de Peterborough-Cathedralcollectie, thans in de UL Cambridge, fragmenten gevonden van een vroegere oplage, april 1557, ongetwijfeld ook een Plantijnse druk. S brengt argumenten aan voor een nog eerdere, verloren gegane, druk die hij in september 1556 situeert. [E. C.-I.]

2995.- P. Valkema Blouw, *Anonieme drukken van Gillis van den Rade (Antwerpen 1577-1585)* in *De Gulden Passer*, 76-77, 1998-1999, p. 77-94.

De auteur gaat op zoek naar de rol van Gillis van den Rade als drukker in de pamflettenoorlog van 1577-85 tegen het Spaanse gezag. Belangrijk ter identificatie van dit drukwerk is te weten dat Van den Rade zich in 1566 van zijn leermeester

Hendrik (I) van den Keere zelfstandig heeft gemaakt en een deel van de inventaris, o.a. ornamenten, heeft kunnen meenemen. In 1577 wordt Van den Rade door Silvius aangesproken om een deel van de *Sommier discours* (een pakket brieven van de Spaanse landvoogd Don Juan die in Frankrijk waren onderschept), m.n. het betoog van Marnix van St. Aldegonde, te drukken. Alhoewel het werk verschijnt onder de naam van Silvius, zien we een karakteristiek van Van den Rades pers: een grote sierletter C. Ook de *De Pacifiatie van Ghendt*, op naam van Silvius, werd door Van den Rade gedrukt. M.a.w. vanaf 1577 was hij betrokken in de propaganda van de Oranje-partij, en dit steeds intenser. Het anoniem drukwerk dat hij produceerde is duidelijk herkenbaar aan de gebruikte initialen en/of de vignetten op de titelbladen, zelfs al trachte hij, zoals in de *Ratio ineundae concordiae inter ecclesias reformatas* (1579), zijn drukwerk een Duits aanzien te geven. De auteur weet voor elk jaar tussen 1579 en 1585, behalve voor 1580, een aantal ongesigioneerde drukken aan hem toe te wijzen. Hij gaat tenslotte dieper in op de *Chronyc Historie* van 1582 waarvan een Franse vertaling in 1584 door Van den Rade werd gedrukt. [J.H.]

2996.- Gilbert Tournoy, *Leuven voerde het eerste Latijnse Didodrama in Europa op* in *Ex officina*, 12, 1999, p. 4-5, ill.

De Universiteitsbibliotheek van Leuven heeft op een veiling de zeldzame druk met de Dido-tragedie van de hand van Petrus Ligneus, gedrukt bij Jan **Verwithagen** in 1559, gekocht. Van deze druk bezitten de Parijse BnF, Trinity College in Cambridge en misschien de Staatsbibliotheek in Berlijn, een exemplaar. [J.H.]

2997.- Ralph Dekoninck, *Entre R◆forme et Contre-R◆forme: les "Imagines et figurae bibliorum" de Pieter van der Borcht et Hendrik Jansen van Barrefelt. Contribution ◆l'◆tude du statut et des fonctions de l'image dans les livres ◆dit◆s par Christophe Plantin et Fran◆ois Raphelengien* in *Quaerendo*, 29, 1999, p. 96-131, ill.

De *Imagines et figurae Bibliorum* zijn een verzameling **bijbelfiguren**, kopergravures van de hand van Pieter van der Borcht, met commentaren van Barrefelt. Ze werden voor het eerst door Plantijn in de tachtiger jaren gedrukt en kregen hun definitieve versie bij Franciscus Raphelengius in de jaren negentig. Deze Leidse editie werd gedrukt met fictieve data (1580 en 1581), met een fictieve auteursnaam (Jacobus Villanus) en een fictieve uitgeversnaam (Renatus Christianus) en zonder plaats van uitgave.

De commentaar bij de figuren bestaat uit drie delen, die elk een stap zijn naar het innerlijk beleven van het afgebeelde: eerst een korte beschrijving van wat is afgebeeld, dan het uitleggen van de afbeelding en tenslotte een aansporing om het afgebeelde als een voorbeeld te beschouwen en na te volgen, m.a.w. in deze laatste stap laat de lezer zich doordringen van goddelijke verlichting. De teksten, die werkelijk lange annotaties zijn, werden aan de linkerkant geplaatst zodat niets de contemplatie van de afbeeldingen stoort. De afbeeldingen zelf laten geen enkele visuele retoriek uitschijnen, geen enkele allegorische interpretatie lijkt uit deze afbeeldingen te kunnen worden afgeleid, omdat zij zo precies de bijbelse passage weergeeft, m.a.w. de gravures van Van der Borcht zijn om te bekijken en niet om te lezen. Dit lijkt op het eerste gezicht in tegenspraak met de hele doctrine van het Huis der Liefde, maar is dit niet. De tekst blijkt voor Hi◆l het belangrijkste te zijn, de afbeelding is de eerste stap naar de innerlijke `renovatio'. Zo biedt de afbeelding geen verhaal, maar bevat zij verborgen betekenissen die duidelijk worden a.d.h.v. de commentaar.

In feite kunnen de *Imagines* beschouwd worden als een emblematabundel, ten bewijze hiervan een latere editie, met de kwatrijnen van Sellius, *Emblemata sacra* genoemd. Het emblemata-effect van de *Imagines* werkt als volgt: de `figura' biedt een realistische voorstelling, waaruit men de allegorie moet veroveren. Op die manier komen de *Imagines* overeen met de wereldvisie die het fundament vormt voor de idee◆n van de Antwerpse `Familie'. Dit zoeken naar de allegorie in de

werkelijkheid komt ook voor in andere werken die op het eerst gezicht niets met emblemata van doen hebben, zoals geografische atlassen (zie G. Mangani in *Abraham Ortelius*, zie [nr. 3010](#)) of andere geïllustreerde wetenschappelijke traktaten.

Twee andere spirituele werken, de *Humanae salutis monumenta* van B. Arias Montanus en de *Evangelicae historiae imagines* van Hieronymus Natalis lijken verwant te zijn met de *Imagines*, maar zeker het werk van Natalis verschilt sterk op het punt van de relatie tussen tekst en afbeelding. Waar bij Hiël de afbeelding de eerste stap is, is bij Natalis de afbeelding slechts leesbaar a.d.h.v. de tekst, of m.a.w. waar bij Hiël de afbeelding nog verschillende interpretaties toelaat, dwingt Natalis de lezer/toeschouwer in één richting omdat tekst en afbeelding tezamen moeten gelezen worden. Op dit punt is de latere edie van de *Imagines*, m.n. de *Bibelsche Figuren*, alhoewel bedoeld voor een Protestants publiek, nauwer verwant met het werk van Natalis: op de gravures werden cijfers aangebracht die direct verwijzen naar de begeleidende commentaar, zodat ook hier de interpretatie in één richting wordt geduwd.

Daarom stelt de auteur in deze studie dat de *Imagines* geen geïsoleerde plaats innam binnen de productie van de *Officina Plantiniana*, meer nog, het werk bevat de sleutel tot de spirituele atmosfeer van de Plantijnse kring, die gedragen werd door de doctrine van het Huis der Liefde. [J.H.]

2998.- H. Reusens-Paschael, *Geraert de Jode in Vlaamse stam. Tijdschrift voor familiegeschiedenis*, 34, 1998, p. 329-342, ill.

Voornaamste bronnen van de realia hier meegedeeld, zijn het Antwerpse Stadsarchief en het archief van het Museum Plantin-Moretus. A voert bewijzen aan betreffende de vestiging en de leeftijd van deze uit Nijmegen afkomstige en te Antwerpen gevestigde graveur en prenthandelaar, de voorname rol die hij in het Antwerpse artistieke leven speelde, zijn gezin, zijn handelsbetrekkingen met Plantin en de Moretussen. [E. C.-I.]

2999.- Peter van der Coelen, *Review of Karen L. Bowen, Christopher Plantin's Books of Hours: illustration and production (Nieuwkoop 1997)* in *Quaerendo*, 29, 1999, p. 219-227.

In deze bespreking van het boek (zie *Kroniek* 23 [nr. 2701](#)) wordt erop gewezen dat de werkverdeling tussen de ambachtslui in het drukkersatelier niet zo strikt was als de Hellingas en Gilmont wel denken. Verder is er een vraag te lezen tot vergelijkend onderzoek tussen de kunstenaars die voor Plantijn werkten en die voor andere drukkers (bijvoorbeeld S. Feyerabend), alsook tot een studie van de Franse Getijdenboeken. Tenslotte wordt het werk van Bowen nog aangevuld door te verwijzen naar de *Messkataloge* van Georg Willer, waarin een aantal Plantijnse Getijdenboeken werden opgenomen. De verwijzingen werden in bijlage opgenomen. [J.H.]

3000.- Noël Geirnaert, *Enkele zestiende-eeuwse registerbanden uit het Stadsarchief van Brugge* in *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen* 1998, p. 69-75, ill.

N.a.v. het bezoek aan Brugge van het Genootschap gaf NG een uiteenzetting over de typisch **Brugse registerband**: de soepele band rond koopmansboeken. Pas tegen het einde van de zestiende eeuw 'kon men het in Antwerpen ook!' In deze bijdrage breekt NG een lans om een systematisch onderzoek te voeren naar al dan niet versierde registerbanden, in en buiten Brugge. Voor dit maal houdt hij het bij het probleem van fragmenten van handschriften en vroege drukken, destijds uit banden gelicht zonder herkomstaanduiding. Voor een deel ervan is al grondig onderzoek verricht. Volgt beschrijving en toelichting bij zes registerbanden. [E. C.-I.]

3001.- Jos M.M. Hermans, *Uit de put: een boekband als nieuw bewijs voor een*

cultureel netwerk in Noordoost-Nederland aan het einde van de middeleeuwen in Hervonden stad: jaarboek voor archeologie, bouwhistorie en restauratie in de gemeente Groningen, 1998, p. 93-96, ill.

Om de vondst uit de beerput op het terrein, waar eens de Latijnse school floreerde (tot 1600), in zijn context te plaatsen, bespreekt H eerst een handschriftje met een tekst van Cicero (UB Groningen) dat achtereenvolgens in het bezit zal zijn geweest van Wessel Gansfort (+ 1489) en Regnerus Praedinius (+ 1559).

Geschreven vermoedelijk in de Zuidelijke Nederlanden is het versierd en gebonden in de IJsselstreek. Het opgedolven fragment van een bandbekleding, waarop lijnen, een paneelstempel en een (niet te lezen) randschrift te zien zijn, is een ongeschreven bewijs van de boekenactiviteit in de betreffende regio. [E. C.-I.]

3002.- Jan Storm van Leeuwen, *An unknown book of William of Orange discovered in Quaerendo*, 28, 1998, p. 297-300, ill.

Niet lang geleden door de Haagse KB verworven, behoort dit exemplaar tot de 'Franse banden' die Oranje liet maken toen hij in Frankrijk verbleef. Thans zijn er vijf van deze **wapenbanden** bekend: zij hebben het gekleurde wapen van de prins, gekroond en met de Gulden Vliesketting, op de platten. De band van het nieuw ontdekte exemplaar, een octavo-uitgave, omsluit 'César renouvellé' van Gabriele Simeoni, Parijs, Benoît Prévost voor Jean Longis, 1558. [E. C.-I.]

3003.- Christian Coppens, *Seven Liberal Arts and Ten Commandments: the decoration intended for the library of the Celestine Monastery of Heverlee, Louvain in Quaerendo*, 28, 1998, p. 243-272, ill.

De wilsbeschikking van Willem van Croy (+ 1521) hield in dat vlakbij zijn kasteel een **celestijnenklooster** zou gesticht worden, wat in 1527 realiteit werd. Allerlei troebelen, van interne en externe aard, verhinderden dat de inrichting en de decoratie van het klooster verder zijn beslag zouden krijgen. Ook Karel III van Croy (1560-1612) slaagde er niet in orde op zaken te stellen. Een lange lijdensweg eindigde in de jaren 90 van de achttiende eeuw. De plannen van Karel van Croy voor de inrichting en de versiering van de bibliotheek bestaan nog (Leuven, Arenbergarchief) en worden hier uitvoerig voorgesteld en besproken. [E. C.-I.]

3004.- Hanning P. Jürgens, *Joannes a Lasco, ein Leben in Böhmen und Briefen*. Eine Ausstellung der Joannes a Lasco Bibliothek vom 15.10 bis 28.11.1999. Hrsg. von der Joannes a Lasco Bibliothek Grosse Kirche Emden und der Evangelisch-reformierten Kirche...- Wuppertal: Foedus, 1999.- 148 p.: omslag, ill., portr.; 28 cm. (Veröffentlichungen der Joannes a Lasco Bibliothek, 1).- ISBN 3-932735-32-3. DM 36.

Joannes a Lasco (1499-1560), geboren en gestorven in Polen, heeft als echt Europees humanist veel gereisd en in het buitenland verbleven: Italië, Frankrijk, Duitsland, Hongarije, Oost-Friesland, Londen, Denemarken, Emden, Frankfurt. Belangrijk voor ons is te weten dat hij op de terugweg van Frankrijk naar Polen, Erasmus in Basel heeft bezocht en er zelfs een tijd wel en wee met hem heeft gedeeld. Gevolg was dat **Erasmus** erover dacht zijn bibliotheek aan zijn Poolse vriend te verkopen. Een overeenkomst werd gesloten op 20 juni 1525 waarbij bepaald werd dat Erasmus tot aan zijn dood over zijn boeken zou kunnen beschikken. Testamentuitvoerder was Bonifatius Amerbach. In het hoofdstuk, getiteld 'Humanismus und Bibliophilie' wordt uit de doeken gedaan hoe de boeken in Basel opgesteld stonden, hoe de koop verliep (niet zo simpel als men zou denken: Erasmus heeft vrijwel altijd geldgebrek gekend), hoe de verzending in vaten (er bestaat een verzendlijst, in de UB Basel) en de ontvangst door a Lasco in Krakau zijn verlopen. Onderdeel van dit hoofdstuk is de beschrijving van negentien boeken uit Erasmus' bibliotheek, geordend naar de verzendlijst, die zich nu in bibliotheken over Europa verspreid bevinden, en van vier andere boeken, ooit in a Lasco's bibliotheek.

Het moet gezegd dat het initiatief tot deze tentoonstelling alle lof verdient, wat ook

geldt voor de begeleidende publicatie. De aanwezigheid van verschillende kleurplaten verklaart het erg glanzende kunstdrukpapier, op zich niet prettig bij de lectuur; gelukkig is de druk goed contrasterend zodat het euvel een beetje wordt gecompenseerd. Conservator Walter Schulz weet mensen en middelen te vinden om zijn ideeën gestalte te geven. Doe zo verder, zou ik zeggen! [E. C.-I.]

3005.- José Luis González Sánchez-Molero, *La "Librería rica" de Felipe II: estudio histórico y catalogación*.- San Lorenzo del Escorial: Ediciones Escorialenses, 1998.- 879 p.: ill.; 24 cm. - (Colección del Instituto Escorialense de Investigaciones Históricas y Artísticas, 10).- ISBN 84-89942-05-6. De herdenking van het overlijden van **Filips II** (1598-1998) was een goede gelegenheid om deze belangrijke studie te publiceren. De "Librería rica" is de kern van de bibliotheek van het Escoriaal, in de periode 1535-1559 bijeengebracht voor en door de Spaanse troonopvolger. De oorspronkelijke catalogus is bij de brand van 1671 verloren gegaan. De reconstructie heeft dus andere bronnen benut: de boeken zelf en een belangrijk archief in Simancas, "Los libros de la Cámara del príncipe don Felipe", waarin elke aanwinst uit de periode 1535-1548 is beschreven. Dat alles wordt uitvoerig uiteengezet in de inleiding, die ook de groei van de collectie volgt van Filips opvoeding in Spanje tot zijn Europese reizen. Ook aan bod komt het karakter van "hofbibliotheek". Bijzondere aandacht is er voor de boekband: zo bv. "Encuadernaciones de entrelazos al esmalte de Cristóbal Plantino (1555-1558)" (p. 138-141), de fraaie Plantijnband, in 1967 door Georges Colin bestudeerd.

De catalogus zelf (p. 149-817) beschrijft 1526 nummers, alfabetisch per auteur. Elk lemma bevat het broncitaat, een titelbeschrijving, de bibliotheeksignatuur met een korte typering van de band, annotaties over herkomst enz., meestal gevolgd door een uitvoerige bandbeschrijving. 90% van de titels zijn nog ter plaatse bewaard, de overige zijn aangetroffen in bv. de Biblioteca Nacional (Madrid), de British Library, de Hispanic Society (New York) en de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Na een uitvoerige literatuurlijst volgen drie registers: chronologisch (op datum van aanwinst), op drukkers (o.m. Martín Caesar, Martín Nucio, Rutgero Rescio, Jean Steelsio), op namen (opgelet: "Zwykems van Aytta, Vigle"). Al situeert deze bibliotheek zich aan de rand van de Nederlandse boekgeschiedenis, toch is deze catalogus op zijn plaats in de bibliotheken van de Nederlanden en van de boekhistorici. Filips II laat onze gewesten niet los ... [M. d. S.]

3006.- Peter M.H. Cuijpers, *Teksten als koopwaar: vroege drukkers verkennen de markt. Een verkennende analyse van de productie van Nederlandstalige boeken (tot circa 1550) en de 'lezershulp' in de seculiere prozateksten*. With a summary in English and an Appendix.- Nieuwkoop: De Graaf, 1998.- 400 p.: ill.; 25 cm.- (Bibliotheca Bibliographica Neerlandica, 35).- ISBN 90-6004-439-8. Fl. 180.

Hier wordt een diepgaande analyse geboden van wat de drukkers in de Nederlanden tot omstreeks 1540 op de markt brachten aan Nederlandse prozateksten. De auteur is daarbij nagegaan of de aard van de tekst en de presentatie ervan bij de verspreiding en vooral de receptie een rol hebben gespeeld; drukkers/uitgevers waren -zijn- geen mecenen maar zakenlui: teksten = koopwaar. Het is het 'bedrijfseconomische' aspect dat met behulp van kwantitatieve methoden wordt bestudeerd, naast de bibliometrische methode waartoe al eerder een aanzet o.m. door Dermul (1941), recenter door Vervliet en Heijting was geleverd.

Dit boek is in drie delen opgevat, resp. gaande over het 'vroege drukkerswezen als bedrijfstak', gewijd aan het eigenlijke onderzoek, en gewijd aan de presentatie van de teksten. (II-3) Een uitvoerig hoofdstuk gaat over kostprijzen en oplagen in Europa tijdens de vroege periode van de boekdrukkunst; het brengt misschien niets nieuws maar het biedt wel een globaliserende kijk op het weinige wat over deze zaken bekend is. Vervolgens concentreert C zich op de productie van vroege

drukken in de Nederlanden. Als basis heeft hij zich een 'fonds' samengesteld uit CA, CA-K + HPT, NK, bestaande uit 1808 incunabelen en 4105 postincunabelen, bestaande en beschreven edities, niet uitsluitend in het Nederlands. Bepaalde categorieën als prototypografie en plano's zijn bewust uitgesloten. Een aantal grafieken illustreert het onderzoek naar taal, formaat, aantal gedrukte tekens. De statistiek toont zonnig aan hoe 1473-1485 een periode van bloei is geweest die pas in 1515 herneemt. De voornaamste productiecentra zijn, zoals bekend, Antwerpen voornamelijk na 1500, Zwolle en Deventer vnl. tot 1505, en vijf steden in Holland, over de hele periode. Een minder evident besluit is dat het aandeel van de Nederlandstalige teksten groter is qua volume dan qua titels. Dan worden de 1770 Nederlandse drukken statistisch onderzocht wat betreft hun drukkers en de tekstgenres. De drukkersactiviteit loopt evenwel niet parallel met de bovenvermelde concentratie: de twee productiefste drukkers, Hillen in Antwerpen en Pafraet in Deventer, vertegenwoordigen, alles samen, resp. 8 en 7, 6% van het geheel, terwijl de 25 productiefste 78% vertegenwoordigen. Het volume van de Nederlandse drukken is gevoelig groter dan van de Latijnse. Een poging is gewaagd om de teksten te categoriseren in functie van wat het lezerspubliek, volgens de drukker, verwachtte. Uitgangspunt was de systematische indeling in NK (ook al voldoet die niet over de hele lijn). Maar de verwevenheid van veel teksten -een ridderroman met sterk moraliserende strekking bv.- maakt een strakke categorisering moeilijk. Bovendien, zo doet C zeer terecht uitkomen, wat kunnen wij met zekerheid weten over het verwachtingspatroon van de toenmalige lezer? Wat overeind blijft, zijn de 'aanpassingen' (hoewel ik niet van dat woord hou) van ontspanningslectuur voor een in wezen christelijk lezerspubliek, overigens iets anders dan teksten die tot de categorie 'religie' behoren die op hun beurt profaan getint kunnen zijn. Met het genre educatie is de derde tekstsoort genoemd die C onderscheidt. (II4-5) In het tweede deel gaat C op twee tekstsoorten nader in, verhalend proza (vermaak) en artesteksten (educatie). Deze twee soorten samen maken slechts 23% van de Nederlandstalige teksten uit of, hoe statistieken gerelativeerd moeten worden. Vervolgens is hij tot de steekproevenmethode overgegaan (het moest praktisch haalbaar blijven): in hoofdzaak ridderromans en overig verhalend proza ('avontuur') en artesteksten. Dit moet hem in staat stellen 'een kwantitatief toepasbare methode te vinden om de taalkundige moeilijkheidsgraad van een tekst vast te stellen'. Die heeft hij gevonden door zich op vnl. J.A.M. Pulles' *Structuurschema's* (1950) te inspireren: de zg. SV-methode (waarbij S voor subject = onderwerp staat en V = verbum finitum voor de persoonsvorm, en de vraag naar hun plaats in de hoofdzin). Uit een zestigtal drukken zijn ruim 900 zinnen aan dit soort onderzoek onderworpen. De volgende vraag die rijst is in hoever de drukker zelf bij de presentatie van de tekst een rol heeft gespeeld, rekening houdend met die moeilijkheidsgraad. Dat dit laatste een zeer relatief begrip is, heeft C gelukkig wel beseft: hoe weten wij in godsnaam wat bij de toenmalige lezers als moeilijk overkwam, zowel wat syntaxis als bv. gebruik van afkortingen en abbreviaturen betreft? (III6-8) Als 'presentatiekenmerken', zoals C ze noemt, onderzoekt hij achtereenvolgens de interpunctie, de abbreviaturen en een aantal andere te weten het formaat, lettertype en -grootte, titelpagina, motiveringen, houtsneden, geleding in hoofdstukken en paragrafen en andere lezershulp. Nu beweert C dat de drukker zelf al deze kenmerken in de hand heeft om een tekst te structureren. Een voorlopige conclusie is evenwel dat de bestaande gebruiken inzake interpunctie en abbreviaturen gedurende tachtig jaar ongewijzigd zijn gebleven. Ik vraag me trouwens af of de drukker (lees: de zetter) in de betreffende periode dit soort ingrepen wel tot zijn bijdrage rekende. Van een andere orde zijn de meeste andere kenmerken, hierboven genoemd. C stelt terecht dat houtsneden niet per definitie een tekst begrijpelijker maken. Wat het lettertype betreft is het echter niet per definitie zo dat een groter corps leesbaarder is dan een klein; ook mogen wij niet vergeten dat wij niet gewend zijn aan het lezen van een gotiek en er dus meer moeite mee hebben dan onze voorouders. Een tekst moet wel goed gezet zijn, de regels mogen niet dansen bv. C heeft voor deze stelling overigens geen aanwijzingen gevonden. Over wervende titelpagina's is al

onderzoek verricht door Vermeulen en Franssen; hier ligt de rol van de drukker/uitgever voor de hand. Een element dat C verder in zijn onderzoek betreft, is de geleiding van de tekst (hoofdstukken, paragrafen, alinea's). Ook hier weten wij niet wat de toenmalige lezer daarvan verwachtte. W♦j verwachten het wel! Samenvatting en besluit (p. 236-257!) zijn gevolgd door vijf bijlagen; de tweede vormt de bronnenlijst: de onderzochte teksten (waarom is Vorselmans *Cooock Boeck* uit 1560 hier opgenomen?); de derde gaat, nogmaals, in op de SV-methode; de vierde en vijfde geven aan de hand van tabellen de cijfers waarop de gegevens over de interpunctie en de abbreviaturen zijn gebaseerd. In de 'Gebruikte bronnen en literatuur' is de literaturopgave langs de magere kant (geen plaats van uitgave, geen uitgever, laat staan reeksaanduiding). In de lange lijst mis ik o.a. toch nog titels: in nog andere publicaties van Kronenberg, Gumbert, L. Hellinga en Voet worden behandelde aspecten belicht; J.M.M. Hermans, I. Kok ontbreken geheel evenals J. Machiels' monografie over Arend de Keysere en K. Tilmans' studie over de Divisiechroniek. Verder bestaat het nawerk uit de lijst van de vele grafieken en tabellen, een Engelse samenvatting, 46 reproducties die een zuiver illustratieve bedoeling hebben. G♦♦n register! Hoe wil ik weten waar zeg maar het *Bedroch der vrouwen* ter sprake komt? Er is zelfs geen drukkerslijst. C haalt een paar keer o.a. Eisenstein aan; hoe vind ik snel de passage terug? Bij publicaties, ook al zijn het oorspronkelijk proefschriften, waarin zoveel namen en titels worden geciteerd, zijn registers op zijn minst zo essentieel als een inleiding. Bij deze stapsgewijs gevoerde analyse, doorgaans nogal breed uitgesmeerd (wat zijn voor en zijn tegen heeft), heb ik meer dan eens het gevoel dat de stellingen t.a.v. de druk onvoldoende getoetst zijn aan de kopij die er in ieder geval zal zijn geweest en in een aantal gevallen ook nog bestaat en waarover gepubliceerd is. Onvoldoende blijkt bijvoorbeeld of en voor welke zaken de zetter/drukker uitvoert wat hij v♦♦r zich heeft, of zelf ingrijpt in de tekst, d.w.z. of hij en in welke mate hij vormgeeft aan de tekst. Als het een folioformaat betreft, zal hij wel beslissen om de tekst over twee kolommen te zetten, maar is hij in staat zelf aan te geven waar een nieuw hoofdstuk of paragraaf begint als dit op de legger niet aangegeven is? Lang niet alle drukkers / uitgevers zijn tegelijk editeur geweest. Ook hier weer is ons weinig concreets bekend. Men kan dus wel een gang van zaken reconstrueren op grond van een aantal vaststaande gegevens (m.n. de drukken) maar daarom is de werkelijke toedracht niet geweest zoals men die zich heeft voorgesteld. C spreekt daarom wijselijk van een analyse; dit boek heeft een waaier aan feitelijke en andere gegevens overzichtelijk samengebracht, uitspraken gestaafd (of ontkracht) en aangetoond dat de vroege drukkers in de Nederlanden zich door zakelijke voorzichtigheid en conservatisme kenmerkten, waarbij wij wel indachtig moeten zijn dat het onderzoek gebaseerd is op Nederlandstalige boeken. Aard en presentatie (vormgeving) is niet opvallend anders dan die van het handschrift. De 'toon' waarin dit boek is geschreven is die van het proefschrift (ik denk tenminste dat dit zo is, want het staat niet in of naast of achter de titel); dat is wel begrijpelijk maar niet bevorderlijk voor de lectuur want men hervalt in inleidingen en 'resum♦s' (waarom geen 'samenvatting?') al te vaak in redundanties.

Aan de vormgeving van dit boek ontbreekt een sprekende hoofdregel voor de hoofdstukken; de bijlagen hebben er wel een. Gedrukt op getint papier leest het makkelijk, met voetnoten en ligt het goed in de hand. Alleen is het jammer dat de overigens goed gekozen afbeeldingen, hoewel op hetzelfde papier afgedrukt, allemaal achterin staan (het vroegere euvel van kunstdrukpapier bestaat niet meer!) [E. C.-I.]

3007.- Ad Meskens, *Familia universalis: Coignet, een familie tussen wetenschap en kunst.* - [Antwerpen: Koninklijk Museum voor Schone Kunsten], 1998.- 224 p.: omslag, ill.; 23 cm. BF 500.

Begeleidende publicatie bij de gelijknamige tentoonstelling in het kader van de Vlaamse wetenschapsweek, van 2 oktober tot 13 december 1998 in het Koninklijk

Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen. Een lijst met de publicaties van Michiel Coignet in druk en in handschrift (p. 165-170). [E. C.-I.]

3008.- Johan Koppenol, *Leids heelal. Het Loterijspel (1596) van Jan van Hout.*- Hilversum: Verloren, 1998.- 510 p.: omslag, ill.; 24 cm.- ISBN 90-6550-032-4. Fl. 79.

Dit boek situeert het *Loterijspel* van de Leidse stadssecretaris Jan **van Hout** (1542-1609) in zijn context. Het toneelstuk werd geschreven ter ondersteuning van een grote liefdadigheidsloterij en opgevoerd tijdens het rederijkersfeest van 1596. In de paragraaf omtrent de voorbereidingen van de Leidse gasthuisloterij (p. 62-70) komt het drukken van loterijkaarten, soms met gravures van gerenommeerde kunstenaars, en gedrukt reclamemateriaal summier aan bod. Op p. 97-101 is een bespreking te lezen van de totstandkoming van de gedrukte neerslag van de rederijkersteksten, m.n. *Den lust-hof van rhetorica*. Hiervan werden er twee edities gedrukt: door Jan Jansz Orlers (1570-1646), neef van Van Hout en   door Frans van Ravelingen, en uitgegeven door de Witte Acoleyen. Jan Claesz van Dorp drukte de teksten van het zottenfeest. [J.H.]

3009.- *Nugae humanisticae sub signo Erasmi: ditions, impressions et traductions des textes humanistes.*- [Bruxelles]: (Muse de la Maison d'Erasmus, 1999).- 81 p.: omslag, portr.; 25 x 14 cm.- (Disputatiunculae, 1).

De dynamische conservator van het Erasmushuis, Alexandre Vanautgaerden, heeft eind 1998 een eerste colloquium, 'disputatiunculae' geheten, gewijd aan de problemen inherent aan vertaling en editie van humanistische teksten. Het verslag van het eerste is als nul-nummer van het tijdschrift *Nugae humanisticae*, verschenen, te beschouwen als een soort nieuwsbulletin.

Philippe Noble, cultureel afgevaardigde voor Vlaanderen van de Franse ambassade, hield een opmerkelijke inleiding (in het Frans): 'Is vertalen altijd verraden?', met een allusie op het Italiaanse gezegde 'Traduttore traditore'.

Weliswaar wijdde hij zijn beschouwingen aan een modern vertaalwerk dat hij op zich genomen had, Harry Mulisch's *Ontdekking van de hemel* (1992); de problemen zijn evenwel niet eigen aan een tijd, wel aan het vertalen zelf. Naar inhoud en vorm was deze voordracht een onverdeeld genot. De tekst is als eerste artikel in deze *Nugae* afgedrukt. Daarop volgen de samenvatting, met de gedachtenwisselingen, van de lezingen van Jean-Claude Margolin, Vanautgaerden, James Hirstein, Alain Van Dievoet, Monique Samuel, Germain Marc'hadour, Ren Hoven. Het overzicht van Franz Bierlaire (Univ. Luik) van het Erasmus-onderzoek in Belgi is eveneens als artikel gepubliceerd, nuttig bibliografisch apparaat. Jean-Franois Gilmont leverde bij wijze van afsluiting een synthese. Volgen nog een paar andere bijdragen waaronder die van de conservator met een 'Index librorum permissorum: Bibliotheca Erasiana Anderlacensis 1994-1999'. Inmiddels heeft einde december 1999 de tweede reeks disputatiunculae plaatsgehad. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [3136](#)

3010.- *Abraham Ortellius (1527-1598) cartograaf en humanist.*- Antwerpen: Museum Plantin-Moretus; Brussel: Koninklijke Bibliotheek van Belgi; Turnhout: Brepols, 1998.- 207 p.: omslag, portr., ill., krtn; 28 cm.- ISBN 90-5622-026-8 (bound); ISBN 90-5622-025-x (sewn). BF 1600; 750.

N.a.v. de 400-ste sterfdag van Ortellius hebben het Museum Plantin-Moretus te Antwerpen en de Koninklijke Bibliotheek van Belgi te Brussel een bundel met essays uitgegeven. Hij bevat 15 opstellen omtrent verschillende aspecten van Ortellius.

R.W. Karrow schetst kort leven en werk van Ortellius. H. Elkhadem situeert het concept van het *Theatrum Orbis Terrarum* en heeft o.a. aandacht voor de verschillende uitgaven van Ptolemaeus' *Geographia*. Verder beschrijft hij de ontstaansgeschiedenis, geeft een lijst van de titels van de 53 kaarten die zich in de

eerste editie bevonden en gaat tenslotte in op het wiskundig astronomische en het geografische aspect van het werk. In *De cartograaf Abraham Ortelius* maakt P.H. Meurer een positieve balans op van het *Theatrum*: Ortelius was 'the right man on the right place' omdat hij met degelijke kaartontwerpen, met een vermogen als cartografisch organisator en met een sterk zakelijk inzicht orde wist te scheppen in de toenemende (stort)vloed van individuele ondernemingen op het vlak van de cartografie. Lisette Danckaert werpt een blik op de atlaskaarten van O en bespreekt zowel kaarten uit het *Theatrum*, de *Additamenta*, de *Epitome* als uit het *Parergon*. Ad Meskens bespreekt het wiskundige aspect van de cartografie ten tijde van O. Liliane Wellens-De Donder gaat dieper in op n werk van O, m.n. het *Parergon*, de historische atlas, die gegroeid is uit het *Theatrum*. Zij belicht de evolutie van het werk, a.d.h.v. de titelbladen en bespreekt enkele kaarten. Op het eind van haar verhandeling bevindt zich een lijst met de edities van het *Parergon*, die in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel worden bewaard. Van elk van de 17 exemplaren wordt het nummer en een korte beschrijving gegeven. G. Mangani analyseert in zijn artikel, *De providenti le betekenis van het Theatrum orbis terrarum*, het *Theatrum* in het licht van de cultuur en de innerlijke spiritualiteit. M.a.w. hij onderzoekt de relatie tussen dit werk en de sekte van het Huis der Liefde. Volgens die spirituele opvatting wordt 'de wereld gezien als teken van Gods roem en de voorstelling van die wereld als een akte van geloof.' Ook zou het *Theatrum* een morele en irenische betekenis bevatten alsook een profetische opdracht. James Romm onderzoekt Atlantis en de theorie over de drift van de continenten in het werk van O en gaat ook verder in de 18de en 19de eeuw met de bespreking van het werk van Buffon, Alexander von Humboldt en van Antonio Snider-Pellegrini. J. Depuydt brengt ons weer met beide voeten op de grond: op basis van O's correspondentie en *album amicorum* verschaft hij ons een lijst van zijn vrienden en correspondenten. In de lange lijst van namen, met een biografische omschrijving en een korte bibliografie, worden een aantal drukkers/uitgevers vermeld, o.a. Hieronymus Commelinus, H. Goltzius, Zacharias Heyns, Balthasar I en Johannes I Moretus, Arnoldus Mylius, Jacobus Plancius, Christoffel Plantijn en Franciscus I Raphelengius. De drie volgende artikelen onderzoeken de relatie tussen O en een humanist: m.n. Justus Lipsius (J. De Landtsheer), Peeter Heyns (H. Meeus) en Jacobus Barlaeus (G. Tournoy). N. Bttner belicht O als verzamelaar. Omtrent de bibliotheek wordt er gezegd dat die groeide door intensieve uitwisseling van boeken met talrijke humanistische kennissen en dat hij talrijke boeken bezat met een historische inhoud. O genoot ook de reputatie van een groot bibliofiel, daarom kreeg hij de opdracht om de bibliotheek van John Rogers, Engels gezant, op de boekenbeurs te Frankfurt te verkopen. C.E. Dekesel heeft aandacht voor O als numismaat en bespreekt de verschillende edities van de *Deorum dearumque capita*, alsook zijn relatie met vrienden numismatici. Tenslotte is er het artikel van Dirk Imhof omtrent de productie en verkoop van O's werken door de Plantijnse uitgeverij van 1589 tot 1610, de periode waarin Jan I Moretus aan het hoofd van de Officina Plantiniana stond. In deze gedegen verhandeling, volledig gesteund op het archief in het Museum Plantin-Moretus, wordt elke editie apart besproken met zeer veel aandacht voor de materile totstandkoming ervan, alsook voor de prijs en het beoogde publiek.

Deze uitgave is mooi verzorgd met zowel afbeeldingen in kleur als in zwart-wit en noten in de marge. Wel ontbreekt de strenge hand van een *general editor* die de (te) talrijke overlappingen had kunnen indijken (e.g. het gedeelte omtrent de correspondentie van O in het artikel van Dekesel komt grotendeels overeen met wat Depuydt reeds had gezegd) en bepaalde onnauwkeurigheden had kunnen schrappen. Twee voorbeelden van dit laatste: 'Het portret van Ortelius door Rubens, gegraveerd door Galle, komt voor in de edities vanaf 1579' (p. 41; Rubens werd in 1577 geboren); '... de laatste in 1612 bij Plantijn in Antwerpen' (p. 42; Plantijn was reeds in 1589 gestorven). [J.H.]

Zie ook nr. [2997](#)

3011.- Hossam Elkhadem, *Het Theatrum Orbis Terrarum van Abraham Ortelius: ontstaan van de atlas.*- Brussel: Koninklijke Bibliotheek van België, 1998.- 39 p.: omslag, ill.; 26 cm.- (Koninklijke Bibliotheek van België, D20). BF 100. Dit dossier kwam tot stand n.a.v. de gelijknamige tentoonstelling in de KB Brussel. De inleiding komt overeen met wat de auteur in de bundel essays heeft geschreven (zie vorig nr.). In het catalogusgedeelte worden 1 manuscript, 49 drukken en 3 brieven van O zeer kort besproken. Interessant is wel dat bij een aantal van de drukken de afkomst vermeld wordt, m.n. de persoonlijke bibliotheek van O. [J.H.]

3012.- Dirk Imhof, *De wereld in kaart: Abraham Ortelius (1527-1598) en de eerste atlas.*- Antwerpen: Museum Plantin-Moretus, 1998.- 152 p.; omslag, portr., ill., krtn; 30 cm.- (Publicaties van het Museum Plantin-Moretus en het Stedelijk Prentenkabinet, 38).- BF 500.

Deze tentoonstellingscatalogus biedt een overzicht van de drukken van de werken van Ortelius aan de hand van exemplaren uit enkele Belgische verzamelingen (Antwerpen MPM, Brussel KB, Gent UB, e.a.). In de inleiding schetst de auteur de relatie tussen Ortelius en het Plantijnse huis vanaf 13 januari 1558, wanneer zijn naam voor het eerst in de boekhouding van Plantijn verschijnt, tot 1641, wanneer de koperplaten met de kaarten voor de laatste maal worden gebruikt om 25 exemplaren van het Spaanse *Theatrum* te drukken. In de catalogus worden 21 edities van het *Theatrum* besproken, 2 van de *Additamentum* en 11 van het *Epitome*. Verder worden 3 edities beschreven van de *Deorum dearumque capita*, 1 van de *Synonymia geographica*, 3 van de *Thesaurus geographicus*, 1 van het *Itinerarium per nonnullas Galliae Belgicae partes*, 1 van de *Aurei saeculi imago* en 1 van de *Tabula itineraria*. Ook worden er nog archiefdocumenten, portretten, illustratiemateriaal, losse kaarten en poëzie ter ere van Ortelius besproken. Elke beschrijving bevat een verkorte titel, het adres, de collatie, een exemplaarbeschrijving, waaronder de beschrijving van de band en het exemplaarnummer in de bibliotheek. In de bespreking komt zowel de inhoud, als de materiële totstandkoming van het boek in het atelier aan bod. Bij de meeste edities hoort een illustratie: meestal een kaart, soms een inhoudsopgave, een dedicatie, enz. [J.H.]

3013.- A. Meskens, *Liaisons dangereuses: Peter Heyns en Abraham Ortelius in De Gulden Passer*, 76-77, 1998-1999, p. 96-108.

Aan de hand van een aantal vastgoed-transacties schetst de auteur een beeld van de relatie tussen beide Antwerpenaars. Het huis *De Vlasbloem* in de Lange Gasthuisstraat werd gekocht door Anna Ortels, Abrahams zuster. In 1582 verkocht Peter Heyns een erfrente op zijn huis *De Rode Leeuw* in de Augustijnenstraat aan dezelfde Anna Ortels en ook in 1583 verkocht hij haar een erfrente op zijn huis. De relatie met Peter Heyns, die in 1580-1581 wijkmeester was geweest voor het calvinistische stadsbestuur, heeft Abraham Ortelius in de periode 1587-1588 kort in een lastig parket gebracht, maar reeds in het laatste jaar werd hij opnieuw als trouw katholiek vermeld. Consequenties op lange termijn heeft dit voor Ortelius niet gehad: hij bleef koninklijk cosmograaf en hij bleef atlassen publiceren. Een brief van Ortelius aan Heyns maakt duidelijk dat hun relatie na 1588 niet werd afgebroken; mogelijk fungeerde Zacharias, Peters zoon en leerjongen bij Plantijn en Moretus, als verbindingskanaal. [J.H.]

3014.- J. Werner, *Abraham Ortelius (1527-1598), Aartsvader van onze atlas. Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam, ter herdenking van het 400ste sterfjaar van Abraham Ortelius 1598-1998 (12 juni -21 augustus 1998).*- Amsterdam: Universiteitsbibliotheek; Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1998.- 104 p.: ill.; cm.- ISBN 90-6469-739-6. Fl. 32, 50. Naar aanleiding van het 400ste sterfjaar van Abraham Ortelius werd in de UB Amsterdam een tentoonstelling gehouden omtrent de cartograaf.

In de inleiding wordt een beeld geschetst van het leven, werk en invloed van Ortelius en elke alinea wordt in het catalogusgedeelte geïllustreerd met een aantal relevante stukken. In de eerste alinea 'Naar een nieuwe wereldatlas' wordt aandacht besteed aan verschillende vroege Ptolemaeus-edities (Rome, 1490; Venetië, 1511; Straatsburg 1513). Dan wordt het leven van Ortelius beschreven, en worden er drie brieven getoond: twee van Van Meteren, en één van Postel aan Ortelius, alsook een Ptolemaeus-editie die in O's bezit was. De werken van Ortelius worden in 63 catalogusnummers behandeld: de drukken van G. Coppens van Diest, Aeg. Radaeus, Plantijn, Vrients, Moretus, Galle worden er besproken, alsook een aantal Italiaanse drukken (Brescia, 1598; Venetië ca. 1655, 1679, 1683 en 1684). Bij de bespreking gaat de meeste aandacht naar de afzonderlijke kaarten. Tenslotte maakt men de vergelijking met de atlassen van Gerard de Jode en Gerard Mercator, alsook met de 'Appendix' van Blaeu (1631) en de Mercato-atlas van Janssonius (1634). De catalogus wordt afgesloten met een overzicht van Ortelius-atlassen, en van Ortelius-uitgaven en Ptolemaeus-uitgaven in de UB Amsterdam. [J.H.]

3015.- Michael A. Pegg, *A catalogue of German Reformation. pamphlets (1516-1550) in libraries of Belgium and The Netherlands.*- Baden-Baden: Valentin Koerner, 1999.- 286, xxvii, A-J p.; 24 cm.- (Bibliotheca bibliographica Aureliana, 173).- ISBN 3-87320-173-9. DM 200.

Michael Pegg publiceert al jaren catalogi van collecties pamfletten rond de Hervorming in Duitsland. Hij heeft duidelijk gemaakt dat er in Zwitserland of Engeland meer dan voldoende zeldzaam en uniek materiaal is bewaard om de drukgeschiedenis van de Reformatie opnieuw en nog grondiger aan te pakken. In deze nieuwe publicatie heeft hij zijn kennersblik gericht op de Nederlanden. Het bezit van negentien bibliotheken in België en Nederland is met (vrij ongebruikelijke) afkortingen aangegeven (bv. de VU in A'dam = Af, de Stadsbibliotheek Antwerpen = As) voor 3903 edities in één alfabetische orde gerangschikt. Zijn opvatting van Reformatie is gelukkig ruim: bijna de hele Erasmus komt aan bod (met uitzondering van diens bemoeienis met de klassieke oudheid) en ook de belangrijke politieke "actoren" zijn prominent aanwezig. Enkele cijfers: "Charles V" (nrs. 489-544), Erasmus (775a-1340!), Luther (2058-2933!), Melancthon (2992-3077). De 3903 nummers zijn kort beschreven (STC-type) met literatuurverwijzing, bibliotheeksigel en herkomstgegevens. De "index of provenances" bevat bv. heel veel uit de bibliotheek van J.F. Vandevelde! Er zijn ook registers op drukkers en op vertalers/editors/commentatoren. Inhoud en omvang maken dit een belangrijk naslagwerk voor Belgische en Nederlandse bibliotheken met collecties oude drukken, voor onderzoekers van de Hervorming, maar ook voor bv. neolatinisten. Wat jammer toch dat bij de behandelde collecties de rijke bibliotheek van het Erasmushuis (Anderlecht) over het hoofd werd gezien. Experto crede: daar wachten meer dan vierhonderd drukken uit de hier behandelde periode (ook andere dan Erasmusteksten) op lezers. [M. d. S.]

3016.- Goran Proot, *Het toneel van de Antwerpse Augustijnen (1671-1783)* in *De Gulden Passer*, 76-77, 1998-1999, p. 183-294, ill.

Proot beschrijft en inventariseert een unieke verloren gewaande bundel met **Augustijntoneel** uit de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. De toneelprogramma's of periochen bevatten notities in handschrift, die de auteurs van de stukken identificeren. Aan de hand van informatie in de bundel schetst Proot in het kort de gang van zaken bij het Augustijntoneel. Hij beschrijft gedetailleerd de 162 gedrukte programma's en de twee handschriften in de bundel. Hij geeft niet alleen een register van drukkers, auteurs en behandelde onderwerpen, maar ook een uitvoerig register van alle leerlingen van de Augustijnen die in de stukken zijn opgetreden. [H.M.]

3017.- Goran Proot, *Contribution au théâtre des jesuites flamands: les pièces*

perdues, les titres retrouvés in Archives et bibliothèques de Belgique = Archief en bibliotheekwezen in België, LXVIX [68], 1998, p. 111-171, ill.

Proot heeft in Vanves een handschrift van de jezuïet Alfred Hamy gevonden met afschriften van titelbladen uit een bundel **jezuïetenprogramma's** die in 1929 bij een brand van de stadsbibliotheek van Duinkerke verloren ging. Proot geeft het handschrift, dat een aantal tot nog toe onbekende "Argumenta " bevat, systematisch weer. Hij corrigeert de lijst en verwijst naar gekende exemplaren en bibliografieën. Vier registers op de adressaten van de opdrachten, drukkers, behandelde onderwerpen en namen van relevante personen in de titelbeschrijvingen maken de lijst goed toegankelijk. [H.M.]

3018.- Dirk Sacré, "*Acroamata nuptialia* " (1645) voor **Balthasar II Moretus** en **Anna Goos: Jacobus Caterus s.j. in plaats van Casperius Gevartius?** in *De Gulden Passer*, 76-77, 1998-1999, p. 155-174.

De *Acroamata nuptialia* (1645) was een bundeltje gedichten in het Hebreeuws, Grieks, Frans, Spaans, Italiaans, Latijn en Nederlands geschreven naar aanleiding van het huwelijk van Balthasar Moretus en Anna Goos. De auteurs van de gedichten zijn onbekend, alleen voor de Nederlandse en Latijnse werd de naam van Caspar Gevartius vooruitgeschoven. D. Sacré toont overtuigend aan dat de Antwerpse jezuïet Jacobus Caterus (1593-1657) hiervan de auteur was en tegelijk ook editeur van het geheel. Naast een biografische schets biedt Sacré een overzicht van het literaire werk van Caterus, waaronder een emblematabundel *Virtutes Cardinales* opgedragen aan Franciscus Kinschotius, die ook nog in verband kan worden gebracht met de "affixiones " in het Brusselse college. [H.M.]

3019.- Wayne Franits, *Seks en schandaal: Romeyn de Hooghe en de pamflettenoorlog* in *De boekenwereld*, 15, 1998-1999, p. 232-236, ill.

Romeyn **de Hooghe** was als graficus een belangrijk medewerker van de propagandastaf van Willem III. Hij speelde een hoofdrol in de pamflettenstrijd rond 1690 tegen de Amsterdamse regenten, die verdedigd werden door Nicolaas Muys van Holy. Daarbij beschuldigden de tegenstanders elkaar geregeld van een verdorven levensstijl, vooral aan Romeyn de Hooghe worden zijn buitensporige vleeselijke lusten verweten. [H.M.]

3020.- Ilja M. Veldman, *Studentenleven omstreeks 1612: Crispijn van de Passe's Academia* in *De boekenwereld*, 15, 1998-1999, p. 344-353, ill.

In 1612 gaf de graveur Crispijn de Passe in samenwerking met de Arnhemse boekdrukker Jan Janszoon de oude zijn *Academia sive speculum vitae scholasticae* uit. Het is een zeldzaam oblong boekje waarvan slechts enkele volledige exemplaren zijn bewaard. Het was niet alleen bedoeld om een beeld te geven van het studentenleven aan de (Leidse) universiteit maar ook als album amicorum. Veldman bespreekt elke gravure van De Passe uitvoerig en geeft aan waar hij zijn inspiratie haalde en hoe zowel het ernstige als het vrolijke studentenleven in werkelijkheid was. [H.M.]

3021.- Ilja Veldman, *Love emblems by Crispijn van de Passe the Elder: Rollenhagen's "Emblemata ", "Cupid's Bow ", "Youthful Pleasures " and other "Charming and useful " prints* in *The emblem tradition and the Low Countries. Selected Papers of the Leuven International Emblem Conference, 18-23 August 1996*; eds. J. Manning, K. Porteman and M. van Vaecck.- Turnhout: Brepols, 1999, p. 111-156, ill.- (Imago Figurata. Studies, 1B).

Crispijn van de Passe de Oude (1564-1637) produceerde een aantal embleemboeken, waaronder Rollenhagens *Nucleus Emblematum* (1611). Veldman probeert het aandeel van Van de Passe en van Rollenhagen in deze bundel te bepalen. Zij bekijkt daarvoor het titelblad, de *Arcus Cupidinis* als voorloper, de invloed van Heinsius' *Emblemata Amatoria*, de intellectuele kracht achter het boek, de invloed van Marcus Gheeraerts, Van de Passes interpretatie van de term

"emblemata", de relatie met de alba amicorum en met de andere werken van Van de Passe. [H.M.]

Zie ook nrs. [3022](#); [3023](#)

3022.- Katrien A.L. Daemen-de Gelder, *H. Damman and the emblems in Dirck Pietersz Pers's "Bellerophon" in The emblem tradition ...* (cf. [nr. 3021](#)), p. 157-176.

Daemen gaat na in hoeverre het succes van de embleembundel *Bellerophon* met dertien edities aan D.P. Pers te wijten is. Daemen maakt duidelijk dat Pers zeer veel verschuldigd is aan de Gentse humanist Adriaan Damman, die nauw samenwerkte met de graveur Abraham de Bruyn. Omdat Pers het embleem van Damman op het titelblad blijkbaar zelf niet kan verklaren, biedt Daemen een interpretatie vanuit de wetenschap dat Damman beïnvloed was door het neoplatonisme van Ficino. [H.M.]

3023.- Peter van der Coelen, *Emblemata sacra? Biblical picture books and emblem Literature in The emblem tradition ...* (cf. [nr. 3021](#)), p. 261-278.

Van der Coelen toont aan dat Schabaeljes *Emblemata sacra* (1653-1654) geen embleemboek is, maar een **prentenbijbel**. Hij schetst het ontstaan van dit genre van bij Luther, vergelijkt het met embleemboeken en gaat na voor welk publiek dit soort boeken was bestemd. [H.M.]

3024.- J. Spoelder & R.J.A. te Rijdt, *Bij de voorplaat in De boekenwereld*, 15, 1998-1999, p. 170-174, ill.

Eerste in een reeks artikelen over een portretschilderij van iemand met een prijsboek in de hand. Sedert de jaren 20 van de zeventiende eeuw werden **prijsboeken** van stedelijke Latijnse scholen met het stadswapen bestempeld. Dank zij rugtitel, bindwijze en ev. andere kenmerken kan het boek nader geïdentificeerd worden. Dit stukje gaat over Isaac Schull (1684-1760) en zijn prijsboek van de Latijnse school te 's-Gravenhage. Een gelijkaardig bandje bevindt zich nu in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag. [E. C.-I.]

3025.- J. Spoelder & R.J.A. te Rijdt, *Bij de voorplaat: Een portretidentificatie op grond van prijsboeken: Lucas van Rijn door Willem van Mieris, 1696 in De boekenwereld*, 15, 1998-1999, p. 226-230, ill.

Het bovenste boek waar Lucas van Rijn linkerarm op rust, draagt het Minervastempel, gebruikt voor prijsboeken van de Latijnse school in Leiden. [E. C.-I.]

3026.- Paul G. Hoftijzer, *The Library of Joannes de Laet (1581-1649) in Lias*, 25, 1998, p. 201-216.

Hoftijzer probeert de bibliotheek van Johannes de Laet te reconstrueren, via sporen van aankopen in veilingcatalogi, informatie die De Laet in zijn eigen werken en in zijn briefwisseling verstrekt en vooral via de veilingcatalogus van zijn collectie. Hoftijzer bekijkt welke genres vertegenwoordigd zijn en geeft er enkele voorbeelden bij. De verdere lotgevallen van de collectie heeft Hoftijzer niet kunnen achterhalen afgezien van enkele exemplaren die in de bibliotheek van Johannes Thysius terecht zijn gekomen. [H.M.]

3027.- Ad Leerintveld, *"Magnificent paper": the library of Constantijn Huygens in Quaerendo*, 28, 1998, p. 165-184, ill.

Engelse vertaling van Kroniek 22 [nr. 2536](#). L. is bezig met het opsporen van de boeken uit de bibliotheek van Huygens (1596-1687), die o.m. in 1688, 1695 en 1701 werden geveild. Zijn lijst van thans bekende exemplaren -te herkennen aan Huygens' devies "Constanter" op de titelpagina- is (van 62 in 1996) al opgelopen tot 69 (van de geschatte 10.000!). Daarvan zijn er 43 niet in de veilingcatalogus van 1688 te vinden, maar wel in die van Huygens' zonen Christiaan (1695) en Constantijn Jr. (1701). Opgeliet dus met uitspraken over Huygens' boekenbezit:

niet enkel op de catalogus van 1688 te baseren! Aanvullingen blijven welkom ...
Wordt hopelijk vervolgd. [M. d. S.]

3028.- *La bibliothèque de l'Abbaye de Saint-Hubert en Ardenne au dix-septième siècle. Première partie: Vie intellectuelle et religieuse d'une communauté benédictine. Deuxième partie: Edition du 'Catalogus librorum Monasterij S. Huberti in Ardenna, an Domini 1665 conscriptus'*. Sous la direction de Luc Knapen.- Leuven: Bibliotheek van de Faculteit der Godgeleerdheid, 1999.- 2 dln. (xvi, 485; xliii, 636 p.); 24 cm.- ISBN 90-73683-29-7. BF 2.800.

Luc Knapen sluit met deze twee rijkge vulde banden zijn jarenlang diepgaand onderzoek naar de bibliotheek van de Benedictijnenabdij van Saint-Hubert (Ardennen) af. Enkele deelstudies lieten reeds vermoeden welke voortreffelijke totaalstudie nog zou volgen (zie Kroniek 24 [nr. 2811](#) en [2866](#)). In een eerste band bundelde hij een twintigtal opstellen over *Vie intellectuelle et religieuse d'une communauté benédictine*: over de abdij in de 17de eeuw (J. Charneux), uitgaven van biografieën van Sint-Hubertus (J.-M. Doucet), bijbelhandschriften (D. Misonne), een driedelig Psalterium (P.-M. Bogaert), bijbeluitgaven en -commentaren (J.-P. Delville), werken van Kerkvaders (S. Gysens), scholastiek en casuïstiek (T. van Houdt), liturgie en spiritualiteit (L. Vos), antiprotestantse polemieken (L. Demoulin), juridica (C. Vael), demonen en heksen (M.-S. Dupont-Bouchat), geschiedwerken (D. Vanysacker & J. Papy), humanistica (C. Sorgeloos), filosofische en politieke geschriften (C. Opsomer & R. Halleux), bibliotheekbouw en -inrichting (L. Knapen), de bibliotheekcatalogus van 1665 (C. Coppens), het einde van de bibliotheek na de opheffing in 1796 (L. Knapen), een virtuele collectie (J.-F. Gilmont). Het geheel biedt een gevarieerd overzicht van de verzamelingen, hun gebruik en hun lotgevallen. Talrijke afbeeldingen (75!) Illustreren het besproken aspect. Tegelijk tonen zij allerlei vormen van opdrachtinscripties, eigendomsmerken, stempels etc. Een namenregister (ont)sluit deze geslaagde reeks verkenningen.

Deel II, *Edition du "Catalogus ... 1665"* vormt het "pièce de résistance": een uitvoerig geannoteerde editie van de bibliotheekcatalogus uit 1665 (Saint-Hubert, Rijksarchief, Fonds de l'abbaye de Saint-Hubert, nr. 1537). Het hoofddeel bevat de beschrijving van 2153 drukken en 72 handschriften. De (soms erg) korte "titel en formaataanduiding" van de oude catalogus wordt in de editie gevolgd door de isbd(a)-beschrijving van de geïdentificeerde druk, bibliografische referenties en exemplaargegevens (staat, band, herkomst) van het eventueel teruggevonden exemplaar. De boeken zijn, naar contemporair gebruik, thematisch ingedeeld: "Scriptura sacra", "Ius", "Patres", "Historici", "Spirituales", "Humanistae" etc. Bijlage 1 bevat St.-Hubertexemplaren van titels uit de 18de eeuw en van latere aanwinsten van oudere drukken (dan 1665). Bijlage 2 geeft de handschriften die A. Sanderus in zijn *Bibliotheca Belgica manuscripta* (1644) uit St-Hubert vermeldde. Bijlage 3 geeft titels vermeld in de lijst van boeken die uit de bibliotheek van St-Hubert in 1798 naar Namen zijn overgebracht. Het geheel is ontsloten door uitvoerige registers (namen en anoniemen, drukkers en uitgevers per plaats en alfabetisch, chronologisch (ca. 1470-1779), herkomsten op naam en per bewaarplaats). De meeste exemplaren zijn nu te vinden in Maredsous, Namen en Orval. Wie zich ooit aan een (zelfs gedeeltelijke) uitgave van een oude bibliotheekcatalogus heeft gewaagd kan alleen maar bewondering opbrengen voor de werkkraft en het inzicht waarmee L. Knapen deze massa gegevens heeft bijeengebracht en verwerkt. Enkele minieme bemerkingsen doen helemaal geen afbreuk aan onze waardering: het is "British Library" i.p.v. "British Museum"; nr. 747 (Raphelengius 1606) is in Leiden gedrukt en niet in Antwerpen; een exemplaar van de eerste uitgave (Antwerpen: Hieronymus Verdussen, 1628, 40) van nr. 1243 bevindt zich in de bibliotheek van het Algemeen Rijksarchief te Brussel; bij nr. 2031 ontbreekt een verwijzing naar BT 7057. Er zijn ook enkele prijsboeken bewaard gebleven (zie bv. nr. 2006 en ill. 57-58 in dl. I). In het

register op de herkomsten zijn ook enkele belangrijke gegevens thematisch gegroepeerd: bv. p. 622 "Achats et prix" - een uitstekend idee.

Finis coronat opus: met deze twee delen heeft Luc Knapen zijn *opus magnum* op voortreffelijke wijze afgesloten. Het is veel meer geworden dan enkel een uitgave van de 17de-eeuwse bibliotheekcatalogus van St.-Hubert. Het is ook een bijdrage tot de bibliotheekgeschiedenis van de regio en van de bibliotheken waar St.-Hubertexemplaren zijn beland (Maredsous, Namen enz.). Het aantrekkelijk omslag (reproductie van een lederen band met het supralibros van de abdij [i.c. scene met de bekering van Hubertus]) omvat helaas wel duizend pagina's loodzwaar papier ... Gelukkig is de rijke inhoud dat gewicht meer dan waard. [M. d. S.]

Zie ook nr. [2953](#)

3029.- F.F. Blok, *Isaac Vossius en zijn kring: zijn leven tot zijn afscheid van koningin Christina van Zweden 1618-1655*.- Groningen: Egbert Forsten, 1999.- 565 p.: ill.; 25 cm.- ISBN 90-6980-117-5. Fl. 140.

De bibliotheek van de zeventiende-eeuwse humanist Isaac Vossius is de trots van de Leidse Universiteitsbibliotheek. Weinigen kennen echter het leven van de man achter die boeken. F.F. Blok heeft zich meer dan een halve eeuw verdiept in de geleerdenwereld van het midden van de zeventiende eeuw, getuigen o.m. zijn proefschrift *Nicolaas Heinsius in dienst van Christina van Zweden* (1949) en *Contributions to the history of Isaac Vossius's library* (1974). Hij is een van de kenners van de indrukwekkende verzameling die de roemruchte Zweedse koningin heeft samengebracht en verspreid, met beroemde bibliothecarissen als een René Descartes bv. In deze fraai uitgegeven en uitstekend leesbare biografie wordt de lezer meegenomen in de wereld van een laat-humanistisch geleerde. Blok heeft niet alleen geput uit de omvangrijke briefwisselingen uit de Gouden Eeuw, maar hij heeft zich ook verdiept in boekhistorische bronnen als veilingcatalogi. Het is geen volledige biografie: Isaac Vossius leefde nog verder in Engeland tot 1689. Hopelijk vindt ook die periode een even gedreven biograaf. De boekhistoricus zal Bloks werk steeds met vrucht (en genoeg!) raadplegen. [M. d. S.]

3030.- A. Dewitte, *De Poetische werken uit de bibliotheek van Olivarius de Vrede, 1638 in Biekerf*, 98, 1998, p. 79-80.

Bron voor informatie over wat de humanist **Vredius** aan poetische werken in zijn bibliotheek had, is Brussel, Kon. Bib., Hs. II 3077, fol. 41. [E. C.-I.]

3031.- Pierre Delsaerdt, *Distributie en consumptie van boeken in de zeventiende eeuw: de boekhouding van de Leuvense boekverkoper Georgius Lipsius (1608-1682)* in *Liber amicorum Raymond van Uytven...* (cf. [nr. 2981](#)), p. 145-160.

Georgius Lipsius, de Leuvense drukker en boekverkoper, was vooral belangrijk op het terrein van de boekenveilingen. In 1636 zorgde hij voor de eerste Leuvense (de tweede in de Zuidelijke Nederlanden) gedrukte veilingcatalogus. Van zijn boekhouding is een register over de jaren 1637-1672 bewaard met informatie over 16 veilingen, over zijn boekhandelsactiviteit en over zijn transacties met zijn collega Hieronymus Nempe. Informatie over het koopgedrag van Lipsius' klanten leidt Delsaerdt af uit de gegevens over de veiling van de bibliotheek van de Leuvense hoogleraar filosofie en theologie Libertus Fromondus. [H.M.]

3032.- Paul Dijstelberge, *Donc je suis: een filosoof en zijn boek in de zeventiende eeuw* in *Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis*, 6, 1999, p. 123-136, ill.

Dijstelberge kiest René Descartes' *Discours de la méthode* op grond van de inhoud als boek van de eeuw. Uitgaande van de overeenkomst tussen Descartes en zijn uitgever Johannes Maire weidt Dijstelberge uit over het zeventiende-eeuwse auteursrecht en de uitgeversprivileges. Hij gaat na in wat Descartes' *Discours* qua uiterlijk verschilt van andere zeventiende-eeuwse boeken en beschrijft het Amsterdamse exemplaar dat hij heeft gebruikt. Een vlot artikel maar niet zeer diepgaand. [H.M.]

3033.- Marion Peters, *Nepotisme, patronage en boekopdrachten bij Nicolaes Witsen (1641-1717), burgemeester van Amsterdam* in *Lias* 25, 1998, p. 83-134. Nicolaes Witsen was tussen 1682 en 1706 dertienmaal burgemeester van Amsterdam. Dankzij deze machtspositie kon hij als "patroon" talrijke "clients" aan zich binden. Peters heeft vooral aan de hand van zijn veilingcatalogus in het totaal 46 personen gevonden die 41 boeken en 14 dissertaties aan hem opdragen. Zij schetst zijn carrière, bekijkt de dedicaties die Witsen zelf schreef, en de conventies waaraan de dedicaties aan hem gericht beantwoorden. Onder de opdrachtschrijvers bevinden zich nogal wat geleerden, dichters, toneelschrijvers en auteurs van dissertaties waarvan Peters er enkele nader onder de loep neemt. In een bijlage volgt een volledig overzicht van de opdrachten geordend op naam van de dedicatieschrijver. [H.M.]

3034.- Jeroen Salman, *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw. De almanak als lectuur en handelswaar*.- Zutphen: Walburg Pers, 1999.- 495 p.: ill.- (Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse Boekhandel. Nieuwe Reeks III).- ISBN 90-5730-056-7 + Cd-rom: *Noord-Nederlandse almanakken. Een descriptieve bibliografie*. Fl. 89.

In de periode 1570-1705 verschenen er in de Noordelijke Nederlanden zeer veel almanakken. Salman bekijkt ze enerzijds mentaliteitshistorisch als lectuur en anderzijds boekhistorisch als handelswaar met aandacht voor productie, distributie en consumptie.

Zijn analyse van de inhoud en de functies van de almanakken levert interessante hoofdstukken over astrologie en de relatie met de astronomie, over astrologische geneeskunde, over slechts ten dele geslaagde pogingen tot protestantisering van de almanak, over de praktische informatie en over een amalgaam van literaire genres die dienden tot vermaak.

Boekhistorisch bekijkt Salman vooral de kenmerken van het almanakbedrijf in Deventer, Amsterdam, Utrecht en Leeuwarden. Deze vier steden dienen als referentiepunt voor de rest van de Republiek. Voor de productie schenkt hij aandacht aan drukkers en uitgevers, hun gezindte, oplage en aanbod, berekenaars, samenstellers en auteurs en de relatie tot de overheid; voor de distributie aan het afzetgebied, het netwerk en de overheidscontrole; voor de consumptie aan het potentiele, het beoogde en het feitelijke publiek. Globaal vergelijkt hij dan een aantal aspecten met de situatie in de buurlanden. De bijlagen bieden een overzicht van drukkers en boekverkopers en van berekenaars en samenstellers van almanakken voor de periode 1476-1570 in Noord en Zuid, en een meer gedetailleerde lijst voor de Republiek in de periode 1570-1705.

De gebruiksvriendelijke CD bevat 859 beschrijvingen (waarvan 692 na autopsie) van Nederlandstalige almanakken uit de periode 1570-1705 gedrukt binnen de grenzen van het huidige Nederland. Het hoofdbestand wordt ondersteund met een bestand van drukwerken die met de almanakken meegebonden zijn, van boekverkopers en drukkers, van berekenaars, samenstellers en auteurs, een selectie van illustraties en een literatuurlijst met een lijst van afkortingen. [H.M.]

3035.- Dirk Sacré, *Some unexplored editions of Sidronius Hosschius's (and of Becanus's) poetry (with a forgotten poem in Humanistica Lovaniensia*, 47, 1998, p. 350-357.

S. zet zijn exploratie van de belangrijkste Jezuïetendichter uit de Nederlanden voort. Hij beschrijft drie onbekende Munchense edities van Hosschius " *Elegiae de Christo patiente* (1654, 1685 en 1712), edities van Hosschius " en Becanus' *Elegiae* in Brescia (1695 en z.j.) en Milaan (1713), een onbekende Italiaanse vertaling van de *Lacrimae S. Petri* (Rome 1817). Tot slot publiceert hij een onbekend gedicht uit het *Antidotarium Gandavense* (1652). [M. d. S.]

3036.- Dirk Sacré, *Verdere bibliografische sprokkelingen met betrekking tot de dichter Sidronius Hosschius s.j. (1596-1653)* in *De Gulden Passer*, 76-77, 1998-

1999, p. p. 175-181.

Sidronius Hosschius is zonder twijfel een van de belangrijkste Neolatinse dichters. In Zuid-Duitse bibliotheken vond Sacré nog twee tot nu toe onbekende uitgaven van Hosschius " *Elegiae de Christo Patiente* door de Academische pers in Dillingen (1653) en door Johannis Hermann a Gelder & Sebastian Rauch in München (1685). [H.M.]

3037.- Edgar Mass, *Les Editions des Lettres persanes* in *Revue française d'histoire du livre*, 78 [=68], 1999, 102-103, p. 19-56, ill. (Numéro spécial: Editer Montesquieu au XVIIIe siècle).

'A Cologne, chez Pierre Marteau' = 'Susanne de Caux, veuve de Jacques Desbordes Amsterdam'. Om de editiegeschiedenis van dit werk van Montesquieu te reconstrueren heeft de auteur zich drie vragen gesteld. Navorsingen in archiefdepots in Amsterdam en Parijs, en zoektochten in bibliotheken in Duitsland en Frankrijk hebben hem in staat gesteld de bibliografie van deze drukken met fictieve adressen, te verbeteren wat betreft datering van de eerste en tweede druk, het kopierecht voor Nederland van uitgever Susanne de Caux, bijzonderheden aangaande censuur, boekhandel. Een reeks van 26 edities, tussen 1721 en 1758, herdrukken en onrechtmatige nadrukken (contrefaçons), varianten, en nog meer. Volgt een bibliografische beschrijving van de drukken Heel wat titelpagina's zijn gereproduceerd. [E. C.-I.]

3038.- Cecil Patrick Courtney, *Les Editions des Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence, 1734-1758* in *Revue française d'histoire du livre*, 78 [=68], 1999, 102-103, p. 57-78, ill.

Analoog artikel aan het vorige, maar nu over een ander werk van dezelfde auteur, al of niet met Amsterdamse impressa. [E. C.-I.]

3039.- J. Huyghebaert, *Tieltse drukken van André-Benoît Stieven 1790-1794* in *Biekorf*, 98, 1998, p. 335-345.

Al van vóór Stieven in februari-maart 1791 een octrooi verwierf om in Tielt te mogen drukken, was hij er als drukker doende (zie *Kroniek* 24 nr. 2795). Teksten in verband met de opstand in de Zuidelijke Nederlanden tegen het Oostenrijkse bewind. De auteur beschrijft dertien drukken, waarvan de eerste twee uit 1790 dateren, de rest van '92 tot '93. Medio 1794 is Stieven naar Gent verhuisd waar hij meteen voor de links-republikeinse fractie begon te drukken. [E. C.-I.]

3040.- R. Van Biesebroeck, *A. Wydts, tekenaar en drukker-uitgever van "Bertulpho en Ansberta "* in *Biekorf*, 99, 1999, p. 36-37.

Korte beschrijving van een in 1720/21 in Brugge gepubliceerd anoniem toneelstuk. Het verscheen bij drukker **Andreas Wydts**, en is geïllustreerd met acht kopergravures van **Harrewyn** naar tekeningen van Wydts. [P.D.]

3041.- J. Spoelder, *De prijsuitreiking van een Latijnse school in beeld* in *De boekenwereld*, 15, 1998-1999, p. 334-343, ill.

Gedetailleerde beschrijving van een prijsuitreiking van de Delftse Latijnse school omstreeks 1725, aan de hand van een zogenaamde passe-partout-illustratie op de titelpagina van Delftse gedrukte oraties. Op de afbeelding is onder meer een grote tafel te zien die volledig met **prijsboeken** bedekt is. Ook andere passe-partout-illustraties met verwijzingen naar het verschijnsel prijsboek komen aan bod. Tenslotte verklaart de auteur nog de betekenis van de Ypsilon die op de band van de Delftse prijsboeken werd aangebracht. [P.D.]

3042.- J. Spoelder & R.J.A. te Rijdt, *Een Middelburgse jongen met een prijsboek over Romeinse oudheden: het portret van Isaac Brungn du Buisson door Barent Luyten, 1746* in *De boekenwereld*, 15, 1998-1999, p. 286-292, ill.

De rugtitel van het boek dat de zestienjarige geportretteerde vasthoudt maakt duidelijk dat het gaat om Johannes Rosinus, *Antiquitates Romanae* (voor het eerst in 1583 te Bazel verschenen). De datering van het schilderij, 1746, en het afgebeelde prijsboek verschaffen aanvullende informatie over het personage. A's gaan verder in op de wapenstempels van de Middelburgse prijsbanden waarin hij zes verschillende typen onderscheidt; een wrijfsel van elk is afgebeeld met beschrijving en exemplaaropgave. [E. C.-I.]

3043.- Dries Vanysacker, *Particulier boekenbezit in Antwerpen in de tweede helft van de 18de eeuw, een bilan in Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis*, 52, 1998 [versch. 1999], p. 277-295.

De gevolgde methoden en voornaamste resultaten van een onderzoeksproject naar particulier boekenbezit in **Antwerpen** in de tweede helft van de achttiende eeuw, worden hier op een rijtje gezet. Voor een meer uitgebreide bespreking van de verschillende projectfasen zie men de Kroniek 24, nrs. [2875](#), [2882](#), [2883](#) en [2885](#). [P.D.]

3044.- Gaetan van Goidsenhoven, *Le baron Denis-Benoît-Joseph de Cazier, trésorier général des finances (1718-1791)* in *Études sur le XVIIIe siècle*, 27, 1999, p. 111-242.

In het derde hoofdstuk ('La vie privée et intellectuelle du baron de Cazier') besteedt de auteur ook een zestal pagina's (p. 172-177) aan de privé-bibliotheek van deze hoge ambtenaar van de Oostenrijkse Nederlanden. Afgaand op de veilingcatalogus (Brussel: J. Ermens, 1804) telde ze meer dan 3000 titels. Meer dan de helft van de werken dateerde uit de tweede helft van de achttiende eeuw. [P.D.]

3045.- Mirjam M. Foot, *An eighteenth-century incunable collector in The Hague in Incunabula: studies ... presented to Lotte Hellings* (cf. [nr. 2966](#)), p. 371-387, ill. Bespreking van een geheel van 72, in verschillende bibliotheken bewaarde, boeken die door eenzelfde atelier werden ingebonden, waarschijnlijk in **Den Haag** in de jaren 1720-1730. Opmerkelijk is dat 39 werken dateren uit de vijftiende eeuw. Voor het grootste deel gaat het om Italiaanse edities van klassieke literaire teksten. Opdat de oorspronkelijke eigenaar van deze belangrijke incunabelcollectie ooit geïdentificeerd zou kunnen worden, geeft de auteur een chronologische lijst van alle 72 werken, met de huidige locatie en de herkomsten (de niet-oorspronkelijke dus) die ze kon identificeren. [P.D.]

3046.- Jos de Kruif, *Liefhebbers en gewoontelezers: leescultuur in Den Haag in de achttiende eeuw*.- Zutphen: Walburg Pers, 1999.- 360 p.: ill.; 25 cm.- (Bijdragen tot de Geschiedenis van de Nederlandse Boekhandel, Nieuwe Reeks, 4).- ISBN 90-5730-080-X. Fl. 79, 50.

Handelseditie van een proefschrift over leescultuur in achttiende-eeuws Den Haag, in hoofdzaak gebaseerd op Haagse boedelinventarissen en op de administratie van de Haagse boekverkoper Pieter van Cleef. De resultaten van dit -ook methodologisch ongemeen boeiende- onderzoek blijken Engelsings hypothese van de achttiende-eeuwse leesrevolutie te ontcrachten. Het is omdat de boekenmarkt stagneerde dat er in de achttiende eeuw een diversificatie van het titelaanbod optrad, niet omdat er een grotere vraag bestond naar steeds meer, verschillende boeken. Voor een meer uitgebreide bespreking verwijs ik naar het *Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis*, jaargang 2001. [P.D.]

3047.- Bruno Bouckaert, *Muziek en repertoire te Gent: De 18de-eeuwse muziekinventaris van de Ekkergemse Sint-Martinuskerk als stille getuige van een veelzijdige muziekbibliotheek* in *Musica antiqua*, 16, 1999, p. 62-79, ill.

Tot de taken van de zangmeester van een parochiekerk behoorde de zorg voor de

muziekboeken. Sommige zangmeesters stelden daarom van het muziekboekenbezit een inventaris op. In het Rijksarchief te Gent vond B. Bouckaert een dergelijke inventaris terug van de Gentse Sint-Martinuskerk (gelegen in de stadswijk Ekkerghem). De lijst werd opgesteld in de eerste helft van de achttiende eeuw en telt 44 titels. Uit de inventaris blijkt dat de **muziekbibliotheek** bijna uitsluitend uit gedrukte bundels bestond, die vooral afkomstig waren uit de ateliers van de Antwerpse muziekdrukkers Phalesius, Aertssens en De Potter. In een eerste bijlage wordt de lijst getranscribeerd, waarna alle titels met behulp van bibliografische naslagwerken werden geïdentificeerd. Op het einde volgt nog een chronologisch overzicht van de bewaarde muziekinventarissen met betrekking tot de Zuidelijke Nederlanden. [P.D.]

3048.- Pierre Delsaerdt en Dries Vanysacker, *Repertorium van Antwerpse boekenveilingen 1750-1800*.- Antwerpen: Universiteit Antwerpen - UFSIA, 1999.- 119 p.: 24 cm.- (Overdruk uit: *De Gulden Passer*, 75, 1997, p. 5-119). - Besteladres: P. Delsaerdt, Centrale Bibliotheek UFSIA, Prinsstraat 9, 2000 Antwerpen.
Overdruk met nieuwe omslag van Kroniek 24 [nr. 2875](#).

3049.- Rietje van Vliet, *De Bibliothéque impartiale, 1750-1758: geleerdentijdschrift en boekhandelstijdschrift* in *De Achttiende Eeuw*, 31, 1999, p. 35-63.

Gaat vooral in op de problematische betrekkingen tussen de Leidse uitgever van de tweemaandelijks *Bibliothéque impartiale*, Elie Luzac, en de auteur-hoofdredacteur, Samuel Formey. Die konden worden gereconstrueerd met behulp van de bewaarde correspondentie. Aanvankelijk luidde de afspraak dat alleen Formey de inhoud van het tijdschrift zou bepalen, maar Luzac beschouwde het ook als een advertentieblad voor de boekhandel, en ging zich dus geleidelijk ook met de redactie bemoeien. [P.D.]

3050.- Hans Bots, *La Bibliothéque du Roi et ses rapports avec la librairie hollandaise entre 1694 et 1735* in *Revue française d'histoire du livre*, 78 [=68], 1999, 104-105, p. 253-270.

In 1683 telde de Bibliothéque du Roi ongeveer 40.000 banden. De auteur gaat in dit artikel in op de moeilijkheden om voornamelijk gedurende het laatste kwart van de zeventiende eeuw Hollandse boeken voor de Bibliothéque te verwerven. In 1696 slaagt de Rotterdamse boekhandelaar Reinier Leers erin een regeling ingang te doen vinden. De bron (ms. 73 in de BnF) met briefwisseling tussen de Bibliothéque en de Hollandse boekhandel, zwijgt vanaf 1735. [E. C.-I.]

3051.- Gilbert Huybens, *Organisten in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de tweede helft van de 18de eeuw (I)* in *Orgelkunst*, 21, 1998, p. 157-182, ill. Naamlijst van 190 personen die in de tweede helft van de achttiende eeuw intekenden op gepubliceerde orgelcomposities van musici uit de Zuidelijke Nederlanden. De gegevens zijn afkomstig van **intekenlijsten** op 9 verschillende muziekdrukken, die apart beschreven zijn (met opgave van bewaarde exemplaren). [P.D.]

3052.- J.H., *Boekverkopers voor 1800* in *Biekorf*, 99, 1999, p. 58.

Kort signalement van twee **intekenberichten**, in 1786 en 1790 verschenen in de *Gazette van Gend*. Het betreft een heruitgave van Vondels *Vorstelijke Warande der Dieren* en *De Wezendlykheyd van het Ontwerp van Bourg-Fontaine*, een druk van F. van Eeck in Brugge. [P.D.]

3053.- Jos van Waterschoot, *Samuel Luchtmans, een reislustig boekhandelaar* in *De boekenwereld*, 15, 1999, p. 298-306, ill.

Boekhandelaar en uitgever Samuel Luchtmans hield gedurende vijf van zijn

buitenlandse reizen een dagboek bij; zij berusten in het Luchtmansarchief ondergebracht in de bibliotheek van de Vereniging met de lange naam. Het zijn geen zakenjournals maar voor de boekhistoricus toch niet zonder belang. De reizen gingen achtereenvolgens naar Frankfort (1749), de Zaanstreek (1757), Frankrijk (1768) met onderweg een bezoek aan de Officina Plantiniana, Oost-Duitsland (1769), en ten slotte een familie-uitstap naar Kleve (1776). [E. C.-I.]

3054.- Hannie van Goinga, *Alom te bekomen. Veranderingen in de boekdistributie in de Republiek 1720-1800*.- Amsterdam: De Buitenkant, 1999.- 406 p.: ill.; 25 cm.- ISBN 90-76452-21-0. FL. 185.

Monumentale studie over de ontwikkelingen binnen de boekhandel in de achttiende-eeuwse **Republiek**. Verschillende eerder verschenen artikelen werden grondig bewerkt, nieuwe hoofdstukken werden eraan toegevoegd. Zo komen zeer diverse aspecten aan bod als boekverkopersadvertenties, de commissiehandel, de ramsj, boekenveilingen en commerciële leesbibliotheken... Het interessante is ook dat er een brug wordt geslagen naar het lezersonderzoek: het kan niet anders of veranderingen in de boekdistributie hebben een impact gehad op de leescultuur, of vice-versa. Ook omdat dit erudiete werk de vorm heeft gekregen van een uiterst smaakvol uitgevoerd boek, behoort het tot het beste wat de Nederlandse boekgeschiedenis tot nu toe heeft voortgebracht. Voor een meer uitgebreide bespreking verwijs ik naar het *Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis*, jaargang 2001. [P.D.]

3055.- Arianne Baggerman, *Het boek dat andere boeken overbodig zou maken: de mislukte lancering van een achttiende-eeuwse Nederlandse encyclopedie in Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 6, 1999, p. 137-156, ill.

In 1786 probeerde de Amsterdamse uitgever Willem Holtrop middels prospectussen en advertenties **intekenaren** te vinden voor de eerste oorspronkelijk-Nederlandse encyclopedie. Het was een reusachtig editoriaal project, dat mikte op 40 delen in-4 en geïllustreerd en geschreven zou worden door talrijke Nederlandse medewerkers. Hoewel de plannen bij gebrek aan interesse nog in hetzelfde jaar weer werden opgeborgen, worden ze hier door A. Baggerman nauwkeurig beschreven en in de Europese context geplaatst. Ze beschouwt de mislukte onderneming immers als een graadmeter voor de mogelijkheden en beperkingen van de Nederlandse boekenmarkt op het einde van de achttiende eeuw. Een boeiend verhaal, dat ook te lezen is als een inleiding op het verschijnsel 'encyclopedie' in de eeuw van de Verlichting. [P.D.]

3056.- Bernard Desmaele, *La (re)publication de Tournai en 1739, de l'ordonnance du 25 juin 1729 relative à l'impression, l'introduction et la vente des livres*.- Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1999.- 20 p.: ill.; 24 cm.- (Studia, 80).- Als publicatie 2951 te bestellen, BF 100.

Op 25 juni 1729 werd in de Oostenrijkse Nederlanden een uitgebreide ordonnantie op de **boekencensuur** uitgevaardigd. Desmaele schetst hier de weg die een dergelijke wettekst volgde vanaf de uitvaardiging door de landvoogdes (op initiatief van de Geheime Raad) tot de publicatie door de provinciale justitieraden. In Doornik blijkt er wat te hebben geschort aan de lokale bekendmaking van de ordonnantie, want pas in 1739 werd ze daar in druk uitgegeven. Verder vergelijkt de auteur nog verschillende varianten die van de gedrukte ordonnantie bestaan: twee varianten van de Franstalige basisversie die naar alle justitieraden verzonden werd, een Franstalige en twee Nederlandstalige versies voor het hertogdom Brabant, een Nederlandstalige editie voor het graafschap Vlaanderen, en de reeds genoemde uitgave voor Doornik, 1739, een druk van Nicolas Jovenau die als bijlage (wel vergroot) verkleind werd gereproduceerd. Een nuttige case-study. [P.D.]

3057.- Ton Jongenelen, *Van smaad tot erger. Amsterdamse boekverboden 1747-1794*.- Amsterdam: Stichting Jacob Campo Weyerman, 1998.- XXVI, 86 p.: ill.;

20 cm.- (Abdera, 4).- ISBN 90-71726-03-7. FL. 29, 50.

Anders dan algemeen wordt aangenomen, vormde de censuur in de Republiek in de achttiende eeuw een belemmering voor de introductie en verspreiding van verlichte ideeën. Om deze stelling te onderbouwen, verzamelde Jongenelen verwijzingen naar verboden en vervolgdde boeken in Amsterdam vanaf het herstel van het stadhoudelijk gezag in 1747 tot de Bataafse Revolutie van 1795. Daaruit blijkt inderdaad dat de censuur in genoemde periode veel actiever is geweest dan men zou denken op basis van W.P.C. Knuttels *Verboden boeken in de Republiek der Vereenigde Nederlanden* (1914). Het corpus van dit boekje wordt gevormd door een "Bibliografie" (juister: een chronologische lijst) van 254 publicaties die in Amsterdam het voorwerp van censuur zijn geweest. Elk lemma neemt onder meer het traject van het verbod op, verwijzingen naar bestaande gedrukte catalogi en een kort commentaar op de inhoud van het verboden stuk. Samen met de substantieve inleiding vormt dit boekje de perfecte aanloop tot een meer omvattende studie van de censuur in de Republiek. [P.D.]

3058.- Luc Dhondt, *De "Lettres sur l'état présent des Pays-Bas autrichiens" (1778) en het constitutionalisme van H. van der Noot* in Jan Art en Luc François (red.), *Docendo discimus. Liber amicorum Romain van Eenoo*, I, Gent: Universiteit Gent en Academia Press, 1999, p. 395-405.

Omdat ze de lof zongen van de eigen constituties werden de 'Lettres...' op 6 augustus 1778 **verboden**; alle exemplaren moesten worden ingeleverd. De anonieme auteur werd ondanks verregaand onderzoek destijds niet ontmaskerd. L. Dhondt betoogt dat er achter deze publicatie, net als de doorgaans aan Damiens de Gomicourt toegeschreven 'Le voyageur dans les Pays-Bas autrichiens' verschillende auteurs schuilgingen: een brede groep van auteurs uit het intellectuele milieu in Brussel, onder wie medewerkers van de regering, en vooral Hendrik van der Noot, de latere leider van de statisten in de Brabantse Omwenteling. Stellingen die hij in deze publicatie onderschreef plaatsen zijn postume, niet bepaald lovende reputatie in een gunstiger daglicht. [P.D.]

3059.- Ton Croiset van Uchelen, *Miss Isabella Henriette van Eeghen 1913-1996* in *Quaerendo*, 29, 1999, p. 162-168, portr.

De naam van 'Juffrouw van Eeghen' wordt onmiddellijk geassocieerd met haar magnum opus 'De Amsterdamse boekhandel 1680-1725' dat voortkwam uit haar gewone werkkring, het Amsterdamse archief. Zij kende de geschiedenis van haar geboortestad als weinigen en schreef er talloze bijdragen over in 'Amstelodamum'. Haar interesse ging vooral uit naar de gilden (uiteraard in de eerste plaats naar het gilde van de boekverkopers), opvallende individuen, kloosters, Rembrandt en de Amsterdamse typografie. Haar hulpvaardigheid evenaarde haar deskundigheid. [W.W.]

3060.- Michel Berré, *Grammaire scolaire et enseignement du français en Belgique entre 1830 et 1850* in *Education & Société*. *Revue hainuyère d'histoire de l'éducation*, 2, 1998, p. 5-47.

Repertorium van Franse grammatica's, gepubliceerd in België, tussen 1830 en 1850 (het jaar waarin de eerste wet op het middelbaar onderwijs gestemd werd). In de lijst zijn enkel werken voor het onderwijs opgenomen. De volgorde is chronologische per jaar en daarbinnen alfabetisch. De auteurs worden zo mogelijk gesitueerd in hun eigen milieu: net en niveau. Daarop volgen titelbeschrijving en contextuele elementen: bio-bibliografische verwijzingen, herkomst van exemplaren, approbaties, opdrachten en (steeds een interessant gegeven) de prijs. In volgende artikels zal nader op de inhoud ingegaan worden. [W.W.]

3061.- Jos A.A.M. Biemans, *Jan van Krimpen, calligrapher pro pretio* in *Quaerendo*, 29, 1999, p. 132-154, ill.

Voor Van Krimpen waren kalligrafie, typografie en het ontwerpen van letters met

elkaar verbonden. Zijn gewoon handschrift had kalligrafische trekken. Een meer formeel handschrift gebruikte hij voor officiële documenten, zoals de erediploma's voor koningin Wilhelmina vanwege de universiteiten van Leiden en Amsterdam. Hij ontwierp speciale letters voor boekbanden en stofomslagen en ook voor inscripties in steen. Het artikel inventariseert verder een aantal van zijn kalligrafische stukken die ooit voor de verkoop bestemd geweest zijn. In zijn beginjaren (ca.1915) was Van Krimpen ook actief als boekbinder: die banden zijn uiteraard sober versierd. In zijn latere, zeer succesrijke jaren als letterontwerper maakte Van Krimpen zelden gewag van deze vroege activiteiten. [W.W.]

3062.- Fernand Baudin, *From Paillason to Noordzij, II* in *Quaerendo*, 28, 1998, p. 279-295, ill.

Behandelt de overgang van 'getekende' **letterontwerpen** naar ontwerpen via de computer. Kalligrafen zoals Rosemary Sassoon koppelden hun praktisch verworven kennis aan het nieuwe medium. Ook Gerrit Noordzij ontwikkelde zijn theorie van het handschrift vanuit zijn praktijk. [W.W.]

3063.- Paul Thiers, *Kijk op het Zinstorend Miszetsel - erratablad bij de eerste uitgave van De teleurgang van den Waterhoek en de proefdruk bij deze uitgave in Jaarboek van het Stijn Streuvelsgenootschap*, 4, 1998, p.315-326, ill.

Stijn Streuvels besteedde zeer veel aandacht aan de grafische kwaliteit van zijn boeken. De eerste druk van 'De teleurgang van den Waterhoek' was toevertrouwd aan de Brugse firma Excelsior. Streuvels en zijn Noord-Nederlandse uitgever L.J. Veen waren niet opgetogen over het resultaat. In de boekexemplaren werd dan ook een blad 'Zinstorend Miszetsel' ingeschoven. Een vergelijking tussen de bewaarde drukproef en dit blad leert dat het merendeel van de fouten door Streuvels zelf bij de revisie niet werd opgemerkt. Wel is in de definitieve druk een regel weggefallen en vervangen door een andere, dubbel gezette regel. Opmerkelijk is dat ook het blad 'Zinstorend Miszetsel' zelf niet foutloos is! [W.W.]

Zie ook nr. [3170](#)

3064.- Lisa Kuitert, "Ons Voorgeslacht " van W.J.Hofdijk. Een negentiende-eeuwse **prachteditie** in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 6, 1999, p.157-171, ill.

De 19de-eeuwse 'prachteditie' was een boek in groot formaat met veel versiering op rug en voorplat. Hoewel fabriekswerk wilde dit type van boek tegenover de 'volksuitgave' fungeren als bewijs van welstand en beschaving. Prachtuitgaven werden door middel van intekening aan de man gebracht en verschenen per aflevering. Ook werden niet zelden colporteurs ingeschakeld die langs de huizen gingen om intekenaren te werven. Al deze kenmerken zijn aanwezig in 'Ons Voorgeslacht' van Hofdijk, uitgegeven door A.C. Kruseman in de jaren 1858-1864. Kruseman plande een oplage van 2500 exemplaren, maar na de eerste advertenties werden slechts 102 intekenaren genoteerd. Dank zij een ijverig colporteur werden 2300 exemplaren afgezet. Via een fondsveiling nam uitgever P. van Santen de rechten op het werk over en produceerde hij een goedkope uitgave. Restanten daarvan werden nog lang nadien verhandeld. [W.W.]

3065.- A. Van den Abeele, *Drukker Joseph De Busscher: een bijkomende situering in Biekerf*, 99, 1999, p. 544-545.

Joseph **De Busscher** werd geboren te Brugge op 6 oktober 1771 en overleed op 21 december 1826. Hij huwde Anna van der Piet, weduwe van drukker Pieter de Sloovere. De herkomst van beiden wijst op het milieu van de vrij welgestelde handeldrijvende burgerij. [W.W.]

3066.- A. Robette, *Les Stapleaux, p^{re}rennit d'impressions in L'Egypte au regard de J.-J. Rifaud 1786-1852: lithographies conservées dans les collections de la Soci^{été} royale d'Arch^éologie, d'Histoire et de Folklore de Nivelles et du*

Brabant Wallon.- Nivelles: Société royale d'Archéologie, d'Histoire et de Folklore de Nivelles et du Brabant Wallon, 1998, p. 206-209.

Aanzet tot een biografie van het drukkersgeslacht **Stapleaux**, herkomstig uit Namen, sedert 1794 te Brussel. De drukkerij is er, in de Schaarbeekstraat 12, gevestigd in de gebouwen van de drukkerij Wahlen. Na 1856 associeert E. Guyot zich met Stapleaux en zet de drukkerij vanaf 1856 verder als 'Imprimerie Guyot'. [E. C.-I.]

3067.- Alfons K.L. Thijs, *Van kleine kopergravuurtjes naar lithografische wandprenten: religieus beeldmateriaal van de Antwerpse drukkerij-uitgeverij Michiel Vinck (ca. 1824-1841) in Volkskunde*, 100, 1999, p. 283-313, ill.

De Antwerpse drukker-uitgever Michiel Vinck stamde uit een drukkersfamilie. Aanvankelijk drukte hij devotieprentjes met behulp van reeds versleten, oude koperplaatjes. Na 1828 schakelde hij over naar de lithografie voor de verspreiding van religieus beeldmateriaal. Zijn lithografische productie is van vrij behoorlijke kwaliteit. In 1841 ging Vinck zich te Gent vestigen, waar hij zich blijkbaar niet langer met drukken of uitgeven ingelaten heeft. [W.W.]

3068.- Roger Brucher, *Tjenke Dagnelie: Quand le trait se fait lumière. Sens et diversité d'une oeuvre*.- La Roche-en-Ardenne: Editions Eole, 1999.- 79 p.: omslag, ill.; 24 x 24 cm. BF 895.

Monografie gewijd aan Tjenke **Dagnelie** die, van Nederlandse afkomst (Oosterbeek), lange tijd in Indonesië heeft verbleven waarna zij, met een Belg gehuwd in Zuid-België woont. Leerling van Joris Minne in Ter Kameren (1937-1941) werd zij gevormd als boekillustrator. Niettemin beoefent zij als grafisch kunstenaar een vijftiental verschillende technieken, waaronder het potlood, pastel, houtskool, lino, snede, monotype, olie, aquarel, gouache, ja zelfs sierpapier. In bijlage geeft B een lijst van de door Dagnelie geïllustreerde werken: ruim vijftig titels waarvan de vroegste in Ter Kameren zelf en slechts op zeer beperkte oplage zijn gedrukt. Van in 1941 werkt zij voor uitgeverijen als Bernaerts, De Lage Landen, La Renaissance du livre, Labor te Brussel, Snoeck-Ducaju en zoon te Gent, Desclée de Brouwer, De Kinkhoren te Brugge, Sol di te Luik, Lannoo te Tielt, de Wereldbibliotheek te Amsterdam/Antwerpen, Wesmael-Charlier te Namen, Brepols te Turnhout, Altiora te Averbode.

Een heel aantrekkelijk, goedgemaakt en instructief boekje dat hopelijk deze onvoldoend bekende kunstenaar weer voor het voetlicht brengt. [E. C.-I.]

3069.- Yoko Takagi, *Le japonisme et les livres ornement s   la fin du dix-neuvième siècle en Belgique: Découverte de l'art du livre japonais et Max Elskamp in Le livre & l'estampe*, 44, 1998, 150, p. 9-66, ill.; 45, 1999, 151, p. 7-51, ill.

Wie zich interesseert voor de invloed van de Japanse kunst op de boekversiering voornamelijk in België rond de eeuwwende, moet dit lezen. [E. C.-I.]

3070.- **Lithografie in Nederland**. Speciale uitgave van *De boekenwereld*.- Utrecht: Stichting Matrijs, 1998-1999, p. 7-166, ill. Fl. 20.

Het tijdschrift 'De Boekenwereld' wijdde een geheel nummer aan deze grafische techniek. Het accent lag vooral op het ontstaan en de vroege toepassing ervan. Helen C.M. Marres-Schretlen i.s.m. Rob Meijer handelt over 'Ontstaan en opkomst van de lithografie in Nederland'. De uitvinding van A. Senefelder werd vrij laat, pas in 1809, vanuit Duitsland in Nederland geïntroduceerd. Zij werd voor het eerst toegepast door een muzikuitgever, de Duitse immigrant L. Plattner. Aanvankelijk kenden de steendrukkerijen weinig succes, zoals M.J.V. Duval de Mercourt mocht ondervinden, ondanks de steun van Willem I. Marja Keyser becommentarieert 'De stangenpers'. J.A. Brongers wijst op 'Vroege lithografie in het Rijksmuseum van Oudheden' op instigatie van oprichtend directeur C. Reuvens. Dirk de Vries signaleert 'Vroege steendrukken in de verzameling

"Prenten Nederland " van Bodel Nijenhuis'. A.G. van der Steur wijst op de afbeelding van 'Een steendrukkersatelier in 1822'. Rob Meijer besteedt aandacht aan 'Jonkheer Hendrik Johan Caan. Pleitbezorger van het geheel gelithografeerde Nederlandse boek' en wijst de mooiste voorbeelden van dit soort boeken aan. Dezelfde handelt daarna over 'Papyrografie plus draagbaar lithopresje': een tweevoudige uitvinding die niet aansloeg; in de 'papyrografie' wilde Senefelder de lithostenen vervangen door geprepareerde kartons. Meijer wijst ook op 'Een vroege toepassing van de 'steenplaatdruk' door 't Nut', de 'Algemeene ophelderende verklaring van het oud letterschrift'. Korte bijdragen zijn die van Jan Tholenaar over 'De steengravure', van A.G. van der Steur over 'Porseleinkaartjes' en 'De achterkanten van carte-de-visite-foto's' en van R.E.O. Ekkart over 'Johann Peter Berghaus en zijn litho's naar foto's'. Jos van Waterschoot belicht 'Een totale schipbreuk': de lithodrukker A.J. Bogaerts te Breda was niet in staat aan de eisen van H. Suringar inzake een landkaart te voldoen. Enkele bijdragen (C.H.Slechte, A.G. van der Steur en C. Greven) handelen over de kunstenaars J. Braakensiek en J. Veth. Een uitvoeriger stuk is dat van Lieske Tibbe over R.N. Roland Holst. Zijn grafisch oeuvre bestaat voor het grootste deel uit litho's. Hij koos daarmee voor mogelijke verspreiding onder het grote publiek, en wel onder de arbeidersstand. Het nummer is goed geïllustreerd en sluit met (adres)lijsten van steendrukkers en een 'voorlopige' bibliografie.

Een goed en interessant initiatief; wel zijn een aantal bijdragen al te beknopt en komen er nogal wat overlappingsen voor. [W.W.]

3071.- Leontine Buijnsters-Smets, *H.P. Oosterhuis, een veelgevraagd illustrator van kinderboeken in de negentiende eeuw* in *De boekenwereld*, 15, 1998-1999, p. 176-189, ill.

Haatje Pieters **Oosterhuis** (1784-1854) was in zijn tijd zeer bekend als boekillustrator. Uitgevers uit heel Nederland deden op hem een beroep voor kinderboeken met de meest uiteenlopende thematiek. Zijn kracht lag in het weergeven van het huiselijk leven. Zeker tien graveurs en/of lithografen hebben zijn werk in prent gebracht. [W.W.]

3072.- M. Paulissen, *Ferdinand Crollen, boekbinder en drukker (1833-1897). Een genealogisch onderzoek* in *De Gulden Passer*, 76-77, 1998-1999, p. 295-331, ill. F. Crollen werkte zich op uit een sociaal laag niveau: zijn vader was bakker, maar eindigde zijn leven als dagloner. Na een opleiding van twee jaar bij de binder M. Behn te Sint-Truiden werkte Crollen vier jaar te Hasselt bij H. Poppe. Die twee werkgevers waren Duitsers; zij maakten deel uit van een netwerk van Duitse boekbinders die zeer mobiel waren. In 1864 maakte Crollen zich zelfstandig te Hasselt. Hij huwde er Maria Joanna Bollen, die als dienstmeid hem geen sociale opgang kon waarborgen. Toch verwierf Crollen relatieve welstand. In zijn atelier stelde hij een aantal mensen te werk, onder wie drie zoons. Naast een binderij hield hij ook een boekhandel en bezorgde hij inlijstingen. Zijn jongste zoon zette het bedrijf verder. Het artikel geeft zeer vele en zeer precieze genealogische details. [W.W.]

3073.- A.A. Struik, *The dust-jacket: cloth of gold in the auction room* in *Quaerendo*, 28, 1998, p. 185-214, ill.

Overzicht van het voorkomen, bewaren en verzamelen van de **stofomslag**, de doorgaans bedrukte losse wikkel rond boeken. De oudst bekende stofomslag komt in 1832 rond een Engels boek voor. In Nederland dateert het oudste exemplaar uit 1866 (rond J.J.L. ten Kate, 'De Schepping', gedrukt te Utrecht bij Kemink & Zoon). Sommige bibliotheken bewaren stofomslagen, verzamelen ze zelfs of leggen ten minste een representatieve collectie aan; elders worden zij gewoon weggegooid. [W.W.]

3074.- A.S.A. Struik & Tanja de Boer, *Machinaal en mooi: industriële boekbanden uit de collectie Struik*.- Den Haag: Museum van het Boek/Museum

Meermannano Westreenianum; Amstelveen: Grafische Cultuurstichting, 1999.- 38 p.: ill.; 22 x 12 cm. Fl. 21, 50.

Catalogus van een tentoonstelling in het Museum van het Boek. De Amsterdamse uitgever en collectioneur A.S.A. Struik (1926) schonk zijn 8000 exemplaren omvattende collectie Nederlandse industriële boekbanden in 1991 aan de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam en in 1994 meer dan 3000 buitenlandse industriële banden aan het Museum van het Boek. De collectie omvat de periode 1840-1940. Voor de tentoonstelling werd door Struik zelf een keuze uit zijn collectie buitenlandse banden gemaakt. Ze zijn alle fraai in kleur gereproduceerd en gaan vergezeld van een individuele commentaar, per band, van de collectioneur zelf. Men wordt zowel getroffen door de deskundigheid (inzake materialen en fabricage) als door het esthetisch plezier waarmee elk object benaderd wordt. Er zijn banden uit Duitsland, Frankrijk, de Angelsaksische wereld en Scandinavië.

[W.W.]

Zie ook nr. [3175](#)

3075.- Roger De Kesel, *Les sociétés belges de bibliophilie* in *Le livre & l'estampe*, 45, 1999, 152, p. 113-123.

De voorzitter van de 'Société royale des bibliophiles et iconophiles de Belgique' schetst bij wijze van dankwoord tijdens een ontvangst door de 'Société des bibliophiles rmois' te Reims, een overzicht van de geschiedenis van de **bibliofielenverenigingen in België**. [E. C.-I.]

3076.- A. Dewitte, *De bibliotheek van het Engels klooster te Brugge* in *Biekorf*, 98, 1998, p. 270.

Het oude-boekenbestand telt ca. 22.000 titels, vnl. uit de achttiende eeuw; daarnaast een veertigtal handschriften. Enkele titels worden vermeld. Opgave van literatuur. [E. C.-I.]

3077.- "Reizen in den geest": *de boekenwereld van Guido Gezelle*. Teksten: Els Depuydt, An De Vos [e.a.]. Samenstelling: Ludo Vandamme.- Brugge: De Biekorf, 1999.- 208 p.: ill.; 30 cm.

Catalogus van de tentoonstelling, georganiseerd in het Gezellejaar 1999 door de Openbare Bibliotheek 'Biekorf' te Brugge. In een inleidende bijdrage behandelt An de Vos 'De Bibliotheek van Guido Gezelle in het Gezellearchief te Brugge'. Zij doet het verhaal van een odyssee. Gezelle schonk regelmatig boeken weg (o.a. oude drukken aan de Gentse Academie waarvan hij lid was) zodat bij zijn dood de overblijvende collectie niet geheel representatief mocht heten. Die werd verdeeld onder drie erfgenamen: Jozef en Caesar Gezelle en Stijn Streuvels. De boeken van Jozef Gezelle werden aangekocht door L. Scharp en na diens dood door de stad Brugge. Ook boeken van Caesar Gezelle kwamen in het bezit van de stad. Onder de ongeveer 1300 'Gezelleboeken' die daar nu berusten is slechts een deel met zekerheid als Gezelles handexemplaren geïdentificeerd. Verdere studie dringt zich op.

Andries van den Abeele schenkt aandacht aan 'Drukkers en uitgevers rond Guido Gezelle': dat moeten er rond de honderd geweest zijn! Het contact met drukkers van gelegenhedswerk is meestal toevallig tot stand gekomen. Voor de eigen bundels deed Gezelle doorgaans een beroep op drukkers te Roeselare.

Luc Vints gaat zeer gedetailleerd in op 'De Belgische katholieke missiebeweging in de negentiende eeuw ten tijde van Gezelle'. In Gezelles jeugd jaren is die gericht op Noord-Amerika en Engeland. Rond 1850, wanneer Gezelle hoopt ooit zelf missionaris te kunnen worden en wanneer hij ook bij anderen ijverig voor dit ideaal propaganda maakt, wordt de missionering vanuit België met meer kracht en vooral met meer institutionele organisatie ter hand genomen. Tal van congregaties worden met dit doel gesticht of aangepast. Ook de seculiere missiebeweging komt aan bod in speciale seminaries. Op het einde van Gezelles

leven ligt Congo als nieuw missiegebied beschikbaar. Voor de katholieke bevolking, van hoog tot laag, was de intense missiebeleving een bewijs voor een nieuw elan van de Kerk.

Na deze drie inleidende studies volgt de 'reis in de geest' aan de hand van Gezelles bibliotheek. De notities zijn van de hand van Els Depuydt en W. Muylaert. Zij gaan uit van bewaarde boeken naast begeleidend materiaal (brieven, portretten, efemeer drukwerk). Na Nederland (met Friesland) komen landen uit alle continenten aan bod. Er wordt nadruk gelegd op Gezelles zeer ruime taalkundige belangstelling. Een apart woord van lof verdienen de illustraties in dit werk: die zijn voortreffelijk gereproduceerd. [W.W.]

3078.- D. Geirnaert & R. Tempelaars, *Negentien Leidse Gezellebrieven in Opstellen omtrent Guido Gezelle 1899-1999*. Extranummer van *Biekorf*, 99, 1999, p. 346-388.

Uitgave en studie van Gezelles briefwisseling met o.m. Willem de Vreese, G.J. Boekenoogen en L.D. Petit. In bijlage (p. 387-388) "Boeken afkomstig uit Gezelles bezit, thans bewaard te Leiden bij het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL) of in de Universiteitsbibliotheek (UB)": 12 titels (1554-1805), meest met ex-libris van Willem de Vreese. [M. d. S.]

3079.- Lori van Biervliet, *Ontstaansgeschiedenis van het Gezellemuseum 1926-1950* in *Biekorf*, 99, 1999, p. 434-460.

De gedachte aan een **Gezellemuseum** ontstond in 1924, in het kader van de Gezelle gedenkdagen ter gelegenheid van de vijftiende verjaardag van Gezelles overlijden. Er werd toen een tentoonstelling aan memorabilia georganiseerd door L. de Wolf. De stad Brugge kocht het huis in de Rolweg aan in 1925; in 1926 werd de stichting Gezelle-museum vzw opgericht en kreeg ze van de stad de toestemming om zich in het geboortehuis te vestigen. De verzameling handschriften groeide vooral aan door stukken uit het bezit van Cordelia van de Wiele, Gezelles secretaresse, en van Cesar Gezelle. In 1949 werden geschriften uit de nalatenschap van Hendrik van Doorne verworven. In hetzelfde jaar liet de familie twee kisten documenten en brieven triëren, waarbij de papieren met confidentiële inhoud uit het museum verwijderd werden. [W.W.]

3080.- Ludo Vandamme, *Het Gezellearchief in de Openbare Bibliotheek Brugge* in *Biekorf*, 99, 1999, p. 461-412.

Eens verworven door de stad Brugge in 1971, werd het **Gezellearchief** ondergebracht in de hoofdbibliotheek van de Stedelijke Openbare Bibliotheek Brugge. Hoe Gezelle zelf met zijn archief omging, is onduidelijk. In 1899 kwam de nalatenschap van de Gezellepapieren aan twee jonge neven: Cesar Gezelle en Frank Lateur, alias Stijn Streuvels. Een halve eeuw lang werd het archief samengebracht, bewaard en geraadpleegd in het geboortehuis. Het vormt een ietwat complex geheel, minder een archief dan een verzameling. Het bijeenbrengen was vooral het werk van Paul Allossery, de eerste conservator. Het archiefonderdeel correspondentie omvat ca. 4.000 documenten. Het latere archief bestaat uit handschriften van Gezelles poëzie en ander literair werk. Centraal in het filologisch archief staat de waardentas, 200.000 fiches met lexicografisch materiaal. [W.W.]

3081.- Ria Jansen-Sieben (red.), *'s Levens felheid in twee banden: handschrift-Van Hulthem*. Met bijdragen van Jos A.A.M. Biemans, Bernard Bousmanne [e.a.].- [Brussel]: Centrum voor de Bibliografie van de Neerlandistiek, [1999].- 147 p.: omslag, ill., facs.; 25 cm. BF 500.

Hans van Dijk, *'s Levens felheid in twee banden: handschrift-Van Hulthem*.- Brussel: Koninklijke Bibliotheek van België, 1999.- 44 p.: ill.; 26 cm.- (Koninklijke Bibliotheek van België, D 22). BF 100.

Codices miscellaneorum: Brussels Van Hulthem Colloquium 1999 = Colloque Van

Hulthem, Bruxelles 1999. Ed. R. Jansen-Sieben & H. van Dijk.- Brussels = Bruxelles: Archives et Bibliothèques de Belgique = Archief- en Bibliotheekwezen in België, 1999.- 89 p.: omslag, ill.; 24 cm.- (Archief- en Bibliotheekwezen in België, extranummer 60).- ISSN 0775-0722. BF 300.

N.a.v. de restauratie van het handschrift-Van Hulthem, tot 'Cultureel Ambassadeur van Vlaanderen' uitgeroepen, organiseerde de KB Brussel een tentoonstelling. Het dossier van de hand van prof. dr. Hans van Dijk vormt een goede inleiding op de diverse aspecten van het handschrift: de vroegere bezitter, het handschrift als materieel object, de inhoud (met vooral aandacht voor de abele spelen en de reis van Sint-Brandaan) en de functie ervan.

De catalogus bij de tentoonstelling volgt hetzelfde schema, maar mist de helderheid van het dossier. Eerst wordt de figuur van Charles van Hulthem belicht door Luc François. Hij biedt ons een overzicht van de verschillende politieke functies die Van Hulthem heeft bekleed, maar over zijn verzameling wordt met geen woord gerept; dit tracht men goed te maken door de catalogusnummers die erop volgen. In het tweede deel komt de inhoud van het handschrift aan bod: eerst algemeen (Saskia Hutten), dan een inhoudsoverzicht. Hierop worden drie teksten uit het handschrift nader onderzocht: de Brandaan (W.P. Gerritsen), de Borchgravinne van Vergi (R. Jansen-Sieben) en de abele spelen (H. van Dijk). Na elk van de drie besprekingen komen een aantal catalogusnotities m.b.t. manuscripten, oude en nieuwe drukken, kaarten en (kunst)voorwerpen die in verband staan met de besproken tekst. Het derde deel bespreekt het fenomeen van verzamelhandschriften en stelt de vraag welke de functie was van het handschrift. Het vierde deel handelt over de eerdere restauraties en de conservatie van het handschrift, door de restauratrices Lieve Watteeuw en Ann Peckstadt.

De besprekingen in het catalogusgedeelte zijn zeer ongelijk, zowel wat de lengte, de inhoud als de literatuurbibliografie betreft. Zo is het bijvoorbeeld jammer dat onder het nummer I.13 vijf ex-librissen van Charles van Hulthem zijn afgebeeld, maar er niets over gezegd wordt. Soms wordt er iets over de inhoud gezegd, over de auteur en het werk, soms over het exemplaar, soms over de illustraties, soms helemaal niets. De literaturopgave bij de verschillende items is ontmoedigend: nu eens is er geen, dan is ze niet recent of is ze onvolledig; slechts twee voorbeeldjes: bij de bespreking van de 'Borchgravinne van Vergi' wordt het artikel van Duchateau en De Schutter niet vermeld en bij de incunabelen uit de verzameling van de KB Brussel (afgekort als KBR) wordt zelfs niet naar Polain verwezen. Dit handschrift, door sommigen de 'Nachtwacht van de Middelnederlandse letterkunde' geheten -waarom niet het 'Lam Gods van de Middelnederlandse letterkunde', gezien de tijd, variatie in de genres en vragen bij de onderliggende samenhang van de verschillende delen?- verdiende veel beter.

Tenslotte nog een opmerking over de materiele uitvoering: het boek is te strak gebonden om de mooie facsimiles volledig tot hun recht te laten komen.

Net voor het jaareinde verschenen de handelingen van het colloquium aan het handschrift gewijd, duidelijk al voor een internationaal publiek bestemd: geen enkele bijdrage in het Nederlands. Lezenswaard is, ook voor bibliologen, de bijdrage van Peter Gumbert over het fenomeen verzamelhandschrift; zie hierover ook in de catalogus door Hans van Dijk. [J.H.]

3082.- Robrecht Lievens, *Charles van Hulthem als vriend in Spiegel der letteren*, 41, 1999, p. 229-277, ill.

Handelt (bijna) niet over de boeken-mens Van Hulthem, maar des te meer over de nagenoeg onbekende persoon Van Hulthem. L. kwam op het spoor van een correspondentie (35 brieven!) van de Gentse politicus uit diens Parijse jaren (1798-1805). VH bleek bevriend te zijn geweest met de Franse filosoof Maine de Biran (1766-1824). De brieven zijn gepubliceerd in diens *Oeuvres* (dl. VI, 1930), maar zijn bij alle VH-kenners (inclusief F. Leleux!) onbekend gebleven. Onderwerpen zijn: vriendschap, politiek, lectuur, bezoeken, belangstellingssferen, ontmoetingen, vrouwen (dan toch?), Vlaanderen en (een beetje) bibliofilie. Niet te

3083.- Claude Sorgeloos, *Le rachat de la bibliothèque du chanoine Puissant par le général Willems: une lettre de Prosper Verheyden (1932)* in *Le livre & l'estampe*, 45, 1999, 152, p. 43-51.

In de bewuste brief, bewaard in de 'Fonds Puissant' van de Universiteit te Bergen (Hg), treedt Verheyden op als een bemiddelaar die op verzoek van generaal Jacques Willems (1870-1957), toenmalig voorzitter van de 'Société des bibliophiles et iconophiles de Belgique', een poging onderneemt kanunnik Edmond Puissant (1860-1934) er toe te bewegen tenminste een deel van zijn bibliotheek aan de generaal te verkopen. Twee jaar later sterft de kanunnik en al zijn boeken zijn in Mons gebleven en bewaard in de sindsdien opgerichte UB. [E. C.-I.]

3084.- Marco Daane, *Een papieren kaartenhuis. De geschiedenis van Regenboog, Gents 'oorlogs'-tijdschrift* in *Revolver*, 26, 1999, p. 5-44, ill.

Wordingsgeschiedenis van het bibliotheek tijdschrift 'Regenboog' met 'verluchting' door Jozef Cantré. Het eerste nummer werd geregistreerd op 1 maart 1918 en verspreid in april van dat jaar. 'Regenboog' werd gepubliceerd door Hippoliet Meerts uitgeverij Plantyn. Onbekend tot nu toe is het feit dat er ook een tweede nummer moet verschenen zijn, en wel in juli 1918. Geen enkel exemplaar daarvan is bewaard gebleven in openbare bibliotheken of archieven. Wel zijn persreacties overgeleverd. In dat nummer zouden o.m. verzen van A. Jolles, K. van de Woestijne en R. Minne opgenomen zijn. [W.W.]

3085.- W.A. Laseur m.m.v. Jos van Heel, *Het Museum Meermanno-Westreenianum 1848-1960: een bijdrage tot de geschiedenis van het museum en zijn bewoners.*- 's-Gravenhage: Museum van het Boek / Museum Meermanno-Westreenianum, 1998.- 236 p.: portr., ill.; 24 cm.- ISBN 90-73930-21-9. Fl. 44, 90. Distributie: SeaPress/Uitgeverij Lakerveld bv, Postbus 43250, NL-2504 AG Den Haag.

Heel lang was het Museum Meermanno-Westreenianum (MMW) een geheime tip voor de echte boekenkenners. Het vergde enige moed (en een goede timing) om het pand met de zwaar beletterde voorgevel te betreden. Men kwam dan ook meteen in de vroege negentiende eeuw terecht. Langzaam drong het door dat men in een schatkamer was beland: Egyptische en Griekse voorwerpen, munten, oude meubels, portretten, maar ook rijen marokijnbanden met Latijnse titels en ongelooflijk vroege jaartallen. Het statige huis bleek een van de grote Nederlandse incunabelcollecties te bevatten. Thans is het een dubbelmuseum: ook het Museum van het Boek heeft er zich in een gelukkige symbiose genesteld om de draad op te nemen waar de oorspronkelijke collectie was geïndigd. Nu dat "actieve" museum zich voorspoedig ontwikkelt lijkt het ogenblik gekomen om terug te blikken naar het vertrekpunt: de schitterende collectie die het Koninkrijk der Nederlanden met flink wat tegenzin in 1848 aanvaarde. Oud-bibliothecaresse W.A. Laseur verzamelde jarenlang materiaal voor de geschiedenis van het huis en zijn bewoners. Met hulp van J.J. van Heel heeft zij die op een aangename wijze beschreven, in een bedachtzame stijl die goed harmonieert met de sfeer van het huis.

Het boek begint met een uitvoerige levensschets van W.H.J. baron van Westreenen van Tiellandt (1783-1848). Op jeugdige leeftijd reeds begon hij te verzamelen onder invloed van de kenner van het oude Nederlandse boek Jacob Visser (1724-1804) en van de grote antiquaar Pieter van Damme (1727-1806). Toen de stad Den Haag het legaat van Van Westreenens achterneef Johan Meerman (1753-1815) niet wenste te aanvaarden werd diens rijke bibliotheek, die Johan van zijn vader Gerard Meerman (1722-1771) had geërfd en ook flink had uitgebreid, in 1824 geveild. Het werd één van de monumentale veilingen uit de legendarische negentiende eeuw. Van Westreenen slaagde erin o.m. 63 incunabelen en 45 handschriften te

kopen. Tot zijn overlijden groeide zijn collectie gestaag met middeleeuwse handschriften, Nederlandse incunabelen, Elzeviers enz. Huis en boeken legateerde hij aan het Rijk. Na talrijke strubbelingen kwam het Museum Meermann-Westreenianum tot stand, onder beheer van de bibliothecarissen van de Koninklijke Bibliotheek. Mevrouw Laseur laat hen allen even voor het voetlicht komen in hun relatie tot het MMW (van Holtrop en Campbell tot Brummel). Zij beschrijft dan het beheer van het museum (personeel, gebouw, inrichting en verzamelingen). De inwonende custodes (van Zuijdevelt tot Knuttel) worden dan geschetst, met enige aandacht voor de particuliere trekjes. Tot slot komen aan bod: de tuin en het Fonds van het museum. In bijlagen volgen handige overzichten van alle bij het MMW betrokken personen en van de indelingen van het gebouw, een literatuurlijst en een register.

Dit - noblesse oblige - stijlvol uitgegeven boek is een voortreffelijke bijdrage tot de Nederlandse bibliotheekgeschiedenis. Met de geschiedenis van de Koninklijke Bibliotheek (zie Kroniek 24 nr. [2806-2087](#)) en van het MMW is Den Haag een van de best beschreven boekensteden van boekenland Nederland. [M. d. S.]

3086.- Gerard Jaspers, *'Durch Tausch erworben': een ruil van **Baron van Westreenen** met de Koninklijke Bibliothek Bamberg in Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen 1999*, p. 145-176, ill.

Tenminste twee drukken heeft baron Van Westreenen in 1840 met de bibliotheek in Bamberg geruild tegen een zg. incunabel van Anton Koberger en een *Missale Benedictinum* uit 1481: het *Boeck des gulden throens* van Otto van Passau (Utrecht 1480), een missaal voor het bisdom Utrecht uit 1540 en drie catalogi. Echter, wat de baron in ruil kreeg, bleek noch een Koberger te zijn, noch een benedictijns missaal uit genoemd jaar. Het uitgesponnen, intrigerende relaas over wat er en hoe dat is geschied, leest u best zelf! [E. C.-I.]

3087.- Andries Van den Abeele, *The Albion Library (1844-1847 of 1857), een Engelse uitgever in Brugge in Biekorf*, 99, 1999, p. 276-277.

James Ralfe (1787-1857), geboren te Portsmouth, vestigde zich in 1844 in Brugge als boekhandelaar en houder van een lees kabinet. Hij moet zijn diensten praktisch uitsluitend ter beschikking gesteld hebben van de Engelse kolonie in Brugge, want hij komt niet voor in Brugse jaaralmanakken als boekhandelaar. Hij trad ook als uitgever op, o.a. voor de Engelse auteur Thomas Forster toen die te Brugge woonde. De door hem uitgegeven werken dragen dikwijls een Brits co-adres. Vermoedelijk liet hij drukken te Brugge, maar liet hij de uitgave mede financieren door een Engels vakgenoot met het oog op een te verwachten grotere afzet in Engeland. [W.W.]

3088.- Serge Bouffange, *Livres d'éducation et politique éditoriale Casterman, 1830-1880 in Education & Société. Revue hainuyère d'histoire de l'enseignement et de l'éducation*, 2, 1998, p. 49-79.

Voor de uitgeverij Casterman was het verspreiden van katholieke waarden een eerste roeping. De uitgeverij verspreidde zowel schoolboeken als devotie- en gebedenboeken, liturgische werken, fictie en (hagiografische) biografieën. Opvallend was dat Casterman deze hele gamma bestreek, dat de uitgeverij in haar soort de grootste van het land werd en tevens een niet gering deel van de markt in Frankrijk inpalmde. De 19de eeuw was gunstig voor het schoolboek in België: het aantal scholen nam sterk toe en het analfabetisme daalde. De productietechnieken van het boek zorgden voor meer aantrekkelijke werken. Succesauteurs, die soms nog uit het Ancien Regime stamden (Fénelon) kregen het gezelschap van nieuwe grootheden zoals Michel Thil-Lorrain en Adolphe Siret. [W.W.]

3089.- Jacques Hellemans, *La contrefaçon, facteur de vitalité de l'édition bruxelloise in Le livre & l'estampe*, 45, 1999, 152, p. 53-80.

Het ligt voor de hand dat het onrechtmatig nadrukken (van Franse auteurs) in België voor de Brusselse uitgevers geen windeieren legde. Begrijpelijk dus ook dat dit typisch Belgisch / Brusselse fenomeen van de 'contrefaçon' vaak onder de aandacht wordt gebracht. Het jaar tevoren verscheen van de deskundige ter zake, François Godfroid, *Aspects inconnus et méconnus de la contrefaçon en Belgique* (Bruxelles: Académie royale de langue et littérature françaises, 1998, 924 p.). [E. C.-I.]

3090.- Nel van Dijk, *Een onverbidelijke bestseller! De promotie van literair werk in de twintigste eeuw in Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 6, 1999, p. 173-187, ill.

Promotie van literatuur is pas in de huidige eeuw en eigenlijk pas na de Tweede Wereldoorlog tot bloei gekomen. Verschillende partijen waren daarbij betrokken: de uitgeverij, de boekhandel, de dag- en weekbladkritiek, de overheid en de auteurs zelf. Reeds in de 19de eeuw was Louis Couperus zeer bedreven in het propageren van eigen werk, vooral door zijn activiteit als voordrachtskunstenaar. In de 20ste eeuw ontwikkelden Jan Cremer en Gerard Reve grote zin voor publiciteit. Een recent middel om reclame voor literatuur te maken zijn de grote commerciële prijzen (AKO Literatuurprijs, Libris Literatuurprijs, Gouden Uil). En dan is er nog het Internet! [W.W.]

3091.- Adrienne & Luc Fontainas, *Publications de la Librairie Deman: bibliographie*. Préface de François Chapon.- Bruxelles: Archives et Musée de la Littérature, 1999.- X, 374 p.; 22 cm.- (Documents pour l'histoire des francophonies, 2).- ISBN 2-87168-015-9. BF 450.

In 1997 verscheen van het echtpaar Fontainas een biografie (zie Kroniek 23 [nr. 2766](#)). Nu is de bibliografie van de Brusselse uitgever Edmond Deman (1857-1918) aan de beurt. De schrijver van het woord vooraf, François Chapon, stelt de uiteenlopende maar o zo noodzakelijke gaven, eigen aan de auteurs, om tot een goede bibliografie te komen, niet zonder een vleugje ironie in het licht. Zoals vrijwel elke goede bibliografie veronderstelt ook deze een niet te meten investering aan tijd en energie vooraleer de definitieve beschrijving op papier staat. Deman, zelf kunstverzamelaar, specialiseerde zich in fraaie uitgaven, door kunstenaars versierde of geïllustreerde uitgaven. Fernand Khnopff ontwierp vijf uitgeversmerken voor hem. Veel heeft Deman niet uitgegeven: een vijftigtal boeken en vijf platenalbums, in kleine oplagen; hij was wat men noemt een bibliofiele uitgever. Leven deed hij van de boekhandel. Hij liet drukken bij de bekende Veuve Monnom en Alexandre Berqueman, bij Gustave Fischlin te Brussel en bij anderen. De (Franse en) Frans-belgische auteurs en de illustratoren behoren grotendeels tot de artistieke kringen van het ogenblik rond 'Les XX' en 'La Libre Esthétique': Verhaeren, Van Rysselberghe, Redon.

De in 1986 verschenen bibliografie (*Le Bulletin du bibliophile*) bleek achteraf een goede aanzet te zijn van wat het uiteindelijk moest worden. De vele bijzondere exemplaren, de verschillende omslagen, opdrachten, nummeringen en dies meer werpen een licht op hoe alles in zijn werk is gegaan. Zoveel mogelijk exemplaren zijn opgespoord en in detail geanalyseerd. De 55 boeken zijn chronologisch geordend; voor elk is een klassieke titelbeschrijving gegeven met extra aandacht voor de zeer gedetailleerde paginering; in vijf rubrieken volgen (1) de analytische beschrijving, (2) de editie, (3) de versiering, (4) de vindplaatsen niet alleen van de exemplaren maar ook van de betreffende correspondentie, de manuscripten, opmaakinstructies en drukproeven, (5) literatuuropgave. Vervolgens is een kort hoofdstuk gewijd aan de zestien boeken niet door Deman uitgegeven, waarvan een deel van de oplage voor hem is gedrukt. En dan zijn er natuurlijk zijn boekhandelscatalogi, bulletins, prijs- en veilingcatalogi die wegens hun efemeer karakter lang niet alle bewaard zullen zijn. Zelfs aan uitgaveprojecten die om uiteenlopende redenen niet tot stand zijn gekomen, wordt aandacht gewijd; het zijn er v.l. Een lijst van geciteerde werken en registers ronden de bibliografie af.

Wie dacht dat uit vijftig boeken en nog wat anderssoortige publicaties zoveel informatie allerhande te halen viel? Misschien is ze niet altijd even goed opzoekbaar gemaakt. Wat ik mis bijvoorbeeld, is in de titelbeschrijving, de aanduiding van de drukker (hij komt wel verder in de beschrijving voor, maar het is een zoektocht) en, daarmee gepaard gaande, een drukkersregister. Een afzonderlijk register voor de boekversierders en de illustratoren zou ook dienstig geweest zijn. Alleen degene die geheel met de wereld van Deman vertrouwd is, vindt in het ene grote register wat hij zoekt. Maar ach, er is zoveel waarvoor wij de auteurs dankbaar moeten zijn. [E. C.-I.]

3092.- L. Van Acker, *Schoolboeken in het Westland, 1810* in *Biekorf*, 99, 1999, p. 161-174.

In een circulaire van 18 december 1810 vroeg de prefect van het Leiedepartement aan alle kantonbesturen hem zo vlug mogelijk een lijst te bezorgen van de personen die boeken verkochten. Het kanton Haringe was reeds op 29 december klaar met een lijst van occasionele boekhandelaars. Hun waar bestond uit religieuze literatuur, gebruikt als schoolboek, en uit almanakken. De productie van Gentse drukkers overheerste, vooral die van B. Poelman. De vraag van de prefect was niet gratis: korte tijd later werden de religieuze boeken aangeslagen die niet strookten met de door Napoleon voor zijn hele rijk uitgevaardigde keizerlijke catechismus. [W.W.]

3093.- Marieke van Delft, *De 'Flora Batava': het eerste overzicht van de Nederlandse wilde planten in woord en beeld* in *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen 1998*, p. 115-143, ill.

Van dit botanische 'woordenboek der Nederlandsche taal' verscheen het eerste deel in 1800, het laatste in 1934 (461 afleveringen in 28 delen), met over de 2.000 afbeeldingen. Tekst, illustratie en de illustratietechniek zijn in handen van diverse personen geweest. De auteur gaat in deze boeiende bijdrage in op het waarom van zo'n uitgave, wie er bij betrokken waren, op welke wijze het werd gepubliceerd en wat de wetenschappelijke waarde ervan is. Initiator was uitgever Jan Christiaan Sepp en Zoon; achtereenvolgens werd de uitgave verdergezet door De Breuk & Smits te Leiden, de Erven Loosjes te Haarlem, Martinus Nijhoff, Den Haag. De tekenaars, het drukken en het inkleuren worden besproken; ook het economisch aspect komt even aan de orde. Met het einde van de onderneming was ook de taak voltooid: alle inheemse Nederlandse planten zijn er in opgenomen. De *Flora* bewijst nog steeds haar nut al was het maar om de gestandaardiseerde plantennamen in het Nederlands. [E. C.-I.]

3094.- Paul Thiers, *Bibliografie van "De teleurgang van den Waterhoek" van Stijn Streuvels* in *De huid van Mira. Jaarboek van het Stijn Streuvels genootschap*, 4, 1998, p. 343-350 (noten p. 387).

Stijn Streuvels, *De teleurgang van den Waterhoek*. Tekstkritische editie door Marcel de Smedt en Edward Vanhoutte.- Antwerpen: Manteau, 1999.- 316 p.: ill.; 22 cm.- ISBN 90-223-1538-X (geb. met cd-rom); 90-223-1535-5 (gen.). Thiers bibliografie van de veertien uitgaven van de "Teleurgang" (1927-1987) heeft ook aandacht voor de vormgeving. De nieuwe editie van het werk wordt hier vermeld omdat het een van de eerste is waarbij de hele "overlevering" en drukgeschiedenis van een twintigste-eeuws Vlaams literair (proza)werk gedocumenteerd en gereconstrueerd werd. De cd-rom bevat de teksten van de tijdschriftversie, van de eerste en tweede druk, evenals digitale facsimiles van het handschrift en van door Streuvels bewerkte exemplaren van de eerste drukversies. [M. d. S.]

[Go Top](#)

Archives et bibliothèques de Belgique - Archief- en bibliotheekwezen in België, Nog niet gepubliceerd: nrs. 3095-3212.

**KRONIEK VAN HET GEDRUKTE BOEK
IN DE NEDERLANDEN TOT 2000**

-26-

Afgesloten op 31 december 2000

door

Elly COCKX-INDESTEGE (Brussel)

Pierre DELSAERDT (Leuven)

Johan HANSELAER (Gent)

Hubert MEEUS (Antwerpen)

Marcus de SCHEPPER (BRUSSEL)

Werner WATERSCHOOT (Gent)

Redactieadres: E. Cockx-Indestege,
Koninklijke Bibliotheek, Keizerlaan 4,
B-1000 Brussel

Tel.: 32 (0)2 519 54 35. Fax: 32 (0)2 466 51 87

[E-mail](#)

Met ingang van Kroniek 26 is besloten de grens van 1940 te verleggen tot 2000: dit wordt hoofdstuk H. 1940-2000. Wel zal een strengere selectie worden doorgevoerd, terwijl de publicatie duidelijk een historisch karakter moet hebben. Na de algemeenheden zijn de notities chronologisch gerangschikt en per thema of onderwerp (in vetjes) volgens een vast schema gegroepeerd: 1. Literatuurbericht en Vakwoordenboeken; 2. Bibliografie (methodologie en repertoria); 3. Druk materiaal; 4. Zetten en drukken; 5. Drukkers, steden, regio's; 6. Boekversiering en -illustratie; 7. Boekband; 8. Bibliotheken en Bibliofilie; 9. Boekhandel en Uitgeverij; 10. Onderwerpen.

De lezers van de Kroniek worden er aan herinnerd dat zij de redactie attent kunnen maken op recent verschenen publicaties en haar overdrukken van eigen artikelen kunnen doen toekomen. Een en ander wordt in dank aanvaard.

3095.- *Lexikon des gesamten Buchwesens - LGB2*. Hrsg. Severin Corsten [et al.].- Stuttgart: A. Hiersemann.- 1998-1999. Band 5, Lieferung 40. Band 6, Lieferung 41, 42.

3096.- *Die Buchkultur im 15. und 16. Jahrhundert. Zweiter Halbband.* - Hamburg: Maximilian Gesellschaft, 1999.- 423 p.: ill.; 31 cm.- ISBN 3-921743-40-0 (Gesamtwerk); ISBN 3-921743-42-7.

Zoals in de eerste band, verschenen in 1995 (zie Kroniek 22 nr. 2431), bestaat ook deze uit capita selecta. Anneliese Schmitt behandelt 'Tradition und Innovation von Literaturgattungen und Buchformen in der Frühdruckzeit', Stephan Füssel 'Die Bedeutung des Buchdrucks für die Verbreitung der Ideen des Renaissance-Humanismus', Norbert H. Ott, 'Leitmedium Holzschnitt: Tendenzen und Entwicklungslinien der Druckillustration in Mittelalter und Früher Neuzeit', Wolfgang Schmitz, 'Reformation und Gegenreformation in der Entwicklung von Buchdruck und Buchhandel', Ursula Rautenberg, 'Buchhändlerische Organisationsformen in der Inkunabel- und Frühdruckzeit'. De in de eindnoten verkort geciteerde literatuur is achterin integraal opgenomen (p. 377-412)! Een cumulatief register sluit het boek af. [E. C.-I.]

3097.- *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen 1999.*- Amsterdam: De Buitenkant, 2000.- 167 p.: ill.; 22 cm.- ISBN 90-76452-52-0; ISSN 1383-4584.

De voor de Kroniek relevante artikels zijn afzonderlijk besproken. Zie voor de vorige jaarboeken de vorige Kronieken! Het linnen van de band is ditmaal

donkerkarmijn. [E. C.-I.]
Zie ook nrs. [3110](#); [3114](#)

3098.- *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*.- Leiden: Nederlandse Boekhistorische Vereniging, 7, 2000.- 241 p.: omslag, ill.; 23 cm.- ISBN 90-75133-07-3; ISSN 1381-0065.

In dit zevende jaarboek staan weer stuk voor stuk lezenswaardige bijdragen; de meeste ervan zijn afzonderlijk besproken. Een artikel, van Eef Overgaauw, handelt over een handschrift dat vermeld wordt omdat het in de sfeer van de Broeders des Gemenen Levens ligt; bovendien is het een mooi staal van kritische benadering met wikken en wegen. Johan de Zoete doet in het kort het verhaal van het in 1893 opgerichte Museum Enschede in Haarlem, en presenteert het project 'inventarisatie' van de kern- en de deelcollecties (resp. bv. stempels en matrijzen, letterproeven, drukvormen; bibliotheek, machines en gereedschappen, familiearchief, enz.). P.J. Verkruyssen hangt een beeld op van het elektronische en gedigitaliseerde oude-boekenbezit in Spanje; de nodige dosis ironie is nooit ver weg! Frans A. Janssen geeft een besprekingsartikel ten beste n.a.v. het verschijnen van de *Typographia Batava* en Marieke van Delft verzorgt weerom een lijst met publicaties op het terrein van de boekwetenschap verschenen in 1999. De vormgeving lag opnieuw bij Rudo Hartman, Den Haag. Op het omslag prijkt een embleem uit het liber amicorum van Homme van Harinxma, een handschrift onlangs door de KB Den Haag verworven. [E. C.-I.]

3099.- Marieke van Delft & Marco de Niet, *Bibliopolis, developing the one-stop shop for the history of the book in the Netherlands* in *Quaerendo*, 30, 2000, p. 240-249, ill.

Daar waar een gedrukte geschiedenis van het gedrukte boek in de Nederlanden niet op subsidies van de overheid kon rekenen, kon er wel geld vrijkomen voor een elektronisch bestand op het Internet. Met het nieuwe middel is echter het begrip 'Netherlands' vernauwd tot 'Nederland'. Vlaanderen valt dus uit de boot, al zijn er in de loop der eeuwen veel banden geweest, zoals ieder boekhistoricus wel weet. Dit is bijzonder jammer. [E. C.-I.]

3100.- *Nieuwe media* in *De boekenwereld*, 16, 1999-2000, p. 57-111, ill.

Bijna de gehele aflevering is gewijd aan de nieuwe media (omslagtitel) in de wereld van het boek. In het openingsartikel van Marieke van Delft over 'Boekwetenschap op **Internet**': een bibliografisch naslagapparaat waarvan de aangetroffen informatie echter kritisch moet worden gewogen. Tot het met vrucht zoeken en vinden draagt Bibliopolis bij. Over 'Bibliopolis en ommelanden' heeft dezelfde auteur samen met Marco de Niet een bijdrage geschreven. Een gedrukte en uitgegeven geschiedenis van het gedrukte boek in de Nederlanden kon destijds niet op subsidie rekenen. Van de nood een deugd makend is het nu een gedigitaliseerd project geworden voor de geschiedenis van het gedrukte boek in Nederland (Vlaanderen valt nagenoeg uit de boot). Beter een vogel in de hand, zeg maar, dan twee in de lucht! [E. C.-I.]

3101.- Carmelia Opsomer, *Les arts d'écriture en pays wallon* in *Un double regard sur 2000 ans d'art wallon*.- [Bruxelles]: La Renaissance du livre: Crédit communal, 2000, p. 189-205, ill.

Overzicht in vogelvlucht van het geschreven en gedrukte boek in Zuidelijk België. [E. C.-I.]

3102.- *Hoort wonder! Opstellen voor W.P. Gerritsen bij zijn emeritaat*. Red. Bart Besamusca, Frank Brandsma, Dieuwke van der Poel.- Hilversum: Verloren, 2000.- 192 p.: omslag, ill.; 24 cm. (Middeleeuwse Studies en Bronnen, 70).- ISBN 90-6550-614-4.

Tekstoverlevering houdt niet op met de uitvinding van de boekdrukkunst. In deze

fraaie en prettig leesbare bundel korte opstellen -waarbij (ver)wonderlijke vaststellingen tot nadere vraagstelling en onderzoek stimuleren- staan er enkele die de biblioloog/bibliograaf ook moet kennen. Zo is er het gesprek over een lied uit het *Antwerps Liedboek* van Jan Roelants (1544) door Jeske van Dongen in 'Melodie en voor het Windeken: een gesprek aan tafel': hoe is de overlevering van dergelijke liederen -tekst en wijze- wel verlopen? Annette Hemmes-Hoogstadt, *Toppers van toen met een stel 'gouwe ouwen'* heeft het over de inhoud van het *Kamper Liedboek*, omstreeks 1540 door Jan Petersz te Kampen gedrukt. Marjolein Kool betreedt het grensgebied tussen raadsels en rekensommen, waarbij de eerste enkel met rekenen te ontraadselen zijn, de tweede met een 'weetje' op te lossen. In 'Raden of rekenen?' vertrekt zij van een gebrekkig raadsel uit *Een nieu clucht boecxken* door Pauwel Stroobant te Antwerpen omstreeks 1600 gedrukt. Jaap Tigelaar interesseert zich voor *Die alder excellenste cronyke van Brabant* in 1498 door Roland van den Dorpe te Antwerpen gedrukt ('Het voorhuidje van Onze-Lieve-Heer in Antwerpen'). [E. C.-I.]

Zie ook nr. [3133](#)

3103.- Ed Schilders, *Met behulp van een krommen spijker: pater Bonaventura Kruitwagens tweede 'Campbell'* in *De boekenwereld*, 17, 2000-2001, 1, p. 12-21, ill.

Sappig geschreven relaas van een bibliofiele vondst n.a.v. de opruiming van het franciskanenklooster te Weert. Niet dat een exemplaar van Campbells *Annales* voor de niet-incunabulist die S is, zo bijzonder is. Maar als het gaat om het handexemplaar van pater Kruitwagen dat hij na de complete vernietiging bij het bombardement van zijn bibliotheek te Rotterdam in 1940, opnieuw zocht en vond en op de hem zo eigen manier uitvoerig van aantekeningen voorzorg in de jaren die hem nog restten, krijgt zo'n boek een heel andere waarde. [E. C.-I.]

3104.- Lotte Hellinga, *Compositors and editors: preparing texts for printing in the fifteenth century* in *Gutenberg-Jahrbuch*, 2000, p. 152-159.

Dit terrein is door de auteur al langer omgewoeld en geïnteresseerd. In dit gelegenheidsoverzicht gaat het over het verschijnsel tekstvarianten en de oorzaken ervan, de verhouding zetter - tekstbezorger, wie de structuur in een gedrukte tekst aanbracht op welke kopij ('intermediate document'), het belang van dit type document voor de teksttransmissie. [E. C.-I.]

3105.- Henri-Jean Martin, *Mise en page et mise en texte du livre français: la naissance du livre moderne (XIVe-XVIIe siècles)*. Avec la collaboration de Jean-Marc Chatelain, Isabelle Diu, Aude Le Dividich et Laurent Pinon.- (Paris): Ed. du Cercle de la Librairie, (2000).- [8], 491 p.: ill.; 31 cm.- ISBN 2-7654-0776-2.- 6.528 BF

Henri-Jean Martin (1924), de auteur met Lucien Febvre van het *L'apparition du livre* en directeur van de Ecole pratique des hautes études in Parijs, wil in dit monumentale boek uitgebreid en met veel illustratiemateriaal aantonen dat de tekst nooit van het object boek te scheiden is, dat dit laatste de draagwijdten aangeeft en dat de analyse van dat boek onontbeerlijk is om de bouw en de verspreiding ervan te begrijpen. Het geschreven woord is van een andere aard dan het gesproken en elke tijd is, bij het overdragen van tekst, sterk door de technische evolutie bepaald. De bronnen (zoals de rol van de humanisten, de Broeders van het gemene leven en Windesheim) en de wegen (zoals de rol van de Sorbonne) van de vernieuwing zijn uitvoerig, maar niet altijd even nauwkeurig, besproken. Drukletter, beeld, tekstgenre zijn de belangrijke aspecten die de **typografische vormgeving** (mise en page) van een gestructureerde tekst (mise en texte) bepalen. Deze studie is op Frankrijk gericht maar grensoverschrijdende voorbeelden, waaronder Deventer, worden aangehaald. Een van de grote verdiensten is, afgezien van het gestelde doel, de overvloed aan illustraties, onontbeerlijk om

gedachtengang en ontwikkeling doorheen de tijd te kunnen volgen. [E. C.-I.]

3106.- *Ergänzungen und Korrekturen zu Schwenke/Schunke [und zu Kyriss] in Einbandforschung: Informationsblatt des Arbeitskreises für die Erfassung und Erschließung historischer Bucheinbände (AEB)*, 6, 2000, p. 28-33, ill. Tussentijdse resultaten van voortgezet onderzoek bijgedragen door verschillende auteurs (cf. *Kroniek* 25 [nr. 2944](#)). Interessant voor de Nederlanden kunnen zijn Trier, Soest, Luik en Keulen. [E. C.-I.]

3107.- *Le livre voyageur: constitution et dissémination des collections livresques dans l'Europe moderne (1450-1830)*. Actes du Colloque international organisé par l'Ecole nationale supérieure des sciences de l'information et des bibliothèques (ENSSIB) et le Consortium of European Research Libraries (CERL), la Bibliothèque municipale de Lyon et l'ENSSIB les 23 et 24 mai 1997. Ed. Dominique Bongrand.- Paris: Klincksieck, 2000.- 312 p.; 26 x 14 cm. (Cahiers d'histoire du livre, 4). ISBN 2-252-03269-3. Inleiding van H.-J. Martin, inleidend hoofdstuk van L. Hellinga die het uitgangspunt duidelijk stelt: de vaststelling dat collecties boeken zich al heel vroeg over heel Europa hebben verspreid en dat dit niet enkel een technische aangelegenheid was maar een graad van beschaving aanwees. In de registers zijn o.m. te vinden Amsterdam, Anvers, Louvain, Pays-Bas... [E. C.-I.]

3108.- P.G. Hoftijzer & O.S. Lankhorst, *Drukkers, boekverkopers en lezers in de Republiek. Een historiografische en bibliografische handleiding*, 2de, herz. en vermeerderde uitg. - Den Haag: Sdu, 2000.- xiv, 265 p.: ill.; 24 cm.- (Nederlandse cultuur in Europese context; monografieën en studies, 1 = IJkpunt 1650, 1).- ISBN 90-12-08933-6. Fl. 39, 90.

Onmisbaar vertrekpunt voor wie zich met de boekgeschiedenis van **Nederland** m.b.t. de periode 1540-1800 vertrouwd wil maken. Beide auteurs hebben hun sporen ruim verdiend op dit terrein en zijn erin geslaagd een voortreffelijke status quaestionis te maken van wat reeds is gepresteerd en van wat nog zou moeten/kunnen. Na enkele algemene beschouwingen ("Boekgeschiedenis tussen ambacht en wetenschap") volgt een historiografisch overzicht (p. 7-39), een "Bronnenoverzicht" (p. 41-66), "Bibliografische naslagwerken" (p. 67-107), "Studies van verschillende onderdelen" (p. 109-149), "Het boek in de samenleving" (p. 151-178), een epiloog, een "Bijlage" (p. 183-242: een selectieve bibliografie van 994 nrs.), een lijst van illustraties en een register op persoonsnamen (p. 249-265: inclusief de in de tekst genoemde vakgeleerden). Wie de tweede druk vergelijkt met de eerste (zie *Kroniek* 22 [nr. 2432](#)) merkt meteen dat de hoofdstukken sterk zijn uitgebreid (deels omdat de onhandige eindnoten gelukkig zijn verbouwd tot voetnoten). De selectieve bibliografie groeide zelfs van 609 tot 994 nrs.! Het geheel is niet alleen herzien en vermeerderd, maar ook, waar nodig, verbeterd. Zo is er nu ook aandacht voor de Belgische bibliotheken en hun geschiedenis (p. 48-49). Zodoende is het belangrijkste opnieuw overzichtelijk bijeengebracht en gepresenteerd, bovendien ook nog bijgewerkt tot en met 1999. Dit boek is nu de nagenoeg volmaakte inleiding op, en handleiding bij het boekhistorisch onderzoek voor Nederland (en voor de beginperiode ook wel voor België). Het wordt nu echt tijd voor de "Zuiderlingen" om een pendant te brengen. Bibliothecarissen en boekhistorici: koop dit boek meteen en plaats het bij de basiswerken! Verwijder de eerste druk echter niet: het is leerzaam bepaalde paragrafen te vergelijken, maar beide uitgaven horen vooral naast elkaar te staan omwille van de iconografie. De 40 illustraties uit de eerste druk zijn aangegroeid tot 76 in de tweede, maar ... die tweede uitgave bevat er ook andere dan de eerste. Zo kunnen we nu kijken naar twee echt verschillende portretten van bv. Kronenberg, Kruitwagen, Nijhoff en Van Selm. De Nederlandse boekgeschiedenis heeft nu een heuse traditie. [M. d. S.]

3109.- Leo Stappers, *Makeblyde: catalogus van kerk- en devotieboeken, 1500-1900 uit de bibliotheek van de trappistenabdij O.L.V. Onbevlekt Ontvangen Tegelen*.- Steyl: [in eigen beheer], 1999.- n.gep.; 29 x 20, 5 cm. 50 Fl.

De trappistenabdij O.L.V. Onbevlekt Ontvangen te Tegelen is een stichting van na de Franse revolutie (1884). Het gros van de boeken is verworven na de Tweede Wereldoorlog, via giften, veilingen en antiquariaten. De publicatie - 'voor eigen gebruik'- van deze 'bestandsopname' betekent niet dat de bibliotheek niet verder wordt uitgebouwd.

742 boeken van 1513 tot 1899 zijn, geordend op auteur, uitvoerig beschreven en bovendien via een chronologisch register, een register per type en een topografisch drukkersregister ontsloten. Een laatste register heeft betrekking op goedkeuringen en approbaties voor vertalingen. De nummers bevatten toelichting over de druk (custoden, vignetten, en dgl., de typering, bv. kerkboek, getijdenboek, meditatie, catechese, ascese) en het exemplaar (de staat, de band, eigendomssporen, zelfs de laatste herkomst (veiling, enz.). Hoewel de beschrijvingen duidelijk geïnspireerd zijn op een aantal voorbeelden is er een eigen stramien ontworpen. Bij de drukplaatsen is voornamelijk Amsterdam en Antwerpen overvloedig vertegenwoordigd, verder komen ook goed Brussel, Gent, Keulen, Parijs en Wenen aan bod.

Een controle aan de hand van en een verwijzing naar de BCNI en eventueel enkele andere catalogi van dit soort boeken zou niet misstaan hebben. Wie weet doet de lezer/gebruiker van deze catalogus misschien ontdekkingen in deze zo goed als onbekende collectie. [E. C.-I.]

3110.- Jan de Jong & Jaak Hubregtse, *De grenzen van het boek in Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen 1999* (cf. [nr. 3097](#)), p. 117-132, ill. Methodologisch en terminologisch interessante bijdrage voor een randgebied dat niet echt zijn plaats heeft in deze Kroniek, nl. het **boekobject**. Toch bestaan er sedert de zesde eeuw! En kan er dus een geschiedenis van worden geschreven. Dit artikel is daartoe een bijdrage. De auteurs handelen vooral over de grote variëteit boekobjecten met een speciale functie (fopboeken), bv. reliekhouder, simpliciakast, gemakstoel. Kunst om de kunst is er natuurlijk ook: de keramieken boekjes, de boeken van Kubach-Wilmsen (denk aan de ingang van de Bib. Wittockiana) en andere. Een grensoverschrijdende gedachtenwisseling over het onderwerp zou vruchten kunnen afwerpen. [E. C.-I.]

3111.- *Bruxelles et le livre. Sept siècles de bibliophilie*. Exposition de la Bibliothèque royale de Belgique du 6 octobre au 18 novembre 2000. Catalogue par Marianne Delvaux-Diercxens ... [et al.]. - Bruxelles: Société royale des bibliophiles et iconophiles de Belgique, 2000. - 199 p.: ill.; 27 cm. BF 1200. Na *Le livre au féminin* (zie Kroniek 22 [nr. 2495](#)) lag het voor de hand dat de tentoonstelling van de "Société" in het magische jaar 2000 zou zijn gewijd aan de "culturele hoofdstad" **Brussel**. Het is verbazend hoe weinig de boekgeschiedenis van de hoofdstad van de (Zuidelijke) Nederlanden is bestudeerd. Veel meer dan enkele artikels van bv. A. Vincent (1925 en 1935) en E. Cockx-Indestege/A. Rouzet (1978) is er niet als overzicht. Wel is de periode 1475-1600 bibliografisch ontsloten (Campbell, Nijhoff-Kronenberg, *Belgica Typographica*). Op dit ogenblik wordt er door Jeroen Nilis en Laurence Meunier gewerkt aan een catalogus van de Brusselse drukken 1601-1800 in de (Brusselse) Koninklijke Bibliotheek. De negentiende eeuw is gedeeltelijk bestudeerd: de "contrefaçons" en "préfaces" van Franse literaire werken (bv. Balzac), de Franse "art nouveau"-literatuur rond uitgever E. Deman enz. De twintigste eeuw is nagenoeg helemaal "terra incognita". Ook deze tentoonstelling vult die leemte niet op - dat kon ook moeilijk zonder voorstudies. Wel wordt een ruim (276 nrs.) overzicht getoond van belangrijke en representatieve werken uit de bovenlaag van de boekproductie (het bibliofiele materiaal). Aan bod kwamen: 1 (handschriften uit Brusselse kloosters (11), 2 (Brusselse incunabelen (5), 3 (zestiende-eeuwse drukken uit Brussel of

ermee in verband te brengen (Reformatie, de Opstand) (13), 4(de gevarieerde productie uit de 17de en 18de eeuw (Brusselse drukken met Nederlandse, Franse, Spaanse literatuur, muziek, devotie, recht, geschiedenis enz.) (34, resp. 37), 5(een ruime keuze uit de 19de (74) en 20ste (73) eeuw, 6(prenten en affiches uit de hele periode (29). Talrijke getoonde stukken droegen een bibliofiel karakter: goed bewaarde exemplaren in mooie of bijzondere banden, met handschriftelijke opdrachten of andere belangrijke herkomsten.

De (uit-sluitend Franstalige) catalogus omvat volgende onderdelen: Jean-Marie Duvosquel "Regards sur l "histoire de l "imprimerie et de l "édition Bruxelles depuis la fin du XVe siècle " (p. 5-9), beschrijvingen van de 276 getoonde objecten (p. 11-169), "Notices sur les éditeurs et imprimeurs " (p. 171-182) en registers op "Auteurs, compositeurs, oeuvres anonymes " (p. 183-185), "Graveurs, illustreurs, oeuvres anonymes " (p. 186-187), "Editeurs et imprimeurs, copistes " (p. 187-189), "Relieurs " (p. 189-190) en "Provenances " (190-191), en een "Bibliographie " (p. 193-198). De catalogusnotities zijn nogal ongelijk van omvang en, vooral, van kwaliteit. Een blik volstaat om de stukken van vaklui te herkennen tussen de tekstbrokjes van "amateurs ". Er is blijkbaar geen duidelijke redactionele lijn getrokken: soms is de boekband zeer gedetailleerd beschreven, dan weer in heel vage termen, soms is er een wetenschappelijke bibliografie, dan weer helemaal geen ... Gelukkig zijn er registers, en maken vooral de illustraties een goede indruk. Tentoonstelling en catalogus hebben het oog gestreeld en de appetijt gewekt. Hopelijk wordt er eindelijk eens ernstig werk gemaakt van de Brusselse boekgeschiedenis. Die is, mede door de centrale functies van de stad (hof en regering, maar ook regionaal centrum), een uitvoerige en evenwichtige studie waard. Het zou niet meer dan wetenschappelijk objectief en democratisch gerechtvaardigd zijn dat er dan ook ruime aandacht zou zijn voor de Nederlandstalige aspecten en relaties van Brussel. De eenzijdige Franse invalshoek uit de tentoonstellingscatalogus moet worden bijgestuurd. De twee overzichtsstukjes (p. 5-9 en 171-182) geven immers de indruk alsof er na 1550 in Brussel bijna uitsluitend in het Frans en voor Fransen werd gepubliceerd: Nederlands, Latijn, Spaans, Italiaans, Duits, Grieks worden nagenoeg genegeerd, om van Russisch, Hebreeuws, Arabisch nog maar te zwijgen. Maar ja, wat wil je: "onbemind maakt onbekend ". Dat een Waalse dame (Angèle Manteau) de Nederlandse literatuur van de twintigste eeuw zo diepgaand vanuit Brussel heeft beïnvloed, valt uit deze tentoonstelling niet af te leiden ... Zou het geen mooie taak zijn voor een "Belgische " vereniging om de veeltalige werkelijkheid van dit rijke boekenland eindelijk eens echt recht te doen? [M. d. S.]

3112.- Alfons K.L. Thijs, *Private en openbare feesten, communicatie, educatie en omgaan met macht (Vlaanderen en Brabant, 16de-midden 19de eeuw)* in *Volkskunde*, 101, 2000, p. 81-15., ill.

Onderzoek over de meest essentiële functies van feesten, waarbij vooral de initiatiefnemers en de organisatoren de aandacht krijgen. Omdat heel wat van deze festiviteiten een gedrukte neerslag bestaat, zitten in dit lange artikel gegevens over drukken en **drukkers** verscholen (bv. van het type planodruk of van het genre gelegenheidsgedicht). Alle opgenomen afbeeldingen zijn waardevol, want afkomstig uit een particuliere collectie en in een aantal gevallen vermoedelijk uniek. [E. C.-I.]

3113.- J.F. Heijbroek (red.), *Geschiedenis in beeld [omslag: 1500-2000]*.- Zwolle [etc.]: Waanders [etc.], 2000.- 296 p.: ill.; 32 cm.- ISBN 90-400-9466-7. Fl. 59, 50. Catalogus bij tentoonstellingen te Amsterdam (Rijksmuseum), Dordrecht (Dordrechts Museum) en Rotterdam (Historisch Museum) gewijd aan het fenomeen "historische atlassen " en andere verzamelingen **historieprenten**. Aan bod komen "De Atlas van Frederik Muller " (p. 11-23, Amsterdam), "De Atlas Van Stolk " (p. 24-37, Rotterdam), "De collectie van mr. Simon van Gijn " (p. 38-51, Dordrecht), "Enkele kanttekeningen bij de productie en het gebruik van

historieprenten " (p. 52-63). Dan volgt een zeer ruime keuze uit de drie atlassen (p. 64-289, 2 prenten per pagina), een "Keuze uit de literatuur " (p. 290-291) en een "Register op persoonsnamen " (p. 292-295). Een fraai prenten nuttig kijkboek. [M. d. S.]

3114.- Jan Storm van Leeuwen, *Beschermen, vormen en versieren: observaties over de boekband in Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen 1999* (cf. [nr.3097](#)), p. 45-116, ill.

Plezierig geschreven verhaal over wat er zo al allemaal aan een boekband te zien en te zoeken valt. Aan de hand van dertien voorbeelden die alle in de KB Den Haag berusten. Dus geeft een systematisch historisch overzicht voorzien van noten, maar wel een reeks goedgekozen *capita selecta* die a.h.w. een stramien vormen voor een geschiedenis van de boekband, en met een selectieve oriënterende literatuurlijst. Zo komen aan bod een hulselband, stempelbanden van verschillende herkomst, de zemen-broekband, een Kortjakje-band, een huwelijksband, een uitgeversband, een prijsband en een imitatieband. Zelfs aan te bevelen lectuur voor de belangstellende 'banden'leek en voor de deskundige. [E. C.-I.]

3115.- J. Spoelder, *Prijsboeken op de Latijnse school: een studie naar het verschijnsel prijsuitreiking en prijsboek op de Latijnse scholen in de Noordelijke Nederlanden, ca. 1585-1876, met een repertorium van wapenstempels*. With a summary in English.- Amsterdam & Maarssen: APA - Holland Universiteitspers, 2000.- XIX, 852 p.: ill.; 23 cm.- ISBN 90-302-1222-5. Fl. 282.

Op de valreep kan dit boek nog gesignaleerd worden, maar het kwam te laat om er in deze Kroniek nog de nodige aandacht aan te besteden. Wordt vervolgd. [E. C.-I.]

3116.- Paul Gerhard Schmidt, *Das Bucherfass: mit Buchern unterwegs in Humanismus im Norden: Frühneuzeitliche Rezeption antiker Kultur und Literatur an Nord- und Ostsee*. Ed. Thomas Haye.- Amsterdam: Rodopi, 2000, p.353-372.- (Chloe: Beihefte zum Daphnis, 32).

Aangenaam leesbaar artikel over het **transport** van boeken: hoe droeg men boeken mee, hoe nam men een (hand-)bibliotheek mee op reis? Over buidelboeken en boekentonnen dus, met als apotheose de boekenkist van Hugo de Groot. Lezen! [M. d. S.]

3117.- Claude Sorgeloos, *La bibliothèque du Cultura Fonds: acquisitions 1991-1999* in *Le livre & l'estampe*, 46, 2000, n° 154, p. 7-256, facsim.

In 1990 bood de Brusselse antiquaar Eric Speeckaert in zijn catalogus 'Labore et Constantia' 510 edities van Chr. Plantin aan. Het geheel werd in 1991 aangekocht door baron Piet van Waeyenberge en vormde de basis van de bibliotheek van het **Cultura Fonds**. In de volgende jaren is ernaar gestreefd die oorspronkelijke collectie aan te vullen, enerzijds met andere uitgaven van Plantin (zoals diens eerste druk uit 1555 *La Institutione di una fanciulla nata nobilmente*), anderzijds met werken van door hem uitgegeven humanistische auteurs (G. Canter, Th. Poelman, L. Torrentius). Voorts zijn zestiende-eeuwse werken aangekocht die van belang zijn voor onze geschiedenis en die niet (meer) in het eigen land aanwezig waren. Als specimina van dit streven kunnen drie topstukken uit de drukkerij van Hubertus Goltzius te Brugge, de eerste 'private press' in de Nederlanden, gelden: de *C. Iulius Caesar* met een opdracht aan Gaspar Schetz, thesaurier van Antwerpen; de *Vivae omnium fere imperatorum imagines*, het exemplaar van Goltzius' mecenas Marcus Laurinus zelf; de 'Fastos magistratum' in een wapenband van Antoine Du Verdier. Deze drie werken zijn - wat kenners niet verwondert - verworven uit de bibliotheek van Otto Schöfer. Onder de aanwinsten zijn verder boeken uit de Leuvense kloosters van Sint-Gertrudis en Sint-Maarten en uit het Brusselse huis van de Broeders des Gemenen Levens.

Uit de bibliotheek van het slot Nordkirchen is een lot van achtenvijftig werken aangekocht, die ooit deel uitmaakten van de Arenberg-collectie. Met deze aanwinst werd de beperking tot de zestiende eeuw en tot de oude Nederlanden opgeheven. De verzameling biedt nu meer zicht op de geschiedenis van het boek doorheen de eeuwen. In dit verband hoort ook de aanschaf van een aantal incunabelen en van een uitzonderlijk Brugs getijdenboek.

Na een uiteenzetting over doelstelling en verwezenlijkingen van het Cultura Fonds volgt een alfabetische catalogus van de 456 aanwinsten uit de periode 1991-1999. Naast titelbeschrijving omvat elk nummer ook collatie, bibliotheeksignatuur en gegevens over band en herkomst. Wat opvalt - en daarin toont zich een weloverwogen aankoopbeleid - is dat een naar verhouding aanzienlijk aantal boeken nog steeds zijn oorspronkelijke zestiende- of zeventiende-eeuwse band bezit. Naast unica, zoals een complete *Grammatica latina* van Antonius Caucius en een Plantijns *Officium Beatae Mariae Virginis* met houtsneden moet men wijzen op kostbare luxe-drukken op perkament, zoals een Plantijns *Missale* en Hieronymus Natalis' *Evangelicae historiae*. Het gebruik van de catalogus wordt vergemakkelijkt door vijf indices: op niet in de titel vermelde auteurs en medewerkers; op illustratoren; op drukkers; op herkomst; op binders. Een kleine aanvulling bij deze zorgvuldige catalogus: de vroegste bezitter van Lipsius' *Diva Virgo Hallensis* (nr. 262) is tien tegen een de jezuïet Andreas Schott geweest. [W.W.]

3118.- Alexandre Van Autgaerden, *Index librorum permissorum: Bibliotheca Erasiana Anderlechtensis 1994-2000 in Nugae humanisticae sub signo Erasmi*, Numero 1 - Hiver 2000, p. 93-117.

Van 1954 tot 1994 heeft de voormalige conservator van het **Erasmushuis** te Anderlecht (Brussel) zich rusteloos ingespannen om Erasiana te verwerven voor de bibliotheek van dit museum. De catalogus van de bijna 900 zestiende-eeuwse drukken nadert zijn einde. In afwachting van het verschijnen hiervan, geeft de nieuwe conservator een lijst van de nieuwe aanwinsten: een niet onaanzienlijke oogst op korte tijd! [E. C.-I.]

3119.- Otto S. Lankhorst, *Les ventes de livres en Hollande et leurs catalogues (XVIIe-XVIIIe siècles)* in *Les ventes de livres et leurs catalogues XVIIe-XXe siècle*. Actes des journées d'étude (...) (Paris, 15 janvier 1998) et (...) (Villeurbanne, 22 janvier 1998), réunis par Annie Charon et Elisabeth Parinet, avec la collaboration de Dominique Bouquet-Grandon. Paris: Ecole des chartes, 2000, p. 11-28, ill.- (Etudes et rencontres de l'Ecole des chartes, 5).- ISBN 2-900791-36-7. FF 150.

Uitstekend overzichtsartikel over boekenveilingen en **veilingcatalogi** in Nederland (1600-1800). Over o.m.: het project *Book sales catalogues*, Nederlandse catalogi in Franse bibliotheken (m.n. in de Bibliothèque nationale de France: herkomst van de grote collecties Q en ?), de gang van zaken bij veilingen in Nederland en de betrouwbaarheid van de gedrukte catalogi. De bundel *Les ventes de livres* zelf bevat naast bijdragen over de studie van veilingen en catalogi in Frankrijk (bv. Lyon [Dominique Varry, p. 29-48], de "Bibliothèque du roi" [Françoise Bléchet, p. 77-98], 18de-eeuwse Parijse verzamelaars [Michel Marion, p. 129-133], Crébillon [Jean Viardot, p. 135-155; en Catherine Volpilhac-Augier, p. 157-167], literaire handschriften [Thierry Bodin, p. 169-190]) ook volgende artikels van ruimer belang: Giles Mandelbrote "La nouvelle édition de Graham Pollard et Albert Ehrmann, *The distribution of books by catalogue ... Bilan des travaux préparatoires: catalogues français*" (p. 49-76), Yann Sordet "Source bibliographique et modèle bibliophilique: le recours au catalogue de vente de Gabriel Martin Seymour de Ricci" (p. 99-118), Nicole Masson "Typologie des catalogues de vente" (p. 119-127). Otto S. Lankhorst besluit de bundel met "Éléments de bibliographie" (p. 203-205). [M. d. S.]

3120.- Marco de Niet & Frederik Schreuder, *Tijd gebonden: almanakken en kalenders van de Koninklijke Bibliotheek*. Verschenen ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in de Koninklijke Bibliotheek, 4 december 2000 t/m 23 februari 2001.- Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 2000.- 68 p.: omslag, ill.; 21 cm.- (Tentoonstellingscatalogi en -brochures van de Koninklijke Bibliotheek; ISSN 0169-3557). Fl. 20.

Zeer fraaie kleine publicatie bij een tentoonstelling n.a.v. de eeuwwisseling. Vijfentwintig bijzondere almanakken en kalenders worden in kleur afgebeeld en in woorden getypeerd. Het accent ligt op inhoud, vormgeving, bibliografische bijzonderheden of boekband. Enkele voorbeelden: "1583 - kalenderhervorming", "1608 - anti-paaps", "1666 - Hebreeuws", "1783 - verboden", "1818 - vrijmetselaars", "1820 - Suriname". Met bibliografische gegevens en literatuur is dit leuke boekje een handige inleiding tot een boeiend "tijdloos" onderwerp. [M. d. S.]

3121.- Hubert Meeus, *Antwerp as a centre for the production of emblem books in Quaerendo*, 30, 2000, p. 228-239, tab.

De productie van **embleemboeken** te Antwerpen wordt hier synthetisch gepresenteerd en kwantitatief vergeleken met de Amsterdamse. Plantijns successen met humanisten als Alciato, Junius en Sambucus worden geïllustreerd door de Moretussen en vooral door Hendrik Aertssens, met religieuze bundels van David, Sucquet, Poirters en Herman Hugo. De twee afbeeldingen aangekondigd op p. 239 zijn helaas niet afgedrukt! [M. d. S.]

3122. - Jaap Harskamp, *Building collections: the Low Countries in the British Library in The Low Countries*, 8, 2000-2001, p. 264-266, ill.

Kort overzicht van wat de British Library te bieden heeft aan minder bekende boeken uit en over de **Lage Landen**. En dat is heel veel - *experto crede!* [M. d. S.]

3123.- *10 maal 10 voor taal. Een keuze uit de aanwinsten Nederlandse letteren 1982-2000*. (Tentoonstelling van 1 augustus tot 5 september 2000 samengesteld door Chris Coppens m.m.v. Ingrid de Pourcq ter gelegenheid van het driejaarlijks congres van de "Internationale Vereniging voor Neerlandistiek"). - Leuven: Universiteitsbibliotheek, 2000. [22] p.: ill.; 21 cm.

De "recente" aanwinsten m.b.t. Nederlandse literatuur zijn slechts een onderdeel van de bloeiende laatste decennia van de Leuvense Universiteitsbibliotheek (zie *Leuven in books, books in Leuven*, *Kroniek* 25 [nr. 2954](#)). De honderd handschriften, autografen, drukken tonen een verrassend rijke oogst: incunabelen, een Bredero (*Lied-boeck* 1622), emblemen, bijbelse en vrijmetselaarsverzen, volksboeken, Vlaamse poëzie en proza, een clandestiene bundel van G. Achterberg, de archiefcollectie van uitgeverij Orion enz. Korte beschrijvingen. Registers op auteurs, illustratoren (en binders), drukkers en uitgevers, herkomsten (opdrachten etc.). [M. d. S.]

3124.- Sipke van der Land, *Het verhaal van de psalmen*. Samenstelling: Gert-Jan Buitink, Sipke van der Land.- [Brasschaat]: Boekmakerij Gert-Jan Buitink, (2000).- 140 p.: omslag, ill.; 24 cm.- ISBN 90-800792-10-9.

In samenwerking met het Nederlands Bijbelgenootschap heeft de verzamelaar Gert-Jan Buitink een fraaie catalogus uitgegeven ter gelegenheid van de tentoonstelling georganiseerd in de Sint-Trudoabdij te Male bij Brugge. Deze psalmboeken, van de 16de tot en met de 20ste eeuw in velerlei talen, zijn naderhand in een aantal grote kerken in Nederland te zien geweest. De auteur heeft in een ongecompliceerde taal het verhaal van de psalmen uit de doeken gedaan, vooral voor christenen 'in het zuiden' heel nuttig: de psalmen in de Bijbel, in vertaling, in de katholieke traditie, in de calvinistische. Elk hoofdstuk is gevolgd door de presentatie van de betreffende boeken, van de zestiende eeuw tot op vandaag. Een beetje jammer dat de beschrijving van de boeken als editie en als exemplaar de boekhistoricus op zijn honger laat. De laatste bladzijden zijn aan de

3125.- *Medioneerlandistiek: een inleiding tot de Middelnederlandse letterkunde*. Red. Ria Jansen-Sieben, Jozef Janssens, Frank Willaert.- Hilversum: Verloren, 2000.- 345 p.:ill.; 24 cm. (Middeleeuwse studies en bronnen, LXIX). ISBN 90-6550-613-6. Fl. 49.

In vijftientig korte, gemakkelijk toegankelijke essays (een helder synthese-verzicht of een specifiek geval), wil dit boek een handreiking zijn voor aankomende neerlandici en belangstellende leken. Tegelijk is het bedoeld als hommage aan prof. dr. Wim Gerritsen, 'onvermoeibaar voorman van de Middelnederlandse filologie', n.a.v. zijn afscheid als hoogleraar (Univ. Utrecht). Een paar artikelen hebben rechtstreeks betrekking op het gedrukte boek en komen dan ook afzonderlijk aan de orde. In enkele andere gaat het over een materie die van uit codicologische hoek is bekeken maar waar de biblioloog ook zijn voordeel mee kan doen: Theo Coun laat in 'Codicologie of archeologisch graafwerk in middeleeuwse boeken' de boekband of wat daar van rest meespreken en behandelt de opstelling van de boeken op de plank in middeleeuwse bibliotheken. Hij geeft ook een paar afbeeldingen (afb. 3 is echter niet de kettingband uit het Sint-Gertrudisklooster te Leuven maar een van J. Pandelaert met o.m. een Lucretiapaneel; tussen p. 184 en 185 in Verheydens publicatie betreft het pl. XV). Dirk Geirnaert geeft boeiende voorbeelden van "Membra disiecta": banden met het versneden verleden" en het is genoegzaam bekend dat die nog al eens in banden zijn aan te treffen. Jo Reynaerts bijdrage over 'Auteurstypen' gaat bij wijze van inleiding over het begrip auteur en copyright in de late Middeleeuwen en de vroeg Moderne tijd. Dirk Coigneau betreedt het hem zo vertrouwde veld van de rederijkerij: 'Bedongen creativiteit: over retorische productieregeling'. Nog andere bijdragen zoals over Middelnederlandse Bijbelvertalingen en teksteditie zijn voor

Ik boekhistoricus lezenswaard. [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [3132](#); [3177](#)

3126.- Paul Needham, *Counting incunables: the IISTC CD-ROM in Huntington Library Quarterly*, 61, 2000, p. 457-529.

Zeer uitvoerige bespreking in artikelvorm van de *Illustrated Incunable Short Title Catalogue*. Opgezet door Lotte Hellinga als ISTC einde jaren 1970, daarna aangevuld met plaatjes van sleutelpagina's en op CD-ROM beschikbaar is die nu aan haar tweede uitgave toe (huidige General Editor is Martin Davies, London: Primary Source Media, in association with the British Library, 1998; prijs niet genoemd). Het is uiteraard niet de bedoeling een bespreking te gaan bespreken! Daarom geef ik de verschillende hoofdstukken bij wijze van inhoudsopgave. Aan de lezer om zelf te oordelen over Needhams bespreking. 'From Panzer to Hain' (I), het begin van de repertoriëring van incunabelen; 'From Hain to Reichling' (II); 'The Gesamtkatalog der Wiegendrucke' (III); 'ISTC and IISTC' (IV); 'Searching IISTC' (V); 'Place of publication' (VI); 'Date of publication, year of publication' (VII); 'Format field' (VIII); 'Language field' (IX); 'Locations field' (X); 'Bibliography field' (XI); 'Image information and microfiche fields' (XII); 'All fields' (XIII); 'Author and title fields' (XIV); 'The end of the fifteenth century in IISTC: incunables and post-incunables' (XV); 'The completeness of IISTC' (XVI); 'Preferred attributions in IISTC' (XVII). In de samenvatting geeft hij twee aanbevelingen: bij volgende uitgaven zullen de correctie en het editeren met grote nauwgezetheid moeten gebeuren, terwijl de zoekprogramma's voor verbetering vatbaar zijn. [E. C.-I.]

3127.- Lotte Hellinga, *Fragments found in bindings and their role as bibliographical evidence in 'For the love of the binding': Studies in bookbinding history presented to Mirjam Foot*. Ed. David Pearson.- (London): The British Library; (New Castle DE): Oak Knoll Press, 2000, p. 13-33, ill.

Luxueus uitgegeven feestbundel voor de boekbandhistorica van de British Library, Mirjam Foot. Slechts een paar bijdragen handelen (ook) over drukken of banden

uit de Nederlanden.

De centrale vraag is: Wat kunnen fragmenten van druk of handschrift in een band aangetroffen, reveleren voor de verspreiding van drukken en hun gebruiksduur, voor de ontstaansplaats en dus soms voor het bestaan van niet eerder geïdentificeerde drukken? LH bestudeert hier een veertigtal (waarover gegevens over band en provenance bekend zijn) fragmenten van schoolboeken, *Doctrinale*-edities en Donatusdrukken, behorend tot de zg. Nederlandse prototypografie en wijd verspreid (van Holland tot Hildesheim, van Groningen tot de Bovenrijn). Het gaat om **gedrukte fragmenten**, onderscheiden in proefdruk of maculatuur van de drukker (*printers' waste*) en delen van een uitgave door de binder herbruikt (*binders' waste*), resp. 11 en 30. In het eerste geval zullen de locaties van druk en band niet ver van elkaar liggen. Andersom kan de vraag worden gesteld of een niet gedetermineerd fragment in een wel gedetermineerde band in eenzelfde regio kan gelocaliseerd worden. Voor fragmenten uit een gebruikt boek -achterhaald of versleten- liggen de zaken anders: band en eigendomsmerken uit de tijd vertellen iets over de verspreiding van de druk. Naast Peter Schoeffer haalt LH het voorbeeld van Ludovicus Ravescot en van Jan van Westfalen aan: drukkers die ook als boekverkopers optraden voor eigen drukken en/of voor andere drukkers. Aldus worden kunnen fragmenten een bewijs leveren voor de verspreiding van boeken. Maar i.v.m. de schoolboeken dringt zich nu nog volgende vragen op: maken de nu bekende gegevens over de verspreiding van de fragmenten het mogelijk de drukken als het werk van verschillende drukkers of van één enkele (zoals tot nu is aangenomen) te zien; en, zijn die via een handelsnetwerk verspreid of door de drukkers voor de lokale markt? Aan de concluderende overwegingen voegt LH ook nog het aspect tekst en letter toe: de ene wordt meer in het oostelijk gebied, de andere meer in het westelijk gebied van verspreiding aangetroffen. In de Appendix zijn de fragmenten kort geïdentificeerd met aanduiding van band en eigendomsmerken. Veeleer dan voor de prototypografie is deze studie van wezenlijk belang voor de verspreiding in de tijd van deze vroegste Nederlandse drukken. [E. C.-I.]

Zie ook nrs. [3128](#); [3130](#); [3160](#); [3176](#); [3210](#)

3128.-Joseph A. Dane, *An example of Netherlands prototypography in the Huntington in Huntington Library Quarterly*, 61, 2000, p. 401-409, ill.

De auteur is doende bandvondsten uit incunabelen systematisch te registreren. Zeldzaam zijn de fragmenten in Amerikaanse bibliotheken. Het boek waarin A de fragmenten heeft aangetroffen, komt uit de bibliotheek van Leander Van Ess, via Sir Thomas Phillipps door de Huntington gekocht in 1924. Het gaat om een zg. 'Sammelband' met twee Straatsburgse incunabeldrukken; van de Zuidduitse band reproduceert A wrijfsels van de losse stempels. De fragmenten behoren tot de **Nederlandse prototypografie**: een *Ars minor* gedrukt in het zg. Pontanustype (Hellinga type 4); in de ISTC komen 112 Donatusfragmenten voor waarvan 21 in dit type. Naast een complete *Speculum humanae salvationis* (Goff S-659) en een blad van een *Doctrinale* (Goff A-515), beide in het Speculumtype, is dit nu het derde voorbeeld van Nederlandse prototypografie in de Huntington Library. Jammer voor de auteur dat de studie van L. Hellinga (zie [nr. 3127](#)) nog niet verschenen was! [E. C.-I.]

3129.- Elly Cockx-Indestege, *Queeste naar het gebruik van drukwerk van de Brusselse fraters* in Rita Schlusemann, Jos M.M. Hermans & Margriet Hoogvliet (eds.), *Sources for the History of Medieval Books and Libraries*.- Groningen: Egbert Forsten, [2000], p. 31-60, ill. - (Boekhistorische reeks; 2).

Onderzoek naar de verspreiding en het gebruik van de producten van één pers, i.c. de Brusselse fraters. Het gaat hier om 37 edities, waarvan er vijf-zeshonderd exemplaren verspreid liggen over 150 Europese en Amerikaanse bibliotheken. In het onderzoek werd aandacht besteed aan de banden, de rubricering, de decoratie, de bezitters en andere gebruikssporen. Het gaat hier om

lombarden, die letterlijk onder de loep worden genomen. De bezitters werden in kaart gebracht adhv de exemplaren van vier werken: Polycraticus, Opuscula Gersonis, de Epistolae van Petrus Blesensis en de Collationes van Cassianus. Voor elk van deze werken geeft A. de bezitters op, hetzij aan de hand van de band of het eigendomsmerk, vermeld in het boek. Tenslotte worden een aantal voorbeelden van gebruiksporen besproken: doorgehaalde woorden, onderstrepingen, verticale strepen, handjes of indices. In haar conclusie resumeert A. de vragen die bij haar zijn opgekomen wat de rubricering betreft. Zij besluit dat penwerkdecoratie meestal is gebeurd, afhankelijk van koper of bezitter. De banden werden eveneens op last van de kopers gemaakt, wat de verkoop van boeken *in albis* bevestigt. De verspreiding van de drukwerken is vooral in noordelijke en oostelijke richting geschied.

Een uitvoerige bespreking van de hele bundel staat elders in dit tijdschrift. [J.H.]

3130.- Elly Cockx-Indestege, *Crutched Friars, Lambs, Roses, and Crosses: Brussels incunables on the shelves of the Crutched Friars at the turn of the sixteenth century* in 'For the love of the binding' (zie [nr. 3127](#)), p. 35-51, ill. Stapsgewijs vordert het onderzoek van de verspreiding tot in de vroege zestiende eeuw van de drukken van de Broeders van het gemene leven te Brussel. Bewaarde banden en andere provenancegegevens van vijftien wiegedrukken in acht kruisherrenbibliotheken wijzen op een verspreiding in het Maasland en ten oosten daarvan. [A]

3131.- Mariken Goris, *Boethius in het Nederland: studie naar en tekstuitgave van de Gentse Boethius (1485), boek II.*- Hilversum: Verloren, 2000.- 429 p.: omslag, facs.; 24 cm. (Middeleeuwse studies en bronnen, 72).- ISBN 90-6550-630-6. Fl. 88, 15.

Wie van de bibliografen of historici van het oude boek kent niet de grote foliant met *De vertroosting van de wijsbegeerte* van Boethius in een prachtige druk van Arend de Keyser te Gent? Ongetwijfeld velen, maar wie heeft zich aan de lectuur ervan gewaagd? Dit is de eerste grote verdienste van Goris. Het onderzoek inclusief teksteditie kadert, als ik het goed zie, in een veel ruimer onderzoek; getuige hiervan de recent verschenen studies waarnaar verwezen wordt (M.P. Angenent, G.M. Cropp, B. van Dommelen, M.J.F.M. Hoenen, I. Johnson, L. Nauta, N.F. Palmer, en voornamelijk W. Wissink).

Boethius schreef *De consolatione philosophiae* tijdens zijn gevangenschap te Pavia, begin zesde eeuw. In afwachting van de definitieve uitspraak, filosofeert hij bij monde van Vrouwe Wijsbegeerte over de onberekenbaarheden en wisselvalligheden van het leven en zoekt troost en wijsheid in haar woorden. De dialoog in proza is door verzen ondeboken. Vooral vanaf de negende eeuw, en tot lang na de uitvinding van de boekdrukkunst, is het een echte bestseller gebleken (118 incunabeledities) die in verschillende talen is vertaald, waaronder het Nederlands. Omdat de *Consolatio* zo omvangrijk is, heeft G, in navolging van Wilma Wissink (die Boek I heeft bestudeerd), het tweede van de vijf 'boeken' voor haar rekening genomen; hierin speelt Fortuna de hoofdrol.

Bij wijze van inleiding gaat G eerst in op de vertroostingsliteratuur, op Boethius' *Consolatio* tot in de Middeleeuwen toe met als eindpunt de 'Gentse Boethius'. Daarna volgt de studie van Boek II, van de vertaling van de metra en van de prozadelen, van de bronnen en van de commentaar. Een derde hoofdstuk is gewijd aan de *Consolatio* en de vroege boekdrukkunst. In een tweede deel volgt de tekstuitgave van Boek II. Wij zijn rijk voorzien in nawerk: literatuur en bronnen, lijst met emendaties t.o.v. de incunabeldruk, woorden uit de Nederlandse vertaling die niet in het MNW staan, afwijkingen met Bieler (editeur van de Latijnse tekst), register op het hele eerste gedeelte, registers op autoriteiten, namen en begrippen. Met de druk van A. Koberger in 1473 en van C. Mansion in 1477, behoort de Gentse Boethius tot een unieke groep in de tekstoverlevering: alle drie bieden zij de tekst van Boethius plus een uitvoerige commentaar. De Keyser onderscheidt zich dan nog eens van de twee andere doordat hij, als enige, de Latijnse tekst van

B geeft plus een vertaling in de volkstaal plus een commentaar in de volkstaal. G onderzoekt de relatie tussen de vertaalde tekst en de commentaar, en de bronnen van die commentaar; zij komt tot de conclusie dat de vertaler en de commentator en dezelfde moeten zijn, terwijl beide teksten op zichzelf staan. De vertaler blijft voornamelijk anoniem maar moet wel in Gent worden gezocht (taal). Ook het tijdstip waarop de vertaling -en de (zeer uitvoerige) commentaar- zijn ontstaan, blijft nog in het duister. De hoofdbron is de Latijnse commentaar van Renier van Sint-Truiden maar G heeft een nieuwe, belangrijke bron ontdekt, *Manipulus florum* van Thomas Hibernicus; verder zijn nog Valerius Maximus, Thomas van Cantimpr en de Koran aan te wijzen. Welke legger De Keysere voor zijn druk heeft gebruikt, is helaas nog steeds niet uitgemaakt. Dat de uitvoering kadert in de handschriftelijke traditie is bekend (vgl. [nr. 3132](#) in deze Kroniek). G gaat er echter niet verder op in; zij vestigt alleen de aandacht op het gebruik van een groter corps voor de hoofdtekst en een kleiner voor de commentaar. De 'tafel' of inhoudsopgave is zeer uitvoerig maar verwijst niet naar de folio's, maar naar de onderwerpen in de commentaar: duidelijk een andere visie op wat de moderne lezer van een inhoudsopgave zou verwachten.

Over het beoogd publiek van een uitgave kan men overloos speculeren. G wil hiertoe een aanzet geven en legt eerst de Koberger-, de Mansion- en de De Keyseredruk naast elkaar: in het eerste geval is een Latijnkundig publiek beoogd (Latijnse tekst met brede interlinie) en dient het Duits (kleine interlinie) slechts als hulp. Mansion heeft duidelijk op een Franstalig publiek gemikt -zoals hij met zijn hele fonds trouwens doet-, en De Keysere wil met zijn hoofdzakelijk Nederlandse teksten, met het Latijn als controlemogelijkheid, ook de welgestelde leken benaderen. Zij merkt fijntjes op dat de Gentse Boethius misschien wel op de plank bij de leden van het kapittel van de heilige Veerle stond; de Gentenaar, d.i. de anonieme vertaler, weet immers dat daar een 'bibliotheek' aanwezig is. Verder kan een aantal concrete aanwijzingen of gegevens die exemplaren aan het licht brengen, de idee verscherpen die men zich kan vormen over wie zoal zich dit toch kostbaar boek zal aangeschaft hebben. Op dit punt heeft G Machiels kunnen aanvullen. Zo is een van de Brusselse exemplaren (KB, INC C 370) in het bezit geweest van de priorij van de reguliere kanunnikessen van Sint-Augustinus in Valkenbroek, *vulgo dictu de Facons*, te Antwerpen. De door Polain vermelde (nr. 749 in het Supplement) variëteit in dit exemplaar heeft G niet tot een excursie geleid. De tekstverschuiving (tussen h2 en h6; in de teksteditie overigens niet duidelijk aangegeven) zal vermoedelijk 'het gevolg zijn van een verkeerde handeling in de drukkerij' (p. 163), maar heeft in deze studie evenmin tot nader onderzoek aangezet. Gebruikssporen tenslotte zijn onderzocht, maar rubricering, penwerkversiering en oorspronkelijke band van de exemplaren blijven onbesproken. In het kader van een receptieonderzoek verdient het op zijn minst aanbeveling zoveel mogelijk nog bestaande exemplaren hierbij te betrekken en die, elk met hun eigen bijzonderheden, in een overzicht te bieden. Interessant is te vernemen hoe deze trits incunabelen heeft nagewerkt; hierbij is natuurlijk het afschrift door Jan van Kriekenborch (BnF, ms.n° 1) van de Gentse druk vermeld.

Over de teksteditie, die wezenlijk op dezelfde wijze als Boek I (dat nog moet verschijnen!) is gebeurd, zal ik hier niet uitweiden. Zoals in de oude druk zijn ook hier twee lettercorpsen gebruikt voor tekst + vertaling en commentaar. Handelseditie van het proefschrift op 24 oktober 2000 aan de Katholieke Universiteit Nijmegen verdedigd, is ook deze uitgave van Verloren weer puik verzorgd: een prettig leesbaar boek dat goed in de hand ligt. Wij zijn het inmiddels al geruime tijd gewend - het verdient slechts navolging. De structuur van deze dissertatie was niet voor de hand liggend. Het eerste gedeelte van deze publicatie is Inleiding genoemd; een inleiding heeft m.i. een andere functie als wat G hier allemaal heeft ondergebracht. Het boekhistorisch aspect is onvoldoende onderzocht, het wordt aangeraakt maar meestal is er niet dieper op ingegaan. Hoe weinig over bv. de vormgeving van De Keysere's druk wordt gezegd, toch moeten

wij dit nog op twee plaatsen gaan zoeken. G heeft dit ook wel aangevoeld en overlapping proberen te vermijden, maar het resultaat is niet onverdeeld gunstig. De Gentse Boethius is ontleed, vergeleken met andere drukken, in zijn kader geplaatst. Het gezicht op het geheel had wellicht gewonnen door De Keysere's boekproductie zelf grondiger door te lichten. Aan de 'Bibliografie' schort wat. Mij is niet duidelijk welke het criterium is voor 'Gerefereerde literatuur'; in de Secundaire literatuur zijn steken gevallen: 'Axters, 1937' (quid?); van Vervliets *Liber librorum* bestaat een Nederlandse versie (hier is de Engelse geciteerd); Edmunds 1991 (geciteerd in noot 166, p. 145) staat niet in de bibliografie. Verkort geciteerde vormen zijn niet in een lijst ondergebracht: zo moet je de hele literatuur doorlopen om bv. Bieler op het spoor te komen. Literatuur i.v.m. boekproductie, waar G ongetwijfeld haar voordeel mee had kunnen doen, is nauwelijks vermeld: literatuurhistorici versus boekhistorici! Toch is en blijft dit een mooi, leerrijk, goed geschreven en prettig te lezen boek; (echter, moet bij herhaling zo nodig van 'clusters' worden gesproken? Kunnen bepaalde zaken niet gewoon gegroepeerd worden?). Latinisten, medioneerlandici en boekhistorici zullen er ongetwijfeld genoeg en profijt aan beleven. [E. C.-I.]

3132.- Werner Waterschoot, *Arend de Keysere drukt Boethius in Medioneerlandistiek...* (zie [nr. 3125](#)), p. 103-112.

Na een overzicht in vogelvlucht van de nieuwe techniek (van de boekdrukkunst), wordt het fonds van De Keysere van korterbij bekeken; elk van de titels is in zijn context geplaatst waardoor dit een levendig overzicht is geworden, hoe summier ook. Bij de *Consolatio* wordt langer stil gestaan. Voor 1500 verschenen zestig drukken, waaronder een Franse vertaling in 1477 bij Mansion te Brugge. Maar De Keysere kon een meerwaarde bieden: hij drukte de Latijnse tekst samen met een Nederlandse vertaling plus commentaar. W bespreekt verder de vormgeving van het boek, de druk zelf en de oplage, en de invloed die het boek op een Gruuthuse uitvoerende. [E. C.-I.]

Zie ook nr. [3131](#)

3133.- Rob Resoort, *Werken op locatie: verrassingen in de Nederlandstalige drukken van de Gesta Romanorum in Hoort wonder!* (zie [nr. 3102](#)), p. 133-139.

De auteur toont aan dat wij, i.c. de medioneerlandici maar bij uitbreiding boek- en andere historici en filologen, zich niet blindelings mogen laten meeslepen door de nieuwe hulpmiddelen als daar zijn de digitale weergave en scanning van primaire bronnen (cd-roms). Zij zijn een hulp, maar de bron levert soms maar haar geheimen bij onderzoek van het originele document. Enkele voorbeelden, waaronder *Die gesten of gheschiedenis van Romem*, Gouda, G. Leeu 1481 (CA 826), illustreren dit terechte standpunt. [E. C.-I.]

3134.- Willem Heijting, *Succes in numbers: a bibliometric analysis of the publications of Gheraert Leeu* in *Quaerendo*, 29, 1999, p. 275-296, tab.

Herziene versie van een oorspronkelijk in het Nederlands verschenen studie (zie *Kroniek* 19 [nr. 2063](#)). [E. C.-I.]

3135.- *Van Dirk Martens tot Pieter Coecke van Aelst (1450-1550). Stedelijk Museum Oud-Hospitaal Aalst 23 juni - 17 september 2000.*- Aalst: Stadsbestuur, 2000.- 72 p.: ill.; 29, 6 cm. - [geen ISBN-nummer]. BF. 500.

In het kader van het Keizer Karel-jaar wil de tentoonstelling in het Oud-Hospitaal van Aalst een beeld tonen van de 15de en 16de eeuw aan de hand van twee van haar belangrijkste inwoners. Voor de bibliofiel en de geïnteresseerde in het oude boek is de catalogoog (en de tentoonstelling) bedroevend. Leven en werk van de eerste drukkers (in de catalogoog wordt met geen woord gerept over Jan van Westfalen!) wordt geschetst op drie paginas (met grote letters en brede randen) en getoond met vier postincunabels (twee Antwerpse en twee Leuvense). De beschrijvingen zijn bijzonder kort: titel, adres, bewaarplaats (steeds Stadsarchief

Aalst) en een korte notitie. M.b.t. Pieter Coecke wordt het Aalsters exemplaar getoond van zijn Nederlandse Serlio (Amsterdam, 1606!) en van zijn illustraties bij de inkomst van Filips II in 1549 (Antwerpen, G. van Diest voor P. Coecke, 1550).

Kortom deze catalogoog is in feite een boek omtrent het werk van Pieter Coecke van Aalst en de kunst van zijn tijd. Het ware beter geweest Dirk Martens niet in de titel te vermelden, want hier wordt hij enkel gebruikt als randgarnituur, een positie onwaardig voor een der belangrijkste figuren uit de hele geschiedenis van Aalst. [J.H.]

3136.- *Editions, impressions et traductions des textes humanistes in Nugae humanisticae sub signo Erasmi*, Numéro 1 - Hiver 2000, p. 9-64.

Definitieve uitgave van nummer 1 van het nieuwe tijdschrift *Nugae humanisticae*, verschenen op het ogenblik dat het derde colloquium werd gehouden. In 1999 verscheen een voorlopige uitgave als een nulnummer (zie Kroniek 25 [nr. 3009](#)). Fraai gezet uit de Joanna en de Joanne Expert, in een vormgeving van Sign' te Brussel en op opdikkend papier door Impri-Compo te Brussel gedrukt, draagt de omslag de hand van Fernand Baudin voor de titel van het tijdschrift. De publicatie van de tweede en derde *disputatiunculae* zijn in het vooruitzicht gesteld. [E. C.-I.]

3137.- J.A. Gruys, *Typographia Batava, 1541-1600: A milestone in Dutch bibliography* in *Papers of the Bibliographical Society of America*, 94, 2000, p. 131-141.

Dit 'Review essay' gewijd aan Paul Valkema Blouws levenswerk gaat veeleer over de historiografie van de **Nederlandse bibliografie**, te beginnen met een klare duiding van de adjectieven die daarbij in de loop der tijden gehanteerd zijn en de verklaring daarvoor. Aan te bevelen lectuur voor elke 'Nederlandse' bibliograaf. [E. C.-I.]

3138.- Rodolphe Peter(+) & Jean-François Gilmont, *Bibliotheca Calviniana: Les oeuvres de Jean Calvin publiées au XVIe siècle. Ecrits théologiques, littéraires et juridiques. T.I: 1532-1554. T.II: 1555-1564. T.III: 1565-1600.*

Genève: Librairie Droz, 1991-2000.- 3 dln (1165, 677 p.): facs.; 25 cm. (Travaux d'Humanisme et Renaissance, 255, 281, 339). FS

Met het verschijnen van het derde deel (waarvoor medewerking van Christian Krieger werd verkregen) is de monumentale bibliografie van Calvijns theologische, literaire en juridische geschriften voltooid. Een bespreking is in deze Kroniek niet direct op haar plaats maar om twee redenen is een signalement wenselijk. Eerst en vooral is dit een model van persoonsbibliografie waarbij de inhoud even grondig is geanalyseerd als het object boek; de inbreng in dezen van de bewerker, J.-F. Gilmont, is wezenlijk te noemen. Voorts is het goed te beseffen dat hier een niet onaardig aantal **Nederlandse drukken** (vooral uit de laatste tijdspanne) thuishoort (Amsterdam, Antwerpen, Delft, Dordrecht, Emden, Leiden). [E. C.-I.]

3139.- H.D.L. Vervliet, *Printing types of Pierre Haultin (ca. 1510-87). Part I: Roman types. Part II: italic, Greek and music types* in *Quaerendo*, 30, 2000, p. 87-129, 173-227, ill.

Na een kort biografisch overzicht, waarin A. het belang van Haultin onderstreept, beschrijft hij, bijzonder gedegen, in dit eerste deel 15 lettertypes romein. Elke beschrijving is opgebouwd volgens een vast schema: grootte, eerste verschijning, vroeg voorkomen (vooral zestiende eeuw), vermeldingen in type specimens (tot en met de achttiende eeuw), de beide laatste streven geen volledigheid na. Daarop volgen bewaarplaats van de matrices, sleuteltypen, eigentijdse toeschrijvingen, een geschiedenis van het lettertype en literatuur. In de geschiedenis wordt uitgelegd waarom een bepaald type aan Haultin wordt

toegeschreven, welke de relatie is met andere en expliciete verwijzingen naar de inventarissen van Plantijn. De beschrijving wordt geïllustreerd met een afbeelding van het besproken lettertype. Een must voor elkeen die zich met typenonderzoek bezig houdt. [J.H.]

3140.- Robrecht Lievens, *Een zetttersgrapje: A a a a in Quaerendo*, 30, 2000, p. 164-166.

Een reden waarom een zetter/kopist kan ingrijpen in een tekst, is dat hij zich amuseert. A geeft hiervan twee voorbeelden: een aanpassing van *Reynaert die vos* (Gouda: Leeu, 1479) en *Die excellente Cronike van Vlaandren* (Antwerpen: Vorsterman, 1531). Hierin is de naam Adriaen vervangen door A en drie a's. A vermoedt dat de zetter op deze idee gekomen is door een vaak geciteerde bijbelse reminiscentie aan Jeremias I, 6! [J.H.]

3141.- Gilbert Dumon, *Schilder Pieter Coucke van Aalst* in *Vlaamse Stam*, 36:6, 2000, p. 244-251.

In het Stadsarchief te Gent werd het persoonlijk archief van de familie Coucke (of Coecke) gevonden. Een van de documenten bevat een genealogie van de familie Coucke, gemaakt in opdracht van Pieter Coucke, advocaat bij de Raad van Vlaanderen en overleden in 1590. Op basis van dit document en de rest van het archief werd de stamboom van Pieter Coucke van Aalst gereconstrueerd. [J.H.]

3142.- Nathalie Coilly, *Une plaque "Spes " la bibliothque de l "Arsenal: l "acte de foi du relieur luthrien Jacob Bathen* in *Bulletin du bibliophile*, 2000, p. 416-418, ill.

Er is weer een "Spes "-band opgedoken: in de Parijse "Arsenal " (8(J 1831 R's.). Hij zit rond een Leuvense druk uit 1531 - maar de titel ervan wordt nergens meegedeeld! A. heeft het verder alleen over de mogelijke lutherse gezindheid van Bathen. [M. d. S.]

3143.- Karel Mannaerts, *De bibliotheek van raadsheer Pierre Lapostole (+ 1532)* in *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 103, 1999 [versch. 2000], p. 125-173, ill.

Pierre Lapostole (Doornik 1446-1532) was hoogleraar civiel en kerkelijk recht te Leuven, en van 1501 af raadsheer van de Grote Raad te Mechelen. In het aartsbisschoppelijk archief van Mechelen is een uitvoerige inventaris van zijn bezittingen bewaard (Archief van de Zestig Gebroeders (LX), reg. 409, f. 141r-188v), waaronder ook een lijst van boektitels. M. publiceert de 457 titels met voor elk een korte poging tot identificatie (met voorrang voor drukken uit de Nederlanden - dat hoeft niet altijd zo te zijn geweest: een Bazelse of Parijse of Keulse druk had soms meer belang dan een Antwerpse of Leuvense). Er is een register van persoonsnamen toegevoegd. Enkele conclusies: 2, 5 % boeken in het Nederlands, 13, 5 % in het Frans en de rest in het Latijn. Recht was goed voor 27 %, literatuur (klassieke auteurs vooral) 30%, wetenschappen (geneeskunde) 17 %, geschiedenis 17 %, godsdienst 9 %. Voor de identificatie is blijkens de lijst van "Gebruikte werken " (p. 167-168 - met enkele curieuze sigla) g'n gebruik gemaakt van Adams, Machiels, Moreau, VD-16 enz. Dat is dan wel een gemiste kans. Toch is nu weer een belangrijke vroege bibliotheekcatalogus bekendgemaakt. [M. d. S.]

3144.- Andrea Carlino, *Paper bodies: A catalogue of anatomical fugitive sheets 1538-1687*. Translated by Noga Arikha.- London: Wellcome Institute for the History of Medicine, 1999.- xvi, 352 p.: ill.; 25 cm. (*Medical History*, Supplement No. 19, 1999).

Anatomische bladen met beweegbare onderdelen zijn in de zestiende en zeventiende eeuw over heel Europa verspreid. De efemere aard van het type document -een planodruk- maakt dat wij ze na vier eeuwen als zeldzaam, broos,

beschadigd en onvolledig hebben leren kennen. Wat ook al doet vermoeden dat er meer geweest zijn dan thans bekend. En wat bekend is, ligt verspreid in bibliotheken in Europa en Amerika, waar enkele van deze vestigia, eertijds als bindmateriaal gebruikt, niet meteen als een zelfstandige druk zijn erkend en behandeld. Het is de grote verdienste van Andrea Carlino van de nu bekende bladen ('typographical artefacts') een bibliografie te hebben samengesteld die, in haar optiek (een dissertatie), trouwens verder moest reiken dan alleen maar een bibliografisch werkinstrument.

De auteur heeft voornamelijk onderzocht voor welk publiek deze bladen bestemd waren, hoe ze gebruikt werden, of het resultaat aan de initiatiefnemers beantwoordde, of er vraag naar deze dingen bestond, welke de relatie er tussen deze bladen en de anatomische iconografie in de grote traktaten van de Renaissance bestaat en welke betekenis aan het fenomeen kan worden gehecht. Dankzij de studies van L. Choulant, Le Roy Crummer, J.G. de Lint, F.N.L. Poynter en L.H. Wells om de voornaamste te noemen, was al veel over het onderwerp bekend, gegevens die de auteur nu samen met haar eigen observaties en bevindingen heeft uitgebreid. De inleiding is in vier hoofdstukken onderverdeeld. (1) De uitbeelding van het menselijk lichaam tijdens de Renaissance. Zo heeft de combinatie van woord en beeld haar eigen plaats in de beeldcultuur van de anatomie tijdens de eerste helft van de zestiende eeuw: het beeld prevaleert op de beperkte uitdrukkingmogelijkheden van de taal. (2) De productie van anatomische bladen en de verspreiding van de anatomische kennis in de zestiende eeuw. Inhoudelijk hebben deze bladen niet veel bijgebracht; toch kenden ze een grote verspreiding, zelfs door een Vesalius in de hand gewerkt. (3) De geboorte van een anatomisch beeld. Hier is de genealogie van de afbeeldingen aan de orde. (4) Gebruik en functie van anatomische afbeeldingen. Sommige waren bestemd voor medici en studenten, andere voor barbiers en chirurgijns, nog andere hadden meer van de volksprent. Grote tekstverschillen onderling zijn er niet en het godsdienstig-morele karakter (Gnooti seauton en Memento mori) is nooit ver weg. De bibliografie is chronologisch geordend. Het is niet duidelijk of de beschrijvingen op autopsie berusten. Wel zijn edities opgenomen waarvan geen exemplaar (meer) is aan te wijzen, slechts uit de literatuur bekend. Vaak is maar één van de twee bladen meer bewaard. In de meeste gevallen zijn de bladen gereproduceerd. In de hoofding zijn het jaar van verschijnen en de drukker aangegeven, en de omstandigheid of het om één of een paar bladen gaat. Volgen een transcriptie van titel en impressum, de afmetingen (naar één exemplaar), een korte beschrijving i.v.m. de tekst, literatuuropgave, bekende exemplaren. Veel, zoniet de meeste edities waren al bekend (zie boven). Toch kon aan het bibliografisch onderzoek meer aandacht zijn besteed dan nu het geval is. Een beetje jammer maar het veronderstelt wel dat men alle exemplaren *de visu* gaat onderzoeken. Laten wij de 'Catalogue' (62 nummers) voorlopig beschouwen als een goed uitgangspunt van wat vandaag de dag bekend is en voor aanvullingen allerhande vatbaar. De oudste bekende druk is van 1538, de laatste gedateerde van 1687. Antwerpse drukkers hebben zich natuurlijk niet onbetuigd gelaten: Cornelis Bos (1539-1540), Joannes Crinitus (1540), Sylvester van Parijs (tussen 1540 en 1550). Voor het overige leveren Italië en Duitsland het grootste aantal. In de 'Bibliography' gaat het niet om handschriften en gedrukte werken, maar wel om bronnen (handschriften en drukken) en literaturopgave. Een verkorte-titellijst van de beschreven drukken en een register van namen en zaken ronden het boek af (geen lijst van bibliotheken!).

Het lag a.h.w. in de lijn der verwachting dat deze studie door het Wellcome Institute for the History of Medicine zou worden gepubliceerd. Deze instelling heeft haar uitstekende bibliotheek zijn toonaangevend op het gebied van de geschiedenis van de geneeskunde en hebben door middel van publicaties, retrospectieve en lopende bibliografieën onmisbare werkinstrumenten geleverd. [E. C.-I.]

Transnational Publishing in the Sixteenth and Seventeenth Centuries in *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 63:2, 1999, p. 415-428.

Embleemboeken zijn vanaf de 16de eeuw een internationaal verschijnsel. In het begin werden Franse embleemboeken enkel in Frankrijk gedrukt, maar vanaf 1560-1570 speelde C. Plantin in Antwerpen een belangrijke rol in de internationale verspreiding van Franse embleemboeken. [J.H.]

3146.- *De Geleerde Wereld van Keizer Karel. Wereldwijs. Wetenschappen rond Keizer Karel*: Catalogus tentoonstelling. Red. Tineke Padmos & Geert Vanpaemel.- Leuven: Universitaire Pers, 2000.- 427 p.: ill.; 24, 9 cm. (Symbolae Facultatis Litterarum Lovaniensis Series B/vol. 19).- ISBN 90-5867-071-6. BF 1100.

Meer dan 120 oude drukken en enig archiefmateriaal omtrent het drukkersbedrijf maken van deze tentoonstelling een bijhorende publicatie een boek dat de aandacht van de boekhistoricus verdient. [J.H.]

3147.- *Ziek of gezond ten tijde van Keizer Karel: Vesalius en de gezondheidszorg in de 16de eeuw*. ed. R. Van Hee.- Gent: Academia Press, 2000.- IV, 336 p.: omslag, ill.; 30 cm.- ISBN 90-382-0248-2. (Te verkrijgen bij Story-Scientia in Gent, of Ef & Ef in Thorn).

Een pleiade van professoren heeft het onderwerp onder twaalf invalshoeken bekeken en daar een opstel aan gewijd, voorzien van voetnoten en (elk !) een literatuurlijst. Personenregister. [E. C.-I.]

3148.- Frans A. Janssen, *The first English and the first Dutch printer's manual: a comparison in Quaerendo*, 30, 2000, p. 154-163, ill.

Janssen vergelijkt Joseph Moxon, *Mechanik exercises on the whole art of printing* (1683-1684), het oudste gedrukte **handboek voor drukkers** met David Wardenaars, *Beschryving der boekdrukkunst* (1801) dat alleen in handschrift is overgeleverd. Moxon beperkt zich tot een puur technische beschrijving. Wardenaar wijst ook op een aantal sociaal-economische aspecten van het drukkers- en zetttersberoep. Ondanks de vele overeenkomsten zijn er ook in de technische beschrijving toch substantiële verschillen. Janssen benadrukt dat men er al te vaak van uit gaat dat de druktechniek tijdens de handpersperiode overal identiek was. [H.M.]

3149.- Marieke van Delft, *Drukkers voor Lodewijk Elzevier; Jan Paets Jacobszoon en Jan Bouwensz* in *Boekverkopers van Europa*, p. 267-280. (cf. [nr. 3150](#))

De Leidse drukkers Jan Paets Jacobszoon en Jan Bouwensz drukten de meeste werken van Lodewijk Elzevier. Paets en Bouwensz werkten intensief samen. Paets was naast drukker vooral ook boekverkoper en uitgever, in tegenstelling met Bouwensz, die zich vooral tot drukken beperkte. Het was dan ook vooral Bouwensz die voor Elzevier drukte, zij het dat deze nog met een aantal andere drukkers samenwerkte. [H.M.]

3150.- B.P.M. Dongelmans, P.G. Hoftijzer, O.S. Lankhorst (red.), *Boekverkopers van Europa. Het 17de-eeuwse Nederlandse uitgevershuis Elzevier*.- Zutphen: Walburg Pers, 2000.? 352 p.: ill.; 25 cm.- (Bijdragen tot de Geschiedenis van de Nederlandse boekhandel. Nieuwe Reeks, V).- ISBN 90 5730 116 4. Fl. 75, 52.

Naar aanleiding van de 450ste verjaardag van de geboorte van Lodewijk (I) Elzevier in Leuven werd in Leiden van 20 tot 22 november 1997 een colloquium georganiseerd. Bijna alle teksten daarvan zijn opgenomen in deze bundel, die een status quaestionis wil bieden van het Elzevieronderzoek. Omdat de Elzeviers actief waren van 1583 tot 1712, in Leiden, Amsterdam, Den Haag en Utrecht krijgt de lezer als achtergrond in de inleiding een wat al te summier genealogisch overzicht van de belangrijkste leden in het geslacht Elzevier.

De bundel opent met een Latijnse lofprijzing op Daniel Elzevier door Gillis

M◆nage (1663) met een Nederlandse vertaling door M.G.M. Van der Poel. O.S. Lankhorst en P.G. Hoftijzer schetsen de evolutie van de Elzevierstudie respectievelijk in de 18de eeuw en de eerste helft van de 19 de eeuw en in de recentere periode. De interesse van de verzamelaars en de vragen die zij opwierpen, vormde al van in de 18de eeuw een stimulans voor het boekhistorisch onderzoek. Het werk van Alphonse Willems (1880) blijft nog steeds een mijlpaal in de Elzevierstudie. B.P.M. Dongelmans stelt vast dat het onderzoek sindsdien meer "voortgang " dan "vooruitgang " heeft vertoond. In een bijlage bij zijn artikel presenteert hij de lijst van schuldenaren van Daniel Elzevier. P. Hoftijzer toont ook dat niet iedereen zo onvoorwaardelijk enthousiast was over de Elzevier hype. Na de inleidende artikels over de evolutie van het onderzoek komen een aantal segmenten van het uitgeverfonds aan bod. P. Begheyn bekijkt het vrij kleine aantal drukken van jezu◆eten en schenkt ook aandacht aan de anti-jesuitica. In een bijlage voegt hij een short-title lijst van de jezu◆etendrukken en een brief van Louis Elzevier aan Athanasius Kircher en ◆◆n van Pierre Le Moynes aan Johannes Elzevier toe. J.A. Gruys bekijkt elk deel van de "Republieken ", een reeks van 33 landenbeschrijvingen o.a. door Johan de Laet, en reproduceert bijna van elke editie een titelblad. J. Kingma wijst op de talrijke filosofische werken in het fonds van Lodewijk (III) en concentreert zich dan op het werk van Descartes dat dankzij de Elzeviers een grote en goede verspreiding heeft gekend, wat hen ook geen windeieren heeft gelegd. M. Van der Poel geeft een overzicht van de uitgaven op het vlak van de klassieke filologie en van de tekstuitgaven van de in meerderheid klassieke Latijnse auteurs. Vele van deze edities waren Statenuitgaven, teksten die op het programma van de Latijnse scholen stonden. Van enkele courante auteurs publiceerden de Elzeviers variorumedities. Van der Poel besluit zijn bijdrage met een aansporing tot de filologen om wat meer aandacht te schenken aan het boekhistorische aspect van de tekstoverlevering. J. Bos vraagt aandacht voor het zeer omvangrijke academische drukwerk, theses en disputaties, van de Leidse officina. De tijdgenoten waren niet altijd tevreden over de kwaliteit ervan en ook bij Willems ontbreekt het. Daarnaast biedt Bos een lijst van 97 STCN beschrijvingen van Leidse Elzevierdrukken die niet in Willems staan.

De Elzeviers hadden een bijzondere relatie met Frankrijk. P. J. Smith bekijkt hun aandeel in de uitgave van Franse literatuur eerder anekdotisch. Vooral controversi◆le edities o.a. van Moli◆re, La Rochefoucauld en het verboden werk van Rabelais genieten zijn aandacht. H. Bots nuanceert het positieve beeld met citaten uit de correspondentie van Franse auteurs die zich beklagen over de manier waarop de Elzeviers hen behandelen. Anderzijds werden zij in Frankrijk gewaardeerd voor het grote aanbod in hun boekhandel, die weliswaar werd gehinderd door de belemmerende maatregelen van de Franse overheid.

B. Bennich-Bj◆rkman bekijkt de goede handelscontacten met Denemarken (1620-1680) en Zweden (1635-1680), die nog bevorderd werden door de aanwezigheid van Nederlandse geleerden als Isaac Vossius en Nicolaas Heinsius aan het Zweedse hof. H. De Canck neemt de relatie met de Officina Plantiniana in de periode 1641 - 1656, als Balthazar II Moretus de leiding heeft, onder de loep. Maar zijn conclusies baseert hij slechts op het archiefmateriaal uit 1643 en 1649. Balthazar Moretus wordt op p. 187 ten onrechte debiteur genoemd van de Elzeviers want uit de cijfers blijkt dat hij voor meer waarde leverde dan hij van hen inkocht. Het begrip 'stapelmarkt " lijkt mij trouwens niet van toepassing op de Noord-Nederlandse boekhandel in de 16de en 17de eeuw. De vrij intensieve handel met Engeland komt aan bod bij F. Korsten. Hoewel de Elzeviers geen enkel Engelstalig werk drukten, gaven zij bijna honderd werken van Britse of met Engeland in verband staande auteurs uit. M. Keblusek beschrijft de relatie van de Elzeviers met ◆◆n voorname klant, hertog August van Wolfenb◆ttel, die veel transacties en aankopen via zijn vertegenwoordiger in Den Haag, Lieuwe van Aitzema, liet verlopen.

P. Dijkstra stelt de niet altijd rationele motieven om vooral de kleine formaten

van de Elzeviërs te verzamelen in vraag, maar komt na vergelijking met enkele andere uitgeverij toch tot de conclusie dat de Elzeviërs terecht om hun typografische kwaliteiten worden gewaardeerd. Ondanks de vaak betwistbare cijfers waagt J. Schaeps het om een kwantitatieve analyse te maken van de prenten in de Leidse productie beschreven door Willems. De Elzeviërs munten niet uit door geïllustreerde boeken en of men daarom de boeken die alleen een titelprint hebben, ook als boeken met prenten mag beschouwen is betwistbaar, net zoals de magere conclusies van de kwantitatieve analyse. L. Schlöter en P. Vinken hebben de Nederlandse versie van hun publicatie over het Elsevier "Non Solus-drukkersmerk (1997) opgenomen (cf. *Kroniek* 24 [nr. 2858](#)).

O. Lankhorst besluit de bundel met een bibliografie over de familie en het uitgeverijbedrijf Elsevier (1580-1712), die niet alleen systematisch geordende secundaire literatuur biedt maar ook een overzicht van gepubliceerde en ongepubliceerde brieven van en aan de Elzeviërs. Wie belangstelling heeft voor de geschiedenis van het Elsevier-onderzoek, krijgt ook literatuur over de Elsevier-bibliografen.

Een zeer uitvoerig register op persoonsnamen maakt de verzorgde en mooi geïllustreerde bundel zeer toegankelijk. Ik hoop wel dat de uitgever niet alle exemplaren met een extra stempel op het titelblad heeft ontsierd.

Een waarschuwing is echter nog nodig. Elsevier-verzamelaars en onderzoekers lijden soms aan de Elzevir(i)omanie -over de spelling is men het blijkbaar niet eens- die een merkwaardige invloed heeft op het omgaan met getallen. Zo zijn er volgens de inleiders 4200 uitgaven van de Elzeviërs (p. 7), Begheyn werkt met het cijfer 5300 (p. 59), Korsten werkt met 1600 nummers (p. 195), Bos telt in de STCN 4200 titels maar schat "nog vele honderden, zo niet duizenden meer " (p. 239), Smith waagt zich niet aan cijfers maar probeert er onderuit te komen met "het grote aantal ". Zelfs als het om kleinere aantallen gaat leveren de cijfers problemen op. Zo beweert Gruys dat de KB Den Haag 62 van de 66 edities van de "Republieken " bezit en het Museum Meermanno-Westreenianum bezit er 51, waarvan er 22 niet in de KB zijn, en samen zouden dat er evenveel zijn als de collectie van Winterthur namelijk 63 ?! De lezer, die op zoek is naar betrouwbare cijfers, weze gewaarschuwd. [H.M.]

Zie ook nr. [3149](#)

3151.- H. van 't Veldt, *Bemide broeder die ik vand op 's werelts pelgrimswegen: Jan Luyken (1649-1712) als illustrator en medereiziger van John Bunyan (1628-1688)*.- Utrecht: De Banier, 2000.- 559 p.: ill.; 24 cm.- ISBN 90-336-0479-5. Fl. 55.

Dit werk vertoont de typische kenmerken van een academisch proefschrift waarbij de auteur niet alleen het onderwerp behandelt maar ook nog overvloedig de achtergrond schetst. Zo wijdt hij 200 bladzijden aan het leven van Luyken. Hij bekijkt gedetailleerd zowel Luykens literaire als grafische werk en zijn opvattingen tegen de achtergrond van Amsterdam in die tijd. Na een uitvoerig hoofdstuk over de stand van het Bunyanonderzoek en een over Nederlands-Engelse betrekkingen en de receptie van Bunyan in Nederland, komt de auteur tot een overzicht van het Bunyancorpus van Luyken. Hij reproduceert de 28 illustraties van Luyken bij Bunyan en onderzoekt de picturale traditie waarin ze kaderen. Hij gaat ook na in hoeverre de prenten van Luyken nagevolgd zijn in latere edities van Bunyan in Nederland en in het buitenland.

In bijlage biedt Van 't Veldt nog een bibliografie van Luykens werken. Het boek bevat talrijke illustraties met zeer veel interessante prenten. Daarom is het te betreuren dat de kwaliteit van de reproducties vaak veel te wensen overlaat, waardoor een aantal details gewoon niet te herkennen zijn. [H.M.]

3152.- Garrelt Verhoeven, *Antiquarische adversaria II: Een nieuwe Oudtheyt in De boekenwereld*, 17, 2000-2001, p. 78-80, ill.

Een pas opgedoken **roofdruk** van Hugo de Groot's *Tractaet vande outheyt vande*

Batavische nu Hollandsche Republique (eerste druk: Den Haag, Hillebrant Jacobsz, 1610, 4) blijkt te zijn gedrukt met het lettermateriaal van Adriaen **Roman** te Haarlem. Die had zijn vader Gillis Rooman in 1610 opgevolgd en zag blijkbaar brood in De Groots historisch essay. De roofdruk telt vijf katernen in octavo en was duidelijk bestemd voor een minder kapitaalkrchtig publiek. [M. d. S.]

3153.- Margit Thofner, *Princely pieties: the 1598-1617 accessions of the Royal Library in Brussels* in *Quaerendo*, 30, 2000, p. 130-153.

Aan de hand van twee afschriften van de inventaris van 1614-1617 van de **Koninklijke Bibliotheek** van het paleis op de Coudenberg in Brussel komt Thofner tot het besluit dat na 1598 het accent bij de nieuwe aanwinsten vooral lag op werken uit de religieuze sfeer en dit in tegenstelling met de voorafgaande periode waarbij aanwinsten uit allerlei genres werden verworven. Dit had minder te maken met een bewuste politiek van de aartshertogen Albrecht en Isabella dan met de boekverkopers die een bepaalde perceptie van het hof hadden en daardoor vooral dit soort boeken aan de bibliotheek schonken. Ook al bestond er een soort wettelijk depot, uit het lijstje van Thofner blijkt dat slechts zeer weinig uitgevers het toepasten. Isabella zette auteurs en uitgevers er wel toe aan om devotieele werken te publiceren. Zo ligt zij bv. aan de basis van Van Veens *Amoris Divini Emblemata*. In bijlage biedt Thofner een geannoteerde transcriptie van 84 boeken gepubliceerd tussen 1598 en 1617 in de inventaris. [H.M.]

3154.- Inger Leemans, *De Sexshop van Europa. De Nederlandse productie en verspreiding van pornografische romans in de zeventiende eeuw* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 7, 2000, p. 81-96, ill.

Leemans toont aan dat pornografische romans op het einde van de zeventiende eeuw in Nederland niet alleen werden gedrukt maar ook werden geconsumeerd. De uitgevers Timotheus ten Hoorn, Jan Bouman, Hieronymus Sweerts en de illustrator Romeyn de Hooghe worden ervan verdacht pornografie te produceren en te verspreiden, bovendien was de op vele terreinen tegendraadse Franse immigrant Jean Maximilien Lucas waarschijnlijk een belangrijke persoon achter de schermen. In de tweede helft van de eeuw werd er zelfs heel wat oorspronkelijk **Nederlands libertijns proza** geschreven dat al vlug in verschillende andere talen werd vertaald. Nederland voorzag toen zowel zichzelf als de rest van Europa van erotische literatuur. [H.M.]

3155.- Johan Gerritsen, *Emanuel van Meteren's Commentarij and STC* in *Quaerendo*, 30, 2000, p. 35-50, ill.

Van Meterens *Commentarij* op de Nederlandse Opstand verschenen voor het eerst in het Nederlands in 1599 en werden meteen herdrukt. De titelpagina van de eerste druk bestaat in drie varianten, en dat is nog maar het begin van de bibliografische ellende. Twee vervangbladen (in exemplaren in Brussel en Groningen) blijken zelfs in Engeland te zijn gedrukt! De herdruk 1609-1611 (vaak foutief "1608" genoemd) is ook al een bibliografisch kluwen. G. heeft dit nu voorbeeldig ontrafeld en meteen de beschrijvingen in de (Engelse) *New STC* (17845.3 en 17845.7) gecorrigeerd. Een minieme opmerking: het Brusselse exemplaar is daar te vinden onder VB 10213 C 1 RP i.p.v. onder L.P.V.10213.I.c. [M. d. S.]

3156.- Francis Pottier-Sperry, *Les éditions des "Essais" de Montaigne en néerlandais au XVIIe siècle* in *Bulletin du bibliophile*, 2000, p. 147-152, ill. *Alle de werken van de Heer Michel de Montaigne*, vertaald door Jan Hendrik Glazemaker, verschenen te Amsterdam in 1674, 1680 en 1692. Het betreft hier echter slechts één druk, in drie uitgaven. Enkel de titelpagina verschilt, en enkel de uitgave van 1692 heeft een frontispiece, door Laurens Scherm. A. wijst op het belang van de Engelse en Nederlandse vertalingen, toen er in de periode 1669-

1724 geen Franse uitgaven meer op de markt kwamen (censuur). [M. d. S.]

3157.- Raf van Laere, *Toneel uit het Hasselts augustijnencollege in Limburg / Het oude land van Loon* 78, 1999, p. 311-314.

De Provinciale Bibliotheek van Limburg bezit een bundel 17de-eeuwse toneelprogramma's waarvan enkele afkomstig zijn uit het Hasseltse augustijnenklooster. De bundel bevat ook enkele volledige gedrukte toneelstukken o.a. van Jan Vos en Cornelis de Bie en een spel in handschrift van E.D. Moy. [H.M.]

3158.- Rietje van Vliet, *Elie Luzac in conflict met Georg Conrad Walther: een Duits privilege voor de Fables van La Fontaine* in *De boekenwereld*, 16, 1999-2000, p. 214-226, ill.

De Leidse drukker, uitgever en boekverkoper Elie **Luzac** begon met de *Fables* van La Fontaine uit te geven, zoals zovelen, zonder privilege. Het privilege dat hij nochtans heeft gehad, en wel van de keurvorst van Saksen -hij had een contract gekregen om in Göttingen een boekhandel te openen en er aan de Universiteitsbibliotheek en de Hofbibliothek in Hannover te leveren- heeft helaas tot niets gediend: vooraleer hij tot publicatie kwam, was de geldigheidsduur namelijk verstreken. De oorzaken van de vertraging lagen nochtans niet geheel bij hem: hij moest wachten tot de Parijse editie van Desaint en Saillant (in 1739 aangekondigd maar waarvan pas in 1755 het eerste deel verscheen) er was om te kunnen beschikken over de tekeningen van Jean-Baptiste Oudry. De Amsterdamse graveur Jan Punt was ongetwijfeld de beste keuze, maar feit is dat het boek pas in 1761 op de markt kwam. Met alle nare gevolgen vandien voor Luzac. Of: 'wat een uitgever lijden kan'. [E. C.-I.]

3159.- Pierre Mouriau de Meulenacker, *A propos des Lettres d'Eugénie du prince Charles-Joseph de Ligne* in *Le livre & l'estampe*, 36, 2000, 153, p. 7-52, ill. Van de eerste editie, verschenen in 1774, bestaan twee 'uitgaven' of emissies,

de eerste met een Parijs impressum, en de tweede met een Brussels-Parijs adres. Informatie over zoveel mogelijk exemplaren heeft de auteur in staat gesteld vast te stellen dat beide uitgaven bovendien een wisselend aantal *cancellantia* en varianten in het gebruik van de vignetten vertonen. Precies dankzij deze vignetten kon de druk aan de Luikse drukker **Plomteux** worden toegeschreven. Een goede oefening in analytische bibliografie die navolging verdient. [E. C.-I.]

3160.- Jan Storm van Leeuwen, *It glitters and is more than gold: fore-edge paintings in the Dutch Royal Library* in 'For the love of the binding'... (zie [nr. 3127](#)), p. 221-239, ill.

De typische **snedever siering** bij de boekband die pas bij het uitwaaiëren van het boekblok te voorschijn komt -en daarom 'verdekt geschilderde snede' heet- is van Engelse oorsprong; het oudst bekende exemplaar dateert van 1649. In Nederland is het een grote zeldzaamheid. De Haagse KB bezit acht zulke banden, waarvan twee Nederlands zijn. De ene komt uit de Leidse binderij, 1723?, de andere is van Zacharias Romberg of uit zijn omgeving, te Amsterdam, ca. 1735. Deze beide zijn uitvoerig beschreven dan de zes andere, een fraai geschenk aan de boekbandhistorica Mirjam Foot, Nederlandse van geboorte. [E. C.-I.]

3161.- *De alleronaangenaamste arbeid uit welke de ziel weinig voedsel trekt: De Praefatio van Mr. Hendrik Constantijn Cras tot zijn Catalogus Bibliothecae Publicae Amstelaedamensis (1796)* uit het Latijn vertaald en van aantekeningen voorzien door Chris L. Heesakkers en ingeleid door Piet Visser.- (Amsterdam): Vossiuspers, 2000.-40 p.: omslag; 21 cm. Fl. 15.

H.C. Cras was hoogleraar in de rechten aan het Athenaeum illustre te Amsterdam. In 1784 werd hij bovendien bibliothecaris. In die hoedanigheid heeft hij zich de reorganisatie van de bibliotheek tot doel gesteld; in 1796 volgde de publicatie van

een catalogus. Dat een en ander niet steeds probleemloos is verlopen, valt af te lezen uit de inleiding die hij tot de catalogus schreef, en die hier in een uitstekend Nederlands is weergegeven. Bibliothecarissen, scheidt moed: het is altijd een ondankbare maar o zo nuttige taak geweest en het zal altijd wel zo blijven! [E. C.-I.]

3162.- Godelieve Spiessens, *Zeven muziekinventarissen van de Antwerpse Sint-Jacobskerk de annis 1677-1755 in Provinciale Commissie voor geschiedenis en volkskunde [Antwerpen]. Jaarboek 1998-1999*, p. 5-45.

Normaliter tot stand gekomen bij het aantreden van een nieuwe zangmeester, blijken enkele inventarissen lijsten van gedrukte boeken op te geven. De inventarissen zelf, hier niet gepubliceerd, staan in een register *Antwerpen, Archief Sint-Jacobskerk, Kerkfabriek 107*.

3163.- Matthijs van Otegem, *Het boek van meester Jacobus Boschman in De boekenwereld*, 16, 1999-2000, p. 155-163, ill.

Aan de hand van een bepaald boek, *De eenige troost of Heidelbergsche Katechismus* door Mattheus Gargon (Leiden, S. Luchtmans, 1710) dat in het bezit is geweest van Jacobus Boschman probeert A een stramien te ontwikkelen om op systematische wijze historisch leesonderzoek te doen. Om de vragen 'wie, wat, waarom en hoe' te kunnen beantwoorden zijn in het recente verleden tal van wegen bewandeld, meestal echter *omwegen*. A laat het *boek* spreken: inhoud, al dan niet luxueuze wijze van uitgave, gebruikte lettertypen, zonder daarbij het belangrijkste element (maar helaas het minst vaak voorkomend) te vergeten: gebruikssporen, aantekeningen. Die zijn er in onderhavig boekje in overvloed en laten dan ook toe enige conclusie te formuleren aangaande het boekgebruik (leescultuur) van de Texelse schoolmeester en predikant Boschman (+ 1727). Leescultuur, of hoe men het ook noemen wil, blijft ongetwijfeld meer vragen oproepen dan er geredelijkerwijs kunnen worden beantwoord. [E. C.-I.]

3164.- Jerome Machiels, *Van religieuze naar openbare bibliotheek.*- Brussel: Algemeen Rijksarchief, 2000.- 103 p.; 29 x 20, 5 cm. (Dossiers, 2de reeks).- 200 BF (Bestelnr. Publ. 3150, Algemeen Rijksarchief, Ruisbroekstraat 2, 1000 Brussel).

Inventarissen van kloosterbibliotheken door Jozef II afgeschaft en aanwezig op het Algemeen Rijksarchief (nrs. 24-51).- Brussel: Algemeen Rijksarchief, 2000.- 399 p.; 29 x 20, 5 cm. (Reprints, 169).- 800 BF (Bestelnr. Publ. 3362).

'Van religieuze naar openbare bibliotheek 1773-1803' was de titel van een tentoonstelling georganiseerd door het Algemeen Rijksarchief n.a.v. de publicatie in facsimile van de handgeschreven inventarissen van de opgeheven kloosterbibliotheken in België in vier delen voorzien).

Elk boekhistoricus van de Lage Landen weet dat een aanzienlijk gedeelte van het oude-boekenbestand sporen van oud kloosterbezit vertoont. Nog vóór de Franse Revolutie heel Europa ondersteboven haalde, was Jozef II al met de opruiming begonnen. In 1783 vaardigde hij een edict uit waarbij de kloosters die hij als onnuttig beschouwde, werden afgeschaft. Tegelijk richtte hij een comitè op voor de 'Religiekas' die belast werd met hele organisatie van de afbouw en het beheer van het bezit. Een van de taken bestond er in een inventaris aan te leggen van het hele kloosterbezit, bibliotheek inbegrepen. In het fonds Comitè voor de 'Religiekas' in het Brusselse Algemeen Rijksarchief zijn nog zo'n honderdvijftig bibliotheekinventarissen bewaard (genummerd van 24 tot 148), tussen februari en september 1784 opgesteld en naar vestigingsplaats en kloosternaam geordend. Inzoverre de instructies door de administratoren goed zijn uitgevoerd (soms met behulp van een lokale boekhandelaar), zijn van elk boek opgegeven het formaat, de auteursnaam, het onderwerp, plaats en jaar van uitgave en naam van uitgever. Al die inventarissen kwamen uiteindelijk terecht bij het Comitè te Brussel of rechtstreeks bij veilinghouder J. Ermens, die al van in 1785 met openbare

verkopen begon, soms wel soms niet met een gedrukte catalogus. Het eerste deel dat thans voorligt, gaat van Aalst tot halfweg Brugge (jammer dat deze kloosterrijke stad over twee delen is verspreid).

In een inleidende studie doet Machiels het verhaal van die overgang via drie grote stappen: de liquidatie van de jezuïetenbibliotheken -de orde werd al in 1773 opgeheven-, de afschaffing van de kloosters door Jozef II en de afschaffing van alle kloosters tijdens de Franse bezetting, gevolgd door de oprichting van openbare bibliotheken. Deze studie, gesteund op de bronnen, is ongemeen rijk aan informatie. Ik betreur alleen dat de tekst van deze house-made publicatie niet beter gestructureerd is en niet wat fraaier oogt; dat zou de leesbaarheid ten stelligste bevorderen. [E. C.-I.]

3165.- Kees van Strien, *Thomas Hollis and his donation to Leiden University Library, 1759-70* in *Quaerendo*, 30, 2000, p. 3-34, ill.

De Engelse Thomas Hollis (1720-1774), sportief begaafd en als koopman o.m. in Amsterdam opgeleid, zei spoedig de corrupte handelspraktijken vaarwel en speelde al snel een rol in de wereld van genootschappen als de Royal Society en de Society of Antiquaries. Hij trad als mecenas op en bekostigde publicaties. Op die wijze leerde hij de wereld van het boek kennen en begon grote belangstelling te tonen voor typografie en boekband. Nog bij zijn leven begiftigde hij (eeuwig jongman gebleven) talrijke bibliotheken in binnen- en buitenland, waaronder Groningen, Leiden en Utrecht. De UB Leiden kreeg van de bibliofoon, die blijkbaar ook andere dingen dan boeken verzamelde, zilveren penningen, wassen portretten, gravures en negen boeken, alle prachtig gebonden en met goudstempeling versierd door Richard Montagu en John Matthewman. [E. C.-I.]

3166.- Jan-Wim Wesselius, *The first Talmud translation into Dutch: Jacob Fundam's Schatkamer der Talmud (1737)* in *Studia Rosenthaliana*, 33, 1999, p. 60-66, ill.

In 1737 verscheen bij Arent van Huyssteen te Amsterdam in vijf afleveringen (samen 600 pagina's) een gedeeltelijke Nederlandse vertaling van de Talmud. Die vertaling was het werk van een bekeerde Sefardische jood, Jacob Fundam (fl. 1722-1744). A bespreekt ontstaan, inhoud en waarde van deze vertaling n.a.v. de verwerving van het tweede bekende exemplaar door de Amsterdamse Bibliotheca Rosenthaliana (Ros 20 G 46). Tot dan was slechts het exemplaar van de British Library bekend (4084 b 45). [M. d. S.]

3167.- Frits Huiskamp, *Naar de vatbaarheid der jeugd. Nederlandstalige kinderen jeugdboeken 1800-1840: een bibliografische catalogus.*- Leiden: Pimavera Pers, 2000.- 568 p.: ill.; 25 cm.- ISBN 90-74310-42-7. Fl. 149.

Voor de periode 1800-1840 heeft de auteur 4650 Nederlandse **kinderboeken** achterhaald, een opvallend getal tegenover de 1700 nummers die P.J.Buijnsters en L.Buijnsters-Smets voor de hele achttiende eeuw opgespoord hadden. Die toename is gestimuleerd door de onderwijswetgeving in en na de Franse Tijd. In een korte inleiding wijst Huiskamp op - soms verrassende - resultaten van zijn onderzoek. Dat 33% van de auteurs anoniem blijft, verwondert niet echt bij dit soort literatuur, maar wel dat na de 61% Nederlandse afkomst de sterkste buitenlandse bijdrage uit Duitsland komt (23%) voor Frankrijk (8%) en Engeland (6%). De schrijver wijst daarvoor op de populariteit in Nederland van de pietistisch-humanistische pedagogische denkbeelden van Duitse filantropijnen. Opvallend is ook de hoge technische kwaliteit die Huiskamp aan een deel van de productie toeschrijft: hij roemt de uitgevers Houtgraaf, Maaskamp en Guykens en de illustratoren R. Vinkeles, J. van Meurs, J. Punt en C. Bogerts.

De bibliografische beschrijving geeft naast de klassieke ingrediënten (auteur, titel, uitgever, illustrator) ook fingerprint, korte genre-aanduiding, vindplaatsen (met aanwijzing van exemplaren die aan autopsie onderworpen zijn) en verwijzingen. Te onthouden valt dat 'de catalogus...ook titels [bevat] die

overgenomen zijn uit bronnen, zoals alfabetische naamlijsten, recensies, uitgeverslijsten en advertenties' (p.19), wat de aanwezigheid van 'ghost-editions' dus niet kan uitsluiten. Ook zijn alleen die Vlaamse kinderboeken vermeld, 'die zich in Nederlandse collecties bevinden of in Nederlandse bronnenlijsten genoemd worden' (p.7). De ordening is overigens klaar en de beschrijvingen zijn correct. Na het eigenlijke catalogusgedeelte volgen nog drie lijsten biografische notities: over auteurs, over illustrators, en over uitgevers en boekhandelaars. De laatste twee overzichten zijn nuttig, in de eerste komen onnauwkeurigheden voor: Prudens van Duyse was nooit hoogleraar aan de Gentse universiteit (p.497); J.M. Schrant was te Gent geen hoogleraar in de theologie, wel in Nederlandse taal, geschiedenis en welsprekendheid (p.506); een Franse 'abb' (p.499) is niet noodzakelijk een 'abt'. Het boek is goed geproduceerd met fraaie illustraties. [W.W.]

3168.- Paul van Capelleveen, *Charles Ricketts en de nieuwe Nederlandse boekkunst 1890-1895 in Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 7, 2000, p. 7-25, ill.

Charles Ricketts (1866-1931) richtte samen met zijn compagnon Charles Shannon de Vale Press op. Zij publiceerden ook een tijdschrift, *The dial*. Ricketts streefde ernaar de productie en verzorging van een boek geheel in eigen hand te houden. Voor sommige boeken leverde hij tekst, houtsneden en decoratie, lettertype, typografie en bandontwerp. Op *The dial* werd de aandacht gevestigd door Jan Veth. Boekbanden van Ricketts werden gemitteerd door **uitgeverij Veen** en door de binder **Elias P. van Bommel**. [W.W.]

3169.- Piet Verkruijsse, *Dicht- en drukkunst: Typografenpoëzie aan de vooravond van de eerste Nederlandse vakvereniging in Kunst & LetterKunst: Opstellen voor George Vis*.- Amsterdam: C.J. Aarts, 2000, p.138-154.

De Nederlandse typografen verenigden zich in 1866 in de oudste vakbond van Nederland, de Algemeene Nederlandsche Typografenbond. In de jaren daarvoor werden ter gelegenheid van kopermaandag (maandag na Driekoningen, de jaarlijkse feestdag van de boekdrukkers) **feestboekjes** gedrukt met daarin zowel sociale verzuchtingen als lofprijzingen aan het adres van Laurens Janszoon Coster, in wie men de uitvinder van de drukkunst begroette. In bijlage volgt een uitvoerige lijst van deze zeldzame boekjes. [W.W.]

3170. - Paul Thiers, *Kijk op het "Zinstorend Miszetsel"-erratablad bij de eerste uitgave van "De teleurgang van den Waterhoek" en de proefdruk bij deze uitgave. Addendum in Jaarboek van het Stijn Streuvelsgenootschap*, 5, 1999 [versch. 2000], p. 299-300.

Aanvulling op Kroniek 25 [nr. 3063](#). [M. d. S.]

3171.- Michel B. Fincoeur & Marguerite Silvestre, *Au faubourg de la Flandre Molenbeek, l'Etablissement géographique de Bruxelles (1830-1880)* in *Archief- en bibliotheekwezen in België*, 70, 1999, p. 191-226, ill.

Philippe Vandermaelen (1795-1869) publiceerde in de periode 1825-1827 een *Atlas universel*, de eerste atlas op uniforme schaal die kon gemonteerd worden op een globe. Samen met zijn broer Jean-François, die meer in plantkunde geïnteresseerd was, vestigde hij een geografisch instituut op het ouderlijk domein in Sint-Jans-Molenbeek. De broers richtten er een groot **lithografisch atelier voor cartografie** op en legden een indrukwekkende bibliotheek aan. Hun bedrijf ontwikkelde zich tot ezn wetenschappelijk centrum dat door vele geleerden geraadpleegd werd. Na de dood van de twee broers werd het geheel ontmanteld. Joseph Vandermaelen, zoon van Philippe, had nog een inspanning geleverd om de cartografische publicaties nieuw leven in te blazen, maar de techniek werd als verouderd ervaren: in de plaats van lithografie kwamen metallografie en fotografie. In 1878 werden boeken en geologische kaarten aan de Belgische staat verkocht. In 1880 kreeg de Koninklijke Bibliotheek exemplaren van alle eigen

publicaties van het bedrijf. De rest werd geveild. Het grote domein is naderhand ingepalmd door de voortschrijdende urbanisatie van de eens rurale gemeente.
[W.W.]

3172.- P.J. Buijnsters en L. Buijnsters-Smets, *Moeder Hubbard en haar wonderhond in Holland* in *De boekenwereld*, 16, 1999-2000, p.202-212, ill. De Engelse Sarah Catherine **Martin** publiceerde anoniem in 1805 *The Comic Adventures of Old Mother Hubbard and her Dog*. Het was een nonsensicale geschiedenis die zij zelf illustreerde. Het boek werd onmiddellijk als **kinderboek** geaccepteerd. Het grappig werkje werd enorm populair als vermakelijk verhaal zonder gemoraliseer. Een eerste Nederlandse bewerking verscheen ca. 1825 bij J. Noman te Zaltbommel. In tegenstelling tot het oorspronkelijk komisch prentenboek werd in elke episode de gelegenheid tot omstandige moralisatie aangegrepen. Een latere uitgave bij Gebroeders Van Arum ca. 1830 sloot zich dicht bij de oorspronkelijke uitgave aan en was dan ook weer aantrekkelijker. Ook een editie bij J. Scholz te Mainz was van kwaliteit dankzij de taalvaardigheid van een anonieme vertaler-dichter. Bewerkingen in het Nederlands verschenen tot 1937. De auteurs zijn erin geslaagd negentien Nederlandstalige versies te traceren. Onnodig te zeggen dat alle edities zeer zeldzaam geworden zijn. [W.W.]

3173.- *Van mannekesblad tot strip*. Redactie Patricia Vansummeren, Harry de Kok, Jan Smet.- Turnhout: Stad Turnhout, 1999.- 32 p.: ill. ; 27 cm. Verzorgde drietalige brochure (in het Nederlands, Duits, Frans) bij een tentoonstelling in het Taxandriamuseum te Turnhout en in het Stadtmuseum Herrenmühle te Hammelburg. Aan het begin van de **volksprenten**-industrie in Turnhout stond Philip Jaak Brepols die deze prenten over het hele gebied van het koninkrijk der Nederlanden verspreidde. Zijn succes bezorgde hem concurrentie van Petrus Frans Wellens, Petrus Delhuvonne, Stefaan Splichal en Glénisson-Van Genechten. Rond het midden van de negentiende eeuw werd Van Genechten zulke mededinger van Brepols, dat die laatste firma de productie afbouwde. Op het einde van die eeuw startte Brepols weer met een nieuwe lithografische reeks. Geleidelijk werd sjablonneren vervangen door chromolithografie. Tot het einde van de volksprenten-industrie in 1922 behield Brepols zijn toonaangevende positie. De thema's van de prenten waren zeer divers: religieus, moraliserend, hekelend. Een van de meest geliefde voorstellingen was 'De Trap des Ouderdoms' met de opeenvolgende fases van het mensenleven. Grote bijval genoten ook 'floskaartjes', prenten die in zesendertig plaatjes de menselijke hiërarchie uitbeeldden van keizer en keizerin tot knecht en meid met als laatste koppel: leven en dood. Als illustraties zijn een aantal representatieve prenten zeer fraai gereproduceerd.
[W.W.]

3174.- H.T.M. van Vliet, *Versierde verhalen: de oorspronkelijke boekbanden van Louis Couperus' werk [1884-1925]*.- Amsterdam; Antwerpen: L.J. Veen, 2000.- 399 p.: ill.; 22 cm.- ISBN 90-204-5822-1. Fl. 49, 90. De oorspronkelijke uitgevers van Couperus hebben zich ingespannen om zijn werk zo fraai mogelijk uit te geven. Vooral L.J. Veen verdient hiervoor een erelooft. Dat streven viel samen met de grote aandacht voor de boekversiering op de grens van de negentiende en twintigste eeuw. Een eerste deel van het werk, 'De geschiedenis', verhaalt de samenwerking tussen Couperus en Veen. Van Vliet kon daarvoor putten uit het grote archief-Veen in Den Haag (Letterkundig Museum) en Amsterdam (Bibliotheek van de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels). In een tweede deel, 'De beschrijving', wordt van elke titel een volledige bibliografische beschrijving geleverd, naast een geschiedenis van ontstaan, productie en variaties van de boekbanden aan de hand van brieven en andere documenten. Alle banden worden daarbij in kleur gereproduceerd. Veen blijkt het kruim van de Nederlandse boekverzoekers aan het werk gezet te hebben: J. de Praetere, R.N. Roland Holst, K. Sluyterman, H.P. Berlage, J. Toorop,

C.A. Lion Cachet, C. Lebeau, J.G. van Caspel. Veen ging virtuoos met dit materiaal om. Niet zelden werd een bandontwerp opnieuw gebruikt, ook wanneer dat niet in overeenstemming was met de geest van het latere werk. Toen de populariteit van Couperus afnam, liet zijn uitgever steeds meer kleine partijen binden, wat tot een onoverzichtelijk kluwen van verschillende banden voor dezelfde oplage leidde. Het is een zeer grote verdienste van Van Vliet, orde in deze chaos gebracht te hebben. Per titel heeft men nu een overzicht (en dank zij de royale illustratie ook de visu) van de mogelijke varianten van de banden per titel - hoewel de auteur veiligheidshalve stelt dat verrassingen nog steeds niet uitgesloten zijn.

Een opmerking bij de afbeeldingen in kleur van de banden: een beschrijving 'lichtgroen' (p.143) staat bij een band die er in reproductie grijs uitziet (vgl. ook p.165 en p.164, nr.1). Hier is complete overeenstemming niet gewaarborgd. Als geheel is het werk een mijn van informatie en methodologisch gezien een model in het genre. [W.W.]

3175.- A.S.A. Struik & Marja Keyser, *Nederlandse industriële boekbanden: een keuze uit de collectie van A.S.A. Struik in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam.*- Amsterdam: Universiteitsbibliotheek, 2000.-103 p.: omslag, ill.; 24 cm. Fl. 58. Albert Struik verzamelt sinds jaren boeken en boekjes voorzien van fraaie omhulsels (banden en omslagen), bedrukt of bestempeld (m.b.v. een pers) op papier of op linnen, In Nederland of daarbuiten verschenen. Stapsgewijs schenkt hij delen van die enorme collectie aan bibliotheken. In 1999 stelde het Museum van het Boek/Museum Meermanno Westreenianum in Den Haag een keuze uit de buitenlandse productie uit de periode 1840-1940 tentoon met een catalogus onder de titel *Machinaal en mooi* (zie Kroniek 25 [nr. 3074](#)). Nu is Amsterdam aan de beurt met een selectie van 280 exemplaren van Nederlandse, en enkele malen van Belgische origine, uit de periode 1830-1940. De verzamelaar heeft zelf grote inspanningen geleverd om de ontwerpers te achterhalen (cf. Kroniek 22 [nr. 2595](#)). De banden zijn met de assistentie van Marja Keyser beschreven en alle in kleur gereproduceerd. Opmaak en typografie lagen in handen van Sander Pinkse Boekproductie Amsterdam terwijl de uitvoering toevertrouwd werd aan het Grafisch Productiebedrijf Gorter te Steenwijk. Een schitterend boekje! [E. C.-I.]

3176.- Christian Coppens, *A mid-nineteenth-century book-trade binder: Florent Pollender and the firm of Hanicq-Dessain in Mechelen* in 'For the love of the binding' (zie [nr. 3127](#)), p. 303-318, ill.

Het drukkers-, uitgevers- en boekhandelsbedrijf Hanicq te Mechelen, in 1855 door Dessain van Luik opgekocht -met zetel onder de benaming Hanicq-Dessain te Mechelen- heeft faam verworven met zijn liturgica en devotionalia; 1975 betekende het definitieve einde. De bestudering van het archief (voor zover kon worden gered) bracht een onvermoede boekbindersactiviteit aan het licht. In drie van de bewaarde registers zijn tal van interessante gegevens samen te lezen, als namen van binders, hoeveelheden te binden titels, leveringstermijnen, prijzen, gebruikte materialen, benamingen. Dit soort boeken werd doorgaans gebonden verkocht, zowel in luxe banden als eenvoudige. Toch gaat het niet echt om uitgeversbanden (ze zijn niet machinaal; maar zijn alle uitgeversbanden dit wel?). CC noemt ze **boekhandelaarsbanden** (book-trade binding): ze zijn veelal zeer gelijkend maar wel handgemaakt en dus uniek. Over de met name genoemde binders is niet veel bekend. Aan [◆◆](#)n van hen, Florent Pollender, geboren Duitser, actief bij Hanicq van 1844 tot 1857, wordt bijzondere aandacht besteed. Uit het archief blijkt bijvoorbeeld dat zijn banden naar alle windstreken gingen: van Mexico tot China, dat hij in [◆◆](#)n jaar bijna 3.000 boeken bond en ook boeken restaureerde. Veel banden zijn helaas niet van hem bekend. [E. C.-I.]

3177.- Elly Cockx-Indestege & Marcus de Schepper, *'Il n'en existe pas d'autre exemplaire dans notre littérature.'*: handschriften en oude drukken uit de

Nederlanden van C.P. Serrure naar de hertog van Arenberg, en verder in Medioneerlandistiek (zie [nr. 3125](#)), p. 287-301, ill.

Engelbert August, achtste hertog van **Arenberg** (1824-1875), was een bevlogen bibliofiel. Van zijn voorouders erfde hij een aanzienlijke bibliotheek die hijzelf nog ongemeen vergrootte. Hij was erop uit ware schatten te vergaren, kostbare handschriften als de *Eerste bliscap van Maria of Wapene Martijn* van Jacob van Maerlant naast zeldzame oude drukken. Voor deze collectie stelde hij een bibliothecaris aan, Charles de Brou, die het contact met de wereld van het boek moest verzorgen. De hertog kocht boeken uit het bezit van Richard Heber, Jan Baptist III Verdussen, Frans Jozef Vergauwen, Jan Frans van de Velde en François Borluut de Noortdonck. Zo ontstond een buitengewone collectie over de oude Nederlanden. Die was als een bijzondere verzameling in een aparte bibliotheek opgesteld. Nog voor het einde van de negentiende eeuw bleek die collectie in kisten verpakt te zijn, en dus onbereikbaar voor de wetenschap. Na de Eerste Wereldoorlog werd het bezit van de Arenbergs, die de Duitse nationaliteit behouden hadden, onder sekwester geplaatst. De boeken doken onder en kwamen met mondjesmaat op veilingen tevoorschijn. Een aanzienlijke partij van de bijzondere Nederlandse collectie werd verworven door Lessing J. Rosenwald. Dankzij hem was het M.E. Kronenberg dan toch nog mogelijk veel van de gezochte werken te kunnen beschrijven.

De voornaamste leverancier voor deze collectie bleek Constant Philip **Serrure** (1805-1872) geweest te zijn, hoogleraar in de middeleeuwse en Belgische geschiedenis aan de Gentse universiteit. Als hartstochtelijk verzamelaar verkeerde hij permanent in geldnood, waardoor hij via de Brou aan de hertog van Arenberg regelmatig het resultaat van veertig jaar verzamelen aanbood, zoals een collectie prozaromans, waarvan een groot deel unica, en het handschrift van de *Eerste bliscap*. Daarnaast kon hij nog handschriften van Maerlant, Boendale en de *Brabantsche Yeesten* voorleggen. De hertog en de hoogleraar bezaten van het beste dat er op de markt van het oude Nederlandse boek te krijgen was. [W.W.]

3178.- Marika Ceunen, Gilbert Huybens, Veronique Vandekerchove, *Edward Van Even en zijn tijd*. Catalogus bij de tijdelijke tentoonstelling. Stedelijk Museum Vander Kelen-Mertens, Leuven, 18 mei - 16 juli 2000.- 135 p.: ill.; 24 cm. (Ethnologica Flandrica, 16. Jaarboek van de Leuvense Vereniging voor Volkskunde).- ISSN 0774-3297.

Diverse activiteiten van de Leuvense archivaris **Edward van Even** (1821-1905), voornamelijk bekend om zijn twee monumentale publicaties, *Louvain monumental* (1860) en *Louvain dans le passé et le présent* (1895), komen hier aan bod. G. Huybens brengt een overzicht van diens leven en werk onder de vorm van efemeriden. M. Ceunen beschouwt Van Even als archivaris: hij interesseerde zich minder voor ordening van archiefstukken dan voor hun inhoud. V. Vandekerchove wijst op de belangrijke aanwezigheid van Van Evens verzamelingen in de stedelijke kunstcollecties. De catalogus beschrijft dan ook kunstvoorwerpen (schilderijen, beeldhouwwerken...) naast prenten en de boeken die Van Even publiceerde. Daar trekken natuurlijk de aandacht 'Het landjuweel van Antwerpen in 1561' (een publicatie van originele stukken die hij in 1862 aan de Brusselse Koninklijke Bibliotheek verkocht) en Willem Boonens 'Geschiedenis van Leuven geschreven in de jaren 1593 en 1594'. Als dank voor dit laatste monumentale werk schonk het Leuvense stadsbestuur Van Even een exemplaar met ingekleurde illustraties. De a.s. lente te verwachten facsimile-uitgave met uitvoerige inleiding, registers en bibliografie (Leuven, Peeters), bood een welkome aanleiding de figuur van Van Even in zijn tijd door een tentoonstelling te belichten. Een fraaie catalogus werd door de Leuvense Vereniging voor Volkskunde uitgegeven. [W.W.]

3179.- Jos van Heel, *Jong geleerd, oud gedaan: Pieter van Damme, Jacob Visser en hun vriendschap met Willem van Westreenen* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 7, 2000, p. 49-63, ill.

Als beginnende verzamelaar ontving Willem Hendrik Jacob baron van Westreenen

van Tiellandt (1783-1848) hulp van de landsadvocaat Jacob Visser en van de Amsterdamse antiquaar en numismaat Pieter van Damme. Visser maakte Westreenen wegwijs in de wereld van de oudste boekdrukkunst, terwijl Van Damme zijn gids op numismatisch gebied was. Voor de veiling van Van Dammes collecties stelde Westreenen de catalogus samen. [W.W.]

3180.- W. van den Berg, *De bibliothecaris doet een boekje open in De boekenwereld*, 17, 2000-2001, p. 62-76, ill.

In 1822 was de classicus **Jacob Geel** (1789-1862) in de functie van onderbibliothecaris der Leidse universiteits**bibliotheek** aangesteld. Voor een betere organisatie en catalogisering wilde hij te rade gaan bij Duitse collega's. In 1826 kon hij met een toelage van het curatorium op stap. Geel bezocht een aantal Duitse universiteiten en woog het aldaar in praktijk gebrachte steeds nauwkeurig af aan de Leidse problematiek. In een verslag aan de Leidse curatoren blijkt dat hij zich voor veel, maar toch niet in alles liet leiden door Duitse vakgenoten, in het bijzonder door Friedrich Ebert te Dresden. Naast problemen van catalogisering en ordening komen ook logistieke, schijnbaar triviale kwesties ter sprake: houtworm, vochtigheid en al wat het leven van de zorgzame bibliothecaris kan bezwaren. Een instructief stuk. [W.W.]

3181.- Paul Post, *De bibliotheek van Van Lier* in *De boekenwereld*, 16, 1999-2000, p.138-154, ill.

In de negentiende eeuw bezaten de gebroeders Isouard, Lion en Joseph van Lier vijf schouwburgen en een toneelbibliotheek. Bij het overlijden van de laatste broer in 1930 werd de bibliotheek geveild en en bloc gekocht door de industrieel Bernard van Leer (die er o.a. een privé-circus op na hield). In 1944 werden de boeken door de bezetter in beslag genomen en naar Duitsland overgebracht. Na de oorlog werd de verzameling gerecupereerd: 127 kisten. In 1956 werd de collectie aan het Toneelmuseum geschonken dat de boeken inventariseerde en dubbels op de antiquarische markt verkocht. [W.W.]

3182.- V. Arickx, *Pastoor Felix Pernel van Pittem en zijn bibliotheek, 1820 in Biekerf*, 100, 2000, p.267-274.

De Koninklijke Bibliotheek Albert I kon de veilingcatalogus van de bibliotheek van deze geestelijke kopen, een drukje van Weduwe De Moor & Zoon te Brugge. De veiling had plaats te Pittem zelf op 14 juli 1820 en bracht 520 gulden op. De catalogus telt 319 nummers, ingedeeld volgens het formaat. Latijnse werken overheersen (202 nummers) naast Franse (141 nummers) en Nederlandse (79 nummers). Het grootste deel van de Latijnse werken handelt over theologie en aanverwante gebieden. In het Nederlandse gedeelte vallen vooral verzamelingen preken en historische werken op. [W.W.]

3183.- M.R. **Radermacher Schorer** 1888-1956, *minnaar van het 'schoone' boek.*- Amsterdam: De Buitenkant; Den Haag: Museum van het Boek, 1998.- 141 p.: omslag, portr., ill.; 25 cm.- ISBN 90-70386-97-6. Fl. 65.

Het Museum van het Boek wijdde een tentoonstelling aan en bracht een bundel opstellen uit over Radermacher Schorer, befaamd bibliofiel en mecenas uit Utrecht. Tanja de Boer heeft de collectie nu systematisch onderzocht en de aanzet geleverd tot een monografie. Een tentoonstelling (27.08-22.11) was hier al een interimresultaat van .Een fraaie publicatie, de bibliofiel waardig. [E. C.-I.]

3184.- Rik van Daele, *De kunsthistorische collectie van Gustave Maes (1851-1904)* in *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, 103, 2000, p.221-272, ill.

Deze succesvolle zakenman (hij was als zodanig in doende met Raoul Warocqué) en filantroop ontwikkelde zich tot een groot **verzamelaar** van antiquiteiten, schilderijen en boeken. Na zijn dood werd een deel van zijn boekenbezit door tussenkomst van Prosper Thuysbaert na de Eerste Wereldoorlog aan de Leuvense

universiteitsbibliotheek geschonken: meer dan 630 titels, ca. 1150 banden. Deze schenking telt weinig bibliofiele werken. Dat deel van de collectie werd binnen de familie gehouden of was reeds geveild bij Fiévez te Brussel in 1908. Onder de 922 nummers die aldaar verkocht werden, kwamen veel geïllustreerde boeken en gravures voor. [W.W.]

3185.- Wim D'hooge, *De veilingcatalogus van de nagelaten boeken van de Ekerse pastoor P.F. de Vos (1827)* in *Jaarboek Heemkring Ekeren* 17, 1999, p. 92-100, ill. Korte analyse van het boekenbezit van P.F. de Vos (1747-1827) aan de hand van het geannoteerde Brusselse exemplaar van diens veilingcatalogus. [M. d. S.]

3186.- Emile Van Balberghe & René Fayt, *Les éditions attestées de "Messieurs" Gay et Douc (Bruxelles, 1877-1882)* in *Le livre & l'estampe*, 46, 2000, 153, p. 53-121, ill.

Bibliografie (62 nummers) van de Brusselse uitgeverij **Gay et Douc**, gespecialiseerd in erotica, pornographica en andere curiosa. [E. C.-I.]

3187.- Susanne Janssen, *Onderzoek naar twintigste-eeuwse literaire uitgeverijen, en stand van zaken* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 7, 2000, p. 65-79, ill.

Status quaestionis van de problematiek: een aantal recente publicaties ter zake wordt besproken. Doorgaans wordt hierin een gedetailleerde beschrijving van de ontwikkeling van een individueel uitgeverijfonds geboden. Gewenst is theorievorming over de werkzaamheid van literaire uitgeverijen, wat comparatieve studie vereist naast aandacht voor het extern functioneren van literaire uitgeverijen (promotie) en voor het fondsbeleid, in casu het aantrekken van auteurs. [W.W.]

3188.- Sjoerd van Faassen, *Een Dunhill-pijp, een bokma of een haring: Jan van Nijlen en de bibliofiele reeks Palladium* in *De Vlaamse Gids*, 84, 2000, 2, p. 22-28.

De literaire reeks *Palladium* vond haar ontstaan in een vijftal uitgaven die Jan van Krimpen tussen 1917 en 1920 in eigen beheer verzorgde; pas in laatst genoemd jaar wordt de titel van de reeks aangegeven. Model staat de bibliofiele reeks *De Zilverdistel* omstreeks de eeuwwende 1909-1910 door Jan Greshoff en Jacques Bloem opgezet waar zich snel P.N. van Eyck aansluit. Hoe het allemaal verder is verlopen wordt in dit artikel uiteengezet: de functie die elk er had, de moeilijkheden die rezen in de menselijke relaties, en tenslotte de uitgaven zelf, van 1920 tot 1927, jaar van het laatst verschenen deel. [E. C.-I.]

3189.- Jos Verheyen, *De prijs van een boek: Gezelles Kerkhofbloemen uit 1888* in *De Leiegouw*, 42, 2000, p.145-150, ill.

De vijfde 'merkelijk vermeerderde uitgave' van *Kerkhofblommen* verscheen bij uitgever A. Siffer te Gent. Uit een kostenberekening, door Siffer aan Gezelle gestuurd, bleek dat de kostprijs 0,60 fr. en de verkoopprijs aanvankelijk 1 fr. zou zijn. Daarop zou Siffer verlies lijden, gezien de verzendingskosten, het eigen werk en het risico van onverkochte exemplaren. Het boekje werd dan ook uiteindelijk tegen 1,5 fr. verkocht. [W.W.]

3190.- 'Geld verdienen zal ik er nooit aan'. *Briefwisseling Ed. Hoornik en A.A.M.Stols 1938-1954*. Bezorgd door Anky Hilgersom.- Den Haag: Letterkundig Museum, 1999.- 562 p. : ill.; 22 cm. (Achter het Boek, 33).- ISBN 90-73978-72-6. Fl. 58.

Toen **A.A.M. Stols** in 1932 uit Brussel naar Nederland terugkeerde, was een markt voor bibliofiele uitgaven ten gevolge van de economische crisis vrijwel onbestaande geworden. Stols moest zich dan ook toeleggen op handelsedities, waarvoor hij literaire adviseurs nodig had. In 1938 gaf hij een bundel van Ed. Hoornik uit, die in de volgende jaren een van zijn voornaamste raadgevers inzake

poëzie zou worden. Hoornik was zeer goed thuis in het politisch milieu en wierf menig dichter aan voor de serie *Helikon*. In de oorlog was Stols met tweeënzestig titels naast *De Bezige Bij* de grootste producent van clandestien drukwerk. Dat gebeurde vooral op 'verzwegen' papier en via antedateren. Na de oorlog moest Stols optornen tegen een aantal nieuwe, zeer dynamische uitgeverijen: *De Bezige Bij*, G.A. van Oorschot, *Moussault's Uitgeverij*, *De Arbeiderspers*, Bert Bakker/D.A. Daamen. Stols slaagde er nauwelijks in, nieuwe auteurs aan zich te binden. In 1948 werd de serie 'Helikon' stopgezet. Hoornik vond een nieuwe uitgever in Bert Bakker. De uitvoerig geannoteerde editie biedt tal van bijzonderheden over de politieke uitgaven in het fonds van Stols. Het geheel is goed geïllustreerd met foto's van titelbladzijden (ook van uiteindelijk niet verschenen bundels), prospectussen en portretten. Het werk is voorzien van een uitvoerig register. [W.W.]

3191.- Lisa Kuitert, *Over boektentoonstellingen in Kunst & LetterKunst: Opstellen voor George Vis.*- Amsterdam: C.J. Aarts, 2000, p.87-92.

In de negentiende eeuw verzorgde de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels **tentoonstellingen** van de Nederlandse boekproductie. Bedoeling was het werk van uitgevers te propageren, vooral dan 'prachtedities' met indrukwekkende stempelbanden. Tegen dat soort boeken reageerden later de 'boekverciërders' en na hen de voorstanders van zuivere typografie. In 1925 werd het Nederlandsch Verbond van Boekenvrienden opgericht door o.m. Menno Hertzberger, Willem de Vreese, C.P. Burger en S.H. de Roos. Het Verbond verzorgde van 1926 tot 1932 tentoonstellingen van 'beste boeken', d.w.z. boeken die in materieel opzicht het best verzorgd waren. Na de Tweede Wereldoorlog werd deze rol overgenomen door de Commissie voor Propaganda van het Nederlandse Boek. [W.W.]

3192.- L.G. Saalmink, *Met inachtneming van de tegenwoordige kleederdragt: de drukgeschiedenis van Hieronymus van Alphen's Kleine Gedichten voor kinderen met het jaartal 1821 in Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 7, 2000, p. 109-124, ill.

In 1778 verschenen de kindergedichten van Van Alphen voor het eerst, en met groot succes (7e dr. in 1778, 15de in 1785). Later volgen geïllustreerde edities en werden de prentjes zelfs afzonderlijk op de markt gebracht. In 1787 werden de twee *Vervolg(en)* bij het eerste deel gevoegd. S. heeft eerder aangetoond dat het jaartal "1787" voor minstens acht (!) drukken staat (met verschillend zetsel). In 1821 verwierf uitgever **Van Terveen** (Utrecht) ook het kopijrecht voor de platen. Nauwkeurige analyse toont aan dat ook "1821" voor een reeks drukken staat, te dateren tussen 1821 - 1851! Om monopolieredenen werd de gegraveerde titelpagina met het jaartal "1821" gehandhaafd. In bijlage geeft S. een bibliografische beschrijving van de acht verschillende drukken. [M. d. S.]

3193.- Carine Dujardin m.m.v. Luc Vints, *Zingt Jubilate: liturgica uit de KADOC-collectie*. Tentoonstelling.- Leuven: Katholieke Universiteit, 2000.- 16 p.: ill.; 30 cm.

Om de collectie liturgica (1795-ca. 1990) van het KADOC (Katholiek Documentatie- en Informatiecentrum, Universiteit Leuven) meer bekendheid te geven, stelde C. Dujardin een tentoonstelling samen, waarvan een bescheiden maar goede catalogus a.h.w. een aanzet kan leveren van een bibliografie, indien middelen dit ooit mogelijk maken. [E. C.-I.]

3194.- Garrelt Verhoeven, *The prison of Weltevreden in De Boekenwereld*, 17, 2000-2001, p.22-24, ill.

Een typisch negentiende-eeuws **reisboek**. De Amerikaanse avonturier Walter M. Gibson vestigde zich op Java, waar hij uitstekend overeenkwam met de inheemse bevolking, maar minder met de Nederlandse machthebbers. Hij werd

veroordeeld tot gevangenschap in de gevangenis van Weltevreden bij Batavia. Na vijftien maanden kon hij ontsnappen en vluchtte hij op een vertrekkend passagiersschip. Later bereisde hij weer de Grote Oceaan en werd hij zelfs minister-president van Hawaii. Over zijn verblijf te Weltevreden publiceerde hij een sterk geromantiseerd relaas 'The prison of Weltevreden' met grote belangstelling voor levenswijze, taal en cultuur van de inlandse bevolking. Een eerste druk verscheen in 1855 in New York bij J.C. Riker. Een jaar later was een Londense titeluitgave beschikbaar op naam van Sampson Low, Son, and Comp. [W.W.]

3195.- Didier Kervyn de Marcke ten Driessche, *Bibliographie des conditions des Fables de Pitje Schramouille de Roger Kervyn de Marcke ten Driessche* in *Le livre & l'estampe*, 46, 2000, 153, p. 123-133, ill.

Gentenaar van geboorte heeft Roger Kervyn de Marcke ten Driessche (1896-1965) zich jong in Brussel gevestigd, er rechten gestudeerd maar zich ook met het 'Marols' vertrouwd gemaakt, het Brusselse dialect dat in de Marollenwijk (tussen Hoog- en Blaesstraat) wordt (werd) gesproken. In zijn *Fables* evocert hij met de glimlach en nooit grof, gesprekken en gedragingen van de autochtone Brusselse bevolking in die wijk. De eerste druk verscheen in 1923, de veertiende in 2000! Bibliografie (13 edities) van dit Brussels volksboek. Ze verschenen op een uitzondering na, alle te Brussel, tussen 1923 en 2000. [E. C.-I.]

3196.- Karel F. Treebus, *Fons van der Linden, a versatile bookmaker* in *Quaerendo*, 29, 1999, p. 297-302.

N.a.v. het overlijden schetst een van zijn studenten, de nu zelf al niet meer zo jonge Karel Treebus en befaamd vormgever, de loopbaan van boekverzorger Fons van der Linden (1923-1998). Behalve (typo)grafische ontwerpen maken, publiceerde hij over de grafische technieken, letter en schrift, (linnen) boekband. Zijn opleiding kreeg hij in de drukkerij Boosten & Stols te Maastricht; hij werkte bij verschillende drukkerijen, waaronder de Staatsdrukkerij & -Uitgeverij waar men lange jaren geleden al inzag hoe belangrijk goed verzorgd drukwerk wel is. [E. C.-I.]

3197.- Jan Middendorp, *Renoveren of vernieuwen? Letters in het digitale tijdperk* in *De Vlaamse Gids*, 84, 2000, 2, p. 17-21, ill.

De beeldcultuur waarin wij leven en het spelelement hierin zijn er mede oorzaak van dat er de laatste vijftien jaar een explosie van nieuw ontworpen lettertypen is. Toch mag men niet beweren dat er ooit te veel zijn, als ze maar gelegitimeerd worden door duidelijke 'uitgangspunten, beweegredenen en zelfgekozen beperkingen'; extreem kan een bepaald lettertype slechts voor een welbepaald doel zijn ontworpen. Het is dus oppassen geblazen met de honderden 'funfonts', gebruikt in de publiciteit en voor korte slagzinnen.

Volgen enkele voorbeelden uit de Nederlandse typografische cultuur: Gerrit Noordzij die de stelling toetreedt dat er geen wezenlijk verschil is tussen handschrift en typografie. Nieuwe letteruitgeverijen rijzen uit de grond: FontShop opgericht door Erik Spiekermann, The Enschede Fount Foundry (TEFF) van Peter Matthias Noordzij, de Dutch Type Library (DTL) van Frank E. Blokland. Behalve nieuw ontworpen letters zijn er ook 'oude' die aan een elektronische 'revival' toe zijn; een bekend voorbeeld is de digitale versie van de Albertina van Chris Brand. Evert Bloemsma daarentegen bedenkt enkel nieuwe vormen, gedictieerd door een nieuwe relatie van ontwerper en gebruiker met de techniek. Doel moet altijd de betere leesbaarheid blijven. Besluit van dit uitstekend (geschreven) artikel is: de hedendaagse typograaf zal een nieuw soort letter-kunde moeten ontwikkelen. [E. C.-I.]

3198.- Elly Cockx-Indestege & Georges Colin, *Fernand Baudin, typograaf: en leven in dienst van de lezer*. Ten geleide: Pierre Cockshaw. Woord vooraf: John

Dreyfus.- Brussel: Koninklijke Bibliotheek, 2000.- 95 p.: portr., ill.; 24 cm.- ISBN 90-6637-105-6. BF: 300 (gebonden), 200 (gebrocheerd).

In de geschiedenis van de typografie in België neemt Fernand Baudin (1918) een unieke plaats in, omdat hij niet alleen het vak van boekverzorger en typograaf heeft beoefend, maar er ook theoretische beschouwingen over heeft gepubliceerd. Zijn *La typographie au tableau noir* (1984) en *L'effet Gutenberg* (1994) behoren nu al tot de klassieken in het genre.

Aan het werk van Fernand Baudin besteedde de Brusselse Koninklijke Bibliotheek in de lente van 2000 een uitstekend gedocumenteerde tentoonstelling. Dit boekje deed dienst als catalogus, maar dank zij de talrijke illustraties behoudt het zijn waarde ook los van de tentoonstelling. Daarnaast is het wachten op de 'catalogue raisonné' van Baudins oeuvre, die in de inleiding (p. 17) wordt aangekondigd. Dat Baudin in de Koninklijke Bibliotheek gehuldigd werd, heeft te maken met het feit dat hij daar sedert 1958 de typografie van de meeste publicaties verzorgde. Iedereen die belangstelling heeft voor de geschiedenis van het boek in de Nederlanden, bezit wel een tentoonstellingscatalogus van de Koninklijke Bibliotheek, en dus een voorbeeldig uitgevoerd boekdeel dat door de handen van Baudin is gegaan. Het is daarom jammer dat er op dat aspect van Baudins carrière niet dieper wordt ingegaan in de inleidende teksten. Over het algemeen moet de lezer het trouwens stellen zonder veel biografische informatie. De inleiding raakt even de jeugdijaren van Baudin en de opleiding in Ter Kameren aan, maar beperkt de beschouwingen over zijn carrière en levensloop verder tot de internationale contacten die hij gelegd heeft binnen typografische verenigingen als de Association des Compagnons de Lure en A.Typ.I. Ik had wat meer inlichtingen verwacht over de 'binnenkeuken' en over het -weinig vanzelfsprekende- parcours van een typograaf in België.

Daartegenover staat dan weer dat het catalogusgedeelte bijzonder grondig en overzichtelijk is uitgevoerd. De 105 stukken zijn chronologisch geordend en voor een niet-gespecialiseerd publiek beschreven. Omdat de commentaren de nadruk leggen op de vraag hoe de typograaf de leesbaarheid van de teksten heeft trachten te optimaliseren, hebben ze een grote pedagogische waarde.

Een catalogus met een dergelijke inhoud moest wel door de handen van een hedendaagse boekverzorger gaan. De vormgeving werd toevertrouwd aan Antoon De Vylder, die de grote lijnen van zijn ontwerp voor een gelijkaardig boekje over Louis Van den Eede (zie nr. 3198) overnam en aanpaste aan de eigen esthetiek van het werk van Baudin. Door deze aanpak slaagde hij erin twee werkjes die onafhankelijk van elkaar tot stand kwamen, een eenheid te geven die niet bibliografisch, maar louter typografisch is. [P.D.]

3199.- Pierre Delsaerdt, Tonia Dhaese, *Louis Van den Eede, een halve eeuw typografie in Vlaanderen*. Met bijdragen van Paul van Calster e.a.- [Antwerpen]: Mercatorfonds, 1999.- 78 p.: portr., ill.; 24 cm.- ISBN 90-6153-436-4. BF 500. Oeuvrecatalogus van boekverzorger Louis Van den Eede wiens loopbaan in 1965 een krachtige impuls kreeg dank zij de Bank van Parijs en de Nederlanden die met het Mercatorfonds haar eigen uitgeverij had. In de lokalen van de centrale bibliotheek van de UFSIA te Antwerpen kwam ter illustratie een overzichtstentoonstelling. Louis Van den Eede heeft vrijwel steeds boeken ontworpen met behulp van de zg. plakproef, een wijze van ontwerpen die gaandeweg sedert het midden van de jaren 80 vervangen is door het computerontwerpen. Op dit ogenblik is het plakproef-tijdvak definitief afgesloten. Het stemt tot grote vreugde dat er, met een tentoonstelling en een publicatie, aandacht wordt geschonken aan mensen wier hele leven in het teken heeft gestaan van boeken maken. Typograaf Antoon De Vylder heeft dit bijzonder fraaie boekje verzorgd: gezet uit de gedigitaliseerde VandenKeere door De Diamant Pers te Zandhoven, werd de tekst door Die Keure te Brugge gedrukt. Een uitgebreidere bespreking is in *De Gulden Passer* jg. 76-77, 1998-1999, verschenen. [E. C.-I.]

3200.- Jelle Kingma e.a., *Susanne Heynemann, typografe*.- Den Haag: Museum van het Boek / Meermannano Westreenianum; Groningen: Universiteitsbibliotheek, 1998.- 142 p.: ill.; 21 cm.- ISBN 90-367-0920-2. Fl. 29, 50.

Oeuvrecatalogus van een in het zuiden minder bekende typografe of boekverzorger, Susanne Heynemann (Berlijn 1913), gevestigd achtereenvolgens te Amsterdam, Utrecht en Groningen.

Doorgaans stond zij zowel voor het binnenwerk als voor omslag of band in. Zij heeft gewerkt voor Querido, de 'Amsterdamsche Boek- en Courantmij', de Stichting De Roos, J.B. Wolters en Wolters-Noordhoff. Behalve belletristiek heeft Susanne Heynemann vóór schoolboeken en wetenschappelijke werken vormgegeven. Het belang van een goede typografische vormgeving voor school- en studieboeken kan trouwens niet genoeg benadrukt worden: indeling in hoofdstukken, paragrafen, plaatsen van afbeeldingen, grafieken en dies meer, het gebruik van letter naar type en corps - het is allemaal niet evident, maar o zo noodzakelijk om lectuur en studie te bevorderen. [E. C.-I.]

3201.- Martine Sanders, *Zeventien jaargangen in Musica antiqua*, 17, 2000, p. 180.

N.a.v. het stopzetten van dit tijdschrift, oordeelde de redactie het wenselijk een overzicht van de lay-out gedurende de zeventien jaar te geven. Wijze van aangeleverde teksten en vormgeving hebben in de loop van de laatste twintig jaar inderdaad een hele evolutie doorgemaakt. [E. C.-I.]

3202.- *Het zegel van de libel: Sub Signo Libelli bevattende een bibliografie van de pers, najaar 1983-februari 1999*.- Amsterdam: De Buitenkant ; Den Haag: Museum van het Boek, 1999.- 140 p.: portr., ill.; 22 cm.- ISBN 90-76452-512. Fl. 39.

Aanvulling op de eerder verschenen oeuvrecatalogus door Ronals Breugelmans, 1983, van deze privépers die uitmunt in klassieke perfectie. Colleges analytische bibliografie van wijlen Wytze Hellinga vormden voor Ger(rit) Kleis de uitdaging om er zelf met zetten en drukken te beginnen. Kleis kiest zelf de teksten : voornamelijk literaire zowel nieuwe vertalingen in het Nederlands als oorspronkelijk werk in het Nederlands. Beperkte oplagen buiten het commerciële circuit maken van SSL een echte privépers want. Aanvankelijk te Utrecht gevestigd, is SSL einde 1991 naar Amsterdam verhuisd; sedert eind 1995 werkt Kleis te Geesbrug (Drenthe). [E. C.-I.]

3203.- *In koeien van letters: 50 jaar Grafische vormgeving in Vlaanderen*. (Auteurs: Herman Lampaert, Christian Lapinne).- Brussel: Vlaams Instituut voor het Zelfstandig Ondernemen (VIZO), 1998. Tweede druk.- 346 p.: omslag, ill.; 19 x 19 cm.- ISBN 90-74886-02-7. (Uitgeput).

Overzicht in kroniekvorm van de (typo)grafische vormgeving in Vlaanderen sedert de Tweede Wereldoorlog, gepaard met een tentoonstelling in het Museum voor sierkunst en vormgeving te Gent van 20 december 1997 tot 1 maart 1998.

Grafische vormgeving is niet hetzelfde als boekverzorging of typografie maar is er wel uit gegroeid: 'Boekarchitectuur is de moeder aller vormgevingen' (p. 198). Opmerkelijk is het scharnierjaar 1985: de computer die het kleine zelfstandig ontwerp bureau heeft veroverd. Uit de titel blijkt niet dat de publicatie, goed geïllustreerd, tweetalig (Nederlands Engels) is. [E. C.-I.]

3204.- Gerard Post van der Molen & Ronald Rijkse, *'t Geluck waeit niemend in den mond: 20 jaar margedrukker De Ammoniet*.- Amsterdam: Univesiteitsbibliotheek; Middelburg: Zeeuwse Bibliotheek, 2000.- 256 p.: ill.; 25 cm.- ISBN 90-72151-18-6.

Bibliografie van de privépers De Ammoniet. [Niet gezien]. [E. C.-I.]

2305.- Elly Cockx-Indestege en Marieke van Delft, *Letterheren in de marge*.

Bibliofiel drukwerk in Vlaanderen en Nederland in Ons erfdeel, 43, 2000, p. 201-219, ill.

Oriënterend artikel over **bibliofiele drukkers** in Vlaanderen en Nederland. Eerst wordt het begrip 'bibliofiel' benaderd, als substantief (iemand die bijzondere boeken op selectieve wijze verzamelt en ze met de grootste zorg koestert) en als adjectief (kenmerken, eigen aan de boeken die de bibliofiel verzamelt). Het valt de auteurs op dat in Vlaanderen, onder Franse invloed, bibliofilie zich uit in het verzamelen van geïllustreerde werken, eerste drukken en bijzondere banden, terwijl in Nederland meer aandacht bestaat voor de vormgeving dankzij de aanwezigheid van letterontwerpers en typografen.

In Nederland zijn de bibliofiele drukkers verenigd in de stichting 'Drukwerk in de Marge'. Die slaat een brug tussen de producenten en de kopers van het bibliofiele boek: van de ca. 450 leden zijn er ruim 100 drukkers. De leden worden van allerlei activiteiten op de hoogte gehouden via een 'Nieuwsbrief' en een 'Bulletin' en een jaarlijkse margemarkt.

In Vlaanderen wordt meer individualistisch gewerkt. Vooral het kunstenaarsboek is er populair met aandacht voor grafiek in verschillende technieken. 'DRUKsel' organiseert er sinds drie jaar te Gent een beurs 'van aparte boekwerken & bibliofiel drukwerk'. Het artikel sluit met een beschouwing van het werk van een aantal representatieve bibliofiele drukkers uit Noord en Zuid. [W.W.]

3206.- *Lood en oud ijzer: 25 jaar Stichting Drukwerk in de Marge 1975-2000*. (Eindredactie: Kees Thomassen).- [S.l.]: Stichting Drukwerk in de Marge, 2000.- 156 p.: omslag, ill.; 25 cm.

Onder redactie van Kees Thomassen, zelf drukker in de marge, verscheen een fraai boek met een overzicht van de thans actieve drukkers in de marge: ruim 140! Aan dit succes is de Werkgroep Techniek en Informatie onder leiding van die andere margedrukker, Gerard Post van der Molen, niet vreemd. Belangrijk is dat de drukkers zich geheel vrij voelen in het bespelen van de drukpers, waardoor een breed scala boeken ontstaat, gaande van zuivere klassieke typografie tot 'uitbundige' kunstenaarsboeken. De vormgeving van dit boek lag in handen van Sander Pinkse, Amsterdam. [E. C.-I.]

3207.- *Het imaginaire museum van de Universiteitsbibliotheek*.- Leuven: Vrienden van de Universiteitsbibliotheek, 2000.- Jaargang 13, nr 1.

Verzameling korte stukjes van verschillende invalshoeken bekeken. Ons belangt hier aan Jan Roegiers, *Het oudste boek, of onverwachte relict* (p. 5), over boeken die na veel omzwervingen weer thuis zijn; Dirk van Eldere, *De schenker, of een stukje papier als aandenken* (p. 8-9), over mecenaat en Marnix Beyen, *Etienne van Cauwenbergh, of het gevecht met de eeuwigheid* (p. 10-11), over de hoofdbibliothecaris die de UB tot tweemaal toe heropbouwde. [E. C.-I.]

3208.- Marie-Cécile Bruwier, *L'Egypte vue par les Occidentaux dans les collections de la Bibliothèque de l'Université de Mons-Hainaut*.- Mons: Université, 2000.- V, 197 p.: omslag, ill.; 23 cm.- ISBN 2-87325-015-1.

Raoul Warocqué (1870-1917) ligt niet enkel voor de bibliotheek van Mariemont aan de grondslag voor de belangrijke verzameling gedrukte werken i.v.m. Egypte, ook voor wat sedert 1966 de universitaire bibliotheek van Mons is. Tijdens de afgelopen jaren heeft deze bibliotheek al meer van haar grote schatten onder het stof uitgehaald en aan het publiek getoond. Slechts woorden van lof voor deze initiatieven.

De oudste druk is de Lyonese Breydenbach uit 1488, de jongste een Parijse druk uit 1867. Verder ontmoeten wij er Antwerpse edities van P. Apianus, P. Belon, J. Goropius Becanus, drukken uit Arras, Rijsel, Amsterdam e.a. plaatsen van uitgave. Alle zijn ze keurig volgens de standaardnormen door R. Plisnier (UB Mons) beschreven, met opgave van de oude eigendomsmerken, weliswaar zonder enige aanduiding over de band. Verwijzingen naar standaardrepertoria (BT, Baudrier,

Labarre...) ontbreken. De toelichting op de inhoud, soms ook op de geschiedenis van het boek, is uitvoerig en goed: boeiende lectuur.

In eigen beheer uitgegeven, is gelukkig enige aandacht aan de lay-out besteed. Indien men een zetspiegel uitgevuld verkiest, is het wenselijk om woordafbrekingen in te voeren; daar is toch niets op tegen? De onderscheiden elementen in een klein corps kunnen beter alleen op een nieuwe regel beginnen, zonder een witregel. Het zou fraaier ogen $\diamond$ n ruimte besparen! [E. C.-I.]

3209.- Michel B. Fincoeur, *De la r $\diamond$ vision des manuels scolaires comme r $\diamond$ v $\diamond$ lateur des ambiguit $\diamond$ s d'un vichysme belge* in *Archief- en bibliotheekwezen in Belgi $\diamond$* , 70, 1999, p. 103-150.

Na de Duitse inval in 1940 ontsnapte het boek uiteraard niet aan de aandacht van de bezetter. Verkoop en uitlending van anti-Duitse geschriften werd reeds in augustus 1940 verboden. In 1941 verscheen een lijst van 'ongewenste' literatuur. Ook werd de **censuur** ingevoerd. Die werd uitgeoefend door de Abteilung Propaganda binnen de Milit $\diamond$ rverwaltung. De Abteilung Propaganda zelf hing daarnaast rechtsreeks af van het Ministerie voor Propaganda in Berlijn. De dagbladpers werd gecontroleerd via het agentschap Dechenne, dat reeds in het interbellum een quasi-monopolie bezat op dat gebied. Vanaf augustus 1940 kwamen ook de schoolboeken in het visier. Op 8 oktober 1940 werd door de secretaris-generaal van het ministerie van onderwijs een commissie voor de herziening van de schoolboeken opgericht. Zij telde zowel traditioneel-patriottische leden, zoals de ULB-historicus Paul Bonenfant en later Andr $\diamond$ Puttemans, als voorstanders van de 'Nieuwe orde' zoals Robert van Roosbroeck en Jef van de Wiele. Op een totaal van 4999 nageziene werken werden er 141 definitief afgekeurd en 423 voorlopig verwijderd; 182 nummers moesten aangepast worden en 4235 konden in gebruik blijven. De bezetter streefde naar een reductie van het aantal handboeken, maar daar ging de commissie niet op in. Als geheel wordt haar activiteit door de auteur ingeschat als 'un vichysme belge': zoals in het FRanse regime begaf men zich op het pad van de collaboratie in de (illusoire) hoop te redden wat er te redden viel.

De studie is goed onderbouwd, steunt in hoge mate op archiefstukken en biedt een ruime blik op vele aspecten van het boekwezen tijdens de bezetting. [W.W.]

3210.- Anna Simoni, *Secret, loud and clear* in 'For the love of the binding' (zie [nr. 3127](#)), p. 337-350, ill.

Hoe zag het clandestiene boek er in Nederland tijdens WO II uit? De jas van de producten van de **sluikpersen** is $\diamond\diamond$ n van de vele aspecten die S hier onderzoekt en in verschillende categorie $\diamond$ n onderbrengt, als kleurensymbolisme, weerstand, gevangenneming, hoop, spotprenten. De besproken en gereproduceerde boekomslagen zijn alle in de British Library bewaard. [E. C.-I.]

3211.- Michel B. Fincoeur, *De uitgeverijwereld in Belgi $\diamond$ tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het voorbeeld van de 'Editions de la Toison d'Or'* in *Hun kleine oorlog: de invloed van de Tweede Wereldoorlog op het literaire leven in Belgi $\diamond$* . Red. Dirk de Geest, Paul Aron Dirk Martin.- (Leuven): Peeters: Soma, 1998, p. 49-79.

Schets van de situatie in de wereld van het boek kort na de Duitse invasie in mei 1940: pers, bibliotheken, boekhandel, uitgeverij. Uit grondig (archief)onderzoek blijkt hoe inhoud en verspreiding van boeken door het 'systeem' waren gecontroleerd, hoe het mechanisme werkte, hoe censuur werd uitgevoerd, welke bedoelingen de bezetter had. Dit heeft de auteur aangetoond aan de hand van de 'Editions de la Toison d'Or', collaborerende uitgeverij, opgericht om de Duitse cultuur te verspreiden. Lezers, schrijvers en uitgeverij komen ter sprake. Wat doen uitgeverijen zoals, om hier slechts de Vlaamse te noemen, De Nederlandsche Boekhandel, De Sikkel, Lannoo en Standaard-Boekhandel? De auteur laat verstaan dat dit slechts een gedeeltelijke, hoewel diepgaande, benadering is en om het beeld

volledig te maken, de studie van de andere uitgeverijen moet worden ondernomen.
Een voorbeeld in haar soort. [E. C.-I.]

3212.- Jan van Impe, *Vandaag 1940-1942* in *Ex Officina*, 13, 2000, 2, p. 7, ill.
Enkele bijzonderheden over het 'vergeten' oorlogstijdschrift '*Vandaag*', Vlaams,
volks en sociaal van strekking (hoofdredactie: Betsie Hollants), met goed
verzorgde lay-out. [E. C.-I.]

[Go Top](#)

[Over deze site](#) Home page: www.boekgeschiedenis.be
Ontwikkeling © Johan Hanselaer
Laatste aanpassing: 09/13/2023 18:35:1805/29/2007 14:52:12

Kroniek 2001-2003

De zevenentwintigste aflevering van de *Kroniek* bestrijkt een periode van drie jaar en bevat publicaties verschenen tussen 1 januari 2001 en 15 december 2003. Intussen ontplooiden de medewerkers enkele nieuwe initiatieven: een elektronische versie van de eerste vijftwintig afleveringen is consulteerbaar op de website van de Vlaamse Werkgroep Boekgeschiedenis (<http://www.boekgeschiedenis.be/kroniek/index.htm>). Eerlang verschijnen ook registers op deze afleveringen. Het gebruik van de *Kroniek* als onderzoeksinstrument werd dan weer gedemonstreerd in P. DELSAERDT, "Dertig jaar boekgeschiedenis in Vlaanderen: enkele aantekeningen bij de '*Kroniek* van het gedrukte boek in de Nederlanden'", in P. DELSAERDT & K. DE VLIAGER-DE WILDE (eds.), *Boekgeschiedenis in Vlaanderen: nieuwe instrumenten en benaderingen*. Brussel, Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, 2004, p. 9-13.

Met ingang van deze aflevering ondergaat het medewerkersbestand enkele wijzigingen: redacteur Elly Cockx-Indestege werkt voortaan nog mee als recensent, maar heeft de redactionele verantwoordelijkheid overgedragen. Pierre Delsaerd, die hoofdzakelijk publicaties over de achttiende eeuw besprak, neemt volledig afscheid. De redactie bedankt hen voor hun jarenlange inspanningen ten bate van de *Kroniek*.

Na de rubriek 'Algemeenheden' zijn de notities chronologisch gerangschikt en gegroepeerd per thema of onderwerp (met het trefwoord in vetjes): 1. Literatuurbericht en Vakwoordenboeken; 2. Bibliografie (methodologie en repertoria); 3. Drukmetaal; 4. Zetten en drukken; 5. Drukkers, steden, regio's; 6. Boekversiering en -illustratie; 7. Boekband; 8. Bibliotheken en Bibliofilie; 9. Boekhandel en Uitgeverij; 10. Onderwerpen. Lezers worden van harte uitgenodigd om hun suggesties aan de redactie te bezorgen.

3213. – Lotte HELLINGA (ed.), *The scholar & the database papers presented on 4 November 1999 at the CERL Conference hosted by the Royal Library, Brussels*. – London: Consortium of European Research Libraries, 2001. – xiii, 91 p.: omslag, tab.; 21 cm. – (CERL Papers, 2).

Het '**Consortium of European Research Libraries**' is een vereniging van bibliotheken met oud-boekenbezit (midden vijftiende tot midden negentiende eeuw), over Europa verspreid, die hun bezit kenbaar maken door middel van een databank, de 'Hand Press Book' (HPB). Een en ander bestaat al een aantal jaren en groeit gestadig aan: zowel het aantal meewerkende bibliotheken als het aantal titels in de databank. Het is van groot belang dat met de gebruikers van de databank contact wordt gehouden, om ervaringen uit te wisselen, te discussiëren en het gebruik van de 'goudmijn' te stimuleren. Daartoe worden her en der seminars en bijeenkomsten georganiseerd. Het secretariaat van het Consortium berust bij Lotte Hellinga (Londen). In het najaar 1999 kwam Brussel aan de beurt met als thema het probleem van de kwantificeerbaarheid: bijvoorbeeld, tot welke historische conclusies kan de informatie van de databank leiden? In hoever beantwoordt het gebodene aan de realiteit? Dit scepticisme (of beter gezegd: deze waarschuwing) geuit door Hugh Amory (Houghton Library, Harvard University, Cambridge MA) en Henri-Jean Martin (auteur van *Livre, pouvoirs et société à Paris au XVIIIe siècle*) werd weliswaar niet door de meeste andere sprekers gedeeld: men wil een ruimere waaier en een verfijning van de gegevens, uitgaande van een brede context. Dit

boekje is de neerslag van de lezingen die er werden gehouden. Maureen Bell (University of Birmingham) had het over 'A quantitative survey of British book production 1475-1700'; Margaret Lane Ford (Christie's, Londen): 'History counts: masterforms in quantitative analysis for the history of the book'; Maria López-Vidriero (Biblioteca Real, Madrid): 'Face aux attentes des chercheurs: réflexions sur les bases de données rétrospectives'; Henryk Hollender (UB Warschau): 'Quantification, national heritage and automation strategy'; Jaroslava Kasparová (Nationale Bibliotheek van Tsjechië, Praag): 'Le catalogage automatisé des livres anciens et recherches dans le domaine de l'histoire du livre: le cas de la République tchèque. Conception du traitement, son état actuel, perspectives d'avenir'; David McKitterick (Trinity College Library, Cambridge): 'Bibliography and woeful ignorance – or, why does the seventeenth century look different in Cambridge libraries?'; Pierre Delsaerdt (Universiteit Antwerpen): 'Les banques de données bibliographiques: cartes routières ou instruments de recherche pour l'histoire du livre au XVIIIe siècle'; Jean-Dominique Mellot (Bibl. nat. de France): '*Le Répertoire d'imprimeurs/libraires de la BnF* (v. 1500-v. 1810): premiers enseignements quantitatifs et qualitatifs'; Andrey C. Masevitch & Alla V. Ostrovskaya (INST. Russische Literatuur, Moskou): 'The authority file for names of persons of eighteenth- and nineteenth-century Russia in the Institute for Studies in Russian literature: a Utopian project'. Uit de benadering door mensen uit zeer diverse landen – zelfs binnen Europa! blijkt onder meer hoe problematisch catalogisering en 'thesaurisering' wel kunnen zijn. [E.C.-I.]

3214. – Susanne BESSLICH, *Register zum Gutenberg-Jahrbuch 1987-2000* in *Gutenberg Jahrbuch*, 2002, p. 241-291.

Registers op auteurs, persoonsnamen, plaatsnamen, zaken. [E.C.-I.]

3215. – *In memoriam Max Israel (1916-2001)* in *De boekenwereld*, 18, 2001-2002, p. 146-148, portr.

Beminnelijk man en markant antiquaar aan de Nieuwezijds Voorburgwal in Amsterdam, overleed geheel onverwacht. Zoals zijn broer Nico was ook hij uitgever. Zoals zijn broer overleefde hij de holocaust. [E.C.-I.]

3216. – Bob DE GRAAF, *Nico Israel, 1919-2002* in *Quaerendo*, 32, 2002, p. 173-174, portr.; + *Nico Israel (1919-2002)* in *De boekenwereld*, 18, 2001-2002, p. 268-273, portr.

De *primus inter pares* noemt antiquaar Bob de Graaf de op 83-jarige leeftijd overleden Nico Israel, bij leven gevestigd aan de Keizersgracht in Amsterdam, bekend voornamelijk om zijn atlanten en reisverhalen maar ook om boeken op het gebied van de geschiedenis van de wetenschappen. Een tijdlang was hij ook uitgever. [E.C.-I.]

3217. – Henning WENDLAND, *Philobiblon. Register der Jahrgänge 1/1957 bis 45/2001* in *Philobiblon*, 45, 2001, p. 341-394.

Het tijdschrift, met de ondertitel *Eine Vierteljahrsschrift für Buch- und Graphiksammler*, uitgegeven door Ernst Hauswedell & Co te Stuttgart, en aan de leden van het bibliofielenvereniging Maximilian-Gesellschaft bezorgd, heeft zijn publicatie stopgezet. De laatste aflevering bevat een compleet register van de auteurs en hun bijdragen, en een namen- en onderwerpsregister over de vijftienveertig jaargangen van zijn bestaan. [E.C.-I.]

3218. – Bert CARDON e.a. (eds.), '*Als ich can*'. *Liber amicorum in memory of professor dr Maurits Smeyers*. – Paris; Leuven; Dudley, MA: Peeters, 2002. – 2 bdn. (XXXIX, 1742 p.): ill.; 27 cm. – ISBN 90-429-1233-2 (Peeters Leuven); 2-87723-694-3 (Peeters France).

Post mortem verschenen huldealbum, met de bibliografie van Smeyers en bijna tachtig

opstellen over miniatuurkunst en aanverwante gebieden. Enkele zijn ook voor de historicus van het gedrukte boek belangrijk en komen in deze *Kroniek* afzonderlijk aan de orde. [E.C.-I.]

3219. – Hannie VAN GOINGA, *De geschiedenis van de Dr. P.A. Tiele-Stichting 1953-2003*. – [Den Haag]: Sr. P.A. Tiele-Stichting; (Zutphen): Walburg Pers, (2003). – 88 p.: omslag, ill.; 24 cm. – ISBN 90-5730-269-1.

Pieter Anton **Tiele** (1834-1889) werd eerst custos van wat thans de universiteitsbibliotheek van Amsterdam is, daarna bibliothecaris van de Leidse universiteitsbibliotheek. Met het opstellen van de catalogus van de verzameling Nederlandse reisbeschrijvingen van Frederik Muller affineerde Tiele zich als bibliograaf. Handschriften, incunabelen, pamfletten volgden. Toen Wytze Hellinga het initiatief nam tot de oprichting, in 1953, van een stichting ter bevordering 'van de wetenschap van het boek en de drukunst en de daarmee samenhangende technieken' werd deze naar Tiele genoemd. Met ingang van 1954 werd een bijzondere leerstoel in de wetenschap van het boek en de bibliografie opgericht, met als eerste titularis Herman de la Fontaine Verwey. Andere leerstoelen volgden. Na vijftig jaar werd de stichting in 2003 omgevormd tot een breder samenwerkingsverband boekwetenschap: "Daarmee is 'Tiele' uitgegroeid tot een nationaal platform dat de bevordering van de boekwetenschap in de breedste zin beoogt en daartoe uiteenlopende organisaties en belangen bundelt." [E.C.-I.]

3220. – Paul HOFTIJZER, *De lof der boekdrukkunst*. Zutphen: Walburg Pers, (2003). – 31 p.; 24 cm. – ISBN 90-5730-252-7; Frans A. JANSSEN, *Verleden en toekomst van het gedrukte boek*. Tiele-lezing 2003. – Zutphen: Walburg Pers; Den Haag: Dr. P.A. Tiele-Stichting, (2003). – 25 p.: facs.; 24 cm. – ISBN 90-5730-268-3.

Uitgave van respectievelijk de eerste en de tweede **Tielelezing**. Zoals de hierboven vermelde geschiedenis van de stichting, zijn ook deze twee plaketjes bijzonder fraai verzorgd, gezet uit de Lexicon nr. 1 van Bram de Does in een smaakvol betiteld omslag in kleur, met brede flap. [E.C.-I.]

3221. – Ton CROISET VAN UCHELEN *In memoriam Paul Valkema Blouw (1916-2000)* in *De boekenwereld*, 17, 2000-2001, p. 138-142, portr.; Ton CROISET VAN UCHELEN, *In memoriam Paul Valkema Blouw (1916-2000)* in *Quaerendo*, 31, 2001, p. 87-96, portr. Verrassende levensbeschrijving van een man die de (boek)historici slechts in zijn laatste levensfase hebben gekend. Het verschijnen van zijn levenswerk heeft hij gelukkig nog mogen beleven. Lees, in aansluiting, de uitvoerige bespreking van zijn *Typographia Batava* door M. de Schepper. De Engelse versie in *Quaerendo* is niet geheel dezelfde tekst, maar wordt gevolgd door een bibliografie. PVB is vroeg in het boekenvak terechtgekomen, maar laat in de boekwetenschap. Zijn eerste publicatie dateert van 1979, zijn laatste moet nog verschijnen. Het is al vaker in de *Kroniek* geschreven maar mag hier wel worden herhaald: de grote gave en verdiensten van PVB bestonden erin de vondsten van historisch graafwerk te analyseren en de interpretatie ervan tot een uitstekend geschreven boeiend verhaal te maken, geheel in de trant van zijn mentor Herman de La Fontaine Verwey. Plannen bestaan om zijn gebundeld oeuvre in het oorspronkelijke Nederlands te publiceren. [E.C.-I.]

3222. – Francine DE NAVE, *In memoriam Leon Voet, 14 september 1919 – 13 september 2002* in *De Gulden Passer*, 80, 2002, p. 1-7, portr.

Goed gestoffeerd en met liefde geschreven portret van de grote Plantijnkenner en museumconservator. Zijn *Golden Compasses* en *Plantin Press* blijven de fundamenten voor

verdere Plantijnstudie. Zie ook: Marcus de Schepper, 'In memoriam Leon Voet (1919-2002)' in *Bibliotheek- & archiefgids*, 79, 2003, p. 44-46. [M.d.S.]

3223. – Werner WATERSCHOOT, *Schouwende fantasye: opstellen*. – Gent: Academia Press, 2002. – iv, 275 p.: omslag, ill.; 24 cm. – ISBN 90-382-0316-0.

Naar aanleiding van zijn zestigste verjaardag hebben collega's en vrienden negentien opstellen van WW gebundeld en rond volgende thema's gegroepeerd: Middeleeuwen, Rederijkers, Vroege Renaissance (Lucas d'Heere, Jan Baptist Houwaert, Jan van der Noot), Boekdrukkunst en Feestcultuur. In laatst genoemde categorie komt de negentiende eeuw aan bod via de bibliofilie. Er is een tabula gratulatoria, geen register! Overigens keurig uitgevoerd. Voor wie geen overdrukken van **Waterschoots** artikelen bezit, is dit boek ten zeerste aanbevolen. [E.C.-I.]

3224. – Piet VERKRUIJSSE, *Moeilijk en dogmatisch, maar wel buitengewoon rijk: verleden, heden en toekomst van de analytische bibliografie* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 9, 2002, p. 7-23, ill.

Als een vademecum voor de boekarcheoloog zou je deze bijdrage kunnen bestempelen. In een notendop zet Nederlands befaamdste analytisch bibliograaf van het ogenblik deze 'moeilijke, dogmatische en veelzijdige materie' (naar het woord van de Fransman Roger Lauffer) op heldere en omvattende wijze uiteen. Aangetoond wordt hoe de weg, soms met rare gewassen begroeid, vanaf het eindproduct, het gedrukte boek, als het ware in retrograde tot het beginpunt, de kopij, moet worden gelopen. Omdat de term analytische bibliografie een beschrijving na de analyse impliceert, en omdat slechts met 'de scherven van de totale oplage' kan worden gewerkt, verkiest PV de term **boekarcheologie**. Behalve ten behoeve van een diepgaande beschrijving van de druk kan zij immers ook ten grondslag liggen aan bijvoorbeeld tekstgeschiedenis en -editie. Boekarcheologisch onderzoek mondt namelijk logischerwijs uit in een uitputtende monografie van een drukker/uitgever. Verplichte lectuur voor jong en oud (maar vooral jong) die inzicht willen verkrijgen in het gedrukte boek uit de handpersperiode. [E.C.-I.]

3225. – Johan HANSELAER, *BelEdiMar: een website voor Belgische drukken van vóór 1801* in *De Gulden Passer*, 80, 2002, p. 201-211, ill.

Voorstelling van een website waarop boeken worden geregistreerd die vóór 1801 in België werden gedrukt en die sinds 2001 op veilingen en in antiquariaten werden verkocht. De boeken worden chronologisch gelist, voorzien van indices op plaats- en persoonsnamen, en trefwoorden. Medio 2002 waren er 1600 edities gerepertorieerd, medio 2004 zijn er dat reeds meer dan 4000. Op zijn manier vormt de website stilaan een belangrijke aanvulling op het in kaart brengen van het boek, gedrukt in België vóór 1801. Het adres: http://www.biobibdata.net/belhome_NL.html [J.H.]

3226. – Marieke VAN DELFT & Clemens DE WOLF (eds.), *Bibliopolis: geschiedenis van het gedrukte boek in Nederland*. – Zwolle: Waanders, 2003. – 317 p.: ill. – ISBN 90-400-8780-6.

Bibliopolis sluit zich als jongste telg aan bij een reeks indrukwekkende studies die het boek in al zijn aspecten vanuit een nationaal-historisch perspectief benaderen. De invloedrijkste voorbeelden hiervan zijn de vierdelige *Histoire de l'édition française* (1982-1986) en *The Cambridge History of the Book in Britain*, waarvan reeds twee van de zeven delen verschenen (1999-2002). Net als zijn buitenlandse voorgangers is *Bibliopolis* het resultaat van een

vruchtbare krachten bundeling van experts in het vakgebied. Een tweede overeenkomst ligt in de cultuurhistorische benadering van het onderwerp. Naast de studie van het boek als fysiek object, gaat er veel aandacht naar de situering in een brede maatschappelijke context. Toch verschilt *Bibliopolis* op één cruciaal punt: het is in oorsprong een elektronisch systeem! Het gelijknamige project van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag resulteerde in 2002 in een multimediale geschiedenis van het in Nederland gedrukte boek, raadpleegbaar via internet (www.Bibliopolis.nl). Het boek *Bibliopolis* is een afgeleid product van deze website. Het bevat naast het 'Handboek' (een historisch overzicht van 1460 tot heden) een selectie afbeeldingen uit de Beeldbank en de belangrijkste literatuurverwijzingen. De vraag is echter of het op papier afdrukken van een elektronisch systeem tot een goed boek leidt. De structuur en inhoud van *Bibliopolis* zijn immers bepaald door de vereisten van het internet. Dit blijkt duidelijk uit de chronologisch-systematische opbouw. Die leidt tot een uitermate gestandaardiseerd, maar gefragmenteerd corpus: 160 tussentitels splitsen de tekst op in onderdelen van één of twee pagina's. Voor een webpublicatie zijn deze cesuren noodzakelijk, maar in een gedrukt boek bemoeilijken ze de lectuur. Een strakke webstructuur laat immers geen ruimte om hypothesen te stellen, die vervolgens uit te werken en uiteindelijk tot een conclusie te komen. Daarom kan *Bibliopolis* ook niet als een leesboek of monografie beschouwd worden, maar moet het eerder gezien worden als een beknopt naslagwerk. Daarnaast zijn enkele essentiële elementen bij het overzetten van de tekst op papier verloren gegaan. Op de internetversie van het Handboek leiden de vele links naar andere teksten, afbeeldingen, trefwoorden en studies. In de gedrukte versie ontbreekt elke kruisverwijzing, verklaring of voetnoot. Hier ligt de grootste tekortkoming van *Bibliopolis*. Het boek is niet levensvatbaar zonder de website. Om op eigen benen te kunnen staan, had het minstens biografische gegevens over de belangrijkste personen moeten bevatten en een woordenlijst waarin vaktermen worden toegelicht. *Bibliopolis* heeft de wens naar een diepgravende geschiedenis van het gedrukte boek in de Nederlanden niet ingelost. Dat was ook niet de ambitie van de samenstellers. Als gids naar de website, is het boek wel geslaagd. Het systeem *Bibliopolis* verdient het ook om in de schijnwerpers te staan. Het is een uniek instrument waar zowel wetenschappers, onderwijzers en geïnteresseerden terecht kunnen. [S.v.R.]

3227. – Joost DEPUYDT & Goran PROOT, *Handleiding STCV*. – Antwerpen, 2002. – 145 p.; 30 cm. (Publicaties van het STCV-project, 1); Stijn VAN ROSSEM, Goran PROOT & Pierre DELSAERDT, *De Short Title Catalogus Vlaanderen (STCV): de bibliografie van het zeventiende-eeuwse boek in Vlaanderen in De Gulden Passer*, 81, 2003, p. 201-217; Stijn VAN ROSSEM, Goran PROOT & Pierre DELSAERDT *The 'Short Title Catalogue Vlaanderen (STCV)': the bibliography of seventeenth-century books in Flanders in Quaerendo*, 33, 2003 p. 336-354.

Het gebeurt niet zo vaak dat er in België langlopende projecten omtrent historische bibliografie worden opgezet. Gelukkig werd in 2000 het STCV-project opgestart, waarmee een bibliografie werd aangevat van alle drukwerken die in de zeventiende eeuw het licht zagen op het grondgebied van het huidige Vlaanderen (Brussel inclusief). Aangezien het volume massaal is, beperkte men zich tot de Nederlandstalige publicaties. Op die manier wordt een lacune opgevuld van het zusterproject in Nederland, de STCN, waarin alle publicaties die in Nederland gedrukt werden voor 1801 én alle Nederlandstalige publicaties die buiten de grenzen van Nederland het licht zagen, worden opgenomen. Let wel: in de STCN is er één uitzondering, België.

De handleiding werd rond twee delen opgebouwd – namelijk (1) selectiecriteria, definities en

bibliografische eenheden, en (2) de bibliografische beschrijving – en wordt afgesloten met een reeks bijlagen.

Wat de selectiecriteria betreft gaat het dus om werken, gedrukt tussen 1 januari 1601 en 31 december 1700, in Vlaanderen (inclusief Brussel), waarbij werken met een dubbeladres waarvan één buiten Vlaanderen, buiten beschouwing worden gelaten. Werken waarvan men vermoedt dat ze in Vlaanderen werden gedrukt, of die in het verleden aan Vlaanderen werden toegeschreven, worden opgenomen. Bij twijfelgevallen spelen twee criteria: werden de boeken vanuit een Zuid-Nederlands gezichtspunt geschreven, én doen de typografische kenmerken aan Vlaanderen denken. Blijft de twijfel nog bestaan, dan wordt het werk opgenomen met een vermelding van twijfelachtigheid. De werken moeten in het Nederlands geschreven zijn, of er moeten zich substantiële onderdelen in het Nederlands in het boek bevinden. Plano's of eenbladrukken en tweezijdig gedrukte plano's worden niet opgenomen, evenals couranten, tijdschriften en brieven van ambassadeurs. Nieuwsbriefachtige geschriften worden wel opgenomen, met uitzondering van de Nieuwe Tijdingen van Abraham Verhoeven: hiervoor wordt naar de BB verwezen. Ook liederen op vliegende bladen zijn te vinden in de STCV, evenals atlanten en verzamelingen gravures, indien zij van een typografische titelpagina zijn voorzien. De behandeling van deze laatste is summier. De bijlagen bestaan uit een aantal nuttige lijsten: lijst van bijbelboeken, een schema om het formaat te bepalen en een controlelijst voor de paginering, een lijst om de inhoud te karakteriseren en een lijst om de vorm te beschrijven en een omrekening van de Romeinse kalender. Natuurlijk is er ook een lijst met bibliografische afkortingen.

Wat de beschrijving betreft, heeft het weinig zin om de vele zeer doordachte regels hier te vermelden of te bespreken. Nuttiger lijkt het ons om te zien wat het werken met de handleiding heeft opgeleverd op de website <http://www.stcv.be/>.

Om de STCV te doorzoeken kan men van 10 zoek sleutels gebruik maken: titel, woord uit de titel, auteursnamen-persoonsnamen, auteursnamen – instellingen/organisaties, uitgever, plaats van uitgave, taal, trefwoord, vingerafdruk en plaatskenmerk. Wanneer we 'jezuïeten' intikken bij auteursnamen-instellingen/organisaties, worden er ons 7 verwijzingen gepresenteerd: 3 naar het SJ-college in Antwerpen, 1 naar het SJ-college in Brussel en Mechelen, en 2 naar het SJcollege in Brugge. Een fiche geeft ons de volgende informatie: een verkorte titel, auteur, instelling/organisatie, impressum (uitgever, plaats, jaar), editie, collatie (formaat, katernnummering, paginering), opmerking, taal, trefwoorden, illustratie, nummer (= vingerafdruk) en bibliotheken. Bij de eerste vier items wordt steeds vermeld waar de betreffende informatie werd gevonden: titelpagina, document of extern. Onder het item 'auteur' komen 'alle personen of instanties die inhoudelijk of artistiek betrokken waren bij de totstandkoming van het boek' zoals auteurs, illustratoren, en andere, maar geen gedicasseerden en andere 'passieve auteurs'. Wanneer het boek uit verschillende delen (hier volumes) bestaat wordt de collatie opgesplitst: eerst wordt katernnummering en paginering van deel I gegeven, daarna van deel II, enzovoort. Onder 'Opmerking' wordt allerlei informatie ondergebracht, zoals bijvoorbeeld of er meerdere edities in hetzelfde jaar werden uitgebracht. Jammer is wel dat er geen link is voorzien naar de beschrijving van de verwante editie. Ook de bibliografische referenties zijn hier te vinden. Er is echter op dit moment (informatie september 2004) iets misgelopen, want er wordt wel verwezen naar volume en pagina, maar niet naar het boek. Zo vinden we bij 'Ambrosius door het bestier van edeldom' volgende opmerking: 'There exists also a Latin edition of this programme, cf. II, 236, nr. 27'. Onder de taal is de doeltaal te vinden, maar bij vertalingen wordt ook de brontaal en de mediërende taal opgenomen. Onder 'trefwoorden' wordt er zowel naar de inhoud als naar de

typografie verwezen. Zo vinden we o.a. volgende reeks onder trefwoord: Christelijke leer; Illustraties op de titelpagina/in het voorwerk; Lettertype romein; Titelpagina typografisch. De vingerafdruk is volledig gebaseerd op de regels van de STCN.

In de STCV werden tot nu toe een vijf collecties verwerkt: Centrale Bibliotheek UFSIA, het Ruusbroecgenootschap (UFSIA), Stadsbibliotheek Antwerpen, het Tabularium (in de Centrale Bibliotheek) en de collectie van de Bibliotheek Theologie van de K.U.Leuven en de collectie van de Gentse Universiteitsbibliotheek. Tot nu toe werden er 3802 beschrijvingen, gebaseerd op 7368 exemplaren, opgenomen op de website. Nog enkele cijfers: van Adriaan Poirters werden er 37 edities opgenomen, van Cornelius Hazart 93 en van Arnout van Geluwe 49. Onder de drukkers is Michiel Cnobbaert koploper met 180 drukken, daarna volgen Hieronymus I Verdussen met 145 drukken en Bauduyn Manilius met 138 drukken. Zowel de handleiding als de website zijn prachtige werkinstrumenten voor al wie met het oude Nederlandstalige boek in Vlaanderen te maken heeft. We mogen hopen dat deze website continu wordt aangevuld (ook al is dit thans niet het geval), zodat er op termijn een volwaardige bibliografie op het net te vinden is. Kortom, dit smaakt naar meer, véél meer. [J.H.]

3228. – Ludo SIMONS, *Het bedrijf van de uitgever in De lokroep van het bedrijf Handelaars, ondernemers en hun samenleving van de zestiende tot de twintigste eeuw. Liber Amicorum Roland Baetens*. – Antwerpen: Universiteit Antwerpen-UFSIA, Vakgroep Geschiedenis, Centrum voor Bedrijfs geschiedenis, 2001, p. 161-175 = *Bijdragen tot de geschiedenis*, 84, 2001, p. 161-175.

Lexicografische verkenning van de term '**uitgever**' tegenover 'editeur', 'uitgeversmaatschappij' tegenover 'uitgeverij', 'drukker' tegenover 'boekhandelaar'. Als voorbeeld wordt Hendrik Conscience aangehaald: 'In 't Wonderjaer' verscheen te Antwerpen 'ter drukkerij van de weduwe I.S. Schoesetters'; zij was geen uitgeefster, wel drukker en boekhandelaarster. Buschmann en Van Dieren waren drukkers-uitgevers, Rogghé, Hoste, De Meester en De Seyn daarentegen boekhandelaars-uitgevers. [W.W.]

3229. – Jeanne BLOGIE, *Répertoire des catalogues de ventes de livres imprimés. VI. Catalogues provenant de divers pays et appartenant à la Bibliothèque royale Albert Ier.* – Bruxelles: Libr. Fl. Tulkens, 2003. – vij p., 849 kol. – (Collection du Centre national de l'archéologie et de l'histoire du livre = Nationaal Centrum voor de archeologie en de geschiedenis van het boek, IV, 6).

Andermaal is B erin geslaagd een gedeelte van de grote collectie **veiling- en prijscatalogi** van de Brusselse Koninklijke Bibliotheek te beschrijven (zie Kroniek nrs. [453](#), [822](#), [1844](#) en [2779](#)). Na de Belgische, Franse, Britse, Nederlandse en Duitse zijn thans in één klap alle andere landen aan de beurt: Europese (Italië, Zwitserland !), Afrikaanse, Australische en Amerikaanse (Verenigde Staten!). Alles is weer uitgevoerd met de beproefde acribie en ontsluiting (registers per land). Een supplementdeel zal het grote werk weldra afsluiten. Hier past alleen bewondering en dankbaarheid. [M.d.S.]

3230. – Frank DAELEMANS & Geert WISSE (eds.), *Pour l'histoire du papier peint: sources et méthodes = Voor de geschiedenis van papierbehang: bronnen en methoden. Actes du colloque tenu à Bruxelles le 22 novembre 1996 = Handelingen van het colloquium ter Brussel gehouden op 22 november 1996*. Brussel = Bruxelles, 2001. – 247 p.: omslag, ill.; 26 cm. (Archives et bibliothèques de Belgique, numéro spécial 55 = Archief- en Bibliotheekwezen in België, extranummer 55). ISSN 0775-0722.

Boekbinders hebben ook al eens stukken van **behangselpapier** gebruikt als schutbladen en omslagen van brochures. De boekbandhistoricus kan er baat bij vinden inzicht te krijgen in de bronnen, monumentale en schriftelijke; in dit opzicht zijn de bijdragen in deze bundel verhelderend. [E.C.-I.]

3231. – Walter WILKES, *Was ist eine Faksimile?* in *Aus dem Antiquariat*, 2002, 11, p. A522-A531.

Door een bijdrage van Stephan Füssel 'Vom Steindruck zum Internet – Faksimiles im Medienumbruch' (*Die Struktur medialer Revolutionen. Festschrift für Georg Jäger*. Ed. Sven HANUSCHEK, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2000) werd de auteur geïnspireerd tot een hernieuwd bekijken van wat een **facsimile** eigenlijk is. Wilkes gaat in op definitie(s), vervaardiging van facsimiles en druktechniek. [E.C.-I.]

3232. – Pascal FULACHER, *Peinture et poésie: le dialogue par le livre* in *Le livre & l'estampe*, 48, 2002, 158, p. 81-99, ill.

Besprekingsartikel van het in de titel genoemde boek van Y. Peyré (Parijs, Gallimard, 2001, 272 p.), naar aanleiding waarvan ook tentoonstellingen werden (en worden: in New York PL in 2006) georganiseerd. Aanleiding: 125 jaar geïllustreerde **poëzie** in boekvorm. Vrucht van jarenlang onderzoek en reflectie, noemt Fulacher het een mijlpaal in de geschiedenis van de benadering van het geïllustreerde boek: het kunstschildersboek ('livre de peintre'), het kunstenaarsboek ('livre d'artiste'), nu een moderne versie van het *pictura et poesis*. [E.C.-I.]

3233. – Jan VAN DER STOCK, *Early prints [in] the Print Collection of the Royal Library of Belgium*. – London: Harvey Miller Publishers, 2002. – 184 p., XVI pl.: ill.; 32 cm. – ISBN 1-872501-29-X.

De collatie weerspiegelt niet de omvang van dit boek: buiten de 16 kleurenplaten zijn er ook 574 zwart/wit afbeeldingen: elke prent, uit de vijftiende en vroege zestiende eeuw, is afgebeeld. De beschrijving die terecht summier is gehouden, bevat alle essentiële gegevens, zoals de identificering van het onderwerp, eventuele auteur, plaatsnummer in het **Brusselse Prentenkabinet**, de afmetingen, de staat, de herkomst en de verwijzingen naar basiswerken als Lehrs, Hollstein *The Illustrated Bartsch*, en andere (er is een uitstekende bibliografie). In wezen gaat het om zelfstandige prenten. Toch is er af en toe een band met de boekillustratie. Het meest treffende voorbeeld hiervan is ongetwijfeld de reeks houtsneden bekend als de Passie Delbecq-Schreiber, die in de loop van de zestiende eeuw in talrijke, hoofdzakelijk Antwerpse drukken opduiken. Verder zijn er kleine (vaak devotieprenten) en grote prenten met tekst uit losse letter gezet. Met andere woorden, de bibliograaf die zich met geïllustreerde drukken uit de vijftiende en vroege zestiende eeuw inlaat, mag dit nieuwe standaardwerk niet ignoreren. Ook de boekhistoricus kan zijn voordeel doen met het overzicht van voormalige verzamelingen; bibliofilie en iconofilie gaan vaak hand in hand! Het is niet te geloven dat nu pas deze uitermate belangrijke verzameling grafiek werd ontsloten. Wij mogen de auteur er zeer dankbaar om zijn. [E.C.-I.]

3234. – Angelika PABEL, *Erste gemeinsame Jahrestagung des Arbeitskreises für die Erfassung und Erschließung historischer Bucheinbände (AEB) und der Belgisch-Niederlands Bandgenootschap in Einbandforschung*, 13, 2003, p. 4-8.

Deze eerste gemeenschappelijke bijeenkomst van twee *bandengenootschappen* vond plaats in de Johannes a Lasco Bibliothek Große Kirche Emden, van 26 tot 28 september 2002. Jos Hermans (VB Groningen) hield een toespraak die in het bijzonder de tentoonstelling (zie nr.

3251) toelichtte. De regio Friesland / Groningen / Ostfriesland vormde destijds één cultuurgebied, wat zijn sporen heeft nagelaten in de boeken uit die tijd. Overzicht van de referaten. De Johannes a Lasco Bibliothek Große Kirche Emden, met haar belangrijke oude-boekenbestand en haar dynamische directeur, Walter Schulz, vormde de uitgelezen plek om beide evenementen te organiseren. [E.C.-I.]

3235. – Emile VAN DER VEKENE, *Dictionnaire illustré des relieurs ayant exercé au Grand-Duché de Luxembourg depuis le XVIIe siècle jusqu'à nos jours*. – (Luxembourg): Ed. Saint-Paul, (2002). – 226 p.: ill.; 26 cm. – ISBN 2-87963-414-8.

Niet meteen te verwachten maar zeker niet te versmaden bronnen werden geconsulteerd om tot deze nomenclatuur te komen die om en bij de 500 namen van boekbinders in het Groothertogdom bevat. Dit naslagwerk bevat grotendeels ongepubliceerd materiaal en is daardoor bijzonder waardevol. Onder meer de vele contacten die Van der Vekene met levende boekbinders onderhield, hebben er voor gezorgd dat ook de meest recente generatie goed vertegenwoordigd is. Een uitgebreidere recensie verscheen in *De Gulden Passer*, 81, 2003, p. 224-225. [E.C.-I.]

3236. – *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen 2000*. – Amsterdam: De Buitenkant, 2001. – 167 p.: ill.; 22 cm. – ISBN 90-76452-52-9; ISSN 1383-4584; *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen 2001*. Amsterdam De Buitenkant, 2002. – 199 p.: ill.; 22 cm. ISBN 90-76452-04-0; ISSN 1383-4584; *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen 2002*. – Amsterdam: De Buitenkant, 2003. – 148 p.: ill.; 22 cm. – ISBN 90-76452-741; ISSN 1383-4584.

De lichtzwartgrijs linnen band met zilveropdruk maakt van het achtste jaarboek van het **Nederlands Genootschap van bibliofielen** (2000) weer een 'bibliofiel' juweeltje. Het negende jaarboek (2001) zit in een geelachtiggroen linnen band met blauwviolette schutbladen met strooipatroon van NGB. Het tiende (2002) in donkerrosa met opdruk in ultramarijn en schutbladen in bleekblauw. Het achtste en het tiende bevatten één katern kleurenafbeeldingen. Na telkens de inleiding van Sjaak Hubregtse en het jaarverslag door Isa de La Fontaine Verwey volgen de artikelen die hieronder in de betrokken rubrieken zijn ondergebracht. [E.C.-I.]

3237. – Rudolf DE SMET (ed.), *Les humanistes et leur bibliothèque = Humanists and their libraries. Actes du Colloque international = Proceedings of the International Conference, Bruxelles, 26-28 août 1999*. – Leuven: Peeters; Paris; Sterling, Virginia, 2002. – 286 p.; 24 cm. – ISBN 90-429-1044-5; 2-87723-591-2.

Het Brusselse colloquium behandelde niet zozeer de inhoud van de **humanistenbibliotheken**, dan wel de context en de motieven van eigenaren en gebruikers. Te vermelden zijn hier: Thomas D. Walker, 'The web of Renaissance humanists, their libraries, and the organization of knowledge in Pre-Enlightenment Europe' (p. 17-23); Concetta Bianca, 'Le cardinal de Cuse en voyage avec ses livres' (p. 25-36); James Hirstein, 'La bibliothèque de Beatus Rhenanus: une vue d'ensemble des livres imprimés' (p. 113-142); Paul Nelles, 'The Renaissance ancient library tradition and christian antiquity' (p. 159-173); Thomas Berns, 'Philosophie de la bibliothèque de Montaigne: le difficile trajet des mots aux choses' (p. 193-209); C.S.M. Radernaker, 'A famous humanist's library. Gerardus Joannes Vossius (1577-1649) and his books' (p. 247-257); Alain Dierkens, 'Les humanistes et leur bibliothèque: quelques considérations générales' (p. 259-267). De bijdragen met betrekking tot de (Zuidelijke) Nederlanden komen verder afzonderlijk aan bod. Het geheel is ontsloten door een Index

nominum' (p. 269-286). Een verzorgde bundel – al zouden de humanisten schrikken van de door hen verfoeide letter op de omslagillustratie ... [M.d.S.]

3238. – Carmélia OPSOMER, *A la recherche des bibliothèques perdues* in *Bulletin de la Classe des Lettres. Académie royale de Belgique*, 6e série, XII, 1-6, 2001, p. 201-218. Tekst van een lezing gehouden door de conservator van de Handschriften en Incunabelen in de Universiteitsbibliotheek Luik. Zij is niet op zoek gegaan naar ex-libris en eigendomsmerken – hoe nuttig ook – maar heeft een poging gewaagd de draad op te nemen van de dialoog tussen de boeken en de mensen, een gesprek dat in alle stilte verloopt (het woord van Martin Heidegger indachtig). Achtereenvolgens geeft zij voorbeelden van de geschiedenis van naar alle windstreken **verspreide collecties**, van reconstructies van bibliotheken door de (boek)historicus, van de plaats van voornamelijk particuliere bibliotheken in de intellectuele geschiedenis. [E.C.-I.]

3239. – *Honderd jaargangen van Biekorf 1890-2000* in *Biekorf*, 100, 2000, p. 297-338. Samenvattende titel voor een aantal bijdragen. Vooreerst R. van Eenoo, *Rede uitgesproken op 16 september 2000* (p. 297-304). Hij wijst op de uniciteit van 'Biekorf' in zijn verschillende rubrieken. L. Vandamme, *Biekorf honderdvoud: het verhaal van een lees- en leerblad* (p. 305-311) legt nadruk op de verbondenheid met het Brugse Sint- Lodewijkscollege via de opeenvolgende hoofdredacteurs, onder wie vooral Antoon Viaene (hoofdredacteur 1929-1979) op de voorgrond trad. C. Devyt bezorgt een alfabetische lijst *Biekorfmedewerkers* (1890-2000) (p. 312-315). D. Geirnaert, *Honderd Biekorf Jaargangen en het WNT* (316-334) gaat na welke plaats 'Biekorf' als bron voor het WNT inneemt. Er blijken 1124 citaten gebruikt te zijn van 1891 tot 1998. L. van Biervliet, *Biekorf als bekoring* (p. 335-338) verklaart het langdurig succes door de unieke bonte mengeling van auteurs en bijdragen. Ook hier wordt de rol van Viaene onderstreept. [W.W.]

3240. – *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*. – Leiden Nederlandse Boekhistorische Vereniging, 8, 2001. – 211 p.: omslag, ill.; 23 cm. – ISBN 90-75133-08-1; ISSN 1381-0065; *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*. Leiden: Nederlandse Boekhistorische Vereniging, 9, 2002. 203 p.: omslag, ill.; 23 cm. – ISBN 90-75133-09-X; ISSN 1381-0065; *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*. Leiden: Nederlandse Boekhistorische Vereniging, 10, 2003. 243 p.: omslag, ill.; 23 cm. – ISBN 90-75133-10-3; ISSN 1381-0065. De ondertitel van het achtste **Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis** in lichtvioletblauw omslag, 'Het komt altemaël aen op het distribuweeren', duidt aan dat het om een themanummer gaat (het gaat natuurlijk niet om het distribueren in de letterkast!); het wordt ingeleid door hoofdredacteur Hannie van Goinga. In tien artikelen komen o.m. aan bod publiciteit, handelsusances, verkrijgbaarheid van boeken, en een begin van onderzoek naar het transport van boeken. Het negende jaarboek steekt in een helgroen omslag waarop het titelblad van Bohns Gysbrecht van Aemstel-uitgave gereproduceerd staat. Het tiende jaarboek zit in een scharlaken rood omslag. Het betreft opnieuw een themanummer met de titel 'Bij de tijd: boeken in Nederland 1950-2000'. [E.C.-I.]

3241. – *Catálogo de las reales patronatos. Volumen I: manuscritos e impresos del Monasterio de las Descalzas reales de Madrid. Volumen II: Manuscritos e impresos del Monasterio de las Huelgas reales de Burgos*. [Coordinación: Isabel Balsinde, Ester Quintana]. (Dir.: Maria Luisa López-Vidriero). Madrid: Patrimonio nacional, 1999. – 2 bdn. (696, 191 p.): ill.; 24 cm. (Catálogo de la Real Biblioteca, 14).

Belangrijke catalogus van over de 3.000 nummers: beschrijvingen met signaturen en aantekeningen over illustratie en band; geen bibliografische referenties. Talrijke registers. Onder de Zuidnederlandse drukken zijn de Antwerpse, tussen 1543 en 1774, uiteraard veruit het talrijkst. [E.C.-I.]

3242. – John BURY & Paul BREMAN (compil.), *Writings on Architecture Civil and Military c1460 to 1640. A Checklist of Printed Editions*. – HES & De Graaf Publishers BV, 2000. 122 p. – ISBN 90-6194-428-7.

Bibliografieën en catalogi van kunstboeken en meer specifiek van **architectuurboeken**, zijn reeds lang een werkterrein van bibliografen en kunsthistorici. Denken we maar aan de *Katalog der Ornamentstichsammlung der Staatlichen Kunstbibliothek Berlin* (1939), Cicognara's *Catalogo ragionato dei libri d'arte et d'antichità* (1821), of *The Fowler Architectural Collection of the Johns Hopkins University. Catalogue* (1961). Voor de militaire boeken is er o.a. Cockle, *A bibliography of military books up to 1642* (1900) en Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften* (1889-91). Aan deze reeks hebben Bury en Breman een checklist toegevoegd van edities van werken geschreven tussen ca. 1460 (met uitzondering van Vitruvius) en ca. 1640. De checklist bestaat uit ongeveer 365 titels geschreven door ca. 280 auteurs. Platenreeksen worden slechts vermeld wanneer ze bedoeld waren als modellen of ter illustratie van de zuilenorden; voor reisboeken, gidsen en stadsgeschiedemssen geldt ongeveer hetzelfde. Vooral die worden vermeld, die geïllustreerd werden en die belangrijke verwijzingen bevatten naar gebouwen, vooral naar resten van antieke Romeinse gebouwen, opnieuw omdat zij als modelboeken gediend kunnen hebben. Wat niet werd opgenomen zijn boeken over: geometrie, wiskunde, perspectief e.a. technische boeken voor architecten, boeken omtrent stadsplanning en tuinen, de iconologie [sic!] van burgerlijke en militaire architectuur, technische handboeken voor handwerklieden uit de bouw (schrijnwerkerij en steenkapperij), literatuur omtrent grafmonumenten, ornamenten, inscripties en meubels. Ook werken omtrent belegeringstechnieken en gidsen naar *sacro monti* werden achterwege gelaten. De lijst gaat van Giacomo Acconcio (+ 1585) en Alberti (1404-1472) tot Zúccolo (laatste kwart zestiende/ eerste kwart zeventiende eeuw) en omvat circa 280 auteurs. Van elke auteur wordt behalve de levensdata de werken in short-title opgegeven met plaats en jaar van publicatie. Tussen rechte haakjes wordt soms wat commentaar gegeven (zoals bij Zuccolo's *Discorsi*, waar gezegd wordt dat er zich op pp. 231-269 een *Discorsi intorno alla fortificationi* bevindt, geïllustreerd met 3 houtsneden) of waar er wordt verwezen naar facsimiles. Voor auteurs, op één of andere manier (geboren, gestorven, geleefd, gedrukt) met België verbonden, wordt er verwezen naar

1. Androuet du Cerceau, gedrukt in Antwerpen 1551 en 1562 (niet BT: prentenreeks).
2. Arias Montanus, *Antiquitatum Judaicarum libri IX*, plaats van uitgave is volgens de samenstellers Lyon, maar bij nader onderzoek blijkt dit *Lugduni Batavorum* of dus Leiden te zijn. Dit werk is nogmaals verschenen in 1660. (London, Oxford, Cambridge) en in 1696 (Frankfurt am Main) in het *Tractatum Biblicorum, hoc est variarum in diversas materias biblicas commentationum*.
3. Hans Blum. Een Nederlandse vertaling door Hans Liefvrick werd gedrukt in Antwerpen in 1572, 1575, 1640 en 1642. De twee zestiende-eeuwse edities worden niet vermeld in BT maar deze vermeldt op zijn beurt wel een editie 1592 (BT 7950). Een Franse vertaling werd ook in Antwerpen gedrukt in 1551 (BT 338).
4. Coecke van Aelst, gedrukt in Antwerpen in 1539 (NK 589).
5. Damant, Le Sieur, gedrukt in Brussel 1630. Bedoeld wordt Juste Damant (of D'Amant).

6. De Beste, hs in KB Brussel, ca. 1595-1599, nooit volledig gepubliceerd, wel gedeeltelijk in 1994.
7. Felini, gedrukt in Luik 1631.
8. Francart, gedrukt Brussel 1616/1617.
9. Lipsius' *De amphitheatro*, Antwerpen/Leiden 1584, 1585. Leiden 1589 aan te vullen met "[same setting with Antwerpen imprint]" (BB L-139); Antwerpen 1598, 1604, 1621. Ook in Gravius (Leiden 1694-99) en in vele edities van de Opera omnia.
10. Noyen (= ab Oya), gedrukt in Antwerpen 1558 (niet in BT: prentenreeks).
11. Pasino, *Discours*, Antwerpen 1579 (BT 3942; PP 1955), maar de originele *Discorsi*, gedrukt Antwerpen 1570 niet in BT en geen exemplaren gevonden via het internet.
12. Rubens, *Palazzi di Genova*. Te vermelden waard, maar buiten het tijdsbestek van de samenstellers: ed. Herbert W. Rott in *Corpus Rubenianum Ludwig Burchard* 22, gepubliceerd in 2002 in 2 vols.
13. Schille, gedrukt in Antwerpen 1573 (BT 4660: enkel de titelpagina bestaat gedeeltelijk uit zetwerk), 1578, 1580 en ca. 1593 (deze laatste drie niet BT: prentenreeks).
14. Serlio, met verwijzingen naar Coecke van Aelst.
15. Stevin, gedrukt in Leiden 1594 en 1634, en in Amsterdam 1624. De Duitse vertaling door Gothard Artus gedrukt in Frankfurt 1608 en 1623.

Een aantal andere opmerkingen: s.v. Du Praissac. Zacharias Heyns, niet Heyms, is de vertaler en de titel begint met *Krychs-Handelinge* en niet *Crychs-handelinge*. Een editie van de *Discours militaires* werd ook gedrukt in Rouen, 1633 en het *Handbüchlein* werd ook gedrukt in Leipzig [1631] (VD17 39: 120381S). s.v. Marlianus. Een Epitome van J.B. Marlianus' *Romae* door A. Oliverius werd gedrukt in Wesel, 1547. Nederlandse parafrasen door P. Merula werden gepubliceerd in Nederlandstalige Liviusvertalingen, zoals Leiden, 1635 en Amsterdam 1646. Aan de opmerking 'or appended to editions of Livy, Frankfurt 1568, 1578; Paris 1552, 1573' mag toegevoegd worden 'and in many more' (onder andere Frankfurt 1628). Idem s.v. Pomponius Laetus. Marlianus' werk werd onder andere ook gepubliceerd in: *Onuphrii Panuini, Bartholomaei Marliani, Petri Victoris, Iani Iacobi Boissardi Topographia Roma: cum tabulis geographicis, imaginibus antiqua et novae urbis, inscriptionibus, marmoribus aedificiis sepulchris, et quicquid est a veneranda antiquitate; magna diligentia aeri incisus* (Frankfurt 1627). De tekst werd ook nog in Venetië in 1650 (*Ritratto di Roma antica, nel quale sono figurati i principali templi, teatri, afiteatri ....*) gedrukt, alsook in 1732 in Rome.

Het boek wordt omschreven als een *quick-reference guide* en inderdaad voor het opzoeken van werken van een gekende auteur is het best bruikbaar. Opvallend zijn alleszins de uitgebreide lijsten van werken van Serlio en Vitruvius. De informatie die verschaft wordt, is echter bijzonder/te kort: enkel een plaats en jaar van uitgave is nogal pover. Er wordt niet verwezen naar bestaande exemplaren of bibliografie. En dit laatste is een grote tekortkoming: nergens in het boek is te vinden welke de bronnen de samenstellers gebruikt hebben, zodat sommige werken (vb. de *Discorsi* van Pasino) een mysterie blijven. Slechts onder sommige lemmata is een bibliografie te vinden, zoals bijvoorbeeld onder de *Mirabilia Romae*, Vignola of Vredeman de Vries, maar deze vervangt dan een lijst van de edities. Een ander groot gebrek, zeker voor een *quick-reference guide*, is de afwezigheid van een register. Nochtans had een register op persoonsnamen en plaatsnamen een bijzonder goed hulpmiddel geweest. Wanneer de gebruiker wil te weten komen welke werken in Antwerpen gedrukt werden, of welke teksten fra Giovanni Giocondo geëditeerd heeft, moet hij het hele boekje doorwerken.

Kortom, het boek is handig uitgegeven, maar de informatie is te beperkt in vergelijking tot de hoge kostprijs. [J.H.]

3243. – *Donation du Baron van Bogaert. Livres imprimés précieux*. Catalogue rédigé par Anne ROUZET, Jeanne BLOGIE et Georges COLIN. – Bruxelles: Librairie Fl. Tulkens, 2002. 272 p.: ill.; 24 cm.

Catalogus van de schitterende collectie Franse literatuur (zeventiende-twintigste eeuw) van Ludo van Bogaert (zie nr. 3450), met als zwaartepunten 'Port Royal' en Paul Valéry. De uitzonderlijk fraaie exemplaren zitten in even uitzonderlijke banden (beschreven door Georges Colin) en bevatten vaak toegevoegde documenten (autografen, brieven etc.). Twee Renaissance-auteurs zijn vertegenwoordigd met een aantal contemporaine uitgaven van hun hoofdwerken: Montaigne (nrs. 1230-1235) en ... Antwerpenaar Jan van der Noot (nrs. 1795-1797 !). Met uitvoerige registers op: auteurs, kunstenaars, drukkers en boekverkopers, boekbinders (vooral Devauchelle en Semet & Plumelle), autografen en herkomsten, en 'Divers'. Smaakvolle uitgave, gezet uit de DTL Albertina van Chris Brand en keurig vormgegeven door Antoon de Vylder. [M.d.S.]

3244. – Jean-Alexis VANDEPUTTE, *La bibliothèque d'Armand Simon, surréaliste hainuyer. Catalogue des éditions anciennes (1640-1830). Avec un texte inédit et sept reproductions d'oeuvres de l'artiste*. – Mons: Université de Mons-Hainaut, 2001. – XXXV, 287 p.: ill. (Editions universitaires de Mons. Répertoires, 4). ISBN 2-87325-017-8.

De Henegouwse surrealistische beeldende kunstenaar Armand **Simon** (1906-1981) bezat een omvangrijke bibliotheek (ruim 9.000 banden), die hij aan de universiteitsbibliotheek van Mons/Bergen (Hg.) naliet. 283 werken in 594 banden dateren uit de periode vóór 1831: 13 uit de zeventiende eeuw, 78 uit de achttiende en 200 uit het begin van de negentiende eeuw (waaronder veel 'contrefaçons'). Het oudste boek is – merkwaardig genoeg – de beroemde *Afbeeldinghe van d'eerste eeuw der Societeit Iesu* (Antwerpen 1640). Er zitten enkele grote reeksen bij (onder meer de *Voyages imaginaires*, Amsterdam-Parijs, 1787-1789-an III in 39 banden). De boeken worden in thematisch/alfabetische volgorde behandeld en beschreven volgens de ISBD(A), met een vrij gedetailleerde inhoudsopgave (zeer interessant én nuttig). Als verdere ontsluiting zijn er talrijke registers: op auteurs en titels (p. 225-250), kunstenaars (p. 251-259), drukkers per plaats (p. 260-270, vooral Parijs) en chronologisch (p. 271-273), een onderwerpenregister (p. 274-278), een per taal (andere dan Frans, p. 279), een op herkomsten (inclusief antiquaren, p. 280-285), een op handschriften en maculatuur, en op de 'contrefaçons' en de prijsboeken. Hoewel de collectie geen hoogtepunten bevat is deze vakkundige catalogus een nuttige bouwsteen voor de regionale en nationale boekgeschiedenis. [M.d.S.]

3245. – Berthe LHOIST-COLMAN, *Les Renoz, papetiers liégeois (1781-1837)* in *Bulletin de la Société des Bibliophiles liégeois*, 24, 2001, p. 281-331, ill.

In dit exclusieve jaarboek (want voorbehouden aan de leden) verschijnen sporadisch bijdragen in verband met het boek. Dit artikel is zowat een familiechroniek waarin de **papierfabricage** voor ons van belang is. Alles begon met de vader van Henri-Joseph-Albert Renoz (gedoopt in 1767) die in 1781 van de Grauwzusters in Luik 'les moulins dits moulins polets' verwierf. [E.C.-I.]

3246. – Daniel D'HERDT, *Aanvulling bij De boekhandel en het boekdrukkersbedrijf in Aalst van 1700 tot 1830* in *Het land van Aalst*, 54, 2002, p. 311-314.

Aanvulling op Kroniek 22 nr. 2554. Er wordt verwezen naar drukken van Philippus de Brauw (1673-1699), Judocus Lodovicus D'Herdt (1772-1795), Jean Jacques Du Caju (ca. 1795), Jozef Sacré (1817-1849) en C.G. Spitaels (1824-1830). [J.H.]

3247. – Ludo VANDAMME & Marleen DEWULF (eds.), *Oude drukken, dode letter? De vele gezichten van het oude boek*. – Brugge: Openbare Bibliotheek, 2001. – 47 p.: omslag, ill.; 29 x 24, 5 cm.

Tussen de stad **Brugge** en de Vlaamse Gemeenschap werd een zogenaamd Convenant Cultureel Erfgoed gesloten met als opdracht een deel van het Brugse erfgoed te valoriseren. Daartoe werd de Erfgoedcel Brugge opgericht, die deze publicatie en de bijhorende tentoonstelling tot stand heeft gebracht. De coördinatie lag bij de openbare bibliotheek De Biekorf en haar verantwoordelijke voor het Historisch Fonds, maar de organisatoren konden rekenen op de medewerking van alle Brugse bewaarbibliotheken. In een aantal capita selecta werd het boek als object, als drager van inhoud en als historische bron aan de hand van voorbeelden uit Brugse bibliotheken voor een breed publiek in nieuw ontworpen toonkasten tussen de rekken opgesteld; niemand kon de boeken en documenten bijgevolg niet zien! Elk hoofdstuk bevat een goede inleidende tekst en een beschrijving van de tentoongestelde stukken. Bijzonder nuttig voor alle vakgenoten is de gids met praktische informatie betreffende de Brugse bibliotheken die een deel van dit erfgoed onder hun hoede hebben. De (digitale) ontsluiting hiervan, waarover in een laatste hoofdstuk, is de essentiële opdracht van het project. Het gaat om de oude Brugse drukken, 1473-1830, met inbegrip van gelegenheidsdrukwerk en overheidsdrukwerk. Incunabelen (Mansion, Brito ...), schoolboekjes en muziekboeken, geïllustreerde werken en banden, voor elk wat wils. Een tweede fase van het project zal gaan over de catalogisering van de drukken in Brugse bibliotheken bewaard. Beide deelprojecten zullen finaal in een geautomatiseerd VUBIS-bestand op het internet toegankelijk zijn. De fraai gepresenteerde brochure is zinvol samengesteld en overvloedig geïllustreerd. [E.C.-I.]

3248. – Jan ANSEEUW, Guido BRUYNEEL, Stefanie GILTÉ, Sofie LEYTS, Ludo VANDAMME, *Brugge, stad vol boeken* in Brigitte Beernaert [... et al.], *Brugge op zijn kant. Geïllustreerde wandelgids in 100 verhalen*. Oostkamp: Stichting Kunstboek, 2002, p. 124-181, ill. – ISBN 90-5856-059-7.

Een verrassend boek! Naast 'Middeleeuws Brugge' (p. 6-65), 'De schaduwkant van Brugge' (p. 66-123) en 'Brugge aan tafel' (p. 182-239) – drie titels die een lezer wel kan, verwachten in een moderne wandelgids – is er het uitvoerige deel over boeken en bibliotheken in Brugge. Het beschrijft vijftientig panden of plaatsen die van belang zijn geweest in de Brugse boekenwereld: adressen van drukkers, boekhandelaren, antiquaren en verzamelaars van de vijftiende eeuw tot nu, evenals publieke plaatsen waar stads- en kloosterbibliotheken waren ondergebracht. De informatie is vrij uitvoerig en niet oppervlakkig – hier was een kennershand aan het werk! Van Vrelant en Goltzius, over de stadsbibliotheken en de familie Van Praet, tot de antiquariaten van Achille van Acker en de Vandeveldes – dit boek biedt de liefhebber een fascinerende wandeltocht aan. [M.d.S.]

3249. – Jozef JANSSENS & Remco SLEIDERINK (eds.), *De macht van het schone woord. Literatuur in Brussel van de 14de tot de achttiende eeuw*. – Leuven: Davidsfonds, 2003. 270 p.: ill; 24 cm. ISBN 90-6306-465-9.

Publicatie bij een tentoonstelling over (Nederlandse) literatuur in Brussel 1300-1800. Op die tentoonstelling waren belangrijke Brusselse handschriften en drukken te zien. In de opstellen

bundel is helaas geen boekhistorisch artikel opgenomen, al komt Thomas vander Noot natuurlijk occasioneel aan bod. Overigens aardig overzicht van het literaire leven. [M.d.S.]

3250. – Edward VAN EVEN, *Louvain dans le passé et dans le présent*. – Leuven: Peeters, 2001. – 2 dl. (XVI, 684 + 430 p.): ill.; 37 cm. – ISBN 90-429-1017-8.

Van Evens 'Louvain' uit 1895 blijft het monumentale werk over de Leuvense stads geschiedenis – mede omdat het heel wat documenten en illustraties bevat van het **Leuven** dat in twee wereldoorlogen vreselijk werd geschonden. Alleen daarom al was een heruitgave noodzakelijk. De immer actieve Leuvense (muziek)historicus Gilbert Huybens heeft er echter ook voor gezorgd dat er een tweede deel aan werd toegevoegd. Daarin treft men onder meer aan: een biografie van Van Even (1821-1905) door Raymond van Uytven, een bibliografie van deze stadshistoricus door Gilbert Huybens, een studie over de 'Genese van een boek' (i.c. 'Louvain') ook door Huybens én een zeer gedetailleerd register op 'Louvain' met systematische verwijzingen naar latere literatuur. Elly Cockx-Indestege heeft dat gedaan voor de Leuvense drukkers, zodat die zeer verspreide informatie nu ook in één deel beschikbaar is. Overigens is de herdruk ook een fraai boekwerk geworden. [M.d.S.]

3251. – Jos M.M. HERMANS, *Bücheinbande des 15. und 16. Jahrhunderts in Groningen und Ostfriesland: Aspekte spätmittelalterlicher und frühmoderner Buchkultur*. – Wuppertal: Foedus Verlag, 2002. – 28 p.: ill.; 30 cm. (Veröffentlichungen der Johannes a Lasco Bibliothek, hrsg. Walter Schulz, 6). ISBN 3-932735-71-4.

Tentoonstellingscatalogus naar aanleiding van de gezamenlijke vergadering van het Duitse en het Belgisch-Nederlandse **Bandengenootschap** (zie nr. 3234). Twee grote delen: de decoratieve aspecten van de bandversiering, de Groningse en Oostfrieze banden. Zeer instructieve catalogus over minder bekende banden. [E.C.-I.]

3252. – J. SPOELDER, *Prijsboeken op de Latijnse school. Een studie naar het verschijnsel prijsuitreiking en prijsboek op de Latijnse scholen in de Noordelijke Nederlanden, ca. 1585-1876, met een repertorium van wapenstempels*. With an summary in English. – Amsterdam & Maarssen: APA-Holland Universiteits Pers, 2000. – xix+852 p.: omslag, ill.; 22, 5 cm. ISBN 90-302-1222-5.

Spoelders werk over prijsboeken kan in twee delen verdeeld worden: de tekst, waarin het fenomeen prijsboeken bestudeerd wordt, en het repertorium van wapenstempels op prijsboeken van de Noord-Nederlandse Latijnse scholen van de zestiende tot en met de achttiende eeuw. Voor een bespreking en reactie op het werk van Spoelder, zie ook *Archief- en bibliotheekwezen in België*, 91, 2000, 3-4, p. 185-197. [J.H.]

3253. – J. Paul LISSENS, *Emmanuel de Bom, stadsbibliothecaris. Publicatie bij de gelijknamige tentoonstelling, Antwerpen, Stadsbibliotheek, Nottebohmzaal, 4 september – 19 oktober 2003*. – [Antwerpen: Stadsbibliotheek, 2003]. – 62 p.: omslag, ill.; 15 x 21 cm. Emmanuel de Bom (1868-1953) was, naast een veelzijdig schrijver, ook een bekwaam bibliothecaris. In de Antwerpse Stadsbibliotheek organiseerde hij tentoonstellingen (waarbij hij een beroep kon doen op de ijverige bibliograaf Prosper Arents), catalogiseerde de incunabelen en bouwde de instelling uit tot een model bewaarplaats van het gedrukte Vlaamse erfgoed. Aardige, sfeervolle publicatie. [M.d.S.]

3254. – C[arine] D[UJARDIN], *De intacte kloosterbibliotheek van de Hasseltse grauwezusters in KADOC* in *Nieuwsbrief*, 2003, 4, p. 4-5, ill.

Archief en bibliotheek van de grauwezusters-franciscanessen in de Demerstraat te **Hasselt**, zijn

overgebracht naar de bibliotheek van het KADOC. De kloosterbibliotheek bevat om en bij de 500 titels tussen 1589 en 1931. Waard om te worden onderzocht. [E.C.-I.]

3255. – Christiane BERKVEN-STEVELINCK, *Magna commoditas. Geschiedenis van de Leidse universiteitsbibliotheek 1575-2000*. Beeldredactie: Arnoud Visser. – Leiden: Primavera Pers/Universitaire Pers Leiden, 2001. – 264 p.: omslag, ill.; 29 cm. – ISBN 90-74310-71-0.

Uitvoerig geïllustreerd overzicht. Dit Leidse verhaal kon slechts beginnen dankzij de inbreng van Zuid-Nederlanders als M. Smetius, C. Plantijn, L. Elzevier en B. Vulcanius. [M.d.S.]

3256. – Pierre DELSAERDT, *Suam quisque bibliothecam: boekhandel en particulier boekenbezit aan de oude Leuvense universiteit, 16de-18de eeuw*. – Leuven: Universitaire Pers 2001. – 861 p.: ill.; 25 cm. – (Symbolae Facultatis Litterarum Lovaniensis, series A, 27). – ISBN 90-5867-169-0.

Met de uitspraak (in de titel) van de Leuvenaar Erycius Puteanus en met de emblematische houtsnede uit Alciato's verzameling emblemata op de stofwikkels is het behandelde onderwerp perfect aangekondigd: geleerde professoren op zoek naar het boek voor hun bibliotheek. De auteur, conservator van de historische collecties in de UFSIA, verdedigde in de lente van 2001 met glans zijn proefschrift en kon de voldoening smaken dit lijvige boek nog binnen het jaar gepubliceerd te zien. Hiervoor weze de Universitaire Pers Leuven in de persoon van prof. Dirk van den Auweele, terecht gefeliciteerd. Het verscheen in de reeks Symbolae van de Letterenfaculteit, door Scheerders van Kerchove gebonden in het inmiddels wel bekende ultramarijnlinnen. Het binnenwerk is uitermate bevredigend: papier, letter, typografie en druk bevorderen in hoge mate de lectuur van deze 'turf waarin de uiteenlopende aard van teksten een doordachte keuze vergt. Het moet gezegd, de lectuur is ook om een andere reden aangenaam. De auteur verstaat de kunst om vaak veel detailinformatie te bieden, in een synthese te vatten en dit alles in een uitstekend en elegant Nederlands uit te drukken. Ik druk de hoop uit dat aankomende wetenschappers zich hierdoor laten inspireren en verder dat hij de boekwetenschap, ook in het Nederlands, mag blijven bevorderen. Het uitgangspunt van deze dissertatie was tweeledig: wat stond er bij een hoogleraar thuis op de plank en hoe verwierf hij zijn boeken. Op de zeven hoofdstukken volgt een groot aantal bijlagen van uiteenlopende aard maar van wezenlijk en blijvend belang. In hoofdstuk I wordt het 'eigen gelaat van de **Leuvense boekcultuur**' belicht met o.m. de rol daarin van stad en universiteit. In hoofdstuk II wordt een panorama geschilderd van het Leuvense boekbedrijf, waarmee de basis is gelegd voor een Leuvense bibliografie (die nog altijd op haar bewerker wacht!). Het in bijlage gepubliceerde repertorium van 'Leuvense drukkers, boekbinders en boekverkopers 1425-1797' levert een aanzienlijk aantal (in Rouzet en BT) onbekende namen op. In hoofdstuk III, 'Een humanistische boekhandel naast het Collegium Trilingue' leren we de Brusselaar Hieronymus Cloet, boekverkoper te Leuven, kennen. Wat had hij in 1543 aan boeken in voorraad? Cloet was slechts bekend uit een Leuvense procesdossier. In bijlage (over de honderd pagina's) is Cloets boekhandelsinventaris gepubliceerd en de titels geïdentificeerd met behulp van bibliografische standaardrepertoria. Veilingen en veilingcatalogi vormen het onderwerp van hoofdstuk IV. Boekenveilingen werden te Leuven gehouden vanaf medio zestiende eeuw. De eerste Leuvense gedrukte veilingcatalogus dateert uit 1636. Twee casussen worden extra onder de loep genomen: de boekhouding van Georgius Lipsius en de registers van Joannes Franciscus van Overbeke, beiden boekverkoper in Leuven. Van de vier bijlagen bij dit hoofdstuk is de lijst van Leuvense boekenveilingen tot 1797 (met register), al dan niet met catalogus, voor de lezer de belangrijkste. De bibliotheken van de hoogleraren

Henricus Crockaert (1581) en Libertus Fromondus (1653) worden bestudeerd en de inventaris gepubliceerd in hoofdstuk V en VI. In het laatste hoofdstuk, VII, laat D het licht vallen op een aantal achttiende-eeuwse professorenbibliotheken. Veel meer dan op openbare bibliotheken en veel meer dan nu, was de geleerde in de Moderne Tijd op zijn eigen bibliotheek aangewezen. Het boekenbezit van particulieren kennen is dus van essentieel belang om inzicht te verwerven in de geschiedenis van de 'wetenschappelijke informatievoorziening' van wetenschappers in die periode. Elders in dit tijdschrift is deze publicatie uitvoerig besproken. Daarom heb ik mij hier beperkt tot een overzicht van de inhoud in vogelvlucht en tot de boekverzorging. [E.C.-I.]

3257. – Dirk IMHOF, *Aanwinsten van het **Museum Plantin-Moretus** in 2002* in *De Gulden Passer*, 81, 2003, p. 219-222, ill.

De rijke verzameling drukken van de 'Officina Plantiniana' werd ook in 2002 met enkele bijzondere uitgaven of exemplaren verrijkt: vier Plantijnse uitgaven, zes Moretusdrukken, en een bijzonder exemplaar van een Raphelengiusdruk. [M.d.S.]

3258. – Jean-Louis DECHERF & Laurence RIOCHELLE e.a., *Université catholique de Lille: 25 ans d'acquisition pour le fonds patrimonial de la Bibliothèque: une rétrospective de l'histoire du livre. Exposition du 14 juin au 24 juillet 2002*. [Lille: Université catholique]; (Roubaix: Impr. Vervaeke), 2002. – 111 p.: couv., ill.; 30 cm.

Hoofdbibliothecaris Decherf biedt een geschiedkundig overzicht van de bibliotheek van deze universiteit, opgericht in 1873 en van meet af aan behoedster van boeken. Aan de hand van twintig capita selecta was de bedoeling de evolutie van het gedrukte boek te tonen, met medewerking van een rist deskundigen. Er zijn Antwerpse drukken bij, drie van de vier polyglotte Bijbels, de Bijbel van Douai uit 1582, een aantal Nederlandstalige drukken uit leper, Sint- Winoksbergen en Duinkerke. En nog meer interessante zaken. Registers ontbreken niet! [E.C.-I.]

3259. – Peter GIJSBERS en Anton VAN KEMPEN (eds.), *Deugdelijke arrebeid vordert lang bepeinzen: jubileumboek uitgegeven ter gelegenheid van het 250-jarig bestaan van uitgeverij **Bohn** 1752-2002*. – Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, 2002. – xv, 350 p.: omslag, ill.; 25 cm. – ISBN 90-313-2525-2.

In alle opzichten voortreffelijk uitgegeven gedenkboek (in een vormgeving van Peter Matthias Noordzij !). Deel I, van 1725 tot 1900 staat in het teken van uitgeverij, drukkerij en boekhandel. Deel II belicht het bedrijf Erven F. Bohn als wetenschappelijke uitgeverij (1900-1950). Deel III, van 1950 tot heden, volgt de ontwikkeling van De Erven F. Bohn tot Bohn Stafleu VanLoghum, uitgevers in groot verband. Volgen nog enkele nuttige bijlagen en register. Fraai geïllustreerd. [E.C.-I.]

3260. – Lotte HELLINGA, Alastair DUKE, Jacob HARSKAMP, Theo HERMANS (eds.), Elaine PAINTIN (medew.), *The Bookshop of the World: The role of the Low Countries in the **booktrade** 1473-1941. Proceedings of a conference held in London 15-17 September 1999 organized by The Association for Low Countries Studies; University College London, Centre for Dutch and Flemish Culture; The British Library, Dutch and Flemish Section; Wellcome Institute for the History of Medicine*. – 't Goy-Houten: HES & De Graaf, 2001. – 332 p.: ill. – ISBN 90-6194-039-7.

De lezingen van het geslaagde gelijknamige congres in de nieuwe British Library (15-17 september 1999) zijn nu ook gebundeld in een keurige publicatie. Twee algemene lezingen

openen het boek: Lotte Hellinga 'The bookshop of the world: books and their makers as agents of cultural exchange' (p. 11-29) en Ludo Simons 'The fortunes and misfortunes of book publishing in Flanders' (p. 31-47). De meeste bijdragen hebben vooral betrekking op de Noordelijke Nederlanden, maar zijn uiteraard het lezen meer dan waard. Een aantal artikelen wordt elders in deze kroniek besproken. Het hele boek is ontsloten door een uitvoerig register. Een nuttig overzicht derhalve van de veelvoudige wegen die boeken uit de Nederlanden aflegden en een boeiende uitnodiging tot verdere exploratie. Aanbevolen lectuur voor (boek)historici. [M.d.S.]

3261. – Carmélia OPSOMER, *L'almanach de Mathieu Laensbergh et les savoirs médiévaux* in *Bulletin de la Société des Bibliophiles liégeois*, 24, 2001, p. 113-141, ill.

De almanak bestudeerd vanuit de invalshoek 'volksboek'. De beroemdste (?) vertegenwoordiger van dit soort lectuur is Mathieu Laensbergh. Niettemin wordt aan de voorgangers ook aandacht besteed. [E.C.-I.]

3262. – Bert VAN SELM, *De Amadis van Gaule-romans: productie, verspreiding en receptie van een bestseller in de vroegmoderne tijd in de Nederlanden. Met een bibliografie van de Nederlandse vertalingen*. Bezorgd en uitgegeven door Berry Dongelmans. Met medewerking van Sylvia van Zanen en Elizabet Zeeman. – Leiden: Stichting Neerlandistiek Leiden, 2001. – 240 p.: ill.; 24 cm. (SNL-reeks, 8). – ISBN 90802290-8-3.

De Leidse boekhistoricus Bert van Selm (1945-1991) was geboeid door het verschijnsel 'populaire literatuur' en hij heeft tal van inzichten uit de moderne boekwetenschap daarop toegepast. De zestiende-eeuwse bestseller Amadis de Gaule fascineerde hem en hij heeft jarenlang aantekeningen gemaakt om diens drukgeschiedenis in kaart te brengen. Enkele collega's hebben zijn onvoltooid gebleven materiaal zoveel mogelijk persklaar gemaakt en het door bijkomend onderzoek aangevuld. Dit boek omvat een uitvoerig inhoudsoverzicht van de roman-fleuve (24 'boeken'), een stand van zaken en reconstructie van de publicatie geschiedenis in de Nederlanden, een onderzoek naar de boekenprijzen (o.m. uit voorraadcatalogi) en de verspreiding en receptie van het werk in de Nederlanden. Daarop volgt een bibliografische beschrijving van de Nederlandstalige Amadisromans. Als extraatje is een uitvoerige samenvatting toegevoegd van het onderzoek van Sylvia van Zanen naar de invloed van de Franstalige Antwerpse edities op de Nederlandstalige uitgaven. Hoewel niet geheel afgerond en in enkele onderdelen wat gedateerd (de behandeling van de boekenprijzen), is Van Selms postume boek een welgekomen bijdrage tot de Nederlandse boekgeschiedenis. [M.d.S.]

3263. – Stefan KIEDRON, *Nederlandse 'emblemata' in de bibliotheken van Wroclaw in De steen van Alciato: literatuur en visuele cultuur in de Nederlanden. Opstellen voor prof dr. Karel Porteman bij zijn emeritaat = The Stone of Alciato: Literature and visual culture in the Low Countries. Essays in honour of Karel Porteman*. Eds. Marc van Vaeck, Hugo Brems & Geert H.M. Claessens. – Leuven: Peeters, 2003, p. 1063-1083, ill. – ISBN 90-429-1374-6.

In de rijke oude collecties van Wroclaw/Breslau bevinden zich talrijke edities van emblematabundels uit de Nederlanden, waaronder zelfs Nederlandstalige van Heinsius, Roemer Visscher én ... Jan van der Noot. [M.d.S.]

3264. – Marcus de SCHEPPER, *'Amblemata voor de uldinge'. Een zestigtal 'onbekende' Zuid-Nederlandse emblemdrukken in de Brusselse Koninklijke Bibliotheek in De steen van Alciato* (zie nr. [3263](#)), p. 1085-1118, ill.

In Landwehrs *Emblem and fable books printed in the Low Countries 1542-1813* (1988) komen wel een aantal emblematische gelegenheidsteksten voor, maar daar moeten er veel meer van zijn geweest. Een verkenning van een aantal convoluten met gelegenheidspublicaties bewaard in de Brusselse Koninklijke Bibliotheek leverde meteen een zestigtal aanvullingen op: bijkomende exemplaren, maar vooral nog met beschreven emblemata publicaties. Die worden in extenso beschreven (titelpagina, collatie, inhoud, exemplaren) en verder ontsloten met registers op drukkers en boekverkopers, personen en plaatsen. [M.d.S.]

3265. – *The children's world of learning 1480-1880. A collection of printed books, manuscripts, broadsheets and prints illustrating four centuries of education and popular culture in Western Europe with emphasis on the Low Countries.* – 't Goy-Houten (Utrecht): FORUM Antiquarian Booksellers S. Hesselink, 1994-2002. – 10 bdn.: ill.; 30 cm. Samen vormen deze tien afleveringen één grote catalogus van **kinderboeken**, een standaardwerk waar men niet meer om heen kan. Een bespreking door Carl-Ernst Kohlhauser verscheen in *Aus dem Antiquariat*, 2003, 4, p. 308-311. [E.C.-I.]

3265bis. – Chris COPPENS m.m.v. Ingrid DE POURCQ, *Boek & kind. 3 x driemaal zeven en nog wat kinderboeken & boekenkinderen in de Universiteitsbibliotheek Leuven.* – Leuven: Universiteitsbibliotheek, 2002. – 49 p.: ill.; 21 cm. Catalogus bij de gelijknamige Leuvense tentoonstelling (21 april – 10 juli 2002). Bij elk exemplaar is ook de herkomst vermeld. Met registers op auteurs en anoniemen, drukkers en uitgevers, en natuurlijk herkomsten. [M.d.S.]

3266. – Jeroen SALMAN, *Terug naar Luilekkerland. Een publicatiegeschiedenis van vijf eeuwen* in *De boekenwereld*, 17, 2000-2001, p. 232-260, ill. Luilekkerland – 'daer men de kost cruijcht sonder wercken' (Verhael met den almanach van het Luylecker-landt, Antwerpen 1692) – heeft steeds tot de verbeelding gesproken. S schetst, vertrekkend van de twintigste-eeuwse uitlopers in kinderboeken en strips, hoe dit thema enkele eeuwen in boek en prent aan bod is gekomen. Met Noord-Nederlandse voorbeelden en een enkel Zuid-Nederlands. Bedoeld als begeleidende tekst bij de tentoonstelling (juli-oktober 2001) in het Museum van het Boek. [M.d.S.]

3267. – Paul VRIESEMA (+), *Eulenspiegel-Drucke in niederländischer Sprache von ca. 1520 bis 1830: eine Bibliographie* [Bearbeitet von André Th. Bouwman und José A.E. Bouman] in *Quaerendo*, 32, 2002, 1-2, p. 3-59, ill.

Paul Vriesema, de in 1989 overleden pionier van de STCN, had jarenlang materiaal verzameld voor een bibliografie van de Nederlandstalige *Uilenspiegeldrukken*. Twee vakgenoten hebben het nagelaten materiaal persklaar gemaakt, aangevuld en gepubliceerd. Het resultaat mag er zijn: 83 edities bekend in 118 exemplaren, waaronder 49 met slechts één exemplaar – het boekenpatrimonium blijft kwetsbaar! De oudst bewaarde druk is de Antwerpse van Michiel Hillen van Hoochstraten (NK 2088: ex. Kopenhagen). De beschrijving omvat: transcriptie van de titelpagina (en vaak ook een foto ervan), collatie met inhoudsopgave, exemplaarinformatie en een bibliografisch of filologisch commentaar. Registers op drukkers (vooral Amsterdam en Antwerpen, maar ook Gent), bewaarplaatsen, en een ordening volgens de Zuid- of Noord-Nederlandse teksttraditie sluiten dit belangrijke overzicht af. [M.d.S.]

3268. – Kristian JENSEN (ed.), *Incunabula and their readers: printing, selling and using books in the fifteenth century*. – (London): The British Library, 2003. – X, 291 p.: ill.; 25, 5 x 18 cm. – ISBN 0-7123-4769-0.

Als bijdrage tot de viering van het Gutenbergjaar 2000 organiseerde de British Library een conferentie in de University of London. Een keuze van elf lezingen weerspiegelen duidelijk de invalshoek die men zich voorop had gesteld, te weten de onderlinge relaties tussen auteur, drukker, illustrator (productie), de economische imperatieven (verspreiding) en de rol van kopers en lezers (receptie), het inmiddels klassiek geworden patroon. Geen van deze bijdragen heeft rechtstreeks iets met de Nederlanden te maken; de bespreking van het drieluik 'De zeven sacramenten' van Rogier van der Weyden – althans van de boeken die op dit schilderij voorkomen (zie ook de mooie stofwikkel) – door Christina Dondi maakt echter veel goed! Maar vóór alles is dit boek voor de incunabilist en de boekhistoricus meer dan lezenswaard. Eén niet te onderschatten nadeel: de noten staan niet aan de voet van de pagina, maar zijn achterin gebundeld onder de titel 'Notes', met als enige kopregel 'Notes': een gehaspel als je de noten wil lezen – waartoe ze toch bestemd zijn! Blaise Agüera y Arcas (Princeton University) onderzoekt aan de hand van matrijzen en stempels in Gutenbergs Donatus-Kalender-type het (tijdrovend) vervaardigen van matrijzen en stempels: waarom heeft Gutenberg eenzelfde letter verschillende malen gegraveerd? In het raam van de bewerking door Lotte Hellinga (BL Londen) van BMC XI presenteert zij een onderdeel: 'Tradition and renewal: Establishing the chronology of Wynkyn de Worde's early work' (van de 48 drukken uit de vijftiende eeuw zijn weinige gedateerd). De vernieuwing bestaat in een poging tot begrip van hoe letter geproduceerd werd en welke haar functie was bij het weergeven van tekst. Meer dan één artikel in deze publicatie is aan getijdenboeken gewijd: géén overbodige luxe, want die stellen nog steeds de nodige problemen. Mary Beth Winn (State University of New York, AY) onderzoekt de illustraties in Parijse getijdenboeken, meer bepaald de 'borders and repertoires'. Met repertoire is bedoeld de lijst van iconografische thema's die in sommige getijdenboeken is afgedrukt. Christina Dondi (Bodleian Library, Oxford) levert een fundamentele bijdrage met haar onderzoek naar 'the development of the texts in printed form' van ongeveer 425 getijdenboeken gedrukt vóór 1501: De inhoud blijkt lang niet zo 'uniform' te zijn als men geneigd is te denken. Zij behandelt de in Italië en Frankrijk gedrukte *Horae ad usum Romanum*. Mary Kay Duggan (University of California, Berkeley) interesseert zich voor 'Reading liturgical books': lezen, maar ook zingen, ja handelingen verrichten. Lilian Armstrong (Wellesley College, MA) heeft het over de verluchting met de hand van venetiaanse bijbels, voornamelijk tot 1480. Incunabulisten kennen het verschijnsel, maar weten er vaak niet zoveel van. Kristian Jensen (BL Londen) bespreekt drie aspecten van de bijbedruk: 'Printing the Bible in the fifteenth century: devotion, philology and commerce'. John L. Flood (University of London) nodigt uit met de intrigerende titel 'Volentibus sibi comparare infrascriptos libros impressos...: printed books as a commercial commodity in the fifteenth century'. Als het boek niet bij de lezer komt, is 't al moeite voor niet! Holger Nickel (Gesamtkatalog, Berlijn) buigt zich over de incunabeluitgaven die het woord 'oratio' bevatten. Falk Eisermann (UB Leipzig) gaat in op een thema waarmee hij bijzonder vertrouwd is, de eenbladdrukken of planodrukken: oorsprong, transmissie, lezers. Bettina Wagner (BSB Munchen) tenslotte geeft een boeiend verhaal van de incunabelcollectie van het benedictijner klooster in Regensburg en de catalogus ervan door Dionysius Menger in 1501 samengesteld. [E.C.-I.]

3269. – Lotte HELLINGA, *Printing history as cultural history in Gutenberg Jahrbuch*, 2001, p. 20-26.

Terloops wordt gezegd dat H. Junius in zijn *Batavia illustrata* uit 1566 voor het eerst het woord **incunabulum** gebruikt om een vroege druk, i.c. de Nederlandse editie van het *Speculum Humanae Salvationis*, aan te duiden. Het woord is juridisch jargon met de betekenis van eerste, oorspronkelijke, nieuwe vorm. [E.C.-I.]

3270. – Bart OP DE BEECK, *Rond de wieg in Archives et Bibliothèques de Belgique = Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 72, 2001, p. 237-260.

Dit is een besprekingsartikel waarbij de centrale thema's incunabel en **incunabulistiek** zijn. De bespreking van Martin Davies, *The Illustrated Incunabula Short-Title Catalogue on CD-ROM* (Reading: Primary Source Media in association with the British Library, 1997- [=IISTC], Lotte Hellinga (ed. in chief) & Martin Davies (ed.), *Incunabula: the Printing Revolution in Europa, 1455-1500*. [Full text on microfiche] (Reading: Research Publications, 1993- [=IPRE] en Gerard van Thienen & John Goldfinch (eds.), *Incunabula printed in the Low Countries: a census* (Nieuwkoop: De Graaf, 1999) [=ILC], zijn aanleiding geweest om, naast en rond de eigenlijke recensie, lezenswaardige beschouwingen en historische uitweidingen te bezorgen, gestoffeerd met tal van bibliografische verwijzingen. Voor de aankomende bibliograaf-incunabulist is dit artikel verplichte lectuur. [E.C.-I]

3271. – Elly COCKX-INDESTEGE, *Classica et humanistica: een Belgische incunabelcollectie uit de twintigste eeuw* in *De Gulden Passer*, 81, 2003, p. 1-113, ill. Gedetailleerde catalogus van 128 incunabeledities aanwezig in een Belgische privéverzameling, met voornamelijk klassieke auteurs, humanisten en de grote namen uit de christelijke middeleeuwen. Bijzondere aandacht is besteed aan de exemplaarkenmerken: versiering, band, gebruik en herkomst. De systematisch beschreven of afgebeelde (oudere) bandversiering maakt dit 'artikel' ook een belangrijke bijdrage voor boekbandhistorici. Het geheel is ontsloten door allerlei registers (auteurs, drukkers, boekbanden, herkomsten) en concordanties. Bovendien is de publicatie verlucht met 24 (!) kleurenillustraties. Een model in zijn genre en hopelijk ook een inspirerend voorbeeld. [M.d.S.]

3272. – Jean-François GILMONT & Roland HISSETTE, *Une omission et sa restitution dans un incunable des Commentaires moyens d'Averroès sur la 'Logica vetus' (Venise, 1489)* in *Miscellanea Bibliothecae Apostolicae Vaticanae*, VIII, 2001, p. 257-298, ill. (Studi e testi, 402).

Inhoudelijk heeft dit onderzoek niets met de Nederlanden te maken, methodologisch is de neerslag ervan van universeel belang. Hissette is vertrouwd met Averroes en zijn werk en heeft de '**bibliologische**' **anomalie** grondig geanalyseerd terwijl de boekhistoricus Gilmont de gang van zaken – hoe is de anomalie ontstaan? – probeert te reconstrueren. Daarvoor gaat hij stapsgewijs alle mogelijke handelingen van zetter, drukker en binder na. Dit artikel illustreert op ideale wijze de nauwe samenhang tussen teksteditie en bibliografie. [E.C.-I]

3273. – Holger NICKEL, *Inkunabeln als Lagerproblem Mischexemplare* in *Aus dem Antiquariat*, 2003, 1, p. 29-33.

Cijfermatige benadering van wiegedrukken opgeslagen in de drukkerij/boekhandel. Met de uitvinding van de beweegbare drukletter veranderde niet enkel de techniek, ook drong zich een nieuwe **organisatie** op bij het verhandelen van boeken. Men realiseert zich niet zo gauw het soms astronomische aantal bedrukte vellen dat ligt te wachten op de verdere afwikkeling!

Dat bij het sorteren en afnemen van deze vellen soms wel eens iets fout liep, is niet verwonderlijk. Informatief en plezierig geschreven artikel, opgedragen aan de Darmstadtse handschriften- en incunabelspecialist Kurt Hans Staub. [E.C.-I.]

3274. – Lore SPRANDEL-KRAFFT, *Ein Donatfund in Würzburg* in *Einbandforschung*, 12, 2003, p. 9-12, ill.

Maculatuur in een Straatsburgse druk uit 1495 van een schoolboek (Hubay, Würzburg 1837), bestaande uit een dubbelblad, blijkt na onderzoek een fragment te zijn van een 27regelige *Ars minor*-uitgave op perkament, gedrukt in het **Salicetotype**, (1495?). Misschien behoort het wel tot een onbekende uitgave. [E.C.-L]

3275. – Geert H.M. CLAESSENS, *Schaken met de dood: een rijmprent uit de late vijftiende eeuw* in *De steen van Alciato* (zie nr. [3263](#)), p. 461-475, ill.

De rijmprent door W.L. Schreiber in zijn *Holzschnitte aus öffentlichen Bibliotheken Norddeutschlands* (Straatsburg, 1923), nr. 6 gereproduceerd naar het enig exemplaar in de DB van het toenmalige Königsberg (nu Kaliningrad), is vermoedelijk verloren gegaan. Schreiber lokaliseert de **xylotypografie** in Vlaanderen tussen 1470 en 1485. Claessens, die hier vorm en inhoud bestudeert en in zijn context plaatst, neemt Brabant in overweging Welke incunabulist ontfermt zich over dit blad? [E.C.-L]

3276. – Sorin CIUTACU, *Flemish-English cultural corridors: William Caxton and his cultural revolution* in *The bookshop* (zie nr. [3260](#)), p. 55-60.

Hoewel Caxtons kennismaking met boekproductie in het Rijnland plaatsvond (Keulen !), is het toch de economische en culturele connectie tussen Vlaanderen en Engeland die hem tot het drukken van zijn Engelse teksten bracht. [M.d.S.]

3277. – Dennis SCHOUTEN, *'Hypothese op hypothese stapelen': theorieën over de Freeska Landriucht-drukkerij, een overzicht* in *De boekenwereld*, 17, 2000-2001, p. 166-194, ill.

Op grond van het lettertype konden zes incunabeluitgaven aan de zogenaamde Freeska-Landriuchtdrukkerij worden toegeschreven. Geen enkele is gedateerd maar zijn tussen 1483 en 1486 te plaatsen. S analyseert en synthetiseert in een zeer overzichtelijk artikel het resultaat van de talrijke studies die sedert de achttiende eeuw aan de (nog steeds) ongedetermineerde druk van het Freeska Landriucht (ILC 1407) werden gewijd. In zijn recente watermerkenonderzoek heeft Gerard van Thienen die datering kunnen verfijnen, maar meer dan een bevestiging is het niet. S probeert bij wijze van afronding zeven nieuwe zoekpistes aan te geven. Plezierig geschreven en met pittige portretten van sommige van de betrokken onderzoekers verlucht. [E.C.-I.]

3278. – Alain ARNOULD, *Boethius op de drempel van een nieuw tijdperk: van handschrift naar druk en van druk naar handschrift. De productie van Boethius' De consolatione Philosophiae als voorbeeld van de overgang van geschreven naar gedrukte boek in het laat 15de-eeuws Vlaanderen* in *'Als ich can'* (zie nr. [3218](#)), I, p. 47-70, ill.

Met reproducties in kleur van pagina's met miniatures uit de druk van Arend de **Keysere** naar het exemplaar in Cambridge University Library, UB Utrecht, KB Brussel, British Library London, naast een paar uit handschriften. De publicatie van Mariken Goris (niet Gorris zoals in de lijst, met een ander werk) over Boethius in het Nederlands (zie *Kroniek* 26 nr. [3131](#)) ontbreekt in het literatuuroverzicht. Nuttig is de lijst van exemplaren voorzien van miniatures. [E.C.-I.]

3279. – Anne DUBOIS, *La bibliothèque de Philippe de Hornes, seigneur de Gaesbeek et un Valère Maxime exécuté dans l'atelier de Colard Mansion in 'Als ich can'* (zie nr. 3218), I, p. 611-627, ill.

Uit een archiefstuk, gedateerd 1480 (geciteerd door C. Carton in 1847) blijkt dat het gaat om een handschrift door **Mansion** vervaardigd voor Filips van Hoorn, heer. van Gaasbeek, door de auteur geïdentificeerd als Parijs, Bib. de l'Arsenal, ms. 5194. De legger blijkt de editio princeps te zijn, gedrukt vóór 1476 door de zg. 'Drukker van Flavius Josephus' (Polain 3898)! Aan de literatuurlijst kan worden toegevoegd M.- T. Lenger, 'Contribution de la codicologie à l'étude des incunables' verschenen in *Calames et cahiers: mélanges de codicologie et de paléographie offerts à Léon Gilissen*. Ed. J. Lemaire & E. Van Balberghe, Bruxelles, Centre d'Etudes des manuscrits, 1985, p. 99-106. [E.C.-I.]

3280. – Gisela GERRITSEN-GEYWITZ, *The Utrecht printer Nicolaus Ketelaer in Quaerendo*, 31, 2001, p. 137-147, ill.

Veel concrete data over het leven van de Utrechtse drukker Nicolaas Ketelaer zijn niet bekend, met uitzondering dan van de boeken die hij samen met Gerard de Leempt heeft gedrukt. De laatste stand van onze kennis ter zake dateert van wat de Hellinga's en S. Corsten hebben gepubliceerd. GGG is er nu in geslaagd iets meer licht in de duisternis te laten schijnen dankzij informatie uit het Utrechts Archief gehaald, die onder andere bevestigt wat bekend was over zijn afkomst en kapitaalkracht. Toch blijven er vraagtekens: wie van de twee Claes Ketelaers, vader (+1488) en zoon (+ 1510), heeft samen met De Leempt de ons bekende boeken gedrukt (1473-1474)? Waar rubricering en penwerk normaal op de plaats van bestemming (koper) werden aangebracht hebben beide drukkers een aantal van hun boeken (24 op de 140) 'afgewerkt' op de markt gebracht en dus zelf voor een en ander ingestaan. De grote gelijkenis bovendien van het penwerk in elf drukken – ook aan te treffen in minstens één handschrift uit de Utrechtse kartuis – kan niet anders dan wijzen op één en hetzelfde atelier. Laat de boeken ook zelf spreken, is de gulden raad van GGG. [E.C.-I.]

3281. – Margriet HÜLSMANN, *Gedecoreerde handschriften uit tertiarijconventen in Amsterdam en Haarlem: boekenbezit versus boekproductie in Ons geestelijk erf*, 74, 2000, p. 153-180, ill. [=De derde orde van Franciscus in het bisdom Utrecht. Lezingen van het symposium op 8 oktober 1999 te Amersfoort georganiseerd door de mediëvistenkring van de Vrije Universiteit Amsterdam. Eds. Koen Goudriaan & Thom Mertens].

Voor de incunabulist methodologisch belangrijke bijdrage over **boekdecoratie**. [E.C.-I.]

3282. – Hanneke DE BRUIN, *Illustraties in gedrukte getijdenboeken uit en voor de Nederlanden in Millennium*, 14, 2001, p. 104-127, ill.

Aan de hand van alle gedrukte Nederlandse getijdenboeken met illustraties van 1475 tot 1530, wil dB nagaan of er een 'standaard beeldmodel', elders 'beeldstandaard', bestaat. De illustraties zijn thematisch in kaart gebracht (tabel van drie bladzijden); de bibliografische identiteit van de 34 drukken (23 incunabelen, 11 postincunabelen) zit helaas opeengepakt in één lange voetnoot – dit is niet erg handig, het is geen bijzaak! Als vergelijkingsmateriaal worden de Parijse getijdenboeken er – terecht – bijgehaald. Gerard Leeu zou met de cyclus in zijn druk uit 1491 (KC I 835a = ILC 1229) grote invloed hebben gehad. Het overerven en kopiëren van blokken zorgt automatisch voor een sterke verspreiding. Of dit een bewust aangedragen beeldstandaard is, wil ik even in twijfel trekken. Is dit niet veeleer iconografisch bepaald? Voor de postincunabelperiode blijkt dit volgens dB inderdaad zo te zijn: de diversiteit in de uitbeelding is veel groter. Het lijkt mij in deze materie, en met het vooropgestelde doel, van

meer belang naar de interpretatie en de stijl te kijken dan naar de voorstelling. Terecht komt dB dan ook tot de bevinding dat er van een 'alles-overlappende beeldstandaard' geen sprake is. Tot slot probeert dB de oorsprong van de afbeeldingen te duiden. Het zou goed zijn als het onderwerp in een ruimer verband – andere teksten met analoge illustratie – zou worden onderzocht. [E.C.-I.]

3283. – Dominique VANWIJNSBERGHE, *Réalité et fiction chez le maître du livre d' heures de Dresde: le frontispice du cartulaire de l' Hôpital Saint-Jacques de Tournai (Tournai, Bibliothèque de la Ville, ms. 27) in 'Als ich can' (zie nr. 3218), II, p. 1509-1546, ill.* Het handschrift is door de Doornikse binder **Janvier** gebonden. [E.C.-I.]

3284. – Margriet HÜLSMANN, *Cambridge. Fitzwilliam Museum Ms. McClean 94: its decorative penwork and what it tells us about the book's production in 'Als ich can' (zie nr. 3218), I, p. 577-700, ill.*

Onderdeel van dit uitgebreid onderzoek over penwerk is de boekband. De stempelband van het besproken handschrift, met zijn **Lam-Gods-met-wimpelpaneel**, wijst, evenals de kalender van het handschrift, naar Hoorn. Ook andere exemplaren met dit paneel zouden dus als Fries kunnen worden aangezien. In een overzichtstabel van zeven handschriften met analoge zogenaamde 'Utrechtse' kalenders, blijkt dat er vier zijn met hetzelfde paneel, en twee met een van de negen variante panelen. [E.C.-I.]

3285. – Sylvie KARPP-JACOTTET, *Die spätmittelalterlichen Einbände aus dem niederrheinischen Kreuzherrenkonvent Marienfrede in Gutenberg Jahrbuch 2003, p. 284-295, ill.*

Methodologisch en illustratief voorbeeldige bijdrage over een klooster binderij in het Nederrijnse gebied dat tot hetzelfde cultuurgebied behoorde als onze streken. [E.C.-I.]

3286. – Carmélia OPSOMER, *La reliure: 1400-1550 in Art en Namurois: La sculpture 1400-1550. Exposition... Namur, Musée des arts anciens. Catalogue.* Ed. Jacques TOUSSAINT. Namur: Société archéologique: Service de la Culture de la province de Namur, 2001, p. 361-370, ill. (Monographies du Musée des arts anciens du Namurois, 22).

Drievoudige bronnen liggen aan de basis van de vraagstelling in hoeverre de boekbanden in de vijftiende en zestiende eeuw wel 'Naams' zijn: de banden zelf, de oude inventarissen, de getuigen van vorsers en belangstellenden. Verschillende banden zijn afgebeeld (helaas wat klein, en zonder enig wrijfsel van stempels) en beschreven. [E.C.-I.]

3287. – Renaud ADAM, *Un incunable de l' archevêque François Buisseret (1549-1615): Réserve précieuse de la Bibliothèque royale à Bruxelles, Inc B 1277 in Annales de la Société archéologique de Namur, 77, 2003, p. 57-63.*

Buisseret was aartsbisschop van Kamerijk en heeft tussen 1585 en 1586 deze Bernardinus van Siena verworven. Door Johann Amerbach gedrukt in een niet nader genoemd jaar (Polain 566) kan het boek, afgaand op een rubriceringsdatum in het exemplaar te München (BSB-Ink B-298), vóór 1490 of misschien in 1490, zijn gedrukt. Vóór hem was het exemplaar in het bezit van Rooklooster, ten behoeve van Rolandus Asbroeck en confraters. Wat er na de dood van de aartsbisschop mee gebeurde bleek ook te traceren. [E.C.-I.]

3288. – Renaud ADAM, *La bibliothèque du prieuré du Val-des-Écoliers à Houffalize: 8 volumes conservés à la Bibliothèque royale de Belgique in Archives et Bibliothèques de Belgique = Archief- en Bibliotheekwezen in België, 73, 2002, p. 311-333.*

Van de bibliotheek in de priorij van reguliere kanunniken Sint-Catharina te **Houffalize** (prov. Luxemburg; dertiende-achttiende eeuw) zijn twee catalogi bewaard, beide uit de achttiende eeuw. In 1786 wordt een inventaris opgesteld, bestemd voor Brussel waar de boeken door Joseph Ermens openbaar werden verkocht. Adam bestudeert aan de hand van deze bronnen volume, aard en inrichting van de bibliotheek. Hij pikt er vervolgens de incunabelen uit en geeft de lijst van boeken die in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel zijn beland, met toelichting. [E.C.-I]

3289. – Albert DEROLEZ, *Early humanism in Flanders: new data and observations on the library of Abbot Raphael de Mercatellis (+ 1508)* in *Les humanistes* (zie nr. [3237](#)), p. 37-57, ill.

En marge van zijn grote *Corpus catalogorum Belgii* heeft Derolez voor de gelegenheid de humanistenbibliotheken onderzocht. Behalve leden van de Adornesfamilie en de bekende jurist Filip Wielant zijn er voornamelijk bibliotheken te vinden bij de geestelijkheid in Vlaanderen, Brabant, Luik en Namen. Behalve drukken zijn er natuurlijk ook handschriften in de catalogi en inventarissen aan te treffen. D gaat in het bijzonder in op Raphael de **Mercatellis** waarover hij reeds eerder publiceerde, maar kan nu nieuwe handschriften aan de lijst toevoegen. Hij toont aan hoe, inzake het schrift de 'Bourgondische' bibliofilie het hier haalt op het humanistische schrift: in zijn handschriften wordt een 'gothico-humanistica' gebruikt. [E.C.-I]

3290. – Eric Marshall WHITE, *Long lost leaves from Gutenberg's Mons-Trier II Bible in Gutenberg Jahrbuch*, 2002, p. 19-36.

De 'detective stories' in verband met Gutenbergs 42-regelige bijbel worden ons met de regelmaat van een klok opgedist. In 1988 deed Gunther Franz de bevindingen van het onvolledig exemplaar, in Trier en in **Mons** bewaard, uitvoerig uit de doeken (Zie Kroniek 14 nr. [1178](#)). White kan nu aantonen dat er meer (bekende) fragmenten tot dit exemplaar behoren. [E.C.-I]

3291. – Koen GOUDRIAAN, *Boekdistributie langs kerkelijke kanalen in de late Middeleeuwen* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 8, 2001, p. 43-57, ill.

De publicatie van M. Oosterbosch over een contract gesloten tussen Dirk Martens en de abt van de benedictijnenabdij Werden en Egmond (Zie Kroniek 24 nr. [2841](#)) vormt de rode draad bij het onderzoek van G naar de rol die kerkelijke organen bij de verspreiding van voornamelijk Latijnse drukken tot ca. 1540 speelde, de relatie met gevestigde 'distributeurs'. Dat de geestelijkheid zich bemoeide met de kopij ligt nogal voor de hand, maar de verspreiding van deze zeg maar officiële teksten bleek uiteindelijk toch een commerciële aangelegenheid te zijn; de markt hiervoor was trouwens erg belangrijk. De Kerk was hier consument, geen distributeur. Daarnaast bestond, weliswaar op veel kleinere schaal het drukwerk in opdracht: wat G religieus propagandawerk noemt zoals aflatteksten, werd wél door de kerkelijke instanties gefinancierd. De investering hiervan is natuurlijk ook niet te vergelijken met het bekostigen van missalen en brevieren! In verband met het door Oosterbosch bestudeerde contract wijst G terecht op een mogelijke verklaring inzake een Parijse drukkerij: misschien was er grote haast mee gemoeid en kon Martens de grote opdracht op korte termijn niet aan. Toen ik dit stuk pas gelezen had, verscheen van Mary Kay Duggan, *Politics and text: bringing the liturgy to print* in *Gutenberg Jahrbuch* 2001 (p. 104-117), zeer lezenswaard maar geen enkele Nederlandse druk van een liturgisch boek komt in

de behandelde periode (ca. 1455 tot in de jaren 1480) voor. Iets voor Koen Goudriaan? [E.C.-I]

3292. – Mariken GORIS, *Boethius's 'Consolatio Philosophiae' and the early printing tradition in The bookshop* (zie nr. [3260](#)), p. 49-54.

Bondig overzicht van de vroegste gedrukte tweetalige teksttraditie aan de hand van Anton Kobergers Latijns-Duitse uitgave uit 1473 (GW 4573) en de Gentse Latijns-Nederlandse incunabel van Arend de Keysere (GW 4574). [M.d.S.]

3293. – *Circuler et naviguer ou Les index à l'époque humaniste in Nugae humanisticae sub signo Erasmi*, 2, 2001, p. 9-90.

Nummer 2 van het tijdschrift, uitgegeven door het Musée de la Maison d'Erasmus, is aan de derde bijeenkomst (Disputatiunculae, 3) gewijd; het onderwerp had betrekking op de ontsluiting van werken uit de tijd van de humanisten door middel van **registers**. De inleiding tot het onderwerp door Reinhard Bodenmann en Jean-François Gilmont is uitstekend: door wie worden registers gemaakt, wanneer, waarom en hoe. Alexandre Vanautgaerden gaat in op Erasmus' brief over de registers op de Adagia. Het is slechts een greep uit de bundeling bijdragen (Zie Kroniek 25 nr. [3009](#) en Kroniek 26 nr. [3136](#)). [E.C.-I.]

3294. – *Offrir un livre, ou La dédicace à l'époque humaniste in Nugae humanisticae sub signo Erasmi*, 3, 2003, p. 9-90.

De tweede Disputatiunculae, eind 1999, zijn later dan gewoonlijk verschenen. Het hoofdartikel over het onderwerp is van Jean-François Maillard, 'Le rôle de la dédicace et de la page de titre dans la naissance de la critique philologique'. Marie Theunissen-Faider heeft de brief van Badius die de *Parabola sive Similia van Erasmus* (1516) inleidt, uitgegeven, vertaald en becommentarieerd. [E.C.-I.]

3295. – Luc KNAPEN, *Catalogue des éditions de XVIe siècle conservées à la bibliothèque de l'abbaye de Maredsous* in *Revue bénédictine*, 113, 2003, p. 169-198.

Aanvullingen en correcties bij Kroniek 13 nr. [991](#). Sinds 1986 werd de abdij bibliotheek van Maredsous verrijkt met een 40tal nieuwe werken, gedrukt in de zestiende eeuw. Zestien van deze werken werden geschonken door Mlle Arlette Thiernes, zes door kanunnik Gérard Fransen en twee werken met betrekking tot de geschiedenis van de benedictijnerorde: werden aangekocht met de steun van de Amis de la bibliothèque de Maredsous. De beschrijvingen, genummerd met een bis-nummer zodat ze tussen de beschrijvingen van de catalogus van 1986 in te passen zijn, zijn verschillend van die in de catalogus. De titel werd nu volledig getranscribeerd, waarbij de afkortingen werden opgelost. Bij elke beschrijving wordt de collatie opgegeven, alsook de inhoud van het werk. Dit laatste ontbreekt in de catalogus. Ook de band en de herkomstgegevens zijn uitgebreider beschreven. De lijst referentiewerken werd aangevuld met een aantal standaardwerken. Bij deze aanvullingen worden werken beschreven, gedrukt in Amiens, Bazel, Frankfurt/Main Lyon, Nürnberg, Parijs, Rouen, Straatsburg, Turijn en Venetië. Er is ook een nummer dat gedrukt werd bij Joannes Moretus en weduwe Plantijn, één bij Christoffel Plantijn en één bij Willem Vorsterman. Ter aanvulling: M35bis (Mekerchius) is BT 2073 en C75 Clenardus is BT 5446. [J.H.]

3296. – Martine DE BRUIN & Johan OOSTERMAN m.m.v. Clara STRIJBOSCH e.a., *Repertorium van het Nederlandse lied tot 1600*. – Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde; Amsterdam: Meertens Instituut, Koninklijke Nederlandse Akademie van wetenschappen, 2001. – 2 bdn (919 p.); ill., 25 cm. Met CD-Rom. (Studies op

het gebied van de cultuur in de Nederlanden, 4). – ISBN 9072474-42-2; ISSN 1375-985X. Van de elektronische databank van Nederlandse eenstemmige liederen tot 1600 is het. substantiële gedeelte op papier uitgegeven; de ontsluiting (registers en allerlei zoekmogelijkheden) en een keuze uit de liedteksten bestaan enkel in digitale vorm. Band 1 bevat het repertorium van 7.621 alfabetisch gerangschikte liedteksten (zonder muzieknotatie). Band 2 bevat 1.158 eveneens alfabetisch gerangschikte liedmelodieën (zonder tekst, 'op de wijze van'), de bronnenopgave, de bibliografie en de afbeeldingen. Het gaat om Nederlandstalige liederen waarvan de melodie van andere dan Nederlandse origine van zijn. De hiervoor geëxcerpeerde bronnen zijn handschriften – 265 – en drukken – 522. Met behulp van een volgnummer en een code, alfabetisch op bewaarplaats voor de handschriften, op auteur of verkorte titel voor de drukken, is hiervan een lijst aangelegd. De bibliografie die aan de basis van de heuristiek ligt, beslaat om en bij de zestig bladzijden. Om de ontsluiting van incipits in variërende oude spellingen mogelijk te maken, zijn de incipits herspeld. De auteurs hebben aangekondigd dat spoedig na het verschijnen de databank op het web zal worden geplaatst en uitgebreid met de liedteksten zelf. Zowel uitgave als project is het resultaat van een Vlaams-Nederlandse samenwerking. [E.C.-I.]

3297. – Jean-François GILMONT, *La fabrication du livre au XVI siècle*. – [Bruxelles]: Musée de la Maison d'Erasmus, 2003. – 15 p.: omslag, ill.; 25 cm. (Colloquia in Museo Erasmi, V). Plaquette verschenen bij gelegenheid van twee lezingen, als een inleiding op het onderwerp opgevat. Respectievelijk wordt gehandeld over hoe een boek werd geproduceerd (praktische organisatie in de drukkerij, reglementen, enzovoort) en wat de implicaties van de handelwijzen konden zijn op het eindproduct (analytische bibliografie). [E.C.-I.]

3298. – Alfons DEWITTE, *De Historie (1569-1578) van broeder Cornelis Adriaenszoon van Dordrecht: auteur en drukker in Handelingen van het genootschap voor geschiedenis*, 140, 2003, p. 111-127, ill.

De Historie van broeder Cornelis Adriaensen van Dordrecht werd gedrukt in 1569 en herdrukt in 1576 zonder opgave van plaats en drukker. Het tweede deel verscheen in 1578, 'buyten Noirdwitz'. Beide delen zouden de woordelijke weergave bevatten van de sermoenen van de Brugse minderbroeder Cornelis Adriaenszoon van Dordrecht (1521-1581), uitgesproken tussen 24 februari 1566 en 14 juni 1569. De taal en het woordgebruik zijn echter zo scabreus dat de tekst een satire geworden is op de preken van de minderbroeder. In de BT, nrs. 1467-1468 (niet vermeld in het artikel!), wordt Brugge als drukkersplaats van deel I opgegeven en H. Goltzius als mogelijke drukker. In Machiels (C-691-693) wordt voor de 1569-editie geen plaats van uitgave of drukker gesuggereerd. De herdruk werd gedrukt in Delft in 1576 en het tweede deel, zoals hierboven vermeld, buyten Noirdwitz'. Voor dit tweede deel wordt er verwezen naar de STC voor de toeschrijving aan A. De Solempne. De toeschrijving aan H. Goltzius is sinds de artikelen van Fontaine Verwey en Valkema Blouw achterhaald. Nu wordt er vanuit gegaan dat deel I in 1569 in Gent bij **Gillis vanden Rade** werd gedrukt en deel II in Antwerpen bij dezelfde drukker. De auteur geeft hiervoor een lijstje met typografische argumenten, waaruit blijkt dat nogal wat materiaal van Hendrik vande Keere afkomstig is. De rest van het artikel belicht de verschillende betrokkenen bij het boek en het referentiekader waarin het boek moet gelezen worden. Joris Cassander wordt omwille van zijn irenisme geïmponeerd door broeder Cornelis. Cornelis Wouters, patronus en secretaris van Cassander, wordt naar voren geschoven als de hoofdredacteur van de tekst. In het werk wordt naar een groot aantal Duitse auteurs verwezen en het was Wouters die belangrijke Duitse contacten had. Jan Casteels, de waarnemer van de Brugse situatie, zou de inleiding bij

de *Historie* geschreven hebben, alsook de vertalingen van de brieven van Steven Lindius. Zo blijft het 16de-eeuwse Brugge naar voor komen als een centrum met een intens cultureel leven'. [J.H.]

3299. – Paul J. SMITH, *De titelprenten van Marcus Gheeraerts* in *De steen van Alciato* (zie nr. [3262](#)) p. 535-557, ill.

Analyse van de titelprenten van *Warachtighe fabulen* (1567), de Franse versie daarvan *Esbatement moral* (1578), de Latijnse *Mythologia ethica* (1579) en Moermans *Apologi creaturarum*. [M.d.S.]

3300. – Herman PLEIJ, *Marcus Gheeraerts als dichter?* in *De steen van Alciato* (zie nr. [3262](#)), p. 1019-1029, ill.

In een van de Parijse exemplaren van *De warachtighe fabulen der dieren* (1567) bevinden zich enkele handschriftelijke gedichten. P komt tot het besluit dat Gheeraerts die teksten heeft geschreven en gebruikt, mogelijk als een geschenk bij zijn opname in het Sint-Lucasgilde te Antwerpen. [M.d.S.]

3301. – E. HOFMAN, *Liederen en refreinen van Frans Fraet?* in *Spiegel der letteren*, 42, 2000, p. 227-258.

Hofman schrijft in dit artikel negentien teksten, zeven liederen en twaalf refreinen, toe aan Frans Fraet. Het gaat om teksten uit de bundels *Hier zijn ghestelt vier Liedekens ghecopuleert uut dat oude ende nieuwe Testament* (1551-1552), *Een suyverlijck ende schriftuerlijck Boecxken van drie Schriftuerlijcke Liedekens* (1556), *Veele Schoone Gheestelijcke ende Schriftuerlijcke Refreynen* (1558) en tenslotte de *Codex Adriaen Wils* (1599-ca. 1630) in de KB te Brussel. Voor de toeschrijving gebruikt hij zowel intertekstuele verbanden met bekend werk van Fraet, als externe aanwijzingen. De activiteit van Frans Fraet (= Magnus vanden Merberghe van Oesterhout en Cornelis van Nieuhuys) als drukker komt enkel in de inleiding ter sprake, waarbij verwezen wordt naar artikelen van Valkema Blouw (Zie *Kroniek* 18 nr. [1894](#)). Misschien verbergt Fraet zich ook achter de zinspreuk *Gheeft God die eere*, maar meer onderzoek is hiervoor nodig. [J.H.]

3302. – Gaston IMBO, *Enkele prominenten (uit de 13de tot de 17de eeuw) van het illustere geslacht van Waesberghe (Gent, Geraardsbergen) en inzonderheid kanunnik Jan van Waesberghe (1585-1639) auteur van 'Gerardimontium ...' (1627), de eerste geschiedenis van Geraardsbergen* in *De Heemshutter*, 178, 2001, p. 23-40, ill.

Genealogisch artikel over de familie van Waesberghe. Over Jan I van Waesberghe (Antwerpse drukker), die in feite Jan VII van Waesberghe is, wordt niets meer gezegd dan in Rouzet, behalve dat zijn eerste echtgenote Jeanne van Damme heette. Over zijn zoon, de Rotterdamse drukker, wordt niets meer gezegd dan in Rouzet. [J.H.]

3303. – Werner WATERSCHOOT, *Antwerp: books, publishing and cultural production before 1585* in *Urban achievement in Early Modern Europe. Golden Ages in Antwerp, Amsterdam and London*. Ed. Patriek O'Brien e.a. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, p. 233-248.

Overzicht van Antwerpen als drukkers- en uitgeverscentrum in de vijftiende en zestiende eeuw, met aandacht voor wijzigingen in de politieke, economische en culturele context. [M.d.S.]

3304. – Marie Thérèse ISAAC, *Panorama de l'imprimerie anversoise au XVIIe siècle in Eulalie. Mediathèques, librairies et lecteurs en Nord-Pas-de-Calais*, 3, 2002, p. 95-107. Overzicht van de belangrijkste **Antwerpse drukkers** uit de zestiende eeuw met enkele biografische gegevens en aanduidingen omtrent hun productie. Alle stukjes werden geschreven met Rouzet bij de hand, nieuwe bibliografie werd niet gebruikt. Ook voor Plantijn werd van de traditionele werken gebruik gemaakt (*Golden Compasses* en *PP*), alsook van een beperkt aantal recente publicaties (uit 1984, 1989 en 1997). [J.H.]

3305. – Edmond ROOBAERT, *De zestiende-eeuwse Brusselse boekhandelaars en hun klanten bij de Brusselse clerus in Liber Amicorum Raphaël de Smedt. IV: Litterarum Historia*. Ed. André Tourneux. Leuven: Peeters, 2001, p. 47-70. – (Miscellanea Neerlandica XXVI). Brussel is gedurende de zestiende eeuw steeds een boekenstad van secundair belang geweest. De auteur wil aan dit beeld niets veranderen, maar op basis van archiefonderzoek (voornamelijk de registers van testamenten uit het archief van Sint-Goedele) geeft hij een duidelijke aanzet om de rol van de Brusselse clerus in het boekenmilieu te duiden. Het werk dat Roobaert in dit artikel presenteert is niet min: verschillende aspecten, steeds met verwijzing naar de bronnen, komen hier aan bod. Vooral de testamenten blijken een rijke bron van inlichtingen te zijn. Niet alleen gunnen zij ons een blik in de bibliotheken van de Brusselse clerus (de auteur verwijst naar een aantal bibliotheken met werken in de volkstaal), maar ook relaties met Brusselse (en andere) boekhandelaars komen er naar voren. Zo wordt in de testamenten verwezen naar uitstaande schulden bij boekhandelaars en boekhandelaars die optreden als schatters, opkopers en testamentuitvoerders. Jammer is dat uit de bronnen niet altijd blijkt om welke boekhandelaars het gaat, zie onder andere de gevallen Hugen de Mol en Hendrik de librariër. Soms duikt er een totnutoe onbekende boekhandelaar op, zoals Anthonis Zuerneels. Belangrijk is ook te vermelden dat de Brusselse clerus soms mededingers waren van de boekhandelaars: ook zij traden op als schatters, kopers op openbare veilingen en als boekhandelaars. Tenslotte hadden sommige leden van de Brusselse clerus niet zo'n sympathieke relatie met de boekhandelaars: zij traden op als censors die voorafgaandelijk nog te drukken tekst of zetsel onderzochten. Roobaert heeft hier een waardevol artikel gepresenteerd dat als inleiding een must is voor al wie zich in lokaal archiefonderzoek, met het oog op de geschiedenis van het boek, wil inwerken. En dit is meer dan nodig. [J.H.]

3306. – Pierre DELSAERDT, *A bookshop for a new age: the inventory of the bookshop of the Louvain bookseller Hieronymus Cloet, 1543 in The bookshop* (zie nr. [3260](#)), p. 75-87. Cloets boekhandel was te Leuven vlakbij het humanistische Collegium Trilingue gelegen. Bij een razzia rond ketterse publicaties werd een inventaris van zijn boekhandel opgemaakt. D analyseerde die lijst grondig en toont aan dat humanistische auteurs het oude curriculum hadden ingepalmd. Het hele verhaal (en de hele lijst) is te vinden in zijn magistrale proefschrift (zie nr. [3256](#)). [M.d.S.]

3307. – Martin TIELKE, *Die Emdener Buchdruck des 16. Jahrhunderts in Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte*, 27, 2002, p. 3-41. Vanaf 1554 werd er in **Emden** gedrukt. De excentrische ligging van de stad (ver weg van 'Brussel' en aan zee) maakte haar tot een ideale vrijhaven voor drukkers van religieus en politiek 'gevoelig' materiaal. T brengt een goede synthese van de recente studies over Emdens rol in de Opstand met name van het werk van A. Pettegree en P. Valkema Blouw (Zie [Kroniek 20 nr. 2202](#) en [Kroniek 23 nr. 2694](#)). [M.d.S.]

3308. – Claude SORGELOOS, *Un post-incunable retrouvé: l' 'Usus annuli astronomici' de Gemma Frisius, Louvain et Anvers, 1534* in *Quaerendo*, 31, 2001, p. 255-264, ill.

De bibliotheek van het Cultura Fonds te Dilbeek heeft een onbekende postincunabel verworven, namelijk de *Usus annuli astronomici* van Gemma Frisius. De tekst zelf was reeds eerder bekend, want hij komt o.a. voor als annex in de *Cosmographia* van Petrus Apianus, gedrukt in 1539, bij Arnold Birckman en G. Coppens van Diest. Van de editie, verworven door het Cultura Fonds, was totnogtoe geen exemplaar bekend alhoewel F. van Ortrooy wel vermoedde dat zulk een editie moest bestaan hebben. Het boek is een in-8° en bestaat uit 16 ongenummerde bladen. Op het titelblad wordt vermeld dat het boek verkocht wordt door de auteur te Leuven en in het colofon wordt de drukker vermeld: de officina van Joannes Grapheus. Het internet, en meer bepaald de *Karlsruhe Virtueller Katalog*, heeft nog twee exemplaren aan het licht gebracht: het ene bevindt zich in de UB Augsburg (Oett.Wallerstein-Bibl. 02/IY.10.8.24angeb.2) en is er samengebonden met Marcus Antonius Coccius Sabellicus, *De omnium gentium omniumque seculorum insignibus*, het andere bevindt zich in de Stadsbibliotheek van Trier. In deze laatste bibliotheek bevindt er zich ook een ongedateerde editie die in 1533 gedateerd wordt, en een Franse vertaling gedateerd 1534. [J.H.]

3309. – *Refereynen, Gent 1539*. (Ten geleide: Dirk Coigneau, Werner Waterschoot). – [Gent]: (Comité van de Gentse Rederijkers, 2001). – 220 p.

Facsimile-editie, op 200 exemplaren, van de druk uit 1539 door Joos **Lambrecht** naar het exemplaar in de UB Gent, G 179. De commentaar volgt in een later Jaarboek van *De Fontaine*. [E.C.-I.]

3310. – W. WATERSCHOOT, *Een mooie garderobe, maar voor wie?* in *Millennium*, 13, 1999, p. 31-36.

Naar aanleiding van Saskia Raue, *Een nauwsluitend keurs. Aard en betekenis van 'Den triumphe ende 't palleersel van den vrouwen' (1514) s.l. n. d.* [diss. Universiteit van Amsterdam 1996], 455 p. – druk van Thomas van der **Noot**. [E.C.-I.]

3311. – Alison SAUNDERS, *Franco-Dutch publishing relations: the case of Christopher Plantin*, in *De steen van Alciato* (zie nr. [3263](#)), p. 999-1017.

Als internationaal drukker/uitgever/boekverkoper heeft Plantijn zijn activiteiten over verschillende landen verspreid. Frankrijk, en meer bepaald Parijs, speelde hierin een bijzonder belangrijke rol. Saunders, die zich vooral toespitst op de jaren '60 van de zestiende eeuw, merkt op dat Frankrijk op de tweede plaats komt wat betreft buitenlandse boekenverkoop voor het jaar 1566: voor niet minder dan 3480 fl. (op een totaal van 16343 fl.) werd er aan Frankrijk verkocht, enkel de Nederlanden en Duitsland gingen Frankrijk vooraf. Ook voor Plantijn als boekenkoper komt Frankrijk zelfs op de eerste plaats, gevolgd door de Nederlanden en Duitsland. Ook hier betreft het het jaar 1566. Uit de handelsbetrekkingen met Frankrijk blijkt trouwens dat er meer verhandeld werd dan alleen maar boeken: ook kant, astrolaben en zelfs melkproducten worden door Plantijn naar Frankrijk uitgevoerd. De handelsbetrekkingen zijn vooral gesitueerd in Parijs; het gaat om handel met Arnoul L'Angelier, zijn weduwe, en haar tweede echtgenoot Lucas Breyer, Martin Le Jeune en Michel Sonnius. Ook Plantijns productie werd door Frankrijk beïnvloed: tweetalige edities, Nederlandse vertalingen van Franse teksten, etcetera. Een belangrijk aandeel hierin vormen de embleemboeken. Plantijn drukte de Franse embleemboeken van Paradin en Symeoni en liet die van Sambucus en Junius in het Frans door Jacques Grévin vertalen. In deze vroege

periode maakte Plantijn zich ook schuldig aan piraterij van Franse boeken, die in Lyon waren gedrukt. Tenslotte heeft Plantijn ook Franse literatuur gedrukt, die voor de Franse, beter: de Parijse, markt was bestemd. Hieruit blijkt dat Plantijn zich op de Parijse markt wou profileren als een concurrent van de Lyonese drukkers. Plantijns aandacht voor Parijs was ook ingegeven door het feit dat hij er familie had wonen en dat de concurrentie er minder sterk was dan in Lyon met De Tournes en Roville. Het artikel wordt afgesloten met een lijst van primary sources waarin voor het merendeel Plantijndrukken werden opgenomen, echter zonder verwijzing naar het PP-nummer. [J.H.]

3312. – Claudine LEMAIRE, *Le plan de Bruxelles de Gilles van der Hercken (1535) in Bruxelles et la vie urbaine: archives – art – histoire. Recueil d'articles dédiés à la mémoire d'Arlette Smolar-Meynart (1938-2000)*. Ed. Frank DAELEMANS & André VANRIE. – Bruxelles, 2000 (Archives et Bibliothèques de Belgique, numéro spécial 64), p. 227-241, ill. Bewust plan van Brussel op zeven heuvels, met zeven poorten, zeven fonteinen, enzovoort, is één van de in hout uitgesneden afbeeldingen in een handschrift (Oxford, Bodleian Lib., Ms. Douce 373) waarvan tekst en illustratie al even intrigerend zijn. Het handschrift is geschreven en geïllustreerd door Gillis van der Hercken (1491-1538) in de priorij Zevenborren. [E.C.-I.]

3313. – Elly COCKX-INDESTEGE, *Nogmaals de Passie Delbecq-Schreiber: de illustratie van hs. 830/1370 8E in de Stadtbibliothek Trier in 'Als ich can' (zie nr. 3218)*, I, p. 435-444, ill.

Ongeveer de helft van de houtsneden die het handschrift in Trier – overigens niet exact te dateren – illustreren, behoren tot de reeks van de Meester van de **Passie Delbecq-Schreiber**. Ze zijn ingekleurd en bedoeld als substituut voor miniaturen. [E.C.-I.]

3314. – Karen., L. BOWEN, *Illustrating books with engravings: Plantin's working practices revealed in Print Quarterly*, 20, 2003, p. 3-34, tab.

Plantijn schatte dat hij ongeveer 1000 afdrukken van een koperplaat kon maken vooraleer hij een nieuwe nodig had. Dit zorgde natuurlijk voor problemen wanneer hij een werk in een grotere oplage wou drukken, of wanneer hij eenzelfde illustratie in verschillende populaire edities wou afdrukken. Daarom lijken een aantal van Plantijns publicaties onlogisch inconsequent, aangezien de selectie van de platen varieert van exemplaar tot exemplaar. B onderzoekt de hele gang van zaken aan de hand van één werk, namelijk Benito Arias Montanus' *Humanae salutis monumenta*, en meer bepaald de octavo-edities. Minutieus legt de auteur eerst uit dat Plantijn drie verschillende tekstedities heeft gedrukt van de *Monumenta*, in 1571, 1575 en 1581. B heeft 27 exemplaren onderzocht en kan hieruit concluderen dat (1) de illustraties op verschillende momenten aan de eerder gedrukte bladen werden toegevoegd, bij de datering spelen de randen een belangrijke rol (2) dat er acht verschillende groepen van illustraties waren: 2 voor 1571, 2 voor 1575 en 4 voor de 1581-editie (dat er vier verschillende groepen waren voor de 1581-editie heeft ermee te maken dat Plantijn toen versleten platen heeft gebruikt om de talrijke exemplaren te illustreren) en (3) dat de vervanging van oude platen door nieuwe een dateerbaar patroon vormen. Zo werden de gravures van Pieter Huys en een anonieme graveur vervangen door die van Jan Wierix. Ten slotte onderzoekt B 27 exemplaren van de *Monumenta* en kan besluiten dat vele ervan bestaan uit delen die op verschillende momenten ten werden gedrukt, gaande van enkele maanden tot zelfs tien jaar. Dit artikel, dat met zoveel zin voor detail en precisie werd geschreven, is een must voor iedereen die de boekillustratie van de zestiende eeuw bestudeert. [J.H.]

3315. – Karen LEE BOWEN & Dirk IMHOF, *Book illustrations by Maarten de Vos for Jan Moretus I in Print Quarterly*, 17, 2001, p. 259-289, ill.

Aan de basis van deze studie liggen het Plantijnse archief en de drukken van Jan Moretus. De auteurs hebben aangetoond dat Maarten de Vos veel meer tekeningen voor Plantin heeft geleverd dan men tot nog toe aannam. Dit geldt zowel voor de missalen in folioformaat als voor de kleinere boeken. Door de grote verspreiding en de talrijke herdrukken van de Plantijnse drukken reikt De Vos' invloed dan ook veel verder. Misschien had het artikel gewonnen bij een althans visueel meer gestructureerd geheel (paragrafen, tussentiteltjes). [E.C.-I.]

3316. – Kees SCHEPERS & Hanneke DE BRUIN, *Pars pro toto: reconstructing a sixteenth-century edition in Quaerendo*, 31, 2001, p. 17-25.

In een handschrift van circa 1440 dat bewaard wordt in de KB Brussel bevindt zich een blad met twee houtsneden, dat waarschijnlijk afkomstig is van een onbekende postincunabel. Onder elk van de houtsneden, die respectievelijk een kruisafname en een pietà voorstellen, bevindt zich een tweeregelig vers. Beide illustraties behoren tot de 'zuilreeks', genoemd naar het meest opvallende kenmerk. De reeks werd in 18 incunabeledities gebruikt, waarvan de eerste werd gedrukt door Hugo Janszoon van Woerden in 1498 (CA 111). Van Woerden gebruikt sommige houtsneden tot in 1519. Ook in drukken van andere drukkers (Jan Seversz, Willem Vorsterman, Peter Jansz) komen de houtsneden voor. Peter Jansz heeft het laatst gebruik gemaakt van een illustratie uit deze reeks: circa 1540 heeft hij Christus aan het kruis gebruikt als een frontispice voor *Die vijftien bloetstortingens ons liefs heeren Iesu Christi* (NK 2519). Als startpunt om de volledige editie van het ene blad te reconstrueren, gebruiken de auteurs NK1355 *Leven ons Heeren, in houtsneden met onderschriften*. De illustraties in deze editie zijn afkomstig van de beroemde Delbecq-Schreiber Passie-reeks. De vergelijking met NK1355 stelt wel een probleem: aangezien het Brussels blad de signatuur *Dij* draagt zal de structuur van de volledige editie bestaan hebben uit A-C4 D8, met wel de bedenking dat één illustratie werd weggelaten. Andere mogelijkheden zorgen voor een overschot aan bladen. [J.H.]

3317. – Jurgen GEIß, *Einbände für den Barther Reformator Johannes Block (1470/80-1544/45). Teil I: Einführung. Werkstätten aus Antwerpen in Einbandforschung*, 12, 2003, p. 22-31, ill.

Barth, in Vorpommern gelegen, sloot in 1533 bij de Reformatie aan; Johannes **Block** hield er de eerste 'hagepreek'. 123 banden met handschriften, incunabelen en vroege drukken uit de Kirchenbiblioth, hebben nu een onderkomen gevonden in het Niederdeutsche Bibelzentrum in het voormalig hospitaal Sankt Jurgen. Geiss heeft de bibliotheek van Block bestudeerd. De meeste boeken zitten in hun oorspronkelijke band. Aantekeningen erin vertellen ons waar Block zijn boeken, gebonden, verwierf: in de hansesteden in het Oostzeegebied. Ze zijn afkomstig van handelsplaatsen die relaties onderhiielden tot in het verre Balticum: voornamelijk de kuststrook van Oost- en Noordzee. Geiss heeft deze banden naar plaats van oorsprong in groepen ondergebracht en beschreven. Antwerpen komt eerst aan de orde daarna volgen Danzig, Dorpat, Stralsund en enkele andere oorden. Het probleem met de Duitse benadering van boekbandstudie is dat men wenst uit te gaan van een atelier dat kan gelokaliseerd worden. Vaak zullen die met een noodnaam (hier in het Nederlands omschreven) worden aangeduid (in casu 'Bogenfries met lelies'; 'Meester van het wapen van Antwerpen', Rijksadelaar, Granaatappel met kruisbloem' 'Gekroonde rijksadelaar'). In eerste instantie laat de auteur zich leiden door vermoedens of aanwijzingen, veeleer dan door

bewijzen. Na voltooiing van deze studie kan hij hier allicht meer klaarheid in brengen. [E.C.-I.]

3318. – Jos KOLDEWEIJ, *Servatius in veelvoud: Maastrichtse boekbanden, miniaturen, pelgrims tekens en zegels in 'Als ich can'* (zie nr. [3218](#)), I, p. 701-742, ill.

Inzake de boekbanden gaat K hoofdzakelijk terug op Brassinne en Verheyden. In voetnoot 9 is een lijst van exemplaren en literatuur gegeven. [E.C.-I.]

3319. – Guido PERSOONS, *Petrus Alamire: bedenkingen bij een belangrijke tentoonstelling – nieuwe Antwerpse Alamiregegevens en bijdragen tot de biografie in 'Als ich can'* (zie nr. [3218](#)), II, p. 1107-1131, ill.

De tentoonstelling 'De schatkamer van Alamire: muziek en miniaturen uit Keizer Karels tijd' te Leuven, was voor P de aanleiding om opnieuw in de bronnen te gaan graven. In dit verband zij alleen de paragraaf over de Mechelse boekbinder **Jan Tys** vermeld. P heeft het voornamelijk over wat hij niet met de gebruikelijke naam 'dieren-in-rankenpanelen' aanduidt. De archiefbijlagen 1493-1525 uit het archief van de Antwerpse Kathedraal, zijn voor ons in zover van belang dat er namen van binders (Goessen de boecbynder) en mededelingen over banden in staan. [E.C.-I.]

3320. – Anne-Marie LEGARÉ, *Les faits de Jacques de Lalaing: enluminés par le maître d'Antoine Rolin in 'Als ich can'* (zie nr. [3218](#)), p. 773-793, ill.

Een van de twee besproken handschriften, Valenciennes 1518, steekt in zijn oorspronkelijke band met ruitenpatroon, beschreven in voetnoot 31. [E.C.-I.]

3321. – Alexandre VANAUTGAERDEN, *Item ein schöne Bibliothec mit eim Register: un deuxième inventaire de la bibliothèque d'Érasme (à propos du manuscrit C Vla 71 de la Bibliothèque universitaire de Bâle) in Les humanistes* (zie nr. [3237](#)), p. 59-111, ill.

Het is bekend dat **Erasmus** zijn bibliotheek nog tijdens zijn leven heeft verkocht aan de Poolse edelman Joannes a Lasco, maar het vruchtgebruik behield tot zijn dood. Dan werden de boeken verzonden en van dat aantal een 'Versandliste' gemaakt. Die lijst is sedert de publicatie ervan in 1936 steeds als inventaris van dé bibliotheek van Erasmus beschouwd. Hoewel enkele geleerden vaag verwezen naar nog een (andere) lijst zijn de onderzoekers daar nooit nader op ingegaan. V geeft deze 'Catalogus librorum Erasmi Roterodami' hier uit en behandelt de eerste conclusies van een confrontatie met de 'Versandlist'. Het resultaat is verbluffend: de vele titels van Erasmus' eigen werken die in de 'Versandlist' ontbreken, blijken in de 'Catalogus' te staan. Een plausibele hypothese luidt dan als volgt: (1) Lasco heeft ontvangen wat in 1525 was overeengekomen; (2) Erasmus heeft zijn bibliotheek verder aangevuld en wellicht ook bewust een aantal eigen publicaties buiten de overeenkomst gehouden; (3) uit deze privécollectie hebben enkele vrienden geput voor 'souvenirs'; (4) de geannoteerde exemplaren van Erasmus' eigen werken heeft Amerbach bewaard voor de redactie van de *Opera omnia* (1540). In bijlage wordt ook de 'Versandlist' nog eens gepubliceerd zodat de onderzoeker voortaan het hele dossier ter beschikking heeft en de plots veel omvangrijkere bibliotheek kan verkennen. Een kapitale studie! [M.d.S.]

3322. – Gilbert TOURNOY & Michel OOSTERBOSCH, *The library of Pieter Gillis in Les humanistes* (zie nr. [3237](#)), p. 143-158, ill.;

Renaud ADAM, 'Sum Petri Aegidii'. *Kanttekeningen bij een recent opgedoken boek uit de bibliotheek van Pieter Gillis (1486-1533)* in *De Gulden Passer*, 81, 2003, p. 171-181, ill.

De bibliotheek van de Antwerpse griffier en vriend van Erasmus, Pieter Gillis (1486-1533)

mag zich terecht verheugen in de belangstelling van filologen en boekhistorici. Gillis was zelf een vrij productief (tweederangs)humanist en dus ook een hartstochtelijk lezer en verzamelaar. Op korte tijd verschenen er twee overzichtsartikelen die zijn boekenbezit presenteren aan de hand van drie bronnen: bewaarde exemplaren, gegevens uit de publicaties en brieven van Erasmus en Gillis en de handschriftelijke inventaris van de bibliotheek van de Antwerpse kanunnik Willem Heda (zie nr. [3333](#)). Uit diens omvangrijke bezit kocht Gillis een aantal *Griekse* boeken. In het kader van het project 'Hic liber pertinet... Catalogus van de herkomsten van de incunabelen bewaard in de Koninklijke Bibliotheek van België' identificeerde R. Adam nog een boek van Gillis: de *Abbreviatio super Decades Blondii* van Aeneas Silvius Piccolomini (Pius II !). De bijlage (p. 177-180) geeft de huidige stand van zaken weer: 36 titels. [M.d.S.]

3323. – Rudolf DE SMET, *La bibliothèque de Marnix de Ste Aldegonde à travers sa correspondance* in *Les humanistes* (zie nr. [3237](#)), p. 211-230, ill.

In 1599 werd in Leiden de catalogus gepubliceerd van de te veilen bibliotheek van de edelman-politicus-schrijver Filips van Marnix van St-Aldegonde (1540-1598). S analyseert de daarin vermelde titels in verband met Marnix' correspondentie en 'netwerken' (politiek, religie, universiteit, humanistenmilieu). Na het facsimile van de catalogus (1964) en deze verkenning ligt het terrein open voor een grondige studie (met identificatie van de bewaarde exemplaren). [M.d.S.]

3324. – Jeanine DE LANDTSHEER, *The library of bishop Laevinus Torrentius: a mirror of otium and negotium* in *Les humanistes* (zie nr. [3237](#)), p. 175-191, ill.;

Renaud ADAM, *Un incunable de la bibliothèque de Liévin Torrentius (1525-1595) retrouvé (Bruxelles, Bibliothèque royale, Réserve Précieuse, INC B 1192)* in *Bulletin de la Société Royale Le Vieux-Liège*, 2002, 298, p. 335-337.

De Luikse humanist en Antwerpse bisschop Torrentius was een bijzonder invloedrijk personage in de Zuidelijke Nederlanden. In de woelige jaren 1565-1595 heeft hij zowel Plantijn als Lipsius de nodige kerkelijke protectie bezorgd. Ook uit zijn bibliotheek blijkt dat hij een man van hun niveau was. Aan de hand van de post-mortemcatalogus (Hs. 3974-3975, Koninklijke Bibliotheek Brussel) toont dL de variëteit en diepgang van de verzameling aan. De in noot 11 aangekondigde editie van deze catalogus (met identificatie van de bewaarde exemplaren) verschijnt in *De Gulden Passer* 2004. A kon naast een incunabel van Pieter Gillis (zie nr. [3322](#)) ook een uit de bibliotheek van Torrentius thuisbrengen: deel 5 van de Griekse 'editio princeps' van Aristoteles, in 1498 bij Aldus Manutius in Venetië verschenen. Een nieuw getuigenis van het hoge niveau van diens collectie. [M.d.S.]

3325. – A. DEWITTE, *100 £ vl. aan boeken, Brugge 1539* in *Biekorf*, 104, 2004, p. 87.

Leonard Casenbroot laat in een contract, bij zijn tweede huwelijk, vastleggen dat hij bij het overlijden van zijn echtgenote recht heeft op 200 £ vl. en *alle zinne boucken* of 100 £ vl. [J.H.]

3326. – Karel MANNAERTS, *Het testament en de bibliotheek van pastoor Jan van Cauweghem (Geel ca. 1540-Etterbeek 1599)* in *Eigen Schoon en de Brabander*, 86, 2003, p. 289-304, ill.

Jan van Cauweghem was pastoor van de parochie van Sint-Geertrui in Etterbeek tussen 1593 en 1599. Voordien had hij in Leuven gestudeerd, was hij kanunnik van Tholen in Zeeland en kanunnik van de Sint-Dimfna in Geel. Van de periode tussen 1583 en 1593 is niets bekend. In

zijn testament wordt over zijn boeken niets gezegd, maar in de boedelbeschrijving die daags na zijn overlijden werd gemaakt door notaris Philips van Asbroeck, worden de boeken netjes opgesomd. De pastoor bezat 75 boeken, waaronder 6 brevieren. Er waren natuurlijk ook bijbels, getijdenboeken (waaronder één in het Frans), missalen en psalters, en sermoenenverzamelingen aanwezig. Opvallend in de bibliotheek is wel de aanwezigheid van klassieke literatuur: Persius, Seneca, Cato, Terentius, Plautus. Ook schoolboeken waren aanwezig: Erasmus (*De conscribendis epistolis* en *Progymnasmata*), een syntaxis (van Custos Brechtanus, of Macropedius, of Varennius) en Macropedius (*Elementa* en *Epistolae*). Uit zijn Tholense tijd dateert misschien de *Cure (keure) van Zeelant*. Opmerkelijk is ook één juridisch werk, met name de *Institutiones Justiniani*. Zoals reeds in een eerdere bespreking opgemerkt (Zie Kroniek 26 nr. 3143), maakt de auteur gebruik van vreemde sigels en worden sommige referentiewerken niet vermeld. [J.H.]

3327. – Chris COPPENS, *Fondscatalogi als marketingstrategie. Een onderzoek naar lijsten van drukkers en boekhandelaren tot 1600* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 8, 2001, p. 27-42, tab.

Aangezien de productie van gedrukte boeken fundamenteel verschilt van de handschriftenproductie, namelijk de grote hoeveelheid exemplaren (variërend van 100 tot 2000 in de 15de en 16de eeuw), zag de drukker zich genoodzaakt om met zijn boeken naar de klanten te gaan. Peter Schoeffer drukte reeds in 1469/70 een lijst van zijn productie als publiciteit voor zijn cliënteel. Dit voorbeeld werd door velen gevolgd in de vijftiende eeuw en raakte in de zestiende eeuw verbreid. Formeel zijn er drie soorten catalogi/lijsten: eenbladdrukken, catalogi in boekvorm en lijsten gedrukt aan het einde van een 'gewoon' boek. De eenbladdrukken waren bedoeld om geafficheerd te worden en konden boeken bevatten die door verschillende drukkers waren gedrukt. Ze waren te koop op plaatsen die in handschrift op het blad konden vermeld worden. De schikking van de titels kan elke mogelijke vorm aannemen: willekeurig, op onderwerp, op voor- of familienaam van de auteur, etcetera. De beschrijving van de boeken is elementair, het jaar wordt niet steeds vermeld. Ook de prijzen van de boeken werden niet gedrukt, wel zijn ze op sommige lijsten in handschrift toegevoegd. Tussen 1500 en circa 1540 werden er geen catalogi gedrukt, met uitzondering van die van Aldus Manutius en zijn opvolgers. In de Zuidelijke Nederlanden hebben enkel Plantijn en zijn opvolgers catalogi uitgegeven. Ook van Silvius zou een lijst bestaan hebben (circa 1565) maar die is verloren gegaan. Het artikel sluit af met een chronologische lijst van de bekende edities met aantallen van bekende exemplaren. [J.H.]

3328. – P. DE BAETS, *Bruhesius te Brugge (1548-1550)* in *Biekorf*, 103, 2003, p. 37-43. De medicus Bruhesius heeft zich in Brugge een plaats verworven door het schrijven van prognosticaties of **almanakken**. De man was afkomstig uit de Brabantse Kempen (Rijthoven) waar hij omstreeks 1513 zou geboren zijn. Hij overleed in 1570 of 1571. In 1547 wordt Cornelis Schuute door het Brugse stadsbestuur gedagvaard omdat hij de vloer aanveegde met Bruhesius' almanak, terwijl het stadsbestuur de Brugse chirurgijnen had opgelegd om Bruhesius' almanak te volgen. De verdediging van Schuute overtuigde het stadsbestuur niet, zodat hij zijn argumenten uiteenzette in de *Disputatio astrologica et medica contra Petrum Bruhezium a Rythoven*, gedrukt te Antwerpen in 1547 (niet in BT). Ook deze verdediging heeft voor Schuute niets uitgehaald want Bruhesius' almanak voor 1548, 1549 en 1551 (alle drie niet in BT, maar van de laatste wel een exemplaar in Brugge RA) werd door het Brugse stadsbestuur verplicht gemaakt voor chirurgijnen en barbiers. In 1550 verscheen te Antwerpen de *Magnum et perpetuum almanach* (niet in BT), dat direct gecontesteerd werd door François

Rapaert omwille van de combinatie astrologie-geneeskunde. Petrus Haschardus repliceerde hierop met zijn *Clypeus astrologicus*, Leuven, 1551 (BT 5916 vermeldt de editie van 1552). Bruhesius schreef ook nog een werk over de gunstige invloed van het Ardense water in de omgeving van Luik en Aken, dat in 1555 gedrukt werd bij Loeus. Exemplaren van deze editie bevinden zich in het Musée d'histoire naturelle in Parijs, Wellcome Library, British Library, Edinburg, Erlangen-Nürnberg UB en Zurich. Twee andere werken van Bruhesius verschenen in 1592 te Frankfurt in een verzamelwerk van Henricus Garetius. Het artikel wordt besloten met een genealogisch schema. [J.H.]

3329. – Alastair HAMILTON, *Arabische cultuur en Ottomaanse pracht in Antwerpens Gouden Eeuw*. – [Antwerpen]: Museum Plantin-Moretus, 2001. – [12], 132, 36 p.: omslag, ill.; 32 x 24 cm. (Publicaties van het Museum Plantin-Moretus en het Stedelijk Prentenkabinet, 39).

Voor de bibliograaf veel vertrouwde namen van auteurs wier werk vooral in Antwerpen van de pers kwam, werk dat meer of minder baanbrekend is geweest wat betreft de kennis in West-Europa van het Nabije Oosten, de Arabische taal en cultuur. Geschreven door een kenner bij uitstek, op heel bijzondere wijze geïllustreerd. Stuk voor stuk ook heel bijzondere handschriften en exemplaren van drukken; hieraan leverde een particuliere collectie, de Arcadian Library in Londen, een substantiële bijdrage. [E.C.-I.]

3330. – Wim FRANÇOIS, *De Leuvense theologen en de eerste gedrukte bijbels in de volkstaal (1522-1533). Een feitelijk gedoogbeleid?* in *Trajecta*, 11, 2002, p. 244-276, ill. In zijn *Apologia pro Dialogo* van 1525 (gepubliceerd 1550) stelde de Leuvense theoloog Jacobus Latomus dat bijbelvertalingen in de volkstaal toegelaten waren, mits ze conform de rechte leer van de Kerk waren. In de *De ecclesiasticis scripturis et dogmatibus* (1533) van Johannes Driedo komen bijbelvertalingen bijna niet meer aan bod en wanneer dit toch het geval is, komen er reserves naar voren. Voor Driedo waren Hebreeuws, Grieks en Latijn de bijbelse talen bij uitstek, terwijl de andere talen waren ingesteld om de *res humanae* te betekenen en dus onvoldoende waren om de Schrift te vertalen, of om geloofskwesties te behandelen. De terughoudendheid van de nochtans als progressief bekend staande Driedo is te verklaren vanuit het veranderde, namelijk meer gepolariseerde, godsdienstig-politieke klimaat in de Lage Landen. De polarisering wordt duidelijk gemaakt aan de hand van de opeenvolgende plakaten en ordonnanties, waarmee reformatorisch-geïnspireerde geschriften worden verboden. Het gedogen van vertaalde bijbelteksten komt hierop neer dat zij konden gepubliceerd worden zolang er geen glossen, inleidingen of andere begeleidende teksten werden mee gepubliceerd. Zo werd onder andere de Liesveltbijbel van 1526, alhoewel hij zeker voor het N.T. volledig op Luthers bijbelvertaling was gebaseerd (en dus niet voldeed), niet expliciet verboden in het plakkaat van 1529. Ook de Vorsterman-bijbel van 1528, die ook een sterke invloed van de Luthervertaling vertoont, kreeg onder andere van de Leuvense theoloog Nicolas Coppin een *cum gratia et privilegio*, waarschijnlijk omdat Vorsterman aanmerkingen van de Leuvense theologen in zijn editie had verwerkt. Ook de plaatselijke, vooral Antwerpse, autoriteiten waren niet geneigd om krachtdadig tegen de bijbelvertalingen op te treden, omdat zij vreesden zo de drukactiviteit te verstikken. Een versnelling in het vervolgen van bezitters en drukkers van bijbelvertalingen komt er na 1531, toen de Parijse theologen de bijbelvertalingen, alsook Erasmus' pleidooi voor een lekenbijbel, krachtig veroordeelden. Toch lieten ook zij nog een achterpoortje open: bepaalde bijbelboeken mochten toch aan leken (in de volkstaal) worden toegestaan, mits ze samen met een passende uitleg, stichtend werden geacht voor het morele leven van de gelovigen. [J.H.]

3331. – Anne-Laure VAN BRUAENE, *Printing Plays. The Publication of the Ghent Plays of 1539 and the Reaction of the Authorities in Dutch Crossing*, 24, 2000, p. 265-284.

Het **Gentse** festival van 1539 werd zo kort gevolgd door de Gentse opstand dat de autoriteiten snel een verband tussen de twee legden. De nieuwigheid was de publicatie van de teksten, kort na de spelen. De spelen vonden plaats in juni-juli 1539, reeds op 31 augustus werden de teksten gedrukt bij Joos Lambrecht (NK1926). De reactie van de overheid bleef echter niet uit: Adolf vander Noot, kanselier van Brabant, rapporteerde op 6 oktober 1539 aan de gouvernante dat de Gentse spelen, die in één volume waren gedrukt, bol stonden van Lutherse ideeën. In een ordonnantie van 10 juli 1540 werden de drukken van de Gentse spelen verboden, en van dan af gebeurde dit in alle indices van de verboden boeken: 1546, 1550, 1558, enzovoort. Van de spelen bestaan nog drie edities (NK1927, 1928 en 3890), zonder plaats van uitgave of drukker, maar wel gedateerd 15 en 25 oktober 1539. Deze edities, bestemd voor een Brabants publiek (ordering van de spelen. en spelling), waren te koop 'int huys van Delft' (= Matthias Crom). Volgens de auteur zijn de drie edities geantedateerd en het werk van Matthias Crom, die bijna exclusief evangelische en expliciet protestantse teksten drukte. Andere mogelijke drukkers zijn Frans Fraet en Adriaen van Berghen. Een vijfde editie, naar de Antwerpse (en niet naar de Gentse!) edities, werd gedrukt in Wesel in 1564 door Hans de Braecker. Alles wijst er op dat de gedrukte spelen populair waren en volgens de auteur niet alleen omwille van hun controversiële inhoud. De spelen zelf werden tijdens het landjuweel, noch kort erna gecontesteerd; pas wanneer ze gedrukt werden en de teksten in een andere context gebruikt konden worden, kregen ze een nieuwe dimensie. De teksten werden voorwerp van discussie en reflectie, getuige hiervan het formaat van de drie Antwerpse edities (in-8°), en dit wilden de autoriteiten tegen elke prijs vermijden. [J.H.]

3332. – Matthi FORRER, *Dwalend door de Nederlanden aan de hand van Guicciardini* in *De Boekenwereld*, 19, 2002, p. 86-100.

Dit uitgebreide artikel is een bespreking van *Guicciardini illustratus. De kaarten en prenten in Lodovico Guicciardini's Beschrijving van de Nederlanden* van Henk Deys, Mathieu Franssen, Vincent van Hezik, Fineke te Raa en Erik Walsmit (Utrecht, 2001). Na de inleiding, waarin kort de geschiedenis van de *Descrittione* wordt beschreven onder verwijzing naar De la Fontaine Verwey en Touwaide, definieert Forrer *Guicciardini illustratus*: een beschrijving van de volledig geïllustreerde edities, wat neerkomt op een beschrijving van 26 van de 58 edities (Touwaide), waarvan drie totnogtoe onbekende. De bespreking is bijzonder kritisch: er wordt gewezen op de betwistbare methodologie om enkel volledig geïllustreerde edities te beschrijven, op niet onderzochte bibliotheken die een gedrukte catalogus bezitten, op onduidelijkheden in de beschrijving van de varianten, op een mogelijk te snelle nalezing van de drukproeven, en op de keuze van en de bijschriften bij sommige afbeeldingen. Het tweede deel van het artikel gaat dieper in op de afbeeldingen van Amsterdam. Ook hier worden veel storende fouten of onduidelijkheden opgemerkt. Forrer besluit dat het heerlijk is om een overzicht te hebben van de illustraties in Guicciardini, maar merkt toch op dat met een geleerde redactie en een groep van neo-wetenschappers vele storende fouten en omissies vermeden hadden kunnen worden. [J.H.]

3333. – Koert VAN DER HORST, *Willem Heda and his edition of his Historia episcoporum Ultrajectensium* in *Quaerendo*, 33, 2003, p. 267-284, ill.

Willem **Heda**, een invloedrijke figuur in de Noord-Nederlandse Kerk en secretaris van Maximiliaan, was samen met onder andere Erasmus, Alardus en Barlandus één der eersten om het humanisme en de Renaissance in het Noorden te introduceren. In 1520 vestigde Heda zich

permanent in Antwerpen, waar hij tot 1525 op de Groenplaats woonde. Willem Heda, samen met vier andere kanunniken, kreeg van het kathedraalkapittel van Utrecht de opdracht om een nieuwe geschiedenis van Utrecht te schrijven. Hiervoor maakten zij gebruik van de *Chronographia* van Johannes de Beka, alsook van veel authentiek archivalisch materiaal. Deze geschiedenis is echter nooit tijdens Heda's leven verschenen. Pas in 1612 werd het werk in Franeker bij Rombertus Doyema gedrukt. Een tweede, verbeterde en vermeerderde editie van de hand van Arnoldus Buchelius, verscheen in 1642 in Utrecht. Waarom werd dit werk niet eerder gedrukt? Heda had dit zeker verwacht, zoals blijkt uit de dedicatie, en ook het Utrechts kapittel moet deze bedoeling gehad hebben. Meer nog, er bestaat een bifolium (Utrecht UB ms 787) met de gedrukte tekst van de dedicatie. Aan de hand van o.a. de initiaal 'A' kan het blad toegeschreven worden aan Michiel Hillen van Hoochstraten. Wat de datering betreft, is 1 mei 1521 (datering van de dedicatie) als terminus post quem te gebruiken en op basis van een handschrift in Utrecht UB (ms 0.B.6.), de legger voor Hillen, is de terminus ante quem 1524. Het gedrukte blad was een 'eerste proef om te zien hoe het boek er zou uitzien. Waarschijnlijk was het ook de bedoeling om dit voor te stellen aan het kapittel, zodat dit kon kennismaken met de *novis formis excudenda*, m.a.w. de romein. En misschien is dit lettertype wel de reden waarom de *Historia* nooit werd gedrukt. Misschien vreesde het kapittel dat de nieuwe letter nog te onbekend was en dat daarom het boek een financiële ramp zou worden. Of stond de letter misschien te zeer symbool voor het Habsburgse centralisme en het Erasmiaanse modernisme, zodat het hele project werd afgelast? Tenslotte vermeld ik nog noot 7: daar wordt verwezen naar de inventaris van o.a. de bibliotheek, alsook naar een handschriftelijke veilingscatalogoog (met prijzen en namen van kopers!) die bewerkt wordt door dr. M. Oosterbosch. [J.H.]

3334. – Anna E.C. SIMONI, *Sans frontières: italo-dutch books 1565-1629* in *La Bibliofilia*, 104, 2002, p. 57-82, ill.

De auteur brengt zeven **Italiaanse** werken, die buiten Italië werden gepubliceerd, onder de aandacht van het Italiaanse publiek. Het gaat om de *Descrittione* van Lodovico Guicciardini, de *Delle guerre di Fiandra* van Pompeo Giustiniano (Antwerpen: Joachim Trognaesius, 1609), *I carichi militari* van Lelio Brancaccio (Ibid., 1610), L. Melzo's *Regole militari sopra il governo della cavalleria* (Ibid., 1611), F. della Croce's *Theatro militare* (Antwerpen: H. Aertssens, 1617) en *L'essercitio* (Ibid., 1625), en M. Florio's *Historia de la vita e de la morte de Giovanna Graia* [= Lady Jane Grey] (Middelburg: R. Schilders, 1607). Elke bespreking bevat een korte biografie van de auteur, de ontstaansgeschiedenis van het werk en latere herdrukken. De auteur wijst in de laatste regels van het artikel expliciet op haar bedoeling: boeken die (te) ver van het moederland van hun auteur worden gepubliceerd zijn dikwijls onbekend en worden vergeten door hun landgenoten. Dit artikel poogt hieraan iets te veranderen. [J.H.]

3335. – Marcus DE SCHEPPER, *Jacobus Jaspardus' Genealogia filiorum Nicolai Everardi (1549): facsimile met inleidende aantekeningen* in *Liber amicorum Raphaël de Smedt. IV, Litterarum historia*. Ed. André Tourneux, Leuven: Peeters, 2001, p. 99-122, facs.

In 1549 liet Jacobus Jaspardus Danus, Neolatijs dichter uit Aarhus, de *Genealogia* op eigen kosten drukken bij Gillis Coppens van Diest, te Antwerpen. Het enig bekende exemplaar, onlangs opnieuw aan het licht gekomen is hier in facsimile opgenomen en heeft aanleiding gegeven de andere geschriften van Jaspardus op te sporen en op een rijtje te zetten. Als toemaat doken er op de valreep nog vier boeken uit Jaspardus' bibliotheek op in de Koninklijke Bibliotheek. [E.C.-I.]

3336. – Jan DE GRAEVE & Jean MOSSELMANS, *Van de Romeinse agrimensores tot de 16de-eeuwse landmeters. Catalogus van de tentoonstelling ingericht ter gelegenheid van het 125 jaar bestaan van de Unie van de Landmeters-Experten van Brussel in de Nassaukapel van de Koninklijke Bibliotheek van België*. Inleidingen, mededelingen en comentaren [sic] van dhr. Gérard Chouquer, Jan De Graeve, Michel de Waha, Cédric Lavigne, Philippe Godding en Jean Mosselmans. – Brussel: ULEB met de medewerking van het Ministerie van Financiën, Administratie van het Kadaster, de Registratie en de Domeinen, 2001. – 192 p.: ill.; 29 cm. – (Catalogus C 255). – ISBN 90-6637-114-5.

Deze catalogus, gepubliceerd n.a.v. de 125ste verjaardag van de stichting van de Unie van de Landmeters-Experten te Brussel vormt een aanvulling op de catalogus die 25 jaar geleden werd gepubliceerd: *De landt-meeters van de XVIe tot de XVIIIe eeuw in onze provincies*. Deze laatste catalogus is nog steeds een naslagwerk voor boeken en instrumenten betreffende de landmeetkunde. Onder de 199 nummers bevinden zich patenten en commissies, edicten en ordonnantiën, beschrijvingen van de Moeren en instrumenten. Ook als bibliografisch naslagwerk kan de catalogus dienst doen: onder de *Praxis Geometriae* worden voor de zestiende eeuw 8 werken beschreven, voor de zeventiende eeuw 18 werken en voor de achttiende eeuw 30 werken. Ook onder plannen worden nog een aantal gedrukte boeken (atlassen) beschreven.

De catalogus, die onlangs is verschenen, bespreekt de periode ervoor: van de Romeinen tot de zestiende eeuw. In het eerste hoofdstuk wordt een historisch overzicht gegeven van het beroep van de landmeters en in het tweede hoofdstuk wordt de situatie in Brussel verder uitgelegd. Komen ook nog aan bod: de Romeinse agrimensores, de kennisoverdracht in de middeleeuwen (vooral zuidwest Frankrijk), astrolabia en landmeetkundige instrumenten. Voor de lezers van de *Kroniek* vermelden we het hoofdstuk omtrent boeken over landmeetkunde uit de zestiende eeuw (p. 163-178) en omtrent boeken over landmeetkundige instrumenten (p. 179-185). In beide hoofdstukken samen worden drie werken, gedrukt in de Nederlanden, voorgesteld: *De waerachtige const der geometrië*, gedrukt bij van der Noot in Brussel (1513), de *Cosmographie* van Gemma Frisius, gedrukt bij Bonte te Antwerpen in 1553 en *Practyck des landmetens* van Johan Sems en Jan Pieterszoon Dou, gedrukt in Amsterdam in 1600. De beschrijvingen van deze, en andere werken in de catalogus, zijn echter ondermaats: geen collatie, geen bibliografische verwijzingen en een begeleidende commentaar die soms weinig zeggend, dan weer onduidelijk is. Ook het boek zelf getuigt van haastwerk: een typografie die niet doorheen het boek werd aangehouden (de letter is trouwens te schraal), onduidelijke afbeeldingen, geen indices. Een gemiste kans voor een onderwerp dat 25 jaar eerder veel beter werd uitgewerkt. [J.H.]

3337. – Riccardo RIZZA, *Mariken van Nieumeghen and Mary of Nemmegen . 'a hopeless case?' in The bookshop* (zie nr. [3260](#)), p. 61-74.

Status quaestionis van de betwiste verhouding tussen beide teksten, deels ook met gegevens over hun drukgeschiedenis. [M.d.S.]

3338. – Werner WATERSCHOOT, *Beeld breekt woord. Illustratie en tekst in 'Das Buch Extasis' van Jonker Jan van der Noot in De steen van Alciato* (zie nr. [3262](#)), p. 655-672.

Van der **Noot** heeft zich altijd en overal bemoeid met de vormgeving van zijn teksten. Na zijn terugkeer uit Engeland gebruikte hij het meegebrachte illustratiemateriaal bij de productie van *Das Buch Extasis*. Een bibliografische analyse van dit werk brengt enkele anomalieën aan het licht die verband houden met het invoegen van illustraties. [M.d.S.]

3339. – Johan GERRITSEN, *The text of the Edict of Abjuration (1581) in Quaerendo*, 33, 2003, p. 285-293.

Van het '**Plakkaat van Verlatinge**' bestaan er verschillende versies: er zijn de minuten in het ARA Den Haag met een overvloed aan veranderingen en toevoegingen, de vorm waarin de tekst werd gedrukt toont eveneens wijzigingen, maar ook tijdens het drukken werden nog veranderingen doorgevoerd. In de facsimile van deze tekst uit 1979, naar de tekst die werd gedrukt door Charles Silvius, werd hierop echter niet ingegaan. De auteur vraagt zich af waarom de tekst, gedrukt door Charles Silvius (gezworen drukker van de Staten van Holland), werd verkozen boven die van Plantijn, drukker van de Staten Generaal (voor wiens opvolgers de facsimile was bedoeld). Via een diepgaande tekstanalyse komt de auteur tot het besluit dat de Plantijnse tekst de meest autoriteit bezit en deze tekst had moeten gekozen worden. [J.H.]

3340. – Dirk COIGNEAU, *'Tot Babels schande'. Een refreinfestbundel in het calvinistische Brussel (1581) in Spiegel der letteren*, 43, 2001, p. 205-223, ill.

Veel refreinfestbundels zijn er niet bekend. Het genre ging van start met de publicatie, door de Gentse drukker. Joos Lambrecht, van de refreinen en spelen van zinne die ten gehore werden gebracht in 1539 op het feest georgamseerd door De Fontaine. Echt vlot liep het niet met deze werken want we moeten wachten tot 1563 vooraleer de volgende worden gepubliceerd. Het gaat om de publicatie van de wedstrijd te Brussel (26 juli 1562), georganiseerd door De Korenbloem, door Michiel van Hamont. Een jaar later publiceerde Willem Silvius de wedstrijd die in Rotterdam plaats had. gevonden op 9 juli 1562. Opnieuw volgt er een onderbreking, nu tot 1574 en 1575. Dan verschijnen er op initiatief van de kerkmeesters van de Sint-Jacob in Antwerpen een aantal boekjes met refreinen, die dienst deden als loten in de loterij. Op die manier zijn het dan ook niet echt refreinfestbundels, aangezien ze niet de neerslag vormen van een wedstrijd. Eerder is het omgekeerd: de Antwerpse wedstrijd werd georganiseerd om de boekjes te kunnen publiceren. In 1581 verschijnt bij Aelbrecht Heyndricksz te Delft de volgende bundel naar aanleiding van de wedstrijd die er werd gehouden tussen 19 en 21 juni 1581 en georganiseerd werd door De Rapenbloem. De refreinfestbundel van Brussel, waarvan het unieke exemplaar zich in Parijs BN bevindt, werd in 1581 bij Jan Van Brecht gedrukt. De bundel is om twee redenen opmerkelijk: ten eerste brengt het de refreinen samen van twee feesten (4 en 8 september 1581) en. ten tweede werden de deelnemers, in tegenstelling tot de vorige, nu extra aangespoord om polemische stelling te nemen tegen de afgoderij. Deze vrijheid van meningsuiting was slechts een kort leven beschoren: in 1585 werd Brussel ingenomen door Farnese en een dergelijk evenement heeft nooit meer plaatsgevonden. [J.H.]

3341. – Hans VAN DE VENNE, *Cornelius Schonaeus, 3. Bibliographia Schonaeana (1569-1964). A bibliography of the printed works of Cornelius Schonaeus Goudanus*. – Amersfoort: Florivallis, 2003. – 465 p.: ill.; 24 cm. – (Haerlem reeks, 15.3). – ISBN 90-75540-23-8.

Definitieve, herziene en aangevulde editie in boekvorm van de bibliografie die in 1983-1986 in afleveringen verscheen in *Humanistica Lovaniensia* (Zie Kroniek 10 nr. 642, Kroniek 11 nr. 758, Kroniek 12 nr. 926 en Kroniek 13 nr. 1029). Dat er geen nieuwe edities zijn opgedoken bewijst de initiële grondigheid van de aanpak van de auteur. Thans zijn wat kleinere correcties aangebracht, bijkomende exemplaren vermeld, waar nodig het commentaar verfijnd etcetera. Ook konden enkele uitgaven aan een drukker worden toegewezen – een analytisch-bibliografische prestatie in het geval van een zo doorploegd terrein als het in Engeland gedrukte boek 1595-1691! Met, vanzelfsprekend, een uitvoerig register op

persoonsnamen, op plaatsnamen, op drukkers en boekverkopers, op drukkersplaatsen en op Schonaeusteksten. Finis coronat opus (magnum). [M.d.S.]

3342. – Margret POPP & Eberhard ZWINK, *Verwirrspiel um eine Bibel: Der englische Reformator William Tyndale und sein Neues Testament: das Stuttgarter Exemplar in Philobiblon*, 45, 2001, p. 275-324, ill.

Niet rechtstreeks ter zake voor de *Kroniek* – het gaat om een druk toe te schrijven aan Peter Schöffer te Worms, 1526 – maar de detective story (want dat is het) van het enig compleet exemplaar in de Württembergische Landesbibliothek is te boeiend en ook te exemplarisch om het de bibliograaf te onthouden. Van Tyndale zijn overigens verschillende uitgaven zonder impressum in de Zuidelijke Nederlanden gedrukt.

Philobiblon, Eine Vierteljahrschrift für Buch- und Graphiksammler (Hauswedell) beëindigt met deze aflevering en een compleet register van auteurs en hun bijdragen, en een namen- en onderwerpsregister over de vijfenveertig jaargangen zijn bestaan. [E.C.-I.]

3343. – Paul ARBLASTER, Gergely JUHÁSZ, Guido LATRÉ (red.), *Het testament van Tyndale*. – Turnhout: Brepols, 2002. – 201 p.: ill. – ISBN 90-5622-045-4.

In 1997 ontdekten onderzoekers uit Leuven en Louvain-la-Neuve dat de eerste volledige Engelstalige bijbel in Antwerpen werd gedrukt. Deze ontdekking gaf aanleiding tot een grootschalig onderzoeksproject aan de K.U. Leuven, gesteund door de UCL, naar Engelse bijbels, gedrukt in Antwerpen. De tentoonstelling 'Het testament van Tyndale' vormt hiervan een resultaat en werd opgezet in het kader van de viering van 125 jaar Museum Plantin-Moretus. De begeleidende tentoonstellingscatalogus werd in twee delen opgedeeld, namelijk een reeks van vijf artikelen omtrent Tyndale, de bijbel, Engeland en Antwerpen, en een catalogus die bestaat uit 120 nummers.

Francine de Nave bespreekt in het eerste artikel de relatie tussen William Tyndale (circa 1494-1536) en de Antwerpse drukkers. Antwerpen was tot omstreeks 1545 het typografische centrum voor de verspreiding van de Hervorming in de Nederlanden. Een 14-tal drukkers zorgden er voor de publicatie van de werken van Luther in het Latijn en het Nederlands. In 1523 publiceerde Adriaen van Berghen een volledige Nederlandse vertaling van de Lutherse versie van het Nieuwe Testament. Twee jaar later volgde Hans I van Ruremund met de eerste Nederlandse vertaling met Lutherse inslag van het Oude Testament. In 1536 bezorgde Jacob van Liesvelt de eerste complete bijbelvertaling in het Nederlands naar de tekst van Luther. Ook in andere talen werden Lutherse werken gedrukt: een Deense vertaling van het N.T. door Christiern Pedersen, gedrukt in 1529 door Willem Vorsterman en een Franse bijbelvertaling van Jacques Lefèvre d'Étaples door Martin Lempereur (= de Keyser) in 1530. Alhoewel er in Italië minder nood bestond aan buitenlandse producten, werd in Antwerpen in 1538 een heruitgave gedrukt van de Italiaanse vertaling van het N.T. In 1543 werd de Spaanse vertaling van het N.T. van Francisco de Enzinas gedrukt bij Steven Mierdmans. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er ook een Engelse vertaling in Antwerpen werd gedrukt. De vertaling van Tyndale werd in 1526 gedrukt te Worms en werd herdrukt in 1527 bij Christoffel van Ruremund. In 1534 verscheen er bij Maarten de Keyser een verbeterde editie van de vertaling. Guido Latré onderstreept in zijn tekst het belang van Tyndale als hervormer van taal en cultuur, en zijn rol als vertaler. Tyndale's vertaling van het N.T. en van de helft van het O.T. werd gebruikt in de eerste volledige Engelstalige gedrukte bijbel, m.n. de Coverdale-bijbel. Deze bijbel werd voorbereid door Miles Coverdale (1488-1568), leerling van Tyndale en waarschijnlijk gedrukt door de Keyser. Omwille van de precaire situatie waarin Tyndale zich bevond – hij zat gevangen in het kasteel van Vilvoorde op beschuldiging van ketterij – werd

zijn naam in de bijbel niet vermeld. Dit was trouwens ook het geval in latere bijbels, zoals de Matthewbijbel. De betekenis van Tyndale's vertaling voor de Engelse taal is niet te onderschatten: uitdrukkingen als *Fighting the good fight of the signs of the times* zijn voor het eerst te vinden in Tyndale's vertaling. Ook tussenwerpsels en aansprekingen die exegetisch niet helemaal orthodox zijn, zoals *Ah sir* en *tush* verlevendigen zijn vertaling.

In kort bestek schetst Gergely Juhász de overlevering van de Heilige Schrift tot het begin van de Reformatie en biedt hij een overzicht van een aantal theologische kwesties tijdens de vroege Reformatieperiode. Tussen protestanten en katholieken bestonden tegenstrijdigheden over welke bijbel en welke methode men moest gebruiken bij het interpreteren van de Schrift. Een echte stimulans voor verder onderzoek is het artikel van Andrew Hope 'over het smokkelen van verboden boeken uit Antwerpen naar Engeland in de jaren 1520 en 1530'. Hij belicht hier de rol van de uitgevers en drukkers en van Engelse handelaars die dienst deden als smokkelaars van de verboden boeken. Aan de kant van de drukkers stonden de Keyser en Ruremund en aan de kant van de uitgevers speelde zeker Franz Birckman een belangrijke rol. Maar over wie er verder nog geld investeerde in het drukken van Engelse bijbels is er totnogtoe nog weinig geweten. Ook over wie er boeken smokkelde – en dit is natuurlijk niet verwonderlijk – bestaat nog veel onduidelijkheid.

Dezelfde auteur bespreekt in een uitgebreid artikel het onderzoek naar de oorsprong van de Coverdale-bijbel. Van 1938 tot 1997/2000 werd aangenomen dat deze bijbel in Keulen werd gedrukt. Voor 1938 geloofde men dat de drukplaats Zürich was. De huidige stelling, door Guido Latré in *The Bible as Book: The Reformation* (ed. O. O'Sullivan) verdedigd, dat de Coverdale-bijbel in Antwerpen was gedrukt, werd reeds in 1884, in het Londense literaire tijdschrift *The Athenaeum*, geopperd. Hope beschrijft in zijn boeiende tekst het begin van het onderzoek met Fry en Dibden die de stelling Zürich onderuit haalden. Vervolgens is er de controverse tussen W.J.C. Moens en Henry Stevens uit Vermont. De eerste had in zijn aankondiging van de publicatie van de Registers van de Nederlandse Hervormde Kerk, Austin Friars, Londen, vermeld dat hij gegevens zou publiceren die 'wellicht een definitief antwoord zouden geven op de vraag waar de Coverdale-bijbel werd gedrukt'. Het ging om een beëdigde verklaring (1609), opgemaakt door Emanuel van Meteren, dat zijn vader 'Miles Coverdale in Antwerpen opdracht had gegeven om de bijbel in het Engels te vertalen' en dat zijn vertaling daarna werd gedrukt door Jacob van Meteren en Edward Whytchurch 'in Parijs en in Londen'. Dit bracht Henry Stevens in het verweer, aangezien hij een gelijkaardig document reeds eerder had bekend gemaakt, waarover Moens niet had gerept. Samen met de drukplaats werd ook de positie van Coverdale ter discussie gesteld. Was hij een vertaler of enkel maar een corrector? William Aldis Wright was de grote pleitbezorger van Coverdale als vertaler. Tegen het eind van de negentiende eeuw werd een compromis bereikt: Coverdale had de bijbel in Antwerpen vertaald met de financiële steun van van Meteren, maar de vertaling werd gedrukt door Froschover in Zürich. Zürich werd verkozen omdat C.D. Ginsburg beweerde dat hij bladen bezat van een Duitse bijbel, gedrukt door Froschover, met identieke lettertypes aan die van de Coverdale-bijbel. Bij nader onderzoek bleek dit niet het geval te zijn. Keulen werd vanaf de jaren '30 de drukplaats. Recent onderzoek maakt echter duidelijk dat Keulen niet zo waarschijnlijk is, zodat opnieuw de hypothese van Antwerpen veld wint. Mede dankzij deze catalogus.

Het catalogusgedeelte werd onderverdeeld in negen stukken die verschillende aspecten van Tyndale, de bijbel, de Reformatie en Antwerpen illustreren. De catalogus opent met een stuk over Tyndale's reputatie na zijn dood. Hierin worden een aantal martelaarsboeken besproken, zoals die van John Foxe en Adriaan van Haemstede, alsook het Tyndale monument in

Vilvoorde en herdenkingspenningen. In het gedeelte over de Reformatie worden onder andere portretten getoond van de belangrijkste hoofdrolspelers zoals Luther, Karel V, Hendrik VIII en Christiaan II van Denemarken. 'De bijbel van de humanisten' gaat dieper in op het werk van kardinaal Ximénez, Erasmus en op bijbelstudies, met een bijzondere aandacht voor de Hebreeuwse traditie. Zo wordt er een Hebreeuwse bijbel besproken, gedrukt door Daniel Bomberg in Venetië. Werken van Willem van Branteghem, Amerotius, Th. Gaza, Reuchlin, Johannes Campensis en Nicolaus Clenardus werden gesitueerd binnen het gedeelte 'Hulpmiddelen voor de vertalers'. In 'De bijbel voor de Reformatie' komen een aantal Nederlandstalige bijbelvertalingen en -bewerkingen voor die niet door de Reformatie werden beïnvloed. Het gaat hier om werk van Jacobus de Voragine en Ludolphus de Saxonia, alsook om een aantal anonieme werken. Het meest uitgebreide gedeelte vormt 'Bijbels in de volkstaal in Antwerpen (1523-1540)'. In 34 catalogusnummers worden de bijbelvertalingen beschreven die door de Reformatie beïnvloed werden. Het gaat hier om bijbels in het Duits, Nederlands, Frans, Deens en Engels. William Tyndale wordt uitvoerig belicht in de 'Tyndale en de bijbel'. Drie controverses komen hier aan bod: die met George Joye omtrent de herziening van Tyndale's vertaling, die omtrent de echtscheiding van Hendrik VIII en de controverses met Thomas More. Uit dit gedeelte blijkt duidelijk dat Tyndale, zoals ook die andere held uit het Engels humanisme, niet altijd finzinnig uit de hoek kwam. Het einde van de catalogus wordt gevormd door een aantal nummers omtrent het gevangenschap, de ondervraging en de terechtstelling van Tyndale. In de catalogus zijn er twee nummers die torenhoog boven de andere uitsteken: natuurlijk gaat het hier om het enige exemplaar, met een afbeelding van de titelpagina, van Tyndale's vertaling waarschijnlijk gedrukt in Worms in 1526 en de laatste brief van Tyndale waarin hij vraagt om kledij om zich te verwarmen in de gevangenis, alsook om een Hebreeuwse bijbel, een Hebreeuwse spraakkunst en een Hebreeuws woordenboek. Deze catalogus vormt in feite een tweeluik met een eerdere tentoonstelling in het Museum Plantin-Moretus met name *Antwerpen, Dissident drukkerscentrum* (ADDC) uit 1994. Waar de nadruk in deze laatste vooral ligt op de tweede helft van de zestiende eeuw, gaat het in de Tyndale-catalogus vooral over de eerste helft van de eeuw. De werken die in beide catalogi besproken worden, geven duidelijk de verschuiving aan die in de zestiende eeuw in Antwerpen heeft plaatsgevonden: van een grote bijbelproductie in de verschillende Europese talen in het begin van de eeuw, naar meer polemisch werk in de tweede helft. Een vergelijking tussen beide catalogi drong zich dan ook op en daaruit blijkt een groot verschil in de catalogusbeschrijvingen: waar de ADDC-catalogus geschreven is voor de boekhistoricus met onder andere bijzondere aandacht voor het exemplaar zoals uitgebreide bandbeschrijvingen en vermelding van ingebonden werken, is de Tyndale-catalogus vooral gericht op de kerkhistoricus. De boekbeschrijvingen zijn ongelijk en vele zijn eerder summier gehouden, de inhoud van de boeken daarentegen wordt uitvoerig en gedetailleerd belicht. Zo wordt o.a. een bespreking gegeven van de kleur van het paard van de dood in de Apocalyps (nr. 44) en van een stater (nr. 67), en wordt er een interessante vergelijking gemaakt tussen More en Tyndale (nr. 110). Ter aanvulling geven we hier de ontbrekende verwijzingen naar de ADDC-catalogus: nr. 1 = ADDC 105; nr. 17 = ADDC 108; nr. 19 = ADDC 4; nr. 88 = ADDC 21 (p. 104, niet 100); nr. 90 = ADDC 27; nr. 98 = ADDC 6; nr. 102 = ADDC 22; nr. 103 = ADDC 23; nr. 109 = ADDC 15. Bij het *Novum Testamentum* (nr. 33) van Erasmus werd geen literatuur vermeld: een verwijzing naar *Erasmiana Lovaniensia* (1986) nr. 49 had veel goed kunnen maken. Bij de vertaling van Erasmus *Enchiridion militis christiani* (nr. 76) mocht verwezen worden naar BB E-1082 en bij de *Ordinantien* (nr. 112) naar NK 3636-3638. Deze catalogus, goed ingebonden en met afbeeldingen die meestal scherp werden afgedrukt, is een

degelijk naslagwerk voor de vroege Reformatie in Antwerpen. Een must voor al wie interesse heeft voor de zestiende eeuw en voor de Reformatie. [J.H.]

3344. – A. DEWITTE, *De eerste Vives-vertaling in Utrecht, 1531?* in *Biekorf*, 101, 2001, p. 91.

In de Brugse stadsrekeningen (september 1525. – september 1526) wordt vermeld dat Hendric Nieuwlandt 5 lib. 12 sc. en 4 den. gr. betaald werd voor de vertaling en het drukken (*translateren ende prenten*) van verschillende boeken *vander manieren omme t'onderhout van den armen*. In 1529-30 wordt Huubrecht de Crooc betaald voor het drukken van de ordonnantie *up tstic vanden aermen lieden*. Het boek, *De subventione pauperum*, was in 1523 door Lodewijk van Praet gevraagd aan Vives, blijkens een gratuiteit uit de Brugse stadsrekeningen. [J.H.]

3345. – Peter O. MÜLLER, *Deutsche Lexikographie des 16. lahrhunderts: Konzeptionen und Funktionen frühneuzeitlicher Wörterbücher*. – Tübingen: Niemeyer, 2001. – XX, 668 p.: ill.; 25 cm. (Texte und Textgeschichte, 49). – ISBN 3-48436049-6.

Indrukwekkende studie van in het zestiende-eeuwse Duitse taalgebied verschenen **woordenboeken**. Met ook een grondige bibliografische beschrijving van de besproken werken, waaronder H. Junius en J. Murellius (p. 568-601). [M.d.S.]

3346. – Piet VERKRUIJSSE, *Plaatjes kijken: raadsels rond illustraties in oude boeken. Twaalfde Bert van Selm-lezing*. – Leiden: Stichting Neerlandistiek Leiden, 2003. – 2 dln. in 1 bnd. (24 p., [18] ffl.): omslag, ill.; 21, 5 x 15, 5 cm. – ISBN 90-807276-3-6.

Aan de hand van drie vertalingen door Mattheus Smallegange onderzoekt Verkruijsse de uitgeverstrategieën bij het op de markt brengen van boeken met illustraties. Als boekarcheoloog en analytisch bibliograaf probeert hij de **drukgeschiedenis** te reconstrueren van *Afbeelding van t' oude Romen* (1661) en *Afbeeldinghe van t' nieu Romen* (1661) waarbij hij aandacht schenkt aan de illustratietechniek en de implicaties daarvan voor het productieproces en de kosten, de keuze van de prenten, de volgorde in het productieproces en de keuze om de prenten al dan niet binnen de katern te plaatsen. Bij *Den Arbeid van Mars* (1672) met prenten van Romeijn de Hooghe probeert hij zowel de rivaliteit als de samenwerking tussen de uitgevers Van Meurs en Ianssonius van Waesberge te verklaren. Bij het laatste voorbeeld *Verhandeling van den godtsdienst, legerschikking krygstucht, en badstoven der oude Romeinen* (1684) gaat hij na hoe het werk aan de diepdrukkers in de praktijk verliep. Het boekje is op een originele manier samengesteld zodat prenten en tekst bij het lezen perfect met elkaar kunnen worden gecombineerd. [H.M.]

3347. – A. DEWITTE, *Bibliopolae te Brugge in de vroege zeventiende eeuw* in *Biekorf*, 103, 2003, p. 307.

Artikel omtrent bestellingen, in de jaren '30 van de zeventiende eeuw, van het Sint-Donaaskapittel bij N. Breyghel (miscanons, dodenmissen en 'images'), bij Anthonius de Tollenare (perkament) en bij de weduwe van de boekbinder Jan Vijncx, met name Judoca Timmerman, en bij Carel van Brussel (bindwerk). [J.H.]

3348. – Anna E.C. SIMONI, *The Ostend story: early tales of the great siege and the mediating role of Henrick van Haestens*. – 't Goy-Houten: HES & De Graaf, 2003. 232 p.: ill.; 25 cm. – (Bibliotheca Bibliographica Neerlandica, 38). – ISBN 90-6194-159-8.

Het jarenlange Beleg van Oostende (1600-1604) maakte veel indruk in West-Europa en werd zelfs een 'universiteit van de krijgskunst' genoemd. Allerlei verhalen en getuigenissen werden

aan beide zijden verzameld en gepubliceerd. De Leidse drukker en uitgever Hendrik van Haestens (gest. 1629) schreef er een aantal werken over: *De bloedige ende strenge belegeringhe der stadt Oostende in Vlaenderen* (1613), *Beschrijvinghe des machtigen heyrtochts ... Van ghelycken bloedige ende strenge belegeringe der stadt Oostende* (1614) en *La nouvelle Troye ou Memorable histoire du siege d'Ostende* (1615). S toont aan dat Van Haestens zich grotendeels baseerde op een eerder gepubliceerd Duits werk: *Belägerung der Statt Ostende. Journal: Tagregister und eigentliche Beschreibung (. . .)* uit '1604'. Zij analyseert Haestens' bronnen, gebruik van illustraties en liminaire literaire teksten enzovoort. Het hele verhaal is aanschouwelijk gepresenteerd en brengt een verdwenen wereld weer tot leven. Voor de boekhistoricus is de boodschap duidelijk: kijken mag, maar lezen moet! Aanbevolen spannende lectuur. [M.d.S.]

3349. – Paul BEGHEYN, *The collection of copperplates by members of the Wierix family in the Jesuit church 'De Krijtberg' in Amsterdam in Quaerendo*, 31, 2001, p. 192-204, ill. Begheyn beschrijft een verzameling van 75 koperplaten met gravures van de familie **Wierix** die in de zomer van 2000 in de Amsterdamse jezuïetenkerk 'De Krijtberg' is opgedoken. Begheyn vermoedt dat ze rond 1800 uit de Zuidelijke Nederlanden naar het Noorden zijn gebracht. In een appendix geeft hij een lijst van de koperplaten. Vijf onbekende platen worden wat uitvoeriger beschreven, voor de andere verwijst hij naar varianten en overeenkomsten met de nummers in de inventaris van Mauquoy-Hendrickx. De Wierixen werkten vaak voor de jezuïeten wat hij illustreert in een tweede appendix met de nummers uit Mauquoy-Hendrickx gemaakt voor de jezuïeten. [H.M.]

3350. – Paul BEGHEYN, *Het oudste boekenbezit van de Nijmeegse jezuïetenstatie in Numaga. Jaarboek*, 47, 2000, p. 89-101, ill. Het gaat zowel over de oudste drukken als over de drukken in het vroegste stadium door de Nijmeegse jezuïeten verworven. B gaat in op de geschiedenis van de exemplaren en van de collectie tot in recente tijden toe. De 23 incunabelen, waarvan in bijlage de lijst is gegeven, bevinden zich nog steeds in het Berchmannianum (Prov. Bibl. Nederlandse Jezuiten); het overige van de collectie is nu in de Rijksuniversiteit Limburg te Maastricht ('Jezuïetenbibliotheek'). [E.C.-I.]

3351. – Eugeen VAN AUTENBOER, *Heer Johan Geerlinckx + 1638. Kanunnik-schutter-boekenbezitter te Turnhout in Taxandria. Jaarboek van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van de Antwerpse Kempen*, 72, 2000, p. 171-179. In het Archief van het Sint-Pieterskapittel van Turnhout bevinden zich testament en boedelinventaris van de in 1638 overleden kanunnik J(oh)an **Geerlinckx**. De lijst van boeken is in bijlage afgedrukt (p. 178-179). Het gaat om een veertigtal titels (zonder impressum, datum of formaat), vooral typische religieuze werken en 'vakliteratuur' voor een contrareformatorisch priester. De meeste werken zijn uiteraard in het Latijn, enkele titels in het Nederlands en het Frans. En er is ook een 'Primera parte de la Vida del Picaro Guzman' [M.d.S.]

3352. – Prosper ARENTS, *De bibliotheek van Pieter Pauwel Rubens: een reconstructie*. Bewerking Frans Baudouin, Lia Baudouin, Elly Cockx-Indestege, Jacques de Bie, Marcus de Schepper. Eindredactie Alfons K.L. Thijs, in *De Gulden Passer*, 78-79 (2000-2001), 387 p., ill.

P. Arents had het plan opgevat om een virtuele bibliotheek van **Rubens** te reconstrueren maar

bij zijn dood in 1984 bestond dit werk slechts in de vorm van zeer veel notities. Een tiental mensen hebben aan de afwerking van het werk gearbeid. A. Thijs leidt het werk in met een uitvoerige biografie van Prosper Arents waarbij hij vooral aandacht schenkt aan zijn literaire werk, zijn bibliografische publicaties en zijn belangstelling voor Rubens. F. Baudouin schetst Rubens als 'pictor doctus', de schilder die ook veel belangstelling voor boeken had. Baudouin legt ook verbanden tussen de aankoop van bepaalde boeken en de artistieke en diplomatieke activiteiten van Rubens. Hij toont ook aan dat Rubens geen uitzonderlijk grote bibliotheek had voor Antwerpen, maar dat die in elke geval wel het stempel geleerdenbibliotheek verdient. Een Engelse versie van deze tekst, *P.P. Rubens and his books*, verscheen in *Les humanistes* (zie nr. 3237), p. 231-246. Vooral drie bronnen hebben gediend om de bibliotheek te reconstrueren: de journalen van Balthasar I Moretus, waarin de boeken staan die Rubens bij hem kocht; de brieven van Rubens en de veilingcatalogus van Albert Rubens, de oudste zoon van Rubens. Aangezien slechts van 3 titels een exemplaar bekend is, dat wel degelijk in het bezit van Rubens is geweest, zijn al de andere titels voor een groot deel hypothetisch. Rubens heeft ongetwijfeld meer boeken bezeten dan er uit de bewaarde bronnen te achterhalen valt en vaak is het ook moeilijk om te bepalen welke editie hij van een werk bezat. De catalogus is geordend op basis van de bronnen waaruit de gegevens zijn gehaald. Zo is de catalogus verdeeld in negentien categorieën gaande van boeken met zijn ex-libris: met een opdracht aan Rubens; werken waarvoor hij zelf prenten heeft gemaakt; werken gekocht in de Officina Plantiniana; door hem zelf gepubliceerde werken; met gedichten of brieven aan hem gericht; vermeld in zijn correspondentie; boeken vermeld in de *Petits Mémoires* van Peiresc; boeken die Rubens voor vrienden zocht, boeken met een ex-libris van Philips Rubens, door deze geschreven of gekocht in de Officina Plantiniana, met gedichten of opdrachten aan hem gericht, of vermeld in zijn correspondentie. Werken met bijdragen van Albert Rubens, mogelijke lectuur van P.P. Rubens in de catalogus van Albert Rubens zoals werken op het vakgebied van P.P. en werken van vrienden van P.P. en tenslotte werken waaraan Rubens citaten kan ontleend hebben. Bij elke titel wordt de context gegeven waarin het werk wordt vermeld, de bibliografische beschrijving met vindplaatsen en secundaire literatuur en soms nog extra commentaar zoals het onderzoek of de aantekeningen in het *Schilderboek* van de hand van Rubens zelf zijn. Het geheel wordt toegankelijk gemaakt via een persoonsnamenregister en een register op drukken en uitgevers per plaats. Het boek sluit af met een facsimile van de veilingcatalogus van Albert Rubens (1658) waarvan het enige bekende exemplaar in de BN in Parijs wordt bewaard. Ook op deze catalogus is een persoonsnamenregister gemaakt. [H.M.]

3353. – Frans A. JANSSEN, *De boekencollectie van Thysius in Jaarboek van het Nederlands Genootschap van Bibliofielen 2001*, p. 103-116, ill.

Tekst van de lezing gehouden bij de feestelijke heropening van de Bibliotheca Thysiana te Leiden op 27 oktober 2001. Janssen stelt Johannes Thysius, overleden in 1653, terecht als voorbeeld van een boekenverzamelaar wiens collectie na zijn dood voor het publiek toegankelijk moest worden. Hij wordt in hetzelfde kader geplaatst als Thomas Bodley, kardinaal Federico Borromeo (Bibl. Ambrosiana), bisschop Angelo Rocca (Bibl. Angelica) en kardinaal Mazarin. Opmerkelijk is de rol die Mazarins bibliothecaris, Gabriel Naudé, heeft gespeeld. [E.C.-I.]

3354. – Roger NOEL, *L'inventaire du libraire montois Jean Havart en 1627 in Archives et Bibliothèques de Belgique = Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 72, 2001, p. 91-105. [= *Actes du Congrès de Mons. Sixième congrès de l'Association des cercles francophones*

d'histoire et d'archéologie de Belgique et LIIIe congrès de la Fédération des cercles d'archéologie et d'histoire de Belgique, Soignies 24-27 août 2000. Ed. Pierre-Jean Foulon]. Met het oog op de aanvraag van een koninklijk patent om in Mons als boekhandelaar aan de slag te blijven, liet Havart op 22-23 december 1627 een inventaris maken van zijn winkelvoorraad. N analyseert het document: de boeken werden plank per plank beschreven, een eerdere editie van de tekst is hoogst onbetrouwbaar, en het sortiment bestond vooral uit contrareformatorische devotiewerken en 'littérature de cour'. Jammer dat het document niet in extenso is bijgevoegd. [M.d.S.]

3355. – Kees GNIRREP, *De intekenaren op de 'Reizen door Klein Asia' van Cornelis de Bruijn (1698)* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 8, 2001, p. 59-71, ill. Cornelis de Bruijn gaf in 1698 zijn met meer dan 200 koperplaten geïllustreerde beschrijving van zijn reis door het Nabije Oosten uit in eigen beheer. Hij slaagde erin om 624 kopers te laten intekenen op 1330 exemplaren, een vrij nieuwe verkooptechniek voor die tijd. Gnirrep slaagt erin om tweederden van de namen in de lijst van intekenaren, die achter de voorreden is toegevoegd, te identificeren. Daarbij valt op dat slechts 13 % ervan uit het boekenvak komt, en dat een groot aantal particulieren op meerdere exemplaren intekenden: veel personen uit de kring van Willem III, handelaren, zeevaarders en professoren. Dit laat Gnirrep veronderstellen dat er een alternatief boekendistributiecircuit moet bestaan hebben. [H.M.]

3356. – Paul ARBLASTER, *Policy and publishing in the Habsburg Netherlands 1585-1690*, in *The Politics of Information in Early Modern Europe*. Ed. Brendan Dooley & Sabrina A. Baron. – London & New York: Routledge, 2001, p. 179-198. (Routledge Studies in Cultural History, 1).

Arblaster geeft een overzicht van het ontstaan van de **kranten** in de Zuidelijke Nederlanden en kijkt daarbij vooral de relatie tussen drukkers en overheid. Het is na 1585 niet gemakkelijk om als drukker een licentie te verkrijgen. Bovendien moet voor elke uitgave nog een approbatie worden gevraagd. Voor 1600 wordt het nieuws vooral verspreid via pamfletten. Abraham Verhoeven evolueert van drukker van nieuwspamfletten naar krantenuitgever met zijn *Nieuwe Tijdingen*. De hele zeventiende eeuw door zal de overheid voortdurend proberen de kranten en de nieuwsberichten te controleren. Anderzijds spannen drukkers als Pierre Hugonet en later Adrien Foppens zich in om als krantenuitgever een monopolie te verkrijgen. [H.M.]

3357. – Paul ARBLASTER, *London, Antwerp and Amsterdam: journalistic relation; in the first half of the seventeenth century* in *The bookshop* (zie nr. [3260](#)), p. 145-150. Vergelijking tussen de drie steden en hun productie van '**kranten**' en nieuwstijdingen. [M.d.S.]

3358. – Otto LANKHORST, *Newspapers in the Netherlands in the seventeenth century*, in *The Politics of Information in Early Modern Europe*. Ed. Brendan Dooley & Sabrina A. Baron. – London & New York: Routledge, 2001, p. 151-159. (Routledge Studies in Cultural History, 1).

Lankhorst schetst de kennis over de **kranten** in de Republiek tijdens de zeventiende eeuw en betreurt het gebrek aan een goede bibliografie. Hij probeert de vroegste kranten te dateren en beschrijft hun lay-out. Enerzijds is er voor de courantiërs een gunstig klimaat door de grote geletterdheid van het publiek en door de vrij milde censuur, anderzijds probeert de overheid hen te controleren onder andere door hen 'recognitiegeld' te doen betalen. Bij de overheid

bestond ook grote belangstelling voor buitenlandse kranten, dat blijkt uit de hoge bedragen die gespendeerd werden aan de aankoop ervan. [H.M.]

3359. – Jan MATERNÉ, *Brabantse boekdistributie en contrareformatorische conjunctuur. Kostbare drukken en het gewestelijk boekhandelscircuit van de Antwerpse Officina Plantiniana, einde 16de – midden 17de eeuw*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 84, 2001, p. 513-534. [= *De Brabantse stad. Twaalfde colloquium: Nijvel 23-25 september 1999. Het verbruik in de Brabantse steden.*]

Na een korte status quaestionis van het onderzoek naar de rol van de boekhandel bekijkt Materné het distributienetwerk van de **Moretussen** in de regio Brabant, waarbij hij particuliere boekenkopers en professionele boekhandelaars onderscheidt. Met de gegevens uit de grootboeken vergelijkt hij de schuldpositie van de zakelijke entiteiten in de Europese boekhandel met deze in Antwerpen en Brussel in 1651 en 1670. De cijfers tonen na het midden van de zeventiende eeuw een duidelijke neerwaartse trend voor wat het aantal boekhandelsrelaties betreft zodat alleen de grotere steden als Leuven en Brussel overblijven. De verkaring voor deze teruggang ligt volledig bij de Moretussen, die zich alsmaar meer concentreren op het uitgeven van liturgische werken en de voorkeur geven aan samenwerking met meer kapitaalkrachtige boekhandelaars. [H.M.]

3360. – Dirk IMHOF, *Return my woodblocks at once: dealings between the Antwerp publisher Balthasar Moretus and the London bookseller Richard Whitacker in the seventeenth century* in *The bookshop* (zie nr. 3260), p. 179-190, ill.

De correspondentie van Plantijns kleinzoon Balthasar Moretus bevat ook een briefwisseling met de Londense boekhandelaar Richard Whitacker. Moretus 'leende' hem tegen een flink bedrag de houtblokken van Dodoens 'Kruidboek' voor een nieuwe editie van Gerards 'Herbal'. Whitacker nam ruim zijn tijd en gaf de blokken pas na lang aandringen terug. Een mooie illustratie van on(der)benutte gegevens uit het zo rijke Plantijnse Archief. [M.d.S.]

3361. – Noël GOLVERS, *Ferdinand Verbiest, s.J. (1623-1688) and the Chinese heaven: the composition of the astronomical corpus, its diffusion and reception in the European republic of letters*. – Leuven: University Press & Ferdinand Verbiest Foundation KULeuven, 2003. – 670 p.: ill.; 24 cm. (Leuven Chinese studies, 12). – ISBN 90-5867-293-X.

Identificering, beschrijving en localisering van over de tweehonderd exemplaren van de astronomische publicaties van Verbiest zijn de conditio sine qua non geweest om dit astronomisch corpus te bestuderen. Die publicaties zijn op traditionele wijze (in Europa) gedrukt of als blokboeken vanuit Peking verspreid. Dat Verbiests bijdrage tot de meest ophefmakende getuigen maakt van de aanwezigheid van de jezuiten in China in de zeventiende en ook de achttiende eeuw, staat buiten kijf. Dat het bibliografisch kluwen van edities, uitgaven en staten, nu grondig is aangepakt en ontward is de grote verdienste van de classicus Golvers, onderzoeker bij de Verbiest-stichting Elke titel is gerelateerd aan het gehele oeuvre, heeft aldus zijn eigen plaats gekregen en is gedateerd. Hierdoor heeft de wordingsgeschiedenis van het oeuvre duidelijke contouren gekregen. Maar Golvers heeft ook profijt getrokken uit de exemplaarkenmerken van alle exemplaren zoals handgeschreven opdrachten, eigendomsmerken, omslagen, titeletiketten: hij heeft zodoende de verscheping naar Europa kunnen traceren. Tenslotte is hij nagegaan hoe Verbiests werk in Europa is ontvangen; het bleek duidelijk dat er vele aspecten aan vastzitten zoals het astronomische, het sinologische, het historische, het taalkundige, ja het 'bibliofiele'. Dit verleent ons op zijn beurt een kijk in de Europese collecties waar Verbiests te vinden zijn (voornamelijk Berlijn,

Firenze, Leiden, Munchen, Parijs, Praag, Rome, Sint-Petersburg, Warschau en Wenen). Maar ook in tal van andere Europese bibliotheken worden werken van Verbiest aangetroffen: om bij de Nederlanden te blijven: de UB Amsterdam, de Stadsbibliotheek Antwerpen, Spermalie te Brugge, de Bollandisten te Brussel, de KB Brussel, het Observatorium te Ukkel (Brussel), de UB Leiden, de UB Gent, de KB Den Haag, MMW te Den Haag, de Jezuïeten te Heverlee. Deze studie bevestigt wat men wist: Verbiest leverde een fundamentele bijdrage tot de kennis van de westerse astronomie in het Verre Oosten, tot de geschiedenis van de missies van de jezuiten in China en tot de kennis van de drukkunst in dezen. [E.C.-I.]

3362. – Stijn BUSSELS, *Een onuitgevoerde intrede te Gent van Justus de Harduyn en David Van der Linden in Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 55, 2001, p. 237-250.

De intrede van don Ferdinand in Antwerpen in 1635 is wel bekend, dankzij de medewerking van Rubens. Ook over de intrede in Gent, samengesteld door Guilliellmus Becanus werd al heel wat geschreven. Echter, de voorloper van dit werk, de onuitgevoerde intrede van Justus De Harduyn en David Van der Linden, is veel minder bekend. Het werk werd nochtans ook gedrukt en heeft steun ontvangen van het Gentse stadsbestuur. Wat was de reden dat het Gentse stadsbestuur het werk van de Jezuïeten verkoos boven dat van De Harduyn en Vander Linden? Dat is wat de auteur wenst te onderzoeken. *Goeden Yever tot het Vader-land*, want zo luidt een deel van de Nederlandstalige titel van het werk, werd voor een belangrijk deel samengesteld door de historicus David Lindanus. Centraal staan namelijk de grote vorsten die de Nederlanden hebben bestuurd, te beginnen bij Julius Caesar en eindigend bij de aartshertogen Albrecht en Isabella. Ook als classicus moet Lindanus een groot aandeel gehad hebben in het Latijnse gedeelte. Op het deel van De Harduyn is het moeilijker een zicht te krijgen. De auteur meent dat de dichter meer heeft gedaan dan alleen maar vertaald. Het thema van de intrede: *de lievelijcke vre, waer na dat alle menschen als naer het beste goed ten allen tijde wenschen*, kortom de vredelievendheid, komt in vele werken van De Harduyn terug. Ook het grote aandeel van *tableaux vivants* en aanverwante theatrale vormen zijn sterk beïnvloed door het rederijersmilieu waarin De Harduyn vertoefde. Deze laatste, de *tableaux vivants*, zijn een mogelijke reden waarom Gent niet voor deze intrede koos. In de evolutie van de intredes is namelijk te merken dat er steeds meer voor triomfbogen werd gekozen vanuit centralistische overwegingen van de overheid: *tableaux vivants* laten teveel burgers en rederijkers toe op het podium. Een andere reden is dat de band tussen Gent en de Jezuïeten veel nauwer was, dan die tussen Gent en De Harduyn-Lindanus: beide laatste hadden op professioneel noch op privé vlak enig uitstaans met de stad. Inhoudelijk zijn er wel redenen voor het Gentse stadsbestuur om een subsidie toe te kennen: de voorkeur voor de nieuwe gouverneur-generaal, de Spaanse kroon. en de Rooms-katholieke Kerk. Dat de intrede niet werd uitgevoerd, heeft misschien ook wel te maken met de hoge verwachtingen die te nadrukkelijk in de werk van De Harduyn en Lindanus werden geformuleerd. [J.H.]

3363. – JAN MATERNÉ, *De contrareformatorische boekbusiness in Antwerpens nazomertijd. De eerste losse Moretusdrukken van Lipsius' controversiële Mariatraktaten op de Europese boekenmarkt in Bijdragen tot de Gechiedenis*, 84, 2001, p. 149-160. [= *De lokroep van het bedrijf. Handelaars, ondernemers en hun samenleving van de zestiende tot de twintigste eeuw. Liber Amicorum Roland Baetens.*]

Materné geeft een overzicht van de publicatiefrequentie van de drukken van Lipsius, die een bevoorrecht auteur van de Officina Plantiniana was. Hij bekijkt hoe aan het beeld van Lipsius als voorbeeldig en overtuigd katholiek humanist is gewerkt, onder andere door de publicatie

van *Diva Virgo Hallensis* (1604) en *Diva Sichemiensis sive Aspricollis* (1605), twee propagandistische werken die pasten in de aartshertogelijke politiek maar veel kritiek uitlokten van protestantse zijde. In vergelijking met andere werken van Lipsius werden ze slechts op vrij beperkte schaal verspreid, ondanks het feit dat een aanzienlijk deel ervan via Frankfort toch op de internationale markt kwam. [H.M.]

3364. – Herman KERKHOVE, *Een Heyligh Boeckxken ... en Lorette in Annalen. Geschied- en oudheidkundige kring van Ronse en het tenement van Inde*, 50, 2001, p. 39-41, ill.

Een mirakel met een valk in het kader van de devotie tot O.L.V. van Lorette is aanleiding om te verwijzen naar de *Spiegel van philagie* van Adriaan Poirters, gedrukt in 1674 bij Jacobus Woons in Antwerpen. [J.H.]

3365. – Pierre SWIGGERS, *Gramayes Specimen litterarum & linguarum vniverso orbis in Ex officina. Bulletin van de vrienden van de Leuvense Universiteitsbibliotheek*, 14, 2001, p. 2-3.

Dit Specimen, een in-4° van 21 of 22 folia, werd gedrukt bij Joannes Masius te Ath in 1622. Het is een tabellarisch overzicht van schriftsystemen en talen. De publicatiegeschiedenis van dit werkje is zeer complex. Er bestaan twee reeksen drukken (beide uit 1622 met een identieke titel) waarvan de ene gededicasseerd werd aan de senaat, raad en het volk van Brugge, en de andere met opdracht aan Jean de Tserclaes, baron van Tilly en Marbais. Maar binnen elke reeks zijn er ook nog eens verschillen. De twee exemplaren die de Leuvense UB heeft kunnen verwerven vormen een belangrijke aanwinst als getuige van het taalgenealogisch onderzoek uit de zeventiende eeuw. [J.H.]

3366. – J. LECHNER, *Repertorio de obras de autores españoles en bibliotecas holandesas hasta comienzos del siglo XVIII. – 't Goy-Houten: HES & De Graaf, [2001]. – 361 p.; 24 cm. (Bibliotheca bibliographica neerlandica, 37).*

L heeft jarenlang onderzocht welke werken van **Spaanse auteurs** er in de (Noordelijke) Nederlanden bekend waren. Daartoe heeft hij niet alleen bibliografieën en catalogi van oude drukken (STCN etcetera) en vertalingen doorgeploegd, maar vooral de door Bert van Selm weer onder de aandacht gebrachte veilingcatalogi. Daarvan heeft hij er honderden uitgeplozen. Het geheel is een uitgebreid repertorium geworden van uitgaven die op een of andere manier bekend waren in de Republiek. Daaruit blijkt nu overduidelijk dat Spaanse auteurs zeer goed vertegenwoordigd waren in Nederlandse (privé)bibliotheken en dat hun invloed derhalve heel wat groter was dan totnogtoe kon worden vermoed. Alle aangetroffen auteurs en titels worden alfabetisch gepresenteerd, met verwijzingen naar referentiewerken (vooral Palau en Peeters-Fontainas). Met de bijlagen (werken over Spanje, woordenboeken en grammatica's, werken over Amerika) samen goed voor 5834 titels. Uitvoerige registers op personen (inclusief drukkers en boekverkopers), publicatieplaatsen (Antwerpen !), veilingcatalogi, en een bibliografie sluiten dit levenswerk af. Een 'Fundgrube' voor bibliografen, boek- en literatuurhistorici en hispanisten. [M.d.S.]

3367. – Peter ALTENA, *Over verlichte boekenbrandjes in 1720 en 1732: 'En smyt die grollen in 't vier'* in *Nieuw letterkundig magazijn*, 20, 2002, p. 2-5, ill.

Een titelprent uit 1720 inspireerde Justus Van Effen, redacteur van De Hollandsche Spectator, twaalf jaar later tot het gedicht 'Den Winter op de Helicon'. Hierin roept hij op tot het verbranden van alle slechte dichtwerken. Dit pleidooi is verrassend omdat **boekverbranding** in de eerste plaats geassocieerd wordt met tirannieke heerszucht, niet met een Verlicht discours. Van Effen beschouwde de zuivering van de literatuur als noodzakelijk. A duidt het

befes van een explosief groeiende boekproductie aan als achtergrond voor dit polemische pleidooi. Selectie was noodzakelijk om het overzicht te bewaren. Bloemlezingen, tijdschriften en kleine, uitgelezen boekenverzamelingen werden in dit kader gepropageerd. Een interessante vraag overigens: zijn bloemlezingen een moderne vorm van 'verbranding'? [S.v.R.]

3368. – Louis Ph. SLOOS, *Argeloze lezers van toen en nu: een ghostwriter van Frederik de Grote in Nederland en de verspreiding van Canards van Mes rêveries van Maurice de Saxe (1696-1750)* in *De achttiende eeuw*, 34, 2002, p. 143-157.

Elk historisch onderzoek is gebaat bij een zorgvuldige bibliografische en boekhistorische analyse van het bronnenmateriaal. S illustreert deze boutade voortreffelijk aan de hand van de postuum gepubliceerde **memoires** van Maurice de Saxe, maarschalk in het Franse leger. *Mes rêveries*, een klassieker in de militaire literatuur, verscheen in 1756 bij Pieter Gosse junior in Den Haag. Die eerste druk was echter gebaseerd op een gestolen en inadequate kopie van het oorspronkelijke manuscript. Een meer oorspronkelijke versie van de memoires verscheen een jaar later in Parijs. Het kwaad was echter geschied. Latere edities en vertalingen baseerden zich op de eerste druk. Het artikel is goed gestoffeerd en de verhalende stijl veraangenaamt het lezen. [S.v.R.]

3369. – Pierre DELSAERDT, *De leesrevolutie en de empirie van de Republiek in de achttiende eeuw. Twee contrasterende benaderingen* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 8, 2001, p. 187-191, ill.

Een bespreking en vergelijking van twee gepubliceerde proefschriften uit 1999: *Liefhebbers en gewoontelezers. Leescultuur in Den Haag in de achttiende eeuw* van José de Kruif en *Alom te bekomen. Veranderingen in de boekdistributie in de Republiek 1720-1800* van Hannie van Goinga. Beide studies hebben met elkaar gemeen dat ze de theorie van de **lezersrevolutie** als uitgangspunt nemen en dat ze beiden gebruik maken van seriële bronnen. In de thematiek en de verwerking van de resultaten gaan beide auteurs dan weer verschillend te werk. D typeert *Liefhebbers en gewoontelezers* als een solide monografie waarin expliciet wordt geanalyseerd wie wat las, en *Alom te bekomen* als een gestroomlijnde bundeling eerder verschenen artikels waarin de veranderingen in de commerciële verspreiding van boeken wordt onderzocht. [S.v.R.]

3370. – Louis G. SAALMINK, *Hieronymus van Alphen en het raadsel van de Wo(e)rtman-drukken* in *Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis*, 9, 2002, p. 111-132.

S stort zich als een bibliografische detective op de **roofdrukken** van de kindergedichten van Hieronymus van Alphen. We weten allemaal dat politieel speurwerk in de realiteit zelden staat voor spectaculaire achtervolgingen, maar dat doorzettingsvermogen, nauwkeurigheid en een vleugje verbeeldingskracht onontbeerlijk zijn om orde te scheppen in een enorme hoeveelheid moeizaam verworven materiaal. Aan de hand van de gehanteerde spelling, archiefmateriaal, provenances en vignetten reconstrueert S de stamboom van de nadrukken die tussen 1798 en vermoedelijk 1835 onder de naam Woertman (of Wortman) op de markt kwamen. Aangezien Woertman niet meer actief was na 1798 kan hij onmogelijk de uitgever zijn van de 8 drukken die nadien nog zijn naam vermelden. De auteur voert daarom een aantal verdachten ten tonele. Arie Goejet, Jan Barent Elwe en Joannes Noman lijken zich elk aan het nadrukken schuldig gemaakt te hebben. De zaak is echter nog niet gesloten. Een minpunt misschien: voor mensen met een minder doorwrochte dossier kennis is het moeilijk om niet

verloren te lopen in het grote aantal varianten, theorieën en opgevoerde personen. De waarheid heeft zijn prijs! [S.v.R.]

3371. – Jacques DE VOLDER, *Algemene bibliografie van publicaties uitgegeven in de Zuidelijke Nederlanden. Deel I: periode 1792-1799. Deel II: periode 1792-1829 (niet gedateerd)*. – Gent: Academia Press, 2003. – ISBN 90-3820407-8.

Meer dan 33 jaar (van 1967 tot 2000) werkte D aan zijn *Algemene bibliografie*. Hij wilde hiermee voor een aanvulling zorgen op de *Bibliographie nationale*, die slechts in 1830 aanving. In 1989 verscheen een eerste deel dat de lacune van 1800-1829 wist te vullen (Zie Kroniek 16 nr. 1525). Veertien jaar later kent dit standaardwerk een vervolg. Deze aanvulling beschrijft alle publicaties van 1792-1799. Daarnaast bevat het werk ook ongedateerde titels uit de periode 1792-1829. Dat D zijn bibliografie laat aanvangen in 1792 is vooral historisch interessant. Op die manier bestrijkt het werk nu de hele Franse en Hollandse periode. In totaal heeft D meer dan 25.000 referenties verzameld. Men kan niet anders dan bewondering hebben voor het monnikenwerk dat de auteur veelal in zijn vrije tijd, heeft verricht. Hij bewijst iedereen die onderzoek verricht naar deze bewogen periode uit onze geschiedenis een grote dienst. De opbouw van het werk en het beschrijvingsmodel van de referenties zijn grotendeels overgenomen van het eerste deel. Het A4-formaat is eveneens behouden, maar de vormgeving oogt eigentijdser. Toch verdient een werk van dit belang een meer verzorgde uitvoering. Kopregels ontbreken bijvoorbeeld zowel in het corpus als in de registers. Ze zouden het gebruik van de bibliografie aanzienlijk vergemakkelijken. De opvallendste wijziging is de nummering, die nu van begin tot einde doornummert. In de bibliografie van 1800 tot 1829 werd de teller bij het begin van elke letter opnieuw op 1 gezet. Hoewel continuïteit de gebruiksvriendelijkheid vergroot, brengt dit hier met zich mee dat enkele onvolkomenheden uit het eerste deel blijven voortbestaan. De gebruikte afkortingen zijn vaak dermate cryptisch dat ze menig puzzelaar slapeloze nachten bezorgen. Waarom wordt de Stadsbibliotheek Antwerpen afgekort tot 'A57' en het Stadsarchief van Brussel tot 'B19'? Andere instellingen krijgen dan weer een gangbaar letterwoord mee, terwijl nog andere bibliotheken helemaal niet worden afgekort. Een tweede opmerking heeft betrekking tot de formaatbepaling. Werken die D niet kon inzien en waarvan hij niet kon nagaan of het een 8° of een 12° betrof, krijgen het formaat 18° mee! Toch wel een hoogst ongebruikelijke en dubbelzinnige toewijzing, des te meer omdat 18° een werkelijk bestaand formaat is. Ondanks de beperkte aandacht die besteed is aan het editeren van deze bibliografie, blijft ze extreem belangrijk. Ze biedt immers het enige overzicht van de boekproductie voor de betrokken periode, en zelfs voor de hele achttiende eeuw. [S.v.R.]

3372. – Katrien STEELANDT, *Het muziekarchief van de Sint-Pauluskerk in Sint-Paulus-info* (Tijdschrift van de Sint-Pauluskerk), 68, 2000, p. 1619-1629, ill.

Inventaris van het muziekarchief van de Antwerpse parochiekerk. De Sint-Pauluskerk bezit naast 58 handschriften ook 17 muziekdrukken uit de achttiende en negentiende eeuw. Ze worden beschreven volgens de internationale normen van de RISM (Répertoire Internationale des Sources Musicales) en alle werken voor 1850 worden ook opgenomen in de gelijknamige databank. Opvallend is de aanwezigheid van een eigentijdse inventaris van de Sint-Walburgiskerk (1686). Het handschrift vermeldt 101 nummers. Het merendeel zijn muziekdrukken. De aanwezigheid van het drukkershuis van de erven van P. Phalesius in de stad, één van de grote centra op dit gebied, is hier niet vreemd aan. De inventaris is een belangrijk stuk voor de reconstructie van het muziekleven te Antwerpen in de tweede helft van de zeventiende eeuw. [S.v.R.]

3373. – Garrelt VERHOEVEN, *Antiquarische Adversaria IV. 'Ik zoek' Geluk In Druk te vinden': De drukkersproef van Levinus Moens in De boekenwereld*, 18, 2001-2002, p. 194-197, ill.

In Middelburg moesten leerlingen een **meesterproef** afleggen om tot de gilde van boekdrukkers, boekverkopers en boekbinders toegelaten te worden. De materiële getuigen van deze praktijk zijn uiterst zeldzaam. In 1770 presenteerde Levinus Moens zijn 'proeve' aan het gildebestuur. Om het te overtuigen van zijn kunnen produceerde hij een miniatuurboek (58 x 73 mm), met alle kenmerken van een echt boek. Het werk handelt toepasselijk over de 'Lof en nuttigheid der drukkonst', bevat een opdracht aan de deken en is fraai ingebonden. Dat Moens zijn proef met succes aflegde, blijkt uit zijn latere carrière in het Middelburgse boekbedrijf. Het verzorgde leren bandje toont zijn talent als boekbinder, het werkterrein waar Moens zich later vooral zou op toeleggen. [S.v.R.]

3374. – Jean-Paul FONTAINE, *De Reims à Liège: Gabriel Dessain (1685-1767), fondateur d'une dynastie d'imprimeurs et de libraires* in *Archives et Bibliothèques de Belgique = Archief- en bibliotheekwezen in België*, 77, 2001, p. 15-38, ill. [=Actes du Congrès de Mons. Sixième congrès de l'Association des cercles francophones d'histoire et d'archéologie de Belgique et LIIe congrès de la Fédération des cercles d'archéologie et d'histoire de Belgique, Soignies 24-27 août 2000. Ed. Pierre-Jean Foulon].

Bio-bibliografie van **Gabriel Dessain**, boekhandelaar te Reims. De familie Dessain ontpopt zich in de komende generaties tot een heus drukkersgeslacht met vertakkingen in verschillende steden. De bekendste is de tak uit Luik, gesticht door zijn zoon Jean Dessain (1722-1776) in 1758. Een andere zoon, Jean-Baptiste (1730-1782), begint een boekhandel in Parijs. Over deze tak is nog weinig bekend. Van 'stamvader' Gabriel zijn zes drukken overgeleverd, die hier beschreven worden. Verder zijn ook een stamboom en enkele facsimiles van archiefstukken en titelpagina's opgenomen. [S.v.R.]

3375. – Dirk VAN ELDERE, *Het werck van Reinier Vinkeles* in *Ex officina*, 14, 2001, 1, p. 6-7.

Vermelding van een portfolio met 260 gravures van de Nederlandse graveur **Reinier Vinkeles**. De map werd aan de Leuvense universiteitsbibliotheek geschonken door filmregisseur Frank van Passel. Materiële gegevens (het uitzicht van de map, de prenten zijn geen verwijderingen uit boeken) en de zorgvuldige samenstelling van de prenten (de aanwezigheid van een aantal frontispices waarop de tekst nog niet is aangebracht) doen vermoeden dat de verzameling is ontstaan ten tijde van het verschijnen van het werk en is bijeengebracht door iemand uit de entourage van de kunstenaar. [S.v.R.]

3376. – Claude SORGELOOS, *Un atelier de reliure privé à Bruxelles au XVIIIe siècle: Charles de Lorraine et Aegidius de Bel* in *Archives et Bibliothèques de Belgique = Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 72, 2001, p. 139-144.

De Oostenrijkse gouverneur-generaal Karel van Lotharingen (1712-1780) toonde veel belangstelling voor de producten van handel en kunstnijverheid. In zijn paleis te Brussel verzamelde hij niet alleen een uitzonderlijke artistieke collectie maar hij interesseerde zich ook voor het maken van boeken: Hij bezat een draagbare drukpers (een hobby die toen bij meer aristocraten voorkwam) en materiaal voor het binden van boeken. Het boekbinden had hij waarschijnlijk geleerd van Aegidius de **Bel**, een drukker-boekhandelaar te Brussel in de periode 1760-1796. De Bel bekleedde geen vooraanstaande plaats te midden van de Brusselse drukkers en boekhandelaars, maar hij woonde vlak bij het paleis en kon dus door de

gouverneur-generaal onverwijld ontboden worden. Tot nu toe is geen enkele band als werk van Karel van Lotharingen geïdentificeerd. [W.W.]

3377. – Lieve WATTEEUW, *In de ban van de band: het Breviarium Mayer van den Bergh gebonden en gerestaureerd. Een historische benadering in 'Als ich can'* (zie nr. [3218](#)), II, p. 1605-1627, ill.

Boeiend verhaal van wat er met de band van een kostbaar handschrift zoals kan gebeuren. De band die nu door het Atelier Duodecimo is ontmanteld, dateert van 1932 en staat op naam van Charles **Weckesser**. De fluweelzijden band uit de achttiende eeuw die Weckesser op zijn beurt had ontmanteld, en lang verloren was gewaand, is onlangs teruggevonden. Jammer dat dit artikel ontsierd is door zet- en andere fouten. [E.C.-I.]

3378. – Andries VAN DEN ABEELE, *Andries van den **Bogaerde** (1726-1799). Politiek, botanica en grootgrondbezit in Brugge en omgeving tijdens de achttiende eeuw in Handelingen van het genootschap voor geschiedenis*, 139, 2002, p. 80-124, ill.

Biografische studie over Andries van den Bogaerde, een notabele uit Brugge. Als schepen en thesaurier van het Brugse Vrije speelde hij een actieve rol in de lokale politiek. Daarnaast hield hij zich bezig met paardenfokkerij, vastgoed en het verenigingsleven. Zijn passie lag echter bij de botanica. Hij bereikte hierin zelfs een zekere naamsbekendheid. Dat tuinbouw voor hem meer was dan een vrijblijvende hobby, blijkt onder meer uit zijn boekenverzameling. De veilingcatalogus uit 1803 telt 350 nummers, waarvan religieuze werken de grootste groep uitmaken. Daarnaast bezat Van den Bogaerde Zuid-Nederlandse klassiekers als Guicciardini, Sanderus en Vorsterman. De 50 titels (125 boekdelen) over bloemen en planten, land- en tuinbouw maken deze veiling tot een buitenbeentje onder de Brugse veilingen. In bijlage geeft de auteur een overzicht van de botanische bibliotheek. Uit de publicatiedatum blijkt dat de meeste werken door van den Bogaerde zelf zijn verworven. Dit deel van zijn bibliotheek was dan ook geen bibliofiele verzameling, maar diende voor actief gebruik. Hij schafte die boeken aan die hem, naar de nieuwste inzichten, konden leren hoe hij succesvol kon tuinieren en telen. [S.v.R.]

3379. – Claude SORGELOOS, *Praesim ut prosim: les livres de Guillaume-Philippe de **Herzelles** (1684-1744), abbé de Sainte-Gertrude à Louvain, évêque d'Anvers, et la vente Guillaume-Antoine-Joseph de Bezerra en 1750 in De Gulden Passer*, 80, 2002, p. 131-181, ill.

'Toon me je bibliotheek en ik zal je zeggen wie je bent', dat zou het adagium kunnen zijn van het onderzoek naar particulier boekenbezit. S neemt in dit gestoffeerde artikel de bibliotheek van Guillaume-Philippe de Herzelles onder de loep. In 1743 verliet hij zijn functie als abt van Sint-Geertrui om kortstondig bisschop van Antwerpen te worden. Een afschrift van zijn bibliotheekinventaris, opgesteld door de Antwerpse drukker en boekhandelaar Jan-Baptist Verdussen biedt een blik op zijn persoonlijkheid en zijn omgang met boeken in het bijzonder. Herzelles kan niet echt een bibliofiel genoemd worden. De catalogus bevat 'slechts' 138 werken wat zijn collectie rangschikt onder de kleine bibliotheken. Verder gebruikte hij geen ex libris of paneelstempel. De presentatie van de bibliotheek was eveneens niet spectaculair: de meeste boeken hadden een eenvoudige band. De inhoudelijke analyse verduidelijkt dat Herzelles alleen boeken bezat die rechtstreeks verband hielden met zijn eigen persoon en carrière: genealogie, de administratie van een abdij en bisdom, bisschoppelijk recht, pastorale activiteiten, de omgang tussen kerk en staat. Daarnaast blijkt uit de collectie zijn persoonlijke, strikt katholieke devotie. Uit zijn boeken komt Herzelles niet naar voor als een man van de

wereld. Moderne theologische werken en controversieel drukwerk ontbreken, net als literaire tijdschriften en wetenschappelijke publicaties. De bibliotheek van Herzelles werd bij testament nagelaten aan Guillaume-Antoine Joseph de Bezerra, kanunnik te Antwerpen. De veilingcatalogus van het boekenbezit van Bezerra uit 1750, bevat daarom eveneens de collectie van Herzelles. S toont aan hoe het combineren van de gegevens in beide catalogi tot nieuwe inzichten leidt. De dubbele vermelding vergemakkelijkt niet alleen de identificatie van de werken, ze maakt eveneens een statistische herinterpretatie van de boekencollectie van Bezerra mogelijk. [S.v.R.]

3380. – Werner WATERSCHOOT, *Catalogue van boecken. De veiling van de bibliotheek van Jacobus Pieron op 27 juni 1709.* – [Wildert]: De Carbolineum Pers, 2001. – 39 p.: ill. Het zesde deel in de reeks 'Facsimile's van oude Vlaamse drukken' van de Carbolineum Pers, bekend om zijn bibliofiele uitgaven. De veilingcatalogus in kwestie was gebruikt als oortje in een achttiende-eeuwse band en kwam tevoorschijn tijdens de restauratie. Het drukwerk (4°, vier folio's, 196 (193) x 296 mm) kondigt de openbare verkoop aan van de boeken van Jacobus Pieron (1638-1709), pastoor van Bornem. Het gevonden exemplaar is uniek. Dit is niet verwonderlijk, aangezien doorgaans alleen catalogi van belangrijke verzamelaars als referentiewerk werden bijgehouden. Toch bevat de tekst bijzonder interessante gegevens, omdat ze ons een blik gunt op het boekenbezit van een 'doorsnee' zielzorger ten tijde van de Contrareformatie. [S.v.R.]

3381. – Jeroen SALMAN, 'Vreemde loopers en kramers'. De **ambulante boekhandel** in de achttiende eeuw in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 8, 2001, p. 73-97, ill. 'Marskramers, omlopers en liedjesverkopers laten zich niet in een archivalisch of branchebepaald keurslijf dwingen.' Met deze slotzin verklaart S waarom de ambulante boekhandel in het boekhistorisch onderzoek nog maar weinig aandacht heeft gekregen. Nochtans vervulde de marskramer een scharnierfunctie in de distributie van drukwerk van stad naar platteland, tussen steden onderling en binnen de stad zelf. S presenteert in dit artikel het bronnenmateriaal en reikt enkele belangrijke onderzoeksvragen aan. Wat was de omvang van de ambulante boekhandel in de Republiek? Aan welke economische en maatschappelijke regulering waren de handelaren onderworpen? Wat was hun achtergrond en wat waren hun handelspraktijken? Het resultaat is echter meer dan alleen een oriënterende studie. Gekleurd met vele goedgekozen anekdotes weet S moeiteloos de complexiteit en het belang van de ambulante boekhandel in de verf te zetten. Uit het heterogene bronnenmateriaal komt naar voren dat de straathandel vooral op regionaal en lokaal niveau gereguleerd werd. De omvang van de ambulante boekhandel en de economische invloed blijken verder uit de heftige reacties van boekverkopersgilden, die zich permanent bedreigd voelden door de marskramers. Op basis van de handelspraktijken en de aard van de handelswaar doet de auteur tenslotte suggesties voor een categorisering van de heterogene groep rondtrekkende handelaren. Hij onderscheidt de volgende ideaaltypes: de gelegenheidshandelaar, de marskramer met drukwerk en andere waren, de marskramer met drukwerk en de marskramer met gespecialiseerd drukwerk. [S.v.R.]

3382. – Arianne BAGGERMAN, *Een lot uit de loterij. Familiebelangen en uitgeverspolitiek in de Dordtse firma A. Blussé en Zoon, 1745-1823.* Den Haag: Sdu Uitgevers 2001 502 p.: ill. – ISBN 90-120-9313-9.

Aan de hand van een omvangrijk familie archief (85 dozen !) dompelt B de lezer onder in de wereld van de uitgeversfamilie Blussé. Over drie generaties wordt het verhaal verteld van de

oprichting, uitouw en bloei van het Dordtse bedrijf. Centrale figuur is Pieter Blussé. Zijn nooit voltooide autobiografie vormt, de leidraad van het boek. Daarnaast komen ook stamvader Abraham en de zonen van Pieter aan bod. De bedrijfsgeschiedenis van de uitgeverij, de boekhandel en het lezerspubliek krijgen veel aandacht. Een kritische benadering van de lezersrevolutie doet vaagweg dienst als theoretisch kader. Toch beperkt het boek zich niet tot boekhistorische thema's. De auteur gaat in op allerlei aspecten in het leven van de Blussé's. Aldus schept de studie op microniveau een beeld van de achttiende-eeuwse maatschappij en de rol die boeken daarin speelden. De lezer komt bijvoorbeeld meer te weten over briefcultuur, partnerkeuze, opvoeding, en politiek engagement. Het boek is bovendien zeer onderhoudend geschreven. Bij momenten leest het als een echte roman. De grootste verdienste van B is dat ze erin geslaagd is de familie Blussé en omgeving tot leven te wekken. Een aanrader! [S.v.R.]

3383. – Pierre DELSAERDT, *Abuysen ende ongeregeltheden: een onbekend rapport over het boekbedrijf in **Brabant** rond 1700*. – Wildert: De Carbolineum Pers, 2002. – 63 p. Bibliofiele tekstuitgave van een manuscript uit het Algemeen Rijksarchief te Brussel. De tekst is een voorbereidende studie van iemand uit de omgeving van de Raad van Brabant. Hij behandelt de boekdrukkunst en de boekhandel in het hertogdom aan het begin van de achttiende eeuw. Eerst hangt de auteur een kleurrijk beeld op van alle wantoestanden in het boekbedrijf in de Brabantse hoofdsteden Brussel, Antwerpen en Leuven. Daarna stelt hij 27 maatregelen voor om de misbruiken tegen te gaan. Kerngedachten in zijn betoog zijn consequentie, centralisatie en permanente waakzaamheid. Het onafgewerkte handschrift is door de 'couleur locale' zeer amusant om lezen en brengt de Brabantse drukkerswereld en de reguleringsspogingen van de overheid tot leven. [S.v.R.]

3384. – Rietje VAN VLIET, *Nederlandse boekverkopers op de **Buchmesse** te Leipzig in de achttiende eeuw* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 9, 2002, p. 89-109, ill. Oriënterend artikel over de boekhandel tussen de Republiek en Duitsland op de Messe te Leipzig, die in de achttiende eeuw de rol van Frankfurt als leidinggevende internationale handelsplaats had overgenomen. Het aantal Nederlanders dat in de achttiende eeuw de beurs effectief bezocht, was niet erg groot. Steeds vaker lieten ze zich vertegenwoordigen door een lokale boekverkoper, bij voorkeur een uitgeweken Nederlander of iemand die vertrouwd was met de Nederlandse boekenhandel. De overschakeling naar commissiehandel bemoeilijkt evenwel de vraag naar de omvang van de handel met Duitsland. De Messecatalogi (uitgegeven door Schwetschke) vermelden soms de naam van de commissionair, soms die van de oorspronkelijke uitgever. V plaatst nog andere kanttekeningen bij de Messecatalogi en waarschuwt voor het kritiekloos gebruik van deze bron. Om een beeld te krijgen van de import van en de export naar Duitsland, kunnen ook assortimentscatalogi, boekhandelsadvertenties, Saksische privilege-toekenningen en egodocumenten bij het onderzoek betrokken worden. Deze bronnen zijn echter niet alleen moeilijk op te sporen, de interpretatie ervan moet eveneens met de nodige omzichtigheid gebeuren. [S.v.R.]

3385. – Dominique BOUGÉ-GRANDON, *From Antwerp to Lyons: the making of a bookseller's vocation, François de Los Rios 1727-1820* in *De Gulden Passer*, 80, 2002, p. 183-199.

François de **Los-Rios** (1727-1820) was de zoon van een Antwerpse kruidenier. Nog in jonge jaren werkte hij bij Parijse boekhandelaars; daarna trok hij in 1750 naar Rome waar hij aan de kost kwam als venter van gebedenboeken en devotionalia. Rond 1751 kwam hij te Lyon aan,

waar hij hardnekkige pogingen ondernam om in het officiële gesloten circuit van meesterboekhandelaars door te dringen. Uiteindelijk slaagde hij erin het begeerde brevet te verwerven dankzij ijver, deskundigheid en reclame. Door zijn grote talenkennis en zijn connecties in noordelijk Europa (hij reisde herhaaldelijk naar Londen en Amsterdam) kon hij zijn klanten vlot gerieven. Daarnaast was hij zeer succesvol in de antiquarische handel. Hij stierf te Mechelen. [W.W.]

3386. – Elisabeth MEYER, *'By den drukker is ook gedrukt en te bekomen'*. Een verkennend onderzoek naar stocklijsten in Nederlandse uitgaven in de zeventiende en achttiende eeuw in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 9, 2002 p. 73-88 ill.

Een van de oudste middelen die boekdrukkers gebruikten om de verkoop te stimuleren is het uitgeven van boekhandelscatalogi. Onder deze noemer vallen ook de zogenaamde stocklijsten, opsommingen van boektitels die boekverkopers 'soms voor – maar meestal achterin hun uitgaven afdrukten'. Dankzij de STCN, die bij de beschrijving van drukwerk steeds vermeldt of er een stocklijst in opgenomen is, beschikt de auteur over een corpus van meer dan 1200 uitgaven uit de zeventiende en achttiende eeuw. Op basis van een kwantitatieve analyse komt de auteur tot de volgende bevindingen. Het reclamemedium kende zijn doorbraak in het laatste kwart van de achttiende eeuw. Relatief gezien komen stocklijsten vooral voor in Franstalige boeken en in werken in het formaat octavo of duodecimo. Ze verschenen dus voornamelijk in publicaties die op grond van de prijs en de inhoud een grotere groep klanten kon bereiken. De Franse boekhandel in de Republiek bestond voor een aanzienlijk deel uit literaire werken en 'algemene kennis' –boeken, een markt die zeer divers en modegevoelig was. De afzet van Nederlandstalige 'functionele literatuur' (bijvoorbeeld almanakken, schoolboeken en catechismussen) was veel minder afhankelijk van reclame. [S.v.R.]

3387. – Alfons DEWITTE, *Ziltige tranen over Brugge 1798 [! = 1789]* in *Biekorf*, 101, 2001, p. 28-30.

In een handschrift van het Brugse stadsarchief is een pamflet gevonden met de titel: *Ziltige traenen gestort over de beklagenswaardige toestand der Vlamingen en wel voor al der burgeren van de stad Brugge* (8 p.). Naar alle waarschijnlijkheid is de tekst van de hand van B. Detert en is de druk afkomstig van de persen van J. Bogaert. Het patriottische spotschrift richt zich vooral tegen jozefisten uit het Brugse, maar ook persoonlijk tegen de keizer. Interessant zijn de handgeschreven commentaren, die zowel een datering opleveren (eind 1789) als biografische informatie over de gewraakte personen. [S.v.R.]

3388. – Tine VAN BORTEL, *Stadschirurgijns in het graafschap Vlaanderen in de 17de en de 18de eeuw (Ieper en Gent)* in *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis*, 139, 2002, p. 41-79.

Aan de hand van een aantal weinig bekende bronnen werpt dit artikel een blik op de organisatie van de **chirurgijns**gilden in Ieper en Gent. Hoewel niet boekhistorisch van opzet, spitst het onderzoek zich voor een belangrijk deel toe op boeken. In het register van de Ieperse Gilde bevindt zich een gedetailleerde beschrijving van het medische instrumentarium en de bibliotheek waarover de Gilde beschikte. De boeken werden bewaard in de foerierskamer van het stadshuis. Het beheer en de werking van de bibliotheek was strikt gereguleerd. Het reglement bevatte onder meer richtlijnen omtrent de bewaring en het ontlenen van boeken. Wie boeken te lang bij zich hield, werd beboet. Een reeks gedetailleerde inventarissen (van 1774 tot 1789) maakt het mogelijk de groei van de collectie te volgen. De jaarlijkse

rekeningen vermelden eveneens de prijs die voor de boeken betaald werd en op welke manier ze verworven waren. De 109 boektitels van het register zijn achteraan in bijlage opgenomen. De lijst is gerangschikt op naam van auteur. Daarnaast worden ook de titel, de plaats en het jaar van uitgave, het aantal volumes en soms het formaat opgenomen. Verder maakt B melding van de bibliotheek van Jan Bernard Jacobs (1734-1790). Deze Gentse chirurgijn verwierf in 1784 internationale bekendheid met *Vroedkundige Oeffenschool* (zie ook *Ex officina*, 14, 2001, 2, p. [8]). Na zijn dood werd zijn bibliotheek geveild. De veilingcatalogus vermeldde meer dan duizend loten. Ruim 900 loten kregen de ontsluiting geneeskunde mee. Beide bronnen zijn uitermate interessant om een beter beeld te krijgen van het ontstaan, de inhoud en het functioneren van medische bibliotheken. Binnen het bestek van dit artikel was hiervoor geen ruimte. Wordt hopelijk vervolgd. [S.v.R.]

3389. – Willy BRAEKMAN, *Vijf nieuwe moordliederen uit Oost- Vlaanderen in Oost-Vlaamse Zanten*, 76, 4, 2001, p. 338-357, ill.

Beschrijving van vijf moordliederen, een populair onderwerp in de volkskunde. De liederen dateren van het einde van de achttiende tot het midden van de negentiende eeuw. De druk zelf wordt slechts zeer summier beschreven. De meeste aandacht gaat naar de marktzanger in kwestie, achtergrondinformatie omtrent de moord en een transcriptie van de tekst. [S.v.R.]

3390. – Pierre RÉTAT, *Les Gazettes européennes de langue française: la reception in Revue française d'histoire du livre*, 106-109, 2000 [versch. 2001], p. 155-169.

Verkennde stappen in het veld van de internationale **nieuwsbladen**, die ontstaan zijn in de tweede helft van de zeventiende eeuw hun bloei kennen in de achttiende eeuw. Gesteld in de toenmalige *lingua franca*, richten deze kranten zich op een internationaal publiek. De meeste aandacht gaat naar de belangrijke Noord-Nederlandse kranten, maar ook enkele 'Belgische' nieuwsbladen worden genoemd (*Courrier de l'Escaut* en *Elite des nouvelles*). R schenkt aandacht aan de verspreiding van de kranten in verschillende bibliotheken, het gebruik ervan (institutioneel en privé) en zegt ten slotte iets over de receptie ervan bij de lezers. Verder dan eerste bevindingen komt het artikel niet. Voortzetting van het onderzoek zal hopelijk een aantal vragen beantwoorden. [S.v.R.]

3391. – Jan SCHILLINGS, *Nouvelle bibliothèque germanique, 1746-1760: een atypisch geleerden tijdschrift* in *De achttiende eeuw*, 34, 2002, p. 159-175.

Vervolg op een eerder artikel over hetzelfde tijdschrift (33, 2001, p. 21-39). Beide studies worden het best samen gelezen, want voorkennis is hier vereist. De *Nouvelle bibliothèque germanique* past in de schare Franstalige geleerdentijdschriften die in de Verenigde Provinciën werden uitgegeven. Terecht krijgt dit fenomeen in het recente onderzoek bij onze noorderburen de nodige aandacht. S beschrijft de transformatie van het tijdschrift in het midden van de achttiende eeuw: oorspronkelijk geïnspireerd vanuit de Hugenootse refuge te Berlijn, evolueerde het naar een open en gedifferentieerde periodiek binnen de Republiek der Letteren. Een centrale rol is hier weggelegd voor de publicist-duizendpoot Jean Henri Samuel Formey. Het artikel had gewonnen bij een overzichtelijke presentatie en grondigere duiding van het overvloedige cijfermateriaal. [S.v.R.]

3392. – C[arine] D[UJARDIN], *Kadoc, bibliotheek 'terug thuis': opruiende pamfletten uit de Beloken Tijd* in *KADOC-Nieuwsbrief*, 2003, 2, p. 8-9.

Een collectie **pamfletten** uit de late achttiende en vroege negentiende eeuw is uit de collectie van de Theologische Faculteit Tilburg aan het KADOC geschonken. Oorspronkelijk zijn ze

afkomstig uit de bibliotheek van het Grootseminarie van Haaren in het bisdom 's-Hertogenbosch dat sterke banden met de Zuidelijke Nederlanden had. [E.C.-I.]

3393. – Claude SORGELLOOS, *Un livre de prix de l'école centrale du Département de Jemappes (1799)* in *Annales du Cercle archéologique de Mons*, 79, 2002, p. 363-366, ill. S bespreekt een **prijsboek** uit de Franse periode. In elk departement richtten de Fransen een 'Ecole centrale' op, ter vervanging van het bestaande middelbare onderwijs. In Bergen (Département Jemappes) bestond de school van 1797 tot 1802. Het prijsboek uit 1799, afkomstig uit een privé-verzameling, is dan ook een zeldzaam exemplaar. Het boek bevat een uitgave van een klassiek werk: *'Esopé, grec & latin, traduit en français par J.B. Gail'* uit 1796. Naast de band heeft S vooral oog voor het gedrukte *ex-praemio*, dat duidelijk een revolutionaire versie is van voorbeelden uit het Ancien Régime. [S.v.R.]

3394. – Gerrit VERHOEVEN, *'Les délices de la Suisse': de invloed van de Nederlandse reisgids op de vroeg achttiende-eeuwse beeldvorming van Zwitserland* in *De achttiende eeuw*, 34, 2002, p. 127-142.

Zwitserland stond lang bekend als een onherbergzaam en lelijk land, bewoond door onbeschaafde koeienhoeders. In de loop van de achttiende eeuw maakten deze vooroordelen geleidelijk plaats voor een positiever beeld. V wijst op de voortrekkersrol van de reisgids *Les délices de la Suisse* (1714) geschreven door de Zwitserse professor Abraham Ruchat. Ruchat typeerde Zwitserland als een vruchtbaar, gezond en veilig land, dat zeker het bezoeken waard was. De reisgids verscheen bij Pieter van der Aa uit Leiden. Hij was uitgever van verschillende reis- en landbeschrijvingen en wilde hiermee een internationaal publiek bereiken. Op de grens van de mentaliteitsgeschiedenis en de boekgeschiedenis, opent dit artikel de discussie over de invloed van reisgidsen op de lezers ervan (of is het vice versa?) en de rol die de Nederlanden hierin gespeeld hebben. [S.v.R.]

3395. – Karen Lee BOWEN, *Popular literature for Scherpenheuvel's pilgrims at the turn of the nineteenth century: a successful but underestimated component of P.I. Brepols's early career* in *Quaerendo*, 31, 2001, p. 26-84, ill.

Dit artikel is een uitloper van het onderzoeksproject 'Massacommunicatie in de preïndustriële samenleving. Casestudy: grondige analyse van de inhoud, de functies en de effecten van de in verband met de Vlaamse en Brabantse bedevaartsplaatsen gedrukte devotieele en propagandistische teksten en prenten (1585-1850)' aan de Universiteit Antwerpen. B toont het commerciële belang aan van goedkoop devotieeel drukwerk voor uitgevers rond 1800. Ze doet dit aan de hand van twee populaire werken voor pelgrims naar Scherpenheuvel, gedrukt bij de Turnhoutse drukker Philippus Jacobus Brepols (ca. 1778-1845). Allereerst geeft B een analyse van de inhoud en bespreekt ze de verschillende edities. Het belangrijkste deel is echter het archiefonderzoek naar de verspreiding van dergelijk materiaal, de uitgekende marktstrategie van Brepols en de ermee samenhangende concurrentie met andere drukkers. Dit deel is verhelderend en goed in kaart gebracht. Tenslotte is nog een volledige bibliografie toegevoegd met alle uitgaven van Brepols in verband met Scherpenheuvel. Het is wel jammer dat bij de beschrijvingen geen vingerafdruk wordt gegeven. [S.v.R.]

3396. – Petrus SMIDTS, Káre LANGVIK-JOHANNESSEN & Werner WATERSCHOOT, *De doodt van Boetius of den verdrukten raeds-heer treur-spel*. – Brussel, Studiecentrum 18de-eeuwse Zuid-Nederlandse Letterkunde, 2000. – 2 dln, ill. (Cahiers, 19)
Facsimile-uitgave van deze tragedie over de beroemde filosoof Boëthius, geschreven door

Peter *Smidts* (1660-1712), in zijn tijd bekend als 'de Brugse Vondel'. Het werk verscheen in 1699 bij Franciscus van Heurck. Deel A van de studie bevat een inleiding en de fotografische reproductie van de tekst, deel B de woord- en tekstverklaring. Deze opsplitsing maakt het geheel zeer gebruiksvriendelijk. De 15 pagina's tellende inleiding schetst het leven van de auteur, maar behandelt vooral de inhoud en stijl van zijn toneelstuk. [S.v.R.]

3397. – Paul DE RIDDER, *Nieuw licht op J.B.C. Verlooy (1746-1797). Vader van de Nederlandse beweging.* – Gent, Stichting Mens en cultuur, 2001. – 126 p.: ill. – ISBN 9072931-88-2. – (Cahiers, 20), ook als (Archief- en bibliotheekwezen in België, extranummer 65)

Interessante studie over de auteur van een van de belangrijkste werken van de achttiende-eeuwse Zuidelijke Nederlanden. R verheldert de ontstaansgeschiedenis van de 'Verhandeling op d' onacht der moederlyke tael' (1788) van de hand van een opgedoken brief van Verlooy aan keizer Jozef II (1785). Uit een uitvoerige analyse en vergelijking van beide documenten blijkt dat Verlooy zijn 'Verhandeling' reeds in 1780 had neergeschreven. Uiteindelijk verschijnt het werk in 1788, aangepast aan de inmiddels veranderde politieke omstandigheden. Minpunt is het overvloedig gebruik van citaten, die het geheel minder leesbaar maken en die vaak slechts herhalingen zijn. [S.v.R.]

3398. – José DE KRUIJF, *Het nut van de kennis der prijzen van oude boeken: de boekenprijs in de negentiende eeuw in Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 8, 2001, p. 131-152, ill.

Interessante en gedifferentieerde beschouwing van twee jaren uit de negentiende eeuw: 1828 en 1888. Algemeen beschouwd waren de prijzen in 1888 gedaald tegenover 1828, maar die daling was geringer dan de daling van het algemeen prijspeil. De productieprijsen daalden door innovaties als de papiermachine, de rotatiepers en de vlakdruk. Anderzijds stegen de lonen en dus ook de zetkosten; nieuwe illustratietechnieken leidden tot meer geïllustreerde en daardoor duurdere boeken. Wetenschappelijke werken bleven kostbaar, maar ook romans en vooral poëzie. Lector voor een groot en kennelijk niet al te homogeen publiek werd gedifferentieerd inzake uitvoering en prijs aangeboden. [W.W.]

3399. – Claude SORGELOOS, *Un émule de Charles Nodier à Tournai: Frédéric Hennebert et le 'Bibliologue de la Belgique et du Nord de la France' (1839-1842)* in *Archives et Bibliothèques de Belgique = Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 72, 2001, p. 123-163. [= *Actes du Congrès de Mons. Sixième congrès de l'Association des cercles francophones d'histoire et d'archéologie de Belgique et LIIIe congrès de la Fédération des cercles d'archéologie et d'histoire de Belgique, Soignies 24-27 août 2000*. Ed. Pierre-Jean Foulon]. In 1839 startte Frédéric **Hennebert** (1800-1857) een periodiek, de 'Bibliologue de la Belgique et du Nord de la France'. Die was gewijd aan de geschiedenis van het boek en aan de bibliofilie en richtte zich tot bibliofielen, geleerden en bibliothecarissen. De 'Bibliologue' verscheen onregelmatig tot begin 1842 en was doorlopend genummerd (244 blz.). De artikelen erin (zo twee van de beroemde Franse auteur en bibliothecaris Charles Nodier) waren doorgaans overgenomen uit andere tijdschriften. Elk nummer bevatte ook een deel catalogus, een overzicht van het aanbod van de boekhandel der gebroeders Hennebert. Naast aandacht voor oude drukken werd ook belangstelling betoond voor een type van bibliofilie dat karakteristiek was voor die tijd: kleine oplagen, nog verder onderverdeeld in kleinere porties, op telkens anders gekleurde papiersoorten gedrukt. [W.W.]

3400. – Paul THIERS, *Kijk op het Zinstorend Miszetsel-erratablad bij de eerste uitgave van De teleurgang van den Waterhoek en de proefdruk bij deze uitgave. Addendum in Vrienden en wapenbroeders. Jaarboek 5 van het Stijn Streuvelsgenootschap*, 1999, p. 299-300.

Bij de eerste uitgave van 'De teleurgang van den Waterhoek' was volgens het colofon naast de gewone uitgave ook een luxe-editie verschenen van veertig exemplaren: dertig op Hollandsch Van Gelder 'Antique' (1-30) en tien op Van Gelder 'Ossekop' (A-J). In deze luxe-exemplaren (althans in die op 'Antique'; van die op 'Ossekop' is tot nu toe geen spoor te bekennen – zijn die wel gedrukt?) komen de gehekelde zetfouten op één na niet (meer) voor. Het zetsel werd dus tussen het drukken van de gewone oplage en de productie van de luxe-exemplaren aan de hand van het blad 'Zinstorend Miszetsel' door de Excelsior-zetter op één **zetfout** na gecorrigeerd. [W.W.]

3401. – Bruno LIESEN, *Lire avec les doigts: la genèse du livre pour aveugles in Education & Société. Revue hainuyère d'histoire de l'enseignement et de l'éducation*, 3, 2000, p. 171-200, ill.

Integratie van blinden in de maatschappij via opvoeding en werk werd voor het eerst voorgesteld door de humanist J.L. Vives. In de volgende eeuwen bedacht men hulpsystemen om blinden te helpen schrijven. De encyclopedist D. Diderot vestigde de aandacht op de tastzin: een blinde kon een tekst 'lezen' die met een naald 'geschreven' was. Nog in de achttiende eeuw werkte Valentin Haüy een systeem uit waarbij letters en cijfers in dik papier gedrukt werden. Een nadeel was naast de enorme omvang van de boeken, het gebruik van het Latijnse alfabet, dat voor het oog en niet voor de tastzin bestemd was. Het is dan wachten op Louis Braille (1809-1852), die, uitgaande van het werk van Haüy en Charles Barbier het nog heden vigerend **blindenschrift** zou ontwikkelen: een geheel van puntengroepen die in reliëf in papier worden aangebracht en met de vinger afgetast. [W.W.]

3402. – Bart DE KEYSER, *Drukkend Hasselt: drukkers & drukkerijen van 1830 tot 1950*. – Hasselt: Stedelijk Museum Stellingwerff – Waardenhof, 2003. – 40 p.: omslag, ill.; 30 cm. Archief- en literatuuronderzoek hebben De Keyser in staat gesteld de drukkers activiteiten in **Hasselt** in genoemde jaren in kaart te brengen en veel detailinformatie te geven. Het begin van de boekdrukkunst in deze stad gaat weliswaar terug tot in 1670, eerder onderzoek was ook al gebeurd – met name door K. Stevaux en R. Van Laere – maar nu heeft de rol die vooral bepaalde drukkers na de stichting van het koninkrijk België hebben gespeeld, vaster contouren gekregen. De antagonismen katholiek / liberaal, Vlaamsgezind / pro-Frans zijn van niet te onderschatten belang geweest bij de oprichting van bepaalde drukkerijen en hun programma. Denken we aan Eugeen Leën en François Olyff! Later in de twintigste eeuw richtte Frans Theelen de drukkerij Concentra op en publiceerde verschillende streeknieuwsbladen die uiteindelijk tot één blad, *Het Belang van Limburg* werden samengesmolten (1933). In een apart hoofdstuk is aandacht besteed aan 'neven'activiteiten als de lithografie en de fotografie; ook hier zijn namen van verdienstelijke lieden te noemen: Antoine en François Roose, Auguste en Célestin Blanckart. De auteur heeft de uitstekende idee gehad achterin een alfabetisch repertorium van de Hasseltse drukkers te bezorgen met de lijst titels van hun periodieke publicaties. De geraadpleegde archiefbronnen (in Maastricht, Gent, Brugge en Hasselt) en een beknopte bibliografie besluiten het geheel. [E.C.-I]

3403. – Christelle HARVENGT, *A la découverte d'un petit éditeur du XIXe siècle, Jean-Baptiste Moens (1833-1908)* in *Le livre & l'estampe*, 48, 2002, p. 101-120, ill.

Jean-Baptiste **Moens** was bekend bij de specialisten terzake als initiator van de commerciële

filatelie. Hij publiceerde dan ook een aantal referentiewerken op dat gebied. Daarnaast drukte hij veilingcatalogi en muziekpartituren en gaf hij licht erotische literatuur uit. In bijlage volgt een lijst van zijn niet-filatelistische uitgaven. [W.W.]

3404. – Jan PAUWELS & Boris ROUSSEEUW, *Julius de Praetere als drukker en illustrator van Guido Gezelle in Gezelliana*, 14, 2002, p. 74-97, ill.

Een plan van Karel van de Woestijne en Julius de **Praetere** om in de anthologie 'Werk', waarvan een eerste deel in 1899 verscheen, ook een band met poëzie van Gezelle uit te geven, mislukte deerlijk. Toch behield De Praetere belangstelling voor Gezelle: hij drukte op zijn handpers 'Kerkhofblommen'. Van deze druk hebben de auteurs twee cahiers proefdrukken in het bezit van de familie De Praetere te Brussel weten op te sporen. Die proefdrukken wijken af van de uiteindelijke publicatie: formaat en regellengte zijn groter en De Praetere voorzag aanvankelijk gekleurde initialen. Op basis van brieven uit het archief van de Amsterdamse uitgever L.J. Veen wordt daarna heel precies het verloop van de transactie uiteengezet, waarbij De Praetere de productie van zijn pers verkocht aan Veen en aan De Nederlandsche Boekhandel. Voor Veen heeft De Praetere in 1903 ook nog een 'Motto-album' verzorgd, met teksten van Gezelle, gebloemleesd door Streuvels. Het werk kende vier uitgaven. [W.W.]

3405. – Paul THIERS, *'Hebt gij geen lust uw novellen te verzamelen?'* Over de ontstaansgeschiedenis van *Lenteleven* in *'Ik was een versnoekte kwajongen in mijn tijd. ...'* Jaarboek 7 van het *Stijn Streuvelsgenootschap*, 2001, p. 67-103, ill.

Boeiend verhaal van de wording van Streuvels' *Lenteleven*. Eerst komt de lange incubatietijd (1898) bij Jules de **Praetere** ter sprake. Er wordt ook op diens financiële zorgen ingegaan: hij zocht en vond steun bij een paar kapitaalkrachtige figuren uit de Kortrijkse vriendenkring van Streuvels wat leidde tot de oprichting van een S.A. Editions & Impressions d'Art Depraetere'. Toch kon hij hierdoor zijn artistieke activiteiten niet rendabel maken. Streuvels, die het talmen van De Praetere moe was, contacteerde in 1899 Victor de Lille. Die drukte *Lenteleven* als nummer twaalf van de 'Duimpjesuitgaven' op 1600 exemplaren. Reeds op 21 maart 1899 was het werk leverbaar tegen de prijs van 2 Fr. De Praetere kwam met zijn bibliotheek editie op de markt in juli-augustus 1899. Volgens het (hier afgebeelde) prospectus kostte ze 10 Fr. [W.W.]

3406. – Adrienne FONTAINAS, *Edmond Deman et les artistes in Le livre & l'estampe*, 48, 2002, p. 11-52, ill.

Edmond **Deman** (1857-1918) was niet enkel de uitverkoren uitgever van St. Mallarmé en E. Verhaeren, hij had ook interesse voor plastische kunstenaars. F. Khnopff tekende zijn drukkersmerken en sluitstukken voor edities van Verhaeren. Deman deed ook een beroep op O. Renon om Verhaeren te illustreren. Hij verhandelde en verzamelde grafisch werk van F. Rops en Th. van Rysselberghe. George Minne illustreerde op zijn aanvraag M. Maeterlinck. Ook G. Lemmen werkte voor Deman, naast A. Donnay, C. Meunier, A. Rassenfosse L. Spilliaert en vele anderen: een onwaarschijnlijke reeks van de voornaamste kunstenaars in het land. [W.W.]

3407. – Piet COUTTENIER, *'Verbeeld u'. Illustraties in de Vlaamse historische romans van de negentiende eeuw in De steen van Alciato* (zie nr. 3262), p. 633-653, ill.

Totnogtoe is er weinig aandacht besteed aan de illustratie van Nederlandstalige Belgische boeken uit de negentiende eeuw. C wijst in zijn verkenning op de Franse rage van geïllustreerde boeken en op de specifiek Belgische context. Eén uitgever springt in het oog:

J.-E. Buschmann (Antwerpen). Enkele Vlaamse historische romans worden bekeken met betrekking tot de verhouding tekst-beeld. [M.d.S.]

3408. – Rob MEIJER, *The history of the Lithographie Royale, 1818-25* in *Quaerendo*, 31, 2001, p. 281-308, ill.

Toen in het begin van de negentiende eeuw de techniek van de **lithografie** zich over heel Europa verspreidde, hinkte het Koninkrijk der Nederlanden wat achterop. In 1818 richtte een Frans edelman, M. Duval de Mercourt, een rekwest tot koning Willem I om lithografische ateliers op te richten in Den Haag en Brussel. Minister Falck adviseerde positief, maar Duval kreeg geen monopolie. Hij ontving opdrachten van het Ministerie van Waterstaat, maar stuitte op tegenstand van de Algemeene Landsdrukkerij. Zijn prijzen waren hoog, ook omdat hij te veel personeel onderhield. In 1820 gaf Duval op. Zijn medewerker Daniël Abrahams zette de zaak tot 1825 verder, met meer succes, tot hij benoemd werd tot lithograaf van de toekomstige Lands Steendrukkerij. In bijlage volgt een overzicht van beider productie. [W.W.]

3409. – Rob MEIJER, *The beginnings of the lithography in Brussels* in *Quaerendo*, 33, 2003, p. 294-316, ill.

In november 1816 dienden Guillaume de Vandoncourt en Innocence-Louis Goubaud een rekwest in bij koning Willem I om een 'Calcographie Royale' te mogen oprichten. Het project bleek te ambitieus en in 1817 diende Goubaud een nieuw rekwest in: hij zou zich op de **lithografie** toeleggen. Hij verloor veel tijd door zijn onbekendheid met die nieuwe techniek en met de boekenproductie in het algemeen. Wanneer Karl Senefelder zich in Brussel kwam vestigen, nam Goubaud dan ook les bij hem. Hun gezamenlijke inspanningen waren echter weinig succesrijk. De grote doorbraak van de lithografie te Brussel kwam met de zeer getalenteerde Jean Baptiste Jobard die in 1818 aan de slag ging. Zijn firma leverde formulieren, muziek, maar kende vooral bijval door illustraties voor boeken. In 1830 was dit bedrijf het belangrijkste in zijn soort in de Nederlanden. [W.W.]

3410. – Denis LAOUREUX, *Un musée dans la bibliothèque. Maurice Maeterlinck et l'édition illustrée* in *Le livre & l'estampe*, 49, 2003, p. 71-131, ill.

Net zoals Verhaeren volgde **Maeterlinck** de materiële uitvoering van zijn boeken van heel dichtbij. Er wordt nader ingegaan op zijn samenwerking met George Minne en Karel Doudelet voor zijn vroege publicaties. [W.W.]

3411. – Ludo RASKIN, *Henri Van Straten [1892-1944]. Oeuvre catalogus van de grafiek. Catalogue de l'oeuvre gravé. Catalogue of the graphic work.* – Antwerpen: Pandora, 2002. – 261 p.: omslag, ill.; 29 cm. – ISBN 90-5325-154-5.

De Antwerpse grafische kunstenaar Henri van Straten was onder meer betrokken bij het modernistische project van de Lumière-groep. Hij is echter vooral bekend geworden door zijn expressionistische houtsneden en lino's. De nieuwe, volledige oeuvrecatalogus beschrijft en toont heel zijn grafisch werk. En dat omvat, naast enkele merkwaardige 'blokboeken' (als *Boksmatch* van Frank vanden Wijngaert, 1925-1926) ook boekillustraties, ontwerpen voor boekomslagen en allerlei logo's, vignetten etcetera voor onder andere De Sikkels (Antwerpen) en Wereldbibliotheek (Amsterdam). Er is een lijst van individuele en groepstentoonstellingen toegevoegd, en een bibliografie, maar – hoe onwetenschappelijk – geen registers ... [M.d.S.]

3412. – Bonni KONINGS, *Rond het menu De Beukelaer-Michielsen in 'Een vinger in de hemel'. Jaarboek van het Felix Timmermans-genootschap*, 2000, p. 126-149, ill.

Voor het huwelijk van Edward de Beukelaer en Mariosa Michielsen schreef en tekende Felix

Timmermans een menu dat zestien volle bladzijden telde, en dat gedrukt werd in de eigen drukkerij van de firma Biscuits & Chocolade De Beukelaer. Voor zichzelf bedong Timmermans acht exemplaren van dit menu. Hij had voor de familie 'enkele exemplaren' eigenhandig ingekleurd, gedateerd en gesigneerd. De overige exemplaren waren op de drukkerij ingekleurd. Bij een vergelijking van de kopij met de definitieve tekst blijken niet minder dan 150 wijzigingen voor te komen. De uiteindelijke schikking van het feestmaal was veranderd en ook was Timmermans' handschrift af en toe onleesbaar gebleken. Op het feest zelf waren ongeveer honderd personen aanwezig, die zeer opgetogen waren over het gedrukte menu: sommigen vroegen om een extra exemplaar. Het curiosum is thans zeer gezocht onder de Timmermans-verzamelaars. [W.W.]

3413. – Marc SOMERS, *De Pallieterkalenders. Hun ontstaansgeschiedenis op basis van de correspondentie Timmermans-De Bock in 'De jaren gaan voorbij'. Jaarboek van het Felix Timmermans-genootschap*, 2002, p. 7-45, ill.

Tussen 1926 en 1933 verschenen acht kalenders van Felix **Timmermans** bij De Sikkel te Antwerpen en bij Em. Querido te Amsterdam. Op basis van de brieven van Timmermans aan De Bock, bewaard in het AMVC, wordt hier het ontstaan van de reeks uiteengezet. De kalenders waren duur (die voor 1932 kostte 45 Fr.); ze werden dan ook manueel met waterverf ingekleurd. Uit de brieven blijkt een lange incubatietijd. Timmermans ging al in februari of maart aan het werk voor het volgende jaar. De kalender werd als volwaardig werkstuk gerecenseerd in tijdschriften als 'Vlaanderen', 'Boekengids' en 'Het boek in Vlaanderen'. In 1933 kwam aan de reeks een einde door de economische crisis. In bijlage bij het artikel worden alle kalenders in kleur gereproduceerd. Zeer fraai, [W.W.]

3414. – Claude SORGELOOS, *Les 'adresses au Roi et procès-verbaux d'événements officiels marquants (1834-1921)': portefeuilles intéressant l'histoire des ateliers de reliure en Belgique au XIXe siècle* in *Archives et Bibliothèques de Belgique = Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 73, 2002, p. 287-310, ill.

Sorgeloos is een ijverig onderzoeker. In het Algemeen Rijksarchief te Brussel heeft hij het in de titel genoemd fonds van naderbij bekeken. Het gaat om huldeblijken of rouwbetuigingen naar aanleiding van belangrijke gebeurtenissen die in *gelegenheidsbanden* of -portefeuilles werden gestoken om aan de Belgische vorsten, Leopold I en Leopold II, te worden aangeboden. S wijdt uit over de versiering hiervan en de versieringstechnieken. In een bijlage zijn veertien portefeuilles, door Belgische boekbinders (met uitzondering van het atelier van het Rijksarchief zelf) vervaardigd, beschreven en gereproduceerd. Belangrijke bijdrage omdat het hier om nauwelijks vermoede collecties gaat en omdat het een bijzonder type band(versiering) betreft. [E.C.-I.]

3415. – Georges COLIN, *Notes complémentaires sur la relieuse Juliette La Bruyère* in *Le livre & l'estampe*, 48, 2002, p. 85-101.

Aanvulling bij Kroniek 22 nr. 2616. Negenentwintig banden van Juliette **La Bruyère** worden beschreven, ter aanvulling van de achtendertig banden in het vorige artikel. Naast sprekende banden zijn er ook abstracte composities, opgebouwd uit lijnen. [W.W.]

3416. – Claude SORGELOOS, *Trois reliures provenant de l'hospice et béguinage de Cantimpret à Mons, dont deux par Ildephonse Masquillier* in *Annales du Cercle archéologique de Mons*, 79, 2002, p. 295-306, ill.

Van deze drie banden, afkomstig uit Cantimpret, behoren er twee tot de kerkschat van de

O.L.Vrouw-kerk te Mesen (Messines) en berust de derde in de bibliotheek van de universiteit Bergen-Henegouwen. De eerste band (rond een 'Missale Romanum', Architypographia Plantiniana, 1765) is vermoedelijk vervaardigd te Antwerpen tussen 1770 en 1773. De zilveren sloten zijn het werk van Claude-Louis Foncez te Bergen (1773 of later). De twee andere boeken zijn herbonden door Ildephonse Masquillier (1803-1842). De versiering is onderling zeer gelijkend, zodat zij wel zullen ontstaan zijn in dezelfde tijd. Deze koorboeken voor de eredienst zijn later nog aangevuld door het opnemen van nieuwe officies. Daardoor zijn de dek- en schutbladen niet meer authentiek. [W.W.]

3417. – Chris COPPENS, *Een Leuvenaar in Parijs: boekbinder Isidore Joseph Smeers (1834-1896)* in *Arca Lovaniensis*, 25, 1996 [versch. 2001], p. 221-255, ill.

Over binder I. Smeers was nauwelijks iets bekend (er waren er zoveel in Parijs ...). Tussen 1878-1893 schonk hij echter vanuit Parijs boekbanden aan zijn geboortestad. In het Stedelijk Museum zijn er nu nog zeven van bewaard, die hier zeer grondig worden beschreven, met veel (detail)foto's. Het gaat om fraaie pastichebanden naar de historiserende smaak van de tijd ('Second Empire'). In België was dat het geval bij P.C. Schavye, L. Claessens, Ch.-Ph. de Samblanx en J. Weckesser. Belangrijke studie die een bovenlokale verspreiding verdient. [M.d.S.]

3418. – Norbert POULAIN, *Een geschenk van Nederland aan Vlaanderen: de Noord-Nederlandsche Keurbibliotheek, 1913* in *Interbellum*, 21, 2001, p. 5-15, ill.

Op de wereldtentoonstelling te Gent in 1913 stond in het Nederlandse paviljoen een 'keurbibliotheek van Noord-Nederlandsche auteurs', die men daartoe verzocht had een van hun recente publicaties af te staan, voorzien van handtekening en opdracht. Niet minder dan 315 boekdelen werden aldus verzameld. Het geheel werd opgesteld in een luxueuze **boekenkast**, ontworpen door architect G.F. la Croix en versierd met houtsnijwerk van L. Zijl. Na de tentoonstelling werd het geheel door de stad Gent in bewaring gegeven aan de universiteitsbibliotheek. Het meubel staat sindsdien in het bureau van de hoofdbibliothecaris. Het artikel bevat, naast interessant fotomateriaal, ook een lijst van de betrokken boeken. [W.W.]

3419. – Claude SORGELOOS, *Un bibliophile belge collectionneur de reliures armoriees françaises: le vicomte Bernard du Bus de Gisignies (1808-1874)* in *Bulletin du Bibliophile*, 2003, p. 273-309, ill.

De geboren Doornikenaar **Bernard du Bus de Gisignies**, jurist en ornitholoog, stelde in 1852 de eerste catalogus van de bibliotheek van de Kamer van Volksvertegenwoordigers op en werd de eerste directeur van het Museum voor Natuurwetenschappen. Ten slotte is hij een belangrijk bibliofiel geweest. De veiling te Brussel van zijn bibliotheek duurde van 28 maart tot 1 april 1876. François-Jean Olivier verzorgde een catalogus met 1992 kavels. Du Bus bezat talrijke referentiewerken over boekgeschiedenis naast een representatieve keuze van boeken uit de vijftiende tot de achttiende eeuw (zonder een uitgesproken collectionneur van incunabelen geweest te zijn). Zijn verzameling natuurwetenschappen was de mooiste van het land. Daarnaast bezat hij een grote collectie eigentijdse werken over de Vlaamse schilders uit de zeventiende eeuw. Uitzonderlijk was zijn verzameling boekbanden vooral bestaande uit Franse wapenbanden. Zij zijn er als een aparte categorie opgenomen: 'le cabinet bibliopégique'. Josse Schavye maakte enkele wrijfsels van banden, de wrijfsels zijn bewaard in het Handschriftenkabinet van de Koninklijke Bibliotheek van België. [W.W. & E.C.-I.]

3420. – L.-D. CASTERMAN, 'Ex Bibliotheca Casterman'. *Esquisse de parcours bibliographique(s) tournaisien(s)* in *Archives et Bibliothèques de Belgique – Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 72, 2001, p. 3-13, ill.

Op 5 november 1907 veilde C. Vyt te Gent de bibliotheek van de gebroeders **Casterman**. Deze bibliotheek werd opgebouwd door achtereenvolgens Josue Casterman (1783-1872), Henri (1819-1869) en diens zonen Henri (1853-1907) en Louis (1857-1906). Deze bibliotheek telde 17 handschriften, waaronder een prachtig getijdenboek, 31 incunabelen, 72 drukken uit de zestiende eeuw en voorts circa 2.000 titels uit latere tijd, naast 1.000 gravures. [W.W.]

3421. – Peter LAROY, *Wat staat er op de plank? Een boekhistorische kijk op Edouard van Damme-Bernier en Edouard Neelemans* in *Appeltjes van het Meetjesland*, 52, 2001, p. 121-140, ill.

Overzicht van twee bibliotheken uit Eeklo, geveild door Camille Vyt te Gent, respectievelijk op 18 oktober 1882 en op 3 en 4 oktober 1900. De collectie van Van Damme (1806-1882) was opgedeeld in 456 kavels, die van Neelemans (1820-1899) telde 631 nummers. Van Damme was jurist en notaris. Toch was het aantal juridische werken in zijn bibliotheek gering. Een derde van de boeken was Nederlandstalig – een zeer behoorlijk cijfer voor die tijd. De helft daarvan was te Gent uitgegeven. Van Damme bezat vooral geschiedkundige literatuur met nadruk op regionale historie. Neelemans, industrieel en burgemeester, bezat meer oudere werken, waaronder liturgica en bijbels, naast alweer veel historische studies. Beide heren waren ook in het bezit van aanzienlijke reeksen periodieken. [W.W.]

3422. – Paul Huys, *Over de boekenverzameling van een Deinse bretellenfabrikant (Veiling Octave Goeminne, 1909)* in *Bijdragen tot de geschiedenis van Deinze en de Leiestreek*, 68, 2001, p. 259-272, ill.

Op donderdag 10 juni 1909 werd door G. Williams en A. de Tavernier te Gent de bibliotheek geveild van (Remi) Octave Goerninne (1867-1907) uit Deinze. De catalogus telt 21 bedrukte bladzijden met in het totaal 363, soms omvangrijke, kavels. Daaronder veel oude en nieuwe, ook 'lichtere', Franse literatuur, nogal wat Nederlandse literatuur (o.m. Streuvels' *Lenteleven* van J. de Praetere in een perkamentband), en veel kunsttijdschriften (als *The Studio* en zelfs *Ver Sacrum!*). Goeminne was blijkens de biografische bronnen een typische liberale industrieel en het gedachtengoed van zijn generatie en stand is (gedeeltelijk) ook in het boeken bezit terug te vinden. [M.d.S.]

3423. – Claude SORGELLOOS, *Réseaux de bibliophiles et d'érudits à l'époque romantique: les exemplaires d'auteur, tirés à part et papiers de couleur distribués par Frédéric Hennebert à Tournai* in *Le livre & l'estampe*, 49, 2003, p. 133-215.

In de boekenwereld is het verschijnsel van geschenk- en opdrachtexemplaren aloud. In de periode van de romantiek werden hiervoor exemplaren op gekleurd papier en overdrukken populair. In bibliografische overzichten ontbreken deze nevenproducten doorgaans. Een geschreven register van Frédéric Hennebert somt zijn publicaties op en geeft oplagecijfers naast het aantal auteursexemplaren en exemplaren op speciaal papier. Het register bezorgt voor de laatste categorieën ook een complete lijst van de bestemmingen. Zo is het mogelijk het bibliofiele netwerk te achterhalen waarbinnen Hennebert werkzaam was. Het was een zeer uitgebreid circuit, zowel inzake aantal geestverwanten als inzake hun geografische spreiding. In bijlage volgt de complete lijst met alle bestemmingen. Imponerend. [W.W.]

3424. – Jean-François FÜEG, *Le Musée du livre d'Otlet* in *Archives et Bibliothèques de Belgique = Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 72, 2001, p. 49-63. [= *Actes du Congrès de Mons. Sixième congrès de l'Association des cercles francophones d'histoire et d'archéologie de Belgique et LIIIe congrès de la Fédération des cercles d'archéologie et d'histoire de Belgique, Soignies 24-27 août 2000*. Ed. Pierre-Jean Foulon].

Op 2 september 1895 werd te Brussel een eerste internationale conferentie over bibliografie gehouden. Initiatiefnemers waren twee jonge advocaten, Paul Otlet en Henri La Fontaine. De discussies leidden tot de oprichting van een 'Office International de Bibliographie' (OIB). Doel was een universeel bibliografisch repertorium aan te leggen tot betere verstandhouding onder de volkeren. Als uitvloeisel daarvan werd 'Le Musée du livre' op 25 maart 1906 opgericht. Het museum gaf een gelijknamig tijdschrift uit vanaf 1907. Ook kwam er een tentoonstelling van moderne boeken en kwamen er voordrachten zo van Edmond Picard en August Vermeylen. Na de Eerste Wereldoorlog zakte het elan. Het tijdschrift stopte in 1950. [W.W.]

3425. – I.H.J. POISSONIER, *Zooveel zijne kleine boekverzameling gedoogde. De bibliotheek van de Oostburgse advocaat en amateur-historicus mr. Johannes Egberts Risseeuw (1798-1869)*. – s.l.: Heemkundige Kring West-Zeeuws-Vlaanderen, s.d. – 208 p.: ill.: 27 cm. (Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen, 29). – ISSN 1381-9542.

Op 9 augustus 1869 werd de bibliotheek van J.E. **Risseeuw** geveild. Er is zowel een gedrukte catalogus als een (nauwkeuriger) proces-verbaal van de verkoping bewaard gebleven. 671 nummers werden door combinatie herleid tot 512 kavels. De meest omvangrijke afdeling betrof rechten, politiek en bestuur – geen wonder bij een man die advocaat en notaris was en in de Staten van Zeeland zetelde. Daarna kwam geschiedenis en geografie. Risseeuw liefhebberde immers in de plaatselijke historie en verzamelde Zeeuwse kaarten met het oog op grondgeschillen. Aangezien Zeeuws-Vlaanderen lange tijd bij het graafschap Vlaanderen hoorde, bezat hij belangrijke werken over Vlaamse geschiedenis (Sanderus, Miraeus). Tenslotte de literatuur. Naast eigentijdse Nederlandse literatuur (Van Lennep) las Risseeuw Duitse romans in Nederlandse vertaling en Walter Scott in het Frans. Alexandre Dumas en Eugène Sue las hij in het origineel: hij was als 'Fransman' geboren (1798) en oud-student van het (toen uiteraard Franse) lyceum te Gent. Dankzij het proces-verbaal van de veiling is er een complete lijst van kopers en prijzen voorhanden, die door de auteur alle nagespeurd zijn. Het verhaal van deze bibliotheek is daarbij nog omkaderd door het hele levensverhaal van Risseeuw en zijn wijdvertakte familie. De talrijke gegevens zijn zorgvuldig en overzichtelijk becommentaneerd en bewerkt, en rijkelijk geïllustreerd. [W.W.]

3426. – Ludo VANDAMME, *De boekenliefde van een edelman: de getijdenboeken van Thomas-Lodewijk de Schietere de Lophem (1769-1824)* in *Zilleghem*, 24, 2003, p. 70-92, ill. Deze aflevering van het heemkundig tijdschrift Zilleghem (Zedelgem, West-Vlaanderen) is geheel gewijd aan de familie **de Schietere de Lophem**. Vandammes bijdrage handelt specifiek over het kader rond de getijdenboeken die Karel-Thomas, de zoon van Thomas-Lodewijk, in 1824 aan de stadsbibliotheek van Brugge heeft overgemaakt: getijdenboeken als laatmiddeleeuwse handschriften, de boekenliefde van de familie De Schietere, de schenking aan de Brugse stadsbibliotheek en de wetenschappelijke belangstelling voor de collectie. De handschriften werden voor het eerst publiekelijk getoond op de grote 'Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden' te Brugge in 1927. [E.C.-I.]

3427. – R. PLISNIER, *La Société des Bibliophiles de Mons des origines à 1914* in *Archives et Bibliothèques de Belgique – Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 72, 2001, p. 107-122.

[=Actes du Congrès de Mons. Sixième congrès de l'Association des cercles francophones d'histoire et d'archéologie de Belgique et LIIIe congrès de la Fédération des cercles d'archéologie et d'histoire de Belgique, Soignies 24-27 août 2000. Ed. Pierre-Jean Foulon].

Op 4 april 1835 stichtte een groepje bibliofielen te Bergen rond de stads bibliothecaris Henri Delmotte de *Société des Bibliophiles de Mons*. Het was de oudste bibliofielenvereniging van het land. Delmotte werd voorzitter, Renier Chalon werd secretaris. Het genootschap was gesticht naar het model van 'La Société des Bibliophiles français' (1820) te Parijs, een elitaire vereniging, die 24 leden telde. Te Bergen koos men aanvankelijk voor 25 leden, in 1893 opgevoerd tot 50. Tot 1914 werden 132 leden aangenomen, meestal boekspecialisten en archivariissen. Ook advocaten en magistraten waren goed vertegenwoordigd, minder goed de beoefenaars van de exacte wetenschappen. Het eerste doel van de 'Société' was de uitgave van onuitgegeven of zeldzame teksten. Toch heeft zij daarnaast twee originele wetenschappelijke studies gepubliceerd. Aanvankelijk werd er gedrukt op 27 exemplaren op zwaar papier voor de leden en daarnaast op gewoon papier voor verspreiding onder het publiek. In 1904 werd gedrukt op 64 exemplaren. [W.W.]

3428. – Roger TAVERNIER, *Rusland in de bibliotheek van Stijn Streuvels* in *Rusland-België 1900-2000. Honderd jaar liefde-haat. Feestbundel aangeboden aan Prof em. Hugo Benoy bij zijn zeventigste verjaardag*. Ed. Emmanuel Waegemans. Antwerpen: Benerus, 2000, p. 119-147, ill.

De bibliotheek van Streuvels is grotendeels bewaard in 'Het Lijsternest' (Ingooigem). De gedetailleerde inventaris bood R.T. de mogelijkheid om Streuvels' bezit en lectuur van Russische auteurs en werken over Rusland te onderzoeken en te toetsen aan diens eigen uitspraken daarover. Streuvels las geen Russisch, maar had een overvloed aan Duitse en Franse vertalingen en studies: enkele Duitse verzamelde werken, maar vooral de zo belangrijke, doch voor velen onooglijke, deeltjes van de Universal-Bibliotheek van uitgeverij Reclam. Lezerssporen wijzen soms recht naar Streuvels vertaalactiviteit. [M.d.S.]

3429. – Jan PAUWELS, *Het boekenbezit van Jan Frans Willems, Prudens van Duyse en Philippe Marie Blommaert* in *Spiegel der Letteren*, 42, 2000, p. 259-295.

Deze drie prominente figuren uit de vroege Vlaamse Beweging hadden intensief gebouwd aan eigen collecties neerlandica, aangezien de institutionele bibliotheken op dat gebied toen nog weinig voorstelden. De drie verzamelaars opereerden vanuit Gent, een stad waar toen tal van boekenliefhebbers actief waren en het veilingwezen bloeide. Hun verzamelingen werden er ook verkocht door de meest gereputeerde handelaar ter stede, Ferdinand Verhulst. Die veilde het boekenbezit van **Willems** in 1847, van **Van Duyse** in 1862 en van **Blommaert** in 1872, telkens over verschillende dagen verspreid. Uiteraard werd voor elke veiling een catalogus gedrukt. Die van de 'Bibliotheca Willemsiana' werd opgesteld door F.A. Snellaert, terwijl F. Vanderhaeghen vermoedelijk de bibliotheek van Van Duyse beschreef. De catalogus Blommaert is het werk van een onbekende redacteur. De handschriften in het bezit van Willems werden door zijn weduwe niet op de veiling ingebracht, maar aan de Brusselse Koninklijke Bibliotheek verkocht. De drie bibliofielen hadden hun verzamelingen zeer systematisch opgebouwd: twee derden van hun boeken over taal- en letterkunde hadden betrekking op neerlandistiek. Belangrijk artikel. De auteur gaat uit van een omvangrijke materiaalverzameling (de bijdrage stamt uit een licentiaatsverhandeling), situeert de collecties

in het boekenbedrijf en in het bibliotheekmilieu en biedt een grondige en overzichtelijke doorsnede aan van de drie bibliotheken in kwestie. [W.W.]

3430. – A. VAN DEN ABEELE, *The Albion Library (1844-1847 of 1857)* in *Biekorf*, 99, 1999, p. 276-277.

In 1844 vestigde James Ralfe uit Portsmouth zich in Brugge als boekhandelaar. Ook opende hij er een leeskabinet. Hierbij richtte hij zich uitsluitend tot de Engelse kolonie te Brugge, want hij werd niet vermeld onder de boekhandelaars in de Brugse jaaralmanakken. Hij trad ook op als uitgever onder de naam 'The Albion Library'. Zo gaf hij werk uit van de eveneens in Brugge verblijvende Engelse auteur Thomas Forster en van Catherine Napier. Het drukkersadres van het werk van Napier luidde: 'Londen, published by Dolman, Bond Street and at The Albion Library, Bruges'. Ook op een van Forsters werken stonden medeuitgevers vermeld: 'Sherwood and Bourges'. Zijn die boeken wel in Brugge gedrukt, of niet eerder in Engeland? [W.W.]

3431. – *Averbode, een uitgever apart, 1877-2002*. Averbode; Leuven: Universitaire Pers, 2002. – 448 p.: ill.; 28 cm. – (KADOC, Artes 6). – ISBN 90-5867-232-8.

Het mag niet verwonderlijk heten dat aan 'Averbode' een hele monografie kon worden gewijd. Het ruime en gediversifieerde fonds van religieuze uitgaven, jeugdboeken (en -tijdschriften), bladen voor volwassenen werd grondig geanalyseerd vanuit literair, pedagogisch, iconografisch en godsdienstig oogpunt. Dit kon gebeuren dankzij de reconstructie van het volledige historische fonds. De bibliotheken van het KADOC, van Averbode, en het doorpluizen van bibliotheekcatalogi leverden ruim 8.800 monografieën en 160 tijdschriften op. Dit resulteerde in een online databank die bovendien wordt bijgehouden. [E.C.-I.]

3432. – Andries VAN DEN ABEELE, *H. Cayman-Seynave en Cultura, Brugse uitgever en boekhandelaar 1928-1944* in *Biekorf*, 102, 2002, p. 218-229, ill.

Hendrik Cayman (1894-1946) richtte in 1927 de boekhandel 'Cultura' op in Brugge. Onder dezelfde naam trad hij ook op als uitgever. In totaal verschenen zestig boeken bij 'Cultura', waaronder werken van R. Brulez (de zwager van Cayman), M. Lamberty, F. Vercnocke en M. Matthijs. De boeken werden gedrukt bij Désiré Walleyn (Brugge), Vonksteen (Langemark), Steenlandt (Kortrijk) en andere. Een aantal werken werd zorgvuldig uitgegeven met illustraties van toentertijd bekende kunstenaars. Cayman was in beide wereldoorlogen Duitsgezind. Dat bleek ook uit zijn fonds: niet weinig auteurs behoorden tot de Nieuwe Orde. In 1944 werd Cayman aangehouden en veroordeeld. Hij stierf in de gevangenis, wat het einde voor 'Cultura' betekende. In bijlage volgt een complete lijst van publicaties. [W.W.]

3433. – A. VAN DEN ABEELE, *Excelsior, Brugse drukkerij en uitgeverij (1920-1935)* in *Biekorf*, 102, 2002, p. 60-77, 120144.

Camiel Achiël Geerardyn werd in 1919 medewerker van de Brugse drukkerij en uitgeverij 'Sint-Michiël', toebehorend aan de gebroeders Couvreur. Net zoals Cesar Couvreur was Geerardyn een van de stichters van de vlaamsgezinde Frontpartij. In 1920 nam hij 'Sint-Michiël' over en noemde de zaak 'Excelsior'. Drukkerij en uitgeverij waren bijzonder actief. Geerardyn drukte veel tijdschriften, van 'Jong Dietschland' tot 'De Roode Vaan'. Voor eigen rekening publiceerde de uitgeverij meer dan driehonderd boeken. Inzake de grafische vormgeving deed Geerardyn af en toe een beroep op Huib Hoste en Jos Leonard. Naast boeken met Vlaams-nationalistische inslag werden romans, toneel, poëzie, essays, jeugdliteratuur en wetenschappelijke werken op de markt gebracht. Ook drukte hij in grote

oplage voor het Davidsfonds. In 1934 kreeg Geerardyn liquiditeitsproblemen. Zijn boekhouding bleek slordig te zijn en een deel van de voorraad was onverkoopbaar geworden. Een faillissement was onvermijdelijk. In bijlage een lijst van gepubliceerde titels met (zeer interessant) in vele gevallen de oplagecijfers. [W.W.]

3434. – Andries VAN DEN ABEELE, *Kerlinga, Brugse uitgeverij 1900-1913* in *Biekorf*, 101, 2001, p. 246-250.

De Brugse jurist Alfons de Groeve begon kort na zijn studies zowel een advocatenpraktijk als een uitgeverij. Die laatste activiteit bleef een bescheiden initiatief. Er werden dertien werken gepubliceerd, vooral van West-Vlaamse auteurs onder wie C. Verschaeve. Deze laatste ergerde zich wel aan de trage gang van zaken. De Groeve vestigde zich in 1914 in Nederland. Na 1919 en tot 1926 gaf hij opnieuw en nu op grotere schaal boeken uit. Hij woonde toen te Kessel-Lo en noemde zijn uitgeverij aldaar 'De Vlaamsche Boekenhalle'. [W.W.]

3435. – Pieter Jan VERSTRAETE, *De familie De Lille en de Vlaamse Beweging*. – Kortrijk: Groeninghe, 2001. – 134 p.: omslag, portr., ill.; 21 cm.

De familie De Lille uit Maldegem (Oost-Vlaanderen) heeft niet enkel op het politieke vlak, maar ook 'met de pers' een substantiële bijdrage geleverd tot de ontvoogding van het Vlaamse volk. Vijf protagonisten De Lille vader en vier zoons, zijn in dit boekje voorgesteld. Hun drukkers- en uitgevers activiteiten zijn voldoende besproken om het onder de aandacht van de Kronieklezers te brengen. Victor (1863-1940) begon met het weekblad *'t Getrouwe Maldeghem* in 1888, waarvan het laatste nummer in september 1944 verscheen; daarna volgden de 'Duimpjesbladjes', kleine nieuwsblaadjes, en de 'Duimpjesuitgaven', waarin goede literatuur van Vlaamse schrijvers verscheen (nu door bibliofielen gezocht!). Ten slotte ging hij over tot het uitgeven van boeken, met als hoofdbekommernis bij te dragen tot de geestelijke en culturele verheffing van het Vlaamse volk (zie *Arm Vlaanderen* van D.A. Stracke S.J.). Victors zonen zetten zijn werk verder: Jozef (1896-1988) werkte onder meer in drukkerij en uitgeverij, maar was vooral bedrijvig in de politiek; Eugeen (1901-1992), de latere natuurdokter, begon op het einde van de oorlog met een mededelingenblad, Roeland, waarvan slechts één nummer is verschenen (1 augustus 1944). Twee andere zonen spelen voor ons een minder belangrijke rol. [E.C.-I.]

3436. – Ludo SIMONS, *Van 'De Leeuw van Vlaanderen' tot 'Het verdriet van België'. Over het uitgeven van literatuur in Vlaanderen in de 19de en twintigste eeuw*. – Brussel: Paleis der Academiën, 2000. – 25 p.: 26 cm. (Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten. *Academiae Analecta*, Nieuwe Reeks, 4).

Op basis van zijn 'Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen' (1984-1987) brengt de schrijver het verhaal van de Vlaamse **uitgeverij** sinds J.E. Buschmann en J.P. van Dieren, met een bloei van deze bedrijvigheid in het Interbellum. De meest recente ontwikkeling stemt Simons pessimistisch: niet alleen wordt de Vlaamse auteur nog steeds onweersstaanbaar aangetrokken door de Amsterdamse grachtengordel, maar vooral is de Vlaamse uitgeverswereld in de laatste jaren een milieu geworden van faillissementen en fusies, waarin rentabiliteit zwaarder doorweegt dan kwaliteit. [W.W.]

3437. – A. VAN DEN ABEELE, *Sint-Michiel, Brugse drukkerij en uitgeverij (1910-1920)* in *Biekorf*, 101, 2001, p. 342-356, ill.

De uitgeverij Sint-Michiel startte in 1910 en publiceerde voor 1914 twaalf titels, werk van Edward Vermeulen, Jozef Muls en een Streuvels-bloemlezing (een co-editie met L.J. Veen in

Amsterdam). De stichting van de uitgeverij was het initiatief van de vijf gebroeders Couvreur. Gedrukt werd aanvankelijk bij Desclée de Brouwer en de Sint-Catharina-drukkerij (beide te Brugge) en bij W.J. Thieme (Nijmegen). Twee broers Couvreur behoorden in de Eerste Wereldoorlog tot de flamingantische frontsoldaten. Dat werd onmiddellijk zichtbaar na 1918 aan de toen gepubliceerde titels: werk van L.J. Callewaert, F. Daels, C. Verschaeve. Ook drukte men het blad van de Frontpartij, 'Ons Vaderland'. In 1920 werd de zaak overgenomen door C.A. Geerardyn, die ze voortzette onder de naam 'Excelsior'. [W.W.]

3438. – Stefan VAN DEN BOSSCHE, *De Zonnewende. Vlaamse bibliofielen in het spoor van De Zilverdistel* in *ZL*, 1, 2001, p. 26-33, ill.

In 1911 werd een dichtbundel van Jan van Nijlen gepubliceerd in de bibliofiele reeks *De Zilverdistel*, geleid door P.N. van Eyck, Jan Greshoff en J.C. Bloem. F.V. Toussaint van Boelaere streefde eveneens opname in deze prestigieuze serie na, maar slaagde daar nooit in. Hij nam toen contact op met de meer succesrijke Van Nijlen en met Ary Delen, die eveneens sterk in bibliofilie geïnteresseerd was. Er werd een parallelle reeks naast *De Zilverdistel* gepland met als titel 'De Zonnewende'. Er werd gedacht aan het publiceren van P. van Langendonck, K. van de Woestijne en J. de Harduwijn, maar Toussaint wilde er ook zijn eigen werk in onderbrengen. Daarop stelde Van Nijlen zich terughoudend op. In 1914 maakte de Eerste Wereldoorlog een einde aan alle plannen. [W.W.]

3439. – Jan PAUWELS, 'Grote boeken voor weinig geld'. *De publicatiegeschiedenis van Guido Gezelle's Dichtwerken, 1903-1905* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 9, 2002, p.149-158, ill.

In 1900 had de Amsterdamse uitgever L.J. Veen Streuvels in zijn fonds binnengehaald. Kort daarop benaderde Veen zijn auteur als executeur-testamentair van de literaire nalatenschap van diens oom G. Gezelle. Twee publicaties raakten snel verkocht, zodat Veen in 1902 voorstelde een complete editie van Gezelle te brengen. Dat zou in co-editie met De Nederlandsche Boekhandel gebeuren. Daartoe moest eerst het restant van Gezelles 'Verzamelde Werken', een uitgave van Jules de Meester te Roeselare, opgekocht worden. Veen haalde die exemplaren niet uit de handel, maar bestemde ze voor de markt van Vlaamse prijsboeken. Op aanraden van L.H. Smeding, directeur van De Nederlandsche Boekhandel te Antwerpen, zorgde Veen voor boeken in groot formaat en op dik papier. Ook werd fors reclame gemaakt. De oplage van 950 exemplaren voor Veen verkocht vlot, maar Smeding kon zijn 750 stellen moeilijk in Vlaanderen plaatsen. Naast op secundaire literatuur is deze bijdrage in hoofdzaak gebaseerd op materiaal uit het Veen-archief, met name de briefwisseling. [W.W.]

3440. – Piet COUTTENIER & Jan PAUWELS, *Nieuw licht op de postume publicaties van Gezelle: documenten uit de nalatenschap van Stijn Streuvels* in *Gezelliana*, 14, 2002, p. 52-78.

In 1996 schonk Isa Lateur een verzameling documenten aan het Gezellecentrum van de Universiteit Antwerpen. Het ging om een pakket brieven en contracten uit de nalatenschap van haar vader, Stijn Streuvels. Na de dood van **Gezelle**, die gestorven was zonder testament na te laten, werd het beheer van de literaire nalatenschap toevertrouwd aan twee jonge letterkundigen uit de familie: Streuvels en de priester en aankomende dichter Caesar Gezelle. Het auteursrecht op de nog niet gepubliceerde poëzie ging rechtstreeks naar de erven. De rechten op de reeds gepubliceerde gedichten berustten bij de Roeselaarse uitgever Jules de Meester (1857-1933). Die vroeg voor de bij hem nog liggende exemplaren en de

auteursrechten 7.500 Fr. De Leuvense hoogleraar Gustaaf Verriest (1843-1918), oud-leerling en vriend van Gezelle, kocht op 28 mei 1900 boeken en auteursrechten voor 6.750 Fr. Dit gebeurde met medeweten van Streuvels. De familie zelf reageerde niet, hetzij door gebrek aan voldoende kapitaal, hetzij door interne verdeeldheid. Op 18 januari 1903 stond Verriest de auteursrechten aan Streuvels af. Ondertussen hadden de erven een contract gesloten met de Amsterdamse uitgever L.J. Veen. Die betaalde hun 2.000 Fr. honorarium en 1.831 Fr. voor de oplagerestanten. Zo beschikte de familie over voldoende financiële middelen om het auteursrecht via Streuvels en Verriest opnieuw te verwerven. In bijlage volgen de betreffende stukken en ook latere contracten. Die bieden informatieve lectuur, vooral inzake oplagecijfers, auteursexemplaren en honoraria. [W.W.]

3441. – KADOC. *Zilveren Nieuwsbrief* (Leuven), 2002, 3, 64 p., ill.

Enkele bijdragen bevatten informatie over publicatie van voornamelijk **liturgica** die met aanvangsdatum 1794 voor de bibliotheek van het KADOC worden verworven. [E.C.-I.]

3442. – L. VAN ACKER, *Schoolboeken in het Westland, 1810* in *Biekorf*, 99, 1999, p. 161-174.

In een circulaire van 18 december 1810 vroeg de prefect van het Leiedepartement aan alle kantonbesturen een lijst van boekverkopers en hun voorraden te bezorgen. Dit was niet enkel een uiting van een streng volgeleid ten opzichte van pers en drukkers, maar had ook de bedoeling Vlaamse boeken te weren en Franstalige publicaties te bevorderen. Het antwoord van het kanton Haringe is bewaard gebleven. In dit zuiver landelijk gebied trof men 71 onderscheiden titels aan, waarvan er 45 uit Gentse drukkerijen stamden. Vooral Bernard Poelman bleek over een doelmatige verkooporganisatie te beschikken. Het aanbod bestond grotendeels uit religieuze literatuur, almanakken en schoolboeken. De keizerlijke catechismus van Napoleon, uitgevaardigd voor het gehele rijk, moest de concurrentie dulden van die van het aartsbisdom Mechelen en zelfs van de catechismus van het afgeschafte bisdom Ieper. Op grond van die lijsten werden sommige religieuze werken, waaronder de oude catechismussen, aangeslagen. [W.W.]

3443. – Paul THIERS, *Oog in oog met Streuvels. Met een inleiding door Piet Thomas.*

Catalogus bij de tentoonstelling Bossuit (Avelgem). – Bossuit (Avelgem): VEV West-Vlaamse Scheldestreek, 2001. – 137 p.: ill.: 27 cm. – D/200119309/1.

Uitstekende catalogus. De verschillende edities van **Streuvels'** werken worden met grote kennis van zaken bibliografisch beschreven en in hun context geplaatst. Bijna steeds wordt de band of de titelpagina gereproduceerd. Bij de beschrijving van 'Lenteleven', gedrukt door J. de Praetere wordt de lange productietijd toegeschreven aan fouten bij het vouwen van de vellen (duur) papier, zodat binder A. de Decker-Lemaire veel tijd moest besteden aan onvoorzien plakwerk. Het boek sluit met een register. Dezelfde informatie, maar zonder illustraties, vindt men in Paul THIERS, *Bibliografie van Lenteleven in 'Ik was een versnoekte kwâjongen in mijn tijd ...'*, *Jaarboek 7 van het Stijn Streuvelsgenootschap*, 2001, p. 105-118. [W.W.]

3444. – Joke DEBUSSCHERE, *'Liever zakelijk blijven waar het over 'zaken' gaat.'* *Editie van de briefwisseling tussen Stijn Streuvels en zijn Nederlandstalige uitgevers in 'Ik was een versnoekte kwâjongen in mijn tijd ..'*. *Jaarboek 7 van het Stijn Streuvelsgenootschap*, 2001, 275-297, ill.

Voorstelling en afbakening van dit project. Het beeld van Streuvels als veeleisende perfectionist en waardevol artistiek raadgever wordt hier telkens bevestigd. Hij was geen

gemakkelijk man en ook wanneer hij tevreden was, kon hij niet nalaten kritische commentaar te leveren. Daartegenover stond dat hij, als bibliofiel, een scherp oog had voor vormgeving en versiering van boeken. Voor illustratoren was hij op zijn hoede: zij mochten slechts landschappen en impressies bij zijn teksten leveren, geen tekeningen van individuele hoofdpersonages. Zij mochten niet tussen de tekst en de fantasie van de lezer komen. [W.W.]

3445. – Nele BEMONG, *Joz de Swerts, Godelieve Vandenbulcke en Aloïs Walgrave in de briefwisseling Stijn Streuvels-Joris Lannoo (1925)* in *'Ik was een versnoekte kwâjongen in mijn tijd . . '*, *Jaarboek 7 van het Stijn Streuvelsgeenootschap*, 2001, p. 299-328, ill.

In 1925 verzorgde Joz de Swerts de illustraties voor Streuvels' vertaling van Björnstjerne Björnson, 'Een vroolijke knaap'. Streuvels was niet gelukkig met het feit dat Lannoo met de tekenaar geen precieze datum voor aflevering van het werk had afgesproken. Hij was dan ook ontstemd over alle traagheid, zowel van drukkers als van binders en illustratoren. Met de tekeningen van De Swerts kon hij het anders wel vinden. Streuvels' vertaling van 'Vertellingen van Tolstoï' zou eerst geïllustreerd worden door Jules Fonteyne. Die had echter te veel werk en stelde een medewerkster van hem voor, Godelieve Vandenbulcke. Met haar verliep de samenwerking zeer vlot; zij was dan ook punctueel. De problemen met Aloïs Walgrave waren van heel andere aard. Die had heel wat op te merken aan 'Guido Gezelle's Dichtwerken', een uitgave van L.J. Veen en J. Lannoo. Hij meldde dit aan Lannoo, die Streuvels inlichtte. In zijn kenmerkende open stijl liet Streuvels weten dat Walgrave zijn filologische kritiek niet aan de drukker had moeten sturen, maar de rechthebbenden had moeten contacteren. De verdere briefwisseling verliep in een verzoenende sfeer. [W.W.]

3446. – Stefan VAN DEN BOSSCHE, *Honderd jaar geleden werd het eerste tijdschrift Vlaanderen opgericht* in *Vlaanderen*, 52, 2003, p. 206-207, ill.

Met de stichting van het tijdschrift 'Vlaanderen' (1903-1907) bood Herman Teirlinck aan oud-medewerkers van 'Van Nu en Straks' (1893-1901) literaire ruimte aan. Het nieuwe tijdschrift werd uitgegeven door C.A.J. van Dishoeck te Bussum en De Nederlandsche Boekhandel te Antwerpen. Teirlinck was de centrale figuur: hij tekende het omslag en bezorgde de bandversiering voor de gebonden jaargangen. Hij werd sterk gesteund door August Vermeylen, die hem trouwens als redactiesecretaris opvolgde. De ambitie van de stichters was niet gering: 'Vlaanderen' stond voor 'de volledigste en zuiverste uiting van 't gezamenlijke geestesleven in Zuid-Nederland'. In tegenstelling tot 'Van Nu en Straks' kende 'Vlaanderen' in Nederland nauwelijks succes. Onenigheid binnen de redactie bespoedigde het einde van het tijdschrift na vijf jaargangen. [W.W.]

3447. – G.J. Buschmann, *l'Imbécilité humaine. Een brief van G. J. Buschmann aan Michel de Ghelderode over de vernieling van zijn drukkerij*. – Wildert: De Carbolineum Pers, 2001. – [6] f.: 20, 5 cm. – D/5458/2001/4.

Brief, gedateerd 12 januari 1945, van de hand van G.J. Buschmann aan de Franstalige auteur Michel de Ghelderode. Verhaal van de inslag van een V1-bom op 21 december 1944, waarbij de drukkerij **Buschmann** ten dele vernield werd. Wel konden persen, materiaal, papier en een groot deel van het archief gered worden. Het werk wordt voortgezet in een voorlopig atelier tot de definitieve wederopbouw. [W.W.]

3448. – Saskia DE COSTER, *Ongezien gedrukt* in *Revolver* (Antwerpen), 28, 2001-2002, p. 12-31, ill.

Jozef **Claus**, vader van Hugo, heeft met vallen en opstaan drukkerijtjes gehad in Kortrijk en

Oostende. Daar verschenen vanaf 1947 de eerste werkjes van de later beroemd geworden zoon. Boeiende lectuur. [M.d.S.]

3449. – *Itinéraires européens: Neuf écoles des arts du livre exposent leurs reliures = Itinerarios Europeos: Nueve escuelas de las artes del libro exponen sus encuadernaciones = Eine europäische Reise: Neun Buchkunstschulen präsentieren Ihre Einbände = Een reis doorheen Europa: Negen scholen stellen hun banden voor.* (Catalogus: Ana Ruiz-Larrea, Annie De Coster). – [Brussel]: Bibliotheca Wittockiana, 2001. – 54 p.: omslag, ill.; 30 cm. 'Een reis doorheen Europa' kadert in het Leonardo da Vinciprogramma van de Europese Gemeenschap (Enbotraineproject). De bedoeling was de **boekbindersopleiding** en de restauratie- en conserveringsopleidingen in Europa te bestuderen. Bij wijze van afsluiting van dit onderzoek werd een reizende tentoonstelling opgezet met kunstboekbanden uit negen Europese scholen. Omdat de opleidingen nogal verschillen in duur, is ook het niveau van de tentoongestelde banden niet gelijk, maar de bibliofiel en bandenkenner zou deze tentoonstelling niet mogen missen. [E.C.-I]

3450. – Erik BAECK, *Ludo van Bogaert (1897-1989). Neurologist, bibliophile and patron of the arts.* Brussels: UCB Pharma, [ca. 2002]. – 64 p.: ill.

Ludo van Bogaert was niet alleen een befaamd neuroloog (Bunge Instituut) en kunstmecenas (Rik Wouters), maar ook één van België's belangrijkste bibliofielen. Zijn verzameling, aan de Koninklijke Bibliotheek van België geschonken, is een hoogtepunt in de (Frans-)Belgische bibliofiele traditie (zie nr. 3243). Deze korte studie beschrijft zijn leven en mecenaat en bevat tevens zijn omvangrijke (medische) bibliografie (753 nummers). [M.d.S.]

3451. – Marcus DE SCHEPPER, *Van de Maas naar de Dijle* in *Ex officina*, 15, 2002, p. 6-7, ill.

Hoe overtollige publicaties van de Rotterdamse Gemeentebibliotheek in de UB **Leuven** leemten opvullen. [E.C.-I]

3452. – *Bibliophilissimo Domino Domino Armando Paludano* in *Ex officina*, 15, 2002, p. 1-2. Het nummer is grotendeels gewijd aan Armand **Vandeplas**, vijftig jaar lang boekenvriend en mecenas van de Universiteitsbibliotheek Leuven. [E.C.-I]

3453. – *Verhalen van verzamelde boeken.* Samenstelling Jean Luc MEULEMEESTER in *Vlaanderen*, 50, 2001, p. 257-297 ill. – ISSN 0042-7683.

Voorstelling van een aantal particuliere bibliotheken in Vlaanderen. Sommige hebben een semi-openbaar karakter zoals de Cultuurbibliotheek te Brugge, een studiebibliotheek met algemeen-vormend karakter, en de bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen, gewijd aan de geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden. Beide bibliotheken zijn dan ook vrij toegankelijk. Andere bibliotheken zijn het resultaat van collectievorming door opeenvolgende generaties van meestal adellijke verzamelaars, zoals de bibliotheken van de kastelen te Marke (de Bethune) en te Loppem (van Caloen). Een zelfde grote stijl, maar zeer doelbewust hanteert het Cultura Fonds te Dilbeek (opgericht door De Eik nv), die op de eerste plaats Plantijnse drukken verzamelt evenals humanistica. Naast de klassieke professorenbibliotheek met een imponerend bestand van zowel creatieve literatuur als studies (G. Keersmaekers) komen ook verzamelaars aan bod met specifieke voorkeuren: handschriften van moderne auteurs (D.-E. Baestaens), Couperus (L. Daems) en emblemata (J. van Cauwenberge). [W.W.]

3454. – François FRÉDÉRIC, *Fatras ou collection raisonnée? La Réserve précieuse des bibliothèques de l'Université libre de Bruxelles* in *Archives et Bibliothèques de Belgique – Archief- en bibliotheekwezen in België*, 72, 2001, p. 39-48. [=Actes du Congrès de Mons. Sixième congrès de l'Association des cercles francophones d'histoire et d'archéologie de Belgique et LIIIe congrès de la Fédération des cercles d'archéologie et d'histoire de Belgique, Soignies 24-27 août 2000. Ed. Pierre-Jean Foulon].

Wat is de plaats van een afdeling Kostbare Werken in een universiteitsbibliotheek? Het fenomeen van zulke afdeling is nog recent en bedoeld om kostbare boeken veilig op te stellen. De **ULB** startte zonder bibliotheek, richtte zich op onderwijs en 'actuele' wetenschap. In 1932 kreeg zij als legaat de bibliotheek van Max Elskamp. Die werd en bloc samengehouden als eerste begin van de afdeling Kostbare Werken. Thans is de collectievorming gericht op het cultureel, literair en wetenschappelijk leven in België sedert de romantiek en de stichting van de ULB. Daarnaast wordt gefocust op de rol van Brussel in de Franstalige uitgeverwereld van de negentiende eeuw (nadruk!). De afdeling Kostbare Werken van de ULB is dus een 'moderne reserve'. [W.W.]

3455. – Pieter Jan VERSTRAETE, *Jan Acke. Uitgever in dienst van de Nieuwe Orde* in *De Leiegouw*, 43, 2001, p. 49-66, ill.

Jan **Acke** (1911-1943) was de zoon van architect Richard Arthur Acke (1873-1934). Deze laatste begon in 1927 als hobby met een uitgeverij, die hij 'Steenlandt' noemde naar zijn gelijknamige villa in Kortrijk. Hij gaf dan ook in hoofdzaak poëzie uit, zo van A. Demedts, P.G. Buckinx en J. Vercammen. Na de dood van zijn vader bouwde Jan Acke de uitgeverij-drukkerij om tot een commerciële onderneming. Naast het uitgeven van boeken werd ook commercieel drukwerk bezorgd. Vanaf 1936 werden auteurs van de Nieuwe Orde in het fonds opgenomen. Ook werd Acke achtereenvolgens lid van het VNV en DeVlag. Voor de Algemene SS Vlaanderen werd veel drukwerk verricht. De firma groeide sterk aan en werd overgebracht van Kortrijk naar Schaarbeek. Acke werd neergeschoten bij een schermutseling aan de poort van zijn bedrijf. Tussen 1929 en 1944 had Steenlandt 231 boeken en brochures uitgegeven, naast ander drukwerk. Tijdens de bezetting was de productie bijna uitsluitend op de collaboratie gericht. In 1947 werden de laatste firmanten (onder wie Ackes weduwe) door de Antwerpse krijgsraad veroordeeld. Interessante bijdrage op basis van moeilijk bereikbaar archiefmateriaal en geïllustreerd met zeldzame foto's. [W.W.]

3456. – Ernst BRUINSMA & Jan STUYCK, *Fondslijst uitgeverij A. Manteau, Les éditions Lumière 1938-1955*. – Antwerpen: Universiteit Antwerpen L.P.Boon-documentatiecentrum, 2000. – 102 p.: 24 cm.

Een gedetailleerde schets van het ontstaan van de uitgeverij **Manteau** gaat de fondslijst vooraf. De samenstellers beklemtonen het belang van drie personen, die de carrière van Angèle Manteau cruciaal beïnvloed hebben: de dichter en journalist Jan Greshoff, de uitgever Robert Leopold en Manteaus echtgenoot François Closset, hoogleraar Nederlands aan de Luikse universiteit. Manteau moet zakentalent bezeten hebben: haar succes, eerst in de boekenverkoop en nadien in de uitgeverwereld, was telkens vlug en duurzaam. De fondslijst is een rijke bron voor de standplaats van de uitgeverij Manteau in de Vlaamse literaire wereld. Telkens wordt bij elke titel, indien mogelijk, de drukker, de oplage en de prijs megedeeld. De hele moderne Vlaamse literatuur passeert de revue: Hensen (opvallend vaak), Boon, Claus, Lampo, Elsschot, Walschap en de verzamelde werken van Van de Woestijne, Vermeylen en Teirlinck. De studie sluit met een naamregister en indices op reeksen en tijdschriften, drukkers en uitgeverijen. [W.W.]

Kroniek 2004

De achtentwintigste aflevering van de *Kroniek* bestrijkt de periode tussen 15 december 2003 en 15 december 2004, met enkele aanvullingen uit eerdere jaren. Sedert de vorige aflevering verscheen er ook een boek over de *Kroniek*: Johan Hanselaer maakte verschillende registers op de eerste zevenentwintig afleveringen. Zij werden geredigeerd en ingeleid door Marcus de Schepper en Jan Pauwels, en voorafgegaan door een essay van Pierre Delsaerdt. Dankzij de financiële steun van de Vlaamse Werkgroep Boekgeschiedenis en de bereidwilligheid van de uitgever, vzw Archief- en Bibliotheekwezen in België, kon het geheel verschijnen onder de titel: Johan HANSELAER, Marcus DE SCHEPPER (ed.) & Jan PAUWELS (ed.), *Kroniek van het gedrukte boek in de Nederlanden, 1971-2003: sleutel tot 33 jaar boek- en bibliotheekgeschiedenis*. – Brussel: Archief- en Bibliotheekwezen in België, 2005. – 306 pp. – (Extranummer, 75). – ISSN 0775-0722. Het boek kan worden besteld op het redactieadres. Het medewerkersbestand onderging geen wijzigingen, evenmin als de chronologische rangschikking en de thematische groepering van de besprekingen (met het trefwoord in vetjes) volgens de indeling: 1. Literatuurbericht en Vakwoordenboeken; 2. Bibliografie (methodologie en repertoria); 3. Druk materiaal; 4. Zetten en drukken; 5. Drukkers, steden, regio's; 6. Boekversiering en illustratie; 7. Boekband; 8. Bibliotheken en Bibliofilie; 9. Boekhandel en Uitgeverij; 10. Onderwerpen. Zoals steeds worden de lezers van harte uitgenodigd om hun suggesties aan de redactie te bezorgen.

3457. – *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen 2003, XI*. – Amsterdam: De Buitenkant, 2004. – 186 p.: ill.; 22 cm. – ISBN 90-76452-25-3; ISSN 1383-4584; *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen 2004, XII*. – Amsterdam: De Buitenkant, 2005. – 206 p.: ill.; 22 cm. – ISBN 90-76452-75-X; ISSN 1383-4584
Zoals altijd twee gevarieerde bundels opstellen, telkenmale geopend met het "Boek van het jaar". Voor 2003 was dat een studie over William Morris en S.H. de Roos, voor 2004 Willem Bartjens *Cyfferinghe* (Amsterdam, 2604) waarvan het vooralsnog enige bekende exemplaar zich in de Stadsbibliotheek Antwerpen bevindt. Uitstekend vormgegeven, eveneens zoals altijd. [ECI]

3458. – Frans HENDRICKX, Chris COPPENS, Jan DESCHAMPS, Jos M. M. HERMANS & Jan STORM VAN LEEUWEN (eds.), *E codicibus impressisque: opstellen over het boek in de Lage Landen voor Elly Cockx-Indestege*. – Leuven: Peeters, 2004. – 3 dln.: ill.; 24 cm. – ISBN 90-429-1421-1; 90-429-1422-X; 90-429-1423-8. – (Miscellanea Neerlandica, 18-20).
Indrukwekkende driedelige feestbundel voor Elly **Cockx-Indestege**, die naast zoveel andere onmisbare boekhistorische publicaties ook twintig jaar lang deze *Kroniek* dirigeerde en uitbouwde. De redactie schilderde een warm portret ter inleiding ("Elly Cockx-Indestege: een leven met mensen en boeken", dl. I, p. 3-11). Uit haar bibliografie (376 nummers, dl. I, p. 13-80, door Marcus de Schepper) blijkt haar ruime, maar vooral permanente belangstelling voor alles wat met "het boek" te maken had en heeft. Deel I bundelt studies over handschriften, incunabelen en kalligrafie; deel II over drukken van de zestiende tot de twintigste eeuw; deel

III over band, papier, verzamelaars en verzamelingen. De tientallen boeiende en soms verrassende artikelen komen elders in deze *Kroniek* afzonderlijk aan bod. [MdS]

3459. – Jean-François GILMONT, *Le livre & ses secrets*. – Genève / Louvain-la-Neuve: Librairie Droz / Université catholique de Louvain. Faculté de philosophie et lettres, 2003. – 440 p.; 22 cm. – ISBN 2-87416-004-0 (UCL); ISBN 2-600-00876-4 (Droz). – (Cahiers d'humanisme et renaissance, 65 / Université catholique de Louvain. Bibliothèque de la Faculté de philosophie et lettres: Temps et espace, 2).

Niet de auteur zelf ligt aan de basis van de bundeling van een aantal geschriften. Toch heeft hij ze bewerkt, het notenapparaat verlicht en een andere titel gegeven, om elke verwarring te voorkomen. Het boek opent met een soort "envoi" van **Gilmont**, "Lettre à un bibliographe débutant". Bij de beginnende én de gevorderde bibliograaf hoort dit boek op de werktafel te staan. [ECI]

3460. – Frans A. JANSSEN, *Technique and design in the history of printing: 26 essays*. – 't Goy-Houten: Hes & De Graaf Publishers, 2004. – 380 p.: ill.; 26 cm. – ISBN 90-61942-89-6; Frans A. JANSSEN, *Bladbespiegelingen: de rechthoek in de typografie. Illustraties bij het afscheidscollege van Frans A. Janssen, hoogleraar in de Boek- en Bibliotheekgeschiedenis te houden in de aula van de Universiteit van Amsterdam op 8 september 2004*. – Amsterdam: FJ & WV, 2004. – n.p.: facsim.; 24 cm. (verscheen ook in *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van Bibliofielen 2004*, XII, p. 137-164.);

Jos BIEMANS, Lisa KUITERT & Piet VERKRUIJSSE (eds.), *Boek & letter*.

Boekwetenschappelijke bijdragen ter gelegenheid van het afscheid van prof dr. Frans A. Janssen als hoogleraar in de Boek- en bibliotheekgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. – Amsterdam: De Buitenkant, 2004. – 676 p.: ill.; 18 cm. – ISBN 90-76452-45-8. Naar aanleiding van zijn emeritaat had Frans **Janssen** zich voorgenomen een aantal eigen geschriften over techniek en vormgeving van het gedrukte boek te laten bundelen en uitgeven, bijgewerkt en uiteraard in een fraaie vormgeving. Op de dag van het afscheid kregen de aanwezigen een plaketje in handen als visuele leidraad bij zijn betoog. De grootste verrassing was evenwel de feestbundel die op initiatief van drie Amsterdamse collega's in een recordtijd geschreven, gezet en gedrukt is. De meeste van de 28 bijdragen hebben betrekking op de Noordelijke Nederlanden; drie zijn van meer algemeen methodologisch belang en worden afzonderlijk in de *Kroniek* opgenomen. [ECI]

3461. – Pierre DELSAERDT, *Dertig jaar boekgeschiedenis in Vlaanderen. Enkele aantekeningen bij de "Kroniek van het gedrukte boek in de Nederlanden"* in Pierre DELSAERDT & K. DE VLIÉGER-DE WILDE (eds.), *Boekgeschiedenis in Vlaanderen ...*, p. 9-13.

De "**Kroniek van het gedrukte boek in de Nederlanden**" startte als eenmansonderneming van de Gentse bibliothecaris J. Machiels in 1971 met als doelstelling een overzicht te bieden van studies over de drukkunst in de Nederlanden tot 1600. In 1981 werd de redactie versterkt door E. Cockx-Indestege, wat een chronologische verbreding tot 1700 mogelijk maakte. Vanaf 1987, met een uitgebreider samenwerkingsverband, werd de periode tot 1940 in het overzicht betrokken; met *Kroniek* 26 verschoof de grens naar 2000. Sinds kort is de *Kroniek* digitaal beschikbaar. Uit de behandelde studies blijkt dat veel, ook buitenlands, onderzoek verricht werd rond de Antwerpse drukkers wereld, maar de handel in boeken, de benadering van het publiek en de leescultuur vormen evenveel terrae incognitae. Dikwijls zijn

boekhistorische studies geschreven naar aanleiding van een bepaalde (feestelijke) gelegenheid. De auteur pleit voor een meer gestructureerde aanpak. [WW]

3462. – Jan ROEGIERS, *In memoriam Maurits Sabbe 1924-2004* in *Ex officina*, 17, 2004, 2, p. 7-8;

Leo KENIS, Barbara BAERT, Peter DE MEY, Mark DEREZ e.a., *Een uitgelezen kader: architectuur en kunstcollectie van de Maurits Sabbebibliotheek Faculteit Godgeleerdheid K. U. Leuven*. – Leuven: K.U. Leuven. Bibliotheek van de Faculteit Godgeleerdheid, 2004. – 44 p.

Priester, theoloog, hoogleraar, academisch bibliothecaris, kunstminnaar, dat alles was de Bruggeling Maurits **Sabbe**. Wat hij vanaf 1969 voor de bibliotheek van de Godgeleerdheid van de K.U. Leuven heeft gedaan, is moeilijk in twee woorden te vatten – hij heeft er bijvoorbeeld voor gezorgd dat tal van kerkelijke en kloosterbibliotheeken die niet meer op eigen benen konden staan, een onderkomen kregen in "zijn" bibliotheek. Dat ze nu al officieel zijn naam draagt, is veelbetekenend. Visie en bescheidenheid, doorzettingsvermogen en gevoel voor kwaliteit, liefde voor het boek en voor de kunst, hebben van Maurits Sabbe een zeldzame persoonlijkheid gemaakt waarbij de bibliotheek te Leuven wel is gevaren. Als zelfstandige instelling bestaat deze faculteitsbibliotheek slechts sedert 1971. In een recordtijd groeide ze uit tot een grote, heel belangrijke theologische bibliotheek. Mark Derez wijdt prachtige bladzijden aan het gebouw (van architect Paul Van Aerschot), anderen handelen over de kunstcollectie (voornamelijk uw nieuwe kunst). Gelijktijdig verscheen het supplement op de catalogus van postincunabelen (zie nr. [3519](#)), een andere terechte hommage aan Maurits Sabbe. Achterin de brochure staat de lijst van de tentoonstellingen tussen 1974 en 2004 georganiseerd in de bibliotheek van de faculteit. [ECI]

3463. – Pierre DELSAERDT & Marcus DE SCHEPPER (eds.), *Letters in de boeken: liber amicorum Ludo Simons*. – Kapellen: Pelckmans, 2004. – 367 p.: portr., ill.; 24 cm. – ISBN 90-289-3560-6.

De titel laat al vermoeden dat de inhoud een brede waaier de onderwerpen bestrijkt gaande van de Lage Landen, Nederlands en Nederduits over boek- en bibliotheekwezen tot Nederlandse letterkunde. De inhoud, samen met **Simons'** bibliografie door Marcus de Schepper en Linda Fonteyne, weerspiegelt dan ook de veelzijdigheid van de "conservator, stadsbibliothecaris, boekenmens, universiteitsbibliothecaris en hoogleraar" zoals Ludo Simons door respectievelijk Marc Somers en Theo Boeckx geschetst wordt. De bijzonder smaakvolle vormgeving van het boek in donker groenachtig blauw omslag is van Louis Van den Eede. De gevierde in het bijzonder maar ook alle andere lezers van dit boek, zullen er gelukkig mee zijn. [ECI]

3464. – Francine DE NAVE, *Het persoonlijk archief van Ereconservator Leon Voet in het Museum Plantin Moretus / Prentenkabinet te Antwerpen. Inventaris van de documenten in 2003 overgedragen door zijn weduwe, Mevrouw Jenny Voet-Grisolle* in *De Gulden Passer*, 82, 2004, p. 179-196.

Op 13 september 2002 overleed Leon **Voet**, de grote Plantijnkenner en ereconservator van het Museum Plantin-Moretus (Zie [Kroniek 27 nr. 3222](#)). Zijn weduwe schonk de nagelaten wetenschappelijke papieren aan het Museum . Francine de Nave, de opvolgster van Voet als conservator, ordende het materiaal en stelde een handige inventaris samen. Voets levenswerk is nu stilaan bewaard in "zijn" Plantijnse huis. [Mds]

3465. – Willem REIJTING, *De oude en de nieuwe boekgeschiedenis in Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 11, 2004, p. 181-195, ill.
Beschouwingen van een vakman bij enkele recente, hoofdzakelijk Amerikaanse, handboeken en bundels op het gebied van de **boekgeschiedenis**. [Md]

3466. – Dirk VAN HULLE & Wim VAN MIERLO (eds.), *Reading notes*. – Amsterdam / New York: Rodopi, 2004. – ix, 415 p.: ill.; 24 cm. – ISBN 90-420-1821-6. – (Variants. The journal of the European Society for Textual Scholarship; 2-3)
Bundel internationaal georiënteerde literair—theoretische en historische studies over het fenomeen "handschriftelijke noten", in boeken. Nuttig is het onderscheid tussen "schrijvende lezers" en "lezende schrijvers". Bij deze laatste is het een belangrijk onderdeel van het creatief proces. *Libri annotati* worden trouwens een steeds belangrijker categorie voor het onderzoek naar de boekenconsumptie. [MdS]

3467. – Johan HANSELAER, "*Geen wetenschap van het boek is mogelijk zonder een volledige bibliografie als uitgangspunt en voedingsbodem*". *Boekhistorische instrumenten op het internet* in Pierre DELSAERDT & Koen DE VLIÉGER-DE WILDE (eds.), *Boekgeschiedenis in Vlaanderen ...*, p. 33-43, ill. Verkennend overzicht van boekhistorische hulpmiddelen op het **internet**: zoekmachines, onlinecatalogi van talloze bibliotheken, enz. Wie over (oude) boeken werkt, kan die niet langer negeren – al blijft de gebruiksvriendelijkheid vaak in gebreke. [MdS]

3468. – Claude SORGELOOS, *Réserve précieuse et histoire du livre: conservation et exploitation scientifique* in Frank DAELEMANS & Willy VANDERPIJPEN (eds.), *Het historisch patrimonium van de Koninklijke Bibliotheek van België. Nieuwe perspectieven. Een eerbetoon aan Pierre Cockshaw = Le Patrimoine historique de la Bibliothèque royale de Belgique. Nouvelles perspectives. Un hommage à Pierre Cockshaw*. – Brussel: Koninklijke Bibliotheek van België, 2003, p. 65-91.

Overzicht van wat er gedurende de laatste decennia is ondernomen in de afdeling Kostbare Werken van de **Koninklijke Bibliotheek van België**: acquisitie, ontsluiting, publiekswerking, projecten op korte en lange termijn. Daaronder essentiële projecten rond het oude boek: "Polain", *Belgica Typographica*, catalogus Brusselse drukken, repertorium van veiling- en antiquariaatscatalogi (Blogie), enzovoort. [MdS]

3469. – Pierre DELSAERDT & Koen DE VLIÉGER-DE WILDE (eds.), *Boekgeschiedenis in Vlaanderen: nieuwe instrumenten en benaderingen*. – Brussel: Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, 2004. – 108 p.: ill. – (Contactforum: handelingen)

De **Vlaamse Werkgroep Boekgeschiedenis** organiseerde op 28 november 2003 een eerste studiedag in de Koninklijke Vlaamse Academie te Brussel. De lezingen zijn nu (op één na) verschenen in een bundel. De Leidse boekhistoricus Paul Hoftijzer voegde een instructieve slotbeschouwing toe (p. 103-108), waarin hij onder meer pleit voor nauwere samenwerking met Nederland. De artikelen (elders in deze *Kroniek* afzonderlijk besproken) bieden een staalkaart van lopend onderzoek en nodigen uit tot verder systematisch verkennen van het boekenlandschap in de Nederlanden. [MdS]

3470. – Piet VERKRUIJSSE, *Betekenisloze typografische vormgeving: kwarto-in-achten* in Jos BIEMANS, Lisa KUITERT & Piet VERKRUIJSSE (eds.), *Boek & letter ...*, p. 247-264. Specialist in analytisch bibliografische puzzels, heeft V zich eens te meer gebogen over een

heel specifiek aspect bij het zet- en drukproces: het **formaat** quarto-in-achten. Hij kan dit doen dankzij het elektronisch opgeslagen materiaal van de STCN die allerlei gecombineerde zoekacties mogelijk maakt. Maar je moet wel goed weten wat je wil en hoe je het aan boord moet leggen! [ECI]

3471. – Francine DE NAVE e.a., *Letters proeven / Prenten smaken. Dubbeltentoonstelling in het Museum Plantin-Moretus en het Prentenabinet = La saveur des caractères / Le goût des estampes. Double exposition au Musée Plantin-Moretus et Cabinet des Estampes 16.10.2004 – 16.01.2005*. – Antwerpen: Stad Antwerpen, 2004. – 191 p. – D/2004/0306/107. – (Publicaties van het Museum Plantin-Moretus / Prentenkabinet, 40)

Dubbeltentoonstelling van en in het Museum Plantin-Moretus / Prentenkabinet. Voornamelijk het eerste luik is voor boekhistorici erg belangrijk. De auteur van tentoonstelling en catalogus, Louis Van den Eede, tevens docent aan het Plantin Genootschap en typograaf, is uitgegaan van de **letterproeven** van Plantin uit 1567 en 1585, die in het Museum Plantin-Moretus bewaard worden. Een letterproef of -specimen geeft op één of meer bladen een overzicht van de beschikbare lettertypen en -corpsen. Dit document wordt vervolgens geïllustreerd aan de hand van drukken, archiefdocumenten en typografisch materiaal zoals matrijzen, afslagen, letterstempels, alles uiteraard uit eigen bezit van het Museum. Het tweede luik geeft een overzicht van de grafische technieken geïllustreerd aan de hand van een mooie selectie houtsneden en prenten, alle bewaard in het Prentenkabinet. Auteurs waren Roland De Winter en Marijke Hellemans. Het gegeven dat Plantin zelf hierin een vooraanstaande rol heeft gespeeld door de kopergravure als dé boekillustratie bij uitstek te zien, ten nadele van de houtsnede, lijkt mij een beetje onderbelicht. [ECI]

3472. – Jos A.A.M. BIEMANS, *Sjabloonboeken tussen handschrift en druk* in Jos BIEMANS, Lisa KUITERT & Piet VERKRUIJSSE (eds.), *Boek & letter ...*, p. 419-442. Boekproductie heeft altijd een determinerend economisch aspect. Wanneer het drukken van bepaalde boeken om een of andere reden niet rendabel blijkt, ging men, op een ogenblik dat men alom allang volgens Gutenbergs methode drukte, over tot het kopiëren met de hand, tot in de zeventiende eeuw toe: het is een bekend verschijnsel. Veel minder bekend echter is het procédé dat vooral in de zeventiende en achttiende eeuw om dezelfde reden wordt toegepast: het sjabloneren. **Sjabloonboeken** zijn boeken waarin de tekst, muzieknotatie en figuren, met behulp van een sjabloon (een blikken of koperen mal), ingetekend of geschilderd wordt. Zoals een handschrift is het resultaat een uniek stuk, alleen is het niet geschreven. Conservatoren: op jacht nu naar dergelijke (veelal) liturgische koorboeken, in verzamelingen handschriften en drukken. [ECI]

3473. – Pierre DELSAERDT, Koen DE VLIEGER-DE WILDE & Geert SOUVERYNS, *Een zee van toegelaten lust: hoogtepunten uit abdijbibliotheken in de provincie Antwerpen*. – Antwerpen: Provincie Antwerpen, 2004. – 208 p.: ill.; 28 cm. – ISBN 90-662-5064-X. In een recordtijd werd in opdracht van het Antwerpse Provinciebestuur inhoud gegeven aan de catalogus en vorm aan de tentoonstelling. De rol van **abdijbibliotheken**, met hun functie van verzamelen en bewaren, belichten: dat was de doelstelling – want nauwelijks bekend bij een breder publiek. Drie premonstratenzerabdijen – Averbode, Postel en Tongerlo – en twee cisterciënzerabdijen – Bornem en Westmalle – stonden hiervoor tijdelijk stukken af.. Een originele bijdrage is ongetwijfeld die van gastauteur Jean Pierre Rondas, de bekende radiojournalist: verfrissend, omdat ze van een buitenstaander komt die op intelligente en

onbevangen wijze is gaan kennismaken met de abdijen, hun bewoners, hun leefwereld. De inleidende opstellen zijn niet aan één bepaalde bibliotheek gewijd maar belichten "gezamenlijk" verschillende aspecten van het kloosterbibliotheekbedrijf door de eeuwen heen zoals de verwerving, de ontsluiting, de materiële inrichting functies, abten, schrijvers, onderzoekers. Korte kaderteksten geven gerichte informatie over uiteenlopende zaken zoals de "hel", boekbanden en binders, een of andere bibliothecaris, bibliotheekreglementen. Een en ander vindt onderdak in twee grote hoofdstukken: "Het boek als fundament van het kloosterleven" en "Functies en culturele betekenis van abdijsbibliotheken".

Het (omvangrijke) catalogusgedeelte bevat net geen honderd nummers. Er blijkt niet meteen hoe de keuze is verricht: op esthetische gronden, conservatorische, inhoudelijke, vermoedelijk alle drie tegelijk. De vraag is in hoeverre de keuze, hoe beperkt ook de werkelijke inhoud van de respectieve bibliotheken weerspiegelt. Echter, de boekhistoricus blijft met een onbevredigd gevoel achter: lange commentaren bij auteur of inhoud (niet nieuw), maar nauwelijks een beschrijving van handschrift of druk (dat zou wel een nieuwe bijdrage zijn geweest!) Daar gaat het precies om: wij willen toch graag weten hoe het exemplaar uit deze of gene bibliotheek er uitziet, welke band het heeft of er gebruikssporen aanwezig zijn, waar of bij wie het verworven is. Dat is een gemiste kans! Is het namenregister volledig? Sommige drukkers vind ik, andere niet (Giunti, 47), Petrus heet Petri (38). Standaardrepertoria zijn niet opgegeven bij de beschrijvingen, tenzij sporadisch. Over Josse Bade (19) bestaat recentere bibliografisch werk dan Brunet. Het zijn slechts enkele steekproeven. Daar tegenover staat dat het boek op een somptueuze wijze is geïllustreerd, ook al moeten de bijschriften met een loep worden gezocht. De geschiedenis van deze abdijsbibliotheken is niet uitputtend behandeld, wat ook niet kon in het raam van een tentoonstelling en ook niet de bedoeling is geweest. "Een zee van toegelaten lust" (naar het woord van de achttiende-eeuwse bibliothecaris Bouvaert) is ook voor ons, dankzij dit boek, een lust voor het oog. [ECI]

3474. – Jos BIEMANS (ed.), Judith BELINFANTE e.a., *Bijzonder boek: bijzondere collecties*. – Amsterdam: Universiteitsbibliotheek Amsterdam, 2004. – 104 p.: ill.; 23 cm. – ISBN 90-562-9309-5.

Mooie en handige presentatie van de bijzondere collecties in de **universiteitsbibliotheek Amsterdam**. [ECI]

3475. – Albert DEROLEZ, *Ten Duinen of Ter Doest? De herkomst van de handschriften in de Openbare Bibliotheek en het Grootseminarie te Brugge* in *Handelingen van het Genootschap voor geschiedenis*, 141, 2004, p. 219-277.

Chronologisch valt deze studie buiten ons bereik, maar om methodologische redenen wil ik ze signaleren. G.I. Liefinck is tot nu toe de enige geweest die de producten van deze scriptoria heeft onderzocht, paleografisch, codicologisch en kunsthistorisch. D heeft zich nu gebogen over de bibliotheekhistorische kant: welke van de honderden bewaarde handschriften zijn afkomstig uit Ten Duinen en welke uit Ter Doest. Tot de te onderzoeken criteria behoren uiteraard catalogi en eigendomsmerken, maar ook de banden (gelukkig is een groot aantal van deze handschriften nooit herbonden). D komt door het in kaart brengen van elementen van het beslag en het sluitwerk tot geheel andere bevindingen dan in (recente) studies te lezen zijn. [ECI]

3476. – Jean-Louis DECHERF, *De bibliotheek van de Katholieke Universiteit van Rijsel/La Bibliothèque de l' Université catholique de Lille* in *De Franse Nederlanden / Les Pays-Bas Français*, 29, 2004, p. 185-194.

De eerste rector van de in 1873 opgerichte **katholieke universiteit van Rijsel**, mgr. Edouard Hautcoeur, historicus én bibliofiel, is de stuwende kracht geweest voor de vestiging van een centrale bibliotheek. Zijn oproep tot schenkingen klinkt als het ware tot op vandaag door. Onder de plus minus 400.000 boeken op het gebied van de godsdienstwetenschappen; rechten en letteren, is een aantal belangrijke drukken en één (top)handschrift uit de vroege elfde eeuw. De door de Koninklijke Bibliotheek van België in de negentiende eeuw als doublet verkochte *Biblia polyglotta* van Plantin (VH 1) bevindt zich ook in Rijsel. Lees de Franse tekst, het Nederlands is bij wijlen onbegrijpelijk. Jammer dat de auteur niet verwijst naar de goede en geïllustreerde catalogus van de tentoonstelling uit 2002, *25 ans d'acquisitions pour le fonds patrimonial de la bibliothèque: une rétrospective d'histoire du livre*. [ECI]

3477. – Geert LERNOUT, *Een beknopte geschiedenis van het boek*. – Amsterdam: Meulenhoff, 2004. – 352 p. – ISBN 90-5990-004-9.

In dit essayistische werk beschrijft L de evolutie en de impact van **het schrift en het boek** van bij hun ontstaan tot vandaag. De auteur heeft zich vrijwel uitsluitend op Angelsaksische literatuur gebaseerd, zodat de Nederlanden slechts sporadisch ter sprake komen. [HM]

3478. – D. IMHOF, *Het belang van het Plantijns Archief voor de geschiedenis van de Antwerpse boekdrukkunst in Jaarboek. Provinciale Commissie voor Geschiedenis en Volkskunde* (Antwerpen), 14, 2002-2003 [versch. 2004], p. 255-259.

Lezing over wat een boekhistoricus aan bronnenmateriaal kan vinden in het drukkers-, uitgevers- en **boekhandelsarchief** van Plantijn en de Moretussen. [MdS]

3479. – Jan PAUWELS (ed.), *Gheprint tAntwerpen. Het boek in Antwerpen van de vijftiende tot de twintigste eeuw*. – Kapellen: Pelckmans, 2004. – 139 p.: ill.; 22 cm. – ISBN 90-289-3563-0.

Een synthese van de boekgeschiedenis in **Antwerpen** is nog een verre droom, maar deze verzorgd uitgegeven bundel is veel meer een weloverwogen smaakmaker dan een vrijblijvende bundeling. Door de gevarieerde invalshoeken biedt hij ook een beeld van de (on)mogelijkheden van de boekgeschiedenis. Op alle domeinen zijn er deelstudies en repertoria nodig, maar toch zal ooit iemand, een groep zich moeten wagen aan een overzicht, bij voorkeur in een Europese context. Daarvoor pleit ook David McKitterick, auteur van zulke schitterende syntheses als *A history of Cambridge University Press* (3 dln., 1992-2004). Hij wijst in zijn bijdrage "Geschiedenissen van het boek en geschiedenissen van Antwerpen" (p. 10-31) op de verscheidenheid en gelaagdheid van het boekbedrijf in een open stad als Antwerpen: contacten met collega's/concurrenten in andere regio's en landen, gebruik van vele talen in en buiten het bedrijf, enzovoort. Een toch eng-nationalistische aanpak in bijvoorbeeld nationale repertoria (als *Belgica Typographica* of de *STCV*), hoe pragmatisch ook, doet geen recht aan de werkelijkheid waarbinnen een boek werd "gemaakt". Hij illustreert dit onder meer aan de hand van de contacten met Engeland in de zestiende eeuw en met een voor velen onbekend gebleven *Conférence du livre* die in 1890 te Antwerpen werd gehouden. Spilfiguur daarin was Max Rooses, die toen ook net de studie van het Antwerpse boekbedrijf had grondvest in het door hem voor het eerst ontgonnen Plantijns Archief. [MdS]

3480. – Ludo VANDAMME, *Op weg naar een bibliografie van Brugse drukken (ca. 1473-1830). De opbouw van een lokale bibliografie* in Pierre DELSAERDT & Koen DE VLIETGER-DE WILDE (eds.), *Boekgeschiedenis in Vlaanderen ...*, p. 45-56.

In 2001 startte de Openbare Bibliotheek Brugge met een lokaal bibliografisch project om de Brugse drukken (tot 1830) bewaard in **Brugse bibliotheken** te ontsluiten en (althans de beschrijving) online beschikbaar te stellen. V geeft toelichting bij de boekgeschiedenis van Brugge en bij de gevolgde werkwijze. Een heel zinnig project dus, maar toch ook wel een gemiste kans dat het niet (mede) in de STCV werd ondergebracht. Opzet en "format" daarvan maken de incorporatie van deelprojecten heel goed mogelijk. Hopelijk wordt de Brugse zeventiende eeuw alsnog gekoppeld aan de "Vlaamse". [Mds]

3481. – A. SIFFER, *Schrijven en Drukken. Beknopt geschiedkundig overzicht*. – Gent: Geschiedkundige Heruitgeverij, 2001. – 82 p.: ill.; 21 cm.

De Gentse drukker Alphonse Siffer (1850-1941) schreef een (voor zijn tijd nuttige) inleidende synthese bij de "Tentoonstelling van het boek" in juli 1904 te **Gent**. Die werd ook als overdruk verspreid en is hier "herdrukt" (of eerder: gefotokopieerd) door de Geschiedkundige Heruitgeverij, met als extraatje een "Index" (p. 63-79). [Mds]

3482. – Alphonse DIEGERICK, *Essai de bibliographie yproise. Etude sur les imprimeurs yprois 1547-1834*. [Herdr.]. – Ieper: Stadsarchief, 2000. – 393 p.; 24 cm. – (Ieperse historische studies, 5).

De nog steeds niet vervangen **Ieperse bibliografie** van Diegerick (uit 1873-1881) is andermaal ongewijzigd herdrukt. Elke toelichting of aanvulling ontbreekt helaas ... – een taak voor een Iepers bibliograaf/archivaris! [Mds]

3483. – Francine DE NAVE, *Kanttekeningen bij de wordingsgeschiedenis en het belang van de bibliografie van drukken en edities van Jan I Moretus. Een bijdrage tot verder boekhistorisch onderzoek naar de productie van de Officina Plantiniana* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. III, p. 319-330, ill.

Overzicht van de wetenschappelijke bedrijvigheid van de conservatoren van het Museum Plantin-Moretus. Na een eerste focus op de stichter Christoffel Plantijn, met Leon Voets *Golden Compasses* en *Plantin Press* als hoogtepunten, ligt het zwaartepunt nu op Jan Moretus en diens zonen (vooral Balthasar I). Dirk Imhof werkt aan een voortzetting van de "Plantin Press" tot 1641 met uitvoerige, ook archivalisch gedocumenteerde, beschrijvingen van de boekproductie van de **Officina Plantiniana** uit de jaren 1589-1641. [Mds]

3484. – Jürgen VAN DEN BERG, Hans BRANDHORST & Peter VAN HUISSTEDE, *Image and word: a systematic research into the relations between image and word in Dutch culture (1500-1800)* in Axel BOLVIG & Phillip LINDLEY (eds.), *History and images. Towards a new iconology*. – Turnhout: Brepols, 2003, p. 107-129, ill. – (Medieval texts and cultures of Northern Europe, 5).

Beschouwingen en toelichting bij (de databank van) Nederlandse **drukkersmerken** (zie *Kroniek* 23 nr. 2644) en de iconologische analyse ervan. [Mds]

3485. – C. COPPENS, *The Prize is the Proof. Four Centuries of Prize Books* in Mirjam M. FOOT (ed.), *Eloquent Witnessess: Bookbindings and their History, A volume of essays dedicated to the memory of Dr Phiroze Randeria*. – London / Delaware: The Bibliographical Society, The British Library / Oak Knoll Press, 2004, p. 53-105.

Tot voor kort behoorden **prijsboek** en -band tot een weinig ontgonnen en bijgevolg slecht bekend terrein. Deze lange bijdrage gaat terug op de catalogus die dezelfde auteur in 1991 onder dezelfde titel heeft gepubliceerd (Zie *Kroniek* 17 nr. 1720), nu bijgewerkt. [ECI]

3486. – Jan STORM VAN LEEUWEN, *Bookbindings: their Depiction, their Owners and their Contents* in Mirjam M. FOOT (ed.), *Eloquent Witnesses ...* , p. 31-52.

Uitermate boeiend bezoek aan een virtueel museum met **schilderijen** waarop een boekband is te zien. De auteur kijkt hiernaar in zijn dubbele hoedanigheid van kunsthistoricus/banddeskundige. Uit zijn observaties is ook een dubbele les te halen. [ECI]

3487. – Elly COCKX-INDESTEGERE & Jos M.M. HERMANS, m.m.v. Georg ADLER & Jan STORM VAN LEEUWEN, *Sluitwerk. Bijdrage tot de terminologie van de boekband.* – Bruxelles / Brussel: Archives et bibliothèques de Belgique / Archief- en Bibliotheekwezen in België, 2004. – 27 p.: ill. – ISSN 0775-0722. – (Numéro spécial / Extranummer, 71).

Een vaak verwaarloosd onderdeel van de (oude) boekband is het **sluitwerk** (sloten, lussen, knopen etc.), ook al omdat het vaak onvolledig is bewaard (bijvoorbeeld klampen). De auteurs hebben gezorgd voor een eenduidige en heldere terminologie en duidelijke voorbeelden (foto's). De sluiting heeft tot doel het boek te beschermen tegen stof, ongedierte, enzovoort en om te voorkomen dat de band gaat kromtrekken of openkieren, en dat de bladen golven. Materialen als perkament zijn immers erg gevoelig voor schommelingen in temperatuur en vooral vochtigheidsgraad. Na "definities" (met vertalingen naar het Duits, Engels en Frans) volgen een literatuurlijst, trefwoordenregister en vijftig (!) voortreffelijke kleurenillustraties. Onmisbaar naslagwerkje voor collecties en liefhebbers van oudere boekbanden. [Mds]

3488. – Geert SOUVEREYNS, *Functies en culturele betekenis van abdijbibliotheken* in Pierre DELSAERDT e.a. (eds.), *Een zee van toegelaten lust ...* , p. 39-63, ill.

Boeiende verkenning van het boekengebruik in de **abdijbibliotheken** van de huidige Provincie Antwerpen. Die waren niet alleen bestemd voor "intern" gebruik, maar dienden tevens als intellectueel reservoir voor de talrijke religieuzen die aan een universiteit studeerden, pastoor werden of de gemeenschap dienden als gevorderd jurist of theoloog. Bovendien waren velen onder hen ook actief als geestelijk, historisch of wetenschappelijk auteur. Daardoor bezitten de abdijbibliotheken hoogwaardige collecties op het gebied van de klassieke talen, de religieuze en maatschappelijke actualiteit, juridische vakliteratuur, enzovoort. Met boeiende kaderstukjes over ondermeer Augustinus Wichmans, Macarius Simeomo, Diederik van Tuldel en Dionysius Mutsaerts. Een enkel schoonheidsvlekje: het stadsverblijf van de abdijen heet "refuge" of "refugiehuis" (van het Latijnse "refugium"; met klemtoon op de tweede lettergreep) en niet "refugiéhuis". Zie ook nr. [3473](#). [Mds]

3489. – Guido HENDRIX, *De bibliotheek van Boudelo* in Guido HENDRIX, *Het geestesleven in de Cisterciënzerabdij Boudelo. Derde studiedag Belgische kloostergeschiedenis (...)*. – Brussel: Algemeen Rijksarchief, 2002, p. 39-312, ill. – (Bibliografische inleiding tot de Belgische kloostergeschiedenis vóór 1796, 65).

Als historiograaf van (het intellectuele leven van) de Cisterciënzerorde in België heeft Guido Hendrix herhaaldelijk aandacht besteed aan het boekenbezit van de Oost-Vlaamse abdij **Boudelo** (Zie [Kroniek 25](#) nr. [2953](#)). Hier presenteert hij een waaier van gedetailleerde gegevens uit archivalische bronnen én uit de bewaarde boeken. Hij biedt onder meer een "Alfabetische auteurs- en titellijst" (p. 61-190) en een reeks uitvoerige bijlagen met bijvoorbeeld "Quaestiones theologicae en theses" (p. 232-239), "De "boekhoudkundige" informatie in chronologische orde" (p. 240-258), "Huidige bezitters van voormalige Boudeloboeken" (p. 259-264, uiteraard bovenaan de Gentse universiteitsbibliotheek met 166 stuks), "Overzicht volgens publicatiejaar" (p. 265-273), "Alfabetisch overzicht van plaatsen

van uitgave" (p. 274-282), "Boeken uit de voormalige priorij Waarschoot" (p. 295-308).
Kortom: alweer een nuttige bronnenpublicatie. [MdS]

3490. – Bart OP DE BEECK, *De bibliotheek van het Brusselse jezuïetencollege (1604-1773) in 400 jaar Jezuïeten in Brussel*. – Brussel: DESSA, 2004. -1 CD-ROM.

Na enkele beschouwingen over het boek in de pedagogie van de orde volgt een verkenning van het boekenbezit van het **Brusselse jezuïetencollege** aan de hand van de bewaarde zeventiende-eeuwse handschriftelijke catalogi (ondermeer van de schenkingen), de inventaris door G.-J. Gérard in 1776 gemaakt bij de opheffing, de restanten die in de Koninklijke Bibliotheek van België terecht zijn gekomen en de veilingcatalogus uit 1778. [MdS]

3491. – Nati H. KRIVATSY, *Sixteenth- and seventeenth-century books, printed in the Netherlands, in Sir Edward Derings' library* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. III, p. 477-491, ill.

Van de bibliotheek van de Engelse politicus Sir Edward **Dering** (1598-1644) is een handgeschreven catalogus bewaard in de Folger Shakespeare Library (Washington, hs. V.b. 297). K bespreekt hier 38 werken uit de Nederlanden, met uitzondering van (Engelse) controverseliteratuur en van de Plantijndrukken (reeds eerder beschreven, zie Kroniek 15 nr. 1326). [MdS]

3492. – Jan ROEGIERS, *Een verborgen schatkamer: de bibliotheek van het Bisschoppelijk Seminarie te Gent* in Pierre DELSAERDT & Marcus DE SCHEPPER (eds.), *Letters in de boeken ...*, p. 227-235.

Men staat er doorgaans niet bij stil, maar de boekenverzamelingen in ons land die van vóór de Franse revolutie dateren, zijn zeldzaam: opheffing van kloosterorden, confiscatie van goederen zijn de verklaring. Een zeldzame uitzondering in dit opzicht is het Bisschoppelijk Seminarie in **Gent**. Opgericht in 1569 met als kern de boeken van het fraterhuis, kende het aanvankelijk nochtans ook bewogen jaren. Toen de Franse Republiek in 1795 een feit was, verkeerden archief en bibliotheek al in veiligheid dankzij de subregent J.C. Van Hemme; in 1804 konden ze naar hun oude plek teruggebracht worden. [ECI]

3493. – Geert VAN BOCKSTAELE, *Het cultureel erfgoed van de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen 1092-2002*. – Geraardsbergen: Stadsbestuur, 2002. – 256 p.: ill.; 31 cm. – ISBN 90-802018-6-3.

Verzameling (kunst)historische studies over de eeuwenoude Sint-Adriaansabdij in **Geraardsbergen**, met ondermeer een hoofdstuk over "Handschriften en drukwerken" (p. 183-209). De geschiedenis van de abdij bibliotheek verdient nog nader onderzoek: een aantal handschriften is bekend, doch slechts 1% van de gedrukte boeken is momenteel gelocaliseerd. Belangrijk was ook "Het Abdijcollege (1629-1795)", een Latijnse school, waar uiteraard teksten werden gemaakt en prijsboeken geschonken (p. 233-235). [MdS]

3494. – Jean-René LASSONDE, *La présence flamande et néerlandaise à la Bibliothèque nationale du Québec in Septentrion*, 33, 2004, 3, p. 166-169, ill.

Bondig overzicht van de bibliotheekgeschiedenis van **Québec** en van de aanwezigheid van (Franse en Latijnse) drukken uit de Nederlanden (Plantijn, Elzevier, reisboeken) in de Nationale Bibliotheek. [MdS]

3495. – V. BROEKAERT, *De bibliotheken van de Sint-Andriesabdij (Zevenkerken)* in *V.R.B. informatie* (Leuven), 32, 2002, p. 20-23.

Vergelijking van het boekenbezit van de oude (1100-1796) en de nieuwe (sedert 1898) Sint-Andriesabdij in **Zevenkerken**. Van de oude bibliotheek is een achttiende-eeuwse catalogus bewaard in het Brugse Stadsarchief (2.225 boeken in vijftien rubrieken). De nieuwe bibliotheek is voortdurend verrijkt met schenkingen uit privébibliotheken en telt ongeveer 60.000 boeken. [MdS]

3496. – Karl A. ENENKEL & Arnoud S.Q. VISSER (eds.), *Mundus emblematicus. Studies in Neo-Latin emblem books*. – Turnhout: Brepols, 2003. – IX, 383 p.: ill.; 25 cm. – ISBN 2-503-51202-X. – (Imago Figurata. Studies, 4).

Het allereerste **embleemboek**, Andreas Alciatus' *Emblematum libellus* (Augsburg 1531) was een *Neolatijns* embleemboek. Het gaf niet alleen leven aan een typisch renaissancistisch en barok genre en aan een erg symbolische beeldbeleving in de beeldende kunsten en literatuur, maar ook aan een stroom van Neolatijnse embleembundels. Hoofddoel van de artikelen in *Mundus emblematicus* is aandacht te vragen voor de tekstuele kant van de minder bestudeerde Neolatijnse embleemproductie. Natuurlijk komt de wisselwerking tussen woord en beeld ruim aan bod, maar ook de eigen structuur van de bundels en hun eigenheid in vergelijking met de volkstalige productie. Boeiend is ook de aandacht voor verwante literaire genres als citatencollecties ("commonplace-books"), fabels en de geleerde commentaren op oudere teksten. Enkele artikelen dienen hier te worden vermeld: Daniel S. Russell bespreekt het opduiken van uitvoerige commentaren op Alciatus' bundel in "Claude Mignault, Erasmus and Simon Bouquet: the function of the commentaries on Alciato's emblems" (p. 17-32) met ondermeer aandacht voor Plantijns rol in de editiegeschiedenis (p. 23-24). Plantijn komt ook uitvoerig aan bod in een fraaie contextuele studie van één van zijn belangrijkste embleemdrukken, "Hadriani Iunii Medici Emblemata (1565)" door Chris L. Heesakkers (p. 33-69). Voor de Nederlanden is Paul J. Smith "Arnold Freitag's *Mythologia ethica* (1579) and the tradition of the emblematic fable" (p. 173-200) van belang. Hij gaat in op de ingewikkelde (uitgave)geschiedenis van de Neolatijnse bewerkingen van het spectaculaire fabelboek van Edward de Dene en Marcus Gheeraerts (*Warachtighe fabulen der dieren*, Brugge 1567). Dat boek werd in het Frans (*Esbatement moral des animaux*) en Latijn (*Mythologia ethica en Viridiarium moralis philosophiae* – ten onrechte soms aan Cornelis Kiliaan toegeschreven) nagevolgd en ook die bewerkingen werden op hun beurt geïmiteerd om uit te lopen op Vondels *Vorsteliicke warande der dieren* (1617). In "The painter and the poet: the Nucleus emblematum by De Passe and Rollenhagen" van Ilja Veldman en Clara Klein (p. 267-299) wordt de sleutelrol van graveur en uitgever Crispijn de Passe aangetoond aan de hand van een embleemboek, dat door niemand minder dan Zacharias Heyns werd vernederlandst. Het laatste woord is gewijd aan dé bundel van de Zuidelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw "Herman Hugo's *Pia desideria*", gepresenteerd door G. Richard Dimler (p. 351-379). [MdS]

3497. – Erika RUMMEL & Dale SCHRAG, *The Erasmus collection in the Herzog August Bibliothek*. – Wiesbaden: Harrassowitz, 2004. – 264 p.; 28 cm. – ISBN 3-447-05088-8. – (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens, 38).

Met 1.750 **Erasmus**drukken vóór 1700 staat de Herzog August Bibliothek (Wolfenbüttel) samen met de Bayerische Staatsbibliothek (München) aan de top van Erasmuscollecties in Duitsland. Een aparte inventaris ervan was dus aangewezen en is nu beschikbaar. En het is wel degelijk een inventaris, geen catalogus. De nadruk ligt op de systematische ordening van de titels (terecht) én op de herkomst van de exemplaren. Dat laatste is wel de sterkte van het boek. Als inventaris is het bruikbaar voor wie snel een overzicht wil krijgen van welke Erasmusteksten er aanwezig zijn. De Erasmusbibliograaf blijft echter op zijn honger: wel

paginering/foliëring en formaat, maar geen collatie; de typische Erasmusbundels zijn opgesplitst per tekst; referenties zijn er enkel naar de VD 16, maar helaas niet naar Bezzel (essentieel voor Duitsland!) of de *Bibliotheca Belgica*. Die aanpak blijkt ook uit de registers. Er zijn er twee: een op "Names of owners and donors" (uiteraard – maar niet op "institutionele" bezitters zoals kloosters en Latijnse scholen) en een op "Shelf numbers" (eerder van lokaal belang: geeft wel inzicht in de samenstelling van de collectie in Wolfenbüttel). Er is geen algemeen namenregister, laat staan een index van drukkers/uitgevers en drukkersplaatsen. De samenstellers zijn Erasmusspecialisten, maar geen boekhistorici. Dat is jammer, want wie wil weten of er drukken uit de Nederlanden, Engeland, Frankrijk of Italië bij zijn, moet de hele lijst doorploegen. Voor een boekdeel uit een reeks "Schriften zur Geschichte des Buchwesens" toch een gemiste kans! Maar de herkomstenindex maakt veel goed: alweer een boek uit de bibliotheek van Pieter Gillis (zie nr. 3322), namelijk *Epistolae aliquot eruditorum* (nr. 1571: Antwerpen: Michiel Hillen van Hoochstraten, ca. 1520 – NK 765). Nagenoeg alle vroegere bezitters zijn "Duits" (in de ruime geografische zin), en daaronder is ook een "Theodoricus Zwollensis" (nrs. 550 en 874). Toch aanbevolen voor Erasmusliefhebbers en bibliotheken met oude Erasmiana. [MdS]

3498. – Jean-Pierre COUMONT, *Demonology and witchcraft. An annotated bibliography. With related works on magic, medicine, superstition, &c.* – 't Goy- Houten: Hes & De Graaf, 2004. – x, 585 p. + lxxx p. pl. – ISBN 90-6194-319-1.

Hekserij en toverij hebben altijd veel belangstelling gewekt en natuurlijk hebben auteurs, uitgevers en verzamelaars daar gretig toe bijgedragen. Ook bibliografen zagen hierin een uitdaging. Albert Caillet's *Manuel bibliographique des sciences psychiques et occultes* (Parijs 1912, 3 dln.) was de belangrijkste poging. C hanteert striktere criteria en kon veel meer gedrukte en online catalogi gebruiken. Zijn werk is geordend op auteursnaam en geeft vrij uitvoerige titels, impressum, paginering, korte annotatie (data auteur, reeks trefwoorden), gevonden exemplaren en bibliografische referenties. Er is echter geen collatieformule of inhoudsopgave. Wel zijn achteraan zo'n 320 titelpagina's (goed) gereproduceerd (al is de selectie niet gemotiveerd). Een uitvoerige "Index of subjects" omvat onderwerpen, persoons- en plaatsnamen (p. 533-581). Dan volgt een korte lijst van "Anonymous editions". Een drukkersregister ontbreekt. Een nuttig naslagwerk op een helaas nog steeds actueel terrein. [MdS]

3499. – Claudine LEMAIRE, *So lang' als Pen en Inck doorwand'len t'witte velt. Handgeschreven materieboeken en kalligrafische voorletterboekjes van de zestiende tot de achttiende eeuw in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. I, p. 491-511, ill.

Voorstelling van een aantal gedrukte en/of gegraveerde boeken met **lettermodellen** voor kalligrafen, evenals enkele handschriftelijke schrijfboeken (zestiende tot achttiende eeuw) uit de verzamelingen van de Koninklijke Bibliotheek van België. De auteur pleit terecht voor systematisch onderzoek van deze fraaie boekjes, vaak slechts als unicum overgeleverd. Zo is er onder meer een *Nouvel A.B.C. par F.V.G.* van Felix Sambix/van Sambeke (Antwerpen: Trognonius, 1585) – niet vermeld in de *Belgica Typographica* (Museum Plantin-Moretus, hs. M 2001). [MdS]

3500. – Gilbert HUYBENS, *Thesaurus Canticorum Flandrensium. Het gedrukte Nederlandse liedboek in Vlaanderen (1508-1800). Dl. 1: Bibliografie.* – Peeters: Leuven, 2004. – 293 p.: ill.; 24 cm. ISBN 90-429-1526-9. – (Miscellanea Neerlandica, 30).

Florimond van Duyse (*Het oude Nederlandsche lied*, 1903-1908) en D.F. Scheurleer (*Nederlandsche liedboeken*, 1912-1923) waren een eeuw lang de standaarden voor wie zich in het **Nederlandse liedboek** wilde verdiepen. Maar echt bibliografisch onderzoek heeft zoveel aanvullingen en correcties opgeleverd dat beide werken aan vervanging toe waren. H, gepassioneerd muziekhistoricus én verzamelaar, heeft het jarenlang vergaarde materiaal nu gebundeld. Als eerste deel is de "Bibliografie" verschenen. Het tweede deel zal de musicologische ontsluiting van het liedmateriaal brengen: incipits van liedteksten én van wijsaanduidingen. De beschrijvende bibliografie is alfabetisch op auteur of eerste titelwoord (bij anoniemen) en vermeldt naast impressum, collatie, lettertypen, illustraties, ook de indeling van het boek, mét aantallen en genres van de liederen, gegevens over opdrachten, approbaties, enzovoort. Dan volgen bibliografische referenties en opgave van alle bekende exemplaren. Een (verkleinde) afbeelding van elke titelpagina vervangt de integrale transcriptie van de titel en geeft een rechtstreeks beeld van het betreffende boek – een uitstekend idee. Een waaier van registers ontsluit de bibliografie: 1. Alfabetische titellijst (p. 233-236); 2. Chronologisch overzicht van de drukken (p. 237-248); 3. Alfabetische drukkerslijst (p. 249-252); 4. Topografisch register [van drukkers] (p. 253-260); 5. Overzichtstabel van de drukken per 50 jaar (p. 261-262); 6. Vindplaatsen [inclusief enkele particuliere collecties] (p. 263-266); 7. Concordanties [met BCNI etc.] (p. 267-270); 8. Rederijkerskamers en kenspreuken (p. 271-282); 9. Persoonsnamen (p. 283-293). Een onmisbaar standaardwerk voor bibliotheken met Nederlands cultuurgoed, voor muziek- en literatuurhistorici en voor liefhebbers van het oude boek. [MdS]

3501. – A. PITLO, *De zeventiende[-] en achttiende[-]eeuwse notarisboeken. Een verhandeling over notarisboeken, notarisambt en notarieel recht onder de Republiek der Verenigde Nederlanden*. Tweede, algeheel bewerkte druk door A. Fl. Gehlen. – Amsterdam / Deventer: Stichting tot Bevordering der Notariële Wetenschap / Kluwer, 2004. – XXVI, 219 p.: ill.; 25 cm. – ISBN 90-13-01225-6. – (Ars Notariatus, 123). Heldere, belangrijke inleiding op oude **notarisboeken** (Thuys, Gael, Verwey, Van der Mast, Van Leeuwen, Van Wassenaer, etc.), met ook enige aandacht voor de drukgeschiedenis. De winst is hier voor de boekhistoricus (bibliograaf, bibliothecaris), die ook wel eens wil weten wat er in deze vakboeken staat en waarom ze zo belangrijk en succesvol zijn geweest. Hadden we maar zulke overzichten voor elk vakgebied ... Aanbevolen! [MdS]

3502. – Holger NICKEL, *Maximilians Römischer königlicher Majestät Drucksachen während der Inkunabelzeit* in William J. JONES, William A. KELLY & Frank SHAW (eds.), *"Vir ingenio mirandus"*. *Studies presented to John L. Flood*. – Göppingen: Kümmerle Verlag, 2003, dl. II, p. 579-590. – (Göppinger Arbeiten zur Germanistik, 710/2)
Over de drukkers die **officiële publicaties** van de Roomse keizers Frederik III en Maximiliaan I publiceerden, waaronder ook Antwerpse. [MdS]

3503. – Chris COPPENS & Roger TAVERNIER, *Hortus botanicus.' vijf eeuwen plantenboeken te Leuven*. – Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2004. – 265 p.: omslag, ill.; 30 cm. – ISBN 90-5867-388X. – (Ex officina: publicaties van de Universiteitsbibliotheek KU Leuven, 3).

Onder eindredactie van Katharina Smeyers is, naar aanleiding van het afscheid van hoofdbibliothecaris Raf Dekeyser, een oud plan toch tot een goed einde gebracht. De lange wordingsgeschiedenis van *Hortus botanicus: vijf eeuwen **plantenboeken** te Leuven* verklaart meteen de ongelijkheid in lengte van de beschreven stukken. Ik blijf trouwens zitten met de

vraag ofwat kortere toelichtingen over auteur en inhoud niet verkieslijk waren (en dan ook geen jaren in de lade zouden zijn blijven liggen !). Maar niet getreurd: het is een mooi boek geworden, fraai geïllustreerd (ook in kleur), met korte goede beschrijvingen van inhoud én exemplaar, informatieve teksten, door de nodige registers ontsloten. Zeventig nummers, verdeeld over acht hoofdstukken, tonen aan dat ook na de turbulente geschiedenis van de Leuvense UB opnieuw veel belangrijks aanwezig is. Gelijktijdig verscheen, als nummer 4 in dezelfde reeks, *Hortus Lovaniensis: vijf eeuwen plantkunde te Leuven* door Jan Staes en Jan Vandyck: over het onderwijs in de botanica aan de Leuvense Universiteit en de geschiedenis van de hortus en de kruidtuin. [ECI]

3504. – Alfons K.L. THIJSS, *Recreatie, educatie, devotie en informatie: functies van populaire lectuur (17de-19de eeuw)* in *Volkskunde*, 105, 2004, p. 147-179.

Wij zijn allemaal min of meer vertrouwd met het hier behandelde soort teksten. Maar bij nader toezicht is het onderwerp, **populaire lectuur**, niet zo eenvoudig te definiëren en is het goed dat de materie op heldere wijze wordt geformuleerd. Wat wordt onder die term verstaan, wat is de graadmeter voor populair in dit verband, de rol van het beeld, de rol van de drukkunst, van het gedrukte woord. Enkele typen worden van kortbij bekeken, vanuit het standpunt van de auteur en de uitgever. Zo is er de ontspanningslectuur (volksboeken, devotieboeken, almanakken, later lectuur met moraliserende strekking, liedboeken). Ideologisch getint waren de pamfletten, didactische boeken, liederen, kranten, kiesbladen en tijdschriften. [ECI]

3505. – W.L. BRAEKMAN, *Bijdrage tot de studie van het raadsel: gedrukte raadsel-boekjes* in *Volkskunde*, 105, 2004, 2, p. 121-145.

B geeft als aanvulling op Renaat van der Lindens *Grootmoeders raadselboek* (1981) een korte beschrijving van zes **raadselboeken** verschenen in Amsterdam (1595), Haarlem (1598), Deventer (1653), Alkmaar (1664) en Gent (1704 en 1779), waaruit hij telkens enkele raadsels citeert. [HM]

3506. – Anja HILL-ZENK, *Woodcuts and popular literature: the English "Salomon and Marcolf" in the fifteenth and sixteenth centuries* in William J. JONES, William A. KELLY & Frank SHAW (eds.), "Vir ingenio mirandus. Studies presented to John L. Flood. – Göppingen: Kümmerle Verlag, 2003, vol. II, p. 559-577, ill. – (Göppinger Arbeiten zur Germanistik, 710/2)

Het populaire verhaal over **Koning Salomon en de heiden Saturnus** (later Marcolphus) verscheen ook in het Engels, en wel voor het eerst bij Gerard Leeu te Antwerpen in 1492! Jan van Doesborch bracht het verhaal onder in zijn uitgave van *Howleglass* (STC² 10563), dat dan weer door William Copland in Londen werd herdrukt. [Mds]

3507. – Frédéric BARBIER (ed.), *Le berceau du livre: autour des incunables. Etudes et essais offerts au professeur Pierre Aquilon par ses élèves, ses collègues et ses amis* in *Revue française d'histoire du livre*, 2003, 118-121, 472 p.

Een vijftientigtal artikelen, voornamelijk handelend over Franse **incunabelen** of bibliotheken. [ECI]

3508. – John GOLDFINCH, *The international context of national bibliography* in David J. SHAW (ed.), *Books beyond frontiers: the need for international collaboration in national retrospective bibliography. Papers, Presented on 8 November 2002 at the Bibliopolis conference on "The future history of the book" hosted by the Koninklijke Bibliotheek, The*

Hague. – London: Consortium of European Research Libraries, 2003, p. 1-7.

Aan de hand van de ISTC en de ESTC illustreert Goldfinch de dekkingsgraad van **nationale bibliografieën**. Gemiddeld is zo'n tien procent van de productie buiten het betrokken land/taalgebied te vinden (Verenigd Koninkrijk, Italië, Duitsland), maar voor de Nederlanden loopt dat op tot een derde (met belangrijke unica tot in collecties zover als Rio de Janeiro bijvoorbeeld). Internationale samenwerking en samenvoeging van goede databanken zijn dus nodig om een goed overzicht te krijgen én een betere dekking. Instructief en inspirerend. [MdS]

3509. – Gerard VAN THIENEN, *Papieronderzoek en de drukpers van de Broeders des gemenen levens in Brussel (1475-1485)* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. I, p. 431-454.

In tegenstelling tot typen onderzoek is het **papieronderzoek** geen vast bestanddeel van de incunabulistiek. Dit onderzoek werd intens beoefend in de negentiende eeuw, tot Briquet kwam met *Les filigranes* (1907). Pas in de jaren '50 en '60 van de twintigste eeuw kwam er nog een heropleving van het papieronderzoek. Nochtans biedt het een methode om incunabels te dateren, vast te stellen of er cancels of verbeterbladen werden gebruikt, en of er verschillende persen aan het werk geweest zijn. VT illustreert dit uitgebreid en diepgaand aan de hand van één geval, namelijk de *Casus breves* van Johannes de Turnhout, gedrukt door de Broeders des gemenen levens van Brussel. Een methodologische must voor elkeen die incunabels diepgaand wil bestuderen. [JH]

3510. – Gerard VAN THIENEN, *Papieronderzoek van de in de Nederlanden gedrukte incunabelen*, zie <http://www.kb.nl/watermark> in Pierre DELSAERDT & Marcus DE SCHEPPER (eds.), *Letters in de boeken ...*, p. 31-46.

De Nederlandse watermerkdeskundige geeft een overzicht van en verdere bijzonderheden over het **watermerkenbestand** dat hij in 1989 heeft aangelegd en vijf jaar geleden op het internet werd gepresenteerd onder de naam "Watermarks in Incunabula printed in the Low Countries" (WILC). Exact een jaar geleden kon hij meer dan 4.300 elektronenradiografieën en 12.000 (van de 18.000) wrijfsels presenteren. VT publiceert meteen de (indrukwekkende) lijst van bezochte bibliotheken, van Amiens tot Zwickau. Voor dergelijke onderneming is behalve kennis, ook inzet en doorzettingsvermogen vereist. Over het doel van dit ambitieuze onderzoek heeft VT reeds meermaals gepubliceerd en hierover is in de Kroniek ook bericht. [ECI]

3511. – Pierre DUMON, *À propos de la marque typographique de Arend de Keysere* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. I, p. 269-289.

De auteur gaat op zoek naar de oorsprong van het unieke, exotische drukkersmerk van Arend **de Keysere**, dat in negen belangrijke incunabelen van de drukker wordt gebruikt. De oosterse kunst blijkt duidelijk de inspiratiebron geweest te zijn. Het is echter niet uit te maken of de graveur zich voor het drukkersmerk geïnspireerd heeft op een motief uit de boekverluchting, uit een boekband of uit de zijdebewerking. De handel in goederen tussen Oost en West vanaf de kruistochten maakte het mogelijk dat Arabische motieven in het Westen circuleerden. [JH]

3512. – Elly COCKX-INDESTEGE, *De buitenkant en de binnenkant. Een Leven van Jezus gedrukt door Gheraert Leeu in 1487* in Jan PAUWELS (ed.), *Gheprint tAntwerpen ...*, p. 33-45.

Tboeck vanden Leven Ons Heeren Jhesu Christi (Antwerpen, Gheraert **Leeu** 1487) vormt

voor ECI de aanleiding om een aantal aspecten van (Antwerpse) incunabels te belichten: het drukken (met vooral aandacht voor de lettertypes en initialen), het illustreren (houtsnedes) en de exemplaargebonden kenmerken die na het drukken van het boek werden aangebracht, zoals onder andere band en inkleuring. Tenslotte gaat ECI nog in op het leven en werk van Ludolphus de Saxonia en op de herdrukken van *Tboeck* bij Claes Leeu en Peter van Os. Een mooie inleiding voor elke beginnende boekhistoricus, waarin ervoor gepleit wordt om de plaats van Gheraert Leeu binnen de Antwerpse, en ruimer de Nederlandse, boekenwereld te herwaarderen. Ook vragen die elke boekhistoricus zich zal blijven stellen (oplage, relatie auteur-drukker-tekstbezorger), worden hier aan de orde gesteld. [JH]

3513. – Gilbert TOURNOY, *Pietro Bonomo e il primo epitalamio stampato nei Paesi Bassi in Studi Umanistici Piceni* (Sassoferrato) 23, 2003, p. 191-207.

Pietro Bonomo (Trieste 1458-1546) schreef een Neolatijns epithalamium voor het huwelijk van Maximiliaan I van Oostenrijk (en weduwnaar van Maria van Bourgondië) met Bianca Maria Sforza. De tekst werd ook gedrukt, en wel te Leuven bij Jan **van Westfalen** (ILC 454). Hij wordt meestal (in navolging van de *Gesamtkatalog* – GW 4918) gedateerd in "november 1493". T onderzocht de tekst van het gedicht (afgedrukt op p. 200-205), de context en de redenen waarom het juist in Leuven op de pers werd gelegd. Hij koppelt dat alles aan het verblijf van Maximiliaan in de Nederlanden in de zomer van 1494, met name aan diens bezoek aan Leuven op 9 september 1494, waar hij werd toegesproken door een andere Italiaanse humanist, Franciscus Cremensis. Allicht greep Bonomo de kans aan om zijn tekst meteen gedrukt te krijgen. [Mds]

3514. – Jos. M.M. HERMANS, *Zwolse boeken voor een markt zonder grenzen 1477-1523. Met een Catalogus van de verschenen edities en gegevens over de bewaard gebleven exemplaren.* – 't Goy-Houten: Hes & De Graaf, 2004. – 312 p.: ill.; 28 cm. – ISBN 906194-299-3.

Exemplarische studie over de boekproductie in een bepaalde stad, **Zwolle**, met ruime historische achtergrond, met grote aandacht voor de technische en economische aspecten. 267 edities zijn beschreven en een veelvoud aan exemplaren met hun karakteristieke opgegeven (33 kolommen bibliotheken met boeknummers als huidige bewaarplaats !). [ECI]

3515. – Renaud ADAM, *Les marques de provenance des incunables conservés à la Bibliothèque royale de Belgique: essai de synthèse* in *Archives et bibliothèques de Belgique / Archief- en bibliotheekwezen in België*, 74, 2003, p. 219-275.

Het project waaraan de auteur een beperkt aantal jaren in de Koninklijke Bibliotheek van België heeft kunnen werken, handelde over de **exemplaarkenmerken** van de incunabelen, op het web (<http://www.kbr.be>) te consulteren onder de titel "Hic liber pertinet". Het vormt een lang gewenste aanvulling op de overigens uitstekende bibliografie van Polain. De incunabelen uitvoerig door Polain beschreven, zijn nu ook ontsloten op eigendomsmerken. Dit artikel wil een synthese bieden van de resultaten betreffende het gebruik van het gedrukte boek in de Zuidelijke Nederlanden tot omstreeks 1520, evenals van de verspreiding van de vroegste drukken tussen de zestiende en achttiende eeuw bij bibliofielen en in bibliotheken. Héél nuttig! [ECI]

3516. – Anneliese SCHMITT, "*Historia*" – *anonyme erzählende Literatur im "Gesamtkatalog der Wiegendrucke"* in William J. JONES, William A. KELLY & Frank SHAW (eds.), "*Vir ingenio mirandus*". *Studies presented to John L. Flood.* – Göppingen: Kümmerle Verlag,

2003, dl. II, p. 521-535. – (Göppinger Arbeiten zur Germanistik, 710/2)

Over de variëteit aan teksten die schuilgaan in de talloze incunabels met als anonieme titel "**Historia**", "Historie", enzovoort, waaronder natuurlijk ook Nederlandse werken. [Mds]

3517. – Robrecht LIEVENS, "*Mellibeus*" en zijn inkunabel in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. I, p. 355-397.

In de BSB München bevindt zich het unieke exemplaar van *Een bouck van trooste ende van rade dat gheheeten is Mellibeus*, een berijmde vertaling van het *Liber consolationis* van Albertanus van Brescia. Het boek werd gedrukt bij G. Bac in Antwerpen en werd in de negentiende eeuw uitgegeven door F.A. Snellaert. Op basis van tekstkritiek kan L stellen dat de incunabel een belangrijke bijdrage levert tot de tekst van de *Mellibeus*. [JH]

3518. – Gilbert HUYBENS, *Liturgische zangboeken in Belgische bibliotheken. Bibliografie 1571-1904* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 175-258.

Deze plat de résistance van de huldebundel voor ECI bevat een overzicht van de "indrukwekkende productie van **liturgische zangboeken** in onze gewesten", die zich in Belgische bibliotheken bevinden. Het vormt een deel van een grotere studie. Volgende boeken worden beschreven: *antiphonale, manuale cantorum, responsoriale en vesperale, graduale romanum, psalterium romanum, processionale*, alle liturgische zangboeken met overwegend gregoriaanse gezangen die door een koor worden uitgevoerd. Verder worden ook nog het *directorium chori* (= *Cantorinus*) en de *Cantuale* behandeld. Chronologisch werd het onderzoeksterrein afgebakend van 1571 tot 1904, geografisch wordt het beperkt tot het grondgebied van het huidige België. Er werden 43 bibliotheken onderzocht die samen 850 exemplaren opleverden. In totaal gaat het om 231 titels (+ 14 die zich in buitenlandse bibliotheken bevinden), waaronder de processionales en de graduales meer dan de helft uitmaken. In de periode 1850-1900 werden de meeste titels gedrukt, 179 (+1), voor 1850 werden er gemiddeld tussen 20 en 40 titels per halve eeuw geproduceerd. In de chronologische lijst heeft H zo volledig mogelijk willen zijn: er werden dus ook titels opgenomen die zich niet in België bevonden, zij komen dan ook niet meer in de eigenlijke bibliografie voor. De items in de bibliografie bevatten een (verkorte) titel, plaats, drukker/uitgever, jaar, colofon, formaat, collatie, inhoud, bibliografische referenties en exemplaren met plaatsnummer. Deze worden kort beschreven. Het artikel wordt afgesloten met verschillende lijsten en registers: lijst van niet-terugggevonden titels, concordanties met courante bibliografieën (BCNI, BT, Desmazières, De Theux, Goovaerts, PP en Vander Haeghen). Er zijn registers op vindplaatsen, drukkers/uitgevers en personen. Elke boekhistoricus, bibliograaf of antiquaar mag H dankbaar zijn dat van deze moeilijke en ondankbare materie een belangrijk eerste deel van bibliografie werd gemaakt. [JH]

3519. – Frans GISTELINCK & Luc KNAPEN, *Early sixteenth century printed books 1501-1540 in the library of the Leuven Faculty of Theology: supplement Ten years of acquisitions 1994-2004*. – Leuven / Dudley, MA: Bibliotheek Godgeleerdheid / Peeters, 2004. XVII, 123 p.: ill.; 33 cm. – ISBN 90-429-1542-0. – (Documenta libraria, 30).

Supplement op de in 1994 verschenen imposante catalogus van **postincunabelen** in deze bibliotheek (Zie Kroniek 20 nr. 2198). De recensent beëindigde toen zijn bespreking met de wens: "Dit smaakt naar nog ...". Tien jaar later kunnen wij ons dus alweer laven aan een collectie nieuwelingen: 325 edities in 336 exemplaren! Een groot deel werd verworven van de minderbroeders te Gent, de jezuiten te Heverlee en de montfortanen in Leuven. De namen van twee actoren achter de schermen verdienen genoemd te worden, Armand Vandeplas en

Etienne D'hondt. De publicatie, in memoriam Maurits Sabbe (zie nr. [3462](#)), viel samen met het afscheid van eerste auteur, die gelukkig in de tweede auteur een waardige opvolger krijgt. [ECI]

3520. – Hendrik D.L. VERVLIET, *Goltzius' Grieks* in Pierre DELSAERDT & Marcus DE SCHEPPER (eds.), *Letters in de boeken ...*, p. 167-169.

Aanvulling op V's *Printing Types*, waarin geen sprake was van **Griekse lettertypes** die in de Nederlanden waren ontstaan. V bespreekt in dit artikel kort de Griekse types die Goltzius gebruikt heeft. Een is Haultins Augustijn, één is er verwant met de Griekse types van Guyot, en één is waarschijnlijk gemaakt hetzij door Goltzius zelf, hetzij door Ameet Tavernier. Een argument voor deze laatste kan gevonden worden in een druk van de Londense drukker John Day die samenwerkte met Tavernier en die dezelfde niet elders voorkomende Griekse letter gebruikte. [JH]

3521. – Paul ARBLASTER, "*Totius mundi emporium*": *Antwerp as a centre for vernacular Bible translations 1523-1545* in Arie-Jan GELDERBLOM, Jan L. DE JONG, Marc VAN VAECK (eds.), *The Low Countries as a crossroads of religious beliefs*. – Leiden / Boston: Brill, 2004, p. 9-31. – (Intersections. Yearbook for Early Modern Studies, 3/2003).

Helder synthese-artikel over de Europese rol van **Antwerpen** als drukkerscentrum voor bijbels in de volkstaal, zoals die uitvoerig werd beschreven in het boek bij de Antwerpse tentoonstelling "Het testament van Tyndale" in 2002 (Zie Kroniek 27 nr. [3343](#)). [MdS]

3522. – Dennis E. RHODES, *A printer from Antwerp in Spain. The career of Adrianus de Anversa* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 341-347. Sinds de jaren '70 van de vijftiende eeuw zijn er drukkers uit de Nederlanden naar het zuiden getrokken. Italië had de grootste aantrekkingskracht, maar ook in Spanje zijn er Nederlandse drukkers aangekomen. Eén zo'n drukker is Adrianus **de Anversa** die tussen 1547 en 1567 in Estella (Navarra) 32 boeken drukte, en twee in Pamplona in 1568 en 1569. Nadien zijn we elk spoor van hem bijster. Hij drukte met het materiaal van Miguel de Eguia en werkte voor drukkers in Medina del Campo, Burgos, Zaragoza en Alcala de Henares. Meer weten we van hem niet. Aan het eind van het artikel bevindt zich een ST -lijst van de edities gedrukt in Estella. [JH]

3523. – August DEN HOLLANDER, "*Dat Nieuwe Testament dwelck alle boecken te bouen gaet*". *Adriaen van Berghen, 1533* in Jan PAUWELS (ed.), *Gheprint tAntwerpen ...*, p. 46-62. Na een korte situering van Antwerpen als internationaal drukkerscentrum in de eerste helft van de zestiende eeuw, met bijzondere aandacht voor de bijbels die er gedrukt werden, en een korte bibliografische notitie over Adriaan van Bergen, komt DH tot de kern van zijn betoog. Hij belicht de vermoedelijke/ waarschijnlijke samenwerking tussen de Antwerpse drukkers **van Bergen** en Vorsterman aan de hand van het NT, gedrukt bij van Bergen in 1533. De schakel tussen beide Antwerpse drukkers wordt gevormd door het NT, met adres Leiden, Peter Jansz 1532. Want wat blijkt: zowel voorwerk, tekst als nawerk zijn in beide edities tekstueel nauw met elkaar verwant. Maar er is meer: zowel gedeelten van het voorwerk, als van het nawerk sluiten ook typografisch bij elkaar aan. Het gaat hier om lettertypes en illustraties die door beide Antwerpse drukkers werden gebruikt, ook wanneer ze voor een Noord-Nederlandse uitgever werkten. Alle hypothesen kunnen echter pas bevestigd worden wanneer er een tweede exemplaar van het NT van 1533 gevonden wordt. Tenslotte stelt DH ook het beeld bij van de drukker Adriaan van Bergen. Sinds M.E. Kronenberg wordt hij

gezien als een avonturier en een rebel. DH benadrukt de elementen die erop wijzen dat van Bergen toch voorzichtig te werk ging bij de boeken die onder zijn naam verschenen, en rekening hield met de strenge plakaten die door keizer Karel werden uitgevaardigd. Het waren namelijk niet de boeken die van Bergen had gedrukt die hem de das hebben omgedaan, maar het bezit en de verkoop van verboden boeken, gedrukt door anderen. [JH]

3524. – Marie-Thérèse ISAAC, *Les troubles religieux du XVIe siècle à la Bibliothèque de l'Université de Mons-Hainaut. Le témoignage des publications officielles de l'imprimeur bruxellois Michel van Hamont* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 273-290.

Aan de hand van achttien overheidspublicaties, gedrukt door Michiel **van Hamont**, vertelt I het verhaal van de opstand in de Nederlanden tussen 1566 en 1577. De ordonnanties, plakaten, enzovoort die vermeld worden, bevinden zich allen in de UB Bergen (Henegouwen), plaatsnummers worden echter niet vermeld. Nochtans doet I aan het eind van het artikel een oproep om dit soort documenten meer te appreciëren. [JH]

3525. – W.F.W.M. VAN HEUGTEN, *Vluchtelingendrukkerijen in Kleefsland. Een mennonitische vluchtelingendrukkerij in het Kleefse ambt Liemer* in De Nederlanden Extra muros, 2004, 26, p. 49-58.

In de inventarislijst van de Utrechtse historicus en jurist Arnold van Buchell wordt expliciet vermeld dat een werk van Jacob Vallick pastoor te Groesen, met name *Toveren wat dat voor een werck sij ...* werd gedrukt te Groessen bij Claes Biestkens. Van deze editie werd totnogtoe geen exemplaar teruggevonden. H vermeldt kort nog enige drukkers uit het **Kleefsland** (Wesel, Goch, Emmerik), maar iets nieuws ten opzichte van de artikelen van Valkema Blouw wordt niet meegedeeld. [JH]

3526. – Dirk IMHOF, *Editions of classical authors published by Jan I Moretus (1589-1610)* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 259-272.

Na de dood van Christoffel Plantijn, in 1589, evolueerde zijn *officina* in de loop van de zeventiende eeuw naar een gespecialiseerde drukkerij voor liturgische werken aan het eind van de eeuw. Onder leiding van Plantijns directe opvolger, Johannes I **Moretus**, werd de evolutie ingezet, meer onder dwang van de omstandigheden dan uit vrije wil. Toch werden er nog edities van klassieke auteurs gedrukt en I heeft deze onderzocht. Hij weet drie groepen te onderscheiden: schoolboeken, heruitgaven en vermeerderde uitgaven van Plantijnedities, en nieuwe edities. Wat de schoolboeken betreft, deze werden vooral tussen 1589 en 1594 in zo'n grote oplage gedrukt, dat er nog in 1615 exemplaren voorhanden waren. Tot de nieuwe edities behoren de Statius- en Boethius-editie van Johannes Bernartius, de Horatius-editie van Laevinus Torrentius en de Seneca-editie van Lipsius. Aan het eind van het artikel werd een lijst opgenomen van de klassieke auteurs die door Johannes Moretus werden gedrukt. [JH]

3527. – Leon VOET, *Een 16de-eeuws drukker-uitgever op zoek naar de gunsten van de machtigen der aarde. Christoffel Plantijn als auteur van opdrachten* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 407-424.

V onderzoekt in dit artikel de dedicaties van de hand van Christoffel **Plantijn**, die verschenen in 49 publicaties. Het gaat om 37 personen en instellingen die door de drukker werden gehuldigd. Alle dedicaties werden niet alleen in de *editio princeps* opgenomen, maar ook in de herdrukken, een uitzondering niet te na gesproken. Zowel uit de chronologie van de dedicaties, als uit de keuze van de gedicasseerden, blijkt dat het er Plantijn om te doen was

goodwill te scheppen. In de twee periodes die voor Plantijn penibel waren, namelijk 1566-1568 en 1585-1589, werden bijna evenveel dedicaties gepubliceerd (respectievelijk dertien en tien), als in de rest van zijn carrière. Wat de keuze van de gededicasseerden betreft gaat het in eerste instantie om de Spaanse overheden (Filips II, gouverneurs-generaal in de Nederlanden en hovelingen) en lokale personaliteiten, waarvan Plantijn hulp verwachtte. De keuze van de gededicasseerden was zeer doordacht. Slechts tweemaal heeft Plantijn een fout gemaakt, namelijk door een werk op te dragen aan de Antwerpse burgemeester Jan van Stralen, die later door Alva werd onthoofd op beschuldiging van "lutherije", en aan aartshertog Matthias, tegenpretendent van de Spaanse koning in de Nederlanden. Plantijn wist zich echter steeds te verdedigen door te verwijzen naar de omstandigheden, die hem tot die vreemde keuze hadden gedwongen. Niet alleen de keuze van gededicasseerden was doordacht, maar ook de tekst van de opdracht: dikwijls liet Plantijn de tekst nalezen en corrigeren door bevriende humanisten. [JH]

3528. – Max ROOSES, *Hoe de woordenboeken van Plantijn en Kilianus tot stand kwamen* in Jan PAUWELS (ed.), *Gheprint tAntwerpen ...*, p. 63-76.

Herdruk van een artikel van R dat reeds in *Nederlandsch Museum* van 1880 is verschenen. Centraal staat de zoektocht naar vier personen die **Plantijn** in zijn inleiding tot de *Thesaurus Theutonicae linguae* anoniem vermeld. Rooses wist dankzij het Plantijns archief te ontdekken dat het ging om Cornelis van Kiel (Kilianus), Andries Madoets, Quinten Steenhartsius en een medewerker genaamd Augustin. Ook de latere uitgaven van de *Thesaurus* worden besproken. In dit oud artikel duikt er één element op dat zeker het vermelden waard is: uit Plantijns aanvraag voor een privilege blijkt dat hij niet zo overtuigd is van de loyaleiteit van zijn medewerkers/correctoren in casu Kilianus. Zijn er van een dergelijk wantrouwen bij Plantijn of andere drukkers nog getuigenissen te vinden? [JH]

3529. – Chris COPPENS, *Plantijns fondscatalogus uit 1572* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 83-123.

Na de editie van de **Plantijnse fondscatalogus** uit 1567 (Zie *Kroniek* 15 nr. [1387](#)) verzorgt de auteur nu de uitgave van de catalogus van 1572, op basis van het unieke, weliswaar onvolledige, exemplaar uit de Koninklijke Bibliotheek van België. De uitgave vermeldt de 302 nummers van catalogus met bibliografische verwijzingen en verwijzingen naar de fondscatalogus van 1570. Aangezien blad B1 ontbreekt, schat de auteur het totale aantal titels een twintigtal hoger. Het artikel wordt afgesloten met een concordantietafel naar PP en BT (voor de edities die niet door Plantijn werden gedrukt) en een register. In de inleiding wordt dieper ingegaan op de herkomst van het exemplaar; ook wordt een lijst opgegeven van gekende exemplaren van de Plantijnse fondscatalogi (stand begin 2004). In een noot op p. 89 kan de auteur aankondigen dat hij na de laatste proef een volledig exemplaar heeft gevonden: hij hoopt de aanvullingen spoedig te publiceren. [JH]

3530. – R. BREUGELMANS, *Een onbekend Cicero-uitgaafje van F. Raphelengius in het bezit van Arnoldus Buchellius. Met een opmerking over Leidse colleges en studieboeken voor 1587* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 67-71.

Delen II en III van de Plantijnse Cicero-editie van 1584-1585 (PP 963) werden, in tegenstelling tot de vermelding op de titelpagina met in Antwerpen, maar in Leiden gedrukt. Dit wordt bevestigd door de Cicero-uitgave van de *Oratio ad Pisonem*, gedrukt in 1586 te Leiden bij Franciscus **Raphelengius**. Dit is een overdruk (!), misschien wel de vroegste, uit band drie van de eerder vermelde Cicero-uitgave, die zich in de bibliotheek van Arnoldus

Buchellius bevond. Misschien was dit wel een schoolboek dat aan de Leidse universiteit werd gebruikt. [JH]

3531. – Dieuwke E. VAN DER POEL (ed.), Dirk GEIRNAERT, Hermina JOLDERSMA, Johan OOSTERMAN & Louis Peter GRIJP *Het Antwerps Liedboek*. – Tiel: Lannoo, 2004. – 2 dl. (492, 593 p.): 111., muz.; 25 cm. – ISBN 90-209-5523-3. – (Deltareeks).

Uitvoerig geannoteerde editie van *Een schoon liedekensboek (...)*, dat in 1544 te Antwerpen bij Jan Roulans (**Roelants**) verscheen en na groot commercieel succes om inhoudelijke redenen verboden werd. Het uniek bewaarde exemplaar werd in de negentende eeuw als "236.5 Poetica" in de Herzog August Bibliothek te Wolfenbüttel herontdekt en geniet sindsdien als "Antwerps liedboek" van een ongeëvenaarde status als grootste verzamelbundel van wereldlijke Nederlandse liederen uit de late Middeleeuwen. Het "Nawoord" van de moderne editie besteedt ook enige aandacht aan de boekhistorische aspecten van de bundel (dl. 2, p. 25), met ondermeer een afbeelding van twee fragmenten van latere, niet (volledig) bewaarde drukken. [MdS].

3532. – Ralph DEKONINCK, *Imagines peregrinantes. The international genesis and fate of two biblical picture books (Barrefelt and Nadal) conceived in Antwerp at the end of the sixteenth century* in Arie-Jan GELDERBLOM, Jan L. DE JONG, Marc VAN VAECK (eds.), *The Low Countries as a crossroads of religious beliefs*. – Leiden / Boston: Brill, 2004, p. 49-64. – (Intersections. Yearbook for Early Modern Studies, 3/2003).

Vergelijking van de verspreiding van de **bijbelse prentenbundels** *Imagines et figurae Bibliorum* van Hendrik Jansen van Barrefelt (Huis der Liefde) en *Evangelicae historiae imagines* van de jezuïet Jeronimo Nadal (Natalis), beide begonnen in de officina Plantiniana maar eindigend in gescheiden religieuze circuits (Zie Kroniek 25 nr. 2997). D pleit ervoor om meer rekening te houden met de gemeenschappelijke Plantijnse oorsprong. [MdS]

3533. – Karen Lee BOWEN & Dirk IMHOF, *Reputation and wage: the case of engravers who worked for the Plantin-Moretus Press in Simiolus*, 2004, p. 161-195.

B en I hebben de evolutie van de lonen van de graveurs die voor Plantijn en de Moretussen werkten in de periode 1569-1616 bestudeerd. Ze hebben zich vooral afgevraagd door welke factoren deze lonen bepaald werden. Op basis van een aantal projecten, waarover voldoende documenten in het Plantijnse archief te vinden zijn kwamen ze tot volgende bevindingen. Algemeen kan worden aangenomen dat de lonen van de graveurs op een individuele basis werden toegekend en onderling ruim kon variëren. Uit een brief van Balthasar Moretus aan Petrus Pantinus blijkt dat de tijd die nodig was om een gravure te voltooiën en de vaardigheid die nodig was om dit te doen, een belangrijke rol speelden. Ten tijde van Plantijn, toen de houtsnede zijn bevoorrechte plaats aan het verliezen was aan de kopergravure, blijkt de houtsnijder, in casu Antoon van Leest, zeker niet onderbetaald werd. Wel integendeel. Deze situatie is ten tijde van de Moretussen verdwenen. Jan Claes, houtsnijder, wordt veel minder betaald dan het atelier van Theodoor Galle, dat de kopergravures leverde. Er is ook nog Hieronymus Wiericx. Deze graveur, die toen hij voor Plantijn werkte het minst werd betaald, had op het einde van zijn leven zo'n reputatie verworven dat hij evenveel verdiende voor een koperplaat als een geschoolde metselaar die 50 dagen had gewerkt. Tenslotte merken B en I op dat het Balthasar Moretus, de winst- en prijsbewuste drukker/uitgever/manager, was die de boekillustraties in het atelier van Galle liet vervaardigen door anonieme kunstenaars. Zij signeerden hun werk niet, en zo werden de kosten gedrukt. Het artikel wordt afgesloten met twee tabellen waarin de lonen van verschillende kunstenaars worden vergeleken. [JH]

3534. – Pierre COCKSHAW, *Olivier Vredius, Sigilla Comitum Flandriae. Problèmes de gravures que posent les éditions latine, néerlandaise et française de l'oeuvre* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 73-82.

De analytische bibliografie is geen exclusief terrein voor de teksteditie. Ook voor boeken met afbeeldingen is dezelfde methode noodzakelijk. Dit bewijst het artikel van C, waarin de Latijnse, Nederlandse en Franse edities van de *Sigilla Comitum Flandriae* van Vredius worden bestudeerd. Niet alleen de **gravures** in de verschillende edities verschillen, maar ook exemplaren van dezelfde editie verschillen onderling wat de afbeeldingen betreft. C onderzocht vijftien exemplaren van de Latijnse editie, zes van de Nederlandse en zeven van de Franse. Binnen de Latijnse edities onderscheidt C vijf staten: soms blijft het onderscheid beperkt tot kleine wijzigingen, maar soms werden er ook nieuwe gravures aan toegevoegd. Hetzelfde gebeurde ook in de Nederlandse en Franse edities, waar respectievelijk drie en vier staten te onderscheiden zijn. C besluit met de raad dat historici bij raadpleging van oude drukken met alleen naar de editie moeten verwijzen, maar ook naar het exemplaar. [JH]

3535. – René PLISNIER, *Les reliures armoriées sur des livres du XVIIe siècle conservés à Mons dans le fonds Puissant* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. III, p. 139-148.

Kanunnik Edmond Puissant heeft aan de stad Bergen (Henegouwen). onder andere zijn rijke bibliotheek nagelaten. De omvang van de bibliotheek wordt geschat op 4 à 5.000 gedrukte boeken en 2.000 manuscripten. P bespreekt tien wapenbanden die zich rond evenveel zestiende-eeuwse drukken bevinden. De banden zijn afkomstig uit het bezit van onder andere de keurvorst August van Saksen, Jacob van Pamele, François de Mamez, kanunnik van St-Martinus van Ieper, Louis-Henri de Loménie de Brienne, Jérôme-Albert Reynbouts, Laurent Reyngodt, Gislain Levesques, abt van St-Gislain, Louis-Prosper, hertog van Arenberg, de stad Luik en de abdij van Lobbes. Van elk van de banden wordt een korte beschrijving gegeven, het boek dat erin bevat zit, de herkomst en een korte biografische notitie omtrent de bezitter. Ook zijn er enkele bibliografische verwijzingen. [JH]

3536. – Karel MANNAERTS, *De bibliotheek van Hendrik Ghijsbrechts (+ 1501)* in P. DE WIN (ed.), *Wijsheid in bescheidenheid. Miscellanea Mechliniensia in honorem Aloysii Jans.* – Mechelen, 2002, p. 217-38. [= Handelingen van de koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen, 2002, 106]

Hendrik **Ghijsbrechts**, plebaan van Sint-Rombouts te Mechelen kanunnik van Sint-Gummarus te Lier, van Sint-Jan in Den Bosch en van O.L.V. in Kamerijk, en aartsdiaken van het district Brussel bezat een bibliotheek waarvan de inventaris en de verkoopslijst is bewaard gebleven. De inventaris, vier pagina's lang, bevat 72 nummers met de vermelding van de auteur (soms) en de titel. Ook wordt er gezegd of het boek gedrukt is, of het gebonden is en de wijze waarop. M situeert kort de auteurs en verwijst meestal naar een incunabelcatalogus om te vermelden hoeveel drukken er vóór 1500 van het werk zijn verschenen. In de verkoopslijst worden nog eens 42 boeken vermeld, die niet in de catalogus werden opgenomen. Van de 72 boeken uit de inventaris bevinden er zich 52 in de verkoopslijst. Interessant aan deze lijst is dat de kopers worden vermeld. Van de 30 namen die leesbaar zijn (twee zijn dat niet) behoorden er 22 tot de clerus. Ook de prijzen worden vermeld: in totaal bracht de verkoop 24 pond, 11 schellingen, 10 penningen en 21 mijten op. Uit de noten over de kopers bij het artikel blijkt dat er in het archief van de *Zestig Gebroeders* in het aartsbisdom Mechelen nog een aantal (boek)prijzen te vinden zijn. Een interessant document dat,

jammer genoeg, niet volgens de regels van de kunst werd gepubliceerd. Toch goed dat M dit stuk onder de aandacht heeft gebracht. [JH]

3537. – Gilbert TOURNOY, *La cultura umanistica dei Paesi Bassi riflessa nella biblioteca del canonico di Anversa Guglielmo Heda* in Luisa Secchi TARUGI (ed.), *L'Europa del libro nell'età dell'umanesimo. Atti del XIV Convegno Internazionale [Chianciano, Firenze, Pienza 16-19 luglio 2002]*. – Firenze: Franco Cesati, 2004, p. 127-135.

Korte verkenning van de bibliotheek van de Antwerpse kanunnik Willem **Heda** (+ 1525). Met zijn ruim 400 titels was dit allicht de grootste privécollectie in de Nederlanden, vergelijkbaar met die van Erasmus. Het was op de veiling van Heda's boeken dat Pieter Gillis een aantal Griekse en Hebreeuwse titels kocht (Zie nr. [3322](#)). Noot 9 (p. 131) voegt nog een titel toe aan de lijst van Gillis' boeken: *Abbreviatio super Decades Blondi* van Pius II (thans Bayerische Staatsbibliothek München, 2° Inc.c.1014). Dat lijkt echter een vergissing te zijn: Gillis' exemplaar van de *Abbreviatio* is door R. Adam geïdentificeerd in de Koninklijke Bibliotheek van België (Inc. B 916)! Het geciteerde exemplaar in München is afkomstig van Hartmann Schedel. [Mds]

3538. – Christian COPPENS, *Provenances: files and profiles in Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte*, 29, 2004, p. 61-82, ill.

De auteur herneemt eerdere studies over Dominicus Wagemakers en Jan de Hondt, beiden in de kring van de humanisten te situeren, omdat het mooie voorbeelden zijn die belang en methode van onderzoek inzake **herkomst** en geschiedenis van een boek (een exemplaar), casu quo een bibliotheek kunnen illustreren waardoor een reconstructie van die bibliotheek tot op zekere hoogte virtueel mogelijk wordt. [ECI]

3539. – José Luis GONZALO SÁNCHEZ-MOLERO, *La biblioteca de Maria de Hungria en España: corte, humanismo e Inquisición* in Ana Crespo SOLANA & Manuel Herrero SÁNCHEZ (coord.), *España y las 17 Provincias de los Países Bajos. Una revisión historiográfica (XVI-XVIII)*. – Córdoba: Universidad de Córdoba, 2002, p. 731-765.

De bibliotheek van **Maria van Hongarije** (1505-1558), wellicht de meest intellectuele vorstin uit de geschiedenis der Nederlanden is ondermeer bestudeerd door Claudine Lemaire (Zie Kroniek 19 nr. [2037](#) & Kroniek 22 nr. [2505](#)). G S-M onderzocht wat er overbleef van de bibliotheek die ze tijdens haar laatste levensjaren in Spanje bezat – en dat in het ruimer kader van een studie van de Spaanse koninklijke bibliotheken in de zestiende eeuw. Niet verwonderlijk dat de Spaanse Inquisitie een meer dan gewone interesse aan de dag legde voor wie en wat zij uit de Nederlanden had meegebracht: boeken waren bovenal verdacht. [Mds]

3540. – Hanno WIJSMAN, *De bibliotheek van het kasteel van Hoogstraten in 1548 en het adellijk boekenbezit in de Bourgondische Nederlanden* in *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen*, 11, 2003, p. 77-95.

De boedellijst van de heer van het kasteel **Hoogstraten** uit 1548, uitgegeven in 1972, bevat een inventaris van 385 boektitels. Aan da hand hiervan geeft de auteur een beeld van wat in een vijftiende- en vroeg zestiende-eeuwse Bourgondische bibliotheek zoal aanwezig was. De heren van Lalaing die het kasteel bewoond hebben, behoren immers tot de grote "Bourgondische familie". [ECI]

3541. – Jeanine DE LANDTSHEER & Marcus DE SCHEPPER, *De boeken van Justus Lipsius: wegen naar een reconstructie van zijn bibliotheek* in Pierre DELSAERDT & Koen DE VLIIEGER-DE WILDE (eds.), *Boekgeschiedenis in Vlaanderen ...*, p. 69-78.

Van de bibliotheek van **Lipsius** worden drie post mortem catalogi/lijsten bewaard: een catalogus van boeken gelegateerd aan zijn achterneef Willem de Greve, een veilingcatalogus van 1722, waarin niet alleen de boeken uit het bezit van Alexandre Petau en François Mansart vermeld staan, maar ook de handschriften van Lipsius die zich eerder bij de Huygens-familie bevonden, met name het *Musaeum Lipsianum*, en ten derde de lijst van aankopen die de Leidse hoogleraar en toekomstige bibliothecaris Burmannus deed tijdens die veiling. De auteurs beloven een driedelige publicatie over de bibliotheek van Lipsius, waarin behalve een editie van de catalogi/lijsten, ook het eigenlijke boekenbezit van de humanist gereconstrueerd wordt aan de hand van bewaarde exemplaren (onder andere SJ-collectie in Leuven, waaraan Lipsius een deel van zijn bibliotheek heeft geschonken), zijn brieven en zijn werken. [JH]

3542. – Gedeon BORSA, *Druckwerke des 16. Jahrhunderts aus den Niederlanden in der Österreichischen Nationalbibliothek* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p.19-47.

De **ÖNB** behoort voor wat het incunabelbezit betreft tot de vijf grootste bibliotheken van de wereld. Voor de zestiende eeuw bezit zij 42 à 44.000 bibliografische eenheden. B heeft voor dit artikel onderzoek gedaan naar de boeken gedrukt in de Nederlanden. Het betreft hier niet meer dan 2.000 drukken, waarvan er 180 gedrukt werden voor 1541, van de andere werden er 260 gedrukt in het huidige Nederland, de rest in het huidige België. In het vervolg van het artikel vergelijkt B het bezit met de gangbare bibliografieën zoals NK, PP en Peeters-Fontainas, en de catalogi BT en Adams. Hij komt tot volgende vaststellingen: zes drukken uit de **ÖNB** komen niet voor in NK, drie zijn niet te identificeren met een PP-nummer en er is één editie die niet in Peeters-Fontainas voorkomt. Elk van de titelpagina's van deze edities worden bij het artikel afgebeeld. 39 andere edities bevinden zich niet in Adams, BT, BB, NUC, Paris BN, RISM, STC en IA (enkel tot D). Van alle 49 unica wordt een STC-beschrijving gegeven, met opgave van de paginering/foliëring en het plaatsnummer in de **ÖNB**. Behalve deze drukken zijn er ook nog een aantal onbekende varianten te voorschijn gekomen. Dankzij dit artikel staat de deur van de **ÖNB** een heel stuk verder open voor de Belgische boekhistoricus. [JH]

3543. – Jeanine DE LANDTSHEER & Marcus DE SCHEPPER, *De bibliotheek van Laevinus Torrentius, tweede bisschop van Antwerpen (1525-1595)* in *De Gulden Passer*, 82, 2004, p. 7-87.

Wat in Kroniek 27 nr. 3324 werd beloofd, is hier gepresenteerd: een gedegen editie met inleiding van de bibliotheekcatalogus van de Antwerpse bisschop en humanist Laevinus **Torrentius**. De catalogus is een lijst van auteurs en titels die aanwezig waren in de bibliotheek. In tegenstelling tot de post mortem catalogus van Lipsius (zie nr. 3541) is deze catalogus niet opgemaakt door iemand uit het boekenvak, want de gegevens zijn summier: auteur en titel (bij antieke auteurs editor of commentator), formaat en beschrijving van de band (rood of zwart leder, of perkament). De catalogus werd opgedeeld in twee delen: de gedrukte boeken en de handschriften, waaronder ook de geannoteerde boeken werden gerekend. In totaal bevatte het gedeelte gedrukte boeken 1.724 titels of 1.602 banden (in de conclusie staat ongeveer 1.732 titels en circa 1.611 banden), men moet namelijk rekening houden met meerdelige werken en convoluten. Ongeveer een kwart van de boeken had betrekking op religie, daarna volgen taal en literatuur, geschiedenis, filosofie en wetenschappen, en recht. Onder de ongeveer 50 handschriften bevonden zich religie, geschiedenis, geneeskunde en literatuur (Terentius, Horatius en Silius Italicus). De editie van de catalogus is een diplomatische transcriptie, zonder verwijzing naar de courante

bibliografieën ter identificatie. Wel wordt er verwezen naar exemplaren die zich eertijds in de bibliotheek van Torrentius bevonden. De catalogus van de bibliotheek van de Antwerpse prelaat wordt toegankelijk gemaakt met een namenindex. Een waardevolle studie die ons laat zien wat een zestiende-eeuwse humanist in zijn boekenkast had staan. [JH]

3544. – Benito ARIAS MONTANO, *Correspondencia conservada en el Museo Plantin-Moretus de Amberes*. Ed. Antonio DÁVILA PÉREZ. – Alcañiz / Madrid: Instituto de Estudios Humanísticos / Ediciones del Laberinto, 2002. – 2 dl.: CXXIII, 967 p.: ill.; 24 cm. – ISBN 84-8483-079-9. – (Palmyrenus. Colección de Textos y Estudios Humanísticos, III.1-2). De Spaanse theoloog en Neolatijns auteur Benito **Arias Montano** (1527-1598) is vooral bekend omwille van zijn aandeel in de totstandkoming van Christoffel Plantijns monumentale *Biblia Regia* (1568-1573). Hij werd door Filips II naar Antwerpen gestuurd om toezicht te houden op de inhoud en het drukken van de nieuwe Polyglotbijbel, die bestemd was om de onvindbaar geworden en sterk verouderde *Biblia Complutensis* van Alcalá de Henares (1514-1517) te vervangen. Elk vel van de nieuwe Bijbel moest door hem worden nagelezen en goedgekeurd. Daarbovenop voerde hij nog andere boekentaken uit: hij redigeerde voor de hertog van Alva de Index van verboden boeken en kocht handschriften en drukken voor de bibliotheek van het Escoriaal. Vanaf 1571 superviseerde hij tevens (het drukken van) de boeken van de "nuevo rezado" (brevieren, missalen, diurnalen en getijdenboeken waarvan Plantijn het monopolie had verworven voor Spanje en de Nieuwe Wereld). Uiteraard is de uitvoerige briefwisseling van Benito Arias Montano een belangrijke bron, niet alleen voor diens biografie, maar ook voor die van zijn correspondenten en voor de (boek)geschiedenis van de Nederlanden en Spanje in de zestiende eeuw. De omvang van het materiaal is nog steeds indrukwekkend (zie DP, "El epistolario de Benito Arias Montano. Catálogo provisional", *De Gulden Passer*, 80, 2002, p. 63-129). Het is de grote verdienste van DP dat hij de hele verzameling van het Museum Plantin-Moretus in één editie heeft bijeengebracht. En dat is niet zonder moeilijkheden verlopen: de (on)leesbaarheid van de kladjes van Jan Moretus was er allicht oorzaak van dat die nog niet eerder waren uitgegeven. Gelukkig beschikken we nu over een kritische editie (mét Spaanse vertaling) van het hele Antwerpse corpus. Na de uitvoerige inleiding (CXXIII pagina's) over Arias Montano en Antwerpen, met ook aandacht voor de drukgeschiedenis van diens talrijke werken, volgt de kritische editie, met integrale Spaanse vertaling, van 149 documenten (van 14 februari 1568 tot 22 juni 1598; p. 1-865!). Daarop sluiten bijlagen aan met documenten over Montano, over diens financiële en andere zakelijke transacties, en een overzicht van de correspondentie. Een uitvoerig namenregister ontsluit deze schatkamer. Kortom: een editie die onze grote bewondering ten volle verdient. Wie de facsimiles op p. LXXXIII-CX vergelijkt met de teksteditie verderop kan alleen maar waardering opbrengen over de filologische prestatie van de jonge tekstbezorger. Deze editie hoort thuis in elke wetenschappelijke bibliotheek die zich richt op de geschiedenis van de Nederlanden, van Spanje, van het intellectuele en religieuze leven in Europa, en natuurlijk ook van het gedrukte boek. A fortiori geldt dit voor al wie zich uit wetenschappelijke of bibliofiele belangstelling bezig houdt met Plantijn en de Moretussen. [MdS]

3545. – Elizabeth Morley INGRAM, *Dressed in borrowed robes: the making and marketing of the Louvain Bible (1578)* in R.N. SWANSON (ed.), *The Church and the Book. Papers read at the 2000 Summer meeting and the 2001 Winter meeting of the Ecclesiastical History Society*. – Woodbridge & Rochester (N.Y.): The Boydell Press, 2004, p. 212-221. – (Studies in church history, 38).

Boeiend verhaal over een protestantse Franse **bijbel**vertaling (uit Geneve) die door de Parijse theoloog René Benoist (biechtvader van Mary Stuart en Hendrik IV) werd "omgebouwd" voor katholieke lezers. Dat gebeurde nogal slordig en leidde tot hevige conflicten met collega's-theologen. De handige zakenman Plantin zag natuurlijk (ook) het gat in de markt, maakte zich meester van Benoists versie en bracht die – mét koninklijk privilege en aanbevelingen van Leuvense theologen – op de markt zonder de naam van de betwiste Franse tekstbezorger te vermelden. Die *Bible de Louvain* bleef tot het einde van de zeventiende eeuw de standaardvertaling voor Frans(talig)e katholieken en beleefde meer dan twintig edities. " ... they wanted a Bible in their own language like their Protestant neighbours. Plantin made this possible by dressing Benoist's Geneva-based text in a robe of Louvain-based orthodoxy. Perhaps because these Bibles borrowed the robes of both Geneva and Rome, they were particularly well dressed for success" (p. 221). Overigens is de hele bundel (van het Concilie van Nicea tot Pius XII) aanbevolen lectuur: kerk(en) en boek(en) domineren de boekgeschiedenis in ruime mate. [MdS]

3546. – Alexandre VANAUTGAERDEN, *Érasme "nègre": l'Encomium medicinae. Histoire d'un texte et de ses éditions conservées à Bruxelles, dans la bibliothèque royale de Belgique et au musée de la Maison d'Erasmus* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...* , dl. II, p. 379-405.

V. beschrijft eerst de perikelen rondom de dedicatie in een bescheiden werk van **Erasmus**, met name *Encomium medicinae*. Na een kort overzicht van de edities van het werk tot 1529, het jaar van de laatste redactie van de humanist wordt de typografie vergeleken van de vijf edities die zich in het Erasmushuis te Anderlecht bevinden. Een lijst van alle edities tot 1529 sluit het artikel af. Tenslotte wijst V erop dat de fondsen van de Koninklijke Bibliotheek en het Erasmushuis elkaar bijzonder goed aanvullen. Als bewijs hiervan: beide bibliotheken bezitten samen 13 van de 16 edities van het *Encomium*, die gedrukt werden voor 1529. [JH]

3547. – ANDREW PETTEGREE, *France and the Netherlands: The Interlocking of Two Religious Cultures in Print during the Era of the Religious Wars* in *Dutch Review of Church History – Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis*, 2004, 84, p. 318-37.

P onderzoekt de relatie tussen de gebeurtenissen en de publicaties in **Frankrijk** en die in de Nederlanden in de zestiende eeuw. Een opmerkelijk werk is de *Bouclier de la Foi* van Nicole Grenier, dat zowel in de oorspronkelijke taal als in een vertaling van Nicolaas Zegers werd gepubliceerd. Ook de werken van Gantier Hervet werden bestsellers. Behalve theologische werken werden verslagen van de gebeurtenissen in de Nederlanden in Frankrijk gedrukt, en omgekeerd (bijvoorbeeld de dood van Karel V, het proces en de executie van de Franse protestantse magistraat Anne de Bourg). Later konden de Franse katholieken steun vinden bij het optreden van Alva in de Nederlanden. Ook de Pacificatie van Gent kon in Frankrijk op een levendige interesse rekenen. Belangrijk is dus dat er in beide landen reeds *news communities* bestonden, lang voor de koffiehuisen en de wijdverspreide kranten van de zeventiende eeuw. [JH]

3548. – Ton CROISET VAN UCHELEN, *Jodocus Hondius' Theatrum artis scribendi. Een nieuwe beschouwing* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...* , dl. I, p. 457-490.

Van het *Theatrum artis scribendi* van Jodocus **Hondius** zijn er twee verschillende edities op de markt gekomen, en een groot aantal verschillende issues. De eerste editie werd gepubliceerd door Hondius zelf, in Amsterdam in 1594. Deze editie werd ook verkocht in de

Leidse *Officina Plantiniana*. De platen van het boek, een gegraveerde titelpagina en 42 voorbeelden van specimens van verschillende schriften door elf verschillende schrijfmesters, werden nadien aangekocht door de Cornelis Claesz uit Amsterdam, die exemplaren met alle platen uit de eerste editie verkocht, maar zonder het typografisch – inleidende – gedeelte. In 1614 werd een tweede editie uitgegeven door de schoonzoon van Jodocus Hondius, namelijk Johannes Janssonius. Belangrijk voor het onderscheid van de verschillende issues zijn de cartouches, soms in koper, soms in hout gegraveerd. De auteur besluit zijn artikel met een beschrijving van de verschillende bladen uit de eerste editie. [JH]

3549. – Johan GERRITSEN, *Emblemata Junii 1565* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 149-159.

Een bijzonder complex verhaal, op basis van het Werkliedenboek, het Dagboek en het Grootboek in het Plantijnse Archief, over het drukken, opnieuw zetten en drukken van één vel, namelijk D, uit de *Emblemata* van H. **Junius** uit 1565. [JH]

3550. – Paul BOCKSTAELE, *Meester Thomas Montis en de zondvloed voorspeld voor het jaar 1524* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 3-18.

Op basis van de astrologie werd voorspeld dat de wereld in 1524 getroffen zou worden door een grote zondvloed, aangezien er zich in dat jaar een conjunctie zou voordoen van Saturnus en Jupiter in het teken van de vissen. In 1521 werd in Leuven, aan de *schola artis*, een dispuut georganiseerd over de invloed van de buitenplaneten. De behandeling van het onderwerp werd toevertrouwd aan meester Thomas **Montis**, die zijn antwoord liet drukken bij Adriaan van Bergen in 1522 (BB M-377, NK 1537). Het artikel van B gaat in op de argumentatie van Montis. Een kritiek op het boek van Montis werd kort na de publicatie geschreven door Damianus Ferranus de Fenaco die zijn werkje publiceerde bij Simon Cock en Gerard Claes (= Nicolaus) in Antwerpen (NK 0509). [JH]

3551. – Werner.WATERSCHOOT, *Rond een convoluut van Jonker Jan van der Noot* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 425-436.

Het convoluut, met onder andere een aantal werken van Jonker Jan **van der Noot**, dat zich eertijds in het bezit van Baron van Bogaert bevond, en dat samen met zijn "gewone" bibliotheek, brieven en handschriften, en met 1.600 andere zeldzame drukken aan de KB werd geschonken, is voor W aanleiding om op zoek te gaan naar de oorspronkelijke geadresseerde van het exemplaar van de *Poeticsche Werken*. Van der Noot had namelijk de gewoonte om exemplaren van zijn werken samen te stellen op maat en naam de geadresseerde. Na een analytisch onderzoek van een aantal exemplaren van de werken van van der Noot, en van het van Bogaert exemplaar, komt W tot de conclusie dat het exemplaar bestemd was voor Edward de Castro. [JH]

3552. – Bob DE GRAAF, *Joachim Fortius Ringelberg (c. 1499-c. 1531). Aanzet tot een STC van zijn gedrukte werken* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 125-148.

Short-Title lijst van de werken van de Antwerpse humanist Joachim Fortius **Ringelberg**, ingeleid door een korte beschrijving van de methodologie. In de lijst worden volgende elementen opgegeven: verkorte titel, adres, formaat, exemplaren, bibliografische referenties en soms een korte noot. Enkel die drukken waarvan een exemplaar bekend is, werden opgenomen. Aan de lijst met 68 nummers werd een geografische noch een chronologische beperking opgelegd: het gaat om edities gedrukt tussen 1528 en 1847 in Antwerpen, Parijs,

Leiden, Londen, Saros-Patakon (Hongarije), enzovoort. Een goed startpunt voor wie zich het lot van deze vroeghumanist wil aantrekken. [JH]

3553. – HERBERT MIGSCH, *Die Jeremia-übersetzung in der Ruremundebibel (1525): Eine nach der Complutenser Vulgata und der ersten Rabbinerbibel revidierte Übersetzung aus der Delfter Bibel (1477) in Dutch Review of Church History – Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis*, 2004, 84, p. 126-148.

De **Ruremondbijbel** (OT), in-16°, uit 1525, bestaat uit vier delen die afzonderlijk werden gedrukt. Enkel het eerste deel, met de Pentateuch, en een gedeelte van het tweede deel (Psalter), waren een vertaling van Luthers vertaling (respectievelijk 1523 en september 1524), terwijl de rest van het tweede deel en het boek Daniël in het vierde deel vertaald werd naar de Vulgata, meer in het bijzonder naar de Complutense bijbel (Alcala). Delen drie en vier (zonder het boek Daniël), zijn op enkele afwijkingen na, verwant met de Delftse bijbel van 1477, maar werden overzien met de Complutense bij de hand: vandaar de afwijkingen. Ook voor de opbouw van de hele Ruremondbijbel was de Complutense het voorbeeld. M heeft opgemerkt dat de vertaling van sommige stukken in het boek Jeremia (deel vier) gebaseerd zijn op een Hebreeuwse tekst. Dit is bijzonder vreemd, want de eerste nieuwe vertaling van de profeten naar de Hebreeuwse tekst moet worden gesitueerd in 1527, dus twee jaar na de Ruremondbijbel! Onderzoek wijst uit dat de vertaling van het boek Jeremia werd gemaakt naar de Delftse bijbel en dat voor de herwerking werd gebruik gemaakt van de Latijnse tekst van de Complutense en van de Hebreeuwse tekst van de eerste Rabbinenbijbel (Venetië, 1516-1517). Het samenvoegen van verschillende vertalingen (naar Luther, de Vulgata en de Delftse bijbel) verklaart M door tijdsdruk: uitgever Peter Kaetz wou zijn vertaling laten verschijnen tijdens de Antwerpse Pinkstermarkt van 1525. Wie waren nu de geleerden die voor Kaetz en Van Ruremond hebben gewerkt? Volgens M moeten de geleerden zich met Luther verwant gevoeld hebben en in Antwerpen geleefd hebben. Verder dan het vermoeden dat het hier waarschijnlijk gaat om een humanistisch gevormde geestelijke met kennis van het Latijn en het Hebreeuws komt M echter niet. [JH]

3554. – Wim FRANÇOIS, *The alleged Bible translator Pieter Schuddematte, beheaded in Antwerp (1547) in De Gulden Passer*, 82, 2004, p. 89-94.

Pieter **Schuddematte** werd in 1532 uit Oudenaarde verbannen en vestigde zich in Antwerpen als onderwijzer. In 1545 wordt hij daar beschuldigd van ketterij omdat hij tijdens zijn lessen heterodoxe ideeën zou verspreiden, alsook in de refreinen die hij als lid van De Violieren schreef. Latere auteurs schrijven hem ook medewerking toe aan een bijbelvertaling, maar dit is waarschijnlijk foutief. De verkeerde toeschrijving is gebaseerd op verwarring met de Liesveldt-bijbel. [JH]

3555. – Werner THOMAS & Robert A. VERDONK (eds.), *Encuentros en Flandes. Relaciones e intercambios hispanoflamencos a inicios de la Edad Moderna*. – Leuven [etc.]: Leuven University Press [etc.], 2000. – XII, 376 p.: ill.; 25 cm. – ISBN 90-5867-087-2. – (Avisos de Flandes, 6).

Deze bundel over de betrekkingen tussen **Spanje** en de Zuidelijke Nederlanden in de zestiende eeuw bevat ook enkele (vrij oppervlakkige) artikels in verband met het gedrukte boek. In "Amberes y el mundo hispano de libro" (p. 116-131) wijst Jaime Moll andermaal op het grote belang van Antwerpse uitgevers als Steelsius, Nutius en Plantijn voor de Spaanse boekgeschiedenis. Maria Luisa López-Vidriero belicht in "Non omnis moriar. Humanismo y saber al servicio de los libros del rey" (p. 311-317) de werkzaamheden van Benito Arias

Montano in de bibliotheek van Filips II. Diens aandeel, in Plantijns *Biblia regia* wordt samengevat door Jaime Moll in "Una imprenta para la Biblia Regia" (p. 318-325) en door Ángel Sáenz-Badillos in "Arias Montano y la Biblia Poliglota" (p. 326-340). [Mds]

3556. – Paul VALKEMA BLOUW, *Het eerste in de Lage Landen verboden boek: Summa der Godliker Serifturen (1523)* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 363-377.

Studie die de verschillende oude uitgaven van de **Summa der Godliker Serifturen** chronologisch ordent. De *Summa* is het eerste werk dat door de Nederlandse autoriteiten met name werd verboden. Het kan niet voor 1523 uitgegeven zijn, aangezien het een korte inleiding bevat van Luthers *Von weltlicher Obrigkeit*, dat verscheen met een opdracht gedateerd 1 januari 1523. Alhoewel er geen exemplaren bekend zijn met het impressum van Jan Seversz, is het toch mogelijk de druk aan hem toe te schrijven aan de hand van archiefdocumenten en typografie: het gebruik van VPT T30 met als specificiteit de omgekeerde kormastrepen en divisies. NK1968 kan toegeschreven worden aan Willem Vorsterman en te dateren 1526. De derde druk, NK 3911, valselijk in 1526 gedateerd, werd gedrukt door Adriaen van Berghen, niet vóór 1530 of 1531. Een vierde druk (NK 1969) verscheen tussen 1543-46 bij Steven Mierdmans. In 1557 verscheen een vijfde editie bij Frans Fraet, onder het pseudoniem Magnus van den Merberghe van Oesterhout. Ook van deze editie is er geen exemplaar bewaard gebleven. De laatste editie werd in Delft onder de vloer van een oud huis teruggevonden. Het betreft een editie gedateerd als de vorige, maar in werkelijkheid een nadruk, waarschijnlijk uit Kampen (Steven Joessen?) circa 1560-65. Het boek zelf is een Nederlandse vertaling van de *Oecomica Christiana*, verschenen met in het impressum Straatsburg 1527, maar in feite, Antwerpen, Maarten de Keyser. Met andere woorden de *Summa* verscheen eerder als vertaling in druk, dan in de originele taal. [JH]

3557. – Hubert MEEUS, *Titelbladen van toneeldrukken in de Nederlanden vóór 1700* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 301-328.

Na een inleiding over het drukken van Neolatijns en Nederlandstalig toneel in de Nederlanden tot 1700 bespreekt M een aantal elementen van de **titelbladen**. Het gaat om de auteursnaam, titel, genreaanduiding, vertaling, opvoering, citaten, wervende teksten, editievolgorde, impressum en jaaraanduiding en privileges. Tenslotte bespreekt M ook nog de typografie en de grafische elementen. Voor dit onderzoek heeft M gebruik gemaakt van 587 titelbladen van voornamelijk Nederlandstalige (alsook een aantal Neolatijnse) toneelstukken, gedrukt in de Nederlanden vóór 1700. Opmerkelijke conclusies zijn dat de auteursnaam voor 1620 niet zo'n prominente plaats inneemt, en dat de genreaanduiding zeer dikwijls voorkomt, helemaal bovenaan staat, en dikwijls in de grootste letter. Na 1650 verdwijnt dit fenomeen. Wanneer het gaat om vertalingen uit het Latijn of het Grieks wordt dit bijna steeds vermeld, terwijl dat niet het geval is voor de moderne talen. Bij de vermelding van de editievolgorde nemen de drukkers vaak een loopje met de waarheid. Na 1610 verschijnen driekwart van de toneelstukken in Amsterdam, bijna steeds wordt het impressum vermeld. Na 1660 worden vrijwel geen drukkers meer vermeld op de titelpagina, maar wel de boekverkopers of uitgevers. Opvallend is ook dat straat en winkel worden vermeld op de Antwerpse en Amsterdamse titelpagina. Dit wijst er duidelijk op dat er geproduceerd wordt voor de lokale markt. Wat de typografie betreft, is op te merken dat vooral romein, en uitzonderlijk nog gotiek, wordt gebruikt na 1635. Slechts 5% van de titelpagina's heeft niet één of andere vorm van illustratie, weze het uitgeversmerken stadswapens, blazoenen, een scène uit een toneel, enzovoort. Frontispiesen komen zelden voor. [JH]

3558. – Willy L. BRAEKMAN, *Het oudste vechtboek uit de Nederlanden: La Noble Science des ioueurs despee (1538)* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 49-65.

Inhoudelijke studie van *La Noble Science des ioueurs despee* (Antwerpen: W. Vorsterman, 1538; NK 1881), met een onderzoek naar de bronnen. Het gaat hier namelijk om een Franse vertaling van de prozastukken uit *Der Allten Fechter gründtliche Kunst* van Hans Lebkommer. Ook het **vechtboek** van Andreas Paurnefeindt komt aan de orde. Van de *Noble Science* bevinden er zich drie exemplaren in openbare collecties (Londen BL, Oxford Bodleian Library en Parijs BN) en één op een onbekende plaats (door NK in Rotterdam vermeld). Enkel in het Parijse exemplaar zitten de bladzijden op hun juiste plaats. Het boek werd geïllustreerd met 28 verschillende houtsneden, die samen 33 maal voorkomen. Ook de illustraties zijn verwant met die in het werk van Lebkommer, maar vertonen toch een grote onafhankelijkheid. [JH]

3559. – Ria JANSEN-SIEBEN, *Viskalenders* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 291-300.

Zoektocht naar de antecedenten van de **viskalender** (Antwerpen: G. Back, circa 1506) die door ECI in 1980 voor de KB werd gekocht. J-S heeft een aantal handschriften gevonden met ongeveer dezelfde viskalender, die dateren uit de vijftiende eeuw en geschreven werden in Sankt Gallen. De bron voor Backs viskalender is dus zeker Duits. [JH]

3560. – Gilbert TOURNOY, *De brieven van Juan Luis Vives uitgegeven door Simon Verepaeus* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 349-361. T beschrijft de zoektocht naar een exemplaar van de *Selectiores aliquot Lod. Vivis epistolae*, uitgegeven te Antwerpen in 1572 bij Antonius Tilenius. Een exemplaar bevindt zich in de *Bayerische Staatsbibliothek* in München, waar het in de catalogus verkeerd staat ingeschreven onder het jaar 1672. Autopsie van het exemplaar leverde twee nieuwe brieven op van **Vives**, één aan Jan Typoets (Typotius), en één aan Jan Loeff (Loevius). [JH]

3561. – Erik DUVERGER, *Antwerpse kunstinventarissen uit de zeventiende eeuw.* – Brussel: Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten. – 27 cm. – (Fontes historiae artis neerlandicae = Bronnen voor de kunstgeschiedenis van de Nederlanden, I).

Dl. X: 1674-1680, documenten 3047-3454. – 1999. – 541 p. ISBN 90-6569-688-1.

Dl. XI: 1680-1689, documenten 3455-3927. – 2001. – 619 p. ISBN 90-6569-906-6.

Dl. XII: 1690-1699, documenten 3928-4318. – 2002. – 558 p. ISBN 90-6569-916-3.

Dl. XIII: Index persoonsnamen. – 2004. – 465 p. – ISBN 906569-929-5.

Het grote project met Antwerpse **bronnen** voor de kunstgeschiedenis is andermaal voor boek- en bibliotheekgeschiedenis van belang (Zie Kroniek 22 nr. 2516): ondermeer nrs. 3151 (15 vii 1676: testament van Anna Goos, weduwe van Balthasar II Moretus), 3193 (6 ii 1677: inventaris van goederen van graveur Jan Galle), 3195 (20 ii & 6 iii 1677: idem Godgaf I Verhulst), 3253 (6-7 v 1678: boeken van particulier; ook 3332), 3333 (7 xi 1678 etc: grote boedel van Erasmus Quellinus, met op p. 370-371 boeken), 3416 (8 viii 1679: graveur Frederik Bouttats), 3461 (10 vii 1680: Peter I van den Bos "afzetter" van prenten), 3475 (23 ix 1680: winkelgoederen Fr. Bouttats), 3515 (22-24 iv 1681: boeken particulier), 3463 (13 i 1684: paardenboek van W. Cavendish; ook nrs. 3652, 3761, 3783), 3956 (16 vi 1690: Martinus Verhulst), 4010 & 4030 (28 ix 1691 en jan. 1692: bezittingen van Franciscus van Sterbeeck), 4045 (21 iv 1692: boekdrukker Marcelis Parijs), 4058 (14 vii 1692: Franciscus

Moretus), 4075 (28 x 1692: boeken van priester), 4097 (6 v 1693: lettergieter Petrus van Wolschaten), 4132 (13-15 iii 1694: boeken particulier), 4280 (ix 1698: boeken edelman), 4303 (30 iii – 4 iv 1699: boeken particulier). D, die in 2004 overleed heeft zijn grote project kunnen voltooien. Het verschijnen van de sleutel op het geheel heeft hij helaas niet meer beleefd maar de grote dankbaarheid van de boekhistorici willen wij hem nog graag betuigen. [MdS]

3562. – Koen DE VLIETGER-DE WILDE (ed.), Joost DEPUYDT (medew.), Goran PROOT (medew.) & Stijn VAN ROSSEM (medew.), *Adresboek van zeventiende-eeuwse drukkers, uitgevers en boekverkopers in Vlaanderen = Directory of seventeenth-century printers, publishers and booksellers in Flanders*. – Antwerpen: Vereniging van Antwerpse Bibliofielen, 2004. -168 p. – (Uitgaven van de Vereniging van Antwerpse Bibliofielen: nieuwe reeks, 1).

Deze thesaurus van **drukkers** die in de zeventiende eeuw binnen de grenzen van het huidige Vlaanderen Nederlandstalig drukwerk vervaardigden, is een product van de STCV. De volledig tweetalige (Nederlands/Engelse) lijst biedt een overzicht van 345 drukkers en uitgevers geordend per plaats, aangevuld met zeven fictieve. Van de meeste worden de jaren van werkzaamheid, de functie, het adres, het uithangbord en bibliografische referenties vermeld. In de rubriek Opmerkingen worden problemen gesignaleerd of wordt er gewezen op relaties tussen de drukkers. Aangezien de lijst is samengesteld op basis van een vrij beperkt deel van de productie is zij bepaald niet exhaustief en vooral de opgave van de jaren van activiteit is zeer onvolledig. Een lijst van schijnadressen, een register van persoonsnamen, functies, adressen en uithangborden en zelfs een concordantielijst met moderne straatnamen maakt het werk vanuit allerlei standpunten nuttig. [HM]

3563. – Goran PROOT & Stijn VAN ROSSEM, *Grey areas in book historical research: can international co-operation offer a practical solution?* in David J. SHAW (ed.), *Books beyond frontiers: the need for international collaboration in national retrospective bibliography. Papers presented on 8 November 2002 at the Bibliopolis Conference on "The future history of the book" hosted by the Koninklijke Bibliotheek, The Hague*. – London: Consortium of European Research Libraries, 2003, p. 9-18, ill.

Wordt het hele domein van het Nederlandstalige of het in de Nederlanden geproduceerde boek gedekt door de STCN en de STCV? Dat is de hamvraag die hier duidelijk wordt gesteld. Ondanks enige overlap is er toch vooral een gedeelte van de **productie** dat moeilijk te "grijpen" is: boeken met fictieve adressen of dubieuze drukkersnamen en jaartallen, en Nederlandstalige boeken uit Noord-Frankrijk en Wallonië. Grensoverschrijdende samenwerking is de enige oplossing. [MdS]

3564. – Goran PROOT, *De "Short Title Catalogus Vlaanderen": voorstelling van een veelzijdig onderzoeksinstrument* in *Boekgeschiedenis in Vlaanderen ...*, p. 15-32; Goran PROOT, *De "Short Title Catalogus Vlaanderen": voorstelling van een veelzijdig onderzoeksinstrument* in *Jaarboek 2002-2003 / Provinciale Commissie voor Geschiedenis en Volkskunde*, Antwerpen, 2004, 14, p. 233-254.

In deze bijdrage geeft P een overzicht van de stand van zaken van het STCV (Short Title Catalogus Vlaanderen)-project (www.stcv.be). Hij demonstreert de verschillende zoekfuncties in de databank en illustreert de onderzoeksmogelijkheden met een aantal grafieken die hij uit de databank heeft gegenereerd in verband met de verwerkte collecties, het belang van de drukkerscentra in Vlaanderen, de illustraties en de brontalen. [HM]

3565. – Hendrik D.L. VERVLIET, *Een Iers letterspecimen* in Frans HENDRICKX e.a., *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 595-598.

In het Plantijnse Archief bevindt zich nog een blaadje waarop een oud **Iers alfabet** is afgedrukt, dat geïdentificeerd wordt als Louvain A. V formuleert een aantal hypothesen over de datering, het ontstaan en de bedoeling van dit lettertype dat zou kunnen gesneden zijn door Geeraert I van Wolschaten. [HM]

3566. – Godelieve SPIESSENS, *Muziektypografische bedrijvigheid van de Antwerpse drukker Hendrik III Aertssens (1661-1741)* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 539-569.

S schetst een biografie van Hendrik III Aertssens, die in 1686 een octrooi verwierf voor het drukken van muziek in de Vlaamse provincies en in Brabant. Hij bleef tot 1710 actief als muziekdrukker en gedurende een groot deel van deze periode kon hij genieten van een monopolie. Vanaf 1695 begon hij ook kranten te drukken. S bekijkt vooral de inhoud van het muziekfonds, dat zowel werk van componisten uit de Nederlanden als van buitenlandse componisten bevat. Zij inventariseert en beschrijft een zestal drukkersvignetten die Aertssens in zijn muziekdrukken gebruikte en geeft een werklijst van dertig muziekdrukken. [HM]

3567. – Michel HERMANS, *Le livre liégeois. Stratégies éditoriales au début du XVIIe siècle* in Catherine BOUSQUET-BRESSOLIER (ed.), *François de Dainville s.j. (1909-1971), pionnier de l'histoire de la cartographie et de l'éducation. Actes du colloque international organisé par l'U.M.R. 8586 PRODIG à Paris, les 6 et 7 juin 2002.* – Paris: Ecole des chartes, 2004, p. 123-142.

Boeiende verkenning van de uitgavepolitiek van de **Luikse** jezuiten, met name bij de drukker Leonard Streel: contrareformatorische en pedagogische doelstellingen worden waargemaakt met (weinig) originele publicaties en een overvloed aan herdrukte vertaalde werken. Het vertrekpunt was *Bref discours pourquoi les religieux de la Compagnie de Jesus tiennent des Ecoles Où il est traicte de l'Institution de la Jeunesse* (1608). Dit boek vormde een sleuteltekst in het pedagogisch-historisch onderzoek van Dainville, zoals Michel Hermans nog eens toelicht in "L'usage du *Bref discours* dans *La naissance de l'humanisme moderne: analyse et raisons d'un abandon*" (p. 101-119). [MdS]

3568. – Dirk SACRÉ, *Lucas Holstenius (1596-1661) en een vacature voor de betrekking van corrector in de Officina Plantiniana (1625-1626)* in *De Guden Passer* 82 (2004), p. 103-113.

In 1625 had Balthasar **Moretus** blijkbaar problemen om een geleerde corrector te vinden. Op aanraden van de jezuit Schottus probeerde hij de veelbelovende Hamburgse bekeerling Lucas Holstenius ertoe te overhalen om bij hem te komen werken. Het aanbod van kardinaal Barberini om zich in Rome te vestigen, bleek echter aanlokkelijker. In een appendix editeert Sacré nog een onuitgegeven brief van Balthasar II Moretus aan Holstenius uit 1657. [HM]

3569. – Steven GYSENS, *Twee uitgevers, één auteur. Een onbekende brief aan Gerardus Vossius (1605)* in *Limburg – Het Oude Land van Loon*, 80, 2001, p. 171-180, ill.

De in Rome werkzame Limburgse patristicus Gerard Vossius van Borgloon (1547-1609) wilde zijn uitgave van Gregorius Thaumaturgus graag bij de Officina Plantiniana gedrukt zien. Het antwoord van Jan **Moretus** (13 mei 1605) was negatief omdat diens Keulse collega Anton Hierat net een editie op de markt had gebracht. Moretus vermeldt ook de problemen die hij met Hierat kende wegens diens nadruk van de *Annales ecclesiastici* van kardinaal Caesar Baronius. [MdS]

3570. – J.-L. MEULEMEESTER, *Over een zeldzaam Brugs druksel in Biekorf*, 104, 2004, p. 357-361.

In het kader van een grote pestepidemie verscheen in 1666 in Brugge bij Catharina **Verschrieck**, de weduwe van Johannes Clouwet, een boekje over Franciscus Xaverius als beschermheilige tegen de pest: *Den H. Franciscus Xaverius van de societeyt Jesu, voor besonderen patroon tegen de peste*. M beschrijft uitvoerig de titelprent, situeert de drukker en schrijft het boekje toe aan de jezuïet Philippus Franciscus Taisne. [HM]

3571. – Claude SORGELOOS, *Wenceslas Coberger, Théodore Galle, une reliure turque: l'album amicorum de Denis le Villers (+ 1620), chanoine de Tournai* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. III, p. 199-216.

S houdt een pleidooi om het album amicorum van de Doornikse kanunnik Denis **le Villers** uit te geven. Het is een van de weinige bewaarde stukken uit de collectie van deze bibliofiel, die onder andere bevriend was met Justus Lipsius en een van de grootste boekenverzamelingen van Doornik bezat. Hij had daarnaast ook een rariteitenverzameling waarover hij correspondeerde met Peiresc en Ortelius. Het album amicorum bevat vooral bijdragen in het Latijn en het Frans van humanisten en edellieden. De vier picturale bijdragen van Louis Wurtemberg, Philippe van Winghe, Wenceslas Cobergher en Theodore Galle worden in detail beschreven en gesitueerd. [HM]

3572. – Claude SORGELOOS, *Tornaci compactus: sur quelques reliures provenant de Jérôme van Winghe (+ 1637), chanoine de Tournai* in *Archives et bibliothèques de Belgique / Archief- en bibliotheekwezen in België*, 74, 2003, p. 295-335, ill.

Wezenlijke bijdrage tot de onderzoeksmethode en de geschiedenis van de boekband in ons land. Hiëronymus II **van Winghe**, jurist uit Leuven, later bibliothecaris en kanunnik van Onze-LieveVrouw te Doornik, én groot bibliofiel, heeft met zijn (al te) beknopte aantekening in de boeken ("Tornaci compactus") bandenvorsers op het verkeerde been gezet. Alleen P. Verheyden interpreteerde ze op de juiste manier ("[Emptus] compactus ..."), zonder evenwel dieper op de kwestie in te gaan. Dat heeft nu S op voorbeeldige wijze gedaan. De grootste partij boeken uit Van Winghes bibliotheek was in Doornik gebleven en is dus in 1940 teloor gegaan. Een kleinere partij was (gelukkig) daarvóór al her en der verspreid; zij levert ons het ex-libris en andere summiere aantekeningen op. Nu weten wij dat de bezitter, Hiëronymus van Winghe, stelselmatig en kort in zijn boeken optekende waar en in welke vorm hij het boek had verworven: geërfd, ten geschenke gekregen, als ruil, of gekocht. Hij verwierf ze in albis, zoals de boeken doorgaans werden verkocht, of hij liet ze heel eenvoudig in perkament binden, gevolgd door het bedrag in stuivers. Of hij kocht ze kant en klaar gebonden, in steden waar hij kwam, Parijs, Venetië, en uiteraard ook zijn verblijfplaats Doornik. Uit enkele voorbeelden die S bespreekt, blijkt duidelijk dat de plaatsnaambepaling die van aankoop en niet van bindactiviteit is. [ECI]

3573. – Luc KNAPEN, *Des livres de Gaspar Le Charron, dit Auriga (c.1570-1636), à la bibliothèque abbatiale de Saint-Hubert en Ardenne* in Frans HENDRICKX e.a., *E codicibus impressisque ...*, dl. III, p. 447-475.

Vijftien boeken uit de bibliotheek van de oude abdij van Saint-Hubert dragen een ex-libris van Gaspar Auriga, alias Gaspar **Le Charron** (1570-1636). K schetst uitvoerig zijn leven en bekijkt zijn testament van 1636 dat ook informatie over zijn persoonlijke bibliotheek bevat. Hij bekijkt de samenstelling van de bibliotheek en behandelt naast de inhoudelijke aspecten

ook het formaat, de taal, de toestand van de boeken, de verwerving en de prijs. Tot slot geeft hij een gedetailleerde bibliografische beschrijving van elk van de vijftien boeken. [HM]

3574. – Paul BEGHEYN, *De "heilige jacht" van Godfried Henskens en Daniel van Papenbroeck: twee jezuiten op bibliotheek reis door Europa in 1660* in *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen* 2003, XI, p. 161-173.

In opdracht van Joannes Bollandus trokken de **jezuiten** Henschenius en Papebrochius heel Duitsland door, over Oostenrijk tot in Trente, op zoek naar handschriften die van belang konden zijn bij het samenstellen van de *Acta Sanctorum*. [ECI]

3575. – J. ROEGIERS, *The first Leuven University Library rules (1636 and 1655)* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. III, p. 545-554.

R schetst hoe de centrale bibliotheek van de **Leuvense universiteit** is ontstaan op basis van de nalatenschap van Laurentius Beyerlinck en op initiatief van Cornelis Jansenius in 1635. In 1636 werden weliswaar regels voor het bibliotheekbeheer opgesteld, maar deze zijn nooit in de statuten opgenomen. R geeft de regels van 1636 in het Latijn uit en ook het nieuwe kortere reglement van 1655. [HM]

3576. – Christian COPPENS, *Auspicia bibliothecae: donators at the foundation of the Central Library in Louvain (1636-9)* in *Quaerendo*, 34, 2004, 3-4, p. 169-210.

De eerste gedrukte catalogus van de **universiteitsbibliotheek van Leuven**, samengesteld door Valerius Andreas in 1639 en gedrukt door Everard de Witte, vermeldt ook de schenkers. Een groot deel van de 2.630 boeken kwam uit de legaten van de Antwerpse kanunnik Laurentius Beyerlinck (+ 1627) en van Jacobus Romanus (+ 1635) maar daarnaast waren er ook zeventig schenkers die in het totaal 237 boeken schonken. C geeft een gedetailleerd overzicht van de schenkers met telkens een korte biografische situering in hun relatie tot de universiteit van Leuven, een bibliografische beschrijving van de geschonken werken en een specificatie van hun inhoud. In een afzonderlijk overzicht groepeerde hij de schenkers volgens hun functie: academici, abten, priesters en drukkers. Indexen op de biografische notities, op de geschonken boeken en op drukkers en uitgevers maken het artikel zeer toegankelijk. [HM]

3577. – Harry STABEL, *Een vondst in het Turnhoutse Begijnhofmuseum: "Qvadrins historiqves de la Bible"* in *Taxandria. Jaarboek van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van de Antwerpse Kempen*, 76, 2004, p. 157-164, ill.

Het exemplaar van twee zeldzame Lyonese drukken van Jean de Tournes (Frans 1558, Duits 1564), met talloze houtsneden van Bernard Salomon, dat zich in het Turnhoutse Begijnhofmuseum bevindt, heeft in 1631 toebehoord aan de Geelse schilder Walter **Michiels** (met in Thieme-Becker). [JH & Mds].

3578. – Pierre DELSAERDT, *Particulier boekenbezit in de zeventiende-eeuwse Zuidelijke Nederlanden* in Marcus DE SCHEPPER (e.d), *Een hart voor boeken ...*, p. 14-21 = Pierre DELSAERDT, *Les bibliothèques privées des Pays-Bas méridionaux au 17e siècle* in Marcus DE SCHEPPER (ed.), *La passion des livres ...*, p. 14-21.

Door het feit dat institutionele openbaar toegankelijke bibliotheken in de zeventiende eeuw slechts moeizaam tot stand kwamen, werd al wie op een bepaald domein op de hoogte wilde blijven genoopt om zelf de nodige boeken aan te schaffen. Door de relatief hoge prijs van de boeken en het feit dat ze vrij traag verouderden was er ook een belangrijk tweedehandscircuit ontstaan van boeken die werden verspreid via veilingen. Veilingcatalogi vormen een belangrijke bron voor de kennis van **privébibliotheken**. In combinatie met

boedelinventarissen geven ze een goed idee van de belangrijke collecties. Minder is geweten over het boekenbezit bij de meerderheid van de bevolking die slechts een paar goedkope boekjes bezaten, op een uitzondering als Peter Oris na. D bekijkt de samenstelling van enkele professionele bibliotheken vooral van pastoors, geneesheren en juristen, geleerdenbibliotheken, enkele zeldzame liefhebberscollecties en de familiebibliotheek van de Moretussen. De geleerden bibliotheken munten vooral uit door hun omvang. De kloosterbibliotheken vormen door hun grotere continuïteit een aparte categorie. [HM]

3579. – Anna E.C. SIMONI, *Johan Radermacher's German books* in William J. JONES, William A. KELLY & Frank SHAW (eds.), *"Vir ingenio mirandus". Studies presented to John L. Flood.* – Göppingen: Kümmerle Verlag, 2003, dl. II, p. 693-704. – (Göppinger Arbeiten zur Germanistik, 710/2)

De boeken van de in 1617 overleden Middelburgse koopman Johan **Radermacher** (Zie Kroniek 24 nr. 2855) werden in 1634 geveild (uniek exemplaar van de catalogus in Cambridge University Library). S identificeert de Duitse boeken in die verzameling – sommige titels blijken zelfs voor de meest ervaren bibliografe weerbarstig ... [Mds]

3580. – Prosper ARENTS & Alfons K.L. THIJS, *Aankopen bij Balthasar Moretus voor de bibliotheek van Albert Rubens (1628-1650)* in *De Gulden Passer*, 82, 2004, p. 115-160.

T geeft een onderzoek uit van A, die van 202 boeken in de bibliotheek van Albert **Rubens** heeft achterhaald dat ze zijn aangekocht in de Officina Plantiniana. Daarvan werden er 71 gekocht door Pieter Paul Rubens voor zijn zoon Albert. Er is een uniek exemplaar bewaard met het ex-libris van Albert Rubens en er zijn 130 boeken door Albert Rubens zelf aangeschaft. A geeft de vermelding in de boekhouding volledig weer, identificeert het boek bibliografisch en geeft ook aan waar het desgevallend in de veilingcatalogus van Albert Rubens wordt vermeld. Een index van namen en een van drukkers, uitgevers en financiers maakt het artikel gemakkelijk doorzoekbaar. [HM]

3581. – Marcus DE SCHEPPER (ed.), *Een hart voor boeken: Rubens en zijn bibliotheek: Tentoonstelling, Antwerpen, Museum Plantin-Moretus, 6 maart – 13 juni 2004.* – Antwerpen: Museum Plantin-Moretus, 2004; Marcus DE SCHEPPER (ed.), *La passion des livres: Rubens et sa bibliothèque: Exposition: Anvers, Musée Plantin-Moretus, 6 mars -13 juin 2004.* – Anvers: Musée Plantin-Moretus, 2004.

Deze catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling is gebaseerd op de reconstructie van de bibliotheek van Rubens door Prosper Arents (zie nr. 3352). De catalogus toont exemplaren die hebben toebehoord aan P.P. Rubens of zijn verwanten, uitgaven van Balthasar Moretus waaraan Rubens heeft meegewerkt, archivalia in verband met boekenaankopen, een representatieve selectie uit alle deelgebieden van Rubens' bibliotheek en ook de veilingcatalogus van Albert Rubens. De inleiding bevat een bijdrage van Pierre Delsaerd over privébibliotheken, (zie nr. 3578), van Dirk Imhof over aankopen van P.P. Rubens bij Balthasar Moretus en van Dirk Sacré over een onbekende brief van Rycquius aan Rubens. Imhof gaat na hoeveel, meestal buitenlandse, boeken Rubens, weliswaar niet altijd voor zichzelf, kocht in de Officina Plantiniana. Ook Albert Rubens kocht bij Moretus. Sacré onderzoekt de relatie van Rycquius (1587-1627) met Pieter Paul en Filip Rubens. Rycquius schreef op 16 mei 1609 uit Rome een brief aan Rubens, die hij in 1610 mee liet afdrukken in zijn te Keulen verschenen brievenverzameling *Primitiae epistolicae*. De catalogus toont een prent van elk tentoongesteld document of boek vergezeld van een bibliografische beschrijving, een uitvoerige en deskundige commentaar waarin de relatie met Rubens wordt

gelegd en verwijzingen naar literatuur. De catalogus is onderverdeeld in tien rubrieken: I. Rubens en verwanten, over boeken met een verwijzing naar familieleden; II. Boeken en bibliotheken, over Rubens' eigen boeken en archiefstukken in verband met opzoekingen in een bibliotheek; III. Boeken van vrienden; IV. Boeken waaruit de contemporaine faam van Rubens blijkt en V-X. Voorbeelden van boeken uit de genres die Rubens ongetwijfeld in zijn bibliotheek had: kunst en boeken, archeologie, taal & letteren, politiek & religie, geschiedenis en wetenschap. [HM]

3582. – Peter THISSEN, *The export of books from the Republic to the Southern Netherlands. A quantitative indication based on the catalogue of the Roermond charterhouse library in Quaerendo*, 34, 2004, 1-2, p. 6-52.

Het onderzoek van T berust op extrapolatie, waarbij zich steeds het probleem van de representativiteit van het materiaal stelt. De bibliotheekcatalogus van de karthuizers van Roermond uit 1740-1742 biedt een zeer gedetailleerde beschrijving van 4.772 titels. Volgens T is deze collectie representatief voor bibliotheken van contemplatieve ordes in de **Zuidelijke Nederlanden**. Het aandeel van de boeken gedrukt in de Republiek blijft beperkt tot 3% niet meer dan individuele steden uit de Zuidelijke Nederlanden als Leuven en Douai. Keulen speelde een belangrijker rol als leverancier van katholieke boeken dan Antwerpen. Het belang van de Republiek ligt vooral op het vlak van de "non theologica". T somt de werken uit de Republiek op geordend per plaats per drukker. In tabellen en grafieken geeft hij een overzicht van de totale collectie van het aantal werken per plaats van publicatie, uitgesplitst per plaats in de Republiek, en ook verdeeld in theologische en niet-theologische werken. Er is ook een tabel met de formaten en de talen in de niet-theologische werken en in een laatste tabel wordt de collectie vergeleken met deze van de benedictijnenabdij van Saint-Hubert (1665). [RM]

3583. – Anna E.C. SIMONI, *The Antwerp editions of Flaminio della Croce, or Italian swords pressed into Belgian books* in Frans HENDRICKX e.a., *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 511-538, ill.

Van de Milanese militair, **Flaminio della Croce**, verschenen er in Antwerpen twee krijgskundige werken bij H. Aertssens (1617 en 1625), en een bij Lesteens (1629) in het Italiaans. De werken zijn niet zuiver technisch, geregeld geeft de auteur ook persoonlijke, zelfs autobiografische beschouwingen. S bekijkt de relatie tussen de verschillende edities, vooral voor wat de prenten betreft. Zij schenkt bijzondere aandacht aan twee exemplaren van het *Theatro* in de British Library, waarvan een het bezit was van keizer Ferdinand II en het andere een geschenk van Frederik Hendrik aan Willem Lodewijk, graaf van Nassau. [HM]

3584. – Jozef MERTENS & Franz AUMANN (eds.), m.m.v. Arnout MERTENS, *Krijg en kunst. Leopold Willem (1614-1662), Habsburger, landvoogd en kunstverzamelaar*. – Bilzen: Landcommanderij Alden Biesen, 2003. – XLVIII, 352 p.: ill.; 27 cm. – ISBN 90-805606-4-2. Fraaie catalogus bij een belangrijke tentoonstelling over de politieke en culturele geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden in het midden van de zeventiende eeuw. De kleine afdeling "Bibliotheek" (p. 313-320) bevat enkele werken aan de landvoogd opgedragen. Maar het volledige catalogusgedeelte (p. 139-350) is van belang voor de beschrijving van talloze, vooral Latijnse, gelegenheidsdrukjes en historische bronnen. Met uitvoerige registers op persoons- en plaatsnamen. [Mds]

3585. – Ingeborg DE COOMAN, Hubert MEEUS & Maartje DE WILDE (eds.), *Tot vermaeck van alle Sang-lievende Liedten. Het zeventiende-eeuwse Nederlandse lied in*

handschrift en druk. Catalogus bij de tentoonstelling in de Bibliotheek Stadscampus van de Universiteit Antwerpen, 4 juni – 27 juni 2004. – Antwerpen: ISLN, 2004. – 69 p.: ill.; 24 cm. Verzorgde tentoonstellingscatalogus rond het zeventiende eeuwse Nederlandse lied, met uitvoerige en genuanceerde informatie over auteurs, genres, receptie enzovoort. Talrijke unica en zeldzame boekjes uit Antwerpse en Gentse bibliotheken werden samengebracht en kort beschreven. De bibliografische informatie beperkt zich tot het editieniveau. Op exemplargegevens (band, herkomst) wordt slechts occasioneel ingegaan. Handig naslagwerkje, te gebruiken naast Huybens' repertorium (zie nr. [3500](#)). [MdS]

3586. – Hubert MEEUS, *"Dienstich ende ghenuchelijc tyt-verdryf voor siecken, om ghesont te worden, en voor ghesonde om niet sieck: te zyn". Ontspanningslectuur in de zeventiende eeuw* in Jan PAUWELS (ed.), *Gheprint tAntwerpen ...*, p. 77-89, ill.

Verkenning van wat in het zeventiende-eeuwse Antwerpen "**ontspanningslectuur**" en "populair drukwerk" kon zijn. Analyse van *Dienstich ende ghenuchelijc tyt-verdryf voor siecken (...)* van de arts Michiel Boudewijns (+ 1681). Het boek verscheen in 1654 bij Fransoys Fickaert te Antwerpen en was met zijn 484 pagina's en gegraveerd frontispies niet echt goedkoop. Wel schrijft de stadsgeneesheer zijn werk in het Nederlands en doorspekt het met anecdotes en verzerzen. Het beoogde publiek moest dus wel geletterd zijn, en was dan ruimer dan de kring van Latijnse intellectuelen. Dat was blijkbaar de doelgroep van (het fonds van) de firma Fickaert. [MdS]

3587. – Pierre SWIGGERS, *Den Spaensen Grammatica van A. de la Porte (1659)* in *Ex officina*, 17, 2004, 2, p. 3-4, ill.

De kapelaan van het Spaans kasteel te Antwerpen, Arnolfo **de la Porte**, bewerkte de Spaans-Franse woordenboeken van César Oudin voor het Nederlandstalige publiek. Beide delen verschenen in 1659 bij Hieronymus en Jan Baptist Verdussen. Daarbij voegde hij een derde werk: een beknopte Spaanse spraakkunst in het Nederlands – de eerste in zijn soort. [MdS]

3588. – Gerrit VERHOEVEN, *Brought together at great effort: the place of author, publisher and reader in the genesis of the early modern travel guide* in *Quaerendo*, 34, 2004, 3-4, p. 240-253.

V gaat na in hoeverre **reisgidsen** uit de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw origineel zijn, dan wel een samenraapsel en vaak zelfs een vrij letterlijke navolging van hun voorgangers. Al in de eigen tijd werden een aantal reisgidsen kritisch onder de loep genomen in geleerde tijdschriften. Dat had voor effect dat de samenstellers in het begin van de achttiende eeuw zelf een meer kritische houding gingen aannemen tegenover de eigen bronnen. [HM]

3589. – Edwin VAN MEERKERK, *Dyades, lijndragers en netwerken. Een model voor bestudering van de productie, distributie en consumptie van het gedrukte woord in de achttiende eeuw* in *De achttiende eeuw*, 35, 2003, p. 160-175.

Er zijn weinig **theorieën** in de boekgeschiedenis die zo'n impact hebben gehad als het communicatiecircuit van Robert Darnton. Nochtans wilde hij met zijn cyclus van productie, distributie en consumptie boekhistorici enkel een middel aanreiken om de verspreiding van boeken in onze samenleving op een globale manier te bekijken. Op die manier hoopte hij de versplintering van het vakgebied in afgezonderde eilandjes tegen te gaan. De grote hoeveelheid navolgingen, aanvullingen en kritieken die de meer dan twintig jaar oude theorie tot vandaag blijft genereren, bewijst dat hij toen inspeelde op een behoefte. Dit artikel

gebruikt de theorie van Darnton als uitgangspunt om te komen tot een nieuw model voor de benadering van de geschiedenis van uitgaven, vertrekkend vanuit het centrale begrip "netwerk". Dit doet de auteur door elementen uit het werk van Pierre Bourdieu ("veld", "habitus" en "kapitaal") en de uit de sociologie afkomstige netwerkanalyse ("dyades", "lijnendragers", etc.) in het model van Darnton te importeren. De belangrijkste aanpassing die de auteur voorstelt, is om niet langer uit te gaan van de levensloop van het boek zelf, maar om te vertrekken bij alles wat rond een boek gebeurt. De levensloop van een boek is immers ingewikkelder en langer dan Darnton doet uitschijnen. De mix van deze drie theorieën leidt tot een gecompliceerde cocktail die niet in één teug leeg te drinken is. Zoals vaker bij theoretische uiteenzettingen roept het artikel een aantal interessante vragen op die uitnodigen tot reflectie en kunnen helpen als referentiekader bij de studie van het verleden. De werkelijke toepasbaarheid van de theorie is echter problematisch, omdat ze slechts werkbaar is wanneer er een massa archiefmateriaal bewaard is gebleven. Dit is bij de *Histoire du siècle de Louis XIV* (het enige uitgewerkte voorbeeld) wel het geval, maar bij auteurs die minder bronnen hebben achtergelaten dan Voltaire (en dat is toch wel 99% van de schrijvers) of bij uitgevers van vóór de achttiende eeuw (waarvan zelden het bedrijfsarchief bewaard is) wordt het opstellen van een netwerkanalyse al gauw een onmogelijke opgave. Tussen theorie en praktijk loopt het echter wel vaker fout. [SvR]

3590. – Lieven DEWENET, *Het kortstondige bestaan van een papierwindmolen te Menen (1787-1792)* in *Ons heem*, 53, 1999, 1, p. 29-36; Lieven DEWENET, *Het kortstondig bestaan van een papierwindmolen te Menen* in *Molenecho's: Vlaams tijdschrift voor molinologie*, 27, 1999, 1, p. 18-29; Lieven DEWENET, *Technische voorschriften voor een betere papierproductie in de Oostenrijkse Nederlanden (ca. 1750)* in *Molinologie, Tijdschrift van The International Molinological Society Nederland-Vlaanderen*, 12, 1999, p.2-14.

In de tweede helft van de achttiende eeuw wilde de Oostenrijkse regering de uitbouw van een eigen **papierproductie** in de Zuidelijke Nederlanden stimuleren. Tot dan toe waren de plaatselijke drukkerijen voor papier afhankelijk van de invoer vanuit Frankrijk en de Verenigde Provinciën. Een goed voorbeeld is de papiermolen die Frans Willem Claeysens-Benoit aan de vooravond van de Brabantse Omwenteling wilde oprichten in Menen. Het keizerlijk octrooi dat hij in mei 1789 ontving, kende hem een aantal economische gunsten toe zoals de vrijstelling van taksen voor benodigde grondstoffen, van uitvoer- of tolrechten op het uitgevoerde papier en van inkwartiering van soldaten. De politieke en militaire troebelen maakten de levensvatbaarheid van de molen echter snel onmogelijk. [SvR]

3591. – Frans A. JANSSEN & José BOUMAN, *Van rood, wit en Blaeu. De weduwe Moretus koopt nieuwe letter via Ysbrand Vincent (1706)* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 477-490.

Van het begin van de achttiende eeuw steunde de Officina Plantiniana voor de bevoorrading en uitrusting van de drukkerij in belangrijke mate op Noord-Nederlandse handelaars en ambachtslui. De Amsterdamse papierhandelaarsfamilie **Vincent** was een van de vaste leveranciers van de Moretussen. Dit artikel illustreert dat Ysbrand Vincent meer deed dan alleen papier leveren. Zo vroeg de weduwe Moretus hem voor haar in Amsterdam een nieuwe letter te kopen. Ze was ontevreden over de kwaliteit van de Zuid-Nederlandse letters en liet door naar het buitenland te trekken economische motieven primeren op politieke overwegingen. Het ongewone karakter van de bestelling – het was de eerste keer dat de Officina niet bij Van Wolschaeten bestelde – verklaart waarschijnlijk de noodzaak om met een tussenpersoon te werken. Dankzij de briefwisseling is het mogelijk de onderhandelingen

tussen beide partijen op de voet te volgen. Dit artikel is interessant door de uniciteit van het gebruikte bronnenmateriaal en spreekt door het directe contact met het verleden tot de verbeelding. [SvR]

3592. – Egied VAN HOONACKER, *Twee invloedrijke Vlaamse families in Rijsel. Vanhoenacker en Pancoucke* in *De Leiegouw*, 46, 2004, p. 207-217, ill.

Genealogie van de Vlaamse familie **Panckoucke** die als uitgevers en auteurs het culturele en politieke leven in Noord-Frankrijk (vooral te Rijsel) hebben beïnvloed. [Mds]

3593. – Stijn VAN ROSSEM, *De verbeelding van het vonckisme: democratische prenten tijdens de Brabantse Omwenteling (1787-1792)* in Pierre DELSAERDT & Koen DE VLIAGER-DE WILDE (eds.), *Boekgeschiedenis in Vlaanderen ...*, p. 57-67, ill.

Naast een vloed aan, vaak anonieme, politieke pamfletten verschenen er in de jaren van de Brabantse Omwenteling (1787-1792) als een visuele pendant even zovele **politieke prenten**. VR onderzocht een corpus van 400 prenten, wijst op banden met verwante prenten uit de Nederlandse traditie, (Tachtigjarige Oorlog) en op het overwicht van "democratisch" georiënteerd materiaal. Hij gaat nader in op de reeks *Collection des différentes gravures ... qui ont eu rapport à la Révolution belge commencée l'an 1787 (...)* (Rijsel: Ignace Joseph Jacquez, 1790). Een smaakmaker voor een grote studie over het onderwerp, die ter perse is. [Mds]

3594. – Pierre DELSAERDT, *"Gleiche Waare wie von Aschaffenburg": les papiers décorés de la firme Brepols à Turnhout (Belgique)* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressique ...*, dl. III, p. 225-246.

Over Belgisch **sierpapier** in de negentiende en twintigste eeuw is tot nu toe weinig geschreven. Nochtans wist de firma Brepols uit Turnhout zich op te werken tot een belangrijke producent en boekte ze internationale successen met zowel traditionele als nieuw ontwikkelde soorten papier. Een belangrijke gebeurtenis in de ontwikkeling van het bedrijf was de samenwerking met de Duitse firma Dessauer, op dat moment wereldleider in de productie van sierpapier. Deze door huwelijksbanden met Brepols verbonden familie, speelde een belangrijke rol in de mechanisatie van de productie en maakte van Brepols een reusachtige drukkerij waarin rond 1900 ongeveer 1.000 mensen in drie verschillende fabrieken werkten. Dit artikel beschrijft in detail de opgang, bloei en ondergang van het Kempense sierpapier. [SvR]

3595. – Pierre DELSAERDT, *Het lees kabinet van citoyen Carpen, 1804* in Jan PAUWELS (ed.), *Gheprint tAntwerpen ...*, p. 90-103.

De **commerciële leesbibliotheek** ontstond in de tweede helft van de achttiende eeuw. Dit nieuw type bibliotheek zou model staan voor de latere openbare bibliotheken. Ook in onze gebieden stelden particulieren hun ruim boekenassortiment voor een prijsje open voor particulieren, al hebben ze niet altijd veel sporen nagelaten in de geschiedenis. Vandaar dat de catalogus van de commerciële bibliotheek van Charles-Médard Carpen, een Fransman die zich in 1798 in Antwerpen vestigde, de nodige aandacht verdient. Dit unieke exemplaar, afkomstig uit het bedrijfsarchief van Brepols, geeft een overzicht van de inhoud van de bibliotheek. Bezoekers konden kiezen uit 1.349 titels (in 3.684 banden), voor het merendeel Franse romans. Echt verrassend is dit niet, gezien de achtergrond van Carpen en de vogue die er in de Zuidelijke Nederlanden heerste omtrent dit genre. Interessant is ook dat het volledige bibliotheekreglement in de catalogus is opgenomen. [SvR]

3596. – Marie-Thérèse ISAAC & Claude SORGELOOS, *L'école centrale du département de Jemappes 1797-1802. Enseignement, livres et Lumières à Mons.* – Bruxelles: Archives et bibliothèques de Belgique, 2004. – 589 p. – D 2004/1080/3. – (Numéro spécial; 73).

Deze lijvige studie biedt een gedetailleerd overzicht van de *école centrale* van **Jemappes**. De *écoles centrales* werden opgericht tijdens de Franse periode en moesten het bestaande middelbare onderwijs vervangen. Boeken vormden het fundament van dit nieuwe schoolsysteem. In theorie moesten ze het ideeëngoed van de Verlichting en de nieuwste wetenschappelijke inzichten voor een ruim publiek toegankelijk maken. In de praktijk ging de oprichting van de bibliotheek met veel moeilijkheden gepaard. De basiscollectie werd immers gevormd door een selectie uit het bezit van de opgeheven religieuze ordes van de streek. De boeken uit deze collecties waren echter niet geschikt voor het vernieuwde onderwijssysteem dat de Franse *citoyens* voor ogen hadden. Dus bezorgde men de regering in Parijs voor elk vak een lijst met gewenste boeken. Het bestelde lesmateriaal was een staalkaartje van internationale verlichtingsliteratuur. Vooral de leraars van de exacte wetenschappen wilden de meest actuele werken. Interessant voor de historische ontwikkeling van de boekwetenschap is de oprichting van een cursus bibliografie in de scholen. Het vak moest de leerlingen in contact brengen met de rijkdom van de eigen bibliotheekcollectie. Het bibliotheekreglement leert ons dat hoofdbibliothecaris Delmotte zijn bibliotheek in de eerste plaats als een "sanctuaire des sciences" zag en dat toegang moest worden ontzegd aan wie niet over de nodige capaciteiten of de juiste motivatie beschikte. Helemaal publiek was de bibliotheek dus niet. Een volledige catalogus is ook nooit gerealiseerd. Bij de opheffing van de scholen in 1802 waren slechts 6.000 van de 33.000 banden ontsloten. In 1804 werd de bibliotheek eigendom van de stad Bergen. In 1966 stond die de bibliotheek af aan de Universiteit van Bergen-Henegouwen, die zo de directe erfgenaam van de *école centrale* van Jemappes is geworden. [SvR]

3597. – Jean-Louis VAN BELLE, *La bibliothèque de Philippe Norbert van der Stegen (1691-1743), drossard de Brabant in Liber amicorum Robert Van den Haute.* – Ganshoren: Notre Comté / Ons Graafschap, 2000, p. 98-106.

Analyse van de bibliotheek van Philippe Norbert **van der Stegen**, de voorlaatste drossaard van Brabant. De inventaris die na zijn dood in 1743 werd opgesteld, bevatte eveneens zijn boekenbezit. De lijst telt 184 volumes, gerangschikt volgens formaat (folio, quarto, octavo en kleinere formaten). Het artikel bevat de volledige transcriptie van de catalogus en waar mogelijk zijn de opgesomde werken geïdentificeerd. De inhoudelijke analyse toont aan dat het hier een bibliotheek betreft die typisch is voor een Brusselse edelman in de achttiende eeuw. Hij bezat voornamelijk werken over lokale geschiedenis en geografie; theologie en devotieliteratuur vormden een tweede belangrijke groep. De passie waarmee de drossaard zich toelegde op het bewerken van zijn landgoed, weerspiegelde zich in het grote aantal boeken over landbouw dat hij in zijn bezit had. [SvR]

3598. – Bart OP DE BEECK, *Boeken uit de bibliotheken van de Engelse jezuietencolleges te Brugge, bewaard in de verzameling "Ville de Bruxelles"* in Pierre DELSAERDT & Koen DE VLIÉGER-DE WILDE (eds.), *Boekgeschiedenis in Vlaanderen ...*, p. 79-101.

Exemplaaronderzoek van de collectie oude drukken die in de Koninklijke Bibliotheek van België bewaard worden, werpt niet alleen nieuw licht op de geschiedenis van deze instelling, maar ook op alle collecties die aan deze bibliotheek ten grondslag liggen. Dit vormt het uitgangspunt van deze studie, die past binnen een doctoraatsonderzoek. Bij de opheffing van de jezuietenorde werd een deel van haar boekenbezit voorbehouden aan de Koninklijke Bibliotheek. Door de toen opgestelde inventaris van de Engelse jezuietencolleges te Brugge te

vergelijken met het fonds "**Ville de Bruxelles**", probeert de auteur te achterhalen welke boeken uit de colleges zich vandaag nog in de KB bevinden. Niet alle voorbehouden exemplaren zijn immers effectief in de KB terecht gekomen. Van de 283 werken die voor de KB bestemd waren, bevinden er zich nog zeker 81 in de verzameling, van 30 boeken bestaat een sterk vermoeden dat ze uit de Engelse colleges afkomstig zijn. [SvR]

3599. – Jerom VERCRUYSSSE, *L'Attrait du fruit défendu: avaries et succès du commerce des livres prohibés à Bruxelles. L'affaire Delahaye et Cie (1782-1793)* in *Le livre et l'estampe*, 50, 2004, p. 7-72.

Goed gedocumenteerde illustratie van de rol die Brusselse drukkers en boekverkopers speelden in de internationale handel van **illegaal drukwerk** op het einde van de achttiende eeuw. Samen met zijn Franse partner Duverger (zijn echte naam was Michel Jacques Paulmier), had Delahaye een lucratief handeltje opgezet in het drukken en verkopen van verboden boeken voor de Franse markt onder meer in onderaanneming voor de *Société typographique de Neuchâtel*. In 1782 kwam de zaak aan het licht: de verantwoordelijken werden gevangen gezet en hun fonds aangeslagen. Op basis van de overgeleverde documenten van dit proces weet de auteur een verhaal te construeren dat een mooi beeld schetst van de verzwakte censuur tijdens de jozefistische periode (de keizer zelf komt tussenbeide om de straffen voor de drukkers af te zwakken), de werking van het juridische apparaat op het einde van het ancien regime, het Brusselse aanbod aan illegaal drukwerk (er werd een lijst opgesteld van alle in beslag genomen publicaties) en het lef dat het achttiende-eeuwse ondernemerschap vereiste (Duverger bepleit zijn vrijlating rechtstreeks bij de keizer en doet zich voor als een slachtoffer van juridische willekeur om zijn klanten terug te winnen). [SvR]

3600. – Albert LABARRE, *Contrefaçons dans le nord de la France en 1778* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 491-509. 1 1

Tekstuitgave van processen-verbaal die zijn opgesteld naar aanleiding van de hernieuwde Franse wetgeving op het boekenvak uit 1777. Deze hervorming wilde meer kansen geven aan provinciale drukkers door de wetgeving rond privileges te versoepelen. De meeste privileges werden immers gemonopoliseerd door de Parijse drukkers, waardoor de overige boekverkopers vaak hun toevlucht namen tot het verhandelen van roofdrukken. Een van de maatregelen die werd getroffen, was een soort eenmalige amnestie voor het verspreiden van **roofdrukken**. Boekverkopers kregen twee maanden de tijd om hun illegaal drukwerk aan te geven. De boeken kregen een stempel en konden vervolgens vrij verhandeld worden. De auteur focust hier op de boeken die in Lille, Douai en Arras ter regularisatie werden aangeboden. De belangrijkste vaststellingen zijn dat slechts een beperkt aantal boekverkopers (zes in totaal) op de uitnodiging inging en dat ze van elke titel over een aanzienlijke voorraad beschikten. Dit doet de auteur het bestaan van een transitverkeer tussen de Oostenrijkse Nederlanden en Frankrijk veronderstellen. [SvR]

3601. – W.L. BRAEKMAN, *Een Gentse bundel marktkraamlidjes* in *Volkskunde*, 105, 2004, 1, p. 55-84.

Systematische analyse van een bundel **marktliederen** die zich in de Gentse universiteitsbibliotheek bevindt (Acc. 1257). Het convoluut bevat 139 liederen, waarvan er slechts 25 in de literatuur bekend zijn. Bovendien vermeldt de bundel de namen van vijf tot nu toe onbekende marktzangers. Van elk lied geeft de auteur het incipit, de titel, de melodie, het

aantal strofen/verzen en eventuele andere gegevens (zoals de zanger of een historische duiding van het lied). Handig is de toevoeging van indexen op melodie en op zanger. [SvR]

3602. – Norbert POULAIN, *Feiten en gissingen over de samenwerking van architecten, beeldende kunstenaars, ontwerpers en schrijvers met de Kortrijkse Kunstwerkstede Gebroeders De Coene: een status quaestionis in Interbellum*, 23, 2003, 4, p. 5-13, ill.

Jozef de Coene moest op jonge leeftijd de succesrijke zaak van zijn vader als behanger en stoffeerder voortzetten. Onder invloed van Henry van de Velde streefde hij naar een eenheid in de kunst. Zijn jongere broer Adolf werd opgeleid tot meubelmaker en de firma **De Coene** werkte samen met tal van architecten, schilders en beeldhouwers. J. de Coene richtte een huisdrukkerij op, waarin Stijn Streuvels als artistiek directeur fungeerde. Naast commercieel drukwerk produceerde deze drukkerij, "De Eikelaar", ook belletrische, geïllustreerd door Frans Masereel en (vooral) door Albert Saverys. [WW]

3603. – Wilfried DEVOLDERE, *Onze kwartierstaat: Joris Lannoo in Vlaamse stam*, 40, 2004, p. 321-327, ill.

Korte biografie en stamboom van Joris **Lannoo** (1891-1971), stichter van de West-Vlaamse uitgeverij Lannoo. [Mds]

3604. – Raf VAN LAERE, *Plaatselijke drukkerijen in Limburg in de 19de eeuw. Een verkenning* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 641-678, ill.

Zeer informatief artikel. De auteur heeft zich gebaseerd op gelegenheidsdrukwerk, met name op bidprentjes voor overledenen om de lokalisering van (ook kleinere) drukkerijen na te sporen. Aangezien **Limburg** in het Ancien Régime afhing van Luik, was er in de nieuwe provincie geen duidelijk centrum. Hasselt werd bestuurlijke hoofdplaats, Tongeren behield de zetel van het assisenhof en Sint-Truiden bleef onderwijscentrum. In die drie steden vestigden de drukkers zich hoofdzakelijk. In 1830-1839 telde Limburg zeven drukkers, in 1910-1919 zijn er al 54. Men stelt een voortschrijdende centralisatie vast. De meest dynamische firma's gaan opereren vanuit Hasselt ten koste van de andere steden. In bijlage een alfabetische lijst van alle drukkerijen. [WW]

3605. – Patricia VAN DE VELDE, *De drukkersfamilie Vander Haeghen en de "Gazette van Gent"* in *Oost-Vlaamse zanten*, 77, 2002, p. 102-123, ill.

De drukkerij **Vander Haeghen** was de voornaamste Gentse drukkerij in de negentiende eeuw. Naast (school)boeken drukte zij onder meer de *Gazette van Gent*, de *Wegwijzer van Gent* en ... de *Bibliographie gantoise*, het meesterwerk van de geleerde zoon Ferdinand Vander Haeghen. Het artikel behandelt vooral de publicatie van de *Gazette van Gent*: techniek, oplage, illustratie. [Mds]

3606. – Peter THEUNYNCK, *Guido Gezelle en het tijdschrift Werk* in *ZL: literair-historisch tijdschrift*, 2, 2003, 4, p. 34-44, ill.

Aangezien het werk van Julius **de Praetere** door Van Nu en Straks geweigerd was, wilden Karel Van de Woestijne en De Praetere in 1897 een nieuw zuiver literair blad oprichten, dat door Buschmann te Antwerpen zou worden uitgegeven. Als medewerker zag Van de Woestijne met name St. Streuvels, V. de Meyere en L. Ontrop. Voor de illustraties mikte hij op G. Minne en H. Ottevaere. Er werd een nummer rond Gezelle gepland: dat zou abonnees werven. H. Verriest en Streuvels stemden toe, maar dan gebeurde maanden niets. In 1898 meldde Van de Woestijne aan De Meyere dat hij met De Praetere naar Brussel zou gaan om

een handpers aan te schaffen. Streuvels trok zich terug omdat de druk uitbleef. Hij moet dat aan Van de Woestijne toegeschreven hebben, want aan De Praetere vertrouwde hij in diezelfde periode de druk van zijn eerste novellebundel "Lenteleven" toe. Van "Werk" verscheen nooit meer dan één nummer. [WW]

3607. – Paul THIERS, *N.V. De Praetere S. A. Kroniek van een mislukking*. – Wildert: De Carbolineum Pers, 2004. – 125 p.: ill.; 24 cm. – D 5458/2004/1.

Interessante publicatie van brieven van Julius **de Praetere** aan kunstschilder Victor Verougstraete over de oprichting en de geschiedenis van een naamloze vennootschap in 1902. Daarvoor had hij Kortrijkse bekenden weten te interesseren, onder wie de meubelfabrikanten Adolf en Jozef de Coene, de textielabrikant Valère Verougstraete en diens broer Victor. Naast het uitgeven van boeken werd het vervaardigen van batiks en het kunstig bedrukken van tapijten als doeleinden genoemd. De Praetere toonde zich daarbij weinig realistisch: hij zag de zaken veel te groot, was weinig gedisciplineerd, voerde een chaotische boekhouding en vroeg veel te hoge prijzen voor zijn boeken. Zijn vertrek naar Krefeld had dan ook veel weg van een vlucht. Toch bleef De Praetere pp vriendschappelijke voet met Victor Verougstraete: hij moet erin geslaagd zijn aan de vennoten het gestorte kapitaal (1.500 frank) terug te betalen. Inleiding en aantekeningen bij de brieven maken goed het onderscheid tussen schijn en werkelijkheid. Als illustratie is weinig bekend of zelfs onbekend materiaal uit het bezit van Boris Rousseuw, drukker van De Carbolineum Pers, opgenomen. [WW]

3608. – Herman VEKEMAN, *De familie Vekeman en het ontstaan van de drukkerij te Zottegem in Handelingen. Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, 11, 2003, p. 119-132, ill.

Genealogie van de familie **Vekeman** die in het begin van de 19de eeuw te Zottegem een kleine drukkerij oprichtte voor lokaal drukwerk. In 1899 werd die overgelaten aan G. Eylenbosch en Fr. Dupon. [Mds]

3609. – Jan PAUWELS, "*Album op de Leeuw van Vlaenderen*". *Hendrik Conscience en illustrator Edward Dujardin, 1851* in Jan PAUWELS (ed.), *Gheprint tAntwerpen ...*, p. 104-120, ill.

Edward **Dujardin** (1817-1889) gaf in 1851 dit album uit, 64 platen in oblongformaat met begeleidende tekst. Het werk kostte 15 frank, een heel bedrag, maar trok toch 260 intekenaars aan. Dujardin hanteerde als techniek de omtrektekening, een procédé dat door de Engelse kunstenaar John Flaxman gepopulariseerd werd. Uit correspondentie tussen Conscience en Dujardin blijkt dat aan de illustrator, nog vóór het drukken, het manuscript toegestuurd werd om tijdig aan het werk te kunnen gaan. Dujardin deed voorstellen aangaande het aantal illustraties, afhankelijk van de omvang van het boek en van de bereidheid van de uitgever om daarin te investeren. Conscience bezorgde zijn eigen bronnenmateriaal aan de tekenaar. Dujardin illustreerde 43 titels van Conscience een kleine helft van diens oeuvre. Conscience achtte omtrektekeningen immers enkel geschikt voor zijn fictionele werken. De tekeningen van Dujardin vielen erg in de smaak bij de tijdgenoten. In de Conscience-editie van Van Dieren en Sijthoff (Leiden 1867/1879) werden zij gekopieerd – met monogram en al – door een Nederlandse plagiator. [WW]

3610. – Claude SORGELOOS, *Les métiers du livre en Belgique avant l'Art Nouveau: illustrations, reliure et cartonnages (1815-1880)* in Cl. LEBLANC (ed.), *Art et Industrie. Les arts décoratifs en Belgique au XIXe siècle. Actes du colloque 23-24 octobre 2003*. –

Bruxelles: Musées royaux d' Art et d'Histoire, 2004, p. 94-103, ill.

Het scharniermoment 1815, bepaald door de vrijheid van boekhandel en de industriële revolutie, brengt diepgaande veranderingen teweeg inzake de boekproductie. Twee aspecten ervan zijn hier aan de orde. De houtgravure, de staalgravure, maar vooral de lithografie vereisen een andere pers dan die voor de tekst, met als gevolg boeken met buitentekstplaten. De decoratieve elementen zijn vaak retrospectief of historiserend. Boekbinders worden niet meer op de traditionele ambachtelijke wijze opgeleid, maar krijgen een vorming bij een meester-boekbinder, worden kunstenaar of kunstboekbinder. Daarnaast bloeit de industriële band, de uitgeversband; de vroegere voorlopige of interimomslagen wijzigen nu in bedrukte omslagen; bandzetter in papier of linnen worden met grote plaatstempels onder de pers bedrukt. Massaproductie is hierbij mede bepalend. Tegen het einde van de negentiende eeuw doet de Art Nouveau zich gelden. [ECI]

3611. – Annie DE COSTER, *Geheimen uit de kleurenkeuken van een boekbinder of Manières de jasper et marbrer sur les livres* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. III, p. 33-78, ill.

De kleinzoon van Jacques Weckesser schonk aan de Bibliotheca Wittockiana een handschrift, gedateerd 1792 en bevattend een verzameling recepten om **kleuren** te maken voor het versieren van sneden van boeken, voor het kleuren en vergulden van banden en voor het maken van inkt. De auteur geeft de tekst integraal uit en voorziet die van een voortreffelijke, zeer deskundige commentaar op basis van een grote literatuurverzameling en van getuigenissen van boekbinders. De schrijfster acht de recepten vrij primitief en daarom afkomstig uit een eerder klein bedrijf. [WW]

3612. – Georges COLIN, *Boekband, taal en politiek: Jacques of Jaak Mössly* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. III, p. 25-32, ill.

Onder zijn Antwerpse collega's viel de boekbinder Jacques **Mössly** op door een betere techniek en een meer gevoelige smaak. Hij signeerde zijn banden met "J. Mossly. rel.", "J. Mössly boekbinder", eenmaal met zijn voornaam voluit in het Frans "Jacques Mössly relieur Anvers", maar vanaf 1895 uitsluitend met de Vlaamse versie "Jaak". De auteur verklaart dit uit Mössly's actief lidmaatschap van de Antwerpse (flamingantische) liberale partij. Mössly was lid van het Willemsfonds en in 1898 ondervoorzitter, in 1900 voorzitter van de "Bond der Liberale Nijverheidsbazen". [WW]

3613. – Elly COCKX-INDESTEGERE, *De band beware het boek. Uit de briefwisseling van Prosper Verheyden met Berthe van Regemorter* in *De Gulden Passer*, 82, 2004, p. 161-177, ill.

De briefwisseling tussen P. **Verheyden** en B. van Regemorter begint in 1912 en eindigt in 1948, het sterfjaar van Verheyden. De brieven van Verheyden berusten in het AMVC-Letterenhuis, die van Van Regemorter in de Stichting "De Berderen" te Dilbeek. Op basis van dit materiaal wordt hier de houding van beiden tegenover boekbanden in het algemeen en tegenover het werk van Van Regemorter in het bijzonder behandeld. Van Regemorter leerde het vak bij J. Hendrickx te Brussel en bekwaamde zich verder bij Sangorski & Sutcliff te Londen. Verheyden had zich als autodidact opgewerkt tot "de" autoriteit inzake de blindgestempelde band in de Lage Landen van de 14de tot de 16de eeuw. In 1912 introduceerde Verheyden Van Regemorter in het Museum Plantin-Moretus en informeerde hij haar over zijn eigen onderzoek. Beiden wisselden ook informatie uit over concerten, opera's en liederavonden. Verheyden werkte mee aan haar eerste grote tentoonstelling in het Museum

Plantin-Moretus in 1923. Nadien zette hij haar aan om, als vrouw van het vak, te publiceren. Haar latere bijdragen over Koptische, Griekse, Armeense en Byzantijnse banden heeft hij niet meer mogen beleven. De selectie uit de briefwisseling is zeer gelukkig. De lezer maakt kennis met twee getalenteerde figuren die dezelfde hartstocht voor banden koesteren en elkaars zienswijze zowel echoën als aanvullen of kritiseren. Met de geciteerde namen van bibliofielen, die werk van Van Regemorter bezaten, wordt een hele wereld van het kostbaar gebonden boek in het Interbellum opgeroepen. Het artikel is geïllustreerd met zeldzaam fotomateriaal, zowel inzake boekbanden als portretten. [WW]

3614. – Elly COCKX-INDESTEGER, *Van "Abrahams offer" tot "Zwolle. Agnietenberg". Ontstaan, ontwikkeling en bestemming van het Wrijfselarchief Verheyden/Indestege* in J. BIEMANS, L. KUITERT en P. VERKRUIJSSE (eds.), *Boek & Letter*.

Boekwetenschappelijke bijdragen ter gelegenheid van het afscheid van Frans A. Janssen als hoogleraar in de Boek- en bibliotheekgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. – Amsterdam: De Buitenkant 2004 p. 535-559, ill.

Wrijfsels worden gemaakt met een redelijk zacht potlood of met wrijfselwas. Zij leveren een duidelijk beeld van de voorstelling op stempels van boekbanden. Aangezien zij altijd op ware grootte zijn, vormen zij het ideale werkinstrument van de bandenvorser. P. Verheyden, die de grote autoriteit inzake de Vlaamse laatmiddeleeuwse boekband zou worden, werd door Max Rooses in de boekenwereld binnengehaald. Rooses vroeg hem mee te werken aan een tentoonstelling over het moderne boek in het Museum Plantin-Moretus in 1904. In 1905 moet het befaamde werk van J. Weale voor hem een aansporing betekend hebben. In 1929 kwam hij in contact met L. Indestege (1901-1974). Van dan af begon hun jarenlange samenwerking op het gebied van de oude band. Samen trokken zij op expeditie, op "bandenjacht". Het was dan ook voor de hand liggend dat na de dood van Verheyden het opgebouwde apparaat in 1947 naar de woning van Indestege in Dilbeek verhuisde. Daar zet ECI het werk van haar vader voort. De collectie omvat niet alleen wrijfsels, maar ook wetenschappelijke literatuur: reproducties, catalogusknipsels, lijsten van verzamelaars. Het materiaal heeft betrekking op circa 10.000 banden, geordend in meer dan 300 mappen, aangelegd op binders, bibliotheken, thema's ... Het geheel vormt een unieke verzameling bouwstoffen voor een nog te schrijven synthese over de Vlaamse middeleeuwse band. Om het materiaal veilig te stellen is in 2000 de stichting "De Berderen" met zetel te Dilbeek opgericht. De hele collectie is thans gedigitaliseerd. Verslag van een uit de praktijk gegroeide methodologische aanpak. Tevens voorbeeld van opbouw en veiligstelling van een fragiele collectie, in de loop van vele decennia aangelegd. [WW]

3615. – Claude SORGELOOS, *Revue de bibliophilie en Belgique aux XIXe et XXe siècles* in *Le livre et l'estampe*, 50, 2004, 161, p. 11-60, ill.

Sterk gedocumenteerd en zeer volledig overzichtsartikel, gesteund op uitvoerige literatuur. Achtereenvolgens in Bergen (1835), Gent (1839), Luik (1863) en Antwerpen (1877) werden verenigingen van **bibliofielen** gesticht. Behalve de Gentse Maatschappij der Vlaamsche Bibliophielen zijn ze nog alle werkzaam. Onder de bibliofiele tijdschriften geldt als oudste de "Annuaire de la Bibliothèque royale de Belgique" (1840-1851), opgezet door F. de Reiffenberg. Nog gedeeltelijk in dezelfde periode verscheen de "Bulletin du bibliophile belge" (1844-1865) van de Reiffenberg en de Brusselse antiquaar A. Vandale. De eveneens Brusselse antiquaar J. F. Olivier gaf daarna "Annales du bibliophile belge et hollandais" (1864-1866) uit. Met de insluiting van Nederland kwam hierin het boek van de oude Zeventien Provinciën aan bod. Olivier die van Nederlandse afkomst was, kon voor bijdragen

een beroep doen op C. Ph. Serrure, Ch. Ruelens, F. van der Haeghen en M. Campbell. In 1865 werd Olivier gecontacteerd door X. de Theux, stichter van de "Société des Bibliophiles de Belgique" en hij werd uitgever van "Le Bibliophile belge" (1865-1879). In 1881 gaf Olivier op eigen initiatief "Annales du bibliophile belge" (1881-1886) uit, tot kort voor zijn dood (1887). De tijdschriften, waarbij Olivier betrokken was, waren van hoge kwaliteit. De leden van de "Société des Bibliophiles et Iconophiles de Belgique", opgericht in 1910, bezorgden de "Annuaire" van hun genootschap (1910-1924) met, naast officiële verslagen, artikels van J. van den Gheyn, A. Vincent, E. Closson en H. de Backer. In 1954 had een reorganisatie plaats en de "Annuaire" werd vervangen door "Le Livre & l'Estampe". Alle verenigingen van bibliofielen (behalve de Gentse Maatschappij) hebben "Bulletins" uitgegeven, die doorgaans onregelmatig verschenen. Dat is niet het geval met "De Gulden Passer" (1923-), waarvan de rijke inhoud geprezen wordt. Tenslotte wijst de auteur nog op enkele bibliofiele periodieken op basis van privé-initiatief, gaande van ex-libris-verzamelaars tot antiquaren. Zeer informatief. [WW]

3616. – Albert VERVAET, *De Zaffelaarse kasteelheer Charles De Bremmaecker, erfgenaam van Charles Van Hulthem en het ontstaan van de Nationale Bibliotheek van België in Heemkundige Kring De Oost-Oudburg. Jaarboek*, 40, 2003, p. 203-248, ill.

Uitvoering biografie van Charles **de Bremmaecker** (Gent 1801-Zaffelare 1844), zoon van de zuster van de bekende bibliofiel Karel van Hulthem (Gent 1764 – Gent 1832), en met zijn zuster Maria diens enige erfgenamen. Hij verkocht de grote collectie-Van Hulthem aan de Belgische staat ten behoeve van de in 1837 heropgerichte Koninklijke Bibliotheek. Een gedeelte ervan, vooral de kunstboeken, bleef bij de erfgenamen en werd na De Bremmaeckers dood in 1845 te Gent geveild. [Mds]

3617. – Lori VAN BIERVLIET, Ludo VANDAMME (ed.) & Andries VAN DEN ABEELE, *The Founding Fathers. Het bibliotheeklandschap in Brugge omstreeks 1800*. – Brugge: Uitgeverij Van de Wiele 2004. – 96 p.: ill. – ISBN 90-76297-24-X.

Deze studie bundelt vier artikels ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in de openbare bibliotheek Brugge. VDA schrijft over bibliotheken en boekenbedrijf in Brugge op het einde van de 18de eeuw; "De wereld omheen Joseph-Ignace van Praet (1724-1792)" schetst de bedrijvigheid van de vier voornaamste Brugse boekhandelaars: Van Praet, Cornelius De Moor, Joseph de Busscher en Joseph Bogaert. Zij drukten officieel drukwerk voor de stad en religieuze literatuur. Als handelaars in boeken (ook buitenlandse) waren zij zeer actief.

V gaat op zoek naar de oorsprong van de openbare bibliotheek Brugge en vindt die in "William Edwards (1776-1842) en de bibliotheek van de École Centrale (1797-1804)". In 1797 ging Edwards met ijver aan het werk. De bibliotheek werd opgebouwd uit voormalig kerkelijk bezit. Maar het onderwijs in de Ecole Centrale richtte zich bij voorrang op de nieuwe wetenschappen en daar bleef de bibliotheek in gebreke. Edwards vulde zijn collectie aan met (sporadische) zendingen uit Parijs, maar vooral op veilingen en bij boekhandelaars in Brugge zelf.

VB schenkt aandacht aan "De boekenas Brugge-Parijs. Joseph-Basile van Praet (1752-1837), bibliothecaris in Parijs en weldoener van de openbare bibliotheek Brugge". Aan hem dankt de Brugse bibliotheek haar "kroonjuwelen: vijftien incunabels van Colard Mansion. Hij was de oudste zoon van Joseph-Ignace van Praet en opgeleid voor de handel in boeken. Om zijn opleiding te voltooien trok hij naar Parijs in 1779 en trad er in 1784 in officiële dienst. Zo werd hij het brein achter de grootste boekenverhuis in de geschiedenis. Hij stelde de lijsten op

van de werken die de Franse veroveraars, van de Revolutie tot Napoleon, uit Europa naar Parijs sleepten.

De laatste bijdrage is van V: "Bibliothecaris Pierre-Jacques Scourion (1767-1838) aan het werk". Scourion, geboren te Boulogne, was het prototype van de Franse ambtenaar in veroverd gebied. Hij werd stadsbibliothecaris in 1808. De bibliotheek van de École Centrale en de Duinenbibliotheek waren eigendom van de stad geworden. Scourion liet de afgevoerde boeken van de abdij (75.000) veilen om tot een eigentijdse collectie te komen. Hij was bevriend met J.-B. van Praet die hij hielp bij diens archivalische opzoekingen omtrent Mansion. Scourion bezat een uitstekende kennis en correspondeerde met veel buitenlandse geleerden. Hij bezat zelf een grote, maar ongeordende bibliotheek. Twee jaar na zijn dood werd die geveild: circa 15.000 titels, verdeeld over 6614 kavels. Het boek heeft een gezamenlijk register van persoonsnamen, slaande op de vier bijdragen. [WW]

3618. – Émile VAN BALBERGHE, *Les livres de Léon Bloy dans la bibliothèque de Michel de Ghelderode* in *Le livre et l'estampe*, 50, 2004, 162, p. 165-172.

De bibliotheek van de Franstalige Belgische toneelacteur Michel de **Ghelderode** (1898-1962) is gedeeltelijk bewaard in de Université Libre de Bruxelles en in de Stadsbibliotheek van Oostende. Een onbekend deel van de collectie is, al dan niet tijdens diens leven, verspreid geraakt. Hier worden een achttal werken van de Franse auteur Léon Bloy (1846-1917) belicht die de jonge Ghelderode blijkbaar een tijdje hebben geboeid – getuige de leessporen en aantekeningen. [Mds]

3619. – Alfons K.L. THIJS, *Twee minnaars van het oude volksboek: Emile H. van Heurck en G.J. Boekenoogen* in Pierre DELSAERDT & Marcus DE SCHEPPER (eds.), *Letters in de boeken ...*, p. 267-274, ill.

Onder impuls van de Franstalige dichter Max Elskamp begon de Antwerpse bibliofiel Emile Henri **van Heurck** (1871-1931) volkskundige objecten te verzamelen. Rond 1900 richtte hij zijn aandacht op "blauwboeken", prozaromans, vooral in kwarto-formaat. Zo kwam hij in contact met A.G.J. Boekenoogen (1868-1930), die in de reeks "Nederlandsche Volksboeken" van de Leidse Maatschappij een aantal edities verzorgd had. Dat resulteerde in een gezamenlijke publicatie, "Histoire de l'imagerie populaire flamande" (1910), waarvan Van Heurck het leeuwendeel voor zijn rekening nam. Later speelde Boekenoogen vooral een adviserende rol. Van Heurck bleef vóór alles verzamelaar, op zoek naar zeldzame, liefst unieke drukken. Voor Boekenoogen was dat niet voldoende: hem interesseerden in de eerste plaats de teksten, voorzover die hem informeerden over middeleeuwse literatuur. Van Heurck's werk "Les Livres populaires flamands" is dan ook geen bibliografie van alle Zuid-Nederlandse volksboeken, maar het brengt bondige samenvattingen van een tachtigtal populaire werken. Boekenoogen wees Van Heurck dan ook op de beperktheid van dit opzet. [WW]

3620. – Bart OP DE BEECK, *De verzameling gedrukte werken van Karel van Hulthem en de Koninklijke Bibliotheek van België. Een eerste kennismaking* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. III, p. 493-544, ill.

Na de dood van Karel **van Hulthem** (1764-1832) zou zijn bibliotheek publiek verkocht worden. Daartoe werd een veilingcatalogus, "Bibliotheca Hulthemiana", opgesteld onder de leiding van A. Voisin. De Belgische staat kocht de complete collectie aan als kern van de in 1839 geopende Koninklijke Bibliotheek. Het werk van Voisin wordt er nog steeds als bibliografisch referentiewerk gehanteerd. Toch waren niet alle boeken in de overdracht

inbegrepen. De neef en erfgenaam van Van Hulthem, Charles de Bremmaecker had voordien een klein aantal werken mogen uitkiezen. Na zijn dood kocht de Koninklijke Bibliotheek op de veiling van zijn bibliotheek 32 kavels op een totaal van 520 terug. In de loop van de negentiende eeuw bleken boeken van Van Hulthem in andere afdelingen van de Koninklijke Bibliotheek terechtgekomen te zijn, andere werden als dubbels geruild of verkocht. Afwisselende methodes van catalogisering leidden ertoe dat bepaalde kavels nog steeds niet goed beschreven zijn. [WW]

3621. – Claude SORGELOOS, *L'armorial belge du bibliophile (1930). Notes et documents relatifs au vicomte Théodore de Jonghe d'Ardoye*. – Bruxelles: Archives et bibliothèques de Belgique, 2003. – 203 p.: ill. – D 2003/1080/x. – (Archives et bibliothèques de Belgique, Numéro spécial, 70).

De Brusselse Koninklijke Bibliotheek verwierf in 1999 een lot archiefmateriaal betreffende het "Armorial belge du bibliophile", gepubliceerd in 1930 door Th. **de Jonghe d'Ardoye**, Joseph Havenith en Georges Dansaert. Het was de Jonghe d'Ardoye die het merendeel van het werk op zich nam, in casu het (laten) maken van wrijfsels als reproducties van de eigendomsmerken van bibliofielen op boekbanden. Het artikel volgt hem op zijn tocht door Belgische steden en bibliotheken. Dat nam de jaren 1925-1926 in beslag. Voor de publicatie namen de drie auteurs eerst contact op met Joseph Goemaere, maar besloten nadien hun werk aan te bieden aan de "Société des Bibliophiles et Iconophiles de Belgique". In 1928 werd door dit genootschap tot uitgave besloten. De druk werd voltooid op 30 december 1930. Tot het laatste ogenblik bezorgde de Jonghe d'Ardoye aanvullingen. Hij verzamelde ook later materiaal voor een mogelijk supplement. Tijdens zijn opzoekingen had hij naast de wapenschilden aandacht gekregen voor de boekbanden zelf. Ook daarover hield hij materiaal bij met het oog op een latere publicatie. Die is er niet van gekomen, evenmin als een "Nederlands Wapenboek": daarvoor waren zijn gegevens, naar het zeggen van de firma Martinus Nijhoff, te beperkt (de Jonghe had geen onderzoek in Nederland zelf verricht). De materie van het "Armorial" stelde specifieke problemen: het bleek moeilijk om de banden als bezit van één individu uit een uitvoerige familie met hetzelfde wapenschild te identificeren. De graveurs van de stempels bekommerden zich ook niet om de kleuren op de wapenschilden. Niet verwonderlijk dan ook dat het "Armorial" zijn beperkingen heeft, maar het blijft een referentiewerk. Zeer zorgvuldige studie, waarin het losse materiaal van de Jonghe d'Ardoye zorgvuldig ontleed en ontsloten wordt. In de voetnoten is een zeer uitvoerige wetenschappelijke literatuur verwerkt. [WW]

3622. – L. VAN ACKER, *De onderwijzersbibliotheken van Tielt in 1888 in Biekorf*, 104, 2004, p. 362-365.

In 1888 verscheen bij de Tieltsedrukker Van Welden een catalogus van de twee **onderwijzersbibliotheken** die het schoolkanton toen telde. De bibliotheek van de "Eerste Kring" bevatte het deel van de collectie in Tielt zelf, die van de "Tweede Kring" (geringer in omvang) sloeg op de omliggende gemeenten. De bibliotheek bleef in gebruik tot na 1903, misschien tot de Eerste Wereldoorlog. Het bestand telde meestal tweedehandse, vulgariserende werken. Wettelijke teksten betreffende het onderwijs waren sterk vertegenwoordigd, een dichter als Gezelle ontbrak. Alleen voor landbouw waren titels aanwezig die tot de betere literatuur behoorden. De bibliotheek werd vermoedelijk gesticht in de Hollandse Tijd toen het lager onderwijs sterk gestimuleerd werd. [WW]

3623. – Jean-Philippe SCHREIBER & Philippe PIERRET, *Orientalisme et études juives à la fin du XIXe siècle. Le manuscrit d'Émile Ouverleaux*. – Bruxelles: Didier Devillez Éditeur/ Institut d'Études du Judaïsme, 2004. – 195 p.: ill. – ISBN 2-87396-061-2. – (Collection Mosaïque, 2).

Émile **Ouverleaux** (1846-1929), conservator bij de Koninklijke Bibliotheek van België, publiceerde een pionierswerk "Notes et documents sur les Juifs de Belgique sous l'Ancien Régime", naast studies over cartografie, numismatiek, genealogie, judaïsme en protestantisme. Op eenentwintigjarige leeftijd werd hij bediende bij de Koninklijke Bibliotheek, doorliep er alle rangen en verzamelde heel die tijd boeken en munten. Zijn collectie werd geveild in 1934. Zij getuigde zowel van het groot inzicht van de geleerde als van de eclectische smaak van de bibliofiel. [WW]

3624. – Jan DESCHAMPS, *Constant Philip Serrure 1805-1872* in Frans HENDRICKX e. a. (eds.), *E codicibus impressisque, ...*, dl. III, p. 331-391, ill.

C.Ph. **Serrure** was in zijn jeugd werkzaam op het registratiekantoor van J.F. Willems te Antwerpen. Daar ontwikkelde hij een grote belangstelling voor Nederlandse taal- en letterkunde en geschiedenis. Ook werd hij een verwoed verzamelaar van boeken en munten. Op aanraden van Willems studeerde hij rechten aan de Rijksuniversiteit (1826) te Leuven. De balie lag hem echter niet en hij werd archivaris, daarna conservator van het Provinciaal Archief te Gent. In 1835 werd hij professor aan de Gentse universiteit. Zijn optreden was er niet onomstreden. Zijn hartstocht als verzamelaar deed hem zijn universitaire plichten verwaarlozen om binnen- en buitenlandse veilingen bij te wonen en om geld bijeen te krijgen voor het aanvullen van zijn aanzienlijk boekenbezit. Zo organiseerde hijzelf veilingen en stelde hij catalogi voor veilinghouders samen. Hij vatte grootse editieplannen aan, maar bracht ze zelden tot voltooiing. Zijn onberekenbaar karakter maakte hem niet geliefd bij vakgenoten. Toch respecteerde men zijn opmerkelijke bibliografische, literair-historische en numismatische kennis. Algemeen werd erkend dat hij de Vlaamse Beweging door zijn geschriften en zijn talrijke lidmaatschappen in vele verenigingen grote diensten bewezen heeft. Uitvoerige bijdrage van de betreurde D, die hiermee een diepgaande studie van de complexe figuur Serrure leverde. Het stuk is bewonderenswaardig bibliografisch gedocumenteerd. [WW]

3625. – Marcel DE SMEDT, *F.A. Snellaert als boekenverzamelaar. Uit de briefwisseling met J.J. Nieuwenhuyzen* in Pierre DELSAERDT & Marcus DE SCHEPPER (eds.), *Letters in de boeken ...*, p. 257-266.

Exemplarische bijdrage over het verwerven van boeken door de Vlaamse voorman F.A. **Snellaert** (1809-1872). Het artikel steunt op de correspondentie met de Amsterdamse "korenfactor" (graanhandelaar) Jacobus Johannes Nieuwenhuyzen (1816-1860), bewaard in de Gentse universiteitsbibliotheek. Hun eerste contact dateerde uit 1846, wanneer Snellaert aan Nieuwenhuyzen op diens vraag een boek, dat J.F. Willems van Nieuwenhuyzen geleend had, terugstuurde (Snellaert stelde op dat ogenblik de catalogus van Willems' bibliotheek op). Van dan af zond Nieuwenhuyzen aan Snellaert catalogi van komende veilingen en kreeg hij van Snellaert wensen meegedeeld. Aanvankelijk duidde Snellaert geen prijzen aan, maar enkel voorkeuren. Later veranderde dat. Betaald werd met wissels. Het vervoer van de gekochte boeken naar Gent was problematisch: uiteindelijk bleek verzending via de boekhandel nog het minste kwaad te zijn. Snellaert kocht via Nieuwenhuyzen vooral liedboeken, volksboeken en toneelwerken maar ook een handschrift van Jan Yperman (Snellaert was arts). Voor de bibliofiel bevat de correspondentie nog steeds bekende klachten:

de boeken gaan op grote veilingen te duur en de grote antiquariaten (in casu Frederik Muller) kopen alles op! De boekhistoricus noteert het aankopen van thans zeer zeldzame stukken, het moeizame transport en de hardnekkigheid die een verzamelaar als Snellaert aan de dag legt om zijn collectie stelselmatig uit te bouwen. [WW]

3626. – H. BAECK-SCHILDERS, *De Bibliotheca Stellfeldiana. Een unieke Antwerpse muziekcollectie in de University of Michigan in Jaarboek. Provinciale Commissie voor Geschiedenis en Volkskunde*. (Antwerpen), 14, 2002-2003 [versch. 2004], p. 149-169, ill.; H. BAECK-SCHILDERS, *The Bibliotheca Stellfeldiana in Belgisch tijdschrift voor muzikwetenschap*, 58, 2004, p. 203-223.

De omvangrijke muziekbibliotheek van de Antwerpse jurist en musicoloog Jean Auguste **Stellfeld** (1881-1952) werd na slepende onderhandelingen niet door een Belgische instelling, maar door de University of Michigan in Ann Arbor gekocht. Zijn verzameling instrumenten en beeldende kunst werd in 1955 te Brussel geveild (lijst in "Bijlage", p. 161-163). B-S vermeldt een aantal zeldzame drukken uit de collectie. [Md S]

3627. – Alfons K.L. THIJS, *Loven en bieden. Antiquaren en bibliofielen rond de civilitédruk Die historie vanden ouden Tobias (Ameet Tavernier, 1567)* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. III, p. 355-568, ill.

Einde 1907 vernam boekhistoricus P. Verheyden dat het antiquariaat Loescher & Compagnie te Rome een exemplaar van "Die historie vanden ouden Tobias", gedrukt te Antwerpen door A. Tavernier in een civilitéletter in 1557, te koop aanbood tegen 30 goudfrank. Toen Verheyden hiernaar informeerde, bleek het werk doorverkocht te zijn aan antiquariaat J. Halle te München. Die vroeg er 200 mark voor. Verheyden contacteerde eerst P.C. Burger van de Amsterdamse universiteitsbibliotheek een, gezien diens reserves, daarna Max Rooses, conservator van het **Museum Plantin-Moretus**. Rooses wou 100 mark bieden. Voor Halle was dat te weinig, maar hij zond het boekje ter inzage. Daardoor kon Verheyden de beschrijving corrigeren: het werk dateerde uit 1567, niet uit 1557. Het was dus niet de vroegste civilitédruk van Tavernier, maar het bleef een merkwaardig volksboek. Toen kwam de grote verzamelaar van dat soort boeken, E. van Heurck, in actie. In 1915 vroeg Halle 450 mark (met korting van 20 %), Van Heurck bood er 150. In 1919 kwamen beide partijen tot een akkoord. Halle vroeg dan 900 mark, Van Heurck bood er 700. Hij verwierf het boek. Na zijn dood werd het exemplaar door zijn erfgenamen aan het Museum Plantin-Moretus geschonken. Van Heurck had deze laatste wilsbeschikking getroffen als dank voor de steun die hij, vooral in de laatste maanden van zijn leven, van conservator Maurits Sabbe mocht ondervinden. Interessante bijdrage, gesteund op archivalisch materiaal in Antwerps privé-bezit, die de werking van bibliofiele en wetenschappelijke netwerken mooi aantoont. [WW]

3628. – Jacques HELLEMANS, *Les éditions Hauman (1829-1845)* in *Contrefaçons = Cahiers du Cédic*, 2-4, 2003, p. 79-163.

Studie van het fonds van de gebroeders Louis (1810-1872), uitgever, en Adolphe (1806-1867), financier, **Hauman**. Het artikel brengt een reconstructie van een chronologische catalogus van hun uitgaven. De firma, een commanditaire vennootschap, legde zich toe op "ernstige" werken: geschiedenis, aardrijkskunde en economie. Romans werden niet versmaad zolang zij succes hadden. Hun totale productie bedroeg 1.066 titels. De catalogus is per jaar alfabetisch geordend. Ook de statuten van de vennootschap worden afgedrukt. [WW]

3629. – Christophe BULTÉ, *Approche économique du secteur de la contrefaçon à Bruxelles (1814-1852)* in *Contrefaçons = Cahiers du Cédic*, 2-4, 2003, p. 3-78.

Reeds in 1814 vaardigde Willem I een wet uit, waarbij het literaire eigendomsrecht voor vreemde werken opgeheven werd. De Brusselse drukkerswereld, die tot dan weinig voorstelde, speelde hier graag op in. De koning ondersteunde dit initiatief door een fonds tot aanmoediging van de eigen nijverheid. Na 1830 viel die steun samen met de Hollandse markt weg. De dreigende crisis werd opgevangen door het oprichten van commanditaire vennootschappen. Er volgde hevig protest vanuit Frankrijk tegen de Belgische **nadruk** tot 1847. In dat jaar keerde de Belgische publieke opinie. Tot dan hadden de liberalen de nadruk verdedigd als uiting van de vrijheid van drukpers; aan katholieke zijde stoorde men zich daarentegen aan de verspreiding van romans met twijfelachtig zedelijk gehalte. In 1854 werd een "Convention Littéraire" tussen België en Frankrijk gesloten, waardoor een einde kwam aan de nadruk. Die bleek uiteindelijk positief: de Franse uitgevers werden uit hun lethargie opgeschrikt, het publiek kreeg moderne auteurs en wetenschappelijke werken tegen moderate prijzen en Brussel hield er een florierende typografische industrie aan over. [WW]

3630. – René FAYT, *Les contrefacteurs belges étaient des "étrangers"* in *Contrefaçons = Cahiers du Cédic*, 2-4, 2003, p. 165-194.

De Belgische **nadruk**, door de Fransen beschouwd als contrabande, bedrog, ja piraterij, was niet zelden het werk van buitenlanders. De meest bekende drukker onder hen, Jean-Paul Meline was een Italiaan. Louis en Adolphe Hauman en Charles Murquardt waren van Duitse origine. Ook in het officiële Parijse drukkersbedrijf moet de Duitse inbreng ongemeen groot geweest zijn. In appendix volgen twee bijdragen van Pierre-Jules Hetzel uit 1854 (in facsimile) ten voordele van de Belgische nadruk. [WW]

3631. – Berry DONGELMANS, *"Wat baat ons de brug over den Moerdijk ... "*. *De Vlaamse boekhandel 1845-1880 door Hollandse ogen bezien* in Pierre DELSAERDT & Marcus DE SCHEPPER (eds.), *Letters in de boeken ...*, p. 170-178.

Contacten tussen **Nederland en België** via de boekhandel dateerden vanaf 1845. Dan werden een aantal Vlaamse auteurs als H. Conscience en K. Ledeganek in het Noorden beschikbaar gesteld. Omgekeerd probeerden enkele Nederlandse boekhandelaars in het Zuiden hun auteurs aan de man te brengen, doch met weinig succes. Een belemmering daarbij waren de invoerrechten op geïmporteerde Nederlandse boeken. En het Nederlandse boek was al duur in vergelijking met Vlaamse en Franse werken. Ook werd een algeheel gebrek aan studeer- en leeslust in België vastgesteld. De Gentse boekhandelaar W. Rogghé zag, naast de "almacht" van de geestelijkheid, als twee oorzaken daarvan: de afwezigheid van goede boekhandels en de bevoordeling, door de Belgische staat van het Frans. Na 1870 keerde het tij: de boekhandel in Vlaanderen begon zich te organiseren, er kwamen bladen voor de boekhandel en er verscheen een Vlaamse bibliografie. [WW]

3632. – Jan PAUWELS, *De "onverkwikkelijke" Geschiedenis der Vlaamsche Letterkunde: Theofiel Coopman, Lodewijk Scharpé en De Nederlandsche Boekhandel, 1899-1910* in Pierre DELSAERDT & Marcus DE SCHEPPER (eds.), *Letters in de boeken ...*, p. 295-301, ill.

De directeur van **De Nederlandsche Boekhandel** te Antwerpen, Lucas Hendrik Smeding (1866-1941), had de uitgave van dit werk gepland als een pendant van J. ten Brinks "Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde". Daarvoor sprak hij in 1899 Theofiel Coopman (1852-1915) aan, die het werk wel wilde ondernemen samen met zijn vriend V. de la Montagne. Deze laatste moest verstek laten gaan om gezondheidsredenen en werd

vervangen door de jonge Leuvense hoogleraar Lodewijk Scharpé (1869-1935). In 1904 stakte het werk. Smeding had de complexiteit van het verzamelen van illustratiemateriaal onderschat, terwijl de auteurs om ideologische redenen in conflict geraakt waren. Ook werd Scharpé gehinderd door een zware lesopdracht. In 1910 verscheen toch de laatste van twaalf afleveringen. Er was een compromis bereikt dankzij een grondige bekorting van de lopende tekst en uitgebreide toevoegingen in voetnoot. Revelerend artikel op basis van brieven, bewaard in het AMVC-Letterenhuis. [WW]

3633. – Stefan VAN DEN BOSSCHE, *Maurice Roelants als boekhandelaar en uitgever* in *ZL: literair-historisch tijdschrift*, 3, 2005, 4, p. 54-66, ill.

Maurice **Roelants** studeerde voor onderwijzer aan de Rijksnormaalschool te Gent. Hij was vanaf 1915 onderwijzer te Sint-Jans-Molenbeek, maar kreeg gezondheidsproblemen. Daarom verliet hij het onderwijs en stichtte hij in 1917 De Nieuwe Boekhandel en nadien, daarmee verbonden, de gelijknamige uitgeverij. Het was een soort postorderbedrijf, waarin Roelants grote dynamiek ontplooidde en hij veel succes kende. Twee eigen publicaties waren de eerste uitgaven van De Nieuwe Boekhandel. Nadien gaf hij de "Beiaardserie" uit, waarin hij werk van zijn vrienden luxueus uitgaf. Er was grote aandrang van literatoren om in deze fraaie reeks te publiceren, zodat hij L. Monteyne en L. Baekelmans kon laten wachten. In augustus 1918 hield de reeks op: de bibliothele drukken bleken te duur te zijn; ook was de oorlogssituatie niet gunstig. Roelants ging omzichtiger te werk bij een tweede poging. De auteur en kunsthistoricus Korneel Goossens (1900-1971) leidde de uitgeverij Het Kompas (tot 1936 gevestigd te Mechelen, daarna in Antwerpen). Bij Het Kompas stichtte Roelants de reeks "De Feniks" met in de redactie M. Gijsen en J. Kuypers. In die reeks zouden de beste boeken tegen betaalbare prijzen uitgegeven worden. Tussen 1931 en 1936 werden 24 titels uitgegeven. Roelants koos zowel werk van gevestigde Nederlandse auteurs als meer avontuurlijke leesboeken, gericht op een ruim publiek. [WW]

3634. – Jan STUYCK, *Commercieel gezien: het literaire fonds van de Standaard Uitgeverij* in *Zuurvrij: berichten uit het AMVC-Letterenhuis*, 2004, 6, p. 57-62, ill.

De **Standaard Uitgeverij** staat nu vooral bekend om de uitgave van non-fictieboeken, strips en jeugdboeken. Toch heeft de uitgeverij sinds haar stichting in 1924 geprobeerd een literair fonds op zetten – met wisselend succes. Na 1930 verzorgde Standaard Uitgeverij het werk van enkele gereputeerde auteurs als F. de Pillecyn en J. Simons. Debuten waren veeleer uitzonderingen. In 1965 bracht de uitgeverij de literaire reeks "Literatuur van vandaag" op de markt met titels van F. Dalle en A. Berkhof, geen onbekenden in de literatuur. De reeks stopte na korte tijd. Op het einde van de jaren zestig ging de uitgeverij zoek naar jong talent: C. van de Berge (in het artikel hardnekkig "Van den Berghe gespeld), P. Brondeel en D. Robberechts (met een boek dat bij Manteau geweigerd was). Later kwam de reeks "Gemini" in 1972. Zowel gevestigde namen (Berkhof, M. Alsteen, F. Auwera, W. Spillebeen) kwamen aan bod naast nieuw talent (L. Zvonik, L. Pleyzier). De reeks "Gemini" liep tot 1977. De uitgeverij hield het kostenplaatje van het literaire fonds nauwlettend in het oog, waardoor het prozadebuut van P. de Martelaere "als niet aanvaardbaar berekend risico" afgewezen werd. Het artikel steunt op het bedrijfsarchief 1969-2003 van de Standaard Uitgeverij, dat nu berust in het AMVC-Letterenhuis. [WW]

3635. – Marinus VAN HATTUM, *Da Costa tussen Bilderdijk en Suringar: een uitgeversdocumentatie*. – Amsterdam / Munster: Stichting Neerlandistiek Vrije Universiteit / Nodus Publikationen, 2004. – 275 p. – ISBN90-72365-82-8; ISBN 3-89323-745-3. –

(Uitgaven Stichting Neerlandistiek VU, 44).

Voorbeeldige bronnenuitgave rond de publicatie door G. T.N. **Suringar** (Leeuwarden) van werken van Willem Bilderdijk. Dat geschiedde door bemiddeling van diens vriend Isaac da Costa. Hoewel uiteraard gericht op de Noord-Nederlandse situatie, is dit boek, met bijvoorbeeld *Hendrik Conscience en zijn uitgevers* (1953) van G. Degroote en J. de Schuyter, één van de zeldzame publicaties rond de uitgavegeschiedenis van belangrijke Nederlandse auteurs. En dus een zeldzaam lichtend voorbeeld van empirische boekgeschiedenis van de negentiende eeuw – zoveel arbeidsintensiever, maar ook zoveel belangwekkender dan de (v)luchtige lezingen en het "infotainment" van een deel van de woordvoerders uit de huidige "boekenwereld". Ad fontes! [Mds]

3636. – Jan PAUWELS, *"Om de Mengeling te helpen versieren": de publicatiegeschiedenis van Willem Bilderdijk in de Zuidelijke Nederlanden, 1820-1890* in *Het Bilderdijk-Museum*, 21, 2004, p. 1-8, ill.

In de periode van het Verenigd Koninkrijk werd de faam van **Bilderdijk** hooggehouden door J.F. Willems, J. Kesteloot en J. Wap. Zij zorgden ervoor dat Bilderdijk in Zuid-Nederlandse tijdschriften aan bod kwam. Na 1830 duurde het tien jaar, vooraleer de Nederlandse literatuur in het nieuwe België weer tot leven kwam. J.B. David, hoogleraar te Leuven, bezorgde geannoteerde en becommentarieerde edities van "De Geestenwareld" (1842) en "De Ziekte der Geleerden" (1848), die hij benutte voor zijn eigen onderwijs. Buiten de academische kring bleef de productie van Bilderdijks werk in boekvorm beperkt. Wel was hij geregeld aanwezig in tijdschriften. F.A. Snellaert schonk aandacht aan Bilderdijk in het Gentse "Kunst- en Letterblad". Zo werd daarin de briefwisseling van Bilderdijk met Kesteloot en met C.Ph. Serrure gepubliceerd. In het onderwijstijdschrift "De Toekomst" (met als hoofdredacteur Frans de Cort) werden de belangrijkste publicaties van en over Bilderdijk systematisch gerecenseerd. [WW]

3637. – Catherine GRAVET, *La collaboration d'Alexis Curvers aux journaux et revues. "Les cahiers mosans" (1924-1934)* in *Le livre et l'estampe*, 50, 2004, 162, p. 113-155, ill.

Bibliografisch onderzoek naar de bijdragen van de Franstalige Belgische dichter Alexis **Curvers** (1906-1992) aan de *Cahiers mosa(i)ns*. Curvers was ook een amateur-boekbinder. [Mds]

3638. – Jozef BOETS, *Gezelles zelfstandige publicaties. Aanvullingen en verbeteringen van Gezelles zelfstandige publikaties*, Antwerpen 1979. – Schoten: Jozef Boets, 2003. – 24 p.: ill. – (Duiten en dukaten. publicaties van de Guido Gezellekring, 2).

De aanvullingen bestaan vooral in het signaleren van **Gezelle**-exemplaren in privé-verzamelingen, zodat die boeken voor het wetenschappelijk werk ontsloten kunnen worden. Het aantal Gezelle-verzamelaars blijkt niet gering te zijn. [WW]

3639. – Jan PAUWELS, *"In 't Veen ziet men niet op een turfje". Over boekhistorisch onderzoek naar Nederlandse literatuur* in Pierre DELSAERDT & K. DE VLIAGER-DE WACHTER (eds.), *Boekgeschiedenis in Vlaanderen ...*, p. 91-101, ill.

Rectificatie van het traditionele beeld van de **Gezelle-waardering** op basis van gegevens, verstrekt door boekhistorisch onderzoek in het Veen-archief. Tussen 1900 en 1919 verspreidde de Amsterdamse uitgever L.J. Veen meer dan 200.000 exemplaren van Gezelle. Liefst 85 % van die boeken was voor de Nederlandse markt bestemd, slechts 15 % voor Vlaanderen. In Nederland waren de laatste bundels van Gezelle gewild, waarin de individuele

expressie domineerde, in het Zuiden koos men voor "Kerkhofblommen" en Dichtoefeningen", zeer retorische poëzie. Gezelles werk werd in het Noorden sterk gesteund door gunstige kritieken van A. Verwey en W. Kloos. Die waren daartoe aangezet door Streuvels en Veen. De uitgever ondersteunde het succes van de tiendelige reeks "Dichtwerken" (1903-1905) door het aspect reeksvorming te beklemtonen: alle banden waren identiek (ontworpen door de Antwerpse kunstenaar Alfred van Neste). Ook latere publicaties als "Prozawerken" (1905) en "Gelegenheidsgedichten" (1912-1913) werden van dezelfde banden voorzien. Nog andere West-Vlaamse auteurs uit het fonds van Veen als S. Streuvels en A. Rodendenbach werden samen met Gezelle aan de boekhandel aangeboden. De vormgeving van die werken werd bewust aan de Gezelle-reeks aangepast, zodat de commercieel interessante illusie van verwantschap bij het publiek gewekt werd. [WW]

3640. – Auguste GRISAY *L' édition originale des "Douze chansons" de Maurice Maeterlinck* in *Le livre et l'estampe*, 50, 2004, 162, p. 157-164.

Maeterlincks bundel verscheen vermoedelijk begin november 1896. G analyseert de publicatiegeschiedenis en beschrijft een aantal exemplaren in publieke verzamelingen en veilingen van particuliere collecties. [Mds]

3641. – Geert BUELENS, *Het boek als kunstwerk en pamflet. Van Ostaijens Bezette Stad als artistiek en politiek experiment* in Jan PAUWELS (ed.), *Gheprint tAntwerpen ...*, p. 121-137, ill.

Situering van het opvallendste Vlaamse literaire boek uit de vorige eeuw. Voor de uitgave van "Bezette Stad" maakte **Van Ostaijen** geen gebruik van de mogelijkheden die Eugène de Bock hem bood. De erg principiële dichter wenste niet samen te werken met iemand als V. de Meyere, die het activisme afgewezen had. Zijn maatstaven voor de uitgave waren buitenlands, meer bepaald Frans: als mogelijk model beschouwde hij de "Au sens Pareil"-edities van de Franse dadaïsten. De groep die Van Ostaijen te Antwerpen rond zich verzameld had, bestond vooral uit schilders en beeldende kunstenaars. Van Ostaijen wilde hen exclusief aan Uitgeverij Het Sienjaar binden, maar dat ging niet door: zij werkten ook mee aan o.a. het tijdschrift "Ruimte" van De Bock. In de zomer van 1920 liet Van Ostaijen uit Berlijn aan zijn vrienden te Antwerpen regelmatig de groei van "Bezette Stad" weten. De tekst werd naar Antwerpen gestuurd, waar Oscar Jespers zich als typograaf opwierp. Als drukker werd Casie aangeworven. René Victor zou de drukproeven corrigeren en Van Ostaijens broer Stan bezorgde het geld. Zij lieten het boek verschijnen in april 1921; van de zorgen rond de technische uitvoering hadden zij de dichter in Berlijn gespaard. [WW]

3642. – Rik VAN DAELE, Peter EVERAERS, Willy DEVREESE & Erwin VERZANDVOORT, *De bibliografie van de Nederlandstalige Reynaertbewerkingen van 1800 tot heden* in *Tiecelijn*, 17, 2004, p. 137-240, ill.

Zeer welkome bibliografie van Nederlandstalige **Reynaertbewerkingen** (geen wetenschappelijke tekstuitgaven) sedert 1800. De auteurs zijn uitgegaan van de lijst, opgesteld door Jan Goossens in zijn studie "De gecasteerde neus", maar hebben die sterk weten uit te breiden. Per beschrijving worden zes rubrieken behandeld. Meest imponerend zijn de rubrieken "Illustrator(en) en illustraties" en "Band, colofongegevens, drukken en varianten". Het valt op hoeveel verschillende versies van omslagen en banden in voege geweest zijn. De studie bevat ook een register van de illustratoren. Eén opmerking: de illustraties staan in de tekst verspreid zonder verwijzing naar de edities waarin zij thuishoren. [WW]

3643. – Kathryn SMITS, *"Hentouziasme! is de groote levensveer!"*. Een drietal bibliografische merkwaardigheden in de briefwisseling van Stijn Streuvels en Emmanuel de Bom in Pierre DELSAERDT & Marcus DE SCHEPPER (eds.), *Letters in de boeken ...*, p. 354-360.

Bibliografische rectificaties aan de hand van de bewaarde briefwisseling. Met de tweede druk van "Een Pic-Nic in Proza" (Amsterdam, S. L. van Loo 1899) werd **Streuvels** door de Nieuwe Gidsers tot de hunnen gerekend. Het verhaal "Ongeluk" (eerst verschenen in Van Nu en Straks) werd voor de Nieuwe Gids gevraagd door F. Buitenrust-Hettema. Aangaande "De teleurgang van de Waterhoek" laat Streuvels uitschijnen dat hij het plan van de roman in 1906 bedacht had. De briefwisseling bewijst dat dit reeds in 1904 bij hem opgekomen was. Over Streuvels' toneelspel "Soldatenbloed" wordt in de kritiek weinig gezegd. Alweer uit de brieven blijkt dat Streuvels daaromtrent ooit hoge verwachtingen koesterde. [WW]

3644. – Karin PAIRON en Anne ROUZET, *Belgische bibliofiele uitgevers. Editeurs belges de bibliophilie (1991-2003)*. – Brussel: Koninklijke Bibliotheek van België 2004.– 116 p.: ill. – ISBN 2-0087093-150-6.

In 1991 organiseerde de Brusselse Koninklijke Bibliotheek een tentoonstelling van **bibliofiele boeken**, verschenen tussen 1985 en 1990 en toonde daarbij werk van 28 uitgevers. Nu worden 125 boeken voorgesteld van 80 uitgevers uit de periode 1991-2003. De tentoonstelling (en dus ook het boek) biedt een goed overzicht van de moderne bibliofilie in ons land, gaande van het "klassieke" bibliofiele boek (groot formaat, illustraties, veelal losbladig) tot het meest eigenzinnige boekobject. Er zijn zowel "gelegenheidswerken" in de ware zin des woords, gedrukt door een eenmalige vereniging voor een unieke gelegenheid als boeken die het onderdeel van een waarachtig oeuvre uitmaken, gerealiseerd door een man of vrouw met een visie op de drukunst. De keuze van de teksten is zeer veelzijdig: van de antieken tot vandaag, van klassieke auteurs tot (nog) onbekende schrijvers. Opvallend in de minderheid is de pure, ongeïllustreerde typografie. Naast de catalogus van de 125 boeken biedt het werk een alfabetisch overzicht van alle uitgevers met (korte) voorstelling van hun werk. Hierbinnen een banaal detail, maar wel toe te juichen: van elke uitgever wordt het adres vermeld. Het boek sluit met een algemeen register. [WW]

3645. – *Acquisitions recentes de la Bibliothèque du Roi Léopold III: quelques pièces remarquables / Recente aanwinsten van Koning Leopold III: enkele opmerkelijke stukken*. – Bruxelles / Brussel: Bibliothèque royale de Belgique / Koninklijke Bibliotheek van België, 2004. – 12 p.

Dankzij een anonieme mecenas verwierf de Koninklijke Bibliotheek 74 boeken op de veiling van de privé-bibliotheek van koning **Leopold III** (1901-1983) bij Sotheby's Parijs op 11 december 2003. De meeste boeken hebben toebehoord aan verschillende leden van het Belgische vorstenhuis en bevatten autografe eigendomsmerken of verrassende auteursopdrachten. [Mds]

3646. – Dirk VAN ELDERE, *Milde professoren schenken een decennium lang* in *Ex officina*, 16, 2003, 3, p. 4-6, ill.

De **Leuvense Universiteitsbibliotheek** ontving of kocht in de periode van 1990 tot 2000 de (deel)bibliotheeken van volgende professoren: F. Collin, R. Lenaerts L. Reekmans, G. Vandendriessche, R. Lemaire, J. van Houtte, M. de Vroede, Th. Noterdaeme, G. de Broeck, W. Peremans, L. Preneels, A. Vanistendael, M. Appelmans, M. Loeys, A. van Assche, E. van 't Dack, J. Pauwels, E. van Dievoet, K. Peeters, H. Plomteux, B. Rudska, R. Vandeputte, E.

Lousse, R. Lontie, R. Eeckels. Thematisch reiken ze van de dieptepsychologie en de catacomben tot de biochemie en de politieke theorie. [Mds]

3647. – Pierre-Jean FOULON, *La collection de livres d'artistes du Musée royal de Mariemont* in Frans HENDRICKX e.a. (eds.), *E codicibus impressisque ...*, dl. II, p. 631-640, ill.

Raoul Warocqué (1870-1917) verzamelde naast antieke en decoratieve kunst ook boeken, zowel handschriften als contemporaine werken. Na zijn dood hebben de conservators van het museum in **Mariemont** – het vroegere domein van Warocqué – dit spoor gevolgd. Zij hebben aandacht besteed aan het kunstenaarsboek (bijvoorbeeld werken van de Amerikaan Sol Lewitt en van de Argentijnse Martha Dermisache), waarbij een zekere dubbelzinnigheid tot uiting kwam: is dat type van boek een plastisch kunstwerk of een traditioneel boek? Ook werden de normen van het traditionele bibliofiele boek overtreden: dit soort boeken van Lewitt en anderen werd aanvankelijk vervaardigd uit zeer eenvoudig materiaal om de prijs te drukken. Thans is een meer luxueuze evolutie merkbaar. In een museum van het boek zoals Mariemont horen alle modellen van creativiteit inzake het moderne boek thuis. [WW]

3648. – *Le livre et l'estampe. Cinquante printemps = Le livre & l'estampe*, 50, 2004, 161, 217 p., ISSN 0024-533X.

Het tijdschrift van de **Société royale des bibliophiles et iconophiles de Belgique** werd opgericht in 1954. Het vijftigjarig bestaan werd van 15 september tot 23 oktober 2004 gevierd met een tentoonstelling in de Koninklijke bibliotheek van België van de eigen publicaties van de Société, van boeken uit de persoonlijke collecties van de opeenvolgende voorzitters en leden, en van publicaties van de andere Belgische verenigingen van bibliofielen (Mons, Luik en Antwerpen). Volume 161 van *Le livre et l'estampe* fungeerde zeer toepasselijk – als catalogus. Het wordt ingeleid door voorzitter Marianne Delvaux-Diercxens en bevat naast de geïllustreerde catalogus van 281 nummers ook een belangwekkend essay van Claude Sorgeloos over Belgische bibliofiele tijdschriften in de negentiende en twintigste eeuw (zie nr. 3615). [ECI]

3649. – Francine DE NAVE, "*A ceux qui ont émerveillé ma vie*". *Het bewogen verhaal van het "Ensemble Émile Verhaeren – René Vandevoyr" in het Museum Plantin-Moretus* in Pierre DELSAERDT & Marcus DE SCHEPPER (eds.), *Letters in de boeken ...*, p. 241-248, ill. De Franse magistraat René **Vandevoyr** (1892-1966), voorzitter van het Hof van Beroep te Douai, was sinds zijn jeugd een gepassioneerd bewonderaar van Émile Verhaeren. Als zodanig bracht hij een ensemble bijeen, dat de belangrijkste Verhaeren-verzameling in privé-bezit bleek te zijn. Vandevoyr wilde zijn collectie na zijn dood samenhouden en ze daarom legateren aan een Belgische instelling. De Brusselse Koninklijke Bibliotheek voldeed niet aan zijn eisen, waarop de hoofd bibliothecaris aldaar, H. Liebaers, Vandevoyr dirigeerde naar L. Voet en het Museum Plantin-Moretus. Aldus kwam het museum in het bezit van een schitterend geheel aan manuscripten, proefdrukken, geannoteerde exemplaren, alle in fraaie banden, naast correspondentie, sculpturen, schilderijen en ander grafisch werk. Naar de wens van Vandevoyr werd de collectie in zijn kostbaar meubilair tentoongesteld in het achttiende-eeuws salon op de benedenverdieping van het Museum. In 1966 werd de verzameling plechtig opengesteld. De catalogus-inventaris, begonnen door Vandevoyr zelf werd voltooid door F. de Nave. In 1998 werd de gebruiksvriendelijkheid van de Antwerpse musea geëvalueerd. Het "Ensemble" moest de plaats ruimen voor uirgebreide ontvangstzaal en uitwijken naar de werkkamer naast de leeszaal van de bibliotheek. Habent sua fata libelli ! [WW]

3650. – Rita GHESQUIÈRE, *Averbode van E.K. tot E-land* in Dirk DE GEEST & Reine MEYLAERTS (eds.), *Littératures en Belgique. Literatures in België. Culturele diversiteit en literaire dynamiek*. – Brussel: P.I.E./ Peter Lang, 2004, p. 391 -417.

De uitgeversactiviteiten van de norbertijnenabdij **Averbode** startten in 1881. Aanvankelijk leek het fonds het resultaat van toevallige omstandigheden te zijn. Na de Eerste Wereldoorlog werkte de abdij mee met de Eucharistische Kruistocht (E.K.), een jongerenbeweging van het katholieke reveil. Zo ontstond "Zonneland" (1920), een jeugdtijdschrift, en werden contacten gelegd met het Duitse katholieke Herder Verlag. Veel vertalingen, vooral van jezuïetenauteurs, werden aangekocht. Na 1934 steeg het aandeel van eigen Vlaamse auteurs. Het geluk wou dat daarbij een bestseller opdook: John Flanders, "Spoken op de ruwe heide" (1935; ne gen herdrukken). Na 1934 trad een grotere diversiteit op. De katholieke geloofsovertuiging bleef bepalend, maar naast traditionele missieverhalen kwam ruimte voor realistische avonturenverhalen, fantasieliteratuur en informatieve werken. Na 1945 verschaalde dit aanbod: het fungeerde dan als annex van de periodieke uitgaven: de auteurs van dit laatste segment kregen voorrang van publicatie in andere reeksen. In de jaren 60 meldden zich jonge auteurs aan, die een belangrijke rol zouden spelen in de Vlaamse jeugdliteratuur. De uitgever werd gevoelig voor literaire kritiek en voor behaalde prijzen. Professionalisering zette zich door en ook internationalisering. Men werd geconfronteerd met een verschijnsel dat ook elders op de boekenmarkt bekend was: de overstap van auteurs naar Nederlandse uitgeverijen. Averbode reageerde daarop met een betere een begeleiding van zijn auteurs, en dit met succes. [WW]

3651. – Michel FINCOEUR, *Deux soeurs jumelles de la collaboration: les Editions la Toison d'Or et l'Uitgeverij De Lage Landen* in Dirk DE GEEST & Reine MEYLAERTS (eds.), *Littératures en Belgique. Literatures in België ...*, p. 351-371.

Om de Franse culturele invloed in België tegen te gaan, werden in 1941 twee **collaborerende uitgeverijen** opgericht: Les Éditions de la Toison d'Or onder leiding van Edouard Didier en De Lage Landen, bestuurd door Guido Eeckels. La Toison d'Or beoogde Belgische Franstalige auteurs aan het woord te laten komen zonder dat die eerst via Parijs bekendheid zochten te verwerven. Ook zouden aan het publiek vertalingen en werken uit Germaanse landen aangeboden worden. Eeckels had vooral belangstelling voor Nederlandstalige werken, die tot het publiek domein behoorden, maar publiceerde ook jonge auteurs en zocht coproducties met Nederlandse uitgevers. Les Éditions de la Toison d'Or drukte tussen 1941 en 1944 40 % werken van Belgische Franstalige auteurs (op een totaal van 75 % Franse literatuur) naast 15 % vertalingen uit het Duits en 7% vertalingen uit het Nederlands. In dezelfde periode publiceerde De Lage Landen 82 titels: 74 in het Nederlands, 1 in het Frans en 7 in het Duits. Vlaamse auteurs waren goed voor 55 %, vertalingen uit het Duits haalden 22 %, vertalingen uit het Frans 2%. Vertalingen uit het Engels waren niet verboden, maar zij beperkten zich tot de klassieken (Shakespeare, Dickens, Thackeray) en tot auteurs met kritiek op de eigen maatschappij (Steinbeck). [WW]

3652. – Annemie LEYSEN, *De herverkaveling van de Vlaamse jeugdboekenmarkt in Ons Erfdeel*, 46, 2003, p. 569-576.

Sterk gedetailleerd verhaal en panoramische overblik van de actuele **jeugdboekensector** in Vlaanderen. In 2002 stootte Uitgeverij Averbode zijn literair jeugdboekenfonds af ten voordele van lucratieve educatieve uitgaven. Een deel van de auteurs (met de manager) verhuisde naar Davidsfonds/Infodok dat met zijn traditioneel grote oplagen voor naam bekendheid van de auteurs zorgde. Zeer actief toonde zich daarnaast Clavis, ook in het

buitenland, met nadruk op het prentenboek: heel wat grote illustratoren zijn daar gedebuteerd. Onder kleinere uitgeverijen munt De Eenhoorn uit met opvallende en vernieuwende prentenboeken en poëziebundels. Gevestigde waarden als Standaard Uitgeverij en Lannoo, die normaal andere marktsegmenten bedienen, hebben in de voorbije jaren nieuwe projecten inzake jeugdliteratuur op touw gezet. Sinds 1996 heeft de Nederlandse uitgeverij Querido een kantoor in Antwerpen, dat heel wat belangrijke Vlaamse auteurs en illustratoren aan zich gebonden heeft door de gedegen redactionele begeleiding. [WW]

3653. – Ernst BRUINSMA, *Manteau niet voor Vlaanderen alleen* in Dirk DE GEEST & Reine MEYLAERTS (eds.), *Littératures en Belgique. Literatures in België ...*, p. 373-389. Toen Angèle **Manteau** in 1938 haar uitgeverij startte, financieel gesteund door de firma H.P. Leopold in Den Haag, wilde zij haar bedrijf funderen op vier pijlers: literair-historisch werk, jonge auteurs, non-fictie en goede vertalingen. Het werven van jonge auteurs lukte nog het best. In de oorlog werd veel gelezen, terwijl Nederlandse uitgeverijen door problemen bij de import hun greep op de Vlaamse markt verloren. Alleen de literaire vertalingen stagneerden toen. In 1943 verwierf Manteau een aandelenpakket van Les Éditions Lumière, dat zij in 1946 geheel overnam: zij wilde haar eigen auteurs ook in het Frans uitbrengen. Na de oorlog zocht zij voor hen uitwegen naar Parijs en naar Nederland, maar met weinig succes. Daarbij kwam een crisis in de Belgische boekenmarkt: tegenover weinig leeslust na 1945 stonden hoge productiekosten. Wel namen bij Manteau eindelijk de literaire vertalingen toe. Toch moest zij haar oorspronkelijke ambities beperken. Tussen 1938 en 1955 was 25 % van haar productie in het Frans; van de 75 % Nederlandstalige boeken was nog geen half procent van Nederlandse auteurs. De rest bleef Vlaams. [WW]

3654. – Ernst BRUINSMA, *Enkele akkeftietjes: Uitgeverij De Bezige Bij en Uitgeverij Manteau (1945-1952)* in *ZL: literair-historisch tijdschrift*, 2, 2003, 4, p. 3-19, ill. Na 1945 was import van literaire werken in Nederland aan strenge regels onderworpen. Hiertegen rees in Vlaanderen hevig protest, vooral vanwege F.V. Toussaint van Boelaere, die vreesde voor Belgische tegenmaatregelen. Vlaamse auteurs, die tijdens de oorlog hun Nederlandse uitgevers hadden moeten laten varen, keerden immers naar het Noorden terug. Nederlandse uitgevers ondernamen pogingen om Vlaamse auteurs bij uitgeverij Manteau weg te snoepen. Toussaint bezorgde aan De Bezige Bij een lijst van in zijn ogen valabele Vlaamse auteurs die konden benaderd worden. Uiteraard had Manteau daar grote bezwaren tegen. Na de plotse dood van Toussaint (1947) werd van het plan niets meer gehoord. Wel verliet Claus later Uitgeverij Manteau voor De Bezige Bij. [WW]

3655. – Jeroen BROUWERS, *Stoffer & blik. Herinneringen aan een periode (1964-1970)*. – Amsterdam/ Antwerpen: Atlas, 2004. – 237 p.: ill. – ISBN 90-450-0697-9. Herinneringen aan zijn tijd bij Uitgeverij **Manteau**. Niet zozeer een geschiedenis, als wel petite histoire en sfeertekening. In hoofdstukken geordend zijn de herinneringen aan respectievelijk A. Manteau, W. Ruyslinck, Th. Oegema van der Wal, M. Gijzen, K. Jonckheere en H. Teirlinck. De toon varieert van sarcastisch (Manteau) tot mild (Teirlinck). [WW]

3656. – Kevin ABSILLIS, *De ellende die Uitgeverij Manteau de wereld bespaarde in Zuurvrij: berichten uit het AMVC-Letterenhuis*, 2004, 6, p. 30-34, ill. Toen Jeroen Brouwers bij Uitgeverij **Manteau** werkte moest hij, als leider van het secretariaat lijsten bijhouden van manuscripten die naar de uitgeverij waren gestuurd. Van 1954 tot 1970

werden honderden werken aangeboden. Gemiddeld een op acht inzendingen werd gepubliceerd. Het overgrote deel van de auteurs bleef volslagen onbekend en brak ook elders of later nooit door. Toch zagen de lectoren van Manteau wel eens jong talent over het hoofd, zo H. de Coninck, E. van Vliet, L. Nolens, ... De lijsten leren ook iets over de selectiecriteria van de uitgeverij en ze zijn cruciaal voor de reconstructie van een uitgeverspoetica. [WW]

3657. – Jan STUYCK, *Manteau ontsloten in Zuurvrij: berichten uit het AMVC-Letterenhuis*, 2003, 5, 82-85, ill.

In 1999 startte, onder het patronaat van het Max-Wildiersfonds, aan de vier grote Vlaamse universiteiten in samenwerking, met het AMVC-Letterenhuis, een onderzoeksproject over de geschiedenis van Uitgeverij **Manteau**. In 2003 werd de inventarisatie afgerond. Uit de periode 1938-1944 staan ruim 10.000 brieven beschreven in de databank Agrippa. Naast de correspondentie zijn ook alle archivalia (foto's, kasboeken, contracten, jaarverslagen, belastingaangiften leesrapporten enz.) opgenomen. [WW]

3658. – Jan STUYCK, *Tot onze spijt. Over het afwijzen van manuscripten in Zuurvrij: berichten uit het AMVC-Letterenhuis*, 2003, 4, p. 40-44, ill.

Het afwijzen van manuscripten die voor publicatie bij Uitgeverij **Manteau** aangeboden werden, kon met diverse redenen verantwoord worden. In 1944 werden door Angele Manteau de papierschaarste aangehaald en tot 1949 de malaise in de boekhandel. Tegenover debutanten voerde zij aan dat zij in moeilijke omstandigheden de voorkeur moest geven aan auteurs, die reeds aan haar fonds verbonden waren. Angèle Manteau had trouwens van bij het begin een duidelijk beeld voor ogen aangaande het door haar nagestreefd fonds: geen jeugdboeken, geen sciencefiction en geen historische romans. Poëzie werd streng geselecteerd met voorkeur voor staatsprijswinnaars. De werken moesten "litteraire kwaliteiten" bezitten, een vage term die aan de lectoren voldoende ruimte bood. Als lectoren fungeerden o.a. R. Herreman, Th. Oegema van der Wal, P. Snoek, J. Brouwers en J. Weverbergh. [WW]

3659. – Pascal DURAND, *L'Édition belge francophone sur la scène internationale. Héritages du passé et scénarios d'avenir* in Dirk DE GEEST & Reine MEYLAERTS (eds), *Littératures en Belgique. Diversités culturelles et dynamiques littéraires. Literatures in België ...*, p. 337-349.

Lucide beschouwing van de gevolgen van de Belgische **nadruk** op de Franstalige drukkers- en uitgeverwereld in ons land. De hoge productie van de nadruk resulteerde in een algemeen internationalisme, maar diende vooral de culturele belangen van Frankrijk, zij het tegen de Parijse uitgevers in. Vervolgens ontnam de veilige praktijk van het nadrukken van grote successen aan Belgische uitgevers de zin voor initiatief en voor vernieuwing. Wel zorgde deze activiteit voor gekwalificeerde typografen – vandaar de hoge vlucht van het liturgisch drukwerk en later de strips na 1854, wanneer door een overeenkomst met Frankrijk de nadruk verboden werd. Voor de toekomst worden drie mogelijkheden geopperd: ofwel wordt de literaire sector van de uitgeverijen opgeslorpt door grote, internationale concerns; ofwel wordt die sector gesubsidieerd door de overheid, zoals in Quebec; ofwel werken artisanale bedrijven samen om voor gemeenschappelijke afzet te zorgen. [WW]

3660. – Marc KREGTING, *Zij zijn niet van Jeremia. Non-ficties*. Nijmegen: Vantilt, 2004. – 111 p. – ISBN 90-77503-12-9.

Visie van een redacteur op "non-fictie", opiniërende boeken die bij uitgevers geliefd zijn omdat zij de belangstelling van de mogelijke lezer inzake het wereldgebeuren opwekken.

Openhartige uiteenzetting over het maken van boeken, geschreven door een man die midden in de materie leeft als **redacteur** in een uitgeverij. Hij volgt de weg van de tekst van het manuscript tot de recensie van het gedrukte boek en lardeert zijn – eerder cynische – zienswijze met tal van voorbeelden uit de Nederlandse en Vlaamse uitgeverwereld. Zijn grote klacht geldt het bestaan van concernuitgevers en mediaconcerns: die beletten dat er autonoom over cultuur geschreven kan worden. Het winstoogmerk primeert. [WW]

3661. – Bert BOECKX, Gert DE PRINS, Bruno DE WINTER e.a., *Tegendruk. Geheime pers tijdens de Tweede Wereldoorlog. Tentoonstelling Antwerpen, Stadsbibliotheek, 24 september 2004 tot en met 16 januari 2005*. – Gent/Brussel: Amsab/SOMA, 2004. – 173 p., ill. – ISBN 90-77122-09-5.

Verzameling studies, uitgegeven naar aanleiding van de gelijknamige tentoonstelling. Heldere uiteenzetting van Bruno de Wever over het verzet in de publieke opinie in Vlaanderen. Daarna worden de twee fronten afgebakend: de gelijkgeschakelde officiële informatiemedia tegenover **sluikpers** en Radio België. Een tweede reeks bijdragen gaat nader in op de sluikpers te Antwerpen. Van de eigenlijke sluikpers staan thans ongeveer 700 titels geregistreerd. De meeste verzetsbladen verschenen maar één keer per maand. Van de 95 % volwassen die niet aan het verzet deelnam kreeg bij na niemand de kans om een dergelijk blad te lezen. Voor het klein wereldje van het verzet en de onmiddellijke omgeving was die pers een uiterst waardevol communicatie- en informatie-instrument. Sluikbladen fungeerden ook als rekruteringsmiddel. Zoals het verzet zelf was de sluikpers politiek verdeeld. [WW]

3662. – Guido LAUWAERT, *Elsschot, Snoeck & De Ridder: een commercieel verbond met literaire trekjes in Snoecks 2004*, 80, 2004 [versch. 2003], p. 500-517, ill.

Over Willem Elsschot/Alfons de Ridder en het werven van advertenties voor uitgaven van de Gentse firma Snoeck, met name tijdens de Tweede Wereldoorlog. [MdS]

3663. – Jan STUYCK, *Poseurs en auteurs: het archief van Standaard Uitgeverij in Zuurvrij: berichten uit het AMVC-Letterenhuis*, 2003, 5, p. 38-41, ill.

Het fotoarchief van Uitgeverij Manteau maakt deel uit van het grote archief van **Standaard Uitgeverij** dat op 18 december 2003 aan het Letterenhuis werd geschonken. Manteau maakte deel uit (door een concentratie van bedrijven in 1987) van M&P (Malherbe en Partners), waarin zich ook de Standaard Uitgeverij bevond. Tot de schenking van dit archiefmateriaal behoort ook de briefwisseling (1969-2000) tussen de twee uitgeverijen enerzijds en verschillende fondsauteurs anderzijds. De collectie schrijversportretten van Uitgeverij Manteau lijkt één groot portfolio van de Vlaamse literatuur uit de 20ste eeuw te zijn. [WW]

3664. – Katrien JACOBS, Kris LANDUYT, Kris LEMBRECHTS & Georges WILDEMEERSCH, *Hugo Claus. Voor twaalf lezers en een snurkende recensent. Bibliografie van de afzonderlijk verschenen werken*. – Rijswijk: Elmar, 2004. – 325 p.: ill. – ISBN 90-389-1572-1.

Beschrijving van alle publicaties van Hugo **Claus** die zelfstandig zijn uitgegeven: boeken en catalogi, reguliere publicaties en bibliotheek edities, eerste drukken en herdrukken, oorspronkelijke teksten, bewerkingen en vertalingen. Volledigheid is nagestreefd, maar de samenstellers beseffen dat die bij de zo productieve Claus slechts benaderd kan worden. De chronologische volgorde van de eerste drukken wordt onderbroken door de herdrukken. De beschrijving steunt in de eerste plaats op gegevens uit het boek in kwestie. Tegenstrijdigheden worden steeds vermeld. Het boek is voortreffelijk geïndexeerd met vooreerst een

chronologische lijst van de drukken, een alfabetische lijst van titels, een alfabetische lijst van vertaalde schrijvers, kunstenaars, medewerkers, illustratoren en commentatoren en een lijst van typografische ontwerpers, omslagillustratoren, fotografen, zettters, binders, drukkers, distributeurs en uitgevers. Uitstekende bibliografie met aandacht voor alle technische details. Steekproeven bewijzen dat het werk met grote kennis van zaken, zorgvuldigheid en wil tot volledigheid uitgevoerd is. [WW]

3665. – Katrien JACOBS, Kris LANDUYT, Kris LEMBRECHTS & Georges WILDEMEERSCH (compils.), *Hugo Claus: wat een boek al niet mag zijn*. – Antwerpen: Antiquariaat De Slegte, 2004. – 80 p., ill. (Catalogus Antiquariaat De Slegte, 10). Verkoopcatalogus bij een tentoonstelling, ingericht door het antiquariaat De Slegte te Antwerpen (Wapper) van 15 mei tot 19 juni 2004. Omvangrijk aanbod van luxe- en gewone drukken van **Claus** (264 nummers). Colofons en opdrachten werden, waar aanwezig, steeds geciteerd. Bij verschillende nummers kon op het bestaan van varianten gewezen worden. [WW]

3666. – Anne Marie MUSSCHOOT, *"Een fleuron voor een uitgevershuis", Over het totstandkomen van het Verzameld werk van Karel van de Woestijne bij Uitgeverij Manteau* in Pierre DELSAERDT & Marcus DE SCHEPPER (eds.), *Letters in de boeken ...*, p. 179-184. De voorbereidselen tot de uitgave van het "Verzameld werk" van **Van de Woestijne** startte reeds tijdens de Tweede Wereldoorlog: De Hamburgse germanist Hans Teske, werkzaam op de Duitse Propaganda Abteilung te Brussel gaf de voorkeur aan Uitgeverij Manteau boven De Lage Landen. Vermoedelijk twijfelde Teske in 1943 reeds aan de levensvatbaarheid van de laatste uitgeverij. Er werd gedrukt in een oplage van 4.250 exemplaren (3.250 voor deel 8, oorspronkelijk niet voorzien). Als vormgever was Jan van Krimpen aangetrokken via A. Manteau's vroegere werkgever A. Stols. Van Krimpen liet zich – uiteraard – door niemand "corrigeren", ook niet door H. Teirlinck. [WW]

Kroniek 2005-2007

Aangezien de achterstand van de *Kroniek* verschillende jaren bedraagt, werd ervoor gekozen om die in twee bewegingen in te halen. Deze negentwintigste aflevering van de *Kroniek* bestrijkt de periode tussen 15 december 2004 en 31 december 2007. In de dertigste aflevering zullen de jaren 2008-2010 behandeld worden.

Met ingang van deze aflevering werd het medewerkersbestand met enkele specialisten verrijkt. Wij mogen Kevin Absillis verwelkomen die de publicaties over het twintigste eeuw analyseert, Bart Op de Beeck die de incunabelperiode voor zijn rekening neemt, en Steven Van Impe die de publicaties in verband met de 18de eeuw bespreekt. Wij danken hen voor hun bijdrage en hopen op een langdurige samenwerking.

Na de rubriek 'Algemeenheden' zijn de notities chronologisch gerangschikt en gegroepeerd per thema of onderwerp (met het trefwoord in vetjes): 1. Literatuurbericht en Vakwoordenboeken; 2. Bibliografie (methodologie en repertoria); 3. Drukmetaal; 4. Zetten en drukken; 5. Drukkers, steden, regio's; 6. Boekversiering en – illustratie; 7. Boekband; 8 Bibliotheken en Bibliofile; 9. Boekhandel en Uitgeverij; 10. Onderwerpen.

Lezer worden van harte uitgenodigd om hun suggesties aan de redactie te bezorgen.

3667– Berry P.M. DONGELMANS, *Het Boek, 1912-66* in *Quaerendo*, 35, 2005, 3-4, p. 157-75.

Dit artikel, een Engelse vertaling van een tekst die verscheen in "De Boekenwereld" van 1994, vormt de inleiding op drie indices en de inhoudsopgave van de jaargangen 26 tot 37 (1940-1966) van het tijdschrift "Het Boek". [JH]

3668– Gerhard J.A. RIESTHUIS, *The Dutch book historical journal Het Boek, volumes 26 to 37(1940-1966)* in *Quaerendo*, 35, 2005, 3-4, p. 177-381.

A heeft drie indices gemaakt: onderwerp, auteurs en anonieme bijdragen, en op boekbesprekingen. [JH]

3669– Johan HANSELAER, *Kroniek van het gedrukte boek in de Nederlanden (1971-2003): een sleutel tot 33 jaar boek- en bibliotheekgeschiedenis: registers*. Onder redactie van Marcus de Schepper & Jan Pauwels. – Brussel, 2005. – 306 p.; 24 cm. – ISBN 0775-0722. –

(Archives et Bibliothèques de Belgique – Archief- en bibliotheekwezen in België. Numéro spécial – Extranummer, 75).

Sleutel op de deur voor de liefhebbers en gebruikers van onze *Kroniek*. [MdS]

3670– Auguste GRISAY, *La première revue "Le livre et l'estampe", 1934* in *Le livre et l'estampe*, 52, 2006, 165, p. 181-186. Een korte toelichting bij de ontstaansgeschiedenis van

het tijdschrift *Le livre et l'estampe*, dat in 1934 door Roger Avermaete, Louis Lebeer, Joris Minne en Paul van der Perre werd opgericht ter promotie van de hoogstaande typografie. Bestaat behalve uit een bibliografische beschrijving van de vier nummers van de eerste jaargang (1934) hoofdzakelijk uit een integrale herneming van het oorspronkelijke woord vooraf van de redactie. [KA]

3671– Stijn VAN ROSSEM & Maartje DE WILDE (red.), *Boekgeschiedenis in het kwadraat: context & casus, 9 december 2005*. – Brussel: Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten – Contactforum, 2006. – 122 p.; 31 cm. (Contactforum. Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten). – Geen ISBN.

Bundel met de voordrachten gehouden tijdens het colloquium dd. 9 december 2005 over de stand van de boekgeschiedenis vandaag. De bijdragen worden elk apart besproken. [JH]

3672– Marieke VAN DELFT, Frank DE GLAS & Jeroen SALMAN (eds.), *New perspectives in book history*. – Zutphen: Walburg Pers, 2006. – 222 p.: ill. – ISBN 90-7530-431-7.– (Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse boekhandel, 7).

Staalkaart van het **boekhistorisch onderzoek** in de Nederlanden, n.a.v. het SHARP-congres 2006. Te vermelden zijn o.m. Pierre Delsaert, 'Printers and printing policy at Leuven University, 15th-18th centuries' (p. 49-64) en Jan Pauwels, 'Across the borders... and back home again: publishing Dutch literature at the turn of the 20th century' (172-187) – beide een voorstelling van de resultaten van hun promotie-onderzoek. [MdS]

3673– Pierre DELSAERDT, *De geduldige uitvoering van prometheïsche ambities: onderzoek naar de geschiedenis van de leescultuur in Nederland 1995-2005* in *Boekgeschiedenis in het kwadraat* (zie nr. [3671](#)), p. 97-108.

Boekhistorische overwegingen bij recent onderzoek van (historische) leescultuur, met een schets van de stand van zaken. [MdS]

3674– Francine DE NAVE, *Het Complex Woning-Ateliers-Museum Plantin-Moretus UNESCO-werelderfgoed!* in *De Gulden Passer*, 83, 2005, p. VII-VIII.

MPM werd op 15 juli 2005 ingeschreven op de UNESCO-Lijst van het Werelderfgoed. De auteur schetst kort de weg naar de opname in de Lijst en het belang ervan. [JH]

> 3675– Francine DE NAVE, *Van Officina tot UNESCO-Werelderfgoed* in *De gulden passer*, 85, 2007, p. 7-21, ill.

Wat boekhistorici al ruim een eeuw weten is nu ook wereldwijd bekendgemaakt: het

Plantijnse huis is Werelderfgoed. A. beschrijft de lange administratieve mars om dat doel te bereiken. [MdS]

3676– Kristof SELLESLACH, *Authority control van de drukkers en uitgevers van de collectie oude drukken van het Museum Plantin-Moretus* in *De gulden passer*, 85, 2007, p. 181-182.

A duidt het belang van *authority records* van drukkers en uitgevers voor gebruikers in het algemeen en catalogafen in het bijzonder. In 2007 stond de teller op 1870 records mbt drukkers uit Antwerpen, de rest van de Zuidelijke Nederlanden, de Noordelijke Nederlanden en Frankrijk. Deze vormen een stevige basis om de oude drukken in Anet te catalogiseren. [JH]

3677– Annie DE COSTER et Claude SORGELLOOS (eds.), *Bibliophilies et reliures: mélanges offerts à Michel Wittock*. Avec la collaboration de Marcus de Schepper. – Bruxelles: Librairie Fl. Tulkens, 2006. – 520 p.: ill.; 30, 5 x 22 cm. (Studia Bibliothecae Wittockianae, 6). – Geen ISBN. 300 €.

Deze publicatie van de Bibliotheca Wittockiana kadert in de viering van het vijftienvigjarig bestaan ervan. Hier gaat het om een echte feestbundel door een dertigtal vrienden uit binnen- en buitenland voor Michel Wittock samengesteld en door een kunstzinnig typograaf vormgegeven. Twee aspecten van het boek, boekband en bibliofilie, staan centraal. De bestreken periode gaat van de vijftiende tot de twintigste eeuw. Voor de inhoud van dit volumineuze boek verwijs ik naar mijn bespreking in *De gulden passer*, 85, 2007, p. 185-187. [ECI]

3678– Marcus DE SCHEPPER, *ABC Antwerpse Bibliofiele Collecties: catalogus bij de tentoonstelling in de Bibliotheek Stadscampus Universiteit Antwerpen, 19 maart – 30 april 2005*. – Antwerpen: Vereniging van Antwerpse Bibliofielen vzw, 2005. – 80 p.: ill.; 24 cm. – ISBN 90-808-8552-5. – (Uitgaven van de Vereniging van Antwerpse Bibliofielen. Nieuwe reeks 2).

In 2005 organiseerde A een tentoonstelling met stukken uit het bezit van de leden van Vereniging van Antwerpse Bibliofielen in de bibliotheek van de Universiteit Antwerpen. Met de tentoongestelde stukken heeft de samensteller geen topstukken-tentoonstelling gemaakt, maar vooral "de eindeloze variëteit in thema's en verschijningsvormen van boek en prent" in zowel grotere als kleinere collecties aan bod laten komen. Vandaar dat er in de begeleidende catalogus, die uit 73 nummers bestaat, zowel manuscripten (Westerse en Oosterse), autografen, foto's, gedrukte werken, prenten, een geweven boek (!), enz. besproken worden. In de categorie van gedrukte werken zijn er zowel incunabels, als een ingekleurd exemplaar van H. Goltzius, als een exemplaar van de *Palazzi di Genova* van Rubens, als ... maar ook een gedrukte waslijst, een 17de-eeuwse advertentie, een liedblad of een werkmansboekje. Enkele namen voor de moderne boekkunst: Sjoerd de Roos, Hermann Zapf, Jos Verdegem, Julius de Praetere, Insel-Bücherei, De Carbolineum Pers, enz. M.a.w. voor elk wat wils. Bij

elk catalogusnummer wordt de nadruk gelegd op de specificiteit van het exemplaar of de druk: de band, de herkomst, de drukkersplaats, enz. en werd voor zover mogelijk een korte bibliografie voorzien. De catalogus, uitgegeven als nr. 2 van de Nieuwe reeks van de Uitgaven van de Vereniging van Antwerpse Bibliofielen, werd fraai vormgegeven door Louis Van den Eede. [JH]

3679– Peter DE BAETS, *Boekendieven zijn gewaarschuwd: handgeschreven vervloekingsformules in de Nederlanden en West-Europa* in *Van mensen en dingen: tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*, 5, 2007, 1, p. 52-66.

Overzicht van handgeschreven vervloekingsformules in boeken, zowel in handschriften, als in gedrukte boeken. Deze vervloekingen, eerst in het Latijn (ME), maar later (vanaf de 15de eeuw) ook in de volkstaal, werden tot in de 20ste eeuw (in poëziealbums) geschreven. Ze verwijzen zowel naar het Laatste Oordeel, als naar meer directe straffen. Soms wordt er bij het terugvinden van het boek een beloning in het vooruitzicht gesteld. Veel van de formules zijn in rijm en verwijzen, gezien de spelling en het (stuntelig) schrift, naar leerlingen. A besluit met te wijzen op de gebrekkige gegevens over de verspreiding van de formules in ruimte en tijd. [JH]

3680– Richard HITCHCOCK, *J.-F. Peeters-Fontainas, E.M. Wilson, and some Golden-Age texts* in *The Library*, 7de reeks, 2004, 5, 1, p. 64-72.

Aan de hand van enkele brieven wordt de relatie geschetst tussen Edward Meryon Wilson (1907-1977), professor Spaans, eerst aan King's College in Londen, daarna in Cambridge, en Jean-Félix Peeters-Fontainas (1891-1975). Uit de correspondentie blijkt de hartelijke relatie tussen beide hispanisten en de toelevering van gegevens vanuit Cambridge naar Brussel voor de *Bibliographie des impressions espagnoles ...*, een project opgezet door het driemanschap P-F, Antonio Rodríguez-Moñino en Maurits Sabbe. Beide laatste hebben moeten afhaken, maar P-F heeft doorgezet met als resultaat een modelbibliografie, met niet alleen de klassieke gegevens, maar ook met verwijzingen naar privé-bibliotheken. Deze openheid van informatie wordt geduid als het kenmerk van de bibliografie. In mei 1978 werd (een gedeelte van) de bibliotheek van P-F door Sotheby's verkocht, ongeveer een maand later die van Wilson. Uit de vergelijking van de prijzen blijkt dat de exemplaren van P-F hogere resultaten behaalden dan die van Wilson. [JH]

3681– Elly COCKX-INDESTEGERE, *Anna E.C. Harvey-Simoni, 30 August 1916 – 8 January 2007* in *Quaerendo*, 37, 2007, p. 1-9.

Het belang van Anna Simoni voor de boekgeschiedenis in de Nederlanden kan moeilijk worden overschat. Zij overleed op 7 januari 2007 na een lange carrière in de British Library waar zij talloze onderzoekers uit de Nederlanden heeft geholpen. Maar ook met haar eigen werken en met de talrijke Engelse vertalingen van Nederlandstalige boekhistorische publicaties heeft zij zich uiterst verdienstelijk gemaakt. Elly Cockx-Indestege schetst een persoonlijk portret van het rijke leven van Anna Simoni. [HM]

3682– Herman PLEIJ & Joris REYNAERT, *Inleiding. Boekproductie in de overgang van het geschreven naar het gedrukte boek* in Herman Pleij & Joris Reynaert e.a., *Geschreven en gedrukt: boekproductie van handschrift naar druk in de overgang van Middeleeuwen naar Moderne Tijd*. – Gent: Academia Press, 2004, p. 1-17. – ISBN 90-382-0548-1.

Algemene beschouwingen en voorzichtige synthese, met focus op de Nederlanden. Één aanvulling: de in noot 15 vergeefs gezochte band van Willem de Mi bevindt zich rond Ms. Bodley 73 (vriendelijke mededeling van E. Cockx-Indestege). [Mds]

3683– John A. LANE, *Early type specimens in the Plantin-Moretus Museum: annotated descriptions of the specimens to ca. 1850 (mostly from the Low Countries and France) with preliminary notes on typefoundries and printing offices*, with a preface by H.D.L. Vervliet. – New Castle, DE/London: Oak Knoll Press/The British Library, 2004. – 352 p.: ill.; 28 cm. – ISBN 0-7123-4881-6.

Catalogus en studie van een wereldcollectie. L. beschrijft de in het Museum Plantin-Moretus bewaarde **letterspecimina** van letterontwerpers of drukkers. Het materiaal is in hoofdzaak afkomstig uit de Nederlanden en Frankrijk. De uitvoerige toelichtingen plaatsten de unieke (en kwetsbare) documenten in hun historische context. Samen met de inleiding ‘Pre-Plantinian type specimens’ door Hendrik D. L. Vervliet (p. 12-17) biedt deze inventaris bronnenmateriaal voor de geschiedenis van de West-Europese typografie. Met uitvoerige registers, en 3 specimina in facsimile (los bijgevoegd). Onmisbaar voor elke wetenschappelijke bibliotheek. [Mds]

3684– Yves PERROUSSEAUX, *Histoire de l'écriture typographique, de Gutenberg au XVIIe siècle*. – Méolans-Revel (04): Atelier Perrousseaux, 2005. – 685 p.: ill. – ISBN 2-911220-13-7.

Overzichtwerk voor de West-Europese **typografische traditie** (inz. de letters) sedert Gutenberg. Hoewel in hoofdzaak op Frankrijk gericht is er toch ook enige aandacht voor de Nederlanden: ‘Christophe Plantin’ (p. 332-365) uiteraard, maar ook ‘Le siècle d’or des Pays-Bas réunis’ (p. 396-415). Rijkelijk geïllustreerd. [Mds]

3685– David MCKITTERICK, *Histories of the book and histories of Antwerp* in *Quaerendo*, 35, 2005, p. 3-19.

Engelse versie van de inspirerende lezing die in het Nederlands verscheen in *Gheprint tAntwerpen* (Zie Kroniek 28 [nr. 3479](#)). [Mds]

3686– Bertrand FEDERINOV, *Quatre siècles d'imprimerie à Mons: catalogue des éditions montoises (1585-1815) du Musée royal de Mariemont*. – Morlanwelz: Musée royal de

Mariemont, 2004. – 95 p.: ill.; 28 cm. – (Monographies du Musée royal de Mariemont, 12). Het Museum van Mariemont bewaart naast kunstwerken en antiquiteiten, niet alleen boekbanden en autografen, maar ook een omvangrijke verzameling drukken uit Mons (**Bergen**). Die werd, vanzelfsprekend, aangelegd door stichter Raoul Warocqué (1870-1917), kon uit de brand van 1960 worden gered, maar geraakte in de vergetelheid, o.m. omdat de kaartcatalogus wel was verbrand. Thans wordt de collectie aangevuld en verder uitgebouwd. F. beschrijft in dit aangenaam uitgevoerde boek 442 drukken (met registers), geeft een thematisch overzicht en een synthese van de drukkunst in Bergen. Als naslagwerk vult het de oudere werken van Rousselle en Devillers aan. [MdS]

3687– Willy Le LOUP, & Brody NEUENSCHWANDER, *Drukkunst in Brugge: eeuwen van internationale uitstraling: uitgegeven naar aanleiding van 60-50-40 jaar Die Keure*. – Brugge: Die Keure, 2004. – 48 p.: ill.; 23 cm. – ISBN 90-5958-747-2. Leuk cadeauboekje met korte stukjes over het boek in Brugge. Uitgegeven t.g.v. het 60-jarig bestaan van de uitgeverij. [MdS]

3688– Elly COCKX-INDESTEGERE, & Jan STORM VAN LEEUWEN, , mmv Dirk Imhof, *Blind gestempeld en rijk verguld: boekbanden uit zes eeuwen in het Museum Plantin-Moretus: catalogus bij de tentoonstelling 15 oktober 2005 – 15 januari 2006*. – Antwerpen: Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet, 2005. – 312 p.: ill.; 27 cm. Na een korte geschiedenis van de bibliotheekcollectie van het Museum (door Dirk Imhof, p. 13-15) en van "de boekband" (door Jan Storm van Leeuwen", p. 17-34) krijgen de zorgvuldig geselecteerde banden alle aandacht: 'Wouter van Duffel en de laatmiddeleeuwse band' (p. 41-84), 'Plantin en de renaissanceband' (p. 85-139), 'Naklank tot 1800' (p. 140-159), 'De bibliofiel Max Horn' (p. 160-205), 'De bibliofiel René Vandevor en de jansenistenband uit de eerste helft van de twintigste eeuw' (p. 206-229), 'Technische en materiële aspecten van de band' (p. 230-285), 'Bindprijzen c. 1530-c. 1620' (p. 286-295). Dat alles gevolgd door een literatuurlijst, glossarium en uitvoerige registers. Het geheel laat zich lezen als een voortreffelijk geschreven inleiding in de materie. Aanbevolen, én als naslagwerk én als hulp bij zelfstudie én gewoon voor bibliofiel plezier. [MdS]

3689– Bernard VAN NOORDWIJK & Jan STORM VAN LEEUWEN, *Sloten en beslag op kerkboeken in De boekenwereld*, 21, 2005, p. 73-82. De boekband voorzien van metalen beslag of met platten geheel in bijv. messing of zilver, is geen nieuwigheid in de zeventiende eeuw. Maar toen, en tot 1900, werden vnl. in de Noordelijke Nederlanden de banden rond kerkboeken op die wijze uitgevoerd. Ook Bijbels – de Statenbijbel – psalm- en gezangboeken werden heel vaak voorzien van min of meer kunstig platbeslag, kantbeslag en sloten. Het gaf status aan de boeken. Met dit artikel wilde men de aandacht vestigen op dit specifieke aspect van de boekband. De collectie van eerstgenoemde auteur gaf daar ruimschoots gelegenheid toe. Een jaar later is in het Bijbelmuseum te Amsterdam een tentoonstelling hierover opgezet (zie Bernard van

Noordwijk, *Zondags zilver: drie eeuwen versierde kerkboekjes*; met bijdragen van Hermine Pool & Jan Storm van Leeuwen.- Heerenveen: Nederlands Bijbelgenootschap, 2006. 468 p.: omslag, ill.; 18, 5 x 13, 3 cm. – ISBN [10] 90-6126-681-5; ISSN [13] 978 90-6126-681-5. 24, 95 €). [ECI]

3690– Bruno LIESEN & Claude SORGELOOS, *Le rayonnement des Moretus*. (Exposition à la Bibliotheca Wittockiana du 15 septembre 2006 au 27 janvier 2007). – Bruxelles: Bibliotheca Wittockiana, (Eric Speeckaert), 2006. – 287 p.: omslag, ill.; 30, 5 x 21, 5 cm. Geen ISBN. 55 €.

Antiquaar Eric Speeckaert uit Brussel stelde voor de vierde maal een zelf gevormde collectie in de Bibliotheca Wittockiana ten toon: drukken van de Officina Plantiniana ten tijde van de Moretussen (einde zestiende tot tweede helft negentiende eeuw) met als voornaamste aandachtspunt de bestempelde of anderszins versierde oorspronkelijke banden waarin de exemplaren gestoken zijn. De origine van die banden is dan ook te vinden in de vele landen waar drukken (ongebonden!) van de Officina verspreid werden en in handen van bibliofielen (teksten) en kerkelijke instanties (liturgica) kwamen, met als natuurlijk gevolg bandversiering in uiteenlopende stijlen en stempelingen. Dirk Imhof geeft een overzicht in vogelvlucht van het Antwerpse bedrijf. De inleiding tot de catalogus is van Claude Sorgeloos. In de beschrijving is aandacht aan band én inhoud besteed (zie bespr. in *De gulden passer* 85, 2007, p. 191-192). [ECI]

3691– *Regards sur une bibliothèque d'ici: Une sélection de reliures figurant en une bibliothèque privée luxembourgeoise* in *Hémecht: Zeitschrift für Luxemburger Geschichte*, 57, 2005, 4, p. 467-508.

Deze selectie banden is slechts een klein onderdeel van een omvangrijke collectie Luxemburgensia. Het gaat hier bijgevolg om een eclectische verzameling banden; enkele zijn van Luxemburgse binders (Eugène Decker, Alain Pierre, atelier Glasener). Overigens zijn er enkele mooie exemplaren bij van Belgische, Nederlandse, Franse en Duitse origine. Zowel de naam van de verzamelaar als van de beschrijver zijn niet bekend gemaakt. [ECI]

3692– Pierre DELSAERDT, & Evelien KAYAERT (red.), *Abdijbibliotheken: heden – verleden – toekomst: handelingen van het congres gehouden in Antwerpen op 10 december 2004*. – Antwerpen: Vereniging van Antwerpse Bibliofielen vzw, 2005. – 147 p.: ill.; 24 cm. – ISBN 90-808-8553-3. – (Uitgaven van de Vereniging van Antwerpse Bibliofielen, Nieuwe reeks 3).

Bij de tentoonstelling "Een zee van toegelaten lust" (Zie *Kroniek* 28 nr. [nr. 3473](#)) hoorde ook een wetenschappelijk colloquium. De daar gehouden lezingen werden hier gebundeld. Voor boekhistorici te vermelden zijn: Geert Souvereyns 'Abdijbibliotheken in de provincie Antwerpen: onderzoeksperspectieven' (p. 63-75), Jeroen Janssens 'Van boekendepot tot openbare bibliotheek: de bibliotheken van de Ecoles centrales' (p. 77-97), Jeroen Walterus

‘Over de lieve centen en de liefde voor het boek: verslag van een panelgesprek over erfgoedbeleid en abdijbibliotheken’ (p. 55-60). [MdS]

3693– Emile RAMAKERS, *Boeken van de Balijs Biesen in de Stadsbibliotheek Maastricht* in J. Mertens (ed.), *"Met desen crude est guet stoven...": Biesense opstellen opgedragen aan Gilbert van Houtven.* – Bilzen: Historisch Studiecentrum Alden Biesen, 2006, p. 261-268, ill. – 90-802-2087-6. – (Bijdragen tot de geschiedenis van de Duitse Orde in de Balijs Biesen, 8). Als gevolg van de politiek van de Franse bezetter werden historisch gegroeide collecties opgeheven, geplunderd en verspreid. Een aantal boeken uit de landcommanderij **Alden Biesen** zijn zo in de Stadsbibliotheek Maastricht terechtgekomen. Enkele titels zijn hier besproken en geïllustreerd, met aandacht voor provenance en typische eigendomskenmerken. [MdS]

3694– Maurice BRONSELAER, Pierre DELSAERDT & Ludo SIMONS (eds.), *Zichtbaar zeldzaam: hoogtepunten uit de Antwerpse Stadsbibliotheek – highlights from Antwerp's City Library.* – Antwerpen; Gent: Stadsbibliotheek; Toohcsmi, 2005. – 135 p.: ill. – ISBN 90-077-362-32-0.

Vijftig hoogtepunten uit de rijke verzameling van de **Antwerpse Stadsbibliotheek** zijn hier in het Nederlands en Engels toegelicht en uitvoerig geïllustreerd. Het geheel biedt meteen een overzicht van het boek in de Zuidelijke Nederlanden. Met literatuurverwijzingen en een naamregister. [MdS]

3695– Pierre DELSAERDT, Jean-Marie DUVOSQUEL, Ludo SIMONS & Claude SORGELOOS (eds.), *Honderd schatten uit de Koninklijke Bibliotheek van België.* – Brussel: Mercatorfonds/ Koninklijke Bibliotheek van België, 2005. – 237 p.: ill.; 29 cm. – ISBN 90-6153-582-4.

Rijk geïllustreerd ‘schattenboek’ met 100 topstukken van de **Brusselse Koninklijke Bibliotheek**, waaronder unieke drukken en bijzondere boekbanden. Elk stuk wordt door een kenner toegelicht. Fraai uitgegeven. [MdS]

3696– Martine DE REU, *De bibliotheek en het intellectuele leven* in Johan Decavele, Jan De Maeyer, Patricia Quaghebeur & Paul Trio (red.), *De Oude abdij van Drongen: elf eeuwen geschiedenis.* – Leuven: KADOC, 2006, p. 228-55.– ISBN 9078192046. – (KADOC-Diversen, 43).

Van de bibliotheek van de abdij van **Drongen** is geen catalogus bewaard. A tracht via verschillende wegen tot een reconstructie te komen. Zij gaat zowel uit van normatieve bronnen, i.c. de regel van de premonstratenzers, als van wat bewaard is gebleven aan handschriften en gedrukte boeken met herkomstgegevens die verwijzen naar de abdij van Drongen. Aan het eind van het artikel werd in bijlage een lijst opgenomen van nog bewaarde

boeken uit de norbertijnenabdij, evenals van drukwerk dat in opdracht van diezelfde abdiij werd gemaakt. Andere middelen die gebruikt worden om de bibliotheek te reconstrueren zijn de vergelijking met andere norbertijnenabdijen uit de Zuidelijke Nederlanden, en archiefmateriaal van Gentse drukkers, die geleverd hebben aan de abdiij. Bij deze leveringen gaat het nooit om echte boeken, maar steeds om klein drukwerk, vooral n.a.v. een specifieke gebeurtenis (doodsbrieven, intredes, e.d.). Uit de reconstructie blijkt alleszins dat de abdiijbibliotheek niet de omvang en het belang heeft gehad van Tongerlo, Averbode, e.a. [JH]

3697– Chris COPPENS, Mark DEREZ & Jan ROEGIERS (eds.), *Universiteitsbibliotheek Leuven, 1425-2000*. – Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2005. – 543 p.: ill. – ISBN 90-5867-466-5. – (Lovaniensia, 24)

Fraai uitgevoerde en rijkelijk gedocumenteerde en geïllustreerde geschiedenis van de **Leuvense** Universiteitsbibliotheek, een icoon van de westerse wetenschap. De vaak dramatische gebeurtenissen en de verloren, maar vooral nog bewaarde, schatten worden krachtig getypeerd. Het boeiende geheel is goed ontsloten met een literatuurlijst en registers. [MdS]

3698– A. D[EWITTE], *De Bibliothèque de l'agglomération de St.-Omer* in *Biekorf*, 107, 2007, 4, p. 393.

In de bibliotheek bevinden er ca. 50.000 boeken, die afkomstig zijn van Sint-Bertijns, Clairmarais en van de kapittelbibliotheek van St.-Omer. [JH]

3699– Claire LESAGE, Eve NETCHINE, & Véronique SARRAZIN, *Catalogues de libraires 1473-1810: catalogue*. – Paris: Bibliothèque nationale de France, 2006. – 632 p.; 29 cm. – ISBN 2-7177-2347-1.

Monumentale inventaris van **boekhandelscatalogi** bewaard in de BnF. Een 'Fundgrube' voor boekhistorici: 3214 catalogi van 'anoniem' tot 'Zetzner', met nog eens 23 'Addenda'. Goede registers op drukkersplaatsen (p. 592-613), personen (p. 614-616) én zaken (p. 617-632) als bijbels, muziek, Spaanse boeken, maar ook (p. 623-625) 'Pratiques rédactionnelles et commerciales' als 'cabinets de lecture', 'commission', 'foires', 'rabais', evenals 'provenances' (p. 626-630) en een 'Table chronologique des ventes' (p. 630-632). Uit de Zuidelijke Nederlanden zijn er catalogi van Plantin en Verdussen, en van collega's uit Antwerpen, Bouillon, Brugge, Brussel, Gent, Leuven, Luik, Mechelen, Mons en Spa. Hoort in elke boekhistorische naslagbibliotheek. [MdS]

3700– Ludo VANDAMME (red.), *Elke dag wijzer: Brugse almanakken van de 16de tot de 19de eeuw*. – Brugge: Stad Brugge – Openbare Bibliotheek, 2006. – 48 p.: ill.

Na een korte inleiding door Jeroen Salman over 'De geschiedenis van de almanak' (p. 5-15), behandelt Ludo Vandamme 'Almanakken in Brugge' (p. 16-37). Noël Geirnaert verschaft

informatie over ‘De kalender: noodzakelijk en populair sinds de middeleeuwen’ (p. 38-41) en Anja Gevaert over ‘Popularisering van de geschiedenis: historische kronieken in de Brugse almanakken van de 18de eeuw’ (p. 42-45). Daarmee heeft Brugge een aanzet tot diepgaander onderzoek gegeven. Maar wie zal dat uitvoeren en voltooiën? En voor al die andere steden? Wanneer eindelijk een volledige en vernieuwde inventaris? Een eeuw na Zech du Biez staan we nog niet veel verder... [Mds]

3701– M. LAMBERIGTS & A.A. DEN HOLLANDER, *Lay Bibles in Europe 1450-1800*. – Leuven: University Press/Peeters, 2006. – 360 p.: ill. – ISBN 978-90-429-1785-9. – (Bibliotheca ephemeridum theologicarum Lovaniensium 198).

Boeiende bundel studies over **bijbels** voor leken, in de volkstaal dus en geïllustreerd. Voor boekhistorici bieden volgende artikels nuttige informatie: Hinke Bakker ‘Fifteenth-century book illustrations and their makers: the relation of a cycle of woodcut illustrations of the Life of Christ with a series of painted miniatures in a handwritten book of prayers’ (p. 27-52), Wim François ‘Vernacular Bible reading and censorship in early sixteenth century: the position of the Louvain theologians’ (p. 69-96), Mark Aalderink & Gwendolyn Verbraak ‘Biblia Sacra: a bibliography of Bibles printed in Belgium and The Netherlands’ (p. 299-317). Ook bijbelprenten komen meermaals aan bod. [Mds]

3702– Theo CLEMENS, *Met dank aan de censor: de informatieve waarde van precensuursporen in katholiek drukwerk uit de Nederlanden in Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 13, 2006, p. 7-32.

Belangwekkende studie over katholieke boeken 1600-1800 en hun kerkelijke goedkeuring. A. pleit er, met goede redenen en voorbeelden, voor om die ‘approbaties’ ook systematisch te registreren. Bij veelgedrukte teksten als de *Imitatio Christi* of *Het hemels palmhof* helpen zij om orde te brengen in de vloed van uitgaven. [Mds]

3703– A. THIJS, *Brugge en Antwerpen: vijf eeuwen devotieprentenproductie (15de-eerste helft 20ste eeuw)* in *Jaarboek Provinciale Commissie voor Geschiedenis en Volkskunde (Antwerpen)*, 2004-5, p. 204-221, ill.

Handige vergelijkende synthese over de productie van en handel in **devotieprenten** in Brugge en Antwerpen. [Mds]

3704– Jaques JOSSET & Christian DE PAEPE (eds.), *Don Quijote en Bélgica / Don Quichotte en Belgique / Don Quichot in België*. – Madrid: Instituto Cervantes, 2006. – 385 p. Rijk geïllustreerde publicatie n.a.v. de vierhonderdste verjaardag van Cervantes’ meesterwerk. Met aandacht voor uitgaven uit de Spaanse Nederlanden en voor latere vertalingen en bewerkingen, inz. voor hun illustraties. [Mds]

3705– Jeanine DE LANDTSHEER, & Pierre DELSAERDT (eds.), *Iam illustravit omnia: Justus Lipsius als lievelingsauteur van het Plantijnse huis*. –Antwerpen: Vereniging van Antwerpse Bibliofielen, 2006. – 322 p.: ill.; 26 cm. – ISSN 0777-5067. (*De gulden passer*, 84)

Bundel van 17 artikels over de betrekkingen tussen Lipsius en het Plantijnse huis. De artikels worden apart besproken. [JH]

3706– [Themanummer] **Literatuur** in handschrift en druk in de late Middeleeuwen en vroegmoderne tijd in *Spiegel der letteren*, 49, 2007, p. 85-264, ill.

Literatuurhistorici tonen in dit themanummer hoe ze met boekhistorische inzichten omgaan. De meeste artikels hebben betrekking op de Noordelijke Nederlanden. Voor het Zuiden zijn te vermelden: Koen Goudriaan ‘Nederlandstalige meditatieve Levens van Jezus op de vroege drukpers: een terreinverkenning’ (p. 143-164: over o.a. Antwerpse postincunabels), Samuel Mareel ‘Rhetorijckelick ghestelt: beschrijvingen in verzen van Blijde Intredes en andere stedelijke feesten ter ere van de vorst (p. 183-196), Cynthia J. Brown & Susie Speakman Sutch ‘Vroeg-zestiende-eeuwse Frans-Nederlandse relaties: Pierre Gringores *Entreprise de Venise* en de Antwerpse Venegien’ (p. 197-211: over een druk van Michiel Hillen van Hoochstraten, NK 2114), Wybren Scheepsma ‘Het Boecxken vander Passien: van handschrift naar druk in geestelijke kringen’ (p. 213-230), Youri Desplenter ‘Sinte Franciscus Souter: een populaire postincunabel met een handschrift vervolledigd’ (p. 231-246). Ook voor boekhistorici lezenswaard! [Mds]

3707– Pierre-M. GASON, *Documents imprimés et manuscrits relatifs à la franc-maçonnerie (Fonds Georges de Froidcourt) conservés aux Archives de l'Etat à Liège: inventaire analytique* in *Archief- en bibliotheekwezen in België*, 75, 2004, p. 71-169, ill.

Uitvoerig en rijk geïllustreerd overzicht van de belangrijke verzameling **maçonnieke** drukken en documenten bijeengebracht door de Luikse vrijmetselaar Georges de Froidcourt (1885-1972), en bewaard in het Rijksarchief te Luik. Het betreft hier (meest Franstalig) drukwerk uit o.m. Antwerpen, Brugge, Brussel, Gent, Kortrijk, Leuven, Luik, maar ook uit Frankrijk en Duitsland. De illustratiereeks met emblemen van loges is van groot documentair belang en zeer nuttig voor wie met maçonnieke drukken wordt geconfronteerd. [Mds]

3708– Marie CORNAZ, *L'édition musicale à Tournai aux XVIIe et XVIIIe siècles* in *Le livre et l'estampe*, 53, 2007, 167, p. 61-78, ill.

Overzicht van de (schaarse) **muziekboeken** in Doornik gedrukt. Het gaat in hoofdzaak om werken met liturgische muziek (missalen etc.), alles voor de regionale markt (bisdom Doornik, Henegouwen). [Mds]

3709– Liesbeth VIJFVINKEL, *Zomernacht 2005: Lage Landen & Verre Vreemden: reisverhalen in de Nederlanden 1450-1650*. – Antwerpen: Museum Plantin Moretus/Prentenkabinet, 2005. – 40 p., ill.

Kleine catalogus bij een korte thema-tentoonstelling over **ontdekkingsreizen**, met uiteraard topstukken uit hét boekmuseum. [MdS]

3710– José DE KRUIF, Marijke MEIJER DREES & Jeroen SALMAN (eds.), *Het lange leven van het pamflet: boekhistorische, iconografische, literaire en politieke aspecten van pamfletten 1600-1900*. – Hilversum: Verloren, 2006. – 235 p.: ill. – ISBN 90-6550-889-9. 19,99 €.

Boeiende collectie studies over het pamflet in de Noordelijke Nederlanden. Omdat een deel van de pamfletten betrekking hadden op de Opstand tegen Spanje en de scheiding van de Nederlanden, is de bundel ook van belang voor de ‘zuidelijke’ boekgeschiedenis. Enkele artikels hebben ook een methodologische meerwaarde: Piet Verkruisje ‘ "Gedruckt in seghwaer, op de pars der lijdtzaamheit": boekwetenschap en pamfletliteratuur’ (p. 31-43), Paul Dijstelberge ‘Ik wil dat er gelezen wordt: boekgeschiedenis: analytische bibliografie, boekarcheologie’ (p. 44-55), Jeroen Salman ‘Het nieuws op straat: actueel drukwerk in het vroegmoderne distributienetwerk’ (p. 56-67). Enkele case studies behandelen ook ‘zuidelijk’ materiaal: Vincent van Zuilen ‘Bronnen van identiteit: het algemeen Nederlands samenhorighedsgevoel in enkele pamfletten over de Nederlandse Opstand’ (p. 71-82), Marijke Meijer Drees ‘Goed voor de ogen: brilmetaforiek in vroegmoderne pamfletten’ (p. 129-142), Yolanda Rodríguez Pérez ‘Propaganda en persuasio in proza en poëzie: Spaanse pamfletten over de Tachtigjarige Oorlog’ (p. 169-179), Daniël R. Horst ‘De metafoer als cliché: het beeld van Willem van Oranje in propagandaprenten uit de eerste decennia van de Nederlandse Opstand’ (p. 192-201), Christi M. Klinkert ‘Knokpartijen, krant en kunst: oorlogsverslaggeving in nieuwsprenten en pamfletten rond 1600’ (p. 202-215). [MdS]

3711– Dirk IMHOF, *Aanwinsten van de oude bibliotheek van het Museum Plantin-Moretus in 2003* in *De gulden passer*, 82, 2004, p. 197-200, ID., *Aanwinsten [...] in 2004* in *De gulden passer*, 83, 2005, p. 223-226, ID., *Aanwinsten van oude drukken en archieven voor het Museum Plantin-Moretus in 2005 en 2006* in *De gulden passer*, 85, 2007, p. 175-179.

Het imposante **Plantijnmuseum** mag dan wel "alles" lijken te bevatten, toch slaagt de staf erin om gestaag systematisch de kleinere en grotere lacunes in de collectie te vullen. Het was een goed initiatief van de redactie van *De gulden passer* om jaarlijks verslag te laten uitbrengen van die aanwinsten. Vaak gaat het om unieke exemplaren in België, soms zelfs om *unica tout court*. [MdS]

3712– Hans RIJNS (red.), *De gedrukte Nederlandse Reynaertraditie: een diplomatische en synoptische uitgave naar de bronnen vanaf 1479 tot 1700; met een ten geleide door Paul*

Wackers. – Hilversum: Verloren, 2007. – XL, 424 p. – ISBN 978-90-655-0962-8. – (Middeleeuwse studies en bronnen, 100).

Verbeterde en aangevulde uitgave van alle gedrukte Nederlandse Reinaertbronnen tot 1700. In de inleiding worden die ook bibliografisch beschreven, op basis van de bibliografie van H. Menke, maar toch ook met eigen aanvullingen en correcties. Degelijk en voorbeeldig werkstuk. [MdS]

3713– Hans KIENHORST, *Van hetzelfde laken een pak?: eenkolomsboekjes met Middelnederlandse rijmteksten in handschrift en druk in Geschreven en gedrukt* (zie nr. [3682](#)), p. 103-118.

Boeiende vergelijkende analyse van korte **rijmteksten** in de volkstaal. De Dietsche Catoen, Karel ende Elegast en ander ‘kleingoed’ was duidelijk bestemd voor schoolgebruik en orale cultuur. [MdS]

3714– Roger TAVERNIER, *Russia and the Low Countries: an international bibliography 1500-2000*. – Groningen: Barkhuis Publishing, 2006. – IX, 452 p. – ISBN 90-77089-04-7. 45 €.

Exhaustieve bibliografie van wat in de Nederlanden en daarbuiten is verschenen over (contacten met) **Rusland**, op zowat elk domein. Met zijn 3329 + 355 voortreffelijk ontsloten titels en ruim 40 pagina’s registers is dit een modelrepertorium. Wie doet dit na voor andere landen? [MdS]

3715– Jos A.A.M. BIEMANS, *Handschrift en druk in de Nederlanden rond 1500 in Geschreven en gedrukt* (zie nr. [3682](#)), p. 19-46. Biemans duidt in dit overzichtelijke artikel een aantal gelijkenissen en verschillen aan tussen **handschrift en druk** vanuit boekhistorisch standpunt, vanuit de drie-eenheid productie, distributie en consumptie. De druk, die in de beginfase het handschrift imiteerde, zal zich langzaamaan emanciperen zodat we in het eerste kwart van de zestiende eeuw een product hebben zoals we het nu nog steeds kennen: gedrukte teksten met een titelpagina, paginering, duidelijke (meestal, zelfs nu is dit soms nog of opnieuw een probleem) layout en interpunctie. Volgens Biemans is het grootste verschil tussen handschrift en druk niet zozeer de mechanische productie van de druk, maar wel "de meervoudigheid van de druk ten opzichte van de enkelvoudigheid van het handschrift en de veel grotere commerciële consequenties van het drukken en uitgeven van een boek dan bij de productie van één handschrift het geval was. Schaalvergroting is het sleutelwoord." Maar deze schaalvergroting is nu eenmaal een gevolg van de mechanisering, van het drukken met losse loden letters. [BOdB]

3716– Elly COCKX-INDESTEGERE, *La collection d'incunables de la Fondation Jean van Caloen à Loppem* in *Le livre et l'estampe*, 53, 2007, 168, p. 7-125. **Beschrijving** van de

incunabelcollectie van de familie Van Caloen. Baron Jean van Caloen (1884-1972) bouwde de boekencollectie op en ze wordt aangevuld door zijn zoon, baron Roland van Caloen. De 59 incunabelen vormen slechts een klein onderdeel van deze verzameling. Baron Jean van Caloen voorzag zijn aankopen met een ex-libris of stempel, terwijl zijn zoon alleen een verwijzing naar de boekhandelaar in het boek schreef of plakte. Blijkbaar bevond zich op een bepaald moment een blad van de *Ovide moralisé* van Colard Mansion in de collectie (p. 10: "Sachant qu'il ne pourrait jamais acquérir l'Ovide imprimé à Bruges par Colard Mansion, il en a acheté un feuillet. »). Vermoedelijk heeft Roland van Caloen dit blad opnieuw verkocht want we vinden het niet terug in het repertorium of is het niet opgenomen? Bij de beschrijving van de Aesopus (nr. 1) merkt de auteur op dat Polain een (juiste) collatie van deze druk geeft maar dat deze niet met zijn en dus dit exemplaar overeen komt. Ofwel volgde Polain bv. de collatie van de GW en vergat hij aan te duiden dat het ex. van Nève onvolledig was, ofwel verdwenen er in de tussentijd twee bladen. Het is spijtig dat bij de beschrijving van de boekbanden geen wrijfsel wordt gegeven van de volledige platversiering. Het blijft immers moeilijk om zich een idee te vormen van de soms wel ingewikkeld gedecoreerde blindgestempelde banden. De collectie is heterogeen en de verzamelaar liet zich blijkbaar leiden door zijn esthetische smaak. Theologische werken primeren, maar we vinden ook de kronieken van Werner Rolevinck en Hartmann Schedel terug. 16 edities bevinden zich niet in Polain (supplement uit 1978). Alle incunabelen zijn op een voorbeeldige manier ontsloten en voorzien van de nodige registers en concordanties met enkele incunabelcatalogi (Polain, GW en Goff). [BOdB]

3717– Renaud ADAM, *Les livres imprimés en langue française avant 1500 dans les Pays-Bas méridionaux: réflexions sur leur mise en page* in Tania Van Hemelryck & Céline Van Hoorebeeck (dir.), *L'écrit et le manuscrit à la fin du Moyen Age*, avec la coll. d'Olivier Delsaux et de Marie Jennequin. – Turnhout: Brepols, 2006, p. 17-33. – ISBN 978-2503519913. In de Zuidelijke Nederlanden werden 54 incunabelen in het Frans gedrukt, terwijl er iets meer dan 600 Latijnse en minder dan 200 Nederlandstalige edities gedurende deze zelfde periode verschenen. Het is belangrijk te weten dat de auteur de grenzen van de toenmalige Zuidelijk Nederlanden respecteert. Zo zijn er 5 Franstalige incunabelen te Valenciennes gedrukt, wat toch 9 % uitmaakt van de volledige Franstalige productie in de Zuidelijke Nederlanden. Adam onderscheidt twee fasen in de productie van Franstalig drukwerk. De eerste loopt tot 1484 en wordt gedomineerd door Brugse drukkers die in het totaal voor 57 % van de Franstalige incunabelproductie verantwoordelijk zijn. Belangrijkste drukker is Colard Mansion die hiervan 41 % voor zijn rekening neemt. Vanaf 1485 tot 1500 is de publicatie van Franstalige edities meer verspreid en kent men een neergang van de Franstalige incunabelproductie die volgens de auteur onder andere te wijten is aan de Parijse en Lyonese concurrentie en de moeilijke politieke toestand in de Zuidelijke Nederlanden. Didactisch-morele werken primeren (38 %) en reflecteren de smaak van de hogere klasse verbonden aan het Bourgondische hof. Hoeveel Franstalige werken er juist gezet zijn in de Bourgondische bastarde, die gebruikt werd door Colard Mansion en andere Zuidnederlandse drukkers, komen we niet te weten. We komen evenmin te weten hoeveel drukken er geïllustreerd zijn met houtsneden ("ne sera pas grandement utilisée pour les livres en langue française"). Het artikel besluit met een chronologische lijst van deze Franstalige drukken en is gebaseerd op de ISTC. [BOdB]

3718– Joris REYNAERT, *Boekbinders, scrivers en boekproductie te Gent ca. 1430-1530: het traditionele ambacht tegenover de drukpers: breuk of continuïteit* in *Geschreven en gedrukt* (zie nr. 3682), p. 85-102.

Fascinerende case-study: het boekbedrijf in Gent in de overgang van handschrift naar druk. [MdS]

3719– Jan Willem KLEIN, *Ghescreven ofte gheprent: aspecten van de (Goudse) middeleeuwse boekproductie* in *Geschreven en gedrukt* (zie nr. 3682), p. 67-84. In een brede context wordt er iets verteld over de Goudse productie van handschriften en drukken. De auteur maakt teveel gebruik van veronderstellingen en hypothesen. Hoeveel drukken er bijvoorbeeld bewaard zijn (zie ILC) en bij welke drukkers deze verschenen of iets concreets over de Goudse handschriftenproductie komen we niet te weten. Het is zinloos om aan de hand van de bewaarde exemplaren de oplage van een gedrukt boek in te schatten. Dit wordt bovendien gevolgd door de conclusie: "Samenvattend kunnen we zeggen dat in de handschriftenperiode een boekhandelaar enige tientallen boeken had met een verschillende titel, en in de drukperiode enige tientallen boeken met dezelfde titel. [met in noot: "Waarmee ik uiteraard niet wil zeggen dat hij maar één enkele titel in zijn winkel had"] Het verschil is niet zo groot." Ik weet niet wat ik hiervan moet denken. Het is een voordeel om een artikel of boek te bespreken dat reeds enkele jaren geleden is verschenen. Wanneer men zich allerlei vragen stelt bij een tekst of denkt dat men hyperkritisch is kan men spieken bij de reeds gepubliceerde recensies. Leesbaar zijn dan ook de recensies van deze bundel opstellen door Hans Mulder in *Madoc*, 20 (2006), p. 111-114 en A.K.L. Thijs in *Volkskunde*, 107 (2006), p. 274-276. [BOdB]

3720– Werner WATERSCHOOT, *Arend de Keyser: een voorzichtig experimentator* in *Geschreven en gedrukt* (zie nr. 3682), p. 119-135. Waterschoot schetst in een historisch en literair kader de volledige (bekende) productie van de Oudenaardse en Gentse drukker Arend de Keyser, actief van 1480 tot 1490. In totaal drukte hij 33 titels waarvan er 28 zijn bewaard. Gedurende deze periode bezorgde hij o.a. een editio princeps van werk van de geestelijke auteurs, Hermannus de Petra en Willem van Auvergne. Een aantal van de aflatbrieven en literaire en historische teksten die hij drukte hebben als onderwerp het Turkengevaar. Hij publiceerde te Oudenaarde ook een Nederlandstalige prognosticatie van Johannes Laet van Borchloen (1480, voor 1481). Zijn belangrijkste en omvangrijkste publicatie, een *Boethius*-uitgave met Nederlandse vertaling vertoont talrijke fouten en Waterschoot concludeert: "Hij [Arend de Keyser] leidde dan ook een officina, die in onze ogen een klein bedrijf moet geweest zijn." [BOdB]

3721– Rudy VAN ELSLANDE, *Arend de Keysere & Ronse in Gentse middeleeuwse documenten in Annalen. Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse en het Tenement van Inde*, 55, 2006, p. 295-316. Artikel waarin een aantal middeleeuwse documenten (13de-15de eeuw) met een verwijzing naar Ronse worden samengevat. Er is ook een gedeelte dat gaat over Arend de Keysere, maar een wezenlijke bijdrage tot de biografie of de bibliografie krijgen we niet: het meeste gaat terug op de werken van Machiels. Enkel treedt A de idee dat de Keysere een deel van zijn typografisch materiaal zou achtergelaten hebben in Leuven, niet bij, zonder echter argumenten aan te dragen. [JH]

3722– Ina KOK, *Die Datierung von Inkunabeln durch Holzschnitte in Gutenberg-Jahrbuch*, 2006, p. 62-70. De incunabulistiek wacht al sinds 1994 op de publicatie van het meesterlijke proefschrift van Ina Kok, *De houtsneden in de incunabelen van de Lage Landen 1475-1500*. In dit artikel toont de auteur aan de hand van enkele voorbeelden nogmaals aan hoe belangrijk dit werk wel is, niet alleen voor de kunsthistorische studie van de houtsneden maar in het bijzonder voor de datering van de incunabelen en postincunabelen. Van de 2200 incunabelen gepubliceerd in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden bevatten 520 drukken (60 %) slechts één **houtsnede** voorin of achterin de druk, 340 (40 %) incunabelen bevatten ook houtsneden in de tekst. Haar repertorium bevat ongeveer 12.000 houtsneden waarvan de meesten meermaals werden gebruikt zodat men aan 3.800 originelen komt. Houtsneden werden soms in hetzelfde werk meermaals gebruikt of in andere uitgaven opnieuw gebruikt. Ze dienden echter ook als illustratie van ander werken waarbij de betekenis van de houtsnede werd gewijzigd al naargelang de tekst en houtsneden werden geleend of verkocht aan andere drukkers. Aan de hand van deze houtsneden kan men verloren gegane drukken reconstrueren. De gebruikssporen, sleet en beschadigingen, stellen ons in staat ongedateerde drukken nauwkeuriger te dateren. De dateringen op basis van het lettertype kunnen scherper worden gesteld. Hopelijk wordt haar werk snel gepubliceerd. [BOdB]

3723– C. VAN HOOREBEECK, *Les libraires des fonctionnaires bourguignons: le cas des livres de Martin Steenberch, secrétaire ducal (+1491)* in J.M. Cauchies & J. Guisset (eds.), *Du métier des armes à la vie de cour, de la forteresse au château de séjour XIVe-XVIe siècle*. – Turnhout: Brepols, 2005, p. 241-247. – ISBN 978-2-503512266. Idem, *À l'ombre de la Librairie de Bourgogne: les livres de Martin Steenberch, secrétaire ducal (+ 1491)* in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 84, 2006, p. 307-363. Grondige bespreking van de privé-bibliotheek van Martin Steenberch of Maarten van Steenberg (?-1491), hoge ambtenaar aan het Bourgondische hof, gedurende meer dan veertig jaar deken van het kapittel van de Sint Goedele-kerk te Brussel en griffier van de Orde van het Gulden Vlies. Een voorproef verscheen in de bundel *Du métier* en werd volledig uitgewerkt in het *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*. Van Steenberg stelde in 1487 samen met Charles Soillot de inventaris op van de Librije van Bourgondië. De inventaris van zijn eigen bibliotheek opgesteld na zijn overlijden bevat 125 nummers. Bij 21 inventarisnummers of 17 % is men praktisch zeker dat het gaat om een incunabel. De boedelinventaris is echter niet volledig want zijn broer Jan en een zekere Henric de Fuytere hadden reeds boeken gekozen. Een aantal boeken wordt in twee kavels verkocht en de opbrengst van deze boeken samen met de

resterende boeken word verdeeld tussen verschillende Brusselse kerkelijke instellingen.
[BOdB]

3724– Susan Speakman SUTCH, *De Gouda-editie van **Le Chevalier délibéré**: een boek uitgegeven in eigen beheer in Geschreven en gedrukt* (zie nr. [3682](#)), p. 137-155. De Goudse editie van *Le Chevalier délibéré* van Olivier de la Marche (ILC 1403) is volgens de Hellinga's niet gedrukt voor eind oktober 1489 en kwam waarschijnlijk van de persen van de Collatiebroeders. De houtsneden in deze druk zijn van een uitzonderlijke kwaliteit en de kunstenaar werd nog niet geïdentificeerd. Na een inleiding over het drukkerslandschap te Gouda rond 1480 (hier leren we wel dat er 115 incunabelen te Gouda werden gedrukt, vgl. het artikel van Jan Willem Klein), spitst de aandacht van de auteur zich toe op het mecenasmerk dat zich in deze editie bevindt, maar dat ook voorkomt in de *Historie van hertoghe Godevaert van Boloen* (ILC 1110) en bovendien heeft een derde tekst, de *Historie van de vier Heemskinderen* (ILC 319) hetzelfde lettertype als de uitgave van de *Chevalier* wat dus zou wijzen op dezelfde pers en privé-opdrachtgever. Volgens haar hypothese verwijst het merk naar Jan van Cats, een belangrijk juridisch en militair ambtenaar te Gouda. Zijn schoonbroer, Klaas van Ruyven, was opdrachtgever voor verschillende drukken te Haarlem. Beide mecenasen bekleedden ambtelijke functies binnen het Bourgondisch-Habsburgse vorstenhuis en zouden deze werken hebben laten drukken omdat ze aan hun persoonlijke smaak en noden voldeden en hun trouw aan het vorstenhuis symboliseerden. De conclusie van de auteur: "Dergelijke privé-opdrachten zijn vermoedelijk voor een groter aandeel van de gedrukte boeken verantwoordelijk dan tot nu toe werd aangenomen." Waarom de auteur bij de incunabelen steeds verwijst naar een verouderde bibliografie, CA (Campbell), terwijl ze wel degelijk de ILC kent (zie noot 18), is me een raadsel. [BOdB]

3725– Herman PLEIJ, *Over betekenis en belang van de leesinstructie in de gedrukte proza-Reynaert van 1479 in Geschreven en gedrukt* (zie nr. [3682](#)), p. 207-232. In 1479 publiceerde Gheraert Leeu in Gouda *Die hystorie van reynaert die vos*, de enige gedrukte editie van Reynaert II. Hierbij werden de versregels in proza omgezet. In het begin van de tekst staat ook een inhoudsopgave en een leesinstructie, *Hier beghint die hystorie ofte die parabolen van reynaert die vos*. De drukker Leeu boort hiermee "de potentiële markt van individuele lezers" aan. Interessant en onderbouwd betoog. De term "auraliteit" van Janet Coleman gaat mijn petje echter te boven. Vele "orale" teksten zijn ook "vastliggende teksten", denken we maar aan de Indiase Veda's, en ook bij het voorlezen kan de voorlezer een stuk tekst overslaan of zelf al voorlezend de tekst aanpassen, enz. Neen, laten we deze term beter vergeten. [BOdB].

3726– Albrecht CLASSEN, *Werner Rolevinck's Fasciculus Temporum: the history of a Late-Medieval bestseller, or: the first hypertext in Gutenberg-Jahrbuch*, 81, 2006, p. 225-230.
Wim VAN ANROOIJ, *Werner Rolevincks Fasciculus temporum: variatie in handschrift en*

druk in Paul Hoftijzer, Kasper van Ommen, Geert Warnar & Jan Just Witkam (red.), *Bronnen van kennis: wetenschap, kunst en cultuur in de collecties van de Leidse Universiteitsbibliotheek*. – Leiden: Primavera Pers, 2006, p. 56-63. – ISBN 978-90-5997-028-1. In 2006 verschenen twee artikeltjes over de *Fasciculus Temporum*. We behandelen ze hier samen. Classen situeert Werner Rolevinck, zijn verschillende publicaties en de kartuizerorde om daarna tot een korte bespreking van de inhoud van de *Fasciculus Temporum* over te gaan. Deze studie neemt nog geen vier pagina's in beslag en is hoofdzakelijk gebaseerd op de Venetiaanse editie van 1481 (Erhard Ratdolt) en op twee exemplaren uit 1479 en 1480 bewaard in de University of Arizona Library te Tucson. De auteur vermeldt niet dat het gaat om de Venetiaanse edities respectievelijk gepubliceerd door Georgius Walch en Erhard Ratdolt: de ISTC geeft immers voor deze jaren twee verschillende edities op. Zijn artikel brengt ons weinig bij. Classen weet dat er een Nederlandse vertaling bestaat, maar vergeet te vermelden dat deze in Nederland werd gedrukt. Hij heeft het over de stad Leodio (p. 228), de nominatief is natuurlijk Leodium en het gaat om Luik/Liège. De stichter van de Devotio moderna is op dezelfde pagina "Gert Groet", ons beter bekend als Geert Grote of Groote. Het Engels is blijkbaar niet goed nagelezen (zie bv. p. 225 "one of *the* most popular books ever written"; p. 226 "two basic food items") en bij verschillende uitspraken van Classen kan men zich vragen stellen. Op p. 229 beweert hij: "Whereas the 1480 edition shows no colors, in the 1479 edition all the signs for new paragraphs and many times also the first capital letters are colored in red." Niets laat ons toe te veronderstellen dat Classen meer dan één exemplaar van deze edities zag. Op p. 230 beweert de auteur dan weer: "Rolevinck's humility probably prevented him from creating a front page for his work ..." Vreemd. Wat de *Fasciculus Temporum* met hypertext te maken heeft weet ik niet. De korte situering van de Nederlandse vertaling van de *Fasciculus* gepubliceerd in 1480 bij Veldener te Utrecht door Van Anrooij in de bundel *Bronnen van kennis* is meer lezenswaard. Hij duidt aan dat een aantal handschriften aan de eerste editie in 1474 vooraf gaan en dat de vormgeving van de drukken op deze van de handschriften terug gaat. De eerste Latijnse editie uit onze gewesten verscheen bij Veldener te Leuven in 1475. De Leidse Universiteitsbibliotheek bezit twee exemplaren van de Nederlandse vertaling. De auteur hiervan is onbekend en de vertaling werd aangevuld met een aantal korte kronieken met betrekking tot de Nederlanden die voorzien werden van heraldische illustraties. [BOdB]

3727– Rob RESOORT, *De presentatie van drukwerk in de volkstaal in de Nederlanden tot 1501: waar zijn de auteurs, vertalers en opdrachtgevers?: een verkenning in Geschreven en gedrukt* (zie nr. [3682](#)), p. 177-260. Er werden zo'n 481 Nederlandstalige incunabelen gedrukt. Slechts 61 (12,5 %) van deze werken hebben de naam van een auteur of vertaler. Deze 61 werken wordt door de auteur volgens het soort literatuur dat werd gedrukt behandeld. Bij elke groep overloopt de auteur de drukken en trekt hier zijn tentatieve conclusies uit. Zo zouden chirurgische en anatomische werken blijkbaar steeds voorzien zijn van de naam van een auteur. In het algemeen worden auteurs van artistiek en religieuze gebruiksteksten eerder vermeld. [BOdB]

3728– Hendrik D.L. VERVLIET, *Early sixteenth-century Parisian Roman types in De gulden passer*, 83, 2005, p. 1-88.

Beschrijving van de 51 **Parijse romeintypes** uit de periode 1501-1530, d.i. de periode voor de eigenlijke bloei van het Parijse letterontwerp. Sommige van de types ontstonden in de 15de eeuw, andere werden geïmporteerd uit Noord-Italië en Duitsland. Afgezien van de Colines-types zijn er geen opvallende bij. De auteur ondersteunt het belang van zijn studie met erop te wijzen dat de types een aanduiding geven van de romanisatie van Franse leesgewoonten, en van de "francisatie" van het Europese letterontwerp in latere eeuwen. [JH]

3729– Hendrik D.L. VERVLIET, *Robert Estienne's printing types in The Library*, 7de reeks, 5, 2004, 2, p. 107-175.

Overzicht van de lettertypes gebruikt door één van de belangrijkste 16de-eeuwse drukkers, m.n. Robert **Estienne** (c. 1503-59). De 29 types worden diepgaand en meticuleus beschreven, zoals we gewoon zijn van de auteur. [JH]

3730– Gwendolyn VERBRAAK, *William Tyndale en de illegale boekhandel: een bibliografische zoektocht naar de drukkers van Tyndales Nieuwe Testamenten uit 1536 in De boekenwereld*, 24, 2007, 1, p. 5-17.

Aan de hand van **ornamentele initialen**, ornamenten en illustraties onderzoekt de auteur vier anoniem gedrukte Engelse bijbelvertalingen uit 1536 in-8°. Hierbij is de auteur zich wel bewust van de uitleningen van dergelijk materiaal onder de drukkers. Om de drukken toe te schrijven aan Merten de Keyser baseert de auteur zich niet alleen op het typografisch materiaal, maar weet dit ook te onderbouwen met verwijzingen naar de filologie. In haar conclusie geeft Verbraak niet alleen een aansporing om ook de andere Engelse bijbelvertalingen te onderzoeken, maar vraagt zij ook meer verduidelijking omtrent het netwerk voor de verspreiding van dergelijk drukwerk. Het artikel wordt afgesloten met een lijst van gedrukte bijbels in het Engels van 1525 tot 1537. [JH]

3731– August DEN HOLLANDER, *The New Testament, which ... surpasses all books Adriaen van Berghen, 1533 in Quaerendo*, 36, 2006, 1-2, p. 35-50.

Engelse vermeerderde vertaling van een artikel dat eerder verscheen, zie nr. 3523. [JH]

3732– Jean-François GILMONT, *La production typographique de Martin Lempereur (Anvers, 1525-1536)* in Jean-François Gilmont & William Kemp (éd.), *Le livre évangélique en français avant Calvin: études originales, publications d'inédits, catalogues d'éditions anciennes = The French Evangelical book Before Calvin: original analyses, newly edited texts, bibliographic catalogues*. – Turnhout: Brepols, 2004, p. 117-129, ill. – ISBN 2-503-51705-6. – (Nugae humanisticae sub signo Erasmi, 4).

A situeert de productie van Maarten de **Keyser** a.d.h.v. een telling van het aantal gedrukte

vellen in het landschap van protestantse drukkers en drukken in Europa in de eerste helft van de 16de eeuw. De Keyser was vooral begaan met de verspreiding van de werken en de boodschap van Erasmus en Luther, en was een Europese draaischijf voor dergelijke werken. Toch bleef hij binnen de traditionele kerk, in de hoop te kunnen meewerken aan een interne vernieuwing. Een goed geargumenteed artikel waarin alle totnutoe bekende informatie over één van de belangrijkste drukkers van de post-incunabeltijd verzameld werd, in een wat ongewone vormgeving. [JH]

3733– Victor VAN DER HAEGHEN, *Inventaire archéologique – fiche n° 135: de drukken van Lambrecht* in *Ghendtsche tydinghen*, 35, 2006, 2, p. 81-2.

Bewerkte vertaling van de fiche over Joost **Lambrecht** uit de *Inventaire archéologique* van Van der Haeghen. Aangezien deze fiche reeds werd gebruikt door Rouzet, levert dit artikel geen wezenlijke bijdrage tot de studie van leven en werk van Lambrecht. [JH]

3734– Victor VAN DER HAEGHEN, *Inventaire archéologique – fiche n° 145: de Maniliaanse drukken* in *Ghendtsche tydinghen*, 35, 2006, 5, p. 298-9.

Victor VAN DER HAEGHEN, *Inventaire archéologique – fiche n° 146: de Maniliaanse drukken II* in *Ghendtsche tydinghen*, 35, 2006, 6, p. 355-6.

Victor VAN DER HAEGHEN, *Inventaire archéologique -fiche n° 147: de Maniliaanse drukken III* in *Ghendtsche tydinghen*, 36, 2007, 1, p. 12-3.

Bewerkte vertaling van drie fiches over de drukkersfamilie **Manilius** te Gent, die niet door Rouzet gebruikt werden. De eerste fiche, over Cornelius Manilius, levert niets nieuws op. De tweede, over Gislenus, verwijst naar een artikel van H. van Duyse uit 1898 dat niet vermeld wordt bij Rouzet. De derde fiche, over de zeventiende-eeuwse drukker Gauthier Manilius, wordt overbodig gemaakt door de notitie in de BN. In de verwijzing onderaan het artikel werd een vergissing gemaakt: lees *Biographie Nationale* i.p.v. *Bibliographie gantoise*. [JH]

3735– Paul G. HOFTIJZER, *Broederliefde is zeldzaam: Franciscus Raphelengius aan Jan Moretus, 27 april 1594* in P.G. Hoftijzer, O.S. Lankhorst & H.J.M. Nellen, *Papieren betrekkingen: zevenentwintig brieven uit de vroegmoderne tijd*. – [Nijmegen]: Uitgeverij Vantilt, 2005, p. 21-29 – ISBN 90-77503-35-8.

In deze bundel met 27 brieven uit de vroegmoderne tijd wordt één brief uitgegeven van Franciscus Raphelengius aan Jan Moretus. De brief werd gedateerd op 27 april 1594 en bevindt zich in MPM, Archief 92, ff. 51-52. In deze Franstalige brief antwoordt Raphelengius op de condoleancebrief van Jan Moretus n.a.v. het overlijden van Raphelengius echtgenote. De titel verwijst naar een vers uit de *Metamorphoses* van Ovidius, dat Raphelengius gebruikt in zijn brief om de nauwe band tussen hem en Jan Moretus te benadrukken. [JH]

3736– Dirk IMHOF, *De Spaanse koopman Luys Perez als financier van Jan Moretus' uitgaven van Benedictus Arias Montanus in De gulden passer*, 83, 2005, p. 149-155.

De auteur beantwoordt in dit artikel de vraag naar de financiering van de werken van Arias Montanus. Essentieel hierin is de Spaanse koopman Luys Perez die met voorschotten en vaste afname van exemplaren de publicaties financierde. Dit wordt haarfijn uitgelegd a.d.h.v. de publicatie van de *Commenatria in Isaiae sermones* van 1599. Dat de steun van Perez essentieel voor de publicatie van de werken van Arias Montanus blijkt vanaf de 17de eeuw. Na de dood van Luys Perez en van zijn kleinzoon Martin Perez worden er geen werken van Arias Montanus meer gedrukt. Was Moretus steeds bereid gedurende hun leven Montanus' werk te drukken, na hun dood maakte hij zoveel bezwaar dat het er nooit meer van gekomen is. Een boeiende inzage in het reilen en zeilen van het boekbedrijf van Jan Moretus. [JH]

3737– Hubert MEEUS, *Twee boecken van Stantvasticheyt: een commerciële zet van Plantijn?* in *Iam illustravit omnia* (zie nr. [3705](#)), p. 79-102.

Uitvoerig en gedegen artikel over Lipsius' *De Constantia* en vooral de vertaling ervan door **Jan Moretus**. A start met de bevinding dat de Latijnse editio princeps van *De Constantia* gepostdateerd werd. Er zijn brieven van Plantijn bekend waaruit blijkt dat hij het werk reeds in gedrukte vorm in 1583 verspreidde, terwijl op het titelblad het jaar "1584" prijkt. Hieruit besluit A dat de Nederlandse vertaling van het werk, eveneens gedateerd 1584, niet het gevolg kon zijn van de populariteit van het werk – dat kon men in 1584 nog niet weten van een boek dat in 1584 werd gedrukt -, maar dat er iets anders moet achter gezeten hebben. Aangezien het drukkersbedrijf in eerste instantie een commercieel bedrijf is, moet de achterliggende reden ook in die richting gezocht worden. Alles heeft te maken met de politieke en militaire omstandigheden van Antwerpen in die tijd. Lipsius' boek pleit voor een standvastige houding in moeilijke tijden, en Antwerpen bevond zich, één jaar voor de Val, in een benarde positie. Het is daarom dat Plantijn zijn boek in 1584 dateerde: door het publicatiejaar voor zover mogelijk naar achter te verschuiven verhoogde hij de actualiteitswaarde van het werk (of daarmee ook het commerciële succes werd verhoogd blijft onduidelijk). En daarmee was Plantijn niet de enige, want ook nog tijdens twee latere crisismomenten in de Nederlandse geschiedenis werd een Nederlandse vertaling van *De Constantia* gepubliceerd. Het gaat hier om 1621, publicatie van de bewerkte Nederlandse vertaling van 1584 door Dirck Pieters Pers die samenvalt met het einde van het Twaalfjarig bestand, en 1672, publicatie van de vertaling van Frans van Hoogstraten die samenvalt met de invallen van Lodewijk XIV in de Republiek. A gaat in het artikel ook nog in op de verschillen tussen de verschillende vertalingen en de totstandkoming van de vertaling van Moretus, Coornhert en Walravens en op het beoogde publiek. [JH]

3738– Renaud ADAM, *Une lettre inconnue de Max Rooses au chanoine Nicolas Henrotte* in *De gulden passer*, 85, 2007, p. 141-144.

Op 10 november 1891 beantwoordde Max Rooses een vraag om inlichtingen van de Luikse kanunnik Nicolas Henrotte, specialist in liturgie en heraldiek. Rooses schrijft over exemplaren van **Plantijns** *Antiphonarium* (1572-1573) (met antiquarische prijzen) en over Renault Rogerius, een zestiende-eeuwse muziekmeester in de Mechelse kathedraal, die later te Atrecht

werkzaam was. Ook wil Rooses aan Henrotte zijn eigen exemplaar van een van zijn publicaties uitlenen. Een typisch voorbeeld van hulpvaardigheid onder negentiende-eeuwse geleerden. [WW]

3739– Chris COPPENS, *Le (vrai) bonheur de ce monde: Plantijns sonnet in alle staten in De gulden passer*, 85, 2007, p. 43-59.

Het sonnet *Le bonheur de ce monde*, toegeschreven aan **Plantijn**, werd pas voor het eerst in 1694 gepubliceerd. A gaat in zijn artikel niet op zoek naar het auteurschap, maar situeert het gedicht tussen andere met hetzelfde onderwerp. Hij vertrekt van Martialis en komt via Ovidius, Marot, Agrippa d'Aubigné, Henry Howard, graaf van Surrey, Nicolas Vauquelin e.a. terecht in de 20ste eeuw bij twee Poolse vertalers en bij Philippe Devoghel. [JH]

3740– Chris COPPENS, *Plantijns fondscatalogus uit 1572 compleet in De gulden passer*, 83, 2005, p. 107-115.

Specialist terzake, Chris Coppens, heeft niet één, maar twee volledige exemplaren van de Plantijnse fondscatalogus uit 1572 teruggevonden in de Nationale Bibliotheek van Sint-Petersburg. Daarmee kan hij het beeld vervolledigen dat hij eerder (Zie *Kroniek* 28 nr. 3529) heeft gemaakt a.d.h.v. het onvolledige exemplaar in de KB Brussel. In het artikel komt hij tot de conclusie dat in vgl. tot de catalogus van 1567 zeker de liturgica, de edities van klassieke auteurs en de geneeskunde in aantal en belang zijn toegenomen, terwijl de humanistische literatuur er eerder op achteruitgaat. Behalve de bespreking bestaat het artikel uit een aantal grafieken, een afbeelding van de ontbrekende bladzijden en een kritische uitgave ervan. Afgesloten wordt met een concordantie met PP en een register. Hiermee is de fondscatalogus van 1572 volledig geanalyseerd. [JH]

3741– Youri DESPLENTER, *Vroegmoderne Nederlandse bijbelvertalingen middeleeuwer dan vermoed: vondst van een vijftiende-eeuwse getuige van het Vorsterman-psalter (1528) in Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 113, 2007, 3, p. 185-207.

Totnogtoe werd aangenomen dat de Vorsterman-bijbel van 1528 terugging op de Liesvelt-bijbel van 1526 en dus per definitie Luthers was. A heeft in Philadelphia een laatmiddeleeuwse psaltervertaling gevonden waaruit blijkt dat zeker voor het psalter en een aantal andere teksten Vorsterman niet van een Lutherse tekst gebruik heeft gemaakt, maar van een prereformatorische tekst, misschien geschreven door Cornelius Aurelius. Het zou de drukker Jan Seversz. zijn die de handschriftelijke tekst naar Antwerpen bracht. Een artikel dat de studie van de vroege bijbels dooreenschudt en de onderzoekers dwingt om één en ander te herbekijken en bij te sturen. M.a.w. een must. [JH]

3742– Koert VAN DER HORST, *An unrecorded Book of Hours, printed by Plantin with a (partly) unrecorded series of illustrations in Quaerendo*, 37, 2007, 4, p. 291-304.

In een artikel van 1995 (Zie *Kroniek* 21 nr. 2353) poneerde Karen Lee Bowen dat een aantal gravures van Jan Wierix en van een anoniem, die gebruikt werden in een in-4° *Missale* van **Plantijn** (1585), origineel moeten gebruikt zijn geweest voor edities van de *Officium Beatae Mariae Virginis* in-12° en in-16°. A heeft in een antiquariaat een exemplaar gevonden van een niet-gerepertorieerd *Officium* (Plantijn, 1578/79) dat de these van Bowen ondersteunt. [JH]

3743 Eric LEENDERS, *De kaart van Vlaanderen G. Mercator – J. van Deventer* in *Annalen van de Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, 108, 2005, p. 85-116.

Artikel over de auteur van de kaart van Vlaanderen van 1540. A.d.h.v. een merkteken, bij sommige gebouwen een cirkeltje met erin nog een cirkeltje, schrijft A de kaart toe aan Jacob van Deventer. [JH]

3744– Claude SORGELOOS, ‘*Renerus Argenteau me possidet*’: *quelques livres de Renaud d'Argenteau, étudiant à Louvain (1538-1542)* in *Bulletin de la Société des Bibliophiles Liégeois*, 25, 2005, p. 25-82, ill.

Diepgaande studie van de bibliotheek van een adellijke Leuvense student, in hoofdzaak gebaseerd op boeken bewaard in de universiteitsbibliotheek Mons-Hainaut. Renier **Argenteau** († kort na 1558) studeerde te Leuven in de bloeiperiode van de universiteit (Collegium Trilingue!). Zijn boeken bleven een tijd in familiebezit, maar kwamen in de 17de eeuw terecht in de bibliotheek van de Bergense Miniemen. S. onderzoekt exlibrisformules, gebruiks- en leessporen, en vooral de (versiering van) de boekbanden (met uitvoerige beschrijvingen in bijlage). Eén van de bewaarde drukken is de Justinianuseditie door Fr. Balduinus (Leuven, R. Rescius, 1542 – BT 6108). Het exemplaar van Argenteau bevat een lang onuitgegeven Latijns gedicht van Balduinus (in handschrift toegevoegd). Voorbeeldige, boeiende studie! [Mds]

3745– A. DEWITTE, *De bibliotheek van Jan Hebscap, deken van de kristenheid te Veurne, pastoor van Leisele, 1577* in *Biekorf*, 105, 2005, 3, p. 247.

In zijn testament vermeldt Jan Hebscap 24 titels die hij nalaat. Deze hebben alle betrekking op de oudheid, het humanisme, geschiedenis, recht en kerkvaders. Invloed van het concilie van Trente is hier niet te bespeuren. [JH]

3746– Edmond ROOBAERT, *Centrale en gewestelijke besturen en hun aankopen en bestellingen bij boekhandelaars en -drukkers (16de eeuw)* in *Archief- en bibliotheekwezen in België*, 76, 2005, 1-4, p. 1-66.

Roobaert heeft de archieven van enkele centrale en gewestelijke besturen onderzocht naar aankopen en bestellingen bij boekhandelaars en drukkers gedurende de 16de eeuw. De hoofdbrok gaat natuurlijk over officieel drukwerk zoals edicten en ordonnances, maar ook ander werk (naslagwerken, pronosticaties, almanakken, etc.) komen sporadisch aan bod. Ook

opdrachten voor het inbinden van registers en aankopen van papier, inkt e.d. worden vermeld. De onderzochte instellingen zijn: Raad van Brabant, Rekenkamer van Brabant, beide in Brussel, de Keizerlijke Munt van Brabant te Antwerpen en de ontvangerij-generaal van Financiën. Het artikel wordt afgesloten met een index op drukkers en boekhandelaars. Belangrijk onder de administratieve uitgaven van de Raad van Brabant voor het onderwerp zijn de reisvergoedingen voor de boden. Zij brachten niet alleen de gedrukte teksten naar de lokale besturen, maar brachten ook de teksten naar de drukkers. Pas vanaf 1531 kennen we de namen van de drukkers die opdrachten krijgen; de eerste was Vorsterman. Later worden ook o.a. Jacob van Liesvelt en Symon de Cock te Antwerpen, Servaas van Sassen te Leuven en Michel van Hamont en Rutgeert Velpius te Brussel, door de Raad van Brabant aangesproken. Leden van de Raad van Brabant kochten juridische werken voor de bibliotheek bij Adam Boudewijns te Antwerpen en bij Jean Thimon te Brussel. De Rekenkamer was een grote afnemer van een ander soort drukwerk, m.n. almanakken en pronosticaties. Deze publicaties kocht zij jaar na jaar aan en steeds in grotere aantallen: in het begin van de 16de eeuw waren het er drie, maar op het eind ging het al om 50 exemplaren en meer. Deze publicaties konden zowel in het Nederlands als het Frans zijn, en konden zowel éénbladdrukken als boekjes zijn. Ook liet de Rekenkamer ordonnanties en ander officieel drukwerk drukken. Wat opvalt is dat geen enkele drukker gedurende een heel deel van de 16de eeuw de exclusiviteit kreeg: zowel Silvius, Plantijn, van Parijs, Velpius, enz. drukten voor de instelling. Pas vanaf 1586 werd Velpius de exclusieve leverancier van drukwerk. Een boeiend en waardevol artikel over drukwerk dat niet altijd geapprecieerd wordt. [JH]

3747– Prosper ARENTS, *Leerboeken voor Pieter Pauwel Rubens? Aankopen bij de Officina Plantiniana in 1585-1590 door Rumoldus Verdonck, magister van Rubens in De gulden passer*, 83, 2005, p. 137-147.

Lijst van 40 boeken die Rumoldus Verdonck, leermeester van Rubens bij de Plantijnse drukkerij heeft aangekocht tussen 1585 en 1590. De lijst werd samengesteld a.d.h.v. de journalen van de Officina Plantiniana (MPM Archief 62-67), door Prosper Arents en uitgegeven door Alfons K.L. Thijs. Onder de boeken bevinden zich zowel schoolauteurs (Despauterius), auteurs van schooltoneelstukken (Schonaeus) als klassieke auteurs (Cicero, Vergilius). De 40 boeken worden eerst omschreven a.d.h.v. de eerste vermelding in het journaal (met opgave van de prijs!), daarna met een volledige titelopgave, formaat en paginering. Verder wordt er verwezen naar latere leveringen aan Verdonck, literatuurverwijzingen naar o.a. PP en Rooses en – indien mogelijk – naar een exemplaar. Mooi artikel, niet alleen voor kunsthistorici maar ook voor economische historici. [JH]

3748– John FUDGE, *Commerce and print in the early reformation*. – Leiden/Boston: Brill, 2007. – 289 p., ill., krtn.; 24 cm. – ISBN 978-90-04-15662-3. – (The Northern world: North Europe and the Baltic c. 400-1700 AD; Peoples, economics and cultures, 28).

A gaat in dit boek op zoek naar de betekenis van **handelaars** in de verspreiding van de religieuze vernieuwing in de jaren '20 van de 16de eeuw. Een belangrijk punt hierin zijn de communicatie- en transportsystemen, de verspreiding van de drukkershuizen en de interregionale boekcirculatie. Het onderzoek vertrekt van een razzia naar verboden boeken bij

buitenlanders in Londen in 1526. Reeds lang gelooft men dat de Duitse hanzehandelaars in Londen importeurs waren van Lutherse ideeën. Dit zou natuurlijk een markt voor Lutherse werken in Londen veronderstellen. De *razzia* leverde al bij al weinig op. Uit de enkele exemplaren die werden gevonden kan worden afgeleid dat de handelaars wel goed op de hoogte waren van de debatten die aan de gang waren, maar slechts weinig teksten van de leidende hervormers bereikten Engeland en de impact was dus minimaal. Van een markt voor Lutherse boeken kan helemaal geen sprake zijn. De rol van Antwerpen is niet te onderschatten, aangezien de stad de commerciële hub was in Noord-Europa, en waarvandaan verboden boeken naar Engeland konden gezonden worden. Voor Antwerpen worden natuurlijk de drukkers Christoffel en Hans van Ruremond, Frans Birckman en Maarten de Keyzer belicht, vooral in hun internationale context, en dan specifiek hun betrekkingen met Engeland. Jammer is wel dat hun situatie binnen de Antwerpse drukkers- en uitgeverwereld onderbelicht wordt, behalve dat A erop wijst dat bij de drukkers van de Cammerstraete en de Lombaerdeveste de zakelijke relaties en de persoonlijke loyaleit door elkaar liepen en families verbonden. [JH]

3749– Paul BEGHEYN, *The catechism (1555) of Petrus Canisius, the most published book by a Dutch author in history* in *Quaerendo*, 36, 2006, 1-2, p. 51-84.

N.a.v. de 450ste verjaardag van de eerste editie van de **catechismus** van Canisius geeft de specialist terzake een overzicht van wat een catechismus is en zijn ontstaan in de 16de eeuw, en gaat hij dieper in op de inhoud van de catechismus van Canisius, die in drie versies bestaat. De meest uitgebreide, de *Summa doctrinae christianae* met in zijn definitieve versie 222 vragen en antwoorden, is vooral gericht op een theologisch geschoold publiek met veel verwijzingen naar de bijbel en de kerkvaders. Voor de minst geschoolden was er de *Catechismus minimus* en voor de middengroepen (o.a. studenten) was er de *Catechismus minor*. A berekende dat er van deze catechismussen niet minder dan 1179 edities zijn gedrukt, hetzij in het Latijn, hetzij in vertaling. Daarmee is de catechismus van Canisius het meest gepubliceerde boek van een Nederlandse auteur (Canisius werd geboren in Nijmegen) van de geschiedenis. Van de 347 verschillende edities die gedurende Canisius' leven zijn verschenen, heeft A een overzicht met 330 edities in *short-title* als appendix. Uit deze lijst blijkt dat er vanaf het jaar van verschijnen in 1555 tot het jaar van de dood van de auteur (1597) er per jaar minstens één editie verscheen, waarvan minstens één in de Zuidelijke Nederlanden vanaf 1556; enkel de jaren 1577, 1579, 1583, 1584, 1586, 1590, 1596 en 1597 zorgen voor een uitzondering. Canisius werd in drie steden van bij ons gedrukt: Antwerpen, Leuven en Luik, en de belangrijkste drukkers waren: C. Plantijn (29), J. Bellerus (18), J. Withagius (8), wed. C. Plantijn (5), J. Moretus (4), M. Verhasselt (4), B. Gravius (4), J. van Winghe (2), J. Latus (2), J. Bogardus (2), G. Morberius (2), H. Hovius (2) en D. Vervliet (2). Onder 1597 wordt J. van Soest vermeld als Antwerpse drukker. Volgens Rouzet was er in de Zuidelijke Nederlanden van de 15de en 16de eeuw geen drukker die van Soest heette. Het gaat hier waarschijnlijk over de 18de-eeuwse drukker Joannes-Franciscus van Soest (1695-1770; zie De Groote (1961) 110).

Als aanvulling willen we hier nog een aantal BT-nrs vermelden die niet werden opgenomen in de lijst, waarschijnlijk omdat de werken in BT niet onder Petrus Canisius gerepertorieerd werden, maar wel onder het eerste titelwoord. Het gaat om: 10=BT5392; 15=BT597; 21=BT4440; 22=BT6810; 23=BT6811; 24=BT6812; 35=BT598; 36=BT8034; 42=BT4441;

43=BT6813; 58=BT6814; 59=BT4442; 62=BT8035; 83=BT599. Wat de Luikse drukken betreft wordt er niet naar de Theux verwezen, maar dat is minder erg omdat die bibliografie geen bijkomende informatie omtrent exemplaren biedt. Voor de aardigheid: 12=Theux 2; 13= niet in Theux; 143= Theux 9; 160=Theux 11; 167=niet in Theux; 268=Theux 19; 288=Theux 21; 294=Theux 22. [JH]

3750– Peter VAN DAEL, *Two illustrated catechisms from Antwerp by Petrus Canisius* in K. Goudriaan, J. van Moolenbroek & A. Tervoort (eds.), *Education and learning in the Netherlands, 1400-1600: essays in honour of Hilde de Ridder-Symoens*. – Leiden: Brill, 2004, p. 277-296 – ISBN 978-90-04-13644-1. – (Brill's studies in intellectual history, 123). Bespreking van de illustraties in twee catechismussen van Canisius. De eerste is een echte geïllustreerde **catechismus**, gedrukt bij J. Bellerus in 1578, de tweede is een boek met illustraties, uitgegeven bij Plantijn en F. Galle in 1589, dat een *Parvus catechismus* begeleidt. Dit illustratieboek werd geïllustreerd met 103 etsen, waarvan er één gesigneerd werd door P. van der Borch. Bij vergelijking van de twee catechismussen blijkt dat diegene uitgegeven door Bellerus, veel traditioneler is dan de latere. Bellerus hanteert dikwijls nog een middeleeuwse manier van werken, terwijl Plantijn en Galle aansluiten bij de renaissance, gezien het bijbelse karakter van de afbeeldingen. [JH]

3751– Marijke SPIES, *A Chaste Joseph for schoolboys: on the editions of Cornelius Crocus' Sancta Comoedia Ioseph (1536-1548)* in *Education and learning in the Netherlands, 1400-1600* (zie nr. [3750](#)), p. 223-233.

Tussen 1536 en 1549 werden er minstens 17 edities van de schoolkomedie "Joseph" van **Crocus** gepubliceerd; niet alleen in de Nederlanden, maar ook in Frankrijk en Duitsland. A onderzoekt de verschillende edities en vraagt zich af welke veranderingen er in de loop van de tijd werden doorgevoerd. Niet de tekst, maar vooral de opdrachtbrief aan Martinus Nivenius en een noot omtrent de "Lutheraanse tirannie" werden in de verschillende edities herwerkt. Aan het eind van zijn leven, toen Crocus was toegetreden tot de jezuitenorde, herwerkte hij zijn komedie volledig. Deze nieuwe editie, die veel meer aan de eisen van de Contrareformatie voldoet, was echter geen succes. Deze tweede editie verscheen voor het eerst in 1547 in Antwerpen en werd er ook herdrukt in 1548. In 1549 verscheen nog een druk in Dortmund, en meer dan 60 jaar later werd de editie opgenomen in de *Opera omnia* van Crocus (Antwerpen, 1613), in een editie door Andreas Schottus. [JH]

3752– Jelle KOOPMANS, *Brugge als culturele draaischijf: de casus van de Spinrocken* in Johan Oosterman (red.), *Stad van koopmanschap en vrede: literatuur in Brugge tussen Middeleeuwen en Rederijkerstijd*. – Leuven: Peeters, 2005, p. 163-181. – ISBN 90-429-1564-1. – (Antwerpse Studies over Nederlandse Literatuurgeschiedenis, 12)

In het kader van een onderzoek naar het literaire Bourgondische leven in Brugge, analyseert A de *Evangelies des Quenouilles*. Daarbij is een rol weggelegd voor Colard Mansion die het werk voor het eerst drukte, en daarmee aan de wieg stond voor latere Franse edities, de

Engelse, Duitse en Nederlandse vertalingen, en minstens één bewerking. Of Mansion meer deed dan enkel maar drukken, moet nog uitgezocht worden. [JH]

3753– Hilmar M. PABEL, *Erasmus, Willem Vorsterman and the printing of St Jerome's Letters* in *Quaerendo*, 37, 2007, 4, p. 267-290.

Vorsterman heeft zowel in 1515 als in 1533 een aantal brieven van **Hieronimus** gedrukt. In beide edities is een Erasmiaanse invloed te onderkennen; in de vroegste editie expliciet, in de latere impliciet. De 1515-editie is nochtans geen Erasmiaanse editie: er bevinden zich in het boek een aantal elementen die meer dan gefrons bij Erasmus zouden kunnen teweeg brengen. A vraagt zich af of de editor en de drukker van de vroegste editie wisten van de op handen zijnde grote complete Hieronymus-editie van 1516 door Erasmus, maar wijst er wel op dat er geen enkele brief of verwijzing bestaat tussen Erasmus en Vorsterman. Misschien had Vorsterman in 1515 nog de naam van Erasmus nodig om zijn producten aan te prijzen, en was dit niet meer nodig in 1533. [JH]

3754– Stijn VAN ROSSEM, *Leve(n)de taal!: Cornelis **Kiliaan** (ca. 1530-1607) herdacht in De gulden passer*, 85, 2007, p. 167-173.

Kort overzicht van Kiliaans leven en werk, en van de manifestaties aan hem gewijd. [MdS]

3755– Jeanine DE LANDTSHEER, *Justus Lipsius als go-between tussen auteur en drukker: een onbekende brief van Richard Stanihurst aan Lipsius* in *Iam illustravit omnia* (zie nr. [3705](#)), p. 69-78.

Bespreking van een teruggevonden brief van Stanihurst aan **Lipsius** van eind 1583 waarin Stanihurst de humanist vraagt of hij zijn werk, m.n. *De rebus in Hibernia gestis*, kan aanbevelen bij de *Officina Plantiniana*. Dit blijkt te werken, want reeds in 1584 verscheen het werk en werd het meegenomen naar de halfjaarlijkse boekenbeurs in Frankfurt. A.d.h.v. de biografie van Richard Stanihurst en vooral van zijn zoon William verklaart A hoe het boek met de daarin gekleefde brief, terecht is gekomen in de KB Brussel. Deze brief is voor A ook de aanleiding om de inhoud van *De rebus* te omschrijven. [JH]

3756– Jeanine DE LANDTSHEER, *An author and his printer: Justus Lipsius and the Officina Plantiniana* in *Quaerendo*, 37, 2007, 1, p. 10-29.

Wanneer we denken aan de relatie tussen drukker en auteur in de 16de eeuw, komt automatisch de relatie Justus **Lipsius** en het Plantijnse huis voor de geest. Gedurende heel zijn leven heeft Justus Lipsius een intense relatie gehad met de Officina Plantiniana, niet alleen financieel/professioneel, maar ook emotioneel. Dit artikel vestigt de aandacht op de inspanningen die Lipsius heeft geleverd om na de dood van Christoffel Plantijn de *Officina* het monopolie te bezorgen voor het drukken van zijn werk. Immers, na de dood van Plantijn in 1589 verschenen er dadelijk werken van Lipsius die gedrukt waren bij Johann Wechel en

Peter Fischer in Frankfurt, Hugo Porta in Lyon en John Legate in Cambridge. Deze laatste publiceerde zelfs een deel van zijn oplage onder het valse drukkersadres van Raphelengius in Leiden. Daarom diende Lipsius een aanvraag voor een privilege in bij keizer Rudolf II, die op 1 augustus 1592 werd goedgekeurd. Daarmee bezat Lipsius een privilege voor 30 jaar voor zijn werken. Lipsius duidde Jan Moretus aan als officiële drukker van zijn werk. Vijf jaar later verkreeg hij ook een gelijkaardig privilege van Filips II en in 1605 kreeg hij er ook één van Hendrik IV, weze het dan maar voor 10 jaar. [JH]

3757– Tom DENEIRE, *Justus Lipsius' Admiranda (1598) and the Officina Plantiniana: mixing otium with negotium* in *Iam illustravit omnia* (zie nr. [3705](#)), p. 159-176.

Onderzoek naar de relatie tussen Justus **Lipsius** en de *Officina Plantiniana*, i.c. Johannes en Balthazar Moretus, a.d.h.v. de correspondentie van Lipsius omtrent de uitgave en heruitgave van de *Admiranda* in 1598 en 1599. Uit de briefwisseling blijkt duidelijk dat beide partijen enthousiast begaan zijn met het verzorgen van de werken van Lipsius. De redenen hiervoor zijn zowel professioneel als emotioneel. Zowel met Plantijn zelf, als met zijn opvolgers, is Lipsius familiaal omgegaan. In brieven tussen beide is er sprake van privé-aangelegenheden en de situatie in Antwerpen. Maar professioneel zat er natuurlijk ook iets in voor beide. Lipsius heeft in 1597 het Plantijnse huis een belangrijke som geleend en Lipsius was natuurlijk de succesauteur van het huis. Lipsius zelf had, dankzij zijn relatie met het Plantijnse drukkersbedrijf, (bijna) onbeperkte toegang tot exemplaren van zijn eigen werk, zonder verplicht te worden een vast aantal exemplaren af te nemen. De Moretussen waren dikwijls tussenpersoon voor Lipsius om aan bepaalde boeken te geraken, soms zonder dat hij er behoefde voor te betalen. Tenslotte heeft hij misschien ook wel iets te danken aan de uitstekende relatie van het pro-katholieke en pro-Spaanse drukkershuis met de Antwerpse jezuïeten. [JH]

3758– Gilbert TOURNOY & Harald DECEULAER, *Justus Lipsius and his unfinished Monita et exempla politica: the royal privilege of 1597* in *Iam illustravit omnia* (zie nr. [3705](#)), p. 193-200.

Eind 1596 voltooide **Lipsius** de eerste twee boeken van de *Monita et Exempla Politica*, een commentaar bij de eerder verschenen *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex*. Half december 1596 schrijft Lipsius aan de aartshertog Albrecht dat hij het werk aan hem wil dedicasseren. Aangezien hij de aartshertog niet steeds wil lastig vallen met zijn aanvragen voor een privilege voor één of ander werk, vraagt hij de aartshertog een privilege voor al zijn werken, natuurlijk indien ze goedgekeurd zijn door de kerkelijke overheid en de koninklijke censor. Een dergelijk privilege had hij reeds gekregen van Albrechts broer, keizer Rudolf II. Op drie maand tijd werd hem het privilege toegekend. De auteurs gaan in op de werkwijze tot het verkrijgen van een privilege en ook op de vondst van de minuten van het privilege. Als gevolg van 19de-eeuwse ingrepen in het archief van de *Audientie*, is het 345 meterlange archief verspreid en door elkaar geraakt. Als bijlage werd Lipsius' verzoekschrift en de minuten van de patentbrief uitgegeven. [JH]

3759– Nele GABRIELS, & Eugeen SCHREURS (red.), *Petrus Phalesius en het stedelijk muziekleven in de Vlaamse renaissancestad Leuven; uitgave n.a.v. het muzikaal erfgoedfestival Townscape-Soundscape: Leuvense stadsklanken uit de 16de eeuw, Leuven 3 november – 26 november 2005*. – Leuven/Neerpelt: Alamire, 2005. – 95 p.: ill. – ISBN 90-6853-161-1. – (Resonant Cahier).

In de deze bundel met 13 bijdragen bevindt zich heel wat interessants voor de boekhistoricus. Jan Caluwaerts en Gilbert Huybens zorgen voor een familieschets, met genealogisch overzicht, van de familie Phalesius. H. Vanhulst belicht Phalesius' Leuvense muziekdrukken (1545-78), terwijl K. Schiltz zijn niet muzikale werken omschrijft. Tot 1550 drukte Phalesius zowel wetenschappelijke (Frisius) als filologische (Nannius) werken. I. Bossuyt heeft het over de muziekdruk in Europa in de 16de eeuw, met aandacht voor de positie van Antwerpen en Leuven. 3 pagina's is echter wel te kort voor zo'n boeiende materie. Nele Gabriëls schetst een beeld van de muziekhandel in dezelfde eeuwen en wijst erop dat Plantijn een verdeelfunctie had voor Phalesiusdrukken in binnen- en buitenland. P. Mannaerts tenslotte heeft het over de Gregoriaanse drukken in het 16de-eeuwse Leuven en benadrukt het belang ervan voor kloosters, abdijen, kathedralen, kapittel- en parochiekerken. Tevens heeft hij aandacht voor de Cantuale van Amsterdam. [JH]

3760– Stanley BOORMAN, *The music publisher's view of his public's abilities and taste: Venice and Antwerp* in Stanley Boorman, *Studies in the printing, publishing and performance of music in the 16th century*. – Aldershot (Hampshire): Ashgate, 2005, p. 405-429. – ISBN 978-0-86078-970-3. – (Variorum collected studies series, CS815).

A vergelijkt de productie van de Antwerpse en Leuvense **muziekuitgevers**, met die van de Venetiaanse. Hij komt tot de conclusie dat de Venetiaan een zakenman is die vooral twee groepen musici voorzag van boeken: de gesofisticeerde musici die precies wisten wat ze kochten, en de minder ervaren musici die eerder kozen per genre (villanella, dans, etc.) De markt in het noorden was veel gevarieerder: van mensen die enkel psalmnotaties konden lezen tot topzangers die uit koorboeken konden zingen, of luitspelers die complexe werken konden spelen. De noordelijke uitgevers hadden voor elk wat wils, en met een aantal hulpmiddelen in de boeken konden ze de kopers steeds een stapje verder laten gaan. Dit artikel verscheen eerder in *Yearbook of the Alamire Foundation*, 2 (1995) pp. 405-429. [JH]

3761– Maria José CALVO GONZALEZ, *Spaanse en Nederlandse prozaromans uit de late middeleeuwen: de rol van de drukker en het contact tussen culturen* in Jean Luc Meulemeester (samenst.), *Vlaanderen-Spanje / Spanje-Vlaanderen. Speciaal nr. van: Vlaanderen*. 55, 2006, 312, p. 223-5 – ISSN 0042-7683.

Over de rol van drukkers, uitgevers en boekhandelaars bij het tot stand komen van edities van Spaanse ridderromans. Thomas van der Noot uit Brussel zou de eerste geweest zijn die een Spaanse ridderroman drukte, m.n. Turias en Floreta (1523) waarvan slechts 4 bladzijden

bewaard zijn. Willem Vorsterman, naast drukker ook zakenman [sic!], drukte niet alleen *La historia de la reina Sevilla*, maar bewerkte ook de tekst. [JH]

3762– Herman BRINKMAN, *De const ter perse: publiceren bij de rederijkers voor de Reformatie in Geschreven en gedrukt* (zie nr. 3682), p. 157-175.

A stelt zich de vraag waarom er op het eind van de 15de eeuw zo weinig retoricaal werk in de Nederlanden werd gedrukt. Pas met de Brusselse drukker Thomas van der Noot werd er een begin gemaakt met de samenwerking tussen drukkers en rederijkers. Dit komt des te vreemder over wanneer we weten dat er tussen beide groepen wel contacten bestonden. Zo hadden o.a. Jan Casus, Gheraert Leeu en Christiaan Snellaert professionele contacten, getuige hiervan een document uit de archieven van Bergen Op Zoom uit 1488. Ook de Sint-Lucasgilde was een ontmoetingsplaats voor rederijkers en drukkers. A legt de nadruk op het feit dat de rederijkers "gierig" waren met hun materiaal en het vooral als ruilmateriaal zagen. Ook was er de koudwatervrees van de drukkers die vreesden dat ze aan rederijkersteksten een financiële kater zouden overhouden. Aan dit laatste twijfelt A omdat hij meent dat de dunne bundeltjes teksten geen enorme investering vereisten. De teksten die wel gepubliceerd werden blijken afkomstig uit kringen van de Bourgondische machthebbers of uit stadskringen, en waarschijnlijk hebben die voor financiële steun gezorgd bij het totstandkomen van de drukken. [JH]

3763– Youri DESPLENTER, *Lofzangen overghesedt en gheprent: van Die duytsche souter (1480) tot Saily's Verscheyden Litanien (1595)* in *Trajecta*, 16, 2007, 1, p. 5-29.

Een gedegen studie omtrent de publicatie van vertalingen van een aantal hymnen en sequensen, vertrekkend van *Die duytsche souter*. Het gaat hier o.a. om werk van Simon de Gruuter, gedrukt door Joos Lambrecht uit Gent, *Den Psalter Davids*, gedrukt door Jan van Waesberghe, werk van Karel Winckius uit Ieper, eveneens gedrukt te Gent, en de *Hymnen*, gedrukt bij Gerard Smits in Antwerpen. Sommige hymnen en sequensenvertalingen zijn ook terug te vinden in de *Hortulus animae*. [JH]

3764– H. ELKHADEM, & W. BRACKE, (eds.), *Simon Stevin, 1548-1620: de geboorte van de nieuwe wetenschap*. – Brussel;Turnhout: Koninklijke Bibliotheek van België; Brepols, 2004. – 184 p., ill. – ISBN 90-5622-054-3.

Uit deze bundel wetenschapshistorische opstellen over Simon Stevin (1548-1620) valt te vermelden: Dirk Imhof, 'Christoffel Plantin als uitgever van Simon Stevin' (p. 42-47). Plantin gaf Stevens eerste werken zelf uit en zorgde ervoor dat Fr. Raphelengius en de Leidse Officina Plantiniana die taak voortzette. [MdS]

3765– Kris COOMAN, *De publicaties van Triverius in Hieremias Triverius Brachelius 1504-1554: over de Renaissance van de geneeskunde en de betekenis van een te vaak vergeten*

wetenschapper uit Brakel; met een uitgebreide schets van de tijdsgeest en de kommer voor gezondheid en ziekte bij het begin. – Brakel: Triverius 500, 2004, p. 91-99, ill.; 30 cm. Niet geheel volledig en foutloos overzicht van de publicaties van **Triverius**, met vooral aandacht voor de inhoud van sommige werken. [JH]

3766– Willem HEIJTING, *Profijtelijke boekskens: boekcultuur, geloof en gewin: historische studies*. – Hilversum: Verloren, 2007. – 342 p.: ill. – ISBN 978-90-655-0989-5. Bundeling van boekhistorische artikelen van de oud-conservator van de bibliotheek van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Om maar enkele ‘zuidelijke’ titels te noemen: ‘**Vroegreformatorische** lectuur uit de drukkerij van Crom en Mierdmans’ (p. 85-101), ‘Protestantse confessies in het Wonderjaar 1566’ (p. 112-123), ‘De psalmberijmingen van Marnix en Datheen en het "particulier interest" van de boekverkopers’ (p. 124-142). Het is altijd een genoegen om onberispelijk vakwerk te lezen. Aanbevolen, ook voor niet- of andersgelovigen! [MdS]

3767– Steven VAN IMPE, Stijn VAN ROSSEM & Goran PROOT, *Handleiding voor de Short Title Catalogue Vlaanderen*. – Antwerpen: Erfgoedbibliotheek Vlaanderen & VVBAD, 2005. – 182 p., ill. – ISBN-10 90-807079-3-7. – (Armarium. Publicaties voor erfgoedbibliotheek, 1).

Dit boek heeft een onduidelijk statuut. Enerzijds is het bedoeld als handleiding voor de medewerkers van het STCV-project, die voor een groot deel geïnspireerd is op de richtlijnen voor de STCN. Het is wat vreemd om deze handleiding in boekvorm te publiceren, te meer daar het project nog volop aan de gang is en er zich ongetwijfeld geregeld nieuwe problemen stellen die moeten worden toegevoegd. Als het boek anderzijds bedoeld is als handleiding voor de gebruiker van de STCV, aan wie in een eerste hoofdstuk het STCV-project wordt voorgesteld, is het dan weer veel te uitvoerig. De gebruiker heeft geen boodschap aan de richtlijnen voor de invoer in Brocade. De STCV gebruikers vinden de informatie die ze nodig hebben om de STCV te kunnen gebruiken ook allemaal op de website. Het boek is vooral interessant voor de kritische beschouwer van het project omdat hier de keuzes worden verantwoord die bij het samenstellen worden gemaakt. [HM]

3768– Goran PROOT, *Ergebnisse des Short Title Catalogus Vlaanderen: die erste Phase (2000-2003)* in *Kirchliches Buch- und Bibliothekswesen. Jahrbuch*, 2004, p. 227-249.

In 2003 werd de Short Title Catalogus Vlaanderen reeds in het Engels en het Nederlands voorgesteld aan de (boek)wetenschappelijke wereld. In dit artikel wordt ook het Duitse publiek op de hoogte gebracht van de opbouw en werking van de online bibliografie van het gedrukte boek voor Vlaanderen. Naast aandacht voor de behandelde collecties tijdens de eerste fase van het project, gaat er veel aandacht naar hoe de databank als bibliografisch en boekhistorisch zoekinstrument gebruikt kan worden. [SvR]

3769– Steven VAN IMPE, *Honderd boeken uit 1621 in de Short Title Catalogus Vlaanderen in Handelingen [van de] Koninklijke Zuidnederlandse maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis*, 60, 2006, p. 151-79.

Dit vlot geschreven artikel illustreert de inhoud en onderzoeksmogelijkheden van de Short Title Catalogus Vlaanderen (STCV). Een set van 100 boeken uit 1621, het jaar waarin onder meer het Twaalfjarig Bestand ten einde liep, brengt de boekenwereld in Vlaanderen tot leven. Van Impe behandelt welke genres populair waren in dat jaar en wie ze op de pers legde. [SvR]

3770– Dermot MCGUINNE, *Irish Types in Europe in Gutenberg-Jahrbuch*, 82, 2007, p. 167-176, ill.

Kort overzicht van **Ierse lettertypen**, met aandacht voor specimina gegoten in de Officina Plantiniana (door Thomas Strong?) en/of gebruikt in de Ierse drukkerij te Leuven (17de eeuw). [MdS]

3771– Steven VAN IMPE en Jan BOS, *Romein en gotisch in zeventiende-eeuws drukwerk: een voorbeeldonderzoek voor het gebruik van de STCN en STCV in De zeventiende eeuw*, 22, 2006, 2, p. 283-297.

Uitgewerkt voorbeeld van hoe nationale bibliografieën als de Short-Title Catalogue, Netherlands (STCN) en de Short Title Catalogue Vlaanderen (STCV) kunnen gebruikt worden voor boekhistorisch onderzoek. Van Impe en Bos gebruiken de bibliografische informatie uit beide databanken om statistisch na te gaan wanneer, waar en in welke genres de romein als broodletter belangrijker wordt dan het gotisch. Alhoewel deze casestudy het potentieel van een dergelijke aanpak overtuigend illustreert, moeten de resultaten met enige omzichtigheid gebruikt worden, omdat met name de STCV nog niet voldoende beschrijvingen bevat om betrouwbare resultaten op te leveren. [SvR]

3772– Gerrit VERHOEVEN, *"Van eigen markten thuis": structuur en evolutie van het lokale, Zuid-Nederlandse distributienetwerk van Antwerpse uitgevers in de 17de eeuw* in Bruno Blondé, Bert de Munck & Filip Vermeulen (eds.), *Doodgewoon: mensen en hun dagelijks leven in de geschiedenis: liber amicorum Alfons K.L. Thijs*. – Antwerpen: Universiteit Antwerpen. Centrum voor Stadsgeschiedenis, 2004, p. 375-400; 24 cm. – (Bijdragen tot de Geschiedenis, 87).

In de historiografie wordt de tweede helft van de zeventiende eeuw afgedaan als een periode van economische aftakeling. Deze veronderstelling wordt ook vaak overgeplaatst op de Antwerpse boekhandel. Verhoeven nuanceert deze aan de hand van de overgeleverde bedrijfsarchieven van de drukkersfamilies Moretus, Verdussen en Verhulst. Eerder dan een contractie van de Zuid-Nederlandse boekenmarkt, ziet hij een verschuiving in het distributiesysteem. De Moretussen hielden nog slechts een paar lokale handelspartners over.

Dit had echter weinig te maken met een inkrimping van de markt, dan wel met een bewuste keuze voor een geconcentreerd en getrapt distributiesysteem. Zij werkten slechts met een paar bevoorrechte handelspartners, in grote steden als Gent, Brussel en Rijsel, die op hun beurt zelf het hinterland moesten bedienen. Ook middelgrote en kleine firma's als Verdussen en Verhulst konden hun netwerk nog uitbreiden in de kleinere stedelijke centra van de Zuidelijke Nederlanden. [SvR]

3773– Gerrit VERHOEVEN, *Grondslagen van verandering: assimilatie en differentiatie van het Antwerpse boekbedrijf in de tweede helft van de zeventiende eeuw* in *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 122, 2007, 1, p. 15-37.

Ambitieuus artikel waarin Verhoeven recente theorieën uit de economische geschiedenis (van onder meer Lis, Soly en Blondé) wil toetsen aan de situatie in het boekenvak in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Deze theorieën willen het traditionele beeld van een vernietigende economische crisis in de Zuidelijke Nederlanden na de Vrede van Münster (1648) bijstellen door te wijzen op succesvolle, creatieve reactiepatronen in sommige bedrijven en sectoren, die kunnen worden gethematiseerd als een industriële en een handelskapitalistische reflex. Verhoeven wil nagaan of dergelijke patronen ook te herkennen zijn in de boekproductie en –distributie aan de hand van de studie van de families Moretus en Verdussen. Dit deductieve uitgangspunt brengt jammer genoeg een te selectieve keuze en overinterpretatie van de bronnen met zich mee, die wel moeten leiden naar een bevestiging van de vraagstelling, namelijk dat beide bedrijven een antwoord vonden op de crisis: de Moretussen via de industriële aanpak, de Verdussens dankzij een handelskapitalistische strategie. Een voorbeeld ter illustratie: Verhoeven vermeldt een brief van Verdussen waarin hij goedkoop papier uit Luik bestelt en leidt daaruit af dat Verdussen wilde besparen op papier, zonder deze informatie te vergelijken met de papieraankoop van Verdussen uit andere periodes. Tot slot nog enkele onvolkomenheden: 1) het internationale netwerk van de Verdussens reikte in de tweede helft van de zeventiende eeuw veel verder dan Keulen en Frankfurt (p. 30), maar strekte zich uit van Gdansk tot Sevilla en zelfs tot Lima, 2) samenwerking tussen Antwerpse boekhandelaars voor internationale transporten was geen antwoord op de crisis, maar bestond reeds vroeger (p. 31), 3) commissiehandel werd reeds in de eerste helft van de zeventiende eeuw door de Verdussens toegepast (p. 31). [SvR]

3774– Gerrit VERHOEVEN, *Het vertrouwen geschonden: ondernemerscultuur van de Antwerpse uitgevers Moretus en Verdussen (1665-1675)* in *De zeventiende eeuw*, 21, 2005, 2, p. 375-95.

In het ancien régime bleef de wetgeving van de boekhandel en de afdwingbaarheid ervan beperkt tot de landsgrenzen. Daarom speelden goede naam, eerbaarheid en wederzijds vertrouwen een cruciale rol in de internationale boekhandel. Dit artikel verkent aan de hand van de correspondentie van Balthasar II Moretus en Hieronymus III Verdussen welke rol begrippen als eer en reputatie speelden in de handelsstrategie van de twee belangrijkste internationale boekhandelaars uit het Antwerpen van de tweede helft van de zeventiende eeuw. Drie thema's komen aan bod: 1) het kwaliteitsargument: hoe status wordt gecreëerd op basis van de kwaliteit van het drukwerk, 2) de houding tegenover roefdrukken, die in

bepaalde gevallen als rechtvaardig werden beschouwd, en 3) de financiële betrouwbaarheid, essentieel omdat boeken vaak op krediet werden gekocht. [SvR]

3775– P. DE BAETS, *Een fictief Iepers impressum in Biekorf*, 106, 2006, 3, p. 270-271. Vermelding van een onbekend fictief impressum gebruikt voor *L'Anti-phantome du jansenisme, ou la nouvelle descriptor du país de Jansenie*, een satire tegen het jansenisme met als impressum 'A Ipres Chez Antoine Novateur'. Ieper is een verwijzing naar de plaats waar Jansenius bisschop was en Antoine Novateur refereert waarschijnlijk naar Anthoine Arnauld, die het jansenisme vanuit Port-Royal verder heeft verspreid. [SvR]

3776– Dirk SACRÉ & Jeanine DE LANDTSHEER, *Schrijvers, drukkers en hun deadlines: een nieuwe brief van Balthasar Moretus aan Justus Lipsius (1605) in De gulden passer*, 83, 2005, p. 157-173.

In de briefwisseling van de humanist Olivier de Wree (Vredius) bewaard in de KB Brussel ontdekten de auteurs nog een briefje dat Balthasar Moretus op 14 oktober 1605 aan Justus Lipsius schreef. In de brief vertelt Balthasar dat Jan Moretus brieven en boeken voor Lipsius heeft meegebracht van de boekenbeurs in Frankfurt. Hij verwijst ook naar de catalogus van de boekenbeurs naar aanleiding van de controverse rond een polemisch geschrift van Carolus Scribani waarop het protestantse kamp heel heftig had gereageerd. De auteurs weten zowel een geschenkboek voor Lipsius als het polemisch poëziebundeltje waarnaar in de brief wordt verwezen te identificeren. Omdat Balthasar bij de brief ook een vel van *Lovanium* stuurt, hebben de auteurs het hele drukproces van Lipsius *Lovanium* in detail gereconstrueerd. Het briefje vermeldt ook een nakend bezoek van Jan Moretus en enkele familieleden aan Leuven, wat de auteurs dan weer bij het probleem brengt dat Moretus had met kardinaal Baronio naar aanleiding van de censuur in het elfde boek van zijn *Annales ecclesiastici*. [HM]

3777– Dirk IMHOF, *Aankopen van Peter Paul Rubens bij Balthasar I Moretus* in Marcus de Schepper (ed.), *Een hart voor boeken: Rubens en zijn bibliotheek*. – Antwerpen: Stadsbestuur & Museum Plantin-Moretus, 2004, p. 22-26, ill. – ISBN 90-76704-72-4.

Kort artikel over de boeken die Rubens kocht bij de Officina Plantiniana tussen 1613 en 1640. De schilder ontwierp regelmatig titelpagina's voor de beroemde drukkerij en liet zich hiervoor gedeeltelijk in boeken betalen. In het totaal tellen de grootboeken 213 boeken voor Rubens, die voor alle boeken, zelfs die waaraan hij had meegewerkt, de volledige prijs moest betalen. [SvR]

3778– Kees VAN DEN OORD, *Op zoek naar Bossche "geleerde jongens": Jan I Moretus aan Herman Rombouts, 2 mei 1606* in *Papieren betrekkingen* (nr. 3735), p. 50-58.

Van den Oord geeft een brief van 2 mei 1606 van Jan Moretus aan de Bossche geneesheer Herman Rombouts uit. Moretus reageert daarin op de aantijgingen van Johannes Rombouts,

de zoon van Herman, die dan net terug is bij zijn ouders nadat hij zijn leertijd bij Moretus heeft beëindigd. Om de brief beter te begrijpen geeft Van den Oord als achtergrond, wat informatie over Jan Moretus en zijn Bossche collega Jan Scheffer, over de Bossche familie Rombouts en over leerjongens bij Moretus. [HM]

3779– Erik BREULS, *De Büchermessen van Frankfurt en de internationale verspreiding van Lipsius' werken door de Moretussen* in *Iam illustravit omnia* (zie nr. [3705](#)), p. 281-294. Goed gestoffeerd artikel over de rol die de *Büchermesse* heeft gespeeld in de verspreiding van de werken van Lipsius tijdens het bewind van Joannes I Moretus en Balthasar I Moretus (en niet Balthasar II zoals hij op p. 286 genoemd wordt). De aanwezigheid van de werken van dé sterauteur van de *Officina Plantiniana* op de internationale boekenmarkt bij uitstek wordt gevolgd aan de hand van een aantal uitgekozen werken. Breuls concludeert dat de publicaties van Lipsius tijdens zijn leven zeer prominent op de *Messe* aanwezig waren, een situatie die drastisch verandert na zijn dood in 1606. Van dan af wordt nog slechts een klein percentage van de herdrukken naar Frankfurt gestuurd. Deze terugval is te verklaren door het wegvallen van het privilege van de Duitse keizer, dat nadruk van het werk van Lipsius verbood in het Duitse rijk, maar ook door de achteruitgang van het belang van de *Messe* in de loop van de zeventiende eeuw. [SvR]

3780– Dirk IMHOF, *Rockox te boek bij de Officina Plantiniana* in *Rockox' huis volgeboekt* (zie nr. [3789](#)), p. 29-37, ill.

Overzicht van de boeken die de Antwerpse burgemeester Nicolaas Rockox heeft gekocht bij de Officina Plantiniana. Dankzij de lopende rekening van Rockox bij de Moretussen zijn we zeer goed ingelicht over de boekensmaak van de Antwerpse burgermeester. In de journalen is er sprake van 165 boeken, waarvan het merendeel afkomstig was van de persen van de Officina zelf. Maar Rockox bestelde via de Moretussen ook boeken van andere, buitenlandse uitgevers. Rockox bleek veel interesse te hebben in geschiedeniswerken en klassieke auteurs, boeken die hem zeker van nut waren bij het aanleggen van zijn grote verzameling munten. Dit artikel wordt gevolgd door een transcriptie van alle aankopen van Rockox (zie nr. [3781](#)). [SvR]

3781– Dirk IMHOF, *Aankopen van Rockox bij de Officina Plantiniana volgens de Journalen* in *Rockox' huis volgeboekt* (zie nr. [3789](#)), p. 39-55, ill.

Transcriptie van de lijst van aankopen van Nicolaas Rockox bij de Officina Plantiniana, opgesteld aan de hand van de samengevatte noteringen in de grootboeken. Indien mogelijk werden de boeken geïdentificeerd. Deze lijst hoort inhoudelijk bij *Rockox te boek* (zie nr. [3780](#)) en zou beter tot zijn recht komen als bijlage bij dat artikel. [SvR]

3782– Werner WATERSCHOOT, *Das Haus Plantin (Officina Plantiniana) und die Numismatik im 17. Jahrhundert* in Christian Dekesel & Thomas Stäcker (eds.), *Europäische numismatische Literatur im 17. Jahrhundert*. – Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2005, p. 341-350. – ISBN 3-447-05301-1. – (Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung, Band 42). Verhaal van het Plantijnse Huis in de 17de eeuw met aandacht voor de numismatische publicaties. A komt tot het besluit dat dat het huis zich tegen dit soort dure publicaties terughoudend opstelt. Ofwel gaat het om heruitgaven van werken die eerder door Plantijn zelf werden uitgegeven (Lipsius, Pighius), ofwel gaat het om de werken van de familie Chifflet. Toch was de Officina in staat om haar naam ook zelf te verbinden aan prestigieuze uitgaven, zoals de *Opera Omnia* van Goltzius. Na 1665 drukte het Plantijnse Huis geen numismatische werken meer en spitste het zich volledig toe op liturgische werken. Aangezien Goltzius niet meer in het concept paste, werd de voorraad aan exemplaren, koperplaten en houtblokken, verkocht aan de firma Verdussen. In bijlage bevindt zich een stamboom van de families Plantijn en Chifflet. [JH]

3783– Stijn VAN ROSSEM, *Drukkersbelangen en politiek verlangen: Hieronymus II Verdussen en de controle op de productie van almanakken in Antwerpen, 1626-1642* in *De gulden passer*, 83, 2005, p. 175-199.

De productie van almanakken was in de zeventiende eeuw van groot economisch belang en leidde tot concurrentie tussen de drukkers. Zo poogde Hieronymus II Verdussen in 1626 een monopolie voor de almanakken in handen te krijgen met het argument dat hij de kwaliteit wilde verbeteren maar daarmee ontketende hij een storm van verontwaardiging en protest in de Antwerpse drukkersnatie, waardoor de zaak niet doorging. Omdat de overheid controle wilde uitoefenen op de verspreiding, maar vooral op de inhoud van de almanakken leek het er in 1630 even naar uit te zien dat Verdussen toch het monopolie voor de Zuidelijke Nederlanden zou verkrijgen, maar ook ditmaal was er zoveel protest dat de overheid het monopolie slechts voor één jaar kon laten bestaan. Zowel Verdussen als zijn tegenstanders voerden juridische en andere argumenten aan om hun stelling te verdedigen. Verdussen liet de almanak voor 1631 door Godfried Wendelen samenstellen, maar slaagde er niet in om het monopolie volledig te doen naleven. Hij kreeg wel een monopolie voor het drukken van kronieken in het hertogdom Brabant. Na 1642 slaagden de Antwerpse drukkers er dan uiteindelijk toch in om afspraken te maken die blijkbaar wel ten goede kwamen aan de grote spelers in het veld. Van Rossem geeft een goede inkijk in de relaties tussen drukkers onderling en met de overheid. [HM]

3784– Stijn VAN ROSSEM, *In compagnie!: samenwerkingsverbanden rond de familie Verdussen in de zeventiende eeuw* in *Boekgeschiedenis in het kwadraat* (zie nr. [3671](#)), p. 79-96.

Stijn van Rossem houdt een pleidooi om via archiefonderzoek meer te achterhalen over de samenwerking tussen drukkers, meer bepaald over compagnieën, waarvan vaak niets wordt vermeld in de impressa. Over dergelijke samenwerking is niet zoveel te vinden in het archief van de Officina Plantiniana omdat de Moretussen niet veel samenwerkten met anderen, maar dat ligt anders bij de Verdussens. Van Rossem maakt een onderscheid tussen volledige

samenwerking wat het geval was tussen de broers Hieronymus III en Jan Baptist I Verdussen, een structurele samenwerking tussen Jan II van Keerberghen en Hieronymus II Verdussen voor het drukken van liturgische boeken, een beperkte samenwerking met of zonder taakverdeling, meestal voor de publicatie van één titel, en een trust, het samengaan van enkele Antwerpse drukkersbedrijven met het oog op een monopolie voor het produceren van almanakken. [HM]

3785– Joan HEMELS, *Abraham Verhoeven (1575-1652), de eerste gazettier in de Zuidelijke Nederlanden: een communicatiehistorisch onderzoek naar de prototypen van de vroegmoderne krant* in Jos Huypens, Hilde van den Bulck & Michel Walrave (eds.), *De toekomst van de krant: 1605 – 2005 – ?*. – Antwerpen: Universiteit Antwerpen-Communicatiewetenschappen, 2005, p. 13-77, ill.

Breedvoerig, niet-boekhistorisch, algemeen essay over nieuwsvoorziening in de vroegmoderne tijd, met aandacht voor variabele vormen als pamflet, nieuwstijding, krant. Verhoeven was in de eerste plaats een handig uitgever van "nieuws". [MdS]

3786– Paul BEGHEYN, *An unknown illustrated Life of Ignatius of Loyola by Petrus Firens (about 1609)* in *Archivum Historicum Societatis Jesu*, 75, 2006, 149, p. 137-157, ill.

De graveur Petrus Firens (Antwerpen 1580) verhuisde in 1604 naar Parijs en zette er een prentdrukkerij op, die er na zijn dood in 1638 werd voortgezet door zijn weduwe Catharina van Boeckel (+Parijs 1651). Firens liet een vrij omvangrijk oeuvre na, waaronder een aantal titelbladen voor werken van jezuïeten. Hij graveerde ook een plano en een bundeltje met een geïllustreerd leven van Sint Ignatius van Loyola met het oog op zijn zaligverklaring en geïnspireerd door een *Vita* geïllustreerd door Rubens en Jan Baptist Barbé. De Latijnse, Franse en Spaanse onderschriften wijzen op een boek voor de internationale markt en het feit dat er slechts twee exemplaren van bekend zijn laat Begheyn vermoeden dat het heel populair is geweest. Het artikel bevat prenten van de dertig afbeeldingen van het in Amsterdam bewaarde exemplaar. [HM]

3787– A.G. VAN DER STEUR, *Een onbeschreven staat van het portret van Sasbout Vosmaer door Johannes Wierix* in *De boekenwereld*, 21, 2005, 4, p. 233-234, ill.

Van der Steur wijst erop dat er van het portret van Sasbout Vosmaer (1598) door Johannes Wierix twee verschillende staten bestaan die te herkennen zijn aan het wapen links bovenaan. [HM]

3788– Ria FABRI, *Diversche boeken van verscheyden taele, soo groot als cleyn: aspecten van het Antwerpse privé-boekenbezit in Rockox' tijd* in *Rockox' huis volgeboekt* (zie nr. [3789](#)), p. 9-27.

Interessant overzichtsartikel over particulier boekenbezit in de zestiende en zeventiende eeuw

op basis van meer 66 kunstinventarissen die boeken vermelden. De lijst is grotendeels gedistilleerd uit de reeks uitgegeven kunstinventarissen van Erik Duverger. Het artikel gaat dieper in op de voor- en nadelen van het gebruik van boedelinventarissen als bron voor het bestuderen van particulier boekenbezit en op de manier waarop dergelijke inventarissen werden opgesteld. Vervolgens komen de plaatsing van de boeken, het formaat, de taal en de teruggevonden aantallen aan bod. Zo leren we dat boeken bijna nooit in een speciaal daartoe ingerichte kamer, een bibliotheek, werden bewaard en dat bijna de helft van de opgesomde boeken in het Latijn was gesteld. De meeste bibliotheken waren echter beperkt van omvang: de helft van de inventarissen telde minder dan 20 boeken, waarvan religie en geschiedenis de twee belangrijkste categorieën waren. Speciale vermelding in de kunstinventarissen verdienen de geïllustreerde uitgaven en prentenboeken, die in de grotere collecties niet konden ontbreken. Een algemene tekortkoming van het artikel is het ontbreken van voetnoten. Er is wel een literatuurlijst achteraan, maar de onderzoeker die op zoek wil gaan naar specifieke bron- en literatuurverwijzingen bij interessante passages, vist achter het net. [SvR]

3789– Ria FABRI, Dirk IMHOF & Hildegard VAN DE VELDE (eds.), *Rockox' huis volgeboekt: de bibliotheek van de Antwerpse burgemeester en kunstverzamelaar Nicolaas Rockox [1560-1640]*. – Antwerpen: KBC Bank nv/Museum Nicolaas Rockox vzw, 2005. – 189p., ill.; 23 cm. – Geen ISBN.

Deze catalogus verscheen bij de gelijknamige tentoonstelling gehouden in het Rockoxhuis van 23 februari tot en met 15 mei 2005. Het boek is meer dan een pure catalogus en bevat een aantal wetenschappelijke artikelen die apart besproken worden: Ria Fabri schreef over privé-boekenbezit in zestiende en zeventiende eeuw (zie nr. [3788](#)) en over het liber amicorum. Dirk Imhof heeft het over de boeken die Rockox bij de Officina Plantiniana aankocht (zie nrs. [3780](#) en [3781](#)), tot slot heeft Hildegard Van de Velde het over de verzameling numismatische werken van de kunstverzamelaar. In het catalogusgedeelte behandelen dezelfde drie auteurs, nu versterkt met Karen Bowen en Maurice Bronselaer, in korte notities de tentoongestelde stukken. Het betreft belangrijke handschriften die inzicht bieden in Rockox' belangstelling voor boeken, waaronder de inventaris van zijn sterfhuis, die vermeldt dat hij meer dan 200 boeken in zijn bezit had. Verder worden een groot deel van deze boeken in detail beschreven. Ook de boeken waaraan Rockox meewerkte of die aan hem zijn opgedragen, ontbreken niet in de catalogus. Tot slot volgen nog enkele portretten van belangrijke tijdgenoten. Zelfs een index ontbreekt niet. *Rockox' huis volgeboekt* biedt een mooi overzicht van de rol die boeken speelden in het leven van een van de prominente figuren in het Antwerpen van na 1585. [SvR]

3790P. HUYS, *Een Plantijndruk (1613), ooit van de Ieperse zwartzusters* in *Biekorf*, 2007, p. 95.

Vermelding van een Missale Romanum, gedrukt in 1613, dat ooit tot het "Monasterium Sororum Nigrarum Ypris" en verkocht wordt op een Gentse veiling. [JH]

3791– Paul BEGHEYN, *The printing of the "Acta Sanctorum" in Amsterdam: two unpublished documents, 1671-1672* in *Lias*, 33, 2006, 2, p. 217-221.

Het eerste deel van de *Acta Sanctorum* verscheen in 1643 bij de Antwerpse drukker Jacob van Meurs. Omdat hij het werk na het derde deel niet meer aankon, zocht de jezuiet Daniel van Papenbroeck voor het deel over April zijn toevlucht bij de Amsterdamse drukker Joan Blaeu, die zeer vereerd was met de vraag. Op 28 november 1671 stelde Papebrochius een contract op met Blaeu voor het drukken van de drie foliodelen met heiligenlevens uit de maand April. Papebrochius bleef in Amsterdam om toezicht te houden op het drukken. Als gevolg van een brand die in de nacht van 22 op 23 februari 1672 het hele bedrijf van Blaeu verwoestte, werd het contract verbroken. De jezuiten kregen hun voorschot terugbetaald in de vorm van door Blaeu gepubliceerde atlanten. Van Papenbroeck kon aan de hand van de drukproeven het verloren manuscript herstellen en vertrouwde de opdracht nu toe aan de Antwerpse drukker Michiel Cnobbaert. In bijlage zijn het Latijnse contract voor het drukken en de Nederlandse regeling na de brand toegevoegd. [HM]

3792– Mirjam DE BAAR, *Publicatiestrategieën van een zeventiende-eeuwse vrouwelijke auteur Antoinette Bourignon en de uitgave van haar geschriften* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 12, 2005, p. 47-64.

Over de rol die auteurs in de zeventiende eeuw hebben gespeeld in het publiceren en verspreiden van hun werk, is nog steeds te weinig geweten. Deze casestudy over de publicatiestrategieën van Antoinette Bourignon biedt dan ook een interessante blik op de relatie tussen een auteur en haar werk. Het artikel beschrijft inderdaad eerder een uniek geval, waarvan de resultaten moeilijk tot de eigentijdse norm verheven kunnen worden. Bourignon was immers alles behalve een typische auteur: deze in Rijsel geboren profetes en mystica, was niet alleen één van de weinige vrouwelijke auteurs, maar ook de meest gepubliceerde schrijfster van haar tijd. De Baar illustreert helder dat vooral de strategische beslissingen en allianties van Bourignon zelf dit uitgebreide oeuvre tot stand hebben gebracht. Ze bezat bijvoorbeeld haar eigen pers, die bediend werd door tot drukkersgasten opgeleide volgelingen, maar maakte daarnaast handig gebruik van geldschietters om haar werk door commerciële drukkers te laten uitgeven. Uit haar briefwisseling komt ten slotte ook naar voren dat zij zelf achter de idee zat om een oeuvre-catalogus te drukken en zich inliet met de oplage en vormgeving van haar boeken. [SvR]

3793– Noël GOLVERS, *De jezuitenmissie in China (17de-18de eeuw): (ook) een kwestie van Westerse boeken en bibliotheken* in *De gulden passer*, 83, 2005, p. 201-221, ill.

Fascinerend verslag van een onderzoek naar de leetuurvoorziening van China-missionarissen in de periode 1644-1755. Hoe bleven zij op de hoogte van actuele en wetenschappelijke Westerse publicaties? Welke kregen ze in handen en langs welke wegen? Een boeiende reis door een verdwenen boekenwereld. [MdS]

3794– Pierre DELSAERDT (red.), *Het dagelijks boek: zeventiende-eeuwse lectuur anders bekeken: catalogus bij de rondreizende tentoonstelling maart-september 2007*. – Antwerpen: Erfgoedbibliotheek Vlaanderen, 2007. – 103 p., ill. – ISBN-13 978-90-807079-4-8.

Dit is de mooi verzorgde catalogus van een tentoonstelling georganiseerd door het overlegplatform *Erfgoedbibliotheek Vlaanderen* in samenwerking met de *STCV*. Om een breed publiek te bereiken presenteert de catalogus twaalf boeken die in de zeventiende eeuw dagelijks werden gebruikt en daardoor vaak zeer zeldzaam zijn geworden. Het zijn diverse genres zoals een krant, een humoristisch werk, een dichtbundel, een boek over deugdzaam vrouwen en een over vrouwelijk wangedrag, een schooleditie van Vergilius, een liedboek, een kookboek, een almanak, een tuinboek, een fabelboek, een instructieboek voor vroedvrouwen en een resigids. De boeken zijn geproduceerd tussen 1620 en 1753 in Antwerpen, Brugge, Brussel, Gent of Ieper door de drukkers Abraham Verhoeven, Guiliam Lesteens, Geeraerd II van Wolsschaten, Joost Grietens, Jan Bellet, Jan vanden Kerchove, Hieronymus II Verdussen, Jan II Mommaert, Godtgaf I Verhulst, Joos van der Meulen, Petrus Vleugaert, Ignatius Pee en Franciscus II Foppens. Bij elk boek staat een commentaar van een specialist in het genre die vooral aandacht schenkt aan de inhoudelijke aspecten. Om een modern publiek te bereiken is er bij elk van de twaalf boeken naast een deskundige beschrijving ook een interpretatie opgenomen van een bekende persoon die vandaag actief is in het betrokken domein. [HM]

3795– Maartje DE WILDE, *Meer dan vorm: een typografische analyse van zeventiende-eeuwse wereldlijke liedboeken uit de Zuidelijke Nederlanden in Boekgeschiedenis in het kwadraat* (zie nr. [3671](#)), p. 39-61, ill.

Maartje de Wilde toont aan dat het aspect vormgeving ook in de zestiende en zeventiende eeuw een belangrijke rol speelde. Aan de hand van het *Antwerps Liedboek* betoogt zij dat aandacht voor de typografie van een boek verhelderend is voor de interpretatie van de inhoud. Zij pleit voor een interdisciplinaire aanpak die zij illustreert met een gevalstudie. Zij gaat na welke de formele kenmerken zijn van gedrukte zeventiende-eeuwse wereldlijke liedboeken en schenkt daarbij vooral aandacht aan het formaat, katernsignaturen, paginering, custoden, lopende titels, lettertypen en decoratie. Tot besluit benadrukt ze het belang van analytisch bibliografisch onderzoek bij het bestuderen van gedrukte teksten. [HM]

3796– Mark MORFORD, *Lipsius's 1605 edition of Seneca in *Iam illustravit omnia** (zie nr. [3705](#)), p. 239-255.

Morford bekijkt Lipsius' editie van de werken van Seneca, zowel materieel als inhoudelijk. De illustraties bij de eerste editie door Theodoor Galle lieten te wensen over en daarom vroeg Balthazar Moretus aan Rubens om er nieuwe te maken. De opdracht door Lipsius aan paus Paulus V was voor vele controversieel. Morford schenkt vooral aandacht aan de voorrede waarin Lipsius zijn editie en zijn werkwijze verantwoordt, maar kijkt ook hoe Lipsius probeert de stoïcijnse filosofie te verzoenen met de christelijke leer. De auteur beschouwt de commentaar van Lipsius bij de editie als een pleidooi voor de intellectuele vrijheid. [HM]

3797– Werner WATERSCHOOT, *Het boek en de man: Karel van Mander en zijn 'Schilderboeck'* in *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van Bibliofielen*, 13, 2005, p. 76-124, ill. Na de biografie van Karel van Mander gaat Waterschoot dieper in op *Het Schilderboeck*. Hij bekijkt de invloed van Vasari en hoe Van Mander zelf materiaal verzamelde o.a. via correspondentie. Bij het overzicht van de inhoud, ook van de *Wtleggingh op den Metamorphosis*, geeft hij aan wat van Van Mander zelf is en wat hij elders heeft ontleend. Hij neemt ook de uitgever Paschier van Wesbusch in Haarlem, maar afkomstig uit Menen en de drukker Jacob de Meester in Alkmaar, oorspronkelijk uit Brugge, onder de loep. Waterschoot schenkt tot slot uitvoerig aandacht aan de registers, de opdrachten bij de verschillende onderdelen en de lofdichten, die dienen voor de publiekswerving. [HM]

3798– Dirk SACRÉ, *Aubertus Miraeus' brief over de dood van Justus Lipsius: twee onbekende edities* in *Iam illustravit omnia* (zie nr. [3705](#)), p. 257-269, ill. Niet Johannes Woverius, de belangrijkste testamentuitvoerder van Lipsius, maar Aubertus Miraeus (Aubert Le Mire, 1573-1640) wierp zich op als biograaf van Lipsius. Kort na het overlijden van Lipsius schreef Miraeus een brief *De obitu Iusti Lipsii epistola* waarin hij het einde van Lipsius beschreef. Deze tekst werd eerst in Augsburg in 1606 gedrukt, maar Sacré heeft ook nog herdrukken in Firenze en in Verona ontdekt naast een reeds bekende herdruk uit Parijs. Van een meer uitgebreide biografie, *Vita sive Elogium Iusti Lipsii* verschenen in 1609 drie edities in Antwerpen. De Augsburgse druk was ook nog geïllustreerd met een portret van Lipsius door Dominicus Custodis. [HM]

3799– Dirk SACRÉ, *A Forgotten Somnium: Philippus Wannemakerus (1586-1630) and his Triumphus Litteratorum, 1611* in *Lias*, 31, 2004, p. 141-164. De Vlaamse Dominicaan Philippus Wannemakerus (Gent 1586-Leuven 1630) publiceerde in 1611 in Milaan zijn *Triumphus Litteratorum*, een werk dat net als zijn auteur in de vergetelheid is geraakt. Wannemakerus vertelt er geïnspireerd door Lipsius hoe hij in een droom allerlei bekende humanistische schrijvers uit zijn tijd ontmoet, voornamelijk Italianen en Belgen. Het boek prijst zowel de Leuvense hoogleraar Puteanus als kardinaal Federico Borromeo bij wie Wannemakerus gastvrijheid genoot in Milaan toen deze er de Bibliotheca Ambrosiana oprichtte. Naast de inhoud van het boek vertelt Sacré ook het leven van Wannemakerus vooral dan zijn relatie tot Puteanus en Borromeo. Wannemakerus slaagde er niet om nog een tweede verbeterde editie van zijn werk in België te laten verschijnen omdat hij geen drukker vond die bereid was om het risico aan te gaan. In de bijlage transcribeert Sacré nog de tekst van drie brieven van Wannemakerus aan Borromeo. [HM]

3800– Andries WELKENHUYSEN, *Aries seu Aurei Velleris encomium van Godefridus Wendelinus: voorstelling, tekst, vertaling, aantekening* in *De gulden passer*, 85, 2007, p. 61-104, ill.

De humanist Godfried Wendelen (Herk-de-Stad 1580 – Gent 1667) hield zich als geestelijke bezig met tal van exacte wetenschappen. Daarnaast schreef hij ook Latijnse gedichten o.a. *Aries seu Aurei Velleris encomium*, (De ram of lofzang op het Gulden Vlies) in 1632 gedrukt door Balthazar Moretus. Het gedicht is met eigen signatuur en paginering achteraan toegevoegd in de *Insignia gentilitia equitum Ordinis Velleris Aurei* van Jean Jacques Chifflet, een geschiedenis van de Orde van het Gulden Vlies. Welkenhuysen onderzoekt de relatie tussen beide drukwerken. Met de kennis over de bibliotheek van Wendelen probeert hij te achterhalen welke bronnen deze heeft gebruikt voor zijn *Aries*. Welkenhuysen editeert de Latijnse tekst (208 verzen), voegt er parallel een Nederlandse vertaling aan toe en geeft een overzicht van de verstechiek en de citaten verwerkt in de *Aries*. [HM]

3801– P. MOURIAU DE MEULENACKER, *Les ornements typographiques du "Journal encyclopédique"* in *Le livre et l'estampe*, 51, 2005, 163, p. 109-156.

Eén van de belangrijkste verlichtingstijdschriften, het *Journal encyclopédique* (1756-1793), werd gedurende de grootste periode van zijn bestaan gedrukt te Bouillon. De uitgever Pierre Rousseau, die niet alleen de idealen maar ook de redacteurs van de *Encyclopédie* had overgenomen, vestigde zich in 1756 eerst in Luik, maar daar werd zijn privilege al snel ingetrokken. Na een kort verblijf te Brussel vestigde hij zich definitief in Bouillon waar de verlichte vorst hem bescherming bood. Rousseau kon er zelfs de *Société typographique de Bouillon* (STB) oprichten die tal van verlichtingswerken (na)drukte. Deze maatschappij werd nooit grondig bestudeerd, deels doordat ze zelf veel gebruik maakte van schijnadressen maar ook zelf door andere uitgevers als schuilnaam werd gebruikt. Bovendien verkocht de STB elders gedrukte werken, zodat ook haar eigen fondscatalogi niet altijd even bruikbaar zijn. Omdat het *journal encyclopédique* zonder twijfel aan de *société typographique* kan worden toegeschreven, kan een inventaris van gebruikte **ornamenten** een hulpmiddel zijn om andere werken toe te wijzen. M. bezorgt daarom fotografische reproducties, helaas zonder schaal, van titelpagina's, ornamenten, vignetten, typografische composities (combinaties van ornamenten) en initialen. Het artikel besluit met een *case study* over de *Almanach philosophique*, waarvan al lang werd vermoed dat de STB deze had gedrukt. Op basis van de gebruikte composities en sierletters (deze laatste vertonen dezelfde schade als degene gebruikt in het *journal encyclopédique*) kan de toewijzing definitief worden vastgesteld. [SvI]

3802– Daniel DROIXHE, "*Elle me coûte dix mille écus*": *la contrefaçon des oeuvres de Molière offerte par l'imprimeur Bassompierre à Marmontel* in *Revue française d'histoire du livre*, 114-5, 2002, p. 125-64.

In 1768 bezocht de Franse auteur en historicus Jean-François Marmontel Luik, waar hij uitgever **Bassompierre** ontmoette. Deze schepte zonder blozen op over de piraatedities van Marmontel die hij verkocht, en schonk de schrijver bij wijze van schadeloosstelling een kleine uitgave van de werken van Molière. Deze passage in de memoires van Marmontel deden D. vermoeden dat het ging om de editie in 8 volumes verschenen onder het valse adres van 'la veuve David, Quai des Augustins, au St. Esprit à Paris.' Er waren in die periode twee weduwen David, beiden op de Quai des Augustins. De eerste, weduwe van Michel Étienne I David, gebruikte het uithangbord 'la Providence' terwijl de tweede, weduwe van Michel

Étienne II David, in 'le St. Esprit' werkte. Aangezien Michel Étienne II slechts drie dagen na zijn vader stierf, waren beide weduwen tegelijk actief. Deze opvallende omstandigheid moet hen in het boekenvak vrij bekend hebben gemaakt. In de KBR wordt een zeldzame volledige reeks van de 8 volumes van Molière bewaard. Vergelijking van de ornamenten (niet minder dan 50) en vergelijking met ander drukwerk van Bassompierre leert dat hij zonder enige twijfel de drukker was. Daarnaast valt ook op dat de vignetten vaak op dezelfde manier in de bladspiegel functioneren. Het is jammer dat de voorbeelden die dat moeten bewijzen, niet op tegenoverliggende bladzijden werden afgedrukt maar telkens recto en verso. Dat Bassompierre deze editie van Molière aan Marmontel aanbood, bevestigt dat in elk geval het jaartal 1768 op de titelpagina correct is: de uitgever zal zijn bezoeker een set hebben meegegeven die vers van de pers kwam. Bovendien had Marmontel enkele jaren voorheen een *Misanthrope corrigé* uitgegeven, terwijl Molières werken in die periode nagenoeg niet meer gespeeld werd. Misschien gaf Bassompierre hem uit om zijn nogal uiteenlopende fonds en zijn imago een meer verlichte kant te geven; Molière was dan een stuk veiliger dan Voltaire, zelfs in het zo tolerante Luik. Misschien voelde hij de hete adem van zijn concurrent Plomteux in de nek, die niet veel later een encyclopedisch programma voor zijn uitgeverij uit de doeken zal doen en Bassompierre zal vervangen als belangrijkste Luikse drukker. [SvI]

3803– Jerom VERCRUYSSSE, *L'édition in 4° de Jean-Jacques Rousseau et Jean-Louis de Boubers: hommage ou profit?* in *Le livre et l'estampe*, 52, 2006, 165, p. 7-94.

De Brusselse boekverkoper Boubers probeerde Rousseau warm te krijgen voor een uitgave van zijn *Oeuvres complètes* in 4° met illustraties. Rousseau zou later ontkennen een overeenkomst gesloten te hebben, terwijl Boubers beweerde brieven te hebben die het tegendeel bewezen. Na een lange aanlooptijd met onderhandelingen met de *Société Typographique de Neuchâtel* (bekend uit Darntons *The business of enlightenment*) kondigde Boubers zijn uitgave in 1779 aan bij het publiek. Inmiddels werd in Genève echter aan een officiële editie gewerkt. De initiatiefnemers startten een polemiek maar besloten vervolgens Boubers gewoon te negeren en door te gaan met hun uitgave. Ondertussen had Boubers andere eitjes te pellen. De Rijsselse geldschietters, die op een snelle winst hadden gehoopt, waren ontevreden over het trage verloop en de geestelijke overheid was niet te spreken over het 'goddeloze' werk: aartsbisschop Franckenberg schakelde de Geheime Raad in, maar die moest na onderzoek en getuigenverhoor besluiten dat er geen bewijs was dat de editie binnen haar jurisdictie werd gedrukt. Kort daarop ging Boubers failliet, terwijl het publiek wachtte op de aangekondigde ongepubliceerde egodocumenten. Op het einde van deel 9 verklaarde Boubers dat de weduwe Rousseau de manuscripten aan een andere uitgever had verkocht. De onverkochte stock en de nog te publiceren teksten werden overgenomen door een Frans-Duits consortium achter de Parijse boekverkoper Duplain. Blijkbaar was dat geen groot succes, want reeds in 1790 werd de editie met een nieuwe titelpagina aangeboden door Volland. De editie Boubers – Duplain – Volland is dus als één geheel te beschouwen. V. geeft een extensieve analytische bibliografie van de 12 delen in 4° (aangevuld met een beknoptere beschrijving van de twee latere edities in 12°). De inhoudelijke waarde van deze editie schuilt, naast de prachtige illustraties, vooral in het achtste deel waarin niet eerder gepubliceerde jeugdwerken voorkomen die ontbreken in de Geneefse editie. [SvI]

3804– Jeroom VERCRUYSSSE, *Une liste des gens du livre à Bruxelles, 1755* in *Lias*, 32, 2005, 2, p. 295-300.

V. vond een lijst uit 1755 van 41 mensen die in **Brussel** met boeken bezig zijn: drukkers, verkopers, binders, ... De opsomming werd waarschijnlijk opgesteld in het kader van een hervorming van de censuur, wellicht door de gilde zelf. Achteraan worden immers kort enkele nieuwe, protectionistische regels voorgesteld tegen auteurs die zelf boeken verkopen, tegen colporteurs en vreemde boekverkopers op de markt. De gilde moet controle krijgen op alle importboeken. De naamlijst vormt een aanvulling op het uitstekende overzicht van Desmaele, 'Les imprimeurs et libraires des Pays-Bas au XVIIIe siècle' (Zie Kroniek 13 nr. nr. 1063). Niet alleen vermeldt deze lijst adressen en datums van octrooien (in feite de datum van opname in de gilde), de lijst heeft ook een heel aantal namen die bij Desmaele niet voorkomen. Soms gaat het om boekbinders die niet als drukker of boekverkoper actief waren, maar in 12 gevallen meldt de lijst, die vermoedelijk van het gilde zelf uitging, ongegeneerd 'sonder octroij'. Daartussen de bekende drukker Jorez (die later wel octrooi zou krijgen), maar ook onbekenden als Nicolaus Ducqens, Zacharias Nielens en Petrus Hes. [SvI]

3805– Daniel DROIXHE, & Caroline KLEINERMANN, *Les contrefaçons maastrichtoises d' "Imirce" de l'abbé Dulaurens par Jean-Edme Dufour (1774, 1776)* in *Le livre et l'estampe*, 53, 2007, 167, p. 79-101.

Zoals zovele auteurs ontvluchtte ook abbé Dulaurens de Franse censuur, eerst naar Nederland, waar hij enkele boeken liet uitgeven door Marc-Michel Rey (vanaf 1761), en later naar het prinsbisdom Luik, waar hij corrector was voor uitgever de Boubers. In 1765 verliet hij Luik; in Frankfurt werd hij aangehouden en levenslang opgesloten. De Boubers wordt soms aangewezen als drukkers van een aantal onder schijnadres gepubliceerde libertijnse romans van Dulaurens, maar dat staat nog niet vast. Wel is duidelijk dat hij niet de drukker was van de eerste editie van *Imirce, ou La fille de la nature* (het artikel vertelt trouwens niets over de inhoud of het belang van deze erotisch-filosofische novelle). De *Imirce* werd later, net als andere werken van Dulaurens, uitgegeven als roefdruk door Jean-Edme Dufour, uitgever te Maastricht. Mogelijk wilde hij met deze serie succesvolle publicaties de schuldenput dempen die was ontstaan na de mislukte lancering van een tijdschrift. De verschillende werken van Dulaurens uitgegeven te 'Londres' vertonen zeer gelijkaardige typografische kenmerken (zetspiegel, ornamenten, voortitel, ...). Dat de edities van *Imirce* van 1774 en 1776 van de persen van Dufour komt wordt aangetoond door de gebruikte ornamenten te vergelijken met werken die zijn adres dragen.

Toch even opletten: de illustratie op pagina 100 van het artikel komt niet van blz. [1] van de bron, zoals aangegeven, maar van blz. [37]. [SvI]

3806– Renaud ADAM, *Le libraire-imprimeur bruxellois Joseph Ermens (1736-1805) et l'étude des incunables à la fin du XVIIIe siècle* in *Bulletin du bibliophile*, 1, 2005, p. 143-168. De Brusselse historicus, bibliofiel en uitgever Ermens zette de traditie van Miraeus en

Foppens voort met het uitgeven van reeksen van plakATEN, edikten en ordonnanties. In 1783 vatte hij het plan op om een bibliografie van de Zuidelijke Nederlanden op te stellen (de KBR bewaart onuitgegeven handschriften rond het project); in hetzelfde jaar krijgt hij als *libraire savant* de opdracht de verkoop van de bibliotheken van opgeheven kloosters te leiden. De eerste twee catalogi redigeerde Ermens nog in de oude stijl (rangschikking per formaat) en zonder nota's. Voor de volgende twee gebruikte hij het *système des libraires de Paris* en gaf hij bibliografische informatie. Zoals andere bibliografen gebruikte Ermens daarvoor andere veilingcatalogi en standaardwerken. Daarbij ging de aandacht vooral naar de zeldzaamheid. Ermens probeerde bij elke anonieme incunabel de drukker te identificeren op basis van historische overzichten (Visser, Marchand, Meerman, ...). Hij meldde conflicterende informatie en maakte gefundeerde keuzes. Soms corrigeerde hij ook naslagwerken. Wanneer de referentiewerken hem in de steek lieten vergeleek Ermens lettertypes om anonieme werken toe te schrijven.

A. besluit het artikel met een voorlopige bibliografie van Ermens: werken door hem gedrukt, veilingcatalogi door hem gedrukt of geredigeerd, een beperkte lijst van historische nadrukken (vroeg facsimilé's of vervalsingen?), en een overzicht van de handschriften in de KBR. Deze lijst is enkel gebaseerd op de collecties van de KBR en de UB Luik; met weinig moeite en wat zoekwerk in andere (Vlaamse) bibliotheekcatalogi kan de lijst snel worden uitgebreid. In Antwerpen heeft EHC de *Description abrégée géographique et historique du Brabant hollandais et de la Flandre hollandaise* (1788), en de bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap bezit de *Historicae Flandricae synopsis, ab anonymo scriptore Flandriae generosae, titulo circa annum 1162 exhibita* (J.N. Paquot, 1781) en een *Triumphus Mariae semper Virginis* (1788). [SvI]

3807– Pierre MOURIAU DE MEULENACKER, *Attribution à l'imprimerie Hayez de trois ouvrages sous fausses adresses* in *Le livre et l'estampe*, 53, 2007, 167, p. 103-122.

De Luikse firma Hayez, die nog steeds actief is, heeft haar oorsprong in de *private press* van de prins de Ligne, die boekdrukker Pion aantrok om hem te helpen bij zijn hobby. Op basis van de ornamenten kunnen verschillende drukwerken, gedrukt op de schijnadressen 'L'imprimerie de l'Olympe', 'Genève' en 'Lampsaque' aan het atelier worden toegewezen. Het artikel geeft afbeeldingen van alle ornamenten (waarbij helaas niet wordt aangeduid uit welke exemplaren of van welke pagina's de opname komt), een lijst van al dan niet anoniem gedrukte werken, en een aanduiding welk ornament in welk werk voorkomt. De reden van de anonimiteit kan worden verklaard door de periode van uitgave: na de dood van Pion in 1784 duurt het tot 1791 voor Hayez zelf octrooi verwierf. [SvI]

3808– P. DE BAETS, *Een zeldzaam Oostends drukwerk: de statuten van de vrije schippers te Oostende* in *Biekorf*, 106, 2006, 3, p. 222-225.

Volledige uitgave van een vroege Oostendse druk door **Jacobus de la Rivière** (actief 1704-1731) met approbatie van 1687. [SvI]

3809– J.L. MEULEMEESTER, *Het oudste programmaboekje van de Brugse Belofte in Biekorf*, 107, 2007, 3, p. 208-217.

In 1715 drukte Paulus Roose een programmaboekje waarin de taferelen en deelnemers werden opgesomd aan de processie van de Brugse Belofte, die dat jaar 5 eeuwen bestond. De Belofte in kwestie is een belofte van O.L.V. aan Robert de Bethune dat hij de overwinning zou behalen in de slag bij Pevelenberg. Die geschiedenis werd ook in het programmaboekje afgedrukt. Het zeldzame programmaboekje vormt voor M. de aanleiding voor een uitgebreide biografische nota over de Brugse drukkersfamilie **Roose**, teruggaand tot Pieter Roose die in 1661 als drukker werd ingeschreven. Hij werd na zijn dood in 1678 opgevolgd door zijn zoons Pieter jr. (+ 1711) en Paulus Josephus (1673-1731), de drukker van het besproken programmaboekje. Deze wordt op zijn beurt opgevolgd door Paulus Franciscus (1708-1773). [SvI]

3810– Peter DE BAETS, *De inventaris van de Brugse drukker Martinus De Sloovere (1800) in Biekorf*, 107, 2007, 4, p. 380-382.

B. geeft een uitgave van de boedelinventaris van deze drukker, opgesteld na zijn overlijden in 1800. De Sloovere verkocht vooral papier en kranten, en drukte marktliederen. Bij de schuldeisers vinden we leveranciers van papier, inkt, boeken en uitbesteed drukwerk. [SvI]

3811– W.L. BRAEKMAN, *Prent van de "Broederschap om wel te sterven" in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge* in *Biekorf*, 106, 2006, 1, p. 42-6, ill.

B. beschrijft een uniek exemplaar van een prent van dit broederschap, dat in 1722 werd heringericht. De datering van de prent is onduidelijk. Vooral de geschiedenis van het broederschap komt ter sprake. Met afbeelding van de prent. [SvI]

3812– W.L. BRAEKMAN, *Een zeldzame Brusselse confrerieprent (18de e.) in Eigen Schoon en de Brabander*, 90, 2007, 1, p. 11-22.

B. ontdekte in het Rijksarchief te Gent een confrerieprent met afbeeldingen van Onze Lieve Vrouw van Loreto (gezet op de kerk van Loreto), St. Guido en St. Eloi. Rond St. Guido bestond een confrerie in zijn geboortedorp Anderlecht. Bovendien werd in 1633 een confrerie van koetsiers en carossiers opgericht, die hun bijzondere mis hielden in de kerk van de Zavel in de kapel van St. Eloi en St. Guido. De afbeeldingen van St. Guido en St. Eloi zijn bovendien sterk verwant met een 18e-eeuwse confrerieprent van de Brusselse koetsiers en carossiers. De prent is waarschijnlijk gesneden in 1621, toen in het Brusselse miniemenklooster een kapel aan OLV van Loreto werd gewijd. De afdruk in het RAGent (sinds 2001 zoek) is van latere datum: het houtblok vertoont talrijke wormsporen. [SvI]

3813– Franz AUMANN, *Onderzoek naar de bibliotheek van de benedictijnenabdij van Sint-Truiden in de tweede helft van de 18de eeuw: nieuwbouw, verwervingen, teloorgang en*

verspreiding in Historische bijdragen over Sint-Truiden en omgeving opgedragen aan Kamiel Stevaux. – Sint-Truiden: Geschied- en Oudheidkundige Kring van Sint-Truiden, 2006, p. 27-60. – (Historische bijdragen over Sint-Truiden, 5).

Op basis van weinig gebruikte bronnen schetst A. een beeld van de nu verdwenen bibliotheek die abt van Herck vanaf 1772 inrichtte in de abdij van Sint-Truiden. Eerst wordt het interieur besproken, een vaak vergeten aspect. D.m.v. reisverslagen, ontwerptekeningen van architect Dewez en rekeningen uit het abdijsarchief wordt de inrichting, soms symbolisch geladen, gereconstrueerd. Ook het collectiebeleid wordt geschetst. De abt, want hij nam alle beslissingen, liet o.a. bieden op de veiling van de Leuvense jezuïeten (waar vooral preekbundels werden gekocht), en kreeg advies van de behulpzame pater Stéphanie O.C.D. die hem aankopen suggereerde. Mogelijk werden ook de advertenties in de Luijksche gazette waarop de paters geabonneerd waren betrokken in het aankoopbeleid. Ook over het lot van de bibliotheek na het einde van het ancien régime weet A. nieuwigheden te vertellen. De abdij werd openbaar verkocht en afgebroken, zodat de nieuwe bibliotheek die in het eerste deel van het artikel werd besproken na 30 jaar al tot puin herleid was. De boeken zijn waarschijnlijk niet door de Fransen gevonden en geveild in Maastricht, zoals wel met andere kloosterbibliotheken gebeurde. De boeken blijken echter pas in 1824 terug opgedoken te zijn. Willem I schonk toen de handschriften en incunabelen aan de Luikse universiteitsbibliotheek. De andere boeken werden misschien verkocht. Ze blijken enkele jaren later in het Gentse op te duiken, o.a. bij P.P.C. Lammens en in de Universiteitsbibliotheek aldaar. [SvI]

3814– Carmélia OPSOMER, *La bibliothèque du chirurgien liégeois Lambert Goby (1652-1729)* in *Bulletin de la Société des Bibliophiles Liégeois*, 25, 2005, p. 83-130, ill.

Aan de hand van de door notaris Jean-Nicolas Lambinon op 21 maart 1729 opgestelde inventaris (Rijksarchief Luik, 84 nummers) van de bibliotheek van de Luikse chirurgijn **Goby** schetst de auteur een boeiend portret van de toenmalige medische cultuur. [MdS]

3815– A.B., *Een boek uit het bezit van de familie Van Huerne in Biekorf*, 107, 2007, 2, p. 133. In een exemplaar van *Troost in Nood* van Mathias Croonenborch (1706), ooit in het bezit van Magde van **Huerne**, werden een aantal raadgevingen geschreven omtrent de behandeling van boeken. Er wordt aangeraden een ex-libris te gebruiken en ezelsoren, vlekken en ongedierte te vermijden. [JH]

3816– Gilbert HUYBENS, *Karel Alexander van Lotharingen, muziekliefhebber en –mecenas in Biesense opstellen...* (zie nr. 3693), p. 269-284, ill.

Karel van **Lotharingen** (1712-1780) was een groot staatsman, mecenas en kunstliefhebber. Ook tal van muziekwerken zijn aan hem opgedragen. Met bijzondere aandacht voor het fenomeen van de intekenlijsten en hun belang voor ‘de consumptie’. [MdS]

3817– Jean Luc MEULEMEESTER, *De "geestelijke Oefeningen" van Ignatius van Loyola in Brugge heruitgegeven* in *Biekorf*, 107, 2007, 4, p. 334-339.

M. bespreekt uitgaven van Franciscus Bauters s.J., een broederschapsboek (Pieter Vande Capelle, 1733) en de Geestelijke Oefeningen van Ignatius (Andreas Wydts, 1740). Over deze laatste bestaat een **contract met de drukker**, dat een oplagecijfer geeft (minstens 600 ex.) en de kosten bepaalt. De drukker financierde de zaak, Bauters kocht 200 exemplaren over. Ook de typografie en de verkoopprijs aan andere boekhandelaars worden vastgelegd. Met volledige tekst van het contract. [SvI]

3818– Pierre DE LAEY, *Boekenveilingen in Brugge, 1750-1810: een repertorium van de gedrukte veilingcatalogi* in *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis gesticht onder de benaming 'Société d'émulation' te Brugge*, 142, 2005, p. 54-131, ill.

Pierre de Laey (1933-2004) werkte jarenlang aan een onvoltooide studie over Brugse **veilingen**. Uit zijn materiaal kon gelukkig het essentiële worden gepubliceerd: een repertorium van Brugse veilingen 1750-1810 (p. 90-131), voorafgegaan door een handige analyse en ontsloten door uitvoerige registers. Het grootste aantal catalogi bevindt zich in een particuliere collectie. Een waardige Brugse pendant van de Antwerpse inventaris door P. Delsaerdt en D. Vanysacker (Zie *Kroniek* 24 nr. 2875). [Mds]

3819– [Ludo VANDAMME], *Boekenveilingen in Brugge: de verwerving van de oudste gedrukte veilingcatalogi (1704, 1708)* in *Inzoemen: nieuwsbrief van de Vrienden van de Biekorfbibliotheek (Brugge)*, 2 (juni-augustus), 2005, p. 5-8.

In 2004 kocht de OB Brugge twee vroege Brugse veilingcatalogi die de tot dan toe vroegst bekende Brugse catalogus (1752) qua ouderdom overtreffen. Het gaat om planovellen door boekdrukker Judocus van Pee van veilingen gehouden op 20 juni 1704 en 24 maart 1708. In de eerste veiling werden een aantal loten geveild van Margriete Rapaert, de tweede bestond volledig uit boeken van Carolus Robyn, pastoor van Kaprijke. Het is een kleine geleerdenbibliotheek met humanistische uitgaven van kerkvaders, jezuïetenboeken, anti-jansenistische geschriften en een aantal emblemata. Het artikel bevat een foto van de catalogus van 1704. [SvI & Mds]

3820– Rietje VAN VLIET, *De poliep en de luis: geleerden en boekverkopers in het midden van de achttiende eeuw* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 11, 2004, p. 145-161.

Uitgevers die wetenschappelijke auteurs wilden aantrekken tot hun fonds moesten zelf ook deelnemen aan het wetenschappelijke debat. De jonge Leidse boekverkoper Elie Luzac (1721-1796) wist door een wetenschappelijke vriend een **netwerk van geleerden** rond zich op te bouwen die hun manuscripten bij hem lieten drukken. Om dat netwerk te onderhouden kon hij niet altijd de koele businessman zijn maar moest hij soms ook vriendendiensten verrichten en risico's nemen, bijvoorbeeld bij de publicatie van het omstreden boek *L'homme machine*. Door zijn positionering in het debat werd hij door geleerden beschouwd als een *philosophe*-

libraire, wat hem sociaal krediet opleverde. Ook Luzac zelf zag zich meer en meer als wetenschapper: de kans is groot dat hij het was die in 1748 een voorstel indiende voor een internationaal auteursrecht, een regeling die de wetenschappers ten goede zou komen maar voor uitgevers (en dus Luzac zelf) nadelige gevolgen zou hebben. [SvI]

3821– J. DE ZUTTER, *Cartes de Suisses: een geheugenpaleis over de muziek in Vlaanderen in Mozarts tijd: tentoonstelling Gent, Hotel d'Hane-Steenhuyse, 30 september 2006 – 7 januari 2007*. – Gent: Departement Cultuur van de stad Gent, 2006. – 128 p.: ill.; 28 cm.

Ter gelegenheid van het Mozartjaar ging D. op zoek naar getuigenissen over het bezoek van de jonge Mozart aan Gent. Buiten twee regeltjes in Leopold Mozarts dagboek waren die er niet. Het gevolg werd een tentoonstelling over Gent in de Oostenrijkse periode, met (een klein beetje) extra aandacht voor de muziekcultuur. Behalve dat de tentoonstelling voor een deel steunde op gedrukte **ordonnanties** en gravures valt er weinig te rapen voor boekhistorici. Erg storend is dat de naam van Jozef II steeds in het Frans als 'Joseph II' wordt weergegeven.

Notitie 142, een Missale Romanum uit 1737, wordt toegeschreven aan 'Plantijn-Moretus'.

[SvI]

3822– Gaëtane MAES, *L'itinéraire du "Voyage pittoresque de la Flandre et du Brabant" de Jean-Baptiste Descamps (1769) in Revue du Nord*, 87, 2005, nrs. 360-361, p. 513-528.

De succesvolle toeristische gids van kunstschilder Descamps (eerste uitgave 1769) voert de reiziger langs een langgerekt en enigszins onlogisch parcours doorheen Vlaanderen en Brabant. De bedoeling van Descamps was om toegang te bieden tot zoveel mogelijk kunstschaten, en de kerken en kloosters van deze gebieden waren daar bijzonder rijk aan. Bovendien was Descamps bijzonder geïnteresseerd in de Vlaamse kunst. Hij kon dan ook putten uit een rijke persoonlijke bibliotheek om de *Voyage pittoresque* te stofferen met informatie; over deze bibliotheek is beperkte informatie te vinden in de boedelbeschrijving na Descamps' dood opgesteld. Voor de geografische kant lijkt hij enkel te hebben beschikt over een kaartenboek van Nicolas de Fer (dat niet bijzonder correct was), maar in zijn historische collectie vinden we ondermeer Guicciardini en Sanderus. Verder zijn er van reisverhalen die als model gediend kunnen hebben voor de *Voyage pittoresque*. Voor een *Description générale et particulière de la France* trad Descamps bovendien ook zelf als verkoopsagent in Normandië op voor de Parijse boekverkoper. Deze werken gaven misschien wel het idee, maar niet de inspiratie voor het boek van Descamps. De schrijver combineerde namelijk het oude genre van het reisverhaal met de nieuwere mode van de kunstgids die sinds kort in de Nederlanden en Frankrijk opgeld maakte. Terwijl de geografische reisgidsen vooral historische en topografische informatie bevatten, maakt Descamps vooral plaats vrij voor de beschrijving van kunstschaten. Het belangrijkste model voor de *Voyage pittoresque* was wellicht *Le peintre amateur et curieux* van Mensaert (1763), dat bovendien een gelijkaardige route voorstelt. Descamps voegde daar informatie aan toe uit een handschriftelijke *Beschryvinge van de gedenckweirdigste schilderijen* (nu in de OB Brugge en uitgegeven door Duverger en Van Biervliet in 1998). Dat handschrift was Descamps ter inzage gegeven door Matthijs de Visch, directeur van de Brugse academie. Descamps heeft de gegevens van Mensaert en het anonieme handschrift gecombineerd en gestroomlijnd en voegde praktische

reisinformatie toe (vertrekplaatsen en -tijden van diligences, ...). Opvallend is ook dat Descamps zich niets aantrekt van landsgrenzen: het gebied waar zijn reis doortrekt, is dat van de Vlaamse schildersschool van de zestiende en zeventiende eeuw. Het idee van de 'nationale scholen' was nog betrekkelijk nieuw en hing samen met de opkomst van de natiestaat en het verlichtingsidee van de natie als volk. Toch houdt Descamps niet te hard vast aan de Vlaamse schildersschool: hij wil zijn reizigers vooral vermaken, en indien een interessante Franse meester toevallig in dezelfde kerk hangt als een Vlaamse schilder zal hij het niet laten de eerste ook te vermelden. De toekenning van een meester aan een 'nationale' school laat Descamps volledig afhangen van de geboorteplaats, en op die manier kan hij zichzelf als Duinkerkenaar ook als 'Vlaams' schilder bestempelen hoewel hij het grootste deel van zijn scholing en carrière in Frankrijk doorbracht. Dat de aanpak van Descamps succes had blijkt uit de heruitgaven: nog tijdens het privilege van 6 jaar verschenen er Hollandse piraatedities, in 1771 kwam er een Duitse vertaling. De laatste uitgave dateert van 1838. In de geschiedenis van de kunstappreciatie is de gids van Descamps niet minder dan een mijlpaal. [SvI]

3823– Pierre MOURIAU DE MEULENACKER, *Les éditions liégeoises de "Don Quichotte" de 1750 à 1795* in *Le livre et l'estampe*, 52, 2006, 165, p. 94-131.

M. bespreekt de edities van Don Quichotte die tussen 1750 en 1795 met het adres van de Luikse uitgever Bassompierre verschenen. Daaronder één met Luiks schijnadres maar eigenlijk gedrukt te Rouen, vier in 12° die wel degelijk te Luik verschenen en één in f^o met prenten uit een editie die eerder bij Pieter de Hondt verscheen in 's-Gravenhage. [SvI]

3824– Theo CLEMENS, *De Antwerpse suffragiën (1703-1739): het wegen van een gedrukte bron* in *De gulden passer*, 85, 2007, p. 105-140.

In dit eerste deel van drie onderzoekt C. een veronachtzaamde bron voor de studie van de catechese. De Antwerpse suffragia, een maandelijks reeks kleine briefjes met een stichtende tekst, vormen door hun vorm een bijzondere bibliografische uitdaging. De enige titel die als dusdanig gebruikt kan worden, is die van het (los verkochte) voorwerk, de *Instellinge en regels van het aertsbroederschap der christelycke leeringe*, dat echter vaak ontbreekt en dat enkel bij het eerste bandje ingebonden werd. Het is daardoor bijzonder moeilijk exemplaren op te sporen, wat de door C. in appendix toegevoegde *finding list* en bibliografie van het instellingsbericht bijzonder nuttig maakt. Het artikel, soms langdradig en verwarrend wanneer C. de al dan niet vruchteloze stappen overloopt die hij tijdens zijn onderzoek moest doen, maar de bibliograaf en de historicus herkennen er de opwinding van het speurwerk in. Een traditioneel suffragium bestaat uit een aantal vaste onderdelen: een afbeelding, een hoofding (het thema), een citaat, een beetje uitleg op de achterkant, en een kort gebed. Ze werden maandelijks uitgedeeld aan de leden van een broederschap of een andere religieuze gemeenschap (dus niet via de reguliere boekhandel), en werden vaak voorzien van de naam van een gelovige voor wie bijzonder gebeden moest worden. De Antwerpse suffragia in het bijzonder werden uitgedeeld onder de leden van het aartsbroederschap der christelijke lering, opgericht in 1703 onder impuls van de stedelijke pastoors. Van bij het begin maakte deze broederschap gebruik van maandbriefjes, echter niet zoals bij de traditionele suffragia gericht op heiligenverering en gebed, maar op catechese. De Antwerpse suffragia zijn ook

uitgebreider, en veel programmatischer: ze waren bedoeld om in een bepaalde volgorde gebruikt te worden, en dit gedurende een lange periode. Wie voldoende lang lid was van het aartsbroederschap, verzamelde uiteindelijk een reeks die naast een voorwerk niet minder dan 437 maandbriefjes (augustus 1703 – december 1739) beslaat, door de opstellers in 9 reeksen onderverdeeld. Met deze lange looptijd is het niet verwonderlijk dat er verschillende edities zijn geweest, die in tal van exemplaren door elkaar zijn geraakt: wie pas later lid werd van het broederschap, wilde toch graag de eerdere briefjes aankopen om zijn reeks te vervolledigen. Op de briefjes zelf staat geen drukker aangegeven, wel echter op het instellingsbericht dat als voorwerk beschouwd kan worden. Het blijkt Joannes van Soest geweest te zijn die door de opstellers voor de druk werd aangezocht. Van het instellingsbericht vond C. niet minder dan 6 edities bij van Soest, en telkens één bij Verdussen (c.1775) en Heyliger (c.1810). Om de verschillende edities te onderscheiden gebruikt C. een combinatie van spellingsvarianten, gebruikte ornamenten en andere indicatoren. Het grote aantal edities, het grote aantal exemplaren dat na intensief speurwerk werd teruggevonden en het feit dat er ook buiten Antwerpen, en tot in de 19de eeuw, navolgingen bestonden, wijst erop dat de Antwerpse suffragiën inderdaad een zeer belangrijk medium zijn geweest bij de catechese. De Antwerpse pastoors hadden zich tot doel gesteld de kennis over de Christelijke leer zo goed mogelijk te verspreiden, en hadden met de maandbriefjes duidelijk het juiste middel gevonden om een zeer breed publiek te bereiken. [SvI]

3825– Frans A. JANSSEN, *The first encyclopedia devoted to the world of books: Peignot's Dictionnaire de bibliologie of 1802* in *Quaerendo*, 36, 2006, p. 85-97, ill.

Etienne-Gabriel Peignot (1767-1849) publiceerde zijn *Dictionnaire de bibliologie* in 1802 als een encyclopedie van de studie van het boek (hij populariseerde daarvoor de term 'bibliologie'). Het werk bouwde voort op een Franse traditie van belangstelling voor het oude boek, uitgaande van bibliothele interesse. Peignot verklaarde termen en definities. Hij gaf blijk van grote belezenheid in de wetenschappelijke literatuur. Zo verklaart hij zeer accuraat de 'stéréotypage' van de gebroeders Pierre en Firmin Didot. Zijn kennis van bibliotheken is aanzienlijk. Te Leiden kent hij naast de universiteitsbibliotheek ook de Thysiana. Gerard Meerman wordt geprezen als kenner van prototypografie, echter niet als verzamelaar (er bestond nog geen gedrukte catalogus van diens collectie). In overeenstemming met de opkomende belangstelling op het einde van de achttiende eeuw is er grote aandacht voor incunabelen en belangrijke drukkers. Ook bibliografen, van Gabriel Naudé tot Joseph van Praet, worden behandeld. In het spoor van de Verlichting kiest Peignot voor classificatie van kennis. Zijn eigen indeling is georiënteerd op de *Encyclopédie* van Denis Diderot. Een vermelding van zijn (meeste) bronnen ontbreekt niet. [WW]

3826– H. VANDEVOORDE, & C. VERBRUGGEN, *Le palais du livre: het Gentse boekwezen in en rond de Veldstraat* in H. Defoort & W. De Vuyst, *Veldstraat/Gent*. – Gent/Tielt: Cultuurstad/Lannoo, 2005, p. 70-79. – ISBN 978-90-209-6088-4.

Een bondig overzicht van enkele 19de-eeuwse Gentse boekhandelaars in en om de Veldstraat. Zowel de nabijgelegen universiteit als de Kouter, met zijn opera en genootschappen, waren belangrijke factoren voor de vestiging van boekhandelaars in de buurt. De belangrijkste waren

Hoste, van liberale, en Siffer, van katholieke signatuur. Alhoewel ze zich beiden voordeden als boekhandels die de "Vlaamse" literatuur verspreidden, waren zij toch in hoofdzaak gericht op Franstalige en wetenschappelijke boeken. Hoste had bij zijn overlijden een grote voorraad rechtskundig en educatief werk. De eerste boekhandel die zich nadrukkelijk op literair Nederlandstalig werk richtte was de Nederlandsche Boekhandel. De Gentse afdeling, opgericht in 1901, hield het slechts een paar jaar vol. Na de Eerste Wereldoorlog ging het reeds bergaf met de Gentse boekhandel: Hoste concentreerde zich op commercieel drukwerk en de uitgeversactiviteiten van Siffer werden afgebouwd. Het artikel besluit met het verhaal van boekhandel Herckenrath, die in 2000 zijn deuren sloot. [JH]

3827– Hendrik VAN DE ROSTYNE, *Omtrent de eerste drie drukkers-uitgevers van Maldegem en hun weekbladen in Jaarboek. Heemkundige Kring Het Ambacht Maldegem*, 10, 2004, p. 162-227, ill.

Aan het einde van de negentiende eeuw verschijnen er in Maldegem drie weekbladen bij evenveel kleine uitgevers/drukkers: *De volksbode* (1879-, bij Willems, Coelis en Cabuy), *'t Getrouwe Maldeghem* (1888-, bij Victor de Lille) en *Het weekblad van Maldeghem en omstreken* (1891-1914, bij Parrin). De drukkerij van Cabuy wordt in 1929 omgevormd tot de enige nog bestaande Maldegemse drukkerij: Van Hoestenberghe. Enkel De Lille verwierf ruimere bekendheid, met zijn *Duimpjesuitgaven*. [Mds]

3828– Ludwig De TEMMERMAN, *Drukkerij August Defrène Nederbrakel 1883-1980. Deel 1 – De familie Defrène-Van Pevenaeghe in Triverius*, 26, 2006, 3, p. 57-64.

Ludwig De TEMMERMAN, *Drukkerij August Defrène Nederbrakel 1883-1980. Deel 2 - Drukkerij van rouwprentjes in Triverius*, 26, 2006, 4, p. 49-59.

Ludwig De TEMMERMAN, *Drukkerij August Defrène Nederbrakel 1883-1980. Deel 3 – Drukkerij van prentkaarten in Triverius*, 27, 2007, 1, p. 42-52.

Ludwig De TEMMERMAN, *Drukkerij August Defrène Nederbrakel 1883-1980. Aanvullingen en correcties in Triverius*, 27, 2007, 2, p. 14-18.

In een aantal artikels brengt A een overzicht van leven en werk van de Brakelse drukker August **Defrène**. Als boekdrukker is hij weinig belangrijk: A vermeldt twee blijspelen, een zangspel en enkele muziekpartituren van Jozef de Waegenaere. Zelf vonden we in de LIBIS-catalogus nog *De keus der zaaizaden met het oog op de verbetering onzer landbouw en tuingewassen* door de studiekering Landbouwcomice Herzele (1899). Veel belangrijker was Defrène echter als drukker van rouwprentjes en prentkaarten. Voor de rouwprentjes had hij contacten in Parijs, Bergamo en Mönchengladbach. Aangezien hij voor zijn rouwprentjes afbeeldingen van kunstwerken gebruikte en soms kleurendruk aanwendde mag hij als een vernieuwer in het genre beschouwd worden. Het grootste deel van zijn productie bestond in de periode 1906-1911 uit prentbriefkaarten: het ging om niet minder dan ongeveer 2, 5 miljoen kaarten! [JH]

3829– Robrecht PENDERS & Raf VAN LAERE, *Antoine Louis Bellefroid (1801-1867), voedstervader van de Hasseltse bibliotheken of de bibliofiele erfenis van een 19de-eeuwse mecenas* in Jean Maenen, Raymond Driessen & Bruno Indekeu (eds.), *Tesi samanunga vvas edele unde scon: liber amicorum Theo Coun.* – Hasselt: Federatie der Geschied- en Oudheidkundige Kringen van Limburg, 2005, p. 291-302, ill. – (Limburg – Het Oude Land van Loon. Extranummer, 4).

In 1867 legateerde advocaat Bellefroid 5000 fr aan boeken uit zijn privébibliotheek aan de Hasseltse stadsbibliotheek, die in 1842 was ontstaan. De privébibliotheek bestond uit 3000 titels waarvan het merendeel juridische werken en tekstuitgaven van klassieke auteurs. Het legaat vormde een aanzet tot andere schenkingen (J.J. Thonissen, A. Visschers en G. Briers) en tot het begin van aankoop van een aantal oude drukken, m.n. 9 drukken van de 16de-eeuwse Hasseltse auteur Frans Titelmans. De sterke groei van de bibliotheek was vooral een 19de-eeuwse aangelegenheid. Na WO I werd de stedelijke bibliotheek weggeconcurrereerd door de katholieke bibliotheek "De Oude Hal". Dit zorgde ervoor dat in 1939 het stadsbestuur alles overdroeg aan het provinciebestuur en het "Werk van koningin Elisabeth". [JH]

3830– Ludo VANDAMME, *Isaac De Meyer en zijn boekenverzameling op het domein van de historische verloskunde* in I. Verrept (ed.), *Isaac: leven en werk van een veelzijdig Brugs figuur.* – Brugge: Erfgoedcel, 2005, p. 28-34, ill.

In 1874 ontvangt het stadsbestuur van Brugge een brief van Desiré De Meyer, zoon van Isaac, waarin hij een deel van de bibliotheek van zijn vader aan de stad schenkt. De collectie die betrekking heeft op de verloskunde, bestaat uit 2 handschriften en 223 oude drukken uit de periode 1563-1863. Het grootste deel van de verzameling bestaat uit 18de- en 19de-eeuwse boeken (resp. 96 en 87) en is overwegend Franstalig, en afkomstig uit Frankrijk: 40% van de boeken werden gedrukt in Parijs, andere drukkersplaatsen zijn Brussel, Amsterdam, Gent, Londen en Leiden. De collectie bestond zowel uit wetenschappelijke studies, praktische handboeken en polemische geschriften (pro of contra keizersnede), alsook uit een aantal randgevallen zoals het 'Traité des hermaphrodits' van Jacques Duval, boeken over seksualiteit als over de invloed van de verbeelding van de moeder op het kind. De Meyer heeft natuurlijk zijn collectie samengesteld in samenwerking met de Brugse boekhandelaren, maar hij moet ook de veilingen van (medische) bibliotheken in Brugge hebben bezocht. Misschien getuigen daarvan twee exemplaren die als prijsboeken hebben gediend. De experimentele typografie, een te kleine letter a.h.w. getypt met een typemachine op een te groot blad, is niet echt geslaagd. [JH]

3831– Marika CEUNEN, *Louis van Gobbelschroy (1787-1850), orangist in hart en nieren in Vrijgevochten stad: Leuven en de Revolutie van 1830 / 1831.* – Leuven: Peeters, 2006, p. 151-161, ill.

Biografie van de vertrouwensman van Willem I in de Zuidelijke Nederlanden. Hij was een verwoed verzamelaar, wiens rijke collectie handschriften en vroege drukken ('vélin's') in 1851 te Gent werd geveild. [MdS]

3832– R. FAYT, *Les "Monocoqueloges"* in *Le livre et l'estampe*, 51, 2005, 163, p. 67-93. Tussen 1882 en 1884 drukte Henry Kistemaeckers 8 plaquettes met monologen voor Ernest **Coquelin**, de grootste tekstvoordrager van zijn tijd. Elke plaquette werd geïllustreerd met een portret van Coquelin, dat de sfeer weergeeft van de monoloog. In het artikel wordt elke monoloog besproken. Jean Richepin liet in 1884 zijn monoloog verbieden, waarom is onduidelijk, maar het betekende wel het einde van de reeks. [JH]

3833– Walter NOTTEBOOM, *De Duimpjesuitgave van Victor De Lille (1897-1913, 1922-1926)* in *Jaarboek Ambacht Maldegem*, 12, 2006, p. 29-70, ill.

Victor de Lille, journalist-drukker-uitgever van *'t Getrouwe Maldeghem*, is nu niet meer bekend als creatief auteur, maar des te meer als een belangrijke schakel in de Vlaamse boekgeschiedenis en leescultuur. Met zijn serie *Duimpjesuitgaven* tilde hij de Vlaamse vertelkunst over de eeuwgrens, met zin voor continuïteit én voor vernieuwing. Hij leidde het trouwe lezerspubliek van Conscience en Mevrouw Courtmans naar Streuvels en Timmermans. [MdS]

3834– Jan PAUWELS, *Schrijven en herschrijven, drukken en herdrukken: gedichten van Guido Gezelle op devotieprenten*, in *ZL: literair-historisch tijdschrift*, 4, 2005, 3, p. 56-71, ill. Veel van Gezelles dichtwerk is oorspronkelijk verspreid op aparte bladen of blaadjes als religieuze devotieprenten. Gezelle zelf bezorgde de teksten een ruimere bekendheid door ze te hernemen – met varianten – in latere prenten, maar ook in andere publicaties (kranten, tijdschriften) en dichtbundels. Voor de devotieprenten zelf ontwierp Gezelle de hele tekst: niet enkel het gedicht, maar ook het omgevend literair kader met bijbelcitaties en in- en uitleidingen in proza. Een serieuze uitgave van dit soort teksten verplicht de editeur dan ook tot opname van de integrale compositie. [WW]

3835– Dirk VAN DE VIJVER, *Medailles, boeken en plechtige woorden: de prijsuitreikingen in de bouwkunst aan de 'Academie voor Schoone Kunsten' te Leuven* in *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, 83, 2005, 2, p. 425-452.

Op basis van de *Procès verbaux de la distribution des prix* gedrukt tussen 1801 en 1830 door o.a. J. Meyer en F. Michel, gaat A na welke **prijsboeken** er werden uitgereikt in de afdeling bouwkunst van de Leuvense academie. Tot 1830 werden er 171 titels uitgereikt waarvan 86 verschillende. De prijsboeken (die voor de academies een Brusselse en Leuvense aangelegenheid waren) waren in hoofdzaak Frans. De auteurs waren overwegend Frans, of het ging om Franse uitgaven van Italiaanse auteurs, de publicatieplaats was Parijs en de taal was, op drie na, Frans. De boeken dateren uit de 19de eeuw en de 2de helft van de 18de, 14 uit de eerste helft van de 18de of vroeger. Hieruit blijkt de lange levensduur van boeken (iets wat ook uit andere studies over prijsboeken blijkt) en de continuïteit van de architectuur tussen de 2de helft 18de en de 1ste helft 19de eeuw. De titels werden aan de voortgang aangepast:

klassen naar model kregen modelboeken (orden en burgerlijke architectuur), de ontwerpklas fundamenteel theoretisch werk (Vitruvius) of plaatwerk. [JH]

3836– Raf DE BONT, Geraldine REYMANANTS & Hans VANDEVOORDE (red.), *Niet onder één vlag: Van Nu en Straks en de paradoxen van het fin de siècle*. – Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 2005. – 337 p., ill.; 24 cm.. – ISBN 90-72474-65-1.

Deze bundel bevat bijdragen van zowel literair-, cultuur- als wetenschapshistorische aard. In vier ervan komt het tijdschrift *Van Nu en Straks* vanuit een boekhistorische visie ter sprake. Christophe Verbruggen belicht in 'Van Nu en Straks ontmoet *Le Réveil*' (p. 75-107) Gentse kunstkringen en netwerken in het fin de siècle. *Van Nu en Straks* en *Le Réveil* bezaten gemeenschappelijke abonnees en medewerkers (vooral illustrators). *Van Nu en Straks* was een van de voorbeelden van *Le Réveil* inzake typografische vormgeving. Het aantal Franstalige schrijvers en kunstenaars, dat geabonneerd was op *Van Nu en Straks* was gering, maar invloedrijk (Max Elskamp, Georges Eekhoud).

Johan de Smet gaat in 'Van Nu en Straks in avant-gardistisch perspectief' (p. 109-143) analogieën en divergenties met *L'Art Moderne*, *La Jeune Belgique* en *La Société Nouvelle* na. *Van Nu en Straks* nam deze drie leidende tijdschriften tot voorbeeld en leunde voor zijn artistiek-modernistische en anarchistische opvattingen tegen hen aan. Maar in de geschiedenis van de gebruiksgrafiek en van de boekversiering bekleedt het een bijzondere plaats. Henry Van de Velde's omslag voor *Van Nu en Straks* is zowel vergelijkbaar met dat van Georges Lemmens voor *L'Art Moderne* (1891) en voor een catalogus van *Les XX* (1891), als met illustraties van Théo van Rysselberghe voor Pierre Olin. *Van Nu en Straks* bracht als eerste het illustratiewerk van Lemmens en Van de Velde samen uit. In de toepassing van de vernieuwende principes van de Art Nouveau ging *Van Nu en Straks* verder dan het eclectische *L'Art Moderne*, het meer politiek ingestelde *La Société Nouvelle* en het steeds conservatiever wordende *La Jeune Belgique*.

Joan E. Greer bestudeert in 'Radicale beeldtaal in *Van Nu en Straks*' (p. 145-161) de Nederlandse bijdrage aan het Van Gogh-nummer. Dat bevatte werk van Jan Toorop, Johan Thorn Prikker en Richard N. Roland Holst. Hun bijdrage wordt gesitueerd in hun overig werk uit die periode.

Ellen van Impe behandelt in 'Een blinde vlek in de studie van de Belgische Arts-and-Craftsreceptie' (p. 283-306) een onverwacht, maar welkom element: William Morris en John Ruskin in katholieke tijdschriften. Met name de *Revue de l'Art chrétien* en het *Bulletin des Métiers d'Arts* waren verbonden met de katholieke neogotiek en de Sint-Lucasbeweging, die zeer sterk beïnvloed werden door de religieus-archeologische Gothic Revival in Groot-Brittannië, belichaamd in A.W.N. Pugin. Met zijn aandacht voor de toegepaste kunsten zou deze laatste generaties van designhervormers inspireren, onder wie de protagonisten van de latere Arts and Crafts Movement. Terwijl Van de Velde Morris en Ruskin beschouwde als radicale vernieuwers, zagen de twee katholieke tijdschriften hen als exponenten van een oudere traditie. De socialistische artistiek-maatschappelijke ideeën van Morris en Ruskin konden zonder veel moeite 'vertaald' worden dankzij de voorliefde van beiden voor de gotische middeleeuwen. Uit de Gentse Sint-Lucasschool kwamen een aantal kunstenaars voort die tot de 'Kortrijkse Kunstgilde' gerekend worden (Victor Acke, Jozef de Coene, Jozef

en Emmanuel Viérin). De Coene haalde Van de Velde naar Kortrijk voor een lezing over Morris (1899). Jozef Viérin ontwierp 'Het Lijsternest' voor Stijn Streuvels. [WW]

3837– Peter THEUNYNCK, *'Hij is de onmogelijkste auteur om mee te doen te hebben!': Karel van de Woestijne en de Wereldbibliotheek in ZL: literair-historisch tijdschrift*, 4, 2005, 3, p. 2-19, ill.

In 1906 nam Karel van de Woestijne via zijn vriend Emmanuel de Bom contact op met Leo Simons, stichter van de Wereldbibliotheek: zou die vertalingen van hem uit het Frans willen publiceren? Simons' zakenpartner G. Schreuders zegde toe voor een 'Serie van Keurwerken'. Van de Woestijne incasseerde een voorschot voor een vertaling van *Les Diaboliques* van Barbey d'Aurévilly, maar daarvan kwam verder niets. Een vertaling in proza van Homerus' *Ilias* kende een ware lijdensweg: in 1906 toegezegd, kwam het werk pas in het najaar 1910 van de pers. Om de gecorrigeerde proef in handen te krijgen, moest Simons met gerechtelijke stappen dreigen. Wel kreeg die vertaling gunstige recensies en verkocht ze vlot. Simons bleef echter huiverig voor andere projecten met Van de Woestijne: *De Leemen Torens*, een gezamenlijke roman van Van de Woestijne en Herman Teirlinck, verscheen niet bij de Wereldbibliotheek en ook tot de serie 'De Vlaamsche Bibliotheek', die Simons binnen zijn uitgeverij lanceerde, kreeg Van de Woestijne geen toegang. [WW]

3838– *Doctorale proefschriften: L. Peiren, De kinderen van Gutenberg: geschiedenis van de grafische vakbeweging in België voor 1975 in Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, 35, 2005, 1, p. 99-107 [signalement].

Luc Peirens proefschrift *De kinderen van Gutenberg*, waarvan dit artikel een synthese brengt, is in de eerste plaats een bijdrage aan de syndicale historiografie en theorievorming. Het beschrijft hoe de vakbonden die werknemers uit de Belgische drukkerijsector verenigden (tot in de negentiende eeuw veelal letterzetters of boekdrukkers), traditioneel sterk stonden, maar in de twintigste eeuw geleidelijk aan invloed verloren. De specifiek boekhistorische waarde van dit onderzoek schuilt onder meer in het feit dat Peiren de impact van technologische vernieuwingen in de negentiende en twintigste eeuw op de positie van de werknemers bestudeert. [KA]

3839– Henk GIANOTTEN, *Fernand Baudin, 1918-2005 in Quaerendo*, 36, 2006, 4, p. 242-249.

Dit 'In memoriam' voor de Belgische typograaf Fernand Baudin bevat een korte biografische schets en voorts onder meer toelichting bij Baudins werk voor Établissements Plantin in de jaren 1950 en 1960 en enkele persoonlijke anekdoten van Gianotten. [KA]

3840– Geert SWAENPOEL, *"Ik houd mij gaarne en passant met alle mogelijke zaken bezig": Herman Teirlinck als illustrator en boekbandversierder in Vlaanderen*, 55, 2006, 311,

p. 130-133.

De Vlaamse schrijver en toneelvernieuwer Herman Teirlinck heeft altijd een grote belangstelling getoond voor de typografische aspecten van het boek. Sterker: aan het eind van de negentiende eeuw en in het eerste decennium van de twintigste eeuw heeft hij een niet onbeduidend aantal boeken zelf van illustraties en bandversiering voorzien. Zijn rolmodel op dit gebied was William Morris, de bezieler van de Arts & Crafts Movement. Na 1910 zou Teirlinck zich minder vaak met boekvormgeving inlaten, al benutte hij zijn kennis en ervaring wel bijvoorbeeld nog voor de Blauwe Snoeckjes, een reeks die de Gentse firma Snoeck-Ducaju tijdens de Tweede Wereldoorlog uitgaf. [KA]

3841– E. COCKX-INDESTEGER, *Berthe van Regemorter and Prosper Verheyden: books and bindings in Antwerp, 1912-39* in *The library*, 7th series, 2006, 7, 1, p. 65-86.

Neerslag van een lezing gehouden voor The Bibliographical Society in Londen. De bijdrage die de kunstboekbindster B. van Regemorter en de (boek)bandhistoricus P. Verheyden in de eerste helft van de twintigste eeuw in Antwerpen geleverd hebben is gesteund op de bewaarde correspondentie tussen beiden. [A]

3842– André DE KÉ, *De achteruitkijkspiegel: bibliotheek* in *Land van de Woestijne*, 28, 2005, 3, p. 33-34.

Jeugdherinnering van de auteur. Twee schooljongens (De Ké en zijn vriend Paul van Belleghem) richten de ingemaakte kast van een tante in als een bibliotheek. Als een van hun onderwijzers lucht van de plannen krijgt en ontdekt dat er ook boeken van de ‘verderfelijke’ (want liberaal-protestantse) volksschrijver Abraham Hans te leen zijn, schakelt hij de onderpastoor in. Die komt vervolgens in de school spreken over verderfelijke literatuur, waarna de bibliotheek uitdraait op een fiasco. [KA]

3843– E. BAECK & H. BAECK-SCHILDERS, *Ludo van Bogaert (1897-1989): neuroloog, bibliofiel, kunstverzamelaar en mecenas* in *Jaarboek. Provinciale Commissie voor Geschiedenis en Volkskunde*. (Antwerpen), 15, 2003-2004 [versch. 2005], p. 32-43.

Biografische schets van de grote, maar zeer discrete verzamelaar Ludo van Bogaert. Zijn literaire en bibliofiele boeken schonk hij aan de Koninklijke Bibliotheek van België (Zie *Kroniek* 27 [nr. 3243](#)). De medische bibliotheek ging naar de Universiteit Antwerpen (zie noot 98 van het artikel!). [MdS]

3844– Anne ROUZET, *Le legs de Madame Léon Courtin à la Bibliothèque royale de Belgique* in *Le livre et l'estampe*, 53, 2007, 168, p. 161-176.

Een nauwelijks in volzinnen uitgeschreven overzicht van de collectie van Marcelle Courtin-Bouché (1906-2003), die zich na de dood van haar echtgenoot Péruwelz Léon Courtin in 1965 aansloot bij de Société des Bibliophiles et Iconophiles de Belgique en een mooie collectie van

geïllustreerde boeken en luxe-uitgaven samenstelde. Uit deze opsomming van boeken en illustratoren (voornamelijk negentiende en twintigste eeuw) blijkt dat de nalatenschap van Courtin-Bouché een mooie en zeer welkome aanvulling vormt op de collectie van de Koninklijke Bibliotheek in Brussel, die het Fonds Léon Courtin in 2004 erfde. [KA]

3845– D. LAOUREUX, *Maurice Maeterlinck et la bibliophilie* in *Le livre et l'estampe*, 51, 2005, 163, p. 7-61.

De Belgische symbolist Maurice Maeterlinck heeft altijd een levendige belangstelling gehad voor boekvormgeving. Hij koos doorgaans zelf illustratoren (o.a. Minne en Doudelet) en eiste medezeggenschap in de typografische verwezenlijking van zijn teksten. Dit artikel bespreekt in detail de vier werken van Maeterlinck die tot stand kwamen dankzij bibliotheekgezelschappen, namelijk: *La Vie des abeilles* (1908), geïllustreerd door Carlos Schwabe en uitgegeven door la Société des Amis du Livre moderne, *Pelléas et Mélisande* (1920), geïllustreerd door Fernand Khnopff en uitgegeven door l'Association de bibliophiles bruxellois les Cinquante, *La Princesse Maleine* (1923), geïllustreerd door Émile-Henri Tielemans en eveneens uitgegeven door les Cinquante, en *Bourgmestre de Stilmonde* (1928), geïllustreerd door Hermann-Paul en uitgegeven door l'Union liégeoise du Livre et de l'Estampe. Interessant zijn de korte ontstaansgeschiedenis van de genoemde bibliotheekgezelschappen. Het artikel heeft het voorts over de (demi-)luxe uitgaven van Maeterlincks werk dat o.a. verscheen bij Claudio Argentieri, Rikola Verlag, H. Piazza en Edition arylene. [KA]

3846– Pierre COCKSHAW, *La bibliothèque maçonnique imaginaire de A. Peeters-Baertsoen* in *Le livre et l'estampe*, 53, 2007, 167, p. 37-59.

Dit artikel gaat in op twee fouten die begaan zijn door E. Jouin et V. Descreux bij de opmaak van de door hen in 1930 uitgegeven *Bibliographie occultiste et maçonnique... d'après les fiches recueillies par A. Peeters-Baertsoen...* De auteur komt tot de conclusie dat de bibliotheek van de negentiende-eeuwse vrijmetselaar A. Peeters-Baertsoen nooit bestaan heeft en slechts door de slordige interpretatie van beide bibliografen in het leven is geroepen. [KA]

3847– Wilfried DEVOLDERE, *Onze kwartierstaat: Lieven Spyckerelle – dokter en bibliotheek* in *Vlaamse stam: tijdschrift voor familiegeschiedenis*, 41, 2006, 5, p. 400-6.

Korte biografische en genealogische notitie over de Roeselaarse bibliotheek Lieven Spyckerelle die in 2005 overleed. [JH]

3848– Gaetan REGNIERS, *De bibliotheek van de Gentse wevers: kroniek van een sociaal-culturele dynamiek* in *Brood & rozen*, 10, 2005, 1, p. 18-37.

In 1860 werd te Gent de bibliotheek van de Broederlijke Weversmaatschappij opgericht, gesticht door de wever Jan Smeesters. Vijf jaar na de stichting komt er een afsplitsing en

ontstaat het Leesgenootschap der Wevers. De afsplitsing van het conflict kwam er als gevolg van een generatieconflict tussen jonge vooruitstrevende textielarbeiders en de oude garde. Naast beide bestond te Gent ook de bibliotheek van de Vooruit. In de loop van de 19de eeuw zijn de verschillende bibliotheken op verschillende manieren met elkaar samengesmolten tot de Vrijzinnige Werkmansbibliotheek Leren Vereert (1902). Pas in 1983 werd de collectie overgenomen door de Gentse Stadbibliotheek. De collectievorming van de bibliotheek is onduidelijk: de catalogi dateren zeker niet van de beginperiode. A vermoedt dat in het begin Conscience, Zetternam en Geiregat werden verzameld, en dat pas veel later het aanbod diverser werd. Een interessant (maar soms verwarrend) artikel omtrent een onbekend stuk Gentse bibliotheekgeschiedenis. [JH]

3849– H. RENDERS, L. KUITERT & E. BRUINSMA, *Inktpatronen: de Tweede Wereldoorlog en het boekbedrijf in Nederland en Vlaanderen*. – Amsterdam: De Bezige Bij, 2006. – 432 p. – ISBN 90-234-1948-0.

Deze typografisch tot in de puntjes verzorgde essaybundel, die vorm kreeg na een congres in het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), bevat naast twee inleidende stukken een veertiental *casestudies* over de geschiedenis en werking van Nederlandse en Belgische uitgeverijen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ernst Bruinsma schreef de inleiding over het boekbedrijf in bezet Vlaanderen. Voorts zijn er stukken over de door Guido Eeckels geleide collaboratie-uitgeverij De Lage Landen (Marnix Beyen), de zich hoofdzakelijk als ‘literair’ profilerende uitgeverij van Angèle Manteau (Jan Stuyck en Ernst Bruinsma), de uitgever en Nieuwe Orde-aanhanger Julien Bernaerts (Michel Fincoeur) en het Vlaams-nationalistisch gekleurde fonds van Godfried Lannoo (Romain Vanlandschoot). Alle op degelijk archiefonderzoek gestoelde bijdragen zijn informatief en de fondslijsten die na de behandeling van de genoemde uitgeverijen zijn opgenomen, maken van *Inktpatronen* een onmisbaar naslagwerk voor wie het culturele leven onder nationaalsocialistische bezetting wil bestuderen. De bijdrage over uitgeverij De Lage Landen verdient bijzondere vermelding, omdat daarin op uitzonderlijk inzichtrijke wijze een geval van intellectuele en economische collaboratie wordt beschreven en de Duitse cultuurpolitiek in al haar nuances wordt ontrafeld. [KA]

3850– Nico LAAN, *Vormen van samenwerking tussen kritiek en uitgeverij (1)* in *Nederlandse letterkunde*, 12, 2007, 3, p. 217-256.

Het eerste deel van een artikel waarin Laan de verhouding tussen de literaire kritiek en het **uitgeverswezen** in Nederland en Vlaanderen in de twintigste eeuw in kaart wil brengen. In het tamelijk breed opgezette onderzoek komt de belangenverstrengeling tussen uitgeverijen, de pers en recensenten aan de orde. Het gaat met name over recenserende uitgevers, aan uitgeverijen verbonden critici en alle mogelijke andere uitingen die van een betekenisvervaging tussen kritiek en reclame lijken te getuigen. Laan is het uiteindelijk te doen om vraagtekens te plaatsen bij de vermeende onafhankelijkheid van het recensentendom als bemiddelende instantie tussen boekproductie en -consumptie. Zijn bijdrage brengt veel (praktisch allemaal uit gepubliceerde bronnen gesprokkelde) gegevens samen, maar tot een inzicht dat de courante buikgevoelens over deze kwestie kan vervangen, komt hij niet echt.

Met zin voor objectiviteit, maar niet zonder een soort ingehouden verontwaardiging bereikt hij de conclusie dat de rol van criticus als beoordelaar en controleur met scepsis moet worden gezien. [KA]

3851– Nico LAAN, *Vormen van samenwerking tussen kritiek en uitgeverij (2)* in *Nederlandse letterkunde*, 12, 2007, 4, p. 257-279.

Het tweede deel van het hoger besproken artikel. [KA]

3852– Kevin ABSILLIS, *"Een vat waaraan de helft van de bodem ontbreekt.": de overname van uitgeverij Manteau door het Van Goor-concern* in *ZL: literair-historisch tijdschrift*, 4, 2005, 4, p. 24-41.

In 1970 sloeg Angèle Manteau de deur achter zich dicht en verliet zo haar eigen uitgeverij, kort na het jubileumjaar 1968 waarin hoopvol naar de toekomst werd gekeken. A vraagt zich af hoe het zover was kunnen komen. Alles start na WO II toen de uitgeverij een overeenkomst aanging met Willem van Hoeve, een Nederlandse uitgever gespecialiseerd in boekenexport naar Indonesië. Toen Van Hoeve in de problemen kwam, verkocht hij in 1964 zijn bedrijf aan Van Goor. Deze firma was vanaf 1952 in handen van Piet van Veen die zich toelegde op de overname van verschillende bedrijven en Elzevier en Kluwer naar de kroon wou steken: boeken uitgeven werd big business. Aangezien Van Hoeve ook 51% van de aandelen van Manteau bezat, had de verkoop ook verstrekkende gevolgen voor de uitgeverij: in 1965 werd Manteau een dochteronderneming van Van Goor. Na een aandelenruil – Van Veen wilde de 49% aandelen van Angèle Manteau ook in handen krijgen – werd Manteau volledig overgenomen door Van Goor. Alhoewel de overname onder een goed gesternte was gestart, voelde Angèle Manteau zich eind de jaren '60 ondergewaardeerd in het concern en stapte zij in 1971 naar Elzevier over. [JH]

3853– Kevin ABSILLIS, *Revolutionair, gedurfd en ongewoon'?: de Vijfde Meridiaan-reeks van uitgeverij Manteau (1968-1971)* in *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 116, 2006, 1, p. 97-115.

In 1968, in volle revolutieperiode, lanceerde Manteau de "Vijfde Meridiaan-reeks", verwijzend naar Amsterdam en Brussel die op diezelfde meridiaan liggen. A stelt zich de vraag hoe het komt dat Julien Weverbergh, die eerder zoveel bijtende kritiek publiceerde op de Manteau-auteurs als Teirlinck, Lampo, Daisne, e.a. aangezocht werd om de redactie van deze reeks op zich te nemen. Hij vermoedt dat het niet alleen was om door inlijving de kritiek van Weverbergh te smoren, maar ook om het imago van Manteau te verbeteren. De uitgeverij leek oubollig en stoffig tussen De Bezige Bij en Nijgh & Van Ditmar, die reeds vroeg jonge auteurs hadden gepubliceerd, en Vlaamse avant-gardische uitgeverijtjes zoals Paradox-Press en De Galge. In feite was Manteau niet oubollig, maar de fondsvernieuwing (Jeroen Brouwers, Pjeeroo Roobjee) kreeg te weinig aandacht, en daar moest Weverbergh voor zorgen. Daarbij werd ook gezorgd voor een stijlbreuk in de vormgeving, zoals de omslag van de paperback en het gebruik van een ondertitel voor de werken in de reeks. De reeks was

echter geen succes: o.a. de gebrekkige samenhang binnen de reeks werd door de pers onder vuur genomen. [JH]

3854– Boris ROUSSEEUW, *"Ik vertrek nu!": een persoonlijke geschiedenis van antiquariaat De Librije (1984-2006)* in *De boekenwereld*, 23, 2007, 4, p. 215-222.

In 1984 stichtte Rousseeuw samen met zijn achterneef Emile Verdickt en met kapitaal van de havenbaron Roger Lorson aan de Prinsstraat in de Antwerpse studentenbuurt het antiquariaat De Librije. Wat later kreeg het duo de hulp van de gepensioneerde apotheker Miel Hoet. De zaak draaide spoedig niet onaardig, omdat ze voorzag in een behoefte nadat begin jaren 1980 om diverse redenen enkele Antwerpse antiquariaaten waren verdwenen. In 1988 verhuisde De Librije naar de Gierstraat in de omgeving van De Groenplaats. Niet lang na het overlijden van Lorson in 1988 nam Rousseeuw ontslag, omdat hij steeds vaker van mening verschilde met Verdickt en omdat de zaak hem onvoldoende toekomstperspectief scheen te waarborgen. Emile Verdickt zette de zaak voort op verschillende adressen tot zijn overlijden in 2005. Deze bijdrage is inderdaad een 'persoonlijk geschiedenis.' Het *good old days*-sfeertje charmeert wel, maar het portret van Miel Hoet (die kennelijk sigaren in oude drukken doofde) heeft vaagweg iets van een afrekening. [KA]

3855– Boris ROUSSEEUW, *"Eigenlijk was het maar een hobby": het Antwerpse antiquariaat M.L. Vanherck (1970-1998)* in *De boekenwereld*, 24, 2007, 2, p. 89-94.

In 1977 opende René De Ruyter aan de Hoogstraat in Antwerpen Boek- en Prentenantiquariaat M.L. Vanherck (hij gebruikte om fiscale redenen de naam van zijn partner). Rousseeuw beschrijft de opkomst en ondergang van deze zaak, die volgens hem nooit echt hoge toppen heeft geschoren, maar door de bescheiden en rustige houding van De Ruyter – hij beschouwde zijn antiquariaatsactiviteiten als een hobby – finaal toch een niet onaardig palmares kon voorleggen. Bevat net als het hoger besproken artikel van Rousseeuw (zie [nr. 3854](#)) ook persoonlijke anekdoten. [KA]

3856– Piet BUIJNSTERS, *Jos Goudswaard (1870-1959), leurder en verzamelaar* in *De parelduiker*, 12, 2007, 4, p. 25-37.

Biografische schets van Jos Goudswaard, een uit Nederland afkomstige boekventer die in Vlaanderen titels uit de fondsen van o.a. De Nederlandsche Boekhandel, Elsevier en Veen aanbood en in die rol contact heeft gehad met menig letterkundige. Goudswaard stelde zijn ervaringen als colporteur te boek in *Uit 't leven van een leurder* (1915). Buijnsters heeft niet alleen aandacht voor de verkoopsactiviteiten van Goudswaard, maar ook voor zijn grote volkskundige belangstelling. De leurder verkocht namelijk niet alleen boeken, hij kocht en verzamelde ook Vlaamse heiligenprentjes, schilden, kinderboeken, folkloristische hebbedingen, enzovoort. [KA]

3857– G. VAN DER LIST, *Meer dan een weekblad: de geschiedenis van Elsevier*. – Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker, 2005. – 292 p. – ISBN 978-90-3512-874-5. Vlot verteerbaar, journalistiek relaas over de geschiedenis van *Elseviers Weekblad*, het behoudsgezinde, rechts-liberale periodiek dat na de Tweede Wereldoorlog door Elsevier-directeur Ted Klautz en Henk Lunshof werd opgericht en mede dankzij de medewerking van journalisten en schrijvers als Godfried Bomans, Maurice Roelants, Anton van Duinkerken, Michel van der Plas en G.B.J. Hiltermann uitgroeide tot een van de toonaangevende stemmen in Nederland. Het boek steunt hoofdzakelijk op een vijftigtal interviews met betrokkenen, volgens Van der List omdat er nauwelijks ‘sporen uit het verleden’ bewaard zijn. Toch is het moeilijk voorstelbaar dat het indrukwekkend omvangrijke (maar nauwelijks geïnventariseerde) Elsevierarchief dat zich in het Amsterdamse Gemeentearchief bevindt en waar de auteur geen melding van maakt, geen enkele bruikbare bron meer zou bevatten. Van der List, die zelf redacteur is van *Elsevier*, karakteriseert zijn onderzoek als een vorm van *oral history*. In het licht van Van der Lists tamelijk irritante belustheid op de betere toogpraat – over directielid Piet van Eck komen we bijvoorbeeld te weten dat hij zijn secretaresses ‘op hun rondingen’ aannam (p. 105) – is het gebruik van dat begrip toch veeleer eufemistisch te interpreteren. [KA]

3858– R. FAYT, *Un oublié de nos lettres: Paul Gérardy* in *Le livre et l'estampe*, 50, 2005, 163, p. 157-189.

Informatief portret van de volgens de auteur ten onrechte vergeten Belgisch-Franstalige dichter, schrijver en journalist Paul Gérardy (1870-1933), wiens dubbelzinnige reputatie ooit steunde op het destijds schandaalwekkende pamflet *Carnets du roi* (1903). [KA]

3859– Pedro MONAVILLE, "*Conseils aux partants*": *une lecture politique des manuels d'hygiène coloniale publiés en Belgique (1895-1950)* in *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, 36, 2006, 1-2, p. 97-125.

Artikel gewijd aan de als vademecum opgevatte publicaties die Belgen moesten helpen bij de voorbereiding van een verblijf in hun tropische kolonie door op bevattelijke wijze richtlijnen inzake gezondheid en **hygiëne** te formuleren. In de bijdrage wordt gefocust op de wijze waarop het discours van deze boekjes de koloniale ideologie legitimeerde. Bijzondere aandacht is er voor de Belgische antropoloog Jean-Marie Habig, auteur van o.a. *Enseignement médical pour coloniaux* (1944) en *Initiation à l'Afrique* (1948). [KA]

3860– Yves T' SJOEN, *Maurice Roelants, vasthoudend uitgever van Richard Minne: drie vroege plannen, op het eind van en kort na de Eerste Wereldoorlog, voor een uitgave van Richard Minnes dichtbundel Den Zoeten Inval* in *ZL: literair-historisch tijdschrift*, 5, 2005, 5, p. 28-45.

Minder dan een gestructureerd verhaal is dit artikel een reeks aantekeningen over de diverse pogingen van Maurice Roelants om (*In*) *Den Zoeten Inval* van Richard Minne uit te geven, die deels gebaseerd zijn op een tekstgenetische studie van de dichtbundel. Aanvankelijk had

Den Zoeten Inval moeten verschijnen bij De Nieuwe Boekhandel, een uitgeverij en boekhandel die Roelants in 1915 in volle oorlogstijd had opgericht. In 1923 is er even sprake van dat Minnes gedichten zouden verschijnen in een nooit van de grond gekomen 't *Fonteintje*-fonds. ('t *Fonteintje* was het tijdschrift waarin Roelants, Minne en voorts Raymond Herreman en Karel Leroux begin jaren 1920 voor het voetlicht traden.) Uiteindelijk zouden Roelants en Herreman *In den Zoeten Inval* (sic) in 1927 uitgeven, nadat een eerste poging van Herreman alleen, in 1926, in de mist was gegaan. De ontknoping van dit artikel is nogal lapidair. [KA]

3861– Yves T'SJOEN, *Klassieke reeksen en klassiekenreeksen: bij wijze van inleiding in Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 116, 2006, 1, p. 3-7.

Inleiding bij de tot essays omgewerkte bijdragen die op 13 april 2005 werden gepresenteerd op een in de KANTL georganiseerde studiedag over 'klassieke reeksen' (reeksen die ooit verschenen en intussen in de literatuurhistoriografie klassieke status genieten) en 'klassiekenreeksen' (reeksen die zijn samengesteld uit gecanoniseerde teksten). T'Sjoen geeft enkele relevante tendensen aan in de literatuurwetenschap en boekwetenschap die voor de bestudering van het reeks-concept relevant kunnen zijn. [KA]

3862– Sébastien BAUDART, *Strips in de Belgische dagbladpers, 1945-1950: aspecten van het publicatiebeleid en van de politiek-maatschappelijke inhoud* in *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, 35, 2005, 1, p. 53-97.

In deze samenvatting van zijn licentiaatsverhandeling *Stripverhalen in de Belgische dagbladpers 1945-1950, inventaris en politiek-maatschappelijke analyse* (Vrije Universiteit Brussel, Departement Geschiedenis, 2003) biedt Baudart een overzicht van de strips (of tekenverhalen) die diverse Belgische dagbladen (Frans- en Nederlandstalige) opnamen in de onmiddellijke naoorlogse jaren. Naast nogal wat kwantificerend materiaal (stripstroken per krant, verhouding Belgische versus buitenlandse tekenaars e.d.) bevat dit artikel een bespreking van de manieren waarop politieke hangijzers zoals de repressie, de koningskwestie en de Koude Oorlog in strips werden behandeld. De conclusie luidt dat strips voor kranten vanwege hun door de lezers zeer gewaardeerde entertainmentgehalte een belangrijk promotioneel nut hadden en voorts doorgaans min of meer de politieke lijn van de hoofdredactie volgden. [KA]

Kroniek van het gedrukte boek in de Nederlanden 2008–2010

Met deze aflevering heeft de *Kroniek* zijn achterstand ingelopen. De notities behandelen publicaties met betrekking tot het gedrukte boek in België tot 2000, uitgegeven van 2008 tot en met 2010.

Na de rubriek ‘Algemeenheden’ zijn de notities chronologisch gerangschikt en gegroepeerd per thema of onderwerp (met het trefwoord in vetjes): 1. Literatuurbericht en Vakwoordenboeken; 2. Bibliografie (methodologie en repertoria); 3. Drukmetaal; 4. Zetten en drukken; 5. Drukkers, steden, regio’s; 6. Boekversiering en – illustratie; 7. Boekband; 8. Bibliotheken en Bibliofilie; 9. Boekhandel en Uitgeverij; 10. Onderwerpen. Lezers worden van harte uitgenodigd om hun suggesties aan de redactie te bezorgen.

3863– Kevin ABSILLIS, *In de schaduw van Plantin. Hoe Vlaanderen zich de moderniteit ontzegde* in *De Gulden Passer. Tijdschrift voor Boekwetenschap*, 88, 2010, 2, p. 119-131. De invloed van de boekdrukkunst is een vast gegeven voor de ontwikkeling van de westerse ‘moderniteit’ en leidde mee tot de ‘Verlichting’. A. pleit voor een ernstig historisch en niet ideologisch geconditioneerd **onderzoek** naar de realiteit van drukken en uitgeven in Vlaanderen tijdens de negentiende en twintigste eeuw. [MdS]

3864– Frans A. JANSSEN, *Goud en koper in de boekenwereld*. – Amsterdam: Bakker, 2008. – 255 p.: ill.; 24 cm. – ISBN 978-90-351-3129-3.

Gebundelde opstellen van dé Amsterdamse boekenkenner Frans Janssen. Hoewel niet toegespitst op de Zuidelijke Nederlanden, zijn de opstellen meer dan lezenswaard omwille van de trefzekere eruditie en de heldere, soepele stijl van de meester. Met zijn oog voor letters en vormgeving wijst hij de lezer de weg in het labyrint van de **boekgeschiedenis**. Voor absolute beginners én voor kenners. [MdS]

3865– Jan BOS & J.A. GRUYS, *Veertig jaar STCN 1969-2009* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 16, 2009, p. 9-36; Rémi MATHIS, *The STCN in a global perspective* in *Id.* p. 37-44; Piet VERKRUIJSSE, *Waslijstjes en wenslijstjes. Zwarte gaten in de Nederlandse retrospectieve bibliografie* in *Id.* p. 45-51; Marja SMOLENAARS, *Bronnen over de grens. Wat kunnen de STCN en (nationale) bibliografieën voor elkaar betekenen?* in *Id.* p. 53-62; Marieke van DELFT, *Kwantitatief onderzoek op basis van de STCN: mogelijkheden en aandachtspunten* in *Id.* p. 63-80.

De aangekondigde ‘voltooiing’ van de STCN in 2009 was de aanleiding tot een reeks boeiende beschouwingen over ‘nationale bibliografie’, de wereldwijde verspreiding van Nederlands drukwerk, ‘zwarte gaten’ in het onderzoek, de zin van auteurs- en genrebibliografieën enz. Occasioneel wordt de STCV hierbij vermeld, maar een

systematische vergelijking is niet doorgevoerd. Leerzaam is dit alles wel, maar niet echt hoopgevend – de middelen zijn op en bibliotheken hebben nog vele andere noden... [MdS]

3866– Christoph RESKE, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet. Auf der Grundlage des gleichnamigen Werkes von Josef Benzing.* – Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 2007, xxxii+1090 p. – (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen, 51). – ISBN 978-3-447-05450-8.

Geen aanvulling op Benzings pioniersarbeid, maar een nieuw werk, waarin het onderzoek van de laatste decennia is verwerkt. Hoewel niet handelend over **drukkers** uit de Nederlanden, toch onmisbaar voor wie de contacten met het Duitse boekenvak uit de behandelde periode wil onderzoeken: Emden, Frankfurt (beurs), Keulen enz. [MdS]

3867– André J. GEURTS, *The Belgian-Dutch Bindings Society (Belgisch-Nederlands Bandengenootschap): goals, achievements, and current projects* in Anne Margreet W. As-Vijvers, Jos. M.M. Hermans & Gerda C. Huisman (eds.), *Manuscript studies in the Low Countries. Proceedings of the "Groninger Codicologendagen" in Friesland, 2002.* – Groningen/Leeuwarden: Egbert Forsten/Fryske Akademy, 2008, p. 272-82. – (Boekhistorische reeks, III). – ISBN 978-90-6980-144-5.

Overzicht van ontstaan, doelstellingen, realisaties en lopende projecten van het **Belgisch-Nederlands Bandengenootchap**. [EC-I]

3868– **Gentse boekerijen**. *Curatoren: Gerda Dendooven en Gert Dooreman.* – Antwerpen: VVBAD, 2009. – 96 p.: ill.; 24 cm. – ISBN 978-90-7267-900-0.

In het kader van het project "Boeken om naar te kijken" werd in 2009 de tentoonstelling "Gentse boekerijen" opzet. De bijhorende catalogus werd vormgegeven door Gert Dooreman, de inleidende beschouwing bij de boeken werd geschreven door Gerda Dendooven. Deze catalogus heeft geen enkele wetenschappelijke bedoeling, maar voor elke rechtgeaarde bibliofiel is dit boek wel echt genieten. Uit twintig Gentse bibliotheken hebben de curatoren de vreemde, gevaarlijke, grappige, kleine en grote, enz. boeken, tijdschriften, prenten, enz. gehaald en die gepresenteerd op een tentoonstelling. De lijst van de getoonde stukken, die behalve opvallend te zijn, ook de specificiteit van de bibliotheekcollectie moest weerspiegelen, bevindt zich achteraan de catalogus. De catalogus zelf bestaat uit een korte omschrijving (met praktische gegevens!), een foto van de bibliotheek en een aantal afbeeldingen van stukken met een korte toelichting. Een must voor al wie van boeken wil genieten, zonder *bookish* te zijn. [JH]

3869– Francine de NAVE, *"Van Plantijnse werkbibliotheek tot UNESCO-Werelderfgoed."* *Beknopte presentatie van de bibliotheek van het Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet UNESCO-Werelderfgoed* in *De Gulden Passer*, 86, 2008, p. 189-193.

De erkenning van het **Museum Plantin-Moretus** tot Unesco-Werelderfgoed straalt ook af op de belangrijke (familie)bibliotheek. [MdS]

3870– Dirk IMHOF, *Aanwinsten van oude drukken voor het Museum Plantin-Moretus in 2007 [-2009]* in *De Gulden Passer*, 86, 2008, p. 195-199; 87, 2009, 2, p. 111-116; 88, 2010, 2, p. 159-163.

Systematisch screenen van antiquariaats- en veilingcatalogi levert nog steeds verrassende aanwinsten op voor de bibliotheek van het **Museum Plantin-Moretus** én voor de bibliografie van Plantijn en diens opvolgers. [MdS]

3871– Leo EGGHE & Goran PROOT, *The estimation of the number of lost multi-copy documents: a new type of informetrics theory* in *Journal of Infometrics*, 1, 2007, 4, p. 257-268; Goran PROOT & Leo EGGHE, *Estimating Editions on the Basis of Survivals: Printed Programmes of Jesuit Plays in the Provincia Flandro-Belgica before 1773, with a Note on the "Book Historical Law"* in *The Papers of the Bibliographical Society of America*, 102, 2008, 2, p. 149-174.

Van de ca. 1070 gedocumenteerde programma's met Jezuietentoneel uit de Zuidelijke Nederlanden zijn er nog 804 bewaard. Maar hoeveel zijn er ooit geweest, en hoeveel nu verloren? De auteurs hebben een wiskundig model ontwikkeld om dat te berekenen. Hun besluit: rekening houdend met een aantal randvoorwaarden is het wel degelijk mogelijk op basis van het aantal bewaarde exemplaren vrij nauwkeurig te schatten hoeveel edities er zouden zijn geweest. Genre is daarbij determinerend. Tevens verfijnen zij de boekhistorische "wet" ("in hoe groter aantal gedrukt, in hoe kleiner aantallen bewaard"). Belangrijk voor wie zich aan **oplagestatistieken** zou wagen. [MdS]

3872– Kevin ABSILLIS, *Voorbij het aperitief: een overzicht van het wetenschappelijk onderzoek naar **uitgeverijen** in Nederland en Vlaanderen* in Sascha Bru en Anneleen Masschelein (red.), *Tijding en tendens: literatuurwetenschap in de Nederlanden*. – Gent: Academia Press, 2009, p. 91-115. – ISBN 978-90-382-1502-0

Pittig geschreven overzicht van de stand van zaken m.b.t. uitgeverijgeschiedenis in Vlaanderen en Nederland. Met veel aandacht voor de literatuursociologische aanpak vanuit Tilburg (Frank de Glas) en de opvattingen van P. Bourdieu. Uitvoerige bibliografie. [MdS]

3873– Chris COPPENS, *An **album amicorum** as a source of provenance* in *Bibliologia. An International Journal of Bibliography, Library Science, History of Typography and the Book*, 5, 2010, p. 107-125.

Alba amicorum zijn in de eerste plaats autografencollecties en dus handschriften. Niet genoeg bekend is dat vooral zestiende-eeuwse *alba* ontstonden als doorschoten exemplaren van embleemboeken en aanverwante drukken. Zo'n album bewaart nu dus ook een druk. Wie

exemplaren opspoort moet er dus ook aan denken in handschriftenverzamelingen te kijken. Bovendien is zo'n album een wel heel persoonlijk exemplaar uit de bibliotheek van de eigenaar. C. toont dit overtuigend aan met het album van de Antwerpenaar Dominicus Wagemakers. Hij was een kleinzoon van de architecten van de kathedraal en trouwde met de kleindochter van Pieter Gillis, de vriend van Erasmus en Thomas More... Wagemakers album (nu in de Houghton Library van Harvard) is zo'n doorschoten exemplaar van een Alciato-uitgave (Parijs: Wechel, 1542). Het daarin gedocumenteerde netwerk is ook gerelateerd aan zijn bibliotheek, waarover C. al eerder schreef. Het toont ons de intieme wereld van het boek in zestiende-eeuwse vriendenrelaties. Een voorbeeldige, fijne bijdrage over boek en mens. [Mds]

3874– Willem HEIJTING, *De denkende huisvrouw: gedrags-, huishoud- en kookboeken uit twee eeuwen* in *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen*, 2008, p. 155-210.

Vakkundige inleiding tot hedendaags verzamelen van etiquette- en **kookboeken** uit de Nederlanden. [Mds]

3875– Anneke VAN DEN BERGH, *Volkomene muziek. Problemen en oplossingen in de muziekdruk* in *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van bibliofielen 2007*, 2008, p. 121-139.

B. geeft een historisch overzicht van de **muziektypografie**, meerbepaald van het probleem van het drukken van muzieknoten. De oudste muziekdrukken gebruikten houtsneden, waarop de snijder vrije hand had. Nog in de incunabelperiode waren er verschillende experimenten, waarbij gebruik werd gemaakt van twee drukgangen, een voor de notenbalken en een voor de noten. Men bleef echter zoeken naar een manier om muziek te zetten met losse loden letters, want de houtsnede bleef een erg dure techniek (B. spreekt hier vreemd genoeg ook over het gebruik van houtgravures, een techniek die pas vanaf het einde van de achttiende ontwikkeld werd). De eerste succesvolle muziekdrukken met losse noten kwamen van de persen van Pierre Attaignant. Hij gebruikte een enorme voorraad lettermateriaal waarbij alle mogelijke combinaties voorkwamen. Dat deze succesvolle werkwijze ook door Plantin, Phalesius en andere belangrijke muziekdruckers uit de Zuidelijke Nederlanden gebruikt werd blijkt niet uit het artikel. Wel wordt de Haarlemse muziekfirma van Hulkenroy belicht. B. merkt op dat het systeem van Attaignant vooral werd gebruikt voor liedboeken; of ze het dan heeft over wereldse of geestelijke liedboeken is niet duidelijk, en welke andere drukwijzen er dan voor welke andere genres gebruikt worden, daar hebben we het raden naar.

Het systeem met de losse noten was handig voor de eenvoudige melodieën van (wereldse en geestelijke?) liedboeken, maar veel minder geschikt voor de ingewikkelde partituren met harmonieën (= meerdere noten op hetzelfde loden blokje) die vanaf de 17de eeuw ontstonden. Voor deze composities werden kopergravures gebruikt, een oplossing die vergelijkbaar is met de oudere houtsneden, en die dezelfde voor- en nadelen heeft: flexibel, maar duur. Het resultaat oogt wel veel fraaier, en dat is ook in de zeventiende en achttiende eeuw een belangrijk verkoopsargument. B. weet duidelijk niet zoveel van kopergravures, want ze meent onder andere dat een fout op een gegraveerde plaat betekende dat men helemaal

opnieuw moest beginnen.

De eerste die op het idee kwam om de methode van Attaignant verder te verfijnen, was de Belgische letterontwerper J.F. Rosart (1714-1774). B. had kunnen profiteren van de uitstekende biografische nota's over deze letterontwerper in F. Baudin & N. Hoeflake, *The type specimen of Jean-François Rosart, Brussels 1768* (Amsterdam, 1973) maar kende het boek blijkbaar niet en gebruikt slechts de beperkte *Fonderies de caractères* van C. Enschedé (Haarlem, 1908). Bovendien verwijst meer dan de helft van haar voetnoten naar het overzichtsartikel over muziektypografie in de *New Grove dictionary of music and musicians*. Rosart ontleedde de muzieknoten voor zijn stempels tot hun kleinste eenheid, die vervolgens met elkaar gecombineerd konden worden voor het gieten. De notenbalken werden apart gedrukt, wat mooi aansluitende lijnen opleverde en de mogelijkheid gaf om noten verticaal te positioneren. Rosart was niet de enige die in deze periode aan het experimenteren ging: ook de Duitser Johann Breitkopf, telg van een belangrijke familie van muziekuitgevers, kwam met een verfijning van het notenschrift van Attaignant, waarbij een enkele noot zelfs uit verschillende onderdelen bestond. De werklast van de zetter werd daardoor bijzonder zwaar. Toen Johannes Enschedé het resultaat van Breitkopf onder ogen kreeg, bestelde hij bij zijn stempelsnijder Fleischman een gelijkaardig systeem. Fleischman (die tussen haakjes waarschijnlijk kon profiteren van het systeem van Rosart) slaagde erin om aanzienlijke verbeteringen door te voeren; Enschedé noemde het type in zijn letterproef dan ook 'volkomene muziek'. De letter was echter niet te koop, om het beroepsgeheim te bewaren. Hoe fraai het resultaat ook was (ook Leopold Mozart was erdoor in de wolken), het zetten was te arbeidsintensief en de letter raakte in onbruik. Na 1815 werd hij nog wel gebruikt... om de waardepapieren van de Nederlandsche Bank te merken!

Elders in Europa zouden muziekuitgevers wel gelijkaardige systemen blijven gebruiken, naast kopergravures, stereotypie en (bijzonder succesvol) lithografie. Het artikel besluit met een zeer korte blik op de hedendaagse, computergestuurde drukmethoden. [SVI]

3876– Bart STROOBANTS & Wim HÜSKEN (redactie), *Gedrukte Stad. Drukken in en voor Mechelen 1581-1800*. – Brugge/Mechelen: Van de Wiele/Stedelijke Musea, 2010. – 129 p.: ill.; 27 cm. – ISBN 978-90-76297-46-0.

Met de verwerking van de "Mechelse Bibliotheek" (op het Stadsarchief) door de STCV was het mogelijk om een vrij nauwkeurig overzicht te krijgen van wat er in de stad was gedrukt. Hoewel Mechelen hofstad was (geweest), zetel van een aartsbisdom en van de Grote Raad (een hooggerechtshof) heeft de stad zich nooit echt ontwikkeld tot een drukkerscentrum. De geleerdheid ging naar Antwerpen en Leuven, overheidsdrukwerk naar Brussel, devotie en literatuur naar Antwerpen en Brussel. Met een (tijdelijke) tentoonstelling en een (blijvende) publicatie werd het boekenleven in een kleine(re) stad mooi belicht. Diederik Lanoye belicht in "Daer hy wat van te seggen weet, daer syn myn letters toe gereet: Mechelse drukkers en Mechelse drukken tijdens het ancien régime" (p. 14-51). Goran Proot behandelt met "Den zelve boekverkooper verkoopt alle soorten van kerk-boeken: boekdistributie en boekconsumptie in Mechelen vóór 1800" (p. 52-85). Willy van de Vijver overschouwt in "Die letterschatten bleven verborgen voor de burgers: 250 jaar boeken verzamelen voor de stad: van stadsbibliotheek tot erfgoedbibliotheek (1760-2010) (p. 86-117). Een geslaagd initiatief dat hopelijk navolging krijgt in andere steden. [MdS]

3877– Diederik LANOYE, *De Mechelse drukpers voor 1800* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 16, 2009, p. 131-150.

De beschrijving van de drukken uit het Stadsarchief **Mechelen** voor de STCV maakte deze synthetische schets mogelijk. Het aantal reeds in de STCV aanwezige edities (101) steeg tot 824. De Mechelse verzamelarbeid wierp haar vruchten af. L. beschrijft de voornaamste drukkers en de in Mechelen aan bod komende genres. Hij wijst op de concurrentie van het grote Antwerpen en het geleerde Leuven. Ook Brusselse uitgevers zorgden voor uitgaven van Mechelse auteurs. [MdS]

3878– Staf THOMAS, *Drukkers, boekverkopers en papiermakers in Tienen* in *Geletterd Hageland. 30 jaar aanwinsten voor het Hagelands Historisch Documentatiecentrum*. – Tienen: Erfgoedsite Tienen, 2008, p. 11-38.

Er was totnogtoe heel weinig bekend over de boekdrukkunst in Tienen. Deze stad was eigenlijk altijd al aangewezen op het nabije Leuven of op de hoofdstad Brussel om werken te publiceren. Aan de hand van aanwinsten uit dertig jaar gericht verzamelen én van naspeuringen in het stadsarchief brengt A een eerste synthese van het onderwerp. Daaruit blijkt Leonard Fauconier vermoedelijk de eerste Tiense drukker was, en dat vanaf 1792. In 1910 waren er elf actieve drukkers en vijftien papierleveranciers actief. Nuttig overzicht, met bronverwijzingen. Een aantal drukken uit die periode, evenals drukken met werk van Tiense auteurs of over Tiense onderwerpen, worden uitvoerig toegelicht in het catalogusgedeelte (p. 83-214). [MdS]

3879– Yann SORDET (dir.), *Passeurs de textes. [2] Imprimeurs, éditeurs et lecteurs humanistes dans les collections de la Bibliothèque Sainte-Geneviève. Exposition conçue et réalisée par la Bibliothèque Sainte-Geneviève, catalogue publié avec la collaboration de la Maison d'Érasme*. – Turnhout/Anderlecht [Bruxelles]: Brepols/Musée de la Maison d'Érasme, 2009. – 209 p.: ill.; 25 cm. (Nugae humanisticae sub signo Erasmi, 11). – ISBN 978-2-503-53117-5.

Boeiende tentoonstelling over **drukkers** als ‘doorgeefluik’ van teksten en over humanisten als lezers, gebaseerd op de rijke collectie van de Bibliothèque Sainte-Geneviève. Treden onder meer op: Erasmus als tekstbezorger van Griekse auteurs, J. Badius als wetenschappelijk uitgever, Jacobus Pamelius als ‘redder’ van Tertullianus. [MdS]

3880– Alfons K.L. THIJS, *Drukvormen voor mannekensbladen van Brepols & Dierchx zoon (Turnhout): een gebruikstraject van volkscultureel erfgoed gereconstrueerd* in *Volkskunde*, 108, 2007, 4, p. 273-293.

Boeiende studie van het (her)gebruik van door E. van Heurck aan het Antwerpse Museum van Folklore geschonken houten drukkervormen voor mannekensbladen. Van Heurck had

contractueel bedongen dat hij alleen die vormen mocht gebruiken voor bibliofiele edities. Later benutte Victor de Meyere ze als illustraties in zijn studies over de geschiedenis van de volksprent. [MdS]

3881– Jean LOWIES, *Les Mommaert, une famille d'imprimeurs et d'éditeurs aux 16e et 17e siècles* in *Ucclensia. Cercle d'histoire d'archéologie et de folklore d'Uccle et environs*, 227, 2009, p. 14-21.

Voorname genealogisch artikel over de drukkersfamilie Mommaert met aandacht voor ambten in de Brusselse gemeenteraad en gronden in het Brusselse. De familie Mommaert is via het huwelijk van Barbara Mommaert met Henri Fricx verbonden met die andere belangrijke Brusselse drukkersfamilie. De schatting van de productiecijfers van Jan I, zijn weduwe en Jan II werd gedaan op basis van het bezit van de KB. [JH]

3882– Dorrit van CAMP, *Onbekend maakt onbemind. Het archief van verwanten van de familie Moretus, in het bijzonder de familie Schilders* in *De Gulden Passer. Tijdschrift voor Boekwetenschap*, 87, 2009, 1, p. 65-83.

Met het huwelijk van Theresia Mechtildis Schilders (1696-1726) en Joannes Jacobus Moretus (1690-1757) kwam het omvangrijke familie-archief Schilders (en aanverwanten als De Labistraete) in het reeds gigantische Moretusarchief terecht. A. heeft het nu op orde gebracht en goed gepresenteerd. [MdS]

3883– Stijn VAN ROSSEM, *Books and the City. The urban networks of the Verdussen family (1585-1700)* in Renaud Adam, Ann Kelders, Claude Sorgeloos & David J. Shaw (eds.), *Urban networks and the printing trade in Early Modern Europe (15th-18th century)*. Paper presented on 6 November 2009, at the CERL Seminar hosted by the Royal Library of Belgium, Brussels. – London: Consortium of European Research Libraries, 2010, p. 39-52. (CERL Papers 10). – ISBN 978-0-9541535-9-5.

De Verdussendynastie is er in geslaagd met een succesrijke bedrijfsstrategie twee eeuwen een vooraanstaande rol te spelen in de uitgeverwereld van de Zuidelijke Nederlanden. Een doordachte filialisering en specialisatie voorkwam versplintering van het familiekapitaal en versterkte de positie tegenover de concurrentie. Goed getimede lucratieve samenwerkingsverbanden maakten het mogelijk om ook grotere projecten uit te voeren. Heldere synthese, met methodologische meerwaarde. [MdS]

3884– Jean DOFFE, *De familie Vervliet, boekhandelaars en drukkers te Antwerpen en Valenciennes* in *Vlaamse stam*, 44, 2008, p. 43-47.

Van Daniel Vervliet (actief Antwerpen 1564-1610) tot Jan Vervliet (Valenciennes 1604-1641). In hoofdzaak gebaseerd op de notitie in A. Rouzet (*Dictionnaire des imprimeurs*, 1975), aangevuld met enkele archivalia uit Valenciennes. De lijst van publicaties is hopeloos

onvolledig omdat de auteur de bibliografie niet kent: geen *Belgica Typographica* en evenmin de repertoria van A. Labarre. [MdS]

3885– René DE HERDT (eindred.), *Armand Heins. Etsen, lithograaf en drukker. De technische wereld van een kunstenaar.* – Gent: VIATvzw, 2009. – 270 p.: ill.; 27 cm. – ISBN 978-90-808-8535-6.

Het MIAT is Gent bezit een mooie collectie drukmachines uit de 19de eeuw. Deze verzameling vormt de stimulans om de Gentse drukkerswereld te verkennen en in kaart te brengen. Armand Heins (1856-1938) was een kunstenaar/drukker, markant voor de Gentse drukkerswereld van zijn tijd. Zijn vader Nicolas Heins was zelfstandig drukker-lithograaf in de Brabantstraat te Gent. Na zijn studies aan de Gentse academie en een reis naar Italië, wordt hij kunstenaar en raakt hij bevriend, niet alleen met Van Rysselberghe, Delvin en andere kunstenaars, maar ook met de beau monde van zijn tijd (F. Scribe, baron Verhaegen, baron de Pelichy). Hij maakt niet alleen schilderijen, maar ontwerpt ook illustraties, uitnodigingen enz. In 1908, na de dood van zijn vader, bestuurt hij de drukkerij, iets wat hem niet echt bevalt. Wanneer de bezetter in 1917 de persen en het ander materieel opeist, valt het doek over de drukkerij *Maison Heins*. Voor hij zich terugtrekt op het platteland, wordt hij in de jaren '20 conservator van het Museum van Sierkunsten (nu: Design Museum). Dit museum dat in 1923 werd opengesteld, kende reeds een lange voorgeschiedenis die in 1903 was begonnen onder auspiciën van de *Union de arts industriels et décoratifs*.

In de catalogus volgt na de biografische schets een overzicht van het lithografisch werk van Heins, alsook van zijn etsen, alle van de hand van Alex Deseyne. Eddy Levis heeft het over het gelegenheidsdrukkerwerk, M.C. Laleman over de archeologische studies, L. Daenens over het museum van sierkunsten (toen: Musée de modèles) en Frank Huygens over de bibliotheek van dit museum.

In dit laatste artikel komt behalve de organisatie van de bibliotheek ook het acquisitiebeleid beschreven. Heins had de bedoeling om een encyclopedische bibliotheek samen te stellen, maar werd daarin gehinderd – hoe kan het anders? – door een gebrek aan middelen. Zeker in de jaren voor de eerste wereldoorlog was er ruimte voor aankoop: in 1912 en 1913 werden honderd boeken aangekocht, samen met een aantal tijdschriften. De boeken kocht Heins in Brussel bij Vromant, Claesen, Van Oest en De Nobele, in Gent bij Van Goethem en De Taevernier. [JH]

3886– Anne-Marie CLAESSENS-PERÉ, *Zilveren hemelsleutels: Twee eeuwen Belgische boekbandjes.* Met een bijdrage van Theo CLEMENS. – Antwerpen/Deurne: Provincie Antwerpen/ Zilvermuseum Sterckshof, 2008. – 280 p.: ill.; 18, 5 x 13, 5 cm. (Sterckshof Studies, 36). – ISBN 9789066251083. € 24, 95.

Tentoonstelling van een deel van de collectie kerkboeken van de Nederlandse verzamelaar Bernard van Noordwijk in het Zilvermuseum Sterckshof in Deurne/Antwerpen: het **zilver** vormt immers het belangrijkste onderdeel van deze banden. Aan het in hoofdzaak Nederlandse luik werd hier een verrassend luik van Nederlands- en Franstalige katholieke kerk- en devotieboekjes uit de achttiende en negentiende eeuw uit eigen land toegevoegd, als daar zijn *Christelyke onderwysingen, L'ange conducteur, Het hemels palmhof*. Het overgrote

deel hiervan is uit Belgische openbare en particuliere verzamelingen afkomstig. Op de tentoonstelling zelf was overigens heel veel uit de Nederlandse collectie te zien, zodat men kon vergelijken. Bovendien werd grondig onderzoek door zilverdeskundigen verricht, ook in de archieven. Stijl en versieringstechnieken krijgen aandacht. In het noorden is het meer een luxeband, in het zuiden is het beslag eenvoudiger. Het boekje is van uitstekende afbeeldingen voorzien. (Voor een bespreking zie *De Gulden Passer* 86 (2008) p. 230-231). [EC-I]

3887– *Une vie, une collection: cinq siècles d'art et d'histoire à travers le livre et sa reliure*. Exposition à la Bibliotheca Wittockiana du 10 octobre 2008 au 28 février 2009. – (Dijon): Art & Métiers du livre, Éditions Faton, (2008) . – 259 p., couv.: ill.; 28, 5 x 21, 5 cm. ISBN 978-2-87844-118-5. € 60.

Publicatie naar aanleiding van de tentoonstelling die het vijftienvijftig jarig bestaan van de Bibliotheca Wittockiana in Brussel luister moet bijzetten: boekbanden van de renaissance tot de eenentwintigste eeuw, van bekende en minder bekende kunstenaars, even zoveel getuigen van de gróte passie van stichter en bibliofiel Michel **Wittock**. Uitgangspunt was het onderzoek naar de drijfveer van de verzamelaar, vroeger en nu, bij de keuze van boek en band. (Zie bespreking in *De Gulden Passer* 87 (2009) p. 121-122). [EC-I]

3888– Piet BUIJNSTERS, *Geschiedenis van de Nederlandse bibliofilie. Boek- en prentverzamelaars 1750-2010*. – Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2010. – 511 p.: ill.; 25 cm. – ISBN 978-94-6004-043-6.

Eindelijk een geschiedenis van de bibliofilie in Nederland! B. beschrijft ‘klassieke’ en ‘moderne’ bibliofilie, de jacht op Costeriana en Elzeviertjes, de eerste liefhebbers van kinderboeken, van ‘modern firsts’ en ‘pressbooks’, de bewaarders van oudere Nederlandse literatuur en volksboeken, van oude vroomheid, van reizen en kaarten, en nog heel veel meer. Egodocumenten (zoals *alba amicorum*) blijken steeds in trek te zijn geweest. En in het land van Rembrandt is er geen gebrek aan belangstelling voor grafiek. Vanzelfsprekend komen ook enkele verwante Belgische antiquaren (Overdiep!) en verzamelaars (Henri Dirx!) in het verhaal voor, evenals in België wonende Nederlanders. [MdS]

3889– Claude SORGELOOS, *Centenaire de la Société royale des Bibliophiles et Iconophiles de Belgique (1910-2010)* in *Le livre & l'estampe*, 56, 2010, 173-174, p. 7-20. Kort overzicht van wat er te zien was op de tentoonstelling bij het eeuwfeest van de vereniging. [MdS]

3890– Claude SORGELOOS, *Colloque de l'Association internationale de Bibliophilie (Belgique, 2010)* in *Le livre & l'estampe*, 56, 2010, 173-174, p. 21-44. Uitvoerig gedocumenteerd verslag van het bezoek van de internationale

bibliofielenvereniging aan België in 2010. Met heel veel verwijzingen naar vaak onbekende schatten. [Mds]

3891– Claude SORGELLOOS, *Pérennité ou dispersion: bibliothèques privées en Hainaut in Le livre & l'estampe*, 56, 2010, 173-174, p. 157-189.

Synthetisch overzicht, met veel data en referenties, van twee eeuwen particuliere collecties in **Henegouwen**: Bergen (Mons), Doornik (Tournai), Ath en Mariemont. Aan bod komen de stichting van publieke collecties in die steden, schenkingen van particulieren en instellingen, verkoop en veiling van verzamelingen (H. Rousselle, R. Chalon), en de soms moeizame weg naar grote schenkingen (E. Puissant, R. Warocqué). Henegouwen was een hoofdrolspeler in de geschiedenis van de Belgische bibliofilie. Een belangrijk deel van de totstandgebrachte collecties is nu voor de hele gemeenschap bewaard en toegankelijk. [Mds]

3892– *La bibliothèque* in Monique Maillard-Luypaert (dir), *Séminaire de Tournai: histoire, bâtiments, collections. Volume publié à l'occasion du bicentenaire du Séminaire épiscopal de Tournai (1808-2008)*, avec la collabor. de l'Institut royal du Patrimoine artistique. – Leuven: Peeters, 2008, p. 77-156. – ISBN 978-90-429-2169-6.

In 1808 nam het Grootseminarie van het Bisdom **Doornik** zijn intrek in de gebouwen van het voormalige Jezuïetencollege aldaar. Geen opleiding zonder boeken, en dus kwamen er in twee eeuwen vele drukken en handschriften (p. 77-130) uit de regio naar het Seminarie. Renaud Adam schrijft bondig over incunabels en postincunabels (p. 131-136), Philippe Desmette over latere drukken (p. 137-139). Boeiend is het overzicht van oude boekbanden door Annie de Coster (p. 145-150). Elders in het boek komen andere kunstvoorwerpen of archeologische objecten aan bod. Mede dankzij de inleidingen, noten, referenties en registers een handige instap voor wie over Doorniks materiaal informatie zoekt. [Mds]

3893– Ronald L. VIANE & Lucien DEBERSAQUES, *Het ontstaan van de bibliotheek van de Gentse Floraliën en van het Casino aan de Coupure* in Ann Van Nieuwenhuysse & Sofie De Schamphelleire (red.), *Geschiedenis: zijn werk, zijn leven: huldeboek René de Herdt*. – Gent: MIAT, 2010, p. 347-357. – ISBN 978-90-8088-536-3.

De oprichting in Gent, in 1797, van een Centrale School mét plantentuin, was de stimulans voor een aantal Gentse bloemenkwekers en –liefhebbers om zich te verenigen. In 1808 was het zover. Een reeks tentoonstellingen zette Gent definitief op de kaart als centrum van bloementeel en botanische kennis. Daartoe was ook documentatie (bollen, tekeningen) bijeengebracht en een gespecialiseerde bibliotheek aangelegd. De aanwezigheid in het bestuur van de grote bibliofiel Karel van Hulthem was doorslaggevend. Hij schonk boeken én boekenplanken (van zijn oude bibliotheekkasten). De collectie was al snel representatief voor het gekozen domein, met oude basiswerken als *Den grooten herbarius* (Antwerpen 1541) en het *Florilegium* van E. Sweerts (1631), maar ook met kostbare tijdschriften als *The botanical cabinet* (1817-1833). Helaas verslaptte de aandacht na de euforie van het begin, en waren er ook veelvuldige verhuizingen. In 1906 bleek nog amper 20% van de oorspronkelijke collectie

aanwezig te zijn... In de twintigste eeuw keerde het tij: de collectie werd gecatalogiseerd en door ijverige en bekwame bibliothecarissen in stand gehouden en verrijkt – floreat! [MdS]

3894– William A. KELLY, *Survey of pre-1801 Low Countries Imprints in Scottish Research Libraries* in *Gutenberg-Jahrbuch*, 82, 2007, p. 278-337; 83, 2008, p. 165-232.

Grondig overzicht van **Schotse** collecties met drukken uit de Nederlanden, in de lijn van B. Fabians *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland, Österreich und Europa*. Het gaat in hoofdzaak om Latijnse en, in mindere mate, Franse drukken. Op p. 232 een (selectieve) "Index of names & subjects". [MdS]

3895– Werner THOMAS & Eddy STOLS (eds.), *Een wereld op papier. Zuid-Nederlandse boeken, prenten en kaarten in het Spaanse en Portugese wereldrijk (16de-18de eeuw)*. – Leuven/Den Haag: Acco, 2009, p. 477. – ISBN 978-90-334-7418-7.

Belangrijke bundel die een eerste verkenning biedt van boeken uit de Nederlanden in **Spanje, Portugal en hun kolonies**. De twee onderdelen zijn "Zuid-Nederlands drukwerk in de gebieden van de Spaans-Portugese monarchie" (p. 23-318) en "Kennisverspreiding en collectievorming" (p. 319-440). Aan bod komen onder meer de rol van Antwerpen en de Officina Plantiniana (F. de Nave en D. Imhof), de Verdussens (S. van Rossem), de verspreiding via Portugese routes (E. Stols), drukkers en boeken in Spanje en Spaans-Amerika (W. Thomas, M. de Paz, E. González González e. a.), maar ook Zuid-Nederlandse drukken in China (N. Golvers). Voorts deelstudies over prenten, militaria (P. Lombaerde), atlassen (F. & J. Depuydt). Met een nuttige uitvoerige bibliografie, maar helaas zonder registers. [MdS].

3896– Karen L. BOWEN, *Sounding out a Public's views of Pedlars with texts. A Consideration of Images of Pedlars in the Low Countries (1600-1850)* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 15, 2008, p. 93-108.

Eerste analyse van afbeeldingen van **marskramers**, en meer specifiek van rondreizende verkopers van drukwerk. Na een negatief begin evolueerde hun reputatie in positieve zin. Het genre verschaalde in de negentiende eeuw en bleef toen beperkt tot Driekoningenvieringen. [MdS]

3897– Harry DE KOK, Marcel GIELIS & Christophe LEBBE, '*Dlevende woort Gods*': *enkele aspecten van bijbelstudie en –lezing in Turnhout en de Kempen in Post factum* (Antwerpen), 2010, 2, p. 25-86.

Over **bijbel**handschriften en –drukken in de regio Turnhout: "Oude drukken in verband met de Bijbel uit het Begijnhofmuseum en het Stadsarchief" – deze wat minder bekende collectie bevat onder meer een hybride exemplaar van de Nederlandstalige bijbel van Henrick

Peetersen (Antwerpen 1541) met aanvullingen uit een oudere Vorstermanbijbel (p. 38-62); "Het fonds van Brepols: twee eeuwen Bijbeluitgaven in Turnhout" (p. 63-82). [MdS]

3898– August DEN HOLLANDER, *Early printed Bibles in the Low Countries (1477-1520)* in W. François & A.A. den Hollander (eds.), *Infant milk or hardy nourishment?: the Bible for lay people and theologians in the Early Modern Period*. – Leuven: Peeters, 2009, p. 51-61 (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium, CCXXI). – ISBN 978-90-429-2144-3.

Bondig synthetisch overzicht van de **Bijbelproductie** in de Nederlanden: 115 uitgaven in de periode 1477-1520. Over verschijningsvormen, uitgevers en koperspubliek. [MdS]

3899– Goran PROOT, *Gebruikssporen in programmaboekjes voor het collegetoneel van de jezuïeten in de Provincia Flandro-Belgica (1575-1773)* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 15, 2008, p. 71-91.

Helder verslag van een diepgaand onderzoek naar gebruikssporen in efemeer materiaal, met name in toneelprogramma's uit Jezuietencolleges. Alles wijst op een intensieve omgang met het materiaal door een ruime groep betrokkenen. A. waarschuwt voor al te snelle identificaties van 'schenkers' van exemplaren met de 'auteur' van het betreffende stuk. Tevens geeft hij informatie over de ordening en samenstelling van convoluten. [MdS]

3900– Pierre-Jean FOULON, *Les jeux entre l'art et le livre au Musée royal de Mariemont. Du livre illustré au livre d'artiste* in Denis Laoureux (ed.), *Peintres de l'encrier: le livre illustré en Belgique (XIXe-XXe siècle). Actes du colloque international organisé par le Groupe de Recherche en Art moderne de l'Université libre de Bruxelles les 6 et 7 mars 2009* in *Le livre et l'estampe*, 55, 2009, 171, p. 127-154.

Mariemont verzamelde in het spoor van de stichtingscollecties van R. Waroqué vooral **kunstenaarsboeken** (*livres d'artistes*). A. overloopt de diverse genres en thema's in de collectie. [MdS]

3901– Anna DLABAČOVÁ, *Drukken en publieksgroepen. Productie en receptie van gedrukte Middelnederlandse meditatieve **Levens van Jezus** (ca. 1479-1540)* in *Ons geestelijk erf*, 79, 2008, 4, p. 321-360.

In een artikel van 2007 lanceerde Goudriaan de hypothese dat de drukkunst een scherpe breuk vormde met de handschriftelijke traditie in de meditatieve 'Levens van Jezus' en dat er binnen het gedrukte corpus een groep is die de indeling volgens de getijden volgt en één met een "epische" doorlopende structuur. Adhv drie teksten (*Tractaet vanden leven ons heren Jesu Christi* (Delft, 1479, geen herdrukken), *Tboeck vanden leven Jhesu Christi* (Antwerpen, 1487, daarna 11 herdrukken) en *Dat leven ons liefs heren Jhesu Christi* (Den Hem, 1497, 25 herdrukken) wordt deze hypothese onderzocht en bevestigd. Zo blijkt dat de twee laatste

teksten omzeggens niet handschriftelijk werden verspreid, en dikwijls werden herdrukt, terwijl het *Tractaet* ruim in handschrift werd verspreid, en niet werd herdrukt. Het *Tractaet* levert geen informatie omtrent de lezers, de beide andere doen dat wel. Daaruit blijkt dat *Tboeck* vooral door mannelijke lezers werd gehanteerd, *Dat leven* door vrouwelijke. Bijlage 1 bevat een lijst met edities van deze teksten met aanduidingen welke exemplaren werden gecollationeerd, bijlage 2 de editie van de prologen, bijlage 3 een overzicht van de middeleeuwse bezitters en bijlage 4 de vergelijking tussen de inhoud van *Dat leven* en de getijden. Er is ook een uitgebreid overzicht van de geraadpleegde literatuur. [JH]

3902– Timothy DE PAEPE, "*Opera op de Antwerpse drukpers*". *Een commercieel interessante onderneming tussen 1682-1714* in *De Gulden Passer*, 86, 2008, p. 43-60. Tussen 1682 en 1714 verschenen in Antwerpen een zestigtal operalibretti, waarin nieuwe Parijse zangspelen ook buiten Frankrijk bekend werden gemaakt. A toont overtuigend aan dat de minder bekende Antwerpse drukker Hendrick van Dunwalt hiervoor zorgde. Zijn opvolgers Bartholomeus Foppens en Petrus Grangé werkten in dezelfde lijn. Het vage beeld van de late zeventiende eeuw krijgt eindelijk wat heldere contouren dankzij dit pionierswerk. Voor boek- en muziekhistorici aanbevolen inspiratie. [MdS]

3903– Sébastien AFONSO, *L'imprimé officiel: enjeu et objet de rivalités entre imprimeurs dans les villes du sud des Pays-Bas méridionaux au XVIIe siècle* in *Urban networks and the printing trade* (zie nr. 3883), p. 53-76. Verkenning van de relatie tussen overheid en drukkers-uitgevers in Franstalig België. **Overheidsdrukwerk** was gegeerd als een vrij lucratieve opdracht én als middel in de concurrentieslag met collega's uit de onmiddellijke omgeving, maar ook als statussymbool. Goede politieke contacten waren (en zijn) altijd nuttig. De meeste voorbeelden komen uit Henegouwen, en met name uit Bergen (Mons) waar Jean Havart blijkbaar de spin in het web was. Wie waagt zich aan een vergelijkbaar onderzoek voor Vlaanderen (graafschap) of Brabant (met of zonder Brussel)? [MdS]

3904– Guy LIAGRE, *Sola Scriptura. Notitie over de protestantse aanwezigheid te Hasselt van de reformatie tot de officiële staatserkenning in Limburg. Het Oude Land van Loon*, 87, 2008, 2, p. 153-192. Overzicht van de **Reformatie** in Hasselt, met aandacht voor Plantijns medewerker en alibi Augustijn van Hasselt (pp. 159-161). [MdS]

3905– Marieke VAN DELFT & Jan Willem KLEIN, *Nieuwe lezers, nieuwe hardware: het boek in de vijftiende eeuw* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 17, 2010, p. 53-91. Artikel dat een overzicht wil schetsen van van de **overgang** van handschrift naar gedrukte

boek in Nederland in de 15de eeuw. Jammer dat het gedrukte boek in het artikel niet veel aandacht krijgt; behalve een aantal gemeenplaatsen wordt niet veel verteld over de o zo belangrijke overgang. Wie in handschriften geïnteresseerd is, heeft meer aan het artikel. Wel een mooie, instructieve bibliografie aan het eind. [JH]

3906– Ludo VANDAMME, *Colard Mansion et le monde du livre à Bruges* in Pierre Aquilon & Thierry Claerr (eds.), *Le Berceau du livre imprimé. Autour des incunables. Actes des "Rencontres Marie Pellechet" 22-24 septembre 1997 et des Journées d'étude des 29 et 30 septembre 2005*. – Turnhout: Brepols, 2010, p. 177-186. – ISBN 978-2-503-52575-4.

Goede synthese van de plaats van Colard **Mansion** in het Brugse boekbedrijf in de periode 1476-1484. De Brugse *Biekorf*-bibliotheek beschikt dankzij een legaat van oud-stadsgenoot Joseph-Basile van Praet (1752-1837) over tien Mansiondrukken in niet minder dan vijftien exemplaren. [Mds]

3907– Renaud ADAM & Alexandre VANAUGAERDEN, *Passeurs de textes. [1] Thierry Martens et la figure de l'imprimeur humaniste (une nouvelle biographie). Avec une liste de ses éditions et les adresses aux lecteurs signées par l'imprimeur*. – Turnhout/Anderlecht [Bruxelles]: Brepols/Musée de la Maison d'Érasme, 2009. – 249 p.: ill.; 25 cm. (Nugae humanisticae sub signo Erasmi, 11) – ISBN 978-2-503-53112-0.

A. heeft het gewaagd een nieuwe blik te werpen op een (te) gecanoniseerd personage uit de vaderlandse boekgeschiedenis: Dirk **Martens**. Hij verwerkt recent eigen onderzoek en enkele nieuwe vondsten en hypothesen en komt zo tot een licht gewijzigd beeld. De invloed van Erasmus blijkt groter te zijn dan gedacht, en Martens' kennis van het Latijn blijkt nogal twijfelachtig. Met handige overzichten van zijn drukken en de uitgave van een aantal Latijnse opdrachten (in naam) van Martens. Hoort in elke studiebibliotheek van het boek in de Nederlanden! [Mds]

3908– Renaud ADAM, *Jean de Westphalie et Thierry Martens. La découverte de la Logica Vetus (1474) et les débuts de l'imprimerie dans les Pays-Bas méridionaux (avec un fac-similé)*. – Turnhout/Anderlecht [Bruxelles]: Brepols/KBR/Musée de la Maison d'Érasme, 2009. – 127 p. + facsimile; 25 cm. (Nugae humanisticae sub signo Erasmi, 8). – ISBN 978-2-503-52841-0.

Het opduiken van een 'vergeten' incunabel, op 6 mei 1474 te Aalst gedrukt door Dirk **Martens** en Jan van Westfalen, en op 10 juni 2004 op de Macclesfield-veiling bij Sotheby's te Londen verworven door de Koninklijke Bibliotheek van België, gaf aanleiding tot nieuw onderzoek naar de eerste drukken in de Zuidelijke Nederlanden. Was Dirk Martens eerst uitgever en dan pas drukker, en is Jan van Westfalen dan de eerste 'Belgische' drukker? A. presenteert de methode en resultaten van zijn verkenning, en geeft in bijlage onder meer een bibliografische beschrijving en een overzicht van de watermerken. Het unicum is tevens in een uitstekende reproductie beschikbaar voor verder onderzoek. Want zoveel is duidelijk: over Martens en Van Westfalen is het laatste woord nog niet gezegd. [Mds]

3909– U. RAUTENBERG, *Die Entstehung und Entwicklung des Buchtitelblatts in der Inkunabelzeit in Deutschland, den Niederlanden und Venedig: quantitative und qualitative Studien in Archiv für Geschichte des Buchwesens*, 62, 2008, p. 1-105.

Belangwekkende studie van (het onderzoek naar) het opkomen van het gedrukte **titelblad** in de incunabelperiode. De Nederlanden komen ruim aan bod (p. 28-29 en vooral 53-84). Het oudste titelblad is er een van Gerard Leeu uit 1477 (GW 7519) en hij blijkt ook het belangrijkste personage te zijn voor het ontstaan van geïllustreerde titelbladen. Tevens komen layout en kleurengebruik aan bod. Aanbevolen lectuur! [MdS]

3910– Albert DEROLEZ, Benjamin VICTOR & Wouter BRACKE, *The surviving manuscripts and incunables from medieval Belgian libraries. Edited with the collaboration of Thomas Falmagne & Lise Otis*. – Brussel: Paleis der Academiën, 2009. – 434 p.; 26 cm. (A. Derolez & B. Victor (eds.), *Corpus Catalogorum Belgii. The Medieval Booklists of the Southern Low Countries*, 7). – ISBN 978-90-6569-056-2.

De auteurs hebben het gewaagd, geïnspireerd door vergelijkbaar onderzoek van Neil Ker (Groot-Brittannië) en Sigrid Krämer (Duitsland & Zwitserland), om een lijst samen te stellen van de (thans in instellingen) bewaarde handschriften en incunabelen afkomstig uit instellingen in de Zuidelijke Nederlanden (nauwkeuriger maar a-historischer: het huidige **België**). Exemplaren in de handel of in privécollecties zijn niet vermeld. Een indrukwekkend vertrekpunt voor verder onderzoek naar de boekencultuur in het hart van West-Europa, mede dankzij de uitvoerige registers op auteurs en titels, en op personen en plaatsnamen. Finis coronat opus! [MdS]

3911– Pieter DONCHE, *De incunabel Van den proprieteyten der dinghen (1485) en zijn oudst bekende private bezitter in Handelingen van het genootschap voor geschiedenis gesticht onder de benaming 'Société d'émulation' te Brugge*, 145, 2008, p. 267-278.

Een van de 58 bewaarde exemplaren van de door Jacob Bellaert in Haarlem gedrukte encyclopedie *Van den proprieteyten der dinghen* (1485) hoorde toe aan een "Jacop Donche ... hem ghegeven ... by ... Roelandt zijnen vadre" (Parijs, BnF, Rés. R 372). Roeland **Donche** (ca. 1460-1492) was schepen-keurheer van de kasselrij Veurne. En ook zijn zoon Jacob (1491-1552) vervulde die functie. Hij liet in het exemplaar (een pentekening van) het familiewapen aanbrengen en schreef er ook in. Niets is bekend van het verblijf van het exemplaar na Jacobs dood en vóór de verwerking van het exemplaar in de BnF (na 1857?). Het boek geraakte allicht in Parijs via de confiscaties door de Franse bezetter aan het einde van de achttiende eeuw. [MdS]

3912– Christian COPPENS, *The Incunabula of Parc Abbey (Heverlee, Leuven) in De Gulden Passer. Tijdschrift voor Boekwetenschap*, 88, 2010, 2, p. 23-70.

De veilingcatalogus uit 1829 is de belangrijkste bron voor het oude boekenbezit van de **Parkabdij** (Leuven). A spitst zijn onderzoek toe op de incunabels: hij fileert de catalogus methodologisch en gaat op zoek naar overgebleven exemplaren. Maar A laat het hier niet bij en doorzoekt een aantal Parijse bibliotheken naar exemplaren die voor de veiling, vnl. in de Franse tijd, uit de bibliotheek verdwenen zijn. Zo komt hij tot een lijst van 84 incunabels die worden opgelijst met bibliografische referenties en met bijzondere aandacht voor de herkomstgegevens. Tenslotte worden de 7 incunabels vermeld die zich vandaag in de Parkabdij bevinden. Het artikel wordt afgesloten met een index op auteurs, medewerkers en anonieme werken, en één op drukkers en uitgevers. Een voorbeeldige studie. [JH]

3913– L. VANDAMME, *Wiegendrukken verzamelen* in *Biekorf*, 108, 2008, 2, p. 236-7. Bespreking van twee artikels van ECI (nrs. [3716](#) en [3271](#)) met een beschrijving van de incunabels in twee **privéverzamelingen**: de verzameling Caloen (56 incunabels) en een niet nader genoemde (128 incunabels) met vooral werken van klassieke auteurs en humanisten. Een aantal van deze incunabels werden op 30 november 2010 bij Christie's verkocht. [JH]

3914– Lotte HELLINGA, *Four book auctions of the Fifteenth Century* in Richard A. Linenthal, James H. Marrow & William Noel (eds.), *The Medieval Book. Glosses from Friends & Colleagues of Christopher de Hamel*. – Houten: Hes & De Graaf, 2010, p. 261-269. – ISBN 978-90-6194-370-9.

Belangwekkende analyse van drie documenten m.b.t. de oudste **boekenveilingen** in de Nederlanden: Kortrijk 1470-01, Sint-Omaars 1481, en Mechelen 1489. Over verkochte handschriften én drukken, kopers en prijzen. [Mds]

3915– Elly COCKX-INDESTEGERE & Willem HEIJTING, *De doorbraak van de drukunst in roerige tijden: het Nederlandse boek in de zestiende eeuw* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 17, 2010, p. 93-139, ill.

Bijna 50 jaar na het verschijnen van **Kopij en Druk** (1962) wordt in het 17de JNB een round-up van de boekgeschiedenis sindsdien. Het artikel ivm de 16de eeuw belicht het boek vanuit zowel de Noord- als Zuid-Nederlandse kant. Na een inleiding waarin het boek in de nieuwe plurimediale maatschappij van de 16de eeuw wordt gesitueerd, worden de algemene ontwikkelingen in het boekbedrijf beschreven. Het gaat dan om de relatie met de verschillende overheden, de bedrijfsvoering, productie, distributie en consumptie. Uit dit overzicht blijkt nog maar eens het belang van Plantijn, maar ook onze Plantijn-gestuurde blik op het 16de-eeuwse boek, als gevolg van zijn rijk archief. Voor de eerste helft van de 16de eeuw wordt dan dieper ingegaan op het belang van de volkstaal, het humanisme en de reformatie. Ook is er aandacht voor de vernieuwingen in de vormgeving, de typografie, de boekdecoratie en de verzamelpassie. Ook voor de periode 1550-1580 komen gelijkaardige onderwerpen aan bod. Voor de laatste periode, 1580-1600, is de meeste aandacht toegespitst op boekproductie en vormgeving.

In het besluit wordt de balans opgemaakt tov *Kopij en Druk*. Waar is er winst, waar is er

verlies? Een winstpost is de grotere beschikbaarheid van informatie: waar De la Fontaine Verwey vooral een cultuurhistorische schets aanbod, is er nu een stortvloed aan concrete gegevens die de boekhistoricus nu opnieuw dwingt tot een synthese. Als gevolg van deze stortvloed ontstond de zelfreflectie: "wat is boekgeschiedenis en hoe moet deze discipline beoefend worden"? Verschillende richtingen waren mogelijk en werden ingeslagen: in Vlaanderen meer de richting van Henri-Jean Martin, in Nederland die van de *new bibliography*. De invloed van Robert Darnton, met de trits productie/distributie/consumptie is niet te onderschatten. Aan deze winst zit ook een verlies: als gevolg van de toevloed van de gegevens zien we specialisatie en fragmentatie, waardoor het grote verhaal, typisch voor De la Fontaine Verwey verloren gaat. [JH]

3916– Andrew PETTEGREE, *The Low Countries and the Sixteenth Century Book World in De Gulden Passer*. *Tijdschrift voor Boekwetenschap*, 88, 2010, 2, p. 153-157.

Naar aanleiding van het verschijnen van *Netherlandish Books* (NB) (zie volgende *Kroniek*) roemt A de kwantitatieve vooruitgang van zijn onderneming. Voor het verschijnen moest de onderzoeker van het (Noord- en Zuid-) Nederlandse boek uit de 16de eeuw zijn informatie halen uit NK, BT en TB. Deze drie werkinstrumenten zijn echter ongelijk van opzet waardoor het moeilijk werken is: BT is een catalogus van Belgische bibliotheken, TB is een project gestut door Valkema Blouw die zich ook baseerde op bibliografische referenties, enkel NK ging buiten de landsgrenzen om het Nederlandse boek, gedrukt 1501-1540, op te sporen. NB wou uniformiseren en uitbreiden, en deed dit ook: vóór NB waren er 23.464 edities gerepertorieerd, in NB zijn het er 32, 153 geworden. In feite gaat het om 31, 290 boeken, de resterende boeken zijn Nederlandstalige boeken, gedrukt in het buitenland. Uit een vergelijkende tabel met de productie van de belangrijkste Europese regio's blijken de Nederlanden zich eenzaam in het midden te vinden: ver achter de grote drie Frankrijk, Italië en Duitsland (resp. 80.344, 88.000 en 110.000 edities), maar ver boven Spanje en Portugal, Engeland en Zwitserland (18.368, 15.127 en 14.027 edities). [JH]

3917– Brecht DEWILDE, *Het sociaal kapitaal van Marcus Gerards in Handelingen van het genootschap voor geschiedenis gesticht onder de benaming 'Société d'émulation' te Brugge*, 146, 2009, 2, p. 309-346.

Studie van het netwerk van Marcus Gerards in het humanisten- en kunstenaarsmilieu. Een belangrijke bron voor de reconstructie van dit netwerk vormt de *Fabulen der dieren* waarin niet alleen Hubert Goltzius een rol van betekenis speelt als verdediger van de tekst, maar ook Lucas de Heere. De spilfiguur in het hele netwerk blijkt Abraham Ortelius te zijn. [JH]

3918– Edmond ROOBAERT, *Michiel van Hamont: hellebaardier van de keizer, rederijker en drukker van de koninklijke ordonnanties en plakaten* in Frank Daelemans & Ann Kelders (eds.), m.m.v. Annelies Op de Beeck, *Miscellanea in memoriam Pierre Cockshaw (1938-2008). Aspects de la vie culturelle dans les Pays-Bas méridionaux (XIVe-XVIIIe siècle). Aspecten van het culturele leven in de Zuidelijke Nederlanden (14de-18de eeuw)*. – Brussel:

Koninklijke Bibliotheek, 2009, p. 465-485. (Archives et Bibliothèques de Belgique. – Archief- en bibliotheekwezen in België. Numéro spécial. – Extranummer 82). – ISSN 0778-0722.

In deze gedetailleerde biografische studie van de Brusselse drukker Michiel van Hamont baseert Roobaert zich – opnieuw – op gedegen archiefonderzoek (Geheime Raad, Rekenkamer te Rijsel en te Brussel, broederschappen, kerk- en kloostergemeenschappen). Na in de leer te zijn geweest in Utrecht had van Hamont sinds ongeveer 1556 zijn eigen drukatelier in Brussel. Hamont drukt er vooral ordonnanties, edicten en plakkatens. Reeds op 18 december 1554 werd zijn drukkersoctrooi in het rijksregister ingeschreven. Dit is zeer opmerkelijk aangezien hij de enige Nederlandse drukker is die met een drukkersoctrooi in het rijksregister staat ingeschreven. Volgens A wijst dit erop dat van Hamont geen onbekende van de keizer was: uit een document van 1565 blijkt dat de drukker eerder hellebaardier van de keizer is geweest. Waarschijnlijk had hij in juni 1556 ontslag genomen met het vertrek van Karel V naar Spanje. Reeds van begin af onderhield hij nauwe contacten met officiële instanties: magistraat van Brussel, Staten van Brabant, Raad van Brabant, Rekenkamer en Geheime Raad. Voor al deze instellingen zou hij talrijke publicaties drukken. Behalve deze overheidspublicaties heeft van Hamont ook een uitnodigingskaart voor de inhuldiging van de vaart Brussel-Willebroek gedrukt, met een houtsnede die niet voor de Antwerpse moet onderdoen. Twee jaar later, in 1563, drukt hij de bundel van teksten die werden voorgedragen op het refreinfeest in Brussel van het vorig jaar. Ook in dit boek heeft van Hamont zijn kwaliteiten als figuursnijder kunnen tonen. A besluit met de inventaris van de winkel van Michiel van Hamont, opgemaakt in 1569 door commissarissen afgevaardigd door de hertog van Alva (AR Raad van Beroerten 28, ff. 29-39vo). Uit de inventaris blijkt dat van Hamont de op één na (die van Peter van Tombe of La Tombe) grootste boekhandel van Brussel runde. In de inventaris werden 752 titels van toegelaten boeken genoteerd en van 65 verdachte of verboden boeken. Behalve overheidspublicaties waren er ook schoolboeken, rederijkersliteratuur en (Vlaamse) volksboeken aanwezig. De prenten en modeboeken getuigen opnieuw van zijn activiteit als figuursnijder. [JH]

3919– Sylvia VAN ZANEN, "*Heeft **Plantijn** zijn verstand verloren?!*" *De relatie tussen de botanicus Carolus Clusius (1526-1609) en zijn uitgevers* in Edwin Bloemsaat, Erik Geleijns, Linda Hurkmans, Anneleid Schepers & Marja Smolenaars (red), *Janboel: opstellen aangeboden aan Jan Bos bij de afronding van de Short-Title Catalogue, Netherlands*. – Den Haag, 2009, p. 33-40.

In de briefwisseling van geleerden met het Plantijnse huis is heel wat informatie te vinden over de relatie tussen auteur en uitgever. A gaat na hoe de relatie was tussen Plantijn en de botanicus. Die was niet altijd zo goed: Clusius beklagde zich over de drukfouten en te weinig presentexemplaren, Plantijn over de veelvuldige brieven van Clusius. [JH]

3920– Jeanine DE LANDTSHEER, "*Die wereldvreemde proffen van Leuven in hun ivoren toren*". *Een vergeten brief van Nicolaas Oudaert aan Christoffel **Plantijn*** in *De Gulden Passer. Tijdschrift voor Boekwetenschap*, 87, 2009, 1, p. 31-52.

Een brief in de Universiteitsbibliotheek van Leiden, van de hand van Nicolaas Oudaert, werd

lange tijd beschouwd als een brief aan Justus Lipsius. Dit blijkt fout te zijn, de geadresseerde is waarschijnlijk Plantijn, en hoort dus thuis in de *Correspondance de Plantin* en niet in *ILE*. De brief is owv twee redenen interessant voor de boekgeschiedenis. Ten eerste laat de brief duidelijk zien dat Plantijn echt bekommerd is om geen verboden boeken uit te geven. Hij twijfelt namelijk of hij nog werken van Lipsius kan uitgeven en of een dedicatie aan Philip Sydney toegelaten is; Plantijn wordt hierin gerust gesteld. Ten tweede gaat het om de spanning tussen Plantijn en de Leuvense drukker Masius, die bij Plantijn de stiel had geleerd en nog met hem had samengewerkt. Echter beide drukkers stellen zich tegen elkaar kandidaat om de *Pastorale Mechliniensis diocesis* te drukken. Plantijn kan via Oudaert op de steun van bisschop Hauchinus rekenen, zodat hij de editie krijgt toevertrouwd. [JH]

3921– Jean-François GILMONT & Alexandre VANAUTGAERDEN (eds.), *La page de titre à la Renaissance. Treize études suivies de cinquante-quatre pages de titre commentées et d'un lexique des termes relatifs à la page de titre.* – Turnhout/Anderlecht [Bruxelles]: Brepols/Musée de la Maison d'Érasme, 2008. – 395 pp.: ill. (Nugae humanisticae sub signo Erasmi, 6). – ISBN 978-2-503-52669-0.

Deel 6 van de mooi uitgegeven reeks *Nugae humanisticae* bevat als hoofdbrok 13 studies over de **titelpagina**. Na de inleiding weerlegt A. Derolez de idee dat de titelpagina een uitvinding zou zijn van het gedrukte boek: reeds in een aantal manuscripten kunnen we spreken van een titelpagina. In de bundel worden verder de titelpagina's van de brievenbundel van Erasmus (Bénévent), de drukkers Wechel (Guilleminot-Chrétien) en Ferrarese drukkers/boekhandelaars (Gorris) besproken. De drukkersmerken op de titelpagina's van de Estienne worden behandeld door (Kemp, Gilmont en Cazes). Deze studies worden ingeleid door Higman die het heeft over de relatie tussen emblemata en drukkersmerken. In het variagedeelte heeft Barbieri het over papillons, stukjes papier gekleefd op de titelpagina om de tekst enigszins te wijzigen (niet opgenomen in de woordenlijst achteraan), Muller heeft het over de titelpagina van de dialoog Karsthans (Straatsburg, 1521) en Gilmont over de betekenis van *contrefaçon, privilège, émission et caractères* in het werk van Dolet. De studies over de titelpagina's van Lipsius (Landtsheer) en van Plantijn (Sorgeloos) worden apart besproken (zie nrs. [3922](#) en [3923](#)). Na de studies werden afbeeldingen van 54 titelpagina's opgenomen die de verschillende facetten (inhoud en context van het werk, plaats en bespreking van de titelpagina, drukker/boekhandelaar en drukkersmerk/illustratie, adres, dedicatie, colofon, kleur, ...) van de 16de-eeuwse titelpagina belichten. Deze facetten komen niet bij de bespreking van elke titelpagina terug, maar worden gebruikt wanneer ze van toepassing zijn. Voor België worden titelpagina's van Eckert van Hombrecht, Maarten de Keyser, Joos Lambrecht en Jan Mollijns afgebeeld. Instructief is de afbeelding van de titelpagina die door Dirk Martens werd gebruikt voor de *Bellum* van Erasmus en diegene die gebruikt werd door Frobenius (pp. 276/77). Jammer is wel dat bibliografische gegevens niet werden afgedrukt naast de titelpagina maar in een register ervoor. De bundel wordt afgesloten met een handige trefwoordenlijst ivm 16de-eeuwse titelpagina's, waarbij de Franstalige lemmata in 5 talen worden vertaald (Duits, Engels, Nederlands, Italiaans en Spaans). [JH]

3922– JEANINE DE LANDTSHEER, *Les pages de titre dans l'oeuvre de Juste Lipse (1547-1566)* in *Page de titre* (zie nr. [3921](#)), p. 57-72, ill.

De titelpagina's van Plantijn zijn meestal zeer eenvoudig: auteur en titel, weinig explicatie, drukkersmerk en adres. Dit is ook het geval voor de titelpagina's bij de werken van Lipsius. De werken over de maagd van Halle en over de maagd van Zichem volgen grotendeels het schema, alleen werd het drukkersmerk vervangen door een afbeelding van de Maagd. De Seneca-editie van 1605 vormt de grote uitzondering. Het boek gededicasseerd aan paus Paulus V, bezit een gegraveerde titelpagina van de hand van Theodoor Galle die emblematisch is opgevat. Uit de correspondentie van Lipsius met het Plantijnse huis blijkt de grote bezorgdheid omtrent de formulering van de editie op de voorpagina, vooral mbt de censuur. Ook is het opmerkelijk dat vanaf Jan Moretus de privileges op de titelpagina worden vermeld. [JH]

3923– Claude SORGELOOS, *Les pages de titre dans l'officine plantinienne* in *Page de titre* (zie nr. [3921](#)), p. 89-94, ill.

In zeer kort bestek geeft A een overzicht van illustraties die op de titelpagina's bij **Plantijn** te vinden zijn. Het drukkersmerk dat meestal wordt gebruikt in de Plantijnse edities, wordt soms vervangen door de wapens van de overheid of het orde-embleem van wie de uitgave uitgaat (Filips II, Staten van Brabant, SJ) . In devotionele werken komt er soms een houtsnede of kopergravure in de plaats van het drukkersmerk. Gegraveerde titelpagina's zijn meestal symbolisch en/of emblematisch. [JH]

3924– Paul DYCK, *Gathering the Story. Antwerp Biblical Illustrations in Little Gidding Books* in *De Gulden Passer. Tijdschrift voor Boekwetenschap*, 88, 2010, 2, p. 93-118.

Vlaamse **prenten** van o.a. Maarten de Vos en Gerard de Jode, en Engelse kopieën van dergelijke prenten werden gebruikt door de religieuze gemeenschap van Little Gidding in hun concordanties van de vier evangeliën. In deze concordanties, die de samenvoeging vormen van de vier evangeliën tot één verhaal, worden de illustraties niet alleen gebruikt ter illustratie, maar gaandeweg ook als commentaar op specifieke passages uit de Bijbeltekst. Een artikel over bijzonder gebruik (inclusief verknippen!) van Vlaamse gravures. [JH]

3925– Karen L. BOWEN & D. IMHOF, *Christopher Plantin and Engraved Book Illustrations in Sixteenth-Century Europe*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – xvi, 458 p.: ill.; 25 cm. – ISBN 978-0-521-85276-0.

Gedurende zijn hele drukkerscarrière heeft Plantin slechts een beperkt aantal edities met kopergravures of etsen (**intaglios**) gedrukt. Toch is dit beperkte aantal niet onbelangrijk: hij was daarmee één van de belangrijkste intagliodrukkers van Europa. In het boek wordt aangetoond hoe Plantin de productie van dergelijke boeken economisch en praktisch winstgevend heeft gemaakt, en hoe deze hele revolutie in het boekontwerp tot stand is

gekomen. Van begin af aan wordt dus duidelijk dat dit werkstuk geen kunsthistorische studie van de gegraveerde/geëtste boekillustratie van Plantin, maar een bedrijfseconomische studie; en dat kan, dankzij het uitgebreide archief van Plantin waar beide auteurs nauw aan verbonden en volledig mee vertrouwd zijn.

Na de inleiding waarin de situatie van de gegraveerde boekillustratie in de periode voor Plantin wordt geschetst, komen in het eerste hoofdstuk een aantal specificiteiten van boeken met gegraveerde prenten aan bod, in het tweede hoofdstuk wordt de plaats bepaald van Antwerpen en zijn kunstenaars in de 16de eeuw. In de drie volgende hoofdstukken wordt het eigenlijke verhaal van de Plantijnse intaglios verteld. Eerst de periode 1559-1571 met het aarzelende begin, dan de bloeiperiode in de jaren '70 met o.a. het belangrijke aandeel van de liturgische edities en tenslotte het laatste decennium van Plantins carrière met niet alleen gegraveerde, maar ook geëtste boekillustraties. Het laatste hoofdstuk behandelt de Plantijnse edities met intaglios van anderen.

Deze studie is zo nauwkeurig en diepgaand gemaakt dat we enkel een aantal opmerkelijke conclusies kunnen vermelden. Het belang van geldschietters voor intaglioproducties mag niet onderschat worden, niet alleen owv het geld, maar ook omdat deze geldschietters (Arias Montanus, Perez, Granvelle) ervoor gezorgd hebben dat Plantin een belangrijk deel van de markt voor devotieele werken in handen kreeg. Dankzij het economisch hergebruik van de platen en de verschillende niveaus van illustratie (geen, houtsnede, kopergravure) vanaf de jaren '50 heeft Plantin een markt geschapen die in de jaren '80 bereid was om een grote variëteit van teksten (niet alleen liturgische en devotieele) met intaglios (dus dure boeken) te accepteren. Een ander belangrijk en opvallend punt is de bereidwillige medewerking van kunstenaars, wanneer het op ontwerpen aankomt, maar een veel grotere terughoudendheid voor het graveren van die ontwerpen. Liever voerden de graveurs hun eigen projecten uit dan die van anderen, zeker van Plantin die de knip op de geldbeugel hield. De problemen met de plaatdrukkers waren minder groot: P. Huys, Myncken Liefrinck en Jacques vander Hoeven waren bereid tegen een gering bedrag de platen te drukken. Een laatste punt, naast vele andere, waar de auteurs en Plantijn veel belang aan hechten is de levensduur van de plaat, die beperkter is dan die van een houtsnede. Toch is dit geen belemmering geweest voor de verdere evolutie: Plantijn heeft ervoor gezorgd dat Franse, Italiaanse en Spaanse drukkers vanaf zijn tijd steeds meer hun boeken illustreerden met intaglios, ten nadele van de houtsneden (met uitzondering voor de goedkope edities).

In de appendices komen twee bedrijfseconomische items aan bod (het kostenberekeningsstelsel voor liturgische edities, de verkoop van Plantijnse edities met intaglios). Ook is er een overzicht van de inventarissen van de koperplaten, een bespreking van de edities met intaglios en een biografisch repertorium van wie voor Plantijn aan de intaglios heeft gewerkt (ontwerpers, graveurs, plaatdrukkers) met speciale aandacht voor de Plantijnse edities. Bij de bibliografische verwijzingen wordt wel verwezen naar de *Grove's Dictionary of Art*, maar niet naar Thieme-Becker.

Het boek bevat een schat aan informatie over de gang van zaken in de Plantijnse drukkerij, zeker wat de intaglios betreft. Daarmee hebben de auteurs een standaardwerk geschreven, waaraan enkel nog details of specificeringen aan toe te voegen zijn; iets waar de auteurs trouwens mee bezig zijn (zie nr. [3938](#)). Een must voor al wie het geïllustreerde gedrukte boek bestudeert. [JH]

3926– Thijs & Henk PORCK, "Hoemen alle boucken bewaren sal om ewelic te duerene". *Acht regels uit 1527 over het conserveren van boeken* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 15, 2008, p. 7-21, ill.

In de KB Den Haag wordt een handschrift bewaard dat ooit in het bezit is geweest van Margriet van der Spurt, die woonde bij de Sint-Lievenspoort te Gent. Het boek dat devotionalia bevat, vooral voor kinderen, bevat helemaal in het begin 8 regels om goed om te gaan met boeken, zodat ze minstens 200 jaar zouden meegaan. Margrietes boek gaat reeds bijna 500 jaar mee. De tips die worden gegeven zijn ook vandaag nog steeds geldig: 1) boeken droog en stofvrij bewaren, 2) geen vuile, vette of natte handen, 3) niet verhitten of wijd open laten liggen, 4) geen vastgeplakte dekbladen van boekplatten lostrekken, 5) schimmelaantasting door vocht voorkomen, 6) bladen of katernen niet uit het boek scheuren, 7) geen tekeningen of krabbels maken in de marge, 8) nooit een boek aan een kind geven! [JH]

3927– Renaud ADAM, *Dans le Gyron de Marguerite de Croÿ, comtesse de Lalaing (1508-1549)* in Renaud Adam & Alain Marchandisse, (eds.), *Le livre au fil de ses pages. Actes de la 14e journée d'étude du Réseau des Médiévistes belges de Langue française. Université de Liège, 18 novembre 2005*. – Bruxelles, 2009, 13-23: ill. (Archives et Bibliothèques de Belgique. – Archief- en bibliotheekwezen in België. Numéro spécial. Extranummer, 87). – ISSN 0775-0722.

A bestudeert het boekenbezit van een adellijke dame, naar aanleiding van de vondst in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel van een exemplaar van het boek (Inc B 553), gedrukt in Parijs bij Michel le Noir en Jean Petit ca. 1516, met het handschriftelijke ex libris van de gravin, Belangrijk bij deze studie is niet alleen het boekenbezit van de dame zelf, maar ook van haar echtgenoot Karel II van Lalaing. A merkt op dat dit boek een scharniermoment markeert: voor 1500 zou het ondenkbaar zijn geweest dat een adellijke dame een gedrukt boek in bezit had: had Marguerite de Croÿ in de tweede helft van de 15de eeuw geleefd de *Gyron* zou een rijk versierd manuscript zijn geweest.

In de bundel bevindt zich ook een artikel van X. Hermand, E. Ornato & C. Ruzzier waarin zij hun project voorstellen met betrekking tot de studie van uitgeversstrategieën in de incunabelperiode. Het project is een samenwerking tussen de universiteit van Namen en de CNRS te Parijs (pp. 75-82). [JH]

3928– Johan OOSTERMAN, *De lezer heeft gelijk. Over de bijna primaire receptie van twee vroege drukken (Elckerlijc en Anna Bijns)* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 15, 2008, p. 23-34, ill.

Onderzoek naar **gebruikersnotities** in het Haags exemplaar van *Elckerlijc* (A'pen, G. Bac, ca. 1501) en in een Amsterdams exemplaar (KNAW) van de gedichten van Anna Bijns (A'pen, 1541 en 1553). In de *Elckerlijc* heeft de gebruiker de rijmen verbeterd (ook op plaatsen waar dit niet hoefde), in *Anna Bijns* heeft de lezer duidelijk gemaakt dat de situaties aangeklaagd door auteur in de jaren '20 ook nog in de jaren '60 actueel waren, mits enige ingrepen. Een tekst is niet alleen van de auteur, maar ook van de lezer. [JH]

3929– Karel MANNAERTS, *Boeken in Mechelen in het tweede kwartaal van de zestiende eeuw in Handelingen van de koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen*, 111, 2007 [=2008], p. 217-232.

In drie registers uit de verzameling Zestig Gebroeders (Aartsbisschoppelijk archief Mechelen) vond A 102 lijsten van boekenverzamelingen in **Mechelen**, te dateren tussen van 11 maart 1531 tot 17 december 1554. Deze lijsten zijn ofwel inventarissen, ofwel verkooplijsten, ofwel beide van 70 erflaters waarin 2104 boeken met naam van de auteur en/of titel vermeld staan. Met de naamloze boeken zouden er maximaal 2792 boeken aanwezig zijn in de lijsten. Hoe deze naamloze boeken vermeld staan in de lijsten vermeldt A echter niet. Adhv deze lijsten geeft A ons een inkijk in het Mechelse boekenbezit in de 16de eeuw. Aangezien zo'n 90% van de erflaters tot de clerus behoorden is het niet verwonderlijk dat religieus werk het meest voorkomt. Wel opmerkelijk is de grote populariteit van Erasmus: hij voert de top twintig aan met 153 vermeldingen van hetzij zijn werken, hetzij zijn naam. Op de tweede plaats komt Cicero met 35 vermeldingen. Uit het artikel blijkt ook de belangrijke aanwezigheid van rechtsboeken, zowel canoniek recht als Romeins recht. In het artikel geeft A ook een lijst van de auteurs uit de Nederlanden die zich in het Mechelse boekenbezit bevinden. Behalve voor de inhoud heeft A ook oog voor de plaats waar de boeken zich in huis bevonden en de boekbanden. [JH]

3930– Steven GYSENS, "*Gekocht op de openbare veiling op 7 oktober 1598*". *Handschriften uit Ortelius' bibliotheek "teruggevonden" in Brussel in De Gulden Passer*, 86, 2008, p. 29-42. De zoektocht naar de boeken en de bibliotheek van **Ortelius** werd in 2006 in gang gezet door B. Op de Beeck en A. De Coster. A zorgt met dit artikel voor een belangrijke stap vooruit. Adhv een aantal manuscripten en brieven van tijdgenoten van Ortelius weet hij de veiling van het boekenbezit van Ortelius te situeren op 7 oktober 1598. Maar daarmee is de zoektocht niet afgerond: waar werd de veiling gehouden, wie kocht er wat, ... Niet alleen de drukken bieden oplossingen, ook handschriften. Een mooi artikel. [JH]

3931– Antonio DAVILA PÉREZ, *Lezers, boeken en lectuur van een humanistenkring in de zestiende eeuw. Boekbestellingen door Arias Montanus en zijn Sevillaanse vrienden (vert. Kris Delcroix)* in *De Gulden Passer. Tijdschrift voor Boekwetenschap*, 88, 2010, 1, p. 7-119, ill.

Op het einde van de 16de eeuw stuurden 7 Sevillianen, onder wie Benito Arias Montano handgeschreven bestellijsten naar Johannes Moretus. Deze lijsten die nu nog in MPM worden bewaard, werden door de auteur uitgegeven, de titels werden geïdentificeerd en benaderd met de vraag naar "de wetenschappelijke belangstelling van de bestellers, hun veelzijdige culturele interesse en hun socio-economische situatie". Na een methodologische inleiding waarin de na- en voordelen van de bestellijsten worden belicht, gaat A dieper in op de humanistenkring in Sevilla en situeert er de 7 bestellers. Bijzonder interessant is dat A ingaat op de financiële implicaties van de bestellingen: daaruit blijkt dat Arias Montanus in de jaren

‘92-‘93 zo’n 12.000 euro zou uitgegeven hebben aan boeken, de humanist Pacheco meer dan 7500 en de geneesheer-botanist Simón de Tovar bijna 5000 euro. De boeken die de humanisten bestelden pasten volledig in het concept van de 16de-eeuwse humanistenbibliotheek: meer gericht op kennis (geschiedenis, wetenschappen, taal) dan op ontspanning (literatuur en boeken in de volkstaal). Het artikel wordt besloten met de uitgave van de bestellijsten met een voorbeeldige identificatie. Alhoewel dit artikel een mooie inkijk verschaft in de Sevillaanse humanistenwereld, laat het de kans voorbijgaan om ook een blik te werpen op de Sevillaanse boekenwereld. Aangezien de bestellers naar Antwerpen trokken om boeken te bestellen kan daaruit afgeleid worden wat er in Sevilla ontbrak. Ook zou het interessant geweest zijn om vast te stellen hoe oud of hoe recent de publicaties waren die de Sevillianen bestelden. Tenslotte kan de lezer zich afvragen hoe deze titels in Sevilla bekend waren. [JH]

3932– A. DUBOIS, *Les échanges de livres entre Genève et Anvers lors des foires de Francfort: l'exemple de Jacob Stoer et de la firme plantinienne* in *Bibliologia. An International Journal of Bibliography, Library Science, History of Typography and the Book*, 3, 2008, p. 55-106.

Jacob Stoer, een van de belangrijkste drukkers uit Geneve, is zeer goed vertegenwoordigd in de catalogi van de Frankfurtse **boekenbeurs**: 173 titels in de catalogi van 1570-1620. Hij was vooral gespecialiseerd in religie, recht, Griekse en Latijnse auteurs en schoolhandboeken. Hij verdeelde zijn aandacht over de Franse en de Duitse markt. Op basis van het archief MPM wordt de transacties tussen Stoer en Plantijn (later Jan Moretus) nagegaan: Stoer koopt bij PM, maar verkoopt ook eigen boeken, alsook van andere Geneefse boekhandelaars (oa Henri Estienne, de Tournes, Vignon, Chouet, Crespin) en van boekhandelaars uit Lyon (oa La Porte, Gazeau, Rouillé). PM heeft 507 exemplaren gekocht van Stoer, naast religie (waaronder *Abraham sacrificiant* van de calvinist Bèze) en recht, vooral literatuur (339 exx) en klassieken (Latijnse vertalingen van Griekse auteurs). Moretus verkoopt aan Stoer in de periode 1586-91 vooral religie en literatuur en wetenschap, maar nooit grote aantallen. In het bijvoegsel werd de lijst van boeken opgemaakt die gekocht en verkocht werden door Stoer aan Jan Moretus (1586-1609), met in noot de volledige titelopgave, het formaat en het aantal pagina's. Ook de prijs en aantal exemplaren wordt opgegeven. Een verwijzing naar PP voor de Plantijnse drukken die verhandeld werden, werd niet opgenomen. [JH]

3933– *Christan Coppens, I cataloghi degli editori e dei librai in Italia (secoli XV-XVI)* in *Bibliologia. An International Journal of Bibliography, Library Science, History of Typography and the Book*, 3, 2008, p. 107-124.

Uit dit artikel over **boekhandelcatalogi** in Italië blijkt dat ook Plantijnse catalogi hun weg vonden naar Italië: de catalogus van 1579 bevindt zich in Perugia, die van 1584 in Firenze en Rome (p. 123). [JH]

3934– Wim FRANÇOIS, *Het voorwoord bij de "Leuvense bijbel" van Nicholaus van Winghe (1548). Over Schrift, Traditie en volkstalige bijbellezing in Ons geestelijk erf*, 79, 2008, 1, p. 7-50.

Alhoewel het artikel zich aansluit bij de rij van publicaties omtrent de plaats van de Schrift in de theologie en de spiritualiteit van de 16de-eeuwse leek, is het begin van het artikel (pp. 8-13) lezenswaardig voor de boekhistoricus dankzij het overzicht van volkstalige **bijbels** in het begin van de 16de eeuw. [JH]

3935– Paul F. GEHL, *'Grammatica Despauteriana': l'adattamento di libri di testo provenienti dal Nord Europa per il mercato editoriale italiano, 1540-1600* in *Bibliologia. An International Journal of Bibliography, Library Science, History of Typography and the Book*, 3, 2008, p. 35-53.

Despauterius is wel de succesauteur van het schoolhumanisme in de Nederlanden. Dankzij zijn gedreven Parijse uitgever Badius (ook uit de Nederlanden!) domineerde hij ook de Franse markt. Die boeken kwamen noordwaarts, maar bereikten ook het zuiden, en hadden zelfs succes in de bakermat van het humanisme, Italië. Samen met teksten van zijn Franse geestesgenoot Jean Pellison werden enkele van zijn werken in Italië herdrukt en/of aangepast naar de wensen van plaatselijke scholen. Een 'school-voorbeeld' van marketing. [Mds]

3936– Alfons K.L. THIJSS, *Den lustelijcken Mey. Het incipit van een populair lied gerecycleerd tot titel van een devotieboekje door Paulus Fabri (Brussel, 1600)* in *Volkskunde*, 110, 2009, 2, p. 137-157.

Den lustelijcken Mey is een boek van Paulus Fabri, vice-plebaan van de collegiale kerk van Sint-Goedele te Brussel. De titel van het devotionele boek (dat niet in BCNI wordt vermeld) is op zijn minst vreemd te noemen: het is eveneens de titel van zowel een devoot als een amoureuus lied. Het boek van Fabri werd opgedragen aan Jacqueline du Bois, overste van het Leuvense annunciatenklooster. In het artikel legt A de band tussen de devotionele tekst en de wereldse meivieringen en toont zo het devotionaliseren van de volkse gebruiken aan na Trente. [JH]

3937– Christian COPPENS, *"For the Benefit of Ordinary People". the Dutch Translation of the Fasciculus medicinae, Antwerp 1512* in *Quaerendo*, 39, 2009, 2, p. 168-205: ill.

Studie van het eerste geïllustreerde geneeskundige werk, gepubliceerd in de Nederlanden, namelijk de *Fasciculus medicinae*. Na duidelijk te hebben gemaakt dat Johannes de Ketham niet de auteur of de editor van het boek is, bestudeert A de illustraties in relatie tot zijn Venetiaanse voorganger. Deze illustraties hebben een *Nachleben* gekend dat niet beperkt bleef tot geneeskundige werken: ze werden ook in botanische werken gebruikt. En het is niet omdat Vesalius' *Fabrica* (1543) verscheen, dat automatisch de oudere illustraties uit de boeken verdwenen: nog tot in 1668 werden de illustraties in een Venetiaans geneeskundeboek gebruikt. De Gentse druk van 1566 met de vertaling van Guy de Chauliac wordt vermeld in BT8434, i.t.t. wat in noot 8 gezegd wordt. [JH]

3938– Karen L. BOWEN, *Unknown examples of Christopher Plantin's books of hours and new discoveries concerning his working practices in De Gulden Passer*. *Tijdschrift voor Boekwetenschap*, 87, 2009, 2, p. 7-33.

Na de studie van een aantal onbekende exemplaren (Avranches, Wroclaw, Oxford Oriël College, Bath, York) van **getijdenboeken**, gedrukt door Plantin, komt A tot een aantal markante bevindingen. Ook al leek Plantin twee identieke edities van een tekst onmiddellijk na elkaar te drukken, toch waren de boeken niet noodzakelijk identiek. Wat de illustraties betreft, zijn er soms grote verschilpunten: Plantin gebruikte zijn voorraad platen niet als een verzameling van afzonderlijke reeksen, maar als één grote verzameling waaruit hij plukte naargelang de nood en de vereisten. Maar nog opmerkelijker is dat Plantin soms twee verschillende lettergroottes gebruikte voor edities met dezelfde katernenstructuur. Op die manier liet Plantin zijn kopers niet alleen de keuze tussen houtsneden of kopergravures, maar ook tussen twee lettergroottes. Met een dergelijke creativiteit diversifieerde Plantin zijn klantenkring. Het artikel wordt afgesloten met een bibliografische beschrijving van de vijf exemplaren en een chronologie van de Plantijnse gedrukte *officia* tussen 1572 en 1574. [JH]

3939– An FAEMS, *Van "oude historiën" naar `wat nyeus". Middeleeuwse ridderstof in zestiende-eeuwse gedrukte prozaromans* in Elke Brems, Vincent Buyens, An Faems & Marc Van Vaecq (red.), *De tekst & de drager. Nieuwe en oude media in de Nederlandse literatuur* [= *Spiegel der Letteren* 50 (2008). 2], p. 172-190.

Studie adhv *Die historie van Malegijs* van de formele en inhoudelijke verschillen tussen handschriftelijke en gedrukte **ridderromans**. Formeel liggen de verschillen in het gebruik van het titelblad en de proloog in de gedrukte romans. Inhoudelijk gaat het om een direct benoemen van de emoties, een minder genuanceerde karaktertekening en een explicitering van de handeling in deze laatste. Tenslotte verzet A zich tegen de globale typeringen (vereenvoudiging, idealisering) voor de prozaromans die vergezeld gaan van negatieve connotaties. [JH]

3940– Jacques MERTENS, *Maten en gewichten in het Cijferbouck van Adriaen Vander Gucht (Brugge, 1569)* in *Biekorf*, 108, 2008, 4, p. 452-467.

Studie van het Cijferbouck van Adriaen Vander Gucht (BT 4623) met speciale aandacht voor maten en gewichten die 12 pagina's van de 246 uitmaken. [JH]

3941– Enrique GONZALEZ GONZALEZ, *Vives' Introduction a la sabiduria, Antwerpen, 1551* in *Ex officina. Bulletin van de vrienden van de Leuvense Universiteitsbibliotheek*, 22, 2009, 2, p. 2-3.

In 1551 brengt Joannes Steelsius te Antwerpen een nieuwe Spaanse vertaling door Diego de Astudillo van de *Introductio ad sapientiam* van J.L. Vives op de markt. Deze vertaling,

gemaakt in Brugge in 1546 (datering inleidende brief) werd door de UB Leuven aangekocht. Daarmee bezit de bibliotheek behalve één van de drie geregistreerde exemplaren van de editio princeps van de Spaanse vertaling van de *Introductio* ook een exemplaar van de Castiliaanse vertaling van Astudillo. [JH]

3942– Pierre DELSAERDT, *De kennismachines van Cornelis Kiliaan. Een typografische analyse van drie Nederlandse woordenboeken uit de 16de eeuw in De Gulden Passer. Tijdschrift voor Boekwetenschap*, 87, 2009, 1, p. 9-30.

Vertrekkend van Paul Valéry's omschrijving van een boek als een *machine à lire* stelt A de vraag: hoe en met welke typografische middelen ontwikkelden wetenschappelijke naslagwerken zich in de vroegmoderne tijd tot *machines à savoir*? Centraal staat daarbij hoe de typografie de *retrieval*-functie van dergelijke werken ondersteunt. Bij de studie van o.a. woordenboeken moet daarbij rekening gehouden worden met het macroniveau (terugvinden van het gezochte lemma) en het microniveau (structurering van de informatie binnen het lemma). Aan de hand van de studie van de drie woordenboeken van Kiliaan die in door de Plantijnse officina werden uitgegeven (1574, 1588 en 1599) komt A tot de conclusie dat reeds in de 16de eeuw met beide niveaus werd rekening gehouden en dat Kiliaan/Plantijn dat voorbeeldig hebben gedaan. Zo was het mogelijk om de lemmata terug te vinden niet alleen aan de hand van de koptitels, maar ook adhv de versierde initialen die het begin vormen van elk nieuw hoofdstuk (letter). Op microniveau zorgt het gebruik van de gotische letter bij het lemma – en alleen bij het lemma! – voor een duidelijk onderscheid met de rest van de informatie. Bij de keuze van het formaat kunnen economische overwegingen een rol gespeeld hebben, maar of de keuze van de kleine marges enkel en alleen door besparingen zijn ingegeven, daar durft A aan te twijfelen: mogelijk presenteerde Kiliaan/Plantijn de tekst als definitief, en dus hoefde er geen commentaar in de marge geschreven worden! [JH]

3943– Jos van HEEL, *Gisbertus Voetius on the Necessity of Locating, Collecting and Preserving Early Printed Books in Quaerendo*, 39, 2009, 1, p. 045-56.

De Utrechtse calvinistische theoloog Gisbertus Voetius (1589-1676) gaf zijn studenten ook **bibliografische richtlijnen**. In 1644 publiceerde hij een handboek met een overzicht van relevante literatuur. In 1651 verscheen een bijgewerkte en vermeerderde editie waarin hij ook de methode van bibliografisch onderzoek bespreekt. Hij waarschuwt zijn lezers dat na het concilie van Trente vele teksten zijn gecensureerd en gewijzigd door Rome. Daarom geeft Voetius de raad om naar vroeg gedrukte boeken op zoek te gaan omdat deze nog niet gecensureerd waren. Voetius raadt aan om naar de bron te gaan, maar ook om zoveel mogelijk edities van een tekst te verzamelen zodat men kan vergelijken. A editeert de Latijnse tekst van Voetius, identificeert in voetnoten de boeken waar Voetius naar verwijst en geeft er een Engelse vertaling van. Voetius geeft de raad te zorgen voor eigen exemplaren, boeken uit kloosters moeten overgebracht worden naar openbare publieke bibliotheken, men moet bij antiquaren op zoek gaan naar deze oude boeken en ook bij personen die de boeken verwerken tot lijm. [HM]

3944– Paul DIJSTELBERGE & Piet VERKRUIJSSE, *Een schitterend moeras: boek en wereld in de zeventiende eeuw* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 17, 2010, p. 141-170.

Dijstelberge en Verkruisje behandelen voor dit themanummer *Kopij en druk revisited* van het Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis de gouden eeuw van de Nederlandse boekenwereld. Dit nummer beoogde een wisselwerking tussen het cultboek van Hellinga uit 1962 en de inzichten die sinds die tijd zijn verworven. Dit is geen kleine klus aangezien de boekwetenschap vanaf de jaren '80, onder meer onder invloed van goeroes als Darnton en Chartier, niet in het minst in Nederland een hoge vlucht heeft genomen. Terecht wordt er gewezen op de maatschappelijke omstandigheden die de Republiek deden uitgroeien tot de belangrijkste typografische regio ter wereld: een goed werkend transportsysteem en de makkelijke toegang tot kapitaal. Nochtans wordt er amper aandacht besteed aan de rol van de Republiek in de internationale boekenmarkt, maar beperkt dit artikel zich tot de eigen landsgrenzen wanneer er gesproken wordt over het publiek van de Nederlandse boeken. Daarnaast blijft het artikel te veel hangen bij de materiële beschrijving van het drukkersvak: de inrichting van het atelier, de illustratietechnieken, formaten, ... terwijl de grote sprong voorwaarts in de boekhistorische historiografie net ligt in de *livre et société*-benadering. Een dergelijke benadering kan de eigenheid en de impact van de Noord-Nederlandse boekproductie, –distributie en –consumptie in kaart brengen. Pas in de epiloog treden de auteurs in dialoog met *Kopij en druk* en breken ze een lans voor het belang van de analytische bibliografie. [SvR]

3945– Goran PROOT, *Hoe volledig zijn de STCN en de STCV?: een bepaling van het werkelijk aantal boeken in folio, kwart, octavo en duodecimo uit de periode 1601-1640 gedrukt in Nederland en Vlaanderen aan de hand van overgeleverde exemplaren* in *Janboel* (zie nr. [3919](#)), p. 123-132.

A breekt een lans voor het belang van het toevoegen van dubbele exemplaren bij het samenstellen van bibliografieën. Ze kunnen namelijk gebruikt worden om de **volledigheid** van onze nationale retrospectieve bibliografieën te berekenen. Hiervoor gebruikt hij een wiskundig model dat hij in 2008 samen met Leo Egghe wist te ontwikkelen (zie nr. [3871](#)). Op basis van deze formule berekende hij dat de STCN voor de periode 1601-1640 voor de meest frequente formaten aan een volledigheid van 58% zit. Voor de STCV komt hij voor dezelfde selectie uit op 53%. [SvR]

3946– Dirk IMHOF, *François Bellet en Jan I Moretus: een verhaal van vertrouwen en mistrouwen* in *De Gulden Passer. Tijdschrift voor Boekwetenschap*, 88, 2010, 2, p. 71-91. Imhof beschrijft de carrière van François **Bellet** aan de hand van zijn relatie met Jan I Moretus. Bellet begon zijn carrière als zetter bij Moretus en kon in het begin van de zeventiende eeuw, dankzij mediatie en financiële hulp van zijn vroegere werkgever een eigen boekbedrijf opzetten in Saint-Omer. Hij bleef tijdens deze periode echter steeds financieel

afhankelijk van Moretus en kon de bestellingen die hij plaatste bij de Officina Plantiniana amper terugbetalen. Wanneer het in 1606 tot een conflict kwam met Moretus omdat Bellet het had gewaagd om liturgica te gaan uitgeven en hij hierdoor tegen de belangen van Moretus inging, bekoelde de relatie tussen beiden en was zijn rol in Saint-Omer uitgespeeld. Bellet verhuisde zijn bedrijf naar Ieper, waar hij als enige drukker in de stad een tweede adem vond, onafhankelijk van de Officina. Dit artikel is zeer goed gestoffeerd maar zou winnen bij een breder kader. [SvR]

3947– Dirk IMHOF, *De Plantijnse uitgeverij onder Balthasar II Moretus (1641-1674). Een vergelijking met het uitgeversfonds van zijn grootvader Jan I Moretus (1589-1610)* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 16, 2009, p. 113-129.

Het uitgeversfonds van de Officina Plantiniana evolueerde in de loop van de eerste helft van de zeventiende eeuw. In vergelijking met het fonds van zijn grootvader Joannes I Moretus, publiceerde Balthasar II **Moretus** veel meer religieus drukwerk (77% tegenover 48%).

Vooraf de stijging van het aantal liturgische werken is opmerkelijk. Werken over taalkunde, uitgaven van klassieke auteurs, cartografische werken en muziekgaven kwamen bijna of helemaal niet meer voor. Ook in de formaten zijn er verschillen merkbaar. In vergelijking met zijn grootvader gaf Balthasar II meer werken in folio en in kleine formaten (vanaf duodecimo) uit. Wat betreft de keuze van de illustratietechnieken is de overgang van houtsnede naar gravure in de tijd van Balthasar II compleet. Er werden amper nog houtsneden gebruikt vanaf het midden van de 17de eeuw. [SvR]

3948– Claude SORGELOOS, *Alberto Struzzi et Etienne Van Schoore, graveur et enlumineur à Bruxelles (fl.1614-1627)* in *Miscellanea in memoriam Pierre Cockshaw* (zie nr. [3918](#)), p. 487-496.

Aan de hand van een exemplaar van *Imago militiae auspicii Ambrosii Spinolae* (Brussel, 1614) van Alberto Struzzi in de Koninklijke Bibliotheek van België kan Sorgeloos de auteur van de bekende **titelprent** achterhalen. Het exemplaar in kwestie bevat immers een met de hand ingekleurde titelprent waarop onderaan in inkt is toegevoegd: ‘Stephanus Van Schoore, sculpsit & enluminavit’. Sorgeloos somt vervolgens nog een aantal andere werken op waarvoor Etienne Van Schoore het titelblad heeft ontworpen. [SvR]

3949– Theo DEPOORTERE & Johan VERBERCKMOES, *Wereldwijze Leuvenaars. Een boekeninventaris uit 1653 van de familie Van den Tympel in De Gulden Passer. Tijdschrift voor Boekwetenschap*, 87, 2009, 2, p. 47-67.

Overzicht van het **boekenbezit** van de Leuvense adellijke familie Van den Tympel aan de hand van een boedelinventaris uit 1653 opgesteld na het overlijden van Maria van Schoonhoven, weduwe van Lodewijk Van den Tympel. De taxatie van de 95 boeken die zich in hun woonhuis in Leuven bevonden, gebeurde door de Leuvense boekdrukker Hieronymus Nempe. Erg waardevol was de boekcollectie van de familie niet: 43 gulden en 2 stuivers. Het bekende meertalige woordenboek van Calepinus was een uitzondering met een waarde van 6

gulden. De hoofdmoot van de verzameling is niet gericht op persoonlijke devotie, zoals misschien voor de hand ligt, maar op ontspanning en lering, met vooral Franse literatuur of naar het Frans vertaalde klassieke auteurs. Deze worden aangevuld met een collectie humanistische titels en geschiedeniswerken. [SvR]

3950– Gilbert TOURNOY, *A la recherche de la bibliothèque du juriste liégeois Gerardus Corselius (1568-1636), professeur à l'Université de Louvain* in Dries Vanysacker, Pierre Delsaerdt, Jean-Pierre Delville & Hedwig Schwall (eds.), *The Quintessence of Lives. Intellectual Biographies in the Low Countries Presented to Jan Roegiers*. – Turnhout/Louvain-La-Neuve Leuven: Brepols Publishers/Bibliothèque de la RHE, 2010, p. 127-149 – ISBN 978-2-503-53210-3.

A onderzoekt 10 boeken die het handschriftelijk ex libris van Gerardus **Corselius** dragen. Daaruit blijkt dat sommige boeken afkomstig zijn van de bibliotheek van zijn oom J. Wamesius, dat hij het werk van Lipsius door en door kende, getuige de noten bij een Livius-editie (Bazel, 1543) en dat hij in nauw contact stond met Filips Rubens en J. Rycquius, getuige de presentemplaren. [JH]

3951– Christian COPPENS, *A Post-Mortem Inventory Turned into a Sales Catalogue: a Screening of the Auction Catalogue of the Library of Charles Duke of Croy, Brussels 1614* in *Quaerendo*, 38, 2008, 4, p. 359-380.

De verkoopscatalogus van de bibliotheek van Karel, hertog van Croy uit 1614 was opgesteld door de Brusselse boekhandelaars Rutgerus en Hubertus Antonius Velpius. Lange tijd werd gedacht dat de catalogus verloren was: het enige exemplaar uit de Universiteitsbibliotheek Leuven werd vernietigd tijdens de Eerste Wereldoorlog. Coppens gebruikte een zeldzaam exemplaar uit het archief van de familie Arenberg in Enghien. Op basis hiervan stelde hij vast dat de verkoopscatalogus in oorsprong bedoeld was als een **inventaris** van de bibliotheek van de hertog, waartoe hij in zijn testament uit 1611 de opdracht had gegeven. De catalogus moest de rijkdom van de collectie van de hertog in de verf zetten. Dit verklaart enkele bijzonderheden in de catalogus, zoals een vreemde onderwerpsontsluiting en het veelal ontbreken van formaten en impressa. De veilingcatalogus was echter nog een nieuw genre, de oudste in de Nederlanden dateert van 1599 en deze catalogus is de oudst bewaarde voor de Zuidelijke Nederlanden, wat de onervarenheid van de drukkers met het genre kan verklaren. [SvR]

3952– Feike DIETZ, *Gedrukte boeken, met de pen gelezen: sporen van leesinterpretaties in de religieuze manuscriptcultuur* in *De zeventiende eeuw*, 26, 2010, 2, p. 152-171.

In de Universiteitsbibliotheek Nijmegen wordt een bijzonder convoluut bewaard (nr. 325) waarin een handschrift, een prentenreeks (*Vita Sint Ioseph*) en een druk (*Het heylich leven van Sint Ioseph bruydegom der Moeder Godts Maria*) zijn samengebracht. Het handschrift bevat een merkwaardige interpretatie van de succesrijke bundel *Pia desideria* (Antwerpen

1624) van de jezuiet Herman Hugo (1588-1629). D. analyseert de tekst en plaatst die in het kader van mystieke devotie. [MdS]

3953– Hubert MEEUS, *Zacharias Heyns, Sometime Apprentice to Moretus, Becomes the First Merchant/Publisher in Amsterdam* in *Quaerendo*, 38, 2008, 4, p. 381-397.

Overzichtsartikel over Zacharias **Heyns**, die het vak leerde bij Plantijn in Antwerpen maar carrière maakte als *marchant-libraire* in Amsterdam. Heyns bezat geen drukpersen en combineerde dus de taken die we nu uitgever en boekverkoper zouden noemen. Hij trad met andere woorden op als financier van werken gedrukt door andere drukkers. Heyns had internationale ambities maar startte zijn carrière bescheiden met het uitgeven van schoolboeken, vaak geschreven door hemzelf of familieleden. Later kon hij, onder meer door samenwerking met de in Franeker werkzame Gillis van den Rade, ook een reeks humanistische werken uitgeven. Vanaf 1599 richtte Heyns zich met succes op de welgestelde Amsterdamse elite, die voor een groot deel bestond uit Zuid-Nederlandse emigranten zoals hemzelf. Veel van deze werken schreef of compileerde hij overigens zelf. [SvR]

3954– Stijn van ROSSEM, *The Bookshop of the Counter-Reformation Revisited. The Verdussen Compagny and the Trade in Catholic Publications, Antwerp, 1585-1648* in *Quaerendo*, 38, 2008, 4, p. 306-321.

Van Rossem illustreert enkele veranderingen in het Antwerpse boekbedrijf aan de hand van de familie Verdussen. Net zoals de Moretussen slaagden de Verdussens er in de eerste helft van de 17de eeuw in om een aantal monopolies te bekomen o.a. voor muntordonnanties en voor liturgische werken. Wat de aantallen gedrukte titels betreft zijn er merkelijke verschillen tussen Hieronymus I en II Verdussen, maar als men ook rekening houdt met het formaat dan blijkt dat een en ander wordt gecompenseerd door het feit dat er grotere formaten worden gedrukt. Verdussen II werkte ook meer voor de internationale markt wat zich ook vertaalt in het genre boeken en in de taal.

Ook in de boekhandel stelt A een evolutie vast. Uit de bewaarde briefwisseling (1629-1630) met de Utrechtse boekhandelaar Jan Everdsen van Doorn (c. 1580-1651) blijkt dat Verdussen hem niet alleen de eigen publicaties leverde, maar ook vooral contrareformatorische werken van andere drukkers in de Zuidelijke Nederlanden en zelfs van daarbuiten. Als het Antwerpse drukkersbedrijf in 1649-1650 in crisis verkeert, gaat Jan Baptist Verdussen op zoek naar een nieuwe markt voornamelijk voor hun contrareformatorische publicaties in Frankrijk. De missie van Jan Baptist was echter niet zo succesvol bij gebrek aan middelen, zowel geld als boeken maar vooral ook door een gebrek aan transportmiddelen. Na de dood van Hieronymus II zou Jan Baptist zich met meer succes concentreren op het Iberische schiereiland. Hieruit blijkt dat de Verdussens zowel een goede naam hadden in de productie van katholieke boeken als in de boekhandel. [HM]

3955– Guido VAN MEERSBERGEN, *De uitgeversstrategie van Jacob van Meurs belicht: De Amsterdamse en "Antwerpse" edities van Johan Nieuwofs Gezantschap (1665-1666)* in *De*

zeventiende eeuw, 026, 1, 2010, p. 73-90.

Het *gezantschap der Neêrlandtsche Oost-Indische Compagnie aan den grooten Tartarischen Cham* van Johan Nieuwhof verscheen in 1665 bij de Amsterdamse boekdrukker Jacob van Meurs. Het is een rijk geïllustreerd reisverhaal (149 koperplaten!) over de handelsmissie die Pieter de Goyer en Jacob Keyser tussen 1655 en 1657 ondernamen in naam van de VOC naar het Chinese hof in Beijng. Van Meurs wilde zijn investering laten renderen en verkreeg een privilege voor de duur van 15 jaar voor de Verenigde Provinciën, Frankrijk en Duitsland. Snel na de Nederlandse uitgave verscheen er dan ook een Franse en een Latijnse uitgave. In samenwerking met Van Meurs verscheen zelfs een Engelse uitgave bij de Schot John Ogilby. De these van dit artikel is dat een uitgave van het werk met het impressum 't'Antwerpen, By Michiel Cnobbert, Boekverkooper, in S.te Peeter, by het Professie-huys der Societeyt Jesu. Anno 1666', in werkelijkheid ook door Van Meurs gedrukt is. Van Meersbergen baseert zich voor zijn bewijsvoering in hoofdzaak op de koperplaten in het werk, die dezelfde zijn als in de Van Meurs-drukken. Met het werk wilde de Amsterdamse uitgever dus ook de katholieke Nederlandstalige markt aanboren en hiervoor had hij een 'betrouwbaar' impressum nodig. Ook de inhoud van het werk werd aangepast aan het beoogde publiek. De negatieve passages in het oorspronkelijke werk over onder meer de jezuïeten werden geweerd om het werk acceptabel te maken voor katholieke lezers. [SvR]

3956– Meghan KING, *Richard Stanihurst's Hebdomada Mariana. Catholic devotion and Spanish zeal in De Gulden Passer. Tijdschrift voor Boekwetenschap*, 87, 2009, 1, p. 53-64. Analyse en contextualisering van de bij Jan I Moretus verschenen *Hebdomada Mariana*. De auteur van deze tekst was Richard Stanihurst, een historicus en humanist van Ierse oorsprong die vanwege zijn religieuze overtuigingen aan het hof van de aartshertogen Albrecht en Isabella terecht kwam. Alhoewel Stanihurst zich vòòr zijn verblijf de Nederlanden relatief tolerant stond tegenover het protestantisme, kiest hij met de *Hebdomada*, mogelijk om politieke redenen, voor een zuiver katholieke interpretatie van de Mariadevotie die typisch was voor het contrareformatorisch discours van die tijd. [SvR]

3957– Pieter MOELANS, *Hoe schrijf je een gedrukt lied? De invloed van het gedrukte lied op de vormgeving van zeventiende-eeuwse wereldlijke liedhandschriften in De tekst & de drager* (zie nr. 3939), p. 191-209.

Moelans onderzoekt of er formele relaties te vinden zijn tussen **liederen** in druk en liederen in handschrift. Aangezien in handschriften vaak liederen uit gedrukte liedboeken voorkomen, wil hij nagaan of ook de formele kenmerken in de handschriften worden overgenomen, zowel op het niveau van het individuele lied als op het niveau van de hele bundel. Hij bekijkt daartoe een aantal handschriften met liederen uit de periode 1400-1700. Moelans behandelt echter alle handschriften op gelijke voet ook al hadden ze soms een heel verschillende functie. Aangezien heel wat verschillen ook vast te stellen zijn in de evolutie van handschriften, kan hij niet meteen de invloed van het gedrukte liedboek aantonen, noch waar het gaat om de vormgeving van individuele liederen als waar het over de samenstelling van het handschrift gaat. Moelans suggereert wel dat dit in achttiende-eeuwse handschriften wel het geval zal zijn, maar die heeft hij niet in zijn onderzoek betrokken. [HM]

3958– Marcus DE SCHEPPER, *Pausin Johanna in Antwerps gewaad (bij Fransoys Fickaert, 1614). Met een verdoken briefje van Justus Lipsius aan Franciscus Sweertius in De Gulden Passer*. *Tijdschrift voor Boekwetenschap*, 87, 2009, 2, p. 35-46.

Van de Antwerpse boekverkoper Fransoys Fickaert zijn tot nu toe slechts zeven uitgaven bekend. Daarbij is er ook een Nederlandse vertaling door een onbekende M.M. van het werk van Florimond de Rémond over de pausin Johanna (1614). Het werk valt op doordat het ook een onbekende brief van Justus **Lipsius** aan Franciscus Sweertius jr. (1547-1606) bevat. A belicht niet alleen de verschillende aspecten van het boekje en de personen die erbij betrokken waren, maar hij houdt in zijn besluit ook een vurig pleidooi voor meer doorgedreven bibliografisch onderzoek dat ook aandacht schenkt aan de inhoud van een boek. [HM]

3959– Paul BEGHEYN, *De meditatie over het evangelie van Jerónimo Nadal in een Nederlandse editie van 1629, met houtsneden van Christoffel van Sichem in Kees Schepers & Frans Hendrickx (red.), De letter levend maken: opstellen aangeboden aan Guido de Baere bij zijn zeventigste verjaardag; m.m.v. Rob Faesen & Ineke Cornet. – Leuven: Peeters, 2010, p. 151-166 (Miscellanea Neerlandica, XXXIX). – ISBN 978-90-429-2441-3.*

De *Evangelicae historiae imagines* van de Spaanse jezuïet jerónimo **Nadal** zijn een hoogtepunt van de laat-zestiende-eeuwse boekproductie in de Zuidelijke Nederlanden, en kenden vele herdrukken en bewerkingen. Één daarvan, *Der zielen lust-hof* ("Tot Loven, by Isbrandt Jacobsz. voor P.I. Paets A° 1629") roept vele vragen op. Er bestond bv. geen drukker met die naam in Leuven. Het gaat om een pseudoniem van de katholieke Amsterdamse uitgever Pieter Jacobsz Paets. A. gaat ook in op inhoud en illustraties. [Mds]

3960– Hannie van GOINGA & Jeroen SALMAN, *Expansie en begrenzing van de interne markt: de achttiende eeuw in Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 17, 2010, p. 171-219.

Een goed gestructureerd en grondig overzicht van het **Nederlandse boekbedrijf** in de achttiende eeuw, door twee specialisten ter zake, met een uitgebreide literatuurlijst. Het artikel volgt het bekende schema van Darnton, dat het verder verfijnt. De invalshoek is, zoals bij alle bijdragen in deze bundel, de inbedding van het boek in de bredere cultuur. De Zuidelijke Nederlanden komen slechts zijdelings ter sprake in het hoofdstuk over de internationale boekhandel. Dit overzicht vormt het nieuwe startpunt voor elk verder onderzoek. Wanneer iets dergelijks voor onze gewesten? [SVI]

3961– Tim DANKERS, *Drukken met de lezer in het vizier. Een inhoudelijk-typografische analyse van pamfletten in dialoogvorm rond de Brabantse Omwenteling (1790) in De Gulden Passer*, 86, 2008, p. 115-150.

Welke typografische strategieën gebruikte de drukker om zijn publiek te bereiken? Kunnen we daaruit het door hem beoogde lezerspubliek afleiden? Voor die vraagstelling ontwikkelt D. een **inhoudelijk-typografische code**. Dat D. zijn analyse begint met op inhoudelijke gronden een selectie te maken van het beoogde doelpubliek, en daarna op typografische gronden 'bewijst' dat het beoogde doelpubliek op uiterlijke gronden kan worden vastgesteld, proeft toch wat naar een cirkelredenering. De hypothese is steekhoudend, maar iets meer voorzichtigheid was op zijn plaats geweest.

Uit de analyse van twee subgenres in politieke pamfletten, de volkse dialoog en het intellectuele dispuut, blijken subtiele verschillen in o.m. de zetspiegel: het dispuut is langgerechter dan het iets meer vierkante volkse dialooggenre. Uiteraard is diepgaander onderzoek noodzakelijk, zoals D. zelf aangeeft: de analyse is op een zeer klein corpus van twee subgenres gebaseerd.

Nog een algemene opmerking. In een tijdschrift als de GP mogen we toch betere foto's verwachten dan de slecht gekaderde, donkere, met een goedkope camera uit de hand genomen plaatjes bij dit artikel. [SVI]

3962– Steven VAN IMPE, *Verloren illusies of bijgestelde ambities? Leven en loopbaan van Jan Baptist Carstiaenssens* in *De Gulden Passer. Tijdschrift voor Boekwetenschap*, 87, 2009, 2, p. 69-91.

Mooie studie van de Antwerpse drukker **Carstiaenssens** (1733-1812) die begon als een drukker met indrukwekkende publicaties (Robiano, Smits) maar die als gevolg van familiaal ongeluk, financiële moeilijkheden en problemen met de overheid, zowel de Oostenrijkse als de Franse, zich later bekende tot het volkse, goedkopere genre, waarin hij niet onsuccesvol was. Een klassiek biografisch artikel gebaseerd op gedegen archiefonderzoek, zoals het hoort. [JH]

3963– H. BILLIET, *Gentenaar Carlos **Habré**, eerste drukker op Cuba* in *Ghendtsche Tydinghen*, 37, 2008, 2, p. 97-102.

Juan Carlos Habré, waarschijnlijk de Gentenaar Jean Charles Havrey was de eerste drukker in Havana. Van zijn pers zijn drie publicaties bekend: een *Tarifa*, een prijslijst van medicijnen uit 1723, een werk met de verdiensten van priester de Sosa (1724) en een brevier (1728). [JH]

3964– Jan D'HONDT, *Een merkwaardige inkijk in het laatste levensjaar van drukker Pieter de Sloovere, 1767* in *Het Brugs Ommeland*, 48, 2008, 2, p. 86-99.

D. vond stukken van een burgerlijk proces uit 1767, waarin de echtgenote van de Brugse drukker de **Sloovere** zich beklaagt over de drankzucht en gewelddadigheid van haar man. Tijdens de verschillende getuigenverhoren komen schrijnende toestanden aan het licht. De eerste aanklacht wordt geklasseerd (wellicht omdat de Sloovere stadsdrukker was) maar na een tweede klacht wordt hij gecolloqueerd bij de cellebroeders. Zijn echtgenote Anna vander Piet laat beslag leggen op zijn goederen en neemt de drukkerij over (na de dood van de Sloovere zal ze hertrouwen met Joseph de Busschere en zo de basis leggen voor één van de

belangrijkste Brugse drukkerijen van de 19de eeuw). De processtukken bevatten, naast uitgaven in herbergen, bordelen en bij het gokken, ook gegevens over de drukkerij en de boekhandel. Zo heeft de Sloovere waarschijnlijk het geld dat hij ontving voor de voorintekening op *den volstandighen Catechismus* gebruikt om zijn liederlijk leven te financieren. In bijlagen geeft D. een transcriptie van een aantal opmerkelijke fragmenten uit de ondervraging (waarbij D. blijkbaar systematisch 'ledent' voor 'sedert' leest) en de lijst van voorintekenaars op voorgenoemde Catechismus. [SVI]

3965– Dirk VAN DE VIJVER, *Hendrik Pulinx jr., Emmanuel van Speybrouck en Paulus de Cock: drie Brugse architecten en hun professionele bibliotheek in Handelingen van het genootschap voor geschiedenis gesticht onder de benaming 'Société d'émulation' te Brugge*, 147, 2010, 1, p. 67-105.

A onderzocht voor zijn doctoraat de bibliotheken van Gentse architecten en ingenieurs, en breidt dit nu uit met de studie van drie Brugse **architectenbibliotheken** van de tweede helft van de 18de eeuw. De bibliotheken Pulinx en van Speybrouck werden beiden geveild in 1787, die van de Cock in 1810. Inhoudelijk lag de organisatie van de veilingen in handen van de uitgevers van Praet, de Busscher en de Moor. De Cock kocht zelf boeken op de eerste twee veilingen, niet enkel voor zichzelf maar ook voor de bibliotheek van de Brugse academie waar hij leraar was. Ook de achttiende-eeuwse bibliotheek van die academie, heropgebouwd na een brand in 1752, wordt tentatief gereconstrueerd. Uit de analyse blijkt dat vooral de Franse architectuur, en de Noord-Nederlandse ingenieurswetenschappen in trek waren bij deze Brugse architecten. De studie wordt afgesloten met een handig biobibliografisch overzicht over de betrokken architecten. [SVI]

3966– S. DAUCHY & V. DEMARS-SION, *La bibliothèque du juriste flamand Georges de Ghewiet* in *Bulletin de la Commission royale des anciennes lois et ordonnances de Belgique*. – *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor de uitgave der wetten en verordeningen van België*, 48, 2007, p. 277-320.

Een exemplaar van de veilingcatalogus van de bibliotheek van de rechtsgeleerde Georges de Ghewiet (1651-1745) bevindt zich in de Stadsbibliotheek van Rijsel. Nog geen twee maanden na zijn overlijden werd de bibliotheek van de Ghewiet verkocht (18 juli – 13 september). De catalogus bestaat uit 584 nummers, meer dan 700 titels, die volgens formaat werden gerangschikt. Natuurlijk vormen de juridische werken het zwaartepunt: gewoonterecht, middeleeuws zowel als modern canoniek recht, wetgeving, enz. Geografisch zijn er werken te vinden zowel mbt de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk als mbt de Noordelijke Nederlanden en Italië. Behalve recht is er natuurlijk ook nog klassieke literatuur en geschiedenis, maar ook cartografie, astronomie, tuinbouw en reizen. Aan het eind van het artikel (pp. 281-320) werd een niet becommentarieerde uitgave van de catalogus toegevoegd. [JH]

3967– Stefanie BEGHEIN, *Klanken in de kathedraal. Muziekleven en muziekcollectie van de Mechelse 'metropolitaine', ca. 1695-1751* in *Handelingen van de koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen*, 112, 2008, p. 77-103.

Naast informatie over het muzikale personeel van de Sint-Rombouts in de periode ca. 1695-1751, biedt deze studie een bijdrage tot de **muziekbibliotheek** van de kathedraal. Zowel de acquisitie van nieuwe muziek, hetzij als eigen productie door huiscomponisten, hetzij door aankoop of schenking, wordt via archivalische bronnen toegelicht. In de achttiende eeuw werden twee inventarissen opgesteld, waaronder één van de rijke collectie Italiaanse muziek, afkomstig uit een schenking van Corneille van den Branden de Reeth (1690-1761). Een belangrijk deel van die schenking, trouwens allemaal handschriften, is ook bewaard gebleven in het Aartsbisschoppelijk Archief, en werd ter plaatse bestudeerd. Op het einde van het artikel (bijlage 4) staat een verdienstelijke catalogus; uit een eerste vergelijking met RISM blijkt dat slechts 4 van de 141 composities daarin vermeld staan. [SVI]

3968– Noël GOLVERS, *De Leuvense universiteitsbibliotheek, work in progress* in *Ex officina. Bulletin van de vrienden van de Leuvense Universiteitsbibliotheek*, 22, 2009, 2, p. 4-5.

Korte uitgave met vertaling van een verslag van een bezoek van de Portugese diplomaat Luis da Cunha aan de **Leuvense universiteitsbibliotheek** in 1727. Die werd op dat moment verbouwd, en de boekencollectie liet maar een magere indruk na. Da Cunha slaagde er wel in de plannen van de architect te kopiëren. [SVI]

3969– D. LYNA, *De geboorte van de moderne veiling: specialisering en commercialisering van publieke verkopen in achttiende-eeuws Antwerpen* in *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis*, 5, 2008, 4, p. 87-106.

In de achttiende eeuw scheidden de kunst- en **boekveilingen** zich af van het 'gewone' tweedehandscircuits. Kunsthandelaars en boekverkopers speelden daarbij een steeds belangrijkere rol, terwijl de officiële roepers van de oudekleerkopersgilde slechts een ondersteunende functie hadden. Uitgeverszoon G.J. Bincken begon zijn carrière zelfs als gezworen roeper, en volgde pas later zijn vader op als boekverkoper. Boekhandelaar Jean-François de Bock daarentegen evolueerde van drukker van veilingcatalogi tot roeper (de oudekleerkopers slaagden er onvoldoende in hun monopolie te beschermen). Belangrijk is ook de locatie van de veiling: gebeurde deze aanvankelijk op de Vrijdagmarkt of in het sterfhuis, vanaf de tweede helft van de 18de eeuw werden steeds vaker comfortabele zalen aan de rand van de stad gebruikt; er ontstond ook een aparte verkoopscultuur, gericht op een nieuw doelpubliek: de bibliotheekverzamelaar. [SVI]

3970– Claude SORGELOOS, *Les réseaux commerciaux de Guillaume Fricx, imprimeur et libraire à Bruxelles (1705-08)* in *Urban networks and the printing trade* (zie nr. [3883](#)), p. 1-37.

In Brussel werd drukkerij-uitgeverij Mommaerts vanaf 1688 voortgezet door Eugène-Henri

Fricx (1644-1730) en zijn opvolgers. Van diens zoon Guillaume (1675-1712) is een bedrijfsdagboek bewaard (Stadsarchief Brussel, Oud Archief 3438) over de periode 23 oktober 1705 – 2 januari 1708. S. analyseerde het netwerk dat in al die cijfers schuilt: aankopen bij Brusselse collega's, bij collega's in Antwerpen (Moretus, Van Soest, Foppens), en, eenmalig, in Ieper (Remi Noël). Op de internationale markt koopt hij in Frankrijk, (Prinsbisdom) Luik, Duitsland, Engeland en vooral Nederland. Het gaat niet enkel om boeken, maar ook om papier en kantoorbenodigdheden. Fricx exporteerde naar dezelfde regio's eigen drukwerk (o.m. zijn bestseller *Notarius belgicus* van J. Huygens), maar ook publicaties van andere uitgevers. Voorbeeldige, rijk gedocumenteerde aanzet tot verder onderzoek van Fricx' talloze collega's in binnen – en buitenland. [Mds]

3971– Paul BRUYERE, *Une oeuvre inconnue de Pierre-Corneille Blessebois* in *Le livre et l'estampe*, 54, 2008, 170, p. 71-85.

A. bespreekt een recent opgedoken exemplaar van een slechts fragmentair bekende Luikse druk uit 1678, die nu aan de drukker Antoine Le Noir kan worden toegeschreven. Het betreft een anoniem toneelstuk over Sint-Lambertus, door Pierre Corneille Blessebois (een tweede editie vermeldde geen auteursnaam). Blessebois was een reizende broodschrijver met een slechte reputatie; het toneelstuk toont welke tactieken hij als schrijver gebruikte om zijn uitgever en het lezerspubliek te overtuigen van zijn literaire kwaliteiten. [SVI]

3972– Claude SORGeloos, *Lire la Chine dans les Pays-Bas autrichiens et la principauté de Liège* in Brigitte D'Hainaut-Zveny & Jacques Marx (eds.), *Formes et figures du goût chinois dans les anciens Pays-Bas*. – Bruxelles: Editions de l'université de Bruxelles, 2009, p. 123-145. (= Etudes sur le 18e siècle, 18).

Interesse voor **China** is er reeds heel lang: in de 17de eeuw zijn het de Antwerpse drukkers die werken met betrekking tot China verspreiden: Trognesium, Moretus, Meursius. In de 18de eeuw wordt China vooral een aangelegenheid van Luik en Brussel, een enkele keer Bouillon. Alle mogelijke aspecten komen aan bod: taal, politiek, literaire verwerkingen, satire en de Verlichting. Op basis van een aantal boekhandelcatalogi kan A ook de plaats bepalen van boeken over China die verkocht worden in boekhandels: ook moeten we rekening houden met een aantal lacunes en de specificiteiten van dergelijke bronnen, uit de steekproef blijkt dat in heel wat catalogi dergelijke boeken voorkomen: bij Georges de Backer en Pierre Vasse, H-F. t'Serstevens, Le Charlier en Joseph Ermens te Brussel, Henri Hoyois in Mons, G. Berbie en H. Bincken in Antwerpen. Op basis van veilingcatalogi gaat A op zoek naar werken over China in privébibliotheken: hij komt oa terecht bij Karel van Lorreinen, graaf Cobenzl, Neny, graaf de Calenberg, schepen Mols en burgemeester Van Schorel in Antwerpen, graaf Charles de Proli, in Brugge bij schepen Custis, in Gent bij Dominique Bernard Lemmens, enz. Ook in kleinere veilingcatalogi worden soms werken en voorwerpen uit China gevonden. Wat de religieuze instellingen betreft zijn de Jezuïeten bezitters geweest, alsook het kapittel van Doornik. Nieuhoff, Kircher en Du Halde houden een eeuw lang hun waarden maar evolueren: van encyclopedie naar *objet de curiosité*.

Een mooi artikel over een mooi onderwerp, en voor wie niet begaan is met boeken over

China in de noten zijn er talrijke bibliografische verwijzingen naar de catalogi. De moeite waard. [JH]

3973– L. VANDAMME, *Het Medicyn Boexken van chirurgijn Willebald David, 1765 in Biekorf*, 108, 2008, 1, p. 46.

Een exemplaar van een goedkope medische handleiding uit de collectie van Karel Jonckheere, nu in de OB Brugge, is aanleiding voor deze korte reflectie over het gebruik van dit soort boekjes op het platteland door lager geschoolde **chirurgijns**. [SVI]

3974– Pierre SWIGGERS, *The Elements of the Irish Language (Leuven, 1728) van Hugh MacCurtin in Ex officina. Bulletin van de vrienden van de Leuvense Universiteitsbibliotheek*, 22, 2009, 3, p. 2-3.

A. beschrijft een zeldzame **Ierse grammatica**, gedrukt in Leuven in 1728 door Martinus van Overbeke. Het Iers College zorgde al in de 17de eeuw voor een belangrijke Ierse aanwezigheid in de universiteitsstad, en liet ondermeer in 1611 de allereerste Ierse letters graveren. In de *Elements* werden waarschijnlijk nieuw gegoten letters op basis van deze set gebruikt. [SVI]

3975– Dries LYNA & Ilja VAN DAMME, *A strategy of seduction? The role of commercial advertisements in the eighteenth-century retailing business of Antwerp in Business History*, 51, jan. 2009, p. 100-121.

A. onderzoeken de rol van **krantenadvertenties** in de opkomst van de consumptiemaatschappij in het 18de-eeuwse Antwerpen, meer bepaald de aankondigingen in de *Gazette van Antwerpen*. Omwille van het toenemende aantal advertenties bracht drukker Jean François van Soest wijzigingen aan in de lay-out. Enkele slordigheden in de boekhistorische context: Joannes Grangé was nooit de drukker van de *Gazette*, de (dure) advertentie die A. vonden in de papieren van kanunnik Bruyninckx (p. 107) hebben mogelijk te maken met het drukken van de veilingcatalogus zelf of een affiche die de veiling aankondigde. Het aantal abonnementen wordt met 700 onderschat (p. 107): redacteur Van der Sanden sprak rond 1778 van 1295 exemplaren. De toename van advertenties in Antwerpen loopt gelijk met die in de omringende gebieden (Engeland, Frankrijk, Verenigde Provinciën), maar er werd geen causaal verband gevonden met de opkomende consumptiemaatschappij. De krantenadvertentie was voor vele verkopers niet het juiste medium om hun waren aan de man te brengen. Advertenties waren niet wervend, maar eerder informerend. In de omvangrijke bibliografie ontbreekt helaas H. van Goinga's *Alom te bekomen* waar A inzichten over advertenties voor boeken hadden kunnen vinden die misschien algemener van toepassing waren, bijv. dat veel advertenties niet de consument maar de gespecialiseerde distributeur als doelpubliek hadden. [SVI]

3976– Pierre DELSAERDT, *Pierre Lambinet (1742-1813) et les débuts de l'histoire du livre en Belgique* in *Quintessence of Lives* (zie nr. 3950), p. 293-318.

Lambinet publiceerde in 1798 het eerste grondige onderzoek over Belgische incunabels. Hij gebruikte dit werk om zich te profileren in de *république des lettres*. A laat zien hoe Lambinet grondig te werk ging en zich zo veel mogelijk op autopsie van de boeken zelf baseerde. Zijn netwerk was daarvoor onontbeerlijk. [SVI]

3977– Jeroom VERCRUYSSSE, *Bibliographie descriptive des écrits du prince de Ligne*. – Paris: Honoré Champion, 2008. – 560 p. (Histoire du livre et des bibliothèques, 10). – ISBN 978-2-7453-1621-9.

Na de uitvoerige bibliografie van werken *over* de **Charles Joseph de Ligne** in 2004 zorgt A. nu ook voor een verzorgd uitgegeven en zeer gedetailleerde bibliografie van werken van de ‘roze prins’. Bijzondere zorg is daarbij besteed aan het uitroeien van de talrijke spookedities. De werken staan gerangschikt onder het jaar van hun eerste verschijning in druk, met telkens een wetenschappelijke inleiding en daaronder een opsomming van alle edities. Edities vóór 1830 worden gedetailleerd beschreven, met een quasi-facsimiletranscriptie van de titelpagina, een collatieformule en vindplaatsen van exemplaren. Ook fragmenten in andere werken en hedendaagse bronnedities worden opgenomen. [SVI]

3978– Joost KLOEK, *Een medium voor platterts. De opkomst van het literaire tijdschrift in de achttiende eeuw in Noord-en Zuid-Nederland* in *De tekst & de drager* (nr.), p. 211-222. A. beschrijft vooral Noord-Nederlandse **literaire tijdschriften**, maar besteedt op het einde ook aandacht aan het enige (bekende) zuidelijke tijdschrift: de Vlaemse indicator. Veel meer dan het samenvatten van de studie van Smeyers (1995) en oproepen tot meer studie doet hij helaas niet. [SVI]

3979– Theo CLEMENS, *De Antwerpse suffragiën (1703-1739). Het wegen van een gedrukte bron (vervolg)* in *De Gulden Passer*, 86, 2008, p. 61-114.

Na een eerste kennismaking met de suffragiën en hun complexe problematiek (3824) wil A. nu de manier bekijken waarop deze **maandbriefjes** werden geproduceerd en gedistribueerd, en hoe ze functioneerden in de catechetische context. In de eerste plaats blijkt dat de productie van de maandbriefjes chronologisch én geografisch veel ruimer is aanvankelijk verwacht. Er zijn aanwijzingen voor een sterke stijging van de oplage, wat wijst op de populariteit van de maandbriefjes. [SVI]

3980– Theo CLEMENS, *De Antwerpse suffragiën (1703-1739). Het wegen van een gedrukte bron (slot)* in *De Gulden Passer. Tijdschrift voor Boekwetenschap*, 87, 2009, 1, p. 85-114.

Aansluitend op de analytische studie van de **maandbriefjes** (nr. 3979. –) gaat A. nu op zoek in archiefbronnen om de initiatiefnemers op te sporen. Spilfiguur is Henricus Norbertus Le

Merchier, kanunnik van het Sint-Jacobskapittel; later erft het het college van pastoors van Antwerpen de verantwoordelijkheid. Zij komen ondermeer in conflict met drukker Robyns, die een privilege aanvraag voor het drukken van suffragia. Tot het einde van de negentiende eeuw blijven de Antwerpse stadspastors maandbriefjes uitgeven. Ook buiten het bisdom Antwerpen vonden ze gretig aftrek, ondanks het feit dat ze verdacht werden van jansenistische invloeden. [SVI]

3981– Marie CORNAZ, *Les éditions musicales publiées à Bruxelles au XVIIIe siècle (1706-1794). Catalogue descriptif et illustré*. Bruxelles [etc.]: Peter Lang, 2008. – 321 p. (Études de musicologie, 2). ISBN 978-90-5201-480-7

Belangwekkende beschrijvende inventaris van Brusselse **muziekdrukken** 1706-1794. Ontsloten door verscheidene registers: "Index des oeuvres" (p. 293-302) en een "Index des personnes citées" (p. 303-321). In dat laatste register schuilen ook de namen van drukkers en uitgevers: de belangrijkste was duidelijk Van Ypen (& Mechtler/Pris). [Mds]

3982– Jan ROEGIERS, *At the Origin of Revolution: Printing in Exile in Quaerendo*, 38, 2008, 4, p. 322-332.

Net als bij de Franse Revolutie werd de Brabantse Omwenteling voor een belangrijk deel gedreven door **pamfletten**. Doordat de overheid hard optrad tegen de schrijvers en drukkers hiervan, vluchtten dezen naar het buitenland, o.a. Luik (Sint-Truiden). Daar vonden de ballingen elkaar, wat de pamfletproductie alleen maar verhoogde. Hetzelfde gebeurde bij de Vonckisten die na de interne machtsstrijd in de Verenigde Nederlandse Staten naar Noord-Frankrijk vluchtten. [SVI]

3983– Mimi DEBRUYN, *De wondere wereld van een 18de-eeuws **receptenboek** voor konst-schilders, vernissers, vergulders en marmelaers in Monumenten en Landschappen*, 29, 2010, 6, p. 4-19.

A beschrijft een receptenboek, de *Nieuwen verlichter der konst-schilders, vernissers, vergulders en marmelaers*, uitgegeven in Gent door Gimblet in 1777. De recepten die daarin worden beschreven zijn nuttig voor kunsthistorici en restauratoren omdat ze de oude werkwijzen zeer gedetailleerd beschrijven. Het boek is wellicht geschreven door verschillende auteurs. Ook andere gelijkaardige publicaties komen in het artikel aan bod. [SVI]

3984– Berry DONGELMANS & José de KRUIF, *Technische vooruitgang zoekt gretig publiek. Het **boekbedrijf** in de negentiende eeuw in Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 17, 2010, p. 220-252, ill.

In het begin van de 19de eeuw richtte het boek zich tot een elite; op het einde van die eeuw is het een massaproduct geworden. Dat is het gevolg van rationalisatie, industrialisatie en

mechanisatie. Rationalisatie uitte zich in de specificering van uitgever versus boekhandelaar, in de versterking van de positie van de auteur (kopijrecht) en in de distributie (commissiehandel i.p.v. ruilhandel). Industrialisatie en mechanisatie betekenden het overstappen van de houten handpers naar de ijzeren pers en daarna naar cilinder- en rotatiepers. Dan volgden de zetmachines: mono- en linotypezetmachines komen in gebruik voor goedkope productie (kranten, brochures en tijdschriften). Boeken zijn nog lang met de hand gezet. Door de nieuwe productiewijzen stijgt het titelaanbod. Nieuwiteiten zijn: het kinderboek en de literaire series. Pamfletten ruimen de baan voor tijdschriften en brochures. Het overzicht is exclusief op de evolutie in Nederland gestoeld, maar men herkent een soortgelijke evolutie in België (mechanisatie in de krantenwereld via de rotatiepers, terughoudendheid van de uitgevers bij de erkenning van het kopijrecht van buitenlandse auteurs). [WW]

3985– Paul HUYS, *Een brief van Julius de Praetere vanuit Zürich (1907) in Contactblad van de Kring voor geschiedenis en kunst van Deinze en de Leiestreek*, 29, 2009, 2, p. 3839-3841. Brief van Julius de **Praetere** aan Armand Pauwels waarin sprake is van een ex libris en een ex libristoonstelling. Met transcriptie en kopie van de brief. [JH]

3986– Adrienne FONTAINAS, *Une illustration de l'imaginaire de Maurice Maeterlinck: Auguste Donnay* in *Le livre et l'estampe*, 54, 2008, 170, p. 7-40
De Fransschrijvende Vlaming Maurice Maeterlinck en zijn Brusselse uitgever Edmond Deman vonden in de Waalse symbolistische kunstenaar Auguste **Donnay** (1862-1921) de ideale illustrator voor Maeterlincks toneelstukken. Een fijne analyse door dé kenner van Deman. [Mds]

3987– Céline DE POTTER, *Les illustrateurs belges en France de 1919 à 1939. Jean de Bosschère [!], Frans Masereel, Frans De Geetere, Luc Lafnet. Pratiques et réseaux* in Denis Laoureux (ed.), *Peintres de l'encrier: le livre illustré en Belgique (XIXe-XXe siècle). Actes du colloque international organisé par le Groupe de Recherche en Art moderne de l'Université libre de Bruxelles les 6 et 7 mars 2009 = Le livre et l'estampe*, 55, 2009, 171, p. 155-183
Korte verkenning van het aandeel van Belgische kunstenaars in de wereld van het geïllustreerde boek in **Frankrijk**. [Mds]

3988– Ingrid GODDEERIS, *L'Art (1875-1907). Une revue illustrée fondée par le critique et marchand d'art belge Léon Gauchez* in *Peintres de l'encrier* (zie nr. [3987](#)), p. 19-47.
Kunstkriticus Léon Gauchez (1825-1907) richt in 1875 in Parijs **L'Art. Revue hebdomadaire illustrée** op. Dat blad zal de artistieke wereld bij een groter publiek brengen. De overvloedige illustratie, soms met primeurs van levende kunstenaars, maakte dat de eigentijdse kunst snel

weerklink vond. Naast het tijdschrift redigeert hij ook reeksen als *Les artistes célèbres* en *La Bibliothèque internationale de l'art*. [MdS]

3989– Adrienne FONTAINAS, *Deux précurseurs: la revue Le Réveil (1892-1896) et l'éditeur Deman* in, *Peintres de l'encrier* (zie nr. 3987), p. 49-71

Onderzoek naar de relatie tussen uitgever Edmond Deman, het tijdschrift *Le Réveil* en de vormgeving van boeken door beeldende kunstenaars als Charles Doudelet en Théo van Rysselberghe. [MdS]

3990– Noémie GOLDMAN, *De la page aux cimaises. Le livre illustré et le groupe des XX (1884-1893)* in *Peintres de l'encrier* (zie nr. 3987), p. 73-99

Verkenning van de groep rond *Les XX* en hun betrekking met boekillustratoren zoals F. Rops. In bijlage een overzicht van "Les illustrations exposées aux Salon des Vingt" (1885-1893). [MdS]

3991– Thomas COOMANS, *Livres manuscrits et imprimés néo-gothiques en Belgique. Un art élitaire, historiciste, catholique ou national* in *Peintres de l'encrier* (zie nr. 3987), p. 101-125.

De **neogotiek** lijkt een heel duidelijke strekking te zijn geweest. toch is dat schijn. C. onderscheidt drie fases: (a) een "néo-gothique *troubadour*", ontstaan uit het romantisch historicisme; (b) een "néo-gothique *érudit*", gestoeld op nationale identiteit; (c) een "néo-gothique *idéologique*" als wapen in de katholieke propaganda. Hij belicht ook even het verband tussen neogotiek en art nouveau. [MdS]

3992– Véronique JAGO-ANTOINE, *Sens dessus dessous: tribulations de l'image et du texte dans trois livres-ateliers de Jean de Boschère* in *Peintres de l'encrier* (zie nr. 3987), p. 185-214

De relatie **tekst-beeld** in drie "livres d'artiste" van Jean de Boschère (1878-1953): *Métiers divins* (1913), *12 Occupations* (1916) en *Le Bourg* (1922). [MdS]

3993– Marcus DE SCHEPPER, An KELDERS & Jan PAUWELS (red.), *In de ban van boeken. Grote verzamelaars uit de negentiende eeuw in de Koninklijke Bibliotheek van België. 1 februari. – 23 augustus 2008.* – Brussel: Koninklijke Bibliotheek van België, 2008. – 217 p.: ill.; 27 cm. – ISBN 90-6637-145-5

Tentoonstellingscatalogus die een bijdrage wil aan geschiedenis van de KB en die tegelijk het

patrimonium van de bibliotheek ontsluit. Van de 20 **boekverzamelaars** (van Hulthem, Heber, Lammens, van de Velde, le Candele de Ghyseghem, Willems, Borluut de Noortdonck, Müller, de Jonghe, van Alstein, gravin de Lalaing, Fétis, Phillipps, Serrure, Goethals, van Arenberg, Capron, Vergauwen, Faber en Helbig) wordt een biografie gegeven met natuurlijk aandacht voor de karakteristieken van hun boekcollectie. Een vijftal boeken, zowel handschriften als gedrukte werken, zowel efemer drukwerk als monumentale edities, uit hun collectie die zich in de KB bevinden worden voorbeeldig afgebeeld en omstandig toegelicht door specialisten. Daarbij gaat de aandacht niet alleen naar de inhoud van het werk, maar wordt het werk ook gesitueerd in de collectie van de voormalige bezitter. Een modelcatalogus die elke bibliotheek die zichzelf respecteert en zijn schenkers/mecenassen eert zou moeten maken. Dit smaakt naar meer. [JH]

3994– L. VANDAMME, *Verzamelaars in de ban van boeken* in *Biekorf*, 108, 2008, 2, p. 237-9.

Bespreking van de tentoonstellingscatalogus "In de ban van boeken" (zie nr. [3993](#)) met aandacht voor Jules **Capron** (1829-97), Iepers bibliofiel. [JH]

3995– François DE CALLATAY & Claude SORGELOOS (eds.), *Renier Chalon alias Fortsas. Un érudit malicieux au mitan du XIXe siècle*. – Morlanwelz: Musée royal de Mariemont, 2008. – 156 p.: ill. (Monographies du Musée royal de Mariemont 16). – ISBN 2-930469-19-6.

Bundel met 10 artikels over de 19de-eeuwse bibliofiel en numismaat Renier Chalon (1802-1889). Behalve van een biografie van de hand van de editors, wordt natuurlijk veel aandacht besteed aan de *catalogue du bibliothèque de Fortsas* het bibliofiel evenement van de 19de eeuw dat op een sisser uitliep. Paul Aaron schetst de situatie, Claude Van Loock en Sorgeloos bespreken de catalogus waarvan een facsimile wordt afgedrukt. Andere aspecten die aan bod komen zijn Chalon de historicus, de bibliofiel, de numismaat, bibliograaf en mecenas en de *société des agathopèdes*. [JH]

3996– Gerrit VERHOEVEN, *"Le libraire de Cogels". Leescultuur en levenscyclus van een Antwerpse elitefamilie (1815-1846)* in *De Gulden Passer*, 86, 2008, p. 169-188.

Na het overlijden van Adelaïde van Havre (1864), weduwe van Henri **Cogels** (1774-1846) werd een aparte inventaris van een vierhonderdtal boeken opgesteld. Cogels stamde uit een van de voornaamste Antwerpse families en maakte carrière als politicus, eerst op lokaal, later op provinciaal en nationaal vlak. In zijn archief bleven de afrekeningen met de Antwerpse boekhandelaar (van Franse afkomst) François Ancelle en diens Brusselse collega Simon Berthot bewaard. Cogels bleek een bijzonder ruim interesseveld te cultiveren. Voor een politicus was het aandeel aan boeken over recht zeer bescheiden. Ook religieuze literatuur, die in het ancien regime in bibliotheken sterk vertegenwoordigd was, ontbrak grotendeels, afgezien van enkele prestigieuze en peperdure bijbeluitgaven. Cogels kocht veel geografie en geschiedenis (hoewel geen lokale), maar besteedde ruim de helft van zijn uitgaven voor

boeken (jaarlijks ca. 400 francs) aan literatuur. Hij was vooral gebrand op 'nouveauautés', recente literatuur: romans, poëzie, liedboekjes, moraliserende verhalen en triviale teksten. In de loop der jaren werd de Franse invloed in zijn bibliotheek overheersend. Ook voor zijn drie kinderen werd kinderliteratuur in ruime mate aangeschaft. Naast Ancelle en Berthot moet Cogels nog andere leveranciers gehad hebben: van kranten en tijdschriften is in hun leveringen niets te bespeuren.

Een interessant gegeven in deze studie is de vergelijking tussen de kwitanties van de twee boekhandelaars en de inventaris van 1864. Daaruit blijkt dat Cogels zijn 'nouveauautés' regelmatig opgeruimd heeft. Met enige reserve ziet de auteur deze houding als symptomatisch voor het afscheid van 'de bijna sacrale omgang met boeken' in het ancien regime tegenover een meer utilitaire en functionele houding die zou toenemen in de negentiende eeuw. [WW]

3997– Johan EECKELOO, *François-Joseph Fétis and the Brussels Conservatory Library* in Marie Cornaz, Valérie Dufour & Henri Vanhulst (eds.), *François-Joseph Fétis (1784-1871). Actes du colloque international ... 15-16.XII.2006.* = *Belgisch tijdschrift voor muziekwetenschap*, 62, 2008, p. 135-146.

F. – J. Fétis kwam met een pak bibliotheekervaring uit Parijs naar Brussel. Naast zijn privéverzameling behartigde hij ook de belangen van een institutionele collectie, die van het Brusselse Conservatorium. Zo haalde hij de collectie van de Duitse organist J. H. Westphal (1756-1825) naar Brussel. Uit de gedrukte bibliotheekcatalogus door M. van Lamperen uit 1870 blijkt hoezeer Fétis een encyclopedische muziekverzamelaar was. In bijlage een lijst van door Fétis geschonken stukken. [Mds]

3998– Ludo VANDAMME, *Nog West-Vlaamse onderwijzersbibliotheken* in *Biekorf*, 108, 2008, 4, p. 473-474.

De catalogus van de onderwijzersbibliotheek van de kring Wevelgem (schoolkanton Menen) is een brochure (56 blz.), gedrukt door Paul Denys, drukker-boekhandelaar te Komen. De titelpagina is tweetalig, het binnenwerk daarentegen Frans. Na het reglement van de bibliotheek volgt de lijst van beschikbare boeken, gegroepeerd in veertien rubrieken met de Nederlandstalige titels op kop. Die catalogus verscheen ca.1900 (jongste boek:1898). Literatuur vormt de grootste rubriek, ook de enige met meer Nederlandse (82) dan Franse (71) titels. Conscience is goed vertegenwoordigd. De tweede grootste groep is de afdeling land- en tuinbouw en bijenteelt.

Er is ook een catalogus uit ca.1899 van Brugse onderwijzersbibliotheken bewaard, onderverdeeld in rubrieken die te vergelijken zijn met het exemplaar uit Wevelgem. Deze bibliotheken boden wetenschappelijke en didactische literatuur op alle vakgebieden aan en waren een belangrijk instrument in de pedagogische en intellectuele bijscholing van het onderwijzend personeel. [WW]

3999– Guido HENDRIX, *Les livres du recteur P.F.X. De Ram à la bibliothèque de l'abbaye des trappistes à Westmalle* in *Quintessence of Lives* (zie nr. 3950), p. 347-358.

In een kroniek over de abdij van Westmalle, uit 1865, wordt de Leuvense rector de **Ram** genoemd als één van de schenkers van boeken aan de bibliotheek. A gaat op zoek naar de exemplaren en vindt verschillende exemplaren die hij in groepen opdeelt, al naargelang de schenker zichzelf in het boek vermeldt: enkel de naam, de naam met de toevoegsels "Lov.", "Lov. Presb." of "pr.", met of zonder jaartal. Sommige van de exemplaren hebben herkomstgegevens die verder teruggaan dan de Ram. Zo is de *Analogia* van M. Becanus afkomstig van de Leuvense professor J. Delvaux, en zijn twee andere werken afkomstig van priesters uit Nazareth. [JH]

4000– Jan PAUWELS, *Une des plus belles pages de l'histoire de la Belgique. Un exemplaire bibliophilique des mémoires de Jean-Joseph Charlier (1853)* in *Le livre et l'estampe*, 54, 2008, 169, p. 51-59.

A koopt een exemplaar van de *Memoires* van Charlier op een veiling en vindt er een gedeelte, waarschijnlijk een postscript, van het **contract** tussen auteurs en drukker in. Hieruit blijkt dat de *Memoires* van Charlier geredigeerd werd door een zekere A. Wester. Wat dat redigeren inhoudt, is onduidelijk, maar uit het contract blijkt dat hij waarschijnlijk de ghostwriter was voor het boek. Tevens valt op dat er in 19de-eeuws België er nog geen echte uitgevers waren (tenzij enkele in Brussel) zodat de kosten ten laste van de auteur waren (zoals in de tijd van Plantijn, 3 eeuwen vroeger!). Een mooie inkijk in de publicatiegeschiedenis van een 19de-eeuws boek. [JH]

4001– Janneke WEIJERMARS, *Goede boeken in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden 1815-1830. De verspreiding van het katholieke gedachtegoed door de firma Hanicq te Mechelen*, in *De Gulden Passer*, 86, 2008, p. 151-167, ill.

Onder leiding van prins de Méan, aartsbisschop van Mechelen, richtte een groep geestelijken, onder wie Jan Baptist David en Petrus F.X. de Ram, in 1825 een 'Vereeniging ter Verspreiding van Goede Boeken' op. Tussen 1826 en 1829 werden 33 teksten uitgegeven. De bedoeling was, het Hollands protestantisme tegen te gaan, in het bijzonder de publicaties van 'Tot Nut van t'Algemeen'. Er werd een reeks opgezet, waarin per maand een boek van ca. 300 bladzijden zou verschijnen. Als publiek zag men de plattelandsbevolking, aan wie de teksten desnoods voorgelezen konden worden. De Mechelse firma Hanicq fungeerde als uitgever. Die propageerde de reeks via intekening: zes boeken in een half jaar voor fl. 1, 90. De oplage schommelde tussen 2500 en 3000 exemplaren, wat als een succes beschouwd werd. De serie bestond alleen uit vertalingen. [WW]

4002– Lisa KUITERT, *Schrijven per nummer. Een populair literair medium in de negentiende eeuw* in *Spiegel der Letteren*, 50, 2008, p. 223-235, ill.

Aan het begin van de 19de eeuw werden de meeste nieuwe boeken nog in losse vellen verhandeld. Omstreeks 1830-1840 kwam de uitgeversband tot stand. Toen waren nieuwe

romans duur en was de markt ervoor klein. De uitgevers poogden hieraan te verhelpen door nieuwe tegemoetkomingen; zij gaven 'novellen' of 'vertellingen' uit, korte stukjes van ca. 30 bladzijden in gebrocheerde vorm. Deze boekjes waren niet zelden overdrukken uit romantischriften. Daarin stonden meestal novellen van verschillende auteurs. Ook waren er romans in afleveringen: de lezer kon aldus de kosten voor aanschaf van zijn lectuur uitsmeren. De uitgever kon met de eerste afleveringen de markt verkennen en de oplage bijstellen. De 19de-eeuwse auteur werd betaald per hoeveelheid geschreven tekst. Langdradigheid en dialogen waren niet zelden het gevolg daarvan. Nog twee opmerkingen vanuit de rijke ervaring van Kuitert: 'tenslotte waren negentiende-eeuwse uitgevers net zo slim als onze hedendaagse' (p.233) en 'dat het moeilijk te achterhalen is wat de oorspronkelijke verschijningsvorm van een boek was, omdat bibliografische gegevens en reclamemateriaal elkaar dikwijls tegen spreken' (p.234). [WW]

4003– Jan PAUWELS, *Selling the Book Trade: the International Distribution of Nineteenth-Century Book Auction Catalogues from the Southern Netherlands in Quaerendo*, 38, 2008, p. 333-345.

Soms eeuwenoude boekencollecties uit religieuze instellingen raakten in de Zuidelijke Nederlanden verspreid op het einde van de 18de en in het begin van de 19de eeuw: na de afschaffing van de jezuitenorde onder Maria Theresia volgde onder haar zoon Jozef II de opheffing van de beschouwende kloosterorden, waarna de Franse revolutionairen het resterende kerkelijk bezit confisqueerden. Zo konden particulieren binnen relatief korte tijd aanzienlijke bibliotheken aanleggen tegen niet overdreven kosten. Vooral in Gent huisden grote bibliofielen. A. Voisin, bibliothecaris van de universiteitsbibliotheek, telde er in 1835 48 collecties met een totaal bezit van 200.000 boeken. Deze bibliotheken kwamen op hun beurt op de markt in de jaren 1835-1865. Pauwels localiseerde 686 Gentse **veilingcatalogi** uit de periode 1835-1875. Niet alleen Gentse collecties werden er geveild: de goede infrastructuur en een belangstellend koperspubliek bekoorden ook boekeneigenaars van elders. De catalogi werden internationaal verspreid. Nederland, Frankrijk en de Duitssprekende landen waren de grootste afnemers. In de tweede helft van de 19de eeuw waren de voornaamste kopers niet langer particulieren, maar actieve wetenschappelijke instellingen. [WW]

4004– Anthony GLINOER, *La diffusion du livre romantique à Liège: quelques glanes in Histoire et civilisation du livre. Revue internationale*, 4, 2008, p. 309-316.

De Franse literatuur van de **romantiek** werd in de periode voor de Belgische onafhankelijkheid beter ontvangen in Luik dan in Brussel, waar er zelfs een vijandige stemming heerste. Op basis van enkele catalogi, namelijk van boekhandel Collardin uit 1829, en van de leeskabinetten van Duvivier (1834, 1837) en weduwe Castiaux-Massart (1844) gaat A na welk soort romans vooral verspreid worden en hoe de romantische boeken en die van hun concurrenten, de klassieken, in het prinsbisdom werden verspreid. Opmerkelijk is dat in de periode voor de onafhankelijkheid de meest populaire auteurs (Madame de Montolieu, Madame de Genlis, Auguste La Fontaine, ...) niet behoren tot het literaire pantheon van de romantiek. Wat het genre betreft zijn het vooral de "frenetieke" romans die in trek waren. Het

jaar 1830 markeert het ontstaan van een nationale Belgische literatuur en vindt zijn weerslag in de catalogi: de historische roman en de fantastische vertellingen breken ten volle door (Walter Scott, Hoffmann, Janin, Chasles, Balzac, Hugo, ...). [JH]

4005– Cees VISSER, *Streuveld' Vlaschaard honderd jaar* in *De Boekenpost*, 16, 2008, 95, p. 7-9.

Artikel naar aanleiding van 100 jaar *De Vlaschaard*. Het artikel wordt geïllustreerd door een aantal afbeeldingen met bandontwerpen van het boek. Aan het eind wordt de Streuveldverzameling van Paul Thiers belicht. [JH]

4006– Guido LANDUYT, *De Lancasterscholen in de Kempen onder Willem I* in *Taxandria*, 80, 2008, p.307-328, ill.

De Engelse quaker Joseph Lancaster opende in 1798 een school voor arme kinderen in Londen. Alle kinderen werden in één lokaal ondergebracht en door slechts één onderwijzer onderwezen. Hierin werd hij bijgestaan door de beste leerlingen, die als monitoren oefeningen bij de andere kinderen indrilden. Het onderricht was strikt hiërarchisch georganiseerd en er heersde een ijzeren tucht. In 1815 raakte het Lancaster-systeem bekend in Frankrijk en bereikte het ook de Antwerpse autoriteiten. Het was aantrekkelijk, want de goedkoopste vorm van armenonderwijs: er moest maar één onderwijzer betaald worden en de kinderen dienden slechts twee jaar naar school te gaan voor de hele cyclus. **Jan Frans van de Gaer** werd als onderwijzer door de stad aangeworven en startte in 1819. In 1820 verscheen een eerste 'Leesboekken' (Antwerpen, J.B. Schoeseters). Het Lancaster-systeem had succes in Antwerpen, Brussel en de Kempen en bleef in voege tot de eerste organieke wet op het lager onderwijs in 1842. [WW]

4007– Claire SQUIRES, *Books Without Borders? Readers, Writers and Publishers in the Global Literary Marketplace* in *De Gulden Passer. Tijdschrift voor Boekwetenschap*, 88, 2010, 2, p. 133-152.

Schriftelijke neerslag van de lezing die Claire Squires op 20 mei 2010 gaf voor de jaarlijkse Leerstoel boek.be (Universiteit Antwerpen). Vertrekkend van het faillissement van de bekende boekenketen Borders maakt de aan de Universiteit van Stirling verbonden academica in gedachten een reis kriskras over het aardoppervlak om enkele soms ogenschijnlijk weinig met elkaar verband houdende plekken (Londen, China, Egypte, Peru, Schotland, ...) en fenomenen (internationalisering, piraterij, digitalisering, censuur, ...) in een wel degelijk inzichtrijk verband te plaatsen. [KA]

4008– Laurens van KREVELEN & Adriaan van der WEEL, *De stormachtige evolutie van de boekcultuur: het Nederlandse boek in de twintigste en eenentwintigste eeuw* in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 17, 2010, p. 253-300.

Heldere synthese van de 20ste- en 21ste-eeuwse geschiedenis van het Nederlandse boek. Aandacht voor het Nederlandstalige boekbedrijf in België is er slechts kort en terloops in een paragraaf over **Vlaams-Nederlandse samenwerking** in de jaren 1970, i.e. voor wederzijdse vertegenwoordiging, fusies en overnames alsook initiatieven van de Nederlandse Taalunie ter bevordering van (boeken)marktintegratie. Het gebrek aan succes van deze Taalunie blijkt indirect dus fraai uit dit artikel, waarvan in de inleiding van deze 17de editie van het *Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis* was opgemerkt dat Nederlands rijksgrenzen er de ambitie van mochten inperken. Dat geldt uiteraard niet als het over de periode voor 1585 gaat; dan blijken de gebeurtenissen in de graafschappen Vlaanderen en Brabant voldoende prestigieus om even te annexeren. In de bibliografie van onderhavig artikel blijft de Nederlandse focus strikt gehandhaafd, wat ertoe leidt dat de van fouten en onnauwkeurigheden uit haar boekband barstende studie *Goud op snee* van J. Van Rosmalen (1985) wél wordt gesignaleerd en Ludo Simons' tweedelige naslagwerk over de uitgeverij in Vlaanderen niet (het bevat nochtans niet weinig informatie bevat over het Nederlandse boekbedrijf en Vlaams-Nederlandse samenwerkingen). [KA]

4009– Martijn VAN GRONINGEN, *Het vak van de vormgever. Een verslag van het Zomertyposium 2007 van Initiaal* in *De Gulden Passer*, 86, 2008, p. 201-208.

Bespreking van het '**zomertyposium**' dat Initiaal, de vereniging voor oud-studenten van de door het Plantin Genootschap georganiseerde 'expert classes', op 25 augustus 2007 organiseerde rond het thema 'praktijk van typografische vormgeving.' De uiteenzettingen van de vier sprekers – achtereenvolgens Tessa van der Waals, Mathieu Lommen, Jan de Jong en Just Enschedé – worden door Van Groningen kort samengevat. [KA]

4010– Martijn VAN GRONINGEN, *Over yin en yang van taal en beeld* in *De Gulden Passer. Tijdschrift voor Boekwetenschap*, 88, 2010, 2, p. 165-169.

Verslag van het **Zomertyposium** georganiseerd door Initiaal op 28 augustus 2010. De bijdragen van volgende sprekers worden kort samengevat en geïllustreerd met enkele voorbeelden: Jos van den Broek (auteur van het boek *Beeldtaal*, 2010), Klaas Verplancke (kinderboekenillustrator) en Geert De Weyer (striprecensent). [KA]

4011– Pascal DE SADELEER (ed.), *Henry Van de Velde. Art Nouveau Bookbinding in Belgium (1893-1900)*. – Brussels: Bibliotheca Wittockiana, 2010. – 267 p.

Imposante en fraai vormgegeven "definitieve" publicatie over de boekbanden ontworpen door Henry van de Velde (1863-1957), sleutelfiguur van de Art Nouveau in België en Duitsland. Hij verwoordde niet alleen de theorie, maar paste haar ook toe in talloze domeinen van de kunstwereld: architectuur, meubilair, gebruiksvoorwerpen, lay-out van boeken enz. Van de Velde was een boekenman: hij schreef boeken, gaf er vorm aan en ontwierp hun versiering, van de (tekst)illustratie tot de ornamenten en het decor van hun banden. Over dit laatste handelt deze rijkelijk geïllustreerde uitgave. Paul Culot schreef een fijne synthese ter inleiding: "Henry Van de Velde et les Arts du Livre (p. 20-24). Kathleen de Muer

analyseerde in "La Beauté est une arme!" Van de Veldes theoretische geschriften (p. 56-65). Pascal de Sadeleer vertelt over "Petites histoires à propos de grandes découvertes" (p. 77-81). Pièce de résistance is het door De Sadeleer samengestelde "Corpus" (p. 89-267). Daarin behandelt hij systematisch en descriptief onder meer "Reliures à décor unique", "Reliures inconnues de Van de Velde", "Les dérives de Paul Claessens", "Ornementation comparée à encadrement de Van de Velde", "Caronnages, papiers de garde et papiers peints", "Petites reliures de Paul Claessens". Een "Répertoire des catalogues et de la critique" (p. 228-263), een "Répertoire des fers de Van de Velde" (p. 264-265) en een bibliografie maken deze grondige studie tot een naslagwerk, niet enkel voor Van de Velde, maar ook voor de geschiedenis van de boekband en de boekversiering in België in die periode. Dit boek hoort thuis in elke bewaar- en museumbibliotheek. [MdS]

4012– Jozef GLASSÉE, *Unremitting generosity. Antwerp patrons' societies cooperate for the benefit of a new Municipal print room (1926-1934)* in *De Gulden Passer. Tijdschrift voor Boekwetenschap*, 88, 2010, 1, p. 121-147.

Dit artikel reconstrueert de van 1926 tot 1934 durende samenwerking tussen het **Bestendig Dotatiefonds** voor de Stadsbibliotheek (tegenwoordig Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience) en het Museum Plantin-Moretus, en de Maatschappij ter volledigmaking van het Antwerpsch Museum, onder het motto *Artibus Patriae*, om voornamelijk Antwerpse en met Antwerpen verband houdende topstukken aan te kopen voor een stedelijk prentenkabinet. Om een en ander te duiden maakt de auteur daarbij gebruik van inzichten van D.J. Sherman. Hoofdrollen zijn er voor Maurits Sabbe, directeur van het Museum Plantin-Moretus, de vermogende verzamelaar Georges Caroly en bovenal voor de geslepen kunstkenner en schrijver Ary Delen, destijds in dienst van het Museum Plantin-Moretus. Daarnaast wordt uitvoerig stilgestaan bij de verkoop van de Oude Meesters-collectie Clément van Cauwenberghs, die in 1926 de aanleiding was voor de samenwerking tussen het Dotatiefonds en *Artibus Patriae*, het cruciale mecenaat van de in Antwerpen aanwezige Duitse industriëlen en bankiers, en de uiteindelijk nooit gerealiseerde plannen voor een nieuw stedelijk prentenkabinet. Ook de inbedding van een prentenkabinet in een nog op te richten Rubensmuseum kwam niet van de grond. De collectie die mede dankzij de in dit artikel centraal staande samenwerking tot stand kwam en onder meer tekeningen van Rubens, Van Dijck en Jordaens bevat, is ondergebracht in het Stedelijk Prentenkabinet in het Plantin-Moretus Museum. [KA]

4013– Piet BUIJNSTERS, *"Suikerjan" of de perversies van een boekenverzamelaar* in *De Parelduiker*, 13, 2008, 3, p. 50-69.

Buijnsters levert met dit portret van de legendarische Antwerpse verzamelaar en bibliofiel Henri Louis **Dirkx** (1904-1980) een fraai voorschot op zijn *Geschiedenis van de Nederlandse bibliofilie* die in 2010 zou verschijnen bij Vantilt in Nijmegen (zie nr. 3888). Dirkx, die decennialang aan de St. Jacobsmarkt onder de naam Suikerjan een winkel in ambachtelijk suikergoed uitbaatte, bracht in de 20ste eeuw een van de indrukwekkendste Belgische verzamelingen van manuscripten en bibliofiele uitgaven tot stand. Stukken van Hendrik Conscience, Karel van de Woestijne en bovenal Guido Gezelle en Honoré de Balzac vormden

daarvan de kroonjuwelen. Dirkx was bevriend met Felix Timmermans en Maurice Gilliams, onderhield uitstekende contacten met het Amsterdamse antiquariaat Schumacher en zou een grote invloed uitoefenen op Flor Bastaens (1917-1991), een van die andere illustere namen uit de geschiedenis van de Belgische bibliofilie. Na het overlijden van Dirkx eind 1980 werd op 23 juni 1981 het grootste deel van zijn Nederlandse collectie geveild bij Beijers in Utrecht. Handschriften van o.a. Hendrik Conscience (*Rikke-tikke-tak*), Guido Gezelle en Willem Elsschot (een exemplaar van het beruchte Borms-gedicht) werden afgehamerd op fabelachtige prijzen. Ook een niet van Dirkx afkomstige collectie Jan Greshoff werd toen geveild. Volgens Buijnsters was die van mindere kwaliteit was, maar de 115 brieven van Jan Greshoff aan uitgeefster Angèle Manteau (1911-2008) en haar echtgenoot François Closset (lot 361), die sinds 1981 helaas niet meer boven water zijn gekomen, zou van grote waarde zijn voor de Manteau-studie. Dirkx' Franse collectie, niet minder indrukwekkend dan zijn Nederlandstalige, werd overigens in Parijs verhandeld. [KA]

4014– Marie-Anne, WILSSENS, Romain VANLANDSCHOOT & Marc REYNEBEAU, *De toekomst is al begonnen: 100 jaar Uitgeverij Lannoo: het verhaal van een voorzichtige durver*. – Tielt: Lannoo, 2010. – 366 p. – ISBN 978-90-209-8637-2.

Gelegenheden uitgave verschenen na Uitgeverij **Lannoo**'s honderdste verjaardag. Zoals de titel van dit boek een verdieping te hoog gaat, telt het boekomslag een auteursnaam te veel. Op basis van een inleiding van tien bladzijden mag Marc Reynebeau namelijk pronken als coauteur naast Romain Vanlandschoot en Marie-Anne Wilssens die de rest van deze ruim 350 bladzijden beslaande boek voor hun rekening nemen. Vanuit boekhistorisch oogpunt is het eerst deel van *De toekomst is al begonnen* het belangwekkendst. Het behelst de periode 1909-1959 en werd opgetekend door Romain Vanlandschoot, historicus en auteur van de al in 1984 ter gelegenheid van Lannoos 75-jarige jubileum verschenen biografie *Joris Lannoo*. In tegenstelling tot de twee andere grote delen, die de jaren 1959-1991 en 1991-2009 beschrijven, wordt hierin een inspanning geleverd om een verhaal te vertellen. Het is ook uitvoerig gestoffeerd met archiefmateriaal en bevat diverse aanvullingen op de biografie van Joris Lannoo, die een in 1909 nog door zijn ouders aangekocht drukkerspand in Tielt tot bloei zou brengen en in de tussenoorlogse jaren een van de meest vooraanstaande uitgevers werd in Nederlandstalig België. Naast het verhaal van de firma Lannoo wordt hier bovendien ook aandacht besteed aan andere in de streek actieve drukkers en uitgevers zoals Jules De Meester (Roeselare), Andries Benedict Stéven en Louis François Michiels. Het tweede en het derde deel bevat eveneens tal van gegevens, maar een verhaal valt er niet echt meer in te ontdekken. Veeleer is het een tamelijk vrijblijvende opsomming van titels, auteurs en vormgevers die de almaar meer diverse fondsen van Lannoo in de jaren gestalte hebben gegeven. Een van de interessantste stukken volgt op da valreep nog aan het einde van het boek: een epiloog die een nauwgezette reconstructie bevat van hoe de directie van Lannoo samen met het WPG-concern een deel van de PCM-uitgeverijen (met name Meulenhoff Boekerij en Unieboek/Het Spectrum) inlijfde, een operatie die niet onopgemerkt bleef in de Vlaamse en Nederlandse pers. [KA]

4015– Kevin ABSILLIS, *Angèle Manteau and the Indonesian Connection. A Remarkable Story of the Flemish Book Trade after the Second World War* in *Quaerendo*, 38, 2008, 4, p. 346-358.

Uitgeverij Manteau was reeds vanaf de start in 1938 een risicovolle onderneming. In 1957 bevond de uitgeverij zich op de rand van het bankroet. In hetzelfde jaar kwam de belangrijke Nederlandse uitgever W. van Hoeve diep in de financiële problemen te zitten. Deze uitgever had zich volledig gespecialiseerd in het uitgeven van boeken voor de Indonesische markt., maar in de 2de helft van de jaren '50 verzuurden de relaties tussen Nederland en zijn kolonie. Tekenend hiervoor is dat op 4 december 1957 Indonesië alle Nederlandse publicaties verbant. Alle Nederlandstalige dagbladen worden gestopt en de distributie van alle tijdschriften en boeken in het Nederlands wordt stilgelegd. Naar het voorbeeld van een aantal andere producenten (o.a. tabak) en op aanraden van J. Silitonga, directeur van Soerangan, vereniging van importerende boekhandels, gevestigd in Jakarta, wordt uitgekeken naar een buitenlandse partner. Silitonga stelt voor om van Hoeve boeken te publiceren met het adres van Manteau. Op die manier wordt België en niet Nederland als plaats van herkomst genoteerd. In de herfst van 1959 draagt van Hoeve zijn copyright van wetenschappelijke boeken in het Engels over aan Manteau. Van dan af verloopt elke interactie tussen Den Haag en Jakarta via Brussel en lijken beide uitgeverijhuizen gered. Manteau ontvangt een commissie op de geëxporteerde boeken, krijgt grote sommen geleend en af en toe betaalt van Hoeve zelfs schulden af van Manteau. Het lijkt nog beter te gaan wanneer Manteau ook kantoorruimte krijgt in Amsterdam. Toch is dit meer schijn dan werkelijkheid. Manteau mag dan wel de zone van het bankroet hebben verlaten, uit de rode cijfers komt het niet. Ook W. van Hoeve is niet echt uit de problemen, en dit blijkt des te meer in 1965 wanneer hij zijn belangen verkoopt aan de uitgeverij Van Goor. Een verkoop met verstreckende gevolgen voor Manteau. Voor het vervolg zie nr. 3852. [JH].

4016– Co VAN DER ZWET, *Vals ingeburgerd. Uitgeversmaatschappij Oceanus 1941-1945* in *De Boekenwereld*, 25, 2009, 4, p. 274-92.

Artikel over de onmiskenbaar collaboratiegezinde Haagse uitgeversmaatschappij *Oceanus*, die voor haar oorlogsactiviteiten na de bezetting door de Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels van de lijst van uitgevers werd geschrapt. De oprichter van het bedrijf, Robert John Goddard (1885-1968), was al in 1924 in Den Haag actief als uitgever onder de naam Uitgeversbureau Boek en Periodiek, een bedrijfje dat alweer snel verdween in de jaren 1930. Bij het begin van de Tweede Wereldoorlog begint Goddard opnieuw, ditmaal onder de naam *Oceanus*, met kapitaal verstrekt door *Mundus*, een Duits uitgeversconcern dat in diverse bezette landen filialen oprichtte om nazipropaganda te verspreiden. Goddard zou de hele bezetting trouwens strikt aan de ketting liggen van zijn Raad van Commissarissen. *Oceanus* zou inzetten op non-fictie en fictie, met enkele in het oog springende literaire namen als P.C. Boutens en Lodewijk van Deyssel. De firma begint zelfs met een Feniks Reeks, die niet mag worden verward met de gelijknamige, in 1933 door de Mechelse (later Antwerpse) uitgeverij Het Kompas opgerichte serie. Na de oorlog tekent Goddard beroep aan tegen zijn schorsing als uitgever. En in mei 1946 kan hij wederom van start gaan met zijn oude uitgeversbedrijf Boek en Periodiek.

De toon van dit artikel mag hier en daar nogal inquisitoir zijn (in die zin sluit het helaas meer aan bij Adriaan Venema's *Schrijvers, uitgevers en hun collaboratie*, dan bij de serenere

aanpak van de essaybundel *Inktpatronen*), maar het is voortreffelijk gedocumenteerd en dist veel wetenswaardigs op, zoals de vondst dat Goddard onder het impressum Boek en Periodiek in de jaren 1946-50 er zowaar nog in slaagde om titels uit het fonds van Oceanus heruit te geven. Met name de fondslijst, die na het artikel is opgenomen, bevat diverse aanknopingspunten voor verder onderzoek. Een lijst met geplande, maar niet verschenen titels onthult dat *Oceanus* belangstelling had om tijdens de bezetting ook een editie te brengen van *Ernest Staes* van Antoon Bergman en *Bruges la Morte*, dat overigens verkeerdelijk aan een 'A.' (wellicht Albrecht) Rodenbach in plaats van aan een G. (Georges) Rodenbach wordt toegeschreven. [KA]

4017– Johan DAMBRUYNE, *De ontsluiting van een literair bedrijfsarchief: de inventaris van het archief van Orbis en Orion in Annalen van de oudheidkundige kring van het Land van Waas*, 112, 2009, p. 355-361.

Op 10 mei 1983 verklaarde de Dendermondse rechtbank van koophandel de NV **Orbis en Orion** Uitgevers failliet. Het bedrijf kende een lange voorgeschiedenis, maar stond op dat ogenblik bij het brede publiek voornamelijk bekend als de uitgever van encyclopedieën (onder het imprint Orbis), schoolboeken en literatuur (onder het imprint Orion). Om de uitstaande schulden ten belope van maar liefst 360 miljoen frank zo veel mogelijk te delgen werden zoals gebruikelijk curatoren aangesteld. Zij organiseerden op 6 en 7 september 1983 een openbare verkoop van de volledige inboedel van de uitgeverij. De curatoren stelden het Brusselse Rijksarchief, het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven in Antwerpen (nu Letterenhuis) en de Katholieke Universiteit Leuven voor om de vanuit cultuurhistorisch oogpunt meest waardevolle papieren aan de hoogste bidder toe te wijzen, waarna de rest van het archief automatisch aan de koper zou worden geschonken. Het Rijksarchief haalde het met een bod van 100.000 frank (exclusief btw). Meer dan twintig jaar later werd deze collectie ontsloten door Johan Dambruyne. Dit opent fraaie perspectieven voor de historiografie van het moderne Vlaamse boekbedrijf en voor de naoorlogse Vlaamse literatuurgeschiedenis. De 'geschiedenis van de archiefvormers', die A onder meer reconstrueerde op basis van interviews met Aloïs Goyvaerts (gewezen gedelegeerd beheerder van Orbis-Orion), is informatief en bevat talrijke aanvullingen op al het wetenswaardige dat Ludo Simons al neerschreef in zijn tweedelige geschiedenis van het moderne Vlaamse uitgeverswezen. In de inleiding wordt voorts zorgvuldig beschreven wat er in het archief zit, hoe het werd 'geschoond' en hoe hij deze inventaris heeft opgesteld. De inventaris zelf is mede dankzij een uitgebreide inhoudsopgave en een register op naam van personen, bedrijven, instellingen en verenigingen overzichtelijk. Het pronkstuk van het archief vormen de op auteursnaam gerangschikte publicatiedossiers met correspondentie, (gecorrigeerde) drukproeven, contracten, illustraties, enzovoort, op basis waarvan de ontstaansgeschiedenis van vele honderden uitgaven van (voornamelijk) De Kinkhoren, Desclée De Brouwer en Orion kan worden gedocumenteerd. [KA]